TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XV

ANKARA 1968 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

E

ELCANO [*elkąno*], **Juan Sebastián** (1486 veya 1487 - 1526), Bask asıllı İspanyol denizcisi. Guetaria (Gui puzcoa) da doğmuştur. 1519 yılında Magalhães (Magellan) in dünya turuna katılmış ve onun Filipin yerlileriyle savaşırken ölmesi üzerine (1521) «Victoria» gemisinin kaptanlığına geçerek Maluku adaları (İndonezya) na ulaşmış, oradan da Ümit Burnu yoluyle hareket noktası olan San Lúcar de Barrameda (İspanya) limanına dönmüştür (6 eylül 1522). E. böylece Magalhães'in seferini tamamlayarak dün-

J. S. ELCANO (I. Zuloaga'nın tablosu)

yayı ilk dolaşan gemici olmuştur. 1525 yılında Maluku adalarına doğru yeni bir sefere çıkan E., Pasifik okyanusunda ölmüştür.

ELCHE [*ęlçe*] (eski adı: **Ilici**), doğu İspanya'da, Alicante ilçesinde, Vinalapo ırmağı üzerinde bir şehir.

ELCHE: Genel görünüş

Alicante'nin güneybatısında, bu şehirden aş. yu. 20 km uzaklıktadır. Nüfusu 55 877 (1950) dir. Deri, kundura, sandal ve hasır eşya fabrikaları vardır. Şehir, hurma ormanları yetiştirmekle ün yapmıştır. Bu bitkinin rastlandığı en kuzeydeki yer burasıdır. Şehir hurma ve palmiye yaprakları ihraç eder. E. bir başpiskoposluk merkezi olup burada her yıl bir mystère (dinî piyes) oynanır. Mimarlık bakımından şehirde bir Afrika havası vardır. Kilisesi çok zariftir. Eskiden bir Roma sömürgesi olan E., VIII - XIII. yüzyıllar arasında Arapların elinde kalmıştır. Calandura şatosu buraya yakındır.

ELCHE, Dama de (Prado Müzesi, Madrid)

Elche, Dama de (= E bayanı), 1897 de Elche'de bulunan, eski zamandan kalma bir kadın büstü. Yüz çizgileri ince ve düzgün, garip başlıklı bir genç kadını temsil eder. Bu büst, Cerro de los Santos'ta bulunan eserlere benzer, fakat sanat değeri bakımından bunlardan üstündür. Büst büyük tartışmalara yol açmıştır. Bazıları bunun bir Yunanlı tarafından yapıldığını, başkaları da Asyalı - Yunanlıların, M. Ö. V. yüzyılın ilk otuz yılındaki sanatını iyi bilen bir yerlinin eseri olduğunu savunmuşlardır.

ELCHINGEN [*ęlḫingïn*], Batı Almanya'nın Bavyera eyaletinde, Suab yönetim çevresine bağlı bir köy. E. dolaylarında Saksonya dukası Konrad'ın 1120 de kurduğu Benedictusçu manastırı bulunmaktadır. Mareşal Ney, 1805 te Karl Mack komutasındaki Avusturyalıları E. yakınlarında yenmiş ve bu başarısından dolayı kendisine E. Dukası sanı verilmiştir.

ELCHINGEN DUKASI: bk. NEY, Mareşal.

ELÇİ (Türkçe *el* = barış), bir devletin, kendisini temsil etmek veya verilen bir dış görevi yerine getirmek üzere, devamlı veya geçici olarak başka bir devlet ülkesine gönderdiği diplomasi temsilcisi.

Tarih: E. lik müessesesinin tarihi çok eskidir. Diplomasi kurallarının henüz gelişmemiş olduğu eski çağlarda bile E. lere birçok imtiyazlar tanındığı ve şahıslarının kutsal sayıldığı görülmektedir. Ancak, bu devirlerde E. ler önemli konularda görüşmelerde bulunmak, barış ve dostluk anlaşmalarının yapılmasını sağlamak gibi amaçlarla geçici olarak gönderilmekte idiler. Daimî E. yollamak usulü önce XIV.

ELÇİ: Suriye cumhuriyeti büyük elçisi itimatnamesini Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sunarken

yüzyılda İtalyan cumhuriyetlerinde gelişmiş ve Venedik cumhuriyeti bu alanda öncü olmuştur. XVI. yüzyılda İngiltere, Almanya imparatorluğu ve İspanya gibi büyük devletler de bu usulü benimsemişlerdir. Osmanlı imparatorluğu ancak III. Selim'in hükümdarlığı zamanında daimî E. ler göndermeye başlamıştır.

Elçilerin statüsü: E. lerin statüsünü belirten en önemli belge, Viyana Antlaşmasının eklerinden biri olan 19 mart 1815 tarihli nizamnamedir. Nizamname, diplomasi memurlarını büyük E., orta E. ve işgüder (maslahatgüzar) olarak üç sınıfa ayırmıştır. Büyük E. ler, devlet başkanı yanında kendi devletlerinin başkanını temsil ederler ve bu sıfatla devlet başkanından doğrudan doğruya mülâkat isteyebilir ve protokolde başka elçilere üstün tutulurlar. Papaların özel görevle tayin ettiği lega (legatus) lar ve daimî olarak tayin ettiği nons (nuncius) lar da büyük E. sınıfına girer. Orta E. ler devlet başkanının şahsını değil, görevlerinin konusunu meydana getiren işlerde ülkelerini temsil ederler. Yanında bulundukları devlet başkanından ancak dış işleri bakanı aracılığı ile mülâkat isteyebilirler.

Viyana kongresinden üç yıl sonra toplanan Aachen kongresinde imzalanan 21 kasım 1818 tarihli Aachen protokolü ile orta E. den aşağı maslahatgüzardan yukarı bir mukim E. (ministre résident) sınıfı ihdas edilmiştir. Buna göre geçici bir görevle gönderilmiş olmakla birlikte gittiği ülkede uzun süre kalan temsilci mukim E. sıfatını alıyordu. Günümüzde mukim E. lik ortadan kalkmış bulunmaktadır.

18 nisan 1961 tarihinde Viyana'da diplomatik ilişkilere dair yeni bir sözleşme imzalanmıştır. Ancak, sözleşmenin diplomasi temsilcilerini tasnif eden 14. maddesi 1815 Viyana statüsüne göre bir yenilik getirmemiştir. Bununla beraber tatbikatta orta E. liklerin yavaş yavaş ortadan kalktığı, devletlerin birbirine büyük E. yollamak ve kurulmuş orta E. likleri büyük E. liğe çevirmek yoluna gittikleri görülmektedir.

Elçilerin tayini: Bir E. nin tayin şekli kendi devletinin kanunlarına tabi olmakla birlikte, gönderileceği devletin de muvafakatinin alınması devletler hukukunda yerleşmiş bir kuraldır. Bu muvafakata agreman (Fr. agrément) adı verilir. Muvafakat alındıktan sonra tayin edilecek temsilci makbul kişi (persona grata) sayılır ve tayin işlemi tamamlanır. Yurdumuzda tayin «Resmî Gazete» de yayınlanan bir kararname ile yürürlüğe girmektedir.

E. ye bundan sonra kendisini gönderen devlet başkanından kendisini kabul eden devlet başkanına hitaben yazılmış bir itimatname (Fr. Lettre de créance, İng. Letter of credence) verilir. İtimatnamede E. nin sıfat, sınıf ve vasıfları belirtilerek kendisine güvenilip inanılması rica olunur.

E., tayin edildiği ülkede devlet başkanı tarafından gereken törenle kabul edildiği andan itibaren görevine başlamış sayılır.

Elçinin görevleri: E. nin başlıca görevi devletini temsildir. Ayrıca gönderilmiş olduğu devlette olup bitenleri gözlemek ve bu gözlemden çıkardığı sonuçları kendi devletinin yetkili makamlarına bildirmek, kendi devleti ile gönderildiği devleti ilgilendiren ortak konularda gönderildiği devletin makamları ile görüşmelerde bulunmak, kendi devletinin ve tebaasının nezdinde bulunduğu devletteki hak ve çıkarlarını korumak E. nin görevleri arasındadır. Buna karşılık, E. bulunduğu devletin iç işlerine karışmamak ve bu devletin mevzuatına aykırı fiil ve davranışlardan sakınmak mecburiyetindedir.

Elçinin imtiyaz ve muafiyetleri: E. lerin görevlerini gereği gibi görebilmeleri için bazı imtiyaz ve dokunulmazlıklardan yararlanmaları çok eskiden beri hemen bütün devletler tarafından kabul edilmiştir. Devletler Hukuku Enstitüsünün 1929 New York toplantısı kararları ve 1961 Viyana sözleşmesi gibi yazılı belgelerde de bu esas bir kere daha teyit olunmuştur. Buna göre E., a) şahıs dokunulmazlığı, b) E. lik binasının dokunulmazlığı, c) kaza muafiyeti, d) vergi muafiyetinden yararlanır. Bunun sonucu olarak E., sorguya çekilemez, yargılanamaz, tevkif edilemez, hiçbir şekilde tanık olarak bile mahkemeye çağrılamaz. Ancak E. nin dava açması veya davaya rıza göstermesi halleri bunun dışındadır. E. lik ikametgâhı ile misyonun diğer gayrimenkul, menkul ve taşıt araçları da misyon dokunulmazlığına tabidir. E., gezi ve haberleşme serbestliğinden yararlanır. Doğrudan doğruya alınan çeşitli vergiler ile gümrük resimlerinden mütekabiliyet şartı ile muaf tutulur.

Yurdumuzda E. lerin ve E. lik mensuplarının imtiyaz ve dokunulmazlıkları yukarıdaki esaslara uygun olarak Bakanlar Kurulunun 9 aralık 1931 tarihli karariyle tespit edilmiş ve Adalet Bakanlığının mutabakatiyle tadil edilen buna ilişik cetvel ile onaylanmıştır. Ayrıca 193 sayılı gelir vergisi kanununun 15. maddesi ile 5383 sayılı gümrük kanununun 18. maddesi E. lere vergi ve gümrük muafiyetleri tanımıştır.

Elçilik görevinin sona ermesi: E. lik görevi memuriyet'en doğan terfi, istifa, başka göreve tayin, ölüm gibi veya devletler hukukundan doğan siyasî ilişkilerin kesilmesi, E. yi gönderen devletle E. nin bulunduğu devlet arasında harp çıkması gibi sebeplerle sona erer. Görevi sona erip geri çağrılan E., dönüş seyahati boyunca da dokunulmazlıktan yararlanır. Ayrıca bk. DİPLOMASİ, DİPLOMATİK MİSYON.

ELÇİ HANI, İstanbul'da imparatorluk devrinde bazı siyasî olaylara sahne olan bir han. Binanın tarihi, Bizans devrine, XI. yüzyıla kadar uzanır. İstanbul'da Venediklilere ait mahallede Venedik kolonisinin reislerinin oturduğu han (Fondaco di bailio)ın Osmanlı devrinde aldığı ad, E. ı olmuştur. Bu hanın daha XII. yüzyılda Forum Constantinus (Bugünkü Çemberlitaş) ta bulunduğu ve yanıbaşında yine Venediklilere ait Santa Maria adlı bir kilise ile, kapısı üzerinde San Marco bandırasının asılı olduğu, üzerinde de Pax tibi Marco (Selam sana ey Markos; es - selâmün aleyk ya Markos) ibaresinin yazılı olduğu bilinmektedir. Nitekim İstanbul'un fethi sırasında Türkler bu hana Balyoz hanı adını vermişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Venedik balyozlarından başka bütün yabancı elçiler de bu handa misafir edildiklerinden hanın adı yaygın olarak E. na dönmüştür. Çemberlitaş'ın tam karşısında bulunan E. ı hakkında Baron Busbecq'in yaptığı tarife bakılırsa (*Türk mektupları* 123 v. d.) bu hanın öteki Türk veya doğu hanlarından büyük bir farkı yoktur. Binanın planı kare şeklinde olup, ortada şadırvanlı bir avlu, alt katta ahırlar ve diğer müştemilât, üst katta ise çepeçevre odaların açıldığı revaklı bir dehliz vardır. E. konusun da batıda, C. Gurlitt, *Die Baukunst Konstantinopels*, F. Luttor, *Adalékok az Eldzi Hanhoz* ve Schweigger, *Ein newe Reyssbeschreibung* gibi yayınlar anılabilir. E. ı Sultan İbrahim zamanına kadar İstanbula gelen yabancı her çeşit misyonun ağırlandığı bir yer olmuştu. Bu tarihten sonra Türkiye'ye gönderilen Müslüman ülkeler elçileri hariç, öteki elçilerin İstanbul dışında oturtulmaları daha uygun mütalâa edildiğinden, elçilikler Beyoğlu semtine göç edince, E. ı da Kapıkulu (b. bk) sipahilerinin başlıca ikamet yerlerinden biri olduğu gibi, XVII. yüzyıldaki İstanbul isyanlarında da önemli merkezlerden biri halini aldı. E. ı ilk defa IV. Mehmed'in cülûsu sırasında bir gösteriye sahne olmuştur. O tarihte kanun gereğince iç - oğlanlarının çıkmaları lâzım iken cülûs sırasında bu iş biraz geciktirilince Yeni Saray, Galata ve İbrahim Paşa saraylarında görevli bulunan iç oğlanları işlerini bırakarak E. nda toplanmışlar ve buradaki esnaf ve misafirleri handan çıkartarak yerleşmişlerdi. Ondan sonra IV. Mehmed'in ilk on yıllık saltanat devresini kaplayan Yeniçeri - Sipahi mücadelelerinde E. genellikle sipahilerin toplandıkları bir mahfel hüviyetini almıştı. Nitekim Köprülü Mehmet Paşanın sadrazamlığa geçtiği sırada, paşaya göz dağı vermek üzere, sipahiler Kapudan - i derya Seydi Ahmet Paşanın Bosna valiliğine nakledilmesini vesile yaparak yine baş kaldırmışlarsa da, bu defa Köprülü Mehmet Paşa E. nı basarak âsîlerin hepsini yakalamış ve şehirden sürdürmüştü. 1703 te İstanbul'da başlayan cebeci ayaklanmasında âsîleri teskin etmeye çalışan sekbanbaşı Murtaza Ağa, onların elinden kurtulmak için Bab - i hümayundan Divan yoluyle Çemberlitaş'a doğru kaçarken, buraya kadar gelebilmiş ve E. ı önünde atından düşürülerek yakalanmıştı. XVIII. yüzyılda önemini kaybeden E., daha sonra Kırım'dan kaçan göçmenlerin misafir edildikleri bir yer olmakla Tatar hanı adını almıştı. XIX. yüzyılda epeyce harap bir vaziyette bulunuyor ve ramazanlarda burada Karagöz temsilleri yapılıyordu. En son 1865 teki büyük yangında yanmış, harabolmuştu. 1894 te yıktırılarak yerine Matbaa - i Osmanî yaptırılmış, daha sonra bu bina önündeki dükkânlarla birlikte Çemberlitaş sineması manzumesi haline konmuştu. Son yıllarda ise bu eski binaların hepsi yıktırılarak bunların arsasında Darüşşafaka iş hanı inşa ettirilm ştir.

ELDA, İspanya'nın doğusunda, Vinalapo ırmağı üzerinde, Alicante ilinde bir şehir. Nüfusu 20 050 (1940) dir. Tarım ürünleri pazarı olup aynı zamanda kâğıt sanayii ve hasır işleri fabrikaları vardır.

ELDAD ha - DANİ, esrarengiz bir Yahudi. İspanyolca el Danita adiyle de tanınır. IX. yüzyılda yaşamıştır. İsrail krallığının ikiye bölünmesinden önce Doğu Afrika'ya göçmüş olan Dan boyundan olduğunu ileri sürüyordu. Samaria'nın Asurluların eline düşmesinden sonra, Dan boyu Neftali, Gad ve Aser boylariyle birleşerek onlarla birlikte uzun yüzyıllarca *Kutsal Kitab*'ın medeniyetine, İbrancaya ve Talmud'unkilerine yakın geleneklere bağlı kalmıştır. E. birçok ülkeleri gezdiğini söyler. Hayatının son kısmını Fas'ta geçirip orada dilci Jehuda ben Luraiş ile birlikte çalıştığını, 883 te İspanya'ya geldiğini kesin olarak biliyoruz. Bundan sonra izi kaybolur. *Sefer Eldad* (E. ın kitabı) adlı bir eser bırakmıştı. İbranca yazılmış olan bu kitap, Latinceye, Arapçaya ve bazı Avrupa dillerine çevrilmiştir. İçindekiler şüpheli olmakla birlikte, büyük bir etki yapan bu eser papaz Johannes efsanesinin meydana gelmesinde rol oynamıştır.

ELDE, Almanya'da Elbe nehrinin ayaklarından biri. Uzunluğu 200 km dir. Bk. ELBE.

ELDEM, Halil Edhem (1861 - 1938), Türk arkeoloğu ve müzecilik uzmanı. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Sadrazam İbrahim Ethem Paşanın en küçük oğludur. Elçi olan babasiyle birlikte 1876 da Berlin'e gitmiştir. Zürich, Viyana ve Bern üniversitelerinde okumuştur. İstanbul'a dönünce askerî fabrikalarda, erkân - ı harbiye tercüme kaleminde çalışmış, daha sonra Mülkiye, Ticaret ve Hendese - i Mülkiye ve Darüşşafaka okullarında öğretmen olarak görev almıştır. 1892 yılında müzeler müdürü büyük kardeşi ressam Osman Hamdi Bey (b. bk.) in yardımcılığına tayin edilmiştir. Hamdi Beyin ölümü (1910) üzerine müzeler müdürlüğüne getirilmiştir. 1931 de emekliye ayrılmış ve İstanbul milletvekilliğine seçilmiştir.

Onun müdürlüğü zamanında İstanbul Müzesinde Eski Şark Eserleri Müzesi kurulmuş ve Topkapı Sarayı Müzesi açılmıştır.

E. yurt içinde yapmış olduğu araştırma gezilerine ait gözlemlerini yayınlamış, Max van Berchem (b. bk.) in çıkardığı *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum* adlı kolleksiyonun yayınlanmasına katılmıştır. Belli başlı yayınları: *Osmanlı meskûkâtı kataloğu*; *Kayseriye şehri* [1916]; *Düvel i İslâmiye* (Stanley Lane - Poole'un *The Mohammadan Dynasties* adlı eserinin genişletilmiş çevirmesi) [1927]; *Topkapı Sarayı* [1931]; *Yedikule hisarı* [1932]; *Camilerimiz* [1932; Fransızca çev. *Les Mosquées de Stamboul*, 1934].

İstanbul Üniversitesi E. in ilmî çalışmalarını takdir ederek kendisine fahrî arkeoloji profesörlüğü sanını vermiştir. Basel ve Leipzig üniversiteleri de E. e fahrî doktorluk sanını vermişlerdir. München, Roma, Berlin ve Moskova'da toplanan arkeoloji kongrelerinde yurdumuzu temsil etmiştir.

Türk Tarih Kurumu 1947 - 1948 yıllarında E. i anmak üzere 2 ciltlik bir kitap yayınlamıştır (*Halil Edhem hatıra kitabı*, Ankara 1947 - 1948).

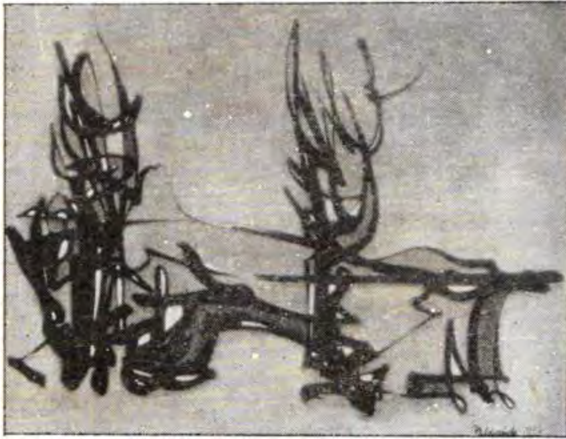
ELDEN HİBE (Huk.): bk. BAĞIŞLAMA.

ELDENA, Almanya'da, Greifswalder Bodden'in güneyinde bulunan Dänischer Wiek üzerinde, Greifswald Kreis'ına bağlı bir Baltık denizi kasabası. Nüfusu 1 900 (1946) dür. Ormancılık fakültesi (eskiden: Devlet Tarım Akademisi, 1834 - 1876), yüksek tarım okulu ve deniz banyoları vardır. 1199 yılında kurulup 1535 te dağıtılmış olan Cistercien tarikatına ait bir manastırın kalıntıları vardır. Bu manastır 1638 de Danimarkalıların akını sonunda yıkılmıştır.

ELDEROĞLU, Abidin (doğ. 1901), Türk ressamı. Denizli'de doğmuştur. İstanbul öğretmen okulunu bitirdikten sonra (1926), resim ve sanat öğrenimi için Paris'e gitmiş (1930), ressam Albert Lavrence ve André L'Hote'un yanında çalışmıştır. 34 yıl süre ile lise ve orta okullarda sanat tarihi ve resim öğretmenliği yapmıştır. Ankara'da yerleşmiştir. E. önceleri konstrüktif anlayışta, duygulu bir anlatımla planlı bir tekniği eserlerine uygulamıştır. Sulu boya veya yağlı boyalarında işlediği insan biçimi, manzara veya soyut şekillerde doğunun sanat ve duygu mirasından izler yer almıştır. Yalın ögelerle sağlanmış, fantezi üstünlüğü olan araştırmalarında, kendi duyarlığımıza savgılı, çağımızın sanatına eğilimli, plastik bir anlatım yer almıştır. E. yurt içi ve dışında birçok sergiler açmıştır: Denizli (1932); İzmir (1925, 1944, 1945, 1946, 1948, 1962, 1963); Ankara (1942, 1948, 1955, 1956, 1957, 1958, 1961, 1962); Madrid (1961); São Paulo bienal - Brasil ve çağdaş Türk resim ve heykel sergisine katılmıştır (1963). Paris (1964) ve Venedik'te de sergiler açmıştır (1965). Devlet Resim ve Heykel Sergisinde ikinci armağanı kazanmıştır (1964). Bölgesel iş birliği programı çerçevesinde 1966 da Tahran'da Türkiye, İran, Pakistan ressamları arasında düzenlenen resim yarışmasında özel armağanı kazanmıştır. Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde eserleri bulunmaktadır. Eserleri arasında «Gül»; «Manzara»; «Luçiya»; «Kırmızı resim»; «Mavi gri resim»; «Minare»; «Venüs» vardır. — R. E.

A. ELDEROĞLU

A. ELDEROĞLU: «Kompozisyon»

ELDİVAN, Çankırı ilıne bağlı bir ilçe. İlçe merkezi Dümeli'dir. Denizden yüksekliği 942 m dir. İlçe merkezinin nüfusu 3 339 (1965), 16 köyü ile birlikte ilçe nüfusu 10 082 (1965), yüzölçümü 346 km², ilçede nüfus sıklığı 29 dur. E. Çankırı'nın güneybatısındadır. İl merkezine 20 km lik bir yol ile bağlıdır. Çankırı istasyonundan faydalanılır. İlçe toprakları tepelik ve dağlıktır. Burada kasabanın güneyinde E. Dağı (1785 m) yükselir. Bu dağın kuzey yamacından inen Karadere, kasabanın yanından geçer, Çankırı'dan inen ve Kızılırmağın bir kolu olan Acıçay'a dökülür. E. ilçesinde bol miktarda elma, kiraz, ceviz gibi meyvalar ile çeşitli sebzeler yetiştirilir. Kasabada tarım kredi kooperatifi, bir çarşı ve bir park vardır. Haftada bir gün pazar kurulur. Bu pazara çevre köylerinden başka, Çankırı'dan da gelenler olur. Belediyesi 1930 da kurulmuştur. Kasabadan Çankırı - Şabanözü şosesi geçer. Suyu, türlü kaynaklardan elde edilmiştir (demir, beton boru ve künk olarak 8 500 m uzunluktaki su getirme yolu). Kasabanın orta okulu (Dümelisaray) ve ilk okulları vardır. — R. İ.

ELDİVEN, eli, bileğe veya daha yukarısına kadar örten bir çeşit kılıf. Deriden veya kumaştan kesilir veya yünden örülür.

E. in kaynağının İran olduğu söylenir. Romalılar, hemen hemen hiç E. kullanmamışlardır. VI. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar, keşişlerin E. i moufle (avcı eldiveni, ancak baş parmak yeri ayrı olup dört parmak aynı yere sokulan E.) biçiminde olup yalnız kaba işler için kullanılırdı. VII. yüzyılda E. lüks eşya durumuna gelir; imparatorların, incilerle işlenmiş ve mücevherle süslenmiş yanar döner E. i vardı. Moufle'lerden sonra ayrı parmaklı E. ler ortaya çıkar. Bunlar XII. yüzyılda birçok kimselerde görülür; kimisi kürklü, kimisi ipekle işlenmiştir. Askerlerin, doğancıların, avcıların köpek veya geyik derisinden kalın E. i vardı. Soylu kişiler, daha ince deriden, kimi zaman da kadife veya ipekten E. giyerlerdi. XVI. yüzyılda kokulu E. moda olmuştur. Bunlar ipek, sırma ve gümüş ile işlenmiş olup, çoğu zaman yüzükleri meydanda bırakacak biçimde delikli idi. Elin üstünde bulunan teğel şeklindeki süslerin yerinde çoğu zaman işlemeli baş harfler, rozetler ve kokartlar bulunurdu. Bunlara «gants à fraises» denirdi. XIV. Louis devrindeki E. in uzun vazo şeklinde açılan bilek kısımlarının kenarları, büyük ipekli saçak (frange) larla süslenmişti. XV. Louis'den sonra işlemeli kol kapakları (parament) ancak askerî E. de devam eder. Bunların manda derisinden yapılmış kollukları, bileği kılıç vuruşlarına karşı korumaya yarardı.

Sporlarda eldiven: Boks E. inin uçları, vuruşların şiddetini azaltmak için at kıllariyle doldurulmuştur. İdman veya çarpışmada kullanılan E. ler başka başka ağırlıktadır. Amatörler için çarpışma E. i 228 gr, profesyoneller için de tüy sikletten hafif kategorilerde 141,75 gr ağırlığındadır; yarı orta (mi - moyen) dan ağır kategoride de 170,10 gr ağırlığındadır.

Teknoloji: E. ler iplik, ipek, yün, naylon, deri veya kauçuktan yapılır. İpek, naylon ve iplikten yapılanlar, örnek (gabarit) üzerinde kesilir ve birleştirilir veya kimi zaman ipek, yün, pamuk veya iplikten yapılanlar tezgâhta dokunur ve o zaman hiçbir dikiş izi göstermez. Deri E. ler, beyaz sepilenmiş kuzu, oğlak veya koyun derilerinden yahut da güderileştirilmiş (chamoisé) alageyik (daim), köpek, kunduz, dağ keçisi derilerinden kesilir. Glase (glacé) ve süed E. ler ve İsveç E. i (gants de Suède) beyaz sepilenmiş derilerden yapılır. Süed E. lerin havlı yüzü dışarıdadır.

Kauçuk E., cerrahide olduğu gibi, ev işleri ve endüstri işlerinde de elleri korumak için kullanılır. Cerrahide E. tam bir asepsi sağlar.

Türklerde eldiven: Türk illerinin şiddetli soğukları dolayısiyle çok eskiden beri E. Türklerce de kullanılıyordu. Bu E ler kuzu postu ve yün örme olarak yapılıyordu.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

Türlü işlerde kullanılan eldivenler: 1. Otomobil, 2. Boks, 3. Bisiklet, 4. Papa eldiveni (XVI. yüzyıl), 5. Golf, 6. Motosiklet. 7. Kayak, 8. Eskrim, 9 Binicilik, 10. Av, 11. Uzun kadın eldiveni, 12. Sert kıldan örülmüş eldiven, 13. Manşetli eldiven

Bugün Anadolu ve öteki Türk illerinde daha çok iki çeşidi kullanılır: 1. yün örme beş parmaklı, bilekten yukarı, 2. yine yün örme olup başparmak yerine öteki dört parmak için tek yuvalıdır. Bu ikinci çeşit E. in üstüne 10 cm uzunluğunda, başka başka renklere boyanmış yün tutamları süs olarak tutturulur. Bundan başka, E. üzerine renkli çiçek ve geometrik süsler de yapılır. Anadolu köylüleri E. e *elcek*, *ellik*, *elçek*, *elcimek* adlarını verirler.

ELDON [*ęldîn*], **John Scott, Earl of** (1751 - 1838), İngiliz hukukçusu ve devlet adamı. Newcastle - upon - Tyne'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Koyu muhafazakâr bir avukat olan E., Avam Kamarasına girmiş ve II. William Pitt tarafından 1788 de başsavcı yardımcılığı (solicitor general) na, 1793 te de başsavcılık (attorney general) a getirilmiştir. 1801 - 1827 yılları arasında başhâkim (Lord chancellor) olan E, ceza kanununda yapılmak istenilen bütün reformlara, parlamento reformlarına ve yeni haklar isteyen Katoliklere karşı koymuştur.

ELDORADO, Almanların, Arjantin'in Misiones bölgesinde, orman içinde kurdukları bir yerleşme yeri. 1924 te Alto Paraná ırmağı üzerinde kurulmuş olan bu şehirde oturanlar, çoğu Alman olmak üzere, 10 000 kişi kadardır. E., Alto Paraná'nın en önemli tarım sömürgesidir.

ELDORADO MINES (Coğ.): bk. PORT RADIUM.

ELDORET, Kenya'da bir şehir. Ülkenin sağlığa en uygun bölgelerinden biri olan ve bol bol ot yetiştiren Uasin Gishu yüksek ovasının ticaret ve yönetim merkezidir. E. e yakın bir yerde, kerestecilik sanayiini besleyen büyük bir orman vardır. Yüksek ovada hemen hemen valnız Avrupa'lı çiftçiler oturur. Bunların kimisi buraya ilk gelen Boer'lardan türemiştir. Şehir, Kenya - Uganda demiryolunda, Mombasa'nın kuzeybatısındadır. Avrupalı nüfusu 600 (1946) dür.

ELDUAYEN, José de (1823 - 1898), İspanyol politikacısı. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Yol ve köprü mühendisi olan E., Cánovas del Castillo ile iş birliği etmiş, birkaç kere bakan olmuş, kral XII. Alfonso tarafından Pazo dela Merced markiliği payesine yükseltilmiştir (1870).

ELEA (Yun. Elaia), İtalya'da, Büyük Yunanistan'ın Lucania adlı bölgesinde bir şehir. Heles (bugün: Alento) nehrinin Tyrrhen denizine döküldüğü yerdedir. Phokealıların M. Ö. 535 te uğradıkları Alalia deniz yenilgisinden sonra Rhegion'dan buraya sığınanlar tarafından kurulan bu şehir, Yunan filozofları Parmenides ile Zenon'un ana yurdu ve E. okulu denilen felsefe okulunun beşiği olmuştur. Romalılar çağında şehir Velia adını almıştır. Bugünkü adı Castellamare della Bruca'dır.

ELEANOR OF CASTILE (Biyog.): bk. LEONOR de CASTILLA (İngiltere kraliçesi).

ELEANOR OF GUIENNE (Biyog.): bk ÉLÉONORE, AQUITANIA'LI.

ELEAZAR, Davud'un Filistinlilere karşı savaşında yanında bulunan ve kahramanca çarpışan üç kişiden biri.

ELEAZAR (M. Ö. III. yüzyıl), Yahudi haham başısı. I. Onias'ın oğlu olan E., aş. yu. M. Ö. 270 te, II. Ptolemaios Philadelphos zamanında, erkek kardeşi Adil Simon'dan sonra haham başılık görevine getirilmiştir.

ELEAZAR ben Yehuda ben Kalonymos (aş. yu. 1160 - aş. yu. 1230), Almanya'nın Worms şehrinde yaşamış bir haham. Speyer'de doğmuş, Worms'ta ölmüştür. «Alman Kabala'sı» (Tevratın tefsiri) grupunun başlıca sözcüsü olmuştur. *Kitab - ı Mukaddes* ve dua kitabı hakkında tefsirler, âyin sırasında okunacak şiirler, ahlâkî ve kabalistik yazılar bırakmıştır. Başlıca eseri olan *Rokeah* (Merhem karıştıran), günlük hayatı konu edinen ahlâkçı bir mistik'i temsil eder.

ELEAZAR veya ELİEZER (İbr. = Tanrı yardım eder), Yahudi tarihinde birkaç önemli kişinin taşıdığı ad.

ELEAZAR MAKKABİ, Mattatias'ın dördüncü oğlu olan bir Yahudi askeri. M. Ö. 162 de, Betsur'un kuzeyindeki Bêt - Zakharia'da yapılan bir savaşta, kral Antiokhos

Eupator'un üzerinde bulunduğunu sandığı bir filin altına sokularak onu öldürmüş, fakat kendisi de filin altında ezilerek ölmüştür.

ELECTROPHORUS ELECTRICUS (Zoo.): bk. ELEKTRİKLİ YILAN.

ELEGEİA (Fr. Élégie, Alm. Elegie, Türk. ağıt, eski terim: mersiye), ilk olarak eski Yunan edebiyatında rastlanan, almaşık heksametre ve pentametre kalıbındaki beyitlerden meydana gelmiş bir nazım şekli. Başlangıçta E., konusundan çok nazım kalıbına göre adlandırılmış, türlü duyguları anlatmak üzere kullanılmıştır. Kallinos ve Tyrtaios savaşçı duyguları, Mimnermos duyu ve yakarılarını, Solon ve Theognis politika ve ahlâk, Ksenophones felsefe, Phokylides öğüt konularını işlemiştir. İskenderiye okulu, bu arada Kallimakhos ve Philetas, E. nın kalıplarını şekil olarak mu hafaza etmekle birlikte temasını değiştirmiş, E. larında mitolojik örnekleri göz önünde tutmuş, aşkın zevk ve acılarını güçle dile getirmişlerdir.

Romalılarda E., Ennius ile başlar. Bununla birlikte gerçek anlamı ile E., ancak İskenderiye okulunun taklitçileri ile Roma'ya girmiştir, denebilir. Tibullus ilk olarak geleneksel beyit (distikhon) şeklini hüzünlü ve karamsar duyguları dile getirmek için kullanmış, Propertius da E. larında aşktan yurtseverliğe kadar türlü konuları işlemiştir. E. türünün Romalı son tanınmış temsilcisi Ovidius'tur.

Orta Çağda E. ya benzer bazı edebî türlere rastlanmakta ise de, E. nın gerçek rönesansı ancak Hümanizma akımı ile Eski Çağ nazmından esinlenerek gerçekleştirilebilmiştir. Bu yeni tip E. ların ilk örneği, XII. yüzyılda İtalyan Arrigo de Settimello'nun önce Latince olarak yazdığı, sonra Toscana lehçesine çevrilen E. sıdır. Petrarca'nın, *Canzoniere*'sinde eski Roma örneklerinden geniş ölçüde yararlandığı görülür. E. nın bu dönemden sonra gelen tanınmış temsilcileri Du Bellay ile Ronsard'dır. Ronsard *Élégies, mascarades et bergeries* (E. lar, maskaratlar ve çoban şiirleri) [1565] ve *Élégie sur la forêt de Gastine* (Gastine ormanı üzerine E.) [1588]; Du Bellay ise *Les regrets* (Özlemler) [1558] adlı eserleriyle millî nazma yeni bir alan açmışlardır. Bu dönemde E. nın İtalya'daki başlıca temsilcisi Chiabrera, Portekiz'deki başlıca temsilcisi ise Camões (b. bk.) olmuştur.

XVII. yüzyılda E. türünün Fransa'da gerilediği görülür. Başlıca örnek, La Fontaine'in *L'élégie aux nymphes de Vaux* (Vaux perileri E. sı) [1661] dur. Öte yandan, İngiltere'de E. nın Milton gibi tanınmış temsilcilerine rastlanmaktadır. Özellikle Milton'un *Lycidas*'ı ün kazanmıştır.

XVIII. yüzyılda E. klasik kalıplarını korumakla birlikte temelli bir değişikliğe uğramıştır. E. larda hüzünlü bir duygululuk yanında zevk ve hazlara düşkünlüğün anlatımına rastlanır. Parny, Léonard, Bertin ve Chénier bu yeni akımın temsilcileridir. Chénier ayrıca *Élégies antiques* (Antik E. lar) i ile İskenderiye üslûbunu taklit etmiştir. Bu yüzyılın E. yazan tanınmış Alman şairleri Gessner, Uz, Klopstock ve Hölty'dir. Goethe ise *Römische Elegien* (Roma E. ları) [1790] adlı eserinde saf güzelliği ve nefsî hazları yüceltmiştir. İngiltere'de ise özellikle Thomas Gray *Elegy Written in a Country Churchyard* (Köy mezarlığında yazılmış E.) [1751] ile tanınmıştır.

XIX. yüzyılın romantik lirizmi E. ya yeni biçimini vermiştir. Lamartine'in *Meditations poétiques* (Şairane dalışlar) [1820] iyle Shelley'nin *Adonais* (ad) [1821] i bu yeni akıma örnek olarak gösterilebilir. Ancak, bu dönemden sonra klasisizmin geleneksel terminolojisi bırakıldığından E. kavramı kaybolmağa yüz tutmuş, E. lirizm akımında yerini kendisinden esinlenen başka türlere bırakmıştır. Türk edebiyatında E. için bk. AĞIT ve MERSİYE.

ELEĞİMSAĞMA (Meteor.): bk. GÖK KUŞAĞI.

ĒLEİA veya ĒLİS, Peloponnesos'un kuzeybatısında, ormanları, otlakları bulunan, oldukça kuru tepelerin çevrelediği bir bölge. Bu bölgenin kıyı boyunca uzanan ovaları bataklıktır. E. nomos (yönetim bölümü) unun nüfusu 188 300 (1961) dür. Başkenti Pyrgos'tur. Bu bölgeye, M. Ö. II. binyılın ortalarından beri Akhaia'lılar yerleşmiş, sonradan Dor yayılmalarını hafifçe savuşturmuş ve M. Ö. V. yüzyıla kadar tam bir köylü bölgesi olarak kalmıştır. Bölge, küçük kasabalara ayrılmıştı: Kuzeyde Kyllene limanı, güneyde Lepreon (Triphylia'da) ve özel olarak ortada, önemini Olympia tapınağına sahip olmasına borçlu olan Pisa bulunuyordu. İktidar, yerli soyluların eline geçmişti: bunlar, her yıl sözü geçen kasabaların her birinde, çeşitli kamu görevlerini aralarında paylaşırlardı. Bu görevlerin biri de krallık idi, fakat bu ancak dinî bir özellik taşıyordu. Gerçekten, oligarşik bir rejim kurulmuş ve bundan, Oksylis'li krallar zararına, 90 geron (ihtiyar) faydalanıyordu. Bunlar, Herakles'li üç aşireti temsil eden büyük ailelerin başları olup, ömür boyu süreli bir iktidara sahip idiler. Bu rejim, ilk olarak şu şekilde sarsıldı: orta soylular, M. Ö. VII. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında, büyük ailelerin kolektif sorumluluğunu kaldırarak kendilerine de iktidardan pay ayırmak istediler. Hellanodike görevinin ikiye bölünmesini sağladılar. 472 de oligarşi yerine Atina'daki gibi demokrasiyi koyan devrimden sonra, 10 köklü (titulaire) ye rastlanır. E. nın kasabaları, synoikismos (köylerin ve şehirlerin toplanarak bir büyük şehir meydana getirmeleri) yolu ile, bir tek şehir - devlet kurdular. Bu, 10 aşirete ayrılmış olup bir meclis, bir 500 ler konseyi ve 10 hellanodike tarafından yönetiliyordu. Bu yeni devletin başkenti yeni bir şehir olan Elis oldu.

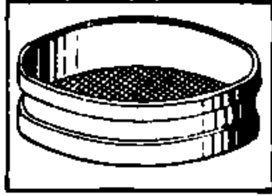
Artık Atina'nın müttefiki olan E., Sparta'ya karşı savaşa katıldı, fakat sonuçta Sparta'ya Lepreon'u vermek zorunda kaldı. Nikias barış antlaşması (M. Ö. 421) nı E. hiçbir zaman tanımamıştır. Bu durumdan dolayı E., Triphylia'ya tam olarak hâkim olmağa çalıştı (371 de Sparta'ya karşı ikinci Messenia savaşına katıldı); 366 da Thebai'nin yardımıyle Büyük Kralın fermanını elde etti; bu ili kesin olarak ele geçirmek için Sparta ile birleşerek Arkadia'ya karşı savaştı (M. Ö. 364 - 362).

E. Yunan dünyasında önemli bir rol oynuyordu, çünkü Olympia tapınağı onun topraklarında bulunuyordu. Bu tapınağı E. lılar M. Ö. 580 de Pisa'nın elinden almışlardı. M. Ö. 468 - 456 yıllarında, olimpik oyunlara daha büyük parlaklık vererek bu yoldan kutsal mütarekeyi saydırmağa çalışan, fakat bunu her zaman başaramayan E. lılar, Zeus tapınağını yaptırdılar. Phidias'ın eseri olan fil dişi ve altından yapılma Zeus heykeli bu tapınağa yerleştirilmiştir. 336 da E., Korinthos antlaşmasına ve müttefiklerin Makedonya kralı V. Philippos'a karşı açtığı savaşa katıldı (M. Ö. 220 - 217). Bu savaştan dolayı kuvvetsiz kalan E., Yunan dünyasındaki rolünü sürdüremedi. Orta Çağda E. nın tarihi, Peloponnesos tarihine karışır.

ELEİDİN [Zoo.] (Yun. *elaia* = zeytin, Alm. Eleidin, Fr. Éléidin, İng. Eleidin), üst deri (epidermis) nin camsı katının hücrelerinde damlacık veya tanecik halinde bulunan ve keratin yapılmasında ara madde olarak kullanılan bir kimyasal madde.

ELEİS (Lat. Elaeis), tropikal Afrika'da yetişen ve yağ palmiyesi (Fr. Palmier à huile, Lat. Elaeis guineensis) adını taşıyan palmiyenin ve buna yakın olup telek damarlı (penné) yapraklar taşıyan türlerin cins adı. Bu palmiye hem Afrika'da hem de Sumatra ve Malaysiya'da geniş ölçüde yetiştirilir. Meyvanın çekirdek kılıfı (pericarpe) ve çekirdek içi (amande) palmiye yağı (Fr. huile de palme) denilen yağı verir. Yedi türü içine alan cins tropikal Amerika ve Afrika'nın yerli bitkilerindendir.

ELEK, tahıl, un, kum gibi taneli şeylerin irisini ufağından veya içindeki yabancı maddeleri ayırmak için kullanılan araç. Kasnak ve gözenekli bir dokudan meydana gelir. Kasnak, ağaç veya madenden daire biçiminde yapılır. Kullanılacağı işe göre çevresi, eni g e n i ş veya dar olur. Kasnağın bir yüzüne, işine göre az veya çok seyrek tel, keten, kıl veya ipekten yapılmış bir dokuma geçirilir. İnsanların ilk bulduğu araçlardan olan E. daha ç o k ev işlerinde un, tahıl elemek için kullanılır. Un fabrikalarında kullanıldığı işe göre türlü biçim ve büyüklükte E. ler de vardır. Şu adlarla anılır: ince E., kalbur, çineğer (büyük gözlü E.), gözer.

E L E K

ELEK SAFİHASI [Zoo.] (Alm. Madreporenplatte, Fr. Plaque madréporique, İng. Steeve plate), derisidikenlilerde su kanal sistemine ait taş kanalı (madrepor kanalı) nın dışarıya açıldığı yerde bulunan kalbur gibi delikli bir safiha.

ELEKTRA (Yun. mit.): 1. Atlas'ın kızları Yedi Pleiad'lardan biri. Zeus tarafından sevilen E. ona Jasion ile Dardanos'u doğurmuştur. E., Palladion'u Troia'ya getirmiştir.

2. Okeanos ve Tethys'in kızı, İris'in ve Harpya'ların anası.

3. Agamemnon ile Klytaimnestra'nın kızı, Orestes ile İphigeneia'nın kız kardeşi. Homeros ondan hiç bahsetmez. Ancak İphigeneia'ya ait trajediler kolunda rol oynar. Agamemnon'un öldürülmesinden sonra, E. henüz çocuk olan Orestes'i kurtarmak için Phokis'e gönderir. Kendisi, annesi Klytaimnestra ve onun sevgilisi Aigisthos'un yanında kalır ve onlardan köle muamelesi görür. Orestes büyüyüp geri dönünce, ona Aigisthos ve Klytaimnestra'nın öldürülmesinde yardım eder. Ölüme mahkûm edilen E., Orestes gibi, ölümden Apollon tarafından kurtarılmıştır. Sonradan Phokis kralının oğlu ve Orestes'in sadık arkadaşı olan Pylades ile evlenmiştir.

E. nın ve öcünün efsanesi üç büyük Yunan trajedi şairine esin kaynağı olmuştur: Aiskhylos, *Khoephores* (Tanrılar şerefine dökülecek şarabı getirenler) trajedisinde, Sophokles ile Euripides de *Elektra* adlı trajedilerinde bu konuyu işlemişlerdir. Yeni zamanlarda E. Fransa'nın klasik trajedi şairleri (Corneille ve Racine) ne esin kaynağı olmamıştır. Ancak, Crébillon bu temayı işlemiştir. Daha sonra İspanyol Pérez Galdos (1901); Austuryalı Hugo von Hoffmannstahl (1905); R. Strauss (opera, 1909); Amerikalı Eugene O'Neill (*Mourning Becomes Electra* = Yas E. ya yakışır, 1932); Fransız J. Giradoux (1931); Alman G. Hauptmann (1940, 1949); Fransız J. P. Sartre (*Les mouches* = Sinekler, 1947) bu temayı işlemişlerdir.

ELEKTRA, konusu Sophokles (b. bk.) in aynı adı taşıyan eserinden alınmış, trajedi niteliğinde bir perdelik opera. Librettosu Hugo von Hofmannstahl'ın, bestesi Richard Strauss'undur. İlkin 25 ocak 1909 da Dresden'ın Hofoper tiyatrosunda oynanmıştır.

Richard Strauss'un bu eser için yazdığı musiki pek kudretli ve dokunaklıdır ve durumların gerçeğine son derece uygun olan etkili bölümlerle doludur. Birçok yerlerde üslûp sert olmakla birlikte şarkı olarak söylenilmeye elverişlidir.

Olay, eski Yunanistan'da, M. Ö. XII. yüzyılda Mykenai şehrinde geçer.

Operanın biricik sahnesi Mykenai'deki sarayın arkasıdır. Yan tarafta hizmetçilerin dairesi vardır. Karısı Klytaimnestra ile onun âşığı Aigisthos tarafından öldürülen kral Agamemnon'un mezarı başında kızı E. yanıp yakılmaktadır. Zalim ana Klytaimnestra ile Aigisthos, Agamemnon'un kızları E. ile Khrysothemis'i evlerinde hizmetçi gibi kullanmaktadırlar. E. nın erkek kardeşi Orestes, Mykenai'den kaçmıştır.

E. bir yandan yanıp yakılırken öte yandan erkek kardeşinin gelip öç alması için tanrılara yalvarır, babasının ruhuna hitap ederek günün birinde kardeşleriyle birlikte onun mezarı başında sevinçle dans edeceğine ant içer. E. nın tek üzüntüsü kendisini bu işleri başaracak kuvvette görmemesinden doğmaktadır.

Çok korkunç ve uğursuz bir tip olan Klytaimnestra, kızının yanıp yakılma anlarından birinde çıkagelir. Kraliçe uykusuzluktan dert yanar ve akıllı diye övdüğü kızından nasıl bir kurban vermekle huzura ve aralıksız bir uykuya kavuşabileceğini sorar. E. ise, öfke ile karışık alaycı bir dille, Klytaimnestra ile âşığını mahvedecek olan korkunç olayları haber verir. Bu öççü kişi karşısında dehşet içinde kalan kraliçe irkilirse de, sırdaşlarından birinin gelerek kulağına bir şeyler fısıldaması üzerine aşırı bir sevince kapılır. Bu sevincin sebebini anlayamayan E., o sırada sahneye giren kız kardeşi Khrysothemis'ten erkek kardeşinin öldürülmüş bulunduğu haberini alarak beyninden vurulmuşa döner. Fakat bu haber doğru değildir. E. kız kardeşinden hemen öç almasını yalvarır, fakat Khrysothemis bunu yapamayacağını bildirerek sahneden ayrılır.

Kapıda bir yabancı görülür. Bu, Orestes'tir. Fakat iki kardeş ilk anda birbirini tanımaz. Sonunda Orestes'i tanıyan E. yeniden anasına ve onun âşığına karşı şiddetli bir tirad söylemeye girişir ve Orestes'in öç hırsiyle yanıp tutuştuğunu anlayınca aşırı bir sevince kapılır.

Orestes, yaşlı eğitmeni ile birlikte saraya dalar ve içeriden gelen bir çığlıktan Klytaimnestra'nın öldürüldüğünü anlarız E. tam bu sırada içeri giren Aigisthos'u alayla ve hakaretle karşılar. Çok geçmeden sarayın içine giren Aigisthos da orada Klytaimnestra'nın akıbetine uğrar. Sahne kadınlarla dolar. E. kız kardeşinin boynuna sarılır ve iki kız kurtuluşlarını kutlayarak çok hareketli bir duetto söyler. Sonra E., içmiş olduğu halde babasının mezarı başında dans ede ede düşüp ölür.

ELEKTRA KOMPLEKSİ (Psikiatri), kız çocuklarda görülen erkek çocukların Oidipus kompleksine benzer bir kompleks. Kızların babalarına karşı duydukları aşırı sevgi.

ELEKTRET (Fr. Électret), kendisine dışarıdan uygulanmış olan elektrik alanı ortadan kaldırılsa dahi sıfırdan farklı bir elektrik momenti olan dielektrik cisimlere verilen ad.

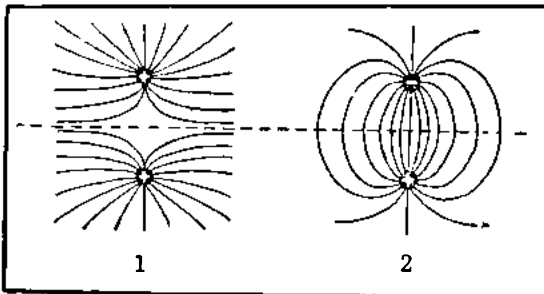
ELEKTRİĞE YÖNELİM (Fr. Galvanotropisme, İtalyan fizyoloji bilgini Galvani'nin adından), elektrikle meydana gelen uyartılara verilen ad.

ELEKTRİK (Fr. Électricité; Yun. *elektron* = kehlibar), elektronların belirli bir yöndeki düzenli hareketleri sonucunda ortaya çıkan ve kendisini hareket, ısı veya kimyasal olaylarla gösteren ve hemen hemen her yerde ve her işte kullanılan önemli enerji türü.

E. tarihçe bölümünde görüleceği gibi, çok eski çağlardan beri bilindiği halde, ne olduğu yakın zamanlara kadar anlaşılmamış, E. enerjisinden faydalanıldığı halde, bu enerjinin niteliği ancak yeni açıklanabilmiştir. Uzun süre E. gözle görülmeyen, fakat su gibi akabilen bir «özel madde» sanılmış, ancak son zamanlarda atomun yapısı iyice anlaşıldıktan sonra, E. in, atomların etrafında dolaşıp ona örtülük eden, atom çapında, fakat protondan 1 840 defa daha hafif olan *elektron* adlı taneciklerin düzenli hareketlerinden başka bir şey olmadığı meydana çıkmıştır (bk. ATOM, ELEKTRON). Bir zamanlar sanıldığı gibi, değişik maddelerden meydana gelen veya değişik maddelerden yapılmış tellerden geçen E. arasında nitelik ayrılığı olmadığı da anlaşılmıştır.

Elektriğin genel özellikleri, türlü etkileri: Tabiatta iki türlü E. yükü vardır (bk. ELEKTRİK YÜKÜ). Pozitif ve negatif (artı ve eksi) E. adını alan bu iki yük birbirini etkiler. Genel olarak bütün maddelerde bu yüklerden karşılıklı ve düzenli dağılmış olarak aynı nicelikte bulunur ve bunlar birbirlerinin etkisini yok ettiğinden tabiatta bulunan maddeler, çok defa E. bakımından yansız (nötür) dır. Bazı cisimlerde ise, aynı sayıda negatif ve pozitif E. yükü bulunduğu halde, bunların her bir negatif ve pozitif taneciği düzenli olarak karşı karşıya dizilmemiş olduğundan, bunlardan bir mekanik etki ile, meselâ sürterek, E. yükünün bir kısmını almak, hattâ negatif ve pozitif E. i birbirinden ayırarak ayrı ayrı yerlerde toplamak mümkündür. Bu olay şöyle açıklanır: Cam, kehlibar, mühür mumu v. b. gibi olan bu cisimlere ipek, kürk v. b. gibi cisimleri sürtmekle elektronlardan bir kısmı, sürtmek için kullanılan cisme geçer. Elektronlar negatif E. olduğundan kendisine elektron geçen cisimde bir «negatif E. yoğunluğu» meydana gelir ve E. dengesi bozularak o cisim negatif E. ile yüklenir. Elektronundan bir kısmını kaybeden cisimde E. dengesi bozulur, burada negatif E. azalmış olduğundan bu cisim pozitif E. ile elektriklenir.

Birbirinin eşi olan E. yükleri birbiriniçeke r (bk. Resim). Bu olay Coulomb tarafından incelenmiş, E. yükünün, cismin yüzünde düzenli olarak dağıldığı ve E. le yüklü iki cismin çekiş veya itiş kuvvetinin, aralarındaki uzaklık karesi ile ters orantılı olduğu bulunmuştur. Coulomb'a göre Q_1 ve Q_2 gibi iki değişik E. yükünden doğan kuvvet $= \frac{Q_1 \; Q_2}{4 \pi \varepsilon r^2}$ dir (r = Q_1 ve Q_2 yükleri arasındaki uzaklık, ε = değişmez birim; bk. COULOMB KANUNLARI). Bu çekiş veya itiş kuvveti, torsiyon terazisi ile ölçülebilir (bk. TORSİYON TERAZİSİ). Eskiden E. kuvvetlerinin uzaktan, ansızın ve alan ile bir ilgisi olmadan birbirini etkilediği sanılırken, Maxwell tarafından «yakından etki» teorisinin açıklanmasından sonra (bk. MAXWELL TEORİSİ) E. yükünün etrafındaki çevrede mıknatıs alanı meydana geldiği anlaşılmıştır. Bu alanda her nokta, yanındakine kuvvet etkisini geçirmektedir. En yüksek şiddetle birinden ötekine geçen etkinin yönü, «kuvvet çizgileri» ile gösterilir. E. alanının şiddeti bu kuvvet çizgileri boyunca değişir (bk. ELEKTRİK KUVVET ÇİZGİLERİ).

1. Eşit elektrik yükü, 2. Karşıt elektrik yükü

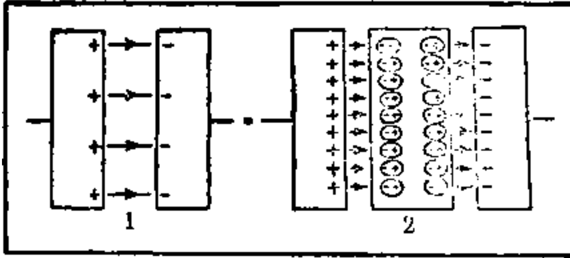
Her E. akımı bir mıknatıs alanı meydana getirdiği gibi, her mıknatıs alanındaki alan çizgileri, hareket halinde olan iletken bir cisim ile kesilince bir E. akımı doğmaktadır. Buna indükleme E. adı da verilir. Manyetik indükleme Gauss birimi ile ölçülür, 1 Gauss = 10^{-4} V. saniye. Sm^{-2} dir (bk. MIKNATIS ALANI, İNDÜKLEME). Bir E. alanının kuvvet vektörü V gibi skaler bir fonksiyonun potansiyeli olarak gösterilebilir. V ye alanı doğuran potansiyel adı verilir. Bu, E. yükü (Q) ile orantılıdır. İki E. iletkeni arasındaki potansiyel farkına E. gerilimi (U) adı verilir (bk. ELEKTRİK GERİLİMİ). Potansiyel farkı, E. yükü ve gerilim arasındaki bağlantı $W = q \, (V_a - V_b)$ formülü ile belirtilir. Potansiyelin elektrostatik birimi, M. K. S. A. sisteminde $\frac{\text{Joule}}{\text{Coulomb}}$ dur. (Burada q = E. yüküne, V_a ve V_b değişik büyüklükte iki ayrı potansiyele işarettir).

Potansiyel farkı, ancak yalıtkan veya yalıtıcı cisimlerde (cam, reçine, parafin, kuru gazlar v. b.) uzunca bir süre kalabilir. E. gerilimi birimi Volt'tur (bk. ELEKTRİK BİRİMLERİ ve STANDARTLARI). Demek oluyor ki, herhangi bir yerde bir E. düzeni kurulursa, orada bir potansiyel farkı meydana gelir ve bu fark da E. akımını doğurur (bk. ELEKTRİK AKIMI). Her pilin, akümülatörün, alternatörün, dinamo (bunlara bk.) nun negatif veya pozitif kutup taşıyan uçları arasında E. akımını doğuran bir gerilim vardır ki, bu da elektromotor kuvvet (b. bk.) adını alır. Eskiden E. akımının pozitif kutuptan negatif kutba aktığı sanılırdı. Halbuki E. akımı bir elektron, yani negatif E. akımı olduğundan, negatif kutuptan pozitif kutba doğru akar. (Eskiden beri akım yönü bunun tersi olarak kabul edilmiş olduğundan bugün bile kullananlar tarafından yanlışlık yapılmasını önlemek için teknikte E. alet ve makinelerinde akım yönü yine eskisi gibi işaretlenmektedir.) Akım şiddeti $\frac{\text{elektromotor kuvvet}}{\text{direnç}}$ e eşittir.

Bir E. alanı, «dielektrik kaydırma» ile de açıklanabilir (ilk açıklayan: Maxwell). Bir E. alanı içine kuvvet çizgilerine dikey olarak ve başlangıçta birbirine yapışık iki metal levha konulur ve sonra bu levhalar birbirinden ayrılırsa, bunlar hemen, fakat birbirinden ayrı türde E. le elektriklenir. Armatür adını alan bu levhalar arasına, hava yerine bir katı veya sıvı yalıtkan (yani E. geçirmez) cisim konu-

lursa, elde edilen E. sığa (kapasite) sının, bu yalıtkanın niteliğine göre özel bir katsayı oranında arttığı görülür. Bu türlü E. düzeni *kondansatör* (b. bk.) adını alır. Leyden şişesi de bir kondansatör türüdür. Burada elde edilen E. yükü, levhaların yüzeyi ile doğru orantılıdır ve levhaların her yerinde $\frac{\text{E. yükü}}{\text{yüzey}}$ bir değişmez olarak kalır (bk. Dİ-ELEKTRİK). Bir kondansatörün sığa (kapasite) sı C ile gösterilir ve S = yüzey, e = E. akımı şiddeti olduğuna göre, G. E. S. sisteminde $G = \frac{S}{4 \pi e}$, M. K. S. sisteminde $G = \frac{\varepsilon S}{e}$ (ε = değişmez) ile gösterilir. Pratikte, kapasite, Farad ile ölçülür ki, 1 Farad = $\frac{\text{1 Coulomb}}{\text{1 Volt}}$ a eşittir.

E. akımı, yani düzenli hareketli elektron tanecikleri, maddeden geçerken molekül ve atomlara ve atom etrafında dolaşan elektronlara çarptığından bu çarpma yüzünden bir direnç ve bundan ötürü ısı meydana gelir. Akım şiddeti,

Yüklü kondansatör: 1. Dielektriksiz kondansatör levhaları, 2. Dielektrik (araya iletmeyen cisim konulursa sığası artar)

direnç ile ters orantılıdır. Bu direnç, Ohm tarafından incelenmiş olduğundan birimi Ohm adını alır (bk. OHM KANUNU, ELEKTRİK BİRİM ve STANDARTLARI), Her bir maddenin akıma karşı gösterdiği direnç birbirinden ayrıdır. Az direnç gösteren maddeler *iletken*, orta direnç gösteren maddeler *yarı iletken*, çok direnç gösterenler ise *yalıtkan* adını alır. Genel olarak, ısı arttıkça cismin iletkenliği artar, ısı azaldıkça azalır. Fakat salt sıfır (- 273 derece) yakınlarında atomların etrafında dolaşan elektronların hareketi son derecede yavaşladığı için son yıllarda yapılan denemeler, cisimlerin iletkenliğinin bu kadar alçak ısılarda birdenbire arttığını göstermiştir. Bu olaya üstün iletkenlik (Supraconductivité) (b. bk.) adı verilir.

E. akımının şiddeti, Ampère ile ölçülür (bk. AMPÈRE, AMPERMETRE, ELEKTRİK BİRİMLERİ ve STANDARTLARI). Bir Ampère/saniye (Ampesec), gümüş nitrat eriyiğinden 1 118 miligram gümüş ayıran E. şiddetidir. 1 Ampère, 1 saniyede 1 Coulomb'luk E. yükü hareket ettirir. Ampère aynı zamanda $\frac{\text{Volt}}{\text{Ohm}}$ a eşttir. Bir metal tuzu eriyiğinden E. akımı geçirilirse, tuzlar iyonlara ayrılır. İyonlar, elektrik yükü taşıyan tanecikler olarak kabul edilebilir. İyonlardan negatif E. le yüklü olanlar, pozitif kutba, pozitif E. taşıyanlar ise negatif kutba gider. Bu olay *elektroliz* (b. bk.) adını alır. Bunun gibi gazlar da iyonlaşabilir.

Gazlar da E. iletir. Gaz halindeki iletkenlerde potansiyel farkı ile akım arasındaki ilişki, bu akımın özel mekanizması yüzünden karmaşıktır. Meselâ E yayında elektromotor kuvvet akım arttıkça eksilir.

Manyetik dalgalar bir antene çarpınca bir E. alanı meydana gelir. Bundan faydalanarak arada bir iletkene ihtiyaç olmadan pek uzak yerlerde manyetik dalgalar yardımı ile E. elde edilebilir (bk. DALGA, ELEKTRİK TİTREŞİMLERİ, MAGNETİK DALGALAR).

E. ısı etkisi, Joule tarafından incelenmiş ve meydana gelen ısı niceliğinin (kalori olarak) direnç ile doğru orantılı ve akım şiddeti karesine eşit olduğu görülmüştür (bk. JOULE KANUNU).

Elektrik türleri ve kullanma yerleri: Genel olarak iki E. türü vardır: Statik (veya devimsiz) E. ve dinamik (veya devimli) E. Bir cismin atomlarındaki elektron sayısını değiştirerek elde edilen ve hareket halinde olmayan E., statik E. ve bunu inceleyen bilim kolu elektrostatik adını alır. Statik E le yüklü cisimler, başka bir cisme yaklaşırsa, bu cisim iletken ise, onu da etki ile elektrikler (bk. ETKİ İLE ELEKTRİKLENME). Büyük değerde ve zıt işaretli E. le elektriklenmiş iki cisim birbirine yaklaşınca, elektronlar negatif E. le yüklü cisimden pozitif E. le yüklü cisme atlayabilir. Bu olaya ark olayı (bk. ELEKTRİK YAYI) adı verilir ve tabiatta şimşek olayı olarak görülür.

Statik E. elde etmek için bir cisimdeki elektronları koparmak gerekir ki bu da ya sürtmek, ya basınç, ya ısı, ya da kimyasal etki ile sağlanır. Bazı cisimler (meselâ selenyum) üzerine ışık çarparsa, statik E. meydana gelir (bk. FOTOELEKTRİK OLAYI). Sürtmek yolu ile şiddeti az, fakat gerilimi çok yüksek statik E. elde edilir. Meselâ bu ilke ile işleyen Van de Graaff aygıtlarında 10 milyon (ve daha fazla) ve Felici aygıtlarında ise 20 milyon volt meydana gelir. Basınç ile statik E. elde etmek için belirli kristallerden faydalanılır. Kuvars, turmalin gibi bazı kristaller, iki maden levha arasında sıkıştırılırsa, statik E. meydana gelir. Piezo - E. (b. bk.) adını alan bu olay sonucunda meydana çıkan E. çok azdır. Fakat teknikte, gramofonlarda, mikrofonlarda bu akımdan faydalanılır. Gramofon iğnesinde plaktaki girinti ve çıkıntılara uygun olarak azalıp çoğalan basınç, iğne yardımı ile kristale iletilir ve kristalde doğan E. akımı, radyoda şiddetlendirilerek ses haline getirilir.

Isı ile E. elde etmek için, aynı cinsten olmayan iki madenî levha birer uçlarından lehim, kaynak veya perçinleme ile birleştirildikten sonra bu birleşme yerlerinden ısıtılır. O zaman levhanın serbest uçları arasına bağlanmış olan telden bir E. akımı geçer. Bu akımın niceliği ve şiddeti çok az ise de, onu doğuran ısı ile düz orantılı olduğundan onu ölçmeye yarar ve civa ile ölçülemeyen pek yüksek ısılar böylece ölçülebilir (bk. TERMOÇİFTLER).

Kimyasal olaylarla elde edilen E., akümülatör ve pillerin işlemesini sağlar (bk. AKÜMÜLATÖRLER, E. PİLLERİ). Kimyasal yol ile E. enerjisi elde etmek için yeni bir düzen, üstün kritik (süperkritik) basınç ve kriyojenik ısıda sıvı haline geçen oksijen ve hidrojenin elektroliz yolu ile su haline geçerken ortaya çıkan elektron ve iyonlardan faydalanmaktadır. Yakıt odacığı adını alan bu düzende plastik elektrolitler ve platin katalizör kullanılmaktadır. Oksijen iyonları hidrojenin bulunduğu kutba giderek onunla birleşir ve su meydana getirir. Açığa çıkan elektronlar E. enerjisini doğurur. Böylece elde edilen E. enerjisi ilk olarak 1965 yılında Gemini 5 adlı Amerikan uzay gemisinde kullanılmıştır.

Işık etkisi ile meydana gelen E., fotoselül veya fotosel (b. bk.) denilen araçların yapılmasını sağlar. Bu araçlar üzerine ışık düşünce bir akım doğurarak bir kapıyı kendi kendine açmak, bir zili veya alarm düzenini kendi kendine çalmak gibi işlerde kullanıldıktan başka, sesli film ve televizyonun yapılabilmesini sağlamıştır.

Sürekli elektron akımı ile meydana gelen E. akımı, dinamik E. tir. Bu türlü E. i inceleyen bilim kolu elektro dinamik (b. bk.) adını alır. Hareket halinde olan E. in doğurduğu ve bu hareket yüzünden meydana gelmiş manyetik olaylarla ilgili soyut olayları inceleyen bilim kolu elektro kinetik adını alır.

E. enerjisinden faydalanmak için sürekli akım sağlamak gerekir. Bu da yukarıda E. in genel özellikleri bölümünde açıklanan ve ilk olarak 1819 da Danimarka'lı Oersted tarafından görülen, sonraları, tarihçe bölümünde görüleceği gibi, Ampère ve başkaları tarafından incelenen, Maxwell, Biot - Savart (bk. BIOT - SAVART KANUNU) tarafından kanunları kurulan bir önemli olaydan faydalanılır. Bu da her bir E. akımı geçişinde, etrafında bir mıknatıs alanı meydana gelmesi ve mıknatıs alanları hareket halinde olan iletkenlerle kesildiği zaman bir E. akımı doğması olayıdır. Bir tabiî mıknatıs çubuğu, olduğu yerden kımıldamayan bir tel yanında hareket ettirilirse, telden bir E. akımı geçer. Bunun gibi bir E. akımı bir bobinden, yani birbirine yakın birçok halkalar halinde sarılmış uzun bir telden geçirilirse, bu bobinin iki ucunun bir mıknatıs çubuğu özelliği kazandığı, yani bobinin mıknatıs haline geçtiği görülür. Bobinin ortasına bir demir çubuk konulursa, mıknatıslanma olayı daha şiddetlenir. O zaman buna elektromıknatıs (b. bk.) adı verilir. İçinde demir çubuk bulunmayan bobinin manyetik alan şiddeti, E. akımına, bobinde kaç halka bulunduğuna (yani telin kaç defa sarılmış olduğuna) bağlı ve bunlarla doğru orantılı, fakat tel uzunluğu ile ters orantılıdır. Bu da aşağıdaki formül ile gösterilir:

$$H = \frac{4 \pi n i}{10 L}$$

(H = manyetik alan şiddeti, n = teldeki halka sayısı, i = Ampère cinsinden E. akımı şiddeti, L = tel uzunluğu)

Büyük değerde akım yapabilmek için büyük bobin ve elektromıknatıslar kullanılır. Bunların yaptığı mıknatıs alan içinde de birçok sarımlardan yapılmış tel bobinler döndürülür. Bu bobinlerde elde edilen E., bilezik adını alan maden çemberlerde toplanır. Aynı mil üzerinde oldukları için bu bobinler üzerinde dönen bileziklerde toplanan E., fırça adını alan kömür veya maden parçaların yardımı ile dışarı alınarak gereken yerlerde kullanılır. Telden geçen akım, her zaman yön değiştirir, yani bir defa bir yönde, ikincisinde bunun ters yönünde akar. Her yön değiştirme saniyede birkaç defa olur. Art arda iki yön değiştirme arasında geçen süreye peryod, her saniyedeki peryod sayısına frekans adı verilir. Böyle yön değiştiren akıma alternatif akım (b. bk.) ve böyle bir akımı doğuran aletlere de alternatör (b. bk.) adı verilir. Akış yönü değişmeyen akım ise, doğru akım adını alır (bk. ELEKTRİK AKIMI).

Alternatif akım doğru akıma çevrilebilir. Bunu yapan araçlara doğrultmaç (redresseur) adı verilir (bk. DOĞRULTMAÇ).

Elde edilen güç, Watt ile ölçülür. Bu da Ampère, Volt ve Cos φ çarpımına eşittir. Watt = Ampère volt Cos φ E. güc (enerji) ü incelenirken aşağıdaki formüllerden de faydalanılır:

İş = Volt Ampère = Voltamperesaat (V. Amph)
1 Watt = 10^7 erg saniye
1 Watt - saniye (W sec), 1 Joule = 0,2389 cal
1 Kilowatt - saat (KWh) = 3,6 milyon Watt saniye (W sec) = 859,5 K Cal
1 Kilowatt (K. W.) = 1,36 beygir gücü (HP).

Teknikte çok küçük olan Watt - saniye yerine bunun 3,6 milyon kere büyüğü olan Kilowatt birimi kullanılır (bk. ELEKTRİK BİRİMLERİ ve STANDARTLARI) ve E. bedeli Kilowatt - saat üzerinden ödenir.

Elektrik ölçen aletler: E. in değişik etkilerinden faydalanılarak türlü türlü E. ölçme aletleri yapılmıştır. Bunlardan E. in ısı etkisi ile işleyen ölçme aleti «ısınan telle E. ölçme aleti», manyetik etkisi ile işleyen alet «galvanometre» adını alır. Bir yerde sarf edilen E. enerjisi, küçük bir elektromotor sayılabilen ve hızı E. gücüne paralel olan E. saatleri ile ölçülür.

Atmosfer elektriği: Yer yuvarlağı bir mıknatıstır ve etrafında bir mıknatıs alanı meydana gelmiştir. Van Allen kuşağı (b. bk.) adını alan bu alan dış uzaydan gelen radyoaktiviteye karşı dünyayı korur. Yer yuvarlağının bu mıknatıs özelliği yüzünden bir yere asılı olan bir mıknatısın bir ucu hep kuzeye doğru çevrilir ve bundan faydalanılarak yön gösteren pusulalar yapılır (bk. MIKNATIS ALANI, PUSULA). Gezegen atmosfer kuruluşu ise, çok büyük bir küresel kondansatöre benzer. Bu kondansatörün iki armatürü toprak ile iyonosferdir. Dielektrik ise statosfer ve troposfer'den meydana gelir. E. alanı kuvvet çizgileri pozitif E. le yüklü olan yukarı tabakadan negatif elektrikle yüklü olan toprağa gider. Potansiyel farkı m de 100 - 130 volttur. Açık havada yer yuvarlağının her bir cm karesi üzerinde $3x10^{-6}$ Ampèrelik bir E. yükü meydana gelir. Hava kuru ve açı kolduğu sürece yalıtkandır. Fakat nemlilik, tozlanma v. b. gibi etkenlerle iyonlaşırsa, iletken olur ve bu yüzden topraktaki E. yükü azalır. Yapılan hesaplar, toprağa doğru yönelmiş olan akımın atmosfer E. ini bir saat içinde boşaltacağını göstermektedir. Halbuki atmosfer E. i, yükünü hiç kaybetmemekte ve sürekli olarak varlığını belli etmektedir. Bu olayın sebebi ve kaybolan E. yönünün nasıl tekrar yerine geldiği henüz anlaşılamamıştır.

Tarihçe: Yukarıda açıklandığı gibi, E. statik, kinetik ve dinamik bölümlerine ayrılmaktadır. Gerek bu bölümlerde, gerek elektro - manyetik ve elektronik alanlarında yapılan araştırma ve buluşlar, E. enerjisinin türlü amaçlarla kullanmak için kendilerinden faydalandığımız gereç, alet ve makinelerin yapılmasını sağlamıştır. Aşağıda bu değişik alanlarda yapılan inceleme ve buluşların tarihçesi, her alan için ayrı ayrı belirtilmektedir:

Elektrostatik alanında buluşlar ve gelişmeler: Eski Yunanlılar kehlibarı bir kumaşa sürtünce E. lendiğini biliyorlardı. İlk olarak XVI. yüzyılda İngiliz Gilbert kehlibarın bu özelliğinin reçine, cam, kükürt gibi maddelerde de olduğunu ortaya koydu. Otto von Guericke (1602 - 1686) ilk E. makinesini yaptı. Bu makine kükürtten yapılmıştı ve şiddetle döndüğü zaman kuru ellere sürtünerek E. meydana getiriyor, üzerine konan eller arasında kıvılcımlar çıkıyordu. İlk E. kıvılcımı böylelikle öğrenilmiş oldu.

XVII yüzyılda Gray, iletkenler üzerinde yaptığı denemelerden sonra, bazı cisimlerin yalıtkan olduğunu ve iletkenler bunlarda yalıtkan hale konulursa elektriklendiklerini, böyle olmayınca E. in su gibi akıp gittiğini, dokunmak ile E. in başka cisimlere geçebileceğini meydana çıkardı. Aynı

yıllar içinde Du Fay E. sarkacını buldu ve bunun yardımı ile iki türlü E. yükü olduğunu ispatladı. Cam sürtülünce meydana gelen E. ile reçine sürtülünce elde edilen E. in birbirinin tersi olduğunu açıkladı. Genel olarak bütün cisimlerin, bunların arasında insanların da elektriklenebileceğini meydana koydu. Lichtenberg 1777 de birbirinin tersi olan iki türlü E. yüküne pozitif ve negatif adlarını koydu. 1746 da Pieter von Musschenbrock, Leyden şişesi adını alan ilk E. kondansatörünü yapmayı ve böylece E. i bir yerde saklamayı başardı. E. makineleri 1709 da Hawskbee (cam silindirlerden faydalanarak), 1766 da Winkler, 1768 de Ramsden (yastıklar arasında büyük yuvarlak cam levhaları döndürerek) tarafından biraz daha geliştirildi. Franklin, E. in sivri uçlardan kaçtığını bularak XVIII. yüzyılda ilk paratoneri yaptı. İngiliz Canton (1718 - 1772) etki ile elektriklenmeyi meydana çıkardı. Gerek Franklin gerek Watson, daha XVIII. yüzyılda «sürtme yüzünden E in yeniden doğmadığını, tersine olarak maddelerde saklı bulunduğunu, sürtmenin, sürten cisim ile sürtülen cisimde bulunan E. in dağılışını yeniden düzenlediğini ve böylece bunlardan birisinde E. in arttığını, ötekisinde azaldığını» ortaya koymuş bulunuyorlardı.

Coulomb (b. bk.) E. yükü üzerinde önemli incelemeler yaparak bununla ilgili kanunları ve torsiyon terazisini buldu ve E. i nicesel (kantitatif) olarak ölçtü. Laplace (1749 - 1827), Biot (1774 - 1862), Gauss (1777 - 1855), Poisson (1781 - 1840) ve Faraday (1791 - 1867) elektrostatiğin öz kurallarını birer birer ortaya koydular. Etki makineleri XIX. yüzyılda Holtz, Wimshurst ve son zamanlarda Van de Graaff (1935) ve Felici (1945) tarafından geliştirildi. Bu sonuncusu, bu makinelerde 20 milyon voltluk bir potansiyel farkı elde etti.

Yüksek sığa (kapasite) lı kondansatörler Thomson (1824 - 1907) ve Lippman (1845 - 1921) tarafından yapıldı.

Elektrokinetik alanında buluşlar ve gelişmeler: Luigi Galvani, 1790 da iki ayrı cins metal kullanarak aralarından E. akımı geçirdi: Bu deney için bir kurbağayı bakır tel ile bir demir parmaklığa sarınca, kurbağanın kaslarında titreşimler meydana geldiğini gösterdi. Davy, XVIII. yüzyılda ilk olarak elektroliz yolu ile alkali metalleri elde etmeyi başardı ve 1813 te E. arkını meydana getirdi. Gautherot ve Wollaston, 1802 de pillerdeki kutuplaşma (Polarisation) olayını açıkladılar. Akımı durduran bu istenilmeyen olayın ortadan kaldırılması için birçok bilginler uğraştılar ve 1839 da Grove, 1843 te Leclanché, 1912 de Frey tarafından yeni pil türleri meydana çıkarıldı. Çifte sıvılı piller önce 1836 da Daniell, sonra Antoine C. Becquerel (1788 - 1878) ve 1893 te Weston tarafından yapıldı. Weston pili 1908 de elektromotor kuvvet için birim olarak seçildi (gerilimi 20° de 1,0183 volt). İki başka başka metalin lehimlendiği zaman aralarında ısı farkı olduğunu gören Seebeck, bu olaydan faydalanarak 1821 de ilk termoelektrik pili meydana getirdi. Melloni de bu olaydan 1830 da ışıma ısısı üzerinde yaptığı önemli buluşlar için faydalandı. 1834 te Peltier, ters (inverse) dönüş olayını açıkladı. Le Châtelier (1850 - 1936) de modern termoçiftleri yapmayı başardı.

E. akımı kanunları ise şu şekilde gelişti. Ohm XIX. yüzyılın başında iki nokta arasındaki direnci, Pouillet kapalı devredeki direnci, Kohlrausch ise direngenliği (resistivité) inceledi ve Ohm kanunu açıkladı. Wheatstone 1844 te bugün de direnç ölçmek için kullanılan ve kendi adını taşıyan «köprü» yü yaptı. Joule 1841 de E. akımının ısı etkisini inceledi ve bununla ilgili kanunu açıkladı. Bundan faydalanan Clausius 1852 de bir kalorinin mekanik eşdeğerini hesapladı.

Elektroliz üzerinde ilk olarak 1805 te Grothuss çalışmış, fakat bu konuyu önemle inceleyen ve bununla ilgili kanunları ortaya koyan Faraday olmuştur. (Faraday aynı zamanda kendi adını taşıyan «kafes» i de yapmış ve kafes yüzeyi elektriklendiği halde içinde oturan adama hiçbir etki yapmadığını, yani içinde E. bulunmadığını göstermiştir.) Arrhenius 1887 de iyon çözüşmesini açıkladı. Bu önemli buluşları Elkington ve Jacobi teknikte kullanmaya başladılar: Bunlardan birincisi 1837 de E. ile gümüş kaplamayı, ikincisi de genel galvanoplastiyi ortaya çıkardı. 1859 da Planté akümülatörü, bundan biraz sonra Moissan E. fırınını yaptı. 1901 de Junger nikel - demir akümülatörünü buldu ve bunu Edison 1905 te düzelterek daha iyi kullanılır bir şekle soktu. 1889 da Edison ilk E. ampulünü yapmayı başardı. Bu ampulün filaman (içindeki ince tel)ı kömür haline getirilmiş bambu kamışından yapılmıştı. 1900 - 1904 yılları arasında kömür filaman yerine metal filaman kullanılmaya başlandı. İlk olarak E. ışığını kullanan millet, bir gemide E. ışığı düzeni kuran Çinliler oldu.

İlk civa buharlı ampul, 1901 de Cooper Hewitt tarafından yapıldı. Geissler ve Masson, 1853 ile 1855 arasında azaltılmış basınç altında E. akımı geçirmeyi denediler ve böylece Geissler tüpleri meydana çıktı.

Elektromanyetik alanındaki buluşlar ve gelişmeler: Oersted 1819 da E. akımının bir mıknatısı (mıknatıslaştırılmış iğneyi) saptırdığını gördü. Bu olayı inceleyen Ampère ve Arago bunun üzerinde XIX. yüzyılın başında birçok önemli araştırmalar yaptılar. Biot ve Savart, meydana gelen bu mıknatıs alanını ölçtüler (bk. BIOT - SAVART KANUNU). Laplace bütün bu araştırmaları sonuçlandırarak bunları bir öz kural halinde birleştirdi. Ampère de bunu geliştirerek kanununu ortaya koydu ve böylece ilk olarak E. akımı ile mıknatıs alanı ve mıknatıs ile E. alanı arasındaki bağlantıları açıkladı. Maxwell (1831 - 1879) bunları Maxwell denklemi (b. bk.) adı altında genelleştirdi. Rowland, 1876 da mıknatıslaştırılmış bir iğnenin elektrikle yüklü bir toparlak levha yanında hızla dönmeye başladığını gördü. 1882 de Erwig, Warburg (1846 - 1931) un deneylerine dayanarak, manyetik hysteresis (b. bk.) i buldu. 1900 de Japonyalı Nagaoka'nın yaptığı deneylerden faydalanan Maxwell, manyetik daralma (Magnétostriction) yı meydana çıkardı. 1825 te Sturgeon, 1826 da Brewster, bundan bir iki yıl sonra Amerikalı Henry elektromıknatısı meydana getirdiler ve bunu yaparken Ampère'in buluşlarından faydalandılar. E. li telgrafı ilk düşünen ve Weber ile birlikte Almanya'da Göttingen şehrinde deneyen Gauss (1777 - 1855) oldu. Bu buluşu 1843 te Morse geliştirerek teknik alana koymayı başardı. Baudot 1878 de işaret yerine harf basan telgrafı yaptı. Nobili (1784 - 1835) astatik, yani statik olmayan manyetik sistemi meydana çıkardı ve Pouillet de 1837 de teğetler pusulasını buldu. İlk galvanometre, W. Thomsen tarafından 1851 de yapıldı ve Deprez ile d'Arsonval tarafından geliştirildi (d'Arsonval galvanometresi 1882 de meydana çıkmıştır).

Faraday ilk olarak E. enerjisinin mekanik enerjiye çevrilebileceğini ve indüklemeyi buldu (1831). 1834 te Lenz indüklenmiş akım yönünü belirten kanununu ortaya koydu (bk. LENZ KANUNU). Foucault kendi adını taşıyan akımları buldu. Henry ilk olarak 1832 de kendi kendine

indükleme üzerinde yaptığı incelemeyi açıkladı ve bu olayın matematik kurallarını kurdu. Bu kuralların deneylerle ispatlanması Weber, Kirchhoff, Helmholtz, Thomson tarafından yapıldı. Son olarak Maxwell 1873 te bir E. alanının duruş (état) unu gösteren denklemlerini ortaya koydu ve ışığın elektro - manyetik kuralını açıkladı.

İlk E. motoru Barlow tarafından 1822 de yapıldı. Fakat işe yarar motör, adi mıknatıs yerine elektromıknatıs kullanılarak 1856 da Siemens tarafından ortaya çıkarıldı. Büyük jeneratörler 1860 ta yapılmaya başlandı. 1869 da Gramma E. toplayıcı bileziklerde doğru akım elde ederek dinamoların yapılmasını sağladı.

Uzak yere E. iletilmesi 1873 te Fontaine tarafından başarıldı. Yüksek gerilimli akım iletilmesi de 1882 de Defrez tarafından düşünüldü.

Mason ve Breguet 1840 ta ilk indükleme bobinini yaptılar, fakat ona son şeklini veren Ruhmkorff (1803-1877) oldu. Alternatif akımlı transformatörler Gaulard ve Gibbs tarafından bulundu.

İlk telefon Graham Bell tarafından 1875 te yapıldı. Hughes buna hassas mikrofon ekleyerek bu buluşu geliştirdi. Onnes 1911 de üstün iletkenliği (supraconductibilité) buldu ve buluşun yardımı ile Haas ve Von Laue XX. yüzyılda mıknatıs alanında önemli incelemeler yaptılar. — N. K.

ELEKTRİK AĞI (Fr. Réseau électrique), müşterilere elektrik enerjisi sağlayan kablolar ve hava hatları Bu kablo veya hava hatlarındaki yüksek gerilimi normal kullanma gerilimine indirmek için transformatörler kullanılır. Bk. TRANSFORMATÖR.

Elektrik ağı geriliminin düzenlenmesi: Ağ geriliminin yüksüz durumdaki değerinin bir kesri veya yüzdesi olarak açıklanan, yüksüz ve tam yüklü hallerdeki gerilim değerleri arasındaki fark.

ELEKTRİK AKIMI (Fr. Courant électrique), potansiyeli yüksek olan yönden (bk. ELEKTRİK GERİLİMİ) potansiyeli alçak olan yöne doğru hareket halinde olan elektirik. Bu akım, belirli bir zaman içinde akan elektrik yükü ile ölçülür. Akım şiddeti, yükün zamana orantısıdır. Yük için Coulomb, zaman için saniye birimi kullanılır.

E. A. nın genel etkileri aşağıdadır:

1. Kimyasal etki. Bk. ELEKTROLİZ.

2. Akım telinin etrafında daire çevresinde meydana gelen mıknatıs alanı. Bk. ELEKTROMAGNETİK ALAN.

3. Akım için kullanılan iletkenin ısınması. Bk. ELEKTRİK ISITICILARI.

4. Akımın bir gaz içinden geçerken bu gazın ışıldaması.

Bu etkilerden ilk üçü, E. A. nın ölçülmesine yarar. Genel olarak iki türlü E. A. vardır:

1. **Doğru akım:** Bu akım, zamanla yön değiştirmeyen sürekli bir akım olup birimi Amper (A) dir ve I işaretiyle gösterilir.

2. **Alternatif akım:** Ortalama değeri sıfır olan, düzenli olarak yön değiştiren akımdır. Birimi Amper (A) olup i işaretiyle gösterilir. Bugün en çok kullanılan E. A., alternatif akımdır ve sinüsoidal dalga şeklinde kullanılır. Bk. ALTERNATİF AKIM.

Elektrik akım taşıma kapasitesi: İletkenler, kablolar, transformatörler ve elektrik makineleri için kullanılan bir terim. Elektrik akım taşıma kapasitesi, bunlara güvenle uygulanabilecek maksimum akım değerini gösterir. Bu değer sürekli veya kısa süreli olabilir. Başlıca sınırlayıcı faktör sıcaklık yükselmesidir.

Elektrik akım yoğunluğu: Bir iletkenden eş yoğunlukta (üniform) bir akım aktığı zaman, akım şiddetinin, akım yönüne dik olan iletken kesit yüzeyine oranı. Birimi A/m^2 dir. Eğer iletken üzerindeki akım eş yoğunlukta değilse, o zaman akım yönüne dik bir ΔS kesitinden geçen ΔI akımı alınarak, ΔS sıfıra giderken bunların oranının limiti

$$\lim_{\Delta S \to 0} \frac{\Delta I}{\Delta S} = J$$

akım yoğunluğu verir.

Elektrik akım yoğunluğu dağılımı: Bir iletkenden akan akımın yoğunluğu her noktada aynı (yani üniform) olmadığı zaman, akım yoğunluğunun noktadan noktaya değişimini gösteren fonksiyona verilen ad. — F. Z.

ELEKTRİK AKÜMÜLATÖRLERİ (Fr. Accumulateurs électriques) [Fız.]: bk. AKÜMÜLATÖRLER.

ELEKTRİK BATARYASI (Fr. Batterie électrique), [Fiz.]: bk. BATARYA.

ELEKTRİK BİRİMLERİ VE STANDARTLARI: bk. BİRİM SİSTEMLERİ.

ELEKTRİK BİRLEŞME DEĞERİ (Fr. Électrovalence): bk. ELEKTROLİZ.

ELEKTRİK ÇARPMASI (Fr. Secousse électrique) dikkatsizlik veya tedbirsizlik yüzünden vücuttan elektrik akımı geçmesiyle oluşan durum. E. Ç. ndan ileri gelen ölümü genel olarak yüksek gerilimli bir akım oluşturursa da, evlerdeki 110 veya 220 voltluk akımlar da ölümle sonuçlanan etkiler yaratabilir. Derisi ıslanmış olan ve dolayısiyle elektrik akımına karşı direnci zayıflamış, yani iletkenliği artmış bulunan bir kimse, su veya su borusu gibi iyi bir iletkenin aracılığı ile potansiyeli sıfır değerinde olan toprak (zemin) ile de değinme durumunda bulunuyorsa, 110 voltluk bir elektrik akımının çarpması ile ölebilir; çünkü bu sırada vücudundan geçen akımın şiddeti büyük değerlere çıkabilir.

E. Ç. ile ölümün oluşumu, akımın gerilimine ve frekansına bağlıdır. Kalın kabloların, transformatörlerin ve pilonların 1200 voltu aşan yüksek gerilimli düz veya dalgalı akımları genel olarak omurilik soğanı (Lat. *bulbus*) nı etkiler ve kalbin işlemesinde bir bozulmaya yol açmaksızın sadece solunumu durdurarak öldürür. Gerilimi 120 voltun altında olan alçak gerilimli akımlar özellikle 50 periyotluk dalgalı akımlarda tehlikeli olur; çünkü bunlar kalp kasının tel (Lat. *fibra*) lerinde *fibrillation* (kalp kası tellerinin uyuşumlu hareket edecek yerde her birinin bağımsız olarak bir titreşim hareketine geçmesi ile bu kasın normal işleyişini bozmaları) durumu meydana getirerek kasın işlemesine engel olmakla kanın tansivonunu sıfıra düşürür. 120 volt ile 1200 volt arasındaki bir akımın etkisi, durumuna göre kalp ile omurilik soğanı arasında dağılır. Saniyede 100 000 periyodu aşkın yüksek frekanslı akımlar zararsızdır. Bu gibi akımlarda yalnız ısının etkisi hesaba katılır.

E. Ç. na uğrayanlara yapılacak yardım, suda boğulanlara yapılan yardımın aynıdır. Bu da, bazan 4-5 saat ka-

dar sürdürülen sunî solunum ve gerekiyorsa, kalbe masaj yapılmasından ve doğrudan doğruya kalbe iğne ile adrenalin verilmesinden ibarettir. Ancak, bu tedavi mümkün olduğu kadar gecikmeden yapılmalıdır.

ELEKTRİK DAĞITIM SİSTEMİ (Fr. Réseau de distribution électrique), müşterilere elektrik gücü sağlamak üzere kurulmuş olan, taşıyıcı hatlar, transformatör ara istasyonları, dağıtma merkezleri gibi kısımlardan meydana gelmiş elektrik ağı.

ELEKTRİK ÇARPMALARI
1. Islak döşeme üzerinde çıplak ayakla dururken bozuk bir elektrik düzenine dokunmak, 2. Bozuk elektrik düzenini toprakla bağlantısı olan madenî bir eşya (meselâ kalorifer radyatörü) üzerine çıkarak onarmaya kalkmak, 3. Su, yüksek gerilime rastlarsa, elektriği geçirir. Demir bir sahanlık üzerinde duran ve böylece toprakla bağlantısı olan bir adamın döktüğü su, yüksek gerilime rastlarsa, o adamı elektrik çarpar.

ELEKTRİK DEVRE ANALİZİ (Fr. Analyse de circuit électrique), bir elektrik sisteminin, verilen bir işarete karşı cevabını bulmaya yarayan işlem. E. D. A. bize sistemin istenilen şekilde çalışıp çalışmayacağını, sistemi meydana getirip denemesini yapmadan önce göstererek para, zaman ve gereç kazandırır. Böyle bir sistem, akustik, hidrolik, magnetik ve mekanik gibi elektrik olmayan benzerleriyle çözülebileceği gibi, E. D. A. ile de çözülebilir.

Bir elektrik sistemin analizini yapabilmek için önce eşdeğer devreyi kurmak gerekir. Çözümü basitleştirmek için elden gelen bütün kısaltmalar ve kabuller yapılmalıdır. Bundan sonra volt - amper bağıntısı (Ohm kanunu) ve Kirchhoff kanunlarından biri eşdeğer devreye uygulanarak denge denklemleri elde edilir. Devrenin özelliklerini belirtmek için gerekli olan, bir değişkenin bağımsız değerlerin sayısı, devrenin serbestlik derecesi sayısına, yani çözüm için gerekli simültane denklem sayısına eşittir.

Bir devrenin karakterliliği devre parametreleri cinsinden açıklanır. Bu parametreler bazan değişmez (sabit) kabul edilebilir. O zaman devre lineerdir ve süperpozisyon teoremi uygulanır. Parametrelerin zaman, yön, akım, gerilim veya sıcaklık gibi değerlere bağlı olması halinde çözüm daha fazla güçleşir. Parametreler değişmez (sabit) kabul edilebilirse, çözüm ziyadesiyle kolaylaşabilir.

Değişimin yavaş olduğu sistemlerde bir parametrenin değişik noktalarından akan akım, aynı değerde sayılabildiği halde, hızlı değişimler için (meselâ sistem boyutlarının, dalga boyunun 1/8 i bulduğu sistemlerde) bu, doğru olmayabilir.

Volt - amper bağıntısı: Üç türlü pasif parametre vardır. Bunlar direnç veya devredeki ısı kaybına yol açan kayıp parametresi, devreyle ilgili manyetik alanı meydana getiren endüktans ve orada bulunan elektrik alaniyle ilgili olan kapasitelerdir.

Bir parametrenin uçları arasındaki gerilim ile bu parametre üzerinden akan akım arasındaki volt - amper bağıntısı Ohm kanunu olarak tanınır.

Bir direnç için e (t) gerilimi ile i (t) akımı arasındaki bu bağıntı

$$e(t) = R\, i(t)$$

dir. Bir endüktans için aynı bağıntı

$$e(t) = L \frac{di(t)}{dt}$$

ve bir kapasitans için ise

$$e(t) = \frac{I}{C} \int i(t)\, dt$$

şeklini alır. Burada e (t) ve i (t) zamanın nitel fonksiyonlarıdır. Bu açıklamaların akıma göre yazılışları ise

$$i(t) = G\, i(t)$$

$$i(t) = \frac{I}{L} \int e(t)\, dt$$

$$i(t) = C \frac{de(t)}{dt}$$

şeklindedir. Burada G iletkenlik olup $\frac{I}{R}$ ye eşittir.

Devrenin idealize edilmiş aktif parametreleri, gerilim ve akım kaynaklarıdır. Birincisi, uçlarında akıma bağlı olmayan değişmez gerilim, ikincisi ise gerilime bağlı olmayan değişmez (sabit) bir akım verir. Gerçek bir gerilim kaynağı, ideal bir gerilim kaynağı ile buna seri bir empedans, gerçek bir akım kaynağı ise idealize bir akım kaynağı ile buna paralel bir admittanstan ibarettir. İdealize bir gerilim kaynağı empedans bakımından bir kısa devre, idealize akım kaynağı ise bir açık devreye karşılıktır (bk. ELEKTRİK ÜRETİCİ ve EŞDEĞER ELEKTRİK ÜRETİCİ).

Devre parametreleri seri veya paralel bağlanabilir. Seri bağlı elemanlarda bütün elemanlar üzerinden akan akım aynıdır. Bunların teker teker uçları arasındaki gerilimlerin anî değerleri toplamı veya vektörel toplamı, seri devrenin iki ucu arasındaki gerilim değerine eşittir. Paralel bağlı devrelerde ise bütün elemanların uçları arasında aynı gerilim vardır ve paralel kollardan akan akımların anî değerleri toplamı toplam akıma eşittir.

Seri devrelerde eşdeğer parametreler: 1. Dirençlerle kurulmuş bir seri devrede bileşke direnç değeri

$$R = R_1 + R_2 + \ldots\ldots + R_n$$

ifadesinden elde edilir.

2. Seri bağlanmış endüktanslarda da, aralarında bir karşıt endüktans olmadığı kabul edilirse toplam endüktans

$$L = L_1 + L_2 + L_3 + \ldots + L_n$$

şeklinde açıklanabilir.

3. Seri bağlı kapasiteler için bileşke kapasite değeri ise

$$\frac{1}{C} = \frac{1}{C_1} + \frac{1}{C_2} + \ldots\ldots + \frac{1}{C_n}$$

açıklaması ile belirtilir.

Özel olarak iki kondansatör (C_1 ve C) seri bağlanmışsa, bunların bileşkesi

$$C = \frac{C_1 \times C_2}{C_1 + C_2}$$

şeklinde verilir.

Paralel devrelerde bileşke parametreler: 1. R_1, R_2, R_3, ... R_n dirençleri paralel bağlı ise bileşke direnç değeri

$$\frac{1}{R} = \frac{1}{R_1} + \frac{1}{R_2} + \frac{1}{R_3} + \ldots\ldots + \frac{1}{R_n}$$

dir. Özel olarak iki R_1 ve R_2 direnci paralel bağlanmışsa, bileşke direnç

$$R = \frac{R_1 \times R_2}{R_1 + R_2}$$

olur.

2. Paralel bağlı endüktanslar için endüktanslar arasında karşılıklı etki yoksa, bileşke endüktans değeri

$$\frac{1}{L} = \frac{1}{L_1} + \frac{1}{L_2} + \ldots\ldots + \frac{1}{L_n}$$

den elde edilir.

3. C_1, C_2, C_3 . . . . . . C_n kondansatörlerinin paralel bileşkesi ise

$$C = C_1 + C_2 + C_3 + \ldots\ldots + C_n$$

bağıntısından elde edilir.

Elektrik devre analizinde karşıtlık: Elektrik devre teorisinde eşitlikler ve teoremler arasında karşılanan benzeşim. Çevre ve düğüm noktaları metotlariyle devre analizinde de bu karşıtlık vardır. Güç ve enerji karşıt (dual) çiftlerin çarpımı olduklarından kendileri de karşıttır.

Karşıtlık bir karşılıklı bağlılıktır. Bu bakımdan aşağıdaki tabloda bulunan karşıt çiftler, aralarında yer değiştirebilir.

Karşıt (dual) çiftleri gösterir tablo:

Akım	Gerilim
Kol akımı	Koldaki gerilim
Çevre akımı	Nokta gerilimi
Direnç	İletkenlik
Endüktans	Kapasitans
Endüktif reaktans	Kapasitif reaktansın tersi
Empedans	Admittans
Paralel kollar	Seri kollar
Bir çevre meydana getiren kollar	Bir düğüm noktası meydana getiren kollar
Kısa devre	Açık devre
Çevre sayısı	Düğüm noktası çiftleri sayısı
Kirchhoff'un gerilimler kanunu	Kirchhoff'un akımlar kanunu.

Böylece herhangi bir devrenin karşıtı çizilebilir. Bunun için bütün elemanların karşıtını yerlerine koymak yeter. Ancak, bunun yapılabilmesi için devrenin, bir küre yüzeyine çizilebilecek şekilde olması ve endüktanslar arasında bir kuplaj (karşıt endüktans) bulunması gerekir. — F. Z.

ELEKTRİK DEVRESİ (Fr. Circuit électrique), negatif (eksi) kutuptan pozitif (artı) kutba doğru akan elektrik akımının iki kutup arasında aldığı yolun bütününe verilen ad.

Aktif elektrik devresi: Bir veya daha fazla elektromotor gücü (enerji kaynağı) olan elektrik devresi endüktif, kapasitif veya kondüktif olarak bağlanmış elektrik elemanlarından meydana gelmiş bir devredir. Elektromotor güçler bir üreteçten meydana gelebildiği gibi, devre elemanları sebebiyle hasıl olan reaktif elektromotor güçler de olabilir.

Devrede elektrik bağlantısı: Bir devrede iki veya daha fazla noktanın, aralarında akım akabilecek şekilde bağlanması veya bir araya getirilmesi elektrik bağlantısı adını alır. Noktalar bir iletkenle veya doğrudan doğruya bağlanır. Bağlantı, lehimleme veya kaynak ile yapılabilir. — F. Z.

ELEKTRİK DOLDURMA AKIMI, bir batarya veya akümlatöre bir üreteç tarafından verilen akım. Bu batarya veya akümlatörde elektrik enerjisi, kimyasal enerjiye dönüşerek saklanır.

Bir kondansatördeki elektrik yükünü artırmak için bir üreteç tarafından kondansatöre verilen akım da E. D. A. adını alır.

ELEKTRİK ENERJİSİ VE GÜCÜ (Fr. Énergie électrique), elektrik akımı veya elektrik yükü ile ilgili bir enerji şekli. Çeşitli enerjiler vardır: Mekanik enerji, elektrik enerjisi, kimyasal enerji, ışınım enerjisi v. b. Bilimin ilerlemesiyle yeni cins enerjiler keşfedilmekte ve kullanılmaktadır. Meselâ nükleer enerji (veya atom enerjisi) gibi.

Türbinden aldığı enerji ile dönen bir elektrik üreteci (jeneratör) bir elektrik akımı üretir ve bu akım, elektrik motorlarını elektrikli treni, çamaşır makinasını v. b. çalıştırmak ve döndürmek suretiyle bir iş yapar. Buna göre, elektrik akımı diğer bir cins enerji taşır ve buna elektrik enerjisi adı verilir. Elektrik enerjisi, elektrik santralından kullanıldığı yere elektrik akımı ile taşınır ve ısıtma, aydınlatma, hareket ettirici kuvvet, elektroliz - galvanoplasti v. b. için satılır ve kullanılır. Elektrik enerjisi olarak doğru akımlar, elektroliz işlerinde, yani madenlerin elde edilmesinde ve arılaştırılmasında (bk. ELEKTROMETALÜRJİ), nikel, bakır, krom, altın ve gümüş kaplamada (bk. GALVANOSTEJİ) ve galvanoplastide kullanılır. Doğru akım gücü, ayrıca, akümülatörlerin doldurulmasında, cer işlerinde, el tezgâhlarındaki sabit hızlı motorlarda ve birçok şehir içi araçlarında (tramvay, troleybüs gibi), elektrikli trenlerde ve asansörlerde kullanılır. Zamanımızda alternatif akımlar daha çok kullanılır. Çünkü bu akımlar transformatör (b. bk.) vasıtasiyle uzak yerlere iletilir.

Elektrik yükü Q, akım şiddeti I, potansiyel farkı V, devrenin direnci R ve akımın geçme süresi t ile gösterilirse, kullanılan elektrik enerjisinin değeri $W = QV = VIt = RI^2 t = \frac{V^2}{R} t$ olur. Bilindiği üzere $Q = It$ ve $V = IR$ dir. Q coulomb, I amper, V volt, R ohm ve t saniye ile ölçülürse, elektrik enerjisi *joule* cinsinden çıkar. Elektrik enerjisi *watt - saat* ve *kilowatt - saat* birimleri ile de ölçülür: 1 watt - saat = 3 600 joule; 1 kilowatt - saat = 1 K. watt - saat = 1 000 watt - saat.

Elektrik gücü (Fr. Puissance électrique) elektrik enerjisinin, mekanik enerji, ısı ve ışık enerjisi gibi diğer başka cins enerjilere dönüşme hızıdır. Saniyede harcanan elektrik enerjisine elektrik gücü adı verilir. Yukarıda elektrik enerjisinin değerini veren formüllere göre p elektrik gücü: $P = \frac{QV}{t} = VI = RI^2 = \frac{V^2}{R}$ olur. Elektrik gücü *watt* veya *kilowatt* ile ölçülür. 1 watt = 1 joule/s dir. — E. E.

ELEKTRİK EŞDEĞER DEVRELERİ (Fr. Circuits électriques équivalents), gerçek devrenin, devre elemanları yerine eşdeğerlerini koymak yoliyle gösterilişi. Bunun gerçek devre ile karıştırılmaması gerekir. Eşdeğer devre belli şartlar altında devrenin çalışmasını ve karakteristiklerini ortaya koymak için kullanılan bir alettir. Bir elektrik devresi birçok eşdeğer devrelerle gösterilebilir. Devre analizi için bunların en uygununu seçip kullanmak yararlı olur.

E. E. D. aktif ve pasif devre elemanlarının aralarında birleştirilmeleriyle meydana getirilir. İkiden fazla kolun birleştiği noktaya *düğüm noktası* ve kolların meydana getirdiği kapalı çevreye de *göz* denir. Hem aktif hem pasif elemanları olan bir devre aktiftir. Yalnız pasif elemanlardan meydana gelmiş bir devre ise pasif devredir. Eğer pasif parametreler değişmez kabul edilebilirse, sistem lineerdir. O zaman süperpozisyon teoremi ve bununla ilgili kuramlar kullanılarak devre çözülür.

Devrenin aktif parametreleri devreye enerji sağlar. Pasif parametreler ise, verilen enerjiyi ya ısı şeklinde harcar, ya elektrostatik ya da elektromanyetik enerji şeklinde depo eder. Aktif parametreler gerilim ve akım kaynaklarıdır. Bunlardan birincisi yüke bağlı olmayan değişmez bir gerilim, ikincisi ise yüke bağlı olmayan değişmez bir akım verir. Gerçek kaynaklar, uçlarına pasif parametreler bağlanmış ideal kaynaklarla gösterilir. Pasif parametreler ise üç grupta incelenebilir: a. Elektrik enerjisini ısıya çeviren kayıp parametresi olup R direnci veya bunun karşıtı (duali) olan G iletkenliğidir; b. Elektromanyetik enerjiyi depo eden eylemsizlik (atalet) parametresi olup L endüktansı veya bunun karşıtı (duali) olan T ile gösterilir; c. Elektrostatik enerjiyi depo eden parametre olup S elestansı veya karşıtı (duali) olan C kapasitansı ile gösterilir. Her kol öteki kollarla karşılıklı olarak kuplajlı olabilir. Bunun için bütün endüktif kollarda, self - endüktans olduğu kadar karşıt endüktans katsayıları da bulunabilir.

Eğer herhangi iki düğüm noktasının özellikleri isteniyor ve devre içindeki öteki akım ve gerilim değerleri isten miyorsa, o zaman karışık bir devre, basit bir iki uçlu ile gösterilebilir. Bu uçlardaki gerilimin akıma oranı, bu iki uçlunun giriş empedansı olup değeri ana devredeki karşılıklı iki düğüm noktası arasındaki empedansa eşit olmalıdır. Devre, bir dört uçlu ile de gösterilebilir. O zaman kapalı kutu içinde herhangi karışık bir devre bulunabilr. Böyle bir devre, meselâ transformatör veya bir transmisyon hattını gösterebilir. Böyle bir dört uçlunun giriş ve çıkış empedans ları ile normal ve ters yönlerdeki transfer empedansları belli ise, giriş ve çıkış gerilim ve akım değerleri arasında basit bir bağıntı kurulabilir. — F. Z.

ELEKTRİK FİLTRELERİ (Fr. Filtres électriques), dört uçlu reaktif devreler. E. F. araya girme kayıpları geçirme bandı veya bantları için küçük ve değişmez olup bunun dışındaki bütün frekanslar için yüksektir. Kesim frekansları arka arkaya iki geçirme ve durdurma bandı arasında bulunur. Araya girme kaybı aşağıda olduğu gibi açıklanır:

$$\text{araya girme kaybı} = 20 \log \left| \frac{V}{V_2} \right| \text{dB.}$$ — F. Z.

ELEKTRİK GERİLİMİ (Fr. Tension électrique), bir elektrik alanının iki noktası arasındaki potansiyel farkı. Bir elektrostatik alandaki bir P noktasındaki gerilim (tension) pozitif birim yükü, potansiyelin sıfır olduğu sonsuzdan bu P noktasına getirmekle yapılan iş olarak açıklanır. Bu iş, yükün sonsuzdan P noktasına getirilirken geçtiği yola bağlı değildir. Potansiyel, skaler bir değerdir, yani yön dikkate alınmadan salt değeri ile ölçülür.

Elektrik yüzey gerilimi: Bir elektrik alanındaki bir dielektriğin yüzeyinde bulunan yükler yüzünden meydana gelen potansiyel Bir yalıtkan levha, bir elektrik alanına getirildiği zaman, levha içindeki her bir atom, alan yönünde bir elektrik dipol momenti kazanır. Böylece bir yüzde negatif yükler, öteki yüzde ise pozitif yükler meydana gelir. Yüzler arasındaki potansiyel farkı, dielektrik yüzey gerilimi adını alır ve bütün normal alan şiddetlerinde uygulanan alan şiddeti ile orantılıdır. — F. Z.

ELEKTRİK GÖRÜNTÜ KUVVETİ (Fr. Force d'image électrique), q şiddetindeki bir elektrik yükü, geniş ve düzlem şeklindeki iletken bir levha yakınına getirildiği zaman bu levha üzerinde zıt işarette bir yük meydana getirir ve böylece ikisi arasında bir çekme kuvveti meydana gelir. Bu kuvvet, q yükü ile bulunan levhaya göre optik görüntüsüne yerleştirilmiş $-q$ yükü arasındaki kuvvetin aynıdır. Tabiatiyle bu olay, 10^{-8} cm mertebesindeki atomik uzaklıklar için doğru olmaz; ayrıca pratikte 10^{-5} cm mertebesinde daha çok uzaklıklar için bu kuvvet ihmal edilebilir. — F. Z.

ELEKTRİK, HAVAGAZI VE OTOBÜS İŞLETME MÜESSESESİ (kısaltması: E G. O.), Ankara Belediyesine mal edilen üç hizmetin 5365 sayılı kanunun 3. maddesine göre birleştirilmesinden doğan bir müessese. Bu müessesenin geçirdiği safhalarla faaliyetlerini şöyle sıralamak mümkündür.

1. *Elektrik İşletmesi*: Başşehrimizin elektrik ihtiyacı, 1924 yılında 50 beygir kuvvetinde bir lokomobil ile 35 KW lık daimî akımlı bir dinamo olarak kurulan santralla sağlanmakta idi. 1925 - 1926 yıllarında Ankara Çimento Fabrikasının yanında 720 beygir kuvveti takatinde 4 dizel alternatör grupu ile ve 1927 yılında da bugünkü Hipodrum yerinde 650 beygir kuvveti takatinde dizel alternatör grupu kuruldu. Şehrin gittikçe genişlemesi üzerine 1929 yılında bir Alman ortaklığı ile hükümetimiz arasında yapılan sözleşme gereğince Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi olarak faaliyete geçmiş, 1942 yılında hükümetimiz tarafından satın alınmış ve 4325 sayılı kanun ile kurulan Ankara Elektrik, Havagazı İşletme Müessesesine devredilmiştir.

1952 yılına kadar 4 türbo alternatör grupları ile faaliyette bulunan santralın takati 25 000 KW lığa çıkarılmış iken Etibank tarafından kurulan Çatalağzı, Sarıyar, Tunçbilek ve Hirfanlı santrallarından elektrik akımı alınarak 190 000 abonenin 400 milyon KW a varan bugünkü şehir ihtiyacı birlikte giderilmektedir. Elektrik ağı 518 transformatör istasyonu ile 606 668 m uzunluğunda yeraltı kablosu ve 1 039 911 m uzunluğunda hattı kapsar.

2. *Havagazı İşletmesi*: Başşehrin Havagazı Fabrikası 1927 yılında Ankara Havagazı Türk Anonim Şirketi adı altında kurulmuştur.

İlk devrelerinde üçer kamaralı ve beheri 3 bin m^3 lük iki havagazı fırını ve bir de gaz deposu (gazometre) ndan ibaret iken bu ortaklık da 1942 yılında hükümetçe satın alınarak müesseseye devredilmiştir.

Şehrin günden güne artan havagazı ihtiyacı karşısında tesisler tevsi ve takviye edilerek yeni havagazı üretim ocakları, gaz depoları, benzol tesisleri, amonyak yıkayıcısı, katran, kükürt ayırma, ana sayaç ve teferruatını kapsayan ma-

kine dairesi, ocakların ömrünü ve üretimi artıracak modern merkezî jeneratör tesisleri vücuda getirilerek üretim kapasitesi günde 225 000 m^3 e çıkarılmış ve 380 000 m uzunluktaki bir ağla 60 000 abonenin gaz ihtiyacı sağlanmıştır.

3. *Otobüs İşletmesi*: Ankara şehrinin başşehir olarak kuruluşundan sonra şehrin yolcu nakliyatı özel bir ortaklık tarafından sağlanmakta iken şehir nüfusunun olağanüstü artışı dolayısiyle 1934 yılında çıkarılan 2571 sayılı kanunla bu hizmet Ankara Belediyesine verilerek Otobüs İdaresi Müdürlüğü adı altında ve ithal edilen yeni araçlarla şehrin yolcu nakliyatı sağlanmıştır.

1949 yılında kabul edilen 5365 sayılı kanunun 3. maddesine dayanılarak belediye meclisince alınan bir kararla Otobüs İdaresi, 1950 yılından itibaren Otobüs İşletmesi Müdürlüğü adı altında ve 4325 sayılı kanun hükümleri içinde yönetilmek üzere müesseseye bağlanmıştır.

Şehrin Hipodrum yanında bulunan otobüs tesisleri başlıca garajlar, atelye, marangozhane, kaporta, döküm işleri yapılan, ambar, sosyal ve yönetim binalarını ve teferruatını bunların içerisinde makine, teçhizat ve aletleri kapsayan modern teşkilâtiyle çalışmaktadır. Otobüs İşletmesi, otobüsler ve troleybüslerle şehrin yılda 70 milyon kişiye varan yolcu nakliyatını sağlamaktadır.

ELEKTRİK ISITICILARI (Fr. Appareils de chauffage électrique), elektrik gücü ile sıcaklık meydana getiren aygıtlar. E. I. genel olarak üç ayrı bölümde incelenebilir:

1. *Direnç telli ısıtıcılar*: Bunlarda içlerinden elektrik akımı akan ve bu akım yüzünden ısınan direnç elemanları vardır. Kuru atmosferde ve 500° C a kadar sıcaklıklar için ucuz bir gereç olan demir tel, ısıtıcı eleman olarak kullanılabilir. Bununla beraber en kullanışlı gereç nikel, krom ve demirin alaşımlarıdır; çünkü bunlar havada, fazla bir oksitleşme olmadan 1100° C a kadar ısıtılabilir. Bu teller spiral bir şekilde sarılıp, sıcağa dayanıklı ve yalıtkan bir gereç içine açılmış oyuklara yerleştirilebileceği gibi, doğrudan doğruya seramik bir gereç üzerine veya bir mika levhaya sarılabilir. Bu direnç elemanları pirinç veya başka bir alaşımdan yapılmış tüpler içine yerleştirilerek, sıvıların içine sokulabilen ısıtıcılar da yapılabilir. İçerideki telin dış tüpten yalıtılması, oldukça iyi bir ısı iletimi olan magnezyum oksit (MgO) ile sağlanır.

Bir direnç elemanının çalışma sıcaklığı 1100° C ı aşması gerekirse, başka maddelerin kullanılması yoluna gidilir. Krom, alüminyum ve demirin alaşımları, özel bir özen ile 1350° C a kadar, karborandum ise çubuk şeklinde olmak üzere havada 1550° C a kadar kullanılabilir. İkincide, kullanma sırasında direnç fazla artacağı için dikkat edilmesi gerekir. Kızılaltı (enfraruj) lambalarda kullanılan tungsten (volfram) ve molibden teller, yine fırın ısıtmasında 1700° C a kadar açık havada kullanılabilir. Karbon çubuklar ise 2600° C a kadar ısıtma işlerinde kullanılabilir.

2. *Endüksiyon ısıtıcıları*: Bunlar bir transformatörden başka bir şey olmayıp, ısıtılacak madde veya içinde bu madde bulunan bir cisim, bu transformatörün sekonder devresi uçlarına yerleştirilir, yani sekonder devresi akımı bu parça üzerinden akar. 50 C/sn. lik şebeke frekansı ile çalışan bu ısıtıcılarda primer ile sekonder arasında iyi bir manyetik kuplaj sağlamak için ince levhalardan meydana getirilmiş bir çekirdek kullanılır. Sekonder sargı, çekirdek etrafında tam bir devir yapar. Bu tip fırınlar, içinde demir bulunmayan metallerin ergitilmesinde kullanılır.

3. *Yüksek frekans ısıtıcıları*: Bunların bazıları yine bir transformatör şeklindedir. Yalnız, daha yüksek frekanslarda (1 - 100 Kc/sn.) çalıştıkları için, bunlarda demir çekirdek (nüve) kullanılmaz. Bazılarında ise tüplü bir osilatör devresinin çıkışına veya bir yüksek frekans üretec (alternatör) inin uçlarına bağlı ve birkaç sarımdan ibaret kalın bir bakır boru, ısıtıcı görevini görür. Bu sargının içine konulan parçada meydana gelen endüksiyon akımları, parçanın ısınmasını sağlar. Burada meydana gelen ısıtma etkisi, parçanın sargıya olan uzaklığına çok bağlıdır. Bu bakımdan, primer sargıya özel bir şekil vererek sert bir parça içerisindeki bir nokta veya bir bölge ısıtılabilir.

Dielektrik gereçleri bir yüksek frekanslı elektrik alanının etkisine koymak yolu ile ısıtmak da mümkündür. Gereç içinde meydana gelen dielektrik kayıpları, ısınmayı sağlar. Genel olarak dielektrik maddeler iyi ısı iletici olmadıklarından, gereç homojen ve elektrik alanı üniform olmadıkça, cismin her tarafındaki ısınma da aynı olmayabilir. Tahta ve plastik sanayiinde kullanılmakta olan dielektrik ısıtıcılar 10 - 1000 Mc/sn. lik frekanslarda çalışan lambalı jeneratörler olup bunların 100 kW a kadar çıkışı olanları yapılmıştır. — F. Z.

ELEKTRİK İŞLERİ ETÜT İDARESİ GENEL DİREKTÖRLÜĞÜ, yurdumuzun elektrik enerjisi üretimine elverişli kaynakları meydana çıkarmak, bu konudaki araştırma ve etütleri yürütmek, gerekli projeleri yapmakla görevli bir kuruluş. 1935 yılında kurulmuştur.

Tarihçe: Elektrik, keşfinden bu yana henüz yüz yılı bulmadığı halde, sayısız alanlarda kullanılmaktadır. Kolaylıkla taşınabilme ve başka enerji şekillerine çevrilebilme özelliği ile bütün çalışma alanlarında büyük bir devrim yapmıştır.

Elektrik enerjisi santralı üretimine 1880 yılında kavuşmuştur. Bu tarihte ilk elektrik santralı New York'ta Edison tarafından kurulmuştur. Aynı yıl Pelton türbinlerinin bulunmasiyle su kuvvetlerinden faydalanma yolu açıldı. On yıl sonra, su kuvvetlerine dayanan elektrik santrallarının yapılmasına ve kurulmasına başlandı. 1890 - 1895 yılları arasında hidrolik elektrik santrallarının da kurulmasiyle elektrik enerjisi alanındaki büyük gelişme devrinin kapıları açılmış oldu.

Dünyada ilk elektrik santralının kuruluşundan yirmi iki yıl sonra, 1902 de Türkiye'de ilk elektrik santralı Tarsus'ta kuruldu. Bu elektrik santralı 60 KW gücünde bir santraldı.

Yurdumuzda II. Meşrutiyete kadar önemli bir elektriklendirme çabasına rastlanmaz. II. Meşrutiyetten sonra yabancı ortaklıklarla Osmanlı hükümeti arasında imtiyaz sözleşmelerinin imzalanmasına ve büyük şehirlerin elektriklendirilmesine başlandı.

Bu arada, Osmanlı imparatorluğunun bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalan topraklarında bazı büyük şehirlerde elektrik santralları kuruldu. 1910 yılında da elektrik üretim ve dağıtım yapıları kurulması için yabancı ortaklıklarla Osmanlı hükümeti arasında bir imtiyaz sözleşmesi imzalandı. İlk uygulaması İstanbul'da yapıldı. Üç yıl sonra da İzmir'de elektrik üretim ve dağıtım yapıları kurulması amaciyle Osmanlı hükümeti ile yine yabancı ortaklıklar arasında yeni bir imtiyaz sözleşmesi imzalandı. Ertesi yıl (1914) İstanbul şehir santralı işletmeye açıldı.

Bundan sonraki yıllarda, I. Dünya Harbinin yarattığı şartlar ve 1919 yılında başlayan Kurtuluş Savaşı, elektriklendirme çalışmalarını durdurmuştur.

Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Direktörlüğü binası

1923 yılında yeni Türkiye devleti elektrik enerjisi konusunda hamlelere girişmeyi en önemli kalkınma problemlerinden biri olarak ele almak zorunda kaldı. Cumhuriyet Türkiyesi, elektrik enerjisini artık yalnız bir aydınlanma vasıtası olarak değil, aynı zamanda her türlü endüstri çalışmalarının ilk şartı olarak değerlendiriyordu. Elektrik üretimi alanında yeni teşebbüslerle girişilecek hamleler sayesinde, 1923 yılında bütün Türkiye'de 2 435 kw olan kurulu gücün hızla artırılması öngörülmekteydi.

1923 yılında İstanbul Silâhtarağa santralına Türkiye'nin ilk 10 mw lik grupu kuruldu. 1924 yılında Türye'de bulunan şehir santrallarının sayısı iki idi.

1925 yılında Ankara santralının açılmasından sonra, 1927 de Türkiye'nin ilk 30 kw lık hattı Silahtarağa - Yedikule arasında kuruluyordu.

1928 de İzmir santralı kurulu gücünün 4 mw ye çıkarılması ve 1929 da Trabzon - Visera santralının açılmasından sonra, 1931 de Türkiye'nin ilk 20 MW lik grupu yine İstanbul Silahtarağa santralında yerleştiriliyordu.

1923 yılında Türkiye şehir santrallarında üretilen elektrik enerjisine ait istatistiklerin tutulmasına başlandı. Aynı yıl Türkiye'de elektrik abone sayısının 116 669 olduğu sonucuna varıldı.

Elektrik İşleri Etüt İdaresinin kuruluşu: Türkiye'nin kalkınması ve çağdaş medeniyet seviyesine çıkarılması davasında elektrik enerjisi son derece önemlidir.

Yurdumuz termik imkânların dışında çok büyük hidroelektrik imkânlara sahip bulunmaktadır. Bu bakımdan Türkiye sularından elektrik üretilmesi, Türkiye'nin hamleci tutumuna yakışan bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmakta idi.

Bu sebepledir ki Türkiye'de hidrolik santralların kuruluş yerlerinin tespit edilebilmesi için dikkatli, sabırlı ve sürekli etütler gerekliydi.

Öte yandan Türkiye'de termik santralların yurt ekonomisine uygun şekilde kurulabilmesi için de sürekli etütlere ihtiyaç vardı.

Bu geniş, sürekli ve ciddî etüt çalışmalarının yürütülebilmesi için bu işleri yetki ile yapabilecek bir idarenin kurulması artık kesin bir ihtiyaç haline gelmişti. İşte E. İ. E. İ. G. D. bu ihtiyaçlara cevap vermek için kurulmuştu.

E. İ. E. İ. nin 24 haziran 1935 tarihinde kurulması ile elektriklendirme davasında artık yeni bir evreye girilmiş bulunuluyordu. Bu sırada Türkiye'deki santral sayısı 107 den ibaretti.

E. İ. E. İ. nin kuruluşundan sonra Türkiye'nin termik ve hidrolik imkânlarının etütleri başladı. Hattâ bu idarenin kuruluşundan hemen bir yıl sonra, Fırat nehri üzerinde, Keban mevkiinde, ileride kurulacak baraj ve hidroelektrik santral projelerinin hazırlanması, tesislerin işletilmesi ve nehir rejimi hakkında bilgi edinilebilmesi amaciyle nehir rasat ve ölçü istasyonu kurulmuştu.

Yine 1936 da Türkiye'nin ilk 30 mw lik grupu İstanbul Silahtarağa santralına kuruluyordu. Ertesi yıl İzmit Kâğıt Fabrikası ve Kırıkkale santralları yapıldı.

E. İ. E. İ. nin kuruluşundan üç yıl sonra, bu teşkilâtın incelemelerine dayanılarak ortaklıkların elinde bulunan elektrik santralları üretim ve dağıtım imtiyazlarının anlaşma ile tespit olunan bedellerle satın alınmasına başlandı. Karşılığı % 5 faizle 20 yılda ödenmek üzere bonlar verildi. Bu arada 1 mayıs 1938 de İstanbul şehir santralı ile ilgili imtiyaz da satın alındı. Bütün bu işletmeler geçici olarak birer yıl için belediyelere devredildi.

1939 da Maden Bakır İşletmesi ile Karabük Demir - Çelik santralları kuruldu. 1940 yılında Konya Ereğlisi İvriz santralının da işletmeye açılmasiyle Türkiye'de şehir santrallarının sayısı 177 ye yükseldi. Böylece E. İ. E. İ. nin kurulduğu zaman 107 olan santral sayısı 70 sayı daha artmış bulunuyordu.

1941 de E. İ. E. İ. nin inceleme ve raporlarına dayanılarak Bayındırlık Bakanlığının 29 nisan 1941 tarih ve 1762 sayılı genelgesi ile elektrik ve su tarifelerinin tanzimi bele-

Seyhan santralı

Sakarya - Sarıyar santralı

diye işletmelerine bırakıldı. Bu tarihten sonra tarifelerin belediye meclislerince düzenlenmesine başlandı.

1942 yılında Ankara ve Adana elektrik üretim ve dağıtım imtiyazları da satın alınmıştı. 1943 te, Cumhuriyetin 20. yılında, elektrik abone sayısının 333 015 e çıktığı görülüyordu. Bu, 1932 yılına göre 216 346 seviyesinde bir artışın ifadesiydi.

Yine aynı yıl, kurulu güç, yirmi yıllık cumhuriyet idaresinde 54 kat artarak 131 410 kw a ulaşmıştı.

1945 yılında İzmir santralı ile ilgili sözleşme de ortaklıktan satın alındı. Aynı yıl Türkiye'de kurulu güç 246 000 kw a, nüfus başına üretim 28 kwh a çıkmıştı.

Türkiye'de ilk bölge santralının kuruluşu: Türkiye'nin elektriklendirilmesi davasında II. Dünya Harbinin yaratmış bulunduğu büyük problemler arkada bırakıldıktan sonra, 1948 yılında Çatalağazı'nda bir bölge elektrik santralı kuruluyordu. Bu, Türkiye'nin ilk bölge elektrik santralıydı.

1950 yılından sonra büyük hidroelektrik santralların kurulması dönemi başladı. Bu hidroelektrik santrallar, E. İ. E. İ. nin etütlerine ve E. İ. E. İ. nce hazırlanan projelere göre kurulmaktaydı.

1950 de elektrik santralları konusunda Türkiye'deki bütün kurulu güç 407 900 kw a çıkarmıştı. Bunun % 17,9 unu hidrolik güç teşkil etmekteydi. Aynı yıl elektrik üretiminin 789 milyon kwh e yükseldiği, abone sayısının 517 417 ye çıktığı, nüfus başına düşen üretimin 38 kwh ı bulduğu görülmekteydi.

1952 de Çatalağazı İstanbul elektrik nakil hattı tamamlandı ve böylece Türkiye'de bölge elektrik işletmesi devrine de girilmiş oldu. Bu arada Türkiye'de 154 000 voltluk ilk enerji nakil hattı Ereğli - İstanbul arasında kurulmuş oluyordu.

1953 yılında Defne (Antakya) hidroelektrik santralı açıldı. Aynı yıl, İstişarî Enerji Kongresi toplandı. Ertesi yıl (1954) Batman rafineri termik santralı açıldı.

1955 yılında E. İ. E. İ. Türkiye'nin en önemli termik ve hidrolik imkânlarını ortaya çıkarmağa başlamış ve bu alanda gereken projelerin çok büyük kısmını hazırlamıştı. Bu çalışmalar sayesinde kurulu güç üretim ve abone sayısı da hızla artmıştı. Nitekim kurulu güç 611 600 kw a, üretim 1 579 800 000 kwh e, abone sayısı ise 917 672 ye yükselmış bulunuyordu.

1956 yılı, Türkiye'de büyük termik ve hidrolik santralların hizmete girdiği önemli bir yıldır. 1956 da Tunçbilek termik santralı ile birlikte Ceyhan I, Seyhan ve Sarıyar hidroelektrik santralları hizmete girdi. Aynı yıl Türkiye'nin ilk 40 mw lik en büyük grupu Sarıyer santralında tesis edilmekteydi. Ceyhan I, Seyhan ve Sarıyar santralı ile memleketimiz yeniden 210 000 kw güce ve 700 000 000 kw yıllık üretime kavuşmuştur.

1957 yılında bir termik santral ve üç hidrolik santral daha hizmete girdi. Bunlar, Soma termik santralı, Hazar (Elazığ), Derme (Malatya) ve Botan (Siirt) hidrolik santrallarıydı. Aynı yıl tarifelerin tasdik ve tanzimi Sanayi Bakanlığı tarafından yürütülmeğe başlandı.

Ertesi yıl (1958) bir büyük hidrolik santral daha açılmaktaydı. Bu, Nazilli'de kurulan Kemer baraj ve hidroelektrik santralıydı. Aynı yıl Girlevik (Erzincan) hidroelektrik santralı da kurulmuştu.

1959 yılında Kızılırmak üzerinde 128 000 kw gücünde Hirfanlı santralı hizmete girdi; (76 000) kw kapasitedeki Kesikköprü'nün temeli atıldı.

1960 yılında, elektrik tarifelerinin tanzim ve tasdıki konusunda hazırlanmış bulunan Tarifeler Talimatnamesi yürürlüğe kondu.

1960 yılı hidroelektrik santralların hizmete girmesi bakımından Türkiye'de en verimli ve hareketli yıllardan biri sayılmalıdır. Bu yıl içinde E. İ. E. İ. tarafından hazırlanan projelere dayanılarak kurulmuş bulunan Tortum (Erzurum), Kayaköy (Emet), Kovada I (Eğridir) ve Demirköprü (Salihli) hidroelektrik santralları memleket hizmetine girdi. Böylece kurulu güç 1 272 300 kw a, üretim 2 815 100 kwh e, abone sayısı 1 425 151 e ve nüfus başına üretim 101 kwh e yükseldi 1961 de İkizdere (Rize), Sızır (Kayseri) ve Kepez (Antalya) hidroelektrik santralları açıldı. Aynı yıl Mersin rafinerisi termik santralı da kuruldu.

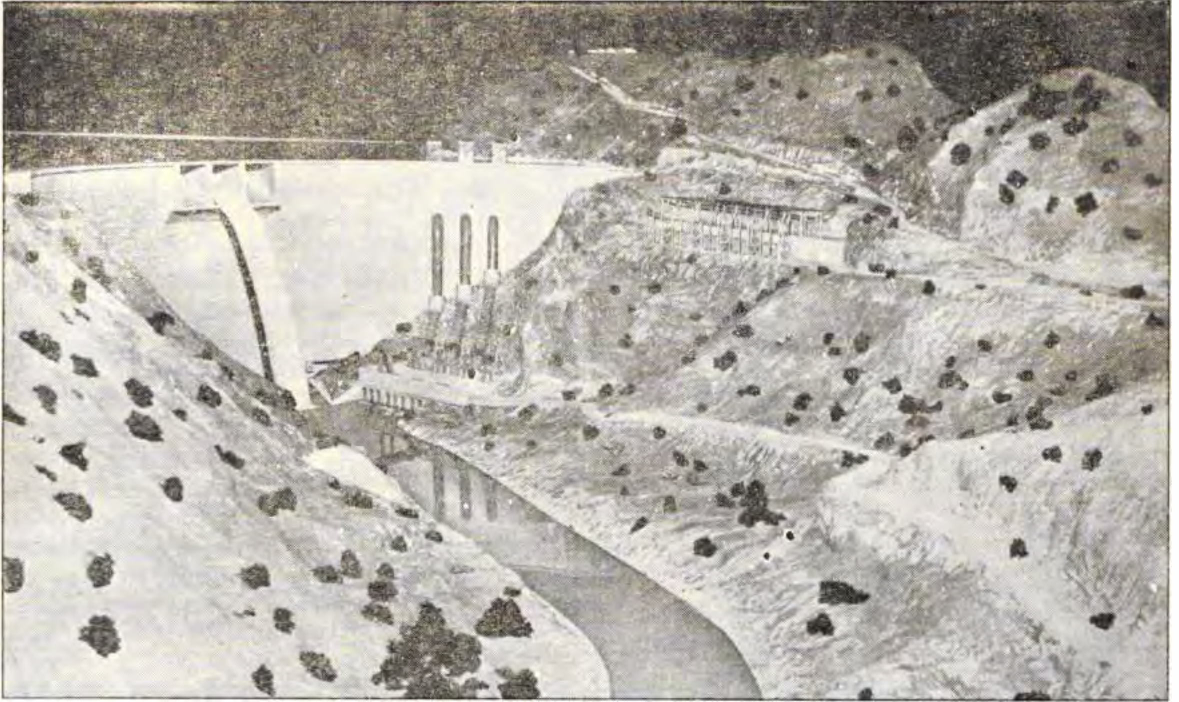
Daha sonra Demir - Çelik (Ereğli) termik santralının da hizmete girmesiyle Türkiye'nin kurulu gücü 1 438 500 kw a, üretimi 4 434 800 000 kw a, abone sayısı 1 860 000 e, nüfus başına üretim ise 142 kw a yükseliyordu.

1965 te Kernek (Malatya) hidroelektrik santralı hizmete açıldı.

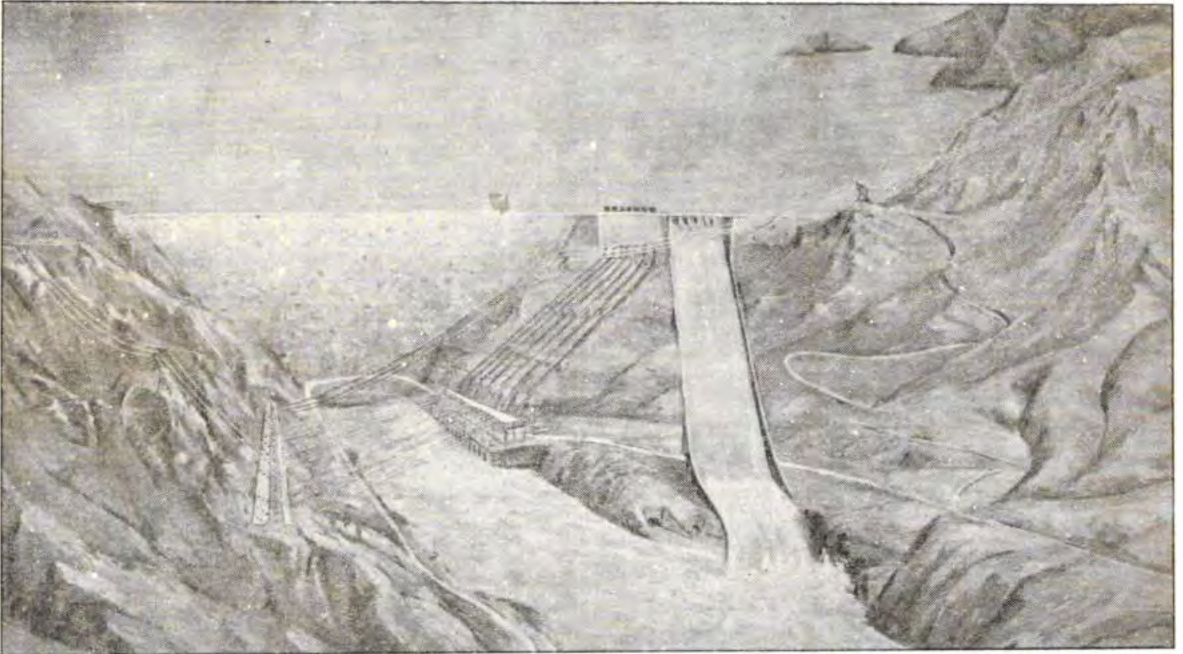
1966 yılında yapılmakta olan veya kurulmasına başlanan hidroelektrik santrallar, büyüklükleri sırasiyle şunlardı: Fırat-Keban (Elazığ), Sakarya - Gökçekaya (Ankara), Perdan-Kadıncık (Tarsus), Kızılırmak - Kesikköprü (Kırıkkale), Aksu - Kovada II (Eğridir), Yeşilırmak - Almus (Tokat), Harşit - Harşit (Giresun), Çağ-

Hirfanlı santralı

Sakarya - Gökçekaya barajı maketi

Keban barajı maketi

çağ (Nusaybin), Hazar II (Elazığ), Yüreğir (Adana), Engil (Van), Kiti (Iğdır), Erciş (Van), Anamur (Anamur), Silifke (Silifke).

Öte yandan 1966 yılında yapılması devam eden termik santrallar şunlardır: Ambarlı (İstanbul), Mersin (Mersin), Gaziantep (Gaziantep).

Elektrik işleri etüt idaresinin görevleri ve kuruluşu: T. B. M. M. nin 14 haziran 1935 te yaptığı toplantıda kabul edilen 2919 sayılı kanunla E. İ. E. İ. nin kurulması öngörülmüştür. Bundan on gün sonra, 24 haziran 1935 te yurt hizmetine giren E. İ. E. İ. nin başlıca görevleri şunlardır:

Yurdumuzdaki su kuvvetlerini ve başka enerji kaynaklarını incelemek ve bunlardan elektrik enerjisine en elverişli bulunanları meydana çıkarmak, yurdumuzda üretilen elektrik enerjisinin en ekonomik olarak sağlanması için etütler ve rantabilite hesapları yapmak, yurdumuzdaki elektrik üretim ve dağıtım müesseselerinin istatistiklerini yapmak, elektrik santrallarının maliyet ve satış hesaplarını incelemek ve bu santralların verimini artıracak çareleri araştırmak, elektrik enerjisi ile ilgili vergiler üzerinde incelemeler yapmak ve yurdumuzdaki elektrik ücret tarifeleri konusunda etütler yapmak.

Türkiye'de etütle tespit edilen hidroelektrik potansiyel durumu (1965)

Sıra No.	Nehir havzasının adı	Hidroelektrik proje sayısı	Toplam kapasite mw	Yıllık ortalama kapasite (kwh)
1	Meriç	—	—	—
2	Marmara	—	20	70
3	Susurluk	3	98	512
4	Ege	—	—	51
5	Gediz	—	60	193
6	Küçük Menderes	—	—	—
7	Büyük Menderes	3	89	277
8	Batı Akdeniz	19	770	3 117
9	Antalya	12	437	2 114
10	Burdur gölleri	—	—	—
11	Akarçay	—	—	—
12	Sakarya	5	611	2 035
13	Batı Karadeniz	4	300	1 001
14	Yeşilırmak	9	650	2 178
15	Kızılırmak	12	1 183	6 000
16	Konya	—	10	27
17	Doğu Akdeniz	2	91	595
18	Seyhan	3	510	2 055
19	Asi	—	61	227
20	Ceyhan	8	860	2 656
21	Fırat	49	4 458	23 000
22	Doğu Karadeniz	—	260	1 033
23	Çoruh	—	1 250	5 000
24	Aras	15	305	700
25	Van	—	29	135
26	Dicle	7	1 300	4 649
	Toplam	151	13 752	57 625

E. İ. E. İ., Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığına bağlı bir genel direktörlüktür.

Yönetici olarak başta bir genel direktör, bir muavin ile üç genel direktör yardımcısı vardır. Genel direktör yardımcılarından ikisi teknik, biri idarî yardımcıdır.

Genel direktörlük, teşkilât kanununda belirtilen hizmetlerle uygun olarak aşağıdaki kollara ayrılmıştır: 1. Etüt kolu; 2 İstatistik ve rasyonalizasyon kolu; 3. Planlama ve proje kolu; 4. Muhasebe ve muamelât kolu; 5. İdarî işler kolu; 6. Program kolu. Bunlara ek olarak birkaç servis daha vardır. Bunlar, yayın, tanıtma ve eğitim, satın alma, elektronik hesap merkezi gibi servislerdir.

Genel direktörlüğün danışma organı olarak bir müşavirler kurulu vardır. Taşra teşkilâtı olarak, 9 yerde rasat bölgesi, 13 yerde de sondaj kampı vardır. Bugün merkezde hizmet gören eleman sayısı 400 ü bulmaktadır. Taşra teşkilâtı ile birlikte personel sayısı 1 500 e ulaşmaktadır. E. İ. E. İ. G. D. nde teknik eleman olarak yüksek mühendis ve mühendis sayısı 150, jeolog sayısı 22 dir.

E. İ. E. İ. 1966 malî yılında 46 milyon 500 bin liralık bir ödenekle hizmetine devam etmektedir.

Türkiye'nin hidroelektrik potansiyeli: E. İ. E. İ. kurulduğundan beri Türkiye'nin akarsuları üzerinde çalışmakta, hidroelektrik imkânları tespit etmektedir. Brüt hidroelektrik potansiyeli bakımından Türkiye'nin 536 milyon kwh üretime sahip olduğu araştırmalar sonunda ortaya çıkmıştır. Bu potansiyelin faydalanmaya elverişli miktarının 90 milyar kwh/yıl olduğu tahmin edilmektedir. Şimdiye kadar etüt ve çalışmalarla ortaya çıkarılmış kullanılabilir potansiyel, akarsu havzalarına göre tabloda verilmiştir.

ELEKTRİK KABLOSU (Fr. Câble électrique), elektrik akımını iletmek için toprak veya su altına yerleştirilen iletme gereci. Elektrik kablolarının birçok türleri vardır:

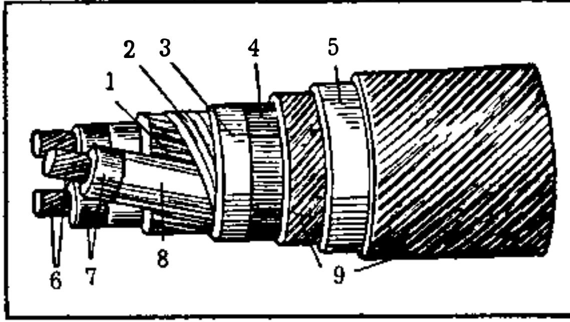
İkiz elektrik kablosu: Paralel iletkenleri birbirinden izole edilmiş çift telli bir transmisyon hattıdır. İletkenler bükülür veya düz bırakılır. Ekranlı bir çift meydana getirmek üzere her ikisi de üçüncü bir iletken silindirin içine yerleştirilir. Bu silindir, örgülü telden bükülebilir bir ekran da olabilir. Ayrıca bunlar da yıpranmaya veya neme karşı korunmak üzere kauçuk veya plastik bir tabaka ile kaplanır. Bütün uzunluk boyunca iki iç iletken arasındaki ve bunların her biri ile dış iletken arasındaki sığa (kapasite) lar üniform olduğundan hat dengelidir. Ekran, kaçak alanların etkisini önler. Yüksek gerilim için kullanılan kablolar, akımın özelliğine göre, 1 - 4 iletkenden yapılır. İletkenler bakır veya alüminyum tellerden meydana getirilir. Bu gibi kablolar genel olarak toprak altına 70 cm derinliğe yerleştirilir. Denizlere ise doğrudan doğruya kablo gemileri ile indirilir ve deniz dibinde bırakılır. Yerleri özel şamandıralarla belirtilir.

Alçak akım kabloları: Tek başına yalıtılmış birçok iletken tellerden yapılır.

Telefon kablosu: 500 - 600 veya daha çok iletken çiftinden yapılır.

Telgraf kablosu: 5 - 100 iletken tel çiftinden yapılır.

Koaksiyal kablolar: Şerit veya geniş şerit kablolar adını da alan bu kablolar, geniş bir frekans şeridini (tele-

ELEKTRİK KABLOSU: 1. Kurşun boru, 2. Muslin şerit, 3. Kurşun kılıf, 4. Katranlı kâğıt, 5. Demir şerit, 6. Akım iletkeni, 7 Kâğıt yalıtıcı, 8. Madenî kâğıt, 9. Jüt (Hint lifı) katları

vizyonda veya 100 - 200 konuşmayı birden ileten telefon ağ (şebeke) larında olduğu gibi iletmeye yarar. Bu kablolar, aralarında katı bir dielektrik veya bir asal gaz bulunan, iç içe monte edilmiş, dıştaki içi boş bir silindir, içteki ise silindirik bir iletken olan bir transmisyon hattıdır. Bu, yapılışı bakımından dengeli bir hat değildir. Çünkü dıştaki iletken topraklanmamış olsa bile yakın cisimlerle bunun arasında değişebilen bir kapasite bulunacak ve bu yüzden iletkenlerin birinden ötekine oranı ile daha büyük bir akım akacaktır. Yani her iki iletkende akımlar tarafından meydana getirilen alanlar birbirini dengelemez. Eğer dıştaki iletken toprak içine döşenmişse, bu dengesizlik daha fazladır.

Kâğıt bant ile izole edilmiş güç kablolarında ısınma ve soğuma etkisi ile meydana gelen genleşme ve büzülmeler, boşlukların ve dielektrik içine bazı zayıf bölgelerin meydana gelmesine sebep olur. Bu hal çalışma gerilimini sınırlar. İletkenler arasını basınçlı bir asal gaz ile doldurarak bu etkiler çok fazla azaltılır ve kablo, daha yüksek gerilimini sınırlar. İletkenler arasını basınçlı bir asal gaz ile doldurarak bu etkiler çok fazla azaltılır ve kablo, daha yüksek gerilimlerde çalışabilir.

Yağ kabloları: Kablo damarları ile kurşun mahfaza arasına yağ konularak akım kaçmasını çok iyi önleyen ve yüksek gerilimde kullanılan kablolardır.

Elektrik kablosunda karakteristik empedans: Sonsuz uzunluktaki homojen bir hattın (kablo veya çifte telli) bir ucundan ölçülebilecek empedansın değeridir ve hattın propagasyon sabit (değişmez) lerinden biridir. Burada homojenlikten güdülen amaç, hattın birim uzunluğu ile ilgili karakteristiklerinin hat boyunca değişmez kalmasıdır. Sonu karakteristik empedansla kapatılmış bir transmisyon hattının giriş uçlarından ölçülen empedans her zaman karakteristik empedansa eşittir. Ayrıca son uçtaki yansıma katsayısı da böyle bir kablo için sıfırdır; yani giriş ucundan öteki uca giden bir dalga burada herhangi bir yansımaya uğramaz.

Çift iletkenli bir transmisyon hattı için yüksek frekanslarda karakteristik empedans

$$Z_0 = 276 \log_{10} \frac{b}{a}$$

olup burada b iletkenler arasındaki uzaklık ve a, her bir iletkenin yarıçapıdır.

İletkenleri iç içe olan bir hat için ise b, dış iletkenin iç yarıçapı ve a, iç iletkenin dış yarıçapı olmak üzere karakteristik empedans

$$Z_0 = 138 \log_{10} \frac{b}{a}$$

şeklinde verilir.

Elektrik kablolarında zayıflama: Kablonun propagasyon değişmezlerinden biri olup güç kaybı olarak ve desibel cinsinden ölçülür. Esas olarak frekansa, iletken çapı ve aralarındaki uzaklığa, hat yapısına, topraklanmış teller ve paralel hatların bulunuşuna ve toprak iletkenliğine bağlıdır.

Zayıflama, pratik olarak frekansın kare köküyle orantılıdır. — F. Z.

ELEKTRİK KAÇAĞI (Fr. Perte électrique), elektrik yükünün, üzerinden akabileceği yol. Normal olarak bir kaçak yolunun çok yüksek bir elektrik direnci vardır (birkaç megohm). E. K. herhangi bir şekilde direnci küçüldüğü zaman normal çalışmayı aksatır ve giderilmesi gereken bir durum yaratabilir. Elektronik devrelerde, çok yüksek direnci olan bir eleman için de bu terim kullanılabilir (ıskara kaçak direnci gibi).

ELEKTRİK LAMBALARI (Fr. Lampes électriques): [Fiz.]. bk. LAMBALAR.

ELEKTRİK MAKİNELERİ, (Fr. Machines électriques), elektrik enerjisini mekanik enerjiye veya mekanik enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren makine ve gereçlere verilen ad. Elektrik enerjisini mekanik enerjiye çeviren makinelerin başında elektrik motorları (bk. MOTORLAR), dinamo (b. bk.)lar; mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren makine ve gereçlerin başında da elektrik üretici (ieneratör) leri (bk. ÜRETİCİLER) bulunur. Bundan başka, elektrik enerjisinin şeklini değiştiren türlü gereçler (transformatörler, doğrultmaçlar v. b.) de E. M. sayılır (bunlara bk.). Elektrik enerjisini sürekli olarak kullanabilmek için onu alternatif akım şekline koymak gerekir ki, bu da bir homojen mıknatıs alanının içerisinde bir bobinin döndürülmesi ile elde edilir. Bk. ELEKTRİK.

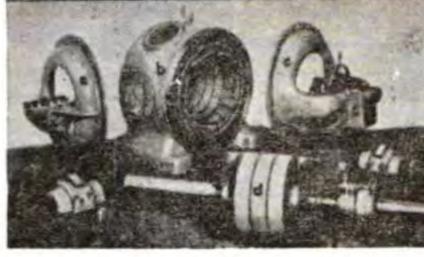
ELEKTRİK MOTORLARI (Fr. Moteurs électriques) [Fız.]: Bk. MOTORLAR.

ELEKTRİK MÜHENDİSLİĞİ, fiziğin, elektrik ve magnetizma konularının pratik uygulanmasiyle ilgili bir meslek kolu En geniş anlamı ile ikiye ayrılır: güç ve kommünikasyon. Elektrik gücü mühendisliği (kuvvetli akım), elektrik enerjisinin elde edilişi, ulaştırılması ve kullanılmasiyle, kommünikasyon (zayıf akım) mühendisliği ise elektrikle verilen işaretlerin teller veya elektromanyetik dalgalar yolu ile iletilmesi, alınması ve şiddetlendirilmesi (amplifikasyon) ile ilgilidir.

E. M. teknik okullarda ve teknik üniversitelerde okutulur. Teknik okulda bu bölümden yetişenler, «elektrik mühendisi» olurlar. Teknik üniversitelerde yetişenler ise «yüksek elektrik mühendisi» sanını alırlar.

ELEKTRİK OLMAYAN DEĞERLERİN ELEKTRİKSEL USULLERLE ÖLÇÜLMESİ: Çağımızda elektrik olmayan büyüklükler de elektriksel metotlardan yararlanarak ölçülebilmektedir. Bu ölçü belli bir endikasyon veya kayıt şeklinde olabilir. Meselâ: Bir direnç termometresi kullanılarak yapılan a. uzaklardan ölçü almak, b. amplifikatör kullanarak daha çok duyarlık veya hız elde etmek, c. birkaç farklı veya aynı cins değerleri (çıkışı), meselâ toplama gibi işlemlerden geçirmek veya (a), (b) ve (c) nin herhangi bir kombinezonunu kullanmak gibi işlerden geniş ölçüde yararlanılmaktadır.

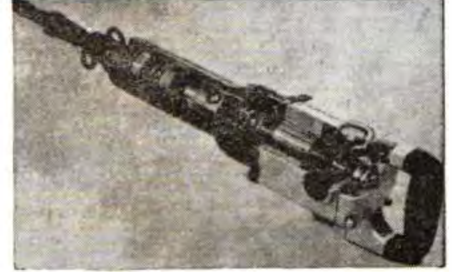

1

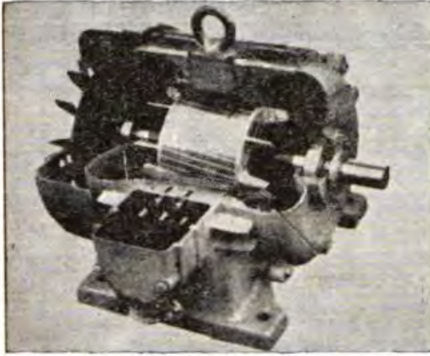

2

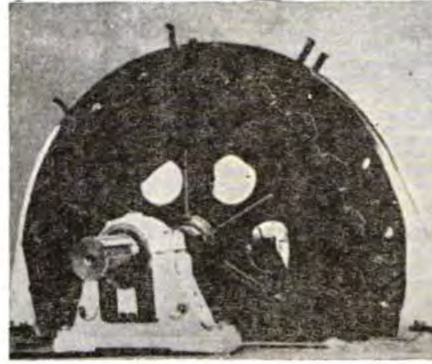

3

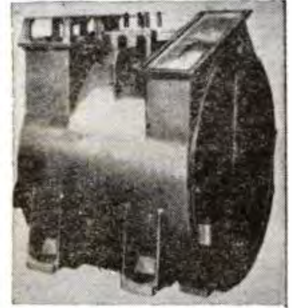

4

5

6

7

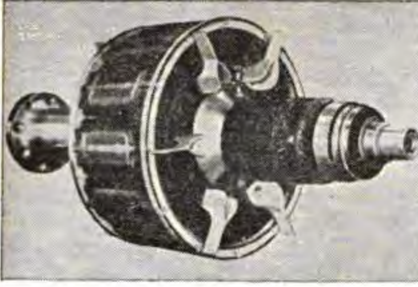

8

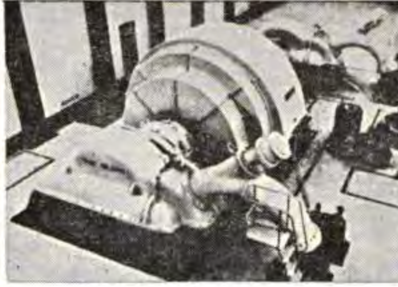

9

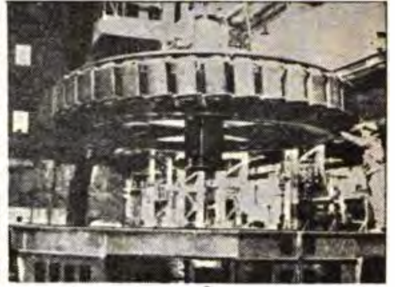
ELEKTRİK MAKİNELERİ: 1. Bir doğru akım motorunun genel parçaları: a. Ön yatak levhası, b. Mıknatıs çerçevesi (indüi), c. Arka yatak levhası, d. Göbek, e. Komütatör (değiştirgeç); 2. Bir alternatif akım motorunun genel parçaları: a Ön yatak levhası, b. Bobin yuvası, c. Fırçalı arka yatak levhası, d. Döneç (rotor), e. Sürtme halkaları, f. Yatak gömleği; 3. Su sızdırmaz bir asinkron elektrik motoru; 4. 2 × 12 400 kw lık (ve dakikada 120 defa dönebilen) bir doğru akım motoru; 5. Bir asinkron elektrik motorunun kontakt bilezikleri ve fırçaları; 6. Bir elektrik matkabının kesiti; 7. Kafes döneç (rotor) li kapalı bir alternatif akım motoru (kapağı açık); 8. Yavaş dönen ve kontakt bilezikli döneçli asinkron alternatif akım motoru; 9. Saatte 775 kw gücünde ve elektrik trenlerinde kullanılan bir alternatif akımlı motor

Bu gibi ölçüleri almada, yani herhangi bir değeri veya bunun değişimini elektrik değerlerin (meselâ akım) de ğişimi şekline çevirmede kullanılan elemanlara transdüktör denir. Transdüktör, aktif veya pasif olabilir. Aktif, yani üreteç gibi çalışan transdüktörler piezo - elektrik veya elek trodinamik olabilir. Piezo - elektrik elemanlar bir kuvars kristali olup bu kristale uygulanan mekanik bir kuvvet, kristal yüzeyleri arasında bir elektrik gerilimi meydana getirir. Bunlar kuvvet veya ivme ölçmelerinde kullanılabilir, ancak iç kaçaklar yüzünden değişmez (sıfır frekanslı) değerlerin ölçülmesinde kullanılamaz. Sınırlı, fakat yararlı frekanslar bölgesinde bunların çıkışları bir veya iki defa integre edilebilir. Bu yolla ivmeden, hız ve yer değiştirmenin ölçülmesi yapılabilir. Elektrodinamik transdüktörler ise bir manyetik alan içinde bulunan bir iletkenin hareketi sonunda, üzerinde meydana gelen endüksiyon elektromotor kuvvetinden yararlanarak çalıştırılır. Bunların da çıkışları integre edilebilir veya türetilebilir. Çıkış işareti iletkenin hızı ile orantılı olduğundan, integrasyon yer değiştirmeye, diferansiyel alma ise ivmeye karşılıktır. Ancak, bu ikinci yolla çalışmak güçlüklere sebep olabilir. Bunlardan başka, endüktif, kapasitif veya rezistif olarak çalışan pasif transdüktörler de vardır. Bunlar, girişteki bir yer değiştirme, doğrudan doğruya bir direnç, endüktans veya kapasite değişimine sebep olur. Böylece, bu elemanlara uygulanmış olan gerilim etkisiyle bunlardan akmakta olan akım da değişir. Yani girişteki hareket (yer değiştirme), çıkıştaki akımın değişmesine yol açar.

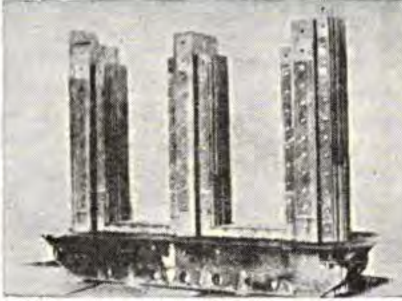
Girişteki hareketin, eleman değerinin değişmesine etkisi şu şekilde sağlanabilir: Endüktif transdüktörlerin bir-

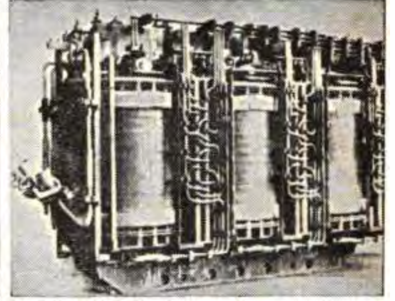

1

2

3

4

5

6

7

ELEKTRİK MAKİNELERİ: 1. Tek kutuplu sinkron üreticisi (jeneratör) 120 kw, dakikada 500 dönüşlü (devirli); 2. İki su türbini tarafından işletilen alternatif sinkron üreticisi 55 000 kw, dakikada 500 dönüşlü; 3. Bir su üreticisinin dönec (rotor) inin kuruluşu (7 000 kw, dakikada 150 dönüşlü); 4. Yalıtıcı (izolatör) ları ve yüksek gerilim gereçlerini kontrol etmek için kullanılan denetme transformatörü (1,6 milyon watt için); 5. 30 milyon watt ve 110 kv'luk alternatif akım transformatörünün çekirdeği; 6. 30 milyon watt ve 110 kv'luk alternatif akım transformatörü (yağdanlığı ve yalıtıcı [izolatör] ları çıkarılmış olarak); 7. 100 milyon watt gücü veren 220 kv'luk ve özel arabası üstünde bir taraftan bir tarafa götürülebilen devingen alternatif akım transformatörü

çoğunda hareket, manyetik devredeki bir hava aralığının değişmesine yol açar. Burada modüle edilen taşıyıcı frekans, birkaç on kilosikldan daha büyük olamadığı halde, ferrit çekirdek kullanarak Mc/Sn. mertebesindeki frekanslara çıkılabilir.

Kapasitif transdüktörlerde, ya efektif yüzey ya da yüzeyler arasındaki uzaklık yahut aradaki ortamın dielektrik değişmez (sabit) i, girişteki harekete bağlı olarak değişir ve böylece çıkışta da bir elektrik değişim meydana gelir.

Rezistif transdüktörlerde ise ya girişteki hareket bir direnç üzerindeki kayan kola uygulanır ya da direnç elemanları kullanılarak, yer değiştirme yüzünden bunların direncinde meydana gelen değişmelerden yararlanılır.

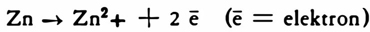
Bütün bu metotların bir kısmında doğru gerilim polarizasyonu veya sinüsoidal bir taşıyıcı gerilimi kullanılabilir. Uygulanan yönteme ve işin cinsine göre uygun şekli seçmek gerekir. Taşıyıcı frekans kullanılırsa, bazı hallerde frekans modülasyonu daha uygun olabilir. — F. Z.

ELEKTRİK ORGANI (Fr. Organe électrique), [Zoo.], bazı balıklarda çizgili kas gruplarının değişmesiyle oluşan ve elektrik meydana getiren bir organ.

ELEKTRİK ÖLÇÜ ALETLERİ (Fiz.): bk. ELEKTRİK.

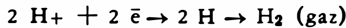
ELEKTRİK PİLLERİ (Fr. Piles électriques, İng. Batteries, Alm. Galvanische Elemente), kimyasal tepkimelerde meydana gelen enerjiyi doğrudan doğruya elektrik enerjisine çeviren aygıt, gereç ve düzenlere verilen ad. Bir çinko çubuk, çinko sülfat ve bir bakır çubuk, bakır sülfat eriyiği içine sokulursa, bir süre sonra çinkonun negatif, bakırın da pozitif elektrikle elektriklendiği görülür. Bunun sebebini açıklamak için Nerst'in 1889 da ortaya koyduğu

hipotez, bugün de geçerliktedir ve pil içindeki türlü kimyasal ve elektriksel olayları aydınlatmağa yeterlidir. Nerst'e göre, kendilerine gerilim sıraları göz önünde bulundurularak birinci sınıf iletken adı verilen metaller, bir eriyik içine konulursa, bu eriyikteki iyonları, yani elektrikle yüklü tanecikleri üzerlerine çekerler ve onların elektronlarını, yani elektrik yüklerini alırlar. Bu gibi metallere bugün elektron alıcı (İng. electron acceptor) adı verilmektedir. Bu metaller de eriyiğe geçme direnci veya ikinci adı ile eriyik germesi (tansiyon), eriyiğin geçişme (osmose) basıncından daha azdır. Onun için kendileri iyonlaşmazlar. Buna karşılık ikinci sınıf iletken adını alan çinko gibi metallerden her hangi biri, kendi eriyiğine batırıldığı zaman, kendisinin eriyiğe geçme direnci, eriyiğin geçişme basıncından daha yüksek olduğundan metal, eriyiğin içine pozitif elektrik yüklü çinko iyonları yollamaya başlar ve kendisinin pozitif elektrik yükü azalacağından negatif elektrikle elektriklenir. Bakır ise pozitif elektrikle yüklü bütün metal iyonlarını kendisine çektiğinden, kendisinde bir pozitif elektrik yoğunluğu meydana gelir ve bu yüzden pozitif elektrikle elektriklenmiş olur. Böylelikle bu iki çubuk arasında bir potansiyel farkı ortaya çıkar. Bu iki metal bir tel ile birbirine bağlanacak olursa elektrik akımı meydana gelir ve elektrik enerjisi elde edilir. Metal tuzları eriyiği, birbiriyle karışmayacak, fakat iyonları geçirecek gözenekli bir madde ile ayrılırsa, elektrik akımı iyonlaşma bitinceye kadar sürer. Böyle bir düzen, iki sıvılı pil adını alır. Halbuki Volta, 1800 yılında yaptığı ilk pilde, iki eriyik yerine bir eriyik (sulandırılmış asit) kullanmış, eriyiğe geçme direnci yüksek olan çinko çubuğu ile elektron alıcı bakır çubuğunu aynı eriyiğin içine koymuştur. Çinko ve bakır çubukları, pilin elektrotları veya kutupları adını alır. Negatif elektrikle elektriklendiğinden çinkoya negatif kutup, pozitif elektrikle elektriklendiğinden bakıra da pozitif kutup denir. Sulandırılmış asit ise pilin elektrolitidir, yani elektrik iletimini sağlayan ortamdır. Volta pilinde, elektrolite geçen çinko atomları, iyon haline girer:

$$Zn \rightarrow Zn^{2+} + 2\bar{e} \quad (\bar{e} = \text{elektron})$$

aynı zamanda elektrolitte, yani asit çözeltisinde bulunan ve pozitif elektrikle yüklü olan hidrojen iyonları da çinko iyonları ile birlikte «iyon alıcı» bakır çubuğuna giderler ve elektronlarını ona bırakırlar:

$$2\,H^{+} + 2\,\bar{e} \rightarrow 2\,H \rightarrow H_2 \text{ (gaz)}$$

Elektronlarını bakır çubuğa bırakan hidrojen, hidrojen gazı haline dönüşür.

Elektron vererek elektrik enerjisini doğuran çinko + hidrojen iyon çiftine elektrokimyasal çift adı verilir. Volta pilinde elektrik enerjisini meydana getiren tepkime, bir oksitlenme + indirgeme olayıdır. Negatif kutupta çinko, iyonlara ayrılır:

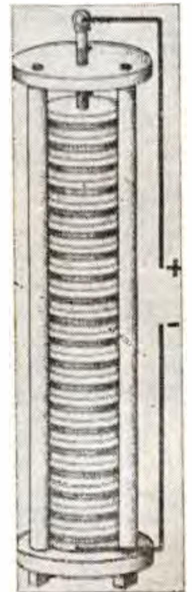

$$Zn \rightarrow Zn^{2+} + \bar{e} \quad (\bar{e} = \text{elektron}).$$

Oksitlenme pozitif kutupta meydana gelir. Pozitif kutupta hidrojen iyonları elektronlarını bırakarak hidrojen gazına dönüşürler: $2H^{+} + \rightarrow H_2$ (İndirgeme negatif kutupta meydana gelir). Bu tepkimelere ara tepkime veya elektrot tepkimesi adı verilir. Volta pili gibi tek elektrolit içine konulan tek sıvılı E. P. nde elektrik akımı meydana geldikten ve pozitif kutupta hidrojen gazı çıkmağa başladıktan az sonra pil de akımın kesildiği görülür. Kutuplaşma (polarisation) adını alan ve E. P. nin işlemesini önleyen bu olay, gaz halinde çıkmağa başlayan hidrojenin, bakır elektrotun yüzeyini örtmesinden ileri gelir. Genellikle elektrotlarda meydana gelen kimyasal veya fiziksel değişmeler, elektrotlar üzerinde toplanan maddeler, elektrolitlerde yoğunluk değişiklikleri ters yön akımları (kutuplaşma akımları) meydana getirir ve pilin işlemesini durdurur. Bu olayı önlemek için, elektrotta toplanan hidrojeni oksitleyerek ortadan kaldırmak düşünülmüş ve bu amaçla elektrolite oksitleyici maddeler katılmıştır ki, bunların başlıcaları sıvılı E. P. nde kromik asit, nitrik asit, potasyum bikromat eriyiği, kuru pillerde kurşun dioksit ve mangan dioksittir. Bu maddelere depolarizan (dépolarisant = kutuplaşmayı önleyici) adı verilir. Bugün kutuplaşmayı önlemek için elektronlara hidrojenden daha çok ilgisi olan ve onu hidrojenden koparıp alabilen her türlü maddenin, yani «elektron alıcıları» nın kullanılabileceği anlaşılmıştır.

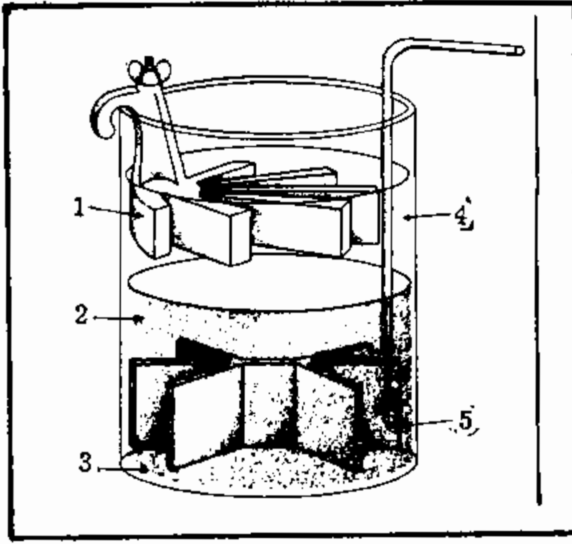
Elektrik pilleri türleri: E. P. genel olarak yapılışlarına göre sıvılı, hava depolarizanlı, ıslak, kuru, katı piller olarak sınıflandırıldığı gibi, pil yapmak ve pili işletmek için kullanılan madde ve enerji türüne göre de yakıt pilleri, gaz pilleri, sıvılaştırılmış gaz pilleri, güneş pilleri, ışık pilleri, nükleer piller gibi adlar alırlar. Ayrıca ayar ve ölçme işlerinde kullanılan özel piller de vardır. E. P. nin sağladığı elektromotor kuvvet (EMK) pek azdır (1 - 2 volt) ve gösterdikleri direnç çok büyüktür. Onun için büyük bir elektrik üreticisi (jeneratör) olarak kullanılamazlar. E. P. nden daha çok enerji elde etmek için bunlardan birkaçını veya birçoğunu paralel veya seri halinde birbirine bağlayarak bataryalar kurulabilir (bk. BATARYA). Fakat bu suretle elde edilen elektrik enerjisi hem yeterli değildir, hem de dinamolarla elde edilen enerjiden en az yirmi defa daha pahalıya mal olur. Onun için E. P. türleri daha çok telefonlarda, telgraflarda, çıngıraklarda, cep fenerlerinde, transistörlü radyolarda, radyasyon arama ve ölçme aygıtlarında, ağır işitenlerin kullandıkları işitme aygıtlarında, uzaya fırlatılan uydularda kullanılmaktadır. E. P nin en büyük üstünlüğü, kolay taşınabilmeleri ve bazı türlerinin pek küçük ve hafif olarak yapılabilmesidir. Bu küçük E. P. ne bateri veya odacık (Fr. cellule) adı verilir.

Oldukça büyük nicelikte ve daha ucuz elektrik enerjisi elde etmek için, yine kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren, fakat EMK ini kutuplaşmadan sağlayan elektrik pili türü olan akümülatör kullanılır. Akümülatör bir enerji deposudur. Akümülatör dolarken, kendisinde kimyasal bir değişme meydana gelir ve enerjisi artar. Akümülatör bu artan enerjiyi saklar ve tekrar geri verebilir. Enerjiyi geri verirken, kendisinde enerji alırken meydana gelen kimyasal değişiklikler kaybolarak akümülatör eski haline dönüşünce EMK i de sona erer. Akümülatörler boşalınca yeniden doldurulup kullanılabilir. Onun için bugün türlü taşıma araçlarında, sanayide, büyük radyolarda, normal şehir elektrik ağı bozulduğu zaman ışıklanması gereken yerlerde akümülatörler kullanılır (bk. AKÜMÜLATÖRLER).

VOLTA PİLİ

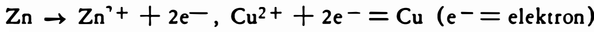
Türlü E. P. üzerine aşağıda genel bilgi verilmiştir:

DANIELL PİLİ: 1. Çinko anot, 2. Derişik bakır sülfat eriyiği (katolit), 3. P lin dibine genellikle katı bakır sülfat konulur, 4. Magnezyum sülfat veya çinko sülfat eriyiği (anolit), 5. Bakır katot

Sulu (sıvılı) piller: Yukarıda bir sıvılı pil olduğu açıklanan Volta pilinde meydana çıkan kutuplaşmayı önlemek için 1836 da Daniell, 1842 de Bunsen iki sıvılı pil meydana getirmişler ve bunlar örnek tutularak birçok pil türleri yapılmıştır.

İki sıvılı (sulu) pillerde her iki elektrot ayrı ayrı sıvı (elektrolit) lara sokulur. Bunlardan biri olan Daniell pilinin dış kabında çinko sülfat eriyiği içine batırılmış çinko çubuğu, bu kabın içindeki gözenekli ikinci kapta ise bakır sülfat eriyiği içine batırılmış bir bakır silindir bulunur (bk. DANIELL, John Frederic: D. pili). Daniell pilinin EMK i 1 08 volttur. Bu pilde elektrik enerjisini ortaya çıkaran kimyasal tepkime aşağıda gösterilmiştir:

$Zn \rightarrow Zn^{2+} + 2e^-$, $Cu^{2+} + 2e^- = Cu$ ($e^- =$ elektron)

Daniell piline benzeyen piller şunlardır:

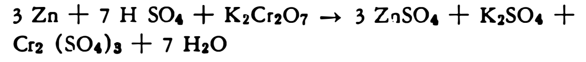
Meidenger pili: Bunda çinko çubuğu magnezyum sülfat, bakır çubuğu ise bakır sülfat eriyiğine batırılmıştır. EMK i = 1 volt.

Krüger pili: Çinko çubuğu çinko sülfat, üstü bakırla kaplanmış kurşun çubuk, bakır sülfat eriyiğine batırılmıştır. EMK i 1 volttur.

Bunsen pilleri de iki sıvılı pillerdir. Bunların Bunsen-Grove adlı türleri de vardır. Bunsen pilinde depolarizan olarak nitrik asit kullanılır. Elektrotlar kömür çubuğu (HNO_3 e batırılmış) ile çinko çubuğu (H_2SO_4 e batırılmış) dur (bk. BUNSEN). EMK i 1,95 volttur.

Bikromatlı piller: Daha 1842 de Poggendorff, tek sıvılı pillerde depolarizan olarak bikromat kullanmayı düşünmüş, fakat bu tür piller ancak yıllarca sonra Grenet, Ducrete ve Trouvé tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bikromatlı pillerde, pozitif kutup karni kömüründen yapılmış iki levhadır. Negatif kutup ise, bir yivli çinko yaprağıdır. Bütün bunlar sülfürik asitle asitlenmiş bir potasyum bikromat eriyiğine batırılır. Kömür ve maden yaprakları eriyiğe batırılır batırılmaz sürekli elektrik akımı meydana gelir. Çünkü eriyikte asidin etkisi ile açığa çıkan oksijen, negatif kutba giderek orada toplanan hidrojeni suya çevirir ve böylece kutuplaşmayı önler:

$3\ Zn + 7\ H\ SO_4 + K_2Cr_2O_7 \rightarrow 3\ ZnSO_4 + K_2SO_4 + Cr_2\ (SO_4)_3 + 7\ H_2O$

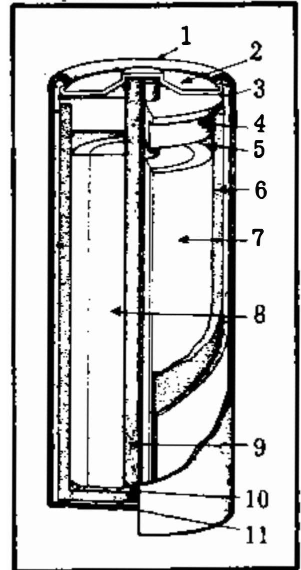
Bikromatlı pillerin EMK i 2 volttur.

Hava depolarizanlı piller: Bazı pillerde depolarizan olarak havanın oksijeninden faydalanılır. Bu pillerde elektrotlardan biri, ağaç kömürü gibi gözenekli bir madde ile kaplanmış karni kömüründen yapılır. Çinko olan ikinci elektrot ise yaprak halinde ve yatay olarak pil kabının altına konulur. Elektrolit olarak sodyum hidroksit kullanılır. Elektrotta bulunan gözenekli kömür, buraya gelen hidrojenin hava ile birleşerek su haline gelmesini sağlayan bir katalizör rolünü oynar. Bu şekilde yapılmış bir elektrik pili Fery pilidir. Bu pilde elektrolit olarak NaOH yerine amonyum klorür eriyiği de kullanılır. Sıvının üst tabakalarında eriyen hava oksijeni, depolarizan görevini görür. Bu piller ıslak iken ivi iş görürler. Kusurları çabuk kurumalarıdır. EMK i 1,2 — 1,4 volttur.

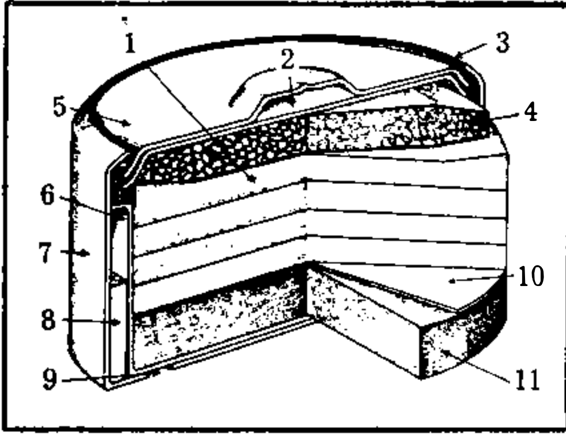
Islak piller: Bu gibi pillere en iyi örnek, 1880 de Lalande tarafından yapılan ve kendi adını taşıyan pildir. Bunlar ya çinko-bakır oksit-sodyum hidroksit veya çinko-hava-sodyum hidroksit pilleridir. Elektrolit sıvı halinde olmayıp bir gözenekli maddeye emdirilmiş ve ıslak olarak elektrotlar arasına sıkıştırılmıştır. Onun için bu piller ıslak (nemli) piller adını almaktadır (İng. wet cells). EMK i 0,5 - 0,7 (bazen 1) volttur.

Kuru piller: Elektroliti kurutulmuş, yani gözenekli maddelere iyice emdirilmiş sıvı maddelerden yapılan E. P., kuru piller adını alır. Bunlara en iyi örnek, 1868'de Leclanché tarafından yapılan ve kendi adını taşıyan pildir. Leclanché pilinde elektrolit, amonyum klorür eriyiğidir. Elektrotlar, karbon (kömür) ile çinkodur. Çinko elektrot, en dışta ve bir kap şeklindedir. Bu kabın ortasında kutuplaşmayı önleyen bir manganez dioksit tabakası ile çevrili karbon çubuk bulunur. Bu bölüm, çinkodan elektrolit ile ayrılır. Grafit çubuğu yansız (neutre) bir elektrot rolünü oynar. Elektronlar bunun üzerinden mangan dioksite doğru akarlar. Mangan dioksit kendisine dış devreden gelen elektronları yakalar ve bunun sonucu olarak 4 birleşme değerli mangan, 3 birleşme değerli mangana indirgenir.

Leclanché pilindeki elektrolit, yani amonyum klorür eriyiği (veya amonyak), jelatin, alçı, testere talaşı v. b. gibi maddelere emdirilir. Pozitif elektrot ve depolarizan (yani

KURU PİL: 1. Çelik kılıf, 2. Çelik kapak, 3. Kâğıt tüp, 4. Katran lehim, 5. Hava boşluğu, 6. Çinko anot (kap şeklinde), 7. Nişasta elektrolit gel ayırıcı, 8. Mangan dioksit ve karbon elektrolit (katot karışımı), 9. Karbon elektrot, 10. Kâğıt dip yıkayıcı, 11. Çelik dip kapak

CİVA PİLİ: 1. Emici maddelere emdirilmiş potasyum hidroksit elektroliti, 2. Kalaylanmış iç kapak, 3. Sıkıştırma ve yalıtma kıtığı, 4. Malgamalı çinko anot tanecikleri, 5. Çelik dış kapak, 6. İç çelik raf, 7. Dış çelik kılıf, 8. Emici emniyet süzgeci, 9. Gaz supabı, 10. Engel, 11. Civa oksitli depolarizasyon katot tanecikleri

mangan dioksit) ile birlikte gözenekli bir maddenin (veya bir çuval parçasının) içine konularak sıkıştırılır ve böylece bu piller, kuru pil olarak kullanılır. 1960 yılında Amerika'da yapılan kuru pillerin % 90 ı Leclanché pilleri idi.

Leclanché pillerinde depolarizan katı bir cisim (mangan dioksit) olduğundan, depolarizasyon hızlı olamaz; bundan dolayı da bu piller, sürekli akım vermek için kullanılmaz. Fakat sürekli akımın gerekli olmadığı telgraf, telefon, çıngırak v. b. yerlerde rahatlıkla kullanılabilir. EMK i 1,5 volttur.

Kuru pillerden başka bir örnek, çinko - civa oksit pilidir. Bu pil, daha 1884 te düşünülmüş, fakat ancak 1940 ta yapılabilmiştir. Bu pilin bir elektrotu (pozitif kutup), civa ile malgama yapılmış çinko, öteki elektrotu (negatif kutup), karışımında % 5 grafit bulunan civa II oksitten yapılmıştır. Elektrolit olarak % 45 lik potasyum hidroksit eriyiği kullanılır. EMK i 1 34 volttur. Bunlar, Leclanché pillerinden daha pahalıya mal olur (civa, mangan dioksitten yüz defa daha pahalıdır). Fakat sağladığı voltaj sürekli olduğundan ve değişmediğinden, ağır duyanlar için yapılan kulaklıklarda, taşınabilir radyolarda, dinleme ve haberleşme aygıtlarında kullanılmaktadır.

Leclanché pili gibi yapılan, fakat pozitif kutup yerine magnezyum ve negatif kutup yerine mangan dioksit kullanılan yeni magnezyum pilleri iyi sonuçlar vermiştir. Bunlar çinko - civa oksit pillerinden daha ucuza mal olur. 1960 tan sonra mangan dioksit yerine organik maddeler kullanılması da denenmektedir.

Katı piller: Yalnız katı maddelerden de E. P. yapılmıştır. Bu piller, mikroampère'le ölçülen çok alçak elektrik akımları elde etmek için kullanır. Bunların içinde en önemlisi, gümüş - gümüş iyodür - iyot pilidir. Bu pilde gümüş iyodür, iyon iletkeni rolünü oynar. Bu pilin EMK i 0,69 ve elde edilen elektrik enerjisinin en yüksek şiddeti 20 μ ampèredir. Katı piller, 10 - 20 yıl çalışır. Başka bir katı pil de, gümüş - gümüş bromür - bakır bromür pilidir ki, bunların boyutu 1,2 X 2,5 cm ve ağırlıkları ancak 4 - 5 gr dır. 1 coulomb'luk «şimşek akım» (İng. flash current) sağlarlar.

Bunlardan başka, elektroliti katı bir mum tabakası içine sıkıştırılarak hazırlanan katı piller de vardır. Pozitif elektrotu çinko, negatif elektrotu mangan dioksit olan bu pillerin elektroliti, polietilen - glikol mumunda eritilmiş çinko klorürdür.

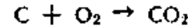
Saklanabilen piller: Kuru E. P. i zamanla kendi kendine boşaldıklarından uzun süre bozulmadan kalan özel piller yapılmıştır. Bu amaçla elektrolitsiz olarak saklanan ve ancak kullanılacakları zaman elektroliti katılarak aktif hale konulan pillerin başında çinko - gümüş oksit pili gelir ki, kullanılacağı zaman potasyum hidroksit elektroliti ile işler hale konulur.

Su ile işler hale konulan magnezyum - gümüş klorür E. P. de bunlardandır. Bu gibi E. P. daha çok akümülatör sınıfına girer.

Bu piller hava ve deniz kurtarma aygıtlarında, radyolarda (radiosonde olarak), yedek aydınlatma düzenlerinde kullanılır.

Bu E. P. ne benzeyen başka bir elektrik pili de yeniden doldurulabilen bir pildir ki, bunda elektrot olarak sodyum malgaması kullanılır. Sodyum malgaması tablet haline konulmuştur ve pil kullanıldıkça yeniden eklenir. 90 tablet kullandığı zaman, pil 40 ampère/saat sarf etmiş sayılır ve tekrar yeni tabletlerle doldurulması gerekir.

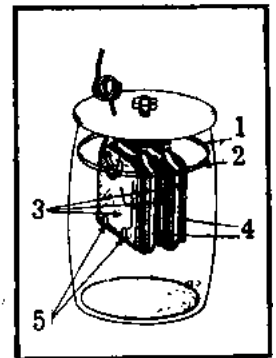
Yakıtlı piller: Grove tarafından daha 1839 da düşünülmüş olan bu E. P. nde temel düşünce, karbonun oksijenle yakılmasıdır:

$$C + O_2 \rightarrow CO_2$$

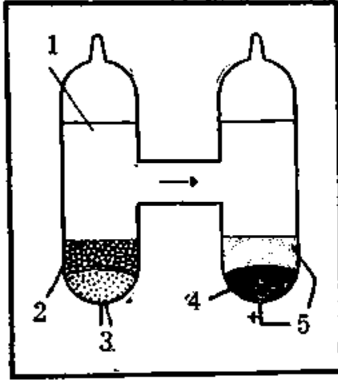
Bu düşünceye göre yapılan bu piller, Leclanché piline benzer. Yalnız çinko elektrotu yerine yakıt olarak bir grafit, yani karbon elektrotu konulmuştur Burada karbon, elektron veren elektron, havadaki oksijen de elektron alıcı elektrot rolünü oynar. Elektrolit olarak herhangi bir asit veya alkali eriyiği kullanılabilir. Yalnız bu piller normal ısıda, meselâ oda sıcaklığında işlemezler. İşlemeleri için 600 - 800 C° ye kadar ısıtılmalıdırlar. Bunun için kullanılacak elektrolitlerin ergitilerek ergime derecesinde pile konulmaları gerekir. Bunların hem kullanılmaları güç, hem de termodinamik değerleri çok düşük olduğundan kendilerine pratik bir kullanma alanı bulunamamıştır.

Gaz veya sıvılaştırılmış gaz pilleri: Çok hafif bir elektrik üreticisi elde etmek için, fizikçiler gazlardan E. P. yapmaya çalışmışlardır. Fakat bu piller, daha sanayi alanında kullanılacak hale gelmemiştir. Ancak laboratuvarlarda kullanılan bu pillerde, ya havagazının platinle örtülü bir kömür elektrotunda yoğunlaştırılmış havanın oksijeni ile oksitlenmesi ya da yine havagazının bakır - I - klorür eriyiği içinde erimiş havanın oksijeni ile oksitlenmesi yoliyle elektrik enerjisi elde edilir. Gaz yerine sıvı haline konulmuş gazlardan faydanılanılarak yapılan E. P. i ilk olarak 1965 yılında Gemini 5 uzay gemisinde kullanılmıştır. Bu pillerde elektrot

LALANDE PİLİ
1. Yağ katı, 2. Elektrolit sıvının düzeyi, 3. Çinko, 4. Bakır oksit, 5. Tüketim göstergesi

olarak sıvı oksijen ve hidrojen, elektrolit olarak plastik maddelerden faydalanılmıştır. Hidrojenin bulunduğu kutba giden oksijen iyonları, orada su meydana getirmekte ve açığa çıkan elektronlar elektrik enerjisini doğurmaktadır (bk. ELEKTRİK).

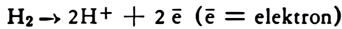

WESTON PİLİ: 1. Kadmiyum sülfat eriyiği, 2. Billursel kadmiyum sülfat, 3. Kadmiyum malgaması, 4. Civa, 5. Civa I - sülfat macunu

Ölçme ve ayarlama pilleri: Piller, elektromotor kuvvet standartları olarak veya Ph (yani hidrojen iyonları yoğunluğu) ölçmekte çok kullanılır. Ayar pillerinden en önemlileri Clark ve Weston pilleridir. Clark pili H biçiminde bir cam kaptır. Bunun bir kolunda civa ve üzerinde H_2SO_4 (yani bir civa sülfat tabakası), öteki kolunda Hg_2O ve $ZnSO_4 + Zn$ elektrot olarak bulunur. Elektrolit olarak çinko sülfattan faydalanılır. Clark ölçme pilinin 15° de EMK i 1 432 volttur. Isı değişmesinden çok etkilendiği için Clark pili tam güvenilir bir ayar pili sayılmaz ve bugün yerini Weston piline bırakmıştır.

1893 te geliştirilmiş olan Weston pili, doymuş ve doymamış olarak iki türlüdür. Weston pili de H biçiminde bir cam kaptır. Elektrotlardan biri civa sülfat ile çevrilmiş civa ve ötekisi ise kadmiyum malgaması ile meydana gelmiştir. Elektrolit olarak kadmiyum sülfat kullanılır. Normal sıcaklıklarda elektroliti doymuş olan tipe doymuş Wetson pili, elektroliti doymamış olan tipe ise doymamış Wetson pili denir. Standardizasyon ve kalibrasyon işlerinde doymuş tip piller kullanılır. Bunlar 20° C için 1 01830 salt (mutlak) volt değerinde yapılır ve bu değeri uzun süre birkaç mikrovoltluk sınırlar içinde saklar. Doymamış Wetson pilleri ise, % 0.01 den daha fazla doğruluk istemeyen daha kaba işlerde ve ölçmelerde kullanılır. Bunların taşınma ve kullanılmaları daha kolaydır.

Ölçme pillerinde elektrot olarak hidrojen, civa I klorür veya cam kullanılabilir. Hidrojen elektrotu kullanılanlarda bu gaz platine emdirilir. Böylece hidrojen sanki ayrı bir elektrotmuş gibi iş görür. Burada aşağıdaki kimyasal olay meydana gelir:

$$H_2 \rightarrow 2H^+ + 2\bar{e} \quad (\bar{e} = \text{elektron})$$

Civa I klorür ile potasyum klorür eriyiğinden yapılmış elektrot kullanılan pillerdeki tepkime ise aşağıda gösterilmiştir:

$$2\bar{e} + Hg_2Cl_2 \rightarrow 2\,Hg + 2\,Cl^- \quad (\bar{e} = \text{elektron})$$

Ph (bir eriyikteki H veya OH iyonu yoğunluğu) ölçme pillerine gelince, bunların yapılmasındaki temel düşünce şudur: Bir eriyiğin asitlik veya alkalilik derecesi, o eriyik içinde bulunan H veya OH iyonlarının yoğunluk derecesine bağlıdır. İki değişik asitlikteki eriyik, bir ince cam zar ile ayrılırsa, aralarında bir potansiyel farkı meydana gelir. Bu potansiyel farkı, ikinci bir elektrot (özellikle civa elektrotu) yardımı ile ölçülebilir. Bu elektrotlar genellikle bir kutu içindeki Ph ölçme düzenine yerleştirilir. Ölçülen değerler, volt yerine Ph ya uygun olarak yapılmış skalaya göre okunur ve değerlendirilir (1 den 7 ye kadar asit, bundan yukarı değerler alkali).

Araştırma laboratuvarlarında kimyasal tepkimelerden elde edilen güçler ve açığa çıkan enerjiler, elektrokimyasal çiftlerin voltajı ile ölçülür. Bu ölçmeler, termodinamiğin temel ölçmeleridir. Meselâ termodinamik serbest enerji, aşağıdaki formülden faydalanılarak ölçülür:

$$\Delta U = -n\,F\,(EMK)$$

Burada Δu = serbest enerji, n = kimyasal eşdeğer, F = 96 500 coulomb, EMK = elektromotor kuvvet, yani pilin voltajıdır. Yine bundan faydalanılarak aşağıdaki formüle göre tepkimelerin denge değişmezleri hesaplanabilir:

$$\Delta U = -\,RT\,(\ln k)$$

burada R = bir değişmez, T = salt ısı, lnk = denge değişmezinin tabiî logaritmasıdır.

Kimyasal tepkimelerin ısısı ise, bir pilin değişik ısılardaki voltajının ölçülmesi ve Gibbs - Helmholtz denkleminden faydalanılarak hesaplanabilir (bk. TERMOKİMYA).

Güneş pilleri: Güneş enerjisinden faydalanılarak elektrik enerjisi meydana getiren piller, özellikle uzay uydu ve gemilerinde kullanılır. Bu pillerden en önemlisi Bell - solar - Battery adını taşıyan güneş pilidir. Bu pilde iki elektrottan biri iç yapısında az elektron bulunan bir maddeden, ikincisi ise iç yapısında çok elektron bulunan (4 elektron kuşaklı) bir maddeden yapılmıştır. Birinci elektrota P elektrotu, ikincisine N elektrotu adı verilir. Bu iki madde, P - N çifti adı altında birleştirilir. Güneş enerjisi, elektronu fazla olan maddeden, elektronların dış devreden elektronu az olan maddeye akmasını sağlar. Bu pilin güneş enerjisini elektrik enerjisine çevirmedeki gerçek verimi % 22 olan maksimum teorik değere karşılık % 12 dir. Bu pillerin EMK i 0,4 volttur ve her bir cm^2 ye 40 miliampèrelik enerji verirler. Bu pillerin ömrü çok uzundur. (Işıktan faydalanılarak yapılan piller için bk. FOTOSELÜL.)

Nükleer piller: Nükleer enerjiyi doğrudan doğruya elektrik enerjisine çevirmek için son günlerde birçok pil modelleri yapılmışsa da, daha hiçbiri pratik bir değer kazanmamıştır. Bu modellerin içinde en önemlisi β akımı pilidir. Bir pilde β tanecikleri, yani elektronlar, stronsiyum 90 gibi radyoaktif bir maddeden alınarak bunların bir «elektron alıcı» da toplanması sağlanmakta ve bu elektronlar oradan dış devreye boşaltılmaktadır. Odacık (cellule) adını alan bu pillerin voltajı çok yüksek (10 000 volt kadar), fakat akım şiddeti çok zayıftır (50 $\mu\mu$ ampère).

Bu sınıfa giren başka bir pil, radyoaktif maddelerdeki nükleer değişimlerde meydana çıkan ısıdan faydalanılarak hazırlanan bir termoçifttir (bk. TERMOÇİFTLER). Başka bir çeşitte ise iki elektrotun birinden radyoaktif bir maddenin radyasyonu ile elektronlar çıkarılmakta, ikinci elektrot da radyasyondan etkilenmeyen bir maddeden yapıldığı için, kendi elektronlarını kaybetmeyerek birinci elektrottan gelen elektronları toplamaktadır. Ancak, şimdilik bu gibi pillerin verimi, kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine çeviren E. P. nin % 90 lık verimine karşı, ancak % 0,01 ile % 1 arasındadır.

ELEKTRİK POTANSİYELİ (Fr. Potentiel électrique), bir elektrik alanında bir noktadaki potansiyel, birim pozitif elektrik yükünü sonsuz uzaktan bu noktaya getirmek için yapılan işe eşittir. Bu iş 1 joule olursa bu noktadaki E. P. 1 volt olur. Bu terim yerine kısaca potansiyel veya elektrik gerilimi terimleri de kullanılır. Bir elektrik alanında iki nokta arasındaki *potansiyel farkı*, birim elektrik

yükünün bu noktalardan birinden diğerine götürmek için yapılan işe eşittir. Bu iş 1 joule olursa, bu iki nokta arasındaki potansiyel farkı 1 volt olur. Bir iletkenin iki A ve B noktası arasındaki potansiyel farkı $V = V_A - V_B$, bu iletkenin direnci R ve bu iletkenden geçen akım şiddeti I olursa $V = IR$ (Ohm kanunu) olur. Q kadar elektrik yükünün bu noktalardan birinden diğerine geçmesiyle yapılan iş $W = QV$ olacaktır. Bk. ELEKTRİK ENERJİSİ VE GÜCÜ. — E. E.

ELEKTRİK REAKTÖRÜ (Fr. Réacteur électrique), bir alternatif akım devresinde akımı sınırlamak veya kontrol etmek üzere empedans olarak, dirençte olduğu gibi bir güç kaybına yol açmaksızın kullanılan bir bobin (endüktans). Reaktörler doğrultmaç (redresör) larda elde edilen doğru akımı düzeltmek için filtre olarak da kullanılır.

ELEKTRİK REZONANSI (Fr. Résonance électrique), elektrikte meydana gelen rezonans. Titreşimli benzer iki elektrik devresinin temel (tabiî) frekansları eşit olduğu vakit elektrik enerjisinin birinden diğerine geçmesiyle rezonans meydana gelir ve ikinci devre de titreşmeye koyulur. Titreşimli bir elektrik devresinde bir self (L), bir sığa (C) ve zayıf bir direnç bulunduğundan bunun tabiî frekansı $f = \frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$ olur. Rezonans, ses, ışık, radyo ve diğer dalga hareketlerinde de meydana gelen genel bir olaydır. Rezonansta bulunan seri L, C, R devrelerinin birçok hallerine radyoda rastlanır. Verici bir istasyondan gelen radyo dalgaları, bir alıcı anten sistemine ulaşınca onu indüksiyona uğratır ve gelen dalganın frekansına eşit frekanslı bir alternatif voltaj meydana gelir. Radyonun titreşim devresindeki kondansatörün C sığası, $\frac{1}{2\pi\sqrt{LC}}$ nin değeri, yani rezonans frekansı, alınan dalgaların frekansının aynı oluncaya kadar değiştirilirse, anten ayarı yapılmış olur. — E. E.

ELEKTRİK SANDALYESİ (İng. Electric chair), Amerika Birleşik Devletlerinde ölüm hükümlülerinin elektrik akımı ile öldürülmek üzere oturtuldukları sandalye. Elektrik akımının, suçlunun vücudundan geçmesini sağlayacak olan elektrotlarından biri suçlunun alnına, öteki de baldırına tutturulur ve 1300 voltluk bir akım verilir. Bu çeşit ölümün birdenbire ve acısız meydana geldiğine inanılmaktadır. İlk olarak 1889 da New York devletince benimsenmiş olan ve ilkin 6 ağustos 1890 da Auburn ceza evinde William Kemmler adında bir suçluya uygulanan bu idam usulünü sonradan Amerika Birleşik Devletlerinin çoğu da benimsemiştir.

ELEKTRİK SAYAÇLARI (Fr. Compteurs électriques) [Fiz.]: bk. ELEKTRİK.

ELEKTRİK SIĞASI (Fr. Capacité électrique), bir cisme verilen elektrik yükünün bu cisimde husule getirdiği potansiyele oranı. Sığa elektrik kondansatör (b. bk.) lerinin bir özelliğidir. Elektrik yükü Q ile, potansiyel farkı V ile gösterilirse, bir cismin (iletken veya kondansatör) elektrik sığası $C = Q/V$ olur. Sığa, farad veya mikrofarad (μF) ile ölçülür. $1\ F = 10^6 \mu F$.

ELEKTRİK SINIR DEĞERLERİ (Fr. Valeurs limites d'électricité), bir makine veya cihazın hesabı sırasında kabul edilen ve normal çalışırken aşılmaması gereken maksimum güç, akım veya gerilim değerleri. Alternatif akımla çalışan bir cihaz için büyüklük ve fiyat, maksimum akım ve maksimum gerilim değerleri çarpımına çok bağlıdır. Bu bakımdan maksimum değerler, volt-amper (VA), kilovolt-amper (kVA) ve megavolt-amper (MVA) şeklinde verilir.

ELEKTRİK SİGORTA TELİ (Fr. Fusible): bk. SİGORTA (Elektr.).

ELEKTRİK SİKLİ (Fr. Cycle électrique), tekrar edilen elektriksel bir olayda, birbirinin eşi olarak tekrarlanan en küçük parçaya karşılık olan zaman. Meselâ, zamanın fonksiyonu olarak çizilen periyodik herhangi bir akım veya gerilim için, aynı karakterdeki arka arkaya iki nokta arasındaki kısım bir sikldir. Bir saniyedeki sikl sayısı frekans adını alır.

Elektrik standartlarının milletlerarası karşılaştırılması: Her nekadar elektrik değerler kütle, uzunluk ve zaman büyüklüklerine bağlanmışlarsa da, bu bağıntılara dayanan, yani salt (mutlak) elektriksel ölçmeler güç ve zaman alıcıdır. Öte yandan, köprü veya potansiyometrik devreler kullanılarak ve elektriksel büyüklüklerin karşılaştırılmasına dayanan ölçüler daha kolay ve çok daha hassas olur. Bundan ötürü bütün milletlerce kabul edilmiş olan elektrik standartlar, çeşitli millî standardizasyon laboratuvarlarınca kurulmuş olup, bütün elektriksel değerlerin ölçümü, doğru (direkt) veya dolaylı (endirekt) olarak bunlarla olan karşılaştırmaya dayanır.

1908 de toplanan Milletlerarası Elektrik Birimleri ve Standartları Konferansı bir birimler sistemi kabul etti. Bunlar şu şekilde belirtilir:

Milletlerarası ohm, kütlesi 14.4521 gr olan değişmez (sabit) kesitli ve 106.300 cm uzunluğundaki bir civa sütununun, buzun ergime sıcaklığında, değişmeyen bir elektrik akımına karşı gösterdiği dirençtir.

Milletlerarası amper, gümüş nitrat eriyiğinden geçirildiği zaman saniyede 0.0011800 gr gümüş açığa çıkaran değişmez (sabit) elektrik akımıdır.

Ölçme veya karşılaştırma işini kolaylaştırmak bakımından daha pratik olan gerilim ve direnç standartları birçok laboratuvarlar tarafından hazırlanmıştır. Gerilim standardı olarak Weston standart pili ve direnç standardı olarak özel surette hazırlanmış manganin dirençler standardizasyon laboratuvarlarında çok bulunur. — F. Z.

ELEKTRİK SÜPÜRGESİ (Fr. Aspirateur), evlerde yerin tozunu almaya yarayan aygıt. Elektrik süpürgelerinin işleme ilkesi, bir elektrik motörünün döndürdüğü bir türbinin oluşturduğu kuvvetli hava akımından emme gücü olarak yararlanmaya dayanır. Yerden emilen toz ve buna benzer çok küçük

ELEKTRİK SÜPÜRGESİ

cisimler süpürgenin yatay veya dikey torbasında toplanır.

Elektrik süpürgesinde türbin, motor ve toz torbasına giden boru

ELEKTRİK TEDAVİSİ veya ELEKTROTERAPİ (Fr. Électrothérapie) [Tıp], elektriğin bir tedavi aracı olarak kullanılması. Tıpta, elektriğin organizmaya yaptığı dört türlü etkiden yararlanılır:

1. *Kaslar ve felce uğramış sinirler üzerindeki uyarıcı-motor etkiler*: Bunda enine ve boyuna galvanizasyon (yani pil, akümülatör veya özellikle düz akıma dönüştürülmüş ve filtre edilmiş alternatif şehir akımı uygulama), ritimli faradizasyon (yani yüksek gerilimli akımlar, Faraday akımları uygulama), galvanofaradizasyon (yani aynı zamanda hem düz hem de endüksiyon akımı uygulama) ve elektroşok (yani beyinden yüksek şiddette alternatif akım geçirme) tan yararlanılır.

2. *Yok edici etkiler*: Bunda biyolojik elektroliz (yani metalden sivri uçlar arasından düz akım geçirme yolu ile dokuların ayrıştırılması), galvanokoter (yani düz akımla yaratılan yüksek derecede bir ısının hastanın vücuduna uygulanması; bunda elektrik akımı hastanın vücudundan geçmez), elektrokoagülasyon (yani elektrikli neşter denilen aletle yüksek frekanslı bir akım uygulama yolu ile canlı dokuların pıhtılaştırılarak yok edilmesi) ve ultrason (yani ses ile aynı nitelikte olmakla birlikte frekansının yüksekliği yüzünden kulağın duyamadığı bir titreşim) dan yararlanılır.

3. *Uyuşturucu etkiler*: Bunda, nevraljiler ve eklem ve eklem bölgeleri ağrıları için düz akım (pozitif kutup çevresinde sinirlerin uyarılırlığının azalması için), elektrolitik iyonizasyon (iyonların organizmaya girmesini sağlamak üzere), yüksek frekanslı akım gerilimleri ve ultrason uygulama yolu ile yararlanılır.

4. *Termik etkiler*: Bundan nevraljilerde, artrozlarda, periviseritlerde, dolaşım bozukluklarında, felçten kalma arızalarda, çocuk felçlerinde, amorti dalgalı yüksek frekanslı üreteçler ile dokulararası ısıyı yükseltmek ve sunî humma yaratmak üzere kısa dalgalarla elektropireksi uygulama yolu ile yararlanılır

ELEKTRİK TİTREŞİMLERİ (Fr. Oscillations électriques): Bir ölçü aletinin duyarlığı sonsuz olarak artırılamaz. Bu ölçü aletinin ölçtüğü işaret gittikçe küçülürse, öyle bir an gelir ki artık aletin göstergesi ölçtüğü değerin yakınında, başka etkiler yüzünden titreşmeğe başlar ve bu titreşim genliği, ölçülen değer kadar olabilir. O zaman doğru bir ölçme yapmak imkânsız hale gelmeğe başlar. Böylece küçük işaretlerin ölçülmesine, yani bir ölçü aletinin duyarlığının çok fazla artırılmasına karşı gelen bu etkileri şu şekilde düşünülebilir: 1. Önlenebilen titreşimler, 2. Önlenemeyen, temel titreşimler.

Birinci grup, mikrofon gürültüsü, hatalı dokunma (temas) gibi sebeplerden meydana gelir ve önüne geçilebilir. İkinci grup gürültü ise devrede ve elemanlarda meydana gelen küçük, kurala bağlı olmayan gerilim ve akım değişimleridir.

Bu E. T., yüksek kazançlı elektronik amplifikatörlerin yapımından sonra, yani son zamanlarda önem kazanmıştır.

Bir direnç üzerinden akım akmazken bile bunun uçlarında küçük gerilim değişimlerini ölçmek mümkündür. Yüksek kazançlı bir amplifikatörün girişine böyle bir direnç bağlayarak, çıkışındaki kulaklık veya hoparlörde, bu dirençteki küçük gerilim değişimlerine karşı yankılanan gürültüyü duymak mümkündür. Sıcak katotlu tüplerde, içlerinden akan akımın elektron akım olması yüzünden başka bir çeşit elektrik titreşimi meydana gelir.

Bir direnç uçlarında meydana gelen E. T. Johnson gürültüsü (veya ısısal gürültü) adını alır ve bunlar bütünü ile rastgele değişimlerdir. Değeri R ohm olan bir direnç uçları arasında, bir efektif değer voltmetresiyle ölçülebilecek gürültü gerilimi değeri

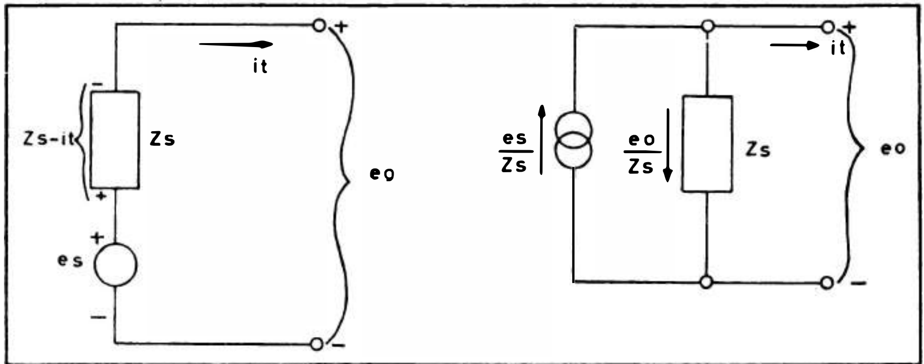
$$\overline{\Delta E^2} = 4KTR\Delta f$$

bağıntısından bulunabilir. Burada K, Boltzmann değişmez (sabit) i olup değeri $1{,}38 \times 10^{-23}$ joule/derece'dir. Ötekileri ise T, salt (mutlak) sıcaklık derecesi (°K), R direnç değeri (ohm), Δf ise ölçünün yapıldığı frekans bandı genişliğidir. — F. Z.

ELEKTRİK TRANSFORMATÖRÜ (Fr. Transformateur électrique), doğru akımı alternatif akıma veya alternatif akımı doğru akıma çevirmek için kullanılan bir aygıt. Bu aygıt döner bir makina veya makinalar grupu olabildiği gibi, ıskara kontrollu civa buharlı doğrultucuların özel bir tertibi de olabilir. Bk. TRANSFORMATÖR.

ELEKTRİK ÜRETECİ (Fr. Générateur électrique), herhangi bir enerjiyi elektrik enerjisine çeviren aygıt. Alternatör ve doğru akım makinelerinde, dönen bölüm (rotor)de bulunan sargılar, değişmez bir manyetik alan içinde hareket ettiklerinden bunlarda bir elektromotor kuvvet endüklenir. Bu çeşit makineler, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren üreteçlerdir. Piller ve akümülatörler, kimyasal enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren sistemlerdir. Bazı termo - üreteçlerde ısı enerjisi doğrudan doğruya elektrik enerjisine dönüşür. Bk. AKÜMÜLATÖRLER, PİLLER.

Değişmez akım üreteci: Lineer bir devreye, düğüm

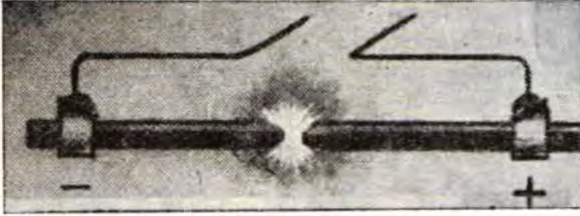

Şekil: 1 Şekil: 2
ELEKTRİK ÜRETECİ: Değişmez akım üreteci

noktaları metodu uygulandığı zaman kullanılması yararlı olan ve bir üretecin yerini tutan eşdeğer devredir. (Şekil: 1) deki devrede kaynak elektromotor kuvveti, akıma bağlı olmaksızın, e_s ise uçlardaki gerilim $e_o = e_s - Z_s \cdot i_t$ olur ve buradan uçlardaki akım:

$$i_t = e_s \cdot \frac{1}{Z_s} - e_o \cdot \frac{1}{Z_s}$$

olarak elde edilir. (Şekil: 2) deki devrede dikkat edilirse bir A noktasındaki akımlar bu eşitliği sağlarsa e_o / Z_s, i_t akımına bağlı olmadığından bu eşdeğer devre bir değişmez (sabit) akım üreteci olur. — F. Z.

ELEKTRİK YAYI

ELEKTRİK YAYI (Fr. Arc électrique), iki kutup arasında meydana gelen elektrik boşalması veya atlaması. Yay biçiminde meydana gelen ışık. Bk. ARK LAMBASI.

ELEKTRİK ZAYIFLATICI (Fr. Atténuateur électrique), bağlandığı devrede, girişi ile çıkışı arasında bir zayıflama meydana getiren bir dört uçlu. Zayıflatıcının meydana getirdiği zayıflama, kademeli bir anahtar ile istenilen değere ayarlanabilir. Zayıflatıcı devre, dirençlerle meydana getirilmiş standart T, π, H, L gibi zayıflatma odacıklarının arka arkaya bağlanmasiyle kurulur. Kademeli anahtar, bu odacıklardan belli bir kısmını devreye sokarak istenilen zayıflamayı sağlar. Zayıflamanın sürekli olarak değiştirilebilmesi isteniyorsa, aynı milden kumanda edilen potansiyo metrelerin kullanılması lâzımdır. — F. Z.

ELEKTRİKLE EKRANLAMA (Fr. Blindage électrique), iki devre elemanı arasındaki karsılıklı etkiyi veya birbirine yakın iki elektrik devresi arasındaki elektrik kuplajını azaltmak işlemine verilen ad. Bu karşılıklı etki, manyetik veya elektrik alanlar yüzünden meydana gelebilir. Bir devrenin iki ayrı parçası veya iki ayrı devre üzerindeki zamanla değişen potansiyeller birbirinden farklı ise, bu elemanlar arasındaki ortamda, aradaki efektif kaçak kapasiteler etkisi ile bir deplasman akımı vardır. Manyetik alan etkisi ile meydana gelen bağlama (kuplaj) da ise, bir devreden akan akımın doğurduğu manyetik akı, karşıt endüktans yüzünden öteki devreyi etkiler. Her iki çeşit bağlama (kuplaj) da da meydana gelen etkinin şiddeti, alanın zamana göre değişme hızına ve dolayısiyle frekansa bağlıdır. Bundan dolayı olay, yüksek frekanslı alternatif işaretler için özellikle önemlidir. Ayrıca bir katot ışınlı tüpün ekranlanmasında olduğu gibi, statik alanlara karşı da ekranlama istenebilir.

Statik veya zamanla değişen alanlar için ekranlama, elemanı kapalı ve topraklı bir iletken yüzey içerisine koyarak gerçekleştirilebilir. O zaman elektrik alan kuvvet çizgileri, elemanlara kadar erişemeyip bu yüzeyde sonuçlanır. Zamanla değişen manyetik alanlara karşı ekranlama da aynı iletken yüzeyle sağlanabilir; ancak burada dıkkat edilecek konu, ekran kalınlığının, alan frekansında ekran malzemesinin deri kalınlığı (İng. skin depth) na göre daha fazla olmasıdır. Böylece alan kuvvet çizgileri, ekran üzerinde indüklenen akımlar tarafından uçlandırılır.

Kalınlığı 1 mm olan bir bakır levha, 1 Mc/Sn frekanslı alternatif bir manyetik alanı 16 defa zayıflatır. Gerekli kalınlık, $1/\sqrt{f}$ ile orantılıdır. Statik manyetik alanlara karşı ekranlamada ise, yüksek geçirgenliği olan bir gereç ekran olarak kullanılmalıdır.

Tam bir ekranlama için ekran, tam bir eşpotansiyel yüzey meydana getirmeli ve aygıtın bütünü bunun içinde bulunmalıdır. İlk şart ekran üzerindeki herhangi bir iki nokta arasında, empedansın çok küçük olmasını gerektirir. İkinci şart ise dış besleme kaynakları kullanılması halinde çok defa büyük güçlükler doğurur. Bu besleme devreleri üzerinden bir kaçak bağlama (kuplaj) olmamasına çok önem vermelidir.

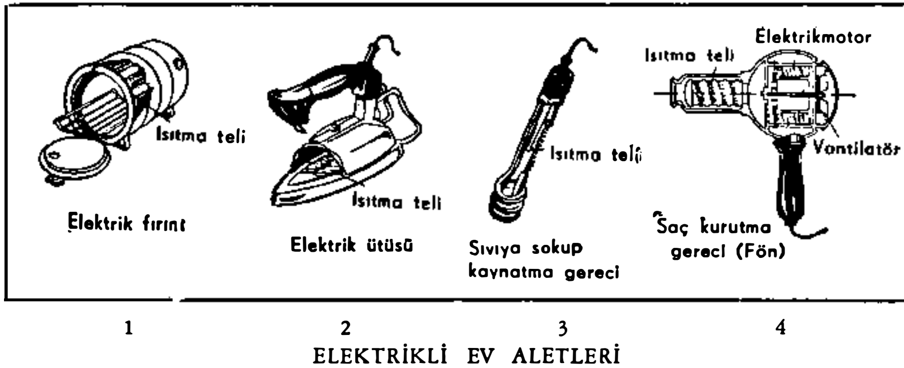
E. E. özellikle yüksek frekans köprüsüyle ölçme metotları kullanıldığı zaman çok önemlidir. Burada kullanılan osilatör gücünün oldukça fazla ve dedektör duyarlığının yüksekçe olması gerektiğinden elemanlar arasındaki en küçük bir kuplaj, ölçmenin hatalı olmasına yol açar. Elemanlar arasındaki bir kuplaj, doğrudan doğruya köprünün dengesini etkileyeceğinden, her elemanın dikkatlice ekranlanması gerekir. — F. Z.

ELEKTRİKLİ BALIKLAR (Lat. Malapterurus), elektrik akımı yayan balıklara verilen ad. Torpido balığı tanınmış bir cinstir. Bu balıkların elektrik organları yüksek voltajlı elektrik akımı meydana getirebilir. Torpido balığının kısa devrede meydana getirdiği akımın şiddeti 50 amperdir. Elektrik organları vücudun büyük bir kısmını kaplar. Bu organ torpido balığında baş ve solungaçlar bölgesindedir. Hayvan savunma ve avına hücum için elektrik akımı yayar. Elektrik organı, sinir sistemi tarafından kontrol edilir. Birçok türler devamlı olarak düşük voltajlı elektrik akımı yayar ve akımın frekansı her tür için karakteristiktir.

Bu balıklar okyanuslarda geniş alanlara yayılmıştır. Elektrik organı elektroplak sıralarından meydana gelir. Bu plaklar elektrik akımı yayar. Çeşitli kas grupları elektrik organları halini almıştır. Bu organın kas dokusundaki hücreler ince yapılıdır. Bu kas doku içine yayılmıştır. Sinir sisteminden ve dış çevreden alınan kimyasal uyaranlar etkisi ile elektroplaklar, elektro - fizyolojik bir fonksiyon ile elektrik akımı yayar.

ELEKTRİKLİ EV ALETLERİ, evlerde ev işlerinde, mutfakta, temizlemede, aydınlatmada v. b. yerlerde kullanılan ve elektrik enerjisinden faydalanarak işleyen türlü aletler. Bu aletlerde elektrik enerjisi ya ısıtmak, ya aydınlatmak ve ışınım veya bir çarkı döndürmek için kullanılır.

Mutfakta kullanılan ısıtıcılar, genellikle toparlak levhalar (plaklar) şeklindedir. Bunların bir kısmı şamot taşı içine oyulmuş kanallar içine yerleştirilmiş kalın demir tellerden yapılmıştır ve bu teller gözle görülür. Elektrik akımı geçince, büyük direnç gösteren teller kızarır ve ısı vermeye başlar. Kullanılması tehlikeli olan bu levhaların yerine bugün telleri gözle görülmeyen, üstleri kapalı toparlak ısıtıcılar yapılmıştır. Bunların 145, 180, 220 ve 300 mm çapında dört türü vardır. Bunların akım yüklenim değeri 800, 1 200, 1 800 ve 2 400 watt'tır (Bazı özel ısıtıcılar 3600 watt). Bunlardan ilk ikisi, su kaynatmaya ve yemek pişirmeye, sonuncular ise kızartmaya yarar.

1 2 3 4

ELEKTRİKLİ EV ALETLERİ

Elektrikle işleyen çaydanlıklar ve tencereler, buyyotlar da aynı esas üzerine yapılır.

Elektrikle işleyen küçük fırınlar (Resim: 1) pasta yapmak veya piliç v. b. gibi hacmi küçük yivecekleri kızartmak için kullanılır. Bunların akım yüklenim değerleri genellikle 1 200 watt'tır. Tükettikleri elektrik akımı, bir pasta için ortalama 0,6 kw/saattir. (6 kişilik bir ailenin her işini gören bir fırının bir aylık elektrik tüketimi ortalama 85 kw/saattir.)

Büyük elektrik fırınları türlü boyda yapılmaktadır. Bunların hem kızartma ve pişirme yeri, hem yemekleri sıcak tutmak için özel bölümleri, hem de sıcak su hazırlayan düzenleri bulunan türleri vardır. Bunlar evlerden ziyade büyük otel ve lokantalarda kullanılır.

Ekmek kızartmak veya tost (toast) yapmak için kullanılan aletler, yine büyük direnci olan ve bu yüzden elektrik akımı geçince kızararak ısı meydana çıkaran tel esası üzerine yapılmıştır. İki tarafında delikli kapakları bulunan bu aletlerin kapakları ile kızaran tel arasına konulan ekmek dilimleri ısı etkisi ile kızarır. Bunların tost hazırlayan büyük türleri bulunduğu gibi, ekmek belirli bir süre alette kalınca onu otomatik olarak dışarı çıkaran türleri de vardır.

Elektrik ütüleri (Resim: 2) nin 140° - 280° C arasında ayarlanabilen ve otomatik olarak bu ısıya erişince akımı kesen ve ütü soğuyunca yine kendi kendine işlemeye başlayan, hafif metalden yapılmış, kullanılması rahat türleri meydana çıkmıştır. Eskiden akım üzerinde unutulan ütüler yüzünden meydana gelen yangınlar bu yeni ütüler meydana çıktıktan sonra ortadan kalkmıştır. Ütülerin akım yüklenim değeri 500 watt'tır. Bu ütülerin üstünde küçük bir su deposu bulunan ve ütü yapılırken ütülenen eşyanın üzerine su buharı püskürterek onları nemlendiren türleri de vardır. Çok fazla eşyayı ütülemek için otellerde elektrikle ısınan, bir elektrik motoru ile döndürülen, üzerine kumaş geçirilmiş silindirler kullanılır. Bunların motoru 125 w, enerji tüketimi ise saatte ortalama 1,5 kw/saattir.

Su ısıtmak için dışarıdan su içine sokulan ısıtıcılar da vardır (Resim: 3). Çabuk iş görmek ve az miktardaki sıvıları kaynatabilmek için işe yararlar. Sütten başka her sıvıyı (2 litreyi geçmemek üzere) her kapta kaynatabilirler. Bunların akım yüklenim değeri 500 - 2 000 watt'tır. 1 litre suyu (1 000 watt'ta) 7 dakikada kaynatırlar. (Süt kaynatmak için elektrik buyyotlarından faydalanmak gerekir.) Elektrikli banyo ısıtıcıları, kısa zamanda sıcak su hazırlar ve duş yapmak için kullanılır. Bunların bir depo içinde sıcak su hazırlayarak banyo yapmak veya büyük kahvelerde el altında büyük miktarda sıcak su bulundurmak için kullanılan türleri de vardır.

Elektrik yastıklarında ısıtıcı teller, yanmaz bir maddenin (meselâ amyant) içine yerleştirilmiş, üstü yanmaz jüt ile örtülmüş ve yastığın belirli bir ısıda kalması ve bu ısıyı geçince otomatik olarak akımı kesmesi sağlanmıştır. Bunların sağlayacakları ısıyı ayarlamak için (genellikle üç ısı derecesi için) düzeni vardır. Bu yastıkların elektrik tüketimi çok azdır (45° C de her gece 8 saat kullanılan bir yastığın tüketimi ayda ortalama 2 kw/saat).

Elektrik ile işleyen ve fön adını alan kurutucular (Resim: 4) genellikle saçları veya fotoğraf plaklarını, küçük çamaşırları v. b. kurutmaya yarar. Bu aletlerin içinde küçük bir elektrik motoru ile işleyen bir vantilatör ve ısıtma telleri bulunur. İstenilirse yalnız vantilatör işletilerek soğuk hava, istenilirse ısıtma telleri de ısıtılarak, yani akım bu tellerden de geçirilerek sıcak hava sağlanır. Bunların akım yüklenim değeri 500 watt'tır.

Aydınlatmak için elektrik ampulleri kullanılır (bk. ELEKTRİK). Evlerde deride D_2 vitamini yapmak için (genellikle çocuklar ve hastaların tedavisi amacı ile) kullanılan aletlerin başında morötesi (ültraviyole) ışınım aleti vardır (bk. MORÖTESİ, ÜLTRAVİYOLE IŞINIM ALETİ).

Evlerde kullanılan ve elektrik enerjisinden faydalanan türlü aletler arasında radyo (b. bk.), çamaşır makinesi (b. bk.), buz dolabı (b. bk.), elektrik süpürgesi (b. bk.), vantilatör (b. bk.), dikiş makinesi (b. bk) vardır.

Elektrikli bulaşık yıkama makinelerinde kirli bulaşıklar bir tel sepet içerisine yerleştirilerek aletin bir tarafından içine sokulur. Bu aletin altında bulunan bir düzenden, elektrik ile ısıtılan su şiddetle kirli bulaşıkların üzerine fışkırır ve bunları temizler. Suyun sıcaklığı 85° C olduğundan, aletin öbür tarafından dışarı çıkarılan temizlenmiş kaplar aynı zamanda kurulanmış olur.

Elektrikle işleyen tıraş makinelerine gelince, bunlar genellikle iki türlüdür. Bunlardan birincisi bir elektrik motoru ile dönen bir kazıyıcı ile derinin yaralanmasını önlemek için bunun üzerine konulmuş ince ve delikli bir levhacıktan yapılmıştır. Kazıyıcı hızla dönerken koruyucu levhanın deliklerinden içeri giren kılları kazır. İkinci türde ise biri sağdan sola, ötekisi soldan sağa dönen iki kazıyıcı yan yana konulmuş ve üzerlerine bir koruyucu delikli kapak kapanmıştır. Elektrikle işleyen tıraş makineleri su ve sabuna lüzum kalmadan kısa zamanda tıraş olmayı sağladıklarından bunları kullananlar günden güne artmaktadır. Elektrikli tıraş makinelerinin akım yüklenim değeri 4 - 10 Watt'ır. — N. K.

ELEKTRİKLİ MÜZİK ALETLERİ. Elektrofon (Électrophone) lar, uygun frekanslı alternatif akımların yardımiyle sesler meydana getirerek bunları hoparlörlere aktaran aletler. Bir elektriksel titreşim halindeki müzik ezgisinin sağladığı üstünlük, modülasyonunun kolayca etkilenebilmesinde ve böylelikle aletin seda rengine geniş ölçülerde hâkim olunabilmesindedir. Bu suretle, müzik aletlerimizin ses alanını genişleten yeni sesler elde edilmesi de mümkün olmaktadır. Yine bu sayede elektriksel titreşimlerin genliği

kolayca değiştirilmekte ve ses şiddeti rahatlıkla ayarlanabilmektedir.

Titreşimler ya elektriksel veya mekanik yoldan elde edilebilir.

1. *Elektromekanik müzik aletleri*: Bu aletler, ya adî telli sazlarda olduğu gibi kiriş titreşimleri sayesinde veya elektrikle işleyen döner disklerin yardımiyle sesler meydana getirir.

2. *Elektronik müzik aletleri*: Bu aletler, elektriksel ses titreşimleri türetirler, sonra bu titreşimler elektron lambaları aracılığiyle seda titreşimlerine çevrilir.

Elektrikli kirişli sazlar: Bu aletler, kirişlerin yanında bulunan küçük mikrofonlarla ses titreşimlerini zaptederler, sonra bunları elektromanyetik yoldan ses kuvvetlendiricilere ve hoparlörlere aktarırlar.

Neo - Bechstein kuyruklu piyanosu: Bu müzik aleti 1931 de geliştirilmiştir. Pek hafif ses titreşimlerine ihtiyaç olduğu için, gayet kısa kirişler kullanılması mümkün olmaktadır. Bu kirişlere küçük çekiççiklerle vurulur. Kirişlerin ses kısma kabiliyeti düşürülmek suretiyle piyano sesinin üç katı şiddetinde tonlar türetilir.

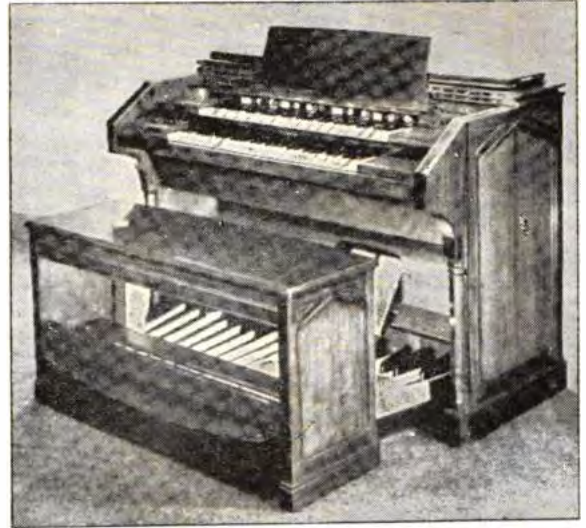
Işık - elektriksel sistem: Üzerinde delikler veya ince yarıklar bulunan selüloidden yapılmış bir siyah döner disk sayesinde, delik veya yarıkların durum veya biçimine göre değişen ritimlerde olmak üzere, bir lambanın ışık akımında kesintiler meydana getirilir. Ritimli bir değişikliğe uğrayan ışık ışınları bir ışık - elektriksel merkez (fotoselül) üzerine düşer. Bu fotoselül, değişen ışınları aynı ölçülerde değişik değerli elektrik akımlarına çevirir.

Spielmann superpiyanosu: 1927 de yapılmış olan bu alet, dış görünüşüyle normal bir piyanoya benzer. İçinde ışık - elektriksel «düdükler» (24 disk) vardır. Bunlardan 12 si üst armonikleri kuvvetli, 12 si de üst armonikleri zayıf olan titreşimler türetir. Disklerin her ışık deliğine karşılık bir ampul vardır. Türlü diskleri birbirleriyle birleştirmek ve çeşitli biçimlerdeki delikleri kullanmak suretiyle sedanın rengi değiştirilebilir. Superpiyano yedi oktav genişliğindedir.

Elektromanyetik sistem: Bir elektromıknatıs önünde bir demir dişli döner. Dişlerden biri manyetik alana girince alan değişir ve bobinin sarımları içinde potansiyel farklar meydana gelir. Dişlerin sayısına ve dişlinin biçimine göre akımın karakteri ve frekansı istenildiği gibi değiştirilebilir.

ELEKTRİKLİ MÜZİK ALETLERİNDEN
NEO - BECHSTEIN PİYANOSU

ELEKTRİKLİ MÜZİK ALETLERİNDEN
HAMMOND ORGU

Hammond orgu: Laurens Hammond'un 1935 te bulduğu bu org, elektromanyetik «düdükler» ile titreşimler meydana getirir. Orgun çeşitli yarı tonlar türeten 96 disk grupu vardır. Başka disklerin sesleri katılmak veya elektrik filtresi kullanılmak suretiyle seda rengi değiştirilebilir. Yeni Hammond orgları sunî yankı efekleri meydana getirerek bir oda içindeki dinleyiciye büyük bir konser salonunda yahut bir kilisede bulunduğu duygusunu verir.

Elektronik sistem: Bir elektriksel titreşim devresi, en basit şekliyle, bir kondansatör ile bir bobinden ibarettir. Devre etkilerince belirli bir frekansla elektriksel titreşimler hasıl olur. Kondansatörün kapasitesi veya bobinin iletkenliği değiştirilmekle frekans ayarlanabilir. Bu kadar basit bir devre içinde titreşimler kısa zamanda sıfıra inebilirdi; ama bu devreye elektron lambaları bağlanınca, devre, istenildiği sürece titreşim halinde tutulabilir. Bu araca osilatör adı verilir.

Lev Terëmin (Leo Theremin) in *esir dalgalı aleti* (*Etherwelleninstrument*): Bu elektrikli alet 1824 te bulunmuştur. İlk lambalı radyo cihazları, bir el yaklaştırılınca «uğuldama» eğiliminde idiler. Terëmin aleti, bu özellikten faydalanmak üzere yapılmış bir radyo cihazı idi. Kutusunun üzerindeki madenî bir kol üzerinde bir el gezdirilmek veya bu koldan uzaklaştırılmak suretiyle elektrik titreşimleri devresinin kapasitesi değiştirilir ve böylece türlü ton yükseklikleri nde «uğultular» elde edilirdi. Bir elektrik anahtarının yardımiyle *stakkato*'lar da çalınabilirdi. Bu alet Fransız piyanisti ve radyo elektrikçisi Martenot tarafından geliştirildi. Martenot'nun aleti, bir klaviye üzerine gerilmiş bir telden ibarettir. Tel oynatılınca kapasite ve böylece de ses yüksekliği (elektriksel titreşim devresinin frekansı) değişir. Sedanın rengi bir elektrik filtresinin yardımiyle değiştirilebilir. Martenot aleti için özel besteler yapılmıştır (Honegger, André Jolivet, Florent Schmitt).

Givelet ve Coupleux'nün radyo orgu: 1932 yılında geliştirilen bu radyo orgunun 400 elektronlu lambası, üç sıra üzerine dizilmiş 56 tuşu vardır. Seda rengi 76 ses düğmesi ile değiştirilebilir. Bu org, şimdiye kadar yapılmış olanların en büyüğüdür.

Hellertion, Trautonium, Novachord ve Solovox gibi başka elektronik müzik aletleri de vardır. 6 oktavlı Novachord ile 3 oktavlı Solovox çok kullanılır.

Kuvvetlendiriciler ve filtreler: Bir ossilatörün yahut bir mekanik jeneratörün çok zayıf olan titreşimleri bir kuvvetlendiricinin lambaları yardımiyle güçlendirilir. Bu kuvvetlendiriciye bir veya birkaç hoparlör bağlanır. Belirli frekanslardaki titreşimleri aktaran ve başka frekanslarda olanları süzen filtrelerin yapımı tamamiyle mümkündür.

ELEKTRİKLİ YAYIN BALIĞI [Zoo] (Malapterurus electricus, Alm. Zitterwels. Fr. Poisson chat électrique), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yayın balığıgiller (Siluridae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 50 100 cm dir. Deri ile kas arasında bulunan ve deri bezlerinin değismesiyle meydana gelen elektrik organı vücudu manto gibi sarar. Nil'de yaşar.

ELEKTRİKLİ YILAN (Lat. Electrophorus electricus), dış görünüşü ile yılan balığına benzeyen bir yılan. İç organları değişiktir. Daha çok yılana benzer. Amazon nehrinin sığ ve çamurlu yerlerinde yaşar. Bir atı devirecek veya bir motoru çalıştırabilecek kadar elektrik akımı yayar. Başı yassıdır. Vücudunun beşte dördünü elektrik organları kaplar. Bu organın dokusu kat kattır. Elektroplaklar bir akünün plakları gibi yan yana dizilidir. Üç çift elektrik organı vardır. En büyük çift kuyruğun ucuna kadar uzanır. Elektrik akımı hayvanın gözünü kör edebilir. Daha küçük elektrik organları haberleşmeyi sağlar. Her elektrik tepi (impulse) si saniyenin 2000 de biri kadar sürer. Yayılan akım 200 - 300 volt olabilir. Bu voltaj bir neon lambasını yakmaya yetecek kadardır.

ELEKTRİKSEL DALGA ŞEKİLLERİ (Fr. Formes d'ondes électriques), dalga şekli, zamana orantı ile peryodık olarak değişen bir elektrik değerinin değişiminin, anî değerlerini gösteren grafik Sinüsoidal olmayan bir dalga şekli, bozulmuş bir dalga şeklıdir. Bozulmuş bir dalga şekli f frekansiyle tekrarlanıyorsa, o zaman bunu Fourier dizisine açmak mümkündür. Bu halde bozulmuş dalga şekli, f frekanslı temel bir sinüsoidal bileşen ile frekansı f in tam katları olan bileşenlerin toplamı şeklinde açıklanır. Eğer dalga şekli zaman eksenine göre alan bakımından simetrik değilse (yani zaman ekseninin üstündeki kısmın alanı ile altındaki kısmın alanı birbirine eşit değilse), o zaman bileşenlere bir de frekansa bağlı olmayan bir terim katmak gerekir. Bu terim bir doğru akıma karşılıktır. — F Z.

ELEKTRİKSEL DAYANIM (Fr. Résistivité électrique), katı yalıtkan cisimler kullanılması halinde, dielektrik delinmeye sebep olan gerilim gradyanı (uygulanan gerilim/iletkenler arasındaki yalıtkanın minimum kalınlığı). Sıvılarda ise E. D. zamanla ve gerilimin uygulanan niceliğine göre değişebilir. Meselâ birkaç E. D. ölçüsü yapılan bir sıvı için değerin sürekli olarak arttığı görülür.

E. D., 1. yalıtkanın kalınlığı, homojen olup olmadığı ve ortamın özellikleri; 2. sıcaklık, basınç ve nem durumu; 3. elektrotların yapısı ve şekli; 4. uygulanan gerilimin frekansı, dalga şekli ve zamanı gibi faktörlere bağlıdır.

ELEKTRİKSEL DOKUNMA (Fr. Contact électrique), iletlenler arasındaki bir bağlantı şekli. Genel olarak mekanik basınç yoliyle iletkenler arasındaki bağlantı sağlanır ve bu bağlantı, çoğu zaman kolaylıkla meydana getirilip ortadan kaldırılabilecek bir şekilde tertiplenir. İyı bir elektrikt dokunması (eski terim: elektrikî temas) için iletkenler arasındaki dokunma direnci çok küçük olmalıdır. Tek parça kontaktların dokunma direnci, dokunma yüzeyini büyütmek yolu ile yeter derecede küçültülemez. Bundan dolayı dokunma, yan yana getirilmiş ince levhalarla gerçekleştirilirse, birçok bağımsız kontak paralel bağlanmış gibi etki yapacağından dokunma direnci küçülür. Basıncın artması da direncin küçülmesine yol açar.

Elektrik dokunması yüzeyi: Bir elektrik kontaktında iletkenler arasında akımın aktığı yüzey. Çok iyi temizlenmiş ve parlatılmış dokunma yüzeylerinde bile gerçek dokunma yüzeyi oldukça küçüktür ve hemen hemen kontakt basınciyle orantılı olarak artar, yani dokunma direnci basınçla ters orantılıdır. — F. Z.

ELEKTRİKSEL GÜÇ VE ENERJİNİN ÖLÇÜLMESİ (Fr. Mesure de puissance et de l'énergie électriques): Güç, birim zamanda sarf edilen veya üretilen enerji olarak açıklanır. Herhangi bir elektrik devresindeki anî güç. devreden akan akımın anî değeri ile devre uçlarındaki gerilimin anî değerinin çarpımına eşittir ($p = v. i$).

Bir doğru akım devresinde eğer akım ve gerilim değişmiyorsa, güç de değişmez. O zaman gücü bulmak için akım ve gerilim değerlerini ayrı ayrı ölçüp bunların çarpımını almak yeter. Ölçü, ampéremetre - voltmetre metodu veya çok daha doğru olarak d - c potansiyometre ile yapılabilir

Bir alternatif akım devresinde, akım ve gerilim periyodik olarak değiştikçe, anî güç de devamlı olarak değişir. Bu değişmeler hızlı olduğu için bunlar adî bir ölçü aletiyle izlenip ölçülemez. Değişimi tam olarak görebilmek için osiloskoptan yararlanılabilir. Bununla birlikte istenilen değer genel olarak anî değer (p) olmayıp ortalama değer (P) dir. Bir peryot veya herhangi sayıdaki tam peryotlar boyunca integral alınarak güç için

$$P = \frac{1}{T} \int_{0}^{T} v. i. dt$$

değeri hesaplanabilir. Sürekli rejimlerde belli bir t zamanı süresince sarf edilen enerji

$$W = P. t$$

dir.

Sinüsoidal gerilim ve akımlar için V ile I gerilim ve akımın efektif değerleri, φ ise gerilimle akım arasındaki faz farkı olduğuna göre güç,

$$P = V. I. \cos \varphi$$

bağıntısiyle hesaplanabilir.

En uygun yol, bir vatmetre kullanılarak güç ölçülmesidir. O zaman, akım ve gerilim dalga şekilleri ne olursa olsun, devrenin ortalama gücü ölçülebilir. 20 den 250 c/Sn arasındaki frekanslar için elektrodinamometre tipi bir ölçü aleti ile kolayca ölçü yapılabilir. Böyle bir aletle birbirinin aynı iki sabit bobin yatak bir eksen üzerine yerleştirilmiş olup bunların arasında, düşey bir eksen etrafında dönebilen merkezî bir bobin bulunur. Birkaç sarımlı sabit bobinlerden yük akımı akar: Hareket edebilen hafif bobinden ise devre uçlarındaki gerilimle orantılı bir akım akar. Hareketli bobine hızlı olarak büyük ve endüktif olmayan bir direnç koyarak, hareketli bobin akımının bu bobinin endüktansına bağlı olmaması sağlanabilir.

Duyar ölçülerde aletin bobinlerinde harcanan gücü göz önünde tutmak veya kendi güç kaybı kompanse edilmiş bir alet kullanmak gerekir.

Elektrik enerjisinin ölçülmesi zorunluğu, geçen yüzyılın sonlarına doğru ilk enerji santralının kurulması ile meydana çıkmıştır. Bu doğru akım sistemlerinde ilk olarak $\int_0^t$ i. dt enerjisini ölçmek üzere elektrolitik piller kullanılmıştır. Burada ölçü, katot plakasında meydana gelen ağırlık artmasını ölçme ilkesine dayanır.

Pratik önemi olan ilk doğru enerji ölçü aleti 1889 da Elihu Thomson tarafından bulunmuştur. Bu alette dinamometrenin hareketi, bir devir sayıcısını döndüren demirsiz bir motor şekline çevrilmiştir.

Bugün kullanılan enerji saatlerinde, dönen bir manyetik alanın, kuvvet çizgilerine dik durumdaki madenî bir diski döndürmesinden yararlanılır. — F. Z.

ELEKTRİKSEL İLETKENLİK (Fr. Conductibilité électrique): Türlü maddelerin türlü hallerde elektrik akımını geçirme olayı iletim, akımı geçiren cisimler de iletken adını alır.

A. *Sıvılarda iletim*: Sıvılarda iletkenlik katılarda olduğu gibi açıklanır. Yani metal elektrotlardan yararlanarak l uzunluğunda ve A kesitli bir su sütunu için direnç

$$R = \varrho \frac{l}{A}$$

ve iletkenlik

$$G \frac{l}{R}$$

şeklinde ölçülebilir. Burada ϱ özgül direnç (ohm - cm); l uzunluk (cm) ve A kesit (cm^2) olup direnc birimi ohm olduğuna göre iletkenlik için birim ohm^{-1} veya mho şeklinde açıklanır.

Türlü sıvıların özgül iletkenlikleri, sıvı metaller için 10^5 ohm^{-1} cm^{-1} değerinden; inorganik tuzların, bazların ve asitlerin derişik eriyiklerinde 0 2 ohm^{-1} cm^{-1} ve arı hekzan gibi dayanıklı ve kutuplanmayan organik sıvılarda 10^{-18} ohm^{-1} cm^{-1} veya daha aşağı değerlere kadar değişebilir.

Elektriği ileten sıvılara elektrolit (b. bk.) denir. Elektrolitlerde iletim, iyonlar sebebiyle meydana gelir. Sıvı içinde meydana getirilen bir elektrik alanı, serbest iyonları etkileyerek bunların hareketini sağlar. Elektrolit sıvılar içinde pozitif ve negatif elektrikle yüklü iyonlar vardır. Pozitif iyonlar negatif elektroda, yani katoda gittiklerinden bunlara katiyon denir. Negatif iyonlar ise anoda giderler ve bundan dolayı bunlara aniyon adı verilir.

İnorganik asit, baz ve tuzların iletken hale gelmeleri için suda eritilmiş olmaları gerekir. Negatif iyonlar anoda vardıkları zaman fazla elektronlarını anoda vererek kendileri yüksüz (nötr) hale geçer. Yüksüz hale geçen bu atom veya moleküller ya açığa çıkar ya da anot maddesiyle kimyasal bir bileşim meydana getirir. Bu bileşim suda eriyorsa yeniden elektrolit içine karışır. Pozitif iyonlar ise katoda vardıklarında katot yüzünden elektron alarak nötürleşir ve yine açığa çıkar veya katot maddesiyle bir kimyasal reaksiyon meydana getirir. Bk. ELEKTROLİZ.

B. *Katı cisimlerde iletim*: Bir cisimde iletkenlik, akımın uygulanan gerilime oranı olarak açıklanır. Akım yoğunluğunun elektrik alan şiddetine oranı ∂, özgül iletkenlik adını alır. Akım yoğunluğu A/cm^2, alan şiddeti V/cm olduğuna göre özgül iletkenlik (ohm^{-1} cm^{-1}) olarak bulunur. Ohm kanununa göre ∂ elektrik alan şiddetine bağlı değildir.

Genel olarak katı cisimler, iletkenliklerinin değerine ve ısıya olan bağlılıklarına göre üçe ayrılır: Metaller, yarı iletkenler ve yalıtkan cisimler.

a. Metaller: Metallerin elektrik direnci oldukça küçüktür. Oda sıcaklığındaki değerler, ortalama 2×10^{-6} ile 10^{-4} ohm $\times$ cm arasındadır. Genel olarak, direnç sıcaklık katsayıları pozitiftir. Debby noktasından ergime derecesine kadar direnç sıcaklıkla hemen hemen lineer olarak artar. Bunun matematik anlatımı

$$R = R_o (1 + \alpha t)$$

şeklindedir. Burada R_o, 0°C deki direnç, α metale bağlı bir değişmez (sabit) ve t ise santigrat derecesi cinsinden sıcaklıktır. Kurşun, civa ve alüminyum gibi bazı metallerde 0°K (—273°C) sıcaklığı yakınında direnç birdenbire sıfır olur. Bu tip iletkenliğe süpra - iletkenlik denir.

b. Yarı iletkenler: Adından da anlaşılacağı üzere iletkenlikleri metallere göre daha az olan elementlerdir. Bu elementler alçak sıcaklıklarda çok düşük iletkenlik gösterdikleri halde sıcaklık yükseldikçe iletkenlikleri de artar. Bu artmanın logaritmik bir şekli vardır. Bununla birlikte meselâ oda sıcaklığında bunlardaki iletkenlik, metallere göre çok azdır. Yarı iletkenler dört değerli elementlerdir (germanyum, silisyum, selenyum gibi). Bunlara öteki üç veya beş değerli elementleri katarak iletkenlikleri artırılabilir. Böylece n - tipi veya p— tipi yarı iletkenler elde edilir.

Foto - iletken denilen birtakım yarı iletkenlerde, cisim üzerine uygun frekansta ışık düşürmek yoliyle iletkenliği artırılabilir.

c Yalıtkanlar: Geniş bir sıcaklık bölgesi içinde çok küçük iletkenlik (genel olarak 10^{-11} ohm^{-1} cm^{-1} den aşağı) gösteren cisimlerdir. Yalıtkanlar küçük alan şiddeti gradyanı için Ohm kanununa uydukları halde, alan şiddeti gradyanı çok fazla büyür ve kritik değere erişirse iletkenlik hızla artar ve cisim iyi bir iletken durumuna geçer. Bu kritik gradyan, yalıtkanın dielektrik delinme alan şiddeti adını alır.

Birçok yalıtkanlar organik ve hidrokarbonlu maddeler olup bunların delinme gerilimi genellikle 10^6V/cm ölçüsündedir. Bu alan gradyanı uygulanır uygulanmaz delinme meydana gelir.

C. *Gazlarda iletim*: Bir gazda elektrik akımının meydana gelmesi için gaz moleküllerinin herhangi bir etki altında iyonlaştırılması gerekir. Gazda iyonizasyon, bir radyoaktif radyasyon yüzünden veya kozmik ışınlarla meydana gelebilir. Böyle bir ortama bir elektrik alanı uygulanırsa iyonlaşan moleküller alan etkisi ile hareket ederek akım meydana getirir. Yüksek alan şiddetlerinde hızla hareket eden iyonlar, karşılarına çıkan yeni molekülleri de iyonlaştırarak akımın artmasına sebep olabilir.

Yüzeysel elektrik iletkenliği: yalıtkan yüzeylerde meydana gelen elektrik iletimi. Elektrik yüksek iletkenliği izolatörlerin veya yüksek değerli dirençlerin hesaplanmasında ciddî problemler doğurabilir. Gerçekte böyle yüksek dirençli olması gereken bir direnç veya izolatörde, yüzeydeki akımın sebep olduğu iletkenlik, istenilen direnç değerini şöntleyerek (yani Shunt iletkeni meydana getirerek) küçültecek nitelikte olabilir. Bu sebepten dolayı yapılması gereken direnç değerleri büyüdükçe, yapım işleri de güçleşir.

Yalıtma amacı için kullanılan maddelerin elektrik iletimi çok küçük olmakla birlikte yine de bunların içinde normal sıcaklıkta birkaç serbest iyon bulunabilir. Bu iyonların, uygulanan elektrik alanı etkısinde hareketi, iyonik iletkenliğin artmasını sağlar. Bu serbest iyonların niceliği sıcaklıkla, ekspotansiyel olarak artar. Bu olay, bütün yalıtkan maddelerin, maksimum çalışma sıcaklığını sınırlar. Işık enerjisi de, özellikle ültraviyole olmak üzere serbest iyonların niceliğini artırabilir.

Bir başka önemli faktör de serbest iyonları meydana getirmek için gereken enerjidir Bir kristal veya bir cisim içinde, serbest iyonların meydana gelme ihtimali, uygulanan enerjiyle ekspotansiyel olarak artar. Yani enerjide meydana gelen küçük bir artma, fazla sayıda serbest iyonun açığa çıkması sonucunu doğurur. İki yük arasındaki çekme kuvvetini veren aşağıdaki anlatımdan kolayca görüleceği gibi enerji, maddenin dielektrik değişmez (sabit) iyle ilgilidir:

$$F = \frac{q_1 \, q_2}{\Sigma_r \, \Sigma_0 \, d^2}$$

Burada F, çekme veya itme kuvveti; Σ_r cismin bağıl dielektrik değişmez (sabit) i Σ_0 boşluğun dielektrik değişmez (sabit) i, d iki yük arasındaki uzaklık ve q_1 ile q_2 ise yüklerin şiddetidir. Yüklerin işareti aynı ise, kuvvet pozitif, yani itme kuvveti; ters ise kuvvet negatif, yani çekme kuvvetidir.

Bağıl dielektrik değişmez (sabit) i büyüdükçe kuvvet ve dolayısiyle yükleri ayırmak için gerekli enerji küçülür. Bundan ötürü yalıtma gereci olarak kullanılan maddelerin bağıl dielektrik değişmezleri seyrek olarak 10 dan çok olur. Bununla birlikte, bu yalıtkanın bulunduğu ortamda su buharı bulunması, bağıl dielektrik değişmezi 80 yakınında olan suyun, cisim yüzeyi tarafından emilme (absorbsiyon)si sonucunu doğuracağından efektif bağıl dielektrik değişmezi artmış olur. Bu şekilde yüzey tarafından suyun emilmesi, iyonik iletkenliğin yüzeyde artmasını sağlar.

Bu iletkenliğin başlıca iki zararlı etkisi olabilir: 1. Dış kaynaklar tarafından yüzey tabakalara uygulanan elektrik alan enerjisinin artması ve dolayısiyle serbest iyonların çoğalması. Böylece daha küçük sıcaklıklarda yüzey üzerinden atlama meydana gelebilir. 2. Bu küçük iletkenlik, bir yığın aktarmasına sebep olduğundan, elektrotlara gelen bu yığınlar, havadan meydana gelecek etkilerle birlikte, elektrot maddesini etkileyerek burada elektrotların zamanla bozulmasına yol açacak kimyasal reaksiyonlar meydana getirir.

Açık havada kullanılan izolatörlerde yüzey iletkenliğini azaltmak amaciyle akım yolunu uzatmak yoluna gidilir. Bundan ötürü uzun ve girintili çıkıntılı özel biçimleri olan izolatörler kullanılır. Yüksek değerli dirençleri ise nemden korumak için bunlar genellikle cam tüpler içinde olacak şekilde yapılır. — F. Z.

ELEKTRİKSEL YUTULMA (Fr. Absorption électrique), elektromagnetik dalga demetinin kaybettiği enerji. Radyasyonun, madde içindeki atom çekirdeği ve elektronlarla olan karşılıklı etkisi, elektromagnetik enerjinin ısı veya ışık şeklindeki başka enerji şekillerine dönüşmesine sebep olur. Meselâ yüklü bir kondansatörü boşalttıktan birkaç dakika sonra kondansatörde yine biraz yüke rastlanılabilir. Bunun sebebi dielektrik içindeki elektriksel yutulmadır.

ELEKTRİKSEL YÜK (Fr. Charge électrique), elektriğin temel kavramı. E. Y. bir elektrık niceliği olarak düşünülebilir. Bir cisim, üzerine elektron eklenmesi veya yapısında bulunan elektronlardan bir kısmının uzaklaştırılması ile bir E Y. kazanır. Bir cisim üzerindeki E. Y. ün bulunması, elektrostatik itme veya çekme kuvvetiyle anlaşılır. Bu kuvvet Coulomb kanuniyle belirtilir ve E. Y. birimi coulomb adını alır. Bk. ELEKTRİK BİRİMLERİ VE STANDARTLARI.

Elektriksel yükler olduğu gibi veya statik olarak saklanabilir. Statik olarak saklamak için yüklü cisim yalıtılır. ötekisi ise kimyasal enerji dönüşümü şeklinde olur (akümülatörler ve piller).

Elektriksel yük: Bir elektrik sistemi veya elektrik ağının, devre çıkışının üzerine gönderildiği akım tüketen eleman E. Y. adını alır. Yük, sistemin çıkışına bağlanır ve bunun üzerine gönderilen elektrik enerjisinin burada başka bir enerji (ışık, hareket. ısı v. b.) şekline dönüşür veya başka bir deyişle, gelen enerji yükte harcanır. Yük tarafından alınan ortalama güç pozitiftir.

Elektriksel yük yoğunluğu: Elektrikle yüklü bir hacim limit olarak sıfıra giderken yükün hacme oranı yük yoğunluğu olarak tanımlanır. Yükler bütün hacme üniform olarak dağılmışsa, o zaman yükün hacme oranı yük yoğunluğunu verir. Çok iyi bir iletken cisimde yükler yüzeye yayılır. Bu yüzden burada yüzevsel yük yoğunluğu, yükün dağılmış olduğu yüzeye oranı olarak açıklanır. Yüzeydeki yük dağılışı üniform olmadığı halde dahi oranı alırken yine yüzeyi sıfıra götürecek limite geçmek gerekir.

Elektriksel yük yoğunluğu dağılımı: Bir hacimde veya bir yüzeyde yük yoğunluğu üniform değilse, yoğunluğun noktadan noktaya değişimini veren fonksiyona yük yoğunluğu dağılımı adı verilir.

Elektriksel yükün sakınımı: Makroskopik elektromanyetizmanın temel kanunlarından biri, elektrik yükünün yok edilemeyeceğini veya yoktan var edilemeyeceğini belirtir. Aynı düşünüşle bir yüzeyden çıkan elektrik akımı, yüzey içindeki net yükte eşit bir azalmaya sebep olur. Elektrik yükü için belirtilen bu husus, sonuç olarak elektrik akımı için de doğru olur; yani bir iletkenden akan elektrik akımının değeri, esas akım yolu başka yollara ayrılmıyorsa, iletkenin her noktasında birdir. — F. Z.

ELEKTRİKSEL ZAYIFLAMA (Fr. Réduction électrique), bir elektrik devresinin girişteki bir P_1 gücü ile çıkıştaki bir P_2 gücü arasındaki bağıntı. Zayıflama (*attenüasyon*; Fr. Atténuation) genel olarak neper (N) veya desibel (dB) olarak açıklanır.

Neper cinsinden zayıflama : $N = \frac{1}{2} \ln \left(\frac{P_1}{P_2} \right)$

Desibel cinsinden zayıflama : $dB = 10 \log \left(\frac{P_1}{P_2} \right)$

Herhangi bir N sayısı için

$$\ln N = 2{,}302585 \log N$$

olduğundan

$$1 \text{ N} \cong 8{,}686 \text{ dB}$$

$$1 \text{ dB} \cong 0{,}115 \text{ N}$$

yazılabilir.

Bir devrenin zayıflamasını ölçmek için akla en uygun yol, giriş ve çıkış güçlerinin ölçülmesidir. Bir kaynaktan devreye verilen güç ile devrenin bir yüke verdiği güç, standart güç ölçme metotları ile ölçülebilir. Bk. ELEKTRİKSEL GÜÇ VE ENERJİNİN ÖLÇÜLMESİ.

Eğer devrenin kaynağa ve yüke göre empedans uygunluğu sağlanmışsa, yani devrenin giriş direnci ile çıkışındaki direnç birbirine eşit bulunmuşsa, o zaman zayıflama gerilimlerin

veya akımların oranı şeklinde gösterilebilir. Gerçekte giriş gücü $P_1 = V^2_1 / R_1 = I^2_1 R_1$ ve çıkış gücü ise $P_2 = V^2_2 / R_2 = I^2_2 / R_2$ olup $R_1 = R_2$ uygunluğu sağlanmışsa:

$$\frac{P_1}{P_2} = \left(\frac{V_1}{V_2}\right)^2 = \left(\frac{I_1}{I_2}\right)^2$$

yazılabilir. V_1, V_2, I_1, I_2 sıra ile giriş ve çıkış gerilimleri ile giriş ve çıkış akımlarının salt değerleridir. Bu halde zayıflama:

$$20 \log \frac{V_1}{V_2} = 20 \log \frac{I_1}{I_2} \text{ (dB)}$$

veya

$$\ln \frac{V_1}{V_2} = \ln \frac{I_1}{I_2} \text{ (N)}$$

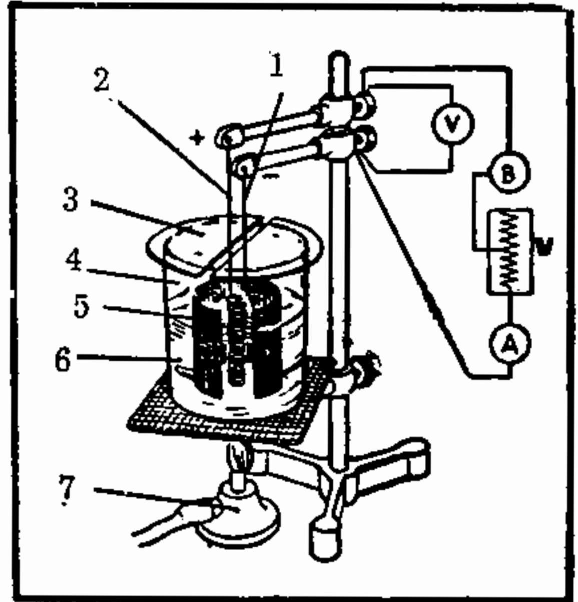
olarak bulunabilir. Genellikle giriş ve çıkıştaki gerilimleri ölçmek, akımları ölçmekten daha kolaydır. — F. Z.

ELEKTRO KİMYASAL EŞDEĞER (Fr. Équivalent électrochimique), bir metal tuzu eriyiğinden geçirilen elektrik akımının her bir biriminin eriyikten ayırdığı metal niceliği. Saniyede bir ampère, yani bir coulomb yeğinliği (şiddet) nde bir elektrik akımının hidrojen için E. K. E. i 0,01045 mg, gümüş için 1,11815 mg dır. Bk. ELEKTROLİZ E. K. E. in uluslararası kısaltması e. c. e. (electrochemical equivalent) dir.

ELEKTROAFFİNİTE (Fr. Électroaffinité), element veya köklerin pozitif veya negatif iyonlar meydana getirmek konusunda gösterdikleri farklı eğilime verilen ad. Birçok metal atomlarının özel olarak meselâ K, Na, Ca gibi soylu olmayan metallerin ve amonyum grupunun pozitif elektriğe karşı kuvvetli bir affinite (ilgi) leri vardır. Bunun için bunlar kolayca kendiliklerinden pozitif yüklü iyonlar meydana getirir Meselâ sodyumklorür (NaCl) suda eritilir veya metalik Na suya konursa bu iyonlar ortaya çıkar. Buna karşılık soylu metallerin oldukça küçük bir E. leri vardır. Bunların atomları elektrik bakımından nötr yüksüz bir hal de kalır. Bunun için, meselâ metalik gümüş suda hemen hiç gümüş iyon vermez, gümüş tuzları (meselâ: gümüş nitrat) ise kolayca yeniden gümüş haline dönüşür. Asit artıkları ve halojenler negatif elektriğe karşı kuvvetli bir affinite gösterir. Bundan dolayı sodyumklorürdeki klor, negatif iyonlar verir. Klor gazı başka maddelerle reaksiyona girdiği zaman çok defa klorürler meydana gelir ki bunlarda klor yeniden negatif iyonlar ortaya koyar. Bundan başka, negatif E. (yani negatif elektrikle yüklenme çabası) halojenlerde fluordan klor, brom ve iyoda doğru düzenli olarak azalır. Bunun için meselâ klor gazı potasyum iyodür çözeltisine gönderilirse, iyod iyonlarının negatif yüklerini çeker ve kendisi iyon haline geçer, esmer renkte, elektrik bakımından nötr iyod ayrılır. Gerilim sırası (b. bk.) metallerin E. leri için yaklaşık bir ölçü verir. — A. B.

ELEKTROAKUSTİK (Fr. Électroacoustique), elektrik enerjisini ses enerjisine veya ses enerjisini elektrik enerjisine dönüştürme bilimine ve bundan yararlanarak yapılan gereçlere verilen ad. Başlıca E. gereçleri mikrofonlar, telefon kulaklıkları, ses yükselticiler (Fr. Haut-parleur), ses alıcılar v. b., radyoların yayınları için kullanılan türlü aletler, sağırların iyi işitmek için kullandığı pilli gereçler, ses kontrol ve yansıtma gereçleri, ses ölçme ve azaltma gereçleri ve benzerleridir.

ELEKTROANALİZ (Fr. Électroanalyse), metallerin elektroliz yolu ile nicel olarak ölçülmesi. Bilindiği gibi, metal tuzları sudaki çözeltilerinde pozitif yüklü metal iyonları ile negatif yüklü asit artıklarına ayrılır. Böyle bir çözeltiye iki platin elektrot batırılırsa, pozitif yüklü metal iyonları (katyonlar) bir doğru akım geçirildiği zaman negatif kutba (katoda), negatif yüklü asit artığı iyonları (anyonlar) ise pozitif yüklü elektrod (anot) a göçer. Bazı hallerde, özellikle soylu metaller (Cu, Ni, Co) in tuzlarında, metaller bunlardan yeter bir zaman akım geçirilince katotta iyi yapışan bir tabaka olarak çöktüğü için elde edilen bu metal niceliği doğru olarak bulunabilir. Bu maksatla parlak olan katot deneyin başlangıcında tartılır, sonra ayrılan metal ile kaplanmış olan bu katot iyice kurutularak yeniden tartılır. Elde edilen ağırlık farkı ayrılan metal niceliğidir. Elektrolit (yani kendisinden metalin ayrılması istenen çözelti) elektroliz sırasında kımıldamadan durursa bütün metalın ayrılması için 6 - 8 saatlik bir zaman geçer. Çok zaman kaybetmemek için deneyin gece yapılması sağlanır.

ELEKTROANALIZ: 1. Katot, 2 Anot, 3. Ikiye bölünmüş saat camı, 4. Cam kap, 5. Tel örgü katodu, 6. Tuz eriyiği, 7. Bunsen hamlacı (hamlaç borusu yerinden sökülmüştür)
A. Ampèremetre, B. Akümülatör, W. Direnç, V. Voltametre

Deney süresini kısaltmak için elektrolit (meselâ bakır sülfat çözeltisi) bir Bunsen bekinin ışıklı alevi ile 60 - 80° ye ısıtılır, bir yandan da elektrikle çalışan bir karıştırma düzeni ile elektrolitin çabuk bir hareket yapması sağlanır. Karıştırıcının dakikada 500 600 defa dönerek tel kafesten yapılmış katodun silindrik ekseni çevresinde dönmesi ya canlı bir hidrojen, ya karbon dioksit veya bir hava akımının üfürülmesi ile çözeltinin karıştırılması sağlanır. Bu türlü çabuk bir E de ısıtma ve hareket sonucunda devamlı olarak yeni, sarf edilmemiş elektrolit elektrotlara gelir ve böylece, meselâ bir bakır sülfat çözeltisinden bakırın ayrılması 30 - 40 dakikada bitmiş olur. E. yapılırken küçük gaz kabarcıkları meydana geldiği ve toz haline geçerek cismin birazının ziyan olmasına yol açtığı icin elektroliz kabı iki yarım saat camı ile örtülür (elektroliz kabı olarak 200 cm^3 hacminde Jena camından bir beherglas kullanılır).

Örnek: Bakırın elektrolitik olarak analizi: Bakırın nicel analizi için en çok elektroanalitik yol izlenir. Bu yol

en önemli, en doğru ve en rahat usuldür. Elektrolizlenecek hemen hemen nötr ve klorürsüz olan bakır sülfat çözeltisi 200 cm^3 lük bir beherglas'a 100 cm^3 e seyrekleştirilir, 2 - 3 cm^3 derişik sülfürik asit eklenir; 60 - 80° ye ısıtılır, beherglas yarım saat camları ile örtülür, elde bulunan bir karıştırıcı dakikada 500 - 600 defa döndürülür ve çözelti 2 volt ve 0,5 - 2 ampère akım şiddeti ile elektrolızlenir. Bunun için bir kurşunlu akümülatör yeter (şekle bk.). Eğer çözeltide yuvarlak olarak 0,2 g Cu varsa, ortalama 20 dakika sonra rengi giderilmiş olur. Çünkü mavi bakır iyonlar platinden yapılmış olan tel kafes katodunda kırmızı metalik bakır olarak çökelmiştir. Bakırın çökelmesi son bulduktan sonra anotta oksijen çıkması da biter. Rengi giderilen çözeltiden, cisim kaybına meydan vermeden, tek bir damla alınarak bir porselen kapsülde bir damla potasyum siyanoferroat, K_4 [Fe $(CN)_6$] ile işleme konur. Eğer esmer bir renk görülürse daha bütün bakır ayrılmamış demektir. Bu halde alınan bir damla K_4 [Fe $(CN)_6$] ile renk vermeyinceye kadar elektroliz sürdürülür. Başlangıçta mavi olan bakır çözeltisi renksiz bir hale gelince beherglası örten yarım saat camlarının alt tarafları ve beherglasın kenarlarının sıvı damlacıkları ile dolu olan yukarı tarafları damıtık su ile o surette yıkanır ki püskürtülen bütün su elektolizlenen sıvıya katılmış olsun, sonra yarım saat daha elektrolizlenir. Son olarak tel kafes elektrodu kendisine yapışan kırmızı bakır tabakası ile birlikte çıkarılarak yıkanır, 110 derecede kurutulur ve tartılır. — A. B.

ELEKTROANSEFALOGRAFİ (Fr. Électro-encéphalographie, Yun. *elekron* = kehlibar, elektrik; *enkephalos*, = beyin; *graphein* = yazmak) [Nöroloji], beynin çalışmasının kortekste oluşturduğu elektrik akımlarının ve başka bir deyimle de beyin hücreleri arasındaki potansiyel farklarının grafik olarak kaydedilmesi. Beynin elektriksel çalışmasının incelenmesine yarayan E. , beyin hücreleri arasındaki potansiyel farkı değişmelerinin, başın saçlı derisi üzerinde ölçülmesinden ibarettir. Bu potansiyel değişmeleri 10 ile 150 mikrovolt arasında, yani son derecede küçük olduğundan, iyice tespit edilebilmeleri için lambalı (yani ampullü) amplifikatörlerden yararlanılır. Amplifikatörden çıkan potansiyel farkı mürekkepli bir kalemle donatılmış bir elektromıknatısı etkiler; bu kalem de potansiyel değişmelerini düzgün bir hızla yürüyen bir kâğıda geçirir.

Potansiyel farkları çift kutuplu usulle, yani saçlı deri üzerine tutturulan iki elektrot arasında tespit edilebileceği gibi, tek kutuplu usulle (yani biri saçlı deriye, öteki de uzaktaki bir yere tutturulan) iki elektrot arasına tespit edilebilir. Çeşitli derivasyonlar (yani değişik akım yolları) üzerinde zaptedilen kayıtların karşılaştırılması sayesinde potansiyellerin kökeni (çıkış yerleri) tespit edilir.

E. , fizyoloji ve patolojide sık sık kullanılan bir tekniktir. Kayıtların gösterdiği değişikliklerin şekilleri ve dağılışları teşhisi kolaylaştırır.

ELEKTROANSEFALOGRAFİ

ELEKTROANSEFALOGRAM (Fr. Électro - encéphalogramme, Yun. *elektron* = kehlibar, elektrik; *enkephalos* = beyin; *gramma* = yazı, çizgi) [Nöroloji], beyin hücrelerinin yarattığı potansiyel farklarını kaydedilerek meydana getirilen grafik çizgisi. E. da, onu meydana getiren öğelerin biçiminden, genişliğinden ve dağılışından başka, özellikle frekansları incelenir ve böylece öğeler dört çeşit ritim halinde sınıflandırılır: Dinlenme durumunda ve gözleri kapalı bir erginde hâkim ritim, saniyede 8 ile 13 sikl arasındaki bir frekansla nitelenir ve alfa (*alpha*) ritmi adını alır; bu ritim beynin arka bölgeleri dışında tespit edilir; bir dikkat çabası, gözleri açmak gibi bir duvum çalışması bu ritmi durdurur ki buna durma reaksiyonu denilir. Beynin ön bölgelerinin dışında tespit edilen ritme beta (*bêta*) ritmi denilir; frekansının sikli saniyede 15 - 30 arasında olan bu ritim, duyum çalışmalariyle değişikliğe uğramaz. Beynin şakak lopu bölgesi dışında tespit edilen teta (*thêta*) ritminin frekansı saniyede 4 - 7,5 sikl arasındadır; bu ritim bazı şartlar içinde patolojik, yani hastalıkla ilgili bir anlam taşıyabilir. Delta (*delta*) ritmini saniyede 0,5 3 sikl arasında bir frekans niteler; erginlerde bu ritim uyku durumu dışında daima patolojık bir belirtidir.

Çocuklarda normal grafik çizgisi erginlerinkinden çok farklıdır. Bir buçuk yaşına kadar delta ritmi hâkimdir, sonra gitgide teta ve alfa ritimleri belirir. Çocuklukla erginlik arasındaki çağda grafık çizgisi bir kayıttan ötekine değişirse de, alfa ritmi olduğu gibi kalır.

Normal E. değişmeleri önemli olup sınırlarının tespiti de çoğu zaman güçtür. Bununla birlikte sara (*epilepsia*), odak halindeki beyin yara (*lesion*) ları v.b. gibi hastalıkların incelenmesinde ve beynin görevlerine ayrılmış araştırmalarda çok faydalıdır.

ELEKTROBİYOJENEZ (Fr. Électrobiogenèse, Yun. *electrobiogenesis*, *elektron* = kehlibar, elektrik; *bios* = hayat; *genesis* = oluş, oluşum) [Biyolojik fiz.], canlı organların elektrik oluşturması olayı. Canlı varlıkların elektrik oluşturdukları uzun zamandan beri bilinmektedir. Bu çeşit olaylar üzerine rakamlar vermiş olan bilginlerden özellikle D'Arsonval (1851 - 1940), elektrikli yılan balığıgiller (*Gymnotidae*) ile elektrikli kedi balığı (*Malapterurus*) cinsinin elektrik organlarının elektrik gerilimini 300 volt olarak ölçmüş ve bu balıkların tatlı suda saldırı durumunda iken 10 - 20 volt üzerinden 1 - 7 ampèrelik bir elektrik boşalması yapabildiklerini tespit etmiştir.

Bugünün elektronik tekniği organizmadaki 0,1-0.000 010 voltluk çok zayıf akımların ve gerilimlerin ölçülmesini ve şekillerinin incelenmesini mümkün kılmaktadır. En kuvvetli gerilimleri oluşturan organlar kaslarla sinirlerdir; kalp kasının oluşturduğu gerilimlerin incelenmesi elektrokardiyografi uzmanlığını yaratmış, bu uzmanlığın gelişmesi ve incelesen tekniği de kardiyolojiye, yani kalp hastalıkları bilimine son derecede olumlu veriler sağlamıştır. Bu veriler sayesinde kalp hastalığının çeşidi tespit ve alabileceği şekiller tayin edilmektedir.

Sinir merkezleri de akım üretir. Bundan ötürü elektrokardiyografi II. Dünya Harbi sonundan beri sinir hastalıklarının teşhisinde büyük önem kazanmıştır. Son olarak, deride, bezelerde ve hattâ retina gibi bazı duyu organlarında da akımlar oluştuğu meydana çıkarılmıştır. Ayrıca hücrelerde de şu olayların varlığı tespit edilmiştir: 1. hücrenin dinlenme durumunda, özellikle K^+ iyonlarının göç etmesiyle, hücrenin merkezi ile zarının dışı arasında oluşan

elektrik yüklenmeleri; 2. çalışma evresinde kendini gösteren anî boşalmalar (hareket akımları). Bu yüklenme ve boşalmalar özellikle sinir tel (*fibra*) lerinde pek açıktır; sinirlerdeki elektrık yüklenmesi nevronun ekseni ile kılıfı arasında oluşur; boşalma ise sinir boyunca ve saniyede birkaç metre gibi oldukça zayıf bir hızla ağır ağır meydana gelir, ki bu da sinir akı (*seyyale, influx*) sının saniyede 300 000 m olan elektrik hızına oranla yavaş kalmasının sebebini açıklar.

ELEKTROBİYOLOJİ (Fr. Électrobiologie) **veya ELEKTROFİZYOLOJİ** (Fr. Électrophysiologie), canlı varlıklarda gözlemlenen elektrik olaylarının incelenmesine uygulanmış olan ilk terim. Düz akımın dokular üzerine olan etkileri şunları kapsar: 1. elektroliz (kimyasal ayrışma) ve iyonizasyon (iyonlara dönüşme); 2. elektrotonus (uzunluklarının bir bölümü boyunca sinirlere veya kaslara sürekli olarak galvanik, yani düz akım uygulandığı zaman bu organlardaki uyarılma [*ikaz*] yeteneğinin değişikliklere uğraması); 3. duyu sinirleri ve organları üzerine olan etkiler. Faradik, yani indüklenmiş dalgalı akım duyu sinirleriyle motor sinirlerin incelenmesinde kullanılır. Statik elektriğin, yüksek frekanslı akımların, birçok fizyolojik ve tedavi ile ilgili uygulamaları vardır. Son olarak, canlı varlıklardaki elektrik üremesinin incelenmesiyle elektrık akımlarının yol açtığı kazaların incelenmesi de E. nin birer bölümünü meydana getirir.

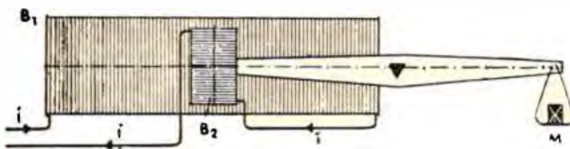
ELEKTRODİNAMİK (Fr. Électrodynamique), bir iletkenden akan akımın, üzerinde akım taşıyan başka bir iletkene yaptığı kuvvet etkisinin incelenmesine verilen ad. Tamamen manyetik olan bu olay, ilk olarak 1821 de Ampère tarafından ortaya atılmıştır. Üzerlerinden aynı yönde akımlar akan, birbirine paralel iki iletken birbirlerini iter; ters yönde akımlar akan iki iletken ise birbirlerini çeker. İletkenler birim uzunlukta (1 m) olduğu zaman bu kuvvetin newton cinsinden değeri:

$$F = \frac{2 \mu_0 I_1 I_2}{r}$$

Ampère bağıntısiyle verilir. Burada μ_0 boşluğun permeabilitesi, I_1 v I_2 ampère olarak akımlar, r ise metre olarak iletkenler arasındaki uzaklıktır. Rasyonalize m. k. s. sisteminde μ_0 ın değeri $4\pi 10^{-7}$ olarak belirtilmiştir.

Elektrodinamik aletler: İncelenen bir büyüklüğün değerini ölçmek için kullanılan gösterici veya kaydedici aletler. Sabit bobinlerdeki akım ile hareketli bobınlerdeki akım arasında meydana gelen etkiden yararlanarak çalışır. — F. Z.

ELEKTRODİNAMOMETRE (Fr. Électrodynamomètre), elektrik akımlarının şiddetini ölçmeye yarayan bir aygıt. Bu aygıtın ilkesi şöyledir: Şiddeti ölçülecek akım, B_1 ve B_2 bobinlerinden seri halinde geçen bir *i* akımı olsun. B_2 bobini B_1 bobininin yarattığı magnetik alan içindedir ve i^2 ile orantılı olan bir Laplace kuvvetleri dizgesine bağlıdır. Bu kuvvetleri tek bir kuvvet halinde toplayacak (Kelvin tipi) veya sadece bir kupl haline getirecek (Pella tipi) bir düzen kurulur. B_2 bobini bir terazinin bir koluna bağlanır ve teraziyi dengeye getirmek üzere öteki kola konulan kütle, B_1 bobininin B_2 bobinine yaptığı etkiyi, yani *i* nin ölçüsünü gösterir.

ELEKTRODİNAMOMETRE: B_1 ve B_2. Bobinler, M. Kütle, i. Şiddeti ölçülen akım

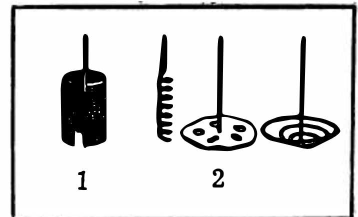
Şekilde bir Pella terazisi görülmektedir. M kütlesi dengeyi gerçekleştirdiği zaman bobinlerin eksenleri birbirine dikeydir. Buna göre şu formül yazılabilir: $i = k\sqrt{M}$ (Bu formüldeki *k*, önceden yapılan bir terazi ayarlamasiyle tespit edilen bir değişmezdir).

E. ler çeşitli işlere de yarar: Bobinlere dalgalı akım verildiği zaman akımın maksada yeterli olan (*efficace*) şiddeti ölçülebilir; B_1 ve B_2 bobinlerine birbirinden farklı olan i_1 ve i_2 şiddetinde akımlar gönderilecek olursa, tartının gösterdiği ağırlık $i_1 i_2$ çarpımı olur; bundan başka, bu akımlardan biri *v* gibi bir potansiyel farkı ile orantılı hale getirilmişse, doğrudan doğruya *vi* çarpımı elde edilir ve bu halde bir vatmetre montajı gerçekleştirilmiş olur.

ELEKTRODİYAGNOSTİK (Fr. Électrodiagnostic, Yun. *elektron*, kehlibar, elektrik; *diagnostikein*, ayırdetmek, teşhis etmek) [Tıp], elektriğin, hastanın bir yerinin kas ve sinirlerinin muayenesine uygulanması tekniği. Bu muayene ile sinir - kas düzeninin motor noktalarına uygulanan galvanik (yani düz) akımın ve faradık (yani indüklenmiş) akımın meydana getirdiği tepkiler incelenir. XIX. yüzyılda kullanılmaya başlayan bu usul XX. yüzyıldaki ilerlemelerle bugünkü niteliğini kazanmıştır. Modern E. te şunlar tespit edilerek incelenir: 1. kronaksi (*khronaksia*: belirli değerde bir uyarmanın bir sinir bölümünü uyarması için gerektirdiği zaman); 2) reobas (*rheobasis*: bir uyarmayı oluşturmak için gerekli en küçük elektrik akımı potansiyeli).

E.le şu düzensizlikler tespit edilebilir: sinir - kas düzeninde galvanik ve faradik uyarmalara karşı aşırı uyarılabilme yeteneği. hipereksitabilite) ve düşük uyarılabilme yeteneği (hipoeksitabilite); uyarılan sinir - kasların gösterdikleri tepkilerin uğradıkları değişikliklerin niceliği; kısmî veya genel soysuzlaşma tepkileri. Böylece, hastalığın merkezî mi. yani kökeninin beyinde mi olduğu veya sadece sinirin yoklanılan bölümünde mi olduğu anlaşılabilmektedir ki bunun da bir önemi vardır.

ELEKTRODLAR (Électrodes), 1. Elektrolitlere batırılan ve çok defa çubuk biçiminde veya yassı olan cisimlere verilen ad. Bunlar pillerde, bataryalarda, akümülatörlerde kullanılır ve elektrolitlerin dışında bir telle birbirine bağlanırsa bir akım elde edilir. 2. Elektroliz kaplarında, elektrik fırınlarında, Geissler borularında, röntgen borularında v. b. de bulunan ve herhangi bir akım kaynağından gelen akımın girmesine çıkmasına yarayan levhalar, çubuklar ve teller de elktrod adını alır. Negatif yüklü elektroda «katot» denir. Pozitif yüklü katyonlar (hidrojen, amonyum ve metal iyonları) bu elektroda gider. Buna karşılık pozitif yüklü elektrod «anot» adını alır. Negatif yüklü anyonlar bu elektroda göçer. Meselâ Cl, NO_3 SO_4 anyonları gibi. Pillerdeki elektrodlar genel olarak bakır ve çinko levhalardır. Cep batar-

ELEKTRODLAR: 1. Tel kafes katodu, 2. Anotlar

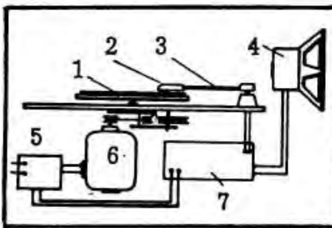
yalarında kutuplardan biri merkezde olan bir kömür çubuk, öteki bir çinko beheridir. Akümülatörlerde çok defa elektrod olarak kurşun levhalar kullanılır. Çok sıcak olan elektrik fırınlarında genel olarak büyük, silindrik veya blok şeklinde kömür veya grafit E. kullanılmaktadır. Yapma kömür elektrodlarını elde etmek için antrasit veya petrol koku, maden kömürü katranı ile karıştırılarak kalıplarda sıkıştırılır ve sonra 1 200° - 1 400° de ısıtılır. Bu gibi E. alüminyum, karborundum, elektrokorund elektroçelik, karbit v. b. üretilmesinde kullanılır. Klor alkali elektrolizi için Acheson grafiti veya magnetitten yapılmış anotlar ve demir katotlar kullanılır. Gerçek sonuçlu bilimsel usullerde (elektroanalizde) platin levha veya platin telden elektrodlar tercih olunur. Çünkü platin, elektrolitlerden ve reaksiyon ürünlerinden etkilenmez. Bu gibi elektrodlar türlü şekillerde olabilir (meselâ levha, tel kafes, kapsül, spiral v. b.). Son zamanlarda elektrod gereci olarak platin yerine tantal kullanılmaktadır.

ELEKTROFANNİT (Fr. Électrofannite) [Tıp), baş ağrısı, aksırma, boğaz ağrısı ve bazan da bronşitle birlikte meydana gelen, üst solunum yolları sümüksü zarı akıntısı. Bu hastalık, kapalı yerlerde elektrikli vantilatörlerin kaldırdığı tozların ve her türlü mikrop tohumlarının solunum borusuna girmesine yorulur.

ELEKTROFON (Fr. Électrophone), fonografla alınmış sözlerin dinlenmesi, çoğaltılması, tonunun artırılması için kullanılan aygıt düzeni. Yurdumuzda daha çok pikap (pick - up) adı ile tanınır. E. da bantlara veya plaklara alınmış bütün söz veya tonlar yeniden ses haline getirilebilir. E. bir döner yatak, buna takılmış ve yatak olarak duran bir levha ve bunun üzerine istenildiği zaman getirilebilen bir koldan yapılmıştır. Bu kolda bir özel iğne veya safir bulunur. İğnenin bütün hareketleri kolun içinde saklı bulunan bir elektromekanik osilatöre iletilir. Bu osilatör, bütün titreşimleri elektrik akımına çevirir. Aygıtın levhası üzerine konulan ses bantveya plaklarının, iğnenin dokunması ve aygıtın levhasının dönmesiile meydana çıkan hareketler, osilatör ile alternatif elektrik akımına çevrildikten sonra, çok zayıf olan bu akımlar, bir hoparlörün hareket eder bobinine varmazdan önce lambalı bir yükselteç (amplifikator) ten geçirilerek kuvvetlendirilir. Hoparlörde plak üzerinde kayıtlı olan ses ve tonlar, yeniden işitilir hale girer. Verdikleri sesin güzelliği ve aslına uygunluğu bakımından E. lar gramofonlardan çok üstündür.

ELEKTROFON

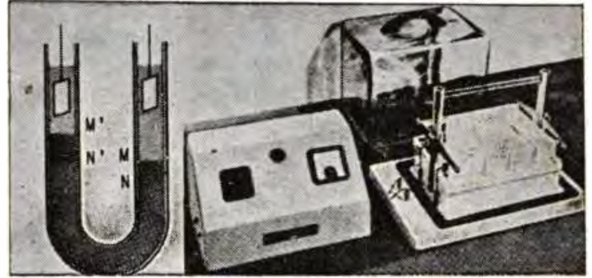
ELEKTROFON: 1. Plak. 2. İğne, 3. Kol, 4. Hoparlör, 5. Transformatör, 6. Motör, 7. Yükselteç

ELEKTROFOR (Fr. Électrophore. Yun. = elektrik taşıyıcı), bir iletkeni birçok kereler etki ile elektriklemek ilkesine dayanan bir gereç. Bir yalıtkan madde (reçine, sert kauçuk) den yapılmıs ve elektriklenmiş gereç (bk. ELEKTRET) in yanına elektrik yükü bulunmayan bir maden levha getirilir. Bu levha üzerinde etki yüzünden ayrılan negatif ve pozitif elektrik yükünden aynı cinsten olanlar, kısaca dokunmak yolu ile toprağa gönderilir ve levha üzerinde aynı cinsten olmayan elektrik yükü kalır. Yalıtkanın elektrik yükü bu yüzden hiç azalmadığından metal levha her zaman ve sonsuz olarak yeni baştan böylece elektriklenebilir.

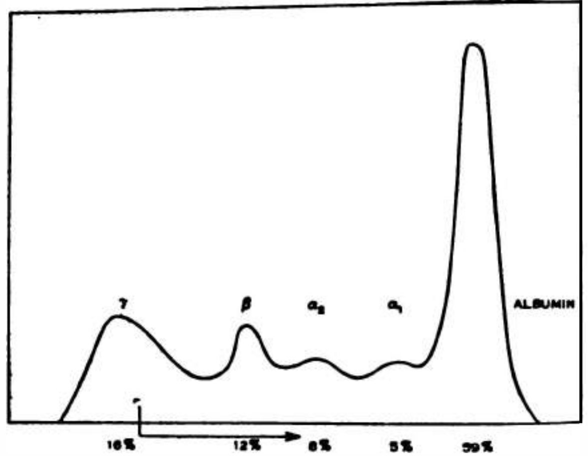

ELEKTROFOR

ELEKTROFOREZ (Fr. Électrophorèse), kolloidal parçacıkların bir elektrik alanında göç etmesi olayı. Bazı kolloidal parçacıkların elektrikle yüklü oldukları bu metotla gösterilir. Bu cins kolloıdal parçacıkları taşıyan bir eriyik içerisine iki elektrot daldırılır ve bu elektrotlar bir akım kaynağına bağlanırsa bu parçacıklar zıt yüklü elektrotlara doğru harekete koyulur.

ELEKTROFOREZ İnsan kanı serumunun elektroforez ile alınmış diyagramı. Bu grafik, serumda bulunan α-globülin v. b. gibi maddelerin yoğunluk derecesini gösterir (Tiselius metodu)

ELEKTROFOREZ: İnsan kanı serumunun filtre kâğıdı (bölge metodu) ile alınmış diyagramı

ELEKTROGALVANİZM (Fr. Électrogalvanisme), elektrik pillerinin oluşturduğu etkilerin incelenmesi veya düz akımın tedavi amaçlariyle kullanılması. Diş cerrahlığında E. diye, çeşitli metallerden yapılmış dolgular arasında veya

birbirine yakın protezler, yani takma parçalar arasında, ağız içinde oluşan elektrik akımına denilir.

ELEKTROJEN (Fr. Électrogène): bk. ÜRETEÇLER.

ELEKTROKAPİLARİTE (Fr. Électrocapillarité): [Fiz.]: bk. KILCALLIK.

ELEKTROKARDİYOGRAF (Fr. Électrocardiographe), elektrokardiyografi (b. bk.) usulü ile elektrokardiyogram (b. bk.) grafiği çizmeye yarayan aygıt. E. ın işleyişi, kalbin çalışmasının ürettiği elektrik akımlarının bir yükselteç (amplifikatör) le yükseltildikten sonra grafik olarak kaydedilmesi ilkesine dayanır.

ELEKTROKARDİYOGRAF

ELEKTROKARDİYOGRAFİ (Fr. Éleetrocardiographie) [Kardiyoloji], kalp kasının işlemesini inceleme amacıyle, bu çalışmanın ürettiğielektrik akımlarını grafik olarak kaydetme işlemi. E., göğüs çevresi ile kol ve bacaklara yerleştirilen elektrotlar arasında kalbin kasılmalarının meydana getirdiği elektrik gerilimlerini tespit ederek yapılır. Bir

ELEKTROKARDİYOGRAFİ

yükselteç (amplifikatör) le yükseltilen bu gerilimler bir osilatör tarafından fotoğraf kağıdı veya kızılötesi (enfraruj) ışınlarından etkilenen bir kâğıt üzerine kaydedilir. Bu kâğıtlardaki kayıtlar derivasyonlara, yani yanlardan geçen akımlara göre değişirse de, daima kulakçığın kasılmasını gösteren bir P dalgası, karıncıkların kasılmasını gösteren bir QRS dalga kompleksi ve kalp kasının depolarize olduğu anı gösteren bir T dalgası bulunur.

Önceleri iki kol arasındaki, sağ kolla sol bacak arasındaki ve sol kolla sol bacak arasındaki derivasyonlar (D1, D2, D3 derivasyonları) dan yararlanılırdı, ve bunların incelenmesi bugün de birçok hallerde yararlı olmakta devam etmektedir. Bugün sol yarım göğüs çevresinde göğüs kemiği (*sternum*) nden kasık arasına kadar olan bölgeye yerleştirilen elektrotlarla vektör derivasyonlar elde edilmekte ve bunlardan, karıncıklardan her birinin işlemesi, kalbin elektrik ekseni ve hattâ taçdamarı (koroner) nda bulunabilecek yaranın şekli üzerine kesin bilgi edinilmektedir. Bunlardan başka, sağ kol, sol kol veya sol ayak üzerine yalnız bir elektrot yerleştirme yolu ile tek kutuplu derivasyonlardan yararlanılmaktadır.

Elektrokardiyogram (b bk.) daki değişiklikler kalbin bazı bozuklukları üzerine ve özellikle takikardı (kalbin hızlı atması), bradikardı (kalbin yavaş atması) ve aritmi (kalbin düzensiz atması) gibi bozukluklar ve taçdamarı (koroner) dolaşım düzensizlikleri ve bunun enfarktüs gibi komplikasyonları üzerine temelli bilgiler verir. Buna karşılık, kalp kasında ağrılar bulunmadığı zaman, kalbin kapacık (valvül) larının incelenmesinde ilgi çekici sayılabilecek bilgiler elde edilememektedir.

ELEKTROKARDİYOGRAM (Fr. Électrocardiogramme), kalp kasının kasılmalarının meydana getirdiği elektrik akımının elektrokardiyografi (b. bk.) usulü ile kaydedilmiş bulunduğu kâğıt şerit.

ELEKTROKARDİYOGRAM

ELEKTROKARDİYOSKOP (Fr. Électrocardioscope. Yun. *elektron*, elektrik; *kardia*, kalp; *skopein*, bakmak) [Tıp], elektrokardiyogram (b. bk.) dan türetilen ve bu aygıtın kaydettiği grafik çizgisinin bir perde üzerinde görülmesini sağlayan aygıt.

ELEKTRO - KİMYA (Fr Électrochimie), elektriksel ve kimyasal gösteriler arasında bağıntıları konu edinen bilim kolu Son yıllarda yapılan araştırmalar elektrik ile madde arasında gittikçe daha sıkı bağıntıların bulunduğunu ortaya koymuştur. Bugün elektriğin, maddenin ve bunun en küçük ünite (atom, molekül ve iyon) lerinin niteliği ile ilgili olduğu inancına varılmıştır. Modern düşüncelere göre, bütün atomlar pozitif yüklü ve nötr atom çekirdekleri (proton ve nötronlar) ile atom çekirdeğinin etrafında değişik yörüngelerde dönen değişik sayıda negatif yüklü elektronlardan kurulmuştur (bk. ATOM). Elektrik gerilimleri ve dengeleştirme hareketleri, kıvılcım ve şimşekler, herhangi birtakım maddelerden yakınlarında büyük konsantrasyonda elektronlar çekilerek biriktirilmek yolu ile meydana gelir. Böylece meselâ yazın havada negatif iyonlar şeklinde bir elektron fazlalığı toplanır, Yer üzerinde ise aynı ölçüde bir elektron noksanlığı çok sayıda pozitif iyonların meydana gelmesine sebep olur. O zaman şimşek çakarak toprağa havadan sayısız elektronlar yollanır, öyle ki bu hal geçici bir dengeleşmeye yol açar. Suda çözülmüş olan elektrolitler (asitler, bazlar ve tuzlar) pozitif yüklü katyonlar ile negatif yüklü anyonlar meydana getirir ki bunlar teknikte elektrolitlere batırılan elektrotlarla birbirinden ayrılabilir. Sodyum klorür çözeltisinin elektrolizinden fabrikalarda büyük nicelikte sodyum hidroksit, klor ve hidrojen elde edilir. Sodyum, kalsiyum, berilyum, magnezyum, alüminyum ve benzeri metaller elde edilmek istenirse, eritme elektrolizi uygulanır, yani meselâ çok kuvvetli bir akım eritilmiş $MgCl_2$ arasından geçirilir. O zaman negatif kutupta magnezyum, pozitif kutupta ise klor toplanır. Kaynak işlerinde kullanılmak üzere oksijen, yağların sertleştirilmesi için hidrojen üretmek üzere özel olarak su kuvvetleri zengin olan ülkelerde sağlanan ucuz elektrik akımı ile çok büyük nicelikte su oksijen ile hidrojene ayrıştırılır. Bugün çok kere elektroliz yolu ile hidrojen peroksit, potasyum permanganat, kloratlat, perkloratlar,

potasyum ferrosiyonat, persülfatlar, perkarbonatlar v. b. elde edilir. Elektriksel ışık vayının sıcaklığında (yaklaşık olarak 4000° de) yüz binlerce ton kalsiyum karbit ve kireçli azot, önemli nicelikte fosfor (tabiî fosfat ile kum ve kömürden), ferrosilisyum, silisyum karbit (= karborundum), elektrografit, elektrokorunt, yapma değerli taşlar (yakut, safir) v. b. elde edilebilir. Çok sayıda bakır elektrolitik arıtma yolu ile en saf elektrolit bakırına dönüştürülür. Bu türlü bakır, özel olarak elektrik işletme teli olarak kullanılır. Son zamanlarda metalik çinko dahi gittikçe artan bir oranda çinko sülfat çözeltisinin elektrolizinden üretilir. Galvanoteknik denilen alanda da çok büyük bir gelişme olmuştur. Burada aşınmayı önlemek veya güzelleştirmek amacı ile metaller koruyucu çok ince bir tabaka ile kaplanır. Bu amaçla çok defa içinde kompleks tuz çözeltileri bulunan banyolardan doğru akımdan faydalanarak negatif kutup görevini gören eşya üzerinde metaller çökeltilir. Böylece metaller elektrik akımı yardımı ile kurşun, krom, kadmiyum, bakır, nikel, gümüş, kalay v. b. ile kaplanabilir. Alüminyum ve manganda bu usuller uygun değildir. Çünkü bunlarda kolayca aşınmayı kolaylaştıran lokal piller meydana gelir. Burada tabiî koruyucu tabaka anodik oksidasyonla kuvvetlendirilir. Elektroşimik bilgilerin önemli uygulamaları pillerde, akümülatörlerde, cep bataryalarında da görülür. Analitik kimya alanında da elektrik akımı faydalı işler görür (elektroanaliz, potansiyometri). Hidrojen iyonları konsartrasyonu çok defa elektroşimik yolla ölçülür. Birçok korrozyon ve pasiflik gösterileri E. - K. yolu ile açıklanır. Bunun gibi çekirdek kimyası ve radyoaktivite ve her şeyden önce metallerin soylu veya soylu olmayan karakteri de bu yolda açıklanır. Elementlerin değerliliği elektroşimik olarak yorumlanır. Sayıları pek çok olan iyon reaksiyonları, kimyasal tanımalar, nötürleşmeler, oksidasyon ve redüksiyonlar, redoks potansiyelleri v. b. esas olarak en dış tabakalardaki elektron sayısının değişikliğine dayanır. En önemli elektroşimik ana kanunlar geçen yüzyılda Faraday (b. bk) tarafından bulunmuştur. — A. B.

ELEKTROKİNETİK OLAYLAR (Fr. Effets électro cinétiques) [Fiz.]: bk. ELEKTRİK.

ELEKTROKORTİKOGRAM (Fr. Électrocorticogramme, Yun. *elektron*, elektrik; Lat. *cortex*, kabuk, beyin kabuğu; Yun. *gramma*, ölçü, ölçme) [Nöroloji], beyin ameliyatlarında, doğrudan doğruya beynin yüzeyine elektrotlar yerleştirerek beyin hücrelerinin oluşturduğu potansiyel farklarının geçirdiği değişmelerin kaydedilmesiyle elde edilen grafik çizgisi. Böylece, beynin sağlam bölgelerinden ayırt edilemeyen hasta bölgelerindeki anormal çalışma meydana çıkarılarak ameliyat o bölgelere uygulanır.

ELEKTROKÜLTÜR (Fr. Électroculture), kültür bitkilerinin verimini artırmak ve bitki hastalıklarını önlemek için elektrik akımından yararlanmayı öngören bir tarım usulü. Bu amaç için yapılmış özel aletlerle havanın elektriği ile yer elektriği arasında bağlantı kurulabileceği ve 5 miliampère değerinde bir akım sağlanabileceği savunulmuştur. Bu usulle yapılan deneylerde bir verim artışı tespit edilemiştir. İngiltere'de 40 000 - 50 000 voltluk yüksek gerilimli akımlarla bazı olumlu sonuçlar elde edilmişse de, harcanan emek karşılığı elde edilen verim pek düşük kalmıştır.

ELEKTROKÜSYON (Fr. Eléctrocution) : bk. ELEKTRİK SANDALYESİ.

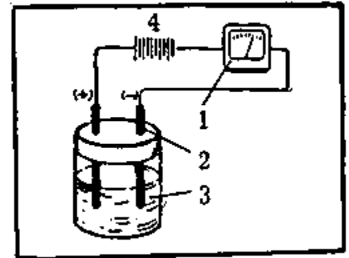
ELEKTROLİTİK ARITMA (Fr. Nettoyage électrolytique), bir madde içindeki yabancı cisimleri çıkarıp maddeyi elektrik yardımı ile arıtmaya verilen ad. Böylece elde edilen arı madde ile birlikte çıkan yabancı maddeler de değerlidir; bunlar da ayrılıp kullanılabilir. Bu iş için, arıtılacak olan metal, anodu meydana getirir Elektrolitik sıvı olarak bunun bir tozu kullanılabilir. Elektrik akımı geçince anottan çözülen metal atomları elektrolitik sıvı içinde iyon şeklinde hareket ederek katoda gider ve katot yüzeyinde toplanır. Yabancı madde atomları da iyon haline geçip katoda gelebildikleri halde yüklerini bırakınca bunlar katot yüzeyine yapışamayıp dibe çöker.

E. A. için en iyi örnek bakırdır. Elektrolitik bakır, % 99,999 arılıkta olup birçok önemli işlerde katalizör olarak kullanılır.

ELEKTROLİTİK ÇÖZÜŞME (Fr. Dissociation électrolytique, Lat. *dissoscio* = ayrılma, ikiye bölünme, yarılma), suda veya başka uygun çözenlerde akımı ileten asitlerin, baz ve tuzların moleküllerinin (yani elektrolit moleküllerin) çözüldüklerinde tamamen veya kısmen elektrikle yüklü parçacıklara ayrılması olayı. E. Ç. teorisi, 1887 de Svante Arrhenius tarafından birçok gözlemlere ve ölçme sonuçlarına dayanılarak kabul edilmiştir. Svante Arrhenius'un bu konuda dayandığı hazırlık çalışmaları, 1883 te bulunan Faraday kanunları, 1877 de Pfeffer tarafından osmotik basınç hakkında yapılmış olan incelemeler ile Hittorf, Kohlrausch ve van't Hoff'un E. Ç. üzerindeki düşünceleridir. Çözüşme sonucu olarak meydana gelen parçacıklar doğru akımın etkisi altında pozitif ve negatif kutba göçtükleri için, iyon (Yun. = göçen) adını da alır. Bu teoriye göre, meselâ bir Na Cl çözeltisinde Na Cl molekülleri bulunmaz; belki çözeltide pozitif yüklü Na iyonları (Na^+ veya $Na^\bullet$ şeklinde gösterilir) ve negatif yüklü klor iyonları (Cl^- veya Cl' şeklinde gösterilir) düzensiz olarak yüzer. E. Ç. teorisinin doğruluğu, aşağıdaki gerçeklerle ispat edilir:

1. Şekilde gösterilen deney tertibinde A sıvısı olarak damıtık su (Şekil a) alınacak olursa, galvanometre bir akımın geçtiğini göstermez. Sıvı yerine iki elektrot arasına bir Na Cl billûru sıkıştırılırsa, aynı şey görülür. Fakat tuz, damıtık suda çözülürse, galvanometrenin ibresi sapar ve galvanometrenin bulunduğu yere konan ampul parlar. Sodyum klorürden başka, değişik ölçüde, öteki tuzlar, asitler ve bazlar da suda veya başka bir uygun çözende çözüldükleri zaman, elektrik akımını iletir.

2. Elektrik akımının etkisi altında iyonların göçmesi doğrudan doğruya görülür hale getirilebilir. Meselâ şekil b deki U borusunun alt tarafına (ilk cam musluğa kadar yeşil bir bakır bikromat çözeltisi, bunun üstüne de daha hafif olan seyreltik sülfürik asit konursa, musluklar açıldıktan sonra akım geçtiği zaman yavaş yavaş mavi bakır iyonları negatif kutba ve sarı bikromat iyonları da pozitif kutba göçer. Bu gerçeği iyice açıklamak için, bakır bikromatın

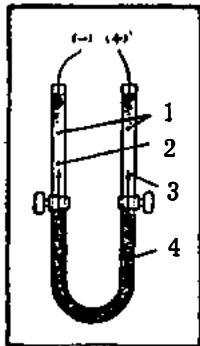
Şekil a
Sıvıların iletme yetkisinin gösterilmesi: 1. Galvonometre, 2. elektrodlar, 3. Sıvı A, 4. Batarya

önceden pozitif yüklü (mavi) bakır iyonları ile negatif yüklü (sarı) bikromat iyonlarına ayrılmış olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Buna göre, iyonlar ters yüklü elektrot lar tarafından çekilir. Meselâ hidroklorik asit arasından bir doğru akım geçirilirse, elektrotlarda, geriye su kalıncaya kadar klor (pozitif kutupta) ve hidrojen (negatif kutupta) meydana gelir. Bu olay da hidroklorik asit moleküllerinin hidroklorik asitte daha önceden negatif elektrikle yüklü klor iyonları ile pozitif yüklü hidrojen iyonlarına ayrılmış olduklarını ve elektrotların ters yüklü iyonları kendilerine çekerek elektrik yüklerini aldıktan sonra nötr klor ve hidrojen moleküllerine çevirdiklerini kabul etmekle kolayca açıklanabilir. Bu çözeltide elektrik akımını ileterek kısımlarına ayrılan bütün öteki asitler, bazlar, tuzlar için de aynıdır.

3. Akımın çözelti halindeki elektrolitikler arasından geçişinde, bunların ayrışmasından, henüz kendilerinin akım bağlanmadan önce iyonlarına ayrılmış olması sonucunu çıkarmak zorunlu değildir. Meselâ bir sodyum klorür çözeltisinde sadece sodyum moleküllerinin yüzdüğü ve bunların akımın kuvveti ile parçalanarak ayrıldıkları düşünülebilir. Fakat eğer bu, böyle olsaydı, böyle bir çözeltide moleküllerin parçalanması için herhangi bir belirli küçük gerilim birimi olması, bu en küçük gerilimin altında akımın geçmemesi gerekirdi. Fakat Clausius, daha 1857 de değişik hallerde en küçük gerilimlerde dahi çözeltiden bir akımın geçtiğini göstermiştir. Bundan anlaşılıyor ki iyonlar, sıvıda daha önceden bulunmaktadır.

4 Suda çözülen bütün maddeler elektrik akımını geçirmez. Meselâ damıtık suda şeker veya alkoller, aldehitler, kentonlar ve bunlara benzer maddeler çözülerek çözeltilerden akım geçirilmek istenirse, akımın geçmediği görülür. Birkaç organik asit (formik asit, asetik asit, tartrik asit v. b.) ile tuza benzer bazı bileşikler (potasyum oksalat, sodyum asetat v. b.) dışında organik maddelerin çoğu, elektrik akımını hiç geçirmez. Şu halde, bu cisimler elektrolit değildir. Bunlar iyonlar meydana getirmez.

5. Elektrolit olmayan cisimlerin birer molü aynı nicelikte suda çözülecek olursa, bunların osmotik basıncı birbirine eşit olur. Meselâ 342 g (= 1 mol) kamış şekeri (C_{12} H_{22} O_{11}) 0^{C} de 22,4 litre suda çözülürse, bunun gibi 22,4 litre suda çözülen meselâ 74 g (= 1 mol) metil asetat (CH_3 $COOCH_3$) kadar, yani aynı 1 atmosferlik osmotik basıncı verir. Şimdi elektrolitlerin (asitlerin, baz ve tuzların) osmotik basınçlarının çok daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Meselâ 1 mol (= 74,5 g) potasyum klorür 22,4 litre suda çözülünce (0° de) osmotik basıncın 1 atmosfer değil, 1,88 atmosfer olduğu görülür. Osmotik basınç çözeltide yüzen parçacıkların çarpması ile meydana geldiğinden, osmotik basıncın 1 atmosferden büyük olması, K Cl moleküllerinin K ve Cl iyonlarına parçalanmasını kabul etmekle kolayca anlaşılır. Bütün K Cl molekülleri iyonlarına ayrılabilse çözeltide bağımsız dolaşan parçacıkların sayısının iki katına çıkması gerekirdi. Gerçekte K Cl ile benzeri bileşikler (meselâ Na Cl, K Br, Na I, K NO_3 v. b.) de osmotik basınç en çok iki katına çıkmış, fakat daha yüksek değerler göstermemiştir. Buna karşılık, bir molekül bağımsız olarak hareket eden 3 iyona parçalanırsa (meselâ bir molekül kalsiyum klorür 1 Ca^{+} iyonu ile Cl' iyonu verir), ölçülen osmotik basınç en çok üç katına yükselir. Şu halde, elektrolitlerin daha yüksek bir osmotik basınç göstermeleri, yukarıda belirtilen gerçekler dolayısiyle, E. Ç. veya iyonlaşma teorisinin kabul edilmesini zorunlu hale getirmektedir.

Şekil b
İyonların göçmesi 1. Sulandırılmış H_2SO_4, 2. Mavi boyama (Cu iyonu), 3. Sarı boyama (Cr_2 O_7 iyonu), 4. Bakır-bikarbonat eriyiği ($CuCr_2O_7$ yeşil)

6. Elektrolit olmayan cisimlerin donma noktası alçalışı, meselâ her defasında bunlardan bir mol alınır ve 1 000 g suda çözülerek birbiriyle karşılaştırılırsa, özdeşlik gösterir. Böylece meselâ 1 000 g suda 342 (= 1 mol) kamış şekeri veya 46 g (= 1 mol) alkol veya 74 g (= 1 mol) metil asetat bulunan bir çözelti aynı donma noktası alçalışını, yani 1,86° lik bir alçalış gösterir. Şimdi Avogadro ve Loschmidt'e göre, yukarıdaki iç çözeltide bulunan şeker, alkol ve metil asetat moleküllerinin sayısı birbirine eşit olduğu için donma noktası alçalışının daha çok çözeltide yüzen parçacık (molekül, atom, iyon) ların sayısı ile ilgili olduğunu ve bunların büyüklüğüne, ağırlığına ve kimyasal özelliğine bağlı bulunmadığını kabul etmek gerekir. Elektrolitlerde her akım geçişinden önce bir iyonlara ayrılma olayı olmuş ise, meselâ 1 000 g suda, içinde 58,5 g (= 1 mol) sodyum klorür bulunan bir çözeltinin 1,86° den daha yüksek, fakat bunun iki katı olan 3,72° yi aşmayan bir donma noktası alçalışı beklemek gerekir. Çünkü bütün Na Cl moleküllerinin iyonlarına parçalanmasında, parçacıkların sayısı en çok iki kat olur. Yapılan deneyler, beklenen bu sonucun doğru olduğunu gösterir. Magnezyum klorür (Mg Cl_2) veya sodyum sülfat (Na_2 So_4) gibi maddeler suda çözülürse, yeter bir seyretmede donma noktası alçalışı en normal değerin üç katına çıkar; çünkü burada her molekül en çok 3 iyon meydana getirebilir. Böylece çözeltilerin donma noktaları da E. Ç. teorisi için değerli bir dayanak meydana getirir.

7. Elektrolit olmayan cisimlerin 1 000 g suda çözülmüş olan birer mollerinin kaynama noktası yükselişi, daima 0, 511° dir. Her bileşiğin 1 molünde aynı sayıda (Loschmidt) molekül bulunduğundan kaynama noktası yükselişi tutarı çözülmüş parçacıkların sayısına bağlı olup bunların büyüklüğü, ağırlığı ve yapısı veya kimyasal özelliği ile ilgili olmadığı anlaşılır. Meselâ sodyum klorür gibi elektrolitler iyonlarına ayrılmış ise 1 mol (58 5 g) NaCl in 1 000 g çözülmesi ile elde edilen bir çözeltinin kaynama noktası yükselişinin 0,511° den yüksek olması, fakat 1,022° değerini aşmaması gerekir, çünkü tam bir ayrılmada çözülmüş parçacıkların sayısı en çok iki kat olabilir. Beklendiği gibi, gerçek kaynama noktası yükselisi 0,511° ile 1,022° arasındadır. Kalsiyum klorür, potasyum sülfat veya sodyum fosfat gibi molekülleri iyonlaşmada 2 den fazla iyon veren bileşiklerde kaynama noktası yükselişi değerleri daha yüksektir.

1 - 7. bölümde ortaya konmuş olan deliller E. Ç. teorisinin gerçek bir olay olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Yetkili fizikçi ve kimyacılar arasında bugün artık suda çözülmüş olan elektrolitlerin gerçekten az veya çok nicelikte iyonlarına ayrıldıklarından şüphe eden kimse kalmamıştır. Bjerrum (1910), Milner (1913), Sutherland, Debye ve Hückel (1925) tarafından yapılan gözlemlere göre, kuvvetli elektrolitler (hemen bütün tuzlar, sodyum hidroksit ile potasyum hidroksit gibi kuvvetli bazlar ve H Cl, H Br, HJ, H Mn O_4, H Cl O_3, H Cl O_4 gibi monobazik kuvvetli asit-

ler) suda çözüldükleri zaman tamamen iyonlarına ayrılır. Tuzlar da bövledir. Tuz çözeltilerinde ilerme yetisi, osmotik basınç v. b. nin hesaplanmasında tam bir çözüşme olmadığını gösteren değerler elde edilirse, bu hal iyonların elektrik yüklerinin —özel olarak derişik çözeltilerde— birbirine yaptıkları önemli etkilerden ileri gelir. Böylece çözüşme derecesinin az olduğu sanılır. Tuzlar hiç olmazsa seyreltik çözeltilerinde pratik olarak tamamen iyonlarına ayrılır. Kuvvetli asitler ile zayıf bazların tuzları (meselâ $AlCl_3$) ve zayıf asitlerle kuvvetli bazların tuzları (meselâ soda $Na_2 Co_3$) bunların arasındadır. Yalnız birkaç civa (2) tuzu ($HgCl_2$, $Hg(CN)_2$), bakır ve kadmiyum tuzları tam olarak iyonlarına ayrılmaz. $HgCl_2$ de kristal şebekesi Hg^{++} ve Cl' ivonlarından yapılamaz, düzenli olarak birbirini izleyen bütün $HgCl_2$ moleküllerinden kurulmuş olabilir. Bunlar suda çözüldükleri zaman dahi ayrışmaya uğramaz. Buna karşılık, lityum hidroksit, kalsivum hidroksit ve stronsiyum hidroksit gibi oldukça kuvvetli olan bazlar ile bazı asitlerde ($H_2 SO_4$, $HClO_2$ v. b.) disosyasyon derecesinin % 20 - 70 olduğu açıklanmıştır, yani bu maddelerin bir molü, 1 litrelik çözeltide 18° de % 20 - 70 oranında iyonlarına ayrılmıştır, geriye kalan moleküller ise iyonlaşmaz. Orta kuvvetli asitler ($H_3 PO_4$, HF, $H_2 SO_3$) ve bazlarda (meselâ Ag OH) bulunan moleküllerin ancak % 1 - 20 si ivonlarına parçalanır (1 litre çözeltide her zaman 1 mol maddenin çözüldüğü hesaplanır). Zayıf asitlerde (CH_3 COOH, $H_3 PO_2$) ve bazlarda (NH_4 OH) parçalanan moleküllerin sayısı sadece % 0, 1 - 1 dir. Çok zayıf asitlerde ($H_2 CO_3$, H_2S, HCN, HO Cl, $H_3 BO_3$) ve bazlarda ($Al(OH)_3$ $Zn(OH)_2$, $Fe(OH)_3$ ve b. b) moleküllerin % 0,1 inden daha az bir bölüğü iyonlaşmıştır. Halbuki metan, benzol, asetilen v. b. gibi organik bileşiklerde hiçbir iyon ispat edilmemiştir. Yukarıda adları geçen zayıf ve orta kuvvetli elektrolitlerde dahi disosyasyon derecesi seyreltmenin çoğalması ve ısının yükselmesiyle büyür. Polibazik asitlerde (oksalik asit, karbonik asit, fosforik asit, sülfürik asit v. b.) iyonlaşabilen bütün hidrojen atomları aynı zamanda ayrılmaz, belki disosyasyon adım adım meydana gelir, yani karbonik asitten önce 1 hidrojen atomu ayrılır ($H_2 CO_3 \rightarrow H + HCO_3$), sonra seyreltme çoğalınca ikinci hidrojen atomu da ayrılır ($HCO_3 \rightarrow H + CO_3$). Bir çözeltide herhangi bir kimyasal olay olduğu zaman iyonlar harcanır veya ayrılırsa, henüz iyonlaşmamış moleküllerde yeniden parçalanmalar olur ki, böylece moleküller ile iyonlar arasındaki denge korunur.

Ağırlıkları bakımından iyonlar kendi atom veya atom gruplarının ağırlıklarına eşit bulunur. Meselâ ağırlığı 23 olan bir sodyum atomunun, iyonunun ağırlığı da 23 tür. Klor atomlarının atomik ağırlıkları 35,45 olduğundan iyonlarınınki de 35,45 tir. Bununla birlikte atomlar ile iyonlar arasında büyük farklar vardır. Sodyum atomları su ile şiddetli bir reaksiyon vererek sodyum hidroksit ve hidrojen meydana getirir, sodyum iyonları kimyaca değişikliğe uğramaksızın suda yüzer. Sodyum atomları öbür metaller gibi suda az çözünür. Halbuki sodyum iyonları çok kolay çözünür. Bir sodyum parçasındaki sodyum atomları gümüş parlaklığı gösterdikleri halde, sodyum iyonları renksizdir. Sodyum atomları tehlikelidir; buna karşılık mutfak tuzundaki sodyum iyonları, her günkü besinlerimizin bir katığıdır. Kurşun, brom, klor, demir, kükürt, gümüş, hidrojen v. b. gibi elementlerin atom ve iyonları arasında da büyük farklar görülür. Atom ve iyonlar arasındaki dikkate değer farklar, elektrik yükleri arasındaki farklardan ileri gelir. E. Ç. de yalnız en dış tabakalardaki elektronlar yer değiştirir; çekirdeğin kendisi değişikliğe uğramaz. Çekirdekteki değişiklikler, yeni elementler veya izotoplar verir.

E. Ç. teorisi bütün anorganik ve analitik kimyayı geniş ölçüde basitleştirir. Meselâ bütün asitler aynı türden hidrojen iyonları ayırır; bunların derişme (konsantrasyon) si aynı ölçme metotları ile bulunur (bk HİDROJEN İYONLARI KONSANTRASYONU). Birbirine uygun olan bazlık özelliklerinin sebebi bunlarda birbirinin aynı olan O H iyonlarının bulunuşudur. Suda çözülen bütün klorürler klor iyonları ayırır ki, bunlar da her seferinde aynı ayıraç (gümüş nitrat veya Ag iyonları) ile aynı gümüş klorür çökeleğini verir. Bazı iyonlar renkleri ile tanınır. Meselâ bütün bakır tuzları (bakır asetat, bakır (2) klorür, bakır nitrat, bakır sülfat v. b.) mavi bir renkte görünür. Bu renk, bunların çözeltileri yeter bir seyreklikte olduğu zaman görülür. Çözeltilerin seyretilmesinde oldukça çok sayıda mavi Cu^+ iyonları meydana gelir. Bu olaylar da E. Ç. teorisinin doğruluğunu gösterir. — A. B.

ELEKTROLİTİK PARLATMA (Fr. Polissage électrolytique), bir metalin yüzeyini düzleştirip parlatmak için kullanılan bir yol. Bunu sağlamak için parlatılacak metal, elektrolitik bir sıvı içinde anot olarak kullanılır. Belli şartlar altında yapılan işlem sonunda metalin yüzündeki pürüzler yok olur. Bazı metallerde E. P. yoliyle metal, mekanik yoldan elde edilebilecek kadar, hattâ daha iyi bir şekilde düzleştirilip parlatılabilir.

ELEKTROLİTLER (Fr. Électrolytes): İtalyan fizikçisi Alessandro Volta (1745 - 1827) daha 1800 yılında elektrik iletenlerini 1 ve 2. sınıf iletkenler olarak ikiye ayırmıştı. 1. sınıf iletkenler arasına metalleri (meselâ demir, bakır, gümüş) ve kömürle bazı tabiî bileşikleri, 2. sınıf iletkenler arasına da sıvıları koymuştu. 2. sınıf iletkenler daha yüz yılı aşkın bir zaman önce Faraday tarafından E. adı ile adlandırılmıştı. Kimyaca en arı sıvılar (meselâ damıtık su, en arı alkol, benzin v. b.) elektrik akımını ya hiç iletmez ya da pek az iletir. Fakat suda mutfak tuzu, küherçile, bakır sülfat, sodyum hidroksit, klorhidrik asit ve bunlara benzer maddeler çözülecek olursa, akım devresine bağlanan bir galvanometre ibresi hemen bir sapma gösterir. Bu, çözülmüş olan maddenin akımı geçirdiğini belirtir. Bununla birlikte suda çözülen her madde, suyun iletme etkisini çoğaltmaz. Meselâ damıtık suda kamış şekeri çözülürse, iletme etkisi değişmez. Aseton, alkoller, yağlar, gliserin, korbonlu hidrojenler (benzin, benzol, sıvı yağlar, karbon sülfür, nişasta, şeker ve organik maddelerin çoğu) elektrik akımını geçirmez. Çünkü bunlar iyonlar meydana getirmez. E., suda veya başka çözenlerde çözüldükleri zaman elektrikle yüklü parçacıklara, yani iyonlara ayrılan maddelerdir. Böylece çözen, elektrik akımı için iletici hale gelir. En önemli elektrolit grupları asitler, bazlar ve tuzlardır.

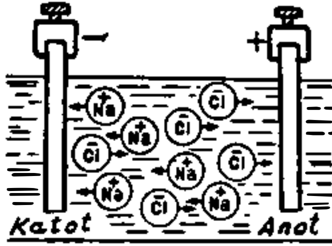
Elektrolitik iletkenlik genel olarak özgül iletkenlik denen bir değerle belirtilir ki, bu da özgül direncin tersidir.

$$\left(x = \frac{1}{\varrho} \right)$$

Özgül iletkenlik için yapılan çok sayıda ölçüler, birçok hallerde, yoğunluğun bir fonksiyonu olarak çizilen özgül iletkenlik eğrisinin karakteristik bir maksimumu bulunduğunu gösterir. — A. B.

ELEKTROLİZ (Yun. *lysis* = çözülme), elektrık akımları ile meydana getirilen kimyasal ayrışmalara verilen ad. Tuzların, asit ve alkalilerin sudaki çözeltilerine veya bunların eriyiklerine birbirine değmeyen iki elektrot batırılır ve bunlardan bir doğru akım geçirilirse, sıvılar kimyaca değişikliğe uğrar ve ilk önce çözeltide bulunan iyonlar elektrotlarda, ya oldukları gibi veya birtakım ikincil (sekonder) olaylardan sonra elektrik bakımından nötr tanecikler şeklinde toplanır. Örnekler: hidroklorik asit arasından bir doğru akım geçirilirse, daha önce çözeltide bulunan pozitif yüklü hidrojen iyonları negatif kutba, yani katoda, negatif yüklü klor iyonları ise pozitif kutba, yani anoda göçer. Şu halde, akım daha önce birbirine büsbütün karışmış olan iyonları ayırır. Bunun yanı başında akım aynı derecede önemli ikinci bir iş daha yapar ki, bu da iyonları kutuplarda elektrik bakımından nötr atomlar, moleküller veya radikaller haline çevirmektir. Böylece hidrojen iyonları katottan yüklerini kaybeder ve çift çift birleşerek bayağı hidrojen molekülleri halinde ve gaz şeklinde çıkar. Negatif yüklü klor iyonları da pozitif yüklü anotta yüklerini kaybederek elektrik bakımından nötr, adi klor gazına dönüşür. Mutfak tuzu (sodyum klorür) çözeltisinin elektrolizinde (bk. Şekil), anotta klor gazı çıkar, fakat katotta sodyum yerine sodyum hidroksit ve hidrojen meydana gelir. Çünkü metalik sodyum hemen aşağıdaki denkleme göre suya etki yapar:

$2\,Na + 2\,H_2O \rightarrow 2\,NaOH + H_2$ (sekonder reaksiyon).

ELEKTROLİZ
Mutfak tuzunun elektrolizi

Şu halde, katottan hidrojen gazı çıkar. Ağır metal tuzları elektrolizlenirse, metal (meselâ Cu) değişikliğe uğramadan negatif kutupta ayrılır (bk. ELEKTROANALİZ). Çözülmüş maddelerin ayrılmaları Faraday kanununa göre olur. Çözülmüş maddenin derişme (konsantrasyon) si ne kadar yüksek ve akım ne kadar kuvvetli (yani ampère sayısı ne kadar büyük) olursa, her bir saniyede akım tarafından ayrılan madde niceliği de o kadar büyük olur. Her türlü elektrolizler bilim ve teknikte çok önemli bir rol oynar. E. deyimi, 100 yılı aşkın bir zaman önce Faraday tarafından kabul edilmiştir. — A. B.

ELEKTROLÜMİNESANS (Fr. Électroluminescence) [Fiz.], bir elektrik akımının, boşalmasının veya alanının etkisiyle bazı cisimlerin ışıklanması özelliği.

E. olayından bazı nadir veya basınç altında gazlar barındıran ve içindeki iki elektrot arasında elektrik boşalması meydana getirilen tüplerde yararlanılır. Bu elektrik boşalmaları tüpün içinde özel ışıklanmalar oluşturur. Geissler tüpleri bu olayın ilk uygulanışı olmuş, fakat bir laboratuvar göstermeliği olarak kalmıştır. Olaydan aydınlatma amaçlariyle yararlanma düşüncesi ise daha eskidir. 1890 da Tesla'nın tüpü, 1899 da da Witz'in tüpü ile E. olayı pratik yararlanma alanına girmiştir. Daha sonra Moore, kendi tüpünde alçak basınçta karbon dioksit gazı kullanmıştır. Civa buharlı tüpler yeşilimsi mavi, azotlu veya argonlu tüpler ise eflatunumsu bir renk verir. G. Claude'un gerçekleştirdiği ve çok parlak kırmızı bir renk veren neon tüpleri, yüksek gerilimli E. tüpler halinde ve özellikle reklamcılıkta geliştirilmiştir. Elektrik boşalması sırasında buhar halini alan bazı metaller de çok kuvvetli ışık veren lambalar yapılmasına imkân verir. Bu metallerden sodyum sarı, kadmiyum kırmızı, çinko yeşil ışık verir.

Bazı lüminesan cisimlerin magnetik alanındaki E. olayından bugün *elektrolüminesan* panoların yapımında yararlanılmaktadır. Bu yeni E. kaynaklarında lüminesan madde (genel olarak, bir lüminojeni olan bir sülfür [bk. LÜMİNOJEN]), armatürleri yüksek frekans halinde elektrik *impulsion*'ları alan bir kondansatörün dielektriğini, yani içinde elektrik alanının oluşup yerleştiği cismi meydana getirir.

ELEKTROMAGNET (Fr. Électro-aimant), içinden elektrik akımı geçtiği zaman meydana gelen magnetik alandan faydalanılarak iletken tellerden yapılan bir bobin. Birçok hallerde aynı bobin akımı için meydana gelen manyetik alanın yoğunluğunu artırmak ve relüktansı azaltmak için bobinin manyetik devresinin bir kısmı demirden yapılır. Verilen bir bobin akımı için güç kaybını azaltmak üzere bobin, iyi bir iletken ile sarılır. Genel olarak küçük E. lerde bakır, ağırlık ve maliyetin önemli olduğu büyük E. lerde ise alüminyum kullanılır.

Genel olarak E. ler iki iş için kullanılır: 1. Belli bir hacimde kuvvetli bir manyetik alan yaratmak; 2. Mekanik bir hareketi başlatmakta olduğu gibi istenilen anda bir manyetik alan meydana getirmek.

Birinci gruptakilere örnek olarak elektrik motorları stator sargıları, hareketli bobinli hoparlör E. ler ve hareket eden yüklü parçacıkların hareket doğrultularını değiştirmek için nükleer fizikte kullanılan büyük E ler gösterilebilir. Büyük bir eksenel akseleratör (hızlandırıcı) için kullanılan E. in ağırlığı on binlerce tonu, güç tüketimi de birkaç megawatt'ı bulabilir. Elde edilen maksimum alan şiddeti 18 000 oersted'dir.

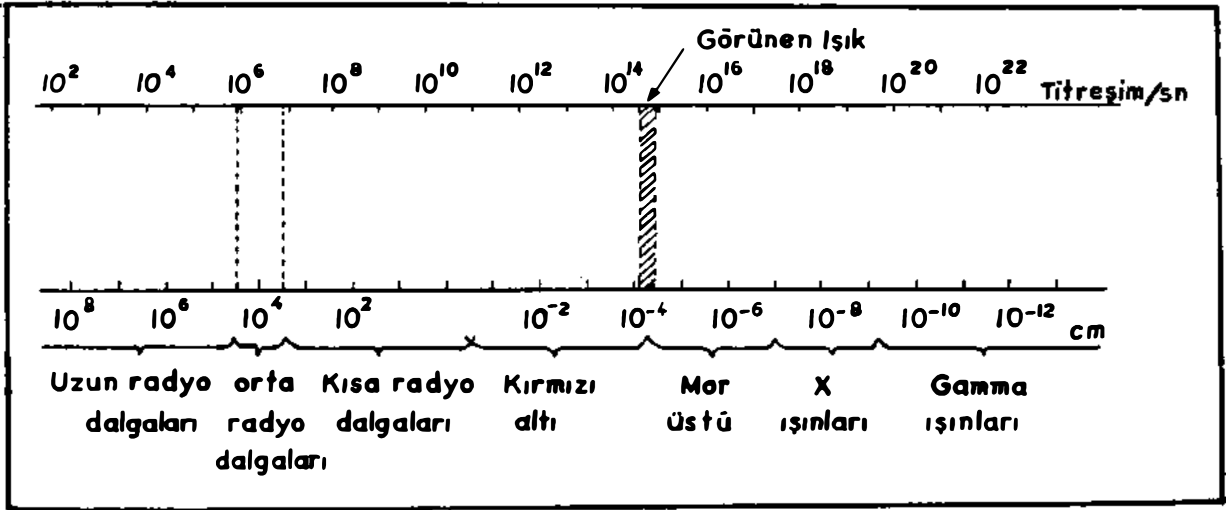
İkinci grupa en tipik örnek, elektromanyetik vinçlerdir. Bunların bobinlerine akım verildiği zaman bütün demirli maddeleri tutup kaldırırlar ve akım kesilir kesilmez de bırakırlar. Başka özel bir örnek de E. röledir. Rölelerde yumuşak demirden bir armatür, bobine akım verilir verilmez çekilerek dokunduğu kontakların kapanmasını veya açılmasını sağlar. Röleler bugün birçok yerlerde geniş ölçüde kullanılmaktadır. — F Z.

ELEKTROMAGNETİK ALAN ÇİZGİLERİ (Fr. Lignes de camps électromagnétique), bir elektrık alanı içinde bulunan ve her noktasındaki teğeti, alanın doğrultusunu gösteren eğri. Bir elektrik alanının şiddeti, kuvvet çizgilerinin doğrultusuna dik bir alandan geçen kuvvet çizgileri sayısiyle orantılıdır.

Elektrostatikte E. A. Ç. daima pozitif yükten başlar, negatif yükte son bulur.

ELEKTROMAGNETİK BİRİMLER: Bk. BİRİM SİSTEMLERİ.

ELEKTROMAGNETİK DALGALAR (Fr. Ondes électromagnétiques), bir elektrik yükünün salınmasından (ivmelenmesinden) çıkan, elektriksel ve magnetik alanlara bağlı enerji dalgalarından ibaret *ışınım* (radyasyon) lar. Hiç bir maddî ortamı gerektirmeden uzayda yayılabilen bu elektriki ve magnetik alanlar birbirlerine ve yayılma doğrultusuna dik olarak salınırlar. Elektromagnetik dalgalar uzayda düzgün ve $2{,}9979 \times 10^{10}$ cm/s (yaklaşık olarak 3×10^{10}

ELEKTROMAGNETİK DALGALAR

cm/s) veya 186 382 mil/s ye eşit bir hızla yayılırlar. Elektromagnetik ışınımların tabiatı onların frekansına bağlıdır. Radyo, radar ve televizyonda kullanılan *radyo* (*Hertz*) *dalgaları*, kırmızı altı, görünen ışık, mor üstü, X ışınları ve gamma γ ışınları elektromagnetik dalgalardır. Elektromagnetik ışınım, madde tarafından foton adı verilen bölünmeyen birimler şeklinde yayınlanır. En küçük frekanslı E. D. radyo dalgalarıdır. Frekans arttıkça kırmızı altı, görünen ışık, mor üstü ışınımları, X ışınımları, gamma ışınımları ve en sonunda *kosmik ışınımlar* bölgesine girilir. E. D. ışık dalgalarının bütün özelliklerine (yansıma, kırılma, girişim) sahiptir. E. D. ın frekansları bir tayf kurarlar. — E. E.

ELEKTROMAGNETİK IŞINIM: bk. ELEKTROMAGNETİK DALGALAR.

ELEKTROMAGNETİK RADYASYON [Fiz.]: bk. ELEKTROMAGNETİK IŞINIM, ELEKTROMAGNETİK DALGALAR.

ELEKTROMAGNETİK TEORİ (Fr. Théorie électromagnétique), ışığın enine bir dalga hareketi olduğunu açıklayan bir teori. Bütün esnek katılar boyuna ve hem de enine dalgaları iletebilirler. Işığın kutuplanmasında boyuna dalgaların bulunmaması üzerine 1864 te Maxwell ışığın mahiyeti hakkındaki meşhur E. T. sini ortaya attı. Newton'un emisyon (korpüskül) teorisi ile izah edilemeyen ışığın girişimi, ayrılması ve kutuplanması gibi birçok yeni keşifler yapılınca ışığın bir elektromagnetik dalga olduğu ve bu bakımdan ışık ile elektrik arasında temel bir bağın varlığı düşünüldü. Maxwell'in incelemelerine göre titreşen bir elektrik devresinin elektromagnetik dalgalar yayınlanması gerekir. 1887 de H. Hertz elektromagnetik dalgaları detekte etti. Burada elektrik ve magnetik alan şiddeti vektörleri birbirine ve hem de dalganın yayılma doğrultusuna diktir.

XX. yüzyılın başında ışık ile madde arasındaki etkilerde, ışığın $E = h\nu$ ye eşit enerji tanelerinden yapıldığı kuanta teorisi ile ortaya atıldı. Burada h,—6,62 10^{-7} erg. s planck sabiti ve V, ışığın frekansıdır. Kuanta teorisi foto elektrik etki ve Compton etkisi ile doğrulanmıştır.

Şimdiki görüşümüze göre ışık ikili bir niteliğe sahiptir. Işık, yayılmasında, elektromagnetik dalgalardan ibarettir; madde ile olan karşılıklı etkisinde tane (foton) lerden yapılmış gibi davranır.

ELEKTROMAGNETİK TİTREŞİMLER: bk. TİTREŞİMLER.

ELEKTROMAGNETİZMA (Fr. Électromagnetisme), elektrik ve magnetik alanların birbirleri ile olan bütün ilgilerini göstermeye yarayan terim. Bu konuları kapsayan bilim kolu yalnız elektrik enerjisinin elde edilmesi ile değil, bunun boşluktaki yayılmasiyle de ilgilidir.

ELEKTROMETALÜRJİ (Fr. Électrométallurgie), elektrik enerjisinin ısı veya elektroliz etkisinden faydalanılarak madenlerin işlenmesi, elde edilmesi, arıtılması, birbirinden ayrılması, maden borular ve dikişsiz borular yapılması işlemine verilen ad. Genel olarak elektrik enerjisinin doğurduğu ısıdan faydalanarak yapılan her teknik işlem, E. alanına girer. Elektrik ile ısı elde etmek için, eskiden ya özel dirençler ya da arklar (bk. ELEKTRİK ARKI) kullanılırdı. Son zamanlarda indükleme ile yapılan ısıtma önem kazanmaktadır. Bu amaç için Foucault akımı ile histerezis olayından faydalanılır ve ikincili işlenecek madde olan özel bir transformatör yapılır. İşlenecek madde böylece bir kısa devreye konulmuş olur. Pratikte işlenecek madde, ya transformatörün birincili etrafında bulunan bir halkaya (Ajax - Wyatt fırınlarında olduğu gibi) ya da transformatörün birincil sargısı tarafından sarılan silindir şeklinde potalara konulur (potalı elektrik fırınlarında olduğu gibi). Bu yeni metodun birçok üstünlükleri vardır: Isıyı çok ince olarak ayarlayabilmek, çok yüksek ısıyı çok kısa zamanda elde etmek ve böylece kimyasal tepkimeleri kolaylaştırmak, maden arıtmalarını rahatça yapabilmek (özellikle Héroult fırınlarında), fırın atmosferini kolaylıkla ayarlayabilmek, rahat çalışmak ve çok iyi ve kaliteli verim elde etmek, az insanla çok iş yapmak gibi. Bu metodun biricik kusuru, elde edilen ürünün eski metotlara oranla daha pahalıya mal olmasıdır. Elektrotermi (Fr. éléctrothermie) adını alan bu metot, elektrik çeliği, elektrik fontu, demir alaşımları, nikel, nadir madenler, kalay elde etmek için çok kullanılır. Birtakım alaşımlar ancak bu metotla elde edilebilir.

Madenlerin arıtılması için elektroliz olayından faydalanılır (bk. ELEKTROLİZ). Galvanoteknik de E. nin bir kolu savılır. Bk. GALVANOPLASTİ.

ELEKTROMETRE (Fr. Électromètre): bk. VOLTMETRE.

ELEKTROMETRİ (Fr. Électrométrie), elektrikle ilgili şiddet, potansiyel farkı, direnç, elektrik miktarı, sığa, güç v. b. gibi değerleri ölçmek üzere uygulanan denel metotlara verilen ad.

ELEKTROMIKNATIS (Fr. Électro - aimant): bk. ELEKTROMAGNET.

ELEKTROMİKROMETRİ (Fr. Électromicrométrie), çok küçük elektrik gerilimlerinin ölçülmesi tekniği.

ELEKTROMOTOR KUVVET (Fr. Force électro motrice; kısaltması e. m. k. veya E. M. K.), elektrik enerjisi veren herhangi bir tertib (elektrik üreteçleri) in kutupları arasındaki elektrik potansiyel farkı. Bir üreteç haiz olduğu e. m. k. ile bir devrenin iki noktası arasında bu potansiyel farkı hasıl eder ve elektronları harekette tutar (yani devreden bir akım geçmesini sağlar). Bir elektrik üreteci e. m. k. i ve iç direnci ile nitelenir. Bir elektrik devresini besleyen bir elektrik üretecinin kutupları (uçları) arasındaki potansiyel farkı, üretecin iç direncindeki ohmik düşme kadar e. m. k. inden daha küçüktür. e. m. k. volt ile ölçülür. Meselâ kuru Leclanché pilinin e. m k. i $e = 1{,}45 - 1{,}50$ volt, bir akümülatörünki (kurşunlu akü) 2 volt kadardır. Bk. ZIT ELEKTROMOTOR KUVVET.

ELEKTROMOTORLAR (Fr. Électromoteurs) [Fiz.]: bk. MOTORLAR.

ELEKTRON (Fr. Électron, İng. Electron), bir atomun çekirdeği etrafında negatif yüklü bir temel parçacık. E. negatif elektriğin en küçük parçacığıdır. E. un yükü $e = 1, 60\ 19 \times 10^{-19}$ coulomb (veya $e = 4, 802 \times 10^{-10}$ statcoulomb) ve sükûnetteki kütlesi $Me = 9, 1072 \times 10^{-31}$ kg dır ve protonun kütlesinden 1836 kere daha küçüktür. E. a *negaton* adı da verilir. Pozitif E. a *pozitron* denir. Her nötr atomda çekirdeğin pozitif yüküne eşit miktarda E. vardır.

ELEKTRON (Fr. Électron) [Teknoloji], karışımında % 3 - 10 alüminyum bulunan magnezyum alaşımına verilen ad. E. karışımında alüminyum yerine mangan, bakır veya çinko bulunabilir. Mangan ile yapılan E., magnewin adını alır. E. düralüminden sonra en önemli hafıf metal alaşımıdır. Özgül (spesifik) ağırlığı 1, 8 dir. % 15 uzayabilir. Çekmeye karşı direnci ise, mm^2 ye 25 kg dır. Bu niteliklerinden dolayı uçak, otomobil ve makina sanayiinde çok kullanılır.

ELEKTRON AKIMI (Fr. Courant électronique), elektronların akışına veya bir birim alandan saniyede belli sayıda elektronların geçmesine verilen ad. Elektron yoğunluğu ile elektron hızının çarpımı «electron flux» adı verilen E. A. dır.

ELEKTRON AYNASI (Fr. Miroir d'électron), genel olarak bir elektron çoğaltıcısında kullanılan eklenmiş bir elektrodun adı. Fotokatottan çıkan fotoelektronlar daha pozitif olan E. A. na çarparak ikinci bir elektron emisyonuna sebep olur. Böylece birden fazla E. A. kullanılarak elektron emisyonunu artırmak mümkün olmaktadır.

ELEKTRON ÇELİĞİ (Alm. Elektronstahl), yüksek değerdeki bir çelik türü. E. Ç. nin yapımı için alaşım halinde olan veya olmayan çelik türleri elektrik fırınında eritilir. Elektrik yayı fırınlarında erimiş maden elektrotlardan biridir; bunun üzerinde bir kömür elektrotu bulunur. Bu iki elektrot arasından 80 - 200 voltluk bir akım geçtiği zaman, çok sıcak bir elektriksel ışık yayı meydana gelir. Endüksiyon fırınları denilen fırınlarda, giriş bobininde titreşen manyetik alternatif alan, endüktif yolu ile eritilecek madde içinde de meydana getirilebilir ve bu da ısıya çevrilebilir. Elektrik fırınlarına ham demir ve demir parçaları konarak eritilir ve Siemens - Martin metodunda olduğu gibi, az karbonlu, işlenebilen bir çelik elde edilebilir. Ancak, elektrik fırınından daha çok, Thomas veya Siemens - Martin çeliğinin niteliğini yükseltmek için faydalanılır. Böylece meselâ Thomas konvertisöründe ilk eritilen çelikler henüz sıvı halde iken elektrik fırınına getirilir. Elektrik fırınındaki kimyasal olaylar, Siemens Martin fırınındaki olaylara benzer. Çelik, elektrik fırınında eritilince daha homojen ve yumuşak olur ve daha kolaylıkla bükülebilir, uzatılabilir, işlenebilir ve sertleşebilir. Çelik, iyi manyetik özellikler kazanır ve içinde fosfor, kükürt, zararlı oksit ve gazlar hemen hemen hiç bulunmaz. Cr, Ni, Mo, W, V ve benzerleri madenler eklenmesi ile yüksek değerde, alaşımlaşmış çelikler elde edilmek istenirse, çelik ya küçük, üstü örtülü potalarda ya da elektrik fırınlarında ergitilmelidir. Böylece ergiyen çeliğin hava ile bir araya gelmemesi gerekir. Çünkü eklenen madenler doğrudan doğruya demirle Siemens - Martin fırınında veya Thomas konvertisöründe bir araya getirilirse bunlar hemen yanar.

ELEKTRON ÇOĞALTICISI (Fr. Multiplicateur électronique), bir fotokatottan çıkan fotoelektronları, elektron aynası (b. bk.) ile çoğaltan bir vakum tüpü. E. Ç., bir fotokatot, elektron aynaları ve elektronları toplayan anottan yapılır. E. Ç. nda çoğalan elektronlar anotta bir elektron akımı meydana getirir. Bu akım fotokatot üzerine düşen ışığın şiddeti ile orantılıdır. E. Ç. nın duyarlığı fazla olup bu, genel olarak elektron aynalarının sayısına bağlıdır. Nükleer radyasyonların deteksiyonunda adı çok geçen sintilasyon (b. bk.) sayıcılarında E. Ç. kullanılmaktadır.

ELEKTRON DEMETİ (Fr. Faisceau électronique), bir elektron kaynağından elde edilen elektronların statik veya manyetik etkiler altında bir araya toplanmalarından meydana gelen demete verilen ad. Bu demeti, yine elektrik veya manyetik alanlar etkisiyle istediğimiz şekilde saptırmamız mümkündür. Bu işten en çok katot ışınlı tüplerle bazı özel tüplerde faydalanılır. Katot ışınlı tüplerde katottan çıkan elektronlar, bir elektro - optik sistemden geçirilerek dar bir demet haline getirilip karşılarındaki flüoresan madde sürülmüş ekran üzerine düşürülür. Böylece ekran üzerinde parlak bir nokta elde edilir. Bu nokta, yatay ve düşey saptırma elemanlarına uygulanan gerilimlerin dalga şekillerine göre saptırılarak bu katot ışınlı tüpten beklenen fonksiyonun görülmesini sağlar.

Kullanılış yerlerine göre E. D., ince bir çubuk veya yassı bir şerit şekillerinde olabilir.

Elektron demetinin hızlandırılması: Herhangi bir E. D. nde bulunan elektronların, hareketleri sırasında hızlandırılmaları için demet karşısındaki bir hedef elektroduna pozitif yüksek gerilim uygulanır. Böylece kuvvetli bir elektrik alanı içinde hareket eden elektronların hızları gittikçe artar. Bu elektronların hareketi, elektron balistiği kanunlarına göre belirtilebilir; ancak hızın yükselerek ışık hızına yaklaşması halinde denklemlerde elektron kütlesini izafiyet(relativité) teorisine göre hesaplamak gerekir.

Elektron demetinin odaklanması: Katottan çıkan elektronlar her yönde hareket edebilir. Bunların bir doğ-

rultuda hareket ederek belli bir hedefin üzerine düşmelerini sağlamak için, bu hedef elektroduna pozitif bir yüksek gerilim uygulanır. Böylece bütün elektronların bu pozitif levhaya doğru hareketi sağlanmış olur. Ancak, aynı yönde giden bütün elektronlar, aralarındaki elektrostatik etkiden dolayı birbirlerinden uzaklaşmak ister; bu da demetin dağılmasına yol açar. Bu yüzden bir E. D. nin odaklanması gerekir. E. D., yolu üzerinde bulunan elektrostatik ve elektromanyetik alanlardan geçirilerek odaklanır ve bu alanlar uygun şiddette ayarlanarak odaklanmanın tam ekran üzerinde olması sağlanır.

Elektron demetinin saptırılması: Elektronlar negatif yüklü parçacıklar olduğuna göre bunların boşlukta (katot ışınlı tüpte) hareketi, bir iletken içindeki elektrik akımı gibi düşünülebilir. O halde, boşlukta bir demet şeklinde hareket eden elektronlar, bir elektrostatik veya elektromanyetik alan etkisiyle yollarından saptırılabilir. Demek ki bir doğrultuda hareket eden bir E. D. nin hareket doğrultusu, isteğe göre değiştirilebilir. Burada aranan şartlar, demetin sapmasının, saptırma alan şiddetiyle orantılı olması ve demetin saparken hareket doğrultusuna dik bir düzlemle ara kesitinin değişmemesidir. Bu şartlar pratikte yüzde yüz sağlanamaz; çünkü saptırma alanlarının sınırları tam anlamiyle belirtilemez ve ayrıca saptırma alanlarının odaklamaya da etkisi vardır.

Elektron demeti yayılması (Propagation): Belli bir enerjisi (eV) olan elektronların, bu enerjiye karşılık olan bir hızı bulunacağından, bu elektronlardan meydana gelmiş bir demetin de Broglie denklemi ile belirtilen bir karakteristik dalga uzunluğu bulunacaktır.

$$\gamma = \frac{h}{m\pi}$$

Burada: h = planck değişmez (sabit) i

m = elektronun kütlesi

π = elektronun hızı

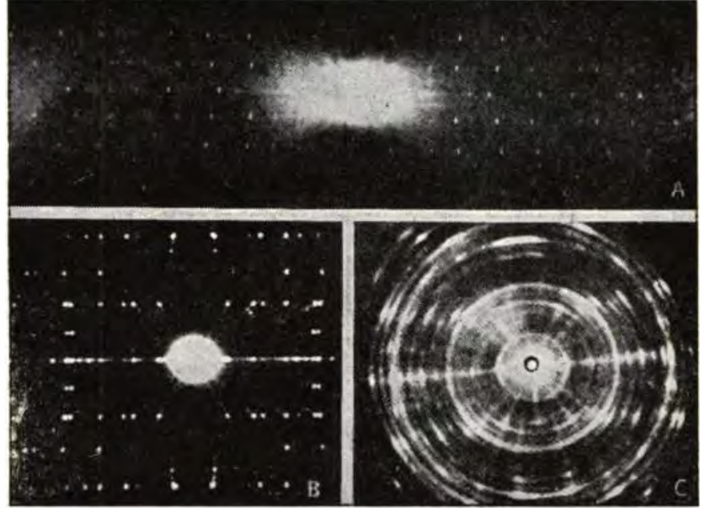
Böyle bir demetin meydana getireceği dalga boyu çok kısa olup boşlukta, elektrik ve manyetik alanların bulunmaması halinde yayılma, pratik olarak lineerdir. — F. Z.

ELEKTRON DİFRAKSİYONU (Fiz.): bk. ELEKTRON KIRINIMI.

ELEKTRON İLETİMİ (Fr. Conduction électronique): Katı cisimlerde, meselâ metallerde ve yarı-iletkenlerde elektrik veya termal iletkenliğin ortaya çıkmasında elektron birinci derecede rol oynar. Elektronlar, elektrik alanı etkisinde ve iletkenlik ortamında serbestçe hareket ederek E. İ. meydana getirir.

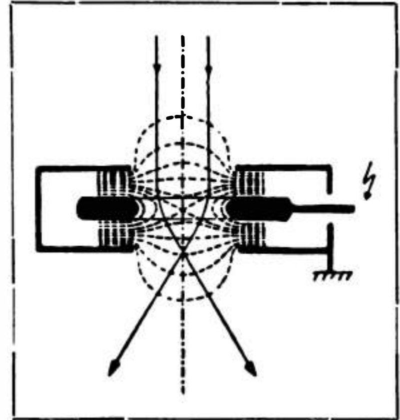
ELEKTRON İLETKENLİĞİ (Fr. Conductibilité électronique), elektronların hareketiyle meydana gelen iletkenlik hali. Öteki yük taşıyıcıların (delikler ve iyonlar) iletkenliğinden farklı karakterdedir. Pek seyrek olarak elektronlar ve delikler tarafından meydana getirilen iletkenliğe de E. İ. denilebilir.

ELEKTRON KIRINIMI (Fr. Diffraction électron) elektronların maddeden geçmesinde meydana gelen bir kırınım olayı. E. K., görünen ışığın ve X ışınlarının kırınımına benzer. E. K. olayı. elektronlara bağlı dalgaların varlığına bir delildir ve bu dalgalara da Broglie (b. bk.) dalgaları adı yerilir. Kristal veya ince madenî yapraklardan geçince elektronların kırınımı, kristal yaprakların incelenmesinde kullanılan bir metot olur.

ELEKTRON KIRINIMI
Kristallerde elektron kırınımı: A. Sezyum nitrat (C_5NO_3) kristali, B. Hidrate sodyum fosfat ($Na_3PO_4 + 12H_2O$) kristali, C. Aynı kristal ısıtılarak kristal suyu çıkarıldıktan sonra

ELEKTRON MERCEĞİ (Fr. Lentille électronique), bir optik mercek gibi, bir elektron demetini odaklamak için kullanılan bir elektrik ve magnetik alanlar sistemi. E. M., elektron-mikroskopta ve televizyonda kullanılır.

ELEKTRON MERCEĞİ

ELEKTRON MUSİKİSİ (Fr. Musique électronique), elektron titreşimleri kullanılarak bestelenen musiki. Elektron tüpleri (bk. DİYOT) nden yararlanılarak üretilen titreşimler, bestecinin isteğine uygun yükseklik, süre ve şiddette üst üste ve yan yana kaydedilir, stüdyoda böylece gerçekleştirilen beste hoparlör aracılığı ile dinleyiciye sunulur. Fizik ile teknolojinin sağladığı en yeni bilgi ve gereçlerden musiki alanında yararlanmak üzere deneylere girişen deneysel musikiler (musiques expérimentales) den biri sayılan E. M., gene deneysel musikilerden biri olan ve stüdyoda magnetik şerit ve elektroakustik plaklara kaydedilerek gerçekleştirilen musique concrète (bk. SOMUT MUSİKİ) ten yalnız ham maddesi yönünden ayrılır. Gündelik hayattan

aldığı ses ve gürültüleri işleyen somut musikiye karşılık E. M. stüdyodaki titreşim üreteçlerinden alınan ve niteliklerine göre dört kümeye ayrılan sesleri kullanır: a. Titreşimleri yalın bir sinüs eğrisi gösteren sinüs sesleri, b. Tıpkı bütün renkleri içinde saklayan gün ışığı gibi bütün şarıltı renklerini kapsayan ak şarıltı (Alm. weisses Rauschen), c. Ak şarıltıdan ara süzgeçler yardımiyle süzülen çeşitli renkli şarıltılar (Alm. farbiges Rauschen), d. Ak şarıltının saniyenin çok ufak bir bölümü kadar süren ve tepi (Alm. Impuls) veya çat (Alm. Knack) denen parçası.

E. M. üzerine çalışmalar Eimert'in II. Dünya Harbinden sonra Köln'de Kuzeybatı Alman Radyosu (NWDR) hesabına kurduğu stüdyoda başlamış, ilk örnekleri 1951 de Werner Meyer - Eppler halka sunmuştur. E. M. ne geleneksel çalgılardan elde edilen sesleri veya nitelikleri stüdyoda değiştirilmiş insan sesini katma yolunda ilk adımları Luciano Berio atmıştır. Bugün Köln'dekinden başka Darmstadt, Viyana, Milano, Roma, Tokyo, New York, Delft ve Hilversum'da E. M. stüdyoları bulunmakta, Henk Badings (doğ. 1907), Luciano Berio (doğ. 1925), Karl Birger Blomdahl (doğ. 1916), Pierre Boulez (doğ. 1925), John Cage (doğ. 1912), Herbert Eimert, Hermann Heiss (doğ. 1897), Giselher Klebe (doğ. 1925), Gottfried Michael König (doğ. 1926), Ernst Křenek (doğ. 1900), Otto Luening (doğ. 1900), Bruno Maderna (b. bk.), Olivier Messiaen (b. bk.), Bodo Nilsson (doğ. 1937) ve Karlheinz Stockhausen (b. bk.) E. M. bestelemektedirler. Bk DENEYSEL MUSİKİ. — G. O.

ELEKTRON OPTİĞİ (Fr. Optique électronique), elektrostatik ve magnetik merceklerle (bk. ELEKTRON MERCEĞİ) bu merceklerin uygulamalarını inceleyen optiğin bir dalı. Uzak sahneleri elektronik yoldan tekrar hasıl etmek için kullanılan *televizyon*, çok yüksek büyütmeler elde edilmesinde kullanılan *elektron - mikroskop*, büyük hızlı elektronların elde edilmesinde kullanılan *elektron topları* bu bilim dalının konusu içine girer.

ELEKTRON TEORİSİ (Fr. Théorie électronique): bk. ELEKTRON.

ELEKTRON TOPU (Fr. Canon électronique), bir katot ışınları tüpünde veya bir elektron - mikroskopta elektron kaynağı. E. T., elektronları yayınlayan bir katot, içerisinden elektron demetinin geçtiği bir anot ve bir veya birçok odaklama ve kontrol elektrotlarından ibarettir.

ELEKTRON YAKALANMASI (Fr. Capture d'électron): 1. Bir atom veya bir molekül tarafından serbest bir elektron yakalanınca bir negatif iyonun teşekkül etmesi. 2. Bir atom çekirdeğinin yörünge elektronlarından birisini yakalaması ile olan bir radyoaktif değişme. Bu cins radyoaktif değişmede çekirdeğin kütle sayısı değişmez kalır ve atom numarası bir artar. Elektron yakalanması daha çok atomun K veya L yörüngelerinden elektron alımı ile meydana gelmektedir. Bu hallere karşılık olmak üzere *K - elektron yakalanması* veya *L - elektron yakalanması* terimleri çok kullanılır.

ELEKTRON YOĞUNLUĞU (Fr. Densité électronique), bir birim hacimdeki elektronların sayısına verilen ad.

ELEKTRONARKOZ (Fr. Électronarcose, Yun. *elektron*, elektrik; *narke*, uyuşukluk; *osis*, durum) [Tıp], ruh hastalıklarında, elektroşok (b. bk.) la yapılan tedaviyi andıran, fakat daha zayıf gerilimli bir akımla ve daha uzun bir süre ile yapılan tedavi. E., elektroşokun meydana getirdiği çırpınmalara yol açmadığı gibi, sadece birkaç dakikalık bir uyku verir.

ELEKTRONİK (Fr. Électronique, İng. Electronics), elektron gereçlerle ilgilenen, bu gereçleri yapma ve kullanma tekniğine dayanan bilim kolu. Elektron gereçler elektrik akımının esasını elektronların meydana getirdiği ve bu elektronların boşluk, gaz veya yarı iletkenlerden geçtiği diyod, triyod ve çok elektrotlu tüpler, transistor, fotosel, katot ışınlı tüp v. b. gibi gereçlerdir. Her ne kadar metallerden geçen elektrik akımı da elektron hareketi ise de, bu akım metalin uçları arasındaki gerilim ile lineer (çizgisel) bir şekilde orantılıdır. Böyle bir özellik elektron gereçleri çok az ilgilendirir.

Elektronik kelimesi, elektrik devrelerin genellikle elektron gereçlerin teşkil ettiği cihazları elektromekanik gibi diğer cihazlardan ayırdetmek için kullanılır. Günlük hayatta, endüstride, ilmî araştırmalarda ve özel sahalarda geniş şekilde faydalanılan E. en çok haber alma, ölçme ve kontrol tekniğinde kullanılır.

1. Elektroniğin tarihçesi: Bugün yaşadığımız radyo ve televizyon devrinde elektron tüpler geniş yığınlar tarafından biliniyorsa da, XX. yüzyılın başlarında, bildiğimiz elektron gereçler henüz mevcut değildi. Elektron'un kütlesi ve negatif elektrik yükü olan çok küçük bir tanecik oluşu ise henüz tespit edilmişti.

En hafif atomdan daha hafif bir taneciğin mevcut olma ihtimali J. W. Hittorf'un 1868 de bulduğu katot ışınları üzerine yapılan çalışmalar sonunda belirdi. Bu ışınların ışık gibi dalga özelliği veya tanecik özelliği gösterdikleri üzerinde görüş ayrılığı vardı. Fakat 1897 sıralarında J. J. Thomson'ın çalışması ve ondan sonraki deneysel çalışmalar bu ışınların tanecik özelliği gösterdiğini ispatladı. Sonraları elektron adı verilen bu ışınların elektrik yük kütle oranının sabit olduğu da deneysel olarak tespit edildi. R. A. Millikan ve öğrencileri 1910 dan sonra yaptıkları çalışmalar sonunda evrensel bir sabite olan elektron yükünü ölçmeyi başardılar.

1873 te J. C. Maxwell meşhur elektromagnetizma kuralları ile elektrik ve magnetik kuvvetlerden meydana gelen elektromagnetik dalgaların varlığını ve bu dalgaların yayılma hızının sabit olduğunu matematik yolu ile ispat etti. Bu dalgaların varlığının deney yolu ile ispatı ancak 1885 - 1889 yılları arasında H. R. Hertz tarafından yapılan çalışmalar sonunda mümkün oldu. W. H. Röntgen 1895 te kendi adını taşıyan ışınları buldu ve tabiatını kesinlikle izah edemediği bu ışınları X ışınları olarak adlandırdı.

Elektron tüplerin gelişmesi, termoelektrik ve fotoelektrik üzerinde yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Termoelektrik bilgisi F. Guthrie ile başlar. Guthrie 1873 de ısıtılmış bir metal küreye yaklaştırılmış bir elektroskopun deşarj olduğunu gördü. 1880 sıralarında J. Elster ve H. Geitel grupu ile T. Edison, birbirlerinden habersiz olarak yaptıkları çalışmalarla elektrik akımının havası boşaltılmış bir kap içinde kızgın bir telden soğuk bir metal parçasına doğru aktığını buldular. Sanki kızgın telden negatif elektrik tanecikleri yayınlıyordu. H. R. Hertz elektromagnetik dalgalar üzerinde çalışırken 1887 de fotoelektrik olayını buldu. W. Hallwachs 1888 de ve A. G. Stoletov 1890 da fotoelektrik olayının da negatif elektrik tanecikleri emisyonu olduğunu deney yolu ile ispatladılar. 1897 de J. J. Thomson'ın yukarıdaki deneylerdeki taneciklerin esasen sabit kütle ve sabit elektrik yüklü elektronlar olduğunu ispatlamasıdır ki sonraları elektron tüpler için kullanılan temel prensipler anlaşılmaya başlandı. O. W. Richardson 1900 den sonra sıcak

cisimlerden elektrik emisyonu, başka bir adla termoelektrik olayı üzerine önemli çalışmalar yaptı ve bu konuya termoiyonik adını verdi. G. Marconi 1896 - 1897 de telsiz telgrafı yaptı ve Morse işaretini karada 6 km, denizde ise 14 km kadar uzaklıklara gönderebildi. Marconi'nin asıl başarısı 1901 de oldu. Devrin matematikçilerinin yerin küresel oluşundan dolayı elektrik dalgalarla haberleşmenin 150 - 300 km den daha büyük uzaklıklar için mümkün olmayacağında ısrar etmelerine rağmen, Marconi Morse işaretini Atlas Okyanusunun ötesine geçirmeye muvaffak oldu. V. Poulsen 1903 te telsiz telgrafta kullanılan frekansların devamlı osilasyonlarını elde ederek radyo tekniğinin büyük problemlerinden birini çözmüş oldu.

Edison'ın deneylerinden esin alan J. A. Fleming, 1904 te elektron gereçlerin prototipi olan ve kendi adı ile anılan diyodu yaptı. Bu diyod vasıtası ile alıcılarla alınan ve alternatif akım halinde olan sinyalleri doğru akıma çevirip okumak mümkün oldu. Lee De Forest 1906 da diyodun iki elektrodu (anot ve katot) arasına ıskara şeklinde bir üçüncü elektrot koyarak ilk amplifikatörü yaptı. Termoiyonik tüp sahasında en büyük gelişme olan ve sonraları triyod adını alan bu amplifikatöre De Forest *audion* adını taktı.

Triyodun icadından sonra radyo tekniği gelişmeye başladı. Birkaç yıl içinde zayıf radyo sinyallerin amplifiye edilmesi ve büyük uzaklıklarda telefon haberleşmesi için amplifikatör devrelerin kurulması mümkün oldu. 1910 - 1915 yılları arasında geri besleme tekniğinden yararlanılarak termoiyonik tüplerle osilasyon yapıldı ve bir bataryadan alınan doğru güç yüksek frekansta alternatif güce çevrildi. Bu, yüksek radyo frekansı tekniğinin gelişmesine yol açtı.

K. F. Braun tarafından 1897 de yapılan ilk katot osilograf sonraları elektron tüplerin de gelişmesi ile televizyon ve radarın yapılmasını mümkün kıldı. A. Einstein'ın 1905 te ispatladığı fotoelektrik kuralı önemli olmasına rağmen foto tüplerdeki gelişmeler termoiyonik tüplerdeki gelişmelerle kıyaslanamayacak derecede sönük kaldı. Foto tüpler ancak uzun yıllardan sonra önem kazandı.

Termoiyonik tüpler teknolojisindeki büyük gelişme radyo yayınının başladığı 1922 yıllarına rastlar. 1930 u izleyen yıllarda dört ve beş elektrotlu (tetrod ve pentod) tüpler yapıldı. 30 MHz den daha yüksek frekanslarda çalışabilecek tüplerin geliştirilmesi ile televizyon ve radarın tatbik safhasına girmesi mümkün oldu (1 MHz = saniyede bir milyon salınım).

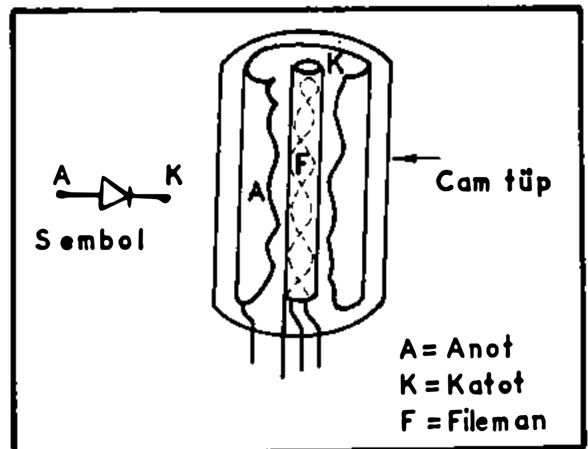
Bu sıralarda katot osilograf geniş bir şekilde kullanılıyordu. 1920 - 1940 yılları arasında foto tüpler sesli sinema ve televizyon için geliştirildi. Bundan böyle elektronik ilmi büyük önem kazanmıştı. II Dünya Harbi radarın hızla gelişmesine sebep oldu. Radar için lüzumlu olan ultra yüksek frekanslar (dalga boyu 10 - 100 cm) için özel triyodlar ve süper yüksek frekanslar (dalga boyu 1 - 10 cm) için de klistron ve magnetronlar yapıldı.

Elektron gereçlerin ilk günlerinden beri yarı iletkenler olarak adlandırılan bazı kristallerin diyod olarak kullanıldıklarında lineer olmayan bir özellik gösterdikleri öteden beri biliniyordu. 1948 de J. Bardeen ve W. Brattain, yarı iletken germanyum kristaline üç elektrot takarak transistoru icat ettiler. W Shockley yarı iletkenler E. i üzerindeki çalışmasiyle bu alanda önderlik yaptı. E. te yeni bir çağ açan transistor, termoiyonik tüplerin vasıflarını taşımakla beraber küçük boyda ve hafıf olması, az güç sarf etmesi ve özellikle yüksek vibrasyon ve anî sarsıntılara karşı çok daha mukavemetli ve güvenilir olması ile termoiyonik tüplere tercih edildi. İcadından birkaç yıl sonra transistor çeşitli haberleşme sistemlerinde, radyo ve televizyon alıcılarında, yüksek frekans amplifikatörlerde, E. hesap makinaları ve kontrol sistemlerinde kullanıldı. Roket kontrol sistemleri ve uydularda geniş ölçüde uygulama sahası bulan yarı iletkenler, E. devrelerin küçülmesini (minyatürleşmesini) gerçekleştirdiklerinden, büyük E. hesap makinaları ve telefon santralları gibi geniş yer kaplayan sistemlerin büyük ölçüde küçülmeleri mümkün olmuştur.

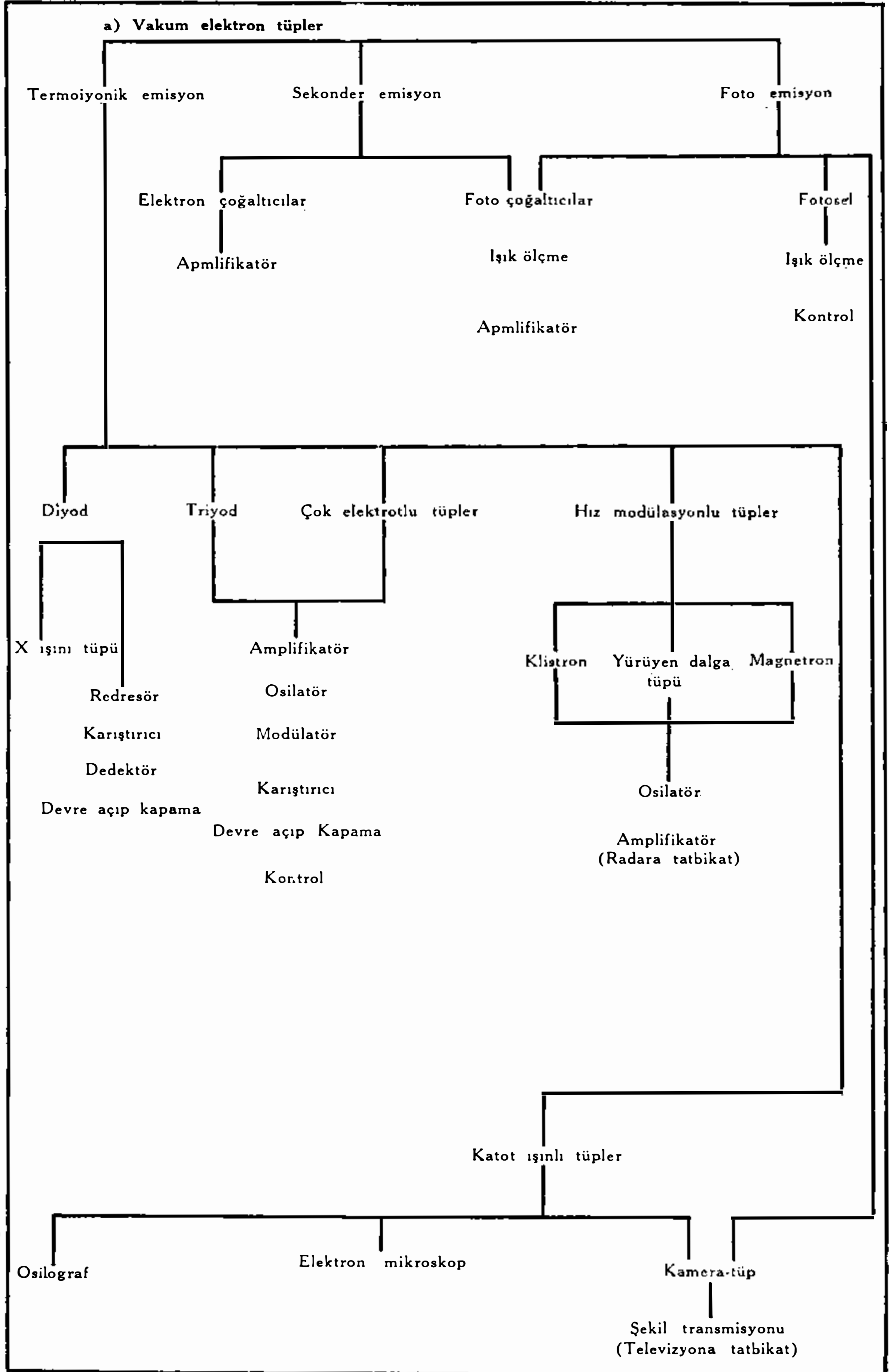
2. *Elektron gereçler ve özellikleri*: Elektrik akımı elektron hareketine ihtiyaç gösterir. Elektronları yayma (emisyon) şekillerine göre elektron gereçler farklı gruplara ayrılabilir. Yarıgeçirgenlerde elektronlar normal ısıda serbest halde mevcuttur. Vakum (havası boşaltılmış) tüplerde elektron katottan boşluğa girer. Elektronların katottan yayılması katoda enerji vermekle mümkündür. Isı yolu ile elektron yayma (termoiyonik emisyon) da bu enerji katodu ısıtmakla verilir. Işık yolu ile elektron yayma (foto emisyon)da enerji radyasyon yolu ile verilir. Diğer taraftan elektronları katottan ayırmak katodu başka süratli elektron veya iyonlarla bombardıman etmekle de mümkündür. Buna sekonder (ikincil) emisyon denir. Gazlarda akımı meydana getirecek elektronları sağlayabilmek için gazı radyasyon veya hızlı taneciklerin etkisi altında iyonlaştırmak gerekir. Aşağıdaki tablolarda pek çok olan elektron gereçlerden bazıları ve kullanma alanları, vakum elektron tüpler, gazlı elektron tüpler ve yarıiletkenler olmak üzere üç grupta toplanmıştır.

Diyod: Elektrik akımını sadece bir yönde geçiren iki terminalli devre elemanıdır. Genellikle alternatif akımı doğru akıma çevirici (redresör), haberleşme sahasında karıştırıcı ve dedektör olarak ve mekanik devre elemanların hiçbir zaman erişemeyeceği bir süratle devre açıp kapamada kullanılır. Sembolik olarak okla gösterilir ve okun yönü diyoddan geçen akım yönünü belirtir.

Diyod çeşitli şekillerde yapılabilir. Termoiyonik diyod havası boşaltılmış bir cam tüp içinde elektron yayan ısıtılmış bir katot ve soğuk bir anottan teşekkül eder. Anodun gerilimi katoda göre pozitif yapıldığı zaman katottan anoda elektron akar. (Elektrik akımı yönü elektron akımının tersidir.) Anodun katoda göre negatif gerilimde olması

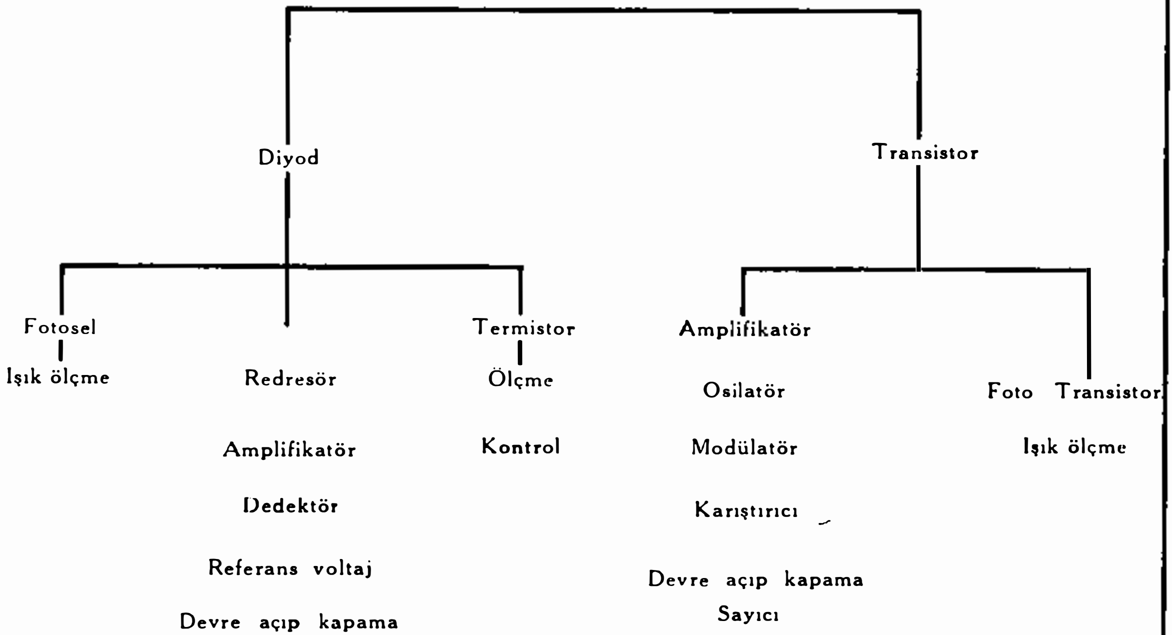
Şekil: 1
Termoiyonik diyod şeması

a) Vakum elektron tüpler
Termoiyonik emisyon
Sekonder emisyon
Foto emisyon
Elektron çoğaltıcılar
Apmlifikatör
Foto çoğaltıcılar
Işık ölçme
Apmlifikatör
Fotosel
Işık ölçme
Kontrol
Diyod
Triyod
Çok elektrotlu tüpler
Hız modülasyonlu tüpler
X ışını tüpü
Redresör
Karıştırıcı
Dedektör
Devre açıp kapama
Amplifikatör
Osilatör
Modülatör
Karıştırıcı
Devre açıp Kapama
Kontrol
Klistron
Yürüyen dalga tüpü
Magnetron
Osilatör
Amplifikatör (Radara tatbikat)
Katot ışınlı tüpler
Osilograf
Elektron mikroskop
Kamera-tüp
Şekil transmisyonu (Televizyona tatbikat)

b) Gazlı elektron tüpler

- Termoiyonik emisyon
  - Diyod
    - Redresör
  - Triyod, Tetrod
    - Redresör
    - Devre açıp kapama
    - Sayıcı
    - Kontrol
- Foto emisyon
  - Fotosel
    - Işık ölçme
    - Kontrol
- Soğuk katot
  - Diyod, Triyod, Çok elektrotlu tüpler
    - Stabilizatör
    - Radyasyon ölçme
    - Devre açıp kapama
    - Sayıcı
- Civa katot
  - Redresör

c) Yarı iletkenler

halinde ise soğuk anot elektron yayamayacağından akım geçmez. Şekil 1 de termoiyonik diyodun şeması verilmiştir. Nikel katot daha iyi elektron yayabilmesi için baryum ve stronsyum oksit karışımı ile kaplanmıştır. Katot, tungsten telden yapılmış filemandan elektrik akımı geçirmek suretiyle endirekt olarak ısıtılır. Katoda yakın metal bir plaka anot işini görür. Çok yüksek gerilimlerde redresör olarak çalışan diyodlarda akım geçirilerek ısıtılan tungsten tel doğrudan doğruya katot olarak kullanılır (direkt ısıtma).

Bir geçirgen içinde serbest elektronlar mevcuttur. Geçirgenin yüzeyindeki elektriksel saha bu elektronların dışarı çıkmasına engel olur. Normal ısıda elektronların hızı düşük olduğundan elektriksel sahayı geçemezler. Isıtıldıkları zaman hızları artan elektronlar nihayet yüksek ısı derecelerinde yüzeyden kaçmaya muvaffak olurlar. İşte diyod akımını meydana getiren, boşluğa kaçabilen bu serbest elektronlardır. Saf metallerin elektron yayabilmeleri için akkor haline gelinceye kadar ısıtılmaları gerekir. Baryum ve stronsyum oksit karışımı ise yüzeyde daha zayıf bir elektriksel sahaya malik olduğundan elektron verebilmesi için kızıl oluncaya kadar ısıtılması yeterlidir. Bunun içindir ki diyodların katotları ekseriyetle yukarıdaki madde ile kaplıdır. Katot sıcaklık derecesi ile saniyede -diği elektron sayısı arasındaki bağıntı Richardson tarafından

$$J_s = A T^2 e^{-\frac{b}{T}} \qquad (1)$$

olarak verilmiştir.

Denklem (1) de: J_s = birim alana düşen akım; T = katot mutlak sıcaklık derecesi; A ve b ise sabit terimlerdir.

Diyodun anot gerilimi (V_A) sabit kalmak şartı ile anot akımının (I_A) katot sıcaklık derecesi (T) ile değişimi şekil 2 a da gösterilmiştir. Diğer taraftan sekil 2 b, T sabit kalmak şartı ile I_A nın V_A ile değişimini göstermektedir. Akımın V_A nın küçük bir negatıf değerinden itibaren akmaya başlaması, katottan kopan bazı elektronların anottaki o küçük negatif gerilimin itme kuvvetine karşı koyacak derecede yüksek enerji sahibi olmaları ve anoda varabilmelerinden ötürüdür. Akımın düşük değerleri için akım (I_A) gerilim (V_A) arasındaki bağıntı

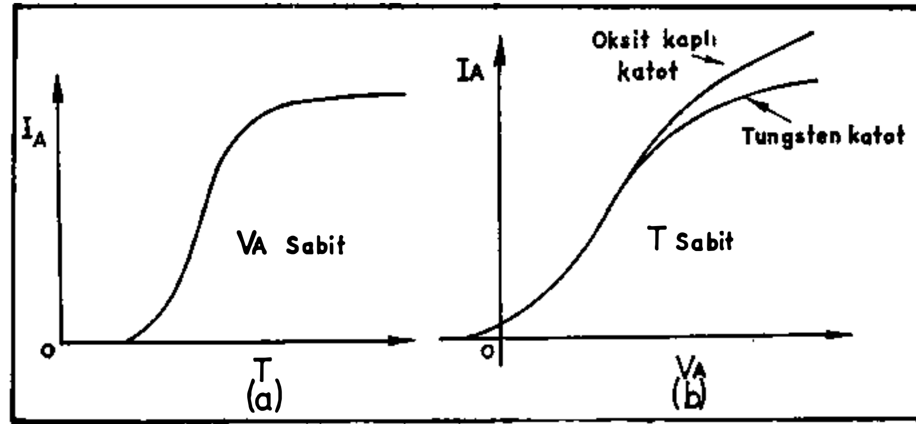
$$I_A = I_o \, e^{\frac{eV_A}{kT}} \qquad (2)$$

şeklinde yazılabilir.

$I_o = I_A$ nın $V_A = 0$ için değeri; $e = 1{,}6 \times 10^{-19}$ coulomb (elektronik yük); $k = 1{,}38 \times 10^{-23}$ joule/T (Boltzmann sabitesi); T = katot mutlak sıcaklık derecesi. Diyodun dinamik rezistansı r_a aşağıdaki formülle verilmiştir:

$$\frac{1}{r_a} = \frac{\delta I_A}{\delta V_A} \qquad (3)$$

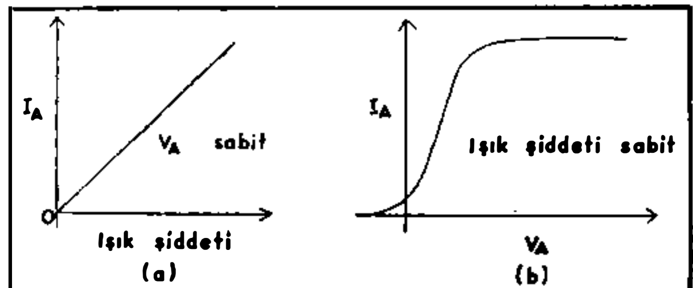
V_A nın pozitif değerleri için r_a küçük (100 - 1 000 Ohm), V_A nın negatif değerleri için ise r_a çok büyüktür ($r_a > 100 \times 10^6$ Ohm). Diyodun redresör ve devre açıp kapama elemanı olarak kullanılabilmesi bu özelliğinden ileri gelir.

Şekil: 2
Termoiyonik dıyod karakteristiği

Fotoelektrik diyodda elektron emisyonu katot üzerine düşen radyasyon miktarı ile kontrol edilir. Anot gerilimi sabit tutulduğunda akım ışık şiddeti ile lineer olarak artar (Şekil 3 a). Işık şiddetinin sabit tutulması halinde ise akım, ilk ve anî yükselişten sonra, gerilime bağlı olmaksızın sabit bir değer taşır.

Silisyum ve germanyum gibi yarıiletken kristallerin özelliğinden yararlanılarak kristal diyod yapılır. Bu cins diyodları iki sınıfa ayırmak mümkündür. Bunlardan nokta temaslı diyodda metal bir tel silisyum veya germanyum kristal parçası ile temas yapar. Metal (anot) in kristale göre pozitif bir gerilimde olması halinde diyodun akıma karşı direnci düşüktür. Bir yarıiletken kristal, akımı meydana getiren serbest yüklerin negatif yüklü elektronlar veya pozitif yüklü delikler olmalarına göre N veya P tiptendir. Bir kristali kısmen P tipi ve kısmen N tipi yapmakla yüzey temaslı diyod meydana gelir. Kristal diyod karakteristikleri şekil 4 te gösterilmiştir. Yüzey temaslı diyod için akım gerilim bağıntısı aşağıda verilmiştir:

Şekil: 3
Fotoelektrik diyod karakteristiği

$$I_A = I_s \left(e^{\frac{eV_A}{kT}} - 1 \right) \qquad (4)$$

I_s = Negatif yöndeki satürasyon (doyma) akımının mutlak değeri. Diğer terimler denklem (2) de izah edilmiştir. Kristal diyodların dinamik rezistansları $V_A > 0$ için 0,1 —250 Ohm ve $V_A < 0$ için 25×10^3 —10^6 Ohm arasındadır. Küçük değerler güç redresörleri, büyük değerler ise devre açıp kapamada kullanılır.

Triyod: Termoiyonik triyod, termoiyonik diyodun iki elektrodu arasına ıskara şeklinde bir üçüncü elektrot (kumanda ıskara) koymakla meydana gelir. Bu tüp ıskara devresine tatbik edilen düşük güçlü sinyallerle anot devresinde daha büyük güçleri kontrol edebilmekte ve kazanç sağlamaktadır. Bu özelliği görebilmek ve kazancı basit bir şekilde hesaplayabilmek için elektrotların akım gerilim eğrileri ni çizmek uygun olur. Bu münasebetle ıskara ve anot akımları (I_G ve I_A) ıskara - katot ve anot - katot gerilimleri (V_G ve V_A) nin birer fonksiyonu olarak gösterilebilir.

$$I_G = f_1 (V_G, V_A) \qquad (5\ a)$$
$$I_A = f_2 (V_G, V_A) \qquad (5\ b)$$

Genellikle V_G negatif olduğundan ıskara elektron çekmez ve I_G sıfır olur. O halde sadece denklem (5 b) ile gösterilen fonksiyonun grafiğini çizmek yeterlidir. Bu çizimde ya V_G nin belirli değerleri için I_A nın V_A ile değişimi gösterilir (anot karakteristiği) ya da V_A nın belirli değerleri için I_A nın V_G ile değişimi gösterilir (ıskara karakteristiği). Bu karakteristiklerin her ikisi de aynı bilgiyi verir ve birinden faydalanarak diğerini çizmek mümkündür. Şekil 5 te bir triyod devresi ve anot karakteristiği gösterilmiştir. Şekil 5 b deki her eğri için 5 a daki devrede V_G ye sabit bir değer (O, V_{G1}, V_{G2} v. b.) verilmiş ve I_A nın V_A ile değişimi ölçülmüştür Triyod için aşağıdaki önemli parametreler tarif edilebilir ve bu parametrelerin değerleri anot karakteristiğinden çizim yolu ile bulunabilir.

Iskara gerilimi sabit kalmak şartiyle anot karakteristiğinin herhangi bir noktasındaki eğim o noktadaki anot iletkenliğini verir (g_a).

$$g_a = \frac{1}{r_a} = \frac{\delta I_A}{\delta V_A} \Big|_{V_G \text{ sabit}} \qquad (6\ a)$$

r_a = anot rezistansı

Anot gerilimi sabit kalmak şartiyle bir noktadaki anot akımının ıskara gerilimi ile değişme oranı transkondüktansı verir (g_m).

$$g_m = \frac{\delta I_A}{\delta V_G} \Big|_{V_A \text{ sabit}} \qquad (6\ b)$$

Nihayet anot akımı sabit kalmak şartiyle anot geriliminin ıskara gerilimi ile değişme oranı amplifikasyon katsayısını verir (μ).

$$\mu = - \frac{\delta V_A}{\delta V_G} \Big|_{I_A \text{ sabit}} \qquad (6\ c)$$

Denklem (6 c) de V_A ve V_G zıt yönde değiştiklerinden (—) işareti kullanılmıştır. r_a, g_m ve μ tarifinden anlaşıldığı gibi $\mu = g_m \cdot r_a$ dır.

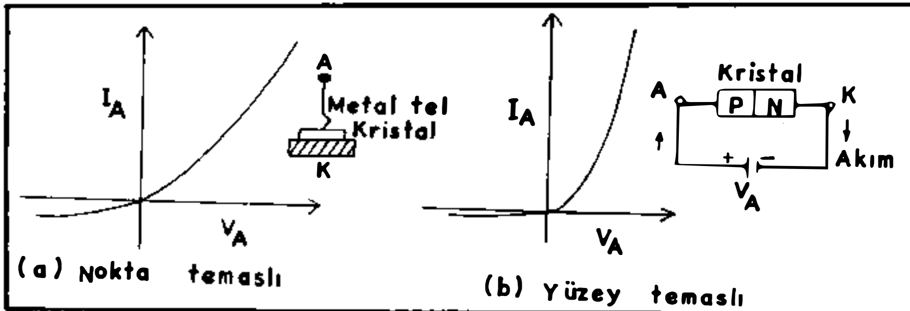
Şekil 6 a da triyodun anot devresine bir yük (R) ve ıskara devresine bir sinyal jeneratörü (V_s) koymakla bir amplifikatör devresi elde edilmiştir. Şekil 6 a dan $V_A = E_2 - I_A R$ yazılabilir. Bu denklem anot karakteristiğinin I_A eksenini $\frac{E_2}{R}$ ve V_A eksenini E_2 de kesen bir doğrudur (yük doğrusu). Şekil 6 b de yük doğrusunun $V_G = -E_1$ eğrisini kestiği Q noktası çalışma noktasıdır. Iskaraya sinyal tatbik etmekle akım ve gerilimlerde meydana gelecek değişiklikler Q noktasından başlamak üzere yük doğrusu üzerinde hareket etmek mecburiyetindedir. Sinyal $V_s = O$ olduğu zaman ıskara gerilimi $-E_1$, anot gerilimi V_{A1} dir (Q noktası). Sinyal $V_s = \Delta V_g$ olduğu zaman ıskara gerilimi $-E_1 + \Delta V_g$, anot gerilimi V_{A2} olur (P noktası). Böylelikle ıskara geriliminde ΔV_g lik bir değişiklik anot geriliminde $V_{A1} - V_{A2} = \Delta V_a$ lık bir değişikliğe sebep olmuştur. Voltaj kazancı A $\frac{\Delta V_A}{\Delta V_g}$ dir. Şekil 6 da seçilen değerlere göre $\Delta V_g = 1$ volt, $\Delta V_A = 26$ volt olduğundan voltaj kazancı 26 dır.

Küçük sinyaller için yapılacak analiz sonunda kazancın aynı zamanda

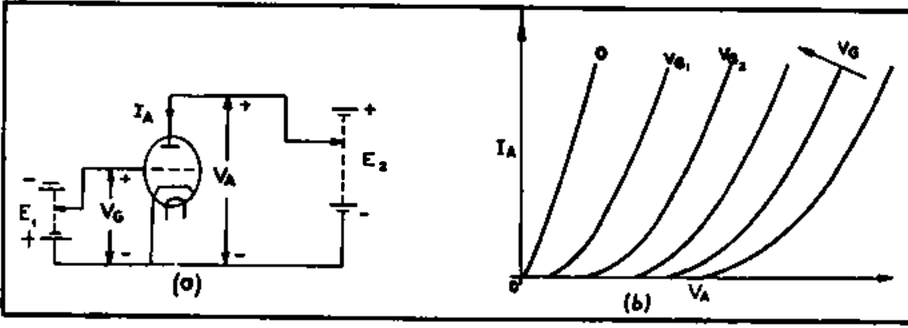
$$A = \frac{\mu R}{R + r_a} = \frac{g_m}{\frac{1}{R} + \frac{1}{r_a}} \qquad (7)$$

olduğu gösterilebilir. Denklem (7) de görülüyor ki μ, A nın erişebileceği en yüksek değerdir ve ancak $R \gg r_a$ için gerçekleşebilir.

Tetrod: Triyod tüpte anot hem elektron akımını toplama hem de akımı kontrol etme görevini görür. Kumanda ıskara ile anot arasına bir dördüncü elektrot (ekran ıskara) koymakla ve bu elektrodun gerilimini pozitif yapmakla katottan akan elektronların kontrolü bu dördüncü elektroda verilebilir. Dört elektrotlu tüpte (tetrod) ekran ıskara tel örgü şeklinde olup elektronların çoğunun anoda geçmesine müsaade eder. Bu dördüncü elektrot ayrıca yüksek frekanslarda anot ve kumanda ıskara arasında ekran görevini görür. Şekil 7 a da tetrod devresi, 7 b de ise kumanda ıskara ve ekran ıskara gerilimleri (V_{G1} ve V_{G2}) sabit kalmak şartiyle anot ve ekran ıskara akımlarının (I_A ve I_{G2}) anot gerilimi (V_A) ile değişimi gösterilmiştir. V_A nın ar-

Şekil: 4
Kristal diyod karakteristikleri

Şekil: 5
a. Triyod devresi, b. Anot karakteristiği

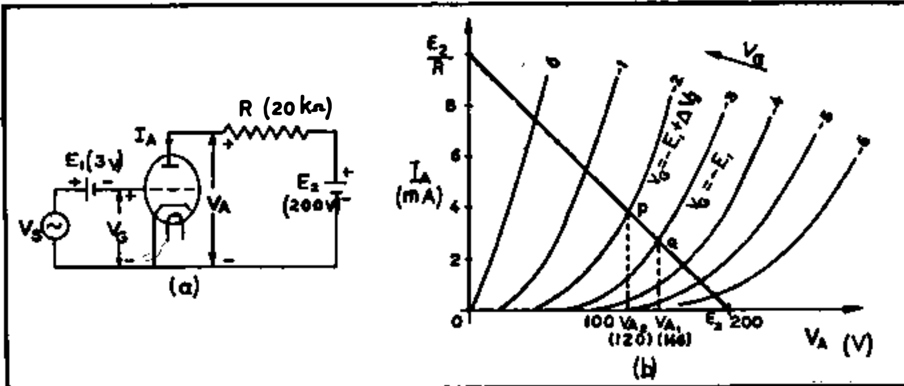
tan değerlerine karşı I_A, BC ile gösterilen bölgede azalmaktadır. Tetrod parametreleri, V_{G2} sabit kalmak şartiyle denklem (6) ile verilmiştir. Bunlardan anot rezistansı r_a şekil 7 b de görüldüğü gibi V_A nın artan değerlerine karşı düşük bir değerle başlar (AB). negatif olur (BC), tekrar pozitif olur (CD) ve nihayet yüksek bir değere varır (DE). Tetrod'un, anot geriliminin belirli değerleri için negatif rezistans özelliği göstermesi önemlidir. Negatif rezistans bir güç kaynağı olarak nitelendirilebilir ve devrenin, herhangi bir dış etkene ihtiyaç kalmadan, kendi kendine osi lasyon yapabilmesini sağlar. Ekran ıskara akımı (I_{G2}) I_A nın aksi bir seyir takip eder ve V_A nın yüksek değerleri için I_A nın % 10 u kadardır. I_A ve I_{G2} nin toplamı olan katot akımı, I_k, sabit bir değer taşır. (V_{G1} negatif olduğu için kumanda ıskara akımı sıfırdır.)

Tetrod karakteristiğinin negatif rezistans özelliği göstermesi (V_A nın çoğalan değerleri için I_A nın azalması) sekonder emisyonla açıklanabilir. Anot gerilimi belli bir değerin üstünde olduğu zaman ($V_A > 5$ V) anoda katottan gelen elektronlar hızla çarparlar ve anottan yeni elektronların kopmasına sebep olurlar (sekonder emisyon). Ekran ıskara olmasaydı anot, pozitif gerilimde olduğu için, kopan elektronları geri çekecekti. Oysa ekran ıskara vardır ve anot gibi pozitif gerilimdedir. Kopan elektronların anoda geri dönmeleri veya ekran ıskaraya varmaları bu iki elektrodun gerilimlerinin mukayesesine bağlıdır. $V_{G2} > V_A$ olduğu takdirde elektronlar ekran ıskaraya varırlar. Bunun sonucu olarak I_A da düşme ve I_{G2} de yükselme olur.

Pentod: Sekonder emisyonun tetrodun anot karakteristiği üzerindeki etkisini kaldırmak, anot ve ekran ıskara arasına bir elektrot (bastırıcı ıskara) koymakla mümkündür. Böylece meydana gelen beş elektrotlu tüpe pentod denir. Bastırıcı ıskara genel ikle katotla aynı gerilimde tutulur ve sekonder emisyon sonunda anottan kopan elektronların ekran ıskaraya geçmelerine engel olur. Sonuç olarak pentod'da tetrod karakteristiğindeki kıvrım ve bunun sonucu olan negatif rezistans meydana gelmez. Elektrot sayısı faz la olan pentod için çeşitli karakteristikler çizmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi V_{G2} ve V_{G3} (bastırıcı ıskara gerilimi) sabit kalmak şartiyle V_{G1} in belirli değerleri için I_A nın V_A ile değişimini gösteren anot karakteristiğidir. Pentod triyoda benzer şekilde amplifikatör olarak kullanılır ve triyodun kazancından daha fazla kazanç sağlar. Denklem (6) ve (7) pentod için de kullanılabilir. Ancak denklem (6) nın pentoda uygulanabilmesi için V_{G2} ve V_{G3} ün sabit tutulmaları gerekir.

Tiratron: İçi gazla doldurulmuş triyod tüp. Genellikle devre açıp kapamada kullanılır. Elektrotlarının şekli ve tertibi yönünden triyoda benzemez. Katot ısıtılmış olmasına rağmen V_A nın düşük değerleri için akım geçmez Ancak V_A yeterli derecede yüksek bir değere getirildiğinde gaz iyonlaşır ve akım anî olarak sıfırdan yüksek bir değere çıkar (deşarj olma). İyonlaşan gazdan geçen akım aynı zamanda ışık verir. Tüpün deşarj olması ıskara gerilimine de bağlıdır. Şekil 8 de (a) ile gösterilen eğrinin üzerinde veya yukarısındaki herhangi bir noktaya tekabül eden V_A ve V_G değerleri için tüp deşarj olur. Bu eğriye bazan kumanda karakteristiği denir. V_A sabit tutularak ve V_G büyük negatif değerlerden küçük değerlere doğru değiştirilerek tüp deşarj durumuna getirilebilir. Deşarj durumuna getirilen tüp bu durumu muhafaza eder ve ıskaranın tüp üzerindeki kontrolu kaybolur. Deşarjı durdurmak ancak V_A yı azaltmakla mümkündür. V_G yi değiştirmek fayda vermez. Şekil 8 de (b) eğrisi deşarjı durdurmak için V_A nın azaltılması lâzım gelen değerleri verir. Tiratronun deşarj durumu kapalı devre, deşarj olmama durumu ise açık devredir.

Transistor: Transistor (kristal triyod) uygun bir şekilde hazırlanmış germanyum veya silisyum kristallerinden yapılır. Bu kristallerden birine cüzî bir miktarda fosfor, arsenik veya antimon katılırsa, kuvantum teorisine göre akımı meydana getirecek serbest elektronlar mevcut olacaklarından kristale N tiptendir denir. Diğer taraftan kristale bor, indiyum veya galliyum katılırsa, akımı meydana getirecek serbest yükler pozitif yüklü delikler olacaklarından kris-

Şekil: 6
a. Triyod amplifikasyon devresi, b. Karakteristiği

tal P tiptendir denir. Kristal diyodda yarı iletken kristalin kısmen P ve kısmen N tipi yapıldığı belirtilmişti. Transistor yapımında ise kristal sandviç gibi iç içe girmiş üç bölüme ayrılır Bu bölümler ya P-N-P ya da N-P-N şeklinde düzenlenir. Böylece meydana gelen üç terminalden ortadakine taban, yandakilere de emetör ve kollektör denir. Transistoru kullanabilmek için kristalın bölümleri arasındaki dengeyi bozmak lâzımdır. Transistorda emetör-taban ve kollektör taban çiftleri birer diyod teşkil eder. Bunlardan emetör-taban diyoduna akım geçirecek yönde (pozitif kutbu P bölümüne gelecek şekilde) bir polarma voltajı tatbik edilirse, diyod akım geçirir. Diğer taraftan kollektör-taban diyoduna akım geçirmeyecek yönde (negatif kutbu P bölümüne gelecek şekilde) bir ikinci polarma voltajı tatbik edilir ve bu diyod tek başına kullanılacak olursa, akım geçirmez. Ancak her iki polarma voltajı beraber tatbık edildiğinde transistor hareketi başlar. Şekil 9 da transistor sembolleri ve polarma voltajları gösterilmiştir. Seçilen akım yönleri gerçekte transistor terminallerinden geçen akım yönleri ile aynıdır. Bir P-N-P transistorda emetör akımı (IE) çok ince olan tabandan geçerek kollektör tarafına varır ve az bir zayiatla kollektör akımı (IC) nı meydana getirir. Birbirine çok yakın olan bu iki akım arasındaki fark, taban akımı (IB) nı verir. N P-N transistor için de benzer bir düşünce tarzı yürütülebilir. Üç terminalden herhangi biri ortak terminal yapılabileceği için transistoru ortak-taban, ortak-emetör veya ortak kollektör olmak üzere üç şekilde kullanmak mümkündür. Bunlardan ilk ikisi amplifikatör devrelerinde kullanılır.

Genel olarak giriş devresine tatbik edilecek bir sinyal sonunda çıkış devresinin akımı i_2 ise ve devreye bir R_2 yükü konmuşsa, çıkış voltajı $v_2 = i_2 R_2$ olur. Giriş devresinin akımı i_1 ve rezistansı R_1 ise giriş voltajı $v_1 = i_1 R_1$ dir ve voltaj kazancı aşağıdaki denklemle verilir:

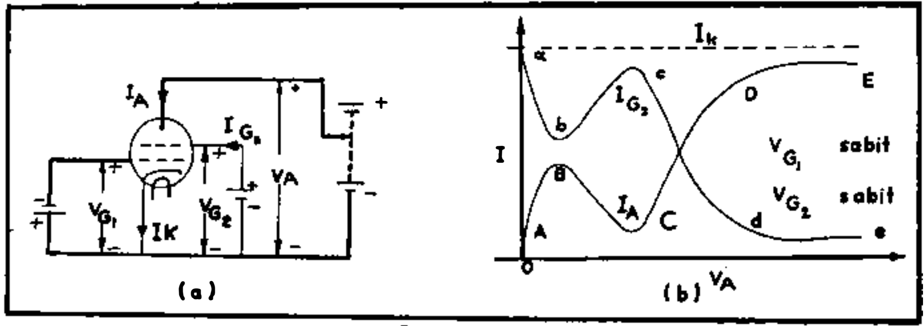
$$A = \frac{v_2}{v_1} = \frac{i_2 R_2}{i_1 R_1} \qquad (8)$$

Akım ve voltaj için kullanılan küçük harfler, bunların polarma değerleri olmayıp sinyal sonucunda meydana gelen küçük değişiklikler olduğunu göstermek içindir. Ortak-taban transistor devresinde emetör giriş ve kollektör çıkış terminalleri olduğundan

$i_2 = i_c$ ve $i_1 = i_e$ dır. $\alpha = \frac{i_c}{i_e}$ transistorun akım kazancını verir ve 0,96 ile 0,99 arasında bir değer taşır. Voltaj kazancı denklem (8) e göre

$$A = \alpha \frac{R_2}{R_1} \cong \frac{R_2}{R_1} \text{ olur.}$$

R_2, R_1 den çok daha büyük seçilerek kazanç yüksek yapılabilir. Ortak emetör devresinde taban giriş ve kollektör çıkış terminalleri olduğundan $i_2 = i_c$ ve $i_1 = i_b$ dir. $\beta = \frac{i_c}{i_b}$

Şekil: 7
a. Tetrod devresi, b. Karakteristiği

transistorun akım kazancını verir ve 20 ile 100 arasında bir değer taşır. Yine denklem (8) e göre kazanç

$$A = \beta \frac{R_2}{R_1} \gg 1 \text{ dır.}$$

O halde, çıkış devresine bir yük konmuş olan transistorun girişine sinyal tatbik edilirse kazanç sağlanabilir. Bir transistorun herhangi bir terminalindeki akım ve gerilim diğer terminallerdeki akım ve gerilimlere bağlı olduğundan çeşitli karakteristikler çizmek mümkündür Örnek olarak ortak taban transistoru ele alınacak olursa, ihtimallerden biri emetör taban gerilimi (V_{EB}) ile kollektör akımı (I_C) nın herbirini emetör akımı (I_E) ile kollektör taban gerilimi (V_{CB}) nin birer fonksiyonu olarak göstermektir.

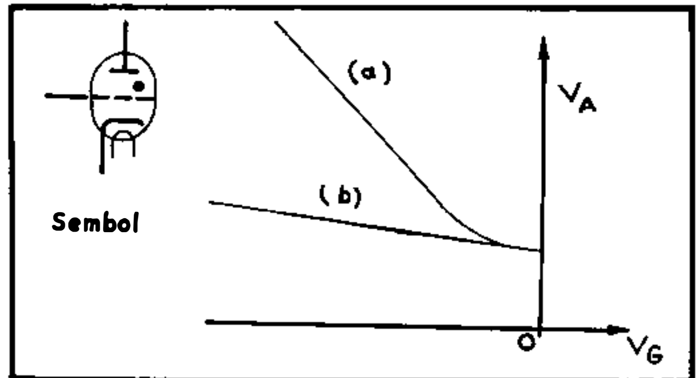
$$V_{EB} = f_1 (I_E, V_{CB}) \qquad (9a)$$

$$I_C = f_2 (I_E, V_{CB}) \qquad (9b)$$

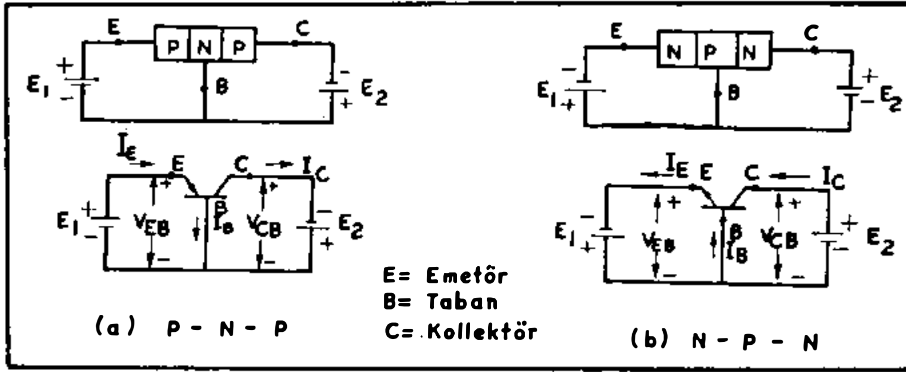
Denklem (9 a) da V_{CB} değişken bir parametre olacak şekilde V_{EB} nin I_E ile değişimini gösteren bir grup grafik eğrisi ile denklem (9 b) de I_E değişken bir parametre alınarak I_C nin V_{CB} ile değişimini gösteren bir diğer grup eğri transistorun bütün özelliğini ortaya koyar. Şekil 10 da bu karakteristikler bir P N-P tip transistor için çizilmiştir.

Transistor karakteristikleri üzerinde triyoddakilere benzer işlemler yapılabilir (Yük doğrusunu çizmek, çalışma noktasını tespit etmek, kazancı hesaplamak v. b.).

Fotoelektrik gereçler: Işığın etkisi altında elektrik akımı meydana getiren veya kontrol eden gereçlerdir. Telefoto ve televizyon gibi görme yolu ile haberleşme fotoelektrik gereçlere bağlıdır.

Şekil: 8
Tiratron karakteristiği

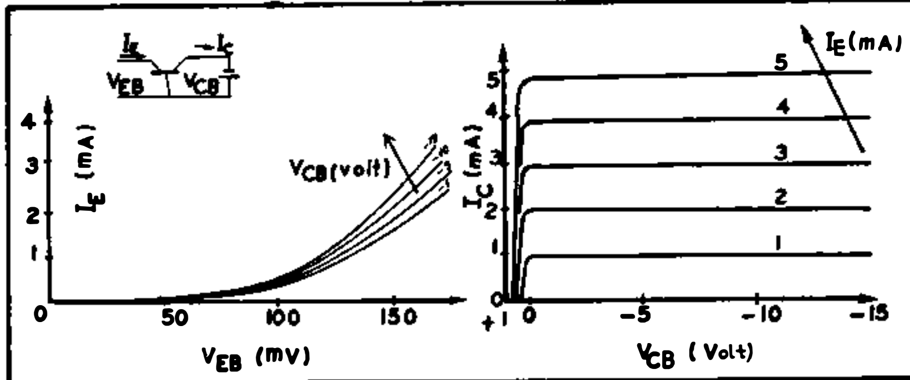

Şekil: 9
Transistor sembolleri ve polarma

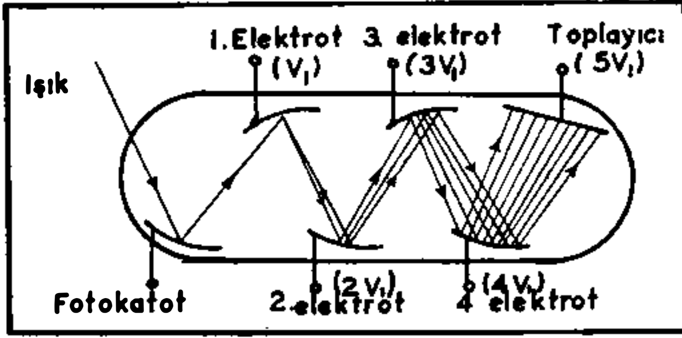
Işık altında tutulan selenvumun rezistansında değişik lik olduğu XIX. yüzyıldan beri bilinmekte idi Diğer taraf tan görünen ışık altında sodyum ve potasyum elektron neşreder. İşte bu gibi elemanların özelliğinden yararlanılarak verimli bir fotokatot (ışık altında elektron neşreden bir yüzey) yapılabilir. Fotokatodun neşrettiği elektronlar havası boşaltılmış bir tüp içinde pozitif gerilimli bir anotta topla nabilir (fotosel). Bu metotla elde edilen akım çok düşük olduğundan bunun yerine genellikle fotoçoğaltıcılar kullanılır. Şekil 11 bir fotoçoğaltıcıyı şematik olarak göstermektedir. Elektrotların herbiri bir öncekine göre V_1 gerilimindedir ve bir önceki elektrodun neşrettiği elektronlara hedef olacak şekilde dizilmişlerdir. Işık altında ve sıfır gerilimde olan fotokatodun neşrettiği elektronlar V_1 gerilimdeki 1. elektroda şiddetle çarparlar. Bunun sonucu olarak sekonder emisyon meydana gelir ve 1. elektroda çarpan her elektron o elektrottan birkaç elektron kopmasına sebep olur. Kopan bu elektronlar $2V_1$. gerilimindeki 2. elektroda çarparak tekrar sekonder emisyona sebep olur. Durum böylece devam eder ve nihayet sayısı hızla artan elektronlar toplayıcı denilen son elektrotta toplanır. Fotoçoğaltıcılarda fotokatodun meydana getirdiği ilk akım kolaylıkla yüz binlerce ve bazı hallerde milyonlarca defa büyütülür.

Katot ışınlı tüp: Osiloskop, elektron mikroskop. tele vizyon ve radar dahil geniş tatbikat sahası olan katot ışınlı tüplerin esas prensipi ataletsiz bir elektron ışını meydana getirmek ve bu elektronları elektrik veya magnetik sahanın etkisinden geçirdikten sonra flüoresans kaplı bir ekrana çarptırarak görünür hale getirmektir. Elektronlar elektrik veya magnetik sahada meydana gelen değişikliklere süratle uyduklarından pek çabuk meydana gelen ve hemen değişen olayları gözle görülür hale sokarlar. Bunun mümkün olması için söz konusu olayı elektriğe çevirmek ve elektron ışınını etkileyecek şekilde tüpe tatbik etmek gerekir.

Basit bir katot ışınlı tüp şeması şekil 12 de gösterilmiştir. Filemandan geçen akımla ısınan katot termoiyonik tüplerde olduğu gibi elektron neşretmektedir. Katottan son anoda kadar olan kısım bir elektrostatik mercek sistemi meydana getirir ve elektronların dağılmasına engel olarak ekran üzerinde bir noktada toplanmalarını sağlar (odaklama). Anotlara doğru çekilen elektronların hızını artırmak için katoda göre anotlar çok daha yüksek gerilimde tutulurlar. Katottan neşredilen ışından sadece ilk anot önündeki delikten geçen elektronlar ekrana çarpan elektron demetini meydana getirir. Katot ışınlı tüplerdeki anotlar termoiyonik tüplerdeki gibi elektron toplayıcı olmayıp elektronların hızını artırma ve bir elektron demeti meydana getirme ve yöneltme görevini görürler. Elektron demetinin flüoresans ekrana çarptığı noktada meydana getirdiği ışığın parlaklığı demetin enerjisine bağlıdır. Bu da anot - katot gerilimine bağlı olduğundan anotlardan birinin gerilimini değiştirmekle ışık şiddeti kontrol edilebilir. Diğer taraftan ekran üzerindeki ışığın odaklanması için elektron ışınının dar bir demet haline getirilmesi lâzımdır. Bu ise ıskarayı katoda göre negatif bir gerilimde tutmakla mümkün olabilir. Bununla beraber çoğu hallerde ekran üzerindeki noktanın parlaklığının kontrolu ıskara - katot arasındaki negatif gerilimi düzeltmekle ve odaklama ise anotlardan biri ile katot arasındaki yüksek pozitif gerilimi düzeltmekle gerçekleştirilir. Son anotla ekran arasındaki sahanın gerilimi yaklaşık olarak son anodun gerilimi ile aynıdır ve son anoda kadar yüksek hıza erişmiş olan elektronlar bundan sonra sabit bir hızla yollarına devam ederek ekranın ortasında bir noktaya çarparlar. Y levhaları (yatay levhalar) arasına tatbik edilecek bir gerilim farkı elektron demetinin ve dolayısiyle ekran üzerindeki ışık noktasının düşey sapmasına sebep olur. Benzer şekilde X lev ları (düşey levhalar) arasına tatbik edilecek bir gerilim farkı, ışık noktasının yatay sapmasına sebep olur. Görülüyor ki Y_1 Y_2 ve X_1 X_2 levhaları arasına tatbik edilecek elektrik sinyalleri nasıl değişirlerse değişsinler, ekran üzerindeki ışık noktası bu değişiklikleri aynen takip eder. Yukarıdaki örnekte elektrostatik s a p m a metodu

Şekil: 10
P - N - P - Transistor ortak-taban karakteristikleri

Şekil: 11
Fotoçoğaltıcı şeması

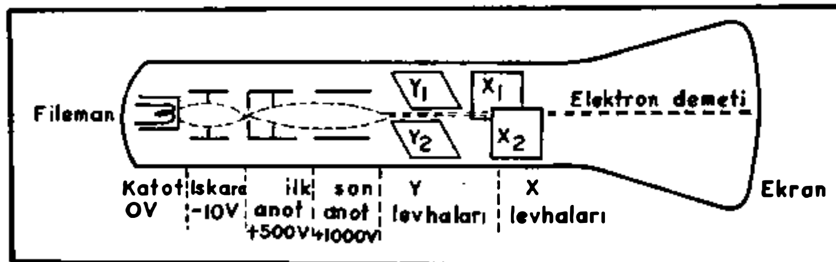
kullanılmıştır. Bazı hallerde Y ve X levha çiftleri yerine bobin çiftleri kullanılır. Tatbik edilen sinyaller sonunda bobin çiftlerinden geçen elektrik akımının meydana getirdiği magnetik alan elektron demetini istenen yöne saptırır. Yatay sapma için kullanılan X bobin çifti yatay olarak ve düşey sapma için kullanılan Y bobin çifti ise düşey olarak tertip edilir. (Düşey bir eksen üzerine yerleştirilmiş yatay X bobin çiftinden geçen akım düşey bir magnetik alan meydana getirir. Bobin akımı ile orantılı olan bu magnetik alan elektronlar üzerine yatay bir kuvvet tatbik ettiğinden elektronları yatay saptırır.)

Mikrodalga elektronik: Genellikle 1 000 MHz üstünde olan (dalga boyu 30 cm den küçük) frekanslara mikrodalga denir. Mikrodalga sinyalleri diğer radyo frekansları gibi yer eğimini takip etmezler ve atmosferin üst tabakalarında yansımaya uğramazlar; ancak metal yüzeylere çarpınca yansırlar. Işık gibi bir doğru takip ettiklerinden ancak görüş sahası içindeki uzaklıklara yayın yapılabilir. Röle (ara) istasyonları vasıtası ile büyük uzaklık haberleşmesi, radar ve radyo astronomide tatbikat sahası olan mikrodalga tekniği E. te başlıbaşına bir saha teşkil eder. Mikrodalgada kullanılan gereçler gerek fizikî yapıları, gerek çalışma prensipleri bakımından diğer elektronik gereçlerden farklıdır. Dalgaların transmisyonu için içi boş dikdörtgen veya daire kesitli borular (transmisyon boruları), anten olarak da küresel veya parabolik reflektörler kullanılır. Özel şekilde yapılmış triyodlar 1 000 MHz i aşan frekanslara kadar amplifikatör olarak kullanılabilir. Daha yüksek frekanslarda ilk defa 1939 da H. Russel ve S. F. Varian tarafından yapılan klistron kullanılır. Klistron, amplifikatör veya osilatör olarak 30 000 MHz in üstüne çıkabilir ve binlerce watt güç verebilir; ancak çalıştığı frekansın band genişliği dardır. R. Kompfner 1943 te bu sakıncayı ortadan kaldırarak geniş bandlı yürüyen dalga tüpü amplifikatörünü yaptı. Bu amplifikatör 50 000 MHz lik frekanslara kadar kullanılabilir; güç kazancı 100 000 in üstünde olup onlarca watt güç verebilir. Diğer bir mikrodalga osilatörü 1939 da H. A Boot ve J. T. Randall tarafından yapılan magnetron'dur. II. Dünya Harbi radarlarında mikrodalga empüls (tepi) jeneratörü olarak kullanılan magnetron 100 000 MHz e kadar empüls osilatörü olarak kullanılabilir, nispeten düşük frekanslarda birkaç megawattlık güç verir.

3. *Elektroniğin tatbikatı*: Günlük hayatta E. en çok haber alma tekniğinde kullanılır. Bunun başında telgraf ve telefonla haberleşme gelir. Diğer taraftan radyo ve televizyon gibi daha kompleks sistemlerde, elektron gereçler vericide ses veya ışığı elektriğe çevirmek suretiyle elektrik sinyalleri meydana getirmek, gereken dalgaları ve empülsleri meydana getirmek (osilatör), bunların genliklerini yükseltmek (amplifikatör), sinyal frekansını taşıyıcı yüksek frekansla karıştırmak (modülatör), alıcıda ise sinyali taşıyıcıdan ayırmak (dedektör), amplifiye etmek ve tekrar ses veya ışığa çevirmek gibi işleri görür.

Radar vasıtası ile her çeşit tab'at şartları altında havadaki bir cismin uzaklığını ve yönünü tayin etmek mümkündür. Savunma için çok önemli olan radar, aynı zamanda hava trafiğini kontrol etmek, geceleri kuşların göç etmelerini ve meteorolojide çeşitli seviyelerdeki bulutların şekil ve hareketlerini izlemek gibi çeşitli sahalarda kullanılır. Radarda uzaklık tayini gönderilen elektromagnetik dalgaların havada uçak v. b. gibi bir hedefe çarparak geri dönmelerine kadar geçen zamanın tespiti ile mümkün olduğundan ve elektromagnetik dalgalar ışık gibi saniyede 300 000 km hızla yol aldıklarından zamanın hassasiyetle ölçülmesi gerekir. E. devreler zamanı saniyenin milyonda birinden daha iyi bir hassasiyetle ölçebilir.

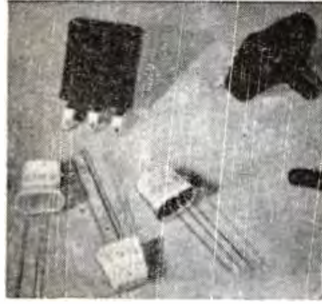
İnsan kulağının işitemeyeceği derecede yüksek frekanslı ses dalgaları petrol araştırması, denizlerin derinliklerinin ölçülmesi, denizlerde balık sürülerinin tespiti ve benzer sahalarda kullanılır (sonar). Radara benzer bir prensiple çalışan sonar sisteminde istenilen dalgalar elektriksel olarak elde edildikten sonra bir kristale tatbik edilerek kristalin aynı frekansta titreşmesi ve meydana gelen ses dalgalarının istenilen ortamda (örnek olarak deniz suyunda) yayılması sağlanır. Deniz dibine çarparak yansıyan bu ses dalgaları ikinci bir kristal tarafından yakalanarak tekrar elektrik sinyallerine çevrilir ve amplifiye edilir. Dalgaların seyahati için geçen zaman E. metotla ölçülerek uzaklığa çevrilir. Bu uzaklık deniz dibinin sonar cihazına olan mesafesidir. Denizaltıları da aynı prensipten faydalanarak etrafta kayalıkların veya başka denizaltıların olup olmadığını araştırırlar.

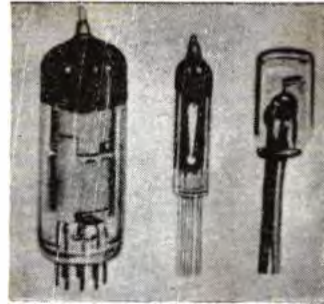

Şekil: 12
Katot ışınlı tüp

Büyütme gücü optik mikroskoptan çok daha yüksek olan elektron mikroskop ilmî araştırmalarda, özellikle maddenin yapısını incelemede kullanılır. Elektron mikroskopun esası E. merceklere dayanır ve optik mikroskopta-

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Başlıca elektronik gereçler

1. Dedektör ve redresör tüpler, 2. Transistorlar, 3. Fotoelektrik tüpler, 4. Fotoçoğaltıcı tüp, 5. Mikrodalgada kullanılan magnetron, 6. Süperikonoskop kamera tüp, 7. Şekil değiştiricisi, 8. Katot ışınlı tüp, 9. Kuvars piezoelektrik kristaller, 10. Sayıcı tüp, 11. Rezistans, kondansatör ve transistorlardan meydana gelmiş bir devre

ki görünen ışık yerine elektron ışını kullanır. Genel bir prensip olarak hiçbir mikroskop, boyutları o mikroskopta kullanılan ışığın dalga boyunun yarısından küçük olan bir cismin detaylarını gösteremez. Görünen ışığın dalga boyu (mavi - yeşil ışık için) 5 000 Å olduğuna göre boyutları 2 500 Å dan küçük olan bir cismin optik mikroskopla incelenebilmesi mümkün değildir [1 Å (Ångström) = 10^{-8} cm]. Gözle görülebilen en küçük cismin boyutları yaklaşık olarak 0,08 mm olduğuna göre bir optik mikroskopun büyütme gücü en çok 300 civarında olabilir. Maddeyi meydana getiren ve boyutları yaklaşık olarak 10 Å civarında olan molekülleri mikroskopla inceleyebilmek için dalga boyu görünen ışığınkinden çok daha küçük olan elektron ışını kullanılır. Dalga mekaniği prensipine göre büyük bir hızla hareket eden elektronlar dalga özelliği gösterir ve dalga boyu hızla ters orantılı olup 1 Å den küçük değerler taşıyabilir. Sonuç olarak, 1940 yıllarında geliştirilen elektron mikroskopla maddenin derinliklerine inmek mümkün oldu. Bir elektron mikroskopun büyütme gücü yüz binlerin üstünde olabilir. Tatbikatta çoğunlukla gücü 1 000 ∾ 30 000 arasında olan mikroskoplar kullanılır. E. endüstride genellikle ölçme ve kontrol sahalarında kullanılır. E. devreler mekanik devreler veya insanın yapabileceği kontroldan çok daha verimli, hassas ve büyük bir hızla kontrol yapar. Diğer taraftan bir fabrikada hareket halinde kızgın demir çubukların sıcaklığının ölçülmesi veya bir ilâç fabrikasında konveyör ile hızla iletilen hapların sayılması ancak elektron gereçlerle mümkündür. E. in endüstriye tatbikatında alternatif akımı doğru akıma çevirme, kalınlık, sıcaklık, hız, radyasyon, zaman v. b. nin ölçülmesi, sıcaklık, hız, akım, basınç v. b. nin kontrolu sayılabilir.

Bir fotosel ile buna yönelmiş ışık kaynağı arasında geçen cisimlerin sayıları sayılabilir veya geçiş hızları kontrol edilebilir. Ayrıca fotosel otomatik olarak kapı açıp kapamada, trafik hızını ölçmede ve görünmeyen mor ötesi ışıkla da çalışabildiği için hırsız alarmında kullanılabilir.

Elektrik üretimi ve transmisyonu alternatif akım şeklinde olduğundan endüstride bunu doğru akıma çevirerek kullanılacak hale getirmek lâzımdır. Civa buharlı redresörler binlerce ampèrelık akım geçirebilecek takatte olup alternatif akımı büyük çapta ve verimli bir şekilde doğru akıma çevirirler. Bunun ilk tatbikatı 1920 sıralarında elektrikli tren ve tünel işletmelerinde oldu. 1950 yıllarında elde edilen doğru akım en çok elektro - kimya endüstrisinde ve alümınyum tesislerinde kullanıldı.

Yüksek frekanslı elektrik ve magnetik alanın etkisi

altında metal veya metal olmayan cisimleri enduksiyon veya dielektrik metodu ile kısa bir zamanda içten ısıtmak mümkündür. Endüksiyon metodu metallere tatbik edilir Isıtılacak metal kalın bir bakır bobin içine konur. Bobine tatbik edilen ve yüzlerce kHz frekansta olan elektrik gücü endüksiyon yolu ile metalde yüksek frekansta akım meydana getirir ve bu akım metalin rezistansından ötürü metalı ısıtır. Yüksek frekanslardaki akım, metalin derinliklerine inemeyip sadece yüzeyden geçeceği için frekansı kontrol etmekle metal istenilen derinliğe kadar ısıtılabilir. Bu ısıtma olayı birkaç saniye gibi kısa bir zamanda olduğu için ısının iletme yolu ile yayılmasına fırsat verilmez. Örnek olarak bir çelik dişlinin sadece vüzey kısmı ısıtılır ve bu ısı metalin derinliklerine yayılmadan tekrar soğutulursa yüzey sertleşmiş olur. Diğer taraftan iç kısımlar nispeten yumuşak kaldığından dişlinin kırılmaya karşı direnci azalmaz. Dielektrik metodu metal olmayan cisimlere tatbik edilir. Bu cisimler iletken olmadıklarından akım geçirmezler. Fakat cismin iki yüzündeki elektrotlara tatbik edilecek yüzlerce MHz frekansta bir voltaj, cismin içinde elektrik alan meydana getirir ve moleküller tatbik edilen alternatif voltaj ile titreşir. Moleküller arası sürtünmeden dolayı cisim ısınır. Plastik tekstil maddeleri dikiş makinası bu prensipe dayanır. Makinada iğne yerine yüksek frekans kullanılır. İki silindir arasında ve yüksek frekansın etki alanı içinden geçen plastik parçalar şekil değişikliği (deformasyon) ne yer ve meden ısıtılarak birbirine yapıştırılır. Bu metotla yemek ve ekmek pişirmek de mümkündür.

Metalleri birbirine yapıstırmak (kaynak yapmak) için tiratron ile civa redresörün bir tipi olan ignitron kullanılır. Kaynak yapılacak metaller çubuk şeklinde iki elektrot arasına sıkıştırılır. Saniyenin $\frac{1}{60}$ ı kadar kısa bir zaman içinde elektrotlar arasında çok yüksek bir akım geçmesi sağlanır. İki metalin birbirine temas ettiği yüzey devreden geçen akıma karşı en yüksek rezistansı göstereceğinden çok yüksek bir dereceye kadar ısınır. Bu yüksek ısının etkisi altında temas bölgesindeki metal eriyerek kaynak olur. Olay kısa bir zaman içinde meydana geldiğinden metallerin birbirleriyle temas halinde olan yüzeyleri hariç diğer yüzeylerinin yumuşayıp şekillerinin değişmesine fırsat verilmez.

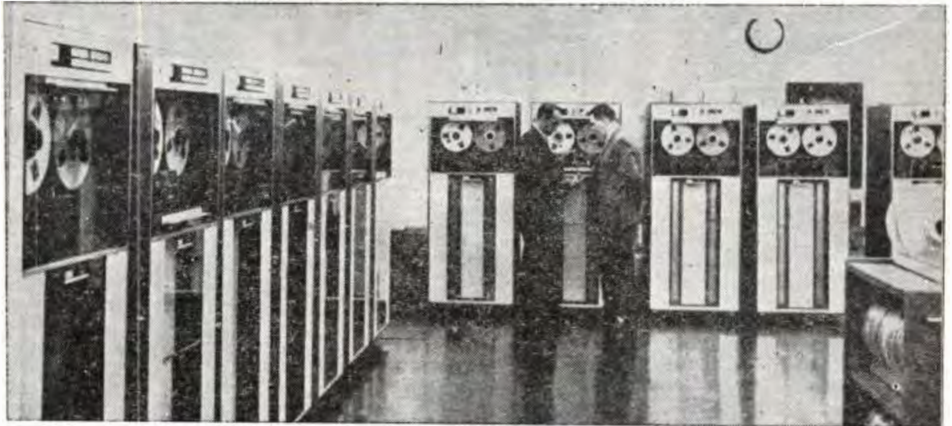
Çok az giriş gücüne lüzum gösterdikleri için elektron gereçler çeşitli hassas ölçme aletlerinde kullanılır. E. voltmetre ve ampèremetreler düşük değerleri hassasiyetle ölçer ve geniş bir frekans sahası içinde kullanılabilirler. Termokupl'un meydana getirdiği voltaj E. amplifikasyon devresinden geçtikten sonra sıcaklık derecesi hassasiyetle ölçülür. Katot ışınlı osilograflar hızla değişen olayları gözle görünür hale sokarlar.

Fabrikaların en verimli bir şekilde çalışmaları için çeşitli değişkenlerinin ayarı, elektrik şebekelerinin yüklerinin en uygun bir şekilde dağıtımı, atom reaktörlerinde çeşitli olayların tetkiki ve yönetimi E. gereçler ile yapılır. İnsan yapısı uydular ve uzay gemileri E. ile yönetilir ve gerekli enerjiyi solar bataryalar vasıtasiyle güneş ışığından alır. E. hesap makineleri bir insanın hayatı boyunca çözemeyeceği bir meseleyi birkaç günde veya haftalarca sürebilecek bir meseleyi birkaç dakıkada çözüverir.

E. alanındaki son gelişmelerde baskılı devre ve yarıiletkenler kullanarak devreleri küçültme (minyatürleşme) den sonra bunu daha da ileri götüren mikrominyatürleşme tekniği, gürültü seviyesi düşük olan parametrik amplifikatörler kuantum fizik prensiplerine dayanarak koherent bir ışığın elde edilmesi ve ışık amplifikatörü olan laser'lerin yapılması, uydularla haberleşmede alıcıların ilk kademelerinde kullanılan ve gürültü sevivesi çok düşük mikrodalga amplifikatörü olan maser sayılabilir. Bk. AMPLİFİKATÖR, ELEKTRİK, ELEKTRONİK HESAP MAKİNELERİ, ELEKTRONİK MERCEK, ELEKTRONİK SAYAÇLAR, ELEKTRONİK TİTREŞİMLER, ELEKTRONİK YÜK, RADAR, TELEVIZYON, TELEFON, TELGRAF, TRANSİSTOR. — İ. G.

ELEKTRONİK AYAR (Fr Accard électronique), bir reflex klistron (b. bk.) da, titreşimlerin frekansını reflektör gerilimi yardımiyle değiştirmek veya verici ve alıcı cihazlarda, çalışma frekansını elektronik bir düzenle kontrol etmek gibi işlemleri açıklayan bir deyim.

ELEKTRONİK HESAP MAKİNELERİ (Fr. Calculatrices électroniques), toplama, çıkarma, bölme ve çarpma ile türev ve integral işlemlerini mekanik olmayan bir tarzda yapan ve sonuçlandıran bir alet. Tertibi, bürolarda kullanılan hesap makinelerine benzemez. Özellikle, elektronik tüpler veya transistor (b. bk)lar ile direnç, kondansatör ve self gibi elektronik komponentler ile yapılmıştır. Böylece, E. H. M. nde aritmetik, türev ve integral işlemlerini elektrik prensiplere göre yapacak birbirinden farklı devreler bulunur. Herhangi bir problem makineye verilmeden önce, E. H. M. nin çözüm prensiplerine uydurulur. Buna problemin programlanması denilmektedir. Bundan sonra E. H. M., problemi çözer ve sonuçlarını ister eğriler, ister kullandığımız ondalık sayı sistemine çevirerek verir. Sonuçlar otomatik işleyen yazı makineleri ile gösterilir.

ELEKTRONİK HESAP MAKİNELERİ

ELEKTRONİK BEYİN

ELEKTRONİK SAYAÇLAR: bk. SAYAÇLAR.

ELEKTRONİK TİTREŞİMLER (Fr. Ondes et vibrations électroniques), bir transistor veya elektron tüpü ile tertiplenmiş aynı frekanslı bir ağda faz (phase) kayması sıfıra ve gerilim kazancı bire eşit olduğu zaman, bu ağın giriş ve çıkış uçlarında meydana gelen titreşimler.

Ağlardaki titreşim devreleri (b. bk.) genellikle self, kondansatör ve dirençten yapılırdı Direncin ihmal edilmesi halinde titreşimin peryodunu veren ifade:

$$T = 2\pi\ (LC)^{1/2}$$

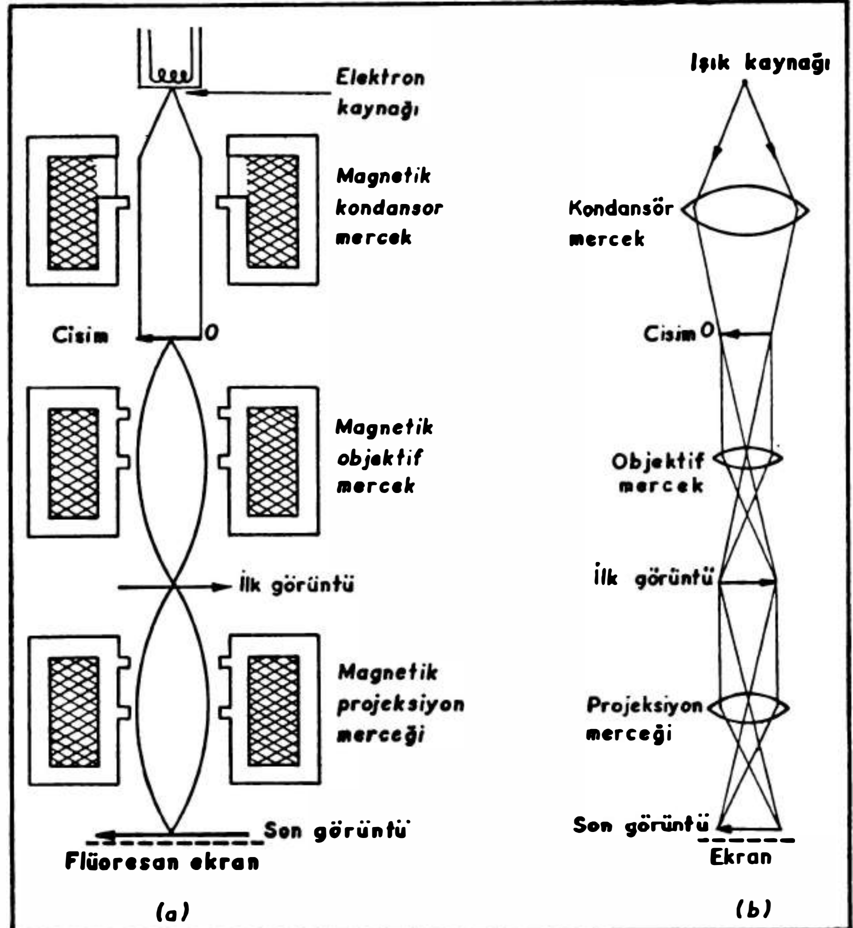
şeklinde olup, burada T peryod/saniye olarak titreşimlerin peryodunu, L ağı teşkil eden elektronik devredeki selfin indüktansını ve C ise devredeki kondansatörün kapasitansını göstermektedir. İndüktans ve kapasitans yukarıdaki eşitlikte MKS birimleri cinsinden açıklanır.

ELEKTRONİK YÜK (Fr. Charge électronique), bir elektronun taşıdığı yük. Bundan başka, elektriğin atomistik yapısında en küçük ve mümkün olabilen yüke de bu ad verilır.

ELEKTRONLAR TEORİSİ (Fr. Théorie d'électrons) [Fiz.]: bk. ELEKTRON.

ELEKTRON - MİKROSKOPU (Fr. Microscope électronique), bir adî ışıklı mikroskopta ışık ışınlarının yaptığı işi bir elektron demeti ile yapan ve ayırma gücü çok daha büyük olan bir mikroskop. Bu mikroskopta cismi aydınlatmak için bir ışık ışını yerine bir elektron topu veya bir elektron kaynağından gelen bir paralel elektronlar demeti kullanılır. Bilindiği üzere, elektriksel ve magnetik alanlar hareketteki elektronların yörüngeleri üzerine etkide bulunur. Bir elektrik alanına giren elektronlar demeti yüksek potansiyelli yerlere doğru hareket ederek bir odak noktasında toplanmak üzere yollanır. Yani elektriksel ve magnetik alanların uygun olarak tertiplenmesi ile bir elektron demetini odaklamak mümkündür. Elektron demetini odaklama işinde kullanılan bu elektrostatik veya magnetik alanlara elektron mercekleri adı verilir. Magnetik merceklerin kullanıldığı bir elektron mikroskopu şematik olarak şekilde çizilmiş ve adî ışıklı bir mikroskopla karşılaştırılmıştır. İncelenecek cisim çok ince bir film biçiminde yapılır. Elektron demeti cismi geçer ve elektron mercekleri ile odaklanarak ilk görüntü ortaya çıkar. Yine elektron mercekleri kullanılarak son görüntü flüoresan bir ekran üzerinde elde edilir. İstenirse bu son görüntünün bir fotoğraf makinesi ile fotoğrafı çekilir. Bir optik mikroskopla fark edilebilen en küçük cisim, kullanılan ışığın dalga boyu ile sınırlanmıştır (kırımın etkileri). Elektron mikroskopunun büyük önemi ayırma gücünün çok büyük olmasında toplanır. Bu mikroskopla organik moleküllerin yapısı, virüs ve bakteriler incelenir.

ELEKTRON - TERMİT BOMBASI (Fr. Bombe

ELEKTRON - MİKROSKOPU

d'électron - thermite), dış kılıfı elektron alaşımından yapılmış, içi termit (% 25 alüminyum, % 75 demiroksit alaşımı) ile doldurulmuş yangın bombalarına verilen ad. Elektron - termit bombalarının ağırlığı yarım kg ile 500 kg arasında değişir. Çoğu zaman ufak bombalar demetler halinde uçaktan atılır. E. T. B. özel bir düzenle ateşlenir ve yanarken 3 000° ısı meydana getirdiğinden metalleri bile eritir. Bu bombanın üzerine atılan az su, onu söndürmediği gibi daha fazla patlayarak çevreye yayılmasına yol açar. Onun için bu bombalar yeni ateş aldıkları sırada ya üzerine çok bol su dökülerek ya da en iyisi, üstleri kumla örtülerek söndürülmelidir. Bu bombaların hem yanan, hem patlayanları da vardır. II. Dünya Harbinde kullanılmış olan bu bombalar, atom bombası kadar zarar vermiştir.

ELEKTRON - VOLT (Fr. Électron - volt), bir elektronun, değeri bir volt olan elektrik geriliminden geçerken aldığı enerji niceliği. E. V. çekirdek fiziğinde enerji birimi olarak kullanılır ve ev şeklinde vazılır. Çok küçük olan bu birim 1 602 10^{-12} erge eşittir. 1 Milyon ev = Mev.

ELEKTROOSMOZ (Fr. Électro - osmose), koloidal maddelerin elektrik akımı etkisi ile asıltı halinden çökelti haline geçmesi olayı. Seramikte kullanılan kil gibi maddelerin arıtılması, balçıklı toprakların kurutulmak amacı ile akaçlanma (drainage) sı için bu olaydan yararlanılır. E. olayı, ilk olarak 1808 de Reuss tarafından görülmüştür. Dipleri açık iki cam kap, dikey olarak bir ıslak balçık tabakasına sokulur, içlerine yarısına kadar su doldurulur ve her iki kabın içine yerleştirilen elektrotlardan bir elektrik akımı geçirilirse, kabın birindeki suyun yükseldiği, ötekinde ise alçaldığı görülür. Bundan koloidal balçık yığınının ortasından sıvının süzülmeye başladığı anlaşılır. Bu olayın sebebini inceleyen Weideman, E. un elektroforez (b. bk.) karakteri taşıdığını, yani gözenekli bir yığının ortasından sıvıyı süzen kanalların ortaya çıkmasının, iç çeper yüzeylerinin elektriklenmesinden ileri geldiğini açıklamıştır. Bugün sıvı ile katı maddelerin birbirine değmesinden ve sürtmesinden meydana çıkan yüzey elektriğinin birtakım kimyasal olaylar doğurduğu ve E un ilke olarak bir elektroliz (b. bk) olduğu inancına varılmıştır.

E. bataklık kömürü (turba) ve odun kurutması, deri sepilemesi, kil arıtılması gibi işlerde çok kullanılır. E. ile balçıklı (killi) topraklar kurutulabilir veya elektrik yükünün etkisi ile balçıklı tabaka gitgide sağlamlaştığından, hiç olmazsa, bu gibi toprakların tıkızlama hızı artırılabilir. Bu işi yapmak için bu gibi yerlere yerleştirilen iki elektrot arasından doğru akım geçirilir. Elektrotlardan biri, toprağa batırılan bir sıra madenî sondalardan, ikincisi ise sondalarda kullanılanlardan başka madenlerden yapılmış prizlerden meydana gelmiştir. Elektrik akımını sağlayan iki bağ arasındaki potansiyel farkına kılcallık da eklenerek suyun yükselmesini ve süzülmesini daha çok kolaylaştırır.

ELEKTROPNÖMATİK FREN (Fr. Frein électropneumatique), sıkıştırılmış havanın etkisinin elektromıknatıslar yardımiyle supaplar tarafından yönetildiği bir fren düzeni.

ELEKTRORADYOLOJİ (Fr. Électroradiologie) [Tıp], hastalıkların teşhis ve tedavisine elektrikle radyasyonu, yani ışınımı bir arada uygulama uzmanlığı ki, birinci bölümüne elektroloji, ikincisine radyoloji denilir. Bu uzmanlıkta elektrikle radyumun birbirini tamamlaması, uygulanan tekniklerden, kullanılan aygıtlardan ve bu uzmanlığın öteki tıp dallarının hemen hemen hepsine yardımcı olmasından ötürü işi yürüten kimselerde aranılan yeterlikten ileri gelir.

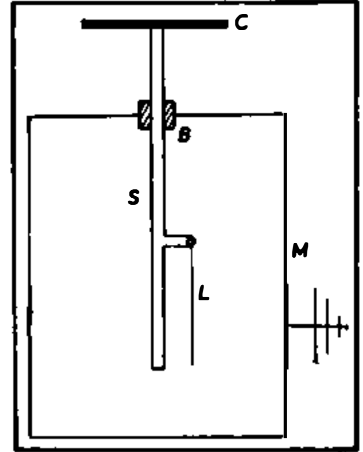
Elektroloji. — Elektrik, sinir ve kas hastalıklarının teşhisinde (bk. ELEKTRODİYAGNOSTİK) ve birçok hastalıkların tedavisinde (bk. ELEKTROTERAPİ) kullanılır. Bunlardan başka, organların ürettiği elektrik, özellikle elektrokardiyografi (b. bk.) ve elektroansefalografi (b. bk) usulleriyle teşhis amaçlariyle incelenir.

Radyoloji. — Bunda kullanılan ışınımlar ültraviyole ışınları (aktinoterapi), X ışınları (bk. RADYODİYAGNOSTİK ve RADYOTERAPİ) ve tabiî radyo - aktif cisimlerin yaydığı ışınımlar (*alpha*, *bêta* ve *gamma* ışınları, nötronlar) dır (bk. KÜRİTERAPİ).

Ültrasonik veya süpersonik denilen ve dalga frekansları saniyede 200 000 i aşan titreşimler sadece mekanik nitelikte olmakla birlikte elektroradyolojiye bağlanır; çünkü bu titreşimler yüksek frekanslı akım üreteçleri tarafından üretilir ve bunları da özellikle elektroradyolojistler kullanır.

Buna karşılık, elektriğin bazı uygulanışlarının bu uzmanlarla bir ilgisi yoktur. Nitekim elektrikli neşterin başlıca kullanıcısı cerrah, elektrokardiyografınki ise kalp hastalıkları uzmanıdır.

ELEKTROSKOP (Fr. Électroscope), bir elektrik yükünün varlığının sezilmesi ve cinsinin (yani işaretinin) teşhisi için kullanılan bir alet. Bir E potansiyel farklarını ölçmek üzere bölmelenirse bir *elektrometre* (b. bk) olur. E.un çalışması aynı işaretli iki elektrik yükünün birbirlerini itmesine dayanır. Basit bir E., bir ucuna ince madenî bir L yaprağı (altın veya gümüş) ve öteki ucuna madenî bir C diski tesbit edilmiş olan düşey madenî bir S çubuğundan ibarettir. Bu tertip, madenî çubuk yalıtılmak şartiyle, bir M madenî kutusu veya bir cam balon içine yerleştirilir (şekle bakınız). Kutu ile disk (tepelik) arasında bir potansiyel farkı bulunduğu vakit madenî yaprak çubuktan uzaklaşır. Elektrostatik olayların incelenmesinde çok kullanılan E. lar altın yapraklı ve Wulf E. larıdır.

ELEKTROSKOP

ELEKTROSTAL' (1938 yılına kadar kullanılmış olan eski adı: **Zatiş'ye**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Moskova bölge (oblast') sinde, Moskova şehrinin 58 km doğusunda bir şehir. Moskova - Orehovo - Zuevo demiryolu üzerinde bulunan E., bölgenin önemli endüstri merkezlerinden biridir. Ağır makine endüstrisi gelişmiştir.

ELEKTROSTATİK (Fr. Électrostatique) [Fiz.]: bk. ELEKTRİK.

ELEKTROSTATİK ÜNİTE (Fr. Unité électrostatique) [Fiz.]: bk. ELEKTROSTATİK.

ELEKTROSTATİK ÜRETEÇ (Fr. Générateur électrostatique), elde edilen elektrik yüklerini, mekanik bir tertiple naklederek yüksek potansiyel düzeyine getiren yüksek gerilim düzeni. Van de Graff (b bk.) jeneratörü bu prensipe göre yapılmış ve nükleer reaksiyonların elde edilmesinde yardımcı bir alet olarak kullanılan E. Ü. tir.

ELEKTROŞİRÜRJİ (Fr. Électrochirurgie, Yun. *elektron*, elektrik; Fr. *chirurgie*, cerrahlık), cerrahlıkta, yüksek frekanslı elektrik akımlarının çeşitli özelliklerinden yararlanma tekniği. Sönümlü (*amorti*) dalgalı bir akım kullanılması, özellikle kan pıhtılaştırıcı bir etki yapar; sönümsüz (beslenen, *entretenu*) bir akım kullanılması ise kesici bir etki meydana getirir (elektrikli neşter). E. den özellikle kanser ameliyatlarında büyük yarar sağlanmaktadır.

ELEKTROŞOK (Fr. Électrochoc, Yun. *elektron*, elektrik; Fr. *choc*, vuruş, çarpış), beyin içinde bir elektrik boşalması oluşturmak amacını güden bir ruh hastalıkları tedavisi usulü. Bu metot 1936 yılında Cerletti ve Bini tarafından insanlara uygulanmaya başlanmıştır. E., haftada 3-4 seanstan 4-10 seans halinde uygulanır. Uygulamadan önce hastaya pentobarbital gibi uyuşturucu bir ilâç verilmesi hem hastanın kaygısını dağıtır, hem de kas - kemik komplikasyonlarına yol açabilen çırpınmaları önler. Özellikle melankolik çöküntü hallerine karşı kullanılan bu tedavi usulü, psikiyatrik hastalıkların pronostiği, yani yürüyüşü ile ilgili tahminleri değiştirmiştir.

ELEKTROT (Fr. Électrode): ELEKTRODLAR.

ELEKTROTERAPİ (Fr. Électrotherapie): bk. ELEKTRİK TEDAVİSİ.

ELEKTROTERMİ (Fr. Électrothermie, Yun. *elektron*, kehlibar, elektrik; *therme*, ısı): 1. Tekniğin ve bilimin, yalnız elektrik enerjisinin ısıya dönüştürülmesiyle uğraşan bölümü. 2. Elektrometalürjide, elektrik enerjisinin yalnız maddenin ısı derecesini yükseltmede kullanılması usulü.

ELEKTROTEST (Fr. Électrotest), bir alaşımın içinde bulunan ana madenlerin cinsini bulmava ve açıklamaya yarayan aygıt düzenine verilen ad. E. teki analiz, madenlerin elektrolitik aşınma ayrıntılarından yararlanmak yoliyle yapılır.

ELEKTROTONUS (Fr. Électrotonus, Yun. *elektron*, elektrik; Lat. *tonus*, gerilim, güç, enerji) [Fizyoloji]: 1. Bir elektrik akımının geçtiği bir sinirin veya bir kasın uyarılırlığının gösterdiği değişme. Gerçekten de, akım anot bölgesinde sinirin veya kasın uyarılırlığını azaltır, katot bölgesinde ise çoğaltır. Akımın kesilmesi anında bu olayların tersi meydana gelir. 2. Bir akımın geçişi sırasında veya sonra, bir sinirin veya bir kasın zar potansiyelleri dağılışındaki değişiklik.

ELEKTRUM (Fr. Électrum, Yun. *elektron*, kehli bar), ırmakların, özellikle Anadolu'da Gediz'in bir kolu olan Sart (eski adı: Pactolus) çayının kumlarında bulunan tabiî altın - gümüş alaşımına verilen ad. Ege Denizinin kıyısında kurulan eski Yunan şehirlerindeki en eski paralar (M. Ö. VII. yüzyıl) E. dan basılmıştır.

Karışımında % 20 den çok gümüş bulunan altına da E. veya simli altın (or argental) adı verilir.

ĒLEKTRYŌN (Yun. mit.), efsanevî Mykenai kralı. Perseus ile Andromeda'nın oğludur. Kardeşinin kızı Anakso ile evlenmiş ve ondan Alkmene adında bir kızı ile birkaç oğlu olmuştur. Kardeşinin oğlu Amphytryon onu bir kaza sonucunda öldürmüştür.

ELEMANTER ANALİZ (Fr. Analyse élémentaire) [Kim.]: bk. ANALİZ.

ELEMANTER PARÇACIKLAR (Fr. Particules élémentaires), her maddenin yapılmış olduğu bölünemeyen birimler olarak düşünülen parçacıklar. Meselâ bir atom çekirdeğinin temel kurucuları olan proton, nötron ve elektron (b. bk.) gibi. Şimdiye kadar 30 dan fazla böyle parçacıklar detekte edilmiştir, ancak bunlardan pek azı kararlıdır (meselâ proton, elektron, nötrino). Kararlı olmayan parçacıklar (meselâ nötronlar, mezonlar, hiperonlar) kendiliğinden iki veya daha çok parçacıklara parçalanır ve bu parçalanma işleminde bir enerji açığa çıkar. Bazı bakımlardan fotonlar da E. P. olarak göz önüne alınır. Çok tanınan bazı E. P. ın bir listesi aşağıya çıkarılmıştır.

ELEMANTER YÜK (Fr. Charge élémentaires), elektronun negatif elektrik yüküne eşit bir elektrik yükü. E. Y. veya elektronik yük $1,602 \times 10^{-19}$ coulomb $= 4,803 \times 10^{-10}$ e. s. b. dir. Bk. ELEKTRON.

Bazı elemanter parçacıkların özellikleri

Sembolü	Adı	Yükü	Durma kütlesi	Spin'i	Magnetik momenti
e^- veya β^-	elektron	-1	0,0005486	1/2	-1835
e^+ veya β^+	pozitron	$+1$	0,0005486	1/2	$+1835$
γ	foton	0	0	1	0
ν	nötrino	0	$<0,00002$	1/2	$<0,3$
n	nötron	0	1,008982	1/2	$-1,913$
μ	mü - mezon	$+1, -1$	0,115	1/2	
π	pi - mezon	$+1, -1,0$	0,151	0	
H^1 veya P	proton	$+1$	1,008142	1/2	$+2,793$

Bu cetvelde:

1. Yük birimi olarak, elektronun yükü olan $e = 4,8025 \times 10^{-10}$ es. b. alınmıştır.
2. Spinler $h/2\pi$ birimi ile verilmiştir.
3. Parçacıkların durma kütleleri a. k. b. (atom kütle birimi) ile verilmiştir.

ELEMENT (Fr. Élément) [Astr.]: *Bir yörüngenin E. leri*: Bir gezegenin yahut bir kuyruklu yıldızın uzayda yörüngesini ve gökcisminin bu yörünge üzerindeki mevkiini tayin etmeğe yarayan E. ler.

Bir gezegenin yahut bir kuyruklu yıldızın yörüngesinin E. lerini tanımlamak için, ekliptik düzlemin ve bu düzlem içinde bahar noktasının doğrultusu (γ) nun belli olduğu kabul edilir. İki şık dikkate alınır.

Yer yörüngesi: E. lerin sayısı beştir: yörünge elipsinin şeklini ve boyutlarını tayine yarayan iki E.: a, elipsin yarı büyük ekseni ve e, bu elipsin dış merkezliği;

Elipsin ekliptik düzlem içindeki yönelmesini tayine yarayan bir E $\bar{\omega}$ günberinin boylamı, yani γ noktasının doğrultusu ile yörüngenin büyük ekseninin doğrultusu arasındaki açı;

Hareketle ilgili iki E.: T, yıldızın evrim süresi ile θ, dünyanın günberiye geçiş anı.

Tatbikatta bu beş E. bütün güneş sistemi için dörde iner, çünkü Kepler'in üçüncü kanunu gereğince $\frac{a^3}{T^2}$ oranı aynı sistemdeki gökcisimler için (merkezî gökcismin kütlesine oranla her gezegenin kütlesi dikkate alınmayabildikçe) aynıdır.

Bir gezegenin yahut bir kuyruklu yıldızın yörüngesi: Yörünge düzleminin mevkiini ekliptik düzleme oranla tanımlamak için ayrıca iki E. in bunlara ilâvesi gerekir: i, yörünge düzleminin eğilmesi ile Ω, ekliptik içinde γ gün-tün eşitliği noktasının doğrultusuna oranla ölçülecek olan yörünge düzlemi düğüm noktaları çizgisinin boylamı. Bundan başka, bu durumda, P günberisinin $\bar{\omega}$ boylamı, aynı düzleme paralel olmayan iki ışık yayından meydana gelir; şöyle ki $\widehat{\gamma Y}$ ve $\widehat{NP}$: $\bar{\omega} = \widehat{\gamma N} + \widehat{NP}$. Yörüngesi üzerindeki gezegenin bir A mevkiinin $\mathcal{L}_A$ boylamı için de durum aynı olacaktır, nitekim: *yörünge içindeki boylam* denilen çokluk (kemiyet), yani $\mathcal{L}_A = \widehat{\gamma N} + \widehat{NA}$ olur.

ELEMENT (Fr. Élément) [Fel.], düşüncenin, niteliği bakımından tek bir bütün meydana getiren en küçük ögesi. E. ya tek bir madde veya ayrı ayrı maddelerin ortak özelliğidir.

Eski çağın tabiat felsefesinde Empedokles'ten beri hem Persler hem de Yunanlıların taptığı ateş, su, hava ve toprak, E. olarak tanınmıştır. Yunanlılarda bu kült o derecede önem kazanmıştı ki E. (= stoikheia) deyimi tanrıların bir adı olarak kullanılmıştır. Bu dört E., bugünkü anlamiyle temel madde karşılığı değil, daha çok maddenin türlü görünüş biçimleri olan katı, sıvı, gaz ve kızgın durumlarını anlatmak için kullanılmıştır.

Eski Çin felsefesinde de, Yunanlıların dört E. inin karşılığı olan beş ana E. teorisi vardır. Bu teoriye göre, bunlar dört yön - mevsimleri, biri de merkezi temsil eder. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır: 1. Su = kuzey - kış, 2. Ateş = güney - yaz, 3. Odun = doğu - ilkbahar, 4. Maden = batı - sonbahar, 5. Merkez = yer. Bu felsefede, hem kâinatın ikili (yön - mevsim) bir sembolik temsili, hem de *yin* (b. bk) ve *yang* (b. bk.) teorilerine dayanan rüzgâr yönleri gülü veya kozmik çark kendini göstermektedir.

ELEMENT (Fr. Élément) [Mat.], bir sonlu veya sonsuz toplamı meydana getiren parçacık (terim) lara verilen ad.

ELEMENT (Fr. Élément, Lat. *elementum*, öğe) [Patoloji], bir hastalığı oluşturan öğelerden her biri. Hastalık E. leri pek çok olup bellibaşlıları ateş (Lat. *febris*), yangı (*iltihap*, Lat. *inflammation*), ağrı (Lat. *dolor*), nöbet veya peryotluluk, yani belirli aralıklarla belirme, sinirlilik, v. b. dır. Hastalığın yeri ve belirtileri ne olursa olsun bu E. lerin hepsi birden değilse bile birkaçı daima bulunur ve sürekli (kronik) hastalıklarda sürekli, akut hastalıklarda ise geçici bir nitelik gösterir. Eskiden hastalık sınıflandırılmalarında, hastanın ateşi ile birlikte göz önüne alınan bu E. lerden her birine teşhis bakımından önem verilirdi. Bugünün patolojisinde E. terimi hekim için sadece bir belirti anlatan bir deyimden ibarettir.

ELEMENTLER (Fr. Éléments): Element sözü, Cicero zamanında alfabenin ortasındaki L, M, N harflerinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Daha binlerce yıldan beri tabiat bilginleri ve filozoflar karşılaştığımız maddelerin çeşitliliğini sayıları az birtakım «element» lerin dönüşmeleri ile açıklamaya uğraşmışlardır. Yunan filozofu Thales (M. Ö. 640 - 556), bütün eşyanın en önemli «ana madde» si olarak suyu, Anaksimanes (M. Ö. 560 - 500) havayı ve Herakleitos (M. Ö. 536 - 470) ateşi kabul ediyorlardı. Çinliler daha M. Ö. 600 sıralarında su, ateş, ağaç, altın ve toprak olmak üzere 5 element ayırırlardı. Empedokles (M. Ö. 490 - 430) ve Aristo (M. Ö. 384 - 322) ya göre âlem, temel özellikleri sıcak, soğuk, kuru ve nemli olan bir ilkel maddeden yapılmıştır. Bu ilkel madde âlemde daima bir özellik çifti gösterir. Buna göre birtakım kombinezonlar sonucunda aşağıdaki dört element meydana gelir:

Ateş = İlkel madde + (sıcak ve kuru);
Hava = İlkel madde + (sıcak ve nemli);
Toprak = İlkel madde + (soğuk ve kuru);
Su = İlkel madde + (soğuk ve nemli).

Orta Çağda alşimistler araştırmalarında üç «element» daha bulmuşlardı. Bunlar civa, kükürt ve tuzdur. Bu E., Arap alşimistlerinin düşüncesine göre, bayağı tuz veya saf, sıvı civa veya sarı kükürt olmayıp bu element kavramları daha çok tabiî maddelerle değişik kombinezonlarda karşımıza çıkan bazı temel özellikleri belirtir. Bu cümleden olarak, civa özellikle metalik özellikleri meydana getirir, «filozofik» kükürt bazı maddelerin yanma gücünün sebebi olarak düşünülürdü. Bundan başka, suda çözünme kabiliyeti ile tuz tadı bir maddenin içinde «filozofik» tuz bulunması ile açıklanmıştır.

Çok defa mistik ve karışık olan bu düşünceler karşısında, Alman Joachim Jungius (1587 - 1657) ve İngiliz kimyacısı Robert Boyle (1627 - 1691) tarafından ortaya atılan yeni element tanımlamaları, gerçek bir devrim meydana getirdi. Bu bilginler, ilk olarak «temel özellikler» aramanın anlamsız olduğunu ve element deyince kimyasal gereçlerle daha basit maddelere ayrılamayan maddelerin anlaşılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Aslında yeni olan bu anlayış, küçük bazı düzeltmeler ile bugün bile olduğu gibi kalmıştır. İlk modern element cetveli, 1789 yılında Lavoisier'nin *Traité élémentaire de Chimie* adlı kitabında yayınlanmıştır. Genel olarak Lavoisier, Boyle'un E. hakkındaki düşüncelerini yaptığı birçok deneylerle genişletmiş, düzeltmiş ve açıklamıştır. Lavoisier'nin tanıdığı E. şunlardı: antimon, kurşun, demir, altın, kobalt, nikel, karbon, bakır, mangan, molibden, fosfor, platin, civa, oksijen, kükürt, azot, hidrojen, bismut, volfram, çinko, kalay. Buna karşılık, zor üretilebilen potasyum, sodyum gibi alkali metalleri tanımı-

Elementlerin alfabetik cetveli

Adı	Sembolü	Atomik ağırlığı	Atom numarası	Değerliği
Aktinyum (Actinium)	Ac	227,05	89	—
Altın (Aurum)	Au	197,0	79	3
Alüminyum	Al	26,98	13	3
Antimon (Stibium)	Sb	121,76	51	3,5
Argon	Ar	39,944	18	0
Arsen	As	74,91	33	3,5
Astatin	At	211,00	85	—
Azot (Nitrogenium)	N	14,008	7	2,345
Bakır (Cuprum)	Cu	63,54	29	1,2
Baryum	Ba	137,36	56	2
Berilyum	Be	9,013	4	—
Bizmut	Bt	209,00	83	—
Bor	B	10,82	5	—
Brom	Br	79,916	35	1,5
Civa (Hydrargyrum)	Hg	200,61	80	1,2
Çinko (Zincum)	Zn	65,38	30	2
Demir (Ferrum)	Fe	55,85	26	2 3
Disprosyum	Dy	162,46	66	—
Erbiyum	Er	167,2	68	—
Europiyum	Eu	152,0	63	—
Fluor	F	19,00	9	1
Fosfor (Phosphorus)	P	30,975	15	3,5
Fransiyum	Fr	223,00	87	—
Gadolinyum	Gd	156,9	64	—
Galliyum	Ga	69,72	31	—
Germaniyum	Ge	72,60	32	—
Gümüş (Argentum)	Ag	107,880	47	1
Hafniyum	Hf	178,6	72	—
Helyum	He	4,003	2	0
Hidrojen	H	1,0080	1	1
Holmiyum	Ho	164 94	67	—
İndiyum	In	114,76	49	—
İridyum	Ir	192,2	77	—
İyod	I	126,92	53	1,57
Kadmiyum (Cadmium)	Cd	112,41	48	—
Kalay (Stannum)	Sn	118,70	50	—
Kalsiyum (Calcium)	Ca	40,08	20	—
Karbon (Carboneum)	C	12,011	6	2,4
Kassiopeiyum (Cassiopeium)	Cp	174,99	71	—
Klor (Chlor)	Cl	35,457	17	1,57
Kobalt (Cobaltum)	Co	58,94	27	—
Kripton	Kr	83,80	36	—
Krom (Chromium)	Cr	52,01	24	2,36
Ksenon (Xenon)	X	131,3	54	—
Kurşun (Plumbum)	Pb	207,21	82	2,4
Kükürt (Sulfur)	S	32,066	16	2,46
Lantan	La	138,92	57	—
Lityum	Li	6,940	3	—
Magnezyum	Mg	24,32	12	2

Elementlerin alfabetik cetveli

Adı	Sembolü	Atomik ağırlığı	Atom numarası	Değerliği
Manganez	Mn	54,94	25	2,47
Molibdenum	Mo	95,95	42	—
Neodimyum	Nd	144,27	60	—
Neon	Ne	20,183	10	0
Nikel	Ni	58,69	28	2
Niyobyum	Nb	92,91	41	—
Oksijen	O	16,000	8	2
Osmiyum	Os	190,2	76	—
Palladyum	Pd	106,7	46	—
Platin	Pt	195,23	78	4
Polonyum	Po	210,0	84	—
Potasyum (Kalium)	K	39,100	19	1
Praseodimyum	Pr	140,92	59	—
Prometyum	Pm	144,00	61	—
Protaktinyum	Pa	231,00	91	—
Radyum	Ra	226,05	88	2
Radon	Rn	222,00	86	—
Renyum	Re	186,31	75	—
Rodyum	Rh	102,91	45	—
Rubidyum	Rb	85,48	37	—
Rutenyum	Ru	101,1	44	—
Samaryum	Sm	150,43	62	—
Selenyum	Se	78,96	34	—
Seryum (Cerium)	Ce	140,13	58	—
Sezyum (Caesium)	Cs	132,91	55	—
Silisyum	Si	28,06	14	4
Skandiyum	Sc	44,96	21	—
Sodyum (Natrium)	Na	22,991	11	1
Stronsiyum	Sr	87,63	38	—
Tantalum	Ta	180,95	73	—
Teknetyum	Tc	99,00	43	—
Telluryum	Te	127,61	52	—
Terbiyum	Tb	158,93	65	—
Thalyum	Tl	204,39	81	—
Thoryum	Th	232,05	90	—
Thulyum	Tm	168,94	69	—
Titanyum	Ti	47,70	22	—
Uranyum	U	238,07	92	—
Vanadyum	V	50,93	23	—
Wolfram	W	183,92	74	—
Ytterbiyum	Yb	173,04	70	—
Yttriyum	Y	88,92	39	—
Zirkonyum	Zr	91,22	40	—

Transuranlar: Neptunyum, Np, 93, Plutonyum, Pu, 94, Amerikyum, Am, 95, Curiyum, Cm, 96, Berkelyum, Bk, 97, Californiyum, Cf, 98, Einsteiniyum, Es, 99, Fermiyum, Fm, 100, Mendeleviyum, Md, 101, Nobelyum, No, 102, Lawrenciyum, Lw, 103.

yordu. Alüminyum oksit, barit, kireç (CaO), magnesia ve kuvars Lavoisier tarafından yanlışlıkla element olarak gösteriliyordu.

XIX. yüzyılın ilk yarısında özel olarak eritme analizinin yardımı ile birbirini izleyerek bir sıra başka E. bulmuştur. Bu yeni E. şunlardır: alüminyum, baryum, berilyum, bor, brom, seryum, fluor, iridyum, iyot, kadmiyum, potasyum, kalsiyum, lantan, lityum, magnezyum, sodyum, radyum, selen, silisyum, stronsiyum, thoryum, zirkonyum v. b. Bunsen ve Kirchhoff tarafından uygulanmış olan tayf analizi yardımı ile 1860 - 1863 yıllarında sezyum, indiyum, rubidyum ve thalyum adlarındaki E. meydana çıkarılmıştır. Bunlardan başka, Röntgen tayflarından hafniyum (Hevesy 1923) ve renyum (Noddack 1925) E. i bulunmuştur. 1870 ile 1925 arasında olağanüstü zahmetli ayırma metotlarının uygulanması sonucunda sayıları 14 olan az rastlanır toprak metalleri tanınmıştır. 1895 - 1898 yıllarında havada helyum, argon, neon, kripton ve ksenon adındaki soylu gazlar bulunmuştur. 1898 den başlayarak bir sıra radyoaktif element bulunmuştur (meselâ radyum, polonyum, aktinyum, protaktinyum v. b.).

Radyoaktivite gösterisi, Boyle ile Lavoisier tarafından konmuş olan element kavramının gözden geçirilmesine yol açmıştır. Daha XIX. yüzyılda E. in dönüşmezliği, sonsuzluğu kabul edilirken son zamanlarda bunların birbirine dönüşebileceği anlaşılmıştır (bk. RADYOAKTİVİTE). Element kavramı periyodik sistemin düzenlenmesi ile özel bir açıklık kazanmıştır. İzotopların I. Dünya Harbinde başlayan araştırılmasından çıkan sonuca göre, E. ın çoğu homojen ve bir birine tamamiyle eşit atomlardan yapılmış olmayıp birbirinden farklı ağırlıkta izotoplardan meydana gelir. Bugünkü anlayışa göre, E âdi kimyasal araçlarla parçalanamayan basit maddeler olup bunlar bileşiklerin ayrıştırılmasından elde edilir. Elde edilen bu basit maddelerin birleştirilmesiyle yeniden bileşikler yapılabilir. Meselâ mutfak tuzunun eritme elektrolizinde sodyum ve klor E. i ele geçer. Tersine olarak, ısıtılmış sodyum üzerinden klor gazı geçirilecek olursa bu iki element birleşerek yeniden mutfak tuzu meydana gelir.

Bugün tanıdığımız anorganik maddelerin sayısı yuvarlak olarak 40 000, organik bileşiklerin sayısı ise 500 000 olup bütün bu cisimler ancak 90 elementten bileşiktir. Bileşiklerin çoğu karbon, hidrojen ve oksijen E. inin türlü şekillerde zincirlenmiş atomlarından meydana gelmiştir. Bugün tanınmakta olan E. in sayısı 103 ü bulmuş ise de, yukarıda söylendiği gibi, bunlardan ancak 90 ı tabiatta az veya çok bulunmaktadır. Geriye kalanların nicelikleri çok az olduğu gibi, 92. element olan uranyumu izleyenler ve transuranlar adını alan 11 element, yapma olarak elde edilen laboratuvar ürünleridir (E in cetveline bakınız). Bir elementin henüz bütün niteleyici özelliklerini gösteren en küçük parçasına atom denir. Her element ısıtılarak veya soğutularak katı, sıvı ve gaz haline dönüştürülebilir Oda sıcaklığında E. arasında 11 gaz (argon, klor, fluor helyum, kripton, neon, radon, oksijen, azot, hidrojen ve ksenon), 2 sıvı (brom ve civa) ve 85 katı madde vardır. Eldeki 103 elementin aş. yu. 75 i metaldir. Yukarıda sayılan 11 gaz ile brom, iyot, karbon, fosfor ve kükürt ametallerdendir. Metaller ile ametaller arasındaki geçiş E. i «yarı metaller» adını alır. Arsen, germanyum, selen, silisyum, tellur ve titan E. i yarı metallerdendir.

Element adları Latince veya Yunanca adlardan çıkarılır, kimi zaman da mitolojik adlar kullanılır (seryum, niyobyum, palladyum, tantal, thoryum, vanadyum bunlar arasındadır). Bu adlar bazan bulanın vurdunun veya kendisinin adıdır (galliyum, germaniyum, poloniyum rutenyum, berkelyum, californiyum, fermiyum, einsteiniyum gibi). Kısaltılmış kimyasal sembol dilinde elementin Latince veya Yunanca adının yalnız ilk harfi yazılır (meselâ hidrojenin sembolü hydrogenium'un ilk harfi olan H ile gösterilir. Azotun Latince adı nitrogenium, sembolü N dir). İltıbasa yol açabilecek hallerde ikinci bir harf daha kullanılır. Meselâ azot N, sodyum (natrium) Na, nikel Ni, neon Ne, niyobyum Nb, neodim Nd ile gösterilir.

E. in yeryüzündeki bulunuşu çok değişiktir. Su ve hava tabakaları ile birlikte 16 km kalınlığındaki en üst yer kabuğu % 49,4 oksijen, % 25,75 silisyum, % 7,5 alüminyum, % 4,7 demir ve % 3,4 kalsiyumdan meydana gelmiştir. En çok bulunan E. veya bunların izotoplarının atom ağırlıkları, helyumun atomik ağırlığı olan 4 sayısı ile bölünebilir.

Son zamanlarda klasik element kavramı türlü değişikliklere ve sınırlanmalara uğramıştır. Bugünkü anlayışa göre, E in atomları artık sonsuz ve değişmez varlıklar değildir. Bunlar, yapılan birçok deneylerden anlaşıldığı gibi, ya kendiliklerinden ya da hızlı «mermi» lerin etkisi altında başka atomlara dönüşür (bk. RADYOAKTİVİTE). Normal olarak atomların çoğu âdi şartlar altında oldukça yüksek bir kararlılık (stabilité) gösterir. Meselâ bir karbon atomunun yaşının en az 3 milyar yıl olduğu hesaplanmıştır. Bu bakımdan âdi E. i pratikte geniş ölçüde kararlı diye kabul etmek gerekmektedir.

Klasik element kavramı izotoplarla değişikliğe uğramıştır. E in çoğu sayıları 2 ile 10 arasında değişen izotopları vardır. Bu gibi E. e karışık E. denir. Yalnız 23 element (alüminyum, arsen, berilyum, kobalt, fluor, mangan, sodyum, niyobiyum, fosfor, radyum, skandiyum, vanadyum, yttriyum, v. b. saf E. dir. Bunlar tek bir atom türünden yapılmıştır. — A. B.

ELEMENTLER PSİKOLOJİSİ (Alm Elementenpsychologie), ruh hayatını türlü türlü ruhî elementlerin bir toplamı olarak düşünen felsefe görüşü Başlıca temsilcileri Bain, Spencer, Ziehen ve Mach'tır. E P. ne göre türlü yaşantılar ancak bunlardaki elementlerin bileşimi ile birbirinden ayrılabilir. Ruhî hayatın bu anlayışına son zamanlarda birçok araştırıcılar, özellikle yapısal ve Gestaltçı psikoloji okulunun temsilcileri itiraz etmişlerdir. Bunlara göre, ruh hayatı tek tek elementlerin toplamı değil, bir bütündür. Elementler bu bütünün bağımlı parçalarıdır.

ELEMENTLERİN PERİYODİK SİSTEMİ (Fr. Système périodique des éléments): 1. *Tarihçe* Kimyacı Döbereiner 1717 yılında stronsyumun atomik ağırlığının, kalsiyumun atomik ağırlığı ile baryumunki arasında ve bu iki atomik ağırlığın ortalaması olduğunu ve bunun gibi stronsyum sülfatın özgül (spesifik) ağırlığının, kalsiyum ve baryum sülfatlarının özgül ağırlıklarının ortalaması bulunduğunu ortaya koymuştur. Üç elementten yapılı olan ve triyadlar diye adlandırılan bu gibi grupların, alkali metaller (Li, Na, K) de ve kükürt grupu (S, Se, Te) nda görülmekte olduğu yine aynı kimyacı tarafından açıklanmıştır. Buna benzer ilişkiler, sonraları başka bilginler tarafından da bulunmuştur.

Alman kimyacılarından Lother Mayer, 1864 te aşağıda açıklanan gerçeği bulmuştur: Hidrojen dışındaki elementler atomik ağırlıkları küçükten büyüğe sıralandıkça birbirini izleyen elementlerin ve bunların bileşiklerinin fiziksel ve kimyasal özellikleri, her ne kadar elementten elemente de-

Elementlerin periyodik sistemi

Sıra	Adet	Grup I a	Grup I b	Grup II a	Grup II b	Grup III a	Grup III b	Grup IV a	Grup IV b	Grup V a	Grup V b	Grup VI a	Grup VI b	Grup VII a	Grup VII b	Grup VIII a	Grup VIII b	Grup IX a	Grup IX b	Grup 0 a	Grup 0 b
0	2	1 H 1,008																		2 He 4,003	
1	8	3 Li 9,940		4 Be 9,013		5 B 10,82			6 C 12,011		7 N 14,008		8O 16,00		9 F 19,00					10 Ne 20,183	
2	8	11 Na 22,99		12 Mg 24,32		13 Al 26,98			14 Si 28,06		15 P 30,975		16 S 32,066		17 Cl 35,457					18 Ar 39,944	
3	18	19 K 39,10	29 Cu 63.54	20 Ca 40,08	30 Zn 65,38	21 Sc 44,96	31 Ga 69,72	22 Ti 47,90	32 Ge 72,60	23 V 50,93	33 As 74,91	24 Cr 52,01	34 Se 78,96	25 Mn 54,94	35 Br 79,916	26 Fe 55,85	27 Co 58,94	28 Ni 58,69		36 Kr 83,80	
4	18	37 Rb 85,48	47 Ag 107,88	38 Sr 87,63	48 Cd 112,41	39 Y 88,92	49 In 114,76	40 Zr 91,22	50 Sn 118,70	41 Nb 92,91	51 Sb 121,76	42 Mo 95,95	52 Te 127,61	43 Tc 99	53 İ 126,92	44 Ru 101,1	45 Rh 102.91	46 Pd 106,7		54 X 131,3	
5	32	55 Cs 132,91	79 Au 197,0	56 Ba 137,36	80 Hg 200,61	57 La 138 92 [*] 58 - 71	81 Tl 204,39	72 Hf 178,6	82 Pb 207,21	73 Ta 180,95	83 Bi 209,00	74 W 183,92	84 Po 210	75 Re 186,31	85 At 211	76 Os 190,2	77 Ir 192,2	78 Pt 195,23		86 Rn 222	
6		87 Fr 223		88 Ra 226,05		89 Ac 227,05		90 Th 232,05		91 Pa 231		92 U 238,07		[**] Transuranlar henüz sıralanmamıştır							

[*] Azrak topraklar: (Lantanıdler)	58 Ce 140,13	59 Pr 140,92	60 Nd 144,27	61 Pm 144	62 Sm 150,43	63 Eu 152,0	64 Gd 156,9	65 Tb 158,93	66 Dy 162,46	67 Ho 164,94	68 Er 167.2	69 Tm 168 94	70 Yb 173,04	71 Cp 173,99
[**] Transuranlar :	93 Np	94 Pu	95 Am	96 Cm	97 Bk	98 Cf	99 Es	100 Fm	101 Md	102 No	103 Lw			

ğişmekte ise de, belirli sayıda elementten sonra yeniden ortaya çıkar.

Buna dayanarak 1869 yılında Lother Mayer ve Rus bilginlerinden Mendeleev, birbirinden habersiz olarak E. P. S. nı düzenlemişlerdir. Mendeleev'in o zaman daha bilinmeyen germanyum elementinin varlığını kurduğu sisteme göre önceden Ekasilisyum adı altında ortaya koyuşu, bu bilinmeyen elementin birçok özelliklerini önceden hesaplayışı ve bulduğu sayıların sonradan Winkler tarafından bulunan germanyumun özelliklerine uyması bütün dünyada büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu sistemdeki dikey sıralarda birbirine benzeyen ve sanki özel familyalar meydana getiren element grupları görülür. Alkali metaller toprak alkali metalleri, toprak metalleri ve halojenler bu gruplar arasındadır.

Periyodik sistem cetvelinin incelenmesinden aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir. 2. sıraların meydana gelişi: Hidrojen, periyodik sistemin hiçbir yerine uymamaktadır (Bugün hidrojen ile helyum, sıfır grupuna konulmuştur). Birbirini izleyen 2 ve 3. yatay sıralar (soldan sağa doğru) her biri 8 elementli olan iki periyod meydana getirir. Bu iki sırada her gruptan birbirinin altına gelen elementler, kimyaca birbirine benzerse de, sıfırıncı gruptan 7. grupa kadar gidilince elementler arasındaki ayrılıklar gittikçe büyümekte ve sonunda tam bir çelişme görülmektedir. Buna göre, bu on altı elementte kimyasal özelliklerin atomik ağırlıklara olan bağlılığı büsbütün göze çarpar.

4 ve 5. sıra, öncekiler gibi 8 elementli olmayıp 18 er elementlidir. Bu sıralarda birbirinin altına gelen elementlerin uygunluğu, ancak demir grupu metallerini meydana getiren Fe, CO, Ni metalleri ile platin metalleri grupunu meydana getiren Ru, Rh, Rd metalleri için ayrı bir 8. grup kurmakla sağlanır. Bundan başka, grupların birbirine benzeyen elementleri arasına. K ile Rb arasına, Ca ve Sr arasına, As ve Sb arasına, Se ve Te arasına ve son olarak Br ile I arasına öyle elementler gelmektedir ki bunlar girdikleri gruptaki elementlerle hiçbir benzerlik göstermez, fakat birbirinin altına kondukları zaman bazı benzerlikler görülür. Böylece cetvelde sağ tarafa konmuş olan ikincil (yan) gruplar meydana gelir.

6. sırada sistemin düzeni az rastlanır toprak metalleri ile bozulur. Bunların hepsini 6. sırada 3. grupa yerleştirmek gerekir. Bundan başka, 6. sıraya 8. grupun, öteki platin metalleri olan Pt ve Os, Ir metallerinin yerleştirilmesi gerekir.

7. sırada yalnız 4 element kesin olarak bilinmektedir. Bunların hepsi radyoaktif maddelerdir.

3. grupların meydana gelişi: 0 ile gösterilmiş olan grupta aktif olmayan elementler, yani soylu gazlar bulunmaktadır. I. ana grupta hidrojenden başka yalnız alkali metalleri vardır. II. grupta berilyumdan başka, toprak alkali metalleri yer almıştır. III. grupta bor ile toprak metalleri görülmektedir. IV. grup özel olarak birbirine benzeyen karbon ve silisyum elementlerini kapsar. V. ana grupta azot grupunun bütün elementleri, VI. grupta oksijen grupunun bütün elementleri, en sonra VII. grupta bütün halojenler ve bileşiklerinde halojenlere benzerlik gösteren mangan bulunur. VIII grupta yalnız demir ve platin familyasına giren elementler vardır.

4. Kimyasal özelliklerdeki düzen. Sistemde birleşme değeri bakımından yukarıda sözü geçen benzerliklere uyan benzerlikler görülmektedir. Soylu gazları kapsayan 0 grupu sıfır değerlidir. I. ana grup bir değerli, II, grup (yan grupu teşkil eden Zn, Cd, Hg ile birlikte) iki değerli, III. grup elementleri üç değerli ve IV. grup elementleri dört değerlidir. Çok defa olduğu gibi, V. grup elementleri (bunların en önemli hidrojenli bileşikleri olan NH_3, PH_3, AsH_3 ve SbH_3te olduğu gibi) üç değerli olarak kabul edilirse, birleşme değerinin I. gruptan IV. grupa kadar olduğu gibi V. gruptan başlayarak düzenli olarak yükseldiği görülür. Gerçekten VI. grup iki değerli, VII. grup ise yine bir değerlidir. Buna göre, elementlerin bütün sıralarında atomik ağırlığın büyümesi oranında birleşme değerinin de çoğalıp azaldığı görülür.

Elementlerin oksijenle birleşme yeteneği VII. ana grupta düzenli olarak çoğalmaktadır. En yüksek bazik veya asit oksitlerin değişik sıralardaki fomülleri şunlardır:

I. grup, II. grup, III. grup, IV. grup, V. grup, VI. grup, VII. grup:

R_2O, RO, R_2O_3, RO_2, R_2O_5, RO_3, R_2O_7

Hidrojenle birleşme yeteneği ilk üç grupta önemli olmayıp IV. gruptan başlayıp düzenli olarak azalır.

IV. grup	V. grup	VI. grup	VII. grup
RH_4	PH_3	RH_2	RH

Metaller genellikle ilk, ametaller ise son gruplarda bulunmaktadır.

Elementlerin bazik veya asit karakterinin I. gruptan VII. grupa kadar düzenli olarak değişmesi dikkate değer. I. grup elementleri tanıdığımız en güçlü bazlardır. Bunları II. grupun yine güçlü olan bazları izler. III ve IV. gruplarda oksitlerin bazik nitelikleri zayıflar. Bundan sonraki gruplarda ise bu nitelik bütün bütün kaybolur ve gittikçe asit niteliğine dönüşür. Bor elementinden volframa düz bir çizgi çizilecek olursa, çizginin sonunda ve alt tarafında bulunan elementlerin daha çok baz niteliğinde, çizginin sağında ve üst tarafındaki elementlerin de asit niteliğinde olduğu görülür.

5. Fiziksel özelliklerde görülen düzen. Elementlerin yalnız kimyasal özellikleri değil, belki fiziksel özellikleri de atomik ağırlıklarının periyodik fonksiyonlarıdır. Bu, aşağıdaki gözlemlerden anlaşılabilir:

Elementlerin özgül ağırlıkları ile erime yetenekleri de periyodik sistemdeki yerlerine bağlıdır. Bu bağıntı, özel olarak atom hacimlerinde görülür. Atomik hacim atomik ağırlığın özgül ağırlıkla bölünmesinden elde edilen bir değerdir:

$$\text{Atomik hacim} = \frac{\text{atomik ağırlık}}{\text{özgül ağırlık}}$$

Başka bir deyişle: Atomik hacim, bir elementin bir gram atomunun katı halde santimetre küp olarak kapladığı hacimdir. Genel olarak, atomik ağırlık yükseldikçe özgül ağırlık da büyür. — A. B.

ELEMİ (Fr. Élémi), Malezya, Güney Afrika ve Brezilya'da yetişen Bursera, Canarium ve bunlara benzeyen ağaç türlerinden elde edilen yumuşak, güzel kokulu reçinelere verilen ad. E. en çok vernik ve lakaları yumuşatmak ve macunluklarını artırmakta ve mürekkep yapımında kullanılır. E. nin bileşiminde bulunan birçok eterli yağlar zamanla oksitlenerek sertleşir.

ELEMİ, Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin bulunduğu yer Köprübaşı adı verilen küçük bir köydür (nüfusu 243). Bucağa bağlı 34 köy vardır. Bucak nüfusu 9 885 (1960) tir. Burada Elemiköy adlı bir köy vardır. Köprübaşı, Havza ile Vezirköprü ara-

sındaki düzgün yol üzerinde bulunduğundan gittikçe geliş mektedir. Havza'ya 17, Vezirköprü'ye 13 km lik işlek bir yol ile bağlıdır. Bucağın köyleri küçüktür (150 - 400 nüfus lu). Kimisinin mahalleleri de bulunan köyler birbirine yakındır. E. bucağının arazisi dağlıktır. Dağlarda meşe, kayın, gürgen ve çam ağaçlarının bulunduğu orman ve fundalıklar vardır. Başlıca ürünleri buğday, arpa, pancar, tütün, sebze ve meyvadır.

EL - EMÎN, Muhammed b. Hârûnü'r - Reşîd b. el - Mehdî (809 813), Abbasî soyundan altıncı halife. 787 de Hârûnü'r - Reşîd'in hilâfetinden biraz sonra Russâfe'de doğmuş, 809 da babasının Merv'de ölümü üzerine halife ilân edilmiş, 813 te öldürülmüştür. Öldürüldüğü vakit 26 yaşında bulunuyordu. Resmî mührü Muhammed Vâsik bi'llah ibaresini taşımakta idi. Kendisine Fazl b. er - Rebi (b. bk.) ve İbrahim b. Sabîh vezirlik etmiş, kadıları ise Ebû Hanife'nin torunu İsmail b. Hammâd (b. bk.) ile Ebü'l - Buhturî Veheb olmuştu. Annesinin Abbasî ailesinin en meşhur kadını Zübeyde binti Cafer b. el - Mansur oluşu, E. in büyük kardeşi Abdullah el - Memun (bk. MEMUN) a tercih edilmesine ve daha 789 veya 791 yılında el - Emîn unvaniyle veliaht ilân edilmesine sebep olmuştu.

Harun, büyük oğluna tercih ettiği E. in hilâfetini pekiştirmek için Memun'a Hemedan'dan Sind'e kadar olan vilâyetlerin yönetimini bıraktığı gibi, küçük oğlu Kasım'a da el - Cezire ve Sügûr eyaletlerini vermiş ve kardeşler arasında bir anlaşmazlık doğmaması için de iki belge düzenletmişti. Memun'un annesinin İranlı oluşu ve yönetimine bırakılan vilâyetlerin çoğunlukla İranlılarla meskûn bulunuşu İslâm hilâfetinin parçalanmasında ilk işareti teşkil etmişti. E. in Araplarla meskûn bölgelere inhisar eden ve gerçek yönetimine bırakılan Suriye, Afrika ve Arabistan'ın birleştirilmesi ise ancak Memun'un dirayeti ile mümkün olabilmiştir.

E. babasının ölüm haberini alınca 809 da Bağdad'da halife oldu. İlk günlerinde halka gösterdiği davranışları ile kendisini sevdirdiği gibi. Memun tarafını tutan komutanların dahi ona yönelmesine yol açmıştı. Ancak, onun içkiye düşkün oluşu, günlerini kadınlarla ve kara Araplarla boş yere geçirişi, namaza önem vermeyişi, devlet işlerini ihmal edişi başlangıçtaki bu sevginin süratle kaybolmasına sebep oldu. Öte yandan veziri Fazl b. er - Rebi'in telkinleri altında kalarak Horasan valisi bulunan ağabeyi Memun'a karşı davranışlarını değiştirdi. Kardeşi el - Cezire valisi Kasım'ı ise buradan alarak onun üzerinde sadece Sügûr eyaletlerini bıraktı. Bu tutumu Memun'u kendi bakımından endişelendirdi. Bu sırada Suriye'de isyan eden ve hem Ümeyye, hem de Ali soyundan olan Süfyan'a karşı olan tutumu ise Arabistan ve Suriye ahalisinin ondan soğumasına ve Memun'a biat etmesine sebep oldu. E. in bu yanlış tutumları durumunu gittikçe kötüleştirirken, Memun, Horasan halkından alınan vergileri azaltmakla halkı kendi yönüne çekiyor, aynı zamanda kendine bağlı düzenli bir ordu da meydana getiriyordu. İki kardeş arasındaki soğukluğu mücadele haline getiren olay ise, E. in kendi oğlu Musa'yı veliaht imişçesine hutbeye dahil ettirmesinden çıktı. Bu konuda Herseme b. Hazm E. i ikaz etmeye çalıştıysa da, bir fayda sağlayamadı. Bunu haber alan Memun ise hakimi bulunduğu vilâyetlerde onun adını hutbeden kaldırttı. Böylece iki kardeş açık bir mücadeleye girişmiş oldular. Bu durum sonunda E., onu kesin olarak valilikten uzaklaştırdı, yerine eski Horasan valilerinden sert tabiatlı Ali b. İsa'yı tayin ederek onu bir ordu ile doğu illerine gönderdi. Ali'nin vali olarak gönderilişi onu tanıyan doğu halkının Memun'u daha candan tutmasına ve halifeye iyice cephe almalarına yol açtı. Nitekim Ali'nin güçlü ordusu, halktan gelen bu direnme karşısında Rey'de Memun'un komutanı Tahir b. Hüseyin komutasındaki küçük birlik önünde yenilgiye uğradı ve Ali savaş sırasında öldürüldü. Bu başarı üzerine Memun, birliklerini Bağdad üzerine yöneltti. E. bunları karşılamak üzere Abdurrahman b. Cebele komutasında ikinci bir ordu sevk etti ise de, bu ordu da yenilgiye uğrayarak Abdurrahman öldürüldü ve Tahir böylece bütün Cibal'i eline geçirmiş oldu.

812 de E., durumunu düzeltmek amacı ile Ahmed b. Mürted ile Abdullah b. Humeyd komutasında yeniden bir ordu hazırladı. Ancak bu askerler aralarına sokulan casusların tahrikleriyle Hanıkin'e kadar gidebilmişler ve orada dağılmışlardı. Bu durum sonunda artık her şeyin kaybedilmiş olduğuna kanaat getiren E. in veziri Fazl halifeyi kendi halinde bırakarak kaçtı, yerine getirilen İbrahim ise durumu kurtaracak seviyede bir kimse değildi. Böylece Memun'un iki komutanı Tahir ve Herseme, Bağdad önüne gelerek şehri kuşattılar. Bu sırada E. in en başarılı komutanları da Memun tarafına geçince, E. de kaçmak zorunda kaldı. Dicle yoliyle bir kayık vasıtasiyle kaçarken Tahir'in adamları haber alıp kayığı devirdiler. E. ve kendisini bırakmayan Herseme b. Hazm yakalandılar. Tahir azatlı kölelerinden Kureyş b. Şiblî'yi gönderip eylül 813 te onu öldürttü, kesik başını Memun'a gönderip cesedini defnettirdi. Annesi Zübeyde ile veziri Fazl'ın tesiri altında kalan E. yanlış tutumu ile babası tarafından kendisine sağlanan bütün imkânları kendi eliyle yıkmış ve Abbasî halifeleri arasında fazla bir iz bırakmamıştır. — İ. P.

ELEMİSİN (Fr. Élémicine), Manilla elemi'sinden elde edilen esans. Formülü $CH_2 = CH - CH_2 - C_6H_2 (OCH_3)_3$ olan E. trimetilpirogalol'un bir alil türüdür. Alkollü sud ile izo - elemisin transpozisyonu meydana gelir. Bu da bir propenilik türü olup oksitlenince trimetilgallik asit elde edilir.

ELENA, Bulgaristan'da, Tîrnovo çevre (okrîg) sinde, Balkan dağlarının Elena bölümünün kuzey kolları üzerinde bir kasaba. Nüfusu 4 805 (1962) tir. Gorna Oryahovitsa ve Tîrnovo'ya düzgün bir şose ile bağlıdır. Kerestecilik, kilimcilik, ipekçilik, meyvacılık ve hayvancılık yapılır.

Türk hâkimiyetinden önce bir yerleşme yeri olarak bilinen E. XV. yüzyıla ait Türk kaynaklarında geçmektedir. XVIII - XIX. yüzyıllarda ev sanatları alanında büyük bir gelişme göstermiştir. 1877 - 1878 Türk - Rus harbinde ağır hasara uğramıştır.

ELENKHOS (Yun.; Lat. Elenchus), eski zamanda küpe yapmak ve yüzükleri süslemek için kullanılan armut şeklinde büyük bir inci.

ELEOKARPUS (Lat. Elaeocarpus; Yun. *elaia*, zeytin; *karpus*, meyva), Elaeocarpaceae familyasından olup bu familyanın tipini teşkil eden bir tropikal ağaç. Zeytine benzeyen meyveler verir. E. cinsi Eski Dünyada yetişen yüz kadar türü içine alır.

ELEOLİT (Fr. Éléolite), feldispatoit grupundan tabiî bir silikat minerali. E nefelin'in bir türü olup yağlı veya reçineli bir görünüşü vardır. Buna yağ taşı adı da verilir.

ELEONORA, Anjou'lu (Fr. Eléonore d'Anjou, İta. Eleonora d'Angio; aş. yu. 1282-1343), Capet soyundan gelme Anjou prensesi. Catania'da ölmüştür. Sicilya kralı II. Charles'ın kızı olan E., 1299 da Antakya prensi Philippe de Toucy ile evlenme sözleşmesi imzalamışsa da, bu evlilik gerçekleşmemiş ve 1302 deki Caltabellotta barışından sonra Sicilya kralı Aragon'lu II. Frederico ile evlendirilmiştir. Kocasının 1337 de ölmesinden sonra bir Franciscusçu manastırına çekilmiştir.

ELEONORA, Aragón'lu (Biyog.): bk. LEONOR de Aragón.

ELEONORA, Castilla'lı: bk. LEONOR de CASTILLA (2 Aragón, 1 İngiltere ve 1 Navarra kraliçesi).

ELEONORA, İngiltere'li (Biyog.): bk. LEONOR İngiltere'li (İsp. Leonor de Inglaterra 1 ve 2).

ELEONORA (Portekiz kraliçeleri): bk. LEONOR.

ELEONORA, Portekiz'li (Biyog): bk. LEONOR DE PORTUGAL.

ELEONORA, Sicilya'lı (Biyog.): bk. LEONOR DE SICILIA.

ELEONORA, Teles de Menses (Portekiz kraliçesi): bk. LEONOR TELES.

ELEONORA, Toledo'lu (İsp. Leonor de Toledo; İta. Eleonora di Toledo, 1522 1562), Floransa düşesi. Napoli kral naibi Pedro de Toledo'nun kızıdır. 1539 da I. Cosimo de Medicis ile evlenmiş ve ondan on bir çocuğu olmuştur. Bronzino'nun, E. yı oğlu Ferdinando ile birlikte tasvir eden güzel bir tablosu bugün Floransa'daki Uffizi müzesindedir.

ELEONORA D'ARBOREA (ölm. 1403), Sardunya'lı prenses. IV. Mariano'nun kızıdır. Kardeşi VI. Ugone'nin öldürülmesinden sonra adanın dört hakimliğinden (giudicato) biri olan Arborea'nın başına getirilmiştir. E., Aragón boyunduruğuna girmek istemeyen Sardunyalıları etrafında toplamıştır. Açılan savaş 1388 e kadar sürmüş, 1388 den 1390 a kadar süren bir barış devresinden sonra E. yeniden Aragónlulara baş kaldırmıştır. Aragón kralı Juan'ın ölümünden sonra tahta geçen Martin savaşa son vermek istemiş, 1395 te kesin barış antlaşması imzalanmıştır. E., bundan sonra kendisini kanun yapmağa vermiştir. *Carte de Logu* adiyle tanınan kanun derlemesi, dünya hukuk tarihinde ün kazanmış olup dört yüz yıl yürürlükte kalmıştır.

ÉLÉONORE [*eleonor*], **Aquitania'lı** (Fr. **Éléonore** veya **Aliénor d'Aquitaine,** İng. **Eleanor of Aquitaine, Eleanor of Guienne;** 1122-1204), Aquitania ve Gaskonya düşesi ve 1137 den sonra Poitou kontesi. Fontevrault'da ölmüştür. Aquitania dukası X. Guillaume'un büyük kızıdır. 1137 de Genç Louis (Louis le Jeune) ile evlenmiştir. Genç Louis, bir ay sonra VII. Louis saniyle tahta çıkmış, karısını II. Haçlı seferine beraberinde götürmüştür. VII. Louis, 1152 de toplanan Beaugency konsilinde görünüşte kan yakınlığı gerekçesi ile, gerçekte ise karısı sadece iki kız evlât doğurduğu için, evliliğini bozdurmuştur. Üç hafta sonra E., İngiliz kralı olan Normandiya dukası ve Anjou kontu Henri Plantagenet (II. Henry) ile evlenmiştir (1154) Bu suretle, İngiliz kralı kendi topraklarına, E. un çeyizi olan ve VII. Louis'nin geri vermek zorunda kaldığı Fransa'nın geniş güneybatı topraklarını katmıştır. E. un II. Henry'den ikisi kız, beşi erkek yedi çocuğu olmuşsa da, onunla da geçinememiş, 1173 te babalarına karşı ayaklanmış bulunan çocuklarının tarafını tuttuğu için II. Henry kendisini önce Salisbury'de, sonra da Winchester'da bir yarı mahpus hayatı sürmeğe mahkûm etmiştir. E., ancak kocasının 1189 da ölümünden sonra hürriyetine kavuşabilmiş, fakat siyasî etkinlik ve entrikaları elden bırakmamış, küçük kardeşi Topraksız John (John Lackland) a karşı oğlu Arslan Yürekli Richard (Richard Coeur de Lion, Richard the Lion Hearted) ı tutmuş, Arslan Yürekli Richard'ın tutsaklığı sırasında İngilizlerin Philippe Auguste'e direnme azimlerini perçinleştirmiştir. Arslan Yürekli Richard'ın ölümünden (1199) sonra ise İngiltere tahtına Topraksız John'ın adaylığını desteklemiştir. 80 yaşındayken torunu Castilla'lı Blanche'ın Louis le Lion (sonra VIII. Louis) ile nişanlanma törenini yönetmek üzere İspanya'ya gitmiştir. E. un etkisi sadece siyasî alanda kalmamış, geniş kültür sahibi bir güneyli Fransız olarak trubadur (saz şairi) edebiyatını Fransa ve İngiltere'de yaymıştır.

ÉLÉONORE, Aquitania'lı

ÉLÉONORE, Avusturya'lı veya **Habsburg'lu** (Fr. Éléonore d'Autriche, Alm. Eleonore von Österreich, Port. Leonor de Austria; 1498 1558), Portekiz ve daha sonra Fransa kraliçesi. Louvain'de doğmuş, Talavera'da ölmüştür I. Felipe ile Castilla'lı Juana'nın kızı, V. Karl'ın ablasıdır. 1519 da Portekiz kralı Mutlu Emmanuel ile evlenmiştir. 1521 de dul kalmış ve Bourbon connétable'i ile evlenmek üzere iken Pavia zaferi üzerine fikrini değiştiren V. Karl, ablasını Claude de France'tan dul kalmış olan I. François ile evlenmeğe ikna etmiştir. Bu evlenme 1526 Madrid ve 1529 Cambrai antlaşmalarınca da tescil olunmuştur. Nikâh 1530 da Gaskonya'daki Capsieux manastırında kıyılmıştır.

ELEONORE, Avusturya'lı veya Habsburg'lu

E., zevk ve safasına düşmüş olan sarayda bir köşeye çekilip erdemli bir hayat sürmüş, kocasının ihanetleri karşısında kendini ibadete ve hayır işlerine vererek avunmaya çalışmıştır. I François'dan çocuğu olmayan E., kocasının 1547 de ölümü üzerine Fransa'dan ayrılmış, önce Hollanda'ya V. Karl'ın yanına gitmiş, en son olarak da 1556 da İspanya'da Badajoz yakınlarındaki Talavera'ya çekilmiştir.

ÉLÉONORE [*eleonor*] **veya ALIÉNOR, Provence'lı** (Fr. Éléonore veya Aliénor de Provence, İng. Eleanor of Provence; 1223-1291), İngiliz kraliçesi. Saint-Maime (Forcalquier) de doğmuş, Amesbury'de ölmüştür. Provence kontu IV. Raimond Bérenger ile Savoia'lı Beatrix'in kızı olan E., 1236 da İngiltere kralı III. Henry ile evlenmiştir. E. un ana ve babasının adları Provence şairleri kitabında geçmektedir. E., Provansal lehçesinde bir kahramanlık şii-

rinin yazarı olarak bilinmektedir. Sarayda yurttaşları olan Fransızları tercih etmesi yüzünden İngilizleri kendisinden soğutmuş, hattâ bir gün yolda Londralıların hücumuna uğrayarak St. Paul katedraline sığınmak zorunda kalmıştır. Oğlu olan İngiltere kralı I. Edward, çok saydığı anasının uğradığı bu hakaretin öcünü Londra halkından pek ağır bir şekilde almıştır. E., 1286 da kocasının ölümü üzerine Amesbury manastırına çekilmiştir.

ELEOSTEARAT (Fr. Éléostéarate) [Kim]: bk. OLEOSTEARAT (Fr. Oléostéarate).

ELEPHANT [*elefã*] **SIRADAĞLARI** (Coğ): bk. FİL SIRADAĞLARI (Hmer dilinde: Phnôm Kômçay).

ELEPHANTA [*elefąnta*] (Hintçe adı: Gharapuri veya Gharipur), Hindistan'da, Bombay körfezinin ortasında küçük bir ada. Adaya bu adı karaya çıktıkları yerde taştan bir fil heykeli bulan Portekizliler vermiştir. Adanın yerli adı «Mağaralar şehri» anlamına gelir. Bu adada bulunan süslü mağaraların en ünlüsünde Śiva tanrısının büyük bir büstü vardır. M. S. VI. yüzyılın birinci yarısından kalan bu heykele tanrının dört yüzünden üçü işlenmiştir.

ŚİVA TANRISI'nın büstü

ELEPHANTIASIS [Hek.]: bk. FİL HASTALIĞI.

ELEPHANTIDAE (Zoo.) bk. FİLGİLLER.

ELEPHANTINE [*elefantịn*] (Eski Mısırcası: *Yeb* [= fil şehri], Eski Yun. Elephantine, Ar. Ceziretü'l - Asuan), Yukarı Mısır'da, Asuan'ın karşısında, Nil üzerinde bir ada. Üzerindeki eski şehrin kalıntıları (muhtemel olarak Nubya'dan gelen fil dişinin pazarı olduğu için bu adı almıştır) hâlâ görülür. 18 ve 19. sülâle firavunları şelâleler bölgesi Koç tanrısı Khnum'a bir tapınak yaptırmıştı. Bu ve başka tapınaklar 1822 de yapı taşı ihtiyacını karşılamak üzere yerli bir vali tarafından yıktırılmıştır. Eski krallıkta E. «Güney Kapısı» adını taşırdı, çünkü burası Mısır'ın en güneyde bulunan bir şehri olup Sudan ticaretinin çıkış noktası idi. Mısırlılar Nil'in E. de bulunan dipsiz kaynaklardan kaynadığını sanırlardı. M. Ö. V. yüzyılda burada bir İbranî kolonisi yaşamış ve bu adada onlara ait Aramca belgeler bulunmuştur (Elephantine papirusları).

ELEPHANTİS veya ELEPHANTİNE (M. Ö. I. yüzyıl), Yunan kadın yazarı. Galenos'a göre *Kosmetika* (Güzelleştirici ilâçlar) adlı bir ana kitap yazmıştır. E. daha çok manzum ve mensur açık saçık yazıları ile tanınır.

ELEPHAS MAXIMUS (Zoo.) bk. FİL.

ELEPHĒNŌR veya ELPHĒNŌR (Yun. mit), Euboia (Eğriboz) adasında yaşayan ve Abantes adını taşıyan bir Yunanlı kabilenin efsanevî kralı. Khalkodon'un oğlu ve Abas'ın torunudur. İstemeden Abas'ı öldürdüğü için kaçmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden, Troia harbine giderken, Euboia adasının kıyılarına yakın bir kayanın üzerine çıkarak savaşçılarını oradan çağırmıştır.

ELER [*ęlîr*] **veya ELERS** [*ęlîrs*] (Lat **Elerus**), **Franz** (ölm. 1590), Alman kilise musikicisi ve bestecisi. Hamburg katedralinin musiki işlerini yürütmüş, tek sesli dinî ezgiler besteleyerek 1588 de *Cantica sacra* başlığıyle yayınlamıştır.

ELERS [*ęlîrs*], **John Philippe** (1651 - 1720), Alman asıllı İngiliz seramikçisi. Lübeck'te doğmuş, Dublin'de ölmüştür. 1688 de III. William (Guillaume d'Orange) ile İngiltere'ye gelmiş, kardeşi David ile Londra yakınlarında bir seramik yapımevi kurmuştur. E.ın piyasaya çıkardığı sırlı ve sırsız mamuller, zamanında çok tutulmuş ve taklit edilmiştir.

EL - ESVED, Esvedü'l - Ansî (ölm. 632; asıl adı: Ebhele b. Kab b. Avf; lakabı: Zu'l - himâr), Hazreti Peygamberin hastalanması veya ölümü üzerine peygamberlik iddiasında bulunan ve Ridde (b. bk.) hareketlerinde önemli rol oynayan bir kimse. Yemen'de Ans kabilesinden olup daha gençliğinde birtakım hokkabazlık ve sihirbazlıklarla cahil bedevîleri kendisine bağlamıştı. Asıl yurdu Kehf - î Hubbân olup, özellikle Mezhic boyları arasında ün yapmıştı. E., Peygamberin hastalandığını haber alır almaz peygamberliğini ilân etmiş, Ans ve Mezhic boyları kendi ini derhal kabul etmişler. Necran Hristiyanları ise kendisine yardım vadinde bulunmuşlardı.

E. in hareketi bir din davası olmaktan çok politik özellikler taşımaktadır. Nitekim o, Müslüman yerlilere yani Ebnalara karşı mücadelesini ve Medine İslâm devletinin Necran valisi Amr b. Hazm, San'a valisi Amr b. Şehr el - Hemedanî ile Müslümanlığı yaymak üzere buraya gönderilmiş olan ashabdan Muâz b. Cebel'e yazdığı mektuplarda: «Ey yabancılar, ilimizden aldığınız toprakları bırakınız. Biz bu topraklara ve onlardan toplanan mallara sizlerden ziyade müstahakız» demekte idi Bu yazılardan onun Yemenli Müslümanlardan alınan zekâta Hristiyan, Musevî ve Mecusîlerden toplanan cizyeye karşı olduğu anlaşılmakta ve Ye-

Aramca yazılı Elephantine papiruslarından bir parça (M. Ö. 408)

men'de millî bir devlet kurma emeline düştüğü görülmektedir. E. önce Ebnalar üzerine saldırdı. O tarihlerde Yemen'e hakim olan bunları yenilgiye uğrattı. Peygamberin Yemen'deki temsilcisi Muâz b. Cebel ve Ebû Musa el - Eş'arî Hadramut'a sığınmak zorunda kaldılar. San'aya giren E., burada derhal bir devlet teşkilâtı meydana getirmeye çalıştı. Ancak çevresindekilerin hepsi kendisine kesin olarak bağlanmadığından Peygamberden aldığı mektup üzerine Muâz b. Cebel harekete geçerek Kays b. Hubeyre, Firûz - i İstahrî ve Dâzeveyh ile Veber'i onu ortadan kaldırmaya memur etmişti. Bunlar eski San'a valisi olup E. tarafından öldürülen ve şimdi E. in eşi olan Amir b. Şehr'in karısı Âzâd ile ilişki kurdular. Âzâd kocasının öcünü almak için suikastçılara büyük yardımlarda bulundu. Firûz'u San'a sarayında E. in yattığı odaya soktu ve onu öldürmesini sağladı. E. in ölümü üzerine ona taraftarlık edenler dağıldı ve Yemen'de Müslümanlık tekrar hâkim oldu. Hazreti Peygamber E. olayında fazlasiyle üzülmüş ve olayın Müslümanlık lehine kapanışını da ilham - i rabbanî ile öğrenerek Medine halkına ilân etmişti. Gerçekten E. olayının kapandığı haberi Medine'ye Ebû Bekr'in halife seçilmesinden beş gün sonra ulaşmıştı. E. in Kehf - i Hubbân'da isyan ederek San'ayı ele geçirmesi ve öldürülmesi işi dört ay kadar bir süre tutmaktadır.

EL - EŞ'ARÎ [Biyog.]: bk. EŞ'ARÎ.

ELEŞKİRT (eski adları: **Aleşkirt, Aleşgirt, Zidikân**), Ağrı iline bağlı bir ilçe. İlçe merkezinin nüfusu 5 983 (1965), ilçe nüfusu 34 655 (1965), yüzölçümü 1559 km², nüfus sıklığı 22 dir. Tahir adlı bir bucağı ve 73 köyü vardır. E., Ağrı ilinin batı bölümünde, aynı addaki ovanın batı kenarındadır. Denizden yüksekliği 1 820 m dir. Geniş bir yüksek ova olan E. Ovasının çevresi 2 000 - 2 300 m yüksekliğinde, çok dik olmayan dağlarla çevrilidir. Buralarda sert bir kara iklimi vardır. Kışlar uzun ve sert geçer, yaz mevsimi ise kısa, fakat sıcak olur. Ova ve dağlık yerler, orman, hattâ fundalıklardan bile yoksundur. Bozkır bitkilerinin yetiştiği bu arazide hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır (yıllık hayvan satışı yaklaşık olarak 35 - 50 bin koyun, 20 - 25 bin sığır). Tarım buna göre az yer tutar, yerindeki ihtiyaca yetecek kadar buğday, arpa elde edilir. Ağrı ili içinde en çok mısır yetiştiren ilçe E. tir. Ağrı'nın en çok bal elde edilen yeri de burasıdır.

E., ovanın başlıca kasabasıdır. Erzurum'dan uzanan ve Tahir geçidi (2 475 m) ni aşan, Ağrı ve doğu sınırına giden transit yolu buradan geçer. Bu yol, Tahir geçidinden E. yakınlarına kadar çok dönemeçlidir. E., Erzurum - Kars demiryolu boyundaki Horasan istasyonuna 45 km uzaklıktadır. Dar bir yol ile Tutak üzerinden Van Gölü kıyılarına da bağlantısı vardır. Kasabanın il merkezine uzaklığı 34 km dir. Yol ve taşıt bakımından işlek, canlı bir kasaba olan E. gittikçe gelişmektedir (nüfusu 1935 te 1 305, 1945 te 1 841, 1960 ta 3 988, 1965 te 6 000 e yakın). E. belediyesi 1926 da kurulmustur. Kasabanın meydanı, hükümet konağı, belediye binası, camileri, yatılı bölge okulu, ilk ve orta okulları, kitaplığı, han ve fırınları, küçük bir çarşısı vardır. Su, 3 km uzaktaki bir kaynaktan çimento künk borularla getirilmiştir. 1939 da elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır.

Tarih: Trabzon - Tebriz transit yolu üzerinde öteden beri bir konak merkezi olan E., tarih bakımından pek eski bir geçmişe sahiptir. Eski Urartu krallığının sayılı kalelerinden biri olan E., Med kralı Kailesar tarafından İran topraklarına katılmış ve o tarihten sonra güney Kafkasya'dan Anadolu'ya girmek isteyen bütün ordular için bir geçiş yeri olmuştur. Osmanlı - Türk hâkimiyetine Yıldırım Bayezid zamanında giren E., daha sonra Celayırlılar eline geçmiş, Timurlulardan Şahruh ile Kara Yusuf'un çocukları arasındaki mücadelelere sahne olmuş ve en sonunda Yavuz Selim devrinde (1514) kesin olarak Osmanlı devletine bağlanmıştır. İmparatorluk devrinde bazan Van, fakat çoğunlukla Erzurum eyaletine bağlanan Doğu Bayezid sancağının mülhakatından olarak bir ocaklık halinde yönetilmiştir. Tanzimattan sonra Erzurum vilâyetinin Bayezid sancağına bağlı, 5 bucak ve 115 köyden ibaret bir kaza olarak teşkilâtlandırılmıştı. E., 1877 - 1878 Türk - Rus savaşında harp sahasına dahil olmuştur. Tatlı oğlu Mehmet Paşa tarafından savunulan bölge, 7 haziran günü Tatlı oğlu Mehmet Paşanın şahadeti üzerine kuvvetlerinin dağılması sonucunda Rus ordusu tarafından işgal edilmişti. Bu bozgun sonunda Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Türk ordusu geri çekilmek ve Rusları Halyaz'da karşılamak zorunda kalmıştı. Ayastefanos andlaşmasına göre E. Ruslara bırakılmışsa da, Berlin kongresinde bu karar düzeltilerek, bu ilçe Osmanlı devletine iade olundu. Bk. ELVİYEİ SELÂSE. Savaştan sonra düzenlenen ilçenin bucakları altıya çıkarıldı ve yeni teşkilâtta ilçe merkezi oldu. I. Dünya Harbinde Sarıkamış bozgunundan sonra, 1915 te tekrar Rus işgaline düştü. 1917 ihtilâli üzerine güney Kafkasya'yı işgali altına alan Osmanlı orduları tarafından kurtarıldı. Cumhuriyet devrinde Ağrı iline bağlı bir ilçe merkezi olmuştur. — İ. P.

ELEŞKİRT OVASI, Doğu Anadolu'da, Murat ırmağının yukarı kesiminde, Eleşkirt ile Karaköse arasında uzanan yüksek bir ova. Ana çizgileriyle elips biçimi gösteren bu düzlüğün doğu - batı boyu 40 - 45 km, kuzey - güney genişliği 10 - 12 km kadardır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 600 km² dir. Ovanın çok yeri 1 650 - 1 700 m yükseklik gösterir, kuzey ve batı kenarlarına doğru hafif yükselerek 1 750 - 1 800 m yi bulur. Çok yeri dümdüz, kimi yerleri hafif dalgalıdır. Ovanın bütün yakın çevresi karasal Neojen tabakaları ve yer yer volkanik Neojen örtüleriyle çevrili olup, bunun üzerinde Pleistosen yaşındaki eski aluviyonlar ile Holosene ait yeni aluviyonlar yer tutmuştur. Bu ova, eski bir göl çanağının uzandığı yerdir ve eski bir çöküntü alanının dolmasiyle oluşmuştur. Ovanın biraz daha uzak çevresinde, güney ve batıda, volkanik örtü (çoğu andezit, bazalt), kuzey kenarında ise Mezozoik tabakalar ve yer yer serpantinler yer tutmuştur.

Çevredeki dağlardan ovaya inen birçok dere ve derecikler, bu geniş düzlüğün güney kenarını güden ve asıl kaynaklarını batıdaki dağların yamaçlarından alan ve buralardaki gür kaynaklarla beslenen Şirya çayına karışarak Murat ırmağına dökülürler. Bu çay ve kolları, ovayı kimi yerlerinde oldukça kazmışlardır. Doğudan ovaya giren Murat suyu, Karaköse'nin yanında Şirya çayı ile birleşerek güneye döner ve Tutak doğrultusunda dar boğazlar içine girer. Bu iki çay, derinde aktıklarından sulama işlerinde yararlı olmazlar. Kuzeyden inen dereler ise bu bakımdan daha faydalıdır. Bunlarla ekin tarlaları ve çayırlar sulanır, değirmenler döndürülür.

E. O., deniz yüzünden çok yüksekte ve deniz etkilerinden uzakta, dağlarla çevrili bulunduğundan, kışlar uzun ve sert geçer, kalın sayılabilecek bir kar örtüsü birkaç ay yerde kalır, kimi yıllarda kar örtüsünün kalınlığı 50 - 100

cmyi bulur. Sıcaklığın uzun süre çok düşük kalışı yüzünden kar örtüsü mart sonlarına kadar erimez, sertleşir, kızakla geçmeye elverişli bir durum alır. Yıllık yağış tutarı, ortalama olarak 40 - 50 cm dir. Ovaya yağmurlar en çok nisan ve mayıs aylarında yağar. Yazın da arasıra yağmur yağdığı olur. Ovada kış ve yaz mevsimleri arasındaki sıcaklık farkı çoktur. Böylece tam bir karasal iklim özelliği vardır. Bu çevrenin kuru soğukları dondurucudur. Kimi kışların Kars yaylalarından da soğuk ve sert geçtiği olur. Yaz mevsimi ise sıcak geçer. Ovada ağaç yok denilecek kadar azdır.

E. O nın kalın ve verimli bir toprak örtüsü vardır. Ekilen tahılların başında buğday ve arpa gelir. Mercimek, patates, nohut, darı da yetiştirilir. Kimi yerlerinde mısır da elde edilir. Kabak, hıyar, fasulye, turp, havuç, lahana, ıspanak, çok iyi kavun ve karpuz yetişir. Bugün ovanın çok yeri otlaktır. Elverişli yerlerde boyu 50 - 100 cm yi bulan otluklarla çayırlar vardır. Bu otlar biçilerek kış için saklanır. Yazın çevredeki yaylalara çıkılır. Ovada başta koyun ve sığır olmak üzere hayvancılık çok önemli yer tutmuştur.

Denizden çok yüksek, kışları sert ve uzun olduğu halde, E. O. nda nüfus yoğunluğu çok denilecek derecededir (km^2 ye 43 kişi). Bu durum, ovanın verimliliğinden (hayvancılık, tarım) ve burasının yol uğrağı olmasından (tica ret) ileri gelmiştir. Bataklık ve sazlık yerlerin bulunmayışı, burada 90 dan çok köyün kurulmasına imkân vermiştir. Bu köylerin çoğu 200 - 400 nüfusludur. İçlerinde birkaçının nüfusu 500 - 1 000 veya daha da yukarıdır. Ovada nüfusun toplanarak şehir özelliği gösteren iki yeri vardır: Biri, gezginlerce eskiden güzel bir şehir olarak anılan, bugün 6 000 kadar nüfuslu ve gittikçe büyüyen E. (ilçe merkezi), ötekisi geniş bir bölgenin başlıca pazar yeri, yağ, yün, canlı hayvan satışının çok yapıldığı, uzak bölgelerdeki büyük pa zarlardan gelen malların dağıtma yeri bulunan 25 000 nüfuslu Karaköse (il merkezi) dir E. O., Trabzon - Erzurum Karaköse - İran transit yolunun geçtiği önemli ve çok işlek bir yol uğrağıdır. — R. İ.

ELEŞTİRME (eski ter. Tenkit, Fr. Critique, Alm. Kritik, İng. Criticism, Yun. *kritikê* = hüküm verme sanatı), edebiyat ve sanat eserlerini açıklayarak bunlar hakkında hüküm verme sanatı. Tanzimatçılar E. sözünü «kusur bulma» anlamına gelen muaheze terimiyle karşılardı. Tarih, felsefe v. b. gibi bilim kollarında E., bir eserin, bir teorinin, bir olayın gerçekliği veya aslına uygunluğu bakımından incelenip tartışılması demektir.

Edebî eleştirme: Kaynakları çok eskiye, M. Ö. ki tarihlere, eski Yunan medeniyeti çağlarına kadar uzanırsa da, değer hükümleri yakın zamanlara kadar dogmalara bağ lanmış, yazarlara nasıl yazacakları âdeta reçeteler halinde verilmiştir. Eski çağlarda bu reçeteler dil bilgisi kurallariyle söz sanatlarını kapsar, E. de bu alandaki değerleri veya kusurları göz önünde tutarak hüküm verirdi. Rönesanstan sonra da bu, böyle sürüp gitmiş, her büyük çağda bir kuramcı, kanun yerine geçen kitabiyle şairlere, yazarlara sanatlarının yolunu, töresini öğretmeğe kalkmıştır. Yunanlı Aristo'nun *Poetika*'sı, Latin Horatius'un *Ars poetica*'sı, XVII. yüzyıl Fransız yazarı Boileau'nun *Art poétique*'i hep bu yoldaki öğretiler ve öğütlerle doludur. Fakat bunlar, genel olarak, belirli yazarların belli yazılarını ele almayan genel düşünceler ve görüşler olduğu için daha çok didaktik türe girmek gerekir. Bununla birlikte profesörlerden, gazetecilerden, yazarlardan her zaman birçok gönüllü kişiler çıkmış ve başka yazarların eserlerini E. görevine âdeta kendilerini atamışlardır. Fakat edebî E. bir tür olarak ancak XIX. yüzyıl ortalarında, Sainte - Beuve'ün yazılariyle (*Critiques et portraits littéraires*, *Causeries de lundi*, *Nouveaux lundis*) ortaya çıkmıştır.

Edebî E. nin nasıl yapılması gerektiği üzerinde pek çok tartışmalar olmuştur. Bir edebiyat eseri üzerinde hangi ölçülere göre hüküm verilecek? Brunetière gibi doktrinci E. ciler, şaşmazlığına inandıkları bir gerçek adına kendi doktrinlerine uymayan her şeyi reddederler. Öte yandan bağımsız ve serbest düşünceli E. ciler de vardır ki (A. France, Jules Lemaître gibi) sadece inceledikleri eserde, kendi bilgilerine, duygularına, zevklerine ve teknik görgülerine dayanarak buldukları değer veya kusurları salt edebiyat yönünden ele alırlar ve imkân oranında bir hüküm vermeğe çalışırlar.

Heyecanlı, yüce yürekli, takdir etmesini bilen, iyi bir E. ci, hoşuna gitmeyenden ziyade beğendiklerinden olumlu bir dille bahsedecektir. Öfkesi mantıklı olmak şartiyle öfkelenebilir; ancak bu işte karamsarlık pek müstesna bir tutum olmalıdır. Yerinde yapılan itirazlar yararlı olmakla birlikte, olumsuz ve dalaşçı bir E. görevini yerine getiremez: çünkü E. nin gerçek görevi, yeni yayınları tanıtarak bunlar üzerinde bilgi vermektir. Elbette ki verilecek hüküm, hükmü verene göredir. Bu bakımdan, hak tanır bir E. ci, kendi kendini kolayca tatmin eden hissî yergilerden kaçınan, kendi zevkleriyle taban tabana karşıt olsa da, önemli saydığı bir eserden iyi bir dille söz eden kimse dir. Çünkü önce kendisi bir eseri benimseyecektir ki başkalarının anlamasına yardım edebilsin. Bu iş fikrî bir dürüstlük işidir; rakibin mutlaka haksız olması gerekmez. Öte yandan, ne güzel, ne iyi, ne kabul edilebilir, ne de inanlabilir olan bir şeye itiraz hakkı hiçbir zaman söz götürmez. Şu şartla ki ulu orta hareketlerle reddetmek yerine, itirazın sebebini söylemek, incelenen eserin bütününü mahkûm etmeyen bir ayrıntıyı bahane ederek eseri baştan başa suçlamamak gerekir. Dikkatli bir E. ci bu türlü aşırılıklardan kendini koruyacaktır. Vereceği hükümler topyekûn değil, esaslı noktalar üzerinde olacaktır. Bununla birlikte, yanlış bir sistemi, sahteyi, yalancı şöhreti vurmak gerekince de sesini yükseltmesini bilecektir.

Edebî E , tıpkı tarih, roman ve deneme gibi yaratıcı bir sanattır. Eserleri açıklar; bunların değerini, güzelliğini, gerçekliğini, yeniliğini, üslûbunu, felsefesini ve ahlâkını ortaya koyar; yazarla okuyucu arasında bir köprü görevi yapar; yeni eser üzerinde okuyucuyu uyarır; onun gizli anlamını, amacını açıklar; bir sonuca varmasına yardım eder ve çoğu zaman daha iyi tanınmağa lâyık olan bir eseri daha dikkatle ve bir daha okumağa okuyucuyu yöneltir. Yazara da hizmetleri büyüktür: Ona okuyucu sağladıktan sonra, kusurlarını gösterir, ışığının iyi aydınlatmadığını, eserinde karanlık yerler bulunduğunu haber verir. Bazan yazarın bile farkında olmadığı bir ince anlamı bulup ona gösterir; söylemek istediğinden başka bir şey söylediğini, oysa bu kusuru düzeltmenin kolay olduğunu bildirir. Ondan beklenileni açıklayarak saptığı yanlış yoldan onu çevirir. E. sadece tartışmaya yönelmemeli, yüreklendirmeyi, alkışlamayı da bilmelidir. Onun ödevi yazara hız vermek, kendini bulmasına yardım etmektir.

Edebiyat E. si ile edebiyat tarihi çoğu zaman birbirine karıştırılır. Oysa bunlar apayrı şeylerdir. Edebiyat tarihi,

genel olarak, tarihe mal olmuş yazıları, meydana geldikleri ve yazarlarının yaşadığı zaman içine yerleştirerek aydınlatır ve çözümler. Edebiyat E. si ise yeni eserleri bildirerek niteliklerini, değerlerini açıklar. İyi bir edebiyat E. cisi iyi bir edebiyat tarihçisi de olmalıdır; nasıl ki iyi bir edebiyat tarihçisi de bazan iyi bir E. cidir.

Edebiyat E. cisinin görevi, edebiyat tarihçisininkinden daha güç ve daha nankördür. Edebiyat tarihçisi, tamamlanmış, yerini bulmuş, hükmünü almış bir konu üzerinde çalışır; E. ci ise yeni kitaplar ve çoğunluk henüz tanınmamış yazarlarla ilgilenir. Tarihçi bir eseri kendi zamanı içinde aydınlatır ve bu işi yapmak için bol zamanı da vardır; E. ci ise geçici zevklerin, modaların, reklamların, aldatıcı başarıların etkisi altında çabucak okuvup hüküm verecektir. Dickens, Descartes veya Mérimée üzerine iyi bir deneme yazmak kolaydır: Daha önceki yazarlar bunun yolunu açmıştır. Marifet, Goncourt armağanını almadan önceki Proust'un veya ta ilk kitaplarını henüz yayınlamamış olan bir Sartre, bir Malraux'nun sanat değerini, orijinalliğini haber vermektir. Doğru anlaşılan ve iyi yürütülen bir E. bir sanat eseri olabilir, yeter ki E. ci kendisi bir yazar olsun, yani üslûbu ile fikirleri zevkle okunsun, düşünceleri davet etsin; yeniliklerin esiri değil, meraklısı olsun; kıyaslama fikrinin şartı bulunan geniş bir kültüre sahip olsun; bir kaplumbağa yuvasına bir dağ, söz kalabalığına belâgat gözüyle bakmasın; değerler terazisini eserine göre doğru tutmasını bilsin; eserin, zamanın tarihini ve gerçeklerini ne dereceye kadar yansıttığını anlayabilsin; bir ideale sahip olsun. E. cinin tarafsız, zevkleri olgunlaşmış olması şarttır. Elbette ki yeni eserleri E. işine girişmezden önce, onlardan önce yazılmış olanların hepsini okumuş ve üzerlerinde bir fikir edinmiş olacaktır. Şunu da söyleyelim ki en iyi E. ciler dahi bazan insanî sebeplerle doğruyu görmeyebilir, bilerek veya bilmeyerek yanlış hükme varabilir.

Müzik eleştirmesi: Bestecilerin halka sundukları bestelerle orkestra şeflerinin ve büyük icracıların sanatları üzerinde bir değer hükmü vermeğe çalışan E. ci, bu işi bir edebiyat yazısiyle yapar. Müzik E. leri, ta öteden beri çeşitli şekillerde görülmüşse de, sistemli E. lere ancak XVIII. yüzyılda rastlanır; XIX. yüzyılda ise dergilerden başka günlük gazeteler de müzik E. sine sütunlarında yer verirler. Edebiyatçılar, gazeteciler, müzik icracıları, seyrek olarak da Berlioz, Dukas, Fauré, Schmitt gibi sanatçılar bu konuda yazılar yazmışlardır. Gitgide bu türlü incelemeler meslekten olan müzikçilerin kalemine bırakılmaktadır.

Tiyatro eleştirmesi: Paris'te yayınlanan «La Gazette» dergisinde *La chasse aux merles* (Karatavuk avı) adındaki bale üzerine 1663 yılı martında bir yazı yazan Fransa kralı XIII. Louis'yi ilk tiyatro E. cisi diye anmak âdet olmuştur. Söz götürebilir bir değerde olan bu okşayıcı kalem denemesi şunu gösterir ki tiyatro F. si, tiyatronun belli bir seviyedeki halkın zevklerine hitap etmesi gerekliliğinin anlaşılmağa başlandığı bir zamana rastlamaktadır. Bundan sonra artık tiyatro yazarları sadece zamanın zevkine uyduğunu sandıkları görüşlerini birtakım doktrinler halinde kabul ettirmek isteyenleri değil, aynı zamanda E. lerinde doğrudan doğruya halkın zevklerine dayandıklarını iddia edenleri de karşılarında bulacaklar, hesaba katacaklardır.

Dogmatik denilebilecek ilk E. örneği *Le Cid* kavgası (la querelle du Cid) ile ortaya çıkar. *Le Cid* trajedesi Paris'teki temsilinde (1636) başarı elde etmiş olduğu halde Scudéry ile Chapelain, yazarı Corneille'e karşı «klasik kurallara uyan trajedi» yi savunmuşlar, böylece de kendilerinden sonra aynı yolu tutacak doktrinci kuşaklara öncü olmuşlardır. Bu görüş XVII. yüzyılı aşmış, tiyatroda ne zaman bir yenilik akımı ortaya çıksa, karşısında bu doktrinci fikirleri bulmuştur. Diderot'nun dram üzerine yazıları, romantik çağda Stendhal'in *Racine et Shakespeare*'i, Hugo'nun *Préface de Cromwell* (Cromwell önsözü) ı hep bu görüşten esinlenecektir. Okul kavgalarının tiyatroya hiçbir yararı olmadığının anlaşılması üzerine bu dogmacılık eğilimi gerçi eski şiddetini kaybetmiştir; fakat büsbütün ortadan kalkmış değildir.

Halk zevkini temsil ettiğini iddia eden ikinci çeşit E. cilik de yine XVII. yüzyılda belirir ve çoğunluk salonlarda elden ele dolaştırılan yergi yazıları (libelles) halinde kendini gösterir. Kimi zaman da yazarın rakipleri, onun piyesini maskara etmek, kusurlariyle uygunsuzluklarını göstermek için başka piyesler yazmışlardır. *École des Femmes* (Kadınlar okulu) kavgası, Molière'in rakiplerinin halkı bu yazardan soğutmak için nasıl halk zevkinin savunucusu kesildiklerini ortaya koyar. Fakat bu tarzdaki E. ciliğin ilk sistemli örneği, XIX. yüzyıl başlarında Geoffroy'nın «Journal des Débats» da fıkra yazarlığına başlamasiyle kendini gösterir. O tarihlerden sonra dergiler, günlük gazeteler, sütunlarında tiyatro E. sine ver vermeğe başlayacak, her yeni piyes veya yeni bir anlayışla sahneve konulan her klasik piyes üzerine inceleme yazıları yazılacaktır. Artık tivatro E. cileri genel provalara serbest giriş kartlarını göstererek girebilmekte ve tarafsızlıklarına güvenen halkı aydınlatma ve uyarma görevlerini yerine getirmektedirler. Elbette ki bu tarafsızlık, zaman zaman siyasî veya dinî farklı görüşlerin, değişik sanat zevklerinin etkisiyle bozulur. Fakat bu değişik eğilimler sayesindedir ki E. cinin yazıları, onun fikir ve zevklerini benimseyen halk topluluğu tarafından okunur. Yazılı ve sözlü basının yayınlariyle geniş bir otorite kazanan tiyatro E. cisinin inançları, bir piyesin başarı kazanmasında veya başarısızlığa uğramasında büyük rol oynar. Fakat halkın E ciye karşı güven duyduğu halde onun beğenmediği bir piyesi tuttuğu da görülmektedir: Böylece, E. cinin inancının bir piyesin alın yazısını çizen kesin hüküm olmadığı meydana çıkar.

ELEŞTİRMELİ BASKI (Fr. Édition critique, Alm. Kritische Ausgabe, İng. Critical edition), matbaanın ortaya çıkmasından önce, çağlar boyunca değişik kopyacılar (müztensihler) ın işledikleri yazı ve anlama hatalariyle, yahut bir matbaa yanlışı yüzünden veya zamanın sivasî, dinî ve benzeri gereklilikleri yüzünden değişmiş, bozulmuş yazıları düzeltme, doğrulama, açıklama, farazî de olsa aslına uydurma amacını güden baskı. E. B. nın değeri, yazarının bilgi ve hünerine göre değişir.

ELETS [*yelets*], Sovyetler Birliğinin Rusya Cumhuriyetinde. Lipetsk şehrine yakın, Don ile Oka ırmakları arasındaki su bölümü bölgesinde bir şehir. Nüfusu 78 000 (1962) dir. Bir tarım merkezi olan E., 1146 - 1483 yıllarında bir prensliğin başkenti idi.

ELEUSİNİA (Yun. Tarım bayramı), Eleusis şehrinde tanrıça Demeter adına yapılan şenlikler. Büyük ve Küçük Eleusis Mysterion'larından ayrı olan bu şenlikler, ağustos ayında yapılırdı.

ELEUSİS veya ELEUSİN (şimdiki adı: **Lepsina**), Yunanistan'ın Attike nomos'unda, E. körfezinde, Atina'nın kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 11 200 dür. Sabun, ispirto ve çimento fabrikaları vardır.

Tarih: Şehir verimli Thria ovasında kurulmuştu.

ELEUSİS'te Mystērion tapınağı (rekonstrüksiyon)

Oradaki Demeter tapınağı antik çağda çok ziyaret edilen bir hac yeri olmuştur. E. toprakları, çok geçmeden Atina topraklarına bağlanmış ve bitki tanrıçası Demeter'i ululamak için yapılan tapınmalar ortak bir kült (din) halinde bütün Attike'ye yayılmış, gizli inanış ve ibadet usul (mysterion) lerine intisap etmek (initiation) de E. in başlıca kültü olmuştur. Kızı Kore Persephone'ye eş tutulan Demeter, çok geçmeden öbür ortak tanrıları arasına katılmıştır; bu tanrılar ülkenin eski kralı olup tarımın atası mertebesine yüceltilmiş olan Triptomenos ile adı pek çabuk Dionysos ile karıştırılan İakkhos'tur. Bu tanrı ve tanrıçaların her biri, ilkel tarım kültünü bazı yeni fikirlerle zenginleştirmis ve tek bir dinî formül doğurmuştur. Bu formüle Orfizm'in etkisi hâkim olmuştur. E. mysterion'ları eski Yunanistan'ın, sonradan da Roma dünyasının manevî hayatını büyük ölçüde etkilemiştir. Küçük Mysterion'lar Atina'da ilkbaharda yapılırdı. Büyük mysterion'lar ise, sonbaharda Atina'dan E. e giden bir alayın yola çıkmasiyle başlardı. E. te yapılan âyinler, sanıldığına göre, Demeter'in Pluton tarafından kaçırılmış olan kızını aramasını dramatik bir şekilde temsil ederdi. Atina, mysterion'ların bütün Yunanistan'daki prestijini, kendi siyasî nüfuzunu güçlendirmek için kullanmıştır.

XIX. yüzyılda başlayan kazılar, E. in dinî yapılarını ve özel olarak Telesterion adını taşıyan *ikrar verdirme* (initiation) salonunu meydana çıkarmıştır. Kısmen bir kayaya oyulmuş olan bu salon, 54,15 m × 51,80 m boyunda idi. Dört duvarı boyunca sıralanan seyirci yerleri sekiz sıra olup 3 000 insan alabiliyordu Tapınağın en kutsal yeri (hieron, sanctuarium), Theodosios'un emriyle kapatılmış ve 396 yılında yabancı istilâsiyle yıkılmıştır. Atina millî müzesinde bulunan E. tanrılariyle ilgili büyük kabartma, olarakmuhtemel olarak Parthenon kabartmalarından az önce Pheidias'ın atelyesinde yapılmış bir şaheserdir.

ELEUSİS KOYU (Yun. Eleusinos kolpos), Yunanistan'ın Attike ve Boiotia sınırları içinde, Aigina körfezinde bir koy. Salamis adası koyun ağzını baştan başa kapatmış gibidir.

ELEUSİS MYSTĒRİONLARI (Yun. Eleusinia mystēria), Yunan tanrıçalarından Demeter ve kızı Persephone şerefine Attike bölgesinin Eleusis (b. bk.) şehrinde yapılan gizli törenler. Bunlar Eleusis'te yapılan oyunlarla karıştırılmamalıdır. Hakkı olmayanların katılması ölüm cezasiyle yasaklanmış olan bu mysterionlar güzün yapılırdı. Bu törenlere katılmak isteyenlerin, önceden Atina'nın bir banliyösü olan Agrai'de, İllissos ırmağının kenarında, ilkbaharın başlangıcına doğru (mart ayında) yapılan küçük mysterionlarda ikrar verip el almaları gerekirdi; bundan sonra artık Eleusis'te eylül sonunda yapılan ve on gün süren büyük mysterionlara katılabilirlerdi. Büyük mysterionlara kabülünden bir yıl sonra mürit (mystes) ler, müritlik (mystagōgia) in daha yüksek bir derecesi olan epoptes (bakan, temaşa eden) ler payesine yükselirlerdi. Atina'da yapılan bir hazırlama töreninden sonra (denizde yıkanmalar da bu törenin bir kısmıdır), Eleusis törenine kabul edilenler, ellerinde İakkhos'un resmi ve daha başka kutsal eşyalar olduğu halde, bir büyük alay meydana getirerek Eleusis'e giderler ve burada, geceleyin yapılan danslı ve şarkılı bir törene katılırlardı. Bundan sonra Eleusis'te on gün süren törenler yapılırdı. Kutsal mağaralarda dualar edilir, Demeter ile Persephone'yi canlandıran temsiller seyredilir ve böylece insanlar dünyasının ötesinde bulunan bir ebedî dünyanın varlığı anlatılırdı. Bundan sonra hierophantes (baş rahip), ibadet eşyasını göstererek bazı kutsal formüller söylerdi. Ertesi gece, eski müritler, *kukeon* denilen kutsal içkiyi içtikten sonra bir ziyafet sofrasında son rütbeye yükselerek *epoptes* adını alırlardı. Zeus ve Demeter birleşmesini gösteren ve *hierogamia* adını taşıyan bir temsilden sonra kendilerine buğday başağı gösterilirdi. İşte bu gösteriye *epopteria*, yani temaşa denirdi. Ertesi gün mysterionlar, batı ve doğuya doğru şarap saçma töreniyle sona ererdi. Bu törenler sırasında öğrenilen şeylerden başkalarına bahsetmek ihanet suçu savılırdı. E. M. nın konusu hakkında birçok tahminler yürütülmüş, fakat pek az olumlu sonuca varılabilmiştir. Sırrın bu kadar iyi saklanabilmesinin sebebi, bunun gerçekte bir gizli öğreti olmayıp gösteri ve törenlerle büyük bir etki yapılmak istenmesidir.

E. M. öteden beri toprakla ilgili bir cinsiyet töreni olsa gerektir. Yüksek rahipler (hierophantes = kutsal şeyleri gösteren), dadukhos (meşale taşıyan) lar, keryks (haberci) ler (ki bunlar minber rahipliği de ederlerdi), hepsi eumolpos (ahenkli) adını alan Eleusis ruhanî soyluları arasından seçilirdi. Baslıca tanrılar, «tanrı ve tanrıça» rolünde Demeter, Persephone ve Plutos idi. Mysterionlar sırasında muhtemel olarak Demeter'in ülke ülke dolaşarak kızı Persephone'yi araması tasvir edilirdi. Törenlerde ışık etkileri de büyük bir rol oynamış olsa gerektir. Dionysos ve Orpheus'a

ELEUSİS MYSTERİONLARINDAN BİR SAHNE

ait unsurların ne dereceye kadar bu törenlere karıştığı sorunu kesin bir sonuca bağlanamamıştır. İakhos'un, Dionysos'un bir şekli olduğu sanılır. E. M. nın uyandırdığı ahrette mutluluk ümidi büyük önem taşır: Müritlerin ahrette mysterionlara devam edeceği söylenirdi; müritliği kabul edilmeyenler ise donuk bölgeler diyarına karışıp gideceklerdi. Ahlâkî unsurların bu işte büyük önemi yoktu.

Atinalılar, E. M. nın büyük itibarını tarımın ve medenî yaşayışın Eleusis'ten çıkmış olduğu inancını Yunanistan'da pekiştirmek amaciyle kullanmışlardır.

ELEUTHERA [*ilyuthîrî*], Atlantik Okyanusunda, İngiliz Bahama takım adalarından biri. Uzunluğu 288 km, yüz ölçümü 410 km² dir. Nüfusu 6 070 (1953) dir. XVII. yüzyıl ortasında İngilizlerin sömürgesi olmuştur.

ELEUTHERAİ, Kithairon'da bir kale. Bu kale M. Ö. IV. yüzyılda, Kithairon dağının Attike yamacında Attike'yi Boiotia'dan ayıran Dryos Kephalai geçidine yakın bir yerde yükselirdi. Günümüze kalmış olan çevre duvarının uzunluğu 360 m, genişliği 100 m dir. Duvarların kalınlığı 2 - 3 m dir.

ELEUTHERİA (Yunan tarihi), 1) Eski Yunanlılarda, bir sitenin kurtuluşunu kutlamak için yapılan şenlikler. 2) M. Ö. 479 da İranlılara karsı kazanılan zaferi kutlamak için Plataiai (Boiotia) da her yıl yapılan şenliklerle her beş yılda bir bu şenliklere eklenen oyunlar. 3) Syrakusai'de tyran'ların Thrasybulos tarafından kovulmasını anmak için yapılan bir şenlik. 4) Samos'luların Eros'u kutlamak için yaptıkları bir şenlik. 5) Kölelikten kurtarılanların, kurtuluş gününde yaptıkları şenlikler.

ELEUTHERİOS (ölm. 619), İmparator Heraklios'un harem ağası ve iç ağası. Ravenna eksarkhlığı etmiş (616 - 619), bu sırada iki ayaklanmayı bastırmıştır. Bunların biri Ravenna'da, öbürü Campania'da çıkmıştır. Sonra kendisi de isyan ederek Roma üzerine yürümüştür. Askerleri onu öldürmüşler ve kellesini Heraklios'a götürmüşlerdir.

ELEUTHERIUS (ölm. 189), papa. 175 te papa seçilmiştir. Paskalye yortusu hakkında bilinen en eski tüzüğü yazmıştır. Hristiyanlığı savunan (apologétique) edebiyatın gelişmesi, İskenderiye okulunun doğuşu, Lyon - Vienne (Lugdunun - Vindobona) kiliselerine karşı yapılan zulümler onun papalığı sırasında olmuştur.

ELEUTHEROPOLİS, Filistin'de eski bir şehir. Şimdiki adı Beyt Cibrin'dir. Yahudiye'nin güneyinde, Hebron'un aş. yu. 64 km batı - kuzeybatısında, Kudüs'ün 35 km güneybatısında kurulmuştur. Romalılardan kalma harabeleri vardır. Birkaç kere yağmalanmış ve yıkılmıştır. İmparator Septimius Severus tarafından M. Ö. 200 de yeniden kurulmuş ve bu imparatorun adını almıştır. Haçlı seferleri sırasında önemli bir rol oynamıştır.

ELEUTHEROS (Yun.; Lat. *Eleutherus*), Eski Çağ coğrafyasında, Finike'de bir ırmak. Şimdiki adı Nehrü'l - kebir (= Büyük ırmak) dir. Trablus'un kuzeyindedir. E. un kıyılarında Hasmonlu Jonathon, Demetrius'un ordularını bozguna uğratmıştır.

ELEVATIO [Mus.] (Fr. Élévation), Katolik kilisesinin missa (b. bk.) sında sunguların hazırlandığı offertorium bölümünde, takdis edilmiş ekmeğin papaz tarafından yukarı kaldırılışı sırasında çalınan özel motet, org veya çalgı parçası. Meselâ Frescobaldi'nin *Fiori musicali* (Musiki çiçekleri) [1635] defterinde org için bir Toccata per l'elevazione vardır.

ÉLÉVATION [*elevasyǫ̃*] (Balet), yumuşak ve tatlı bir hareketle havaya sıçrayıp tüy gibi uçuyormuşçasına süzülerek yere konma yeteneği. Sıçrama sırasında vücudun havada duraklaması yer çekimi dolayısiyle mümkün olmadığı halde, E. u iyi olan dansçıların yere inmeden havada kısa bir süre asılı kaldıkları sanılır. Bu hüneri ilk yaygınlaştıran Maria Taglioni (1804, 1884) olmuş, yakın günlerin en ünlü yıldızı ise Nijinskiy (1890 - 1950) sayılmıştır.

ELEVATION [*eliveyşîn*] (İng., Mus.), yukarıya yönelmiş çift appoggiatura. Bk. SÜS NOTALARI.

ELEVATÖR veya KALDIRGAN (Fr. Élévateur, Lat. *elevator* = kaldırıcı) [Anat.], organizmadaki görevleri dolayısiyle bazı kaslara verilen ad. Yutağın kaldırgan kasları üç tane çift kastır (bk. YUTAK). Anusun kaldırgan kasının kaldırıcı bölümü bu kasın iç bölümüdür, dış bölümü ise büzgen (Yun. *sphinkter*) bölümüdür.

EL - FAŞER (Coğ.): bk. FAŞER, El.

EL - FAYYUM (Coğ.): bk. FAYYUM, El.

ELFİYE (Ar. *elf*, bin), bin beyitten meydana gelmiş kasidelere veya manzum eserlere verilen ad.

Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z - zunun* (İstanbul, 1941) adlı eserinde (151 - 157. s) bunların birçoklarından söz edilir.

Başlıca şu konularda E. ler yazılmıştır: *Nahv, Maanî ve beyan, usul - u fıkh, usulu'l - hadis, elgazu'l - hafiyye* (gizli bulmacalar), *feraiz* (İslâm miras hukuku), *elkabu'r - revâl* (râvilerin sanları), *elkabu'l - kabâil* (kabile sanları) v. b. Bunlardan en tanınmışları, hadis usulü ile ilgili El - Irakî'nin E. siyle, İbn - i Malik ve İbn - i Mu'ti'nin nahve ait F. leridir.

ELF'LER (Alm. Elfen), Alman - Skandinav mitolojisine göre insan ile tanrı arasında nurdan yaratıklar. Yer, su ve havada daima kalabalık topluluklar halinde yaşarlar. E., bugün bile halk inanç ve efsanelerinde tabiatüstü varlıklar olarak yaşamaktadır. E. in insan yapısında olmadıkları için insandan ürktüklerine, ama ona zarar verebileceklerine inanılır. Skandinav mitolojisinde ise E., güzel ve insana dost Ljosalfar (ışık E. i) ile kötü huylu ve küçük Svartalfar (kara E.) olmak üzere iki türlüdür. Alp efsanelerinde adı geçen, dağ vadilerinde oturup sütleri ile beslendikleri çobanla sürülerini koruyan periler de ışık E. indendir. Cüceler ise kara E. dendir. E. in başka bir türü de su ve ev hayaletleridir. Müzik seven E., Alman efsanelerinde özel bir rol oynarlar. Bazen ölülerin ruhları da E. arasına alınır.

Orta ve Yeni Çağ Alman edebiyatında E. teması türlü şekillerde işlenmiştir.

ELFRİDA veya AELFTHRYTH (aş. yu. 945 - aş. yu. 1000), Anglosakson kraliçesi, Devon duka (Ealdorman) sı Ordgar'ın kızı, Doğu Anglia Ealdorman'ı (dukası) Aethelwald'ın karısı. Kocasının ölümünden sonra kral Edgar ile evlenmiş, ondan II. Ethelred (Gafil Ethelred) adlı bir çocuğu olmuştur. Oğlu Ethelred'in krallığa seçimini sağlayabilmek için üvey oğlu Edward'ı Corfe şatosunda öldürttüğü (978) söylenir.

ELGAR [*elgîr* veya *elgar*], **Edward** (1857 - 1934), İngiliz bestecisi. Brodheat (Worcester) te doğmuş, Worcester'de ölmüştür. Worcester'de kilise musikiciliği yapan ba-

basının dükkânındaki çalgı, nota ve musiki kitaplarını kullanarak kendi kendini yetiştirmiştir. Daha 12 yaşında iken bir tiyatro oyunu için sahne musikisi bestelemiştir. Sonraki yıllarda fago'çu olarak bir üfleme beşlisine, ayrıca bir koroya katılmış, 17 yaşında iken orkestrada k e m a n çalmağa başlamıştır. Birkaç keman dersi dışında hiçbir musiki eğitimi görmeyen E., babasının yerine k i l i s e organistliğine atanmış ve Birmingham'da kurulan Stockley orkestrasına üye olmuştur. 1889 da *Froissart* uvertürü seslendirilerek ilgi toplamış, Hans Richter'in 1899 de *The Enigma Variations*'ını yönetmesi, 1900 de Birmingham şenliğinde seslendirilen *The dream of Gerontius* (G. un rüyası) oratoryosunun Almancaya çevrilerek 1901 ve 1902 de Düsseldorf'ta Almanya'ya tanıtılması ve özellikle Richard Strauss'un takdirini kazanması üzerine E. birden tanınmıştır. Artık İngiltere'nin en önemli bestecisi, hatta Purcell'dan beri ilk büyük İngiliz bestecisi sayılan E. için Londra'da 1904 martında üç gün süren bir şenlik düzenlenmiş, aynı yılın temmuzunda kendisine Sir sanı verilmiştir. 1905 te Birmingham Üniversitesinde yeni kurulan musiki kürsüsünün ilk sahibi olmuş, La bemol majör 1. senfoni (1908), yaylı dördülü ile orkestra için *Introduction and Allegro*, keman konçertosu (1910), Mi bemol majör 2. senfoni (1911) gibi büyük orkestra eserleri yaratmaya başlamıştır. Ancak 1920 de eşinin ölmesi üzerine en büyük manevî desteğini kaybedince yaratıcı çalışmaları birden azalmış, 1924 te Master of the King's Music görevini, 1931 de Baronet sanını alması bile onu bir daha canlandıramamıştır. Doğumunun 75. yıl dönümü kutlandıktan bir yıl sonra ağır bir hastalıkla yatağa düşmüştür.

E. ELGAR

Klasik ve romantik çığırları birleştirmeye çalışan E. ile İngiliz musiki tarihinde yeni bir dönem açılmış sayılır. Bugün de sık sık çalınan orkestra eserlerinden başka Mi minör'den keman - piyano sonatı ile aynı tondan yaylı dördülü, aralarında *Salut d'amour* (Aşk selâmı) ve *La capricieuse* gibi pek tanınmışları bulunan keman parçaları, koroları ve ezgileri, yaratma gücünü gösterir.

ELGAVA (eski adı: **Mitau, Mitava**), Latviya'da, Riga'nın güneydoğusunda, Aa (Rusça adı: Lielupe) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 34 100 (1962) dür. Alman Teuton şövalyeleri tarafından kurulmuştur. Kurland'ın eski merkezi olan şehirde XVIII. yüzyıldan kalma anıtlar ve Kurland dukalarına ait bir saray vardır. Sonradan XVIII. Louis adı altında Fransa kralı olan Provence kontu, 1798 den itibaren birkaç yıl E. da oturmuştur. Dokuma ve yiyecek maddeleri endüstrileri gelişmiştir.

ELGAVA'DA BİR CADDE

ELGIN [*elgin*], Büyük Britanya'da, İskoçya'nın kuzeyinde bir şehir. Morayshire'in başkenti olup, Kuzey Denizine yakındır. Nüfusu 12 000 (1961) dir. XIV. yüzyıldan kalma ve kısmen yıkılmış büyük bir kilisesi vardır. E. de XII. yüzyıldan kalma Birnie kilisesi ve XIII. yüzyıldan kalma Pluscarden Priory adlı bir Citeaux manastırı yükselir. Dökümhaneleri, ispirto fabrikaları vardır.

ELGIN [*elcin*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir şehir. Illinois eyaletinin kuzeydoğusunda, Chicago'nun kuzeybatısında, Fox nehri üzerinde kurulmuştur. Saat, makine parçaları, kâğıt, tereyağı ve işlenmiş süt, mamullerini meydana getirir. Akademisi, konservatuvarı, saatçilik koleji ile tanınmıştır.

ELGIN [*elgin*], **James Bruce, 8. Elgin kontu** (1811-1863), İngiliz politika adamı. Londra'da doğmuş, Dharmsala (Hindistan) da ölmüştür. Thomas Bruce E. in oğludur. 1841 de Southamton'dan parlamentoya seçilmiş, 1842 de Jamaica valiliğine getirilmiştir. 1846 - 1854 yılları arasında Kanada genel valiliği yapmıştır. Lord Durham'in damadı olan E., 1848 de onun liberal fikirlerinin etkisi altında, Fransızların da haklı bir ölçü içinde yer aldığı Baldwin - Lafontaine kabinesini kurmuştur. Uzlaştırıcı icraatı, İngiliz hükümeti tarafından beğenilmiştir. E., aynı zamanda Kanada'da krallık temsilcisinin yetkilerini kısıtlayan sorumlu bir hükümetin kurulmasında da rol oynamıştır. 1858 de özel görevle Çin'e giden E., T'ientsin antlaşmasının imzalanmasını sağlamış ve Japonya ile Yeddo ticarî imtiyaz antlaşmasını müzakere ederek görevini başarı ile bitirmiştir. 1858 de Hindistan'ın ilk kral naibi olarak görev almış ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır.

J. B. ELGIN

ELGIN [*elgin*] **ve KINCARDINE** [*kinkardin*], **Thomas Bruce** (1766 - 1841), İngiliz diplomatı ve sanat eserleri derleyicisi. Paris'te ölmüştür. Öğrenimini Harrow, Westminister, St. Andrews ve Paris üniversitelerinde yapmıştır. 1785 te orduya girmiş ve tümgenerallik rütbesine kadar yükselmiştir; fakat asıl sanata ve diplomatlılığa karşı ilgi duymuştur. 1792 de Belçika'ya delege, 1795 de Berlin'e olağanüstü delege olarak gitmiş, 1799 - 1802 yılları arasında da İngiltere'nin Türkiye büyükelçiliğinde bulunmuştur.

Lord E. birçok eski Yunan anıtının resimlerini çizdirmiş, bunların kalıbını almak ve üzerinde yazı veya şekiller bulunan bu taşları dışarıya çıkarmak için Türk hükümetinin özel iznini alabilmiştir. Bugün «Elgin mermerleri» adiyle tanınan, içlerinde Parthenon sütun başlıkları ile Atina'daki Akropolis'ten alınan başka heykeltıraşlık eserlerinin de bulunduğu bu sanat anıtlarını E. Londra'ya götürmeğe muvaffak olmuştur. E. in bu hareketi şiddetle yerilmiştir (Lord Byron v. b.).

E. in koleksiyonu, 1816 da British Museum tarafından 36 000 sterline satın alınmıştır. Lord E. in bu uğurdaki masrafları ise 50 000 sterlinin üstünde idi.

ELGIN [*elgin*], **Victor Alexander Bruce, 9. Elgin kontu** (1849 - 1917), İngiliz politikacısı. Montréal'da doğmuş, Broomhall'de ölmüştür. 8. Elgin kontu James Bruce'ün oğlu ve liberal partisi üyesi olan E., 1894 - 1899 yılları arasında Hindistan kral naipliğinde bulunmuş ve Afridi'lerin korkunç ayaklanmasını bastırmıştır (1897 - 1898). Bundan sonra, Güney Afrika harbi tahkikat komisyonu başkanlığıyle görevlendirilmiş ve Campbell - Bannermann hükümetinde sömürgeler bakanlığında bulunmuştur (1905 - 1908).

ELGIN MARBLES (İng. = Elgin mermerleri) [*elgin mąrblz*], Lord Thomas Elgin'in 1799 - 1803 yılları arasında Yunanistan'da, özellikle Atina'da ele geçirdiği sanat eserleri. 1816 da İngiliz hükümetince satın alınmış olan bu eski eserler, Londra'daki British Museum'un en değerli parçaları arasındadır. E. M. sayesinde Avrupa, eski Yunan sanatının altın çağına ait yüksek değerli orijinal eserleri ilk defa tanımış oldu. Bunların en önemlileri Parthenon'a ait heykellerle Erekhteion tapınağından alınmış bir *khoreia* figürü (arkaik Yunan heykelciliğinde çıplak ve örtülü olarak temsil edilen genç kız heykeli) dür.

ELGIN MERMERLERİ

ELGIN ve MORAY KONTLUĞU: bk. MORAY.

ELGINİZM (Fr. Elginisme; Elgin kontu Thomas Bruce'ün sanından), mimarî anıtlardan tarihî eserleri çıkararak kamu yararına veya özel koleksiyon eşyası haline getirmek tarzında bir çeşit resmî çapulculuk (vandalizm).

EL - GOLEA (Coğ.): bk. GOLEA, EL.

ELGON [*elgon*] **DAĞI** (İng. Mount Elgon), doğu Afrika'da sönmüş bir krater Kenya ile Uganda sınırı üzerindedir. Yüksekliği 4 321 m dir. Bu dağ, Mbale ve Uganda'nın aş. yu. 43 km doğusunda olup Kyoga gölü ile Victoria ve Rudolf gölleri arasında iki tekneyi birbirinden ayırır.

ELGÜN, Nakiye (doğ. 1882), Türk eğitimcisi. İstanbul'da doğmuştur. Sivas'ın Gedikoğulları ailesinden Mehmet Ali Efendinin kızıdır. 1901 de İstanbul Kız Öğretmen Okulunu bitirdi. Önce bu okulda muavin olarak çalışmış, 1908 devriminden sonra kız idadisine nakledilmiştir. Bu okulun geceli duruma getirilmesi üzerine görevinden çekilmiş, bir süre vakıf okullarının düzene sokulmasiyle uğraşmıştır. Daha sonra da özel Feyziye Lisesi müdürlüğüne atanmıştır.

N. ELGÜN

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali (1919) ni protesto etmek üzere Sultan Ahmet Meydanında yapılan mitingde Türk kadınının heyecanını dile getiren önemli bir konuşma yapmıştır.

Cumhuriyetten sonra İstanbul Kız Lisesi müdürlüğüne atanmıştır. Okuldaki eğitim hizmetleriyle yetinmeyerek Türk Ocağı, Halkevi, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay ve Türk Hava Kurumunda yönetim kurulu üyesi veya başkanı olarak çalışmıştır. Hava Kurumu merkez kurulu, çalışmalarını değerlendirerek onu bir altın madalya ile taltif etmiştir. Uzun süre Topkapı Yoksullara Yardım Kurumu başkanlığında bulunmuştur. Bu verimli çalışmalariyle bir ara Millî Eğitim Bakanlığınca çıkarılan fazilet mükâfatını da kazanmıştır. 1930 da Türk kadınlarının belediye ve il genel meclislerine seçme ve seçilme hakları B. M. M. tarafından kabul edilince İstanbul İl Genel Meclisi üyeliğine seçilmiştir.

1935 te kadınların milletvekili seçilme haklarının kabul edilmesi üzerine Erzurum milletvekili olarak Meclise girmiştir 5, 6 ve 7. dönemlerde Erzurum milletvekili olarak hizmet etmiştir.

ELHAÇ ÖMER (1797 - 1964), batı Sudan'da Müslümanlığı hâkim kılmak üzere ortaya çıkan Ticanî tarikatı başkanlarından biri. Asıl adı mahallî dille Omar Saydû Tâl dir. Senegambia'nın eyaletlerinden Futa (Alvar) da doğmuştur. Babası tanınmış murabıt başbuğlarından idi. Tahsiline babası yanında başlamış, daha sonra Vebâte'ye giderek orada tamamlamış ve 1820 de Mekke'ye gelerek bir süre kalmıştı. Mekke'de Ticanî başbuğlarından Şeyh Muhammed Galî'ye intisap etmiş ve bu tarikatın en heyecanlı naşirlerinden biri olmuştu. Kadirîlere karşı büyük bir nefret duymakta ve onların, Müslümanları mücadeleden men eden müsamahakâr davranışlarını tenkit etmekte idi. Kendisine unvan olan, hacılığını ifade eden Mekke gezisinden döndükten sonra bir süre Sokoto sultanlığında Boynû'da kaldı ve müceddit bir tarikat başkanı olarak kendini tanıttı. Ünü hükümdarları rahatsız etmeğe başlayınca yer değiştirmek zorunda kaldı. Segü'den geçerken Bambara sultan onu hapsettirmek istedi ise de, o Futagallon'a gitti ve Diegunko'da bir zaviye kurdu. İki yıl içinde bu bölgenin dinî lideri olarak kendisini kabul ettirdi. 1848 e kadar yaptığı gezilerinde Futa çevresindeki ülkeler hakkını kazanmayı ve özellikle Nijer vadisinde Müslümanlığın yayılmasına himmet etti. Bu süre sonunda Senegal kabilelerinin birçoğu ona bağlılıklarını arz ettiler. Bu durum karşısında Futa hakimleri de onun tekrar vatanına dönmesini yasakladılar. Bunun üzerine Dingiray'da yerleşen E., burada bir kale inşa ettirerek kâfirlere karşı cihat ilkesini konu edindi ve bütün va'z ve öğütlerini bu konu üzerinde topladı. Meydana getirdiği küçük askerî kuvvet, kısa zamanda büyük başarılar elde ederek, 15 yıl içinde onun büyük bir devlet kurmasını sağladı.

1849 dan sonraki hayatı artık bir devlet başkanı ve fatih olarak geçti. İlk saldırıda Bûre, Beludugu ve Bambuk topraklarını ele geçirdi. Ondan sonra Kaarta üzerine yürü-

yen E., 1854 te buranın merkezi Nioro'yu aldı. Kral Kandia ile ülkenin başlıca başkanları ona boyun eğmek zorunda kaldılar. E. ahaliyi Müslümanlığı kabule zorladı ve dörtten fazla evlenmelerini yasak ederek, fazla kadınları kendi askerlerine dağıttı Bu başarıları karşısında tedirgin olan Massina sultanı Ali ile Segü sultanı Ahmedû'nun saldırılarını durdurttuğu gibi, Yukarı Senegal'de ilk defa Fransızlarla çarpışmak zorunda kaldı. 1857 de Medine'ye saldırdı ise de, Fidherbe tarafından püskürtüldü. Böylece Toucouli (Ticanî) tarikatına bağlı bir devlet kurmuş olan E. hâkimiyetini devam ettirmek azmi ile düşmanlarına karşı mücadeleye hız vermek zorunda bulunuyordu. 1861 de Tio'da hasımlarının birleşmiş kuvvetlerini yenilgiye uğrattıktan sonra, Segü'ye girmiş. Massina'nın merkezi Hamdallahi'yi ele geçirmiş, oğlu Ahmedû'yu Segü'de vali olarak bırakmıştı. Bu başarıları üzerine Timbuktu üzerine taarruza geçti. Burasını işgal ve yağma etti ise de. zorla kendisine bağladığı Massinalar Ahmed Bekkay'in müzahereti altında ayaklandılar. Ayaklanmayı bastırmak için tekrar Timbuktu üzerine harekete geçen E., ağır bir bozguna uğradı. Bu yenilginin öcünü almak için Alfa Ömer komutasında sevk edilen birlikler de yenilince Massina ayaklanması yayıldı. Asîler Hamdallahi'ye çevirerek E. i kuşattılar. 8 ay süren kuşatma sonunda E. şehri ateşe verip kaçtı. Arkasından kovalayanlardan kurtulmak için bir mağaraya sığındı ise de kurtuluş ümidini göremeyince yanındaki barutu ateşleyerek kendini öldürdü. Başka bir söylentiye göre ise, mağara ağzında yakılan ateşin dumanından boğularak ölmüştür.

Yerini alan oğlu Ahmedû Şeyhu E. in kurduğu devleti devam ettirmek için hayatı boyunca savaştı. Fakat daha ilk ağızda Massina, Segü ve Kaarta bağımsız sultanlıklar haline geldi. Fransızlar 1890 - 1893 yılları arasında Toucouli devletini ortadan kaldırdılar.

E. i başarılara ulaştıran ordu teşkilâtı iki kademeli idi. Asıl birlikler Tâlibe adını taşıyan dervişlerden meydana gelmekte ve bunların emrinde sofalar, yani at uşaklığı eden yeni Müslüman köleler bulunmakta idi. E. i başarıya götüren şey, Müslümanlığın yayılması ve bu dinin özellikle cihat hükümlerinin uygulanması olmuştur.

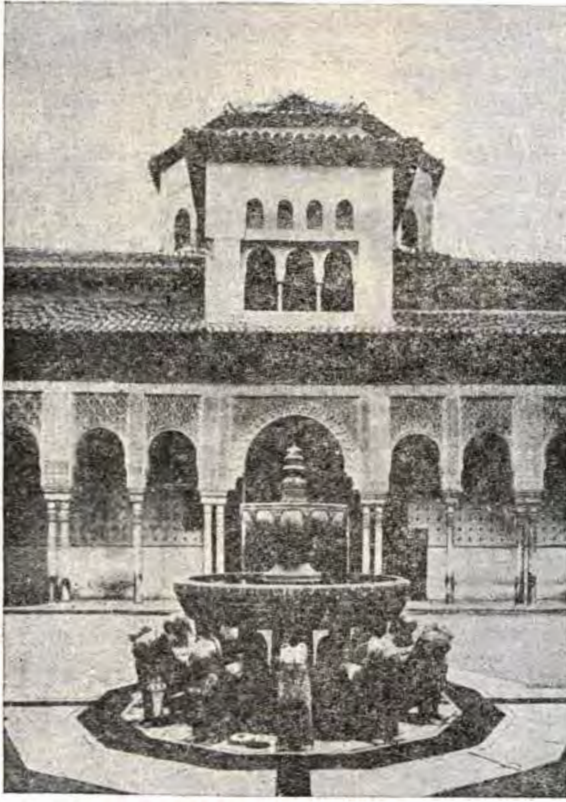
EL - ḪALİL (Coğ.): bk. HEBRON.

EL - HAMRÂ, HISNÜ'L - HAMRÂ, Endülüs'te Gırnata şehrinin iç kalesi. Hadarro (Ar. Kulzüm, İsp. Darro) deresinin Şenil (İsp. Genil) ırmağiyle birleştiği yerden biraz ileride, bu derenin birdenbire güneydoğuya döndüğü yerde yükselen kızıl renkli bir kayanın üzerinde kurulmuştur. E. nın adının Benu Ahmer devletini kuran Muhammed b. el - Ahmer'in lakabı olan Ahmer adından geldiği yolundaki söylentinin son araştırmalara göre değeri kalmamıştır. Kale, adını daha çok kurulduğu kızıl renkteki kayalık araziden almıştır. E. nın mevkiinin özelliği buradaki yerleşme tarihini İberyalılar veya Romalılar devrine kadar götürmeye imkân vermekte ise de (bk. İLBİRE ve GIRNATA), bu hisarın gerçek tarihinin Magrip Arap tarihi ile başlaması ve çevresinde gelişen Gırnata şehrine merkezlik etmiş olması en doğru tahmin olarak kabul edilmektedir. E. ya ait en eski kayıt 860 yılından kalmıştır. Bu tarihte yerli İspanyollara karşı savunma durumunda bulunan Araplar bu hisara çekilmişlerdi ki, buna benzer bir olay da 890 da olmuş ve irtidat eden İspanyollardan kurtulmak için Sevvar komutasındaki Kays kabilesine bağlı Araplar buraya sığınmışlardı. Şu halde, E. nın 860 yılından önce bir hisar olarak varlığını kabul etmek gerekmektedir. E. murabıtlar devrinde iki defa kuşatılmıştır. 1125 te Aragón kralı Alfonso'nun hisara saldırısını Ebü'l - Hasan Ali b. Yusuf püskürtmüştü. 1148 de ise murabıtların Endülüs'teki son komutanları İbn Ganiye, en son çekildiği bu kalede ölmüştü. 1161 de de murabıtlardan İbrahim b. Humuşk muvahhitlerin gafletinden yararlanarak Gırnata'yı eline geçirmiş, muvahhitler E. ya çekilerek uzun süren bir kuşatmaya karşı koymak zorunda kalmışlardı. 1232 de kurulmaya başlayan Nasrî devletinin ilk hükümdarı I. Muhammed, 1237 de Gırnata'yı ele geçirince E. nın bulunduğu yerde bir saray yaptırmaya başladı. Böylece E. nın dünyaca meşhur bir sanat eserine kavuşması mümkün oldu. Kalenin üstündeki düzlüğe kurulan bu sarayın dış duvarları ile kalelerinin daha önceki devirlerden kalma yapılar olduğu bugün de kabul olunmaktadır. Nasrî hükümdarları daha sonraki yıllarda bu saraya birçok ilâveler yapmışlardır. Meselâ Ebü'l - Haccac I. Yusuf 1348 de Bâbü'ş - şeria (İsp. Puerto judicaria) yı açtırmıştır. Bu kapının böyle bir ad alması, her halde hükümdarların başkanlığında yapılan yargılamaların buradaki divanhanede yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu kapıdan biraz ileride ise Sarnıçlar meydanı (Plaza de los Aljibes) yanında küçük bir kapı vardır ki, bu kapı üzerinde V. Muhammed'e ait bir kitabe bulunmaktadır (bugünkü adı: Puerto del vino=Şarap kapısı). Bu kapıdan bakıldığı zaman solda E. nın en büyük kulesi el - Kasaba (Alkazabah), sağ yanda ise saray görülür. Saray birçok yapılardan müteşekkil olup, İspanyollar devrinde V. Karl'ın yaptırdığı saray hariç, bunlar Patio de los Arrayanes (Mersinler avlusu) ile Patio de los Leones (Arslanlar avlusu) adını taşıyan iki büyük avlu çevresinde toplanmışlardır. Mersinler avlusu etrafında Comares burcu, Mezquita (mescid) ve hamamlar, Arslanlar avlusunda ise Sala de dos harmanas (İki kız kardeş salonu), Sala de los Abercerrajes (İbn Siracların divanhanesi), şimdi tamamiyle tahrip edilmiş bulunan hükümdar mezarları sahası ve Sala de justica (Divan) bulunmakta idi. Sarayın güney ucunda da V. Muhammed'in yaptırdığı, fakat İspanyol devrinde taassupla yıktırılarak verine 1581 de yaptırılan Santa Maria kilisesinin yerinde büyük cami vardı. Bunun karşısında ise dış hamamlar bulunmakta idi.

E. daki yapıların tarihleri kesinlikle bilinmemekte ise de, bu yapıları süsleyen iki hükümdara ait pek çok kitabe, sarayın çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. Bunlara göre Arslanlar avlusu çevresindekiler V. Muhammed, ötekiler de I. Yusuf tarafından süslenmişlerdir.

E. 2 ocak 1492 sabahına kadar Nasrî devletine başkentlik etmiş, bu devletin parlayışı ve çöküşüne sahne olmuştur. Don Pedro de Mondaza'nın el - Kasaba'nın tepesine gümüş haçı taktığı andan itibaren ise siyasî tarihi kapanmıştır. İspanyol hâkimiyeti, sarayın tarihî ve sanat özelliklerine ait birçok malzemenin kaybolmasına yol açmıştır. V. Karl Mersinler avlusundaki mescidi kiliseye çevirtmiş ve sarayın büyük kapısının bulunduğu güney kanadını yıktırtmış, bu sahada E. nın sadeliği ile taban tabana zıt Renaissance üslûbunda yeni bir saray yaptırılmasını istemiştir. Bir süre zamanın tahribine terk edilen E. nın değeri daha sonra İspanya hükümetince anlaşılarak duvarların ve hisarın onarımına girişilmişse de, bu teşebbüsler bir sonuç vermemiştir.

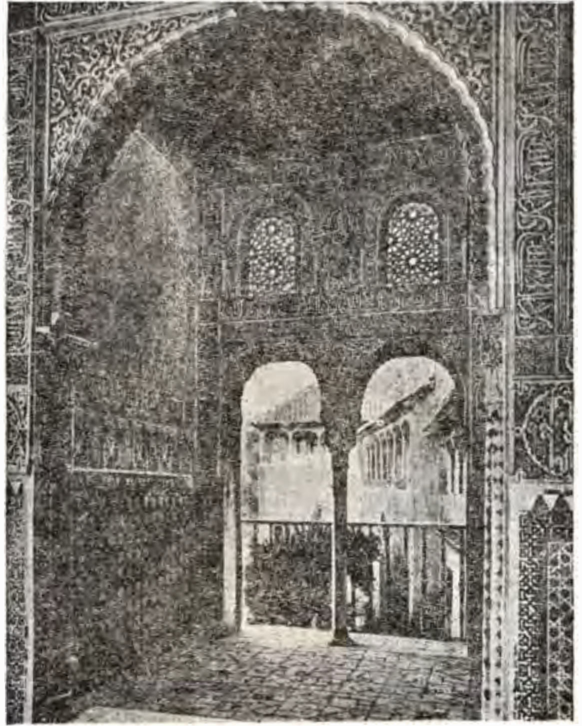
E. sarayı, sanat tarihi bakımından büyük bir önem taşır. Muhtelif yapılardan meydana gelen bu sarayın mimarları bilinmemektedir. Saray, taşıdığı sanat değerleriyle zamanına kadar gelip geçen kültürlerin izlerini sinesinde

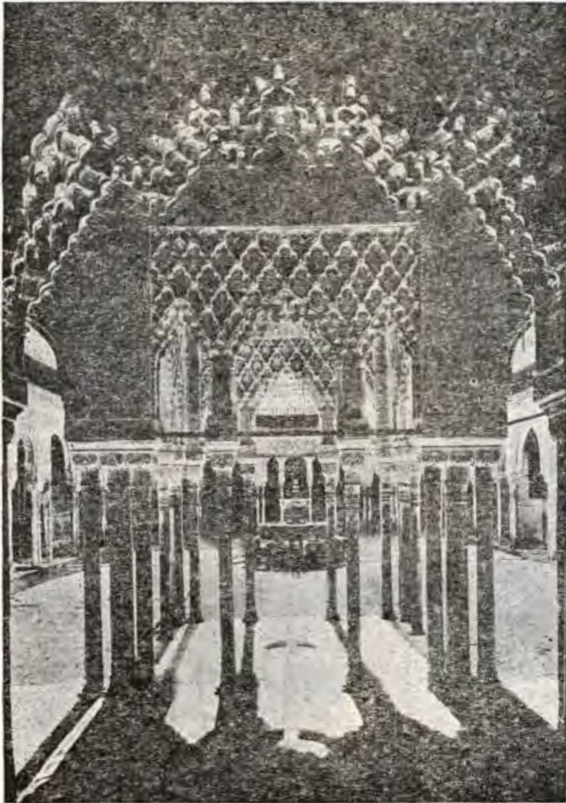
1

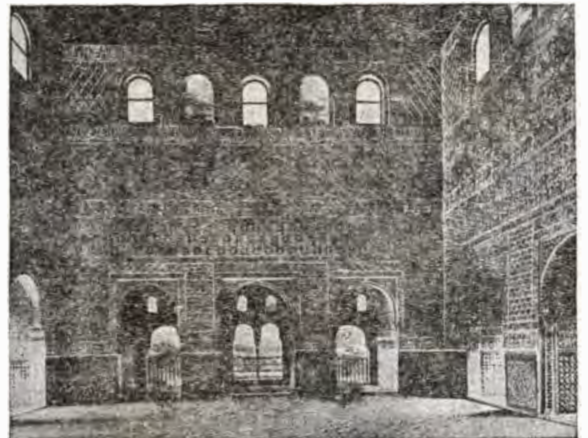
2

3

4

5

1. Aslanlar avlusundaki çeşme, 2. Mersinler avlusu ve havuzu, 3. Elçiler salonunun pencerelerinden biri, 4. Aslanlar avlusundaki pavyon, 5. Elçiler salonu

toplamış bulunmaktadır. Asıl önemli tarafı ise, Endülüs ve Avrupa için oldukça yabancı eski İran ve Anadolu mimarî özelliklerine sahip olması ve bu kültürlerde bir geçiş evresini belirtmesidir. Beri yanda ise çoğu sadece ad olarak kalmış bulunan Müslüman saraylarından en mükemmel şekilde korunmuş bir örnek olmasıdır. Bu kadar basit malzeme (ahşap, alçı ve kerpiç) ile yapılmış olmasına rağmen bu kadar ömürlü oluşu onun değerini artırdığı gibi, kemerleri, kubbeleri, sütun başlıkları, tavanları, pervazları ve saçakları ile, teferruatta çok zengin incelikleriyle metanet bakımından hiç önemli olmayan teknik bir harikadır. Bu tekniğin menşeini ne Avrupa'da, ne de Afrika'da bulmak mümkün değildir. Bu teknik Mezopotamya'ya ve Orta Asya'ya doğru gidildiği takdirde görülen bir üslûbun ifadesidir. Bugün yapılara verilen adların sadece Elçiler salonu hariç hepsi itibarî olup, sarayın canlı bulunduğu zamandaki görevleriyle ilgili değildir. Saraydaki yapıların mütenazırlarını ve eşlerini bulmak da pek mümkün olmamaktadır. Meselâ musluklarından sular fışkıran iç avlunun hareme tahsis edilmiş olduğu şüphesizdir. Bu haliyle burası Pompei'nin eski evlerini andırır ve ailelere mahsus Perystil'i karşılar. Fakat bunları diğer Emevî veya Abbasî saraylarıile mukayese etmek mümkün değildir. Çünkü Emevî saraylarından hiçbir iz, Abbasî saraylarından ise bir iki duvardan başka bir şey kalmamıştır. Sadece Tlemcen'de meydana çıkarılan hamamın planı ile Mersinler avlusu arasında bir benzerlik müşahede olunmaktadır. E. sütun başlıkları ise, oymalarla süslenmiş yuvarlak bir taban üstünde arabesklerle kaplı dört köşeli bir kütle teşkil eder. Afrika sanatında bu çeşit süslemelere sık tesadüf olunmakta ise de, bunların da daha doğudan getirilmiş olması muhtemeldir. Bu süslemeler özellikle duvarların alt taraflarında çokgenli şekiller olarak başlar, yukarı çıkıldıkça sarkıtlara kadar giden arabeskler halinde devam eder ve kitabelerle bağlanır. Kitabeler, tarihî yazılar, Kur'an âyetleri ve şiirlerden meydana getirilmiştir. Süslemenin en yoğun olarak kullanıldığı Arslanlı avlu ve Büyük divandır. Büyük divanın tavanını meydana getiren üç blok, av sahneleri, hükümdar ve harem hayatı tasvirleri ile süslenmiş bulunmakta ve doğunun minyatür anlayışının bir tezahürü olarak mütalâa edilmektedir. Arslanlı avludaki heykeller de Afrikalı veya İspanyalı değildir. Bu heykellerdeki sanat, bunların da doğu anlayışı içinde yontulduğunu göstermektedir. E. nın İspanya, özellikle Sicilya ve İtalya mimarisini etkilediği, bu çağda İtalya'da yapılan yapılardaki sütun, revak, avlu, köşk v. b. eserlerde kendini göstermektedir. Özellikle Monreale'deki manastırda, Roma'da San Giovanni in Laterana ve San Paolo manastırlarında revak, kameriye, fıskiye ve kemerlerde bu etkiyi görmek mümkündür. — İ. P.

ELHAMRA SARAYI: bk. ELHAMRA.

EL - HASA (Coğ.): bk HASA, EL.

ELHOVO (1925 e kadar kullanılmış olan eski adı: **Kızılağaç**), Bulgaristan'da, Yambolu (Bulg. Yambol) çevre (okrïg) sinde, Tunca ırmağının sol kıyısında, Yambolu şehrinin 37 km güneyinde bir kasaba. Nüfusu 11 355 (1962) tir. Yambolu, Topolovgrad, Grudovo ve Burgas'a düzgün bir şose ile bağlıdır. Çevresinde ekin ekilir, kültür bitkileri (ay çiçeği, pamuk, tütün) yetiştirilir. E. XII - XIV. yüzyıllardan beri bilinmektedir. Daha sonra (1488) Yenice Kızılağaç adiyle bucak olarak, 1606 da da ilçe merkezi olarak anılmaktadır.

ELHUYAR Y DE SUVISO, Faust d' (1755 - 1833), İspanyol kimyacısı ve mineraloji bilgini. Logroño'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Vergara şehrinde öğretmenlik ettiği sırada, evvelce İsveçli kimyacı Scheele tarafından bulunmuş olan tungsten'i yalıtmayı başarmıştır. Mescico madenleri genel yöneticiliği ile görevlendirilen (1788) E., bu şehirde bir madencilik okulu kurmuş, sonra maden genel müdürü ve devlet bakanı olmuştur. E., *Théorie de l'amalgamation* (Malgamalaştırma teorisi) adlı bir ana kitap (traité) ile para basımı (Monnayage), Yeni - İspanya madenlerinin durumu, İspanya madenlerinin işletilmesi konularında raporlar yazmıştır.

ELHUYARİT (Fr. Élhuyarite) (İspanyol kimyacı ve mineroloğu Elhuyar y de Suvisa'nın adından), tabiî hidrate alüminyum silikat. Alofanın bir türüdür.

ELİ veya HELİ, Kitabı Mukaddes'te adı geçen bir İbranî yargıcı ve rahibi. İki oğlu Hophni ve Phinehas'ın günahlarını cezalandırmada kusur etmiş, bundan ötürü evi yıkılmıştır. İsraillilerin Filistinlilere yenildiğini, oğullarının savaşta öldüğünü ve Ahit sandığının Filistinlilerin eline geçtiğini haber alınca, oturduğu yerden arka üstü düşmüş ve boynunu kırmıştır. 40 yıl İsrail'de yargıçlık ettikten sonra, 98 yaşında ölmüştür.

ELIADE, Mircea (doğ. 1907), Rumen yazarı. Bükreş'te doğmuştur. Dinler tarihi ve özellikle Hint mistiği uzmanı olan E., felsefî düşüncesine uygun düşen bazı konuları işleyen romanlar yazmıştır: *Intoarcere din Rai* (Cennetten dönüş) [1934]; *Huliganii* (Huligan'lar) [1935]; *Forêt interdite* (Yasak orman) [1955]. *Maitreyi* (Bengal gecesi) [1933] adlı kısa aşk romanı da Hindistan'da geçer. Psikolojik tahlilin inceliği, bu eserine büyük bir çekicilik vermiştir.

ELIADE - RĂDULESCU, Ion (Biyog.): bk. HELIADE - RĂDULESCU, Ion.

ELİAKİM (Biyog.): bk. YEHŌYAKĪM.

ELIAS, José (ölm. aş. yu. 1750), İspanyol bestecisi ve organisti. İspanya klasik org okulunun son temsilcisi sayılan E. ın org için yazdığı besteler iki defter halinde Madrid ve Barcelona'da saklanmaktadır.

ELIAS [*ilạyis*], **Ney** (1884 - 1897), İngiliz seyyahı. Kent'te doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1866 da Çin ve Japonya'ya gitmiş ve 1868 de, ilk olarak Hoanğ - ho ırmağının 1851 - 1853 yıllarında geçirdiği değişmeler hakkında bir yazı yayınlamıştır. 1872 - 1873 te Pekin'den yola çıkarak Gobi'yi ve Batı Moğolistan'ı gezmiştir. 1874 te H. Brownes'ın Irrawaddy'ye yaptığı geziye katılmış, 1879 da da Yarkend'e gitmiştir. 1885 te Pamir'i gezmiştir. Yazıları Londra Coğrafya Birliğinin çıkardığı dergilerde yayınlanmıştır.

ELIAS DE BARJOLS [*eliạs dĭ barjol*], Limousin'li bir ozan (troubadour). Provence kontu II. Alphonse'un ve Blacatz'ın hizmetinde bulunmuştur 1225 e doğru öldüğü sanılır. Müzik eşliğinde söylenen 15 kadar şiir yazmıştır.

ELIAS DE SALOMON [*eliạs dĭ salomọ̃*] (XIII. yüzyıl), Fransız musiki yazarı. Périgord'daki Saint-Astère manastırında keşişlik yapmıştır. 1274 yılında yazdığı *Scientia artis musicae* (Musiki sanatı bilimi), irticalen kontrapunt yapmak için kurallar veren kitapların en eskisidir. Ayrıca kilise modları, Fransız çalgıları ve Provence'ta kullanılan nota yazısı üzerine bilgiler veren bu eseri, Martin Gerbert (b. bk.) tarafından yayınlanmıştır [1774].

ELİASİT (Fr. El asite) (Bohemya'da bulunan Elias madeninin adından), bileşiminde silisyum ile kalsiyum bulunan tabiî hidrate uranyum oksit filizi. Gummit adiyle de anılır.

ELİÇPUR (İng. Ellichpur), Hindistan'ın Madhya eyaletinde, Nagpur'un 170 km batısında bir kasaba. Özellikle kerestecilik ve pamuk endüstrisi ile tanınmıştır. XI yüzyılda kurulduğu sanılmaktadır. Nüfus 31 500 dür.

ELIE DE BEAUMONT, Léonce (Biyog.): bk. BEAUMONT, Jean - Baptiste - Armand - Louis - Léonce - Elie de.

ELİEZER, Hz. İbrahim'in Mezopotamya'dan oğlu İshak için kız aramağa gönderdiği kölesi (1. Tekvin 15,2). Tekvin'e göre E., Nahor şehri yakınlarındaki bir pınara vardığı zaman, önüne ilk çıkıp kendine su verecek olan genç kızın İshak'ın gelecekte eşi olması için Tanrı'ya yakarmış ve önüne ilk çıkıp kendisine su veren Rebeka olmuştur. E., Rebeka'yı efendisinin oğlu için ailesinden istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir. E. ile Rebeka nın karşılaşması birçok ressama konu olmuştur.

ELİF, Arap alfabesinin birinci harfi. Farsça ve Türkçede de kullanılan Arap alfabesinin ilk harfidir.

Arapçada üstün okunduğunda E., kendi başına harekeli ve sakin olduğunda hemze denilir. Türkçede (ا) şeklinde olanına E., (ء) şeklinde yazılanına hemze adı verilir. E. şekli Süryanîden, hemze şekli de İbranî şeklinden alınmıştır.

Gerçek E. sakin E. tir. Ma (ما) ve la (لا) kelimelerindeki E. gibi. Bazan hemzeye de E. denildiği olmuştur.

Arapçada iki çeşit E. vardır: Sakin E., hemze E Arap fonetikçilerinin sakin E. dedikleri (آ) vokalinden, Latin alfabesindeki (A) harfinden başka bir şey değildir. Seslilerin ilkidir. Harekeli E. denen hemze ise, harekesine göre en (أ), in (إ), ün (أُ), â (آ), ü (ؤ), î (ئ) gibi altı çeşit telâffuz edilen ayrı bir harftir.

Yunan ve Latin alfabelerinde olduğu gibi, E. harfinin Arap alfabesinde tek ve belirli bir fonetik değeri yoktur.

E. harfinin asıl Arap alfabesinde bir sesi yoktur. Yalnız yazıda bir şekli vardır. Bundan dolayıdır ki Arap dilinde hemze yazılır da okunmadan geçilir (Elif - i vasl)

Tecvit ilmine göre, kıraatta sakin E. daima harf - i med ve bazan harf - i ızhardır. Hemze, yani harekeli E. ise, sebeb - i med sayılır.

Arap sarfına göre, E. in çeşitleri vardır:

1. İsimlerde veya fiillerde üstün (fetha) ün daha dolu şekline elif - i mechule denir: Fail (فاعل) kelimesindeki E. gibi.

2. Aslı vav (و) veya ya (ى) olup bu harflerden dönen E. e elif - i muhavvile denir. Asa (عصا) kelimesindeki E. gibi. Vav ve ya'dan dönmeyen E. lere elif - i aslî adı verilir. İsimlerin sonunda bulunan E. ler elif - i muhavvile, kelimenin ortasında bulunup harf - i med işini gören E ler elif - i aslîdir. Kelimelerin başındaki E. ler ise hemzedir.

3. Elif - i tenis: fa'li (فعلى) kalıbında olan Arapça kelimelerdeki E. ler bu çeşittendir. Hamrai (حمراء), tubi (طوبى) sözlerinde olduğu gibi.

4. Elif - i tesniye: İsimlerde, fiillerde tekilleri tesniye yapmak için kullanılır: Kelimetan (كلمتان) gibi.

5. Elif - i cem: Tekil kelimeleri çoğul yapmak için getirilir: Kâinat (كائنات), cibal (جبال) kelimelerinde olduğu gibi.

6. Elif i fasıla: Fiillerde vav ı cemden sonra getirilir: Ketbuva (كتبوا) kelimesinde olduğu gibi.

Yine Arap gramerine göre telâffuza göre E., elif - i memdûde (uzun E.), elif - i maksure (kısa E.) olarak iki çeşittir.

Kelime başındaki E. ler mutlaka harekelidir, sakin okunamaz. Arapça kelimelerin ortalarında bulunan sakin E. ler daima uzun olarak okunur: İnsan (انسان), cibal (جبل) kelimelerinin ortalarındaki E ler gibi.

Bir kelimede hemzeden önce gelen sakin E. ler de uzun okunur: Redai (رداء), iştirai (اشتراء) kelimelerinde olduğu gibi.

E. harfinin eskilere göre sembolik anlamları da vardır. Kısaltmalarda önce kelimesi yerine geçer. Müneccimlere göre Sevr (Boğa) burcunun remzidir.

Mantıkta, önceki şekle işarettir. Tasavvufta, insan - ı kâmile delâlet eder. Hesab - ı cümelde, zîclerde bir'e delâlet eder Hesab - ı cümel - i kebirde, 91 sayısına (E. kelimesindeki harflerin ebced hesabına göre toplamı 91 dir), hesab - ı cümel - i sagirde 19 sayısına (vahid [واحد] kelimesindeki harflerin ebced hesabına göre toplamı 19 dur), musikide la perdesine işarettir. İlm - i esrar - ı hurufta, dört unsurdan ateşe delâlet eder.

ELİF NACİ (doğ. 1898), Türk ressamı. Gelibolu'da doğmuştur. İlk öğrenimini Edirne'de yapmıştır. İstanbul Ayasofya rüştiyesinde sonra da Vefa lisesinde okumuştur. Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar Akademisi) ni bitirmiştir. Ressam Çallı İbrahim'in öğrencisidir. E. N. bu okula

ELİF NACİ

EİF NACİ: «Fantazi»

devam ettiği yıllarda basında da çalışmıştır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliğinin ilk sergilerine (1928 - 1930) katılmış, sonra da D grupu kurucusu olarak resimlerini birlikte sergilemiştir. Birçok gazete ve dergilerde sanatla ilgili elestirme yazıları ile on yıllık (1923 - 1933) resim hareketlerini anlatan *On yılda resim* [1933] adlı ufak bir kitap da yayınlamıştır. E N. önceleri empresyonist anlayışta manzara ve ev içlerine ait resimler işlemiş, sonraları da dekoratif ve fantezi zenginliği olan ve İslâm - Türk sanatının tanınmış motiflerinden esinlenmiş kompozisyonlar yapmıştır. Resim ve Heykel Müzesinde eserleri vardır. E N. yirmi yıla yakın bir zaman Türk - İslâm Eserleri Müzesi müdürlüğünde bulunmuş olup şimdi de Topkapı Sarayı Müzesi müdür yardımcısıdır. Eserleri arasında *Saklanan çocuk*; *Fantezi*; *Evler* vardır. — R. E.

ELİF EFENDİ (1849 - 1926), Haserî zade adiyle tanınan Şeyh Mehmet E. E., Sütlüce dergâhı şeyhi Ahmet Muhtar Efendinin oğludur. Devrinin birçok tanınmış hocalarından ders okuyarak Ahmet Nüzhet Efendiden icazetname aldı (1885). Özel derslere de devam ederek Fatih hocalarından Hafız Şakir Efendi (ölm. 1897) ve Meclis - i Maarif reisi Haydar Efendi gibi bilginlerden pek çok yararlandı. Devrin yazı üstatlarından olan Mesnevîhan Zeki Dede (ölm 1879) den talik yazı öğrendi. Sadiye, Şazeliye, Mevleviye, Şeybaniye tarikatlarından halifelik aldı.

Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Sabahattin Efendinin Mesnevî derslerine devam ederek 1885 te hem Mevlevî tarikatından halifelik, hem de Mesnevîden icazet aldı. Bundan sonra Mesnevî okutmakla uğraştı Mevlâna dergâhı postnişini Abdülvahit Çelebi tarafından (1898) da kendisine özel sikke ve destar giymeğe izin verildi. 1879 da babasının yerine şeyh oldu. Dergâhta Mesnevî, Şemâil - i şerif, Meşarik v. b. dersler okuttu. Bu dersleri 1909 yılında tamamlayarak derse devam eden oğullarına ve öbür öğrencilerine icazet verdi. Bu tarihten sonra yalnız Buhari ve Mesnevî okutmakla yetindi. E. E. birçok eserler verdi: *Muhtar ul enba fi hurûfi ve'l zurufi ve ba'zıl esmâ* [1891]; *El - mebde* (Arapça) [1892]; *Semera - tül hads fi ma'rifetin - nefs* (Kümeyl b. Ziyad'ın Hz. Ali'den nefs hakkında sorduğu sorulara verilen cevabın şerhi. Arapça) [1893]; *Ed - durr - ul mensûr fi hizâneti esrâr - in Nûr* (Nûr ayetinin muhakkiklere göre açıklanması, Arapça)[1904]; *El Bârikât* (Arapça) [1907]; *Def'ul Vecel bahse tül ecel* (Türkçe) [1907]; *En Nûr ul - Fürkan fi şerh - i lûgat - il Kur'an* (Türkçe); *Et - Tenbih* (Arapça) [1922]; *En Nech - ul - kavîm limen erâde en yestekîm* (Arapça) [1923]; *Tenşît ul mecîn bi menâkıb - i Hâce Husâmeddin* (Türkçe) [1923]; *Tasrîh ul ummeti bi - tavzihi hikem is salâti bit - tercime* (Türkçe) [1925]; *İrşaâd - ul - gâvîn bi reddi nazariyyeti Darvin*; *Divan - ı eş'ar* (Türkçe, Arapça ve Farsça gazeller).

ELİFBA, eskiden *alfabe* yerine kullanılan bir terim; alfabeye giren harfleri içinde toplayan küçük kitap. Bk. ALFABE, ARAP YAZISI, EBCED.

Tasavvufta sofiler « Mutlak varlık » ı düz bir çizgiden ibaret olan «elif» harfine, Tanrı'nın zatına olan bilgisini, altında bir nokta olan ikinci harfe, yani «be» harfine benzetirler Öbür harfler, bilgisinde sabit olan gerçekler, kelimeler de o gerçeklerin görünüşü, ortaya çıkışıdır. «Bütün sözlerin aslı eliftir, «be» yi ne yapacaksın» dediklerinde, «her şey Hak'tır, başka varlık yok» denmiş olur.

ELİFÎ NEMED, Mevlevîlerin tennure üzerine sardıkları, ucu sivri ve elife benzetilen dört beş parmak eninde yün bir kuşak. Beli bir buçuk kere kuşatır. Ucunda beli iki kere kuşatacak kadar uzun bir kaytan vardır. Bu kaytanın ucu, bele kuşanan kısma takılıp pekiştirilir; destegülün ipi de bu kaytana sokulur. Yünden yapılmış olan bu kemer, tarikata girilirken mürşit tarafından Mevlevî dervişinin beline sarılırdı Âyin sırasında bu kemerin sarılması zorunlu idi.

ELİFÎ SUMAT, Mevlevîlikle ilgili bir terim. *Sumat* «sofra ziyafet» anlamınadır. Mevlevî her an huzur ve murakabede bulunmakla görevlidir. Bulunduğu anın tecellisine bakadurur. Hiçbir zaman Tanrı'dan gafil olmaması gerekir Bu yönden, yemek yemek de onun için bir ibadettir; çünkü şükrü gerektirir.

Mevlevîlikte mutfak kutsal bir yerdir. Çiğler, orada pişer, hamlar orada olgunlaşır.

E. S., Mevlevî dervişlerinin bir arada yemek yemeleri için kullanılan meşin bir sofranın adıdır. Yayılınca Arap alfabesindeki elif harfine benzediği için bu ad verilmiştir. Bu sofra, bazan mutfakta boylu boyuna serilip dervişler etrafına toplanır, yemek yerlerdi. Fakat daha çok kahvaltı, çerez gibi herkesin önüne konulabilecek hazır şeyleri yemek içindir. Genellikle yolculuklarda kullanılırdı.

E. S., sumathanede, sumathanesi bulunmayan Mevlevihanelerde ise, meydan - ı şerifteki şeyh po tunun altına iliştirilirdi. Bk. SUMAT.

EL - İHVANÜ'S - SAFA (Saflık kardeşleri), X. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanları taassuptan korumak, bilim zihniyetiyle hareket etmek, bir aydınlar ahlâkı meydana getirmek amaciyle kurulmuş bir kurum.

Merkezi Basra'da olan birliğin üyelerinin amaçları, iyi işler yapmakla birbirlerine yardımcı olmak, ölümsüz ruhlarının kurtuluşuna çalışmaktır. Fikirlerini yaymak için risaleler de yayınlamışlardır.

Bu kardeşlerin topluluklarını nasıl ideal bir şekilde teşkilâtlandırmayı başardıklarını bilemiyoruz. Bu küçük topluluk, aralarında dört kat teşkil etmişlerdir.

Birinci kat 15 - 30 yaş arasındaki gençler. Bunların nefisleri tabiî olarak geliştirilir. Hocalarının sözlerine tam anlamiyle uymaları gerekir. İkinci kat 30 - 40 yaşları arasında olanlardır. Bunlar dünyevî hikmetleri öğrenirler. Üçüncü katta 40 - 50 yaş arasında olanlar, ilâhî kanunu öğrenirler. Bunlar peygamberin mertebesini meydana getirir. Son kat 50 yaşından sonra olanlar. Bunlar melâike - i mukarrebîn mertebesindedirler ve bu mertebede insan tabiat, şeriat ve kanunun üstüne yükselir.

Bunların yayınladıkları risalelerin toplamı 52 dir. Dört bölüme ayrılmış ve altı ciltte toplanmıştır. Kendilerine vergi olarak ilimleri bir bölmeye tabi tutmuşlardır. Bu bölmeye göre, ilimler basitten mürekkebe, tabiattan insana göre gitmektedir. E. S. eklektik (telifçi) bir sistemleri olduğunu kabul ederek bütün dinlerin ve milletlerin hizmetlerini bir arada toplamak isterler. Sokrat ve Eflatun, Zerdüşt ve İsa ile havarileri olduğu kadar Ali oğullarının, onların akılcı inançlarının birer şehidi olarak kabul ederler. Bunlara göre, şeriatın dış görünüşü zayıf ruhlar (avam için) dır. Kuvvetli nefisler için derin felsefî nazariyeler gereklidir. Bedenin sonu ölümdür. Ölüm ise insan nefsinin saf bir ruhî hayata yükselmesidir. Felsefenin amacı, insanın güç ve yeteneği ölçüsünde ruhu Allah'a benzetmektir.

E. S. risalelerine göre, insanın zihin çalışması sanat ve ilim olmak üzere ikiye bölünür. İlim, bilginin insan nefsindeki şeklidir. Sanat, sanatçının nefsinde meydana gelen, onun maddeye çevirdiği bir şekildir. Onların görüşlerine göre, ilmi kazanmak için çeşitli yollar vardır. Nefis, cisimler alemi ile akıl alemi arasında iken ona ilim elde etmek için üç yol açılmıştır. Nefis, duyular yoluyle kendinden aşağıdakileri, burhan yoluyle kendinden üsttekileri öğrenir. Kendi özünü de aklî yolla veya sezgi ile öğrenir. Nefsin kendini bilmesi bilgi çeşitlerinin en üstünüdür. İnsan dünyadan el etek çekmek, iyi işler işlemek, züht yolunu tutmak suretiyle nefis zamanla en yüksek saf bilgisine ulaşabilir. E. S. mantığı Porphyrios'un önsözü ile başlar, sonra Aristo'nun Makulat'ı (Kategoriler), Kitabu'l - ibare (*Peri Hermeneias*) si ve Analitikleri gelir. Bunlar mantığa önemli bir şey getirmemiştir.

Bütün evren, her çeşit fark ve tezattan münezzeh olan, en büyük mevcut Allah'tan sudur yoluyle meydana gelmiştir. Esas noktasını dünyanın ilâhî menşei ve ruhun Tanrı'ya dönüşü inancı teşkil etmektedir. Nasıl sözler, konuşanın ağzından, ışık güneşten çıkmakta ise, dünya da Tanrı'dan taşıp meydana gelmektedir. Sudurun mertebeleri şunlardır: Tanrı'nın Vahdetinden sonra 1. El - aklü l - faal (faal akıl), 2. El - aklü'l - münfail veya En - nefsü'l - külliye (münfail akıl veya küllî nefis), 3. El - heyulâü'l - ûla (ilk madde), 4. Et - tabiatü'l - fâile (fail tabiat veya küllî nefsin kuvvetlerinden biri), 5. El - cismu'l - mutlak veya el - heyulâu'saniye (mutlak cisim), 6. El - âlemü'l - eflâk (felekler alemi), 7. Anasırü'l - âlemi's - süflî (süflî alemin unsurları), 8. Bu unsurlardan meydana gelen, madenler, bitkiler ve hayvanlar. Bu sekiz mahiyet, mahiyetü'l - ula serisi kardinal sayı olan 9 a tamamlanır.

E. S. sudur ve uruç nazariyelerine uymaları bakımından tasavvuf görüşüne uyarlar. Her şey Allah'tan gelir ve Allah'a gider. Yaratılış bir sudur ve nüzulden ibarettir. Kâinat ezelden Allah'ta gizlidir. Görünebilmek için ondan sudur eder ve tekrar Allah'a döner.

E. S. cılar, ilk sofîlerin dağınık fikirlerini topladılar. Bunlara göre insan, varlıklar arasında ortada bir yer işgal etmektedir. Alem, büyük bir insan olduğu gibi, insan da küçük bir alemdir. İnsanî nefis. küllî nefisten veya alemin nefsinden sadır olmuş bir feyizdir. Ferdlerin nefisleri bir araya gelerek insanî nefis denilebilecek bir cevher meydana getirmişlerdir. Her ferdî nefis heyûla ile karışık durumdadır. Ancak, zamanla akıl haline gelebilir. Bu amaca erişen nefiste birçok kuvvetler meydana gelir ki, bunların en önemlisi müfekkiredir. Çünkü bununla bilgi elde edilir. Bilgi de nefsin esasıdır. Bu görüş tamamiyle psikolojik esasa bağlı kalmaktadır.

E. S. ya göre, din felsefesinin amacı ilim ile hayatı, felsefe ile inancı birbirine uydurmaktır. Bu alanda insanlar arasında büyük fark vardır. Sıradan insanlar Tanrı'ya kulluk ederken duygularının etkisinden kurtulamazlar. Bunların nefislerinden aşağı derecede bulunan bitki ve hayvan nefisleri için de böyledir. Bunların üstündeki tabakada ise, peygamberlerin ve filozofların nefisleri bulunur. Nefis en yüksek kata ulaştığı zaman, avamın şekilden ibaret olan dininin de üstüne çıkar.

E. S. görüşüne göre, Hristiyanlık ve Zerdüştîlik mükemmele en yakın iki dindir. Bunlara göre, Kur'an'ın ibaretelerindeki hissî şekiller, bilgisiz çöl insanlarının anlayışlarına göredir. Bu yüzden bilgi yönünden ilerlemiş insanların Kuran'ı tevil ederek ondaki hissî nitelikleri gidermeleri gereklidir. Gerçek. bütün saflığı ile millî dinlerde de ortaya konulmuş değildir. Bütün bunların üstünde akla uygun ve metafizik şekilde bir inanç ortaya koymuşlardır. Allah ile kul arasında üçüncü bir varlığın olduğunu kabul ederler. Bu, faal akıldır. Tanrısal kanun her şeyi kapsar. O hiçbir şeyin kötü olmasını istemeyen yarlıgayıcı bir Allah'ın kanunudur. Öfkelenen, cehennemde cezalandıran bir Allah'a inanmak, E. S. ya göre akla uygun olamaz. Bilgisiz ve günahkâr bir nefis, cehennemi bu dünyada kendi varlığında bulur. Ölümden sonra dirilmek nefsin bedenden ayrılmasından başka bir şey değildir. Kıyametü'l - kübra (asıl büyük kıyamet) küllî nefsin alemden ayrılıp Allah'a dönüşüdür.

E. S. nın ahlâk sistemi de eklektiktir. Tasavvufî ahlâkı rasyonel ahlâkla birleştirir. Ahlâkın esası, nefsi tasfiyedir, derken tasavvuf metoduna bağlı kalır. Fakat ahlâk, akla bağlı kalarak tabiî düzene göre yaşamaktır, derken rasyonel ahlâkı sistem olarak kabul ediyorlardı. Bu görüşe göre, insan gerçek tabiatına uygun olarak hareket ederse, doğru olanı yapar. Bir iş nefis tarafından hür olarak yapılırsa, övülmeye lâyıktır. Aklî düşünce sonucu olduğu sürece daha üstün bir değer taşır. Fakat davranışlarını tanrısal kanuna uygun yapanların mükâfatı semaların melekûtuna yükselmedir. Nefis bu durumda da daha yukarıları istemektedir. Bundan ötürü aşk en üstün erdemdir. Amacı, sevgili olan Allah'a, dolayısıyle Allah'ın varlığında yokluğa erişmektir. Sevgi, bu dünyada nefse sükûnet, kalbe hürriyet ve huzur verir, ahirette de nefsi ezelî nura yükseltir. İnsan gerçekte nefistir. Bizim yaşayışımızın en yüksek amacı Sokrat ile birlikte akla, Mesih ile birlikte sevgi kanununa nefsimizi hasretmek olmalıdır. Ruhun tam gelişmeye ulaşması için vücuda, sağlığa dikkat etmek gerektir. Böylece, E. S. birçok milletlerin karakteristik niteliklerini bir araya getirmiş ve ideal bir insan örneği ortaya koymuştur. «İdeal ve ahlâk yönünden tam bir insan, soyca doğu İranlı, inançça Arap, edepçe Iraklı, kurnazlıkta İbranî, davranışında Hristiyan, ibadetinde Suriyeli, ilimde Yunanlı, sırların açıklanmasında Hintli, bütün ruhî hayatında bir sufi gibi olmalıdır.»

E. S. nın ilim ve dini telif etmeye çalışması her iki tarafı da memnun etmedi. Bunların dışında E. S. risaleleri aydınlar ve yarı aydınlar üzerinde gereği kadar etkili oldu. Özellikle Batıniye ve İsmailiye gibi fırkalarda bunların derin etkilerini buluyoruz. Yunan felsefesinin halka inmesine yardımcı oldu. Etkisini uzun yüzyıllar sürdürdü. Ağır bir üslûpla yazılan bu risaleler, birçok tekrarlarla dolu olmakla beraber, bir ilimler ansiklopedisini andırmaktadır. I. bölümdeki 14 risale, matematik ve mantık konularından, II. bölümdeki 17 konu ilmü'n - nefs ve tabiî ilimlerden, III. bölümdeki 10 risale metafizikten, son bölümdeki 11 risale de tasavvuftan, yıldızlar ilminden ve sihirden söz eder.

ELİM, Mısır'dan kaçan İsraillilerin çöldeki ikinci durağı. Burada içme suyu kaynaklarına ve hurma ağaçlarına rastlamışlardı. Bu yer, ya Süveyş ile Sinâ arasındaki vad Garandel ya da Sinâ'nın güneyindeki Tur'dur.

ELİN PELİN (asıl adı: **Dimitir İvanov;** 1877 - 1949), Bulgar yazarı. Baylovo (Sofya) köyünde doğmuştur. 1903 - 1926 yılları arasında Sofya'da Üniversite Kitaplığında ve Millî Kitaplıkta görev almış, daha sonra (1944 e kadar) Sofya'da İvan Vazov Müzesinde çalışmıştır. Köyde yetişen ve sağlam bir gözlem kabiliyetine sahip olan E. P., en büyük Bulgar yazarları arasında yer almıştır. Köylü hayatının bütün yönlerini tasvir eden yazar, kahramanlarının psi-

kolojik yönlerini de bütün derinliği ile dile getirmiştir. *Razkazi* (Hikâyeler) [1904, 1911, 2 cilt] adlı hikâyeleri Bulgar köylüsünün hayatını tasvir etmektedir. *Geratsite* (soy adı) [1911] adlı büyük hikâyesi, Bulgar edebiyatının en önemli ürünlerinden biridir. Mizahî yazıları *Pepel ot tsigarite mi* (Sigaralarımın külü) [1905] ve *Pijo i Pendo* (Pijo ile Pendo) [1917] adlı eserlerinde toplanmıştır. 1936 da çıkan *Az, ti, toy* (Ben, sen, o) adlı eseri de bu arada anılabilir. E. P. in en güzel eserlerinden biri, *Zemya* (Toprak) [1922] adı altında çıkan büyük hikâyesidir.

ELİN PELİN: (Dimitır İvanov)

E. P. çocuk edebiyatı alanında da çalışmıştır. «Selska razgovorka» (1902 - 1903), «Veseluşka» (1908 - 1910), «Çavçe» (1913 - 1914), «Svetulka» (1920 - 1932) adlı çocuk dergilerini yayınladığı gibi, çocuk şiirleri de yazmıştır. *Yan Babiyan* (ad) [1933] ve *Yan Bibiyan na lunata* (Y. B. ayda) [1934] adlı hayalî romanları, Bulgar çocuk edebiyatının güzel ürünleri arasında yer almıştır.

ELİNVAR (Fr. Élinvar) (Fr. *élastique* = esnek ve *invar* = değişmez sözlerinden), bileşiminde ortalama % 45 demir, % 40 nikel ve % 15 krom ve biraz da volfram bulunan demir alaşımı. Bu alaşımın -50° ile $+100^{\circ}$ arasında termoelastik katsayısı sıfırdır, yani ısı yüzünden boyutu veya esnekliği değişmez. Bundan dolayı saatçilikte spiral yayların yapımında kullanılır.

ELÍO [*elio*], **Francisco Javier** (1767 - 1822), İspanyol generali. Navarre'da doğmuş, Valencia'da idam edilmiştir. 1793 - 1795 yılları arasında Fransa'ya açılmış olan savaşta yararlık göstermiş, 1805 te İngilizlere karşı Río de la Plata'ya gönderilmiş, 1807 de Montevideo'yu İngilizlerden geri almıştır. 1810 da Buenos Aires genel valisi olmuştur. 1812 de İspanya'ya çağırılmış, Cataluña ve Valencia ordularına kumuta etmiştir. 1813 te Murcia ve Valencia valiliğine getirilmiştir. VII. Fernando'ya yanaşması ve liberalleri baskı altında tutması yüzünden halkın nefretini kazanmış, 1820 ayaklanmasında tutuklanmış, 1822 de halkın baskısiyle ölüme mahkûm edilmiştir.

ELÍO Y EZPELETA [*elio i ethpeleta*], **Joaquín** (1803 - 1876), İspanyol generali. Pamplona'da doğmuş, Pau'da ölmüştür. Birinci Karlist harbi sırasında (1833), II. Isabella'ya karşı Don Carlos'u desteklemiş, bu yüzden Fransa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. 1872 yılında asî kuvvetlerin başına geçerek yeniden silâha sarılmış, ancak hastalandığından İkinci Karlist harbi bitmeden önce çekilmek zorunda kalmıştır.

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **Charles William** (1834 - 1926), Amerikalı kimyager ve eğitimci. Boston'da doğmuş, Northeast Harbor (Maine) da ölmüştür. E., Harvard Üniversitesinde öğrenim gördükten sonra aynı üniversitede matematik ve kimya dersleri vermiştir (1858). Daha sonra, 1865 - 1869 yılları arasında, Massachusetts Teknoloji Ensititüsünde analitik kimya kürsüsünü işgal etmiş, 1869 da Harvard Üniversitesi rektörlüğüne getirilmiştir. E., 1863 - 1865 yılları arasında Avrupa'yı gezmiş ve 1867 de bir süre Fransa'da kalmıştır. 40 yıl süren rektörlüğü sırasında eğitim sorulariyle uğraşmıştır. Amerika'da üniversite imtihanlarında seçimlik konulara yer verilmesini savunan bir sisteme onun adı verilmiştir. E., ayrıca, din sorunu, dünya barışı, halk eğitimi ve sermayecilerle işçiler arasındaki ilişkilerle de ilgilenmiştir.

C. W. ELIOT

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **Edward Grandville** [sanı: 3. Earl of St Germans] (1798 - 1877), İngiliz diplomatı. İspanya'ya özel elçi olarak gönderilmiş ve orada esirlere karşı insanca davranılmasını sağlayan E. Anlaşmasını yapmıştır. 1837 - 1845 devresinde parlamento üyesi, 1855 te Palmerston idaresi zamanında da İrlanda genel valisi olmuş, fakat az zaman sonra emekliye ayrılmıştır. Kraliçe Victoria'nın özel danışmanlığını yapmıştır.

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **George** (1819 - 1880), İngiliz kadın romancısı Mary Ann Evans'ın takma adı. Arbury Farma (Warwickshire) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Bir çiftlik kâhyasının kızı olan E., 16 yaşına kadar çeşitli okullarda öğrenim görmüş, bir harika çocuk olmamakla birlikte küçük yaştan itibaren kitap okumağa heves etmiş, en çok Sir Walter Scott'un hikâyelerini okumuştur. E 17 yaşında iken annesi ölmüş, kısa bir süre sonra ablası evlenince, babası ve erkek kardeşiyle birlikte oturdukları evi çevirmek ona kalmıştır. Bir yandan da Almanca ve İtalyanca öğreniyor, Latince ve Yunanca dersleri alıyordu. 21 yaşına basınca babasiyle birlikte Coventry şehrine yerleşmiştir Önceleri ibadete büyük eğilim gösteren, romantik aşk, müzik ve hikâye okumak gibi şeyleri «ölümlü dünyanın değersiz işlerinden» sayan E. ın bu görüşlerinde, Coventry'ye taşındıktan sonra büyük bir değişiklik olmuş, hattâ bir ara kiliseye bile gitmemiştir. Bu yüzden babasiyle bozuşan E., bir ara evden ayrılmış, sonra onunla barışarak 1849 dan ölümüne kadar kendisiyle birlikte yaşamıştır. E. bu arada David Friedrich Strauss'un bir dinî şiirini *Life of Jesus* (İsa'nın hayatı) adiyle İngilizceye çevirmiş, bu çevirme 1846 da yayınlanmıştır.

G. ELIOT

E., babasının ölümü üzerine bir süre kararsızlık içinde Avrupa'yı dolaştıktan ve özellikle Cenevre'de yaşadıktan sonra Londra'ya gitmiş ve 1851 «Westminster Review» nun yazı işleri müdür yardımcısı olmuştur. E., George Henry Lewes ile bu sıralarda tanışmıştır. Lewes. evliydi ve iki çocuğu vardı. Ancak, karısının sadakatsizliği sebebiyle ondan

ayrı oturmakta idi. E., kanunların karısından boşanmağa imkân vermediği Lewes ile evlenememişse de, 1854 ten Le wes'in ölümüne (1878) kadar onunla nikâhsız karı - koca hayatı yaşamıştır. E. ın yazarlık değerini keşfeden Lewes'tir.

E. ın ilk eseri, Lewes'in teşvikiyle yazdığı bir hikâye ler derlemesi olan *Scenes of Clerical Life* (Papaz hayatından sahneler) [1858] tır. George Eliot takma adını ilk olarak bu eserde kullanmıştır. Eser, umulduğundan çok daha bü yük bir ilgi ile karşılanmış, başarısı hem E. ı hem de ya- yıncıyı şaşırtmıştır. Bu başarıdan cesaretlenen E., ertesi yıl *Adam Bede*'i yayınlamıştır. Bu ikinci eser yedi defa üst üste basılmış ve ilk yıl 16 000 nüsha satılmıştır. *The Mill on the Floss* (Floss çayı değirmeni) [1860] da büyük ilgi görmüştür. Bunu 1861 de yazdığı *Silas Marner* (ad) izle miştir.

E., aynı yıl Floransa'ya yapmış olduğu bir seyahatin ilhamiyle Savonarola zamanının İtalya'sını canlandıran tarihî bir roman yazmağa kalkışmıştır. Bu zamana kadar E., ro manlarını çocukluğundan beri tanıdığı İngiliz taşra hayatın dan sahnelere dayandırmış idi. *Romola* adını verdiği bu tarihî romanı yazmak için çok uğraşmış ve Floransa tarihini ince lemek üzere pek çok eserden yararlanmış ise de, 1862 - 1863 yılları arasında 14 bölüm halinde yayınlanan *Romola*'nın öteki eserleri kadar başarılı olduğu söylenemez. E. ın bu dönemden sonra yazdığı eserler arasında özellikle *Middle march* (Aradaki mart) [8 bölüm, 1871 - 1872] anılmaya değer. Birçokları *Middlemarch*'ı E. ın şaheseri sayar.

Lewes'ın ölümü E. a büyük bir darbe olmuşsa da, 1880 başlarında, on bir yıldan beri tanıdığı bankacı John Walter Cross ile evlenmiş, aynı yılın aralığında ölmüştür. E. ın mektupları Cross tarafından yayınlanmıştır.

Eliot'ın edebî kişiliği: E., karmaşık bir edebî dehaya sahipti. Akıl, duygu ve sanat kabiliyeti doğuştan güçlü olup özenle geliştirilmişti. Dehası, tabiî güzellikler karşısında duygulu, ahlâkî bir ideali araştırmakta amansız, fikrî araş tırmada yılmak bilmezdi. August Comte'un eserlerini dikkat- le okumuş, Pozitivistler Derneği'ne para yardımında bulun muş olmakla birlikte bu derneğe girmemişti. E. a göre, roman yazmanın amacı, işsiz güçsüz kişileri eğlendirmek değil, yüksek bir ahlâkî görevin yerine getirilmesi idi. E., insanların, çevreleri karşısındaki duygu birliğini artırarak gitgide kendini düzelteceğini savunuyordu. Yazar, yazdıkları ile yaptıklarının birbirine uymadığını savunanların yergile rine uğramışsa da, bu, eserlerinin değerini hiçbir zaman düşürmez.

E. ın başlıca eserlerinden özetler:

Adam Bede: Çalışkan, dürüst ve cesur bir marangoz olan Adam Bede, Hetty Sorrel adında kendini beğenmiş bencil bir kızı sevmektedir. Kız, zengin bir toprak sahibinin oğlu olan Arthur Donnithorne'dan gebe kalır, doğan çocu ğunun ölümüne sebep olmak suçu ile idama mahkûm edi lirse de, cezası, hafifletici sebeplerle sürgüne çevrilir. Hetty Sorrel, sürgünden dönerken ölür. Adam Bede, olayların etkisiyle düştüğü ruh çöküntüsünden yavaş yavaş sıyrılarak bir metodist vâiz olan Dinah Morris ile evlenir.

İngiliz taşra hayatında aile ilişkilerinin doğurduğu sorular bu eserde büyük bir sadakat, incelik ve mizah duy- gusiyle işlenmiştir.

The Mill on the Floss (Floss çayı değirmeni): Bu roman, duygulu ve zekî bir kız olan Maggie Tul liver'ın ailesi ve bağlı bulunduğu toplum ile ilişkilerini konu olarak alır. Maggie, okuduğu dinî bir eserin etkisi altında önce dünya zevklerinden vaz geçer, sonra sakat bir adam olan Philip Wakem ile romantik bir arkadaşlığa başlar. Bu arkadaşlık Maggie'nin kardeşi Tom'un müdaha- lesiyle sona erer. Bunun üzerine Maggie, Stephen Guest'e âşık olur. Ancak Stephen, Maggie'nin kuzeni olan Lucy ile nişanlıdır. Stephen ile evlenmek Maggie için hayatı boyunca bağlandığı ilkelere ihanet olacaktır. Bu arada kardeşi Tom'a olan sevgisi onun duygusuzluğu karşısında sönmüş bulun- maktadır.

Eserin sonunda iki kardeş (Maggie ile Tom) bir sel sırasında yeniden buluşur ve barışırlarsa da, sığındıkları kayığın devrilmesi ile boğulurlar.

Silas Marner: Dokumacı Silas Marner haksız olarak bir cinayetle suçlanmıştır. İnzivaya çekilen Marner yıl- larca pek cimri bir hayat sürer. Ancak karlı bir havada kendisine sığınan küçük bir kızı evlâtlık edindikten sonra insanlık duygular yeniden uyanır ve insanlar arasına katılır. Öteki tipler, Silas Marner'ın yıllarca çalışarak biriktirdiği altınları çalan Dunstan Cass ile bir sarhoşluk anında kötü bir kadınla evlenmiş olan Godfrey Cass kardeşlerdir. Eser, İngiliz taşra hayatının güldürücü, tatlı ve acı yanlarını sadakatle yansıtmaktadır.

Romola: E. ın biricik tarihî romanıdır. Yazar, İngiliz taşra hayatını anlatan romanlarında görülen en ince ayrıntı- lara bağlı kalarak Savonarola devrinin İtalyasını canlandır- mağa çalışmaktadır. Romola, kör bir bilginin yüksek onurlu kızıdır. Kocası Tito Melema bir kadın avcısıdır. Tuzağına düşenler arasında Romola'dan başka, kendisine körükörüne inanan Tessa adında cahil bir kız da vardır. Tito Melema çok karışık türlü maceralardan sonra parasını yediği ve hapse attırdığı eski koruyucusu Baldasarre Calvo tarafından öldürülür. Tiplerde ahlâk düşüklüğünün çok ince psikolojik tahlilinin yapıldığı görülür. Gemlenmemiş haz ve zevklere esir olmayı açıkça mahkûm etmek amaciyle, geçmişteki kararların ilerideki davranışlar üzerindeki etkisi özenle belirtilmiştir.

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **John** (1604 - 1690), İngiliz misyoneri. Witford (Hetfordshire) da doğmuş, Roxbury (Massachusetts) de ölmüştür. 1631 de Amerika'da kurulan Yeni İngiltere kolonisine yerleşmiştir. E., yerlilere Hristi- yanlığı kabul ettirmeğe çalışmış, bu amaçla Kızılderili leh- çelerini inceleyerek İncil ile bir din dersi kitabını Algon- kin diline çevirmiştir.

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **Sir John** (1592 - 1632), İngiliz politikacısı. (Cornwall) St. Germans'ta doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1614 te dostu ve koruyucusu olan baş- bakan Buckingham'ın yardımiyle parlamentoya girmiştir. Kısa bir süre sonra Buckingham ile bozuşmuş, onun tutu- munu ağır bir dille yermiştir. Kanunsuz vergileri, Katolik- lik eğilimlerini ve kral ile başbakanın politikasını yeren E., Buckingham'ın yurda hıyanet suçiyle yargılanmasını isteye- cek kadar ileri gitmiştir. E., kral I. Charles tarafından Lond- ra kalesi zindanına attırılmış ve orada ölmüştür.

ELIOT [*eliıt* veya *elyıt*], **Thomas Stearns** (1888- 1965), Amerikan asıllı İngiliz şairi ve eleştirmecisi. St. Louis (Missouri, A. B. D.) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. E., XX. yüzyılın en önemli şair ve elestirmecilerinden sayılmaktadır. Bilgili ve kültürlü bir ailenin çocuğu olan E. ı, ailesi, heves ettiği alanda ilerlemeğe teşvik etmiştir. E., Harvard'dan mezun olduktan sonra Sorbonne ve Oxford'- da öğrenimini tamamlamıştır.

Th. S. ELIOT

E. ın yayınladığı ilk önemli şiir, *The Love Song of J. Alferd Prufrock* (J. Alfred Prufrock'un aşk şarkısı) adı altında 1915 te «Poetry» dergisinde çıkmıştır. Bundan sonra beş yıl kadar öğretmenlik ve banka memurluğu yaparak geçimini sağlamıştır. 1922 de *The Waste Land* (Viran ülke) adlı uzun şiirini yayınlamıştır. Bu şiir çoklarınca anlaşılmaz sayılmakla birlikte bazılarınca günün kültür kargaşalığının ifadesi olarak yorumlanmıştır. E., bir yıl sonra, 1923 te «The Criterion» un yazı işleri müdürü olunca kabiliyet ve istidadını bu yolda ilerletmek fırsatını bulmuştur. Anılmaya değer öteki iki şiiri *Ash Wadnesday* (Büyük perhizin ilk çarşambası) [1930] ve *Four Quartets* (Dört kuartet) [1943] tir. E., ayrıca *The Rock* (Kaya) [1934]; *Murder in the Cathedral* (Katedraldeki cinayet) [1935]; *Family Reunion* (Aile toplantısı) [1939]; *The Cocktail Party* (Kokteyl partisi) [1950] ve *The Confidential Clerk* (Sır kâtibi) [1954] adlı beş piyes yazmıştır. Bunlardan son ikisi Broadway'de oynanmış ve hayli başarı kazanmıştır. E., 1927 de İngiliz uyrukluğuna geçmiş ve bundan sonra Amerika'ya ancak ders verme amaciyle birkaç defa daha gitmiştir. 1948 de Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır.

E. ın hayatı ve yayınladığı eserler gözden geçirilecek olursa, iki husus göze çarpar. Birincisi, onun geniş ölçüde gelenekler ve geçmişin kültürü ile ilgilenmiş olduğu; ikincisi, Amerika Birleşik Devletlerinden İngitere'ye geçmesinin tesadüfle açıklanamayacağıdır. E., kendisini edebiyatta klasikçi, politikada kralcı ve dinde Anglokatolik olarak anlatmıştır. Bu açıklamayı yapmadan önce yazdığı şiirler bu nitelendirmeye bir hazırlık sayılabilir. Örnek olarak, *The Love Song of J. Alfred Prufrock* ile *The Waste Land*'de E., ne geleneği ne dini olmayan bir toplumda yaşamanın boşluğunu işlemiştir. E. ın daha sonraki şiirlerinde öncekilerinin dünyasını gelenek ve Hristiyanlık ile etkili bir şekilde bağdaştırmak çabası görülür. Ancak, bütün bu hususlar E. ın şiirlerini bir kere okumakla anlaşılmaz. Onun şairane düşüncesindeki ilişki bağını çoğunlukla belirtmemesi, kafiye ve vezinde alışılmamış şekiller kullanması, okurunun diller ve felsefe konusundaki bilgisinin kendisininki ölçüsünde olduğunu sanması yüzünden eserleri kolaylıkla okunamaz. Ayrıca E., mısralarına sık sık önceki şiirlerinden parçalar katmak suretiyle alaycı bir etki yaratmakta, kendi hayatından alındığı sanılan olay ve sembolleri tam anlamiyle açıklamadan kullanmaktadır. Bütün bu güçlüklere rağmen E. ın daha sonraki şiirlerinde temanın daha büyük bir açıklığa kavuştuğu söylenebilir. Örnek olarak *Four Quartets*'te E., zaman içinde hayatın kendi başına önemsiz olduğunu, ancak sonsuzluk ve Tanrı ile temasa geçtiği zaman anlam kazanacağını dinî bir havaya bürüyerek açıklamaktadır. E. ın bazı şiirleri *Seçme şiirler* [1965] adiyle Türkçeye çevrilmiştir.

E. ın en tanınmış eserlerinin özeti:

The Waste Land: Çıkmasından kısa bir süre sonra XX. yüzyılın ilk yarısında yazılmış en tartışmalı ve belki de en etkili İngilizce şiir haline gelmiştir. Şiirin anlaşılması güç tekniği, şairin kendi hayatından sahnelerle batı kültürüne bağlı mit ve nazım şeklinin bağdaştırılması olarak tanımlana bilir. E. ın kendi şiiri hakkındaki yazılarından anlaşıldığına göre iyileşme imkânı kalmamış bir yaranın acısını çeken kral Arthur'un efsanesi eserin temelini meydana getirmektedir. Buna paralel olarak şiirin konusu bir darbe ile yıkılmış ve bir daha kalkınamamış olan çağdaş medeniyettir. Ancak, okurunun bunu anlayabilmesi için yüksek kültürlü ve yaradılıştan ilhamlı bir ruhta olması gerekmektedir.

Murder in the Cathedral: Dinî - îtarihî bir dramdır. Eserin büyük kısmı manzum olarak yazılmışsa da, Becket'in vaazı ve şövalyelerin kendilerini savunması nesir halindedir. E., tarihî - siyasî motifleri açıklarken, olayları tarafsız bir şekilde açıklamava çalışmıştır. Konu, tarihî bir olaydan alınmıştır. Kral II. Henry ile amansız bir savaşa girişen İngiltere başpiskoposu Becket, taraftar toplamak üzere gitmiş bulunduğu Fransa'dan İngiltere'ye dönünce, kralın çeşitli uzlaşma teklifleriyle karşılaşır. İlkelerine bağlı bir kişi olan Becket, bunların hepsini birer birer reddeder ve sonunda sığınmış olduğu Canterbury katedralinde kralın adamı olan dört şövalye tarafından öldürülür. Bu şövalyeler Becket'i öldürdükten sonra kendilerini savunmak üzere davranışlarının sebeplerini birer birer açıklarlar.

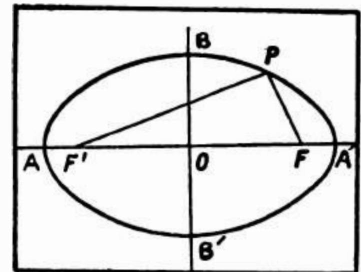
ELIOTT [*eliit* veya *elyit*], **George Augustus** [sanı: Heathfield of Gibraltar birinci baronu] (1717-1790), İskoçyalı general. İskoçya'da Stops (Roxburgshire) ta doğmuş, Aachen (Almanya) da ölmüştür. 1775 te Cebelitarık valisi olmuş, İspanyolların 1779 da başlayan üç yıllık kuşatmasına karşı boğazı savunmuştur. Önce Bath şövalyesi, 1787 de Cebelitarık Heathfield birinci baronu olarak lordluk payesine yükseltilmiştir.

ELIPANDO (Lat. Elipandus: 717 - 808?), Toledo başpiskoposu. E. nun, İsa'nın tabiî yoldan değil de ancak evlât edinme suretiyle Allah'ın oğlu olduğu yolundaki doktrini Frankfurt konsilinde sapkınlık sayılarak reddedilmiştir (794).

ELİPS (Fr. Ellipse), konik adiyle anılan eğrilerin bir sınıfı. Konik, bir dik dairesel koni ile bir düzlemin arakesiti olan eğriye denir. Eğer bu eğri kapalı bir eğri ise, yani düzlem koninin yalnız bir yaprağını kesiyorsa, konik bir E. tir.

Bir düzlem eğrisi olan E. başka yollarla da tarif edilebilir. Bu tariflerden birini verelim: E., bir düzlem içinde olup sabit iki noktaya olan uzaklıkları toplamı sabit olan noktaların geometrik yeridir. Bu sabit iki nokta E. in odakları, odakları birleştiren doğru parçasının orta noktası E. in merkezi adını alır. Odaklardan geçen doğru ile bu doğruya merkezde dik olan doğru E. in simetri eksenleridir. O halde, E. merkezine göre de simetrik olan bir eğridir (Şekil: 1).

Odaklardan geçen doğru ile E. in kesim noktaları E. in asal köşeleri, iki asal köşeyi birleştiren doğru parçası E. in asal (büyük) ekseni ve odaklardan geçen doğruya orta noktasında dik olan doğru ile E. in kesim noktaları, E. in yedek köşeleri ve iki yedek köşeyi birleştiren doğru parçasına E. in yedek (küçük) ekseni adını alır. E. e ait herhangi

Şekil: 1

bir noktayı odaklardan birine birleştiren doğruya odak ışını denir. E. in asal eksen uzunluğu, ta ifte bahsedilen sabit uzunluk olup, bir noktaya ait iki odak ışınının toplamına eşittir. E in asal köşelerini birleştiren doğru parçası E. in asal (büyük) ekseni, yedek köşelerini birleştiren doğru parçası ise E. in yedek (küçük) ekseni adını alır ve uzunlukları sıra ile 2a ve 2b ile gösterilir. Merkezin bir odağa olan uzaklığı ise c ile gösterilir. Yarım eksen uzunlukları ile bir odağın merkezi olan uzaklığı arasında $b^2 + c^2 = a^2$ bağıntısı vardır. E. in merkezinden geçen herhangi bir kesen E. in köşegeni adını alır. Odaklardan birinden, odaklar eksenine dizilen dik kiriş uzunluğuna E. in parametresi denir ve 2p ile gösterilir. Yarım asal ve yedek eksen uzunlukları sıra ile a ve b olan bir E. in parametresi $p = \frac{2b^2}{a}$ ile belirlidir. Asal ekseni çap kabul eden çembere E. in asal çemberi, yedek ekseni çap kabul eden çembere E. in yedek çemberi ve odaklardan birini merkez ve asal eksen uzunluğunu yarı çap kabul eden çembere de E. in doğrultman çemberi denir.

Bir odak noktasının E. in merkezine olan uzaklığının (c) yarım büyük eksen uzunluğuna (a) oranı elipsin dış merkezliği adını alır ve e ile gösterilir. O halde

$$e = \frac{c}{a} = \sqrt{1 - \frac{b^2}{a^2}}$$

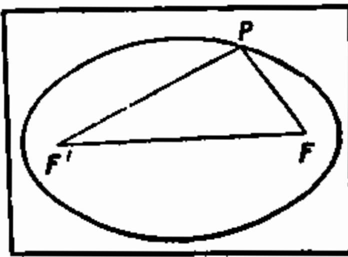
olup bu oran 0 ile 1 arasında değildir.

E. in dik koordinat sisteminde standart denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \text{ dir.}$$

Burada a ve b sıra ile yarım asal ve yedek eksen uzunlukları olup bu eksenler sıra ile x ve y eksenleriyle ve E. in merkezi ise orijinle çakışıktır. E. in asal köşeleri A′ A, yedek köşeleri B′, B harfleri ile gösterilir (Şekil: 1).

Denklemleri $x = \frac{\mp a}{e}$ olan doğrular ise aynı E. in doğrultman doğruları adını alır. E. e ait herhangi bir noktanın bir odaktan olan uzaklığının ilgili doğrultmana olan uzaklığına oranı E. in dış merkezliğine eşittir. Bu özellik, bize E. in bir başka tarifini verir. Bir düzlem içinde olup sabit bir noktaya ve sabit bir doğruya olan uzaklıkları oranı sabit olan noktaların geometrik yeri bir koniktir. Bu oran koniğin dış merkezliği olup eğrinin şeklini tarif eder. Oran 1 den küçükse, konik bir E., 1 e eşitse, konik bir parabol, 1 den büyükse konik bir hiperboldür. Oran 1 e eşitse, konik bir doğruya, 0 a eşitse, bir çembere dönüşür.

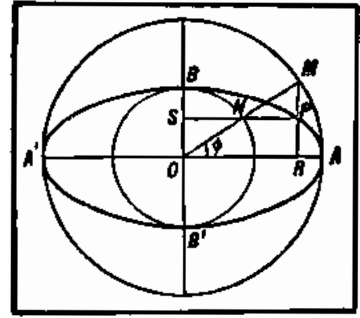

Şekil: 2

Merkezi M (h, k) noktasında ve simetri eksenleri $x = h; y = k$ olan E. in denklemi

$$\frac{(x-h)^2}{a^2} + \frac{(y-k)^2}{b^2} = 1 \text{ dir.}$$

Elipsin çizimi: E. çeşitli şekillerde çizilebilir. Önce E. in daimî hareketle çizimini verelim. Bir düzlem üzerinde sabit iki nokta F′, F alınır. Uçları bu iki noktaya tespit edilen bir ipin içinden geçirilen bir kalem, ip daima gergin tutularak düzlem içinde gezdirilir. Bu şekilde kalemin çizdiği eğri bir E. olacaktır (Şekil: 2). Çünkü eğri üzerindeki her noktanın, kalemin ucundaki p noktasının F′ ve F ye olan uzaklıkları toplamı sabit olup ipin uzunluğuna eşittir. P F′ F üçgeninin var olabilmesi ancak PF′ = PF > F′ F şartı ile mümkün olacağı aşikârdır. O halde, herhangi bir E. için a > c dir. E. i cetvel ve pergel yardımı ile çizmek için, aşağıdaki yol takip edilir (Şekil: 3).

Şekil: 3

Birbirlerini 0 noktasında dik olarak ortalayan A′ A ve B′ B eksenleri ve bu eksenleri çap kabul eden çemberler çizilir. Bu eksenler sıra ile E. in asal ve yedek eksenleri, çemberler ise asal ve yedek çemberleri olacaktır. O noktasından çıkan herhangi bir ışın asal çemberi M, asal çemberi ise N de kessin. M den yedek eksene çizilen paralel asal ekseni R de, N den asal eksene çizilen paralel yedek ekseni S de kessin. NS ve MR doğruları birbirlerini P gibi bir noktada kesecektir. Bu nokta, A′ A asal ve B′ B yi yedek eksen olarak olan E. e ait bir noktadır. Şekil incelendiğinde P nin apsisinin M nin apsisinin aynı olduğu, ordinatların ise M nin ordinatının $\frac{b}{a}$ katı olduğu görülecektir. Bu özellikten E. in bir başka tarifi elde edilecektir. $x^2 + y^2 = a^2$ çemberine ait noktaların ordinatları aynı bir $\frac{b}{a}$ oranı ile küçültülür ve büyültülürse, çember, denklemi

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b} = 1$$

olan bir eğriye dönüşür. Bu eğri bir E. tir. AOM açısı (Şekil: 3), P nin eksantrik açısı adını alır. Herhangi bir P noktasına ait eksantrik açısı, ϕ yarım asal ve yedek eksen uzunlukları sıra ile a ve b olan bir E. in basit parametrik denklemi:

$$x = a \cos \phi, \ y = b \sin \phi \text{ dur.}$$

E. e ait bazı özellikler:

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$$

E. in üzerindeki bir p (xy) noktasındaki teğetinin denklemi

$$\frac{x' x}{a^2} + \frac{y' y}{b^2} = 1$$

eğimi M olan herhangi bir teğetinin denklemi

$$y = m x = \pm \sqrt{a^2 m^2 + b^2} \text{ dir.}$$

Bir çemberin, çember düzlemine dik o'mayan bir düzlem üzerindeki dik izdüşümü bir E. tir. Yarım eksen uzunlukları sıra ile a ve b olan E. in alanı π ab dir. Bir E. in odaklarının herhangi bir teğete olan uzaklıkları çarpımı sabit ve b^2 ye eşittir (b yarım yedek eksen uzunluğu). Bir E. in dışında alınan bir P noktasından bu E. e çizilen teğetler, bu noktayı odaklara birleştiren doğrularla eşit açı

yaparlar (I. Poncelet teoremi). Odaklardan birini P noktasına birleştiren doğru, odağı değme noktalarına birleştiren doğruların teşkil ettiği açının açı ortayıdır (II. Poncelet teoremi). Bir F. in sabit iki tepesi arasında kalan değişen bir teğet parçası, odaklardan sabit açı altında görülür. Bir E. in bir birine dik iki teğetinin kesim noktalarının geometrik yeri, merkezi E. merkezi ve yan çapı $\sqrt{a^2 + b}$ alan bir çemberdir. Bu çembere Monge çemberi denir. Verilen bir çembere teğet olan ve bu çember içinde verilen bir noktadan geçen çemberlerin merkezlerinin geometrik yeri bir E. tir. Bir E. in odaklarından birinin bu E. in teğetlerine göre simetriklerinin geometrik yeri, E. in diğer odak merkezli doğrultman çemberidir. Bir E. in odaklarının teğetler üzerindeki izdüşümlerinin geometrik yeri asal çemberdir. E. herhangi bir normali, değme noktasından geçen iki yançap vektörün teşkil ettiği açının açı ortayıdır. O halde E. in köşel teğetleri (köşe noktalarını değme noktası olarak alan teğetler) bu köşelerden geçen teğetlere diktir.

ELİPSOGRAF

ELİPSOGRAF

ELİPSOGRAF (Fr. Ellipsographe), elipsin değişik geometrik özelliklerinden faydalanmak yoliyle mekanik olarak sürekli bir şekilde elips çizmeğe yarayan araçlara verilen ad.

ELİPSOİDAL KOORDİNATLAR (Fr. Coordonnées ellipsoïdales): Bu koordinat sisteminde koordinat yüzeyleri (1) elipsoitler, (2) tek kollu hiperboloitler ve (3) iki kollu hiperboloitlerden meydana gelip λ, μ ve γ elipsoidal koordinatları da adî kartezyen koordinatlara

$$\frac{x^2}{a^2-\lambda} + \frac{y^2}{b^2-\lambda} + \frac{z^2}{c^2-\lambda} = 1$$

$$\frac{x^2}{a^2-\mu} + \frac{y^2}{b^2-\mu} + \frac{z^2}{c^2-\mu} = 1$$

$$\frac{x^2}{a^2-\gamma} + \frac{y^2}{b^2-\gamma} + \frac{z^2}{c^2-\gamma} = 1$$

bağıntıları aracılığı ile bağlı bulunmaktadır. Burada a, b, ve c değişmezler olup

$$a^2 > \gamma > b^2 > \mu > c^2 > \lambda > -\infty$$

eşitsizlikleri geçerlidir. λ = değişmez değerlerine elipsoitler, μ = değişmez yüzeylerine tek kollu hiperboloitler ve γ = değişmez yüzeylerine de iki kollu hiperboloitler karşıt olmaktadır. Bu koordinat yüzeyleri de her zaman dik açılar altında kesişmektedir. Bundan başka, uzayın herhangi bir noktasından bu koordinat yüzeylerinden aynı cins olanlardan ancak biri geçer. Bu koordinat sistemine eşodaklı elipsoidal koordinat sistemi de denir. — Y. Ö.

ELİPSOİT (Fr. Ellipsoïde), düzlemle kesiti elips veya çember olan bir kapalı kuadratik yüzey. E. karşılıklı olarak birbirine dik olan üç doğruya ve bu doğrular tarafından tayin edilen üç düzleme göre simetriktir. Merkezden geçen herhangi bir kesene E. in çapı denir.

Merkezi orijinde olan ve eksenleri sıra ile — a, a, — b, b, — c, c noktalarında kesen bir E. in dik koordinat sisteminde denklemi:

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1 \text{ dir.}$$

Eğer $a > b > c$ ise: a ya yarım büyük eksen, b ye yarım orta eksen ve c ye yarım küçük eksen denir.

Eğer $a = b = c$ ise yukarıdaki E. denklemi küre denklemine dönüşür. Eğer E. denkleminde eşitliğin sağ tarafı 1 yerine 0 olarak yazılırsa, denklem nokta E. denklemine dönüşür. (Çünkü bu durumda yalnız bir noktanın koordinatları bu denklemi sağlar.) E. denkleminde eşitliğin sağ tarafı 1 yerine — 1 olarak vaz edilirse, denklem bir irreel E. denklemi olur. Bu durumda denklemi sağlayan reel bir nokta mevcut değildir. Bu üç doğruya E. in asıl eksenleri, bu üç düzleme E. in asıl düzlemleri, bu düzlemlerin kesim noktasına da E in merkezi denir. Bu nokta aynı zamanda E in simetri merkezidir. Sferoit, elipsin eksenlerinden biri etrafında dönmesiyle elde edilen bir E. tir. Buna dönme E. i de denir. Bu E. in eksenlerinden birine dik düzlemlerle kesitleri birer çemberdir. Bu çemberlerin merkezlerinden geçen eksene dönme ekseni denir. En büyük çember ekvator adını alır. Dönme ekseninin uç noktalarına sferoidin kutupları denir. Ekvator çemberinin çapı, dönme ekseninin boyundan küçükse sferoit, prolote sferoit (kutup noktalarından uzatılmış küre); dönme ekseninin boyundan büyükse sferoit, oblote sferoit (kutup noktalarından yansıtılmış küre) adını alır. Başka bir deyişle, xz düzlemi içinde büyük eksen x, küçük ekseni z koordinat eksenleri üzerinde olan

ELİPSOİT

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$$

$a > c$ elipsini büyük E. i eksen etrafında döndürelim. Elde edilen dönme $a > b = c$ bağıntısını sağlayacaktır. Bu E. e prolote sferoit denir ve $x = 0$ düzlemine paralel bir düzlemle çevrili bir çemberdir. Eğer elipsi küçük eksen etrafında döndürürsek, elde edilecek E. $a = b > c$ bağıntısını sağlayacaktır. Bu E. e ise oblote sferoit denir ve $z = 0$ düzlemine paralel bir düzlemle arakesiti bir çemberdir. Yarım eksen uzunlukları a, b, c olan bir E. in hacmi

$$\frac{4}{3}\pi a b c$$

formülü ile belirlidir. $a = b = c$ olduğunda E. küreye, ve hacim formülü $\frac{4}{3}\pi a^3$ dönüşür.

ELİPTİK DENKLEMLER (Fr. Équations elliptiques): İkinci dereceden kısmî diferansiyel denklemler yüksek matematikte önemli bir yer tutar.

$$a z_{xx} + b z_{xy} + c z_{yy} = f\ (x, y, z, z_x, z_y) \qquad (1)$$

ikinci dereceden kısmî diferansiyel denklemini göz önüne alalım. Burada a, b ve c; x ve y nin sürekli ve ikinci dereceden türevleri de sürekli olan fonksiyonlarıdır. f ise x, y, z, zx, ve z ye tabi çok değişkenli bir fonksiyondur. Bu denklem

$b^2 - 4ac > 0$ ise hiperbolik,

$b^2 - 4ac = 0$ ise parabolik,

$b^2 - 4ac < 0$ ise eliptik diferansiyel denklem adını alır.

$u_x v_y - v_x u_y = 0$ şartını sağlayan

$$u = u\ (x, y) \quad \text{ve} \quad v = v\ (x, y) \qquad (2)$$

fonksiyonları kullanılarak (1) denklemi kanonik şekle konabilir. z nin u ve v nin fonksiyonu olacağı dikkate alınarak x ve y ye göre türevleri:

$$z_x = z_u u_x + z_v v_x \qquad z_y = z_u u_y + z_v v_y \qquad (3)$$

hesaplanır. Diğer taraftan:

$$z_{xx} = (z_x)_u\ u_x + (z_x)_v\ v_x$$

olduğu göz önüne alınarak (3) denklemi:

$$z_{xx} = (z_{uu}\ u_x + z_{uv}\ v_x)\ u_x + z_u\ u_{xx} + (z_{vu}\ u_x + z_{vv}\ v_x)\ v_x + z_v\ v_{xx} \qquad (4)$$

şekline girer. $z_{uv} = z_{vu}$ olduğundan, bu bağıntı (4) denkleminde kullanılarak biraz daha değişik olarak aşağıdaki şekilde elde edilir:

$$z_{xx} = z_{uu}\ u^2_x + 2 z_{uv}\ u_x\ v_x + z_{vv}\ v^2_x + z_u\ u_{xx} + z_v\ v_{xx} \qquad (5)$$

Aynı yolla z_{xy} ve z_{yy} elde edilir:

$$z_{xy} = z_{uu}\ u_x\ u_y + z_{uv}\ (u_x\ v_y + u_y\ v_x) + z_{vv}\ v_x\ v_y + z_u\ u_{xy} + z_v\ v_{xy} \qquad (6)$$

$$z_{yy} = z_{uu}\ u^2_y + 2 z_{uv}\ u_y\ v_y + z_{vv}\ v^2_y + z_u\ u_{yy} + z_v\ v_{yy} \qquad (7)$$

Elde edilen z_{xx}, z_{xy}, z_{yy}, z_x ve z_y (1) numaralı denklemde yerine konarak:

$$\alpha z_{uu} + \beta z_{uv} + \gamma z_{vv} + \delta z_u + \epsilon z_v = F\ (u, v, z, z_x, z_y) \qquad (8)$$

elde edilir. Burada:

$$\alpha = a u^2_x + b u_x\ u_y + c\ u^2_y\ ,$$
$$\gamma = a v^2_x + b v_x\ v_y + c v^2_y \qquad (9)$$

$$\beta = 2 a u_x\ v_x + b\ (u_x\ v_y + u_y\ v_x) + 2 c u_y\ v_y \qquad (10)$$

$$\delta = a u_{xx} + b u_{xy} + c u_{yy}$$
$$\epsilon = a v_{xx} + b v_{xy} + c v_{yy} \qquad (11)$$

ve F, f nin (2) ile transform edilmiş şeklidir. Şimdi eliptik hal için kanonik formu elde edelim. Bu hal için $b^2 - 4ac < 0$ olacağından $ar^2 + br + c = 0$ denkleminin kökleri $\lambda \pm i\mu$ şeklinde olacaktır.

$$\frac{u_x}{u_y} = \lambda + i\mu \qquad \frac{v_x}{v_y} = \lambda - i\mu \qquad (12$$

kullanılarak değişken değiştirmesi yapılabilir, u ve v fonksiyonları:

$$\frac{d_y}{d_z} + \lambda + i\mu = 0 \qquad \frac{d_y}{d_x} + \lambda - i\mu = 0 \qquad (13)$$

ile elde edilir.

$$u_1 = \frac{i}{2}\ (u + v) \qquad v_1 = -\ \frac{i}{2}\ (u - v) \qquad (14)$$

yazılırsa, E. D. için:

$$z_{uu} + z_{vv} = \varphi\ (u, v, z, z_u, z_v) \qquad (15)$$

kanonik formu elde edilir. Eliptik hal için:

$$\alpha = \gamma \ \text{ve}\ \beta = 0 \qquad (16)$$

dir. (16) bağıntısı:

$$u_{1x} = \frac{1}{2}\ (u_x + v_x) \qquad v_{1y} = -\ \frac{1}{2}\ i\ (u_y - v_y) \ \text{ve}$$

$$a u^2_x + b u_x\ v_y + c u^2_y = a v^2_x + b v_x\ v_y + c v^2_y = 0$$

bağıntılarından faydalanılır. Örnek:

$$z_{xx} + y^2 z_{yy} + y z_y = 0 \qquad (k)$$

denklemi verilmiş olsun. Denklemin E. D. olduğu hemen görülecektir. $ar^2 + br + c = 0$ bağıntısı (k) denklemi için $r^2 + y^2 = 0$ şekline girer. Kökleri ise $\pm$ iy olacaktır.

$$\frac{dy}{dx} + iy = 0 \qquad \frac{dy}{dx} - iy = 0 \qquad (l)$$

yazılarak u ve v fonksiyonları:

$$u = y e^{ix} = y\ (\cos x + i\ \sin x),\ v = y\ (\cos x - i\ \sin x) \quad (m)$$

olarak bulunur,

$$u_1 = \frac{1}{2}\ (u + v) = y\ \cos x, \quad v_1 = -\frac{i}{2}(u - v) = y\ \sin x \ (n)$$

(n), (3), (9), (10) ve (11) bağıntılarının yardımı ile (k) da yerleştirilirse:

$$y^2\ (Zu_1\ u_1 + Zv_1\ v_1) = 0 \qquad (p)$$

elde edilir. Bu denklem «değişkenlerin ayrılması» metodu ile çözülür ve u_1 ve v_1 in (n) deki değerleri yerlerine konursa:

$$Z = \sum^{k} [c_{1k} \sin\ (\sqrt{k}\ y\ \cos x) + c_{2k} \cos\ (\sqrt{k}\ y\ \cos x)] \left(c_{3k}\ e^{\sqrt{k}\ y \sin x} + c_4\ k\ e^{-\sqrt{k}\ y \sin x} \right)$$

elde edilir.

ELİPTİK FONKSİYONLAR (Fr. Fonctions elliptiques), sonlu sayıda kutup noktasını ve m_1 ile m_2 herhangi iki tamsayı olmak üzere

$$f\ (z + m_1\ \omega_1 + m_2\ \omega 2)$$

özelliği bulunan tek kompleks değişkenli fonksiyonlara verilen ad. Bu son bağıntı E. F. ın ω_1 ve ω_2 gibi iki periyodu bulunduğunu göstermektedir. Bu periyotların birbirlene oranı reel değildir.

Bir köşesi z_0 gibi bir noktada, diğer köşeleri ise $z_0 + \omega_1$, $z_0 + \omega_1 + \omega_2$ ve $z_0 + \omega_2$ noktalarında bulunan bir paralelkenara peryot paralelkenarı adı verilir. Çifte periyodiklik özelliğinden dolayı eliptik bir fonksiyonun incelenmesi fonksiyonun böyle bir peryot paralelkenarındaki değişimine indirgenebilir. E. F. ın bu paralelkenar içinde tekil nokta olarak ancak kutup noktaları olabilir.

E. F., f (x) bir polinom ve R $[x, \sqrt{f(x)}]$ de x ve $\sqrt{f(x)}$ in rasyonel bir fonksiyonu olmak üzere

$$\int R\,[x, \sqrt{f(x)}]\,dx$$

şeklindeki integrallerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. f (x) in kuvadratik bir fonksiyon olması halinde integralin sonlu sayıda elemanter fonksiyonunun toplamı halinde açıklanabileceği gösterilebilir; fakat bu, f (x) üçüncü veya dördüncü basamaktan ise artık doğru değildir.

Eliptik integralin teorisi XVIII. yüzyılda gelişmiştir. Bu arada Fagnano, Euler, Landen, Lagrange ve Legendre'ın adlarından bahsedilebilir. Euler'in bu konudaki en önemli buluşu, f (x) fonksiyonu x cinsinden dördüncü basamaktan olmak üzere,

$$\frac{dx}{\sqrt{f(x)}} + \frac{dy}{\sqrt{f(y)}} = 0$$

denkleminin integralini cebrik bir şekilde açıklaması olmuştur. Legendre eliptik integralleri

$$F(k, \varphi) = \int_0^{\varphi} \frac{d\varphi}{\sqrt{1 - k^2 \sin^2 \varphi}}$$

$$E(k, \varphi) = \int_0^{\varphi} \sqrt{1 - k^2 \operatorname{Sin}^2 \varphi}\, d\varphi \quad \text{ve}$$

$$\pi(n, k, \varphi) = \int_0^{\varphi} \frac{d\varphi}{(1 + n \operatorname{Sin}^2 \varphi)\sqrt{1 - k^2 \operatorname{Sin}^2 \varphi}}$$

şeklinde üç cinse ayırmıştır. Buradaki k parametresine ***modül*** adı verilmektedir.

Bu konuda büyük gelişmeler ancak 1826 da Abel ve Jacobi'nin çalışmalariyle gerçekleşebilmiştir. Özellikle Abel'in birinci cins Legendre eliptik integralinin tersini göz önünde tutması, eliptik integraller teorisinde geniş ufuklar açmıştır. Abel $F(k, \varphi) = u$ ve $x = \sin \varphi$ koyarak birinci cins Legendre eliptik integralini

$$u = \int_0^{x} \frac{dx}{\sqrt{(1 - x^2)(1 - k^2 x^2)}} \qquad (1)$$

şeklinde ifade etmiştir. Bugünkü notasyon ile

$$x = \operatorname{sn} u, \quad \sqrt{(1 - x^2)} = \operatorname{cn} u, \quad \sqrt{(1 - k^2 x^2)} = \operatorname{dn} u \qquad (2)$$

gösterilir. Buradan

$$\operatorname{cn}^2 u + \operatorname{sn}^2 u = 1, \quad \operatorname{dn}^2 u + k^2 \operatorname{sn}^2 u = 1 \qquad (3)$$

bağıntıları elde edilir. Bundan başka, (1) ve (2) formülleri yardımiyle ve türev alarak

$$\frac{d(\operatorname{sn} u)}{du} = \operatorname{cn} u \operatorname{dn} u \qquad (4)$$

$$\frac{d(\operatorname{cn} u)}{du} = -\operatorname{sn} u \operatorname{dn} u \qquad (5)$$

$$\frac{d(\operatorname{dn} u)}{du} = -k^2 \operatorname{sn} u \operatorname{cn} u \qquad (6)$$

elde edilir. Üst üste türev alma yoliyle sonraki türevler de bulunur ve böylece sn u, cn u ve dn u fonksiyonlarının Mac Laurin serileri yazılabilir:

$$\operatorname{sn} u = u - (1 + k^2)\, u^3/3! + \ldots \qquad (7)$$

$$\operatorname{cn} u = 1 - u^2/2! + (1 + 4k^2)\, u^4/4! \ldots \qquad (8)$$

$$\operatorname{dn} u = 1 - k^2 u^2/2! + k^2 (4 + k^2)\, u^4/4! \ldots \qquad (9)$$

Bu fonksiyonlar için toplam teoremleri de vardır:

$$\operatorname{sn}(u + v) = (\operatorname{sn} u \operatorname{cn} v \operatorname{dn} v + \operatorname{sn} v \operatorname{cn} u \operatorname{dn} u)/\Delta \qquad (10)$$

$$\operatorname{cn}(u + v) = (\operatorname{cn} u \operatorname{cn} v - \operatorname{sn} u \operatorname{sn} v \operatorname{dn} u \operatorname{dn} v)/\Delta \qquad (11)$$

$$\operatorname{dn}(u + v) = (\operatorname{dn} u \operatorname{dn} v - k^2 \operatorname{sn} u \operatorname{sn} v \operatorname{cn} u \operatorname{cn} v)/\Delta \qquad (12)$$

Burada $\Delta = 1 - k^2 \operatorname{sn}^2 u \operatorname{sn}^2 y$ dir. Bu formüller trigonometrik ve hiperbolik fonksiyonlar için kullanılan bağıntılardan çok daha genel bağıntıları temsil etmektedir. Gerçekten de $k = 0$ olursa, sn u, cn u ve dn u fonksiyonları sırasiyle sin u, cos u ve 1 e; $k = 1$ olursa da tanh u, sech u ve gene sech u ya varır. — Y. Ö.

ELİPTİK GEOMETRİ: bk. ELİPTİK DENKLEMLER, ELİPTİK FONKSİYONLAR, GEOMETRİ.

ELİPTİK İNTEGRALLER (Fr. Intégrales elliptiques): bk. ELİPTİK FONKSİYONLAR.

ELİPTİK İNVOLÜSYON (Fr. Involution elliptique) [Mat.]: bk. İNVOLÜSYON.

ELİPTİK KOORDİNATLAR (Fr. Coordonnées elliptiques), daha çok eliptik silindir koordinatları diye anılan ve adî dik kartezyen koordinatlara

$$x = a \cosh u \cos v$$
$$y = a \sinh u \sin v$$
$$z = z$$

dönüşüm formülleri aracılığı ile bağlı bulunan koordinatlar. $u =$ değişmez ve $v =$ değişmez yüzeyleri bu koordinat sisteminde sırasiyle eliptik ve hiperbolik silindirlere karşıttır; $z =$ değişmez yüzeyleri ise XY düzlemine paralel olan düzlemleri gösterir. Bu koordinat düzlemlerinin her zaman birbirleriyle dik açı altında kesiştikleri gösterilir. Ayrıca $u =$ değişmez ve $v =$ değişmez yüzeyleri bir $z =$ değişmez düzlemi ile kesildikleri vakit ortaya çıkan elipsler ve hiperbollerin hepsinin aynı odak noktaları vardır.

ELİPTİK MODÜLER FONKSİYONU (Fr. Fonction elliptique modulaire), a, b, c ve d reel sayılar olmak ve $ad - bc = 1$ bağıntısını gerçeklemek üzere $w = (az + b)/(cz + d)$ şeklindeki dönüşümlerden meydana gelen dönüşüm grupuna verilen ad. Bu türlü dönüşümlerin yukarı veya aşağı yarı kompleks düzlemi kendi kendine ve reel ekseni de gene kendi kendine tasvir etme özelliği vardır. Bu modüler grupa veya onun bir alt grupuna göre otomorf ve kutup noktaları dışında yukarı yarı kompleks düzlemlerde tek değerli analitik bir fonksiyona E. M. F. adı verilir.

$\vartheta_i(z)$ eliptik teta fonksiyonunda $z = 0$ konularak elde edilen değeri ϑ_i ile gösterilerek, E. M. F.

$$J = \frac{4}{27}\,\frac{(\vartheta_3^8\, \vartheta_2^4\, \vartheta_4^4)^3}{(\vartheta_2\, \vartheta_3\, \vartheta_4)^8}$$

formülü ile açıklanan modüler fonksiyonun rasyonel bir fonksiyonu olur. — Y. Ö.

ELİS veya İLİA, güney Yunanistan'da, Peloponnesos'ta bir *nomos* (yönetim bölgesi). Elis ve Olympia illerini kapsar. Başkenti Pyrgos'tur. Nüfusu 187 867 (1951) dir.

ELİS OKULU, Elis'li Phaidon tarafından Sokrat (Sokrates) ın ölümünden sonra kurulmuş olan felsefe okulu. Menedemos vasıtasiyle Eretria'ya yayılmıştır. Bundan dolayı Eretria Okulu adiyle de anılmaktadır. Bu okula bağlı filozoflardan ancak Phaidon ve Menedemos hakkında bilgimiz vardır. Menedemos ile E. O. nun sona erdiği sanılır.

E. O. tıpkı kinikler (cyniques) gibi bireyler dışında sezilebilir bir gerçek değerin varlığını inkâr eder, bir yargı da iki ayrı terimin birleştirilmesinin imkânsız olduğunu, ancak özdeş yargıların bulunabileceğini savunur, öte yandan en üstün tek varlığın «hikmet» olduğunu belirtir. E. O., bu bakımdan Pyrrhonizm ile Elaia Felsefe Okulu (b. bk.) arasında bir geçiş meydana getirir.

ELISABETA (kızlık adı: **Pauline Elisabeth Ottilie Luise**; 1843 - 1916), Rumanya kraliçesi. Neuwied'de doğmuş, Bükreş'te ölmüştür. Prens Hermann zu Wied'in kızıdır. Sonradan Rumanya kralı olan Carol ile prensliği zamanında evlenmiştir (1869). E., kalem sahibi bir kadındı; yazarlık hayatında Carmen Sylva takma adını kullanmış ve bu adla popüler olmuştur. *Meine Ruh* (Huzurum) [1884] ve *Heimat* (Yurt) [1891] adlı kitaplarda topladığı şiirlerine, en başta, memleketi olan Rhein kıyılarının sevgisiyle ana yüreğinin sevinci ve kederi konu olmuştur. Roman ve hikâyelerinden çoğunu kadın romancı Mite Kremnitz ile birlikte yazmış ve *Dito und Idem* (Keza ve ayniyle) ad yle yayınlamıştır. Şiirlerinde olsun, roman ve hikâyelerinde olsun, kibar bir edebiyat meraklısının seviyesini aşamamıştır. Bir prensesin halk içinden bir bilgine gönül vermesini anlatan *Aus zwei Welten* (İki dünyadan) [1886] adlı romanı dikkati çekmiş, Bukovina'da geçen *Astra* (ad) [1886] konusu bakımından ilgi uyandırmıştır. İngiltere'yi dekor alan *Deficit* (Bütçe açığı) [1890] adlı romanı yalnız başına yazmıştır. *Geflüsterte Worte* (Fısıldanmış sözler) adlı kitabı özlü sözlerle, *Mein Penatenwinkel* (Kutsal ocağım) hayat hatıralariyle doludur. Fransız romancısı Pierre Loti'nin *Pêcheurs d'Islande* (İslanda balıkçıları) romanını Almancaya çevirdiği gibi, Rumen şiirlerinden seçtiği örnekleri de Almancaya çevirerek yayınlamıştır (1881).

ELISABETA: Carmen Sylva

ELISABETH [*elizabet*], (1618 - 1680), Palatina prensesi. Heidelberg (Almanya) te doğmuş, Herford (Vestfalya) da ölmüştür. E., Palatina seçmen prensi ve Bohemya kralı olan V. Friedrich'in kızıydı. Daha sonra anasiyle La Haye'e sığınmak zorunda kalmıştır. Burada kendini felsefeye vermiş, özellikle Descartes'ın etkisi altında kalmıştır. 1667 de Herford manastırına çekilmiş, bu manastırın kapılarını Labadistlere açmıştır. William Penn, Malebranche ve Leibniz ile yazışmaları vardır.

ELISABETH [*elizabet*] (1876 - 1965), Belçika kraliçesi ve kral I. Albert'in karısı. Possenhofen'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Bavyera dukası Karl - Theodor'un kızı olan E., 1900 de, sonradan I. Albert adiyle Belçika tahtına çıkacak olan veliaht prens ile evlenmiş ve I. Dünya Harbinde kendini hayırseverliği ve ağır başlılığı ile tanıtmıştır. Albert'in ölümü (1934) nden sonra da güzel sanatlara ve hayır işlerine hizmet etmiştir.

ELISABETH

ELISABETH [*elizabet*], **Amalie Eugenie von Wittelsbach** (1837 - 1898), Avusturya imparatoriçesi. Possenhofen (Bavyera, Starnberg yakınlarında) da doğmuş, Cenevre'de ölmüştür. Bavyera dukası Maximilian Josef'in kızı ve Bavyera kralı I. Maximilian'ın torunudur. 1854 te Avusturya imparatoru I. Franz - Josef ile evlenmiş, dört çocuğu olmuştur. Arşidüka Rudolf (doğ. 1858) bunlardan biridir. Zarafeti, güzelliği ve esprisiyle, evlenmesinin ilk yıllarında Viyana sarayını Avrupa saraylarının en parlaklalarından biri haline getirmiştir. Sonradan kişisel üzüntüler ve ailedeki ölüm felâketlerinin etkisiyle, bütün resmî törenlerden uzaklaşmış ve 1880 den sonra da hayatının büyük kısmını dış ülkelerde gezi ile geçirmiştir. Korfu'da kendisine Akhilleion adlı büyük bir saray yaptırmıştır. Eniştesi Meksika imparatoru Maximilian'ın idamı (1867), görümcesi Charlotte'un delirmesi, kuzeni Bavyera kralı II. Ludwig'in esrarlı ölümü (1886), oğlu Rudolf un kaybı (1889), nihayet Paris'te Bazar de la Charité yangını (1897) nda yanan kız kardeşi Alençon düşesinin ölümü, E. in son yıllarının acılı geçmesine yol açmıştır. Cenevre'de Luccheni adında bir İtalyan anarşistinin bıçağiyle ölmüştür.

A. E. v. W. ELISABETH

ELISABETH [Alm. *elizabet*, Fr. *elizabet*], **Avusturya'lı** (Fr. Elisabeth d'Autriche; 1554 - 1592), Fransa kraliçesi. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. İmparator II. Maximilian'ın küçük kızıdır. 1570 te Fransa kralı IX. Charles ile evlenmiştir. Kocası üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır. Erdemli yaşayışı sarayın genel havasına uymuyordu. Viyana'daki Maria von den Engeln (Ad Sanctam Mariam de Angelis) manastırını kurmuştur.

ELISABETH [*elizabet*], **Christine** (1801-1873), IV. Friedrich Wilhelm'in karısı. München'da doğmuş, Dresden'da ölmüştür. Bavyera kralı Max Joseph'in kızı olan E., 1823 te o zamanki Prusya veliahtiyle evlenmiş ve 1829 da Protestanlığa geçmiştir. Kocasının acaip tabiatını yatıştırıp bir düzene sokmağa çalışmış ve muvaffak olmuştur.

ELISABETH, Macaristan'lı (Biyog.): bk. ERZSÉBET, Szent.

ELISABET DE FRANCE (Biyog.): bk. ISABEL DE BORBÓN.

ELISABETH DE FRANCE (Biyog.) bk. ISABEL DE VALOIS.

ÉLISABETH DE FRANCE [*elizabet dī frā*], **Philippine Marie Hélène, Madame** (1764-1794), Fransız kralı XVI. Louis'nin kız kardeşi. Versailles'da doğmuş, Paris'te idam edilmiştir. Fransız ihtilâlinin patlak vermesinden sonra kral sarayında yaşamış, XVI. Louis'nin aldığı kararlara ciddî olarak karışmıştır. Kaçma teşebbüslerinin başarı kazanamaması üzerine kral ailesiyle birlikte Temple'e gelmiştir (1793). Marie Antoinette'in ölümünden sonra kardeşinin çocuklariyle uğraşmıştır.

ELISABETH DE FRANCE

ELISABETH [*elizabet*] **MADALYASI,** I. Dünya Harbi sırasında kendilerini hayır işlerine adamış kadınlara verilmek üzere 1916 da Belçika'da çıkarılmış olan bir madalya.

ELISABETH [*elizabet*] **NİŞANI,** Avusturya - Macaristan imparatoru Franz - Josef'in 1898 de bir anarşist tarafından öldürülmüş olan imparatoriçe Elisabeth'i anmak için çıkardığı bir nişan. Din veya toplum yararına hizmetlerde bulunan kadınlara verilmiştir. 1919 da kaldırılmıştır.

ELISABETH STUART [*elizībit styuīrt*] (1596-1661), Bohemya kraliçesi. Falkland (İskoçya) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. İngiliz kralı I. James'in kızı ve I. George'un büyük annesidir. 1613 te Bohemya kralı V. Frederick ile evlenmiştir. Güzelliğiyle çevresinde hayranlık uyandırmış ve «gönüller kraliçesi» diye anılmıştır. Kocasının yenilgisi ve tahttan indirilmesi (1620), bir oğlunun denizde boğulması (1629), kocasının ölümü (1632), oğlu Charles Louis'nin onunla ilgilenmemesi, Hollanda'da sürgünlüğü gibi acılar, romantik cazibesini artırmıştır. 1661 de İngiltere'ye dönen E. S. a kral II. Charles aylık bağlamak zorunda kalmıştı.

ELISABETH VON LOTHRINGEN [*elizabet fon lotringen*] **veya ELISABETH VON NASSAU** [*elizabet fon nasō*] (aş. yu. 1400 - 1456), Alman prensesi ve yazarı. Lorraine'de doğmuş, Almanya'da Saarbrücken'da ölmüştür. Kocası Philipp von Nassau - Saarbrücken'ın ölümünden (1429) sonra dört kahramanlık destanını Fransızcadan mensur olarak Almancaya adapte etmiştir. Bunlar Bion de Bourges'u örnek alarak yazdığı *Herpin*, Fransızca asılları bugün kaybolmuş bulunan *Loher und Maller*, *Sibille* ve *Hugo Scheppel*'dir. Bu eserler, Orta Çağ destan türünden yeni çağların mensur hikâyesine geçiş bakımından önem taşır.

ÉLISABETH - CHARLOTTE, Bavyera'lı (Biyog.): bk. CHARLOTTE ELIZABETH.

ELISABETH - CHARLOTTE D'ORLÉANS [*elizabet şarlot d'orleā*] (1676 - 1744), Lorraine düşesi ve Commercy prensesi. *Mademoiselle* saniyle anılır. Paris'te doğmuş, Commercy'de ölmüştür. Kral XIV. Louis'nin erkek kardeşi Orléans dukası Philippe ile Pfalz seçmen prensinin kızı olan ikinci «Madame» ın kızıdır. 1698 de Lorraine dukası Léopold ile evlenmiş ve on üç çocuk doğurmuştur. Bunların en büyüğü François - Etienne, Avusturya hanedanından Marie - Thérèse ile evlenmiş ve Alman imparatoru olmuştur. Kocası 1729 da ölünce E. Ch. naiplik etmiştir. Lorraine 1736 da Stanislas Leszczyński'ye bırakıldığında, E. Ch. a Commercy prensesi sanı verilmiştir.

ELISABETHVILLE [*elizabetvil*], Kongo (eski Belçika Kongosu) da bir şehir. Katanga'nın ve yukarı Katanga'nın yönetim merkezi. Nüfusu 70 000 dir. Eski Belçika Kongosunun ikinci şehri ve bakır bölgesinin merkezidir. E. önemi gittikçe artan bir endüstri şehridir (besin maddeleri, un fabrikaları, dokuma, tuhafiye eşyası, yapı malzemesi). E., demiryolu ile Port - Franqui, Albertville, Stanleyville'e ve Portekiz Angolasındaki Lobito'ya bağlıdır.

ELISABETHVILLE KATEDRALİ

ELISABETTA, Farnese (Biyog.): bk. ISABEL DE FARNESIO.

ELISEEV [*yelisęyev*], **Aleksandr Vasil'eeviç** (1858-1895), Rus seyyahı ve antropoloğu. Avrupadaki Rus topraklarının kuzeyini ve kuzeybatısını incelemiş, İsveç, Norveç ve Finlanda'yı gezmiştir. Küçük Asya ve Afrika uzmanı olarak ün kazanmıştır. 1881 yılında Mısır ve Arabistan'a gitmiş, 1884 - 1887 yıllarında ise Arabistan, Cezayir, Tunus ve Küçük Asya'yı incelemiş ve bu incelemelerin coğrafî ve antropolojik sonuçlarını yayınlamıştır. 1893 te Sudan'a, 1895 te de Habeşistan'a gitmiştir. Bu gezilerinin büyük kısmını, hekimlik ve yazarlıktan kazandığı para ile yapmıştır. Yazıları, değerli coğrafî, antropolojik ve etnografik gözlemleri kapsar.

ELISIR D'AMORE, L' [*lelisir damore*] (= Aşk iksiri), iki perdelik bir opera buffa. Musikisini Gaetano Donizetti, librettosunu Scribe'in *Le Philtre*'i üzerine Felice Romani yazmıştır. Komik opera tarzının en parlak eserlerinden biri olan E. D. ilk olarak 12 mayıs 1832 de Milano'nun Canobbiana tiyatrosunda oynanmıştır. Metropolitan operasındaki temsillerinde Enrico Caruso, Beniamino Gigli ve Tito Schippa gibi tenorlar rol almış ve Caruso, ölümüne yol açan hastalığın belirtilerini 11 aralık 1920 de eserin Brooklyn Academy of Music'teki temsilinde göstermiştir.

Kişiler: Adina: başına buyruk ve zengin bir genç kadın (*soprano*); Nemorino: Adina'ya tutkun bir köy delikanlısı (*tenor*); Belcore: köy garnizonundan bir çavuş (*bas*); Doktor Dulcamara: şarlatan bir gezici doktor (*bas*); bir köy ağası, bir noter, köylüler, askerler.

Olay, XIX. yüzyılda küçük bir İtalyan köyünde geçer.

Birinci perde: Sahne, Adina'nın çiftlik evinin bahçesidir. Güneşli bir yaz günü Adina oturmuş, etrafını çeviren arkadaşlarının söylediği bir romansı dinlemektedir. Nemorino uzakta kendinden geçmiş bir halde ona bakmakta ve Quanta è bella (Ah ne güzel) ariasiyle duygularını belirtmektedir. Adina'nın birdenbire attığı kahkaha herkesi yerinden oynatır. Genç kadın *Tristan und Isolde* destanında şövalyenin bir aşk iksiri kullanarak sevgilisinin kalbini kazanışını anlatan bölümü okumaktadır. Nemorino bu hikâyede insanı güldürecek bir yön görmemekte ve kendisi de böyle bir iksir bulma dileğiyle iç çekmektedir.

O sırada çavuş Belcore, elinde Adina için bir demet çiçekle gelir. Genç kadının çavuşu o kadar iyi karşılamamasından cesaretlenen Nemorino, Belcore oradan ayrılır ayrılmaz, aşk ariasını yeniler. Adina bu değerli gence saygı beslemekle birlikte, onu tatsız bulmaktadır. Ona, aşkından vazgeçmesini ve gidip hasta amcasını ziyaret etmesini söyler.

Köylüler arasında bir kaynaşma görülür ve şarlatan doktor Dulcamara gösterişli bir araba ile gelir. Bu adam, birlikte getirdiği bir yığın otun bütün dertleri iyi ettiğini anlatan ve Udite, udite o rustici (Beni dinleyin, köylücükler) diye başlayan komik ariayı söyler. Nemorino içinden «Doktoru Allah gönderdi» der ve hemem ondan bir aşk iksiri rica eder. Dulcamara biraz şaşalarsa da, delikanlıya aşk iksiridir diye kuvvetli bir şarap sunar. Nemorino cebindeki son meteliği doktora verir ve bu beriki gider gitmez şarap şişesini başına diker.

Sarhoşluğun etkisiyle coşan delikanlı şarkı söyleyip oynamaya başlar ve bu sırada çıkagelen Adina, Nemorino'yu bu kadar neşeli görünce şaşakalır. Genç köylü içtiği büyülü içkinin Adina'yı ayağına getireceğinden emin olduğu için onun gelişine aldırış etmez. Adina buna o kadar içerler ki, çavuş gelip de yeniden aşkını belirtince kadın üç güne kadar onunla evlenmeye razı olur ve Nemorino'nun bunu kahkahayla karşılaması üzerine de çıldırasıya hırslanarak hemen o gün evleneceğini bildirir. Bu sefer aklı başına gelen Nemorino, iksirin etkisini göstermesinden önce Adina'nın evlenebileceğinden korkar ve bu işin geriye bırakılmasını yalvararak Adina, credimi (Adina, bana inan) ile başlayan içli ariayı söyler. Fakat kadın da ötekiler de buna gülerek düğün hazırlıklarına girişirler.

İkinci perde: Sahne, çiftlik evinin içidir. Büyük bir düğün ziyafeti verilmektedir. Noter gelir ve imza töreni için yandaki bir odaya geçilir. Yalnız Dulcamara sofradan ayrılmaz. Nemorino gelir: Amcası ölmek üzeredir ve kendi sevgilisi de bir başkasiyle evlenmektedir. İksir etkisini göstermemiştir. Dulcamara başka bir şişe verecek olur, fakat Nemorino'nun para veremeyeceğini anlayınca şişeyi yeniden cebine sokar. Belcore görünür, Nemorino da ona acı acı züğürtlüğünü anlatır. Belcore ona askere yazılmasını ve böylelikle yirmi kuron kazanmasını salık verir. Bu konuşma, kararsızlık içinde bocalayan genç köylü ile onu kandırmaya çalışan çavuş arasında son derecede uyumlu, güzel bir duetto şeklini alır. Sonunda Nemorino askerliğe razı olur ve iki yoldaşın her biri kendi kafasındaki düşünceye göre bir şarkı tutturur.

Nemorino parayı alır, gidip doktoru bulur, ikinci iksir şişesini de devirir. Köy kızları, amcasının ölümüyle Nemorino'nun birdenbire zengin olduğunu sanarak ona değer vermeye başlarlar. Adina, aşk iksiri diye içtiği şarabın etkisiyle yeniden cesaretlenen âşığının, etrafını çeviren köy kızlariyle geldiğini görünce, bu sefer yelkenleri indirir. Nemorina da, artık iksirin etkisini gösterdiğine inanmış olarak ve Adina'nın göz yaşlarına da dayanamayarak, Una furtiva lagrima (Gizli bir göz yaşı) romansını söyler.

Adina oradan ayrılır ve biraz sonra elinde Nemorino'nun askerlik sözleşmesi olduğu halde geri gelir ve sevgilisinin hiçbir yere gidemeyeceğini bildirir. Artık her şey anlaşılmıştır ve o sırada çıkagelen Belcore, nişanlısını Nemorino ile sarmaş dolaş görür ve «Başka kadın mı yok !» diyerek avunur. Köylüler Nemorino'nun şansından söz ederlerken doktor da işin bu şekilde bitişinde kendisinin oynadığı rolle övünür ve köylülerden aldığı paraları onlara bol bol aşk iksiri içirerek öder.

ELİSTA (1944 - 1957 yılları arasında kullanılmış olan eski adı: **Stepnoy**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Stavropol el (kray) inde Kalmık özerk bölgesinin merkezi. Nüfusu 8 500 dür. Divnoe istasyonunun 95 km kuzeydoğusunda step bölgesinde bulunan şehirde motor onarma ve tuğla fabrikaları vardır. Çevresinde hayvan (özellikle koyun) yetiştirilir, ekin ekilir. II. Dünya Harbinde Almanlar tarafından alınmış (ağustos 1942), fakat harbin sona ermesinden önce Rus birlikleri tarafından geri alınmıştır.

ELİŞA (Yun. Elisaios, Lat. Eliseus, Fr. Elisée; M. Ö. IX. yüzyıl), İsrail peygamberi. II. krallar kitabına göre İlya, E. yı ardıl seçmiş, göğe çekilirken cüppesini kendisini koruduğunun delili olarak E. ya vermiştir. E. puta taparlığın yayılmasına karşı savaşmış, mucizeler göstermiş ve İsrail kralının danışmanı olarak saray işlerine karışmıştır. İsrail dışında Yahve kültürünün ateşli bir savunucusu olarak çalışmıştır.

ELİŞA PINARI, Eski Eriha (Jericho) nın eteklerinde bir pınar. Efsaneye göre, İsrail peygamberi Elişa, şehir ahalisinin yakarışı üzerine suyunu içilecek hale getirmiştir. Bugün *Aynü's - Sultan* adiyle anılmaktadır.

ELİŞEBA (Ar. Īşā', Yun. Elisabeth, Elisabet), Hz. Meryem'in akrabası Hz. Zekeriya'nın karısı ve Hz. Yahya'nın annesi. Hz. Meryem kendisine göründüğü zaman söylediği sözlerin bir kısmı *Ave Maria* duasına geçmiştir. Meryem'in bu tecellisi birçok ressama konu olmuştur.

ELİTRA (Zoo.) (Yun. *elytron*, kalkan, Alm. Flügeldecke, Fr. Elytre), kınkanatlı böceklerde ön kanatların değişmesiyle meydana gelmiş olan kın biçimindeki örtü.

ĒLĪYYĀH (İbr., Yun. Ēleias, Ēlias, Lat. Elias, Fr. Élie): bk. İLYAS.

ELİZABETGRAD (Coğ.): bk. KİROVGRAD.

ELIZABETH [*ilizibīth*], kuzeydoğu New Jersey'de, Newark'ın güneyinde, Newark körfezi üzerinde, New York City'nin 109 912 nüfuslu bir semti. Goethals köprüsü ile Staten adasına bağlanmıştır. Kömür ve demir ihraç eder; makine, kimyevî maddeler, karyola, matbaa makineleri, giyecek eşyası yapılır; petrol tasfiyehaneleri, demir dökümhaneleri, çelik fabrikaları, tersaneleri vardır. İngilizler tarafından 1664 te Kızılderililerden satın alınmış ve E. kasabası adı altında iskân edilmiştir. 1686 ya kadar New Jersey'in başkenti, 1668 - 1682 arasında Sömürge Meclisinin toplantı yeri ve Amerika ihtilâli zamanında George Washington'un manevralarının önemli noktası olmuştur. Princeton Üniversitesi burada kurulmuştur.

ELIZABETH [*ilizi-bith*], I (1533 - 1603), İngiltere ve İrlanda kraliçesi. Greenwich'te doğmuş, Richmond'da ölmüştür. VIII. Henry ile Anna Boleyn'in kızıdır. 1558 1603 yıllarında saltanat sürmüştür. IV. Edward ile I. Mary'nin hükümdarlıkları sırasında E., muhalefetin bir aleti haline gelmek tehlikesinde idi. Bundan ötürü çocukluğundan itibaren kendisine çoğu zaman «şüpheli kişi» gözüyle bakılmıştır. Böylece çok ihtiyatlı ve kuşkulu davranmak lüzumunu duymuştur. Kraliçe olunca, bu korkudan çabucak kurtulamamıştır; çünkü annesiyle kralın evlenmesi iptal edildiği için ona meşru evlât gözüyle bakılmıyordu. Protestan teşvikiyle ortaya atılan Grey'lerin iddiaları pek etkili olmamakla beraber, kraliçeye «piç kız» adını veren ve İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın İngiltere tahtı üzerindeki haklarını savunan Katoliklerin muhalefeti uzun zaman tehlikesini muhafaza etmiştir. Bu hükümdarlık hakkı davası, E. ın bütün saltanatı boyunca süren veraset probleminin etkisiyle daha da karışmıştır. Çünkü E. ın çocuksuzluğu Stuart'ların itibarını yükseltme tehlikesini doğuruyordu. Buna rağmen kraliçe, birçok sevgilileri olduğu ve diplomasi oyunlarına başarı sağlamak üzere çeşitli evlenme teşebbüslerine giriştiği halde, hiçbir zaman evlenmeye razı olmamıştır.

I. ELIZABETH

E., tam manasiyle bir Tudor idi; hasis ve sert tabiatlı, davranışlarında soğuk kanlı, hükümlerinde daima isabetli bir kişiydi. Gözdelerine rağmen, değerli adamlara özel bir güven göstermiştir. Başlıca danışmanı hemen bütün hükümdarlığı boyunca yanından ayırmadığı I. Salisbury kontu Robert Cecil buna örnektir. Dinî, fikrî, ekonomik ve sosyal kaynaşmalar içinde bocalayan, V. Henry'nin ünlü saltanatı zamanından daha güçlü milliyetçilik duygulariyle sarsılan bir İngiltere'yi ileri görüşlülüğü, enerjik fakat ihtiyatlı davranışı sayesinde yönetmeyi başarmıştır.

Otoritesini koruma kaygısı, kraliçenin kiliseye ve İskoçya'ya karşı politikasına yön vermiştir. Din bahsinde, E. babası VIII. Henry'nin ilâhiyat konularına gösterdiği ilgiyi hiçbir zaman duymamıştır. Fakat iktidara bağlı, milletinin duygularını bilen bir hükümdardı: bu duyguların, kraliçe Mary'nin aşırılıklarından beri Protestanlığa kaydığını görüyordu. Bundan ötürü gençliğinde Katolikliği kabul etmiş olan E., taç giyme töreninden sonra Anglikanlığı koyduğu Supremacy Act, Uniformity Act (1559) ve Thirty-nine Articles (1563) kanunlariyle tekrar İngiltere'ye sokmuştur. Katoliklerin ve Calvincilerin entrikalarını aynı şiddetle bastırmıştır.

Böylece «orta yolu» izlemekle birlikte, Avrupa'ya karşı güttüğü politikada Protestanlara yaklaşmak lüzumunu duymuştur. Bu zorunluluk özellikle İskoçya'da beliriyordu, çünkü burada Katolikler başarı kazansalardı bu, E. ın sınırları boyunca düşman bir devletin kendisini tehdit etmesi demek olurdu. Bu sebeple İskoçya'nın Protestan partisini silâh kuvvetiyle desteklemekten çekinmemiştir (Edinburgh antlaşması, 1560). Bu parti, E. ın yardımiyle kesin bir zafer kazanmış (1568); Mary Stuart ise, rakibi E. a sığınmak zorunda kalmıştır. Mary Stuart, E. ın mahpusu olarak, hemen hemen İskoçya tahtında olduğu kadar tehlikede idi; çünkü İngiltere tahtı üzerindeki hakları, İngiltere'deki muhalefeti etrafında topluyordu. Duyduğu korkunun ve Protestan kamu oyunun etkisi altında kalan E., önce misafir muamelesi yaptığı kuzinini gittikce daha sıkı bir baskı altında tutmuş ve nihayet, uzun tereddütlerden sonra idam ettirmeğe razı olmuştur (1587). E., bir yandan İskoçya tehlikesini yatıştırmağa çalışırken, öbür yandan da Tudor'larda bir gelenek haline gelmiş olan İspanya ittifakından ayrılmak zorunda kalmıştır. İspanya'nın en kudretli Avrupa devleti ve Katolikliğin baş savunucusu olarak ileri sürdüğü, Mary Tudor'dan dul kalan İspanya kralı II. Felipe'nin hattâ İngiltere'nin içinde giriştiği entrikalar, hele İspanya'nın Yeni Dünyada sömürgecilik tekeli kurmak istemesi, macera sevdası ve genç kuvvetinin güveniyle kaynayan İngiltere'yi kızdıracak sebeplerdi. İngiliz gemicileriyle tüccarları, denizaşırı zenginliklerin önemini anlıyor ve keşif seferlerini artırıyorlardı. Bu yüzden İspanyollarla meydana gelen çalışmalar çok geçmeden korsanlığa döndü. Tordesillas antlaşması da hiçe sayılarak 1583 te Virginia sömürgesi kuruldu. Din kavgalariyle çalkanan Avrupa kıtasında, isyan halinde bulunan Çukur Ülkeler (Belçika ve Hollanda) de nihayet din savaşlariyle ikiye bölünmüş olan Fransa'da bu iki politika birbiriyle çarpıştı. E. ın uyanıklığı, II. Felipe'nin kollarını bağlayan bir sürü dertler uzun zaman bir açık savaşın patlamasını önlemiştir. Nihayet 1587 de harp patladı; fakat İspanya'nın askerî alandaki olağanüstü çabalarına rağmen, yenilmez Armada'nın felâketiyle sonuçlandı (1588). İrlanda'da durum kötüleştiği halde, bundan sonra İspanya artık İngiltere'yi tehdit edemeyecek duruma düştü. Bundan dolayı 1588 zaferi, Adada kraliçenin temkiniyle bağdaşmayan bir coşkunluğa sebep oldu. Kraliçe her şeyden çok harp masraflarından korkuyordu. Kötü durumda olan maliyesini tekrar düzene sokmak kaygısı, kaygılarının en önemlisi idi; lâkin paranın durmadan değerden düşmesine rağmen, Cecil'in de yardımiyle bunu başardı. Enflasyonu durdurmak şöyle dursun, yeni doğmakta olan kapitalizmin teşebbüs ve macera iştihasını artırıyordu. Sömürge ticaretiyle endüstrinin gelişmesiyle birlikte, o zamana kadar önemsiz kalmış bir burjuvalık (orta sınıf) da gelişmekte idi. Fakat İngiltere her şeyden çok bir tarım ülkesi, köylülerle soylu büyük arazi sahiplerinin paylaştığı niteliğinde idi. Kapitalizmin ataları olan monneyed men (paralı adamlar), şehirlerde olduğu kadar köylerde de büyük faaliyet gösteriyorlardı. VI. Edward zamanında olduğu gibi büyük sosyal problem, enclosure (tarlaların etrafının çevrilmesi ve bundan doğan problemler) sorunu idi. Bir dereceye kadar dengeyi sağlamağa çalışan E., sonunda nefret uyandıran burjuva tekelini tutmaktan vazgeçti ve 1598 tarihli iradesiyle hür köylü sınıfı korumağa çalıştı. Fakir halk lehine çıkardığı kanunlar (Poor laws) ile sosyal kargaşalıktan doğan sefalete çare bulmağa çalıştı. Böylece E. idaresi ihtilâlci bir yüzyılın dur gunlaşmasiyle sonuçlandı.

Buna rağmen E., son yıllarında yeni yeni güçlüklerle karşılaşmıştır. İrlanda tehlikesi uzaklaşmıştı, fakat asıl İngiltere'de krallık otoritesi Avam Kamarasınca eski şevkle desteklenmiyordu. Anglikan kilisesi, yetersizliği yüzünden krallığın birçok yerlerinde boşluklar bırakmıştı; buralara Calvincilik sokuluyordu. Protestanlığın gelişmeleri Avam Kamarasında da kendini gösterdi ve halk temsilcileri ile hükümet arasında hüküm süren ve E. için büyük bir kuvvet kaynağı olan ahengi sarstı. E. çağının son yılları, ertesi yüzyılda Stuart'ların başına dert açacak olan o koyu Protestan yeni İngiltere'nin beşiği oldu.

E. hemen hemen mutlak bir iktidarı, parlamento ile tam bir anlaşma politikasıyle öbür Tudorlardan daha başarılı bir şekilde bağdaştırmıştı. Gerçekten millî bir hüküm dar olan E., zamanının hayatına büyük ölçüde katıldı. E. ın en çok övünebileceği başarı, Drake veya Hawkins'lerin yeni ülkeler ele geçirmelerinden ziyade, olağanüstü bir parlaklık saçan İngiliz rönesansı olmuştur. Bu rönesansı yüceltmeğe bir tek Shakespeare adı yeter. Adada Elizabeth I (Elizabeth çağı) (b. bk.) nın hasreti hâlâ yaşamaktadır.

Elizabeth çağı (İng. Elizabethan Age): İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'ın yönetim süresi (1558 - 1603). Bu çağ güzel sanatlarda, tiyatroda ve musikide yeni ve özel bir üslûp meydana gelmesini sağladığından, İngiltere'de XVI. yüzyılın ikinci yarısına bu ad verilmiştir.

Güzel sanatlarda E. çağı üslûbu, Tudor'ların gotik geleneğini sürdürmekle beraber, buna başka bazı öğeler katar. Mimarlıkta İtalyan etkisi baskındır; stop - work denilen dekorasyon şekli Fontainebleau sarayında görülenlere çok benzer. Bu çağda yapılan büyük evler; sütunlar, alınlıklar ve konsollarla yüklüdür. Bunlardan birkaç örnek: Longleat (Wiltshire) [1567 - 1575], Sir John Thynne tarafından yeniden yapılmıştır; Wardour Castle (Wiltshire); Wollapton Hall (Nottinghamshire) [1580-1588] ve Workshop manor (Nottinghamshire), Robert Smithson tarafından 1590 dan önce yapılmıştır. Hardwick Hall (Derbyshire) [1590 - 1599]; Burghley House (Northamptonshire) [1577 - 1585]. Theobalds (Hertfordshire); Kirley Hall (Northamptonshire) [1570 - 1575]; Wimbledon House (Surrey) [1588] ve özellikle House (Somerset) [1599]. Çağın en ünlü mimarı John Thorpe (aş. yu. 1563 - 1655) tur.

Ressamlıkta, E. çağı özel olarak portre sanatını geliştirmiştir. Bu gelişmede en başta Gheeraerts ve Critz atelyelerinin payı vardır. En ünlü portreci George Gower'dır. 1590 yılına ait Lumley Inventory, bize Steven van der Meulen, Seigar (William Segar), Hubbert gibi İngiliz ressamlariyle Lucas de Heere, Cornelis Ketel, Federico Zuccaro gibi yabancı ressamların adlarını bildirir. Zamanın modasına «tarihî hayalî portre» hâkimdir. Bu türe kral, reformcu din adamı portreleri ve hele Sir Edward Hoby'nin Constables of Queenborough Castle (Queenborough şatosu muhafızları) [1593] adlı tablosu örnek gösterilebilir. E. çağı aynı zamanda minyatür sanatını da geliştirmiştir. Bu sanatta Hilliard (1547-1619) ile Isaac Olivier (aş. yu. 1556 - 1617) en başta gelir.

Mobilyacılık da kraliçenin debdebe ve şatafat düşkünlüğünü yansıtmaktadır.

Başlıca özelliği, Rönesans şekillerine, Hollanda mobilya üslûbunun basık ve şişkin hacimlerini katmasıdır. Böylece süsleme sanatı birtakım gömme ayaklar, trabzan ayakları ve gülünç şekillerle zenginleşir.

Elizabeth çağı tiyatrosu: İngiliz edebiyatının bu çağı (1576 - 1642) özel olarak tiyatro sanatını geliştirmiştir. 1576 da Londra'da halk için ilk tiyatro binası yapılmıştır. 1642 de ise Parlamentonun bir karariyle bütün tiyatrolar kapatılmıştır. Shakespeare (b. bk.) in adı bütün bu çağa hâkim görülüyorsa da, onun yanında birçok başka tiyatro yazarları da parlamıştır; bunlar, piyeslerinin değeri ve sahnede kazandığı başarı sayesinde, ta 1579 dan itibaren Gorson'un, *School of Immorality* (Aklâksızlık okulu) ile tiyatroya karşı yöneltti̇ği saldırılara karşı direnebilmişlerdir. 1576 da ilk tiyatro açılmışsa da, 1600 yılına kadar tiyatroların sayısı sekize yükselmiştir. Bu artış, sahne sanatının sevildiğini gösterir. Çağın birçok kabiliyetli aktörleri arasında Richard Burbage ve Edward Alleyn büyük ün kazanmıştır. Burbage topluluğu, I. James tahta çıkınca «Krallık tiyatro topluluğu» adını almıştır. Alleyn ise, Lord Admiral topluluğunun müdürü olmuştur. Tam anlamiyle millî olan bir repertuvar meydana getirilmişse de, bu repertuvarın ilk piyesleri kaybolmuştur. *Eupheus* (1581) un kazandığı başarıdan sonra saray tiyatrosu şairi unvan ve görevini alan John Lyly'den başka, George Peele, Thomas Kyd, Christopher Marlowe, Robert Greene ve *Arden of Feversham* (1586) adlı piyesin bilinmeyen yazarı gibi yazarların eserleri şu veya bu özellikleri bakımından dikkate değer. Fakat 1592 den sonra William Shakespeare hepsini gölgede bırakmış ve 25 yıldan uzun bir süre sahneye hâkim olmuştur. Bununla birlikte rakiplerinin değeri asla ihmal edilmemelidir. Bunlar arasında George Chapman (genç yaşında tiyatro şairi olmuş), Ben Jonson (eski klasisizme bağlı ve Shakespeare'in amansız düşmanı), John Marston, Thomas Dekker, Thomas Heywood, Thomas Middleton ve John Webster ayrıca anılabilir. Bütün bu şairler, hatırı sayılır başarılar kazanmıştır. Bu arada çok verimli bir şair olan John Fletcher'ı de unutmamak lâzımdır. Bu şairin 60 piyesi bize kadar gelmiştir. Bunları ya yalnız başına ya da daha çok Francis Beaumont ve Philip Massinger ile birlikte yazmıştır. Fletcher'la birlikte çalışanlar arasında William Rowley, Cyril Tourneur ve hattâ bazan Shakespeare de yer alır.

I. Charles tahta çıktıktan sonra (1625) yeni bir oyun yazarı kuşağı tiyatroya hâkim olmuştur. Bunların en çoğu I. James zamanında belirmiştir: En ünlüsü Massinger'dir. Öbürleri: John Ford, James Shirley, Henry Glapthorne, Richard Brome, John Day, aktör - yazar Nathaniel Field, Sir John Suckling ve başkalarıdır. Pek çok piyesin ortaya konulduğu bir zamanda (1580 - 1642 yıllarında 1000 den fazla piyes çıkmıştır), parlamentonun 1642 tarihli bir karariyle tiyatrolar kapanmıştır. Koyu Protestanlığın (puritanizm) bu geçici zaferinden sonra, ancak 1660 Restorasyon çağında İngiliz tiyatrosu tekrar çok parlak bir döneme girer. Fakat bu devrede yepyeni bir seyirci kuşağı önünde yepyeni piyesler oynanacaktır.

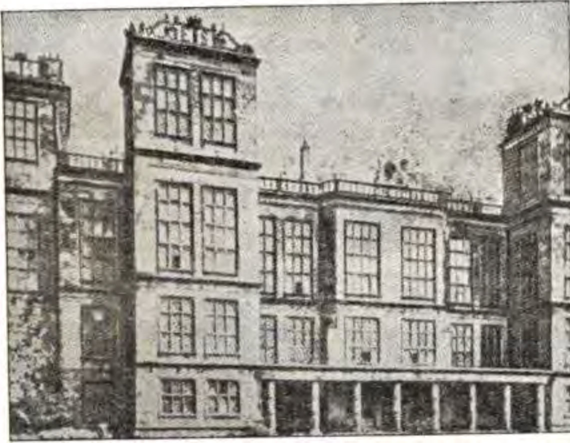
Elizabeth çağı musikisi: E. çağı musikisi adı, E. ın 1558 - 1603 tarihlerini kapsayan ilk saltanat yıllarından 1642 iç savaşına kadar uzanan bir dönemin musikisine verilir. Bu döneme bir «altın çağ» gözü ile bakılır. Elisabeth'ın kraliçeliği başlarında Anglikan mezhebinin kurulması, İngiliz diline dayanan bir dinî musikinin gelişmesine yardım etti; bunun yanında Latince motetto da devam ediyordu. Burada Byrd'in çok önemli bir rolü vardır. 1588 e doğru İngiltere'de güzel sanatlar büyük bir gelişme çağına girer. *Madrigal* ve *luth* eşliğindeki şan alanında musiki yayını çok gelişir. Hissedilir hale gelen Fransız ve İtalyan etkisine rağmen E. çağı bestecileri öz İngiliz eserleri meydana getirirler. *Madrigal* ve *luth* eşliğindeki şan'ın gelişmesi 1612 ye kadar sürer. Sazlı musiki alanında *virginal*, *viola* da daha uzun süren bir gelişme devresi göre çarpar ve Bull, Gibbons, Dowland, Weelkes ve Ferrabosco gibi üstatlar yetişir.

Elizabeth çağında Türk - İngiliz ilişkileri: Türklerle İngilizler arasındaki ilk temaslar Haçlı seferlerine çıkar. Gerçek ilişkiler ancak XVI. yüzyılın ortalarında başlar. Osmanlı imparatorluğu ile İngiltere arasındaki coğrafî uzaklık, Türk - İngiliz ilişkilerinin kurulmasını kraliçe E. devrine kadar geciktirmiştir.

Osmanlı devleti ile İngiltere arasında ticarî ilişkiler 1511 - 1534 yılları arasında artmıştı. Bu artış 1550 ye kadar sürmüştür. Bundan sonra, 1553 te Kanunî Sultan Süleyman'ın Anthony Jenkinson'a verdiği imtiyaza rağmen, bu alanda bir durgunluk göze çarpar. Kanunî Sultan Süleyman'ın verdiği imtiyaza göre, bu İngiliz tüccarı Osmanlı topraklarındaki iskelelerde, mutat gümrük resmini ödemek şartiyle, serbestçe ticaret yapmak hakkını kazanıyordu. Ancak, Jenkinson bu imtiyazdan yararlanmamıştı.

Türk - İngiliz ilişkilerinin verimsiz kalmasının sebebini zamanın dinî taassubunda, Türk zaferlerinin Avrupa'da uyandırdığı derin korku ve düşmanlıkta aramak lâzımdır. 1550 - 1570 yılları arasında Osmanlı Türkleri karşısında yenilen Orta Avrupa devletleri İngiltere'ye elçiler gönderiyor, Türklere karşı yeni bir Haçlı seferi hazırlamak istiyorlardı.

Türk - İngiliz ilişkilerinin hem ticarî hem siyasî alanda başlaması 1578 yılına rastlar. Londra'nın birkaç büyük tüccarı, kraliçe E. ın ve nüfuz sahibi bazı devlet adamlarının tasvibiyle İstanbul'a bir ticaret ajanı yollamaya karar vermişlerdi. Bunun üzerine 1578 yılı ekim ayında William Harborne adlı bir ajan İstanbul'a gelmişti. Harborne vezir - i azam Sokullu Mehmet Paşa ile ilişki kurmaya muvaffak olmuş ve onun aracılığı ile Sultan III. Murad'ın İngiltere ile ilgilenmesini sağlamıştı. Fransızların ve Venediklilerin itirazlarına rağmen, III. Murat İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma müsaadesi vermişti (1580). Buna göre, İngiliz tüccarları Fransızlarla Venediklilere verilen imtiyazlarla tespit edilen hakları kazanmışlardı. İngiliz gemilerinin kendi bandıraları altında dolaşmaları da kabul edilmişti. Böylelikle Fransızların imtiyazlı durumlarına son verilmişti. 1580 de verilen «müsaadename» 1601 de genişletilmiş, İngiliz tüccarlarına yeni imtiyazlar tanınmıştır.

ELIZABETH ÇAĞI: Hardwich Hall

III. Murat ile kraliçe E. arasında teati edilen yazıların ilki, 20 mart 1579 da yazılmıştır. Kraliçenin cevabı 25 ekim 1579 da gelmiştir. Bundan sonra iki hükümdar arasında yazışmalar sıklaşmış, resmî ilişkiler gelişmiştir. III. Murad'ın İngiliz tüccarlarına ticaret yapma hak ve imtiyazını vermesi üzerine Türk pazarları İngilizler için açılmış oluyordu. Bunun üzerine Londra'lı tücarlar Levant Company adlı bir ortaklık kurdular. Bu ortaklığın statüsü kraliçe E. tarafından tasdik edildi (11 eylûl 1581). 1825 yılında tasfiye edilen bu ortaklık, Türk - İngiliz ekonomik ilişkileri alanında önemli bir yer tutmuştur.

Harborne'u İstanbul'a ticaret ajanı olarak gönderen İngiliz hükümetinin siyasî amaçları da göz önünde tuttuğu anlaşılıyor. O sıralarda İngiltere ile İspanya'nın arası açılmıştı. Siyasî ve iktisadî rekabetten başka, mezhep farkları da bu iki devlet arasındaki ilişkilerde büyük bir gerginlik yaratmıştı. İspanya, Osmanlı imparatorluğuna karşı da düşmanca bir politika izliyordu. İspanya'nın bu tutumu, Türklerle İngilizlerin yaklaşmasını sağlayan önemli bir faktördü. E. bundan yararlanmayı düşünmüş ve İstanbul'a gönderilen Harborne, Türkleri bu ortak düşmana karşı kazanmaya çalışmıştı. Türk devlet adamları ve özellikle III. Murat, İngilizlere ve kraliçe E. a karşı sempati duyuyorlardı. Bu sempati Harborne'un daimî elçi olarak tayini (1583) nden sonra bir kat daha artmıştı. III. Murat, «vilâyet - i İngiltere kraliçesi» ne karşı her hususta dostluk gösteriyordu. Bütün yabancı tüccarlardan % 5 gümrük resmi alınırken İngilizlerden ancak % 3 gümrük resmi alınıyordu. Bu şartlar altında ticarî ilişkiler kısa bir süre içinde gelişmişti.

E. ın büyük bir amacı vardı. O sıralarda İngiltere'yi tehdit eden İspanya'ya karşı Osmanlı padişahı ile anlaşmak istiyordu. 1587 yılında kraliçenin İstanbul'daki elçisi, padişaha İspanyol armadasına karşı yardım etmesi için bir yazı sunmuş, İspanya kralına karşı hiç olmazsa 60 - 70 kadar kalyon gönderilmesini istemişti. Fakat Osmanlı padişahı İspanya'yı arkadan vurmak için harekete geçmemişti.

Kraliçe E. devrinde İstanbul'a gönderilen ikinci İngiliz elçisi Edward Barton (1588 - 1597) dır. Türkiye'de İngilizlere yeni imtiyazlar sağlamaya muvaffak olan bu elçi, Osmanlı devleti ile Lehistan arasında arabuluculuk yapmış, Türk ordusu ile 1593 Nemçe seferine katılmak suretiyle Türklerin teveccühünü kazanmıştı. Barton İstanbul'da ölmüş ve Heybeliada'da gömülmüştür (1597). Barton'ın ölümünden sonra da Türk - İngiliz ilişkilerinde yeni gelişmeler olmuştur.

Osmanlı imparatorluğuna tütünü kraliçe E. sokmuştur (1600). Bu tarihe gelinceye kadar İstanbul'da tütünü bilen yoktu. III. Murat'tan sonra E. ile III. Mehmet arasında da dostça mektuplar teati edilmiştir. Fakat İngiliz halkı, kraliçe E. ın Türk dostluğuna değer vermesini tasvip etmiyordu.

ELIZABETH [*ilizibith*], **II.** (doğ. 1926), İngiltere kraliçesi ve Commonwealth başkanı. Resmî sanı: *Queen of Great Britain, Northern Ireland, and all her other Realms and Territories Head of the Commonwealth* (Büyük Britanya, Kuzey Irlanda ve bütün öbür krallık ve başka topraklar kraliçesi, Commonwealth başkanı). Londra'da doğmuştur. İngiltere kralı VI. George'un büyük kızıdır. 1952 de İngiltere kraliçesi ve Commonwealth başkanı olmuştur. 1947 de veliaht iken Edinbourgh dukası Philip ile evlenmiştir. Tahta çıkmasından önce de bütün Commonwealth'de uzun geziler yapmıştır. Denizaşırı Commonwealth ülkelerine yaptığı bir gezi sırasında babası ölmüştür (şubat 1952). E.

II. ELIZABETH

Britanya halkının birliğini gerek Commonwealth'te gerek yabancı ülkelere yaptığı gezilerde daima etkili bir şekilde temsil etmiştir. Başlıca gezileri şunlardır: Commonwealth (kasım 1953 - mayıs 1954), Kanada (haziran 1959), Fransa (nisan 1957), Amerika Birleşik Devletleri (haziran 1959), Şubat 1960 da kraliyet ailesinin üyelerinden prens veya Royal Highness (altes) sanlarına sahip olmayanların Mountbatten - Windsor adını taşıyacaklarını kararlaştırmıştır. E. tahta çıkınca oğlu Cornwall dukası prens Charles (doğ. 1948) veliaht, kızı prenses Anne (doğ. 1950) i e ikinci veliaht olmuştur.

ELIZABETH [*ilizîbîth*], **Angela Marguerite Bowes - Lyon** (doğ. 1900), Büyük Britanya ve İrlanda kralı VI. George'un karısı ve İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in annesi. Hertfordshire'da doğmuştur. Babası, İskoçya kralı II. Robert'in ardıllarından ve Forfarshire lordu olan XIV. Strathmore ve Kinghorn Earl'ı Claud George Bowes - Lyon'dır. 1936 da kocası York dukası George ile beraber tahta çıkmış, 12 mayıs 1937 de taç giymiş ve VI. George ile Kanada ve A. B. D. ni ziyaret etmiştir (1939).

ELIZABETH
(Ana kraliçe)

ELIZABETH [*ilizîbîth*], **Yorklu** (1465 - 1503), İngiltere kraliçesi. Westminster'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. IV. Edward ile Elizabeth Woodville'in kızıdır. VII. Henry ile evlenmesi üzerine İngiltere kraliçesi olmuştur (1486). Bir York hanedanı mirasçısı ile Lancaster hanedanı mirasçısının evlenmesi İki Gül harbinden sonra millî barışı kolaylaştırmıştır.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **ADALARI** (İng. Elizabeth Islands), güneydoğu Massachusetts (A. B. D.) te 1616 küçük adadan meydana gelen takım adalara verilen ad Cod burnunun güneybatısiyle güneybatı ucu arasında yer alır. Martha's Vineyard adasından Vineyard körfezi, Mainland adasından da Buzzardo koyu ile ayrılmıştır.

ELIZABETH ADASI (İng. Elizabeth Island): bk. HENDERSON ADASI.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **BURNU** (İng. Cape Elizabeth), İngiltere'nin güneyinde, Portland yarımadasının güneyinde Atlantiğe doğru uzanan bir burun.

ELIZABETH CİTY [*ilizîbîth siti*], Kuzey Carolina'nın kuzeydoğusunda bir şehir. Norfolk'un 62 km güneyinde, Pasquotank nehri üzerinde, Pasquotank Countynin merkezidir. Patates, pamuk, tahıl, yer fıstığı, soya fasulyesi ve balık mahsullerinin ihraç merkezidir. Pamuklu ve çoraplari ile ün almıştır. XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın başlarında Batı Hint Adaları ile yapılan deniz ticaretini devam ettirmiştir. 1862 de Komodor Rowan'ın emrindeki Kuzeyliler donanması burada büyük bir deniz savaşı kazanmıştır. Nüfusu 14 062 (1960) dir.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **ÇIKINTISI** (İng. Elizabeth Point), güneybatı Afrika kıyıları ortalarında bir burun. Lüderitz limanının bulunduğu körfezin batı yanını meydana getirir.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **DAĞI** (Mount Elisabeth), Güney Kutbunda, Kraliçe Alexandra sıradağlarındı, Ross Shelf Ice (Ross Buz Seddi) ın baş tarafındaki Anne Dağının güneybatısında, aş. yu. 3 262 m yüksekliğinde bir dağ.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **NEHRİ** (İng. Elizabeth River), güneydoğu Virginia'da, Norfolk'ta bir nehir. Hampton Roads'da denize dökülür. Norfolk ve Portsmouth şehirleri bu nehir üzerinde kurulmuştur.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **II TAKIMADALARI**, Kanada'nın arktik bölgesindeki takımadalarının Lancaster ve Melville boğazları kuzeyinde bulunan parçası. En önemli adaları şunlardır: Ellesmere adası, Devon adası, Parry adaları, Sverdrup takımadaları v. b.

ELIZABETH [*ilizîbîth*] **WOODVILLE** (aş. yu. 1437 - 1492), İngiltere kraliçesi. Berdmondsey'de ölmüştür. Lancaster'li bir şövalyeden dul kalan E., IV. Edward ile 1464 te gizlice evlenerek İngiltere kraliçesi olmuştur. Bu evlenme Woodville ailesini büyük bir ihtirasa düşürmüş, bu yüzden York taraflısı kişileri kızdırmış ve IV. Edward için güçlükler doğurmuş, sonunda III. Richard'ın haksız olarak tahta çıkmasına yol açmıştır.

ELIZABETHTOWN [*ilizîbîthtaun*], kuzeydoğu Tennessee'de bir şehir. Watauga ve Dee nehirlerinin kavşak yerinde Carter County yönetim bölgesinin merkezidir. Rayon, tekstil, sicim, kereste, sandık, is pantalonu (tulum) ve un çıkarır.

ELİZAVETA II. (Düzmece) veya PRENSES TARAKANOVA (ölm. 1775), imparatoriçe Elizaveta Petrovna (b. bk.) nın kızı olduğunu ileri süren bir maceraperest. Gerçek adı ve soyadı bilinmemektedir. Güzelliği ile dikkati çeken ve birçok batı dillerini bilen E., Avrupa ülkelerinde muhtelif adlar altında dolaşmış, imparatoriçe Elizaveta'nın sahte bir vasiyetnamesine dayanarak onun kızı olduğunu ileri sürmüş ve Rus tahtına talip olmuştur. Bu «prenses» Polonya ve İtalya aristokratları tarafından İran, Osmanlı imparatorluğu ve Fransa'da Rusya'ya karşı kullanılmışsa da, II. Ekaterina'nın emri üzerine Akdeniz Rus kuvvetleri komutanı A. G. Orlov E. yı Livorno (İtalya) da bulunan bir Rus savaş gemisine almış ve 1775 te Petersburg'a getirmiştir. E. Petropavlovsk kalesinde ölmüş, fakat gerçek adını ve kökenini açıklamamıştır.

ELİZAVETA ALEKSEEVNA (1779 - 1826), Rus kraliçesi. Karlsruhe'de doğmuş, Belev'de ölmüştür. 1801 yılında I. Aleksandr adiyle imparator olan grandük Aleksandr Pavloviç ile evlenirken (1793) Louise Marie Auguste adını bırakarak Elizaveta adını almış ve Ortodoksluğa geçmiştir. Derin bir kültür sahibi olan E. A. nın günlüğünde değerli bilgiler vardır.

ELİZAVETA PETROVNA (1709 - 1761), Rus imparatoriçesi, I. Pëtr (Petro) ile I. Ekaterina'nın küçük kızı. Pëtr'un yapmış olduğu reformları tasvip etmeyen Rus soyluları, uzun süre onun tahta çıkmasını engellemiştir. I. Ekaterina'nın ölümünden sonra 1727 de II. Pëtr tahta çıkmıştı. Onun ölümünden sonra da Anna İvanovna (1693 - 1740) Yüksek Gizli Konseyin yardımiyle imparatoriçe ilân edilmişti (1730 - 1740). Ancak, Anna İvanovna zamanında Almanların kuvvetlenmesi saray çevresinde büyük bir tepki

yaratmış ve VI. İvan Antonoviç (b. bk.) yerine I. Pëtr'un kızının tahta geçirilmesi akımını kuvvetlendirmiştir. Anna İvanovna'nın ölümü (1740) üzerine E. P. askerî yardımdan yararlanmak suretiyle bir saray darbesi yapmış ve imparator İvan Antonoviç'i tevkif etmişti. Zevk ve eğlenceye düşkün bir kadın olan E. P. devlet işlerinin yönetiminde büyük bir başarı kazanmamışsa da, Rus soyluları arasından enerjik kimseleri göreve getirmek suretiyle yönetimi sağlamlaştırmıştır. 1741 de bakanlar kurulu kaldırılmış ve senato kurulmuştur. Devlet mekanizmasında başsavcı (general prokuror) büyük bir rol oynamaya başlamıştır. Böylelikle I. Pëtr tarafından kurulan devlet organları yeniden kurulmuştu. E. P. zamanında iç politikada P. İ. Şuvalov, dış politikada ise A. P. Bestujev Ryumin büyük rol oynamıştır. Devlet yönetimindeki yolsuzluklar artmışsa da, iç ticaret alanında müspet gelişmeler de kaydedilmiştir. Yine E. P. zamanında M. V. Lomonosov (b. bk.) un teşebbüsü üzerine Moskova Üniversitesi kurulmuş (1755), Güzel Sanatlar Akademisi açılmıştır (1757).

ELIZAVETA PETROVNA

E. P. dış politika alanında Prusya kralı II. Friedrich'e karşı savaşmış ve Yedi Yıl Savaşı (1756 - 1763) nda aktif rol almıştır. Rus ordusu Berlin'i ele geçirmiş, fakat savaş sona ermeden E. P. ölmüştür.

ELİZAVETA YAROSLAVNA (ölm. 1076), Kiev prensi Yaroslav (b. bk.) ın kızı. 1044 yılında Kiev prensinin sarayında görevli bulunan Vareg komutanı Harald Hardraade ile evlenmiştir. 1046 da Harald, Yaroslav'ın yardımiyle Norveç krallığına getirilmiştir. Harald'ın ölümünden sonra E. Y. 1067 de Danimarka kralı Sven Estridson'la evlenmiştir.

ELİZAVETİNSKOE - GORODİŞÇE, Kuban nehrinin sağ kıyısında, Krasnodar'dan 18 km uzaklıkta bir şehir harabesi. Bu şehrin Kuban boyundaki en büyük Maeotis yerleşmelerinden biri olduğu anlaşılmıştır. Çevredeki çağdaş kurganlar 1934 - 1936 yılları arasında V. A. Gorodtsov tarafından kazılmıştır. Şehir iki bölüme ayrılmıştır. Asıl yerleşme yeri olan batı bölümü hendekle çevrilmiştir. Araştırıcılara göre, eskiden bu yerleşme Kuban nehrine bir kanalla bağlanmış bulunuyordu. Bu kanalda ticaret gemileri işlerdi. Şehir M. Ö. IV - I. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamıştı. Bu devirde E. G. Kuban havzasında büyük tarım merkezi ve zengin alım satım yeri olarak tanınmıştı. Kazılarda darı ve buğday taneleri ve toprak kaplar bulunmuştur. Bu kaplar çömlekçiliğin büyük bir gelişme gösterdiğine tanıklık etmektedir. Halkın geçiminde balıkçılık ve avcılık da yer tutmuştur. Ev'er kamıştan yapılmış ve sıvanmış, çatıları kiremitle örtülmüştür. Kazılarda elde edilen eşya arasında ithal malları da vardır. Bu mallar E. G. nin Bosporos şehirleriyle ticarî ilişkiler kurduğunu göstermektedir.

ELİZAVETOVSKOE GORODİŞÇE, Bosporos imparatorluğu (b. bk.) nun eski şehirlerinden biri. Don deltasında bulunan bu şehrin büyük bir iskelesi vardı. E. G. nin 40 hektarlık bir yer kapladığı anlaşılıyor. Yapılan kazılardan anlaşıldığına göre, bu şehir iki taş duvarla çevrilmişti. M. Ö. V - III. yüzyıllarda bu şehirde ticaret hayatı büyük bir gelişmeye erişmişti. Sonradan ticaret merkezi Don nehrinin kuzey koluna geçmiştir. Eski Tanais şehri burada kurulmuştur.

Kazılardan anlaşıldığına göre, bu şehirde halk kamıştan yapılma evlerde otururdu. Fakat şehrin orta kesiminde taş yapı temellerine de rastlanmıştır. E. G. de mahallî hayat şartları karışıktır. Burada oturan eski Skit (İskit) halkı Grek kültürünün etkisinde kalmıştır.

ELİZAVETPOL' (Coğ.): bk. KİROVABAD.

EŁK (Alm. Lyck), doğu Polonya'da, Białystok voyvodalığında, Białystok'un kuzeybatısında bir kasaba. Eskiden Almanya'nın Doğu Prusya yönetim bölgesine bağlı idi. E., çiftlik hayvanı pazarları ve kereste endüstrisi ile tanınmıştır. Tarihî şatosu 1400 e doğru Teuton şövalyeleri tarafından kurulmuştur. I. Dünya Harbinde kasaba 1914 ağustosundan eylülüne kadar Rusların elinde kalmış, 1945 te ise Polonya'ya katılmıştır. 1939 da 16 482 olan nüfusu 1946 da 6 104 e düşmüş bulunuyordu.

ELK DAĞLARI veya BATI ELK DAĞLARI (İng. West Elk Mountains), batı Colorado'da, Saguache sıradağlarının batısındaki dağlar. En yüksek doruğu 4 277 m dir.

ELK ISLAND NATIONAL PARK [*elk aylınd næşınıl park*], Kanada'da bir park. Edmonton'un doğusunda, Orta Alberta'da, 1913 te kurulmuş, Kanada'nın ikinci büyük hayvanat bahçesidir. Yaban mandası ile çeşitli geyik türleri bakımından zengindir. 187 km lik bir alanı vardır.

EL - KAB (eski adları: **Eileithyiaspolis, Hebent**), Yukarı Mısır'da, Nil'in sağ kıyısında, Edfu'nun karşısında, Kahire - Asvan demiryolu üzerinde, Kahire'nin kuzeyinde bir harabe. E. Mısır tarihinin ilk çağlarında Hierakonpolis ile bir Yukarı Mısır devletinin merkezi idi. Sonradan üçüncü Mısır ülkesine başkent olmuştur. Akbaba şeklinde tasvir edilen yerli tanrıça Nehbet'in kutsallığının izleri ancak beden duvarları üzerinde kalmıştır. Yunanlılar, bu şehri kendi Eileithyia'larına eş tutarak adını Eileithyiaspolis'e çevirmişlerdir. Zamanımızda Belçikalılar tarafından E. da kazılar yapılmıştır.

ELKAB - İ RESMİYE, resmî unvanlar. İslâm kültüründe hükümdarlardan itibaren bütün devlet memurları ile olan yazışma ve görüşmelerde rütbe, görev ve derecelere göre kullanılan unvanlar. Lakab'ın çoğulu olmakla beraber anlamda fark gösterir. E. R. de övme, şereflendirme asıl olduğu halde, lakap kişinin toplumdaki tanınışına, maddî veya manevî özelliklerine göre güzel veya çirkin bir addır. Bk. LAKAP.

E. R. bütün Müslüman devletlerde genellikle kullanılmış olmakla beraber, tarihin hiçbir devrinde kesin şekillere ulaşamamıştır. Her devlette, her hükümdar zamanında hitap olunan kişiye karşı duyulan saygıya göre değişmiştir. E. R yi meydana getiren deyimler ufak tefek farklarla birlikte her zaman kullanılmıştır. E. R. nin kullanılmadığı tek şahıs, Abbasîler devrinde emirü'l - müminin, yani halifedir. Vali, komutan ve hükümdarlar bu devrede halifeye hitap edemezler, ancak onun vezirleri ile yazışma yapabilirlerdi. Türk devletlerinde ise gerek Selçuklular, gerek beylikler zamanında hükümdarlara sultanü'l - berri ve'l - bahr, sultanü'l - muazzam, sultanü'l - âzâm, mâliki rikabi'l - ümem, emirü'l - muazzam, sultanü'l - müluki ve'l - Acemi ve'l - Arab v. b. E. R. ile hitap olunurdu. Yarı bağımsız beylere ise

emirü'l - kebir, isfehsalar, emirü'l - eceli'l kebir, çelebi - i âzâm, emirü kebir, felekü'd devle ve'd - din, muzafferü'd - dünya ve'd - din, şücâü'd - devle ve'd - din, gazi el - mücahid fi sebili'llah, Mısır, Suriye ve Irak ile Azerbaycan bey liklerinde ise atabegü'l - âzâm, melikü'l - ümera deyimleri kullanılırdı. Moğollar bu unvanlara kaânü'l - âzâm deyimini eklemişlerdi. Saltanat naiplerine ise kâfilü memâliki'l - islâmiye ile hitap olunurdu. Padişah anneleri ve eşlerine gelince, bunlar çoğunlukla ismetü'd - dünya ve'd - din, safvetü'd - dünya ve'd - din ve Osmanlılar devrinde de mehd - i ulya - i saltanat - i seniye adiyle değerlendirilirlerdi. Padişah çocukları için kullanılan E. R. de de bir kesinlik yoktu. Genellikle şehzadelere ferzend - i ercemend - i es'ad - ü emced, vâris - i mülk - i Süleymanî, nûr - i hadeka - i sultanî, nûr - i hadeka - i hilâfet ve şehriyarî veya devlet - ü kâmkârî, sâhibü'l - izzi ve't - temkin, mahz - i lutfi llah oğlum... şeklinde hitap olunurdu. Osmanlı imparatorluğu devrinde sadrazamlara, vezirlere, beylerbeyilere, sancakbeyilere, şeyhülislâmlara, nakibüleşraf, kazasker ve kadı gibi devlet memurlarına padişahlar tarafından yazılan ferman ve buyuruldularda veya bunların birbirleriyle olan yazışmalarında Selçuklu devrine nazaran daha sade ifadeler kullanılmakla beraber, bu unvanlar da yine bir kesinlik almamıştı. Bu imparatorluk zamanında ilk defa 1846 da E. R. nin tespiti ele alınmış, her rütbe ve derecedeki görevliye yazılacak hitapların neler olacağı tek tek tespit olunmuştu. Böylece geçici olarak bir nizama bağlanan E. R. çok geçmeden II. Abdülhamid devrinde yeniden bozulmuş ve küçük rütbelilere daha üstün hitapların kullanılmaya başlandığı görülmüştür. 1908 de Meşrutiyetin ilânından sonra ise, eski Bâb - ı âlî kalemlerinden yetişenler E. R. kullanmaya devam etmişlerse de, inkılâpla birlikte iş başına geçenler artık bu eski geleneğe itibar etmez olmuşlardı. E. R. nihayet 1934 tarihinde 2590 sayılı efendi, bey, paşa gibi lakap ve unvanların kaldırıldığına dair kanunla artık kullanılmaz olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda kullanılan E. R. arasında meselâ XVI. yüzyılda bir bevlerbeyine emirü'l - ümerâi'l - kirâm, kebirü'l - küberâi'l - fihâm zü'l - kadri ve'l ihtirâm, sâhibü'l - izzi ve'l - ihtişam el - muhtas bi - mezid - i inâye ti'l - meliki'l - allâm ... beylerbeyisi ... veya Mekke emirine rikâb - i kâmyâb - i hazret - i zi'llullahîden halen emir - i Mekke - i mükerreme cenâb - i emâretmeâb, evâlet - nisâb, siyâdet - intisâb şerif ... , sadrazam ve vezirler için ise düstûr - i ekrem, müşir - i efham, nizâmü'l - âlem, müdeb bir - i umûri'l - cumhuri bi'l - fikri's sâkib, mütemmim - i mihami'l - enâm bi'r - reyi's'sâib, mümehhid - i bünyâni'd - devle ve'l - ikbâl, müşeyyid - i erkâni's - saâde ve'l - iclâl el-mahfûf bi - sunûfi avâtıfi'l-meliki'l-âlâ vezir - i (azam) ... paşa edâm Allahü taala iclâlehu ... padişahlara hitap tarzı ise şevketlu, kerametlu, mehabetlu, kudretlu velinimetim padişahım ... arz - ı bende - i bi - mikdâr budur ki ... şeklinde olurdu. Padişahlar hatt - ı hümayunlarında Benim ve zir - i meâlî - semîrim ... paşa hitabını kullanırlardı.

Tanzimattan sonra kabul edilen E. R. klişele inde ise sadrazamlara fahametlu, devletlu paşa ve maruz - i dâî - i (çâkerî - i) kemîneleridir ki ... , Mekke şeriflerine devletlu, siyâdetlu, seraskerlere ve damad - i şehriyarîlere devletlu, atufetlu, serdâr - i ekremlere devletlu, re'fetlu, bâlâ ricali ile generallere atufetlu, ulâ evvelleri ile beylerbeyilere saâdetlu, ulâ sânîleri ve sancakbeylerine saâdetlu, alaybeyilere ve sâniye mütemâyizlerine izzetlu, yarbaylara izzetlu, binbaşılara rif'atlu, kolağaları ve yüzbaşılara fütüvvetlu şeklinde hitap edilmesi kabul edilmiş ve ulema dereceleri de aynı şekilde düzenlenmişti. Meselâ şeyhülislâmlara devletlu, semâhatlu, kazaskerlere semâhatlu, müderrislere mekremetlu, kadılara reşâdetlu şeklinde yazılmakta idi. Şehzadelere ise devletlu, necâbetlu, Mısır hidivine devletlu. fehâmetlu, patriklere de rütbetlu E. R. olarak kabul edilmişti. — İ. P.

ELKAID (Astr.), Büyük Ayı takım yıldızının kuyruğundaki son yıldız. Kısaltması η dir.

ELKAN, Benno (1877 - 1960), Alman heykelcisi. Dortmund'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. München'da ressam Gynis'in ve Karlsruhe'de Fehr'in yanında ressamlığa çalıştıktan sonra Paris'te heykelci Bartholomé'nin yanında çalışmış ve 1907 - 1910 yılları arasında Roma'da bu sanatı ilerletmiştir. Rheinland kurtuluş anıtı ile Mainz şehri şehitler anıtı başlıca eserleri arasındadır. Büstler, madalyonlar ve plaklar da yapmıştır.

ELKAN, Sophie (kızlık adı: **Salomon**; 1853-1921), İsveçli kadın yazar. Göteborg'ta doğmuş, orada ölmüştür. E., önce Rust Roest takma adı ile hikâye ve romanlar yayınlamıştır. *Dur och Moll* (Majör ve minör) [1889]; *Med Sordin* (Surdin ile) [1891] ve *Rika Flickor* (Zengin kızlar) [1893] bunlara örnek olarak gösterilebilir. E., daha sonra kendi adı altında büyük tarihî romanı *John Hall*'i, Selma Lagerlöf ile yaptığı bir doğu gezisinden sonra 1901 de *Drommen om Osterlandet* (Doğu rüyası) i ve Gustaf Adolf'un hayatını canlandıran *Konungen* (Kral) i yazmıştır.

EL - KANTARA, Mısır'ın kuzeydoğusunda, Menzaleh gölü yakınında, Süveyş kanalı üzerinde, Port - Said'den 50 km uzaklıkta bir yer. 1915 yılı başlarında Türk ordusu tarafından Süveyş kanalına yöneltilen taarruzların başlıca hedeflerinden biri E. olmuştur.

EL - KARİDAB, üçüncü kadi den Sagitarii yıldızına verilen bir ad. Bu yıldıza daha çok Kaus Media denir. Kısaltması δ dir.

ELKAS MİRZA (ölm 1579), maceraperest şehzadelerden biri, Şah İsmail Safevî'nin küçük oğlu. Kardeşi Şah I. Tahmasp Şirvan'ı zaptettikten sonra onu, bu ülkenin valiliğine getirmişti. E., ağabeyine karşı saltanat davası ile ayaklandı ise de, yenilgiye uğraması üzerine Kıpçak bozkırlarına kaçmak zorunda kaldı. Osmanlı devleti ile İran arasındaki mücadeleden faydalanmak ve kardeşine karşı Kanunî Süleyman'dan yardım sağlamak amacı ile Kırım'a geldi. Kırım hanının raporu üzerine Kanunî kendisinden faydalanılacağı inancına vardı ve onun İstanbul'a gönderilmesini emretti. E. İstanbul'a gelince, Kanunî ona fazla bir ilgi göstermedi. Kendi devletine ihanet etmiş bir kimse olmasını dikkate alarak E. yı ancak Edirne'de kabul etti. Bu kabul töreni belki de Kanunî'nin en ihtişamlı gösterilerinden biri oldu. Bundaki maksadı Osmanlı kudretini İran'lı şehzadeye ve dolayısı ile Şah Tahmasb'a duyurmaktı. Osmanlı tarihçileri bu törendeki ihtişamdan E. nın şaşkına döndüğünü ve aşağı bölük ağalarına kadar her geçen komutanı padişah sayacak kadar şuurunu kaybettiğini ve her komutanı selâmlamak üzere ayağa kalktığını anlatırlar. Kanunî Süleyman onu, çıkmak üzere olduğu İran seferinde bir yardımcı olarak kullanmak istedi. 1547 seferinde Erzurum beylerbeyi Ulama Paşanın maiyetine verilen E., öncü olarak Osmanlı ordusunda görev aldı. Tebriz'in işgalinde bulundu. Onun

bütün Azerbaycan halkının sürülmesi veya öldürülmesi teklifini Kanunî reddetmişti. Tebriz dönüşünde Van kalesinin fethinde de yardımları dokundu. Fakat Osmanlı yöneticileri ona karşı güven duymamakta idiler. Bu yüzden de E. ya istediği muntazam kuvvetler verilmemişti. Öyle olduğu halde E., Kâşân, Kum ve İsfahan üzerine bir akın yaptı. E. ın bu akını başarılı olduğu ve padişaha da epeyce hediyeler sunduğu halde, Kanunî onun hakkında müspet düşünmemekte idi. Bu durumu haber alan E., padişahın davetine icabet etmedi ve o sırada Bağdad'a doğru yürümekte olan Üçüncü Vezir Mehmet Paşadan da çekinerek Kürdistan'a kaçtı. Bu sırada sıtma nöbeti başladığından Çınar'a vardığı gün orada yatağa düşmüştü. Bu durumu haber alan Kürt beylerinden Söhrab, onu Çınar'da bastırdı ve yakalayarak kardeşi Şah I. Tahmasb'a teslim etti (1549). Şah Tahmasp kardeşini Kahkaha (Alemut) kalesine kalebent olarak gönderdi. E. nın bu kalede ölmüş olduğu kabul olunur. Başka bir söylentide ise Tahmasb'ın ölümünden sonra serbest bırakılmış ve o da Meşhed'e giderek orada İmam Ali Rıza türbesinde mücaveret etmekte iken ölmüştür. E. nın başarısız geçen siyasî hayatı yanında şiirle de uğraştığı bilinir.

ELKASAİT (Fr. Elchasaïte veya Elcésaïte), ruh göçü (ruhun bir vücuttan öbürüne geçmesi) ne inanan ve Yahudi Tevratının kabulünü gerekli sayan bir Hristiyan tarikatına bağlı kimse. Bunlar sampsei adını da almışlardır. Bu sözün Aramca Şamşā (= güneş) dan geldiği açıktır. Ancak, güneşe tapmakla hiçbir ilgisi olmayan bu tarikatın bu adı niçin kabul ettiği anlaşılmıyor. Origenes'e göre, bu tarikat, Ölü Deniz'in çevresinde yaşayan Yahudilikten gelme Hristiyanlar arasında çıkmıştır. Bunlar, İsa'nın, eskiden Adem, Enokh, Nuh, İbrahim, İshak, Yakup ve Musa adları altında da yaşamış olduğuna inanırlarmış ve Musa'nın Tevrat'ına uyarlarmış.

ẸLKHART, kuzey Indiana (A. B. D.) da, Elkhart ve St. Joseph nehirleri kavşağında bir şehir. Müzik aletleri yapımiyle ün almıştır. C. G. Conn ortaklığına ait dünyanın en büyük müzik aletleri fabrikası E. ta dır. Nüfusu 40 274 (1960) tür.

ẸLKHORN, kuzey-kuzeydoğu Nebraska'da bir ırmak. Uzunluğu 528 km dir. Genellikle güneydoğu çayırlıklarından geçerek Omaha'nın güneybatısındaki Platte ırmağı ile birleşir.

ELKIN [*ẹlkin*], **William Lewis** (1855 - 1933), Amerikalı astronom. Louisiana devletinin New Orleans şehrinde doğmuş, Connecticut'taki New Haven'da ölmüştür. 1910 a kadar Yale rasathanesi müdürlüğünde bulunmuştur. Ümit Burnu krallık rasathanesinde güney yıldızlarının paralaksı üzerindeki araştırmalara katılmıştır (1881 - 1883).

EL - KİNDÎ: bk. KİNDÎ, EL.

ELKINGTON [*ẹlkingtın*], **George Richards** (1801-1865), İngiliz bulucusu. Birmingham'da doğmuş, Pool - Park (Denbigshire) da ölmüştür. 1840 ta elektroliz yolu ile gümüş ve altın kaplama yapılması buluşunun patentini almış, bunu ticaret alanına sokmuştur. Bundan başka, bakırın elektroliz yolu ile arıtılmasını düşünmüş, fakat bu düşüncesi ancak ölümünden sonra 1867 de İngiltere'de Wales ülkesinde pratik olarak uygulanabilmiştir.

ELKİSMOMETRİ (Fr. Elkysmométrie) (Yun. *elkysmus* = çekme, *metron* = ölçme) [Fiz.], çekme gücünün ölçülmesi.

ELKJÆR [*ẹlkyēr*], **Sigurd** (doğ. 1885), Danimarkalı yazar. Haurum (Horsens, Jylland) da doğmuştur. Mizahî yazılariyle tanınmış bir halk hikâyecisidir. Jylland ile köylülerini konu edinen hikâyeleri geçmiş zamanlara ve günümüze ait vakaları işler. Romanları: *Hans Nielsen Smed* (ad) [1918]; *Landet i Vaade* (Tehlikedeki ülke) [3 cilt, 1923 - 1928]; *Charlotte Dalgaard* (ad) [1932], *Et Muldskud i Havet* (Denizde bir köstebek yuvası) [3 cilt, 1936 - 1938]; *Niels Tambours Datter* (N. Tambour'un kızı) [1940]; *Jens Rytter* (ad) [1941]; *Nyt Liv* (Yeni hayat) [1945]; *Strömhvirvler* (Akıntıdaki girdaplar) [1949]; *Sidst, men bedst* (Sonuncusu, ama en iyisi) [1956]. Kısa hikâyeleri: *Bönder, Præster og Herremænd* (Köylüler, rahipler ve efendiler) [1942]; *Naturens Orden* (Tabiatın düzeni) [1947]; *Tarnduer* (Kule güvercinleri) [1955]. Hâtıraları: *Jernæbler* (Demir elmalar) [1961].

ELL [*el*], İngiliz uzunluk ölçüsü. 1 İng. E. i = 1 1/4 yarda = 1, 143 m; 1 Flaman E. i = 3/4 yarda = 0,6858 m; 1 Fransız E. i = 1 1/2 yarda = 1,3716 m ; 1 İskoç E. i = 0,945 m.

ELLAGOTANİK ASİT (Fr. Acide ellagotannique), meşe kabuğundan ve dividivi baklasından çıkarılan, formülü $C_{14}H_{10}O_{10}$ olan bir asit. E. A. sarı renkli bir tozdur ve tepkimeleri adî tanenin tepkimelerine çok benzer. Eriyiği kapalı kapta 110° de kaynatılacak olursa, bir E. A. deposu meydana gelir.

ELLAJİK ASİT (Fr. Acide ellagique), gallik asidin oksitleşmesi ile elde edilen bir asit. Formülü: $C_{14}H_6O_8$. Mazı eriyiklerinde kendiliğinden meydana gelir. Tanen üzerine oksijenli su katılınca kolaylıkla elde edilir. Gallik asit üzerine arsenik asit veya iyot etkisi ile de E. A. ortaya çıkar. Suda erimez. Alkolde eriyerek sarı renkli bir eriyik meydana getirir. Çinko tozu damıtması ile E. A. ten fluoren maddesi elde edilir.

ELLAND [*ẹlınd*], İngiltere'de, Yorkshire Countynin West Riding bölümünde, Halifax'ın güneyinde bir şehir. Nüfusu 19 300 dür. Madencilik ve pamuklu dokuma sanayii gelişmiştir.

ELLAS (HELLAS), Yunanistan'ın resmî adı. Bk. YUNANİSTAN.

ELLE [*el*], bir Fransız ressam ailesi. Başlıca üyeleri:

Ferdinand E. (aş. yu. 1585 veya 1640) Millines'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. XV. Louis'nin ressamı idi.

Louis le Père veya Ferdinand E. (1612 - 1689): Ferdinand E. in babası. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Bugün Louvre ve Reims müzelerinde bulunan çeşitli portreler yapmıştır. Akademi üyesiydi.

Louis le Fils veya Ferdinand E. (1648 - 1717): Louis le Père'in oğludur. Paris'te doğmuş, Rennes'de ölmüştür. İyi bir porte ressamı idi. Babası gibi Resim Akademisine alınmıştır (1686). Madame de Maintenon'un portresi (Versailles) tanınmıştır.

ELLEN [*ẹlin*] **ADACIĞI** (İng. **Ellen Island; Eilean Molach** da denir), Orta İskoçya'da, Pertshire'da, Katrine gölünde, Callender'in batısında ormanlık bir ada. Adı efsanelere karışmış bir yer olup İngiliz romancısı Walter Scott, *Lady of the Lake* (Göl kızı) adlı romanında adayı göl perisinin durağı olarak gösterir.

ELLENBOROUGH [*ęlīnbıri*], **Edward Law** (1. Ellenborough Baronu; 1750 - 1818), İngiliz yargıcı. Great Salkeld (Cumberland) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. Warren Hasting'in başavukatı olarak ün kazanmış ve onun 1795 te Lordlar Kamarasınca beraat ettirilmesini sağlamıştır. Genç Pitt'in arkadaşı olan E., 1801 de başsavcılığa, 1802 de krallık yüksek mahkemesi başyargıçlığına getirilmiştir.

ELLENBOROUGH [*ęlīnbīrī*] **Edward Law** (I. Kont of E.; 1790 - 1871), İngiliz sömürge yöneticisi. Great Salkeld (Cumberland) de doğmuş, Chaltenham yakınlarında, Southam House'da ölmüştür. Baron Edward Law Ellenborough (b. bk.) nın oğludur. 1841 de Lord Auckland'ın yerine Hindistan genel valiliğine tayin edilmiş, bozulan düzeni sağlamakla görevlendirilmiştir. E. Hindistan'a varışında çetin meselelerle karşılaşmış, ilk Afgan harbini 1842 de sonuçlandırmış. Sind emirleriyle bozuşarak ülkelerini ilhak etmiş, 1843 te Gwalior'a sefer düzenlemiş ve bu bölgede durumu yatıştırmıştır. Hindistan Ortaklığı E. nın başına buyruk hareketinden usanarak 1844 te kendisini görevinden almıştır.

ELLERO, Pietro (1833 - 1933), İtalyan ceza hukukçusu. Pordenone'de doğmuş, Roma'da ölmüştür. Milano ve Bologna'da 1889 a kadar profesör olarak çalışmış. 1866 da milletvekili, 1889 da senatör seçilmiştir. «L'Archivio Giuridico» (Hukuk Arşivi) dergisinin kurucusudur.

ELLERT [*ęlırt*], **Gerhart** (asıl adı: **Gertrud Schmirger**; doğ. 1900), Avusturyalı yazar. Wolfsberg (Kärnten) de doğmuştur. Viyana'da okumuş, Akdeniz ülkelerini dolaşmıştır. Wolfsberg'de bir örnek fidanlığı vardır ve orada yaşamaktadır. Kişilerinin duyuş ve düşünüş havasını yansıtan tarihî dramlar ve romanlar yazmış, halka hitap eden bu yazılarında geçiş devirlerinin tanınmış kişilerini ele alarak o zamanın kültür tarihi bakımından geniş bir tablosunu vermiştir. Başlıca romanları arasında: *Karl V.* [1935], *Wallenstein* (ad) [1937], *Mohammed* (Muhammet) [1938], *Richelieu* (ad) [1948], *Gregor der Grosse* (Büyük Gregor) [1961] sayılabilir.

ELLESMERE [*ęlzmiīr*] (baronları ve kontları): bk. EGERTON AİLESİ.

ELLESMERE [*ęlzmiīr*] **ADASI** (İng. Ellesmere Island), Kanada'nın kuzeybatı bölgesindeki Arktik takımadalarına bağlı bir ada. Yüzölçümü 200 000 km² dir. Grönland'dan Kane teknesi ile ayrılmıştır. Uzunluğu 1 500 km den fazladır. Kuzey ucunda, Grant topraklarında 2 000 m yi aşan yükseklikler görülür. E. A. nın en büyük kısmı buz kütleleri ile örtülmüştür; bununla birlikte kuzey kıyısındaki buz seddi gerilemektedir.

ELLESMERE [*ęlzmiīr*] **GÖLÜ**, Yeni Zelanda'da, Güney Adasının doğusunda bir kıyı gölü. Yüz ölçümü 267 km² dir.

ELLESMERE [*ęlzmiīr*] **KANALI** (İng. Ellesmere Canal), İngiltere'de, kuzey Wales eyaletinde bir kanal. Severn nehri üzerinde, Newtown (Montgomeryshire) dan kuzeye doğru nehrin yukarı bölümüne paralel olarak uzanır. Whitchurch'ü geçerek Shropshire'ı aşar ve Nantwich ile Chester'ı geride bıraktıktan sonra E. limanında Mersey nehrinin deltasına ulaşarak Cheshire'a girer. Uzunluğu 110 km dir.

ELLESMERE PORT AND WHITBY [*ęlzmiīr port īnd hwįtbi*], kuzeybatı İngiltere'de, Cheshire'a bağlı bir ilçe. Nüfusu 32 594 (1951) tür. Mersey nehri ile Manchester ve Ellesmere kanallarının kesişme noktasında önemli bir nehir limanı olan E. P. ra kimya, kâğıtçılık ve madencilik endüstrileri gelişmiştir.

ELLET [*ęlet* veya *ęlit*], **Charles** (1810 - 1862), Amerikalı mühendis. Penn's Manor (Pennsylvania) da doğmuş, Cairo (Illinois) da ölmüştür. Plan ve yapımını gerçekle tirdiği asma köprülerle ün kazanmıştır. Fairmount'ta Schuylkill'in iki yakasını bağlayan köprü (1842), Niyagara köprüsü (1847) ve Virginia'daki Ohio nehri üzerindeki Wheeling köprüsü (1849) onun eseridir. Bu başarılarından dolayı kendisine Amerika'nın Brunel'i adı verilmiştir. Ayrılma Harbinde istahkâm albayı olarak kuzeylilere hizmet etmiş, buharlı gemilerden meydana getirdiği filoyle 6 haziran 1862 de Memphis önünde güneylilerin birçok gemisini batırmağa muvaffak olmuşsa da, bu savaş sırasında aldığı yaralardan ölmüştür.

ELLI veya ELLE, Skandinav mitolojisinde ihtiyarlığı temsil eden bir kişilik. Dev Utgardloki'nin süt annesi olan E., bir savaşta Thor'un dizini yere getirir. Bu savaş, en güçlülere bile boyun eğdiren ihtiyarlığın sembolüdür.

ELLICE [*ęlis*] **veya LAGOON** [*līgūn*] **ADALARI** (İng. Ellice or Lagoon Islands), Güney Pasifik'te dokuz küçük mercan adası. Fiji adalarının kuzeyinde ve Gilbert adasının güney - güneydoğusundadır. Hükümet merkezi olan başlıca köyü Funafuti adasındadır. En önemli adaları: Funafuti, Nukufetau, Nukulaelae ve Nanumea adalarıdır. Bu adaların ilgi çekici bir etnolojik tarihi vardır. Eski çağlarda E. ve Gilbert adalarında yalnız Melanezyalı ırktan bir halk yaşardı; fakat XVI. yüzyılda E. adalarını Samorların işgal etmesi üzerine, buraya Polinezya soyundan olan bir halk yerleşmiştir. Nanumea'nın 1781 de, Funafuti'nin ise 1819 da bulunduğu sanılmaktadır. XIX. yüzyılda karatavuk avcıları adalara dadanmışlar ve halkını yavaş yavaş yok etmişlerdir. Büyük Britanya, adalar üzerinde hak iddia etmiş ve yerli yöneticilerin isteği üzerine bu adaları 1915 te imparatorluk topraklarına katmıştır. Alanı 35 km² olup nüfusu 3 555 (1945) tir.

ELLİK (Huk.): bk. ZİLYEDLİK.

ELLİLİK: Türk teşkilâtında bir bütün olarak kabul edilen yüz sayısının yarısı olmak bakımından elli ve ondan türetilen E., rütbe, unvan ve değer olarak kullanılmıştır: *Elli başı* Selçuklularda ve Osmanlı devrinde humbaracılarda bir rütbe. Bk. HUMBARACILAR. *E. medrese*; günde elli akça yevmiye alan müderris efendilerin atandıkları medresenin adı. *Ellici, Ellici reâya, Ellici tâifesi, Elliciyân*; bir toprağı zaîm veya sipahi adına yarı yarıya işleyen halk. *E. akça*, elli akça değerinde bir para ve bundan mülhem olarak Sultan III. Selim zamanında bu değer karşılığında bastırılan bir altın olup, kırat bakımından bir, kuruş bakımından ise bir buçuk dirhem noksan vezinde idi.

ELLINGTON [*ęlingtīn*], **Duke** (asıl adı: **Edward Kennedy Ellington**), Amerikalı zenci caz piyanisti, bestecisi ve orkestra yöneticisi. Washington (D. C.) da doğmuş, ilk piyano derslerini yedi yaşındayken annesinden almış, 1917 de ragtime (b. bk.) piyanisti olarak meslek hayatına girmiş, 1923 te New York'a yerleşerek beş kişilik caz takımı ile Harlem'in çeşitli eğlence yerlerinde çalışmağa başlamıştır. 1924 te ilk plaklarını doldurmuş, 1927 de *Creole Love Call* (Kreol aşk çağrısı) parçasında insan sesini bir

çalgı gibi kullanarak caza yenilik getirmiş, aynı yıl Harlem'in en lüks eğlence yerlerinden Cotton Club'a geçmiş, 1933 te üçer trompet ile trombon, dört saksofon, piyano, banjo, kontrabas ve vurmalardan meydana gelen 14 kişilik orkestrasiyle ilk Avrupa turnesine çıkmıştır. 1936 da swing (b. bk.) üslûbunu benimsedikten sonra 1937 de *Caravan* (Kervan) adlı parçada Küba ve Afrika ritimlerini Kuzey Amerika'nın ezgi ve armoni özellikleriyle kaynaştırarak cuban jazz (Küba üslûbu caz) tarzının öncülüğünü yapmış, 1938 de *Empty Ballroom Blues* (Boş dans salonu blues'ı) adlı parçayı plağa alırken caz tarihinde ilk olmak üzere yankı odacıklarından yararlanmış, 1946 da üyeleri 19 kişiye yükselmekle big band (büyük caz takımı) sınıfına giren orkestrasiyle swing yaparak bu alanda da baş çekmiştir. 1950 yıllarında artık çaptan düştüğü söylenmeye başlamışken 1956 Newport şenliğinde büyük başarı kazanarak yeniden parlamış, 1963 te çıktığı dünya turnesinde Türkiye'ye de uğramış olan E. ın başarılı parçaları arasında *Black and Tan Fantasy* (Chopin'in *Marche funèbre*'i kullanılarak) [1927]; *The Mooche* (Boşgezer) [1928]; *Ko - ko* (ad) [1940; *Concerto for Cootie* (Trompetçi Cootie Williams için konçer to) [1940]; *Liberian Suite* (Liberya devletinin 100. kuruluş yıl dönümü dolayısiyle ısmarlanan altı bölümlü süvit) [1947]; *Black, brown and beige* (Amerikan zencisinin cilt ve ruh rengi olarak karadan kahve rengine ve beje dönmesi) [1958] sayılabilir. Resim için bk. CAZ.

ELLIOT [*eliït* veya *elyït*], **Charles Loring** (1812 - 1868), Amerikalı ressam. Auburn (New York) de doğmuş, Albany (New York) de ölmüştür. E., 1934 te New York'ta John Trombull'ın öğrencisi olmuş, fotoğrafçılık etkisinde kalan 500 den çok portre yapmıştır. Bunlar arasında Fenimore Cooper gibi tanınmış kişilerin portreleri bulunmakla birlikte, daha çok yeni burjuvazinin ünlü kişilerini konu olarak almıştır.

ELLIOT [*eliït* veya *elyït*], **Henry George** (1817 - 1887), İngiliz diplomatı. Minto (Kanada) da doğmuş, Wantage (İngiltere) de ölmüştür. İstanbul'daki büyük elçiliği sırasında Rus nüfuzuna karşı mücadele etmiş ve 1877 İstanbul konferansında İngiltere'yi temsil etmiştir. Meslekten ayrılmadan önce 1877 - 1884 yılları arasında Viyana'da elçilik yapmıştır.

ELLIOT [*eliït* veya *elyït*], **Sir George** (1784 - 1863), İngiliz denizcisi. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. On yaşında iken krallık donanmasına katılan E., amiral Nelson'ın en değerli subaylarındandı. 1837 de tuğamiralliğe yükselmiş, İngiltere'nin Çin'de açtığı afyon harbi sırasında Sarı Nehir'in girişini zorlayarak Pekin üzerine yürümek suretiyle büyük yararlık göstermişse de, Çinliler uzlaşma müzakereleri isteme bahanesiyle bu harekâtı durdurmuşlardı. Bunun üzerine E. geri çağrılmıştır.

ELLIOT [*eliït* veya *elyït*] **ADALARI**, kuzeydoğu Çin'de, Liatunğ yarımadasının güneydoğu kıyısında, Kore körfezinde takım adalar. Rus - Japon harbinde bu adalar Japonlarca üs olarak kullanılmıştır.

ELLIOT AİLESİ (İskoçya): bk. MINTO AİLESİ.

ELLIOTSON [*eliïtsïn* veya *elyïtsïn*], **John** (1791 - 1868), İngiliz hekimi ve fizyoloğu. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. 1849 da kurduğu bir hastahanede hipnotizma ile tedavi usullerini denemiştir. *Principles and Practice of Medicine* (Tıbbın esasları ve tatbikatı) [1839] ve *Human Physiology* (İnsan fizyolojisi) [1840] adlı eserleri anılabilir.

ELLIOTT [*eliït* veya *elyït*], **Ebenezer** (1781 - 1849), İngiliz şairi. Masborough (Yorkshire) da doğmuş, Great Haughton (Yorkshire) da ölmüştür. E., önce babası gibi demircilik yaparak geçimini sağlamış, kendi kendini yetiştirmiştir. İlk tanınmış şiiri olan *The Vernal Walk* (İlkbahar gezintisi) [1801] ta Thomson'ın etkisi görülür. Daha sonra işleri bozulan E., buna, hükümetin yaptığı 1830 reformu ve koyduğu tahıl vergisi (Corn Law) nin sebep olduğu inanciyle 1831 de *Corn Law Rhymes* (Tahıl vergisi manzumeleri) i yazmıştır. Sosyal eşitsizliği yeren ve fakir halkın durumunu canlı olarak tasvir eden bu şiir kitabı, yazarına büyük bir ün kazandırmıştır.

E. ELLIOTT

ELLIOTT [*eliït* veya *elyït*], **John** (1858 - 1925), Amerikalı duvar ve portre ressamı. Lincolnshire (İngiltere) da doğmuş, Charleston (South Carolina) da ölmüştür. Lafayette birliği askerleri ile I. Dünya Harbinde ölen öteki genç Amerikalıları tasvir eden kırmızı tebeşir bir portresi Washington'daki Millî Müzededir.

ELLIOTT [*eliït* veya *elyït*], **Maud** (kızlık adı: **Howe**; 1854 - 1948), Amerikalı kadın yazar. Boston'da doğmuş, Newport (Road Island) ta ölmüştür. 1887 de Amerikalı ressam John E. (b. bk.) ile evlenmiştir. Eserleri arasında *Mammon* (ad) [1888]; *Roma Beata* (Mutlu Roma) [1904]; *John Elliott; the Story of an Artist* (J. E., bir sanatçının hikâyesi) [1930] anılmağa değer. Kardeşi Laura E. Richards ile birlikte *The Life and Letters of Julia Ward Hove* (J. W. H. un hayatı ve mektupları) [1916] adlı eseri yazmıştır.

ELLIOTT [*eliït* veya *elyït*], **Maxine** (asıl adı: **Jessie Dermot**; 1871 - 1940), Amerikalı aktris. Rockland (Maine) de doğmuş, Juan - les - Pins (Fransa) de ölmüştür. 1896 da George A. McDermot'tan boşandıktan sonra 1898 de Nathaniel C. Goodwin ile evlenmiş ve on yıllık evlilikten sonra ondan da ayrılmıştır. İngiliz aktörü E. S. Willard ile ilk ününü sağlamış, Rose Coghlan ile birlikte baş kadın artisti olarak, 1895 - 1897 yılları arasında Augustin Daly topluluğunun Shakespeare temsillerinde Amerika ve İngiltere'de Nat Goodwin ile birlikte baş rolde (1898 - 1903) oynamıştır. 1908 de New York'taki Maxine Elliott tiyatrosunun sahibi ve müdürü olmuştur. *Her Own Way* (Kendi yolu) [1903 1905]; *Her Great Match* (Büyük savaşı) [1905 - 1907]; *Under Greenwood Tree* (Gençlik çağları) [1907] ve *Myself - Bettina* (Adım Bettina) [1908] adlı piyeslerde büyük başarı göstermiştir.

M. ELLIOTT

ELLIOTT [*el'it* veya *elyit*], **Sir Henry Miers** (1808 - 1853), İngiliz tarihçisi. Londra'da doğmuş, Simonstown (Ümit Burnu) da ölmüştür. Doğu Hindistan ortaklığının uzun yıllar hizmetinde bulunmuştur. Wilson'un *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India* (Müslüman Hint tarihçilerinin bibliyografik fihristi) adlı eserinin I. cildini meydana getiren *Glossary of Indian Terms* (Hintçe terimler sözlüğü) [1849] için bir ek yazı kaleme almış, ayrıca bir *History of India* (Hindistan tarihi) [8 cilt, 1867 - 1877] yazmıştır.

ELLIS [*elis*], **Alexander John** (1814 - 1890), İngiliz fonetikçisi ve matematikçisi. Hoxton (Londra) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. *Alphabet of Nature* (Tabiatın alfabesi) [1845]; *The Essentials of Phonetics* (Fonetiğin ana kuralları) [1848] ve özellikle Shakespeare ile Chaucer gibi yazarlara dayanarak hazırladığı *On Early English Pronunciation* (Eski İngiliz telâffuzu üzerine) [1869 - 1871] adlı eserleriyle tanınmıştır.

ELLIS [*elis*], **Henry** (1721 - 1806), İngiliz denizcisi ve gezgini. Napoli'de ölmüştür. 1746 - 1747 yıllarırda Hudson körfezinden yola çıkan E , Amerika kıtasının kuzeyinden bir deniz geçidi bulmak için başarısız bir teşebbüste bulunmuştur.

ELLIS [*elis*], **Henry Havelock** (1859 - 1939) İngiliz yazarı ve antropoloğu. Croydon (Surrey) da doğmuş, Hintlesham (İngiltere) da ölmüştür. Önce kısa bir süre İngiltere'de tıp okumuşsa da, öğrenimini bırakarak kendini yazarlığa vermiştir. Yazıları arasında *The New Spirit* (Yeni ruh) [1890]: *The Criminal* (Suçlu) [1890]; *Man and Woman* (Erkek ve kadın) [1894]; *Affirmations* (Doğrulamalar) [1897]; *The Evolution of Modesty* (Tevazuun evrimi) [1899]; *Analysis of Sexual Impulse* (Cinsî tepinin çözümü [1903]; *Sexual Selection in Man* (Erkekte cinsî seçim) [1905]; *The Soul of Spain* (İspanya ruhu) [1908]; *The Task of Social Hygiene* (Toplumsal sağlık biliminin ödevi) [1912] ve *The Dance of Life* (Hayat dansı) [1923] anılabilir. Ayrıca yedi ciltlik *Studies in the Psychology of Sex* (Cinsiyet psikolojisi araştırmaları) [1897 - 1928] eserinde, cinsiyetin çeşitli tezahürleri üzerinde durmuştur. Bu eser, cinsiyet ve onun ortaya çıkardığı sorunlar karşısındaki genel tutumun değişmesinde çok büyük rol oynamıştır. E. in cinsî anormalliklerin psikolojisini antropo - sosyolojik açıdan inceleme sistemi, daha sonra bu konuda eser veren hemen bütün yazarları etkilemiştir.

H. H. ELLIS

ELLIS [*elis*], **William** (1801 - 1881), İngiliz sosyal bilimler yazarı. Indemnity Marine Insurance Company deniz sigorta ortaklığının müdürlüğünü yapmıştır. 1848 - 1852 yıllar arasında *Birkbeck Schools* adiyle beş okul kurmuştur. Eserleri: *Outlines of Social Economy* (Sosyal ekonominin ana çizgileri) [1846]; *Education as a Means of Preventing Destitution* (Yoksulluğu önleme aracı olarak eğitim) [1851] ve *Philo - Socrates* (Sokrates'i sevenler) [1861].

ELLIS ISLAND [*elis aylînd*] (eski adları: **Bucking Island, Gibbet Island, Oyster Island**), New York körfezinde küçük bir ada. Battery Park'ın 1,6 km güneybatısındadır. 1808 de hükümet tarafından New York'tan satın alınan ada, 1891 den 1943 e kadar Amerika Birleşik Devletlerine göçenlerin ilk uğrağı olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerine göçün en yüksek seviyesine ulaştığı yıl burada bir milyondan fazla göçmenin işlemi yapılmıştır. Göçmen kabul merkezinin Manhattan'a alınması üzerine, E. A. taki binalar, alıkonulması veya Amerika Birleşik Devletleri dışına çıkarılması gereken göçmenleri barındırmak için kullanılmıştır.

ELLIS ISLAND

ELLMAUER [*elmauer*] **TEPESİ,** Kuzey Tirol kalker Alplerindeki Kaiser sıradağlarının en yüksek tepesi. Yüksekliği 2 344 m dir.

ELLORĀ, Hindistan'ın Bombay eyaletinde, Aurangabad'ın kuzeybatısında bir köy. Brahma, Jaina ve Buddha mezheplerine ait arkeolojik kalıntıları ile tanınmıştır. Bunlar arasında tapınak şeklinde oyulmuş 24 mağara (M. S. VI - VIII yüzyıl) ve taş ocakları içine oyulmuş iki tapınak (M S. VII - VIII. yüzyıl) anılmaya değer. Bu mağaralar ve Kailāsa üslûbundaki tapınaklar, Hint heykelciliğinin şaheserlerinden olan ve Śiva efsanesini canlandıran yüksek kabartmalarla bezenmiştir.

ELLORĀ: Kailāsa tapınağı

ELLORE [*elor*] **veya ELURU,** Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletinde, Godâvari ve Kistna sulama kanallarının kesişme noktasında bir şehir. Nüfusu 65 000 dir. Elektrik donatım malzemesi, pamuklu ve yünlü dokuma endüstrileriyle tanınmıştır.

ELLSBERG [*ẹlzbîrg*], **Edward** (doğ. 1891), Amerikalı deniz subayı, mühendis ve yazarı. New Haven (Connecticut) da doğmuştur. Batık denizaltıları kurtarma, sanayide kullanılan yağların evsafını iyileştirme, deniz altında çalışma konularında çeşitli buluşları vardır. Ayrıca denizin altındaki izlenimleri ile I ve II. Dünya Harbi hatıralarını kapsayan kitaplar yazmıştır.

ELLSWORTH [*ẹlzwîrth*], **Lincoln** (1880 - 1951), Amerikalı kâşif. Chicago'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. 1925 te Amundsen ile hava yoliyle kuzey kutbuna ulaşma teşebbüsüne girişmiştir. Svalbard'dan hareket eden E. ile Amundsen, amaçlarına erişmeye 250 km kalmışken yere inmeye mecbur olmuşlardır. Bununla birlikte E., 1926 da Amundsen ve Nobile ile birlikte Norge adındaki güdümlü balonla Svalbard'dan hareket ederek Kuzey Kutbu üzerinden geçmiş ve Alaska'ya ulaşmaya muvaffak olmuştur. 1924 te And Cordillera'larına, daha sonra Amazon ve Antarktika'ya yapılan seferleri yönetmiştir. 1935 te Palmer yarımadası üzerinden Küçük Amerika bölgesine kadar bir uçuş yapmış, böylece Antarktika'nın geniş bir bölgesi üzerinde Amerika Birleşik Devletlerinin hâkimiyetini kurarak, bu bölgeye babasının adını vermiştir. E., kutup gezileri konusunda eserler de yazmıştır.

L. ELLSWORTH

ELLSWORTH [*ẹlzwîrth*], **Oliver** (1745 - 1807), Amerikalı hukukçu ve devlet adamı. Windsor (Connecticut) da doğmuş, orada ölmüştür. Yale ve Princeton'da öğrenim gören E., 1778 - 1783 yılları arasında bağımsız Amerikan eyaletleri kongresi üyeliğinde bulunmuş, Connecticut yüksek mahkemesinde hakimlik yapmıştır. 1787 de Philadelphia'da toplanan kurucu mecliste arabulucu rolü oynamış, federalist partinin senato grupu başkanı olmuştur. 1796 dan 1800 e kadar yüksek mahkemenin başkanlığını yapmıştır.

ELLSWORTH [*ẹlzwîrth*] **PLATOSU,** Antarktika'da, Graham topraklarının güneybatısında bir bölge.

ELLSWORTHİT(Fr. Ellsworthite; Antarktika'da Ellsworth bölgesinin adından), niyobyum, uranyum ve kalsiyumun tabiî hidratlı oksidi olan bir mineral. Küp şeklinde billûrlaşır. Rengi kehlibar sarısından esmere kadar değişir.

ELLWANGEN [*ẹlvangİn*], Batı Almanya'nın Baden - Württemberg devletinde, Jagst suyu kıyısında bir şehir. Nüfusu 13 000 dir. Frankonya Jurasında kurulmuş olan E., 1812 de açılan ve 1817 de Tübingen Üniversitesi ile birleştirilen üniversitesi, XIV. yüzyıldan kalma ve bugün tarım okulu olarak kullanılan şatosu, mobilya ve dokuma sanayii ile tanınmıştır.

ELLWOOD [*ẹlwud*], **Charles Abram** (1873 - 1946), Amerikalı sosyolog. Ogdensburg (New York) yakınlarında doğmuş, Durham (North Carolina) de ölmüştür. E., Missouri (1900 - 1930) ve Duke (1930 - 1944) üniversitelerinde sosyoloji profesörlüğü yapmıştır. Eserleri arasında: *Sociology and Modern Problems* (Sosyoloji ve çağdaş sorular) [1910]; *The World's Need of Christ* (Dünyanın İsa'ya ihtiyacı) [1940] anılmaya değer.

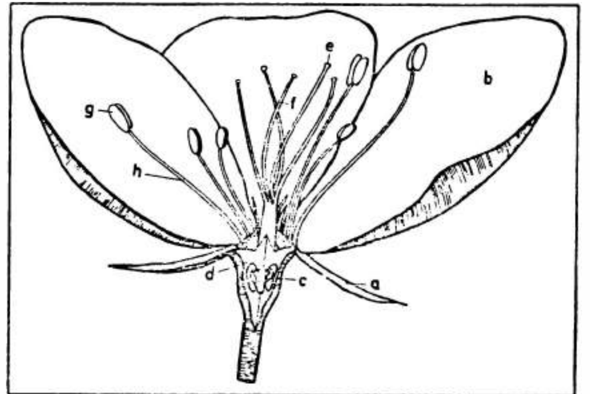
ELLWOOD [*ẹlwud*], **Thomas** (1639 - 1714), İngiliz Quaker rahibi. İngiltere'de Cromwell (Oxfordshire) da doğmuş, Amersham (Buckinghamshire) de ölmüştür. Milton'ın arkadaşıydı. Eserleri arasında *Sacred History of the Old Testament and New Testament* (Eski ve Yeni Ahit tarihi) [1705 - 1709] ile kendi hal tercümesi (1714) anılmaya değer.

ELMA (*Malus*), çok eskiden beri yetiştirilen meyva türlerinden biri.

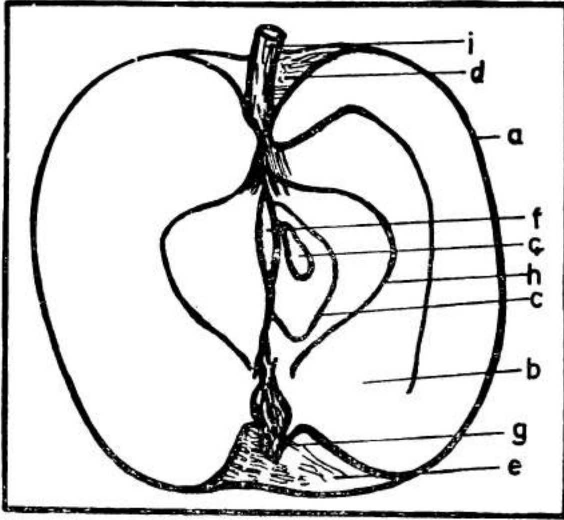
Sistematik ve çeşitler: E. Rosaceae familyasının Pomoidae alt familyasından Malus cinsine girer. Bu cins içinde otuz kadar tür varsa da, bunlardan kültür E. larının doğuşlarında en önemli olanlar Malus communis L., M. irensiz Britt ve M. coronaria Mill. dir. Bu türlerden ilk üçü Doğu Asya, Orta Asya ve Yakın Doğu, son ikisi ise kuzey Amerika gen merkezlerinde yaygındır.

Kültür E. çeşitlerimiz bu türlerden tabiî veya sunî melezlemeler, hibridasyonlar veya bir tür içinde yapılan seleksiyonlarla elde edilmiştir. Bu durum E. larda çeşit sayısının da çok fazla olmasına yol açmıştır. Dünya üzerinde yetiştirilen E. çeşitlerinin sayısı 6 500 den çoktur. Yurdumuzda şimdiye kadar tespit edilen E. çeşidi sayısı 460 tır. Yapılan çalışmalarla bu çeşit sayısı azaltılmış ve ticaret maksadiyle yetiştirilmesi tavsiye edilen standard E. çeşitleri olarak Amasya, Hüryemez, Ferik, Demir, kırmızı Delicious, Golden Delicious, Jonathan, Gravenstein ve kırmızı Astrachan tespit edilmiştir. Bu çeşitlerden adı yabancı olanlar, bugün Avrupa ve Amerika'da en fazla rağbet gören çeşitlerdir.

Çiçek ve meyvalar: Rosaceae familyasının diyagramına uygun olarak E. çiçeklerinde 5 çanak yaprağı, 5 taç yaprağı, 15 - 20 erkek organ ve 5 tane de stil bulunur. Taç yapraklar pembemsi veya pembe olur ve böylece düz beyaz veya yeşilimsi beyaz olan armut çiçeklerinden kolaylıkla ayrılır. 5 stil alt tarafta birbiriyle birleşir. Bu kısmın uzun-

Şekil: 1. Elma çiçeğinin kesiti: a. Çanak yaprak, b. Taç yaprak, c. Yumurta, d. Yumurtalık, e. Stigma (Tepecik), f. Stil, g. Anter (Başçık), h. Filament (İpçik)

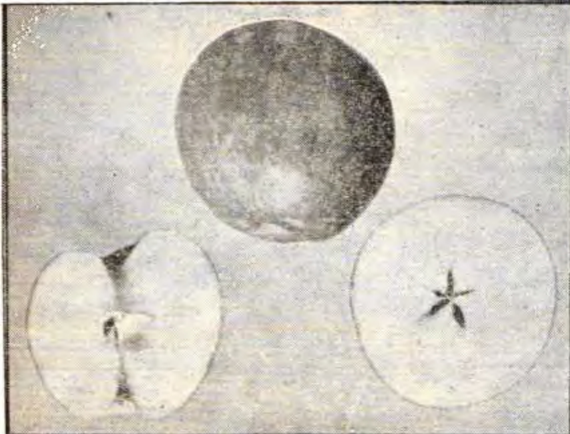
Şekil: 2. Bir elma meyvasının uzunlamasına kesiti: a. Meyva dış kabuğu, b. Meyva eti, c. Meyva içkabuğu (çekirdek evi), ç. Çekirdek, d Sap çukuru, e. Çiçek çukuru, f. Meyva ekseni (mihveri), g. Çanak yaprakları ve halkası, h. Meyva damarları (iletken dokular), i. Meyva sapı

luğu ve az veya çok tüylü oluşu çeşitler için karakteristiktir (Şekil: 1).

E. meyvası botanik bakımından yalancı bir meyvadır. Yani meyva dokusunun önemli bir kısmı yumurtalığın duvarlarından değil, hypanthium (petal + sepal + etamin) un veya çiçek tablasının etlenmesi suretiyle meydana gelir. Beş karpelden meydana gelen asıl meyva kıkırdağımsı bir endokarpla çevrilidir. Her bir karpel içinde, normal olarak iki ve bir E. meyvası içinde 10 çekirdek vardır (Şekil: 2).

E. çeşitleri genellikle kendi kendine kısırdır. Bu yüzden pratikte tek çeşitten E. bahçeleri kurulmaz. Döllenmenin sağlanması için çeşit karışımı yapılırken aynı zamanda çiçek açan, birbirini karşılıklı olarak iyi dölleyerek yüksek bir meyva tutumu sağlayan ve aralarında karşılıklı kısırlık bulunmayan çeşitlerin seçilmesi gerekir.

E. larda kromozom sayısı normal olarak 2 n + 34 tür. 51 kromozomu olan triploid çeşitler de vardır. Birbirini dölleyecek olan çeşitlerin ağaçları arasındaki uzaklık 75 m den daha fazla olmamalı ve çeşitler bahçede iyi karıştırılmalıdır.

AMASYA ELMASI: Boyuna ve enine kesitler

E. bahçelerinde tozlamayı böcekler ve büyük bir nispette de arılar yapar. Bu sebeple, genel olarak iyi bir meyva tutumu için yeteri kadar (hektara üç fennî kovan) arıya ihtiyaç vardır.

İklim: E. bir mutedil iklim ağacıdır. Kuzeyde yüksek enlem derecelerinde (Danimarka'da 58 ve İsveç'te 60) E. ağacı ekonomik olarak yetiştirilmektedir. Buna karşılık, kuzey yarımküresinde 35 enlem derecesinin altında alçak yerlerde yetişmeyip ancak yüksek yerlerde yaşamasına devam edebilmektedir. Ege, Akdeniz ve güneydoğu Anadolu'da yetiştirilmesi 500 m den yukarı olan yerlerde (1 500 m ye kadar) ve çoğunlukla kuzey yöneylerde başarılıdır. E. nın sıcak iklimli bölgelerde yetişmesini sınırlandıran faktör kış dinlenmesidir. E. ağacı normal sürgün ve meyva teşkil edebilmek için + 7 C° nin altında 1 800 - 3 400 saat (çeşidine göre) bir soğuklamaya ihtiyacı vardır.

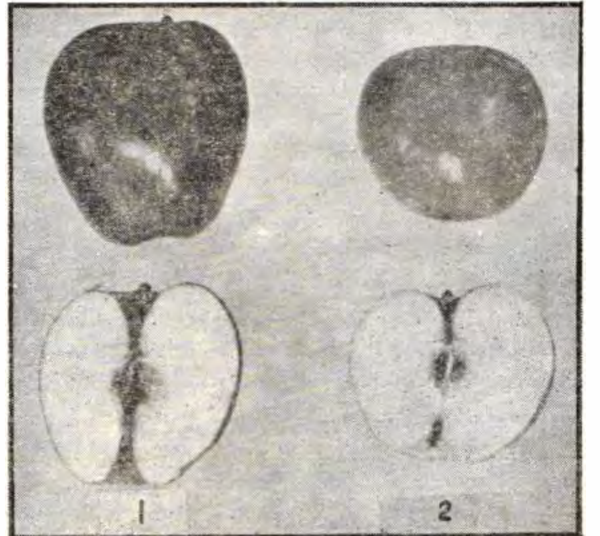
E. ağacı kış soğuklarına çok iyi dayanır (— 40° C ye kadar). Genç sürgünler de soğuklardan nispeten az zarar görür. Tomurcuklar dinlenme durumunda soğuklardan hiç korkmaz. İlkbaharda gelişmenin başlamasıyle dayanma gücü yavaş yavaş azalır. Çiçekler — 2 2, —3,3 C° de zarar görür. E. larda henüz meydana gelmiş ufak meyvalar, donlara karşı çiçeklerden de daha hassastır ve —1.1 ilâ —2.2 derecede zarar görürler. Olgun meyvalar — 2 ilâ — 3.5 derecede donarlar. Bu sebeple, soğukta muhafazada sıcaklığın sıfırın altında 1° den aşağıya düşmesi çok tehlikeli olabilir.

E. ağacı genel olarak yüksek yaz sıcaklarından hoşlanmaz. Yüksek yaz sıcaklığı meyvalarda kalitenin düşmesine ve yanıklığa sebep olur.

Olgunlaşma zamanında gece ve gündüz sıcaklıkları arasında fazla fark olan bölgelerde meyvalar, özellikle kırmızı renkte olanlar, daha iyi renk yapalar.

E. yetiştiriciliğinde hava nisbî nemi de önemlidir. Nisbî nemin yaz aylarında çok düştüğü yerlerde «haziran meyva dökümü» şiddetlendiği gibi, meyva kalitesi de düşer. Böyle yerlerde bahçede nisbî nemi artıracak çareler uygulanır.

Toprak: E. için en iyi topraklar yeteri kadar organik

1. STARKING ELMASI: Boyuna kesiti
2. DEMİR ELMASI: Boyuna kesiti

BİR ELMA BAHÇESİ

maddesi olan tınlı, tınlı kumlu ve kumlu tınlı topraklardır. Kurak bölgelerde kilce, nemli bölgelerde kumca zengin topraklarda da iyi işleme şartları altında yetiştirilebilir. Fazla su tutan ağır topraklarda sarılığa tutulur. Çok kireçli topraklarda da demir noksanlığından sarılık ortaya çıkabilir. Tuzluluğa karşı hassas meyva ağaçları sırasında yer alır.

Çoğalması: Kültür E. çeşitleri tohumla üretilmez, aşı ile çoğaltılır. Kültür çeşitleri tohumdan veya daldırma ile üretilen anaçlar üzerine aşılanır.

Üretmede en çok kullanılan aşı şekli göz aşılardır ve durgun göz aşısı tercih edilir.

Bahçe ve bakım: E. bahçesi kurarken nemli iklim bölgelerinde 3 - 4 yaşlı fidanlar, havası kurak olan yerlerde ise 1 - 2 yaşlı aşılı fidanlar kullanılmalıdır. Bahçede ağaçların arasında bırakılacak aralık ve uzaklıklar, kullanılan anacın kuvvetine ve ağaçların taçlarına verilecek şekle göre 3 - 4, 6, 8, 8 - 10, 10 - 12 m olur. Fidan dikimi tercihan güzün yapılmalıdır.

E. bahçesinde açık ve örtülü toprak işlemesi yapılabilir. Bu sistemlerden birinin seçiminde iklim şartları, rüzgâr ve yağmur erozyonları, arazi meyli, toprak yapısı, kullanılan aletler ve benzeri faktörler rol oynar.

Yurdumuzda E. bahçeleri, Karadeniz kıyılarının bir kısım yerleri dışında her yerde sulanır. Sulama aralığı yağışlara göre 30 günle 10 gün arasında değişebilir.

E. ağaçları, iklim şartlarına göre çanak, doruk dallı, değişik doruk dallı veya palmet şeklinde taçlandırılır. Budamada amaç, erken meyvaya yatma, bol meyva verme, teknik işlerin uygulanmasını kolaylaştırma, büyüme ile verim arasında sürekli bir dengenin sağlanmasıdır.

E. ağaçlarına ve meyvalarına birçok böcekler ve hastalıklar zarar verir. Böceklerden E. iç kurdu, E. ağ kurdu, pamuklu bitler, kırmızı örümcekler, hastalıklardan fusikladiyum ve monilya en zararlı olanlardır.

E. ağaçlarından benzer irilikte ve yüksek kaliteli meyva alabilmek için seyreltme yapılır.

Toplama için E. larda en iyi olgunluk zamanı seçilmelidir. Erken toplama az ve fena kaliteli, geç toplama ambarda az dayanan ve çabuk unlulaşan meyvaların toplanmasına sebep olur.

Toplanan meyvaların çürük, zedeli ve bozuk olanları seçilir, sağlamları bekletilmeden depolara konur. Soğuk hava depolarında meyvalar genellikle 0 ilâ + 1 derecede ve % 85 hava nisbî neminde tutulur. Değişik atmosferli soğuk hava depolarında saklama süresi bir yılı aşabilir.

Piyasaya arz edilen E. lar ekstra, I ve II. kalite olmak üzere kalite sınıflarına ve iriliklerine göre de aynı boydan olanlar bir ambalaja konulmak suretiyle standard olarak hazırlanır.

Ekonomi: E., mutedil iklim kuşağında yetişen meyvalar arasında dünyada en çok yetiştirilen bir meyvadır. Dünya üretimi 20 milyon tonun üzerindedir. En büyük üreticiler Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya ve Almanya'dır. Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya'da da üretim geniştir. Türkiye'nin 1965 yılı E. üretimi 362 000 tondur.

De Candolle E. yı 4 000 yıldan daha önce kültüre alınmış olan bitkiler arasına koymuştur. Böylece E., geçen bu uzun yıllar içinde, kuzey ve güney yarım küresinin iklimi mutedil olan bütün bölgelerine yayılmış bulunmaktadır. En eski kültür merkezleri Asya ve Avrupa'dır. Kuzey Amerika, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Avustralya kültür tarihi bakımından nispeten yeni olmakla beraber, bu yerler, bugün en ileri kültür merkezlerini teşkil etmektedirler. — S. Ö.

ELMA ASİDİ (Fr. Acide malique), malik asit adını da alan bu asit, birçok meyvalarda, özellikle ham elmada, ham üzüm (koruk) de, vişnede, tütün yapraklarında v. b. nde bulunur. Kimyaca bir organik mono - oksi - diasittir. For-

mülü: COOH. CH (OH) CH_2. COOH. Scheele tarafından ilk önce 1785 yılında ham elmadan çıkarıldığından E. A. adını almıştır. Arı E. A., iğneler şeklinde billûrlaşan, 100°de ergiyen, çabuk bozulan bir maddedir. Meyvalardan veya içinde çokça E. A. bulunan ham üvezlerden, sarıçalı (Berberis vulgaris) dan çıkarılır. Sentetik olarak malein asitten elde edilir. E. A. kutuplanmış ışını sola çevirir. E A. nin bir de optik etkisiz türü vardır ki, bu türü 130 - 131° de ergir, kolay bozulmaz, suda daha kolay erir. E A. kümarin gibi maddelerin elde edilmesinde, fakat daha çok, öncelikle Amerika'da, limonata, gazoz, alkolsüz içki yapılırken onlara ekşilik vermek için limon veya limon tozu yerine kullanılır. Birçok öksürük ilâçlarının, meyva şekerlerinin, iç sürdürücülerin karışımına girer. Et, balık v. b. yiyecek maddelerinin uzun süre bozulmadan saklanması için de kullanılır. Amerika'da E. A. eriyiğinin radyolarda doğrultmaç (redresör) larda da kullanıldığı olmuştur.

E. A. tuzlarına *malat* adı verilir. Meyvalarda E. A. en çok kalsiyum malat halinde bulunur.

ELMA GÖZ KURDU (Lat. Anthonomus pomorum), Eklembacaklıların Böcekler sınıfının Kınkanatlılar takımının Curculionidae (hortumlu böcekler) familyasından bir tür. Uzunluğu 4 - 5 mm dir. Ergin halde kışı geçirir. İlkbaharda elma ve armut tomurcuklarını sokar. Çiftleşmeden sonra dişi yumurtalarını çiçek tomurcuklarına yerleştirir. Yumurtadan çıkan kurtçuklar, çiçek ve yumurtalığı yerler. Kurtçuk 2 - 4 hafta içinde gelişerek aynı yerde krizalit olur. Ergin hale gelince tomurcuğu delip çıkar. Yaz boyunca çiçek ve yaprakları yiyerek gelişir.

ELMA İÇ KURDU (Lat. Carpocapsa pomonella), Eklembacaklıların Böcekler sınıfının Pulkanatlılar takımından Totricidae familyasına giren bir tür.

Elmalarda meyva teşekkül ederken ergin kelebek yumurtalarını birer birer yapraklara, genç meyvalara, bazan da sapa koyar. Yumurtalardan çıkan tırtıllar elmanın içine girer, sap kısmını yerlerse meyva düşer. Yılda 1 - 4 döl verebilir. Yurdumuzda iki döl verdiği yerler vardır. Bir döl verdiği yerlerde tırtılı kışı geçirir ve nisanda krizalit haline geçer. 3 - 4 hafta sonra kelebekler çıkar. 5 - 10 gün içinde yumurtadan çıkan tırtıl, birkaç gün yaprağın yumuşak yerlerini yer, sonra çanak içine geçer. Bir süre burada kaldıktan sonra genç meyvanın içine girer ve çekirdekleri yer. Meyva küçük olursa, birincinin çekirdeklerini yedikten sonra ikinci ve üçüncü meyvaya da geçerek büyük ölçüde zarar yapar. Tırtılın gelişmesi 25 - 40 gün sürer, sonra meyvayı terk eder, kışı elma ağacının kabuğu altında geçirir. İlkbaharda krizalit devresi geçirerek ergin kelebek olur.

ELMA ŞARABI (Fr. Cidre, İng. Cider, Alm. Apfelwein): Dar anlamda bir meyva şarabı olan E. Ş., bir alkollü içki olup, elma şırasının fermantasyonu ile elde edilir. E. Ş., bazı yazarlara göre, daha İbranîlerle eski Mısırlılar ve Yunanlılarca tanınmakta idi. Plinius (M. S. 23 - 79) un belirttiği gibi, eski Romalılarda armut şarabı ile birlikte E. Ş da yapılmakta idi.

Bugün E. Ş. yapan ülkelerin başında Fransa gelmekte olup, bu ülkeyi Almanya, Avusturya, İsviçre ve İngiltere izlemektedir. Öte yandan Skandinavya, Rusya ve eski Baltık ülkeleri gibi kuzey ve doğu Avrupa ülkelerinde de elma şarapçılığı küçümsenemeyecek bir önem taşımaktadır. Buna karşılık, Fransa dışındaki Akdeniz ülkelerinde - üzüm şarabının tersine - E. Ş., üzerinde durulacak bir durum göstermemektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde ise, hatırı sayılır ölçüde E. Ş. yapılmaktadır. Ancak Amerika'da fermantasyona uğramamış elma şırasına da yanlış olarak cider denilmektedir. E. Ş. nı elma şırasından ayırt etmek için E. Ş. na hard cider veya extra dry cider, elma şırasına ise sweet cider adları verilmektedir.

Üretime gelince: elma şarapçılığı endüstri halindeki büyük işletmelerden başka, çiftlik ve evlerde de yapıldığı için tam olarak miktarının verilmesi güç olmakla birlikte, Fransa'da (daha çok Normandiya ve Bretanya eyaletlerinde) yılda ortalama 1,5 milyar litre (15 milyon hektolitre) E. Ş. yapılmaktadır. Almanya'da üretim en çok batı kesimlerdeki Frankfurt, Baden ve Württenberg bölgelerinde olmak üzere 4,8 milyon hektolitredir. İngiltere'de 2 350 milyon hektolitre tutan meyva şaraplarının en büyük kısmı E. Ş. olup, daha çok batı ve güneybatı eyaletlerinde yapılmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerinde ise yıllık üretim, ortalama 1,5 milyon galon kadardır.

E. Ş. üretiminin önemli olduğu ülkelerde bu şaraplarda bazı normlar göz önünde tutulmuştur. Meselâ Fransa'da E. Ş. larında alkol miktarı en az % 3,5 (hacim), şekersiz kuru madde litrede en az 12 gr, kül litrede en az 1,2 gr; İsviçre'de alkol en az % 4, şekersiz kuru madde litrede en az 18 gr; Almanya'da alkol en az % 5, şekersiz kuru madde litrede en az 20 gr, uçar asit (asetik asit olarak) litrede en çok 1 gr olmalıdır. Araştırma merkezleri olarak Fransa'da Station pomologique, Almanya'da Geisenheim/Rh., İsviçre'de Wädenswill araştırma enstitüleri sayılabilir.

Yurdumuza gelince: şimdiki halde bizde E. Ş. yapılmamaktadır. Bunun sebebi, elmanın yurdumuzda pahalı olmasıdır. Oysa E. Ş. yapılan ülkelerde, bu şarap için kullanılan elmalar ucuz olduğu için, E. Ş. ları üzüm şaraplarına göre çok ucuzdur. Bundan dolayı E. Ş. ları, bu ülkelerde âdeta bir halk içkisidir. Bizde ise, elma yetiştirilen bölgelerde dahi elma fiatları, üzüm fiatlariyle rekabet etmekten çok uzaktır. Meselâ son yıllarda, pahalılaşmış sayılan şaraplık üzümlerin kg ı en çok 60 kuruş iken, bu fiata elma bulmak mümkün değildir. İkinci olarak, elmanın şıra randımanı da üzüme göre daha az olduğu gibi, alkolce yüksek E. Ş. yapılmak istendiği hallerde, E. Ş. na şeker katmak gerekir ki, bu da E. Ş. nı büsbütün pahalılaştırır. Kaldı ki E. Ş., kalite bakımından üzüm şarabı ile rekabet edemez. Bu bakımdan şimdiki halde yurdumuzda E. Ş. yapmak ekonomik olamaz.

E. Ş. nın saklanması (alkol derecelerinin düşüklüğü dolayısiyle) üzüm şaraplarına göre çok güçtür. Çünkü bu gibi alkolü düşük E. Ş. ları çabuk hastalanıp bozulur.

Elverişli çeşitler ve bileşim: Her ne kadar her çeşit elmadan E. Ş. yapılabilirse de, en çok kışlık çeşitler elverişlidir. Çünkü kışlık elmalarda şeker daha yüksek olduğu gibi, aroma maddeleri de daha iyi gelişmiştir.

Bileşime gelince: elmalarda iç kısım meyva ağırlığının % 92 - 97, kabuk kısmı % 3 - 7, çekirdek ise % 0,06 - 1 ini tutar. Elma şırasında su % 81 - 86; şeker % 8 - 15; asit litrede 1,5 - 10 gr (malik asit olarak), tanen litrede 0,2 - 2 gr, kül ise litrede 2,2 - 5,0 gr arasında oynar. Elmadaki şekerin en büyük kısmı invert (glikoz ve früktoz) şekeri olup % 0,5 - 1,5 kadar da sakaroz bulunur. Elmalarda asidin en büyük kısmı malik asitten ibaret olup sitrik ve oksalit asitler (öteki meyvaların tersine olarak) çok azdır.

Asit miktarı bakımından elmalar 3 grupa ayrılır: 1. litrede 5 gr dan çok asit (malik asit halinde) bulunanlar;

2. litrede 5 gr dan az asitli olanlar (tatlı elmalar, ki bunlarda tanen litrede 2 gr kadardır); 3. asit litrede 5 gramdan az olmakla birlikte tanen miktarı litrede 2 - 10 gr olanlardır.

Elmalarda tiamin (B_1) ve riboflavin (B_2) vitaminleri bulunmakta olup bunların miktarı oldukça zengin sayılır. A ve C vitaminleri de aynı miktarlarda bulunur. Ayrıca, aroma maddelerine de işaret etmek yerinde olur. Elma şırasındaki şeker, fermantasyon sonunda alkole döndüğü gibi, asit de E. Ş. ndaki ferahlatıcı tadı sağlaması ve aynı zamanda şarabın dayanıklılığında rol oynaması, tanen de yine şarabın dayanıklılığını ve ayrıca kendiliğinden durulmasını sağlaması bakımından önemlidir.

Yurdumuzda özellikle şaraba elverişli çeşitler üzerinde bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, bazı kışlık elmalarımızda asit miktarı çok düşük (Amasya ve misket elmaları) olduğu için, E. Ş. yapılması halinde asidi düşük elmaları ekşi çeşitlerle (ekşi elmalar) harman yaparak işlemek ve böylece şarapta uygun bir asit sağlamak yoluna gitmek tavsiye olunur. Olgunlaşma sırasında E. Ş. ndaki malik asit, bazı özel bakteriler tarafından laktik aside çevrilir ve bunun sonucu olarak da asit miktarı çok düşer.

Yurdumuz kışlık elma çeşitlerinde şeker miktarı, Amasya elmalarında % 10 - 14; misket elmalarında % 8, 5 - 14; Sinop elmalarında % 9 - 13; ekşi elmalarda % 10 - 16; asit miktarları ise yukarıdaki sıraya göre litrede 0,8 - 2,7, 0,9 - 2,1 ve 4,5 - 7,9 gr dır. Malik asit olarak tanen miktarları da çeşitlerde ortalama litrede 0,1 ile 1,8 gr (en çok misket elmalarında) arasındadır.

Elma şarabının yapılması: Şarabın yapılma işi üç evreye ayrılır: 1. Elmaların ezilerek sıkılıp şırasının çıkarılması; 2. Şıranın fermantasyonu; 3. Şarabın olgunlaştırılması. Toplanan elmaların, işlenmeden önce bir süre bekletilmesi iyi olur. Bu sayede hem olgunlaşma ilerleyerek kalmış olan nişasta şekere dönmüş olur hem de aroma daha çok gelişir.

Şaraba işlenecek elmalar, ilk önce çürük ve küflü olanlar ayıklandıktan ve yıkandıktan sonra, parçalanıp ezilir. Elmaların parçalanıp ezilmeleri ezme makinaları (meyva değirmenleri) nda yapılır. Böylece hazırlanan elmalar bekletilmeksizin sıkılıp şıra elde edilir (bk. ŞARAP ve MEYVA ŞARAPLARI). Sıkma işi preslerde yapılır. Şıra randımanı % 60 - 70 kadardır. Batı ülkelerinde birinci sıkıştan sonra cibreye, alınan şıranın % 10 kadarı su katılıp bir süre bekletildikten sonra tekrar sıkılır. Tanen, şarabın dayanıklığını ve aynı zamanda iyi durulmasını sağladığı için, çok az buruk olan elmalara, bunları işlerken 100 kg a 5 kg kadar üvez veya muşmula katmak tavsiye edilir.

Elmaların işleme işini mümkün olduğu kadar çabuk yapmalıdır. Aksi halde şıra, esmer bir renk alır ve şarabının rengi de koyu olur. Aynı zamanda ezme makinalarından ve preslerden şıranın demir ve başka madenleri almamasına dikkat edilir. Bunun için de bu araçların cibre ve şıra ile temasa gelecek yerlerinin iyi cins yağlı boya ile boyanmış olmaları sağlanır.

Elde edilen şıraya hemen litresine 75 - 100 mgr düşecek kadar kükürt dioksit (SO_2) verilir (bk. ŞARAP). Bundan sonra fermantasyona bırakılır. Fermantasyon saf şarap mayası ile, hattâ daha iyisi şarap sülfit mayası (SO_2 e alıştırılmış saf şarap mayası) ile yaptırılmalıdır. Çünkü elmaların yüzündeki tabiî mayalar, daha çok yabani mayalar olup, bunlar iyi bir fermantasyon yapmazlar. Öte yandan elmalar üzerinde iyi özellikte mayalar bulunsa dahi, işlenmeden önce yıkanacakları için pek az maya hücresi kalmış olur. Bu bakımdan fermantasyonun saf şarap mayası ile yapılması mutlaka tavsiye olunur. Bu maya Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi İhtimar Sanatları kürsüsünden alınabilir. Ancak gelen saf mayayı önce çoğaltmak gerekir (bk. ŞARAP). Kullanılacak maya miktarı % 1 - 2 kadar olmalıdır. Öte yandan fermantasyon kabında % 10 kadar kabarma payı bırakmalıdır.

Tabiî E Ş. yapılacak ise, şıraya kükürt dioksit verdikten ve maya da kattıktan sonra uygun kaplarda fermantasyona bırakılır. Kap olarak büyük isletmelerde beton kaplar, madenî kaplar ve fıçılar; evlerde ise en elverişli olarak damacanalar kullanılır. Tabiî E. Ş. nda % 5 - 7 kadar alkol bulunacağı için alkolü yüksek ve hattâ bununla birlikte tatlı E. Ş. yapılmak isteniyorsa, elma şırasına fermantasyon sırasında şeker (sakaroz = çay şekeri) katmak gerekir. Şeker katmada 1,9 gr şekerin % 1 alkol vereceği göz önünde tutularak katılacak şeker buna göre ayarlanır.

En kuvvetli şarap mayalarının % 16 - 17 kadar alkol yaptıklarını göz önünde tutmalıdır. Yalnız yüksek alkollü değil, aynı zamanda tatlı E. Ş. yapılmak isteniyorsa, katılacak şeker ona göre ayarlanır.

Fermantasyon bitince maya çöküp kabın dibine oturur ve şarap, yavaş durulmaya başlar. Bu sırada, kapta önce kabarma payı olarak bırakılmış olan boşluğu doldurmalı ve bunu, üzellikle tabiî E. Ş. nda hiç ihmal etmemelidir. Tortu büyük ölçüde oturup da şarap durulunca aktarma yapılıp tortusundan ayrılır. Tabiî E. Ş. çabuk olgunlaştığından fazla bekletilmeyip harcanır veya şişelere alınır. Büyük işletmelerde olgunlaşmış şarap, en elverişli olarak jelatinle durultulup filtrelerden süzülür, berraklaştırılır ve şişelere alınarak 70° de pastörize edilir. Dinlendirme sırasında dikkat edilmezse tabiî E. Ş. çabuk hastalanıp bozulur. Bu gibi şaraplar çok serin dinlendirilmeli ve kaplar tam dolu bulundurulup hava ile temasına meydan verilmemelidir.

Elma şaraplarında başlıca hastalık ve aksaklıklar sirkeleşme ile çiçek hastalığı, aynı zamanda kırılmalar görülür ki, bu sonuncular kimyasal değişmeler olup, herhangi bir yoldan şaraba demirin geçmesinden ileri gelir. Bu sebeple temizliğe, kapların dolu bulundurulmasına ve demirin şaraba geçmesine, aynı zamanda şarapta gereği kadar SO_2 in bulunmasına önem vermelidir (bk. ŞARAP). Öte yandan asit de şarabın dayanıklı olmasında rol oynadığından, asit miktarının litrede 5 - 6 gr dan aşağı olmamasına önem vermeli ve elmaları işlerken ekşi çeşitler de kullanarak bunu sağlamalıdır. Batı ülkelerinde asidin düşük olduğu hallerde elma şırası veya şarabına saf laktik asit katılır (litreye 2 - 3 gr). — A. Akman.

ELMABAŞ (Zoo.): bk. DALGIÇ.

ELMACIK KEMİĞİ veya ZİGOMA KEMİĞİ (Fr., Lat. *zygoma* = boyunduruk) [Anat.]: insanlarda ve genellikle memelilerde göz çukurunun alt yanında bulunup zigoma kemeri (memelilerde elmacık kemiği ile üst çene kemiğinden ve şakak kemiğinin arka ucundaki zigoma çıkıntısından meydana gelen kemer) ile göz çukurunun birer bölümünü meydana getiren ve şakak (temporalis), temel (sphenoid), alın (frontalis) ve üst çene (maxilla) kemikleriyle eklemlenen kemik.

ELMADAĞ (eski adı: Küçük Yozgat), Ankara iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 20 596 (1965), yüzölçümü 573 km² dir. E. kasabasının nüfusu 8 795 (1965), ilçeye bağlı köy

sayısı 19 dur. Bu köyler arasında 3 000 kadar nüfuslu ve öğretmen okulu ile bunun içinde orta okulun bulunduğu, birçok modern yapılariyle yeni bir kasaba görünüşünde olan Hasanoğlan köyü ve demiryolu istasyonu, 1 200 nüfuslu Irmak köyü, 1 000 den çok nüfuslu Kılıçlar, 1 400 nüfuslu Yenişeyh, 1 200 nüfuslu Yeşildere, demiryolu istasyonlarına bağlı olarak gelişmişlerdir. Bunlar dışında 7 den çok köy 500 - 800 nüfusludur.

E., Ankara ile Kırıkkale arasında küçük bir ilçedir Halkın çoğu barut fabrikalarında çalışır, tarım, bağcılık, bahçecilik yapar. Köylerinde hayvan da beslenir. Ankara Kayseri demiryolu ve asfalt yolu üzerinde bulunuşu, bu çevrede köy ve kentlerin gelişmesini kolaylaştırmıştır. E., 6 yıl öncesine kadar Ankara'nın Çankaya ilçesine bağlı bir bucak iken, 1960 yılında ilçe durumuna gelmiştir. İlçe sınırları içine Elmadağı (1 855 m) nın kuzeydoğu yamaçları ile demiryolunun kuzeyindeki topraklar girer. Burada 1 000 1400 m yükseklikteki alanlar çok yer tutar. Hemen bütün topraklar bozkır görünüşündedir. Ancak dere boylarında bağlık - bahçelik, ağaçlık yerler uzanır. Bu yörede iklim serttir. Kışları soğuk, yazları sıcak geçer. Yağışı azdır.

İlçe merkezi olan E., aynı addaki dağın kuzeydoğu eteğindeki yeşil bir çukur yörede kurulmuştur. Ankara'nın 40 km doğusundadır. Denizden yüksekliği 1 108 m (aşağı bölümü 1 093 m) dir. Ankara - Kayseri demiryolu, Ankara-Yozgat, Ankara - Çankırı karayolları da buradan geçer. E., son 30 - 40 yıl içinde birçok yerleri yeniden kurulmuş ve gelişmiş, 4 mahallesi bulunan bir kasabadır. Kızılırmak'ın kollarından E. suyu bu kasaba yakınından geçer. Tarım ürünlerinden yerinde yararlanılır. Haftada bir pazar kurulur. Belediyesi 1944 te kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu, kaynaklarla kuyulardan elde edilir (su getirme yolunun uzunluğu 3 000 m). Kasabada bir orta okul, üç ilk okul, sinema, han ve fırınlar vardır. — R. İ.

ELMALI, Antalya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 31 875 (1965), yüzölçümü 1 594 km² dir. Merkez bucağından başka, ilçeye bağlı iki bucak (Akçay, Gölova) ve 50 köy vardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. İlçe merkezi olan E. 7 636 (1965) nüfuslu bir kasabadır.

E., Antalya körfezinin batısındaki Teke yarımadasının orta bölümünde bir ilçedir. İçine Avlan gölü (b. bk.) bataklığı ve E. Ovası (b. bk.) nı alır. Yüksek dağlarla çevrili olan bu düzlüklerin denizden yüksekliği 1 100 - 1 200 m dir. İlçe içinde 1 700 - 2 500 m yüksekliğinde birçok dağlar vardır (Karakaya, Balıkçı, Salır, Elmalı, Gökkaya, Sarıyer, Nohutlu, Dibek). Bu dağların kıvrımlı ve yer yer kırılmalara uğramış bulunan yapısında kalker (kireç taşı) önemli yer tutar. Bu yüzden de buralarda karstik yeryüzü şekilleri görülür. İlçe topraklarında yazlar kurak ve sıcak geçer, yağışlar ise serin ve ılımlı olan kış mevsiminde olur. Arazinin çok yerde suyu geçiren kalkerlerden oluşmuş bulunması, bitki örtüsünün yarı kurakçıl olması sonucunu vermiştir. Bu bölgede seyrek maki toplulukları, fundalıklar, küme küme ağaçlıklar yer tutmuştur.

E. ilçesi topraklarında en çok tahıl ekilir. Ova bölümlerinde buğday, arpa, yulaf, nohut yetiştirilir. Badem, ceviz, erik, elma, şeftali gibi meyvalar başka yerlere de gönderilir. İyi üzümleri, şeftalileri, çeşitli elmaları vardır. İlçenin başlıca iskelesi Finike'dir; bundan sonra da Antalya gelir. Ham derilerin pazar yeri Isparta'dır.

İlçede bulunan göl, sazlık ve bataklıklar sıtmaya yol

ELMALI: Hükümet caddesi

açmışsa da, sıtma savaşı çalışmalariyle bu tehlike azaltılmıştır.

İlçedeki dağlarda orman (palamut meşesi, dişbudak, sedir) ve fundalıklar vardır.

İlçe merkezi olan E., aynı addaki ovanın bir kenarında, E. dağı (2 505 m) nın güney eteğinde, 1 100 - 1 150 m yükseklikte, ovaya doğru hafif eğimli bir yerde kurulmuş güzel bir kasabadır. İki yanı kavak ağaçlariyle süslü giriş yolu ve çevredeki bahçeler E. ya güzel bir görünüş vermiştir. Burdur'a 200, Finike'ye 70, Antalya'ya 120 km uzaklıktadır. Kasabanın sokakları inişli yokuşlu ve çoğu taş kaldırımlıdır. Evlerin çoğu bahçeli, iki katlı, damları kiremitle örtülü, temiz yapılardır. Arasıra çıkmış olan yangınlar kasabaya zarar vermiş, 1940 taki yangından sonra kasaba imar edilmiştir.

E., tarihî eserler bakımından oldukça zengindir. Güzel bir sanat eseri olan ve XVI. yüzyıl sonunda yapılmış bulunan Ömer Paşa camii, içi çok süslü olan Ümmî Sinan camii başta gelir. İlçede daha eski çağlardan kalma hüyükler de vardır. Kasabanın çarşısı, dokuma tezgâhları, araba yapımevleri, tabakhaneleri vardır. Sarı pirinçten yapılma kahve değirmenleri, çok yerde aranan güzel el işlerinden biridir. Kereste, tarım ürünleri, helva ve leblebi ticareti yapanlar çoktur. Kasabanın otel, han ve hamamları vardır. Orta okulu, ilk okulları, 7 - 8 bin ciltlik kütüphanesi bulunmaktadır. Belediyesi 1904 te kurulmuştur. Haftada bir çevre kent ve köylerinin katıldığı pazar kurulur.

Kasabada iki içme suyu bulunmaktadır. Bunlardan biri, E. dağının eteklerindeki büyük kaynaktan alınmış, demir borularla kasabaya getirilmiştir. Daima akan ve he-

ELMALI: Selçuklu eserlerinden Kesik Minare ve Ömer Paşa camii

men her eve verilmiş bulunan su budur. Ötekisi, Hanönü denilen yerden çıkan ve birkaç mahallenin ihtiyacını karşılayan Kırkpınar suyudur. E., içi ve çevresiyle birlikte yeşillikler arasında güzel bir kasaba olduğu gibi, turistik değer taşıyan ve dinlenmeye yarayan türlü yerleri de vardır. Pınarbaşı, Topdağı tepesi, Uçarsu çağlayanları bunlardandır. Hanönü suyundan elektrik elde etme işinde yararlanıldığı gibi, değirmenlerin döndürülmesinde, bağ ve bahçelerin sulanmasında da faydalanılmıştır. — R. İ.

Tarih: Teke yarımadasındaki arkeolojik yerleşme alanlarının dışında kalan ve hattâ Bizans devrine ait duvar kalıntılarına dahi rastlanmayan E. nın Grek veya Bizans tarihi ile bir ilişkisi olmamak lâzım gelir. Şehrin Türkçe adının, gerek Rumeli, gerek Anadolu'da çeşitli yerlerde görülen Elmalı yer adından başka bir şey olmadığı göz önüne alınırsa (Armutlu, Ayvalı, Narlı, Kozlu, Cevizli v. b), kasabanın Türkler tarafından kurulmuş olduğu kabul olunabilir.

E. nın tarihi Teke oğulları (b. bk.) tarihi ile başlar. Tekeli Türk boyları Anadolu Selçukluları tarafından eski Lysia topraklarına yerleştirilmişler ve bölgeye kendi adlarını veren bu Türkler E. yı kurmuşlardır. Öte yandan gerek Teke beylerinin, gerek ilk Osmanlı devrindeki Teke sancak beylerinin bu bölgeyi yaylak olarak kullanmaları ve hattâ bazı tarih kitaplarında Teke sancağının merkezi olarak Antalya yerine E. nın gösterilmesi, bu kasabanın kuruluşu ile ilgili bulunmaktadır. Tahminlere göre, E. XVI. yüzyıl sonlarına doğru kurulmuştur.

E., askerî yollardan uzak kalmış olmakla fazla gelişmemişse de, kendine göre mahallî bir ekonomik faaliyetin merkezi olmuştur. Osmanlı devrinde Anadolu beylerbeyliğine bağlı Teke sancağının kadılıklarından biri olarak yönetilmiş, daha sonra da ilçe haline getirilmiştir. İlçe merkezinde Öküz Ömer Paşa (Eski cami), Manavgatlı Ömer Paşa (Ulu cami veya Çarşı camii), Murat Paşa (Tahtalı) camileri sanat bakımından değer taşımaktadır. Medreseleri harap olmuş, tasavvuf tarihinde derin izler bırakan Ümmî Sinan ve Ümmî Vahab'ın türbeleri de yıkılmıştır. Hatipzade, Haydar Baba ve Ümmî Sinan kütüphanelerinin toplandığı oldukça zengin bir halk kütüphanesi vardır. E. Türk kültür hayatına büyük hizmetlerde bulunan pek çok bilim adamı yetiştirmiştir. *Uyûnü'l - hakayık* yazarı Bâlî Fakih en eskileri olup, *Muzhirü'l - meâlim*, *Meşremetü'l - uyûb* ve *Namûs - i Azâm* gibi eserlerin yazarı Sarılarlı Mehmet Efendi, *Hak dini Kur'an dili* adlı son devreye ait en değerli tefsiri meydana getiren Hamdi Efendi gibi bilginlerden başka, Eroğlu Nuri, Ümmî Vahap, Ümmî Sinan, Haydar Baba, Abdal Musa, Debbağ Baba gibi mutasavvıflar ve Amâ Cafer Çelebi, Nüzûlî, Hakikî, Askerî, Suphî gibi şairler bunlar arasında anılabilir. — İ. P.

ELMALI DERE, Doğu Anadoluda, Bingöl Dağları (3 250 m) nın batı ve kuzeybatı yamaçlariyle Şakşak Dağları (3 000 m) nın güney yamaçlarından çıkan ve batıya doğru akarak Murat ırmağının kollarından Büyüksu'ya dökülen bir çay. Uzunluğu 115 km dir. Kaynak yerlerinden Bingöl Dağlarının 25 km batısındaki Çiftlik Ovasına kadar Şoşar (veya Şuşar) adını alan dere, bundan sonra E. D. adiyle batıya doğru uzanır, burada güneye dönerken Kelhaç deresi adiyle anılır, daha güneyde birçok derelerle büyüyerek Büyüksu adını alır, bunun da ilerisinde çok büyümüş olarak Peri Suyu adını alıp Monzur çayı ile birleşir. Bu büyük akarsuyun yukarı bölümü olarak görülen E. D. karlı dağlardan inen dere ve kaynak sulariyle beslendiğin den yazın da akar.

ELMALI DERE, Erzurum ilinin doğu bölümünden çıkan ve Murat ırmağına sağdan karışan bir çay. Uzunluğu 125 km dir. E. D., 2 250 - 2 400 m yüksekliğindeki Karayazı düzünün doğu yamaçlarından kaynaklarını alır, doğuya doğru birçok küçük dereler ve kaynaklarla beslenir, Elmalıdere bucağının merkezi olan Mollaosman köyünün yanında oldukça büyüdükten sonra, dar, uzun bir boğaza girer, bunun güneyinde kendisi kadar güçlü bir başka dereyi alır, buradan çıktıktan sonra kuzeyden gelen bir başka dereyi daha alarak Tutak'ın 30 km güneybatısında Murat ırmağına karışır. Bu alandaki dağlar, karla örtülü bulunduğundan, yaz mevsimine doğru erimelerle dereler bol su taşır. Yazın da bu çayda su boldur.

ELMALI OVASI, Akdeniz bölgesinde, Teke yarımadasının ortasında, deniz yüzünden 1 100 - 1 200 m yükseklikte bir ova. Çok girintili çıkıntılı olan bu ovanın her bir girintisi ayrı düzlükler bölmesi gösterecek özellıktedir. Yüksek dağlar arasında uzanan bu parçalı ovanın, kuzeydoğu - güneybatı doğrultusundaki uzunluğu 60 km dir. Avlan gölü (b. bk.) ile Eski Hisar köyü arasındaki kuzeybatı - güneydoğu genişliği ise 30 km ye yaklaşır. Ancak, uçtan uca olan bu değerler yanında, ova bölümlerinin genişliği çok yerde sadece 5 - 10 km dir, hattâ türlü yerlerinde birkaç km ye bile iner. Elmalı kasabasının önünde ova 1 - 2 km ye inecek kadar daralmıştır.

Ovanın parçalı görünüşüne etki yapmış bulunan dağ burunları, düzlüklere doğru yer yer sokulmuş bulunduğu gibi (Elmalı kasabası yakınında Elmalı dağının ve Nohutlu dağının birbirlerine çok yaklaşmış durumu), ovada yer yer büyük küçük tepeler de yer tutmuştur: Balıkçı dağı (ovadan yüksekliği 519 m), Çataltepe (ovadan yüksekliği 173 m) gibi. Bu uzantılarla ova türlü bölümlere ayrılmıştır: Üzerinde Gölova (eski: Müğren) bucağının bulunduğu ve Elmalı kasabasının kuzeydoğusuna doğru dik yamaçlı dağlar arasında ince uzun bir düzlük halinde uzanan ova, bir bölümünde Karagöl ve Elmalı bataklığının yerleşmiş bulunduğu asıl E. O. ve Akçay bucağının bulunduğu yerdeki ova. E. O. nın güneydoğu ucunda ise Avlan gölü oluşmuştur.

E. O., çevresinde kıvrımlı Mezozoik arazi ile Eosen flişi ve Eosen - Oligosen oluşuklarının yer tuttuğu bir çukur arazidir. Kuzeydoğu ucu çevresinde Miosen tabakaları bulunmaktadır. Bunlar arasında ova bölümleri yeni aluviyonlarla örtülüdür. Tektonik çöküntülerin oluşturduğu ve karstik olayların işlediği bu ovanın türlü yerlerinde yıl içinde veya yıllar arasında geniş ölçüde daralıp genişleyen göllerin (Avlan gölü bir yana bırakılırsa, gerçekte az derin sazlık ve bataklıkların) bulunuşu, buraya inen suların türlü yerlerdeki suyutan (düden) deliklerinden dibe inişi veya yer yer sızmaların çok oluşu, çoğu kalkerlerden yapısı bulunan bu bölgede bir gölova (polje) olduğunu göstermiştir. Burada yerüstü akışlariyle yeraltı karst hidrografyası (b. bk.) önemli yer tutmuştur. Ova ortasındaki tepecikler ve tepeler, poljenin oluşmasını gösteren kalıntı tepeleridir.

Bu ovaya çevredeki dağlardan gelen ve yer yer büyük kaynaklarla da beslenen akarsular iner. Asıl E. O. na kuzeyden inen Dereköy çayı ve batıdaki yamaçlardan çıkarak ovaya dökülen kaynak suları, Karagöl sazlığı adiyle yayvan çukurluğu doldurmuştur. Bu sazlık, Elmalı kasabasının bir-

kaç km güneybatısındadır. Haritalarımızda bu sazlığın doğu bölümü bazan Elmalı bataklığı adiyle geçer. Bu sazlık gölün yıl içinde seviyesi çok değişir. Karagöl'ün suları, Elmalı düdeni adı verilen yerde dibe dalar. Bu dalış yerinin zaman zaman tıkanması veya suların fazla gelmesi halinde bu düdenden geriye doğru taşmalar belirir. E. O. nın çok yerinin, hattâ bütününün sular altında kaldığı olur (1935 te olduğu gibi). Bu sular, bir süre sonra delıklerden boşal maya başlar, ovadan çekilir. Kimi yıllarda bu göl (sazlık) ler iyice kurumuştur (1950 de olduğu gibi). Böyle yıllarda su dibinden çıkan topraklar, bu çevrenin köylüleri arasında bölünmüş, sazları yakılmış, ardından yine sazlık yerler olağan durumuna dönmüştür. İçinde saz ve kamıştan adaların bulunduğu (bu adaların eni boyu birkaç km yi bulur) bu düzlüklerde böyle yerler hayvanların otlatıldığı verimli alanlardır. Göl ve bataklık yerlerde yaban domuzu da çoktur. Sazlığın kenarlarında, suyu çekilen yerlere köylülerce mısır, karpuz, nohut, arpa ekilir. Karagöl'ün sularının kolaylıkla ve daha çok akabilmesi için kanallar ve akış yolları yapılmış, böylece sazlığın yarıdan çoğu kurutulmuş, toprak kazanılmıştır.

Ovanın güney bölümünden Akdağ'dan inen ve Gömbe köyünden geçen, daha sonra Akçay adını alan gür bir akarsu geçer. Bu su Avlan gölüne dökülür. Gölün suları, güney kıyısındaki düdenlerden döne döne süzülür ve dibe dalarlar. Ovanın kuzey bölümünde (Gölova bucağı çevresindeki ova) de çevredeki dağlardan gelen sular, sızarak belirli yerlerde dibe inerler. E. O. nın sazlıklara yer vermeyen bölümlerinde ve ova kenarlarında büyük köyler vardır. — R. İ.

ELMALIDERE, Erzurum ilinin Karayazı ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Mollaosman 256 (1960) nüfuslu küçük bir köydür. E. bucağı, ilin doğu ucundadır. Doğusunda Ağrı ilinin Tutak ilçesi vardır. Bucağa bağlı 23 köyde 4 198 nüfus bulunmaktadır. Köylerin çoğu 200 - 300, kimisi de sadece 50 - 100 nüfusludur. E. volkanik arazinin çok yer tuttuğu dağlık bir yerdedir. Bucak merkezinin denizden yüksekliği 1 850 m dir. Çevresinde ise 2 500 m yüksekliğinde, üstleri dalgalı düzlükler gösteren dağlar uzanır. Güneye doğru arazi, daha az dağlık bir durum gösterirse de, burası da derelerle derince kazılmıştır. Buralarda toprak örtüsü kalın ve verimlidir. Elmalı deresinin kolları olarak bu dağlardan birçok dereler iner. Bu çevrede kış çabuk gelir, yaz kısa sürer ve serin geçer. Yıl içinde uzun bir süre dağlar karlıdır.

Bu çevrenin dağları otluk ve çayırlıktır. Buraları bölgedeki halkın otlak (mera) olarak yararlandıkları yerlerdir. Bu yaylalara çevre köylerden başka, daha uzak yerlerden de hayvan sürüleri ve bu arada celep sürüleri de getirilerek beslenir. İlkbahar sonunda ve yaz boyunca buraları yeşillik olup çiçeklerle süslüdür. E. köyleri çok sayıda ve iyi soydan koyun yetiştiren yerlerdir. Vadi boylarında yer yer yabanî elma, ahlat ve söğüt ağaçları vardır. Bu bölgede yazın yaylalara çıkılır. E. nin çevresiyle bağlantısı azdır. Çevrede yollar bozuk ve azdır. Sadece doğuda Tutak (40 km), batıda Karayazı (30 km) ya motorlu taşıtların kolay geçemeyeceği dar ve bozuk bir yol vardır. — R. İ.

ELMALI'LI HAMDİ HOCA (Biyog.): bk. HAMDİ HOCA [Elmalılı].

ELMAN [*elmın*], **Mischa** (doğ. 1891), Rus asıllı Amerikan kemancısı. Talnoe (Ukrayna) de doğmuştur. Altı yaşında Odessa Müzik Akademisi bursunu kazanmış, bu akademide beş yıl keman öğrenimine çalışmıştır. 1902 de Petersburg (Leningrad) konservatuvarına alınmış, Leopold Auer'ın öğrencisi olmuştur. 1904 te Berlin'de ilk olarak halkın karşısına çıkmıştır. Berlin'de E. ı dinlemiş olanlar, onu en büyük harika çocuklardan biri olarak kabul etmişler dir. E., Avrupa şehirlerinde başarılı konserler verdikten sonra, 1905 te Londra'ya gitmiş ve dünya çapındaki kemancılık şöhretinin temeli burada atılmıştır. 1908 de Rus senfoni orkestrası ile Amerika'da olağanüstü bir başarı kazanan ilk konserini, gene aynı yıl New York'ta, Carnegie Hall'de ilk resitalini vermiştir. E., bu tarihten sonra büyük Avrupa ve Amerika orkestralarında solist olarak çalışmış ve dünya şehirlerinde birçok turnelere çıkmıştır. Uzak Doğu'da konserler veren ilk sanatkâr E. dır. E., ayrıca II. Dünya Harbi sıralarında askerî birlikler için sık sık konserler tertiplemiştir. 1923 te Amerika yurttaşlığına giren E., New York'ta yerleşmiştir.

M. ELMAN

ELMAS (Fr. Diamant), en değerli süs taşı ve sanayide kullanılan en sert yontma ve delme maddesi. E., kimyaca arı karbondan başka bir şey değildir. Genel olarak oktoedr (8 yüzlü) ler şeklinde billûrlaşır. Ama küp (6 yüzlü), dodekaedr (12 yüzlü) ve 24 yüzlü billûrlar halinde de bulunur. E. billûrları, izometrik kristal sistemine girer. En sert cisim olup sertlik derecesi 10 dur (ancak bir bor ve azot bileşimi olan «borazon» E. sertliğindedir).

En değerli E. lar, renksiz, cama benzer, saydam ve ışığı çok fazla kıran ve parlayan billûrlardır. Işık kırma indis (gösterge) i 2,42; özgül ağırlığı 3,51 dir. Saydam E. lar yanında sarı, esmer, mavi, yeşil, kara E. lar da vardır. Fakat bunlara çok seyrek rastlanır. E. ın özel bir röntgen kırınması olduğundan röntgen ışını altında yalancı E. ları sahicilerden ayırmak çok kolaydır (Bundan başka, yalancı E. üzerine sürtülen alüminyum bir kalem, onda bir iz bırakır, sahici E. ta iz bırakmaz).

Ham E. lar birkaç türlüdür: Bunlardan bir kısmı, cama benzeyen değerli E. lardır. Bir kısmı ise bort veya bortz, boart adını alan mat, bulanık, küt ve kurşun rengin de, az billûrlaşmış E. lardır ki, en çok bu biçimdeki E. lara rastlanır. Burlara benzeyen ve küçücük E. billûrlarının birleşmesiyle meydana gelen küçük parçalara ballas adı verilir. Bunların yanında içinde % 2 - 4 kadar yabancı madde bulunan, kara veya koyu esmer renkli, ince taneli, yuvarlak ve özellikle Brezilya'da elde edilen E. türü, karbonado adını alır. Bort ve karbonado, teknik alanda yontma, delme ve oyma işlerinde veya ince tel yapımı için ve presizyon aleti yatağı olarak kullanılır. Tabiatta bulunan E. lardan ancak % 5 - 10 u saydam veya güzel renkli olup süs taşı olarak kullanılabilir.

E. ın ağırlığı kırat ile gösterilir. 1 eski kırat 0,22 gr a, şimdi kullanılan metrik kırat ise 0,2 gr a eşittir.

E. iyi bir ısı iletkenidir. Oğulduğu zaman cam gibi pozitif elektrikle yüklenir.

E. genel olarak nehirler tarafından sürüklenen ve parçalanmış olan iri kaya kalıntılarında ve kumlarında, eski

ELMAS'ın işlenerek yontulması

kraterler püskürük (erüptif) olivin yığınlarında bulunur. İri kaya parçaları kalıntılarına bilim dilinde sabun adı verilir. İçinde E. görülen bu artıklar, santrifüjlerle suyun etkisine bırakılır. Böylece daha ağır olan kalıntı, önceden yağlanan ve sallanan süzgeçlere konur. E. lar burada yağla kaplanarak süzgeçte kalır. En zengin Güney Afrika E. ocaklarında bile 2 ton işlenmiş kalıntıdan ortalama olarak 1 gr E. elde edilir. Bunun da % 80 - 90 ı bort olarak ayrılır ve yalnız teknik işlerde kullanılır. Gök taşları (meteorit) nda E. bulunmuştur. New York Tabiat Bilimleri Müzesinde bulunan ve Arizona'da Cañon Diablo'dan getirilmiş olan gök taşı ile Rusya'da Perm'de bulunan gök taşında çok küçük E. parçaları görülmüştür.

E., bir çelik havanda ezilerek toz haline getirilebilir. Bu toz bir platin levha üzerinde hamlaçla yakılabilir ve o zaman yanma ürünü olarak CO_2 meydana çıkar. E. toz halinde değilse, kolay kolay yanmaz. Ancak 800° nin üstünde ve oksijen hamlacı yardımı ile yakılabilir. E. üzerine asit ve alkaliler etki yapmaz, fakat potasyum bikromat ve sülfürik asitten katımlı bir karışım, erimiş gühirçile veya 700° üstünde fluor, onu etkiler.

Dünyada elmas çıkarılan yerler ve elmas üretimi: XVIII. yüzyılın ortasına kadar E. yalnız Hindistan'da çıkarılmıştır. Bundan sonra önce Brezilya, sonraları Afrika, E. bakımından büyük önem kazanmıştır. Venezuella ve Avustralya'da E. çıkarılır. Bugün dünyada elde edilen E. ın % 97 si Kuzey Afrika'da çıkarılmaktadır. 1948 de dünyada yalnız 11 859 000 kırat E. elde edilmiş iken, 1956 yılında E. üretimi 23 milyon kırata çıkmıştır. Bunun % 80 i sanayi E. ı idi. Bu üretim, türlü ülkeler arasında bölünmüştür:

Kongo (eski Belçika)	: 14	milyon	kırat
Güney Afrika Cumhuriyeti	: 2,59	»	»
Gana	: 2,52	»	»
Kuzeybatı Afrika	: 0,99	»	»
Angola	: 0,74	»	»
Sierra Leone	: 0,55	»	»
Eski Fransız Batı Afrikası	: 0,36	»	»
Brezilya	: 0,30	»	»

1960 ta üretim 27,3 milyon kırata yükselmiş olup bunun 20,7 milyon kıratı (% 80) sanayi E. ıdır. Çıkarılan E. ın değeri 1951 yılında 61 milyon 708 milyon Türk lirasını bulmuştur.

İşlenmiş E. ın değeri, iyi yontulmuş ve kusursuz (soyu iyi), saydam olmak, ışığı iyi kırmak şartı ile uluslararası piyasada bugün bir kırat için 1 000 dolardır. Her kırat artışında, değeri kıratın karesi kadar artmaktadır. Örnek olarak, 2 kıratlık bir pırlanta, 2 × 2 × 1 000 = 4 000, 3 kıratlık bir pırlanta 3 × 3 × 1 000 dolar değerindedir. Ancak bu değerler, E. üretim ve satış niceliğine göre sık sık değişmektedir,

Yapma elmas: Yapma E. elde etmek için şimdiye kadar birçok deneyler yapılmıştır. Kömürü erimiş demirde yüksek basınç altında çarçabuk soğutan Moissan'ın 1893 te yapmış olduğu deneyler tartışma konusudur. Bu deneylerin sonucunda karbit pulları meydana gelmiş olsa gerektir. 1928 den 1934 e kadar 300 den fazla deney yapmış olan James Baset bile, çeşit çeşit ilkel maddelerle çalıştığı, 3 000 den 25 000 atmosfere kadar yüksek basınçlar uyguladığı ve elektrikli ışık yayının sıcaklığına çok yakın sıcaklıklar ile deneyler yaptığı halde, sadece grafit elde etmiştir. Brigman, grafiği 45 000 kg/cm² basınç altında 2 000° nin üstünde ısıtmış ise de, E. elde edememiştir. 1962 yılından beri Amerika'da bu yönde yapılan araştırmalar olumlu sonuçlar vermeğe başlamış ve ufak E. parçaları elde edilmiştir.

Elmasın yontulması: Eskiden E yontulmadan ham olarak, yani tabiî halde saklanırdı. Hindistan'da ve Avrupa'nın bazı yerlerinde 1300 den beri E. a ilkel bir parlaklık verildiği, o zamandan kalan E. lardan (meselâ Büyük Karl'ın Aachen'daki mezarında bulunan E. yüzükten) anlaşılmaktadır. İlk olarak E. ı birçok yüzeylere yontmak (tıraş etmek) sanatı 1467 yılında Anvers'te bulunmuştur. O zaman Hollanda yönetiminde bulunan bu şehirde yapılan E. lara bugün bile felemenk adı verilir. Başka bir söylentiye göre, ilk E. yontulması yine Hollanda'da, Bruges şehrinde Lodewijk van Benghem tarafından yapılmıştır. Yontmada amaç, E. a öyle bir şekil vermektir ki, üzerine düşen ışığın çoğu tam olarak yansımaya uğrasın ve renk dağılışı erişilebilecek en yüksek değeri kazansın.

XVII. yüzyılda ilk yapılan E. yontma tarzı, söylentilere göre, kardınal Mazarin tarafından öğretilmiştir. Buna roza (Fr. rose) yontması (tıraşı) adı verilir. Bu yontmada E. ın alt kısmı dümdüz bırakılmakta, üst kısmı ise 12 (veya daha fazla) yüzey şeklinde yontulmaktadır. Bu 12 yüzey üçgenler şeklinde olup bu üçgenlerin hepsinin tepesi bir noktada birleşmektedir. Bu yüzeyler faseta (Fr. facette) adını alır. Bunun yanında Hint yontması veya tabla yontması (İng. table cut) adını alan yontma tarzı bulunmaktadır. Bu tarza göre yontulan E. yukarıdan bakıldığı zaman geniş bir dörtköşe yüzey gösterir. Buna tabla (İng. ve Fr. table) veya «kalibre taş» adı verilir. Bunun etrafında küçük dört dörtgen faseta (yüzey) vardır. Felemenk yontması, roza yontmasına benzer.

E. ın gerek üst gerek alt kısmı yontulursa, ışığı çok kıran ve çok parlak süs taşları elde edilir ki, bunlara pırlanta (Fr. brillant = parlak) denir. En değerli E. lar bunlardır. Pırlantada genel olarak E. ın kuşağı (İng. girdle) nın üst kısmında - ki buna kuyumcular kubbe veya bombe (İng. crown) adını verirler - 33, alt kısmında (İng. Ravillon) 25, toplam olarak 88 yontulmuş yüz (faseta) bulunur (bk. RESİM).

Pırlanta yontması ilk olarak XVII. yüzyılda Venedik'te Vincelli Peruggi tarafından yapılmıştır.

Zümrüt yontma (İng. emerald cut) da ise üç faseta sırası (İng. gallery) vardır. Armut, kalp veya buna benzer şekiller yapılan yontmalar Briollette yontması adını alır.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

MEŞHUR ELMASLAR: 1. Güney yıldızı, 2. Orlov 3. Regent veya Pitt, 4. Kûh - i nur, 5. Florentine veya Toscana, 6. Tabiî kristal, 7. Büyük Moğol, 8. Mısır paşası, 9. Büyük tabla, 10. Kutup yıldızı, 11. Sancy, 12. Şah veya Nizam

Ufak armut veya damla biçiminde ve özellikle küpeler için yapılan yontmalara Fransızlar pendeloque (= salkım yontma) adını verirler.

Yontma yapmak için ham E. ın bir tarafına başka bir E. parçası sürtülerek ufacık bir delik açılır ve bundan sonra bu delik üstüne kör bıçakla şiddetle vurularak E. yarılır. Yüzeyleri yontmak için E. tozundan veya doğrudan doğruya E. tan faydalanılır. Bir tahta sopaya gomalaka ile yapıştırıl- E. parçasını E. a sürtmek yoliyle yapılan yontmalar daha değerlidir ve böylece elde edilen E. lara E. la yontulmuş E (İng. diamond cut diamond) adı verilir. Bugün Amerika'da bu yontmaları yapmak için makineler kullanılır. Bu makinelerin E. yontmak için fosfor bronzundan yapılmış, üstü E. tozu ile örtülmüş ve zeytin yağı sürülmüş ince çarkları vardır. Bu çarklar E. ı yontarken dakikada 2 400 defa döner ve E. a artistik, yumuşak yüzeyler ve keskin köşeler verir. E. ın yontulmasında onun tektaş (Fr. solitaire) olarak hazırlanması ayrı önem taşır ve değerini artırır. Yontma yapanlar en büyük özelliklerini tektaş hazırlarken gösterirler.

E. yontucularının sanatı, E. ın yuva üstündeki kısmı (kubbe veya bombe, İng. crown) ile yuvanın altındaki kısmında (İng. pavillon) yaptıkları yontmalara verdikleri açılar bakımından birbirinden ayrılır. Resimde görüldüğü gibi, E. ın tablasının, yani yukarıdaki düz kısmının kenarlarından ortasına (kuşağına) (İng. girdle) doğru ölçüldüğü zaman bu açı 35 - 38° arasında, alt kısımındaki küçük yüzeylerin köşesinden ortaya doğru ölçüldüğü zaman 40 - 45° arasında değişmektedir. Genel olarak E ın yuva üstündeki kubbe kısmındaki açılar 35°, yuva altındaki kısmın açıları 40° olarak kabul edilir. Aradaki değişiklikler, her yontucunun yontma sanatının özelliklerinden ileri gelir.

Bugün dünyaca tutulan en önemli E. yontma yerleri:

Hollanda'da: Amsterdam, Hilversum, Breda,
Fransa'da: Paris, St. Claude,
Almanya'da: Hanau, Idar - Oberatein, Pfalz, Odenwald,
İngiltere'de: Londra,
Amerika'da: New - York, Chicago, Boston,
Güney Afrika'da: Kimberly, Johannesburg, Cap.

Dünyada bulunan ünlü beyaz elmaslar: Şimdiye kadar bulunan E. ların ağırlıkları, mgr kırığından 3 000 kırata kadar değişmektedir. Bununla birlikte en çok bulunan E. lar küçük E. lar olup 20 kıratlık E. lara bile çok az rastlanır. Aşağıda ağırlıklarına göre sıralanmış değerli ve ünlü E. lar üzerine bilgi vardır (Bu sıralamada yontulmadan önceki ağırlıkları bilinmeyen E. lara yontulduktan sonraki ağırlıklarına göre yer verilmiştir).

1. Cullinan: 1905 yılında Güney Afrika'da Thomas Cullinan (b. bk.) tarafından bulunan bu E. dünyadaki en büyük E tır (3024 kırat) İşlenmek için 105 parçaya bölünmüştür. Bugün İngiliz krallık tacında bulunmaktadır.

2. Büyük Moğol: İlk olarak 1666 yılında Fransız kuyumcusu Tavernier tarafından Delhi'de Evrengzib'in sarayında görülen bu E., aslında 793 eski kırat iken, acemi bir Venedik'li yontucu tarafından kırılarak birkaç parçaya ayrılmıştır. 287 kırat olan en büyük parçası bugün ortadan kaybolmuştur. Bir söylentiye göre, bu E. İran hazinesinde

bulunmaktadır. Başka bir söylentiye göre, Büyük Moğol E. ı ile aşağıda adı geçecek olan Orlov E ı aynı taştır.

3. Exelsior: 1893 te Afrika'da Jagersfontein'da bulunan bu E., işlenmeden önce 995 metrik kırat iken, 14/68 kıratlık 10 parçaya bölünmüş ve satılmıştır.

4. Jonker: 1934 te Afrika'da Transvaal'da Elandsfontein'da bulunmuştur. Ham iken 726 kırat olan bu E. bir Amerikalı tarafından satın alınmış ve 1936 da 12 parçaya bölünmüştür. Rengi maviye çalar.

5. President Vargas: 1938 de Brezilya'da bulunan bu E., ham iken 726 kırattı. New York'ta yontularak küçük parçalara ayrılmış ve satılmıştır.

6. Jubilee: Güney Afrika'da bulunan bu E yontulmadan önce 650 metrik kırattı. Yontulduktan sonra 245 metrik kırata düşmüştür.

7. Güney Afrika Yıldızı (Star of South Africa): Güney Afrika Birliğinde bulunan ve İngiliz kralı VII. Edward'a armağan edilen bu E., 530 metrik kırattı.

Bunun yanında yine Güney Afrika Birliğinde ve aynı zamanda bulunan Küçük Afrika Yıldızı (Lesser Star of Africa) E. 317,5 metrik kırattır.

8. Victoria: Afrika'da bulunan bu E ham halinde 469,88 metrik kırat iken, yontulduktan sonra 187,77 kırata düşmüştür. Haydarabad nizamı tarafından iki milyon İngiliz lirası (yaklaşık olarak 46 milyon Türk Lirası) na satın alınmıştır.

9. Regent veya Pitt: 422 metrik kırat olan bu E. 1701 de Madras'ta St. George kalesi komutanı olan Pitt tarafından satın alınmış, İngiltere'ye gönderilmiş, yontulduktan sonra ağırlığı 140 metrik kırat (136 eski kırat) a düşmüştür. Pitt bunu 1710 da Orléans dukasına satmıştır. Bir aralık çalınan, fakat sonradan bulunan bu E., Napoléon'un kılıcına konulmuş, sonraları bir süre Fransız hazinesinde kaldıktan sonra 1887 den beri Louvre müzesine verilmiştir.

10 Güney Yıldızı (Star of the South): 1853 te Brezilya'da bulunan bu E. 261 metrik kırat iken, pırlanta şeklinde yontulmuş ve ağırlığı 128 metrik kırata düşmüştür. Hindistan'da Baroda prensine 450 000 dolara satılmıştır.

11. Büyük tabla (Great Table): Fransız kuyumcusu Tavernier tarafından XVIII. yüzyılın başında açıklanan ve tablası (yukarıdan bakılınca görünen düz kısmı) çok geniş olan (tabla yontması) bu E., 249.5 metrik kırattır. Bugün nerede olduğu belli değildir. Bir söylentiye göre İran hazinesindedir.

12. Orlov: Bir Fransız eri tarafından Hindistan'da bir tanrıça heykelinin gözünden çıkarılarak Rusya'ya kaçırılan ve Prens Orlov'a satılan, onun da Rus çarıçesi II. Ekaterina'ya armağan ettiği bu E., 199,7 metrik kırattır. Bir süre Rus çarlarının asalarını süslemek için kullanılmıştır. Bugün Moskova'da Ermitaj Müzesinde bulunmaktadır.

13. Kûh - i Nur (Koh - i Nor) 191 metrik kıratlık olan bu E., Moğolların Delhi'daki hazınesi Nadir Şah'ın erleri tarafından yağma edilirken bunların eline geçmiş ve şaha armağan edilmiştir. Nadır Şahtan Afganlı Ahmet Şaha, ondan Hint kahramanı (Pencap Arslanı) Ranfit Singh'e geçen bu E., Hindistan İngilizler tarafından alındığı zaman bulunarak kraliçe Victoria'ya armağan edilmiştir. Bugün bu E. yeniden yontulmuş (ve ağırlığı 108,5 kırata düşmüş) olarak İngiliz krallık tacında bulunmaktadır.

14. Darya - i Nur: 191 kırat olan bu E. İran hazinesinde bulunmaktadır. Hint usulü yontulmuştur.

15. Tac - ı Mah: 150 kıratlık olan bu E. da İran hazinesindedir Hint usulüne göre yontulmuştur.

16. Florentine veya Toscana: XVII. yüzyılda Toscana büyük dukasının elinde bulunan bu E., 137,27 metrik kıratlık olup Büyük Duka Francesco Stefano tarafından 1745 te Almanya imparatoru olunca Avusturya hazinesine konulmuştur.

17. Ekber Şah: Yontulmadan önce 116 kırat, yontulduktan sonra 71,7 kırat olan bu E. ın üzerinde Arapça Şah Ekber, dünya şahı 1028» ve «Şah Cihan, dünyalar hâkimi 1039» (bu Hicrî tarihler 1650 ve 1661 yıllarına eşittir) yazıları işlenmiştir. 1700 den 1866 ya kadar ortadan kaybolan bu E., 1866 da Londra'da meydana çıkmış ve Baroda prensine 175 000 dolara satılmıştır.

18. Nassak: 1927 de New York'a getirilen bu E. 89,5 kırat ağırlığındadır.

19. Şah veya Nizam: 1829 da İran prensi Hüsrev tarafından Rus çarı I. Nikolay'a Tahran'da Rus elçisinin öldürülmesi karşılığı olarak verilen bu E. 88,7 metrik kırattır. Bugün Moskova'da Ermitaj Müzesinde bulunmaktadır. Yontulmuş yüzeylerine Ekber Şah, Nizam Şah, Fatih Ali Şah'ın adları oyulmuştur.

20. Kaşıkçı E. ı: İstanbul'da Kumkapı'da bir yaşlı adam tarafından bulunduğu ve cam sanılarak bir kaşıkçıya 2 tahta kaşık karşılığı verildiği söylenilen bu E, Osmanlı sarayına satılmış ve yontulduktan sonra badem şeklinde 86 kıratlık bir süs taşı olmuştur. Bugün Topkapı Sarayı Müzesinde bulunmaktadır.

21. Sancy: Öteki önemli E. lardan küçük olduğu halde (53 kırat) gerek çok yüksek parlaklığı ve çok ustaca yontulmuş olması, gerek birçok önemli kimseler tarafından taşınmısı bakımından çok değerli bir E. tır. XVI. yüzyılda Nicolas Harlay de Sancy adında bir Fransızın malı olan bu E. ın, Fransa'dan kovulan efendisine çok bağlı olan uşağı tarafından yutularak kaçırıldığı söylenir. Bu E. 1604 te İngiliz kralı I. James'e satılmış, ondan sonra sırası ile Kardinal Mazarin'in, II. James'ın ve XIV. Louis'nin malı olmuştur. Fransız ihtilâli sırasında ortadan kaybolan ve 1829 da tekrar bulunan bu E., Prens Demidov'a, ondan sonra da Fatiola mihracesine satılmış ve bundan Astor vikontuna geçmiştir. Bugün Astor ailesinde bulunmaktadır.

22. Kutup Yıldızı (Polar Star): 41 metrik kıratlık bu çok parlak E., Rusya'da 1917 ihtilâlinden önce çarların hazinesinde bulunuyordu.

Tanınmış renkli elmaslar: Dünyada pek az bulunan renkli E. ların önemlileri şunlardır:

Mavi elmaslar: Yukarıdaki E. ların içinde bulunan Jonker E. ı, ışık saçan ve zümrüt şeklinde yontulmuş bir taştır. XIV. Louis zamanında Fransız taç cevherlerinden biri olan ve 1791 de 600 000 İngiliz lirası (yaklaşık olarak 1 680 000 Tl.) değerinde olduğu açıklanan 115 kıratlık mavi E., 1792 de ortadan kaybolmuştur.

Yeşil elmaslar: En tanınmış yeşil E. lardan biri Hope E. ıdır. Bir zamanlar Fransız hazinesinde bulunan bu E. 68 kırattı. Bir aralık kaybolmuş, sonra New York'ta meydana çıkan 44 kıratlık bir yeşil E. ın bu E. olduğu sanılmıştır. Hope E. ının zengin bir Amerikalı tarafından satın alındığı ve «Titanic» faciasında sahibi ile birlikte yok olduğu söylenmektedir.

Almanya'da, Dresden'da, «Yeşil Hazine» de «Dresden yeşili» adlı ve 41,1 metrik kıratlık bir yeşil E. bulunmaktadır.

Pembe elmaslar: Bunların içinde en önemlisi John T. Williamson tarafından Tanganyika madenlerinde bulunan, ham iken 54, yontulduktan sonra 23,6 kırat olan pembe E. tır. Bu E., 1948 yılında o zamanki prenses (bugünkü kraliçe) Elizabeth'a armağan edilmiştir.

Sarı elmaslar: Amerika'nın ünlü kuyumcusu Tiffany and Co.'nin malı olan ve «Tiffany diamond» adı ile tanınan sarı E., 287,5 kırattır. Kanarya sarısı rengindedir. Kimlerley'de bulunmuştur.

Portekiz hazinesinde bulunan ve bugün dünyanın en büyük E.ı sayılan sarı renkli Branganza E.ı, 1746 da Brezilya'da bulunmuştur. Yumurta şeklindedir. 1728 metrik kırattır. Ancak, uzmanlar tarafından incelenmesi için verilmeyen bu E.ın, gerçek E. olmayıp bir topaz türü olduğu söylenmektedir.

ELMAS KUŞU (Zoo.) (Pardalotus punctatus, Alm. Diamantvogel, Fr. Pardalote ponctuée), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Çiçekgagalayangiller (Dicaeidae) familyasından bir kuş türü. Sırtı ak, kanatları kırmızı lekeli olan küçük bir kuştur.

ELMAS MEHMET PAŞA (Biyog.): bk. MEHMET PAŞA [ELMAS].

ELMASİN (Biyog.): bk. İBN'ÜL - AMİD.

ELMBLAD, Magnus Henrik (1848 - 1888), İsveç asıllı Amerikan şairi. Småland'daki Herrestad (İsveç) da doğmuş, gene İsveç'te ölmüştür. 1871 de Amerika'ya göçen E., Amerika'daki hürriyet havasını ve tabiat güzelliklerini İsveç dilinde kudretli bir üslûpla tasvir etmiş ve İsveç Akademisi armağanını kazanmıştır. 1884 te İsveç'e dönmüştür. Başlıca eserleri, *Amerika - Svensk Lyrik genom 100 år* (100 yıl süresince Amerikan - İsveç şiir sanatı) [1949] adlı derlemede toplanmıştır.

ELMHURST [*elmhı̄rst*], Illinois (Amerika Birleşik Devletleri) eyaletinin kuzeydoğusunda, Du Page County'de bir şehir. Chicago'nun bir banliyösü olan E., bu şehrin 26 km batısındadır. 1836 da Gerry Bates tarafından kurulmuştur. Blackhawk savaşları, arazi davaları, kara korsanları ile sömürücülerin hücumu, şehrin tarihine renk katan olaylardandır. Her çeşit inşaatta geniş çapta kullanılan taş ve çimento, çevredeki ocaklardan çıkarılır ve bölgenin başlıca endüstri faaliyetini meydana getirir. Nüfusu 36 991 (1960) dir.

ELMİNA, Gana'da, Gine körfezi kıyısında bir şehir. Nüfusu 4 800 dür.

Tarih: Önce XIV. yüzyılda Dieppe'lilerin burada yerleşmiş oldukları söylenir. 1481 veya 1482 de Portekizliler, XIX. yüzyıl sonlarına kadar bu bölgenin başlıca altın ihraç limanı olan São Jorge de Mina'yı kurmuşlardır.

ELMIRA [*elmayrı*], New York'un güneyinde bir şehir. Chemung County yönetim bölgesinin merkezi olup Chemung nehri kıyısındadır. Çeşitli mamulleri arasında hassas aletler, inşaat demiri, itfaiye arabaları, kimyevî maddeler, örmeler ve cam, şişe gibi eşya sayılabilir. Samuel Clemens (Mark Twain, b. bk.), yıllarca yazlarını geçirmiş olduğu bu şehirde gömülüdür. Nüfusu 46 517 (1960) dir.

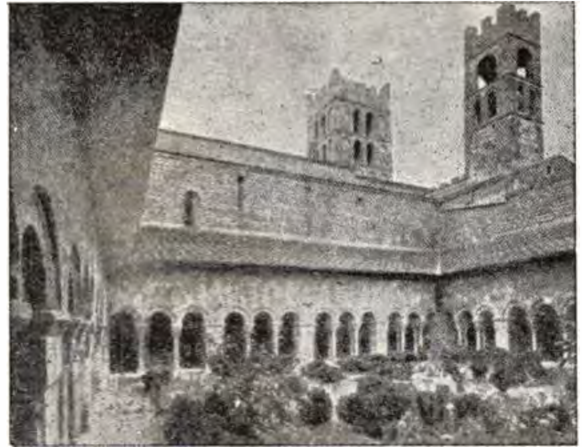
ELMO ATEŞİ, dışa doğru uzanan sivri köşe ve uçlardan akan demetli veya kesikli elektrik deşarjı. Yüksek hava elektriği potansiyel farklarında, fırtınalı havalarda, kar ve toz fırtınaları esnasında dağ tepelerinde ve gemi direklerinin uçlarında görülür. Deşarj sırasında gitgide kuvvetlenen bir cazırtı duyulur. Şimşekle birlikte cazırtı ve ışık birdenbire kesilir. E. A. ozon doğurur.

ELMSHORN, Almanya'da, Schleswig - Holstein'ın Pinneberg Kreis'ında bir şehir. Elbe marşlarının doğu ucundadır. Nüfusu 43 600 (1961) dür. E.da yüksek okullar, meslek okulları, tarım okulu, binicilik ve şoför okulu, sulh mahkemesi, et, margarin, değirmencilik ve dericilik gibi çeşitli endüstriler, dokuma tesisleri ve tersaneler vardır. II. Dünya Harbinde ağır hasara uğramışsa da, harpten sonra yeniden imar edilmiştir.

ELMSLEY [*elmzli*], **Peter** (1773 - 1825), İngiliz klasik filoloğu. Hampstead'de doğmuş, Oxford'da ölmüştür. Edinburgh ve Oxford'da özel bilimsel çalışmalarda bulunmuş, ayrıca Oxford'da 1820 den itibaren tarih profesörlüğü yapmıştır. E. değerli bir metin eleştirmecisi idi. 1804 te altı cilt olarak yayınladığı bir Thukydides derlemesi dışında, özellikle Sophokles, Euripides ve Aristophanes gibi Yunan yazarlarının eserleri üzerinde çalışmıştır.

ELMWOOD PARK [*elmwud park*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois eyaletinin kuzeydoğusunda, Cock County yönetim bölgesinde bir şehir. Chicago'nun dış mahallesidir. Nüfusu 23 866 (1960) dır.

ELNE [*eln*] (Fr., İsp. **Elna**), Fransa'da tarihî bir kasaba, Pyrénées - Orientales'in Perpignan arondismanına bağlı bir komün. E., Roussillon ovasında, Tech nehrinin sol kıyısındadır. Nüfusu 5 091 dir. Eski adı Illiberis idi. İmparator Constantinus tarafından IV. yüzyılda yeniden kurularak anası Helena şerefine Castrum Helenae adiyle adlandırılmıştı. Sainte - Eulalie büyük kilisesi XI. yüzyıldan kalmadır. Bu yapının oymalı bir cephesi olup içinde değerli dinî sanat eserleri vardır. 1175 te başlanan manastır revakı XIV. yüzyılda bitirilmiştir. Roussillon'un roman üslûbundaki en güzel yontmalarını burada görmek mümkündür. E. de ispirto fabrikaları ile sebze ve meyva bahçeleri vardır.

ELNE: Manastır avlusu

ELOBEY [*elovei*] **ADALARI,** Gine körfezinde, Rio Muni ırmağı ağzına yakın, İspanya'ya bağlı küçük adalara verilen ad. İspanyol Ginesi'nin kıta bölümünün hükümet merkezi bu adalarda bulunurdu. Şimdi kıtadaki Kogo şehrine taşınmıştır. Elobey Grande (büyük E.) ve Elobey Chico (Küçük E.) adını taşıyan bu iki ada, Fernando Poo, Corisco ve Annobon adaları ve kıta İspanyol Ginesiyle birlikte,

Gine körfezindeki bütün İspanyol sömürgelerini meydana getirir. Elobey Chico, kıyıdan 6,5 km uzaklıkta olup aş. yu. 0,9 km^2 dir. Üzerinde 100 kadar zenci yaşar ve tarım (kahve, kakao, pamuk, biber, vanilya, şeker kamışı, Hindistan cevizi) ve avla uğraşır. Elobey Grande öbür adadın 1,5 km genişliğinde bir kanal ile ayrılmış olup kıta kıyısından 6 km uzaklıktadır. Yüzölçümü 2 km^2 olup nüfusu 235 (zenci) tir. Bunlar balıkçılık ve tarımla geçinirler.

ELOESSER [*ęlösır*], **Arthur** (doğ. 1870), Alman eleştirmecisi. Başlıca eserleri: *Das bürgerliche Drama* (Burjuva dramı) [1898]; *Heinrich von Kleist* (ad) [1904]; *Thomas Mann* (ad) [1925]; *Die deutsche Literatur vom Barock bis zur Gegenwart* (Barok çağından bugüne kadar Alman edebiyatı) [1930].

ELOGIUM (Lat.; Fr. Éloge), başlangıçta Romalılar tarafından «yazıt» veya «vecize» karşılığı olarak kullanılmış olan bir kelime. Daha sonra «övgü» anlamını almıştır. Romalılar, mezar taşları, ecdat tasvirleri ve tanrılara adanmış levhalar üzerindeki vecize ve yazıtlara E. adını vermekte idiler. Asıl «övgü» anlamında ise Laudatio kelimesini kullanıyorlardı. Bk. METHİYE.

ELOGUY, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tümen bölge (oblast') si ile Krasnoyarsk çevre (kray) sinde bir ırmak. Uzunluğu 545 km dir. Taz ırmağının kaynak bölgesindeki bataklık yerlerden çıkar, Yenisey nehrine dökülür.

ELOHIST, *Ahd-ı Atik*'in Beş Kitap (Musa'nın beş kitabı) bölümünde, Tanrı'nın Yahve yerine Elohim adiyle anıldığı kısımlara verilen ad. E. adı tatbikatta Beş Kitap'ın kaynaklarından birini teşkil eden bir belgenin kullanılışını ifade etmek üzere E. kısaltmasiyle gösterilmektedir. Ayrıca bk. ASTRUC, Jean.

ELOKSAL [*Eloxal*] **USULÜ** (Doğru akım - sülfürik asit usulü, alüminit), 1934 ten beri kullanılan bu terim «elektrikle oksitlenmiş alüminyum» sözlerinin kısaltılmış şeklidir. Burada alüminyum, pozitif kutup olarak seyreltik sülfürik asit, metal tuzları, organik ve kolloidal maddeler kapsayan çözeltilere batırılır. 10 - 25 voltluk ve anottaki akım yoğunluğu 0,5 - 2,5 amp./dm^2 olan bir doğru akım 5 - 25° sıcaklığındaki çözelti arasından geçirildiği zaman 5 - 90 dakika sonra kalınlığı ortalama olarak 0,02 mm olan ve rengi griden esmere kadar değişen gözenekli bir alüminyum oksit veya hidroksit tabakası alüminyumun yüzeyini kaplar. Bu tabaka katran boyaları ile çok iyi ve sürekli olarak boyanabilir. Üzerinde bu işlem yapılmayan âdi alüminyumda baştan aşağı saydam olan bu koruyucu oksit tabakası 0,0001 mm den daha incedir. E. U. ile bu koruyucu oksit tabakası birkaç yüz kat kadar güçlenir. Eloksal tabakası madenin yüzeyine dışarıdan getirilmez, en üstteki maden tabakalarının dönüşmesi ile meydana gelir. Bu işlemde alüminyum pozitif kutup (anot) olarak etki yaptığından bu usule anodik oksitlenme de denir. Bu, alternatif akımla da uygulanabilir. Burada her iki elektrot alüminyum parçalarından yapılır.

ELONGASYON (Fr. Élongation) [Ast, Fiz.]: bk. UZANIM.

ELOPS, Balıklar (Pisces) sınıfının Elopidae familyasına bağlı bir deniz balığı.

ELOPS

ELOSAH (İbranî mitol.), «Tanrı» anlamına gelen Samîce El kelimesinin geliştirilmiş bir şekli. Tekil olarak ancak şiir dilinde kullanılır; çoğulu (Elohim) ise gerek «paganların tanrıları» anlamında, gerek İsrail'in Tanrısına mal edilerek pluralis maiestaticus (saygı anlatan çoğul) şeklinde kullanılır, bazan da korku telkin eden başka ruhlar, meselâ Samuel'in ruhu kast edilerek kullanılır.

ELOTHERIUM, bugünkü domuzlara benzeyen toynaklı memeli bir hayvan. E. un her bir ayağında sadece iki parmak vardı. Avrupa ve Amerika'nın Oligosen ve Miyosen tabakalarında fosilleri bulunmuştur.

ELOTHERIUM'un başı

ELÖVE, Ali Ulvi (doğ. 1880), Türk şairi ve gramercisi. Selanik'te doğmuştur. Öğretmen okullarında Türkçe öğretmenliği yapmış, çocuk şiirleri yazmıştır. *Çocuklarımıza neşideler* [1912, 2. bas. 1959: *Çocuklarımıza şiirler*] adlı şiir kitabı, Türk çocuk edebiyatı alanında çıkan ilk eserlerden biridir. Bu alandaki boşluğu dolduran bu kitapta çıkan çocuk şiirleri, uzun süre okul kitaplarımızda yer almıştır. E. *Dağ başını duman almış* marşının sözlerini de yazmıştır. Daha sonra gramer ve dil uzmanı olarak Türk Dil Kurumunda görev almış olan E., Türk grameri alanında yazılar yazmış ve Fransız Türkoloğu Jean Deny (b. bk.) nin *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli)* [1921] adlı eserini Türkçeye çevirmiştir [1941]. Ayrıca Dr. Şefik İbrahim İşçil ile birlikte *Türkçe hekimlik terimleri üzerine bir deneme* [1944] adlı bir eser yayınlamıştır.

ELÖVE, Ali Ulvi

ELPĒ veya ELPŌ, tepegöz dev (kiklop) Polyphemos'un kızı; ona olan sevgisinden ötürü «göz bebeğim» derdi. E., Odysseus'un arkadaşlarından birine âşık olur ve bunlar, Odysseus ile kaçarken onu da kaçırırlar. Sonradan Laistrygon'lar E. yi babasına geri verirler.

ELPĒNŌR (Yun. mit.), Odysseus'un arkadaşı. Sarhoş olup Kirke'nin evinin damında uykuya dalmış, uykusunda düşüp ölmüştür.

ELPĒNŌR SENDROMU (Tıp), bazan besinle zehirlenmeden veya aşırı derecede içki almadan sonraki anî uyanışlarda meydana gelen ve özellikle hafızanın kaybedilmesini de kapsayan zihin bozukluklarına verilen ad.

ELPHINSTON [*ęlfinstoun*], **John** (1722 - 1785), İskoçyalı bir gemici. İngiliz bahriyesinde kaptanlık ettikten sonra, 1769 da Rusya hizmetine geçmiş ve tuğamiral rütbesiyle Rus donanmasının gelişmesine hizmet etmiştir.

Türklere karşı Sakız adası ve Napoli sularında savaşmıştır (1770). Harpten sonra istifa ederek tekrar İngiltere hizmetine geçmiştir.

ELPHINSTONE [*elfinstın*], **George Keith I. Vikont** (1746 - 1823), İngiliz amirali. Stirling civarındaki Elphinstone Tower'da doğmuş, İrlanda'da Tullvallen Louth'ta ölmüştür. Hindistan ortaklığı hizmetinde çalışarak zengin olduktan sonra, Amerika harbinde yararlık göstermiş ve özel olarak Fransız ihtilâli ve Napoléon harplerinde sivrilmiştir. 1795 - 1797 yıllarında Hollandalılara ait Ümit Burnu (Cape) ve Hindistan sömürgelerini fethetmiş ve 1801 de Abercromby ordusunun nakli, korunması ve Abukir'de karaya çıkmasını sağlayarak İngilizlerin Mısır'da zaferini hazırlamıştır.

ELPHINSTONE [*elfinstın*], **Mountstuart** (1779 - 1859), İngiliz devlet adamı ve tarihçisi. Dumbartonshire (İskoçya) da doğmuş, Hookward Park (Surrey) ta ölmüştür. 1797 de İngiliz Doğu Hindistan ortaklığının hizmetine girmiş, 1808 de Kâbıl'e elçi olarak gönderilmiş, 1810 da İngiliz hükümetinin temsilcisi olarak Peşva sarayına tayin edilmiştir. Üçüncü Maharatta'lar savaşı (1817) nda canını güçlükle kurtarabilmiştir. 1819 -1827 yılları arasında Bombay'ın genel valiliğini yapmış, şehrin okul ve yollarının yapımı ile adliye hizmetinin kurulmasında büyük hizmeti geçmiştir. Başlıca eseri: *History of India: The Hindoo and Muhammedan Periods* (Hint tarihi: Hindu ve İslâm çağları) [2 cilt, 1841].

ELPHISTONE [*elfinstın* veya *elfinstoun*], **William** (1431 - 1514), İskoçyalı din ve devlet adamı. Glasgow'da doğmuş, Edinburgh'de ölmüştür. III. James ile IV. James'in müşaviri olan E. birkaç kere Fransa ve İngiltere'ye diplomatik görevlerle gönderilmiştir. Glasgow Üniversitesi rektörü olan E. sonradan 1483 yılından beri piskoposu bulunduğu Aberdeen şehri üniversitesini kurmuştur (1498).

ELPİDİOS, Bizanslı bir zorba. İmparatoriçe Eirene tarafından 780 de Sicilya generalliğine seçilen E., ona karşı ayaklanmıştır. 781 de imparatorluk ordusu tarafından yenilgiye uğratılan E., Araplara sığınmıştır.

ELPİDİT (Fr. Elpidite) [Mineraloji], tabiî zirkonyum ve sodyum silikatı.

ELPİNİKĒ (M. Ö. V. yüzyıl), Atinalı Miltiades'in kızı ve Kallias'ın karısı. Gençliğini, babaları hapiste öldüğünden dolayı erkek kardeşi Kimon ile beraber geçirmiştir. Kimon'a karşı yöneltilen iftiralar buna dayanır. Sonradan ressam Polygnotos'un dostu olmuştur.

ELPİS, eski Yunan mitolojisinde ümidi temsil eden tanrı Hristiyanlıkta Agape ve Pistis adiyle de tanınmıştır.

ELSAESSER [*elzesır*], **Martin** (1884 - 1957), Alman mimarı. Tübingen'de doğmuş, Stuttgart'ta ölmüştür. 1912 - 1920 yıllarında Stuttgart teknik üniversitesinde, sonra Köln ve Frankfurt üniversitelerinde profesörlük etmiştir. 1947 den başlamak üzere München Teknik Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Stuttgart Geisburg Protestan kilisesi (1912), Köln ve Mannheim'daki linyit kömürü sendikası binaları (1922 - 1924). Frankfurt'taki bazı hastahaneler (1927 - 1930) ve sebze hali (1928), Hamburg'ta Reemtoma ortaklığı binası (1932) gibi eserleri anılabilir. Ankara'da da birkaç bina yapmıştır. Eserleri arasındadır.

M. ELSAESSER: Frankfurt a. M. daki hal

ELSASS (Coğ): bk. ALSACE.

ELSER [*elsır*], **Frank Ball** (1885 - 1935), Amerikalı gazeteci ve oyun yazarı. Fort Worth (Texas) ta doğmuştur. Eserleri: *The Keen Desire* (Şiddetli arzu) [roman, 1926], *Gilhooley* (ad) [oyun, 1930] ve *Low Bridge* (Alçak köprü) [oyun, 1932]. Ayrıca Marc Connolly ile birlikte *The Farmer Takes a Wife* (Çiftçi evleniyor) [1934] adlı bir oyun daha yazmıştır. Bu oyun sonradan filme alınmıştır.

ELSEVIER (Kitapçılık): bk. ELZEVIR.

ELSGAU [*elsgau*] (Fr. **Ajoie**), Fransız - İsviçre sınırında, Burgund kapısı (Burgunder Pforte) dolaylarında bir bölge. Doubs departmanındaki Dessoubre vadisi ile Bern kantonundaki Porrentruy bölümleri arasında uzanır.

ELSHEIMER [*elshaymır*], **Adam** (1578 - 1610), Alman ressamı ve gravürcüsü. Frankfurt (Main) ta doğmuş, Roma'da ölmüştür. Uffenbach'ın öğrencisi ise de, Coninscloo tarzında çalışan Flaman manzara ressamları çığırındandır. Venedik'te Rottenhammer'in yanında kısa bir süre sanatını geliştirdikten sonra, aş yu. 1598 den sonra Roma'da yaşamıştır. Küçük boyda, çoğu bakır üzerine işlenmiş resimlerinde Caravaggio'dan örneklenmiştir. İtalya manzaralarına ait tablolarında bol ışıklı odalarda ufacık, fakat çok canlı insan figürleri işlemek sanatını ilk gösteren odur. Yeni ortaya çıkan Barok resminde E. in etkisi olmuştur. Bu etki özellikle Rubens, Rembrandt ve Claude Lorraine üzerinde kendini göstermiştir.

A. ELSHEIMER: «Roma'yı ziyaret eden Almanlar»

ELSHOËCHT [*elsoeşt*], **Carl** (1791 - 1856), Fransız heykelcisi. Dunkerque'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bosio'nun öğrencisi olan E. in eserleri arasında Concorde meydanındaki çeşmeyi süsleyen «Triton ve Nereid» vardır. «Saône ve Rhône ırmakları» ve «Annelik ve Zaruret» grupları ise Lyon'un büyük hastahanesinin cephesine yerleştirilmiştir (1841).

ELSINORE, ELSENEUR (Coğ.): bk. HELSINGOR.

ELSİZLİK (Fr. Achérie veya Achirie; İng. Acheiria < Yun. *a* = yokluk + *kheir* = el) [Teratoloji], dölütteki anormal bir gelişme sonucu olarak çocuğun bir veya iki

elden yoksun bulunması. *Acheiria* terimi tıpta ayrıca deriye dokundurulan bir elin yerini tayin etme yeteneğinin kaybedilmesini anlatır.

ELSKAMP, Max (1862 - 1931), Fransızca yazan Belçikalı şair. Anvers'te doğmuş, orada ölmüştür. Adı Belçika'nın edebî rönesansına ve sembolizm akımına bağlıdır. Sanatında safça ifade yolunu tutan E., toplumun alt tabakalarını meydana getiren insanların hayatını anlatır ve över. Şiirleri de efsane, dua veya mersiye şeklinde olup ilkel ressamların eserlerini hatırlatır: *Dominical* (Pazar gününe mahsus) [1892]; *Salutations, dont d'angéliques* (Selâmlar ve meleğin Meryem'e selâmı) [1893]; *En symbole vers l'apostolat* (Havarilere doğru bir sembolleşme) [1895]; *Six chansons de pauvre homme pour célébrer la Semaine de Flandre* (Flandra haftasını övmek için fakirin altı türküsü) [1896]; *Enluminures* (Tezhipler) [1898]; *La chanson de la rue Saint-Paul* (Saint-Paul sokağı türküsü) [1922]. Harbin ıstırapları *Sous les tentes de l'exode* (Göç çadırları altında) [1921] un doğmasına sebep olmuştur Halk geleneklerine gönül bağlamış olan E., Anvers folklor müzesinin kurucularından biridir. Bu müzeye ve en çok sevdiği bir sanat dalı olan tahta oymacılığına uzun yıllarını vermiş ve bu süre içinde edebiyattan ayrılmıştır. Son yazılarında Uzak Doğu'nun düşünce ve sanatının etkisi altında kalmış olduğu anlaşılıyor, çünkü medenî dünyanın hayal kırıklığına uğrattığı bir insan olarak, kendini sessizce Uzak Doğu felsefesine atamıştır: *Délectations morose* (Hasta zevklenmeler) [1923]; *Aegri somnia* (Bir hastanın rüyaları) [1924].

M. ELSKAMP

ELSNER, Józef Ksawery (1769 - 1854), Polonyalı besteci. Grodków (Silezya) da doğmuş. Varşova'da ölmüştür. Tıp öğrencisi iken kemana merak sarmış, orkestra şefi ve Varşova konservatuvarı müdürü olmuştur. Pek çok eser vermiş olan E. in özellikle on dokuz operası *Lerzek le Blanc* (Ak Lerzek) ile *Le roi Zokiatek* (Kral Zobiatek), duo-dramları, sahne müzikleri, balet müzikleri, cantata'ları, üç senfonisi, iki polonezi, quatuor'ları, çeşitli konçertoları ve yüz kadar dinî musiki parçası vardır.

ELSON [*elsın*], **Louis Charles** (1848 - 1920), Amerikalı musiki eleştirmecisi ve yazarı. Boston'da doğmuş, orada ölmüştür. Başlıca eserleri: *National Music of America and its Sources* (Ulusal Amerikan musikisi ve kaynakları) [1899]; *Shakespeare in Music* (Musikide Shakespeare) [1900]: *History of American Music* (Amerikan musikisi tarihi) [1904]. E. ayrıca, 20 ciltlik bir *Modern Music and Musicians* (Modern musiki ve musikiciler) ve 10 ciltlik bir *University Encyclopedia of Music* (Üniversite musiki ansiklopedisi) [1912] yayınlamıştır.

ELSSCHOT [*elsbot*], **Willem** (asıl adı: **Alfons de Ridder**; 1882 - 1960), Flaman yazarı. Anvers'te doğmuş, orada ölmüştür. Yüksek ticaret okulunu bitirdikten sonra Paris, Rotterdam ve Bruxelles'de reklamcılık işlerinde çalışmış, gazetecilik etmiş (1910 - 1912), Anvers'te bir reklamcılık bürosu kurmuştur (1914). Büyük şehirler halkını tasvir eden romanlar ve hikâyeler yazmış, küçük burjuva sınıfının dertlerini, emellerini, korkularını, sosyal hayatta yükselmek için giriştiği mücadeleleri klasik denecek kadar sade, objektif bir dille ve aşırı natüralist bir üslûpta, fakat tatlı bir mizah içinde canlandırmıştır. İfadesindeki kinizm ve istihzanın arkasında daima ümitsizlik ve içten gelen bir acıma gizlidir. Şairliği ve edebiyat tarihçiliği de vardır. Romanları: *Villa des Roses* (Güller villası) [1913]; *Lijmen* (Yapıştırmak) [1924]; *Kaas* (Peynir) [1933]; *Tsjip* (ad) [1934]; *Pensioen* (Tekaüt) [1937]; *Het been* (Bacak) [1938]; *De leeuwentemmer* (Arslan evcilleştirici) [1940].

ELSSLER [*elslır*], **Franziska** (**Fanny** adiyle anılır; 18 0 - 1884), Avusturyalı dansöz. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. E., Filippo Taglioni'nin kızı Maria için hazırladığı bir balede rol almak suretiyle sanat hayatına atılmıştır (1822). Sonra Napoli'de bir tiyatro ile anlaşan E., çok geçmeden ün kazanmıştır. 1833 te Maria Taglioni ile birlikte Londra'daki King's Theatre'da oynuyordu. Paris Operasının direktörü doktor Pierre Véron, Maria Taglioni'nin aşırı isteklerini önlemek maksadiyle E. ı işe almıştır. Auguste Vestris'in hocalığıyle ilerleyen E, 1834 te Giovanni Coralli'nin *La Tempête* (Fırtına) balesinde sahneye çıkmıştır. Başarısı, «elsslerist» ler ve «taglionist» ler adını alan iki zümrenin doğmasına sebep olmuştur. Théophile Gautier'nin yazıları, Viyanalı yıldızın Paris'te ün kazanmasına yardım etmiştir. E., karakter dansında özel olarak parlardı: Coralli'nin *Diable boiteux* (Topal şeytan) sünde bir cachucha rolünü, Mazillier'nin *Gipsy* (Çingene) sinde de (1836) Kraków dansını (la cracovienne) (1839) oynadı. Maria Taglioni Petersburg'a gidince, Paris operasının biricik yıldızı olarak kalan E., bundan faydalanmış ve *La Sylphide*'de oynamışsa da, bu temsil başarısız olmuştur. Bunun üzerine Amerika'ya giden E., orada büyük ün kazanmıştır. Sonradan dünyanın bütün şehirlerinde dans eden E., nihayet 1851 de Viyana'da sahne hayatını bırakmıştır. Kız kardeşi Therese (1808 1878), sahnede ona eşlik ederdi. Uzun boylu ve iri yapılı olan Therese, çoğu zaman erkek kıyafetinde sahneye çıkarak kardeşine «porteur» lük ederdi. Kardeşi için birçok danslar ve kısa baleler düzenlemiştir.

F. ELSSLER

ELSTER [*elstır*] (**Bad Elster**), Almanya'nın Vogtland bölgesinde, Ölsnitz Kreis'ının Chemnitz Bezirkinde bir şehir. Weisse Elster ırmağı vadisinde, Çekoslovakya sınırının yakınında, denizden 490 m yükseklikedir. Nüfusu 4 900 (1948) dür. Beş içmecesi, on bir kaplıcası, sıcak su ve çamur banyoları vardır. Suları kalp, kan dolaşımı, deri, romatizma ve iç hastalıklarıyle kansızlık, metabolizma, sinir hastalıkları ve kadın hastalıkları için şifalıdır.

ELSTER: Kaplıca binası

ELSTER [*elstir*], **Kristian den Yngre** (**Genç**) (1881 - 1947), Norveçli hikâye ve roman yazarı. Drontheim'da doğmuş. Oslo'da ölmüştür. Kristian Mandrup Elster (b. bk.) ın oğludur. Önce hukuk öğrenimi yapan E., 1906-1918 arasında adlî görevlerde bulunduktan sonra kendini yazarlığa vermiştir. En tanınmış eseri *Av skyggernes Slegt* (Gölgeler ailesinden) [1919] tir. Ayrıca eleştirme ve denemeler de yazmıştır. Norveç edebiyat tarihi üzerine bir eseri de vardır. Başka eserleri: *Min Bror Harris* (Kardeşim Harris) [1917]; *Den ersomme ø* (Dünyanın bir ucundaki ada) [1921]; *Livet og digtningen* (Hayat ve şiir) [1928]; *Bonde Veirskjæg* (Çiftçi V.) [1930]; *Teater* (Tiyatro) [1941].

ELSTER [*elstir*], **Kristian Mandrup** (1841-1881), Norveçli yazar. Overhalla'da doğmuş, Drontheim'da ölmüştür. Orman memurluğunda çalışan E. ın eserlerine tabiat izlenimleri ve duygu hayatı hâkimdir. Brandes ve İbsen'den teşvik görmüştür. Roman ve kısa hikâyelerinde kuvvetli bir muhayyile ve gerçekçilik belirir. E. yaradılışı bakımından kötümserdir. Çekimserliği ve yeteneklerinden şüphesi, hayatı boyunca yazar olarak ün kazanmasına engel olmuş ve ancak ölümünden sonra çıkarılan *Farlige Folk* (Tehlikeli insanlar) [1881] romanı ile ün kazanmıştır. Eleştirmeci olarak da çalışmıştır. Başka yazıları arasında *En Korsgang* (Bir hac yolu çilesi) [1871]; *Solskyer* (Güneş bulutları) [1877]; *Tora Trondal* (ad) [1879]; *En fremmed Fugl* (Yabancı bir kuş) [1881] sayılabilir.

ELSTER [*elster*], **Schwarze (Kara),** Elbe'nin sağ kollarından biri. Uzunluğu 200 km dir. Lausitz dağlık bölgesinden çıkar, Wittenberg'in yukarısında Elbe'ye karışır. Aşağı kesiminin 60 km si ulaşıma elverişli duruma getirilmiştir.

ELSTER [*elster*], **Weisse (Ak),** Batı Saksonya'nın başlıca nehri. Uzunluğu 190 km dir. Elster dağlarından çıkar. Leipzig çevresinde Pleipse ırmağını aldıktan sonra E. ve Luppe adlariyle ikiye ayrılır. Luppe ırmağı Meeresburg ile Halle şehirleri arasında Saale nehrine dökülür.

ELSTER [*elstir*] **DAĞLARI** (Alm. Elstergebirge), Erz ve Fichtel dağları arasında, yukarı Vogtland'ın güneyinde dağlık bir bölüm. Ursprungberg'de 805 m ye kadar yükselir. E. D. Saksonya ile Bohemya sınırını meydana getirir.

ELSTERWERDA [*elstirverda*], Doğu Almanya'nın Cottbus Bezirk'inin Bad Liebenwerda Kreis'ında bir şehir. Schwarze Elster (Kara E.) ırmağı kıyısında bir yol kavşağıdır. Nüfusu 10 000 dir. E. da tuğla ve linyit ocakları, hava basınçlı delgi makinesi, vida ve civata ve yapımevleri, sigara ve bira fabrikaları vardır.

ELSWICK [*elsik* veya *elzvik*], kuzeydoğu İngiltere'de Newcastle (Northumberland) şehrinin batı dış mahallelerinden biri. Tersane ve silâh fabrikaları vardır. Nüfusu 14 760 (1954) tır.

ELTEPE (Türkçe adı: **Yeltepe**; 1945 te bu ad Bulgarcaya çevrilmiştir: **Vihren**), Bulgaristan'da, Pirin dağının en yüksek tepesi (2 915 m). Bînderitsa ve Vlahinska ırmakları arasında bulunan bir sırt üzerinde yükselen bu tepe, Bulgaristan'da (Musala'dan sonra) ikinci en yüksek tepedir. Mermerden meydana gelmiş olan bu tepenin yamaçları dik ve sarptır. Bu yamaçlarda Edelweiss yetişir.

ELTHAM [*eltım*], Büyük Britanya'nın England bölümünün güneydoğu kesiminde, Kent kontluğunda, Londra'nın Charing Cross istasyonunun güneydoğusunda, eskiden bir kasabanın bulunduğu yer. Bugün yönetim bakımından Londra kontluğunda, Londra şehrinin güneydoğusundaki Woolwich'tedir. E. da eskiden kralların oturduğu bir sarayın kalıntıları vardır.

ELTİMİR (XIII. yüzyıl sonu ve XIV. yüzyıl başı), Kuman soyundan gelen bir Bulgar bolyarı, çar I. Georgi Terter'in kardeşi. XIII. yüzyılın sonunda despot sanını almış ve Tunca ırmağının yukarı kesimindeki toprakların yönetimiyle görevlendirilmiştir. Krîn kalesini kendisine merkez yaparak bağımsız bir yönetim kurmuştur. Adı son olarak 1306 da anılmaktadır. Bu tarihten sonra topraklarının Bulgar çarlığına bağlandığı anlaşılıyor

ELTON [*eltın*], **James Frederic** (1840 - 1877), İngiliz seyyahı. Usekha (Tanganyika) da ölmüştür. Hindistan ordusunda hizmet ettikten sonra Natal ve Transvaal'de geziler yapmış ve Limpopo ırmağı ağzına kadar inmiştir. 1877 de çıktığı uzun bir gezi sırasında Nyassa gölünü keşfetmiştir.

ELTON veya ELTON GÖLÜ (Kalmıkça adı: **Altan Nor**), Sovyetler Birliğinin Volgograd (eski adı: Stalingrad) bölgesinde, Volgograd'ın doğusunda, Volga nehrinin doğusundaki stepte bir göl. Yüz ölçümü 152 km², derinliği 5 m dir. Deniz yüzünden 17,5 m alçaktır. Yazın kuruyan bu gölden tuz elde edilir.

ELTVILLE [*eltvili*] **veya ELFELD** (Lat. **Altavilla**), Batı Almanya'da, Hessen devlet (Land) inde ve eskiden Prusya'nın Hessen - Nassau ilinde, Rhein ırmağı üzerinde ve Bingen ile Mainz arasında bir kasaba. Şarap, meyve ve sebze üreten bir bölgenin merkezidir. Şaraplarının nefasetiyle tanınmıştır. Gutenberg (b. bk.) 1465 te burada bir basımevi açmıştır. Nüfusu 6 304 tür.

ELUARD [*elüâr*], **Eugène Grindel** (**Paul** diye anılır; 1895 - 1952), Fransız şairi. Seine departmanına bağlı Saint - Denis'de doğmuş, Charenton - le - Pont'da ölmüştür. Tahsilini yarıda bırakmasına sebep olan hastalığı sırasında (1911 - 1913) Davos'ta bir sanatoryumda yatmış, bu yıllarda birçok çağdaş şairlerin eserlerini okumuştur. I. Dünya Harbine katılan E., ilk kitabı olan *Le devoir et l'inquiétude* (Ödev ve kaygı) [1917] ü yayınlamış, bu şiirlerinde barış inancını belirtmiştir. Harpten sonra öncü şairlerin arasına giren E., bir ara dadaistlerle birleşmiş, sonra da gerçeküstücü akımın kuruluşunda önayak olmuştur. Antil'lerde, Okyanusya'da, Malezya'da ve Hindistan'da gezip dolaştıktan sonra 1924 - 1939 yılları arasında arka arkaya çıkardığı şiir kitaplariyle gerçeküstücülerin en ahenkli şairi sayılmıştır. En çok sevdiği konular sevgi, isyan ve hayaldir. 1938 de gerçeküstücülerden ayrılan E., insanların ıstırabını her zaman paylaştığı ve İspanya iç savaşından sonra da savaşçı şair olmaya karar verdiği için Alman işgali sırasında millî direniş şairleri arasında yer almıştır. Bu dönemde çıkan şiir kitapları arasında *Poésie et vérité* (Şiir ve ger-

P. ELUARD

çek) [1942]; *Dignes de vivre* (Yaşamaya lâyık olanlar) [1944] ve *Au rendez-vous allemand* (Almanlarla buluşma) [1944] sayılabilir. Harpten sonra E., Orta Avrupa'da yaptığı birçok gezilerinde Fransız çağdaş şiirinin propagandasını yapmıştır. 1951 de *Première anthologie vivante de la poésie du passé* (Geçmişin şiirinden yaşayanların ilk antolojisi) adlı kitabını ve ölümünden önce de *Phénix* (ad) [1951] adındaki eserini çıkarmıştır. E. ın akıcı ve şiiriyet dolu yoğun bir dili vardır. İfadesindeki tabiî lirizm, insan sevgisini ve kardeşliğini dile getirirken en sıcak sesleri bulur. Bu özelliği 1957 de çıkardığı *L'evidence poétique* (Şairlik gerçeği) adlı kitabındaki şu sözlerini doğrular gibidir: «Şair mülhem olmaktan ziyade ilham veren kişidir.»

ELUSAT'LAR, İber yarımadasiyle Aquitania yerlilerinin karışımından meydana gelmiş bir kavim. Bulundukları topraklar, Fezensac'ın kuzeyinde ve Armagnac'ın batısındaki Condomois bölgesinde idi. Başkentleri Elusa (Eauze) idi.

ELVAN ÇELEBİ, Aşık Paşa zade (XIV. yüzyıl), şair ve mutasavvıf. Âşık Paşa'nın oğludur. Amasya çevresinde yaşamış ve orada ölmüştür. Âli, *Künhü'l-ahbar*'da mezarının Çorum yakınlarında bir köyde olduğunu bildirmektedir. Bazı kaynaklar, Şebüsterî'nin *Gülşen-i râz* adlı eserini Türkçeye çeviren Şeyh Elvan-ı Şirazî ile E. Ç. yi karıştırmaktadır. Halbuki Elvan-ı Şirazî, şiirlerinde daima Şirazî adını kullanmıştır.

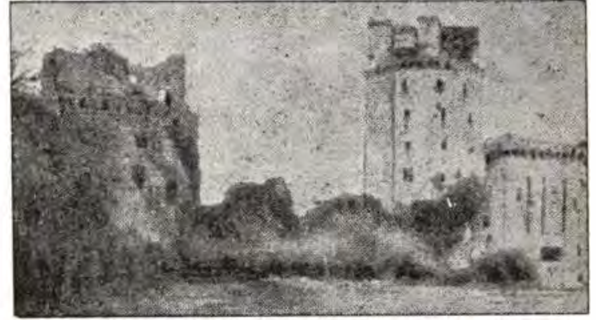
E. Ç. nin değerli bir sofî olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Türkçe manzum olarak *Şeyh Arakeyn* ve *Sual ve cevap* adlı bir eserinin bulunduğu bildirilmektedir. Divanı ve başka eserleri ele geçmemiştir. Onun bazı manzumelerine yazma mecmualarda rastlanmaktadır.

ELVANLI, İçel ilinin Erdemli ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Tömük 3 234 (1960) nüfuslu bir kenttir. 21 köyü ile birlikte bucak nüfusu 15 984 tür. Bucağın 1 200 - 1 800 nüfuslu büyük köyleri vardır (Arpaçbahşiş, Çeşmeli, Kargınpınar). 6 köyü ise 500 - 900 nüfusludur. E., Mersin ile Silifke arasındadır. Bu iki şehir arasındaki kıyı yoluna 3 km lik düzgün bir yol ile bağlıdır. Mersin'e 33, Silifke'ye 50, Erdemli'ye 9 km uzaklıktadır. E. nın gerisi dağlıktır. Buralara toprak köy yolları dışında yol yoktur. Kasaba, iki bölüme ayrılır. İkisi arasında 2 km kadar uzaklık vardır. Biri aşağıda (denizden 50 m yüksekte Tömük adı verilen yer), ötekisi daha yukarıda (170 m) dır. Bucakta iyi ormanlarla makiler ve başka ağaç toplulukları (meşe, sakız, çam, palamut meşesi, pırnal meşesi) yer tutmuştur.

ELVAS [*elviş*] (Ar. **Baleş**, Lat. **Alpesa**), orta Portekiz'in doğu bölümünde, Alto Alentejo ilinin Portalegre distriktinde, İspanya sınırı yakınındaki Guadiana ırmağının bir kolu üzerinde bir şehir. Lisboa (Lizbon) nın kuzeydoğusunda bulunan bu şehir, şarap, zeytin yağı ve davar ticareti merkezidir. Dolaylarındaki demir ve bakır madenleri de metal sanayiinin kurulmasını sağlamıştır. Şehrin katedrali Gotik üslûbunda olmakla birlikte türlü ilâveleri vardır. Orta Çağ şatosu Mağribî - Romanesk üslûbundadır. Amoeira su kemeri 1498 - 1622 arasında yapılmıştır. Eskiden büyük bir stratejik önemi olan E. ın XVIII. yüzyıldan kalma kaleleri vardır. Şehir Orta Çağın başlarında İspanya Araplarının bir kalesiydi ve 1230 yılında Portekizliler tarafından geri alınmıştı. Nüfusu 14 800 dür.

ELVEHJEM [*elveyim*], **Conrad Arnold** (doğ. 1901), Amerikalı biyokimyacı, profesör, eğitimci ve vazar. Mc Farland (Wisconsin) da doğmuştur. 1937 de vitamin B kompleksinin bir bölümü olan nikotinik asit (*niacin*) in köpek pellagrasını iyi ettiğini bulmuş ve bu buluş sonradan insan pellagrasına uygulanmıştır. 1939 da vitamin B kompleksi üzerindeki çalışmalarından dolayı Mead Johnson armağanını kazanmış, tavuk dermatitis'nin *pantothenic* asit eksikliğinden ileri geldiğini ve hemoglobinin oluşumunda bakırın birinci derecede bir önemi olduğunu meydana çıkarmıştır.

ELVEN [*elıẽ*], Fransa'nın kuzeybatısında, Morbihan departmanının Vannes arrondismanında, kanton merkezi olan bir kasaba. Nüfusu 2 854 tür. Dolaylarında bir süre

ELVEN: ŞATO

Descartes ailesinin malı olmuş olan ve bu filozofun da oturmuş bulunduğu Kerlo şatosu, XII. yüzyıldan kalma Kerlify şatosu, XIII ve XV. yüzyıllardan kalma Largoët kalesinin kalıntıları ve ihtişamlı bir donjon vardır.

ELVERUM [*elvîrum*], doğu Norveç'te, Lillehammer'in güneydoğusunda, Hedmark kontluğuna bağlı bir kasaba. Nüfusu 11 509 dur. 1940 ta Norveç hükûmeti geçici olarak burada toplanmıştır.

ELVESTAD [*elvîsta*], **Sven** (takma adı: **Stein Riverton**; 1884 - 1934), Norveçli yazar ve gazetesi. Halden veya Fredrikshald (Norveç) da doğmuş, Oslo'da ölmüştür. Yazı ve romanlarında memleketinin politikasını, toplum hayatını ve dil reformlarını alaya almıştır: *Fædrelandets have* (Anayurdun bahçesi) [1915]; *Professor Umbrosus* (Gölgeli profesör) [1922]. Takma adı ile çıkan cinayet ve detektif romanları (Norveç edebiyatına bu edebî türü sokan odur) ile Skandinavya ve Almanya'da çok okuyucu bulmuştur. Bunların ellisi Almancaya çevrilmiştir. Başlıcaları *Spögelsesklovnen* (Hortlak soytarı) [1917]; *Der Graf von Oslo* (Oslo kontu) [1919]; *Rosa Montanas Diamanter* (R. M. nın elmasları) [1925].

ELVEY [*elvi*], **Sir George Job** (1816 - 1893), İngiliz bestecisi. Canterbury (England) de doğmuş, Windlesham (Surrey) da ölmüştür. İlâhi, oratoryo ve odlar bestelemiştir.

ELVİRA: bk. İLBİRE.

ELVİYE - İ MÜSTAKİLLE, özellikle Tanzimattan sonra kurulan taşra teşkilâtında eyalet ve vilayetlerden sonra, kaza (ilçe) dan önde bulunan bir yönetim birimi (müstakil liva) nin çoğulu, İmparatorluk devrindeki sancak kuruluşunun karşılığı. Eyalet ve vilâyet ölçüsünde arazi genişliği olmayan, fakat ekonomik durumu, politik ve sosyal yapısı iti-

bariyle doğrudan doğruya hükümet merkezine bağlanması gereken önemli bölgelere ait bir kuruluş. E. yönetim âmirleri mutasarrıf adını taşırlar ve sancak bir il gibi devlet teşkilâtının bütün birimleri ile techiz edilmiş olurdu. Mutasarrıfların yetki ve sorumları vali derecesinde olup, rütbeleri askerlikten geldiklerinde Mîr-i livâ, mülkiyeden olunca da Ula sınisi derecesinden başlar, fakat gereğine göre vezir ve müşirliğe kadar değişebilirdi.

E. nin kuruluşları Tanzimattan önceki devrede de görülür. Meselâ Kastamonu, Hüdavendigâr (Bursa), Hamid ili, Saruhan, Trablus-Şam v. b. sancaklar daha XVII. yüzyıldan beri zaman zaman, kâh müstakil hale getirilmişler, kâh vilâyet şekline sokulmuşlardı. Tanzimattan sonra kurulan E. arasında da Çatalca, Karesi (Balıkesir), Kocaeli (İzmit), Bingazi ve Deyrizor sancakları anılabilir. Cumhuriyet devrinde bütün sancaklar il haline getirilmekle E. de ortadan kaldırılmıştır.

ELVİYE-İ SELÂSE (Üç sancak) Kars. Ardahan ve Batum sancaklarına verilen bir ad. 1877-1878 Türk-Rus Harbi (bk. DOKSANÜÇ HARBİ) sonunda Osmanlı devletinin yenilgiye uğraması sonucu olarak Rus çarlığıyla imzalanan Ayastefanos (b. bk.) antlaşmasının 19. maddesi ve Berlin kongresinin 58. maddesi gereğince harp tazminatı karşılığı olarak Rusya'ya bırakılan üç Osmanlı sancağının adıdır. Rus çarlığı, harpteki zararları için Osmanlı devletinden harp masraflarına karşılık olmak üzere 900 000 000 ruble, savaş boyunca Rus demiryollarına, ticaret ve ihracatına ve Rus güney sahillerine yapılan zararların karşılanması için 400 000 000 ruble, Türk ordusunun Kafkasya'ya yaptığı saldırıdan doğan zararların karşılığında ise 100 000 000 ruble, harp sırasında Türkiye'deki çarlık uyruklarının ve çarlık tesislerinin uğradığı zararları karşılamak için de 10 000 000 ruble olmak üzere, ceman 1410 000 000 ruble, yani o zamanki Türk parasiyle 245 207 301 T L ve 1,5 mecidiye istemişti.

Ancak «Rusya imparatoru Devlet-i aliyenin müzayaka-i mâliyesini ve Devlet-i aliyenin bu bâbda olan arzusunu nazar-i itibara alup tazminat-i harbiye-i mezkürenin ekser kısmı yerine zîrde muharrer terk-i arazi ile tediyesini kabul eder» beyanı üzerine Dobruca'da Tulça sancağı, yani Süne, Mahmudiye, İsakçı, Tulça, Maçin, Babadağ, Hırsova, Mecidiye ve Köstence ilçeleri ile Tuna adaları, kuzeydoğu Anadolu'da ise Soğanlı dağlarına kadar Ardahan, Kars, Batum ve Bayezid'in Rusya'ya bırakılması kabul olunmuştu. Osmanlı devletince bırakılan bu topraklar savaş tazminatının ancak 1 100 000 000 rublesini karşılamakta, Osmanlı devleti 310 000 000 ruble borçlu kalmakta idi. Yine bu maddeye göre bırakılan topraklardaki halkın göç etme ve mallarını diledikleri şekilde satma hakları serbest bırakılmakta, ancak üç yıl içinde göç etmeyip yerlerinde kalan ahali Rus uyruğuna alınmakta idi. Berlin kongresinde ise bu hükümler İngiltere-Rusya ve İngiltere-Türkiye itilâfnamelerine uygun olarak ufak bir değişikliğe uğramış ve 58. madde «Bâb-i âlî Ardahan, Kars ve Batum arazisini Batum limanı ile beraber Rusya'nın eski hududuyle yeni hududu arasındaki araziyi Rusya devletine terk eder» şeklini almıştır. Buna göre, Eleşkirt vadisi ile Bayezid kalesi Osmanlı devletine iade olunmuştur. E. nin Rus çarlığı devrindeki tarihi için bk. KARS, ARDAHAN ve BATUM.

E. nin kurtarılması ancak I. Dünya Harbinin sonunda çarlığın yenilgiyi kabul etmesi ile mümkün olmuştur. 3 mart 1918 de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması bu sancakların plebisit sonucuna bağlı olarak anavatana kavuşma hakkını tanımakta idi. Ancak, Osmanlı devletinin 30 ekim 1918 de imzaladığı Mondros mütarekesinin 11 ve 15. maddelerinin hükümleri ise, E. nin 6 hafta içinde boşaltılması mecburiyetini ortaya çıkarmıştı. Böylece E., bu defa İngiltere'nin desteklediği Gürcü ve Ermeni devletlerine göçmekte idi. Bu kararlara karşılık yerli halk, millî şuur içinde Müdafaa-i Hukuk-i Milliye teşkilâtını kurmuş, Ermeni ve Gürcülerle çarpışmış, İngiltere'nin destek ve zoru ile bu iki komşu Hristiyan cumhuriyetin istilâsına uğramışsa da, çete savaşlarını durdurmamış ve millî hükümetin ilk askerî ve siyasî zaferinin bir sonucu olarak Kars ve Ardahan sancakları ile, Aras sağındaki Sürmeli (Iğdır ve Kulp/Tuzluca) ve Batum sancağının güney toprakları, yani Artvin tamamen kurtarılmış, Batum, Acara, Çürüksu muhtar bir cumhuriyet olarak Gürcistan içinde kalmak, Aras solundaki Nahçevan-Orduabad bölgesi de yine muhtar bir cumhuriyet olarak Azerbaycan'a bağlanmak suretiyle bu topraklardaki Türk halkının millî dilekleri gerçekleşmiştir. Bk. KARS ANTLAŞMASI, MOSKOVA ANTLAŞMASI, ve KARABEKİR, Kâzım.

ELVİYE-İ SULTANİYE, saltanat bayrakları. Kaynaklarda alemhâ-yi Osmanî, alem i padişahî ve livâ-i saltanat adlariyle anılan bu sancakların sayıları ve şekilleri Osmanlı imparatorluğunun gelişmesiyle paralel bir durum gösterir. Devletin kuruluşu sırasında, Osman Gazi devrinde üç, Yavuz devrinde dört olan bu bayrakların sayısı, Kanunî zamanında yedi olmuş ve Tanzimata kadar bu yedi saltanat bayrağı değişmeden kalmıştır. Saltanat bayraklarındaki artışın, büyük hükümdarların kendi özel bayraklarının da bir saygı nişanesi olarak halefleri tarafından saltanat bayraklarına eklenmesinin bir sonucu olduğu tahmin ediliyor.

Saltanat bayraklarının ilki ve en önemlisi ak alemdir. Geleneğe göre, Selçuklu sultanı tarafından beylik veya istiklâl alâmeti olarak Osman Gazi've gönderilmiştir. Selçuklu hükümdarının bir uç beyi olarak Osman Gazi'ye bir bayrak gönderdiği bilinmekte ise de, bu bayrağın rengi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Üç köşeli olan bu bayrağın uçkurluğunda zafer âyetleri yazılı olup, üzerinde ise, uçları açık bir hilâl, bazan da zülfikar resmi bulunurdu. Ak alem mir-i alem ağa tarafından taşınır, seferlerde yol sırasında kılıfı içinde saklanır, savaş meydanında padişahın arkasında, fakat öteki saltanat bayraklarının önünde açılırdı. Darü'l-harbe girildiğinde yapılması mutat olan geçit resmi sırasında ise enderun ağaları (b. bk.) başlarında üsküf olduğu halde padişahın arkasında dururlar, onların ardında ise kapı ağası ile mir-i alem ile kapıcılar kethüdası yürür, bunları mir-i alem'in tam arkasından ak alem izler. iki yanda ise sağ tarafta kırmızı sancaklariyle sipah bölükleri, sol tarafta da sarı sancaklariyle silâhdar bölükleri yer alırdı. E. nin ikinci derecede olanı yeşil bayraktır. Geleneğe göre, Murad-i Hüdavendigâr zamanında saltanat bayraklarına katılan bu sancak, savaşlar iki kıtada da birden devam etmekte ise, ikinci derecede kabul olunan cepheye gönderilen serdara verilirdi. Meselâ 1603 te İran cephesine gönderilen Cığalazade Sinan Paşaya yeşil bayrak verilmişti. Padişah sefere katıldığı takdirde yeşil bayrak da ak alemin gerisinde diğer bayraklarla birlikte yer alırdı. E. nin üçüncüsü kırmızı sancaktır. Bunun Fâtih tarafından E. arasına katıldığı söylenmektedir. Bu bayrak da diğer ikisi kadar önemli sayılırdı. Nitekim Merc-i dabık'ta Mısırlılar tarafından Yavuz'a

karşı çıkarılan Şehzade Kasım savaşta atasının al renkli bayrağını açmıştı. Bu al bayrak özellikle XIX. yüzyılda daha da önem kazanmış ve bugünkü millî bayrağımıza esas teşkil etmiştir. Bk. BAYRAK.

Yavuz devrinde E. ye sarı renkli bir bayrağın daha katıldığı görülmektedir. Çaldıran ovasında açılan E. nin sayısı böylece dörde yükselmişti. 1529 da ise Kanunî Sultan Süleyman bunların sayılarını yediye çıkardı. Böylece her bayrak yedi iklimi, yedi gezegeni, Fâtiha suresinin yedi âyetini ifade etmiş oluyor, din ve dünya hâkimiyetini temsil ediyordu. Kanunî tarafından eklenen E nin renkleri üzerinde kesin bilgimiz yoktur. Bunları tarif eden kaynaklar ikisinin kırmızılı sarılı ve yeşilli kırmızılı alaca, birinin ise yarı kırmızı, yarı sarı olduğunu belirtirler ve bunun yeniçeri bayrağı olduğunu açıklarlar.

E. nin sırıklarının başlarında genellikle hilâl şeklinde altından bir alem olup bunun ucuna da sancak mushafı denilen küçük mushaflar takılırdı. Her bayrakta zafer âyetleri veya Fetih suresi yazılır, sancağın kumaşı da sarı ve beyaz sırma ile çiçek, hilâl, zülfikar veya geometrik şekillerle işlenirdi. II. Mahmut ise kendi E. ne tuğrasını da nakşettirmişti.

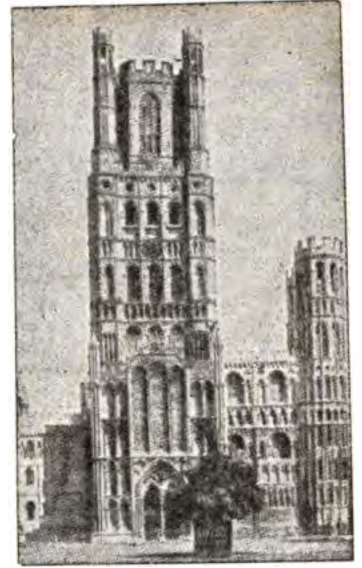
Fatih devrine kadar Alaşehir bezinden yapılan bayraklar, daha sonra ipekli veya atlas kumaşlardan da yapılmaya başlanmıştı. Her cülûs-i hümayunda yeni padişah kendi E. ni yeni baştan yaptırır, eski padişahın bayrakları onunla ilgili olan kalelere, camilere, minberlere veya evliya türbelerine a mağan edilirdi. Savaş sırasında Sancak-i şerif (b. bk.) önde durur, padişah veya serdar-i ekrem bunun arkasında yer alır, onların ardında da E., önde ak alem olmak üzere sıralanırlardı. E. nin dibinde ise, mir-i alem ve alemdarlar, alem mehterleri ile mehterhane yerini alıp emre müheyya beklerlerdi. E. nin muhafazası, bakımı mehterhane-i alem adını taşıyan özel bir kuruluşa verilmişti Bk. SANCAK ve MEHTERHANE. — İ. P.

ELWELL [*elvil*], **Frank Edwin** (1858-1922), Amerikalı heykelci Massachusetts'te doğmuştur. Paris'teki güzel sanatlar okulunda okumuş ve Falguière'den ders görmüş, Avrupa için heykel yapan ilk Amerikalı sanatçı olmuştur (Hollanda'daki Edam'da). Eserleri arasında bir «Dickens ve Küçük Nell», atlı general Hancock heykeli, «Aegyptus'un uyanışı», «Yunanistan» ve Roma» adlı heykeller ve bir *Despatch Rider* (Atlı ulak) vardır.

ELWOOD [*elwud*], Indiana (Amerika Birleşik Devletleri) eyaletinin orta bölümünde bir şehir. E. da hayvancılık, domates ve tahıl ticareti gelişmiş olduğu gibi, römork ve seyyar evler (trailer) de yapılmaktadır. Nüfusu 11 793 (1960) tür.

ELY [*ili*], doğu İngiltere'de, Ely adasında bir kasaba. Çok eski bir yerleşme yeri olan E., Orta Çağda bir liman ve kale olarak kullanılmıştır. 1083 yılında başlanmış bir kilisesi vardır ki bu, ancak 1328 de bitirilebilmiştir. Kilise, batı kulesinin büyüklüğü ile meşhurdur. Nüfusu 9 898 (1951) dir.

ELY [*ili*], **Richard Theodore** (1854-1943), Amerikalı iktisat bilgini. Ripley (New York) de doğmuş, Old Lyme (Connecticut) da ölmüştür. Johns Hopkins ve Wisconsin üniversitelerinde iktisat okutmuş, Amerika İktisat Derneğini kurarak 1899-1901 yıllarında bu derneğin başkanlığında bulunmuş ve halkta iktisat bilimine karşı ilgi uyandırmada büyük bir başarı kazanmıştır. Eserleri: *French and German Socialism* (Fransız ve Alman sosyalizmi) [1883], *Problems of To-day* (Bugünün soruları) [1888], *Outlines of Economics* (İktisat biliminin ana çizgileri) [1893 ve 1908], *Socialism and Social Reform* (Sosyalizm ve sosyal reform) [1894], *Monopolies and Trusts* (Monopoller ve tröstler) [1900], *Studies in the Evolution of Industrial Society* (Sanayici toplumun gelişimi üzerine incelemeler) [1903].

ELY kilisesinin batı kulesi

ELY [*ili*] **ADASI veya CAMBRIDGESHIRE FENS** [*kembricşır fenz*], Büyük Britanya'nın England bölümünün doğu kesiminde, Cambridgeshire coğrafî kontluğunun kuzey bölümünü meydana getiren idarî kontluk. Buraya ada denilmesinin sebebi, eskiden kontluğun bir bölümünün, çevresindeki bataklıklardan yüksekte bir ada gibi bulunmuş olmasıdır. Bugün bu bataklıklar kurutularak verimli topraklar haline getirilmiştir. E. A. nda meyve, patates şalgam yetiştirilir. Merkezi March'tır. Nüfusu 89 038 dir.

ELYAF (Teknik): bk. LİF.

ELYMAS [*elimas*] (**Bar-Jesus** adiyle de tanınmıştır, I. yüzyı), Yahudi asıllı Kıbrıslı sihirbaz. Roma'nın Kıbrıs prokonsül (vali) ü Sergius Paulus'a, St. Paulus'un öğütlerini tutmasını tavsiye ettiği için gözlerine mil çekilerek kör edilmiştir.

ELYOT [*elyıt*], **Sir Thomas** (1490-1546), İngiliz hümanisti ve diplomatı. Wiltshire kontluğunda doğmuş, Carleton (Cambridgeshire) da ölmüştür. VIII. Henry tarafından diplomatik bir mısyonla da görevlendirilmiş olan E. ın başlıca eseri *Boke Named the Governour* (Yöneticinin kitabı) [1531] dır. Bir ahlâk ve pedagoji anakitabı olan bu eserde E., yaşadığı devrin eğitim sisteminden daha yumuşak bir sistem salık verir ve yöneticiler sınıfı için pratik ahlâk kuralları gösterir. E., Latince ve Yunancadan yaptığı çevirmelerden başka, bir tıp anakitabı olan *The Castell of Helth* (Sağlık şatosu) [1534], *Defence of Good Women* (İyi kadınların savunulması) [1545] gibi eserler vermiş ve ilk Latince-İngilizce sözlüğü (*Bibliotheca Elyotae*, 1548) yayınlamıştır.

ELYRIA [*ilirii*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Ohio devletinin kuzey bölümünde, Black River ırmağı boyunda ve Cleveland şehrinin güneybatısında bir şehir. Bağcılık, hayvancılık, sürçülük ve meyvacılıkla uğraşan bir bölgenin merkezidir. Ayrıca ağır makine, çelik boru, balıkçılık takımları ve oyuncak fabrikaları vardır. 1817 de kurulmuştur. Nüfusu 43 782 dir.

ÉLYSÉE: bk. ÉLYSÉE SARAYI.

ELYSÉE [*elizē*] **SARAYI,** Paris'te, Faubourg - Saint - Honoré ve Élysée sokakları ile Gabriel ve Marigny caddeleri arasında yer alan tarihî büyük konak. 1718 de Evreux kontu için yapılarak Hôtel d'Evreux adını almış, 1713 te Madame de Pompadour'un, 1764 te XV. Louis'nin malı olmuştur. 1773 te Nicolas Beaujon tarafından satın alınmış, 1786 da XVI. Louis'ye satılmış, 1785 te Bourbon düşesi tarafından satın alınmıştır. E. S. daha sonra ulusal basımevi ve kır kahvehanesi olarak kullanılmış (1797), 1805 te Napoléon tarafından kız kardeşi Caroline Murat'ya armağan edilmiş, sonra Napoléon'a iade edilmiş ve bu imparator 22 haziran 1815 te tahttan vazgeçtiğini bildiren belgeyi burada imzalamıştır. 1875 e kadar konuk yabancı devlet başkanlarının ve büyüklerinin oturmasına ayrılan saray, bu tarihten sonra Fransa cumhurbaşkanlarının beylik oturma yeri olmuştur.

ELYSÉE SARAYI

ELYSÉES, CHAMPS (Coğ.): bk. CHAMPS - ÉLYSÉES, Avenue des.

ELYSIIDAE [*elisiide*], Yumuşakçalar (Mollusca) şubesine bağlı bir familya. Denizlerde yaşayan bir cins sümüklü böcek bu familyaya bağlıdır. Vücudunun iki yanında kanat gibi uzantılar vardır.

ĒLYSION PEDION (Yun. mit.), öbür dünyanın bir kısmı. Kahramanlarla erdemli kişiler (meselâ Menelaos) ölmeden buraya giderler ve mutlu bir hayat yaşarlarmış. Homeros, Vergilius ve Plutarkhos, Ē. P. un dünyanın merkezinde olduğunu sanırlardı, Eflatun (Platon) ise antipodlarda, İspanya'nın Baitike bölgesinde veya Makaron nesol (Mutlular adaları = Kanarya adaları) da olduğunu düşünürdü.

En eski görüşlere göre, Ē. P. yerin batı ucunda, Okeanos'a yakın bir yerde uzanan mutlu bir alan idi.

Hesiodos'a göre, Ē. P. Mutlular adalarının başka bir adıdır.

ELYTĒS, Odysseas (asıl adı: **Odysseas Alepudellis**; doğ. 1911), Yunan şairi. Heraklion (Girit) da doğmuştur. Gerçeküstücülük akımının en tanınmış temsilcilerindendir. Tabiata olan kuvvetli bağlılığı dolayısiyle şiirleri, özellikle hayatının ikinci döneminde daha somut konular ve daha ince bir şekil kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Prosanatolismoi* (Yönelişler) [1936]; *Hoi klepsydres tou agnostou* (Bilinmeyen şeyin su saatleri) [1937]; *Helios ho protos* (Birinci güneş) [1943]. E., Eluard, Lautréamont, Jouve ve Garcia Lorca'yı Yunancaya çevirmiştir.

ELZ [*elts*] veya **ELTZ** [*elts*], Almanya'da, Eifel bölgesinde, Mosel ırmağının sol kolu. 50 km uzunluğunda olup Moselkern yakınında ana nehirle birleşir. E. in aşağı kesiminde Almanya'nın en iyi korunmuş Orta Çağ şatolarından biri olan E. şatosu yükselir. Bu şato 1920 yangınından sonra yeniden onarılmıştır.

ELZ ŞATOSU

ELZÉ [*eltse*], **Karl** (1821 - 1889), Alman Anglisti. Dessau'da doğmuş, Halle'de ölmüştür. 1876 da Halle Üniversitesi profesörlüğüne seçilmiştir. Shakespeare'in *Hamlet* piyesinin [1857, 1888], Chapman'ın *Alphonsus* [1867]unun ve Rowley'in *When you see me, you know me* (Beni görünce tanırsınız) adlı piyesinin [1874] eleştirmeli baskısını yayınlamış, Walter Scott'un [2 cilt, 1864], Byron'ın [1870] ve Shakespeare'in [1876] biyografilerini hazırlamış, ayrıca *Notes on Elizabethan Dramatists* (Elisabeth çağı tiyatro yazarları üzerine notlar) [3 cilt, 1880 - 1886] adlı çok değerli bir eserle *Grundriss der englischen Philologie* (İngiliz filolojisinin ana çizgileri) [1887, 2. bas. 1889] adlı kitabı yazmıştır.

ELZEVIER [*elzīvīr*] veya **ELSEVIER** (Lat. Elzevirius), Hollandalı bir kitapçı ve matbaacı ailesi. Leiden şehrinde 1583 - 1712 ve Amsterdam'da 1637 - 1681 yılları arasında önemli ticarethaneleri vardı. Müessesenin kurucusu olan Ludwig (1540-1617), 1560 yılından sonra Anvers'te, sonra da Douai (Fransa) de mücellitlik yapmış ve nihayet Leiden'e göçerek oradaki üniversitede yönetim görevlisi olarak çalıştıktan sonra kitapçılığa başlamıştır. İlk basım işi olarak P. Merula'nın yayınladığı *Eutropius* adlı kitabı çıkarmış, yüz cilt kadar kitap basmıştır. Ölümünden sonra oğulları Matthias (1564 - 1640) ile Bonaventura (1583 - 1652) babalarının işini devam ettirmişlerdir. Matthias 1622 de ticareti bırakınca yerine oğlu Abraham (1592 - 1652) geçmiştir. 1625 te müesseseye, Matthias'un ikinci oğlu Isaak (1569 - 1651) tarafından kurulan bir matbaa katılmıştır. Bonaventura ile Abraham'ın yönetimi zamanında müessese altın çağına erişmiştir (aş. yu. 1625 - 1652). E. ler, ülkelerin istatistik ve topografik durumlarını açıklayan *Republiken* adlı 35 ciltlik bir seri, çağdaş yazarlar biyografyaları ve Latin klasiklerine ait 24 yapraklı el kitapçıkları yayınlamışlardır; bu yayınlar, ufak boyları, ucuzlukları ve güzel baskıları sebebiyle çok tutulmuştu. Romen karakterli temiz baskıları klasik bir görünüş veriyordu. 1652 de Leiden'deki ticarethane Abraham'ın oğlu Johann (1622 - 1661) ile Bonaventura'nın oğlu Daniel (1628-1680) e geçmiştir. 1654 te Daniel işten çekilerek Amsterdam'a göçmüştür. Johann'ın ölümüyle basımevi ve kitapçılık şubesi karısına intikal etmiş, o da 1681 de işlerin yönetimini ikinci oğlu Abraham (1653 - 1712) a bırakmıştır. Abraham zamanında müessese dağılmıştır.

ELZEVIR FİRMASININ AMBLEMİ

Kurucu Ludwig'in torunu olan Ludwig (1604 - 1670) de 1637 tarihinde Amsterdam'da bir kitapçılık müessesesi ile bir matbaa meydana getirmiş ve 1642 den itibaren Descar-

tes'ın bütün eserlerini basmıştır. Leiden'deki Daniel E. in de 1654 sıralarında ortaklığa girmesinden sonra iş önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Latin klasiklerine ait el kitapçıkları örnek bir baskı ile, lüks baskılı *Corpus juris civilis* [2 cilt, 1663] ve Fransızca *İncil* [2 cilt, 1669] bu dönemde yayınlanmıştır. Ludwig'in çekilmesinden sonra işleri eline alan Daniel, E. ailesinin son ünlü kitapçısıdır. E. yayınları koleksiyoncular tarafından çok sevilmekte ve aranmaktadır.

ELZEVIR [*elzivir*] (Alm. Elzevierschrift), matbaacılıkta Romen (Fr. romain, Alm. Antiqua) tarzında bir yazı çeşidi. Hollandalı bir matbaacı ailesinin adı (Elzevire, b. bk.) ile anılır.

ELZEVIR

ELZEVİR YAZI ÇEŞİDİ

EMAJŌGI (Rus. **Êmayıgi**, Alm. **Embach**), Estonya'da bir nehir. Yukarı veya Küçük E. adiyle, Otepää sırtlarındaki göller grupunun birinden kaynayarak 75 km ötedeki Vōrts gölünün güney ucundan bu göle girer. Aşağı veya Büyük E. adiyle bu gölden çıkan ırmak Tartu (Dorpat) ya yakın geçerek genellikle doğu yönünde akar, genişliği 85 m yi bulur ve 108 km sonra iki kol halinde Peipsi (Peipus) gölüne ulaşır. Vōrts ve Peipsi gölleri arasında buharlı gemiler işler. E. nin uzunluğu, Vōrts gölü de dahil olmak üzere 209 km dir.

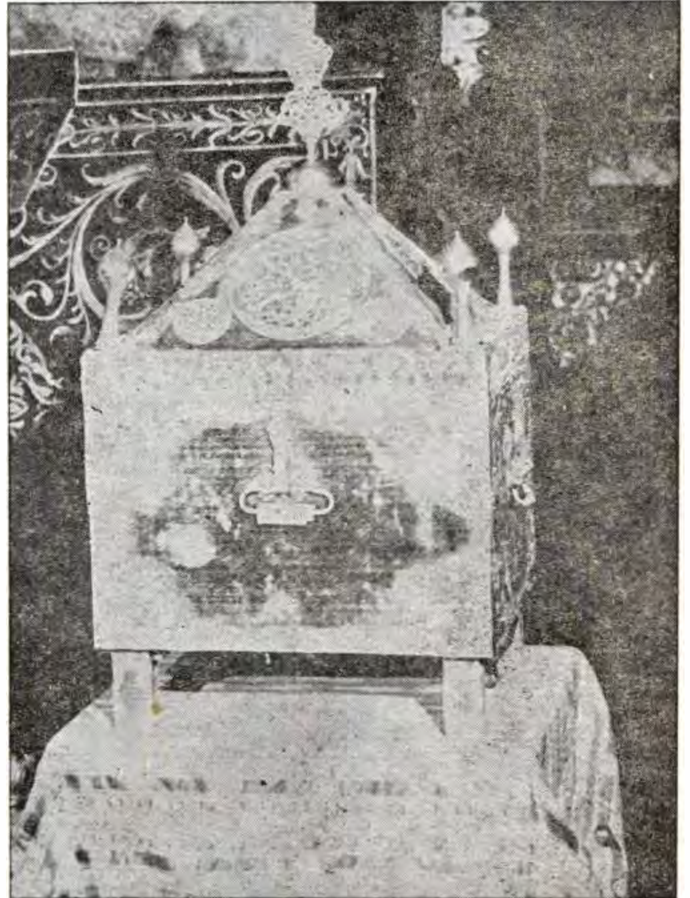
EMANASYON (Fr. Émanation) [Fel.]: bk. TÜRÜM.

EMANASYON (Fr. Émanation, Lat. *emano*, dışarıya akmak) [Kim.], radyoaktif elementlerden olan radyum, aktinyum ve toryumdan çıkan gaz halindeki radyoaktif maddeler. İlk radyoaktif gaz olarak 1899 - 1900 de toryum E. u (toron), Owens ve Rutherford tarafından bulunmuştur. Radyum E. u, olan radon ise 1901 de Dorn tarafından bulunmuştur. Bundan kısa bir süre sonra, Giesel ile Debiern aktinyum X ten meydana gelen aktinyum E. u (Ac Em) nu bulmuşlardır. Bunun atomik ağırlığı 219, atom numarası 86 olup yarılanma süresi yalnızca 3,92 saniyedir. Aktinyum E. u alfa ışınları vererek (havadaki gidiş uzaklığı 5,75 cm) aktinyum A (atomik ağırlığı 215, atom numarası 84) ya dönüşür. Bugün E. tabiatta birbirinden farklı üç izotop (radon, aktinon ve toron) halinde bulunan radyoaktif bir nadir gaz olarak tanınmakta ve bir element olarak sisteme girmektedir. Bk. RADON.

EMANÂT - I MUKADDESE (=Kutsal emanetler), İslâm dinince ve tarihince adları taziz olunan kimselerden kalan bazı şahsî eşyalar ile hâtıralara verilen ad. Bunlara Emanât - i mübareke, Eşyâ - yi müteberrike, Emanât ve Teberrükât adları da verilir. İslâm tarihinde halifelik iddiasında bulunan kimselerin, sultan ve hükümdarların söz konusu eşyayı elleri altında bulundurmaları, bunları saklamaları ve sayılı günlerde ilgili törenleri yerine getirmeleri gerektiğinden, E. M. arasına katılan eşyanın sayısı yıllar geçtikçe çoğalmış, gerçek hâtıraların yanına uydurma ve düzme birtakım eşya daha katıldığı gibi, bu uydurmalar yakın tarihlere kadar da devam etmiştir. Meselâ bu gibi uydurma eşya arasında Yusuf'a izafe edilen son devirlere ait yeşil bir tülbentten yapılma kavuk, Hz. Hüseyin'e atfolunan XVII. yüzyıldan kalma bir Bergama seccadesi, Âdem'in ayağının nakşı işlenmiş bir patiska parçası anılabilir. Hattâ II. Dünya Harbi devam ederken Kilıddâr - i Hazret - i Haydar (Hazreti Ali türbedarı) ın, gördüğü bir rüya üzerine kendisinde saklı bulunan ve ceddi Ali'ye ait olduğu iddia olunan, çok yeni İran işi fakat değerli bir kılıcı E. M. arasına konmak üzere Topkapı Sarayına göndermesi bu geleneğin devam ettiğine bir örnek teşkil eder. Bu davranışların bir sonucu olarak, E. M. bir gerçek belgeler ve hâtıralar, bir de uydurma, yakıştırma eşyalar veya saygıdan doğma hediyeler, yani teberrükât olmak üzere ikiye ayrılabilir.

E. M. nin teşekkülü Peygamberimizin hayatında başlamıştır. Bunların en yaygını ve köylere kadar dağılanı, Hazreti Muhammed'in kutsal sakallarını kestikçe ashap tarafından toplanan kıllarından meydana gelen sakal - i şeriftir (bk. LİHYE - İ SAADET.) Onun ölümünden sonra ise, ona ait hâtıralar gerek dört halife, gerek ashap tarafından saklanmıştır. Bunlardan mühr - i şerifleri Ebu Bekr'e intikal etmiştir. Bu mühür daha sonra Osman tarafından bir kuyuya düşürülerek kaybolmuş ise de, E. M. arasında yine de bir mühr - i şerif bulunmaktadır (bk. MÜHÜR).

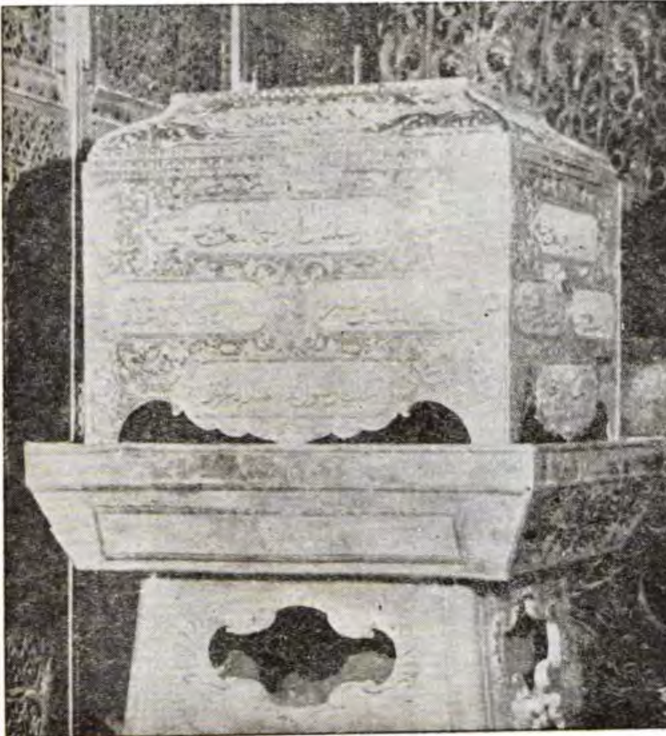
E. M. nin önem kazanması hilâfet konusunda birkaç müddeinin ortaya çıkmasiyle olmuştur. Böylece Emevî ailesi, onlardan sonra da Abbasî hanedanı Peygamberden, dört halifeden, Ümmehât - i müslimîn (b. bk.) den ve ashaptan kalan her çeşit hâtıraların toplatılmasına itina göstermiş-

EMANÂT - I MUKADDESE: Sancak - i Şerif sandukası

EMANÂT - I MUKADDESE: Has oda (Hırka - i saadet odası) da mukaddes emanetlerin bulunduğu şebeke

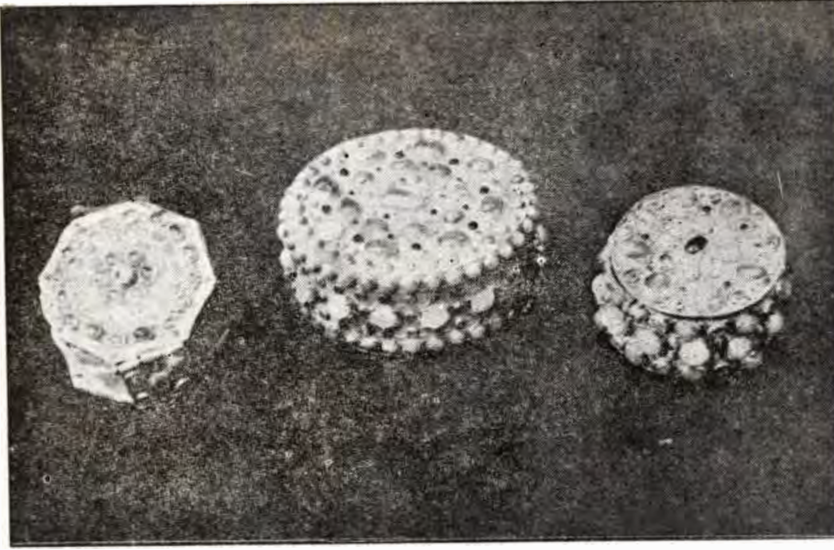

EMANÂT - I MUKADDESE: Hırka - i saadet ve altın sanduka

lerdir. Daha sonra bunlar arasına İslâmdan önceki peygamberlerin ve din ulularının hâtıraları da katılmıştır. Osmanlı ailesi ise E. M. yi derlemek ve bunları saklamak konusunda büyük bir titizlik göstermiştir. Böylece Osmanlı töresinde Hırka - i saadet ziyareti, Sancak - i şerif çıkış ve giriş törenleri, Miftah alayı gibi töreler ortaya çıkmıştır.

E. M. nin Osmanlı devletine intikal etmesi, 1517 Mısır seferi sonunda olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Kahire'ye girdiği zaman, el - Müstansır bi'llah (b. bk.) tarafından Bağdad'dan Hülegü'nün elinden kaçırılan eşyalara el koyduğu gibi, kendisine bağlanan Mekke şerifi Ebû Berekât'ın oğlu Ebû Nemi (b. bk.) eliyle gönderdiği E. M. yi de toplayarak İstanbul'a göndermişti. Mısır'dan getirtilen veya Suriye ve Filistin'den, İran'dan derlenen emanetler ve teberrükât, bunlar için ayrı bir yer yapılana kadar İç hazine (b. bk.) ye konmuş, daha sonra da Has oda (b. bk.) ya alınmıştı. Nihayet burada Hırka - i saadet dairesi (b. bk.) kurulunca bunların gerek saklanmaları, gerek bakımları özel bir töre ile tespit olunmuştu (bk. HIRKA - İ SAADET ZİYARETİ).

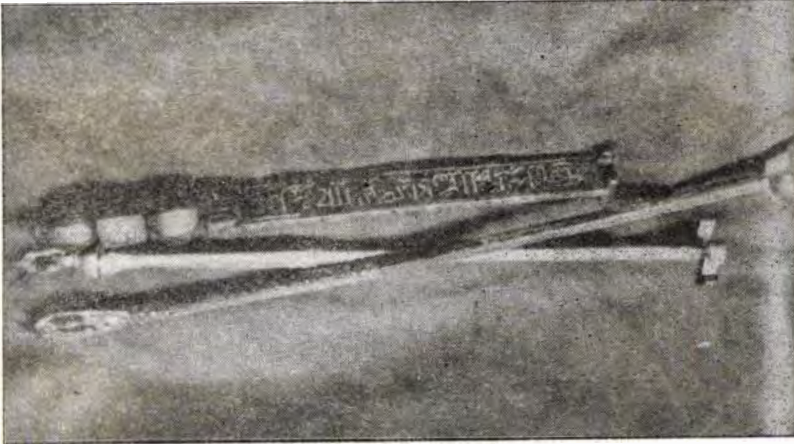
E. M. nin başta gelen hâtırası Hırka - i saadet (b. bk.) tir. Bunun yanı başında Peygamberin Uhud gazvesinde kırılan dişinden bir parça (Dendân - ı saadet), Nakş - i kadem - i saadet, yani Peygamberimizin kutsal ayaklarının izi, bunlardan E. M. arasında bulunanlar, dördü taş, ikisi kerpiç olmak üzere altı tanedir. Ayrıca Eyüp, III. Mustafa ve I. Abdulhamid türbelerinde de üç adet Nakş - i kadem - i saadet bulunmaktadır. Yine Peygamberin Ukap adı ile anılan bayrağı (bk. SANCAK - İ ŞERİF), Peygamberin mührü, kılıcının kabzası, ok ve yayı, gusul suyunun muhafaza edildiği şişenin bir parçası, giydiği nalının teki ile name - i saadet, yani Peygamberin Mısır hâkimi Mukavkas (b. bk.) a gönderdiği mektup, Peygamberin, Ebû Bekr'in ve Fâtima annemizin seccadeleriyle teyemmüm taşı en önemlileridir. Söz konusu teyemmüm taşının bir Asur tableti olduğu ve Ninova'da Asur kralının baş hademesi Şum İddina'nın imzasını taşıdığı, Barsip şehrinde Mariştar adlı bir heykeltıraşa yazdırıldığı, büyük mabud Esagila'nın tapınağına konulmak üzere kralın heykel-

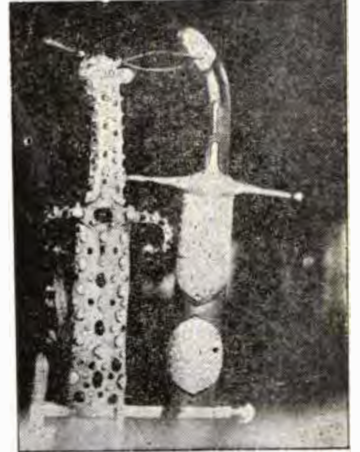
1

2

3

4

5

6

EMANÂT-I MUKADDESE

1. Sancak Kur'an-i Kerimleri; 2 Sakal-i Şerif; 3. Kâbe'nin gümüşten yapılmış iki anahtar ve kilidi; 4. Hazreti Muhammed'e ait kılıçlar; 5. Mühr-i saadet (Hazreti Muhammed'in mührü); 6. Kelime-i Tevhid

lerinin gönderilmesini bildirdiği Prof. Unger tarafından çözülmüştür. Bunlardan başka, Musa ile Şuayb'in asâları, Nuh'un tenceresi ile İbrahim'in kazanı, Yusuf'ın gömleği, Davud'un kılıcı, bir parçacık balçık da E. M. arasında bulunmaktadır. Teberrükât arasında ise Mizâb-i saadet, yani Kâbe'nin altın oluğu, Hacer-i esved muhafazası, Bâb-i Tevbe'nin bir kanadı, Makam-i İbrahim'in gümüş kapağı, Kâbe'deki bu makamların Osmanlı padişahları tarafından zaman zaman yapılan onarımları üzerine teberrüken Hırka-i saadete gönderilmelerinin bir sonucu olarak toplanmışlardır. Bunlara bir de Kâbe anahtar ve kilitlerini eklemek gerekir. Bunların İstanbul'a getirilişleri ve E. M. arasına alınmaları törenleri için bk. MİFTAH ALAYI. Yine teberrükât arasında Osman'a, Ali'ye ve diğer din ulularına izafe olunan Kur'an'lar, cüzler, oklar, kılıçlar, yaylar, tac, hırka, sarık, tespih ve bayraklar vardır.

Hilâfetin kaldırıldığı 1924 tarihine kadar E. M., Osmanlı törelerine göre yönetilmekte idi. Hilâfet kaldırılınca Haremeyn (b. bk.) e hâkim bulunan Suudî Arabistan krallığı E. M. nin bu devlete iadesini istemişse de, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî otoritesine terk olunan Hilâfet makamı ile ilgili bu kutsal eşyaların iadesi kesinlikle reddolunmuş ve Topkapı Sarayının 3 nisan 1924 te müze haline getirilmesi üzerine E. M. nin bakımı da bu müze müdürlüğüne bırakılmıştır. 1927 de Sarayın son hazine kethüdalarından Rasim Efendiden devralınan bu eşyalar, son yıllarda ziyaretçilere açılmıştır. E. M. hakkında bize ilk bilgileri veren eser, *Zübdetü't-tevârih*'tir. Ahmet Rasim, *Menakıb-i İslâm* ve *Resimli ve haritalı Osmanlı tarihi* adlı eserlerinde, Mehmet Raif, *Topkapı Saray-i hümayunu* adlı kitabında ve Tahsin Öz, *Hırka-i saadet dairesi ve Emanât-i mukaddese* adlı eserinde bilgi vermektedirler. — İ. P.

EMANET, bir malı muhafaza amaciyle güvenilir bir kişi veya mahalle bırakma. E., Türk Borçlar Kanununun 19. babında düzenlenmiş olan vedia akdinin konusunu teşkil eder (Md. 463-428). Borçlar kanununa göre, vedia bir akittir ki onunla kendisine bir şey tevdi edilen kişi tevdi eden tarafından verilen şeyi kabul ve onu emin bir yerde muhafaza etmeyi tekeffül eyler (Md. 463). E. i kabul eden kişi tevdi edenin iznini almadan onu kullanamaz (Md. 465). E. i mukavele gereğince veya kanunla belirtilmiş olan zamanda iadeye mucburdur (Md. 467). Tevdi eden, E. in daha önce iadesini de isteyebilir (Md. 466). Buna karşılık E. i tevdi eden kişi mukavelede belirtilen veya hal icabına (örf ve adete) uygun düşen ücreti ödemekle yükümlüdür (Md. 463 Fk II). Ayrıca akdin yerine getirilmesiyle ilişkisi olan bütün masrafları (meselâ tevdi edilen hayvanların beslenme masrafları) ödemeğe mecburdur (Md. 464).

EMANOTERAPİ (Fr. Émanothérapie, Lat. *ex*, dışarı; *manare*, akmak; Yun. *therapeia*, tedavi) [Tıp], toron (*thoron*) ve radon gibi bazı radyoaktif cisimlerin emanasyonlarından, yani çıkardıkları gazlardan yararlanan bir tedavi usulü. Bk. EMANASYON.

EMANTS, Marcellus (1848-1923), Hollanda'lı yazar. Voorburg'da doğmuş, Baden (İsviçre) şehrinde ölmüştür. Ülke ülke dolaşarak edindiği izlenimler, «De nieuwe Gids» dergisinin geniş ölçüde yer verdiği natüralizmin gelişmesine yardım etmiştir. Alman mitolojisi ile Schopenhauer'ın karamsar felsefesi etkisinde kalan yazar, edep ve ahlâkı hiçe sayar, müstehzi ve ümitsizdir. Eserleri arasında *Lilith* (ad) [1879] adındaki şiiri; *Adolf van Gelder* (ad) [1888]; *Dombeidsmacht* (Çılgınlığın gücü) [1904] adlı dramları; *Een nagelaten bekentenis* (Ölümden sonra bir itiraf) [1894]; *Inwijding* (Alıştırma) [1901]; *Waan* (Çılgın fikir) [1905] adlı romanlariyle seyahat hikâyeleri sayılabilir.

EMANUEL (Biyog.): bk. EMMANUEL, MANUEL.

EMANUELE FILIBERTO, (1528-1580), Savoia dukası III. Carlo'nun oğlu ve İtalyan generali. Chambéry'de doğmuş, Torino'da ölmüştür. 1548 de imparator V. Karl'ın hizmetine girmiş, 1553 te Fransızlara açılan savaşta imparatorluk orduları başkomutanı olmuş, 1557 de St. Quentin'de Fransızları bozguna uğratmış ve 3 nisan 1559 tarihli Château-Cambrésis antlaşmasiyle I. François'nın III. Karl'dan aldığı Savoia'yı kurtarmıştır.

EMARET (çoğulu Emârât): Ar. *emr* kökünden gelen bu kelime «buyurma, beylik etme, emîr (b. bk.) in fermanının geçerli olduğu bölge, valilik» anlamını kapsar. E. in ortaya çıkışı, yeni devletin Arabistan yarımadasından taşarak, yeni ülkelerin fethiyle başlar. Dört halife devrinde ordunun başında sevk edilen komutanlar, fethine memur oldukları ülkelerin emîrleri, yani valileri olarak önceden tayin olunurlardı. Aynı zamanda ordu komutanı olan bu valiler fethettikleri ülkelerde güvenliği sağlamak, dinî görevleri yerine getirmek, vergi (harac) leri toplamak, halifeye vekillik etmek gibi görevler alırlardı. E. in yönetimi ise daha önceki eski devletin nizamlarına göre yürütülmekte idi. E. kuruluşunda ilk esaslı değişiklik Emevî halifelerinden Abdülmelik (b. bk.) devrinde yapıldı. Bu değişikliğe göre, geniş yetkilerle teçhiz edilmiş genel valilikler anlamına gelen E. i istikfâ ile sınırlı yetkili valilikler, yani E. i mahsûsa olmak üzere iki çeşit E. meydana getirilmişti.

Emaret-i istikfâ: Buna E. i tevfîz de denirdi. Bu göreve getirilen emîrler, doğrudan doğruya halife tarafından tayin olunurlardı. Görevleri E. in askerî gücünü yönetmek, ordunun maaş, levazım v. b. ihtiyaçlarını karşılamak, askerî tesisler meydana getirmek, E. in memur, kadı v. b. görevlilerini tayin etmek, bunları kontrol etmek, cizye, harac v. b. vergileri toplatmak, memurların maaş ve istıhkaklarını ödemek, güvenliği sağlamak, şerî nizamları yürütmek, halifeden gelen emirleri uygulamak, namazda halifeye vekâleten imamlık etmek, hacılara kolaylık göstermek, savaş emri aldığı takdirde E. ten meydana gelen ordu ile sefere çıkmak, seferde elde edilen ganimetleri şerî esaslara göre askere dağıtmak, beytü'l-mâlin hissesini ayırmak, gelir fazlalarını beytü'l-mâle göndermek, E. i içinde yollar, köprüler, kanallar, konak yerleri, hanlar, kale ve istihkâmlar yaptırmak, ticaret, tarım ve sanayiin gelişmesi için gerekli tedbirleri almak, bu işlerle uğraşanları korumak, yeniden tarım alanları açmak, göçebeleri yerleştirerek tarım ürünlerini artırmak, köyler ve yeni şehirler kurmaktı. İstikfâ E. lerini yönetenler arasında tanınmış olanlardan Emevîler devrinde Ziyad b. Ebihi, Bişr b. Mervân, Haccâc, Yezid b. Mühelleb, Mesleme b. Abdilmelik, Yusuf b. Ömer es-Sakafî, Muhammed b. Mervân, Abdülaziz b. Mervân, Amr b. el-Âs, Mugîre b. Şa'be, Abbasîler devrinde ise, Bermekîlerden Cafer b. Yahya, Fadl b. Yahya, Ahmed b. Tulun, Nuh b. Sâmân, Fazl b. Sehl anılabilir. Abbasîler devrinde istikfâ E. leri hükûmet merkezinin ve halifelerin zayıflamaları üzerine gittikçe kuvvetlendiler. Emirler kendi E. leri içindeki gelir

fazlasını göndermek, hutbede halifenin adını okutmak, para bastırmak gibi görevleri dışında tamamen bağımsız idiler. Hattâ hutbede halifeden sonra kendi adlarını da söyletmek yetkisine sahip bulunuyorlardı. Abbasî hilâfetinin gücünü kaybettiği derecede istikfâ E. leri istiklâllerini elde ettiler ve böylece İslâm medeniyetinde mahallî hükümetler anlamına gelen bir siyasî teşekkül ortaya çıktı ki, bunlara da E. - i istilâ adı verilmiştir.

Emaret - i mahsûsa ise, görevleri ve yetkileri sınırlı valilikler olup, hangi ödevler kendilerine verilmişse, onunla uğraşmakla sorumlu idiler. Çoğunlukla sügûr (b. bk.), Mâverâünnehir, Endülüs v. b. gibi dârü'l - cihada vergi olan bu valiliklerde emîr, ordunun yönetimini, kendi E. i içindeki halkın korunmasını, günlük hayatın güven ve düzen içinde geçmesini sağlardı. Bunun dışında kalan kazâ (adlî ve şerî işler), tenfîz (icra) ve vergi tahsili gibi konularla uğraş mazlardı. Hattâ namazda imamlık dahi edemezlerdi. Vergi tahsilâtı ve kazâ işleri için kadı ve müstevfîleri halife ayrıca görevlendirirdi ki, bu valiler günümüz valilerinin yetkilerine yakın yetkilerle techiz edilmiş sayılabilirler.

Emaret - i istilâ: İstikfâ E. lerinin emîrler tarafından zorbalıkla ele geçirilmesi üzerine halifelerin bunları ister istemez vali tanıması ve memuriyetlerini tasdik etmesiyle meydana gelmekte idi. Halife, bu emîrin E. i içinde imametin halifeye ait olduğunun açıklanması, dinî hükümleri gereği gibi yürütmesi, tevliyet akdinin caiz olması ve hükümlerinin geçerli sayılması, şerî emvalin usulünce kullanılması, şerî ceza ve emirlerin yerine getirilmesi şartlariyle yönetim üzerindeki yetkilerini bir menşurla istilâ emîrine devrederdi. Buna karşılık, istilâ emîri halifenin adını hutbede okutmak, icraatını onun adına yapmak, para bastırmak ve yıllık bir bac ödemek şartiyle E. i bütünüyle ele alır, dilediği gibi yönetir, yetki ve hakları ise kendi ailesine, babadan oğula intikal ederdi (bk. EMÎRÜ L - ÜMERA, TAVÂİF - İ MÜLÛK). Abbasîler devrinde Buveyh oğulları, Sâmân oğulları, Gazneliler, İhşid oğulları, Aglebîler, Selçuklularda Anadolu Selçukluları, Kirman Selçukluları, Musul ve Azerbaycan atabeğleri ile Osmanlılarda Mısır hidivliği yetki ve durumları ile E. - i istilâ için örnek olarak gösterilebilir. Anadolu Selçuklularında ayrıca bir de E. i vilâyet - i uc (bk. UC BEYLİĞİ) ve E. i melikü'ssevâhil (bk. KAPTAN - I DERYA) vardı. — İ. P.

EMARET (Din): bk İMARET.

ĒMATHEİA, Yunan Makedonya'sında bir nomos (il). Nüfusu 96400 dür. Başkenti Berroia'dır.

Eski çağda E., Haliakmon ve Aksios ırmakları arasında uzanan verimli bir ova idi. Tarihten önceki zamanlardan beri Bottiaialılarca iskân edilmiştir. Bunlar Khalkidike'ye gittikten sonra, Makedonyalılar burada başkentleri Aigai, sonra da Pella'yı kurmuşlardır.

ĒMATHİŌN, Tithon ile Eos'un oğlu. Herakles tarafından öldürülmüştür.

EMAY (Fr. Émail) [Güz. San.]: bk. MİNE.

EMAY (Fr. Émail), cama benzer, kimyaca asit ve alkalilere ve oksitlenmeye karşı oldukça dayanıklı, ince bir kaplama parçası. E. demir saçtan veya dökme demirden, az olarak bakır, altın, gümüşten yapılmış kullanma eşyası ile cam veya kil eşya üzerine sürülür. Cam, kimyasal etkenlere karşı çok dayanıklıdır. Cam kaplar içinde, fluorhidrik asitle sıcak alkalilerden başka, hemen bütün kimyasal ecza saklanabilir. Dökme demir veya çelik, cama benzeyen erintilerle kaplanırsa, demirin sertliği ile camın aşınmaya karşı korunmasını birleştiren kaplar elde edilir. Metalleri E. lamak için adî cam kullanılamaz. Çünkü adî cam soğuduğu zaman çatlavabilir.

Bugün binlerce renkli E. bilinmekte ise de, bunların yapısı ilke bakımından az çok birbirinin aynıdır. Her E. da 1. cam maddeler, 2. yardımcı maddeler bulunur. Cam yapan maddeler arasında her şeyden önce kuvars vardır ki bu da kuvars kumu veya içinde % 70 kuvars bulunan feldspat şeklinde işlenir. Bundan başka, borik asit, boraks, sodyum oksit (NaO_2, erintiye soda veya güherçile olarak eklenir), potasyum oksit (K_2O, potaslı güherçile), kurşun oksit (PbO, minyum veya kurşun beyazı şeklinde) ve alüminyum oksit (feldspat veya kil) gibi maddeler de cam meydana getirir. Kuvars ancak 1 700° de ergir. Daha aşağı derecede ergiyen ve cam meydana getiren öteki maddelerin eklenmesiyle E. ın ergime noktası yaklaşık olarak 800° ye düşer. Kuvarsın tane büyüklüğü en çok 0,05 - 0,1 mm olmalıdır. Öteki kısımların (erintinin meydana getirilmesinden önce) ince toz haline getirilmesi gereklidir. Renk veren cisimler, tutucu cisimler ve matlaştırıcı maddeler de yardımcı maddelerden sayılır. Asıl E. ın demir üzerine iyice yapışması için kendisine yaklaşık olarak % 0,3 - 0,4 kobalat oksit (Co_2O_3) ve 1,5 e kadar nikel oksit (Ni_2O_3) eklenir. E. a beyaz ve parlak bir görünüş vermek için de % 6 - 10 kadar matlaştırma aracı, meselâ antimon trioksit, kalay dioksit, titan dioksit, seryum oksit, zirkon oksit silikatları şeklinde, zehirli olmayan ve bu bakımdan mutfak kapları için kullanılan sodyum metaantimonyat, arsenik, kriyolit, fluorit, yukarıdaki matlaştırma maddelerini kalsiyum fosfat, faldspat, kaolin, kuvars v. b. ile birlikte kapsayan karışık matlaştırma araçları katılır. Renkli E. türleri elde etmek için parçaya ergimezden önce, meselâ kırmızı esmer renk için % 8 - 10 demir kırmızısı, kırmızı renk için % 2 - 4 kadmiyum kırmızısı, yeşil renk için % 5 krom oksit (Cr_2O_3), sarı renk için % 2,4 kadmiyum sarısı, mavi renk için % 4 - 6 Co O · Al_2O_3 · C_2O_3 ten yapılmış sunî spineller (süstaşı) karıştırılır. Şu halde, E. ları oldukça aşağı sıcaklıkta donan silikatlar, boratlar ve fluorürlerden meydana gelmiş karışımlar olarak açıklamak gerekir. Bu karışımlar, özellikle cam yapan Na K, Pb ve Al elementlerinin silikat, borat ve fluorürleri olup katı veya gaz şeklindeki maddelerin ayrılmaları sonunda saydam olmayan bir şekilde donar veya özel, camda erimeyen maddelerin eklenmesi ile saydam olmayan beyaz veya renkli bir duruma girer.

E., demiri paslanmaktan korur ve eşyaya parlak ve temiz bir görünüş verir. Soylu metaller, cam veya seramik eşya üzerindeki E., onlara güzellik verir. E. türlerinin Mohs sertliği 5 - 7 arasında değişir; zararlı tarafı, kolay kırılmasıdır. E. lanmış eşyanın üzerine vurulduğu zaman kolayca çatlaklar meydana gelir ve tabaka kırılır.

En çok uygulanan demirin E. lanması iki işlemde olur. Önce asıl E. tabakası, daha sonra örten E. yakma yoluyle hazırlanır. Asıl E. tabakası, bütün E. tabakasını demir üzerine yapıştırabilmelidir. Bundan başka, asıl E, metal ile örten tabaka arasındaki eşit olmayan ısı genleşmesi dolayısiyle gerilimler ortaya çıkmayacak kadar esnek olmalıdır. Ayrıca asıl E. tabakası, metal ile örten tabaka arasında izolasyon yaparak örten E. daki matlaştırma maddesinin indirgenmesini önler. Demir saç levhalar için asıl E. % 34 boraks, % 6,5 feldspat, % 7 fluorit, % 9 kalsine (susuz) soda, % 0,3 kobalt oksit, % 0,3 nikel oksit, % 32 kuvars

ve % 1,5 güherçileden elde edilmiş bir karışımdan yapılır. Dökme demir ve teneke için beyaz örtme E. ı yapmakta meselâ aşağıdaki karışım kullanılır: % 23.5 boraks, % 52.5 feldspat, % 5 fluorit, % 5 kalsine soda, % 6,5 kriyolit, % 5 kuvars, % 2,5 güherçile. Asıl E. dan veya örtme E. ından yuvarlak olarak 250 kg 60 - 90 dakika 1 200 - 1 700° de eritilir. Sıcak erinti suya döküldükten sonra birçok taneler halinde parçalanır. Asıl E. da bu taneler ağırlıklarının % 35 - 40 ı kadar su ile karıştırılır, % 6 - 8 kil ve % 10 - 15 kuvars unu eklenir ve bunların hepsi ince bir bulamaç ha line getirilir. Örtme E. ında da tanelere ağırlığın % 35 - 40 ı kadar su, % 6 kil ve % 4 - 6 matlaştırma maddesi veya renk veren madde eklenir. Sonradan eklenen kil, su ile karıştırılan E. sıvıda yüzer durumda tutmak ve F. bulamacını kolay ve plastik olarak eşya üzerine kondurabilir duruma getirmek işini görür. E. lanacak demir saç daha önce hafifçe kızdırılır. Böylelikle E. yapışmasını önleyici yağ tabakaları ortadan kaldırılır. Sonra % 10 luk klorhidrik asitle aşındırılır. Bundan maksat, oksit tabakasını çözmektir. Sonra yıkanır, sıcak soda veya boraks eriyiği ile çalkalanır, kurutulur ve en sonra günlerce durdurulan asıl E. bulamacı ile kaplanır. Demir eşyayı kaplamak için, bu eşya ya E. bulamacına batırılır ya da bulamaç bir fırça ile veya püskürtme tabancası ile bu eşya üzerine ince bir tabaka meydana gelecek biçimde sürülür. Bu asıl E. tabakası, Muffel fırınlarında 850 - 900° de ayna gibi parlak bir duruma gelinceye kadar pişirilir. Bu tabaka üzerine, içinde matlaştırma maddeleri veya renk verici maddeler bulunan 1 - 2 örtme tabakası daha getirilerek 800 - 850° de E. tozu cama benzer parlak bir tabaka durumunda eriyinceye kadar yakılır. Bu veya buna benzer bir tarzda otomobil numara levhaları, banyo küvetleri, kova, ocak, kazan, mutfak kapları, buz dolapları, sobalar, süs eşyası v. b. E. lanır. Adî E. güçlü madenî asitlerin etkisi ile bozulur. Buna karşılık özel E lar güçlü asitlerden etkilenmez. Bu E. lar fluorsuz, silisçe toprak alkali ve mag nezya camlarından yapılmış olup karışımlarına az ölçüde asit ve matlaştırma maddesi eklenir. — A. B.

EMBA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Kazakistan bölümünde bir ırmak Mugocar sırtlarından çıkar, Hazar Denizine dökülür. Uzunluğu 600 km dir. Steplerden geçerken yavaş yavaş sularını kaybeder ve bu sebeple aşağı kesimi zaman zaman kurur.

E. havzasında zengin petrol yatakları vardır.

EMBABE veya İMBABA, Kahire'de. Nil'in sol kıyısında, Şubra mahallesi karşısında bir mahalle ve nehir limanı. Eskiden bir köy iken şimdi şehrin bir bölümü olmuştur. Nüfusu 50 100 dür.

EMBACH (Coğ.): bk. EMAJOGI.

EMBARCADEROS [*embarkatheros*] **BURNU,** Kuzey Amerika'nın güneydoğusunda, Atlantik Okyanusunda, Puerto - Rico adasının kuzeydoğu kıyısında ve San Juan burnu batısında bir burun.

EMBARGO (Dev. huk.): bk. AMBARGO.

EMBARRAS [*ąmbrō*] **veya EMBARRASS,** Amerika Birleşik Devletlerinde, Illinois'un doğu bölümünde, 240 km uzunluğunda bir ırmak. Champaign kontluğundan çıkan bu ırmak güneye, sonra da güneydoğuya yönelerek Wabash ırmağına karışır.

EMBERIZA MELANOCEPHALA (Zoo.): bk. KİRAZ KUŞU.

EMBERIZIIDAE (Zoo.): bk. YELVEGİLLER.

EMBIEZ [*ābiyę*] **ADASI,** güney Fransa'nın Provence bölgesi kıyıları yakınında, Var departmanında, Toulon şehrinin batısındaki Sanary - sur - Mer komününün güneyinde yer alan turistik bir ada.

EMBIOPTERA, Böcekler sınıfının Orthoptera (Düzkanatlılar) takımına benzer bir takım. Termitlere benzer. Tropik bölgelerde yaşayan bin kadar türü vardır. Gelişmiş böceğin boyu 3 - 25 mm arasında değişir. Ayakları kısa ve üç parçalıdır. Ön ayaklar koza örmek için değişmiştir. Yarı başkalaşım geçirirler. Dişileri kanatsızdır. Erkekleri çokluk kanatlıdır. Bütün türlerinde ipek yapan bezler vardır.

EMBLA Skandinav mitolojisinde ilk kadının adı. Ask'ın karısı idi.

EMBOLIE (Tıp): bk. AMBOLİ.

EMBOLİT (Fr. Embolite), gümüşün tabiî klor ve brom tuzu olan bir mineral. E., cam gibi parlaktır ve rengi griye çalan yeşildir.

EMBRIACHI [*embr'ąki*] **LER** (XV. yüzyıl), İtalyan heykelci ailesi. Venedik'te yaşamıştır. Bu ailenin atelyeleri, kemik veya fil dişi üzerine küçük panolar işlemekte ihtisas kazanmıştı. Bu panolar, çoğu zaman markete edilmiş (yaprak halindeki ince tahtaların örnekler teşkil edecek biçimde birbiri üzerine yapıştırılması) çerçeveler içine gömülür ve kutu, mahfaza, ayna, triptik (menteşelerle birbirine bağlı, katlanabilen üç resimli levha) ve retabl (Katolik kiliselerinde mihrabın arkasına yerleştirilmiş süs ve resimli levha) yapımında kullanılırdı. Berlin, Floransa, Londra, Milano, Venedik ve Viyana müzelerinde bu eserlerden örnekleri vardır. Jean de Berry'nin Poissy manastırı için ısmarladığı büyük mihrap arkalığı ise Louvre müzesindedir.

EMBRİYON (Fr. Embryon) [Biyol.]: bk. AMBRİYON.

EMBRUN [*ābrō̃*], Fransa'nın Hautes - Alpes departmanındaki Embrunais bölgesinde, Gap arrondismanına bağlı bir kanton merkezi. Nüfusu 3 119 dur. Roma imparatorluğu devrinde adı Ebrodunum idi ve şimdiki Alpes - Maritimes bölgesinin başşehri idi. XII. yüzyıldan kalma çok güzel bir katedrali vardır.

EMBRUNAIS [*ābrünę*], güney Fransız Alplerinde, Parpaillon masifi ile Champsaur bölgesi arasında, Durance ırmağının iki yanında yayılan bir bölge. E. vadileri kalker, ve marn içinde oyulmuştur. Tarım çalışmaları ancak vadi diplerinde yapılabilmektedir.

EMDEN [*ęmdīn*] **veya EMBDEN,** kuzeybatı Almanya'da, Aşağı Saksonya (Nieder Sachsen) devletinde, Kuzey Denizi kıyısındaki Dollart körfezinde, Ems ırmağının ağzı ve Hollanda sınırı yakınında bir şehir. Dortmund - Ems kanalı ile Ems - Jade kanalının terminüsü olan bu şehir, Ruhr havzası sanayiinin yararlandığı limanlardan biridir. Yabancı ülkelere en çok taş kömürü gönderir ve dışarıdan demir cevheri, kereste ve tahıl alır. E. da ringa balığı avcılığı yapılır. Gemi tezgâhları, balık tütsüleme fabrikaları, davar, domuz ve koyun pazarları vardır.

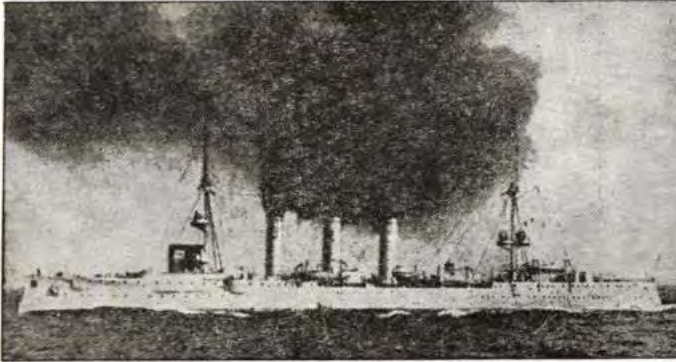
E. XV. yüzyılda Doğu Friesland kontlarının eline geçmiş, fakat bir serbest şehir olarak bağımsızlığını saklamıştır. 1774 te Prusya'nın bir bölümü olmuş ve 1751 de II.

EMDEN

Friedriech tarafından serbest liman ilân edilmiştir. 1795 - 1806 da Fransa'nın, 1806 - 1814 te Hollanda'nın, 1815 - 1866 da Hannover'in elinde bulunmuş, nihayet Prusya'ya geçmiştir. İçinden kanallar geçen E. ın II. Dünya Harbine kadar Hollanda şehirlerini andıran bir karakteri vardır. Fakat sanat eseri büyük yapıları harpte havadan bombalanarak yok edilmiştir. Nüfusu 45 700 dür.

«EMDEN» [*ęmdīn*] **KRUVAZÖRÜ,** Amiral von Spee komutasındaki filoya bağlı bir Alman kruvazörü. 1914 te tek başına Hint Okyanusuna açılan E. K., 28 ekim günü Penang (Malaya) adası önlerinde görünmüş ve bu adada üslenmiş bulunan Rus kruvazörü «Jemçug» ile Fransız torpidosu «Mousquet» yi batırmıştır. Üç aylık korsan seferi boyunca topyekûn 120 000 tonluk 22 ticaret gemisini batıran E. K., 9 kasım 1915 te Keeling adaları yakınında Avustralya'nın «Sydney» kruvazörü tarafından batırılmıştır.

«EMDEN» KRUVAZÖRÜ

EMEÇ (Fr. Crampon, Lat. Haustorium), hayatlarının sürekliliğini sağlamak amaciyle gerekli organik besin maddelerini üzerinde yaşadıkları organizmalardan sağlayan parazitlerin, konakçı bitkilerin iç dokularına gönderdikleri sömürme organlarına verilen ad.

EMEKLİ SANDIĞI, Maliye Bakanlığına bağlı ve Yüksek Denetleme Kurulunun denetimine tâbi bir kamu kuruluşu. Özel hükümlere göre faaliyette bulunan bir genel müdürlüktür. Organları: 1. Genel kurul, 2. Müdürlük kurulu. 3. Genel müdürlük, 4. Sağlık kurulu.

E. S. genel kurulu, kamu iktisadî teşebbüsleri genel kuruludur.

Müdürlük kurulu: Sandık genel müdürü, Maliye Bakanlığının teklif ve bakanlar kurulunun tayin ettiği iki üye ile sandık personelini temsilen aralarından gizli oyla seçilen bir üyeden meydana gelir. Genel müdür kurulun da başkanıdır. Görevi: a. Genel müdürlükçe hazırlanacak yıllık bütçe ve kadroları inceleyip Maliye Bakanlığının tasvibine arz etmek, b. Genel müdürlükçe hazırlanacak bilanço, kâr ve zarar hesaplarını incelemek, c. Bütçenin bölümleri arasında aktarma yapmak, d. Çeşitli emekli, dul ve yetim aylıkları bağlanması, toptan ödeme, emekli keseneklerinin geri verilmesi, harp malûllüğü zammı, emeklilik ve evlenme ikramiyeleri, emekli aylığı almakta iken ölenlerin ailelerine ölüm yardımı yapılması gibi çeşitli ödemelere ilişkin konular ile, e. Dava açmak, icra kovuşturması yapmak, sandık sermayesinin işletilmesi konularında genel müdürlükçe yapılan teklifleri inceleyerek karara bağlamaktır.

Genel müdürlük: Sandığın bir genel müdürü ve iki genel müdür yardımcısı vardır. Sandığı genel müdür temsil eder.

Sağlık kurulu: Millî Savunma Bakanlığınca ordu kadrosundan tayin edilen bir uzman subay hekim, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tayin edilen bir uzman hekim ile sandık genel müdürlüğü kadrosundan memur edilen bir uzman hekimden ibarettir. Kurul, malûllüğe ait her çeşit raporları inceleyerek karara bağlar, görev ve harp malûllerinin malûllük derecelerini tespit eder.

Bu kanunla tanınan haklardan yararlanabilmek: a. Türk uyruğunda olmak, b. 18 yaşını doldurmuş bulunmak, c. Kamu ve kamu kuruluşlarının kadrolarından aylık almak ve sürekli işlerinde çalışmak şartına bağlıdır. Sandıkla ilgilendirilenlere iştirakçi denir (cumhurbaşkanları ile erler hariç). Tanınan haklar: 1. Emekli aylığı, 2. Adî malûllük aylığı, 3. Vazife malûllüğü aylığı, 4. Harp malûllüğü aylığı, 5. Dul ve yetim aylığı, 6. Toptan ödeme, 7. Emeklilik keseneklerinin geri verilmesi, 8. Emekli ve evlenme ikramiyeleri, 9. Emekli, adî veya vazife malûllüğü aylığı almakta iken ölenlerin ailelerine bir aylık tutarında ölüm yardımı.

Belli bir hizmet süresinden ve yaştan sonra veya hastalıktan ötürü faal hizmetten ayrılanlara emekli, hizmet sürelerine ve

EMEKLİ SANDIĞI: Genel Müdürlük binası (Ankara)

EMEKLİ SANDIĞI TESİSLERİNDEN: ÇELİK PALAS (Bursa)

ayrılış sebeplerine göre hayatları süresince bağlanıp ödenen aylıklara ise emekli aylığı denir. Bu aylık nakdî ve şahsîdir. Eskiden emekli aylığı, hizmet karşılığında devletin bir atıfeti, bir lûtfu olarak kabul edilir, emekli hali memurluğun pasif olarak devamı, emekli aylığı da geriye bırakılmış ve miktarı azaltılmış hizmet aylığı olarak tanımlanırdı. Bugün ise, emekli aylığı hizmet esasına ve hizmet sırasında prime iştirak karşılığında hak sahiplerinin sigortalanmaları sonucunda doğmuş olan bir hak olarak düşünülmektedir.

Emekli aylığı: a. 30 yıl ve daha fazla hizmet süresi olanlardan emekliye ayrılmadan cumhurbaşkanlığın aseçilenlere veya cumhurbaşkanlığından herhangi bir sebeple ayrılmış olanlara, b. Fiilî hizmet süreleri 30 yıl ve daha fazla olan lardan istekleri üzerine veya kurumlarınca resen emekliye sevk edilenlere, c. Görevleri ile ilişkilerinin kesilmesini ge rektiren yaşları doldurmuş bulunanlardan fiilî hizmet süreleri 20 yıl ve daha fazla olanlara, d. Sicil yolu ile emekliye ayrılanlardan fiilî hizmet süreleri 25 yıl ve daha fazla bulunanlara bağlanır.

Emekli aylığı: (a) fıkrasına göre cumhurbaşkanı iken veya ayrıldıktan sonra emekli aylığı bağlanmasını isteyenlere, cumhurbaşkanlığı tahsisatının bir aya isabet eden miktarının 1/5 i, diğer fıkralarda yazılı durumda olanlara 30 yıl hizmete emekli keseneğine esas son görev aylığının % 50 si (subay veya astsubaylar için % 70 i) oranında bağlanır. Hizmet süreleri 30 yıldan fazla olanlara her tam fazla hizmet yılı için % 1 eklenir. Her tam eksik yıl için % 1 indirilir. Bu miktar, bağlamaya esas tutulan görev aylıklarının % 70 ini (subay ve astsubaylarda % 80 ini) geçemez. Ancak, asgarî aylık 250 liradan az olamaz. 250 liranın altında aylık bağlanması halinde 250 liraya yükseltilerek ödenir.

Adî malûllük aylığı: Her ne sebep ve suretle olursa olsun vücutlarında hasıl olan arızalar veya duçar oldukları tedavisi imkânsız hastalıklar yüzünden görevlerini yapamayacak duruma girenlere hastalıkları kanunlarında yazılı sürelerden fazla devam edenlere malûl denir. Bunlardan fiilî hizmet süreleri 15 yıl ve daha fazla bulunan lara emekli aylığı bağlanmasındaki esas ve nispetler dairesinde adî malûllük aylığı bağlanır. Bu aylık bağlamaya esas tutulan görev aylıklarının % 70 ini (subay ve astsubay larda % 80 ini) geçemez. Başkasının yardımı olmaksızın fizikî hareketlerde bulunamayacak derecede adî malûl olanlardan fiilî hizmet süreleri 5 yılı doldurmuş, 15 yılı dolmamış bulunanlara da hayatları süresince (dul ve yetimlerine intikal etmemek şartiyle) 15 yıl hizmet süresi üzerinden yukarıdaki şekilde adî malûllük aylığı bağlanır. Ancak, asgarî aylık 250 liradan az olamaz. 250 liranın altında aylık bağlanması halinde 250 liraya yükseltilerek ödenir.

Vazife malûlü aylığı: Görevlerini yaptıkları sırada ve bu görevlerden doğmuş olan malûllüğe vazife malûllüğü, bu malûllüğe uğrayanlara da vazife malûlü denir. Vazife malûllüğü, malûllüklerine göre 6 dereceye ayrılır. Vazife malûlü olanlardan hizmet süreleri 30 yıldan az olanlara 30 yıl üzerinden, 30 yıldan fazla olanlara da hizmet süreleri toplamına göre, önce adî malûllük aylığı hesaplanır, hesaplanan bu aylığa ayrıca malûllük derecelerine göre:

Derece	% oranı
1	% 60
2	% 50
3	% 40
4	% 30
5	% 20
6	% 15

oranındaki zam eklenmek suretiyle bağlanır. Vazife malûllüğü aylıkları miktarı, bu aylıkları bağlamaya esas tutulan görev aylıklarının % 90 ını (subay ve astsubaylarda % 100 ünü) geçemez. Erlere ancak vazife malûllükleri halinde hizmet esasına dayanmayan ve malûllük derecelerine göre:

Derece	Lira
1	237,94
2	206.21
3	174,49
4	158.62
5	142,76
6	126,90

lira maktu olarak vazife malûllüğü aylığı bağlanır. Ancak, asgarî aylık 250 liradan az olamayacağından bu aylıklar 250 liraya yükseltilerek ödenir.

Harp malûllüğü: Vazife malûllüklerine: a. Harpte fiilen ateş altında, b. Harpte harp bölgelerindeki harp hareket ve hizmetleri sırasında bu hareket ve hizmetlerin sebep ve etkisi ile; c. Harpte veya harbe hazırlık devresinde her nevi düşman silâhlarının etkisi ile, d. Askerî harekâtı gerektiren iç tedip ve sınır hareketleri sırasında bu hareketlerin sebep ve etkisi ile, e. Barışta ve olağanüstü hallerde emir veya görevle uçuş yapan uçucularla hangi meslek ve sınıftan olursa olsun, emirle görevli olarak uçakta bulunanlardan uçuşun havadaki ve yerdeki sebepleri ile, emir ve görevle dalış yapan dalgıçlarla hangi meslek ve sınıftan olursa olsun, emirle görevli olarak denizaltı gemisinde veya dalgıç kıtasında bulunanlardan denizaltıcılığın veya dalgıçlığın çeşitli sebep ve etkileri ile uğramış olan muvazzaf ve yedek subaylarla astsubay ve erlere harp malûlü denir. Bunlara bağlanacak vazife malûllüğü aylıklarına ayrıca malûllük derecelerine göre:

Malûllük derecesi	Harp malûllüğü zammı İştirakçiler için Lira	Erler için Lira
1	600	200
2	500	160
3	450	140
4	400	120
5	350	100
6	300	80

maktu zam eklenerek ödenir. Maktu zamlar bunların dul ve yetimlerine bağlanacak aylıklara da aylık bağlama oranında eklenir. Harp malûllerinin eksilen vücut organları sunîleri ile tamamlattırılır. Yurt içinde (gerekirse yurt dışında) tedavileri yaptırılır. Bağlanacak vazife malûllüğü aylıkları 250 liradan az olduğu takdirde, 250 liraya yükseltilir ve 250 liraya yükseltilen aylıklara harp malûllüğü zammı eklenir.

Dul ve yetim aylığı: a. Cumhurbaşkanı iken veya ayrıldıktan sonra ölenlerin; b. Hizmette iken ölenlerle kaybolanlardan fiilî hizmet süreleri 15 yıl veya daha fazla olanların; c. Emekli, adî veya vazife malûllüğü (harp malûlleri dahil) aylığı almakta iken ölenlerin; d. Hizmette iken görevden doğma sebeplerle ölenlerin, ölüm tarihinde aylığa müstahak dul ve yetimlerine bağlanan aylıktır. Dul karı veya koca için, ölüye bağlanmış veya bağlanması gereken aylığın % 50 si, dul karı veya kocalardan eşinden 30 yaş küçük, evlenme akitleri 10 yılı geçmemiş, çocukları da olmamış bulunanlara % 25 i, çocuklarla ana ve babanın her biri için % 25 i oranında aylık bağlanır. Dul ve yetimlere bağlanacak aylık tutarı, ölüye bağlanmış veya bağlanması gereken aylık toplamını geçemez. Geçtiği takdirde aylıklarında doğru orantılı olarak indirme yapılır. Ölüm tarihinde ana baba yetimi olan veya sonradan bu duruma giren çocuklara, yetim aylığı % 30 oranında bağlanır.

Dul ve yetim aylığı bağlanabilmesi için, ölüm tarihinde ananın dul ve muhtaç bulunması, baba ile dul kocanın, emekliye tabi bir hizmette bulunmamaları, 65 yaşından yukarı ve muhtaç veya 65 yaşından küçük olanların hayatlarını çalışarak kazanamayacak derecede malûl ve muhtaç olmaları, kız çocukların evli bulunmamaları, erkek çocukların orta öğrenimde ise 20, yüksek öğrenimde ise 25, öğrenimde değil ise 18 yaşını doldurmamış olması veya çalışarak hayatını kazanamayacak derecede malûl ve muhtaç olmaları şarttır.

Emekli, adî malûllük, vazife malûllüğü (harp malûllüğü dahil) dul ve yetim aylıkları, ocak ayından başlamak üzere ve üçer aylık (ocak - mart, nisan - haziran, temmuz - eylül, ekim - aralık) devrelerde çekle, sandık, Ziraat Bankası ve İş Bankası (Ankara, İstanbul, İzmir) nca peşin ödenmektedir. İlgililere üçer aylık yıllık istihkakları için çekler (4 adet) verilir.

Toptan ödeme: a. Sınıf ve mesleklerine göre belli bir yaşı doldurduktan sonra istekleri üzerine veya kurumlarınca resen emekliye ayrılmış olanlardan fiilî hizmet süreleri 20 yıldan; b. Kurumlarınca sicil yoluyle emekliye ayrılmış bulunanlardan fiilî hizmet süresi 25 yıldan; c. Adî malûl olanlardan fiilî hizmet süreleri 15 yıldan; d. Hizmette iken ölenlerle kaybolanlardan fiilî hizmet süreleri 15 yıldan az olanların kendilerine veya dul ve yetimlerine hizmet sürelerince sandıkta adlarına toplanan paralar % 4 mürekkep faizi ile birlikte toptan ödeme adiyle ödenir. Bu para, dul ve yetimlere aylık bağlamadaki oranlar dairesince ödenir.

Emeklilik keseneklerinin geri verilmesi: Görevlerinden istifa etmek, istifa etmiş sayılmak, son verilmek suretiyle ayrılmış bulunanlardan fiilî hizmet süreleri 5 yılı doldurmuş, 20 yılı doldurmamış olanlara yalnız görev aylıklarından kesilip sandıkta biriken kesenekleri faizsiz olarak geri verilir.

Ölüm yardımı: Emekli, adî malûllük veya vazife malûllüğü (harp malûlleri dahil) aylığı alanların ölümleri halinde cenaze masraflarını karşılamak üzere ailelerine bir aylık tutarında yardım yapılır.

Emekli ikramiyesi: Emekli, adî malûllük veya vazife malûllüğü (harp malûlleri dahil) aylığı ilk defa bağlananlardan bağlanması sırasında ve bağlamaya esas fiilî hizmet süreleri 30 yılı doldurmuş bulunanlara, bu aylıklara esas tutulan görev aylıklarının bir yıllık tutarı toptan ödenir.

Evlenme ikramiyesi: Evlenmeleri sebebiyle aylığı kesilen kız çocuklarla evlenen dul karıya aylıklarının iki yıllık tutarı toptan ödenir.

Sandık gelirleri: a. Emeklilikle ilgili görevlere ilk defa girenlerin ilk tam aylıklarından kesilen % 25 oranında giriş keseneği; b. İştirakçilerin her ay aylıklarından % 6 oranında kesilen emeklilik keseneği; c. Aylıkları artanların

EMEKLİ SANDIĞI TESİSLERİNDEN: BÜYÜK EFES OTELİ (İzmir)

EMEKLİ SANDIĞI TESİSLERİNDEN: BÜYÜK ANKARA OTELİ (Ankara)

artan artış farkları; d. a, b, c fıkralarında yazılı oranlarda kurumlarınca ödenen karşılıklar; e. Emeklilikle ilgili görevlere ilk defa girenlerin yaşları 35 ten yukarı bulunanlar daha erken yaşlarda göreve girmiş olanlara göre sandığa yükleyecekleri riski karşılamak üzere bunlardan 35 yaştan sonraki her yaş için aylıklarından kesilecek tamamlayıcı kesenek; f. Vazife malûllüklerine uğrayanların risklerini hafifletmek amacı ile kurum bütçelerinin aylık bölümlerindeki ödeneklerin % 1 i oranında alınan ek karşılıklar; g. Kurumlarınca iştirakçilerin aylıklarından kesilen inzibatî para cezaları; h. Sandık gelirlerinin zamanında gönderilmemesinden ötürü kurumlardan % 10 oranında alınan gecikme zammı; i. Sandık gelirlerinin işletilmesinden elde edilen kârlardan ibarettir.

Fiilî hizmet süresi: İştirakçilerin emeklilik hakkından yararlanmaya başladıkları tarihlerden itibaren tam kesenek alınmak suretiyle geçirdikleri süreye fiilî hizmet süresi denir. Bu süre, aylık bağlanmasına hak kazanılmasında esas olarak alınır. Parlamento ve illerin daimî komisyonu üyeliklerine seçilenlerle belediye başkanlığına seçilen veya tayin edilenlerin buralarda geçirdikleri sürelerinin fiilî hizmetten sayılabilmesi, bu yerlere emekliliğe tâbi görevlerde bulunduktan sonra gelmelerine bağlıdır. (Parlamento üyelerinin seçim tarihinden itibaren 6 ay içinde haklarının devamı için yazı ile müracaatları şarttır.)

Fiilî hizmet süresi zammı: Yıpratıcı, yorucu ve zehirleyici olan bazı meslek ve işlerde çalışanlara fiilî hizmet sürelerinden ayrıca her yıl için tanınan süredir. Bu zam, emeklilikte fiilî hizmet süresi olarak kabul edilmektedir: a. Muvazzaf ve yedek subaylara, askerî memurlara ve astsubaylara yılda üç ay; b. Polis, komiser muavini ve komiserlere yılda üç ay; c. Devlet Tiyatrosu sanatkârlarına yılda üç ay; d. Ziraî mücadele karantina işlerinde çalışanlara yılda iki ay; e. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası şef ve üyelerine yılda üç ay; f. Lokomotif ateşçi ve makinistlerine (lokomotif üzerinde geçen süre için) yılda altı ay; g. Gemi ateşçi ve kömürcüleri ile (denizde geçen süre için) dalgıçlara yılda altı ay; h. Atelye, fabrika, havuz ve depolarda döküm, kaynak, boğucu ve zehirleyici işlerde çalışanlara (çalıştıkları süreler için) yılda altı ay; i. Toprak altında maden çıkarma işlerinde çalışanlara (bu işlerde geçen süre için) yılda altı ay. Ancak, lokomotif makinist ve ateşçileri hariç, bu zamların toplamı beş yılı geçemez.

İtibarî hizmet süresi zammı: Bir kısım görevlerin yoruculuk ve yıpratıcılığı göz önünde tutulmak suretiyle, bu görevlerde çalışanlar için ayrıca itibarî hizmet süresi zammı tanınmıştır. a. Muvazzaf ve yedek subaylarla askerî memur ve astsubaylardan harbi doğuran genel veya kısmî seferberliğe veya seferberliği gerektiren iç tedip hareketlerine fiilen katılanlara; b. Harp halinde düşmana esir düşen veya düşman tarafından enterne edilen iştirakçilere geçirdikleri sürelerin bir katı, c. Ordu uçucuları ile Devlet Hava Yolları genel müdürlüğü personelinin uçucu olarak, denizaltı muvazzaf ve yedek subayları ile askerî memur ve astsubayların, dalgıç ve kurbağa adamların denizaltıcılık görevlerinde geçirdikleri her yıl için altı ay olmak üzere, fiilî hizmet süresinden ve fiilî hizmek süresi zamlarından ayrıca itibarî hizmet süresi zammı tanınmıştır. Bu süre, toptan ödeme ve kesenek iadesi şeklinde ödenecek paranın, bağlanacak çeşitli aylık miktarlarının yükselmesinde göz önünde tutulur.

Takvim: Yurdumuzda devlet işlerinde ve doğum tarihlerinde hicrî ve milâdî takvimler kullanılmıştır. Hicrî - kamerî takvimde yıl, muharrem ayından, hicrî - şemsî takvimde mart ayından, milâdî takvimde de ocak ayından başlar. Hicrî - şemsî takvime garbî veya rumî de denir. Hicrî - kamerî yıl, şemsî yıldan 10 gün eksiktir. Hicrî - şemsî, garbî veya rumî takvim, Tanzimatla (1839) kullanılmaya başlamıştır. 16 şubat 1332 tarihi bir kanunla 1 mart 1333 rumî yılı olarak kabul edilmiş olduğundan, 1332 yılı 13 gün noksandır. Bu tarihten itibaren de devlet muamelâtında ve doğum tarihlerinde yalnız rumî (garbî) takvim kullanılmış ve aynı kanunla yıl başı 1 marttan 1 ocağa alınmış olduğundan, 1 ocak 1333 tarihi 1 ocak 1334 kabul edilmek suretiyle 1333 yılı ocak ve şubat ayları kaldırılmış ve böylece 1333 yılı 10 ay çekmiştir. 1926 yılında kanunla milâdî takvim kabul edilmiş, bundan sonra yalnız bu takvim kullanılmaya başlanılmıştır. Emekliliğe esas doğum tarihi, nüfus kayıtlarında yazılı tarihtir. Ancak, nüfusa hicrî veya rumî takvime göre kaydedilmiş bulunanların doğum tarihleri milâdî takvime çevrilmek, doğum tarihleri 16 şubat 1332 tarihinden önceye rastlayanların doğdukları güne 13 günlük takvim farkı eklenmek suretiyle tespit olunur. Rumî tarih ile milâdî tarih arasında 584 yıl fark bulunduğundan, rumî tarihi milâdî tarihe çevirmek için bu rakamı eklemek gerekir. Ancak, doğum tarihleri 1333 yılından önceki yıllara ait ocak ve şubat aylarına rastlayanlar için 1333 yılının ocak ve şubat ayları olmadığından 585 rakamı eklenir.

Yaş haddi: Emeklilik hakkı tanınan görevlerde çalışanların, görevleri ile ilişkilerinin kesilmesini gerektiren

yaştır. Bu yaş, genellikle 65 yaşın doldurulduğu tarih olarak kabul edilmişse de, bazı meslek ve sınıfların özellikleri göz önünde tutularak, bu gibi meslek ve sınıflarda (subay ve astsubaylarda rütbelere, emniyet mensuplarında sınıflara göre) çalışanlar için daha aşağı yaşlar tespit edilmiş olduğu gibi, ayrıca genel kurmay başkanının 68 yaşını dolduruncaya, üniversite profesörlerinin öğretim görevlerini yapamayacak duruma gelinceye kadar çalıştırılabilecekleri de kabul edilmiş bulunmaktadır.

Emekli haklarının düşmesi: Türk vatandaşlığından çıkarılan, Türk vatandaşlığını bırakan, yabancı ülke uyruğuna giren, hükûmetten izin almaksızın yabancı ülkede görev kabul edenlerin emeklilik hakları düşer.

Emekli Sandığının tesis ve iştirakleri: E. S., malî gücünün % 40 ı oranında tesis yapmak zorundadır. Ankara'da Büyük Ankara oteli, İstanbul'da Hilton ve Büyük Tarabya otelleri, Bursa'da Çelik Palas. İzmir'de Büyük Efes oteli, Foça ve Kuşadası tatil köyleri gibi tesisleri ile yurdun turizminin, millî ortaklıklara iştirak etmek suretiyle ekonomisinin kalkınma ve gelişmesinde, Ankara'da Ulus ve Kızılay alanlarındaki iş hanları, Eskişehir ve Bursa'daki oto garajları ile belde hizmetlerinde yararlı olmakta, gelir kaynaklarını çoğaltmaktadır.

EMEKLİLİK, kamu ve kamu kuruluşlarının kadrolarından aylık alarak sürekli hizmetlerinde enerjilerini, ömürlerini tüketmiş ve geçirmiş olanların, yaşlılık, malûllük ve ölüm gibi tehlikelere karşı geleceklerinin güvenlik altına alınması amacından doğmuş olan sosyal bir güvenlik sistemi.

Yurdumuzda ilk önce toprağın idaresine mahsus timar kanunu ile timar erbabı, yeniçeri teşkilâtının kuruluşu ile de kapı kulları için ihdas edilmiştir. Yeniçeri teşkilâtının kaldırılıp yerine nizamî ordunun kurulmasından, Tanzimatla da idarî, malî ve sosyal alanlarda yapılan düzenlemelere gidildikten sonra, yeni gelişmelere paralel olarak askerî ve mülkî hizmetlerde çalışanların da gelecekleri düşünülmüş, 1866 tarihli kanunla subaylara, 1880 tarihli kanunla da mülkî memurlara mahsus olmak ve prim sistemine dayanmak üzere iki emekli sandığı kurulmuştur.

Bu sandıklardan baska, sonraları askerî fabrikalarda çalışan personel için Tophane, askerî deniz personeli için Bahriye, devlet deniz yollarında çalışan personel için de İdare-i Mahsusa emekli sandıkları kurulmuştur.

1909 tarihli kanunla E. te bazı yenilikler yapılmışsa da, 1 haziran 1930 tarihinde yürürlüğe giren 1683 sayılı Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu ile emekli sandıkları kaldırılmış ve duyulan ihtiyaçları karşılamak üzere E. sandık sisteminden bütçe sistemine çevrilmiştir.

Devletçe askerî ve siyasî faaliyetlerden başka, ekonomik, ticarî ve malî alanlarda da faaliyet gösterilmeye başlandıktan sonra bu faaliyetlerle ilgili çeşitli kuruluşlar kurulmuş, bu kuruluşlarda çalışan memurların da geleceklerini sosyal güvenlik altına almak üzere, sosyal güvenlik organları (emekli sandıkları) kurulmuştur:

1. 14 ocak 1933 tarih ve 2097 sayılı kanunla Vilâyet Hususî İdareleri Tekaüt Sandığı;

2. 28 mayıs 1934 tarih ve 2454 sayılı kanunla Devlet Demir Yolları ve Limanları İşletme Umumî İdaresi Memurları Tekaüt Sandığı;

3. 20 mart 1936 tarih ve 2921 sayılı kanunla İnhisarlar Umum Müdürlüğü Tekaüt Sandığı;

4. 15 şubat 1937 tarih ve 3137 sayılı kanunla Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Memurları Tekaüt Sandığı;

5. 4 haziran 1937 tarih ve 3202 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Memurları Tekaüt Sandığı;

6. 24 haziran 1938 tarih ve 4492 sayılı kanunla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Memurları Tekaüt Sandığı;

7. 26 ocak 1939 tarih ve 3575 sayılı kanunla Askerî Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı;

8. 2 temmuz 1941 tarih ve 4085 sayılı kanunla Belediyeler ve İller Bankası Memurları Tekaüt Sandığı;

9. 20 mayıs 1942 tarih ve 4222 sayılı kanunla Devlet Ekonomi Kurumları Memurları Emekli Sandığı;

10. 14 haziran 1946 tarih ve 4947 sayılı kanunla Türkiye Emlâk Kredi Bankası Emekli Sandığı.

Bu suretle, kamu ve kamu kuruluşları hizmetlerinde çalışanların gelecekleri güvenlik altına alınmışsa da, E. kanunlarında farklı hükümlerin yer almış olması, bu kanunların uygulanmasında hem E. işlemlerinin gecikmesini hem de tahsis ve ödeme şekil ve miktarları üzerinde farklılık doğurmuş olması, emekli, dul ve yetim aylıklarının bütçeden ödenmesinin Hazineye büyük bir yük olması gibi sebeplerle, 1 ocak 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5434 sayılı kanunla E. hükümleri tek metin haline getirilmiş, sosyal ve ekonomik gelişmelere ve anlayışa uygun olarak yeni haklar tanınmış, hem çalışanların aylıklarından hem de iş veren sıfatı ile çalıştıran dairelerden prim alınması esasına dayanan sigorta sistemine geçilmiş, E. işlerini görmek üzere de Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı (b. bk.) kurulmuştur.

EMERALDİN (Fr Éméraldine), fenil-kinon-imin'in polimerizasyonu ile elde edilen yeşil renkli bir boya.

ÉMERIAU [*emriọ*], **Maurice Kont** (1762-1845), Fransız tümamirali ve Fransa pair'i. Carhaix'te doğmuş, Toulon'da ölmüştür. Amerika istiklâl harbinde yararlık göstermiş ve 1795 te İrlanda seferine katılmıştır. 1798 de Malta'ya ilk ayak basan o olmuş, Ebukir'de yaralanmıştır. 1803 te Port-au-Prince kuşatmasında değerli hizmeti görülmüştür. 1811 de tümamiral rütbesiyle Akdeniz filosu komutanlığına getirilen E., Toulon'a karşı yapılacak bir düşman saldırısını önlemiştir. E. Bourbon'ların gözünden düşmüşse de, 1831 de pair'ler meclisine alınmıştır.

ÉMERIC DAVID [*emrịk davịd*], **Toussaint Bernard** (1755-1839), Fransız bilgini. Aix-en-Provence'ta doğmuş, Paris'te ölmüştür. Fransız devrimi zamanındaki Terreur rejimi (31 mayıs 1793 27 temmuz 1794) arasında hayatını tehlikede görerek Paris'e yerleşmiş ve kendini arkeoloji araştırmalarına vermiştir. Eserleri: *Histoire de la peinture au Moyen Age* (Orta Çağ resmi tarihi)[1842], *Histoire de la sculpture antique* (Eski çağ heykelciliği tarihi) [1853], *Histoire de la sculpture française* (Fransız heykelciliği tarihi) [1853], *Vies des artistes anciens et modernes* (Eski ve yeni sanatçıların hayatları) [1853].

EMERIC, EMERICH veya ÉMERI (Biyog.): bk. IMRE.

EMẸRITA AUGỤSTA, Mérida'nın eski adı.

EMERITUS, hizmet sürelerini bitirmiş ve *honesta missio* (şerefli terhis) elde etmiş olan Romalılarca askerlere verilen ad. İstekleri dışında bir sebeple sürelerini bitirememiş askerler *missio causaria* (sebepli terhis) yoluyle azat edilirdi ki bu, onlara aynı imtiyazları sağlardı. Bu imtiyazlara

göre, askerlere fethedilen topraklarda, İtalya'da veya barbar tehdidine uğrayan imparatorluk sınırlarında bir toprak verilirdi. İmparator Augustus, buna büyükçe bir emekli maaşı ile Centurio'lar gibi *cippus* (askerleri cezalandırmak hakkını sembolize eden değnek) taşımak hakkını ve vergilerin pek çoğundan muafiyeti katmıştı. E. lar ne değnekle dövülebilir ne de başka şeref kırıcı cezalara çarptırılabilirdi. Çocukları aynı imtiyazlardan yararlanırdı.

EMERJANS (Fr. Émergence, su yüzeyine çıkış, genel olarak çıkış) [Biyol.], göz önüne alınan bir filumda, yani aynı kökenden çıkıp kuşaktan kuşağa birbirini izleyen canlı varlıklarda yeni organlar oluşması ki novasyon (*novation*) terimiyle de anlatılır. Kaplumbağa ve tatuların kemikli deri plakları, öğütücü azı dişlerinin çeşitli biçimlerde oluşu ve deniz kestanesi (Strongylocentrolus drobachiensis) ile deniz yıldızı (Asterias) nın dikencikleri E. lardır.

[Bot.]: Bitkilerin genç kısımlarını örten epiderma üzerindeki çıkıntılar, tüyler gibi yalnız epiderma hücrelerinden meydana gelmez, yapılarına epiderma hücreleri ile birlikte epiderma altı tabakalar da katılırsa E. lar meydana gelir.

Güllerin dikeni, böcek yiyen bitkilerin dokunaçları E. lar için birer örnektir.

EMERSON [*emĭrsĭn*], **Ralph Waldo** (1803 - 1882), Amerikalı yazar, şair ve filozof. Boston'da doğmuş, Concord'da ölmüştür. E. yüksek kültürlü, dindar bir ailenin çocuğu idi. Sekiz yaşında iken Boston'daki bir kilisede papazlık yapmakta olan babasını kaybetmiş, aile sıkıntılı günler geçirmiştir. Bununla birlikte E., öbür dört kardeşi gibi Harvard lisesinde okuyabilmiş, 1826 da Harvard Papaz Okulunu bitirerek vaizlik yap ma yetkisini almıştır. 1829 da Boston'da Second Church'ün papazlığına tayin edilmiş, aynı yıl Ellen Tucker ile evlenmiştir. 1831 de 19 yaşındaki eşini kaybeden E. daha sonra kardeşleri Edward ile Charles'ın ölümlerini görmüştür. 1832 de ise görünüşte basit bir anlaşmazlık yüzünden papazlıktan istifa etmiştir. Aslında ise E., daha o zamanlar kilisenin şekilcilik ve muhafazakârlığına karşı direnmekte idi. Bu aralarda sağlığı da bozulmuş olan E., dinlenmek ve kendini avutmak için İtalya, Fransa, İngiltere ve İskoçya'yı gezmiş, ayrıca Landor, Coleridge, Wordsworth ve Carlyle gibi yazarlarla tanışmıştır. 1834 te Amerika'ya dönerek Concord'da yerleşmiş, 1835 te Lydia Jackson ile evlenmiştir.

R. W. EMERSON

E. ın edebî ve felsefî kişiliği bundan sonra gelişmeğe başlamıştır. 1836 da çıkan *Nature* (Tabiat) adlı eserinde, felsefe görüşünün ve daha sonraki yazılarında daha etraflı işlenen fikirlerin özünü bulmak mümkündür. Kitapta E. ın deneyüstücülüğünün başlıca öğretilerine, bu arada şahıslaşmış bir Tanrı yerine *Over - Soul* (= Yüce ruh) kavramının konulmasına, kendine güveni olan kişinin şaşmaz içgüdüsünün yardımiyle aydınlığa ulaşabileceği ve toplumun ancak fertlerinin kendilerini iyileştirmesiyle kalkınabileceği, ahlâk ve tabiat kanunlarının birbirine uygun olduğu düşüncesine rastlanmaktadır.

E. ın bu eserini *Essays, First Series* (Denemeler, Birinci seri) [1841] ile *Essays, Second Series* (Denemeler, İkinci seri) [1844] izlemiştir. Bu denemeler arasında en tanınmış olanları *The American Scholar* (Amerikalı bilim adamı), *Self Reliance* (Kendine güven) ve *The Over - Soul* (Yüce ruh) dır.

Aynı zamanda Amerika'nın çeşitli yerlerinde konuşmalar yapmağa devam eden E., 1842 de New York, 1850 de Ohio, 1852 de Missouri'ye kadar uzanmıştır. O devirlerde Amerika'nın batısına seyahat çok güç ve tehlikeli idi. Bu güçlüklere rağmen geziler E. için yararlı olmuş, birçok insanlarla tanışmak, Amerika'nın gelişmesini kendi gözleriyle izlemek imkânını bulmuştur. E., bu geziler sırasında yapmış olduğu konuşmalarda zenci hakları davasını cesaretle savunmuş, bu fikirleri yüzünden bazı bölgelerde halkın hücumuna bile uğramıştır.

E, bu arada dış gezilere çıkmayı da ihmal etmemiştir. 1847 - 1848 yıllarında İngiltere ve İskoçya'da konferanslar vermiş, bir ara Fransa'ya uğrayarak 1848 Fransız ihtilâl hareketini yerinde izlemiştir. İngiltere'de Carlyle'la konuşmaları 1850 de çıkan *Representative Men* (Temsilci insanlar) adlı eserine esas olmuştur. 1860 tan sonra E. ın edebî gücünde bir düşüklük, hayat gücünde bir azalma göze çarpar. 1871 de California'ya kadar uzanmış, 1872 - 1873 te bir defa daha Avrupa'yı ziyaret etmişse de, bu gezi verimli olmamıştır. E., bundan sonra Concord'a çekilmiş, ünü ise ölümüne kadar artmağa devam etmiştir.

Emerson'ın felsefesi: E ın felsefesi, önceden yolu belirtilmiş determinist bir evren düşüncesini değiştirmek, onun yerine her araştırmaya elverişli açık ve yeni bir evren düşüncesini yerleştirmek üzere girişilmiş bir teşebbüstür. Felsefesi, Stoacılığın etkisi altında kalmış ahlâkî bir idealizm olarak özetlenebilir. Geniş ölçüde Eflatun'un metafiziğine ve yeni Eflatunculuğun Hristiyan mistiklerin öğretisine dayanmakla birlikte bu, esas itibariyle pratik bir davranış felsefesidir. E. a göre bireyin kaynağı kutsaldır, Yüce Ruh (Over Soul) tan gelir. Kendine güven ise, Yüce Ruh'un kişiye doğruyu seçme yeteneğini verdiğine güvenmek demektir.

E., Hristiyanlığın sevgi ideali ile Sokrates'in, bilginin insanlığın kurtuluşu olduğu inancını birleştirmek istemektedir. E. ın felsefesi bireycidir; yığını değil, insanı esas alır, bireyi kutsal sayar.

Conduct of Life (Hayat davranışı) [1860] adlı eserinde, *Nature*'da ana çizgilerine rastlanılan felsefesinin kesin sentezini yapmış, eserini tamamlamıştır.

Başlıca eserleri: *Essays* (Denemeler), 1841 ve 1844 te iki seri olarak yayınlanmıştır. Birinci seride bulunan *Self-Reliance* (Kendine güven), E. ın bireyciliğinin açık bir delilidir. Satırları arasında rastlanan «kendine güven», «taklitten sakın», «gerçek kişi olan hiçbir kiliseye bağlanmamalıdır» ifadelerinde bu bireycilik açıkça belirir. Gene aynı serideki *Over - Soul* (Yüce ruh) da insanların tabiatta tecelli eden yüce bir Tanrı'nın ilhamına inanarak ve güvenerek aydınlanabileceğine işaret olunmaktadır. *Compensation* (Mükâfat) adlı denemede de bu Yüce Ruh fikrine rastlanmaktadır. *Representative Men* (Temsilci insanlar), 1850 de yayınlanmıştır. Başlıca 6 kahraman tipi ele alınmakta (Eflatun, Swedenbourg, Montaigne, Shakespeare, Napoléon ve Goethe) ve tanıtılmaktadır. E., Carlyle (b. bk.) ın tersine, kahramanların gökten durup dururken yakıcı bir alev gibi indiğine değil, halkın arasından çıktığına ve toplumun içindeki gizli enerjiyi temsil ettiğine inanmaktadır.

EMESUS (Eski coğrafya), Roma hâkimiyeti altındaki Suriye'de, Lübnan ve Anti - Lübnan dağları arasında yer alan ve Koilê Surie adiyle anılan alçak bölgedeki Orontes ırmağı üzerinde bir şehir (bugünkü adı: Homs). E., Suriye asıllı Roma imparatorlarının beşiği olmuştur. Şehir, başrahibi imparator Elagabal olan Güneş tapınağı ile ün kazanmıştı. Elagabal, Kara taşı Roma'ya göndermiş ve III. yüzyılda E. tanrısı bütün Roma imparatorluğunda tanınmıştı. 272 de Aurelianus, E. tapınağını armağanlarla doldurmuş, şehir 636 da Araplarca alınmıştır. Septimius Severus'un karısı Julia Donna burada doğmuştu.

EMET, Kütahya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 50 647 (1965), yüz ölçümü 1 605 km², ilçe merkezi olan Emet'in nüfusu 4 807 (1965) dir. Örencik adlı bir bucağı ve 81 köyü vardır. Bu köylerden onunun nüfusu 1 000 2 000 arasındadır. Öteki köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. E. ilçesi, Kütahya ilinin orta bölümünde, Simav ile Kütahya arasındadır. İlçe toprakları, denizden 1 000 - 1 200 m yükseklikte dağlık bir yerdedir. Batıda Eğrigöz dağı (2 181 m) uzanır, doğusunda yüksekliği 1 300 - 1 500 m olan dağ ve tepelikler bulunur. Bu bölüm, E. çayının kolları olan birçok derelerle derin bir şekilde yarılmıştır. Bu iki dağlık - tepelik arasında, üzerinde E. kasabasının bulunduğu, güney - kuzey doğrultulu E. çayı düzlükleri uzanır. Bu çukurluk, güneyde Şaphane dağı (2 121 m) ndan başlar, kuzeyde Değirmisaz istasyonu çevresine kadar sürer. Bu aşağı bölümünde E. çukurluğu 750 m yükseklíktedir.

EMET İLÇESİNİN ORTA KISMINDAN BİR GÖRÜNÜŞ

E. in iklimi sert, kışlar çok soğuk, yazlar sıcaktır. İlçenin dağlık yerleri (özellikle Eğrigöz dağları) iyi korunmuş ormanlarla (kara çam, baska çam soyları ve ardıç, gürgen) örtülüdür. Tepelik yerlerde meşelikler de çok yer tutar.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. En çok tahıl, baklagiller, tütün, pancar, haşhaş, ipek kozası elde edilir. Meyvacılık ve sebzecilik de yapılır. Deri işlenir.

E. kasabası, Kütahya - Balıkesir demiryolu üzerindeki Tavşanlı istasyonuna 53 km uzaklıktadır. Kasabaya gitmek için Tavşanlı, Emirler, Değirmisaz ve Kütahya istasyonlarından yararlanılır. Kütahya - Tavşanlı - E. arasında düzgün bir yol vardır. Kütahya ve Emirlerle E. arasında düzenli otobüs seferleri vardır. Gediz kasabası ile E arasında da yol vardır.

E. kasabası, aynı addaki çay vadisinin 3 km doğusunda, eğimli bir arazide kurulmuştur. E., Germiyanoğullarının önemli merkezlerinden biri olmuş, XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresine girmiştir. Kasaba ve çevresinde eski eserler ve bu arada 40 km kadar güneydoğusunda Çavdarhisar (şimdi 1 800 nüfuslu bir köy olup, E. ile arasında bir yol vardır) harabeleri bulunmaktadır. 5 mahallesi bulunan kasaba, ağır bir gelişme göstermiş, 1927 de nüfusu 2 711 iken, bugün ancak bir kat büyüyebilmiştir. Kasaba güzel görünüşlü ve temizdir. E. in içinde ve yakın çevresinde çeşitli özellikte kaplıcalar vardır. Belediyesi 1920 de kurulmuştur. Kasabanın haritası ve imar planı yapılmıştır. Su ihtiyacı kaynaklardan sağlanır. E. te orta okul ve ilk okullar, halk kütüphanesi, belediye kaplıcası üzerinde bir otel vardır.

E., sıcak su kaynakları bakımından zengindir. Bu zenginlik ve kaplıca sularının çeşitliliği, kasabanın turistik değer kazanması bakımından önemlidir. Buralara giden yolların, bu arada kasabaya giderken geçilen Emirler - E. yolunun (34 km) orman içinden geçmesi bu değeri bir kat daha artırır. E. kasabası içindeki başlıca sıcak su kaynakları şunlardır: Kaynarca kaplıcası (kasabadaki suların en radyoaktif olanı, 47° sıcaklıkta, saniyede 10 litre su çıkaran bir kaynak, küçük bir kaplıca tesisi vardır), Aşağı Hamam (güzel bir sağlık ve dinlenme yeri, oteli, banyoları vardır, 44° sıcaklıkta su), Çamaşırlık kaynağı (saniyede 2 litre su verir). E. teki bu sıcak sular, başta romatizma gelmek üzere, her çeşit ağrılı hastalıkları iyileştirici olduğu gibi, vücut ve dimağ yorgunluklarını giderme özelliği de gösterir.

E. çevresinde de sıcak su kaynakları ve kaplıcalar vardır. Çevre son derece güzeldir. Bunlardan biri, E. in 27 km kuzeyinde, Değirmısaz istasyonundan 10 km uzakta, Dereli ılıcasıdır. Kaynaklar bir dere içinde, tüfler arasından bol olarak çıkar. Elverişli kaplıca tesisleri yoktur. Bu çevredeki sıcak su kaynakları (39° sıcaklıkta) bir yerde çağlayan halinde duru olarak dökülür. Halk, bu çağlayanın altında yıkanır. Romatizma ve siyatik gibi hastalıklara iyi gelmektedir. E. ile Yenice arasında ve kasabaya 5 km uzaklıkta Mürdesenk suyu vardır. Soğuk, biraz gazlı olan bu sudan deri hastalıklarının giderilmesinde yararlanılır. Ayrıca, Yenice köyü kaplıca sularından (49° sıcaklıkta) küçük banyo tesisleri içinde faydalanılır. E. kasabasının 12 km kuzeybatısında çam ağaçları ve meyva bahçeleri ortasındaki Samrık ılıcasından 45° sıcaklıkta bol su çıkar. Bu sudan da romatizma ve başka ağrıları giderme bakımından yararlanılmaktadır. Bunlardan başka, E. in 17 km kadar güneyinde, Yukarı Yoncaağaç köyü yanında, meyva bahçeleri ve orman içinde de ılıcalar vardır (39° sıcaklık). Buradaki gür kaynakların birleşmesiyle bir derecik meydana gelmiştir. Biraz kükürtlü olan bu sudan deri hastalıkları ve romatizmanın iyileştirilmesinde faydalanılmaktadır. E. in 20 km kadar güneyinde Hamam köyü kaplıcaları, bu köyün yakınındaki bir tepenin düzlüğündedir (kaynaktan çıktığı yerde 51° sıcaklıkta). Kaynakların bulunduğu yer ve çevresindeki düzlükte her yıl yüzlerce çadır kurulur, bu şifalı sulardan yararlanılır.

Tarih: İlçenin daha eski iskân yeri, bugün 1 020 nüfuslu bir köy olan ve E. ten 6 km uzaklıkta bulunan Eğrigöz'dür. Gerek E. gerek Eğrigöz'ün Türkler tarafından kurulmuş olduğu kabul olunmakta ve bu alana yerleşen ilk Türklerin de Kayı boyundan olduğu bilinmektedir.

EMET: Çarşı camisi

Germiyan beyliğine bağlı merkezlerden biri olan Eğrigöz. Osmanlı ülkesine barış yoluyle çeyiz olarak katılmıştır. Karamanlıların baskısından yılan Germiyan beyi Süleyman Şah, kızı Devlet Hatun'u Osmanlı şehzadesi Bayezid'e nikâhlamış ve bu nikâha karşılık olmak üzere çeyiz olarak Kütahya, Tavşanlı ve Simav ile birlikte Eğrigöz'ü Osmanlı devletine bırakmıştı. Bundan sonra Eğrigöz Anadolu beylerbeyliğinin Paşa livası olan Kütahya sancağına bağlı kadılıklardan biri olarak yönetilmiştir. XVI. yüzyılda bu kadılık içinde Taş Eli ve E. iki bayrak teşkil etmekte idi.

1833, 1841, 1867 tarihli kuruluşlarda da Eğrigöz'ün bağlı olduğu sancak değişmedi, sadece eski kadılık yönetimi nahiye müdürlüğü haline getirildi. 1915 te nüfusu 3 000 civarında iken, yakınındaki E. kasabasının gelişmesi üzerine yavaş yavaş söndü. Cumhuriyet devrinde Kütahya vilâyeti kurulurken ilçe merkezi olarak E. in seçilmesi, Eğrigöz'ün bir kat daha çökerek köy durumunu almasına yol açtı. E. ten yetişen bazı yazarlar Türk kültür tarihinde ad yapmıştır. Bunlardan biri Abdülbâkî Fikrî Efendi olup, *Esmâ-i hüsna*, *Sirâcü'l-musallî* ve *Telvih* gibi eserlere şerhler yazmıştır.

EMETİK (Fr. Émétique, Lat. emeticus, Yun. *emein*, kusma), tıp ve eczacılıkta hastayı kusturmak için kullanılan tartratlı ilâçlara verilen genel ad. En çok kullanılan E. potasyum antimon tartrat ($K\ Sb\ C_4\ H_4\ O_6,\ 1/2\ H_2\ O$) tır (Osm. tartar-i mukayyi). Bu madde daha XVII. yüzyıldan beri tanınmakta ve kusturucu olarak kullanılmakta idi. E. yapmak için potasyum tartrat ile hidrate antimon oksit birbiriyle birleştirilir. E. rombik sekizgenler halinde billûrlaşır. 15° de on beş kısım suda bir kısım, 100° de 2 kısım suda bir kısım erir. Bu eriyiğin iç bulandırıcı bir tadı vardır. Bu eriyiğe alkol, tanen, albümin eklenirse E. çökelir. Kükürtlü hidrojen ile bazlar E. i ayrıştırır. Isıtıldığı zaman su kaybeder. Beyaz ısıya kadar ısıtıldığı zaman toz halinde kömürümsü bir potasyum ve antimon alaşımı meydana gelir ki, bu «patlayıcı kömür» üzerine bir damla su konulsa, onu patlatmaya yeter. E. kusturucu olarak 5-10 santigram niceliğinde kullanılır. 50 santigramlık dozu öldürücüdür. Antimon yerine demir, bor, arsenik ve bizmut konularak başka E. türleri de yapılmıştır.

EMETİN (Fr. Émétine), ipeka alkaloidlerinden biri olup emetin klorhidrat halinde eczacılıkta kullanılır. E. dizanteri, amipli hepatit ve hemoptizi tedavisinde hastaya 24 saatte 0,04 - 0,08 gr ı geçmemek üzere şırınga edilir.

EMETROPİ veya EMMETROPİE (Fr. Emmétropie, Yun. *emmetros*, tam ölçüde; *opis*, göz), insan gözünün normal görüşlü olması. Böyle bir gözün mercek takımı istirahat halindeyken öyle bir durumda bulunur ki, paralel ışınlar tam retina üzerinde bir noktada birleşmeye yönelir. Ne miyop ne de hipermetrop olmayan böyle bir göze emetrop göz denilir.

EMEVİLER, İslâm tarihinde Dört Halife (b. bk.) devrini takip eden iktidara verilen ad. Dört Halife devri ile Abbasî hilâfeti arasında kalan E. iktidarı, doğu ve batı E. i olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu E. ine Suriye veya Şam E. i, batı E. ine ise Kurtuba veya Endülüs E. i denir. Böylelikle bu aile 661 yılından 1031 tarihine kadar İslâm dünyasına hâkim olmuştur.

Ailenin adı, bu devleti kuran Ebû Abdurrahman Muaviye b. Ebi Süfyan'ın mensup olduğu Kureyş'in Ümeyye soyundan gelmektedir. Saltanat daha sonra ailenin Mervan b. el-Hakem b. As koluna geçtiği halde, aile E. adını muhafaza etmiştir. Ailenin Suriye kolu 24 üyeden ibaret olup, bunlardan 14 ü bilfiil hilâfet makamını işgal etmişler, Hicretin 41. yılı rebiyülevvel veya cemaziyülevvelinden itibaren (temmuz - eylül 661) zilkade 132 tarihine kadar (temmuz 750) 89 - 90 yıl hüküm sürmüşlerdir. Endülüs kolu ise 17 üyeden meydana gelmiş olup zilhicce 138 (eylül 755) den 422 (1031) yılına kadar 284 yıl İspanya'ya hâkim olmuşlardır.

A. Suriye Emevîleri: Hz. Osman'ın öldürülmesi olayını Muaviye, siyasî kabiliyeti sayesinde gayet mükemmel bir şekilde istismar ederek, Peygamberin ilk sahabelerinden olmadığı halde kendini İslâm hilâfeti için aday olarak gösterdi. Onun adaylığını ne zaman ortaya attığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre, Muaviye H. 37, bazılarına göre ise Hz. Ali'nin ölümü üzerine 40 yılında kendisini halifeliğe aday olarak göstermiştir. Onun hilâfet makamını ele geçirişi İslâmın devlet kuruluşunda yeni bir devrenin başlangıcı olarak değerlendirilmelidir. Bundan sonra artık halifeler peygamberin sünnetini takip eden, bu sünneti tatbik ettiren kimseler olmaktan çıkmaktadırlar. Bundan sonra halifeler İslâm âleminin belli başlı siması, Araplar arasında ise askerî gücü, aile ilişkileri ve şahsî kabiliyeti ile kabile başkanlarının en önünde yer alan bir ferdi oluyorlardı. Bu vasfı ile halife, ismen olmasa bile fiilen bir melik, bir kral, eski Yunan tyranlarını andıran bir lider özelliği kazanmış oluyordu. İşte bütün bir yüzyıl boyunca Suriye E. ine karşı girişilen ve fakihlerce de desteklenen bu sülâlenin meşru olmadığı yolundaki Şiî propagandasının can alıcı tarafı bu değişik tutumdan ileri gelmekte idi. E. bu davranışları ile ön plana tekrar Arap milletini almışlar ve bütün teşebbüslerini Araplık adına ve Arapların dünyada bir millet olduğunu ispat yolunda şekillendirmişler, dini ikinci plana atarak bir

Arap devleti kurmuşlardı. Bu hareketin kökü muhtemel olarak İslâmiyetin doğuşu ile başlayan mücadeleye dayanmaktadır. İslâmiyetin çıkışında Mekke aristokrasisinin karşı koyma fi'li, şimdi aynı Cahiliye zekâsının iktidara hâkim olmasında kendisini göstermiş, âdeta Peygamberin eserini inkâr ederek, onun teokratik düzeni kurmada kendisine yardımcı olanlara bahşettiği hak ve imtiyazları ortadan kaldırarak, bunları Arap soylularına vermekle güçlenmiş, karşı cepheyi teşkil eden iki grupa, yani sülâle meşruiyetçiliğini güden Ali taraftarları ile dinden kıl kadar ayrılmaya dahi taraftar olmayan Haricîlere otoritesini kabul ettirebilmiştir. Mamafih bu mücadele yüz yıl kadar sürmüş, nihayet meşruiyet fikrinin zaferi ve Arap devletinin yıkılışı ile son bulmuştur. Böyle olmakla beraber, E. devrindeki misli görülmemiş Arap zaferinin İslâmiyet sayesinde başarıya ulaştığını, E. başarısındaki her davranışın İslâmiyet damgasiyle damgalandığını, İslâmiyetin özellikle onların gayretiyle evrensel bir din olma vasfını kazandığını da belirtmek gerekir.

E. devletinin kuruluşundaki bu fikrî mücadele, Muaviye'nin elinde gittikçe şekillenmiştir. Başlangıcta Şam valisi olarak onun bulunduğu zor durumu tespit etmek oldukça güçtür. Bir taraftan ne Kureyş kabilesinin ünlü bir liderine, ne de emirü'l - müminin unvanını taşıyan dinî lidere bağlanmak istemeyen kabile başkanlarını çevresinde toplamak, rakiplerinin bu güçten faydalanmalarını engellemek başlıca prensipi olmuştur. Onun Hz. Osman gibi kendi ailesine esir olması söz konusu edilemez. Muaviye elindeki imkânları yerinde kullanarak çevresindekileri tatmin etmek suretiyle çıkara dayanan bir otorite kurmuş ve bahtsız rakibine asıl darbeyi bu noktadan vurmuştur. Kendisi Kelb boyundan olan Yezid'in annesi ile evlenmek suretiyle Suriye halkını teşkil eden bu kabileye dayanmak imkânını bulmuş, Suriye'de elde ettiği bu güçle diğer ülkeleri kendisine bağlarken, oralardaki güçlü şefleri iş başına getirmek suretiyle sağlam bir doku meydana getirmiştir. Yalnız bu taktiği Irak'ta da kullanmaması, Irak halkının sempatisini kazanmak için bir kere olsun Irak'ı ziyaret etmemesi, Irak'ta mahallî ruhun kuvvetlenmesine, Ali ailesinin meşruiyeti etrafında toplanmalarına ve E. ailesinin hâkimiyetini Suriyelilerin hegemonyası gibi değerlendirmelerine yol açmıştır. Ali'nin başarısızlığa uğraması ve ondan sonra da şehadeti Muaviye'nin tek başına hükümdar olmasını kolaylaştırmıştı. O, genellikle Ali'nin çocuklariyle anlaşmayı, gerek Ali, gerek Abbas soyundan olanlarla iyi geçinmeyi, Peygamberin sahabelerinden olmak itibariyle pek mağrur bulunan İslâmın kurucülariyle dostça ilişkiler kurmayı da ihmal etmemişti. Bunlardan sadece Hüseyin b. Ali ile tam bir anlaşma yapamamıştı. Fakat öte yandan rakibini Ebû Türâb saniyle lânetlemek gibi yanlış bir yol da tutmuştu. Bu yanlış taktik bir de Ziyad b. Ebihi (b. bk.) tarafından girişilen zalimane tenkil hareketiyle karışınca Hz. Ali'nin derhal efsaneleşen hatırasının Iraklılık ruhuyle birleşmesine ve E. devletinin zafa uğramasına sebep olmuştur.

Muaviye'nin devletini kuruşta titizce durduğu hususlardan biri de devlet teşkilâtı olmuştur. Muaviye eli altında bulunan kültürlü Hristiyan unsurdan geniş ölçüde faydalanmış, Ömer ve Osman devrinde taazzuv etmeye başlayan İslâm devlet teşkilâtını, Bizans - Aramî kültüründen faydalanarak geliştirmiş ve 20 yıllık hükümdarlığının sonunda bu devlet teşkilâtı çok güçlü bir kuruluş olarak ortaya çıkmıştır. Bunun en seçik sonucu, bütün kabile başkanlarını oğlu Yezid'e biat ettirmesinde ve ölümünden sonra da bu usulün yaşamasında kendini gösterir. Böylece İslâmın hilâfet müessesesi, babadan oğula geçen bir saltanat haline gelmiş olmaktadır ki, Muaviye'nin kurduğu devletle kendisinden önceki İslâm hilâfeti arasında en büyük aykırılık bu noktada toplanmaktadır. Onun devlet yapısında ve teşkilâtında yaptığı değişiklikler kesinlikle bilinmemekte ise de, Muaviye'nin attığı adımlar karakteristik İslâm medeniyetinin temelini teşkil etmiş ve etkileri daha sonraki yüzyıllarda kendini göstermiştir. Açıklıkla bilinen bir taraf, İslâm fütuhatını iki temel üzerine oturtmuş olmasıdır. Bunlardan biri muntazam bir ordu niteliğinde olan ve E. ailesine sadakatle bağlı bulunan cundlar (ordu merkezleri), öteki ise açılan ülkelere yerleştirilen ve İslâmın cihat prensipleri ile hareket eden Muhacirûn (Arap kabileleri) kuvvetleridir. Bu iki gücün yardımiyle Muaviye, içte rakiplerini yenmiş, dışta ise İslâm fütuhatını devam ettirmiştir. Zamanında Sicistan, Abdurrahman b. Semre tarafından fethedilerek İslâm orduları Afganistan içlerine nüfuz etmişlerdi. Kuzeydoğuda ise Semerkand işgal edilmiştir. Öte yandan Anadolu üzerine olan seferlerde Arap orduları Erzurum'u ele geçirmişler, Yezid komutasındaki birlikler ise İstanbul'u kuşatmışlardı. Akdeniz'e açılan Arap donanması, Kıbrıs ve Girit adalarını işgal ettiği gibi, Sicilya'ya kadar uzanan akınlar da yapmıştı. Afrika'nın fethi ise Ebü'l - Muhacir'in Kartacene'ye girmesiyle uzak Magrib'e intikal etmiş oldu. Memleketin iç yapısında en büyük tehlikeyi teşkil eden Haricîler üzerinde ilk operasyonu Ziyad b. Ebihi yaptı. Yalnız Lübnan dağlarında ayaklanan Cerâcime'nin isyanı epeyce güçlüklerle bastırılabildi. Muaviye, nisan 680 de öldüğü vakit, E. devleti Sogdiana'dan Cezayir'e kadar uzanmakta ve E. ailesine karşı olan gruplar ezilmiş bulunmakta idi (bk. MUAVİYE).

Yerine geçen oğlu Yezid devrinde Hz. Hüseyn'in Kerbelâ'da şehadeti ile Abdullah b. ez - Zübeyr'in Mekke'de hilâfet dâvasına kalkışması, iç olayların en önemlilerindendir. Öte yandan Maverâünnehir'de ilerleyen Müslim b. Ziyad komutasındaki Arap orduları ise Buhara'ya girmişler ve Harezm kıtasını işgale başlamışlardı. Yezid'in vakitsiz ölümü bir yandan İbn ez - Zübeyr'in Hicaz'dan başka Irak'ı da ele geçirmesine yol açtığı gibi, öte yandan da E. ailesinde sarsıntıya sebep olmuştu. Yerine geçen II. Muaviye kısa bir süre sonra hilâfetten vazgeçti ve bir kenara çekildi ise de, hastalıklı bir kimse olduğundan az sonra öldü.

Yezid'in, yerini dolduracak yaşta başka bir veliaht bırakmaması, E. taraftarlarını zor duruma düşürmüştü. Bir aralık onun küçük oğlu Halid'i iş başına geçirmek gibi bir teşebbüste de bulunulmuştu. Ancak çok tecrübeli ve oldukça yaşlı olan Mervan b. el - Hakem duruma el koydu. Onun sahabeler arasındaki fikirleri bilmesi, kabilelerin karakterlerini tanıması ve eski tecrübeleri, durumu düzeltmeye yardım etti. Mamafih Kelb kabilesi de İbn ez - Zübeyr'e karşı Mervan'ı desteklemiş ve böylelikle Mervan H. 64 (683 - 684) yılında Merc - i Râhit'te Dahhâk b. Kays komutasındaki kuvvetleri yenilgiye uğratmış, az sonra da Numan b. Bişr'i Humus'tan çıkarmakla Suriye'ye hâkim olmuştu. Onun bu başarısı kısa bir süre içinde Mısır ve Afrika'yı E. e bağlamada faydalı oldu. Fakat Mervan'ın bu sırada ölmesi İbn ez - Zübeyr'e karşı girişilecek işlerin oğlu Abdülmelik'e kalmasına sebep oldu (bk. MERVAN).

Abdülmelik, E. iktidarını bütün İslâm imparatorluğuna kabul ettirmede iki yakın iş arkadaşı buldu. Bunlardan biri Mühelleb, diğeri ise Haccâc'dır. Ancak Haccâc, mutlak monarşiye Mühelleb'den çok daha sadık bir kimse olduğundan,

Abdülmelik'in hilâfeti onun birbirini izleyen hamleleri ile doludur. İbn ez - Zübeyr'in ortadan kaldırılması Kâbe'nin tahribine rağmen gerçekleştikten sonra, Abdülmelik bu eski öğretmeni Irak'ta görevlendirdi. Haccâc, halifeye, bir anlama göre devlete baş kaldıran bütün âsileri, bu arada Haricîleri temizledikten sonra, Türkistan ve Sind sınırlarına sevk ettiği ordularla İslâm fütuhatına doğuda, Orta Asya ve Hint toprakları üzerinde parlak ufuklar açtı. Türkeş devletine bağlı hanlardan Rütbil'in E. hâkimiyetine boyun eğmesini sağladı. Bu olay istikbalin hâkimi Türklerin İslâmlaştırılması gibi bir sonucun ilk hamlesi olmakla gerek İslâm tarihi, gerek Türk tarihi bakımından çok önemlidir.

Haccâc, bu başarıları Mühelleb b. Ebi Safra, Abdurrahman b. Muhammed b. el - Eş'as ve daha sonra da Kuteybe b. Müslim (bk. İBN EL - EŞ'AS ve KUTEYBE) gibi komutanlariyle yürütmüştür. Ancak, Mühelleb ve İbn el - Eş'as kabile asabiyeti ve geleneklerle gelen devlet içinde devlet olma, yani otonom duyguları yaşatma arzusunda olduklarından Haccâc'ın devlet ve otorite anlayışı ile çelişik duruma düştüler. Bunun sonunda her ikisi de devlet otoritesine, yani E. iktidarına karşı gelmiş oldular. Ancak, Irak'a kadar ilerleyen bu âsileri Haccâc, Abdülmelik adına cezalandırmış ve bu arada âsilerle iş birliği eden Şiîleri, Haricîleri ve fukahayı da amansız surette imha etmiştir. Bunun sonunda Haricîler bir süre için güçten düşmüşler, Şiîler ise E.e karşı açıkça mücadele etmek gücünü yitirmişlerdi. Haccâc, Basra yöresine zencileri yerleştirmekle buradaki Arap çoğunluğunu parçalamış, Vasıt şehrini kurmakla da İslâmın ilk iki ordugâhını Kûfe ve Basra'yı ikinci plana indirmiş ve bu şehirlerin korkunç derecede baskı yapan atmosferlerini zafa uğratmıştı. Öte yandan Abdülmelik, imparatorluğunun bütün sınırlarında kendini duyuran bir yayılma politikası izlemiştir. Aynı politikayı onun halefleri de yürütmüşlerdir. Buna uygun olarak, Anadolu fütuhatı yarımadanın doğu bölgesinde başariyle gelişti. Muhammed b. Mervan Kalikala (Erzurum) yı işgal ettiği gibi, kuzey Anadolu'da Heraklia (Ereğli) limanı, güney Anadolu'da ise Masisa (Misis) kaleleri Arap ordularının eline geçti ise de, Arapların yarımadada yerleşmeleri mümkün olamadı. Mısır valisi Musa b. Nusayr, Tunus'tan hareketle bütün Magrip diyarını fethederek Endülüs fethinin ilk hazırlıklarını gerçekleştirdi. Âtâ b. Râfi ise Sicilya adasını aldı. Bu suretle Müslümanlara gaza ve cihat yolları gösterilerek, onların kendi içlerinde siyasî ve sosyal birtakım çekişmelerle güçlerini boş yere harcamaları önlenmiş olduğu gibi, E. iktidarının muhaliflerine de hareket serbestisi bırakılmamış oluyordu. Bununla beraber, E. hâkimiyetine giren ve daha sonraki yüzyıllarda İslâmın bayraktarlığını edecek olan iki kavmin, Türklerin ve Berberîlerin bu iktidara yüzde yüz boyun eğmeleri mümkün olamadı. Türkistan seferleri her yıl sürüp giderken, Kuseyle ve sonra da Kahine başbuğluğunda parlayan Berberî ayaklanmaları da Abdülmelik idaresini epeyce uğraştırdı. Mamafih bu başarılar artık hiç direnmeksizin Araplaşıveren veya ufak tefek azınlıklar halinde yaşamaları mukadder olan sakin Aramî veya Kıptî köylü halk yerine, Türkler ve Berberîler gibi millî duygularına bağlı, fakat İslâmiyeti din olarak kabul etmeye hazır bir seviyede bulunan, ancak Araplığı benimsemek istemeyen, son derece cengâver kavim ve ırkları İslâm halkası içine almış olduğu kadar, İslâmiyetin bundan sonraki başarılarının bir başlangıcı da olmuş ve İslâm medeniyetine çok başka bir renk kazandırmıştır. Abdülmelik devri İslâm medeniyetinin fecri sayılır. O, devlet otoritesini bir elde toplamak için aldığı birtakım tedbirlerle, batı etkisi kendisini gösterinceye kadar, İslâm devletinin ana karakterini tespit etmiş oldu. Gerçi Muaviye zamanında başlayan bu faaliyet, Ziyad b. Ebihi ve Abdülmelik zamanında da Haccâc gibi izleyicileri ile artık kesin şeklini almış oldu Abdülmelik bunu sağlamak için aile ve kabile asabiyeti ile geniş ölçüde mücadele etmişti. Bunun için de İslâm hilâfetinin en önemli vilâyeti olan Mısır'a dahi E. ailesi dışından valiler getirmek suretiyle en kesin tedbirleri almaktan çekinmemişti. Abdülmelik'in aldığı tedbirler arasında, önceleri sadece ehlü'z - zimme'ye ait olan vergileri Müslümanlara da teşmil etmek, Arapçayı devlet dili haline getirmek, yeni para çıkarmak, Irak'ta, Mısır ve Arabistan'da geniş onarım faaliyetlerinde bulunmak, yollar ve kanallar yaptırmak, gerçek İslâm geleneklerine dönerek dinin vecibe ve törenlerine zahiren de olsa katılmak anılabilir. 705 yılında öldüğü vakit, İslâm devleti artık şekillenmiş bulunuyordu

Abdülmelik'i izleyen Velid (705 - 715) ve Süleyman (715 717) zamanları, onun attığı tohumların meyvalarının derlendiği yıllar olmuştur. Müslüman ordular, bu halifeler zamanında imparatorluğun her yönünde zaferden zafere koşmuş durmuşlardır. Doğuda Kuteybe b. Müslim, İslâm bayrağını Kâşgar'ın fethiyle Tarım bölgesine ulaştırırken, Muhammed b. el - Kasım Pencab'ı işgal ediyor, Musa b. Nusayr ve oğlu Abdülaziz ise Pirenelere doğru yönelmiş bulunuyorlardı. Öte yandan Mesleme b. Abdülmelik, İstanbul'u ikinci bir defa daha tehdit etmişti. Bunun yanında İslâm imparatorluğunda gittikçe artan bir tempoda bir onarım ve yapım faaliyeti, yeni bir mimarî zevkin doğmasına imkân vermişti (bk. İSLÂM MİMARÎSİ). Bu devirde meydana getirilen en önemli eser Şam'da Emeviye camiidir. Medine'de Ravza - i mutahhara'da yaptırılan onarım ve ekler ise daha sonraki onarımlarla özlük ve özelliklerini kaybetmişlerdir (bk. MEDİNE).

Bu iki halife zamanında E.i üzen tek siyasî soru, veraset konusunun bir türlü halledilmemesi olmuştur. Daha Muaviye zamanında doğan ve Abdülmelik devrinde güçlenen babadan oğula intikal fikri, gerek Arap örfü, gerek Dört Halife devrinden gelen geleneklerle çatıştığından bir türlü gerçekleşememekte ve vasiyet esası E. prensleri ve bu prenslerle akrabalık kuran kabileler arasında çekişmelere sebep olmakta idi ki, bu da sülâlenin itibarını sarsmaktaydı. Bunun açık örneği, Kuteybe'nin Süleyman tarafından öldürülüşü olayında kendini gösterir. Ömer b. Abdülaziz (717 - 720), o zamana kadar E. halifelerinin izlediği politikayı tamamen bırakarak başarısızlığa uğrayan İstanbul seferini durdurduğu gibi, muhtar bir durum almış olan Horasan valisi Yezid b. Mühelleb'i görevinden uzaklaştırdı. 64 yıldan beri minberlerde devam ettirilen Hz. Ali'ye sövme âdetini kaldırttığı gibi, Haccâc zamanından kalma esir ve siyasî mahkûmlara da hürriyetlerini iade ettirdi. Bu davranışları ile Ömer, iki gerçeği bilerek veya bilmeyerek yerine getirmiş oluyordu. Bunlardan biri, artık yüzyılı tamamlamış olan İslâm dininin temel bilimlerinden, kelâm ve fıkhın bu yüzyıl içinde gösterdiği gelişmeye paralel olarak peygamberin emirlerine, sünnetine, tarihî tebliğine uygun olan bir tutuma girmiş ve böyle bir düzenin temelini atmış oluyordu ki, bu davranışı ile Abbasîlere öncülük etmiş olmakta idi. Diğeri ise, mevalî (b. bk.) ile Araplar arasındaki korkunç sosyal farkı gidermek, hanedanın olduğu kadar İslâm devletinin âkıbeti ile ilgili olan buhrana son verecek tedbir-

leri almak oldu. Bu konuda ilk tedbir olarak mevalî arasındaki vergi eşitsizliğini ortadan kaldırdı. Bunun bir sonucu olmak üzere ise, Afrika'da Berberîlerin yığın halinde İslâm dinini kabul edişleri gösterilmektedir. İslâm ulularına olan saygısı, büyük dedesi Hz. Ömer'i andıran yaşayışı ile Ömer, hiçbir E. halifesinin erişemediği sevgi ve saygıya ulaşmıştır. İki yıl süren halifeliğine rağmen güçlü şahsiyetiyle Ömer, E. arasında özellikle tanınmıştır.

II. Yezid ve onu takip eden Hişam b. Abdülmelik devirleri, E. in en parlak zamanını teşkil etmiştir. Özellikle Hişam devrinde Türkler, Kuteybe'nin öldürülmesinden sonra tekrar giriştikleri kurtuluş savaşında bir kere daha yenilgiye uğradılar. Türklerin bu karşı saldırısı, Kafkasya ve Maverâünnehr'de gelişmiş, Ceyhun bölgesinde Su - Lu, Harezm ve Cürcan yöresinde hakanın kardeşioğlu Hazar Denizi üzerinden, Kafkasya'dan ise, Hazar hakanının oğlu komutasındaki Türk orduları bir plan dairesinde hücuma geçmişlerdi. Buna karşı Hişam, Said b. Abdülmelik ve Müslim b. Said'i Horasan'da, Cerrah b. Abdullah'ı ise Azerbaycan'da görevlendirmişti. Bütün Hişam devrini kaplayan savaşlar sonunda Araplar, Türkleri tekrar ırmağın gerisine attıkları gibi, büyük bir kısmına da Müslümanlığı kabul ettirdiler. 727 de Horasan valisi Eşres b. Abdullah, Semerkand'da Türklere yayınladığı bir beyanname ile Müslümanlığı kabul edenlerden cizye ve haracın kaldırılacağını ilân edince, Türkler yığın halinde Müslüman olmaya başladılar. Bu sonuç İslâm dininin yayılmasını sağlamışsa da, devlet hazinesinde önemli bir açığa sebep oldu. Bunun üzerine Arap olmayanlardan haraç alınmasına yeniden karar verildi ise de, bu karar, bütün İran, Horasan ve Türkistan şehirlerinde yer yer karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. 729 da Kafkasya üzerinden saldıran hakanın oğlu, Erdebil ovasında Cerrah'ın kuvvetlerini yenilgiye uğratarak onu şehit ettikten sonra güney Kafkasya'yı istilâ etti ve Hazar öncüleri Musul'a kadar ilerlediler. Ancak bu cepheye tayin olunan Said el - Harşî kısa bir süre içinde Türk saldırısını püskürterek Berda'a'ya geldi ve ileri yürüyüşüne devam ederek Hazarları kuzey Kafkasya'ya çekilmeye mecbur etti. Su - Lu'nun Semerkand üzerine başarıyle gelişen saldırısını Cüneyd b. Abdurrahman durdurmaya çalışmışsa da, büyük bir başarı gösterememişti. Arap - Türk mücadelesi ancak Su Lu'nun 738 yılında Bağa Tarhan tarafından öldürülmesinden sonra E. in lehine gelişmiş ve Türkeşlerin, Çinlilerin ortaya attıkları fesat ve nifak tohumları ile parçalandığı bu yılda hemen hemen Kuteybe ayarında birinin, yani Nasr b. Seyyâr'ın Horasan valiliğine getirilmesi, Arapları tekrar başarıya ulaştırmıştı. Böylece Türkistan üçüncü defa Arap hâkimiyetine, Nasr b. Seyyâr'ın yapıcı politikasının bir sonucu olarak gönül rızasiyle boyun eğmişti.

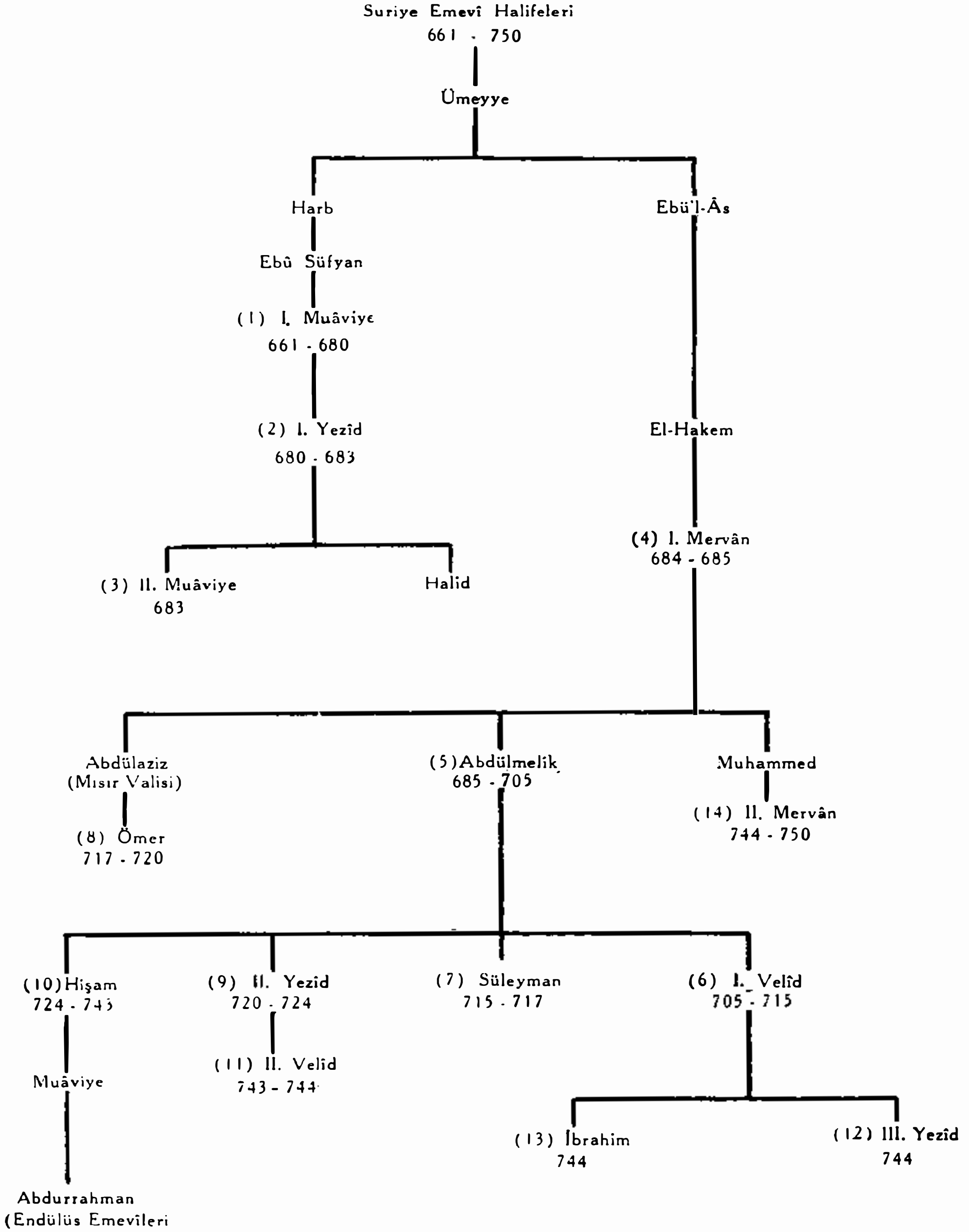
Öte yandan Endülüs valisi Anbe b. Suheym, Barşiluna (Barcelona) yi fethetmiş, Pirenelere dayanmıştı. Bu seferden dönüşünde ölünce, yerine getirilen Bişr b. Safvan, Sicilya üzerine bir sefer yapmıştı. Bundan sonra Endülüs'e atanan Abdurrahman b. Abdullah el - Gafıkî, Gallia içine girdi ve Poitiers'de şehit düşünceye kadar Fransa'nın yarısını işgal etti (732). Afrika'da ise Habib b. Ubeyde, Sahra ve Sudan üzerine yaptığı büyük seferde Zencîleri ve Berberîleri itaat altına aldı. Ancak, bu seferi izleyen yılda Haricîlerin etkisi altında kalan Berberîlerin Ukkase b. Eyyub başbuğluğunda gelişen büyük ayaklanmasını Hanzale b. Safvan bastırdı (740).

Hişam devrinde en az başarı gösterilen cephe Bizans ve Kafkasya cepheleri olmuştur. Bizans üzerine sevk edilen kuvvetlerden hiçbir sonuç elde edilemediği gibi, Kafkasya'da da inisiyatif ancak Muhammed b. Mervan'ın oraya atanmasından sonra sağlanabilmiştir. Memleketin içinde İmam Zeyd b. Ali b el - Hüseyn'in Kûfelilere aldanarak başlatmak istediği Alevî isyanı ise, 741 de Irak valisi Yusuf b. Ömer es - Sakafî tarafından süratle bastırılmıştı.

Hişam 743 te ölürken E. devleti en geniş sınırlarına ulaşmış olduğu gibi, E. iktidarının İslâm hilâfetine giren bütün ülkelerde sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğu inancı da hâkim bulunuyordu. Ancak, onun haleflerinin, yani II. Velid ile III. Yezid'in yanlış tutumları, E. in yönetimi ile sıkı bir baskı altına alınan muhalif grupların, bu baskı zayıflayınca birdenbire ortaya çıkmalarına sebep oldu. Devletin birkaç ay içinde böyle bir zafa düşmesinde ilk âmil, E. sülâlesindeki sıkı dayanışmanın kaybolması olmuştur, denilebilir. Velid halife olur olmaz bir yandan Ömer b. Abdülaziz'den itibaren halifelerin dinî vecibelere ve hükümlere sureta dahi olsa gösterdikleri saygıyı bir yana bırakarak, mübalâtsız bir hayata dalması, öte yandan iki çocuğunu kendine halef göstermesi, halkın ve özellikle Abdülmelik oğullarının ümitsizliğe düşmelerinin bir sonucu olarak, Velid'e karşı halk arasında ve hanedan içinde büyük bir kin ve gayzın doğmasına sebep olmuştur. Bunun sonunda Suriye ve Ürdün ordugâhları ayaklandılar ve Velid'i Tedmür'de Hısnü'l - bahr'de yakalayıp öldürdüler. Yerine nisan 744 te III. Yezid geçti. Fakat anarşi bütün ülkeyi kaplamış ve E. hanedanının üyeleri de bu anarşiyi artıracak davranışlar içine girmişlerdi. Yezid, bu durumda daha kendisini toparlayamadan öldü ve yerine kardeşi İbrahim geçti.

İbrahim, Velid tarafından veliaht olarak gösterilen yeğenlerini öldürünce, vilâyetlerdeki valilerin merkeze olan bağlılıkları koptu. Valiler yerlerine tayin edilenlere görevlerini devretmekten çekindiler, özellikle Irak ve Yemâme'de Şiî ve Haricîler tekrar baş kaldırdılar. Hattâ Haricîlık şimdiye kadar görülmemiş bir gelişme göstererek Suriye'de dahi kendini hissettirdi. Bu durumda devleti düştüğü anarşiden kurtaracak kimse olarak Ermeniye valisi Mervan b. Muhammed b. Mervan iş başına çağrıldı. Mervan, Velid'in veliahtlerinin hakkını savunmak üzere Suriye'ye geldi. Kendisini İbrahim'in kardeşleri Bişr ile Mesrur karşıladılar. Bunlar yenilgiye uğrayınca, Süleyman b. Hişam ve nihayet İbrahim ordulariyle onun karşısına çıktılar, fakat hepsi de yenilgiye uğradılar. Bu durumda İbrahim kaçtı ise de, yakalanarak öldürüldü ve Mervan, E. hilâfetini eline geçirmiş oldu (ocak 744). Mervan'ın ünü, güçlü bir orduya sahip oluşu, şecaat ve karakteri E. devletini düştüğü anarşiden ve mukadder akıbetten kurtaramadı (bk. MERVAN).

Mervan iktidarı ele alınca ilk ağızda Suriye'deki anarşist unsurları temizledi. Hanedanın serkeş üyelerini yola getirdi. Sonra Mısır'ı ve Dahhâk b. Kays'ın eline geçen Irak'ı E. devletine bağladı. Fakat bütün bu başarılara rağmen 747 - 748 yılında doğuda parlayan Şiîlik Mervan'nın durumunu sarstı. Şimdi onun karşısında cengâver Türklerle savaşa savaşa pişmiş bir mevâli ordusu bulunmakta idi. Ebû Müslim, Nasr b. Seyyâr gibi değerli bir komutanı aciz hale getirerek Horasan'dan kaçırınca, İran yaylasına süratle hâkim oldu. Ertesi yıl Kahtaba b. Şebib, üzerine gönderilen E. ordularını art arda yenilgiye uğratarak Irak'ı ele geçirdi ve Ebû Seleme'nin yardımiyle Kûfe'de Abbasî hilâfetini kurdu. Ebü'l - Abbas (bk. SEFFAH) Zap kıyısında Mervan'ı yenilgiye uğrattıktan sonra, onun hiçbir yerde tutunmamasını

1)
Suriye Emevî Halifeleri
661 - 750
Ümeyye
Harb
Ebü'l-Âs
Ebû Süfyan
(1) I. Muâviye
661 - 680
(2) I. Yezîd
680 - 683
El-Hakem
(4) I. Mervân
684 - 685
(3) II. Muâviye
683
Halid
Abdülaziz
(Mısır Valisi)
(5) Abdülmelik
685 - 705
Muhammed
(14) II. Mervân
744 - 750
(8) Ömer
717 - 720
(10) Hişam
724 - 743
(9) II. Yezid
720 - 724
(7) Süleyman
715 - 717
(6) I. Velîd
705 - 715
Muâviye
(11) II. Velîd
743 - 744
(13) İbrahim
744
(12) III. Yezîd
744
Abdurrahman
(Endülüs Emevîleri

sağlamak amaciyle komutanları vasıtasiyle sıkı sıkıya takip ederek el - Cezire'den Suriye'ye, oradan da Mısır'a kaçışını izledi, nihayet yukarı Mısır'da onu yakalatarak öldürttü. 7 temmuz 750 de onun öldürülmesiyle E. devleti Abbasî hilâfetine inkılâp etmiş oluyordu.

Bundan bir süre sonra Medine'de harekete geçen Ebû Muhammed Süfyanî ise bir sonuç elde edemedi. Ancak Afrika'ya ve oradan da Endülüs'e kaçan Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam bir süre sonra bu ülkede yeni bir E. devleti kurmak suretiyle bu ailenin bir süre daha tarih sahnesinde kalmasını sağlamış oldu.

E. devletinin dünya tarihi, İslâm tarihi ve İslâm medeniyeti bakımından tahlilinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Müslüman tarihçiler, bu devri bir gasp ve terör olarak canlandırmakta ve ellerinden geldiği kadar bu aileyi yermeğe çalışmaktadırlar. E. in bütün faaliyetlerini hem dine, hem insanlığa bir ihanet ve zulüm olarak tavsif etmekte, bu devrin gerek doğuşu, gerek iş başına gelen hükümdarları ve sonu hakkında uydurma hadislere dayanarak sonuçlar çıkarmaktadırlar. Beri yandan son yıllarda yetişen Arap tarihçileri ile bir kısım batılı yazarlar da bu devleti, millî bir Arap devleti, Hz. Muhammed'in ve onun dört yakınının kurmuş oldukları düzene bir tepki, Arap geleneklerinin bir tepkisi olarak değerlendirmekte ve Abbasî hilâfetinin kuruluşunu yenilmiş İran medeniyetinin yeniden doğuşu, Araplığın sonu olarak mütalâa etmektedirler.

Bu iki görüşün de düzeltilecek birçok tarafları vardır. E. ler gerçi Arap kabile geleneklerine dayanarak iktidarı ellerine geçirmişlerse de, özellikle Ömer b. Abdülaziz devrinde genel politikada yapılan değişiklikle kabile asabiyetini bertaraf ederek dinin ana ilkelerine yöneltilmiş bir yöntemi kabul etmislerdi ki, bundan sonra kurulan bütün İslâm imparatorluklarında (Abbasî, Selçuklu, Osmanlı v. b.) bu ilke hâkim damga olarak kalmıştır. Mevalî ile Müslüman Araplar arasındaki sosyal farkın ortadan kaldırılması ve devlet idaresine iştirakte hak tanınması E. devrinde kabul olunmuş, Abbasîler zamanında ise bu hak genişletilmiştir. Öte yandan E. i kültürsüz bir devlet olarak veya sadece çöl edebiyat ve düşüncesine sıkı sıkıya bağlı dar bir kültür içinde mütalâa etmeye de imkân yoktur. Bugün İslâm medeniyeti denilen büyük tefekkürün yapıcılarının bundan yüzyıl önceki batılı araştırıcıların sandıkları gibi münhasıran Arap zekâsının eseri olmadığı, tersine geniş ölçüde Arap olmayan ve özellikle Türk, İranlı, Afrikalı, Suriyeli, Endülüslü v. b. çeşitli kavimlerin ortak mahsulü olduğu son araştırmalarla artık kabul edildiği gibi, bu kültür hareketinin başlangıcının da Abbasîler devrinde değil, fakat E. zamanında olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. E., İslâm medeniyetinin temelini, çok geniş ülkelerin eski medeniyetleri üzerine kurmuşlar ve Hindistan'dan, Orta Asya'dan itibaren derinlemesine giden bir temel üzerinde eski Yunan, Mısır, Mezopotamya, Roma ve Bizans kültürlerinden bir terkip yapma konusunda ilk adımı atmışlardı.

E. in en önemli başarılarından biri de, XIX. yüzyıl ortalarına kadar bütün İslâm dünyasında Arapçayı ilim ve düşünce dili olarak hâkim kılan tedbirleri olmuştur. Gerçi din dili olarak kendini her yeni Müslümana kabul ettiren Arapça, devlet tarafından ilk defa E. zamanında desteklenmiştir. E. hâkimiyeti, dinin ana ilkelerinin eski din ve medeniyetlerin etkisiyle bozulmamasını ve değiştirilmemesini, İslâmiyetin asıl ruhu ile korunmasını sağlamak suretiyle bu dinin evrensel bir din olarak yayılmasına imkân veren bir geçiş devri olmuştur.

B. Endülüs Emevîleri: Kurtuba E. i veya İslâm tarihçilerinin verdiği adla Beni Mervan olarak anılan bu devletin kurucusu Abdurrahman b. Muaviye b. Hişam olup, Suriye E. i çöktükten sonra epeyce heyecanlı bir firar olayının sonunda Endülüs'e geçmiştir. İspanya'daki Müslüman Arapların (Yemenliler ve Kayslılar) ve müvelledûn adiyle anılan Müslüman İspanyolların onu umulmadık bir ilgi ile karşılamalarında, Abbasî baskısından kaçan E. mevalîsinin rolü büyük olduğu kadar, Endülüs halkının istiklâl ve milliyet duygularının etkisinin de derin izleri vardır. Gerçekten Endülüs'te bu E. prensinin başkanlığında doğan yeni devlet, doğu İslâm imparatorluğundan ayrılarak, ayrı bir karakterde bir gelişme göstermiştir. Endülüs E. i, yarımadada devamlı bir mücadele sonucunda birliği kurabilmişler ve bir yandan kuzey komşuları ile, bir yandan da Magrip ülkeleriyle siyasî ilişkilerini geliştirerek batı Akdeniz'de bağımsız bir varlık ve kültürel bir gelişme göstermişlerdir. Abdurrahman ve onun halefleri bu suretle önce Abbasî, ondan sonra da Şiî Fatımî saldırılarına dayanabilmişlerdir. Ancak Suriye E. inin karakteristik hüviyetlerini ve geleneklerini Endülüs'e taşımak sonucunda irsî bir diktatörlük meydana getirmişler, bu diktatörlüğü yaşatmak için çeşitli kavimlerden derledikleri hassa askerlerine geniş imtiyazlar tanımışlar, bunun sonunda zayıf şahsiyetli hükümdarlar devrinde memlekette anarşi çıkmasını hazırlayan bir ortamın doğmasına yol açmışlar ve bu anarşi içinde çökerek ortadan kalkmışlardır.

Endülüs E. i başlangıçta Abbasî hilâfetini tanımadıkları halde Fatımî baskısı kendini gösterinceye kadar, halife ve emirü'l - müminîn unvanını kullanmamışlardır. Devletin kurulduğu ilk yıllarda sadece emir veya ibnü'l - halife unvanı ile yetinmişlerdi. Ancak Şiî Fatımî hilâfeti, ülkelerini tehdit eder bir duruma gelince, onlar da III. Abdurrahmandan itibaren bu unvanı taşımaya başladılar. Böylece İslâm dünyasında Hanefî Abbasî, Şiî Fatımî ve Malikî E. halifeliği olmak üzere üç halifelik teşekkül etmekle halifenin tekliği prensipi yıkılmış oldu. Buna göre, Endülüs E. tarihini iki devreye ayırmak mümkün olmaktadır:

a. Krallık devri (Kurtuba emirliği); b. Hilâfet devri (Devletin yıkılışını hazırlayan anarşi devri de içinde olmak üzere Malikî halifeliği).

a. *Krallık devri*: Devletin kurucusu Abdurrahman, bu ülkeye dışarıdan geldiği için ed - Dâhil unvaniyle tanınır. 731 de Tedmür'e bağlı Ulya'da doğmuştur. Suriye E. inin yıkılması üzerine bir süre Bâdiyetü'ş - Şam'da dolaşmış, Abbasîlerin aman vermesi üzerine ortaya çıkmış, fakat düşmanlarının bakıye kalan E. i tekrar yok etme çalışmaları karşısında, Zâtü'z - Zeytûn'da iken kardeşi ile birlikte Fırat ırmağını atlayarak kaçmış, kardeşi yakalanarak öldürülmüş ise de o, kurtularak Filistin'e gelmiş, oradan da Mısır'a kaçmıştı. Azatlı kölesi Bedr, kız kardeşlerini ve servetini kaçırarak onun yanına getirmiş, buradan da Afrika valiliğinin merkezi Kayrevan'a gitmişti. Ancak, Afrika valisi Abdurrahman b. Habib b. Ubeydet el - Fıhrî, onun Kayrevan'a geldiğini öğrenince, araştırmaya başlamış, bu durumda Abdurrahman da Meknâse kabilesine sığınmak zorunda kalmış ise de, burada da takip edildiğinden, Zenâtelere iltica etmiş ve bu kabilenin ulularından Ebû Ferre'nin himayesine mazhar olmuştu. Zenâteler arasında yaşarken siyasî kaderi üzerinde tekrar faaliyete geçti ve Endülüs'e geçmiş bulunan E. mevalîsine mektuplar yazarak önce onların müzaheretini sağladı. Bu

mevalî o tarihlerde tahminen beşer yüz kişilik gruplar halinde İlbire (Elvira) ve Ciyan (Jaen) bölgesinde toplanmış bulunuyorlardı. Bu tarihlerde Endülüs valisi Yusuf b. Abdurrahman el-Fıhrî olup, Beni Kays liderlerinden Sumeyl el-Kilâbî'ye dayanarak hükümet etmekte olduğundan Yemenliler ona karşı cephe almışlardı. Abdurrahman, ikinci teması Yemenlilerle yaptı. Onlardan da hüsnükabul görünce, artık Endülüs'e geçme zamanının geldiğine inanarak yanında 1 000 kadar Berberî olduğu halde Gırnata'nın güneyinde ufak bir liman olan el-Münekkeb (Almunecar) e eylül 755 (H. 138) tarihinde ayak bastı. İşbiliye (Sevilla) halkı kendisine ümidinin üstünde bir karşılama gösterdi. Onun arkasından Yemenliler de ona katıldılar. Bundan sonra Yusuf el-Fıhrî ile başlayan mücadele Abdurrahman'ın lehine süratle gelişti. Sumeyl ve Yusuf yenilgiye uğrayarak Mérida ve Şûzûra'ya çekildiler. Abdurrahman böylelikle 15 mayıs 756 da Kurtuba'ya girerek emir ilân edilmek suretiyle Endülüs E. i devletini kurmuş oldu. Yusuf ve Sumeyl de bu durum üzerine onunla anlaşmak zorunda kaldılar. Abdurrahman'ın Endülüs'te başarıya ulaşması, bütün E. taraftarlarının akın akın bu ülkeye gelmelerine ve onun devleti kurmasında ona yardımcı olmalarına yol açtı.

Abdurrahman'ın hükümdarlığı 33 yıldan fazla sürmüştür. Bu devrede Abdurrahman, kurduğu yeni devleti sağlamlaştıracak tedbirleri almaktan bir an geri kalmadı. Bunun için de yerli aristokratları ezmek, bütün ülkeyi yeni devletin iradesine sıkı sıkıya bağlamak amaciyle muhalifleriyle durmadan mücadele etti. Önce Yusuf el-Fıhrî problemini ortadan kaldırdı, ondan sonra Müvelledun gruplarını itaat altına aldı ve en sonunda da Berberî ve Arap kabileleri arasındaki kanlı çekişmelere son verdi. Bu mücadele devrinde bazan çok zor şartlar altında kalmıştı. Nitekim Meknase Berberîlerinden Şakna b. Abdülvahid ile Şenteme riye (Santa Maria) de mücadele ederken İşbiliyeliler Yemenlilerle birleşerek isyan etmişlerdi ki, Abdurrahman bu isyan karşısında aciz kalmıştı. Ancak, onun yanına gelmiş olan amcası oğlu Abdülmelik bütün E. i etrafına toplayarak etkili bir konuşma ile E. i tekrar harekete geçirerek Abdurrahman'ın galip gelmesini sağlamıştı. Bu başarıdan sonra ve Abdülmelik'in ısrarı üzerine Abdurrahman, o tarihe kadar, yani on aydan beri Abbasî halifesi Mansur adına okuttuğu hutbeyi değiştirdiyse de, halife unvanını da almayarak ibnü'l-halife saniyle yetindi. Abdurrahman böylece Endülüs kabile başkanlarını, liderlerini zorla veya tatlılıkla kendisine bağladıktan sonra, sıkı bir disiplin meydana getirmişti. Bu disipline alışık olmayan Endüslüslülerden, yarımadanın doğusunda yaşayan bazı Arap şeyhleri, bu defa Charlemagne'ı yardıma çağırdılar. 778 de Saragossa önüne kadar ilerleyen Charlemagne, Abdurrahman'ın mukavemeti üzerine çekilmek zorunda kaldı ve E. bu şehre girdiler.

Abbasîlerin Endülüs'ü tekrar İslâm imparatorluğuna bağlama teşebbüsleri, Âlâ b. Mugîs el-Cüzâmî ve Matrî lakabiyle anılan Said en-Nahsebî ve nihayet Gıyas b. Alkame el-Lahmî adlı komutanlar tarafından yapılmışsa da, hiçbiri başarıya ulaşamamıştır. Abdurrahman, kendi ülkesine Afrika'dan gelecek tecavüzleri karşılamak üzere, bir deniz kuvveti de meydana getirmişti. 788 de öldüğü vakit, Endülüs E. devleti siyasî bakımdan artık istikrara kavuşmuş, arazi bakımından sınırları tespit olunmuş, kuvvetli bir ordu kurulmuş, memlekette güven yerleşmiş bulunuyordu. Devlet altı vilâyete bölünmüş ve her vilâyet muntazam yollarla birbirine olduğu kadar, hükümet merkezi Kurtuba'ya da bağlanmış, tarım ve sanayi geliştirilmiş, bir ticaret filosu meydana getirilerek İstanbul'a kadar ticarî ilişkiler kurulmuştu. Ayrıca Abdurrahman, ülkesi içinde büyük bir onarım faaliyetine de girişmiş, Kurtuba, İşbiliye ve bazı büyük şehirlerin duvarlarını yeniden yaptırmış, Kurtuba'da meşhur Ulu cami (Mezquita) in inşasına başlamış, Kasrü'l-emâre (Alcazar) yi Şam'daki Russafe'yi hatırlayarak inşa ettirmişti. Suriye'den gelen bu mültecinin başarısı, onun E. ailesinin en önde gelen fertlerinden biri olarak tanınmasına sebep olmuştur.

Yerini alan oğlu I. Hişam (788 - 796) önce kendisini tanımayan iki kardeşi Abdullah ve Süleyman'ın ortaya çıkardığı karışıklığı bastırdı. Bundan sonra Said el-Hüseyn el-Ensarî'nin Tarşuşe, Matruh b. Süleyman'ın Barşiluna kalelerinde baş gösteren ayaklanmaları ile uğraşmak zorunda kaldı. Memleket içinde asayişi sağladıktan sonra Pireneleri aşan E. orduları ile Narbone ve Celıkiye (Galicia) üzerine sayısız seferler yaptı. Bu seferler gelişmiş ve pek çok ganimet derlenmiştir. Söylentilere göre, Hişam bu seferlerden elde ettiği gelir ile babasının başlattığı Kurtuba camiini tezyin ederek tamamlattırmıştır. Hişam, babasının politikasını izlemiş, memleket içinde asayişin sağlanması başlıca endişesi olmuş, tarım ve ticaretin gelişmesi için köklü tedbirler almıştır. Zamanında Endülüs'te Arapça geniş ölçüde yayılmış, hattâ Hristiyanlar kutsal kitaplarını bu dile çevirecek ve onu ibadet dili olarak kullanacak kadar Arapçayla kaynaşmışlardır. Hişam, Endülüs E. devletinde adeta ikinci bir defa daha Ömer b. Abdülaziz devrini yaşatacak kadar başarı göstermiş, sevgi ve saygı toplamıştır.

8 yıllık saltanattan sonra 39 yaşında iken ölünce, yerine oğlu I. Hakem (796 - 822) geçmiştir. Fakat o da çeşitli muhalefet ve ayaklanmalarla karşılaşmıştır. Hükümdar olur olmaz bir yandan Mıgrip'ten dönen amcalarının, bir yandan da Charlemagne ve Asturia kralı II. Alfonso'nun saldırıları ile karşılaştı. Aquitania dukasının 801 de Barşiluna şehrini zaptetmesi, Endülüslüler üzerinde olumsuz etkiler yaptı. Hakem, Frenklerle barış yapmak zorunda kaldı. Bu hareketi ise, halkın kendisinden soğumasına ve Kurtuba da dahil Tuleytula, Şedone, Mérida gibi şehirlerin ahalisinin ayaklanmasına sebep oldu. Hakem, ayaklanmalar karşısında gittikçe zalim bir karakter aldı ve ölümüne kadar kendisine karşı gelenlerle mücadeleye devam etti. Hakem'le halkın arasının açılmasında, bir süreden beri Endülüs'te yayılmakta olan Malikî mezhebine mensup fakihlerin büyük rolü olmuştur. Daha önce bu ülkede yaygın bulunan Evzaî mezhebinin fakihleri yerine geçen Malikî fakihleri, Hakem'in sefahate yakın, kadın, içki ve av eğlenceleriyle dolu hayatını dinî açıdan kınamaya başlayınca, Hakem bunları cezalandırmak istedi. Bunun üzerine fakihler öteden beri Arap idaresine karşı olan yerli Müslümanlar (Müvelledûn) la birleştiler ve onu devirmek istediler. İlk ayaklanma 805 te Kurtuba'da patlak verdi. Bunlar Hakem'i devirmek için amcası Muhammed b. Kasım'la anlaşmak istediler. Ancak Muhammed, durumdan Hakem'i haberdar ederek elebaşıların adlarını verdi. Bunlar o gece yakalanarak öldürüldü iseler de, bu şiddet tepki yarattı. Hakem, kendine sadık ücretli bir ordu kurdu. Kölelerden meydana getirilen bu ordu ile Hakem, idaresine ve şahsına karşı girişilen ayaklanmaları kan ve ateşle boğdu. Her ayaklanma hareketi onun biraz daha şedit harekete ermesine sebep oluyordu. 806 da Mérida ve Kur-

tuba'da baş gösteren yeni ayaklanma teşebbüsleri de bastırıldı. Tuleytulelileri yola getirmek için ise, Sagru âlâ valisi Amrûs b. Yusuf bu şehir üzerine gönderildi. Amrûs, Tuleytule'nin ileri gelenlerini 807 de bir ziyafet vesilesiyle sarayına topladıktan sonra bir hendek başında öldürttü (Vak'atü'l - hufre). Bundan sonra Méridalıların çıkardıkları ikinci ayaklanma da şiddetle söndürüldü. 817 de ise Kurtuba'da meşhur Rıbas olayı cereyan etti. Yahya b. Yahya adlı bir fakihin düzenlediği bu isyan, özellikle Kurtuba'nın karşısında, Vadi ül - kebir (Guadalquivir) in öte yakasında, varoşta cereyan ettiği için bu adla anılmıştır. Asîler yenilgiye uğrayınca, Hakem onlara Endülüs'ü terk etmek emrini verdi. Er - Rabazî (Varoşlu) adını alan bu mültecilerden bir grup, Ebû Hafs başbuğluğunda Mısır'a kadar giderek İskenderiye'-yi zaptetmişlerdi. Onları buradan ancak Mısır valisi Abdullah b. Tahir çıkartabilmiş, onlar bu sefer Girit adasını işgal ederek, burada bir korsan emareti kurmuşlar ve bir süre Akdeniz ticaretini tehlikeye uğratmışlardı. Bunlardan bir kısmı ise Fas'a gitmişler ve orada hâlâ aynı adla anılan Idvetü'l - Endelüs (Endülüs kıyısı) mahallesini kurmuşlardı. Kurtuba'daki mahallelerini ise Hakem yerle bir ettirmişti. Devamlı iç ayaklanmalar, Hakem'in dış düşmanlarla, özellikle kuzey komşuları ile gereği gibi uğraşmasını engellemişti. Kendisi ancak iki defa sefere çıkmış, Celıkiye ve Asturia saldırılarına karşı kölesi Amrûs ile oğlu Abdurrahman dayanmava çalışmışlarsa da, bu iki devletin güneye doğru yayılmasını engelleyememişlerdi. II. Abdurrahman devri de Hakem devrine benzer olaylarla geçmiştir. Bu emir zamanında iç karışıklıklar ve gittikçe güç kazanan Hristiyan baskısı altında devlet zayıflamıştır. İç karışıklıklar arasında, özellikle Eulogius ve Alvarus'un liderliklerinde baş gösteren Hristiyan Endülüslüler (Mozarablar) in ve Müslüman Endülüslüler (Müvelledûn) in ayaklanmaları gösterilebilir. Ayrıca Müslümanların daveti üzerine yarımadaya ayak basan Mecûs, yani Norman akıncıları İşbiliye önüne kadar ilerlemişlerdir. II. Abdurrahman bu ayaklanmaları bastırmak için birkaç defa Mérida ve Tuleytule üzerine yürümek zorunda kaldı. Kuzeyden inmekte olan Celıkiye saldırılarını durdurmak için ise, 831 de bu ülke üzerine bir sefere çıktı.

852 de yerine geçen oğlu Muhammed, babasından daha sert tedbirlerle anarşiyi önlemeye çalıştı. Daha 840 ta Mozarablar León kralı Ordoño'dan yardım talebinde bulunmuşlar, o da Conde del Bierzo'yu Endülüs üzerine sevk etmişti. Ancak, bu yardım kuvveti Vadi - i Salit (Guadecelete) de imha edilerek ayaklanma şiddetle bastırılmıştı. 859 da ise, Tuleytule üzerine ikinci yürüyüş sonunda Mozarab liderleri Eulogio ve Leocricia'nın öldürülmelerinin bir sonucu olarak bu ayaklanma bastırılmış oldu. Bundan sonra Muhammed, kara ve denizden olmak üzere Celıkiye üzerine geniş bir sefer hazırladı. Karadan gönderdiği kuvvetlerle oğlu Münzir, Batalyos (Badajos) u işgal ederek tahrip etti. Fakat Atlas Okyanusuna açılan donanma, hava muhalefeti yüzünden dağıldığı için Celıkiye seferi kesin bir sonuca ulaşamadı.

886 da ölünce yerini oğlu Münzir aldı. Şiire meraklı, şairleri koruyan bu hükümdarın saltanatı kısa sürdü. İki yıl kadar süren bu saltanat sırasında Endülüs, onun adil idaresi altında oldukça sakin bir devir geçirmiştir. Bir söylentiye göre, bir zehirlenme sonunda ölünce tahta kardeşi Abdullah (888 - 912) çıktı. Onun zamanı da iç karışıklıkların tekrar canlanması ile daimî bir mücadele içinde geçmiştir. O, kendisini tahttan indirmek isteyenlere göğüs germek, seleflerini durmadan uğraştırdığı halde gittikçe şiddetlenen ayaklanmalarla uğraşmaktan başka bir şey yapamadı. Yarımadanın güneybatısında Ronda ile Málaga arasındaki dağlık bölgede, daha Muhammed zamanında baş kaldırarak âdeta bağımsız bir devlet kurmuş olan Ömer b. Hafs (İbn. Hafsûn) ın ayaklanması Abdullah'ın saltanat süresini tamamiyle kapladı. Abdullah duruma hâkim olabilmek için kuvvetlerini önce Sevvâr ve Said b. Cûdî üzerine sevk etti. İbn. Hafsun'u Bübeşter (Bobastro) kalesinde kuşattı. Abdullah bu başarısı sonunda Polei ve Ecija'yı da zaptetti ise de, bu sırada İşbiliye'de İbnü'l - Haccâc'ın ayaklanması karşısında İbn. Hafsûn'u bir süre için kendi haline bırakmak zorunda kaldı. Abdullah devri, bir bakıma da yerli Hristiyanlarla Müslümanların, Arap hâkimiyetine karşı giriştikleri milliyet hareketinin şiddetlendiği yılları kapsar. Nitekim İşbiliye'de kuvvetlenen Beni Haldûn, Beni Haccâc ve İbn. Hafsûn'un ittifakları ile genişleyen ayaklanma hareketine Kurtuba Hristiyanlarının lideri Comte Servando'nun da katılması sonunda E. devletinin payitahtı dahi tehdit altına düşmüştü. Bu duruma rağmen Abdullah mücadelesine devam etti. Bu karışıklıklardan yararlanarak hemen yarı bağımsız hale gelen Saragossa, Uclés, Huesca, Osconoba, Ecija, Archidona, Elvira ve Jaén (Ciyan) eyaletlerini tekrar Kurtuba emirliğine bağlamaya muvaffak oldu. Abdullah, saltanatının son yıllarına doğru otoritesini nihayet bütün muhasım ve rakiplerine kabul ettirebilmiş, Endülüs E. devletini yeniden derleyip toplamış ve kendisinden sonra ortaya çıkacak olan büyük refah ve huzur devresini hazırlamıştı.

b. *Hilâfet devri*: Abdullah 912 de öldüğü zaman, babasının vasiyeti üzerine yerine torunu III. Abdurrahman b. Muhammed'i, 23 yaşında olduğu halde emaret için vasiyet etmişti. Endülüs, III. Abdurrahman ve halefleri zamanında, tarihinde bir daha erişemeyeceği siyasî, iktisadî ve fikrî üstünlüğün doruğuna ulaşmış, siyasî güç ve medeniyetin parlak devresine erişmişti. III. Abdurrahman'ın 50 yıl süren saltanatının ilk devresi iç huzuru sağlamakla geçti. Onun politikası da iç muhaliflerini ortadan kaldırmak, dışta ise, kuzeydeki Hristiyan devletlere saldırı için fırsat vermemekti. Abdurrahman bu politikayı izlediği gibi, Afrika meseleleri ile de ilgilenmişti. Buna göre Abdurrahman'ın daha ilk yılında Ecija, ondan sonra da Monteleon hisarları alındı ve İlbire ile Ciyan bölgeleri hükümet otoritesine boyun eğmek zorunda kaldılar. 917 de İşbiliye ve Carmona da Abdurrahman'ı tanımak zorunda kaldılar. Bu sırada İbn. Hafsûn'un ölmesiyle Bübeşter kalesi de alınmıştı. Bundan sonra, son muhalif şehir üzerine yönelen Abdurrahman 932 de burasını da aldı. Abdurrahman'ı bu başarılara ileten iki büyük devlet adamı olmuştur. Bunlardan biri veziri, Hâcibü'l - kebir Ebû Âmir Ahmed b. Abdilmelik, diğeri ise ordularına komuta eden amcası Abdurrahman el - Muzaffer'dir. III. Abdurrahman'ın kuzey komşuları ile olan politikası ise, daima uyanık bulunmak esasına dayanıyordu. Asturia kralı II. Ordono'nun, Mérida'nın güneyinde Kal'atu'l - Hanes'i ele geçirmesi ve Navarra kralı García Sancho'dan aldığı yardım kuvvetleriyle Valtierra'ya kadar ilerlemesi üzerine Abdurrahman 920 de Semure (Valdejunquera) de Hristiyan ordularına ağır bir darbe indirdi ve ondan sonra Muez, Osma, San Esteban, Clunia ve Calahorra'yı ele geçirerek Pirenelere dayandı. García Sancho'nun ölümünden faydalanarak bu devletlerle barış yaptı ve üstünlüğünü Hristiyan krallık-

larına olduğu gibi, Germen imparatoru Otto'ya da kabul ettirdi. 939 da ise kuzey seferine görevlendirilen Sakalibe emiri Necde, León kralı II. Ramiro ile şişman Sancho'nun birleşik kuvvetlerine karşı Alhandega'da, ondan sonra da Simancas'ta yenilgiye uğrayınca, Abdurrahman kuzey komşuları arasına ayrılıklar sokmak suretiyle düşmanlarını parçalamak politikasını izlemeye başladı. II. Ramiro ile Kastilya kontu Gonzales arasında başlayan çekişme bu ülkede bir ayaklanmaya yol açtığı gibi, 951 de Leon kralının ölümü üzerine çıkan taht kavgası da Abdurrahman'ın bu ülkeler üzerinde otorite kurmasına yardım etti. Sancho ve Navarra kraliçesi Tote, yardım talebinde bulunmak üzere Kurtuba'ya kadar gelmek zorunda kaldılar. Bu siyasî temas Müslüman Endülüs tarihinde ilk defa vuku bulan bir hareket olup büyük bir başarı idi. León kralı 10 kadar kaleyi Abdurrahman'a bırakıyor, karşılığında ise onun askerî ve siyasî müzaheretini sağlıyordu.

Abdurrahman'ın Müslüman ülkelerle olan iliskileri de aynı seviyede olmuştur. Endülüs E. i bu ülkede bağımsız bir devlet kurdukları tarihten onun zamanına kadar hilâfet konusunda bir iddia ileri sürmemişlerdi. Ancak, şimdi Abbasî halifeliğinin iyice za'fa uğraması ve Afrika topraklarının Şiî Fatımî halifeliğinin eline geçmesi, Abdurrahman'ı bu ülkedeki gelişmeleri izlemeye zorlamıştı. Bir yandan Akdeniz'deki donanmasını takviye ederek, muhtemel bir Fatımî saldırısına karşı tedbir alırken, öte yandan 929 da kendisine emirü'l - müminîn ve halife unvanını vererek Fatımîlere karşı olduğunu ilân etmiş, aynı zamanda Suriye E. devletinin Endülüs'te canlandırılması konusunu da artık tamamlamış oldu. Halife olarak Nâsır li - dini'llah unvanını taşıdı. 931 de ise, Sebte'yi işgal ederek Magrib'e el attı. Fas'a yayılmış olan Alevî çetelerini bu ülkeden çıkartarak Nakur ve Magraveleri kendine bağladı. Fatımîlerle başlayan bu gerginleşme, 954 te Sicilya'daki Fatımî valisinin Almeríaya kıyılarını yağmalaması sonunda açık mücadele halini aldı. Bunun üzerine Abdurrahman 70 gemilik bir filoyu Merse'l - Herez'e sevk ederek burasını tahrip ettirmek suretiyle Almería akınına cevap vermiş oldu.

Abdurrahman'ın son yıllarında Endülüs E. devletini ve onun başı olan aileyi tehdit eden yeni bir kuvvet ortaya çıktı. İdaredeki zaaftan faydalanarak gittikçe güçlenen bu kuvvet, onun halefleri zamanında daha açık bir şekilde kendisini hissettirecektir. Sakalibe adı verilen bu kuvvet, Hakem devrinde kurulmaya başlamış olan devşirme ve köle ordusudur. Yalnız doğu Avrupa'dan değil, İtalya ve kuzey İspanya'dan da devşirilen kölelerden meydana getirilen bu ordu, başlangıçta eski Arap aristokratlarının güçlerini kırmada ve onları E. ailesine bağlanmaya zorlamada faydalı olmuşsa da, Abdurrahman'ın son yıllarından itibaren devlet idaresinde ve orduda artık kumanda ve icra mevkilerini ellerine geçirmiş olduklarından iktidarın karşısında tehlikeli bir kuvvet olmuş bulunuyorlardı.

Abdurrahman 73 yaşında ölünce yerine oğlu II. Hakem (961 - 976) geçti. Bu hükümdar babasının kurduğu düzeni titizlikle sürdürdü. El - Müstansır bi'llah unvanını alan bu halife, kuzey konularında babasının başarılarına paralel bir politika izledi, kuzeydeki Hristiyan devletler onu metbu tanıdılar. Afrika'da ise Fatımîlerin Mısır'a göç etmeleri, onların Endülüs üzerine çevrilen tehditlerini ortadan kaldırmışsa da, Magrip'te hâkimiyet konusunda E., İdrîsî emirleriyle sürekli bir mücadele içinde bulunmuşlardır. II. Hakem devrinin diğer bir olayı da Normanların üçüncü defa Endülüs kıyılarına çıkmaları olmuştur. Tarih ve fıkıh konularında bilginler arasında yer alan II. Hakem, ülkenin onarılması, ilim ve fikir hayatının gelişmesi için büyük gayret sarf etmiştir. III. Abdurrahman daha çok stratejik ve ekonomik gelişmeyi desteklediği halde, II. Hakem sanat ve mimarî eserleri geliştirmiştir. Bu arada Kurtuba camiinin onarımı ve şehirden 5 km uzaklıkta yaptırılan yazlık payitaht (Medinetü'z - zehrâ) anılabilir.

Onun ölümünden sonra tahta, vasiyeti üzerine 12 yaşındaki oğlu II. Hişam, el - Müeyyed bi'llah unvanı ile çıktı. Hişam'ın yaşının küçük olması, yönetimin kısa bir süre içinde Mansur b. Ebi Âmir adlı hâcibin eline geçmesine fırsat verdi.

Mansur ve ondan sonra oğlu Abdülmelik ve Abdurrahman, E. devletinde tam bir diktatörlük kurdular. Mansur ve Abdülmelik, III. Abdurrahman'ın ve II. Hakem'in ihtiyatlı politikasını izlediler. Bu suretle Endülüs E. devleti, gerek kuzeyde, gerek Afrika'da üstünlüğünü sürdürebilmişti. Mansur, Katalonya, León ve Galicia üzerine yaptığı seferleriyle ününü artırdı. Yeniden düzenlediği ücretli ordu sayesinde Arap aristokrasisinin ve Sakalibenin nüfuzunu kırdı. Afrika'da ise Berberîler itaat altına alındılar, 1002 de Kastilya üzerine yaptığı büyük seferden dönüşünde Salim ölünce, yerini oğlu Abdülmelik aldı. Aynı yetkilerle ve aynı politikayı izleyerek o da büyük başarılar elde etti. 1003 te Kastilya, 1005 te Galicia seferleri ve 1007 de Clunia zaferi onu üne ulaştırdı. Fakat bu yıl içinde kardeşi Abdurrahman tarafından zehirletilmek suretiyle öldürüldü. Aynı yetkilerle bu defa hâcipliğe getirilen Abdurrahman, ana tarafından Navarra kralı Sancho'nun torunu olmak dolayısiyle taht üzerinde dahi hak iddia etmek ve emrindeki Berberî birliklerine güvenmek gafletinde bulundu. II. Hişam'a gelince, o bu oldubittiye de boyun eğmiş ve 1008 de yayınladığı bir emirname ile Abdurrahman'ı veliaht olarak ilân etmişti. Ancak bu karar, E prenslerinin Âmirî diktatörlüğünden bezen muhaliflerle birleşmelerine yol açtı. Abdurrahman'ın Galicia'da seferde olmasından faydalanan muhalifler, II. Hişam'ı tahttan indirerek Muhammed b. Hişam b. III. Abdurrahman'ı el - Mehdî bi'llah unvanı ile halife ilân ettiler. Bunun üzerine Kurtuba'ya dönen Abdurrahman, yanında müttefiki Conde de Carrión olduğu halde, şehrin dışında yakalandı ve idam edildi. Böylece III. Abdurrahman'ın sağladığı ve o zamandan beri süren barış devri kapanarak memleket anarşiye düşmüş oldu.

El - Mehdî, anarşiyi kaldıracak düzeni getirecek tedbirler alacak yerde, Berberî askerlerinin Divandaki kayıtlarını sil di, yani onları askerlikten ihraç etti. Bu karar karışıklığı daha da artırdığı gibi, Sanhâce Berberîlerinin Süleyman b. el - Hakem'i el-Müsta'in bi'llah unvanı ile halife seçmelerine sebep oldu. Süleyman. Âmirîlerden Vâzıh el - Fetâ el - Âmirî'yi kendi tarafına çekmek istedi ise de, muvaffak olamadı. Kastilya'dan aldığı kuvvetlerle Kurtuba'ya girdi. Bu sonuç karşısında Mehdî'nin yenilgiyi kabul etmesi gerekirken, Vâzıh ile Conde Ramón ve Comte Ermengaud'dan sağladığı kuvvetlerle rakibine karşı Akabetü'l - bakar (Castillo de vacar) da savaşa tutuştu. Süleyman'ı yenilgiye uğratarak tekrar Kurtuba'ya girdi. Ancak Berberîler dağılmamışlar, Vadiyü'l - kebir'den Akdeniz'e kadar olan toprakları elleri altında bulundurmakta devam ediyorlardı. Bu durum sonunda Kurtubalılar sorumlu olarak Mehdî'yi yakaladılar, onu öldürerek 1010 da II. Hişam'ı yeniden halife ilân ettiler. Hişam, Vâzıh'ı hâcipliğe getirerek Berberîlerle anlaşmak istedi ise de, bu

II.)

Endülüs Emevî Halifeleri
756 - 1031

Hişam
Muâviye
(1) Abdurrahman (756 - 788)
(2) I. Hişam (788 - 796)
(3) I. Hakem (796 - 822)
(4) II. Abdurrahman (822 - 852)
(5) I. Muhammed (852 - 886)

(6) Munzır
886 - 888

(7) Abdullah
888 - 912

Abdurrahman el-Muzaffer

Muhammed el-Maktul

(8) III. Abdurrahman en-Nâsır li-dini'llah
912 - 961

(9) II. Hakem
el-Müstansir bi'llah
961 - 976

(10) II. Hişam
el-Müeyyed bi'llah
976 - 1013

Abdülcebbar
Hişam

(11) II. Muhammed
el-Mehdi bi'llah
1008 - 1013

(14) V. Abdurrahman
el-Müztazhir bi'llah
1023

(17) Ümeyye
1029 - 1031

Süleyman
el-Hakem

(12) Süleyman
el-Musta'in bi'llah
1009 - 1016

Ubeydullah
Abdurrahman

(15) III. Muhammed
el-Müstekfi bi'llah
1023 - 1024

Abdullah
Muhammed

(13) IV. Abdurrahman
el-Murtaza
1016 - 1023

(16) III. Hişam
el-Mu'ted bi'llah
1027 - 1031

mümkün olmadı. Tersine Berberîler Kurtuba'yı sıkıştırmaya başladılar, nihayet 1013 te II. Hişam tekrar tahttan indirilerek el - Müsta'in'e yeniden biat edildi. Ancak, bu durumu zorla kabul eden Kurtubalılar, bu defa Ali evlâdından olup Sebte valisi bulunan Ali b. Hammûd'u çağırdılar. Ali, Kurtuba'ya gelerek el - Müsta'in'i öldürüp, 1016 da kendini halife ilân etti. Fakat çok geçmeden o da öldürüldü. Bunun üzerine yeniden kargaşalık baş gösterdi ve 1031 e kadar bir yandan Hammûdîlerden Kasım b. Hammûd ile yeğeni Yahya b. Ali, öte yandan E. den IV. Abdurrahman b Muhammed, el - Murtaza, V. Abdurrahman b Hişam, el - Müztazhir, III. Muhammed b. Abdurrahman, el Müstekfî ve III Hişam b. Muhammed, el - Mu'ted unvanları ile halifelık iddiasında bulunmuşlar ve birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bunların kendi aralarındaki kavgaları devam ederken, asıl halife II. Hişam ortadan kaybolmuştu. Söylentilere göre, halife durumdan bezginlik getirerek memleketi terk etmiş ve doğuda münzevî bir şekilde yaşayıp ölmüştür.

Merkezdeki bu çözülme üzerine valiler, kendi bölgelerinde bağımsız beylikler haline inkilâp etmişlerdi. Bu suretle, Endülüs İslâm tarihinde yeni bir devir, Tavaif - i mülûk (b. bk.) devri açılmıştı.

E. ailesi arasındaki bu mücadeleden usanmış olan Kurtuba halkı ise, en sonunda III. Hişam'ın hâcibi Ebü'l - Âs el - Ferrâr'ın şehirliyi soymak maksadiyle aldığı bazı kararlar üzerine, bir kere daha ayaklanarak veziri öldürdükleri gibi, halifeyi de şehirden kovmuşlar ve bir çeşit şehir cumhuriyeti meydana getirmişlerdi. Durumu fırsat bilen Ümeyye b. V. Abdurrahman, bazı kimseleri başına toplayarak halifelik davasında bulunmuşsa da, Kurtubalılar onu da şehirden dışarıya çıkarmışlardı.

Bu suretle Endülüs E. i devleti ortadan kalkmış oluyordu. Ancak, bu ailenin son iki üyesi, yani III. Hişam, sığındığı Süleyman el - Huddâmî'nin yanında 1036 da ölmüş, Ümeyye ise 1031 de tekrar Kurtuba'ya girmek isterken yakalanarak öldürülmüş ve E. sülâlesinin Mervân b. el - Hakem kolu da bu suretle son bulmuştur. Kurtubalıların kurduğu şehir cumhuriyeti ise az sonra Cevherîler tarafından bir emaret haline getirilmiştir. — İ. P.

EMİ KUSSİ, Afrika'da, Orta Sahra'daki Tibesti dağlarının en yüksek dağı (3 415 m).

EMİCİ (Fr. Absorbant): bk. SOĞURUCU.

EMIGRANT [*emigrĭnt*] **TEPESİ** (İng. Emigrant Peak): 1. Montana (A. B. D.) nın güney bölümündeki Park kontluğunun güney kesiminde, 10 960 ayak yüksekliğinde bir tepe.

2. Nevada (A B. D) nın güneybatı bölümündeki Esmeralda kontluğunda, 6 805 ayak yüksekliğinde bir tepe.

ÉMIGRÉ'LER (Göçmenler), Fransız ihtilâli sırasında 1789 dan itibaren Fransa'dan dış ülkelere göçmüş soylularla din adamlarına ve subaylara verilen ad. É. ler, en çok Almanya'da, Koblenz'te Provence kontu (sonraki XVIII. Louis) ve Artois kontu (sonraki X. Charles) gibi prenslerin etrafında toplanarak bir çeşit saray çevresi meydana getirmişlerdı. É. ler, 1792 de kendilerini sürgüne gönderip mal ve paralarına el koymuş olan ihtilâl Fransası ile savaşmak üzere bir birlik meydana getirerek Prusyalıların 1792 Champagne seferine katılmışlar, 1795 te İngilizlerin yardımı ile Bretagne ve Vendée'deki kralcıları desteklemek üzere Quiberon'a çıkarma teşebbüsünde bulunmuşlardır. É. lerin çoğu Napoléon'un 1799 da ilân ettiği af üzerine, bir kısmı da Napoléon'un düşmesinden sonra yurtlarına dönmüşlerdir. 1814 fermanı, mal ve imtiyazlarının geri verilmesini yasaklamıştır. 1825 te bunlara bir tazminat ödenmesi kararlaştırılmışsa da, temmuz 1830 ihtilâlinden sonra bu tazminat geri alınmıştır.

EMILI veya EMILIO, Paolo (aş. yu. 1460 - aş. yu. 1529), tarihçi. Verona (İtalya) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Kral VIII. Charles tarafından Fransa'ya çağrılarak Notre - Dame kilisesi kanonikosluğuna atanmıştır. *De rebus gestis Francorum* (Fransızların yaptığı büyük işler) adlı eseri yeni çağların ilk tarih kitabı sayılabilir.

EMILIA OKULU, mimarlıkta çok erken, *roman* üslûbu çağından itibaren, özellikle resimde XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıl başlarında Kuzey İtalya'nın Emilia bölgesi (Bologna, Ferrara, Parma, Modena) nde parlak eserler vermiş olan bir sanat akımı. Özellikle XVI. yüzyıl başlangıcında bu okul çok önemli bir rol oynamıştır.

Mimarlık: Lanfranco'nun yarattığı ve Modena katedralinde uyguladığı (1099) taslak, *roman* üslûbu çağında Parma'da, Piazenza'da, Ferrara'da, hattâ Lombardia (Cremona) da benimsenmiştir. Birtakım kabartmaları çerçeveleyen yüksek sıra kemerlerle ahenklenmiş bir cephe, bu üslûbun özelliğini meydana getirir.

Gotik üslûp, Bologna'da San Domenico (1233) ve San Francesco (1251 - 1270) kiliselerinde uygulanış tarziyle Fransa'daki tiplere daha çok yakınlık gösterir. Antonio di Vincenzo (1350 - 1402), Floransa katedralinden ilham olarak, bunun daha açıkça gotik olan bir örneğini San Petronio (1390 - XVII. yüzyıl) kilisesinde verir. 1385 te Bartolino da Novara (ölm. aş. yu 1410) tarafından başlanmış olan Este dukaları şatosu ile 1391 de başlanmış olan Schifanoia sarayı da bu döneme aittir. Biagio Rossetti (ölm. 1516) XV. yüzyıl E. O. mimarlığını temsil eder. Ercole d'Este, Ferrara'nın şehircilik planını bu mimara ısmarlamıştır. 1494 te başlanan Costabili sarayı ile 1492 de başlanan Elmaslar Sarayı da bu mimarın eserleri arasındadır. Aynı façetalı taş kesmeler Bologna'daki Sanuti sarayında (1479) da görülür. Bugün bu saray Bevilacqua adını taşır. Avlusu, o zamanlar Kuzey İtalya'nın birçok saraylarında görülen *terra - cotta* tarzındaki süslemelerin güzel bir örneğini gösterir. Parma'da Zaccagni'ler (Bernardino ve oğlu Gianfrancesco), Lombardia rönesansından ve Bramante'nin yarattığı şekillerden ilham almıştır (Madonna della Steccata, 1539). XVI. yüzyılda Pellegrino Tibaldi (1527 - 1596), Poggi sarayı ile Bologna'da başta gelir. Bundan sonraki iki yüzyılda Bologna, Giovanni Battista Aleotti (1546 - 1636) ve Bibiena'lar soyu ile tiyatro mimarlığında yükselir.

Heykel sanatı: XI ve XII. yüzyıllarda heykelcilik de mimarlığın gösterdiği gelişmeye benzer bir gelişme gösterir. Wiligelmo, Modena katedralinin kabartmalarını yapmıştır. Yüz yıl sonra, Benedetto Antelami'nin sanatı (bu sanatkâr 1177 den 1223 e kadar çalışmıştır), Fransız katedrallerinin etkisini taşıyan bir üslûpta, İncil'den esinlenen sahnelere bol bol yer verir. 1200 den sonra Antelami'nin ünü Apenninlerin kuzeyine yayılır (Ferrara katedrali). E O. bundan sonra yabancı sanatkârlardan yararlanmıştır. Bununla beraber Algarde (Bologna 1595 - 1654) nin adı anılmağa değer. Bu sanatkâr Roma'daki Bernini'nin rakibidir. Yarattığı *Sanctus Paulus'un başının kesilmesi*, Bologna'daki San Paolo kilisesindedir.

Ressamlık: E. O. nun ressamlık alanındaki ilk örneği, Parma vaftizhanesinin freskli süsleridir (aş. yu. 1260). Bundan sonra E. O. en fazla minyatür sanatında ve özellikle Bologna'da kendini göstermiştir. 1300 e doğu hukuk kitaplariyle klasiklerin eserlerinin resimlendirilmesinde bu okulun büyük başarısı görülür. XVI. yüzyılda Niccolo di Giacomo (ölm. aş. yu. 1400) bu sanat şeklini devam ettirmiştir (Decretalia, 1354). 1330 - 1350 arasında Vitale Cavalli da Bologna, Lippo Dalmasio (1352 - 1410), Jacopino di Francesco Bavosi ve 1400 den sonra Giovanni da Modena, XV. yüzyılda Bologna ve Emilia'da Cosimo Tura (aş. yu. 1430 - 1495), Francesco Del Cossa (aş. yu. 1440 - aş. yu. 1478), Ercole de Roberti (aş. yu. 1440 - 1496) gibi ressamlar bu alanda ün almıştır. XVI. yüzyılın başında Il Garofalo adiyle bilinen Benvenuto Tisi (aş yu. 1481 - 1559), Este dukalığına yükselmiş olan Lucrezia Borgia emrinde çalışır; Dosso Dossi (aş. yu. 1479 - aş. yu. 1542) ise ruha işleyen bir duygu ile dolu tablolar yaratır. Fakat o zamanın üstadı olan Correggio Parma'dadır. Nicolo Dell' Abate, Bologna'ya ünlü ressam Giulio Romano (1492 - 1546) nun üslûbunu sokar; Francesco Mazzola (takma adı: Parmegiono; 1503 - 1540) ise Correggio'nun izinde zarıf sanat eserleri yaratır. Yüzyılın ikinci yarısı Carraccio'ların etkisi altındadır. XVII. yüzyılda, Bologna'da büyük çapta tavan süsleri Girolamo Curti (1575 - 1632; takma adı: Dentone) tarafından meydana getirilmiştir; öğrencileri bu sanatı geliştirmişlerdir. En ünlü öğrencileri arasında Agostino Mitelli (1609 - 1660) ve Angelo Michele Colonna (1600 - 1687) (Modena civarındakı Sassuolo sarayı) anılmağa değer.

EMILIANO - ROMAGNOLO [*emiliąno - romanyǫlo*] **LEHÇELERİ**, kuzey İtalya'da konuşulan ve birbirine çok yakın iki şekil gösteren bir lehçe. Bunlardan biri Emilia'da, Lombardia'nın Mantova, Voghera, Pavia şehirlerinde, öbürü de Romagna'da konuşulur. XVI. yüzyılda bu yerlerde bir lehçe edebiyatı başlamış ve Ippolito Pincetti (ölm. 1595), büyük bir şair olan Giulio Cesare Croce (1550 - 1609) ve Paolo Ferrari (1822 - 1889) gibi yazarlar bu lehçede eserler vermiştir.

EMILIA - ROMAGNA [*emilia-romąnya*], kuzey İtalya'nın güneydoğusunda, Po ovası ile Apennin'ler zinciri arasında kalan bir bölge. Eskiden Papalığa ait olan Romagna'yı da içine alır. Piacenza, Parma, Reggio, Modena, Bologna, Forli ve Ravenna illerine bölünmüş olan E R. nın yüz ölçümü 22 121 km², nüfusu 3 646 507 (1961) dir. Bölgenin şehirleri, özellikle şarap, peynir, sucuk ve kendir gibi tarım ürünleriyle tanınmıştır. Ayrıca kükürt ve petrol gibi yeraltı zenginlikleri, balıkçılık ve turizm gibi faaliyetler de önem kazanmıştır. Kuzeydoğuda bulunan ve eskiden Ravenna'nın, bu bölgenin limanı olmasını sağlavan deniz kulakları, bugün geniş ölçüde kurutulmuş ve tarıma açılmıştır.

EMİN, Hz. Muhammed'e gençliğinde, Mekke ahalisi tarafından verilen bir lâkap. Hz. Muhammed Siyer ve İslâm tarihlerinde Muhammed'ül - emin, Emin - i vahy - ullah adlariyle de anılmaktadır. Hz. Muhammed'in vasfına izafeten E. Müslümanlar arasında ad olarak da kullanılmaktadır.

EMİN, Yazıcı: bk. YAZICI, Emin.

EMİN AĞA, Denizoğlu veya **Dikizoğlu** (XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. Suzinak makamını kullanmış olmasına dayanılarak III. Selim çağında yaşadığı kabul edilmektedir. 1813 te saraya müezzinbaşı olan Emin Ağa ile aynı kişi olması muhtemeldir Günümüze acemaşiran, müstear ve suzinak makamlarında birer takım peşrev ve semaisi ile bayatî ve nişabur peşrevleri ile arazbar saz semaisi gelmiştir. Bu eserler kuruluş ve üslûp yönünden çağdaşlarından ayrılır.

EMİN AHMET BEY (ölm. 1870), Türk hekimi. Askerî Tıbbiyeden yüzbaşı olarak çıkmış (1867), öğrenciliği sırasındaki başarısından dolayı okulda öğretmen yardımcısı olarak alıkonulmuş. üç yıl sonra ölmüştür. *Mehalik - i sebap* adlı bir çevirme ile *Hıfzıssıhha* adlı bir eser yazmıştır. Ayrıca *Hakayık - i tababet* ve *Saadet - i ümem* adlı iki broşürü de vardır.

EMİN BEY, Mehmet (ölm. 1907), II. Abdülhamit mabeyincilerinden. Dağıstanlı bir ailenin çocuğu olan E. B. Mülkiye mektebini bitirdikten sonra saraya alınmıştır. *Musavver tarih - i hayvanat* [1894 - 1895] ve *Musavver tarih - i ümem* [1892 - 1893] adlı iki eseri vardır.

EMİN BEY, Sağır Ahmet Beyzade (ölm. 1874), yazar. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Babası Bağdad valisi Necip Paşazade Sağır Ahmet Beydir. Önceleri Babıâli tercüme odası kâtibi idi. 1865 yılında Namık Kemal, Ayetullah, Reşat ve Nuri beylerle birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyetini kurmuş, Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine Sultan Murad'ı geçirmek istemişlerdi. Bu isteklerini yerine getirmek için Avrupa'ya kaçan gençler arasına katılmış, amcası Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca İstanbul'a dönmüştü. İleri fikirli bir genç olan E. B. in şairliği de vardı. Şiirleri *Güldan* adlı bir kitapta toplanmıştır.

EMİN BÜLENT SERDAROĞLU: bk. SERDAROĞLU, Emin Bülent.

EMİN DEDE, Nayî (ölm. 1745), Mevlevî tarikatına bağlı Türk bestecisi. Yalnız dört eseri (şivenümı peşrevi ve saz semaisi ile şehnazbuselik ve sabazemzeme saz semaileri) günümüze gelebilmiştir.

EMİN EFENDİ, Bağdadlı Mehmet (ölm. 1891), Türk bilgini. Bağdad'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Öğrenimini Bağdad'da yaparak müftü olmuştur. 1867 de illerden seçilen Devlet Şurası (Danıştay) üyesi olarak İstanbul'a gelmiştir. 1877 de II. Abdülhamid'in açtığı Ayan Meclisine üye olmuştur. Cevdet Paşanın başkanlığında kurulan ve Mecelle'nin meydana getirilmesine çalışan toplulukta bulunmuştur.

EMİN EFENDİ, Notacı veya **Muallim Hacı** (1845 - 1907), geleneksel Türk sanat musikisinin ilk nota yayınlayıcısı. Beylerbeyi (İstanbul) nde doğmuştur. İlk öğrenimini bitirdikten sonra Muzıka - i hümayuna girerek batı nota yazısını ve geleneksel Türk sanat musikisiyle batı musikisini öğrenmiştir. Hac dönüşü ticaretle uğraşan E. E., musikiyi bırakmayarak nota öğretimiyle ilgili ilk Türkçe kitabı (*Muallim - i nota*, İstanbul, 1302 = 1884 - 1885) yayınlamış, hemen arkasından geleneksel Türk sanat musikisinin iki yüz elli kadar seçkin eserini (özellikle Hacı Arif, Şevki ve

H. EMİN EFENDİ

Hacı Emin Efendinin «Çoban marşı» nın sonu ve kendi imzası

Müezzinbaşı Rifat beylerin şarkılarını) batı notasiyle ve Cal listo Guatelli (b. bk.) tarafından yazılmış çok sesli piyano eşliğiyle bastırmış (1885 - 1894), bu çalışmaları dolayısiyle Notacı saniyle anılmağa başlamıştır. Nev - eda adını verdiği yeni bir makam birleştirmiş, geleneksel teknikle peşrev, saz semaisi ve şarkılar kadar batı tekniğiyle piyano parçaları (marş, vals, polka ve mazurkalar) bestelemiştir.

EMİN EFENDİ, Uncuzade Seyyit Mehmet (XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. İstanbul'da Anadolu kesedarlığı görevinde bulunmuş, Hammamîzade İsmail Dede (bk. DEDE EFENDİ) nin ilk öğretmeni olarak musiki tarihimize geçmiştir. Hammamîzade'ye yedi yıl kadar ders verdikten sonra onu aş. yu. 1790 da başmuhasebe kalemine yazdıran E. nin yalnız bir arazbar ilâhisinin sözleri günümüze gelebilmiştir.

EMİN GİRAY (ölm. 1551), Osmanlı imparatorluğunun metbuluğunu tanıyarak Kırım hanı olan Giraylardan ikincisi, Sahip Giray (b. bk.) ın oğlu. Babasının rehin olarak İstanbul'a gönderilmesi üzerine Konrat beylerinden Hüdabirdi Big oğlu Safa Big tarafından Safa Konratı köyünde yetiştirildiği için Safa Big beslemesi adiyle tanınmıştır. 1532 de Saadet Giray (b. bk.), küçük kardeşi İslâm Giray (b. bk.) tarafından öldürülünce Kırım hanı olarak İstanbul'dan gönderilen Sahip Giray'ın Gözleve'de karaya çıkması üzerine babasının yanına gelmiş ve Kalgay Ahmet Giray daha önce öldürülmüş bulunduğundan, onun kalgaylığını almıştı. E. bundan sonra Buğdan üzerine yaptığı akınlarla ve özellikle Lehistan seferleriyle kendisini tanıtmıştı. 1543 Macaristan seferine padişahın emri üzerine 5 000 Kırım askeri ve Mübarek Giray oğlu Devlet Giray'ın Dobruca birlikleriyle katılmış, Esztergom (Estergon) kuşatmasına katıldığı gibi, Tata önünde Sultan Süleyman'dan aldığı emir üzerine düşman topraklarına akına çıkmış ve 1 500 esirle geriye dönmüştü. Yine bu seferde İstolni Bel grad (Mac. Székesfehérvár) kuşatıldığı sırada E., Balaton gölü çevresinde geniş bir akın yapmıştı. Bu sefere katılma olayı, Kırım kuvvetlerinin Macaristan harekâtına iştiraklerinin ilki olmuş ve bu töre, bundan sonra yüzyıllar boyunca uygulanmıştır. E., sefer dönüşünde Belgrad'a kadar padişahın yanında bulunmuş, ondan sonra Kırım'a dönmüştü. Babasının Ejderhan (Astrahan) seferine katılmış ve büyük başarılar göstermişti. Sahip Giray'ın Babiâlî ile münasebetlerinin bozulması E. ın da durumunu sarsmış, 1551 de Kırım'a han olarak gelen Devlet Giray, Sahip Giray'ın öldürülmesinden sonra memlekette bir anarşiye meydan vermemek için onun oğullarını, yani kardeşleri Adil, Gazi, Gazanfer ve Selâmet ile birlikte E. ı da öldürtmüş ve cenazesini babasının yanına, Hacı Giray türbesine gömdürmüştü.

EMİN HASEKİSİ, Osmanlı devletinde hassa subaylarına verilen rütbelerden biri, Saray - i hümayundan padişahın yaverlerinden silâhdar ağanın maiyetine memur bir subay. Kanunî Sultan Süleyman zamanında ihdas edilmiş ve Enderûn - i hümayun sofa hizmetlilerinden paluzeci bu göreve getirilmiş olduğundan E., sarayda sofalılar paluzecisi adiyle de anılmıştı. Asıl görevi silâhdar ağanın emrinde sarayın güvenlik hizmetlerine bakmak olup, törenlerde iki karış keçe külâh ve kırmızı çuha dolama giyerler, kemer takarlardı. Ulûfe tevzilerinde sadrazama giydirilen hilati tören yerine getirir ve eminler ardından dururdu. XVIII. yüzyılda bostancı ocağının kıdemlileri arasından seçilmeye başlamıştı. Bu kuruluş, 1829 da rikâp solakları ve peykleriyle birlikte kaldırılmıştır. Bk. HASEKİ.

EMİN HİLMİ EFENDİ (1851 - 1883), milletvekili ve yazar. Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Babası Alemdarzade Hacı Arif Ağadır. Dayısı Hacı Pir Efendiden özel öğrenim görmüş, Farsça ve Arapça öğrenmiştir. 1876 da açılan ilk Osmanlı Millet Meclisine seçilmiştir. Meclis dağıldıktan sonra çeşitli memurluklarda bulunmuş, Bahriye Matbaası nazırı iken ölmüstür. Şair olarak birçok eserler vermiştir: *Külliyat - ı divan - ı Hilmi, Münşaat, Muhakeme - i yeis ve emel, İstiğfar - name - i Hilmi, Muhakeme - i idbar ve ikbal, Kaside - i Kur'aniye.*

EMİN MEHMET PAŞA (ölm. 1850), Türk mühendisi, mareşal İstanbul'da doğmuş, Şam'da ölmüştür. Tophaneden yetişmiş, Fransa'da okuyarak mühendis olmuştur. İstanbul'da çeşitli görevlerde çalışmış, paşalığa yükseldikten sonra da Askerî Devlet Şurası ve Meclis - i Maarif başkanı olmuştur. Rumeli müşirliğinde, Arabistan ordusu müşirliğinde bulunmuş ve 1850 de Reşit Paşanın kurduğu Encümen - i Daniş (b. bk.) üyeliğine seçilmiştir.

EMİN MUHLİS PAŞA, Müftüzade Mehmet (ölm. 1874), Osmanlı veziri. Babası Mustafa Habip Efendidir. Gençliğinde Babıâlî Tercüme Kalemine girmiş, Fransızca öğrenmiş, Viyana elçiliği kâtipliğinde bulunmuş, daha sonra baştercüman, Divan - ı hümayun tercümanı ve hariciye kâtibi olmuştur. Valiliklerde de bulunarak vezirlik rütbesine yükselmiştir 1850 de Reşit Paşanın kurduğu Encümen - i Daniş (b. bk) üyeliğine seçilmiştir.

EMİN MUHLİS PAŞA

EMİN PAŞA (asıl adı: **Eduard Schnitzer**; 1840 - 1892), Ekvator Afrikasının keşfinde ve sömürge işlerinde ün yapmış bir Alman kâşifi. Oppeln (Almanya) de doğmuştur. Breslau, Berlin ve Königsberg'de okumuş ve 1863 te doktor unvanını almıştır. 1864 te Bar (Antivari) kasabasına gelerek Osmanlı hizmetine girmiş ve burada karantina doktorluğunu almıştı. Bu sırada İşkodra valisi İsmail Hakkı Paşanın teveccühünü kazandı ve Türk, Arnavut ve Müslüman adetlerini etüt ederek Türkçeyi öğrendi. E. adını

alarak halkın güvenini sağladı. İsmail Hakkı Paşanın ölümünden sonra Mısır'a giderek kendisini Almanya'da tıp tahsil etmiş Müslüman bir Arnavut olarak tanıtmış ve bu suretle Mısır hükümetinden görev almıştı. Böylece 1876 nisanında Hartum'a gitti. Bahrü'l-gazel valisi Gordon Paşanın daveti üzerine mayısta Lado'ya geldi ve Gordon tarafından Uganda kralı Mtesa'nın yanına siyasî komiser olarak gönderildi. Bir süre yine komiser olarak Unyoro kralı Kabrega'nın yanında bulunmuşsa da, az sonra tekrar Mtesa'nın yanına memur oldu. 1878 de Gordon Paşanın Sudan valiliğine nakli üzerine Afrika kâşiflerinden Junker'in tavsiyesi ile onun yerine tayin olundu. Yönetimini aldığı vilâyeti medenileştirme, asayişi sağlama, tarım ve ticareti geliştirme ve ülkenin sınırlarını genişletmede başarı göstermiştir. 1881 de Mehdî (b. bk.) ayaklanması baş gösterince E. nın vilâyeti ile Mısır arasındaki bağlantı kopmuş olduğundan durumu sarsıldı. 1884 baharında Mehdî'nin komutanlarından Keremullah'ın Bahrü'l - gazel'i istilâ etmesi üzerine Lado'ya çekilmek zorunda kaldı. Keremullah, ona Mehdî hizmetine girmesini tavsiye etmişse de, E. bu teklifi kabul etmemişti. 1885 baharında ise Lado'dan ayrılarak Vadelai'a yerleşti. Vilâyet gelirlerini Kahire'ye sevk edemediğinden bu parayı fil dişine yatırarak değerlendirmeye çalıştı. Bu sırada doğu Afrika kıyılarından gelen Junker'le buluştuğu gibi, İtalyan kâşifi Costati de onun yanına gelmişti. Öte yandan Edinburgh Coğrafya Derneği, Bahrü'l-gazel bölgesini İngiltere'ye bağlamak ve E. nın topladığı fil dişlerini ele geçirmek amaciyle Stanley (b. bk.) yönetiminde bir keşif heyeti kurarak Orta Afrika'ya göndermişti. Stanley, Mısır hükümetinden E. nın onunla birlikte doğu Afrika kıyılarına doğru çekilmesini bildiren bir emirname de getiriyordu. Stanley, E. yı Kibiro'da buldu. Mısır hükümetinin emirnamesi E. nın yanındaki Mısırlı subaylara duyurulunca, bunlar bu emri kabul etmeyerek ayaklandılar ve ağustos 1888 den ekime kadar E. yı Dufile'de tutsak gibi muhafaza ettiler. Bu durum üzerine E., Mısır hükümetinin hizmetinden çıkarak Stanley ile birlikte Albert gölünün batı kıyısında Bagamoyo'ya geldi. Sonra geçici olarak Almanya hizmetine girdi. Victoria gölünün güneyinde kalan bölgeyi Alman imparatorluğuna bağlamak üzere görevlendirildi. Almanya'nın doğu Afrika valisinin karşı durmasına rağmen anavatandan gönderilen ve 1890 da Mpwapwa'da buluştuğu Carl Peters ile anlaşarak Tabora'ya Alman bayrağını diktiği gibi, Victoria gölünün batı kıyısında bulunan Bukoba ülkesini de Alman sömürgeleri arasına kattı. Bundan sonra meydana getirdiği bir sefer heyeti ile Monbuttu toprakları üzerinden Kamerun'un iç bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçti (1891). Ancak, geri çekilmek zorunda kaldı. Sefer heyetin de çiçek salgınının baş göstermesi E. nın durumunu sarstı. Sağlam askerlerini yanındaki iki Alman subayından biri olan Stuhlmann ile Bukoba'ya gönderip hastalarla geride kalan E., Aruvimi ırmağı vasıtasiyle İpoto'ya doğru yürüyüşe geçti. Oradan Kibonge'ye varmak emeliyle balta girmemiş ormanlar arasından ilerleyerek güneybatı doğrultusunda yürürken hedefe 150 km kala Kinena'de Kibonge başkanı tarafından öldürüldü.

EMİN PAŞA

Müslüman bir Türk tavrını takınmış olan E., görünüşünü Mısır hükümeti hizmetinden çıkıncaya kadar muhafaza etmiştir. Bütün Ekvator sakinleri de onu Müslüman ve Osmanlı olarak tanımakta devam etmişlerdir. E., ilk defa Denakile denilen başıbozuk askerleri disiplin altına almak suretiyle kendini tanıtmıştı. Yerli zencî topraklarının Arap ülkelerinden ayrılması inancında olan E., Araplara, hele esirci Araplara karşı daima olumsuz bir tutum almış ve yeri yurdu olmayan Arapların zencî topraklarından çıkarılması fikrini savunmuştur. Zencî esaretinin kaldırılması için Arapları baskı altında tutmuştur. Zencîlere karşı bu kadar şefkatli olmasına rağmen, onların fikrî seviyelerinin yükseltilmesi konusunda çalışmamıştır. İlmî incelemeleri, etnoğrafya ve zooloji araştırmaları bilginler için yararlı olmuştur. E., kuvvetli bir filolog olarak da tanınmıştır.

EMİN PAŞA, Yağlıkçızade Hacı Mehmet Emin (1723 - 1769), Osmanlı sadrazamı. İstanbul'da doğmuş, Edirne'de idam edilmiştir. Babası tüccardan Hacı Yusuf Ağadır. Elçilikle Hindistan'a giden babasının yanında o da bulundu. Döndükten sonra önce sadaret mektupçu kalemine girdi, sonra mektupçu, daha sonra reisülküttap (dış işleri bakanı) oldu. Daha sonra vezir rütbesiyle Mora valiliğine, oradan Aydın valiliğine atandı. III. Mustafa'nın kızlarından Şah Sultan ile evlenerek damat olunca sadaret kaymakamlığına getirildi. 1768 de sadrazam oldu Rusya'ya karşı açılan harpte başkomutan oldu ise de, başarı kazanamadığı için idam edildi.

EMİN RÂZİ, Ahmet (XVI. yüzyıl), tezkire yazarı. Aslen Rey'lidir. Zengin ve tanınmış bir aileye mensuptur. Babası Hace Mirza Ahmet Şah tarafından Rey şehrinin başına getirildi. Amcası Horasan Yezd ve İsfahan veziri idi. Amcasının oğlu Gıyas Bey, Ekber Şahın sarayında önemli bir memurdu. E. R de Hindistan'ı ziyaret etmiştir. *Heft iklim* adlı biyografik eseri, özellikle İran edebiyatı tarih iiçin önemli bir kaynaktır.

Eserini Hindistan'da bulunduğu sıralarda yazdığı anlaşılmaktadır. Yazar, bütün vaktini çeşitli bakımlardan tanınmış kişilerin biyografilerini araştırmaya sarf etmiştir. Böylece eserinde tarih ve coğrafya bilgisi dışında 1560 kişinin biyografisini toplamıştır.

Çeşitli ülkelerde pek çok yazması bulunan *Heft iklim* üç defa basılmıştır.

EMİNE BURNU, Balkan (Bulgarca adı: Stara - planina) dağlarının Karadeniz'e uzanan kayalık burnuna verilen ad. 60 m lik dik bir duvar meydana getiren bu burnun çevresinde 250 m lik bir uzaklıkta su altı kayaları uzanır. E. B. nda bir deniz feneri ve meteoroloji istasyonu vardır.

EMİNE SEMİYE (1868 - 1944), Türk kadın yazarı, tarihçi Ahmet Cevdet Paşanın kızı. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Özel öğrenim gör-

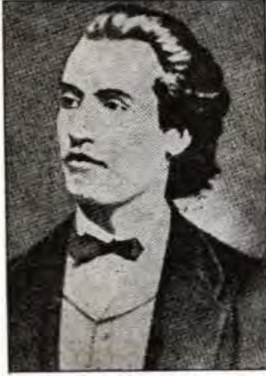

EMİNE SEMİYE

müş Paris ve İsviçre'de sosyoloji ve psikoloji okumuştur. Küçük hikâyelerle yazarlığa başlamış, gazetelerde roman ve hikâyeler yayınlamıştır. *Sefalet* adlı romanı basılmıştır. Anadolu, İstanbul ve Edirne'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır.

EMİNEK MİRZA (ölm. 1515 ten önce), Sibirya Özbek hanı, Arabşah kolundan gelen Yadigâr Hanın dört oğlundan biri. E. daha çok İlbars Han tarafından aş. yu. 1515 te kurulan Hive hanlığını işgal eden beş hükümdarın babası olmak dolayısiyle tanınmıştır. E. nın 1515 ten önce öldüğü ve hayatını Özbek birliğini meydana getiren Konrat, Mangıt, Nayman ve Kıpçak boyları arasında geçirdiği tahmin edilebilir.

EMINESCU [*emineșku*], **Mihai** veya **Mihail** (1850-1889), Rumen şairi. İpoteşti (Botoşani) de doğmuş, Bükreş'te ölmüştür. 1870 te Viyana'da okurken, Rumanya'da büyük şöhreti hâlâ devam eden iki şiir yayınlamıştır: *Venere și Madonă* (Venus ve Meryem Ana) ve *Epigonii* (Torunlar). Devrimci durumundan ötürü çağdaşlarınca hor görülen, altı yıl yoksulluk çeken E., 1883 te delirmiş ve tımarhanede başka bir deli tarafından öldürülmüştür. Rumanya'nın en büyük şairi sayıldığı gibi, milletlerarası edebiyatta da yer almıştır. Az yazmış (yüz kadar şiir, birkaç kısa hikâye ve siyasî gazete yazıları ve birkaç çevirme) olmakla beraber derin duygu ile dolu, ahenkli ve gayet orijinal bir eser topluluğu bırakmıştır. İlhamını kısmen Schopenhauer ve Vigny'den almış olup, dünya görüşü karamsardır. Şiirleri arasında *Impărat și proletar* (İmparator ve yoksul adam); *Călin* (ad); *Luceăfarul* (Çoban yıldızı); hikâyeleri arasında da *Sărmanul Dionis* (Zavallı D.) [1872 - 1873]; *Cezara* (ad) [1876] anılabilir.

M. EMINESCU

EMİNLİK, Osmanlı teşkilâtında, devletçe gördürülmesi gereken bazı işlerin ve toplanacak gelirlerin emanet suretiyle bazı güvenilir kimselere verilmesi sonucu ortaya çıkan bir memuriyet veya gedik unvanı. E. lerle ilgili işler maliye, askeriye, ilmiye gibi devletin hemen hemen her kuruluşunda bulunmakta idi. Bir bakıma nazır karşılığı veya o seviyedeki bir memuriyet olup, görevi belirtilirdi. Gümrük emini, arpa emini, surre emini gibi. Bu adlar Farsça kurallara uygun olarak Emin - i cev, Emin - i mahzen v. b. kullanıldığı gibi, Türkçe tamlamalar halinde de yapılırdı. Şehremini, Beytü'l - mal emini, Tersane emini gibi. E. ler aldıkları görev karşılığında hükümetten bir aidata bağlanırlar veya herhangi bir mukataayı ber - vech - i iltizam bir ücret karşılığında alırlar, sonra parça parça veya gelir kaynaklarının çeşidine göre diğer mültezimlere satarlar, taksitlerini toplarlar, ihtilâflarını hallederler ve mukataadan hükümete karşı sorumlu olurlardı. E. ler hangi sektöre bağlı ise, eminler de o sektörün en yüksek görevlisine karşı sorumlu bulunurlardı. Bunlardan saraya bağlı E. ler arasında Şehremini, Matbah - i âmire emini, Darphane emini, arpa emini en önemlileri olup, hepsi de hâcegân sınıfından, mülkiye memurlarından sayılırlardı. Bk. ŞEHREMİNİ, MATBAH - İ ÂMİRE ve DARPHANE. XIX. yüzyılda ikinci sınıf hâcegân arasında bulunan Arpa emini, sarayın Bîrun ricali arasında bulunmakta idi.

Eski Türk devletlerinden Osmanlı devletine intikal eden bu görevin Selçuklulardaki adı, Emin - i cev idi. Görevi, saray ahırlarına mahsus ot, arpa ve hayvan levazımatını, savaşta da hayvanların yemlerini sağlamak olup, Emir - i ahurun maiyeti memurlarındandı. Buna şaîr emini ve son yıllarda ise iaşe nazırı adı da verilmişti. Ayrıca İstanbul'a gelen elçi, beylerbeyi, sancakbeyi v. b. memur, heyet ve görevlilerin hayvanlarının da yem ihtiyaçlarını karşılardı. Masraflarını baş muhasebe kalemi murakabe eder, görevinde yolsuzluğu görülürse sadrazam divanında falakaya yatırılmak suretiyle cezalandırılırdı. Divan günlerinde Kubbe altının dışındaki sek'de oturur, divandan kendisine verilecek emirleri beklerdi. XVI. yüzyıl sonunda günde 60 akça yevmiye alır ve emri altında yevmiyeleri 8 - 10 akça arasında değişen 200 arpacı bulunurdu. Bayram tebriklerinde has ahır kethüdasından sonra el öper, ilk baharlarda ise atlar çavırlanmaya çıkarılınca padişaha Kâğıthanedeki İmrahor kasrında bir ziyafet verirdi. XVII. yüzyılın sonunda yılda 118 yük ve 16 379 akça, yani 295 keseden fazla bir masrafı bulunurdu. Saray E. lerinden biri de hassa harç emini olup, İstanbul ve Edirne saraylarında olmak üzere iki kişi idiler Görevleri padişah ve valide sultanlara ait avaidi toplamak ve onların emirleri gereğince sarf etmekti.

İlmiye teşkilâtında da E. ler vardı. Kadıların maiyet memurları arasında emin unvanını taşıyan bir görevli olduğu gibi, Bâb - i meşihatin başta gelen görevlilerinden biri de fetva emini idi.

E. lerin asıl görev aldıkları alanlar ordu, maliye ve idarî teşkilâtta idi. Orduda yeniçeri çuhalarının imali ve sevki işleri ile meşgul olan çuha eminleri bulunurdu. Bu görev genellikle Selanik kadılarına verilirdi. Selanik'ten İstanbul'a gönderilen çuhalar, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanına kadar Bayezit'teki Darphanede bulunan çuha ambarına getirilir, burada ambar eminine teslim edilirdi. Bu çuhaların muhafazası ve dağıtımı ile İstanbul çuha emini meşgul olurdu. İstanbul çuha emini kıdemli yeniçerilerden seçilir, görevini ambar emini ve ambar çorbacısı adlı âmirlerle birlikte 150 kadar yeniçeriyle yürütürdü. Devşirme işleri XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeniçeri ocağına bırakılınca, bu iş için göevlendirilenlerden sekbanbaşı, solakbaşı, zağracıbaşı, sansoncubaşı, turnacıbaşı, haseki, zemberekçibaşı, deveci veya yayabaşı, devşirme emini unvanı ile bu işi yürütürdü. Osmanlı ordusunun yürüyüş halinde, yollarda bulunduğu esnada askerin zahire ihtiyacını karşılamak üzere hazineden verilen avanslarla çevreden yiyecek derleyerek menzillere getiren görevli ise menzil veya nüzul emini adını taşırdı. Bunların yaptıkları masraflar baş muhasebe kaleminde kontrol edilirdi (bk. SÜRSAT). İstanbul'da kapıkulu askerinin, seferde bütün ordunun et ihtiyacını ise koyun eminleri sağlardı. Bunlar kapıkulu kuruluşlarının her birine ağalarından, orta ve bölüklerine kadar belli sayıda koyunun kesimini ve dağıtımını yaparlar, masraflarını da tuttukları defterlerle baş muhasebe kalemine sunarlardı. Yeniçeri ortalarının odun ihtiyacını ise aynı yetki ve sorumlulukla hatab - odun emini yerine getirirdi. Ulûfeciler arasından üç ihtiyar süvariden biri otağcı emini olurdu, diğer ikisi ise kâtip ve nazır olarak eski ve satılması gereken otağları satmakla görevli bir komisyon teşkil ederlerdi. Donanmanın en önemli E. i Tersane emini idi (bk. TERSANE). Bundan başka, Tersane defter E. i,

varil tahtaları, mahzen - i çûb (kereste mahzeni) ve mahzen - i surb (mühimmat mahzeni), kurşunlu mahzen E. leri vardı. Tophanede ise, buraya alınan ve sarf edilen eşyanın defterini tutan ve her yıl baş muhasebe kalemine hesabını veren sivil bir memur, yani Tophane emini bulunurdu (bk. TOPHANE). İdarî kuruluşlar arasında defter E. i başta olmak üzere beylik inşaatı yöneten ve masrafları bakımından baş muhasebe kalemine sorumlu bulunan bina E. i önemli hizmetler arasında bulunmakta idi. Çavuşbaşı maiyetinde ikinci derecede çavuşlar emini bulunur ve Eflak, Buğdan beyleri gibi devletçe ikinci derecede önem verilen yabancıların teşrifat işlerinde görev alırdı. Her yıl Haremeyn'e gönderilen surreyi götürmekle görevli memura ise surre emini adı verilirdi.

Maliye teşkilâtındaki E. lere gelince: bunlar devlet hazinesinden yapılacak harcamalar yerine, hazineye varidat getiren birtakım gelir kaynaklarının ve vergilerin toplanması ile görevliydiler. Bunların başında gümrük emini, pençik emini, rüsumat emini, mukataa emini gelmektedir. Bunlardan başka, Beytül' - mal - i amme ve hassa emini, kapıkulu süvarilerinden seçilir, yeniçeri beytü'l - mal eminliğine ise yayabaşı, deveci veya hasekilerden biri getirilirdi. Görevleri şehit düşen veya ölen askerlerin muhallefatını hazine adına toplamaktı. Balık emini, İstanbul sularında avlanan balıklardan tahsil edilecek vergiyi, şarap emini, şehirde istihlâk edilen içkiden alınan resimleri, Enderun ve Bîrun kâğıt eminleri, yerli veya ithal malı kâğıtlardan alınması gereken vergileri, kireç emini de inşaatta kullanılan kireçten alınan istihlâk vergilerini toplarlar ve baş muhasebeye gelir olarak teslim ederlerdi. — İ. P.

EMİNÖNÜ, İstanbul iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 141 220 (1965) dir. E. İstanbul belediye sınırları içindeki ilçelerden biridir. Vilâyet konağı da bu ilçenin sınırları içinde bulunduğundan, aynı zamanda İstanbul ilinin merkez ilçesi sayılır. E. ilçesi kuzeyde Haliç, doğuda Boğaz, güneyde Marmara denizi ile çevrili olup, İstanbul yarımadasının doğu ucunu içine alır. Batısında Fatih ilçesi bulunur. E. ilçesi içinde Alemdar (Sirkeci), Beyazıt, Kumkapı ve Küçükpazar bucakları vardır.

EMİNÖNÜ MEYDANI: Yeni Cami ve Mısır Çarşısı

Bu geniş sınırları içinde E. ilçesinde, İstanbul şehrinin çok önemli yerleri bulunur. Burada birçok büyük tarihî eserler toplanmıştır: Sultan Ahmet camii, Ayasofya, Beyazıt camii, Yeni Cami, Dikilitaş, Kapalı Çarşı, Topkapı sarayı, Çemberlitaş bunların başlıcalarıdır. İstanbul'un en büyük parkı olan Gülhane parkı da buradadır. İlçenin bir bucağı olan Beyazıt, İstanbul'un bir kültür semtidir. Burada İstanbul Üniversitesinin birçok fakülteleri (Orman Fakültesi hariç) bulunmaktadır. Beyazıt meydanı da buradadır.

Asıl E., bu ilçenin bir semtidir. Galata köprüsünün bir ucu bu semtteki bir meydan (E. meydanı) a ulaşır. Birçok ticarethaneler, borsa, Mısır Çarşısı denilen bir kapalı çarşı ve Sirkeci garı bu semttedir. Garın az ilerisinde Sarayburnu adiyle yarımadanın bir çıkıntısı bulunur. E. semti, İstanbul'un en canlı yerlerinden biridir. E. Unkapanı caddesi iki köprü arasındaki bağlantıyı sağlar.

EMİR (Dil), ikinci ve üçüncü şahıslara bir iş buyurmak için kullanılan fiil kipi. E. de söz söyleyen kimsenin isteğine uyularak yapılması gereken bir iş söz konusudur. Bu istek dar anlamda bir E. olabilir. Ancak, bu E. de çok defa bir dilek, ümit, yalvarma anlamı da vardır. Özellikle dualarda E. yerine yalvarma anlamı daha açıktır: *Tanrı esirgesin! Tanrı korusun! Tanrı yardımcımız olsun!* Bu bakımdan E. (veya buyurma) terimi bu kipin bütün anlamlarını belirtmekten uzaktır. E. kipinin yalnız ikinci ve üçüncü şahısları (tekil ve çoğul) kullanılır:

2. şahıs: *al, ver* (tekil); *alınız, alın, veriniz verin* (çoğul).

3. şahıs: *alsın, versin* (tekil); *alsınlar, versinler* (çoğul).

Söz söyleyen kendisine E. veremez. Bu sebeple, E. kipinin 1. şahsı kullanılmaz.

E. kipi olumsuz anlamda kullanıldığı takdirde, fiil tabanlarına *-ma, -me* eki getirilir:

2. şahıs: *alma, verme* (tekil); *almayınız, almayın, vermeyiniz, vermeyin* (çoğul).

3. şahıs: *almasın, vermesin* (tekil); *almasınlar, vermesinler* (çoğul).

Eskiden 2. şahısta (tekil) *-gıl, -gil* kullanılırdı: *olgıl, olmagıl.*

Özelliği bakımından E. kipi içinde bulunduğumuz zamana veya yakın ve uzak geleceğe ait olayları kapsar.

EMİR, amirin memurdan, sözlü veya yazılı olarak kamu görevi ile ilgili bulunan bir işlemin yapılmasını veya yapılmasından sakınılmasını istemesi. E. in bağlayıcı vasfı, E. e riayetsizlik ve kanunsuz E. gibi hususlar başlıca kanunlarımızda hükme bağlanmıştır.

Anayasaya göre emir: 334 sayılı ve 9 temmuz 1961 de kabul edilmiş bulunan Türkiye Anayasasının 125. maddesine göre, E. in Anayasa, kanun, tüzük ve yönetmelik hükümlerine uygun olması gerekir. Aksi halde E. i alan kişi onu yerine getirmez ve aykırılığı E. i verene bildirir. Üst E. inde direnir ve bunu yazıyle yenilerse, E. yerine getirilir. Ancak, bu halde E. i yerine getiren sorumluluktan kurtulur (Md. 125 I).

Konusu suç teşkil eden E. hiçbir şekilde yerine getirilmez ve bu E. i yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz (Md. 125 II).

Askerî hizmetlerin görülmesi ve acele hallerde kamu

düzeni ve kamu güvenliğinin korunması için kanunla gösterilen istisnalar saklıdır (Md. 125 III).

Türk Ceza Kanununa göre emir: 1 mart 1926 tarih ve 765 sayılı Ceza Kanununun 49. maddesinin 1. bendine göre, kanunun bir hükmünü veya yetkili bir merciden verilip infazı vazifeten gerekli olan bir E. i yerine getirmek suretiyle işlenilen fiillerden dolayı faile ceza verilemez. Merciinden verilen E. kanuna aykırı olduğu takdirde, bunun sonucunda ortaya çıkan cürme verilecek ceza, E. i veren âmire hükmolunur (Md. 49. son). Türk Ceza Kanununun 526. maddesine göre görevli makamlar tarafından adlî işlemler dolayısiyle yahut kamu güvenliği veya kamu düzeni ve genel hıfzıssıhha düşüncesiyle kanun ve nizamlara aykırı olmayarak verilen bir E. e itaat etmeyen veya bu yolda alınmış bir tedbire uymayan kimse, fiil ayrı bir suç teşkil etmediği takdirde, bir aya kadar hafif hapis veya 150 liraya kadar hafif para cezasiyle cezalandırılır.

Devlet Memurları Kanununa göre emir: 14 temmuz 1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 11. maddesine göre, devlet memuru, âmirinin verdiği E. leri yerine getirmekle ödevlidir. Devlet memuru âmirinden aldığı E. i Anayasa, kanun, tüzük veya yönetmelik hükümlerine aykırı görürse yerine getirmez ve bu aykırılığı o E. i verene bildirir. Ancak âmir E. inde direnir ve bu E. ini yazıyle yenilerse, E. i yerine getiren sorumlu olmaz. Sorumluluk E. i verene aittir. Konusu suç teşkil eden E. hiçbir suretle yerine getirilmez, yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz (bk. Anayasa Md. 125).

Devlet memuru, âmirinden aldığı E. i konusu suç olmadığı halde yanlış takdirle suç sayar ve E. i yürütmezse, âmir gecikmesinin zarar getirebileceği hallerde hizmetin diğer bir görevli tarafından yapılmasını sağlar veya gerekirse kendi yapar. Acele hallerde kamu düzeninin ve kamu güvenliğinin korunması için kanunda gösterilen istisnalar saklıdır.

Askerî Ceza Kanununa göre emir: 22 mayıs 1930 tarih ve 1632 sayılı Askerî Ceza Kanununun 86. maddesine göre, kasıt veya ihmal ile hizmete müteallik E. i tamam yapmamak, değiştirmek, hududunu aşmak suretiyle itaatsizlik yapanlar kısa hapis ve tekerrüründe altı aya kadar hapis ile cezalandırılırlar. 87. maddede ise hizmete müteallik E. i hiç yapmayan, itaatten fiilen veya söz ile imtina eden veya E. tekrar edildiği halde itaat etmemekte ısrar edenlerin iki yıla kadar hapis ile cezalandırılacağı, bu suçlar seferberlikte işlenirse beş, düşman karşısında yapılırsa on yıla kadar ağır hapis cezasına hükmolunacağı belirtilmiştir. Kanunun 100. maddesine göre, rütbe veya makam ve memuriyetinin nüfuz ve yetkisini kötüye kullanarak astına bir suçun yapılmasını teklif eden âmir veya üst iki yıla kadar hapsolunur. Suç yapılır ve yapılmaya teşebbüs edilirse, asıl faile tayini gereken ceza, E. i veren hakkında artırılarak hükmolunur. Üstün asta hizmetle münasebeti olmayan E. ler vermesi 108. madde ile yasaklanmıştır.

Dahilî Hizmet Kanununa göre emir: 10 haziran 1935 tarih ve 3031 sayılı ordu Dahilî Hizmet Kanununun 8. maddesine göre E., hizmete ait bir talep veya yasağın sözle, yazı ile veya başka şekilde ifadesidir. 13. maddeye göre ast, âmir ve üste mutlak surette hürmet ve itaate mecburdur. Ast, muayyen olan vazifeleri, aldığı E. i vaktinde yapar ve değiştiremez, haddini aşamaz. İcradan doğacak sorumluluklar E. i verene aittir.

Âmir, maiyetine hizmetle münasebeti olmayan E. i veremez (Md. 15). E. ler ast tarafından değiştirilemez. Ancak hal ve şartlar E. i yapılmayacak hale koymuş veya E. verilirken bilinmeyen sebepler ortaya çıkmış ise veya E. in yapılması muhakkak büyük bir tehlikeyi ve ağır bir zararı mucip olacaksa ve âmirden yeni bir E. alınmasına hal ve zaman uygun değilse, ast sorumluluğu üzerine alarak E. i yeni duruma uygun olarak değiştirebilir ve ilk fırsatta E. yapılmayan veya kısmen yapılan âmirlere bilgi verir (Md. 19). Bir âmirin verdiği E. yapılırken daha büyük bir âmirden önceki E. e aykırı ikinci bir E. daha alınacak olursa, ikinci E. i veren âmire daha önceki E. bildirilir. Eğer ikinci âmir kendi E. inin yerine getirilmesinde direnirse, bu âmirin E. i yapılır ve birinci âmire bilgi verilir (Md. 21).

EMİR (Ask.), hizmetle ilgili bir istek veya yasağın üstten asta söz, yazı veya başka bir yoldan bildirilmesi. Genellikle yazılı olur. E. ler, muharebe E. leri ve günlük E. ler diye iki türe ayrılır.

1. Muharebe emirleri: Yapılacak harekâtın muharebe ve idarî işleri için verilen E. ler. Bunlar da veche ve harekât E. leri diye ikiye ayrılır.

Veche emirleri: Harekâtın başında ve dönüm noktalarında büyük komutanların isteklerini astlarına ana çizgilerle veriş şeklidir. Geniş bir zaman için kolordu ve daha büyük komutanlarca verilir, bir veya birkaç büyük birliğin harekâtını yöneltir.

Harekât emirleri: Komutanca durum, vazife, karar, harekât planı ve iş birliğinde yapımla ilgili ayrıntıları astlarına bildirmek için verilen E. ler. Harekât E. i bir ön E. (yapılacak harekâtı önceden bildirip gerekli hazırlıkları yürütebilmek için önceden verilecek bilgiler), münferit E. (özellikle dar zamanlarda bir birliğin yapacağı işi yürütebilmesi için asta veya astlara bildirilen istekler) biçiminde olabilir.

2. Günlük emirler: İç hizmet, disiplin, özlük işleri, teknik ve eğitim işleri üzerine verilen E. ler. Genel E. (birliğin bütününü ilgilendiren ilkeleri belirtmek ve idarî işleri uzun zaman yürütmek için); özel E. (tayin, yükseltme gibi bir veya birkaç kişiyi ilgilendiren konular için); sirküler (büyük komutanlıklarca genel mahiyette, fakat kısa süre ile yürürlükte kalacak hususlar için); belleten (sirkülerden daha çok süreli konularda); muhtıralar (genel kurmay gibi makamlarca eğitim, haber alma v. b. konularda) biçiminde olur.

Emir eri: Komutanların hizmetle ilgili işlerini yapan asker. 1961 yılından önce subayların kişisel hizmetlerine verilen ve hizmet eri denilen erlerle karıştırmamalıdır.

Emir subayı: Komutanı birçok ayrıntılı işlerden korumak ve E. lerini yerine ulaştırmak amaciyle yanına katılan subay.

EMİR (çoğulu: Ümerâ, dişili: Emîre), bir topluluğun (kabile, aşiret, kavim veya ordu v. b.) başı, boy beyi, kral, melik ve komutan. Farsçada çoğu baştaki elif harfının hazfiyle mîr (b. bk.) şeklinde kullanılır. İslâm âleminde E. ül - mümінin (b. bk.) adı en yaygın şekli olarak bilinir.

Dört halife (b. bk.) devrinden itibaren gerek Emevîlerin, gerek Abbasîlerin merkezî otoriteyi sağladıkları yıllarda E. «vali ve ordu komutanı, serdar» anlamında iken, Abbasî otoritesinin zayıfladığı, özellikle Selçuklu istilâsının İslâm ülkelerini kapladığı devirlerde vassal beyliklere, emaretlere ve meliklik lere tevcih edilen bir unvan

olmuştur. Osmanlı devrinde de bu özelliğini muhafaza etmiştir. Nitekim ilk Osmanlı hükümdarları tahminen Fâtih'e kadar bu unvanı kullanmışlardır. 1402 Ankara bozgunundan sonra ortaya çıkan Fetret devrinde Osmanlı şehzadeleri her halde Timurla olan münasebetleri bakımından E. unvanını daha çok tercih etmişler, bastırdıkları paralarda dahi bu unvanı kullanmamışlardır. Bk. SÜLEYMAN ÇELEBİ ve MEHMET I. Fâtih'ten itibaren artık bu devlet hükümdarları için küçük kalan E. unvanı, bundan sonra Osmanlı valilerine ve Osmanlı metbuluğunu kabul eden hükümdarlara (Emîr - i Mekke gibi) tevcih edilir olmuştu. Ayrıca Hazreti Ali neslinden inen seyyit ve şeriflere de E. denilmekte ve bunların başlarına sardıkları yeşil sarığa da E. sarığı adı verilmekte idi (bk. SÂDÂT).

EMİR, Kazzaz (XVII. yüzyıl), Türk ilâhi bestecisi. Sözleri Akşemsettin'in olan bir ısfahan ilâhisi bilinmektedir.

EMİR ABDULLAH (XVIII. yüzyıl), saray müezzini ve ilâhi bestecisi. Müstakimzade'nin güfte dergisinde (1750) bir arazbar ilâhisinin sözleri vardır.

EMİR ASLAN BEY (ölm. 1909), milletvekili. Lazkiye'de doğmuş, İstanbul'da öldürülmüştür. Babası Lazkiye ileri gelenlerinden Mustafa Aslan Beydir. İkinci Meşrutiyet Millet Meclisine Lazkiye'den milletvekili seçilmiştir (1908). 31 mart ayaklanması sırasında (14 nisan 1909) Hüseyin Cahit Yalçın (b. bk.) a benzetilerek öldürülmüştür.

EMİR BEŞİR II.: bk. II. BEŞİR'ÜŞ - ŞİHÂBÎ.

EMİR BUHARÎ, Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî el - Buharî (1443? - 1516), İstanbul'un tanınmış velilerinden biri. Buhara'da doğmuştur. Hazreti Hüseyin'in neslinden gelmek itibariyle sâdât (b. bk.) arasında anılır. Gençliğinde, önce Hâce Ubeydullah Ahrâr - i Semerkandî'ye intisap etmiş, sonra Şeyh Abdullah i İlâhî (bk. İLÂHÎ) ye derviş olmuştur. Onunla birlikte Rum diyarına göç ederek Simav kasabasına yerleşmiştir. Daha sonra Mekke'ye giderek hac farizasını ikmal etmiş ve bir süre burada mücavir olarak kalmıştı. Şeyh İlâhî'nin daveti üzerine Mekke'den tekrar Simav'a dönmüş ve yine onun izniyle buradan İstanbul'a gelerek Şeyh Vefazade'nin zaviyesine inmişti. Kısa bir süre içinde bilgisi, terbiyesi, zühd ve takvası ile İstanbul'da kendisini tanıtmış ve Fatih Camii civarında II. Bayezid tarafından onun için yaptırılan tekkede Nakşibendî erkânına göre halkı irşat etmeye başlamıştı. Halktan kaçınmasına, uzleti tercih etmesine rağmen gösterdiği keramet ve olağanüstü tavırlarla İstanbulluları cezbetmiş ve tekkesi dolup taştığı gibi, öldükten sonra da türbesi İstanbul'un sayılı ziyaret yerlerinden biri olmuştur. E., Fatih'teki tekkenin haziresine gömülmüştür. Yerini damadı Mahmut Efendi almış olup, tekkelerin kapatılmasına kadar burada nakşî usulünce zikr ve âyinler icra edilmistir. Tekkede 16 hücre ile bir mescit vardı. Mescide minberi XVII. yüzyıl sadrazamlarından Bayram Paşa koydurmuştu. Tekkenin mektebini ise, Kazasker Kızıl Abdurrahman Efendi yaptırmıştı.

E., İstanbul'da geniş bir ün yapmıştı. Bu sebeple onun adını taşıyan iki nakşî tekkesi daha vardır. Bunlardan biri Ayvansarayda olup, bâni'i Abdullah - i İlâhî'nin oğlu Şeyh Ahmet Sadık Efendidir. Diğeri ise, Edirnekapı dışında bulunmaktadır ki, burasını Şeyh Ahmet Efendinin oğlu Mahmut Çelebi adına Kanunî Sultan Süleyman yaptırmıştır. Bu tekkenin haziresinde yatanlardan biri büyük bilgin Kemal Paşazade (b. bk.) dir. — İ. P.

EMİR ÇELEBİ (XVIII. yüzyıl), Diyarbakırlı ilâhi bestecisi. Isfahan ve neva makamlarından birer, saba makamından iki ilâhisinin sözleri bilinmektedir.

EMİR ÇELEBİ, Tespihçizade Mehmet (XVIII. yüzyıl), Türk murabba bestecisi. III. Ahmet çağında İstanbul'un Tophane semtinde yaşamış, bestelerinin yalnız sözleri günümüze gelebilmiştir.

EMİR ÇELEBİ, Hekimbaşı Muhammed el - Hüseynî (ölm. 1638), Osmanlı hekimlerinden biri. Edirne'de doğmuştur. İlk öğrenimini Edirne'de yaptıktan sonra tıp üzerinde çalışmaya başlamış ve Kahire'ye giderek tahsilini tamamlamıştır. Burada Kalavun - Mansuriye hastahanesi hekimliğine tayin olunmuş, 1622 de Akdeniz seferine çıkan Kaptan - i derya Recep Paşanın Kahire'ye gelişinde, onun isteği üzerine paşanın hekimliğini alarak onun kapı kulları arasına girmiştir. Paşanın 1630 da öldürülmesi üzerine açıkta kalınca Unkapanında bir muayenehane (dükkân) açarak serbest hekimliğe başlamış, fakat az sonra kapı yoldaşlarının yardımiyle timar defterdarlığına getirilmişti. Bilgisi, nezaketi ve çelebi hal ve tavriyle az zamanda kendini Saraya tanıtarak IV. Murad'ın dikkatini çekmiş, padişahın musahipleri arasına katıldığı gibi, hekimbaşılık görevi de kendisine verilmişti. Ancak, E. nin padişah katında gittikçe artan bir değer kazanması, Silâhdar - i şehriyarî Mustafa Paşanın kıskançlığına yol açtı ve ona karşı padişahı tahrik etmesine sebep oldu. Mustafa Paşa ile E. nin arasının iyice açılmasına, paşanın birisini hassa tabipleri (b. bk.) arasına katmak isteyişini E. nin savsaklaması sebep olmuş, Hekim Zeynelâbidin Efendinin paşanın tarafını tutması da konuyu alevlendirmişti. E. nin afyon kullandığını IV. Murad'a jurnal eden Mustafa Paşanın tahrikleri sonunda, Bağdad seferi sırasında, Ordu - yi hümayun Nizip konağında iken, 14 temmuz günü padişah E. nin üstünü arattırarak entarisinin cebinde buldurttuğu hokkadan 10 dirhem afyonu Hekimbaşıya zorla yedirmiş ve onun hâlet - i nez'e gelişini üç oyun satranç oynatarak seyretmiş, E. fenalık geçirmeye başlayınca çadırına götürülmüştü. Burada öğrencileri onu tedavi edecek ilâçları hazırlamışlarsa da o, «bana ilâç gerekmez Silâhdar gibi hasm - i kavi zamanında hayattan mevt yeğdir» diyerek bir kâse buzlu şerbet içmiş ve ölmüştü.

E. XVII. yüzyıl Osmanlı hekimliğinde önemli bir yer tutar. Tıp alanında onun en tanınmış eseri, Kaptan - i derya Recep Paşa adına kaleme aldığı *Enmûzecü't - tıb*'dır. İstanbul kütüphanelerinde nüshaları bulunan bu eser, bütün tıp kitapları gibi havanın, toprağın ve iklimin vasıflarına dair bir sağlık bölümü ile başlar. Özet olarak teşrihe değindikten sonra hastalıkları ve ilâçlarını açıklar. E., bu eserinde bundan önceki tıp kitaplarından herhangi bir aktarma yapmadığını ve eserinin tamamen gözlemlerinden elde ettiği sonuçlarla orijinal bir inceleme olduğunu anlatır. Eserin en önemli bölümü sonudur. Burada E., hekimlerin teşrih ilmini muhakkak öğrenmeleri gerektiğini açıklar ve hele askerî tabiplerin ölen askerlerin üzerinde teşrih araştırmaları yapmalarını, buna imkân bulamayanların ise maymun ve domuz gibi hayvanlar üzerinde çalışmalarını tavsiye eder. E. nin ikinci eseri *Nebcetü't - tıb*'dır. Bundan başka, *Garibü'l - hekim* adlı bir eseri daha vardır. E., aynı zamanda edebiyat ile de uğraşmış ve muamma sanatında başarı göstermiştir. Muammaları bir risale halinde derlenmiştir. — İ. P.

EMİR ÇOBAN (Biyog.): bk. ÇOBAN NOYAN.

EMİR GAZİ (1104 - 1134), Anadolu'nun fethinde hizmetleri geçen ve Büyük Selçuklu sultanlığına bağlı bir beylik kuran Danişment Gazi (bk. DANİŞMENTLİLER)nin büyük oğlu. Asıl adı Gazi'dir. Emir veya Melik onun unvanı olmakla beraber, kahramanlıkları ve Türk boyları arasında yayılan ünü ile E. G. veya Melik Gazi, bu Türk beyinin adı olmuştur. Cenâbî, *el - Aylemü'z - zâhir*'de, Âlî, *Fusû lü'l - hall ve'l - akd*'inde ve bunlara dayanan Kâtib Çelebi ile Hezârfen Hüseyin Efendi de *Fezlektü't - tevârih* ve *Tenkıhü't - tevârih* adlı eserlerinde, bu Türk beyini, onun emir unvanından başka, gazi adını da oğlu Mehmet Beye izafe etmek suretiyle karıştırmışlardır. Ermeni tarihçilerinden Mattheos, onun 1104 te bey olur olmaz, hayatta bulunan 11 kardeşini öldürterek tek başına babasının ülkesine hâkim olduğunu yazarsa da, bu devir olaylarında adları karışan ve E. nin kardeşlerinden olan İsmail, Kümüş Tigin ve İbrahim Beylerin mevcudiyetleri bu iddiayı çürütmektedir.

E. nin Danişmentli beyliğine geçtiği vakit, bir süre Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'la iyi komşuluk münasebetleri kurduğu, hattâ bu hükümdarı metbu tanıdığı anlaşılmaktadır. I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Selçuklu şehzadeleri arasında baş gösteren taht kavgalarına kendi damadı Sultan Mesut adına karışarak onun, 1116 da Sultan Şehinşah'ı Konya'dan çıkarmasına ve Selçuklu tahtını ele geçirmesine yardımcı olduğu bilinmektedir. 1120 de ise, Malatya sultanı Tuğrul Arslan'la anlaşarak Erzincan üzerine yürümüş, Mengücek oğlunu ve müttefiki Trabzon dukasını yenilgiye uğratmıştı. Ancak, Mengücek oğlu, kendi damadı bulunduğundan onu esir aldığı halde affedince, Tuğrul Arslan ve onun atabeyi Emir Belek'le bozuştu. Belek'in 1124 te ölümü üzerine Sultan Mesut'la birlikte Malatya'yı kuşattı, oradan da Harput kalesi üzerine yürüdü ise de, burasını ele geçirmesi mümkün olmadı. E. nin Sultan Mesut adına elde ettiği başarılar ve Sultan Kılıç Arslan'ın öteki oğullarına ait ülkeleri kendi beyliğine katması, Sultan Mesud'un kardeşlerinden biri olup, Ankara ile Kastamonu çevrelerine hâkim bulunan Melik Arab'ı tedirgin etmişti. Selçuklu ailesine ait toprakların Danişmentlilerin eline geçmesinde Sultan Mesud'u sorumlu tutan Melik Arap, onu cezalandırmak üzere Konya'ya yürümüş, Melik Arab'ın gelişini haber alan Mesut ise kaynatasına, yani E. ye sığınmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine 1126 da E., Melik Arab'ı Konya ovasında yenilgiye uğratarak, onu Kilikya'ya kaçmaya zorladı. Melik Arap, ertesi yıl tekrar bir saldırıda bulundu ise de, yine bozuldu. Bu başarılar sonunda ise E., Kayseri ve Ankara kalelerine el koydu. Melik Arab'ın üçüncü defa harekete geçmesi de bir sonuç vermedi. Bu durumda Arap, Bizans imparatoruna sığınarak ondan sağladığı bir yardım kuvvetiyle tekrar Anadolu'ya döndü ise de, az sonra öldü.

Böylece E., Fırat kıyılarından Sakarya ırmağına kadar orta ve kuzey Anadolu'daki Selçuklu topraklarını beyliğine katmış, Konya sultanı ve damadı Mesut üzerinde de bir atabeylik otoritesi kurmuş, Anadolu'nun gerçek hâkimi olmuştu. Bundan sonra kuzey Anadolu ve Karadeniz kıyılarını ele geçirmek üzere harekete geçen E., 1129 da Kilikya'daki Ermeni prensi Toros'un ölümünü haber alınca, fütuhatını bu yöne çevirdi. 1130 da Kilikya hâkimiyeti için Aynizarba'da Antakya prensi II. Bohemond'u ağır bir yenilgiye uğratarak telef etti. Bu başarı birçok kalelerin Türkler tarafından zaptedilmesini kolaylaştırdığı gibi, yeni Ermeni prensi Levon'un onu tanımasına yardım etti. E. buradan Urfa kontluğu üzerine yürüdü Ancak, kontun hasta oluşu, E. nin savaşmasını engelledi. Düşkünlere saldırmayacağını bildiren E., Türk ulüvvücenabının en güzel örneklerinden birini vermiş oldu. Bu sırada Bizans'ta imparator İoannes Komnenos'un kardeşi İsaak, Trabzon dukası ile birleşerek imparator olmak arzusu ile harekete geçmiş ve bu emele ulaşmak için de E. yi ve Sultan Mesud'u kazanmak üzere E. nin yanına gelmişti. E. nin kuzey Anadolu'daki fütuhatı, Sultan Mesud'un Menderes ve Gediz boylarındaki başarıları imparatoru karşı bir harekete zorlamakta iken, İsaak'ın düşmanlarının yanına kaçışı, 1132 de onun Anadolu üzerine sefer açmasını çabuklaştırdı. Buna bir de Melik Arab'ın komutanlarının gayretleri de eklenince imparator ordusu ile Kastamonu üzerine yürüdü. Bu kale düştüğü gibi, E. ye zorla boyun eğmiş bulunan Türk emirleri, bu arada Emir Tuğrul, Alp Arslan, Alp Engü, İnal, Aytoğdı, Ensar eri, Çık ve İbrahim beyler imparatorla birleştiler, imparatorun bu yürüyüşü sonunda, Kastamonu'dan başka Çankırı ve Amasya da E. nin hâkimiyetinden çıkmış oldu ise de, 1133 yılının ilk aylarında imparator İstanbul'a döner dönmez, E. de harekete geçerek elinden çıkan bütün toprakları geri aldı. Onun bu başarısı bütün Türklük ve İslâm dünyasında geniş yankılar yaptı. Halife el - Müsterşid, bu şanlı Türk kahramanını kutlamak üzere teşrifat gönderdiği gibi, Büyük Selçuklu sultanı Sencer de ona dört siyah bayrak, hükümdarlık alâmeti olarak tabıl, boynuna takılmak üzere bir altın kılâde ile bir altın değnek göndermiş ve onun kullandığı melik unvanını tasdik etmişti. Halife ve büyük sultanın elçileri Malatya'ya geldikleri vakit bu Türk kahramanını ölüm döşeğinde buldular. E. bu hükümdarlık belgelerini alamadan öldü ve Melikgazi adiyle anılan yerde yaptırılan türbeye defnedildi. Anadolu'da tam bir otorite kurarak, babasından kendisine kalan Danişmentli beyliğini 2 - 3 kat genişleten E. nin ünü, bütün Türk boyları arasında yayılmış olduğu gibi, babası ve oğlu Melik Mehmet'le birlikte hâtırası saygı ile anılmış, kabri de günümüze kadar ziyaret edilegelmiştir. — İ. P.

EMİR veya EYMİR GÖLÜ Ankara şehrinin güneyinde bir göl. Boyu 3 km, eni ise 200 - 300 m dir Derinliği ilkbaharda 12 m yi bulur, yazın ise 4 m ye iner. E. G., eski bir vadinin bir kesiminin, Elmadağı'ndan inen derelerin sürükleyip yığdığı sürüntülerin birikinti konileri biçiminde tıkaması sonucu olarak, tabiî bir bir set gölü halinde oluşmuştur. Bu gölün daha güneyde Sarıboğaz suyu ile beslenen Moğan gölü ile ön yığıntılar altından ilişkisi olduğu ileri sürülmüştür. Bu gölün suları çok kabardığı zaman, burasını E. gölünden ayıran Cafer Çayırı denilen yerden birkaç hafta kadar su yüzden de akar. E. G. nün yüzü, Moğan gölünden birkaç m aşağıdadır. Elmadağı'ndan inen dereler ve Moğan gölünden olan dip sızıntılariyle beslenen E. G. nün dışarıya her zaman akışı yoktur. Bu gölün akıntısı, gölün oluşmasına yol açmış bulunan birikinti konilerinin dibindeki sızıntılarla olur ve İncesu adı verilen derenin başında kaynak olarak yüze çıkar.

E. G. nün suyu biraz tuzludur. Bu göl ve çevresi, Ankara'nın mesire yerlerinden biri olmuş, çevresinde yer yer ağaçlandırma yapılmış, büyük şehrin dış kenarı ve Orta Doğu Teknik Üniversitesine yakın bir yer olmuştur.

EMİR HUSREV, DEHLEVİ (Biyog.): bk. HUSREV DEHLEVİ, EMİR.

EMİR SULTAN, Seyyid Şemsüddin Muhammed b. Ali el - Hüseynî el - Buharî (1368 - 1429), Türk veli ve mutasavvıfı. 1368 de Buhara'da doğmuş, Bursa'da ölmüştür. Babası Emir Külâl sanı ile tanınmış olan Seyyid Ali'dir. İlk tahsilini Buhara'da yapmış ve babasının bağlı bulunduğu ve Hâce İshak Huttelanî ile Seyyid Ali Hemedanî'den aldığı Kübreviye (b. bk.) tarikatına intisap etmişti. Bazı menkıbelerde onun sadattan oluşu ve yedinci göbekten on ikinci imam Muhammed el - Mehdî'nin torunu bulunuşu göz önünde tutularak İmamiyeye mensup olduğu ve E. S. da dahil bütün atalarının eimme - i masuminden sayılması gerektiği yazılıdır. E. S., Mekke'ye gitmiş ve oradan Medine'ye geçerek burada bir süre mücavir olarak kaldıktan sonra Rum diyarına gitmek emeliyle oradan ayrılmıştır. Medine'den Irak'a geldikten sonra Anadolu'ya geçen E. S., burada Karaman, Isparta, Kütahya şehirlerinde dolaşmış ve en sonunda İnegöl'e, oradan da Bursa'ya gelmişti. Bursa'nın dışında doğu yönünde bulunan Gökdere (bugünkü Emir Sultan semti) mevkiinde bir mağaraya veya savmaaya inmişti. Kısa bir süre içinde mutasavvıflara ve dervişlere karşı ayrı bir ilgi gösteren Bursalılar tarafından sevgiyle benimsenen E. S., bu devrede Osmanlı devlet adamları ve özellikle padişah Yıldırım Bayezid'in saygı ve dostluğunu sağlamıştı. Padişahın bazı lâübali hareketlerini tenkit edecek kadar söz sahibi olduğu gibi, onun kızı Hundî Hatunla da evlenecek kadar Yıldırım Bayezid'le bir yakınlık kurmuştu. Bu evlilikten iki kız cocuğu ile Emir Ali Çelebi doğmuş, fakat Emir Ali Çelebi daha sonra Fetret devrinde babasının müsaadesi üzerine öldürülmüştür. Yine Yıldırım Bayezid, saygısı dolayısı ile Ulu Camiin açılışında ilk cuma namazını onun kıldırmasını istemişse de, E. S. imameti Hamidüddin - i Aksarayî (bk. SOMUNCU BABA) ye bırakmıştı. Bu menkıbeden de anlaşılacağı üzere, E. S. sadece devlet adamları tarafından değil devrinin mutasavvıf ve bilginlerince de saygı ile karşılanan ilişkiler kurmuştu. Zamanının bilginlerinden özellikle Molla Fenarî (b. bk.) ile dost olmuş ve ondan Sadrüddin Konevî'nin *Miftahü'l - gayb*'ını okuyarak icazet almıştır. 1402 de Timur'un Bursa'ya gelişinde esir alınarak huzuruna çıkarılmış ve bir süre sonra serbest bırakılmıştı. Çelebi Mehmet tarafından da saygı ile karşılanan E. S., onun oğlu II. Murat zamanında da sarayla olan ilişkisini devam ettirmiş ve Düzmece Mustafa (b. bk.) olayında padişahı moral bakımından takviye etmişti. II. Murad'ın 1422 deki İstanbul kuşatmasına yüzlerce müridiyle katılmıştı. 63 yaşında ölmüş ve ölümüne Ahmet Paşanın düşürdüğü İntikal - i Emir tarihi en güzel terkiplerden biri olmuştur.

Osmanlı toplumu tarafından kerametine inanılan bu veliye halkın taktığı unvanlar arasından Emir Seyyid veya Emir Sultan en çok tutulanı olmuştur. Buhara'dan Rum diyarına, gaza ve cihat ülkesine göç ederek Osmanlı fütuhatı ile yakından ilgilenen E. S., yaşadığı sürece her hükümdarı cihada teşvik etmiş, her seferde padışahlara kılıç kuşatarak onları gazaya teşci eylemiş ve Türk yiğitleri üzerinde bu manevî telkinlerle yüzyıllarla sürecek bir otorite kurmuştur. Türk gazileri onun ölümünden yıllarca sonra dahi serhatlerde en sıkışık durumlarda ondan medet ummuşlar ve onun kendilerine yardıma koştuğuna inanmışlardır. Onun manevî gücünü anlatan fıkralar menakıp kitaplarını doldurmaktadır. Bunlar arasında Yahya Efendinin *Menâkıbü'l - cevâhir*, Şevkî'nin *Menâkıb - i Emir Sultan*, Hüsamî'nin *Zübdetü'l - menâkıb*, Nimetullah Efendinin *Menâkıb - i Emir Sultan*, Senaî'nin *Keşifnâme* adlı eserleri anılabilir. E., Yunus Emre gibi mutasavvıf Türk şairleri tarafından övüldüğü kadar, Türk muhayyilesi onu çeşitli beldelerde de anmayı adet edinmiştir. Bunlardan İzmir ve Üsküp merkadleri en önemlileridir. E. S. ın şiirle de uğraştığı ve bazı ilâhileri ve nutk adını verdiği tasavvufane nazımları olduğu bilinmektedir. Onun ölümünden sonra kurmuş olduğu tekkede Kübreviye, sonra da Celvetiye erkânına göre âyin yapılmıştır. XIX. yüzyılda ise Nakşî usulü hâkim olmuştur. Bursa'nın doğu yönünde bulunan bu tekkeyi ilk önce II. Murat yaptırmıştı. XVIII. yüzyılın sonunda harap olduğundan III. Selim tarafından yıktırılarak yeniden yaptırılmış ve iki minareli tek kubbeli bir cami haline getirilmiştir. Hundî Hatun tarafından yaptırılan türbe ise, II. Abdülhamid devrinde yeni bastan inşa edilmiştir. Bu türbe ilk mimarî özelliklerini kaybetmişse de, gerek Bursalılar gerek Bursa'ya gelen Müslümanlar tarafından ziyaret edilen makamlardan biri olmak özelliğini bugün dahi muhafaza etmektedir. E. S., ayrıca Osmanlı törelerinden biri olan kılıç kuşanma töreni ile de ilgilidir. Bk. KILIÇ ALAYI. — İ. P.

EMİR YAHYA AĞA, Bedestanî (XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. Adı Müstakimzade'nin güfte dergisinde (1750) geçmektedir.

EMİRÂLEM, İzmir ilininin Menemen ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 5 707 (1960), bucak merkezi olan E. in nüfusu 902 dir. Bucağa bağlı 14 köy vardır. E. bucağı, Gediz ırmağının E. boğazından çıktıktan sonra ovaya açıldığı yer ve cevresindedir. Burada genişliği 2 - 3 km olan ovanın kuzeyinde Büyük Yellice sırtları (300 - 500 m) ile güneyde Büyük Çamlar tepesinin kuzey bölümleri yükselir. E., İzmir - Manisa demiryolu ve karayolu üzerinde, işlek bir yerdedir. Geçim kaynakları sebze ve meyvacılık, bağcılık, tütün yetiştirme, meyan kökü elde etmedir.

EMİRDAĞ (eski adı: **Muslucalu**, Tanzimattan sonra: **Aziziye**), Afyon iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 75 797 (1965), yüz ölçümü 2 776 km², ilçe merkezi olan Emirdağ'ın nüfusu 10 868 (1965) dir. Merkez bucağından başka 3 bucağı (Bayat, Davulga, Umraniye) vardır. Bucaklariyle birlikte ilçenin köy sayısı 96 dır. Bu bucak ve köylerden biri 3 000 den, üçü 2 000 den, 10 u 1 000 den çok nüfusludur. 35 köyün nüfusu 500 - 900 arasındadır.

E. ilçesi, Afyon ilinin kuzeydoğu bölümünü kaplar. Burada çok yer dağlık ve yaylalıktır. Güneyde Emir dağı (2295 m) yükselir. Bu bölgede tek tek dağlar yer tutmuştur.

EMİRDAĞ: Cumhuriyet Meydanı

Batıda, yükselkliği 1000 - 1 200 m olan düzlük ve tepelikler uzanır. Bayat yaylaları bunlardandır. Doğu ve kuzeyde Davulga ve Umraniye bucakları çevrelerinin akarsularla yayılmış dalgalı düzlükleri (900 - 950 m) uzanır. E. kasabası çevresinde ova adiyle anılan küçük düzlükler vardır: Düzmeşe ovası, Belen ovası, Şadıman ovası. Bu düzlükler kimi yerde karasal Neojen tabakalariyle, kimi yerde ve özellikle E. Umraniye arasında karasal Kuaterner tortulları ve yer yer aluviyonlarla örtülüdür. Dağlık yerlerde ise Birinci ve İkinci Zaman arazisi ile volkanik alanlar yer tutmuştur.

Bu çevrenin iklimi oldukça sert, kışlar soğuk, yazlar sıcak geçer. Başlıca akarsular, Sakarya ırmağının kollarından olan Çıldırım deresi (90 km boyunda) ile buna karışan derelerdir. Bu dereler, yılın birçok avlarında cılız akar, hattâ kururlar. E. kasabasının 12 km kuzeydoğusunda Hamzahacılı köyü (800 nüfuslu) ile Pörnek kövü (700 nüfuslu) arasında tepelik yerin önünden Pınarbaşı adiyle gür kaynaklar çıkar. Bu sular, biraz ileride birikerek derin, kıyıları sazlık, balığı bulunan küçük bir göl oluşmuştur ki, buna Pınarbaşı gölü denir. Bu gölün içinden de su kaynayan yerler vardır. Yıl boyunca gür akan bu kaynak suları, gölden çıktıktan sonra Çıldırım deresine karışır ve daha ileride sazlıklar arasından Sakarya'ya dökülürler.

E. ilçesinin çok yeri bozkırdır. Yalnız güneydeki Emir dağında yer yer meşe ağaçlarından meydana gelmiş yarı düzgün ormanlarla fundalıklar, batıdaki dağ ve tepelerde ise yine aynı özellikte çamlıklar yer tutar. İlçe topraklarının çok yeri tahıl ekimine ayrılmıştır. Burada başta buğday, arpa, yulaf gelmek üzere çeşitli tahıl elde edilir. Bu çevrede buğday, yalnız bolluğu bakımından değil, kalitesinin yüksekliği bakımından da önemli yer tutar. Ayrıca haşhaş yetiştirilir. Emir dağı yaylalarındaki otlakların zenginliğine bağlı olarak, başta koyun gelmek üzere, çeşitli hayvanlar beslenir. Tahıl, canlı hayvan, deri, yağ, peynir, yumurta, haşhaş yağı ve afyon sakızı E. ilçesi halkının başlıca gelir kaynaklarıdır. Satılacak ürünlerin çoğu Çay ve Eskişehir istasyonlarından gönderilir.

E. kasabası, Afyon - Eskişehir karayolu üzerinde, düzlükler ortasındaki Adaçalı tepesi (1 259 m) nin eteğindedir. Denizden yüksekliği 1 000 m dir. Afyon - Konya demiryolu üzerindeki Çay istasyonuna 49 km uzaklıktadır. E. ın yakınındaki şehir ve kasabalarla düzenli bağlantıları vardır. Geçen 40 yıl içinde kasabada gelişme olmuş, 1927 de nüfusu 3 960 iken, şimdi 11 000 e yaklaşmıştır. Belediyesi 1887 de kurulmuş, kasabanın suyu 1930 da Emir dağının 8 km uzaklıktaki kaynaklarından borularla getirtilmiş, 1948 de elektrikle aydınlatılmış 1942 de düzgün bir mezbaha yapılmıştır (yılda 6 - 7 bin hayvan kesilir). Son yıllarda çok gelişen kasabada yeni birçok yapılar yapılmış, Eskişehir yönünde yol kenarındaki büyük park kasabanın güzelliğini artırmış, 1938 de düzenlenmesine başlanan fidanlık, şimdi bir koruluk görünüşü almış, artık bir şehir durumu gösteren E. ın Cumhuriyet alanının çevresi ticaret müesseseleriyle süslenmiştir. Küçük sanatlardan arabacılık ileri durumdadır. Her yıl Konya, Niğde ve Denizli'ye yüzlerce araba satılır. Orta okulu, ilk okulları, kitaplık ve okuma odası, hayır kurumları, hal, hanları, otel ve gazinoları, sineması vardır.

E. tarih çağları boyunca Afyon ile hemen aynı olaylara sahne olmuştur. Eski bir yerleşme bölgesi olan bu çevrede, şimdiki Hisarköy'de eski bir şehir harabesi, 50 km batıda, Bayat bucağına yakın bir yerde, duvarlarında çeşitli oyma resimlerin bulunduğu Yazılıkaya adlı eski eserler vardır. Selçuklular Anadolu'ya girerken Türk akıncıları bu bölgeye gelmiş, daha sonraları Osmanlılara geçmiştir. 1866 da Aziziye adı verilen kasaba, 1932 de E. adını almıştır.

Tarih: E. bölgesinin ilk Selçuklu fethinde Musul'dan Emir Porsuk yerine gönderilen Emir Bozan tarafından açılmış olması muhtemeldir. XVI. yüzyıl kaynaklarında Bayat ve Danişmentli boylarından Gölegir ve Karalu oymaklarının yerleşmiş olduğu belirtilen bu bölgeye, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Germiyanlu boyu hâkim olmuştur. 1390 da Yıldırım Bayezid'in Germiyan topraklarını Osmanlı beyliğine katması üzerine E. bölgesi de bir timar olarak Osmanlı topraklarının arasına girmişti Merkezi Muslucalu'da bulunan bu timar, Karahisar sancakbeyliğine bağlı tezkireli timarlardan biri idi. Burası 1867 de Hüdavendigâr vilâyetinin kurulması üzerine bir ilçe haline getirilmiş ve adı devrin hükümdarı Abdülaziz'e atfen Aziziye olarak değiştirilmişti.

E. Kurtuluş Savaşında Türk ve Yunan ordularının harekât sahası içine girmişti. Temmuz 1921 de Afyon - Kütahya - Eskişehir taarruzları karşısında çekilen Türk ordusuna bağlı 11. kolordu E. yöresine intikal etmek zorunda kalmıştı. Sakarya zaferinden sonra geri alınan E., Afyon cephesinin yığınak noktalarından biri olmuştu. Ancak, batı cephesinin iki komutanı, İsmet (İnönü) ve Ali İhsan (Sabis) paşalar arasında çıkan anlaşmazlık üzerine İstiklâl Mahkemesi soruşturma heyeti E. na gelerek ilk incelemeyi yapmıştı. Büyük taarruz için girişilen hazırlıklarda başkomutan 26 - 28 mart 1922 tarihlerinde E. da kalmıştı. Büyük Taarruz hazırlık planlarında Yakup Şevki ve İsmet paşaların teklifi ile E. üzerinden Seyit Gazi ve Altıntaş istikametinde düşünülmüş ise de, daha sonra Fevzi (Çakmak) Paşanın ısrarı ve Atatürk'ün onun reyine katılması üzerine Afyon'un güney ve güneybatısından olmak üzere kesinleşmişti. Bu bölge Cumhuriyetin ilânından sonra kurulan Afyon Karahisar vilâyetine bağlı bir ilçe haline getirildi ve adı E. olarak değiştirildi.

EMİRGÛNE OĞLU (asıl adı: **Tahmasp Kulı Han**; ölm. 1641). Osmanlı - İran harplerinde kendini tanıtan ve Boğaziçinde Emirgân adiyle anılan semte adını veren devlet adamı. Anadolu'dan İran'a göç eden Kaçar boyuna mensuptur. Babası Emirgûne Han, Şah I. Abbas'ın komutanlarından olup, 1603 te Osmanlı yönetiminde bulunan Azerbaycan'ın istirdadı için girişilen savaşlarda Mahmut Paşa kuvvetlerine karşı cephe komutanlığını, Sofyan savaşında ise Zincirkıran Ali Paşaya karşı sağ kanat komutanlığını yapmış, Revan (bk. ERİVAN) ın Şerif Paşadan teslim alınmasında bulunmuş ve Şah Abbas tarafından merkezi Revan olmak üzere yeniden kurulan Errân (b. bk.) eyaleti valiliğine getirilmişti. 1616 da ölümü üzerine bu eyalet ve Revan muhafızlığı oğlu Tahmasp Kulı Hana verilmişti. Osmanlı tarihlerinde E. adı ile tanınan Tahmasp Kulı Han, 1634 te IV. Murad'ın 100 000 (veya 200 000) kişilik bir ordu ile Revan önüne gelmesi üzerine Mîr Fettah ile birlikte kaleyi savunmaya gelmişti. Ancak, 8 günlük bir direnmeden sonra padişahın genel taarruz emrini verdiğini haber alan E., kethüdası Murad'ı Osmanlı padisahına göndererek aman diledi. 8 ağustos 1635 te Revan teslim olunca E. da annesi ile birlikte Osmanlı hükümdarına sığındı. Adı Yusuf olarak değiştirildi ve kendisine vezaret payesi ile Halep beylerbeyliği, kethüdası Murad'a da Trablus-Şam sancakbeyliği verildi. Ancak E. nun Halep'teki davranışları hoş görülmediğinden oradan alınarak İstanbul'a ge-

tirildi ve kubbe vezirleri arasına katıldı. E. na İstanbul'da büyük bir itibar gösterilmiş, Musa Çelebi ve Silâhdar Mustafa Paşa gibi padişahın yakınları arasında yer almıştı. Özellikle musikiden anlaması ve padişahın meşrebine göre eğlenceler düzenlemesi onun değerini artırdı. Kendisine Ahırkapı'da bir saray, Kâğıthane'de bir çiftlik verildiği gibi, Boğaziçinde de Feridun Paşa bahçesi ve vezaret hasları ihsan olunmuştu. E. burada bir saray yaptırmış ve bu sarayı İran üslûbunda süsleterek, divanhanesine IV. Murat için özel bir taht da koydurmuştu. IV. Murat, E. nun düzenlediği eğlencelere katılmaktan zevk almakta idi. Padişahın yakınlığı, devlet adamları arasında ona karşı gittikçe artan bir düşmanlığın doğmasına yol açtı Ancak padişah hayatta bulundukça E. na kimse dokunamadı, fakat IV. Murad'ın ölümünün arkasından Sultan İbrahim'in cülûsunu tebrik için İran elçisi İbrahim Hanın gelişinden sonra 17 haziran 1641 de vücudunun devlet için gereksiz olduğu gerekçesi ile öldürüldü. E. nın öldürülüşü İran elçisinin bu konudaki telkinlerinin sonucu olarak yayıldı. Kâğıthane'deki çiftlik ile Ahırkapı sarayı padişah tarafından müsadere edildi. Emirgân'daki yalısı ise Sadrazam Kara Mustafa Paşaya verildi.

EMİRÎ (XV. yüzyıl), Çağatay şairi. Hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Ali Şir Nevaî *Mecâlisü'n - nefâis* adlı eserinde son zamanlarına yetiştiği şairler arasında E. mahlaslı bir Türk şairini anmaktadır. Güzel şiirleri bulunduğu halde tanınmamış olduğunu ve *Dehname* adlı bir eserinin bulunduğunu bildiriyor. Şairin ölüm yılı bilinmemektedir.

Divanı İstanbul Üniversitesindedir. Bu nüshada 490 manzume vardır.

EMİRÎ (XVI. yüzyıl), divan şairi. Hayatı hakkında bilgimiz yoktur. *Gülşen - i ebrar* ve *Mirat - ı ebrar* adlı iki mesnevisi ile tanınmıştır.

Gülşen - i ebrar, dinî, tasavvufî manzumelerden meydana gelmiş, 1031 beyitlik didaktik bir eserdir. Münacaat, naat gibi bölümlerden sonra III. Mehmet için yazılmış Farsça bir kasidesi vardır.

Mirat - ı ebrar ise 1374 beyitlik öğüt verici bir mesnevidir. Burada da III. Mehmet için Türkçe bir methiye yazılmıştır. E. nin tasavvufla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

EMİRÎ, Mevlâna Fahri b. Muhammed, İran'lı şair. Şah Tahmasp (1512 - 1577) çağında yaşamıştır. Ali Şir Nevaî (b. bk.) nin *Mecâlisü'n - nefâis* adlı tezkiresini Çağataycadan Farsçaya çevirmekle ün almıştır. Esere bir bölüm daha ekleyerek kendi çağının tanınmış şairlerinin de biyografilerini yazmıştır.

Hayatı hakkındaki bilgimiz çok azdır. Eserinin önsözünde Horasan veziri Hace Habibullah Savacı'nın yanında önemli yeri olduğunu ve bu eseri ona sunduğunu anlatmaktadır.

Bir süre de Sint ve Tata valisi Şah Hasan Ergun (1528 - 1553) un yanında bulunmuş ve bazı eserlerini ona sunmuştur. Eserleri: 1. *Tuhfetü'l - habib*: Bu kitap birçok şairlerin gazellerinin bir araya getirildiği bir güldestedir. Vezir Habibullah Savacı'ya sunulmuştur. 2. *Letaifname*: Ali Şir Nevaî'nin *Mecâlisü'n - nefâis* adlı tezkiresinin Farsçaya çevirisidir. Bu eser de Habibullah Savacı'ya sunulmuştur. 3. *Sanayiü'l - hasen*: Sanat ve edebiyat konularını içine alan bir eserdir. Şah Hasan Ergun adına yazılmıştır. Bu kitabın hiçbir yazması ele geçmemiştir. 4. *Bûstan - i hayal*: Bu kitap da şairin çağında yaşayan birçok şairlerin gazellerinin bir araya toplanmasından meydana gelmiştir. 5. *Cevahirü'l - acaib*: Yazarın başka bir tezkiresidir. 6. *Ravzatü's - salâtîn*: Bu da hükümdar şairlerinden söz eden bir tezkiredir. Yedi bölümden meydana gelmiştir. — İ. O.

EMİRÎ, Seyyit Mahmut (ölm. 1534), Türk şairi. Peygamber soyundan gelen bir kişi olarak tanınmıştır. Molla Kırımî'nin evlâtlığı olmuş ve onun eğitimiyle yetişmiştir. Bir ara İran'da geziler yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Bayezid ve I. Selim devrinde nakibü'l - eşraflığa getirilmiştir. Osmanlılarda ilk nakibü'l - eşraf odur.

Lâtifî, şiir sanatında onu ünlü Arap şairi Hassan'a, kasidede de İran'lı Zahir ve Hakanî'ye benzetmektedir. Bununla beraber, kaynaklarda örnek olarak verilen şiirlerinin dışında eserlerine rastlanamamıştır.

EMİR - İ AHUR (kısaltılmış şekli: **Mîr - i ahur,** bozulmuş olarak: **İmrahor** veya **İmrahur**), hükümdar ahırlarını yöneten görevli, Osmanlı imparatorluğunun son devrinde istabl - i âmire müdürü. Sasanî İran imparatorluğunda Ahavara - salar, yani ahur - sâlâr adını taşımakta idi. Abbasî hilâfetinde ilk defa teşkilâtlandığı ve sarayda halifenin maiyeti erkânı arasında bir derece aldığı görülür. Büyük Selçuklu imparatorluğunda ise Gulamân - i saray mensupları arasından seçilir ve sarayın Enderun ümerası arasında bulunurdu. Büyük sultanın hayvanlarının bakımı ve has ahırın yönetimi ile görevli idi. E. A. lar arasında sonradan daha yüksek görevlere yükselenler de vardır. Bunlardan Bağdad şahnası olan Kızıl Beğ, Altuntaş ve İnanç Yabgu anılabilir. E. A. luk diğer Selçuklu devletlerinde de aynen devam etmiştir. Bunlardan Anadolu Selçuklularında belki de haçlıların etkisi ile bu görev sahiplerine Künd - i istabl (istabl kontu) adı da verilmiştir. Bunlar törenlerde sultanın atının dizginlerini tutmakla görevli idiler. Moğollarda ise bu görevde bulunanlara ahtaci (aktaci) adı verilirdi. E. A. luk görevinin en teşkilâtlı örneğine Memlûk devletinde rastlanır. Bu devlette istabl - i sultaniye, yani devletin resmî ahırlarına bakan görevliye E. A. - i kebir unvanı verilirdi. Önceleri umera - i mi'în (yüzler) arasında bulunan E. A., melik Mansur Kalavun zamanında Mukaddemîn emirleri arasına alınmıştı. Melik en - Nâsır Muhammed zamanında ise sultana en yakın emirlerden beşincisi olmuştu. Görevini istabl - i sultanideki özel dairesinden yürütür, tabılhane ümerası derecesinde bulunan iki yardımcısı (E. A. - i sanî ve salis) bulunurdu. Bunlardan başka, komutasında serahur, yani istabl müdürü olarak hayvanların yemlerine bakan görevlilerin başı, atları gezdirmek, binekleri yetiştirmek ve talim ettirmekle görevli ocakî, ahır şefleri olan mihtarlar, rikâbdarlar, hecinlerin bakıcıları sirvanîler, istabl - i sultanînin defterlerini tutan kâtipler (refîk) vardı. Ayrıca her cins veya çeşitli görevlerde kullanılan hayvanların ahırları başka başka olup, bunların da her birinin ayrı komutanları bulunurdu. Meselâ tay ahırlarının müdürü E. A. el - mehâre, deve ahırlarınınkine E. A. ed - dessâr, sulama işlerinde kullanılan hayvanlara mahsus ahırlara bakana E. A. es - sevâkî, posta güvercinliklerine bakana da E. A. el - berîd unvanı verilirdi. Memlûk E. A. ları at nalı şeklinde bir arma taşırlar, bunu bayraklarına, atlarının eyerlerine, hattâ evlerinin üzerine işletirlerdi.

Osmanlı devletinde de bu görev daha devletin kuruluş yıllarında teşekkül etmiştir. Kuruluş devrinde beylik bineklerin bakım ve yetiştirilmesinden sorumlu olarak tek bir E. A. görevli bulunuyordu. 1478 de bir kâtip, ruznamçeci, ruznamçe halifesi, voynuk kâtibi ve baş muhasebeden gön-

derilen has ahıra verilen arpa ile çayırlardan biçilen otun hesabını tutan iki yazıcıdan ibaret bir daire olarak kurulmuş bulunan E. A. luk yine bu devirde, yani Fatih zamanında yeniden teşkilâtlandı ve E. A.-i evvel ve sanî olmak üzere iki E. A. meydana getirildi ki, Osmanlılar bunların birincisine daha çok büyük, ikincisine de küçük E. A. adını vermişlerdir. 1559 da bu daire birinci ve ikinci E. A. lar ile has kethüda, beygir kethüdası, rahtivan-ı has, beygir rahtivanı, kürsidar ve odabaşı, 1684 te ise büyük ve küçük E. A. lardan sonra ahır kethüdası, halifesi, arpa kâtibi, arpa ruznamçecisi, ikinci ahır kethüdası, rahtivan-i evvel, ser oda-i evvel, ser oda-i sanî, saraçlar baş halifesi, ikinci rahtivan, hazinedar ve arabacıbaşı, 1726 da bu daire E. A.-i evvel ve E. A.-i sanî, arpa emini (bk. EMİNLİK), sersilahşor-i şehriyarî, ağa kethüdası, arpa emini ruznamçecisi, saraçlar kâtibi, saraçlar halifesi, ocak kaşıkçısı, ağa kâtibi, has ahır halifesi, raht hazinedarı, rahtivan-i has, kürsidar, ocak veznedarı, has ahır başnalbandı, has ahır mehteri, hamlacı, karakulak, telhisçi ağa, seroda unvanlarını taşıyan görevlilerden meydana gelmekte idi. XIX. yüzyılda olan değişiklikte ise hasahır kâtibi, tavla kâtibi, arpa kâtibi, saman kâtibi, ot kâtibi tebdil eskileri, has ahır hazinedarı, has ahır eskisi, saraçbaşı, saraçlar kâtibi, nalbantbaşı ve raht kâtibi olarak görülür.

E. A. un makamı Saray-i âmirede Bâb-i hümayûn ile Orta Kapı arasındaki meydanda, eski divanhanenin yanında idi. Meyyit kapısı civarında olan bu yer, son yıllarda XVI. yüzyıldaki şekli ile onarılmış bulunmaktadır. E. A. a bağlı daireler ise biri Sarayburnu tarafından has ahır dairesi, Ahırkapı yanında Enderun ricali ile has odalılar, cündî ağaları Harem-i hümayun ağalarına ait hayvanların bakıldığı otluk kapı dışındaki ahır, Saray dışında ise küçük E. A. un yönetiminde Vefa ahırları ile Kadırga ahırları, Şimşirlik ve Şadırvan ahırları vardı. Buralarda daha çok katırlar barındırılırdı. Merkezdeki bu teşkilâtın ve taşradaki mîri ahırların (bk. EMLÂK-İ EMİRİYE) en büyük sorumlusu büyük E. A. idi. İstabl-i âmire hademelerine, saraçlara, yedekçilere, sarbanlara, harbendelere, koru ve haralara, voynuklara, yontçu ve taycılara nezaret eder, bütün bu kuruluşların işlemleri onun teklifi ile yürütülürdü. E. A.-i evvel rikâb-i hümayun, yanı üzengi ağaları arasında bulunmakta ve derecesi kapıcıbaşının altında çakırcıbaşı veya çaşnigir ağanın üstünde bulunmakta idi. Padişahın sefer veya seyahatlerinde hükümdarın atının sağında yer alırdı. XVII. yüzyılda binişlerde selimî kavuk giyerdi. Padişah atına bineceği vakit iç terbiyeyi büyük E. A., dış terbiyeyi kapıcıbaşı tutardı. E. A. lar bir tuğ taşırlar ve sancakbeylerine denk tutulurlardı. Ancak, daha sonraki yüzyıllarda itibarları artmış, çıkışlarında XVI. yüzyıldan itibaren yeniçeri ağalığı, beylerbeylik, meselâ büyük E. A. Mustafa Ağa ve küçük E. A. Merzifonlu Kara Mustafa Ağa, XVII. yüzyılda ise vezir-i azamlık tevcih edildiği de olmuştur. Bu istisnalara rağmen, E. A. luk payesi bu teşkilât kaldırılıncaya kadar yeniçeri ağalığından üstün tutulmuştur. XIX. yüzyılda ise Emir-i alemin görevleri ona devrolunduğu gibi, rikâb-i hümayun kapıcıbaşılığı da E. A. luğa bağlanmıştı.

E. A. lara maaşlarından başka dirlikler de tahsis olunmuştu. Bunlar XVI. yüzyıl ortalarında 6 300 - 6 700 akçelik timarlar iken XVII. yüzyıl başında 19 000 akçelik timarlar haline gelmiş, XVIII. yüzyılda ise zeamet derecesine yükselmiştir.

E. A. ların Osmanlı teşrifatında özel yerleri vardı. Padişahların deniz gezintilerinde E. A. tülbent ağasının arkasından gelen kayığa biner, surrenin çıkarılışında mahmil devesini terbiyesinden tutarak gezdirir ve sonra Darüssaade ağasına teslim eder, her yıl ilkyaz geldiğinde hayvanlar çayırlatılmağa çıkarılınca padişaha Kâğıthane'de İmrahor kasrında bir ziyafet verir ve nevruziye adı verilen pişkeşlerini sunar, ayrıca havass-i hümayun koru ve çayırlarından toplanan geliri de yine bir törenle rikâbiye adı altında Enderun hazinesine teslim ederdi.

E. A. lar padişahın güvendiği kimseler olmak itibariyle vezir-i azamlığa getirilen eyalet valilerine mühr-i hümayun çoğu kere bunlar vasıtasiyle gönderilirdi. E. A. luğa Enderundan yapılan tayinlerin dışında ocak yolundan küçük E. A., tebdil başeskisi, E. A. kethüdasının getirilmeleri töreye uygundu. E. A. lar taşra hizmetine atandıkları takdirde 400 000 akçe hasla sancakbeyliğine getirilirlerdi. Küçük E. A. luk daha çok taşra ahırlarının yönetimiyle meşgul olurdu. Küçük E. A. lar da büyük E. A. un maiyetinde bulunurlar, onun merkez teşkilâtına benzer bir teşkilâtla görevlerini yerine getirirlerdi. Dirlikleri 6 300 - 17 000 akçe arasında değişir, terfilerinde büyük E. A. olmadıkları takdirde, 300 000 akçe hasla sancakbeyliğine geçerlerdi. Küçük E. A. luk II. Mahmut devrinde yapılan ıslahat (1835) ta kaldırılmış, görevleri büyük E. A. un hizmetleri arasına katılmıştır.

Devletin saray ve merkez teşkilâtının bineklerinin bakımı ile ilgili olan bu kuruluşun dışında elçilerin, şehzadelerin, vezir, beylerbeyi, kethüda, sancakbeyi, kapıcıbaşı ve hazinedar gibi görevlilerin hayvanlarının bakımı ile meşgul olan ve bunların kapı halkı arasında bulunan E. A. lar da vardı. Ayrıca yeniçeri ağası dairesinde E. A. a mahsus bir oda bulunurdu. E. A. luk kuruluşu 1837 de kaldırılarak bunun yerine istabl-i âmire müdürlüğü kurulmuştur. Bk. İSTABL-İ ÂMİRE ve HAS AHIR. — İ. P.

EMİR-İ ALEM (kısaltılmış şekli: **Mîr-i alem**), sancak muhafızı, Büyük Selçuklu imparatorluğunda ve bütün Türk devletlerinde hükümdarlık bayrağını taşımak ve muhafaza etmekle görevli emire verilen ad. Büyük Selçuklularda E. ler, bu görevi maiyetlerindeki alemdar unvanını taşıyan memurlarla yürütmekte idiler. Anadolu Selçuklularında ise, bu hizmet saray görevleri arasında oldukça küçük bir memuriyet sayılmakta idi.

Buna karşılık, E. Mısır'da, Memlûk sultanlığında daha önemli tutulmakta ve bu görev, ümerâ yi mukaddemîn, yani Aşarât (Onlar) zümresinde anılmakta idi. Mamafih bu devlette de XV. yüzyılda ümeradan olmayanlar E. liğe yükselmişlerse de, E. lik devletin önemli hizmetlerinden biri olmak özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiştir. Memlûklerde Tabılhane-i sultanî (bk. MEHTERHANE) ile buradaki görevlilerin âmiri olan E. ler, sultanın bayrağını muhafaza etmek, alay ve törenlerde hükümdarın arkasında özel yeri alarak onun bayrağını taşımakla görevli idiler. E., tabılhane hizmetlerini, mihtar-i tabılhane adını taşıyan yardımcısı ile yürütür, mehterhanenin sabah ve akşam nöbetlerini vurmasını düzene koyar, aynı töreni sefer süresince hükümdarın otağı önünde icra ettirirdi.

Osmanlı imparatorluğunda ise, E. ler hemen hemen Memlûk devletindeki görev ve yetkilere sahip bulunuyorlardı. Osmanlı sarayında rikâb-i hümâyun ağaları, yani üzengi ağalarının önde gelenlerinden biri olan E. liğin doğuşu, Osmanlı devletinin kuruluşu tarihine tesadüf eder. Geleneğe göre, Selçuklu sultanı II. Alâeddin'in gönderdiği tabıl ve ak alemin muhafaza hizmeti ile bu görev ortaya

çıkmıştır. E. lik kapıcıbaşılık, çavuşbaşılık ve şikâr ağalıkları için yükselme kademelerinden biri olarak kabul olunur. Ayrıca, kendi kuruluşu içinden Mehteran-i alembaşılar da terfi ettikleri takdirde E. olabilirlerdi. E. ler görevlerinden ayrıldıkları zaman, XVI. yüzyılın son yarısına kadar 400 000 akça has ile sancakbeyliğine gönderilirler veya yıllık 34 000 akçalık zeametle bir arpalığa kayırılırlardı. E. lerin daha sonraki yüzyıllarda doğrudan doğruya vezirlikle eyaletlere gönderildiği de olmuştur. Ayrıca, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren 1641 yılına kadar yeniçeri ağalığına tayinlerde emir-i ahur, silâhdar, kapıcıbaşı gibi bîrun ağaları arasında E. ler de yer almışlardır. Ocağa dıştan tayin olunan ilk ağa Yavuz'un E. i Yakup Ağadır.

Osmanlı devletinde E. lerin, padişahın sancaklarının bakımı, mehterhane-i tabl-ü alemin yönetimi, özellikle seferlerde ak alemin taşınması (bk. ELVİYE-İ SULTANİYE), sancakbeylerinin tayinlerindeki törenin yürütülmesi gibi görevleri yanında, bazı törenlere katılma gibi görevleri de vardı. Sancağa çıkan her şehzadenin yanına hükümet merkezinden gönderilen görevliler arasında bir E. de bulunurdu. E. bu genel görevleri dışında, padişahların cülûs-i hümayunlarında, kılıç alayında düzenlenen törende kapıcıbaşılardan sonra yer alırdı. Arife ve bayram tebriklerinde ise Kırım hanzadelerinden sonra nakibü'l-eşraf ve şehzadeler hocası huzurdan çıkınca E. üzengi ağalarının başında tebrike girerdi. Seferlerde tuğ-i hümayunun çıkarılışı törenlerinde, padişahın sefere hareketinde, seferde padişah sancaklarının açılışında kendine mahsus yerde bulunurdu. Sefer sırasında E. lere hizmet etmek üzere yanlarına yedi voynuk (b. bk.) verilirdi. Barış zamanlarında, alay günlerinde padişahın atının dizginini tutmak, divan yemeklerinde ellerini yıkayan sadrazama makrama (mendil, havlu) vermek, padişahın arz odasındaki kabullerinde tahtın arkasında, sol tarafta durmak (bu âdet devlet sırlarının yayılması endişesiyle daha sonra kaldırılmıştır), elçi kabullerinde nameyi elçiden alıp vezirlere vermek veya padişahın namesini vezirlerden alıp elçiye iletmek, arife tebriklerinde üzengi ağalarının başında sadrazam paşanın bayramını kutlamak onun görevleri arasında bulunuyordu. E. lerce yönetilen en önemli tören ise, sancakbeylerinin atanma töreni idi. Bir sancakbeyliği boşalınca bunların sicillerini tutan E., durumdan ilgilileri haberdar ederdi. Bunun üzerine boşalan sancağa biri atanır ve bu da E. e duyurulurdu. Bundan sonra E., yeni sancakbeyi İstanbul'da ise, onun evine bir mehter takımı gönderir, bunlar bir nöbet çalarak o kimsenin sancakbeyliğini ilân ederlerdi. Yeni sancakbeyi ertesi günü E. i görerek yeni görevini öğrenir ve beraberce divanda sadrazamın huzuruna gider, görevini sadakatle yapacağına dair yemin eder, paşanın elini öper ve E. e hediyesini verirdi. E. ler ayrıca tayin olunan beylerbeyilere, vezirlere tuğ ve alemlerini gönderir, bunların ölüm veya şahadetleri halinde kendilerine devletçe verilmiş olan tuğ ve sancakları da geriye alarak hazineye korlardı. E., bu hizmetlerine karşılık muayyen hediyeler alırdı. Meselâ tuğ-i hümayunun sefere çıkarılışı törenlerinde hilat giyer, önemli eyaletlere tayin olunan vezirlerden 29 000, aşağı derecedeki beylerbeyilerden 10 000, sancakbeylerinden ise 1 000 akça tuğ ve sancak bahası alırlardı. Ayrıca bir at ve bir frengi hilat de kabul ederlerdi. Bu hediyelerin miktarı zaman zaman değişmiştir. XVII. yüzyılda aşağı bir sancakbeyliği için 29 000 akça verilmekte iken, XVIII. yüzyılda beylerbeyilerin 2 000 akçadan başka bir at, bir kürk, yüksek gelirli sancakbeylerinin 7 500, orta derecede sancakbeylerinin 5 500, küçük sancakların ise 1 500 3 500 akça ve bir seraser hilat vermeleri âdet olmuştu. Padişahların seferleri bırakmaları üzerine E. lerin seferde sancak taşımak görevleri de kalkmıştı E. lik görevi ise, 1832 tarihinde kaldırılarak, bunlara ait hizmetler büyük emir-i ahura devredilmiştir. — İ. P.

EMÎR İ DÂD, Büyük Selçuklularla Anadolu Selçukluları zamanında divan memuriyetlerinden biri. Büyük Selçuklu imparatorluğunda ayrı bir divan olarak kurulmuş bulunan Divan-ı mezalimin başkanı olarak, şerî meselelerden başka, öteki örfe müteallik davalara da bakardı. Bu görevi ile zamanımızın adalet bakanlığı hizmetini görmekte idi denilebilir. E. ın adlî bütün işlerle ilgilendiği ve bu görev boş bulunduğu zamanlarda hâcibü'l-huccâb (Osmanlılarda kapıcıbaşı) ın bu göreve vekâlet ettiği bilinmektedir. E. a Büyük Selçuklular devrinde emîr-i bâr ve Türkler arasında da bâr beğ adı da verilirdi. Anadolu Selçuklularında ise E. adalet bakanlığı ile birlikte ceza ve tevkif işlerini de üzerine almış bulunmakta idi ki, Osmanlı imparatorluğu devrindeki çavuşbaşılık görevi ile denk bir hizmet demektir. Ancak, bu devirde divan üyeleri arasında olmamakla beraber, divan hizmeti ile görevli memurlar derecesinde bir rütbeye sahip bulunmakta idi.

EMÎR-İ HACC (XVI. yüzyıl), zurnacı ve besteci. III. Sultan Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğünü dolayısiyle 1582 yılında Mısır'dan İstanbul'a gelip saraya kapılanmıştır. Peşrevleri Osmanlı mehterhanesinin en gözde eserlerinden sayılmış, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde belirtildiği gibi, Ali Ufkî (aş. yu 1650) ve Kantemiroğlu (aş. vu. 1700) tarafından notaya alınmıştır. Yalnız Irak makamındaki hünkâr peşrevi ile buselik, muhayyer ve neva makamlarından birer peşrev günümüze gelebilmiştir.

EMÎRÜ'L-HACC, EMÎR-İ HAC, MÎR İ HAC, İslâm dünyasında hac mevsiminde çeşitli bölgelerden gelen hacı adaylarını Mekke'ye getirip götürmekle görevli memur. Bu görev Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkmış ve günümüze kadar devam edegelmiştir. Yeni İslâm devletinin ilk merkezi Medine olmak itibariyle ilk resmî hac kafilesi buradan düzenlenmiş ve ilk E. olarak da bizzat Peygamber tarafından 630 yılında Hz. Ebû Bekir tayin olunmuştur. Hilâfetin Emevîler veya Abbasîler gibi bir aileye inhisar ettiği ikinci devrede ise, halifelerin hac kafilesine bizzat başkanlık edemedikleri hallerde, E. lığa hanedana mensup emirlerden birinin getirilmesi âdet olmuştu. İslâm dünyasında ilk ihtilâflar görüldüğü zaman, her halife müddeisi kendi adına bir E. tayin etmişti ki 688 yılı hac mevsiminde dört halife adayının E. ları Arafat'ta toplanmış bulunuyorlardı. Bunlar Muhammed b. el-Hanefiye, Abdullah b. ez-Zübeyr Necde b. Âmir ve Mervân idi. Emevîlerin ve daha sonra Abbasîlerin mutlak hâkimiyetleri devrinde halifeler bu görevi bizzat yerine getirirler, kendileri yapamadıkları durumlarda bu göreve tayin ettikleri kimseler E. lık ederlerdi. O takdirde hacılar kafilesi Şam'dan veya Bağdad'dan hareket ederdi. Her bölgeden delillerin başkanlığında hilâfet merkezinde toplanan hacı adayları, Şam veya Bağdad'dan itibaren E. ın maiyetinde Mekke'ye doğru hareket ederler, gerek Mekke içinde Kâbe'de, gerek Arafat'ta ve hacla ilgili diğer kutsal makamlarda E. ın delâleti ile menasik-i

haccı yerine getirdikten sonra Medine'ye gelirler, buradaki kutsal yerleri de ziyaretten sonra hilâfet merkezine, yani Şam veya Bağdad'a dönerlerdi. Hacılar kafilesi buraya geldikten sonra E. ın görevi bitmiş olurdu.

Moğol istilâsından sonra hilâfet merkezinin Kahire'ye taşınması üzerine E ların hareket yeri bu şehir olmuştu. Selçuklular devrinde subaşılara verilen bu görev, Memlûkler zamanında Ümerâ-yi mukaddemîn arasına alınmıştı. İslâm dünyasının eski hilâfet merkezleri Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra ise, Osmanlı padişahları çoğunlukla her yıl hac mevsimi için Şam veya Halep, bazan da Trablus-Şam ve Sayda beylerbeyi veya sancakbeylerini bu işle görevlendirirlerdi. Osmanlı hilafesini temsil etmek üzere de İstanbul'dan, bu şehirde toplanmış hacı adaylarını da götürmek görevi ile birlikte bir surre emini tayın ederlerdi. Osmanlı devrinde E. lar genellikle Şam'dan hareket ederler ve Mekke'ye kadar uzanan kara yolunun güvenliğini, Şam'da kendilerine katılan hacı adaylarının yiyecek içecek ihtiyaçlarını. konaklama yerlerini sağlamakla görevli bulunurlardı. Bütün imparatorluk yollarında hacı kafilelerinin güvenliğinden sancakbeyleri sorumlu oldukları gibi, Şam'dan itibaren Mekke'ye kadar uzanan ana yol üzerindeki sancakbeyleri de hac mevsimlerinde E. ın komutasında bu görevi yerine getirirlerdi. Hacıların Şam'dan itibaren gidiş ve gelişleri Osmanlı hükümetlerince önemle izlenir ve bu konudaki haberleri padişaha duyurmak üzere İstanbul'dan görevlendirilen bir müjdeci, E. ın yanında bulunurdu. Müjdeci o yılki hac seferi hakkında raporunu rebiyülevvel ayının onuncu gününe kadar hükümet merkezine getirir ve bizzat padişaha arz eder, karşılığında bir hilat ve bir avuç altın hediye alırdı. Mevlit alayları genellikle bu raporun ulaşmasından sonra yapılırdı (bk. MEVLİT ALAYI). Müjdeciye yardımcı olmak üzere bir de yamağı vardı. Hacı kafilesindeki anlaşmazlıkları çözümlemek, hukukî ihtilâfları halletmek üzere ise E. ın maiyetinde mahmil kadısı (b. bk.) görev alırdı.

Osmanlı devrinde E. lık görevine getirilen beylerbeyi veya valilerin gelirleri bu görevi yerine getirmeye yetmediğinden hükümet, her yıl Hazine-i âmireden muayyen miktarda bir ödeneği E. ın emrine tahsis ederdi.

Hacı kafilelerinin en büyük düşmanı bedevîlerdi. E. lar hacıları bunların saldırılarından korumakla görevli idiler. Fakat bazan bu bedevîler hacıları bastırırlar, çarparlar ve soyarlardı. Böyle bir saldırıya uğrayan E. lar arasında Hacıkırdıran lakabı ile tanınmış olan Şam beylerbeyi Çerkez Hasan Paşa anılabilir. Halifeler tarafından görevlendirilen resmî E. lar dışında İslâm dünyasının her yönünden gelecek hacıları (meselâ Magrib, Mısır, Türkistan, Irak, Yemen v. b.) getirenler ise, o bölgenin valileri veya hükümdarları tarafından tayin olunur ve bölgenin adı ile anılırlardı. — İ. P.

EMÎRÜ'L-MÜMİNİN (müminlerin lideri, başbuğu, yöneticisi). Bu unvan ilk defa halifelerden Hz. Ömer için kullanılmıştır. Sonraları Emevî ve Abbasî halifeleri, Fatımîler, Karmatîler de hükümdarlarına bu unvanı vermişlerdir. Abbasîler yıkıldıktan sonra daha küçük emirler de bu unvanı kullanmışlardır. Kuzey Afrika ve Endülüs'teki emirler de aynı unvanla anılmışlardır.

Halifelik Osmanlılara geçtikten sonra hükümdarlara hep E. denilmiş, yalnız en son hükümdara Halifetü'l-müslimin denilmiştir.

Bugün de cuma hutbelerinde dört halifeye dua edilirken, hepsi için E. unvanı kullanılmaktadır.

EMÎRÜ'L-MÜSLİMİN: bk. EMÎRÜ'L-MÜMİNİN.

EMÎRÜ'L-ÜMERÂ (emîrler emîri), beylerbeyi. X. yüzyıl başında Abbasî hilâfetinde ihdas edilen bir rütbe olup, daha sonraki devirlerde yetki ve sorumlulukları değişmiştir. Abbasî halifelerinden el-Muktefî'nin ölümü üzerine yerine geçen 13 yaşındaki kardeşi el-Muktedir bi'llah (bk. MUKTEFÎ ve MUKTEDİR) ı Bağdad'da ileri gelenler kabul etmek istememişler ve el-Murtaza bi'llah unvanı ile İbnü'l-Mu'tez (b. bk.) e biat etmişlerdi. Onu halife yapmak için 16 aralık 908 günü çıkartılan kargaşalıkta, vezir el-Abbas öldürülmüşse de, emrindeki ücretli Türk askerleriyle Haseniye sarayında halifeyi savunan Ebü'l-Hasan el-Muzaffer (bk. MUNİS), o gün akşamı şehirde duruma hâkim olmuş ve Muktedir'in iktidarda kalmasını sağlamıştı. Bu sonuç karşısında Munis'i değerlendirmek için ona İslâm tarihinde ilk defa olmak üzere E. unvanı verilmişti.

Bu suretle ortaya çıkan E. unvanı, yetki ve sorumlulukları daha doğduğu andan itibaren bir çekişme konusu olan ve muhteris Munis'in elinde halifenin yetkilerini kısıtlayan bir mevki halini almıştı. Bundan sonra Abbasî halifeleri daha çok istilâ emaretlerini ellerine geçirmiş bulunan emîrlerin (bk. EMÂRET ve EMÎR) valiliklerini tasdik ederlerken onlara E. ve sultan unvanını tevcih etmeye başlamışlardır. Âl-i Büveyh, Gazne ve Selçuklu sultanları bu unvanla anılmışlardır. 936 da halife er-Râzî (b. bk.) duruma bir türlü hâkim olamayınca, bu defa Vâsıt ve Basra valisi Muhammed b. Râik (bk. İBN RÂİK) Bağdad'a gelerek iktidarı aldığı gibi, E. unvanını da halifeden aldı. Ondan sonra 938 de Beckem (b. bk.) E. oldu. Birkaç yıl sonra ise E. lık 945 te Bağdad'a giren Muîzü'd-devle Buveyhî'ye tevcih edilmek suretiyle yaygın hale getirildi.

E. lar adlarını halifeyle birlikte hutbede okuturlar ve bir yanında halifenin adı olarak kendi adlarına para dahi bastırabilirlerdi. Kendi güçleri ve kılıçları zoruyle bir vilâyeti istilâ ederek bir devlet kuran bir Müslüman lider, halifenin kesin olarak muvafakatini almak zorunda idi. Bunun için halifeden E. lık unvanını almak üzere yeni hükümdar ya Bağdad'a gelerek menşurunu ve ona ilişkin emîrlik alâmetlerini, yani E. lık ve saltanat menşuru, kılıç, emâme, boğmaklı hırka, saltanat asâsı ve donanmış bir attan ibaret olan teşrifatı alır veya bu alâmetler E. ya bir hilâfet elçilık heyeti ile gönderilirdi. Buveyh ve Selçuklu sultanlarının ilkleri bunları Bağdad'a gelerek kendi elleriyle almışlar, Selahaddin Eyyûbî ile kardeşi Melik el-Âdil'e ise gönderilmişti.

E. ların teşrifatı aynı olmazdı. Bunlar gönderilen kimsenin siyasî, askerî kudretine göre farklı olabilirdi. E. ların en güçlü olduğu devir, Âl-i Büveyh iktidarı olmuştur. Bunlar halifenin reisü'l-rüesâ (b. bk.) yı tayinden başka bütün yetkilerini elinden almışlar ve Abbasî hilâfetine tamamen hâkim olmuşlardı. Selçuklular ise, Irak'taki hâkimiyetlerinin devam ettiği 1152 tarihine kadar E. unvanını taşımışlardır.

Selçuklular bütün Sünnî İslâm dünyasına hâkim olduktan sonra, bu unvanın sultan unvanından ayrıldığı ve ikinci derecede tutularak Selçuklu sultanları tarafından kendi emîr ve komutanlarına tevcih edildiği görülmektedir. Bu devirde atabeğ, emîr-i sipehsalar, emîr-i emîrân, emîr-i

salar ve mukaddemü'l-asâkir gibi unvanlara benzeyen E. unvanının Akkoyunlularda ordu başkomutanlarına tevcih edildiğini tespit etmekteyiz. E. bu devirde melikü'l-ümerâ unvanı ile aynı değerde olup, emîr-i âzâm adını taşıyan öteki komutanların üstünde bulunuyordu. Osmanlı devrinde ise eyalet valileri, yani beylerbeylerine bu unvan verilirdi. 1854 tarihinde askerî rütbelerle sivil görevlerin ayrılması kabul olunduğu zaman, ferikliğe karşılık olmak üzere mîr-i mîrân (b. bk.), livalığa karşılık olarak da yeniden E. lık rütbesi ihdas olunmuştu. Daha sonra kaymakamla denk tutulan E. lar, teşrifatta daha kıdemli iseler paşa unvanını taşıyorlardı. E. da diğer elkab-ı resmiye (b. bk.) nin kaldırılması ile tarihe karışmıştır. — İ. P.

EMİSYON (Fr. Émission), «yayma, tedavüle çıkarma» anlamına gelen bir söz. Dilimizde malî bir terim olarak «para, aksiyon ve obligasyonların tedavüle çıkarılması» anlamında kullanılır.

Her vasıftaki madenî parayı temsilen çıkarılan banknotların ve daha sonraları karşılıksız kâğıt para için kullanılan E. sözü, bizde ve yabancı ülkelerde malî terimler arasında yer almıştır. Önceleri sadece banknot bankalarına «E. bankaları», «tedavül bankaları» adı verilmişti. Bu bankaların zamanla yetkileri genişletildi. Banknot ve kâğıt para E. u yanında, bir ülkede para değerinin istikrarını, kredi politikasını düzenlemek, dış ticaret hesaplarını tutmak gibi işlerle de görevlendirilen bu bankalara «merkez bankaları» adı verildi.

Altın ve gümüş para esasının yürürlükte bulunduğu devrelerde, XVII-XIX. yüzyıllarda ve I. Dünya Harbine kadar karşılığı bulunan banknotların E. u yapılmıştır. I. Dünya Harbinden sonra karşılığı kıymetli maden bulunmayan kâğıt paraların da E. u yapılmıştır. Karşılığı bulunan paralara temsilî para (banknot) ve tam karşılığı bulunmayan paralara da kâğıt para denildi. Karşılığı bulunmayan paraların tedavülü E. bankalarına olan itimada dayanmaktadır.

E. her ülkenin ekonomik yapısını yakından ilgilendirdiği için, merkez bankalarını bu yönden birtakım kanunî müeyyidelere bağlamak gerekmiştir. Bu sebeple, her ülkede merkez bankalarına E. ve karşılıkları için belli bir karşılık ve E. miktarının tayini zarureti belirmiştir. Nitekim bazı ülkelerde E un % 40 oranında altın ve altın döviz, diğer bazılarında ise aynı oranda altınla birlikte geri kalanın poliçe olması esası kabul olunmuştur.

Bizde Merkez Bankası altın veya fiilen altına çevrilmesi kabil yabancı dövizleri satın almak için ve bunların tutarı kadar E. yapabiliyordu. Satın alınan altın ve istenildiği zaman altına çevrilebilen yabancı dövizler E. karşılığı olarak saklanır, banknotların piyasadan geri çekilmesinde kullanılırdı. Merkez Bankasının bu yetkisi, daha sonra derhal altına çevrilmesi kabil olmayan ve fakat uluslararası ödeme aracı olarak kullanılan yabancı dövizlerin satın alınması ve satılması işleri karşılığı E. yapabilmesi şeklinde genişletilmiştir. Merkez Bankası, ayrıca ticarî ve ziraî senetlerin reeskontu ve bunların avansa kabulü için, devlet sermayesi ile kurulan ve ticarî usullerle idare edilen ticarî, sınaî ve ziraî işletmeler ve Devlet Demir Yolları gibi müesseselerin hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto etmek, sermayesi belirtilmiş bir miktarın üstünde olan bankaların hazine kefaletini haiz obligasyonlarını satın almak ve bunlar karşılığında avans vermek maksadiyle E. yapabilir.

Anonim ortaklıkların kuruluşundan sonra, kurucuları tarafından halkın ortaklığa iştirakini teminen veya kurulmuş bir ortaklığın sermayesinin artırılması maksadiyle satışa çıkarılan aksiyonları ile devletin veya ortaklıkların pivasadan istikraz için çıkardıkları obligasyonlar da E. kavramı içinde mütalâa edilir. — A. A.

EMLÂK, Osmanlı imparatorluğu devrinde devletin tasarruf ve yönetiminde bulunan mülk ve araziye verilen ad.

E., başlıca *emlâk-i metruke*, *emlâk-i has* ve *emlâk-i seniyye* olmak üzere üçe ayrılırdı. *Emlâk-i metruke*, âmmenin veya belirli bir yer halkının istifadesine terk edilmiş bulunan topraklardı. Yollar, köprüler, köylülerin otlak ve yaylakları gibi. Devletin elinde bulunan diğer topraklar için *emlâk-i has* deyimi kullanılırdı. İmparatorluğun ilk zamanlarında bu topraklar yalnız rakabe (kuru mülkiyet) leri devlet elinde kalmak üzere harplerde yararlık gösterenlere timar ve has olarak verilirdi. Bunlara *emlâk-i miriyye* de denilmekteydi. Zamanla timar ve haslar ortadan kalkmış, onun yerine hazine adına iltizama verme usulü geçmişti. Bununla beraber, mirî toprakların rakabesinin devlete ait olduğu fikri daima muhafaza edilmiştir. *Emlâk-i seniyye* ise hanedanın başkanı olan padişah adına hazine-i hassa adı altında idare olunan saray, çiftlik ve gayri menkullerden ibaretti.

EMLÂK KREDİ BANKASI (Türkiye), 22 mayıs 1926 tarih ve 844 sayılı kanunun 1. maddesine istinaden bakanlar kurulunun 11 temmuz 1926 tarihli kararnamesi ile kurulan Emlâk ve Eytam Bankası Türk Anonim Şirketinin yeni adı. Emlâk ve Eytam Bankasının sermayesi 20 milyon lira idi. Bankanın amacı, yapı ve üzerine yapı yapılacak arsa sahiplerine ikrazatta bulunmaktı. 22 haziran 1946 tarihinde yürürlüğe giren 4947 sayılı kanunun 1. maddesine göre kurulan Türkiye Emlâk Kredi Bankası, özel hukuk hükümlerine tabi olmak üzere anonim ortaklık şeklinde bir bankadır. Bakanlar kurulunun 22 ağustos 1946 tarih ve 4395 sayılı kararnamesiyle kurulan banka, kanunun geçici 2. maddesiyle de Emlâk ve Eytam Bankası Türk Anonim Şirketinin aktif ve pasifi bütün hukuk ve vecibeleriyle birlikte devralmıştır.

Bankanın kuruluş amacı kanunun 2. maddesinde belirtilmiştir: a. Yurtta yapı ve onarma işleri ve özellikle meskeni olmayan yurttaşlara ucuz mesken yaptırmak için, süresi 50 yılı geçmemek üzere arsalariyle birlikte yapı ve yapı ipoteği karşılığında ikrazlarda bulunmak ve krediler açmak, b. Bankaya veya başkalarına ait arsalar üzerine yapı yapmak ve peşin veya ipotek karşılığı taksitle satmak, c. Yapı ve yapı malzemesi endüstrisi ve ticareti yapmak ve ortaklıkları kurmak ve kurulmuş olanlara ortak olmak, d. Sigorta ortaklıkları kurmak ve kurulmuş olanlara ortak olmak, e. Diğer her türlü banka işlemleriyle uğraşmak.

E. K. B., anonim ortaklık özlüğünü muhafaza etmekle beraber, 12 mart 1964 tarih ve 440 sayılı kanunla banka tüzel kişiliğe ve çalışmalarında özerkliğe sahip bir iktisadî devlet teşekkülü olmuştur.

4947 sayılı kanunla 100 milyon lira sermaye ile kurulmuş, 13 temmuz 1963 tarih ve 6143 sayılı kanunla da sermayesi 300 milyon liraya yükseltilmiş olup taahhüt edilen paylar aşağıdaki hissedarlar tarafından 1960 yılı sonuna kadar ödenmiştir.

250 900 000	lira Hazine
45 500 000	lira T C. Emekli Sandığı
1 000 000	lira Sümerbank
1 000 000	lira Türkiye İş Bankası
1 400 000	lira Millî Reasürans Anonim Şirketi
200 000	Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi
300 000 000	T o p l a m

31 aralık 1965 tarihine göre sermaye ile birlikte ihtiyat ve karşılıkları şöyledir:

300 000 000	lira sermaye
41 725 633 82	lira ihtiyat akçaları
54 900 308 93	lira karşılıkları
396 625 942 75	T o p l a m

Banka kanunî yetkisine dayanarak, hazinenin de kefaletini haiz olmak üzere çeşitli yıllarda tahvil ihraç ederek taliplerine satmıştır. 31 aralık 1965 tarihine göre tedavülde bulunan bu tahvillerin miktarı 487 milyon liradır.

Bankanın görmekte olduğu hizmetlerin önemi göz önüne alınarak sermayesi yetersiz görüldüğünden 1965 yılı sonunda sermayesinin bir milyar liraya çıkarılması için hükümetçe bir kanun tasarısı hazırlanarak Büyük Millet Meclisine verilmiştir.

Yönetim ve temsil: Bankanın yetkili organları, genel kurul ve yönetim kuruludur. Genel kurul hissedarlardan müteşekkildir. Yönetim kurulu beş kişiden ibaret olup bunlardan üçü, biri genel müdür olmak üzere banka bünyesinden, diğer ikisi de Maliye Bakanlığı ile İmar ve İskân Bakanlığının temsilcilerinden olmak üzere Bakanlar Kurulunca tayin olunur. Genel müdür aynı zamanda yönetim kurulu başkanıdır. Banka, yönetim kurulunun alacağı kararlar uyarınca genel müdür tarafından yönetilir. Üçüncü şahıslara karşı bankayı genel müdür temsil eder.

Banka, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunca ve ayrıca hissedarlar tarafından tayin edilen denetçi tarafından sürekli olarak denetlenir.

Banka, yurdun imarı konusunda kuruluş kanunu ile kendisine verilen görevleri imkânları ölçüsünde yerine getirmeğe çalışırken, diğer taraftan da hizmetlerini halkın ayağına götürebilmek için çalışma alanlarını da yurdun her yanına yaymağa çalışmaktadır.

31 aralık 1965 tarihine göre, 7 il (Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Hakkâri, Kırklareli, Tunceli) hariç 60 il ve Akhisar, Aksaray, İskenderun, Menemen, Salihli ve Turgutlu ilçelerinde olmak üzere 87 şube ve bir genel müdürlük teşkilâtı olmak üzere 88 ünite halinde ve 2 127 personeli ile faaliyette bulunmaktadır.

Bankanın basta gelen görevi, gerek münferiden gerek kooperatif kurmak suretiyle mesken, yapı ve iş yeri yaptıracak yurttaşlara ipotek karşılığında kredi açmaktır. Banka bu görevini kuruluşundan bu yana bütün imkânlariyle yapmaya çalışmıştır. Bankanın 31 aralık 1965 tarihine göre açtığı bu çeşit kredilerden doğan alacak bakıyesi 1 640 667 903 74 liraya baliğ olmuştur.

Diğer taraftan banka kurmuş olduğu inşaat ortaklıklarına yaptırdığı toplu inşaatlarla örnek mahalleler vücuda getirmiştir. Örnek olarak. Ankara'da Yenimahalle'de, İstanbul'da Levent, Ataköy ve Koşuyolunda, İzmir'de, Adana'da Manisa'da, Diyarbakır'da münferit meskenler veya blok apartman daireleri yaptırmıştı. Banka, bu konutları kredili olarak yurttaşlara intikal ettirmiştir.

Bunlardan başka, banka 1963 yılında sosyal konut yapımına da başlamış ve ilk olarak Ankara'nın Telsizler mevkiinde kaloriferli 70 80 m² genişliğinde 304 daireden müteşekkil toplu halk konutları yaparak her bir daireyi 26 - 27 bin lira bedelle dar gelirli yurttaşlara kredili olarak intikal ettirmiştir.

E. K. B., kuruluş kanununun verdiği yetkilere dayanarak her türlü bankacılık işlemleriyle de uğraşmaktadır. Bu arada: a. Tüccar ve sanayicilere açtığı ticarî kredilerin 31 aralık 1965 tarihine göre bakıyesi 258 403 172 52 liradır. b. Banka, başta yapı malzemesi imal eden çimento fabrikaları olmak üzere seramik sanayiine, sigorta ortaklığına ve çeşitli fabrika ve müesseselere sermaye yatırmak suretiyle iştirak ederek yurdumuzda özellikle çimento fabrikalarının kurulmasında önderlik görevini yapmıştır. Bankanın 31 aralık 1965 tarihine göre iştiraklerine yatırdığı sermaye miktarı 166 525 100 liradır. c. Banka. başka her çeşit bankacılık işlemleriyle de uğraşmaktadır. Bu çalışmalar sonunda, 31 aralık 1965 tarihine göre toplamış olduğu mevduat tutarı 638 827 415 82 liradır. d Banka, batı ülkelerinde yıllardan beri tatbık edilmekte olan yapı tasarrufu sistemini yurdumuzda 1951 yılından beri tatbık eden bir müessesedir. Bu sistem, mesken edinmek isteyen yurttaşları gayeli tasarrufa teşvik eden bir sistem olup, banka bu kanalla da ucuz faizli ve uzun vadeli konut kredileri açmak suretiyle binlerce yurttaşı mesken sahibi yapmıştır. 31 aralık 1965 tarihine göre birer konut sahibi olmak gayesiyle yapı tasarrufçularının bankada açtırmış oldukları yapı tasarrufu hesaplarına yatırdıkları paraların bakıyesi 235 milyon liradır.

Yukarıda sayılan çalışmaları ile E. K. B., yurdumuzun imarında rol oynayan yegâne devlet müessesesidir.

EMLÂK VE EYTAM BANKASI: bk. EMLÂK KREDİ BANKASI.

EMLÂK VERGİSİ, taşınmaz (gayri menkul) malların mülkiyetini mükellef kılan bir vergi. Bu vergi mükellefin beyanı ile değil, idarenin takdiri ve tahriri ile taayyün eder. Sabit kalan, dolaysız, doğrudan doğruya mülk sahibini hedef tutan bir vergidir. Bu vergide mükellefin şahsî ve ailevî durumu incelenmediği için objektif esaslara dayanmakta, istisnalar dışında herhangi bir tenzilâta müsait olmadığı gibi, müterakki bir oranın da tatbikine imkân vermemektedir.

Yurdumuzda Tanzimattan önce ilk vergiler tekâlif - i şeriye ve tekâlif - i örfiye olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Tekâlif - i şeriye; zekât, öşür, haraç ve cizye gibi esaslardan ibaretti. Tekâlif - i örfiye ise iki kısma ayrılıyordu. Bunlardan birine tekâlif - i adiye ve tekâlif - i mutade, diğerine tekâlif - i şakka adı verilmişti.

Tekâlif - i örfiye, 1825 yılında, II Mahmut zamanında ihdas edilmiş bulunan ihtisap resminin 1839 tarihli fermanla kaldırılması üzerine kabul edilen bir vergidir. 1839 tarihli nizamname ile herkesin emlâkine. arazisine, kazancına bir değer tayin edilerek bir oran dahilinde vergiye tabi tutulmuştu. Tanzimattan sonra tatbik edilen «ancemaatin vergi» de hazinece beklenilen geliri sağlayamadığı gerekçesiyle 1858 tahrir talimatı ve 1860 tarihli tahrir - i umumî nizamnamesi ile ilk defa emlâk, arazi ve temettüat adiyle bir emlâk ve arazi vergisi kabul olunmuştu. E. V. kapsamına arazi vergisi giriyordu. Bu verginin matrahı emlâk ve arazide 0/00 4, geliri olan emlâk ve araziden

evvelce değeri üzerinden alınan 0/00 4 e ek olarak 0/00 4 daha alınmakta ve bu suretle hem değer, hem gelir üzerinden vergi tahakkuk ve tahsil işlemleri yapılmakta idi. Bu durum 1880 yılına kadar sürdü. Bu tarihlerde şehir ve kasabaların gelişmemiş bulunması, arazide çalışanların kendi topraklarını işlemesi, diğer taraftan da emlâkta ikamet edenlerin ve toprağı işleyenlerin çoğunun kiracı bulunmaması, verginin tahakkukunda çekilen zorluk ve malî teşkilât yetersizliği dolayısiyle verginin «değer» esasına dayanmasının daha uygun olacağı düşüncesini hâkim kıldı. Değer esası üzerinden binalardan 0/008 ve araziden 0/004, kiraya verilen binalardan 0/0010 alınması kabul olundu. 1912 de kabul edilen harp zammı kanunu ile arazi 0/008 e, Cumhuriyet devrinde kâğıt ve altın para farkı olarak 0/008 in 6 katı alınarak 0/0048 e ve 1929 da bu oran 0/0065 e kadar yükselmiştir.

1911 de kabul edilen musakkafat vergisi kanunu ile bina ve arazi vergileri ayrılmıştır. Bu kanunla bina değeri üzerinden alınmakta olan vergi usulü değiştirilerek, binaların safî olmayan geliri üzerinden vergi alınması esası kabul olundu. Ayrıca, bu kanunla daimî ve geçici muafiyetler de tanındı. Safi olmayan gelir (gayri safi irat) i matrah olarak kabul eden bu kanunun tatbikatı 1931 yılına kadar sürdü. 1931 yılında, birçok maddeleri esasen daha önceleri tadil edilmiş bulunan musakkafat kanunu kaldırılarak yerine bina vergisi kanunu kabul edildi. Yeni kanunla eski kanunun kabul etmiş bulunduğu safi olmayan gelir (gayri safi irat) in yerine, safi gelirin matrah olması esası alınmıştır. Bu suretle binaların onarımı ve idamesi için safi olmayan gelirden bir miktar tenzil edilerek safi gelir (safi irat) in bulunması usulü kabul olundu. Binaların uzun zaman muhafazası ve kullanılması için bakıma ve dolayısiyle bunlar için zaman zaman sarfiyata ihtiyaç olduğu kabul edildi. Bu suretle verginin daha adil ölçüler içinde tahakkuk ve tahsili göz önünde tutuldu. Binaların onarım, muhafaza v. b. için safi olmayan gelirden % 20 tenzil edildikten sonra elde edilecek miktara safi gelir dendi ve bu miktar verginin matrahı oldu. Safi gelirin de % 12 si bina vergisi olarak tespit edildi. Bu açıklamaya göre, binanın bulunacak gayri safi gelirinin % 20 si tenzil olunduktan sonra geri kalanın % 12 si bina vergisidir. Safi olmayan gelirin bulunması için binanın getirdiği ve getirmesi muhtemel kira dikkate alınır.

Bina vergisine ek olarak 25 mayıs 1932 yılında yürürlüğe giren 1966 sayılı buhran vergisi kanunu ile bina vergisinin üçte biri (1/3) buhran vergisi ve 29 mayıs 1941 yılında kabul olunan 4040 sayılı müdafaa vergisi, yine bina vergisinin üçte biri (1/3) olmak üzere bina vergisiyle birlikte tahsil edilmekte idi. Bu suretle, bu kanunla tespit olunan oranlardan millî savunma vergisinde son zamanlarda değişiklik olmuştur.

Bina vergisi kanunu geçici ve daimî birtakım muafiyetler tanımıştır. İnşaatı teşvik maksadiyle binaların ikmalinden sonra birkaç yıl vergiden muaf tutulması, sahibinin ikamet ettiği binalardan buhran ve millî savunma vergi oranlarının 1/3 yerine 1/6 (altıda bir) alınması, devlet, vilâyet, belediyeye ait geliri olmayan binalardan, elçilikler, konsoloshaneler, parasız hastahaneler, sanatoryum, kazanç gayesi gütmeyen kamu yararına ayrılmış binalardan, çiftçilere ait ambar ve ahırlardan, balıkçıların kayıkhane, kulübe ve barakalarından daimî olarak vergi alınmaması ve muaf tutulması esası kabul olunmuştu. Yalnız bina vergisinden geçici olarak muafiyet buhran vergisinden de muafiyeti kapsamamaktadır. Buna karşılık, bina vergisinden muafiyet (geçici muafiyet) millî savunma vergisine de şamildir.

1931 de çıkan E. V. kanununa tahriri yapılmamış binaların safı olmayan geliri, daha önceki musakkafat kanunu ile tespit edilmiş değerleri 6 ile çarpılarak bulunur. Bulunan bu miktarın % 20 si indirildikten sonra elde edilen ve safi gelir olarak kabul olunan miktarın % 12 si bina vergisidir.

Bina ve buhran vergileri özel idarelere aittir. Millî savunma vergisi ise doğrudan doğruya bir devlet geliridir. Son değişiklikten önce yukarıda açıklandığı gibi bina vergisinin 1/3 veya 1/6 sı olarak hesaplanmakta idi. Son değişiklikle sahibinin oturduğu binalarda, bina vergisinin % 50 si, kiraya mesken olarak verilen binalarda bina vergisinin % 75 ve iş yeri olarak kirava verilmiş binalarda bina vergisinin % 100 ü millî savunma vergisi hesaplanır.

Bugünkü durum: Bina vergisinin hesaplanmasında safi olmayan gelirden % 20 hesaplanarak indirilir. Geriye kalan miktar safi gelir ve aynı zamanda vergi matrahıdır. Bu safi gelirin % 12 si hesaplanır, elde edilen miktar bina vergisidir. Bina vergisinin 1/3 i buhran vergisi ve bina vergisinin üzerinden binanın kiralanma şekline göre bina vergisi esas alınarak millî savunma vergisi hesaplanır. Buna göre:

Yıllık safi olmayan geliri 87 200 lira olan ve tamamı mesken olarak kiraya verilmiş bir binanın vergisi:

87 200	lira × % 20	= 17 440 lira (vergiler toplamı)
87 200	lira — 17 440	= 69 760 lira (safi gelir, matrah)
69 760	lira × % 12	= 8 371 20 lira (bina vergisi)
8 371 20	lira × % 1/3	= 2 790 40 lira (buhran vergisi)
8 371 20	lira × % 75	= 6 278 40 lira (millî savunma v.)

Ödenecek miktar:

8 371 20	lira bina vergisi
2 790 40	lira buhran vergisi
6 278 40	lira millî savunma vergisi
17 440 00	Toplam

Bu örnekte binanın mesken olarak kiraya verildiği kabul edilmiş ve bu sebeple de millî savunma vergisi bina vergisinin % 75 i olarak hesaplanmıştır. Binanın tamamı iş yeri olarak kiralansaydı, örnekteki % 75 savunma vergisi tutarı 6 278 43 lira yerine bina vergisinin % 100 miktarı, yani tamamı olan 8 371 20 lirayı almak icap eder.

Yukarıda tespit edilen vergilerden ayrıca temizlik ve aydınlık resmi alınır. — A. A.

EMLÂK - İ EMİRİYE, Müslüman Türk devletlerinde, devletin güvenliği ve amme menfaatleri için devlet elinde tutulan gayri menkullere verilen ad. Büyük Selçuklu imparatorluğu teşkilâtında görülen E. E., ekonomik olduğu kadar, politik bir anlayışın, Türk devletlerinin yapılarının ortaya koyduğu bir sonuçtur. Türk devletlerinin Sasanî ve Abbasî imparatorlukları gibi merkezî bir sistem yerine bir otoriteler hiyerarşisi olarak taazzuv etmekte oluşları, bu devletlerin kuruluşunda, açılan ülkelerin, devleti kuran boylar, oymaklar ve beyler tarafından zaptedilmesi veya bunlara dağıtılması (bk. İKTA ve TİMAR), gerekli zamanlarda devlet adına kullanılmak üzere bir kısım toprak-

ların, arazi-i emiriye olarak büyük sultana bırakılmasını intaç etmiş, ayrıca özellikle askerî ihtiyaçlar için kışla, ağıl, han, konak, köprü, imalâthane v. b. birtakım bina ve işletmelerin de devlet elinde toplanmasına yol açmıştır. Böylece, büyük sultan kendisine tâbi olan melik, emir v. b. unvanlar taşıyan metbularının üstünde bir otorite kuracak malî ve askerî gücü sağlamıştır (bk. GULAMAN-İ SARAY, KAPIKULU).

Büyük Selçuklulardan itibaren kurulan bütün Türk devletlerinde görülen E. E., Osmanlı devletinin Fatih'ten itibaren karakter değiştirerek merkeziyetçi bir sisteme geçmiş olmasiyle zavıflayacağına kuvvetlenmiştir. Osmanlı imparatorluğunda E. E., arazi, resmî binalar, mandıralar, yunt ocakları (kısrak bakıcılar), kalyonlar (gemiler). kârhaneler (fabrikalar), tersaneler v.b., kale, palanka, istihkâm, kışla, köprü gibi tesisleri kapsamakta idi. Bunların her birinin yönetimi kendi kuruluşları içinde yürütülür, hükümet merkezinde ise maliye veya askerî kuruluşların en büyük sorumlularının yükümlülüğü altında bulunurdu.

Osmanlı imparatorluğunda merkezî sistemin gittikçe güçlenmesi, sonunda E. E., vakıflar dışında hemen hemen bütün gayri menkulleri kapsayacak, hattâ menkul birtakım eşyayı içine alacak kadar yaygın bir hal almıştı (bk. MUKATAA, MUHASSIL ve MÜTESELLİM). XVII. yüzyılda devlet bünyesinde kendini gösteren zaıf, E. E. nin bazı mütegallibe tarafından âdeta yağmalanmasına, rüşvet ve iltimasla dağılmasına yol açmıştı. Buna karşılık ise müsadere sistemi âdeta bir zulüm organı olarak işletilmeye başlanmış, beylik veya mirî malın çarçur edilmesi mubah sayılacak hale gelmişti. Nitekim bir şair «Çaldımsa mirî malı çaldım» demek suretiyle bu anlayışı Türk edebiyatına mal etmiştir. E. E. ye karşı her seviyedeki halk tarafından gösterilen bu ölçüsüz anlayış, Cumhuriyet devrinde millî şuurun kuvvetlenmesiyle kaybolmuş gibidir. E. E. nin yönetimi Tanzimattan sonra Maliye Nezaretinde, Cumhuriyetten sonra ise Emlâk-i Milliye adı altında yürütülmüştür.

Balkan Harbinde Doğu Trakya'daki Bulgarların, I. Dünya Harbinde Ermenilerin, İstiklâl Harbinden sonra da mübadele yoliyle Türkiye'deki Rumların memleketi terk etmeleri üzerine E. E. birdenbire pek geniş ölçüde artmış ve yönetimi Millî Emlâk Genel Müdürlüğüne bırakılmıştır. Ayrıca Cumhuriyet devrindeki büyük onarım faaliyeti sonunda devletçe yaptırılan tesis ve binaların genel yönetimi ve tahsis işlemleri de yine bu genel müdürlüğün yetkileri arasına konulmuştur. Bk. MİLLÎ EMLÂK GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. — İ. P.

EMLÂK-İ MAZBUTA (= yazılmış, kaydedilmiş mallar), vakıf hukukuna ait bir terim. Cumhuriyetten önceki vakıf hukukunda vakıflar velâyet yönünden mazbut. mülhak ve müstesna olmak üzere üçe ayrılırdı. Bunlardan E. M. sabık hanedan vakıfları ile mütevellilerine muayyen bir maaş bağlanarak vakfın işlerine müdahale ettirilmeyip doğrudan doğruya Evkaf İdaresi tarafından yönetilen vakıf mallarıdır. Bunlara idaresi mazbut vakıflar da denirdi. Cumhuriyetten sonra ise, Vakıflar Kanununa göre E. M. şöylece tespit edilmiştir: Birinci teşrin 1926 dan önce vücut bulmuş vakıflardan: a. Bu kanundan önce zaptedilmiş vakıflar, b. Bu kanundan önce idaresi zaptedilmiş vakıflar, c. Mütevelliliği bir makama şart edilmiş vakıflar, d. Kanunen veya fiilen bir hizmeti kalmamış vakıflar, e. Mütevelliliği vakfedenlerin fer'lerinden başkalarına şart edilmiş vakıflardır.

EMLÂK-İ MEVKUFE (vakfedilmiş mallar), vakıf hukukuna ait bir terim. Menkul veya gayri menkul vakfedilmiş bütün malları içine alır. Medenî Kanunun 73. maddesine göre, E. M. bir malın muayyen bir maksada tahsisidir. Cami, kervansaray, han, hamam, kütüphane, hastahane, imarethane, çeşme, çeşitli işlerde kullanılan binalar, para, arazi v. b. gibi havır yoluna vakfedilen mallardır. Bunlar vakıf idaresi bakımından ve vakfedilme şekillerine göre çeşitlere ayrılır. Bk. VAKIF.

EMLER [*ẹmlĭr*], **Joseph** (1836-1899), Çek tarihçisi. Liban (Bohemya) da doğmuş, Praha'da ölmüştür. E., ilk Çek ansiklopedisinin hazırlanmasına katılmış, 1871 de Praha şehri arşivciliğine getirilmiştir. *Reliquiae tabularum regni Bohemiae* (Bohemya krallığı arşivleri kalıntıları) [1870-1872]; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (Bohemya ve Moravya'va dair açıklamalı diplomatik belgeler ve mektuplar derlemesi) [4 kısım, 1872-1892] gibi eserleriyle tanınmıştır.

ẸMMA (1858-1934), Hollanda ana kraliçesi. Arolsen'de doğmuş, La Haye'de ölmüştür. Prens Georg Viktor van Waldeck-Pyrmont'un kızı olan E., 1879 da Hollanda kralı III. Willem ile evlenmiş, kızı Wilhelmina'nın küçüklüğünde (1890-1898) kral naipliği yapmıştır.

EMMA

ẸMMA, Normandiya'lı (ölm. 1052), Normandiya dukası Korkusuz Richard'ın kızı ve İngiltere kralı II. Æthelred'in eşi. 1002 de kralla evlenerek Ælfgifu adını almış, 1016 da Æthelred'in ölmesi üzerine II. Canute ile evlenmiş (1017), onun'da 1035 te ölmesi üzerine oğlu Hardeknud'u tahta çıkarmaya çalışmışsa da, üvey oğlu Harold buna engel olarak ana kraliçeyi kovmuş (1037), E. da Flandra kontu V. Baldwin'in sarayına kaçmıştır. E., oğlu Hardecanute'un krallığı sırasında (1040-1041) sözü geçen bir ana kraliçe olmuş, fakat 1043 te, Æthelred'den doğurduğu oğlu Edward the Confessor tarafından serveti elinden alınmıştır.

EMMANUEL [Portekiz kralları]: bk. MANUEL.

EMMANUEL [*emanüẹl*], **Maurice** (1862-1938), Fransız bestecisi ve müzikoloğu. Bar-sur-Aube'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Eserleri: enstrüman musikisi için: si bemol quatuor (1903) ve Yunan halk havaları üzerine süit (1907); orkestra musikisi için: Neşeli bir masal için uvertür (1890), Zingaresca, Fransız süiti (1935), Rhône

ırmağı manzumesi (1938), iki senfoni; tiyatro için: Zincire vurulmuş Prometheus, Salamin; Palléas ve Mélisande üzerine çeşitli etütler.

M. EMMANUEL

E M M A N U E L [*emanüęl*], **Pierre** (doğ. 1916), Fransız şairi. Gan (Basses-Pyrénées) da doğmuştur. Eserlerinde gençlik, olgun erkeklık ve şairlık alanlarında edindiği tecrübeleri birbirine bağlı olarak gözden geçirir, mânevi bir **r i y a z e t i n** gereklerini ve yanlış bir Hristiyanlık eğitiminin bu riyazeti nasıl sahteleştirdiğini belirtir.

P. EMMANUEL

E M M A U S (Ar. **Amwâs** veya **Amawâs**) : 1. Ürdün'de, Kudüs'ün kuzeybatısında bir yer. M. Ö. 166 yılında Yuda Makkabi burada Gorgias komutasındaki bir Suriye ordusunu yenilgiye uğratmıştı. Şehir, Titus zamanında Nicopolis adını almıştır. 2. Ürdün'de, Kudüs'ün 9 km kuzeyinde bir yer. Hz. İsa, yeniden dirildiği günün akşamı burada Kudüs'ten gelmiş olan iki havarisine görünmüştür. Haçlı seferlerine kadar bu olayın Amwâs (bugünkü Al Kubeyba) ra geçmiş olduğu sanılırdı.

EMME (Fr. Aspiration), arı veya içinde yüzen maddeler bulunan bir sıvıyı özel alet (tulumba) ler yardımiyle alçak bir yerden daha yüksek bir yere çıkarma olayı. Teorik olarak bir tulumbanın E. gücü, yani sıvıyı çıkarabileceği yükseklik 10,33 m ise de, sıvıyı emerken tulumbanın borularının, supaplarının ve diğer parçalarının gösterdiği direnç yüzünden kayıplara uğrayarak bu rakamın çok altına düşer. Diğer taraftan tulumba çok hızla işlerse, büyük bir hava boşluğu meydana gelerek çarkların kanatlarının kırılması tehlikesi baş gösterir. Bundan baska, tulumbanın bulunduğu yerin yüksekliği de hesaba katılmalıdır. 900 m yükseklikte bulunan yerde teorik olarak sıvı ancak 9,33 m yüksekliğe çıkarılabilir. Bk. EMME BASMA TULUMBA.

E. olayı akan sıvılar ve gazlarla da meydana gelir. Şöyle ki: Bir borudan akan sıvının hızı, boru ne kadar darsa, o kadar artar. Borunun kesitini değiştirerek akan sıvının direnci azaltılabilir. Bu direnç, hava direncinin altına düşerse, ona bir E. gücü verilmiş olur. Bundan faydalanılarak kimya laboratuvarlarında süzmeyi kolaylaştırmak için kullanılan emmeç (b. bk.) ler yapılır. Bunun gibi, hava akımı da bir E. etkisi yapabilir. Eğer içinden hava akan dar bir borunun ağzı birdenbire genişletilecek olursa, havanın çıktığı yerde bir alçak basınç meydana gelir ve bu da bir E. etkisi yapar. Bunsen beki (bk. BUNSEN) nin içinden hava gazı geçerken bekin yanında açılmış olan delikten içeriye havanın girmesi bu E. etkisinden ileri gelir.

EMME (İng. Intake, Fr. Admission), işleme dönemi dört zamanlı olan motorlarda, karbüratörden gelen yakıt hava karışımının piston tarafından emilerek silindirin içine çekildiği birinci zaman.

Piston üst ölü noktada bulunduğu zaman E. supapı açık, çıkış supapı kapalıdır. Piston silindir içinde alçalırken, piston ile karbüratör arasında bağlantıyı sağlayan borularda bir depresyon, yani basınç düşüklüğü yaratır ve bu da karbüratörün oluşturduğu yakıt-hava karışımının bu borulardan geçerek pistona dolmasını sağlar. Piston alt ölü noktaya varınca E. supapı da kapanır.

Gerçekte ise E. supapı piston alçalmaya başlar başlamaz açılmaz. Bu açılış geciktirilerek, silindirdeki basınç düşüklüğünün belirli bir değeri bulması ve böylece E. nin güçlü olması sağlanır. Piston alt ölü noktaya vardığı zaman hızı sıfıra düşer, fakat yakıt-hava karışımı almış olduğu hızla silindire dolmaya devam eder ve bundan dolayı da E. supapının kapanması belirli bir gecikme ile, yani yakıt-hava karışımının hızı sıfıra düştüğü anda meydana gelir.

EMME [*ęmi*], İsviçre'nin orta kesiminde iki nehir kolu. Her ikisi de Bern Alplerinin Brienzer Rothorn bölgesinden çıkar. **Büyük E.**, Aare'nin sağ kolu olup 80 km uzunluğundadır. Solothurn'un güneyinde Aare'ye karışır. **Küçük E.** ise Reuss'un sol koludur; 60 km uzunluğunda olup, Luzern'de Vierwaldstötter gölüne dökülür. Bk. EMMENTAL.

EMME KUVVETİ: Canlı bir bitki hücresi su içine konacak olursa, hücre özsuyunun E. K., yani osmotik değeri yüksek olduğundan su hücre içine girer. Osmotik değer genel anlamda teorik bir değerdir. Osmoz esnasında osmotik değerin aktif olan, iş gören karşılığı osmotik basınçtır. Suyun hücre içine girmesi suretiyle hücre özsuyunun yoğunluğu gittikçe azalır ve giren bu su moleküllerinin etkisiyle osmotik basıncın aksi yönünde bir hidrostatik basınç (turgor basıncı) meydana gelir Bu suyun hücre içine girmesine engel olacak şekilde iş görür. Böylece suyun dışarıdan içeriye girmesi, osmotik basınç ile hidrostatik basınç eşit duruma gelinceye kadar sürer.

Osmotik basıncın hidrostatik basınca göre daha fazla durumda bulunduğu sürece su alınmasını sağlayan kuvvete E. K. denir.

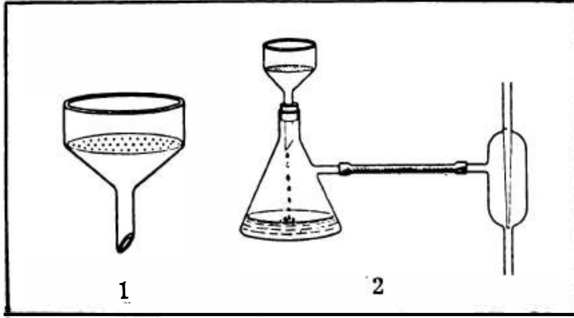
E. K. - osmotik basınç - hidrostatik basınçtır.

Buna karşılık, hücre daha yoğun bir eriyik içine konacak olursa, hücre suyunu vereceğinden gerginlik, yani turgor ortadan kalkar ve hücre de büzülür.

EMME TULUMBA: bk. TULUMBA.

EMME BASMA TULUMBA (Fr. Pompe aspirante et foulante) [Mekanik], emme tulumba ile basma tulumbanın işleme ilkelerinden yararlanacak biçimde yapılmış bir çesit tulumba. Bu tulumba, sıvıyı iki hareket evresinde yükseltir. Birinci evrede, tulumbanın koluna basılarak silindirinin içinde yükseltilen pistonun yarattığı hava boşluğuna su dolar ve pistonun sıvı ile dolmasiyle birlikte su girişi supapı kapanır. İkinci evrede, tulumba kolunun yukarıya doğru kaldırılmasiyle birlikte silindir içinde piston alçalarak suyu bastırır ve bu basınçla açılan çıkış supapından çıkan su belirli bir yüksekliğe yükselir. Çıkış borusunun hacminin tulumba silindirinin yararlı hacminden küçük olması gerekir. Yeni sistem E. B. T. larda özel bir düzen sayesinde emme tulumbalarda olduğu gibi birinci evre tulumba kolunun yukarıya kaldırılmasında, ikinci evre de kolun aşağıya indirilmesinde meydana gelmektedir.

EMMEÇ: Çökeleklerin süzülmesinde çok defa azaltılmış basınç altında çalışılır. Bu maksatla kullanılan emme şişesine E. denir. Şekilde dibi delikli ve porselenden yapılmış bir nuç (süzgeçli huni) ile birlikte bir E. (emme şişesi) görülmektedir. Önce nuçun üzerine yeter büyüklükte bir filtre kâğıdı konur. Nuç bir lastik tıpa arasından geçirilir, emme şişesinin ağzına konur. Bundan sonra emme şişesinin çıkıntısına basınca dayanıklı bir kauçuk boru takılır ve bu da bir su trompuna bağlanır. Bu hazırlık yapıldıktan sonra nuca süzülecek sulu çökelek konur, su trompu işletilir. O zaman şişedeki hava boşalmış olur. Bunun sonunda süzme işi pek çabuk tamamlanır. Başlangıçta pek kuvvetli emmemelidir. Çünkü filtrede delikler meydana gelir ve şişeye sıvı ile birlikte biraz çökelek de geçer. Azaltılmış basınç altında ve E. le yapılan süzmeler çok kısa zamanda tamamlanır.

EMMEÇ: 1. Nuç (Süzgeçli huni), 2. Emmeç (Emme şişesi)

EMMEÇ (Tıp): bk. ASPİRATÖR.

EMMELEİA (Yun. ahenklilik, zariflik) [Eski tiyatro], eski Yunanlıların üç dansından biri. Tragedia, E. nın başka unsurlarla kaynaşmasından meydana gelmiş olduğuna göre, E. ya trajedi niteliği de verilir. E., barışçı (eirenikos) denilen danslardan biri olup (bunların tersine savaşçı, *polemik* veya *pyrrik* denir) ağır tempolu, gururlu ve tragedianın azametine uygun bir karakter taşır. E. ya orkestra bölümündeki korodan ya da sahnedeki aktörlerden çıkmıştır. E. yı icra eden dansçıların hareketleri sükûnet ifade ederdi, fakat duyguların daha canlı olarak ifade edilmesi gerektiği hallerde, okunan şarkı (şan) nın karakterine uygun hareketler de yapılırdı. Meselâ Sophokles'in *Trakhinialı kadınlar* (strophe 205) ve *Aias* (st. 593) ında, gelişen olaylar karşısında sevinç, Aiskhylos'un *Thebai'ya karşı yedi'ler* (st. 78) tragediasında ise hüzün belirtilirdi.

EMMEN [*ęmīn*], kuzeydoğu Hollanda'da, Drenthes ilinde, Almanya sınırı yakınlarında ve Groningen'in güneydoğusunda bir komün ve şehir. E. komünü tarım bakımından fakirdir.

EMMENDINGEN [*ęmīndingīn*], Batı Almanya'nın güneyinde, Baden devletinde bir Kreis'ın başkenti olan bir şehir. Nüfusu 11 000 dir. Kara Orman (Schwarzwald) dağlarının batı ucunda olup denizden yüksekliği 213 m dir. Elz ırmağı yakınında, Freiburg'un 18 km kuzeyindedir. Meslek okulları, pamuk ve iplik fabrikaları, makine endüstrisi, şarap, puro, kâğıt ve deri fabrikaları vardır. 19 ekim 1796 da Arşidük Karl'ın komutasındaki Avusturyalılar, Moreau komutasındaki Fransızları burada yenmiştir. Goethe'nin *Hermann und Dorothea* adlı şiirindeki olayların bu şehirde geçtiği söylenir. 3 km ötede, 1689 da Fransızlar tarafından tahrip edilmiş olan Hochberg sarayı vardır.

EMMENOLOJİ (Fr. Emménologie, Yun. *emmêna*, âdet görme; *logos*, söz, bahis), âdet görme olayını ve bu fizyolojik olayda meydana gelebilen bozukluklarla düzensizlikleri inceleyen hekimlik kolu.

EMMENSİT (Fr. Emmensite), Amerikalı Dr. Emmens tarafından bulunan bir patlayıcı madde. E. in bileşiminde genel olarak sodyum veya amonyum nitrat bulunur ve pikrik asit ile karıştırılarak kullanılır. Çok yüksek patlama gücü olduğu gibi bozulmadan uzun süre saklanabilir.

EMMENTAL [*emīntal*], İsviçre'nin Bern kantonunun kuzeydoğusundaki bir bölgenin adı. Büyük Emme ve Ilfis'in meydana getirdiği havzadadır. Sık orman ve çayırlıklarla kaplı olan Yukarı E. kesimi dağlıktır; Napf'ta 1 412 m, Hohgant'ta ise 2 192 m ye erişir. Başlıca merkezi Langnau olan bu kesimde hayvancılık gelişmiştir. Ünlü E. peyniri buranın ürünlerindendir. Aşağı kesimde ise tahıl ve keten ekimine, meyvacılık, kereste ve mensucat endüstrilerine rastlanır. Başlıca merkezleri Lützelflüh, Sumiswald ve Huttwil'dir.

EMMER [*ęmīr*], Weser ırmağının sol kolu. Uzunluğu 60 km dir. E. suyu Egge'nin doğu yamacından çıkar ve Hamelin'in güneyindeki Emmern dolaylarında Weser'e karışır.

EMMER, Luciano (doğ. 1918), İtalyan rejisörü. Milano'da doğmuştur. Enrico Gras'ın teşvikiyle 1935 te sinemacılığa geçmiştir. E., Gras ile birlikte resim sanatının şaheserlerini canlandırmakla işe başlamış, «Hz. İsa'nın dramı» ve «Yeryüzü cenneti» ni çevirmiştir. Daha sonra Giotto, Aretino ve Picasso'nun eserlerinden kısa metrajlı filimler hazırlamış, tekrar uzun metraja dönerek «Bir ağustos pazarı», «İki karılı adam» gibi filimler çevirmiştir.

EMMERICH [*ęmerih*], Batı Almanya'nın Nordrhein-Westfalen devletinde, Rhein kıyısında bir şehir. Makine, kâğıtçılık ve besin maddesi endüstrisi gelişmiştir. Nüfusu 12 000 dir.

EMMET [*ęmet*], **Robert** (1778 - 1803), İrlandalı yurtsever. Dublin'de doğmuş, orada idam edilmiştir. Thomas Moore'un okul arkadaşı olan E., Birleşmiş İrlanda hareketine katılmış, 1802 de Fransız hükümeti ile temasa geçmiş, İrlanda'nın kurtuluş davası için Napoléon ve Talleyrand'ın desteğini sağlamaya çalışmıştır. E., nihayet 1803 temmuzunda Dublin'de ayaklanma bayrağını açmış, ancak elindeki kuvvetlerin yetersizliği yüzünden ayaklanma, Dublin garnizonu tarafından bastırılmıştır, E., kaçmağa muvaffak olmuşsa da, bir ay sonra sevgilisi Sarah Curran'i görmek üzere İrlanda'ya döndüğü zaman yakalanarak idam edilmiştir.

R. EMMET

EMMETROPİ (Fr. Emmétropie, Yun. *en*=içinde; *metron*=ölçü;

ôps, göz) [Okülistik], insanlarda, gözün uyum (*accomodation*) düzeni dinlenme durumunda iken, paralel ışık ışınlarının retina üzerinde bir odağa yönelecek biçimde kırılmaları olayı. Böyle bir göz, normal görüşlü bir gözdür ve dolayısiyle ne miyop, ne hipermetrop, ne de astigmattır.

EMMIUS, Ubbo (1547 - 1629), Hollandalı tarihçi. Greetfield'de doğmuş, Groningen'de ölmüştür. E., Rostock'ta ilâhiyat (teoloji) öğrenimi yapmış, Fransa ve Almanya'yı gezmiştir. Cenevre'de de bir süre kalmış, burada Calvinciliği kabul etmiştir. 1579 da yeniden yurduna dönmüş, 1586 da Groningen'e yerleşmiş, 1614 te tarih profesörlüğüne getirilmiştir. Başlıca eseri: *Rerum Frisicarum Historiae* (Fris ülkesi tarihi) [Groningen, 1596 - 1616].

EMMONİT (Fr. Emmonite), stronsiyumun tabiî kalkorifer karbonatı olan bir filiz.

EMNABAD, XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'un meşhur sahil saraylarından biri. Beyoğlu cihetinde, deniz kıyısında, Fındıklı semtinde, Salıpazarında bulunan E. ın yapılışı 1724 yılında başlamış ve nisan 1725 te tamam lanmıştır. III. Ahmed'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa tarafından inşa olunarak eşi Fatma Sultana temlik edilmiştir. E., şehre ve Saray - i hümayuna yakın oluşu itibariyle Damat İbrahim Paşa tarafından öteki saray, konak ve yalılara tercih olunmakla Patrona Halil ayaklanmasına kadar Osmanlı siyasî tarihinde de rol oynamıştır. Bu sarayın yerinde daha önce eski sadrazamlardan Kara İbrahim Paşanın yeğeni Osman Beyin bir yalısı vardı. Osman Bey öldüğü vakit, onun hazineye olan borçlarına karşılık bu yalı müsadere edilerek padişaha ait mülkler arasına katılmıştı. III. Ahmet, kızı Fatma Sultan için bir saray inşasını düşününce, damadı ve sadrazamı İbrahim Paşa, bu yalının yerini uygun görmüş ve Saray - i hümayunun karşısında zarif bir saray yaptırılmasını, Topkapı Sarayının manzarası için de gerekli bulmuştu. Bunun üzerine Başbaki kulu Mehmet Emin Ağa bina eminliğine tayin olunmuş ve E. ın inşası başlamıştı. Osman Beyin yalısının arsası E. için küçük geldiğinden yanındaki boş arsadan başka, bir ekmekçi fırını ile Gümrükçü Hüseyin Paşa yalısından da bir kısım arazi istimlâk edildiği gibi, denize çakılan kazıklarla 45 zira kadar bir yer doldurulmak suretiyle E. için gerekli saha sağlanmıştı. Kıyı boyunca uzanan ve denize şahnişlerle çıkıntılar yapan selâm lık, ağalar dairesi, mabeyin ve harem dairelerinden müteşekkil asıl saray bloku ile buna dik olarak inşa edilen ve deniz içine uzanan bir köşkten ibaret olan E. a, İbrahim Paşa ailesi ile 16 nisan 1725 günü taşınmıştı. Sarayın medhi konusunda devrin şairlerinden Neylî'nin bir kasidesi vardır Ayrıca, E. ın yapılışı için İstanbul kadısı İmam - i sultanî Abdurrahman Efendinin düşürdüğü tarih, sarayın giriş kapısına kitabe olarak yazılmıştı.

E., Patrona Halil olayından sonra Fatma Sultandan alınarak tekrar Hazine emlâkine katılmıs ve bazı vezirlere ihsan olunmuştu. XIX. yüzyılda ise, Abdülmecid devrinde yıktırılarak bu padişahın iki kızı Âdile ve Cemile sultanlar için iki ayrı sahilsaray halinde yeniden yaptırılmıştı. Bunlardan Cemile Sultan yalısı 1909 da Çırağan Sarayının yanması üzerine Meclis - i Mebusan haline getirilmiş, daha sonra da Güzel Sanatlar Akademisine tahsis edilmişti. Bu bina, 1946 yılında yanmışsa da, yeniden onarılarak, aynı okul için kullanılmaya devam olunmaktadır. Bk. GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ. Âdile Sultan sarayı ise, Cumhuriyetten sonra bir süre Birinci Ordu Merkez Komutanlığı ve Edebiyat Fakültesi olarak kullanılmıştır. Bugün Atatürk Kız Lisesi bu binada bulunmaktadır.

EMNİYE RESMİ, Yemen ülkesinin Osmanlı imparatorluğunun kâkimiyetinde bulunduğu devirlerde, Yemen halkından toplanan ve doğruca Hazine - i âmireye gönderilen tekâlif - i şer'iyeden biri. Terekeden toplanan gelirlerden olup miktarı muayyen olmadığı için Hazine - i âmirede müteferrika varidat cümlesinden muamele görmekteydi. Yazıldıkları tarihten itibaren beş yıl içinde veresesi çıkmayan menkul ve gayri menkul emvalin satışı ile meydana gelir ve bu varidat Yemen defterdarları tarafından İstanbul'a gönderilirdi.

EMNİYET GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 12 haziran 1937 tarihinde yayınlanan 3201 sayılı kanunla İç İşleri Bakanlığı bünyesi içinde kurulmuş bir teşkilât. Genel bütçe içinde ayrı bir bütçesi vardır. Muhasebe işleri aynı bakanlık muhasebe müdürlüğünce yürütülür.

Görevleri: 14 temmuz 1934 tarihinde yayınlanan 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 1. maddesine göre «Polis; asayiş, amme, şahıs tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve ammenin istirahatini temin eder, yardım isteyenlerle yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet eder.» Bütün bunları yerine getirmek için de zabıtaya görev yükleyen bilumum mevzuatı tatbik eder. Devletin siyasî emniyeti ile ilgili işleri görür, taşra teşkilâtı vasıtasiyle de adlî zabıta hizmetlerini yürütür. Trafik zabıtası vasıtasiyle kara yollarında trafiği düzenler, kontrol eder, şöför ve sürücülere ehliyet verir.

Teşkilât: E. G. M. teşkilâtı merkez ve taşra teşkilâtı olmak üzere iki kısma ayrılır.

A. *Merkez teşkilâtı*: Genel müdürlük makamı, genel müdür, genel müdür muavinleri ve özel kalem müdürlerinden meydana gelir.

Doğrudan doğruya genel müdürlüğe bağlı ünitelerden Hukuk İşleri Müdürlüğü, teşkilât aleyhine açılan davaları takip eder, hazırlanan kanun ve tüzük tasarıları hakkında mütalâa verir, inzıbat komisyonu işlerini tedvir eder, siyasî parti, dernek ve sendika tüzüklerini inceler.

Teftiş kurulu başkanlığı, polis teşkilâtını disiplin, hizmet, bilgi v. b. bakımından tetkik, teftiş ve tahkik eder.

Önemli İşler Müdürlüğü yurt içindeki siyasî akımlarla ilgili konularda istihbarat toplar, çeşitli kaynaklardan gelen haberleri değerlendirir.

Sivil Savunma Uzmanlığı, 7126, 85, 107 ve 139 sayılı kanunlarla kendisine verilen tahliye, seyrekleştirme, hava akımları, yangın ve tabiî afetlere, sabotajlara karşı alınacak tedbirleri planlar ve uygular.

Telsiz Şubesi Müdürlüğü, yurt içinde polis telsiz şebekesini kurup işletir, diğer devletlerle telsiz muhaberesi yapar, polis radyosu yayınlarını düzenler.

Başhekimlik, emniyet personelinin sağlık politikasını tedvir eder, merkez personelinin muayene ve tedavilerini yapar.

Tercüme Bürosu, genel müdürlüğün lüzumlu gördüğü tercümeleri yapar.

Trafik Şubesi Müdürlüğü, kara yollarında trafiği düzenleme tedbirleri alır, il trafik komisyonu kararlarını inceler, şoför ve taşıt sicillerini tutar, trafik eğitimini planlar.

Trafik Bölge Zabıta Müdürlüğü, iller arasındaki kara yollarında alınması gereken trafik tedbirlerini tespit eder ve kazaları azaltmak için çalışmalar yapar.

Arşiv Müdürlüğü, genel müdürlüğün gelen ve giden evrak muamelelerini intaç eder. Arşiv, uyguladığı modern fiş ve dosya sistemi ile devletin en emin arşivlerinden birine sahip bulunmaktadır.

Bu üniteler dışında E. G. M. hizmetleri dört daire başkanlığına ayrılmıştır.

I. Daire Başkanlığına 1, 4 ve 9. şubeler bağlanmıştır.

1. Şube, cemiyetler, partiler, sendikalar, azınlıklar, casusluk, rejim aleyhtarı fikir ve ideoloji hareketleriyle dinî ve irticaî faaliyetlerle meşgul olur.

4. Şube, yabancıların ikamet, seyahat ve çalışmaları ile ilgili mevzuatı uygular. Sınır kapıları, pasaport ve vize işleriyle meşgul olur.

9. Şube, her türlü mevkute, matbua, matbaa, filim ve filim senaryolarını tetkik ve kontrol eder.

II. Daire Başkanlığına 6 ve 7. şubeler bağlanmıştır.

6. Şube, asayiş ile ilgili olayları takip ve bunlara karşı alınması gereken tedbirleri tespit eder. Ateşli silâhlar, patlayıcı ve uyuşturucu maddeler, çarşı ve mahalle bekçileri, açılması izne bağlı yerler, askerî firar, bakaya ve yoklama kaçakları ile sabotajlara karşı korunma işlerini yürütür.

7. Şube, sınır olayları ile ilgili ihtilâflara, sınır komisyon toplantılarına, sınır anlasma protokollarına, pasavan işlerine, suçluların iadesine, göçmen, mülteci ve yurttaşlık işlerine ait işlemlere bakar.

III. Daire Başkanlığına 3 ve 8. şubeler bağlanmışır.

3. Şube, genel müdürlük personelinin özlük işlerini yürütür.

8. Şube, genel müdürlük bütçesinin hazırlanma ve uygulanması, tahakkuk, ayniyat ve levazım işlerini yönetir.

IV. Daire Başkanlığına 2 ve 5. şubeler bağlanmıştır.

2. Şube, genel müdürlüğe bağlı Polis Enstitüsü ve Koleji ile polis okullarının eğitim işlerini, meslek mensuplarının yetiştirilmesi çalışmalarını yürütür.

5. Şube, teknik polis hizmetlerini yürütür. Laboratuvar, fotoğraf, parmak izi ve interpol işlerini yönetir.

Avrıca, polis mesleğine amir yetiştiren Ankara Polis Enstitüsü ve Koleji Müdürlüğü ile polis memuru yetiştiren İzmir, Kayseri ve İstanbul polis okulları ve İstanbul Polis Prevantoryumunu da genel müdürlüğe bağlı müesseseler arasında saymak lâzımdır.

B. *Taşra teşkilâtı*: İllerde emniyet müdürleri, ilçelerde emniyet amirleri veya emniyet komiserleri, mahallin en yüksek polis amirleridir. İl İdaresi Kanununa göre, emniyet müdürleri valilerin, emniyet amirleri veya emniyet komiserleri de kaymakam veva bucak müdürlerinin emrinde ve onun güvenlik konusunda en yakın müşavirleridir. Yalnız adlî zabıta hizmeti bakımından mahallî C. Savcısına bağlıdırlar.

Diğer idarî ve siyasî görevler merkez teşkilâtına paralel olarak kurulan şube veya bürolarda yönetilir.

Tarihçe: Zabıta, Osmanlı imparatorluğu devrinde yeniçeri teşkilâtı ile başlar. Sıra ile Nizam-ı Cedid ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye devirlerinde de bu askerî karakterini muhafaza eder. Bir ara Bab-ı Seraskeriye bağlı olarak kurulan Anadolu ve Rumeli zaptiyesi teşkilâtı ihtiyaçları karşılayamadığı için kaldırılmıştır.

1826 yılında kurulan Zaptiye Müşiriyeti ile zabıta teşkilâtının ilk defa Bab-ı Seraskeri ile ilgisi kesilmiştir.

Yalnız şehir içinde görev yapan polis teşkilâtı ise ilk defa 1845 te faaliyete geçmiştir.

Meşrutiyet ile birlıkte polisin ıslahı çareleri aranmış, Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine yeni yetkiler tanınmıştır. 1920 de Ankara'da yeni bir Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulunca bu teşkilât yalnız İstanbul'un emniyet ve asayişi ile meşgul olmuş, Millî Mücadelenin kazanılmasını mütaakıp kaldırılmıştır.

Cumhuriyet devri polis teşkilâtı 1937 de çıkan 3201 sayılı Emniyet Teşkilât Kanunu ile kurulmuş olan Emniyet Umum Müdürlüğü ile merkezileştirilmiştir. Teşkılât daha sonra çıkan ek kanunlarla değişikliklere uğramış ve cemiyetin süratle artan ihtiyaçlarına cevap verebilmek için daimî bir gelisme kaydetmiştir.

EMNİYET LAMBASI (Fr. Lampe de sécurité), maden ocaklarında toplanan grizu (b. bk.) gazının açık aleve dokunması yüzünden patlamasını önleyen lambalara verilen ad. E. L. ilk olarak İngiliz kimyacısı Davy (b. bk.) tarafından bulunmuştur. E. L. nın temel ilkesi, lamba alevinin üzerine tek veya çift katlı ve her bir cm karesinde 144 delikçik bulunan bir madenî kafes geçirilmesidir. O zaman lamba alevi, bu tel kafesin ısıyı iletmesi yüzünden soğuyacağından grizuyu ateşleyemez ve lambanın içine giren grizu da tel kafesle alev arasında yandığından yanma ve patlama dışarıya geçmez. Ancak, bu gibi E. L. nın sağladığı emniyet hava akımı ile ilgilidir. Eğer hava akımı saniyede 14-15 m yi geçiyorsa, patlamanın lambadan havaya geçmesi tehlikesi vardır. E. L. nın alevinin kenarının gösterdiği renk, alevin şekil değiştirmesi, büyüklüğü v. b. ile ocaktaki grizu niteliği hakkında bilgi verebilir. E. L. sönerse, onu maden ocağı içinde açmak tehlikeli olduğundan açmadan ateşlemek için ayrıca fosforlu bir düzeni vardır.

Bugün kullanılan E. L. elektrikle işler. Bu lambaların altında elektrik akımı yapmak için kostik soda (sodyum hidroksit) ve çelik-nikel ile işleyen özel bir akümülatör düzeni vardır. Akım bittikçe akümülatöre kostik soda eriyiği katılarak yeniden işlemesi sağlanır. E. L. larının kapağı özel büyük mıknatıslar ile kapatılır. Böylece dikkatsizlik yüzünden lambanın doğrudan doğruya grizulu havaya değmesi veya bir kıvılcım meydana gelerek grizuyu ateşlemesi önlenir.

EMNİYET SANDIĞI (İstanbul), 1868 yılında Mithat Paşa (b. bk.) tarafından kurulan, yurdumuzun en eski tasarruf ve ikraz müesseselerinden biri.

E. S. nın kurulduğu yıllarda İstanbul'da yabancı sermayeli İstanbul Bankası ile Osmanlı Bankasından başka ikraz müessesesi yoktu. Bu durumda ihtiyaç sahipleri Musevi ve Ermeni sarraflara baş vurmak zorunda kalıyordu.

Böyle bir ortamda büyük halk yığınlarının küçük tasarruflarını bir araya getirerek birikecek millî sermaye ile memleketin içinde bulunduğu iktisadî esaretin zararlarını hafifletmeyi ön planda tutan Mithat Paşa, Niş vilâyetinde vali bulunduğu sırada (1863) zürra için bugünkü Ziraat Bankasının çekirdeğini meydana getiren Memleket Sandıklarını ve ayrıca her sınıf halkın tasarruflarını toplamak üzere Rusçuk'ta bir E. S. kurmuştur.

1868 de İstanbul'a dönüp Devlet Şurası başkanı olduğu zaman İstanbul'da da bir E. S. kurma lüzumuna inanan Mithat Paşa, sandığın kuruluş mazbatasını kaleme almıştır.

Sandık, Mahmut Paşa'da, Tarakçılarda hazine malı bir hanın iki odasında, 6 haziran 1284 (19 haziran 1868) tarihinde faaliyete başlamıştır. Sandığın faaliyeti Devlet Şurası mazbatasındaki esaslar dairesinde ve devletin zaman ve ke-

faletinde olmak üzere tanzim olunan 22 ağustos 1284 tarihli ilk nizamnamesine istinat ettirilmiştir: «E. S. asker ve hademe ve amele ve esnaf takımının ve çocuklarının ve fıkara güruhunun velhasıl her sınıf halkın artırdıkları paraları hıfz edip ve biriktirip sahibi istediği vakitte işlemiş faizi ile beraber eline teslim etmek için vaz ve ihdas olunmuştur ve Devletin zaman ve kefaleti altındadır.» Kazanç gayesini ikinci plana bırakarak faaliyete başlayan E. S., tamamen bir tasarruf sandığı (Caisse d'épargne) hüviyetinde doğmuş bulunmaktadır.

Devlet Şurası mazbatasında zikredildiği gibi sandığa bir sermaye vaz edilmemiş ve hattâ tesis masrafları tutarı 80 lira hazineden borç alınarak bilâhare ödenmiş ve faaliyetlerin idamesi için gerekli para, toplanan mevduat ile yapılan ikrazatın faiz farkından karşılanmıştır.

Sandık, bu özelliklerini Devletin ve kendi bünyesinin muhtelif istihalelerine rağmen bugüne kadar muhafaza etmiş olup halen yürürlükte bulunan tüzüğüne göre her türlü tevdiatı teşvikle beraber, halkın az gelirlilerini üstün tutarak küçük kredi ihtiyaçlarını karşılamak gayesini güden herhangi bir merci tarafından vaz edilmiş sermayesi bulunmayan ve yegâne dayanağı halk itibarı olan bir müessese durumunda faaliyetine devam etmektedir.

İlk kuruluşta E S. hükümetin kontrolu altında bağımsız bir hüviyete sahip olup, faaliyetlerinin idaresi bir müdür, dört üyeden mürekkep sandık komisyonuna verilmiştir.

E. S., topladığı halk tasarruflarının kullanılışı bakımından batılı örneklerinden çok daha geniş bir inisiyatife sahip olarak işe başlamıştır. Tasarruf sandıklarında bulunan mevduatın önemli bir kısmının, amme yatırımlarını tahakkuk ettirmek için devlet, hükümet ve belediyelere tahsisi gibi batı memleketleri tasarruf sandıkları mevzuatındaki tahdit edici hükümler sandık tüzüğüne girmemiştir.

Kuruluşunda halkın büyük rağbet ve itibarını kazanan sandığın mevduatı artmış ve Tarakçılardaki handa iki oda ihtiyaca kâfi gelmediğinden sandık 1288 yılında Yeni Hana taşınmıştır.

Ancak, o tarihte memleketin içinde bulunduğu iktisadî şartlar karşısında sandık iki kefille muameleye başlayamadığı gibi emlâk - i emiriye ve mevkufe ile evkafa ait musakkafatın hasılatının terhinine de hukukî mevzuat ve formalitelerinin doğurduğu riziko dolayısiyle yönelememiş ve özellikle zîkıymet eşya karşılığı rehin muamelâtını tercih etmiştir.

Bu yol, sermayesiz kurulan ve masrafını tevdiatla ikrazat arasındaki faiz farkından karşılamak mecburiyetinde olan sandığı çok güç durumda bırakmıştır. Her ne kadar hazine ile anlaşılarak ve halka da büyük yardımı olacağı kanaatiyle her sınıf halkın memleketlerinde bulunan aile ve çocuklarına gönderecekleri harçlıkların sandığa yatırılarak o memleketler mal sandıkları üzerine sandığın poliçe çekmesi ve bu suretle para nakline yardım etmesi, bilâhare yine hazinenin muvafakatiyle maaş senetlerinin kırılması gibi muamelelere başlanmışsa da, tevdiatın günden güne artması karşısında, gelir yetersizliği gün geçtikçe kendini daha çok belli ettirmiştir. Bunun üzerine tevdiata verilen % 9 faizin azaltılması için muhtelif teşebbüsler yapılmış, ancak rağbeti azaltır endişesi ile bu husus terviç edilmemiştir.

1871 Fransız - Alman harbinin doğurduğu malî buhran sandığı da etkilemiş, ancak tediyat hususunda gösterilen dürüstlük sayesinde bu ilk buhran kolaylıkla atlatılmakla beraber % 9 üzerinden ödenen faizler sandığın malî durumunu daha da sarsmıştır.

1293 Osmanlı - Rus harbi sırasında ise daha büyük bir buhranla karşılaşan sandık, bu tarihi takip eden devrelerde poliçe ve maaş mukabili avans muamelelerini dahi kesmek zorunda kalmıştır. Sandık ikrazatının sadece mücevherat ve esham ve tahvilât terhinine inhisar etmesi karşısında sandık tüzüğünün tadili zarurî bir hal almıştır.

Sandığın ikinci tüzüğü 22 eylül 1302 tarihini taşımaktadır. Bu tüzükle E. S., ikrazatı da gayeleri arasına alan bir tasarruf ve ikraz sandığı hüviyetine bürünmüştür.

Yeni hüviyetiyle 9 yıllık inkişaf devresine giren sandık, 1311 yılında tarihinin en büyük buhraniyle karşılaşmış ve 12 yıl bu buhran içinde çalkalanarak 1323 yılında Ziraat Bankasına bağlanmıştır.

Sermayesiz kurulduğu için malî yapısı zayıf olan sandık, kuruluşunda, yabancı menşeli bir bankaya finansman kredisi açılması için müracaat etmişse de, ret cevabı almıştır.

Böyle bir millî müessesenin kurularak süratle gelişmesi, o tarihte memleket iktisadiyatına hâkim olan yabancı zümrelerde sandık üzerinde imtiyaz tesis etmek düşüncesini doğurmuş ve bu gibi kimselerin malî faaliyetleri daima sandığın aleyhine olmuştur.

1293 Osmanlı - Rus harbi içinde ve bunu müteakıp sandığın tediyede müşkülâta uğraması, yabancı zümrelerin faaliyetini daha da artırmıştır.

7 kânun-i sani 1290 tarihinden itibaren Fatma ve Refia sultanlara mücevherat mukabili ikrazat yapılmış ve 311 yılında bu borç maafaiz 23 000 liraya baliğ olmuştur. Bunların ölümü üzerine varis bulunan sultan, merhun mücevherlerin teslimini istemiştir. Rehinlerin ancak borcun edası mukabilinde verilebileceğini beyan eden zamanın müdürü Ömer bey ertesi gün Bitlis valiliğine tayin edilerek yerine Divan - ı Hümayun kaleminden Hacı Muhip Remzi bey tayin olunmuştur. Yeni müdür tarafından borca karşılık hazine bonosu alınmak suretiyle rehinler iade edilmiştir.

Yukarıdaki olay, sandığın imtiyazını almak maksadiyle öteden beri faaliyet sarf eden bazı yabancı menfaatperestler tarafından koz sayılarak sandığın paralarına hazinece el konduğu şeklinde yayılmış ve bu söylenti mevduat sahipleri arasında büyük itimatsızlık uyanmasına yol açmıştır.

Olayların bu yola dökülmesi üzerine sandık, tediyeye devam etme imkânını kaybetmiş ve memurların maaşlarını dahi ödeyemeyecek bir duruma düşmüştür.

311 yılından itibaren sandığın acze düşmesi ve bunun yıllarca sürmesi üzerine muhtelif merciler sandığın durumunu ıslah için çareler aramışlardır. O sırada Ticaret ve Nafia Nezareti, sandığın bankaca 40 - 50 000 liralık bir kredi açılmak şartiyle Ziraat Bankasına bağlanması görüşünü savunmuştur. Bunun üzerine sandık Ziraat Bankasına bağlanmak suretiyle yeni bir devreye girmiştir.

Sandığın Ziraat Bankasına bağlanmasından beklenen sonuç hemen kendini göstermiş, tevdiat sahipleri yavaş yavaş dönmeye başlamış ve sandık, Ziraat Bankasından aldığı krediyi kolaylıkla ödemiştir.

Sandık, bundan sonra gelişme evresine girmiştir.

Cumhuriyet devrinde E. S. ile ilgili olup ona hayatiyet kazandıran kanunlardan ilk ikisi, 22 mart 1340 tarih ve 447 sayılı E. S. bütçe kanunu ile 10 haziran 1930 tarih ve 1711 sayılı tasarruf sandıkları hakkında kanundur.

Sandığın Ziraat Bankasına bağlanması ve sandık komisyonu görevlerinin Ziraat Bankası idare meclisinde kullanılması, Ticaret Nezaretinin ikinci tüzük gereğince vaki nezaret ve tetkik görevini ortadan kaldırmamışken, bu defa bütçe kanununun 4. maddesi ile devletin denetleme hakları Ziraat Bankası idare meclisine devredilmiştir.

Bu suretle sandık bütçesinin tespit ve tatbiki, bilanço ve kâr ve zarar hesaplarının tetkik ve tasdiki, yapılacak muamelâtın nev'i ve süratle ifası, memurların tayin ve azli Ziraat Bankası idare meclisine verilmiştir.

Diğer taraftan küçük halk tasarruflarını bir araya toplayarak bunu kamu yararına teşebbüslerde kullanmak üzere batılı anlamda tasarruf sandıkları kurulması için 10 haziran 1930 tarihinde 1711 sayılı tasarruf sandıkları hakkında kanun yürütlüğe konmuş ve 11. maddesiyle E. S. da bu kanun hükümlerinden istifade ettirilmiştir.

Bu kanunun ikinci özelliği, 11. maddesinde, Ziraat Bankasına bağlanan sandığın aynı zamanda o bankanın kefaleti altında bulunduğunun teyididir.

Cumhuriyet devrinde bu iki kanunla hayatiyet kazanan sandık, yurdun gelişme seyrine intibak etmiştir.

Sandık, Türkiye genel tasarruf mevduatının 1933 te % 26 sını, 1934 te % 28 ini, 1935 te % 27 sini ve diğer mevduat da dahil olmak üzere Türkiye genel mevduatının 1933 - 1935 yıllarında % 11 ini bünyesinde toplamıştır.

1937 yılında, Türkiye Ziraat Bankasını yeniden Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası olarak düzenleyen 3202 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle sandık bugünkü hukukî hüviyetini almıştır. Bu kanunun 25. maddesinde sandık, Ziraat Bankasına bağlı, hükmî şahsiyeti haiz ve mezkûr bankanın murakabesine tâbi bir müessese olarak tarif edilmiş ve 25. maddeye istinaden yeni bir tüzük hazırlanmıştır. Bu tüzük İcra Vekilleri heyetinin 7 nisan 1939 tarihli 10683 sayılı kararnamesiyle yürürlüğe girmiştir.

Sandık idaresine daha süratli karar alma ve insiyatifini genişletme imkânı vermek maksadiyle bu üçüncü tüzük yerine de 7 mart 1947 tarihli 5581 sayılı Bakanlar Kurulu karariyle halen yürürlükte olan dördüncü nizamname yürürlüğe konmuştur.

Sandık, 1936 tarihli 2999 ve bilâhare bunun yerine kaim olan 1958 tarihli 7129 sayılı Bankalar Kanununa da tâbi kılınmıştır.

Sandık, ancak İstanbul içinde teşkilâtlanabilmiş ve Anadolu'da yalnız Ankara ve Bursa'da birer şube açabilmiştir.

Bu defa 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri hakkındaki kanun gereğince sandığın durumu tekrar ele alınmış ve sandığa devlet sermayesi tahsisi ve memleket çapında teşkilâtlanması konusunda çalışmalara başlanmıştır.

Kurulduğundan bu yana hiçbir sermaye tahsis edilmeksizin nev'i şahsına münhasır bir hukukî bünye ile çalışan sandık, bütün imkânlarını 3202 sayılı kanunun 25. maddesi gereğince 7 mart 1947 tarihinde 5581 sayılı Bakanlar Kurulu karariyle yürürlüğe konan tüzüğünde yazılı esaslar dairesinde halk ihtiyaçlarına arz etmekte ve varlığını borçlu olduğu halkın sosyal destek kredisi ihtiyaçlarını karşılamağa çalışmaktadır.

Tüzüğünün 1 ve 2. maddelerine göre, E. S. :

a. Halkın biriktirdiği paralarla sair her türlü tevdiatı kabul ve artırmayı teşvik etmek; b. Menkul ve gayri menkul teminat karşılığında halkın az gelirlilerini üstün tutarak küçük kredi ihtiyaçlarını kolay şartlarla gidermek; c. Tüzükte belirtilen esaslara göre elverişli gelir sağlayacak diğer plasmanlar, banka ve kredi işlemleri yapmak amaçlarını güden ve 3202 sayılı kanunla tüzükte yazılı esaslara ve özel hukuk hükümlerine göre yönetilen, T. C. Ziraat Bankasına bağlı ve onun teftiş ve denetimi altında tüzel kişiliği haiz bir tasarruf ve ikraz kurumudur.

Sermayesinin mevcut bulunmaması dolayısiyle 440 sayılı İktisadî Devlet Teşekkülleri ve İştirakleri hakkındaki kanunda verilen tarife uymamakla beraber, tarihî gelismesi ve T. C. Ziraat Bankasına bağlılığı göz önünde tutularak sandık, iktisadî devlet teşekküllerine ait mevzuata muvazi hükümlerle idare olunmakta ve Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulunun murakabesine tâbi tutulmaktadır.

Sandığın yönetilmesi, T. C. Ziraat Bankasının teklifi üzerine Ticaret Bakanlığınca tayin edilen bir müdürle, bankaca tayin olunan iki müdür yardımcısından kurulu müdürlüğe verilmiştir.

EMNİYET SUPAPI (Fr. Soupape de sûreté) [Fiz.]: bk. SUPAPLAR.

EMNİYET TEDBİRLERİ, ileride yeniden suç işlemesini önlemek ve toplumu korumak amaciyle suçluya uygulanan tedbirler. Bunların başlıcaları arasında emniyet - i umumiye nezareti altına alma, küçük suçlular hakkındaki tedbirler ve müsadere sayılabilir.

Emniyet - i umumiye nezareti altına alma: Türk Ceza Kanununun 42. maddesine göre. asıl cezanın ikmal veya kısmen vahut tamamen affolunduğu tarihten başlar. Kanun hangi halde mahkemece verilen cezaya ferî olarak bu tedbirin ilâvesi gerekeceğini tayin eder; kanunda yazılı hallerin dışında nezaret bir yıldan eksik ve üç yıldan fazla olamaz. Mahkûm, 42. maddede belirtilen tarihten itibaren 15 gün içinde hangi mahalde oturmak istediğini yetkili makama bildirmeğe mecburdur. Bundan başka, kanuna göre kendisine yapılacak tembih ve ihtarlar dairesinde hareketle mükelleftir. Aynı makam mahkûmun nezarete tâbi olduğu süre içinde belirli bazı yerlerde oturmasını yasaklayabilir (T. C. K Md. 28). Mahkeme, Meriyet Kanununun 12. maddesine göre, mahkûma mahallî zabıtasınca gösterilecek yerlerde muayyen bir süre oturamamasından başka, ikametgâhını her değiştirmesinde durumu mahallî zabıta idaresine bildirerek izin kâğıdı almak, ikamet edeceği yere gidinceye kadar geçeceği yerleri önceden zabıta idaresine bildirmek ve ikamet edeceği yere gider gitmez mahallî zabıta önünde görünmek mükellefiyetini yükleyebilir. Bu gibi tedbir ve mükellefiyetler, mahkûmun bulunduğu mahal mahkemesi tarafından azaltılabilir veya kaldırılabilir. Emniyet - i umumiye nezareti altına alma, 18 yaşını doldurmamış suçlulara tatbik olunamaz (T. C. K. Md. 54, 55).

Türk Ceza Kanunundaki bir tercüme hatasının sonucu olarak, bu tedbire bazı maddelerde «ceza» adı verildiği görülmektedir. Ancak, bunun cezaları tahdit eden 11. maddede yazılı olmaması, zaman aşımı ve içtima kaidelerine tâbi olmaması, sürenin bitiminden önce kaldırılabilmesi, mükellefiyetlerinin tahdidinin mümkün olması bir ceza olmadığını açıkça gösterir. Nitekim Temyiz Mahkemesi, 14 mart 1966 tarihli içtihadı birleştirme kararı ile Türk Ceza Kanununun 173. maddesinin son fıkrasında yazılı «bir mıntıkada ikametle emniyet - i umumiye nezareti altına alınma» cezasının sürgün cezası niteliğinde olmayıp, asıl cezaya tâbi ve onun zarurî neticesini teşkil eden bir «emniyet tedbiri»nden ibaret olduğunu belirtmiştir.

Küçük suçlular hakkındaki emniyet tedbirleri: Suç sayılan fiili işledikleri zaman 11 yaşını bitirmemiş olanlar hakkında tatbikat yapılamaz. Ancak, işledikleri fiil bir yıldan çok hapis veya daha ağır bir cezayı gerektiriyorsa, savcının talebi üzerine görevli ceza mahkemesi başkanı, çocuğun, ileride geri alınması mümkün bir tedbir olarak ve 18 yaşını geçmeyecek süre ile sınırlı bulunmak şartiyle terbiye ve ıslah için devlet yönetiminde bulunan bir müesseseye konmasını veya çocuğun gözetiminde ihmal ile bir cürüm işlemesine meydan verirlerse, kendilerinden 200 liraya kadar para cezası alınacağı ihtariyle ana, baba veya vasiye teslimini emreder (T. C. K. Md. 53). Çocuğun müesseseye konması veya ana, baba yahut vasisine teslimde uyulacak usul Meriyet Kanununun 16. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre, çocuğun bulunduğu yerde bu gibi müesseseler yoksa, mahkemenin dairesi içinde bulunduğu ilde mevcut bir müesseseye konabilir. Çocuk velisine teslim edilecekse, savcı tarafından teslim mukabili veliden bir taahhütname alınır.

Müsadere: Başlıca hükümleri Türk Ceza Kanununun 36. maddesi ile düzenlenmiştir. Buna göre, davanın mahkûmiyet ile sonuçlanması halinde, cürüm veya kabahatta kullanılan veya kullanılmak üzere hazırlanan veya fiilin işlenmesinden meydana gelen eşya, fiile karışmamış kimselere ait olmamak şartiyle mahkemece zabıt ve müsadere olunur. Kullanılması, yapılması taşınması, bulundurulması ve satılması cürüm veya kabahat teşkil eden eşya ise bir ceza mahkûmiyeti olmasa ve faile ait bulunmasa bile mutlaka zabıt ve müsadere olunur.

EMNİYETİ SUİSTİMAL, Türk Ceza Kanununun 2. kitabının 10. babının 4. faslında (Md. 508 - 511) hükme bağlanmış olan ve cürüm sayılan bir suç. Md. 508 e göre E. S. bir kimsenin, başkasına ait olup da kendisine kullanılmak üzere verilen veya emanet edilen bir şeyi kendisinin veya başkasının menfaatine satması, rehnetmesi, harcaması, tüketmesi, saklaması veya niteliğini değiştirmesi fiilidir. E. S., suçtan zarar gören kişinin şikâyeti üzerine iki aydan iki yıla kadar hapsedilir ve 50 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasiyle cezalandırılır.

4. faslın diğer maddelerinde özel E. S. halleri gösterilmiştir. Md. 509 a göre, bir kimse iade etmek veya belirli bir şekilde kullanmak üzere kendisine verilen imzalı ve yazısız bir kâğıda sahibinin zararına olarak hukukça hükmü haiz bir muamele yazar veya yazdırır yahut elinde bedelsiz olarak kalmış bir senedi kullanırsa, suçtan zarar gören kimsenin şikâyeti üzerine üç aydan üç yıla kadar hapis ve 150 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasına mahkûm olur. Kâğıdın esasen suçluya verilmemiş olup fail tarafından ele geçirilmiş bulunması halinde fail. 6. babın 3 ve 4. fasıllarındaki sahtekârlık hükümlerine göre cezalandırılır. 508 ve 509. maddelerde yazılı cürümler meslek ve sanat veya ticaret hizmet sebebiyle veya emanetçi sıfatiyle yahut idare etmek için kendisine verilen veya teminat olarak teslim edilen şeyler üzerinde işlenirse, faili hakkında bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir ve şikâyete lüzum kalmaksızın takıbat yapılır (Md. 510). Kaybolmuş bir şeyi bulup da bulunmuş eşyanın mülkiyetini edinme hakkında Medenî Kanunun hükümlerine uymaksızın mülkiyet iddiasına kalkışan veya başkasına ait olup da bir hata veya tesadüf sonucu eline geçen bir malda mülkiyet iddia eden kimseler, zarar gören kişinin şikâyeti üzerine bir yıla kadar hapse ve 100 liraya kadar ağır para cezasına mahkûm olur. Eğer suçlunun, eşya sahibinin kim olduğunu bildiği ortaya çıkarsa, ceza iki yıla kadar çıkar (Md. 511).

EMO, Angelo (1731 - 1792), Venedikli amiral. Malta'da doğmuş, orada ölmüştür. 1751 de Venedik donanmasına katılmış ve korsanların tepelenmesinde gösterdiği yararlık üzerine başamiral olmuştur. Donanma komutanlığından ayrılarak Venedik cumhuriyeti hükümetinde görev almıştır. 1784 te Tunuslulara karşı yönetilen bir seferin komutanlığına getirilen E., Sousse ve Sfax limanlarını bombalamış, La Goulette limanını da tahrip etmiştir.

EMODİN (Fr. Émodine; metiltrioksiantrakinon), ravendin bileşiminde bulunan ve antraglükozitleri parçalaması yüzünden bunun iç sürdürücü olarak etki yapmasına sebep olan madde.

EMONA veya AEMONA, kuzeybatı Yugoslavya'da, Sava nehri kıyısında, bugünkü Ljubljana'yı meydana getiren eski Roma şehri. E., Roma imparatoru Augustus tarafından M. Ö. 34 te kurulmuş, Colonia Iulia adını almıştır. M. S. 400 de Alarik tarafından kuşatılmış, M. S. 451 deki Hun akınında yıkılmıştır. Bk. LJUBLJANA.

EMPAIN [*enpẽ*], **Edouard, Baron** (1852 - 1929), Belçikalı mühendis, maliyeci ve sanayici. Belœil'de doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Belçika kralı II. Léopold'un sömürge çalışmalarına katılmış Paris'teki metropolitain (yeraltı trenleri) in yapılışında görev almış ve Mısır'da, kumlar altında kalmış olan Yeni Heliopolis şehrini ortaya çıkarmıştır. I. Dünya Harbinde general rütbesiyle Paris'te ve Havre'da, Belçika ordusunun silâhlanma ve donatım işlerini yönetmiştir.

EMPEDANS (Fr. Impédance), genellikle kuvvet şeklinde olan nicelikler (kuvvet, baskı, gerilim, ısı ve elektrik alan şiddeti) in, bunlarla ilgili hız şeklinde olan nicelikler (hız, hacim hızı, akım, ısı akışı ve magnetik alan şiddeti)e kompleks oranına verilen ad.

Özellikleri, niceliklerin büyüklüklerinden bağımsız olan sistemlerde, kararlı halde, E. adı altında toplanan terimler ve bağıntılar tek frekansa bağlı olarak açıklanır. Bu nicelikler zamanın kompleks üstel bir fonksiyonu şeklinde gösterilebilir. Bu şartlar altında oranlar içindeki zamana bağlı faktörler birbirini götürerek, elde edilen kompleks sayılar (b. bk.) zamandan bağımsız olarak ifade edilebilir. Bu halde, kompleks üstel fonksiyonlara dayanan bağıntılar reel sinüsoidal titreşimler için verilebilir. Böylece elektriksel şekle benzetilerek mekanikte ve akustikte aynı terimler kullanılabilir.

Elektrik olarak E., bir alternatif devrede gerilimin akıma kompleks oranıdır. Bu ise,

$$Z = R + jX = V/I = |V| \text{ exp. wt}/ \, |I| \text{ exp. wt}$$

eşitlikleri ile ifade edilebilir. Burada R devrenin direncini, X ise devrenin reaktansını göstermektedir. V ile I, devredeki gerilimin ve akımın (büyüklük ve fazı dahil) genlikleridir.

EMPEDOKLĒS (M. Ö. aş. yu. 490 - 430), İonia'lı filozof. Akragas (Agrigentum, Sicilya) lı olup Peloponnesos'ta ölmüştür. Ünlü bir aileden gelen E., soyunun demokratik geleneklerinin devam etmesi için, Akragas tyrannıs'inin devrilmesinden sonra kurulan oligarşik hükümetin devrilmesinde rol almış, fakat Akragaslıların kendisini kral yapma teklifini reddetmiştir.

Physis (Tabiat) adlı şiirinin 5 000 mısraından çeşitli uzunluktaki parçalar halinde ancak 400, *Katharmoi* (Temizlenmeler) adlı yazısından ancak 100 mısra kalmıştır. Kendisine mal edilen başka eserlerden hiçbir şey kalmamıştır. Parmenides'ten örneklenerek yazdığı anlaşılması güç heksemetron'ları Lucretius çok beğenirdi. Söylentiye göre, Aristo E. i retorik (söylev sanatı) in bulucusu olarak değerlendirdiği gibi, Galenos da ona İtalyan hekimlik okulunun kurucusu gözü ile bakardı. Çağdaşları ona insanüstü bir varlık tanımışlardı. Yeni zamanlarda da, Giuseppe Mazzini'nin müritleri E. i eski çağın su katılmamış bir demokratı olarak nitelemişlerdir.

E. in tabiat teorisi, Parmenides'in, monist teorilere karşı yönelttiği eleştirmelere yer bırakmayacak şekilde maddî dünyayı izah etme yolunda bir teşebbüstü. E., monizmin yerine geçecek bir öğreti ararken, Hippokrates'in yazılarından bildiğimiz bir teori bulmuştur. Buna göre, beden ve bunun besini durumunda olan sayısız maddeler vardır. E., bu teori ile monizm arasında bir orta yol olarak dört ilkel madde cinsi veya kök (temel öğe) ün varlığını kabul etmiştir. Bunlar ateş, hava, su ve toprak olup E., dünyada her nesnenin, çeşitli dozlarda bunların karışımından ibaret olduğunu farz eder. Meselâ kemik, iki kısım toprak, iki kısım su, dört kısım da ateşin bileşiği imiş. E. in bu oranlara verdiği önemde Pythagoras'ın etkisi sezilebilir. Gerçekte hiçbir şey meydana gelmez ve yok olmaz; görünüşteki değişmeler, «kök» lerin karısımındaki değişmelerdir. «Kök» leri birleştiren ve ayıran etkenler sevgi ve savaştır. E. in bunları tarif ettiği dil, bu kuvvetleri maddî farz ettiğini akla getirir. Savaş, öğelerin her birini öbürlerinden ayırarak « benzeri benzere yanaştırır »; sevgi bunları birbiriyle kaynaştırır. Savaşın üstün geldiği zamanlarda, bu dört temel öğe bir tek merkezin çevresinde dolanmış tabakalar halinde düzenlenmiştir; sevgi hüküm sürdüğünde, bunlar tam olarak birbiriyle karışmıştır. Bildiğimiz dünya, her iki kuvvetin de etkisini gösterir. Meselâ yerde su ve ateş bulunur, bu da kaynak ve yanardağlarla belirir. Yani yer, iki kuvvetin biri veya öbürünün tam hâkimiyeti arasındadır. İlkel hal «küre» idi. Burada sevgi hâkim olup bütün «kök» ler birbirleriyle karışmıştı. Kosmos (yani evren) meydana gelince, yani işe savaş karışınca, önce hava, sonra ateş, sonunda da toprak ayrıldı. Toprağın basıncı da suyu dışarıya fışkırtır. Etken iki kuvvet, manevî ve fizyolojik ortamlarda da kendini gösterir. Aslında bunların fizyolojik ortamlardaki etkinliği, E. i bunların fonksiyonlarını bütün kosmos'a yayma yoluna götürmüştür.

Görülüyor ki E. e göre şimdiki dünyada sevginin yerine savaş geçmektedir. Bu görüşe dayanarak, ağaçların topraktan çıkan ilk canlı varlıklar olduğunu söyler; ağaçlarda cinsler henüz karışıktır; bunun gibi, sonra da «tam tabiatlı» hayvan şekilleri meydana gelmiştir: Bunlarda da cins ve tür henüz ayrılmamıştır. Zamanla savaş yerini genişlettikçe cinsler ve türler şimdi olduğu gibi birbirinden ayrıldı. Çevrenin öbür ucunda, sevgi üstünken, ayrı organlar meydana gelmiştir: Boyunsuz eller, omuzsuz kollar. Bundan sonra ters karışımlar oluşmuştur: insan başlı öküzler ve buna benzer varlıklar. Bunların en uygunları yaşamağa devam etmiş, öbürleri yok olmuştur.

E. embriyoloji ve bitkilerin büyümesi ile çok uğraşmıştır. Soluma fonksiyonunu bütün genişliği ile anlatan bir yazısı da vardır. Büyüme ve beslenme «benzerin benzere» ilkesine dayanır. Aynı ilke duygu ve düşünceye de uygulanır: Biz en çok kanımızla, özellikle yüreğimizin çevresinde bulunan kanımızla düşünürüz, çünkü kanda bütün öğeler en yetkin şekilde karışmıştır. Algı (perception), içimizdeki bir öğenin dışarıda bulunan aynı öğe ile karşılaşmasıdır. Bu olay, duygu organlarının geçitleri bütün nesnelerin daima saçtıkları «akışlar» içeriye bırakacak ölçüde oldukları zaman meydana gelir. Böylece algı (idrak) ve düşünme yeteneklerimiz, bedenimizin bileşimine bağlıdır.

E., Orpheus'un, ruhların bedenden geçiş öğretisini kabul etmiş ve yaymışa benzer. Bu öğretinin, tabiat teorisiyle nasıl uyuştuğunu anlamak güçtür. E. e göre zorunluluk (ananke) un emrine uyarak daimon (ruh) lar günah işlemişlerse, 30 000 mevsim süresi mutluluk yurtlarından uzaklarda dolaşıp çeşitli ölümlü bedenlerde dünyaya gelerek dört temel öğenin birinden öbürüne atılırlar. E., kendisinin de böyle bir sürgün hayatı yaşadığını söyler, çünkü manasız savaşa güvenmek günahını işlemiştir. Bu halden kaçmak için insan kendini temizlemeli ve hayvan eti yememelidir. Çünkü hayvanlar yakınlarımızdır. Onların ruhları insan vücudunda yaşamış olabilir. İnsanlık merdiveninin en üst basamağında peygamberler, ozanlar ve hekimler yer alır. Bunlar bir kat yükselince tanrısallığa ulaşarak tanrıların ocak ve yemek sofralarına katılırlar.

EMPERMEABİLİZASYON (Fr. Imperméabilisation, = sıvı ve hava geçirmez hale getirme) [Teknoloji], dokumaları sıvı geçirmez hale getirmede kullanılan usullerden herhangi biri. E. usulleri üç kategoriye ayrılır: 1. dokumaya sıvı geçirmez astar kaplama ki sanayideki adı sıvama veya kaplama (Fr. enduction) dır; 2. dokumanın fibrlerine emprenyasyon işlemini uygulama (bk. EMPRENYASYON); 3. dokumanın fibrlerinde kimyasal bir dönüşüm meydana getirme.

Dokumalar çok sıkı dokunarak, yünlü kumaşlar ise hem atkıları hem de çözgüleri daha da sıkı dokunduktan sonra fulaj işlemine tabi tutularak (yani bir çeşit sıcak ütü altında hafifçe ezilerek) su geçirmez hale getirilir. Kaplama (enduction) usulü ile yapılan E yalnız suyu değil, havayı da geçirmez. Bu usulde en çok kauçuktan yararlanılır. Kauçuk hamuru dokumanın üstüne serildikten sonra üzerinden ağır baskı yapan bir merdane geçirilir. Su geçirmez elbise yapımında kullanılan hafif kumaşlar için ise kumaş sadece bir kauçuk eriyiği ile sıvandıktan sonra eriyiğin eriticisi (genellikle benzin) ısı ile uçurulur. Bu iş için kullanılan öteki maddeler, parafin, bazı bal mumu çeşitleri, pişmiş bezir yağı (muşambalar için) ve katran (katranlı örtüler için) dır. Elbiselik kumaşlar için en iyi E. usulü fibrlere uygulanan emprenyasyondur. Kumaşın görünüşünü hiç bozmayan ve havanın geçmesine de engel olmayan bu usul, bir E. dan çok bir emprenyasyondur.

Fakat en devamlı sonuçlar veren usul, fibrlerin kimyasal bir dönüşüme tabi tutulmasıdır. Daha pahalıya mal olan bu usulde kumaş, sellülozun yapısını değiştirerek onun su çekme yeteneğini yok eden velan gibi sentetik bir madde ile muamele edilir. Bu gibi maddelere hidrofüj (Fr. hydrofuge) adı verilir.

EMPERYALİZM (Fr. Impérialisme < Lat. *imperium* = imparatorluk), üstün güçlü bir milletin, ırkları ve kültürleri başka olan çeşitli milletleri iktisadî siyasî bir bütün halinde kendi merkezî yönetimi altında bir araya getirme, yani imparatorluk kurma eğilimi veya böyle bir eğilimi haklı gösteren doktrin. İmparatorluk rejiminde üstün güçlü bir millet, birkaç milleti birden, dereceleri tam uy-

rukluk durumu ile alelâde vasallik arasında değişen bir tabiiyet altında bulundurur. Birinciye hâkim millet, ikincilere mahkûm milletler denilir. E. kelimesi bu olayın kendisini anlattığı gibi, onu çeşitli sebepleriyle açıklayarak haklı göstermeye çalışan doktrinleri de anlatır.

İmparatorluk kurma çalışmaları, insanlık tarihinde çok eski bir olaydır. Yazılı tarihin başlangıcından itibaren Akdeniz havzasında Mısır, Girit, Asur, Med, Pers, Atina, Makedonya ve Roma imparatorlukları; Uzak Doğu'da çeşitli Çin imparatorlukları; Columbus öncesi Amerika'da Meksika'nın Maya ve Aztek imparatorlukları ve Güney Amerika'daki İnka imparatorluğu var olmuştur. Bu olay tarihle birlikte süregelmiş ve XVI. yüzyıl başından itibaren imparatorluklar gitgide sömürge imparatorlukları halini almıştır: Osmanlı, İspanyol, İngiliz, Fransız, Rus, Alman, Avusturya - Macaristan, Amerikan ve Japon imparatorlukları. Afrika'da zencilerin yaşadığı bölgelerde de, Büyük Sahra'daki Mandinga imparatorluğu ve Güney Afrika'daki Zulu imparatorluğu gibi imparatorluklar var olmuştur. Bugün *imparatorluk* adı hemen hemen hiçbir rejim için kullanılmamakla birlikte, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı siyasî birimler fiilen birer imparatorluk manzarası göstermektedir. Buna karşılık, daha eski sömürge imparatorlukları, başlarında sırasiyle İngiltere ile Fransa'nın bulunduğu *Commonwealth* ve *Communauté* toplulukları gibi tam bağımsız devletler arasında kurulmuş ilişkiler sistemine doğru yönelmektedirler.

E. eğilimi, yaşama ve saldırganlık içgüdülerine ve dolayısiyle hayata bağlı daha köklü bir eğilimin ifadesi gibi görünmektedir. Bu eğilim, toplumları her alanda, yani demografi, ekonomi, politika ve kültür alanlarında yayılıp genişlemeye zorlar ve bu bakımdan mutlak veya nisbî nüfus fazlalığı, göçler v. b. gibi nüfus hareketleri şartlariyle gerçekleşir.

Birkaç çeşit E. ayırt edilmiştir: 1. *Politik emperyalizm*: Bunun, faktörleri saldırgan bir hükümdarın şerefi veya stratejik noktaları elde bulundurarak bir milletin güvenliğinin sağlanmasıdır; 2. *Demografik emperyalizm*: Bunun ilk amacı, nüfus fazlalığına yer sağlamaktır; 3. *Dinî emperyalizm*: Bir imanı yayma amacı ile gerçekleştirilir ve en büyük örneği İslâmiyetin başlangıcında Arapların yayılmasıdır; 4. *Kültürel emperyalizm*: Belirli bir hayat anlayışını zorla yaymayı amaç edinir; 5. *Ekonomik emperyalizm*: Bunda hedef ham madde araştırmak ve sanayi ürünlerine pazar bulmaktır.

Tarihte bu şekillerden hiçbiri tek olarak görülmemiştir. Her imparatorlukta az çok her şekil var olmuştur. Fakat şekillerden birinin hâkim durumda olması imparatorluğun karakterine adını koymuştur.

E. doktrinleri ancak geçen yüzyılda ve özellikle yüz yılın ikinci yarısında açıktan açığa belirtilmiş ve bu evredeki yaygın sömürgecilik hareketinin ideolojisini oluşturmuştur. Sömürgecilik yolu ile gelişmekte olan her ülkede bu doktrinlerin teoricileri ve hattâ şairleri çıkmıştır: İngiltere'de Joseph Chamberlain, Froude, Seeley ve Rudyard Kipling; Amerika'da başkan Theodore Roosevelt; Almanya'da Bernhardi, Houston Stewart Chamberlain gibi pangermanistler ve daha sonra Hitler; Rusya'da bazı panslavistler; Fransa'da sömürgeci zihniyetli bütün bir ekol; Japonya'da Okakura Kakuzo.

Bu doktrinler ister soy, kültür, iktisat ve toplumla veya milletin prestiji ile ilgili sebeplerle olsun, ister bütün bu faktörlerin bir araya gelmesiyle olsun, hepsi de kuvvet kullanarak imparatorluklar kurmayı haklı gösterir.

E. doktrinleri ile şu eğilimlerin doktrinleri arasında ideolojik ilişkiler oluşmuştur: Hayat mücadelesi kavramı üzerine kurulmuş olan ve «sosyal Darwincilik» denilen kuvvet teorileri veya kuvvet ve kudret istemi üzerine kurulmuş olan «sosyal Nietzschecilik»; millî iktisat ve büyük yaşama alanları doktrinleri (Otto Naumann); nasyonal sosyalizme yönelen bazı sosyalist eğilimler v. b. Bu doktrinler «hâkim» bir millette veya tersine olarak bir imparatorluğa karşı ayaklanan «mahkûm» bir millette ifade edilmelerine göre kâh uyuşma halinde kâh uyuşmazlık halinde bulunmuşlardır.

İki dünya harbi arasında imparatorluk doktrinleri bir zayıflama evresine girmiş, II. Dünya Harbinden sonra da sömürge milletlerinin ayaklanmasiyle birlikte büsbütün unutulmuştur. Bugün artık açıktan açığa bu doktrinleri benimsediğini söyleyen bir millet hemen hemen kalmamıştır. Fakat E. olayı çeşitli şekillerde sürüp gitmektedir.

EMPETIGO (Fr. Impétigo) [Tıp]: bk. İMPETİGO.

EMPETRUM (Bot.): bk. KARGA ÜZÜMÜ.

EMPHYSÈME [Hek.]: bk. AMFİZEM.

EMPHYTEUSIS (Huk.). uzun ve hattâ bazan sonsuz bir kira sözleşmesi sonucunda, başkasına ait bir maldan fiilen faydalanma hakkı. Bu kira sözleşmesi başkasına bırakılabildiği gibi, haczedilebilir ve ipotek edilebilir. E. in Romalılarda kamuya ait toprakların özel kişilere kiralanmasından doğduğu sanılır. Bizans devrinde, imparatorluğa ait bütün topraklara yayılmıştır.

EMPIRE STATE BUILDING [*empayr steyt bildiŋg*], dünyanın en yüksek binası. New York'ta, 34. sokak ile 5. caddenin köşesindedir. Yapımına mart 1930 da Shreve, Lamb ve Harmon'ın planlarına göre başlanmış, mayıs 1931 de tamamlanmıştır. Bina 375 m yüksekliğindedir; 102 katı vardır; 25 000 kişiyi barındırabilir. İçinde 67 asansör işler. 86. ve son katındaki rasathanelerden 80 km lik bir çevre izlenebilir. E. S. B., II. Dünya Harbinin sonlarına doğru garip bir kazaya da uğramış, A. B. D. hava kuvvetlerinin bir B - 25 bombardıman uçağı üst katlardan birine çarparak 13 kişinin ölümüne sebep olmuştur. Binanın en üst bölümüne güdümlü balonları bağlamak amaciyle, gözlem kulesinin üzerine bir pilon dikilmesi düşünülmüşse de, bu sıralarda meydana gelen

EMPIRE STATE BUILDING

büyük balon kazalarından sonra bundan vazgeçilmiştir. Buna karşılık, 1950 den beri kuleye New York'un birçok tanınmış televizyon ortaklığının tesisatı yerleştirilmiştir.

E. S. B., New York'taki Chrysler Building (315 m), Wall Street Tower Building (285 m) ve Woolwort Building (238 m) gibi yüksek yapıları geride bırakmış, yapı süresinin kısalığı ve kullanılan malzemenin miktarı bakımından bütün rekorları kırmıştır. Bu başarıya karşılık olarak mimarlarına Mimarlar Birliğinin 1931 altın madalyası verilmiştir.

EMPIRISME [Fel.]: bk. GÖRGÜCÜLÜK.

EMPLANTASYON (Fr. Implantation < İta. *impiantare* < Lat. *in* = içine; *plantare* = koymak), 1. **Diş hekimliği:** Çene kemiğinin dişsiz kalmış yerlerine bir diş protezi tutturmak için, diş etleri mukoza zarının altına veya çene kemiği kemik zarının altına madenden bir plaka, bir ızgara veya oluk yerleştirilmesi. Bu işlem her zaman iyi sonuç vermediği için, gitgide başka türlü bir protez yapmanın imkânsız bulunduğu hallerde uygulanmaktadır.

2. **Tedavi:** Küçük bir cerrahî işlemiyle, deri altına organizma tarafından ağır ağır soğurulmaya elverişli bir *implant* (bir komprime veya bir doku parçası) yerleştirilmesi. Komprimelerle yapılan E. lar özellikle hormon yetersizlikleri durumunda uygulanır. Komprime yavaş yavaş soğurulduğu için bu süre içinde organizmada yeter oranda hromon bulunmuş olur. Bununla birlikte, ağızdan alınabilen veya zerk olunabilen uzun etkili hormon preparatlarının ortaya çıkması, hormon E. larının salık verildiği vakaların sayısını azaltmaya başlamıştır. Bundan başka, organizma içinde bulunmaları gerekli bazı dokuları veya ekstratları vücuda sokmak için de E. yapılır. Nitekim organizmanın savunma tepkilerini uyarmak ve iç ve dış yaraların nedbelenmesini hızlandırmak için etene (*placenta*) ve amniyos E. larına da baş vurulur.

EMPOLI, İtalya'da, Floransa eyaletinin Toscana yönetim bölgesinde bir şehir. Nüfusu 29 100 dür. Arno kıyısında kurulmuş olan E. de çeşitli tarihî yapılar vardır. II. Dünya Harbinde yıkılmış olan XI. yüzyıldan kalma tarihî katedrali yeniden onarılmıştır. San Stefano kilisesinde Masolino'nun freskleri vardır. E., önemli bir pazar yeridir; dokuma, cam ve kibrit endüstrileri gelişmiştir.

Tarih: E., Orta Çağda Floransa savaşlarına faal olarak katılmıştır. E. yi çevreleyen verimli ova, eskiden Toscana'nın tahıl ambarı sayılırdı.

EMPORIAE, İspanya'nın Tarraconensis bölümünde, Akdeniz kıyısında eski bir şehir. Promontorium Pyrenaeum (bugünkü Cabo de Creus) un güneybatısında idi. Massalia (Marsilya) lı Phokaialıların bura yerlilerinin bir şehri yanında Emporion adiyle kurdukları koloni, Romalılar zamanında M. Ö. I. yüzyılda bu şehirle birleştirilmiş ve E. adını almıştır. Çok işlek bir ticaret merkezi olan E., Arap akını sırasında yıkılmıştır. E. nin yerinde bugünkü Ampurias bulunmaktadır.

EMPORYUM (Lat. *emporium* < Yun.), eski Romalılar zamanında, düşman veya yabancı bir ülkede kurulan ticaret kurumu. E. adı özellikle şimdiki Tunus'un güneydoğu bölümündeki Küçük Syrtis bölgesinde yer alan ve başlıcaları Tacapae (şimdiki Gabes) ve Leptis Magna olan Kartaca kolonilerine verilir. Buraları Etruskların, Romalıların ve Yunanlıların başlangıçta yerleşemedikleri büyük şehirlerdi. E. ların bu'unduğu ülke M. Ö. 193 yılından başlayarak veya 162 yılından önce Masinissa'nın saldırısına uğramıştır.

EMPRENYASYON (Fr. Imprégnation < Lat. *impraegnatio* = dölleme) [Teknoloji], ağaç, tahta, kumaş, kâğıt, kömür v. b. delikçikli maddeleri dış etkilerden (çürüme, böcekler tarafından yenilme, küflenme v. b.) korumak, niteliklerini düzeltmek veya onlara özel nitelikler vermek için kimyasal maddelerle yapılan bir işlem. Genel olarak bu işlem aşağıda belirtilen amaçlarla yapılır.

Ağaç ve tahta: Bunlar en çok çürümekten, böcekler tarafından yenilmekten, küflenmekten ve yanmaktan korumak için emprenye edilir. Özellikle telgraf direkleri, traversler, maden ocağı direkleri hazırlanırken % 0, 66 oranında süblime eriyiğinde (Kyan ve Bayer metotları) ya daha ucuz olmak için göz taşı (bakır sulfat) eriyiğinde (Boucherie metodu) veyahut çinko klorür eriyiğinde bırakılır. Krom tuzları, özellikle bikromatlar da E. maddeleri arasına girer. Eskiden beri bilinen bu usuller yanında fluor tuzları ve silikoflüorürler de E. da yarım yüzyıldan beri birçok ülkelerde kullanılmaktadır. Bunun yanında, son yıllarda klornaftalin ve penta klorfenuol de bu maddelerin arasına girmiştir. E. da «yağlama» (Rüping sistemi) usulü de vardır ki bu amaç için taş kömürü katranı, linyit katranı, fenol, ağaçların kuru damıtmasından elde edilen katranlar, kreozot, mazot, 200 - 400° arasında damıtılan maden yağları ve benzerleri (piridin, kinolin, akridin) kullanılır. Böylece emprenye edilen direk ve ağaçlar emprenye edilmemiş ağaç ve direklere oranla 2 - 10 kat fazla bir dayanıklık kazanır (çam 3 - 5 kat, meşe 2 kat, kayın 5 - 10 kat). Kalas ve direkleri emprenye etmek için hem çinko klorür eriyiği, hem de katran birlikte kullanılabilir (Alman demiryolu idaresi usulü). Hollanda'da bu amaç için flüor tuzları, fenol bileşimleri ve krom tuzlarının karışımından elde edilen Wolman tuzu kullanılmaktadır ki, bunun içinde % 85 sodyum flüorur, % 10 dinitrobenzol, % 5 sodyum veya potasyum bikromat vardır. Bu oranlar bazan değişmekte, bazan da bu karışıma ayrıca sodyum arsenat da katılmaktadır.

Tahtaları yanmaz, daha doğrusu alev çıkarmadan kömürleşir hale koymak için daha eski Mısırlılar onları bir süre kil ve sirke karışımı içinde bırakırlardı. Bugün bu amaçla tahta ve kalaslar şap, boraks, sodyum silikat (cam suyu), tebeşir, amonyum tuzları, amyant, alüminyum tuzları v. b. eriyikleri içinde bırakılmaktadır.

Emprenye etmek için tahta ve kalaslar bu gibi eriyikler içinde bir süre (2 - 8 gün) bırakılır. Bu koruyucu maddelerin tahtanın delikçiklerini iyice ve çabuk doldurmasını sağlamak üzere işlemi havasız bir yerde yapmak için özel düzenler de vardır. Bu düzenlerde hava emilince eriyikler tahta ve kalasların delikçiklerinin en dibine kadar girerek onları iyice tıkar. Bu amaç için basınçtan da faydalanılır ve bu işlem basınç altında yapılır. Kalas ve tahtaları gereği gibi emprenye etmek için, eriyiklerin en azdan 5 - 10 mm kadar delikçiklerden içeri sızması gerekir. Kullanılan maddelere ve istenilen derinliğe göre m²ye 100 - 150 gr E. maddesi kullanılır. Eğer maddelerin delikçikleri 20 mm derinliğe kadar doldurması isteniyorsa, sarf edilen madde m² de 300 - 400 gr ı bulur.

Kumaşlar: Kumaşlar en çok su geçirmemek, güve tarafından yenilmemek, daha yumuşak yapmak ve kusurlarını örtmek, ağırlaştırmak veya alevle yanmasını önlemek v. b. amaçlar için emprenye edilir. Son zamanlarda kumaşların ütüsünün bozulmaması için bunlar plastik maddelerle de emprenye edilmektedir.

Kalınlaştırmak ve kusurları örtmek için: Nişasta, dekstrin, türlü kauçukla ve reçineli maddeler, tragant, albümin, kazein, glüten keçi boynuzu unu v. b.

Yumuşatmak için: Süforisinatlar (Türk kırmızısı yağı), stearin, zeytin yağı, iç yağları, parafin, bal mumu, gliserin, glikoz v. b. ile anorganik tuzlardan higroskopik olan kalsiyum klorür, çinko klorür, potasyum karbonat v. b.

Ağırlığını artırmak için: Baryum ve kurşun tuzları, alçı, tebeşir, kaolen, talk, çinko sulfat v. b.

Çürümesini ve küflenmesini önlemek için: Boratlar, bor asidi, çinko klorür, salisilik asit, şap, karınca asidi, tanen v. b. (Kokunun rol oynamadığı kumaşlar için fenık asit, klor krezol v. b. de kullanılmaktadır.)

Su geçirmez hale koymak için: Stearin, türlü bal mumları, yağlar, havada çabuk kuruyan bitki yağları (keten yağı gibi), kolofan, reçineler, alüminyum tuzları, lateks kauçuk eriyikleri).

Güve yemez hale koymak için: eulan, mitin v. b.

Alev almaya karşı korumak için: Borik asit, şap, fosfatlar (öncelikle amonyum fosfat), silikatlar (öncelikle cam suyu = sodyum silikat), alkali volframatları, kalay tuzları, asetil sellüloz v. b.

Bu maddelere apre maddeleri adı da verilmektedir. Bunları kumaşlar üzerine koyarak kumaşların delikçiklerini örtmek için, genel olarak kumaşlar çifte duvarlı kazanlarda bu maddelerin eriyikleriyle bir araya getirilir ve bir süre buharla kaynatılır. Fakat türlü apre maddelerini kumaşa geçirmek için türlü yollar ve özel makineler de vardır. Burada ya basınçtan ya da vakumdan faydalanılır. E işlemi bittikten sonra kumaşlar özel kurutma düzenlerinde kurutulur ve ayrıca ütü makinelerinden geçirilir.

Kâğıt: Kâğıtların su geçirmemesi ve yüzeylerinin düz ve parlak olması için bunlar türlü maddelerle emprenye edilir (bk. DOLGU MADDELERİ). Bundan başka, kâğıtlar perklornaftalin ile emprenye edilerek perna adlı maddeler elde edilir ki, bunlar iplik gibi dokunabilir. Bunlardan yapılan ve tel kafeslere benzeyen kâğıt kafesler, asit veya alkali etkisine dayanıklı olduğundan birçok alanlarda madenî tel kafeslerin yerine kullanılır.

Emprenye aktif kömür: Maske süzgeçlerinde kullanılan aktif kömür, bazı zehirli gazları (özellikle fosgen gazını) tutamadığından eskiden süzgeçlerde kömür katından başka, ikinci bir kat bulunur, bu kata delikçikli maddelere (meselâ diyatomit) emdirilmiş alkali maddeler konulurdu. Sonraları aktif kömürü bu maddelerle doğrudan doğruya emprenye edilerek hem süzgeçleri iki kat yapmak zoru ortadan kalkmış, hem de süzgeçlere daha fazla aktif kömür konulduğundan bunların zehirli gazlara karşı korunma etkisi artmıştır. Aktif kömür emprenye etmek için kullanılan madde, genel olarak urotropin, etilendiamin ve potasyum karbonat karışımıdır

EMPRESYONİZM (Fr. Impressionnisme, izlenimcilik), XIX. yüzyılın ikinci yarısı süresince Fransa'da gelişen bir sanat akımına verilen ad. Dış alemi olduğu gibi doğrulukla benzetme çabasından çok, maddeden alınan izlenimleri saf ve pürüzsüz olarak anlatmayı amaç bilen bu sanat biçimi, çoğunlukla benimsenmiş kurallarla uğraşmadan, sanatçı, eşyaları kişisel duyularından geçirerek eserini verir. Alem, bir izlenimler zinciridir. Bu kavranılan alemdeki görünüşler durmadan değişir. Empresyonist resim bir anlamda entelektüel olmaktan çok, sanatçının duyuşunu göstermekle ilgilidir. Az çok kendini belli eden geçici veya kalıcı görünüşler, dış sebeplerin etkisi altında, duyu organları üzerinde yarattığı hareket ile meydana gelir ve sanatçının kişisel görüşüdür ki, kavranılanı resme vermeyi zorunlu kılar. Bu görüş, ışıkla meydana gelen değişiklikler kadar eşya ve düşünce haliyle de yenilenmektedir. Bu ise tablonun gerçek konusunu yapan bir durum yaratır. Empresyonist resimde manzara bütün başka konulara göre (dinî, mitolojik, tarihî) üstün tutulmuştur. Tabiat ile karşı karşıya olan ve artık açık havada çalışan ressam, resimlerini kabil olduğu kadar çabuk işleme zorundadır. Çünkü tabiat değişicidir. Günün değişik saatlerinde tabiatın aldığı değişik görünüşlerden en az süren ve en geçiçi olanı yakalamak, sanatçıyı en çok çeken önemli bir husustur. Deniz, değişen ufuklar, kar, sisli görünüşler, refleler, gök, hareket halinde bulutlar, güneş, ışın ve titreşimler, dumanlar, sedef etkisinde görünüşler, hepsi empresyonist ressamları çeken unsurlardır.

Teknik: E. in bu yeni görüş tarziyle birlikte yeni bir boyama tarzı da resme girmiştir. Sanatçı artık biçimlerin bilinen hallerini değil, ışığın biçimsizleştirici etkisiyle meydana gelen olayları, gördüğü gibi resmine işlemiştir. Bu görüşte dağınık ışık ve açık hava refle oyunları önemli tutulmuştur. Resim sanatının geleneksel prensiplerinden bazıları bırakılmış, biçimi belirten keskin ve sınırlayıcı çizgiler atmosfer içinde erimiş, geometri kurallarına dayanan persperktifse ön plandan ufka kadar uzanan renk basamakları ve uzaklıkları renkle verme tarzında anlatılmıştır.

Ressamlar artık ışık - gölgeyi ve bunların kuvvetli çatışmalarını resimlerinden kaldırarak, gölgeleri daima reflelerle zenginleştirmişlerdir. Paletlerinde siyah, gri, esmer ve toprak renkleri yerine mavileri, yeşilleri, sarıları, turuncuları, kırmızıları ve eflatun renklerini üstün tutmuşlardır. Bu renklerin karışımı göz yoluyle meydana gelen karışım (mélange optique) sonucunda ortaya çıkmaktadır. Daha önceki ressamların yaptıkları gibi, renkler palet üzerinde karıştırılarak değil, tuval üzerine küçük fırça vuruşlariyle virgül şeklinde, saf olarak, fizyolojik yoldan meydana gelmektedir: iki esas renk olan kırmızı ve maviye bakan göz aracılığiyle bir eflatun rengin ortaya çıkması. Atmosferdeki güneş ışığının renkli görünüşleri içinde su refleleri, titreşimleri anlatımda ve bütün manzara resimlerinin unsurlarına bu «tonlar ayırımı» tekniği uygulanmış olarak görülür. Empresyonistler, tabiattaki yedi renkten başka hiçbir yapma rengi paletlerine koymamış ve şeffaflığı verebilmek için tabiî ışığın öz renkleriyle resimlerini işlemişlerdir. Güneş ışığının terkibindeki yedi rengin birleşmesinden meydana gelen renk ve etkiler hakkında bilimsel araştırmalar sonunda ortaya konmuş prensipler, daha sonra gelen «yeni empresyonistler» (Néo - impressionnistes) kuşağından farklı olarak, empresyonist resimde çok daha az uygulanmıştır. Renklerin kavranmasına ve daha iyi anlaşılmasına ışık tutan Chevreuil (1839) ün ve daha sonra Helmholtz (1878) ve O. N. Hood (1881) un geliştirdikleri teoriler hiçbir zaman uygulanmamış, iş ve denemelerine iç güdüleri öncülük etmiştir. Bu akımı sürdürenlerin başta geleni Claude Monet'nin deyişiyle «kuşların ötüşü» gibi resim yapmışlardır.

Empresyonizm adının doğuşu: Bağımsızlığın ortak inancını taşıyan bir grup sanatçının - resmî sergiler dışında - Ressam, Heykelci ve Gravürcüler anonim ortaklığı çalışmaları içinde, daha adlarını almadan, fotoğrafçı Nadar'ın

1

2

3

4

5

6

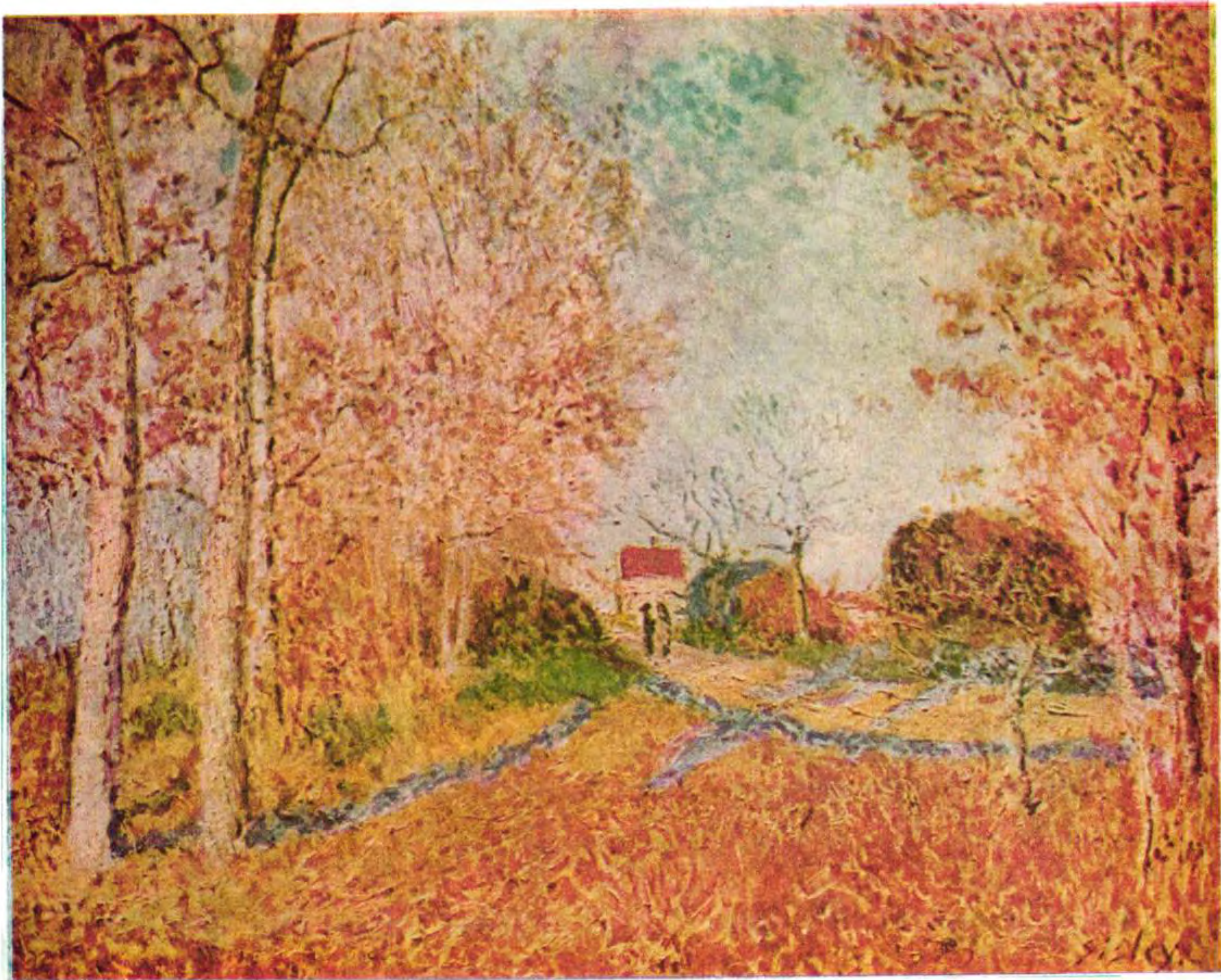
1. Claude Monet: Ak nilüferli bahçe havuzu; 2. Camille Pissarro: Köye giriş yolu; 3. Alfred Sisley: Loing kanalı; 4. Auguste Renoir: Kır kahvesinde dans (Le Moulin de la Galette); 5. J. B. Jongkind: Anvers'e girişte yelkenli küçük sandallar filosu; 6. Berthe Morisot: Tuvalet

CLAUDE MONET: "Giverny'de ilkbahar"

PISSARRO: "Genç kız" (detay)
Louvre müzesi (Jeu de Paume)

SISLEY: "Orman kenarından geçen yol"

RENOIR: "Tuvalet yapan kız"
(J. J. Laroche, koleksiyonu, Paris)

atelyesinde açtıkları sergiye (1874) Claude Monet (b. bk) nin verdiği «Doğan güneş (Empresyon)» (Marmottan müzesi, Paris) resmi dolayısiyle Louis Leroy, «Charivari» dergisinde çıkan bir eleştirme yazısında, bu bağımsız grupun aşırı davranışlarına karşı kızgınlık ve güvensizliğini belirtmek için, alçaltıcı anlamda bir alay olarak E. adını kullanmıştır. Sonradan bu ad yeni kuşağın bir sembolü olarak benimsenmiş ve sanat diline girmiştir.

Empresyonist grupun oluşumu: Empresyonist kuşak 1830 - 1841 yılları arasında doğmuştur. En yaşlısı Pissarro (1830) olmak üzere Manet (1832). Degas (1834). Cézanne, Sisley (1839), Monet (1840), Renoir, Bazille, Guillaumin, Berthe Morisot (1841) bu kuşağın sanatçıları arasındadır. Değişik asıllı, ayrı karakterde ve başka başka eğitim görmüş olan bu genç sanatçılar, bağımsız bir sanat eğitimi veren Suisse ve Gleyre atelyelerinde (Paris) toplanmışlar, bir yandan da Guerbois kahvehanesinde buluşarak akademizme karşı davranışlariyle tanınan Monet'nin de katıldığı sanat tartışmalarında, bu yeni akımın dayandığı estetik görüşün esaslarını hazırlamışlardır. Suisse ve Gleyre akademilerinde istedikleri bağımsızlığı bulan bu genç sanatçılar, iki grup halinde bu akademilere dağılmışlardır. Courbet, Manet ve arasıra Monet'nin de uğradığı Suisse akademisine, özellikle 1855 te Antillerden gelen Pissarro, 1861 de Aix - en - Provence'lı Cézanne, 1863 te de Guillaumin girmişlerdir. 1862 sonunda dört sanatçıdan toplu ikinci bir grupta, sıra ile Bazille ve Monet aynı yılda, sonra da Renoir, Sisley, Gleyre atelyesinde buluşmuşlardır. Monet'nin tavsiyesiyle buradan ayrılanlar, Louvre müzesinde veya Fontainebleau ormanında açık hava çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Suisse akademisindeki üç sanatçiyle birlikte yediye çıkan bu grupa az sonra, Fantin - Latour, Berthe Morisot, Edouard Manet, Degas da katılmışlardır. Bununla birlikte, Whistler ve Hollanda asıllı Jongkind ile Boudin'in E. in birer habercisi olarak katkıda bulundukları ve uzak öncüler olarak da Chardin (1699 - 1779), Delacroix (1798 - 1863), Constable (1776 - 1837), Turner (1775 - 1851) den büyük ölçüde yararlandıkları birçok eleştirmecilerce kabul edilmektedir.

Empresyonizm akımının tarihî gelişmesi: 1870 harbinin başlamasiyle grupta ayrılmalar başlamış, Manet, Renoir, Degas, Bazille harbe gitmişler, Monet, Pissarro, Sisley Londra'da ve sonra tekrar Fransa'da gruplanmışlardır. Londra'da bulundukları zaman içinde Daubigny (1817 - 1878) nin aracılığı ile tablo satıcısı Durant - Ruel (b. bk.) ile tanışmışlardır. Bu arada Turner ve Constable'ı tanımaları, onların teknik gelişmelerini çabuklaştırmıştır. Claude Monet'nin bu dönemde Turner'ın etkisi altında yapmış olduğu birçok manzara resimleri (Thames kıyıları, Parlamento binası, Waterloo köprüsü) vardır. Monet, Sisley ve Pissarro 1872 den 1885 sıralarına kadar empresyonist akım içinde kalarak, bu akımın olgunlaşmasında büyük başarılar sağlamışlardır. 1872 den sonra Monet, Paris yakınında Argenteuil'e yerleşerek, yarattığı çevre içinde kendini hazırlamakta, Pissarro ise Pontoise'da buna benzer bir akımın öncülüğünü yapmaktadır. Bu çalışmalarını ilk olarak 1874 sergisinde belirtmişlerdir. Resimlerinin resmî sergiye alınmaması dolayısiyle bazı sanatçıların kurdukları birliğin fotoğrafçı Nadar'ın atelyesinde açtığı bu sergiye katılan otuz ressam arasında Cézanne, Degas, Berthe Morisot, Guillaumin, Monet, Pissarro, Renoir, Sisley de eserlerini sergilemiştir. Empresyonistlerin katıldıkları bu ilk sergiden sonra, ikinci sergi 1876 da Durand - Ruel galerisinde, üçüncü sergi de Durant - Ruel galerisinin yakınında (rue Peletier 6) açılmıştır. Bu sergiye Berthe Morisot ile Monet katılmamışlardır. Bu sırada empresyonist grupa Gauguin ve Mary Cassatt da katılmışlar, toplantı yeri olarak Nouvelle - Athènes kahvehanesini seçmişlerdir. 1879 da açılan dördüncü sergide empresyonist adı yerine bağımsızlar adı kullanılmıştır.

Empresyonist resmin gelişiminde bir dönüm noktası teşkil eden beşinci sergi (1880) den sonra sanatçıların dağılmasına rağmen grupa bağlı kalan Degas ve Pissarro'nun teşebbüsiyle on üç sanatçıdan toplu altıncı sergi (1881) de Nadar atelyelerinin ilâve kısmında yeniden açılmıştır. Birçok sanatçıların katıldığı öteki empresyonist sergilerde görüldüğü gibi, başka renk ve anlamda fakat yan yana giden iki eğilim gittikçe belirli bir hal almıştır. Empresyonistlerin şefi ve yürütücüsü Claude Monet'nin ayrılışından sonra, bu iş Pissarro'ya geçmiş ve çok gelenekçi bir eğilim de Degas tarafından yürütülmüştür. Bu sergiye geçmiş yıllarda olduğu gibi, Cézanne, Monet, Renoir, Sisley katılmamışlar, eserlerini resmî sergiye (salon) vermişlerdir. Cézanne, Degas ve empresyonist eğilime bağlı olmayan sanatçılardan başka çoğunlukla ilk sergilere katılmış grupun topladığı yedinci sergi (1882) Bağımsız sanatçılar adiyle Durand - Ruel'in Saint - Honoré sokağında kiraladığı yerde açılmıştır. Bu sergiye dokuz ressam katılmış, bunlar arasında Monet, Gauguin, Berthe Morisot, Pissarro, Renoir, Sisley de yer almıştır. Bu sergi o zamana kadar açılan sergiler içinde ilk defa ilgi çekmiş, eleştirmecilerce saygı görmüş ve eserler alınmıştır. 1883 te grup sergileri açılmamıştır. Duran - Ruel tarafından, Boudin, Monet, Renoir, Pissarro, Sisley'e ayrılmış bir seri özel sergiler düzenlenmiştir. Ayrıca Monet 1885 te Paris'te açılan dördüncü uluslararası sergiye ve Renoir'la birlikte 1886 da beşinci uluslararası sergiye katılmışlardır. Koruyucusu olduğu empresyonistlerin üç yüz eseriyle New York'a giden Durand - Ruel'in «Empresyonistlerin yağlı boya ve pastel» çalışmaları adiyle Amerika sanat galerisi (American Art Gallery) nde açtığı sergi tutulmuş ve ilgi görmüştür. Bu sergi sonradan Millî Akademi (National Academy of Design) de açılmıştır. Dokuzuncu sergi (1886) aynı zamanda empresyonist grupun son gösterisi ve neo - empresyonizmin habercisi olmuştur. On yedi sanatçının katıldığı bu sergiye Seurat, Signac da eser vermişlerdir. Değişik eğilimlerin yan yana geldiği bu sergide, Guillaumin, Berthe Morisot ile E. in Seurat, Signac ve geçici olarak bu yeni okula yaklaşan Pissarro ile neo empresyonizm veya divizyonizm; Gauguin, Odilon Redon ile de henüz doğmakta olan sembolizm temsil edilmiştir. Birbirinden farklı bu çeşit eğilimlerin halk ve eleştirmeciler üzerinde haklı olarak şaşırtıcı etkisi olmuştur. Bununla birlikte, tutucu çevrelere rağmen empresyonistlerin resme getirdikleri yenilikler anlaşılmaya ve yarattığı etkiler Fransa dışına taşmaya, eserleri Avrupa'da olduğu kadar Amerika'da da aranmaya başlamıştır. Belçika'da kurulmuş olan «Yirmiler» birliğinin ilk sergisine katılmaları için çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca 1887 uluslararası resim sergilerinin icra komitelerine de alınmışlardır.

Resmî çevreler uzun zaman empresyonistleri küçümsemişlerdir. Sergilerine karşı gösterdikleri ilgisizlik yanında, eserlerinin müzelere girmesine de güçlük çıkarmışlardır. Caillebotte'un empresyonist ressamlara ait altmış dokuz tabloluk resim koleksiyonunu müzeye bağışlama teklifi bile yöneticilerin karşı gelmesine uğramış, akademinin direnmesiyle ancak bir kısmı Luxembourg müzesine alınabilmiştir.

Romantizm ve realizmden sonra XIX. yüzyılın esaslı artistik devrimlerinden biri olduğuna şüphe olmayan E. tamamiyle bir Fransız eğilimi olarak Fransa'da olgunlaşmış ve etkisi kısa süreli olmasına rağmen Fransa ve dışında geniş ve büyük olmuştur. Önceleri bu eğilim içinde olanların ve sonra gelen kuşakların gelişiminde, E. in payı büyük olmuştur. Seurat, Cézanne, Gauguin, Lautrec, Van Gogh, renklerinin parlaklığını, ışıklılığını bu sanat devrimine borçludur. Matisse, Dufy, Kandinsky ve bu kuşaktan ötekileri, mesleklerine empresyonist eğilimde resim yaparak başlamışlardır.

E Almanya'da Max Liebermann (1847 1935); Fritz von Uhde (1848 - 1911); Corinth (1858 - 1925); İtalya'da Giovanni Flattori (1825 - 1908); Previati (1852 - 1920); Giovanni Segantini (1858 - 1899); Belçika da James Ensor (1860 - 1949) ile temsil edilmiş, bu yoldan fantastik anlamda sembollere giden ekspresyonist eserler vermiştir. Bk EKSPRESYONİZM — R. E.

Edebiyat: 1890 - 1910 yılları arasında edebiyatta bir çok temsilcilerine rastlanan E., resim ve müzikteki E. e paralel olarak gelişmiştir. E. maddî bir dünyaya değil, yer yer dünyadan alınan izlenimleri sübjektif yaşantıları tespit eder. Tabiat konusu hissî izlenimler ve ruhî heyecanlar için sadece bir uyarıcı vazifesini görmektedir Tek değer ölçüsü, konusunun «hava» sına ve uyandırdığı izlenimlere sanatçının kendini verme işindeki estetik dolgunluktur. Etkin bir şekil isteği ve bir ahlâk görüşü yoktur, bundan dolayı *littérature engagée* (bir gayeye hizmet eden edebiyat) reddedilmektedir. Empresyonistler, şiir, kısa hikâve, tek perdeli manzum piyes gibi kısa şekilleri tercih etmişlerdir.

Edebiyatta E Fransa'da çıkmıştır (Baudelaire, Verlaine, Goncourt kardeşler). Almanya'da Liliencron, Dauthendey, Dehmel, ilk eserleriyle Rilke ve Stefan George gibi çeşitli lirik şairlerde empresyonisti izlere rastlanır. Altenberg ve P. Hille, Turgenev ve J. Schaf'ın daha önceden bir tas lağını vermiş oldukları E in ustalarıdır. Tiyatroda genç Hofmannsthal ile A. Schnitzler, eleştirmede Kerr bu akımın başlıca temsilcileridir. Romancılar arasında Danimarkalı H Bang, J. P. Jakobsen; Norveçli K. Hamsun; Fransızlardan J. K. Huysmans, M. Barrès, A. France, H. de Régnier, M. Proust; İtalyan G. d Annunzio; Almanlardan E. V. Keyserling ve Thomas Mann empresyonist yazarlar arasında sayılır.

Musiki: Resim sanatındaki empresyonist ve neo - empresyonist (divizyonist veya puantilist) çığırlarla şiir sanatındaki sembolik anlayışı musiki alanına uyguladığını kabul edenlerce Debussy (b. bk.) üslûbuna verilmiş olan ad. Bu adlandırmayı kabul etmeyerek 1908 tarihli bir mektubunda: «Değişik bir şey yapmaya çalışıyorum - gerçeklerin bir türlüsünü - ki birtakım ahmaklar bunu E. olarak adlandırıyorlar» demiş olmasına rağmen Debussy ilk empresyonist beste sayılan *Prélude à l'Après - midi d'un Faune* (Bir Pan'ın öğleden sonrası şiiri için ön musiki) [1892 - 1894] için «şiirin genel izlenimidir bu» ve *Nocturne* (1897 - 1899) leri için «bu başlık alışageldiğimiz noktürn kalıbını değil, kelimenin hatırlattığı bütün özel izlenimleri ve ışık etkilerini kastediyor» gibi sözler kullanarak E. adlandırmasını ortaya çıkaranlara ilk cesareti vermistir. Çalgı bestelerine bile *Clair de lune* (Ay ışığı), *Reflets dans l'eau* (Suda yansımalar), *Cathédrale engloutie* (Batmış katedral); *Jardins sous la pluie* (Yağmur altında bahçeler) gibi başlıklar vermesi, bir görünüşü belirli ve keskin çizgilerle anlatacak yerde, sadece havasını vermeye çalışması, söyleyeceklerini açıkça dile getirecek yerde sezdirmekle yetinmesi, tam ezgiler kullanarak simetrik musiki çizgileri kuracak yerde dokuyu motif ve ezgi parçacıklariyle örmesi, orkestra çalgılarının renklerinden puantilist ressamlar gibi benek benek yararlanması, besteciye empresyonist sıfatını verenleri bir ölçüye kadar haklı kılar. Fakat Debussy üslûbunun getirdiği asıl yenilik 1. malzeme olarak eski Grek modlariyle kilise modlarının, özellikle Dor modu (bk. DOR EZGİ TARZI) nun, ayrıca tam ton gamının, kromatik gamın ve beş sesli (bk. PENTATONİK) gamların bolca kullanılması, 2. geleneksel armoni kurallarının tersine dissonans akorların çözülmemesi (bk. ÇÖZÜLÜM), üçlü ile besliden kurulmuş geleneksel akorlara ikili, dörtlü, altılı veya yedili eklenmesiyle oluşmuş dissonant akorların kaydırılmasiyle paralel hareketler elde edilmesi, artık dörtlü (bk. TRİTON) aralığının sık kullanılması, birbirini izleyen herhangi üç akorun aynı tonaliteye ait olmamasiyle ortaya çıkan tonaliteler arası (internotal) armonileme, sekizlinin eşit parçalara ayrılmasiyle elde edilen (iki artık dörtlüden, üç büyük üçlüden, dört küçük üçlüden ibaret) akorlar, 3. ritmin keskin çizgilerini kaybettirmek üzere simetrik olmayan nota kümelerinin 5, 7, 11, 13 17 notalık kümelerin hızlı olarak verrubato yapmadan kullanılması, 4. çalgılama tekniğinde çalgıların aileler halinde tınlamasından uzaklaşılarak her çalgının özel renginin bağımsızlaştırılması, en kalın ve en ince bölgelerin çokça kullanılması, vurma çalgılarının daha geniş çapta kullanılması, piyanonun da bir vurma çalgısı gibi görevlendirilmesi. Debussy'nin daha çok Beethoven ile Wagner'e bir tepki olarak geliştirdiği bu üslûp, bütünüyle veya sadece birkaç unsuriyle bir kuşak sonraki besteciler tarafından kullanılmış, bu sanatçılara da empresyonist, psödo - empresyonist ve neo - empresyonist gibi sıfatlar verilmiştir. Başlıcaları Fransa'da Ravel, Dukas, Roussel, de Séverac, Florent Schmitt, Satie, İngiltere'de Delius, Bax, Cyril Scott, Vaughan Williams, Ireland. Almanya'da Reger, Richard Strauss, Walter Niemann, Braunfels, Graener, İspanya'da de Falla, Pedrell, Granados İtalya'da Puccini, Despighi, Polonya'da Szymanowsky, Macaristan'da Bartók, Kodály, Çekoslovakya'da Vítezslav Novák, Suk, Rusya'da Skryabin, Türkiye'de Cemal Raşit Rey, Ekrem Zeki Ün, Ulvi Cemal Erkin'dir.

EMPREVİZYON (Fr. Imprévision) [Huk.], bir akdin yapılmasından sonra ortaya çıkan ve taraflarca akdin hükümlerinin aynen yerine getirilmesini son derece güçleştiren sebep Meselâ bir fabrikatörün uzun bir süre içinde kısım kısım ve mukavelede belirtilen fiat üzerinden teslim edilmek şartiyle akdettiği bir satış mukavelesine dahil eşyanın, harp çıkması üzerine gerek ilk madde fiatlarının gerek işçi ücretlerinin çok yükselmesi veya para değerinin düşmesi yüzünden artık önce kararlaştırılan fiatla tesliminin fabrikatörü iktisaden yıkacak bir külfet haline gelmesi, akdedilen 50 000 marklık bir ödünç mukavelesinde borcun vadesinin gelmesinden önce Alman parasının değerinin % 1 ine düşmesi yüzünden alacaklının çok güç bir duruma girmesi gibi...

E. u benzer hallerden ayırmak gerekir. E., gabin (Borçlar Kanunu Md. 21) ile karıştırılmamalıdır. Gabinde akdin yapılması anında ivazlar arasında açık nispetsizlik vardır. E. da ise nispetsizlik sonradan meydana gelmiştir. E. bir fors mojör (force majeure) de değildir. Akdin yerine

getirilmesi çok zorlaşmışsa da, imkânsızlaşmamıştır: ifası, taraflardan birinin felâketini mucip olsa dahi henüz mümkündür.

Emprevizyon karşısında mahkemelerin durumu E. un zarar gören âkit tarafa mahkemelerden akdin tadilini veya feshini istemek yetkisini verip veremeyeceği gerek doktrinde gerek tatbikatta geniş ölçüde tartışma konusu olmuştur.

Clausula rebus sic stantibus nazariyesi taraftarlarına göre, uzun vadeli mukavelelerde taraflar akdin yapılması anındaki şartların esaslı bir surette değişmeyeceği düşüncesi ile hareket etmişlerdir; şartların değişmesi halinde bile tarafların akdin hükümlerine uymasını istemek objektif hüsnüniyet kurallarına aykırı olur.

Pacta sunt servanda nazariyesi taraftarlarına göre ise iş münasebetlerinin emniyetini sağlamak bakımından tarafların hukukça muteber bir şekilde yaptıkları akitlere her ne suretle olursa olsun uymaları gerekir.

Tatbikatta, özellikle I. Dünya Harbinden sonra Alman, Fransız ve İsviçre mahkemeleri E. iddialarını kabul ve harp, enflasyon gibi sebepler yüzünden ifası çok güçleşen akitleri tadil veya fesih yoluna gitmişlerdir.

Yurdumuzda durum: Temyiz Mahkemesinin, Türk Medenî Kanununun 2. maddesinin objektif hüsnüniyet esaslarına dayanarak akdin ifasının borçlu için çok zorlaşmış olduğu hallerde tadil veya fesih yoluna gitmekte mütereddit olduğu görülmektedir. Temyiz Mahkemesi 14 kasım 1947 de vermiş olduğu bir kararda Avrupa menşeli malzeme fiatlarının taahhüt edilen bedelin % 6 sı nispetinde bir alçalma kaydetmesini işin yapılmasını imkânsız hale getirecek veya son derecede zorlaştıracak mahiyette görmemiştir.

EMPREZARYO (İtal Impresario = müteşebbis), eskiden bir tiyatro kumpanyasını yöneten, bir turne işini tertipleyen sermaye sahibi müteşebbis; bugün ise, bir sanatçının işlerini yürüten, ona iş bulan, çalışma imkânları arayan ve bu emeğine karşılık sanatçının kazancı üzerinden bir yüzde alan kimse. İtalya'da E. lar birbirinden biraz farklı iki sınıfa ayrılır: Sözlü tiyatro E. ları ve müzikli tiyatro E. ları. İlk sözlü tiyatro kumpanyasını Ruzzante (asıl adı: Angelo Beolco; 1502 - 1542) kurmuştur. Hem aktör, hem tiyatro yazarı olan Ruzzante, geçici olarak, bazı meslekten ve amatör aktörleri etrafına toplayarak bunlarla saraylarda ve beyzade konaklarında temsiller vermiştir. Sonradan böyle bir işi üzerine alan adamlar, teşebbüsün malî cephesiyle de ilgilenerek E. adını almışlardır. Bunlar sonradan sahne eşyasının sağlanmasını da üzerlerine almış ve topluluğun yöneticisi olmuştur. E lar turne esnasında da topluluğun bütün işlerine bakardı.

Müzikli tiyatro terminolojisinde E., kazanc gayesiyle bir müzikli sahne eserinin ve özel olarak bir operanın temsilini teşkilâtlandıran kimse idi. Bunun rolü de zamanla değişmiştir. Önceleri opera yazarlarına eser de ısmarlar ve hattâ bu yazarları bir mukavele ile bağlayarak devamlı çalıştırırdı.

EMPRİME (Fr. Imprimé), dokuma sanayiinde basılmış kumaşlara verilen genel ad. Bu kumaşların yapılışı BASMA maddesinde açıklanmıştır. Burada E. yalnız basılmış kumaş olarak ele alınacaktır.

Bugün dokuma sanayiinde kullanılan E. adından ipek karakteri kösteren ve özellikle giyim amacı ile kullanılan basılmış kumaşlar anlaşılır. Giyim dışında, aynı karakterde perdelik ve döşemelıklere de aynı ad verilebilir.

E. kumaş, karakteri bakımından ipekliler yerine kullanılabilecek özellıktedir. Bu bakımdan, tabiî ipekten başka viskoz, asetat, triasetat gibi sunî (yarı sentetık) ve başta perlon gibi polyamidler olmak üzere, polyester ve diğer sentetik elyaftan da yapılmış olabilir.

Diğer taraftan, pamuklu E. de piyasada önemli bir yer tutar. Pamuklular, merserize ve gereken apre - kalandır işlemi uygulanarak ipeği andırır bir görünüş kazanabilir.

Kaliko, katun adiyle tanınan ve karde iplikten yapılan normal basmalara karşılık, daha değerli olan E lerin hem düzgünlük, hem de merserize efekti sağlanması bakımından penye iplikle dokunması daha iyi sonuç verir.

E. adını taşıyan ipekli karakterındeki basmalar, ister giyim ister dekorasyon amaciyle kullanılsın, çoğunlukla şablon (film) basması suretiyle elde edilir.

Çok eskiden Cava'da uygulanan batik basmacılığı, mekanik bir reserve tekniği olup Avrupa'ya XVIII. yüzyılda Hollandalılar tarafından getirilmiştir.

Ağaçların oyulması suretiyle elde edilen kalıplarla yapılan blok basmacılığı önce Çin'de, sonraları Mısır ve Akdeniz ülkelerinde uygulanmış, XII. yüzyılda Avrupa'ya ge-

Türlü emprime kumaşları

çerek Almanya'da gelişmiştir. Bu teknik İngiltere'de ipeklilerde kullanılmış, 1834 te perrotine'in bulunmasiyle istihsal artmıştır.

Avrupa'da basmacılığın gelişmesi, Portekizli tüccarlar tarafından Hindistan'dan yapılan ithalâttan sonra başlamıştır. İlk olarak 1678 de Amsterdam'da bu sanayi kolu kurulmuş, en çok Fransa ve İngiltere'de gelişmiştir. XVIII. yüzyılda Fransa bu alanda lider durumuna gelmiştir. 1759 da Jouy şehrinde Oberkampf, tekstil basmacılığını güzel sanatların bir kolu haline getirmiştir. 1770 te Bell bakır plakaları kullanmış ve 1785 te rulo basma makinasını bulmuştur.

E. lerde en çok uygulanan şablon basmacılığının temeli, aynı prensipe dayanan ve Japonya'da bir sanat haline getirilen stencil basmacılığıdır. Japonya'da yuze usulü ile değerli ipekli E. ler elde edilmiş ve şablon olarak kâğıt veya karton kullanılmıştır.

Fransa'da XIX. yüzyıl ortalarında. Imprimés à la Lyonnaise adiyle ün salan E. ler şablon tekniği ile elde edilmiş ve teknik 1870 te Almanya ve İsviçre'ye girmiş, ancak ekonomık bakımdan önemsiz kalmıştır. 1900 den itibaren İngiltere ve Amerika'da çalışmalara geçilmişse de, şablon (film) basmacılığı Avrupa'da 1926 da deneme evresinden

pratiğe geçmiş ve II. Dünya Harbinden sonra hızla gelişmeye başlamıştır.

Evvelce ithalâtçı durumunda olan ülkelerin ihtiyaçlarını kendilerinin karşılamaya başlaması ile, aynı desende büyük metrajlarda basma yapmakta olan Avrupa ülkeleri, bu defa modaya uymak suretiyle küçük partileri işlemek zorunda kalmış, bu durum rulo basma makinasında hazırlama zamanının ve duruşların artmasına, buna karşılık daha az yatırım ile ve rulo basmadaki basınç mahzurunun giderilmesi sonucu daha parlak ve kaliteli E. lerin küçük partiler halinde şablon (flim) basma tesislerinde geniş ölçüde üretilmesine yol açmıştır.

EMPROSTOTONOS (Yun. *emprosthen* = öne doğru; *tonos* = gerginlik, gerilme) [Nöroloji], özellikle bazı tetanos vakalarında, vücudun bükücü (Lat. *flexor*) kaslarının kasılmasiyle baş ve ayakların öne doğru çıkıp vücudun gerilmesi durumu. *Emprostotonus* ve *emprostotoni* terimleriyle de anılır.

EMPUSA, Yunan mitolojisinde, Hekate'nin yolladığı hayalet. En çok yolculara saldırırdı. E., güzel bir genç kız şeklinde görünerek kurbanlarının kanını emen bir çeşit vampirdi.

EMPÜLSİYON (Fr. Impulsion < Lat. *impulsio* = iç dürtü) [Psikopatoloji], yapılmaması elimizde olmayan ve yapılması otomatik olarak meydana gelen bazı basit veya karışık hareketleri yapmava zorlayan iç kuvvet. E. un yol açtığı bir davranışın ayırt edici özelliği, istemsiz olarak yapılması ve hareket başladıktan sonra otomatik olarak yapılması ve durdurulamamasıdır. E. olaylarının çoğu, şu veya bu şeyi yemek veya içmek, çiftleşmek gibi fizyolojik ihtiyaçlara veya saldırma, çalma v. b. gibi içgüdülere dayanır. Normal insanlarda eğitim ve toplum hayatının gerekleri içgüdüleri güder, onlara yol gösterir, insanı aklının kontrolu altında bulundurur ve E. lar pek nadir olarak kendilerini belli etmek fırsatını bulur. Bununla birlikte, açlık, korku, yorgunluk, öfke, gebelik gibi bazı fizyopatolojik durumlar normal insanları da E. larına uymaya zorlar. Bu hallere, sözü geçen olaylarla ilgili beyin merkezlerindeki yönetimin gevşemesi yol açar. Psikopatlarla nevropatlarda duygululuğun ve çabuk kızma kabiliyetinin artması da kişiyi empülsif hareketlere götürebilir ve buna affektif E. denilir. Bir de gerçekten anormal bir psikoloji mekanizması vardır: Bunda tabiata aykırı bir alışkanlıkla, kişinin istemine rağmen, en anlamsız hareketler tekrar edilip durur: Görünüşte bu hareketlerin ilkel bir içgüdü ile bir bağlantıları yoktur; hattâ kişi, sabit fikirlere dayanan E. larda olduğu gibi, hareketlerinden dolayı ıztırap da çekebilir. Nihayet, daha başka vakalarda, kişi aynı jestleri ve sözleri daima eşit kalan bir sikl (çevrim) halinde tekrarlayıp durur.

EMRAH: 1. **Erciş'li E.** (XVII. yüzyıl), ozan. Hayatı *Emrah ile Selvi Han* hikâyesine konu olmuştur. Bu hikâyeye göre, E. Van'ın Erciş kasabasından olup «aşk bâdesi» içmiş bir halk ozanıdır. Erciş beyinin kızı Selvi Han'a âşık olmuş, evlenecekleri sırada İran şahı Abbas, Van kuşatmasından dönerken Selvi'yi tutsak olarak İran'a götürmüş, kendine eş yapmak için hazırlıklara başladığı sırada E. yetişerek sevgilisine kavuşmuştur. Uzun bir maceranın kahramanı olan E. ın güzel şiirleri vardır. Hikâyesi toplanarak yayınlanmıştır.

2. **Erzurum'lu E.** (ölm. 1860), saz şairi. Erzurum'a bağlı Tambura köyünde doğmuş, Niksar'da ölmüştür. Erzurum medreselerinde öğrenim görmüş, bu yüzden şiirlerinde ağdalı bir dil kullanmıştır. Orta Anadolu'da birçok gezilere çıkan E., halk arasında geniş bir ün kazanmış, Beşiktaşlı Gedayî, Tokatlı Nuri gibi ünlü âşıklar yetiştirmiştir. Ad benzerliği dolayısıyle Ercişli E. ın şiirlerinden bazıları Erzurumlu E. ın eserleri arasına alınmıştır. Divanının birkaç baskısı çıkmıştır.

EMRE GÖLÜ, Afyon şehrinin 40 km kuzeyinde derin bir göl. Volkanik bir alanda bulunan bu göl, değirmi biçimde olup, kuzey ve güneyi dik ve dağlıktır. Göl, kaynak ve dereciklerle beslenir. Sert geçen kışlarda gölün kenarları donar. Gölden Emre Suyu adiyle küçük bir ayak çıkar, Kütahya'ya doğru akar. Bu ayak yazın kurur. Gölün çevresinde saz ve kamış çok olur, bundan yararlanılır. Gölde balık vardır.

EMRE MUHARRER SENET: bk. BONO.

EMRELİ (**İMRALI, AMİR - ALİ**) (eski adı: Eymür), Türkmenistan'ın Taşauz bölge (oblast')sinde yaşayan bir Türkmen boyu. Orta Çağda Yomutlardan ayrılan bu boy, Türkmenler arasında dağılmıştır. Bu boyun birtakım kolları Iran'ın Türkmenistan sınırı yakınlarında, Afganistan'da ve Türkiye'nin doğu kesimlerinde yerleşmiştir. E. boyunun çoğunluğu toprak ürünleri yetiştirmek ve hayvan (koyun) beslemekle uğraşır.

EMRÎ, Edirne'li (asıl adı: **Emrullah**; ölm. 1575), divan şairi. Devrinde koruyucusuz kalmış, imaret kâtipliğinden ileri gidememiştir. Kınalı zade Ali Efendinin Edirne kadılığı sırasında Bayezid vakfına mütevelli olarak tayin edilmişse de, hizmetten de uzaklaştırılmıştır.

E. çekingen tabiatlı bir kişi idi. Aldığı görevi yeter saymış, hiç kimseye kaside sunarak maddî çıkarlar sağlama yolunu tutmamıştır. Zamanın en gözde şairi sayılan Bakî için birtakım hicviyeler yazmıştır.

Yazma şiir mecmualarında şiirlerinin bulunması onun sevilip sayıldığına delildir. Fevrî, Rahimî gibi çağdaş şairlerin onun şiirlerine nazireler ve tahmisler yazmaları, çağının ileri gelen şairlerinden olduğunu belirtir.

E., muammacılık ve tarih düşürmekteki ustalığıyle tanınmıştır. Çağdaşları arasında muammacılıkta onun kadar başarı gösteren yoktu. Dıvanında muammalarından örnekler vardır. 621 muammasının toplandığı özel mecmua Murat Molla kütüphanesindedir.

Zamanının eleştirmecilerinin çoğu onun güçlü bir şair olduğunu belirtmişlerse de, *Künhü'l-Ahbar* sahibi Âli, âşıkane eserlerinin az olduğunu ve şiirlerinde genellikle ince hayallere, teşpih ve tevriyelere fazla yer verdiğini belirtmektedir.

E. nin en tanınmış eseri divanıdır. Bu divanın birçok yazmaları vardır. Şairin *Pend-i Attar* tercümesi de vardır. Riyazî tezkiresinde *Hüsrev u Şirin* adlı bir eserinin varlığı da bildirilmektedir.

EMRÎ EFENDİ, Murat Emrî (1850 - 1916), gazeteci ve matbaacı. Yenişehir Tırnovası (Bulgaristan) nda doğmuş, Bursa'da ölmüştür. Bursa'nın ilk gazetecisi olan E., «Fevait» (15 günlük), «Bursa» (haftalık) ve «Sanayi» adlı gazeteleri çıkararak Bursa'da fikir hareketleri bakımından önemli rol oynamıştır. Şiirleri büyük bir divanda toplanmıştır.

EMRULLAH EFENDİ (1858 - 1914), Türk bilgini. Lüleburgaz'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Ali efendi adlı

bir tüccarın oğludur. İlk ve orta öğrenimini Lüleburgaz'da yaptıktan sonra 1871 de İstanbul'da Mülkiye Mektebini bitirmiştir. 1882 de Yanya'da, 1884 te Selanik, daha sonra Halep, 1891 de İzmir millî eğitim müdürlüğü yaptı. İzmir'de iken siyasî amaçla İsviçre'ye kaçtı. Hükümet İsviçre hükümetine baş vurarak onu İstanbul'a getirtti. 1900 yılında Maarif Meclisi üyeliğine tayin edildi.

EMRULLAH EFENDİ

Çeşitli dergilere, «Servetifünun»a Emrî adiyle pedagoji ve eğitimle ilgili yazılar yazdı. Bir ansiklopedi yazmak üzere teşebbüse geçti. Ölçüyü çok geniş tuttuğu için I. cildini 1318 (1902) yılında yayınlayabildi Maarif nazırı olduktan sonra bu ansiklopediyi tamamlamak için, kendi başkanlığında bir kurul meydana getirdi. Fakat bu işi başarmağa ömrü yetmedi.

E. E., 1908 devriminden sonra Galatasaray Lisesi müdürü, az sonra da Maarif Meclisi ilmî daire başkanı oldu Aynı yıl Kırkkilise (Kırklareli) milletvekilliğine seçildi. 1909 yılında birinci defa maarif nazırı oldu. İki ay kadar hizmetten sonra çekilmek zorunda kaldı. Meşrutiyet devriminden sonra, 24 temmuz 1908 den nisan 1909 a kadar on ay içinde yedi maarif nazırı değişmiş, hiçbiri esaslı bir işe girişmemişti. Ancak bu nazırlardan sonuncusu olan Nail Bey 8 ay 19 gün bakanlık yapabilmiştir. Nail Beyden sonra nazırlığa E. E. getirilmiş, birçok önemli problemlere el atmıştır. Göreve başladığı gün teşkilâta gönderdiği yazıda devrim için aydın düşünceli, temiz vicdanlı, kalpleri imanla dolu gençler yetiştirmeyi telkin etmekteydi.

Millî eğitim tarihimizde «Tuba ağacı nazariyesi» tartışması bugünlerin en önemli konusuydu. E. E. : «Maarif Tuba ağacına benzer» demekle düzeltme ve teşkilâtlandırma işlerine ilk öğretimden değil, yüksek öğretimden başlamak gerektiğini söylemişti. Tanınmış eğitimci Satı Bey karşı fikri savunuyor, çürük bir ilk öğretime dayanan bir öğretimde hiçbir zaman iyi bir sonuç alınamayacağını ileri sürüyordu.

Ziya Gökalp da 1917 de İttihat ve Terakki kongresinde okumuş olduğu raporda E. E. nin bu nazariyesini savunmuştu. Fakat E. E. uygulamada gene de ilk öğretime önem vermenin bir zorluk olduğu sonucuna varmıştır. 1912 yılı temmuzunda ikinci defa bakanlıktan ayrıldı. Liselere ilk defa felsefe dersleri onun zamanında konulmuştu. Darülfünunda verdiği dersler, bilgisinin derinliğini göstermektedir. Milletvekilliği sırasında çeşitli eğitim ve toplum problemleri üzerine birçok teklifler hazırlamıştır.

EMS (Hol. Eems, Lat. Amisia), kuzeybatı Almanya'da bir nehir. Uzunluğu 370 km dir. Teutoburg ormanları güneyindeki Senne bölgesinden çıkar, Münster topraklarını sular. Hase ve Leda ırmaklarını alarak, soldan da bir kanalla Vechte ile birleştikten sonra çayır ve bataklıklarla kaplı ovayı geçerek Emden yakınında Dollart körfezine dökülür. Waltermeer'de Borkum adacığiyle doğu (Oster E.) ve batı (Wester E.) E. olmak üzere ikiye bölünür. Lingen'in güneyindeki Gleesen'den Emden'a kadar olan kısmı, Dortmund-Ems kanalı içine alınmıştır.

EMS veya BAD - EMS, Almanya'da, Rheinland Pfalz devleti topraklarında, Unterlahn Kreis'ına bağlı 10 000 (1952) nüfuslu bir şehir. Rhein'den 13 km uzaklıkta, aşağı Lahn ırmağının iki kıyısı üzerinde, denizden 85 m yükseklikteki ormanlık sırtlar arasında, dar bir vadide kurulmuştur. E. kaynarcalarının 24 - 49° C alkali - tuzlu suyu vardır. En önemlisi *Emser Kränchen* kaynağıdır ki içmece tesisleri içine alınmıştır. Bu kaynağın suyundan aynı zamanda E. pastilleri, E. tuzu da yapılır. Bu sular, bütün solunum yolları, mide, bağırsak, böbrek, safra kesesi, alt karın katarlariyle astma, mide asitleri, şeker ve idrar kesesi diyatezislerine karşı hekimlerce salık verilir. E. te kurşun ve gümüş madenleri, sandık, cam eşya, dokuma, düğme, balık yağı ve hekimlik aletleri fabrikaları vardır.

E. in adına tarih kaynaklarında ilk olarak 880 yılında rastlanır.

Kaplıca olarak E. XIV. yüzyıldan beri anılmaktadır. Şehir, uzun süre Hessen - Darmstadt ile Nassau'ın ortak

EMS

yönetiminde kaldıktan sonra, 1803 te tamamiyle Nassau'a, 1866 da da Prusya'ya geçmiştir. E., din tarihinde *Emser Punktation* [1786] (bk. FEBRONIUSÇULUK) ve politika tarihinde de 1871 Alman - Fransız harbine sebep olan E. telgrafı (b. bk.) ile tanınır.

EMS TELGRAFI, Prusya hükümet müşaviri Abeken'in 13 mart 1870 te Ems (Bad - Ems) ten Bismarck'a çektiği ve Bismarck'ın, metnini bazı kısaltmalar yaptıktan sonra basına açıkladığı telgraf.

III. Napoléon, Prusya kralı Wilhelm'den bir Hohenzollern'in hiçbir zaman İspanya tahtına aday gösterilmeyeceği konusunda teminat istemişti. Kral Wilhelm, Fransız elçisi Benedetti'yi son olarak kabul etmemiş ve böyle bir teminat vermeyeceğini bildirmişti. Abeken'in telgrafında bu husus yer alıyordu. Alman birliğini sağlamak üzere Fransa ile harbe girişilmesini isteyen Bismarck, metindeki bazı kısımları çizmiş; metin bu kısa, sert ve Fransa'yı alçaltıcı şekliyle yayınlanmıştır. Açıklanan metin Fransa'da büyük öfke yaratmış, halkın baskısı karşısında III. Napoléon, 1870 - 1871 harbine girişmek zorunda kalmıştır.

E. T., Fransız ve Alman tarihçileri arasında hararetli bir tartışma konusu olmuştur. Fransızlar, metnin tahrif edildiğini, üzerinde oynanarak değişiklikler yapıldığını ileri sürmüşler, Almanlar ise metinde öze dokunmayan kısaltmalar yapılmış olduğunu iddia etmişlerdir. Bugün iki tarafın

görüşü birbirine yaklaşmıştır. Buna göre, metinde kelime değişikliği yapılmamış olmakla birlikte, çıkarılmış olan bölümler telgrafta esaslı bir değişiklik yaratmıştır.

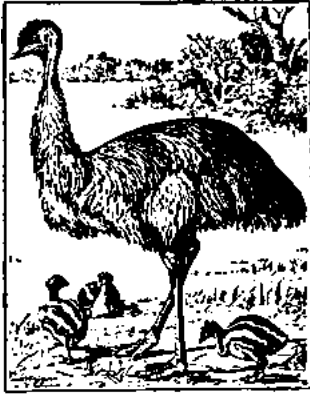
EMS TUZU, Ems kaplıcalarının sularının kurutulması ile elde edilen ve tablet halinde satılan, karışımında alkali tuzlar ile mutfak tuzu bulunan bir ilâç. Sindirim bozukluklarında ve iç sürdürücü olarak kullanılır.

EMSCHER [*emşır*], Rhein ırmağının sağ ayağı. Uzunluğu 98 km dir. Büyük bir kısmında kanallar vücuda getirilmiştir (1904 - 1924). Ruhr bölgesinden geçen E. ın ağzında, Alsum'a kadar liman tesisleri vardır.

EMSDETTEN [*emsdetin*], Almanya'da, Nordrhein-Westfalen devletinde, Steinfurt Kreis'ına bağlı bir şehir (1938 den beri). Nüfusu 23 300 (1950) dür. Dokumacılık endüstrisi gelişmiştir. Federal Almanya'nın ham jüt üretimi nin % 25 i burada elde edilir.

EMSLAND, Almanya'da, Ems ırmağı orta kısmının iki yanına yayılan bir bölge. Topraklarının dörtte birini ekilmemiş bataklıklar (55 000) ile fundalıklar ve yaban yerler (45 000 ha) kaplar. Buralardan bahçecilikte, evlerin ısıtılmasında ve endüstride kullanılmak üzere ak ve kara turba elde edildiği gibi, Dalum dolaylarındaki yeni petrol tesisleri bu toprakların endüstri bakımından değerlendirilmesi yolunda imkânlar yaratmıştır. E. ın kalkınması için 1948 de hazırlanmış olan on yıllık bir plan, bataklıkların kurutulmasını, ağaçlandırılmasını, tarıma elverişli kılınmasını ve iskân edilmesini (ortalama 800 yeni köy yeri) öngörmektedir. Bu maksatla 1951 de bir ortaklık kurulmuş ve işin finansmanı, merkez ile Niedersachsen devletinden ve Marshall planından sağlanacak kredilere bağlanmıştır.

EMU (Lat. Dromiceius Novae - Hollandiae), Kuşların Dromiceiidae familyasına bağlı bir tür. Dromiceius cinsinin başka türü kalmamıştır. Avustralya'da yaşar, uçamaz. Yüksekliği 1,5 m yi geçer. Ayağında 3 parmak vardır. Başında kemiksi tarak (ibik) yoktur. Tüyleri siyahımsı kahve rengi olup boyun ve baş kısmında daha çoktur. Dişisi yeşil renkli 6 - 7 yumurta yumurtlar. Kuluçkaya erkeği oturur. Yavru bakımı da erkek tarafından yapılır. Bitki kısımları ve meyva ile beslenir. Kolayca evcilleştirilir. Avustralya yerlileri etini yerler.

EMU

EMÜLSİFİKATÖR (Fr. Émulsificateur), bitümlere katılarak onları sübyeleştiren maddelerle bu amaç için kullanılan makinelere verilen genel ad.

EMÜLSİN (Fr. Émulsine), tatlı ve acı bademlerde, su yosunlarında, mantarlarda, taflan yaprağında v. b. bulunan. birçok heterozitleri hidrolize edebilen diyostaz karmaşıklarına verilen ad. E., yağı çıkarılmış bademlerin posalarından özütleme (ekstraksiyon) yolu ile elde edilir. Levojir glükozitleri üzerine etki yaparak, onlardan β glükozu ve heterozit'in glüsidik olmayan grupları meydana getirir. Amigdalbin'e etki yaparak glükoz (üzüm şekeri), benzaldehit ve siyanidrik asidin meydana gelmesini sağlar. E. bir enzim karışımıdır. E. in glükozit sentezi yapabıleceği meydana çıkmıştır, yani etkimesi dönüşebilir. E. heterozitleri, açığa çıkan glüsidik olmayan maddelerin niteliğine veya niceliğine göre birbirinden ayırmaya, aramaya veya ölçmeye yarar.

EMÜLSİYON (Fr. Émulsion, Lat. *emultio* < *emulgere*, sütünü çıkarmak; Türkçe: sütsü, sübye; Osm. müstahlep), 1. Kimyada, bir sıvının başka bir sıvı içinde pek küçük yuvarlar halinde ve dağınık durumda bulunmasından oluşmuş heterojen ortam; 2. Eczacılıkta, süt renginde ve kıvamında olan preparat.

E., birbiriyle karışma yeteneği olmayan ve biri ötekinin içinde çok küçük yuvarlar halinde dağılmış durumda bulunan, en az iki maddeden oluşmuş bir sıvıdır. Bir miktar suya pek az miktarda zeytin yağı katılarak kuvvetle çalkanırsa, yağ suyun içine dağılır ve bir «su içinde yağ E. u» meydana gelir. Bundan su bölümü ilmî deyimle E. un sürekli fazıdır (Fr. phase < Yun. *phasis* = görünüş; fizikte ve kimyada, bir karışımı meydana getiren homojen bölümlerden her biri). Tersine olarak, çok miktarda zeytin yağına biraz su katarak çalkanırsa, «yağ içinde su E. u» elde edilir. Bunda E. un sürekli fazı yağ bölümüdür.

Bu yoldan meydana getirilen E. lar kararlı olmazlar, yani çalkama durduktan kısa bir süre sonra yağ bölümü üste çıkmaya başlar. E. u kararlı hale getirmek için emülsifikatör (Fr. émulsificateur) denilen ve E. daki iki madde arasında eritici rolu oynayan üçüncü bir maddeden yararlanılır. Bunun bir örneğini, balık yağı, damla damla yüzde 0,25 lik bir sutkostik çözeltisine akıtıldığı zaman oluşan E. verir. Suc, balık yağı ile çözeltinin temas yüzeyinde bir sabun oluşturur ve bu da E. laştırıcı madde rolü oynar.

Tabiî E. lar da vardır. Bunların bir örneği memelilerin sütüdür. Sütte, içinde E. laştırıcı madde rolü oynayan albuminli maddeler ve su içinde erimiş şekerler ve mineral tuzları bulunan bir serumda, dağınık durumda, yani E. halinde % 1,5 - 8,5 arasında bir oranda yağlı maddeler bulunur.

Bazı bitkilerden de bileşimleri süt gibi olan lateks (Lat. *latex*), yani bitki sütü çıkarılır. Kauçuk lateksi, içinde albuminsiler bulunan bir sıvıdaki bir kauçuk E. udur. Güney Amerika süt ağacı (*Galactodendron*) nın lateksi de içinde albüminsi maddeler bulunan bir serum içindeki bal mumlarından ve sabunlaşabilir maddelerden oluşmuştur.

Petrol kuyularından bazan su içinde E. halinde petrol çıkar ve bu iki maddenin birbirinden ayrılması bazan çok güç olur.

Eczacılıkta en çok kullanılan E.lar: zamklar, bitki salyaları (*mucilages*) veya içinde bu maddeler bulunan ilâçlardır. Ağızdan güçlükle alınabilen bazı sıvı ilâçlar E. halinde daha kolaylıkla çilebilir ve daha da etkili olurlar (balık yağı, vazelin yağı v. b.). Ayrıca E. lar krem, ovma yağı (*embrocation*) ve ince ovma merhemi (*liniment*) olarak deri üzerine uygulanır. Merhem (*pommade*) ler de katı fazlı E. lardan ibarettir.

Kimya: E. ların niteliği hakkında en önemli ve genel bilgiler aşağıdaki basit deneylerden elde edilebilir:

1. Bir tüpte 1 cm^3 alkol, 5 cm^3 su ile çalkanır. Böylelikle büsbütün saydam, homojen bir karışım elde edilir ki bu karışım mikroskop altında en kuvvetli büyütmede de farklı kısımlar gösteremez. Alkol ile su her oranda ka-

rışabilir. Bu iki madde her zaman büsbütün homojen karışımlar meydana getirir. 2. Bir tüpte 1 cm^3 petrol ve 5 cm^3 su 20 defa kuvvetlice çalkanır. Bu defa beyaz, sütümsü bir bulanıklık görülür. Mikroskopla bakıldığı zaman 100 defa büyültmede bile küçük petrol küreciklerinin yukarıya doğru yükseldikleri görülür. Burada çok kaba bir E söz konusudur. Petrol, suda küçük damlacıklar halinde dağılmıştır. E. ların çoğunun beyaz görünüşü, ışığın ufak damlacıklarda kırınımından ileri gelir. E. lar birbiriyle karışamayan, birbirinin içinde çözülmeyen iki sıvının vurma, çalkalama, ezme v. b. gibi işlemlerle karıştırılarak sıvılardan birinin öteki içinde az çok küçük damlacıklar şeklinde dağılması sonucunda meydana gelir. Yukarıki halde bir yağ - su E. u söz konusudur, yani azınlıkta olan yağ (petrol) kapalı ve homojen bir su yığını içinde dağılmıştır. Bu gibi hallerde yağ «dağılan faz», su ise «kapalı faz» adını alır. Az su çok yağla çalkalanacak olursa, bir su - yağ E. u meydana gelir. Burada su damlacıkları yağ içinde dağılmıştır. Su «dağılan faz», yağ ise «kapalı faz» olur. Meselâ süt bir yağ - su E. u, tereyağı ise tersine bir su yağ E. udur. Yağ - su E. u su ile seyreltilebilir. Halbuki ötekiler ancak yağla seyreltilir. Bu iki E. da hangisinin bulunduğunu anlamak için metilen mavisinin sudaki bir eriyiği eklenir. O zaman yağ - su E. u, maviye boyanır, su - yağ E. u ise renksiz kalır.

3. Yukarıda adı geçen petrol - su E. u daha 5 - 10 dakika sonra kısımlarına ayrılır; üst tarafta tekrar sarımtırak petrol toplanır. alt tarafta ise az çok saydam su kalır. Direşken bir E. elde etmek için başka bir deney yaparak 1 cm^3 petrol % 2 lik bir sabun çökeltisinin 5 cm^3 ü ile aş. yu. 20 defa kuvvetlice çalkalanır (sabun çözeltisini hazırlamak için 1 gr çok ufak parçalara ayrılmış tıraş sabunu, 50 cm^3 damıtık, ısıtılmış suda çözülür). Bu defa yapışkan sıvı, kar gibi beyaz, direşken bir E. verir. Bu E. ancak günlerden veya haftalardan sonra kısımlarına ayrılır. Burada mikroskopla bakıldığı zaman çok küçük, aş. yu. aynı büyüklükte, hareketsiz yağ damlacıkları görülür ki bunlar deney 2 de olduğu gibi birbirlerini «yemezler». Sabun çözeltisi bu deneyde her bir petrol damlacığı etrafında bir «koruyucu zar» meydana getirmiştir. Bunun için yağ damlacıkları artık daha büyük parçacıklar halinde birleşerek yukarıya yükselmez, belki birbirlerini iter ve uzun bir süre ayrılmış halde kalır. Sabun yukarıki halde «emülgatör», «stabilizatör» veya «koruyucu kolloit» olarak etki yapar, yani direşken bir E. un meydana gelmesini sağlar ve kolaylaştırır.

Binlerce ve hattâ on binlerce E. vardır. Meselâ petrol, benzin, benzol, terebantin yağı, eterî yağlar, sıvı ve katı yağlar, asfalt, kauçuk, parafinler, bal mumları, reçineler, balık yağı, bitkisel, havvanî ve madenî yağlar v. b ayrı ayrı veya karışık olarak suda veya başka eritkenlerde E. haline getirilir ve o zaman sabun, yumurta akı, Arap zamkı, pektin, kolloidal killer, su camı, silisik asit, jelatin, alkaliler, nişadır ruhu, zamk, nişasta v. b. gibi «emülgatör» veya «stabilizatör» lerden yararlanır. Genel olarak şu kural yürürlüktedir: E. u meydana getiren damlacıklar ne kadar küçük olursa, sıvının sürtünme direncini de o kadar zorlukla yener ve dolayısiyle yukarıya doğru da o kadar yavaş yükselir. Bununla ilgili olarak E. da o oranda direşken olur. Dağılmış faz ile kapalı fazın özgül ağırlıkları arasındaki farklar ne kadar az olursa, öteki şartlar aynı olsa da kısımlara ayrılma işi de o kadar yavaş olur. Emülgatörler yardımı ile dağılmış damlacıkların yüzey gerilimi azalır. Bunun için damlacıklar küçülür ve bunun sonucunda E. ların direşkenliği büyür. Dağılan damlacıklar eşit büyüklükte, katı kürecikler meydana getirseydi, dağılan faz (meselâ bir yağ su E. unun bütün yağ damlacıklarının toplamı) en çok E. un bütün hacminin % 74 ünü kapsardı O halde, her kürecik 12 başka küreciğe değinirdi. Fakat gerçekte meselâ 99 cm^3 parafin yağı % 1 oranındaki bir potaslı sabun çözeltisinin 1 cm^3 ü ile pelteye benzer bir yağ - su E. u yapılabilir. Bu gibi E. larda damlacıkların değişik büyüklükte, kuvvetli ve şekil alabilen türden oldukları sanılır. En direşken E. lar, % 60 su ve % 40 yağ kapsayan su - yağ E. larıdır. Kesin anlamı ile E. lar kolloidal çözeltilerdir. Burada suda veya başka bir çözende dağılmış olan damlacıkların çapları 1 ile 200 mμ (1 mμ = 0,000001 mm) arasındadır. Bununla birlikte halk dilinde daha kaba, bulanık sıvı karışımlarına da henüz E. denir. Çok uzun bir süre (meselâ yıllarca) durdukları zaman iyice stabilize edilmiş. çok ince tozlar kapsayan E. lar da sonunda kısımlarına ayrılır. Meselâ uzun bir süre saklanan balık yağı E. larında üst tarafta sarımtırak ve balık yağından meydana gelen bir çizgi görülür. Taze bir yağlı süt (0,01 - 0,001 mm büyüklüğünde yağ küreciklerinin kazein ve albüminin emülgatör olarak bulunduğu sudaki bir E.) daha 2 - 3 gün içinde yukarıya doğru yükselen yağ damlacıklarından oluşmuş bir kaymak tabakası meydana getirir. Donma sonucunda da E. kısımlarına ayrılabilir. Meselâ bazı deri kremleri don çözüldüğü zaman tamamen sulanır. Genel olarak eczahanelerde ve ecza depolarında satılan E. ların «hayat süresi» ni uzatmak için «kolloid değirmenleri», «homojenleştirme makineleri», emülgatörler, stabilizatörler v. b. kullanılır. Çünkü E. ların fabrikada yapılmasından kullanılmasına kadar haftalar ve aylar geçer. Böyle olduğu halde, uzun süre bekletilmede E kısımlarına ayrılmış ise, bu hal büyük bir sakınca olmaz. O zaman şişeleri kuvvetle çalkalamak gerekir. Şişelerin üzerinde «kullanmadan önce çalkalayınız» etiketinin bulunması bundan ileri gelir. Çalkalamada E. tekrar meydana gelir.

Elde bulunan bir E u tekrar kısımlarına ayırmak çok seyrek olarak istenilir. Böyle bir işlem meselâ petrol sanayiinde gerekli olur. Bu sanayide direşken petrolsu E. ların meydana gelişi oldukça olağandır. Burada E. ancak bu işe uygun eczalar (demülgatörler) eklenmesiyle ayrılabilir. Karbonlu hidrojenlerin E. u (ham petrol), kauçuk, yağlar (yağların arıtılması), yapma reçineler, yumurta akı maddeleri (zamk ve jelatin arıtması) nin E. ları, bir Fransız patentine göre aşağıdaki tarzda kısımlarına ayrılır. E. lar metal parçaları veya metal rendeleri üzerinden (gerekirse aktif kömürle beraber) geçirilir. O zaman E. meydana getirmiş olan maddenin parçacıkları taneler tarafından tutulur ve eritme, özütleme, damıtma ve süblimleme yoluyle ayrılır. E. ların kullanılması ile birçok hallerde değerli ham gereçler tasarruf edilir. Çok defa E. onları yapmak için kullanılan maddelerden daha yararlıdır.

Aşağıda her günkü hayatımızda kullanılan birkaç E. da bu alanın olağanüstü çok yönlülüğü açıklanacaktır. E. her insan, hayvan ve bitki organizmasında bulunur. Yüksek organizmaların bağırsaklarında yiyeceklerden alınmış olan yağlar, safra asitlerinin etkisi altında E. haline getirilir ve ondan sonra sindirilir. Katı ve sıvı yağlarla kirlenmiş olan dokular soda çözeltisi, sabun ve benzeri ile temizlenirken yağlar, E. haline girer ve böylelikle temizlenebilir. Birçok yemeklerde E. vardır. Meselâ mayonez salçası, zeytin yağı ile su veya sirkeden yapılan ve emülgatör olarak katılan yumurta sarısından oluşmuş bir E. dur. Öteki E. lar şunlardır: Buna (yapma kauçuk), boya bağlama maddeleri, kozmetikte kul-

lanılan kremler, yapıştırma maddeleri, laklar, lateks balık yağı sübyeleri, böcek öldürme maddeleri, gül suyu gibi kokulu şeyler. Türlü metal temizleme maddeleri ince E. olup sünger taşı tanecikleri, silis guru, kuvars taneleri ve benzeri maddeler eklenerek koyulaştırılır. Birçok tahta döşeme (parke) temizleme yağları, mobilya cilâları, yağlama maddeleri, ayakkabı kremleri de az çok katı E. lardır. Sulu kolofonyum E. u kâğıdın zamklanmasında çok kullanılır.

EMÜLZOİT (Fr. Émulsoïde), içlerinde parçacıkları koloidal büyüklükte olan çözülmeyen başka sıvıların küçük damlacıklar halinde yüzdüğü sıvılara verilen ad. Yüzen sıvıların koloit olarak dağılmış olan parçacıkları katı halde bulunursa süspanzoit adı verilir.

EMVAL, mal (b. bk.) teriminin özellikle eski hukukta kullanılan çoğul şekli. E. terimi, yalnız gayri menkulleri içine alan emlâk (b. bk.) in tersine, hem menkul hem de gayri menkulleri içine almaktaydı.

Emvali - i emiriyye: Devlete ait mallar.

Emvali-i gayrimenkule: Ev, tarla gibi bir yerden başka yere taşınamayan mallar. Bk. GAYRİ MENKUL.

Emval - i menkule: Bir yerden başka yere taşınabilen mallar, eşya. Bk. MENKUL.

Emval - i metruke: Sahibi kaybolmuş mallar.

EMVAL - İ EYTAM, yetim malları. İslâm fıkhında yetimlere ait malların yenmesi veya zimmete geçirilmesi kesin olarak haramdır. Yetim kalan çocukların mallarına bir vasî tayin olunur. Bu kimse, yetime ait malları, yetim reşit oluncaya kadar saklamakla veya ticaret yoluyle işletmekle görevlidir. Yetim mallarının zekâtiyle azalmaması için ticaretinin yapılması esastır. Ayrıca, vakıf teşkilâtında geliri bir yetime veya yetimlere harcanmak üzere vakfedilen, devletin diğer özel kuruluşlarında yetimleri korumak için ayrılan mallara da bu ad verilmektedir.

Hz. Muhammed zamanında savaşlarda elde edilen malların belirli bir kısmı Beytülmal'e ayrılır, buradan da yetimlere yardım edilirdi. Sonraları Osmanlı imparatorluğunda, merkezde ve savaş sonucu alınan ülkelerde, yetimlerin mallarını korumak, verimlerini artırmak, bunların nafakalarını kendilerine teslim etmekle görevli olmak üzere kurulan teşkilâta E. müdüriyeti denirdi. E. müdüriyeti başlangıçta meşihate bağlı idi. 1908 de Adliyeye bağlandı. Cumhuriyetten sonra ise bu görev, Emlâk ve Kredi Bankası (eski adı: Emlâk ve Eytam Bankası) tarafından yürütülmektedir.

EMYAL CETVELİ (emyal, *mil*'in Arapça çoğulu), çeşitli milletlerce kullanılan mil ölçülerinin kolaylıkla hesap edilmesi için yapılan cetvel. Mil, aslında Romalılar tarafından bulunmuş bir uzunluk ölçüsü olup, her bin adım bir mil olarak tespit edilmiş ve bu uzaklıklar mil taşları ile işaretlenmişti. Daha sonra Batlamyus (Ptolemaios) yer küresinin her derecesinin kaç mil uzunlukta olduğunu Tedmür'de, sahrada hesap ederek tespit etmiş, bu ölçü, Abbasî halifelerinden Nemun tarafından zamanın matematikçilerinden Ali b. İsa'ya Sincar sahrasında yeniden kontrol ettirilerek tekrar araştırılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda milin uzunluğu her millet tarafından ayrı ölçeklerde tespit olunduğundan çeşitli miller arasındaki farklılığı anlatan cetveller hazırlanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bugün İngiltere, Almanya, İtalya v. b. ülkelerde bu ölçü birimi kullanılmaktadır. İngiliz milli 1 609 m dir. E. C. hakkında bir fikir vermek üzere Kırımî Ahmet tarafından yapılarak Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'ya aldığı cetvel örnek olarak aşağıya konulmuştur.

Esma - i mikyas	Fersah	Mil - i islâmî	Mil - i kebîr - i cermanî	Mil - i vasat - i cermanî	Mil - i sagîr - i cermanî	Mil - i Galya yani Fransa	Mil - i Talya yani romanî	Mil - i İngiliz	Mil - i Rus	Mil - i İskot
Mesafe - i yek derece	22 ve 1/9	66 ve 1/3 51	10	12	15	20	60	50 60	80	50
Aded - i zira' - i mikyas	12 000	4 000	26 666	22 222	17 777	10 666				

EMYAL - İ BAHRİ (Deniz mili), denizciler tarafından kullanılan bir uzunluk ölçüsü. İlk defa Batlamyus (Ptolemaios) tarafından tespit olunmuştur. Yelkenli devrinde mutedil bir rüzgârla bir günde alınan uzaklığın, yani bir mecra'ın altmışta birinin karşılığıdır ki, eski ölçülere göre 4 000 zira, 24 000 parmak tutar. Bugünkü sistemde ekvator dairesine göre bir derecenin altmışta biri olup, 1852 m olarak hesap edilir.

EMYDAE (Zoo.): bk KARA KAPLUMBAĞASIGİLLER.

EMYS ORBICULARIS (Zoo.): bk. KAPLUMBAĞA.

EMZİK (Fr. Tétine), çocuklara süt vermek için biberonun başına geçirilen, kauçuktan ve meme başı biçiminde yapılmış delikli kesecik. E. ler yalnız olarak veya takıldıkları biberonla birlikte sterilize edilir. Süt çocuklarını kuru E. le avutmanın sonradan birtakım ruh bozukluklarına yol açabildiğine inanılmaktadır.

EMZİRME, kadının çocuğunu beslemek üzere ona memesiyle veya biberonla süt vermesi. Yeni doğan bir çocuk, fizyolojik durumuna göre en az altı haftadan üç aya kadar yalnız sütle ve tercihan ana sütü ile beslenmelidir. Meme ile olsun, biberonla, yani em-

Anne memesi ile emzirme

zikli şişe ile olsun, besleme işi üç saatte bir yapılmalıdır. Genel olarak 24 saatte yedi defa besleme yeterli olur. Bunlardan biri gecenin ilk saatlerinde yer almalıdır. Sonraları çocuk gitgide daha seyrek olarak beslenir. Her E. de ve 24 saatte gerekli süt miktarları şöyledir:

Yaş	Beher emzirmede gr	Emzirme sayısı	24 saatlik miktar gr
2 gün	20	7	140
3 »	30	7	210
4 »	40	7	280
5 »	50	7	350
6 »	60	7	420
8 »	80	7	560
15 »	100	6	600
1 ay	110	6	660
2 »	120	6	720
3 »	130	6	780
4 »	140	6	840
5 »	180	5	900
6 - 10 ay	200 - 230	5	1 000 - 1 150 gr

Altı aydan sonra günde 4 biberon ve bir muhallebi olmak üzere 24 saatte 1 250 - 1 300 gr süt verilir.

E. ana sütü ile, hayvan sütü ile veya karma olabilir. Ana sütü çocuk için spesifik bir besin olduğu, yani organizma tarafından insan türünün yavrusu için özel olarak hazırlandığı için tercih edilmelidir. Ana sütü hem kolaylıkla hem de tam olarak sindirilir ve inanıldığına göre çocuğu mikroplu hastalıklara karşı dayanıklı kılar. Ayrıca, ananın çocuğunu kendisinin emzirmesi, döl yatağının doğumdan sonra normal duruma dönüşüne de yardım eder. Bununla birlikte, bazı durumlarda meme başı bölgesinde birtakım infeksiyonlu ihtilâtlar da meydana gelebilir. Genel sağlık durumları bozuk olan, kalp hastası, veremli veya şeker hastası olan veya ruh bozuklukları gösteren kadınların çocuklarına meme vermelerini hekimler doğru bulmazlar. Memelere süt yürümesi doğumun 3. günü ile 6. günü arasında meydana gelir. Bir hormon mekanizmasının sağladığı bu fizyolojik olayı devam ettiren de meme başının emilmesidir. Bundan dolayı doğumun ertesi gününden başlayarak çocuğa meme verilmelidir. Meme başlarının temiz tutulması

Biberonla emzirme

çok önemlidir. Ayrıca E. 5 - 10 dakikadan fazla sürmemelidir. Çünkü daha uzun süren E. ler yüzünden meme başı bölgesinde meydana gelebilen çatlaklar infeksiyonlara yol açabilir. Çocuk gündüzün üç saatte bir emzirilir ve yalnız iki buçuk kg dan hafif doğmuş olan çocuğa bir de gece memesi verilir. Emzikli kadın, sütünün tadını değiştirebilecek olan bir besin veya ilâç almaktan sakınmalıdır. Yavaş yavaş yapılması gereken bir iş olan sütten kesme, 4. ayın sonlarına doğru başlayıp normal çocukta 9. ay sonunda sona erer.

Hayvan sütü ile besleme yalnız ana sütü ile beslemenin mümkün olmaması halinde yapılmalıdır. Bu süt, inek, keçi ve eşek sütü olabilir. Eşek sütü kadın sütüne en yakın olan sütse de, büyük şehirlerde kolayca bulunamaz. Keçi sütü, eşek sütünden daha kolay bulunabilirse de, yılın her mevsiminde sağlanamaz. Bu yüzden en çok inek sütünden yararlanılır. Fakat bu süt bileşiminin özelliği yüzünden ya kaynamış su ile, ya maden suyu ile, ya da pirinç v. b. gibi tahılların kaynama suyu ile sulandırılmalıdır. Hayvan sütlerini kullanmadan önce kaynatmak gerekir. Süt biberonla veriliyorsa, biberonun kauçuk emziği sterilize edilmelidir.

Çocuğa mümkün olduğu kadar erken, biberon gibi daima temiz tutulan kaşık veya bardakla süt vermeye başlamalıdır. Çocuk kaç aylık olursa olsun, 24 saatte 700 gr dan çok inek sütü almamalıdır. Günlük biberonla besleme sayısı ve her defasında verilen süt miktarı, ana sütü ile beslemede olduğu gibi ayarlanmalıdır.

Lehimlenmiş kutular içinde satılan süt tozlarının ve yoğunlaştırılmış sütlerin, asepsi usulleriyle hazırlanmış olmak ve temiz olarak saklanabilmek gibi bir üstünlükleri vardır. Üstelik bu sütler, hayvan sütlerinin kimyasal bileşimi insan sütüne benzeyecek şekilde değiştirilerek hazırlanırlar. Hayvan sütü ile beslemede çok büyük önemi olan bir nokta, bu beslemenin çok tedbirli ve ihtiyatlı bir şekilde yapılmasıdır. Böyle davranılmayacak olursa, çocuğun sağlığı ciddî ve hattâ ağır bozukluklara uğrayabilir (bk. TOKSİKOZ).

Ananın sütü niteliği bakımından değil de miktarı bakımından yetersiz olduğu zaman hayvan sütü ile birlikte verilirse, buna karma besleme adı verilir. Bunun için de her E. de eksik gelen ana sütü o miktarda hayvan sütü ile tamamlanır veya E. lerin bazıları ana sütü ile bazıları da hayvan sütü ile yapılır. Hayvan sütüyle beslemeye üstün olan karma beslemede de dikkat ve ihtiyat şarttır. Bk. ANA SÜTÜ, ÇOCUK.

EN, Osmanlı imparatorluğunda askerlere dağıtılan çuha çeşitlerinden biri (çuha - i en). E. in hangi cins kumaş olduğunu tespit etmek biraz güçtür. Yeniçerilere dağıtılan kumaşlar arasında adı geçen E. in baranî ve mirahurîden ayrı bir çuha çeşidi olduğu anlaşılmakta ise de, nanhuregân denilen yeniçeri yetimlerine dağıtılan kumaşlar arasında E. adının bazan sobraman, bazan da mirahurî karşılığı kullanıldığı görülmektedir. Yeniçeri kâtibine, Anadolu ve Rumeli ağalarına, yayabaşılar ve yayabaşı kethüdalarına, çavuş, muallim, muhzir, atlı zağarcı ve sekbanlarına, acemi ocağı yayabaşıları ile Gelibolu acemileri yayabaşılarına dağıtılan E. den aynı zamanda 61 bölük yeniçeri yetimleri ile danişment, mütekait, korucu ve şagirtler de faydalanırlardı. E., Selanik çuha tezgâhlarında dokunmakta idi. Bir aralık Tırhala ve Flordin kazalarında da dokunulmasına izin verilmişse de, daha sonra bundan vazgeçilmişti.

EN AZ ETKİ İLKESİ (Fr. Principe de moindre action), Maupertuis'nin belirttiği, fakat asıl Alman matematikçisi Cal Jacobi (1804 - 1851) tarafından gayet kesin olarak aşağıdaki şekilde açıklanmış bulunan ilke: «Şayet m kitlesinin maddî bir noktası, bir gizil güçten gelen kuvvetlerin etkisi altında hareket ederken, A noktasından belli bir başlangıç hızla kalkar ve B noktasına t süresi içinde varırsa, alınan yol S ile belirtildiğine göre, integral Smvds, A dan B ye ulaşan başka yörüngelere oranla en aşırı (extrémal) dır.»

EN NACER: bk. NASIR (Muvahhidi hükümdarı).

EN YÜKSEK YÜCELİM (Ast.): bk. YÜCELİM (Fr. Culmination).

ENAKİEVO (1928 - 1935 yılları arasındaki adı: **Rykovo,** 1935 - 1943 yıllarındaki adı: **Ordjonikidze**), Sovyetler Birliğinin Ukrayna cumhuriyetinde, Don havzasında, Donetsk (Stalino) in kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 92 000 (1962) dir. Taş kömürü ocakları vardır. Madencilik ve kimya endüstrileri gelişmiştir.

ENAKİTLER (İbr. Anakim), İsraillilerden önce güney Filistin'de yaşamış olan sözde dev yapılı insanlar (4. Musa 13, 23 - 34). Bu sebeple, çok iri ve çok güçlü kimselere Enak oğlu denir.

ENAM (Ar. «ehli hayvan» demek olan naam'ın çoğulu), Kur'an'ın yedi uzun suresinden birinin adı. Baştan altıncı sure olup 165 ayetten meydana gelmiştir. E. suresiyle diğer çok okunan Kur'an surelerini bir araya toplayan mecmuaya da Enam veya Enam - ı şerif denir. Eskiden hattatlara yazdırılır, tezhip yaptırılırdı. Basılı olanları da vardır. Yazılarak iç cebinde taşımak veya iyi bir yerde saklamak halkımızın geleneklerinden sayılırdı.

ENANTİYOTROP (Fr. Énantiotrope, Yun. *enantios*, karşı, *tropos*, değişme), kimyada iki değişik fiziksel şekilde bulunan ve ancak belirli bir ısı veya basınç altında bu şekillerden birinde kalabilen maddelere verilen ad. Örnek: α ve β kükürtleri gibi.

ENANTİYOTROPİ (Fr. Énantiotropie), aynı maddenin başka başka basınç ve ısı alanlarında kendi buharı ile denge halinde birbirinden ayrı değişiklikler göstermesi olayına verilen ad. Meselâ rombik ve monoklin kükürt. Bk. POLİMORFİ.

ENAREA, doğu Afrika'da, Galla'lar ülkesinde bir bölge. Orta Habeşistan'da Addis Ababa şehrinin güneyindedir.

ENARGİT (Fr. Énargite], rombik, demir siyahlığında ve parlaklığında, formülü Cu_3AsS_4 olan önemli bakır filizi. Taneler veya saplar halinde toplaşma meydana getirir. Kristal halinde çok az bulunur.

ENARMONİ (Fr. Enharmonie): 1. Çeyrek ses (bk. DİESİS) kapsayan tonalite, dizi, tetrakord ve türlerin durumu için Yunan musikisinde M. Ö. VI - III. yüzyıllarda kullanılmış olan bir terim. Meselâ iki tam tona eşit büyük üçlü aralığı ile iki ayrı çeyrek ton aralığında oluşan tam dörtlüye *enarmonik tetrakord* denmiştir. Bk. YUNAN MUSİKİSİ.

2. Eşit aralıklı kromatik dizide yükseklikleri eşit, fakat adları ayrı iki perdenin birbirine göre durumu. Meselâ sol diyez ile la bemol veya si diyez ile do perdeleri birbirinin enarmoniğidir. Büyüklükleri ve yükseklikleri eşit, fakat perde adları değişik aralıklar da *enarmonik aralık* olur (re bembol - fa = do diyez - fa veya do diyez - mi diyez veya re bemol - mi diyez gibi). E den ve enarmonik aralıklardan yararlanan *enarmonik geçki* XIX. yüzyılda çok sık kullanılmıştır. Bk. GEÇKİ.

ENARTROZ veya ENARTROSİS (Fr. Énarthrose, Yun. *en* = içinde; *arthron* = eklem) [Anat.], karşılıklı sürtünme yüzeyleri biri içbükey öteki dışbükey iki yuvar kapağı biçiminde olan diartroz (çok oynak eklem) tipi. Bir örneği kalça eklemidir.

ENBAR veya ANBAR, İslâm dünyasında iki şehrin adı: 1. Orta Çağda Belh yakınlarında Şuburgan ile Merverûz arasında bulunan E., Cucan şehirlerinin en büyüklerinden biri idi. Bazı kaynaklarda Enbîr olarak anılmaktadır. Sultanın kışlık saraylarından biri burada bulunmakta olup, ayrıca ulu camii ile de ün yapmıştı. Bağlık ve bahçelik, havası güzel bir şehirdi. Bugün bu şehirden bir eser kalmamıştır. E. da yetişenler arasında Ebü'l - Hasan Ali b. Muhammed anılabilir.

2. Bağdad'ın 68 km (10 - 12 fersah) kuzeydoğusunda, Fırat'ın sol kıyısında eski bir şehir. Bugün harabeleri kalmıştır. Sasanî İran ve Abbasîler devrinde Irak'ın en büyük şehirlerinden biri sayılan E. ın kuruluşu gelenekte Sasanî hükümdarı Şapur (310 - 379) a bağlanır. Son incelemelere göre, bu şehir eski Babil imparatorluğu devrinden beri yaşayan bir site olup Şapur, şehrin duvarlarını yeniden yaptırmak, burada bir hükümdarlık sarayı kurdurmak ve askerî depolar meydana getirmek suretiyle siteyi büyütmüş ve kendi adını vermişse de, yaptırılan depoları şehre alem olmuş ve o yüzden şehir «depo» anlamına gelen E. adı ile tanınmıştır. Başka bir söylentiye göre E., Nebukadnessar'ın Yahudileri Babil'e sürerken veya Araplarla yaptığı savaşlarda esir aldıklarını burada ambarladığı için bu adla ün almıştır. Son araştırıcılar şehrin harabelerinin bulunduğu Omm Barra'nın aynı zamanda şehrin asıl adı olması ihtimalini ileri sürmektedirler. Şu halde E., çok eski zamanlarda kurulmuş, Sasanî - İran ve Roma mücadelesinin Elcezire'de denklik peyda etmesi üzerine İran payitahtı Medayin (Ktesiphon) in savunma noktalarından biri olarak stratejik değerine binaen Şapur tarafından tahkim olunmuştur.

El - hıyre'de Beni Lahm Arap krallığı kurulduktan sonra E ın yönetimi de bu devletin eline geçmişti. E. a giren ilk Arap hükümdarı Cezimetü'l - Ebreş olup 529 da Kinde meliklerinden Hâris ise burasını krallığı için merkez haline getirmişti. İmparator Julianus'un seferi buraya kadar uzanmıştı. E., H. 12 yılında (634), Ebû Bekir zamanında Halid b. Velid eliyle ve barış yoluyle fethedildi. E. halkı beytülmale her yıl 400 000 dirhem haraç ödemeyi kabul etti. Müslümanlar burasını zaptettikleri vakit E. da bir Nasturî piskoposluğu bulunmakta idi. E. Müslüman hâkimiyeti altında da büyük bir gelişme gösterdi. 750 de Abbasîler iktidarı ellerine alınca Ebü'l - Abbas es - Seffah, Kûfe halkının Hazreti Ali çocuklarına olan bağlılıklarını ve politikaya düşkünlüklerini dikkate alarak, Abbasî halifeliği için E. ı merkez yaptı; burada kendisi için bir saray yaptırarak şehrin adını da Haşimiye olarak değiştirdiyse de E. adı kendini muhafaza etti. Seffah ölünce buraya gömülmüş, halefi Mansur ise 762 tarihinde Bağdad şehrini kurmakla E. ın hilâfetin başşehri olma vasfını ortadan kaldırmıştı. Mamafih Abbasîler zamanında Nehrü'l - Melik, daha sonra da Nehri İsa gibi kanallarla hem nehir ulaştırması bakımından, hem de tessûc denilen tarım bölgeleri itibariyle E. ekonomik

özelliğini muhafaza etti. Ancak 927 de Karmatîlerin Ebû Tahir komutasında bu bölgeyi ve şehri yağmalamaları ve kanalları tahrip etmeleri üzerine çökmeye başladı. Daha sonra açılan Şaklaviye kanalının güzergâh değiştirmesi E. ın çöküşünü hızlandırdı. 951 de E. ı ziyaret eden İstahrî, Seffah'ın sarayının harabe halinde olduğunu yazmaktadır. E. son olarak Moğol istilâsı ile adını duyuracak ve ondan sonra tamamiyle unutulacaktır.

ENBARÎ, Ebû Muhammed el - Kasım b. Muhammed b. Beşşâr (885 - 917). Arap dilcisi. Hadis, şiir ve tarihle de uğraşmıştır. İbn. el Enbarî adiyle bilinir. E. nin eserleri arasında *Halku'l - insan, Halku'l feres, el - Maksur ve'l - memdud, el - Müzekker ve'l müennes* ve *el-Emsâl* anılır Ancak, bu eserlerinden hiçbiri zamanımıza kadar ulaşmamıştır. Yalnız oğlu Ebû Bekr Muhammed'in tetkikinden geçmiş bulunan *Şerhu'l - mufaddaliyat* bir istisna teşkil eder. Onun *Garibü'l - hadis*'inden ise İbn. el - Esîr faydalanmıştır.

ENBARÎ, Kemalüddin Ebü'l - Berekât Abdurrahman b. Muhammed (1119 - 1181), Arap dil bilgini. Enbar'da doğmuş, Bağdad'da ölmüştür. Bütün hayatını Bağdad'da geçirmiştir. Son yıllarında kendisini tamamen ilme vermişti. Çeşitli konularda eser vermiş bulunan E., daha çok Arap dil bilgini olarak tanınmıştır. Eserlerinden Arap dilcilerinin bıyografilerini ihtiva eden *Nüzhetü'l - elibbâ fi tabakati'l - üdebâ*, gramerden *el - Mîzan*, lugatten *ez - Zahur* en önemlileridir.

ENCARNACIÓN [*enkarnasyọn*], güneydoğu Paraguay'da, Arjantin ile Paraguay arasında sınır teşkil eden Parana nehri kıyısında, Posadas'ın karşısında bir şehir. E., tarım ürünleri için önemli bir nebir limanı ve demiryolu kavşağı olup Itapua departmanının yönetim merkezidir. Nüfusu 19 000 dir. Bk. ITAPUA.

ENCELADUS, Saturnus gezegeninin uydularından biri. Saturnus'a en yakın ve en küçük Mimas ve ikincisi de E. tür. W. Herschel tarafından 1789 da Mimas'la birlikte keşfedildi. Yörüngesinin yarı büyük ekseni veya gezegene ortalama uzaklığı 238 000 km, gezegen çevresindeki dolanma peryodu 1.37 gün, çapı aş. yu 600 km, kütlesi 0,001 ay kütlesi ve en büyük parlaklığı 11.8 kadirdir Ancak objektif çapı 15 cm den büyük olan teleskoplarla görülebilir.

ENCÉPHALITE [Tıp]: bk. ANSEFALİT.

ENCÉPHALOCÈLE [Tıp]: bk. ANSEFALOSEL.

ENCÉPHALOGRAPHIE [Tıp]: bk. ANSEFALOGRAFİ.

ENCÉPHALOMALACIE [Tıp]: bk. ANSEFALOMALASİ.

ENCHAÎNEMENT [*ãşenmã̜*] (Fr. = zincirleme) [Balet]: 1. Dans adımlarının ve figürlerinin dans cümlesi oluşturacak biçimde art arda dizilmesi.

2. İki veya daha çok adım ve figürden kaynaşmış dans cümlesi.

ENCHIRIDION [*enkiri̜dion*] (Yun. Enkheiridion; *en*, içinde, *kheir*, el), el kitabı, ders kitabı; öğretim esaslarını veya bilgileri içine alan derleme. Luther'in *Kleiner Katechismus*'una da bu ad verilmiştir. Arrianos'un Epiktetos'un öğretilerini içine alan derlemesi de bu başlığı taşır.

ENCINA [*enthi̜na*], **Juan del** (1469 - 1529), İspanyol tiyatro yazarı, şairi ve müzisyeni. La Encina (Salamanca) da doğmuş, León'da ölmüştür. Alba dukasının koruyuculuğuyle X. León kilisesi yönetmenliğine getirilmiş (1498), papaz yapılmış ve 1519 da León katedrali duacılığına atanmıştır. Daha sonra kendisine papalık nezdinde diplomatik görevler verilmiştir. *Trivagia* (1521) adlı şiirinde, Kudüs'e yaptığı hac ziyaretine ait hatıralar vardır. Fakat en önemli eserleri, *Églogas* adlı manzum tiyatrolarıdır. Özel temsiller için yazılmış olan bu manzum piyesler, İspanyol dindışı tiyatrosunun en eski örnekleri sayılır. Kişileri hep çoban olan bu piyeslerde olay henüz pek basit olmakla beraber, bazan komedi tarzına kaçar (*Auto del Repelon*), bazan da bir dram karakteri alır (*Plácida y Victoriano*). Şair bunları sadece yazmakla kalmamış, müziğini de bestelemiştir: Bu besteler villancıcos tarzında olup çok sesli şan halinde temsilin sonunda söylenir. Şarkılarından büyük bir kısmı *Cancionero musical de palacio* adlı eserindedir; bu şarkılar Barbieri tarafından notaya alınıp yayınlanmıştır. E., şiir sanatı konusunda öğütler veren bir eser de bırakmıştır (*Arte de la poesia castellano*).

ENCISO [*enthi̜so*], **Martín Fernández de** (aş. yu. 1470 - 1528 den sonra), İspanyalı avukat. Sevilla'da doğmuştur. 1500 te Bastias ile birlikte Amerika'ya gitmiş, Santo - Domingo'da avukatlığa başlamış, 1509 da Güney Amerika'nın kuzeybatı kıyılarındaki Tierra Firma bölgesini sömürgeleştirmeye girişen Ojeda'ya katılmış, 1509 yılı ekiminde gemi ile yola çıkan Ojeda'yı 1510 mayısında başka bir gemi ile izlemiş, Ojeda'nın sömürgeden ayrılması üzerine hayatta kalanların başına geçmiş ve Panama berzahındaki Darien'de başka bir yerleşme yeri kurmuş, fakat çok geçmeden Balboa ve başkaları tarafından iktidardan düşürülerek ülkeden kovulmuş, İspanya'ya gitmiş, 1514 te Pedrarias'ın yönetimindeki bir sefere yüksek yargıç olarak katılarak Darien'e dönmüş, 1514 te Cenú yerlilerine karşı girişilen savaşı yönetmiş ve sanıldığına göre İspanya'ya dönmüş, 1519 da Yeni Dünya üzerine İspanyolca ilk eser olan üç ciltlik *Suma de Geografia* (Coğrafya ana kitabı) yı yayınlamıştır.

ENCKE [*e̜nke*], **Erdmann** (1843 - 1896), Alman heykelcisi. Berlin'de doğmuş, Neubabelsberg (Potsdam) de ölmüştür. 1880 de Berlin'de Tiergarten'da kraliçe Prusya'lı Louise (Luise von Preussen) in mermerden büyük bir heykelini ve yine Berlin'de Charlottenburg kilisesinde imparator I. Wilhelm ve kraliçe Augusta için bir lâhit yapmıştır.

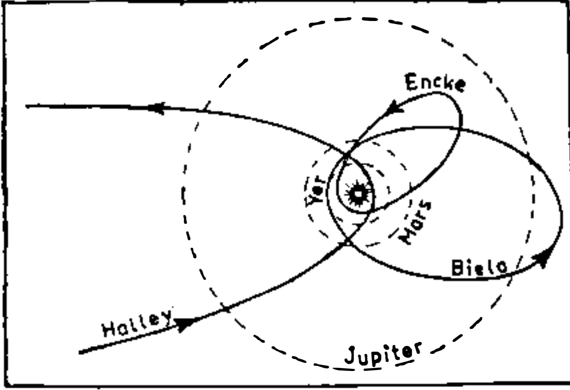
ENCKE [*e̜nke*], **Johann Franz** (1791 - 1865), Alman astronomu. Hamburg'ta doğmuş, Spondau'da ölmüştür. Gauss'ın öğrencisi olan E., 1816 - 1825 yılları arasında Gotha yakınındaki Seebergen rasathanesinde çalışmış, bu dönem sonlarında aynı rasathanede müdürlük etmiş, 1825 te Berlin rasathanesi müdürlüğüne getirilmiştir. Venus gezegeninin geçişlerine göre güneş paralaksını inceleyen E., 1818 de Marsilya'da Pons tarafından keşfedilen Encke kuyruklu yıldızını hesaplamıştır. Dolanma süresi 3. 28 yıl olan bu kuyruklu yıldız, bu sürenin devamlı olarak düzensiz bir şekilde kısalmasiyle dikkati çeker. E. nin *Gesammelte mathematische und artronomische Abhandlungen* (Matematik ve astronomi yazıları derlemesi) [1866] adlı üç ciltlik bir eseri vardır.

Encke kuyruklu yıldızı: Jupiter ailesinden, kısa peryotlu bir kuyruklu yıldız. İlk olarak 1486 ve 1795 te görülmüş ve 26 kasım 1818 de J. L. Pons tarafından Marsil-

ya'da gözlenmiştir. Yörünge öğelerini ise ilk defa Berlin rasathanesi müdürü Johann Franz Encke hesaplamıştır. Bundan dolayı ona E. kuyruklu yıldızı denmiştir.

Güneş sisteminin üyeleri olan kuyruklu yıldızlar, tıpkı gezegenler gibi, eliptik yörüngeler üzerinde dolanırlar. Güneş bu elipslerin odağında bulunur. Bu yörüngelerden hemen hemen hepsi yer yörüngesinden büyüktür. Onun için onlar güneş'e yaklaştıkları zaman yer'e de yaklaşmış olurlar.

Bütün kuyruklu yıldızlar topluca göz önüne alındığında, onların «kısa ve uzun peryotlular» olmak üzere iki grupta toplandıkları görülür. Kısa peryotluların peryodu 100 yıldan küçük ve yörüngeleri de hemen hemen gezegenlerin yörüngeleri yöresindedir. Üstelik büyük bir çoğunluk, Jupiter yörüngesi içinde veya yakınındadır. Bunlara «Jupiter ailesi» denir. Encke yıldızı bu ailedendir. Meselâ Halley kuyruklu yıldızı kısa peryotlu olduğu halde bu aileden değildir. Böyle bir toplanmanın Jupiter'in büyük çekim etkisinden ileri

ENCKE KUYRUKLU YILDIZI

geldiği sanılmaktadır. Onun yakınından geçen bir kuyruklu yıldızın yörüngesini değiştirerek daha küçük bir yörüngeye oturması daima mümkündür.

Uzun peryotlu kuyruklu yıldızların yörüngeleri çok büyüktür. Güneş'ten 150 000 AB uzaklığa kadar uzanabilir (AB = astronomi birimi, yani yer - güneş uzaklığı = 149,6 10^6 km) Onun için onların ne zaman geleceği bilinemez.

Kuyruklu yıldızların peryotlarını da sabit olarak kabul etmek doğru olmaz. Çünkü kendilerinin kütleleri küçük olduğu için meteorların çarpmasiyle kolayca yörünge değiştirebilirler. E. kuyruklu yıldızı buna iyi bir örnektir. Gerçekten E. Johann Franz tarafından hesaplanan 3 yıl 115 günlük peryodu 1858 e kadar her yıl 2,5 saat azalmış ve ancak 1871 - 1891 arasında sabit kalmıştır. Bugüne kadar 44 defa gözlenen E. kuyruklu yıldızının 1964 yılı gözleminde hesaplanan yörünge öğeleri şunlardır:

Yörüngenin yarı büyük ekseni:	a = 2,22 AB
Yörüngenin dışmerkezliği:	e = 0,847
Dolanma peryodu:	P = 3,302 yıl
Günberi - düğümler uzaklığı:	ω = 185,9°
Düğümler çizgisinin durum açısı:	Ω = 334,2°
Yörüngenin tutulma düzlemine göre eğikliği:	i = 12°
Günberi noktasının güneşe uzaklığı:	q = 0,339 AB
Günberiden geçme tarihi:	T = 1964, haziran 3,4616

ENCOMIENDA [*enkomiẹnda*] (İsp. = görev), önceleri Batı Hint adaları hür yerlilerinin İspanyol göçmenleriyle konkistadorları emrinde angarya hizmet (repartimiento) görmesi. E. sonraları haraç şekline çevrilmiş, 1718 de de büsbütün kaldırılmıştır.

ENCÜMEN - İ DANİŞ, Tanzimattan sonra Fransa'yı göz önünde tutarak kurulan ilk Türk akademisi. Tanzimat (1839) ta birçok alanlarda yenilikler yapılması, birtakım batılı kurumların yurda sokulması isteniyordu. Bu arada bilim ve eğitim alanındaki gelişmeleri bir düzene koymak üzere 1846 da Meclis - i Maarif - i Umumiye kuruldu. Değerli fikir adamlarının meydana getirdiği bu kuruluş, E. D. adlı bir akademinin kurulmasını da öngörüyordu.

Meclis - i Maarif adına Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan ve E. D. in kurulma sebeplerini belirten bir yazı, Sultan Abdülmecid'e sunuldu (26 mayıs 1851). Cevdet Paşa tarafından bu yazıya uygun bir beyanname «Takvim - i Vakayi» de yayınlanmıştır (haziran 1851).

Büyük Reşit Paşa, E. D. in kuruluşunda da ön planda yer alıyordu. Reşit Paşa, E. D. in kuruluşu ile ilgili bir yazısında, çağımızın gerektirdiği bilimin yurtta yayılması ve yurttaşın bundan yararlanması gerekli olduğunu belirtmiş, genel seviyeyi yükseltmek için bir darülfünun kurulmasını ileri sürmüş, darülfünun binasının kuruluşuna kadar okutulacak kitapların hazırlanması için de bir E. D. in kurulmasını teklif etmiştir.

Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi, E. D. in kuruluş amacı darülfünunda izlenecek temel kitapları hazırlamaktır.

E. D., Abdülmecid'in iradesiyle 18 temmuz 1851 (19 ramazan 1267) de büyük bir törenle açılmıştır. Sadrazam Reşit Paşa irticalen özlü bir söylev vermiş ve padişah adına E. D. i resmen açmıştır. İkinci başkan tarihçi Hayrullah Efendi de, Cevdet Paşa tarafından hazırlanan ve ilmin değerini anlatan uzun bir söylevi okumuştur.

Bu törende başta Reşit Paşa olmak üzere devrin bütün bakanları, ileri gelenleri, bilginleri, akademiye üye seçilenler, Darü'l - Maarif binasında encümene ayrılan salonda padişahın da katıldığı bu törende bulundular.

Encümenin tüzüğüne göre, dahilî ve haricî olmak üzere iki çeşit üyesi vardı. Dahilî üyelerin sayısı kesin olarak 40 kişi olarak tespit edilmişti. Bunların her birinin bir ilim kolunda uzman olmakla beraber, bir yabancı dil bilmeleri, eser yazabilme veya çeviri yapabilme niteliği taşıması şarttı.

Haricî üyelerin Türkçeyi bilmeleri şart değildi. Akademiye yararlı olabilecek nitelikte olmaları yetiyordu. Böylece encümenin 40 ı dahili, 30 u da haricî olmak üzere 70 üyesi vardı.

E. D. in başkanlığına Şerif Mehmet, ikinci başkanlığına da Hayrullah Efendi tayin edilmişti.

Dahilî üyeliklere Sadrazam Reşit Paşa, Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, erkân - ı harbiye başkanı Mehmet Paşa, hariciye nazırı Âli Paşa, ticaret nazırı İsmail Paşa gibi devlet adamları, Ahmet Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Osman Saip, Ali Fethi, Recai efendiler gibi kişiler tayin edilmişti. Haricî üyeliklere devrin tanınmış Rum, Ermeni bilginleri ile tanınmış İngiliz şarkiyatçısı James W. Redhouse, tarihçi Hammer, Fransız şarkiyatçısı Bianchi gibi bilginler alınmıştı.

Encümen, ilk iş olarak bir sözlük ile bir Osmanlıca gramer kitabı hazırlamayı kararlaştırmıştı. Bazı imlâ özellikleri de tespit edildi. Fakat daha ileriye gidilemedi. Tarihe ait eserlerin yazılması üyelerdenbazı kişilere verildi. İşte bu iş bölümü sırasında Ahmet Cevdet Efendi (Paşa) ye Kaynarca Antlaşması (1774) ndan 1824 e kadar olan tarihin yazılması verilmişti. Bunun üzerine Cevdet Paşa 12 ciltlik tarihini yazmaya başlamış, 1854 te ilk üç cildi tamamlayarak Sultan Abdülmecid'e sunmuştu.

O zamanlar hariciye müsteşarı bulunan Fuat Efendi (Paşa) ile Cevdet Efendi (Paşa) ler tarafından yazılmış olan *Kavaid - i Osmaniye* adlı Türkçe gramer de encümenin ilk eseri olarak Abdülmecid'e sunuldu.

Ahmet Cevdet Paşa bu ilk Türk akademisinin kuruluşunda emeği geçmiş kişilerin başında gelmektedir. Fakat bu akademi kendinden beklenen hizmeti görmemişti. 1862 yılına kadar devlet salnamelerinde E. D. in teşkilâtı yazılır ken, bu yıldan sonra E. D. adına rastlanmamaktadır. Buna göre, bu akademinin 12 yıl kadar verimsiz bir ömür sürdüğü düşünülebilir. Bu kurumun kendinden beklenen hizmetleri yapamadan silinip gitmesinde bazı sebepler düşünülebilir.

E. D. batıya benzeme özentisinden doğmuştur. Üyeleri arasında çok değerli kişiler bulunmakla birlikte, bunlar toplu çalışma eğitimi almış kişiler değildi. Önemli bir nokta da böyle bir ilim kurumunda çalışma imkânlarından yoksun bir siyasî topluluğun üye olarak seçilmiş olmasıydı. Nitekim bunun büyük bır sakınca olduğunu Âli Paşa hatırlatmış ve «biz (yani devlet erkânı) bu işin içine girmeyelim ahengi bozarız» demişti. — İ. O.

ENÜMEN - İ TEFTİŞ VE MUAYENE, istibdat devrinde Maarif Nezaretine bağlı olarak kurulan basınla ilgili bir denetleme teşkilâtı. «Telif ve Tercüme» 1881 de «Mat baalar idaresi» ile birleştirilerek kurulmuş, böylece sansür siyasî olmayan dergileri de kontrol altına almıştır. Bu encümenin görevi, gazeteler dışındaki bütün yayınları denetlemekti. Dergileri, bütün telif eserleri, piyesleri, her çeşit basılı yazıları, gümrük postahanelerinden gelen her dildeki yayınları sansür etmeğe yetkili idi. Bunun dışında matbaa ları teftiş ve muayene etmeyi üzerine alan Maarif Nezareti, siyasî basını denetleyen Matbuat İdaresiyle iş birliği yap maktaydı.

Bu encümenin kadrosu vehim ve korku arttıkca genişlemiştir. 1897 yılında Encümen - i Teftiş ve Muayeneden başka, sansür teşkilâtında daha yüksek bir makam olmak üzere Tetkik - i Müellefat Komisyonu ile 1903 te bunlara bir de Kütüb - ü Diniye ve Şer'iye Tetkik Heyeti katıldı. Maarif Nezareti Salnamesinde E. T. ve M. nin görevleri belirtilmiştir:

Tetkik - i Müellefat komisyonu, E. T. ve M. nin incelemesinden sonra basılmasına izin verilen Arapça, Türkçe, Farsça kitaplar ile Türkçe piyeslerin tekrar incelenmesi için padişahın emriyle kurulmuştu. Kurulduğu sırada bir başkan ve 6 üyesi bulunan E. T. ve M., istibdadın son yılı olan 1907 de bir başkan, 45 üye, 5 muayene memuru, tekrar çeşitli dillerde 15 muayene memuru, gümrüklerle postalarda bir sansür müdürü ve yine buraları için 7 muayene memuruna çıkarılmıştır.

Bu sansür kurumumunun basılı eserleri inceleme üsulü şöyle idi:

Basılması istenilen eser, bir dilekçeye bağlı olarak iki nüsha halinde Maarif Nezaretine verilir, dilekçe ile müsveddeler nezaret tarafından E. T. ve M. ye havale edilirdi. Encümen başkanı bunu üyelerden birine verirdi. Okuyanın kültürüne, inançlarına ve anlayışına göre, eserin bazı yerleri çizilir veya değiştirilirdi. Eser tekrar encümene gelirdi. Bu arada da bir kısım yerleri çizilip çıkarıldıktan sonra bir kopyası «berveçh - i tay ve tashih tabında beis yoktur» diye mühürlenip onaylandıktan sonra sahibine verilirdi. Eser basılıp dağıtımı yapılmadan önce yine encümene gider, oradaki kopyasiyle karşılaştırılırdı. Tamamsa mühürlenerek yayınlanmasına izin verilirdi.

«Servet - i Fünun» dergisi sahibi Ahmet İhsan Tokgöz'ün hatıralarında encümende çalışan yetkili kişiler hakkında bilgi vardır: «Burası Babil kulesine benzer bir adam koleksiyonuydu. Ulema diye bütün başı sarıklılar buraya doldurulmuştu ve onların arasında iki Mekteb - i Mülkiyeli genç, sarıksız başlariyle ve düzgün düşünceleriyle büyük bir başkalık yapardı. Azaların içinde neler yoktu, neler? Mekkeli, Medineli, Şamlı, Hintli, Arnavutlar ve camilerden mezunlar ve fukaha sıralanmıştı ve bu adamlara Tıbbiyenin fen kitapları, Mülkiyenin maliye ve ekonomi politik ve hukuk - u düvel kitapları muayene ettirilirdi. Onlar da örümcekli ruhlarına uymayan şeyleri çizerler, çıkarırlardı.»

Bu konuda Halit Ziya Uşakligil'in *Kırk yıl*'ında, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Hatıralar*'ında da buna benzer bilgilere rastlanır. Bu basın rejimi 1908 devrimine kadar sürmüştür.

ENCÜMEN - İ ÜLFET, 1870 yılında Çemberlitaş'ta Asım Paşa konağında açılan bir klüp.

Klübün kurucusu Ali Paşa hükümetinin o günkü maliye nazırı olan Mısır'lı prens Mustafa Fazıl Paşaydı. Klübün açılması bakanlar kurulunda konuşulmuş ve karara bağlanmıştı. Buraya ancak nazırlar, devlet adamları ve yüksek dereceli memurlar kabul edilebilirdi. Salonlarında okuma, sohbet ve oyun bölümleri vardı. Türkiye'de serbestçe kumar oynanabilen ilk klüp budur.

E. Ü. bir yıldan fazla bir süre açık kalabilmiştir. Ali Paşadan sonra Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca, burada kumar oynanması dedikodulara yol açmış ve hükümet tarafından kapatılmasına karar verilmiştir.

ENCYCLICUS [*enkiklikus*] (Lat.; Yun. *egkyklos* = genelge), yüksek bir kilise makamı tarafından geniş bir topluluğa hitaben yayınlanan bildiri, genelge. 1740 tan beri özellikle Papa tarafından bütün Katoliklere veya bir ülkenin piskoposlarına yapılan tebliğler için kullanılmıştır.

ENCYCLOPÉDIE [*ãsiklopedi*] (asıl adı: *Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, açıklamalı bilimler, güzel sanatlar ve el sanatları sözlüğü), XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanmış olan Fransız ansiklopedisi.

E., Chambers ansiklopedisi (Cyclopaedia) ni Fransızcaya cevirmek fikrinden doğmuştur. Ancak, çevirme işini üzerine alan Diderot, D'Alembert ile anlaşarak tamamiyle orijinal bir eser yaratmayı başarmıştır. E. nin ilk cildi 1751 temmuzunda yayınlanmıştır. Bütünü 17 cilt tutan ve ayrıca harita ve levhalara ait 11 ek cildi kapsayan eser, 1772 de bütünlenebilmiştir. E., yayınlanması süresince türlü türlü güçlüklerle karşılaşılmış, yobazların, gericilerin, muhafazakâr çevrelerin, özellıkle Janseniusçularla Jezuitlerin hücumlarına uğramış, yayını hükümetçe birçok defa durdurulmuştur. D'Alembert 1758 de çekilmiştir. Chevalier de Jaucourt ile Mme. Geoffrin para yardımlarında bulunmamış, kütüphane müdürü Malesherbes ile Mme. de Pompadour baskıları karşılamamış olsalardı, Diderot'nun bütün çabalarına rağmen eserin bitirilmesi imkânsızlaşacaktı.

Fransa'da ün sahibi hemen her bilgin ve yazar, E. ye yazı yazmıştır. Bunlar arasında Voltaire, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Condillac, Holbach, Dumarsais, Quesnay ve Turgot'nun adları anılabilir.

E., devrimci ve ilerici bir ruh taşır; bu özelliğiyle Fransız ihtilâlinin müjdecisidir. Maddelerin değeri birbirine denk değildir; çok iyi işlenmiş maddeler yanında düşük

değerde maddelere de rastlanır. Bununla birlikte E. ilk defa ilmî ilerlemeye ve tekniğe geniş ölçüde yer vermiştir.

ENDAZE, eskiden Türkiye'de ve doğu ülkelerinde kullanılan bir uzunluk ölçüsü (aş. yu. 65 cm).

ENDE (Coğ.): bk. FLORES.

ENDEHUY, Afganistan'ın kuzeyinde, Belh ile Merv arasında, Sangalik nehri üzerinde bir şehir. Afganistan ile Buhara arasındaki büyük kervan yolunun uğrak yeridir. E. un birçok tanınmış bilginlerin doğum yeri olduğu *Mucem ül - büldan*'da belirtilmektedir.

ENDELL [*ẹndīl*], **August** (1871 - 1925), Alman mimarı. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. 1900 dolaylarında Jugendstil (b. bk.) tarzının öncülerinden olan E. ın eserle-

A. ENDELL: «Elvira atelyesi, München»

ri arasında München'daki «Elvira» fotoğrafhanesi (1898), Berlin'deki Überbrettl Tiyatrosu (1901), Marienhof ipodromu tribünleri (1913), Berlin'deki bazı evler sayılabilir. *Die Schönheit der grossen Stadt* (Büyük şehrin güzelliği) [1908] adında bir kitabı da vardır.

ENDEMİ (Fr. Endémie, Yun. *en* = içinde; *demos* = halk) [Tıp], belirli bir bölgede ve hemen hemen sürekli olarak hüküm süren hastalık. İki türlü E. vardır: 1. *Diskrazik endemiler* (Yun. *dyskrasia* = körü karışım, yani organizmanın kötü bir alışkanlığı veya durumu): Bunlar halk yığınlarının beslenme şartlarından ileri gelen guatr, pellagra ve beriberi gibi hastalıkların E. leridir; 2. *İnfeksiyonlu endemiler*: Bunlar belirli hastalıkların tohumlarının varlıklarını koruyup çok büyük sayıda üremelerine elverisli ortamlarda görülen, Hindistan'ın veba ve kolerası, Amerika'nın sarı humması, Afrika'nın uyku hastalığı. bataklık bölgelerin sıtması v. b. gibi hastalıkların E. sidir. Diskrazik E. ler bulaşıcı olmadıkları ve hiçbir zaman salgın yaratmadıkları halde, infeksiyonlu E. ler bulaşıcı olduklarından, bulundukları yerlerden çok uzaktaki ülkelere yayılmak eğilimi gösterir. Nitekim zaman zaman dünyayı kırıp geçirmiş olan büyük veba ve kolera salgınları, infeksiyonlu E. lerin geçici olarak dünyaya yayılması yüzünden meydana gelmiştir. Bir hastalığın E. durumunda bulunduğu bir ülkede insanların çoğu o hastalığa karşı muafiyet kazanır. Bunlar hastalığa bütün belirtileri görülecek gibi tutulmamış olsalar bile, onu gizli geçirmiş olabilirler. Bu durum normal zamanlarda E. nin yayılmasına engel olur. Fakat başka bölgelerden oraya gelen sağlam insanlar kolayca o hastalığa yakalanırlar.

ENDEMİK BİTKİLER (Fr. Plantes endémiques), tabiî olarak yeryüzünün dar ve belirli bir bölgesinde yetişen bitki türleri. İki çeşit endemik bitki vardır: 1. Değişime uğramamıs (konservatif) E. B., 2. Değişime uğramış (progresif) E. B.

Birinci gruptaki bitkiler, jeolojik devirlerde görülen fakat birçok türleri ölerek bir türü tecrit adilmiş bir yerde geriye kalmış olan (relikt) türlerdir. Buna Türkiye'de gösterilebilecek en iyi örnek, Muğla vilâyeti çevresinde yetişen ve üçüncü zamandan kalma sığla ormanları (*Liquidanbar orientalis*) dır. Diğer memleketlerde de böyle canlı örnekler vardır. Meselâ Çinde yetişen gingko ağacı (*Gingko biloba*), California (Birleşik Amerika) da yetişen mamut veya sekoya ağacı (*Sequoia gigantea*) dır.

İkinci grup endemik türler, yeni evrimin sonucunda meydana gelmişlerdir. Bilinmeyen sebeplerden dolayı bir bitki türü sayısız küçük türlere ayrılır ve bunlardan herbiri belli bir bölgede yetişir. Bazen böyle bir tür yalnız bir dağda yetişebilir. Buna iyi bir örnek. memleketimizde yalnız Edremit Kazdağında yetişen Kazdağı köknarı (*Abies equi-trojani*) gösterilebilir.

Yeryüzünde değişime uğramış E. B., değişime uğramamış E. B. den daha çoktur.

E. B. çoğunlukla yüksek dağlarda, okyanuslarda, diğer adalarla bağıntısı az olan adalarda bulunur. Avustralya bitkilerinin 8 000 den fazla türü endemiktir. Yeni Zelanda florasının % 71, Havay adası florasının % 82 si, Kanarya adalarında yetişen 806 çiçekli bitkiden 414 ü, yani yaklaşık olarak % 51,4 ü endemiktir. Korsika adası bitkilerinin % 58 i, St. Helen adası bitkilerinin % 85 i endemiktir.

Türkiye, özellikle İç Anadolu E. B. yönünden çok zengindir.

ENDERAB, birçok coğrafî bölgelere verilen bir ad: 1. Aras havzasında bir nehir. Erdebil bu nehir üzerindedir. Savalan sıradağlarının güney eteklerinden çıkar. Kuzeydoğuya ve Erdebil'i geçtikten sonra kuzeybatıya doğru akar. Savalan dağının kuzeydoğusunda, batı yönünden gelen Ahar nehri ile birleşir. Bu birleşmeden meydana gelen nehir bugün Karasu (veya Balıksu) adını taşımaktadır.

2. Aras ile Kur arasındaki bölge, şimdiki Gence ve Karabağ illerinden ibaret Arran'ın merkezi Barzaa'ya birkaç fersah uzaklıkta bir yere verilen ad olduğu gibi, bütün Arran bölgesinin de E. adiyle anıldığı olmuştur.

3. Gazne ile Belh arasında bir kasaba. Kâbil'e giden kervanların buradan geçtiğini ve çevresinde gümüş madeni çıktığını Yakut Hamevî, *Mucem ül - büldan*'da yazmaktadır.

4. Horasan'da Merv'e çok yakın bir yer. Burada Sultan Sencer'in birçok saraylar ve köşkler yaptırmış olduğunu Yakut haber vermektedir.

ENDERBURY [*ẹndırbīri*], Orta Pasifik Okyanusundaki Phoenix takımadalarının en önemlilerinden biri. 5,5 km uzunluğunda ve 1 350 m eninde bir mercan adası (atol) dır. Yüz ölçümü 7 km² dir. Eskiden guano (kuş gübresi) çıkarılırdı. Önemli uçak üssü olarak 1937 - 1939 yıllarında hem Büyük Britanya hem de Amerika Birleşik Devletlerine üzerinde hak iddia edilmiş ve kullanılmıştır. 1939 da Canton adası ile birlikte ortak İngiliz - Amerikan yönetimine geçmiştir.

ENDERUN: bk. ENDERUN - İ HÜMAYÛN.

ENDERUN AĞALARI (Tar.): bk. ENDERUN.

ENDERUN MEKTEBİ, Saray-i hümayunda Enderun ile dış saraylardan Edirne, Galata, İbrahim Paşa ve İskender Çelebi saraylarında faaliyette bulunan eğitim kurumlarına verilen ad.

E. M. nin en eskisi Edirne sarayı, en ömürsüzü İskender Çelebi sarayı, en uzun ömürlüsü ve evrim geçirerek bugüne kadar geleni ise Galatasaray (b. bk.) dır. E. M. nin ilkini Murad-i Hüdavendigâr, Edirne'de ilk yaptırdığı sarayda iç oğlanlarının yetiştirilmesi için bir bölüm olarak kurdurmuştu. İstanbul'un fethinden sonra sarayın yeni hükümet merkezine taşınması üzerine tamamen acemi oğlanlarına bırakılan bu saray, Kavak meydanında idi. 1675 e kadar faaliyet gösteren Edirne E. M. kapandıktan sonra, Musahip Mustafa Paşa tarafından satın alınmış, bir süre sonra ise Hatice Sultana verilerek onun adı ile tanınmıştır. Tanzimatı izleyen yıllarda askerî idadî olmuş, bugün ise askerlik dairesi binası haline getirilmiştir.

E. mekteplerinden en ömürsüzü olan İskender Çelebi sarayıdır. Kanunî Sultan Süleyman devrinin bu tanınmış defterdarının eğitim ve öğretim alanlarındaki başarılı gayretleriyle sarayı da kısa bir süre için E. mektepleri arasına katılmıştır.

İstanbul'da 1675 e kadar fiilen faaliyette bulunan E. mekteplerinden biri de İbrahim Paşa sarayıdır. Sultan II. Bayezid tarafından kurulan, 1675 te kapatılmış ise de, 1715 te Sadrazam Şehit Ali Paşa tarafından tekrar açılan, Sultan II. Mahmut zamanında modernize edilen Galatasaray ile birlikte Saray-i cedîd-i âmire'de meydana getirilen Enderun-i hümayun ile E. mektepleri tamamlanmaktadır.

E. mekteplerinden Galatasaray ile Saray-i hümayundaki E. M. hariç, ötekiler faaliyetlerine 1675 tarihinde son vermişlerdir. E. mektepleri koğuş itibariyle üç derece üzerine kurulmuş olup, öğretim ve eğitim süresi 14 yıl idi. İlk dereceye seferli oda denilmekte, ikinci ve üçüncü dereceler ise hazine koğuşu adını taşımakta idi. Küçük ve büyük odalar ihzarî sınıfları teşkil etmekte, has oda ise ihtisas bölümü hüviyetinde idi. E. mekteplerinde ilk müfredat programı Kur'an-ı kerim, ilm-i hal, tecvit gibi sadece dinî bilgileri öğreten derslere münhasır bulunmakta idi. Sultan II. Murat zamanında müfredat programlarında bir gelişme olmuş, tefsir, hadis, fıkıh, feraiz, şiir ve insa, musiki, heyet, hendese, coğrafya, ilm-i kelâm, mantık, meânî, bedî' ve beyan ile hikmet de dersler arasına katılmıştı. Fatih devrinde esas itibariyle İstanbul'a taşınan E. M., II. Bayezid devrinde büyük itibar görmüş ve buradan yetişenler müezzinbaşılık, berberbaşılık, tüfekçibaşılık, başlalalık görevleri ile işe başlatılıp üzengi ağalıklarına kadar yükselme ve oradan birûn hizmetlerine geçerek sadrazamlığa kadar ilerleme ve Osmanlı devletini yönetme imkânlarına kavuşturulmuştu. II. Bayezid devrinde E. M. nde öğretim genellikle Kur'an-ı kerim, Arapça, Farsça ve akait derslerine dayatılmış, ancak, bunun yanında her iç oğlanının kabiliyeti ayrı ayrı ölçülerek aşçılık veya kunduracılıktan müzehhipliğe ve müsavvirliğe kadar ne çeşit zanaat, sanat ve fen varsa, ona göre eğitilmesi prensipinden hareketle E. mekteplerinin bulundukları saraylar, birer akademi haline getirilmişti. Küçük yaşta devşirilen çocuklar Türkçeyi, Müslümanlığın temel ilkelerini, Türk töre ve âdetlerini dış saraylarda öğrendikten, kabiliyetleri yoklandıktan sonra E. M. ne alınır, burada küçük oda gılmanları arasına katılırlardı. Buradaki okuma yazma, özellikle Kur'an-ı kerim tahsili ile ilgili dersler ve yaşları 15 i bulunca başlayan askerî talimler ve sportif temrinlerden sonra seferli odasına geçerlerdi. E. M. nin asıl eğitimi burada başlardı. Tetümme (bk. MEDRESE) medreselerine denk bir eğitim ve öğretime tâbi tutulan gençler (iç oğlanları), ayrıca Farsça okumak ve bir zanaat, sanat veya fenle (istidada göre) ilgilenmek zorunda idi. Dersler dışında ata binmek, iyi silâh kullanmak isteyenler cündî başı ağanın tavsiyesine göre lokmacı veya bamyacı takımlarından birine yazılarak burada iyi bir silahşor olarak yetişirler (bk CÜNDÎLİK), güzel yazı (hüsnühat), cilt sanatı, tezhip, tasvir, mimarî gibi sanata merak edenler, musiki, şiir, edebiyat ve tıp, matematik, hendese gibi bilimlere ilgi duyanlar da ilgilendikleri alanlarda sarayda görevli bilginlere veya ehl-i hıref-i hassa üstatlarına devam ederlerdi. Bunlar için hükümetçe zamanın en büyük sanatkârları ve bilim adamları görevlendirilir, Saray-i hümayun hocaları unvanını alan bu üstatlar haftada bir kere (genellikle salı, çarşamba ve cumartesi günleri) E. M ne gelirler, gelişlerinde dört öğrenci kollarına girerek ve eteklerinden tutarak öğretmenlerini karşılarlar ve kendi koğuş, dershane, meşkhane ve atelyelerine götürerek onlara yiyecek ve içecek ikram ettikten sonra, o günkü konuyu işlemeye başlarlardı. İç oğlanları, aldıkları bu dersle yetinmezler, kendilerinden ileri olan eskilerin (halife) çevrelerinde 4-6 kişilik gruplar meydana getirerek kendi kendilerine çalısmalarına devam ederlerdi. Böylece 7 8 yıllık bir eğitim ve öğretimden sonra çoğunlukla iyi bir silahşor ve zamanın kültürünü bilen bir aydın, bazan da bilgin veya sanatkâr olarak E. M. nden çıkarlardı.

E. mekteplerinde eğitim ve öğretim Sultan II. Mahmut devrine kadar bu şekilde devam etmiştir. 1826 dan sonra yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine nizamî ordu için yetiştirilmesi gereken küçük ve büyük subayların çoğunun E. M nden seçilmesi bu okulu sarsmış, daha sonra batı metotları ile açılan okulların çoğalması ise, onun öneminin azalmasına sebep olmuştu. Modern eğitimin gittikçe yerleşmesi ve yayılması karşısında E. M kendisini koruyabilmek için medresenin tersine, modern eğitim ilkelerini benimsemekten bir an dahi geri kalmamıştır. Ancak, şehirde Türk veya ecnebi olmak üzere çeşitli genel kültür kurumlarının ve meslek okullarının açılması, özellikle bu okuldan çıkanların Tanzimattan önceki devirde olduğu gibi devlet görevlerine atanmalarda üstün durumlarını kaybetmiş olmaları, onun halk arasında ve özellikle devlet ileri gelenleri katındaki değerini sarsmış olduğundan kalkınması mümkün olamamış ve 1908 Meşrutiyetinin ilânını izleyen günlerde, artık E. M. hüviyetini taşımayan Galatasaray hariç, kapatılmıştır. — İ. P.

ENDERUN-İ HÜMAYUN, Osmanlı imparatorluğunda devletin merkezi ve saltanatın kaynağı olan Saray-i hümayunda padişahların günlük hayatlarını geçirdikleri bölüm. Sarayın Babü's-saade (Akağalar) kapısından itibaren üçüncü ve dördüncü yer ile ifade olunan iki büyük alanı ve çevresindeki daireleri kapsar. Bu bölümde hizmet edenlere toplu olarak enderun halkı veya hademeleri adı verilirdi. Enderun şeklinde de söylenen bu bölüm, padişahın selâmlık (b. bk) dairesini meydana getirirdi.

E. H. Osmanlı tarihinin türlü olaylarına sahne olduğu kadar, imparatorluğu yönetecek elemanların iş başında yetiştirildiği bir okul, devletin yönetiminde gerçek hizmet alanı ve Saray-i hümayunun en değerli zenginliklerinin toplandığı yerdi.

E. H. Akağalar kapısından, önündeki mermer sütunlarla çevrili revaktan itibaren imparatorluğun günlük haya-

tının en canlı alanı idi. Bu revakta cülûs - i hümayun, ayak divanı, bayramlaşma törenleri gibi törenler veya olağanüstü toplantılar yapılır, harplerde Sancak - i şerif bu kapı önüne dikilirdi. Babü's - saadenin iki kapısı arasında ise, kapıağası dairesi ve sol tarafta Akağalar koğuşu ile birlikte E. H. başlardı. Buradan, iç kapıdan girilince, tam karşıda arz odası (b. bk.) ve onun arkasında II. Selim zamanında yaptırılan 12 sütunlu mermer havuz yerine III. Ahmet tarafından yaptırılan kütüphane yer almaktadır. E. H. un birinci bölümünü teşkil eden üçüncü yer, yaklaşık olarak 4 000 m² lik bir alandı. Bu karenin bir kenarında Babü's - saade, Akağalar koğuşu ile Hazine - i hümayun (İç hazine, Enderun hazinesi, bk. HAZİNE) bulunur, üçüncü kenarda ise Kiler - i hassa (İç kiler, Enderun kileri), Hazine kethüdası dairesi, Hazine koğuşu vardır. Bu iki bölüm arasında dördüncü yere inen üstü örtülü bir merdiven bulunmaktadır. Üçüncü yerin sol kenarına gelince, burada Hırka-i saadet ve Emanat - i mukaddese (b. bk.) yi ihtiva eden has oda (b. bk.), enderun ağaları mescidi, padişahın özel mutfağı, yani kuşhane ve harem - i hümayuna geçen kapı vardır. Bu kenara yakın olan yerde ise, içinde buhur dövülen bir dibek ile Hırka - i saadet temizlendiği zaman çıkan süprüntülerin döküldüğü özel bir kuyu bulunmaktadır. E. H. un ikinci bölümünü meydana getiren dördüncü yere gelince, Boğaziçine nezareti olan bu kısım doğrudan doğruya hükümdarın günlük hayatını geçirdiği alandır. Burada IV. Murad'ın yaptırdığı Bağdad köşkü ve Revan odası (Sarık odası), Kara Mustafa Paşa köşkü, Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Mecidiye kasrı vardır. Sol tarafta ise setli yerde Lâle bahçesi ile sonradan yapılan karakol bulunmaktadır. Yine burada set üzerinde Sultan İbrahim'in yaptırdığı sünnet odası vardır. Bağdad köşkünün önündeki havuzlu ve kameriyeli taşlıktan bir kapı ile Hırka - i saadet dairesine geçilir. Kara Mustafa Paşa köşkünün yanında ise, şimdi yıkılmış bulunan ve Sarayın eczahanesi olarak kullanılan Taş kule (Taş oda) vardı. Dördüncü yerden üçüncü kapı adı verilen bir kapı ile Sarayburnuna ve bu bahçede bulunan köşklere geçilirdi.

E. H. un kuruluşu, tahmin olunduğuna göre, Hüdavendigâr Gazi tarafından yapılan Edirne Sarayının yapılışı ile başlar. Ancak, bu kuruluşu kesin çizgileri ile gerçekleştiren ilk padişah Fatih olmuştur. Onun kanunnamesinde ilk defa E. H. halkının görev, hak ve yetkileri yer almış, ondan sonraki hükümdarlar tarafından bu teşkilât geliştirilmiş, töre, gelenek ve örfleri kesin çizgileri ile belirerek, bu imparatorluğun tarihinde yıkılışa kadar yaşamıştır. Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman ve onları izleyen padişahlar zamanında gittikçe gelişen E. H., ilk defa II. Mustafa devrinde Silâhdar Çorlulu Ali Ağa (Paşa) tarafından bir tensikata tâbi tutulmuş ve Çorlulu Ali Paşanın koyduğu nizamlar III. Selim'e kadar sürdürülmüştür. Mamafih zaman zaman E. H. da törenleri değistirme çabasında bulunanlar da olmuştur. Meselâ İbriş Mustafa Paşa ve Şehit Ali Paşanın bu yoldaki gayretleri bir sonuç vermemiş, gelenek ve töreler bütün ağırlıkları ile devam etmiştir. Bununla beraber yıllar geçtikçe E. H. daki görevlerde bazı nüfuz değişiklikleri de olagelmiştir. Darü's - saade ağalarının Babü's - saadeye tekaddümleri, silâhdar ağaların bütün E. H. a hâkim olmaları buna örnek olarak gösterilebilir.

Tanzimattan sonra E. H. törelerinde birçok köklü değişiklikler olmuştur. Padişahın günlük hayatının çeşitli hizmetleri ile görevli bulunan E. H. halkını gılmanan - i enderun (iç oğlanları) teşkil ederdi. E. H. hademesi (veya oğlanı) de denilen bu görevliler, genellikle devşirmelerden seçilirdi. Osmanlı padişahları, XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına kadar devletin temel gücünü meydana getiren merkez ordusu ile devlet yönetimi için bir aristokrat sınıf yetiştirmek yerine, Müslüman Türk eğitimi ve kültürü ile yuğrulmuş sadık bir yönetici sınıf yetiştirerek bunların bir kısmını sarayda, bir kısmını da orduda eğittikten sonra, devletin yönetimini bunlara güvenle teslim etmişlerdir. Bu devşirme çocukları, Yeni Saraya alınmadan önce büyük bir özen ile yetiştirilerek Müslüman ve Türk eğitimi görürler, dinî muamelâtı ve Türkçeyi öğrenirler, sistemli olarak mükemmel bir öğretime tâbi tutulurlar ve sıraları gelince liyakat ve kabiliyetlerine göre devletin çeşitli hizmetlerine tayin edilirlerdi. Bundan dolayı E. H. aynı zamanda öğretim ve eğitim ile devlet işlerine gönderilecek olanların yetiştirildikleri bir kurum idi. E. H. da her koğuşun ve sınıfın mensuplarının kaydı için özel defterler bulunur, koğuşlara alınan iç oğlanlarının saray eğitimi üzerine yetişmeleri için her koğuşta lala denilen eğiticiler görev alırlardı. Sıkı bir disiplin altında tutulan gençlerin en ufak kusurları bile müsamaha ile karşılanmazdı. Devşirme usulü bir yana bırakıldıktan sonra, XVIII yüzyıldan itibaren E. H. a alınan az sayıdaki esir çocuklar dikkate alınmazsa, gittikçe artan bir tempo ile saray hizmetleri genellikle Türk asıllı gençlere geçmiş oldu.

E. H., bütün tarihi boyunca Türk kültürüne değerli edip, şair, yazar, hattat, musikisinas gibi sanatkârlar ve yüksek seviyede yöneticilerle askerler yetiştirmiştir. Devşirilen gençlerin Yeni Saraya, yani E. H. a gelmeleri bir eğitim devresinden sonra mümkün olurdu. Saray için padişahın huzurunda ayrılan devşirmelerin muayeneleri saray ağasına ait olup, bunun yanında Saray - i âmire hocası da bulunurdu. Çocuğun fizik yapısından karakterini takdir etme kabiliyetine sahip olan bu hoca, devşirmeleri inceleyerek uygun olanlarını seçerdi. Çocukların güzel olmaları ilk şarttı. Bosna Müslümanlarının çocukları da potur oğlanı adı ile E. H. için seçilebilirlerdi. Böylece ayrılan çocuklar önce Yeni Saray dışında Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarına ve bir aralık İskender Çelebi sarayına gönderilir, burada hizmet edip yüksek kabiliyet gösterenler E. H. a alınırlardı. Başarı gösteremeyenleri ise kapı kulu süvari bölüklerine verilirdi. E H. a aktarılan iç oğlanları burada büyük ve küçük odalar, doğancı koğuşu, seferli, kiler, hazine odaları ile has oda adlarını taşıyan koğuşlara dağıtılırlardı. İç oğlanları iki sınıf idiler. Büyük ve küçük oda gılmanları dolama giydiklerinden dolamalı, öteki koğuşlar mensupları ise kaftan giydiklerinden kaftanlı adlariyle anılırlardı. Bunların maaşlarından başka bütün yiyecek ve giyecekleri ile her çeşit ihtiyaçları saraydan karşılanır ve E. H daki iç ve dış tayinler padişah tarafından yapılırdı.

Bâbü's - saadeden içeriye girilince sağ tarafta büyük oda, sol tarafta kuşhane ile has oda arasında da küçük oda bulunurdu. Buraya alınan acemi iç oğlanlarının yaşları çoğunlukla küçük olup, en yaşlıları XVI. yüzyılda 15 - 16 civarında idi. Bunlar Kur'an - ı kerim, Arapça, Farsça v. b. konularda bir bir öğretime tâbi tutulurlar, güreş, atlama, koşu, meç, yay germe ve tomak gibi sportif bir eğitim görürler, yaşları on beşi bulunca kılıç kullanma ve ata binme temrinlerine başlarlardı. Hane - i kebir ve sagîr adiyle de anılan bu odalardan seferli koğuşuna çıkılırdı. Bu başarıyı gösteremeyenler ise 18 - 20 akça ile sipah veya silâhdar bölüklerine gönderilirlerdi. Büyük odanın âmiri Saray ket-

hüdası idi. Bundan başka, odabaşı, imam, külhancı gibi oğlanlar yetki ve sorumluluk taşır, kendilerinden küçük 5 - 6 oğlanın yetiştirilmesi ile görevli bulunurlardı. Küçük odanın âmiri ise, oda kethüdası adını taşır, yanında oda başı ve simitçibaşı adiyle yardımcıları bulunurdu. Ayrıca yine iç oğlanlarından halife adını taşıyan 12 kalfa disiplini sağlar, çalışmalara nezaret ederdi. Büyük odadan çıkmada padişah «yoliyle verdim», küçük odadan ise «kaftan altına verdim» deyimleri ile bu odalardaki iç oğlanlarının kaftanlı sınıfına geçmelerine müsaade ederdi. Bu odalardaki iç oğlanlarının yılda birer elbiselik çuhaları, 200 akça düğme bahaları, birer takke ve çatma tayınları vardı. XVI. yüzyılda büyük odanın kadrosu 100, küçük odanın 60 iken, XVII. yüzyılda bu sayı 258 e yükselmişti. Buradaki iç oğlanları 8 akça ulûfe almakta idiler. Her iki koğuş da 1675 teki tensikatta kaldırılmıştır.

Kaftanlı sınıfının ilk koğuşu hane - i bazyan adı da verilen doğancı koğuşu idi (bk. DOĞANCILAR). Bundan sonra 1635 te IV. Murad'ın kurduğu seferli (b. bk.) ve Fatih'in kurmuş olduğu kiler, hazine ve has oda koğuşları gelmekte idi. Bu koğuşların ayrı görevlerinden başka, bu dört odayı birden ilgilendiren töreler de vardı. Seferli. kiler ve hazine odalarına tayin olunacak halifeler muhakkak has odadan seçilirlerdi. Bunlar herhangi bir görev ile taşraya çıkmazlarsa, silâhdar ağalığına yükselmedikçe tekrar has odaya dönemezlerdi. Bu üç odanın eskilerinden assubay rütbesinde bıçaklı denilen disiplin görevi ile yüklü kimseler seçilirdi. Bunlar altın ve gümüş savatlı bıçak taşıma hakkına sahip bulunuyorlardı. Ayrıca, dilsiz ve cüceler de bu koğuşlarda kalırlardı. Üç odadan ikişer kişi XVIII. yüzyıldan itibaren daimî surette silâhdar ağanın yanında nöbet tutar ve ağanın emirlerini ilgililere duyururlardı. Bunlara ve diğer E H. ricalinin maiyetinde olan iç oğlanlarına kullukçu denilirdi. Bunlar yaptıkları hizmetle adlanırlardı (tütüncü, kahveci, şerbetçi, tırnakçı). Kaftanlı odaları ağalarının kıyafetleri aynı olup yalnız başlarındaki takkeler den ve işlemelerinden fark olunurlar, bellerine de has odalılar Hint şalı sararlarken, bunlar acemvarî kemer bağlarlardı. Bunlara topluca iç ağaları (gılmanan - i hassa) adı verilirdi. İç oğlanlarının odaları, padişahların çok zaman bulunduğu mabeyin odasına yakındı. Büyük ağalar veya E. H. erkânı hariç tutulursa, her oda halkı aynı koğuşta yatar kalkardı. Koğuşlar parmaklıkla çevrili iki sıra hücreden ibaret olup, üst tarafları oda eskilerine ayrılmıştı. Padişahlar arasıra koğuşları gezerler, burada anlatılan menkıbeleri, ahlâkî sözleri dinlerler, iç oğlanlarının oyunlarını seyrederlerdi. Her odanın bir hamamı olduğu gibi, E. H. ağalarının da ayrı bir hamamı vardı. III. Ahmet, E. H. halkının okuma ihtiyacını karşılamak amacı ile 1719 da bir de kütüphane yaptırmıştı. E. H. nizamına harfi harfine dikkat edilir, yatma, kalkma ve dinlenme saatleri olduğu gibi uygulanırdı. Hazine, kiler ve seferli koğuşları her gün tan ağarmadan iki saat önce kalkarlardı. Yalnız nisan - temmuz aylarında sabah namazından sonra da yatmalarına izin verilirdi. Yatma saati ise yatsı namazından sonra olup, yat ve kalk emri bir demir levhaya üç defa çekiçle vurulmak suretiyle verilirdi. Her odanın bir öğretmeni, imamı ve müezzini bulunurdu. Oda subayları iç oğlanlarının eğitim ve öğretimlerine önem verirler, bunların görevlerini yapıp yapmadıklarını ise silâhdar ağa kontrol ederdi. E. H. daki bütün ağaların ve iç oğlanlarının bekâr olmaları şarttı. Yalnız, her halde XVIII. yüzyıldan itibaren, bunlara da evlenme izni verilmişti. Evli olan ağa ve oğlanlar, silâhdar ağa veya hazine kethüdasının müsaadesi ile haftada bir kere evci olabilirlerdi.

Kaftanlı denilen bu dört odadaki ağaların hizmetleri 1833 yılında kaldırılmış, yeni bir E. teşkilâtı meydana getirilmiştir. E. H. da hizmet eden veya kabiliyet ve istidadına göre yetişme ve yetiştirilme safhasını dolduran E. halkı, saraydaki son hizmet durumlarına göre kapı kulu süvari ocaklarına gönderilirdi ki, buna çıkma denirdi. Fakat XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu ocakların önemlerini kaybetmesi ve devşirme teşkilâtının bozulması üzerine iç oğlanlarının süvari bölüklerine çıkarılması tahdit edilmiş, daha sonraları ise tamamen durdurulmuştur. Çıkmalarda kıdemli olanlar sipah ve silâhdar bölüklerine, divan - i hümayun çavuşluğuna, müteferrika ve çeşnigirliğe geçerlerdi. Çıkmalar genellikle 8 yılda olur, fakat durum ve şartlara göre 5, 4, 3, 2 yıla kadar değişirdi. Çıkmaları padişahın yönetmesi asıl ise de, daha sonra bu iş oda kethüdalarına bırakılmıştı. Kaftanlılardan yaşça ilerlemiş olan kıdemlileri ayrılır, bunların yerlerini de dolamalılardan seçilenler alırdı. E. dan çıkmalar iki türlü olurdu. Cülûs - i hümayunlarda yapılan çıkmalara büyük çıkma, saraydaki hizmetleri uzayıp çıkma zamanları gelmiş olanların 5 veya 7 yılda bir ayrılmalarına ise küçük çıkma denirdi. Çıkmalarda başta has oda gılmanı olmak üzere sırası ile hazine, kiler, seferliler dış (birûn) hizmetlerine geçerler, onların boşalttıkları yerleri dolamalılar doldururlar, büyük ve küçük odada açılan yerlere de dış saraylarda yapılan çıkmalarla iç oğlanları alınırdı. Dış saraylardaki boşluklar ise, devşirme yoluyle kapatılırdı. E. H. çıkmalarında silâhdar, çuhadar, rikâbdar gibi rikâb - i hümayun (üzengi) ağalarından birinin vezirlik, beylerbeyliği ile çıkarıldığı görülür ve bu ağa öteki oğlanlara baş çekerse, ona çıkma başı adı verilirdi. 1607 de Silâhdar Mehmet Ağa Mısır valiliği, 1648 de Doğancıbaşı Topal Mehmet Ağa Silistre beylerbeyliği ile çıkma başı, XVII. yüzyılın sonlarına doğru ise, E. H. ricalinin kubbe vezirliği ile çıkma başı olduğu da görülmüştür.

E. H. da padişahın günlük hayatında her çeşit hizmetinde bulunan, ona arkadaşlık, yoldaşlık eden, onun huzur içinde yaşamasına, eğlenmesine, rahatça çalışması için bütün tedbirleri alan, zaman zaman müşavirlik derecesine kadar yükselen, arasıra bazı zayıf mizaçlı hükümdarları kontrolleri altına alan yöneticilere E. H. ağaları, erkânı, ricali adı verilirdi. Bunlar genellikle padişahın harem - i hümayun dışındaki hayatından sorumlu olmak itibariyle birûn ricaliyle devamlı temas halinde bulunurlardı. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren padişahların üstün kişi olma vasıfları kayboldukça, zayıf ve kabiliyetsiz hükümdarlar üzerinde zaman zaman E. H. ağalarından birinin etkili bir yaklaşma sağladığı ve bunun sonucunda ise divan - i hümayun ile sadrazam ve vezirlerle veya kapı kulunun liderleri olan ağayan - i yeniçeriyan ile çeşitli entrikaların çevrildiği, geçici bir başarıya ulaşanın rakiplerini ortadan kaldırdığı, bunun için gerektiğinde şehirde, halk arasında, asker arasında, taraftarlarına göre yeniçerileri, sipahileri, cebecileri tahrik suretiyle veya sarayda, valide sultan ve kadın efendilerle, ikballerle iş birliği ederek karışıklıklar, ihtilâller çıkardıkları veya bu entrikalara alet oldukları görülmüş, hattâ çok kere efendileri olan hükümdarların tahttan indirilmelerine, öldürülmelerine yol açmışlardır. İmparatorluğun XVII ve XVIII. yüzyıldaki tarihi, E. H. erkânının çeşitli entrikalarına sahne olmuştur. E. H. lideri, başlangıçta harem - i hümayunun sorumlusu darü's - saade ağasını da kontrolü altında bulunduran ba-

bü's - saade ağası idi (bk. KAPI AĞASI). Bundan sonra hazinedarbaşı, kilercibaşı ve saray ağası gelmekte, bunlar E. H. yönetiminden sorumlu bulunmakta idiler. Bunların yanıbaşında ise arz ağaları, bir anlamda yaverler, yani has odabası, silâhdar ve rikâpdar ile bu dört ağadan bir derece asağıda olan tülbent ağası ve miftah gulamı yer almakta idi. E. ağalarının üçüncü grupunu kapıcılarbaşı, çavuşbaşı, bostancıbaşı ve darü's - saade ağası (kızlar aşası) teşkil etmekte idi.

E. H. da ilk köklü değişikliği II. Mahmut yapmıştır. Vak'a - i hayriye (b bk.) den sonra orduda yapılan ıslahata paralel bir gelişme gösteren bu ıslahatın ilki, 1831 de E. H nezaretinin kurulması ile başladı. Ertesi yıl ise mabeyn - i hümayun müşürliği kuruldu E H. ağalarının yerlerini mabeyinciler aldılar. 1839 da ise mabeyin müşirliği unvanı serkurenalık adı ile değiştirildi. Bir süre sonra E. H. nezareti mabeyin nezaretine ve daha sonra da hazine - i hassa nazırlığına tahvil olundu.

E. H. a en ağır darbe, Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe sarayı yaptırıldıktan sonra Yeni Saray'ı tamamiyle terk etmesiyle indirildi. Topkapı sarayı devletin merkezi olma niteliğini kaybedince E H. da sönmeye ve unutulmaya mahkûm kaldı. E. H. hademelerinin eski yükselme yolları kapandı ve mabeyin E. H. dan ayrılmış oldu. Bunun bir sonucu olarak, Hırka - i saadet ve Hazine - i hümayun hizmetleri hazine kethüdalarına bırakıldı. II. Abdülhamid devrinde ise temelli bir ihmal içine terk edilmişti. Abdülhamid taltif etmek istediği tüfekçi, kapıcı, aşçı oğullarını, akrabalarını buraya göndermekle E. H. u eski usul, eğitim ve sistemini bozacak derecede büyük bir kalabalıkla doldurmuştu. II. Meşrutiyetin ilânından sonra, E. H. da tensikat yapıldı. Genç çocuklar ailelerine okullara, bir kısmı da Dolmabahçe sarayı hizmetlerine gönderildi. Bunlara yaslı ve işten alınmış eski saray kadınları ile harem ağaları eklenmiş, ömürlerinin son günlerini kendileri için kutsal bir yerde geçirmeleri sağlanmıştı.

Nihayet 3 nisan 1924 te Yeni Saray (Topkapı) ın müze haline getirilmesi üzerine E. H. da lağvedilmiştir.

XV. yüzyıldan günümüze kadar yönetim, askerlik, bilim, şiir, edebiyat, yazı ve çeşitli sanat konularında Türk kültürüne yüzlerce değerli adamın yetiştiği enderunlular arasında Nakkaş Hasan Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa, Kavukçu Mustafa Paşa gibi hem sanatkâr, hem asker, hem de idareci olanlar, Tırnakçı Hasan Paşa, Baltacı Mehmet Paşa, Sarıkçı Mustafa Paşa, Deli Hüseyin Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Şehit Ali Paşa, Kanijeli İbrahim Paşa, Karavezir Mehmet Paşa, Silâhdar Ali Paşa gibi yöneticiler vardır. Bunlardan 60 ı sadrazam, 3 ü şeyhülislâm, 23 ü de kaptan paşa olmuşlardır. Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa gibi tarihçiler ve Vasıf ve Fazıl gibi şairler de bu arada anılabilir. — İ. P.

ENDERUNLU (Tar.): bk. ENDERUN.

ENDİCAN, Özbekistan'da bir şehir. Bölgenin en eski sakinleri Karluk Türkleri idi. Arapların Türkistan taarruzunda E. çeşitli savaşlara sahne olmuştur. Türkistan fatihlerinden Kuteybe b. Müslim burada öldürülmüştü Karahanlılar devrinde Özkend'e bağlanan E., 1090 da Melikşah tarafından Selçuklu hâkimiyetine katılmış, 1141 de ise Karahıtay hüküm darı Gürhan'ın yönetimine girmişti. E., 1266 da Kubilay Han tarafından gönderilen Kaydu tarafından bölgenin merkezi haline getirildi. Daha sonra ise Tuva (1282 1306) buraya hâkim oldu. Timurlular Fergana'yı ve E. ı ele geçirmek için Doğu Türkistan hanları ile uzun mücadelelerde bulundular. Bu devirde burası Kırgızlar tarafından iskân olundu. E. halkı Türkce konuşmakta idi. Bu şehirde tahta çıkan Bâbür, bu dilin Ali Şir Nevaî'nin yazdığı Doğu Türkçesi olduğunu bildirmektedir.

Timurluların dağılmasından sonra Özbeklerin eline geçen E., geniş kanallarla sulanan büyük bir tarım bölgesi olmuştu. Özbeklere bağlı küçük hanlıklardan birinin merkezi olan E. ise, bu devirde Fergana adını dahi unutturarak bütün bölgeyi kapsayan bir üne ulaşmıştı. XVII. yüzyılda bir süre Kırgızların eline geçen E., yüzyılın sonuna doğru Hokand hanlığının yönetimine girdi. 1864 ten sonra Rusların Hokand hanlığı üzerine başlayan taarruzları, E. ın ekonomik durumunda büyük sarsıntılar yaptı. 1875 te Hudayar'ın Rus hâkimiyetine boyun eğmesini kabul etmeyen ahali, Pulat Han (Molla İshak) ı iş basına geçirerek Hokand'ı Ruslardan kurtardı. Fakat 8 ocak 1876 da üstün Rus kuvvetleri karşısında dayanamayan Hokandlılar bozguna uğrayınca, E. da Rus işgaline girdi ve şubat 1876 fermanı ile Fergana eyaletinin bir ilçesi haline getirildi. E. lılar Rus hâkimiyetine kolay kolay boyun eğmediler. Devamlı direnmeler 1888 de E. ayaklanmasına yol açtı ise de, şiddetle bastırıldı.

1902 de deprem şehirde büyük tahribat yaptı, 4 500 kadar insanın ölümüne sebep oldu 1916 - 1924 yılları arasındaki istiklâl mücadelesi devresinde de E. büyük zararlara uğradı. 1924 ten sonra ise Özbekistan'ın Fergana eyaletine bağlı bir ilçe haline getirildi. Nüfusu 83 700 (1939) dür.

ENDICOTT [*endikıt*]. New York'un güneyinde, Broome County yönetim bölgesine bağlı bir şehir. Ayakkabı yapımı ile tanınmıştır. Nüfusu 18 775 (1961) tir.

ENDICOTT [*endikıt*] **DAĞLARI** (İng. Endicott Mountains), kuzey Alaska'daki Brooks sıradağlarının orta bölümünde bir dağ zinciri. En yüksek tepeleri 2 700 m ye erişir.

ENDİREY, Dağıstan'da Hazarlara ait Balancar (b. bk.) ın Kıpçak göçlerinden sonraki adı olup, Dağıstan hâkimi Kumuk - Kaytakların Şavkal (Şamhal) lar (1115 - 1806) soyunun yaylak merkezi idi. Kızılyurt kasabasının 10 km güneyinde Koysu (Sulak) nun sağındaki E. şehri, Rus savaşlarında bozulunca, halkı 1806 yıllarında göçerek, batıdaki Aktaş suyu boyunda Endirey Avul'u kurdular. Evliya Çelebi E de birçok velilerin türbesini anar. E. de Rusların topla yıktığı minare, cami ve konak harabeleri vardır.

ENDİS veya ENDEKS (Fr. Indice < Lat. *index* < *indicum* < *indicare* = belirtmek) [İstitastik], bir veya birkaç olay veya veri arasındaki ilişkilerin basit bir formül halinde anlatılmasını hedef tutan sentez. Bir kemiyetin, yani bir niteliğin iki hali arasındaki orandan ibaret olan E., ekonomik veya sosyal olaylardaki olumlu veya olumsuz gelişmeleri açık bir kıyaslama yolu ile gösterir. Meselâ E. ler sayesinde bir ülkenin zaman içindeki sınaî üretiminin gelişmesi izlenebilir veya bu üretim başka ülkelerin üretimi ile kıyaslanabilir. E. ler çok yararlı araçlardır. Üretimler, fiatlar, geçim pahası, ücretler, dış ticaret ve borsa, E. lerin kullanılma kapsamına giren alanlardır.

E. lerin hazırlanmasında iki çeşit problemin çözülmesi gerekir: 1. Hareket noktası niteliğinde bir taban seçilmesi ve bu tabanda yapılabilecek değişiklikler problemi; 2. Tabanın elementlerinin seçilmesi ve bu elementlerin sayılarının, nitelikle-

rinin ve oranlarının tespit edilmesi problemi. Bu seçimler daima bir dereceye kadar indî görüşlere göre olur. Bundan dolayı bir E. i okurken çok ihtiyatlı davranmak ve söz konusu bir olayla onun E. i arasındaki ilişki üzerindeki fikirleri sürekli olarak yeniden gözden geçirmek gerekir. E. okumada ilk bir yanılma ihtimalini, E. lerin zahirî basitliği ve birçok insanın resmîlik damgası taşıyan rakamlara olan şuursuz güveni yaratır. Esasında çok karışık olan birtakım olayların tek bir rakamla temsil edilmesi, rakam tabloları karşısında karışan kafamızın bir ihtiyacını karşılar. Fakat o tek rakamın altında gizlenen karışık olayları unutarak E. i kesin ve tartışma kabul etmez bir ölçü olarak benimsemek mümkün değildir. Sonra, incelenmesi istenen bir olayla onun E. i arasındaki ilişki açıkça belli değildir. Bazan olayla onun belirtilerinden birini birbirinden ayırt etmek unutulur ve ikisi aynı şeymiş gibi gösterilir. Ve böylece, olayın E. içinde yansıtılmayan nitelikleri dikkate alınmış olur. Bir de E. i aynı şekilde veya birbirinin benzeri şekillerde etkileyen başka başka olaylar tek bir olay gibi gösterilmiş olabilir. Böylece bazı E. ler, yeterince ayrıntılı açıklıklardan yoksun olduğu için, üzerinde bir hükme varılmak istenilen bir niteliğin değişik durumlarının ayırt edilmesine daima imkân vermez. Halbuki E. in, öteki şartların hepsi eşit kalmak şartiyle, yalnız bu niteliğin değişik durumları tarafından etkilenmiş olması gerekir. Bunu yapmak daima mümkün olmazsa da, elden geldiği kadar yapılması gerekir. Meselâ geçim E. i, fiat değişmelerinin bir ailenin harcamaları üzerine olan etkisini belirtmek amacını güder. Halbuki bu sonucun elde edilebilmesi için ailenin bütçesinin, yani gelirinin mutlak surette değişmez kalmış olması lâzımdır. Ayrıca satın alınan malların niteliği, kalitesi ve miktarında da değişmeler meydana gelmiş olduğu kabul edilirse, E. ler sadece fiat değişmelerini belirtmekle kalmayıp tüketimlerdeki değişmeleri de izlemek isteyecek olursak, başka bir problemi daha çözmemiz ve bunun için de başka bir E. hazırlamamız gerekir. Nihayet, başka bir kesinsizlik sebebi de, E. in işaret ettiği olayın kendisinin ne olduğunun ivice bilinmemesidir. Nitekim fiat E. lerine bakarak paranın satın alma gücünün E. ini kurmak isterler. Halbuki bu E. e kesin bir anlam verilmek isteniyorsa, ilkin satın alma gücünün anlamını tanımlamak gerekir.

Fakat bütün bunlara rağmen, ihtiyatla kullanılmak şartiyle E. ler çok faydalı araçlardır: bazı ekonomik ve sosyal olaylar ve bu olayların sonuçları hakkında bir fikir edinmek yalnız E. leri okumakla mümkün olur.

ENDİVİDÜALİZM (Fr. Individualisme) [Fel.]: bk. FERDIYETÇİLIK.

ENDLICHER [*endliher*], **Stephan Ladislaus** (1804 - 1849), Macar botanikçisi ve filozofu. Bratislava (Pressburg) da doğmuş, Viyana'da intihar etmiştir. E., Viyana İlimler Akademisinin kurucularındandır. Eserleri arasında *Genera Plantarum* (Bitki cinsleri) [1836 - 1850]; *Enchiridion botanicum* (Botanik el kitabı) [1841] ve *Anfangsgründe der chinesischen Grammatik* (Çin gramerinin esasları) [1845] sayılabilir.

ENDOBLAST (Fr. Endoblaste) [Biyol.]: bk. İÇ DERİ

ENDODERM (Fr. Endoderme) [Biyol., Bot.]: bk. İÇ DERİ.

ENDODERMİS (Bot.): bk. KÖK.

ENDODONTIDAE [Zoo.], karada yaşayan bir karından ayaklı yumuşakçalar familyası. Akciğerli salyangozlar (Pulmonata) ın alt sınıfındandır. Jeolojik çağlardan kalma karakterleriyle dikkati çeken bu yumuşakçalar, en eski kara akciğerli salyangozları olup Karbon çağından beri yaşamaktadırlar Sayıca çok olan bugünkü cinsleri (*Laoma*, *Flammulina*, *Radiodiscus*, *Charopa*, *Ptychodon*, *Discus* v. b.), hemen hemen dünyanın her yerinde bulunur. En yaygın oldukları yerler, güney yarım küresi ve özellikle Büyük Okyanus adalarıdır.

ENDOGAMİ (Fr. Endogamie) [Sosyoloji]: bk. İÇERİDEN EVLENME.

EDDOGÈNE [Jeol., Jeomor.]: bk. İÇ GÜÇLER.

ENDOKARD (Fr. Endocarde) [Biyol.]: bk. KALP İÇ ZARI.

ENDOKARDİT (Fr. Endocardite) [Tıp]: bk. KALP HASTALIĞI.

ENDOKARP (Bot.): bk. MEYVA.

ENDOKARYOGAMİ (Fr. Endokaryogamie, Yun. *endon* = içinde; *karuon* = çekirdek; *gamos* = birleşme) [Biyol.], jermenlerin, yani eşey hücrelerinin çekirdeklerinin, serbest gametlerin oluşmasından önce kaynasmaları ve böylece gerçek döllenmenin gereksiz hale gelmesi. Bu durum en çok iki kutup çekirdeğinin kaynaştığı bitkilerde görülür. Bu kaynaşma sonucunda hücreleri besleyen bir tal meydana gelir.

ENDOKRİN BEZLER (Fr. Glandes indocrines) [Tıp]: bk. İÇ SALGI BEZLERİ.

ENDOLENF (Fr. Endolymphe) [Biyol.]: bk. İÇ AKKAN.

ENDOMETRİYOMA (Fr. Endométriome, Yun. *endometrıoma* < *endon* = içinde; *mêtra* = döl yatağı; *oma* = ur) [Tıp], döl yatağı mukozasındaki epitel dokusundan kopup ayrılan hücrelerin döl yatağından az çok uzaktaki dokularda meydana getirdikleri tehlikesiz (selim) ur.

E. lara Fallop borularında, idrar torbası ve bağırsak üzerinde ve hatta laparotomi (bir ameliyat için vücudun karın veya bel bölgelerinden kesilerek açılması) den kalma yara izlerinde rastlanabilir. Daima tehlikesiz olan bu urların, döl yatağı mukozasından kopup ayrılmış hücrelerin uzakta bir yere gidip orada tutunduktan sonra çoğalma yolu ile meydana geldiği görüşü benimsenmektedir. Bu hücrelerin yeni yerlerinde yaşamaya devam edip çoğalmaları, kendilerine bu tutunma imkânını veren birtakım marazî (patolojik) hormonal şartları gerektirir. Döl yatağında olduğu gibi, E. larda da ritmini âdet görme olayının düzenlediği değişmeler meydana gelir. Nitekim âdet görme olayından önce bu urlar kan hücumuna uğrar ve duyarlı ve hatta acılı bir hal alırlar.

ENDOMETRİYUM (Fr. Endomètre, Lat Endometrium): bk. DÖLYATAĞI İÇZARI.

ENDOMİKSİ (Fr. Endomixie, Yun. *endon*, içinde; *mixis*) [Biyol.], hücre içinde ve özellikle çekirdekte, eşeyli üremenin rolü olmaksızın meydana gelen bir sıra olay. Bu olaylar, çekirdeğin peryodik olarak yenilenmesini sağlayan bir kromozom değişikliği hareketine yol açarlar. E. özellikle kültürü yapılmakta olan bazı haşlamlılar (Infusoria) da görülür.

ENDOMİTOZ (Fr. Endomitose) [Bot.]: bk. EŞEYLİ BÖLÜNME (Fr. Mitose, caryocinèse).

ENDOMORFİZM (Fr. Endopmorphisme) [Jeol.]: bk. İÇ BAŞKALAŞIM.

ENDONEZYA (Coğ): bk. İNDONEZYA.

ENDOPARAZİT (Fr. Endoparasite): bk. İÇ ASALAK.

ENDOPLAZM (Fr. Endoplasme): bk. İÇ PLAZMA.

ENDOPLAZMA (Bot.): bk. HÜCRE.

ENDOPLAZMİK RETİKULUM (Bot.): bk. HÜCRE.

ENDOR, Filistin'de, Tabor (Thabor) dağı yakınların da eski bir şehir. Gilboa'da Filistinlilere karşı yapacağı savaşın arifesinde Saul, burada bir kadın kâhine baş vurmuş; kâhin Samuel'in hayaletini çağırmış, hayalet Saul'a yenileceğini ve öleceğini haber vermiştir. Nazareth (Nasra)in güneydoğusunda, İsrail topraklarında bulunan bugünkü Ein Dor, E. un yerinde kurulmuştur.

ENDOSKOP (Fr. Endoscope, Yun. *endon* = içinde, içine; *skopein* = bakarak görmek) [Tıp], insan vücudundaki boşluklardan birinin içini aydınlatma yolu ile görüp incelemeye yarayan ve gerekli müdahalenin yapılmasına imkân sağlayan bir aygıt. E. lar türlü türlü olup incelenmelerine yaradıkları organın adiyle anılırlar: özofagoskoplar (göden bağırsağı için), larengoskoplar (gırtlak için), bronkoskoplar (soluk boruları için), sistoskoplar (idrar torbası için), selyoskoplar (periton için). Boru biçiminde olan bütün bu aygıtlarda bir aydınlatma düzeni, bir dürbün düzeni ve normal yollardan müdahale yapabilmeyi sağlayan bir düzen vardır. Aydınlatma, ya borunun ucuna yerleştirilmiş küçük bir ampulle (içten ışık kaynağı) ya da dışarıda duran ve ışınları filtre edildikten sonra bir kuvars lambası aracılığı ile istenilen yere yöneltilen kuvvetli bir ampulle (dıştan ışık kaynağı) sağlanır. İkinci usul daha kuvvetli bir aydınlık sağladığı için endoskopik fotoğraf veya sinema alınmasına imkân verir; üstelik ısı da çıkarmadığı için hastayı rahatsız etmez. E. un optik düzeninde mercekler ve görüş açıları ve alanları değişik olan prizmalar bulunur. Bazı E. (gastroskop) ların boruları esnek olur. Işık ışınları bu borunun içindeki merceklerden birbirini izleyen sapmalarla geçer. Müdahale düzenlerinde levyeler, kılavuz - sondalar, grifler, pensler, koterler veya pıhtılaştırma elektrotları, hava veya su boruları bulunur.

ENDOSKOPİ (Fr. Endoscopie, Yun. *endon* = içinde, içine; *skopein* = bakarak görmek) [Tıp], insan vücudundaki organların veya boşlukların içinin endoskopla incelenmesi (bk. ENDOSKOP). E. bir diyagnostik (yani teşhis) metodu olup ayrıca gözle görerek ve özel aygıtlarla uygulanan endoskopik müdahalelerin yapılmasına da imkân verir. E. ile incelenebilen organlar: gırtlak, trakea ve soluk boruları, yutak, mide, göden bağırsağı, idrar torbası, periton ve plevra. Yapılabilen müdahaleler: soluk borularından yabancı cisimlerin çıkarılması, idrar torbasındaki taşların ufalanarak yok edilmesi, plevradaki yapışma (iltisak) ların kesilerek ayrılması, idrar torbası ve siyekteki urlara elektrokoagülasyon ve kıvılcımlama (Fr. *étincelage*, yüksek gerilimli ve alçak şiddette yüksek frekanslı elektrik akımlariyle bazı dokuların yok edilmesi usulü) uygulanması, idrar torbasına sonda sokulup yerleştirilmesi, böbrek ve akciğer gibi ayrı organların işleyişlerinin gözden geçirilmesi v. b.

ENDOSMOZ (Fr. Endosmose) [Fiz.]: bk. İÇ GEÇİŞME.

ENDOSPERM (Fr. Endosperme) [Bot.]: bk. BESİDOKU, TOHUM.

ENDOSPOR (Bot.): bk. SPOR.

ENDOTELYUM (Fr. Endothélium) [Histoloji]: bk. İÇ KAPLAR TABAKA.

ENDOTERM (Fr. Endotherme) **OLAYLAR**, reaksiyona giren maddelere ancak dışarıdan ısı verildiğinde meydana gelen kimyasal olaylara verilen ad. Bunların tersi eksoterm olaylardır. Bunlarda dışarıya ısı verilir. Meselâ, altın ve oksijenden altın oksit (Au_2O_3), klor ve oksijenden klor oksit (Cl_2O), grafit ve hidrojenden asetilen (C_2H_2) elde edilmesi endoterm olaylardandır. Eksoterm olaylar daha çoktur. Bunlar arasında bütün oksitlenmeler, yanmalar v. b. vardır. Endoterm (Yun. *endo* = içeriye, *thermos* = ısı) ve eksoterm (Yun. *ekso* = dışarıya) terimleri ilk defa Berthelot tarafından kullanılmıştır (1869).

ENDOTİYA (*Endothia parasitica*), zararlı bir mantar türü. Özellikle kestane ağaçlarına arız olarak onların ölümüne sebep olur. Mantar, ağacın mantar kambiyumu ve canlı kabuk hücrelerinde parazit olarak yaşar. Hastalık Çin'den başka memleketlere de yayılmıştır. Amerikan kestane ağaçları uzun süreden beri bu mantar hastalığından zarar görmektedir.

ENDOSKOP

ENDOTHIA PARASITICA mantarından zarar görmüş kestane ağacı gövdesi

ENDOTOKSİN (Fr. Endotoxine), bakteri hücrelerine yapışan ve ancak onların ölümünden veya erimesinden sonra serbest kalan zehirli bakteri metabolizma maddeleri. E. meydana getirenler için en belirtici örnek, sürgün bakterileri ile kolera vibriyonlarıdır.

ENDRŐD [*ęndrőd*], doğu Macaristan'da, Debrecen şehrinin güneybatısında, Kőrös ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 15 807 dir.

ENDRŐDI [*ęndrődi*], **Sándor** (1850 - 1920), Macar şairi. Veszprém'de doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. Şiirlerinde Petőfi ve Arany gibi büyük Macar şairlerinin etkisi göze çarpar. *Kuruc nóták* (Kuruc şarkıları) [1897, 1898, 1906] adlı eserinde eski Macar şiirinin özelliklerini vermiştir. Büyük bir başarı kazanan bu eser, Almancaya da çevrilmiştir (1909). *Isten felé* (Tanrıya doğru) [1901] adlı eserinde dinî duygularını dile getirmiştir. *Őszi harmat után* (Güz çiyinden sonra) [1905] adlı eserinde son şiirleri yer almıştır. 1867 - 1901 yılları arasında yazmış olduğu şiirlerinden meydana getirdiği bir dergi, 1908 de Macar İlimler Akademisinin armağanını kazanmıştır. E., H. Heine'nin şiirlerini de Macarcaya çevirmiştir [1882].

ENDÜKSİYON (Fr. Induction) [Fel.]: bk. TÜMEVARIM.

ENDÜKSİYON (Fr. Induction) [Fiz.]: bk. İNDÜKLEME.

ENDÜLÜS, Arapların ve onlardan alarak bütün Müslüman kavimlerin Iberia yarımadasına verdikleri ad. Bu adın kaynağı bilinmemektedir. Araplar da bu adı İslâm fethinden sonra tanımışlardır. E. adının Vandallardan geldiği akla en yakın gelen bir görüştür. Ancak, Vandalicia (Ar. al - Andalīş, İsp. Andalucía) hiçbir zaman eski Yunanlıların İberia, Romalıların Hispania'sını karşılamamaktadır.

E. adı Iberia yarımadasında Müslüman Arap hâkimiyetinin devamı, genişlemesi veya düşkünlüğüne paralel bir değer taşımıştır. Arap fütuhatının Pirene dağlarını aşarak Gallia Narbonensis'e kadar uzandığı devirlerde bütün yarımadayı ve güney Fransa'yı da içine almış, yavaş ve uzun süren çekilme sırasında ise, Müslüman hâkimiyetinin devam ettiği bölgelere inhisar etmiştir. Nitekim en son kavramı küçük Gırnata (Beni Ahmer) sultanlığının topraklarına münhasır bulunuyordu. Müslümanların rakipleri kuzeydeki Hristiyan İspanyollar ise bu adı hiçbir zaman kullanmamışlar, kendi bölgelerini mahallî adlariyle (Asturia, León, Castilla, Aragón v. b.) andıkları halde. Müslüman hâkimiyetindeki topraklara Hispania veya Spania (España) adını vermişlerdir.

Arap coğrafyacıları bu yarımadayı genellikle düzgün olmayan bir üçgen biçiminde tarif ve Ptolemaios (Batlamyus) un haritasında belirtilen özellikleri olduğu gibi muhafaza ederler. Onlara göre, yarımada 20.5 konak eninde, 12 konak boyunda olup, bu üçgenin ucu güneyde ez - Zukak (Cebelitarık boğazı) üzerinde Ceziret Tarif (Tarifa) ten başlar ve doğuda Ceziretü'l - hadra (Cebelitarık) ya kadar devam eder. Buradan itibaren Bahrü'ş - Şamî (el - Mutavassıt, Akdeniz) genişler ve E. kıyıları Malaka (Málaga) ya, oradan el - Münekkib (Almuñécar); el - Meriye (Almería) ve Kartacena (Cartagena) ya uzanarak Cebeli Ka'un (Alicante) a varır. Burada Dania körfezi üzerinden kuzeye dönerek Hasni Kuleyra (Cullera), Belensiye (Valencia), Targune (Tarragona), Berşelune (Barcelona) ve Erbune (Arbón) ye kadar devam eder. Üçgenin ikinci kenarı ise, o da Tarif'ten başlayarak Bahrü'l - muhit (Atlas Okyanusu) üzerinde Agar (Trafalgar) burnuna, oradan Kadis (Cádiz) ve İşbiliye (Guadalquivir) ırmağı halicine, oradan da Şelış ve Vadi - yane (Guadiana), Tabire (Tavira), Şentemere (Santa María) ve Şilb'e kadar uzanır. Buradan Kenisetü'l - Gurab (Isla Gristina) Urf tarafına döner. Üçüncü kenarı, batıda oldukça güneyden Uşbune (Lisboa) nin kuzeyinden Burdil (Roca) den, doğuda Arbune'ye kadar uzanan hat teşkil eder. Celikiye (Galicia) topraklarını da içine alarak Heykelü'z - Zuhre (Port Vendres) ye ulaşan bu kenar, doğuda Pirene dağlarına dayanır. Arap coğrafyacıları bu dağlara genellikle Fransa ile İspanya'yı bölmeleri bakımından Cebelü'l - hâciz veya fâsil adını vermişlerdir.

E. ün tarihini burada belirtmek çok geniş yer alacaktır. Bu sebeple, burada yalnız yarımadanın E. adiyle anıldığı devredeki tarihinin özeti verilecektir. Gerek İslâm fethinden önce, gerek Hristiyan İspanyolların karşı saldırıları sonunda Müslüman hâkimiyetinin yavaş yavaş yarımadadan çekilmesi ve yerine hâkim olan devletlerin tarihi için ilgili maddelere bakmak gerekir.

711 den itibaren E. ün Müslümanlar tarafından fethi büyük bir süratle gelişmiş ve Müslüman ilerleyişi 732 de Tours - Poitiers çizgisine kadar, uzanmıştır.

Buna karşılık 718 den itibaren Pelayo'nun başlattığı Hristiyan karşı taarruzu (Reconquista), Müslüman hâkimiyetinin 1492 de Gırnata'da sona ermesine kadar sürmüştür. E. ün Müslüman tarihi dış ilişkiler bakımından bu açıdan devam eder. Arapların Pirenelerin güneyine çekilmesi ile paralel olan Şam Emevî halifeliğinin hâkimiyet devrinde

E., Şam'dan gönderilen 20 kadar vali tarafından yönetilen bir emaret - i istikfa (b bk.) idi. 755 tarihinden sonra ise E. Emevîlerinin yönetiminde önce bağımsız bir Müslüman devleti. daha sonra 929 dan itibaren de Mâlikî hilâfeti olarak devam eden Müslüman hâkimiyeti (bk. EMEVÎLER) kültür ve medeniyetin en yüksek noktasına kadar çıkmıştı. II. Hakem'in 976 da ölümü üzerine 12 yaşında tahta çıkan II. Hişam'ın zayıf şahsiyetine rağmen Amirîlerin diktatörlüğü ile E. teki parlak devir bir süre daha Amirî diktatörlerinin sonuncusu Abdurrahman'ın 1008 de öldürülmesine kadar sürdü.

1008 de başlayan ve Muhacirûn (Araplar ve Berber kabileleri), Müvelledûn (Müslüman İspanyollar), Mozarab (Hristiyan İspanyollar) ve Sekalibe (devşirme Norman, Slav v. b. köleler) arasında devam eden geçimsizliğin bir sonucu ve 1031 tarihinde E. Emevî devletinin yıkılmasının sebebi olan anarşi devrinin sonunda E. tarihi, birinci devre tavaif - i mülûk (Reyes de Taifas) devrine girmiş oldu (b. bk.).

Tavaif - i mülûk devrinde E. ün kaderine hâkim olan kimseler genellikle bilgili. kültürlü, ince zevk sahibi ve yurtsever olduklarından birbirleriyle olan çekişmelerin daha çok Hristiyan yayılışına fırsat verdiğini görünce E. e yardımcı olarak Afrika'dan yeni bir güç sağlamayı düşündüler. Fas'tan gelen murabıt Berberîler gerçi Yusuf b. Taşfin komutasındaki ordulariyle 1086 da el - Zellaka (Sacralias) da Hristiyan saldırısını büyük bir zaferle durdurdular ise de, E. e yerleşerek yerli beylikleri birer birer ortadan kaldırdılar ve haşin bir idare kurdular (bk. MURABITLAR). Onları gerek Afrika'da gerek E. te Muvahhidler (b. bk.) izledi. 1212 de Muvahhidlerin el İkab (Las Navas de Telosa) ta ağır bir yenilgiye uğramaları sonucunda E. te ikinci bir parcalanma oldu ve 1492 ye kadar süren yeni bir tavaif - i mülûk devri başladı. Bu devirde E. te Müslüman hâkimiyeti küçük fakat gayretli Beni Ahmer devleti tarafından sürdürüldü. 1236 dan 1492 ye kadar süren ve E. adının en son durağı olan Gırnata, 1486 da Kastilya himayesini kabul etmek zorunda kalmıştı (bk EBU ABDULLAH MUHAMMED). Nihayet 1492 de vire ile Gırnata'nın teslimi üzerine E. adı ile birlikte buradaki Müslüman hâkimiyeti de son bulmuş oldu.

Bundan sonra Müslümanlar genellikle Türk korsanların himayesinde E. ü boşaltmaya başladılar (bk. KEMAL REİS, BARBAROS HAYREDDİN PAŞA, ORUÇ REİS v. b.), Hristiyan İspanyolların baskıları buna rağmen devam etti. 1568 - 1570 yılları arasında E. te büyük bir Müslüman ayaklanması baş gösterdi. Nihayet 1609 da İspanya krallığı ülkedeki Müslümanları, Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar (Mudejares) ve Yahudilerle birlikte E. ten kovdu.

E. Müslüman tarihi, Reconquista esnasında ve özellikle Gırnata'nın yıkılmasından sonra korkunç bir taasupla yıkılan paha biçilmez edebî değerlerin yok olması yüzünden aydınlanamamaktadır. 800 yıllık bir savaşın yalnız son safhaları ciddî veya az çok romantik bir ilhama dayanan eserlere konu teşkil etmiştir. E. lülerin zengin şiiri, başta El Hamra sarayı olmak üzere diğer mimarî kalıntılar, Magribî sanatı adı verilen bu medeniyetin elde kalan örnekleridir. Öte yandan, Orta Çağ E. medeniyetinin batı milletleri üzerinde ne dereceye kadar müessir olduğu henüz ilmî olarak araştırılmamıştır. Müslüman kültürüne sıkı sıkıya bağlı Yahudilerin ve Mozarabların durumları ile Tuleytule tercüme okulunun mahiyeti de henüz çözülmemiş konular arasında bulunmaktadır.

Türkiye'de E. tarihi üzerinde yazılan ilk eser Ziya Paşanındır (*Endülüs tarihi.* İstanbul, 1280). Ayrıca Nazım Paşanın da *İspanya ve Portugal tarihi* adlı bir eseri vardır. Bunlardan başka, Louis Bertrand'dan Galip Kemalî Söylemezoğlu ile Nurullah Ataç'ın çevirdikleri *İspanya tarihi* (İstanbul, 1940) anılabilir. Bk. ANDALUCÍA. — İ. P.

ENDÜLÜS ARAPÇASI, Arap dilinin Mağrip diyalektleri grupuna giren kolu. E. A , Arap dilinin tarihinde özel bir yer tutar. Bu diyalekt, Arapçanın gelişmesinde eski bir evreyi temsil eder. E. A. nda İberya yarımadasında konuşulan Roman dillerinin ve Berber dilinin etkileri göze çarpmaktadır.

ENDÜLÜS (Andalucía) **DAĞLARI,** Andalucía'da bulunan dağlara verilen ad. Bu dağlar güneydoğuya doğru dağlık bir bölge halıne gelir. Bu bölge yüksek E. D. adını taşır. Ortasından Endülüs kıvrım dağları veya Betik (Bética) Kordilyerası geçer. Bu dağ zinciri 150 km eninde ve 600 km uzunluğunda olup Cebelitarık boğazından kuzeydoğuya doğru Nao burnuna kadar uzanır. Bu dağ sırtları arasında yüksek çanaklar bulunur.

Jeolojik bakımdan E. D., Alplere benzer yapılı Akdeniz dağ zincirinin bir kısmını meydana getirir ve güneyde çok kıvrımlı arduazlar ve billûrlaşmış taşlardan (Sierra Nevada 3 481 m), kuzeyde ise mesozoik kalkerlerden (La Sagra 2 460 m) meydana gelmiştir. Dağların Akdenize inen yamacı çoğu zaman sarptır ve derin boğazlar gösterir. Yüksekliğine rağmen E. D. kolay aşılır. Araplar zamanında bu dağlar, İspanyollara karşı başlıca koruma seddi idi.

ENDÜLÜS SANATI: bk. ARAP SANATI.

ENDÜSTRİ: bk. SANAYİ.

ENDYMİON, güzelliği ile ün almış bir çoban. Selene (ay tanrıçası) ona aşık olmuş, her gece gelip onu seyredermiş. Zeus ona yaşamak istediği hayatı dilemesini söyleyince, E. hiç ihtiyarlamadan ebediyen yaşayarak sonsuz bir

ENDYMION İLE SELENE
(Napoli Müzesi)

uykuda kalmayı istemiştir. E. fark etmeden ebedî hayata (ölüme) doğru kayan bir insan mutluluğunun sembolüdür.

E. un uykusu Spada sarayının M. S. I. yüzyıldan kalma bir kabartmasının konusunu teşkil eder. Pompei ve Herculanum'da bulunmuş olan ve şimdi Napoli müzesindeki fresklerin konusu da budur. Cima da Conegliano (Parma), Zuccari (Caprarola), Tintoretto (Londra), Carraccio (Roma, Palazzo Farnese), Romenelli (Louvre sarayı, Anne d'Autriche'in odalarında), L. Giordano (Verona), Rubens (Londra), Van Dyck (Madrid), J. - B. Van Loo (Louvre), Restout (Versailles) ve Girodet (Louvre) bu konuyu işlemiş ressamlardır. Canova'nın özel bir koleksiyonda bulunan heykelini de bunlara katmak gerekir. İngiliz şairi Keats'in *Endymion* adlı uzunca bir şiiri de vardır.

ENDZELĪNS, Jānis (1873 - 1961), Let dilcisi. Tartu (Dorpat) da doğmuş, orada ölmüştür. Tartu Üniversitesinde okumuş, 1903 te aynı Üniversitede, 1908 de de Har'kov Üniversitesinde doçent olmuştur. Daha sonra Har'kov (1911) ve Riga (1920) üniversitelerinde profesör olarak çalısmıştır. 1946 da Letonya İlimler Akademisi üyeliğine seçilen E., *Lettische Grammatik* (Let grameri) [1922], *Latviešu valodas skaņas un formas* (Leton dilinin sesleri ve biçimleri) [1938], *Baltu valodu skaņas un formas* (Balt dillerinin sesleri ve biçimleri) [1938], *Senprūšu valoda* (Eski Prus dili) [1943], *Altpreussische Grammatik* (Eski Prus dili grameri) [1944], *Latviešu valodas vārdnica* (Let dili sözlüğü) [4 cilt, 1923 - 1946] adlı eserleriyle tanınmıştır. E., Balt dilleri ile Balt - Fin dilleri arasındaki ilişkiler üzerinde de çalışmış, çağdaş Let yazı dilinin normlarının tespitinde büyük bir rol oynamıştır.

ENEME (Fr. Castration), cinsiyet salgı bezlerinin (hayaların veya yumurtalıkların) cerrahî yoldan veya röntgen ışıniyle yok edilmesi. Cinsiyet salgı bezleri kanallarının boğulması suretiyle yapılan kısırlaştırma (stérilisation) dan ayrıdır.

Eskiden insan üzerinde çeşitli maksatlarla E. uygulanmıştır. Haremlerde hizmet gören harem ağalariyle ak ağalar, Sixtine kilisesi ilâhicilerine ve bazı din tarikatları mensuplarına E. yapılırdı. Bazı memleketler, nesli korumak gayesiyle, ağır irsî kusurları olan kadın ve erkekleri kısırlaştırılmaya mahkûm eden sert kanunlar çıkarmışlardır.

E. cinsiyet salgı bezlerini ve hele bunların fizyolojik denge ve ikinci derecedeki cinsiyet özellikleri üzerinde büyük rolü olan iç salgısını yok etmek olduğuna göre, önemli somatik ve psişik değişiklikler meydana getirme bakımından vahim sonuçlar doğuracağı tabiîdir. Fakat bu değişiklikler erginlere nispetle erginlik çağına erişmemiş gençler üzerinde daha belirgindir. Çünkü erginlerin fizyolojik dengeleri kalımlı olarak yerleşmiştir. Esasen erkek çocuk kadınsı bir görünüşte kalır; derisi kaygın ve yumuşaktır, kıl sistemi hiç gelişmez; kol ve bacak kemikleri ince, gırtlak gelişmesinin durması yüzünden sesi tiz, kas gücü zayıf, zekâsı çocuksudur, şişmanlamaya da eğilimlidir. Ergin erkekte bu değişiklikler daha az çarpıcıdır, bununla beraber sakal seyrekleşir, hattâ kaybolabilir, vücudun keskin hatları yuvarlaklaşır, ses değişir, cinsî istekler körelir ve başka değişiklikler meydana gelir. Bu bakımdan en korkulu tehlikeler, özürlülükten doğan elemin verdiği nörastenik bozukluklardır. İhtiyarlarda bu türlü bozukluklar daha az belli olursa da, ihtiyarlık belirtilerinin artmasına yol açar. Kadınlarda yumurtalığın çıkarılması, adetten kesilmedeki değişikliklerin aynına sebep olur. Kadın erkekleşme eğilimleri gösterir: Göğüsleri küçülür, kalçalarla butlar tabiî genişliğini kaybeder, ses tınısı pesleşir, yüzde kıllar belirir, cinsî istekler az çok zayıflar; bunlara, başa ateş çıkma duygusu katılır. E. nin, erkeği kadınlaştıran ve kadını erkekleştiren etkisinden anlaşılacağı üzere, cinsî bezlerin iç salgıları, erkekte olsun, dişide olsun, ikinci derecedeki cinsî özellikleri tayin etmede rol oynar. Hormon tedavisi, gerekli dozda ve süresiz uygulanmak şartiyle, bu belirtilerin büsbütün kaybolmasını sağlar.

Psikiyatri: E., şekil değişmelerine sebep olabileceği gibi, aklî bozukluklar da meydana getirebilir.

Psikanaliz: fiilî bir E. dışında kalan bir E. kompleksi (complexe de castration) tespit etmiştir. Bu kompleksi psikanalizciler, çocukta ağız ve şerç evrelerinden sonra gelen erkeklik uzvuna tapma (stade phallique) evresine (3 - 7 yaş arası) yerleştirirler. Bu evrede başlıca erojen bölge (zone érogène) yi cinsî organlar temsil eder. Bu yeni alana karşı eğilim duyan çocuk, ana babasından bu konuda kaçamak cevaplar almaktan veya enenme tehdidiyle acemice korkutulmaktan ıstırap duyar. Bunun sonucu, içinde az veya çok şiddette bir korku uyanır; bu korku, karşı cinsi keşfedince daha da artar; oğlan çocuk ceza olarak erkeklik organının kesilmesinden ürker, kız çocuk ise kızlık organından yoksun edilme korkusuna kapılır (enenme korkusu, *angoisse de castration*). Bu korkunun yerleşmesi ileri yaşlarda cinsî alanda sinir bozuklukları doğurur.

ENEOLİTİK (Fr. Énéolithique) **ÇAĞ** [Tarih öncesi]: bk. BAKIR ÇAĞI.

ENERJİ (Fr. Énergie), bir cisim veya bir sistemin iş yapma kabiliyeti. E., fizikî âlemin önemli ve temel bir kavramıdır. E. nin birçok şekilleri vardır: Mekanik E. ler (potansiyel ve kinetik E., b. bk.), elektrik E. si (b. bk.), ısı E. si, ışık (veya ışınım) E. si, ses E. si, kimyasal E., nükleer E. (veya atom E. si) v. b. İlim ve tekniğin gelişmesi ve ilerlemesi sonucunda yeni cins E. ler bulunmakta ve insanlık hizmetine konulmaktadır. Bunların en önemlisi nükleer E. (b. bk.) dir.

İş ve E. birbirleriyle ilgili iki terimdir. Bir cisim iş yapınca E. si yapılan iş kadar azalır. Yüksekte bulunan bir su kütlesi (baraj) bir E. ye sahiptir; düşecek olursa, bir su çarkını veya bir türbini döndürür ve bir iş yapar. Gergin ve esnek bir yay, şeklinin bozulması ile bir ağırlığı kaldırıp indirebilir ve bir zemberekli saati işletebilir. Bir motor veya bir makinenin hareket ettirilmesinde kullanılan kömür ve benzin de kimyasal E. ye sahiptir.

ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR BAKANLIĞI, enerji ve tabiî kaynaklar konularındaki bütün görevleri bir elde toplamak suretiyle, bu sektördeki dağınıklığı ve insan gücü israfını önlemek, hizmetin daha çabuk görülmesini sağlamak üzere 25 aralık 1963 tarihinde kurulan bir bakanlık.

Enerji ve tabiî kaynaklarımızın kıymetlendirilmesinde, bunlardan birisinin öbürü aleyhine gelişmesi, yalnız birisinin ele alınıp öbürlerinin bir yana bırakılması sakıncalı olduğu gibi, kaynakların tümü arasında bir denge sağlamak da sevk ve idarenin sorumlu bir tek elde toplanmasını gerekli kılar. Tabiî kaynaklarımızdan dengeli olarak yararlanmak, birinci ve ikinci kaynaklarımız arasında ilgileri dikkate alarak, bunları imkân ve ihtiyaçlara göre geliştirmek amaciyle tespit edilen politikanın hükümet seviyesinde hazırlanması, izlenmesi ve bunlar arasında gereken koordinasyonun sağlanması zarurîdir.

Böylece, yurdumuzun enerji ve tabiî servet kaynaklarında ihtiyaca cevap verecek bir düzenlemeye gidilmesi uygun görülmüş ve Bakanlıklar Kuruluşu hakkındaki 4951 sayılı kanuna uygun olarak E. T. K. B. kurulması kararlaştırılmıştır.

E. T. K. B. nın görevleri: a. Memleketin su, toprak ve maden kaynaklarının en uygun şekilde işletilmesi, geliştirilmesi, kullanılması, kontrol ve muhafazası amaciyle gerekli her türlü araştırma ve geliştirme planlarının yapılması, program ve projelerinin hazırlanması; b. Tabiî kaynaklarla ilgili her türlü tanzim, kontrol, muhafaza, üretim, dağıtım ve tüketim tesislerinin ve bunlara yardımcı olacak talî tesislerin kuruluşunun işletme ve idame faaliyetlerinin genel politikasını tespit, faaliyetlerini tanzim, idare ve denetleme; c. Tabiî kaynaklardan yararlanmak için mevzuatına göre arama ve işletme haklarını vermek, bu hakların devir, intikal ve iptallerini yapmak, üzerlerinde rehin ve başka hakları tesis ve tescil etmek ve sicillerini tutmak; d. Tabiî kaynak ürünlerinin ve elektrik enerjisinin fiat ve tarifelerinin genel politikası ile uygulama esaslarını tespit etmek ve uygulamasını denetlemek (440 sayılı kanunun 24. maddesi hükmü mahfuzdur); e. Enerji ve tabiî kaynaklar konularında çalışanlardan gerekenlerin yönetmeliğine göre ehliyet şartlarını tespit etmek, bunlara uyulması konusunda ilgililerle iş birliği yapmak ve bu konu ile ilgili işleri yürütmek; f. Bakanlığa bağlı kurumların işletme faaliyetlerine ait raporları incelemek, yıllık programlara uygunluğunu gözetmek ve gerekli işlemleri yapmak, bu kurullarca hazırlanan projeleri incelemek, önceliklerini teklif etmek, projelerin uygulanmasında ortaya çıkan zorlukları çözmek; g. Bakanlıkla ilgili teşekküllerin işletme faaliyetlerinde koordinasyonu sağlamak, kalkınma planına göre yıllık programlara girmek üzere bu kuruluşlarca hazırlanan projeleri incelemek, faaliyetlerin yıllık programlara uygunluğunu izlemek ve incelemek, uygulamada ortayaya çıkan zorlukları çözmek; h. Yürürlükteki mevzuatın enerji ve tabiî kaynaklar hakları konuların daki hükümlerini uygulamak, gerekli kuralları tespit etmek ve ilgili işlemleri yapmak.

Teşkilât: E. T. K. B. 1. Merkez, 2. Taşra teşkilâtı olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır.

I. Merkez teşkilâtı aşağıdaki ana ünitelerden meydana gelmiştir: 1. Müsteşarlık, 2. Özel Kalem Müdürlüğü, 3. Bakanlık Müşavirleri, 4. Yatırımlar Dairesi Başkanlığı, 5. Savunma Sekreterliği, 6. Yüksek Fen Kurulu Başkanlığı, 7. Teftiş Kurulu Başkanlığı, 8. Maden Dairesi Başkanlığı, 9. Enerji ve Kaynaklar Dairesi Başkanlığı, 10. Hukuk Müşavirliği, 11. Personel Müdürlüğü, 12. Eğitim ve İnsan Gücü Müdürlüğü, 13. Levazım ve Evrak İşleri Müdürlüğü.

II. Taşra teşkilâtı: Gerekli görülen yerlerde kurulacak 15 bölge müdürlüğü ile illerde teşkil olunan irtibat memurluklarından ibarettir.

Merkez ve taşra teşkilâtının fonksiyonları teşkilât kanununda belirtilmiştir.

E. T. K. B. na bağlı kuruluşlar şunlardır: A. Katma bütçeli kuruluşlar: 1. Petrol Dairesi, 2. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ).

B. Kamu iktisadî teşebbüsleri: 1. Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ), 2. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA), 3. Petrol Ofis.

C. İktisadî devlet teşekkülleri: 1. Etibank, 2. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu.

D. İktisadî devlet teşekkülü iştirakleri: 1. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 2. Petkim (Petro-Kimya), 3. Elektra Metalurji, 4. Kepez Antalya Anonim Ortaklığı.

E. Özel kuruluşlar: 1. Türkiye Atom Enerjisi Komisyonu.

Evvelce özel kanunlarla bakanlıklara bağlı bulunan bu kuruluşların hepsi E. T. K. B. devredilmiş bulunmaktadır.

25 aralık 1963 ten beri iş başına gelen Enerji ve Tabiî Kaynaklar bakanları:

Adı ve soyadı	Göreve başlama günü
Hüdaî Oral	25 aralık 1963
Mehmet Turgut	20 şubat 1965
İbrahim Deriner	27 ekim 1965
Refet Sezgin	1 nisan 1967

ENERJİNİN KORUNUMU (Fr. Conservation de l'énergie, İng. Conservation of energy): Enerji bir sistemin iş yapmak kabiliyeti olduğundan sistem bir iş yapınca enerjisinde bir azalma olur. Bir yayı uzatmak için yapılan iş, bu yayda potansiyel enerji halinde toplanır. Bir gaz kütlesini sıkıştırmak için yapılan iş, ısı enerjisine çevrilir ve gazı ısıtır. Şu halde, bir iş harcandığı vakit bu iş ya potansiyel enerji ya da kinetik enerji şeklinde kazanılır veya ısı enerjisi yahut bu üçünün bir karışımı şeklinde ortaya çıkar. Muhtelif cins enerjiler üzerinde yapılan deneyler, enerjinin bir şekilden diğer bir şekle çevrildiğini, fakat toplam enerjinin sabit kaldığını göstermiştir. E. K. prensipi adı ile anılan bu gerçeğin genel ifadesi şudur: Kapalı bir sistemde toplam enerji sabit kalır. Maddeye bir enerji şekli olarak bakıldığına göre, E. K. prensipinin kütle - enerji eşdeğerliğine de teşmil edilmesi gerekir. Buna göre, tam doğru olarak, maddî bir sistemin kütlesi ancak sistem dış ortam ile hiçbir enerji alışverişi yapmadığı takdirde değişmez kalır.

ENES, Ebû Hamza Enes b. Malik (612? - 709?), ensarın önde gelenlerinden biri. Hazrec boyundan ve Beni Neccardandır. Babası Malik Şam'da öldüğü vakit E. 8 yaşında bulunuyordu. Annesi Ümmü Suleym, Beni Neccar ile birlikte Müslüman olmuş, kocası Malik buna kızarak çocuğu E. i de annesi yanında bırakıp Şam'a kaçmıştı. Bunun üzerine Ümmü Suleym, Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensarî ile evlenmiş, oğlu E. i ise peygambere hizmet etmek üzere getirip teslim etmişti. Peygamberin ölümüne kadar onun hizmetinde kalan E., Peygamberle birlikte bütün olayların içinde yaşamıştır. Yalnız, 10 yaşında bulunduğu sırada çıkan Bedir savaşında hazır bulunmuşsa da, çarpışmalara katılmadığı için adı Bedir gazileri listelerine alınmamıştır. Peygambere olan hizmetiyle övündüğü gibi, Peygamber de onun için «ya rab, bu çocuğun malını, evlâdını çoğalt» şeklinde dua etmişti. E. in ölürken çoluk çocuğunun 100 den çok olduğu ve epeyce bir servet edindiği görülmektedir.

Peygamberin ölümünden sonra Ridde savaşlarına, ondan sonra da Irak fütuhatına katılan E., Basra'da yerleşmişti. Abdullah b. Zübeyr Irak'ı eline geçirdiği vakit onu bu şehrin imamlığına getirmişti. Bir süre sonra İbnü-l Es'as hareketinde de E., Emevîlere karşı safta yer almıştı. Basra'ya giren Haccac, onu yakalatıp boğazına bir ip bağlatarak sokaklarda teşhir etmiş, Ali taraftarlığı suçu ile tahkir etmişti. Ancak Halife Abdülmelik, ensarın ve sahabelerin en büyüklerinden biri olan E ten bu olaydan ötürü özür dilemiştir. E. Basra'da ölmüştür.

ENESCU [*eneşku*] **veya ENESCO** [*eneşko*], **Georges** (1881 - 1955), Rumen bestecisi ve kemancısı. Liveni (Doro-

hoi, Moldova) de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Kemancılık hayatında kazandığı büyük ün, onun değerli bir besteci olduğunu unutturmuştur. Kemancılığı önce Viyana'da Hellmesberger'den, sonra da Paris'te Marsick'ten öğrenmiş, Yehudi Menuhin (b. bk.) gibi büyük kemancılardan bazılarını yetiştirmiştir. Besteci olarak Massenet, Fauré ve A. Gédalge ile beraber çalışmıştır. Eserleri: orkestra için: *Poème roumain* (Rumen şiiri) [1897]; bir *Octuor à cordes* (Sekiz telli saz için beste), iki *Rhapsodie roumaine* (Rumen rapsodisi), piyano ve keman için üç sonat (1926), iki quatuor, üç symphonie, piyano için üç sonat, dört perdeli bir opera: *Œdipe* (ad) [1932]. Macaristan için Bartók'un yaptığını, Rumanya için E. yapmıştır. Gerçek Rumen ezgilerini halk kaynaklarından toplayarak Rumen musikisini istilâ etmiş olan Çingene etkilerine son vermiştir.

G. ENESCU

ENESUS (Coğ): bk. AYASULUK.

ENEZ, Edirne iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 11 927 (1965), yüzölçümü 458 km², ilçe merkezi Enez'in nüfusu 1 811 (1965), ilçeye bağlı köy sayısı 19 dur. E. ilçesi, Edirne ilinin güney ucundadır. Doğusunda Keşan, kuzeyinde İpsala ilçeleri, güneyde Ege Denizi, batısında Yunanistan toprakları vardır.

İlçenin toprakları, aluviyal ova ve geniş tabanlı vadilerle bunlar arasındaki yassı tepelikler (200 - 350 m) ve yayvan sırtlar (50 - 100 m) görünüşündedir. En yüksek yerleri 400 m yi bulmaz (Hisarlı Dağ 385 m). Bu tepelikler ve sırtlar arasında Yenice Ovası adı verilen düzlükler uzanır. E. ilçesinin batısını Meriç deltası teşkil eder. Yakın zamanlarda gelişen bu delta düzlükleri, bugün de büyümektedir. Burada irili ufaklı birkaç göl oluşmuştur. Meriç ırmağının çatallaşan ağızlarından biri, E. in hemen batısında denize ulaşır. Meriç boyundaki göllerin başlıcaları Dalyan gölü, biraz daha güneyde Bücürmene gölü, kasabanın kuzeyinde Gala gölü, Pamuklu gölüdür. Bu göller Meriç'in kabarık zamanlarında taşkınlarla genişler, yazın ise çok çekilir, hattâ kurur ve ekilebilir yerler durumuna gelir. Bu göllerin çok yeri sazlıktır. Gala gölünün balığı boldur.

ENEZ KALESİ

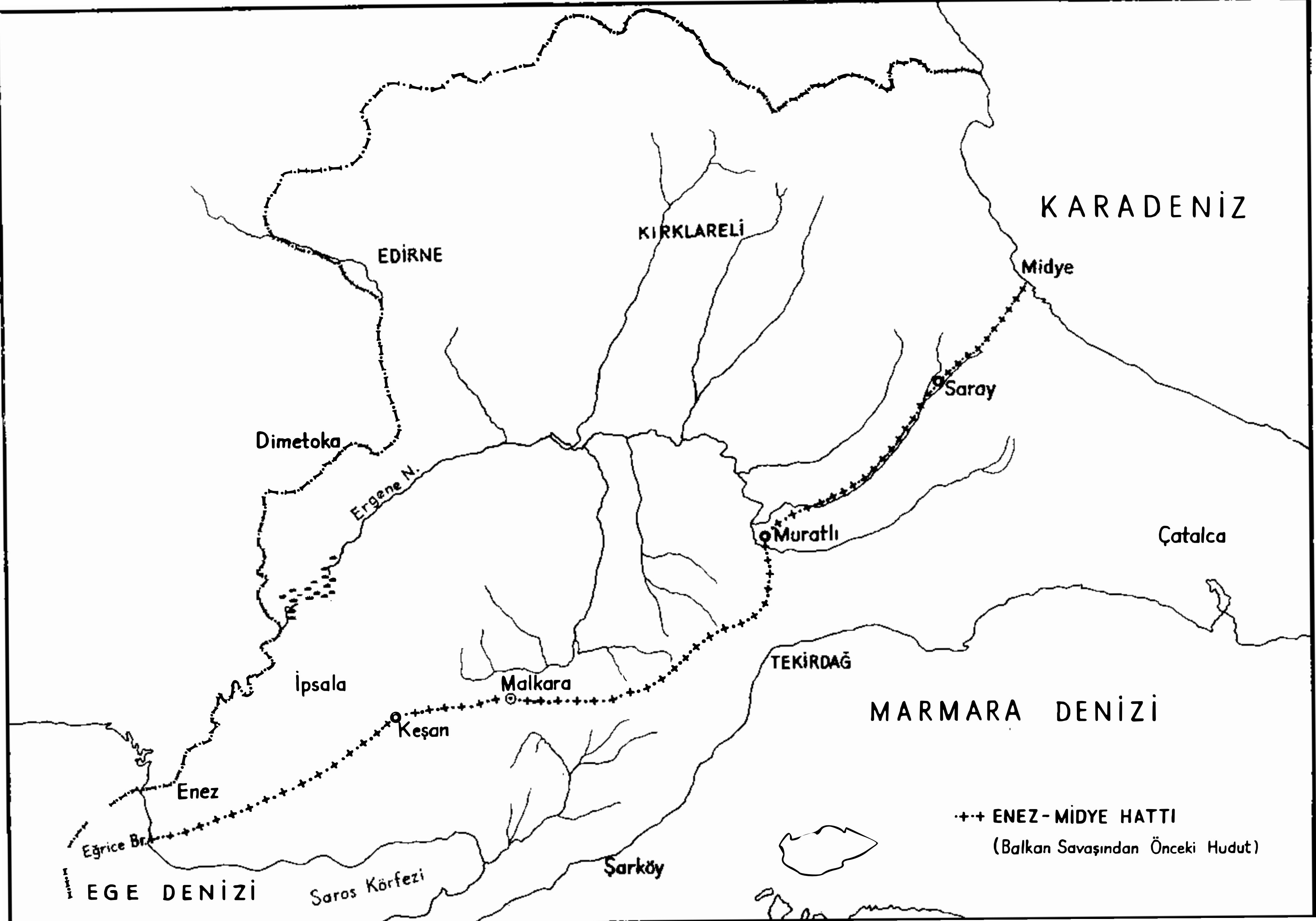
Bu gölün ayağı her mevsimde akar. Dalyan gölünde balıkçılık yapılır. İlçenin güney kıyısındaki Tuz gölü, bir kıyı dilinin ardında oluşmuştur. Buradan tuz elde edilir.

E. in iklimi Akdeniz iklim özelliği gösterir. Kışlar yağışlıdır ve ılımlı geçer. Yazlar sıcak ve kuraksa da, bu mevsimde de arasıra yağmur yağar. Tepelik yerler meşe, gürgen ve başka ağaçların bulunduğu orman ve fundalıklar halindedir. Vadi tabanları ekilen ve meyva - sebze yetiştirilen yerlerdir: Meriç vadisinde çeltik yetiştirilmesi gelişmiştir. Öteki düzlüklerde ay çiçeği ile tahıl tarımı yaygındır.

E. kasabası, Dalyan gölünün kuzeyinde, bir kayalığın üzerinde ve batı eteğindedir. Küçük bir çarşısı, tek katlı ve taş yapılı evleri vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır; bundan sonra balıkçılık gelir. — R. İ.

ENEZ KÖRFEZİ, Ege Denizi'nin kuzeydoğu bölümünde, Meriç ırmağının deltasına doğru uzanan geniş deniz girintisi Körfezin genişliği 30 km olup, karaya doğru 15 km kadar sokulur. Meriç deltası gelişmeden önce, körfezin içerilere doğru şimdikinden daha çok sokulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Körfezin doğu yakasında ve biraz içeride Enez kasabası bulunmaktadır. Bk. EGE DENİZİ.

ENEZ - MİDYE HATTI, 1912 - 1913 Balkan savaşlarında Osmanlı ordularının ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda Londra konferansında Osmanlı devletinin Avrupa kıtasındaki sınırını tespit etmek üzere öngörülen nazarî hat. I. Balkan Harbinin sonunda Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan kuvvetleri karşısında Türk silâhlı kuvvetlerinin Çatalca hattı (b. bk.) na kadar çekilmeleri ve burada Bulgar hücumlarını durdurmaları, Türklerle Bulgarlar arasında bir mütareke imzalanmasına yol açmıştı (3 aralık 1912). Bu mütareke devresinde başta İngiltere olmak üzere aracılık etmek isteyen Avrupa devletleri, Osmanlı devletine bir nota vermişler ve barış öncesi görüşmelerinin temel unsurlarını bu notada belirtmişlerdi. Buna göre, Edirne'nin Bulgarlara ve Akdeniz adalarının kaderinin de büyük devletlerin takdirine bırakılması şart koşulmakta idi. 22 ocak 1913 te Sadrazam Kâmil Paşanın başkanlığında ve padişah ile hanedanın erkek üyelerinin huzurunda toplanan Meclis - i vükelâ, bu şartları çoğunlukla kabul etmiş ve ona göre cevap verilmesi işi hariciye nazırı Gabriel Noradunkyan Efendiye ısmarlanmıştı. Bir yandan bu şartların kabul edilmesi, bir yandan mütarekeye rağmen Edirne'de kuşatılmış bulunan Şükrü Paşa kuvvetlerine yiyecek ve malzeme yardımının sağlanamaması, Kâmil Paşa kabinesine ve başkumandanlığa karşı memlekette ve özellikle ordunun genç unsurları arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu hava içinde Bab-ı Âli baskını (b. bk.) yapılmış, 23 ocak 1913 ve başkumandan Nazım Paşa öldürülerek Kâmil Paşa istifaya mecbur edilmişti. Yeni kurulan Mahmut Şevket Paşa kabinesi ve yeni başkumandan Ahmet İzzet Paşa, Edirne'yi kurtarmak amaciyle Bulgarlarla olan mütarekeyi 2 şubat 1913 te bozarak Bolayır taarruzu ve Şarköy çıkarmasına tevessül etmişlerdi. Daha çok Enver Bey (Paşa) in ısrariyle yapılan bu harekât bir sonuç veremeyince ve 16 mart 1913 te 161 günlük bir direnmeden sonra Edirne düşünce, 16 aralık 1912 - 6 ocak 1913 tarihleri arasında yapılan ve son olaylar üzerine kesilen Londra görüşmeleri yeniden başlamıştı (17 mayıs 1913). Bu görüşmelerde Osmanlı imparatorluğunu Ferik Osman Nizamî Paşa, nafia nazırı Basarya Efendi ve Babıali hukuk müşaviri Ahmet Reşit Bey temsil etmiş, 30 mayıs 1913 te müttefik Balkan krallıkları ile Osmanlı

KARADENİZ
KIRKLARELİ
EDİRNE
Midye
Saray
Dimetoka
Ergene N.
Muratlı
Çatalca
TEKİRDAĞ
İpsala
Malkara
MARMARA DENİZİ
Keşan
Enez
ENEZ-MİDYE HATTI
(Balkan Savaşından Önceki Hudut)
Eğrice Br.
Şarköy
EGE DENİZİ
Saros Körfezi

devleti arasında bir mukaddimat - ı sulhiye ahitnamesi imza edilmişti. Bu antlaşmanın 2. maddesinde «Osmanlı imparatoru Avrupa kıtasındaki memalikinden olan arazinin Adalar Denizindeki İnoz (Enez) dan Karadeniz'deki Midiye'ye mümted hattın garp cihetinde kalan kâffe - i araziyi - Arnavutluk müstesna olmak üzere - müttefik krallara terk eder. Midiye - İnez hattı beynelmilel komisyon tarafından tayin ve tespit olunacaktır.» hükmü ver almış ve bu hüküm bir süre için Türk halk oyunda bir millî problem olarak yaşamıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı devleti E. - M. H. nın ötesindeki Trakya ve bütün Rumeli topraklarını Balkanlı müttefiklere bırakmayı kabul etmiş oluyordu.

E. - M. H. nın hangi noktalardan geçeceği bu madde uygulamaya konulamadığından bellı değildir. Ancak, Londra antlaşmasının imzalanmasından sonra Bulgar delegesi Danev'in verdiği beyanatta Trakya sınırının Midye doğusunda Karadeniz üzerinde bulunan bir noktadan başlatılıp Muratlı'ya kadar Ergene boyunca gideceği, bundan sonra Keşan'la Malkara arasından geçerek Ege'ye kadar su bölümü çizgisi boyunca ilerledikten sonra Enez'in doğusunda Eğrice burnuna ulaşacağı belirtilmişti ki, bu da hattın Osmanlı devleti aleyhine mümkün olduğu kadar doğuya eğik bir yay şeklinde düşünülmüş olduğunu göstermektedir.

Londra antlaşması ile Balkan devletlerine terk edilen yurt parçalarının bölüşülmesi konusunda Sırp, Bulgar ve Yunanlıların birbirlerine girmeleri ve Rumanya'nın da Bulgaristan'a karşı savaşa katılması üzerine Osmanlı hükümeti Londra'da kararlaştırılan sınır hattını değiştirmek ve Türk menfaatlerini korumak, özellikle Edirne'yi kurtarmak üzere bir teşebbüste bulunmak ihtiyacını duydu. Çekine çekine fakat Talat, Enver ve Cemal beylerin tazyik ve teşviki üzerine 19 temmuz 1913 tarihli sözlü nota ile ordularına ileri yürüyüş emrini verdi. 23 temmuzda Türk ordusu Edirne'yi kurtararak Mustafa Paşa'ya kadar ilerledi. E. - M. H. nı aşan Türk kuvvetleri, X. Hurşit Paşa kolordusundan ayrılan çevik birlikler olup, bunlara Enver Bey (Paşa) ile İbrahim Bey komuta etmekte idi. E. - M. H. nın aşılması, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri tarafından bazı tehditlerin savrulmasına sebep olmuşsa da, fazla bir etki yapmamıştır. Ancak Babıalinin, E. - M. H. nın aşılacağını belirten notasında, Meriç ırmağının aşılmayacağı teminatını vermesi, büyük politik bir gaf olmuş ve 29 eylül 1913 İstanbul antlaşmasına temel teskil eden görüşmelerde olduğu gibi, 7 eylül 1915 Sofya antlaşmasında ve Lausanne konferansında Türk dileklerine karşı tutucu bir silâh olarak kullanılmasına imkân vermiştir. — İ. P.

ENFANTIN [ã/ã.ẽ], **Barthélemy Prosper (Père Enfantin** (E. Baba) de denilır; 1796 - 1864), Fransız iktisatçısı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Bir bankacının oğlu olan E., Saint - Simon ile tanıştıktan sonra kendini onun öğretilerini okumaya ve yaymaya vermiştir. E. ve Bazard, Saint-Simonculuğun başlıca temsilcileri olmuştur. 1829 da ilk Phalanstère (birleşik konut) i kurmuşlardır. Bazard ile E. birbiriyle geçinemeyince ve hele E. tevkif edilince Phalanstère dağılmış ve Saint - Simon okulu çökmeye başlamıştır. E. serbest bırakılınca Mısır'a giderek Süveyş kanalının ilk planını yapmıştır. 1841 de Cezayir'in araştırılması için kurulmuş olan bir Fransız komisyonunun üyesi olmuştur. 1845 te demiryolu ortaklığını kurmuş ve sonra bu ortaklığın müdürü olmuştur. Adolphe Blanqui, Michel Chevalier, Léon Halévy, Péreire kardeşler gibi seçkin çağdaşları onun güçlü etkisi altında kalmıştır. « Globe » dergisinde çıkan yazıları *Economie politique* (İktisat) adlı kitapta toplanmıştır. *La morale* (Ahlâk) [1832] adlı eseri uzun bir davaya yol açmıştır. *La vie éternelle* (Ebedî hayat) [1863] adlı eseri dinî ve siyasî düşüncelerini toplamıştır.

B. P. ENFANTIN

ENFARKTÜS veya İNFARKTUS (Fr. Infarctus < *infarctus*, doldurulmuş < *infarcire*, doldurmak) [Patoloji], iç organlarda bir trombus'un veya bir embolus'un yol açtığı atardamar tıkanması sonucu olarak kan dolaşımının durmasiyle oranın dokularında genellikle nekrosis, yani doku hücrelerinin ölmesi niteliğinde bir yara oluşması (trombus: kanın pıhtılaşmasiyle meydana gelen ve meydana geldiği yerde kalan bir çeşit tıkaçtır; embolus: kan damarları tarafından taşınan ve daha küçük bir damara gelince geçemediği için onu tıkayan bir pıhtı veya başka bir yabancı cisimdir). Bir atardamarın tıkanmasından ileri gelen E., o damarın beslemekte olduğu bölgede gelişir. Bu bölge akciğerde bir kesik koni, kalp kasında bir kas lifleri demetidir ve tıkanmış olan damar ne kadar büyük olur ve dolayısiyle ne kadar büyük bir bölgenin beslenmesi ile görevli bulunursa, yara da o derece yaygın olur.

1. **Kalp kası enfarktüsü:** Kalbi besleyen koroner atardamarlarındaki bir kan dolaşımı yetersizliğinden meydana gelen en önemli arıza. Bu arıza genellikle sol koroner atardamarının bir dalında veya karıncıklar arasındaki bölmenin atardamarlarında meydana gelmiş bir trombustan ileri gelir. Bu trombusun kendisi de, yalnız dokuların yapısını bozan cinsten olan bir damar sertliğinin meydana getirdiği yaralar üzerinde gelişir ve bu yaranın yarattığı damar spazmı kan dolaşımını güçleştirerek trombusun gelişmesini daha da kolaylaştırır. Hasta bazan anîden ölür, bazan da ağır bir anjindöpuatrin (*angina pectoris*, kalp bölgesinde duyulan şiddetli ağrı) nöbetine tutulur ve bu durumda hasta aynı zamanda şok geçirir, ateşi yükselir, kan dolaşımı çok ağırlaşır, tansiyonu düşer. Başka hallerde ise bu semptomların hepsi birden görülmediği için hekimin dikkati başka bir organa, meselâ sindirim borusuna yönelebilir. Elektrokardiyogram, kalpteki E. yarasının yerini ve genişliğini açıkça gösterdiği için, birbiri ardından yapılan elektrokardiyografiler yaranın genişleme veya gerileme durumunu gösterir. Mutlak bir istirahat ve uygun bir tedavi hastayı çoğu zaman az çok tam bir şifaya götürürse de, hastalığı meydana getiren atardamar hastalığının veya kanın pıhtılaşma derecesinin sürekli bir kontrol altında bulundurulması gerekir (bu arızaların her ikisi de giderilebilir).

2. **Akciğer enfarktüsü:** Çoğunlukla, vücudun dış bölümlerindeki toplardamarlarda veya kalpte meydana gelmiş bir yaradan ileri gelen bir embolusun yarattığı arıza. Bu çeşit E. bazan da akciğerin küçük atar damarlarındaki bir yaradan meydana gelir ve trombus niteliğinde olur. Pıhtılaşmayı önleyici ilâçlarla yapılan tedaviler sayesinde, flebit (toplardamar yarası) ler sırasında akciğer E. ü geçirme tehlikeleri azalmıştır.

Ayrıca, bağırsak askısı (*mesenterium*) nda, karaciğer

ve dalak gibi dolu organlarda ve üreme organlarında da E. ler meydana gelebilir. Bazan etene (*placenta*) de de E. meydana gelerek gebeliği tehlikeye düşürür.

ENFEKSİYON (Fr. Infection; Lat. *infectio* < *inficere*, içine işlemek, lekelemek, Osm. intan) [Patoloji], mikrobun organizmaya girdikten sonra geliştiği evre.

E. daima aynı hastalığı (meselâ difteri, tifo v. b.) meydana getiren spesifik etkenler tarafından veya içine girdikleri organizmayı yaşamalarına elverişli bulup bulmamalarına ve mevzileştikleri yerlere göre varlıklarını çok değişik şekillerde belli eden non - spesifik etkenler (*streptococcus*, *staphylococcus* v. b.) tarafından yaratılır. Özellikle salgıladıkları toksinlerle etki yapan hastalık etmenleri, organizmaya girdikleri yerde mevzileşebildikleri gibi, bütün organizmayı da sararak septisemiye, yani kanın mikroplarla ve onların toksinleri ile dolması durumuna yol açabilirler. Bugün E. yapan etkenlerin çoğu bilinmektedir. Genel olarak mik rop adı altında toplanan bu etkenler: basiller, bakteriler, protozoerler ve viruslardır.

ENFÎ veya BURNAZ HASAN AĞA (ölm. 1728 veya 1729), Türk bestecisi. III. Ahmed'in padişahlığı zamanında Enderunun kiler odasına alınmış, zamanla hanende başı olmuş, 1715 yılında dolgunca bir maaşla saraydan çırağ edilmiştir. Arapça Enfî veya Türkçe Burnaz saniyle tanınmış, Hulûs mahlasiyle şiirler yazmış, bestelediği eserlerden 8 beste ile birer peşrev, durak, ağır semai ve yürük semai günümüze gelebilmiştir.

ENFIDAVILLE [*ẽfidavil*], Tunus'un kuzeyinde, Hammamet körfezi yakınlarında, 3 700 nüfuslu bir kasaba. E., Enfida'nın merkezidir. 1880 yılında beyliğin nazırı Hayreddin tarafından Marsilya'daki Société Franco - africaine (Fransız - Afrika Ortaklığı) e satılmış ve 1955 yılına kadar bu ortaklığın malı olmuştur. Tahıl ve zeytin çıkarır.

ENFIELD [*ęnfīld*], İngiltere'nin güneydoğusunda, Middlesex'te, Londra'nın King's Cross istasyonunun kuzeyinde bir şehir. Devletçe işletilen küçük bir silâh fabrikası vardır. Nüfusu 109 524 (1961) tür.

ENFIELD [*ęnfīld*], Kuzey Connecticut (Amerika Birleşik Devletleri) devletinde, Hartford kontluğunda, Connecticut ırmağı üzerinde, Hartford şehrinin kuzeydoğusunda bir şehir. Halı ve barut fabrikaları vardır. Eskiden burada Shakers mezhebine bağlı bir topluluk otururdu. Nüfusu 31 464 (1960) tür.

ENFİYE, toz haline getirilmiş bir tütün preparatı: 1. Buğu (inhalation); 2. Sürme (İng. dipping = batırma), yani preparatı diş ve diş etlerine sürmek suretiyle kullanılır. Batı Avrupa'da E. nin buğu çekme şeklinde kullanılması, XVII. yüzyılda yayılmağa başlamış ve XVIII. yüzyılda çok yaygın bir hale gelmiştir.

Başlangıçta, kullanılacak her miktar kullanılmadan hemen önce rendelenerek hazırlanırdı. [Kaba kalitelere İngiltere'de rappee (Fr. râper = rendelemek) denilirdi]. Bu işlem için E. kullananlar bir «rende» taşırlardı. XVIII. yüzyılın ilk yıllarına ait rendeler fil dişinden veya başka maddelerden yapılmış olup hâlâ görülebilir. Kutular da minyatür, mine, cevher, altın veya gümüşten enkrüstasyonlarla süslenirdi.

E. kullananların daha mütevazileri gümüş, bronz ve başka metallerden veya boynuzdan, kaplumbağa kabuğundan, tahtadan kutularla yetinirlerdi. Gümüş montürlü koç başı biçiminde de büyük kutular vardı. Bunlar masaların üzerinde dururdu.

E. nin hazırlanması 18 - 20 ay ister. Tütün toz haline getirilir ve tekrar tekrar fermantasyona tabi tutulur. E. ler gül suyu, lavanta, karanfil, yasemin ve buna benzer ıtırlarla kokulandırılır.

E. veya burun otu, Türkiye'de özellikle İstanbul'un alafranga çevrelerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın bir moda haline gelmiş, XIX. yüzyılda ise batı etkisi altında kalan Osmanlı aydınlarınca bir snopluk örneği olarak değerlendirilmiştir. E. kullanmak veya çekmek bir usul ve erkâna bağlı idi. E. ikram etmek aşırı itibar ve iltifat anlamına gelirdi. E. tiryakiliği ayrı bir sanayi meydana getirmiş ve değerli madenlerden yapılan, çeşitli kıymetli taşlarla süslü E. kutuları, tiryakiler arasında çok yayılmıştı. E. tiryakileri E. kutusu ve E. mendili gibi bu keyif verici maddenin kullanılışı ile ilgili vasıtaları kullanmak mecburiyetinde bulunurlardı. Çoğunlukla Avrupa'dan getirtilen E. çeşitleri arasında en şöhretlisi German marka E. idi. Türk edebiyatında da yer alan E. hakkında, Sünbülzade Vehbî'nin

Hoşça bir keyf idi enfiye habis
Etse riş ve burnu telvis

beyti pek meşhurdur.

ENFLAMASYON, İLTİHAP veya YANGI (Fr. Inflammation < Lat. *inflammatio*=alevlenme, tutuşma, Osm. iltihap, iltihaplanma) [Patoloji], dokularda ve vücut sıvısı (*humor*) nda meydana gelen bir bozulma karşısında kan damarlarının, hücrelerin ve aralık hücreleri (enterstisyel hücreler) nin gösterdiği tepki. Yara patolojisinde E. adı, doku tepkisi olarak tanımlanan bir yığın olaya verilir. Bir E. un organizmanın bütünü üzerindeki etkileri, beden ısısının yükselmesi ve vücut sıvısının değişikliklere uğramasıdır. Mevziî olarak, vücudun yüzeyinde az çok belirgin, kan toplanması sebebiyle sıcak ve kızartılı ve aynı zamanda ağrılı bir şişkinlik meydana gelir. E. un anatomik incelenmesi ve özellikle mikroskopla yapılan bir inceleme, değişik oranlarda olmak üzere şunları gösterir: Kan damarlarının konjestiyon (aşırı derecede kan hücumuna uğraması) u; ödem (sıvı toplanması); lökositoz (akyuvarların çoğalması), lökosit diyapedesisi (akyuvar cisimciklerinin kan damarlarının çeperlerinden dışarıya çıkması); dokulara çok şekilli lökositler sızması; ağcık dokusu hücreleriyle bağdokusu hücrelerinin değişikliğe uğrayarak yutarhücreler (makrofajlar, mikrofajlar, dev hücreler) gibi davranmaları. Daha sonraları bütün bu unsurlar katılaşma yönünde bir değişikliğe uğrayabilirler.

E. u meydana getiren faktörler çok değişiktir. Bunların en iyi bilinenleri, E. oluşturma yeteneklerinden dolayı patolojik jermler diye tanımlanan mikrop jermleri, yani tohumlarıdır. (E. meydana getirmeyen tohumlara saprofit denir.) Bazı jermlerin sebep olduğu bozukluklar o derece özel bir biçimde olur ki, ancak mikroskopik bir inceleme ile tanınmaları mümkün olur. E. yapan başka faktörler de vardır: Çarpma veya vurma ile yaralanmalar gibi mekanik faktörler; kemirici maddeler gibi kimyasal faktörler; güneş ve X ışınları, atom ışınımları gibi fiziksel faktörler; bazı tahammülsüzlükler (allerjik E.).

E. un tedavisi ya sebeplerini ortadan kaldırmakla ya da E. un kendisini ele almakla yapılır. Birinci halde, ya mikropları öldürecek ilâçlar kullanılır, ya fiziksel faktörden

korunma sağlanır ya da anti - allerjik ilâçlara baş vurulur. İkinci halde, ya hastalığın hem sebebine karşı yukarıdaki tedbirler alınır, hem de E. un sebep olduğu bozukluğun iyi edilmesine yarayan aspirin, fenilbutazon ve özellikle kortizon ve türevleri gibi ilâçlar kullanılır ya da artık sebeplerin etkisi ortadan kalkmış bulunup da yalnız yarattıkları bozukluklar devam etmekteyse, bu gibi ilâçları kullanılmakla yetinilir.

ENFLASYON (Fr. Inflation), genel olarak bir ülkedeki geçer para miktarının normalden fazla çoğalması, fiyatların yükselmesi, para değerinin azalması ve mevcut ekonomik dengenin bozulması. Bir ülkede geçer para miktarının, o ülkenin üretim ve istihdam şartlarına uygun bir hacmi olmak icabeder. Normalin üstünde veya altında kalacak bir para ve ödeme araçları miktarı, ekonomik ve sosyal alanda değişik etkiler yaratır. Normalden fazla bir para miktarı, mal ve hizmet tedarikinde «taleb» i artıracağından, kurulmuş bulunan «arz ve talep» dengesini bozar. Böyle bir halde, üretim ve ticaret malları hacmi sabit ve mala karşı istek ve satın alma imkânı fazla olacağından malların fiyatları yükselir. Bu sebeple de mallar değerlenir, para ise satın alma gücünden, değerinden kaybeder. Bu olaylardan önce kurulmuş olan ekonomik denge de bozulmuş olur.

Para ve ödeme araçlarının artması ile beraber üretim ve ticaret malları hacminde de bir artma olduğu takdirde, mübadele dengesinde bir değişiklik olmaz. Çünkü artan «talep» kadar «arz» da artmış olacağından fiyatlar sabit kalır.

E. un doğmasında para miktarının çoğalması tesir ettiği kadar mübadele dengesine dahil diğer unsurlarda da vaki olacak değişiklikler müessir olur. Hattâ para çoğalmadığı hallerde paranın tedavül hızının fazlaca artması ve devam etmesi E. için bir sebep olabilir. Para biriminin mübadeleye karışması ve bu karışmanın tekerrür etmesine paranın tedavül hızı denir. Mübadele dengesinin kuruluşunda para hızının önemli rolü vardır. Ayrıca para gibi mütalâa edilmesi ve para hacminde hesap edilmesi gerekli ödeme araçları da vardır. Para hacmi içinde poliçeler, çekler, banka kredileri de dikkate alınır. Mübadele dengesinin bir tarafında, üretim ve ticaret malları hacmi ile bunların fiyatlarla çarpımı, diğer tarafında para ve ödeme araçları ile bunların tedavül hızıyle çarpımı bulunur. Üretim ve ticaret malları hacmi için M, para ve ödeme araçları hacmi için P, fiyatlar için F ve paranın tedavül hızı için S harfleri kullanıldığı takdirde, bu denge (mübadele dengesi) kısaca:

$$M \times F = P \times S$$

olur. Bu denklemde fiyatları tayin etmek için de: $\frac{P \times S}{M} = F$ işlemi yapılır. Mübadele dengesinde alınan unsurların birbirine olabilecek etkilerini bir arada mütalâa etmek icap eder. Bazen para çoğaldığı halde, para tedavül hızının bir önceki devreye göre düşmesi, eksilmesi, ödeme imkânlarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırır. Ve yine para ve ödeme araçlarının çoğalması ile birlikte, üretim ve ticaret malları hacminde de bir çoğalma olduğu takdirde, çoğalan para ve ödeme araçları enflasyonist bir etki yaratamaz.

Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, mübadele dengesinde yer alan unsurlardan her birinin diğerlerine yapacağı etkiler iyice tetkik ve beraberce mütalâa edilir.

E. çokluk devam edegelen bütçe açıklarını kapamak, harplerin gerektirdiği giderleri sağlamak sebepleriyle yeniden para çıkarmak suretiyle veya bir politika icabı olarak meydana gelir. Hükümetler bazen üretimi çoğaltmak, durgun piyasayı harekete getirmek ve kalkınmayı sağlamak maksadiyle enflasyonist bir politika izlerler. Bu politika ile üretim ve ticaret malları hacmi artırılabildiği, bir depresyon sonucu olarak ekonomik düzene müessir durgunluğu bertaraf edebildiği takdirde, E. korkulacak mahiyetini kaybeder. Bu devrede piyasalarda büyük alışveriş hareketleri, imar faaliyetleri, teknik ve ekonomik alanlarda kalkınma göze çarpar. Ancak, bu politika üretimin sürekli artması ve tedbirli, ölçülü hareket olunmasiyle mümkündür. Aksi takdirde E. olumsuz etkileriyle felâket halini alır. E. da maaşlı, ücretli, emekli gibi dar gelirliler büyük sıkıntılara düşerler. Çok defa bunların durumunu düzeltmek üzere maaşların, ücretlerin artırılması şeklinde tedbirlere baş vurulur. Fakat bu tedbirler faydasız kalır. Çünkü maaş ve ücretlerin farkları yeni satın alma imkânı ve gücü yarattığı ve talebi artırdığı için kısa zamanda yine fiyatlar yükselmeğe başlar. Bu suretle olay fasit bir daire içine girmiş bulunur. E. devresinde daha önceki devrede borçlanmış bulunanlar, borçlarını para bolluğu dolayısiyle kolaylıkla öderler. Alacaklılar ise değerini kaybeden paradan dolayı zarar görmüş olurlar. Ticaret aleminde olumsuz sonuçlar verir. Satılan malların yerine aynı miktarda mal tedarik edememek kaygısiyle yüksek fiyatlarla ve kârlarla satışlar yapılır. Bu ve buna benzer sebeplerle herkes paradan çok mal elde bulundurmayı tercih eder.

E. un bir adı da « para hastalığı» dır. Daha önce de belirtildiği gibi, bir ekonomik düzende normalin üstündeki para miktarı ve paranın tedavül hızı E. u yarattığı ve normalin altında kalacak bir para miktarı da ekonomik alanda bir sıkıntı vücuda getirdiği bir gerçektir. Bu ikinci hal (deflasyon) E. un tabiî bir sonucu sayılmaktadır. 1930 uluslararası buhranından sonra E. , yerini deflasyona bırakmış olmasına rağmen, İngiltere gibi bazı ülkelerde deflasyondan E. kadar korkulmaktadır. E. dan kurtulmak için takip edilen bir deflasyon politikası, ağır bir vergi, yüksek iskonto haddi, banka kredileri hacminde kısıntılar ve buna benzer tedbirler, halkın satın alma gücünde bir daralma ile mümkün olabilmektedir. Bu nevi politikaların başarılabilmesi, ülkelerin bulundukları ekonomik düzene tabidir. Liberal ekonomik bir düzende bulunan bir ülkede E. dan kurtulmak için deflasyonist bir politika takip edilse dahi bir süre sonra üretim, faiz ve ücret hadlerinin teşekkülü düzenin elastikiyeti dolayısiyle ekonomik denge normale dönebilir. Buna karşılık, modern endüstrinin hâkim olduğu ülkelerde üretimin cüzî ve nispî artması, ücretlerin tayin ve tespitinde işçi sendikalarının etki ve nüfuzu, devletin müdahaleleri bu elastikiyet imkânlarını daraltmakta, bu sebeple de deflasyonun etkileri uzun yıllar sürüp gitmektedir. Bundan dolayı E. dan olduğu kadar deflasyondan da korkulmaktadır.

I. Dünya Harbinde harbin gerektirdiği büyük giderleri karşılamak üzere bütün ülkeler bir E. politikası izlemek zorunda kalmışlardır. Bu hal dünya ekonomik alanında büyük krizler yaratmıştır. I. Dünya Harbi sonunda Almanya'nın yenilgiye uğraması, bu ülkeye tamirat borçlarının yüklenmesi ve 1920 - 1923 yılları arasında Alman markındaki düşüşler, Almanya'da bir E. felâketi yaratmıştır. Bu malî krizi bütün dünya piyasaları önemli ölçüde duymuşlardır. İngiltere, harpten sonra E. un etkilerini bertaraf etmek için deflasyon politikası izlemiş, sterlini altın esasına getirme

çabası içinde bulunmuştur. Amerika ise, süratle altın esasına dönmek suretiyle enflasyonist durumdan kurtulmak istemiş ve 1919 yılında altın ambargosunu kaldırarak 1929 yılına kadar geçen devrede ekonomik bir istikrara kavuşmuştur. Fransa, İtalya ve Belçika gibi ülkeler de bir devalüasyon işlemiyle işe girişmişlerdir.

II. Dünya Harbinde de her ülkede birbirini izleyen E. lar dolayısiyle paralar değerini kaybetmiştir. Bu E. lar «felâket» kelimesiyle ifade olunacak bir mahiyet arz etmişlerdir. Bu E. lara sebep de II. Dünya Harbine katılan ülkelerin bütçe açıklarını karşılamak maksadiyle para miktarında yaptıkları artırmalardır.

II. Dünya Harbinin başlangıcı 1939 yılının haziran ayından 1946 yılının mart ayına kadar, para hakkında yapılan bir araştırma dikkate şayandır. 1939 haziranında 100 olarak itibar olunan miktarın tedavüldeki artış yüzdesi Amerika'da 396, Arjantin'de 264, Avusturya'da 412, Belçika'da 328, Bulgaristan'da 2 589, Brezilya'da 371, Çekoslovakya'da 329, Danimarka'da 339, Finlanda'da 787, Fransa'da 500, Güney Amerika'da 346, Hindistan'da 660, Hollanda'da 326, İngiltere'de 266, İsveç'te 328, İsviçre'de 209, İtalya'da 1 979, Japonya'da 2 468. Kanada'da 470, Macaristan'da 3 842 397, Norveç'te 328, Suriye ve Lübnan'da 738, Türkiye'de 419, Yunanistan'da 3 229 olmuştur. Bu 24 ülkeden Arjantin, İşviçre, İngiltere'de 2 - 3 kat arasında, Amerika, Belçika, Brezilya, Çekoslovakya, Danimarka, Hollanda, Güney Amerika, İsveç, Norveç'te 3 katının üstünde, Avusturya, Kanada ve Türkiye'de 4 katından fazla, Fransa, Hindistan, Finlandya, Suriye ve Lübnan'da 5, 6, 7 katı, İtalya, Japonya ve Bulgaristan'da 20 30 kat ve Macaristan'da bütün bu kat sayıları ile kıyaslanmayacak bir miktara ulaştığı görülür. Bu ülkelerden Macaristan her iki dünya harbinden sonra dünya tarihinde az rastlanır para düşmelerine sahne olmuştur.

II. Dünya Harbinin E. açıkları I. Dünya Harbine göre daha fazla olduğundan bu açıkların kapatılması daha güç olmuştur. Ve bu harbin E. açıkları yalnız paradan ileri de gelmiyordu. Faktörler arasında, gelirin dağılışında olumsuz orantı ve üretim hacminin de yetersizliği sayılabilir. — A. A.

ENFLEURAGE [*ãflörąj*] (Kim.), çiçeklerden esans çıkarmak için özellikle Güney Fransa'da kullanılan bir usule verilen ad. Bu amaç için daha güneş doğmadan toplanan taze çiçekler (öncelikle yasemin) iki cam levha arasında saf yağlarla bir süre (24 - 48 saat) tutularak yağda toplanan çiçek esansı özel kaplara aktarılır. Zamanla cam levhaların yerini kokusuz yağlardan yapılmış tabletler almıştır. E. usulü ile yapılan esanslar, kokularının güzelliği ve uzun süre bozulmadan kalmaları bakımından parfümcülükte büyük bir rol oynamaktadır.

ENFRARUJ [Fiz.]: bk. KIRMIZIALTI.

ENFRARUJ (Fr. Infrarouge) **IŞINLARİYLE KURUTMA** [Sanayi]: Otomobil, buz dolabı, çamaşır makinesi gibi sanayi mamullerinin boyalarının kurutulması için eskiden bir çeşit fırından yararlanılırdı. Gazla veya elektrikle ısıtılan bu fırınlarda hem ısı fazla yüksek olur hem de kuruma uzun sürerdi; ayrıca boya tabakasının yüzü, içinden çabuk kuruyup çatlaklar ve kabartılar meydana gelmesine yol açardı. Bugün kurutma işleri enfraruj ışınlariyle yapılmaktadır. Parlak alüminyumdan yapılmış yansıtıcı bir etüv içine yerleştirilen özel ampuller, dalga uzunlukları 1,2 mikronla 1,6 mikron arasında değişen bir ışınım oluşturmakta ve bu ışınımlar «içe işleyici» olduğundan, etüve yerleştirilen şeylerde derinliğine bir kuruma meydana gelmektedir. Bu ışınıma yön vermek mümkün olduğundan ısı kaybı azalmakta, kuruma süresi kısalmaktadır. Bu usul, verniklerin ve yağlı boyaların, ağacın, derilerin, fotoğraf filim ve kâğıtlarının kurutulmasında, kimyasal maddelerin ve hamur işlerinin hiç su bırakmayacak şekilde kurutulmasında, sebzelerin ve meyvaların sularının giderilmesinde v. b. kullanılmaktadır.

ENFRARUJ TEDAVİSİ (Tıp): Enfraruj (Fr. Infrarouge) ışınları kan dolaşımını, hücrelerde oluşan olayları ve özellikle yaraların kapanmasını hızlandırır. Böylece bu ışınlar tedavide derideki kan dolaşımı bozukluklarını iyileştirmek, yaraların kapanmasına yardım etmek ve romatizma ağrılarını dindirmek için kullanılır. Bazı bilginlere göre, enfraruj ışınlarının etkisi ile bazı ışınımların etkisi birbirini tutmaz, yani birbirini yok etme niteliğindedir. Enfraruj ışınlariyle bağdaşmayan ışınlar: mavi ve ültraviyole ışınlar ve hattâ deri üzerine olan etkileri bakımından X ışınlarıdır.

ENFÜZYON (Fr. Infusion, Lat. *infusio* < *infundere* = içine veya üstüne dökmek; Osm. menku) [Eczacılık]. bir veya birkaç bitkinin üstüne kaynar su dökme yolu ile elde edilen öz sıvısı. E. nazik dokulu bitkilerin özünü çıkarmada uygulanır. Ihlamur, papatya, sinameki, melisa gibi bitkilerin yararlı özleri bu usulle çıkarılır. Özün daha çok çıkması için demlendirme (*macération*) de yapılabilirse de, o zaman E. usulünden uzaklaşılmış olur. Demlendirme pek kısa sürmelidir.

ENGADINE [*ẽgadin*] (Fr. Romanche dilinde: Engiadina, Alm. Engadin), İsviçre'de Grisons bölgesinde Inn nehrinin yüksek vadisi. Zernez boğazı ile Yukarı ve Aşağı E. diye ikiye ayrılır. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru uzanan vadi, dördüncü zaman buzulları tarafından derin bir oluk halinde kazılmış olup birçok akarsuların toplandığı bir aşma örtüsü karakteri gösterir. Yan vadilerin hemen hepsi asılı vadidir ve ana vadiye, trafiğe başlıca engel teşkil eden boğazlarla bağlanır. Nitekim bu yüksek vadilerde boyunlara giriş çok kolaydır. Yukarı E. bu yan vadilerden biridir; Aşağı E. ise Zernez kayalıklarının alt tarafında çok derin bir vadidir. Alplerin ortasında olması E. e her mevsimde bol güneşli, oldukça yağışsız bir iklim kazandırmıştır. Eskiden E., yüksekliklerde çok çeşitli besin ürünleri yetiştirilmesine imkân verirdi; vadi ise Romanche dilini muhafaza eden müstakil bir hücre halinde idi. Aşağı E. in iyi güneş alan seki düzlüklerinde 1 600 m ye kadar çavdar ve patates ekimi yapılır ve Yukarı E. in 1 800 m yüksekliğine kadar da aynı zamanda hayvan beslenirdi. Fakat bu ekonomi

ENGADINE VADİSİ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alplerin demiryolu döşenmesi ile kazılması sonucu tutunamamış ve E. bir göç yeri olmuştur. 30 yıldan beri nüfusun azalması durmuş, hattâ hafif bir artma dahi olmuştur. E. bu değişik yöndeki gelişmeyi turizme borçludur. Güzel iklimi, St. Moritz, Pontresina, Samadan ve Sils gibi turistik yerlerin çoğalmasına sebep olmuştur.

ENGANO veya ENGGANO, Hint Okyanusunda, Sumatra (Malezya) nın güneybatı açıklarında bir atol (mercan adası). Nüfusu 470 tir. Malezya'ya bağlı ve Bencoulen (Bankoelen) şehrine ait olan bu adada, medeniyetle temas neticesi kaybolmakta olan 400 kadar çok vahşi Malezyalı yaşamaktadır. Hindistan cevizi ve pirinç yetiştirir.

ENGAÑO [*eŋgaŋyo*] **BURNU** (İsp. Cabo Engaño): 1. Hispaniola adasının doğu ucunda, Mona geçidinin kuzeybatı kıyısında bir burun; 2 Filipin takımadalarından Luzon adasındaki Cagayan ilinin kuzeydoğu burnu. Palaui adasının ucu bu burnu meydana getirir. Burada bir deniz feneri vardır.

Engaño burnu savaşı: II. Dünya Harbinde Amerikalılarla Japonlar arasında yapılan bir deniz savaşı (25 ekim 1944). Amerikalı amiral W. F. Halsey'nin 3. filosuna bağlı bazı uçak gemileriyle Filipinler açıklarındaki Japon kuvvetleri arasında yapılan bu savaşta, Japonlar dört uçak gemisi, bir hafif kruvazör ve bir destroyer kaybetmiş ve birkaç gemileri hasara uğramıştır. Bu zafer sayesinde Amiral Halsey, Leyte körfezi savaşına yardım ederek Pasifik okyanusunda geri kalan Japon donanmasının imhasında rol oynamıştır.

ENGEBE (Coğ.): bk. YER ŞEKİLLERİ.

EN-GEDİ (Arapça adı: Ayn Cidi = Keçi kaynağı), *Kitab-ı Mukaddes* coğrafyasında Kudüs'ün aş. yu. 46 km güneydoğusunda, Lût gölünün batı kıyısında bir yer. Mağaralarının çokluğu ile tanınmıştır. E. çölünde Davud, Saul'dan saklanmıştır (Samuel XXIII. 29).

ENGEL (Ask.), ilerlemeyi durdurmak, hiç değilse geciktirmek üzere tabiatta mevcut veya insan eliyle yapılan veya kurulan cisim Yapılış menşeine göre tabiî (çöl, ırmak, dağ gibi) veya sunî (dikenli tel, tank E. i gibi) E. ler vardır. E. ler yerlerinden kaldırılabildiklerine göre sabit veya müteharrik olabildikleri gibi, önceden hazırlanılanları veya arazi üzerinde yerinde yapılanları da vardır. E. lerden başarılı olarak yararlanılması için: Yanlarından çabuk dolaşılamayacak gibi düşmanın hareket doğrultusu üzerinde bulunması, düşmana ancak yakınına geldikten sonra görülebilecek gibi ve araziye uyacak biçimde iyi gizlemeyle yapılmış bulunması, etkili ateşle korunabilmesi, idareli, çabuk ve tehlikesiz meydana getirilir olması gerekir. E. ler kullanılacakları kuvvet türüne göre de anti-personel, anti-tank E. ler diye bölünürler.

Engel parkı: Örnek olarak parmaklı E., hendek ve çeşitli E. lerle doldurulmuş eğitim alanı. Bu alan, arazi üzerinde benzerlerini yapmak, üzerlerinden aşma azim ve alışkanlığını sağlamakta kullanılır.

Engelleme: Ateşle veya E. kullanarak düşmanın hareketini durdurma veya geciktirme işi.

Engelleme ateşi: Savunmada asıl muharebe çizgisi ilerisine topçu ve havanlarla yapılan ateş E. i.

ENGEL [*ęngil*], **Ernst** (1821-1896), Alman istatikçisi. Dresden'da doğmuş, Oberlössnitz (Dresden) te ölmüştür. Dresden ve Berlin'de çalışmıştır. E. kanunu ile tanınmıştır. Bu kanuna göre, bir ailenin refahı arttıkça, gelirinin besine ayrılan yüzdesi azalır.

ENGEL [*ęngil*], **Johann Karl Ludwig** (1778-1840), Alman mimarı. Berlin'de doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. Berlin Akademisinde Schinkel ile birlikte tahsil gören E., 1809 dan sonra Reval'da, 1816 dan sonra da Helsinki'de çalışmıştır. Klasik üslûbu bu şehir binalarına özel şeklini vermiştir. Helsinki'de senato sarayı, üniversite ve başka yapılar E. ın eseridir.

ENGEL [*ęngil*], **Karl** (1818-1882), Alman müzikoloğu. Thiedewiese (Hannover) de doğmuş Londra'da ölmüştür. Musiki aletlerinin tarihçesi ve antik çağ musikisinde uzman olan E., 1850 de Londra'ya yerleşmiştir. Eserleri: *The Music of the most ancient Nations* (En eski milletlerin musikisi); *Musical Instruments of all Countries* (Bütün ülkelerin musiki âletleri); *Musical Myths and Facts* (Musikiye ait masallar ve gerçekler); *Researches into the early History of the Violin Family* (Keman ailesinin en eski tarihine dair araştırmalar).

ENGELBERG [*engilberg*], İsviçre'de «Dört Kanton» gölüne dökülen E. nehri üzerinde, Titlis dağı eteklerinde 2 500 nüfuslu bir kasaba. 1120 yılında kurulan, XVIII. yüzyılda tekrar inşa edilen St. Benoit manastırı ve ona bağlı lise ve kütüphanesi meşhurdur.

ENGELBRECHTSEN [*ęngilbrehtsin*] **veya ENGEBRECHTSEN** [*ęngibrehtsin*], **Cornelis** (1468 1533), Hollandalı ressam. Leiden'da doğmuş, orada ölmüştür. Mihrap üstü için «manierist» bir tarzda yapılmış resimlerinin kompozisyonlarında yer alan acaip kıyafetli, uzun boylu ve hareketli kişiler, yalazalı renkler içinde kalabalık bir etki yaratır. Lucas van Leiden'ın öğretmenidir.

ENGELBREKT veya ENGELBREKTSON (aş. yu. 1400-1436), İsveçli millî kahraman. Alman asıllı olan E. 1434 te Pomeranyalı kral XIII. Erik'in temsilcilerini kovmuştur. 1435 te Rikshövitsman (devlet başkanı) seçildikten sonra, iç karışıklıklarda büyük soylulardan biri tarafından öldürülmüştür.

ENGELHARDT [*ęngilhart*], **Edouard-Philippe** (1828-1916), Fransız diplomatı. Rothau (Bas-Rhin) da doğmuş, Nice'te ölmüştür. Konsolosluk mesleğine girmiş ve orta elçi (1874) derecesine kadar yükselmiştir. 1885 te Berlin konferansına delege olarak katıldıktan sonra emekli olmuştur. Eserleri: *Histoire du droit fluvial conventionnel* (Anlaşmaya dayanan nehir hukukunun tarihi) [1889]; *La Turqie et le Tanzimat* (Türkiye ve Tanzimat) [1882 1883].

ENGELMANN [*ęngilman*], **Jan (Johannes Aloysius Antonius)** (doğ. 1900), Hollandalı şair. Utrecht'te doğmuştur. İtalya ve Yunanistan'a yaptığı gezilerden sonra, 1953-1955 arasında Maastricht'te modern sanat tarihi ve estetik profesörlüğü etmiştir. 1925 ten itibaren «De Gemeenschap» dergisini başyazar olarak çıkarmıştır. Sanat görüşüyle felsefesine ekspresyonizm ile başlamış ve Hristiyanlık humanizmasına varmıştır. Eserleri: *Het roosvenster* (Gül penceresi) [1927]; *Sine nomine* (Adsız) [1930]; *De tuin van Eros* (Eros'un bahçesi) [1932]; *Vrijheid* (Hürriyet) [1945].

ENGELMANN [*ęngilman*], **Theodor Wilhelm**

(1843 - 1909), Alman fizyoloğu. Leipzig'te doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1871 de Utrecht'te, 1897 de de Berlin'de profesörlük etmiştir. Bütün fizyoloji alanını kapsayan çalışmaları ile tanınmıştır. Anatomi ve fizyolojiye dair birçok yazıları vardır. 1898 den itibaren «Archiv für Physiologie» dergisini çıkarmıştır.

ENGEL - PRECHT [*ęngĭl - prebt*] **USULÜ**, potasa (K_2CO_3) nın potasyum klorürden üretilmesi usulü. Bu usul potasyum - magnezyum bikarbonatın zor çözünürlüğüne dayanır. Bu cisim magnezyum karbonat ve karbonik asidin derişik bir potasyum klorür çözeltisine etkilendirmesi ile çökelir:

$$2\ KCl + 3\ MgCO_3 + H_2O + CO_2 \rightarrow 2\ KHCO_3 . MgCO_3 + MgCl_2$$

Çift tuz su ile birlikte basınç altında ve aş. yu. 130°C ısıtılınca karbon dioksit, magnezyum karbonat ve nötr potasyum karbonata ayrılır. Potasyum karbonat kolay çözüldüğü için zor çözülen magnezyum karbonattan kolayca ayrılır.

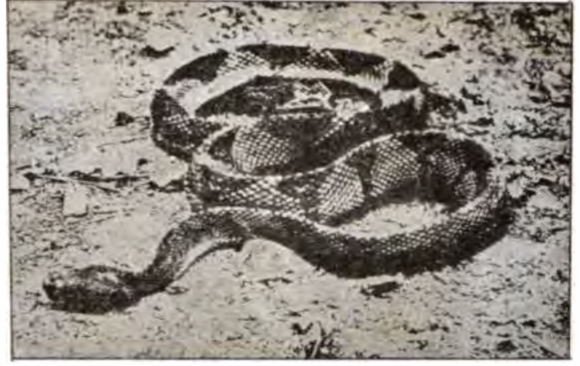
ENGELS (eski adı: **Pokrovsk**), Sovyetler Birliğinde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Volga ırmağı üzerinde, Saratov'un karşısında bir şehir. Nüfusu 90 000 dir. II. Dünya Harbine kadar Volga Almanları muhtar cumhuriyetinin başkenti idi. Tekstil (pamuk) endüstrisi vardır.

ENGELS [*ęngĭls*], **Friedrich** (1820 - 1895), Alman asıllı sosyalist nazariyecisi. Barmen (Almanya) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Ticaretle uğraşan zengin bir ailenin oğludur. Son derece dindar ve muhafazakâr bir Protestan çevreye mensup olmasına rağmen genç yaşta dinî inançlarını tamamen terk etmiştir. Gençliğinde edebiyat, siyaset ve felsefe dergilerinde Oswald takma adı ile yazılar yazmıştır. 1842 yılında Almanya'dan ayrılarak İngiltere'de Manchester'da babasının hissedarı bulunduğu bir ortaklıkta çalışmaya başlamıştır. E. 1844 te Paris üzerinden Almanya'ya dönerken Karl Marx ile buluşmuş ve bundan sonra aralarında hayatlarının sonuna kadar süren sıkı bir arkadaşlık ve iş birliği doğmuştur. 1845 - 1850 yılları arasında bir yandan Fransa, Almanya ve Belçika'da yeraltı çalışmalarını teşkilâtlandırırken, bir yandan da Marx ile birlikte Komünist Manifestosu (1848) da dahil çeşitli yayınlar yapmıştır. Avrupa'da bir ihtilâl çıkması ümidi ortadan kalkınca 1850 yılında İngiltere'ye dönerek tekrar ticarete atılmış, geliri ile Marx'ı destekleyerek *Das Kapital* (1867) ın yazılmasını sağlamıştır. Marx'ın ölümünden sonra, bıraktığı notlara dayanarak *Das Kapital*'ın II. ve III. (1885 - 1894) ciltlerini yayınlamıştır. Marx ve E. ın nazariyesinin tesiri, özellikle Lenin'in *Gosudarstro i revolyutsiya* (Devlet ve ihtilâl) adlı kitabında ve çağdaş komünist felsefesinde görülmektedir.

F. ENGELS

ENGEREK (Lat. Vipera berus). Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alt takımına giren Engerekgiller (Viperidae) familyasına bağlı bir tür. Hareketli olan üst çenesinde oluklu dişlerine bağlı bir çift zehir kesesi vardır. Çok zehirlidir. Zehirinin etkisi türe, zehrin miktarına, hayvanın fizikî durumuna göre değişir. E. zehri kan hücrelerini ve damarlarını tahrip eder. Başları üçgen biçiminde olup kuyrukları kısadır. Çoğu karada yaşar. Suda yaşayan birkaç türü vardır. Yavrularını canlı olarak doğururlar. Yumurtlayan türleri de vardır (Lachesis mutis). Engerekgillerin Crotalidae familyası ile benzerliği vardır. Crotalidae familyasına giren türler gerçek engerek değildir. Bunların gerçek E. lerden farkı, göz ile burun yarığı arasında bir çeşit duyu organı sayılan çukurluğun olmasıdır. Bu çukurluk iyi gelişmiş bir sinir ile beyne bağlıdır. Isıya duyarlıdır. Tropik ve Güney Afrika'da yaşayan bir cins E., toprak içinde açtığı oyukta yaşar. Akdeniz kum E. i, boynuzlu Mısır E. i (iki gözünün de üstünde boynuzumsu birer çıkıntı vardır), şişen E., çayır E. i tanınmış türlerdir. Güney Anadolu'da yaşayan birtakım E. türleri de vardır.

ENGEREK YILANI

ENGEREK OTU (Echium), Sığırdilleri (*Borraginaceae*) familyasından bir bitki cinsi Bu cinsin Akdeniz

BAYAĞI ENGEREK OTU
(Echium vulgare L.)

çevresi memleketlerinde, Avrupa ve Ön Asya'da yetişen 50 kadar türü vardır. Özellikle bayağı E. O. (*Echium vulgare L.*), Avrupa'da ve memleketimizde yol kenarlarında çok rastlanan yaprakları sert tüylü bitkilerdir (bk. şekil). Bu tür den başka memleketimizde İtalyan E. O. (*Echium L.*), mor çiçekli E. O. (*Echium plantagineum L.*) türleri de yetişmektedir.

E. O. nun bazı türleri (E. fastuosum Jacq.) süs bitkisi olarak çok yetiştirilir.

ENGEREKGİLLER (Zoo.) (Viperidae, Lat. *vipera* = engerek, Fr. Vipère), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alt takımının Oluklu zehirdişliler (Solenoglypha) bölümüne giren bir familyası. Başları üçgen biçiminde, kuyrukları kısadır. Çok zehirlidirler. Bayağı engerek (Vipera berus), Avrupa engereği (V. aspis), Akdeniz kum engereği (V. ammodytes meridionalis), sarı engerek (V. lebetina), çayır engereği (V. ursinii), boynuzlu Mısır engereği (Cerastes cornutus), şişen engerek (Bitis arietous), kanca dişli engerek (Ancistrodon halys) tür leri tanınmıştır.

ENGERN [*ẹngīrn*] **veya ANGRẠRIA**, Almanya'da Saksonya'nın, Vestfalya ile Ostfalya arasında, Weser ırmağının her iki kıyısında uzanan kısmı. Batı ve Doğu E. diye ikiye ayrılır. Adını Saksonyalılarca sindirilmiş olan Angrivarii boyundan almıştır. Güney sınırı, Aşağı Almanca (Niederdeutsch) ile Yüksek Almanca (Hochdeutsch) konuşulan bölgelerin sınırını meydana getirir. Köln seçmen prensleri, Prusya kralları ve Saksonya kontları E. adını soyluluk unvanları arasında kullanmışlardır.

ENGERTH [*ẹngīrt*], **Wilhelm, Baron von** (1814-1884), Alman mühendisi. Pless (Pszcyna) te doğmuş, Viyana civarında ölmüştür. Fazla dik rampalarda trenleri çekmek için lokomotifin tekerlekleriyle tenderin tekerleklerinin birbirine bağlı bulunduğu bir lokomotif sistemi icat etmiştir. 1852 de Avusturya devlet demiryolları genel müdürlüğüne getirilmiştir.

ENGHIEN [*ãgẽ*] (Flam. Edingen), Belçika'da Marcq nehrinin bir kolu olan Odru suyu üzerinde, Soignies yönetim bölgesine bağlı 4 600 nüfuslu bir kasaba. Döküm ve şeker fabrikaları vardır. E. kontlarının ikametgâhı buradadır. Bugün eski şehirden surlar içine inşa edilmiş bir kilise ve bir park kalmıştır. Evlilik bağıyle Bourbon - Vendô melara geçmiş ve Nogent - le - Rotrou, Issoudum ve Montmorency adlarını alarak yine E. adiyle dukalığa yükselmiştir. XIV. Louis zamanına kadar Condé prensinin büyük oğlu, E. dukası unvanını alırdı. Bu tarihten sonra prensin büyük oğlu Bourbon dukası, bunun büyük oğlu ise E. dukası adını aldı.

ENGHIEN - LES - BAINS [*ãgẽ - le - bẽ*], Fransa'da, Montmorency arondismanında, Seine - et - Oise commune'ü nün yönetim merkezi. Paris'in kuzey dış mahallelerinden olan E., Montmorency ormanının güneyindedir. E. in şifalı suları 1821 de işletilmeye başlanmıştır. Soğuk algınlığı, bronşit, gırtlak - yutak yangıları, egzama gibi hastalıklara iyi gelen soğuk kükürtlü su kaynakları iki kaplıca tesisini beslemektedir. E., güzel bir yazlık olup gazinosu pek çok ziyaretçi çeker. Dolaylarında makine, eczacılık sanayii, mobilya yapım evleri ve bir likör fabrikası vardır. Nüfusu 12 504 tür.

Enghien hipodromu: Paris kapılarında, Montmorency ormanı sınırında bir hipodrom. 1 300 m lik oval biçimli modern bir yarış pisti vardır.

ENGİNAR (*Cynara scolymus* L., Fr. Artichaut < Ar. al - ḫurşūf), Bileşikgiller (Compositae) familyasından sürekli bir bitki. Dikildiği yerde 6 - 8 yıl kalır Kuvvetli bir kökü vardır. Boyu 60 - 200 cm kadar yükselir. Yaprakları telek olup alt tarafları keçe gibi tüylüdür. Çiçekleri mavidir. Çiçek başları çok gelişmiştir. Yenen kısımları buralarıdır. E. aynı zamanda güzel bir bahçe bitkisidir. Yunanlılar ve Romalılar bu sebzeyi tanır ve yerlerdi. Özellikle Romalılarca çok değerli bir sebze sayılırdı. A, B_1, C vitaminlerince zengindir.

Vatanının Akdeniz bölgesi olduğu sanılmaktadır. Güney Avrupa ile Kuzey Afrika'da yabanilerine rastlanmaktadır. E. ın Cardy denilen İspanyol E. ının kültüründen meydana geldiği ileri sürülmüştür.

Ilık mevsim bitkisidir. Sıcağı ve nemi sever ve deniz iklimini ister. Onun için Marmara, Ege ve Akdeniz illerimizde çok iyi yetişir.

Her tip toprakta iyi yetişir. Özellikle besin maddelerince bol, derin, serin topraklarda daha iyi büyür.

Çeşitleri: İstanbul'da Bayram Paşa E. ı meşhurdur. Ege'de turfandacılıkta sakız E. ı yetiştirilir.

E. bitkisinin köklerinin etrafında her yıl birçok sürgünler meydana gelir ki bunlara sebzecilikte piç derler E. bu piçlerle üretilir.

E. a ayrılan parsel önce bol gübrelenerek bellenir ve bir çapa yapılarak toprak düzlenir. İplerle, birer metre aralıklarla birbirine paralel ve sonra bunlara dikey çizgiler çekilir. Bu çizgilerin birbirini kestiği yerlere birer küçük herek konduktan sonra çanak açılır, çürümüş gübre verdikten sonra 15 cm ara ile yaprak uçları biraz kesilmiş 2 - 3 yapraklı ve 2 adet köklü E. piçi dikilir ve sulanır.

Bir E. kökü bir baş, iki de kol E. verir. Önce baş E. lar, sonra kol E. lar hasat edilir. Akdeniz illerinde, Ege'de turfanda E. lar ocak veya şubat aylarında, İstanbul'da nisan veya mayıs aylarında hasat edilir. Bir E. kökünden iki baş ve 4 kol E., bir dönümden 6 000 adet E. alınır. — N. O.

Enginar yemekleri: Yurdumuzda E. yemeklerinin en çok yenilen çeşitleri zeytin yağlısı, baklalı - zeytin yağlısı ve daha seyrek olarak da sade yağlısıdır. Bu yemeklerden başka, E. ın bir de sade yağlı ve zeytin yağlı dolması olur.

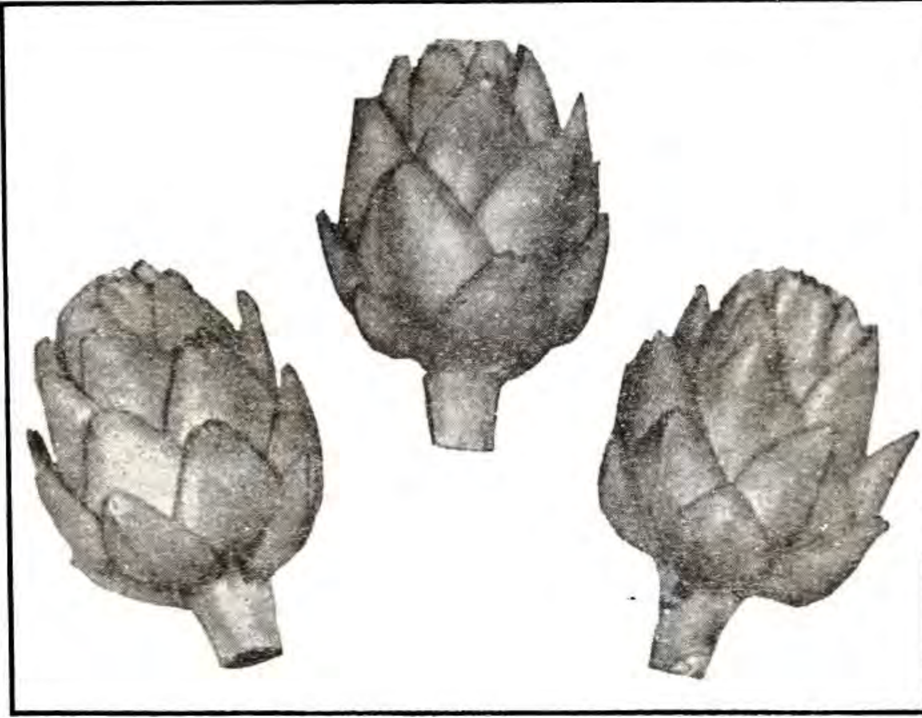
Zeytin yağlı E. dolmasının hazırlanışı şöyledir:

1. Yarım bardak zeytin yağı, küçük doğranmış orta baş üç soğan, bir tatlı kaşığı tuz, küçük bir tencere içinde 5 dakika kadar kavrulur, sonra yarım kilo bakla içinin kabukları da soyulup küçük küçük kesilir, bir kahve fincanı pirinçle birlikte tencereye katılarak hepsi 5 dakika daha kavrulur, sonra bir buçuk bardak su katarak orta hararette 5 dakika daha pişirilir; sonra bu içe iki demet ince doğranmış dere otu katılarak tencere ateşten indirilir.

2. Bir tencerede, on bardak su, iki çorba kaşığı un ve bir büyük limonun suyu iyice karıştırılır ve alt kısımları ortalarından kesilmiş, yaprak ve tüyleri ayıklanmış altı E. birer birer hazırlanarak hemen bu suya daldırılır.

3. E. lar birer birer sudan çıkarılarak içle doldurulduktan sonra buruşturulmuş yağlı kâğıtlara sarılarak ve baş yukarı olmak üzere yayvanca bir tencereye yerleştirilir.

4. Tencereye bir bardaktan fazla zeytin yağı, yarım limon, yarım çorba kaşığı toz şeker ve iki üç defada olmak

E N G İ N A R

üzere 5 bardak da ilkin hazırlanmış olan unlu ve limonlu su katılır, sonra E. lar yumuşayıncaya kadar kuvvetlice hararette, daha sonra da orta hararette bir ateşte bir buçuk saat pişirilir. Buyur etmeden önce kâğıtlar çıkarılır.

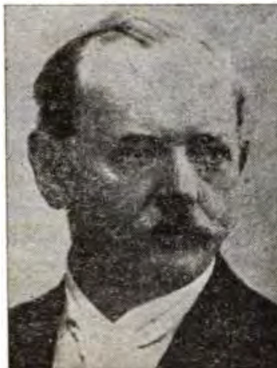
ENGİNAR OTU (Bot.): bk. DOMUZ DİKENİ.

ENGLAND (Coğ.): bk. İNGİLTERE.

ENGLAND, CHURCH OF [*çirç iv iŋglind*] **veya ANGLICAN CHURCH** [*æŋglikin çirç*] (Dın.): bk. ANGLİKANİZM.

ENGLER [*ęnglir*], **Adolf** (1844 - 1930), Alman botanikçisi. Sagan (Prusya) da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1879 da Kiel Bitkiler Bahçesinin direktörlüğüne atanmıştır. 1884 - 1889 yıllarında Breslau Üniversitesinde profesörlük yapmış, daha sonra Berlin'de Dahlem - Steglitz bitkiler bahçesi müdürlüğüne tayin edilmiştir (1889 - 1921).

Bitkilerin coğrafî dağılışı, Afrika florası (1902 ve 1905 te Afrika'da geziler yapmıştır) ve bitkilerin sınıflandırılması konularında araştırmaları vardır 1881 de «Botanische Jahrbücher für systematische Pflanzengeschichte und Pflanzengeogaphie» dergisini kurmuştur (76 cilt). Başlıca eserleri: *Versuch einer Entwicklungsgeschicte der Pflanzenwelt, insbesondere der Florengebiete seit der Tertiärzeit* (Bitkiler dünyasının ve özel olarak flora alanları bitkiler dünyasının tersiyer zamandan beri gelişme tarihi üzerine deneme) [1879 - 1882]; *Die natürlichen Pflanzenfamilien* (Tabiî bitki familyaları) [1887 - 1915]; *Die Vegetation der Erde* (Dünya bitkileri) (O. Drude ile birlikte) [1896]; *Die Pflanzenwelt Ostafrikas und Nachbargebiete* (Doğu Afrika'nın ve komşu bölgelerin bitki dünyası) [1896]; *Das Pflanzenreich* (Bitkiler âlemi) [1908].

A. ENGLER

ENGLER [*ęnglir*] **AYGITI,** Engler tarafından bulunan ve yapışkanlık (viskozite) ölçülmesine yarayan bir aygıt. Yapışkanlık E. dereceleri ile gösterilir. E. yapışkanlık derecesinden, belirli nicelikte bir yağın dar bir borudan akış süresinin aynı nicelikte suyun akış süresi ile bölünmesinden elde edilen bir sayı anlaşılır. Bu sayı E. ın viskozometre aygıtı ile anlaşılır. Çok defa Vogel - Ossag'ın viskozometresi de kullanılır. Yapışkanlık, yapışkan yağlar için pek büyük bir değerde olup özel olarak her hal için ayrı ayrı bulunması gerekir. Yağın iyi bir sürtünme sağlaması için E. derecesinin yüksek olması gerekir.

ENGLEWOOD [*ıŋgilwud*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Colorado devletinin kuzeydoğusundaki Arapahoe County'de, Denver'ın güneyinde bir şehir. Nüfusu 33 398 (1960) dir.

ENGLEWOOD [*ęŋgilwud*], New Jersey (Amerika Birleşik Devletleri) devletinin kuzeydoğu köşesinde, Bergen County'de, Hudson ırmağının batısında ve Paterson'un doğusunda bir şehir. Nüfusu 26 057 (1960) dir. Palisades Interstate Park adını taşıyan park buraya yakındır.

ENGLISH (Dil.): bk. İNGİLİZCE.

ENGLISH CHANNEL [*iŋgliş çænil*], Manş (Manche) denizine İngilizlerce verilen ad.

ENGRAULIS ENCRASICHOLUS (Zoo.): bk. HAMSİ.

ENGSTRÖM, Albert Laurentius Johannes (1869 - 1940), İsveçli yazar ve sanatçı. Lönneberga (Småland) da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Uppsala Üniversitesinde ve Göteborg'daki Valand resim okulunda okumuştur. «Söndags - nisse - Strix» dergisinin başressamı olarak ün kazanmıştır. E., Güzel Sanatlar Akademisinde sanat kürsüsü profesörü olmuş ve 1922 de İsveç Akademisine üye seçilmiştir. E. ün Småland bölgesi köylüleriyle serserilerini ve fakir Stockholmlüler (Kolingen) i tasvir eden resimlerle bunlara kattığı hikâyecikler o derece karakteristiktir ki, bütün Skandinavya'da klasik hale gelmiştir. Nükteleri, özellikle halk vaizlerini, subayları ve düşük soyluları hedef tutmaktadır. Eserleri: *Mitt liv och leverne* (Hayatım ve hallerim) [1907]; *Genom*

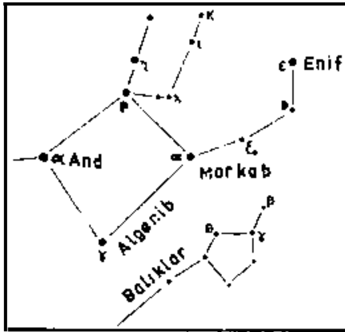
mina guldbågade glasögon (Altın çerçeveli gözlükler arasından) [1911]; *Hemma och på luffen* (Evde ve yollarda) [1916]; *Anders Zorn* (ad) [1928].

ENGÜR (Rus kavnaklarında: **İngur**), batı Gürcistan'da bir ırmak. Uzunluğu 188 km dir. Kafkas dağlarında, 2 614 m yükseklikte bulunan birkaç buzuldan çıkar, Svanet çanağından geçerek birçok buzul kollariyle birleşir, 60 km lik dar bir boğazdan geçtikten sonra düzlüğe çıkar, birkaç kola ayrılır. Bu kollar daha sonra tekrar birleşerek Karadeniz'e dökülür.

ENIAC (İng. Electronic Numerical Integrator and Computer [Elektronık integral ve hesap aleti] adının ilk harflerinden meydana gelmiştir), 1946 yılında J. P. Eckert ve J. W. Mauchly tarafından Amerika'da, Philadelphia'da, Pennsylvania Üniversitesinde yapılmış olan ilk elektronik hesap makinesi. Bu aletin hesap işlemlerini çok çabuk yapması (her biri 10 haneli iki rakamın çarpımını bir saniyenin 350 de birinde yapmaktadır) ve çok gösterişli tertibatı (içinde 18 000 elektron tüpü vardır) büyük ilgi uyandırmıştır. Bugün elektronik hesap makinelerinde daha az elektron tüpü kullanılır.

ENID [*īnid*], Oklahoma (Amerika Birleşik Devletleri) devletinin kuzeyindeki Garfield County'de bir şehir. Guthrie şehrinin kuzeybatısında, buğday yetişen bir bölgede dir. Un değirmenleri ve petrol tasfiyehaneleri vardır. Phillips Üniversitesi buradadır. Nüfusu 38 859 (1960) dur.

ENİF, Kanatlı at (Pegasus) takımının en parlak yıldızlarından biri (astronomik adı: «ε Pegasi» [ε Peg]). Yunan mitolojisinde kanatlı ata benzetilen ve bundan dolayı Pegasus denilen takımyıldızının en parlak beş yıldızından biri E. tir. Parlaklığı 2,5 kadir, spektrel sınıfı K_0: sarı-kırmızı, etkin sıcaklığı 4 500° K kadar. Ekvator koordinatları $\alpha = 21$ saat 42 dakika 07,3 saniye (1958), $\delta = +9° 40' 54''$, uzaklığı 250 parsek olup bizden 4,7 km saniyelik bir hızla uzaklaşmaktadır.

KANATLI AT TAKIMI VE ENİF YILDIZI

ENIGRUS (Lat. *Enygrus*) [Zoo.], Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Ophidia veya Serpentes alt takımından zehirsiz bir yılan cinsi. Bu cinste Malezya ve Okyanusya'da yaşayan boalar vardır. Yeni Gine'de yaşayan tipik türü, 90 cm boyundadır.

ENİNE KALIN BAĞIRSAK [Anat.], körbağırsak noktasında başlayan kalın bağırsağın, dikey olarak yükselip kara ciğerin alt yüzüne varmasından sonra bir dirsek meydana getirerek hemen hemen yatay olarak sağdan sola doğru dalağa kadar uzayan bölümü.

ENİNE ORGANLAR [Anat.], doğrultuları vücudun eksenine oranla enine olduğu için bu adla anılan organlar: Omurların iki yanındaki kemik çıkıntıları (*apophysis transversalis*) ve kulağın önünden şakak doğrultusunda yükselen atardamarın küçük bir kolu (*arteria transversus facialis*) gibi.

ENİPEUS, Thessalia'da bir ırmak. Othrys dağlarından kaynayarak Salambria ırmağına dökülür.

Yunan mitolojisinde Tanrı sayılan bir ırmaktır. Elis kralı Salmoneus'un kızı Tyro, E. u sevmiştir. Denizler tanrısı Poseidon, E. un şeklini alarak Tyro'yu baştan çıkarmış ve ondan Pelias ve Neleus adlı iki çocuğu olmuştur.

ENİS RECEP DEDE (ölm. 1734), Mevlevî şairi. Edirne'de doğmuştur. Gülşenî tarikatı mensuplarından Derviş Halil'in oğludur. Önceleri bir çiftçinin yanında çıraklık etmiş, sonra okumak için İstanbul'a gelmiştir. Mevlevî şairi Neşatî'ye bağlanarak, onun manevî etkisinden faydalanmıştır. İkinci defa İstanbul'a gelişinde bilgi ve görgüsünü daha çok artırmış, Mevlevîliğin bütün icaplarına uyarak kendisini her yönden yetiştirmiştir. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Kari Ahmet Dede'nin mesnevî derslerine devam etmiştir; sonraları kendisi de aynı mevlevihanenin mesnevi karii olmuştur. Şeyhi öldükten sonra aynı görevi Kasım Paşa mevlevihanesinde yapmıştır. Edirnekapı mevlevihanesi şeyhi Neşatî'nin ölümü (1674) üzerine bu dergâhın şeyhliğine getirilmiştir.

E R. D., çağının sevilen, sayılan mürşitlerindendi. Bütün kaynaklar onun olgun, ağırbaşlı, bilgin, keramet sahibi bir kişi olduğunu belirtmektedirler. Şeyhliği sırasında padişahlar, vezirler üzerinde etkisi olmuştur.

Duygulu bir şair olarak her sınıf halkın saygı ve güvenini kazanmıştır. Divanı, Edirne valisi Ahmet İzzet Paşanın yardımiyle taş basması olarak yayınlanmıştır. 1545 beyitlik bu divanın başında Müderriszade Mehmet Arif tarafından yazılmış bir biyografi vardır. Divanda naatların ve Mevleviliği öven şiirlerin dışında lirik ve hakimane gazelleri vardır.

ENIWETOK [*enīwitok*], Pasifik Okyanusunun batısında, Marshall takımadalarının Ralik zincirinin kuzeybatı ucunda bir mercan adası (atol). Daire şeklinde olan E., 40 km çapında bir deniz kulağı çevresince sıralanmış 40 kadar adacıktan meydana gelmiştir. Bu adacıkların en önemlileri güneyde bütün takıma adını veren E. ve kuzeydeki Engebi'dir.

II. Dünya Harbi'nde Amerikalılar tarafından Japonlardan alınan E., 1947 de Amerika Birleşik Devletleri Atom Enerjisi Komisyonunca daimî atom silâhı deneme alanı ilân edilmiş, burada çeşitli atom patlatma denemeleri yapılmıştır (1946, 1949, 1952, 1956).

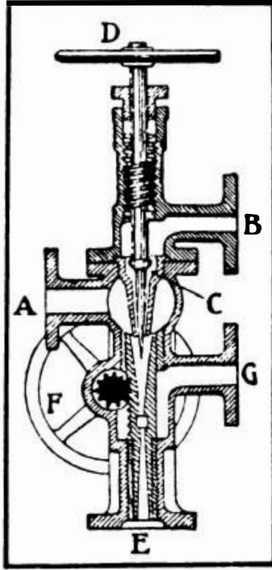
ENJEKTÖR (Fr. Injecteur; İng. Injector < Lat. *inicere, injicere* = içeriye atmak), 1. *Teknoloji*: a. Buharlı makinelerde, aynı makinenin buharının basıncından yararlanarak kazana su veren aygıt; b. Özellikle Diesel motorları gibi ağır yağ yakan patlarlı motorlarda yakıtı sıkıştırma odasına sokmaya yarayan aygıt.

Buharlı makinelerde buhar kazanına su vermede kullanılan E. ler, suyu haznesinden çekip kazana vermek için aynı kazanın buharından faydalanır. E. ün basınçlı buhar borusunun ağzından fırlayan ve daimî olarak su ile çevrili bulunan buhar, kendisiyle birlikte suyu da kazana sokar. E. ün ağzından fırlayan buharın basıncı en çok kazanın basıncına eşit olur. Bu sistemin işlemesi, buharın su ile temas edince yoğunlaşması, yani suya dönüşmesi sayesinde olur.

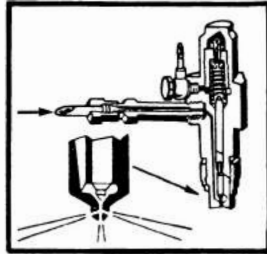
Bundan ötürü kazana verilecek suyun ısısının oldukça düşük olması gerekir. Bu tip E. ler, lokomotifler gibi buharını serbest olarak havaya salan makinelerde veya yoğunlaşan buhardan yararlanma imkânı olmayan aygıtlarda kullanılamaz. Patlarlı motorlarda, ağır yağı toz halinde dağıtarak motorun sıkıştırma odasına sokmak ve bu oda içinde hava - yakıt karışımını oluşturmaya elverişli anaforları yaratmak için yüksek basınçlı (70 Kg/cm^2) bir hava püskürtüsünden yararlanılır.

2. *Sağlık bilimi ve tedavi*: Vücuttaki bir boşluğa veya bir dokuya bir sıvı sokmaya yarayan aygıt. Batı ülkelerinde Latince *syringa* (kamış, kaval) dan üremiş *syringe* (İng.) ve *seringue* (Fr.) sözleriyle anılan E. e eskiden *şırınga* adı verilirdi. Bugün şırınga daha çok göz yaşı kanallarına, burun kanalına, kulağa, siyeke, vagin ve rektuma sıvı vermek için kullanılan aygıtları anlatmakta, dokulara sıvı vermek için kullanılan âlete de E. denilmektedir. E. aynı zamanda organizmadan sıvı çekmeye de yarar. E. sterilize edilebilir nitelikte olmalı, temizlenmek üzere kolayca sökülüp takılabilmeli, hiç sızdırmamalı, yıkanma ile çıkmayan hacim dereceleri taşımalı, düz bir yüzeye konulduğu zaman yuvarlanmamalıdır. E. kristalden veya metalden bir silindirle, onun içinde gidip gelebilen bir pistondan ibarettir. Silindirin dibindeki bir uca çelikten, nikelden ve bunlardan da iyisi iridyumlu platinden, içi delik bir iğne tutturulur. E. lerin hacmi 1 - 100 cm^3 dir. Şimdiki E lerin en eski tipi, iğnesinden başka her tarafı buzlu kristalden olan Pravaz şırıngasıdır.

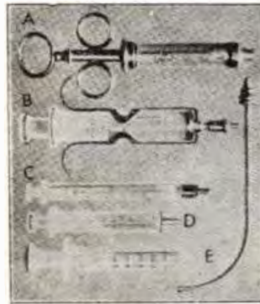
ENKAUSTİK (Fr. Encaustique): bk. MUMLU BOYARESİM.

ENJEKTÖR (BUHAR)
A. Suyun girişi, B. Buharın girişi, C. Buhar supapı, D. Supapı düzenleyen çark, E. Buharla suyun çıkması, F. Suyun girmesini düzenleyen çark, G. Fazla suyun çıkışı

Patlarlı mantar enjektörü

ENJEKTÖR (Tıp)
A. Damlatma için, B. Mevziî anestezi için, C. Ensülin için. D. Camdan, E. Plastikten

Enjektörün kullanılışı (Tıp)

ENKHUIZEN [*enghoyzi(n)*], Kuzey Hollanda'da, Ijselmeer (Zuiderzee'nin yeni adı) in batı kıyısında bir şehir. Nüfusu 10 600 (1961) dür. Eskiden çok önemli bir liman olan E., şimdi Ijselmeer'de işleyen gemilerin çıkış iskelesidir. Eski zaman evleri, XV. yüzyıldan kalma kilisesi (bunun çan kulesi tahtadan olup köprü biçimindeki minberi XVI yüzyıl yapısıdır), XVI. yüzyıldan kalma zincirli saati, XVI. ve XVII. yüzyıllara ait konaklariyle şirin bir şehirdir. Besin maddeleri endüstrisi, kâğıt fabrıkaları, makina fabrikaları ve gemi tezgâhları vardır.

ENKİ (Sumer mit.), Sumer - Akkad dininde Ea'nın başka bir adı. Dünyanın erkeklık cevheri ve her şeyin istinat ettiği tatlı su okyanusu (Apsu) tanrısı.

ENKİDU (Edeb.): bk. GİLGAMEŞ.

ENKİZİSYON (Fr. Inquisition, Lat. *inquisitio* < *inquirere* = araştırmak, soruşturmak), Roma Katolık kilisesinin doktrinlerine aykırı yol tutan mezheplerin ve bu mezheplerden olanların, devletle iş birliği halinde kilise tarafından kovuşturulması olayı (Bu gibi mezheplere heresi [Yun. *haeresis*, seçme, beğenilen bir mezhebi seçme ve dolayısiyle dalâlet], o mezhepten olanlara da heretik [Yun. *hairetikos*, seçme yetkisi olan, bu yetkiyi kullanan ve dolayısiyle dalâlete uğrayan kimse] denilir)

1. **Orta Çağ enkizisyonu:** Bu E. 1233 yılı civarında Papa IX. Gregorius'un bazı Dominicusçuları, yani St. Domingo tarikatından keşişleri güney Fransa'nın Albi kasabasındaki Albigeois'ların yaptıkları gizli ibadetler hakkında soruşturma yapmakla görevlendirmesiyle başlamıştır. Papa böylece ora piskoposlarının başaramadığı bir görevi kendi üzerine almış oluyordu. Bir E. görevlisi, yani soruşturucu bir yere geldiği zaman, mezheplerini bırakıp doğru dine dönmeleri ve gelip bunu söylemeleri için mezheplilere bir aylık bir mühlet veriyordu. Bunu yapan bir kimseye kefaret olarak sık sık *sacramentum* âyinlerini uygulaması emrediliyor ve bu emri yerine getirmede gösterdiği çaba iyi niyeti hesabına kaydediliyordu. Bir aylık mühlet dolduktan sonra, dalâlet sanığı olup da tövbe etmeye gelmemiş olanlar yargılanıyorlardı. Sanıklara kendilerini suçlamış olan kimselerin adı bildirilmiyor, fakat sanık mahkemeye düşmanlarının bir listesini verebilirse ve şayet suçu yükleyenlerden birinin adı bu listede bulunursa, suçlama hükümsüz sayılıyordu. Sanık, avukat tutabiliyor ve suçu sabit olduğu zaman da suçluluk kararının Papalık tarafından incelenmesini isteyebiliyordu. Soruşturucu, yargılamayı bir piskopos temsilcisinin ve belli sayıda sivilin huzurunda yapıyordu. İşin bundan sonraki safhası bütün bütün gizliydi. Çok geçmeden Papa tarafından kesin olarak yasaklanmasına rağmen, sanıklara ve tanıklara işkence etmek âdet halini aldı. Soruşturmacının verdiği kararlar yalnız mahallin idare âmiri tarafından yerine getiriliyordu. Heresi bir çeşit isyan sayıldığı için böyle olması normaldi. Heretiğin bir direğe bağlanarak yakılmasının, onun işlediği suça en uygun gelen bir ceza olduğu düşüncesi, muhtemelen Romalıların vatana ihanetle ilgili kanuna uygun olarak ortaya atıldı; fakat Orta Çağda heretikler nadiren yakılmıştır. Normal ceza, hapis cezasıydı. Suçlunun malı mülkü idare âmirince müsadere edilerek bir bölümü soruşturucusunun emrine veya başka birine verilirdi. Bu işlem, ihtilâs, şantaj ve kutsal işlerden para kazanma gibi kötülüklere yol açtı ve sonuç olarak bazı suruşturmalar üzerinde şüpheler uyandırdı. Genel olarak, soruşturmacılar sanıklardan tövbe bekler-

ler ve yargılamaktan kaçınırlardı. Orta Çağda heresiye karşı yapılan savaşta en sert kovuşturmacılar idare âmirleri olmuştur: Kilise adamları sanıkların iyi niyet teminatı vermesiyle yetinirlerdi. Görünüşe göre, yargılama ile sonuçlanan soruşturmaların çoğunda sanıklar suçlu bulunmuşlardır. E. olağanüstü durumları karşılamaya mahsus bir tedbirdi ve özellikle güney Fransa'da, kuzey İtalya'da, Almanya'da ve Papalık devletlerinde uygulanırdı. Yeni zamanlarda Papalık devletlerinde XIX. yüzyıla kadar uygulanmıştır.

2. **İspanyol enkizisyonu:** İspanyol E. unun Orta Çağ E. u ile bir bağlantısı yoktu. Bu E. 1478 de Papa IV. Sixtus'un istemeye istemeye vermiş olduğu bir tasviple. V. Ferdinand ve Isabella tarafından kurulmuştu. İlk baş E. cu Tomás de Torquemada olmuştur. Bu E. daha başlangıcından itibaren tamamiyle İspanya kralları tarafından idare edilmiştir; halkın tek rolü baş E. cuyu seçmekten ibaret kalmıştır. Papalar hiçbir zaman E. müessesesi ile uyuşma halinde olmamışlar ve onu kiliseye ait bir hakkın gaspedilmesi saymışlardır. İspanyol E. u Orta Çağ E. una nispetle daha haşin, çok daha teşkilâtlı ve ölüm cezası vermede çok daha serbestti. İspanya hükümeti E. u bütün dominyonlarında uygulamak istemiş, fakat İspanyol Felemenginde yerli memurlar bu işe katılmaktan çekinmişler, Napoli'de de E. cular, her halde halkın da göz yumması ile, şehirden kovulmuşlardır. İspanyol E. unun amacı, samimî olmayan Arap ve Yahudi dönmelerini meydana çıkarmaktı, fakat çok geçmeden hiçbir İspanyol kendini emniyette hissetmedi. St. Iñigo de Loyola ile St. Theresa, heresi şüphesi altında soruşturmaya uğramışlar ve sansür politikası öylesine gelişmiştir ki, bazan piskoposluk makamınca tasvip edilen kitapların suçlu bulunduğu olmuştur. İspanyol E. u 1820 de kaldırılmıştır.

1542 de Papa III. Paulus, Orta Çağdan kalma E. işlerini E Kongregasyonu veya Kutsal Yönetim adını taşıyan hükümet dairesine vermiştir. Şimdiki Kutsal Daire Kongregasyonu, iman, ahlâk, heresi, kitap denetleme ve bazan da evlenme işlerinde karar sahibidir. Halen Roma Katolik kilisesinin E. adını taşıyan bir kurumu vardır.

ENKLİNOMEN (Yun. Enklinomenos, *enklinein* = dayanmak) [Dil.], tonik vurgusu olmayıp başka bir kelimeye dayatılabilen ve onunla beraber bir vurgu birliği teşkil eden kelime. Enklitiklerle proklitikler birer E. dir.

ENKOMİ, Kıbrıs'ta bir yer. Adanın en eski başkenti olan Alasia şehrinin kalıntıları, E. ye yakın bir noktada yapılan kazılar sonunda meydana çıkarılmıştır.

ENKOMİON (Lat. Encomium), harpten dönen gaziye hitaben, törenle okunan penegyrikos'a benzer bir övgü (özellikle Simonides, Pindaros, Bakkylides tarafından yazılmıştır). Bu edebî tür sonradan şiirden nesre çevrilerek alaycı ve taşlamalı nükteleri de kapsamıştır (Gorgias, İsokrates'te görüldüğü gibi). Rotterdamlı Erasmus bu türü *Encomium moriae* (= Deliliğe övgü, Basel 1509) sinde tekrar canlandırmıştır.

ENKONDROMA [Tıp] (Fr. Enchondrome veya enchondroma; Yun. *en* = içinde: *khondros* = kıkırdak; *oma*, = şiş, ur, neoplazma), bir kıkırdağın veya bir kemiğin içinde veya maddesinde kalmış bir kıkırdak dokusunun hiperplastik nitelikte (yani dokunun normal düzeni içinde hücrelerinin anormal olarak çoğalması biçiminde) büyümesi E., kıkırdak urlarının en sık rastlanılanıdır ve özellikle ilk gençlikte olmak üzere ellerde oluşur. Çoğu zaman yavaş büyüyen zararsız bir urdan ibaret kalırsa da, bazan E. lı bir organın bir bölümünün veya bütününün kesilip atılması zorunlu olabilir.

ENKÖPING [*ęnçöping*], İsveç'te. Uppsala ilinde Mâlaren gölü yakınında bir şehir. Nüfusu 12 000 (1961) dir Şehirde bir askerî garnizon, XIII. yüzyıldan kalma bir kilise, eski bir Franciscusçu manastırına ait kalıntılar, tuğla fabrikaları, makine yapım atelyeleri vardır.

ENKYSTİS (Fr. Enkystement. Yun. *en* = içinde; *kystis* = kese), biyolojide ve patolojide «kese içinde» anlamında bir terim bölümü olup 1. *Patolojide*: organizma içinde bulunduğu yerde hareketsiz duran ve herhangi bir etkili yangılanmaya yol açmayan yabancı cisimler için «keselenmiş, kese içine alınmış» anlamında ankiste (Fr. enkysté; İng. encysted) olarak;

2. *Biyolojide*: bazı küçük organizmaların, içinde yaşadıkları ortamın elverişsiz şartlarından korunmak için kazandıkları dayanma biçimini anlatmak için «keseleşme» anlamında ankistman (Fr. enkystement) olarak kullanılır.

Patolojideki keselenmenin oluşumu şöyledir: organizma, yabancı cismin veya bir hastalıktan üremiş maddenin çevresine bir bağdokusu dokur; organizmanın yabancı cisme karşı bir savunma tepkisi olan bu bağdokusu değişik kalınlıkta, fakat daima yoğun olup yabancı cismi yalıtarak onu konuğu bulunduğu ortama zarar veremeyecek hale sokar.

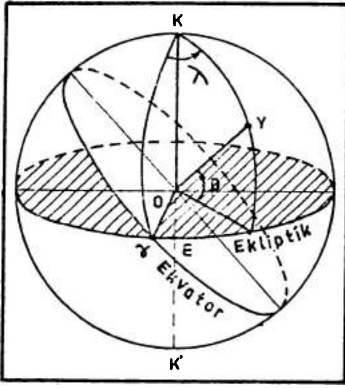
ENLEM (Fr. Latitude) [Coğ.]: Yeryüzünde bir yerin (bir noktanın) coğrafî enlemi denildiğinde o yerdeki çekül ile Ekvator düzlemi arasında kalan açı anlaşılır. Başka bir deyişle, bir yerin coğrafî E. i, o yerin meridiyen çemberi üzerinde derece, dakika, saniye olarak hesaplanan ve bu yeri Ekvatordan ayıran uzaklık demektir. Meselâ İstanbul (Ayasofya) 41 derece, 0 dakika, 16 saniye kuzey E inde bulunur. Bu değer şöyle gösterilir: 41°, 0′, 16″. Ankara (istasyon) 39°, 56′, 25″ kuzey E. inde bulunur. Bir noktanın coğrafî E. i, o noktanın kutup yüksekliğine eşittir. E. ler, Ekvatordan kutba kadar 0° den 90° ye kadar sayılır. Buna göre, Ekvatorun E i 0°, kutupların E. i 90° dir.

Ekvatora yakın olan E. çemberlerine alçak E. ler veya aşağı E. ler denildiği gibi, uzak olanları da yüksek E. ler veya yukarı E. ler olarak adlandırılmıştır. Ara yerde bulunanlara da orta E. ler denir. Böylece, Ekvatordan başlayarak sayılan derece sayılarının büyüklüğü belirtilmiş olur.

Her E. derecesi, dairenin alışılmış bölünüşüne uyularak 60 dakikaya, bunlar da 60 saniyeye bölünür. Ekliptik eğimi dolayısıyle yeryüzünde iki dönence (Yengeç dönencesi, O ğ l a k dönencesi) ve i k i kutup çemberi belirmiştir. K u t u p

Şekil: 1
Bir A noktasının enlemi
φ. A noktasının coğrafya enlemi,
φ′. A noktasının yermerkezli enlemi
çekül doğrultusu zenitten geçer

çemberlerinin kutuplardan olan uzaklığı, dönence çemberlerinin Ekvatordan olan uzaklıklarına eşittir. Bununla ilgili olarak, kutup çemberlerinin Ekvatora olan uzaklıkları, yani coğrafî E. i 66°, 33', 20' kadardır. Dönenceler ile kutup çemberleri dünyayı türlü iklim kuşaklarına ayırmışlardır. Bunlara matematik iklim kuşakları denir. Bu arada dönenceler içi iklim kuşağı ile dönenceler dışı iklim kuşakları kavramları da ortaya atılmıştır. Gerçek iklim bölgeleri ise, yeryüzünde denizlerle karaların dağılışı, deniz yüzünden olan yükseklik, çeşitli iklim elemanlarının etkisi yüzünden, bu matematik iklim kuşaklarından farklı bir durum gösterirler. Bununla beraber, bu kuşaklarda sıcak iklimler (alçak E. lerde) i, ılıman iklimler (orta E. lerde) i, soğuk iklimler (yüksek E. lerde) i ayırt etmek mümkün olur.

Şekil: 2
Gök küresi üzerinde bir Y yıldızının ekliptik enlemi: β. Ekliptik enlem, λ Ekliptik boylam, Y. Bir yıldız, K ve K'. Ekliptik kutuplar, γ. İlkbahar noktası, ε. Eliptiğin eğimi

E. ve boylam (b. bk.) ların büyük önemi vardır. Yolda bulunan bir gemi veya bir uçak, bulunduğu yerin E. ve boylamını belirterek yerini belli edebilir. Engin denizlerde karşılaşılan bir olay da bu değerle belirtilir. — R. İ.

[Ast.]: Gök küresinde yıldızların yerini belirtmek için, coğrafya koordinatlarına benzeyen çeşitli koordinat sistemleri kullanılır. Ekliptik koordinat sistemi bunlardan biridir. Bu sistemde ekliptik (tutulma dairesi) temel düzlem alınır. Buna göre, bir γ yıldızının «β E. i» onun ekliptiğe göre açısal uzaklığıdır. β açısı da 0° ile ± 90° arasında ölçülür.

Güneşin gök küresi üzerindeki yıllık hareketinde onun β E. i $\varepsilon = + 23° 27'$ arasında değişir. Meselâ 21 martta (ilkbahar) $\beta = 0°$, 22 haziranda (yaz dönencesi) $\beta = + 23° 27'$, 23 eylülde (sonbahar) $\beta = 0°$ ve 22 aralıkta (kış dönencesi) $\beta = 23° 27'$ olur.

Ekliptik boylam, ekliptik kutuplardan, yıldızdan ve ilkbahar noktasından geçen iki daire arasındaki açıdır. Bu açı λ ile gösterilir ve pozitif yönde 0° ile 360° arasında ölçülür.

Ekliptik koordinat sistemi, Güneşin ve ona ilişkin cisimlerin (gezegen, kuyruklu yıldızlar v. b) yerleri hareketleri üzerinde yapılan hesaplarda kullanılır.

Samanyolu sisteminde de aynı tanımlar kullanılır. Samanyolu, milyonlarca yıldızı içine alan bir uzay adasıdır. Bu ada içindeki yıldızların yerleri, galaktik E. ve galaktik boylam denilen (b, l) gibi iki koordinatla belirtilir. Burada temel düzlem, Samanyolu merkezinden geçen ve dönme eksenine dik olan dairedir. — A. K.

ENLEM DEĞİŞİMİ, coğrafya enlemlerinin salt olarak aynı değerde kalmaması. Yer yuvarı ile eksen çevresinde dönmektedir. Bu eksen kutuplar doğrultusunu verir ve bir noktanın enlemi ise kutup yüksekliğine eşittir (bk. ENLEM).

Eksenin Yere göre konumu sabit kalsaydı, enlemler de salt olarak aynı değeri korurdu. Oysa eksenin Yeri deldiği noktalar, yani Yerin gerçek kutupları, bir kenarı 20 m olan bir kare içinde dolanarak gezinti yapar. Bu gezinti düzgün olmamakla beraber peryodiktir.

İlk olarak gerçek kutupların bir ortalama kutup çevresinde dolanacağını G. Euler ileri sürmüş ve teorik olarak dolanma peryodunu 305 gün hesaplamıştı. Daha sonra S. C. Chandler, kutup yüksekliği gözlemleriyle bu yüksekliğin gerçekten açı saniyesi kesri mertebesinde değiştiğini buldu. Ona göre, değişim peryodu 335 gündür.

Bu iki peryodun birbirinden farklı olması Yer yuvarının kaskatı olmayışındandır. Kar, buz gibi değişen kütle yığılmaları da hareketin düzgünlüğünü bozar.

Yer üzerindeki noktalar arasındaki uzaklığın hesabında enlemlerin büyük bir kesinlikle bilinmesi gerekir. Onun için bir uluslararası enlem değişimleri gözlem teşkilâtı kurulmuştur. Bu teşkilâtın içindeki rasathaneler sürekli olarak enlem değişimleri gözlemleri yaparlar. Sonuçlar zamanında yayınlanır ve ilgili kurumlara bildirilir.

ENLİL, Sumer mitolojisinde yer, hava ve fırtına tanrısı. Anu ve Ea ile beraber büyük üçlüğü teşkil ederdi.

ENNA (önceki adı: **Castrogiovanni;** tarihî adı: **Enna** veya **Henna**), İtalya'nın güneybatısında, Sicilya adasında bir şehir ve bucak. Şehir, E. ilçesinin başkenti olup, adanın ortasındaki dağlık bir bölgededir. Bölgenin tarım ürünleri için bir ticaret merkezi ve bir hava değişimi yeridir. İlgi çekici yapıları arasında, XIV. yüzyıldan kalma büyük bir kilisesi, sanat müzesi, bir Orta Çağ şatosu, Aragón lu II. Federigo tarafından yapılmış bir kulesi ve derebeylik sarayları vardır. Eski zamanda E., tanrıça Demeter kültünün merkezi idi. Demeter'in tapınağı burada bulunurdu. E., daha doğrusu yakınındaki Pergusa gölü, Demeter'in kızı Persephone'nin kaçırıldığı yer olarak bilinirdi. Şehre, adanın ortasında bulunduğu için «Sicilya'nın göbeği» adı verilir. Önce Kartacalılara ait olan şehir, I. Pun harbinde Romalıların eline geçmiş, birinci köleler harbi (tumultus servilis) nde kölelerin ordugâhı olmuş, iki yıl boyunca Roma ordularına karşı direnmiştir. 859 da Araplara, 1080 de de Normanlara geçmiştir. Aragón'lu II. Federigo burada otururdu. Chiesa Madre kilisesi II. Dünya Harbinde hasar görmüş, fakat onarılmıştır. Bucağın nüfusu 251 500 (1961), şehrin nüfusu 29 100 (1961) dür.

ENNA, August Emil (1860-1939), İtalyan asıllı Danimarkalı besteci. Nakskov (Danimarka) da doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Musikide kendi kendini yetiştirmiş olan E, romantizmin halk akımı içinde opera ve baleler yazmıştır: *Heksen* (Cadı) [1892]; *Kleopatra* (ad) [1894]; *Hyrdinden og Skorstensfejeren* (Çoban kızı ile baca süpürücüsü) [1904].

A. E. ENNA

ENNAYER, Julius Caesar tarafından tanzim ettirilmiş olan rumî takvimin ilk ayı. Januarius'un Kuzey Afrika

yerlilerince aldığı şekil. Latium kralı Janus'un adına izafe edilen bu ay ve ad, genellikle Araplarca Yenayer, Berberîler arasında ise İnnayer olarak kullanılır. E. Kuzey Afrika'daki Müslüman ve Hristiyanların bu ay başında kutladıkları bir bayramın adı olmuştur. Bu bayramın her iki dinin sâlikleri tarafından kutlanması, bu örfün her iki dinden önce putperest devirden, Romalılardan kaldığına bir işaret teşkil eder. E. bayramı efrencî takvime göre 13 ocağa rastlar. Bayramın arifesi adeta bir matem günüdür. Bayram için özel yemekler hazırlanır. Geceleyin E. acuze (peri) sinin gelerek çocukların hazırladıkları dilek sepetlerine bazı şeyler bırakacağına inanılır. Bu sepetlere bırakılan kalem, para, dikiş levazımatı çocuğun ilerideki kaderi için bir alâmet olarak değerlendirilir. Bazı yerlerde bayram hazırlığı olarak evdeki eşyalar, kap kacak değiştirilir, yerlerine yenileri alınır, evler temizlenir, bereketli ve uğurlu bir yeni yıl dileği ile ona göre düzenlenir. Bayram günü herkesin güler yüzlü olması şarttır. Bugün bol bol sebze ve et yemek âdettir. Din farkı gözetilmeksizin E. herkes tarafından kutlanır, hediyeler alınır verilir. Bayram devam ettiği sürece evler süprülmez, çamaşır değiştirilmez, tırnak kesilmez, yalnız yeni doğan çocukların ilk saçları tıraş edilir. Çiftçiler yeni yılın bereketi konusunda kesilen hayvanların kanlarına bakarak ahkâm çıkarırlar. E. günü hiçbir iş yapılmaz, yolculuğa çıkılmaz.

ENNEAD'LAR (Yun. **Enneades**), 9 kişi veya şeyden meydana gelen bir grup, topluluk. Porphyros, öğretmeni Plotinos'un eserlerini bu başlık altında yayınlamıştır. Bu eserleri, her biri 9 kitaptan mürekkep 6 bölüme ayırdığı için esere bu genel adı vermiştir. Bu altı Ennead üç grupa ayrılır: birincisi ilk üç Ennead'ı, ikincisi dördüncü ve beşincisini, üçüncüsü de sonuncusunu içine alır. Porphyros, bu yazıları, bağlı olduğu okulun esrarlı sayılarına göre düzenlemek istemiştir: bu sayılar ikili, üçlü ve dokuzlu gruplardır. Birinci bölüm en çok ahlâk konusunu işler; ikinci ve üçüncüler dünya, dördüncü ruh, beşincisi zekâ, anlayış, altıncı ise «bir» (yani evrensel zekâ) konularını ele alır.

ENNEAKRUNOS (Yun. tar.), Atina'da Limnai (Bataklıklar) semtinde bir çeşme; Peisistratos'un emriyle yapılmıştır.

ENNEAPYLON (Yun.=Dokuz kapılar), eskiden Atina Akropolunun dış suruna verilen ad. Pelargikon ve Pelasgikon adları da verilirdi. Dokuz kapısı vardı. M. Ö. 510 da tyrannoslar düşünce E. yıktırılmıştır. 480 de kalıntılarından faydalanılarak İranlılara karşı bir savunma hattı yapılmıştır.

ENNEDİ, Afrika'da Büyük Sahra'nın Çat gölü tarafındaki bölgesi. Kat kat yükselen platolar, kuzeydoğuda Çat havzasını kapar. Geniş ve kumlu vadiler ve dar boğazlar bu platoları yer yer keser. Platoların en yüksek noktası 1 450 m yüksekliğindedir. Bu bölgenin başlıca vahası Fada'dır.

ENNEMOSER [*ęnĭmozĭr*], **Joseph** (1787 - 1854), Avusturya'lı hekim. Hintersee (Avusturya) de doğmuş, Egern (Almanya) de ölmüştür. Hipnotizma (o devirdeki adiyle manyetizma) metodunu uygulamakla ün kazanmıştır. Tıp ve felsefe konusunda eserler yazmıştır. Bunlar arasında *Der Magnetismus* (Manyetizma) [1919] anılabilir.

ENNEPE [*ęnĭpĭ*], Batı Almanya'nın kuzey Vestfalya bölgesinde bir ırmak. Volme ırmağının sol ayağı olan E., Halver'den akmaya başlayarak, Gevelsberg'ten geçer, Enneper Strasse (E. yolu) adını taşıyan ve demir endüstrisi ve trafiği çok gelişmiş olan vadi boyunca akarak Hagen'da Volme ile birleşir. E. nin yukarı kısmında 1902-1904 yıllarında 12,5 milyon m^3 kapasiteli bir baraj (Ennepetalsperre), yapılmıştır.

ENNEPETAL [*ęnĭpĭtāl*], Batı Almanya (Rheinland-Westfalen) da, Ruhr havzasında, Ennepe ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 22 400 dür. Madencilik ve makine endüstrisi gelişmiştir.

ENNIUS, Quintus (M Ö. 239 - 169), Latin şairi. Rudiae (Calabria) de doğmuş, Roma'da ölmüştür. Yunan kültüriyle yetişmiş olan E., sansör Cato tarafından Roma'ya getirilmiş ve burada, Scipioların ve başka büyük şahsiyetlerin dostluğunu kazanarak bunlara Yunan kültürü vermiştir. 189 da Marcus Fulvius Nobilior'a Aetolia'ya yaptığı askerî seferde arkadaşlık etmiş ve 184 te Roma yurttaşlığına kabul edilmiştir. Ölümünden sonra ona Scipio'ların aile mezarında bir heykel dikilmiştir. E. un Latin edebiyatındaki yeri çok önemlidir. Onun Yunan kültür mirasını Latin diline ve ruhuna sindirmekte büyük hizmetleri vardır. *Annales* (Yıllıklar) başlıklı bir destan yazmıştır. Bütün Roma tarihini anlatan 18 ciltlik bu eserden bize ancak 600 mısra kalmıştır. Bunlar, E. un üslûbundaki gücü, yurtseverlik duygusunun kudretini göstermeğe yeter. Şair, eski Romalıların faziletlerini övmekle koruyucularının mensup oldukları büyük ailelerin efsaneleşmiş tarihini de yüceltmiştir. 20 kadar trajedisi vardır. Bunların çoğu Euripides'ten örneklenmiştir. Felsefe veya ahlâktan esinlenen çeşitli şiirler, hicivler (satirae) de yazmıştır.

Q. ENNIUS

ENNS [*ens*], Avusturya'da bir ırmak, Tuna'nın sağ ayağı. Uzunluğu 225 km dir. Salzburg ilinden kaynayarak Steyr ve Enns şehirlerini sular. Irmağın aşağı bölümünde hidroelektrik tesisleri vardır.

ENNS [*ens*]. Yukarı Avusturya'da, Enns ırmağının sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 8 400 (1961) dür. Cam fabrikaları, kuyumculuk, makine ve şeker fabrikaları vardır. Kereste ve katranlı mukavva endüstrileri gelişmiştir.

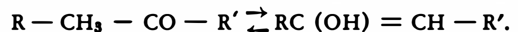
EN - NÜVEYRÎ (Biyog.): bk. NÜVEYRÎ.

ENO ŞİMA, Japonya'nın doğu kıyılarında kayalık küçük bir ada. Dinî bir ziyaret yeridir.

ENÕKH (Din.): bk. HANÕH.

ENOKH KİTABI (Din.): bk. HANÕH KİTABI.

ENOL (Fr. Énol), bir aldehid veya bir keton'un totomerik şekli. E. bileşiminde bir etilen karbonu ile bir OH grupu, yani ·C(OH) (enol) bulunan organik bileşiklere verilen genel ad. Bunlar genel olarak kararsızdır. E. ler aldehid veya ketonların bir desmotropik kuruluşu da olabilir.

$$R - CH_2 - CO - R' \rightleftarrows RC(OH) = CH - R'.$$

ENOMETRİ (Alm. Enométrie), esterlere benzeyen, özellikle katı ve sıvı yağlar, mumlar gibi organik maddelerin doymamış karbon kısımlarının hesaplanması için H. P. Kaufmann tarafından bulunan bir metot. Buna göre, bu maddeler iyot, brom, hidrojen, rodan veya maleik asit anhidridi ile etkilenir. Tepkimeye giren maddelerden ne kadar sarf olduğu yahut muayene edilen maddenin ağırlığının ne kadar arttığı hesaplanarak madde içindeki doymamış karbon miktarı meydana çıkarılır ve bu E. derecesi olarak açıklanır.

ENOMOTO, Buyo, Vikont (aş. yu. 1839 - 1900), Japon amirali. Tokyo'da ölmüştür. E. Avrupa'da denizcilik eğitimi görmüş ilk Japon subayıdır. Deniz kuvvetlerinin başına getirilen E., Meiji Tennô'nun saltçı imparatorluk rejimine direnerek ayaklanmış ve Hakodate'de bir cumhuriyet idaresi kurmuşsa da, isyanı bastırılarak esir edilmiştir. Affa uğradıktan sonra 1874 te Rusya'ya elçi tayin olunmuştur. Sahalin adasının güney yarısına karşılık Japonya'ya Kuril adalarını sağlayan antlaşma onun elçiliği sırasında imzalanmıştır.

ENŌSİS (Yun. = birleşme), Kıbrıs adasının Yunanistan ile birleşmesi ve Yunanistan'ın millî sınırları içine girmesi dileğini belirtmek için kullanılan bir deyim.

Bir yandan Yunanistan'da bir yandan da Kıbrıs Rumları arasında gelişip yaygın hale gelen E. dileği, Pan - elenizm akımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yunan soyundan oldukları öne sürülen toplulukların Yunanistan'ın siyasî bünyesi içinde birleştirilmesi amacını belirten Pan - elenizm deyimi ise kaynağını Büyük İskender fetihlerine uzanan tarihî bir özlemden almaktadır. Bu özlem Megalo İdea adı ile belirtilmektedir.

E. deyimi ile belirtilen Kıbrıs adasının Yunanistan millî ülkesi içine alınması amacı, Türkiye tarafından, Kıbrıs'ı 1960 yılında bağımsız bir ülke haline getirmiş bulunan milletlerarası antlaşmaların ve Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasının yarattığı hukuk düzenine aykırı bir düşünce olarak görülmekte, hukukî ve ahdî gerçeklere ve gereklere uymayan siyasî bir tutumun ifadesi olarak yorumlanmaktadır.

ENOSTOZ (Fr. Énostose, Lat. Enostosis, Yun. *en* = içinde; *osteon* = kemik; *osis* = anormal gelişim) [Patoloji], bir kemiğin boşluğu içinde veya korteksinde meydana gelen maraz niteliğinde bir kemik gelişmesi.

ENOZ (Coğ.): bk. ENEZ.

ENRIQUE I. [*enrike*] (1202 - 1217), Castilla kralı. Castilla kralı VIII. Alfonso (1214-1217) nun oğlu ve halefi. Palencia'da ölmüştür. Anası Leonor'dan sonra naipliği üzerine alan kız kardeşi Doña Berenguela ile Soylular partisinin başı kont Álvaro Núñez de Lara arasında çıkan kavgalar, genç kralın idaresine huzursuzluk vermiştir. Kral oynarken bir kaza sonunda ölmüştür.

ENRIQUE I. [*enrike*] (el Gordo = şişman; 1238 - 1274), Navarra kralı. Babası IV. Teobaldo el Cancionero (Şarkıcı T.) ölünce, Ronay (Rosnai) kontluğunun bir kısmına sahip olmuş, 1270 te kardeşi V. Teobaldo ölünce de Navarra krallığı ve Champagne kontluğu kendisine kalmıştır. Bununla beraber, 1271 de Pamplona'da kral ilân edilmiş ise de, ancak 1273 te bu ilân resmîleşmiştir. 1269 da Fransa kralı IX. Louis'nin yeğeni Blanche d'Artois (Artois'lı Blanch) ile evlenmiştir.

ENRIQUE [*enrike*] **II.** (1503 - 1555), Navarra kralı. Jean d'Albret (Albretli Jean) ve Catherine de Foix'nın oğludur. Anasiyle babasının ölümünden sonra bunların Fransa'daki toprakları ve İspanyol Navarra'sı üzerindeki hakları kendisine miras kalmıştır. E. henüz çok genç olduğundan Fransa kralı I. François bu hakları almağa çalışmış, fakat V. Carlos (Karl) buna karşı şiddetle direnmiştir. Öbür yandan genç kralın yakını olan Lesparre senyörü André de Foix, buna karşı savaşa başlamış, San Juan de Pie de Puerto'yu eline geçirmiş ve Pamplona'ya girmiştir. Fakat sonradan Ezquiroz'da yenilgiye uğramış (1521) ve o zamandan beri Navarra'nın İspanya'ya ait kısmı artık İspanya'dan ayrılmamıştır. E., I. François ile birlikte İtalya'ya gitmiş, Pavia'da esir düşmüş, fakat savaşta aldığı yaralara rağmen kaçabilmiştir. Marguerite de Valois ile evlenmiş ve meşhur Jeanne d'Albret (Fransa kralı IV. Henri'nin anası) in babası olmuştur.

ENRIQUE [*enrike*] **II., de Trastamara el Fratricida** (= Kardeş katili) veya **el de las Mercedes** (1333 - 1379), Trastamara kontu, Castilla ve León kralı (1369 - 1379). Sevilla'da doğmuş, Burgos'ta ölmüştür. XI. Alfonso ve Leonor de Guzmán'ın evlilik dışı oğludur. Anası XI. Alfonso'dan dul kalmış olan Portekizli Maria'nın emriyle öldürülünce (1350) E., erkek kardeşi Castilla kralı I. Pedro el Cruel (Zalim Pedro) e karşı ayaklanmıştır. 1365 te Fransa kralı V. Charles'in yardımını sağlamıştır. Charles'in emriyle Bertrand du Gesclin «Grandes Compagnies» (Büyük topluluklar, Orta Çağ Fransa'sındaki başıbozuk alayları) yi Castilla'ya götürmüş ve bunları İngiltere kralı III. Edward'ın büyük oğlu Kara Prens'ten yardım gören Pedro'ya karşı kullanmıştır. E., Nájera'da yenilmiş, Bertrand du Guesclin de esir düşmüştür (1367). Çok geçmeden hürriyetini ele geçiren du Guesclin, 1369 da Montiel zaferini kazanmış ve iki kardeşin görüşmesinde hazır bulunmuştur. Bu görüşmede Pedro feci bir şekilde ölmüştür. Trastamara kolundan ilk kral olan E., Castilla krallığına aday olan Portekiz kralı I. Fernando ve Lancaster dukası Ghentli John'u mağlup ederek tahtını sağlamıştır. V. Charles'in sadık müttefiki kalan E., 1372 de La Rochelle limanını İngilizlerden geri almak için savaşan Fransızlara donanmasiyle yardım etmiştir.

II. ENRIQUE (Castilla ve León)

ENRIQUE [*enrike*] **III., el Doliente** (= Hastalıklı; 1379 - 1406), Castilla ve León kralı (1390 - 1406). Burgos'ta doğmuş, Toledo'da ölmüştür. I. Juan'ın oğludur. Erginliğinden önce huzursuzluk ve karışıklık içinde geçen bir saltanat hayatından sonra, 1393 te idareyi ele almıştır. Burjuva sınıfına mensup yardımcılardan faydalanmış, soylularla Meclis (Cortes) i işe karıştırmamış, muhalefet lideri Benavente dukası Don Fadrique'yi tepelemiştir. Portekiz'e karşı savaşmış ve Granada'ya karşı büyük bir sefer hazır-

larken ölmüştür. Normandiyalı Gean de Béthencourt ve Poitou'lu Gadifer de la Salle tarafından Canarias takım adalarının işgalini teşvik etmiştir (1404). Lancaster'li Catherine ile evlenerek Castilla krallığı veraseti problemine son vermiştir.

ENRIQUE [*enrike*] **IV., el Impotente** (=İktidarsız; 1425 - 1474), Castilla ve León kralı (1454 - 1474). Valladolid'de doğmuş, Madrid'de ölmüştür. II. Juan'ın oğlu olan E., kimseye söz geçirmezdi. İkinci nikâhla Portekiz prensesi Juana ile evlenmiş, bu kadından Joana adında bir kızı olmuştur (fakat asıl babasının Beltran de la Cueva olduğu sanıldığından bu kıza la Beltraneja lakabı verilmiştir) (1462). Devletin büyükleri, bu kızın tahta çıkma hakkını reddettiklerinden, kral erkek kardeşi Alfonso'yu veliaht seçmiş, Alfonso 1468 de ölünce, kız kardeşi Isabel'i veliaht tanımıştır. Isabel 1469 da Aragón'lu Fernando ile evlenmiştir. E., tahtı kızına bırakmak için bazı çabalara giriştikten sonra, veraset problemini çözemeden ölmüştür.

IV. ENRIQUE el Impotente (= iktidarsız)

ENRIQUE [*enrike*], **Don** (1225 - 1303), Castilla ve León prensi. Roa'da ölmüştür. III. Fernando el Santo (Aziz F.) ile Schwabenlı Beatrix'in üçüncü oğludur. Kardeşi X. Alfonso'ya karşı ayaklanmış (1255) ve yenilgiye uğramıştır (1257). Bunun üzerine Tunus halifesinin hizmetine girmiş, daha sonra Anjou'lu Charles'a hizmet etmiştir. İtalya'ya giderek Ghibellini partisiyle çalışan E. Roma senatörü olmuştur. Tagliacozzo muharebesi (1267) nden sonra papa IV. Clemens tarafından hapsettirilen E., 1294 te Castilla'ya dönmüş ve yeğeninin oğlu IV. Fernando adına naiplik etmiştir (1295 - 1302).

ENRIQUES [*enrikes*], **Federigo** (1871 - 1946), İtalyan matematikçisi. Livorno'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. 1893 te Bologna Üniversitesinde geometri öğretimi ile görevlendirilmiş, 1922 de Roma Üniversitesi yüksek geometri kürsüsüne atanmış, 20 yıl süre ile cebirsel yüzeyler teorisi ile ilgilenerek bu yüzeylerin sınıflandırılması üzerine birkaç temel teorem vermiştir. *Lezioni sulla teoria delle superficie algebriche* (Cebirsel yüzeyler teorisi üzerine dersler) [1931] ve *Lezioni sulla teoria geometrica delle equazioni e delle funzioni algebriche* (Cebirsel denklemler ve fonksiyonlarla ilgili geometri teorisi üzerine dersler) adını taşıyan iki eseri, geometrinin en modern bir ansiklopedisi niteliğindedir. E. in geometri ve matematik üzerindeki incelemelerinden gelişen çalışmaları, ilmin genel problemlerini de içine almıştır. *Problemi della scienza* (İlmin problemleri) [1906 - 1927] adlı eseri, yaratıcıları E. Mach ile H. Poincaré olan ve Einstein tarafından tanımlanan genel bağıllık nazariyesine varan büyük harekete İtalyan düşüncesinin getirmiş olduğu gereçleri temsil eder. Nihayet E., *Scienza e rationalizmo* (İlim ve rasyonalizm) [1912] ve *Per la storia della logica* (Mantık tarihi üzerine) [1922] adlı eserleriyle salt felsefeyi de ele almıştır.

F. ENRIQUES

ENRIQUEZ GÓMEZ [*enriketh gometh*] (asıl adı: **Antonio Enriquez de Paz**; 1600 - 1662), İspanyol şairi. Segovia'da doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Katolikliğe geçmiş bir Portekizli Yahudinin oğludur. Orduya girip yüzbaşı rütbesine eriştikten sonra, atalarının dinine bağlı kalmış olmakla suçlanmış, bunun üzerine Amsterdam'a gitmiş ve orada yerleşmiştir. 1660 ta Segovia'da E. i temsil eden bir manken yakılmıştır. İspanya'da iken birkaç komedisi oynanmıştı: *Celos no ofenden al sol* (Kıskançlık güneşe bir hakaret değildir); *A lo que obliga el honor* (Şerefin insanı yapmağa zorladıkları) [1642]. En iyi eseri, *El Siglo pitagórico* (Pythagoras yüzyılı) [1644] adındaki taşlamalı hikâyedir.

ENS, skolastik felsefeye göre: *var olan.* Bu kelime, dar anlamda, gerçekten mevcut olanı, geniş anlamda da, bütün mevcut olan veya hiç değilse mevcut olabilen şeylerin topluluğunu anlatır. Her ikisi de, *ens reale* = gerçek varlık yerine ve *ens rationis* = düşüncedeki varlık karşıtı olarak kullanılır. *Ens reale* veya *ens â sê* = kendinden var olan, mutlak var olan veya *ens ab alio* = başka şey tarafından var edilmiş, bağımlı izafî varlıktır. Bundan başka, *ens per se* = kendine göre var olan, kendi kendine var olan, öz (substance) ile *ens in alio* = var olan, sadece başkasının varlığına âmil olan, arıza (accident birbirinden ayrı iki kavramdır. *Ens per accidens*, yani: Bir öz ile bir arızanın *arıza*'dan (meselâ aydın insan) veya birden fazla arızanın bir fert (sujet) te zarurî olmayan bir arada oluşu (meselâ benzi soluk aydın) ayrı tutulmalıdır. A. G. Baumgarten'ın metafiziğine dayanarak Kant, Tanrıyı, *Ens realissimum* = en gerçek, en mütekâmil varlık olarak tarif eder.

ENSAR, Arapça'da *nâsır* kelimesinin çoğulu olmakla beraber, Medine halkından Hazrec ve Evs kabilelerine, yani Hz. Peygambere yardımcı olanlara verilmekle özel bir ad haline gelmiştir. Bu sebeple, *nâsır* kelimesi *nussâr*, *nâsirûn* ve *nasr* şekillerinde çoğul hale getirilmekte, E. ise tekil bir kavram ifade ettiğinden Ensariyun olarak çoğul şekle konulmakta ve bundan türetilen Ensarî, «E. a mensup» veya «E. soyundan» anlamına gelmektedir. Akabe yemininden sonra Hazrec, fakat Medine'ye göçüşü takibeden günlerde de Evs kabilesine mensup Medinelilerin Peygambere maddî ve manevî bütün imkânları ile yardımcı olmalarının bir ifadesi olarak, es - sâbikun (el - evvelûn) zümresi arasında bulunan Medineli ilk Müslümanlara ad olmuştur.

E., Kur'an'da sadece Tevbe suresinde 118. ayette yine sâbikun'un öteki kolu olan Muhacirun ile birlikte anılmıştır.

E. kelimesinin «Hristiyan» anlamına gelen *nasara* kelimesi ile olan benzerliğine bakarak bundan Hristiyanlıktan gelme bir ilham sezinlemek ancak bazı Hristiyan yazarların gayretkeşliğinden öteye geçemez. Peygamberin hicreti ile Müslümanlık, tarihi bakımından yeni bir safhaya girdiği gibi, Mekke'de küçük bir topluluk dahi teşkil etmeyen Müslümanlar E. ile birlikte o tarihe kadar Arap yarımadasında da mutlak bir hâkimiyet sürdüren kabile telakkisini yıkmışlar ve medenî, şuurlu bir

toplum haline gelmişlerdir. Hz. Muhammed bedevî toplumda giriştiği büyük devrimin ilk tatbikatını Medine'de sosyal ortamı değiştirmekle gerçekleştirdi. Bir yandan kabile hayatı yaşayan Medinelileri şehirli hayatına geçirirken, öte yandan adeta sitelerinden sürülmüş bulunan Mekkelileri site şuurundan millet şuuruna yükseltti. Peygamberin en büyük başarılarından biri olan ve E. ile muhacirinin kaynaşmasından meydana gelen Müslüman toplum anlayışı, bu güne kadar bütün Müslüman topluluklarında kendini belirgin olarak göstermektedir. Bunun için Peygamber hicretten birkaç gün sonra Mekkeli ve Medineli bütün aile baş kanlarını toplayarak büyük bir toplantı yapmıştı. Bu toplantıda E. ile muhacirini kaynaştırmak ve özellikle muhacirleri yeni hayatlarına intibak ettirmek üzere onlara basit, müşahhas bir teklifte bulundu. Buna göre, Medineli ailelerden her birinin başkanı Mekkeli bir aileyi yanına alacaktı. Birlikte yaşayan iki kardeş birlikte çalışacaklar, kazançları bölüşeceklerdi. Bu kardeşlik, mü'akât adı ile anılır ve tarafların birbirlerine varis olmalarına kadar haklar tanır. Böylece varılan karar ile Makrizî'ye göre 186 Mekkeli muhacir, aynı sayıda Medineli E. ile kardeş olmuşlar ve yeni toplumun çekirdeğini meydana getirmişlerdir. Başlangıçta bu çekirdeğin dışında kalan Medine'nin diğer halkı ise, münafıklar ve Yahudiler de dahil, İslâm topluluğunun ilk yazılı belgesi olan ve Hz. Enes evinde alınan kararlara uygun bir usule bağlı kalmışlardır. Mamafih E., bütün iyi niyetine rağmen zaman zaman muhacirlerle anlaşmazlıklara düşmüştür.

E. ın sayısı değişiktir. 186 Mekkeli aileyi kardeşliğe alan 186 E. ailesi yanında Medine'de daha 400 kadar Müslüman ailenin bulunduğu söylenmektedir. Huzeyfe'den gelen bir rivayete göre de, Peygamberin isteği üzerine yapılan sayımda 1 500 Müslümanın tespit olunduğu belirtilir. Şu halde, E. ın ilk sayısı 1 500 civarında olup daha sonra Müslümanlığın siyasî, fikrî ve sosyal başarıları ile bu sayı gittikçe artmıştı. Eski kabile inanışları, Müslümanlığın sürekli bir sosyal gelişme içinde müminlere yüklediği yeni görevler, özellikle cihat, E. ı zaman zaman birtakım davranışlara yöneltmişse de, Peygamberin üstün kişiliği, derin sezgisi bu davranışlara karşı zamanında tedbirler almasını gerektirmişti.

E., Peygambere itaat etmekte kusur etmemekle beraber, bir dereceye kadar fikir istiklâlini korumayı başarmıs, Peygamber de onları hoş tutmak ve hatırlarını gözetmek suretiyle buna imkân bırakmıştı. Bununla beraber, yeni ve medenî toplumun getirdiği anlayış sonunda, hicret tarihinde Medine'ye sığınan Mekkeliler bir sığıntı olmak, sürgünde bulunmak durumlarını bırakmışlar, Medine'ye Medinelilerden çok sahip ve hâkim olmuşlar, Medine ekonomisini yeni baştan bir düzene koyacak gücü elde etmişlerdi. Onların yanında E. da yeni şartların getirdiği imkânlarla daha müreffeh bir hayata ve daha kültürlü bir seviyeye yükselmişlerdi.

Mekke'nin fethinden sonra Peygamberin doğduğu şehre döneceği, E. ını unutacağı zannı ve korkusu E. ın kalbini doldurmuştu. Fakat Muhammed, onlara kendilerinin yaşadıkları yerde yaşamak istediğini ve aralarında ölmek niyetinde olduğunu söyleyince E. huzura kavuşmuştu.

Peygamberin ölümü ile yeni devletin başkanlığı konusu ortaya çıkınca E., Sa'd b. Ubâde'nin başkanlığında Beni Saîde sakifesinde bir toplantı yaparak iktidarı ele almak için bir teşebbüste bulundu ise de, Ebû Bekir'in inandırıcı konuşması ve Ömer'in davranışı, E. ile muhacirler arasında kendini gösterecek ayrılmayı önledi ve İslâm dininin Medine vahasına inhisar eden bir inanç olma tehlikesini de ortadan kaldırdı. Ridde hareketinde de E., kendisine düşen görevi İslâmiyete olan bütün bağlılığı ile yerine getirmişti. İktidarın Kureyş'e geçmesi, hele bir süre sonra bu kabileden bir ailenin eline düşmüş olması, E. ın eski durumunu sarsmışsa da, onlar Kureyş'ten olmakla övünen yeni Müslümanlara, İslâmiyetin başlangıcında Peygambere yaptıkları eziyeti hatırlatarak, küfür ve sirkteki azgınlıklarını belirterek ve o tarihlerde kendilerinin hizmetlerini ileriye sürerek tartışmayı çoğunlukla kendi yönlerine çekerler ve bununla övünürlerdi. — İ. P.

ENSARÎ: Müslüman yazar, şair ve bilginler arasında E. sanı ile anılanların sayısı epeycedir. Bunlardan en tanınmışlarından biri olarak mutasavvıflardan Ebû İsmail Abdullah b. Muhammed (1006 - 1088) anılabilir. Baba tarafından dedesi Mett - i E., Hz. Peygamberin bayraktarı Ebû Eyyub el - E. nin oğlu olup, Hz. Osman zamanında Horasan'a hicret etmiş ve Herat'ta yerleşmişti. Abdullah, bu şehirde doğmuş ve daha öğrenci iken Arapçadaki bilgisi ile kendisini tanıtmıştı. Şiir ve tasavvufla uğraşmış, bu şehirde üne erişerek Hâce, Pîr - i Hirî veya Pîr - i Herat ve Pîr - i Ensar sanları ile tanınmıştı. Şehrin Güzergâh semtinde gömülmüş ve türbesi bir ziyaret yeri olarak halk tarafından büyük rağbet görmüştür. Resail tarzında pek çok eser kaleme almıştır. Münacatları yayınlanmıştır. Eserlerinin bir kısmı da diğer mutasavvıflar tarafından kendi eserlerine iktibas olunmuştur.

Abdullah - i Ensarî'den başka E. sanı ile anılanlardan 1287 yılında ölen edip Muvaffakuddin Abdullah b. Ömer el - Hakîm, ömrünün büyük bir kısmını Baalbek'te geçirmiştir. Son yıllarında Mısır'a kadar gitmişse de, fazla yaşamamış ve orada ölmüştür. En tanınmış eseri *Tahmisu Maksûret İbn. Düreyd*'dir.

Cemalüddin Abdullah b. Muhammed E. Hz. Peygamberin mektuplarını ve yazılarını *el - Mısbahu'l - mudîy fi kitabi'n nebîy* adiyle derlemiştir.

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakub'un hizmetinde bulunan ve 1490 da ölen şair Ensarî - i Kumî de E. ler arasında anılabilir. — İ. P.

ENSCHEDE [*enshîde*], Hollanda'nın Overijssel ilinde bir endüstri şehri. E., Twente kanalında önemli bir yol kavşağı ve dokuma endüstrisi merkezidir. E. de dokuma tezgâh ve fabrikalarından başka, gıda maddesi, madencilik ve seramik endüstrisine de rastlanır. Nüfusu 120 000 dir.

ENSENADA [*ensenatha*], Arjantin'in Buenos Aires ilinde, La Plata ırmağı üzerinde bir liman şehri. Besin endüstrileriyle tanınmıştır. Nüfusu 24 900 dür.

ENSENADA [*ensenatha*], Meksika'nın Pasifik Okyanusu kıyılarında bir şehir ve liman. Balıkçılığı ve balık konserveciliği ile tanınmıştır. Nüfusu 18 200 dür.

ENSOR, James Baron (1860 - 1949), Belçika'lı ressam ve gravürcü. Oostende'de doğmuş, orada ölmüştür. Aslı İngiliz bir baba ile Flaman bir ananın oğludur. E. 17 yaşında Bruxelles'e gelmiş, 1880 yılına kadar Bruxelles Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmıştır. İlk on yıllık eserleri, eleştirmeciler tarafından alayla karşılanmış ve küçümsenmiştir. Önceleri koyu renkleri kullanmış olan E. un bu devirde (Periode sombre) yapmış olduğu eserleri 1879 dan

1883 yılına kadar sürmüştür. E., Bruxelles'de oturduğu yıllar hariç, doğduğu şehirden ayrılmamıştır. Empresyonizmin etkisi altında Belçika'nın ileri sanat hareketini temsil eden Yirmiler Grupu (Groupe des Vingt) (1883) nda kişiliğiyle çok çabuk tanınan bir sanatçı olmuştur; on yıl sonra da başka yeni bir hareketin (La Libre Esthétique) sözcüsü olmuştur Bu devir süresince E., değişik konu ve anlayışta eserler vermiştir. Bu ayrılık, «İstiridye yiyen kadın» [1882] ile «İsa'nın Bruxelles'e girişi»[1888] eserlerinde açıktır. İlkinde empresyonist bir görüşle işlenmiş olan konu, ötekinde daha canlı renklerin yer aldığı taşkın bir anlatımla ele alınmıştır. E Fransız empresyonist ressamları tanıdıktan sonra (Degas, Monet, Renoir, Vuillard, sembolistler ve özellikle İngiliz ressam Turner) renkleri aydınlığa yönelmiş ve daha sonra da en canlı ve parlak renkleri eserlerinde kullanmaya başlamıştır. Bu renk davranışı, ekspresyonist bir yergi taşkınlığı ile fantezi zenginliğine varan alışılmamış konuların işlenmesinde çok uygunluk sağlamıştır. Figür ve natürmortlarında, ölüm ve karnaval resimlerinde, hayaletlerin, iskeletlerin, maskelerin esrarlı görünüşlerinde insanlığın komedi ve trajedisi kişisel anlatımiyle açıklanmıştır. I. Dünya Harbinden sonra E. un ünü yurt dışına yayılmaya başlamış, eserleri Almanya'da büyük ilgi çekmiştir. E., 1929 da Belçika Akademisine üye seçilmiş ve baron sanını almıştır. Kendisine bir de şeref nişanı (Légion d'honneur) verilmiştir. E. un sanat hayatında genellikle empresyonist devirle daha zengin ve orijinal eserler vermiş olduğu ekspresyonist devir yer almıştır. E. un çağdaş Flaman ve Vallon ressamlar arasında etkisi de büyük olmuştur. Renkli resimleri dışında E., birçok desen ve önemli gravürler de yapmıştır. Ayrıca E., müzik ve edebiyatla da ilgilenmiş, telif eserleri, dekor maketleri, bale kostümleri ile 1912 de temsil edilmiş olan «La gamme d'amour» adlı bir bale de yapmıştır. Ostende şehri, sağlığında «Kursaal d'Ostende» parkında bir statüsünü dikmiş ve dostu Rik Wouters de bir büstünü yapmıştır (1923). Eserlerinden toplu çok önemli sergiler düzenlenmiştir: Bruxelles Güzel Sanatlar Sarayı (1929 ve 1945); Jeu de Paume müzesi (Paris 1932); Modern Sanat Müzesi, (Paris 1954). E. un eserleri Belçika müzelerindedir. Modern Sanat Müzesi (Paris) nde «Sıkıntılı kadın» [1882] adlı eseri bulunmaktadır. — R. E.

ENSTATİT (Fr. Enstatite; Yun. *enstatês*=dayanıklı), ortorombik piroksen grupundan, formülü $MgSiO_3$ olan tabiî magnezyum silikat. E. bileşimine katılan maddelerin cinsine göre, grimsi, sarımsı veya yeşilimsi, beyaz renktedir Saf olan çeşitleri ya ipek gibi parlak olur veya kesik yüzeylerinde inci gibi bir parlaklık gösterir. E. serpantinlerde, peridotitlerde ve benzerlerinde daima kristal halinde bulunur.

ENSTİTÜ (Fr. Institut < Lat. *institutum* = kuruluş): 1. Edebiyatçılardan, sanatçılardan veya bilginlerden meydana gelen kurul; 2 Bilim veya eğitim araştırmalariyle uğraşan kurum: Pasteur E. sü gibi; 3. Yöneldiği amaca göre özel bir eğitim programı uygulayan eğitim kurumu: Olgunlaştırma E. sü, Gazi Eğitim E. sü, köy E. leri gibi; 4. Fransızcada başlı başına kullanıldığı zaman E. (Institut), beş akademiyi içine alan kurum anlamına gelir (bk. INSTITUT DE FRANCE); 5. Çeşitli ticarî kurumlarca benimsenen ad: Dişçilik E. sü, güzellik E. sü gibi; 6. Yüksek öğretim alanında, bir üniversite veya fakülteye bağlı olup bunların uğraştığı konulardaki inceleme, araştırma ve çalışmaları düzenleyen bölüm, kurum: Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı Türkiyat E. sü gibi.

ENSÜLİN (Fr. Insuline, Lat. *insula* = ada) [Biyokimya ve Farmakoloji], pankreastaki *Langerhans adacıkları* denilen hücre yığınlarının salgıladığı ve kandaki glikoz (şeker) yoğunluğunu azaltarak ayarlama özelliğinden dolayı karbonhidratların metabolizmasında rol oynayan proteik, yani albüminsi bir hormon.

1. *Biyokimya*: Oz (hidrolizlenme yeteneği olmayan basit şekerler) ve holosid (hidrolizi yalnız ozlar veren glüsidler) yedekleri karaciğer tarafından glikojen halinde depo edilir. Glikojenin parçalanmasından meydana gelen glikoz kan tarafından çeşitli dokulara dağıtılarak bunların beslenmesi sağlanır. Kanın glikoz yükü litrede 1 gr dır, bundan fazlası böbrekler tarafından atılarak idrara karışır. Kanın bu şeker yükünü ayarlayan iki hormondan biri E., öteki de E. inkinin tersine bir etkisi olan başka bir pankreas hormonudur. Buna göre, E. bir beslenme düzenleyicisidir: şekerlerin ve yağların organizma tarafından kullanılmasını sağlar, proteinlerin aşırı derecede ayrışıp azalmasını önler, glikojenin karaciğer tarafından depo edilmesine imkân verir, organizmanın hastalıklara karşı dayanıklı olmasını sağlar. E. in etkisi kimyasal bir etkidir, çünkü bu etki pankreasın salgıladığı miktarlarla oranlıdır.

2. *Farmakoloji*: E. at, öküz veya domuz pankreasının maserasyonu ile, yani elverişli bir eritici içinde bekletilmesi ile elde edilir. İlk defa olarak 1921 - 1922 de F. G. Banting ile C. H. Best, her türlü diyabet semptomunu hafifleten bir E. preparatı elde etmişlerdir. E. suda ve hafif alkolde erir, asit ortamda kararlıdır, alkali ortamında kararsızdır, proteolitik (yani proteinleri ayrıştıran) mayalar tarafından tahrip edilir ve dolayısiyle ağızdan alınmasında bir fayda yoktur. Çinko ile birlikte kararlı bileşikler meydana getirir. Bu bileşiklerin etkisi, taşıdıkları çinko miktarı ile oranlıdır.

E. in kandaki şeker yoğunluğunu azaltma özelliği vardır. Deri altına zerk edildiğinde kandaki glikoz miktarını hemen düşürür. Bu sayede şeker hastalığında, zayıflıkta (çünkü E. in etkisiyle kanda şeker azalmasiyle birlikte, genel olarak şeker niteliğinde olup organizmanın başlıca enerji kaynağını temsil eden maddeler olan glüsidler alma ihtiyacı artar) ve bazı ruh hastalıklarında şok ilâcı olarak kullanılır.

E. deri altına zerk edilir. Etkisi çabuk olmakla birlikte çabuk da geçer. Bundan dolayı E. çinko + protamin gibi etkileri uzun süren tertipler kullanılır E., şeker düşürücü etkisi tavşanlar üzerinde denenmiş fizyolojik üniteler halinde ayarlanarak hazırlanır. Diyabetli hastaya verilecek E. in miktarı, hastanın beslenme rejimine göre ve kanı ile idrarındaki şeker miktarı sık sık kontrol edilerek ayarlanır. Fazla miktarda E. verilmesi, kandaki şekeri birdenbire aşırı derecede düşürerek E. koması denilen tehlikeli durumun meydana gelmesine yol açabilir, ki bunun da panzehiri bildiğimiz şekerdir.

ENTẸBBE, Uganda devletinin başkenti. Victoria gölünün kuzey kıyısında yer alan ve bir ticaret merkezi olan bu şehrin önemli bir hava alanı da vardır. Nüfusu 7 950 dir.

ENTELẸKHEİA (Fr. Entéléchie, Yun. = yetkinleşme, kemale erme), Aristo'ya göre örneğe yaklaşan varlık. Felsefe: kendi yetkinlık durumuna erişmiş gerçek varlık ve daha geniş anlamda, yetkinliğe doğru kendiliğinden gelişme gösteren ve bunu sağlayacak etkin cevheri kendi içinde ta-

şıyan varlık. Aristo, E. yı yetkinlik, kemal durumundaki varlık, «güçte yetkin» in karşıtı olan «fiilde yetkin» varlık anlamında kullanır. Fiil o varlığın erişmeğe muktedir olduğu şekil veya yetkinliğe sahip olması demektir. Fiil henüz tamamlanmamış olup gerçekleşme yolunda bulunursa, buna Aristo energeia adını verir. Bu anlamda energeia (enerji) E. ya doğru yönelir ve bunu ona doğru götüren kuvvet E. nın çekimidir. Leibniz monadlara, yani basit özlere E. adını verir. Çünkü, der, «bunlar kendi içlerinde bir çeşit yetkinliğe sahip olup bu «yeterlik» onların iç etkilerinin kaynağıdır. Vitalist öğretilerde E. «vis vitalis» (yaşama gücü) anlamında kullanılır.

ENTELLEKTÜALİZM (Fr. Intellectualisme) [Fel.], aklın işlemesiyle ilgili olayların duygulara ve isteme oranla üstünlüğünü ve önceliğini, bilginin saf akıldan türediğini ve nihaî realite ilkesinin akıl olduğunu ileri süren öğreti. Psikolojik olayları ideler, yargılamalar ve uslamlamalarla çözümlemek eğiliminde olan felsefe sistemlerine entellektüalist denilir. Bir entellektüalist için, sevmek demek bir şeyin iyi olduğu yargısına, nefret etmek demek o şeyin kötü olduğu yargısına varmak demektir. Entellektüalistlerin teheyyüç (*émotion*) ler teorisine göre, teheyyüçlerin bazıları doğrudan doğruya hayallere ve yargılara dayanabilir, fizyolojik teoriye göre de her teheyyüç doğrudan doğruya bir organik tepkiye dayanır. E. öğretisi aşırı derecesine vardırıldığında salt idealizm öğretisi halini alır. Salt entellektüalistlere göre, hayat yalnız entellektüel hayattan, yani aklın yargılama ve uslamlamalarla işlemesinden ibarettir.

E. aynı zamanda zekânın isteme üstünlüğünü ileri sürer ve istem olaylarını mutlak surette zekâ olayları olarak açıklama eğilimi gösterir ve böylece istemcilik (Fr. volontarisme) öğretisine karşı durur. Nitekim Spinoza'nın entellektüalist yargı teorisine göre, zekâyı tatmin eden bir ide karşısında bulunulduğu anda olumlu bir istem oluşur. Tersine, istemcilerin teorisine göre (Descartes felsefesinin bazı yönleri), istem daima şüphe ederek yargıyı durdurabilir, çünkü istem sonsuzdur, zekâ, yani anlama yetisi ise sonludur.

Bugünün E. i dünyanın anlaşılabilir olduğunu ileri sürer; bu bakımdan da agnostisizme ve irrasyonalizme karşı durur.

ENTEMENA, M. Ö. III. binyılda Mezopotamya'daki Lagaş şehrinde hüküm sürmüş olan bir Sumer kralı. Umma şehrini zaptederek yönetimini Lagaş'lı bir rahibe bırakmıştır. Hükümdarlığı sırasında birçok tapınak yapılmış, güzel sanatlar gelişmiştir. Ur'da E. yı temsil eden diyoritten yapılma bir heykel bulunmuştur.

ENTEMENA GÜMÜŞ VAZOSU

ENTEP, Ağrı ilinin Tutak ilçesi bölgesinin 1925 yılına kadar resmen kullanılan eski adı. E. adı bugün de halk arasında kullanılmaktadır. 1878 de Berlin antlaşması ile Bayazıt sancağı Rus işgalinden kurtulup, Kars ve Çıldır (Ardahan Oltu) sancakları yeni sınır dışında bırakılıp «savaş tazminatı yerine» Rus cağırlığına bırakılınca Kars ve Çıldır köylerinden göçen Türkler E. kazasına gelip yerleşmişlerdi. Çıldır'dan gelme ve 1877 de Mehrali Bey gönüllü alayında Ruslarla çarpışan Karapapak (Tekekeme) ailelerinden, Sultan Hamid 1890 yılında E. te 1. Hafif Süvari Hamidiye alayını kurdurdu. E. teki 7. Hamidiye alayı da Karapapaklardan meydana getirildi. E. in Karapapak ve Sipkanlı Hamidiye alayları, I. Dünya Harbinde Ruslarla ve sonra da Ermenilerlerle savaşmışlardır. Erzurum vilâyetine bağlı Bayazıt sancağında «birinci sınıf kaza» sayılan E. te 1896 da iki cami, rüşdiye, 30 medrese - mektep ve 43 köylü merkez (Entep), 26 köylü Sipki ve 27 köylü Batnos adlı üç nahiye vardı.

ENTERİTİS (Fr. Entérite, Yun. *enteron* = bağırsak; *itis* = yangı) veya **BAĞIRSAK İLTİHABI** [Patoloji], bağırsağın ve özellikle ince bağırsağın akut veya sürekli yangılanması (kalın bağırsak yangısına kolitis denilir). Bazan bağırsağın normal konukları olan mikroplardan ileri gelen, bazan da zehirleyici maddeler yenilip içilmesinden oluşan E., sebepleri son derece değişik olan bir hastalıktır. Besinle zehirlenmelerden ileri gelen E. kolayca tespit edilebilir. Tifo ve kolera gibi hastalıklarda da E. görülür. Belirtileri genel olarak ishal ve göbek çevresinde duyulan sancılardır. Küçük çocukların E. i çok ağır bir durum alabilir (koleramsı ishal; toksikoz, yani yapma besinle beslemeden ileri gelen ve hayat fonksiyonlarının çökmesi biçiminde beliren bir çeşit zehirlenme); bunda uygulanacak ilk tedavi, hasta çocuğa 24 saat süre ile yalnız su vermektir. Bağırsak tüberkülozundan ileri gelen ve akciğer tüberkülozunda tehlikeli bir komplikasyon yapan E., akciğer vereminin antibiyotiklerle tedavi edilmesinden beri çok seyrekleşmiştir. Bağırsak sümüksüzarı E. i, dışkı içinde uzun uzun albüminli maddeler görülmesiyle belirir ve çoğu zaman vitamin eksiklikleriyle ilgili sempatik sistem dengesizliklerinden doğar.

ENTERNLER (Fr. Internes des hôpitaux), özellikle Fransa'da, belirli yarışmaları kazanma yolu ile hastahanelerde hekim olarak çalışma hakkını elde etmiş olan tıp öğrencileri. Hastahane hizmetlerine katılmak isteyen bir tıp öğrencisi ilkin eksternlik yarışmasına girer. Bunu başarırsa *externe des hôpitaux* (hastahane eksterni) sıfatiyle hastahane başhekiminin ve verildiği servis enterninin emrine girer. Genellikle bir ekstern aynı serviste 6 aydan çok kalamaz ve en az iki yıl eksternlik ettikten sonra enternlik yarışmasına katılabilir. Bu son yarışmayı kazanan tıp öğrencisi *interne des hôpitaux* (hastahane enterni) unvanını alır ve çalıştığı servisin şefinin doğrudan doğruya yardımcısı olur. E. genellikle hastahanede yatıp kalkarlar ve oradan yerler. Sabahleyin hastaları muayene ederler, akşam üstü de akşam vizitesi yaparlar. Her gün hastahanede bir genel tıp enterni ile bir cerrahî enterni nöbet tutar.

Amerika'da E. tıp öğrencisi olmayıp hastahanede yaşayan hekimler veya cerrahlardır, ve özellikle de, öğrenimini bitirdikten sonra serbest hekimliğe başlamadan önce hastahanede staj gören hekimlerdir.

Bizde enternlik sistemi yoksa da, onu andıran bir gelenek vardır. Batıda E. tıp öğrencisi oldukları halde, bizde entern durumunda olanlar tıp öğrenimini tamamlayıp

doktorluk payesini kazanmış olan gençlerdir. Bunlar tıp öğrencisi bulundukları sırada hocaların beğenip seçtikleri öğrencileridir. Entern unvanınını taşımadıkları gibi fahrî asistan da değildirler. Ancak tıp fakülteleri hastahanelerinde batıdaki E. in gördüğü hekimlık işlerini yaparlar. Bu gençler çoğu zaman asistanlık sınavını başarıp asistanlığa yükselirler.

ENTEROGRAFİ (Fr. Entérographie, Yun. *enteron* = bağırsak; *graphein* = çizmek, tasvir etmek) [Tıp], enterograf adlı aygıtla bağırsağın hareketlerinin kaydedilmesi; bağırsağın durumunun tasviri.

ENTEROİD (Fr. Entéroïde, Yun. *enteron* = bağırsak; *oeides*, *eides* = gibi) [Zoo.], mercanlar (*anthozoa*) ın mide çeperleri kenarındaki, bağırsak gibi bükümler gösteren kabartı. E. ler ince kıllı (kirpikli) olup ipliksi kurt kesecikleriyle doludur.

ENTEROKİNAZ (Fr. Entérokinase, Yun. *enteron* = bağırsak; *kinein* = devindirmek) [Biyokimya], çeşitli hayvan dokularında ve özellikle on iki parmak bağırsağında bulunup enzim niteliğinde olduğuna ve tripsin (*trypsine*, pankreas salgısında bulunan ve proteinleri ayrıştıran bir enzim) in oluşması veya etkisini meydana getirmesi için gerekli olduğuna inanılan bir enzim.

ENTEROKOKKUS (Fr. Entérocoque, Yun. *enteron* = bağırsak; Lat. *coccus* = kiraz gibi yuvarlak etli cisim, ve dolayısiyle, mikroorganizmaları sınıflandırmada kullanılan bir takı) [Mikrobiyoloji], bazan saprofit bazan da patojen olan ve bu ikinci durumda birçok infeksiyonlar veya infeksiyon ihtilâtları yapan, süt bakterileri cinsinden bir diplokokkus. Saprofit durumundaki E. a normal insanın ağzında ve sindirim borusunda rastlanır; patojen durumundaki E. ise bağırsak yangılarına, akciğer zarı yangıları (plörezi) na ve bevin zarı yangıları (menenjit) na yol açar. Bronkopnömoni (soluk borusu - akciğer yangısı) hastalığında ve grip ihtilâtlarında da bu bakterinin bir rolü olduğu sanılır. Harp yaralarında da E. bulunmuştur.

ENTEROKOLİT veya ENTEROKOLİTİS (Fr. Entérocolite, Yun. *enteron* = bağırsak; *kolon* = kalın bağırsak; *itis* = hastalık, yangılı hastalık) [Tıp], ince ve kalın bağırsakların birlikte yangılanması. E., bağırsak yangılanmalarının en sık oluşanıdır ve genellikle kronıktir. Sümüksüzar halindeki bağırsak yangısı daima bir E. tir.

ENTEROKONİOSİS (Fr. Entéroconiose, Yun. *enteron* = bağırsak; *konis* = toz; *osis* = hastalık durumu) [Tıp], çeşitli maddelerin tozlarının bağırsağa girmesinden ileri gelen meslek hastalığı. E. özellikle kömür tozu yutan madencilerde olmak üzere, metal eşyaları parlatanlarda, çanak çömlek tornacılarında ve kendir bükenlerde sık sık görülür. Belirtileri: şiddetli karın ağrıları ve dışkı içinde tahrişe yol açan maddelerin bulunmasıdır.

ENTEROPTOSİS (Fr. Entéroptôse, Yun. *enteron* = bağırsak; *ptosis* = düşme) **veya BAĞIRSAK DÜŞMESİ** [Tıp], bağırsağın, karındaki bağırsak boşluğu içinde aşağıya doğru inmesi ve bütün sindirim borusunun gevşek bir durum alması. E. özel olarak kadınlarda görülür ve gebelikten, çabuk zayıflamadan veya uzun süre korse kullanmadan ileri gelir. Çoğu zaman bir ağrı vermese de, özellikle sinirli kimselerde belli belirsiz sindirim bozukluklarına ve nörovejetatif olaylara yol açabilir.

ENTERORRAJİ (Fr. *Entérorragie*, Yun. *enteron* = bağırsak; *rrhagia* = fışkırma) **veya BAĞIRSAK KANAMASI** [Tıp], bağırsak kanaması. E. her türlü iç kanamanın bir belirtisidir. Hasta birdenbire sararır, nabız atışı hızlanır, sonra baş dönmeleri başlar, hattâ bazan bayılma da olur. Kan dışkı ile birlikte dışarı çıkmadıkça, bağırsak kanaması tam olarak tespit edilemez. Bağırsak kanamaları tifoda, on iki parmak bağırsağı ülserinde, bağırsak kanserinde, sürekli karaciğer hastalıklarında oluşabilir. Tedavisi yatak, diyet, buzlu içecekler, karın üzerine buz kesesi, derialtı morfin ve kan durdurucu iğne ve en önemli olarak da kan nakli (transfüzyon) dir.

ENTEROTOKSEMİ (Fr. Entérotoxémie, Yun. *enteron* = bağırsak; *toksikon* = zehir; *haimia* = kan durumu) [Veterinerlik], bakterilerin ve genellikle havasız yaşayanlar (*anaerobium*) ın oluşturduğu toksinlerin bağırsak sümüksü zarı düzeyinde soğurulmalarından ileri gelen bir hastalık. Hayvanlarda ve özellikle geviş getirenlerde en sık görülen E. vakalarına *Clostiridium perfrigens* sebep olur. Bu hastalık, yalnız azot bakımından zengin bir besinle aşırı bir besleme ve anî besin rejimi değişmesi sonucunda meydana gelir. Hayvan birkaç saat içinde veya 2 - 4 günde ölür. Kadavranın çabucak kokması ve böbreğin bulamaç halini alıvermesi hastalığın en kesin belirtileridir.

ENTERS [*entîrs*], **Angna** (doğ. 1907), Amerikalı sahne oyuncusu. New York'ta doğmuştur. Özel bir taklit veya mimik dansı yaratmış, oyun yazarlığı, pandomimacılık, musiki, resim ve sahne kostümcülüğü sanatlarını kişiliğinde toplayıp bunları yeni bir biçimde ortaya koymuştur. 1934-1935 Guggenheim armağan bursunu kazanmış, 1943 te New York'taki Metropolitan Museum of Art'ta *Pagan Yunanistan*'ını sunmuş, New York ve Londra'da tablolar sergilemiştir. Eserleri: *First Person Plural* (Biz...) [1937], *Love Possessed Juana* (Aşkın eseri Juana) [1939], *Silly Girl* (Şaşkın kız) [1944].

ENTERSEKSÜELLİK (Fr. Intersexualité) **veya ARA EŞEYLİK** (Biyol.) bir bireyde erkeklik durumu ile dişilik durumu arasında ara durumlar bulunması veya görünüşte bir eşeyden ötekine bir dönüşüm oluşması. Bu durum, birimin bir eşeyin gonadlar (yumurtalık veya erbezi gibi temel eşey bezleri) ı ile gelişmeye başladıktan sonra gitgide öteki eşeyin karakterlerini almasiyle oluşur. Bir dişi erkekliğe doğru yöneldiği zaman buna dişinin E. i, bir erkek dişiliğe doğru yöneldiği zaman da buna erkeğin E. i denilir. R. B. Goldschmidt bu olayları kelebeklerde, Witschi de kurbağagillerde incelemiştir. E. örneklerine rastlanılması, eşeyin tespiti işinde heterokromozomların rolünü küçültmektedir. Bu işte bunların yerine başka etkiler ve özellikle parazitliğe bağlı E. örneklerinde görülen metabolizma etkisi dikkate alınmaktadır.

ENTERVANSİYONİZM (Fr. Interventionnisme, müdahalecılık) [Iktisat], bir zamana kadar özel kişiler (özel sektör) tarafından yürütülmüş olan iktisadî faaliyetlere devletin karışmasını uygun gören bir çeşit devletçilik. E. liberalizm doktrinlerine karşı durur ve iktisat kanunlarını serbestçe işlemeye bırakmanın yersiz olduğuna ve meydana getirdikleri sonuçları zamanla değişen ihtiyaçlara uydurmak amaciyle bu kanunların değişıklığe uğratılmaları gerektiğine inanır. Bu doktrin, devletçilikten farklı olarak, ekonomik ve sosyal düzenlerde köklü bir değişıklık yapmayı düşünmez ve böylece liberalizmle devletçilik arasında bir yer tu-

tar. Zaten E. bir doktrin olmaktan çok ampirik bir iktisat siyasetidir. Bugün totaliter devleiler dışında kalan bütün hükümetler entervansiyonisttir.

ENTFÜHRUNG AUS DEM SERAIL [*entfürung aus dem seray*] (Saraydan kız kaçırma), musikisi Wolfgang Amadeus Mozart tarafından yazılmış üç perdelik bir komik opera. Eserin librettosu Gottlieb Stephanie'nin olmakla beraber, aslında Johann André'nin *Belmont und Constanze oder Die Entführung aus dem Serail* (B. ile C. veya Saraydan kız kaçırma) [Berlin 25 mayıs 1781] adındaki operası için Christoph Friedrich Bretzner'in yazmış olduğu metnin üzerinde değişiklikler yapılmış bir şeklinden başka bir şey değildir. Eser ilk olarak 16 haziran 1782 de Viyana şehir tiyatrosu (Burgtheater) nda oynanmıştır.

Mozart'ın ilk büyük başarısı olan bu opera, 1782 - 1788 yıllarında Viyana'da 34 defa oynanmıştır. Eserin musikisi, rollerden her biri için tipik olan niteliği ile pek hoştur. Ayrıca, özellikle ikinci perde sonundaki kuvartet gibi, pek etkili polifonik parçaları da vardır.

Kişiler: Selim Paşa (*konuşma*); Constanze: Belmonte'nin sevgilisi (*soprano*); Blonde: Constanze'nin hizmetçisi ve Pedrillo'nun sevgilisi (*soprano*); Belmonte: bir İspanyol soylusu (*tenor*); Pedrillo: Belmonte'nin uşağı (*tenor*); Osmin (Osman): Paşanın kâhyası (*bas*); bir dilsiz, yeniçeriler, köleler, muhafızlar.

Olay XVI. yüzyılda Türkiye'de geçer.

1. **perde**: Selim'in yazlık sarayının önü. Belmonte, hizmetçisi Blonde ile birlikte kaçırılıp paşanın sarayına götürülmüş olan Constanze'nin yüzünü görmeyi arzulamaktadır. İki kızla birlikte alınıp saraya götürülmüş olan Belmonte'nin uşağı Pedrillo, bir yolunu bulup sarayın bahçıvanı olmuştur.

ENTFÜHRUNG AUS DEM SERAIL operasından bir sahne (Devlet Operası, Ankara; Constanze rolünde Ferhan Onat)

Paşanın kâhyası Osmin, Belmonte'ye pek yüz vermez, çünkü onun Pedrillo ile anlaşmış olabileceğinden şüphelenmekte ve Pedrillo'dan nefret etmektedir. Bununla birlikte, Belmonte ile Pedrillo tesadüfen buluşurlar. Uşak, paşanın Constanze'yi elde etmek istediğini, fakat bunu şiddetle reddeden kızın el sürülmemiş durumda bulunduğunu açıklar. Belmonte de limanın dışında bir geminin beklediğini ve kaçmak için her şeyin hazır olduğunu söyler.

Bu arada paşa ile Constanze görünür. Az sonra paşa bahçede yalnız başına dolaşırken Pedrillo ona yaklaşarak kendisinin çok iyi bir m mar tanıdığını ve bu adamın paşanın işine yarayabileceğini bildirir. Paşa mimarla ertesi gün görüşecektir. Paşa gidince iki İspanyol kendilerine katılan Osmin'le birlikte neşelenirler ve bu sırada Osmin'in yanından kaçarak saraya girerler.

2. **perde**: Blonda biraz önce Osmin'in aşk tekliflerini reddetmiştir ve şimdi Constanze'yi teselli etmektedir. Blonda dışarı çıkarken içeri giren paşa yeni sevgilisine olan aşkını belirtir. Constanze bu sırada «Marten aller Arten» ariasını söyleyerek hiçbir işkencenin kendisine paşayı sevdiremeyeceğini anlatır ve dışarı çıkarak paşayı düşünceleriyle baş başa bırakır. Az önce oraya gelmiş bulunan Blonde, paşa ile Constanze'yi bir arada görünce bu ikisinin anlaşmış olabileceklerinden şüphelenerek üzülür. Pedrillo içeri girerek Blonde'yi Belmonte'nin geldiğini haber verir, hazırladıkları kaçma planını anlatır ve bunu Constanze'yi haber vermesini söyler. Çok sevinen hizmetçi kız «Welche Wonne, welche Lust» (Oh ne keyif, oh hürriyete kavuştuk) ariasını söyler.

Blonda'nın sahneden çıkmasiyle birlikte içeriye Pedrillo, sonra da Osmin girer. Pedrillo, Osmin'i içirerek sarhoş eder ve sırtlayarak dışarı çıkarır; sonra Constanze, Belmonte, Blonde ve Pedrillo bir araya gelerek eserin en güzel yerlerinden biri olan bir kuvartet söylerler.

3. **perde**: Sarayın karşısındaki bir meydanda gece vakti. Kaçış hazırlıkları yapan Pedrillo'nun yanına Belmonte gelir. Pedrillo her akşam burada Blonde için şarkı söylediğinden bu akşam susacak olursa, bunun şüphe yaratacağını söyleyerek efendisinin şimdi aynı işi yapmasını ister. O da uzun uzadıya «Ich baue ganz auf deine Stärke» (Sana güveniyorum) ariasını söyler.

Bu aria, dairesinde bulunan Constanze'yi uyandırır ve genç kız sevgilisinin uzattığı bir merdivenle iner, iki sevgili sarayın kapısından çıkıp kaçarlar. Pedrillo da parola serenadını söyler ve merdiveni Blonde'nin odasına uzatır. Fakat sesler bir dilsizi uyandırmıştır. O da hemen Osmin'i uyandırır. Osmin hâlâ şarabın etkisi altında bulunmakla birlikte, Blonde'nin evi önündeki merdiveni görünce durumu kavrar, merdivene tırmanır, fakat iki sevgili pencere yerine kapıdan kaçarlar. Fakat az sonra Constanze, Belmonte, Blonde ve Pedrillo saray bekçilerince yakalanıp geri getirilirler.

Paşanın sarayının bir holünde yer alan son sahnede, Constanze kendisini suçlayan paşaya, uzun zamandan beri Belmonte'nin sözlüsü durumunda bulunduğunu söyler. Belmonte de kendi babasının dört kişi için seve seve fidye ödeyeceğini bildirir. Paşa, Belmonte'nin babasının, kendi başdüşmanı Lostados olduğunu öğrenince durumdan özel bir zevk duyar, fakat Belmonte'ye, kötülüğü iyilikle karşılamış olmak için onu salıvereceğini ve bunu gidip babasına söylemesini emrederek iki sevgiliyi sevindirir. Blonde ile Pedrillo'nun serbest bırakılacağını öğrenince sevgililer daha da sevinirler.

Opera, bütün oyuncuların bir ağızdan paşayı öven şarkılariyle sona erer.

ENTHYMEMA (Fr. Enthymème, Yun. *en* = içinde; *thymos* = akıl) [Mantık], önermelerinden biri söylenilmeyip kendiliğinden anlaşılmaya bırakılan tasım. Aristo'nun dilinde bu kelimenin anlamı «akla uygunluk» a dayanan bir tasımdı (Nitekim ispatlamaktan çok inandırmaya çalışılan belâgat sanatında buna «hatip tasımı» denilir). Sonradan E. kelimesi, «eksik anlatımlı tasım» anlamını almıştır. «Cesaret bir erdem olduğundan övülmeye değer» sözü bir E. dır. Bunun eksiksiz bir tasım olması için: «Cesaret bir erdemdir; erdem ise övülmeye değer; dolayısiyle cesaret övülmeye değer» biçimini alması gerekir.

ENTOKSİKASYON (Fr. Intoxication, zehirlenme < Lat. *toxicum* = zehir) [Tıp], organizmaya zehir girmesi veya organizmada zehir oluşması.

1. **İç etkenlerle meydana gelen** (endogène) **entoksikasyonlar:** Bunlar üre ve azotlu başka cisimler gibi dışarıya atılmaları gereken tortu maddelerinin veya şeker hastalığındaki glükoz gibi normal olarak var olması gerekmekle beraber kandaki oranı yükselen bir maddenin organizmada birikmesiyle meydana gelir. Bunlardan başka, karaciğer yetersizliği de içten meydana gelen E. ların karışık bir türünü teşkil eder ve karaciğer komasına götürür. Nihayet eklampsi (b. bk.) nin de dölütün oluşturduğu bazı maddelerin anayı zehirlemesinden ileri geldiği düşünülmektedir.

2. **Dış etkenlerle meydana gelen** (exogène) **entoksikasyonlar:** Bunlar ya kaza ya da kasıt eseri olabilir. Kaza ile olanlar, kurşun ve benzin gibi maddelerden ileri gelen meslekî E. larla, ilâçların sebep olduklarıdır. Patolojik bakımdan, toksik maddenin zehirlilik derecesi, alınış şekli, alınan miktar ve hastanın dayanma gücü gibi faktörlerin her biri değişik derecelerde önem taşır; fakat adlî tıp bakımından E. un gerçek sebebini ve dolayısiyle doğabilecek sorumluluk veya suçlulukları tespit edebilmek için bu verilerin hepsinin birden aynı önemle incelenmeleri gerekir. Bk. ZEHİRLENME, MESLEK HASTALIKLARI, ZEHİR, TOKSİN.

ENTOMOFAJİ (Fr. Entomophagie), bazı ilkel toplumlarda veya az gelişmiş bölgelerde böcekleri yiyerek beslenme. E. değerli bir besin yardımı sağlar ve arasıra iki ürün arasındaki zamanlarda başta gelen bir beslenme yoludur.

ENTOMOGAMİ (Fr. Entomogamie), polen tanelerinin erkek çiçekten dişi çiçeğe böcekler vasıtasiyle taşınması ve çiçeklerin bu şekilde tozlaşması. Bu yolla taşınan polen taneleri kolaylıkla böceğin herhangi bir yerine tutunabilmesi için yapışkan ve yüzeyleri pürüzlüdür. Entomogam çiçeklerin çiçek örtü yaprakları, böcekleri kendilerine çekmek için iyi gelişmiş ve parlak renklidirler.

ENTOMOLOJİ (Fr. Entomologie, Yun. *entomon* = böcek; *logos* = söz, demeç, ilim), zooloji ilminin altıbacaklıları, yani böcekleri ve dolayısiyle yeryüzünde yaşayan bütün eklembacaklıları inceleyen bölümü. E. ilmi XVII. yüzyılda Malpighi'nin ipek böceğinin anatomisi üzerindeki ve Swammerdam'ın böceklerin başkalaşmaları üzerindeki araştırmalariyle başlamıştır. XVIII. yüzyılda Frisch ile Roesel von Rosenhof, eklembacaklı birçok hayvan türünün alışkanlıklarını ve dönüşümlerini anlatmışlardır; fakat bu devrin büyük gözlemcisi Réaumur (1683 - 1757) olmuştur. Bu bilginin *Mémoires pour servir à l'histoire des insectes* (Böcekleri anlatmaya yarayacak memuarlar) adlı eseri, E. nın anıtlarından biri olarak kalmaktadır. İsveç'te Charles de Geer (1720 - 1778), Réaumur'ün eserine devam etmiştir.

Böcekler üzerinde yapılan incelemeler için gerekli olan ortak temeli sağlayan bilgin, bir sınıflandırma ve böcekleri ikişer adla anlatan bir ad listesi yaratan İsveçli Linnaeus (Carl von Linne, 1707 - 1778) olmuştur. XVIII. yüzyılın sonunda Geoffroy, kınkanatlıları sınıflandırmak için ayak bilekleri eklem aralarının sayısından yararlanmış, Fabricius kendi sınıflandırmasını ağız parçalarının biçimine göre ayarlamış, tabiat ilminde familyaların yaratıcısı olan Latreille (1762 - 1833) ise E. ye affiniteler, yani ilgiler kavramını sokmuş ve modern E. sistematiğini kurmuştur. Jean - Henri Fabre (1823 - 1915), halkı böceklerin yaşayışiyle ilgilendirmiştir.

Bugün E., tabiat tarihi ilminin en çok mensubu olan bir koludur. E. nin tarım alanındaki uygulanmaları büyük bir önem kazanmıştır. Medenî ülkelerde E. kürsülerinden ve bunlara bağlı laboratuvar ve koleksiyonlardan başka, çalışmalarını bitki düşmanı böcekler üzerinde araştırmalara ayıran istasyonlar da vardır.

ENTOMOSPORIOSIS (Fr. Entomosporiose, Yun. *entomon* = böcek; *spora* = tohum), *Entomosporium maculatum* veya *Fabraea maculata* denilen mantarın ayva ağacında meydana getirdiği bir hastalık. Bu hastalıkta görülen pembemsi veya kahverengi lekeler çoğu zaman çoğalarak ağacın yapraklarına ve meyvalar na da bulaşır. İlâcı Bordeaux bulamacı (Fr. bouillie bordelaise) dır: 80 litre su içinde 2 kg bakırsülfat (göz taşı) eritilir. Başka bir kaba 1 kg sönmemiş kireç konularak 20 litre kadar su ile yavaş yavaş söndürülür. Sonra, kireç suyu göz taşı suyu üzerine dökülerek nötrleşme elde edilir ve bunun olup olmadığı da turnusol ile kontrol edilir.

ENTOPROCTA [*entoprọkta*] (Yun. *ento* = içinde; *proktos* = anus) [Zoo.], Yosunhayvanlar (Bryozoa) ın iki büyük alt sınıfından biri ki, bağırsaklarının ucu dokunaçlarının meydana getirdiği tacın içine ulaşan yosunhayvanları da içine alır.

ENTOPTİK (Fr. Entoptique, Yun. *ento* = iç, içinde; *optikos* = görme) [Oftalmoloji], kökeni gözün kendisinde olan ve gözün önünde yıldızlar veya sinekler uçuşması biçiminde oluşan birtakım ışık duyulanmalarını anlatmak için kullanılan bir terim. Bu olaylar ya iç ya da dış sebeplerden ileri gelir. Birinci halde retinanın kan dolaşımında meydana gelen değişmeler, sinir dalanma (irritation, taharrüş) ları (skotoma: gözün önünde bulutsu, loş lekeler belirip yok olması olayı) veya camsı cisimdeki başkalaşmalar sonucunda oluşan ipliklerin retinaya gölgeler düşürmesi (uçuşan sinekler) söz konusudur. İkinci halde ise vurma veya çarpma ile oluşmuş bir yara söz konusudur. Bunda sinirlerin türsel enerjisi, gerçek bir ışık olayı var olmadığı halde, bir ışık duyulanması yaratır.

ENTORIA (Roma mit.), mitolojik «Altın çağda» İtalya'da yaşamış bir köylü olan İkarios (Lat. Icarius) un kızı. Saturnus'un bu kadından Ianus, Hymnos (Lat. Hymnus), Faustus ve Felix adında dört çocuğu olmuştur. Saturnus, İkarios'a bağcılığı öğretmiştir. Bu efsane, Erigone (b. bk.) efsanesinden örneklenilerek uydurulmuştur.

ENTOTTO veya İNTOTTO, Habeşistan'da, Şoa ilinde, Addis Ababa'nın kuzeyinde bir kasaba. 1881 den 1889 a kadar II. Mebelik tarafından başkent olarak kullanılmıştır.

ENTRACTE [*ãtrąkt*] (Fr = perde arası), bir sahne oyununun iki perdesi arasında çalınan musiki. Goethe'nin *Egmont*'u için Beethoven'in bestelediği 4 E. [1810], Schubert'in *Rosamunda* oyunu için yazdığı 3 E. (1823), Bizet'nin *L'Arlésienne* [1872] oyunu ile *Carmen* [1875] operası için yarattığı E. lar bu türün en tanınmış örnekleridir. Lully'nin yazdığı comédie ballet'lerin çoğu Molière'in oyunlarına E. olarak düşünülmüştür (bk. BALET). Purcell bu anlamda *act - tune* ve *curtain tune* (perde ezgisi) terimini kullanmıştır. Bk. INTERLUDE, INTERMEDE, INTERMEZZO.

ENTRADA (İsp. = giriş), açış musikisi. Genel olarak törensel marş havasında ve homofonik üslûpta olur, noktalı ritimler, fanfar ve trompetler kullanır. Terim ilk önce 1547 de İspanya'da *entrade* yazılışiyle kullanılmış, Fransa'ya *entrée*, İtalya'ya *entrata* ve *intrada*, İngiltere'ye *entry* olarak geçmiş, XVII. yüzyılda Almancada *Intrade* yazılışiyle *Aufzug* teriminin yerine kullanılmaya başlanmıştır. E. XVI - XVII. yüzyılda çalgı süvitinin, özellikle üfleme çalgıları ve çembalo süvitlerinin başında pavane (b. bk.) a benzer durumda, daha sonra allemande (b. bk.) ın da yerine kullanılmıştır (Meselâ E. Franck ile V. Haussmann'ın süvitleri, H. Schein'in *Banchetto musicale* [Musiki şöleni, 1617] si). Uvertür terimi yaygınlaşmadan önce balet ve operaların kısa giriş musikilerine de E. denmiş. Fux ve Gluck'tan başka, Mozart *Bastien und Bastienne* (Bastien ile Bastienne) operasında [1768], Beethoven *Schlacht von Vittoria* (Vittoria savaşı) başlıklı senfonisinde [1813] bu kelimeyi kullanmışlardır. Bk. ENTRÉE, UVERTÜR.

ENTRE DOURO MINHO (Coğ.): bk. MINHO.

ENTRE RÍOS [*entre rios*], doğu Brezilya'da, Rio de Janeiro devletinde bir şehir. Nüfusu 971 000 dir.

ENTRECASTEAUX [*ãtrīkasto*], **Antoine Raymond Joseph de Bruni, Chevalier d'** (1737 - 1793), Fransız deniz subayı. Aix'de doğmuş, denizde ölmüştür. 1785 te Doğu Hint Fransız filosu komutanı, 1787 de Hint Okyanusundaki Mauritius adası valisi olmuş, 1791 de tuğamiral rütbesiyle kayıp denizci La Pérouse'u aramaya gönderilmiş, Yeni Kaledonya, Yeni Hollanda ve Tasmanya kıyılarını gezmiştir.

A. R. ENTRECASTEAUX

ENTRECASTEAUX [*ãtrīkasto*] **RESİFLERİ**, Okyanusya'da, Yeni Kaledonya'nın kuzeybatısında, Fransa'ya ait atoller grupu.

ENTRECHAT [*ãtrşą*] (Balet) [Fr. Entrechat < İtal. *intrecciata* = dokunmuş, örülmüş], havaya dikine sıçrandıktan sonra bacakların baldır yükseltisinde çarçabuk kesişip ayrılmasından oluşma hareket. Bacaklar, dansçının çevikliğine ve ustalığına göre bir sıçramada birkaç defa kesişip ayrılabileceğinden küçük kuşların kanatlariyle pırlamalarını hatırlatan bir etki elde edilebilir. E. lar bacak vuruşlarının değil, bütün kesişme ve açılmaların toplam sayısına göre ikili E. (entrechat deux) dan onlu E. (entrechat dix) ya kadar adlandırılır. Meselâ beşli E. da (entrechat cinq) bacaklar açık, dizler yarı bükük olarak beşinci konum-(position) dan dikeyine havaya sıçranır, bacaklardan biri ötekinin önce arkadan, sonra önden baldırına vurulur, bu işleyen bacak gene açılıp üzerinde yere inilir. Böylece bacaklar üç defa açık durmuş, iki defa çaprazlanmış, toplam olarak beş hareket yapmış olur.

ENTRÉE [*ãtrę*] (Fr. = giriş) [Balet ve Mus.]: 1. Fransız kralı VI. Henri zamanında (1589 - 1610) ballet - comique'in yerini alan ballet - mascarade'ın gülünçlü sahnelerinden her biri. Her E. ayrı bir konuyu çeşitli şaklabanlıkların da katılmasiyle canlı ve eğlendirici bir hava içinde sunardı.

2. Nemours dukasının 1621 de Fransız sarayının eğlence işleriyle görevlendirilmesi üzerine gelişmeye başlayan *ballet à entrée* türünde bağımsız parçalardan her biri. Başlangıçta gülünçlü ve hattâ kaba şaklabanlıklarla dolu olan bu E. ler, daha sonra Kardinal Richelieu'nün etkisiyle ağırbaşlı olmuştur.

3. Lully'den beri (1664) Fransa'da tek bir dansçının, bir dansçı kümesinin veya önemli bir kişinin sahneye girişi sırasında seslendirilen, marş havasında çalgı parçası. Meselâ Rameau'nun «Castor ile Pollux» [1737] operasında kapanış dansı *Entrée des astres* (Yıldızların E. si) ile başlar.

4. XVII - XVIII. yüzyıl Fransız opéra - ballet'inde perdenin alt bölümü. Rameau'nun *Les Indes galantes* [1735] ında olduğu gibi doğrudan doğruya «perde» anlamında da kullanılmıştır.

5. Calgı süvitinde giriş bölümü (J. S. Bach'ın keman ile çembalo için la majör süvitinde olduğu gibi). Bk. ENTRADA.

6. Bk. GİRİŞ.

ENTREMES (İsp. = ara vemek), eskiden İspanyol sahnesinde comedia'nın perdeleri arasında oynatılan ve asıl eserle sıkı sıkıya ilgili olmayan bir perdelik komik piyes E., özellikle Luis Quinoñes de Benevante gibi bazı şairlerin bütün emeklerini bu alana hasretmelerinden sonra İspanyol tiyatrosunun karakteristik bir türü olarak gelişmiştir. E. daha sonra yerini bugünün İspanyol sahnesinde hâlâ rastlanan Sainete (piyesten sonra oynanan tek perdelik oyun) ye bırakmıştır

ENTREMONT [*ãtrīmǫ̃*] **VADİSİ** (Fr. Val d'Entremont, Alm. Entremonttal), İsviçre'nin Batı Wallis Alpleri bölümünde yüksek bir vadi. İçinden Drance suyunun aktığı E. V., Grand - Saint - Bernard (Alm. Grosser Sankt Bernhard) eteklerinden başlayarak Sembracher'de Val de Bagne ile birleştiği yere kadar uzanır. Aosta'ya giden Saint - Bernard şosesi E. V. nden geçer.

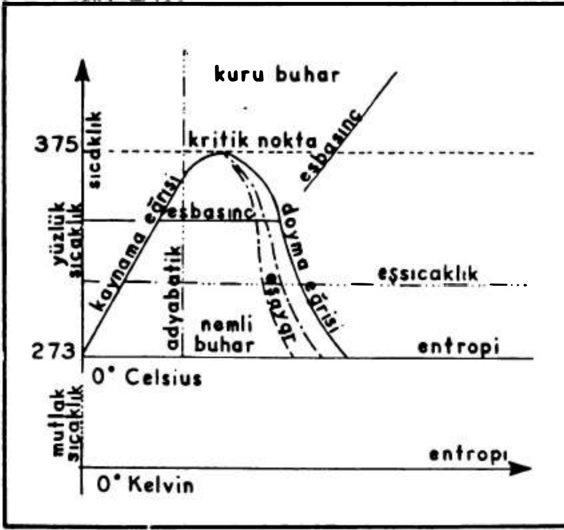
ENTROPİ (Fr. Entropie), termodinamik bir özellik olan dQ/T ye verilen ad. E. Carnot çevriminde ve ısı makinelerinde temel bir kavramdır. Termodinamik bir sistemin iş yapma kabiliyeti E. ile nitelenir. Son derece küçük bir değişme için E deki değişme:

$$ds = \frac{dQ}{T}$$

olur. Bir Carnot çevrimi için:

$$\frac{Q_1}{T_1} = \frac{Q_2}{T_2}$$

dir. Bu çevrimde x ısı T_1 sıcaklığında alınır ve T_r sıcaklığında atılır. Q_2 negatif olduğundan:

ENTROPİ

$$\frac{Q_1}{T_1} + \frac{Q_2}{T_2} = 0 \text{ veya } \Sigma \frac{Q}{T} = 0 \text{ olacaktır.}$$

Bir sistem 1 halinden 2 haline değiştiği vakit onun E. si:

$$S_2 - S_1 = \int_1^2 \frac{dQ}{T} \quad \text{(ters yönelici değişmeler)}$$

$$S_2 - S_1 > \int_1^2 \frac{dQ}{T} \quad \text{(ters yönelmez değişmeler)}$$

ile verilir.

E. kavramı bakımından termodinamiğin ikinci kanunu basitçe formüle edilebilir: *Yalıtılmış sistemlerde husule gelen tabiî olaylarda E. hiçbir zaman azalmaz.* E. ile bir sistemin halinin ihtimali arasında E. nin anlamını açıklayan bir bağıntı kurulabilir.

ENTROPİYON (Fr. Entropion, Yun. *en* = iç, içine, içinde; *trepein* = dönmek, tersine dönmek) [Oftalmoloji], göz kapaklarının içeriye dönmesi. Bu hastalık göz yuvarının göz çukuru içinde aşırı derecede gömük durumda olmasından, derinin gevşemesinden (ıhtiyarlık E. u). yaralanma ve yangılanma gibi sebeplerden oluşmuş yara izlerinin meydana getirdiği çekilmelerden veya göz kasının ispazmosundan ileri gelir. Tedavisi hastalığın sebebine göredir; deri gevşemesi veya yara izi durumlarında ameliyata baş vurulur.

ENUGU, Nijerya'nın doğu bölümü başkenti. Taş kömürü ocakları ve yakınındaki Udi'de bulunan kalay yatakları ile önem kazanmıştır. E. ile ülkenin diğer şehirleri arasında demir, kara ve hava yolları bağlantısı kurulmuştur. Nüfusu 82 594 (1960) tür.

ENÜŞE HAN, Hive hanı (1663 - 1687), Şıbanlı Özbek hanlarından olup, 24 yıl hüküm sürmüştür. Ebülgazi Bahadır Han'ın oğlu olan E. H., onun ölümü üzerine tahta geçmiştir. Ebülgazi Bahadır'ın yazdığı ve bitiremeden öldüğü *Şecere - i Türk* adlı tarihi, onun vasiyeti üzerine, oğlu E. H. tamamlatmıştır. E. H. bu işi Mahmut b. Molla Muhammet Zaman Ürgenci'ye yaptırmıştır. E. H., Buhara Özbeklerine baskın yaparak yağmalardı. Ürgenç Özbekleri nin yardımı ile Buhara, Semerkand ve Şehrısebz'i almıştı. Amuderya'nın yatağı kuruyunca E. H. Yengi Künbed'den Akköl'e kadar uzayan Yarmış arkını açtırarak, çiftçiliği geliştirmiş, ülkeyi bayındırlığa kavuşturmuştur. Kuraklık yüzünden 1681 de Özboy (eski Amuderya yatağı) bölgesinden kaçan Vezir Şehri halkını, Hive ovasında yaptırdığı yeni şehirlere yerleştirdiği gibi, bu şehirlere de yeni arklar bağlamıştır. Şimdiki Yengi Ürgenç ve Yengi Kat şehirleri 1682 - 1685 yılları arasında E. H. ın açtırdığı arklar üzerinde gelişmiştir.

ENVANTER (Fr. Inventaire < Lat. *inventarium* < *invenire* = bulmak, arayarak bulmak, keşfetmek): 1. Ölen bir kimsenin bütün taşınabilir ve taşınamaz mallarının tereke hakimi tarafından tutturulan zaptı veya ölen kimsenin vasiyetini yerine getirmeye memur ettiği kişi tarafından düzenlenen listesi. 2. Bir ticaret veya sanayi kurumunun belirli bir anda maliki bulunduğu mallarla hakların tahminî değerlerini ve borçlu bulunduğu meblâğları gösteren liste. Kanuna göre, tüccarlar E. tanzim etmekle yükümlüdürler. Bunlar için her yıl işlerinin aktifi ile pasifinin dökümlü bir E. ini yapmak ve bütün hesapları durdurarak bilanço tanzim etmek, kâr ve zararları tespit etmek mecburiyeti vardır.

Buna göre, E. herhangi bir «tasfiye» nin gerektirdiği bir işlem niteliğinde görülmektedir. Bu işlem, işini yürütmekte olan bir ticaret veya sanayi kurumu için, belirli bir anda yapılması gereken geçici bir tasfiye; insanların ölümü veya ticaret ve sanayi ortaklıklarının iflâsı gibi manevî ölümlerde de kesin bir tasfiye olmaktadır.

E. terimi, herhangi bir « mal mevcudu listesi » anlamında da kullanılmaktadır.

ENVELOPPÉ [*ãvlopę*] (Balet) [Fr. = bürünmüş, sarınmış], yerden kesilmeyen bacak üzerinde vücudun dönmesi. Sağ bacak destek olduğunda dansçı saat yelkovanı yönünde, sol bacak üzerinde döndüğünde ters yönde yer değiştirir. Hız alırken işleyen (dönen) bacak, kollar ve baş bir anda çalışır.

ENVER PAŞA (1881 - 1922), Türk generali ve devlet adamı. Istanbul'da doğmuştur. XX. yüzyıl başında Türkiye'nin yetiştirdiği devlet adamları arasında şahsiyeti, faaliyeti ve hizmetleri konusunda birbirine uymayan birtakım inançların yürütüldüğü meşhur kimselerden biridir. Onu bir kahraman, bir kurtarıcı olarak değerlendirenler olduğu kadar, imparatorluğun yıkılmasını ve I. Dünya Harbinin bütün sorumluluğunu onun omuzlarına yükleyen ve onu yerenlerin sayısı da az değildir. Babası surre emini Ahmet Bey, daha sonra oğlunun iktidarı devrinde mirmiranlık rütbesini almıştır. E. P. öğrenimine Soğukçeşme askerî rüşdiyesinde başlamış, 1899 da piyade teğmeni olarak Harp Okulunu, 1903 te ise kurmay yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisini bitirmiştir. Makedonya'da faaliyet gösteren ve yabancı devlet komiserlerinin kontrolu altında bulunan Islahat Komisyonunun talebi üzerine yabancı dil bilgisi yerinde olan E. P., merkezi Selanik'te bulunan III. Ordu emrine verilmişti.

Makedonya'da bir süre komiteci ve eşkıya takibi işle-

ENVER PAŞA

rinde çalışmış ve 1906 da binbaşılığa yükselmişti. E. P. nın siyasî faaliyeti de bu devrede başlar. Selanik'te kurulan ve Paris'teki merkezin bir kolu olarak faaliyet gösteren İttihat ve Terakki (b. bk.) cemiyetinin kurucuları arasında Dr. Nazım, Niyazi ve Eyüp Sabri ile birlikte o da bulunuyordu. Atatürk'ün belirttiği gibi, onun saygı gösterilmesi gereken kişiler karşısında mütevazi, saf ve söz dinler bir intıba yaratması, İttihat ve Terakki liderleri arasında tutulmasını ve sevilmesini sağlamış ve cemiyet faaliyetleri E. P. nın karakterinin teşekkülünde büyük bir etken olmuştur Çevredeki Bulgar, Sırp, Yunan çetecilerinin etkisi ile gittikçe sekter bir ruha bürünen İttihat ve Terakki cemiyetinde E. P. faal bir rol oynamış, Talât Bey (Paşa) le bu sırada tanışarak sıkı bir dostluk kurmuş ve onun sürgüne gönderilmesine karşı sert çıkışlarda bulunarak müfettiş - i umumî Hüseyin Hilmi Paşayı bu emri uygulamaktan vazgeçirmişti, Selanik merkez komutanı Albay Nazım Beyin öldürülmesi olayı cemiyet mensuplarına, bu arada E. P. ya yüklenince, Selanik'ten kaçarak Tikveş'e gitmiş ve bir süre izini kaybettirmişti. II. Meşrutiyetin ilânı için padişahı zorlamak üzere baş kaldıran III. Ordu subayları arasında E. P. da bulunmakta idi. Devrim hareketinden sonra Makedonya genel müfettişliğinde görev aldı. Az sonra da Berlin ataşemiliterliğine tayin edildi. Berlin'de iken Alman nasyonalist akımının etkisi altında kalarak güçlü bir Türkçülük şuuru kazandı. Gerçi bu ülkü, olayların akımı ile zaman zaman Osmanlılık veya İslâmcılık eiki leri ile gücünü kaybeder gibi görünmekte ise de, E. P. nın hayatına bütün derinlikleri ile hâkim olmuştur. Bu sırada Türkiye'de kurulan parlamenter yönetime karşı girişilen 31 Mart (b. bk.) olayı üzerine İstanbul'a dönerek Yeşilköy'de Hareket Ordusuna katıldı. İtalyanların Trablusgarb'e saldırmaları üzerine İşkodra yoluyle Bingazi'ye gelerek bu ranın mutasarrıflık ve cephe komutanlığını aldı ve İtalyanlara karşı başarılı bir savunma yaptı. 1912 de yarbaylığa yükseldi.

Trablusgarp savaşı, İttihat ve Terakki partisini yıpratmış, sadrazam Hakkı Paşanın istifası ile parti resmen iktidardan uzaklaştırılmış ve Sait Paşa iş başına getirilmişti. Bir yandan Trablusgarp savaşı bir yandan Meclis - i Mebusanın feshi ile gittikçe şiddetlenen parti kavgaları sonunda ortaya çıkan Halaskâr zabitan grupu, Osmanlı ordusunu politika açmazı içine düşürmüş ve bu sırada Balkan Harbinin patlak vermesi üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşanın kurduğu kabine iş başına gelmişse de, Türk ordusunun birbirini kovalayan yenilgileri Trablusgarp'te görev alan subayların ve bu arada E. P. nın da İstanbul'a dönmesine sebep olmuştu. Çatalca (b. bk.) savaşlarının kazanılması üzerine yeniden ümitlenen genç subaylar, Osmanlı hükümetinin Londra konferansı kararlarını kabul etmesi karşısında kendi düşüncelerini yürütmek için iktidarı ele geçirmekten başka çare görememişler ve E. P. nın düzenlediği bir hükümet darbesiyle 24 ocak 1913 te İttihat ve Terakki partisini tekrar iş başına getirmişlerdi. Bundan sonra E. P. partinın genel merkezinde söz sahibi kişilerden biri olmuştu. Talat Beyin de teşvikleri ile Bulgarlara karşı Şarköy çıkarmasına girişmişse de, bunda başarıya ulaşmamıştı. Ancak Edirne'yi kurtarma fikri sönmemiş, Enez - Midye hattının iptali çabaları en sonunda sonuç vererek Edirne'nin kurtarıcılarından biri olmuştu. Gerek Trablusgarp'teki gayretleri gerek Edirne'nin kurtuluşundaki hizmetlerine karşılık üç yıllık bir kıdem alarak önce albaylığa, arkasından da tuğgeneralliğe yükseltilmiş ve şehzade Süleyman Efendinin kızı Naciye Sultanla nişanlanmak suretiyle damad - i hazret - i şehriyarî adayları arasına katılmıştı. Bab - ı Âli baskını ve bunu izleyen Edirne'nin kurtuluşu E. P. ya büyük bir ün sağlamıştı.

Bab - ı Âli baskını, onu siyasî hayatında partinin en nüfuzlu şahsiyetlerinden biri haline getirdiği gibi, Edirne'nin kurtarılması ise bütün ümitlerini kaybetmiş bulunan halk oyunda E. P. yı yüzyıllardan beri beklenilen kahraman mertebesine yükseltmişti. Böylece yalnız cesarete dayanan ve önemli olmakla beraber oldukça kolay elde olunan bu iki başarı, E. P. üzerinde büyük etkiler yaptığı kadar genç kuşakların da onu bir kurtarıcı olarak tanımalarına yol açmıştı. Bu başarılarının ilk sonucu olarak, daha 32 yaşında iken parti genel yönetim kurulunun ısrarı üzerine, ocak 1914 te Sait Halim Paşa kabinesinde Ahmet İzzet Paşa yerine harbiye nazırlığını kabul etti ve arkasından mart 1914 te Naciye Sultanla evlendi.

İktidara geçtikten sonra bir yandan Balkan Harbindeki yenilginin aslını araştırarak Osmanlı ordusunda büyük bir tensikata ve ıslahata girişti, öte yandan kendi ailesine Osmanlı geleneklerine uygun olarak birtakım unvanlar ve haklar sağlamaya çalıştı. Orduda başarısız durumda olan komutanlarla alaydan yetişme 1100 subayı emekliye sevk ederek Türk ordusunda büyük bir operasyon yaptı. Böylece ordu bir yandan gençleştirilirken, bir yandan da E. P. nın kafasında somutlaşan millî şuurla dinamik hale getirildi. Gerçekten 1911 - 1912 Balkan savaşlarında küçük Balkan devletleri önünde pek korkunç bir yenilgiye uğrayan bu ordu, bir - bir buçuk yıl sonra I. Dünya Harbinde maddî imkân ve gücünün çok üstünde ve binlerce kilometrelik 9 kadar cephede büyük kahramanlıklar göstererek Türk tarihine unutulmaz menkıbeler bırakacaktır. Aynı zamanda ordunun politika dışında bırakılması tezini başarı ile yürüten E. P., okuma ve yazmayı yaygın hale getirmek için Arap harflerini ayrı şekillerde yazma esasına dayanan ve harf devrimi bakımından bir evreyi ifade eden bir alfabe sistemi (Enver Paşa alfabesi) ni de uygulamaya koydurdu ise de, bu konuda verimli bir sonuç alamadı. Ordunun kıyafetini sadeleştirmede erlerin kabalak, subayların da fes yerine kalpak giymelerini gerçekleştirdi. Ordunun ıslahında kendisinin de etkilendiği ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın en disiplinli ordusu sayılan Alman sistemini benimsedi. Esasen 1293 (1876 - 1877) bozgunundan beri Osmanlı ordusunun yeniden kuruluşunda nizamî orduya ilham kaynağı olan Fransız sistemi terk edilmiş, Alman sistemi benimsenmişti. E. P., bu sistemi büyük bir samimiyet ve titizlikle yürütmeye başlamıştı. Bir yandan Rusya'nın kendi taraflarına geçmesini sağlamak için bu devletin Türkiye üzerindeki emellerine müsaadekâr bir politika izlemekte olan Fransa ve İngiltere hükümetlerinin Osmanlı hükümetinin samimî yaklaşma çabalarına iltifat etmemeleri, buna karşılık İtalya'ya güvenemeyen Almanya'nın ekonomik, malî ve askerî bakımlardan zor durumda bulunan Osmanlı hükümetine vaatkâr davranışları, E. P. ve kabine arkadaşlarını gittikçe Almanya'ya doğru yaklaştırmakta idi. Bu yaklaşma E. P. ile birlikte Mahmut Kâmıl Paşa, Talât Paşa, Meclis başkanı Halil Bey gibi Alman teknik ve gücüne hayran söz sahiplerinin ve Genel Kurmay birinci başkanlığında çalıştırılan Bronzart Paşa, Türkiye'deki Alman askerî heyetinin başkanı Liman von Sanders Paşa ile Alman elçisi Von Wangenheim'ın gayretleriyle sıkı bir dostluğa, arkadan da bir savunma ve saldırma anlaşmasına ve en sonunda ise Türkiye'nin Almanya ve müttefıkleri yanında I. Dünya Harbine girmesine sebep oldu.

Fransa ve İngiltere'nin Rusya ile birlikte Osmanlı imparatorluğunu parçalamak ve sömürge haline getirmek kararları bu tarihte Türkiye'de çalışan ve hemen hemen Almanlara benzer yetkileri bulunan donanmayı ıslah ile görevli İngiliz amirali Limpus, jandarmanın ıslahı ile görevli Fransız generali Bauman ve maliye işlerinde çalıştırılan Julie gibi elemanların çalışmalarını engellemiş, Cemal Paşa, maliye nazırı Cavit Bey, eski sadrazam Sait Halim Paşa, Hafız İsmail Hakkı Bey v. b. batı devletleri taraflılarının başarısızlığa uğramalarına yol açmıştı. Bu bakımdan E. P. yı savaşın başında Osmanlı devletini ve Türk gücünü sadece bir Alman hayranlığı ve Almanya çıkarları için israf etmiş, hattâ Türklüğe ihanet etmiş gibi kabul etmek doğru bir hüküm olmamaktadır. Nitekim harp sonrası yayınlanan gizli anlaşma metinleri, Türkiye'nin harbe girsin girmesin yenenler için ganimet alanı olarak seçildiğini göstermiş bulunmaktadır (Anadolu'nun taksimi 1924). E. P., aslında kendi milletinin üstünlüğüne hayran, Türk tarihinin büyüklüğü ile bu milletin geri kalmış, sömürülen bir yığın olabileceği fikrini hafsalasına sığdıramayan, bu milletin Akdeniz havzasında kaybettiği imparatorluğa karşı Rus çarlığının parçalanması ile kuzey ve asıl ana yurt Türklüğüne dayalı, daha homojen bir yeni imparatorluk kurulabileceğine inanan ütopist bir Türkçü idi. Onun Almanlara olan yakınlığı Türkiye'yi de bu güçlü devlete benzer hale getirmek anlayışında toplanmakta idi. Ancak I. Dünya Harbinin, onun, realist ölçülerin dışında samimiyetle inandığı şekilde gelişmemesi, E. P. yı gün geçtikçe Alman imparatorluğunun kaderine bağlamış, hele harbin Türkiye için olduğu kadar müttefikleri için de gittikçe bir yük halini alması E. P. nın ideallerinin çökmesine sebep olmuştu.

E. P. savaş öncesi ve savaş içindeki tutumunda daima son başarıyı, hayalinde canlandırdığı ideali ölçü almış olduğundan çok kere ufak fakat önemli millî çıkarlarda fedakârlıktan çekinmemiştir. Bulgarları Almanya - Avusturya - Türkiye safına kazanmak için Edirne'yi her bakımdan sarsacak, Türkiye aleyhine bir sınır tashihini kabul etmek (bk. EDİRNE), yurtdışı cephelere kuvvet kaydırmak (Galiçya, Rumanya ve Makedonya), Türk ordu komutanlıklarını Alman asıllı generallere bırakmak, Almanların Türk ordusunu kontrolleri altına almalarına fırsat vermek, sonucu şüpheli seferler tertip ettirmek (İran kuvve - i seferiyesi, Kanal harekâtı v. b.) onun en çok yerilen yanlış uygulamalarıdır. E. P. nın en çok suçlandığı Türkiye savaşını ve savunmasını Alman zaferi çıkarlarına göre yürüttüğü fikri, bütün bu yanlış uygulamalardan ve harbin sandığından uzun sürmesi karşısında zor durumda bulunan Alman ordularına cömertçe yaptığı yardımlardan doğmuştur.

E. P. nın askerî alandaki büyük başarısızlığı ise planlarının mükemmelliğine rağmen arazi, iklim, ikmal v. b. şartları göz önünde tutmadan yaptırdığı Sarıkamış taarruzu, 19 aralık 1914 ten 2 ocak 1915 günleri arasında cereyan etmiş ve onun Turan yolunu açma ümitlerinin kırılması sonucunu doğuracak bir yenilgi ile sona ermişti. Öte yandan Cemal Paşanın Suriye cephesi komutanlığını alması üzerine harbiye nazırlığından başka bahriye nazır vekilliğini de yüklenen E. P., Sarıkamış yenilgisinden ve yine bir ütopyaya dayanan Mısır seferinden alınan tecrübelerle daha gerçekçi ölçüler içinde Osmanlı askerî gücünü yürütmeye başlamıştı. 26 nisan 1915 te yaver - i has unvanı ile padişah V. Mehmet Reşat adına başkomutan vekilliğini de aldı. Eylül 1915 te ferikliğe, kasım 1917 de ise I. ferikliğe yükseltildi. Vahdettin'in tahta geçmesi üzerine başkomutan vekilliği unvanı, başkomutan kurmay başkanlığına çevrildi. Ekim 1917 ihtilâli üzerine Rusya'nın barış teklifinde bulunmak mecburiyeti ile karşılaşması ve arkasından Brestlitovsk antlaşmasının imzalanması, E. P. da Sarıkamış yenilgisinden beri sönen Turan fatihliği ümidini yeniden uyandırmış ve kardeşi Nuri Paşanın komutasına verdiği kuvvetlerle Kafkasya'nın işgalini hemen hemen tamamlatmıştı. E. P. bu konuda da duygu ve hayallerine esir olmuş, Osmanlı gücünün yarısından çoğunu Kafkasya'ya yığdığı halde, gittikçe tehlikeli bir duruma düşen Suriye ve Irak cephelerinin ikmal işlerine fazla önem vermediği gibi, Bulgaristan'ın harpten çekilmesi üzerine ortaya çıkan Trakya savunması için de elde hiçbir kuvvet bırakmamıştı. Bu durumda harbe devam etmek, hele Doğu Rumeli'yi işgal etmiş bulunan İngiliz - Fransız kuvvetlerine karşı direnmek mümkün görülmüyordu. Bu son gelişme karşısında Talât Paşa kabinesi çekilmek zorunda kaldı ve iş başına geçen Ahmet İzzet Paşa süratle mütareke isteğinde bulundu. İktidardan uzaklaşan E. P. öteki iş ve ülkü arkadaşları ile birlikte İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Odessa'ya geçerek oradan Berlin'e gitti. Talât Paşanın Karl Radek'le yaptığı görüşmelerden alınan sonuçlara göre, Moskova'ya giderek yeni Rus yöneticileri ile iş birliği yapmak istemişti. Bu arada Anadolu'da Mustafa Kemal'in yönetiminde başlayan Millî Mücadele harekâtına katılmak için yaptığı teşebbüsler Mustafa Kemal tarafından kesinlikle reddolunduğu gibi, Talât Paşanın bu konuda yaptığı baskılar üzerine uygulanamamıştı. Daha önce Kafkaslara yığdığı Osmanlı orduları, Türkiye'nin mütarekeyi kabul etmesi üzerine dağılmış olduğundan, E. P. için bir dayanak olamamış, Rus idarecileri ile yaptığı görüşmeler ise onun için olumlu bir sonuç vermemiş, bu arada eylül 1920 de Bakû'da toplanan doğu milletleri şurasına katılmış ve Batum'da Türkiye şuraları partisini kurmuştu. Ancak, Talât Paşanın şehit edilmesi E. P. yı teşebbüslerinde yalnız bırakmıştı. Sovyetlerin ise kendisini avutmakta olduğunu anlayınca yeniden Moskova'ya giderek Lenin ile görüştü. Sovyet devlet adamlarının memnun olmadıkları Batum kongresi kararlarını düzeltmek üzere Bakû'da ikinci bir İslâm kongresi toplamak üzere Lenin ile mutabık kalan E. P., Batum - Bakû üzerinden Türkistan'da Aşhabad'a vardığı zaman Gürcistan'dan Moğolistan'a kadar bağımsızlık için kımıldanmalar vardı. Halk onu: «Yaşasın Turan! Yaşasın Enver Paşa, yaşasın din - i Muhammedî» diye karşıladı. Buhara cumhurbaşkanı Osman Hoca, Abdülkadir Şahkulu, Devletment, Danyal, Fuzeyl Mahmut ve Faruk kendisini bırakmayan bölge beylerindendiler Gerici çevrelere dayanarak, hazırlıkları ilerletmeye lüzum görmeden Buhara ve Fergana'dan mücadeleye başladı. İstiklâl fikirleriyle Hint ve Afgan'da kendilerini tehlikede gören İngilizler ve Buhara halkının gericileri, başta Lagay Beyi İbrahim, istiklâl hareketine karşı birleştiler. Buhara emirinin adamları ve basmacı çeteleri (baskın müfrezeleri) ile temas kurarak başlarına geçmiş, yeni katılanlarla gücü artmış ve Düşenbe'yi almıştır. 1922 başlarında Moskova'ya bir nota vererek kurmuş olduğu devletin bağımsızlığını tanımasını ve Kızıl Ordu birliklerinin Buhara ve Horasan'dan çekilmelerini istemiştir. Bunun üzerine Sovyetler Buhara'daki kuvvetlerini artırdılar. Kamenov emrindeki bu kuvvetler 8 mayıs 1922 de Baysun Hisar-Düşembe-Feyzabad ve Serabad-Kupkan-Belcivan doğrultularında iki koldan ileri harekete geçtiler. Düşembe baskınında olduğu gibi bazı silâh başarısına rağmen Ruslar Horasan, Buhara ve Türkistan'da mevcudu

30 000 i geçen ama dağınık bulunan E. P. nın kuvvetlerini parça parça yendiler. Çünkü civar beylerle topladığı Kâfirun kongresinde sonuna kadar savaş kararı verilmişti (nisan 1922)

E. P., Anadolu'da son Türk taarruzundan üç hafta önce (4 ağustos 1922) Tacikistan'da Belcivan yakınlarında bir çarpışmada öldürüldü ve Çeğen köyünde gömüldü.

E. P. ile İttihat ve Terakki ileri gelenleri daha 1918 de, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra divan - i harbe sevk edilmişlerdi. Mahkemenin verdiği kararın 2. maddesi gereğince E. P. askerlikten tart edilmiş, bir yıl kalebentlık ve medenî haklardan iskat cezasına çarptırılmıştı. Bu hüküm Vahdettin'in 13 ocak 1919 tarihli iradesiyle kesinlık kazanmıştı. Altın ve gümüş birçok Osmanlı, Alman, Bulgar ve Avustur ya nişan ve madalyalarına sahip olan E. P., Almanca bilir Fransızca, Bulgarca, Farsça ve Arapça anlaıdı.

ENVERÎ (asıl adı: **Nureddin**; ölm. 1547), divan şairi. Mürekkepçi E. saniyle ün almıştır. Ateş oyunlarında maharetli olduğu için humbaracı bölüğüne alınmış, Kanunî Sultan Süleyman'ın çocuklarının sünnetlerinde ateşbazlık et miş, çeşitli hünerler göstermiştir. Bütün kavnaklar onun okuyup yazma bilmediğini bildirmektedir. Bununla birlikte çağında sevilen bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılda divan edebiyatında sadelik akımını be nimseyen Edirneli Nazmî (b. bk.) nin arkadaşı olan E., şairlik, ateşbazlık ve mürekkepçilikle tanınmıştır. O çağa ait mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır.

ENVERÎ ABDULLAH EFENDÎ, Mantıkçı Hoca (1825 - 1885), Türk mantık bilgini. Kilis ilçesinde doğmuş, orada ölmüştür. Kilis'te Büyük Hoca diye anılan babası Dokuzzade Mantıkçı Abdurrahman Efendiden mantık, Baytarzade Şeyh Abdullah Sermest Efendiden de tasavvuf okumuştur. Genç yaşında özellikle mantıkta yükselmiş, mantık alanında köklü yenilıkler getirmiştir: Eskiden beri mantık kurallarını uygulamak için kullanılan mikyas: «Evren son radan olmadır. Çünkü değişen ve başkalaşandır» ve «İnsan hayvan cinsindendir. Çünkü canlıdır» gibi sınırlı bırkaç örneğe dayanıyordu. Bunların dışında örnek ve konu bulunamayacağı, mantığın Arapçaya ve Arapça kitaplara vergi olduğu sanılıyordu. E. A. E., bu inancı kökünden yıkarak yalnız Fatiha suresiyle mantığın Delâlet bölümünün her birinden on bin kıyas yapılabileceğini, hangi dilden olursa olsun hiçbir sözün mantıkdışı olamayacağını ispat etmiştir. Öğretim metodunda yaptığı yenilık ise o çağda, soyut kuralların kafaya yerleştirilmesiyle öğretilen mantık kurallarını kitap sayfalarından değil, gündelık hayattan ve onun somut olaylarından çıkarıp öğretmesidir. Kesik Minare Camii medresesinde mantık öğreten E. A. E. nin ünü az zamanda yayılmış, yurt içinden olduğu gibi, Suriye, Mısır gibi ülkelerden de öğrenci akınına yol açmıştır. Eserleri: *Tasdikat haşiyesi* [1872]; *Mantık zübdesi* (Türkçe, 1873); *Tasavvurat haşiyesi* [1875]; *Fenarî ve İsagoci haşiyeleri* ve *Fenn-i münazaradan Hüseyniye haşiyesi. Tasavvurat haşiyesi* ile *Havaşi - i cedide*, Sultan Abdülmecid'e sunulmuş, E A. E yaşadığı sürece kendisine bağlanan aylıkla değerlendirilmiştir.

El yazması eserleri arasında *Celâleddin-i Devvanî haşiyesi*; *Akaid şerhi haşiyesi*; *Hayalî haşiyesi*; *Tezhibü'l mantık*; *Mir i Ebü'l Fetih haşiyesi*; *Molla Cami haşiyesi* vardır.

ENVERÎ, Huccet - ül - Hakk Evhadeddin Muhammed bin Muhammed (ölm. 1187), İran şairi. Ebîverd'e bağlı Muhme'nin yakınında, Bedene köyünde doğmuş, Belh'te ölmüştür. E. önceleri Haverî adını kullanmış, sonra üstadının isteği üzerine E. mahlâsını almıştır.

Tus'un Mansuriye medresesinde okumuştur. Felsefe, matematik, musiki, mantık ve özellikle astronomiye büyük bir ilgi duymuştu. Çağında İbn - i Sina'nın savunucusu olmuştur. Büyük Selçuklu hükümdarı Sencer'e bağlanmış, ona birçok kasideler sunmuştur. Daha sonra buyruk sahiplerine de kasideler yazmıştır.

Sultan Sencer'in bir ara E. yi bir olaydan ötürü yanından uzaklaştırdığı söylenir: Sencer devrinde bir ara yedi gezegen terazi burcunda birleşmişlerdi. Söylentiye göre, yıldızların durumunu bilen E., bundan birçok yapıların şiddetli bir rüzgârla yıkılacağına, büyük ağaçların kırılacağına, şehirlerin harap olacağına hükmetmişti. Halk korku içinde kalmıştı. Bu büyük afetten korunmak için sığınaklar kazdırıldı. Biri Merv şehrinin minaresine bir lamba yakarak astı. O gece bu lambayı söndürecek kadar bile rüzgâr olmamıştı. Ertesi sabah Sultan Sencer E. yi çağırttı. Niçin yanlış hüküm çıkardın diyerek azarladı. E., artık Merv'de duramadı. Belh'e gitmek zorunda kaldı. Uzun bir süre orada yaşadı. Astronomiyle uğraştı. Belhlilerle anlaşamadı. Onları yeren şiirler yazdı. Halk ona karşı harekete geçerek şehirden çıkarmak istediler. Zamanın kadılar kadısı olan Hamidüddin Ve'l - Valûcî onu koruyarak halkın saldırısından kurtardı.

E., şiirde çağının büyük ustalarındandı. İran şiirinin geleneklerine uygun olarak, kasidelerinde ince mazmunlar kullanıyordu. Konuşma dilinden geniş ölçüde yararlanmış olması, onun başlıca özelliklerindendi. Bu yolda İran şiirinde yeni bir çığır açmıştı. Şiirleri sade. süsten ve gösterişten uzaktır. Büyük bir kaside üstadı olduğu gibi, gazelde de İran şiirinin Sadî'den önce hem dil, hem de anlam yönünden en başarılı örneklerini vermiştir.

E., Firdevsi ile Sadî arasında, İslâmî İran şiirini yaratan üç büyük şairden biridir. Divanı çıkmıştır (Said Nefisî bas. Şemsî 1338 [1959]).

ENVERÎ, Sadullah (ölm. 1794), Türk tarihçisi. Trabzon'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. İstanbul'a gelerek Babiâlî'ye intisap etmiş ve burada kalemden yetişerek olgunluğunu ispat edince kendisine E. mahlâsı verilmiştir. Onun 1770 yılında teşrifatçılığa getirildiğini biliyoruz. Aynı yıl içinde Ordu - yi hümayun vakanüvisliği görevi ile Rumeli'ye gitmiş ve Hantepe'de orduya katılarak görevine başlamıştır. 1774 e kadar cephede kalan E., kendisini Sadrazam Silâhdar Mehmet Paşaya sevdirmiş, asıl görevi yanında sadrazam teşrifatçılığı, ikinci tezkire vekilliği, cebeciler kâtipliği gibi görevleri de yüklenmiştir. Savaşın sonunda ordu ile birlikte İstanbul'a dönen E., Şeyhülislâm Vassafzade Esat Efendinin tavsiyesi üzerine Sadrazam Derviş Paşa tarafından bu defa resmî vakanüvisliğe getirilmiştir. 1775 te asıl görevine ek olarak tekrar teşrifatçılığı, 1782 de mevkufatçılığı, 1783 te de büyük tezkireciliği üzerine alan E., bu son tayinde iki önemli görevi birden yürütememe gerekçesi ile vakanüvislikten alınmıştır. Ağustos 1783 te ona ikinci görev olarak Anadolu muhasebesi görevi verilmişse de, aynı yıl eylülünde büyük tezkirecilikten uzaklaştırılmıştı. 1787 de ordu - yi hümayuna yine vakanüvis olarak katılmış, birkaç ay sonra da tekrar büyük tezkireciliğe nakledilmiş, III. Selim'in onun raporlarını tatminkâr görmemesi üzerine vakanüvislikten alınarak 1789 da süvari mukabelesi, 1790 da ise çavuşbaşıcılık görevine getirilmiştir. Vakanüvislikte halefi ve tarih yazarlığında da belli başlı rakibi olan Vasıf Efendi (b. bk.)

nin 1792 de Ziştovi antlaşmasının uygulanmasında bulunmak üzere Belgrad'a gönderilmesinin bir sonuncu olarak, Anadolu muhasebesi ile birlikte tekrar vakanüvisliğe tayin edilmişti. E. bu iki görevi yürütmekte iken ölmüştür.

Arapça ve Farsçada maharet sahibi olan E. şiir ve edebiyatla da uğraşmış, hünerli üslûba sahip bir tarihçidir. Eserinin adı *Vekayiname* olmakla beraber *Tarih - i Enverî* olarak tanınmıştır. Bu yazma eser 3 ciltten ibaret olup mart 1769 dan itibaren ocak 1775 tarihine kadar Osmanlı ordusunun Rumeli cephesindeki harekâtı, askerî ve siyasî gelişmeleri içine alır. E. nin kullandığı kaynakların tenkidini yapmaması, tarihinin eleştirmelere uğramasına sebep olmuştur. Onun eserinden yararlanan Vasıf Efendi ve Cevdet Paşa, bu eleştiricilerin başında gelir. Mamafih onun eserinden birçok tarihçi yararlanmak mecburiyetinde kalmıştır. — İ. P.

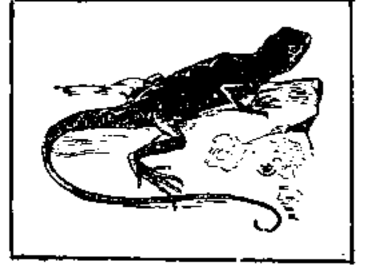
ENVERSÖR (Fr. Inverseur), makinelerin ters yönde de işlemesini sağlayan mekanizma. E. genel olarak bir motor ekseninin dönme yönünü değiştirmeye yarayan bir düzendir. Makinelerde, özellikle otomobillerde, lokomotiflerde, deniz motorlarında ve bazı makineli âletlerde bu düzenlerin bulunması şarttır. Elektrikli lokomotiflerde, dizel - elektrikli lokomotiflerde E., indükleçlerdeki akımın dolaşım yönünün tersine çevrilmesine ve böylece makinenin işleme yönünün değiştirilmesine imkân verir.

E., genel olarak, yalıtıcı bir tamburdan ibaret olup birbiriyle uygun şekilde bağlantısı olan ve üzerlerine sabit kontaktların dayandığı bakırdan şeritler taşır.

ENVOI [*ãvua*] (Fr. = sunma anlamında Ballad ve Chant Royal'in son mısraları. Ballad'da E., mısralarının sayısı, kafiye ve son nakarat bakımından daha önce gelen bentlerden birinin ikinci yarısına eşitti. Bentleri on iki mısralı olan Chant Royal'de E., bazan 5, bazan 7 mısralı olurdu. *Ballad* ve *Chant royal* de E., geleneksel olarak *Prince* (Efendimiz!) hitabiyle başlardı. Bu hitap, bu şiirlerin, XIII. yüzyılda Fransa'nın taşra illerinde sayısı pek bol olan edebî akademilerin başkanlarına (princes des puys) sunulması adetinden doğmuştur.

ENVOI [*ãvuạ*] **veya ENVOI DE ROME**, Institut de France'ın dağıttığı büyük Roma armağanını kazanmış Fransız bestecilerin Roma'da yazıp Paris'teki Académie des Beaux - Arts'a göndermekle yükümlü oldukları besteler. Sanatçının Paris'e dönüşünden sonra tamamlanan, hatta Paris'te yazılan E lar da vardır. En tanınmışları arasında Berlioz'un *Roi Lear* (1831) ve *Rob Roy* (1832) uvertürleri ile *Lélio ou le Retour à la vie* (L. veya hayata dönüş; 1832) orkestra şiiri, Bizet'nin *Don Procopio* (1858 1859) operası, *Vasco da Gama* (1860) orkestra övgüsü, orkestra için *Scherzo* ve *Marche funèbre* (1860 - 1861) ile *La Guzla de l'Emir* (Emirin guslası; 1861) operası sayılabilir. E ları Paris'e varışlarının hemen ertesinde halka dinletmek gelenek olduğu halde, Debussy'nin ısmarlanan uvertürü yazmak istemesi ve bunun sonucunda armağan yöneticileri ile çatışması dolayısiyle *Zuleïma* (Heine'nin Almanzor'undan esinli orkestra övgüsü), *Printemps* (İlkbahar; korolu süit, 1887), *La demoiselle élue* (Seçkin soylu kız; sololar, kadın korosu ve orkestra için, 1888) ve piyano ile orkestra için *Fantaisie* (1889 - 1890) den ibaret E. ları seslendirilmemiştir.

ENYALYUS (Lat. Enyalius) [Zoo.], Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kelerler (Sauria) takımından bir kertenkele cinsi. İguana'ya yakın olan bu cinsin Amerika'da yaşayan altı türü vardır. Boyları 30 cm i bulur, biçimleri uzundur, renkleri ise boz damarlı kah ve rengidir.

ENYALYUS

ENYŌ (Yun. mit.), harp tanrıçası, Ares'in kızı. Romalılar E. yu kendi harp tanrıçaları Bellona ile birleştirmişlerdir.

ENZ [*ents*], Almanya'da bir ırmak, Neckar'ın sol kolu. Schwarzwald'ın kuzeyinden çıkar ve Besigheim'de Neckar'a karışır. Uzunluğu 112 km dir.

ENZELÎ (bugünkü adı **Pehlevî**), Hazar Denizinin güneybatısında, 45 ten fazla çayla Kızılözen ırmağının dökülmesinden meydana gelen Murdab halici ile Hazar Denizi arasında uzanan ince dil üzerinde kurulmuş bir liman. E., Gılân vilâyetinin Hazar Denizine açılan kapısı olup, bu vilâyetin merkezi Reşt'e 40 km uzaklıkta bulunmaktadır. Şehir, 426 m genişliğindeki boğazın batı tarafında, dilin ucunda bulunan Kazyan'ın karşısında kurulmuştur. Kazyan ve Reşt üzerinden Tahran'a uzanan bir şosenin başlangıç noktası olduğu gibi, Murdab halicinin güneyinde, E. ye 10 km uzaklıktaki Pır - Pazar üzerinden de dar bir hatla Reşt'e bağlıdır. E. de balıkçılık ve havyar sanayii gelişmiştir. E. nin gelişmesi Reşt ticaret hayatının akımına bağlı bulunmaktadır. Orta Çağdan itibaren kuzey yolu ile Avrupa'ya sevk edilen Gılân ipeği özellikle Cenevizliler tarafından aranan doğu mallarındandı. XVI. yüzyılda E. ile Azerbaycan ve Dağıstan arasındaki ticarî ilişkilerle birlikte kültürel temasların da arttığı anlaşılmaktadır. Bu devirde İngiliz Moskova ortaklığı E. yolu ile Gılân'a 10 kadar İngiliz ticaret heyeti gönderdiği gibi, Osmanlıların Azerbaycan ve Dağıstan'ı işgal etmeleri üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa da Gılân konusu ile ilgilenmiştir. Gilân şahı Ahmed'in Şah Abbas'a karşı Osmanlı devletinden olduğu gibi, Rus çarlığından da yardım talebi vaatlerden öteye geçmediği halde, İran şahının Rus kazaklarını kazanması sonucu Stenka Razin'in 1636 da E yoluyle Gilân'a girişi, bu ülkenin ekonomisinde kötü etkiler yapmıştır.

1722 de çar I. Petro, E ye bir çıkarma yaptırmış, daha sonra Rus işgal kuvvetleri Pir - Pazar, Reşt, Lahican gibi Gılân şehirlerini işgal ederek 1732 ye kadar burada kalmışlardır. Ruslar 1804 te Gilân'ı ele geçirmek için E. ye yeni bir çıkarma teşebbüsünde daha bulundularsa da, bir başarı elde edemediler. 1907 de Rusya ve İngiltere İran'ı nüfuz bölgelerine böldükleri zaman E. Rus bölgesinde bırakıldı. Buradaki Rus konsolosları mahallî idare üzerinde tam bir kontrol kurdular. Buna karşı Serdar Esad Bahtiyarî başkanlığında 1909 da teşekkül eden komite fazla bir başarı elde edemedi. 1915 te Ruslar E. yi işgal ettikleri gibi, meydana getirdikleri yığınakla Kazvin ve Bağdad üzerine yürümeye kalktılar. Ancak, bir süre sonra Hemedan ve Kirmanşah'ın Ali İhsan (Sabis) Paşa tarafından işgali üzerine İran'daki İngiliz birlikleri ile birlikte E. ye çekilmek zorunda kaldılar. 1917 de Rus ihtilâli sonunda E., İngiliz kuvvetlerinin eline geçti. Bu birlikler daha sonra Bakû'yu işgal ettiler, Osmanlı imparatorluğunun teslim olmasından

sonra da Türklere karşı savaşan Ermeni - Rus çetelerini desteklediler. 1920 de Denikin'in E. ye sığınan Hazar Denizi donanmasını takip eden Raskolnikov burasını işgal edince, İngilizler Kazvin'e çekilmek zorunda kaldılar. Kızıl Rus kuvvetleri E. ye gelince burada bir süreden beri Türk, Alman ve kazak subaylarının yardımı ile bir kuvvet meydana getiren Mirza Küçük Han'la temas sağladılar ve 1920 de bağımsız Gilân cumhuriyetinin kurulmasında yardımcı oldular. Küçük Han, İran kazak alayını yenilgiye uğratınca Kazvin'den başka Tahran'ı da tehdit eder bir güç kazanmış oldu ve bu durumuna güvenerek kendisine yardımcı olan Bolşeviklere cephe aldı. Onun bu davranışı E. deki hâkimiyetinin yıkılmasına sebep oldu ve 4 ağustos 1921 de E. de Gilân Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

Sovyet Rusya'nın İran konusunda İngiltere ile anlaşmasının bir sonucu olarak, E. deki Gilân komünistlerini destekleyen Rus ordusunu geriye çekmesi üzerine, İran kazak birlikleri komutanı Rıza Han (Rıza Şah Pehlevî) bütün Gilân'la birlikte E. yi de işgal ederek yerli komünistleri Bakû'ya kaçırttı ve İran hâkimiyetini yeniden kurdu. İran tahtını ele geçirince Rıza Han, bu şehre kendi soy adını vererek adını Bender - i Pehlevî'ye çevirdi.

II. Dünya Harbi sırasında tekrar Rus işgaline düşen E., müttefiklerce Rusya'ya sevk edilen malzemenin yükleme istasyonlarından biri olmuştur. Onarılan liman tesisatı, kurulan elektrik, deniz ürünleri fabrikaları ve pirinç fabrikaları dolayısiyle nüfusu artmış, harbin güney Kafkasya ve Rusya'daki etkilerinden kaçanlar nüfusun 9 000 den 25 000 e yükselmesine sebep olmuştur. Harp sonunda E. nin boşaltılması da ayrı bir konu teşkil etmiş, Rusya, İran Azerbaycan'ı ile burasını batılıların ağır baskısı karşısında terk etmişlerdir. Şehir halkının çoğunluğunu Gilânlılar ile Türkler teşkil etmekte, ticaret hayatı da bunların elinde bulunmaktadır.

ENZELÎ, İran'ın Gilân eyaletindeki Enzelî şehrinden adını alan bir kadın oyunu. Azerbaycan'dan başka, Tiflis, Ahıska, Kars, Erzurum ve Ağrı illerinde de davul zurna ile oynanan bu oyun, E. şehrine kazanç için giden nişanlı bir gencin, yavuklusuna gönderdiği pembe bir «gül yağlık» (gül renkli mendil) üzerine koşulan üç bayatı (mani) parçası kıvrak bir davul zurna havası ile söylenerek oynanır. Enzelî'de nişanlısından aldığı gül yağlığı iki ucundan iki elle tutarak ortaya çıkan kız, çalgının ahengiyle daireler çizerek oynayıp dönerken, bir ara yağlığı elinden düşürür. Sonra dört bucağa dönerek yağlığı arar. Onu yerde görünce, bin bir eda ile diz çöküp eğilir, dudak ucu veya dişleriyle mendili alarak doğrulur ve iki ucundan elleriyle tutup oynayarak ortadan çekilir.

ENZİM (Fr Enzyme), belirli şartlar altında biyokatalizör olarak organik tepkimeleri hızlandıran bitkisel veya hayvansal organik maddelere verilen ad. E. lerin her biri ancak özel bir kimyasal maddeye etki yapar. Bk. MAYALAR.

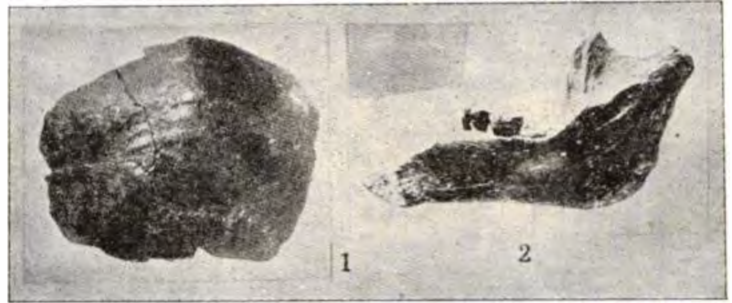
ENZINA, Juan del (Edeb.): bk. ENCINA, Juan del.

ENZIO [*ęntsyo*] **veya ENZO** [*ęntso*] (aş. yu. 1220 - 1272), Sardunya kralı. Bologna'da ölmüştür. II. Federico'nun evlilik dışı oğlu olan E., babasına Papalığa karşı savaşında yardım etmiştir. Bolognalılar tarafından yenilgiye uğratılmış, 1249 dan ölümüne kadar esir hayatı yaşamıştır. E., Fransız troubadour (ozan) larından geniş ölçüde esinlenen ilk İtalyan lirik şairlerindendir.

ENZIO

EOANTROPUS DAWSONII (Yun. *eo* = şafak, başlangıç; *anthropos* = insan) **veya PILTDOWN** [*piltdaun*] **ADAMI** (Paleontoloji), İngiliz paleontoloğu Arthur Smith Woodward'ın 1912 yılında İngiltere'nin Sussex kontluğundaki Uckfield yakınlarında bulunan Piltdown'da, Pleistosen kütleleri içinde bulup İnsangiller (Hominidae) cinsinden çok ilkel bir yaratığın kalıntıları olarak tanımladığı iki kafa kemiği parçasına verdiği ad. Sonradan bu buluntunun bir üniversite öğrencisinin muzipliğinden çıkmış olup bir değer taşımadığı anlaşılmıştır.

EOANTHROPUS DAWSONII veya PILTDOWN ADAMI: 1. Kafatasından bir parça, 2. Çenenin bir parçası

EOBANUS HESUS (Edeb.): bk. HESUS, Eobanus.

EOJEN (Fr. Éogène): bk. TERSİYER.

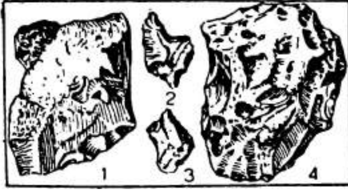
E. O. K. A. (Yun. *Ethnike Organosis Kypriotikes Apeleutherosis* = Kıbrıs Kurtuluşu Millî Teşkilâtı), Kıbrıs adasının Yunanistan'la birleşmesi (Yun. Enosis birleşme, birlik) amacını gerçekleştirmek için 1955 - 1959 yıllarında emekli Yunan albayı Grivas'ın komutasında İngilizlerle savaşmış olan Kıbrıslı Rumların kurduğu gizli teşkilât. Kıbrıs Cumhuriyetinin kurulmasından sonra bu teşkilât, silâhlarını enosise karşı koyan Kıbrıs Türklerine çevirerek onları yıldırmayı denemiş ve bu yolda pek kahpece aşırılıklara baş vurmuştur. Fakat Türkler de Londra ve Zürich antlaşmalarının ve Kıbrıs anayasasının kendilerine sağladığı hakları ve ulusal varlıklarını korumak üzere teşkilâtlanmışlar ve Rumların emellerine set çekmeyi başarmışlardır.

EOL - ile başlayan Yunanca asıllı kelimeler için: bk. AİOL.

EOLİA ADALARI veya LİPARİ ADALARI (İta. adı: Isole Eolie), Tirrhen Denizinde, Sicilya adasının kuzeyinde, İtalya'nın Messina iline bağlı takımadalar. Eskilerce rüzgâr tanrısı Aiolos'un ülkesi olduğuna inanıldığı için bu adla anılan bu takımadalarda belli başlı yedi ada vardır:

Lipari, Vulcano ve Salina grupu; kuzeye doğru: Panaria ve Stromboli; batıda: Alicudi ve Filicudi. Kayalardan ve volkan ürünlerinden oluşmuş bulunan bu adalarda değişik manzaralı yerler vardır. Volkanlardan yalnız Stromboli faaliyettedir. Yaşama şartlarının güçlüğü yüzünden halk sürekli göç halindedir. Ürünleri kapari, zeytin, kuru incir ve üzüm, balık ve sünger taşıdır. Adalar önemli bir turizm merkezidir. Bu adalar M. Ö. 241 yılında Romalılar ve Kartacalılar tarafından alınmıştır.

EOLİPİL (Fr. Éolipile veya Éolipyle), su buharının hareket ettirici kuvvetini göstermeye yarayan bir alet. Bu aleti ilk olarak M. Ö. 120 yılında İskenderiye'de yaşayan Heron yapmıştır. E. içi boş bir küre ile bunun iki yanında, kürenin ortasına kadar sokulan iki tüpten ibarettir. Küre, yatay çapının biri üzerinde hareket edebilecek şekilde yerleştirilmiştir. Tüpler birbirine dikey olarak konulmuş olup birinin ağzı öne, ötekisinin arkaya doğru açılmıştır. Kürenin içine su doldurulup ısıtılınca su buhar haline geçer ve büyük bir kuvvetle tüplerden dışarı çıkmaya başlar. O zaman kürenin kendi ekseni üzerinde dönmeye başladığı görülür. E. in hareketi bir tepki kuvvetinden ileri gelir.

EOLITH'LER
1. Yontma taşı, 2. - 3. Raspa taşları, 4. Örs

EOLITH [*eolit*] **LER** [Yunancadan yapılmış bir teknik terim = en eski zamanlara ait taşlar], çakmak taşı ve benzeri gibi maddelerden yapılmış olup Üçüncü Zaman ve diluvial tabakalarda bulunmuş olan parçalar. Bunlara bazı bilginlerce ilk insanların yapmış olduğu aletler gözü ile bakılmıştır. E. e dayanılarak çoğunluk insanların Üçüncü Zamanda yaşamış olduğu inancına varılmıştır. Şimdiki bilginler ise, E. in insan tarafından işlendiği sanısını uyandıran özelliklerin, tabiî etkilerden ileri geldiği inancındadır. İnsan emeğine ancak Paleolitik devirde rastlanır.

ÉON [*eõ*], **Charles de Beamont, Chevalier d'** (1728 - 1810), Fransız subayı ve gizli ajanı. Tonnerre'de doğmuş, Londra'da ölmüştür. E., özellikle uzun zaman cinsiyeti üzerinde yarattığı şüphe ile tanınmıştır. Çoğu zaman giydiği kadın kılığına ve kendisinin kadın olduğunu söylemesine rağmen onun bir erkek olduğuna inanılmıştır. XV. Louis tarafından gizli ajan olarak Rusya'ya gönderilmiş, Moskova'da çariçe Elisaveta'nın gözüne girerek kadın olarak ona okutmanlık etmiş ve Fransa ile Rusya arasında bir yaklaşma sağlamış, Rusya üzerine yazdığı bir eserde bu devletin Polonya ile ilgili tasarılarını açıklamış, Yedi Yıl Savaşına süvari yüzbaşısı olarak katılmış, sonra yeniden Rusya'ya, fakat bu defa elçilik kâtibi ve erkek gibi giderek kendini çok benzediği kız kardeşinin ağabeyi olarak tanıtmış, 1762 de tam yetkili elçi olarak Londra'ya gönderilmiş, 1763 savaşının hazırlanmasında rol oynamış ve çapkınlıklarına karşı İngiliz krallık ailesinin şerefini korumak için 1762 den başlayarak resmen kadın kılığında dolaşmasına izin verilmiş, 1777 de kadın gibi görünmek şartiyle Fransa'ya dönmesine izin çıkmış, fakat yeniden İngiltere'ye giderek orada yoksulluk içinde ölmüştür. Eserleri: *Mémoires sur la Russie* (Rusya hatıraları), *Loisirs du chevalier d'Éon* (Éon şövalyesinin boş zamanları) [1775].

EON (Fr. Éon, Yun. *Aiōn* = önsüzlük ve sonsuzluk) yeni Eflatuncularla gnostiklere göre, var olandan (Tanrıdan) kaynayıp onun varlıklar üzerindeki etkisini mümkün kılan sonsuz kudretler. Gnostiklere göre, Tanrılık (Bathys) tan türeyen E. lar, onun tabiatını paylaşırlar. Bunlar, daha kusurlu ve yetkinlikten gittikçe uzaklaşan başka E. ların doğmasını sağlar. Çağların sonunda evrenin zaman içindeki sürekli değişmelerine sebep olmuş olan bu kudretler, ebedî kaynak (Pleroma) içinde birbirlerine karışacaklardır. Gnostik tarikatları, bunların sayısı ve gerçek mahiyetleri üzerinde aynı inançta değildir. Bazı gnostikler, erkek ve dişi E. ların *syzgia* adındaki gruplar halinde birleşmiş olduğunu kabul eder.

EOS (Lat. Aurora) [Yun. mit.], şafak tanrıçası, Helios'un kız kardeşi ve Tithonos'un karısı. Her gün Okyanus'tan çıkarak dört tane kanatlı atın çektiği parlak bir savaş arabasında göklere yükselirdi. Kocası Tithonos için tanrılardan ölmezliği elde etmiş, fakat aynı zamanda ebedî bir gençlik istemeyi unutmuştu. Orion, Klytos ve Kephalos'u da sevmiştir. Rüzgârları, yıldızları ve çoban yıldızı (Eosphoros) nı doğurmuştur.

EOSEN (Fr. Éocène, Yun. *eos* = şafak, *kainoss* = yeni; XIX. yüzyıl ortalarında İngiliz jeoloğu Lyell tarafından verilmiştir), Tersiyer çağının ikinci epok'udur. Nümmülitler, E. tabakalarının en tipik fosilleridir. Bunun için bu devre Meso - nümmülitik de denilmiştir. Bunlara Akdeniz bölgesinden Avustralya'ya kadar uzanan E. arazisinde çok rastlanır. E. e özellik veren omurgasız hayvanlardan bir kısmı karından ayaklılar (Gastropoda; bunlardan çokça Cerithiumlar) yassı solungaçlılar (Lamellibranchia; bunlardan Ostrealar ve Carditalar) dir. E. de omurgalı hayvanlardan Eohippus'lar (atların ceddi sayılır), Lophiodon'lar (zamanımızda Meksika, Güney Amerika ve Asya'da yaşayan ve tapir denilen hayvanın ceddi), X iphodon'lar (gazallerin ceddi), Paleomastodon'lar (Miyosen ile Pliyosen tabakalarında çok bulunan hortumlu hayvanların ceddi), Paleotherium'lar (Oligosende de görülen tapirleri ve biraz da gergedanları andıran hayvanlar) yaşamıştır.

EOS: Güneşin doğuşu, yıldızların batışı ve ayın kaçışı

E. de iklim özellikler göstermiştir. Bu devir içinde Orta Avrupa iklimi, şimdiki Afrika'nın bazı sıcak iklimlerini andırıyor, hurma yetişiyordu.

E. devrinin çok yeri nümmülitli kalkerlerden oluşmuş-

tur. Bu tabakalar, Tethys denizi (b. bk.) nin genişlediği yerlerde büyük bir yayılış gösterir. Bundan başka, kaba kalkerler, tatlı su kalkerleri, kum taşları, marnlar, serpantin, gabro ve diyabaz ile büyük ekonomik değeri olan linyit yatakları da önemli yer tutar.

E. devrinde Avrupa'nın kuzeyinde sığ bir deniz uzanıyor, güneyinde eski devirlerden beri sürüp gelen ve jeologlarca Tethys adı verilen deniz bulunuyordu. Afrika bir kara parçası olarak uzanıyor, Kuzey Afrika deniz altında bulunuyordu. Kuzey Amerika bugünkü biçimine yaklaşmış bulunuyor, fakat Avrupa ile bağlantısı sürüyordu. Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'ın çok yeri, Tethys ile kaplı idi. Bu eski denizin Avrupa'daki yayılış yerleri, şimdiki Akdeniz'in bulunduğu yerle kalmıyor, bugünkü Alplerin, Karpatların, Afrika'nın kuzey bölümünün bulunduğu yerleri de örtüyordu.

Bu devir arazisi içinde fliş (flysch) adı verilen kumlu - killi tabakalar Anadolu'da, İsviçre ve Bavyera Alplerinde çok yer tutar. E. devrinin karasal oluşukları kömürce zengindir. Bu devir içinde Baltık bölgesinde kehribar oluşmuştur. Türkiye'nin E. tabakaları, daha çok, denizel bir özellik gösterir ve böylece nümmülitli kalkerler alanları içine girer. Flişler çok yer tutar. — R. İ.

EOSFORİT (Fr. Éosphorite), Amerika'da, Connecticut'ta, Branchville pegmatitlerinde, ortorombik kristaller halinde bulunan, soluk kırmızı renkli aluminyum, manganez ve demirin tabiî hidrate fosfatı.

EOZİN (Fr. Éosine; tetrobrom fluoressein'in potasyum veya sodyum tuzu), $C_{20}H_6Br O_5 Na$. E. kırmızı billurlu bir toz olup suda ve alkolde çözülür. Çözeltisi yeşilimsi bir fluoresans (fluorışı) verir. Elde edilmesi: fluoressein buzlu sirke içinde bromla karıştırılır. E. tozu ağırlığının % 45 i kadar brom kapsar. Kullanılması: E. yün ve ipeği parlak kırmızıya boyar. Fakat bu renk ışığa karşı dayanıklı olmadığından tekstil boyası olarak artık pek kullanılmaz. Buna karşılık bu boya çoklukla kırmızı mürekkep, dudak boyası kalemleri yapımında, bakteriyolojik preparatlarda, tatlı maddelerde, likörlerde ve benzeri bazı maddelerin hazırlanmasında kullanılır. Bu cisim ilk olarak Caro tarafından 1874 te elde edilmiştir.

EOZİNOFİL (Fr. Éosinophile, Yun. *eos* = şafak; *philos* = dost) [Hematoloji], asit anilin boyalarına karşı büyük bir affinitesi olan (yani onlarla kolayca birleşme eğiliminde bulunan), kırıcı (*réfringent*), hücre plazması granülasyonları gösteren ve eozin gibi boyalarla tuğla kırmızısına boyanan akyuvarları anlatmak için kullanılan bir terim.

EOZİNOFİLİ (Fr. Éosinophilie, Yun. *eos* = şafak; *philos* = dost) [Patoloji], kanda eozinofil (b. bk.) akyuvarların milimetre küpte 250 olan normal sayıdan fazla bulunmaları. E. birçok hastalıklarda görülür: allerjik hastalıklar (astma, ürtiker); bazı deri hastalıkları; asalakların oluşturduğu hastalıklar (oksiyürlerin ve trişinlerin yarattığı hastalıklar, ankilostomiasis v. b.); kan yapıcı sistemdeki bazı hastalıklar (Hodgkin hastalığı); Loeffler sendromu, düğümlü periarteritis.

EOZİT (Fr. Éosite), piromorfitler üzerinde dörder dörder yerleşmiş sekiz yüzlü billurlar halinde bulunan, kurşunun tabiî vanado - molibdat'ından ibaret bir filiz.

EÖTVÖS [*ötvöş*], **József** (1813 - 1871), Macar yazarı ve devlet adamı. Buda'da doğmuş, Peşte'de ölmüştür. 1848 yılında kurulan ilk Macar sorumlu hükümetinde millî eğitim bakanlığına getirilmiştir. Macar hürriyet savaşının başlaması üzerine Almanya'ya gitmiş, daha sonra Macaristan'a dönmüştür. 1867 de tekrar millî eğitim bakanlığına getirilmiştir.

J. EÖTVÖS

Soylu bir aileden gelen E., Macaristan'da demokratik akımın en tanınmış temsilcisidir. Politika hayatında Macarların hürriyeti için çalışmış olan E., edebiyat alanında şair, romancı ve politika yazarı olarak tanınmıştır. Şiirlerinde yurtseverlik, insan sevgisi ve demokratik fikirler konularını işlemiştir. E. yazar olarak asıl ününü *A karthausi* (Chartreux rahibi) [1839 - 1841] adlı romanına borçludur. Bu büyük roman, Rousseau'nun *Nouvelle Héloise*'i, Goethe'nin *Werther*'i, Chateaubriand'ın *René*'si, Benjamin Constant'ın *Adolphe*'u, Sainte-Beuve'ün *Volupté*'si gibi bir eserdir. Bundan sonra *A falu jegyzöje* (Köy noteri) [1845] adlı politik romanını yayınlamıştır. Bu eserde Macar hürriyet savaşından önceki Macaristan'da hüküm süren sosyal hayatın o zamana kadar dokunulmamış birtakım yönlerini ele almıştır. Bu romanda savunduğu tezi *Magyarország 1514 - ben* (1514 te Macaristan) [1847] adlı tarihî romanında tekrar işlemiştir.

E. yazardan çok politikacı olarak tanınmıştır. Politika alanında serflerle Protestanları ve Yahudileri korumuştur. *Éljen az egyenlöség* (Yaşasın eşitlik) [1844] adlı komedisinde demokrasinin kusurlarını belirttiği gibi, *A XIX. század uralkodó eszmeinek befolyása az álladalomra* (XIX. yüzyıl fikirlerinin devlete etkisi) [1851] adlı büyük politik yazısında da demokratik rejimi türlü yönleriyle ele almıştır. Bu sonuncu eserde hürriyet, eşitlik ve millet kavramlarını derin bir felsefe ile açıklamıştır. Böylelikle E., büyük bir romancı olduğu kadar seçkin bir düşünür olduğunu da ispat etmiştir.

EÖTVÖS [*ötvöş*], **Loránd** (1848 - 1919), Macar fizikçisi. Budapeşte'de doğmuş, orada ölmüştür. Şair József E. ün oğludur. Budapeşte, Heidelberg ve Königsberg'de okumuştur. 1875 te Budapeşte Üniversitesinde deneysel fizik profesörlüğüne getirilmiş, daha sonra Macar İlimler Akademisi başkanlığına seçilmiştir (1889). 1894 te eğitim bakanlığına tayin edilmişse de, 8 ay sonra bakanlıktan çekilmiş ve 1896 da tekrar üniversiteye dönmüştür. 1891 de Matematik ve Fizik Derneğini kurmuştur. Fizik alanında yeni buluşlariyle tanınmış olan E, Berlin Akademisinin muhabir üyeliğine seçildiği gibi, Kraków ve Christiania (Oslo) üniversitelerinin fahrî doktorluk sanlarını da kazanmıştır.

EÖTVÖS [*ötvöş*] **ETKİSİ**, yer yuvarlağının dönüşü yüzünden cisimlerin batıya doğru dönerken ağırlıklarının pek az miktarda artması, doğuya doğru dönerken ağırlıklarının pek az miktarda azalması olayı. Bu olay Coriolis ivmesinden ileri gelir. Bk. CORIOLIS.

EPAGŌGĒ (Yun. = tümevarım), Aristo'da E. ye dayanan mülâhaza veya asıl mantıkî tümevarım bir nevi kıyas olup, bunun küçük önermesinde bir cinse ait bütün türler sayılır. Örnek: İnsan, at ve katır uzun ömürlüdür;

fakat insan, at ve katır, safrasız hayvanlardır; demek safrasız hayvanlar çok yaşar. Görüldüğü gibi, bu delil, ancak sayının tam olması halinde kesindir.

EPAGOMENOS [Takvim](Yun. = katılmış; *epagein* = katmak), Yunanlılarda resmî yıl ile şemsî yıl arasındaki farkı doldurmak için katılan gün veya aylara verilen ad. Ayrıca, Mısırlıların 30 günlük 12 aya ayrılan 360 günlük resmî yıllarına kattıkları beş güne verilen ad. «Cumhuriyet takvimi» (Calendrier républicain) de yılın adî veya artık oluşuna göre, buna 5 veya 6 gün katardı.

EPAKT (Fr. Épacte, Lat. Epactae, Yun. Epektai), Yeni ay 0 kabul edilmek şartiyle ayın 1 ocakta almış olduğu gün sayısı. Buna göre E., prensip olarak 0 ile 29 arasında her değeri alabilir. Iulius takviminde ise E., Atina'lı Meton'un ortaya attığı ay yılı sisteminin 19 altın sayısına karşılık olan 19 değer alabilir. Eğer altın sayı 1 ise (buna göre yeni ay 23 ocağa düşecektir) Iulius E. sının 7 olması gerekir. Ay takvimi 354 günlük, yani Iulius takviminden 11 gün daha kısa olduğu için bir yılın E. ından hareketle bunu izleyen yılın E. sını bulmak için buna 11 sayısını eklemek ve elde edilen sayı 30 dan yüksek ise 30 çıkarmak gerekir. 19 yıllık Meton devresi sonunda safhalar yeniden devretmeye başlayacağı ve Iulius E. sı da buna uymak zorunda olduğu için, ancak 19 değişik değer alabilir. Gregorius takviminde ise hem yüz yılın «artık» olmayan son yılını hem de 300 yılda aş. yu. bir güne yaklaşan Meton devri hatasını göz önüne almak için tadil edilmiş E. lar kullanılır. Bundan dolayı Gregorius E. ları Iulius takviminin tersine, altın sayıya bağlı değildir.

EPAMEİNONDAS (M. Ö. 420 - 362), Thebe'li general. Thebe'nin, Sparta'nın desteklediği oligarkh'lar hükümetinden kurtuluşu (M. Ö. 379) ndan sonra Boiotia hüküm dar (vali) ı seçilen E., 371 de Sparta'da yapılan barış kon gresinde Boiotia'nın Thebe'nin önderliği altındaki birliğini savunmuştur. Bunun sonucu, Spartalılarla harbin patlaması olmuştur. E. Spartalıları 371 de Leuktra'da, kendisinin kurduğu eğik savaş düzeni sayesinde yenmiştir (370). Arkadyalılarca yardıma çağrılmış, Lakonya'ya girmiş ve Sparta'yı Messenyan'ın bağımsızlığını tekrar kurarak (369) sürekli bir şekilde zayıflatmıştır. 364 te E. denizde de hâkimiyetini Hellespontos (Çanakkale) a yaptığı bir deniz seferi yolu ile kurmağa çalışmıştır. Spartalılara karşı son savaş Mantinea'da yapılmış ve neticesiz kalmıştır, çünkü E. savaşta öldürülmüştür (362). Thebe'nin büyük devlet siyaseti böylece sona ermiş tir. E., Yunanlılar arasında en dürüst bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Romalı yazar Cornelius Nepos kısa biyografisini yazmıştır.

EPANOMERİA, Ege denizindeki volkanik Thyra (veya Santorini) adasında bir kasaba. Çok sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur.

EPANŞMAN (Fr. Épanchement = dökülme, saçılma, yayılma) [Patoloji], organizmada bir sıvının kendi kabından çıkarak, hiç bulunmaması veya normal olarak az miktarda bulunması gereken bir boşluğa yayılması. Organizmada kendi kabından çıkan bir sıvı ya tabiî ya da arızî bir boşluğa yayılır. E. ların niteliği çeşitlidir: Serum, kan ve irin E. ları ve içinde safra, idrar veya eklem sıvısı bulunan E. lar gibi. E. lar çoğu zaman aseptik, yani mikropsuz, bazan da septik, yani mikroplu olurlar. Bazı hallerde de başlangıçta aseptik iken sonradan bir mikrop girmesiyle septik olabilirler. Çoğu zaman E. ın ya ponksiyonla, yani iğne ile çekme yolu ile veya yarılarak boşaltılması gerekir. Bazı hallerde organizma kendiliğinden E. sıvısını yok eder ki buna resorpsiyon adı verilir. E. lar arasında periton boşluğunu dolduran ve karaciğer, kalp, böbrek, kapı toplardamarı ve periton lezyonlarından ileri gelen *ascite* (karnın testi gibi şişmesi: Yun. *askos*, testi, su tulumu) ve plevra yangılanması, perikard yangılanması, hematosel, hematom ve hidrartroz gibi hastalıklardan ileri gelen E. ların anılması gerekir.

EPAPHOS [*epafos*], Zeus'un Po'dan olan oğlu. Nil'in kızı Memphis ile evlenerek, ondan Libya adında bir kızı olmuştur. Bu kız sonradan, adını Mısır'ın batısında uzanan bölgeye vermiştir.

EPAPHRODİTOS [*epafroditos*], **Khaironeia'lı** (Lat. Marcus Mettius Epaphroditus; M. S. I. yüzyıl), Yunan gramercisi. Roma'da Nero, Vespasianus, Titus ve Domitianus'un idarelerinde ders vermiştir. Homeros, Hesiodos, Pindaros, Kallimakhos ve komedi şairlerine ait açıklamalar yazmıştır. Eserleri ancak parçalar halinde bize kalmıştır.

EPAPHRODITUS [*epafroditus*], Nero'nun sekreteri. Nero intihar ederken, E. ona yardım etmiştir. Domitianus E. u öldürtmüştür. Filozof Epiktetos, E. un kölesi idi.

EPARGES [*eparj*] **Les**, Fransa'da Meuse departmanının Verdun arrondismanında bir köy. Nüfusu 69 dur.

Tarih: Voëvre düzlüğüne hâkim olan E. (yüksekliği: 346 m, uzunluğu 1 400 m) 21 eylül 1914 te Almanların eline geçmiş, Almanlar burada Fransızların elinde bulunan E. köyünün karşısına düşen kuvvetli bir mevzi inşa etmişlerdi. Fransızlar bu mevzii bir lağım savaşından sonra 10 nisan 1915 te almışlar ve Almanların bütün karsı saldırılarını püskürtmüşlerdir. Bununla birlikte E. bölgesi ancak 1918 de Saint Mihiel cebinin tasfiyesinden sonra işgalden tamamiyle kurtulabilmiştir.

EPARKHOS (Lat. Eparchus) (Yun. = kumandan), Romalı ve Bizanslılarda il valilerine verilen ad. Eparkhia (= Eparkhosluk), dünyevî ve ruhanî hukuka dayanan yönetim bölgesi. Bunlara Doğu Kilisesinde dioikesis'ler tekabül ederdi.

EPE, Hollanda'da bir şehir. (Gueldre), Apeldoorn şehrinin kuzeyinde bulanan bu şehrin nüfusu 20 900 dür. Kimya endüstrisi, makine ve ağır maden sanayii, yağ ve çikulata fabrikaları vardır.

ÉPÉE [*epe*], **Charles Michel, abbé de l'** (1712 - 1789), Fransız hayırseveri. Versailles'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. E. önce teoloji, daha sonra medenî hukuk okumuş, Paris Parlement'ında avukat olmuştur. E., burada Hıristiyan doktrini vaizi P. Vanin'in kendilerine ders vermeğe başlamış olduğu iki genç sağır - dilsiz ile karşılaşmış tır. E., bunları yanına alarak kararlaştırılmış işaretler yardımiyle bilgilerini geliştirmeğe çalışmıştır. Gayretlerinde başarı kazanması üzerine kendi geliriyle cömertçe ayakta tutmağa çalıştığı gerçek bir sağır - dilsiz okulu kurmuştur.

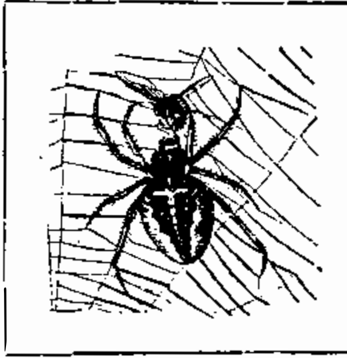
ABBE DE L'ÉPÉE

Öğretim metodu «sağlamların kulak yoluyle edindiklerini göz yoluyle öğretmek» esasına dayanır. Penthièvre dukası E. ye birçok defa yardım etmiş, kral XVI. Louis ona kendi özel hazinesinden aylık bağlamıştır. Ölümünden iki yıl sonra Fransız Millî Meclisi tarafından «insanlığa yararlığı dokunmuş kişiler» listesine alınmıştır. E., birçok eserler yazmıştır. Bunlar arasında *Instruction des sourds et muets par la voie des signes méthodiques* (Metodik işaretler yoluyle sağır ve dilsizlerin eğitimi) [1776] anılabilir.

EPEİGEUS, Thessalia'lı prens. Budeion'da kuzenini öldürdükten sonra buradan ayrılmak zorunda kalan E., Peleus'un sarayına sığınmış, Akhilleus ile Troia kuşatmasına katılmış ve orada Hektor tarafından öldürülmüştür.

EPEİOS veya EPEOS Troia atını yaptığı söylenen Yunan heykelcisi. Metapontos'un kurucusu olduğu da söylenir. Samothrake'de bulunup şimdi Louvre müzesinde olan kabartmada, E. Agamemnon ve Talthybios ile beraber görülür. Ainos (Thrakia) ta bir Hermes Perpheraios, Argos'ta ise Aphrodite ile Hermes'i gösteren Ksoana'lar görülürdü. Bütün bunların E. un eseri olduğu sanılırdı.

EPEİRA (Fr. Épeire, Yun. *epeiros* = kıta) [Zoo.]. dünyanın her tarafına yayılmış bulunan, çoğu zaman büyük boyda, kambur karınlı ve daima dört tane girintili izi bulunan örümcek türlerinin genel adı. Bilimsel adları *araneus* olan E. lar bazan pek büyük olan dairesel ağlar örerler. Bu örümcek cinsinin tipik türü *Araneus diadematus*'tur. Bu örümceğin pek büyük olan dişileri ekim ayında bahçelerde en geniş yolları bile kapayan ağlar örerler. Avrupa'da olduğu gibi, Kuzey Amerika'da da pek yaygın olan E. cinsi yeryüzünde en yaygın örümcek cinslerinden biridir. 800 ü aşkın türü vardır (Argiopidae veya Epeiridae familyası).

EPEİRA

EPEİROS (Yun.; Yeni Yun. **İpiro**), Balkan yarımadasında, Pindos'un doğusunda Yunanistan'ın kuzeybatı kısmını meydana getiren dağlık bir bölge. Nüfusu 351 000 (1961) dir. Arta, İoannina, Preveza ve Hegumenitsa nomos'larına ayrılır. Doğusunda Pindos yükselir, güneyinde Arta körfezi uzanır; böylece dünyadan ayrılmış olan E., topraklarının çok arızalı olması yüzünden de yalnızlığa mahkûmdur: Sıra ile kuzeybatıdan güneydoğuya doğru ve kuzeyden güneye doğru uzanan büyük kalker kubbeler bazen 2 000 m ye kadar yükselir (Tomaros'un yüksekliği 1 974 m dir) ve doğuya doğru yalçın yamaçlar gösterir. Bunların arasında senklinal (synclinale) çöküntüler vardır. Başlıca ovalar, Arta körfezine götüren ovalarla İoannina'nın etrafını çeviren «polye» dir. Burada oldukça rutubetli olan Akdeniz iklimi, tarım bakımından oldukça elverişlidir. Tarım çöküntülerde toplanmıştır. En çok yetiştirilen bitki, köylülerin yemeğinde başlıca rolü oynayan mısırdır. Fakat E. un en büyük kısmı, dağ masiflerinin teşkil ettiği bölgedir. Buralarda yazın sürüleri yaylaya çıkarıp kışın ovaya indirme (transhumance) usulüne göre hayvan yetiştirilir. Bütün bu bölgeden, bazı kısımlar dışında, yararlanılmamaktadır.

Eski yazarlar, çoğu zaman E. a Yunanistan'ın bir kısmı gözü ile bakmazlar. Esasen E. u Yunanistan'dan Pindos ayırmaktadır. Buna rağmen, dağlık ve ormanlık bir bölge olan E. ta Hellenler yaşamıştı. Bunları Dorlar oradan kovmuştu: Dorlar, E. tan geçmişler ve sakinleri ya güneye doğru sürmüşler veya en dağlık yerlere çekilmeye zorlamışlardı. E. ta Hellenlerin zamanından Zeus kültü kalmıştır. Homeros zamanından beri Yunanlılar Dodone'de bulunan Zeus oraculum'una baş vururlardı. Thesprotoslar (E. un Thesprotia bölgesi sakinleri) sonradan da Khaonioslar (E. un Khaonia bölgesinin sakinleri) ön plana geçmiş, en son olarak da Molossoslar M. Ö. V. yüzyılda Yunan medeniyetini E. a sokmuş ve kudretli bir hanedan kurmuşlardır. Bu hanedanın başkenti Phoinike, en büyük kralı da II. Pyrrhos (aş. yu. 318 - 272) olmuştur. Bu kral önce Makedonya'ya, sonra da güney İtalya'ya ve Sicilyaya karışmış ve Romalılarla savaşmıştır. Oğlu ve halefi Aleksandros (272 - 260) öldükten sonra (Eakis'ler hanedanının en son temsilcisi Deidamios tarafıdan katledilmiştir), krallık çökmüş ve bunun yerine üç general (strategos) den kurulu bir meclis konmuştur. Bu halden doğan anarşi, Makedonya'nın müttefiki İllyria kralı Agron tarafından E. un istilâsı ile sonuçlanmıştır. M. Ö. III. yüzyılın sonunda E. oldukça önemli bir durum işgal ediyordu. Arabulucu olarak Roma ile II. Philippos arasındaki Phoinike barışının yapılmasını kolaylaştırmıştır (M. Ö. 205). İkinci Makedonya harbinde (M. Ö. 197), IV. Philippos'a karşı Romalılarla ittifak kurarak E. bağımsızlığını kurtarmayı başarmıştır. Fakat M. Ö. 170 te Perseus'un tarafını tutunca, M. Ö. 168 de bağımsızlığını kaybetmiştir. Paulus Aemilius tarafından harabe haline döndürülmüş ve 150 000 E. lu köle olarak satılmıştır. Nihayet E., Andriskos ayaklanmasını desteklemesi üzerine, İllyria ve Makedonya ile birleştirilmiş ve bir praetor'un yönetimi altına geçmiştir (M. Ö. 148). Böylece E. Roma barışına girmiş ve bunun sembolü olarak, bu bölgeye kuzeyden girişi kolaylaştıran via Egnatia adlı şose yapılmıştır. Akhaia iline katılan E., Augustus'un ölümünde hâlâ bu durumda idi. M. S. II. yüzyılın sonlarında bir imparatorluk ili durumunda bulunuyordu. Verona listesine göre, E. un III. yüzyılın sonunda, Moesia dioikesis'i çerçevesinde, iki ile ayrılmış olduğunu gösterir. Bizans'ın idaresine geçmiş ve XIII. yüzyılda Etolia ve Akarnania ile birlikte Komnenos hanedanına bağlı bir despotluk olmuştur.

Türk devri: E. adının yeniden ortaya atılması yeni Yunanistan'ın kurulmasından sonra vuku bulmuştur. Arnavutluğun 1913 te istiklâlini kazanması sonunda ise E., bu iki ülke arasında çözülemeyen bir anlaşmazlık konusu olarak günümüze kadar kalmıştır. Arnavutlar E. u meydana getiren toprakları Toskalık'ın devamı olarak ileri sürmekteler, Yunanlılar ise burasını Eski Çağ tarihine dayanarak Yunan toprağı olarak benimsemektedirler.

Türk devrinde E., Yanya (İoannina) ve bu imparatorluğun derya kalemine bağlı sancaklardan biri olan ve daha sonraki yüzyıllarda Preveze sancağı adı ile tanınan Karlıili sancağına tekabül etmekte idi. Karlıili adının çevredeki dağların karla kaplı olmasından mı, yoksa Arnavutluğun Türkler tarafından fethi sırasında yerli senyörlerin Osmanlı timar ve zeamet sistemi içine alınmak suretiyle Türkleştirilerek eritilmesi ile ilgili faaliyet sonunda ortaya çıkan bir timar adından mı geldiği üzerinde kesin bir hüküm verilemez. Ancak, timar kayıtlarında görülen ve E. ta bulunan, yıllık aş. yu. 30 000 akçalık ge-

lirli 30 köyden müteşekkil *Timar - i Ali veled-i Karli* (yani Karlıili timarı) nin bölgenin tanınmış adı olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim 1430 yıllarında Yanya despotu II. Carlo Tocco'nun, amcazadesi I. Carlo'nun çocukları ile olan mücadeleden yılarak 9 ekim 1430 da Selanik civarında Klidi'de bulunan Sultan II. Murad'a baş vurarak, Yanya kalesini teslim ettiği ve Osmanlı hizmetine girdiği tarih kaynaklarında belirtilmektedir. İşte bu hizmetine karşılık Carlo'ya bırakılan ve daha sonra Fatih devrinde Müslüman olan oğlu Ali Beye geçen ve merkezi Arta'da olan timara, Osmanlı hâkimiyetinin Balkanlarda yerleşmesi sırasında meydana getirilen sancak, has, zeamet ve timarlara verilen Arnavid ili, Kostantin ili, Şişman ili, Yuvan ili, Balşa ili v. b. adlar gibi, Carlo (Karli) ili, yani Senyör Carlo'ya bırakılan topraklar, denilmiş olması muhtemeldir.

1430 dan itibaren (bk. YANYA) Osmanlı kontrolüne girmeye başlayan E. un ilk fatihi Rumeli beylerbeyi Sinan Paşadır. Sinan Paşa, Carlo Tocco'nun daveti üzerine Yanya ve çevresini Osmanlı hâkimiyetine katarken, Arta bölgesinde Senyör Carlo'nun yerleşmesini sağlamış, onun rakibi bulunan yeğenlerini ortadan kaldırmış, buna karşılık Carlo da Osmanlı devletine yıllık bir haraç ödemeyi kabul etmiştir. Fatih'in Balkanlardaki dinamik faaliyeti 1463 te Papa II. Pius'un bir haçlı seferi tertip etmesine sebep olmuş, Hristiyan devletler arasında yapılan anlaşmaya göre de elde olunacak zaferden sonra E., Mora, Beotia ve Attike ile birlikte Venediklilere bırakılmış olacaktı. Ancak, Mahmut Paşanın Mora üzerine yaptığı sefer, bu haçlı seferinin sönmesini, hele Papanın 1464 te ölümü sonunda ise tamamen terk olunmasını gerektirmiştir. Mahmut Paşa, 1463 seferi dönüşünde Karlıiline girerek buradaki 6 kaleyi fethetmek suretiyle E. un tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesini sağladı. 1479 da ise, Gedik Ahmet Paşa, Tocco ailesi elinde kalan ve Yanya sancak beyleri vasıtasiyle Osmanlı imparatorluğuna yıllık haracını gönderen Zanta, Kefalonya ve Ayamavra adalarını Leonardo'nun elinden alarak bu adalarla Karlıili topraklarını birleştirmek suretiyle burada Osmanlı donanması hizmetinde bir derya beyliği meydana getirdi.

Böylece E., Osmanlı devrinde biri Rumeli beylerbeyliğine, öteki kaptan - ı deryalığa bağlı Yanya ve Karlıili sancaklarına bölünmüş oldu. Ancak, E. karşısında bulunan adalar üzerinde Türk hâkimiyeti uzun süre devam etmemiştir. II. Bayezid devrinde yapılan Venedik savaşında E. kıyıları savaş alanı içine girmiş, 1499 da Venedikliler Kefalonya'yı ele geçirdikleri gibi, 1501 de yeni bir Fransız, Papalık ve Venedik filosu Ayamavra ve Lefkada adalarını işgal etmiş, E. kıyılarına çıkarılan kuvvetler de Karlıili ve İnebahtı sancak beylerinin birliklerini yenilgiye uğratmışlardı. Karlıili sancak beylerinin en meşhuru Turgut Reis (b. bk.) tir.

Kanunî devrinde E. halkı, Venediklilerin tahriki sonunda Osmanlı devletine baş kaldırmaya kalkmışsa da, 1536 da Kanunî'nin Korfu seferi sırasında tekrar boyun eğmek zorunda kalmışlardır. XVII. yüzyılda Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın sadareti sırasında Karlıili derya kale minden çıkarılarak muhassıllık haline getirildi. Böylece Osmanlı devleti Yunan denizinde kendisine güven veren bir deniz savunma üssünden mahrum oldu. Mamafih muhassıllık haline getirilen Karlıili sancağı, Eğriboz muhafızlığına tayin edilen vezirlere verilmek suretiyle donanma hizmetinden de tamamen uzak tutulmamıştı. XVIII. yüzyılın başında Şehit Ali Paşanın Mora seferinde tekrar savaş alanına giren Karlıili, 1715 te Ayamavra adasının teslim olmasına rağmen, 1716 da Preveze kalesinin Venediklilerin eline düşmesi sonunda kıyıları itibariyle elden çıkmış oldu. 1718 Pasarofça antlaşması, Narda körfezinin Venedik'e bırakılmasını onayladı. Bundan sonra Karlıili sancağı kaldırıldı ve arta kalan toprakları Yanya sancak beylerine gelir olarak bırakıldı. 1800 de Yunan adaları (bk. YEDİ ADA CUMHURİYETİ) na yerleşmiş bulunan Fransızların buradan uzaklaştırılmaları için Rus ve Osmanlı filolarının yaptıkları harekât sırasında Preveze ile birlikte tekrar işgal olunan Karlıili toprakları, Narda veya Preveze sancağı adı ile yeniden bir sancak haline getirildi (bk. PREVEZE). Ancak, 1829 da istiklâlini elde eden Yunanistan, Osmanlı yönetiminde bulunan E. u ele geçirmek için çeşitli faaliyetlere girişti. Ocak 1851 de Tzavellas'ın yönetiminde çıkan ayaklanma bastırıldı ise de, 1861 de ikinci bir ayaklanma oldu. 1878 Berlin kongresi, E. üzerindeki Türk hâkimiyetini kısmen, 1913 Londra ve İstanbul antlaşmaları ise tamamen kaldırdı. Bk. PREVEZE ve YANYA. — İ. P.

EPEİROS DESPOTLUĞU, I. Mikhael Angelos Komnenos tarafından 1205 te kurulan bir Bizans devleti. Başkenti Arta idi. 1318 de Sırbistan ile Arnavutluk arasında paylaşılmıştır.

EPEİSODİON (Fr. Épisode; Yun. = khoros'un girişini takibeden şeyler) [Yunan edebiyatı]: Aristo'ya göre, eski trajedide, khoros şarkıları arasına giren konuşmalı parçalar idi. Bu dar anlamda E. lardan önce gelen birinci konuşmalı parçaya prologos (önsöz), Khoros'un çıkışından sonraki sonuncu parçaya da Eksodos (çıkış) denirdi. Bu E. lar, modern tiyatrodaki perdelere bölme usulünün ilk şeklidir. Bu kelime, sonradan bütün edebî türlere yayılarak, ana konuya bağlı olmakla beraber ayrıca bir bütün teşkil eden ikinci derecede bir hikâye anlamına kullanılmıştır. Bağımsız bir edebî tür olarak da E., birçok hallerde İtal. novella; Alm. Novelle; Fr. nouvelle (kısa hikâye) şeklini alır, meselâ A. Schnitzler'de.

Musikide: Fuga'nın en serbest elemanına E. adı verilir. Daha geniş bir anlamda da bir müzik parçasının çeşitli konu veya temalarının arasına sıkıştırılan ve serbest bir karakter gösteren parçalara denilir.

Resimde: Bir tabloda bulunan fakat mutlak olarak ana konuya bağlanmayan sahne.

EPEKSEJEZ (Fr. Épexégèse; Yun. epeksēgēsis)(Dil.), koşuntu (apposition) veya cümle. Türkiye'nin başkenti olan Ankara... örneğinde «Türkiyenin başkenti olan» kelime grupu bir E. dir.

EPENTEZ (Fr. Épenthèse, Yun. *epi* = içeri, *entithenai* = koymak), bir kelimenin içinde etimolojik olmayan bir ses (vokal veya konson) in türemesi olayı. Latince *camera* kelimesinden gelen Fransızca *chambre* (= oda) kelimesindeki *b* sesi E. olayıdır. Dil bilgisinde E. yerine anaptiks (b. bk., Fr. anaptyxe) adı da kullanılır. Türkçede de E. örnekleri vardır: Türkçe *semt* > *sempt* (Kıbrıs Türkçesi).

EPERJES (Coğ.): bk. PREŠOV.

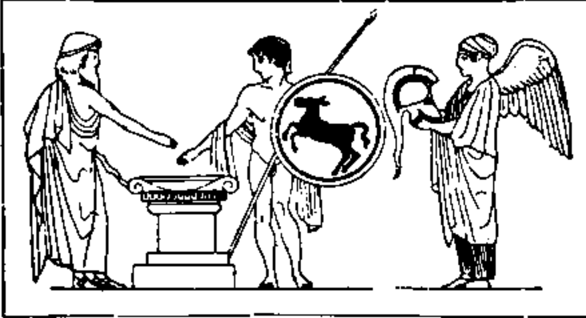
EPERNAY [*epernẹ*], Fransa'da, Marne departmanında, Marne'ın sol kıyısında, Champagne'ın en zengin bağlarının bulunduğu bölgenin ortasında bir arondisman merkezi. Şampanya yapımı ile tanınan E. nin ayrıca ticaret mahkemesi, kütüphane ve tiyatrosu vardır. Nüfusu 22 799 dur.

Tarih: E. nin bulunduğu yerde Reims piskoposlarının ikamet etmiş oldukları Sparnacum şatosu kurulmuştu.

Orta Çağda Champagne kontluğuna bağlanmış, 1592 de IV. Henri tarafından alınmıştır. Şehir harplerde (özellikle I. Dünya Harbinde) ağır hasar görmüş ve eski önemini kay betmiştir.

EPERNON [*epernõ*], **Jean Louis Nogaret, duc d'** (1554 - 1642), Fransız soylusu, devlet adamı ve III. Henri'nin gözdesi. Caumont şatosunda doğmuş, Loches'ta ölmüştür. III. Henri tarafından piyade kuvvetleri başkanlığına ve amiralliğe atanmış, IV. Henri tarafından da 1596 da Limousin, 1622 de Guienne valiliğine getirilmiş, fakat Richelieu'nün iktidara gelmesi üzerine 1641 de bu görevini kaybetmiştir. 1610 da Marie de Médicis'nin naipliğe getirilmesinde büyük rol oynamış, fakat Richelieu'nün yükselmesiyle birlikte yıldızı sönmeye başlamıştır. Kuzey Fransa'daki Eure-et-Loir departmanında bulunan Epernon şehri, XVI. yüzyılda IV. Henri tarafından E. a satılmış ve 1581 de bu dukanın şerefine dukalığın merkezi haline getirilmiştir.

ĒPHEBOS [*efębos*], Yunanistan'ın birçok devletlerinde M. Ö. IV. yüzyıldan beri devlet hesabına askerî eğitim gören 18 - 20 yaşlarındaki genç erkeklere verilen ad. Bu kurumun örneğini her halde Atina vermiştir. Atina'da bütün yurttaş oğulları, dokimasia (b. bk.) sonucunda yurttaşlık listesine alınmalarından sonra, 10 sophronistes (sophron, akıllı, olgun'da kontrol eden) ve spor okutmanlarının yardımından yararlanan bir kosmetes (düzenleyici, başkan) in yönetimi

EPHEBOS

altında bir yıllık bir askerî eğitim görürlerdi. Bundan sonra, törenle askerlik andı içerler ve bir yıl daha nöbetçilik ve güvenlik görevi yaparlardı. Hellenistik devirde, iki yıllık eğitimin yerine bir yıllık serbest bir öğretim geçmiştir. Bu öğretime ancak zengin oğulları katılabilirlerdi; katılanlar için bir yaş sınırı da çizilmemişti. Öğretim bir tek kosmetes'in yönetimi altında yapılırdı. Sonraları E. lık askerî karakterlerini geniş ölçüde kaybetmiştir. Romalılar çağında, birçoğu yabancı olan Atina üniversitesi öğrencilerine E. adı verilirdi.

EPHEDRA [Bot.]: bk. DENİZ ÜZÜMÜ.

EPHEKTİKOS (Yun. = hüküm vermekten çekinen, Fr. Ephectique) [Fel.], Yunanlılar şüpheciliğinin kurucusu Pyrrhon'un öğretmenlerinin bir kısmına verilen ad. Öbürlerine zetetikos veya aporetikos adı verilirdi. E. filozof: henüz aramakta olan, daha bulmamış olan, arayıcının durumunda idi.

EPHELKYSTİKON (Yun. = arkasına takılmış) [Dil.], Yunancada, özel olarak iki sesli harfin çatışmasını önlemek için, kelimelerin bazı vokalık soneklerine katılabilen ν (n) harfi için kullanılır. Örnek: *esti* (dır), *estin* olarak da yazılıp okunabilir; *elye* (çözdü), *elyen* de olabilir.

Bu ad, paragojik (paragogia = katma) kavramını karşılamak için de kullanılır.

EPHESİA [*efesįa*] (Yunan tarihi), Ephesos'ta her yıl Artemis adına yapılan yortulara verilen ad. Bu yortular, tanrıçanın adını taşıyan ay (artemision) da yapılan ve kurban kesilmesi, tören alayı, jimnastik gösterileri ve edebî yarışmalardan ibaret idi. Aynı zamanda Asya İonialılarının ulusal yortusu idi. Şehir - devletleri arasında çıkan tartışmalar hakemler tarafından çözülürdü.

EPHESOS (Yun.; Lat. Ephesus) [Coğ.]: bk. EFES.

EPHETĒS [*efęte*] (Yunan tarihi), Atina'da bazı suçlarla uğraşan bir mahkemenin üyesi. Bu mahkeme, kurtarma ve şefkat mahkemesi olup, Areiopagos mahkemesinin bakmadığı suçlarla uğraşırdı. Drakon'dan önce kurulan bu mahkeme, üyelerini soylular arasından seçiyordu. Solon'dan sonra önemini kaybetmiştir. V. yüzyılda 51 üyeden kurulmuştu. Bunlar Palladion'da, isteyerek işlenmeyen cinayetler, yabancı ve köle cinayetleri ile uğraşırlardı. Delphinion'da kendini savunma halinde işlenen cinayetlerde, Prytaneion'da işleyeni bilinmeyen cinayetler ve insan ölümüne sebep olmuş hayvan ve cansızlarla; Mounykhia yakınında, deniz kıyısındaki Phreattys'te de cinayet ile suçlandırılan sürgünlerle uğraşırlardı. Sürgünler sandalla yargı yerine gelirlerdi. E. ler hiçbir zaman ölüm cezası vermezler, verdikleri en ağır ceza geçici bir sürgün idi. IV. yüzyılda E. ler bazı haklarından yoksun bırakılmış ve bu haklar daha demokrat ve laik yargıçlar olan heliasteslere verilmişti.

EPHİALTĒS [*efiąltes*] (M. Ö. 495 - 457), Atinalı devlet adamı. Atina'da doğmuş, orada ölmüştür. Babası Ksanthippos, Alkmeonidai ailesinden gelen anası ise Klisthenos'un yeğeni Agariste idi. Seçkin bir hatip olan E., arkadaşı Perikles'ten önce demokrat partinin lideri olmuştur. Oya koyarak kabulünü sağladığı reformlar arasında, Areiopagos mahkemesinin politik haklarının hepsini ve adlî haklarının birçoğunu elinden alan kanun en önemlilerinden biridir. Bu katma kuvvetler Boule, Ekklesia ve Heliaia mahkemesine verilmiştir (462 - 461). Oligarşi, öcünü E. i öldürterek almıştır.

EPHİALTĒS [*efiąlte*], eski Yunan mitolojisinde bir kör devin adı. Bunun sol gözünü Apollon, sağını da Herakles çıkarmıştı. E. ve erkek kardeşi Otus, Aloida'ları yardıma çağırarak Olympos'a Ossa'yı, Pelion'u da Ossa'ya katarak tanrılara karşı hücuma geçmek istemişlerdir. Ancak, bu devler o zamanlarda ancak dokuz yaşında olduklarından, tanrılar onları kolaylıkla yenebilmiştir.

EPHİALTĒS [*efiąltes*] (M. Ö. IV. yüzyıl), Atinalı hatip. Halikarnassos (Bodrum) ta doğmuştur. Makedonya taraftarı partiye karşı savaşmış ve Demosthenes tarafından İranlıların yardımını istemek için Susa'ya gönderilmiştir. İranlılar yardıma yanaşmamakla birlikte Atina'ya karşı dostça bir tutum almışlardır.

EPHİALTĒS]*efiąltes*] (M. Ö. V. yüzyıl), Trakhis (Thessalia) li bir casus. İranlılara Thermopyl'ler savaşında kılavuzluk etmiş, onlara Leonidas ve arkadaşlarını arkadan çevirmek için bir yol göstermiştir. Daha sonra amphiktyon (birleşik Yunan şehir - devletleri meclisinin üyeleri) ların E. i öldürene ödül vadetmeleri üzerine Athenades adlı biri tarafından öldürülmüştür.

EPHİPPOS [*efippos*] (M. Ö. IV. yüzyıl), Atina'lı komedi şairi. Piyeslerinin başlıkları ve birkaç parçası bize gelmiştir.

EPHIPPUS (Lat. *Ephippus*) [Zoo.], Kemikli balıklar (*Teleostei*) alt sınıfının Squamipennes familyasından bir balık cinsi. Bu cins balıklar, çok yassı olmaları, solungaç kapaklarının büyük bir dişle donatılmış olması ve renklerinin canlılığı ile dikkati çeker. E. lar sıcak denizlerde yaşarlar. Antiller'in *Ephippus gigas*'ının uzunluğu 70 cm yi bulur.

EPHIPPUS

EPHOD [Din.]: bk. EFOD.

EPHOREİA (Yun. tar.), Sparta'da Ephorosluk unvanı. Bunun başlangıcı iyi bilinmez. Ancak Ephoros'ların M. Ö. VII. yüzyılın sonundan beri mevcut oldukları sanılıyor. Başta Obai adını taşıyan beş kabilenin delegeleri olan Ephoros'lar, sonradan kralların orada bulunmadığı zamanlarda yargıçlık yapmağa başlamışlar ve iki kral hanedanı arasında çıkan geçimsizliklerden faydalanarak yetkilerini artırmışlardır. M. Ö. V. yüzyıldan itibaren beş üyeden meydana gelen bu topluluk tam anlamiyle bir zorbalık kurmuş ve devlet hâkimiyetini temsil etmiştir. E. lar her yıl Gerfusia (yaşlılar meclisi) tarafından seçilir ve halk tarafından alkışlarla kabul edilirdi. Nüfuz ve yetkileri hiçbir kontrola tabi değildi. Gerusia ile yargıçlık yetkisini paylaşırlar, fakat başka yetkilerini Sparta'nın aile hukukuna ve sosyal düzenine ve Perioikus ve Hilotos'lar gibi yabancı nüfusa yaymışlardır. Rhetrosları tefsir hakları, onlara gerçek bir yasama yetkisi sağlardı. Nihayet kralları kontrol ederler ve onları her zaman hapse mahkûm edebilirlerdi. Dış politikaya hâkim olup, elçileri kabul eder, anlaşmaları imzalarlardı.

EPHOROS [*eforos*] (M. Ö. aş. yu. 390-334 ten sonra), Yunan tarihçisi. Kyme (Aiolis) de doğmuştur. Eski Yunanlılar arasında dünyanın tarihini yazmak isteyen ilk yazar olarak tanınmıştır. 30 bölümü içine alan bu eser, Heraklidlerin dönüşü ile Perinthos'un kuşatılması (340) arasındaki zamanlarla uğraşır. Yazar, metinlere ve yazıtlara dayanmaktadır. Fakat olayları belirtmekle yetinmiş ve tarihî olayları açıklamaya kalkmamıştır. Diodoros, E. un eserinden bol bol yararlanmıştır.

EPHRAÏM [*efraim*] **veya ÉPHREM de Nevers** (XVII. yüzyıl), Fransız rahibi. Auxerre'de doğmuştur. Propaganda kongregasyonu tarafından Hindistan'a gönderilmiş ve Madras'ta bir misyon kurmuş. fakat Portekizliler tarafından tutuklanmıştır.

EPHRAİM [*efraim*] (aş. yu. 460-545), Antakya patriği. Amida (Diyarbakır) da doğmuş, Antakya'da ölmüştür. Doğu kontu iken 526 da patrikliğe seçilen ve Khalkedon (Kadıköy) konsilinin ateşli savunucusu olan E., monofizit (İsa'nın insan olmayıp sırf tanrı olduğuna inanan) lere karşı şiddetle savaşmıştır. Gaza konsili (540) nin Origenes'in öğretimine hüküm giydirmesine katılmış, Iustinianos tarafından Üç Rahip Meclislerine karşı ilân edilen hükme ise ancak istemeye istemeye imzasını koymuştur (544).

EPHRAİM (Tar.): bk. EFRAİM.

EPHRAİM [*efraim*] (XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarında yaşamıştır), Bizanslı kronikçi. Caesar'dan başlayarak VIII. Mikhael Palaiologos'un İstanbul'u Latinlerden geri alması (1261) na kadar bütün Roma imparatorlarının tarihini anlatan manzum bir kronik yazmıştır.

EPHRAİMAS (XII. yüzyıl). Bizanslı mozaikçi. 1169 da Bethlehem (Beytüllahim) vaftizhanesinin bütün mozaiklerini yapmıştır. Bunların bazıları bugüne kadar gelmiştir: «İsa'nın Kudüs'e girişi», «St. Thomas'ın şüpheciliği», İsa'nın göke çıkışı».

EPHRATA [*efrata*], Bethlehem (Beytüllahim) in eski adı. Filistin (İsrael) de bir köy. Kudüs'ten 8 km uzaklıktadır. Nüfusu 8 000 (1928) dir. İsa'nın burada doğmasiyle ün kazanan bu yer, imparator büyük Konstantinos'un anası Sta Helene tarafından başlanan ve imparatorca bitirilen bir kilisesi vardır. Bundan başka, güzel bir Latin kilisesi de vardır. (22 kasım 1917 de İngilizlerce zaptedilmiştir.

EPHREM (Süryanî): bk. EFREM.

EPHREM (Coğ.): bk. EFREM.

EPHTHALİOTES [*eftaliotis*], **Kleanttis Mikhailidis, Argyres** (1849-1923), Yunan yazarı. Midilli'de doğmuş, Antibes'te ölmüştür. Seçkin bir küçük hikâyeci olan E., «halkçı» nesir yazarlarının birinci kuşağındandır En değerli eseri *Adalardan hikâyeler* [1894] adını taşır.

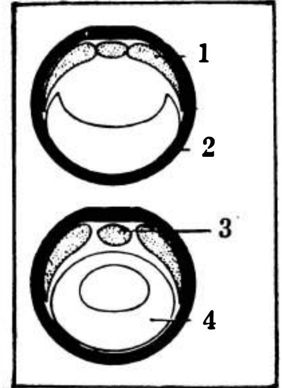
EPHTHALİT'LER (Tarih): bk. HEPHTHALİT'LER.

EPİ (Coğ.): bk. APİ.

EPİBATĒS, deniz piyadesi askeri. Hoplitler gibi, zırh, mızrak ve kalkanla silâhlı olup geminin baş güvertesinde bulundurulurdu. Bordalamalarda düşmanı püskürtmek veya düşman gemisine sıçramakla görevli idi.

EPIBDELLA (Zoo.), çeşitli balıklar üzerinde asalak olarak yaşayan ve pençemsi vantuzları, yani çekmenleri arka tarafında bulunan yaprak biçimli bir solucan. Genişlikleri 10-15 mm olan ve daima üzerinde yaşadıkları balığın rengini alan bu hayvanlar, yassı solucanlar (*Plathelminthes*) ın bir kolu olan, çokağızlı karaciğer sülükleri (*Trematodes*) ndendir.

EPİBLAST (Fr. Épiblaste, Yun. *epi* = üst, üstü, üstünde; *blastos* = çim): 1. *Botanik*: buğdaygillerin ambriyonlarında, kalkancık (*scutellum*) ın simetriği olan küçük lopki, ikinci bir çenek sayılır; 2. *Ambriyoloji*: ambriyonun örtüsünü temsil eden, poliedrik hücrelerden oluşmuş tek tabaka. Ektoblast (Yun. *ekto*=dış; *blastos*= çim), yani gastrulanın dış yaprağı, sinir sisteminin tümünü yaratan nöroblast yereyini oluşturur. Nöroblast iyice ayrıldıktan sonra kalan ektoblast, E. ı meydana getirir. E. yereyinin nöroblast yereyinden ayırt edilmesi az çok vaktinden önce mümkün olur.

EPİBLAST
1. Nöroblast, 2. Ektoblast, 3. Kord, 4. Entoblast

EPİBOLĒ, Atinalı yüksek memurların ve özel

olarak maliyecilerin, memuriyetlerinden ayrılırken, idarelerinin kanunlara aykırı olduğu hükmüne varılınca polis tarafından çarptırıldığı para cezası. 500 drakheme'ye kadar bule (senato) karariyle, daha yüksek para cezaları için heliaia (yargıçlar meclisi) karariyle tayin edilirdi.

EPİBOLİ (Fr. Épibolie, Yun. *epibole* = üstüne koyma) [Ambriyoloji], bir bölümün öteki bölüm üzerinde oluşması ve özellikle gastrulanın, bölünme boşluğu olmayan bir blastuladan gelişmesi. E. olayı, vitellüs'leri bir kutupta öteki kutba oranla daha yoğun olan, yani vitellüs'leri değişik dağılışta bulunan yumurtalar (*œufs hétérolécithes*) da götürülür. Bölünme, bülünme boşluğu olmaksızın, mikromer ve makromerlerden oluşmuş bir blastula vermiştir. Makromerlerin üst tarafında bulunan mikromerler bölünerek ektodermi meydana getirirler; bu da makromerleri örter. E. bu olaydır. Makromerler yerlerini değiştirmeyerek iç tarafta kalırlar ve sindirim borusunun taslağını meydana getirirler.

EPİBROMHİDRİN (Fr. Épibromhydrine), epiklorhidrinin bromlu anal ğu. Formülü $CH_2 — CH — CH_2$ Br. E.

O

dibromhidrin üzerine potas etkilendirilerek elde edilir.

EPICADUS [*epikadus*] [Zoo.], Örümcekgiller (Arachnida) sınıfının Gerçek örümcekler (*Araneida*) takımının *Thomisidae* (Tek iplik çekenler) familyasından bir örümcek cinsi. Bu cinste, çiçekler üstünde yaşayan garip biçimli ve açık renkli örümcekler vardır. Dişileri erkeklerinden 4 - 5 kat büyük olan bu hayvanların karınlarında el parmakları gibi sıralanmış yumrular bulunur. Bu örümceklerin tipik türü Meksika ile Brezilya'da yaşayan *Epicadus heterogaster*'dir.

EPICADUS

EPICEA veya PICEA [Bot]: bk. LÂDİK.

EPİDAKTİLOSKOP (Fr. Épidactyloscope < Yun. *epi* = üst; *daktylos* = parmak; *skopein* = bakmak) [Teknoloji], Fransa adlî sicil dairesinde kullanılan ve parmak izlerini çabucak karşılaştırmaya yarayan bir aygıt.

EPİDAMNOS veya EPİDAMNUS, Draç (Durrës) şehrinin eski adı.

EPİDAURİA, Asklepios şerefine Eleusis'te yapılan yortular. Mysterion'ların üçüncü günü kutlanırdı. Ehil olmayan Atinalılarla eski Mystos'lar, Arkhon - Kral'ın idaresi altında bir alay yapardı.

EPİDAUROS, eski Yunanistan' n Argolis bölgesinde bir şehir. Ege denizinin bir körfezi olan Saronik körfezi üzerinde yükselir. Şimdiki adı: Epidhavro.

İonialılar tarafından kurulan bir sömürge olan E., Argos'tan gelen Dorlarca işgal edilmiştir. Sonradan Dorların boyunduruğundan kurtulan E., Sparta'nın müttefiki olmuştur. E. un ticareti gelişmeye devam etmiş, fakat Aigina (Aiginē) bağımsızlığına kavuşarak E. un zararına gelişmeye başlayınca, refahı azalmıştır. Romalılar tarafından feth olunduktan sonra, E. un önemi yok olmuştur. Bu şehir önemini her şeyden fazla Asklepios tapınağına borçlu idi. Bu tapınak M. Ö. VI. yüzyıldan beri bütün dünyaya yayılan bir ün kazanmış olup, hastalar, Eski Çağın sonlarına kadar oraya akın etmeğe devam etmişlerdir. Tanrı ile danışmak isteyen hastalar, geceyi tapınakta geçirirler, orada gördükleri rüyaları da rahipler yorardı. Tapınak, şehrin güneybatısında yükselirdi ve gerçekte birden fazla tapınağı ve revakları içine alırdı. Hastalar bu revaklar altında yer alırlardı. Nihayet bu külliyata bir tiyaro bir de Polykletos'un Tholos'u (kemerli zarif bir bina) unu da içine alırdı. Bu tiyatro eski Yunan tiyatrolarının en iyi muhafaza edilmiştir, Polyletos'un tholos'u da kutsal kaynağı içine alırdı. Şifa bulmuş hastaların hediyeleri, yazıtlar ve özel olarak mucizeye benzer iyileşmeleri gösteren levhalar bulunmuştur.

EPİDAUROS: Tiyatro

EPİDEMİ (Fr. Épidemie) [Tıp]: bk. SALGIN.

EPİDERM (Fr. Épiderme) [Anat.]: bk. ÜSTDERİ.

EPİDERMOFİTİ (Fr. Épidermophytie, Yun. *epiderma* = deri; *phyton* = bitki; *ia* = durum) [Dermatoloji], *Epidermophyton* adında bir mantar cinsinin yol açtığı bir deri hastalığı. Kabuklu eritema niteliğinde olan bu hastalık çoğu zaman kıllara ve tırnaklara zarar vermez. Fakat mantarın *Epidermophyton floccosum* türü deri ile birlikte tırnakları da sarar. Kasık aralariyle uylukların iç bölümüne yerleşen *eczema marginatum* ve *erythrasma* (kızıl ve esmer lekeler) ve «atlet ayağı» denilen mikosis (*mycosis*, mantar hastalığı) birer E. dir.

EPİDERMOMİKOZ veya EPİDERMOMİKOSİS (Fr. Épidermomycose, Yun. *epiderma* = deri; *mykos* = mantar; *osis*, = hastalık durumu) [Dermatoloji], mikroskopik mantarların yol açtığı çeşitli deri hastalıklarının genel adı.

EPIDIAPENTE, üst beşli aralığı için Avrupa Orta Çağında kullanılmış Yunanca bir terim. Barok çağında da kullanıldığı anlaşılıyor. Bk. DIAPENTE, BEŞLİ.

Epidiatessaron: Üst dörtlü aralığı için Avrupa Orta Çağında kullanılmış Yunanca bir terim. Bk. DIATESSARON², DÖRTLÜ.

EPİDİDYMİS [Anat.]: bk. ERBEZİ ÜSTÜ.

EPİDİKLORHİDRİN (Fr. Épidichlorhydrine), formülü $CH_2 = CCl — CH_2 Cl$ olan doymamış bileşikler. Kuruluş bakımından diklor — 1,2 — Propen'e eşittir. Gliserik triklorhidrin üzerine potas etkisi ile elde edilir.

EPİDİYASKOP (Fr. Épidiascope, Yun. *epi* = üstün de; *dia* = arasından; *skopein* = görmek), saydam ve saydamsız görüntüleri yansıtmaya yarayan bir çeşit projektör.

EPİDOT (Fr. Épidote), alüminyum, kalsiyum ve demirin tabiî hidrate silıkatı olan bir mineral. Monoklin prizmalar halinde billurlaşır. Rengi açık yeşilden koyu yeşile kadar değişir. Kara ve sarı türleri de vardır. Formülü: Ca_2 (Al, Fe)$_3$ Si_3 O_{12} (OH). E. oldukça saydamdır ve parlak bir görünüşü vardır. Çam fıstığı yeşilliğinde olan ve sık rastlanan türüne *Pistazite* adı verilir. Yoğunluğu 3,4, sertliği 6 - 7 dir. Bir hamlaçla ısıtılacak olursa, billurları erir, şişer, sonunda kara bir kabuk haline gelir. E. çok defa kireç taşları, ya metamorf taşlar arasında kontakt fili zi olarak bulunur ya da feldispatların, hornblend'lerin ve bunlara benzeyen silikatların hidro - termal parçalanmaları sırasında meydana gelir. İçinde az demir bulunan E., *kli noenstatit*, demir yanında manganez de bulunan E *piemontit*, bileşiminde ayrıca seryum bulunan E. *orthite* veya *allanit* adlarını alır. Bu sonuncu filizde nadir topraklarla toryum da bulunabilir. E. *eschérite* adını da aldığı gibi, *delphinite*, *oisanite*, *puschkinite*, *achmatite*, *acanthikon*, *arendalite* (veya *scandinavite*) adlı mineraller de E. türleridir. Rombık çift piramitler halinde billurlaşan esmer renkli *zoizit* (zoisite) minerali de kimya bakımından E. un bir eşid r.

EPİFANİT (Fr. Épiphanite) [Mineraloji], klorit (*chlorite*) cinsinden, hidratlı tabiî sil kat.

EPİFARENKS (Fr. Epipharynx, Yun. *epipharynx*, yutaküstü) [Anat], 1. İnsanlarda: Yutakta, burun boşluğu delikleriyle östaki boruları delıklerini kapsayan üst bölüm ki bir adı da rinofarenks (*rhinopharynx*) tir. 2. Böceklerde: Yutak tavanının orta çizgisinden ve bazan da üst dudak (*labrum*) tan çıkan, zar niteliğinde veya az çok kitinleşmiş, çıkıntı biçimindeki bölüm. Çiftkanatlıların birçoğunda ve bu arada sivri sineklerle at sineklerinde, E. in karşısında ve dolayısiyle yutağın tabanında bulunan ve hipofarenks (*hypopharynx*) denilen başka bir bölüm, E. ile birleşerek bir çeşit kanal meydana getirir. Böceğin zehirli salyası hortumuna bu kanalla gelir.

EPİFENOMEN (Fr. Épiphénomène), psikolojide, bir olaya eklenen, fakat eklendiği olayı etkilemeyen olay.

Ek bilinç (Conscience épiphénomène): Bir davranışı isteyerek yapan bir kimse, bilinçli olarak düşündüğünü ve serbestçe karar verdiğini sanır. Bazı filozoflara göre (Mandsley, Huxley, Le Dantec), bu kimse bir yanılsamanın kurbanıdır. Alt canlıların davranışı hep otomatiktir: Bir sinir akız (seyvale) ı dış bir uyarmayla harekete geçer; bir sinir merkezine varır, onun üzerine yansır ve davranışı meydana getiren kas kasılmaları yaratır. Bu işte hiçbir bilinç yoktur. Gelişmiş hayvanlarda ve insanda davranışların bağlı olduğu mekanizma aynıdır; fakat beyinde meydana gelen fizyolojik çalışma esnasında, belirli bir miktar kullanılmamış güç vardır. Bilinçli tasarımlar, tartışmalar, kararlar hal line dönüşen işte budur. Gerçekte, bu oluşlar ancak türedikleri beyin çalışmasının sonuçları ve belirtileridir. Bu oluşlar, beyin çalışmasına hiçbir etkide bulunmadıkları gibi, meydana gelen davranışları da etkilemezler. Bunlara verilen E. adı da bundan ileri gelir.

EPİFİL (Fr. *Épiphile* = başaksever) [Zoo.], Meksika'dan Brezilya'ya kadar olan ülkelerde yaşayan güzel bir kelebek cinsi. E. lerin kanatları genellikle kahve rengi veya mavi olup kızıl renkte, enli ve verev şeritlerle süslüdür. Bu cins, Nymphalidae familyasının Pulkanatlılar (Lepidoptera) takımındandır.

EPİFİT (Fr. Épiphyte) **BİTKİLER**, bunlara hava bitkileri de denir. Diğer bitkilerin, çoğunlukla ağaçların üzerinde yaşarlar. Üzerinde barındıkları bitkilerden su ve besin maddeleri almazlar, yani parazitik bir durumları yoktur, kendi besinlerini kendıleri yaparlar. Bu bitkiler çoğunlukla hava neminin fazla olduğu tropik yağmur ormanları ve subtropik bölgelerde yaşar. Çünkü gerçek epifit bir bitkinin bütün hayatı süresince kökünün toprakla bir bağıntısı yoktur. Yalnız hava içinde sarkan «hava kökleri» vardır. E. B. böyle yaşamakla çok faydalanırlar. Çünkü toprağa bağlı yaşasalardı, yaşadıkları bölgelerde bu kadar bol ışık almalarına imkân yoktu. Bu bitkiler ihtiyaçları olan suyu doğrudan doğruya yağmur damlalarından veya hava neminden, besin tuzlarını ise, havada bulunan toz parçacıklarından alırlar. Etli gövde ve yapraklarında bunu sağlayacak yapı ve mekanizmaları vardır. Fakat diğer yönlerden ağaçlara zararları dokunur. Bazı E. B. o kadar iyi gelişirler ki, ağacın yapraklarını gölgelendirirler, dolayısiyle yaprakların fotosentetik faaliyetlerini kısıtlamış olurlar. Diğer taraftan yağmuru çok bol olan bölgelerde yağmurdan sonra bunlar o kadar ağırlaşırlar ki, ağacın dalları kırılabilir.

EPİFİT BİTKİLER

Tropik yağmur ormanları ve subtropik bölgelerde yaşayan E. B. in çoğunluğu, orkidelerin, eğrelti otlarının (bk. Resim) yosunların, likenlerin ve alglerin bazı türleridir. Memleketimiz ve benzer iklimlerde epifit olarak yaşayan bitkiler ise besin istekleri fazla olmayan bazı alg, liken ve yosunlardır. Özellikle Karadeniz ormanları ağaçları üzerinde epifit olarak yaşayan sakal likeni (Usnea barbata) ile yine ağaç gövdeleri üzerinde yaşayan diğer bazı yaprak likenleri ve nemli yerlerde bulunan ağaç, gövdelerdeki yeşil algler, yosunlar gibi.

EPİFİZ (Fr. Épiphyse): bk. KEMİK UCU.

EPİFRAGMA (Fr. Épiphragme, Yun. *epiphragma* = kapak) [Zoo.], bağ salyangozunun ve öteki karındanayaklı akciğerli yer yumuşakçalarının kabuk deliğini örten ve açılıp kapanabilen ince kapak. Zarsı veya kâğıtsı alan bu kapak

hiçbir zaman kalkerli olmaz; hayvanı ve özellikle bağ salyangozunu çok sıcak havalarda ve en çok da kış uykusu sırasında korur. E., solungaçları kalplerinin ön tarafında bulunan Prosobranchia takımından olan karından ayaklıların *operculum*'larından, yani solungaç kapaklarından çok farklıdır: E. hiçbir zaman hayvanın vücudu ile temas etmez; kenarıyle ya içeride peristomaya, yani ağız çevresi bölgesine ya da kabuk helezonunun son sarımının iç yüzeyine yapışık bulunur. Bazan bu kapaktan üst üste birkaç tane görülür.

EPİFRAGMOFORA (Fr. Épiphragmophora, Yun. *epiphragmophora*) [Zoo.], birçok türü Amerika kıtasının Pasifik Okyanusu aklanında, Kanada'daki British Columbia bölgesinden Arjantin'e kadar uzanan yerlerde yaşayan bir yer yumuşakçası. Akciğerli yumuşakçalar alt sınıfının Fructicicolidae familyasındandır.

EPIGASTRIUM [Anat.]: bk. ÜST KARIN BÖLGESİ.

EPİGENĒS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan komedi şairi. Eserleri kaybolmuş olup, ancak bazı komedi başlıkları ve bazı parçalar bize kalmıştır: *Mnematios* (Küçük anıt); *Bakkheia* (Bakkheler); *Heroine* (Kahraman kadın).

EPIGENESIS [Biyol.]: bk. SIRALI OLUŞ.

EPİGLOBİT (Fr. Épiglaubite), kalsiyumun tabiî hidrate fosfatı olan bir mineral. Brushite'in bir türüdür.

EPIGLOTTIS [Anat.]: bk. GIRTLAK KAPAĞI.

EPİGNAT (Fr. Épignathe, Yun. *epignathos* = çene üstü) [Teratoloji], üst çeneye veya damağa yapışık ve ayrıntıları eksik ikinci bir başla dünyaya gelen yaradılış garibesi çocuk.

EPİGONİZM (Fr. Épigonisme, Yun. *epigonos* = inen) [Biyol.], belirli bir hayvan tipinin inenlerinde kesin olarak meydana gelecek bir değişikliğin bu tipte belirmeye başlaması. Tek parmaklı memeliler (atgiller ve Üçüncü Zamanın Proterotherium takımından olan atsılar) in oluşacağını, atalarında dış parmakların birbiri ardından yok olmasını haber vermiştir. Başlangıçtaki dış parmakların yok olması, kuşaklar birbirini izledikçe tek parmaklı bir kuşağa doğru gidildiğini göstermiştir. Tek parmaklı hayvana bu bakımdan atasının epigon (inen) u denir.

EPİGONLAR (Yun. tar.): bk. EPİGONOS'LAR.

EPİGONOS, Bergama'lı (M. Ö. III. yüzyıl), Yunan heykeltıraşı. Bergama kralı I. Attolos'un Galetlılara karşı kazandığı zaferden sonra diktirdiği zafer anıtında çalışmıştır. «Can çekişen Gallia'lı» (Capitolium Müzesi) ve «Ölü amazon» (Napoli Müzesi) heykelleri ona atfedilir.

EPİGONOS'LAR, Polyneikes'in öcünü almak için Thebai'ye karşı savaşmış olan yedi liderin oğulları. On yıl sonra bunlar şehri ele geçirmişlerdir. Onların kazandığı zaferler, destan şiirinin bir teması haline gelmiştir. Büyük İskender'in Asya'da evlenen askerlerinin çocuklarına da bu ad verilir. Diadokhosların oğullarına ve özel olarak Antipatros oğlu Demetrios ve Lysimakhos oğlu Agathokles de bu adla anılırdı.

Epigonos'lar destanı (Yun. Epigonoi): bilinmeyen bir yazarın eseri olan Yunanca bir destan. Thebai sikline bağlı olan bu destan, Oidipodia ve Thebais destanlarının devamını teşkil eder ve Thebai şehrine karşı yapılan ikinci seferi anlatırdı.

EPİGRAM (Fr. Épigramme, Yun. *epigramma* = yazıt): 1. Antik çağda, bir anıta yazılan nesir veya daha çok nazım şeklindeki kısa yazıt. 2. Her türlü konu üzerine yazılabilen küçük şiir. 3. Amacı taşlama olan iğneleyici sözlerle biten kısa bir nazım parçası.

Eski Yunanlılar mezarlara, heykellere, genel anıtlara veya adak olarak sunulan eşyalar üzerine kazılmış yazıtlara E. derlerdi. Bunlar çoğunlukla manzum olup ilk önceleri destan türünde, sonraları da elegeia (ağıt) tarzında yazılmıştır. Sappho, Arkhilokhos, Simonides bu tarzın üstatları sayılırdı. Fakat bu tarz şiir, özellikle İskenderiye çağında gelişme göstermiştir. O tarihten sonra E. lar artık anıtlara kazılmak üzere yazılmıyordu; bunlar birkaç mısralık aşk şiirleri (idylle) veya ağıt (elegeia) lardı. Bu devrin en önde gelen E. şairleri, Taranto'lu Leonidas ile Gadera'lı Meleagros'tur.

E., vecizeyi andıran deyişiyle Romalıların hoşuna gitti: Saturnien mısralar, hexametre'ler veya distichos'lar halinde mezarlara veya tapınaklara kazılmağa başlandı.

Anthologie (I. yüzyıl) de derlenmiş olan E. lardan önce Romalı şair Catullus, daha sonra da, biraz yapmacıklı bir zerafet içinde, Ausonius esinlenmiştir. Bu arada Catullus, bazı E. larını taşlamaya çeviriyordu; Martialis ise, o veciz gerçekçiliği ve son mısradaki çok zalimce iğnelemesiyle E. tarzına bugünkü şeklini vermiştir.

Fransa'da İskenderiye tarzı E. bazan Ronsard ve A Chénier tarafından taklit edilmişse de, Marot'yu o muzipçe ve çoğu zaman çok güçlü E. larında esinleyen Martialis'tir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda yazarların birbirleriyle giriştiği kalem kavgaları E. a yeni bir hız vermiştir: La Fontaine, Boileau, Racine, Voltaire, J - J. Rousseau v. b. bu tarzı denemişlerse de, bazılarının pek esprili ve iğneli olmasına rağmen, ortaya çıkan şiirlerin, maksat ve anlam yoksulluğundan ötürü bir edebî değeri olmamıştır. Bu bakımdan E., Boileau'nun *Art poétique*'te söylediği gibi «iki kafiye ile süslenmiş güzel bir söz» olmaktan ileri gitmemiştir.

EPİGRAPHĒ (Arkeol.): bk. YAZIT ve YAZIT BİLİMİ.

EPİKALYA (Lat. Epicalia) [Zoo.], Eklembacaklılar (Arthropoda) ın Kelebekler (Lepidoptera) takımından bir böcek cinsi. Bu cinste, Güney Amerika'da yaşayan ve koyu renkli kanatlarının ortasında açık renkli geniş bir şerit bulunan güzel kelebekler vardır.

EPİKANTUS (Fr. Épicanthus, Yun. *epi* = üst, üstü, üstünde; *kanthos* = göz pınarı) [Oftalmoloji], gözlerin burun yönündeki köşelerinde, doğuştan var olup göz yuvarının bir bölümünü gizleyen dikey deri katlanması. Bu kusur kendiliğinden yok olabildiği gibi, gelişik durumlarında ameliyatla da giderilebilir. Moğollarda ve genel olarak mongoloid ırklarda hemen hemen tabiî bir hal olan E. lu gözlere ilim dilinde «mongoloid göz» de denir.

EPİKANTUS

EPİKAUTA (Lat. Epicauta)

[Zoo.], Eklembacaklılar (Arthropoda) ın Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Meloidae familyasından bir böcek cinsi. Bu cinste, beyaz çizgili, boz veya siyah renkte ve başları çoğu zaman kırmızımsı Cantharis'ler vardır. Bu böcekleri kurutarak hazırlanan ilâçlar tıpta yakı olarak, pek küçük dozlarda da idrar söktürücü olarak kullanılır. Büyük dozları çok zehirlidir. E. ların pek çok olan türleri bütün sıcak bölgelerden başka, güney ve doğu Avrupa'da da yaşar. Bu böcek birçok çekirgenin asalağıdır.

EPİKĒDEİON (Yun.; Lat. Epicedium), yas ve teselli şiiri. Yunanlılar ve Romalılarca sevilen bu şiir cinsi çoğu zaman mersiye veya epigram şeklini alırdı.

EPİKHARMOS [*epiḫarmos*] (M. Ö. aş. yu. 525-450), Yunan komedi yazarı. Syrakusai'de ölmüştür. Daha genç yaşta Syrakusai'ye giderek bütün hayatını orada geçirmiştir. Sirakusai tyrannosları Gelon ve Hieron'un E. u korumuş oldukları sanılır. E. komedinin kurucularından biri sayılır. E. a kadar aralarında bağımsız sahnelerden ibaret olan komedi, onun etkisiyle düzgün bir entrika (hikâye) ya sahip olmuştur. Eserlerinin hiçbiri bütün olarak bize gelmemişse de, bazı parçalar vardır. Ayrıca birçok komedi başlıkları da biliyoruz.

E. un komedileri iki sınıfa ayrılır: Halk hayatından alınmış konularla mitolojik konular. Birinci sınıfa şu komediler girer: *Agrostinos* (Köylü); *Theoroi* (Seyirciler); ikinci grupta ise şu eserler vardır: *Kyklops* (Tepegöz); *Amikos* (ad); *Busiris* (ad); *Prometheus* (ad); *Hephaitos* (ad). Üslûbu, E. un hayatiyetle dolu, nükteli bir yazar olduğunu gösterir. Komik durumlarla ahlâkî öğretileri ustalıkla birleştirmesini bilmiştir.

EPİKHEİRĒMA (Yun *epi* = üzerinde; *kheir* = el), eski mantıkta, benzerliğe dayanan kıyas. Modernlerde kıyas şeklinde, fakat her bir öncülün ispatı ile birlikte gösterildiği bir düşünme düzeni.

EPİKLORHİDRİN (Fr. Épichlorhydrine), glisit'lerin kloridrik asitle işleminden elde edilen ve formülü C_3H_5OCl olan bir kloridrik eter. E. suda erimeyen, 117° de kaynayan, yoğunluğu 1,2 olan bir sıvıdır. E. elde etmek için gliserinin α veya β diklorhidrini üzerine alkaliler etkilendirilir. E. glisit diklorhidrik adını da alır ve türlü glisit bileşimleri yapmak için ilk madde olarak kullanılır.

EPİKMAN, Refik (doğ. 1902), Türk ressamı. İstanbul'da doğmuştur. Davut Paşa İdadisinde okuduktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisi (Güzel Sanatlar Akademisi) ne girmiş (1918) ve ressam İbrahim Çallı (b. bk.)nın öğrencisi olmuştur. Okulun bitirme sınavı Avrupa yarışmasını birincilikle kazanarak devlet hesabına Paris'e giderek Julian Akademisinde Paul - Albert Lavrens'ın atelyesinde çalışmış ve müzelerde incelemeler yapmıştır (1924 - 1928). İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisinde öğretmenlik yapmış (1928 - 1931), daha sonra Ankara'ya yerleşmiştir. Ankara liselerinde (1934-1939) ve Gazi Eğitim Enstitüsünde (1939 - 1966) resim öğretmenliği yapmıştır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliğinin kurucularındandır (1929). Uluslararası Sanat Eleştirmecileri Cemiyeti üyesi ve Türkiye Sanat Eleştirmecileri Cemiyeti yönetim kurulu üyesidir. Uluslararası Sanat Eleştirmecileri Cemiyetinin düzenlediği Dubrovnik (1956), Bruxelles (1958) ve Venedik (1962) kongrelerine katılmıştır. «Ar» dergisini çıkaranlar arasında (1937-1938) çalışmış, eleştirme ve inceleme yazıları yazmıştır. Devlet resim ve heykel sergilerinde III ve II. armağanlar almıştır. E. ın sanatı önceleri tabiî, yapıcı, kurallara bağlı bir anlayış içinde kalmış, sonraları valör, yerini canlı ve parlak renklerle sağlanan bir görünüşe bırakmıştır. Böylece dış görünüşler ekspresyonist bir anlatımla açıklanmıştır. 1960 tan bu yana konudan arınmış, renk ve formların psikolojik etkilerine dayanan bir anlatım, eserlerinde özellikle yer almıştır. Eserleri: *XIII - XVII. yüzyıllar arası klasik ressamlar* [1945], *XVII XVIII, XIX. yüzyıl dünya sanatı* [1946]; *Rubens'in sanatı* [1951]; *Tiziano'nun sanatı* [1951]; *Osman Hamdi* [1966]. E. ın Resim ve Heykel Müzesi (İstanbul) nde bulunan eserleri arasında «Ağaçlar», «Kabare» (kompozisyon), «Natürmort», «Orman», «Antik abstraksiyon» (kompozisyon) vardır. Türk Ansiklopedisi'nde güzel sanatlarla ilgili birçok maddeleri çıkmıştır.

R. EPIKMAN

R. EPİKMAN: «Uğraşı»

EPİKONDİL (Fr. Épicondyle, Yun. *epi* = üst; Lat. *condylus* = lokma, yani bir kemiğin eklemli ucunda bulunan yuvarlak çıkıntı biçimindeki eklem yüzeyi) [Anat.], bir kemiğin üstünde ve lokmasının üst yanında bulunan çıkıntı. **Yan E.:** 1. Kol kemiği (*humerus*) nin dış lokması (kol kemiğinin dış kenarının en aşağı bölümünde ve lokmanın üst yanında bulunan bu E., dirseğin dış yan bağı ile birkaç kasın çıkış noktasıdır); 2. Uyluk kemiği (*femur*) nin dış tümseği. **Orta veya ara E.:** 1. Kol kemiğinin iç lokması; 2. Uyluk kemiğinin iç tümseği.

EPİKRANYUM (Fr. Épicrâne, Lat. *epicranium* = kafa çevresi) [Anat.], kafa tasını saran bölümlerin tümü. E. da içeriden dışarıya doğru üç kat bulunur: 1. Kafa kemiklerinin dış zarı; 2. Gevşek bir hücre dokusu katı; 3.

Artkafa - alın kası ve E. aponevrosisi, yani ara kirişi. Bu sonuncu, artkafa - alın kasının ön ve arka fibraları arasında gerçek bir ara kiriş durumunda bulunan çok sağlam bir fibra lamıdır. Yanlardan bu kirişin arasına kulak kasları girer.

Böceklerde epikranyum: Epistom (üst dudakla alın arasında ki bölüm) un veya postepistom (epistom ardı) ayrı olduğu zaman onun arkasına doğru uzanan kafa sırt bölümlerinin tümü.

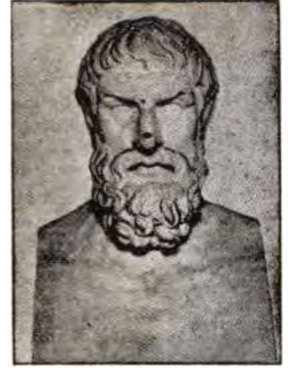
EPİKTĒTOS (aş. yu. M. S. 50 - 125 - 130), Stoa'cı Yunan filozofu. Hierapolis (Phrygia) te doğmuş, Nikopolis (Epeiros) te ölmüştür. Roma'da imparator Nero'nun azatlısı Epaphroditos'un köl e s i idi. Orada iken Stoa'cı filozof Musonius Rufus'un derslerini dinlemiştir. Rivayete göre bir gün, hoyrat efendisi E. un bacağını bir işkence aletine takmış, buruyordu: E. gülüm seyerek: «Bacağı kıra caksın» demiş. Bacağı kırılınca da «Söylememiş miydim» sözlerini katmakla yetinmiş. Azat edilince, E kendini felsefeye vermiştir. E. ile Stoa felsefesi hemen hemen yalnız ahlâkî bir öğreti haline gelmiştir. İnsanlara pratik davranış kuralları öğretir ve bunların teorik temellerine önem vermez. İmparator Domitianus bütün öbür filozoflarla birlikte E. u Senatus consultus'la Roma'dan kovdurmuştur (94). E. gerek Roma'da gerek geri çekilmiş olduğu ve sonra öldüğü Nikopolis'te yokluk içinde yaşamıştır. Hiçbir yazı bırakmamış, fakat büyük bir etki yapmıştır. Kendisini çok seven öğrencileri olmuştur. Bunlardan biri, Flavius Arrianus, Nikopolis'te derslerini dinledikten sonra, tuttuğu notlara dayanarak şu iki eseri yazmıştır: *Diatribon kai homilion biblia* (Hicivli konuşmalar ve mülâhazalar kitapları) ve *Enkheiridion* (El kitabı). Bu eserlerde E. ruhunun tatlılığı, sözlerinin biraz kabalığa kaçan teklifsizliği, fazıletinin paradoksa meyleden metinliği, ahlâk öğretisinin kuruluğu ve duygusuzluğu ve felsefesinin gururu ile tasvir edilmiştir.

EPİKTETOS

EPİKTĒTOS (aş. yu. M. Ö. 520 - 500), Yunan çömlekçisi. Kırmızı şekillerle süslü Attike'li vazolar bırakmıştır. Eserleri: «Silenos» (Cabinet des médailles, Paris); «Genç atlı» (British Museum) Resimleri zarif şekilde hareketlidir.

EPİKUROS (M. Ö. 341 271), Yunan filozofu. Sanıldığına göre Samos'ta doğmuş, Atina'da ölmüştür. Pamphilios'tan Eflatun felsefesini, Nausiphanes'ten de Demokritos felsefesini öğrenmiştir. Önceleri Midilli ve Lampsakos'ta felsefe öğretmenliği yapan E., 306 da Atina'daki bir bahçede okulunu açmıştır. Bu bahçe okulun mülkü olmus ve E. un bahçesi adını almıştır. Bir kısmı oldukça baştan savma bir üslûp ile yazılmış olan bol sayıdaki eserlerinden bize kadar gelenler ancak üç uzun öğretici mektup ile birçok münferit parçalardır. Kazılardan ortaya çıkan papiruslar arasında bazı yeni parçaları bulunmuştur. E. un hayatına ait başlıca kaynağımız Diogenes Laertius'un yazısıdır.

Felsefe adı altında E., kavramlar ve kanıtlar yolu ile insanı mutlu bir hayata götüren faaliyeti kasteder. Görüldüğü üzere bir hayat idealinin gerçekleştirilmesi ön planda bulunur. Ona göre, f e l s e f e n i n bütün öbür fasılları bu amaca hizmet etmelidir.

EPIKUROS

E. un felsefesi üç bölüme ayrılır: Algı (idrak) teorisi (Erkenntnis - Theorie) (Kanonika), fizik ve etik (ahlâkiyat) Birinci b ö l ü m algının usul (kanon) ünü gösterir. Kriter olarak tam algı (perception, Wahrnehmung) geçerlidir; tam algı başka tam algılarla ne çürütülebilir, çünkü bütün tam algılar aynı derecede kuvvetli, aynı derecede doğru (gerçek) dur, ne de akıl (Vernunft, raison) ile reddedilebilir, çünkü akıl tam algı temeli üzerine kurulmuştur. Bunun dışında her *prolepsis*, yani tahmin, faraziye, görüş (Vorwegnahme, Annahme, Auffassung) tür. Bunun doğrulaması ancak tam algıdan gelir, yani tam algı doğruluğu tasdik etmelidir (epimartyresis). E., hiçbir tam algı tarafından reddedilmeyen tahminlere de doğruluk atfeder; meselâ atom teorisi gibi Bir hipotezden başka bir şey olmamakla beraber, bu teori reddedilmez bir hipotezdir. E. un fizik'i, Demokritos'un atomların hareketi teorisine dayanır. «Atomların dikey düşüş önünden ayrılması» dünyanın meydana gelmesine sebep olmuştur. Demokritos gibi, E. da dünya işlerinin bir tanrı tarafından yönetilmesi fikrine karşı cephe alır; yine onun gibi, sonsuz sayıdaki dünyaların varlığı fikrinde ısrar eder. Ruh, havaya benzeyen ince bir maddedir. Ölümle dağılır ve bütün duygular sona erer. Tam algı (Demokritos'ta da olduğu gibi) akış (Ausfluss) lar ve resim (Bilder) ler yolu ile vücuda gelir.

E. un ahlâkçılığı, Aristippos'un hedonizm (hazcılık) inden ayrılarak, manevîleştirilmiş zevke dayanır. İnsan kendini aşırı zevke kaptırmakla ruh huzurunu kaybeder. Ancak «sürekli zevk» değerlidir, sürekli zevk ruhun «sarsılmazlığı» (salabeti) dır, iç dengedir, acısızlıktır; ruhun safası (Glückseligkeit) da işte budur. Fakat ruh safası, nefsi terbiye etmeden, nefse hâkim olmadan, adalet yolunu tutmadan, yani faziletsiz mümkün değildir. İşte bu sebepten ruh safası, insanlar için ancak faziletle elde edilir. Bu noktada E. Stoa ile aynı fikirdedir.

E. un felsefesini, Sidonlu Zenon ve Lakonia'lı Demetrios devam ettirmiştir. Eski Çağın sonuna doğru, özel olarak Romalılarda, bu felsefe çok rağbet görmüş, fakat saflığını muhafaza edememiştir. Gittikçe daha geniş çevrelere yayılan bu felsefe, fikrî anlamda bir hedonizm şeklini alarak gittikçe daha kabalaşmıştır. Romalılarda E. cu sözü, zevk ve sefaya düşkün, başkalarını düşünmeyen insan anlamında kullanılmağa başlanmıştır. Ancak Lucretius'un tabiat hakkındaki güzel şiirinde bu felsefenin gerçek ruhu bir defa daha dile getirilmiştir.

EPİKUROSÇULUK (Fr. Epicurisme), Epikuros'un ve öğrencilerinin öğretisi. Daha geniş anlamda, amacı zevkin aranması olan bir ahlâk sistemi.

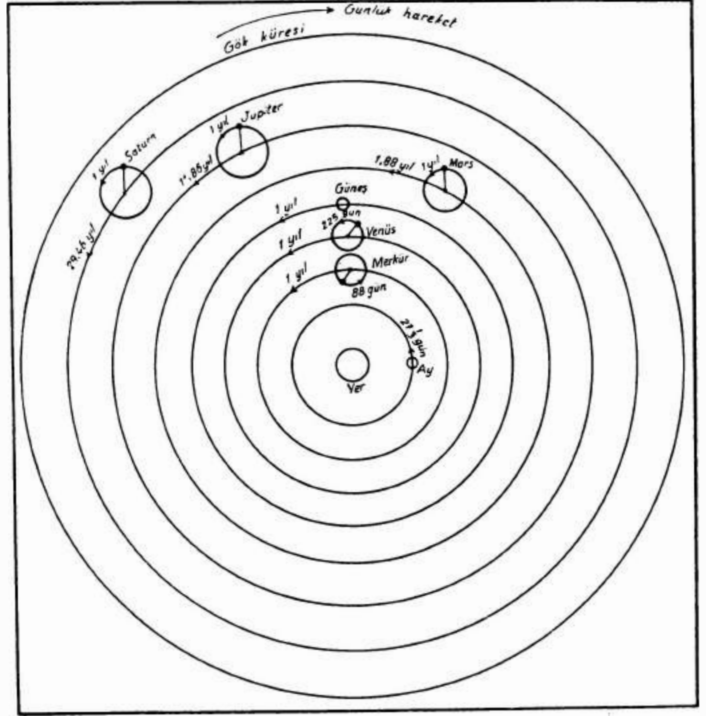
Epikuros'tan sonra, öğretisi tatbikatta hiç değişmedi. Epikuros, ilk ardılı olann Hermarkhos'a Epikurosçuların birlikte oturmasını istediği evini ve bunun bahçesini miras bırakmıştı. Hermarkhos'tan sonra Epikurosçular grupunu sırasiyle Polystratos, Dionysios ve Basileides yönetmiştir.

Lampsakhos, Midilli ve Mısır'da, M. Ö. II. yüzyılda da Antakya ve Roma'da E. merkezleri kuruldu. II. yüzyılın sonlarında okul, Atina'da Apollodoros, Roma'da da Amafinius tarafından idare ediliyordu. Apollodoros sözünü geçiren bir hoca olarak tanınmıştır.

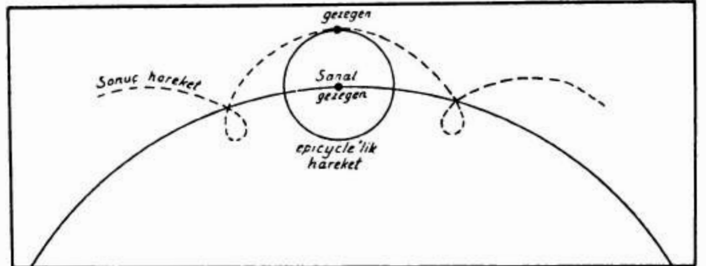
M. Ö. I. yüzyılda Phaidros, Sidon'lu Zenon ve Gadara'lı Philodemos adlarını taşıyan üç Epikurosçu Roma'ya gelerek öğretmenlik etmişlerdi; fakat o devirde en tanınmış Epikurosçu, Latin şairi Lucretius (M. Ö. aş. yu. 98 - 55) idi. Lucretius, *De natura rerum* (Tabiat üzerine) başlıklı şiirinde Epikuros felsefesini büyük bir enginlikle açıklamıştı.

Hıristiyanlık çağının başlarında, Roma imparatorluğunda bu felsefe okulunun birçok merkezleri vardı. Sonraları bu felsefe gitgide, Oinoanda'lı Diogenes veya Plutarkhos'un çattığı Kolotes gibi bazı bilginler tarafından temsil edilmeğe başlandı.

XVII. yüzyılda E. yeniden ortaya çıktı. Fransız filozofu Gassendi (1592 - 1655) bunun temsilcisi olmuştur. Descartes'ı eleştirmiş olan bu sensualist (duyumcu) filozof, fizik bakımından Epikuros'unkine benzer bir atomizm, ahlâkça da yine Epikuros'unkine benzer bir ahlâkçılık kurmuştur. Gassendi yolu ile E. modern maddeciliği etkilemiştir. Nitekim Marx, doktora tezini Epikuros ve Demokritos üzerine yazmıştır.

Şekil: A

Şekil: B

EPİKYDĒS, Kartacalı general. M. Ö. III. yüzyılın sonlarında yaşamıştır. Hannibal'ın komutanlığında İspanya ve İtalya'da hizmet görmüştür. Kardeşi Hippokrates ile birlikte Syrakusai tyrannos'u Hieronymos'un yanına gönderilen E., Leontinoi'de bir kuşatmaya direnmiş ve sonradan Sicilyalıları Romalılara karşı ayaklanmaya teşvik etmiştir. Syrakusai'yi alan E. oradan kovulduktan sonra, Agrigentum'a sığınmış ve oradan Kartaca'ya dönmüştür.

EPİKYKLOS'LAR TEORİSİ (Fr. Théorie des épicycles): Merkezi daha büyük bir çember üzerinde hareket eden bir çember olan epikyklos'lar sonuç olarak yörüngesel ilmikler meydana getirir. Eski geometrik sistemin şekline uygun olarak, gezegenlerin hareketlerini açıklayabilmek için, Perge'li Apollonios(M. Ö. 262 - 190) yer etrafında eşmerkezli çemberleri ve bir epikyklos'lar sistemini düşünmüştür. Gezegenlerin hareketinde onların değişen uzaklık, parlaklık ve hızlarını göz önüne almıştır. Aynı zamanda bu sistemde gezegenlerin doğru ve ters hareketlerini de hesaba katmıştır.

Ptolemaios, *Almagest* (*Kitab al- magisti*) adlı eserinde bu epikyklos'lar sistemini geliştirmiş ve onu o zamanın bilinen beş gezegenine uygulamıştır. Buna E. T. adı verilir. Bu teoriye göre, şekil A da görüldüğü gibi iç gezegenler, yani Mercurius ve Venus, Yer - Güneş doğrusu üzerinde olup, dış gezegenler de küçük çember merkezlerini Mars, Jupiter ve Saturnus'a birleştiren yarıçaplar birbirine ve bu doğruya paraleldir. İç gezegenler merkezlerin meydana getirdiği yörünge üzerinde bir yılda, dış gezegenler de küçük çember üzerinde bir yılda dolanırlar. Küçük çemberlerin merkezlerine sanal gezegenler denir. Şekil B epikyklos'luk hareketi ve sonuç hareketi göstermektedir (bk. PTOLEMAİOS ve PTOLEMAİOS SİSTEMİ).

EPILACHNA (Zoo.), Kınkanatlılar (Coleoptera) dan bir böcek cinsi. Coccinellidae familyasına giren bu cins, phytophage (bitki yiyen), sarı - kırmızı renkte, tüylü gelin böceklerini içine alır.

EPILACHNA

Bütün dünyada yayılmış pek çok türleri vardır. Avrupa'da ve özel olarak Fransa'da üç türe rastlanır. Bu böceklerin larvaları Cucurbitaceae familyasına bağlı bitkilerin yapraklariyle geçinir.

EPİLEPSİ (Fr. Épilepsie): bk. SARA.

EPİLOG (Mus.), bir musiki eserinin kapanış bölmesi: 1. Sonat allegrosu (b bk.) kuruluşunda ikinci temin ardından gelerek serim (exposition) bölmesini kapatan ve geliştirme

(développement) bölmesinden önce kısa bir dinlenme sağlayan geçit.

2. Musikili bir sahne eserinin son perdesinden sonra gelen, çoğun doğrudan doğruya seyirciye hitabedilen kısa sahne Meselâ Boïto'nun *Mefistofele* operasında 4. perdeden, Offenbach'ın *Les contes d'Hoffmann* (Hoffmann'ın masalları) operasında 3. perdeden, Lambert'in *Apparitions* (Hayalî görünümler) balesinde 3. sahneden sonra birer E. vardır. Bk. PROLOG.

EPİLOGOS (Fr. Épilogue, Yun. = son söz), özel olarak dramın sonuna katılan ve kişilerden biri veya E. adı verilen bir kişi tarafından dinleyicilere yönetilerek söylenen son söz. Eski dramın E. u, oyuna dair genel düşünceleri içine alır. Eski komedide ise, E. çoğu zaman seyircileri el çırpmaya teşvik eder. Orta Çağ dramlarında ise çoğu zaman oyunun verdiği ahlâkî dersi kısaca belirtir ve seyircilere dindar olmaları için öğütler verirdi. Birçok hallerde E. ta şaire karşı müsamaha rica edilir, seyircilere bereket dilekleri bildirilir, sonradan oynanacak piyesler belirtilirdi. Bk. PROLOGOS.

EPİMAHUS (Lat. Epimachus < Yun. *epimakhos* = savaş için donatılmış) [Zoo.], Yeni Gine adasında yaşayan, *Epimachidae* alt familyasından cennet kuşlarının bir tip cinsi. Rengi siyah ve eflatun olup metal yansımaları gösterir. Ayırt edici özelliği kuyruğunun çok uzun olması ve göğsünün iki yanında büyük tüylerden oluşmuş yelpazeler bulunmasıdır.

EPİMAHUS

EPİMELĒTĒS (Yun. = bakan), Yunan şehirlerinde çeşitli memurlara verilen bir san. Meselâ Atina'da tersaneler, ephebos'lar ve müttefik şehirler E. leri vardı. Sonradan Romalıların Curator (= bakan) ve Praefectus (= bakan) sanlarının Yunanca karşılığı olarak kullanılmıştır.

EPİMENİDĒS, Knossos'lu (M. Ö. VI. yüzyıl), Yunan şairi, filozofu ve kanuncusu (législateur). Girit'te doğmuştur. Halk gelenekleri onu yarı efsanevî bir kişi haline getirmiştir. Bir mağarada 57 yıl uyuduktan sonra kehanetlerde bulunduğu anlatılırdı. E. e dair biricik tarihî olay, Atina'ya gitmiş olmasıdır. E, Solon zamanında Delphoi khresmos (oraculum) unun emriyle Atina şehrini ruh bakımından temizlemek üzere getirilmiştir. E. e birçok eserler atfedilirdi. Bunların en çoğu apokrif (gerçekten E. ce yazılmamış) tir. Başlıca yazısı *Theogonia* (Tanrıların doğuşu) dır. E. Orpheus'çuluğun kurucularından biri sayılırdı.

EPİMENİDES

EPİMER (Fr. Epimère) [Kim.], atom alanı içindeki düzenleri bakımından birbirinden farklı olan izomerlerle asit, aldehit v. b. gibi fonksiyonlara komşu olan bir karbon atomuna doğrudan doğruya bağlanmış bulunan köklere verilen ad. Meselâ: d - glükoz (üzüm şekeri) ile d - manoz birbirinin E. idir.

EPİMETAMORFOZ (Alm. Epimetamorphose), yer yüzüne yakın olan üst bölge (Alm. Epizone) de taş tabakalarında alçak ısıda (400 - 500° C) az yük ve çok yüksek tek yönlü basınç (stress) altında meydana gelen değişikliklere verilen ad. E. mekanik kırılmalarla beraber ufak tefek billurlaşma değişikliklerine de sebep olur (Epige taşları). Üst bölgede en çok bulunan moskovit, klorit, epidol, zoizit gibi bileşiminde hidroksit bulunan minerallerdir.

EPİMĒTHEUS (Yunan mitolojisi), Prometheus'un erkek kardeşi ve Pandora'nın kocası. Kardeşi Prometheus'un dikkatini çekmesine rağmen Pandora'yı Zeus'un armağanı olarak kabul etmiştir. Neticede Pandora, merakla, tanrıların kendisine açmamasını tembih ederek verdikleri bir kutuyu açmış ve tanrıların bunun içine gizledikleri bütün kötülükleri insanlara musallat etmiştir.

EPİMORFOZ (Fr. Épimorphose, Yun. *morphosis* = şekil verme) [Biyol.], aşağı (mèdere) böcek (Insekten) lerde (meselâ: Orthopterler, Termitler, Hemipteroidea v.b.) hakim olup, bazı kırkayaklarda da görülen bir gelişme şekli. Yavrular yumurtadan çıktığında büyüklerde olan beden kısımlarının hepsine maliktir. (Bunun aksi hali anamorphosis veya anamorfoz'dur.) Gelişme fazları gerçek larvalar olmayıp, gençlik şekilleridir. Bunlar daimî ve tedricî bir gelişme sonunda tam gelişmişlik (Imago) şekline erişirler.

ÉPINAL (Lat. Spinalium), Fransa'nın kuzeydoğusunda, Nancy'nin güneyinde, Moselle ırmağı üzerinde bir şehir, Vosges departmanının başkenti. Nüfusu 28 688 (1961) dir. Pamuk fabrikaları vardır. Fırça, şapka, elle yapılmış işlemeler ve madenî eşya imal edilir. Şehirde bir müze ve mimarî bakımdan ilgi çekici yapılar vardır: Saint Maurice kilisesi ve şato. Orta Çağda, Metz piskoposunun idaresi altında E., Fransa topraklarına katılmış (1444), fakat sonradan Lorraine dukasına verilmiştir (1466). II. Dünya Harbinde hasara uğramıştır.

ÉPINAL: Genel görünüş

Épinal müzesi: 1822 de Choiseul dukasının bağışı ve Salm - Salm prenslerinin koleksiyonlarının kalıntıları ile kurulmuş olan bir müze. Çok değerli arkeolojik koleksiyonları, XI - XVII. yüzyıl heykelleri, XIII - XIX. yüzyıl silâhları, Fransız ve yabancı ekollere ait tablolar vardır.

ÉPINAY [*epinę*], **Louise Florence Pétronille de la Live d'** (1726 - 1783), Fransız kadın yazarı. Valencien-

nes'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Müsrif ve sefahate düşkün bir adam olan kocası d'E. den 1749 da ayrıldıktan sonra Grimm, d'Holbach, Diderot, Francueil ve J.-J. Rousseau gibi çağdaş yazarlarla sıkı bir dostluk içinde yaşamıştır. Rousseau, 1756-1757 yıllarında, E. nin Montmorency yakınlarındaki La Chevrette şatosunun bahçesinde onun için onartıp donattığı Ermitage adlı kır evinde oturmuştur. Belli başlı eserleri: *Les conversations d'Emilie* (Emilie'nin konuşmaları) [2 cilt, 1774], *Lettres à mon fils* (Oğluma mektuplar) [1758 - adsız] ve *Mes moments heureux* (Mutlu anlarım) [1752, 1758, adsız]. 1863 te çıkan *Mémoires* (Hatıralar) ı, hem bir hayat hikâyesi hem de töreler tarihine ait bir anıt olarak büyük değer taşır.

L. F. EPINAY

ÉPINAY - SUR - ORGE [*epinē - sür - orj*], Fransa'da, Seine - et - Oise departmanının Corbeil - Essonnes arondismanında bir komün (bucak). Nüfusu 5 451 dir.

ÉPINAY - SUR - SEINE [*epinē - sür - sēn*], Fransa'da, Seine departmanının Saint - Denis arondismanında, Seine ırmağının sağ kıyısında bir komün (bucak). Nüfusu 20 905 tir. Notre - Dame - des - Missions kilisesi güzel duvar resimleriyle süslenmiştir. Madenî eşya ve besin maddeleri fabrikaları vardır.

EPİNEFRIN (Fr. Épinéphrine) [Tıp]: bk. ADRENALİN.

EPINEPHELUS [*epinefelus*] (Zoo.), tatlısu hani balığına yakın bir cinsten, oval biçimli ve vücudu ile burun bölgesi küçük pullarla kaplı, kemikli bir balık cinsi. Bu cinsin tip türü, boyu 1 m yi aşan *Epinephelus gigas* (dev E) tır.

ÉPINETTE [*epinet*] (Fr. < İta. *spinetta*), tel'eri kuyruklu piyanodakinin tersine klavyeye paralel durumda gerilen ve çekiçlerle vurulacak yerde teleklerle titreştirilen bir çalgı. Bk. SPINET.

EPİNİKİON, Olympia, Delphoi gibi yerlerde yapılan büyük oyunlarda kazanılan bir zaferden sonra düzenlenen şenliklere verilen ad. Daha çok bu yortular şerefine okunan zafer şarkılarına da bu ad verilirdi. Büyük oyunlarda zafer kazanan bir kişi şerefine yazılmış lirik şiirler de bu adla anılırdı.

EPİPHANEİA [*epifaneya*] (Fr. Épiphanie, Yun. = görünme, ortaya çıkma) [Din. tar.], eski Yunanlılarda bir tanrının görünmesi; Romalılarda, imparatorun ucra eyaletleri ziyaret ederek uyruklarına ihsanlarda bulunması (meselâ yurttaşlara yeni haklar tanınması gibi). E. Hristiyan yortusu olarak ocak ayında kutlanır (6 ocak). Bugün, ilk önce doğuda İsa'nın yer yüzünde görünmesi (doğumu, müneccimler tarafından kendisine saygı gösterilmesi ve Vaftizci İoannes tarafından vaftiz edilmesi) ni anmak üzere kutsallaştırılmıştır. Batıda sadece doğum kutlanırdı. Daha sonra Batı, doğunun E. sını benimsemiş, doğu da batının

ÉPINETTE

Noel yortusunu almıştır. IV. yüzyılda E. batıda müneccimlerin ortaya çıkması (manifestation des Mages) adiyle kutsallaştırılmıştır. Bir süre sonra bu yortu hem müneccimlerin hatırasını hem de İsa'nın vaftiz edilmesi olayını kapsamıştır. Halk geleneklerine göre, üç müneccim vardır: Melchior, Balthazar ve Gaspar. Arabistan kralları diye tanınan bu müneccimlerin sözde Hagia Helenē tarafından bulunmuş olan kalıntıları Köln katedralindedir. E. yortusu bu yüzden halk arasında krallar günü (Jour des Rois) veya üç kutsal krallar yortusu (Fest der Heiligen drei Könige) yahut da üç kral günü (Dreikönigstag) diye anılırsa da, kilise yortular takvimine bu adı almamıştır.

Birçok Hristiyan ülkelerinde E. yortusunda yemekler yenir. Ortaya konulan bir çöreğin içine gizlenmiş olan bir bakla kimin payına rastlarsa, o kral seçilir.

Bizde E. ya *haçı suya atma yortusu* denir. O gün bir Ortodoks papazının denize attığı bir haçı, delikanlılar suya atlayarak almak için yarışırlar.

EPİPHANĒS [*epifanes*], Seleukos hanedanına mensup IV. Antiokhos'a ve başka Hellenistik prenslere verilen bir lakap.

EPİPHANİOS [*epifanios*] (Lat. Epiphanius; ölm. 403), kilise yazarı ve Salamis (Kıbrıs) piskoposu. Origenes'in dar anlayışlı düşmanı olup, bütün sapıklıklara karşı taassupla savaşmıştır. Yazılarında değerli eski kaynaklar muhafaza edilmiştir.

EPİPLOON [Biyol]: bk. İÇ ORGAN ASKISI.

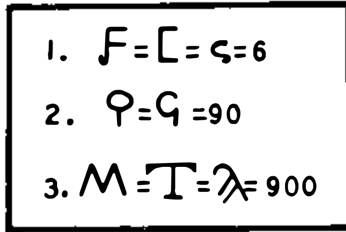
EPİPOLAZ (Fr. Épipolase, Yun. *epipolasis* = üstünde yüzmek), bazı maddelerin içinde asıltı halinde bulundukları sıvıların üzerine çıkarak yüzmesi olayına kimyada verilen ad.

EPİPOLĒ (Yun. mit.), Euboia adasında bulunan Karystos'lu bir kadın, Trakhion'un kızı. Erkek elbisesi giyerek, Troia kuşatmasına Yunanlılarla beraber katılmıştır. Palamedes, kadın olduğunu meydana çıkardıktan sonra E. taşlanarak öldürülmüştür.

EPİPOLİK (Fr. Épipolique), kendilerinde epipoloz (Fr. épipolose) niteliği bulunan maddeler. E. maddelerin çoğunda bir de E. rotasyon niteliği vardır ki, bu da bu gibi maddelerin bir sıvı üzerine konulduğu zaman ortaya çıkan hızlı dönme olayıdır. Meselâ su üzerine konulan kâfurunun dönmesi.

EPİROJENEZ (Fr. Épirogenèse veya Épeirogenèse): bk. YER YAYLANMALARI.

EPİSEMON (Yun. = tali işaret), eski Yunan alfabesinin klasik çağda artık yazı için kullanılmayıp ancak rakam olarak kullanılan üç harfine verilen ad. Bunların rakam olarak değeri, eski alfabede aldıkları yeri gösterir: 1. F (Di gamma) = [ς — 6,2] 2. Q (Koppa, Lat. Q) = [G = 90], 3. (M = Ͳ = [ϡ = Sampi] = 900).

EPİSEMON

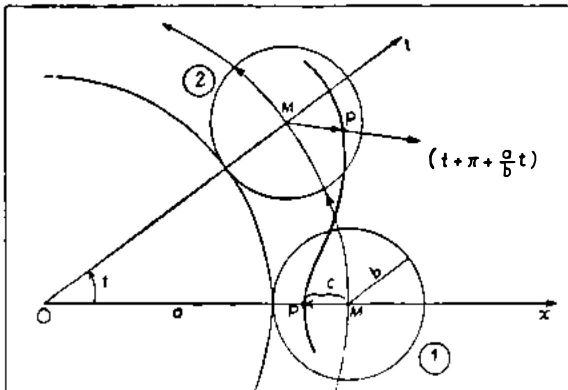
EPİSİKLOİT (Fr. Épicycloïde): Sabit bir daireye dışarıdan teğet bir daire düşünelim. İkinci daire birinci daire üzerinde kaymadan yuvarlanırsa, hareketli dairenin üzerinde veya çevresinde bulunan bir noktanın bu hareket sırasında çizdiği eğriye E. denir.

a yarıçaplı sabit dairenin merkezini koordinat eksenlerinin başlangıcında alalım.

Hareketli dairenin ilk durumu şekilde 1 numaralı durum olsun. Yani sabit daireye a, o noktasında teğet olsun. b yarıçaplı daire sabit daire üzerinde kaymadan şekildeki ok yönünde yuvarlansın. Hareketli dairenin merkezi M, yarıçapı a + b olan bir çember çizer. Hareketli daire üzerindeki P noktasının geometrik yeri E. tir.

Yuvarlanan daire üzerinde alınan P noktasının M merkezine olan uzaklığı c nin b yarıçapına eşit veya küçük olması halinde farklı tipler elde edilir.

1 numaralı durumda P noktasının polar koordinatları

EPİSİKLOİT

$(a + b - c, o)$ olur. $t = o$ hareketin başlangıcına tekabül ettiğine göre, E. in denklemi 2 numaralı durumdan:

$$\vec{OP} = \vec{OM} + \vec{MP} \quad \text{veya}$$

$$x = (a + b) \cdot \cos t - a \cos \left(\frac{a+b}{b} \cdot t\right)$$

$$y = (a + b) \cdot \sin t - a \sin \left(\frac{a+b}{b} \cdot t\right)$$

olur. Eğer hareketli daire sabit daireye içeriden teğet olursa, elde edilen eğriye hiposikloit (Hypocycloïde) denir.

EPISINUS [Zoo.], karnı arkaya doğru eğik olan ve avını genellikle ağı dışında bekleyen bir çeşit örümcek. Bu cinsin türleri az olmakla birlikte dünyanın pek çok yerine dağılmış durumdadır. *Episinus truncatus* türü Cezayir'den Orta Asya'ya kadar olan ülkelerde yaşamaktadır.

EPİSİYOTOMİ, EPİSYOTOMİ (Fr. Épisiotomie, Yun. *epision* = vulva; *tomein* = yarmak) [Jinekoloji], bazı güç doğumları kolaylaştırmak üzere vulvanın ve apışarası (*perineum*) kaslarının yarılması. E. vulva deliğini genişletir ve böylece vulvanın zorlanma ile gelişigüzel ve özellikle anusun büzgen (*sphincter*) kasına doğru yırtılmasını önler. E. çoğu zaman vulva ağzı sağa veya sola doğru kesilerek yapılır.

EPİSKĒNİON (Yun.; Lat. Episcenium), eski tiyatrolarda sahnenin duvarını süsleyen sütunlar veya dehliz. Bu, bazen renkli bir dekor veya mizansen için lüzumlu makinelerin konulduğu bir yapı olabilirdi.

EPİSKOPALİZM (Fr. Épiscopalisme), 1. *Katolik kilisesi* (Din): Piskoposlar meclisinin papadan üstün olduğu teorisi ve bu teoriye dayanan bir kilise hukuku sistemi. Bunun aksi Papalizm'dır. E. e göre, papa bir şeref birinciliği ile yetinmelidir, her bir piskoposa da kilise mevzuatı (juridiction) nın papanın elinde merkezleşmesinden önce sahip olduğu bütün haklar geri verilmelidir. Böylece piskoposların topluluğunu meydana getiren genel kilise meclisi (concilium) de papadan üstündür. Bu durum Conciliarismus (Konsiliarizm) adı ile de ifade edilmiştir.

E. in başlıca savunucuları Padua'lı Marsilius, Ockham veya Occam'lı William ve XV. yüzyılın Reformcu kilise meclisleri olmuştur. Bundan sonra edebiyatta yaşamağa devam etmesine rağmen E., kilise hukuku bakımından önem ve anlamını kaybetmiştir. Ancak Fransa'da, milliyetçiliğin kiliseye etkisiyle doğan Gallicanismus'ta yeniden doğmuştur. Almanya'da XVIII. yüzyılın 2. yarısında Febronianismus adı altında tekrar canlanmıştır. İtalya'da XVIII. yüzyılın sonlarında Protoia sinodunda kendini göstermiştir. Avusturya'da Josephinismus'a bağlanmıştır. Vatikan konsilinden beri (1870) Katolik kilisesinde nihaî olarak mahkûm olmuş ve yerine papanın yanılmazlığı geçmiştir. Ancak Roma kilisesinden ayrılan «Eski Katolikler» de kalmıştır. 2. *Protestan kilisesi*: Amerika Birleşik Devletlerinin İngiltere'den ayrılarak bağımsız bir ülke kurması üzerine, İngiltere'de resmen Katolik kilisesinin yerine geçmiş olup, başı İngiltere kralı olan İngiltere kilisesi artık Amerika'da devam edemezdi. 1780 de Maryland rahiplerinden biri (William Smith), bu kiliseye bağlı olan Amerikalıları yeni bir bütünde toplamak amaciyle rahip ve laikleri bir konferansa çağırmıştır. Bundan üç yıl sonra da Annapolis'te toplanan 18 rahip, İngiltere kilisesinin halefi olarak Protestant Episcopal

Church in Maryland (Maryland Protestan Episkopal Kilisesi) adı altında bir kilise kurmuşlardır. 1789 da da Philadelphia'da toplanan bir genel meclis, episkopal sisteme dayanan bir Amerika genel kilisesi meydana getirmiştir.

EPİSKOPOS (Yun. *epi* = üzerine, üzerinde; *skopein* = incelemek) [Yun. tar.]: 1. Atina'nın kendisine bağlı şehirlere, bunları teftiş etmek, adaleti yerine getirmek ve en yüksek otoriteyi temsil etmek için gönderdiği olağanüstü komiser. Bu memurlar Atina emperyalizminin aletleri olup, Atina ile müttefik şehirlerin muhtarlığını birçok hallerde bozmuşlardır.

2. [Din] (Yun. = bakan, Lat. Episcopus), piskopos: Episcopus Catholicae Ecclesiae (yani Katolik kilisesinin piskoposu) bugün papaya mahsus ve dekretal adını taşıyan kararları imzaladığı unvan. Episcopus Castrensis: Askerî piskopos; Episkopos ton ekton (= dış piskopos, devlet piskoposu, Reichsbischof): ekumenik patrik olan İstanbul piskoposunun unvanı. Episcopus episcoporum (yani piskoposlar piskoposu): Papa; Episcopus in partibus (Infidelium) (Hristiyanlık düşmanlarının elinde bulunan topraklar piskoposu); hiçbir göreve bağlı olmayan bir unvan. Summus Episcopus: en yüksek piskopos. Protestan kilisesinde, bir hükümdar tarafından yönetilen ülkelerin hükümdarına eskiden verilen unvan.

EPİSOD (Mus.), bir musiki eserinde ana konu(tem)nun işlenmediği kısa yan geçit veya bölme: 1. Füg (b. bk) türünde serimler arasında dinlendirici nitelikte serbest geçit. Divertissement adı da verilen bu E. lar asıl temin parçalarından (motiflerinden) ve çoğun taklit (imitation) sanatı gösterilerek örülür.

2. Rondo kuruluşunda ana temin tekrarlanması arasında gelen, ana temin hiç işitilmediği serbest bölmeler.

3. Musikili bir sahne eserinde perdenin alt bölümü olan sahne (Bartók'un *Caprichos* baletinde olduğu gibi) veya sahnenin kendi içinde bir bütün sayılabilecek parçası.

EPİSPADİASİS (Fr. Épispadias, Yun. *epi* = üst; *spadon* = yarık, yırtık; *iasis* = durum) [Patoloji], idrar deliğinin kamışın ucunda olacak yerde, sırtında ve uzunca bir yarık biçiminde olması. *Fissura urethrae superioris* de denilen ve seyrek rastlanılan bu kusur, idrarın tutulamaması na yol açar ve ameliyatla düzeltilir. Aynı kusur, üretranın üst çeperindeki bir yarık biçiminde kadınlarda da görülebilir.

EPİSTAKSİS [Vet.] (Fr. Epistaxis, Yun. *epi* = üst; *staksis* = damlama), burundan damla damla kan gelmesi. Burunun içini örten sümük zarını kaplayan kılcal damarlar öteki organlardaki kılcal damarlara oranla çok ince ve zayıf olduğundan, özellikle zayıf yapılı kimseler de ve çoğunlukla gençlerde kan basıncının biraz yükselmesi bile sık sık burun kanamalarına yol açar. Burun kanamasına bütün hayvan türlerinde rastlanabilirse de, insanlardakinden daha seyrek görülür. Hayvanlarda burun kanaması idiopatik veya semptomatik olabilir. Ağır işler, şiddetli hareketler, çarpmalar, burun üzerine isabet eden darbeler veya burun boşluklarına giren yabancı sivri cisimler kanamalara sebep olabilir. Hayvanların uzun zaman sıcakta ve güneş altında çalışmaları, kan basıncının artması burun kanamalarına yol açabilir. Bunlardan başka, burun boşluklarında şekillenen tümörler, yine bu boşluklarda yerleşen çeşitli parazitler zamanla burun kanamalarına yol açar.

Hafif ve damla damla olan kanamalarda sadece dış taraftan kanayan burun kanadına bastırmak suretiyle kanın durdurulması mümkündür. Kanama bu suretle kontrol edilemediği takdirde kanayan burun boşluğuna antipirin solüsyonu veya oksijenli suya batırılmış bir pamuk tampon sokulur. Bununla da durmayan kanamalarda kanayan damar bulunarak koterize edilir. Hayvanlarda burun kanamasını durdurmak için baş ve burun üzerine çok soğuk, hattâ buzlu sularla duş ve kompresler konur. Ayrıca insanlarda kullanılan tampon ve koterizasyon metotları da uygulanabilir.

EPİSTATĒS (Yun.=memur edilmiş) [Yunan tarihi], Yunanistan'da bazı politik ve teknik memurlara verilen unvan. Atina'da bu unvan bayındırlık komiserlerine, oyunları teşkilâtlandırmakla görevli memurlara (intendant), tapınak hazinelerini idare edenlere verilirdi. Yalnız kullanıldığı zaman, bu söz genel olarak M.Ö. V. yüzyılda prytanis'lerin, IV. yüzyılda da proedros'ların başkanını belirtirdi. E. kura yolu ile her gün seçilir ve 24 saat süre ile görevini doldururdu. E. mühürdar, arşivci ve haznedar idi. O gün oturum olduğu halde, bule ve ekklesia'ya başkanlık ederdi. IV. yüzyılda bu son görevi kendisinden alınmıştır. Bundan sonra, E. dokuz proedros'un ve bunların başkanlarının adını kura ile çekerdi. Proedros'ların başkanı ise meclisler başkanı olmuştu.

EPİSTASİS (Fr. Épistasie) [Jenetik], Eimer'a göre, birbiriyle türdeş iki jen (gène) den biri, belli bir özelliğe nispetle değişirken, öbürünün filojenik yönden daha aşağı basamakta kalması.

Bir jenin, durumdaş olmayan (Alm. lagefremd, Fr. non allèle) başka jenlere baskın olması (karşıtı: hypostatis). Bir jenin varlığı, durumdaş olmayan öteki jenlerin etkisini yok eder ve bunların irsî bir özellik meydana getirmelerini önler; meselâ, memelilerde akçınlık jeninin varlığı, bütün öteki renklilik jenlerinin etkisini engeller; pigmentlerin bütün gelişmesi durdurulmuştur.

Bir jenin durumdaş (lagegleich, allèle) olan bir başka uygun jeni alt etmesine *baskınlık* (dominance) denir.

E derecesi, tohumun filojenisi boyunca değişebilir. Şu halde, epistatik veya hypostatik etki oranı, belli şartlar altında ve belli bir süre içinde geçerlidir.

EPİSTEMOLOJİ (Fr. Épistémologie) [Fel.]: bk. BİLGİ TEORİSİ.

EPİSTERNUM (Fr. Épisterne veya Episternum, Yun. *epi* = üst, üstü; *sternum* = göğüs kemiği) [Zoo., Anat.], böceklerin göğüslerinin bir yan parçası. E. lar, göğüs bölütlerinden her birinde sternit bölümü ile epimeron (kalçaüstü) bölümü arasında bulunur ve özellikle orta göğüs ile arka göğüs üzerinde iyice görülebilirler.

EPİSTİL (Fr. Épistyle, Yun. *Epistylion*, Lat. *Epistylium*), Yunan ve sonra da Roma mimarisinde, bir sütun başlığı üzerine yatay olarak konulan tabana verilen ad. Sütun başlıkları üzerine gelen baştaban.

E P İ S T İ L

EPİSTİLBİT (Fr. Épistilbite), ana maddesi kalsiyum, potasyum ve s o d y u m olan, heulandite'e yakın bir zeolit.

EPISTOLAE OBSCURORUM VIRORUM [*epistolæ obskurorum virorum*] (Lat. = karanlık kişilerin mek-

tupları. Bununla Hümanizmaya düşman olanlar kastedilmiştir), 1515 - 1517 yılları arasında iki kısım halinde yayınlanan ve Alman hümanisti Reuchlin (1455 - 1522) e karşı olan Köln'lü Dominicusçuları acı acı alaya alan bir mektuplar derlemesi. Adları yayınlanmayan yazarlar (Crotus Rubianus, U. von Hutten, Hermann von dem Busche, Nik. Gerbel v. b.) Erfurt şehrinin hümanist çevrelerindendi. Kendilerini skolastik çömezleri diye tanıtan bu yazarlar, mektuplarında karikatürleştirilmiş bir keşiş Latincesiyle Köln'lü profesör Ortwin Gratius'a, bilginler çevresinde olup bitenleri yazmaktadırlar.

EPISTOLAE

EPİSTOLİT (Fr. Épistolite), tabiî kompleks silikoni yobat minerali.

EPİSTOLOGRAFİ (Fr. Épistolographie) [Edeb.]: bk. MEKTUP.

EPİSTOMATİK (Fr. Épistomatique) **YAPRAKLAR:** Gözenek (stomat) ler yaprakların çoğunlukla alt yüzünde bulunur. Bir kısım bitkilerde yaprağın her iki yüzünde, bir kısmında ise yalnız üst yüzünde bulunurlar. Yalnız üst yüzünde gözenekleri bulunan yapraklara E. Y. denir. Nilüfer yaprağı gibi.

EPİSTRATĒGOS, Eski Mısır'da bir yönetim bölgesi olan epistrategia'nın başında bulunan genel valiye verilen unvan.

EPISTROPHEUS [Anat.]: bk. EKSENKEMİK.

EPİSYLLOGİSMOS (Fr. Épisyllogisme, Yun *epi* = üst; *syllogismos* = kıyas) [Mantık], kendisinden hemen önce gelen tasımın (kıyas - i mantıkinin) vargı (netice) sına dayanan tasım; böy'ece bu vargı yeni tasımın öncülerinden biri olur.

EPİTAF (Fr. Épitaphe) [Ark.]: bk. MEZAR TAŞI YAZITI.

EPİTAGMA (Yun. *epi* = üstüne; *tassein* = sıralamak) [Yunan tarihi], Hellenistik çağın ordularında, yedek koluna verilen ad.

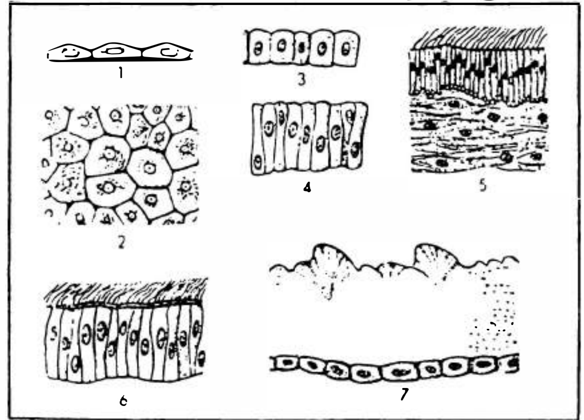
EPİTAKSİ (Fr. Épitaxie), değişik madde billurları nın birleşik yüzlerindeki atom düzeninin yakın analojisinden dolayı karşılıklı yönelmesi olayına verilen ad.

EPİTAL HÜCRELER (*myo - epithelial* hücreler, Fr. Cellule myo - épithéliale) [Biyol.], meme, deri, göz kapağı ve tükürük bezleri gibi bazı bezlerde görülen ve kökeni epitelyum olan yumuşak kas hücreleri.

EPİTALAMUS (Lat. Epithalamus; Yun. *epi* = üst, *thalamus* = döşek), ara beyin (diencephalon) in, beyin epifizini, orta çizgi (stria medullaris) yi ve habenula üçgenini ihtiva eden kısmı. Bk. BEYİN ve TALAMUS (Thalamus).

EPİTEL veya EPİTELYUM (Fr. Épithélium, Yun. *epi* = üst, üstü; *thêlê* = meme başı) [Biyol.], vücutta bütün dış yüzeyler (*epiderma*) le bütün iç yüzeyler (*mucosa*) i kaplayan ve bir veya birkaç tabaka meydana getiren hücrelerden yapılmış doku.

E. bazan yassı bazan da silindir biçiminde hücreler gösterir veya tek bir hücre tabakasından (basit epitelyum) veya birkaç hücre tabakasından (tabakalı E.) meydana gelir. E. çeşitli değişikliklere uğrayarak birtakım *invagination* (bir doku yaprağının öteki dokuların arasına girerek derin körfezler kurması) lar meydana getirir ve bunlar da beze dokusu, kılları, tüyleri, tırnakları, pulları ve hattâ diş minesini meydana getiren soğan (*bulbus*) lar halini alır. E. vücudun dışında bulunduğu zaman başlıca görevi savunmadır; vücudun içinde bulunduğu zaman ise görevi emicilik olup iç ortamın sıvılarına veya gazlarına yol olur (bağırsaklardaki *villus*'lar, akciğerdeki kesecikler) [soğurma ve solunum]. E. bundan başka, bezelerdeki dönüşümü ile iç

EPİTEL: 1. Tabakalı E. (kesit), 2. Tabakalı E. (üstten görünüş), 3. Yakı şeklinde E., 4. Silindir şeklinde E., 5. Nakışlı E., 6. Kutikulalı E.

yağlar, ter, göz yaşı gibi dışarıya atılan, tükürük, mide suyu, pankreas suyu, bağırsak suyu gibi besinlerin yararlı hale gelmesi için sindirim borusuna dökülen veya organizma tarafından alınarak türlü işlere yaratılan (iç salgılar) maddeleri meydana getirir.

E. dokusunda ne sinir iplikleri ne de kan damarları bulunur. Bu doku, altındaki dokularda dolaşan damarlardan sızan lenfa veya plazma ile beslenir. E un sürekli olarak kırcalanma, kemirici maddeler, yara izleri ve parazitler gibi etkiler yüzünden hipertrofiye uğraması, yani hücrelerinin normalden aşırı bir büyüklüğü bulması papilla urları (*papilloma*) ve siğilsi urlar (*condyloma*) denilen zararsız (selim) ve *epithelioma*'lar adı altında toplanan kötü (habis) şekillenmelere yol açar.

Birçok hayvanların E. ları (ve insanda trakeanın E. u) nın dış yüzeyinde titreşimli kıllar bulunur. Böceklerde bu gibi kılların bulunmaması bu yaratıkların en kesin karakter özelliğidir.

EPİTELİOMA (Fr. Épithéliome) [Vet.], epitel hücrelerinden kök alan habis bir tümör. Bu çeşit hücreler çoğunlukla deride bulunduğundan deride meydana gelen bu türlü tümörlere halk arasında deri kanseri adı da verilir. Gerçekten epitel dokusundan kök alan bu tümörler, bulundukları yere ve kök aldıkları deri tabakasına göre ayrı ayrı adlarla adlandırılır.

Veterinerlikte kanser veya tümör anlamına gelmeyen ve çoğunlukla kanatlı hayvanlarda rastlanan bulaşıcı karak-

terde bir hastalık vardır ki buna da bulaşıcı E. adı verilir. Bu hastalık özellikle tavuk, hindi ve güvercinlerde kronik olarak ilerler. Çoğunlukla bu kanatlıların sakal ve ibiklerindeki epitel dokusu içinde bulunan nodüllerin büyümesi ve bu arada ağız, burun ve boğazı örten sümük zarlarının üzerinde şekillenen difteroid karakterde bir eksudatın meydana çıkmasiyle fark edilir. Bu sebeple, hastalığa tavuk difterisi veya kanatlıların çiçeği adı da verilir.

EPİTHALAMİON (Yun. = düğün şarkısı), yeni evlileri övmek için bestelenmiş lirik şiir E. lar önceleri düğünlerde çağrılırdı. Latin şairi Catullus'un E. u meşhurdur. V. Hugo bu sözü geniş anlamda kullanmıştır.

Güzel sanatlarda: E. ların mısralar halinde yazıldığı allegorik gravür.

Modern müzikte bazı besteciler E. temini tekrar ele almışlardır. Fransız bestecisi Chabrier'nin *Gwendoline*'inde olduğu gibi.

EPITOGIUM (Lat. Epitogium; Yun. *epi* = üstünde ve Lat. *toga*), eski Romalıların toga (b. bk.) üzerine giydikleri bir elbise. Üniversiteye bağlı kimselerin törenlerde fonksiyon veya unvanlarını belirtmek için sol omuzda taşıdıkları kumaştan bir sargı.

EPITOGIUM

EPİTOKİ (Épitoquie, Yun. *epi* = üst; *tokos* = doğurma; *ia* = durum) [Biyol.], deniz dibinde yaşayan Halkalı kurtlar (*Annelida*) gibi bazı deniz hayvanlarının üreme sırasında geçirdikleri değişikliklerin tümü. Bu hayvanlar morfolojik bir dönüşüme uğrarlar: güzler büyür; vücudun art yarısındaki parapod (*parapodium*) lar değişikliğe uğrar, lopları yaprak yaprak olur; ipeksi kıllar daha uzayıp çoğalır. Eşeysel ürünler değişikliğe uğrayan bölütler içinde gelişir. Bundan sonra halkalı kurt deniz dibinden ayrılarak hızla yüzmeye koyulur. Döllenme suvun yüzeyinde olur. Bazı türlerde epitok bireyler (yani dönüşümünü yapmış, eşey bakımından olgun, normal bireyler) ikiye bölünür ve yalnız değişiklik geçirmiş olan arka bölüm denizin dibinden ayrılarak yüzmeye koyulur. Bütün bu olaylar belirli bir bölgedeki bütün bireylerde ayın ritmi ile ayarlanan belirli bir anda oluşur.

E. olayı hormonal etkenlere bağlıdır. Yapılan deneyler, hayvanın beyninin E. yi ve erkek eşey bireylerinin gelişmesini önleyen bir hormon salgıladığını göstermiştir. Bu hormonun en az miktarda salgılandığı sıralarda E. olayının meydana geldiğine inanılmaktadır.

EPİZOOTİ (Fr. Épizootie, Yun. *epi* = üst, *zoon* = hayvan), hayvanlarda epidemiye verilen ad. Kısa zamanda çok sayıda hayvanları etkisi altına alan bulaşıcı hastalıklara E. adı verilir. E. ler daima mikrop veya virüslerden ileri gelir. Bir yerde çıkan bu gibi hayvan hastalıkları kısa zamanda hızla yayılarak bazan bir ülkenin bütün hayvanlarına bulaşarak yayılır. En önemli ve sağlık zabıtası yönünden özel tedbirler alınmasını gerektiren salgın hayvan hastalıkları arasında ruam, lenfanjit epizootik, durin gibi hastalıklar sayılabilir. Bunlardan başka, at, sığır, koyun ve keçilerde görülen salgın hastalıklar arasında şarbon, geviş getirenlerde sığır vebası ve şap ile tüberküloz, domuzlarda ruje ve her nevi hayvanda görülebilen kuduz hastalığı sayılabilir. Salgın hayvan hastalıklarının derhal ilgili makamlara haber verilmesi gereklidir. Böyle hastalıkların çıkmasında yapılacak işlemle alınacak tedbirler hayvan sağlık zabıtası kanunu ve bu kanuna dayanan özel mücadele talimatlarında belirtilmiştir.

EPNOROS (Yunan tarihi), Sparta'da her yıl seçilen beş yüksek görevliye verilen ad. M. Ö. VII. yüzyılın sonundan beri E. lara rastlandığı tahmin edilmektedir. Oba (polisin alt bölümü) ların elçi (delege) leri olan E. lar, sonradan kralların bulunmadığı zamanlarda yer dolduran hâkimler rolünü almışlar ve iki kral soyu arasında sık sık patlak veren geçimsizliklerden yararlanarak haklarını artırmışlardır. V. yüzyıldan başlayarak bu beşler meclisi tam anlamiyle adsız bir zorbalık yönetimi kurmuş ve devleti temsil etmiştir. E. lar her yıl gerousia tarafından seçilirlerdi; halkın bunları alkışla kabulü ancak bir formalitedir. İktidarları salttır. Adalet işlerini gerousia ile paylaşırlar, fakat E. ların imtiyazları aile hukuku, Sparta'nın siyasî düzeni, yabancılar (perioik ve hilotlar) a hâkim olacak şekilde genişlemiştir. Rhetra (kanun) ları yorumlamak hakkı onlara yasama gücü sağlardı. Son olarak, kralları denetlerler ve onları istediklerinde hapse mahkûm edebilirlerdi. Dış politikayı yönetirler, elçileri kabul ederler ve anlaşmaları imzalarlardı.

EPŌDOS (Yun. *epi* = üzerine; *ōdē* şarkı) [Yunan ve Latin edebiyatı], iki eşit olmayan mısradan meydana gelen bir lirik beyte verilen ad. Aynı ad, böyle beyitlerden meydana gelen bir şiir parçasına da verilir. Nihayet, lirik trajedi korolarının okuduğu parçadan veya bir ode'nin strophe ve antistrophe denilen iki kısımından sonra gelen kısmına da bu ad verilir.

Etimolojisine göre E. kelimesi, şarkı (ode) ya katılan parçaya verilen bir addır. Yunanlılarda birbirinden farklı iki şiir şekli bu adla anılır:

1. Beyitlerden meydana gelen parçalarda, geleneksel altı iambosluk mısraa daha kısa (genel olarak dört iambosluk) bir mısra katarak elde edilen beyitlere E. denir. Bu şekil Arkhilokhos tarafından icat edilmiş olup, canlılığı hicivlere uygundur. Roma'lı şair Horatius birinci şiir külliyatının başında bu şekli kabul etmiştir. Bu sebeple, bu külliyata E. adı verilmiştir. Öte yandan, trajedi korolarında, strophe ve antistrophe'nin meydana getirdiği grupun sonuna katılan ve vezni bunlardan farklı olan parça da bu adla anılırdı. Fransız şairi Ronsard, *Odes* adını taşıyan şiirlerinin bazılarında bu şekli taklide çalışmıştır.

EPOKHE (Hellenistik felsefe): 1. Bir konu hakkında herhagi bir hüküm vermekten çekinme.

2. Alman filozofu Edmund Husserl (b. bk.) Phänomenologie felsefesinde bu söze özel bir anlam vermiştir.

EPOKSİT (Fr. Époxyde) [Kim.], bir karbon zincirinde iki karbon atomunun zincirin dışında bulunan bir oksijen atomu ile bağlanmasından meydana gelen fonksiyona verilen ad.

Oksijenle bağlanan karbon atomlarının bağıl yerine göre, E. ler türlü adlar alır: α - epoksitler veya etilenoksitler β - epoksitler, γ - epoksitler veya tetrahidrofüranlar, δ -

epoksitler v. b. Bunlardan yalnız γ - epoksitlerle δ epoksitler kendilerine uyan glikollerin suyunun giderilmesinde meydana gelir ve bunlarda eteroksitlere vergi olan kimyasal eylemsizlik vardır.

α - epoksitler başlıca kuru alkalilerin α - glikol'ün halohidrinleri üzerine etkisi ile elde edilir. γ - epoksitlerle δ- epoksitlerin tersine olarak, tepkime nitelikleri pek yüksektir, kolaylıkla su, asitler, amonyak, siyanidrik asit v. b. ile birleşerek asiklik (Fr. acycliques) bileşikler meydana getirirler.

EPOMẸO (İta. Monte Epomeu) [Coğ.], İtalya'da, Tirrhen Denizinde, Gaeta körfezi ile Napoli koyu arasındaki Ischia adasının en yüksek tepesi (789 m). 1302 yılından beri sönmüş bir yanardağ olan bu tepeye antik çağ coğrafyacıları Epomeus veya Epopeus adını verirlerdi.

EPONA (Keltçe epos, Yun. Hippos, Lat. Equus = at), Gallia'da atların, atlıların ve taşıt araçlarının tanrıçası. Adı Roma imparatorluğuna ve Roma'ya kadar yayılmış tek Kelt tanrıçasıdır. Birçok kabartma ve heykelciklere resmedilmiştir. Giyimli ve örtülü bir kadın olarak bir kısrak üzerine oturmuş, beslediği at, eşek, zebra gibi hayvanların arasından g e ç e r durumda temsil edilir. Bir tay veya bir kısrak onu takip eder. E. son yolculuğu da t e m s i l ettiğinden meşum bir rolü de olabilir. Latin yazarı Apuleius, *Metamorphoses* adlı eserinde onun resminin ahır duvarlarına çizildiğini yazar.

E P O N A

EPONỊNA (ölm. M. S. 79), Gallia'lı Julius Sabinus'un karısı. Sabinus Romalılara karşı Civilis'in ayaklanmasına katılmış ve Langres'a yakın bir mağarada saklanmak zorunda kalmıştır. Onu ilkin ölü sanan E., onunla mağarada sık sık buluşmuştur. Orada iki ikiz doğurmuştur. 9 yıl sonra imparator Vespasianus'a ihbar edilen Sabinus, onun tarafından ölüme mahkûm edilince, E. imparatoru tahkir etmiş ve ölüm cezasına çarptırılmıştır.

EPŌNYMOS (Yun. = adı veren), eski Yunanistan'da, bir yıl için seçilmiş bir memur veya bir tapınağın rahibi. E. lar, yıl hesabında o yıla adlarını verirlerdi. Meselâ Atina'da E. Arkhon, Sparta'da birinci Ephoros, Miletos'ta Didyma Apollon'unun birinci rahibi idi.

EPOPEỤS, efsanevî bir Sikyon kralının adı. Babası deniz tanrısı Poseidon, anası da Kanake idi. Yanına sığınan Antiope ile evlenmişse de, Antiope'nin amcası Lykos, Sikyon'u almış ve E. u öldürtmüştür.

EPOPTEỊA (Yun. *epi* = üstünde; *optomai* = görüyorum) [Yun. tar.], mysterion'ların temaşası, yani Eleusis mysterion'larına erme (initiation) nin en yüksek mertebesi. Boedromion ayının 22 sini izleyen gecede, bir yıl önceki mystos'lar için bir temsil yapılırdı. Bu temsil Zeus ile Demeter'in sembolik evlenmesini gösterirdi. Hierophantes, seyirciler karşısında buğday başağını sunar ve onu E. mysterion'un bir sembolü olarak överdi.

EPOS (Yun. = deyiş, Fr. Epopée, Alm. Epos, İng. Epic poetry), destan (b. bk.). Bir yurt içinde veya dışında eskiden geçmiş ve kapanmış olayları nazım veya nesir halinde tasvir eden hikâye edebiyatının ana türü. E. tan başka, fabula (fable), idylle, ballade, parabol, satir, roman, kısa ve uzun hikâye ile masal da, insanlığın en eski sözlü ifade yollarından olan bu edebiyat türünün kapsamına girer. Batı edebiyatında E., ya alt alta sıralanmış biteviye giden mısralardan (hexameter'lerden, alexandrin'lerden, mısraları birbiriyle kafiyeli beyitlerden, dört veya beş cüzü'lü iambus veya trochäus'lardan) meydana gelir ya da (*Nibelungenlied*'de, *Stanze*'lerde ve başkalarında görüldüğü gibi) bentler halinde yazılırdı. Ancak, halk destanlariyle sunî destanları birbirinden ayırt etmek lâzımdır; çünkü bu iki şekil arasında, doğuşları bakımından esaslı farklılık vardır. Halk destanlarının, adı bilinmeyen birçok şairin ortak eseri, yani halkın malı olduğu, sunî destanın ise kimliği belli olan bir tek şair tarafından yazıldığı yolundaki romantik görüş uzun zaman edebiyat tarihçileri tarafından kabul edilmişti. Bu görüş, *İlias*, *Odysseus*, *Nibelungenlied* gibi büyük halk destanlarının doğuşu üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda esaslı değişikliklere uğramıştır. Bugün geçerli olan genel kanaate göre, halk destanı da aslında adı bilinmeyen bir tek büyük şairin eseridir; ancak zamanla genişletilmiş, hattâ belki metin, fikir kapsamı, kuruluş ve vezin bakımlarından değişikliklere uğramıştır. Bu itibarla bugün adsız şairlerin destanlarına halk destanları yerine kahramanlık destanları denilmekte, adı belli şairlerin eserleri olan sunî destanlar ise bunların karşıtı sayılmaktadır ve bu iki çeşidin nazım şekli arasındaki farklılık dikkate alınmamaktadır. Öte yandan, konu ve ifade şekilleri bakımından, efsane tarzındaki destanla tarihî destan, ciddî, öğretici, güldürücü destanlar, bir dünya görüşünü açıklayan destan, konusunu ve ilhamını bir dinden alan destan ayrı ayrı incelenmektedir.

Kahramanlık destanları: Millî kahramanlık masallarından doğup vakayı gerçek gibi ortaya atılan bu tür, destan edebiyatının en eski şeklidir. Çoğunluk kahramanların savaşlarını veya bir halk topluluğunun başından geçen önemli olayları anlatır. Kahramanlık destanları, aristokrat çevreyi konu edinir: tanrılar, kahramanlar (ki bunlar tanrı soyundan olan yarı tanrılardır) ve bunların dölünden geldiği kabul edilenler, yani soylular, ön planda yer alırlar. Homeros'un *İlias* ile *Odysseus*'u, Vergilius'un *Aeneis*'i, *Mahābhārata* ve *Rāmāyaṇa* adındaki Hint destanları, Firdevsî'nin *Şehname*'si, Fransızların *Chanson de Roland*'ı, Finlerin *Kalevala*'sı, Germenlerin *Beowulf*, *Kudrun*, *Nibelungenlied* adlı destanları, dünya edebiyatının en ünlü kahramanlık destanlarıdır. Kahramanlık destanları savaş, şenlik, şölen, içki âlemi gibi duygu, heyecan ve faaliyeti arttıran olaylar sırasında ozanlar tarafından bir sazın basit ezgisi eşliğinde okunurdu. Bu destanlar, kâğıt üzerine tesbit edilmezden önce, nesiller boyunca ağızdan ağıza dolaşmış, bu yüzden üzerlerinde birçok değişiklikler, eklemeler, kesme ve çıkarmalar yapılmıştır. Araştırıcıların vardığı kanaate göre, konusu şair bir kişi tarafından ilk tertiplenişinde destanda tam bir birlik mevcuttu; çünkü ayrı ayrı birtakım şarkıların bir araya getirilmesiyle birlik fikri veren bir destan ortaya çıkamaz. Bununla beraber, sonradan birtakım şarkılar, ikinci

derecedeki olgular halinde destana katılmış olabilir. Görülüyor ki destanın tertibi çözüktür, bir dramda olduğu gibi sıkı ve ölçülü bir kuruluşu yoktur. Çünkü dramda vaka, belli bir sonuca doğru geliştiği için uzatmalara, konu dışı katmalara tahammül edemez. Destan için dikkate değer olan bu katmalarda daha ziyade bir tek ve aynı efsane kolundan faydalanılmış, çoğunluk ikinci derecedeki kişilerle pek önemli olmayan olaylar destana sokulmuştur.

Sunî destan, bütünü bakımından, adı bilinen bir tek ünlü şairin eseridir. Bu şair, eski kahramanlık destanının sanatından yararlanır. Sunî destanın konusu çeşitlidir. Vergilius, *Aeneis*'te Roma'nın kuruluşunu hikâye eder; Ovidius, *Metamorphoses*'te insanların en karanlık çağlardan bu yana geçirdiği macerayı anlatır. Orta Çağ saray destanlarında Wolfram von Eschenbach, Hartmann von Aue gibi Alman şairleri, konularını kral Artus kolundan almışlardır. Wieland, sihir ve peri dünyasına ait masallardan esinlenmiştir.

Masal ve efsane konularını işleyen sunî destana karşılık **tarihî destan,** olaylarını tarihten alır; fakat maksadı sadece tarihin bir örneğini yazmak değildir; çünkü bir sanat eseri elbette hayale yer verecektir; hele tarihe gerçekten olmuş vakalar olarak değil de, sebep ve netice kanununa göre olabilecek olanlar gözüyle bakılırsa (ideal tarih). Voltaire'in *Henriade*'ı, Lingg'in *Die Völkerwanderung* (Uluslar göçü) u, burjuva tarzındaki idylle'e yakın olan Goethe'nin *Hermann und Dorothea*'sı tarihî destanlar arasında sayılabilir.

Dante'nin *Divina commedia* (İlâhî komedi) si, Milton'ın *Paradise Lost* (Kaybedilmiş cennet) u, Klopstock'un *Messias* (Mesih) ı ise **fikrî** ve **felsefî destanlar** arasına girer.

Öğretici destanlar arasında, meselâ *Reineck Fuchs* (Tilki destanı) gibi hayvan destanları sayılabilir. İnsanların kusur, ihtiras ve budalalıklarını kapalı bir dille hicveden bu türlü destanlar, bir bakıma güldürücü destanlara yaklaşır.

Komik veya güldürücü destanlar, ya aslında pek önemsiz olan bir konuyu kaldıramayacağı kadar yüce bir destan diliyle işleyerek gülünç bir hale getirir (meselâ Yunan destanı *Batrakhomyomakhie* [Kurbağalarla fareler savaşı] gibi) yahut da yüce bir konuyu alaylı bir tarzda işler: Blumauer'in *Aeneis*'i gibi.

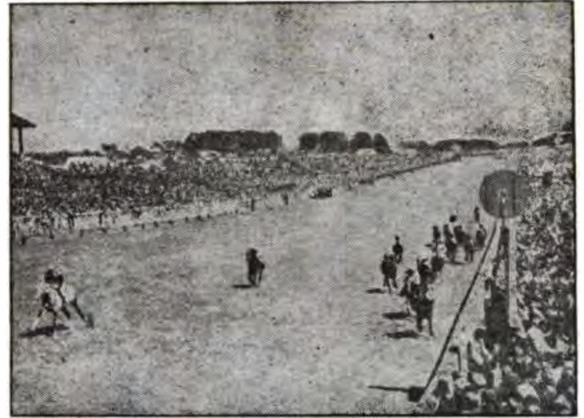
Çağımız, destana pek eğilimli değildir. Aslında XIX. yüzyıl, nesir halinde bir destan olan romanın geliştiği çağdır. Bu tarihten sonra artık destanların görevini roman üzerine alacaktır. Bu açıdan bakılınca, meselâ Tolstoy'un *Voyna i mir* (Harp ve sulh) adlı romanı modern anlamda tam bir destandır Yine meselâ Kurtuluş Savaşımızın hikâyesini dile getirecek büyük bir roman, bir şair sanatçının kudretli kalemiyle yazıldığı takdirde, edebiyatımızın hâlâ beklediği dünya çapında modern bir destan örneği olabilir.

EPP [*ep*], **Franz Xaver von** (1868 - 1947), Alman generali. München'da doğmuş, orada ölmüştür. Çin seferi (1900) ne ve sömürge harplerine katılmıştır. I. Dünya Harbinde bir Bavyeralı alaya kumanda etmiş ve 1919 da Bavyeralı komünistleri ezmiştir. 1928 de Reichstag'da bir Nazi üyesi olmuştur. 1932 de gözcü olarak Cenevre ve Lausanne konferanslarına katılmıştır. 1933 te Bavyera valiliğine seçilmiştir.

EPPINGER [*epingir*], **Hans** (1897 - 1946), Avusturyalı hekim. Praha'da doğmuş, 1946 da intihar etmiştir. Viyana'da C. H. von Noordan ve K. F. Wenekebach'a asistanlık etmiştir. 1909 da iç hastalıkları doçenti, 1918 de profesör olmuştur. 1930 da Köln'de ve daha sonra da Viyana'da profesör olarak görev almıştır. Karaciğer hastalıkları ve kan dolaşımı alanında incelemeler yapmış ve alyuvarlar sayısının artmasını önleyen tedavide ilk defa olarak Phenylhydrazine hydrochloride'i kullanmış ve kalp yetersizliğinin esas olarak *peripheral* dokusundaki metabolik bir düzensizlikten ileri geldiği tezini ortaya atmıştır (1927). II. Dünya Harbi esnasında toplama kamplarındaki esirler üzerinde yapılan deneylere katılmıştır.

EPSOM [*epsim*], güneydoğu İngiltere'de, Surrey bölgesinde, Banstead otlağının eteğinde bir pazar şehri. Nüfusu 27 089 (1931) dur. Bk. EPSOM AND EWELL.

EPSOM AND EWELL [*epsim ind yuil*], güneydoğu İngiltere'de, Surrey'de bir pazar ilçesi. E. E., 1933 yılında eski Epsom kasabasının genişlemesiyle meydana gelmiş bir ilçedir. 1618 de ilk defa Epsom tuzlarının yapıldığı Epsom maden suyu kaynağı bulunmuş ve XVII. yüzyılın ikinci yarısında Epsom meşhur bir sayfiye yeri haline gel-

EPSOM: Koşu yeri

miş ve bu durumunu Bath ve Cheltenham'ın daha çok önem kazandığı 1736 yılına kadar devam ettirmiştir. II. Charles Epsom'u çok severdi Kasabanın güneyindeki yüksek otlaklarda, çok eski devirlerde, muhtemel olarak II. James devrinde at yarışları yapılırdı. Epsom'ın bir at yarışı yeri olarak asıl önemi, 1779 ve 1780 yıllarında Oaks ve Derby yarışlariyle başlar. İlkbahar yarışları her yıl nisan ortalarında, Derby ve Oaks yarışları ise mayıs sonlarına doğru yapılır. E. E. ın nüfusu 68 049 (1961) dur.

EPSOM [*epsim*] **TUZU** (İng. Epsom salts) **veya İNGİLİZ TUZU,** eskiden Epsom kaplıcalarının sularından elde edilen ve iç sürdürücü olarak kullanılan bir ilâç. Bileşimi magnezyum sulfattır. Bugün E. T. adı altında satılan ilâç, doğrudan doğruya kimyasal yollardan elde edilen magnezyum sulfattır.

EPSOMİT (Fr. Epsomite), tabiî hidrate magnezyum sulfat minerali. Formülü: $Mg SO_4, 7H_2 O$. Ortorombik kristaller halinde billurlaşır; cam veya ipek parlaklığında beyaz veya hafif pembe renktedir. E. ya toz haline geçmiş olarak ya da küçük iğnecikler şeklinde Epsom (İngiltere) da, Bohemya'da ve İsviçre'de bulunur.

EPSTEIN [*epstẽ*], **Jean** (1897 - 1953), Fransız filim rejisörü. Varşova'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. İlk eseri *Pasteur* [1922] dür. Daha sonra *Cœur fidèle* (Sadık kalp) [1923] i çevirmiştir. Basit bir senaryosu olan bu filimde E. «photogénie du mouvement» (harekette resme giderlik) üzerindeki bütün teorilerini ortaya koymuştur. İlk filimlerinin sesli filme tatbiki zordur. 1947 de çevirdiği *Le tempestaire*'de sesli teknik üzerine orijinal buluşları vardır. E. birçok eserler yazmıştır. E. «öncü» sinemasının başlıca nazariyatçılarından biridir.

EPSTEIN [*ẹpştayn*], **Sir Jacob** (1880 - 1959), Amerika'da dünyaya gelen heykeltıraş. New York'ta doğmuş, Londra'da ölmüştür. Paris'te École des Beaux - Arts (Güzel Sanatlar Okulu) da okumuş, 1909 da İngiltere'ye yerleşmiştir. Orta Çağ heykeltıraşlarının çalışmasını taklit ederek doğrudan doğruya katı taş üzerinde çalışmıştır. Eserleri sık sık tartışmalara konu olmuştur. İlk şiddetli taarruz, Londra'daki British Medical Association (İngiliz Hekimler Birliği) için hazırladığı 18 grotesk şekil konusunda yapılmıştır. Daha sonradan yüzü hiç işlenmemiş Venus'u ve büyük İsa'sı da protestolarla karşılanmıştır. E. birçok şöhretli şahısların portre - büstlerini yapmıştır. Dikkatli olmakla beraber taslak etkisini yapan bir işleme tarzı sonucunda simalara ışık - karanlık tezatlar yolu ile büyük bir canlılık vermektedir. Çeşitli etkilere kendini açmış, Rodin, eski Doğu, Afrika ve Polinezya heykellerinden ilham almıştır. Eserleri arasında Paris'te Père-Lachaise'deki Oscar Wilde mezarı vardır (1913). Başka eserleri: «Ana ve çocuk» (1913, New York müzesi); «Bayan Epstein» (1916, İngiltere'de bir özel koleksiyonda); «Gece ve gündüz» (1929, London Transport Building'in cephesinde); «Güneş tanrısı» (1931, Blackpool) ve «Adem» (1939, Blackpool); «Venus» (1917, New Haven, Amerika'da, «İsa» (1919) İngiltere'de Wheathamstead'dedir. *Let there be Sculpture* (Heykeltıraşlık meydana çıksın) adı altında bir otobiyografi yayınlamıştır (1940).

Sir J. EPSTEIN

Sir J. EPSTEIN: «Gece» (Londra, 1929)

EPULO (Roma tarihi), kutsal ziyafetler hazırlamakla görevli, papaz koleji üyesi, Romalı rahip.

EQUATEUR [*ekuatör*] **İLİ**, Kongo cumhuriyeti (eski Belçika Kongosu) nin kuzeybatı bölümünde, Kongo nehrinin iki yakasında, 409 000 km² lik ve 1 696 000 nüfuslu bir il. Merkezi Coquilhatville'dir. Equateur yönetim çevresi (district de l'Equateur), Kongo ile Oubangui'nin birleştiği yerde, 240 100 nüfuslu bir yerdir. Merkezi Coquilhatville'dir.

EQUATORIA [*ikuatorii*], kuzeydoğu Afrika'da, İngiliz Mısır Sudan'ının en güneyde olan eyaleti. Kuzeyde Bahri Gazal ve yukarı Nil eyaletleri, batıda eski Fransız Equateur Afrikası, güneyde eski Belçika Kongosu, Uganda ve Kenya, doğuda da Habeşistan ile sınırlanmıştır. Nil nehrinin ana kollarından birçoğu bu eyaletten geçer. Güney bölgesinin büyük bir kısmı Sudd bataklığı ile kaplıdır. Başşehri Juba'dır. Yüzölçümü 198 122 km² nüfusu 903 500 dür.

EQUIDAE (Zoo.): bk. ATGİLLER.

EQUIRIA [*ekuiria*], Roma'da eski çağlarda oynanan, kutsal karakteri olan bir yarış oyunu. Yarışlar önceleri serbest bırakılan atlarla, daha sonraları da atlı arabalarla yapılırdı. Bu yarışlar 27 şubat ve 14 martta, talim sahalarında veya hava yağışlı olursa Cœliuus'ta yapılırdı.

EQUITES (Lat. = süvariler, şövalyeler; *eques* = süvari) [Roma tarihi], başlangıçta Roma ordusu atlılarına verilen ad. Bunlar, piyadelerin üç misli aylığını alırlardı. Cornelius Gracchus'tan sonra Eques'ler, orduda atlı olarak hizmet edip etmemeleri göz önüne alınmaksızın ordo equester (atlı sınıfı) adı altında 2. sınıf olarak ayrılmışlardır. 1. sınıf ise senatörler sınıfı idi. Bunlar kapitalist sınıf olarak, her şeyden önce vergi mültezimliği yapıyorlar ve mahkemelerde çalışırlardı. Eques'leri imparator Augustus, en az 400 000 sestertius'luk servet esası üzerinden maaşlı bir imparatorluk memur soylu sınıfı haline getirmiştir. Bunlar subay, hâkim, maliye ve idare memurları olarak kullanılırdı. İşaretleri bir altın yüzük ile tunica (elbise) da ince bir erguvani kenar idi. M. S. IV. yüzyılda Eques'ler, ancak bir sosyal sınıf haline geldiler.

EQUULEUS, bir takımyıldızın Latince adı. Türkçe adı Tay'dır (bk. TAY). Uluslararası yayınlarda bu ad kullanılır. Kelimenin genitivusu Equulei, kısa adı *Equ*'dur. Takımının α yıldızından söz edilmek istenirse, bu zaman onu Türkçede «Tay'ın α yıldızı», uluslararası deyişle «α Equilei» veya kısaca «α Equ» şeklinde belirtilir.

EQUULEUS [*ekuuleus*] (Lat. *equus* = at), Roma'da esirlere ve Hristiyanlara işkence yapmak ve onları konuşturmak için kullanılan bir işkence aleti. E. muhtemel olarak, işkence yapılan kimsenin, elleri arkasında, kollarının altından bir sırık geçirilerek bağlı olarak asıldığı bir kazıktı. İplere bağlı olan üyeler bir mekanizma ile ters yönlere çekilirdi.

EQUUS [*ẹkuus*], at cinsinin Latince adı (bk. AT). Başlıca türleri: *E. caballus* = at; *E. Przewalskii* = Asya yaban atı; *E. hemionus* = kulan; *E. hemionus onager* = Asya yaban eşeği; *E. hemionus kiang* = Tibet atı; *E. zebra* = dağ zebrası; *E. gmelini* = tarpan; *E. asinus* = eşek; *E. asi-*

nus africanus = Afrika yaban eşeği; *E. asinus somaliensis* = Somali yaban eşeği; *E. mulus* = katır; *E. hinus* = bordo.

ER, erbiyum elementinin kısaltılmış adı. Bk. ERBİYUM.

ER, yurt savunması için kanun gereğince silâh altına alınan ve barındırılmasıyle bakımı devletçe sağlanan rütbesiz asker.

Teknik ilerleme ve gelişmeye rağmen savaşta insanın ve dolayısiyle E. in değeri azalmış değildir. E. in tek başına değeri bağlı olduğu birliğin değerinde temel unsurlardan biridir. Türk E. i haiz olduğu manevî ve maddî kuvvetlerle dünyanın en değerli E. idir.

Erat, subay ve assubay dışında kalan rütbeli ve rütbesiz askerlerdir. Er, onbaşı ve çavuşu kapsar.

ERAN (Coğ. ve Tar.): bk. İRAN.

ERANDIO, İspanya'nın kuzeybatısında, Vizcaya Provincia (il) da bir şehir. Bilbao'dan 13 km uzaklıkta olup buna demiryolu ile bağlıdır. 1940 ta Bilbao belediyesine bağlanmıştır. Nüfusu 12 000 dir. Makine fabrikaları ve demir dökümhaneleri vardır. Büyük bir ticaret merkezidir.

ERANOS (Yun.), eski Yunanistan'da, Homeros zamanından beri ortak masrafla yapılan dost yemeği. Aylık aidatlarla beslenen bir geliri olan ve üyelerinin zaman zaman kendilerine ziyafet vermek için kurdukları cemiyet. Hellenik devirde çok sayıda olan bu cemiyetler tarikatlara bağlı idi; sonraları da karşılıklı yardım cemiyetleri haline gelmişlerdir.

ERARD [*erar*] **AİLESİ**, piyano ve harp yapan bir Fransız ailesi. **Sabastien E.** (1752-1831), Strasbourg'da doğmuş, Passy'de ölmüştür. Bütün çalışmalarını piyanoya vermiş ve onun bugünkü şeklini almasında büyük rolü olmuştur. Bugünkü piyano double'un ilk şekli olan serbest iki klavyeli piyanoyu yapmıştır. Harp ve org üzerinde de önemli çalışma ve buluşları vardır.

ERARIC [*erarik*] (ölm. 541), Ostrogot kralı. Rugelerin şefi. 541 yılında arkadaşları tarafından kral ilân edilmiştir. Bir ziyafette öldürülmüş ve yerine Totila geçmiştir.

ERASİNİDĒS (ölm. M. Ö. 406), Notion muharebesinden sonra Alkibiades meydanında orduyu yöneten on komutandan biri. Arginuses deniz savaşının kazanılmasında rolü olmuştur. İrtikâp suçundan para ve hapis cezasına, ayrıca diğer kumandanlarla beraber savaşta ölenleri toplamamak ve gömmemekten idam cezasına çarptırılmıştır.

ERASİSTRATOS (ölm. aş. yu. M. Ö. 280), Yunan hekimi. Keos adasında doğmuş, Küçük Asya'da ölmüştür. E., muhtemelen ilk olarak insan cesetleri keserek anatomisini incelemiş, laparotomia (karın kesme operasyonu) lar yapmıştır.

ERASMUS, Desiderius (Lat. Desiderius Erasmus Roterodamus; aş. yu. 1469 - 1536), Hollandalı hümanist. Rotterdam'da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Gayri meşru doğuşlu olan E., babasının ölümünden sonra vasileri tarafından soyulmuştur. Değişmelerle dolu bir hayat sürmüş, sık sık fakirlik içinde yaşamıştır. Rahip olmuş ve Gouda'ya yakın Steyn kasabasındaki Augustinusçular manastırına girmiştir (1487). Sonradan papa II. Julius'tan kendisini rahiplik andından serbest kılmasını elde etmiştir. 1495 te Paris'teki Montaigu kolejinin derslerine devam etmiş, sonra da İngiltere'ye giderek orada iyi bir tesadüf eseri olarak John Colet ve Thomas Morus ile tanışmıştır. İngiltere'den İtalya'ya gitmiş ve Bologna'da sanat doktoru unvanını kazanmıştır (1506). Sonra Venedik'te eserlerini yayınlayacak olan Aldo Manuzio'nun yanına giderek orada *Collectanea Adagiorum* (Toplanmış eski sözler) [1508] (Bu eser 1500 de kısmen çıkmıştı) eserinin tamamlanmış bir şeklini çıkarmıştır. 1503 te çıkan *Enchiridion militis christiani* (Hıristiyan cenkçisinin el kitabı) ve *Collectanea Adagiorum* onu tanıtmıştır. 1509 da İtalya'dan İngiltere'ye dönen E., bu seyahat esnasında *Enkomion Morias seu laus stultitiae* (Deliliğin methiyesi, Türkçe çev.) yi yazmış ve bunu 1511 de Paris'te yayınlamıştır. Bu eser çok iyi karşılanmıştır. 1511 de tekrar İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesinde ilâhiyet profesörü olmuştur. 1516 da Yeni Ahdin ilk Yunanca metnini ve Latince çevirmesini yayınlamıştır. 1518 de *Colloquia familiaria* (Teklifsiz konuşmalar) yı yayınlamıştır. E. nihayet yurduna dönmüş ve V. Karl ona müşavirlik göreviyle 200 florinlik bir aylık vermiştir. Basel'da yerleşmiş ve burada Froben toplanmış eserlerini yayınlamıştır (1521).

D. ERASMUS

Basel şehri E. un görüş ve alışkanlıklarına uygun bir yerdi. Burada Protestanlarla Katolikler arasında hemen hemen iyi bir ilişki kurulmuştu. Zamanının dinî kavgalarından hiç de hoşlanmayan E., Luther'in paradoxon'larına karşı cephe almıştır: *Hyperaspistes adversus servum arbitrium Lutheri* (Luther'in irade - i cüziyesizliğine karşı koruyucu) [1527]. Luther ise E. un mutedil tutumunu, yani dinî tartışmalarda tarafsızlığını kınıyordu. Esas itibariyle E. un inancına göre, zekâ, sağduyu, İncil'in ruhuna sadık kalarak her cins fanatizmden uzak kalmaktır. Edebî zevk ve fikirlerinde de aynı ruh belirir: *De optimo genere bene dicendi* (İyi söz söyleme [belâgat] nin en iyi şekli) adlı yazısında E., Dolet ve J. C. Scaliger gibi Latince yazan hümanistlerin dil bakımından gösterdikleri fanatizm ile alay eder.

Filozof olarak E. insanın iyiliğine inanır. *De pueris instituendis* (Çocukların talim ve terbiyesi) [1529] ve Hristiyan ruhçuluğu (spiritualisme chrétien) insanlara gösterdiği mükemmellik idealine tekabül eder. Politikadaki fikirlerinin temeli ortak menfaati (iyiliği) ve barışı elde etmek için sarf edilecek gayretlerdir. Prens (yani kral, hükümdar) lerin talim ve terbiyesinin eski çağ zekâsından ve Hristiyan ahlâkiyatından ilham almalarını ister. Eski Orta Çağ birliği dağılırken, Hristiyan hümanizmine ve müsamahaya dayanan yeni bir birlik kurulmasını düşünür. Kozmopolit bir zekâya ve keskin bir zihniyete sahip olan E., modern ruhun, liberalizmin öncüsüdür. Rabelais E. un gülümseyen zekâsını benimsemiştir. Voltaire'ın alayı ise onun zarif cilvelerinden çıkmıştır.

ERASMUS TELAFFUZU (Fr. Prononciation erasmienne), Eski Yunancanın Rotterdamlı Erasmus'un teorisine uygun telâlfuzu. Yunancayı şimdiki Yunanlılar gibi telâffuz

etmek lüzumunda ısrar eden Reuchlin'in düşündüklerinin tersine olarak E. başka bir telâffuz sistemini savunmuştur. Bu telâffuz, eski Yunanca öğretiminde, bazı ülkelerde (özel olarak Fransa'da) hâlâ kullanılmaktadır. E. un bu sistem hakkındaki yazısı *Dialogus de recta latini graecique sermonis pronuntiatione* (Latin ve Yunan dillerinin doğru telâffuzuna dair konuşma) [1510] adını taşımaktadır.

ERASTUS (asıl adı: **Thomas Lieber** veya **Lüber**; 1524 - 1583), İsviçreli doktor ve ilâhiyatçı. Badena - Durlach'da doğmuş, Basel'da ölmüştür. Heidelberg ve Basel üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. İsviçreli doktor ve simyacı Paracelse'in fikirleriyle savaşmıştır. Din alanında, İngiltere'de yankılar uyandıran «césaropapisme» e benzer bir din ilân etmiştir. *Explicatio gravissimae quaestionis* (En ağır sorunun açıklanması) [1589].

ERAT (Ask.): bk. ER.

ERATO (Yun. *erōs* = aşk) [Yun. mit.], dokuz Musa'lardan biri, Zeus ve Mnemosyne'nin kızı. Lirik, özellikle erotik ve anakreonik şiirin başında idi. Genç bir elbise giymiş, elinde bir lir veya bir kitara tutmuş vaziyette tasvir edilirdi. Şarkıcı Thamyris'in annesi idi.

E R A T O

ERATOSTHENĒS, Kyrene'li (M. Ö. aş. yu. 284 - aş. yu. 192), Yunan astronomu, coğrafyacısı, matematikçisi ve filozofu. Kyrene'de doğmuş, İskenderiye'de ölmüştür. Uzun zaman Atina'da kalmış, sonra 245 e doğru III. Ptolemaios tarafından İskenderiye'ye çağrılmış ve bu hükümdar tarafından oğlunun öğretimi ile ve sonradan İskenderiye kütüphanesinin yönetimiyle görevlendirilmiştir. Çeşitli konularda (felsefe, gramer, kronoloji v. b) yaptığı çalışmalar önemli sonuçlar vermiştir. Fakat daha çok matematikçi olarak ün kazanmış ve iki buluşu ile tanınmıştır: 1. asal sayıların bulunmasına yarayan meşhur elek; 2. orantı ortasını problemin çözümüne yarayan mesolobe adlı bir hesap aleti. İlk olarak yerin çevresini kesin olarak hesaplamıştır. Bu amaçla, zekâ ile dolu bir metotla, Syene ve İskenderiye arasındaki meridyen yayının derece hesabiyle uzunluğunu bulmuştur: Güneşin yaz gündurumunda Syene'de gökte düşeyde bulunduğunu, çünkü ışınlarının en derin kuyuların dibine kadar girdiklerini öğrenince, E. in kendisi, bir gnomon'un attığı gölgenin yardımiyle, İskenderiye'de güneş ışınlarının düşeyle yaptıkları açıyı ölçmüştür. Güneş ışınlarının doğru çizgi üzerinden ilerlediğine ve buna göre birbirleriyle paralel olduğuna göre, böylece ölçülen açının, dünyanın merkezinde Syene çapının İskenderiye çapı ile yaptığı açıya eşit olduğunu ve bu iki şehrin meridyen üzerinde kestikleri yayın derece ile uzunluğuna tekabül ettiğini görmüştür. Bunun üzerine yerde bu yayın uzunluğunu ölçmüş ve böylece bütün çember, yani bütün meridyen için 252 000 stadion, yani 40 milyon m ye yakın bir sayı elde etmiştir. E., Syene ile Meroe arasındaki uzaklığı esas tutarak (Meroe'nin de aynı meridyen üzerinde olduğunu sanıyordu) aynı hesabı yapmış ve evvelkine uyan bir sonuca varmıştır.

ERAUSO, Doña Catalina de [*donya katalina de erauso*] (1592 - 1635), maceralariyle ün almış, İspanyol asıllı bir kadın. San Sebastian de Guipuzcoa şehrinde doğmuş, Meksika'da ölmüştür. Girmiş bulunduğu manastırdan 15 yaşında iken kaçıp, erkek kılığına girerek içtimaî mevkii yüksek birçok kişiye lacayo (uşak) olarak hizmet etmiştir. Sonraları Kuzey Amerika'ya giderek orduya katılmış ve teğmen rütbesine kadar yükselmiştir. Kavgacı mizacı yüzünden birçok düellolarda dövüşmüş, onu tanımayarak öz kardeşini öldürmüş. La Paz'da idama mahkûm edilmiş ve işkenceden ancak bir kurnazlık sayesinde kurtulmuştur. Sergüzeştli hayatından nihayet nedamet getirerek İspanya'ya, oradan da Roma'ya gidip Papa VIII. Urbanus'tan erkek kılığında gezme müsaadesini aldıktan sonra, Meksika'ya dönmüş ve orada ölmüştür. Kendisi tarafından yazılmış olan hayat hikâyesini José Maria de Heredia, Fransızcaya çevirmiştir.

D. C. de ERAUSO

ERB, Wilhelm Heinrich (1840 - 1921), Alman hekimi. Winnweiller'de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1869 da Heidelberg'de, 1880 de de Leipzig'de profesör olmuştur. Burada patoloji ve özel tedavi kürsülerini yönetmiştir. Kendini özellikle sinir hastalıkları etüdlerine vermiştir.

Erb felci: Bir çeşit parapleji (vücudun alt bölümlerinde ve bacaklarda hareket ve duyma yeteneklerinin yok olması). Ağır ağır gelişen bir omurilik hastalığından ileri gelen bu felç, alt üyelerde, siyme ve üreme organlarında hareket bozukluklariyle nitelenir. Bu hastalık uzun zaman sifilisle ilgili görülmüşse de, bu konuda kesin bir kanıya varılamamıştır.

ERBAA (eski adı: **Herek** veya **Erek**), Tokat iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 68 680 (1965), yüzölçümü 1 111 km², ilçe merkezinin nüfusu 13 245 (1965), ilçeye bağlı köy sayısı 76, nüfus sıklığı 61 dir. Merkez bucağından başka üç bucağı vardır (Doğanyurt [Hayatî], Karayaka, Kozlu).

E. ilçesi Kelkit ırmağı boyundaki bir ova ile bunu çevreleyen dağlık yerleri içine alır. İlçe toprakları denizden az yüksektedir (ova bölümü 230 - 250 m, çevredeki dağlar 750 - 1 000 m). Kuzeyde en yüksek tepelerin bulunduğu Karınca dağı 1 500 - 1 600 m yüksekliktedir. Güneyde ise Sakarat dağları 1 357 m kadar yükseklik gösterir.

E. ve çevresinin iklimi mutedildir. Yazlar sıcak geçerse de, kışlar çok soğuk olmaz. E. ovasının kuzeyinde ve buradaki dağların güney eteğinde bulunan Karayaka yöresinde nar ve incirin yanıbaşında yabanî zeytinlere de rastlanır. Dağlık yerlerde ise, serin yaylalar (Karınca yaylaları) bulunur. Ova ve yakın çevresi yoğun bir tarım alanıdır. Burada yetiştirilen ürünler arasında başta bölgenin en değerli tütünleri olmak üzere, buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, nohut, mercimek ve çeşitli baklagiller ile her çeşit meyva yetiştirilir. Nefaseti, yanma kabiliyeti, her harmana

girebilecek nitelikteki tütünleri her yerde aranır (yılda 5 - 6 milyon kg). Ova çevresindeki dağlarda ise çeşitli özellik te orman ve fundalıklar yer tutmuştur. Burada en çok ka yın ağacı, meşe ile yer yer kara çam, sarı çam çeşitleri bu lunur. İlce topraklarından geçen başlıca akarsu Kelkit ırmağı (b. bk.) dır.

E. kasabası, Kelkit ırmağının sol yakasında, bu ırmağa 3 km kadar uzakta kurulmuştur. Kasaba, Kuzey Anadolu büyük deprem alanının bir bölümündedir. Bu yüzden türlü tarihlerde yer sarsıntılarına uğramıştır (1826, 1899, 1901, 1939, 1942, 1943). 1942 depremi çok yıkıcı olmuş, kasaba hemen hemen bütüniyle yıkılmıştır. Bu sırada kasabanın nüfusu 6 600 kadardı. Bu depremden sonra kasabanın yeri değiştirilmiş, kum, çakıl gibi aluviyonların yer tuttuğu eski çürük araziden alınarak, 1 - 2 km güneyde İnbat deresinin batı yakasındaki Ardıçlık denilen sağlam yapılı arazide yeni E. planlı olarak kurulmuştur (1944). Bugün Eski E. (1944 ten önceki Erbaa) ve Yeni E (1944 te kurulan yeni şehir) dan söz edilir. Yeni E., eskisinden daha güzel ve düzgün olarak kurulmuş ve gelişmiş, 20 yıl içinde cadde ve sokakları, meydan, park ve bahçeleri ile modern bir küçük şehir görünüşü kazanmıştır. Büyük tütün depoları, yeni birçok yapılar, işlek bir çarşı, otelleri, gazinoları, hal ve modern evler şehri güzelleştirmiştir. E. nın hal binası, bu çevre için örnek sayılacak niteliktedir. E. canlı bir ekonomik gelişme göstermektedir.

E. nın belediyesi 1868 de kurulmuş, depremden sonra imar planı yapılmıştır. Tokat - Samsun şosesi E. dan geçer. E. nın limanı 173 km uzaktaki Samsun, demiryolu istasyonu 90 km uzaktaki Ladik'tir. Kasaba, liman ve istasyona düzgün yollarla bağlıdır. Kasabanın denizden yüksekliği 250 m dir.

E. nın içme suyu kaynaklardan sağlanmıştır. Bunlardan biri İnbat deresi yakınında Fabrikaönü denilen kaynak tır ki, 1931 de galeri ile alınarak demir borularla eski kasabaya getirilmiştir. Bir başkası 1947 de yine İnbat deresi çevresinde, şimdiki kasabadan 4 km güneydeki Güneyköy yakınında, Ömer Efendi suyu adivle anılan kaynak ile başka kaynak suları toplanarak şehre getirilmiştir. Kasabada çeşmeler bulunduğu gibi, evlere de su verilmiştir. E. elektrikle aydınlatılır.

E. da orta okul, akşam kız sanat okulu, çocuk kütüphanesi, sinema vardır. Kasabanın 40 km kuzeybatısında, Taşova'ya giden yol boyundaki Boraboy Gölü veya Kocagöl (yüzölçümü 2 km², derinliği 10 m) çalılıkları ve güzel görünüşiyle bütün bu çevrenin turistik bir yeridir. — R. İ.

Tarih: İlk çağdan beribir yerleşme bölgesi olarak bilinen E., eski kaynaklarda Herek adiyle anılmaktadır. Roma devrinde Ankara'dan doğuya uzanan imparatorluk yolları üzerinde bir konak olan E., Niksar'a bir konak mesafede bulunmakta idi. E., ilk devirlerde Pontos Polemoniakos'a bağlı iken sonraları Kappadokia kasabaları arasında yer almıştır. Mithridates'in Pontos krallığı devrinde Cabira'ya bağlı bulunan E., Roma devrinde Niksar'a bağlanmıştır. 334 ve 499 yıllarında ağır deprem felâketlerine uğramıştır.

E. Danişment Gazi veya Melık Gazi tarafından fethedilerek bölgede Türklerin yerleşmesi sağlanmış, bir süre 1140 tarihinde imparator İoannes Komnenos'un kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. 1164 te bir kere daha Bizans hâkimiyetine giren E., kısa bir süre sonra Selçuklu hükümdarı Sultan II. Kılıç Arslan tarafından kurtarılmış ise de, yerli Türkler Selçuklu hâkimiyeti yerine eski efendileri olan Danişmentli Zünnûn ve Şehinşah'ı istediklerinden baş kaldırmışlardır. Bunun üzerine imparator Manuel tekrar bölgeye girmiş, ancak Zünnûn'un Selçuklu sultanı ile temas halinde olduğu ortaya çıkınca Rumlar çekilmek zorunda kalmışlardır. Kılıç Arslan'ın ülkesini iki oğlu arasında taksimi sırasında E. da Rükneddin Süleyman Şaha düşen topraklar arasında bulunuyordu.

Bundan sonraki tarihi genellikle Tokat ve Niksar'ın tarihine bağlı olarak devam eden E. ya Selçuklu Türklerinin Çahar - tak adını vermiş olmaları ve bu adın zamanla Çar - tak (Çardak) şekline döndüğü, Osmanlılar devrinde ise çeşitli Çardak (İstanbul, Gelibolu, Bosna ve özellikle Şebin Karahisar Çardak'ı) ların bulunması dolayısiyle adının çevirme yoluyle E. ya döndürülmüş olması muhtemeldir. Nitekim 1426 da Menteşe beylerinden İlyas Beyin ölümü üzerine, onun çocuklarının Sultan II. Murat tarafından Çar - tak - i Bidevi'de hapsedildikleri kaynaklarda açıklanmaktadır ki, Bidevi Çartak'ının bugünkü E. olması gerekmektedir. 1285 te Emir Pervane'ye bağlı topraklardan olan E., 1398 yılından önce Yıldırım Bayezid tarafından Eretna oğullarının elinden alınmıştır. 1402 den sonra ise Canik'ten hareketle Niksar üzerine yürüyen Kubadoğlu'nun hücumuna uğramıştır. XV. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlılarla Doğu Anadolu'da kurulan Türk devletleri arasındaki sınır üzerinde bulunan E., 1473 Otlukbeli savaşından sonra kesinlikle Osmanlı topraklarına katılmış ve Kara - i Çardak adı ile vilâyet - i Rum (Rumiye - i sugra) a bağlı Tokat sancağı kadılıklarından biri olarak teşkilâtlandırılmıştır. Çardak adının E. ya çevrilmesi ise XIX. yüzyılda her halde vilâyetlerin yeniden teşkilâtlanması sırasında olmuştur. İlçe merkezi ise yakın tarihlere kadar en eski adı olan Herek adiyle anılmakta idi.

Tanzimattan sonra yapılan vilâyet teşkilâtında Sivas vilâyetine bağlı Tokat sancağının ilçelerinden biri olmuştur. — İ. P.

ERBAA OVASI, Kuzey Anadolu bölgesinin orta bölümünde, Samsun ile Tokat arasında bir ova. Kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanan bu ovanın uzunluğu 25 km, eni 7 km, denizden yüksekliği 235 - 250 m dir.

E. O. bir elips biçimindedir. Batı bölümü düzdür. Doğu bölümünün ise ortasında, ova yüzünden 50 - 70 m kadar yükseklikte birtakım tepeler (Bayramtepe, Armutlu çiftliği tepeleri) vardır. Bu tepelerin kimisi Neojen, kimisi Eosen tabakalarından bir yapı gösterir. E. O. yaklaşık olarak doğu - batı uzanışlı ve birbirine az çok paralel uzanan faylar arasında kalmış, bu bölgede birbirinden eşiklerle ve boğazlarla ayrılmış boğum boğum bir diziliş gösteren çöküntü alanlarından biridir. Ovanın tabanı yeni Kuaterner aluviyonlariyle örtülüdür. Çevresinde ise daha eski ve çoğu kıvrılmalara, başkalaşmalara uğramış tabaka ve kütleler yer tutmuştur: Kuzeyinde volkanik fasiyesin bulunduğu Kretase tabakaları, güneyindeki dağlarda metamorfik seriler, ovanın güney ve batı kenarlarında ise Neojen tabakaları bulunmaktadır. Batı bölümünde bu ova, ortasından Yeşilırmağın geçtiği dar bir girinti halinde Taşova'ya doğru 15 km lik bir girinti olarak sokulmuş, doğudaki Niksar ovasından ise dağlık ve Kretase, Neojen tabakalarının yer tuttuğu bir eşik ile ayrılmıştır. E. O. nın kuzey ve güneyi dağlıktır

(1 000 - 1 500 m). Bu dağların ovaya bitişen kenarları çoğunca düzce bir uzanış gösterir.

Ovanın başlıca akarsuyu Kelkit ırmağının aşağı bölümüdür. Bu ırmak, ovada menderesler çizerek uzandıktan sonra, batı bölümünde kuzeybatıya döner ve kuzey kenarında Yeşilırmağa karışır. Her mevsimde bol sulu ve bulanık akan bu ırmak, sağanak yağmurları ve kar erimelerinden sonra kabarır, ovada yer yer taşkınlara yol açar.

E. O. çeşitli tarıma yer veren (tütün, tahıl, yem bitkileri, sebze, meyva) zengin bir yerdir. Çevredeki dağlarda yer yer iyi korunmuş ormanlarla fundalıklar vardır. Buralarda kayın, meşe, çam çeşitleri başlıca ağaçlardandır. Ovada nüfus sıktır. Köylerin çoğu ova kenarlarındadır. Ovada da köy ve çiftlikler vardır. Bu verimli ovanın güney kenarında Erbaa ilçe merkezi 13 binden çok, Karayaka bucak merkezi 3 500 kadar nüfuslariyle başlıca yerleşme yerleridir. Ovadan geçen karayolu, buradaki yerleşme yerlerini Samsun, Tokat ve Amasya'ya bağlar. — R. İ.

ERBABÎ (asıl adı: **Hüseyin Firakî**; 1805 - 1882), saz şairi. Karaas (Erzurum) ta doğmuş, Erzurum'da ölmüştür. Küçük yaşta tarikata girmiştir. Şeyhi kendisine «erbap» diye hitap ettiği için şiirlerinde E. ad nı kullanmıştır. Askerlik dolayısiyle birçok yerleri dolaşan şair, Sultan Abdülmecit zamanında İstanbul'a da gelmiştir. Erzurum'a döndükten sonra bir yandan şiir söylüyor, bir yandan da şiirlerini cura çalarak kahvelerde okuyordu.

E. çağdaşı birçok saz şairleri gibi divan ve tekke edebiyatı tarzında şiirler yazmağa özenmiştir. Yazdığı bu tarz şiirlerde oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Fuzulî divanı ile *Tuhfe - i Vehbî*'yi çok okuduğu ve onların etkisinde kaldığı anlaşılıyor. Halk şiiri yolunda yazdığı destan, koşma, semaî gibi şiirlerinin yanında gazeller, Sultan Abdülmecid'in ölümü, Abdülaziz'in tahta çıkmasiyle ilgili bazı manzum tarihler de yazmıştır.

Saz şairi Sümmanî ile karşılıklı şiirleri vardır. Tarikatla ilgili şiirleri yer yer heyecanlı ve etkilidir. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun *Erzurum şairleri* adlı eserinde E. den söz edilmiştir.

ERBACH[*ęrbah*], Almanya'da Hessen eyaletinde, Odenwald dağlık bölgesinde, 220 m yükseklikte. 5 500 (1950) nüfuslu bir şehir. Tornacılık, marangozluk, dokumacılık, fil dişi endüstrisi ve elmas tıraşçılığı ile tanınır. Adına, ilk olarak 1095 yılı belgelerinde rastlanan E., 1545 te şehir olma hakkını kazanmıştır. E. sarayında (XIV - XVIII. yüzyıl) değerli koleksiyonlar ve bir fil dişi müzesi vardır. Saray kilisesinde ağaç oymalı bir mihrap (Wurzel Jesse), Eginhard kilisesinde Einhard'ın öd taşından yapılmış lâhdi bulunur.

E. Landkreis'ının yüzölçümü 593 km², nüfusu 67 000 (1950) dür. Tarım, ormancılık ve el sanatları ile tanınır. Mümling vadisinin milli lös ve yamaçların kum taşı karışımlı topraklarında patates, çavdar ve buğday ekimi yapılır. Bölgede sığır ve at yetiştirilir. Topraklarının yarısından fazlası çam ormanları ile kaplıdır. Kereste ve sandık fabrikaları vardır. Kauçuk, dokumacılık ve fil dişi sanayii gelişmiştir. Turistik bölge olarak tanınmıştır (Bad Köning, Beerfelden, Erbach, Michelstadt, Höchst v. b.).

ERBACH [*ęrbah*], belgelere göre 1148 den beri bilinen, Germen soyundan gelme bir Frank ailesi. 1532 de imparatorluk kontluğu payesine yükseltilen E. ın ilk vatanı E. (Odenwald) tır. E. - Erbach, E. - Fürstenau ve E. - Schönberg adlarında üç kolu vardır. E. 1806 da imparatorluk sınırlarına girmek suretiyle daha itibarlı bir durum sağlamıştır. Kont Franz zu E. (1754 - 1823), koleksiyoncu ve Roma sınır istihkâmlarının ilk araştırıcısı olarak tanınmıştır.

ERBAİN (Ar. *erbaûn*, *erbeûn* = 40), halk arasında kış mevsiminin en sert zamanına verilen bir ad. Kış gün dönümü (b. bk.) nden sonraki soğuklara bu ad verilir ve 22 aralıktan 31 ocağa kadar sürdüğü düşünülür. Eskiden halk arasında bu süreye zemheri (zemherir) denirdi. Bu süre, kış mevsiminin en çok karlı, soğuk, tipili zamanıdır ki, dilimizde halk arasında bu süre karakış adiyle adlandırılmıştır. Yıldan yıla iklimin gösterdiği duruma göre, bu süre uzanır veya kısalır kimi yıllarda yerine göre haftalarca kar, tipi olur, kimi yıllarda da durgun geçer. Bu bakımdan bu süreleri kesin olarak sayılarla belirtmek güçtür.

E. den sonra gelen ve kış mevsiminin son süresi olan 50 günlük döneme de hamsin (Ar. = 50) adı verilmiştir. Böylece 22 aralıktan 22 marta kadar süren üç aylık kış mevsiminde E. ve hamsin denilmesi, eskiler arasında bir gelenek olmuştur.

Esma ile sülûk gösteren tarikatlarda dervişlerin kırk gün bir yere kapanıp zikir ve riyazatlarına da E. veya çile adı verilirdi. Bu süre içinde az yenir, az içilir, az uyunur, çok ibadet edilirdi. Bazı tarikat mensupları kışın soğuk kırk gününü halvette geçirirlerdi.

Mevlevîlerde çile bin bir gün matbahta hizmetle olur. Bundan başka, on sekiz gün de hücre çilesi vardır. E. e veya çileye *halvet* de denir. Şabanî tarikatında her yıl beş halvet vardır. Bunlar üç gün, on gün, yirmi gün, kırk gündü. Hilâfet almak için mutlaka E çıkarmak gerekirdi. Her tarikatın özel bir E. çıkarma şekli vardır.

Dervişlerin veya tarikat mensuplarının, kalbin temizlenmesi ve nefs-i emmarenin kırılması için uyguladıkları bu tekke eğitimine çile doldurmak, halvet, E. e girmek, E. çıkarmak da denir.

Erbain fırtınası: 22 aralıktan 31 aralığa kadar süren, 40 günlük kışın en soğuk günlerinde esen şiddetli rüzgârlar için kullanılan bir ad.

ERBAİN HÂKİMLERİ, Osmanlı devrinde İstanbul'da dört mevleviyet (büyük kadılık) vardı: İstanbul, Eyup, Üsküdar, Galata. Bunların en büyüğü ve en yetkilisi İstanbul kadılığı idi. Bu dört bölgede bulunan kırk mahkemenin hâkimlerine E. H. unvanı verilirdi. Bunlar şehrin türlü problemlerini inceler, gerekenleri yargılar ve cezalandırırlardı.

ERBAİN - ÂŞURA, kamerî takvimin 2. ayı olan saferin 20. günü için kullanılan bir ad. İmam Hüseyn'in Kerbelâ'da şehit edildiği günün kırkına rastladığı için Şiîlerce önemli bir gün sayılır.

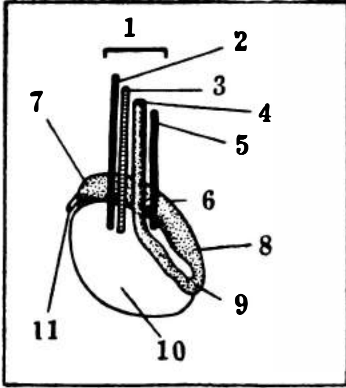
ERBAŞ, onbaşıdan üst kıdemli ve kıdemsiz çavuşlara verilen ad Kıdemli çavuşlara artık assubay denilmekte olduğundan (bk. ÇAVUŞ) E. terimi yalnızca kıta çavuşlarını kapsayan bir anlam taşımaktadır.

ERBEN, Karel Jaromir (1811 - 1870), Çek filoloğu etnografyacısı ve şairi. Miletin'de doğmuş, Praha'da ölmüştür. Eski metinler ve özel olarak Jan Hus'un metinlerini yayınlamıştır. Çek etnografyasında önemli bir yer almıştır. Şair olarak eski Çek edebiyatı ve folklorundan ilham alarak, Çek romantizminin en mükemmel balladları arasında yer alan orijinal şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri:

Písně národní v Čechách (Çeklerde halk türküleri) [1841 - 1845]; *Prostonárodní české písně a říkadla* (Çek halk türküleri ve çocuk şiirleri) [1862 - 1864]; *Kytice z pověstí národních* (Halk masalları derlemesi) [1853]; *Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských* (Yüz Slav hikâyesi ve masalı) [1864].

ERBEZİ (Osm. husye; Lat. *testiculus*) [Anat.], erkekte ersuyu hayvancıkları (*spermatozoon*) nı meydana getiren üreme bezi.

Erbezleri iki tane ve yumurta biçiminde olup torbaları içinde önden arkaya doğru eğik olarak sarkar. Üst kenarları bir çeşit virgül şekli çizen erbeziüstü (*epididymis*) ile kaplıdır. E. nin atar ve toplardamarları da E. nin üst kenarından girer. Bunlar atmık kanalı (*vas deferens*) ile birlikte E. ni askıda tutan sperma kordonunu veya bağını meydana getirir. E., *tunica vaginalis* veya *tunica vaginalis communis* denilen serumlu bir zar ve *albuginea* adı verilen lif (*fibra*) li bir zar ile çevrilidir. Bunlar E. ne mavimsi beyaz bir renk verir.

ERBEZİ: 1. Kordon, 2. Ön top lardamar ağı, 3. Sferma atardamarı, 4. Atmık kanalı, 5. Art toplardamar ağı. 6. Erbezi üstünün gövdesi, 7. Erbezi üstünün başı, 8. Erbezi üstünün kuyruğu, 9. Atmık kanalı kangalı, 10. Erbezinin iç yüzü, 11. Morgagni hidatidi

E. nin biri eksokrinik (dışa salgılayan), öteki endokrinik (içe salgılayan) olmak üzere iki görevi vardır. Eksokrinik görevi ersuyu hayvancıklarının meydana gelmesini sağlar. Ersuyu hayvancıkları düz borular ve *reste tetis* ağı yolu ile E. üstüne gidip oradan da dışarıya gönderici kanalla yol alır. Buna göre, erbezleri erkeğin en başta gelen üreme organıdır. E. nin endokrin görevini Leydig hücreleri denilen aralık hücreleri sağlar; bunlar, başlıcası testoteron olan erkeklik hormonları salgılar. Bu hormonlar da ikinci dereceden erkek eşey karakterlerinin belirmesine yol açar.

Erbezleri başlangıçta karın boşluğu içinde bulunur. Doğumdan az bir zaman önce kasık kanalı (*inguinalis*) yolu ile torbalara iner. Bazan inmedikleri de olur. O zaman erbezleri körelir ve üreme fonksiyonunda bozukluklar meydana gelir.

ERBEZİ ÇIKARMASI (Fr. Emasculation): bk. İĞDİŞ ETME.

ERBEZİÜSTÜ (Yun. *epididymis*; *epi* = üstünde, *didymos* = erbezi) [Anat.], erbezinin arka üst kenarında yer alan küçük organ.

E. önden arkaya doğru uzanan 5 cm lık bir organdır. Üç bölümü vardır: 1. Erbezinin ön tarafı üzerinde duran ve kendisinden çıkan kanalların aracılığı ile bu organla birleşen E. başı bölümü; 2. E gövdesi denilen bir orta bölüm; 3. Atmık kanalı (*vas deferens*) nda sona eren ve E. kuyruğu adı verilen bir arka bölüm.

E. başlıca, açıldığı zaman 6 m gelen çok yılankavî bir kanal olup spermanın salgılanmasına yarar. Bu organ genel olarak epididimit adı verilen çeşitli infeksiyonlara uğrayabilir.

ERB - GOLDFLAM SENDROMU (Nöroloji), kas sisteminde ilkin yorgunluk, sonra da bitkinlik duyulmasiyle başlayıp duyumsal bir bozukluğa veya körelme (atrofi) ye yol açmaksızın, kasların yavaş yavaş felce uğramasiyle sonuçlanan bir durum. Bu felç vücudun herhangi bir kasına da gelebilirse de, özellikle yüz, göz, dudak, dil, gırtlak, çiğneme ve ense kaslarını ilgilendirir. Ana sebebi sinirle kasın birleşme yerinde sinir iç akı (*influx*) sındaki bir bozukluk olan bu hastalığın başka bir adı da *myasthenia gravis pseudoparalytica*'dır. Heidelberg'li hekim Wilhelm Heinrich Erb (1840 - 1921) ile Polonyalı nörolojist Samuel V. Goldflam (1852 - 1932) ın adlariyle anılır.

ERBİL veya ARBİL, Irak'ta, Zağros dağı eteğinde eyalet merkezi olan 69 000 nüfuslu bir şehir. Bölgeyi Bağdad'a bağlayan demiryolunun başlangıcında ve İran yönündeki dağ boğazlarının bir geçidine hâkim kara yolları kavşağında bulunan E., geniş bir bölgenin koyun, arpa, darı, susam, pamuk ve tütün gibi tarım üretimlerini toplar.

Bu şehir, beş bin yıla yakın bir zamandan beri medeniyetini aralıksız sürdüren eski Arbela'nın kurulduğu yerdedir.

E. eyaleti, Kürdistan dağlarında, Büyük ve Küçük Zap ırmakları arasında 272 500 nüfuslu bir bölgeyi kaplar.

Tarih (Eski Çağ coğrafyası: Yun. **Arbela,** Asur dilinde: **Arbailu**): Asur'un başlıca şehirlerinden biri olup savaş tanrıçası İştar kültüne bağlı idi. Bu şehir yakınlarında bazılarınca Gaugamela'da Büyük İskender bir meydan savaşı kazanmış, bu zafer ona bir yandan İran kapılarını açarken öte yandan da Büyük Ahaimenid devletinin çökmesine sebep olmuştur (M. Ö. 331). E. e giren İskender, burada Ahaimenid krallarının bütün hazinelerini ele geçirmiştir. Genel olarak Büyük İskender'in I. Dara (Darayavahuş) yı M. Ö. 331 de E. (Arbela) de yendiğine inanılırsa da, bu büyük savaş E de değil, Gaugamela (b. bk.) da vuku bulmuştur.

E de birçok Selçuklu eserleri vardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında E. Moğollara bağlı prenslerin eline geçmiştir. 1732 de şehir Nadir Şah'a karşı uzun süre direnmişse de, ondan sonra önemini kaybetmiştir.

ERBİL, Devrim (doğ. 1937), Türk ressamı. Salihli'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Balıkesir'de yaptıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümüne girmiş (1955), ressam Halil Dıkmen ve Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun öğrencisi olmuştur. E., akademiyi bitirdikten sonra (1959) özel liselerde resim ve sanat tarihi öğretmenliği yapmış, sonra da Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümü asistanı olmuştur (1962). Eserlerinde sadelik içinde bir renk zevki bütün inceliğiyle yer almıştır. Renk ve çizgi, ahenkli lekeler halinde tablo yüzeyine dağıtılarak düzene konulmuştur. Eserleri soyut bir anlayış içinde tabiî esintiler taşır. E. devlet resim ve heykel sergilerine, Çağdaş Ressamlar Ce-

D. ERBİL

D. ERBİL: «Çizgisel düzen» (1963, yağlıboya)

miyeti sergilerine, «Soyutçu 7 ler» grupunun İstanbul, Ankara, İzmir sergilerine ve «Mavi grup» sergisine katılmıştır. E. Balıkesir'de (1954 - 1956), Millî Kütüphane Galerisi (Ankara, 1959) nde, İstanbul Şehir Galerisi (1962) nde, Ankara Güzel Sanatlar Galerisi (1963 ve 1964) nde, İstanbul Türk - Alman Kültür Merkezi (1964) nde sergiler açmıştır. Yurt dışı sergileri içinde XXXI. Venedik Biennali (1962), III. Paris Genç Sanatçılar Biennali (1963), Çağdaş Türk Sanatı Sergisi (1964), Rumanya, Tunus, Cezavir, Lübnan ve UNESCO sergilerine eser vermiştir. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi ve Bükreş Millî Müzesinde resimleri vardır. Eserleri arasında «Doğu türküsü üstüne çeşitlemeler I» (mavi); «Doğu türküsü üstüne çeşitlemeler II» (sarı); «Üçleme»: «Çizgisel düzen» vardır.

ERBİYUM (Lat Erbium], metalik bir element olup az rastlanır topraklardan biridir. Bunlara Lantanidler grupu adı da verilir. 1843 te Mosander tarafından gadolinitte bulunmuştur. Adını ilk bulunduğu yer olan Stokholm yakınındaki Ytterby'den almıştır. Sembolü Er, atomik ağırlığı 167,2 dir. Atom numarası 68 olan element III değerlidir. Gri bir toz olan metalin özgül ağırlığı 4,7 olup bileşikleri pembe renktedir. Katı yer yuvarlığı kabuğunun aş. yu 4 milyonda biri E. dir. Bu zor üretilebilen az bulunur element daha teknik bir önem kazanamamıştır.

ERBOĞA, bir takımyıldızın Türkçe adı. Gökküresinin güney yarım küresinde ($\delta = -50°$ ile $-65°$ arası, $\alpha = 12$ saat ile 14 saat arası), Kurt (Lupus) ile Suyılanı arasındaki yıldız topluluğuna bu ad verilmiştir. Eskiler onu yarı insan yarı at şeklinde *Centaurus* tanrısı olarak tanımlamışlardı (Kısaltması: Cen).

ERBOĞA TAKIMYILDIZI

Bu takımyıldız enlemi +40° nin güneyinde bulunan ülkelerde görülebilir. Ekvator ve güney yarım küre ülkeleri her gece onu gözlevebilirler. Takımın en parlak yıldızı «Rigil Centaurus» (Erboğa'nın gözü) denilen α Cen (α 14 saat 37 dakika, $\delta = -60°41'$) 0,1 m kadirden GO spektrel sınıfından sarı bir yıldızdır. Agena denilen β Cen 0,9 m kadir parlaklığında, B_1 sınıfından beyaz bir yıldızdır. Bu ikisi de Türkiye'den görülemez. Daha kuzeydeki 2,3 m kadirden θ Cen ($\alpha = 14$ saat 0,4 dakika, $\delta = -36°10'$), 2,4 m kadirden γ Cen, 3,1 m den δ Cen gibi daha sönükleri Türkiye'den gözlenebilir. — A. K.

ERCASB, Efrasiyâb (b. bk., Alp - Er Tonga) soyundan gelen ve İran'ı istilâ eden bir hükümdarın Firdevsî'nin *Şehname*'sindeki adı.

ERCEGNEVİ (Coğ.): bk. HERCEG NOVI.

ERCILLA Y ZÚÑIGA [*ersilya i thunyiga*], **Alonso de** (1533 - 1594), İspanyol şairi. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Biscaya'nın tanınmış büyük ailelerinden birinden geliyordu. Kral Charles Quint'in oğlu Don Philippe'in arkadaşı idi. Prens, prenses Marie ile evlenince müstakbel kralla birlikte İngiltere'ye gitti. Şili'de isyan eden Araucan'lara karşı bir sefer yapılınca, A. de E. bu çetin seferde rol aldı. Harpten sonra 1558 de Ateş Eli (Terre de Feu) ne bir keşif seyahati yapan Mendoza'yı takip etmiştir. Birçok başka seyahatlerden sonra Madrid'e yerleşmiştir. En önemli eseri, Amerika'nın keşfinden ilham alarak yazdığı *La Araucana* (Araucan'lar) [1569 - 1590] adlı büyük şiiridir.

A. ERCILLA Y ZÚÑIGA

ERCİŞ, Van iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 46 725 (1965), yüzölçümü 2 115 km², ilçe merkezinin nüfusu 14 050 (1965), ilçeye bağlı köy sayısı 81 dir. Üç bucağı vardır (Merkez bucağı, Deliçay, Kocapınar).

E, Van ilinin kuzey bölümündeki iki ilçeden biri olup, Muradiye ilçesinin batısındadır. Güneyinde Van gölünün kuzeydoğu bölümü uzanır. E. in kurulu olduğu ova ve çevresinde birçok tabiî güzellikler vardır. İlçenin bulunduğu yer denizden çok yüksektedir: En alçak yeri olan Van gölü kıyıları 1 646 m, E. ovası ile çevresindeki dağlar 1 700 - 2 000 m, ilçenin kuzey bölümündeki dağlar ise 2 200 - 3 000 m ve daha yüksektir. Dağlık yerlerin üst yapıları hemen bütüniyle volkaniktir (çoğunca bazalt, andezit ve volkanik tüfler). Kuzeyden güneye (Van gölü kıyısına) uzanan, boyu 18 km, eni 5 - 7 km olan E. ovası ise yeni Kuaterner tor-

ERCİŞ : Atatürk caddesinden çarşının görünüşü

tullariyle örtülü, verimli, sulak toprakları olan geniş bir düzlüktür. Bu ovanın doğu ve batı kenarlarında Neojen tabakaları ve özellikle Alt Miyosen oluşukları uzanır.

E. ovası, Van gölü kıyılarının en geniş ovalarından biridir (girintileri ile birlikte yüzölçümü 140 km²). Ova, geniş vadiler boyunca içerilere sokulmuştur. Zilan deresinin geçtiği yerlere Hatun Çukurovası, üzerinde E. kasabasının bulunduğu düzlük bölümüne Suluova adı verilir. Ovanın çok yeri kara ve boz renkli, verimli topraklarla örtülüdür. Burada toprağın kalınlığı çoktur. Bu ova, Van gölü çevresi ovalarının en sulu olanıdır. Ovayı kuzeyden güneye geçen ve göle dökülen Zilan deresi ile kasabanın yakınından geçen küçük çay (şimdi Işıklı adı verilen eski İrşat köylerinden geçen dere), daha doğuda Yekmal çayı ile Deliçay ilçenin başlıca akarsularıdır. Bu sular ovada sulama işlerinde kullanılır. Geniş meyva ve sebze bahçeleri, yoncalıklar, ekin tarlaları bunlarla sulanır. E. ovası ve yakın çevresi, kuzeyden esen soğuk rüzgârlara karşı yüksek dağlarla korunmuş olduğundan burada ılımlı bir iklim vardır. Bu iklime bağlı olarak E. ovası, bu çevrenin çok çeşitli ürünlerinin alındığı en zengin yeridir. Burada iyi cins buğday, arpa, darı yetiştirilir, ovada çayırlıklar, yonca tarlaları geniş yer tutar, bolca patates ve çeşitli sebzeler (fasulye, domates, patlıcan) elde edilir. Burada domates ağustos ortalarında kızarır. Ovada kavun ve karpuz yetiştirilir. Bu düzlükler ve çevresi meyvalıklarla (elma, armut, kayısı, erik, kiraz, vişne, ceviz) doludur. Bu gür meyvalıklar yanında kavak korulukları da çok yer tutar. Bu çevrede yeni doğan çocuklar için az veya çok sayıda (kimi halde birkaç dönümlük yerde) kavak fıdanları dikmek geleneği vardır. Van gölü çevresinin en güzel üzümleri burada yetiştirilir. Bol olarak elde edilen 5 - 10 çeşit üzüm arasında keçimemesi adiyle anılanı çok aranır. Bu üzümler biraz ekşice kalır. bu yüzden yemeye yarayarak pekmez yapmaya elverişli bulunmaz. Sebze ve meyva ürünleri, geniş bir çevreyi içine alan yerlere kadar (bu arada özellikle Karaköse taraflarına) satılır.

E. ilçesinin kuzey bölümünde, Zilan deresi boyunda ve Aladağa doğru olan yüksekliklerde bol otlu, yer yer çayırlı ve çiçekli birçok yaylalar vardır. Bunlar bütün bir bölgenin en iyi yaylalarıdır. Buna bağlı olarak eskiden beri bu bölgede hayvancılık da önemli yer tutmuştur. En çok beslenen hayvan koyundur. Keçi ve sığır da beslenir. Köylerde halı ve kilim de dokunur.

İlçe topraklarının dağlık yerleri az nüfusludur. Yaz aylarında, çevre köylerinin davar sürüleri ile birlikte bir kısım halk buralara çıkar. Ovada çeşitli zenginlik kaynaklarının bulunması daha sık bir nüfusun yerleşmesine imkân sağlamıştır. Burada km² ye 70 - 80 kişi düşer. Ova köyleri toplu ve büyüktür. Bu bakımdan Van gölü çevresinin başlıca köy nüfus sıklığı alanı burasıdır. Nüfusu 500 ü geçen zengin köyler çoktur. Ovanın en büyük yerleşme yeri ise E. tir.

E., Doğu Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biridir. Arap eserlerinde bu kasabanın adı Arciş şeklinde geçer. Bu adın, İlk ve Orta Çağlarda Van gölünün bütünü için ve daha sonraları gölün kuzeydoğuya uzanan büyük körfezi için de kullanıldığı olmuştur. Arap eserlerinde bütün göle bu ad verilmiş olduğu gibi, çok sonraları *Cihannüma*'da da Van gölü için Buhayra - i Arciş (Arciş gölü) denilmiştir. Bu çevrenin bu eski yerleşme yerinin, Eski Çağın Arsissa şehri olduğu üzerinde durulmuştur. Zaman zaman Arapların, bir ara Doğu Roma imparatorluğunun hâkimiyeti altında kalmış, vakit vakit küçük yerli hükümdarların eline geçmiş olan bu çevre, bölgeye Türk boylarının büyük ölçüde yerleşmesi ve XI. yüzyıl ortalarından başlayarak Selçukluların, XIII. yüzyılda İlhanlıların hâkimiyeti sırasında büyük önem kazanmış, şehrin kuzeyinde yaylaklariyle ünlü Aladağ, hükümdarların yazlığı olmuş, Tebriz'den Erzurum'a uzanan işlek ticaret yolu E. ten de geçmiş, E. kalesi yapılmış, E. bu bölgenin en büyük şehri olmuştur.

Osmanlı yönetimi devrinde E., Van eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuş, buradaki kale her vakit güçlü tutulmuştur. Göl kıyısındaki bir düzlükte kurulmuş bulunan bu kale, Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre, çok sağlam, duvarları çok kalın bir savunma yeri olmuştur. Bu iki kapılı kalede 1 000 kadar ev, 200 dükkân ve bir cami vardı. Van gemilerinin getirdiği mallar, buradan Erzurum'a gönderilirdi.

Dışarıya akışı bulunmayan kapalı bir büyük çanak özelliği gösteren Van gölünün suları, zaman zaman yükselmeler ve alçalmalar göstermiş bulunduğundan, son yüzyıllarda, göl yüzü daha çok yükseldiğinden, E. kalesi yavaş yavaş su basmasına uğramış, bu yüzden bu yer bırakılmıştır. Gerçekten, göl yüzü yükselmesinin XVII. yüzyıl ortalarında etkisini göstermeye başladığı, kimi yılların ılkbahar aylarında kabararak E. kalesini aylarca karadan hemen hemen ayırdığı, Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir. Göl suları 1841 de çevrenin bütün alçak yerlerini kapladığından, halk buralarını iyice bırakarak içerilere çekilip Pulur, Kasımbağı, Çelebi - bağı gibi köylere yerleşmiş, E. kalesinden yalnız yıkık duvarlar ve bir minare kalmış, idare merkezi de Zilan (Zeylan) deresinin sol yakasında, gölün şimdiki kıyısından 3 km içeride ve 25 m kadar yüksekteki Aganıs'a taşınarak burası E. adını almıştır. V. Cuinet'ye göre, XIX. yüzyıl sonunda yeni E. in nüfusu 2 180 kadar olup, başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve bağcılık idi. E., Van - Erzurum yolu üzerinde bir uğrak yeri ve iskele idi. I. Dünya Harbinde E., Ruslar tarafından işgal edilmiş (1915), 1918 sonlarında geri alınmış, bu arada kasaba kısmen yıkılmıştır.

1927 nüfus sayımında 2 813 nüfuslu ve güzel bir çevre ortasında sönük bir küçük kasaba durumunda bulunan E., kısa süre içinde büyüyerek nüfusu 1935 te 3 700, 1940 ta 4 715, 1945 te 4 754, 1950 de 5 535 i bulmuş, 1955 te nüfus 7 549, 1960 ta 9 927 olmuş, 1965 te 14 050 ye yük-

selerek Van'dan sonra göl çevresinin en büyük şehri olmuştur. Geniş yer tutan kavaklıklar ve meyva bahçeleri arasında, göl kıyısından 3 km içeride bulunan kasaba, bu çevrenin bir meyva deposu durumundadır. Bir süre düzgün yollardan yoksun kalmış bulunan bu eski uğrak yeri, son yıllarda yapılan Van - E., E. - Patnos - Ağrı yolları ile çevresindeki kasabaları birbirlerine ve daha uzak yerlere bağlayan yollar ve Van - Gevaş - Güzelsu - Başkale - Hakkâri yoliyle geniş bölgelere bağlanmıştır. Bu sonuncu yoldan Bağışlı yakınında ayrılan bir kol Yüksekova'ya ve buradan da İran sınırına uzatılmıştır. Bunların çoğu stabilize çakıl ve kırma taş yollardır. Bu yollarda motorlu taşıtlar işler, yük ve yolcu taşır. Bununla beraber, bölge dağlık ve kışları da bol karlı olduğundan, kış aylarında başka kasaba ve şehirlerle olan bağlantı güçleşir, E. birkaç ay kendi kabuğuna çekilir. Kasaba, iskeleye 4 km lik düzgün bir yol ile bağlıdır. Buradan göl yolu ile ve gölde işleyen vapur seferleri ile kıyı şehir ve kasabalarına bağlantısı vardır. Karakoyunlu Türklerinin görenek ve geleneklerinin bütün canlılığı ile yaşadığı E., güzel fakat bakımsız kalmış, yeni yeni bayındırlaşmaya başlamıştır.

E. belediyesinin kuruluşu eskidir. Canlı bir alışveriş yeri olan E. ten Van, Bitlis, Ağrı ve Siirt illerine çok miktarda tahıl (15 bin ton buğday), patates (yılda 2 000 - 2 500 ton), kavak ağacı satılır. Çevresinde çokça kavun, karpuz, kayısı, üzüm, lahana elde edilir, çok miktarda kavak satılır, koyun ve sığır beslenir.

E. in harita ve imar planları, içme suyu tesisleri yapılmış, hidroelektrik santralinin işleri hemen hemen tamamlanmıştır. Kasabada orta okul, ilk okullar, iki han, otel ve lokantalar, çarşı vardır. Çevresinde iki kümbet kale harabeleri bulunmaktadır. Halk, dinlenme yeri olarak Van gölü kıyısındaki bahçelere, kasaba yakınındaki bağlara, bahçelere ve kaynak suları başındaki güzel yeşillik yerlere ve kavaklıklara gider. 15 km kadar kuzeyde kaplıcalar vardır. — R. İ.

Tarih: E. Doğu Anadolu'nun en eski şehirlerinden biridir. Asur metinlerinde rastlanan Arzaşku kasabasının E. olması muhtemeldir. Roma ve Bizans kaynaklarında Arsissa adiyle anılan E., Arapların bu bölgeye girmeye başladıkları VII. yüzyılda bir Ermeni şehri olmuştu. 638 de ilk defa Araplar tarafından alınan E., 720 de de İbn. Hâf komutasındaki Hazar Türkleri tarafından işgal edilmiş, bunlara karşı sevk edilen Cerrah b. Abdullah komutasındaki Emevî birlikleri bir sonuç sağlayamamışlardı. 731 de Mesleme'nin bu bölgeye yaptığı taarruz da E te Arap hâkimiyetinin kesin olarak yerleşmesine imkân vermedi. IX. yüzyılda Bizans taarruzu yerli halkın yardımiyle başarı sağlamıştı. Arap - Bizans mücadelesinde bölgenin merkezi Ahlat (b. bk.) kadar ün kazanan E. adı, o kadar yaygın bir hal almıştı ki, Orta Çağ yazarları Van gölünü E. gölü adiyle tanıtmıslardı. Kâtip Çelebi bile bu gölü E. gölü adiyle kaydetmiştir.

Selçuklu saldırısı başlayıncaya kadar Bizans'a bağlı yerli prenslerin ve Arap Mervanîlerin yönetiminde kalmıştır. 1044 te Musul'dan ilerleyen Selçuklu akıncıları, Bizans'ın E. valisi Stephanos'u bozarak şehri işgal etiler. 1054 te Tuğrul Bey ordusunun eline geçen E., 1070 te Alp Arslan tarafından fethedildi. 1100 tarihlerinden itibaren E. merkezi Ahlat'ta olan Sökmen el - Kutbî ailesinin eline geçti. Bu

ERCİŞ: Karakoyunlulardan kalma bir mezar, sanduka ve kitabesi

tarihten sonra Osmanlı hâkimiyeti kuruluncaya kadar Doğu Anadolu'da birbirini izleyen çeşitli Türk ve Moğol hükümetlerine bağlandı. Özellikle İlhanlılar devrinde büyük bir önem kazandı. Şehrin kuzeyindeki Aladağ, yalnız Türk ve Moğol boylarına değil, İlhanlı hükümdarlarına da yazlık olma niteliğini elde etmiş bulunuyor ve bu yüzden şehirde büyük bir canlılık müşahede olunuyordu. Bu arada 1401 de Timur tarafından işgal edilmişti.

E. te Osmanlı yönetiminin kurulması muhtemelen Kanunî devrinde gerçekleşmiştir. Gerçi 1514 seferinde, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran yürüyüşü sırasında, Bitlis, Adilcevaz ve E. bölgesinin savunması Şah İsmail tarafından Kürd Beg Şereflü'ye bırakılmışsa da, Osmanlı ordusu çevredeki kalelerle birlikte E. i de işgal etmişti. Ancak bu sefer dönüşünde İranlıların bu bölgeyi tekrar kontrolleri altına aldıkları, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534 - 1536 seferlerini bu bölgeye tevcih etmesinden anlaşılmaktadır. Nitekim 1549 harekâtını izleyen günlerde İranlıların yeni hücumlarına rastlanmaktadır. 1552 de ise, Şah Tahmasb'a karşı E. kalesinde direnen İbrahim Bey, ihanet yolu ile öldürüldükten sonradır ki, E. İranlıların eline geçebilmiştir. Ancak, 1554 antlaşması ile Safevîler bölgeden çekilmeyi kabul edince, E. de yeniden kurulan Van beylerbeyliğine bağlı bir sancak halinde Osmanlı imparatorluğuna katılmıştır.

E. öteden beri Doğu Anadolu'da yaşayan çeşitli aşiretlerin barındığı bir bölge olmuştur. Bu aşiretler zamanla

ERCİŞ - AĞRI yolu üzerinde Selçuklu beylerinden Aliyar beyin türbesi

birbirine karışmış ve çoğunlukla hüviyet değiştirmişlerdir. Meselâ XVI. yüzyılda bölgede yaşayan ve Türk asıllı olduğu İdris - i Bitlisî'de belirtilen Şulu (Sulu) aşireti bugün Hayderan aşiretine karışmış bulunmaktadır. Orta Çağda Osmanlı - İran çatışması kendini gösterinceye kadar Tebriz'den Erzurum'a giden büyük ticaret yolu Ḫoy - Bend - i Mahî-E. - Malazgirt ve Hınıs üzerinden geçmekte olduğundan E., ticarî bakımdan da canlı bir yerdi. Şehrin kalesi Moğol veziri Taceddin Ali Şah tarafından yaptırılmış ve E. yıllık 74 000 dinar gelir getiren bir kasaba olarak gelişmişti. Türk - İran savaşları şehrin ticaret hayatına ağır bir darbe vurmuşlardı. Ancak, bu defa E., İran serhaddi üzerinde askerî bir önem kazanmış ve E. kalesi Osmanlı devletinin üzerinde dikkatle durduğu kalelerden biri olmuştu. Kanunî Sultan Süleyman, kaleyi geniş ölçüde tamir ettirdiği gibi, buraya Rumeli'den göçürdüğü Boşnak ve Arnavutları da yerleştirmişti. İki kapılı, geniş bir alanı kaplayan ve gölün kıyısında bulunan E. kalesinde 1 000 ev ile 200 dükkân bulunmakta idi. Kaledeki Yusuf Şah Camii de bu onarım sırasında yeniden yapılmışçasına onarılmıştı. Ayrıca Kanunî devrinde E. te bulunan tasfiyehaneler Hakkâri'den getirtilen güherçileyi işlemekte ve Trabzon yolu ile İstanbul tophanesine ve Doğu serhaddindeki öteki tophanelere sevk etmekteydi. Kalenin Van gölünün kıyısında bulunması ve bu gölün sularının her yıl belirli zamanlarda yükselip alçalması yüzünden E. kalesi, sonraki yüzyıllarda ağır hasara uğradı ve nihayet XIX. yüzyılda (1841) tamamiyle terk edildi. Ahali içerilere çekilerek Pulur, Çelebibağı, Kasımbağı gibi köylere dağıldı. E. kalesi ise bir idarî merkez olarak gölden 3 km kuzeyde Zernişan (Kal'a - i Zerin, Zernak) harabesi üzerinde yeniden kuruldu. XIX. yüzyılın sonunda 2 180 nüfuslu bir ilçe idi. E. I. Dünya Harbinde (mayıs 1915) ilk defa Rus işgaline düştü. Haziran 1915 te kurtarıldı ise de, 10 gün sonra tekrar Rus kuvvetleri tarafından işgal edildi. 1917 de Rus ihtilâlinden sonra bir süre Ermeni çeteciler elinde kalan ve tahrip edilen E., nisan 1918 de kurtarıldı.

ERCİŞLİ EMRAH HİKÂYESİ · *Kerem ile Aslı, Âşık Garip ile Şahsanem* ve *Kurbanî ile Peri* gibi yaşayan dört büyük türkülü aşk hikâyesinden biri. Bu hikâyenin başlıca iki biçimi vardır: Kars, Ahıska, Artvin, Erzurum, Ağrı, Van ve Bitlis çevresinde yaşayan Türkiye biçimi ve Revan, Gence, Tiflis, Karabağ, Makû, Tebriz çevrelerindeki Azerbaycan biçimi.

ERCİŞ: Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferinde Koçköprü mevkiinde yaptırdığı köprü

Azerbaycan biçimine göre: İrevan Hanlığının Şeril (Serür) sancağının Demirçi - Kurtçu köyünden yetişme Âşık Ahmet'in bu köyde doğan oğlu Emrah, babasının hâs, âşık olarak konağında bulunduğu İrevan Ağcakalası'nda Hasan Bey'in kızı Selbi (Sevlihan) ile birlikte mektepte okumuştur. Delikanlı olunca, her ikisi de Erenler'den dolu içerek birbirine vergili âşık olmuştur. Bu sırada Hontkâr

Murat Han ordusu Sahatçukuru (Revan Ovası) bölgesini yağmalayıp dönerken, buranın beylerbeyisi Yağıp Han ile birlikte tutsak edilerek, İstanbul'da Osmanlı sarayına götürülmüştür. Orada Hontkâr'a İran ülkelerini ve sıla hasretini yanık türkülerle söyleyen Emrah, izin alarak yaşlı Yağıp Han ile birlikte Erdiş (Erciş) üzerinden Argıdağ'a gelmişken, buradan görülen Elegez Yaylakları ile İrevan'ı, artık gözleri seçmeyen hana pek güzel deyişlerle anlatmıştır. Vergili puta (maşuka) sı sayılan Selbihan'ı tutsak götürüldüğü Şıhoğlu Şah Abbas'tan, bin bir çileden sonra alan Emrah, bu âdil şahın çırak etmesi ve Yağıp Han'ın yardımları ile muradına erer.

Türkiye biçiminin 70 ten çok türküsü vardır. Kars-Kağızman'da anlatılan bu hikâyenin özeti şöyledir:

Sahatçukuru'nda öğrenme (dolu içmemiş) bir âşık olan Âşık Ahmet, İrevan'da otururken, İran'dan gelen Şıhoğlu Şah Abbas'ın, «ya hasım ya dokuz tümen (değerinde) tosun» isteriz diye gelen 40 saz şairi ile deyişmeye çıkarılmak istenir. Bunu başaramayacağını kestiren Âşık Ahmet geceleyin evini yükleyip, Osmanlı toprağına kaçar ve sonunda, Van Denizi kıyısında Mir Ahmet Beyin oturduğu Aganıs'a gelir. Bunun sazını sözünü beğenen bey, yakındaki Erdiş (Erciş) te âşıka bir ev verip, kendisini Aganıs'taki konağında hâs âşık olarak bulundurur.

O kış Erdiş'te doğan ay parçası gibi çok güzel oğluna Emrah adını veren Âşık Ahmet, oğlunu orada hocaya vererek 12 yaşına kadar okutturur. Güzün Aganıs'tan babasını çağırmaya gelen kavasın terkisinde ilk defa Erciş'ten çıkan Emrah, Mir Ahmet Beyin ısrarı ile babasının sazını çalmakta iken tellerini kırar. Babasından yediği bir tokatla akşam üzeri Erciş'e dönerken karanlık basar. Karanlıktan korkarak yol yanındaki mezarlıkta bir kümbete girince, soğuktan büzülüp uyuklar. O gece Erenler yetişir; Hazreti Pir elinden aşk dolusu içen Emrah'a, Bir Bey kızı Sevlihan'ın resmi de gösterilerek, *puta*'sı olduğu söylenir. Oğlan bayılır.

O gece Erciş'e gelen babası, oğlunu bulamayınca, sabahleyin kümbeti yoklar. Ağzından kanlı köpükler akmış ve baygın yatan oğlunu kolları arasında Aganıs'ta konağa getirir. Saz sesi duyan Emrah ayılınca, Mir Ahmed'in sazını alarak, mecliste babasını cığalı (cinaslı) koşma ve bağlama (muamma) deyişleriyle mat eder. Artık yaşlanan Ahmed'i çırak edip, Erciş'e evine gönderen Mir Ahmet Bey, Emrah'ı kendisine hâs âşık yapar. Kışı hep konakta geçiren Emrah, ilkbaharda karşıdan 40 kız ile dört daya ortasında gelen Mir Ahmet Beyin kızını ilk defa görünce bunun, Erenler'in gösterdiği putası Sevlihan olduğunu anlar. Penceresine yaklaşan bu dünya güzeline sazı ile türkü söyleyip onu büyüler. Sevlihan da, onu gül bahçesindeki konağına götürüp saz çaldırır. Sonra, beyin konağına dönen Emrah, anası ile babasını görmek için izinle Erciş'e gelir.

Deli Han adlı başvezirinin sözüne uyarak, «dünyada Van, âhirette iman» diye dillere destan olan şehri almak üzere Şıhoğlu Şah Abbas, yüz binlik çeri ile Osmanlıların Van kalesini kuşatmış. Alamayınca bağ diktirip, yedi yıl bekledikten sonra, Van'ın denizden erzak ve yardım alarak dayandığını kestirip, ordusuna göç borusu çaldırmış. Bu sırada Acem çapavulları köyleri yağmalayıp dönerken üç atlı da Erciş'e uğrayıp, Aganıs'tan Sevlihan ile Nazlı ve İncekız adlı dayalarını tutsak götürmüşler. Sonunda her üç kız Şah Abbas'ın sarayına teslim edilince, şah dünya güzeli Sevlihan'a evlenme teklif etmiş. O da Tanrı vergisi putasının Emrah adlı bir genç olduğunu söyleyerek, onun gelişini beklemek üzere, yedi yıllık mühlet almış. Şah, Van'dan dönerken, Sahatçukurunda koca İran ordusuna karşı koyan Melik Yağıp adlı çok yiğit bir boy beyini pusu ile yakalatıp, sonra kendisine başvezir edinmiş. Sevlihan da âdil şahın buyruğu ve iki dayası ile hasbahçe köşkünde oturup erkek gözünden uzak olarak kalmış.

İran ordusunun Aganıs'tan Sevlihan'ı da götürdüğünü duyan Emrah'a, Mir Ahmet Bey nikâhla bu kızını verir. Sevlihan'ı bulmak için İran'a giden Emrah, kışın Sahatçukurunda hastalanıp, Melik Yağıb'ın anasında konuk kalır. Yazın İran tahtında şahın 40 âşıkını yener ve Şah Abbas'a götürülünce, denenip çok beğenilir. Putası Sevlihan'ın köşküne gönderilen Emrah'ı, Onikiler (vezirler), «dolu içmiş mi» diye denemek için ağu verdirirler. Bu sınamadan da yüzaklığı ile çıkan Emrah'ı şah, bir fermanla çırak eder. Ağır armağanlarla Erciş'e dönen Emrah, düğün için bir konak yaptırırken, Sevlihan'ı Zırdeli ile Zırzırdeli adlı iki kardeşi kaçırarak, İrevan'da Emir Gon Hana götürüp, oğlu Mirze Alikulu'ya nişanlar ve hanın veziri olurlar. Bunu duyan Emrah, yaşlı babası ile yola çıkar, fermanı almayı unutur. İrevan'da Sevlihan'ın kaldığı bahçedeki köşke giren Emrah, geceleyin yakalanır. İdam edilmek istenirken, şahtan fermanlı olduğunu söyler. Babası Âşık Ahmet, İran tahtına gidip, zindana atılan Emrah'ın başına gelenleri Melik Yağıb'a anlatır. O da, şahın buyruğu ile on bin atlı alarak ılgarla İrevan'a yetiştiği sırada, Kanlıdere'ye asılmaya götürülen Emrah'ı kurtarır. Emir Gon ile Sevlihan'ın kardeşlerini astırır. Emrah, İran'da kalıp düğünü tutularak muradına erer, Mirze Alikulu da Nazlı ile evlendirilir.

Erzurum'lu divan sahibi Emrah'ın heceli deyişlerini derleyenler, E. E. H. ndeki çok güzel şiirleri de ona mal etmişlerdir. Üç gecelik Emrah hikâyesi, halk edebiyatımızın şaheserlerinden sayılır.

ERCİYES (Erciyas, Erciyaş, Erciyeş adları da kullanılır), İç Anadolu'da, Kayseri'nin güneyinde yüksek bir dağ, Türkiye'nin en yüksek volkan dağlarından biri. Yüksekliği 3 916 m dir. Çevresinde uzanan 1 000 - 1 100 m yüksekliğindeki geniş ovalar (Develi, Kayseri, Ambar, Karasazlık ovaları) ile 1 200 - 1 300 m yüksekliğindeki platolar (E. in doğusundaki düzlükler) arasında birdenbire yükselen bu dağ, bulunduğu yerden 2 700 - 2 900 m yükseklik gösterir. Bütün bu çevrede sivrisi çok uzaklardan görülebilen bu dağ, bölgenin en yüce doruğunu taşır. Kuzeydeki Yılanlı Dağdan güneyde Develi Ovasına doğru uzanan Bozburun'a kadar çapı 40 km den çok olan bu çemberimsi yayılışlı volkan dağının yamaçlarında birçok volkan tepeleri dizilidir.

Üzeri kalıcı karlar ve bir buzul ile örtülü bulunan E. in doruğu, iki sivri olarak görülür. Bunlardan yüksek olanı dağın ana doruğu olup, Büyük E. adiyle de anılır. Bunun batısında Safrakava veya Kayatepesi denilen ve Küçük E. adiyle de anılan ikinci sivri yükselir (3 700 m). Bu dorukların hemen kuzeyinde Sütdonduran tepeleri ve yaylaları uzanır. Dağın kuzeye dönük yamacında, türlü yüksekliklerde birçok tepeler sıralanmıştır. Yukarıdakilerinin yükseklikleri 2 200 - 2 700 m arasında değişen ve çoğu birer volkan konisi olan bu tepelerin başlıcaları Belaşma, Yılbat, Karasığır, Lifos, Kepez ve Kefelik'tir. Bu seviyede *kartın* adiyle anılan geniş kaya yığıntı alanları da vardır ki, başlıcaları Peri

Erciyes: Müşker buz yalağı

vermiştir. Dağın en yüksek yerleriyle bunun hemen altında lav ve tüfler çok yer tutar. Buraları yüksek dağ özelliğindeki katıır. Burada Diluvial çağda genişlemiş, aşağılara doğru uzanmış buzul ve buzkar (neve) alanlarında glasyal aşındırmalar olmus, eski krater alanında derin oyulmalar sonucu büyük buz yalakları (sirk'ler) oluşmuştur. (Büyükleri yüzlerce metre en ve boyurda, sekiz kadar buz yalağı vardır, en büyüğü Müşker adiyle anılıyor.) Dağın kuzeybatıya bakan bölümünde bir küçük buzul vardır (birkaç yüz m

Kartını ile Selim Kartını'dır. Daha aşağılarda ise 1 200 - 1 700 m arasında yükseklikler gösteren volkan tepeleri sıralanmıştır (Çarıktepe, Arkatepe, Un Tepesi, Büyük Kızıltepe, Küçük Kızıltepe). Dağın bu bölümünde asıl kütleden biraz ayrı duran iki volkanik dağ daha vardır: Ali Dağı (1 871 m), Yılanlı Dağ (1 640 m). Dağın güney ve batı yamacında yine kartınlar ve tepeler sıralanmıştır: Üçtepeler, Evliya Dağı, Uçukdağ, Kırmızıtepe, Göktepe, Bozdağ, At Tepesi, Şeyharslan, Beşparmak, Karasivri, Karnıyarık. Bunlar da 1 500 - 2 500 m arasında ve koni biçiminde tepelerdir. Bütün bu tepeleri ve kayalık alanlariyle yükselen asıl E. dağının doğusunda, bu dağdan Tekir Yaylası adiyle anılan çukur bir yerin (2 150 m) hemen doğusunda, yine E. dağından sayılan ve volkanik taşlardan bir yapı gösteren Koç Dağı (2 700 m) yükselir. İşte bütüniyle E. budur.

E., son jeoloji devirlerinde yanmış, tarih çağlarında da bu canlılığı arasıra belirmiş büyük bir volkandır. Çeşitli volkan şekilleriyle E., Toros dağ oluşması kuşağiyle İç Anadolu masifleri arasındaki alanda püskürmelerle meydana gelmiş, yaklaşık olarak kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda sıralanan sönmüş yanardağlardan biri (E. Melendiz Hasan Dağı - Karacadağ, Karadağ) ve en büyüğüdür. Bu yüksek dağ, özellikle Pontien, Pliosen ve Pleistosen içindeki yanardağ püskürmeleri sonucu büyük bir küme volkan, bir stratovolkan olarak yükselmiştir. Volkanik yığınların altında ve çevrede daha eski oluşuklar olarak, güneyde ve doğuda Devon, Permo - Karbon, Kretase tabakaları, kuzeyde Akdağ masifinin gnays, mikaşist, mermer gibi başkalaşmış taşların temelde uzandığı eski kütleler yer tutmuştur. Batıda yine volkanik yığınların dağ ve plato olarak yer tuttuğu (Hasan Dağı ile Ürgüp ve Nevşehir çevreleri), yine temeli eski araziye dayanan volkanik yerler uzanır.

E., türlü devirlerde püskürmeleri olmuş bir volkandır. Bu püskürmeler sırasında zaman zaman ve yer yer türlü koyuluktaki lav akmaları, tüf, dışık (cüruf), lapilli savurmaları olmuş, bunlar dağın türlü bölümlerinde tepelerin, platoların, kaya yığınları alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Dağın püskürmeleri çok uzaklara kadar (100 km) yayılmış, bu arada hemen kuzeydoğudaki Korumaz Dağları ve çevresinin çukur yerleri (eski vadiler, çanaklar) lav ve tüflerle dolmuştur. Dağın çevresindeki bu volkanik örtüler, dağ ve çevresinde bugünkü tepelerin ve platoların yapısını

boyunda, kalınlığı 30 - 50 m). Buz yalaklarının içi kalıcı karlarla örtülüdür. Buzulların gelişmiş bulunduğu dönemde eski buzullar, şimdikinden birkaç yüz m aşağılara sarkmış, sonraları kar yağışlarının azalması ve sıcaklığın artmasiyle bunlar gerilemiş, kimisi de silinmiştir.

Dağın doruk bölümünü kuşatan derin buz yalakları ortasında bugünkü en yüksek doruklar, keskin sivrilikler biçiminde ve buz aşındırmalarından ileri gelmiş çok dik yamaçlarla yükselmiş bulunur. Buz yalaklarının önünde, her biri ilerilere doğru uzanan sıra sıra buzultaş (moren) tepeleri yer tutmuştur ki bu, buzul oyma ve aşındırmasının işi olan birikmelerdir. Dağın bugün buz yalakları ortasında yükselen doruk bölümünün aşağısında, türlü yüksekliklerde birtakım volkan tepeleri sıralanmıştır. Bunlar yanardağın yan püskürmelerinden doğmuş «yan tepeleri» dir. Bunların çoğu andezit tepeleridir. Kimisi ise dışık yığınları durumundaki yan tepelerdir. Dağın kuzey bölümünde andezit yan tepeleri arasında iri kaya parçalarından oluşmuş ve blok - lavlar olarak geçilmesi güç kayalıklar uzanır. Dağın kuzey ve güney taraflarında geniş lapilli yığıntı alanları yer tutmuştur. E. dağının özellikle batı bölümünde lav akıntıları alanları ve bundan ileri gelmiş geniş lav örtüleri uzanır. Doğudaki Tekir Yaylası denilen ve Kayseri - Develi yolunun geçtiği uzun çukurluğun (2 150 m) doğusunda E. dağının hemen bütün doğu parçasını içine alan Koç Dağı (2 700 m) yükselir. Bu dağ lav ve tüflerden, yer yer dışık yığıntılarından meydana gelmiş bir volkan dağı bölümüdür. Bu dağın üç yanında lav platoları uzanır. E. in kuzey ve güneyinde ise kırılmalardan doğmuş geniş çöküntü ovaları (Kayseri Ovası, Develi Ovası) yer tutmuştur. Bu ovaların da ötesinde yine düzce volkanik örtülerin yer tuttuğu geniş platolar ve bunlar arasında kalmış andezit tepeleri bulunur.

Zamanımızda püskürmeleri durmuş bulunan E in, tarih çağları içinde yer yer yandığı ileri sürülmüştür. Bundan 2 000 yıl kadar önce Strabon (b. bk.), şimdiki Kayseri şehrinin yerinde bulunmuş olan Mazaca (Mazaka) yakınında yerden ateş fışkırdığını, bunun ovaya zarar verdiğini belirtmiştir. Milâttan dört yüzyıl sonra yaşamış olan şair Claudianus, o çağdaki afetlerden söz ederken, bu dağın da ateş çıkarttığını söylemiştir. Çok eski Kayseri'de o zamanki adiyle Araios dağına bir tanrı gibi tapılması da sebepsiz olmasa gerektir. Üzerinde alevden sorguçlu sivri bir dağ

Kayseri'den Erciyes dağına bakış

den aşağılara doğru yazın serin rüzgârlar eser. Bunlar dağ ve vadi yelleridir. Yakın ve uzak çevresinde bulutların hiç bulunmadığı, havanın bölgede iyice açık olduğu veya pek az bulutlu bulunduğu günlerde bile E. in doruk boyunda 2 000 2 500 m aşağılara kadar bulutlarla sarılı olduğu, özellikle ilkbaharda ve yaz ortalarına kadar çok görülür: Kar haziran ortasına kadar dağın bu katına yağdığı gibi, yılın ilk karı da eylülün ikinci yarısında düşer ve 2 000 m den aşağılara iner. Günlük sıcaklık oynamaları büyüktür. Hava açık iken birdenbire belirebilen koyu bulutlanmalar ve ardından da gök gürültüleriyle karışık sağanak yağmurları, dağda çok görülen olaylardandır. Böyle zamanlarda sıcaklık da hemen düşer. Geceleri sıcaklığın birdenbire çok düşmesi yüzünden yazın gündüzleri sıcak geçtiği halde, kar örtüsü kolay erimez, yaz ortalarına doğru ağır ağır yukarılara çekilir, temmuz sonunda 3 000 m yakınlarında bulunur. Bundan sonra kar örtüsünün en çok çekilmiş olduğu zaman eylül ortasıdır. Öyle yıllar olur ki, bu ayda E dağında kar son derece azalmış, sadece bazı kuytu yerlerde kalmış bulunur. Eylül sonlarına doğru yılın ilk karları yağar, güz sonunda dağ, eteklerine kadar kar örtüsüne bürünür.

E. in yazın da erimeyen kalıcı karlar alanı geniş değildir. Burada kalıcı kar sınırı da çok yüksektedir. Bu karlar, buz yalaklarının yamaçlarında ve diplerinde, kuytu yerlerde kalır. Dağın kuzeybatıya dönük buz yalağında bugün küçük bir buzul vardır. Az güneş alan bir çukurlukta kalabilmiş olan bu buzul, dimdik doruk yamacına yaslanmış bir buzkar çukurluğundan başlar, kuzeybatıya dönerek uzanır ve 3 250 m de bir dil halinde son bulur. Buzulun üzerinde derin çatlaklar, kaya döküntüleri vardır.

E. in suları, her yana doğru dereler halinde uzanır. Bunların asıl beslenme yerleri, dağın yukarılarındaki karlı, buzlu alanlardır. Buralardan kaynaklarını alan dereler, yazın kar suları ve kaynaklarla beslenerek akar, kışın donarlar. Sağanak yağmurları sırasında birden kabaran ve aşağılara inen dereler birer sel özelliği alır, iri kaya parçalarını dağın eteklerine yakın yerlere kadar sürükler. E. in başlıca akarsuları, kaynaklarını Tekir yaylasından alan ve dağın kuzey yamacındaki bağlardan geçen Tekir (veya Hisarcık) deresi, yine bu yönde, eriyen karlar ve buzlarla beslenen Aksu, güneyde Develi'ye doğru inen Gökçesu ile daha batıdaki Buzağılık deresidir. Bunlar dışında daha birçok dereler, her yöne doğru derin vadiler içinde akar. Yaz boyunca kar erimeleriyle beslenen bu sular, beslenme yerlerinde karların azalması veya bitmesiyle eylül ayında kurumuş bulunur. Ayrıca, dağın doruk katında sular dibe sızdığından bu dereleri besleyecek sular çok yerde bulunmaz. Bütün bu dereler, türlü sebeplerden (sulama, sızma) ovalara inemez. Dağın kimi yerlerinde kaynaklar da çıkar. Bunlar buralarda çeşme, pınar adiyle anılır. Bu kaynaklardan biri Tekir yaylasında dağ evinin ya-

bulunan paraların da bulunmuş olması, eski çağlarda bu dağın yanmış bulunduğunu açıklamaya yardım eder.

Bu bilgiler, geçen yüzyılda bu dağa çıkan gezginlerin E. i çok yeni bir volkan olarak düşünmelerine yol açmış ve doruğunu çevreleyen oyukların birer krater olduğunu belirtmelerine sebep olmuştur. Ancak, daha sonraki araştırmalar göstermiştir ki, E. püskürmeleri yeni kesilmiş bir volkan değil, yaklaşık olarak Üçüncü Zaman ortalarından başlayarak durup durup yanmış, lav ve tüf püskürmüş eski bir yanardağdır. Böylece, bugünkü yüksek ve büyük gövdesi, geniş yayılışı ile E. türlü yaştaki volkanların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir küme volkandır. Öncele ri akıcılığı çok bazalt lavlarının çıkmasiyle meydana gelmiş bulunan eski temel, sonraları andezit lavlarının akmasiyle yeni volkan yığını, eskisinin ortasındaki çukurun yerinde yükselmiş olmalıdır. Asıl E. in doğusunda, yay bicimli ve Tekir çukuru ile (bu çukurun Vesuvio yanardağındaki gibi bir atrio olduğu düşünülmüştür) bu dağdan ayrılmış bulunan Koç Dağının, en eski volkanın bir kalıntısı olduğu sanılmaktadır. Buna göre, E. çok eskiden ve insanın yeryüzüne ayak basmasından önce yanmaya başlamış, Dördüncü Zamanda iklimin şimdikinden daha serin ve daha yağışlı geçmesine bağlı olarak, üzerine kalın buz yığınları yerleşmiş, bunlar yataklandıkları yerlerde derin ve büyük oyuklar (buz yalakları) açmışlardır ki, XIX. yüzyılda araştırıcılar bunları krater sanmışlardır. Böylece, dağın en yeni ve henüz kraterleri bulunan yan koni'eri dışındaki asıl doruk bölümü aşınmış, burası bir çeşit taze volkan yıkıntısı durumuna gelmiştir. Bugün de doruğun kuzeybatı yamacında küçük bir buzul vardır.

E. çevresinde yazlar kurak ve sıcak, kışlar soğuktur. Ovalarda yıllık yağış tutarı ortalama 350 mm dir. Az yağışlı yıllarda bu değer 300 mm ye iner; çok yağışlı yıllarda 500 mm yi bulur. Yıl içinde en kurak aylar temmuz, ağustos ve eylüldür. En çok yağış ise nisan ve mayıstadır. Bu ovalarda yıllık olağan ortalama sıcaklık 12° kadardır. Aylık sıcaklık ortalaması ise hemen her yıl ocak ayında, kimi yıllarda ayrıca aralık ve şubatta sıfırın altına düşer.

E. için iklim gözlemleri yapılmamışsa da, yüksekliğine bağlı olarak, çevresindeki çukurluklara (ova, plato) göre daha çok yağış aldığı bilinmektedir. Dağın yüksek yerlerin-

Erciyes dağında yürükler

nından bolca çıkar. Bunun hemen karşısında yaz aylarında Koç Dağının yamacından birçok çağlayanlar dökülür. E. in türlü yerlerinde suyu dibe geçiren tüf ve lapillilerden oluşmuş arazi çok olduğundan, dağın bol sulu olan doruk katının aşağısındaki yerlerde su azlığı vardır. Bu yüzden böyle yerlerde bağlarda dolma kuyulardan ve kar kuyularından yararlanılır, dağın etek bölümündeki sulama işleri, ilkbaharda sıraya konularak belli bir süre içinde yapılabilir. Daha yukarıdaki bağlarda ise (Hisarcık, Karacaören) hemen her gün akan sular vardır. Dağın çok derin vadilerinde yer yer kaynakların çıktığı da olur. Dağda 2 350 m de Sarıgöl adiyle anılan küçük bir göl vardır. Birset gölü özelliği gösteren ve tatlı sulu olan bu gölün ayağı dipten sızan sular halinde olup, daha ileride kaynak suları olarak yüze çıkarlar.

E. in bulunduğu bölgenin tabiî bitki örtüsü bozkırdır. Burada tepeler de bu görünüştedir. Yalnız bu bölgedeki dağlarda yer yer çalılıklar ve nemli yerlerde meyva, kavak, söğüt ağaçlıkları bulunur. Bu bozkırlar kurakçıl özellikteki çalılarla otlar, keven çeşitleri ve yumrulu bitkilerden oluşmuştur. E. bölgesinin çok yerini otluk bozkırlar tutar. Bu bozkırların çok yeri tahıl tarlaları olmuş, bol su bulunan yerlerde ise meyva ve sebze bahçeleri gelişmiş, böyle yerlerde söğüt ve kavak ağaçları da yetiştirilmiştir. Toprakların tuzlu ve çorak olduğu yerlerde ise tuzlu bozkırlar yer tutmuştur. E. te bozkır bitki örtüsü 1 500 - 1 600 m ye kadar çıkar. Bunun üstünde 2 500 m ye kadar dağ bitkileri, daha yukarılarda yüksek dağ bitkileri yetişmiştir. Dağ bölümünde yetiştirilmiş bitkilerle bu tabiî durum değişmiştir.

E in etekleri ve aşağı yamaçları boydan boya tarla ve bağ bahçe olmuştur. Dağın kuzey yamaçlarında geniş bağ ve bahçelikler vardır. Dere boylarındaki meyvalıklar sulanır. Bu bahçeler 1 650 - 1 700 m ye kadar tırmanmıştır. Bunlar arasında tahıl tarlaları da yer tutmuş ve 1 800 m ye kadar çıkmıştır. Dağın güney ve batı yönünde tahıl tarımı, yerleşme yerleri çevresindedir. Özellikle Develi'nin kuzeyinde bu yaygındır. Bağ ve bahçelikler ise, kuzeye göre daha az yer tutmuştur. 1 800 m den yüksekte ekilen yerler sona erer, otluk, çalılık ve kevenlikler uzanır. Dağın bu katında yayla yerleri, yüksek dağ bölümüne kadar sokulur. Dağın batı yamacında ormanı andıran, kısa boylu ağaçlıklar (ardıç, meşe, akdiken, yaban armudu) vardır.

E. in **etekleri** ve çevresi, eski çağlardan beri aranan yerleşme yerlerinden biri olmuş, şehirler ve köyler kurulmuştur. Bu dağ kütlesinin hemen kuzeydoğusundaki **Karahüyük**, bu yerleşmelerden biridir. Kayseri şehri bu yerleşmelerin başında gelir. Bugün nüfusu 130 000 i bulan Kayseri, E. in kuzey eteğine yakın bir yerdeki sanayi ve ticaret merkezidir. E. in bu şehre büyük etkileri vardır. Dağın güney eteğindeki Develi, 15 000 nüfusiyle Develi Ovası çevresinin başlıca şehridir. E. in kuzey yamaçlarında birçok büyük köyler kurulmuştur: 1 500 - 1 600 m de 10 000 nüfusiyle Hacılar, büyük bir dağ kasabası olmuş, dokuma tezgâhları gittikçe artmıştır. Daha doğuda 3 000 nüfusu ile Hisarcık, Tekir yolu üzerinde bir yazlık ve dinlenme yeridir (1 450 m). Yazın bu kasaba daha da kalabalıklaşır. Bu çevrede Kıranardı (2 000 nüfuslu), Endürlük, meyva bahçeleri ve bağlar ortasında sağlam havalı güzel köylerdir. Daha doğuda Ali Dağının eteğindeki Talas, 4 000 nüfuslu bir kasaba ve yazlık dinlenme yeridir. Yazın Talas'ın nüfusu iki kat artar.

Bu çevrede her biri bahçeler ortasında birçok büyük köyler vardır: Akçakaya (yetiştirdiği birçok aydın kişilerle tanınmıştır), Reşadiye (bir iplik fabrikası vardır), Zincidere (eskiden beri orta dereceli okulları vardır), Başakpınar (İspile), Aydınlar (Tavlusun), Konaklar (Germir), Mimar Sinan, Gesi ve çevresi köyleri, yapı işlerinde Türkiye'nin her yerinde iş yapan, sıvacılık boyacılık bakımından çok aranan ustaların yetiştiği köylerdir. Büyük Türk mimarı Sinan da bu çevrede doğmuş, ilk eserlerini burada verdikten sonra ün salmıştır.

E in kuzey yamaçları 1 500 - 1 600 m ye kadar bağ ve bahçelerle doludur. Buraları birer yazlıktır. Bu bağ ve bahçelerde bir veya iki katlı evler vardır. Kimi semtlerinde iki üç katlı, konforlu köşkler sıralanmış, buraları birer kasaba görünüşü almıştır. Eskiden beri yazın Kayseri'den bu serin ve güzel havalı bağlara çıkılır. Şehirde işi olanlar her gün sabahleyin bağlarından şehre iner, akşamları tekrar bağa giderler. 30 - 40 yıl öncesine kadar at ve eşek sırtında olan bu gidiş dönüş, şimdi otobüslerle olmaktadır. Bağlara düzgün yollar yapılmıştır.

E. in eteklerinden ve çevredeki ovalardan karayolları ve demiryolu geçer. Dağın yüksek yerinden geçen başlıca yol ise Tekir yaylasından geçen Kayseri - Develi yoludur. Yüksek bir boyun (2 150 m) dan geçen bu yolun Kayseri'den Hisarcık'a kadar olan bölümü düzgün olup, geri kalan yeri elverişli mevsimlerde yol veren geniş bir toprak yol özelliğindedir.

E. te yaylacılık, eskiden beri önemli bir yer tutmuştur. Dağın çevresindeki bölgede hayvancılık (koyun) başlıca geçim kaynaklarından biri olmuştur. Bu yüksek dağın otluk ları, yazın türlü yollardan buralara çıkan ve *yurt* adı verilen yerlerde (Aksu yurdu, Seçe yurdu, Çalı yurdu, Bel yurdu, Tepesidelik yurdu) otlatılan davar sürüleri yayılmıştır. Bu yaylaklar 1 700 m den başlar, 2 500 m ye kadar çıkar. Dağ çevresinin hayvan yetiştiren bir kısım davarcıları mayıs başlarında köylerinden çıkar, eşya ve çadırlarını hayvanlarına yükler, yaylalara çıkarlar. Yaylalarda taze otlarla yaz boyunca beslenen davarlar, soğukların başlamasiyle aşağılara iner, biçilmiş tarlalarda 10 - 20 gün kalarak semizlenir ve köylerine, ağıllarına dönerler. Yaylalarda yoğurt, yağ ve peynir yapılır.

E., Türkiye'nin başlıca kayak merkezlerinden biri olmuştur. 25 yıl kadar önce Tekir yaylasında kurulmuş bulunan büyük dağ evi (100 yataklı) nin çevresi, kayakçılığa uygun gelen toz karın, birkaç metre biriktiği bir kavak spor ları yeridir. Türlü mevsimlerde dağcı ve turistlerin de geldiği E., üzerinde bir buzulun ve kalıcı kar örtülerinin bulunması, suları, yaylaları, görülmeye değer yanardağ biçimleri, bağ ve bahçeleri ile önemli turistik yerlerden biridir.

E. teki araştırmalar XIX. yüzyılda başlamış, 1837 de İngiliz jeoloğu W. J. Hamilton, 1848 de P. Çihaçev, 1879 da Tozer ve Cooper bu dağda türlü araştırmalar yapmışlardır. 1902 de A. Penther bir grupla dağı gezmiş, gözlem ve araştırmalar yapmıştır. I. Dünya Harbinden sonra dağa yeni çıkışlar yapılmış, 1930 da ve daha sonraki yıllarda G. Bartsch E. ve çevresinde genel araştırmalar yapmış, daha sonraki yıllarda Reşat İzbırak, E. in türlü bölümlerini, yakın ve uzak çevrelerini araştırmıştır. Son yıllarda bu dağ, Türk dağcıları, kayakçıları ve türlü meslek mensuplarının çok uğradığı bir yer olmuştur. — R. İ.

ERCKMANN - CHATRIAN [*erkman şatriã*], iki Fransız yazarı. Emile E. (1822 - 1899) Phalsbourg'da doğmuş, Lunéville'de ölmüştür. Alexandre Ch. (1826 - 1890) Meutre'de doğmuş, Villemomble'da ölmüştür. Hayatlarının sonlarına doğru darılma ve karşılıklı ithamlarla bozulan ortak ve uzun yazı hayatları onları bir tek şahsiyet olarak birleştirmiştir.

1847 yılında yazmağa başladılar. İlk başarıları *Illustre Docteur Mathéus* (Meşhur doktor Mathéus) [1859] ile başlar. En tanınmış eserleri: *Contes des bords du Rhin* (Rhin kıyıları hikâyeleri) [1862]; *Le fou Yégof* (Deli Yégof) [1862]; *Madame Thérèse* (ad) [1863]; *L'ami Fritz* (Dost Fritz) [1877]; *Histoire d'un conscrit de 1813* (1813 askerinin hikâyesi) [1864]; *Waterloo* (ad) [1865]; *Histoire d'un homme de peuple* (Bir halk adamının hikâyesi) [1865]; *Les contes populaires* (Halk hikâyeleri) [1866]; *Histoire d'un paysan* (Bir köylünün hikâyesi) [1868 - 1870].

ERCKMAN - CHATRIAN

Le juif polonais (Polonya'lı yahudi) [1869] ve *L'ami Fritz* (Dost Fritz) [1877] adlı iki dram ve *Les Rantzau* (ad) [1862] adlı bir komedi yazmışlardır. Alman edebiyatı ve özellikle Forêt - Noire hikâyecileri etkisiyle yazılmış çok realist olan eserleri bir çeşit halk efsaneleri şeklindedir.

ERCOLANA (Coğ.): bk. HERCULANEUM.

ERCOLE [*erkole*], **I. (d'Este)** (1431-1505), Ferrara dukası. Kardeşi Borso'nun halefi olarak duka olmuştur (1471). Edebiyat ve sanatları severdi. Guarino ve Boiardo'yu sarayına kabul etmiş ve Ferrara şehrini güzelleştirmiştir. Venedik ile yaptığı harpte, Polesine'yi kaybetmiştir (Bagnolo barışı, 1474).

ERCOLE [*erkole*], **II. (d'Este)** (1508-1559), I. Alfonso d'Este'nin oğlu. 1534 te I. Alfonso d'Este'nin yerine geçmiştir. Fransız prensesi Renée de France ile evlenmiştir.

I. ERCOLE (d'Este)

ERCOLE [*erkole*], **Rinaldo III (d'Este)** (1727 - 1803), Modena dukası. 1780 yılında duka olan E., Este hanedanının sonuncu erkek üyesi olmuştur.

ERCOLE FERRARESE (Güz. san.): bk. GRANDI, Ercole.

ERCÜMEND BÂNÛ (1591 - 1630), Hint - Türk imparatorlarından Şah Cihan'ın eşi. Babası, Nur Cihan'ın kardeşi vezir Ebü'l - Hasan Asaf Handır. 1612 de Şah Cihan henüz veliaht iken onunla evlenmiş ve eşinin imparator olması üzerine de E. ya Mümtaz - Mahal unvanı verilmiştir. E., eşi Şah Cihan'ın büyük sevgisine mazhar olmuştur. E. 7 si yaşamış olan 14 çocuk dünyaya getirmiştir.

E. Dekken'de Zeynâbâd'da ölmüştür. Onun ölümü, Şah Cihan üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Cenazesi Agra'ya getirilmiş ve burada sarayın bahçesine gömülmüştür. Şah Cihan, daha sonra E. nun hatırasını ebedîleştirmek üzere Müslüman Hint mimarisinin en parlak örneklerinden biri olan meşhur türbeyi inşa ettirmiştir. Bk. TAC - MAHAL.

ERCÜMENT EKREM TALU (Biyog.): bk. TALU, Ercüment Ekrem.

ERÇEK, Van ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 089 (1960) dur. Bucak nüfusu 7 747 dir. Bucağa bağlı 21 köy vardır. Bunların nüfusu 250 - 400 arasında değişir. E., deniz yüzünden 1 900 m yüksekte, aynı addaki gölün doğu kıyısındadır. Van şehrini Özalp'a bağlayan yol buradan geçer. E. i çevresine bağlayan başlıca yol budur. Kuzey ve güneydeki yerlere ise yüksek gediklerle (2 250 - 2 300 m) ve sadece dar toprak yollarla bağlıdır. İl merkezine uzaklığı 31 km dir. E. in doğusunda küçük bir ova (4 - 5 km eninde, 10 - 15 km boyunda) uzanır. Yüksekliği 1 900 - 2 000 m olan bu düzlük, E. Ovası veya E. Düzü adiyle anılır. Bu düzlüğün doğusunda uzanan Memedik boğazı, dondurucu rüzgârların estiği, kışın güç geçilir dar bir yerdir. Ovanın güney ve kuzey yamaçları çok yerde diktir. Burada buğday ve arpa ekilir; ovanın çok yeri de otlaktır. Başlıca geçim kaynağı, ekincilik ve hayvancılıktır.

ERCÜMEND BÂNÛ

ERÇEK GÖLÜ, Van gölünün doğusunda bir göl Yüzölçümü 100 km², denizden yüksekliği 1 890 m dir. Dışarıya akıntısı olmayan, suyu tuzlu olan bir göldür. Suyunun bileşimi Van gölününkine benzer. F, G , Özalp ilçesi çevresinden gelen Memedik çayının sulariyle beslenir. Bu akarsu 60 km kadar uzunlukta olup, kuzeyde Ahte Dağı (2650 m), güneyde Beyazıt (2 750 m) dağlarından inen birçok derelerle büyür ve bir çay görünüşü alır. E. G., ana çizgileriyle burada senklinal doğrultusunun eksen alçalımı ile kesiştiği bir bölümde oluşmuştur. Kimi araştırıcılara göre, bugün göl sulariyle dolu bulunan çanak, önceleri buradaki çukurluğun kuzeybatı köşesinden çıkan dar bir vadideki dere ile boşalmakta iken, burası Kuaternerde beliren bir lav akıntısiyle tıkanmış, böylece geride şimdiki E. G. oluşmuştur. Gerçekten bugün bu gölü, Karasu vadisinden sadece 1 km genişliğindeki ve 100 m yüksekliğindeki bir lav yığıntısı ayırmış bulunmaktadır.

E. G. girintisi çıkıntısı az, toplu görünüşte bir göldür. Yalnız güneyinde, akarsu boyundaki birikmeler sonucu göl durumuna gelmiş bulunan Çenge gölcüğüne doğru 2 km lik bir girintisi vardır. Gölün doğu kıyısında çayın getirdiği birikintilerle büyümüş bir göl deltası bulunmaktadır ki bunun önünde göl az derin ve yer yer sazlıktır. Burada Karagündüz köyü taraflarında ise bataklık kıyılar da vardır. Gölün bu az derin yerlerine karşılık, batı kıyıları dağlık, dik yamaçlı ve derincedir (10 - 15 m). Gölün çok yeri fazla soğuk kışlarda donar, bu durum bir ay kadar sürebilir. Büyücek derelerin ağızları dışında gölde balık yoktur. Gölün yüzü, burayı besleyen derelerle buharlaşma arasında oldukça denk bir durum olduğundan çok değişiklik göstermez. — R İ.

ERÇİYANG (Coğ.): bk. ÇARKLİK.

ERD veya ARAD (Takvim), eski İran ayının 3. gününün ve Arap fethinden önce kullanılan eski İran takvim'nin 2. ayının adı.

ERDEBİL veya ARDABİL, ARDEBİL (Far. Ardabel; Olearius'a göre ve yerli Türklerin telâffuzu ile Ardavil ve Erdövül), Doğu Azerbaycan ilinde, Savlan(Sabalan) dağı eteğinde, Karasu kıyısında, Hazar Denizinden 60 km kadar uzaklıkta ve Sovyet Rusya sınırına yakın 89 200 (1950) nüfuslu bir şehir. Karasuya dökülen Balıklısu, şehri iki koldan kuşatır. İran ile Rusya arasında önemli bir transit merkezi olan E., Safevîler sülâlesinin kurucusu Şeyh Safiyeddin (1252 - 1334) in vatanıdır, türbesi de buradadır. Serap üzerinden Tebriz'e kadar uzatılmış olan şose, E. i Tebriz - Trabzon kara yoluna bağlar.

E in kuruluş tarihi hakkında efsaneler dışında güvenilir bilgi yoktur. Büyük İskender'in İran seferi sırasında burada otağ kurduğunu Curcius'tan öğreniyoruz. Firdevsî ile başka yazarlar da bu şehrin Firuzâbâd veya Firuzkart adiyle V. yüzyıl ortalarında Sasanîlerden Firuz tarafından kurulduğunu söylüyorlar. Her halde VII. yüzyıl ortalarında Arap istilâları sırasında E. in adı geçmektedir. Araplar, Emevîler zamanında (661 - 750) askerî ve mülkî yönetim merkezlerini E. e götürmüşlerdi. O devirlerde ve daha sonraları E. önemli bir ticaret ve transit merkezi, büyük kervan yolları kavşağı idi. Sacoğulları (872 930) E. i başkent yapmışlardı. Sonradan Salaroğullarına geçti. E. İlhanlılar zamanında yeni bir bayındırlığa kavuşmuş, yeni Türkmen göçleriyle nüfusu artmış, ticareti gelişmiştir. Vergi geliri bakımından Tebriz başta olmak üzere E. yıllık 85 000 dinar vergi vermekle dördüncü gelirdi. Halkı daha XIV. yüzyılda koyu Sünnî idi; Şiîlik sonradan Şah İsmail Safevî tarafından yayılmıştır. 1588 de Osmanlılara itaat eden E., 1590 barışında İran'a bırakılmıştır. XVII. yüzyıl ortalarına doğru bir Alman elçilik kurulu ile E. i ziyaret eden Chardin ve Olearius, şehri tamamiyle Türklerle meskûn ve bölgenin en kalabalık şehri olarak anlatırlar ve Venedik'e benzetirler. 1724 - 1732 arasında Osmanlılar E. e hâkim oldu. XIX. yüzyıla kadar çeşitli hükümdarların korumasiyle gelişen ve güzelleşen E., 1827 de Ruslar tarafından işgal edilmiş, yağmalanarak yıkılmıştır. Ordu, çekilirken Şeyh Safiyeddin'in zengin kütüphanesini de götürmüştür: Bu istilâdan sonra deprem felâketlerine de uğrayan E. çok zarar görmüş, nüfusu azalmıştır. Marier XIX. yüzyıl ortalarında şehrin nüfusunu 4 000 civarında kestirir. Bununla beraber E. in nüfusu yeniden artmış ve 1930 da 40 000 i bulmuştur. Aynı yıllarda E. e bağlı iskân yerlerin de 150 000 kadar, bunların dışında da E. ili, Mişkin ili, Şahseven ili adları altında göçebe hayat süren 150 000 kadar daha Türk nüfusu vardı.

ERDEK (eski adları: **Artak, Artake, Artaki, Artace**), Balıkesir iline bağlı bir ilçe. İlçenin nüfusu 24 500 (1965), yüzölçümü 400 km² (1960) dir. Marmara adlı bir bucağı vardır. Köy sayısı 31 dir. E. ilçesi, Kapıdağı yarımadası ile yakın

ERDEK: Seyitgazi'den Zeytinliada ve Erdek'in genel görünüşü

çevresindeki adaları (Marmara adası, Paşalimanı adası, Avşa adası, Ekinlik adası, Mamalı adası, Hacı adası, Koyun adası, Yer adası, Tavşan adası ...) içine alır. Güneyindeki Bandırma ilçesinden Kapıdağı yarımadasını karaya bağlayan ince ve alçak kumluk - çakıllık yerin bir bölümünde ayrılır.

İlçe topraklarının ana bölümü olan Kapıdağı yarımadası, doğu - batı uzunluğu 30, kuzey - güney enliliği 15 km olan dağlık bir yerdir. Yüksek yerleri 500 - 700 m (Kesetepe 782 m) dir. Kıyıları, küçük koyları ve burunları bulunan girintili çıkıntılı bir uzanış gösterir ve çok yerde yüksek kıyılar biçiminde görülür. Ara yerlerde büyüklü küçüklü birçok kumsallar oluşmuştur. Yarımadanın çok yeri granit, granodiyorit ve kuvarslı diyoritlerle metamorfik taşlardan meydana gelmiş karışık bir yapı gösterir. Bu yapı, ilçenin öteki adalarında da görülür. Yakın zamanlara değin burası bir ada iken, kara ile bu ada arasında akıntıların, dalgaların sürüklediği kum ve çakıl gibi taş parçalarının yığılması, bunların iki yandan birer dil biçiminde uzanması ve gelişmesiyle aradaki dar boğaz kapanmış, eski ada yarımada olmuştur. Adayı karaya bitiştiren bu yer, denizden sadece birkaç metre yükseklikte, 1 - 2 km eninde ve 3 km kadar boyunda, ortası sazlık (iki dil arasında kalmış yayvan çukur) bir yerdir. Bu çukur yerin batı bölümünden bugünkü Bandırma - E. asfalt yolu geçer. İlçenin en büyük adası olan Marmara adası da yine dağlık (500 - 700 m) bir yer olup, Kapıdağı yarımadasının kuzey kıyılarından 10 km uzaktadır.

İlçede Kapıdağı yarımadasının türlü yerlerinde orman ve fundalıklar (gürgen, meşe, kayın, çam ...) vardır. Yarımadanın güneybatı bölümünde geniş yer tutan zeytinliklerle meyva bahçeleri bulunmaktadır. Bu çevrenin iklimi, Marmara bölgesi ikliminin bir benzeridir: Dört mevsim iyice bellidir. Yalnız ilkbahar oldukça kısa sürer, güz daha uzundur. Kışların sert ve çok karlı geçtiği yıllar olur. Yaz mevsimi sıcakça geçer. Kışın karayel estiğinde sert soğuklar olur. İlçenin kuzey ve kuzeybatıya dönük yerleri poyraz, karşı bölümü ise lodos rüzgârlarının etkisini çok gösterdiği yerlerdir. İlçenin türlü yerlerinde güzel kaynak suları vardır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynakları zeytincilik, bağcılık, meyvacılık, balıkçılık, ipekçilik, süngercilik, taşçılık ve son zamanlarda gittikçe gelişen turizimdir. İlçede sofralık ve yağlık olmak üzere yarım milyondan çok sayıdaki zeytin ağacından yararlanılır; yılda 6 - 8 milyon kg zeytin elde edilir; bunun yarısından zeytin yağı çıkarılır, yarısı da tane zeytin olarak salamura edilir. Marmara bölgesinin en güzel sofra zeytinleri burada elde edilir. İpek böcekçiliği de yapılır, yılda 50 - 60 bin kg koza elde edilir, türlü yerlere gönderilir. İlçede deniz ürünlerinden de yararlanılır, taze ve tuzlu konserve olmak üzere yılda 500 - 700 ton balık işlenir. Marmara bucağında bir de balık konserve fabrikası vardır. Balık, E. in başlıca kazanç kaynaklarındandır. Zaman zaman soğuk hava tertibatlı İtalyan ve Yunan motorları E. ten balık yükleyip memleketlerine götürürler Tuzlu balık da E. in önemli ihraç maddesidir. İlçenin yarımada ve adalarında belirli yerlerde bağcılık da yapılır. Yılda 2 - 3 bin ton üzümün bir kısmı taze olarak yenir, bir kısmından da şarap elde edilir. Çiftçilik, sebzecilik mahallî ihtiyacı karşılayacak ve bir miktar da başka yerlere gönderilecek kadardır. İlçenin gelir kaynaklarından biri de mermercilik ve taşçılıktır. Kapıdağı'nın somaki mermerleri ve granitleri ile Marmara adasının mermerleri eskiden beri ünlüdür. Eski Çağda Marmara adasındaki mermerler çıkarılmış, türlü ülkelere gönderilmiştir. Çok temiz ve beyaz olan bu mermerlerden birçok heykeller yapılmış, bazı parçaları Avrupa müzelerinde bulunan Halikarnas anıtının mermerleri de buradan çıkarılmıştır. Osmanlılar devrinde İstanbul ve Edirne'de yapılmış olan bina ve anıtların birçoğunda burasının mermerleri kullanılmıştır. Kapıdağı granitleri, kaldırım taşları olarak işlenir, her yıl 5 - 6 milyon taş İstanbul'a ve başka yerlere gönderilir.

İlçenin merkezi olan E., Kapıdağı yarımadasının güneybatısında, aynı addaki körfezin kıyısında güzel bir kasabadır. 1945 yılına kadar 4 - 5 bin nüfuslu olan, 1950 den sonra nüfusu artarak bugün 9 bine yaklaşan E. kasabasının, son yıllarda turistik önemi artmış, yaz aylarında türlü yerlerden gelenlerle dolup taşan, nüfusu bu sıralarda birçok kat artan bir dinlenme yeri olmuştur. Lodos rüzgârlarından başka, bütün rüzgârlara karşı tabiî olarak korunmuş bulunan E. limanı, Marmara denizinin en güzel limanlarından biridir. Limanın her iki yanı yüksek yerlerle çevrilidir. Marmara'nın türlü yerlerinde deniz dalgalı iken, burada hemen hemen durgundur.

Dağların etekleriyle liman arasında oldukça geniş ve aluviyonlarla örtülü bir düzlük vardır. Burası zeytinlikler, bağ ve bahçelerle kaplıdır. Bu düzlüğün önünde adalar sıralanır. Eski Çağda Kapıdağı dolayları Miletos'luların elinde iken körfezin kuzey yakasında kurulmuş bulunan Artake şehri, bu çağdaki savaşlardan yıkılmış, önemini kaybetmiş, depremler (Gemlik körfezi kırık bölgesinin devamında batıya doğru uzanan kırılma yerleri üzerindeki bu çevrede M. S. 170, 460, 543 yıllarında yıkıcı depremler olmuştur) ve yangınlar yüzünden hemen hemen ortadan kalkmıştır. Şimdiki E. daha sonra kurulmuştur. Yeni E. iki defa yangın ve birkaç defa büyükçe yer sarsıntısı (1871, 1872, 1877, 1884, 1887, 1912, 1935, 1942 depremleri) geçirdikten ve Kurtuluş Savaşı sonunda düşmanlarca yakıldıktan sonra, geçen 45 yıl içinde harita ve imar planı yapılmış, artan nüfusa yetecek kaynak suları borularla getirilmiş, elektrikle aydınlatılmış, güzelleşmiş, yeni yeni cadde, meydan ve sokaklar yapılmış, bunların çevresi yeni yapılarla dolmuş, böylece kurtuluştan sonra E., tarihinin en büyük gelişmesini göstermiştir. Boyu 5 km yi bulan E. kumsalları, son yılların başlıca deniz banyoları ve iç turizmin çok canlı olduğu yerlerden biri olmuştur.

Kıyının 250 m açığındaki Zeytinliada, bu çevrenin en güzel bir köşesidir. Şehir çevresinde Seyit Gazi denilen yerde eski istihkâm kalıntıları, Belkis (veya Balkıs) adı

ERDEK: Şeker Şirketi kampı

verilen yerde turistik değeri bulunan eski eserler vardır. Bütün tabiî güzellikleriyle birlikte, yakın zamanlara kadar oldukça sönük kalmış bulunan E., son yıllarda turistik bir şehir olarak gelişmiş, birçok temiz ve güzel oteller yapılmış, pansiyonlar, kamp yerleri ayrılmış, motel ve kamplar kurulmuştur. Zeytinliada'da modern bir kamp yeri vardır. E. kampları burada kurulur. E in bu güzel kampına haziran - eylül arasında Ankara'dan ve başka yerlerden binlerce kişi gelir.

Şimdi özellikle yaz aylarında E. e denizden ve karadan birçok taşıtlar sık olarak işlemektedir. Vapurla İstanbul'dan Bandırma üzerinden (İstanbul - E. 76 mil), karayolu ile Bursa'dan (109 km), İstanbul'dan (339 km), Ankara'dan (512 km) gidilir. İstanbul - Bandırma uçak seferleri de vardır. E. e Ankara - Eskişehir - Bursa'dan yaz aylarında doğru otobüs seferleri düzenlenmiştir. Bandırma ile E. arasında düzgün yolda (23 km) otobüsler işler. En kalabalık aylar temmuz ve ağustostur. Haziranda kiraz bayramı, temmuzda sanat şenlikleri, şehri daha da canlandırır. Haftada bir kurulan pazar, yaz aylarında pek kalabalık olur; çeşitli ürünler satılır. Kasabanın işlek bir çarşısı, düzgün bir iskelesi, orta ve ilk okulları vardır. — R. İ.

Tarih: Anadolu'nun en eski şehirlerinden biri olup, Herodotos'un rivayetine göre, Miletos'lular tarafından kurulmuş bir koloni idi. Kyzikos (Kapıdağı) un batısında bulunan E. bazı coğrafyacılar tarafından bu şehrin dış mahallelerinden biri olarak gösterilir. Ancak Kyzikos'un kurularak gelişme göstermesi üzerine E. önemini kaybetmiştir.

İlk Çağda E. üzerine ilk büyük saldırı Peloponnesos savaşları sırasında olmuştur. Spartalıların müttefiki İran imparatorluğuna bağlı bir Fenike filosu, Atina'ya bağlı bir koloni olan E. i tahrip etmişti. Ondan sonra yeniden kurulan E., eski şehre göre, daha kuzeyde inşa edilmiştir.

E. in ikinci yıkılışı ise Mithridates savaşları sırasında olmuştur. Böylece önemini kaybeden E., Orta Çağda Hz. Meryem adına yaptırılan bir kiliseden dolayı Bizans imparatorlarınca onarılmıştır. Bu devirde E. Kyzikos metropolitliğine bağlı idi. Müslüman Arap saldırısı sırasında bir kere daha Mesleme b. Abdülmelik orduları tarafından işgal edilen E., Mysia'nın Türkler eline geçmesi üzerine Türk - Bizans mücadelesinin cereyan ettiği alanlardan biri olmuştur. Bizans imparatorunun daveti üzerine 1304 te E. e çıkan Katalanlar, karşılarında Karesi Bey'in kuvvetlerini bulmuşlardı. Karesi Bey, Moğollardan kaçarak ülkesine sığınan Türklerle Dobruca'dan Ece Halil başbuğluğunda Anadolu'ya dönmüş bulunan Sarı Saltuk Türklerini E. yöresine yerleştirmişti. Onun bu faaliyeti İmparator III. Andronikos'u tedirgin etmiş ve iki hükümdar arasında 1328 de Pege (Biga) de yapılan görüşme sonunda Demir Han Beyin Bizans şehirlerine dokunmaması kabul olunmuştu. E. in bağlı bulunduğu Aiolia ve Troas yöresi her halde Karesi beyi Süleyman Bey tarafından fethedilmiş ve böylece E. te de Türk hâkimiyeti başlamıştır. 1345 ten sonra ise, bütün Karesi beyliği ile birlikte E. de Osmanlı hâkimiyetine girdi. İstanbul'un fethinden sonra teşkilâtlanan Bilâd - i selâse kadılıklarından biri olan Galata mollalığına bağlanarak bir naip tarafından yönetildi. Hüdavendigâr vilâyetinin teşkilinden sonra ise, Karesi sancağına bağlı bir kaza haline getirildi.

XX. yüzyılın başında son Osmanlı teşkilâtında Kapıdağı, Marmara, İmralı ve Paşalimanı bucaklarına ayrılmış bir ilçe idi. İlçeye bağlı 22 kadar adadan Paşalimanı, İmralı (Emir Ali, Kale Limni) ve Avşa (Afsia) adaları bakımlı, bir iki ada meskûn, ötekilerse boş bulunuyordu. İlçenin karşısında bulunan Zeytinliadada ise bir ılıca, bir manastır ve eski bir mağara vardı. — İ. P.

ERDEK KÖRFEZİ, Marmara denizinin güney bölümünde bir deniz girintisi. Yaklaşık olarak bir dikdörtgen biçimi gösteren körfezin Erdek ile Edincik kıyıları arasındaki genişliği 5 km, daha batıdaki eni 20 km kadardır. Dar anlamiyle alınırsa, Kapıdağı yarımadasının batı burnu ile onun güneyine düşen kara (Karakuşluk burnu batısı) arasına çekilecek bir çizginin doğusunda kalan girinti, E. K. olarak anlaşılır. Ancak, Kapıdağı yarımadasının hemen batısında, kısa uzaklıklarla sıralanan birçok adaların (Paşalimanı adası, Hacı, Avsa adaları) uzanışı düşünülerek, geniş anlamiyle deniz girintisinin ağzının Avşa adasının İnceburun sivrisi ile Karabiga'nın Kaleburnu arasına kadar uzandığı düşünülür.

Bu deniz girintisi, kuzey ve güneyinde yükseklikleri 500 - 600 m kadar olan dağlık ve tepelik yerlerle çevrilidir. Körfezin son bulduğu doğu ucu ise, denizden en çok birkaç metre yükseklikteki dar bir kıstakla çevrilidir. Burası yakın zamanlara değin ve her halde M. Ö. ki yüzyıllarda bile Bandırma'nın batısındaki şimdiki Şehitlik Yeri burnunun uzandığı yer (100 - 350 m; Paleozoik arazi ve Mesozoik kalkerler) ile o zamanki Kapıdağı adasının güney ucu (100 - 300 m, granit yapılı arazi) arasında uzanmış bulunan dar (2 - 3 km eninde) bir boğazın zamanla dolmasiyle oluşmuştur. Eni boyu sadece 2 - 3 km kadar, denizden yüksekliği pek az (1 - 2 m) olan, iki kıyı dili arasındaki orta bölümü çukurca bir sazlık yer bulunan bu dolgu arazi, kıyı boyu deniz akıntılarının sürükledikleri kum ve çakılların burada gittikçe büyüyen diller halinde birikmesiyle oluşmuş, eski ada (Kapıdağı), karaya bağlanarak bir yarımada biçimine girmiştir. Bu dolgu yerinin belirmesiyle Erdek ve Bandırma körfezleri halinde iki girinti meydana gelmiştir.

Eski adanın güney kenarında, Erdek'ten 7 - 8 km kadar uzaktaki Belkis'te yaklaşık olarak M. Ö. VII. yüzyılda kurulmuş, M. S. 544 te depremle yıkılmış bulunan Kyzikos, zamanının bir ticaret şehri ve işlek limanı bulunuyordu. E. K. nin kuzey kıyısında Erdek şehri ile kıyılar boyunca köyler vardır. — R. İ.

ERDEKÂN (bugün Ardekûn da denilir), İran'da, Akdâ ile Maybûd arasında, çöl boyunca Kâşân'dan Yezd'e giden yol üzerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 1 025 m dir. Sur ve kuleler ile tahkim edilmiştir. Kervansaray, cami ve çarşıları vardır. 1888 de buraya gelen Dupré, şehirde 1 000 ev bulunduğunu tahmin ediyor. Ahali arasında birçok «gebrler» (Parsîler, ateşe tapanlar) vardır. E. da renkli kumaş ve halı dokunur. Dupré zamanında E. da İran şahının saray çadırları için kumaşlar dokunurdu.

ERDEL (Mac. **Erdély**, Rum. **Ardeal**, Fr. **Tranylvanie**), bugünkü Rumanya'nın batı kısmını teşkil eden bir bölge. XVI - XVII. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyeti altında kalmış olan bir beyliğin Türkçe adıdır. Doğuda Buğdan, güneyde Eflak, günevbatıda Demirkapı (Rum. Poarta de Fier, Mac. Vaskapu) ile ayrıldığı Banat, batıda Macaristan, kuzeyde ise Maramureş (Mármaros) vilâyeti ile sınırdaştır.

E. in Osmanlı hâkimiyeti devrinde coğrafî bakımdan kapsamı daha büyüktü. Çünkü E. Ovası, Sekel bölgesi ve Güney Karpatlar bölgesi de E. in kapsamına giriyordu: 1. E. Ovası: Ovayı iki ârızalı kısma bölen Mureş (Mac. Maros) nehri ortasından geçer. Bundan başka Aranyos, Büyük ve Küçük Kükülı̈ő nehirleri de bu ovadan geçer. Bu bölge ziraat ve hayvancılığa çok elverişlidir. Cluj (Mac. Kolozsvár) şehri E. in çok defa merkezi olmuştur. Cluj bugün de kültür müesseseleri ile E. de önemli bir yer tutar. 2. Sekel (Mac. Székely) bölgesi: E. in doğusunda, dağlar arasındakı havzalardan meydana gelir. Çoğunluğu Macar olan bu bölgede Sakson (Mac. Szász) lar da vardır. Radna (Rum. Rodna), Çik (Rum. Ciuc, Mac. Csik) Breţcu (Mac. Bereck) ve Hargita dağları bu bölgededir. Arazi dağlık olup ziraate elverişli değil ise de, yer yer sanayi kurulmuştur. 3. Güney Karpatlar bölgesi: Bu bölgenin en büyük nehri Olt'tur. En büyük havzası da Olt nehrinin içinden geçtiği Fogaraş ve daha sonra Haţeg, Petroşeni havzalarıdır. Buranın en büyük şehri de Sibiu (Mac. Szeben) dur. E. e tarihin bazı devrelerinde ilhak ve eklemeler olmuştu: a. Güneybatıda, Banat eyaletinin doğu kısmı, E. den Demirkapı geçidi ile ayrılan ve kuzeyde Mureş nehrine kadar uzanan dağlık bölgedir. Önemli şehirleri arasında Timişoara (Mac. Temesvár), Caransebeş (Mac. Karánsebes), Lugoj (Mac. Lugos) sayılabilir. b. Mureş nehrinin kuzeyinde ve asıl E. in batısında dağlık ve ormanlık bölge, Tisza vadisindeki büyük Macar Ovasına doğru alçalır. Salanta, Mare (Mac. Nagyszalonta), Arad, Oradea (Nagyvárad), Ineu, (Mac.Borosjenő) şehirleri bu bölgededir. c. E. in kuzeyinde Marmaroş eyaleti. Merkezi Sighet (Mac. Mármaros Sziget) şehridir.

Tarih: M. Ö. 2 000 sonlarından itibaren Traklar ve sonra da bunların bir kolu olan Daklar E. de oturmuşlardı. Sonraları da yalnız Daklar E. e hâkim oldular ve bağımsız bir devlet kurdular. Bu devlet Roma imparatorluğuna katıldı ve M. S. 271 e kadar bu hâkimiyet sürdü. E e III. yüzyıldan itibaren birbiri ardından birçok milletler gelip yerleşti ise de, bunlardan hiçbiri sürekli bir eser bırakmadı. 275 - 375 yılları arasında E. e Hunlar hâkim oldular. V. yüzyıl ortalarında Hunlar, E. i bırakarak steplere çekilince, E. Gepidler tarafından işgal olundu. Gepidler 566 da Lombardlar ile Bayan Han'ın Avarları tarafından yenildiler. Avar imparatorluğuna giren E. de bazı Avar eserlerine rastlanmıştır. Avarların E. deki hâkimiyeti 796 ya kadar sürdü. 895 te Macarlar yavaş yavaş E. i almaya başladılar. Sekellerden başka, E. e Peçenek ve Kuman Türkleri gelmişlerdi. Birçok şehir ve yerlerin adının Türkçeden geldiği tespit edilmiştir. XIII. yüzyılda ise E. Macaristan ile birlikte Moğol akınına uğramıştır. Bundan sonra Árpád kralları devrinde E. Macar krallığına daha sıkı olarak bağlandı. V. István kendisini aynı zamanda E kralı (XII. yüzyılın ikinci yarısı) ilân etti. XIV. yüzyılda E. e Anjou sülâlesi hâkim oldu.

İlk Osmanlı - Erdel münasebetleri: Osmanlı Türkleri ile E. arasındaki ilk temas XIV. yüzyılın ikinci yarısına rastlar. E. e karşı ilk planlı Osmanlı akını Âşık Paşazade'ye göre 1391 (793) de yapılmıştır. Büyük akına 1420 de girişilmiştir. E. voyvodası Csáky László karşı koymuş ise de, Haţeg civarında yenilmiştir. Ertesi yıl girişilen akın, Tuna uc beyi tarafından yapılmıştı; bu akında Braşov (Mac. Brassó) civarında Sekel ve Saksonlar yenilmişlerdir. Macar kralı bir aralık mütareke istemişse de, E. e 1426 da ikinci ve 1432 de daha büyük üçüncü Osmanlı akını yapılmıştı. Bu sırada Macar kralı E. i güneyden savunmak için, bu bölgeyi Alman şövalyelerine vermeye kalkışmışsa da, muvaffak olamamıştır. II. Murat 1437 de Ali Beyi göndermiştir. Ertesi yıl padişah, Vidin'de Tuna'yı geçerek Kızılkule'den E. e girmiş ve Sibin'e kadar ilerlemiştir. Osmanlılara karşı ilk defa 1437 de Semendire'de, sonra da 1441 de Belgrad civarında harp açılmış ve Mezit Bey şehit olmuştu. Mezit Beyin öcünü almak isteyen Şahabeddin Paşa güçlükle kurtulmuştu. II. Mehmet devrinde 1474

te bir akın daha yapılmış, Semendire sancak beyi Bali Beyin Vârad'a kadar gittiği bu akından sonra 1479 da da büyük bir sefer açılmıştı. Bu sefere Mihal oğlu Ali ve İskender beyler ile Malkoç oğlu Bali ve Hasan Bey oğlu İsa Bey de katılmışlardı. Mihal oğlu Ali Beyin 1439 da E. e yaptığı akından başka, II. Bayezid ve I. Selim zamanlarında herhangi bir harekâta rastlanmamaktadır. Ancak Ferdinand tarafından iki defa mağlûp edilen Zápolyai, Lehistan'a kaçmaya ve tahtını muhafaza edebilmek için padişahın hâkimiyetini kabule mecbur kalarak, İstanbul'a gönderdiği elçi vasıtası ile padişahın himayesini sağlamaya muvaffak oldu. Daha sonra Viyana seferi sırasında, Mohaç (Mac. Mohács) ovasında orduya gelerek padişaha sadakatini bildirdi. 1530 da Silistre sancak beyi Mehmet Bey E. den Habsburg'u uzaklaştırmış ve kral Zápolyai buraya Báthory István'ı voyvoda tayin etmişti. 1534 te Venedik'li Aluisio Gritti öldürüldükten sonra 1535 te Ferdinand ile yaptığı Vârad anlaşmasından sonra kral unvanını taşımasına rağmen, Zápolyai E. prensi olmaktan ileri gidememişti.

Türk hâkimiyeti devri (1541 - 1699): Zápolyai ölümünden önce, krallığın haraç karşılığında oğlu János Zsigmond'a kalmasını İstanbul'da padişahtan rica etmiş ve bu arzusuna nail olmuştu. Böylece, zaman zaman muhalefete rağmen Türk hâkimiyeti fiilen başlamıştı. E. in tabiiyetini ilk tesbit eden vesika 1566 tarihli ahidnamedir ki bunda padişah E. i terk etmeyeceğine, hürriyetini müdafaa ve memleketi himaye edeceğine söz veriyor ve buna karşılık, János Zsigmond da Babıâliye her yıl belirli bir vergi ödeyeceğini bildiriyordu. 1541 den itibaren yılda 10 000 altın olan bu vergi, sonra 1575 - 1601 de 15 000 altın olmuş, Bocskay (1606 - 1655) zamanında 10 yıl affedildikten sonra tekrar 10 000 altın olarak tesbit edilmişti. XVII. yüzyılın ikinci yarısında, evvelâ 15 000, sonra da 40 000 altına yükseltilmiştir. Bundan başka, her yıl 10 000 den 60 000 altına kadar değişen bir hediye vermek mecburiyeti de vardı. Öte yandan, prens diyet meclisi tarafından seçilir, padişah bu seçimi tasdik ederdi. Bazen Babıâlinin seçilen prensi tanımadığı da olurdu. Meselâ 1613 te Báthory Gábor ve 1657 de II. Rákóczi György azledilmişti.

İç ve dış politikada E. Babıâliye tabi idi. E. in Babıâlide bir temsilcisi bulunurdu. Bu temsilci E. Ulahları dışında hukuken üç milleti de temsil ederdi. Zsigmond'un küçüklüğü dolayısiyle tayin edilen vasi Martinuzzi birtakım entrikalar çevirmek istemiş, fakat Türk ordusu harekete geçince, Mehmet Paşayı ikna etmişti. Bu hareketi ikinci bir ihanet kabul eden Avusturya başkumandanı, ertesi yıl (1552) Martinuzzi'yi öldürtmüştü. Zsigmond 1571 e kadar iktidarda kalmış, sonra da Báthory István (1571 - 1576), E. beyliğinin teşekkülünde önemli bir rol oynamıştı. 1576 - 1581 de E. i Báthory Kristóf idare etmiştir. Daha sonra Báthory'nin oğlu Zsigmond, 1581 - 1598, 1601, 1601-1602 yıllarında iktidarda kaldı. Zsigmond ilk yıllarda Babıâliye sadık kalmışsa da, 1593 te «Mukaddes Liga»ya girmiş ve Rudolf'un vasallığını kabul etmiş, ayrıca birçok Türk taraftarlarını tevkif ve idam ettirmişti. Daha sonra da Eflak voyvodası Mihal ve Buğdan voyvodası Aron ile, ağır şartlarla Osmanlılara karşı anlaşmağa muvaffak olmuştu. Banat'taki Osmanlı kalelerine taaruz etmişse de muvaffak olamamıştı. Eflak ve Buğdan'da Osmanlılar aleyhine çıkan ayaklanmalar üzerine Sadrazam Koca Sinan Paşanın başkanlığında açılan sefer, Báthory'nın Karpatlardan geçerek yardıma gelmesi ve buna yeni Buğdan voyvodası Ştefan ile bir Toskana alayının katılması üzerine Türk ordusunun Yergöğü (Giurgiu) de yenilmesi ile sonuçlandı (1595) Zsigmond 1596 da Tamışvar'a hücum etti, fakat muvaffak olamadı. Bunun üzerine E. i terk etmeye mecbur kaldı. 1598 de kardinal Báthory András idareyi almış ve Babıâli ile iyi geçinmeye başlamıştı. Mihal'in, Báthory András'a karşı harekete geçmesi ve şiddetli muamelesi yüzünden, E. halkı Avusturya kuvvetlerini çağırmış, anlaşma olmasına rağmen Mihal Avusturya kumandanı tarafından öldürülmüştü. Bu arada Székely Mózes teşebbüse geçmiş ve başvezir Yemişçi Hasan Paşa tarafından yardım görmüş, hattâ İstanbul'da padişahla da görüşmüş ve E. e irsen sahip olmak hakkını ve haracın da 10 000 altına indirilmesini sağlamışsa da, 1603 te Mihal'in halefi Radu Şerban tarafından mağlûp edilerek öldürülmüştür.

Osmanlı - Avusturya harplerinden beri, Avusturya askerlerinin zulüm ve tazyikinden kaçanlardan biri de Bocskay István (b. bk.) dır. 1604 te Lala Mehmet Paşa tarafından E. beyliğine tayin edilmiş, Basta'ya ve sonra da Estergon'un geri alınmasından sonra mükâfat olarak Lala Mehmet Paşa Budin'de kendisine İstanbul'da özel olarak yaptırılan Macar krallık tacını giydirmişti. (bk. BOCSKAY TACI). Bocskay'nin İstanbul'da bulunan elçisine göre «Eğer Bocskay Türklerden ayrılarak Rudolf ile anlaşsa, bu hareketi muhakkak hayatına mal olurdu.» Çünkü Habsurg zulmüne isyan eden Macar soylularının Türklere karşı itimadı çok kuvvetli idi. Buna rağmen Bocskay, Rudolf ile bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre, imparator E. üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmekte ve onu E. prensi olarak kabul etmekte ve Tokaj, Berg, Ugocsa eyaletlerini E. e bırakılmakta idi. Ancak bu üç eyalet Bocskay'nin ölmesi üzerine tekrar Avusturya'ya verildi. 1603 - 1613 arasında Báthory Gábor'un zalim idaresi hâkim oldu. Báthory'yi beylikten indirmek görevi 80 000 kişilik Türk ve Kırım kuvvetlerinin başında Özi beylerbeyi Macar oğlu Ali Paşaya verildi ve Báthory öldürüldü. İskender Paşa Kolozsvár'da diyet meclisini topladı ve Bethlen'i seçtirdi. Viyana ile yaptığı anlaşmayla Avusturyalılar Bethlen'i bağımsız prens tanıdılar, yalnız Hust ve Kővár kalelerini onlara bıraktı.

Bethlen zamanı E. in altın devri oldu. İmparatorla yaptığı anlaşma ile E. e büyük menfaatler sağladı ve kuzey Macaristan'da hâkim kaldı. E. in yaşaması için sağlam temeller kurduktan sonra Bethlen 1629 da öldü. Önce karısı, sonra kardeşi naip sıfatı ile bir süre E. i idare ettiler. 1630 - 1648 de Rákóczi E. i idare etti. Nasuh Paşanın desteği ile Rákóczi azledilip yerine Bethlen'in tayini için ordu gönderildi ise de, kesin bir sonuç alınamadı ve her iki taraf da çekildi. Böylece Rákóczi yerinde kaldı. 1642 de Rákóczi, hükümetine halef olarak tayin ettiği oğlunu da kattı, bu hususta padişahtan bir ahidname de aldı. Oğlu ve halefi Rákóczi György (1648 - 1657, 1658, 1659-1660), serveti ve kuvveti yüksek bir derecede iken sahip olduğu E. i ihtiraslı ve muvazenesiz hareketleri yüzünden çok geçmeden felâkete sürükledi. En büyük hatası, Lehistan krallık tacını elde etmek için giriştiği teşebbüstü. 1657 de Lehistan'a girdi, fakat İsveç ordusu, Danimarkalılar ile çarpışmak için Lehistan'ı terk edince zor durumda kaldı ve Lehlilere 1 200 000 florin tazminat taahhüt etmek mecburiyetinde kaldı. Bu haber İstanbul'a varınca Kırım hanına emir gönderilmiş, Kırım kuvvetleri, Rákóczi kuvvetlerini Vistula kıyısında mağlûp etmişti. Bunun üzerine Babıâlinin emrine boyun eğen diyet meclisi, Rhédey Ferenc'i beyliğe seçti ise de, kısa bir

süre sonra Rákóczi onu çekilmeye mecbur etmişti. Bunun üzerine sadrazam Köprülü Mehmet Paşanın başkanlığında 1658 de E. seferine karar verildi. E. in alınması üzerine Rákóczi kuzey Macaristan'a kaçmış, E. beyliği de Barcsay Ákos (b. bk) a verilmişti.

Mücadeleve devam eden Rákóczi, 1660 ta Ahmet Paşanın kumandasındaki savaşta aldığı yaradan Várad kalesinde öldü. Kırım'da esaretten dönen Rákóczi'nin kumandanı Kemény, Ali Paşanın kışlağa ve Barcsay'nin de E. e gitmesi üzerine 1661 de diyet meclisince krallığa seçildi. Bunun üzerine Barcsay beylikten çekildi. fakat sonradan Ali Paşa ile münasebette bulunduğu iddiası ile Kemény tarafından tevkif ve idam ettirildi. Daha sonra Ali Paşa E. e girip Apafy Mihály'ı E. beyliğine tayin etti. 1662 de E. i almaya gelen Kemény, Mehmet Paşa tarafından mağlûp edilip öldürülmüştü.

Apafy Mihály (1662 - 1690) devrinde E. Osmanlı devletinin sadık bir beyliği halinde kalmıştır. 1687 de Osmanlı kuvvetleri Macaristan'ı hemen tamamen kaybettiği sırada, E. de Avusturyalılar tarafından işgal edilmiştir. Aynı yılın sonbaharında Blaj'de yapılan ikinci bir anlaşma ile bu işgal tanınmıştı. Apafy harp giderleri karşılığı olarak 70 000 florin ödemeyi kabul ediyor ve buna karşılık Avusturyalılar kendisini E. prensi olarak tanıyordu. 1690 da Apafy ölünce Blaj anlaşması hükümlerine göre, yerine oğlu II. Apafy Mihály geçmiş, fakat imparator bunu kabul etmeyerek Teleky'yi E. valisi yapmıştı.

Osmanlı - Avusturya harplerinin Türkler lehine dönmesi üzerine Türkler E. e de girmişlerdi. Teleky öldürülmüş ve yerine diyet meclisi, Türklere sadık olan Thököly'yi E. beyi seçmişti. Az sonra da padişah tarafından onu orta Macar kralı olarak tanıyan bir ahidname verilmişti, fakat Thököly bu mevkide fazla kalmamış, iç muhalefet ve dış akınlar karşısında E. i terk etmişti. Böylece E., bu defa artık kesin olarak tekrar Avusturya hâkimiyetine geçmişti. Karlofça muahedesi (1699) bu fiilî duruma hukukî bir şekil vermişti. E. in Avusturyalılar tarafından idaresi XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür.

Türk hâkimiyetinden çıktıktan sonra (1699). Avusturya hükümeti, İspanyol veraset harplerinin devamı yüzünden E. ile ilgilenmiyordu. Bundan dolayı 1697 de kurucların bir ayaklanması görülmektedir. E. in hürriyeti için bütün ümitler İzmit'te oturan II. Rákóczi Ferenc'e bağlanmıştı. Rákóczi'nin 1703 te başlayan ayaklanması, kendisine önce Tisa havalisini ve sonra da E. i kazandırmıştı. 1704 te E. Belgradında Erdelliler onu prens seçtiler. 1710 daki Romhány mağlûbiyetinden sonra, Rákóczi kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. 1715 te Osmanlı - Avusturya harbinde kendisinden istifade umularak Fransa'dan getirildi, fakat Pasarofça anlaşmasından sonra arkadaşlariyle Tekirdağ'da yerleştirildiler. 1730 - 1739 Osmanlı - Avusturya harbinde de Rákóczi'nin oğlu József'ten istifadeye çalışıldı, Fransa'dan getirildi, «E. hâkimi ve Ungurus dukası» tayin edildi. Fakat Belgrad anlaşması (1739) ile E. e ait planlar suya düştü.

E. in Rumen ahalisi E. diyet meclisi, 1848 ihtilâlleri münasebeti ile E. in Macaristan'a ilhakına karar verdi. 1867 de yeni Avusturya - Macaristan devleti kurulunca E. de bir bütün olarak bu devletin bir parçası oldu. 1918 de Macaristan'dan ayrılıp Rumanya ile birleşmeğe karar verdi. Bu karar 1920 Trianon anlaşması ile onaylandı ve E. Rumanya'ya bağlandı. Bk. TRANSILVANYA. ve TRIANON ANLAŞMASI.

ERDELÂN veya ARDİLÂN, kuzeyde Azerbaycan, güneyde ve doğuda İrak - ı Acem arasında uzanan bir İran eyaleti. Yüzölçümü 64 700 km² dir; İran'ı batıdan çeviren Zagros dağ zinciri ile kaplı bir bölgedir. İklimi serttir, ancak bazı vâdileri tarıma elverişlidir; fakat ormanları, özellikle meşe ormanları, pek geniş bir alan kaplar. E. da birçok büyük nehirler çıkar; kuzeyde Hazar Denizine dökülen Kızıl Özen, eyaletin ortasında - Diyâlâ'nın muhtelif kolları (özellikle Şirvan - Rûd ve Gabe - Rûd) ve güneyde Kerha'nın kolları gibi.

E. adına Orta Çağ yazarlarında rastlanmaz; bu adın kullanılması yeni çağlarda başlar. Eyaletin merkezi Sine (Sinna, Senna) dır.

Erdelân eyaleti: Osmanlıların 1578 - 1583 yılları arasında fethettikleri ve 1588 de alınan Nihavend'i de katarak kurdukları bir beylerbeylik bölgesi. 1590 İstanbul Antlaşması ile Osmanlılara bırakılan yerler arasında bulunan E., 1607 de I. Şah Abbas'ın istilâsına kadar sancakları ile birlikte İstanbul'a bağlı kaldı. E., 1578 ilkbaharına kadarki Osmanlı akınları ve Sünnî İran tebaasını İstanbul'a bağlama gayretleri sonunda daha savaşın ilk yılında Osmanlılara geçmişti Safevîlerin cephe kumandanı Solak Hüseyin, 40 000 lik ordusu ile Dinever'de kaleye güvenerek tutunmuştu. Bağdad beylerbeyi Hüseyin Paşa, Pilever'in hâkimi Rüstem Hanı yenerek bu kaleyi yaktıktan sonra, Dinever önünde Solak Hüseyin ordusunu da 1578 yazında mağlûp etti. Bağdad beylerbeyi Elvendzade Ali Paşanın inhası ile Erbin sancakbeyi Ahmet Bey, E. merkezi Pelengân'da beylerbeyi oldu. Vezir Sinan Paşa, 1586 da Pilever kalesini onarmış, Dinever beylerbeyliğini kurmuştu. Bu serdar 1588 de Nihavend'i alıp kalesini onarınca her iki beylerbeylik birleştirilerek, merkezi Sine olan E eyaleti kurulmuştu.

III. Murat çağından kalma mufassal dirlik defterinde, vilâyetin sancak ve kazaları gösterilmiştir.

ERDELHÜN, Rüştü (doğ. 1894), Türk generali. Edirne'de doğmuştur. Avukat Yakup Kâmil beyin oğludur. 1914 te Harp Okulundan topçu teğmeni olarak çıkmış, I. Dünya Harbine katılmıştır. Kurtuluş Savaşına da katılan E., gösterdiği yararlıklar ve aldığı yaralar karşılığında İstiklâl madalyası ve takdirname ile taltif edilmiş, olağanüstü olarak üsteğmenliğe ve yüzbaşılığa yükseltilmiştir.

1926 da Harp Akademisini birincilikle bitirmiş. 1933 - 1937 yılları arasında Tokyo, 1940 - 1943 yıllarında da Londra ataşemiliterliklerinde bulunmuştur. 1945 te generalliğe yükselerek 1946 da Genel Kurmay eğitim başkan yardımcılığına atanmıştır. 1948 de tümgeneralliğe yükselmiş, Uzak Doğu ve Kore'deki Birleşmiş Milletler ordu komutanlığında temsil heyeti başkanlığı yapmıştır. Amerikan askerî yardım işlerinde görevlendirilen E. 1952 de korgeneralliğe yükselmiş, tümen ve kolordu komutanlıklarında, Genel Kurmay ikinci başkanlığında bulunmuştur. 1953 ten itibaren Nato toplantılarına katılan Türk askerî heyetlerine başkanlık et

R. ERDELHÜN

miş, 1955 te Cento Paktının kuru'masına temel olan askerî görüşmeleri başkan olarak yönetmiştir. 1956 da orgeneralliğe yükselmiş, İkinci Ordu Komutanlığına atanmış, 1958 de Kara Kuvvetleri Komutanlığına, sonra da Genel Kurmay Başkanlığına tayin edilmiştir. 1959 aralık ayında Nato genel kurmay başkanlarından kurulu askerî komitenin başkanlığını yapmıştır.

İngilizce, Fransızca, Almanca ve Japonca bilir. Alman, İran, Amerikan, Kore, Yunan, İtalyan ve Birleşmiş Milletler nişan ve madalyalarına sahiptir.

27 mayıs 1960 ihtilâlinde Genel Kurmay başkanı olması sebebiyle tutuklanmış ve Yassıada divanına sevk edilmiş, Anayasayı ihlâl suçundan ölüm cezasına çarptırılmışsa da, kararda ittifak olmaması dolayısiyle bu ceza Millî Birlik Komitesi tarafından müebbet hapse çevrilmiştir. 28 eylül 1964 te Anayasanın 97. maddesinin 2. fıkrasına göre özel af ile hürriyetine kavuşturulmuştur.

ERDÉLY (Rum. Ardeal, Alm. Siebenbürgen), Erdel (Transylvania) in Macarca adı. Bk. ERDEL.

ERDÉLYI [*erdēyi*], **János** (1814 - 1868), Macar şairi ve yazarı. Kiskapos (Ung) ta doğmuş, Sárospatak'ta ölmüştür. Kisfaludi Derneği üyeliğine seçildikten sonra Macar halk edebiyatı ürünlerini derlemiştir. *Magyar népköltési gyüjtemény* (Macar halk edebiyatı dergisi) [1846, 1874, 1848] adlı derleme, onun çalışmaları sonunda çıkmıştır. Daha sonra *Magyar közmondások könyve* (Macar atasözleri dergisi) [1851] ve *Magyar népmesék* (Macar halk masalları) [1853] adlı eserleri yayınlamıştır. Şiirlerini *Költemények* (Şiirler) [1844] adı altında toplamıştır. Macar hürriyet savaşı sıralarında yazdığı şiirlerini ise *Szabad hangok* (Hür sesler) [1849] adlı eserinde yayınlamıştır. *A velencei hölgy* (Venedikli kadın) [1851] adlı oyunu 1852 de Budapeşte'de Millî Tiyatro (Nemzeti Szinház) da oynanmıştır.

ERDEM: bk. FAZİLET.

ERDEM, Selçuklu kumandanı. Tuğrul Bey, Abbasî halifeliğini bunaltan Şiileri Irak'ta temizledikten sonra Kuzey Irak'ın idare ve ordu başbuğluğuna E. ile Aytigin'i tayin etmişti. Musul'da vali olan E., aşırı Şiîlerin serdarı Arslan Besasirî ile Kureyş'e karşı dört ay Musul'u savundu. Gittikçe artan Şiîler karşısında Musul'dan kaçıp 1057 güzünde Bağdad'a gelen E., Bağdad'ın da kuşatılması üzerine, Türkmen kuvvetleriyle dağlık bölgeye çekildi. 1058 yılı sonlarında Bağdad'ı zapteden Arslan Besasirî, Abbasî halifesini tutsak almış, Mısır Fatimî halifesi adına hutbe okutmuştu. Tuğrul Bey, 1060 yılı başında Bağdad'ı kurtarınca, Suriye'ye kaçan Besasirî üzerine, Selçuklu beyleri idaresinde bir ordu gönderdi.

Tuğrul Beyin yerine tahta geçen Süleyman'ı tanımayıp Alp Arslan'ın tarafını tutan E., 1063 te Erbasgan ile birlikte Kazvin'de Alp Arslan adına hutbe okuttu. Selçuklu tahtının ikinci davacısı Kutalmış ile 1063 yılı kasım ayında savaşan E. yenildi.

ERDEMLİ, İçel iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 49 863 (1965), yüzölçümü 2 078 km² dir. E. nin Elvanlı ve Güzeloluk adlı iki bucağı vardır. Köy sayısı 50 dir. E. ilçesi, Mersin ile Silifke arasında, uzun kıyıları bulunan, gerisi dağlık (1 000 - 1 500 m) bir bölümdür. Başlıca akarsuları Lamas çayı, Erdemli (Alata) çayı ve Karakız deresidir. Bunlar gerideki ormanlık dağlardan çıkar, yukarı kesimlerinde dar ve derin vadilerden geçer, denize dökülür. Kıyı boyunca denize inen daha birçok derecikler vardır. İlçedeki akarsuların en büyüğü olan Lamas çayı, türlü bölümlerinde gür kaynaklarla beslenir, aşağı kesiminde değirmenleri döndürür, küçük bir delta yaparak denize dökülür. Daha doğudaki E. çayı da dar ve dik inişli bir vadide akar. Bu da gür kaynaklarla beslenir. Bu akarsular yazın da pek çekilmez, bolca sulu akarlar. Bu iki su ve başka derelerle kıyı boyunca geniş yer tutan sebze ve meyva bahçeleri, portakal bahçeleri sulanır. Lamas ve E. çayları üzerinde birer regülatör yapılması düşünülmektedir. E. ilçesinde halkın çoğu içme suyunu kuyulardan sağlar. Arpaçbahşiş köyünde 162 m derine inen bir kuyu vardır. Daha az derin kuyular da açılmıştır.

E. ilçesinde Akdeniz iklimi vardır. Bu iklime uyar şekilde kıyı boyundan 100 - 200 m yüksekliklere kadar maki özelliğinde ağaçlıklarla bu iklime uyan bahçeler (portakal, turunç, limon, muz...), daha yukarılarda çeşitli ağaçlardan (meşe, sakız ağacı, sandal, tespıh ve sedir ağacı, çam...) meydana gelmiş orman ve fundalıklar yer tutmuştur. Daha yükseklerdeki çam ormanları E. de yer yer denize kadar inmiştir.

İlçe merkezi olan E. kısa süre içinde gelişmiş, nüfusu şimdi 10 500 e yaklaşmış güzel bir kasabadır. Mersin - Silifke asfaltı buradan geçer. Mersin'e 37, Silifke'ye 50 km uzaktadır. Hemen yakınındaki Alata'da bir teknik bahçıvanlık okulu vardır. Burada fennî şekilde sebze, meyva ve çiçek yetiştirilir. Kasabada orta okul, ilk okullar vardır. E., 15 yıl öncesine kadar Silifke ilçesine bağlı ve 23 köyü bulunan Yağda bucağı olarak anılıyor, bucak merkezi E. köyü (o zaman 800 nüfuslu) bulunuyordu. 1954 te E. adiyle ilçe kurulmuştur. E. den uzaktaki Yağda köyü, şimdi bu ilçeye bağlı Güzeloluk bucağındadır. E. kasabası, bugün Mersin - Silifke asfaltı boyunda gelişmekte, eski yerleşme yerleri buraya inmektedir. Önceleri sıtmalık olan kıyı boyu düzlükleri (10 m), şimdi yerleşme yeri, bahçelikler, turistik alanlar olarak değerlendirilmiştir. — R. İ.

ERDEN, Ali Fuat (doğ. 1883), Türk generali ve askerî yazarı. İstanbul'da Taşkasap'ta doğmuştur. Belgrad'dan göçmüş bir Türk ailesinden gelen E., 1900 yılında ağır topçu olarak kara mühendishanesinden teğmen ve 1903 te Harp Akademisinden kurmay yüzbaşısı olarak çıkmıştır. Yemen'de birlik ve karargâhlarda, Balkan Harbinde III. kolordu kurmaylığında, Paris ataşemiliterliğinde bulunmuştur. I. Dünya Harbinde Suriye'de IV. ordu kurmaylığında ve başkanlığında çalışarak 1916 da albay olmuştur. Bir süre VIII. kolordu komutan vekilliği yaptıktan sonra 1917 de İstanbul'da Harp Tarihi Dairesinde görevlendirilmiştir.

Kurtuluş Savaşından sonra İzmir müstahkem mevki komutan vekilliği yaparak 1926 yılında tuğgeneral olmuştur. Kolordu ve harp akademileri komutanlığı yaparak 1947 de orgeneralliğe yükseltilmiştir. Millî Güvenlik Kurulu genel sekreteri iken 1948 de emekliye ayrılmıştır. Fransızca ve Almanca bilir. Osmanlı, Alman ve Avusturya nişan ve madalyaları almıştır. Eserleri: *Rus - Japon Harbi* (Osman Senaî Erdemgil ile birlikte) [1321]; *Osmanlı - Rus seferi* (1877 - 1878) [1326 - 1327]); *Paris'ten Tieh sahrasına* [1336]; *1293-1294 Osmanlı-Rus harbinin Plevne'nin sukutundan sonraki netice-i kat'iye devresinde Sülyeman Paşa ordusunun Balkanlardaki harekâtı* [1340].

ERDEP veya ERDİP, İRDİP, eski bir ağırlık ölçüsü. Eski İstanbul kilesiyle 9 kileye denk bir ağırlık ölçegidir.

Kölemenler çağında olduğu gibi, Osmanlı hâkimiyeti sırasında da Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır ile Arabistan'ın birçok yerlerinde kullanılan bir tahıl ölçeği idi. Mısır'da bir E. pirinç 165, bakla 120, dövülmüş mercimek 115 okka gelirdi. E., 6 büyük ve 12 küçük ölçeğe bölünürdü.

ERDEŞİR: bk. ARDAŞİR.

ERDEŞİR HURRE, Farsistan'da bir bölgenin adı. Bk. FİRUZABAD.

ERDEVAN, İran hükümdarları: bk. ARTABANOS.

ERDİBEHİŞT, başlangıcı son Sasanî hükümdarı Yezdgerd'in cülûsundan itibar edilen (yani M. S. 632 yılından itibaren) İran takviminin 2. ayının adı. Basit olmasın dan dolayı (yıl 365 gün, aylar da 30 ar gün itibar edilmiş tir) Arap astronomlarının çoğu da bu takvimi kullan maktadır. Bundan başka E., bu takvimde her ayın 3. gününün de adıdır; bundan dolayı Erdibehiştmâh (2. ayın adı) ile ayın gününü gösteren Erdibehiştruz adlariyle bir birinden ayırt edilir.

ERDİSTAN, İran'da bir şehir. Arap Orta Çağında Al-Cibal (Meyda) eyaletine bağlı idi. Burası Sasanîlerden I. Hüsrev Anuşirvan 531-579) ın doğduğu yer sayılırdı.

Bugün Arsun (veya Ardesun) adiyle anılan E. Yezd' in kuzeyindedir. Kuzeybatısında Sasanî harabeleri vardır.

ERDİŞİLİK veya HERMAFRODİTİZM, HERMAFRODİTLİK (Fr. Hermaphroditisme, Yun. *hermaphroditos* = erdişi) (Zoo.), dişi ve erkek üreme organlarına aynı birey üzerinde sahip olma hali.

ERDMANN, Benno (1851 1921), Alman filozofu ve psikoloğu. Guhrau (Glogau yakınında) da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1879 dan sonra profesör olarak Kiel, Breslau, Halle, Bonn'da ve 1909 da Berlin'de bulunmuştur. Çalışmalarında Kant ve düşünme psikolojisi üzerinde durmuştur, Eserleri: *Kants Kritismus* (Kant'ın kritiği) [1878], *Logik* (Mantık). *Über Inhalt und Geltung des Kausalgesetzes* (Kausalite [illiyet] kanununun özü ve geçerliği) [1905], *Grundzüge der Reproduktionpsychologie* (Reprodüksiyon psikolojisinin ana çizgileri) [1220].

ERDMANN [*erdman*], **Eduard** (1896-1958), Alman piyanisti ve bestecisi. Wenden (Livland) da doğmuş, Hamburg'da ölmüştür. K. Ansorge ile H. Tiessen'ın öğrencisi olan E., Hamburg'da profesörlük etmiştir.

ERDMANN [*erdman*], **Johann Eduard** (1805-1892), Alman filozofu. Wolmar (Livland) da doğmuş, Halle'de ölmüştür. Hegel okulunun sağ kanadına mensup olan E., 1839 dan itibaren Halle'de profesörlük etmiştir.

ERDMANN [*erdman*], **Kurt** (doğ. 1901), Alman sanat tahrihçisi. Hamburg'da doğmuştur. Hamburg ve Tübingen'de Alman filolojisi, Marburg ve Hamburg'da sanat tarihi öğrenimi görmüş, 1927 de *Der Bogen. Eine Studie zur Geschichte der Architektur* (Kemer. Arkeoloji tarihi üzerine bir araştırma) adlı teziyle doktor unvanını kazanmıştır. 1927-1945 yılları arasında Berlin Müzesinin İslâm eserleri bölümünde Direktör F. Sarre ve Direktör E. Kühnel'in yanında asistan ve daha sonra uzman olarak çalışmıştır. Bu süre içinde Avrupa ülkelerinde birçok geziler yapmıştır. 1938 de Alman Arkeoloji Enstitüsünün daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir. 1939 da Kahire Üniversitesinde konuk profesör olarak bulunmuştur. 1945 te Amerikan harp esirliğinden serbest bırakılarak Hamburg'a gitmiş, Hamburg Üniversitesinde İslâm sanatı tarihi dersleri vermiştir. Rus işgali altında bulunan Berlin'deki eski görevine dönmek imkânı olmadığı için Hamburg'da kalmış ve 1948 de Hamburg Üniversitesinde profesörlüğe tayin edilmiştir. 1949 dan itibaren konuk profesör olarak Bonn Üniversitesinde Ön Asya sanatı tarihi, 1950-1958 yılları arasında da İstanbul Üniversitesinde Türk-İslâm sanatı dersleri vermiştir. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Batı Berlin Müzesi İslâm eserleri bölümü direktörlüğüne getirilmiştir. Belli başlı yayınları *Some Observations on the so-called «Damascus Rugs»* («Şam halıları» üzerine birkaç düşünce) [«Art in America» XIX, 1930]; *Zur Frage der ältesten orientalischen Teppiche* (En eski doğu halıları sorusu üzerine) [«Cicerone», XXII, 1930]; *Il tappeto con figure d'animali nel Museo Bardini a Firenze* (Floransa'da Bardini Müzesindeki hayvan motifli halı) [«Dedalo», IX, 1931]; *Ägyptische Teppiche* (Mısır halıları) [Kunstwanderer, 1931]; *Persische Wirkteppiche der Safawidenzeit* (Safevî devri Acem dokuma halıları) [«Pantheon», 1932]; *Tappeti persiani* (Acem halıları) [«Dedalo», 1932]; *Orientteppiche* (Doğu halıları) [Berlin, 1935]; *Later caucasian dragon carpets* (Geç çağlara ait Kafkasya ejder halıları) [«Apollo», XXII, 1935]; *Die sassanidischen Jagdschalen* (Sasanî devri av kapları) [«Jahrburch d. Preuss. Kunstsammlungen», 1936]; *Sassanidische Kunst* (Sasanî sanatı)[Berlin, 1937]; *Kairo als Teppichzentrum* (Halı merkezi olarak Kahire) [«Forschungen und Fortschritte» XIV, 1938]; *Orinetteppiche in deutschen Museen* (Alman müzelerinde doğu halıları) [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», XCVI, 1942]; *Die Kunst Irans zur Zeit der Sassaniden* (Sasanî devrinde İran sanatı) [Berlin, 1943]; *Die Entwicklung der sassanidischen Krone* (Sasanî tacının gelişmesi) [«Ars Islamica», XV-XVI, 1951]; *Islamische Kunst* (İslâm sanatı) [«Atlantisbuch der Kunst», Zürich, 1952]; *Arabische Schriftzeichen als Ornamente in der abendländischen Kunst des Mittelalters* (Orta Çağ batı sanatında süs olarak kullanılan Arap harfleri) [Mainz, 1953]; *Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien im Juli 1953* (1953 temmuzunda Orta Anadolu'da yapılan bir geziden gözlemler) [1954]; *Notizen zum inneranatolischen Karavansaray* (İç Anadolu kervansarayı üzerinde notlar) [«Kunst des Orients», II, 1955]; *Seldschukische Teppiche* (Selçuklu halıları) [Teutonia I, 1956]; *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts* (XV. yüzyıl Türk halısı) [İstanbul, 1957]; *Zur türkischen Baukunst seldschukischer und osmanischer Zeit* (Selçuklu ve Osmanlı çağı Türk mimarisi üzerine) [Istanbuler Milteilungen, 8, 1958]; *Saraybauten des 13. und 14. Jahrhunderts in Anatolien* (XIII ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'da saraylar) [«Ars Orientalis» III, 1959]; *Das anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* (XIII. yüzyıl Anadolu kervansarayı) [Istanbuler Forschungen, XXI, 1961 2 cilt].

ERDMANN, Otto Linné (1804-1869), Alman kimyacısı. Dresden'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Leipzig Üniversitesinde profesörlük yapmış (1830), 1842 de Dresden'de bir kimya laboratuvarı kurmuştur. Nikel, indigo (çivit), aydınlatma gazları, atomik kütlelerin tayini üzerinde çalışan E, «Journal für praktische Chemie» dergisini çıkarmıştır.

ERDMANNİT (Mineraloji), birbirinden ayrı iki minerale verilen bir ad: 1. Tabiî zirkonyum silikat: Çeşitli renklerde değerli bir taş (kristal) olan zirkonun demirli bir türü; 2. Norveç'te bulunmuş tabiî bir silikat, ortit (*orthite*) veya datolit (*datolite*) in bir türü.

ERDŐDY [*ẹrdödi*], soylu bir Macar ailesi. Péter E. 1543 yılında Venedik'te ölmüş olup kardinal Bakocz'un yeğenidir. Ailesinin en tanınmış üyeleri şunlardır: Tamás, kont E. (1558 - 1624), Hırvatistan'da Krapina şatosunda ölmüştür. Péter E. nin oğlu olup Dalmaçya, Hırvatistan ve Slavonya banı olan Tamás, 1584 te babasının yerine geçmiştir. Karniola (eski Slavonya) ya yayılan Osmanlı Türkleriyle savaşmıştır. Zsigmond E. (ölm. 1639), Tamás'ın oğludur. İmparator Mátyás (Mathias) ve II. Ferdinand ordularında Osmanlı Türklerine karşı savaştıktan sonra, kont Zrinyi'nin ölümü üzerine Hırvatistan banlığına gelmiştir.

ERDRAS: bk. EZRA.

ERDRE [*ẹrdr*], Fransa'da Loire nehrinin sağ ayağı. Uzunluğu 105 km dir. E. doğu Bretagne dağlarından çıkar ve Nantes yakınlarında Loire nehrine karışır.

EREBOS: 1. Yunan mitolojisine göre, evrenin yaradılışından önce var olan öz. E., kaos içinde Nyks (Gece) ile birlikte mevcuttur. Yavaş yavaş birbirlerinden ayrılırlar; E. un cehennemlerin karanlığına doğru inmesiyle Eros (b. bk.) u doğuracak olan Gece'yi kurtarır. Eros, kozmogoniyi meydana getiren temel unsurdur. 2. Karanlıkların hüküm sürdüğü ve ölülerin oturduğu yer altı bölgesi. Tartaros, bu bölgenin ancak bir kısmını temsil eder.

ẸREBUS, İngiliz keşif gemisi. 1839 - 1843 yıllarında Sir James Clark Ross «Terror» gemisi ile Kuzey Buz Denizinde muhtelif keşifler yapmış ve Victoria Land i'e Erebus ve Terror tepelerini keşfetmişti. E. 1845 te J. Franklin idaresinde Lancaster geçidine girmiştir. E. 1845-1846 kışını Devon adasının kuzeyinde ki Beechey adasında geçirdikten sonra batıya doğru ilerlemiş ve buzulların istilâsına uğrayarak «Terror» gemisinde olduğu gibi mürettebatı tarafından terk edilmiştir.

ERẸDIA, Filippo (1875 - 1949), İtalyan meteoroloğu. Catania'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. 1905 te Roma Meteoroloji ve Jeodinamik Merkez Bürosuna girmiş, önce bu merkezin meteoroloji, sonra da hava tahmin bölümlerinin idaresini almıştır. Roma Üniversitesinde profesörlük yapmış, 1926 yılında Amundsen'le kutup seferine çıkmış, 1931 ve 1933 yıllarında aynı seferi İtalyan transatlantik hava uçaklariyle yapmıştır. Havacılık meteorolojisinin gelişmesinde büyük payı vardır. Aynı zamanda Akdeniz iklimi üzerinde çalışmış ve *Lezioni de Meteorologia* (Meteoroloji dersleri) [1941] adlı eseri yayınlamıştır.

EREDIA, Manuel Godinho (Biyog.): bk. HERÉDIA, Manuel Godinho.

EREĞLİ (Karadeniz Ereğlisi; eski adları: Herakleia Pontike, Herakleia Ponto, Heraclea Pontica; Evliya Çelebi: Bartın Ereğlisi; *Cihannüma*'da: Bender i Ereğli [Bendereğli]), Zonguldak iline bağlı bir ilçe ve maden kömürü bölgesi, liman ve endüstri merkezi. Zonguldak E. si adı da kullanılır. İlçenin nüfusu 96 446 (1965), yüzölçümü 1 132 km² dir; nüfus sıklığı 80 den çoktur. İlçe merkezinin nüfusu 18 931 (1965), köy sayısı 130 dur. Merkez bucağından başka iki bucağı vardır (Alaplı, Başveren). Köylerin çoğu 400 - 600 nüfuslu olup birçok köylerin mahalleleri vardır. XIX. yüzyılda Kastamonu eyaletinin Bolu sancağına bağlı bir kaza olan E., daha sonra Zonguldak vilayetinin bir kazası olmuştur.

EREĞLİ: Genel görünüş, arka planda liman

Kuzeybatı Anadolu'daki ilçelerden biri olan E. nin doğusunda Zonguldak merkez ilçesi ile Devrek, güneyinde Bolu'nun Yığılca ve Akçakoca ilçeleri, batı ve kuzeyinde ise Karadeniz vardır. İlçe toprakları çok yerinde dağlıktır. Denize yakın yerlerde tepelerle birkaç yüz metre yüksekliğindeki sırtlar, yer yer plato düzlükleri uzanır. İlçenin bu kuzey bölümünde, üzerinde Soğucak tepesi (515 m) nin bulunduğu Kadıoğlu dağı uzanır ki, bunun batı ucu E. şehrinin kuzeyindeki burunlarda (Bababurnu, Deliktaş, Ortakaya) sona erer. İlçenin güney bölümünde ise doğu - batı doğrultusunda uzanan Orhan Dağı (920 m) ile Bacaklıyayla (1 615 m) ve Kızıltepe (1 441 m) dağlık yerlerinin kuzey yamaçları yükselir. Güney ve kuzeydeki dağlık tepelik yerler arasında, bir bölümünde E. şehri ve çevresinin de yer tuttuğu alçak tepelik, dalgalı ve küçük düzlükler görünüşündeki yerler (çok yeri 100 - 200 m) uzanır ki, bunun türlü yerlerinde yüksekçe tepeler bulunur. Bu dağlık tepelik yerlerin kıvrımlı kırıklı yapısında Üst Kretase tabakaları ve bu arada flişleriyle Paleosen - Eosen oluşukları, bunlar arasında volkanik taşlar (andezit, tüf, aglomera) çok yer tutar; daha eski oluşuklar halinde de kömürlü Karbon devri tabakaları, Silur - Devon formasyonları bulunur. Akarsu boylarında ise yeni aluviyonlar vardır.

İlçede küçük akarsular vardır. Başlıcaları Gülünç (veya Gülüç) çayı ve Alaplı çayıdır. Türlü kollariyle araziye gömülmüş bulunan bu akarsular, kaynaklarını doğu ve güneydeki dağlardan alırlar. Gülünç çayı (uzunluğu 35 km), Zonguldak ve Devrek sınırlarından çıkar, Kızlarderesi adiyle güneybatıya doğru akar, bu arada birçok dereleri alır, yolunu batıya çevirir ve E. yakınında, ağzından 2 km içerilere kadar denizle hemen bir hizadaki yatık bir yataktan geçer, denize dökülür. Bu aşağı kesiminde çayın akışı ağır, genişliği çokça (40 m) olup durgun bir ırmak görünüşü vardır. Burada kayıklarla küçük mavnalar 2 km içerilere kadar işlerler. Alaplı çayı (25 km) Bacaklıyayla ve Kızıltepe dağlık yerlerinden kaynaklarını alır, yolu boyunca birçok derelerle beslenir, aşağı kesiminde durgunlaşır, genişler ve Alaplı kasabasında denize dökülür. Ağzında bir kıyı dili oluşmuştur. Küçük mavnalar birkaç yüz metre içeriye kadar girerler. Bu dereden köy değirmenlerinin işletilmesi, odun taşınması, sulama bakımından yararlanılır.

E. ilçesi topraklarının bolca yağışlı bir iklimi vardır. Yıllık yağış tutarı 120 cm yi bulur, yüksek yerlerde bunu da

EREĞLİ: Genel görünüş ve Demir ve Çelik Fabkikaları tesislerinden bir bölüm

geçer. Burada yılın her ayı yağışlıdır. En çok yağış aralık ayında (175 mm), en az yağış haziranda (36 mm) olur. Güz sonu (kasım) ve kış ayları (aralık, ocak) bol yağışlıdır. Bu mevsimde kar da yağar, çukur yerlerde kar 10 - 12 gün, yüksek yerlerde daha uzun süre yerde kalır. Don olduğu günler de vardır (kışın ve martta). Yıllık ortalama sıcaklıklar 12 - 14° olup, en düşük ortalama ocakta (5°), en yükseği temmuzda (22° ye yakın) dır. Bu bakımdan bu çevrenin mutedil bir iklimi vardır. Bununla beraber, kimi günlerde yaz sıcaklığının 30° yi geçtiği olur.

E. ilçesinin güney bölümündeki dağlarda ormanlar vardır. Burada başta kayın ağaçları olmak üzere yer yer meşe, gürgen, çam, köknarlar yer tutar. Kestane, ardıç, ıhlamur, kavak, söğüt, kızılcık, dişbudak, karaağaç, sandal, koca yemişi de çoktur. İlçenin kuzeyindeki tepeliklerde fundalık ve koruluklar bulunur. İlçenin orta bölümündeki alçak ve tepelık yerlerde ise tarım alanları geniş yer tutar. E. ve Alaplı çevrelerinde meyva veren zeytin ağaçları yetiştiği gibi, kıyıya yakın yerlerde maki topluluklarını andıran fundalıklar da görülür. İlçede meyva bahçeleri de çoktur. Buralarda armut, elma, erik, kiraz, badem, dut, incir, ceviz, fındık, en iyi soydan çilek yetişir. Ekilen yerlerde mısır yetiştirilmesi önemlidir; buğday, arpa, yulaf, çavdar, süpürge otu, keten, kenevir yetiştirilir.

İlçenin orta bölümündeki çukur bölgede nüfus daha sıktır. Köylerin çoğu, kuzeyden esen sert ve soğuk rüzgârlara kapalı bulunan Gülünç ve Alaplı dereleriyle bunların başlıca kolları boyunda kurulmuş, batıdan esen yellere açık bulunan mutedil bir iklimde gelişmişlerdir. Bu köylerin hemen hepsi çiftçilik, bahçecilik ile uğraşır, her birinde hayvan beslenir. Son yıllarda kıyı boyu kasaba ve köylerinde balıkçılık da yeniden gelişmiştir. Kimi yıllarda 5 - 10 motor dolusu balığın İstanbul'a gönderildiği olur. E. ilçesinin başka yerlere sattığı başlıca ürünler arasında çilek de vardır. Yılda 500 - 600 ton çilek elde edilir; ilçeye yarım milyon liradan çok gelir sağlar. E. de başka meyvalar ve sebzeler de bol olarak elde edilir; bunlar en çok Zonguldak'ta satış yerleri bulur.

Bu bölgedeki zengin maden kömürleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında işletilmeye başlandığı sırada, kömürün asıl çıkarılma yerleri daha doğudaki Zonguldak ve Kozlu çevreleri olduğu halde, bütün bu bölgeye E. kömür havzası adı verilmiş, bu ad bir süre kullanılmış, ancak XX. yüzyılın ilk yıllarından sonra hızla gelişen Zonguldak'ın yanında E. gölgede kalmış, bu süre içinde gemiler için fırtınalara karşı bir barınma yeri olarak kullanılmıştır. Buna rağmen, başlangıçtaki E. kömür havzası adı, birçok kaynaklarda günümüze kadar sürmüştür.

E şehri, bu geniş kömür bölgesinin batı ucunda bulunmaktadır. E. uzun bir süre havzanın idare merkezi olması bakımından da havza için tarihî bir anlam taşır. Öte yandan, şehir ve liman olarak doğuşunu ve pek çabuk büyümesini bu kömür havzasının işletilmesiyle kazanan Zonguldak (60 000 den çok nüfuslu) ise, Kuzeybatı Anadolu kömür havzasının batı bölümünün doğu ucuna yakın bir yerde, şimdiki büyük istihsal bölgesinin merkezinde bulunmaktadır.

Kuzeybatı Anadolu'nun bir bölümündeki yer yer geniş alanlar tutan kömür yatakları, Alp kıvrımları kuşağı içindeki nadir maden kömürü havzalarından biridir. Büyük havzanın batı ucunda kömürlü tabakalar alanına, ilk önce E. nin 10 km doğusunda Köseağzı ile Gökçeler (eski adı: Neyren) arasındaki derede rastlanmış. E. li Uzun Mehmet, kömür havzasını bu noktada bulmuş (1829). İstanbul'a götürdüğü maden kömürü örneklerini buradaki damarlardan çıkarmış, ilk işletmeye 1855 te başlanmış, 1865 yılına kadar işletme gevşek gitmiş (yılda 50 000 ton kömür), 1865 te Ereğli - Zonguldak kömür havzası, daha önce verilmiş bulunduğu «Hazine - i hassa» nın idaresinden alınarak Bahriye Nezaretinin idaresine verilmiş, verim oldukça artmış (1890 da 150 000 ton), bu devrede hükümetçe merkezi E. de olmak üzere bir maden nazırlığı kurulmuştur. 1890 dan sonra Ereğli - Zonguldak Kömür İşletmesi, gittikçe artan yabancı sermaye ile kurulan ortaklıkların elinde bulunmuş, merkezi Zonguldak olmak üzere Havza - i Fahmiye Müdiriyeti kurulmuş, bu kuruluş Cumhuriyet devrinin ilk zamanlarında da bir süre kalmış, sonra bu işler bölge iktisat müdürlüğüne verilmiştir, Cumhuriyet devriyle E. - Zonguldak kömür havzası işletmesinde büyük değişiklik başlamış, millî sermaye ile kurulan ortaklıklar ve kuruluşlar işletmeye açılmış, kısa süre içinde birçok tesisler kurulmuş, bölgeye modern işletme tekniği girmiş, elde edilen kömür tutarı artmıştır (yılda 2,5 milyon ton). 1940 tan sonra Etibank'ın E. Kömürleri idaresi kurulmuştur. E. - Zonguldak kömür havzasının kömür çıkarma işleri bugün özellikle Kilimli, Zonguldak, Kozlu ve E. bölgelerinde toplanmıştır.

İlçe merkezi olan E., kıyıyı kuzeyden esen sert ve soğuk rüzgârlara karşı koruyan Bababurnu ve doğusundaki sırt ve tepelerin siperinde kurulmuş bir şehir ve limandır. Bu yerleşme yeri, kuzeyde Bababurnu, güneyde Çengelburnu arasında, kıyıya oldukça dik olarak inen tepelik bir yerin yamaçlarında, deniz kıyısından tepe üzerine doğru basamaklar biçiminde sıralanmış evleri bulunan bir görünüştedir. Şehrin üstündeki tepenin yeşil etekleri, içinde kestane ağaçlarının da bulunduğu korulukları, kayalar arasındaki pırnal meşelikleriyle kıyıya kadar iner, buraları ılık rüzgârların estiği tatlı havası bulunan bir yer olarak görülür. Göztepesi adlı bir başka tepecik, kasabanın yanında 70 m yükseklikte bulunur ki, selvi ağaçlarının büyümüş bulunduğu bu semtten denizin ve uzaktaki dağların çok güzel bir görünüşü vardır.

Bir kıyı yerleşmesi olarak E., Anadolu'nun Batı Karadeniz kıyılarının başlıca sığınak yerlerinden biridir. İstanbul boğazından çıkan gemiler fırtınaya yakalandıklarında Kefken adasının arkasında tutunamazlarsa, E. ye kadar dalgalarla boğuşmaktan başka çareleri kalmaz. Bu bakımdan E., tabiî olarak, Karadeniz'in en önemli sığınak limanlarından biri olmuştur. Yarım çember biçiminde bulunan E. koyunu kuzeyden esen rüzgârlara karşı Bababurnu koruyor, batıdan esen yellere karşı ise bu koy açıktır. Her ne kadar, bu yönden beliren fırtınalar çok sık olmazsa da, olduğu zamanlarda limandaki gemiler güç durumda kalır, vakit bulurlarsa, açık denize çıkar, burada da tehlikeler geçirir, çıkamazlarsa kıyılara vurup parçalanırlardı. Nitekim 1905 teki bir batı fırtınasında limanda bulunan beş vapur ile yetmiş kadar yelkenlinin bir kısmı karaya vurmuş, birçoğu batmıştı. E. limanının son yıllarda yapılmasına başlandığında bu yerlerin taranması uzunca sürmüştür.

E. nin bir gemi sığınağı olarak bu elverişli tabiî durumunu M. Ö. Karadeniz'e alışverişe çıkmış olanlar görmüş, buraya tanrılardan Herkules'in adına Herakleia adını takmış, bir kale, önüne bir dalgakıran ve rıhtım yapmışlardı. Bu dalgakıran (450 m boyunda) zamanımıza kadar dayanmış, küçük yelkenlilerin barınmasına yaramıştır.

Gün geçtikçe E. limanının önemi daha da belirmiş, burada zamanımızın ihtiyaçlarını karşılayabilecek liman tesisleri yapılması işine Türk mühendis ve iş adamlarının çabalariyle girişilmiş, 1945 te bu yeni limanın temeli atılmış, yapılmasına 1948 de başlanmıştır. 1952 de 825 m lik büyük dalgakıran ile rıhtımlar bitmiş, burası 1 000 6 000 tonilatoluk gemilerden birçoğunun yer bulabileceği, küçük gemilerden çok sayıdakilerin barınabileceği bir liman olmuştur. E. limanının başta gelen işi, bu çevrenin kömür ve başka yapım eşyasını yükleme yeri olmasıdır.

E., son yıllarda büyük ve ağır sanayi tesislerinin kurulduğu önemli bir merkez olmuş, Türkiye ekonomisinde büyük yer tutacak olan E. Demir ve Çelik İşletmeleri adiyle fabrikalar çalışmaya başlamıştır (1965). 11 000 işçinin emeğiyle kurulan bu büyük tesis, üç yıllık kısa bir süre içinde çalışmaya başlayabilmiştir.

Bütün bu yeni kuruluşlarla önemi artan ve türlü yollarla gerisindeki bölgelere bağlanan E. liman - şehri, hızla büyümeye başlamıştır. E., XIX. yüzyıl sonlarına doğru, 6 300 kadar nüfuslu (V. Cuinet'ye göre) veya 5 300 nüfuslu (salnamelere göre) bir kasaba olarak kalmış, 1927 nüfus sayımında 5 180, 1940 - 1955 arasında 6 - 8 bin kadar nüfusu bulunmuş, 1960 ta 8 800 nüfuslu olmuş, 1965 te 19 000 e yaklaşmıştır. Bugün E., modern bir şehir ve sanayi merkezi ve işlek bir liman olarak hızla büyümektedir.

E. de balık ve sebze işleyen bir konserve fabrikası, balıkçılık ve çilek işlerinde fayda sağlayan Toprak Mahsulleri Ofisinin soğuk hava deposu, çarşı, pazar yeri, lise, akşam kız sanat okulu, erkek sanat enstitüsü, ilk okullar vardır. — R. İ.

Tarih: Herakleia Pontike (Pontus Ereğlisi) adiyle anılan bu eski Yunan kolonisinin ilk adı Metropolis'tir. Şehrin kuruluşunda çeşitli efsaneler vardır. Rivayete göre, Heracles'in Cehenneme indiği Mariandyn'ler ülkesinde Lykos deresi ağzındaki Akherusia mağarasının bulunduğu yerde kurulmuştur. Kuruluşu M. Ö. 560 yıllarına doğru olup, ilk sakinleri Megaralılardır. Az sonra güçlü kolonilerden biri olmuş, M. Ö. IV. yüzyılda şehrin yönetimini üzerine alan tyranlar E. yi geliştirme yönünde büyük gayretler sarf etmişlerdi. Bir süre Bithynia krallarına karşı bağımsızlığını savunan E., Büyük İskender'in hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmış, onun ölümünden sonra ise kısa bir süre Lysimakhos imparatorluğuna bağlanmıştır. M. Ö. 281 de III. Nikomedes'in ülkesini Romalılara terk etmesi üzerine tekrar muhtariyetini kazanan E., 65 tarihinde Mithridates devleti ile Roma imparatorluk sınırlarının tesbitinde Roma'ya terk edilen topraklar arasında kalmıştı. Ancak, Roma - Pontus mücadelesinde her ne kadar tarafsız kalmaya çalışmışsa da, Lucullus tarafından Mithridates'e gizlice yardımda bulunduğu töhmetiyle kuşatılmış ve tahrip edilmiştir.

Antonius tarafından yeniden onarılan E., Galatlara verilmiş ve bir süre sonra da Pontus evaletine katılmıştır. Roma'nın bölünmesinden sonra uzun süre Doğu Roma imparatorluğuna bağlanan E., İustinianos devrinde kurulan Honarios themasına bağlanmışsa da, az sonra tekrar Paphlagonia piskoposluğuna bağlı şehirler arasına katılmıştı. Daha sonra Safranbolu ile birlikte Buccalariot theması şehirlerinden biri oldu. Müslüman Arap hücumu sırasında ise Muhammed b. Mervan'ın yönettiği kuvvetler tarafından geçici olarak işgal edilmişti.

Bizans devrinde E., meşhur Hristiyan evliyası Hagia Theodori'nin yaşadığı yer olarak tanınmıştır. 1204 te ise, İstanbul'un Latinler tarafından zaptı üzerine kaçmış bulunan Aleksios Komnenos'un kurmuş olduğu Trabzon Rum imparatorluğuna katılmışsa da, Amasra ile birlikte E. de imparatorun komutanlarından David'in hıyaneti sonunda, daha I. Aleksios'un sağlığında Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykâvus'un eline geçmişti.

E. de böylece kurulan Türk yönetimi uzun sürmemiş, Selçuklu devletinde çıkan anlaşmazlıklar üzerine bu defa Cenevizlilerin eline geçerek, bu şehir devletine ait bir koloni haline gelmişti. Orta Çağda Erybollum adiyle anılan E. nin Osmanlı yönetimine geçmesi 1380 tarihlerine doğrudur. E. Cenevizlilerden para ile satın alınmıştır. Bundan sonra Osmanlı Türkleri arasında, Bender - i Ereğli adiyle anılmıştır. İlk Çağdaki büyük yapılarından bir kısmı 1452 de Boğaziçine taşınarak Boğazkesen (Rumeli) hisarının inşaatında kullanılmıştır. Yine İlk Çağdan kalma mermerden yapılma sunî limanı da bu sıralarda kumla dolarak kapanmıştır. Osmanlı devrinde, Bender - i Ereğli adından bozularak Bendereğli şeklinde anılan E., Bolu sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilmiştir. Kastamonu vilâyet haline getirildikten sonra ise, bu vilâyete bağlı Bolu sancağının bir ilçesi olmuştur.

E. nin önemi, Anadolu'nun liman bakımından çok kısır bulunan batı Karadeniz kıyılarında, Alaca ve Bababurnu (Akherusia) nun birlikte meydana getirdiği tabiî dalga-

kıranla kuzey rüzgârlarından korunmus bir limana sahip olmasından ileri gelmektedir. Ancak, Osmanlı devrinde bu limanın bakımsız kalması, iç ile açılan yolların yapılamaması E. limanının eski ününü kaybetmesine yol açmış ve sadece kendi bölgesinden elde edilen kereste, odun, meyva, sebze ve yumurta ihracatında İstanbul'a yardımcı bir liman durumunda kalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Zonguldak ve Kozlu'da bulunmakla beraber işletilmeye başlanan kömür ocakları E. adiyle tanınmıştır. Ancak, kömür madeninin Zonguldak limanını canlandırması, bir süre için E. nin sönmesine sebep olmuştur. Cumhuriyet devrinde E. yeniden kurulan Zonguldak vilâyetine bağlanmıştır.

EREĞLİ (Konya Ereğlisi; eski adları: Kybistra, Herakleia, Heraklea), Konya iline bağlı bir ilçe. İlçenin nüfusu 89 420 (1965), yüzölçümü 4 960 (1960), km² dir. İlçe merkezi olan E. şehrinin nüfusu 38 239 (1965) dur. İlçeye bağlı merkez bucağından başka Ayrancı, Çakmak, Halkapınar (eski adı: Zanapa) bucakları vardır. İlçeye bağlı köy sayısı 77 dir.

E. ilçesinin toprakları, Konya ilinin güneydoğu bölümünü içine alır. Güneyinde İçel'in, doğusunda Niğde'nin, kuzey ve batısında Konya'nın türlü ilçeleri bulunur. İlçe arazisinde Konya ovasının güneydoğudaki bir bölümü sayılan E. ovası (1 000 m) ile Toros dağlarının kuzey bölümü (1 500 - 2 000 m) yer tutar. Bu dağların ovaya en yakın bölümünde yükselen Aydos (*Cihannüma*'da Erdost) dağı (3 488 m) bulunur. E. Ovasının çok yayvan biçimli geniş çukurluklarında Akgöl, Hortu gölü adlariyle anılan sazlık ve bataklıklar yer tutmuştur.

EREĞLİ: Sümerbank memur evleri ve bir cadde

İlçenin güney bölümündeki dağlık yerler, kıvrılmalara uğramış bir yapı gösterirler. Bu yapı içinde billurlu kalkerlerle mermerler, dolomitler çok yer tutar. Yer yer serpantinler, andezit, porfirit gibi volkanik taşlar, kıvrılmış Tersiyer tabakaları uzanır. İlçenin kuzey bölümünde genç volkanik arazi (bazalt, volkanik fasiyesli Neojen) ile Pliyosen devrinin tabakaları yer tutar. Güney ve kuzeyin bu oluşukları arasında yeni Kuaterner tortullariyle örtülü bir çukurluk halinde E. Ovası (b. bk.) uzanır.

İlçede geniş bir ovanın, çevresinde dağların bulunması, bu dağlardan kimisinin yüksek dağ özelliği göstermesi, gerek yağış gerek sıcaklık bakımından oldukça çeşitlilik doğurmuş bulunmakla beraber, bütüniyle ilçenin denize kapalı bulunması burada İç Anadolu'nun iklim özelliklerinin toplanmasına yol açmıştır. Ovada yıllık sıcaklık ortalaması 14° ye yaklaşır; en soğuk ay ocak, en sıcak ay ağustostur. Haziran ayının sıcaklık ortalaması düşük, eylül ayı ise hemen hemen temmuz kadar sıcak geçer. Ovada yağış azdır. Yıllık yağış tutarı 300 mm ye yaklaşır. Dağlık yerlerde bunu geçer. Yağışlar en çok kışın ve ilkbaharda olur. Haziranda da yağış vardır (26 mm). Temmuz, ağustos ve eylül ayları kuraktır (ağustosta 2 mm yağış). İlkbaharda gezici döngü (seyyar minimum) lerin bölgeden geçmesiyle ilgili olarak yağmurlar çok yağar. Bu sıralarda sağanak yağmurları yağar. Kışın kar yağışı olur, kar örtüsü birkaç hafta yerde kalır. Kar örtüsünün kalınlığı çok olmaz (10 - 15 cm). Çevredeki dağlarda karlar yerde daha uzun süre kalır. Ancak, kışın (şubatta) arasıra dağdan ılık yeller eser, bir kısım karlar erir. Bir çeşit fön özelliği gösteren, çatıları uçuran, çocukları sürükleyebilen bu rüzgâra yerinde «Çatı uçuran yel», «Adam uçuran yel» gibi adlar verilmiştir. Bu rüzgâr yüzünden dağ eteğindeki köylerde kiremitle örtülü damların uçlarına iri taşlar konulmuş, çatılar kenarlarından kalaslarla sıkıca tutturulmuştur,

İlçenin güney bölümündeki dağlık ve tepelik yerlerde orman veya fundalık özelliği gösteren ağaç toplulukları (meşe, ardıç, çam) vardır. Meşeliklere ilçenin kuzeyinde de rastlanır. Ovada ise, özellikle E. çevresinde, geniş alanlarda yetiştirilmiş kavaklıklar çok yer tutar. Güneybatıdaki Kocadere çevresinde de kavaklıklar çoktur. Toprak güçlü, taban suyu yüze yakın olduğundan, buralarda kavak kolay ve çabuk yetişir. 1926 da yetiştirilmesine başlanmış olan ve şehrin 2 km uzağında bulunan bir kavaklıkta 100 000 kadar kavak vardır. Bunlar karışık ve sık dikilmiştir. Burada hemen bütün bahçe kenarlarında, dereler boyunda kavaklıklar vardır. Bu arada E. Sümerbank Bez Fabrikası memurlarının kavak kooperatifi 1944 te 180 kadar ortağın katılmasiyle kurulmuş, şehre 6 km uzaklıkta, 500 dönümlük bir yerde kavak dikilmiştir. Başka kavak kooperatifleri de vardır. 1950 de E. Devlet Orman Fidanlığı kurulmuştur. Bu fidanlığın bir bölümü kavak fidanlığıdır. Fidanları çevre köylerinin bahçecileri alır. İlçedeki kavak tüccarları bunları toptan alır, satarlar. Kavak satışı en çok çevre köyleriyle Karapınar köylerine olur (yıllık satış tutarı birkaç milyon lirayı bulur). E. de kavak ağacı işleyen 8 - 10 hızar vardır. Bunlar kerestelik kavakları işlerler. E. de bu işlenmiş kavakların satıldığı pazar yeri vardır.

İlçede tarım ve hayvancılık yapılır. E. çevresinde çiftçilik, sebzeçilik ve meyvacılık gelişmiştir. Burada tarım ve hayvancılıkla ilgili kooperatifler de vardır. Elma fidanlığında çeşitli elmalar elde edilir, başka yerlere satılır. Ovada hayvancılığa önemli yer verilmiştir. Özellikle kuzey ve batı bölümündeki köylerde hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Ovanın güneydoğusunda, İvriz çayı vadisi boyunda ve dağ eteklerinde hem nüfus kalabalık, hem de meyva ve sebze bahçeleri çoktur. Buralarda her çeşit iyi cins meyva ve fasulye, biber, domates ve soğan yetiştirilir. Burada ekincilik ve hayvancılık az yer tutar. Hayvancılık, daha güneydeki dağlık yerlerde yapılır: koyun, keçi, sığır beslenir.

Dağlık yerlerde toprak darlığı, toprağın erozyona uğramış bulunması ve su azlığı yüzünden tarım gelişememiştir. Dağ köylerinde süt, yoğurt, yağ, peynir elde edilir, halı, kilim, kara çul dokunur.

İlçeye bağlı Ayrancı bucağında, 1958 yılında Ayrancı barajı işletmeye açılmıştır. Bu toprak dolgu barajı, temelden 36 m yükseklikte olup, sulama ve taşkından korunmaya yaramaktadır.

E., İç Anadolu'nun güney kenarında, aynı addaki ovanın Toros dağlarına yakın bölümünde kurulmuş

bir şehirdir. Ovanın bataklık yerlerinden oldukça uzakta, Torosların bol kaynaklarına yakın bir yerde bulunan bu yol uğrağı yerde, büyük bir dokuma fabrikasının da kurulmasiyle hızlı bir gelişme olmuş, şimdi Konya ilinin en büyük ilçe merkezi durumuna gelmiştir. Daha 1927 de sadece 7 476, 1935 te 9 500 nüfuslu bir kasaba olan E., bu fabrikanın işletmeye açılması (1937) ndan sonra gittikçe büyümüş, nüfusu 1940 ta 12 700, 1945 te 16 000 olmuştur. Bir yandan fabrika ile ilgili olarak köylerden kasabaya nüfus akışı olurken, bir yandan da İvriz suyunun değerlendirilmesi, tarımda yeni metot ve gübre kullanılması bu gelişmeyi hızlandırmış, artık bir şehir görünüşü kazanan E nin nüfusu 1950 de 18 500 1955 te 24 000, 1960 ta 32 000, 1965 te 38 000 olmuş, şimdi 40 bine yaklaşmıştır.

Yeri bakımından E. eskiden beri önem taşımış (Anadolu'dan geçen büyük yolun Gülek boğazına ulaşmadan önceki başlıca uğrak yeri olması, hac yolu boyunda bir konaklama yeri olması), bugün de Konya - Adana demiryolu ve asfalt yol üzerinde bu değerini göstermiştir. XI. yüzyıl sonlarında Selçuklular tarafından fethedilmiş olan E., daha sonra Karamanoğullarına ve Osmanlı topraklarına katılmış, Karaman eyaletinin bir kazası olmuş, XVII yüzyıl kaynaklarında E. den «mamur bir belde» olarak söz edilmiştir. *Cihannüma*'ya göre, bu büyük kasabada 22 mahalle, birçok cami ve mescit, hanlar vardır. Sayısı 600 kadar olan bağ, bahçe ve tarlaların sırasiyle sulanması işleri mîr - âb adı verilmiş olan bir memur tarafından yönetilirdi. E. nin bahçelerine can veren suların Peygamber Pınarından geldiğini Evliya Çelebi belirtir.

EREĞLİ: ULU CAMİ

E. şehrinin 12 km uzaklıktaki İvriz kaynağı yanında Hititler çağından kalma, elinde üzüm salkımı ve buğday başağı tutan, kayalara işlenmiş bir kabartmanın bulunması da bu çevrenin çok eski bir tarım ve bağ alanı olduğunu gösterir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru kasabada 13 mahalle, 4 cami, 18 mescit, 3 han, 300 dükkân vardı.

E. bugün tarihi boyunca görmediği bir gelişme göstermiş, bir sanayi ve ticaret yeri olmuş, Türkiye'nin orta büyüklükteki 40 kadar şehri arasında yer tutmuştur. Şehir düzlükte kurulduğundan her yana doğru kolayca büyümektedir. En geniş yayılma güneydoğudaki Gülbahçe semtinde olmuştur. Bu gelişmede işçi sigortaları, kooperatifler ve bankaların yardımları olmuş, yüzlerce ev, caddeler ve sokaklar şehri süslemiştir.

E. belediyesinin 1871 de kurulduğu sanılmaktadır. 1934 ten beri şehirde elektrik vardır. Bugün abone sayısı 5 000 i geçmiştir. İçme suyu olarak şehre 40 km güneydoğudaki dağlık yerde Delimahmutlu köyünden, Aksu'dan getirilmiştir. Daha önce (1910 da) içme suyu 12 km uzaktaki Bastırık kaynağından hayır sahiplerince getirilmişti. Kullanma ve sulama suyu olarak İvriz çayından da yararlanılır. Bu sudan elektrik de elde edilmektedir.

E. ve çevresinde birçok kuruluşlar vardır: Her türlü tesisleriyle bölge orman fidanlığı, Şadi Eliyeşil harası (özellikle at yetiştirir), Divle köyü sunî tohumlama istasyonu (merinos), yapağı - tiftik anonim ortaklığı, tarım kolları ve hayvancılıkla uğraşan yedi üretim kooperatifi, tarım kurumları, fabrikalar (yıllık kapasitesi 500 tonun üstünde nişasta fabrikası, iki un fabrikası, 45 un değirmeni). Dokuma fabrikası (ince dokumalar, dikiş ipliği), türlü yapıları, evleri, bahçe ve yollariyle şehre güzellik katmıştır. Şehirde özel dokuma tezgâhları da vardır.

E. de ilk okullar ve lise yanında, şehrin 9 km yakınında bulunan İvriz İlk Öğretmen Okulu, kız enstitüsü, akşam kız sanat okulu, çocuk kütüphanesi vardır.

Şehrin türlü yerlerinde ve çevresinde eski eserler de vardır. Bunlar arasında kale harabeleri, çarşıdaki Ulucami yanında bir sanat eseri olarak E. minaresi, Selçuklular zamanından kalma olduğu sanılan Ulucami, Türbe mahallesinde Karamanoğullarından kalma Şeyh Şahabettin külliyesi, belediye binası yanında Rüstem Pasa kervansarayı, Cağaloğlu Hanı, Bedesten, Akmescit ve Türbe, Meydanbaşı türbesi başlıcalarıdır. E. çevresinde de tarihî eserlere rastlanır: Şehrin 15 km güneyinde ve Torosların kuzey eteğindeki İvriz yazılı kayası, Tont köyünde, Ayrancı'nın Koraşlar mevkiinde kale kalıntıları gibi.

E. bir yandan Adana, öte yandan Konya, Ankara ve İstanbul'a asfalt yollar ile bağlıdır. Şehre tren 1905 yılında getirilmiştir. — R. İ.

Tarih: Anadolu'nun en eski yerleşme yerlerinden biri olan E. nin eski adı Heraclea Kybistra'dır. Kybistra adının proto - Hitit devrinden kaldığı ve Hitit imparatorluğu devrinde de şehrin, bu federasyona dahil Tuwana (Tyana) prensliğine bağlı olduğu tahmin olunmaktadır. Kybistra'nın Herakles adını alması, Yunan kolonizatörlerinin burasını Herakles'e izafe etmelerinden veya Bizans imparatoru Herakleios'un onarım çalışmalarından ileri gelmiştir. Tuwana prensliğinin çökmesinden sonra E., M. Ö. 742 yılından itibaren Asur ve sonra da Kimmer, Phryg ve Lyd istilâlarına uğramış, 546 dan sonra ise Pers hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra, bir süre Seleukhos impa-

EREĞLİ: İVRİZ KABARTMASI. Bu Hitit kabartması tarihte ilk defa dikilen ziraat anıtıdır

ratorluğuna bağlanan E., bu devletin en önemli şehirlerinden biri olmuştur. M. Ö. 64 te Lucullus'un, onu izleyerek de Pompeius ve Caesar'ın orduları tarafından işgal edilen E., Lykaonia eyaletinden alınarak Kappadokia'ya bağlanmıştır. M. Ö. 17 de bölgede çıkan bir ayaklanma sırasında E., Roma ordularına karargâhlık etmiştir. Bu sefere katılan Cicero da bir süre E. de oturmuştur. Romalıların E. halkını köle ilân etmesi ve halkın yerli tanrılara tapmalarını yasaklaması imparatorlukla E. liler arasının açılmasına sebep olmuş ve bu sırada kendini gösteren Hristiyanlığın E de yayılmasını kolaylaştırmıştır. E. yi Hristiyanlığa davet eden kimsenin havarîlerden Paulos olduğu kabul olunur. İmparator Herakleios ordularının Suriye'de Müslüman Araplar karşısında art arda ağır yenilgilere uğraması, Müslüman saldırısının Anadolu sınırlarını aşmasına yol açınca, E. nin önemi birdenbire arttı. Herakleios şehrin surlarını yeniden yaptırdı ki, bu onarım şehre bu imparatorun adının verildiği inancını ortaya çıkarmıştır. Bizans devrinde bir piskoposluk olan E., kilise tarihinde özellikle Kuyudaki Yahya adiyle tanınan azizin yurdu olmak dolayısiyle bir değer taşımaktadır.

Müslüman Araplar ilk defa 644 te E. önünde göründüler. Bundan sonra 652, 667, 715 seferlerinde E. Arap saldırılariyle karşılaştı. 805 te ise Harunü'r - Reşid, 832 de de el - Me'mun tarafından zaptedilmişse de, Arap istilâsı devamlı olamamıştır. Arapların çekilmesinden sonra E., Tyana metropolitliğine bağlı olmakla beraber başpiskoposluk derecesine yükseltilmişti. Bu olayın 1153 - 1155 yıllarında olduğu ve bu göreve de Başpiskopos Konstantinos'un getirildiği ileri sürülmekte ise de, bu tarihte E. artık Türk hâkimiyetine girmiş olmakla bunda bir yanlışlık vardır.

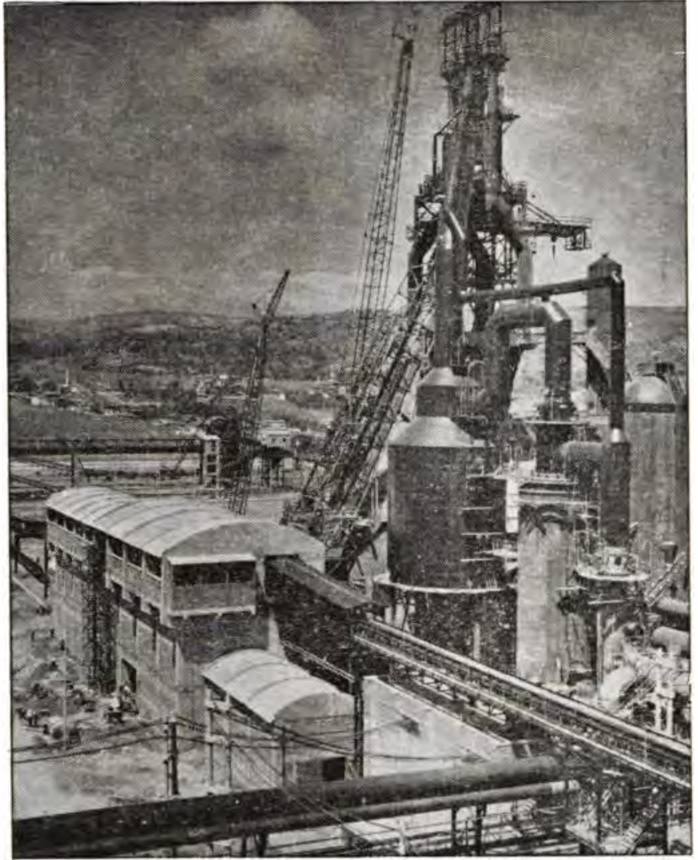
Türklerin 1025 ten itibaren birer keşif faaliyeti çerçevesinde gelişen Anadolu akınları, 1069 da E. bölgesine kadar uzanmış, bu durumda akıncı Türk atlılarını kovalayan İmparator IV. Romanos aynı yılda karargâhını E. de kurmuştu. Türk kuvvetleri 1073 te Aleksios Komnenos komutasındaki bir Bizans ordusunu Kayseri yakınında ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bunun üzerine E. ye çekilen Aleksios az sonra burasını da boşaltmak zorunda kaldı. Böylece Türk hâkimiyetine giren E. 1097 de ilk defa Haçlı istilâsına uğradı. 1101 de ise I. Kılıç Arslan, Danişment Gazi ve Emir Rıdvan komutasındaki Türk birlikleri iki kol halinde gelen Comte de Navarre ve Guillaume de Poitiers komutasındaki Haçlı ordularını ağır bir yenilgiye uğrattılar.

II. Kılıç Arslan'ın ülkesini 11 oğlu arasında üleştirmesi sırasında E., Sencer Şah'a düştü. Gıyaseddin Keyhusrev'in Alaşehir önünde şehit olmasından sonra çıkan kargaşalıkta ise bundan faydalanan Ermeni kralı II. Levon E. yi işgal etti. Bir süre sonra İzzeddin Keykâvus, burasını tekrar Selçuklu devletine kattı. Gerek İzzeddin Keykâvus gerek Alâeddin Keykubad tarafından geniş ölçüde onarılan E., 1243 Kösedağ yenilgisinin sebep olduğu anarşi sırasında yeniden Kilikya Ermenilerinin saldırısına uğradı ise de, Vezir Şemseddin İsfahanî 1246 da Ermenileri E. den çıkarmada başarı gösterdi. 1258 de Mengü'nün Anadolu'yu taksiminde E., II. Keykâvus'a bırakılmıştı. Bu sırada Karamanlıların başına geçen Babaî şeyhi Nûre Sufî (Nureddin Bey) de E. ye girmişti. Ancak Sımbat komutasındaki Ermeni birlikleri onu Ermenek'e çekilmeye zorladılar ve E. kalesine hâkim oldular. E. 1276 da kesin olarak Karaman beyliğine bağlandı ise de, 1291 de Keyhatu tarafından işgal edilerek taş taş üzerinde bırakılmamacasına tahrip edildi. Bundan sonra E. çeşitli Türk emirlerinin saldırılarına uğradı. Cahı Bey, Eretna oğlu Mehmet Bey, Kadı Burhaneddin bunlar arasında anılabilir. 1398 de ise, Yıldırım Bayezid tarafından ilk defa Osmanlı devletine bağlandı. 1402 den 1468 e kadar E. bu defa Mısır - Memlûk devleti ile Karaman beyliği arasında savaş alanı olmuştur. 1468 de Fâtih burasını Osmanlı imparatorluğuna katmışsa da, 1471 e kadar Karaman oğullarının bölgede çıkardığı karışıklıkların önü alınamamıştır. Nihayet bu tarihte İshak Paşanın kesin harekâtı sonunda E. Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Uzun Hasan Bey cenginin baş göstermesi yeniden bir kaynaşmaya sebep oldu ise de, bu defa Rum Mehmet Paşa şehrin kalesini yıktırmak suretiyle onu açık bir belde haline koymuş ve E. nin askerî önemini ortadan kaldırmıştı. Sultan Cem olayında şehzadeyi izleyen II. Bayezid, bir süre E. de kalmıştır. 1488 de ise, Gü-

lek boğazını aşan Memlûk birlikleri tarafından yağma edilmişti. 1553 te Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayı E. de cereyan etmişti (bk. MUSTAFA, Şehzade, SÜLEYMAN, Kanunî) XVII. yüzyılda çeşitli Celâlî olaylarına sahne olan E., XVIII. yüzyılda Çapanoğullarının nüfuzu altına girdi. 1832 de Mısır kuvvetleriyle ilerleyen İbrahim Paşa tarafından işgal olundu. Kütahya anlaşması üzerine boşaltılarak 1833 te tekrar Karaman vilâyetine bağlandı.

E., Osmanlı hâkimiyetine girdiği zamandan itibaren yönetiminde yeni bir değişikliğe uğramamıştır. Sultan I. Kılıç Arslan'ın elde ettiği zafer üzerine Medine'ye adanmış olduğundan, gerek Karaman beyliği gerek Osmanlı imparatorluğu bu zafere saygı göstermekte devam ettiler. Bunun içindir ki uzun süre E, Darü's-saade ağalarının gönderdikleri naipler tarafından yönetildi. Bu töre, II. Abdülhamid devrine kadar hiç bozulmadan devam etmiştir. Ancak bu tarihte mîr-âblık bedeli maarif sandığına aşar da maliye hazinesine aktarılmıştır. Bunun dışında imparatorluk devrinde askerden tecrit edilmiş ve kalesi de yıktırılarak Karaman eyaletine bağlanmıştı.

Osmanlı tarihçilerinin en tanınmışlarından biri olan Müneccimbaşı Ahmet Efendi, Galata mevlevihanesi şeyhi Sunullah Efendi, Tirabî ve İsazade Vehbî gibi Türk edebiyatının tanınmış simaları E. de yetişmişlerdir. — İ. P.

Yüksek fırının umumî görünüşü

EREĞLİ (Marmara): bk. MARMARA EREĞLİSİ.

EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI, 28 şubat 1960 tarih ve 7462 sayılı kanunla kurulmuş olan bir anonim ortaklık. Kurucu hissedarları arasında yabancı müesseseler de vardır. Sermayesi 600 000 000 liradır. Tesisler Karadeniz Ereğlisi'ndedir ve maden cevheri maden kömüründen başlayarak istihsal yapan entegre bir demir-çelik işletmesidir. Belli başlı her tip, vasıf ve boyda demir ve çelik yassı hadde mamulleri, halitalı veya saf demir, çelik ve pik dökümleri, döküm ve pres mamulleri, kok ve müştakları ikmal ve istihsali için lüzumlu bütün tesisat ve teçhizatı inşa etmek ve işletmek amacı ile kurulmuştur.

Maden kömüründen metalürjik kok kömürü kok fabrikasından elde edilir. Yüksek fırında metalürjik kok, demir cevheri ve kireç taşı kullanarak elde edilen maden (ham demir) çelikhaneye sevk edilir ve ocaklarda ısıtılarak terkibinde bulunan demirden gayri elemanların yüzde miktarları belirli bir seviyeye düşürülerek çelik elde edilir. Buradan ingotlar halinde haddehaneye sevk edilen çelik, haddehanede muhtelif merdaneler arasında işlem görerek hadde mamulleri haline getirilir.

Kok fabrikaları: Kok fabrikalarının ana ham maddesi olan taş kömürü Zonguldak ve Kandilli bölgelerinden sağlanmaktadır. Bu bölgelerde istihsal edilen, lavuarlarda yıkanarak ve elenerek temizlenen ve sınırlandırılan kömürlerden 0-10 mm ebadındaki parçalar Zonguldak'tan vapur ve Kandilli'den trenle Ereğli'ye sevk edilir ve burada 75-25 nispetinde karıştırıldıktan sonra öğütme tesislerinde % 90 ı 3 mm den küçük olmak üzere inceltilir. İnceltilen ve aş. yu. % 10 su ihtiva eden kömür, nakil şeritleri ile 2 000 tonluk hizmet silosuna sevk edilir ve bu silonun altındaki kapaklardan şarj arabasına alınarak kok kamaralarına doldurulur. Kok fabrikası, her biri 18,5 ton istiabında 37 kamaralı iki bataryadan kurulmuştur. Bu bataryalar kok gazı veya yüksek fırın gazı ile ısıtılır. Silika tuğlalardan inşa edilen bu kamaraların duvarları iki yandan, yakma kamaralarındaki beklerle yanan gazın verdiği sıcaklıkla 1 250-1 300° ye kadar ısıtılarak kamaraya doldurulan kömür her iki taraftan koklaştırılmaktadır. Bu süre aş. yu. 17 saattir. Bu kamaralarda günde 2 100 ton, yılda 640 000 ton taş kömürü koklaştırılır.

Yüksek fırın: Çelik yapımında lüzumlu ham demirin istihsalini sağlar. Hazne çapı 8.5 m dir. Yüksek fırında imal edilen madenin bir kısmı pik haline getirilir, piyasaya arz edilir. Yüksek fırının diğer ürünleri, yüksek fırın gazı ve cürufdur. Gaz, yüksek fırına üflenen havayı ısıtmaya yarayan sobalarda, kok fırınlarında, kuvvet santralında ve haddehane fırınlarında yakıt olarak kullanılır. Cüruf ise yol ve yapı malzemesi olarak veya özel bir işleme tabi tutularak cüruf çimentosu elde etmek için veya muhtelif inşaat ve tecrit malzemelerinin yapımında kullanılabilir. Fakat henüz bunun için tesis yoktur.

Ham demir ve cüruf, yüksek fırından sıvı halinde alınır. Yüksek fırına giden başlıca maddeler demir cevheri, kok ve kireç taşıdır. Katı maddeler, belli irilik sınırları içinde hazırlanmış olarak yüksek fırının üzerinden ve otomatik bir kumanda tertibatı ile şarj edilir. Hava ise 980° ye kadar ısıtılmış olarak yüksek fırının çevresindeki menfezlerden üflenir. Demir cevheri, sıvı maddenin esas unsuru olan demiri içinde bulundurur. Kok, demir cevherinden de-

min in ayrılmasını sağlayan kimyasal reaksiyonlar için lüzumludur; aynı zamanda bu kimyasal reaksiyonların meydana gelmesini sağlayan enerjinin kaynağı olarak iş görür. Hava, kokun yanarak ısı enerjisini ve reaksiyonlar için lüzumlu gazları vermesini sağlar. Kireç taşı, demir cevherinde demirle birlikte bulunan maddelerin cüruf halinde ayrılmasını sağlar.

Çelikhane: Çelikhane sıvı maden içinde bulunan demiri yüzde miktarı belli sınırlara düşürerek, mekanik özellikleri ham demirden farklı olan çeliğin elde edilmesini sağlayan bir tesistir. Ereğli tesislerinde çelik istihsali, en modern metodlardan biri olan LD metodiyle bazik oksijen fırınlarında (BOF) yapılır. Çelikhanede, içi bazik refrakter malzemesi ile kaplanmış iki adet 80 tonluk konverter vardır. Çelik elde edilmeye uygun terkipteki sıvı maden, yüksek fırından çelikhaneye özel şekilli torpido arabaları içinde taşınır. Bazik oksijen usulünde hurda ile birlikte konventere şarj edilen sıvı maden üzerine oksijen büyük bir hızla üflenir. Erimiş ham demirde bulunan demirden başka elemanlar, oksijenin etkisi ile oksitlere çevrilir ve konvertere ilâve edilen yanmış kirecin yardımı ile cüruf meydana getirerek demirden ayrılır. Bu işlem sonunda meydana gelen çelik, sıvı halinde kalıplara dökülür ve haddehaneye yollanır. Bu usul ile ham demirin çeliğe tahvili bir saat içinde yapılabilmektedir. Çelikhanede kullanılan oksijen, çelikhane yanında kurulan bir oksijen fabrikasından sağlanmaktadır.

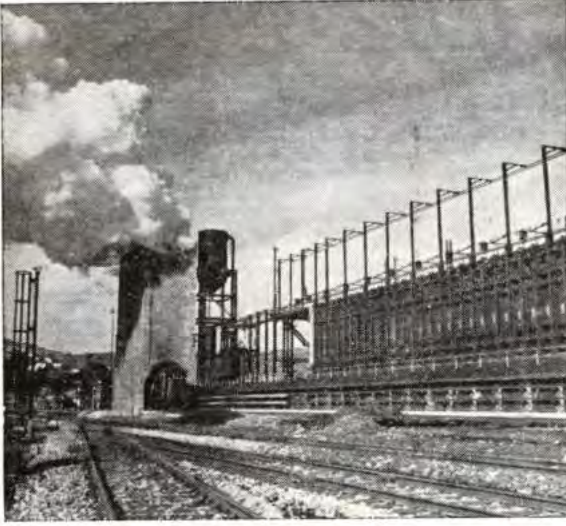

Doklar: Cevher boşaltma vinci ve bir cevher gemisi

Haddehaneler: Haddehaneler, çelikhaneden gelen çelik külçe (ingot) lerinin özel kullanma maksatları için haddelenmek suretiyle şekillendirildiği bölümdür: a. Kombine ikili ve dörtlü hadde = ikili 46×114 pus; dörtlü: 38 ve 53×114 pus külçe çelikten (ingot), sl p, blum ve levha işler. b. Dörtlü reversibl sıcak şerit haddesi 26 ve 49 × 66 pus. kombine hadddeden gelen sıcak yarı mamulden kangal veya levha halinde sıcak haddelenmiş saç, boru bantı v. b. işler. c. Dörtlü soğuk haddeleme tandem grupu, dört tezgâhlı, 21 ve 53x 66 pus. sıcak haddehanede dekapaja tabi tutulmuş kangal halindeki saçtan soğuk haddelenmek suretiyle ince saç işler. d. Elektrolitik kalay kaplama hattı, 38 pusluk. Soğuk çekildikten sonda tavlanmış ve temper haddesinden geçirilmiş saçtan elektrolitik kaplanmış saç levha işler. Haddehane tesisleri başlıca iki ana binada toplanmıştır: Bunların birincisi, sıyırma, tav çukurları, kombine hadde ve sıcak şerit haddesini, slap hazırlama ve merdane hazırlama tesislerinin bulunduğu ve içindeki şekillendirme işlemlerinin kızıl derece sıcaklıkta yapıldığı sıcak haddehane binasıdır. İkincisi, dekapaj, sıcak ve soğuk makaslar, temizleme saç tavlama fırınları, soğuk haddeler ve temper haddesi tesislerini içine alan soğuk haddehane binasıdır.

Haddehanedeki yapım: Çelikhaneden kalıplar içinde getirilen ingotlar kalıplardan çıkarılır ve gazla ısıtılan tav çukurları içine konularak bekletilir. Böylece, ingotların sıcaklığı yüzey ve içlerinde aynı ve haddeleme için lüzumlu seviyeye getirilir. Bütün kütlesiyle belli sıcaklığa erişen, ağırlığı 15 tona kadar varabilen ve enlemesine kesiti nispeten kareye yakın dikdörtgen olan ingotlar, kombine haddede uzun dikdörtgen kesitli slaplar haline getirilir. Muayeneden geçirilen slaplar tav fırınlarında ısıtıldıktan sonra tekrar aynı haddeden geçirilerek daha da yassılaştırılır ve sıcak şerit haddesine sevk edilir. Kombine hadde kolaylıkla yapılabilen bir konstrüksiyon değişikliği ile levha ve blum da çekebilmektedir. Bunlar ikmal işlemlerinden gayri başkaca bir haddeleme işlemine tabi tutulmaz. Sıcak şerit haddesinde 1. 6 mm den 6. 35 mm kalınlığa kadar yassı malzeme istihsal edilir. Bu haddeden elde edilen mamuller ya kangal halinde piyasaya sevk edilir veya uygun genişlikteki şeritlere bölünerek dikişli boru imalâtı için piyasaya arz edilir veya büyük kısmı sonraki işlemlere tabi tutulmak üzere yarı mamul olarak soğuk haddehaneye sevk olunur. Sonraki işlemler için sıcak haddelenmiş kangallar, önce kontinü çalışan asitle temizleme (dekapaj) tesisine sevk edilir. Burada, sıcak haddeleme esnasında malzemenin yüzeyinde meydana gelmiş olan oksit tabakası asit vasıtasiyle temizlenir. Bu işlemden elde edilen mamulün bir kısmı kesilerek ve paslanmaya engel olmak için yağlanarak piyasaya dekape saç adiyle satılır. Asitle temizlenmiş olan malzemenin büyük bir kısmı ise kesilmeden diğer işlemlere tabi tutulur. İlk ana işlem soğuk haddelemedir. Oda sıcaklığında ve 1, 6 - 4, 6 mm kalınlığındaki malzeme, arka arkaya dört hadde tezgâhından geçer ve her tezgâhta bir miktar ezilip inceltilerek 0, 18 mm ile 1, 57 mm kalınlığa getirilir. Soğukta mekanik bir formasyona da tabi tutulduğu için malzeme çok sertleşir. Sertlık, kangalların tavlama fırınlarında ısıtılıp soğutulmasiyle giderildikten sonra, malzemeye bu defa istenilen derecede sertlik vermek ve yüzeyini düzleştirmek için temper haddesinden geçirilir. Elde edilen mahsulün bir kısmı kangal halinde veya kesildikten sonra soğuk çekilmiş saç adiyle satışa arz edilir. Soğuk çekilmiş saçın bir kısmı teneke yapımı için kullanılır. Bu maksatla kullanılacak malzeme, soğuk haddeleme işleminden sonra ve tav fırınlarına henüz girmeden özel bir temizleme işlemine tabi tutulur. Teneke haline getirilen bu kangallar, teneke hattında elektroliz metodu ile kalay kaplanır. Kalay kaplanmış kangallar uygun boylarda kesilir, muayene ve tasnifi yapılır ve ambalajlanarak piyasaya sürülür.

İstihsal kapasitesi: E. D. Ç. F. nın muhtelif ünitelerinin yıllık istihsal kapasiteleri ve kullanıldığı yerler aşağıda belirtilmiştir:

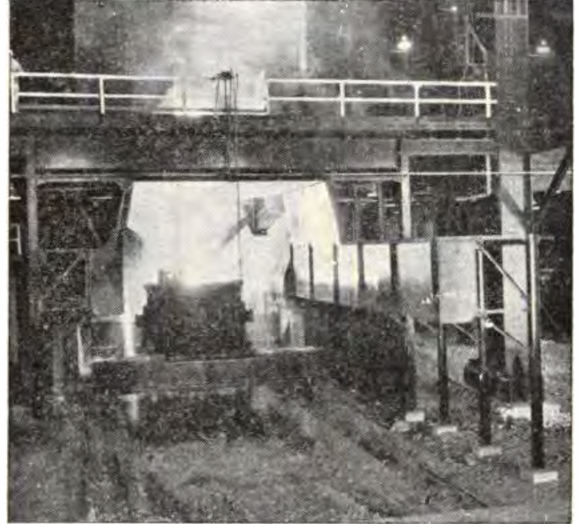
1

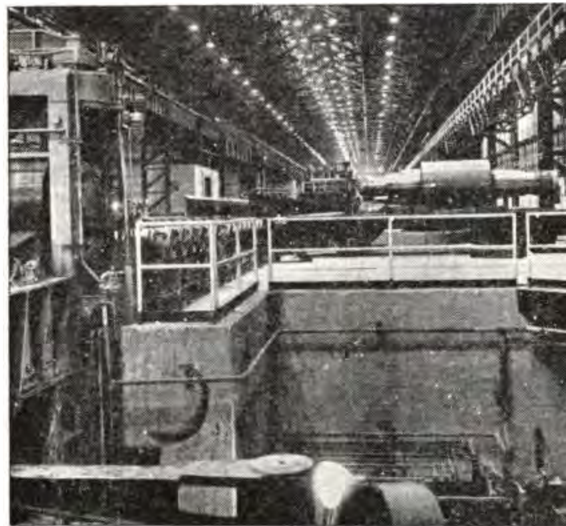
2

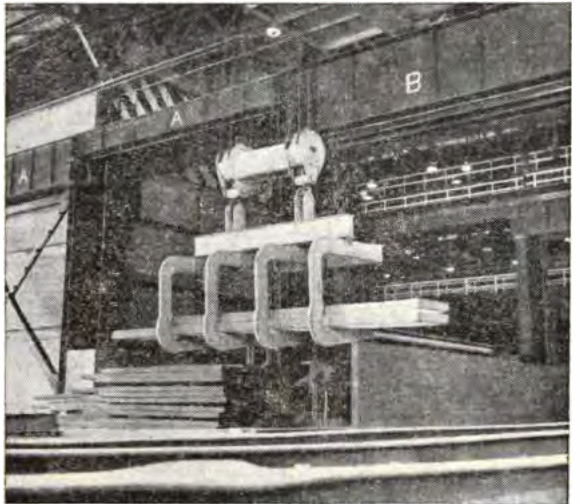
3

4

5

6

EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI

1. Kok fabrikası, bataryalar ve kok söndürme kulesi, 2. Çelikhane, çeliğin ingot kalıplarına doldurulması, 3. Çelikhane, sıvı çeliğin döküm potasına doldurulması, 4. Sıcak haddehaneden bir köşe: kombine haddede bir slap haddelenirken, 5. Sıcak haddehane, bobin sarma makinesinden sıcak haddehanenin görünüşü, 6. Sıcak haddehane, imal edilmiş slapların vinçle slap sahasına nakli

Ünite	Yıllık istihsal	Kullanıldığı yer
Kok fabrikası	435 500 m ton	Kok, kok tozu, yüksek fırında kullanılmaktadır.
Yüksek fırın (1 adet büyük fırın)	440 000 m ton	Ham demir, çelikhanede kullanılmaktadır.
Çelikhane (2 adet 80 tonluk bazik oksijen konvertörü)	470 000 m ton	Külçe çelik, işlemek üzere haddehaneye verilmektedir.
Haddehane	380 000 m ton	Yassı hadde mamulleri ve yarı mamuller, piyasaya arz edilmektedir.

Haddehanede 1. kademede istihsal edilmekte olan mamullerin cinsi ve yıllık miktarları aşağıda verilmiştir:

Mamul cinsi	Yıllık istihsal (Ton)
Levha (4,8 - 38 mm kalın)	55 000
Sıcak haddelenmiş saç-kangal (1,60 - 6,4 mm kalın)	18 000
Boru bandı - kangal (Sıcak haddelenmiş)	50 000
Dekape saç	18 000
Soğuk haddelenmiş saç	77 000
Kalaylı teneke levha	50 000
Blum (yarı mamul)	110 000

İstatistik bilgiler

Fabrika sahası	: 4 200 000 m²
İnşaat yılı	: Haziran 1961
Çakılan kazıklar adedi	: 10 886
Kullanılan harç	: 200 000 m³
Kullanılan beton çubuklar	: 17 000 m ton

Makineler

Amerika Birleşik Devletleri'nden	: 100 000 m ton
Avrupa'dan ithal edilen	: 56 000 m ton
Yurdumuzda imal edilen	: 44 000 m ton

Fabrikanın mühendislik, inşaat, montaj ve nezareti Coppers Associates S A. grupuna dahil aşağıdaki ortaklıklar tarafından yapılmıştır:

Coppers Co., Inc
Westinghouse Elec. İntl.
Blaw - Knox Co.

Mütaahhitler:

Morrison Knudsen
Foster Wheeler W. S. Corp.

Fabrikanın maliyeti	TL
İç finansman	1 334 000 000
AID finansmanı $ 129600 000	1 166 000 000
Toplam:	2 500 000 000

Yatırım yapanlar: Karabük Demir Çelik İşletmeleri, Ankara Ticaret Odası, Sümerbank, Türkiye İş Bankası, Coppers Associates S. A.

İnşaatın başlama tarihi: Mart 1961.

Kok fabrikaları (yıllık istihsal)

Ham madde	: 640 000 m ton
Kok	: 435 500 m ton
Katran	: 23 100 m ton
Benzol	: 4 920 000 lt
Ksilol	: 88 000 ton
Naftalin	: 475 000 ton
Kok gazı (saatte)	: 23 000 m³/s

Yüksek fırın ham maddeleri (yıllık tonaj)

Kok	: 405 000 m ton
Demir cevheri	: 813 000 m ton
Kireç taşı	: 176 000 m ton
Tufal	: 14 400 m ton
Sıcak maden istihsali	: 440 000 m ton
Yüksek fırın gazı (saatte)	: 183 000 m³/s
Pig makinesi (dökme)	: 1 000 m ton/gün
Kireçleme fabrikası	: 100 m ton/gün

Ham madde işlenmesi
Demir cevheri işleme konveyörleri
Kömür işleme konveyörleri
Kok işleme konveyörleri
Kireç taşı işleme konveyörleri

Konveyörlerin toplam uzunluğu	: 4 km
Demir cevheri işlenmesi	: 841 200 m ton/yıl
Kömür işlenmesi	: 640 000 m ton/yıl
Kireç taşı işlenmesi	: 223 000 m ton/yıl
Demir cevheri istifi ve Reclaimer	: 450 m ton/saat

Demir cevheri madenleri

Çetinkaya (Sivas)
Otlu Kilise (Sivas)
Akdağ (Sivas)
Deveci (Sivas)
Karakuz (Sivas)

Kömür madenleri : Zonguldak bölgesi
Kireç taşı madenleri: Zonguldak bölgesi

Bazik oksijen fırını ham maddeler

Sıcak maden	: 440 000 m ton
Hurda	: 91 700 m ton
Kireç taşı	: 47 000 m ton
Demir cevheri	: 28 000 m ton
Kalıplar ve diğer aygıtlar	: 14 000 m ton
Demir bileşimleri	: 3 500 m ton
Yıllık istihsal	
İngot	: 470 000 m ton

Kuvvet santralı (teçhizat)

İki 225 000 Lbs/saat 650 psig.
8 308 F buhar jeneratörü
İki 10 000 Mw türbo jeneratörü
Bir 110 000 CFM türbo körük
İki 1 266 CFM fabrika hava kompresörü
İki 4 500 GPM soğutma su pompası
İki 15 000 - 20 000 KVA
66 - 13,8 KV ana transformatör.

Demir ve Çelik Fabrikalarının çalışmaları: Kurtuluş Savaşımızı izleyen günlerde, Türkiye Cumhuriyetinin ağır endüstri alanındaki ihtiyaçlarına cevap verecek tesislerin kurulması zarurî görülmüş ve bu görüş, Atatürk'ün «demirsiz ve kömürsüz medeniyet olmaz» sözüyle tarihe geçmiştir. 1926 yılında bu konuda başlayan etüdler 1937 yılında tamamlanmıştır.

1937 yılına kadar demir cevheri yatakları henüz bulunmamış idi. Projeler, demir cevherinin ithal edileceği esasına göre hazırlanmıştır. Bu endüstrinin ihtiyacından diğer önemli bir ham madde olan kömür Zonguldak havzasında vardı. O zamanın savunma planlarının etkisi ile tesislerin Zonguldak kömür havzasından 122 km uzakta bulunan Karabük'te yapılması uygun görülmüştü.

İngilizlerle yapılan 2 500 000 lik bir kredi anlaşmasından sonra işler bir İngiliz fırmasına (H. A. Brassert) ihale edilmiş ve tesislerin temeli 3 nisan 1937 de atılmıştır.

Tesislerin inşası süratle tamamlanmış ve işletmeye alınmışlardır. İlk tesisler, işletmeye açılış tarihleri ve kapasiteleri:

Kuvvet santralı : Haziran 1939 (85 000 000 Kwh/yıl).
I. kok fabrikası : Temmuz 1939 (280 000 ton/yıl).
I. yüksek fırın : Eylül 1939 (275 000 ton/yıl).
Şakulî boru fabrikası: Kasım 1939 (10 000 ton/yıl).
Çelikhane : 75 er tonluk.
4. S. Martin ocağı : (180 000 ton/yıl).
28 lik haddehane
16 lık haddehane : Temmuz 1940 (150 000 ton/yıl).
Sac haddesi
Sülfirik asit ve süperfosfor: Haziran 1944 (S. asit 18 000 ton/yıl S. fosfat 22 000 ton/yıl).

II. Dünya Harbinin doğurduğu imkânsızlıklara rağmen kurulan bu ilk tesislerle yurt ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmış, değişen şartlar, artan nüfus ve ihtiyaçlar sebebiyle tesislerin genişletilmesi zaruret haline gelmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda:

II. yüksek fırın : Ocak 1950 (275 000 ton/yıl).
II. kok fabrikası : Mayıs 1952 (280 000 ton/yıl).
I. sinter tesisleri : Şubat 1953 (225 000 ton/yıl).
Savurma boru fabrikası: Nisan 1954 (25 000 ton/yıl).

Tav çukurları, 34 lük blok haddesi ve 28 lik profil haddehanesi: Ekim 1959 - Nisan 1960 (480 000 ton/yıl).

Çelikhane 150 şer tonluk 6 adet S. Martin ocağı: Temmuz 1958 - Nisan 1963 (6 000 000 ton/yıl).

II. sinter : Kasım 1962.
III. yüksek fırın : Aralık 1962 - Nisan 1964 (325 000 ton/yıl).
III. kok fabrikası: Aralık 1962 (400 000 ton/yıl).
«C» projesi teknolojik su tesisleri: Mart 1964 (4 000 m³/saat).
Kontinü haddehane: Temmuz 1965 (230 000 ton/yıl).

Çelik konstrüksiyon atelyesi nisan 1966 (20 000 ton/yıl) tesisleri, tecrübe çalışmalarını mütakip işletmeye alınmış olan ünitelerdir.

Yurt ihtiyaçlarına cevap verebilmek üzere genişletme işlerine devam edilmektedir. Bu arada 28 lik haddehanenin tevsii için, ilâve bazı haddehane müteferrik teçhizatı sağlanmıştır. Pik ve çelik parça dökümhaneleri de 1967 yılında faaliyete geçmiş olacaktır.

Karabük işletmelerinin ihtiyacı olan ana ham maddelerden demir cevheri Divriği'den sağlanmaktadır Karabük'ün temelleri atıldıktan sonra büyük bir talih eseri olarak Türkiye'de ilk büyük demir cevheri yatakları Sivas'ın Divriği ilçesinde bulunmuştur. 1938 yılında Divriği'den demiryolu geçmesi için yapılan çalışmalar sırasında meydana çıkan bu yatakların işletilmesine derhal başlanmıştır. 1956 dan önce Divriği madenlerinin yıllık kapasitesi 500 000 ton cevher idi. Bilâhare Divriği tesisleri de genişletilmiş olup yıllık kapasitesi 1 100 000 ton cevhere çıkarılmıştır.

Ana ham maddelerden ikincisini teşkil eden maden kömürü Zonguldak havzasından getirilmekte olup, işletmelerin yıllık ihtiyacı 1 200 000 tonun üzerindedir. Son çalışmalar sırasında üçüncü kok fabrikasiyle birlikte kömür stok sahası da tevsi edilmiştir.

Üçüncü ham madde olan kireç taşı, Karabük'e 15 km uzaklıkta olan Cumayanı işletmesinden sağlanmaktadır. Eski kapasitesi 95 000 ton olan ocak tesisleri tevsi edilerek yıllık kapasitesi 300 000 tona yükseltilmiştir.

Çelik ocaklarının ihtiyacı olan dolomit Karabük civarında bol miktarda mevcuttur.

E. D. Ç. F., esas mamulleri olan her çeşit inşaat ve profil çelikleri yanında yurt ihtiyacına büyük faydası olan yan ürünleri de istihsal ederek millî ekonomimizde büyük faydalar sağlayan bir iktisadî devlet teşekkülüdür.

Demir ve çeliğin elde edilmesi için, yüksek fırınlarda demir cevherinin kok ve kireç taşiyle birlikte yakılarak eritilmesi gerekir. Kok kömürü Zonguldak'tan getirilen maden kömürü tozlarının kok fabrikası ocaklarında pişirilmesi suretiyle elde edilir. Elde edilen kokun büyük bir kısmı yüksek fırınlarda kullanılır. Artan az kısım ise memleketin yakacak ihtiyacı sahalarına sevk edilir. Yüksek fırınlardan elde edilen esas üretim maddeleri, çelik piki, döküm piki, hematit piki ve temper pikidir.

Yüksek fırınlardan da talî istihsal olarak yanıcı bir gaz olan yüksek fırın gazı ve cüruf kumu elde edilmektedir.

Kok kömürü elde edilirken istihsal edilen yan ürünlerden bazıları şunlardır: Benzol, tolual, ksilol, amonyum sülfat, antrasen, saf naftalin, kreozot, katran ve zift. İçinden bu maddeleri alınarak temizlenen kok gazı, işletmenin yakacak ihtiyacını karşılayan bir yakıt olarak kullanılmaktadır.

Kükürtlü demir cevherinin pirit kavurma fırınlarında kavrulması sırasında hasıl olan SO_2 gazından istifadeyle sülfürik asit ve sunî gübre olan amonyum sülfat elde edilir. Cüruf kumu çimento sanayiinde kullanılan esaslı bir ham maddedir. Ayrıca yüksek fırın cürufundan ısı izolasyon işlerinde çok kullanılan cam pamuğu da istihsal edilebilir.

Çelikhanedeki 6 ocakta haddehanenin ingot ihtiyacı karşılanmaktadır. İngotlar 1,5 tonluk veya 3,8 tonluk çelik kütleler halindedir.

3,5 tonluk elektrik ark ocağı vasıtasiyle de her türlü özel alaşımlı çelik imal edilmektedir.

Haddehanelerde çelikhanede hazırlanan ingotlar ezilerek profil ve yassı mamul için ilk madde olan blumlar, kütükler ve slaplar elde edilir. Bilâhare bu ilk maddelerin tekrar merdaneler arasında ezilip işlenmesiyle büyük profiller, demiryolu rayları, orta ve küçük boyutlu çeşitli profiller, inşaat çubukları, levhalar, lamalar, demiryolu traversi ve diğer malzemeleri, saçlar elde edilir.

Esas üretim ünitelerine yardımcı pek çok ünite mevcuttur. Bunlardan en önemlisi de bakım ve tamir işleri için gerekli yedek parçaların hazırlandığı merkez atelyesidir. Bu atelyenin ilk kuruluş kapasitesi 3 000 ton/yıl idi. Bu kapa-

siteyi 4 500 ton/yıl'a çıkaracak şekilde gerekli olan tevsiat da fiiliyata intikal ettirilmiştir.

Tevsiat işlerinin doğurduğu diğer bir ünite de çelik konstrüksiyon atelyesidir. Başlangıçta makine yedek parçaları imal eden merkez atelyesinin bir kısmı olarak faaliyete geçen bu ünite, ihtiyaçların artışına paralel olarak gelişmiştir. Gerek işletmelerin zaruri çelik konstrüksiyon onarım ve yeniden imal problemlerine cevap verme gerek işletme dışından gelen talepleri karşılama zorunluluğu ile çelik konstrüksiyon ünitesinin ıslahı ve büyük kapasiteye ulaştırılması şart olmuştur. Bunun üzerine yeni bir çelik konstrüksiyon atelyesi kurulmuştur. Bu atelyede her çeşit çelik konstrüksiyon binalar, gezer köprüler, köprüler, yüksek gerilim enerji pilonları, elektrik direkleri, vagon şaseleri ve vagonlar, konveyör tesisleri, bacalar, çeşitli çaplarda büyük çelik borular, akaryakıt tankları ve radyo anten direkleri imali yapılmaktadır.

Şakulî ve savurma boru fabrikalarında 30 atmosfer basınca dayanıklı pik borular imal edilmektedir. Şakulî döküm usulü ile 75 600 mm çapında borular, savurma (santrifüj sistem) döküm usulü ile de 60 225 mm çapında borular imal edilmektedir.

İşletmelerin gerek esas istihsal maddelerinin gerek talî istihsal maddelerinin fizikî ve kimyevî evsafını tayin, norm ve şartnamelere uygunluğunu sağlamak için, ham maddelerin işletmeye girişinden mamulün alıcıya teslimine kadar istihsal sürekli bir laboratuvar ve kalite kontrol muayenesine tabi tutulur. Ham maddelerin önce giriş analizleri yapılır. Stoka alındıktan sonra zaman zaman nümune alınıp kontrol edilir. İstihsal sırasında ara analizlerine çok önem verilir. Yüksek fırınlarda sıvı ham maden ve çelikhanede çelik hazırlanması ve dökümü sırasında alınan nümuneler tahlil edilir.

Haddehanedeki imalât sırasında sık sık boyut kontrolu ve ön muayeneler yapılır. Hadde mamulleri son olarak fizik laboratuvarında çekme, sertlik, eğme, darbe, katlama ve sıkıştırma tecrübelerine tabi tutulur. Bu arada mikroskopik muayeneler de yapılır.

İşletme içindeki ağır taşıma işleri çoğunlukla demir yolu ile yapılır. 63 km lik iç demiryolu şebekesi üzerinde 21 adet dizel ve buharlı lokomotif, 429 adet çeşitli tipte vagon, 18 adet demiryolu vinci iş görür. Günlük işletme için taşıma ortalama 8 000 tondur.

Türkiye'de ilk demir ve çelik tesislerinin Karabük'te kurulması ile ufak bir köy olan Karabük'ün nüfusu 1950 sayımında nüfus 48 000 e yaklaşmıştır.

Demir ve Çelik İşletmeleri dışında özel sektöre ait haddehaneler, kereste atelyeleri, mobilya imalâthaneleri, soğuk demir atelyeleri, oto ve ziraî alet atelyeleri, briket-buz imalâthaneleri de doğmuştur. E. D. Ç. F. devamlı çalışan bir tesisler topluluğudur. 11 000 işçi, 125 mühendis ve 850 memur bu tesislerde görev almıştır. 1 600 ev ve lojman, 100 yataklı ve tam teşekküllü bir hastahane, 4 000 kişilik stadyum, 766 kişilik kapalı, 900 kişilik açık hava sineması, yüzme havuzu, çeşitli bahçe ve klupler, aile ve bekârların yemek yedikleri, aynı zamanda evlere tabldot yemek veren sosyal bina, işletme mensuplarının istifadesine sunulmuş sosyal tesisler sitesini meydana getirir.

EREĞLİ PAMUKLU SANAYİ MÜESSESESİ (Sümerbank): Ereğli'de bir tekstil fabrikası kurulması konusunda 27 mayıs 1327 tarihli «Cenin» gazetesinde bir haber çıkmışsa da, uygulanmasına geçilmemiş ve ancak Cumhuriyet devrinde yurt ihtiyacını karşılamak üzere hükümetçe tekstil fabrikaları kurulması öngörülerek, tabiî kaynaklar etüt edilmiş, bu meyanda enerji imkânları bakımından İvriz suyu incelenmiş ve Sümerbank'ın kuruluşunu mütaakıp, I. beş yıllık kalkınma planına dahil edilen Ereğli Fabrikası için 11 aralık 1934 te fabrikanın kurulacağı yerin seçimi yapılmış, 9 kasım 1935 te inşaat sahasında kazıklar çakılarak 20 kasım 1935 te fabrikanın temeli atılmış, 16 ay sonra, 4 nisan 1937 de fabrika işletmeye açılmıştır.

4,7 milyon liraya mal olan fabrikanın projesi Almanya'da Temaco firması tarafından kombine bir tesis olarak ele alınmış, iplik kısmı 15 000 iğ (kuruluşta 18 400 iğe çıkarılmış), dokuma kısmı 300 tezgâh olarak (kuruluşta 330 tezgâha çıkarılmış) düşünülmüş ve 9 000 iğin dokuma ihtiyacına tahsisi geri kalanların, piyasanın ince iplik ihtiyacını karşılaması öngörülmüştür. Türkiye'de ilk defa penye tesislerini ihtiva eden iplikhanede 30 - 35 numara (İngiliz) iplik imali (ortalama 32 numara), dokuma da saten, hasse, renkli patisle mendillik, zefir, pike, masa örtüsü, peçetelik, kadın kumaşı gibi ince tiplerin dokunması ve toplam % 65 randımanla 5 642 987 metre imalât yapılması, işçi kalifikasyonu artınca randımanın % 75 e çıkacağı kabul edilmiştir.

Terbiye kısmında kasar, merserize, iplik ve kumaş boya, apre kalandır ve katlama daireleri, termik santralında dörder tonluk 33 atmosferlik iki buhar kazanı, 1 550 kw lık bir buhar türbini, hidrolik santralda 2 100 kw lık 2 adet Fracis su türbini, ayrıca termik santralda akımın müsait olduğu yaz aylarında teknolojik buhar ihtivacını karşılamak üzere bir elektrik kazanı, bir tamir atelyesi kurulmuş, lüzumlu ambarlar, kantin, hastahane ve idare binaları inşa edilmiştir.

Kuruluşu izleyen savaş yıllarında, sıkıntısı çekilen Camia nişasta ihtiyacını karşılamak amaciyle yerli malzeme ile 500 tonluk (sonraları 1 000 tona çıkarılmıştır) bir nişasta tesisi de fabrika sahasında kurulmuştur. İmal ettiği ince tip imalâtı, kısa zamanda yurt içinde tutunan ve ilk olarak I. G. firmasınca «Indanthren» etiketini kullanması müsaadesi verilen fabrika, 1950 yılında geçici olarak Adana'dan getirtilen 50 Rosher tezgâhı ilâvesiyle artan piyasa talebini karşılamağa çalışmış ve 1951 de kabul edilen tevsi ve ıslah projesi gereğince, bazı eski tezgâhlar sökülerek, 178 dar ve 19 geniş draper tezgâhı ikamesiyle dokuma salonu 389 tezgâha çıkmış ve iplik istihsalinin tamamının dokumada işlenmesi sağlanmıştır. Draperlerin montajına 1954 te başlanmış ve 1955 te tamamı faalıyete geçmiştir.

Fabrikanın artan ihtiyacını karşılamak üzere 1 aralık 1951 de 3. buhar kazanı, 1 ekim 1950 de 1 000 kw lık 2. buhar türbini kurulmuş, daha sonra 1957 de 294 ve 328 kw lık iki dizel ilâve edilmiştir. Öte yandan yurt içinde darlığı duyulan dikiş ipliğinin imali için 2 ağustos 1945 te kabul edilen 5 yıllık kalkınma planı gereğince 5 616 iğlik (ayrıca 5 568 büküm iği) dikiş ipliği tesisinin kurulması öngörülerek, tesisat İngiltere'de Platt fırmasına sipariş edilmiş ve 12 eylül 1949 da temeli atılarak, 7 mayıs 1951 de montaja başlanmış ve 11 ocak 1952 de deneme çalışmasına geçilmiştir.

Mısır pamuğu ile çalışılarak merserize ve glase makara ve masura yanında bir süre Et ve Balık Kurumunun balık ağı ipliği ihtiyacını emsali Avrupa mamulleri evsafında karşılamış, Tarım Bakanlığı Nazilli Ziraî Araştırma Enstitüsünce, Mısır pamuğu yerine kaim olmak üzere üretilen Sealand pamuğunun işletme denemelerini yaparak, bu pamuğun poplin, mendil gibi imalâtta yurt içinde tanıtılmasına çalışmıştır.

Halen 120 memur ve 1 830 işçi ile çalışan müessese, 1949 yılına kadar Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesine bağlı olarak Ereğli Bez Fabrikası adiyle çalışmış, aynı yılda müessese haline geçmiştir. Müessesenin 1966 yılı üretimi 1 816 ton iplik, 8,9 milyon muhtelif pamuklu dokumadır.

Müessese, Ereğli'nin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamış, buradan ayrılan elemanlar, özel sektörce kurulan tesislerde başarılı hizmetler görmüştür. Fabrika, benzer tesislerin kuruluşunda gerek işletme tecrübesi gerek yetişmiş elemanları ile öncülük etmiştir.

159 evi, pavyonları, misafirhanesi, sosyal binası, yemekhanesi, lokali, yazlık ve kışlık sineması, spor alanı, kreşi, 10 000 çam ağacı bulunan bahçeleriyle mensuplarının ve çevrenin spor ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Şehrin akımı da müessese tarafından karşılanmaktadır.

Müessesenin kuruluşunda faaliyete geçen 20 yataklı hastahane, yıllarca ilçenin tek sağlık tesisi olarak hizmet görmüş, 1964 te Sosyal Sigorta Kurumuna devredilmiştir.

Müessese, yalnız ham madde alımı için yılda 10 milyon lira sarf etmekte, 5,9 milyon lira istihsal vergisi vermekte, işçilik olarak sosyal giderlerle birlikte 15,7 milyon lira ödemektedir. Bk. SÜMERBANK.

EREĞLİ OVASI, Konya Ovasının doğu bölümü. Geniş anlamiyle Konya Ovası adı ile anılan çok geniş düzlükler, birbirinden dağ ve tepelerle ayrılmış, fakat aralarında oldukça geniş geçiş yerleri halinde düzlüklerin bulunduğu ovalar dizisi biçimindedir. Asıl Konya Ovasının dışında E. O., Karaman Ovası, Hotamış Ovası, Karapınar Ovası (Sultaniye Ovası) vardır. Bunlardan her biri de geniş ovalar halindedir. Bu arada E. O. adiyle anılan büyük ova, kuzey ve güneyden kesin sınır (dağ) larla çevrili olup, kuzeydoğu ucunda Bor kasabası çevresinin tepelik ve dalgalı düzlükleriyle Bor - Niğde arasındaki ovadan ayrıldığı gibi, güneybatı ucunda Karadağ ve uzantıları (2 271 m) ile kristalin kalkerlerden yapısı bulunan Çakırdağ (1 600 m) arasında kalan birkaç km lik dar bir ova bölümü ile Karaman Ovası (b. bk.) ndan ayrılır. E. O., denizden 1 000 m yükseklikte büyük bir ova olarak kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanır. Ovanın Bor yakını ile Çakırdağ burnu arasındaki uzunluğu 120 km yi, enliliği ise, ortalama olarak 25 km yi bulur. Yüzölçümü 3 000 km² dir.

E. O. nın güney kenarında, 1 500 - 2 000 m lık Toros dağları yükselir. Bu dağların kristalin kalker ve mermerlerden oluşmuş bulunan bir bölümü, Ereğli şehrinin güney ve güneybatısında ovanın yanında yükselir (Çakırdağ, Bozdağ, Saraycık Dağı, Ortadağ). Şehrin 30 km uzağında, yerinde Düden adı verilen karstik göl, bu dağlarla ovanın birbirine değdiği yerdedir. Bu dağlarda çeşitli karstik şekiller oluşmuştur. Şehrin doğusunda ve yine ovanın güney ucunda kıvrımlı Tersiyer tabakalarından oluşmuş dağlar (Güneyik dağı, Çağlı dağı) yükselir. Bütün bu dağların türlü yerlerinde volkanik olaylar da belirmiş, yer yer andezit taşları oluşmuştur. Ovanın güneydoğu ucunda ayrıca Neojen göl tortulları tabakaları ile Neojen volkanik örtüleri yer tutmuştur. Ovanın kuzey kenarı, geniş ölçüde volkanik yer şekilleri (dağ, tepeler, krateler, lav ve tüf platoları) ile çevrilidir. Burada Karacadağ volkanı 1 960 m yi bulur. Bu çevrede kara renkli bazaltlar, volkan kum ve çakılları ve andezitler önemli yer kaplamıştır. İşte bu çerçeve içindeki E. O., dağlar ve tepelikler arasında çukur kalmış, Dördüncü Zamanın Holosen devrinin yeni aluviyonlariyle örtülü geniş, yer yer çok yayvan çanakların da bulunduğu, kenarlarında sıra sıra yayvan birikinti konilerinin yer tuttuğu bir düzlüktür. Ovada akarsular derine gömülememiş, ova özelliği bu düzlüklerde iyice belirmiştir.

Bu büyük ovadan geçen bir akarsu yoktur. Ova yer yer çok kurak ve çoraktır. Bu yüzden kuzey bölümünde çoraklık adiyle anılan yerler vardır. Buraları tuzlu toprakların çok yer tuttuğu, çöl adı verilen yerler ise kum örtülerinin (volkan kumları) önemli yer tuttuğu düzlüklerdir. E. O. nın kuzeydoğu ve kuzey bölümleri, güney ve orta yerlerine göre biraz daha yüksek olup, ortaya doğru hafif eğimlidir. Ereğli çevresinin yayılmış bulunduğu düzlüklerle çevresi ise, güneydeki dağlardan ovaya yönelen birtakım akarsuların oluşturduğu geniş birikinti konileridir. Ana çizgileriyle yelpaze biçimindeki bu düzlüğün kuzey ve batısında, buraya göre çukurda kalmış ve yayvan çanaklar görünüşündeki yerlerde geniş sazlık ve bataklıklar oluşmuştur (100 km²). Toroslardan inen ve gür karst kaynaklariyle de beslenen dereler, Zanapa suyunu meydana getirmiş olup, bunlar Ereğli şehri çevresinin düzlüklerinden geçtikten sonra bu sazlık ve bataklıklara iner, buralarda yayılır, batıya doğru belirsiz şekilde akarak ve sızarak, bütün bu çukur düzlüklerin en alçak yeri olan ve Akgöl, Hortu gölü adlariyle anılan düzlüklerde öbek öbek su göleklenmeleri meydana getirirler. Bunlardan Akgöl bataklığının fazla suları, çukurluğun batı ucunda kalker kayaları arasında meydana gelmiş bulunan Düden çukurluğuna iner, buradaki gölü beslerler. Bu düdenin sularının bir kısmı dipten sızmalarla başka yerlere iner.

E. O. ndaki yayvan göl ve sazlıkların suları tatlıdır. Burada yetişen saz ve kamışlarla çevre köylerinin ve bu arada Karapınar köylerinin ev damları örtülüdür. Yazın bataklıklar iyice çekilir, birçok yerlerde toprak yüze çıkar. Yazın bu yerlerin görünüşü, dağınık su birikintileriyle çamur ve balçık alanları, yer yer çatlamış killi topraklarla buralarda yetişen bitkilerin gösterdiği topluluklardır. Kışın ise, buraları üzeri çoğunca sisli bir göl görünüşü alır. Birçok haritalarda E. O. nda göl ve bataklık biçiminde görülen yerler bunlardır. Yakın zamanlara kadar ovanın çok yeri bataklıklarla kaplı iken, hendekler açılarak bu yerler kurutulmuştur. Ovada çok yerde taban suyu yüze yakın olup, buralardaki kuyuları besler.

E. O. nın iklimi, ana çizgileriyle güneye yakın bir İç Anadolu ovası iklimi özelliğini gösterir. Burada yazlar sıcak ve kurak geçer. Kışlar ise soğuk ve kar yağışlıdır. İlkbahar, güze göre daha serin ve yağışlıdır. Yıllık yağış tutarı 300 mm ye yaklaşır. Ovanın güneyindeki dağlardan zaman zaman çok güçlü yeller eser.

E. O. nda nüfus seyrektir. Burada elverişli şartların toplandığı bir yerde 40 000 e yaklaşan nüfusiyle büyük bir yerleşme yeri olarak Ereğli (b. bk.) şehri gelişmiştir. Bu şehir çevresinde kavaklıklar, meyva ve sebze bahçeleri, tarım alanları geniş yer tutar. Ovanın türlü yerlerindeki köyler çevresinde de tarım ve hayvancılık alanları vardır. Ovanın bataklıklara yakın çevrelerinde nüfus seyrektir. Sağlık bakımından da bu yerler, yerleşme alanı olarak elverişsizdir. Bataklıklar çevresindeki geniş otlaklar hayvancılık alanlarıdır (koyun, sığır). Bu çevrelerin köylüleri, bataklıkların saz ve kamışlarını keser, hasır ve sepet yaparak satarlar.

E. O., işlek bir yol uğrağı olmuştur. Konya - Adana demiryolu ovanın güney kenarından ve Ereğli şehrinden

geçer, bu bölgeyi Türkiye'nin demiryolu bulunan bölgelerine bağlar. Adana - Konya asfalt yolu da Ulukışla'dan sonra Ereğli'ye uğrar, bataklıklar arasındaki yüksekçe bir yerde bulunan Hortu (1 200 nüfuslu) köyünden geçerek Karapınar kasabasından Konya'ya uzanır. Ereğli'den Halkapınar (Zanapa) ve İvriz'e de düzgün yollar vardır. Bu yollarda düzenli olarak motorlu taşıtlar işler. — R. İ.

EREKBİLİM (Fr. Téléologie) [Fel.]: bk. TELEOLOJİ.

EREKÇİLİK (Fr. Finalisme): bk. FİNALİZM.

EREKH (Tar. Coğ.), Sumer. Unug, Akkad. Uruk, Yun. Orkhoe'nin İbranca şekli; bugün Irak'da Warka Bk. URUK.

EREKHTHEİON, Erekhtheus ile aralarında bir bağ kurulan Athena ve Poseidon'a ait, Atina Akropolunda yükselen bir tapınak. M. Ö. 412 - 406 arasında yapılmıştır. M. Ö. 72 de onarılmış, Hıristiyanlar tarafından Meryem Anaya ithaf edilmiş, bir kilise haline getirilmiş, Türkler tarafından bir harem haline getirilmiştir. Lord Elgin (b. bk.)

EREKHTHEİON TAPINAĞI

tarafından bir sütun ve bir karyatis'i British Museum'a götürülmüştür. 1827 de üzerine bir bomba düşmüşse de, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Paccard (1842 - 1846) ve Balanos (1902 - 1909) tarafından restore edilmiştir.

İon üslûbunun bir şaheseri olan E., birbirinden çok farklı dört cephe gösterir: Doğuda bir büyük kapı, Athena'nın hücresine götürür (tanrıçanın ksoanon'u burada tutulurdu); kuzeyde sütunlu bir vestibül prostomiaion'a götürür; güneyde meşhur karyatidli revak, Kekrops'un mezarına giden merdivenin önünde durur; batıdaki cephede ise, duvarın içine gömülmüş sütunların arasında pencereler yer alır. Friz, Eleusis'ten getirilmiş mavi kalker zemin üzerinde beyaz mermerden simalarla süslü idi (Akropol müzesi). Yapının çeşitli seviyeleri, daha eski tapınakların muhafazasiyle izah edilir (Poseidon - Erekhtheus, Butes, Hephaistos tapınakları: bu odalarda Zeus'un yıldırımının tanrısal izlerinin, Poseidon'un yabası ve kuyusunun görüldüğü sanılıyor). Dış duvar, Kekrops'un kızı Pandrosis'e ithaf edilmiş olup Athena'ya ithaf edilmiş olan zeytin ağacını içine alırdı.

EREKHTHEUS (Yunan mitolojisi), Atina şehrinin ilk tanrılarından biri. Yarısı insan, yarısı yılan olarak canlandırılan E., Yer (Gaia) in oğlu sayılırdı. Sonraları Erikhthonios ve Erysikhthon ile birlikte bir erkek üçlü meydana getirdi ve efsanesinin bir kısmı Erysikhthon'a bağlandı. Ondan sonra artık E., Erikhthonios'un, daha ziyade Pandion'un oğlu olan ilk Atina krallarından biri sayıldı. Yaptığı büyük işlerin başlıcaları, Atina'ya tanrıça Athena (Pallas da denir) nın kültünü getirmesi, Panathena şenliklerini kurması ve Eumolpos komutasındaki Eleusis kuvvetlerini yenmesidir. Bu zaferi elde edebilmesi için denizler tanrısı ve Eumolpos'un babası Poseidon'un ilhamiyle kızlarından birini kurban etmişti. E., sözde Poseidon'un yıldırımlarına çarpılarak ölmüş ve Akropolis tepesine gömülmüştür; buraya ilk Erekhtheion (b. bk.) o zaman kurulmuştur.

E. un veya Erekhthonios'un hayatına ait sahneler vazolar üzerinde ve Trieste'de bulunan bir içki kupası (rhyton) üzerinde resim halinde canlandırılmıştır. Myron, E. un bir heykelini yapmıştır; Akropolis üzerinde de E. ile Eumolpos'un savaşını canlandıran bronzdan bir heykel grupu vardı. Parthenon'dan bu kahramana ait iki heykel başı kalmıştır: biri bu yapının frizinden arta kalmış olup Atina'da, öteki ise bir metop kalıntısı olup Vatikan'dadır. Pheidias'ın bir heykelinde ise yılan şekilli Erikhtonios, tanrıça Athena'nın ayakları arasında temsil edilmiştir.

EREMBODEGEM, Belçika'da, Doğu Flandre'da, Aalst bölgesinde, Schelde (Escaut) nehrine dökülen Dendre üzerinde bir kasaba. Nüfusu 10 219 dur. Çorap, ayakkabı ve yapı malzemesi fabrikaları vardır.

EREMENKO [*yeremenko*], **Andrey İvanoviç** (doğ. 1892), Sovyet mareşali. Frunze Harp Akademisinde eğitim görmüştür. 1918 de Komünist Partisine yazılmış ve ordu hizmetine girmiştir. Önce süvari bölüğü kumandanı, sonra tümen kumandanı olmuştur (1919 - 1940). I. Dünya Harbinde Bryansk, Batı, Güneydoğu, Stalingrad, Güney, Kalinin, Baltık ve Ukrayna cepheleri kumandanı olmuştur. 1945 te askerî bölgeler kumandanı, 1958 de Sovyetler Birliği Savunma Bakanlığı genel müfettişi olmuş, 1955 te mareşalliğe yükselmiştir. 1956 da Komünist Partisi Merkez Komitesi üye adayı olmuştur.

EREMİT (Fr. Érémite, Yun. *eremos* = yalnız duran) [Mineraloji], seryum, lantan ve toryumun tabiî fosfatı. E. genellikle kahvemsi kırmızı renkte küçük ve yassı kristaller halinde bulunur.

EREMİYA, Yahudi peygamberlerinden biri, Urmiya (İrmiya) ve Hıristiyanlıkta Jeremiah (Jeremias). Tevrat'ta Yehuda kralı ve bu memleket halkına gönderilen Tanrı elçilerinden biridir. Onun davetine Yahudiler ilgi göstermediklerinden karamsarlığa kapılmış, üstündeki elbiseleri parça parça etmiş ve Tanrıya niyaz ederek kavminin felâkete uğradığını görmektense, ölümü tercih edeceğini söylemişti. Tanrının İsrailli kılığında gönderdiği bir melek önünde olan bu yakarma üzerine Tanrı, meleğin ağzından ona «hal-

kın fisk ve fesada uğramadığı takdirde» Kudüs'ün tahrip edilmeyeceğini vadetmişti. Ancak, Yahudiler azgınlıklarını artırdıklarından ve Tanrının emirlerine uymadıklarından E. nihayet Tanrıya şöylece yakarmış: «Ey Rabbim, eğer onlar doğru yolda iseler hayatlarını bağışla, sapıtmışlarsa onları yok et». E. nın bu duası gerçekleşmiş ve şehrin kurban sunağı ile bazı kesimleri gökten inen bir yıldırımla bir anda yok olmuştu. E. Tanrıya yönelmiş, o da peygamberine «sen böyle yakardığın için suçlular cezalandı» demişti. Bunun üzerine, kendisiyle konuşan İsraillinin, Tanrının gönderdiği bir melek olduğunu anlayan E., elbiselerini parçalayarak çöle kaçmıştı.

Müslüman menkıbeciler E. olayını, Buhtunnassar (Nebukadnezar, M. Ö. 604 - 541) devrinde göstermektedirler. Buhtunnassar 587 de Kudüs'e girmiş ve E. yı hapishanede bularak buradan çıkarımış, gaipten haber verdiği için ona saygı göstermişti. Şu halde E., M. Ö. VI. yüzyılda yaşamış olmaktadır. E. Buhtunnassar'la görüştükten sonra Tanrıya niyaz eder, Tanrı onun kavmiyle Kudüs'te kalmasını emrederse de, Yahudiler E. yı alıp Mısır'a göç ederler. E., Babil ordusunun yaklaşması üzerine bir mağaraya sakladığı tabut-i sekîne (on emrin saklandığı sandık) yi alarak tekrar Kudüs'e döndüğü zaman, tahrip edilmiş olan şehre bakarak hüzünle kendi kendine Tanrı bütün bunları nasıl canlandıracak diye sorunca, Tanrı kendisinin ve eşeğinin canını alır. Yüz yıl geçince Tanrı tarafından tekrar diriltilen E. ya Tanrı ne kadar uyuduğunu sorar, o da bir gün veya birkaç gün uyuduğunu söyler. Bunun üzerine Tanrı onun yüz yıl uyuduğunu, eşeğini, yiyeceğini, içeceğini muhafaza ettiğine, kemiklerini etlerle nasıl örttüğüne dikkat etmesini söyler Artık Tanrının gücünden hiç şüphesi kalmayan E. ise, bunları tasdik eder. Böylece E., insanlar için bir ibret olur.

Kur'an'da adı anılmayan bu peygamberin adı konusunda müfessirler çeşitli tahminler yürütmüşlerdir. Hazreti Ali, İbn. Abbas, İkrime, Ebü'l-Âliye, Katâde, Rebi', Dahhâk v. b. bu kimsenin Uzeyr Peygamber olduğunu ve olayın Mısır'a kaçarken değil, Buhtunnassar'la Babil yolculuğuna çıkarken vuku bulduğunu, Vehb, Mücahid Abdullah b. Umeyd ve Bekr b. Mudar ise E. nın peygamber olduğunu ve olayın yukarıda anlatıldığı şekilde geçtiğini söylerler. Bundan başka Lut'un kölesi veya önce kâfir iken. uyandıktan sonra mümin olan Şa'ya olduğu yolunda da iki söylenti vardır. İbn. İshak'a gelince, o, E. olayının benzerliğine ve bu peygamberin taşıdığı hasletlere bakarak onun Hızır olduğunu ileri sürer. Olayın geçtiği yer konusunda da farklı söylentiler vardır.

EREMİYA ÇELEBİ, Kömürcüyan (Biyog.): bk. KÖMÜRCÜYAN, Eremiya Çelebi.

EREMURUS, Zambakgiller (Liliaceae) familyasından bir bitki cinsi. Orta ve Batı Asya'nın dağlık bölgelerinde bulunur. Kısa rizom (rhizome) lu ince veya etli sorguçsu köklü (Büschelwurzel), uzun yapraklı ve çok sayıda beyaz, sarı veya pembe çiçekli bir bitkidir. Çiçek durumu bir metre uzunluğunda çubukların üzerindedir. *E. himalaicus*, Asphodelus'a benzer bir step bitkisi olup İç Asya'da bulunur. Süs bitkisi olarak ve özellikle bir çimenli sahanın ortasına dikilmek üzere şu türler elverişlidir: *E. robustus*, Elwesianus, *E. spectabilis* ve E. Bungei çeşitleri vardır. Bunların hepsi güneşli yerleri tercih eder ve kışın bir ay korunma isterler. *E. turkestanicus* Rgl. Türkistan E. u (Almanca adı: turkestanischer Lilienschweif).

EREN, Hasan (doğ 1919), Türkoloji uzmanı. Vidin (Bulgaristan) de doğmuştur. 1938 - 1942 yılları arasında Budapeşte Üniversitesinde okumuştur. 1942 de doktora imtihanını veren E., *Sibirya Türk diyalektlerinde Moğol unsurları* adlı çalışmasiyle Budapeşte Üniversitesinde Türkoloji doçenti unvan ve payesini kazanmıştır (1946). E., 1948 de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Türk dili tarihi doçentliğine tayin edilmiş, 1955 te aynı fakültede Türk dili profesörlüğüne seçilmiştir. 1959 yılında Kıbrıs'ta üç ay süre ile Kıbrıs ağzı üzerinde çalışmıştır. 1963 te Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü müdürlüğüne getirilmiştir. Avrupa'da çıkan Türkoloji dergilerinde muhtelif yazı ve çalışmaları yayınlanmıştır. Türkoloji alanındaki yayın ve çalışmaları göz önünde tutularak 1966 yılında Macar Dil Cemiyeti (Magyar Nyelvtudományi Társaság) nin şeref üyeliğine seçilmiştir.

H. EREN

Çalışmalarında Türk diyalektlerini bir bütün olarak ele alan E., özellikle etimolojik araştırmalariyle tanınmıştır. Bundan başka onomastik, toponimi konuları üzerinde de çalışmıştır. Belli başlı çalışmaları: *Beiträge zur türkischen Wortforschung* (Türk söz araştırmalarına katkılar) [«Kőrösi Csoma - Archivum» dergisinde, III, 1941]; *Török személynevek* (Türk kişi adları) [«Magyar Nyelv» dergisinde, XXXVIII, 1942]; *A török magánhangzóváltakozások* (Türkçede vokal tenavüpleri) [«Nyelvtudományi Közlemények» dergisinde, II, 1943]; *A székely név magyarázatához* (Macarca *székely* adının açıklanması üzerine) [«Magyar Nyelv» dergisinde, XXXIX, 1943]; *Çağatay lûgatleri hakkında notlar* [«Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi» VIII, 1950]; *Türk saz şairleri hakkında araştırmalar* [Ankara, I. 1952]; *Türk onomastique'i hakkında* [Fuad Köprülü armağanı. İstanbul, 1953]; *Türk dillerinde métathèse* [«Türk Dili Araştırmaları Yıllığı», 1953]; *Onomatopée'lere ait notlar* [«Türkiyat Mecmuası» X, 1953; Almancası: «Ural - Altaische Jahrbücher», XXIV, 1952]; *Énigmes populaires turques de Chypre* (Kıbrıs Türk halk bilmeceleri) [«Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae» dergisinde, IX, 1960]; *Anadolu'da Kafkasya Türkleri* [«Türk Dili Araştırmaları Yıllığı», 1961; İngilizcesi: «Studia Caucasica» I, 1963]; *Kıbrıs'ta Türkler ve Türk dili* [«Türkoloji Dergisi», I, 1964]; *Türk dilinin étymologique sözlüğü* adlı eseri (Türkçe ve İngilizce olarak) yayınlanmak üzeredir. *Türk Ansiklopedisi*'nde Türkoloji ve dil bilgisi konularında yazıları vardır.

ÉRENBURG (Alm. **Ehrenburg**), **İl'ya Grigor'eviç** (doğ. 1891), Yahudi asıllı Rus yazarı. Kiev'de doğmuştur. 1905 - 1907 ihtilâl hareketleri üzerine gizli bolşevik teşkilâtlarının kurulmasında çalışmış, 1908 de tevkif edilmiş ve aynı yıl içinde Fransa'ya göç etmiştir. 1910 da Paris'te *Stihi* (Beyitler) adlı şiir kitabını yayınlamıştır. 1914 - 1917 yılları arasında batı Avrupa'da çıkan Rus gazetelerinde çalışmış, yazdığı şiirlerde harp izlenimlerini dile

getirmiştir. 1917 yılı mart ayında Rusya'ya dönmüştür. Bolşeviklerle anlaşamaması üzerine 1921 yılında tekrar Paris'e gitmiş, Rus gazetelerine yazı göndermiştir. 1923 te «İzvestiya» gazetesinin Paris muhabirliğini yapmaya başlamıştır. Avrupa'da (Paris ve Berlin) kaldığı yıllarda birçok romanlar, hikâyeler ve denemeler yazmıştır. 1936 yılında İspanya iç harbine ait yazılar yayınlamıştır. 1940 ta Sovyetler Birliğine dönmüştür.

İ. G. ÊRENBURG

Yazar olarak Ê. türlü denemelerden sonra gerçekçi bir tutum ve anlayışa varmıştır. Ê. un esas görüşü *Molitva o Rossii* (Rusya için dua) [1918], *V smertnıy ças* (Ölüm saatinde) [1919] gibi şiir dergilerinde belirtilmiştir. Bundan sonraki eserlerinde ihtilâl realitesi ile hümanizma arasındaki çelişmeler üzerinde durmuştur. Avrupa gezileri üzerine birçok eserler vermiştir: *Belïy ugol' ili slezi Vertera* (Ak kömür veya Werter'in göz yaşları) [1928]; *Oçerki. Anglia* (Taslaklar. İngiltere) [1931]; *İspaniya* (İspanya) [1932]; *Moy Parij* (Benim Paris'im) [1933]; *Hronika naşih dney* (Günlerimizin kroniği) [1935]; *Granitsı noçi* (Gecenin sınırları) [1936].

II. Dünya Harbinde, 1941 - 1945 yılları arasında cephede askerî muhabir olarak çalışan Ê., harp üzerine 3 000 e yakın yazı yazmıştır. *Burya* (Fırtına) [1947] adlı romanında tarihî olaylar üzerinde durmuştur.

ERENDİZ: bk. JUPITER.

ERENEROL, Pavli Eftim veya I. PAPA EFTİM (doğ. 1884), Bağımsız Türk Ortodoks patriği. Akdağmadeni'nde doğmuştur. Karahisarlıoğlu saniyle anılan bir ailenin çocuğu olan E., doğum yerindeki rüştiye mektebinde okumuş, büyük annesinin teşvikiyle pek küçük yaştan başlayarak kiliseye gidip dine merak sardığı için orta okuldan sonra bir manastıra kapanıp altı ay çıraklık etmiş, böylece ruhban sınıfına girmiştir. I. Dünya Harbini izleyen yıllarda Fener Rum Patrikhanesinin Anadolu Rumlarına kendilerinin Yunanlı olduklarını telkin etmesine, aynı patrikhanenin bu konuda giriştiği dünya ölçüsündeki propagandaya ve Karadeniz kıyılarında yeni bir Pontos devleti kurma yolundaki çabalarına karşı durmuş, bu amaçla Anadolu Rum cemaatlerini temsil eden 72 ruhanî bölge temsilcisini Kayseri'de bir toplantıya çağırarak Fener Patrikhanesini feshetmiş, merkezi Kayseri'de olmak üzere bir Türk Ortodoks patrikhanesi kurmuş, yayınladığı ve bütün batı ülkelerine de gönderdiği bir bildiri ile Fener Patrikhanesinin Türk yurduna ihanetini ilân etmiştir. İstiklâl Harbinden sonra İstanbul Patrikhanesiyle temasa geçmiş, kaçmış bulunan patriğin ve bir kısım üyenin bulunmadığı Sen Sinod meclisinden Cumhuriyet idaresine bağlılık sözü almış ve bu meclisin temsilcisi olarak Ankara'ya dönmüş, fakat üç ay sonra İstanbul Sen Sinodunun Türk düşmanı bir adamı patrik seçmesi üzerine İstanbul'a dönüp patrikhane ile bütün ilişkilerini kesmiş, 7 temmuz 1924 te Fener Patrikhanesinden ayrılan Galata cemaati kendisini Galata Merkez Panaiya kilisesine davet ederek ona biat etmiş ve Papa Eftim bu kilisede üç piskopos tarafından piskoposluğa takdis edilmiş (18 mart 1926) ve burada Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesini kurmuştur.

P. E. ERENEROL

ERENEROL, Turgut veya II. PAPA EFTİM (doğ. 1920), Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi temsilcisi ve İstanbul başpiskoposu. Ankara'da doğmuştur. Boğaziçi (Feyziati) lisesinde ve İstanbul Tıp Fakültesinde okumuş, New York'taki Montefiore hastahanesinde anestezi ihtisası yapmış, 1960 yılı sonlarında yurda dönmüştür. Lise öğrenimini yaptıktan sonra 1937 de ruhaniliğin birinci derecesi olan diyâkosluğa, 1961 de papazlığa, bir hafta sonra da (15 ekim 1961) piskoposluğa takdis olunmuştur.

T. ERENEROL

ERENKÖY, İstanbul ilinin Kadıköy ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 25 717 (1960) dir. PTT merkezi, çarşısı, güzel bahçeler ortasındaki birkaç katlı evleri, düzgün cadde ve sokaklariyle işlek bir demiryolu ve karayolu uğrağıdır. E. Kız Lisesi, Erenköy Kozyatağı orta okulu ve ilk okulları vardır (bk. KADIKÖY).

ERENKÖY SAVAŞI, 1964 yılında Kıbrıs adasının kuzey kıyılarında bulunan Erenköy'de yapılan savaşlara verilen ad.

E., Kıbrıs'ın Anadolu'ya bakan kıyılarında Türklerin kontrolünde bulunan iki kıyı bölgesinden en önemlisi idi. Öteki bölge, doğuya doğru birkaç Rum köyünden sonra

ERENKÖY SAVAŞI sırasında köyde hastahane haline getirilen bir evde yaralılar

ERENKÖY SAVAŞINDA şehit olan ihtiyar bir Türk kadını

gelen Yeşilırmak'tı. Anadolu'ya açılan bu iki pencerenin hemen gerisinde de 10 000 kadar Türk'ün yaşadığı Lefke bölgesi bulunuyordu.

1963 yılı aralığında Lefkoşe'de başlayan Rum baskınlarından sonra güney Anadolu limanlarından motorlarla, takalarla bazı Kıbrıslı üniversite öğrencilerinin E. bölgesine geçtikleri duyulmuştu. Rum yöneticiler, bu hareketlerden ciddî şekilde kuşkulanmışlardı.

6 ağustos sabahı Grivas, 2 500 kişilik bir kuvvetle Erenköy hatlarına taaruza girişmişti. Yunanistan'ın verdiği sahra topları Rumları destekliyor, Yunan hücum botları da denizden ateşe iştirak ediyordu.

Taarruzun ilk 48 saati içinde Türkler geniş hattı tutmayı başarmışlardı. 7 ağustos sabahı Anadolu'dan yardım gelmeyince mücahitler Mansura, Alevkaya, Selçuklar, Bozdağ köylerini boşaltıyor ve Erenköy sırtlarına çekilmişlerdi.

7 ve 8 ağustos günleri Rum taarruzu karadan ve denizden devam etmişti. Beş kat bir kuvvetle saldıran Rumlar, bir avuç Türkle çarpışmayı göze alamamışlar ve Türk silâhlarının menzili dışına çıkarak, devamlı bombardımanla Erenköy'ü düşürme yolunu tercih etmişlerdi.

9 ağustos sabahı, Erenköy bölgesinde sıkışmış olan 500 kadar üniversiteli ile 1 000 e yakın göçmen, son saatlerini yaşamakta olduklarını anlamışlardı.

9 ağustos günü öğleye doğru Türk hava kuvvetlerine bağlı jetler Erenköy üzerine gelmiş, Rum hatlarını bombardıman etmiştir. Bunun üzerine Makarios mütarekeyi kabul etmişti.

Erenköy'de üniversiteli mücahitler 5 şehit vermişlerdir (Mehmet Eray, Fevaid Ali, Özel Ali, Altay Havanik, Hasan Yusuf Arseven).

ERENLER, tasavvuf ve tarikat terimi. Varlıktan ve benlikten geçmiş, velilik katına erişmiş kişilere, mürşitlere, yol ulularına verilen ad. Bektaşîler, Alevîler iyi niyet geleneğine bağlı kalarak karşılarındakilere bu deyimle hitap etmişlerdir. Hak E., gerçek E. de bu anlamda kullanılmıştır. Erler veya erenler dedikleri bu gerçeğe erişmiş kişilerin manevî desteklerinden daima yardım ummak, gelenekleri gereğidir. Bektaşîlerin gülbank adını verdikleri ve yüksek sesle okunan dualarının son bölümünde hak E. ve gerçek E. sözleri sık sık geçmektedir.

E., Türk folklorunda ölmez ruhlu olup, peygamberlerden sonra Tanrı'ya en yakın ermiş kişilere verilen addır. *Ermişler* de denilen E., İslâm dinine de «satırda geçmeyip, sadırda (gönülde ve inanışta) yaşar» halde mal edilmiştir. E., ölmeden kıyamete kadar ruh halinde yaşar ve türlü kılıklara girerek, Tanrı vergisi üstün kabiliyetleri, birtakım sevgili kullara *dolu* (bade, içki) biçiminde sunarlar. E. dolusu da denilen E. in düş (rüya) sırasında kız ve delikanlılara sundukları sihirli içki, iki türlüdür: Er dolusu, kız veya erkek bir kişiye gençliğinde (en çok 13 - 14 yaşlarında) sunulur; bunu içen kız veya erkek, «Tanrı vergisi» ile pehlivan olup sırtı yere gelmez. Aşk dolusu da denilen puta dolusu ise, karşılıklı olarak «E. meclisi» nde Hazret - i Pirin eliyle aynı anda, birbirine âşık maşuk kılınan oğlan ile kıza içirilir ve oğlana, E. başı sayılan Hazret - i Pir tarafından baş parmak ile orta parmak arasından putasının resmi de gösterilir. Puta dolusunu içen kız ve erkek, Tanrı vergisi olarak şiirler söyler ve bağlama (kopuz) çalar; hiçbir halk şairine yenilmez. E. kendisine yardım eder.

Türk halk inanışına göre E., *Üçler*, *Beşler*, *Yediler* ve *Kırklar* diye bir kola ayrılır. Bunlardan sonra, ikinci koldaki E. sayılan *Yüzler* gelir. Cenkte sıkışan, yolculuk veya gurbette bunalan kişilerin yardımına koşan savaşlarda *yeşil donlu* (yeşil giyimli) olarak düşmanları kıran E. e ait inanışlar eskiden beri yaygındır. İnanışa göre, Bingöl'de Âb - ı hayat (b. bk.) içmiş olduğundan Köroğlu, E. in Kırklar takımına karışmıştır; bu yüzden kabri yoktur. *Marifetname* yazarı Hasankaleli İbrahim Hakkı'nın oğlu Zâkir de, babasının eliyle Hasankalesi altından «güvercin donu» nda uçuşan Kırklara karışmıştır.

ERENLER DEMİ: dem (Ar. = kan, Far. vakit) sözü terim olarak çeşitli anlamlarda kullanılır.

1. Bektaşîler rakıya *dem*, rakı içmeğe *demlenmek*, *dem görmek* derler. Bu anlamda E. D., ayin - i cem, muhabbet alemi demektir.

2. «Vakit» anlamında kabul edilince daha geniş bir kapsamı vardır. Zamanın hakikati, içinde bulunulan ve bölünmez bir parça olan «an» dır. Evren ise her an yeniden yaratılmaktadır. Bir an öncesi evren geçip gitmiştir, içinde bulunduğumuz an, biz ve evren, yeniden mutlak varlıktan zuhur etmişizdir. Onun için insan, bulunduğu anın tecellisine tâbi olmalıdır. Her an Hakkın bir zuhuru olduğuna göre de, baki olan ancak Haktır.

O zaman mutlak varlık olan Hakkın tam tecellisine mazhar olan erenler ebedîlik alemindedir, her an orada fanî olanlarca onun kemal ve cemal anıdır. Yani o an Hakkın zuhurudur. O vardır, başka hiçbir şey yoktur.

ERENTEPE (eski adı: **Liz**), Muş ilinin Bulanık ilçesine bağlı bir bucak. Murat ırmağına soldan karışan Liz suyu boyundaki E., Muş - Malazgirt yolu üzerinde olup, merkezi Camili köyüdür. E. bucağının 20 köyü vardır. Nüfusu 1 261 (1960) dir.

EREPSİN (Fr. Érepsine < Lat. *eripere* = alıp götürmek) [Biyokimya], proteozlarla peptonları ayrıştırma yeteneğinde olan, fakat kazeinden gayri tabiî proteinleri ayrıştırmayan, birkaç mayadan meydana gelmiş bir bağırsak özsuyu enzimleri grupu.

EREPTORIA, Lat. *Ereptum* (*erepere* = kaldırmak) kelimesinin çoğulu. Roma hukukunda Papia Poppaea kanunu gereğince layık görülmeyen kişiler üzerinden kaldırılarak yararlanma hakkı başka kimselere veya hazineye bırakılan vasiyetname hükümlerini anlatan isim.

EREŞ, Kuzey Azerbaycan'ın Şirvan kesiminde ve Gence ile Kahet'e komşu eski bir Türk şehri ve eyalet merkezi. 1615 te İran idaresine karşı koyarak ayaklanan E. şehri, bu sırada yetişen I. Şah Abbas ordusundan Dulkadırlı Türkmenlerinden Koroğlu oymağının, şehri koruyan Deli Melik Piri Bey kolunu kırıp, ona uyanları da yok etmesi ve canını kurtaranların başka yerlere kaçması ile ıssızlaşmıştır.

E. şehrinin ve 1578 Osmanlı yapısı kerpiç kalesinin kalıntıları bugün Yavlak istasyonundan kuzeyde Şeki (Nuha) şehrine giden şose boyunda ve Yavlak'tan sonraki ilk konak olan Haldan kasabası yerindedir. Eski E., Kür'e soldan karışan E. suyu (Elcihan çayı) boyunda ve Haldan'ın 3 km doğusundaki Nimetabad köyü yerinde bulunuyordu. 1578 de Şahbağı'nın bulunduğu yerde 100 000 lik Osmanlı ordusunun yaptığı E. kalesi ve çevresindeki Yeni E. in kalıntıları da Haldan'dadır. Sünnî Şirvanşahlar idaresindeki Eski E. şehrini 1538 de alıp, Şamakı'da oturan kardeşi Alkas Mirza'ya vererek Şiîliği yerleştiren Şah Tahmasb, 1551 de E. i yeniden zaptederek Şirvan eyaletine bağlamış ve yerlilerin «Sünnî vergisi» ödemelerini mecburî kılmış, cuma namazı ile hutbede Çaryarı anmalarını yasaklamıştı.

1574 te Tahmasb'ın ölümü ile İran'da başlayan karışıklıkları fırsat bilen Şirvan ahalisi, Dağıstanlılarla birleşerek ayaklanmış ve Osmanlılardan yardım dilemişti. Bunun üzerine 1576 da açılan doğu seferinde ilk serdar Lala Mustafa Paşa ile Osmanlı ordusu Şirvan'a yaklaşınca, 9 eylül 1578 de Kür boyunda Koyungeçidi savaşını kazandı. Bozulan İranlılara uyan Şeki ve E teki Safevî kuvvetleri, E. önünde Kür üzerindeki Ağaçköprü'yü geçerken, köprünün yıkılması üzerine, çoğu suya döküldü. Erzak sıkıntısından bunalan Osmanlı ordusunu 12 eylülde karşılayan E. liler büyük bayram yapmıştı. Serdar ve ordu, 15 eylülde E. önünde konaklayınca dokuz gün dinlendi. 24 eylülde Şahbağı temizlenerek yedi koldan eyalet paşaları geceli gündüzlü askerleriyle çalışarak 30 - 40 bin atlının içinde rahatça dolaşacağı genişlikte ağaç ve kerpiçten 3 kapılı ve 4 burçlu bir kale yaptılar. Dört arşın derinliğinde bir hendek kazıldı ve bütün bunlar 1 ekim 1578 akşamı bitti. E. lilerden gönüllü ve kılavuzlar alan Osmanlı atlıları, bütün Şirvan ülkesini eylül ayında zaptettiler.

Bu sırada Şirvan eyaleti merkezi yapılan E. te Serdar Özdemiroğlu Osman Paşaya 10 000 asker bırakan Lala Mustafa Paşa, 8 ekimde ana ordu ile Erzurum'a kışlağa yöneldi.

1581 yılı ocak ayında yeniden Safevîlerin eline düşen E., 1583 mayıs sonlarında Osmanlılara kavuştu. 1590 da resmen Osmanlılara bırakılan yerler arasında bulunan E., 1607 de Şirvan ve Derbend'i alan I. Abbas tarafından yeniden Safevîlere bağlandı. 1616 daki ayaklanmada E., Kahet ile birlikte Osmanlılara dönmeye çalıştı. Bunun üzerine E. hâkimi Mehmet Hüseyin Sultanı kovarak, Deli Melik Piri Bey ile iş birliği ettiyse de, aynı yıl Koroğlu oymağı tarafından bozularak ıssız kaldı.

EREŞKİGAL, Sumerlerde cehennem tanrıçası. E., gök tanrıları tarafından bir ziyafete çağrılır. Fakat hükümdarlığını bırakıp bu davete gitmek istemez. Yerine elçisi Namtaru (= Kader) yu gönderir. Namtaru davete gittiğinde Nergal hariç bütün tanrılar ayağa kalkarlar. E. Nergal'den bu hakaretinin cezasını ödemesi için Namtaru ile savaşmasını ister. Nergal, Namtaru'yu mağlûp eder ve E. in de başını kesmek üzere yola çıkar. Fakat E. ona evlenme ve imparatorluğunun aralarında taksimini teklif eder. Nergal bu teklifi kabul eder, evlenirler.

ERETHIZON, Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalıa) sınıfının Kemirgenler (Rodentia) takımına bağlı bir oklu kirpi cinsi. E. dorsatus Kanada ve Kuzey Amerika'da yaşar. 60 cm uzunluğunda olup vücudu 2 - 5 cm lik sert dikenlerle kaplıdır. Ağaç kabukları ve yapraklarla geçinir.

ERETİZM (Fr. Éréthisme < Yun. *erethizein* = uyarmak, kışkırtmak) [Patoloji], bir organın çalışmasının hastalık niteliğinde artması. Sinir merkezlerinin aşırı derecede çalışmasından ileri gelen bu durumda organın yapısında ve görevini yerine getirme yeteneğinde bir bozulma olmaz. Kalp - damar E. i (*éréthisme cardio - vasculaire*) nde kalp ve atardamarlar şiddetle atar. Bu durum ya bedenî bir çabadan sonra ya da çabuk heyecanlanan ve sinirli gençlerde görülür. Aort yetersizliği de kalp - damar E. ini andıran bir sendrom yaratırsa da, bu çeşit E. daha şiddetli olur.

ERETNA, Alâeddin (ölm. 1352), Orta Anadolu'da devlet kuran bir emir. Aslen Uygur Türklerindendir. Anadolu Selçuklularına ait yerleri idarelerine almış olan İlhanlıların emirlerinden idi. Ebu Said Bahadır Han zamanında Anadolu valiliğine atanmış olan Emir Çoban (Çoban Noyan, b. bk.) ın oğlu Demirtaş'ın yanında bulunmuştu. Demirtaş, E. nın kız kardeşi ile evlenmiş, bu suretle Demirtaş'la akraba olmuşlardı. Emir Çoban'ın öldürülmesi üzerine, Demirtaş'ın da Kahire'ye kaçmasiyle E., Anadolu'nun idaresini vekâleten eline almıştı. Daha sonra ana tarafından İlhanlılardan olan Büyük Şeyh Hasan, Anadolu valiliğine atanmış ve memleket işlerini iyi bildiği için E., Şeyh Hasan'ın vekili olarak iş başında kalmıştı. 1335 te Ebu Said'in ölümü üzerine çıkan anlaşmazlıkta E., Büyük Şeyh Hasan'ın yardımından ümidini keserek Memluk hükümdarına müracaat edip Anadolu'da onun valisi olmayı teklif edince, bu müracaat kabul edilmiştir. E., Azerbaycan'da yerleşen Küçük Şeyh Hasan'ın kendisine itaat etmesini reddetmişti. Bunun üzerine Küçük Şeyh Hasan ve Doğu Anadolu'da hükümdar ilân ettiği oğlu Süleyman Han, E. üzerine yürüdüler. İki ordu Sivas ile Erzincan arasındaki Karanbük mevkiinde karşılaştı. Savaşın başında yenilen E., düşmanın çapula dalmasından yararlanarak kuvvetlerini tekrar toplayıp taarruza geçti. Küçük Şeyh Hasan ağır bir bozguna uğramış, Süleyman Han'ın karargâhı E. nın eline geçmişti. Bu galibiyet, E. nın memlekette olduğu gibi, komşu devletlerde de nüfuzunu artırmıştı. Bunun üzerine istiklâlini ilân eden E., sultan unvanı ile para bastırmıştı.

E. ya halk, iyi ve dürüst davranışından ve köse olundan dolayı Köse Peygamber derdi. Onun hâkimiyetindeki yerler, Erzurum, Bayburt, Erzincan, Şarkî Karahisar, Niksar, Tokat, Amasya, Samsun, Merzifon, Ankara, Aksaray, Develi Karahisar, Niğde, Kayseri, Darende, Sivas ve yöresi idi. Önce Sivas'ı, sonra da Kayseri'yi merkez yapmıştı.

E., Kayseri'de Köşk adlı yerde gömülmüştür. Şafiî imamlarından Ali el - Subkî, E. nın ilmî kudretini tasdik etmişti. E. nın üç oğlu vardı. Şeyh Hasan 1347 de ölmüştü. Küçük oğlu Muhammed, E. nın yerine getirilmiştir. Cafer muhalefete kalkışmışsa da, muvaffak olamayarak Mısır'a çmıştır.

ERETRİA (Eski coğ.), Yunanistan'da Euboia (Eğriboz) adasında, hemen hemen Asopos'un ağzı karşısında bir şehir. M. Ö. VIII. yüzyıldan beri bir çanak çömlek merkezi olan E., İranlılar tarafından I. Med savaşında tahrip edilmiştir (M. Ö. 490). Sonradan ilk bulunduğu yere yakın

bir noktada tekrar kurulmuştur. Roma İmparatorluğu zamanlarına kadar önemini muhafaza etmiştir. Bölge çok bataklıktır. E. nın harabeleri (Akropolis, surlar, tiyatro) Nea Psara adını taşıyan köy çevresinde hâlâ görülür.

Eretria Okulu (Fel.): bk. ELİS OKULU.

ERETS YİSRAEL (İbr. = İsrail toprağı), Filistin'in İbranca adı.

EREVAN [*yerevan*] **veya ERİVAN** (Türkçe adı: **Revan**). Sovyetler Birliğine bağlı Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başşehri. Nüfusu 607 000 dir. Alagöz volkanik masifinin eteğinde, Gökçegöl (Sevan) ün güneyinde, Aras nehri havzasında, Zengi çayı kıyısında, subtropik bitkilerin yetiştiği bir bölgenin merkezidir. Çevresinde pamuk üzüm, meyva ve sebze yetiştirilir. Hidroelektrik santrallarının kurulması üzerine şehirde demir, alüminyum, makine, elektrik malzemesi, tekstil, kimyevî maddeler, ipek, deri ve yiyecek maddeleri fabrikaları kurulmuştur.

E. adının ilk olarak Urartu çağında Erebuni şeklinde geçtiği anlaşılıyor. Şehir XVII. yüzyıldan itibaren İranlılar, Türkler ve Ruslar arasında sürekli mücadelelere sahne olmuştur. Türk tarihindeki yeri için bk. REVAN.

ERFELEK, Sinop iline bağlı bir ilçe. İlçenin nüfusu 24 471 (1965), yüzölçümü 365 km² dir. İlçeye bağlı 36 köy vardır. Bu köylerden ikisi 1 000 den çok nüfuslu, 22 si 500 - 900 nüfuslu olup mahalleleri de vardır. İlçe merkezinin nüfusu 2 246 (1965) dır. E. ilçesi, Sinop merkez ilçesinin batısında, dar bir şerit biçiminde uzanır. Bu ilçe, Sinop ilçe merkezine bağlı Karasu bucağı iken, 1960 yılında ilçe olarak E. adını almıştır. Karasu bucağının merkezi Salavat köyü olmuştur.

E. ilçesi, Sinop yarımadasının batı bölümünü içine alır. Burada arazi çok yüksek olmamakla beraber (500 - 1 000 m) dağlık ve çok inişli çıkışlı bir görünüşü vardır. Bu arazi, kuzeyde Eosen flişlerinden, bunun güneyinde Üst Kretase tabakalarından kıvrımlı bir yapı gösterir. Bu kıvrımların eksenleri, burada yaklaşık olarak doğu - batı doğrultusundadır. Güneybatıdaki dağlardan çıkan ve buralarda Akviran deresi adiyle anılan akarsu, E. ten geçerek Karasu adını alır, Sinop'un batısında Kuarterner arazi ve aluvial düzlüklerden geçerek denize dökülür.

E. ilçesinin çok yerinde bozulmuş ormanlarla (kayın, gürgen, meşe) fundalıklar geniş yer tutar. Tarım yapılan topraklar az olup, daha çok genişçe vadi tabanlarında ve düzlüklerdedir. Kaynak ve dere sularından yararlanılır. Dönemeçli bir yol ile Sinop ve Ayancık'a bağlıdır. İlçenin başlıca yolu budur. Kasabada orta okul, küçük bir çarşı vardır. — R. İ.

ERFT, Rhein (Fr. Rhin) nehrinin sol kollarından biri. Uzunluğu 115 km dir. E. nehri Kuzey Eifel'de meydana gelir ve Neuss yakınlarında Rhein nehrine dökülür. Düsseldorf şehri karşısında bulunan E. kanalı, nehre dökülme kollarından biridir.

ERFURT, Doğu Almanya'da bir şehir, Thüringen havzasında bir devlet (Land) merkezi. Nüfusu 186 800 (1962) dür. Ticaret merkezi ve demiryolu kavşağı olan E., Thüringen Land'ının eski merkezi olup önemli bir bölge merkezi olarak kalmıştır. XIV - XV. yüzyıllardan kalma büyük kilisesi, Luther'in birkaç yıl yaşadığı Augustinusçular manastırı ve Gotik üslûpta yapılmış bir belediye sarayı vardır. 1392 de kurulan üniversitesi 1816 da kaldırıldığından beri

ERFURT: Katedral ve Severikirche

E. manevî hayat merkezi olarak sönmüştür. Orta Çağda şehir Nürnberg ile Hansa limanları arasında biricik önemli antrepo idi. Önemli bir kimya endüstrisi vardır. Makina ve elektrik motörleri yapılır. Tabakhaneleri, yazı makineleri ve kundura fabrikaları, radyo istasyonu vardır. Şehrin banliyösünde önemli sebze ve çiçek bahçeleri yer alır. E. devletinin nüfusu 1 256 000 (1962) dir.

Tarihçe: 741 de St. Bonifatius E. ta bir piskoposluk kurmuştur. Bu, sonradan Mainz piskoposluğu tarafından ilhak edilmiştir. Büyük Karl zamanında E. büyük bir ticaret merkezi olmuştur. İmparator Friedrich Barbarossa E. ta birkaç diyet meclisine başkanlık etmiştir. 1255 te hemen hemen muhtariyete kavuşmuştur. XV. yüzyılda Hansa ortaklığına katılmıştır. XIV. yüzyılından XVI. yüzyıla kadar şehir Saksonya'ya bağlanmıştır. Sonra Mainz seçmen prensliği yönetimine girmiştir (1648 - 1802). 1806 - 1813 yılları arasında Fransızların işgalinde kalmış, sonra Viyana Kongresi (1815) nde nihaî olarak Prusya'ya verilmiştir. I. Napoléon ve Çar I. Aleksandr, 1808 de E. ta bir görüşme yapmışlardır. II. Dünya Harbinde hasar gören binaları ve özel olarak Augustinusçular manastırı ve Luther'in hücresi onarılmıştır. Pedagoji Enstitüsü vardır. Tıp Akademisi 1954 te kurulmuştur. Endüstride 50 000 işçi çalışmaktadır.

ERFURT MÜZAKERELERİ: Dupont'un Bailén'de, Junot'nun da Cintra'da teslim olmasından sonra, Napoléon Büyük Ordu ile beraber İspanya'ya giderek yarımadanın ayaklanmasını bastırmağa karar vermişti. Fakat uzaklaşmadan önce kıtadaki durumunu sağlamlaştırmak ve bu amaçla Fransız - Rus ittifakını güçlendirmek istemişti. Erfurt'ta yapılan müzakerelerde bu konu ele alınmıştır (27 eylül - 14 ekim 1808). Napoléon, Aleksandr'dan Avusturya'ya baskı yapıp silâhlanmalarına son vermesini ve bu devletin Fransız imparatorluğuna karşı taarruza geçmesini önlemesini istiyordu. Gerçekte 12 ekim tarihindeki anlaşma ancak Avusturya'nın

harp ilânı halinde Rusya'nın Fransa ile Avusturya'ya karşı müttefikan hareket edeceğini kararlaştırıyordu; fakat çar Avusturya'nın aksi bir tutumunu önleyeceğine söz veremiyordu. Buna karşılık, gizli bir anlaşma ile Finlanda'yı ve Osmanlı İmparatorluğundan almak istediği Eflak ve Buğdan illerini elde ediyordu. Erfurt'ta verilen ziyafetlerin şaşaası (Talma, krallarla, yani Napoléon'a tabi Alman prensleriyle dolu olan tiyatroda oynayabilmiştir), imparatorluk diplomasisinin başarısızlığını örtememiştir. Bu başarısızlık Talleyrand (b. bk.) ın eseridir. Güçlü bir Avusturya'nın Rusya'ya karşı lüzumlu bir karşı ağırlık olduğundan emin olan ve Napoléon'un maceracı politikasından korkan Talleyrand, Napoléon'a ihanet etmiş ve çarı ona karşı mukavemete teşvik etmişti.

ERG (Fiz.), C. G S. (santimetre, gram, saniye) ölçü sisteminde iş birimi. Uygulama noktasını kuvvet yönünde 1 cm hareket ettiren bir dinlik kuvvetin meydana getirdiği iştir: 1 jul 107 E. e eşittir; 1 kilogrammetre ise 981×105 E. tir.

ERG, Sahrada kum tepeleri bölgesi. E. ler yüzlerce km lik sahalara yayılabilirler. Kuzey Sahrada, Tunus'un güneyinde ve Tademait yaylasının sınırları içinde Büyük Doğu E., batıda Saoura ve El-Golea bölgeleri arasında Büyük Batı E. olmak üzere ikiye ayrılır. Taşlık ve kayalık ovaların tersine, E. ler bitki bakımından oldukça zengin alanlar meydana getirirler. Ağaççıklar ve bilhassa *drin*'ler pek çok görülür. Batı yatakları dışında, çölde yağmur olunca en mükemmel otlaklar E. lerde meydana gelir.

ERGAMENĒS (Yun. Ergamanou), Habeş firavunu. M. Ö. III. yüzyıl başlarında yaşamıştır. Ptolemaios Philadelphos'un çağdaşıdır. Napata papazlarının hükümranlıklarına son vermiştir.

ERGANİ, bağlı bulunduğu il merkezi Diyarbakır'a 58 km mesafede ve Elazığ şosesi üzerinde bir ilçe merkezi. Yüz yıl öncesine kadar E. kasabası, 1 515 m yüksekliğindeki Zülkifil dağında ve kale çevresinde idi. Diyarbekir valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşanın yaptırdığı Harput şosesi, 1871 de tepedeki Harput halkının ovadaki Ağavat Mezraası yerinde Mamuretilaziz şehrinin kurulmasına sebep olduğu gibi, bu şosenin Zülkifil dağı eteğinden ve Hoşut ovası başından geçmesi de, E. halkının 1874 - 1914 arasındaki kırk yıl içinde toptan şose uğrağındaki Bagur köyüne göçerek, eski kasabanın ıssız kalmasına yol açtı. 1846 da kurulan ve E. sancak merkezi olan Maden kasabasına Osmaniye adı ile bir nahive olarak bağlanan ve Yeni E. adiyle anılan kasaba, Adana'daki Cebelibereket'in yeni adı Osmaniye ile posta ve yazışmada karışıklığa yol açtı. Bu yüzden, sancak merkezine E. Maden ve buraya da E. Osmaniye denildi. 15 km ötedeki kasaba Maden ilçesi adı ile Elazığ'a bağlanınca, Diyarbakır'a bağlı kalan Osmaniye'ye de E. denildi. Güran adlı bir bucağı ve 71 muhtarlığa bağlı 126 köyü vardır. İlçenin nüfusu 41 414 (1965), yüzölçümü 1 484 km² dir. Köylerin çoğu 400-600 nüfusludur. İlçe merkezinde 10 374 (1965) nüfus vardır.

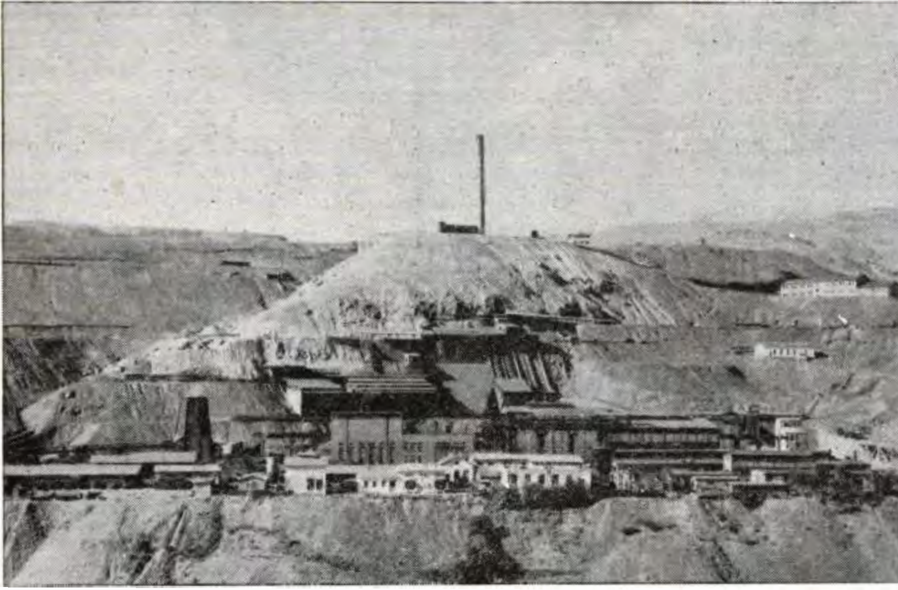
ERGANİ: Zülkifil dağı ve ilçenin bir kısmı

E. ilçesinin toprakları kuzeyde Elazığ'ın Maden ilçesi, güneyde Urfa'nın Siverek ilçesi arasında uzanır. Kuzeyi dağlık (1 500 - 2 000 m lik Maden dağları), bunun hemen güneyi alçak dağlık ve tepelik (1 000 - 1 200 m) tir. Daha güneydeki geniş düzlükler 700 - 750 m yükseklıktedir. Bunlar Güneydoğu Anadolu düzlüklerinin bir bölümüdür. Dağlık yerler Üst Kretase tabakalariyle bazik intrusionlardan oluşmuştur. Bu dağların türlü yerlerinde büyük değeri olan zengin bakır madenleri vardır. Bunun güneyinde Tersiyer tabakaları yer tutmuştur. Bunların güneyindeki düzlükler ise, yeni Kuaterner tortullariyle örtülü, verimli toprakları bulunan E. düzlükleri veya Osmaniye ovası olarak anılmış bulunan yerlerdir. Bu düzlüklerin güneyinde geniş ölçüde bazalt platoları uzanır. E. düzlükleri, yaklaşık olarak 10 km eninde ve boyunda, girintili çıkıntılı bir ova görünüşündedir. Yüksekliği 800 - 1 000 m, yüzölçümü 120 km² dir. Bu susuz düzlükler, çok yerinde çıplak olmakla beraber, verimli topraklarla kaplıdır. Burada buğday, arpa, mısır, darı, nohut yetişir. Az miktarda pamuk, susam ve mercimek de yetişir. Bu ovada ve çevresindeki köylerde su azdır. Burada başlıca yeşillikler, kasabanın çevresidir. Dağ eteklerinde bağcılık çoktur. Nar ve bilhassa bademi boldur.

İlçe topraklarının iklimi sert, yazları sıcak, kışları soğuktur. Ancak, havasının iyi olması dolayısiyle E. ve çevresi, önceleri Diyarbakır'ın bir yazlığı durumunda idi. Yağış tutarı, Güneydoğu Anadolu'nun birçok yerlerinden fazla ise de, yine de yeter derecede değildir. İlçenin türlü yerlerinden kaynaklarını alan akarsular, Dicle'ye dökülür. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Hayvanlar canlı olarak satıldığı gibi, yağ, yün ve deri de başlıca satış maddelerindendir. Meyva olarak E. nin başlıca ürünü bademdir (yılda 50 ton). Kavunları tatlı ve makbuldür.

E. kasabası, Zülkifil dağının güney eteğinde, 955 - 1 000 m lik az eğimli bir yerde kurulmuştur. Kasabanın yukarısında bu yerleşme yerinin eski bölümü bulunur. E. eski bir yerleşme yeridir. I. Selim'in Çaldıran zaferinden sonra E., Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. V. Cuinet'ye göre, XIX yüzyıl sonunda nüfusu 6 000 kadardı. Bu sıralarda E. sancağının merkezi, bakır madenlerinin işletilmesine bağlı olarak önem kazanan Maden kasabasına nakledilmiş, Cumhuriyetin kurulmasından sonra idare teşkilâtında değişiklik yapılarak, Maden kazası Elazığ'a bağlanmış, E. Diyarbakır'da bırakılmıştır. 1927 de nüfusu 3 000 olan E., yavaş yavaş büyüyerek 1950 ile 1960 arasında 6-8 bin nüfuslu bir kasaba olmuş, 1965 te nüfusu 10 bini geçmiştir.

E., Diyarbakır'ın en büyük ve yol uğrağı olarak en canlı ilçe merkezidir. Halkın geçim kaynakları tarım, hayvancılık, meyvacılık ile maden işçiliği (Elazığ'ın Maden ilçesindeki bakır ve Eğil yakınındaki Guleman krom madenlerinde) dir. Çevresinde geniş meyva ve sebze bahçeleri vardır. Batısında kalker bir tepenin eteğinden çıkan ve Çiftepınar denilen gür bir kaynağın sulariyle sulanan bu bah-

ERGANİ: Maden Bakır Fabrikasının cepheden görünüşü

çelerde çeşitli meyvalar (elma, armut, kiraz, vişne, kayısı, erik, ayva, incir, nar) ile üzüm, badem ve ceviz E'de edilir. Bunların bir kısmı Diyarbakır'a gönderilir. Bu çevrenin sebzesi de boldur.

Dört mahalleli olan E. kasabasının evleri taş duvarlı, tek katlı, düz ve toprak damlıdır. Son yıllarda kasabada gelişme olmuş, düzgün cadde ve sokakların etrafında yeni evler yapılmıştır. Kasabanın iki parkı, yeni dükkânların bulunduğu güzel bir çarşısı vardır. Kasabanın suyu çevredeki kaynaklardan sağlanmıştır. Kasabanın harita ve imar planı vardır. Elektrikle aydınlatılmıştır. Diyarbakır ile E. arasında Devegeçidi barajı yapılmaktadır. E. belediyesi 1916 da kurulmuştur. Elazığ - Diyarbakır yolu kasabadan geçer. Bu iki şehir arasında işleyen taşıtlar, E. ye canlılık getirmiştir. Kasabada otel, lokanta, han ve fırınlar vardır. 1966 ya kadar orta okulu bulunan E. ye bu yıl lise de açılmıştır. Merkezde iki, köylerde 40 ilk okulu vardır. Kasabanın 5 km güney yanındaki Dicle Öğretmen Okulu, Hoşut köyü arasında kurulmuştur. Kasabada bir de kütüphane vardır. Malatya - Diyarbakır demiryolu E. nin 4 km yakınından geçer. Kasaba bu yola bir yol ile bağlıdır.

E. adı, yakınındaki zengin bakır madenleri dolayısiyle eskiden beri ün vermiştir. Bu çevreden geçen, yukarı kesimine bir ara E. suyu adı da verilmiş bulunan Dicle ırmağının sağ yakasında ve Mihrap dağının eteğinde bulunan E. Maden (şimdiki Maden kasabası) de bakırın işletilmesi eski çağlara kadar gider.

Tarih: E. bir süre Osmaniye adiyle anılmıştır. Ancak Osmaniye adı, Adana'nın doğusundaki Bereket dağı Osmaniye'si ile karıştığı için değiştirilmiştir.

İslâm devrinde E. nin kaderi, Diyarbakır'a bağlı kalmıştır. I. Selim'in Çaldıran zaferinden (1514) sonra E., İdris Bitlisî'nin delâleti ile Bıyıklı Mehmet Paşanın aldığı Diyarbakır bölgesi içinde, Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. Cuinet'ye göre, XIX. yüzyıl sonlarında E. kasabasının nüfusu 6 000 den fazla idi.

Bu sıralarda E. sancağının merkezi bakır madenlerinin işletilmesi dolayısiyle önem kazanan Maden kasabasına nakledilmiş ve nihayet Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, idarî teşkilâtta değişiklik yapılarak Maden kazası Elazığ vilâyetine bağlandığı halde E. (Osmaniye) kazası Diyarbakır vilâyetine bırakılmıştır. E. kazasında 68 köy vardı. E. madeninin ilk defa ne zaman işletildiği kesin olarak bilinmemektedir. XII. yüzyılın başlarında işletilmiş olduğu anlaşılan maden, daha sonra zaman zaman terk edilmiş ve yeniden ele alınmıştır. XVII. yüzyıl ortalarında üretimin durdurulmuş olması ihtimali vardır. XIX. yüzyılın başlarında Hapur adı verilen maden bölgesinden çıkarılan bakırın bir kısmının B a ğ d a d'a gönderildiğini seyyah Olivier yazmaktadır. 1837 de Brant'ın ifadesine göre, burada madencilikle geçinen nüfusun sayısı 3 500 e varıyordu. Yüzyılın sonunda maden devlet eliyle işletiliyor, çıkarılan ham cevher yerinde odun ile karıştırılarak kara bakır haline getiriliyor, deve veya katır sırtında Tokat'a gönderilip, orada kırmızı bakır haline konuluyor veya İskenderun üzerinden ihraç olunuyordu. XX. yüzyıl başlarında dünya bakır piyasasında fiyatların düşmesi, maden çıkan yerleri limanlara bağlayan yolların yokluğu, çevredeki ormanların hemen tükenmesi işletme faaliyetini tamamiyle durdurmuş; bu faaliyet ancak Cumhuriyet devrinde (1935 yılında) tamamlanan Diyarbakır demiryolunun yapılması ile ve E. ye maden kömürü getirilmesi üzerine hızlanmış, işletilen bakırın kolayca ihraç edilmesi de mümkün olmuştur.

ERGANUN (Fr. Orgue) [Mus.]: bk. ORG.

ERGASTOPLAZMA (Fr. Ergastoplasme < Yun. *ergazesthai* = çalışmak; *plasma* = plazma) [Sitoloji], beze hücrelerinin tabanında yer alan bazofil, yani bazik lekelerle kolayca lekelenen iplik (filamentum) ler. E. veya öteki adiyle etkin sitoplazma, salgılama olayından önce farklılaşır ve en yüksek gelişme derecesi hücrenin çalışmasının en yüksek derecesini karşılar. Son zamanlarda elektronik mikroskop yardımiyle E. nın yapısı incelenebilmiş ve E. nın kondriyoma (b. bk) karşısındaki önemi ve bağımsızlığı iyice anlaşılmıştır. E., açık renkli bir aralıkla ayrılmış iki zardan yapılmış lameller biçimindedir. Zarların dış yüzeyinde Palade taneleri denilen birçok küçük ve değişmez osmiyofil (osmiyum asitleriyle kolayca lekelenen) taneler b u l u n u r. Pankreasın tükürük bezlerinin ve bağırsak epitelinin dış salgı hücreleri, E. bakımından zengindir. Bu organitler hücrenin salgı-

ERGASTOPLAZMA

lama çalışmasiyle ilgili bir geçiş sitoplazması yapısı görünüşündedir. Bu nitelik E. yı kondriyomdan ve Golgi apparatusundan farklı kılar, çünkü onlar basit hücre öğeleridir.

ERGASTULUM (Fr. Ergastule), eski Roma'da esir lerin veya mahkûmların konulduğu yeraltı binaları.

ERGATOJİN (Fr. Ergatogyne < Yun. *ergates* = ırgat, işçi; *gyne* = kadın) [Biyol], karıncalarda, gerçek veya kraliçe dişilerle ırgatlar arasındaki ara biçime verilen ad. Görünüşe göre bu biçimler, işçi karıncaların larvalara yaptığı bakıma ve besin yardımına muhtaçtır. Bunlar cinslikli bireyleri andırırlar ve bazan kanatlı da olurlar, fakat döl verme yeteneğine sahip görünmemektedirler.

ERGATOİD (Fr. Ergatoïde, Yun. *ergates* = ırgat, işçi; Lat. *oïdes* = gibi) [Biyol.], dişi karıncaların kanatsız biçimlerine verilen ad. E. ler, larvanın bir çeşit besininin etkisiyle oluşurlar. Bunlar kanatsız olmalarından ötürü çiftleşme uçuşu yapamazlar.

ERGENE, CİSR - İ (Coğ.): bk. UZUNKÖPRÜ.

ERGENE HATUN (1251 - 1261), Çağatay ulusunun dördüncü hükümdarı. Çağatay'ın oğlu Mötüken'in oğlu olup, Çağatay ulusunun kurucusu sayılan Kara Hülegü Han (1242 - 1247) ın karısıdır. Kara Hülegü'nün ölümü üzerine 1251 de tahta geçen E., on yıl Çağatay ulusunu idare etmiştir.

ERGENE IRMAĞI, Trakya'nın çok yerinin sularını toplayarak Meriç'e dökülen bir akarsu. Kaynaklarını Yıldız (Istranca) dağlarının güneybatı yamaçlarından alan birçok kollarla beslenen bu ırmak, yaklaşık olarak doğu - batı doğrultusunda akar, 80 km kadar yol çizdikten sonra Meriç ırmağına dökülür. E. I. Meriç'in bütüniyle Türkiye topraklarında bulunan büyük koludur. Ergene suyu da denir. Bol yağışlı Yıldız dağlarından beslenerek E. I. na sağdan karışan, birbirine paralel birçok dereler vardır (Süloğlu deresi, Akardere, Kocadere, Büyükdere, Poyrazlıdere, Sulucakdere, Pınarbaşı deresi, Anadere, Kocaalan deresi). Güneydeki tepeliklerden ise Hayrabolu deresi, Beşiktepe suyu gibi dereler karışır. Bütün bu dereler, Çorlu çevresinden Ergene teknesinin eksenine uygun olarak, batıya yönelen ırmağa arka arkaya katılırlar. Kimisi yazın kuruyan veya cılızlasan, kimisi de sürekli akan bu dereler E. I. na su getirirlerse de, bu ırmağın asıl başı, Saray kasabasının 12 km kadar yukarısındaki Güneş Kayası dibinden gür olarak çıkan Ergene Pınarı'dır. Bu kaynaktan çıktıktan sonra Muratlı'nın kuzeyine kadar Ergene Deresi adiyle akarak Çorlu suyu ile birleşir ve büyür. E. I., bu kadar bol sayıda kolları aldığı halde, yaz aylarında çok çekilir. Bunun sebepleri Trakya'da güçlü akarsuları besleyecek yüksek dağların bulunmayışı, yazın buharlaşmanın çokluğu, arazinin suları sızdırması ve dere sularının geçtikleri yerlerde sulama işlerinde harcanmasıdır.

Yağışlı mevsimlerde ve birdenbire olan kar erimelerinde E. I. çok delice akar, çevresindeki düzlüklere taşar. Suları uzun süre bulanık akan bu ırmak, hele Uzunköprü'den aşağıdaki ovayı su altında bırakır. Karasazlık adı verilen yerde ise geniş ve devamlı sazlık ve bataklıklara yer verir. Bu sazlıklardan çıktıktan sonra ırmak Meriç'e dökülür. Bu çevrede karaağaçtan meydana gelmiş koruluklar vardır.

E. I. türlü bölümlerinde düzlükler arasında biraz derinde aktığı için sulama işlerinde suları motorla ve bentlerle alınır. E. I. ve kolları üzerinde Osmanlılar devrinden kalma değerli birçok köprüler vardır. Ünlü Uzunköprü bunlardan biri olup, aynı addaki kasabanın yakınındadır. Bk. ERGENE TEKNESİ, TRAKYA. — R. İ.

ERGENE TEKNESİ, Trakya'nın orta bölümünü içine alan ve kollariyle birlikte Ergene ırmağının geçtiği geniş çukur bölge. Doğuda Çerkezköy kasabası yakınından batıda Yunanistan sınırına kadar uzunluğu yaklaşık olarak 60 km, kuzeyde Kırklareli çevresinden güneyde Malkara yakınlarına kadar eni 40 km yi bulur. Ana çizgileriyle bir üçgen biçimi gösteren bu çukur bölge, Meriç'in büyük kollarından olan Ergene ırmağı (b. bk.) nın havzası (su toplama alanı) dır. Bu üçgenin kuzey ve doğu kenarını, yüksekliği çok yerde 600 - 800 m olan Yıldız (Istranca) dağları çevirir; güney kenarında ise yüksekliği pek az kabarıklıklar durumundaki (400 - 600 m) Tekir dağları ile kuşatılmış bulunur. Bu kabarıklıklar arasındaki E. T. düzlüklerinin yüksekliği, kenarlarda 100 - 200 m, ırmak boyu çevresinde 100 m den aşağıdır. Denizden 150 - 200 m yüksekliğindeki plato düzlükleri, karasal Miyosen ile Pliyosen tabakalarından oluşmuştur. Bunlar arasındaki geniş vadi tabanlarında aluviyal örtüler yer tutmuştur. Ovanın kuzey çevresindeki Yıldız dağları, metamorfik taşların çok yer tuttuğu bir masiftir. Bunun hemen güney kenarında ve Ergene düzlüklerinin başladığı yerlerde boydan boya Eosen oluşukları vardır. E. T. nin güneyindeki sırtlar ve yassı dağlar da Eosen tabakalarından bir yapı gösterir. Bir çöküntü alanı olarak meydana gelmiş bulunan bu teknenin güney bölümünde batı - doğu doğrultulu kırıklar uzanır.

E. T., kuzeydeki Yıldız dağları kadar yağış almamakta ise de (bu dağlarda yıllık yağış tutarı 750 - 1 000 mm, kimi yerinde daha da çoktur), yine de yıllık yağış, çok yerinde 500 mm den çoktur. Bu çukur bölgede yıllık olağan sıcaklık ortalaması 12° - 14° arasındadır. Aylık sıcaklık ortalamasının en düşük bulunduğu ay ocak, en yükseği temmuz ayındadır. Burada nadir olmakla beraber sıcaklığın yazın 35° yi geçtiği, kışın da — 5° ye düştüğü olur. Don olabilen günler kasımda başlar, nisan başlarında biter. Yağışlar en çok aralıkta, en az eylüldedir. Yağışlı mevsim güz ortalarında başlar, kısın ve ilkbaharda devam eder. Kışın kar yağar. Kimi yıllarda kar yağışı çok olur, yolların kapandığı, tipilerin birbiri ardından belirdiği günler vardır.

Dağlar arasında kalmış bir tekne özelliği göstermesi, buna bağlı olarak iklim şartlarının (özellikle yağışın) çevresindeki yüksekliklere göre az bulunması yüzünden E. T. nde ot formasyonları çok yer tutmuştur. Kuzeydeki Yıldız dağlarında iyi ormanlar ve fundalıkların (meşe, kayın, gürgen, çam ...), güneydeki dağlık - tepelik yerlerde fundalıkların (meşe, gürgen, çam) bulunmasına karşılık, burada tabiî olarak otluklar önemli yer tutmuştur. Bugün bu düzlükler geniş ölçüde tarım alanları olmuştur. Ergene ırmağının kollariyle sulanan bu topraklarda buğday, arpa, çavdar, mısır, ay çiçeği, pancar (Alpullu şeker fabrikasını besler), kavun, karpuz, çeşitli meyva ve sebzeler, yem bitkileri yetiştirilir. Akarsuların geniş vadi tabanları ile ova özelliğindeki düzlüklerde ince tarım (intensif tarım) önemli yer tutmuştur. Bu türlü yerlerde taban suyu yüze yakın olduğu gibi, E. T. nin türlü yerlerinde zengin arteziyen su yatakları da vardır. Bunlar arasındaki yüksekçe düzlüklerde ise tahıl tarımı çok yer tutar.

TÜRKLERİN ERGENEKONDAN ÇIKIŞI

E. T., nüfusu oldukça yoğun (ortalama olarak km^2 ye 50 - 60 kişi, kimi yerlerde 70 - 80 kişi), şehir ve kasabaların, büyük köylerle çiftliklerin çok bulunduğu bölgelerimizdendir. Burada Trakya'nın başlıca şehir ve kasabaları gelişmiştir: Kırklareli (25 00 nüfuslu), Pınarhisar (8 000), Vize (7 000), Saray (6 000), Çerkezköy (6 000), Muratlı (6 600), Çorlu (27 000), Lüleburgaz (26 000), Pehlivanköy (3 000), Hayrabolu (9 500), Uzunköprü (20 000), Havsa (3 500) ve Edirne (46 000 nüfuslu).

E. T., tarih boyunca önemli yer tutmuş ve Anadolu ile Avrupa ülkelerini birbirine bağlayan işlek yolların geçtiği bir bölge olmuştur. Bugün İstanbul - Çorlu - Lüleburgaz - Babaeski - Edirne arasında uzanan ve Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan işlek asfalt yol buradan geçtiği gibi, demiryolu da bu bölgededir: Teknenin kenarlarından da yollar geçmekte, buralardaki şehir ve kasabaları birbirine bağlamış bulunmaktadır. Bütün bu şehir ve kasabalardan E. T. nin ortasından geçen ana yollara bağlantı yolları vardır. — R. İ.

ERGENEKON veya ERGENEKUN EFSANESİ, eski bir Türk efsanesi. *Ergenekon* sözü, Çingiz Han çağından itibaren kullanılmağa başlanmıştır. Reşidüddin'e göre, *ergene* sözü «sarp» demektir; *kon* da «dağ beli» anlamına gelir. *Ergenekon* «sarp dağ beli» anlamını ifade ederdi. Reşidüddin, öyle anlaşılıyor ki, efsanelerde daha çok halk etimolojisini tercih etmiş ve halkın inancını değiştirmek istememiştir.

Son araştırmalara göre, *ergene* sözü Moğolcadan alınmıştır (G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen.* Wiesbaden, 1963. I, 17. madde).

E. E. nin kökleri, çok eski çağlardan beri Orta Asya halklarında yaygın olarak yaşamıştır. Meselâ Büyük Hun devletinin kurucusu Mao - Dun (Mete) çağında (M. Ö. 209 - 174), bu efsaneyi bazı motifleriyle görebiliyoruz. Bunu M. Ö. 119 da Çin devlet adamı Çjan - Ken, kendi imparatoruna verdiği raporda şöyle anlatıyordu: «Hun ülkesinde bulunduğum sırada şunu duydum: Wusun (Usun) hükümdarı, Gunmo unvanını taşıyordu. Bu Gunmo'nun babası, Hunların batısındaki bir ülkenin sahibiydi; bir savaşta Hunlar tarafından öldürüldüğü sırada, yeni doğmuş bulunan Gunmo'yu kırlara attılar. Bu çocuğu kuşlar, sineklerden koruyor, bir dişi kurt da sütüyle besliyordu. Hun tanjusu, bu hikmete şaşarak, bu çocuğu Tanrı'dan saydı ve onu kendi terbiyesine alarak büyüttü. Sonra da atasının ülkesini ona geri verdi.»

Bu efsanede etrafı dağlarla çevrili Ergenekon'u henüz göremiyoruz. M. S. 552 de kurulan Gök Türk devleti kendisini her bakımdan büyük Hun devletinin varisi gibi görmüştü. Bu inanışta eski kan ve gelenek bağlarının önemi büyüktü. Hunlar çağında ayrı motifler halinde görülen bu efsane, Gök Türkler devrinde tam şekliyle ortaya çıktı. Tanrı'nın sembolü dişi kurt ile katliâma uğrayıp yok olan Türklerin son kalıntısı sayılan bir erkek çocuğun birleşerek ilâhi köke dayanan yeni bir milleti nasıl kurduklarını ve esaretten kurtularak, kendilerine nasıl yeni bir çığır açtıklarını bu efsaneden öğreniyoruz. Bu Gök Türk efsanesi, *Cou sülâlesi tarihi*'nde şöyle anatılıyor:

«Gök Türkler, eski Mao - Dun (Mete) Hunlarının soyundan gelen bir koldur. Onlar, Aşina (Asena) ailesi soyundan gelirler. Fakat ayrı ayrı boylar halinde yaşıyorlardı. Daha sonra, Lin adlı bir devlet tarafından bozguna uğratıldılar ve nesilleri tamamen öldürüldü. Yalnız on yaşındaki bir erkek çocuk sağ kalabilmişti. Düşman askerleri, bu çocuğun çok küçük olduğunu görerek ona acıdılar ve öldürmeğe kıyamadılar; oğlanın ellerini ve ayaklarını keserek bir bataklığın sazları arasına attılar. Bu sırada bir dişi kurt peyda oldu ve çocuğu et ile besledi. Çocuk büyüyünce dişi kurt ile birleşti ve böylece kurt gebe kaldı.»

«Bir ara düşmanlar, bu çocuğun yaşamakta olduğunu duyunca, onu da öldürtmek ve Türklerin tek kalıntısının bile kökünü kazımak için asker gönderdiler. Gelen askerler, kurdu çocuğun yanında gördüler ve derhal bu kurdu öldürmek istediler. Fakat kurt, Tanrı tarafından (ellerle) tutulmuşçasına çocuğu alarak, ansızın bir dağın üstünde durdu. Bu dağ, Turfan'ın kuzeyindedir. Bu dağın eteğinde derin bir mağara vardı. Mağaranın içinde de her yanı ot ve bitkilerle kaplı büyük bir ova bulunuyordu. Ovanın çevresi 200 li (100 km) genişliğinde idi ve dört yanı çok dik (sarp) dağlarla çevrilmişti. Dişi kurt, oğlanla birlikte bu mağaranın içine kaçtı ve orada on oğlan doğurdu. Bu on erkek çocuk büyüyüp delikanlı olunca, dışarıdan kızlar getirerek onlarla evlendiler.»

«Zamanla bu oğlanların karıları gebe kaldı ve her birinden bir soy türedi. Gök Türk devletinin baş kabilesi olan Aşina da bunlardan biri idi. Bunların oğulları ve torunları zamanla çoğalıp yüz aile oldular. Birkaç nesil daha geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıktılar ve Juan - Juan (Avar) lara tâbi oldular. Altay dağlarının güney eteklerine yerleşip Juan - Juan'ların demircileri oldular. Altay dağları tepelerinden biri, âdeta miğfere benzermiş. Onların (Türklerin) dilinde miğfere *türk* dendiği için, bunun çevresindeki kavimlerin adı da Türk olmuş.»

Yukarıdaki metin, Gök Türklerden bahseden en eski Çin kaynağından alınmıştır. Bu rivayet, daha sonraları Gök

Oğuz Han ve Ergenekon destanlarındaki bozkurdun hatırasına 1922 de Ankara'da çıkarılan posta pulu

Ergenekon'dan çıkış hatırası olarak Türkiye Cumhuriyetinin 1925 te çıkardığı demirci ve bozkurt resimli posta pulu

Türklerin yükseliş çağlarında yazılan Çin kaynaklarında da geçer. VI. yüzyılın sonunda yazılan bir Çin kaynağındaki efsane şöyledir: «Batı Denizi kıyılarında oturan Türkler, düşman baskınına uğrayarak imha edilmişlerdi. Bu büyük katliâmdan kurtulabilen bir erkek çocuk, bir kurt tarafından alınarak doğuya kaçırılmış ve Kao-çang (Turfan) ın kuzeybatısındaki bir mağaraya getirilmişti.»

VI. yüzyıla ait geç Çin kaynakları, verdikleri bu yeni ve küçük bilgilerle birlikte, çok önemli tarih gerçeklerini de bildiriyor. Bu yeni kayıtlara göre Gök Türkler, Turfan'ın batısında bulunan «Batı Denizi» kıyılarında oturuyorlardı. Bu deniz, Aral gölü veya Balkaş gölü gibi bir Orta Asya gölü de olabilir. Bu efsane, Türklerin menşeinin Orta Asya doğusunda değil, batı kesiminde meydana geldiğini açıkça söylemektedir.

Bilindiği gibi, Batı Gök Türk devletinin esasını da 10 Türk kabilesi teşkil ederdi. Gök Türk yazıtları onları «On Ok», yani on kabile adiyle anmaktadır. Yine Çin kaynaklarındaki rivayetlere göre, Gök Türk devletini kuran soylu kabileler, Altay dağlarının güneybatısında bulunuyorlardı. M. S. 552 yılında Avar imparatorluğunu yıkarak, onun yerine yeni Gök Türk imparatorluğunu kuran Bumin Kağan, kardeşi İstemi'yi batıdaki on Türk (On Ok) kabilesinin başına geçirerek, kendisi doğuya gelmiş ve kağanlık otağını Ötüken'de kurmuştu. Çünkü Orta Asya'nın gerçek hâkimleri, ancak Ötüken'i başkent yaptıkları takdirde, hâkimiyetlerini meşru saydırabiliyorlardı.

Bu Gök Türk efsanesi Çingiz Han çağında söylenen Ergenekon rivayeti gibi, yalnızca bir hikâye mahiyetinde kalmamaktadır. Efsanede bir gerçek olan on Türk kabilesinden bahsedilmektedir. Gök Türklerin demirciliği de tarihçe bilinen bir gerçektir. X-XII. yüzyıllar arasında Kuzey Çin'de kurulmuş olan Hıtay (Çince: Liao) imparatorluğunun demirci ustaları da, on Gök Türk kabilesinden biri olan Ko-şu kabilesiydi. Türkler, kurdu da unutamamışlar ve tuğlarının tepesine bir kurt başı koymuşlardı. Bu gelenek Orta Asya'da o kadar derin izler bırakmıştır ki, Gök Türk devleti yıkıldıktan sonra bile, Çin imparatorları, Horasan ve Semerkand'daki beylerin hâkimiyetini tanıma sembolü olarak, kurt başlı tuğ ile davul göndermişlerdi.

Osmanlı devletinin varlığında da bu eski millî gele-

Ergenekon destanındaki bozkurdun temsili olarak 1925 te Türkiye Cumhuriyetinin çıkardığı 5 liralık kağıt paradaki resmi

nek kendini göstermiştir. Çingiz Hanın imparatorluğu ortaya çıkarken, bu yeni imparatorluğa meşruiyet kazandırmak için, Türklerin bu eski efsanesi Moğollara yakıştırılmıştı. Efsanedeki Türklerin yerine Moğol kabileleri geçmiş ve yeni bir E. E. düzülmüştür. Bu yeni efsane, Gök Türklerinki gibi gerçek motiflere sahip değildi ve sağlam bir silsile takip etmiyordu. Buna göre, Çingiz'in soyu olan Kıyan kabilesi de demirci idi. Çingiz'in kuvvetlenmesinden kuşkulanarak, Moğolların gerçek durumunu öğrenmek maksadı ile casus olarak gönderilen Çin elçilerinin seyahatnameleri bugün elimizdedir. Bu eserler, Çingiz ve kabilelerinin maden denen şeyden haberleri olmadığını ve maden işlemeyi ancak Uygurlar ile olan temaslarından sonra öğrendiklerini açık olarak bize haber verirler. Çingiz'e mal edilen E. E., yalnız Reşidüddin'in eserinde bulunur. Meselâ *Moğolların gizli tarihi*'nde veya diğer Moğolca kaynaklarda bu rivayet yoktur.

Gök Türklerin bu efsanesi ile bazı Moğol gelenekleri arasında da benzerlikler vardır. *Moğolların gizli tarihi* [1240] ne göre, bozkurt (Moğolca adı: börte çine) ile dişi geyik birleşerek Moğolları meydana getirmişlerdir. Buna benzer bir Gök Türk efsanesi zaman zaman bir dişi geyik (maral) şekline giren İstemi kağanın sevgilisine ait olarak Çin kaynaklarında vardır. Yine Moğol geleneğine göre, Moğolların ataları da deniz geçerek gelmişlerdi. Görülüyor ki, Türk efsaneleri, komşu ülkelere parça parça dağılmış ve orijinalliklerini kaybetmişlerdi.

Çingiz Han çağındaki E. E. nin en eski metni, Reşidüddin'in *Câmi'üt - tevârîh*'indedir. Ebülgazi Bahadır Han (b. bk.), bu ana metne dayanmıştır. E. E. bu eserde aynen şöyledir:

«Eskiden Moğol diye anılan boylar, tahminen iki bin yıl önce (Reşidüddin'in yaşadığı çağa göre, M. Ö. VIII. yüzyılda) Türk boyları ile düşmanlık etmişlerdi. Birbirlerini inatla yok etmek için savaşa giriştiler. Türkler, Moğol boylarını yenerek büyük bir kısmını öldürmüşler; geriye ancak iki erkek ile iki kadın kalmış. Bunlar da düşman korkusundan kaçarak sarp bir yere sığınmışlar. Sığındıkları yerin etrafı dağlarla ve ormanlarla çevrili imiş. Çok güçlükle geçilebilen ince bir yoldan başka giriş ve çıkış yeri de yokmuş. Bu yerin adı *Ergenekon* imiş. *Ergene*'nin anlamı «sarp» ve *kon* da «dağ beli» demekmiş. Hepsi birden «sarp dağ beli» anlamına gelirmiş.

«Ergenekon'a sığınan iki erkekten birinin adı Negüs, ötekinin de Kıyan imiş. Bu iki aile yıllarca orada kalarak çoğalmış ve birbirleriyle evlenmek suretiyle karışmışlar. Bundan sonra her bölüm bir adla anılmış ve birer obak veya omak (yani oymak) olmuşlar. *Oymak* (omak), aynı kandan ve soydan gelen kabile demektir. Bu oymaklar bir defa daha bölümlere ayrılmışlar. Bu yüzden, bu bölümlerden gelen Moğollara *Moğol dürlügin* denirmiş. Bu kavimler Ergenekon'da zamanla çoğalmışlar ve buraları artık onlara dar gelmeğe başlamış. Fakat biricik geçit olan o dar delikten nasıl çıkacaklarını düşünmeye başlamışlar ve karşılıklı konuşmuşlar.»

«Bir demir madeni (yatağı) bulmuşlar. Oradan demir çıkarır ve eritirlermiş. Hep birlikte ormandan odun ve eşek yükleriyle de kömür getirip oraya yığmışlar. Yetmiş öküz ile atı keserek onların derilerini ıslah edip demirci körükleri yapmışlar. Odun ile kömürü geçidin dibine yığıp körükleri de hep birden üfleyecek biçimde oraya dizmişler. Sonunda geçit parçalanmış ve oradan pek çok demir elde etmişler. Nihayet geçit açılınca, oradan dışarıya çıkmışlar. Söylendiğine göre, körükleri körükleyenler, Kıyan ailesinin soylu sınıfları imişler. Bu şeref, Negüs ailesi ile onların bölümlerinden olan Uryangkat'lara da verilmiş. Başka boylar da bu şerefe katılmak isterlermiş. Fakat kimse onların bu iddialarına inanmazmış. Negüs ve Kıyanların bir kolu olan Kongkıratlar, söylendiğine göre, öbür boylardan ocak ve ateşlerini gizlemişler ve görüşüp danışmadan hemen dışarı fırlamışlar. Bu yüzden onlar da bir ayak ağrısına tutulmuşlar...»

«Şimdi Ergenekon'da oturan ve orayı görmüş olanlar, burasının pek iyi yer olmadığını söylerlermiş. Geçidi parçaladık demelerinden maksat, onlara yeni bir yol, yeni bir çığır açtık demek istemelerinden ileri gelirmiş. Çingiz Hanın soyu onlara dayandığından, o dağı, demir erittiklerini ve demirciliği aslâ unutamazlar. Her yeni yıl başı gecesi, demircilerin kullandıkları körük ve ocakları hatırlayıp bir demir parçasını kömürle kızdırarak örse korlar ve çekiçle vurarak o demiri uzatırlarmış. Bu suretle, Ergenekon'dan çıkışlarını anarak Tanrı'ya şükrederlermiş. Bu, Çingiz Han ailesinin değişmez bir gelenek ve âdeti imiş.»

E. E. nin bu geç metini, Gök Türk rivayetine göre daha basit kalmış ve asıl anlamını kaybetmiştir. Bk. BOZKURT, BÖRTEÇİNE. — B. Ö.

ERGENLİK (Fr. Acné juvénile) [Pat.], kara başlı sivilce veya kabarcık karakterini taşıyan E., erinlik çağında belirir. En çok yüz, alın ve sırtta görülür. Gıda rejimi ve genel tedavi yolları dışında mevziî tedavi ile de bir yıllık veya tam şifa sağlanabilir. İltihaplı şekillerinde aşı tedavisi (vaccinothérapie) nin iyi sonuçlar verdiği görülmüştür.

ERGİME [Fiz.]: bk. ERİME.

ERGİME NOKTASI (Fr. Point de fusion), genel olarak katı bir maddenin ısıtma sonucunda sıvı haline geçmesine *ergime* denir. Ergimenin başladığı ısı derecesine E. N. adı verilir. Organik maddelerin E. N. nın bulunması için özel aygıt kullanılır. Bir ergitme borucuğuna biraz katı madde doldurularak bir termometrenin alt tarafına yapıştırılır. Sonra borucukla birlikte termometre ergitilecek maddeden daha yüksek bir derecede kaynayan bir sıvıya, meselâ derişik sülfürik asitde batırılır. Kâfurunun E. N. bulunmak istenirse, sıvı olarak H_2SO_4 alınır ve balonun içindeki derişik asit ısıtılır. Bu arada içinde cisim bulunan borucuğa dikkat edilir. Kâfurunun ergimeğe başladığı (bu, maddenin saydamlaşmasından anlaşılır) nokta yaklaşık olarak 175° dir.

Her katı cismin kendine göre (yani karakteristik) bir E. N. vardır. Böylece cisimlerin tanınmasında E. N. nın önemi büyüktür. Saf olmayan veya karışık maddelerin ergime noktaları kesin olmayıp, saf maddelerin ergime noktalarından daha aşağıdır. Eşit nitelikte benzoik asit ve kâfur karıştırılırsa, E. N. 100° den aşağıdır (benzoik asitin E. N. 120°, kâfurununki 175° dir).

Bazı önemli maddelerin ergime noktaları: Altın 1 063, Alüminyum 658, Bakır 1 084, Cam 1 700, Çinko 4 194, Demir 1 535, Fosfor (beyaz) 44, Gümüş 960,5, İyot 1 136, İridyum 2 454, Kalay 231,8, Krom 1 920, Kurşun 327,4, Kükürt (rombik) 118, Magnezyum 657, Nikel 1 453, Osmiyum 2 500, Platin 1 773,5, Porselen (ortalama) 1 550, Silisyum 1 414, Sodyum 97,7, Tantal 3 030, Volfram 3 380.

ERGİN (Huk.): bk. ERGİNLİK ÇAĞI.

ERGİN, Faize (1894 - 1954), Türk şarkı bestecisi. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Tamburî Cemil, Muallim İsmail Hakkı ve Enderunlu Hafız Hüsnü'den ders alarak yetişmiş, tambur çalmasiyle, ayrıca bestelediği «Bâde - i vuslat içilsin kâse - i fağfurdan» (şedaraban) şarkısı ile tanınmıştır. Az sayıda, fakat sağlam kuruluşta şarkılar veren E., tanınmış kemençeci Fahire Fersan (bk. FERSAN, Refik) ın ablası idi.

ERGİN, Osman Nuri (1883 - 1961), Türk yazarı ve fikir adamı. İmran (Malatya) köyünde doğmuştur. İstanbul'da Zeyrek rüşdiyesinin ilk okul bölümüne, Nümune - i Mekteb - i Osmaniye'ye, Aksaray'daki Mahmudiye rüşdiyesine devam etmiş, 1892 de Darüşşafaka'ya yazılmıştır. 1901 de bu okulu bitirmiştir. İstanbul Şehremanetinde bir göreve tayin edilen E., Arapçasını ilerletmek için cami ve medrese derslerine devam etmiş, 1904 te Edebiyat Fakültesine girmiş ve 1907 de mezun olmuştur.

O. N. ERGİN

Şehremanetinde çeşitli kademelerden geçerek İstanbul Vilâyet ve Belediyesi mektupçuluğuna kadar yükselmiştir.

Çeşitli okullarda Türkçe, edebiyat, felsefe, sosyoloji ve tarih gibi dersler okutmuştur. Memuriyeti dışında öğretmenlik, kütüphanecilik, matbaacılık, yazarlık alanlarında çalışmıştır. İlim kurumlarında görev almış, 1947 de İstanbul Öğretmenler Derneği tarafından fahrî üyeliğe seçilmiştir.

E. tarih, ansiklopedi gibi çeşitli konularda pek çok eser veren fikir adamlarımızdandır (özellikle İstanbul şehir ve tarihi, biyografya, bibliyografya).

Bu konularda yazdığı eserler on binlerce sayfayı bulur. Yazma ve basma olarak topladığı on binden fazla kitap, notlar, fişler, derlemeler onun eser vermek için nasıl bir çaba harcadığını göstermektedir. Yazma ve basma olarak iki kısımdan ibaret kütüphanesini bütün ömrünce hizmet ettiği İstanbul Belediyesine bırakmıştır. Çeşitli dergilerde pek çok incelemeler yayınlamıştır. İbn - i Sina'nın ölümünün 900. yıl dönümü münasebetiyle Türk Tarih Kurumu ile İstanbul Tıp Tarihi Enstitüsü, 1936 da İbn - i Sina'nın kütüphanelerimizdeki eserlerinin bibliyografyasını E. e hazırlatmıştır. Bu eser, *İbn - i Sina, Şahsiyet ve eserleri hakkında tetkikler* adı altında yayınlanmıştır.

Eserin büyük ilgi uyandırması üzerine E. yeni bir İbn - i Sina bibliyografyasını hazırlamıştır (1956).

Başlıca eserleri: *Mecelle - i umur - u belediye* (5 cilt); *Muhtasar mecelle - i umur - u belediye*; *Belediye Vergi ve Resimleri Kanunu*; *Darüşşafaka*; *İstanbul şehreminleri*; *Beledî bilgiler*; *Cumhuriyet ve İstanbul mahallî idaresi*; *İstanbul şehri rehberi*; *Türkiye'de şehirciliğin tarihî inkişafı*; *Muallim M. Cevdetin hayatı, eserleri ve kütüphanesi*; *İbn - i Sina bibliyografyası*; *İstanbul'da imar ve iskân hareketleri*; *Türkiye maarif tarihi* (5 cilt); *İstanbul tıp mektepleri*; *Türk imar tarihinde vakıflar*; *Fatih İmareti vakfiyesi*; *Balıkesirli Mecdi Tolun divanı*; *İslâm esaslarına göre insan hakları*; *İslâmda temellük ve tasarruf haklarının dokunulmazlığı*; *Sadreddin Konevî ve eserleri.*

Basılmak üzere hazırladığı konular da şunlardır: *Türkiye'de hanlar, kervansaraylar ve çeşitli barınma yerleri*; *Kur'an - ı Kerim'in lûgatleri ve tefsirleri, fihristi*; *Fetihten sonra İstanbul'da kurulan vakıf vergi sistemi*; *İstanbul'da beş asır içinde kurulan ilim, sanat ve terbiye müesseseleri*; *Türk imar tarihinde Mimar Sinan*; *Osmanlıcada yanlış kelimeler ve ibareler sözlüğü.*

ERGİNLİK ÇAĞI (Osm. Sinn - i rüşt; Fr. Adolescence < Lat. *adolescentia* < *adolescere* = büyümek), hayatın çocukluktan sonra gelen çağı. E. Ç. erkeklerde 14 - 18, kızlarda ise 12 - 18 yaşları arasına rastlar. Bu çağda bedence ve ruhça birtakım değişmeler olur. Beden bakımından başlıca değişme üreme fonksiyonunun oluşmasıdır. Bu olay üretici hücrelerin olgunlaşmasiyle ilgilidir ve erkeğin ersuyunda spermatozoitler bulunmasiyle, kızlarda da ilk âdet görmelerle belli olur. Bu sırada birtakım morfolojik (yani yapı biçimiyle ilgili) değişmeler meydana gelir. Bunların bazıları üreme organlarında olur, bazıları da erkek çocukta sesin ilkin çatallanıp sonra kalınlaşması, kızlarda da göğüslerin ve leğenin gelişmesi gibi ikinci dereceden denilen cinsiyet karakterleri ile belirir; ayrıca çocukluk çağındaki büyüme olayları daha hızlı olarak devam eder.

E. Ç. nda cinsiyet içgüdüsü meydana gelir ve bu durum sevme yeteneğinin birdenbire gelişmesiyle belirir. Ergin kişi sevebilecek hale gelir, fakat aşkın iki bileşeni olan «cindiyet içgüdüsü» ile «sevgi» nin bir uyum halinde birleşerek öteki cinsten bir kişi üzerinde durabilmesi için daha bir süre zaman geçmesi gerekir. Bu oluncaya kadar, organik icdürtüler üstün gelerek cinsiyet düzensizliklerine yol açabileceği gibi, sevme yeteneği de kişiyi çoğu zaman ihtiraslı aşk niteliğine bürünen bağlanmalara götürebilir. Bu çağ, dostluk duygusundan başka her çeşit duygunun ve bu arada ahlâk, din ve estetik duygularının en yüksek bir dereceye ulaştığı çağdır. Duygulanma ve heyecanlanma eğilimi çok büyük olur: Çekingenlik, mizaç kararsızlığı ve bu çağın ayırt edici özelliği olan melankoli bunu gösterir. Bu duygu kaynaşmalarında ve özellikle sık sık hayale dalma olaylarında muhayyilenin büyük payı vardır. Muhayyile, düşünce alanında da kendini göstererek bazan sanatla ilgilenmeye ve yaratıcı sanat denemelerine girişmeye yol açar. Erginlerin düşünce hayatlarının başka bir yönü de, hiç olmazsa öğrenimlerini sürdürenlerde ve özellikle erkeklerde olmak üzere, genel fikirler keşfetme ve usavurma ve tartışmadan aşırı derecede zevk almadır. Bu sırada erginin kişiliği, beliren eğilimlerine ve yeteneklerine göre bir biçime girer. Bu kişiliğin bileşenleri çoğu zaman bağımsızlık ve çevreye karşı muhalefet isteği, bazı değerlere duygulu olma, kendi kendinin daha açık bir bilincine varma ve daha büyük bir düşünme yeteneğidir.

Medenî hukukta, medenî hakların kullanılabilmesi konusunda rüşt (yani erginlik) söz konusu olur. Bir insanın normal bir tarzda ergin olabilmesi için kanunun tayin ettiği yaşı doldurması gerekir. Bu yaş bir ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına, coğrafî durumuna, geleneklerine ve insanlarının yetişme ve gelişmesine göre birtakım etkenler göz önünde bulundurularak tesbit edilir. Medenî Kanunumuzun 11. maddesine göre «rüşt on sekiz yaşın ikmali ile başlar». Buna göre, Türkiye'de, öteki ülkelerden farklı olarak, erkek - kadın ayırımı yapılmaksızın her iki cins 18 yaşını doldurunca başkaca bir işleme lüzum kalmaksızın ergin olur. Yine Medenî Kanunumuza göre «evlenme kişiyi reşit kılar».

Evlenme, insanın hayatta yapabileceği akitlerin en önemlisi olduğu için, evlenmiş bulunan bir kimsenin öteki hukukî işlemleri öncelikle yapabileceği kabul edilmiştir. Rüşt kazanmanın bir üçüncü yolu mahkeme karariyle olanıdır ki buna kazaî rüşt denilir. Medenî Kanunun 12. maddesine göre «on beş yaşını ikmal eden küçük, kendi rızası ve ana ve babasının muvafakati ile asliye mahkemesi tarafından mezun kılınabilir; vesayet altında ise vasi de dinlenir». Asliye mahkemesi küçüğü dinledikten ve ana ve babasının muvafakatini aldıktan sonra küçüğün menfaati bulunduğuna kanaat getirdiği takdirde «kazaî rüşt» kararı verir.

ERGİRİ (Arn. Gjirokastër veya Gjinokastër, Yun. Argyrokastron, İta. Argirocastro): 1. Arnavutluk'ta bir şehir ve aynı adı taşıyan idaiî bölgenin merkezi. Orta Arnavutluğun tepeleri arasında, Vjosë nehrinin bir kolu olan Dhrino (Drin) ırmağının alt kesiminde kurulmuştur. Dağ ürünleri pazarı olarak tanınmıştır. Kalesi ve XVIII. yüzyıldan kalma camileri vardır. Nüfusu 14 975 (1965) tir.

ERGİRİ: Genel görünüş

2. Arnavutluğun 26 idarî bölgesinden biri. Ülkenin güneyindedir. Nüfusu 47 000 (1965) dir.

Tarih: E., Osmanlı İmparatorluğunun Arnavutluk üzerinde hâkimiyetini kurmaya başladığı XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlıca dayanak noktalarından biri olmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin Arnavutluğa girdiği tarihlerde bu kale ve çevresi Zenebissi adını taşıyan bir senyör sülâlesinin elinde idi. Tahminlere göre, ilk defa 1385 te Arnavutluk senyörlerinin başında bulunan II. Balşa'nın kuvvetlerinin imha edilmesi üzerine Türklerin eline geçen E., bu imparatorluğun ilk teşkilâtında Zenebiş ili adiyle bir sancak olarak kurulmuş, fakat az sonra Arnavut ili adını alan bağımsız vilâyetin merkezi haline getirilmiştir. 1385 ten itibaren E. kalesi Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyetinin ve sonraki fetihlerin bir dayanak noktası ve bir uc merkezi halini aldı. Böylece bir süre önce Serez'den Üsküb'e kaydırılan uç, E. ye nakledilmiş bulunuyordu. 1402 Ankara bozgunundan sonra E nin bir süre için boşaltılmış olduğu tahmin edilmekte ise de, 1417 de uç beyi Paşa Yiğit'in Adriya kıyılarına kadar bölgeyi ele geçirdiği görülmektedir. 1431 teşkilâtlanmasında ise Arnavit ili veya Arnavut sancağı merkezi E. olmak üzere Klisura, Kanina, Berat, Iskarapar, Pavlo - Kurtik, Çartalos ve Akçahisar (Croia) kaleleri ile Sopot nahiyesine ayrıldığı, 335 timara bölündüğü, bu timarların % 16 sı yerli Hıristiyan senyörlere, % 30 u Anadolu'dan göçürülen Türklere, % 50 si de padişah ve bey kullarına dağıtılmıştı. Sancak içinde E., Kanina, Berat, Yenicekale, Akçahisar'da mahkeme-i şeriye teşkilâtı kurulmuş, ayrıca 3 piskoposluğun da faaliyette bulunmasına izin verilmişti.

E. sancak beylerinin ilk listesine sahip bulunmaktayız. Bunlar 1431 de Evrenoszade Ali Bey, 1434 te İshak Bey (Paşa), 1438 de Yakup Bey, 1439 da Hamza Bey, 1440 ta Zağanos Bey (Paşa), 1445 te Evrenoszade İsa Bey, 1449 da Hamza Bey, 1451 de Nasuh Bey, 1452 de ise Kasım Paşa'dır. 1385 - 1431 yılları arasında ise Arnavit ili sancak beyleri arasında Balaban Bey, Yakup Bey, Lala Şahin Paşa, Aydın Bey, İsmail Bey gibi sancak beylerinin adlarına rastlanır. 1434 te aileden gelen patrinome'un elinden kısmen veya tamamen alındığını gören A. Thopia Zenebissi, İtalya'dan sağladığı yardımla Delvine'de isyan ederek Ali Beyi Kurveliş dağında bozguna uğratmış ve E. yi kuşatmıştı. Ancak Turahan Bey akıncılariyle yetişerek Ali Beyi güç durumdan kurtarmıştı. 1443 te ise Osmanlı kuvvetlerinin İzladi derbendinde yenilgiye uğramasından cesaretlenen Gjergj Araniti, E. çevresinde yeniden bir ayaklanmayı başarmışsa da, Varna zaferi bu ayaklanmanın süratle sönmesinde ve kolaylıkla bastırılmasında başlıca âmil olmuştu. 1501 de Karlı ilini işgale başlayan Venediklilerin durdurulması İlbasan ve E. sancakbeylerinin gayretleri sonunda mümkün olamayınca İshak Paşa kuvvetleri bölgeye yardıma koşmuşlardı. 1537 de ise Kanunî Sultan Süleyman Körfez (Korfu) seferine giderken E. de misafir edilmişti.

E. ve genellikle Kurveliş vadisi, yani Tepedelen toprakları süratle İslâmlaşmış ve Arnavutluk içinde silme Müslüman nadir bölgelerden biri olmuştur. XVIII ve XIX. yüzyıllarda ise E. halkından okumayanlar, imparatorluğun her tarafında özellikle kasaplık, kasabada kurulan medreselerde yetişenler ise kadılık, naiplik ve hakimlik gibi hukuk alanında kendilerine ün sağlamışlardı.

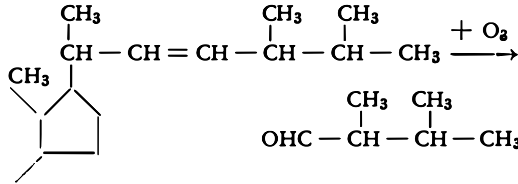
XVII. yüzyılda E. kalesi 1 400 adım genişliğinde, boyu 600, eni 100 adım olan uzunlamasına, kadırga gibi bir kale idi. Kalenin asıl kurucuları Venedikliler olup, bu şehrin koruyucusu olan San Marco'ya ait alâmetler kale duvarlarında hâlâ bulunuyordu. Kale içinde 200 kadar evle bir ana yol bulunmakta ve Sultan Bayezid'in yaptırmış olduğu cami ile yanındaki sarnıç en önemli yapılar arasında görünmekte idi. Kalenin üç kapısı vardı. Kale teşkilâtına gelince: 200 kale nöbetçisi, dizdarı, subaşısı, mimar ağası, haraç ağası, şehir kethüdası, bacdarı, muhtesip ağası, sipah kethüdası, yeniçeri serdarı gibi idarî ve askerî ve askerî elemanlar vardı. Kale XVIII. yüzyılın sonunda Tepedelenli Ali Paşanın eline girmiş, onun, metbuu II. Mahmud'a isyan etmesi üzerine ise Ali Paşa tarafından bir defa daha onarılmıştı. Kalenin üç yanına yayılan E. kasabası ise Küçük Varoş denilen bir Hıristiyan mahallesi ile 8 Müslüman mahallesinden ibaretti. Kasabada 8 cami, 7 mescit, 200 dükkân, 3 tekke, 3 medrese, 5 mekteb-i sibyan, 2 haman, 3 kilise bulunuyordu. Müslüman halk genellikle Bektaşî tarikatına mensuptu. XIX. yüzyılın sonunda ise 336 dükkân, 9 han, 8 cami, 2 tekke, 2 medrese ve 1 rüşdiyeye sahipti. XVIII. yüzyılda

muhaassıllık haline getirilen E., Tanzimattan sonra Yanya vilâyetine bağlı bir sancak haline getirilmişti. Merkez ilçesi olan E. kasrı ise 62 köyle iki bucağa ayrılmakta idi. Bu iki bucak halkı tamamen Hıristiyan olup, köyler Müslüman bulunuyordu. E., 5 mart 1913 te Yanya kalesinin teslim olması üzerine Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış ve yeniden kurulan Arnavutluk devletine bağlanmıştır (bk. ARNAVUTLUK).

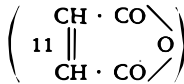
ERGOJENEZ veya ERGOGENESİS (Fr. Ergogenése, Yun. *ergon* = iş; *genesis* = yaratma, yaratılma) [Biyol.], büyüme için gerekli olan etkenlerin tümü. Büyüme bazı dış ve iç etkenlerin düzenli etkisiyle meydana gelir. Dış etkenler besin ve ışık gibi şeylerdir; iç etkenler ise sinir sisteminin ve hormonların oynadığı rollerdir. Fakat büyümenin bütün sebeplerini, şartlarını ve meydana gelme biçimlerini tesbit eden ve ayarlayan irsiyet (kalıtım) tir.

ERGOSTEROL (Fr. Ergostérol) **veya ERGOSTERİN,** çavdar mahmuzundan elde edilen sterol sınıfından en önemli alkol. Bu cisim son günlerde bira mayasından da elde edilmektedir.

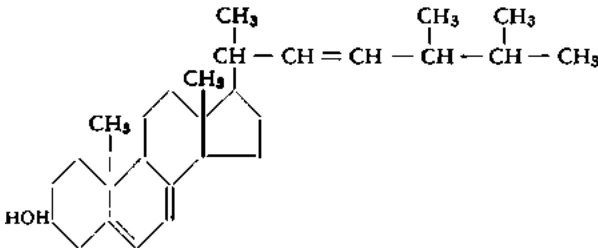
$C_{28}H_{44}O$ formülüne göre E. de kolestroldan 1 karbon atomu daha fazla vardır. Başka bakımlardan da E. un kuruluşu kolestroldan farklıdır. Bu fark kenar zincirindeki yapıda, 3 çift bağlantıda görülür. Ozonlaştırmada bir aldehit elde edilir ki bunun da metil - izopropil - azetaldehit olduğu anlaşılır.

Halka sistemindeki iki çift bağlantı bitişmiş olup bir halka içindedirler. Bu hükme moleküller refraksiyondan ve her şeyden önce E. un malonik asitanbidrit

ile verdiği tepkimeden varılır. Windaus ve arkadaşlarının yaptığı incelemeler, E. ün aşağıdaki formülde olduğunu göstermiştir:

ERGOTAMİN (Fr. Ergotamine), formülü: $C_{33}H_{35}O_5N_5$; renksiz billûrlar meydana getiren bir cisim olup 213° de ayrışır; suda az, metanolde zor çözülür. Bileşimi karışık çavdar mahmuzu alkaloidi olup lisergik asit artığında polinli peptid kısmı ile birliktedir. Bu cisim düz kaslar üzerine büzücü etki yapar (döl yatağı, sindirim kanalı, kan damarları), sempathieus fonksiyonunun önüne geçer, merkezî sinir sistemi üzerinde yatıştırıcı ve uyuşturucu etki sağlar, doğumda ve çok yükselmiş adrenalin salgılamasında, Basedow yarım baş ağrısında (0,25 - 0,5 mg deri altına şırınga edilir), ruhî kararsızlıkta ve sinirsel heyecanlanmada kullanılır.

ERGOTİMOS (M. Ö. VI. yüzyılın ilk yarısı), Atinalı çömlekçi. İtalya'nın Chiusi şehrinde bulunan, ressam Klitias ile beraber yaptıkları «Vase François» (François vazosu) nın yaratıcısıdır. Vazo, üzerindeki 250 kişi ve 128 kitabe ile resimli bir külliyat meydana getirir.

ERGOTİN (Fr. Ergotine), temizlenmiş, standardize edilmiş çavdar mahmuzu ekstraktı. Ampul, tablet ve damla halinde, çavdarın bütün etkili maddelerini (ergotoksin, ergotamin v. b.) kapsar. Doğumda ve jinekolojide kanamalarda, veteriner hekimliğinde (döl yatağı yangısında) kullanılır.

ERGOTİNİN (Fr. Ergotinine), 1876 yılında Tanret tarafından bulunan bir çavdar mahmuzu alkaloidi. E., ergotoksin (b. bk.) grupuna girer.

ERGOTİYONEİN (Fr. Ergothionéine), betain (b. bk.) ve histidin (b. bk.) in kükürtlü bir türevi. Çavdar mahmuzunda ve omurgalıların alyuvarlarında bulunur.

ERGOTİZM (Fr. Ergotisme), eskiden çok görülen bir hastalık olup içinde çavdar mahmuzu (b. bk.) bulunan un veya ekmeğin yenmesinden ileri gelirdi. Hastalık kıamp (sinir çekilmesi), titremeler, gangren ve çılgınlık gibi belirtiler gösterir. Bu hastalık üzerindeki ilk bilgilere daha 857 yılında rastlanmaktadır. 922 yılında Fransa ve İspanya'da bu hastalıktan 40 000 kişi ölmüştür. 1951 yılının ağustos ayının 13 ünde nüfusu birkaç bin kişi olan bir güney Fransa kasabası (Pont - Saint - Esprit) nda çavdarlı zehirli ekmekler satılmış ve birkaç gün içinde 200 kişi hastalanmış, bunlardan birkaçı ölmüştür. Böylece zehirlenmiş olan insanlarda geçici olarak delilik görülmüştür. Bugün bütün ileri ülkelerde uygulanan un kontrolu bu hastalığı önlemiştir. Bu hastalığa tutulanları iyileştirmek için hastalar kusturulur veya mideleri yıkanır ve sonra tanen veya salisilik asit gibi tutucu ilâçlar ve kramplara karşı amilnitrit, nitrogliserin, papaverin, teofilin v. b. verilir. Hastalar sıcak tutulur.

ERGOTOKSİN (Fr. Ergotoxine), çavdar mahmuzunda bulunan ve en önemlisi ergotinin olan 6 alkaloide verilen genel ad. Bu alkaloidlere ergotamin adı da verilir. Bu 6 alkaloid grupları ve formülleri aşağıdadır:

1. Ergotamin grupu	:	Ergotamin	$C_{33}H_{35}O_5N_5$
		Ergosin	$C_{30}H_{37}O_5N_5$
2. Ergotoksin grupu	:	Ergokristin	$C_{35}H_{39}O_5N_5$
		Ergokriptin	$C_{32}H_{41}O_5N_5$
		Ergokornin	$C_{31}H_{39}O_5N_5$
3. Ergobazin grupu	:	Ergobazin	$C_{19}H_{23}O_2N_3$

ERGUN, Sadettin Nüzhet (1901 - 1946), edebiyat tarihçisi. Bursa'da doğmuştur. Babası Yemen'de ölen Kolağası Ali Beydir. Üsküdar Lisesinden sonra Darülfünun Edebiyat kolunu bitirmiştir. Konya Öğretmen Okulunda, Erenköy Kız Lisesinde, Kadıköy Erkek Lisesinde, Konya Orta Muallim Mektebinde edebiyat öğretmenliği yapmış, Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi memurluğunda bulunmuştur. Kısa bir süre İstanbul Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olarak da çalışmıştır. Son yıllarında Beyazıt Genel Kütüphane müdürlüğü yapmıştır.

E. divan, tasavvuf, halk edebiyatları ve folklor alanlarında değerli eserler vermiştir. Hayatının son yıllarında Türk musikisi antolojisini hazırlamış, bu büyük eserin dinî bölümünü yayınlamış, fakat dindışı musikimize ait bölümü yayınlanmadan ölmüştür.

S. N. ERGUN

En önemli eseri, eski yeni bütün biyografik kaynakları taramak suretiyle F harfinin sonuna kadar üç büyük cilt halinde yayınladığı *Türk şairleri* adlı eseridir. Başlıca eserleri: *Gevherî* [1928], *Halk şairleri* [1, 2 ve 3. kitap, 1926-1927]; *Karacaoğlan* [1933]; *Konya vilâyeti halkiyat ve harsiyatı* [Mehmet Ferit ile birlikte, 1926]; *Akagündüz. Hayatı ve eserleri* [1937]; *Ali Nihat. Hayatı ve eserleri* [1937]; *Aşık* [1933]; *Aşık Ömer. Hayatı ve şiirleri* [1936]; *Bâki divanı* [1935]; *Bektaşi şairleri* [1930]; *Bektaşi şairleri ve nefesleri* [1944]; *Beşiktaşlı Gedaî* [1933]; *Cenap Şahabettin. Hayatı ve seçme şiirleri* [1934]; *Hatayî divanı. Şah İsmail Safavî, Edebî hayatı ve nefesleri* [1946]; *Hengâmi* [1933]; *Karacaoğlan. Hayatı ve şiirleri* [1932]; *Kâtibî* [1933]; *Kuloğlu* [1933]; *Namık Kemal. Hayatı ve şiirleri* [1933]; *Namık Kemal'in şiirleri* [1941]; *XIX. asır saz şairlerinden Pir Sultan Abdal* [1929]; *Samih Rifat. Hayatı ve eserleri* [1934]; *Şeyh Galip* [1932]; *Şeyh Galip. Hayatı ve eserleri* [1935]; *Şeyhülislâm Bahâi* [1933]; *Tanzimata kadar muhtasar Türk edebiyatı tarihi nümuneleri* [1931]; *Türk musikisi antolojisi* [2 cilt 1942, 1943].

ERGUN, Celâleddin Çelebi (ölm. 1373), Germiyan oğullarından Süleymanşah oğlu Burhaneddin Paşanın oğlu. Kütahya'da ölmüştür. Şair ve mutasavvıf, bilgin bir zat olan E. dedesi Süleymanşah'ın haremi Sultan Veled kızı Mutahhara Hatun adlı ninesi dolayısiyle Mevlâna soyundan gelir. Saltanat ve dünya işlerini bırakarak Konya Çelebilerinden Emîr Alem ile Emîr Vâcid'e intisap eylemiş; sonradan İmâdüddin Hezardinar'ın yaptırdığı Kütahya Mevlevîhanesine şeyh tayin edilmiştir. Yaşlanınca oğlu Burhaneddin Çelebi'yi yerine tayin etmiştir.

E. in *Genç-name* adlı 40 beyitlik Türkçe bir mesnevîsi ile *Hazreti Ergun'un kerâmât ü kemâlât*'ı, Kütahya Mevlevîhanesi şeyhlerinden Sâkıp Dede'nin *Sefîne-i Mevleviyye*'sinde anılmış ve Farsça bir gazeli de verilmiştir. Halası Devlet Hatun Sultan Yıldırım Bayezid ile evlenmiştir.

ERGUVAN (Fr. Arbre de Judée), *Cercis* cinsine ve Erguvangillere bağlı bir ağaççık. Güney Avrupa ve Küçük Asya menşeli olmakla beraber süs bitkisi olarak geniş ölçüde yetiştirilir. İlkbaharda, yassı ve genişleyen başı, büyük sayıda erguvanî pembe renkte çiçeklerle kaplıdır. Bunlar yapraklardan önce görünür. Çiçeklerin hoş ekşi bir lezzeti vardır. Bunlar bazen salata ile karışık olarak yenir.

Avrupa-Asya menşeli *C. siliquastrum*, eski ot toplayacıları (herbalist) tarafından sık sık resmedilmiştir. Castor Durante'nin bir tahta üzerine gravüründe Judas Tree(= Yuda ağacı) görülür. Bunun bir dalından İsa'ya ihanet eden Yuda İskarioth asılmış olarak gösterilmiştir. Bu resim bu ağaç hakkındaki eski geleneği canlandırır. Amerika E.ı veya redbud (*C. canadensis*), kuzey Amerika kıtasında, güney Ontario'dan doğu Nebraska'ya ve güneye doğru Florida, Texas ve Meksika'ya kadar yaygındır. Avrupa türlerinden daha küçük olup yaprakları sivridir. Bundan da daha küçük olup böbrek şeklinde yaprakları bulunan Texas redbud'ı (*C. reniformis*) Doğu Texas'ta ve Meksika'da yetişir; çalı büyüklüğündeki California redbud'u (*C. occidentalis*) ise California devletinin iç bölgelerindeki dağlık ve tepeliklerde bulunur. Çin E.ı (*C. chinensis*) Doğu Asya menşeli olup, büyük, beyazımtrak kenarlı yaprakları vardır. Süs çalısı olarak yetiştirilir. Memleketimizin en sevimli ağaçlarından biridir.

ERGUVAN

ERGUVANGİLLER (Caesalpiniaceae), almaşık yapraklı bir ağaç familyası. Çiçekleri oldukça gevşek salkım halinde olup, gayrimuntazam yapıda ve bazen taçsız bile olur. (ordo: Leguminosae).

ERGÜVEN, Nurettin (doğ. 1905), Türk ressamı. İskeçe (Rumeli) de doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisinde resme çalışmış, daha sonra da Dresden (Almanya) de çalışma ve incelemeler yapmıştır. Yurda dönüşünde 1938 yılına kadar İsmet Paşa Kız Enstitüsünde ve Ticaret Lisesinde resim öğretmenliği yapmıştır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği üyesidir. Eserlerinde empresyonist bir renk anlayışiyle birlikte, canlı renklere karşı gösterilen duyarlılık ve serbest bir çalışma ile sağlanmış hareketlilik, sanatının başlıca özelliğini yapmaktadır. E. birçok özel sergiler açmış, devlet resim ve heykel sergilerine de katılmıştır. Kendi yönetiminde bir resim galerisi vardır. Resim ve Heykel Müzesinde eserleri bulunmaktadır. Eserleri arasında «Ege kızları» (Kompozisyon); «Çinili portre»; «Çiçekler»; «Ankara'da eski bir sokak»; «Çocuklu kadın»; «Yatan kadın»; «Ankara kalesi» vardır. — R. E.

N. ERGÜVEN: «Çinili portre»

ERHARD, Gregor (aş. yu. 1460-1502), Alman heykeltıraşı. Ulm'da doğmuş, Augsburg'da ölmüştür. 1494 ten itibaren Augsburg'da yaşamıştır. 1502 de marangoz A. Daucher ve ressam H. Holbein der Altere («Yaşlı» Holbein) ile iş birliği yaparak Cistercien'lerin Kaisheim'daki kiliselerinin büyük mihrabındaki resim oymalarını yapmıştır.

ERHARD, Ludwig (doğ 1897), Batı Almanyalı iktisatçı ve devlet adamı. Fürth'te dağmuştur. İktisat profesörlüğü yapmış, 1949 da Bundestag üyeliğine seçilmiş ve millî iktisat bakanı olmuştur. Batı Almanya'yı harbin tahribatından kurtarmış ve ürün verme gücünü ve refahını artırmıştır. Onun eserinden bahsederken «Alman mucizesi» deyimi kullanılabilmiştir 1957 de ikinci kançılar olmuş, 1959 da kançılarlığa adaylığını koymuş ve tekrar geri alarak bu mevkii Adenauer'a bırakmıştır. 16 ekim 1963 te federal kançılar olmuş, 30 kasım 1966 da istifa ederek yerini Kurt Georg Kiesinger'a bırakmıştır. Eserleri: *Wohlstand für Alle* (Herkes için refah) [1957]; *Deutsche Wirtschaftspolitik* (Alman iktisat politikası) [1962].

L. FRHARD

ERİBOİA (Fr. **Eribée** veya **Eribaea**) [Yun. mit.], Aloeus'un karısı, Otos ve Ephialtes adlarındaki iki devin üvey anası. Bu devler, babaları Ares'i tunçtan bir mahzene kapatmışlar, E. olayı Hermes'e haber vermiş, o da Ares'i bu durumdan kurtarmıştır.

ERICACEAE (Bot.): bk. FUNDAGİLLER.

ERICE [*eriçe*] (eski adı: Monte San Giuliano) İtalya'nın Sicilya adasında, Trapani bölgesinin kuzeybatısında da bir şehir. Nüfusu 13 500 dür.

Efsanevî bir menşei olan şehir önce Elmes'lerin, sonra Fenikeli Eryx'lerin, sonra da Yunanlıların eline geçmiştir. Akdeniz bereket tanrıçasının bu şehirde bulunan tapınağı bütün Eski Çağ denizcilerince bilinirdi. Dik bir kayalık üzerine kurulmuş olan bu tapınağın kutsal bir havuzu vardı. Şehir, Syracusae ve Kartacalılar arasında daimî harp konusu olmuş ve nihayet Kartacalılar tarafından yıkılmıştır (M. Ö. 160). Fakat tapınak Romalılar devrinde de ziyaret edilmiştir. Şehir Arap hâkimiyetine girmiş, sonra da Normanların hâkimiyetinde Monte San Giuliano adını almış ve bu devirde tapınağın yerinde bir şato yapılmıştır (XII - XIII yüzyıl). Bu Orta Çağ şehrinde Meryem Ana için yapılmış güzel bir kilise de vardır.

ERICE: Pepoli şatosu

ERICEIRA [*eriseyri*], **Fernando de Menes, Conde da** (1614 - 1699), E. Kontu, Portekiz subayı ve tarihçisi. Lisboa'da doğmuş, orada ölmüştür. Tanca başkomutanı olmuştur. Eserleri: *Vida e Acções de El Rei D. João I* (Portekiz'in şimdiki kralı I. Joao'nun hayatı ve yaptıkları); *Historia de Tânger* (Tanca'nın tarihi).

ERICHSEN, Ludwig Mylius (Biyog.): bk. MYLIUS-ERICHSEN, Ludwig

ERICHSEN [*eriksın*] **AYGITI,** ince madenî levhaların pres altında çekmeye ne kadar dayanabileceğini ölçmeye yarayan bir aygıt. E. A. nda maden levhadan kesilen bir parçayı yerleştirmeye yarayan bir düzen ile bunun üzerine basınç ile etki yapan yarı küre biçiminde bir madenî kol ve basıncı okumaya yarayan bölüntüler vardır. Aygıt işletilirken bu kola, çekmeye dayanıklılık derecesi ölçülen maden levhaya delininceye kadar basınç verilir ve levha delindiğinde okunan basınç tutarı, o levhanın «Erichsen derecesi» olarak değerlendirilir.

ERICSON [Norveç. *ērikson*, İng. *eriksın*], **Leif,** Norveçli kâşif, Kızıl Eric'in oğlu. Bir İslanda hikâyesine göre M. S. 1000 yılında, 986 yılında Norveçli bir denizci tarafından görülen yabancı bir ülkeyi keşfetmek amaciyle 35 arkadaşı ile birlikte Grönlanda'dan batıya doğru denize açılmıştır. Üzerinde yetişen üzüm asmalarının bolluğu sebebi ile Vinland (Bağlar ülkesi) adını verdiği bu ülkeyi bulmuş ve burada bir kış geçirmiştir.

Tarihçilere göre, bu konudaki bir baska İslanda hikâyesi gerçeğe daha yakındır. Bu efsaneye göre, E., gençliğini Grönlanda'da geçirdikten sonra Norveç'e gitmiş ve orada Hristiyanlığı kabul etmiştir. Misyoner olarak tekrar Grönlanda'ya gitmek için yola çıkmış, fakat şiddetli rüzgârlar rotasını değiştirdiğinden Kuzey Amerika kıtasında bir yerde karaya çıkmıştır. Burada bir süre araştırmalar yaptıktan sonra Grönlanda'ya gitmek için yeniden denize açılmıştır. Kuzey Amerika'da karaya çıktığı bölgenin Labrador, Nova Scotia, New Foundland veya New England kıyıları olduğu sanılmaktadır.

ERICSSON [*erikson*] **AİLESİ,** İsveçli bir aile: **Nils** (1802 - 1870), Långbashyttan'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Trollhätte kanalının bentlerini, Fionie körfezinde Saimaa kanalını ve Finlanda'da Dalsland kanalını yapmıştır. Kardeşi **Johan** (1805 - 1889), Långbanshyttan'da doğmuş, New York'ta ölmüştür. Bir buhar kazanı, sıcak hava ile işleyen bir makine (1833) ve 1836 yılında beratını alarak Franci B. Ogden (1838) gemisinde başarı ile tatbik ettiği helozonî tahrik aletini icat etmiştir. 1851 yılında basınç altında gazların hacmini ölçmek için hidrostatik deney tüpünü bulmuştur. Amerika'ya giderek orada Amerika Birleşik Devletleri için 1862 de Ayrılış harbinde Hampton Roads muharebesinde ün alan «Monitor» zırhlı gemisini yapmıştır.

J. ERICSSON

ĒRİDANOS (Eski coğ.), Po nehrine Yunanlılar tarafından verilen ad. Amberin geldiği kuzey ülkeleri (Baltık kıyıları) hakkındaki en eski Yunan

efsanelerine bağlanan bu ad altında bazan Rhône nehri ve İberya yarımadası (İspanya) nda bulunan başka bir nehir de kastedilir.

Fakat klasik çağlarda ve Latinlerde E., Virgilius'un dediği gibi, sadece «İtalya nehirlerinin kralı», yani Po'dur.

ERIDANUS (Astr.): bk. IRMAK.

ERİDU (Arkeoloji), bugün harabelerine Ebû Şehreyn (iki ayın babası) denilen, Mesopotamya'nın güneyinde eski bir şehir. İngiliz arkeologları burada, önce 1854 te, sonra da 1918 de British Museum hesabına kısa süren araştırmalar yapmışlardır. Fakat asıl Irak hükümeti, 1946 - 1949 yıllarında yaptığı önemli kazılar sonunda III. Ur sülâlesinin (III bin yıl sonları) ziggurat (kule) temelleri altında, eski bir tapınağın Cemdet Nasr devrinden bakir toprağa kadar varan 18 katını bulmuştur. Toprağın alt katları, girintili çıkıntılı şekiller gösteren tuğla duvarlarla örülmüştü; içlerinde tek renge boyanmış, E. denilen çiniler ve geometrik şekillerle süslenmiş çanak çömlek (IV. yüzyıl sonu) vardı. Aynı devre ait bir mezarlıkta binden fazla mezar ve içlerinde yatık olarak konulmuş ölülerin etrafında pişmiş toprak ve taştan yapılmış çanak çömlek bulunmuştur. Bu kazılar, birkaç odalı ve odalarından birinde kilden yapılmış yuvarlak bir fırın bulunan, mezarlıktan daha eski bir kamış kulübenin bir kısmını da ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, arkeologlarca saray olduğu kabul edilen iki eski bina da bulunmuştur.

ERİDU kazılarından çıkan bir heykelcik

ERIE [*iiri*], Amerik Birleşik Devletlerinde (Pennsylvania), E. gölü (b. bk.) nün güney kıyısında bir şehir. Nüfusu 133 800 dür. Limanın 5 milyon tonluk giriş çıkışı vardır. Şehirdeki işçi sayısının yarısını kullanan başlıca endüstri elektrik donatım cihazları endüstrisidir (General Electric Co.). Demir sanayii, otomobil sanayii, petrol rafinerileri ve deniz araçları yapımı da anılmağa değer.

ERIE [*iiri*] **GÖLÜ**, Amerika Birleşik Devletlerinde, kuzeyde Ontario, güney ve güneydoğuda New York, Pennsylvania ve Ohio, batıda Michigan arasında bulunan Büyük Göller'in güneyinde bir göl. Yukarı ucunda Detroit nehri yoluyle St. Clair gölü ile birleşir ve Niagara nehri aracılığı ile sularını Ontario gölüne boşaltır. Maumee nehri, E. G. ne dökülür. Buffalo, Erie, Sandusky ve Toledo, bu gölün kıyılarında kurulmuş şehirlerdir.

ERIE [*iiri*] **KANALI**, Amerika Birleşik Devletlerinde, Albany ile Buffalo arasında, Hudson'ı Erie gölüne bağlayan bir kanal. 1827 yılında işletmeye açılan 590 km uzunluğundaki bu kanal, New York'un malî ve ticarî bakımdan dayanağı idi ve Orta Batı maillarını bu şehre ulaştırırdı; fakat 1850 den sonra demiryollarının yapılmasiyle önemini kaybetmiştir. Yeni bir plan, modern nakil icaplarına uydurulmasını öngörmektedir. Bugün özellikle mazot ve benzin nakliyatında kullanılmaktadır.

ERIE (Érié): bk. CHATS.

ERIGENA, Johannes Scotus, Büyük Karl devrinde yetişen bir bilgin. 800 - 815 yılları arasında doğduğu ve 891 yılında öldüğü sanılmaktadır. 847 yılında önce kral Dazlak Charle'ın sarayına kabul edilmiş ve Sarav Okulu müdürlüğüne getirilmiştir. Başlıca edebî çalışmalarını bu görevde bulunurken yapmıştır. Malmesbury'li William ve diğer bazıları, E. nın kral Büyük Alfred tarafından İngiltere'ye davet edildiğini, Oxford Üniversitesine öğretim üyesi ve Malmesbury manastırına başrahip tayin edildiğini, sonra da kendi öğrencileri tarafından öldürüldüğünü söylerler. Dionysios Areopagites'in eserlerini Latinceye tercüme etmiştir. En önemli çalışması Neoplatonizm (Yeni Eflatunculuk) in Batı Avrupa'ya getirilmesidir. Görüşlerinin doğru olup olmadığı tartışılmıştır. Felsefe ile dini birbirinden ayırmış ve iradenin, o devirde bir kilise tarafından resmen kabul edilen Kader (Takdir - i ilâhî) doktrininin hükmü altında olamayacağı tezini savunmuştur. Onun, varlıklarda birliği kabul eden ve Tanrı ile aklı birbirinden ayırmayan kâinat (evren) anlayışına papa III. Honorius şiddetle karşı koymuştur. E., kendisinden sonraki düşünürlerin bir öncüsü olmakla beraber, eski Eflatunculuğa da bağlı kalmıştır. Eserlerinin en önemlisi *De Divisione Naturae* (Tabiatın bölünmesi hakkında) dır.

ERİGONĒ (Yun. mit.), Attike kasabalarından birinin kralı olan İkarios'un kızı. İnsanlara üzümle şarabı sunmağa gelen Dionysos tarafından iğfal edilen E., Staphylos adındaki kahramanı doğurmuştur. Çobanlar, kendilerini sarhoş ettiği için İkarios'u öldürürler. Büyük bir üzüntüye kapılan E., babasının mezarı başında kendini asarak intihar eder. Dionysos, Atinalı genç kızları, kendilerini asmağa teşvik ederek öcünü alır. Atinalılar, çobanların cezasını verir ve E. nin hatırasını anmak üzere şenlikler tertiplerler. Bu şenliklerde ağaçlara yapma bebekler asılır. Liberalia (b. bk.) şenlikleri sırasında aynı âyin İtalya'da da yapılırdı.

Sanatçılar, Bakkhos rahibelerinin sarhoş olmasından şaşkına dönen E. yi canlandıran eserler meydana getirmişlerdir. J. J. Huber, Paris'teki Palais Royal'i süsleyen Guide'in bir tablosundan esinlenerek bu konuyu bir gravür halinde işlemiştir. Enea Vico'nun bir estamp resmi de E. nin intiharını canlandırır. A. Famin ile Jouffroy'nın da aynı konuyu işleyen heykelleri vardır.

ERİGYİOS veya ERİGUİOS (ölm. M. Ö. 328), Yunan generali. Midilli'de doğmuş, Baktriane ülkesinde ölmüştür. Kendisini yurttan kovan (336) kral Philippos'un ölümünden sonra Makedonya'ya İskender'in yanına gelmiş ve Asya seferinde onun yanında bulunmuştur. Arbela savaşında (331) süvarilere komuta etmiş, Hyrkania'yı alarak Susa (Horasan'daki Tus şehri) satrapı Satibarzanes'i kendi eliyle öldürmüştür.

ERĪHA veya ARĪHĀ (İng. Jericho) [Coğ.]: bk. ER - RİHA.

ERİK (Eric, Eirik, Erich ve Haarek şekillerine de rastlanır), «egemen, başkan, kudretli» anlamına gelen Germence bir ad.

Danimarka kralları: **Erik den Gamle** (= Yaşlı E.; ölm. 854, hük. aş. yu. 814 - 854), Gudfred'in oğlu olup kardeşleriyle birlikte uzun zaman Harald (Klak) a karşı savaşmak zorunda kalmış, nihayet 828 de Harald'ın yenilmesinden sonra Danimarka'yı tek kral olarak idare edebilmiştir. Kendisi Hırıstiyanlığı kabul etmekle beraber Kuzeyin Havarisi olarak da tanınan Ansgar'ı korumuş, onun tavsiyelerine göre hareket etmiş ve ona Hedeby'de bir kilise yaptırması için yer vermiştir.

Erik den Unge (= Genç E.; ölm. aş. yu. 870; hük. 854 - 870), E. den Gamle'nin oğlu veya torunu. İlk zamanlarda Hırıstiyanlığa karşı düşmanlık göstermişse de, sonraları Ansgar'ın Ribe'de bir kilise yapmasına izin vermiştir. Fakat Hıristiyan olmamıştır Genç yaşta ölmüştür.

Erik Ejegod (aş. yu. 1056 - 1103, hük. 1095 - 1103), Kıbrıs'ta ölmüştür. Kral Svend Estridsen'in evlilik dışı oğlu olup kardeşi Oluf Hunger'ın halefi olmuştur. Kıtlıktan bunalan memleketi kalkındırmış, Lund şehrinin piskoposluk merkezi olmasını sağlamış, St. Knud'un hatırasını ebedileştirmek üzere kiliselerle bir manastır yaptırmıştır. Filistin'e yaptığı bir hac seferi sırasında ölmüştür.

Erik Emune (hük. 1131 - 1137), E. Ejegod'un oğlu. 1137 de Ribe'de ölmüştür. Gaasıp hükümdar Magnus, kardeşi Kund Lavard'ı 1131 de öldürünce, onun yerine kral olmuş, o da Magnus'a karşı savaşmak zorunda kalmıştır. 1133 te Norveç'e kaçmak zorunda kalan E., Danimarka'ya dönüşünde 300 Germen şövalyesini silâhlandırarak 1134 te Magnus'u Skånor savaşında yenmiştir. Krallığı halkça kabul edilmişse de, hoyrat politikası yüzünden bir köylü ayaklanmasında öldürülmüştür.

Erik Lam (= Kuzu), 1146 da Odensee'de ölmüştür. E. Ejegod'un torunu olan E. Lam, 1137 - 1146 yılları arasında hükümdarlık etmiştir. Kendisini Skåne kralı ilân eden Harald Kesja'nın oğlu ile kendi kuzeni Oluf'a karşı üç yıllık harbi başarı ile bitiren, fakat çok yorgun düşen E., krallığını Vend'lerin yakıp yıkmasından koruyamamıştır. Başpiskopos Eskil'in etkisiyle, Katolik kilisesine bol ihsan ve imtiyazlarda bulunmuştur. 1146 da tahtından vazgeçerek Odensee manastırına çekilmiştir. Fakat krallık üzerinde hak iddia eden üç kişi arasında patlayan bir savaş on yıl ülkeyi altüst etmiştir.

Erik Plovpenning (1216 - 1250; hük. 1241 - 1250). Babası II. Valdemar'ın yerine Danimarka kralı olmuştur. 1246 dan itibaren kardeşi duka Abel'e karşı savasmak zorunda kalmıştır. Bu iç harp yüzünden ülkesindeki pulluk sayısına göre yeni vergiler koymağa, kilise adamlarını da vergiye bağlamağa mecbur kalmıştır. Kardeşi Abel tarafından öldürtülen E., halk arasında şehit sayılarak evliyalık mertebesine çıkarılmıştır.

Erik Klipping (= şaşı E.; aş. yu. 1249 - 1286; hük. 1259 - 1286), Kral I. Christoffer'in oğlu olup onun yerine geçmiştir. Anası kraliçe Margrete'nin vesayeti altında hükümet eden, sonra da onun sözünden çıkmayan E., önce kiliseye, arkasından da soylulara karşı savaşa devam etmiş, fakat memleketi huzura kavuşturamadığı için 1882 de kurulan bir Yüksek Meclis kendisine bir kanun imza ettirmiştir; Danimarka anayasasının temeli olan kanun uzun süre yürürlükte kalmıştır. 1285 te E., soyluların baskısına karşı isyan ederek Als adasını ve güney Jylland'ın bir parçasını isteyen duka Valdemar'ı hapsetmiştir. Bunun tepkisiyle, bir fesat hareketi sonucunda öldürülmüştür.

Erik Maendved (1274 - 1319; hük. 1286 - 1319), E. Klipping'in oğlu ve halefi. Babasının katillerine karşı dostluk gösteren Başpiskopos Jens Grand ile savaşarak onu hapsettirmesi (1294) üzerine Papa VIII. Bonifatius Danimarka'yı aforoz etmiş, E. de af dilemek zorunda kalmıştır (1302). Norveç'e yenilen E., Halland'ın kuzey kısmını bu ülkeye bırakmak zorunda kalmıştır. Çok geçmeden İsveç ile savaşa girişmiş ve ancak 1309 da üç ülke arasında Kopenhag'da barış imzalanabilmiştir. Baltık denizi kıyılarındakı küçük hükümdarlar arasında çıkan anlaşmazlıklardan yararlanan E., aralarında Lübeck de bulunan bazı Alman şehirlerini ele geçirmiş, fakat uzun zaman tutamamıştır. Köylü ayaklanmaları (1313) nı güçlükle bastırabilen ve bu sonsuz savaşlar yüzünden parası tükenen kral, ülkesinin bazı kısımlarını yabancı hükümdarlara, krallık mülkünün bir kısmını da Danimarkalı soylulara satmak zorunda kalmıştır. Böylece Danimarka'nın parçalanması bu kral zamanında başlamıştır. İsveçli prenses Ingeborg ile evlenmiş ve 14 çocuğu olmuşsa da, hepsi genç yaşta öldüğünden hiç mirasçı bırakmamıştır.

ERIK MAENDVED

Erik af Pommern (= Pomeranya'lı E., 1382 - 1459), Pomeranya'lı Vartislav'ın oğlu ve Valdemar Atterdag'ın kızının oğlu. Rügenwalde'de ölmüştür. Danimarka, İsveç (1396 - 1439) ve Norveç (1389) kralı olmuş, fakat 1396 dan sonra ancak İsveç ve Danimarka'ya krallık etmiştir. 1397 de Kalmar'da toplanan ve bu üç ülkenin birleştiğini ilân eden Yüksek Meclis, kendisine Danimarka, İsveç ve Norveç kralı olarak taç giydirmiştir. Ancak halası kraliçe Margrete'nin ölümünden sonra Danimarka'ya uyguladığı sert yönetim usullerini öbür memleketlere de teşmil etmesi İsveçlileri kızdırmıştır. Hansa şehirlerine ve Holstein kontlarına karşı harp açmış (1417 - 1435), fakat başarı kazanamamıştır. İsveçliler vergi artışlarına karşı ayaklanarak Engelbrecht'in kumandası altında bir millî idarenin kurulmasını istemişlerdir. Buna karşı direnemeyen E., Gotland'a çekilmiş ve hiçbir uzlaşmaya yanaşmayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Danimarka ve İsveç konseyleri tarafından tahttan indirilmiş (1439), Norveç de 1442 de bu harekete katılmıştır. Karl Knutsson'un Gotland'a saldırması üzerine E., 1449 da Pomeranya'ya çekilmiştir. Danimarka'nın şimdiki hükümet merkezi Kopenhag'ı

ERIK af Pommern

Roskilde piskoposundan alan o olmuştur (1416). Burada bir üniversite kurmak müsaadesini Papadan alan da odur.

İsveç kralları: **Erik Sejersaell** (= Muzaffer; ölm. aş. yu. 994), önce kardeşi Olof ile beraber krallık etmiştir. Olof ölünce, onun oğlu Styrbjörn Starke, Danimarkalıların yardımiyle ve kuvvetli bir donanma topladıktan sonra amcasına saldırmıştır. Uppsala yakınında Fyrissletten'de yapılan savaşta E. S. yeğenini yenmiş ve öldürmüştür. Bu savaştan sonra Sejersaell lakabını almıştır. Bunun üzerine Danimarka üzerine yürümüş, Kral Svend Tveskaeg'i kovmuş ve bütün ülkeyi ele geçirmiştir. Ömrünün sonuna kadar İsveç ve Danimarka kralı olarak hüküm sürmüştür.

Erik Jedvardsson veya **den Hellige** (= Aziz; ölm. aş. yu. 1160, krallığı: 1156 - 1160), Uppsala'da ölmüştür. Bonden Jedvard (= Köylü J.) ın oğludur. E., Sverker'ler hanedanının rakibi olan Erik'ler hanedanının kurucusudur. Kiliseye karşı iyi hisler beslemiş ve Piskopos Henrik'in yardımiyle Hıristiyanlığın İsveç'te yayılmasında büyük rol oynamıştır. Kadınların kalkındırılması için çalışmış ve Finler arasında Hıristiyanlığı yaymak için bir haçlı seferi tertiplemiştir (1157). İsveç tahtı üzerinde hak iddia eden Danimarka prensi Magnus Henriksson'un Uppsala'yı kuşatması sırasında ölmüştür. Halk ona İsveç'in koruyucu azizi gözü ile bakmıştır. Ölüm tarihi olan 18 mayıs, 1200 yılından beri İsveç'in en önemli millî bayramlarından biri olarak kalmıştır.

Erik Knutsson (= Knut oğlu; ölm. 1216, krallığı: 1202 - 1216), Visingsö'de ölmüştür. E. Jedvardsson'un torunu ve Kral Knut Eriksson'un oğludur. II. Sverker (Genç Sverker), Danimarka kralı Valdemar'ın yardımiyle İsveç tahtını ele geçirmeğe kalkışınca, onu 1208 de Lena-da ve 1210 da Gestrilren'de ağır bir bozguna uğratmıştır. Bundan sonra Valdemar'ın kız kardeşi Rikissa ile evlenerek Danimarka'ya yaklaşmış ve Danimarka kralı ilân edilmiştir. İlk defa olarak bu törene Uppsala başpiskoposu başkanlık etmiş ve E. in krallığı Papa III. Innocentius tarafından onaylanmıştır.

Erik Eriksson (aş. yu. 1216 - 1250, krallığı 1222 - 1229 ve 1234 - 1250), Erik Knutsson'un oğlu olup babasının ölümünden sonra doğmuştur. Üyelerinin en çoğu rahip olan bir konseyin vasiliği altında krallık etmiştir. 1229 da vasilerinden biri ve kuzeni olan Knut Lange tarafından tahttan kovularak Danimarka'ya sığınmış, Knut Lange'nin ölümünden sonra (1234) tekrar İsveç'e dönmüşse de, Knut Lange ailesine karşı durmadan savaşmak zorunda kalmıştır.

Erik Magnusson (1339 - 1359, krallığı 1356 - 1359), Magnus Eriksson'un büyük oğlu olup İsveç tahtının varisi olarak kabul edilmiştir. Kardeşi Håkon veya Haakon ise Norveç tahtının varisi olmuştu (1344). Haakon Norveç tahtına çıkınca, E., babasının düşmanlarının yardımiyle İsveç tahtını ele geçirmiştir. Magnus Eriksson'un öbür oğlu Håkon'u yardıma çağırması üzerine E. babasına karşı savaş açmıştır (1359). Bütün ailesiyle birlikte vebadan ölmüştür.

Erik af Pommern, XIII. Erik (= Pomeranya'lı E.), bk. DANİMARKA KRALLARI.

XIV. Erik (1533 - 1577), Stockholm'da doğmuş, Orbyhus'ta ölmüştür. I. Gustaf Vasa ile Sachsen - Lauenburg prensesi Katharina'nın oğludur. Çok iyi yetişmiş olan E., babasının vasiyetnamesi ile öbür çocuklarına memleket idaresinde tanıdığı hakları kısarak devlet nüfuzunu artırmıştır. 1561 de Tallin'i almış, Catharina Jagellon adında bir Katolik kadınla evlenmişolan kardeşi Johan'ı hapsetmiştir (1563).

XIV. ERIK

Protestanlığı koruyan bu krala karşı Danimarka, Polon ya ve Lübeck birleşmişlerdir. Yedi Yıl Harbi (1563 - 1570) sırasında Danimarkalıları birçok bozguna uğratmıştır. Geçirdiği çılgınlık nöbetleri yüzünden bir köylü kızı olan sevgilisi Karin Mansdötter'i kraliçe olarak kabul ettirmek istemiş (1568) ve kendi ailesi mensuplarına varıncaya kadar birçok insanları öldürtmüştür. Kardeşi Johan ona karşı silâha sarılmış ve E. hapsedildiği zindanda onun emriyle öldürülmüştür.

ERİK, Rosaceae familyasının Prunoideae alt familyasının Prunus cinsine giren bir ağaç. Bu cins içinde çok sayıda E. türleri yer alır. Bunları ana yayılma alanlarını göz önünde tutarak üç grup altında toplamak mümkündür:

1. Kökeni Asya - Avrupa olan E. ler: P. cerasifera, P. spinosa, P. insititia, P. domestica; 2. Kökeni Uzak Doğu (Japonya - Çin) olan E. ler: P. triflora, P. Simonii; 3. Kökeni Kuzey Amerika olan E. ler: P. americana, P. nigra, P. hortulana, P. Munsoniana, P. angustifolia, P. maritima, P. subcordata. Bu türler ana vatan bölgelerinin sınırlarında birbirleriyle tabiî olarak hibritlenerek birtakım çeşitler meydana getirdikleri gibi, sunî olarak da melezlenerek çok sayıda kültür çeşitleri elde edilmiştir.

Dünya üzerinde yetiştirilen E. çeşitleri iki bin kadar tahmin edilmektedir. Yurdumuzda bugüne kadar iki yüz E. çeşidi tesbit edilmiştir. E. çeşitlerini yukarıda bildirilen kökenlerine göre üç tip altında toplayabiliriz:

1. Avrupa tipi E. ler; 2. Japon tipi E. ler; 3. Hibritler.

1. Avrupa tipi E. ler: Yüksek kaliteli E. çeşitlerinin birçoğu bu tipe girer. Bunlar yalnız sofralık, kurutmalık veya konservelik çeşitler olduğu gibi, içlerinde birkaç maksada elverişli olanları da vardır. Bu grupta önemli olarak Washington, d'Agen, Imperial Epineuse, French Damson, Stanley, President, Reine Claude, Reine Red, Yellow Egg, German Prune, Blue Imperatrice, Victoria, Damson ve Mirabel'ler yer alır. Yurdumuzun yerli E. çeşitleri de bu grupa girer. Bunlar arasında mürdüm eriği, üryani, Göynük eriği, tamaslar ve can erikleri en önemli çeşitleri ve çeşit gruplarını teşkil eder.

2. Japon tipi E. ler: Genellikle yalnız sofralık olarak kullanılmağa elverişlidir. Türlü şekil ve renkte olan bu E. lerde çekirdekler çoğunlukla ete yapışıktır. Bol sulu ve değişik tatlıdırlar. Önemli çeşitleri Abundance, Burbank, Santa Rosa, Beauty, Wickson, Formosa ve Shiro'dır.

3. Hibrit E. ler: Bu grupa Japon türleri ile Amerikan E. türleri arasında yapılan hibritlemelerden elde olunan çeşitler girer. Başlıcaları La Crescent, Underwood, Pipestone, Fiebing, Redglow, Superior, Toka, Elliot ve Ember'dir.

Çiçek ve meyvalar: Rosaceae familyasının çiçek diyaframına uygun olarak E. çeşitlerinde beş çanak, beş taç yaprağı, 20 - 30 erkek organ ve bir tane de stil bulunur. Taç yaprakları beyaz yeşilimtırak renkleriyle badem, kayısı

Memleketimizde yetiştirilen kültür erikleri: 1. Adi erik, 2. Czar, 3. Victoria, 4. Reine Claude, 5. Mirabel'ler

ve şeftali çiçeklerinden kolaylıkla ayırt edilir. Ayrıca çiçekler yukarıda bildirilen türlere göre daha küçük ve daha sıktır. Bir tomurcuk içinde çeşidine göre 1 - 3 çiçek bulunur.

E. meyvası sert çekirdeklidir. Endokarpın sertleşmesiyle sert çekirdek kabuğu meydana gelir. Mesokarp etli ve suludur. Bazı çeşitlerde çekirdekten ayrılırsa da, çoğunlukla çekirdeğe yapışıktır. Tadı çeşidine göre çok değişiktir. Meyva dış kabuğu değişik renk ve kalınlıkta olur. Şekli de, çeşidine göre yuvarlak, basık yuvarlak, oval, yumurtamsı olabilir.

Eriklerde döllenme: Prunus cinsinde esas kromozom sayısı 2 n = 16 dır. E. türlerinin bazıları bu esas kromozom sayısından farklı olarak 2n = 32 ve 2n = 48 kromozom sayısına sahiptir. Bunların yanında 2n = 24 ve 2n = 40 kromozomlu olan çeşitler de bulunmuşsa da, bunların tamamen kısır oldukları tesbit edilmiştir. Kromozom sayıları 2n = 16 olan Japon ve Amerikan türleri kendi aralarında kolaylıkla hibritlenebilmektedir. Aynı durum 2n = 16 kromozomlu olan P. cerasifera'lar için de söz konusudur. Buna karşılık, 2n = 48 kromozomlu olan P. domestica Japon ve Amerikan türleri ile iyi hibritlenmemektedir.

E. çeşitleri döllenme bakımından kendine kısır ve kendine verimli çeşitler olarak iki grupa ayrılır. Japon çeşitleri genellikle kendine kısırdır. Avrupa ve Amerika çeşitlerinin bazıları kendine kısır, bazıları kendine verimlidir. Ayrıca E. çeşitleri arasında karşılıklı kısırlık da bulunmuştur. Bahçe kurarken bu özel durumlar ve çiçek açma zamanları dikkate alınmalıdır. E. lerde tozlanmayı başlıca arılar yapar.

Eriğin iklim isteği: E. ler, mutedil, sıcak mutedil ve soğuk mutedil iklim bölgelerinde yetişir. E. yetiştiriciliğinde iklim bakımından özellikle ilkbaharın geç donları ve kış soğuklaması üzerinde durulmalıdır. E. ler genellikle elma ve armutlardan daha erken çiçek açtıklarından ilkbaharın geç donlarından daha çok zarar görürler. Japon çeşitleri Avrupa çeşitlerine göre daha da erken çiçek açtıklarından bu tehlike daha çok artar. Bu sebeple, iyi hava drenajı alan ve çiçeklenmeyi geciktiren kuzey yöneylerinde E. lerden emniyetli ürün alınabilir. E. çeşitlerinin çiçek ve küçük meyvaları ancak elmalar kadar soğuklara dayanır. Ağaçları ve tomurcukları iyi bakım şartlarında şeftalilerden daha çok soğuklara dayanır. Soğuklara dayanıklılık türlere ve çeşitlere göre değişir.

E. lerden iyi ürün alınabilmesi için ağaçların belirli bir süre soğuklamaları gerekir. Soğuklama ihtiyacı Japon çeşitlerinde genellikle Avrupa çeşitlerinden daha azdır. Bu yüzden bu çeşitleri kışları ılık geçen yerlerde yetiştirmek mümkün olur. Yağışların iyi dağıldığı ve yıllık yağış toplamının 750 mm yi bulduğu yerlerde E. ler sulanmadan yetiştirilebilir. Meyvaların irileşmeleri ve olgunlaşmaları için yazın toprakta yeteri kadar suyun bulunması gerekir. Yüksek hava nisbî nemi ile birlikte sıcaklık mantar hastalıklarını artırarak fazla çürüklüğe sebep olur. Yazları çok serin geçen yerlerde ise meyvalar ekşi kalır ve tam olgunlaşmaz.

Toprak: E. ler en iyi olarak besin maddelerince zengin, humuslu, sıcak, yeteri kadar nemli, orta derin veya

derin tınlı topraklarda yetişir. Kumlu ve nisbeten yüzlek olan topraklarda ağaçlar zayıf ve kısa ömürlü olurlar. Drenaj şartları iyi düzenlenmiş ağırca killi topraklarda P. cerasifera anacı üzerinde iyi bahçeler kurulabilir. Kuru topraklar üzerinde ise badem anacı tercih edilir.

Çoğaltılma: Kültür E. çeşitleri aşı ile çoğaltılır. En çok kullanılan aşı göz aşısıdır. Büyük ağaçlarda çeşit döndürme aşısı yapılırken kalem aşıları da kullanılır.

Kültür E. çeşitleri E., şeftali, badem ve kayısı anaçları üzerine de aşılanabilir. Bu anaçlardan herhangi birinin seçilmesinde toprak şartları, topraktaki hastalık durumu, ağaçlara verilecek boy gibi hususlar rol oynar.

E. lere en çok Myrobalan (P. cerasifera) E. i anaç olarak kullanılır. Bu anaç tohumla veya odun çeliği ile üretilebilir. Avrupa ve Japonya kökenli kültür çeşitleriyle iyi uyuşur. Değişik toprak tiplerine de iyi uyar. Bundan başka, Marianna, Brampton, adî E., St. Julien E. i ve kum E. i (P. besseyi) de anaç olarak, şartlara ve yerine göre kullanılır. Şeftali, orta dokulu topraklarda; kayısı nematodlu bölgelerde, badem kireçli kurak topraklarda E. e iyi anaç olur.

Bahçe kurulması ve bakımı: E. bahçeleri genellikle bir veya iki yaşlı fıdanlarla kurulur; şiddetli don tehlikesi bulunmayan yerlerde dikim sonbaharda yapılır. Dikim aralıkları çeşide, anaca, ağaçlara verilecek şekle göre 7×7, 6×5 ve 5×5 m olabilir.

E. ağaçları, palmet şekli verilmezse, genellikle değişik doruk dallı veya çanak şeklinde taçlandırılır. Avrupa E. leri birinci, Japon çeşitleri ise ikinci şekle daha çok uygun düşerler.

E. bahçelerinde, ilk yıllarda ağaçların diplerine çok yaklaşmamak şartiyle ara tarımı yapılabilir. Ağaçların dipleri açık bırakılmalı ve işlenmelidir. Bahçenin tamamen çayırlık olması tavsiye edilmez. Toprak işlemesi yüzlek yapılmalıdır.

Genç ağaçlar, şekillenmeyi sağlayacak, verimli ağaçlar bol meyva tutumuna imkân verecek şekilde az ve düzenli budanır. Bununla beraber, Japon çeşitleri ertesi yıl ürün verecek daha fazla sürgün teşkili için biraz daha şiddetli budanır.

E. lere birçok mantar ve böcekler zarar verir. Bunlarla savaş şarttır.

İri pazar meyvalarının elde edilmesi için haziran dökümünden sonra el ile veya çiçeklerin yüzde 70 - 80 i açıldıktan sonra kimyasal maddelerle meyva seyreltmesi yapılır.

Hasat: Toplama olgunluğu meyvaların gönderilecekleri pazarların uzaklığına ve meyvaların kullanılma şekline göre tayin edilir. Olgunluğun tayininde renk ve meyva eti sertliği güvenilir ölçülerdir.

Bir ağaçta meyvalar üç veya beş defada toplanır. Meyvalar serinde toplanmalı, gölgede tutulmalı, hemen ambalaj yerine ve oradan da bekletilmeden pazara sevk edilmelidir.

Avrupa E. çeşitlerinin çoğu — 1 ile 0 derece arasında, dört haftaya kadar soğuk hava depolarında saklanabilir. Sıcaklık arttıkça saklama süresi de kısalır.

Ekonomi: E. yetiştiriciliği dünya üzerinde beş kıtada mutedil iklim kuşağında yayılmıştır. Dünya E. istihsali beş milyon ton civarındadır. Bunun en büyük kısmı Avrupa'da ve özellikle Yugoslavya, Rumanya ve Batı Almanya'da yetişir. Amerika Birleşik Devletleri, Yugoslavya ve Rumanya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük üreticisidir. Bu ülkelerde elde edilen E. lerin önemli bir kısmı kurutularak dünya piyasalarına arz edilir. Türkiye'de E. istihsali son yıllarda 100 000 tona yaklaşmıştır.

Kültür tarihi ve yayılışı: Yabanî E. türlerinden bazılarına ait çekirdeklerin Avrupa'daki göl evlerinde yapılan kazılarda bulunması buralarda yaşayan insanların E. meyvalarından yararlandıklarını göstermektedir. Plinius'un verdiği bilgilere göre de, o zamanlarda İtalya'da değişik kültür çeşitleri yetiştirilmekte idi. Bu çeşitler, kültür E. lerinin kökenini teşkil eden türün yaygın bulunduğu Kafkaslar, Hazar Denizi dolayları ve Anadolu'dan Romalılar eliyle Avrupa'ya vayılmıştır. — S. Ö.

ERİKHTHONİOS (Yun. mit.), efsanesi Atinalı tanrı Erekhtheus ile karıştırılan Atinalı efsane kahramanı. Tanrıça Athena tarafından kaçırıldıktan sonra Gaia (Yer) dan doğan oğlu olduğuna inanılırdı. Athena, E. doğunca onu bir sandığa koyarak Atina'nın ilk kralı Kekrops'un kızlarına vermiş. Fakat onlar tanrıçanın emrini dinlemeyerek sandığı açmışlar; çocuğu yılanlarla sarılmış veya kendisi yılan şekline girmiş olarak görünce korkularından kaçarlarken Akropolis tepesinden yuvarlanmışlar. Düştükleri yerden Erekhtheus denizi adı verilen bir pınar fışkırmış. Sonradan E., kral Amphiktyon'un yerine geçmiş.

ERİL (Fr. Masculin) [Dil.]: bk. CİNS.

ERİM, Nihat (doğ. 1912), hukuk profesörü ve politika adamı. Kandıra'da doğmuştur. Ailesinin en eski adı Emiroğulları, sonra Kahvecioğullarıdır. İlk öğrenimine Kandıra'da başlamış, sonra Galatasaray lisesinde ilk, orta ve liseyi tamamlamıştır. İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra 1936 da Paris Hukuk Fakültesine girmiştir. Hukuk doktoru derecesini Paris'te almıştır. 1939 da yurda dönüşünde Ankara Hukuk Fakültesine doçent olmuştur. 1940 ta Siyasal Bilgiler Fakültesine de öğretim üyesi tayin edilmiştir. 1942 de kamu hukuku ve devletlerarası hukuku profesörlüğüne yükseltilmiştir. 1943 yılında Dış İşleri Bakanlığı hukuk müşavirliğine tayin edilmiştir. 1945 te San Francisco'da toplanan Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kuruluş konferansına Türk heyeti müşaviri olarak katılmıştır.

N. ERİM

1945 te yapılan ara seçiminde Kocaeli bağımsız milletvekilliğine seçilmiştir. Büyük Millet Meclisinde C. H. P. parlamento grupuna yazılmıştır.

1946 yılında Milletler Cemiyeti kapanış genel kurul toplantısında Türk delegesi olarak, aynı yıl yapılan Türkiye - Irak müzakerelerinde aynı sıfatla görev almış, 1948 de toplanan Birleşmiş Milletler Basın ve Haberleşme Hürriyeti konferansında Türkiye heyetine başkanlık etmiştir.

1947 de «Ulus» gazetesinde başyazarlık yapmıştır. E. 1948 yılında Hasan Saka kabinesinde bayındırlık bakanlığı, 1949 da Şemsettin Günaltay kabinesinde başbakan yardımcılığı yapmıştır.

1950 de seçimi kaybetmesi üzerine «Ulus» gazetesi siyasî direktörlüğüne ve başyazarlığına getirilmiş, Ankara Hukuk Fakültesindeki kürsüsüne davet edilmiş ve 1953 te fakültedeki görevinden çekilmiştir.

1953 yılı sonlarında «Yeni Ulus - Halkçı» gazetesini çıkarmıştır.

1956 da Kıbrıs meselesinde bir rapor hazırlamış, Lord Radcliff projesinin Londra'da müzakerelerine katılmış, 1957 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında Kıbrıs davası için New York'a gönderilmiştir. Zürich ve Londra antlaşmalarının imzalanmasından sonra ise yeni Kıbrıs Cumhuriyetinin anayasasını hazırlayan karma komisyonda Türkiye Cumhuriyeti heyetine başkanlık etmiştir.

E. 1961 seçimlerinde tekrar Kocaeli milletvekilliğine seçilmiştir. Bugün C. H. P. Millet Meclisi grupu başkan vekilidir.

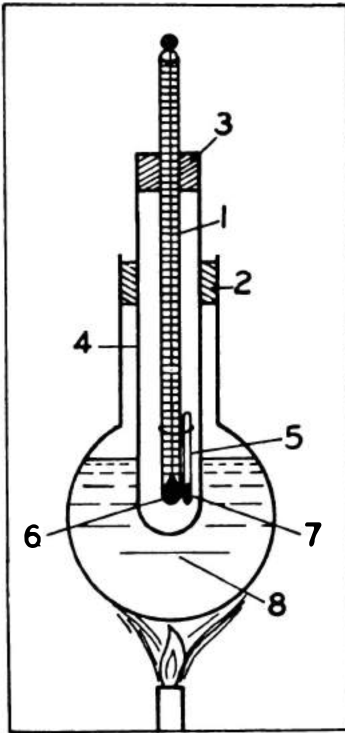
1964 te hükümetçe Kıbrıs meselesinin yeni safhasında Birleşmiş Milletler Assamblesindeki müzakerelerde New York'taki Türk heyetine müşavirlik ve müşahitlik etmeğe çağrılmış, aynı yıl haziran ayında başbakanla Washington'a giden heyette bulunmuş ve hemen bu görüşmelerde kararlaştırılan ve Cenevre'de Amerika Birleşik Devletleri eski dış işleri bakanlarından Dean Acheson'la Kıbrıs işine bir hal şekli bulmak üzere müzakerelere memur edilmiştir. E. muhtelif bilim ve diplomasi kurullarında üyedir.

Yüzlerce siyasî ve ilmî makalelerinden başka başlıca eserleri şunlardır: *Le Positivisme juridique et le Droit International* [1939], *Amme hukuku dersleri* [1941], *Siyasî tarih ve devletlerarası hukuku metinleri* [1953].

ERİME (Eski ter. İnhilâl, Fr. Dissolution) [Fiz.]: bk. ÇÖZÜLME.

ERİME ISISI (Fr. Chaleur de fusion, İng. Heat of fusion), erime noktasında bulunan 1 gr katı bir cismi, sıcaklık değişmesi olmadan sıvı haline geçirmek için verilmesi gereken ısı miktarı. Bazan E. I. na gizli (latent) E. I. adı da verilir. Çünkü erime noktasında bulunan bir cisme verilen ısı, bu cismin sıcaklığının yükselmesine değil, onun fizikî halinin değişmesine harcanır. Buzun E. I. 79,71 ve kurşunun E. I. 5,86 cal/gr dır. Bk. DONMA ISISI.

ERİME NOKTASI (Fr. Point de fusion, İng. Melting point), bir katının sıvı hale geçmeye başladığı sıcaklık. Her saf (kristalli) cisim belli ve sabit bir sıcaklıkta erimeye başlar ve bu sıcaklık bütün katı cisim eriyinceye kadar değişmez kalır. Bazen E. N. 0° C, kurşunun erime noktası 327° C dir. E. N. na erime sıcaklığı adı da verilir.

ERİME NOKTASI
1. Termometre, 2 - 1. Mantar kapak, 3 - 2. Mantar kapak, 4. Boru, 5. Kılcal boru, 6. Civa, 7. Katı madde, 8. Derişik sülfürik asit

ERİMEZ, Dinçer (doğ. 1932), ressam. İstanbul'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisinde ressam Halil Dikmen ve Cemal Tollu'nun öğrencisi olmuştur. 1957 de akademinin resim bölümünü bitirmiştir. İtalya'da incelemeler yapmış (1959 - 1960), sonra da Güzel Sanatlar Akademisinde resim bölümü asistanı olmuştur (1963). E., Roma belediye galerisinde (1960) ve Uluslararası Via Margutta sergisinde eserlerini sergilemiş (1960), ayrıca da Anvers'te açılan Türk ressamları sergisiyle Viyana'da açılan Türk grafik sanatları sergisine ve XXXI. Venedik Biennaline katılmıştır. E. Amerikan ve Alman haberler merkezlerinde (1957, İstanbul), Şehir Galerisinde (1960, 1961-1962, İstanbul), Güzel Sanatlar Galerisinde (1964, Ankara) sergiler açmış ve XXIV. Devlet Resim ve Heykel Sergisinde II. armağanı almıştır (1962). Eserlerinde dikey ve yatay çizgilerle sağlanmış bir düzen içinde siyah ve beyaz lekelerin tablo yüzeyine uyumlu bir şekilde dağılışına önem verilmiştir. Konuları ne olursa olsun melankolik yaradılışını yansıtan hayat görüşünü anlatır. Eserleri arasında «Kızamık salgını»; «Cenaze alayı»; «Pazar yeri»; «Sınıf»; «Balkon»; «Okul yolu»; «Çeşme başı»; «Yalnızlık» vardır. Resim ve Heykel Galerisi (İstanbul) nde eserleri bulunmaktadır. — R. E.

D. ERİMEZ: Kompozisyon

ERİMEZ, Salih (doğ. 1903), karikatür ressamı ve lejant yazarı İstanbul'da doğmuştur. Beylerbeyi Abdullah Ağa ilk okulundan (1912) sonra Çanakkale, Galatasaray, Isparta rüştiye ve idadisi, İstanbul erkek lisesi (1929), bir yıl hukuk fakültesi ve bir yıl da Viyana Gü-

zel Sanatlar Akademisinde okumuştur. Millî Mücadele yıllarında İç İşleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım bakanlığında çalışmıştır (1919 - 1922).

E., gazeteciliğe başladığı 1925 yılından sonra, Tekel Genel Müdürlüğü idaresinde (1929 - 1940) ve Denizcilik Bankası Deniz Yolları yayın şefliğinde (1953 - 1958) çalışmıştır. E., 1944 - 1948 yılları arasında İstanbul orta okullarında resim öğretmenliği de yapmıştır. İstanbul Gazeteciler Cemiyeti üyesidir.

E., geçmiş çağlarımızın, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraki sosyal olaylarla ilgili gülünç ve acayiplikleri, halk içinde yaşayan masal ve boş inanları, o zamanların giyim ve dekoru içinde kişi tiplerini realist bir üslûpla çizmiştir. E., Almanya, Fransa, Çekoslovakya, Rumanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Azerbaycan'a geziler yapmıştır. Eserleri arasında tarihten çizgiler; resimli romanlar; olaylardan ilhamlar; Nasrettin Hocaya sorarsanız; Geçmiş zaman içinde: resimli tarihî fıkralar; karikatürler; olaylarla ilgili resimler vardır. — R. E.

ERİMEZ KAR: bk. KALICI KAR.

ERIN veya ERINN veya IRIN, İrlanda'nın edebî adı. Yerli dilde bu ülkeye şimdi Eire denmektedir.

ERİN (Eski ter. Kâhil, Fr. Adulte), organizmaların yavru yapabilecek hale gelip, büyümeleri sona ermiş olsa bile, nihaî olarak yeni yeni organlar kazanmayacak bir safhaya girişlerine verilen ad.

Pedagoji: E. sınıf veya kursları (yetişkin kursları): Okul çağını aşmış olan kimselerin eğitimini tamamlamak maksadiyle tertip edilmiş sınıf veya kurslar. Bilinen ilk E. kursları denemesi 1709 da Fransa'da yapılmıştır. Bununla beraber akşam kursları gerek Paris'te gerek taşra şehirlerinde ancak 1830 dan sonra açılmağa başlamıştır. 30 ekim 1886 tarihli kanun, ilk eğitim veren genel veya özel kurumlarda açılacak kursların tüzüğünü tesbit etmiştir. Bu kurslar, okuma yazma bilmeyenlere mahsus bir temel bilgi eğitimi verebilecekleri gibi, genel kültür veya sanata ait kültür de verebilir. Bu kurslar çırak ve işçilere mahsus olduğundan genel olarak akşamları yapılır. Bizde yetişkinlere mahsus akşam ve gündüz kursları Atatürk'ün harf inkılâbı hareketiyle başlamış, sonra genel kültür alanına yayılmış, «halk eğitimi», «temel eğitim» hareketleriyle desteklenerek kasaba veya köylere kadar genişletilmiştir. Fakat bizde harp sebebiyle tahsilden uzak kalmış bir gençlik bulunmadığından bu hareket Avrupa'daki karakteri taşımaz. Bk. EĞİTİM ve HALK EĞİTİMİ.

Fizyoloji: E. lik çağı, insanda yeni yetmelik (delikanlılık) çağından sonra, yani erkekte 23 veya 24, kadında ise 19 - 20 yaşlarından sonra başlayıp, her iki cinste de ihtiyarlığa, yani 60 yaşına kadar sürer. Bu çağda boy en yüksek seviyesine erişmiş olup, bedenin, kol ve bacakların nispetleri nihaileşmiştir. Kemikler daha yoğunlaşır, yağlı dokular daha çoğalır. Bk. ERGİNLİK.

ERİNİT (Fr. Érinite, *Erin* = İrlanda; *itis* = kaya) [Mineraloji]: 1. Hidratlı, tabiî bakır arseniyatı; formülü: $Cu_5(AsO_4)_2(OH)_4$; zümrüt yeşili güzel yumru (konkresyon) lar halinde bulunur.

2. Demir oksit bakımından zengin bir çeşit kil. Bol adiyle de anılır.

ERİNLİK, eskiden kullanılan bülûğ (Fr. puberté) teriminin yeni karşılığı. Bk. BÜLÛĞ.

ERİNNA, Sappho'nun sevgilisi ve öğrencisi olduğu rivayet edilen Yunanlı bir kadın şair. *Alakata* (Öreke) adlı bir şiir bu kadına mal edilirse de, büyük bir ihtimalle onun eseri değildir.

ERİNYS'LER (Yun. çoğul. Erinyes, Lat. Furiae) [Yun. mit.], toprağa, yere bağlı kutsal kuvvetlerden olan intikam tanrıçaları (bk. KHTONİOS). En eski tanrılardan olan E Zeus ile Olymposlu öbür tanrılardan önce bilinirdi. Gece'nin ve Kronos'un kızları olan E. Erebos'ta yaşarlardı. Cehennem tanrıçaları olup ahlâk kanunlarını temsil ederler ve bu kanunları saymayanları cezalandırırlardı. Özel olarak aile ve soy içinde işlenen katil suçlarının intikamını alırlardı. E. korkunç bakışlı, açılmış büyük kanatlı, tunçtan ayaklı canavarlar şeklinde tasvir edilirdi. Ellerinde kamçıları ve meşaleleri vardı; ellerine ve saçlarına yılanlar sarılıdır. Şerlerinden kurtulmak için gerçek karakterlerinin zıt anlamındaki *Eumenides* (iyi saatte olsunlar) sözüyle anılırlardı. Bu geleneğin Atina'da meydana çıkmış olması ihtimalini özellikle Aiskhylos'un *Eumenides* adlı trajedisi doğrular. Bu trajedinin korosunu E. teşkil eder. Aiskhylos'un piyesi, bu tanrıçaları üçlü bir grup halinde gösteren ilk vesikadır. Aiskhylos her birinin adını da söyler: Megaira, Alekto ve Tisiphone. Fakat Aiskhylos'ta Eumenides adının Erinyes'in yerine geçmesi sadece bir ters deyi (antiphrase) den ibaret olmayıp aynı zamanda, tanrılığın ve dolayısiyle insanlıkla bağdaşmayan eski amansızlığını kaybetmekte olan adaletin yeni bir anlayışıdır; çünkü ilk defa olarak, Areopagos adalet divanı sayesinde bir hükümlü, yani Orestes bağışlanacaktır. Böylece insan, kaderin hükmünden kurtulmağa başlamıştır; yakında kaderine hâkim olmağa çalışacaktır. E. in Kolonos'ta bir kutsal yeri, Areopagos tepesi eteğinde de bir tapınağı vardı. Resimli vazolarda sık sık E. in Orestes'i kovaladığını gösteren sahnelerle karşılaşırız. Romalılar E. i Furia'larla birleştirmişlerdir.

ERİNYS'LERDEN BİRİ

ERİPHYLĒ (Yun. mit.), Talaos ile Lysimakhe'nin kızı. Kâhin Amphiaraos ile evlenir. Amphiaraos, Troia savaşlarında öleceğini bildiği için Yunanlıların sefere çıkacağı sırada saklanır. Fakat altın bir kolyeye kanan E. kocasının gizlendiği yeri haber verir. Amphiaraon, kendi ölümünü duyar duymaz E. yi öldüreceğine dair oğlu Alkmeon'dan söz almıştır. Babasının Troia'da öldüğünü haber alan Alkmeon sözünü tutar ve annesini öldürür.

ERİS (Yun. mit.), kavga ve kötülük tanrıçası, Gece'nin kızı, Açlığın ve başka belâların anası, Ares'in kız kardeşi ve karısı olan E. Ares ve Enyo ile birlikte savaşlara girmiştir. Meşhur bir efsaneye göre E., Thetis ile Peleus'un düğününe çağrılmaz. Düğüne sonradan gelen E., öç almak için davetlilerin önüne «en güzel kadına» diye bir elma atar. Hera, Aphrodite ve Athena arasında elmayı pay-

laşamamaktan doğan anlaşmazlığı kaldırmak görevi Paris'e verilir. Bu olay, Helena'nın kaçırılmasiyle Troia harplerinin çıkmasına sebep olur. E. genellikle kanatlı bir peri şeklinde canlandırılır. Hesiodos'a göre, iki kötülük tanrıçası vardır. Birincisi bütün musibetlerin anasıdır; öteki ise, kıskançlığın faydalı yönünü, yani rekabet duygusunu temsil ettiği nispette iyiliksever bir tanrıçadır.

ERISMANN [*ẹrisman*], **Thodor** (doğ. 1883), Alman psikoloğu ve filozofu. Moskova'da doğmuştur. Innsbruck'ta profesörlük yapmıştır. Eserleri: *Psychologie und Recht* (Psikoloji ve hukuk) [1947], *Denken, Wollen, Sein* (Düşünmek, istemek, olmak) [2 cilt, 1950 - 1952], *Wahrscheinlichkeit in Denken und Sein* (Düşünüş ve oluşta ihtimalin payı) [1952].

ERİSTHAVİ, Georgiy Davidoviç (1811 - 1864), Gürcü yazarı. İkorta'da doğmuş, Gori'de ölmüştür. Tiflis ve Moskova'da orta öğretim gördükten sonra Tiflis'te memurluk hayatına atılmıştır. 1832 de soyluların hazırladığı ayaklanmaya katıldığından dört buçuk yıl Vilno'ya sürülmüştür. Böylece batı edebiyatını tanımak fırsatını bulmuştur. 1852 de Gürcistan'da «Tsiskari» adı altında kurduğu ve iki yıl başyazarlığını yaptığı dergi, ancak sonradan kültür hareketinde önemli bir rol oynamıştır. E., Gürcü millî tiyatrosunun kurucusu, Gürcü edebiyatının ilk realist yazarı olup özellikle soyluların kusurlarını alaya almıştır. Tiflis tiyatrosu E. nin «Boşanma» adlı komedisiyle 1850 de açılmıştır. Mickiewicz, Puşkin, Racine, Molière (*Cimri*), Petrarca ve Schiller'den tercümeleri vardır Eserleri arasında *Deli* (manzum komedi) [1838]; *Dava* [1840 - 1850]; *Eski zaman resimleri* [1863 - 1864]; *Cimri* [1851] sayılabilir.

ERİSTHAVİ, Rafael Davidoviç (1824 - 1901), Gürcü şairi. Kistaupi (Doğu Gürcistan) de doğmuş, Tiflis'te ölmüştür. 1839 - 1845 yılları arasında Tiflis lisesinde okumuş, 1889 da Kutais ve Tiflis'te memurluk etmiştir. E., hikâye ve şiirlerinde realist bir dille maden işçilerinin dertlerini, komedilerinde de zengin köylülerin hayatını tasvir ederek E. Çavçavadze ve Pşavela'ya örnek olmuştur. Masal yazarı olarak S. Orbeliani'den sonra gelir. Puşkin, Krılov, Mickiewicz ve Baranger'nin eserlerini Gürcü diline çevirmiştir.

ERİŞ, EREŞ, REŞ, orta parmağın ucundan dirsek kemiğine kadar olan uzunluğa denk eski bir ölçü. İranlılar tarafından kullanılmıştır.

ERİŞİRGİL, Mehmet Emin (1891 - 1965), fikir ve politika adamı. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Niğde'li Kaymakam Ağaoğlu ailesinden Mustafa Dilâver efendinin oğludur. Öğrenimini Mülkiyede tamamlamıştır (1908 - 1911). İstanbul Lisesinde medenî, hukukî ve iktisadî bilgiler öğretmenliği, Kadıköy Lisesi müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe tarihi doçentliği, profesörlüğü yapmış, aynı fakültenin dekanlığında bulunmuştur. 1919 yılında İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisinde Niğde'yi temsil etmiştir. Daha sonra Kız Öğretmen Okulu müdürü, Talim ve Terbiye Kurulu başkanı, Millî Eğitim Bakanlığı müsteşarlığı yapmıştır. Bir aralık Amerikan Kız Koleji öğretmenliğinde, Siyasal Bilgiler Fakültesi profesörlüğünde bulunmuş, aynı fakültede dekanlık yapmıştır. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde sosyoloji profesörlüğü yapan E., 1942 de Zonguldak'tan milletvekili seçilmiş, Gümrük ve Tekel bakanlığı (1948) ve İç İşleri (1949) bakanlığında bulunmuştur.

M. E. ERİŞİRGİL

E., birçok dergilerde felsefe ve sosyoloji alanlarında çeşitli yazılar yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Kant ve felsefesi*; *Felsefeye başlangıç* [1944]; *Ekonomi meslekleri tarihi*; *Bir fikir adamının romanı*: *Ziya Gökalp*; *İslâmcı bir şairin romanı*: *Mehmet Akif* [1956]; *Türkçülük devri, Milliyetçilik devri, İnsanlık devri* [1958].

ERİŞTE (Far. *rişte* = kıl, saç, iplik), hamurdan kesme taze ev makarnası. E. nin hamuru su ile yoğurulacak yerde, yarısı süt yarısı da çırpılmış yumurta olan karma bir sıvı ile yoğurulur. Yoğurulan hamurlar oklava veya merdane ile açılıp yapraklar haline getirilir ve bir çarşaf üzerine ayrı ayrı serilerek 2 - 3 saat süre ile nemlerini çekmeye bırakılır. Sonra bütün yapraklar üst üste konulur, cm eninde şeritler halinde kesilir. Sonra da şeritler üçer mm eninde küçük şeritlere bölünür. Hazırlanan E. hemen pişirilmeyecekse, bozulmasın diye hafifçe fırınlanır, ki bu durumda lezzeti daha da hoş olur.

E. makarna gibi bol suda haşlama yolu ile pişirilmez. Az su ile pişirilip pirinç pilâvı gibi suyu çektirilir.

ERİTEM veya ERİTEMA (Fr. Érythème, Yun. *erythema* = kızıllık) [Dermatoloji], en dar anlamiyle, kılcal damarlarda anormal olarak aşırı derecede kan toplanması sonucunda meydana gelen sürekli kızartı (Bu kızartının ayırt edici özelliği, parmakla bastırıldığında yok olması, parmağın kalkmasiyle birlikte yeniden belirmesidir). Kan damarlarının genişleyip daralma hareketindeki bozukluklar, bu bozukluklara yol açan sebeplere göre birçok E. çeşidine yol açarlar. Bunların bellibaşlıları şunlardır:

Ürtiker (*urticaria*, ısırgan otu hastalığı): çevresindeki deriden genellikle daha beyaz, hafifçe kabarık, çok kaşıntılı yumuşak lekeler. Püskürme pek seyrek olarak iki günden fazla sürerse de, sürekli de olabilir. Bu E. çoğu zaman mide - bağırsak, akciğer veya idrar yolları mukoza zarının dalanma (*irritation*) sından ileri gelir. Kabuklu deniz hayvanları yenilmesi, heyecanlanma ve âdet görme de ürtiker yapabilir.

Polimorf E.: bunda deri yükselir ve papulalar, sulu kabarcıklar ve kesecikler meydana gelir.

E. pernio: soğuk ve nemli havanın el ve ayak parmaklarında ve kulaklarda meydana getirdiği E.; bunun kronik olanı yara ve nekrosis de yapabilir.

Nihayet püskürmeli ateşli hastalıkların da E. e bağlanması gerekir. E. in başka sebepleri de olabilir: ısırgan otunun tüyleri, bazı tırtıllar, hardal yakıları, güneş ışığının veya ısının etkisi, Amerika pelesengi (*copahu*) ve antipirin gibi bazı ilâçlar bunlardandır. Memedeki çocuklarda görülen kaba et E. i de derinin sürekli olarak idrar ve dışkı ile temasta bulunmasından ileri gelir. Hayvanlarda E. tıpkı insanlarda olduğu gibi aynı sebeplerden ve çeşitli şekillerde görülür.

ERİTENLER veya ÇÖZENLER (Fr. Dissolvants), cisimleri eritmekte kullanılan bileşikler. En çok kullanılan eritken sudur. Birçok cisimler suda erimediği için teknikte özel organik eritkenler kullanılır. Meselâ yağların özütlemesinde benzin, benzol, triklor etilen; yapma ipek endüstrisinde eter, alkol, karbon sülfür, lak fabrikalarında terebantin yağı, emil asetat, aseton v. b. kullanılır.

ERITH [*erith* veya *irith*], İngiltere'nin Kent kontluğunda, Londra'nın doğusunda, Thamese nehrinin sağ kıyısında bir şehir. Nüfusu 46 300 (1951) dir. Büyük makina ve silâh fabrikaları vardır. Çevresinde birçok sayfiye evleri bulunmaktadır.

ERİTME veya ERGİTME (Fr. Coupellation), sıvı bir karışımdan oksitleme yolu ile oksijene karşı ilgisi değişik olan bir veya birkaç elementi birbirinden ayırma işlemine verilen ad. E. için en karakteristik örnek, gümüşlü kurşundan gümüşü ayırmak için yapılan işlemdir. Bu amaç için gümüşlü kurşun E. fırınında eritilir. Kurşun oksijenle birleşerek kurşun oksit (litharge) haline geçer. Ergiyen parça parlak ateş halinde iken üste çıkan kurşun oksit aktarıldıkça, geride gümüş oranı artmaya başlar ve bu işlem sürdürüldükçe geride yalnız gümüş kalır.

Sanayide bu iş için iki usul vardır: Bunlardan biri şimdi bırakılmış olan Alman usulüdür ki, bunda gümüşlü kurşunun bütünü birden oksitlenerek işlenir. İkinci usul, bugün hemen hemen her yerde kullanılan İngiliz usulüdür ki, bunda küçük ve yerinden çıkarılabilen bir fırında önce az nicelikte gümüşlü kurşun oksitlenir ve kurşun oksit alındıkça, yerine ocağa yeniden gümüşlü kurşun konulur. Gümüş oranı % 70 i bulunca, ocak yerinden sökülerek içindeki madde ikinci bir ocağa konulur. Burada içinde % 70 gümüş bulunan kurşun, yeniden oksitlenerek saf gümüş elde edilinceye kadar işlem sürdürülür.

E. için kullanılan fırınlar, topraktan yapılmış veya mufel ocağı gibi ısıyı dıştan yansıma yolu ile alan fırınlardır. Bunlardan bazılarının kubbesi veya tabanı takılıp çıkarılabilir.

Değerli maden alaşımlarının içinde yabancı madde varsa, bu alaşımları gözenekli potacıklar içine koyarak E. fırınlarında eritmek ve daha çabuk eriyen yabancı maddeleri. potacıkların gözeneklerine emdirerek değerli madenlerden ayırmak işlemi de bir E. sayılır.

ERİTME KABI (Fr. Creuset), içinde maddeler ergitilen ve porselen, platin v.b. den yapılmış silindirik biçimdeki kap.

ERİTRAZMA (Fr. Érythrasma, Yun. *erythros* = kızıl) [Dermatoloji], *mikrosporon* cinsinden *Nocardia minutissima* adındaki parazitin deride meydana getirdiği kronik bir mantar hastalığı. Kasıkların iç bölümlerinde, erbezi torbası üzerinde ve koltuk altlarında, kızıl veya esmer lekeler halinde görülür.

ERİTREA (Yun. Erythraia, Lat. Erythraea), Afrika'da Kızıldeniz boyunca uzanan bir ülke. Yüzölçümü 119 500 km^2, nüfusu 1 090 000 (1950) dir. Bunların 21 000 i İtalyandır. Başkenti Asmara'dır. Kıyı boyunca uzanan dar ovadan gayri E. kuzeyde Habeşistan yüksek platosunun kuzey dağ kollarını ve bunun ötesinde bulunan ve Doğu Sudan'a doğru inen toprakları içine alır. Billurî bir dağ temeli üzerinde, en çoğu Kretase çağından kalma kum taşları yayılmıştır; kıyı boyunca da Tersiyer kum taşları, marnlar ve mercan kalkerleri bulunur. Volkanik taşlar geniş ölçüde örtü olarak bulunur. İklim kıyı bölgesinde pek sıcak olup platoda kuru ve ılıktır (aş. yu. ortalama 20° C). Massaua'da kışın ancak aş. yu. 500 mm tutan yağmurlar ırmakları sürekli olarak beslemeye yetmez. Ahalinin karakteri de bu iki bölge arasındaki farkı aksettirir. Nüfusun aş. yu. yarısını Habeşler (başlıca Hıristiyan Kıptîler) meydana getirir. Bunlar yaylada tarım (buğday, sebze, pamuk, tütün) yapmak ve hayvan yetiştirmekle geçimlerini sağlarlar ve birçok hallerde tarım için sunî sulamaya baş vururlar. Kuzeybatıda yaşayan Bişarin (b. bk.)ler ve kıyı ovasında yaşayan Afar'lar ve Danakil'lere ancak yayla ve ova arasında gidip gelerek yetiştirdikleri hayvanlar için fakir otlaklar kalır. Massaua ve Assab çevresindeki büyük tuzlalarda tuz elde edilir. Dış ticaret gelişmemiştir. Habeş kahvesi transitinden başka, E. ancak tuz, hayvan derisi, balık unu, palmiye tohumları, Troka midye kabukları ve sedef ihraç eder.

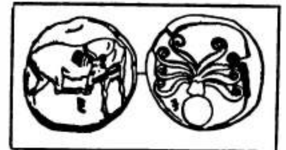
ERİTREA'LI KADIN TİPİ

ERITREA: Çadırlardan kurulu bir köy

E. da eğitim az gelişmiştir. 1952 de ülkede 100 ilk okul (13 500 öğrenci), 14 orta okul (1 200 öğrenci), 2 lise (167 öğrenci) vardı. Öğretmen yetiştirmek için bir öğretmen okulu vardır (1952: 80 öğrenci). Devlet okulları yanında Katolik ve Protestan misyonerlerce kurulmuş okullar da açılmıştır.

Tarihçe: E. nın en eski tarihi Habeşistan tarihine bağlıdır. 1890 da kurulan İtalyan sömürgesi, daha eskiden elde edilen toprakların toplumundan doğmuştur (1881 Assab, 1885 Massaua). İdaresi altında bulunan toprakları 2 mayıs 1889 tarihinde Habeşistan'la imzalanan Ucciali anlaşmasiyle Habeşistan'a karşı sınırlanmış, fakat İtalyanların

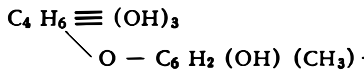
ERİTREA PARASI

birinci İtalyan - Habeş Harbinde Adua'daki ezici yenilgileri (1 mart 1896) nden sonra, bu antlaşma yerine Addis Ababa antlaşması (20 ekim 1896) geçmiştir. Burada sınır Mareb - Belesa - Muna çizgisini takip eder. 1936 da E. Habeşistan'ın Tigre, Danakil ve Aussa illeriyle birleştirilerek İtalyan Doğu Afrikası adını almıştır. 1941 de İngiliz yönetimi altına geçmiştir. E. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının 15 eylül 1952 tarihli kararıyle muhtar bir ülke haline getirilmiş ve bir cumhurbaşkanının idaresi altında Habeşistan'a verilmiştir. 1962 de muhtariyeti kaldırılmıştır.

ERİTREMİ veya ERİTREMİYA (Fr. Érythrémie, Yun. *erythros* = kızıl; *aima* = kan) [Patoloji], kemik iliğinin aşırı sayıda eritroblast (kırmızı kan hücreleri) üreten tipten çekirdekli hücre oluşturması sonucunda kanda sürekli olarak normalin üstünde kırmızı kan cisimcikleri bulunması. Bu durumda hastanın vücudunun özellikle uç üyelerindeki deri ile mukozaları kızarır, kan yapışkanlaşır, vazomotor bozukluklar belirir, dalak büyür ve hastanın yüzü morumsu bir görünüşe bürünür. Hastalık yıllarca sürer ve sırasiyle mecalsizlik, ödem (vücut hücreleri arasında su toplanması), kalp genişlemesi ve nihayet albüminüri (idrarda kan bulunması) durumlarına yol açar. En uygun tedavisi radyoaktif fosfor (32 P) olan bu hastalığın birçok adları vardır (*erythrocythemia*, *splenomegalic polycythemia*, *myelopathic polycythemia*, *polycythemia rubra*, *polycythemia vera*, *erythrocytosis megalosplenica*, *Osler* hastalığı; *Vaquez* hastalığı; *Vaquez - Osler* hastalığı).

ERİTREN (Fr. Érythrène) [Kim.], formülü: $H_2C = CH - CH = CH_2$. Bk. BUTADİEN (Fr. Butadiène).

ERİTRİN (Fr. Érythrine, Yun. *erytros* = kızıl): 1. Diorsellinik asidin eritrit - esteri

olup türlü yosunlarda bulunur. Bunlara özellikle İngiltere ve Fransa'da rastlanır. Bu yosunlardan orsey purpuru denilen boya üretilir.

2. Amidoazobenzol ve β - naftol - trisülfo asidinden sunî olarak elde edilen kırmızı bir azo boyası.

3. Mineralojide: Kobalt çiçeği = $Co_3(AsO_4)_2 \cdot 8 H_2O$.

ERİTRİT (Fr. Érythrite) **veya ERİTRİTOL** (Fr. Érythritol; butan tetrol, phyzit), $CH_2OH - CHOH - CHOH - CH_2OH$, beyaz tatlı billûrlar. Suda kolay, alkolde zor çözülür; eterde çözülmez. Cismin özgül ağırlığı 1.45, erime noktası 120°C, kaynama noktası 330°C dir. E. dört değerli bir alkoldür. Kendisinde iki asimetrik karbon atomu bulunduğu halde optik bakımdan aktif değildir. Son zamanlarda sentez yolu ile sola ve sağa döndüren E. de elde edilmiştir. E. ilk olarak Stenhouse tarafından Rocella ve başka yosunlardan elde edilmiştir. E. fisit (Fr. phycite) adını da alır.

ERİTROBLAST (Fr. Érythroblaste, Yun. *erythros* = kızıl; *blastos* = tohum) [Hematoloji], eritrisit (kırmızı kan cisimcik) leri yaratan tipten çekirdekli hücrelerden biri. E. normal olarak kemik iliğinde bulunur ve yalnız ağır anemi (kansızlık) hastalığında kan dolaşımına karışır. E. da bir çekirdek daha bulunur; E. bu çekirdeği kaybedince eritrosit (b. bk.) halini alır. E. çekirdekli hemati adiyle de anılır.

ERİTROBLASTOZ veya ERİTROBLASTOSİS (Fr. Érythroblastose, Yun. *erythroblastos* ve *osis*) [Patoloji], çekirdekli hematilerin, yani eritroblast (b. bk.) ların kemik iliğinde olgunlaşamamaları sonucunda, büyük sayıda olmak üzere kanda bulunmaları. Bu durum ağır kansızlık hastalığında kendini gösterir. *E. fetalis* (dölüt E. u) ve *E. neonaturum* (yeni doğmuş bebek E. u): Kırmızı kan hücrelerinin aşırı derecede yok edilmesi ve bunu karşılamak üzere bu hücreleri yapan dokunun aşırı derecede gelişmesi sonucu olarak dölüt hayatının sonlarında veya doğumdan pek az sonra, kan yapıcı organlarda ve kanda anormal ve sürekli olarak eritroblastlar bulunması. Bunun sebebi, dölütün Rh - pozitif kırmızı kan hücreleri ile veya Rh - pozitif kan transfüzyonu ile immünize olmuş, yani bağışıklık kazanmış olan Rh - negatif kanlı ananın ürettiği bir anti - Rh agglutininin etene (*placenta*) den geçmiş olmasıdır.

ERİTRODERMİ (Fr. Érythrodermie, Yun. *erythros* = kızıl; *derma* = deri) [Dermatoloji], bütün vücudu kaplayan ve yeknesak bir kızıllıkla ve derinin aşırı derecede pullanıp soyulmasiyle veya sızmalarla beliren bir deri hastalığı. Sebepleri çeşitli olabilir (ekzema, herhangi bir kan hastalığı, ilâç dokunması v. b.).

ERİTROFAGOSİTOZ (Fr. Érythrophagocytose, Yun. *erythros* = kızıl; *phagein* = yemek: *kytos* = hücre) [Biyol], bazı hücrelerin ve bu arada dalağın ağcıklı (*reticulum*'lu) hücrelerinin alyuvarları yemesi.

ERİTROKALSİT (Fr. Érythrocalcite), tabiî bakır - 1-klorür maden filizi.

ERİTROKONİT (Fr Érythroconite, Yun. *erythros* = kızıl; *konis* = yığın; *itis* = kaya, mineral) **veya TENNANTİT** [Mineraloji], bakır, arsenik ve sülfürden bileşik, siyahımsı kurşun renginde ve tetrahidrit'e yakın bir mineral ($Cu_8 As_2 S_7$). Bu minerale «kızıl» denilmesi bakırından yararlanılmasından ötürü olsa gerektir. İngiliz kimyacısı Smithson Tennant (1761 - 1815) ın adiyle anılır.

ERİTROL (Fr. Érythrol), formülü: $CH_2 = CH - CHOH - CH_2OH$ olan etilen glikolü (bk. GLİKOL). E. eritritin derişik formik asitle ısıtılması ile elde edilir.

ERİTROMELALJİ (Fr. Érythromélalgie, Yun. *erythros* = kızıl; *melos* = bacak; *algos* = acı) [Patoloji], vücudun özellikle uç bölümlerinde ve ellerden çok ayaklarda oluşan ve paroksismal, yani belirtileri zaman zaman akut bir halde birden ortaya çıkan damar genişlemesi. Belirtiler: Derinin kızarması, ısısının yükselmesi ve yanma duygusudur. Eritermalji (*erythermalgia*) ve akromelalji (*acromelalgia*) adlariyle de anılır.

ERİTROMİSİN (Fr. Érythromycine), Streptomyces erythreus mantarından elde edilen bir antibiyotik. Gram pozitif kültürüne (pnömokok, streptokok, stafilokok, difteri basili, amipli dizanteri basili) karşı çok etkilidir. Gram negatif kültürüne karşı hiç etkisi olmadığından bağırsaklarda bulunan yararlı mikroplara hiç dokunmaz ve bu yüzden hastalar tarafından daha kolay ve daha zararsız olarak alınabilir.

ERİTRONİK ASİT (Fr. Acide érythronique), formülü: $CH_2OH - CHOH - CHOH - COOH$ olan üç alkollü bir asit. Eritritin oksitlenmesi ile elde edilir.

ERİTRONİUM (Lat. Erythronium), vanadyumun eski adı.

ERİTROPSİN (Fr. Érythropsine, Yun. *erythros* = kızıl; *opis* = görme) veya **RODOPSİN** (Yun. *rhodon* = kızıl, erguvanî; *opis* = görme) [Sitoloji], omurgalıların gözünde bulunan ve görme pigmentlerinden, yani boya maddelerinden biri olduğu sanılan kırmızı pigment (*retina purpurası* veya *erguvanı*). Niteliği pek iyi bilinmeyen retina purpurasının ışık izlenimlerinin algılanmasında bir rol oynadığına inanılmaktadır. Gerçekten de retina üzerindeki ışık ve renk izlenimi bir veya birkaç fotoşimik (yani ışığa duygun) maddenin geçirdiği değişikliklerin sonucu gibi görünmektedir ve retina purpurası da bu maddelerden biri olmalıdır. Bu maddeyi iki çeşit görme hücrelerinden biri olan çubuk hücreler taşır. Işık duyumu, algılayıcı hücrelerin uyarılmasiyle meydana gelir; fakat bu, ışınımlarının doğrudan doğruya olan bir etkisiyle değil de, bu ışınımların fotoşimik pigmentte meydana getirdiği değişmelerle olur.

ERİTROSİDERİT (Fr. Érythrosidérite, Yun. *erythros* = kızıl; *sideros* = demir; *itis* = taş, kaya) [Mineraloji], hidratlı ve tabiî demir ve potasyum klorür.

ERİTROSİT (Yeni ter. Alyuvar; Fr. Erythrocite, héma tie veya globule rouge; Alm. Erythrozite)[Anat.], canlıların kanında bulunan katı ve şekilli unsurlara verilen ad. İnsanda yuvarlak, yassıca, iki yanı hafifçe içbükey biçimli olan E. lerin çapı bir mm nin yedi binde birini geçmez; kalınlıkları ise bunun üç veya dörtte biri kadardır. E. ler, devegillerde, kuşlarda, sürüngenlerde ve balıklarda yumurta biçimlidir. İnsan kanındaki sayıları mm^3 başına 4 - 5 milyon kadarsa da, bu sayı değişebilir: Yüksek yerlerde oturanlarda E. sayısı artar (8 - 10 milyona kadar); bazı hastalıklarla zehirlenmeler E. lerin azalmasına yol açar; habis kansızlığın ağır şeklinde ise mm^3 te bir milyona kadar düştüğü olur. E. ler sarımsı renktedir. Bu renkler E. in bileşiminde hemoglobin denilen demirli bir pigmentin bulunmasından ileri gelir.

E. lerin görevi, akciğerlerden dokulara oksijen, dokulardan akciğerlere de karbon gazı taşımaktır. E. ler 90 - 120 gün yaşar, kırmızı ilikte meydana gelir, karaciğer ve dalakta ölür. E. lerin üstü, yarı geçirimli ince bir zarla kaplıdır; bu zar, oksijen ve karbon gazı alışverişini sağlar E. lerin hemoglobin bakımından zenginliklerine alyuvar değeri (valeur globulaire) denir.

E. lerin insan kanında varlığını ilk bulan ve şekillerini açıklayan Hollandalı Leeuwenhoek olmuştur (1673).

ERİTROZ (Fr. Érythrose, Yun. *erythrosis* = kızıllık durumu), yüz kızarmasının kolayca oluşması durumu (Bu terimin kökeni olan *erythrosis*'in İngilizcedeki anlamı başkadır; ayrıca *erythrose* teriminin İngilizce ve Fransızcadaki anlamları da değişiktir). E. özellikle gençlerde ve en çok kızlarda (utanma E. u veya eritemi) görülür. Sebebi, sempatik sinir sistemindeki bir dengesizlik olup en küçük bir izlenimle, özellikle yüz, kulaklar, boyun, ense ve omuzlar bölgesinde olmak üzere çevre damarlarının genişlemesine yol açar. Bazan da vücudu zehirleyen toksik bir intanın yarattığı bir sinir lezyonundan ileri gelir. Tüberkülozlularda elmacık kemikleri bölgesinin pembeleşmesi herkesçe bilinir.

ERİTROZ (Fr. Érythrose), bir aldehit şekeri. Formülü: CH_2 OH - CHOH - CHOH - COH. E. un iki optik izomeri vardır: 1. Eritroz (levojir); 2. d - eritroz (dekstrojir). Etkisiz eritrit nitrik asitle oksitlenirse, bu iki izomerin rasemik (salkımsı) hali (d + l eritroz) elde edilir. Üst şekerlerin indiriminde aktif E. lar meydana gelir. E. üzerine sodyum amalgamı etkisi ile etkisiz eritrit elde edilir.

ERİTROZİN (Fr. Érythrosine), tetra iyodoflüoresein bileşiminde bir boya. E. eozin gibi alkali ortamda flüoresein üzerine iyot etkisi ile elde edilir, eozinin bir analoğudur. Ticarette bulunan sodyum tuzu, ipek boyamada kullanılır. Verdiği renk, maviye çalar kırmızıdır. E. de eozin gibi çabuk solan bir boyadır. Formülü: $C_{20} H_4 J_4 Na_2 O_5$. Mikroskopide de kullanılır.

ERİTROZİNSİT (Fr. Erythrozincite) [Mineraloji], tabiî çinko ve manganez sülfürü.

ERİTRÜLOZ (Fr. Erythrulose) [Kimya], eritrol alkolünün oksitlenmesinden meydana gelen bir keton şekeri. Açık formülü: CH_2 OH - CHOH - CO - CH_2 OH. E., sağ biçimde, sol biçimde ve rasemik (salkımsı) biçimde olabilir. Bu sonuncu biçim, dört alkol fonksiyonlu bir cisim olan etkisiz eritritin brom suyu ile oksitlenmesiyle meydana gelir. E., «sorbose» bakterisinin etkisiz eritriti etkilemesiyle meydana gelir.

ERIUGENA, Johannes Scouts (Biyog.): bk ERIGENA, Johannes Scotus.

ERİYİK (Fr. Solution, Alm. Lösung): 1. Çeşitli maddelerin, genel olarak moleküllerine, atomlarına veya iyonlarına kadar çözülmesiyle meydana gelen homojen bir sistem. Geniş anlamda, E. değişik gazlardan, sıvılardan veya katı unsurlardan meydana gelmiş olabileceği gibi, gaz şeklinde, sıvı veya katı halde de olabilir. Dar anlamda, E. bir sıvıdır ve bir maddenin bir sıvı *eriten* (solvant) içinde erimesiyle meydana gelir. *Erimiş* madde ile eriten arasındaki miktar oranı *derişme* (b. bk., Fr. concentration) adını alır. Birçok maddeler her miktar oranında E. hasıl etmek üzere karışmağa elverişlidir: meselâ alkol ile su gibi; başka birçok maddelerde ise erime kabiliyeti sınırlıdır. Belirli sınırdaki E. e *doymuş*, eritilen'den alabildiği en fazla miktara ise bunun erirliği (çözünürlüğü) veya derişme sınırı (limite de concentration) denir. Erirliğin ısı ve basınçla olan ilgisi *erirlik eğrileri* ile gösterilir. Bir maddenin doymuş E. inde başka maddeler kendi doyma kabiliyeti oranında eritilebilirler: bir mutfak tuzu E. i içinde şekerin erimesi gibi.

Bir gazın başka bir gazda erimesi: Gazların erimesi sonucunda gaz karışımları elde edilir.

Gazın sıvıda ve katı maddelerde erimesi: Gazların sıvı ve katı maddelerce emilmesine *soğurma* (absorption) denir; doyma, *erirlik katsayısı* (1 cm^3 eritenin belli bir ısıda ve 1 atmosferlik basınç altında emdiği gaz hacmi) ile belirtilir.

Katı maddenin katı maddede erimesi: Metal alaşımları, kristalleşmiş katı maddelerin meydana getirdiği kristal karışımları ile şekilsiz olarak katılaşmış cam maddeler bu bölüme girer. Çözülme sınırları ve yeniden ayrılmalar ortaya çıkar.

Sıvıların veya katı maddelerin sıvıda erimesi (dar anlamda E.): Bir maddenin 100 gr eritende doymuş bir E. meydana getiren miktarına *erirlik* denir. Katılan katı maddenin erimeyip kalan artığa *tortu* (résidu, Bodenkörper) adı verilir. Çoğu hallerde erirlik derecesi ısı ile artarsa da, pratikte basınca bağlı değildir. Bu sebeple, doymuş bir E. in soğutulmasiyle aşırı doymuş bir E. elde edilebilir. Ancak E. bu haliyle kısa bir süre sabit kalırsa da, sonra erimiş maddenin artığından yine ayrılma olur. Elektrolitler (asit-

ler, bazlar ve tuzlar) erime sırasında çözüşme (dissociation) ye uğrar; elektrolit olmayanlar (elektrolizde çözümlenmeyen maddeler) ise tek moleküller veya molekül karışımları haline gelir. Güç eriyen elektrolitlerde, erirliğin gösterilmesi için erirlik çarpımı (Löslichkeitsprodukt), iyon çarpımı (Ionenprodukt) kullanılır. Eritilen maddenin molekülleri veya iyonları eritenin bazı molekülleriyle gevşek bağlanma halinde bulunur; bunlar eriyebilir hale getirilmiştir. Bir maddenin erimesiyle genel olarak bir ısınma veya soğuma ortaya çıkar ki bunun derecesi erime ısısı veya erime enthalpisi olarak ölçülür. Sıvı bir eriten içinde eritilen madde bir geçişme basıncı (pression osmotique) na sahiptir. Bu basınç, saf eritene oranla bir buhar basıncı azalmasiyle birlikte bir kaynama noktası yükselişine ve bir donma noktası alçalışına yol açar. Bu noktaların ölçülmesi ile eritilen maddenin molekül ağırlığını tayin etmek mümkündür.

E. lerden, bilinen çeşitli ayırma işlemleriyle yeniden basit maddeler elde edilebilir (fiziksel eritme). Bu usulden maddelerin arıtılmasında yararlanılır. Kimyasal olaylara da erime olayı denirse de, bu kesin bir ifade değildir: bir metalin bir asitte erimesi gibi.

Normal eriyikler: Bunların beher litresinde bir gram atom hidrojene eşdeğer miktarda eritilen madde bulunur. 1/2 normal E. te maddenin eşdeğer miktarının yarısı, 1/10 normal E te bu miktarın onda biri erimiş olarak bulunur.

2 [Eczacılık] (Lat. Solutio): İlâcın bir şekli.

ERİYOMETRE (Fr. Ériomètre, Yun. *erion* = yün; *metron* = ölçü), ışığın kırınımı ilkesine dayanan ve eskiden yün, pamuk ve ipek lifleri veya alyuvarlar ve süt yuvarları gibi çok ince maddelerin ölçülmesinde kullanılan bir aygıt. Şimdi bu aygıtın yerini çok daha ince ölçmeler yapılmasına imkân veren mikroskop almıştır.

ERIZZO [*eridzdzo*], **Francesco** (1565 - 1646), Venedik'te doğmuş, orada ölmüştür. Valteline ve Mantova veraset savaşları sırasında yararlık göstermiş, 1631 de doge seçilmiştir. O tarihten itibaren Venedik'i ihtiyatlı bir tarafsızlık içinde tutmağa çalışmıştır. Fakat bütün gayretlerine rağmen Türklerin Girit'i almalarına engel olamamıştır.

ERIZZO [*eridzdzo*], **Paolo** (ölm. 1470), Venedikli başhâkim. Euboia (Eğriboz) adasını II. Mehmet'e karşı savunmuşsa da, esir düşerek öldürülmüştür.

ERK, Ludwig (1807 - 1883), Alman müzikçisi. Wetzlar'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Berlin'de müzik öğretmenliği yapmış, 1845 te kendi adını taşıyan erkekler şan topluluğu ile 1852 de karma koro topluluğunu kurmuştur. Alman halk musikisini geliştirmekte büyük hizmeti olmuştur. 3 ciltlik *Deutsche Liederhort* (Alman halk şarkıları hazinesi) [1856] anılmağa değer.

ERKAM (Ar. *rakam* kelimesinin çoğul şekli), sayıları göstermek için kullanılan işaretler anlamında ve birden ona kadar olan sayıları içine alan bir deyim. Eski uluslar, meselâ İbranîler, Yunanlılar, Romalılar ve Araplar alfabe harflerine birer değer biçerek bunları E. yerine kullanmışlardır.

İslâm âleminde iki türlü rakam kullanılmıştır. Erkam-ı hindiye ve Erkam-ı gubariye. Bunlara huruf-i gubariye de denir.

Erkam-ı cümel veya *Huruf-i cümel*: Arap muhasebecileri tarafından (İbranîlerle Yunanlıları örnek tutarak) alfabe harflerinin her birini bir sayı kabul etmeleriyle meydana gelen rakamlardır.

Temeli, İbranîlerin alfabesini teşkil eden *ebced* (ebcd), *hevvez* (hvz), *huttiy* (hti), *kelemen* (klmn), *sa'feṣ* (s'fş), *karaşet* (krşt), *sehaz* (shz) ve *dazağ* (dzğ) taki kelimelerin öz yazılışiyle, baştan ilk 9 harfini birden dokuza kadar olan birleri, onuncudan itibaren gelen dokuz harfi ondan doksana kadar olan onlular, yirminciden sonraki dokuzunu yüzler, son bir harfi de binler olarak kabul etmişlerdir (bk. EBCED).

Hicrî I., M. S. VII. yüzyılın sonlarında yazılmış oldulu sanılan *Kamus-i riyaziyat*'ta verilen bilgiye göre, *Erkam-ı cümel* İslâm bilginlerince eskiden astronomi hesaplarında kullanılırmış. Bugün bu harfler sadece tarih düşürmekte ve doğu kitaplarının önsözü veya giriş sahifelerinin numaralanmasında kullanılmaktadır. *Huruf-i cümel*'i yazmakta kaide, büyük sayının küçükten önce yazılmasıdır. Meselâ 4 rakamı D ile ve 40 rakamı M ile gösterildiğine göre 44 sayısı MD, altmış altı sayısı SV v. b. yazılır. 1 000 sayısı kaç defa tekrar ederse, tekrar rakamı Ğ harfinin önüne yazılır. Nitekim Hğ, Tğ işaretleri 5 000 ve 9 000 sayılarını ifade eder. Ancak, bu usul sadece hesap işlemlerinde geçerlidir. Tarih düşürmede harflerin kendi değerleri sayılır (bk. EBCED).

ERKÂN-I HARBİYE: bk. KURMAYLIK.

ERKÂN-I HARBİYE-İ BAHRİYE: bk. DENİZ KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI.

ERKÂN-I HARBİYE-İ UMUMİYE REİSİ: bk. GENEL KURMAY BAŞKANI.

ERKÂN-I HARP: bk. KURMAY.

ERKEK, insanların, hayvanların ve bitkilerin dişilerini dölleyecek biçimde oluşmuş cinsten olanı: 1. *Biyoloji*: Erkek cins, kelimenin en sınırlı anlamiyle, birleşip kaynaşmalariyle zigotu, yani döllenmiş yumurtayı oluşturan iki farklı gametten (yani iki cins hücresinden) biridir. E. gamet birleşen iki hücrenin küçük olanıdır: onda dişi gametekinden bin defa veya daha da az sitoplazma (yani hücre plazması) bulunabilir; fakat buna karşılık kondriyozom bakımından daha zengindir. E. hücrenin çekirdeği çoğu zaman cins kromozomu yönünden dişi hücrenin çekirdeğinden farklı olur; türüne göre bu çekirdek onda, ya daha az, ya daha çok ya da farklı olur. Dişi gametin tersine olarak E. gamet, yani spermatozoit (ki bazı bitkilerde buna anterozoit denilir) sahip bulunduğu çok kuvvetli bir kamçı (*flagellum*) sayesinde genellikle çok hareketlidir.

E. teriminin daha geniş bir anlamiyle, E. gametleri yaratan şu organlara da E. denilir: hayvanların erbezleri, atkuyrukları (*equisetum*) nın ve kibritotları (*lycopodium*) nın tek cinsli öncim (*prothallium*) leri, spirojir (*spirogyra*) lerin E. iplikleri, çeşitli kriptogamların, yani sporlu bitkilerin başçık (*antheridium*) ları.

Hermafroditlerde, yani erselikli yaratıklarda E. ve dişi diye yalnız, meselâ *stamen* ve *pistillus* gibi açıkça farklılaşmış tek cinsli organlara denilir. Fakat bir evcikli ve bütün çiçekleri hermafrodit olmayan bitkilerde «erkek çiçek» diye stamenli fakat pistillus'suz çiçeklere denilir, ve «erkek dal», «erkek çiçeklenme» deyimleri kullanılır.

Nihayet gonokorik, yani cinslerin ayrılmış olduğu hayvanlarda ve diyoik, yani iki evcikli bitkilerde hayvanın

veya bitkinin tümüne E. veya dişi denilir, ki bu da yalnız erkeğin sahip bulunduğu organlara E. organlar adı verilmesini engellemez: geyiğin boynuzları, horozun mahmuzu gibi. Halbuki bu organların üremede bir rolü yoktur. Bir de bu durumların tam tersine olarak, izogam, yani eşgametli türlerde üreme, birbirinin eşi olan iki hücrenin birleşip kaynaşmasiyle oluşur. Bu durumda ne E. ne de dişi vardır.

2. *Botonik*: Zıt cinsli iki benzeşik organın bulunduğu bir bitkinin üreme çevrimi evrelerinde, bu organlardan az çok doğrudan doğruya E. gametleri verenine E. denilebilir. Fakat iki organ homolog olup ta yalnız ürünleri sonradan bir dönüşmeye uğruyorlarsa, az önceki deyim tartışma konusu olabilir. Nitekim eğreltiotu (fujer) nun iki cinsli protalyumunda E. bölüm acaba başçık (anter) lardan mı ibarettir, yoksa bunları taşıyan bölgeyi de kapsar mı?

E. deyimini en sınırlı anlamiyle alacak olursak, damarlı bitkilerde şunlara E. deriz: pteridofitlerin başçık taşımayan protalyumları; değişik sporlu kibritotlarının mikrosporları ve bunlardan oluşanlar; hermafrodit tohumlu bitkilerin stamen'i; bir evcikli ve diklin, yani bütün çiçekleri hermafrodit olmayan tohumlu bitkilerin E. çiçeği; iki evcikli türden olan bir bitkinin bütünü.

ERKEK ÇİÇEK (Bot.): bk. ÇİÇEK.

ERKEK GAMET (Bot.): bk. GAMET.

ERKEK KADIN veya ANDROJİN (Yun. *androgynos*: *andros* = erkek; *gyne* = kadın): 1. *Botonık*: a. Aynı çiçeklenmede hem erkek hem dişi çiçekler veren bitki; b. Bir erkek evi (*androecium*) bir de dişi evi (*gynoecium*) taşıyan çiçek.

2. *Tıp*: Androjinlerde, yani hünsalarda kişi erkekse de erbezleri belirgin olmadığı ve erbezi torbası (*scrotum*) vücuda yapışık bulunduğu için dış cins takımı az çok bir vulva görünüşündedir. Ayrıca, erbezlerinin torbaya inmemiş olmaları (kriptorkizm: *kryptos*, gizli; *orkhis*, erbezi) dolayısıyle cins bezlerinin iç salgısı yetersiz kalır ki bu da vücut bölümlerinin tombullaşması, kılların az ve zayıf çıkması ve kalçaların genişlemesi gibi sonuçlar doğurur. Halk arasında hünsa denilen tip budur.

ERKEK KADINLAR (Fr. Androgyne; Yun. *androgyne* = hünsa, erselik) [Yun. mit.], Yunanlılarca uydurulmuş bir insan soyu. Plinius'a göre Afrika'nın bir bölgesinde yaşarlarmış. Efsaneye göre E K. ın biri erkek öbürü kadın olan iki vücudu, dört kolu, dört bacağı, bir baş üzerinde birbirine benzeyen, fakat biri öne, öbürü arkaya bakan iki yüzü, dört kulağı ve iki cinsiyet organı varmış. Cinslerin birbirini çekmesini sembolleştiren bu mitolojiyi Eflatun *Symposion* (Ziyafet) adlı diyalogunda işlemiş, aşk konusundaki teorilerini açıklamakta bu efsaneden yararlanmıştır (*Ziyafet*'te Aristophanes'in konuşması).

ERKEKLİK ORGANI (Lat. Penis) [Biyog.]: bk. KAMIŞ.

ERKEL, Ferenc (1810 - 1893), Macar bestecisi. Békés - Gyula'da doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. 1878 de Budapeşte konservatuvarı müdürü olan E., dokuz opera bestelemiştir; bunlar arasında *László Hunyadi* [1844], *Bánk Bán* [1861], *István király* (Kral István) [1885] sayılabilir. Macar operasının asıl kurucusu olan E., Ferenc Kölcsey'-nin güftesi üzerine eski Macar millî marşını da bestelemiştir.

F. ERKEL

ERKİLET, Kayseri ili merkez ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 3 170 (1960), 14 köyü ile birlikte bucak nüfusu 14 985 tir. E. bucağı, Kayseri şehrinin kuzeyindedir. Bucak toprakları, Kayseri Ovasının kuzey kenarından Kızılırmak boyuna uzanır. Bucağın köyleri büyüktür: Kuşçu (2 100), Hırkaköy (1 450), Çivril (1 376), Emmiler (1 280), öteki köylerin çoğu 600 - 1 000n üfusludur.

E. arazisi, 1 050 m yüksekliğindeki Kayseri Ovasının kuzeyinde uzanan 1 400 m lik yayla düzlüklerini içine alır. Yeni lav platolarının geniş yer tuttuğu (burada volkanik tüf, breş, aglomeralarla genel olarak Neojen volkanik oluşuklar ve lav örtüleri değişik bir şekilde bulunur) bu arazi, kırılmalar sonucu olarak çöken ovaya karşılık, buradan 300 - 350 m yüksekte bir plato biçimini almıştır. E. kasabasının hemen doğusunda, Akdere vadisindeki volkanik arazi içinde (plato üstünden 60 m kadar derinde) ve kumtaşları ile tüfler arasında 1947 de omurgalı birçok fosiller bulunmuştur. Bu kırılma yerinde meydana gelmiş olan dikçe bir yamaçta E. kasabası kurulmuştur.

E. kasabasının eski yerleşme yerlerinden biri olup, Anadolu'nun Kappadokia bölgesindeki şehirlerden Archalla (b. bk.) nın bu çevrede kurulmuş olduğu sanılmaktadır. Deniz yüzünden 1 300 m yüksekte bulunan E., güzel havası ve suyu, Erciyes (b. bk.) dağını ve Kayseri'yi bütüniyle görebilen manzarası, bağ ve bahçeleri, bu arada gül ve çiçek bahçeleriyle bu çevrenin güzel kasabalarından biridir. Kayseri'ye 13 km lik düzgün bir yol ile bağlı bulunan E., bu şehrin bir mahallesi durumundadır. Bu kasaba ile Kayseri arasında taşıtlar işler. Kasabanın evleri taş duvarlı, düz ve toprak damlı olup, evler birbiri ardınca üst üste sıralanmış bir görünüştedir. Kasaba bir yamaçta bulunduğu için, yollar henüz yapılmadan önce taşıtlar, ovanın bittiği yerde yamacın dibine kadar gider, oradan yukarıya çıkmak gerekirdi. Şimdi taşıtlar E. in yukarılarına kadar işlemekle beraber, kasabanın serpilebilmesi, modern bir yerleşme yeri özelliği de kazanması için, etekteki düzlüklere planlı olarak inme eğilimi belirmiştir. Bu düzlüklerin yakınında büyük bir hava alanı yapılmış, burada en modern araçlarla çalışan bir meteoroloji istasyonu kurulmuştur. Kasabanın güneyinde, Karpuzatan adiyle anılan yerde, *etlik* de denilen pastırma ve sucuk yapım yerleri bulunur. Burası Türkiye'nin pastırma - sucuk sanayiinin başlıca yeridir. Yeni serpilmeleriyle E. gittikçe büyüyen, Kayseri şehrine gittikçe yanaşan bir kasaba olmaktadır. Bugün ilk okulları bulunan E. kasabasına bir de orta okul yapılması işine girişilmiştir. E. belediyesi 1914 te kurulmuştur.

Kayseri - Yozgat şosesi kasabanın 2 km kadar yakınından geçer. Ayrıca, E i Boğazlayan'a bağlavan ve platoyu aşan bir yolun geçirilmesi işine de girişilmiştir.

E. kasabasının su ihtiyacı kaynaklardan sağlanır. Üç yıldan beri E. elektrikle aydınlatılmaktadır. Kayseri'den geçen demiryolu E. için de çok yararlı olmuştur. E. halkının yarısı çiftçilikle, geri kalanı da bağcılık ve ticaretle geçinir. Çevre köylerinde ve daha uzak yerlerde gezici olarak alışverişe

çıkan çerçiler de vardır. E. te fırınlar, küçük bir çarşı, han vardır. Tarihî eserler arasında Mehmet Paşa vakfı ile Kurşunlu Camii bulunmaktadır. — R. İ.

ERKİLET, Hüseyin Hüsnü (1883 - 1958), Türk generali. 1904 te Harp Okulundan piyade teğmeni, 1907 de Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak çıkmıştır. Kıta ve karargâh hizmetleri yaparak Balkan Harbine, I. Dünya Harbine ve İstiklâl Harbine katılmıştır. Yarbaylıkla 1917 - 1918 yıllarında Yıldırım Ordular Grupu ikinci başkanlığında bulunmuştur. Bu harbin sonunda harp tarihi şubesinde çalışmıştır.

E. İstiklâl Harbinde ikinci ordu kurmay başkanlığı ve 16. tümen komutanlığı yapmıştır. Savaşın sonunda Genel Kurmay Eğitim Dairesi başkanlığı, tümen komutanlıkları ve tümgeneral olarak İzmir Müstahkem Mevki komutanlığında bulunmuştur. 1930 da emekliye ayrılmıştır. Filistin muharebelerine ışık tutan bir eser olarak *Yıldırım* adlı bir kitabı vardır. Eserleri: *Seferî karargâhlarda hıdemat - ı erkân - ı harbiye* [1337]; *Erkân - ı harbiye meslek, vezaif ve teşkilâtı* [1340]; *Dağda harp hareketleri hakkında bir tetkik tercümesi* [1341].

ERKİN, Ulvi Cemal (doğ. 1906), Türk bestecisi ve piyano öğretmeni. Bakırköy (İstanbul) de doğmuştur. İlk piyano derslerini annesinden aldıktan sonra yedi yaşında Adinolfi'nin öğrencisi olmuştur. Galatasaray Lisesini bitir dikten sonra 1925 te Maarif Vekâletinin açtığı sınavı kazanarak devletçe Paris'e gönderilmiş, önce Paris konservatuvarında, ardından École Normale de Musique'te Jean ve Noël Gallon ile Nadia Boulanger'den bestecilik dersleri görmüş, fakat diploma alacak kadar ilerleyemeden 1930 yılında yurda dönüp Ankara Musiki Muallim Mektebinde armoni ve piyano öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1936 da Devlet Konservatuvarının kurulmasiyle buraya piyano öğretmeni olmuş, konser vermeyi büsbütün bırakarak besteciliğe hız vermiş, konçerto ve senfoni gibi büyük kuruluşlu orkestra eserleri yazmaya başlamıştır. Kendi eserlerinden kurulu ilk konserde 24 nisan 1946 günü Riyaseticumhur Filarmonik Orkestrasını yöneterek *Piyano konçertosu* (1942) ve *Köçekçe* (1943) ile birlikte *1. senfoni* (1944 - 1946) sini ilk olarak çaldırmıştır. 1949 - 1951 yılları arasında kısa bir süre Devlet Konservatuvarı müdürlüğü de yapan E., eserleri yurt içinde ve dışında en sık çalınan Türk bestecisidir. *Yaylı dördül* (1935 - 1936), *Keman konçertosu* (1947) ve *2. senfoni* (1948 - 1951) si yabancı ülkelerde plağa alınmış, piyano için *Duyuşlar* (1937), *Piyanolu beşil* (1943), *Piyano sonatı* (1946), karışık koro için *Altı türkü* (1945) sü devletçe satın alınarak yayınlanmıştır.

U. C. ERKİN

ERKKO, Juhani Heikki (1849 - 1906), Fin şairi ve tiyatro yazarı. Orimattila'da doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. İdiller ve lirik şiirler vazmış, Finlanda'nın millî gelenekleri üzerine yazılar, sosyal konularla ilgili dramlar kaleme almıştır. Bunlar arasında Kutsal Kitap'tan ilham alarak yazdığı *Tietäjä* (Bakıcı) [1887] adında güzel bir dramı vardır.

ERLANGEN [*erlạngĭn*], güney Almanya'da, Bavyera devlet (Land) inde bir şehir. Regnitz ırmağı üzerinde, Nürnberg'ten aş. yu. 20 km uzaklıkta bulunan E. da bira, çimento ve makine sanayii, fennî aletler, kâğıt ve kâğıttan yapılmış eşya, kundura, deriden yapılmış eşya, özel olarak eldiven ve konserve fabrikaları ile musiki aletleri yapımevleri vardır. Büyük bir üniversiteye ve zengin bir kitaplığa

E R L A N G E N: Luitpold meydanı

sahiptir. Başka öğretim kurumları ve meslekî okulları da bulunan şehrin güzel sanatlar müzesi, bölge müzesi, bitki bahçesi vardır. Belediye binası 1731 den kalmadır. XVIII. yüzyıl yapısı olan eski şatoya şimdi üniversite yerleşmiştir. Şehir 1400 de Nürnberg burggrafları idaresine geçmiş, 1541 de Bayreuth markgraflarına bırakılmış, 1791 de Prusya'ya, 1810 da da Bavyera'ya verilmiştir. Üniversitenin İlâhiyat Fakültesi bütün XIX. yüzyıl boyunca Luther Fundamentalizminin (temelciliğinin), yani XVIII yüzyılın din aleyhtarı felsefesinin liberal görüşlerine karşı yöneltilmiş romantik bir yorumlamasını savunmuştur. II. Dünya Harbinden hiç hasar görmeyen şehir, son yıllarda yeni mahalleler kurulması suretiyle genişletilmiş ve buraya pek çok Sudet göçmeni yerleşmiştir. Hızla artan nüfusu 72 500 (1962) dür.

ERLANGER [*ẹrlangĭr*], **Joseph** (1874 - 1965), Amerikalı fizyolog ve patolog. San Francisco'da doğmuş, Saint-Louis'de ölmüştür. 1899 yılından itibaren hekimlikten başlayarak Birleşik Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde ve hastahanelerinde fizyoloji ve patoloji konularında öğretim üyeliklerinde bulunmuş ve ihtisası içinde birçok değerli çalışmalar yapmış olan E, 1944 te Herbert Spencer Gasser ile birlikte Nobel fizyoloji ve tıp armağanını kazanmıştır. 1936 yılında başkalariyle birlikte *Symposium on the Synapse* (Sinapsis üzerine derlemeler) adlı eseri, 1937 de de Gasser ile birlikte *Signs of Nervous Activity* (Sinir faaliyetlerinin tezahürleri) adlı kitabı yayınlamıştır.

J. ERLANGER

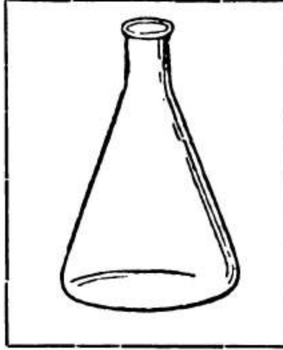
ERLANGER [*ẹrlangĭr*] - **Rodolphe Baron d'** (1872, 1932), Fransız müzikoloğu. Tunus yakınında Sidi-bu-Said'. de ölmüştür. Arap müziği ile

ilgili belli başlı metinler üzerinde çalışan E., Arap dil ve edebiyatçılariyle Araplık konuları mütehassıslarına bir yığın yorumlanmış metinler sağlamıştır.

ERLAU (Coğ.): bk. EGER.

ERLENMEYER [*ẹrlīnmayīr*], **Emil** (Wehen, Wiesbaden 1825 - Aschaffenburg 1909), Alman kimyacısı. 1868 den 1883'e kadar da München Üniversitesinde organik kimya profesörü idi. E., naftalinin, Azo, Hidrazo ve Azoksi maddelerinin bugün bile geçerli olan formüllerini tesbit etmiştir. 1871 - 1883 arasında *Liebig Annalen* (Liebig yıllığı) i ve 1874'te *Einfluss Liebigs auf die Entwicklung der reinen Chemie* (Saf kimyanın gelişmesinde Liebig'in te'siri) adlı kitabını yayınlamıştır. E., kimya tekniğinde E. kabı (b. bk.) adiyle bilinen cam âletin bulucusudur.

ERLENMEYER [*ẹrlīnmayīr*] **KABI**, türlü büyüklükte cam kaplar olup, şekilde görüldüğü gibi, bunların yukarı kısmı dar, aşağısı geniştir. Bunlarda sıvılar sıçrama neticesi kayıplara meydan verilmeyerek ısıtılabilir. Kabın ağzına, arasından bir cam boru ve lastik boru geçirilmiş bir tıpa konarak içindeki maddelerden gaz çıkartılabilir, bu gaz su üzerinde toplanabilir. Büyük E. kaplarının ağızlarına dikey durumda bir soğutucu oturtulursa ekstraksiyon işleri de yapılabilir.

ERLENMEYER KABI

ẸRLKÖNİG (Alman folkloru), Herder'in Danimarka dilindeki Ellekonge (Elverkonge'den Alm. Elfenkönig [= ırmak perileri kralı]) sözünü yanlış tercüme etmesi sonunda Almancaya girmiş bir kelime. Goethe'nin E. baladı bu isme halk edebiyatında ünlü bir kişilık sağlamıştır. Schubert ve Löwe bu baladı bestelemişlerdir.

ẸRMAN, Georg Adolph (Berlin 1806 - Berlin 1877), Alman fizikçisi ve seyyahı. Paul Erman'ın oğludur. 1839'da Berlin Üniversitesinde profesör olarak jeofizik ve bilhassa yer çekimi konulariyle uğraşmıştır. Yer çekimine âid temel bilgileri 1828 - 1830 yılları arasında dünya etrafında yapmış olduğu bir seyahat sırasında tesbit etmiştir. E. ın bu sâhadaki müşâhedeleri, Gauss'un (b. bk.) yer çekimi teorisini ortaya koymasına imkân vermiştir.

ẸRMAN, Johann P. Adlof (Berlin 1854 - Berlin 1937), Alman Egiptoloğu. Berlin'de Egiptoloji profesörü ve Mısır Müzesi müdürü idi. Bu alanda birçok değerli eserler (gramer, sözlük, din, edebiyat v. b.) yayınlamıştır.

ẸRMAN, Paul (Berlin 1764 - Berlin 1851), Alman fizikçisi. Önce Berlin'deki Fransız kolejinde, sonra askerî okulda öğretmen olan E., üniversitenin kurulması üzerine buraya profesör olmuştur. Yayınları, bilhassa mıknatıs ve elektrik bahisleriyle ilgilidir. 1802'de pillerden elde edilen elektriği elektroskop yardımıyle ölçmüş; böylece statik elektrik ile, akımlarla iletilen elektrik yüklerinin eşitliğini göstermiştir.

ERMANARICH [*ermạnarih*], **veyâ ERMANRICH,** Doğu Gotları kralı. İsveç Denizi kıyısında bulunan ülkesi 375'te Hunlar tarafından yakılıp yıkılmıştır. Germen kahramanlık destanları E. i, karısını ve oğlunu öldüren, yeğenleri Harlunge'leri astıran insafsız bir zorba kral olarak tanıtır.

ERMELAND [*ẹrmīlant*] **veyâ ERMLAND** (Pol. Warmia, Lat, Oarmia), Orta Doğu Prusya'nın batısında bir bölge. Yüzölçümü 2 655 km² dir. E. en çok Silezyalılar tarafından iskân edilmiş ve Teuton şövalyelerinin idaresi altında bulunmuştur. 1466'da Thorn Anlaşması sırasında E. Polonya'ya verilmiş, 1772'de Prusya tarafından geri alınmış ve 1919'da Doğu Prusya'ya katılmıştır. 1945'te Doğu Prusya'nın taksimi sırasında E. yine Polonya'ya verilmiştir.

ERMELO [*ẹmīlo*], Kuzey Hollanda'da, Gelderland bölgesinde, Ijsselmeer (Zuider Zee) yakınlarında. Amesfoort'un takrîben 26 km kuzey - doğusunda bir şehir. Yazlık bir mesîre yeri olan E., kimya, ağır çelik ve gıda sanâyii merkezidir. Nüfusu 27 900 (1961) dür.

ERMENEK veyâ ERMENÂK, Konya iline bağlı bir ilçe. İlçenin nüfusu 47 110 (1965), yüzölçümü 2 245 km² dir. Merkez bucağından başka üç bucağı vardır: Göktepe (eski adı: Fariske), Tepebaşı (eski adı: Halimiye), Kazancı. İlçedeki köy sayısı 49 dur. Bunlar arasında nüfusu 3 000 i geçen ve belediyesi bulunan Gargara Köyü ile, her birinin nüfusu 1 000 - 1 500 arasında bulunan 9 köy vardır. Öteki köylerin de çoğu 400 - 800 nüfuslu büyük köylerdir. İlçe merkezi olan E. kasabasının nüfusu 8 082 (1965) dir. E., XIX. yüzyıl ortalarına kadar Adana vilâyetine bağlı bir sancak merkezi olarak kalmış, bu târihten sonra sancak merkezi Silifke'ye alınmış E., bir ara İçel mutasarrıflığının bir kazâsı olmuştur. Daha sonra buradan alınarak Konya vilâyetine bir kazâ hâlinde bağlanmıştır.

E. ilçesi, Konya ilinin güney ucunda, İçel'e doğru sokulmuş dağlık bir çıkıntıyı içine alır. Çevresinde Mut, Gülnar, Anamur ilçeleriyle, Antalya ilinin Gazipaşa ve Alanya

ERMENEK: Karamanoğlu Musa Beyin Tolmedrese Kapısı

ilçeleri bulunur. Kuzeyinde ise Hadım ve dar bir sınır ile Karaman ilçeleri uzanır. İlçe toprakları, Göksu çayının yukarı kesiminde, Torosların orta bölümüneki dağlık bir bölgededir. Burada aynı addaki bucakta bulunan Göktepe 2 250 m yükseklik gösterir, buna yakın yükseklikte Yuğluk Dağı, Gökbelen, İkiztepe, Pürdü Dağı bulunur. İlçenin en alçak yerleri ise, kasabanın birkaç km güneyindeki Göksu vâdisi (600 - 700 m) dir. İnişli çıkışlı, karstik şekillere yer vermiş bulunan bu bölgedeki E. kasabasının yüksekliği, 1 200 - 1 350 m kadardır Bu dağlık bölgede dik yamaçlar, derin vâdiler çoktur. Düzlükler ise pek azdır. İlçe arâzisinde kalın kalker tabakaları çok yer tuttuğundan, burada çeşitli karstik şekiller (düdenler, obruklar, mağaralar, yeraltı dereleri, gür karstik kaynaklar, büyükçe dolinler ve küçük polyeler) meydana gelmiştir.

E. ilçesinin arâzisi, çok yerinde kıvrımlı bir yapı gösteren Eosen flişi ile Miyosen tabakalarına yer vermiştir. Daha eski teşekküller olarak yer yer Kretase, Jura ve Devon tabakaları bulunur. Türlü mâdenlerden krom ve kurşun bulunmaktadır.

E. ilçesinin arâzisinden geçen Göksu, kuzeyden inen ve yer yer kaynaklarla beslenen dereleri alır. Yolu boyunca son derece daralan ve *kapız* adı verilen dimdik yamaçlı derin boğazlardan geçer. İleride, Balkusan Çayını da alarak, daha büyür. Göksu'nun güz başındaki en çekik zamanının akımı sâniyede 40 m³, bol zamanında ise akımı sâniyede 300 m³ gibi bir değer gösterir.

Akdeniz bölgeleri bitkilerinden olan zeytin, E. in aşağılarına kadar sokulmuştur. Bu çevrenin iklimi, ana çizgileriyle Akdeniz iklimine benzeyen bir yüksek yayla ve dağ iklimidir. E. çevresinde İlçe topraklarında yağışlar kışın ve iyi korunmuş ormanlar bulunduğu gibi, son yıllarda bunların geçici amenajman plânlarının yapılmasına da girişilmiştir. Buradaki ormanlarda çam ağaçları (karaçam, kızılçam, sedir, köknar...) çok yer tutar. Meşelikler de vardır. Bu işletme ormanlarının dışında fundalıklar da çoktur.

İlçe toprakları dağlık olduğundan, kasaba çevresindeki köylerde halk bir yandan dar topraklara tahıl eker, bir yandan da bağcılık, sebzecilik yaparak geçimini sağlar. Burada nadas usulü ile çiftçilik yapılır. Tarım araçları olarak karasapan, pulluk vardır. İlçede elde edilen ürünler arasında buğday, arpa ,mısır, burçak, fasulye, nohut, mercimek, çeşitli meyvalar (armut, elma, ceviz, şeftali, erik, ayva, bâdem, üzüm, dut, kiraz, incir, kayısı, nar, Antep fıstığı, muşmula) vardır.

İlçe arâzisi dağlık, orman ve otlak yerleri zengin, toprakları sulak, dere boyları çok olduğundan hayvancılığa elverişlidir. En çok bulunan hayvanlar: inek, öküz, dağlıç koyunu (18 bin), kara sığır (12 bin), eşek (4 bin), katır

ERMENEK: Hükûmet konağı

(1 000), kıl keçisi (90 bin)dir. Bu dağlık ve fundalık - ormanlık bölgede kıl keçisi çok iyi yetişmektedir. Elde edilen hayvan ürünlerinden başlıcaları kaşar peyniri (70 ton), tulum peyniri (230 ton), ipek böceği ürünü olarak yaş koza, bal ve balmumudur. E. te ormanlar da gelir kaynağıdır. İlçede nüfusun hepsi toprağa bağlı olup, gezici nüfus yoktur. Yalnız, yaz aylarında Gülnar ve Mut'tan buradaki yaylalara çıkanlar olur.

İlçe merkezi olan E., bağlar, bahçeler, gür çam ormanları ve güzel çağlayanları arasında kurulmuş sağlam ve temiz havalı, güzel görünüşlü bir yayla kasabasıdır.

Kasabanın belediyesi 1886'da kurulmuştur. Bugün 14 mahalle ve 1 600 evi bulunan kasabanın bütün evleri taştandır. Çoğunun damları çatılı ve kiremitle örtülüdür. Bir ormın kasabası olduğu için, evlerin içinde bolca kereste kullanılmıştır. Kasabada 1934'ten beri su gücü ile çalışan bir elektrik santrali vardır. Bu güç, kasabaya yetmediğinden 1959'da bir de dizel elektrik motoru eklenmiştir. Şehrin i'mâr plânına göre yeni yeni yapılar yapılmış; bir cadde çaılmış, kasabanın basınçlı suyu 1951'de getirilmiş ve yeni eklemelerle su ihtiyacı karşılanmıştır. 1955'te yapılmış 20 yataklı bir sağlık merkezi. üç ilk okul, orta okul ve lise vardır. Bu çevrede halkın % 70 kadarı okuma yazma bilir. Yüksek öğrenim görenler de çoktur. E. te otel, lokanta, 3 han ve fırınlar vardır.

E., Silifke - Mut - Konya şosesine 96 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu yolda her mevsimde gidiş geliş olur. E., 120 km lik bir yol ile de Karaman'a bağlıdır. Bu yol 2 000 m yüksekliğindeki Yellibel'den geçtiği için kışın kapanır. E., 70 km lik bir yol ile Hadım ilçesine ve 90 km lik âdî bir yol ile de Anamur'a bağlanmıştır. Gülnar'a da dar bir yol ile bağlıdır. E. i bucaklarına bağlayan, motorlu vâsıtaların işleyebileceği yolları vardır.

İlçenin alışveriş durumu çok canlı değildir. Köylerinde dokuma tezgâhları vardır. Kasabada beş hızar makinesiyle mobilya ve kereste üzerine iş yapanlar vardır. Gargara'da çanak - çömlek, kerpiç ve kiremit yapılır. Çevrede tuğla ve kireç ocakları çalışır. 1955'te halı kursları ve tezgâhları açılmıştır. E. in sattığı başlıca mallar: ağaç işleri, canlı hayvan, keçi derisi, kaşar ve tulum peyniri, ceviz içi, mobilyalık ceviz kerestesi, fasulye, bal, balmumu, kavak kerestesi, meyva ve sebzedir. — R. İ.

Târih: Eski çağlarda İsauria bölgesinde bulunan Germanikopolis şehrinin adı sonra E. şeklini almıştır. Şehrin doğu tarafında eski bir mezarlık bulunmaktadır. Mezarlığın yanında amfi şeklinde merdivenler yapılmıştır. Kayalıklar arasında bir tapınağın kalıntıları görülmekte ve bunun yanında bir resmin izleri bulunmaktadır. E., XII. yüzyılın sonunda Halgam veyâ o târihlerde bu bölgede bulunan baronlar tarafından yaptırılmıştır. Moğol istilâsının başlangıcında bir kısım Türkmenler, başta Karaman oymağı olmak üzere, E. sınırlarına yerleştiler. E. civarında yerleşmiş bulunan Karamanlı oymağı, Karaman Beyin idâresinde kaleyi ele geçirdi. Orta Çağda kaleyi gören seyyahlar burayı Karaman beyliğinin merkezi olarak anarlar. XIV. yüzyılda E. i ziyaret eden Şihâbeddin el - Ömerî, burada beylerin emîr unvanını taşıdıklarını, 14 şehir ile 150 kaleye sahip olduklarını ve ayrıca 25 000 süvari ve bir o kadar da piyade askeri bulundurduklarını bildirir.

XV. yüzyılın sonunda Osmanlıların eline geçerek İçel sancağına bağlanan E., artık eski ehemmiyetini kaybetmiştir. XIV. yüzyılın tapu kayıtlarında E. kazası, Mescitli

(Câmili), Zaviye, Değirmenlik ve Bağarası mahalleleri ile; Gargara, İskeçe, Cemaller, Laması, Çavuşlar, Uğurlu, Paşakışlası ve Balkusan köylerinden ibârettir.

Evliyâ Çelebi'ye göre, bağlık - bahçelik kasabada taş duvarlı 800 ev, 12 câmi, 50 dükkân, 3 han, 2 hamam, 6 okul bulunmakta idi. XIX. yüzyıl boyunca sönükleşmiş olan E. kasabasının nüfusu da azalmıştır. 1927 nüfus sayımına göre, kasabanın nüfusu 6 430 olarak sayılmış, bu târihten günümüze kadar ağır bir artışla bu nüfus 6 - 8 bin arasında değişmiş, mühim bir çoğalma olmamıştır.

İlçede, Gargara Köyünde Hititler devrinden kalma olduğu sanılan kabartma ve oyma kayalar vardır. E. teki Türk eserleri arasında Karamanoğullarından kalma Tolmedrese (süslü, oymalı kesme taştan yapılmış), Ulu Câmi ve Sipas Câmii ile Güllük Câmii (Hacı Ali Bey Câmii), Meydan Câmii (Rüstem Paşa Câmii), Akmescit Câmii, Karamanoğlu Mehmed Bey Türbesi vardır. Sarp kayalar üzerine kurulmuş bulunan eski kale, şimdi yıkılmış durumdadır.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda terk edilmiş bir halde bulunan E., pek fakir kalmıştır. 1851'de buradan geçen Alman seyyahı Schönborn, E. in sokaklarının çok dar olduğunu, burada bir câmi ve birkaç dükkândan başka bir şey bulunmadığını ve nüfusun 2 700 kişiden meydana geldiğini yazmaktadır. 1875'te E. i ziyaret eden İngiliz seyyahı Davis burada 1 200 ev bulunduğunu bildirir ve kazanın nüfusunu ancak 3 000 - 4 000 kişi olarak hesaplar ki bu, evler hakkında verdiği sayıyla bağdaşamaz. XIX. yüzyılın sonunda ise, kasabanın nüfusu V. Cuinet'ye göre 6 430 idi.

ERMENİSTAN SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, Sovyetler Birliğine bağlı federal devletlerden biri. Yüzölçümü 29 800², nüfusu 2 200 000 (1966), başkenti Erevan'dır. Toprakları, Ağrı yüksek elinin kuzey - doğusunu, Gökçe göl etrafındaki (1916 m) geniş tüf ve lav yaylalarını ve en yükseği Alagöz (4095 m) olan volkan tepelerini kapsar, güney - batı ve güney istikametinde uzanarak sınır nehri Aras kıyısındaki Ağrı ovasına ulaşır. Bu ova ile Erevan teknesinde nüfus kalabalık, yüksek ellerde ise seyrektir. Nüfusun % 80 i Ermeni, gerisi Türk, Gürcü, Kürt, Rus ve Yahudidir. Daha bu yüzyılın başlarına kadar bölgede hayli kalabalık bir kütle teşkil eden Türk nüfus, Sovyet Azerbaycanına göç ettirme ve türlü tethiş hareketleri v. b. yüzünden büyük ölçüde azalmıştır. Vadilerde, bilhassa Aras vadisinde, sunî sulama sayesinde verimli bir tarım faaliyeti görülür (endüstri bitkileri, meyve, üzüm, pamuk, tütün, şeker pancarı ve tahıl). Yüksek ellerde en çok hayvancılık ile uğraşılır (1 milyon koyun, 500 000 den fazla büyükbaş hayvan). Topraklarının ancak onda biri ormanlıktır. E. S. S. C., toprakaltı servetleri bakımından zengindir. Bu arada bakır, pirit, kurşun, gümüş ve altın çıkarılır. Pirdu'da ve Agarı'da bakır - molibden cevheri yatakları büyük istikbal vâdetmektedir. Bakır cevheri, Allahverdi ile Zangezur'da çıkar ve Allahverdi demirhanelerinde işlenir. Enerji endüstrisi sadece büyük su kuvvetlerine dayanır. Dzoraget, Pambak, Sanga ve Kanak elektrik santrallerinden başka yeni tesisler de yapılmaktadır.

Kimya endüstrisi: Sovyetler Birliğinin sentetik kauçuk elde eden ilk büyük kombinası Erevan'dadır. Kirovakan'da karpit, sunî gübre ve sunî ipekli yapım evleri vardır. Başlıca ulaşım vasıtası, Gümrü üzerinden Erevan'a ve Aras vadisine ulaşan Tiflis demiryoludur. Karayolları yapım hâlindedir. Başlıca hava alanı Erevan'dadır. İlk ve orta öğretim okullarından başka san'at ve meslek okulları, 1921'de Erevan'da kurulmuş bir üniversite, bilim ve güzel san'atlar enstitüleri ve 1945'te kurulmuş olup 27 araştırma enstitüsü bulunan bir Ermeni İlimler Akademisi vardır.

23 Mart 1937 târihli Anayasa gereğince en yüksek devlet organı, resmî olarak Ermeni Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şûrâsı olup, dört yılda bir seçilir ve 5 000 oy bir mebus seçimine hak verir. İcra kuvveti (prezidyum, bakanlar kurulu) doğrudan doğruya Sovyetler Birliği Prezidyumu ile Bakanlar Kuruluna bağlıdır ve dolaylı olarak bu organ tarafından idâre edilir.

Yönetim (17 Ocak 1952'den beri): 33 yönetim çevresine bölünmüş 3 yönetim dâiresi, 2 si bağımsız (Erevan, Gümrü) ve 9 u yönetim çevrelerine bağlı olmak üzere 11 şehir vardır.

ERMENİ'LER, nordik ve alpin ırkları karışımı bir halk topluluğu.

Etnografya: E. yerli ve göçmen Hind - Avrupalı unsurların karışmasından meydana gelmişlerdir. Armen adına Yunan kaynaklarında VI. yüzyıl sonlarından itibaren rastlanmaktadır. Irk ve dil bakımlarından E. le Urartu (b. bk.) lar arasında bir münasebet kurulamamıştır. E. ler kendilerine *Hay* derler. Kafkas unsuru, E. e vaktiyle karışmış olup bunlara bilhassa dil özelliklerini veren Alarod (Saspir, Matien, Mok, Tay, Gugar v. b.) lar tarafından temsil edilir. Böylece şekillenen Ermeni topluluğu, bâzı akınlarla içine yeni unsurlar almıştır. Bu yeni gelenlerin başlıcaları İskitler (Şakaşen şehrini başkent yaptılar), Kimmerler (Gamirk ilinde yerleştiler), Kardu̱hlar (Korduk ilinde yerleştiler), Çin'den gelen bir topluluk (başbuğları Mangun olduğu için bu soya Mamikonyan adı verildi; bunlar uzun zaman Ermeni ordusuna komutanlar yetiştirmişlerdir)tur. E. in ateşperest İranlılara karşı en büyük din savaşı (Avarayr Savaşı, 26 Mayıs 451) nı yönetenler, Çin'den gelen unsurların torunları olmuştur.

Bu yolda meydana gelen Ermeni tipinde çoğunlukla alpin özellikleri hâkimdir; bunlar, esmer, orta boylu ve tıknaz, brakisefal (yuvarlak başlı) ve apotomosefal (arkası düz başlı), saç ve göz renkleri koyu olan kimselerdir. Aralarında sarı saçlı, mâvi gözlü, uzun boylu nordik - tiplere de rastlanır. Kıyafetleri, te'siri altında kaldıkları medeniyet çevrelerine bağlı insanların kıyafetlerine göre değişmiştir. Evleri, yemekleri ve yaşayışları da kıyafetleri gibi doğu karakteri taşır.

Târih: E. in târihi, M. Ö. VI. yüzyıl sonunda başlar. Medlerle İranlıları birleştiren Kuruş (Kyros), E. i de hâkimiyeti altına almıştır. Ahaimaniş'lerden Darayavahuş (Dareios) zamanında Eski Farsça şekliyle Armina adına ilk defa 19 Nisan 521 târihinde rastlanır. Bu târih E. in Ahaimanişlere karşı ilk ayaklanmaları târihidir. Bundan sonra iki büyük ayaklanma daha olmuşsa da, hepsi bastırılmış ve 519'da E., İran imparatorluğunun XIII ve XVIII. satraplıkları içine alınmıştır.

E. (Yun. Armenioi) hakkında ilk bilgi verenler Miletos'lu Hekataios (M. Ö. VI. yüzyıl), Herodotos (M. Ö. V. yüzyıl) ve M. Ö. 401'de E. in yaşadığı topraklardan geçen Ksenophon olmuştur. E., 331'de İskender'in, onun ölümünden sonra 301'de de Seleukos'luların idâresi altına girmişlerdir. Seleukos'lulardan Büyük Antiokhos, 190 - 189 kışında giriştiği Magnesia (Manisa) savaşında Romalılara yenilince, 188'de imzalanan Apameia Barış Andlaşması sonunda, o sırada Ermeni bölgesinde satrap bulunan İranlı Artaxias ile Zariadris, Seleukoslardan ayrılarak, Roma himâyesinde, krallıklar kurdular.

Artaxias'ın hükûmet merkezi. Erevan yakınında kendi kurduğu Artaxata şehri idi. Diğeri ise daha batıda TSophk' (Yun. Sophene) bölgesinde Karkathiokerta (Harput) şehrini başkent seçmiştir.

Artaxias sülâlesinden Tigran (M. Ö. 95 - 56), yukarıda sözü geçen iki krallığı birleştirerek ilk bağımsız E. kralı olmuş, Tigranokerta (Meyyafarikin, Silvan ?) şehrini kurmuş (77) ve kendine başkent yapmıştır. Pontos kralı VI. Mithradates ile bir askerî anlaşma imzalayan Tigran, sırasiyle Sulla, Lucullus ve Pompeius ile savaşmış, yenilerek birçok topraklar kaybetmiş ve E. krallığı Parthlarla Romalılar arasında bir tampon devlet hâline gelmiştir. 53 târihindeki Karrhai (Harran) savaşında Parthlar, Romalı kumandan Crassus'u yenmişlerse de, M. S. 1 târihinde Augustus'un torunu Caius Caesar, E. krallığını ortadan kaldırarak topraklarını Roma imparatorluğuna katmıştır.

Parthlarla Romalıların arasındaki düşmanlığı kendi çıkarları yolunda kullanmasını bilen E., bu iki güçlü devletin vasalı hâlinde kukla krallarla memleketi yönetmişlerdir. 62'de Parthlarla birleşerek Rhandeia savaşında Roma ordusunu bozmuşlar, 63'te Parthlarla Romalılar arasında imzalanan barış andlaşması gereğince Parthia kralının kardeşi Tiridat, E. kralı olmuştur (Arsak'lı sülâlesi). Ancak, mücadeleyi bırakmayan Romalılar, Traianus zamanında E. ülkesini yeniden istilâ etmiş (114) ise de, Traianus'un halefi Hadrianus doğu topraklarını bırakarak batıya çekilmiştir. Marcus Aurelius zamanında general Priscus tekrar doğuya akın ederek E. başşehri Artaxata'yı tahrip etmiştir (163). Bunun üzerine Erevan yakınında Kainepolis (Vałarşapat, şimdiki Eçmiadzin) adiyle yeni bir başşehir kurulmuştur. 216'da Caracalla, E. ülkesini yeniden ilhak etmek istemişse de başaramamış, ertesi yıl II. Tiridat krallık tahtına oturmuştur. 224'te İran'da Parth sülâlesi son bularak yerini Sâsânîler alınca, İran ile E. bozuşmuş, II Tiridat Sâsânîlere karşı direnmiş, bu yüzden öldürülmüş, Sâsânî hükümdarı I. Şapur, E. i hâkimiyeti altına almış, 252'de Artavast'ı «kral» olarak tahta oturtmuştur. Fakat Diocletianus zamanında Sâsânîler E. ülkesini bırakmak zorunda kalınca, II. Tiridat'ın oğlu, III. Tiridat, 287'de Romalılar himâyesinde kral olmuştur. 301'de Parth asıllı Grigor Lusaworiç eliyle III. Tiridat vaftiz edilmiş ve dünyada ilk defa olarak Hıristiyanlık devlet dini ilân edilmiştir. Bu yüzden İran ile E. in arası büsbütün açılmıştır. Bu târihten sonra Ermenistan için Roma ile İran arasında çetin bir mücadele başlar. E. kralı III. Arsak zamanında (387) bu bölge Roma ile İran arasında bölünmüş, topraklarının beşde dördü İran'a geçmiştir. Roma bölümünde Arsaklı bir idâre kurulmuşsa da, sonradan bu bölge Bizans genel valileri tarafından yönetilmiştir. Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra E., 325'te Nikeia (İznik) da toplanan ve bütün Hıristiyanlığı temsil eden Birinci Rûhânî Meclise katılmışlar, bundan sonra kilise adamları Süryanî ve bilhassa Bizans kültürüne bağlı kalarak memleketin fikir hayatında büyük rol oynamışlardır. Politika işleri ise *naharak'* denilen feodal şefler (Mamikonyan, Kamsarakan v. b. gibi derebeyleri) tarafından yöneltilmiştir.

429'da E. feodal şefleri vekilinin ve ruhban sınıfının isteği üzerine Arsaklı sülâlesine son verilir ve bu ülke Sâsânîlerin marzpan denilen genel valileriyle idâre edilmeğe başlanır.

Marzpan'lar (429 - 640) *ve Ostikan'lar* (640 - 885) *devri*: İranlı veya Ermeni asıllı olabilen bu marzpanlar üzerine İran din konusunda gittikçe artan bir baskı siyâseti uygulamakta idi. Hattâ Sâsânîlerden II. Yezdgerd (439 - 457) E. e ateşperest din adamları göndermiş, o zamanki marzpan Vasak Süni de E. e ateşperestliği kabul etmeleri yolunda tavsiyelerde bulunmuştur. Bunun üzerine E., katolikosun başkanlığında din adamlariyle feodal şeflerin katıldığı büyük bir meclis toplamışlar, Yezdgerd'in mektubuna red cevabı vermişler ve harp hazırlıklarına başlamışladır. Vardan Mamikonyan komutasındaki ordu Avarayr'da 26 Mayıs 451'de savaşı kabul etmiştir. E. yenilmişler, Vardan ölmüş, 454'te E. din önderleri İran'a çağrılarak öldürülmüşlerdir. Bu sırada İran, Ak Hunlar (Hephthalit) ın saldırısını karşılamakla uğraştığı için E. üzerindeki din baskısını gevşetmişler, münferit savaşlar gerilla şeklini alarak Peroz (Firuz, 459 - 484) zamanında da devam etmiştir. Yine 451 târihinde Khalkedon (İstanbul, Kadıköy) da büyük bir rûhânî mec lis (IV. konsil) toplanmış, E. savaşta oldukları için bu konsile katılamamışlar ve kararlarını da kabul etmemişlerdir. İşte bu yüzden Bizans ile E. in arası gerek din, gerek kültür münasebetlerinde iyiceaçılmıştır.

484'te Ak Hunların büyük bir zafer kazanması üzerine İranlılar aynı yıl E. le Nuwarsak barış andlaşmasını imzalamışlar ve ikinci E. din harbinin önderi olan Vahan Mamikonyan'a muhtâriyet vermişlerdir (485).

20 - 25 yıl süren bir barış devresinden sonra İustinianos zamanında E., İran ile Bizans arasında bir çekişme konusu olmuş, iki devlet arasında çarpışmalar devam ederken İslâm kuvvetleri Kadısiye (636) ve Nehavend (640) zaferleri sonunda İranlıları kovarak Ermeni topraklarına yerleşmişlerdir. Feodal şeflerden Theodoros Rştunî, İslâmların akınını durdurmağa çalışmışsa da, başaramamıştır. Fakat sonradan bunlar arasında anlaşma olmuş hattâ 681'de Hazar Türklerine karşı Araplarla E. aynı cephede savamışlardır. Araplar zamanında da Ermenistan genel vâlilerle idare edilmiş, bunlara marzpan yerine *ostikan* adı verilmiştir. Abbasî hâkimiyeti (750'den itibaren) sırasında E., yine Bagrevand (Eleşkirt, Karaköse) da büyük bir isyan çıkarmışlar (771 - 772), ayaklanma bastırılmakla beraber Abbasî idaresi E. e muhtariyet vermiş, Bagrat'lı Aşot'a taç göndererek bunu I. Aşot adiyle Ermenistan kralı ilân etmiştir (882).

Ani Bagratlıları (885 - 1045), *Ardzruni'ler* (908 - 1021) *Kars Bagratlıları* (968 - 1064) ve *Taşirk' Bagratlıları* (982 - 1064): Araplar zamanında üçü Bagratlı, biri de Ardzruni soyundan olmak üzere dört ayrı Ermeni krallığı kurulmuştur. En önemlisi, başkenti önce Bazaran'da, sonra da Ani'de bulunan Ani krallığıdır. 961'de hükûmet merkezini Ani'ye nakleden kral, «inayetli» lâkabiyle tanınan III. Aşot'tur. Ani Bagratlıları krallığını 1045'te Bizanslılar yıkmıştır. Bk. BAGRATLILAR.

Ardzruniler, krallıklarını, merkezi Van olan Vaspurakan eyâletinde kurmuşlardır. Son kralları Senek'erim Ardzruni, Selçuklu akınına dayanamayacağını anlayarak ülkesini 1021'de Bizans'a bırakmış ve bu devlet tarafından kendisine verilen Sebesteia'ya çakilmiştir.

Kars Bagratlıları ise Selçuklu akınlarına karşı koyamamış ve başkenti olan Kars'ı Alp Arslan'a teslim etmişlerdir (1064).

Merkezi Lori'de bulunan Taşirk krallık âilesi Selçuklu himâyesine girerek 1064'de islâmiyeti kabûl etmiş ve daha uzun müddet yaşamış ise de mühim bir rol oynamamıştır.

Kilikya krallığı (1080 - 1375): Selçuklu fütuhâtı esnasında E. le meskûn toprakların Türk - Bizans karşılaşma-

sında savaş yerleri olması yüzünden doğan kargaşalığa ilâveten, ortodoks Bizansın kendini mezhebini kabûl ettirmek için gregoriyen E. e yaptığı devamlı ve amansız baskı E. i bu bölgeden uzaklaşmağa zorlamış ve bilhassa Bizans himâyesindeki kral Bagratlı II. Gagik'in Bizanslılar tarafından öldürülmesi (1079), o zamana kadar az çok mevcut olan Ermeni birliği fikrini büsbütün kırdığı için Kilikyaya doğru Ermeni göçü artmıştı. Öldürülen kıralın yakınlarından olup, Bizansa isyan ederek bu göç işini düzenleyenlerden biri bulunan Rupen'in Kilikyada kurduğu beylik (1080) daha sonra Haçlılara yardımcı olmuş ve bu hizmete karşılık, Rupenli II. Levon'a Haçlılar tarafından krallık tacı verilmiştir (1198).

Rupen sülâlesi 1226'ya kadar devam ettikten sonra yerini Hethum âilesine bırakmıştır. Bu krallık zamanında Moğollar arasında zaman zaman çarpışmalar olmuş, bunları ittifak devreleri tâkib etmiştir. E. arasında Latin ve Katolik te'siri bu deirde başlamıştır. 1342'de Hethum sülâlesi yerini Kıbrıs'ta hüküm süren Frank asıllı Lusignan sülâlesine bırakmıştır. Bu arada, Mısır Memlûklerinin akınları şiddetlenmiş, son Kilikya kralı Lusignanlı VI. Levon 1375'te Memlûklere esir düşerek krallığı yok olmuştur. Bir süre sonra serbest bırakılan Levon 1395'te Paris'te ölmüştür.

1375'ten günümüze kadar: Yurtlarında kalmış olan E., Osmanoğullarına güvenerek batıya doğru yayılmaya başlamışlardır. Bunlar Osmanlıların hizmetine girmişler, her alanda onlara hizmet görmüşlerdir. Timur akınında (1387) onlar da Osmanlılar gibi zarar görmüşlerdir. 1453'te Fâtih İstanbul'u aldıktan sonra Bizans Rumlarına dinlerini serbestçe yürütebilmeleri için bâzı imtiyazlar tanımış ve bir patrik atamıştı. Buna paralel olarak, Ermeni cemaatinin de teşkilâtlanmasını uygun gören II. Mehmed, Bursa'da bir Ermeni piskoposunu tanımış, sonra İstanbul'da Ermeni cemaati başına patrik tâyin etmişti (1461).

Türklerin kendilerine tanıdıkları birçok haklarla yetinmeyen, Avrupa devletlerinden ve Roma kiliselerinden yardım görmek suretiyle bir Ermeni devleti kurma fikrini taşıyan E., Batıdan hiçbir yardım sağlayamadılar. Son olarak doğuya, Rusya'ya güveniyorlardı. Daha 1669'da Kiev prensi Aleksandr, karşı Lehlilere savaşırken E. lerden yardım görmüştü. İşte E. in Ruslara bel bağlamaları bu olaydan sonra başladı. Aslında Petro'nun dikkatini Kafkas'lara çekmekte birinci derecede rol ovnayan E. dir. Nitekim Ruslar Kafkas'lara sarktılar (1813), eski Ermeni yurtlarının büyük bir parçasını İran'dan aldılar, fakat hiçbir zaman orada bir Ermeni krallığı kurmadılar.

XVIII. yüzyıl başlarında Kafkas'lı E., Karabağ'da dağlık bir bölgede bir derebeylik kurarak kendilerine Karabağ melikleri adını verdiler. Bu beylik 1722 - 1724 yıllarında Dawith Beg adındaki meliklerinin önderliğinde Kafkas Türkleriyle savaşmıştı. Bu olaylar batılı E. üzerinde derin te'sirler bırakmış, içlerinde istiklâl hevesleri uyandırmıştır. Bu sebeple E. Türk - Rus harplerinde dâima Ruslara yardımcı olmuşlardır. Balkan milletlerinin de arka arkaya istiklâllerini elde etmeleri, batı E. ini ümitlendirmiştir; bunlar Rus - İngiliz rekabeti karşısında zaman zaman İngilizlerin gelip kendilerini istiklâle kavuşturacağı ümidine kapılmışlardır.

1836'da Çarlık Rusyası E. e teşkilâtlanmaları için Polojeniya adiyle bilinen bir yönetmelik hazırlatmıştır. Osmanlı devleti ise 1839 Tanzimatı ile onlara eşit vatandaşlık hakları tanıdıktan başka, 1863'te, Ruslarinkine paralel olarak bir de teşkilât projesi hazırlatmıştır. Ermeni azınlığı hakkındaki iyi niyetini göstermek isteyen Meşrûtiyet idaresi, Birinci ve İkinci Meb'usan Meclisine Ermeni üyeler de seçmiştir. Bu imtiyazlara rağmen, 1862 yılında Maraş'ın Zeytun (şimdiki Süleymanlı) nahiyesinde bir çeşit derebeylik rejimi yürütmekte olan E. isyan çıkarmış, bu ayaklanmalar 1865, 1867, 1878, 1879 ve sonraki yıllarda tekrarlanmıştır. Türkler için devamlı gaileler hâline gelen bu ayaklanmaların sebeplerinden biri de Lübnan'a verilen muhtariyettir, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus harbinde Osmanlı devletinin yenilmesinden yararlanan E., Ruslarla batılı devletler nezdinde kışkırtıcı teşebbüslere geçerek Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin andlaşmalarına, doğu vilâyetlerinde ıslahât yapılacağı yolunda bir madde konulmasında âmil olmuşlardır.

Bu arada meydana gelen küçük çaptaki Ermeni ihtilâl komitelerinden sonra 1887'de Hınçak (Çan) ve 1890'da Hay Heğapohagan Taşnaktsutyun (Ermeni İhtilâlciler Birliği) un kısaltılmış şekli olan Taşnak adiyle başlıca iki komite kurulmuş, şiddetli Marxist - Sosyalist fikirler te'sirinde bulunan bu komiteler, Türkiye'de silâhlı fesat hareketlerine başlamışlardır: Erzurum'da ve İstanbul'da Kumkapı Ermeni Patrikhanesi önündeki gösteriler (1890); Kayseri, Merzifon, Yozgat (1892 - 1893) ve Sason (1894) ayaklanmaları bu komitelerin mârifetleridir. Yine bu teşkilâta bağlı silâhlı komiteciler, 1896'da Galata'daki Osmanlı Bankasını basmışlar, yabancı sermayeyi tehdit ederek Osmanlı devletine batı devletlerinin müdahelesini sağlamak istemişlerdir. Aynı fesatçıların parmağiyle Sason'da yeni bir ayaklanma olmuş (1904), II. Abdülhamide karşı Yıldız suikasti (1905) yapılmıştır. Meşrutiyetten önce, Abdülhamid'in devrilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iş birliği eden Ermeni komiteleri, Meşrutiyetin ilânından sonra da fesatçılığa devam etmişler ve Adana vak'asını çıkarmışlardır (1909). Bu Ermeni komiteleri I. Dünya Harbinde de rahat durmamış, geniş çapta bir ayaklanmaya hazırlanmak üzere Anadolu içinde gizli silâh depoları kurmuşlardır.

Osmanlı Meclisi Erzurum meb'uslarından o sırada Avrupa'da bulunan Taşnakçı Karekin Pastırmacıyan, Rusya'ya geçerek Kafkaslara inmiş, 1914'te bu cephede Türklere karşı savaşmak üzere gönüllü Ermeni «intikam taburları» kurmuştur. Öteyandan Anadolu komitecileri de buralardaki E. i silâhlandırarak daha düşman o bölgeye gelmeden, E. in istiklâl ilânı sûretiyle Osmanlı silâhlı kuvvetlerini iki ateş arasında bırakmaya kalkışmaları karşısında ordunun ısrarı üzerine hükûmet, tehcir kanununu çıkarmak zorunda kalmıştır (14 Mayıs 1915). Bu harbin sonuna doğru patlayan Rus ihtilâli (1917) nden sonra Kafkaslarda Ermeni, Azerî ve Gürcü halktan müteşekkil müstakil bir idare (Seym hükümeti, başkenti Tiflis) kurulmuştur (Aralık 1917). 25 Nisan 1918'de Kars'ı alarak burada tutunmak isteyen E. yenilmiş, Osmanlı ordusu ileri gelenleri askerî ve diplomatik yollardan bu idâre üzerine baskı yaparak önce Rusya'dan ayrılmalarını, sonra da üç ayrı cumhuriyete bölünmelerini sağlamıştır. Böylece 28 Mayıs 1918'de Kafkasya'da Taşnak komiteleri idâresinde bir Ermeni Cumhuriyeti kurulmuştur.

Erzincan'dan ilerleyen Türk ordusu 1914 sınırına yaklaşırken Bolşevik Rusya üç sancak (Kars, Batum, Ardahan) ile birlikte Doğu Anadolu'yu Türkiye'ye iâde etmişti (Brest - Litovsk Andlaşması, 3 Mart 1918). Fakat 6 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine göre, Türk ordusu 1914 sınırı gerisine çekildi. Ordubat, Nahçivan, Sürmeli, Kars, Ardahan, Artvin ve Batum - Acara Türkleri 5 Kasım 1918'de merkezi Kars olan Millî İslâm Şûrası adiyle geçici bir hü-

kûmet kurdular. 6 ay E. ve Gürcülere karşı bu toprakları koruyan bu millî hükûmeti, İngiliz Kafkas Ordusu, 13 Nisan 1919'da dağıtarak 30 Nisan 1919'da Kars'ı E. e, Ardahan'ı Gürcülere verdi.

1920 yılında Sèvres Muahedesinin tanıdığı imkânlara göre Türkiye topraklarını ilhak etmeğe kalkışan Ermeni cumhuriyeti askerî harekâta girişmişse de, Kâzım Karabekir Paşanın komutasındaki XV. kolordu bunların üzerine yürümüş, 30 Ekim 1920'de Kars'ı kurtardıktan sonra Taşnakları mütarekeye (6 Kasım 1920) ve Gümrü Andlaşmasını (b. bk.) imzaya mecbur etmiştir (2-3 Aralık 1920). Bu arada Ermeni komünistleri Bakû'dan kalkarak Ermenistan'a girmiş ve 29 Kasım 1920 târihinde «Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti» ni ilân etmiş bulunuyordu.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan barış andlaşması (16 Mart 1921) hükümleri gereğince Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna ile Türkiye arasındaki Karadeniz - İran hattı sınırı Kars'ta bügünkü şekliyle tesbit edilmiştir (13 Ekim 1921).

Bir kısım E. in, himâyeci geçinen bâzı devletlerin tatlı vaidlerine aldanan politikacı - komitecilerin fesatlarına katılarak vatanlarına ve devletlerine ihânet etmesiyle bütün Ermeni azınlığın şüphe ve töhmet altında kaldığı, bu yüzden birçok günahsızların da günahkârlar yanında büyük ıstıraplar çektiği yakın târihimizin acı gerçeğidir.

Bununla beraber, bu türlü fesatçılara iltifat etmeyerek kendilerini öz Türk vatandaşı saymış E. in sayısı da az değildir. Bunlar arasında Osmanlı kültürüne, bilhassa tıp, edebiyat, tiyatro ve mûsikî alanlarında hizmetleri geçmişlerin bulunduğu da zikredilebilir.

Ermeni dili ve yazısı: Hint - Avrupa dilleri grupunun bir kolu olan Ermenice, Yunancadan, Latinceden, Süryâniceden ve bilhassa Farsçadan pek çok kelimeler almıştır. Sonraki devirlerde ise Arapça, Türkçe ve Fransızcadan Ermeniceye kelimeler girmiştir. Bununla beraber Ermenicenin menşei bilinmeyen kelimeleri % 60 ın üstündedir. Bu dil Germenceye yaklaşan bir ses değişimi ile Hint - Avrupa ses sistemi yerine komşu Kafkas dillerinin ses sistemine yaklaşmış ve böylece şekil ve hele ses bakımından Hint - Avrupa ana grupundandan iyice ayrılmıştır.

Bugünkü Ermenice, iki grupta toplanan çeşitli lehçelerden meydana gelmiştir: Bunlardan biri (Kafkaslar ötesi ve İran) doğu, öteki ise (Ön Asya ve Avrupa) batı grupudur. Bu ermenice, önceki dillerin izlerini taşır ve bu yönden Osmanlı Türkesine çok bağlıdır. Batı Ermeni lehçesi sentaks bakımından Osmanlı Türkçesine, Doğu Ermeni lehçesi ise Azerî Türkçesine uymuştur. Bununla da kalmayarak Ermeni diline Türkçeden binlerce kelime girmiştir. Hâlen dünyâda Ermeni dilini ana dili olarak kullanan üç milyon kadar insan vardır.

Ermeni yazısı, 406 yılında papaz Mesrop Maştots tarafından, Yunan alfabesi başta, türlü eski alfabelerden faydalanmak suretiyle 36 harften ibâret bir sistem olarak türetilmiştir.

Ermeni edebiyatı: E. alfabesinin Mesrop Maştots tarafından türetilmesi ve onunla katolikos Sahak ve öğrencilerinin *İncil*'i tercüme etmeleriyle V. yüzyılda başlar. Bu devirde Yunan ve Süryânî kiliselerine mensub yazarlardan birçoğunun ahiret ve dünya ile ilgili eserleri, Ermeniceye çevrilmiştir. Daha sonraki yıllarda (VII - XII. yüzyıl), târih ve ilâhiyat başta, çeşitli konularda Ermenice eserler yayınlanmıştır.

XII. yüzyıldan itibaren daha ziyade halka hitap eden eserler yazılmıştır. Bunlar arasında hayvan hikâyeleri derlemeleri, hekimlikle ilgili yazılar, lirik şiirler v. b. yer almaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarına doğru Ermeni edebiyatında, Doğu'da Abovyan (b. bk.) dan, Batı'da ve bugünkü edebiyatta K. Zaryan'a kadar çeşitli Ermeni yazarların şiir, hikâye, roman, piyes v. b. gibi eserlerine rastlanır.

XIX. yüzyılda birçok masal, efsâne, kıssa ve halk şarkısı toplanan Ermeni halk edebiyatının kuvvetle Türk halk edebiyatı te'siri altında kaldığı görülür. E. bu alanda Türk âşıklarından mülhem olmakla kalmamışlar, Türkçe eserler bile vermişlerdir (Mesîhî - i Ermeni, Mirzâ Can, Sarkis Zekî Sayat Nova v. b.). Ayrıca Türkçe şiirler söyleyen Ermeni asıllı Bektâşî şâirleri de yetişmiştir. Ermeni harfleriyle Türkçe edebî eserler meydana getirmiş yazarlar da vardır.

Türk halk edebiyâtındaki Âşıklar'ın, mânî, koşma, türkü, destan gibi şekillerinin Ermeni Aşugları tarafından aynen taklid edildiği âşikârdır. Bunlar, Arap ve Acem edebiyâtından müteessir olmamışlar; münhasıran Türkler'e mahsus ve Türk orijinalitesini tamamiyle hâiz olan Âşık edebiyâtından istifâde etmişlerdir (bk. Prof. Dr. Fuad Köprülü, Türk Edebiyâtı'nın Ermeni Edebiyâtı Üzerindeki Te'sirleri, *Edebiyât Araştırmaları*, Ankara 1966, ss. 239-269).

E. in Türklerle münâsebetleri (Eski ve Yeni çağlarda): E. in Türkler'le münâsebetleri Hazar'lar zamanından itibaren faal bir sûrette devam etmiştir. Bilhassa XI. asırda Selçuk hânedânının idâresi altında toplanan Oğuz Türkmenleri Anadolu'ya doğru yayılınca gerek yarı müstakil, gerek Bizans hâkimiyeti altında yaşayan E. i kendi hâkimiyetleri altına almışlardır. İç harblerle esâsen perişan olan ve millî, yerleşmiş bir siyâset tâkip edemedikleri gibi etraflarındaki büyük kitlelerin mücâdeleleri arasında tabiatiyle yıpranmağa mahkûm bulunan E., Selçuklular'ın ilk istilâlarında esâsen tam olmayan istiklâllerini kaybettiler. Kilikya sâhasında ise Türklerden dört asır kadar sonra gelerek, Haçlı seferlerinin meydana getirdiği elverişli şartlardan faydalanarak küçük bir siyâsî topluluk kuran E., kuvvetli ve kesif Türk kitleleri arasında yarı - müstakil bir hâlde yaşadılar. Bu küçük krallığın 1375'de düşmesinden çok önce, Anadolu Selçukluları onları kendilerinin alel'âde tâbi'i sayıyorlardı. Ordularında, E. den unsurlar kullandıkları gibi, ayrıca Ermeni Tekfuru da emir vukuunda kendi parası ile techiz ve inşa ettiği bir askerî kuvveti hükümdâr maiyyetine göndermeye mecbur oluyordu. E. böylece Türkler'le pek sıkı bir sûrette temas peyda etmişlerdir. Mısır hükümdârlarının, Atabeyler'in, Türkmen reislerinin ordularında bulunan, nüfuz sâhalarında yaşayan Türkler de Kilikya'daki E. ile devamlı münâsebette idiler. Yine Türk beylerinin ve Türk kitlelerini hüküm sürdükleri Doğu Anadolu, Irak, Âzerbaycan, Kafkas sâhalarındaki Ermeni ekalliyeti ile İslâmların temâsı pek kuvvetli idi. Aynı muhitlerde ve aynı idâre altında yaşayan iki milletin bu zarûrî münasebetleri, aradaki din farkına ve hukûkî durumlarına rağmen, içtimâî müesseseleri, örf ve âdetleri üzerinde derin izler bırakmıştır. E. üzerindeki Türk te'sirlerinin, başka te'sirlerle mukâyese kabûl etmeyecek derecede büyük olduğu görülür. Çünkü, Türkler siyâsî hâkimiyet ve nüfus sayısı itibariyle E. üzerinde maddeten ve mânen nüfuz icrâsına muktedir bulunuyorlardı. Ayrıca, Orta - çağ'da İslâm mede-

niyetinin o devirdeki Hıristiyan medeniyetinden yüksek olduğu ve esâsen siyâsî ve iktisâdî birçok felâketlerden dolayı medenî seviyeleri çok aşağılaşmış bulunan E. in Orta Çağ Hıristiyan medeniyetini lâyıkıyle temsil edemedikleri âşikârdı. İşte, bu gibi birçok âmillerin zarûri te'siri altında, esâsen kuvvetli ve yüksek bir kültüre mâlik olmayan, ve büyük kültür merkezlerinden yoksun bulunan E., yavaş, yavaş Türk kültürünü kabûle başlamışlardır. Türk idâresi, onların dinî hürriyetini ve iktisâdî inkişaflarını tamamiyle te'min etmiş, onlar da sadâkat ve çalışmaları ve Türk kültürünü kabûldeki isti'datları ile, aynı toprak üstünde yaşadıkları Türkler'in en samimi muhabbetlerini kazanıyorlardı. Sultan Mahmud II. devrinde, İstanbul sarayında bile yer kazanan E. in, Türk kültürünü benimsemeleri o kadar apaçık idi ki, XIX. asır esnâsında Anadolu'yu gezen Moltke, E. i Hıristiyan Türkler zannetmiştir (Prof. Dr. Fuad Köprülü, a. g. m.).

Daha sonraki yüzyıllarda çeşitli safhalar gösteren Türk-Ermeni münâsebetleri, ancak Atatürk çağında, Cumhuriyet devrinde normal bir seyir tâkip etmeğe başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması sonunda, bağımsız bir Türkiye'nin kurulması gerektiğini îlân eden Wilson'ın Hâriciyesi «Türkiye'nin yeniden kurulması» ile ilgili bir komisyon teşkil etmişti. Bu komisyon, her ne sûretle olursa olsun Türkiye'nin paylaşılmasını ve halkının kahir çoğunluğu Türk bulunan Doğu Anadolu'da müstakil ve muhtar bir Ermenistan kurulmasını reddediyordu. Buna rağmen, Amerika'da E. çıkarına yapılan mübalağalı ve kasıtlı propagandalara aldanmış ve kapılmış olarak Paris Konferansı'na gelen Wilson, orada da Lloyde George, Clemanceau ve Orlando'nun paraleline düşmüş ve Türkiye'de Amerika mandası altında «Kızılırmak doğusunu kaplayan bir koca Ermenistan» kurmak ham hayâl ve haksız tertibine katılmıştır.

Sivas Kongresi'nin 9 Eylûl 1919 günkü toplantısında Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'nda fiilî sûrette hüküm süren hâl ve şartları tedkik için bir Senato tedkik komitesi istendiği sırada, Avrupa'da bulunan Herbert C. Hoover (b. bk.) in Wilson ve Amerikan Senatosu nezdindeki uyarıcı teşebbüsleri ile Türkiye'ye, General Harbord (b. bk.) başkanlığında bir askerî araştırma hey'eti gönderilmiştir. General Harbord, 20 Eylûl 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) ile 3 saat kadar süren bir gizli görüşme yapmıştır. 24 Eylûl 1919 târihli yazılı raporunda da M. Kemâl Paşa (Atatürk), başta E. olmak üzere Türkiye'deki azınlıklar hakkında, General Harbord'a aynen şunları belirtmiştir: «Kendileriyle çok uzun bir zaman bir arada yaşadığımız gayri müslim vatandaşlarımız (Ermeniler, Rumlar, Yahûdîler v. b.) hakkında en iyi niyetlerle samimi duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir şekilde düşünmekten başka bir görüşümüz veyâ hissiyâtımız yoktur». Harbord'un araştırma ve müşahadelerine dayanan gerçekci, müsbet raporu, Türkler'in E. le ilgili dâvâlarında haklı olduklarını te'yid etmiştir. Esâsen hâdiselerin gelişmesi de, H. C. Hoover'in izâh ettiği gibi sonuçlanmıştır: «Herşeye rağmen, ilgililer nezdindeki uyarmalarımız meseleyi düzeltti ve 1 Haziran 1920'de Başkan Wilson'ın teklifi Senato'da 23 e karşı 52 oyla reddedildi. Esâsen bir yıl sonra, 1921 Haziranında, bütün mesele hâllolunarak Müttefiklerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin insiyatifinden çıkarıldı. Rus komünistleri, eski Ermeni bölgesini işgal ederek, burayı bir komünist peyki hâline getirdiler».

Atatürk de, Millî Mücadele sırasında, başta E. olduğu halde, azınlık vatandaşlar hakkındaki görüşlerinde ne kadar samimi bulunduğunu, vaidlerini harfi harfine yerine getirmek sûretiyle ispatlamış ve yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti içinde «ne mutlu Türküm diyene» prensibini hiçbir fark gözetmediği her Türk vatandaşı için mutluluğun ilk şartı saymıştır.

Dışarıdaki Ermeni ihtilâl komitecilerinin ve bol vaidlerle E. i kendi çıkarlarına âlet etmek istemiş işgal kuvvetleri mensubu devletelrin yeni tahrik ve tertipleri, bu toprağa bağlı yerli E. i ikinci bir hatâya düşürememiş, bilâkis işgal altındaki İstanbul'dan, Anadolu'daki Millî Mücadele'yi destekleyen gizli faaliyetlerde bunların takdirle anılacak bâzı hizmetleri görülmüştür.

Ermeni Gregoryen Kilisesi: Hıristiyanlığın 301. yılında, Ermeni kralı Tiridat tarafından devlet dini ilân edilmiş olmasına; V. yüzyılda *İncil*'in Ermeniceye çevrilmiş bulunmasına; E. in I, II ve III. Ruhanî Meclis'lere iştirâk etmelerine rağmen, 451'de Khalkedon'da toplanan IV. konsilin kararlarını reddedişleri, monophyst sayılmalarına sebeb olmuştur. O târihten sonra kiliseleri Gregoryen adını almıştır. Kilisenin başkanı, Erevan yakınındaki Eçmiadzin manastırında oturur ve «bütün Ermenilerin katolikosu (rûhânî başkanı)» adını alır.

XI. yüzyılın 2. yarısında Kafkaslar, Errân ve doğu Anadolu sahalarında Selçuklu harekâtı kesafet kazandığı sıralarda, o zamana kadar Bizans'ın dinî baskısına mâruz bırakılan E. den bir kısmı Urfa - Tarsus bölgesine dağılmış, Malazgirt savaşını tâkip eden yıllarda, siyasî istikrarsızlıktan faydalanarak, burada muhtar bir hükûmet kuran Ermeni Philaretos'un müdahaleleri sonucunda, 3 tane de Kilikyada teşkil edilmesi dolayısiyle, Ermeni katolikosluğu sayısı 5 e çıkmıştı. E. ler arasında huzursuzluk yaratan bu duruma Selçuklular son verdiler. Sultan Melikşah tarafından Ani patriğinin Urfaya ve Kilikyaya giderek mezhep işlerini tanzim etmesine müsâade edilerek katolikosluk merkezinin tekrar Ani'de kurulması sağlandı. Gürcü kralı II. David'in Ani'ye hücumları ile başlayan 1124 - 1126 hâdiseleri sırasında Kilikyada Sis'e intikal eden bu katolikosluk, 1441'de Eçmiadzin'e dönünce. Sis'te ikinci bir katolikosluk ortaya çıkmıştır. Bu katolikosluk da Beyrut yakınındaki Antilyas'a nakletmiştir.

Bir aralık Ağthamar'da üçüncü bir katolikosluk bulunmuştur. Ermenilerin bundan başka Kudüs'te bir patrikliklen vardır. 1461'de Fâtih Sultan Mehmed, Batı E. i için İstanbul'da ikinci bir patriklik meydana getirmiştir. 1830'da Katolik E. i Romaya bağlı ayrı bir kilise, 1850'de de Protestan E. bağımsız bir cemâat kurmuşlardır.

Ermeni mûsikîsi: Eski Ermeni kilise ve san'at mûsikîsinin, eski İran (Sâsânî) mûsikîsi te'sirinde geliştiği tahmin edilebilir. Bugünkü Ermeni mûsikîsi ise, tamamen Türk mûsikîsi tekniğini kabûl etmiştir. Nasıl bir Ermeni mutfağı yoksa, yerine Türk mutfağı geçmişse, mûsikîde de aynı şey olmuş, birçok Yakın Doğu kavmi gibi E. de Türk mûsikîsi sistemini benimsemiş ve kullanmışlardır. Kilise mûsikîleri, klâsik Türk mûsikîsi paralelinde değişmiş, Türk makam, usûl ve üslûbunu kullanmışlardır. San'at mûsikîsi olarak E., tamamen Türk san'at mûsikîsini dinleyip dinleterek yetinmişlerdir. Türkçe güfteli eserleri, millî eserleri gibi okuyup çalmışlardır. Klâsik Türk mûsikîsinde, bilhassa son asır içinde, Ermeni asıllı iyi bestekârlar yetişmiştir (Hamparsum, Tatyos, Bimen Şen, Nikogos, Asdik ve oğlu

Bogos, Levon Hancıyan v. s.). Ermeni halk mûsikîsi ise, âdetâ Türk halk mûsikîsinin bir kolu gibi eserler vermiştir. Bu sâhada, Türk Azerî mûsikîsinin te'sirleri daha derin olmuştur. Esâsen Ermeni halk edebiyatındaki Türk halk edebiyatı te'sirlerinin büyüklüğü bilinmektedir. Rusya'da yetişen Haçaturyan gibi Ermeni asıllı modern bestekârlar, Türk makam, usûl ve üslûbunu pek çok kullanmışlar, çokseslilik ve orkestrasyon imkânları içinde Türk san'at ve halk mûsikîsinden birinci derecede faydalanmışlardır. Bilhassa I. Dünya Harbi'nden sonra bütün dünyaya dağılan E. den Avrupa, Afrika, Asya, Kuzey ve Güney Amerika'daki cemaatler, ekseriya Türk düşmanlığı yapmakla beraber, Türk san'at mûsikîsi ile alâkalarını hâlâ kesmemişlerdir. Türkçe güfteli eserleri, kendi san'atlarından bir parça gibi, yeni yetişen ve Türkçe bilmeyen gençleri bile dinleyip söylemektedirler.

ERMENİYE, Müslüman Arap fütuhatının Doğu Anadolu'ya yayılmasından sonra kurulan ve doğrudan doğruya Hilâfet merkezine bağlı bulunan bir emâretin adı.

Müslüman Arapların, Herakleios devrinde Sûriye fütûhâtını tamamlamaları ve Sâsânî İran imparatorluğunu ortadan kaldırmalarından sonra, hem güneyden, hem de doğudan E. sınırlarına ulaşmaları üzerine bu bölge, Bizans - Arap mücadelesinin başlıca sâhalarından biri olmuştu. Arapların E. ye ilk akınları ve E. nin fethi, bütün tafsilâtı ile henüz tesbit edilmemiştir. E. ye giren ilk Arap komutanı İyâz b. Ganem'dir. 640'ta yapılan bu sefer, E. nin güney - doğusundan oldu ve Araplar ilk defa Erzen üzerinden Bitlis'e kadar uzandılar. 642'de ise Habib b. Mesleme ve Selman b. Rebîa komutasındaki iki Arap ordusu ülkenin kuzey - doğu sınırından saldırıya geçmişlerdi. Ancak, burada güçlü bir direnme ile karşılaşan Araplar, memleketi terk etmek zorunda kaldılar. 645'te Selman'ın giriştiği üçüncü akının da mühim bir sonuç verdiği söylenemez.

E. üzerine yapılan istilâ hareketi, Muâviye'nin Sûriye valiliğini alması üzerine plânlanmıştır. Muâviye, Habib b. Mesleme'yi hazırladığı güçlü bir ordu ile 646 yılı sonuna doğru E. üzerine sevk etmişti. Habib, E. nin en mühim kalelerinden biri olan Theodosiopolis (Karin, Kalikala, Erzurum) üzerine yürüdü. Kendisini Fırat kenarında durdurmak isteyen Bizans ordusunu yendikten sonra çevredeki E. prensleri ile Müslümanların yüksek otoritesine boyun eğmek ve haraç vermek şartlariyle anlaşmalar yaptı. Sonra Van bölgesine yürüyerek, Ahlat, Erciş ve Dübeyl (Dwim) kalelerini zaptetti ve bu bölgedeki E. prenslerini de aynı şartlarla Araplarla anlaşmaya mecbur etti. Beri yandan, Irak ordusu ile Selman da aynı yıl içinde Erran (Kafkas Albania'sı) ülkesini ve buranın merkezi Berdaa'yı Arap hâkimiyetine bağlamıştı. Bunu tâkibeden yılda Araplar Gürcistan'a doğru akınlarını ilerlettiler, Ağrı eyâletini tahrip ettiler. Ancak, bu defa Bizans'tan çok büyük yardımlar alan Ermeni general Theodoros Rştuni, Arapları püskürtmeye muvaffak oldu ve onlarla bir anlaşma yaptı. Böylece E. es - Sugra tekrar Bizans hâkimiyetine girmiş oluyordu. Savaşın yeniden başlayabilmesi için barış süresinin, yâni üç yılın dolması gerekiyordu. Gerçekten 653'te savaş tekrar başlayınca Rştuni'nin durumunda büyük bir değişiklik olduğu, onun kendi rızasiyle Arap hâkimiyetine boyun eğdiği, buna karşılık Erran, Gürcistan ve E. prensi olarak tanındığı görülür. Bu durum üzerine İmparator Konstantinos 100 000 kişilik bir ordu ile E. ye girmiş, kışı Dübeyl'de geçirerek bölgeyi itaat altına almış, Araplarla anlaşan prensleri cezalandırmış ise de, onun Bizans'a dönüşü sonunda E. tekrar Arapların mutlak hâkimiyetine geçmişti. General Maurianos'un, Habib'in karşısında, Dübeyl önünde son bir defa daha yenilmesi ve ölümü ise, bu bölgenin ve Theodosiopolis'in Arap kontrolüne girmesine sebep olmuştu.

Muâviye ile Hazret - i Ali arasında çıkan iktidar anlaşmazlığı, Arapların hamlelerini bir süre için yavaşlattı. İç ihtilâfları dikkate alan Muâviye, E. deki durumu koruyabilmek için bölgenin idâresini Bagratlı ve Mamikon gibi E. âilelerine bırakmak sûretiyle yerli halkın gönlünü almasını bildi. Mâmâfih bu devirde E. de ilk defa bir il teşkilâtı yapıldığı ve âmillik meydana getirilererek, bunun El - Cezîre emâretine bağlandığı da bilinmektedir. Arap hilâfetinde başgösteren anlaşmazlıklardan faydalanan Bizanslılar ise bu devrede, 686'da Leonthios komutasında E. üzerine sevk ettikleri ordu ile buranın ancak küçük bir kısmını geri almaya muvaffak olmuşlardı.

Müslüman Arap devletinde Emevîler, iktidarı ele geçirince, E. üzerine yapılan taarruzlar yeniden başladı ve 700'de Abdullah b. Abdülmelik, Theodosiopolis'i zaptetmek sûretiyle Bizanslıların sağladıkları gelişmeyi eski durumuna getirdi. Bununla beraber Emevîler, E. üzerinde bütün şiddetiyle bir hâkimiyet kurmus sayılmazlar. Emevî hâkimiyeti oldukça yumuşak bir ölçüde tatbik edilmiştir.

İmparator Theophilos 824'ten beri süren Bâbek (b. bk.) isyanından da faydalanarak 837'de Erzurum'u kuşatıp tahrip etti ve geçici olarak, bu bölgede bir süre Bizans hâkimiyetini yeniden kurdu. E. ayaklanmalarının en büyüğü Halife el - Mütevekkil bi'llah zamanında oldu. Mart 852'de E. vâlisi Emîr Yusuf'u Sason - Mutki'deki bir dağda öldürdüler. Bu ayaklanmayı bastırmak üzere 852 yazında E. ye giren Türk asıllı komutan Boğa el - Kebîr (Büyük Boğa) 200 000 kişilik ordusu ile ayaklanma bölgesini taradı ve kışı Dübeyl'de geçirdi. Mamikon ve Bagratlı âileleri arasındaki ittifakı parçaladı. Bütün E. kasaba ve köylerini birer birer elden geçirerek, elebaşılarını toplayıp Bağdad'a gönderdi. Müstakil davranan Tiflis emîri İshak (833 - 853) ı da idam etti. El - Mütevekkil'in E. politikası, bölgede yeniden Bizans baskısının başladığı yıllara kadar aynı şiddetle sürdü.

Ermeniye Krallığı: 862'de E. vâlisi Ali b. Yahya'nın tavsiyesi üzerine, İmparator I. Basileios'un E. üzerindeki nüfuzunu kırmak amacı ile, esir tutulanlar serbest bırakılarak E. de yerli halka bâzı haklar tanındı ve Aşot, prensler prensi ünvâniyle Abbâsî hilâfetinin himâyesindeki Ermenilerin cizyelerini toplamak üzere iş başına getirildi. Aşot'un Bağdad'ı memnun bırakan tutumu üzerine, az sonra kendisine emîr ünvânı da verildi. 27 yıl (862 - 885) işhanlar işhanı olarak ülkeyi idâre eden I. Aşot, nihâyet 885'te E. vâlisi İsa b. eş - Şeyhi - ş - Şeybânî'nin teklifi üzerine Halife Mu'temid'den melik ünvânını aldı ve «krallık tacını» da giydi. Onun idâresi sırasında halk, yerli prensler ve üzerlerindeki Arap vâliler kendisinden memnun oldukları gibi, beri yandan Bizans'la olan münasebetlerinde de aynı sempati hâkim bulunuyordu. Nitekim 885 te Bizans imparatoru I. Basileios da onu E. kralı olarak tanımıştı. Böylece Aşot, iki taç sahibi olmuştu. Bütün bu ünvânlara rağmen Aşot, bağlı bulunduğu devletlere ve vâlilere yıllık vergisini göndermekten kurtulmuş değildi.

I. Aşot'un 890'da ölümü üzerine, oğlu Smbat yerine geçti. Smbat, babasının ince politikasını yürütemedi. Kafkasya'daki yerli prenslerle olan mücadelelerinde başarı ka-

zanamadı. Halife Mu'tadid'in Şeybânî emîrliğini 898'de ortadan kaldırması üzerine merkezi Erdebil olan E. ve Azerbaycan'a hâkim Türk asıllı Sâcî emîrlerinden Afşın (889 - 901) ile 895'te mücadeleye girişti. Afşın'ın batıya doğru ilerlemesini durduramadığı gibi, 901'de Afşın'ın yerine geçen kardeşi âlim ve şâir Yusuf'un saldırıları ise daha şiddetli oldu. Yusuf (901 - 919) E. prenslerini iyice hükmü altına alabilmek için I. Smbat (890 - 914) a rağmen, 908'de Ardzruni âilesinden Vaspurakan prensi Gagik (904 - 936) e de E. melîki ünvânını tevcih etti. Yusuf, Smbat'a karşı savaşları ilerleterek E. yi işgale başladı ve onu 913'de Kaboyd Kalesinde sıkıştırarak teslim alıp serbest bırakmışken, yine isyan hazırlığını duyarak, yakalatıp 914'te Alınca Kalesi önünde öldürttü.

Smbat'ın yerine geçen oğlu II. Aşot (915 - 928) hasımlarına, yâni Vaspurakan kralı Gagik ile Sâcî emîri Yusuf'a karşı Bizans'tan aldığı geniş ölçüdeki askerî yardımlarla mücadeleye devam etti. Onun Bizans'a meyletmesi üzerinedir ki, Bağdad'da Halife el - Muktedir bi'llah 919'da Ardzru'nili Gagik'e E. kralı ünvânını verdi. Böylelikle E. de biri kuzeyde E. el - Hâric'te, biri de güneyde, merkezi Van olmak üzere Vaspurakan - E. ed - Dâhil'de iki E. krallığı teşekkül etmiş oldu.

II. Aşot zamanında Bagratlı krallığının nüfuzu en yüksek dereceye ulaştı. Kendi ülkesi çevresinde bulunan Abaza ve İberya (Gürcistan) Bagratlı prensleri de onun hâkimiyetini tanımak zorunda kaldılar. 921'de İstanbul'a gidip, imparatordan taç giyen ve 922'de Halifeden fahrî şehinşah ünvânını alan II. Aşot, Erazgavor'da oturdu. Amcası oğlu sprapet Aşot (921 - 936) ise, Bagaran'da oturup ona rakip olarak haracını Sâcîlere, Erdebil'e ödüyordu. II. Aşot 928'de oğulsuz öldüğü vakit, Vaspurakan da dâhil, bütün E. prensliklerinin üstünde bir hâkimiyeti temsil etmekte idi.

Onun kardeşi Abas (928 - 952), 915'ten beri oturduğu Kars'ı merkez edindi; Azerbaycan emîrleri ile yeniden dostluk kurmaya muvaffak oldu ve bundan faydalanarak Karadeniz kıyılarını ve burada yaşayan Abhazları hükmü altına almaya çalıştı. III. Aşot (961 - 977) zamanında ise krallığın merkezi Ani Kalesine taşındı, o ve yerini alan II. Smbat bu kaleyi doğunun en parlak beldesi hâline getirdiler. III. Aşot devrinde de Müslümanlarla süregelen mücadele devam etmiştir. Bu defa Azerbaycan'a hâkim olan Revâdîlerin başkanı Muhammed b. Şeddâd, Tavrud mevkiinde III. Aşot'un ordusunu mühim bir mağlûbiyete uğratmıştır. Bu sırada krallık âilesinde bir parçalanma görülür. Daha III. Aşot zamanında, bu kral Kars bölgesini kardeşi Muşeł (962 - 984) e vermiş ve burada Güney E. adı altında küçük bir krallığın daha doğmasına göz yummuştu. I. Gagik (989 - 1020) in ölümünden sonra bu krallar arasında çıkan kavgalar ve kuzeyde Taşirk' kralı ünvânı ile Lori Bagratlı krallığının kurulmuş bulunması ile devlet dört krallığa bölünmüş oldu.

E. Krallığı âile anlaşmazlıkları ile parçalanırken bir yandan da Revâdî emîrleriyle mücadele devam etmekte idi. Bu sırada Selçuklu Türkleri bölgeye girmişler ve ilk büyük darbeyi vurmuşlardı (1018).

E. deki bu karışık durumu, doğuda yeniden bir hâkimiyet kurmak için uygun bir fırsat sayan imparator II. Basileios, prenslikler arasında te'sirli bir politika tâkip ederek az çok bir başarı elde etti. 1021'de Türk tehlikesinden korkan Ardzruni prensi Senekerim, Vaspurakan ülkesini Bizans imparatorluğuna bıraktı. Malazgirt, Ahlat ve Erciş'te bulunan Müslüman emîrler de Bizans idâresine tâbi' oldular.

Böylece Ani krallığı Bizans İmparatorluğu tarafından çevrilmiş oldu. Bu sırada Ani'de Hovhannes ile IV. Aşot arasında ki taht kavgası iyice kızışmış ve IV. Aşot, Bizans'tan sağladığı yardımla devleti eline geçirmişti. Onun 1040'ta ölümü üzerine, imparator IV. Mikhael, Ani'yi ele geçirmek istedi ise de, general Pahlavunî karşısında muvaffak olamadı. Ani 1045'te IX. Konstantinos tarafından zaptedildi ve Bagratlı âilesinin hâkimiyetine son verildi. Kral II. Gagik, Kappodokia'ya gönderilerek, kendisine orada geniş çiftlikler tahsis edildi. Ani'ye hâkim olan Bizanslılar, burada dinî bir taassup gösterdiler. Bizanslı Ortodokslar zengin kiliseleri, manastırları ellerine geçirdiler ve Gregoryenleri zorla kendi inançlarına çekmeye çalıştılar. Din için yapılan bu zorlama ve eziyet, halkın Bizans idaresine ve Ortodoks kilisesine karşı nefretini artırdı ve bu hâl, din anlayışı bakımından çok müsamahakâr olan Türklerin E. deki başarılarını kolaylaştıran başlıca unsurlardan biri oldu. İmparator II. Basileios, Türk tehlikesine karşı sınır üzerinde bir sıra müstahkem kaleler ve dayanak noktaları inşâ etmişse de, 1042'den i'tibâren gittikçe artan bir şiddetle gelen Türk akınları karşısında bu savunma hattı çöktü. Sultan Alp Arslan 1064'te Erran ve Gürcistan'ı itaat altına aldıktan ve bu bölge halkının ekserisini İslâm dinine kazandırdıktan sonra, Ani'yi ve arkasından Kars'ı işgal etti. Bu suretle Anadolu'da Türk hâkimiyeti fiilen başlamış oldu. Bu durum karşısında imparator Romanos Diogenes, doğu sınırlarını güven altına almak için, 1069'da yaptığı seferde Malazgirt Kalesini geri alabilmişse de, Ahlat'ı kurtarmak mümkün olamadı. 1071'deki savaş ise, doğu Anadolu'nun ve bilhassa E. nin kaderini tesbit etmiş oldu. Malazgirt zaferinden sonra eski Van, Ani ve Kars bölgesinde prenslik, krallık ünvânı dağıtılarak Bizanslılar ve Elrablar tafından idâre olunmuş sözde krallıklar bir daha canlanmamak üzere tamamiyle silindiler.

E. nin Türkler tarafından fethi üzerine burada geniş bir nüfus hareketi kendini gösterdi ve bu bölge, Orta Asya'dan göç eden Türk boyları tarafından işgal olunarak buralarda Selçuklu, Sokmanlı, Danişmentli ve Mengücüklü Türk beylikleri teşekkül etti. (bk. DÂNİŞMENDLİLER MENGÜCÜKLER).

Ermenşahlar Devleti (1100 - 1207, 1207 - 1244): Armenia Quarta'yı teşkil eden Vaspurakan toprakları ise, merkezi Ahlat (b. bk.) olmak üzere daha XI. yüzyılın başından itibaren Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve Türk oymak ve boyları tarafından geniş ölçüde iskân edilmişti. Burada büyük hacimde Türk yerleşmesinin vuku bulması, Anadolu'nun Türkleşmesinde başlıca faktör olmuştur. Bölgede Türklerin çoğalması, yüzyıllardan beri teşekkül etmiş bulunan Müslüman hâkimiyetinin de değişmesine sebep olmuştu. Mervânîler, Türk baskısı altında iktidarı kaybettiler ve 1100 yılından itibaren kendilerine Ermenşah ünvânını uygun gören Sökmen Kutbî ve oğulları bir devlet kurdular. Van, Hoy, Selmas - Muş ve Sason bölgesini kaplayan bu devlet, ayrıca üstün bir kültür faaliyeti göstermek suretiyle Ahlat'ı Anadolu'daki ilk Türk kültür merkezi hâline getirmiş oldu. 1185'ten sonra bu devletin idâresi, Timur Beyin eline geçti. 1207'den i'tibâren ise, Salâhaddin Eyyûbî'nin kurmuş olduğu Eyyûbî devletine bağlandı.

Melîk el - Âdil'in oğlu Evhad, 1207 güzünde Ahlat'ta Eyyûbîlerin yeni bir kolunu meydana getirdi (bk. EYYÛBÎLER). Evhad ve onun yerine geçenler de Sökmen âilesinin

geleneklerine bağlı kalarak kendilerine Ermenşah ünvânını vermekte idiler. 1244'ten sonra ise, burası Moğol istilâsı ile karşılaştı ve nihâyet Anadolu yaylasında teşekkül eden büyük devletin hâkimiyetine bağlı bir ülke hâline geldi. Nitekim bu târihten sonra E. adı unutuldu. — İ. P.

ERMENT veyâ ARMANT, Yukarı Mısır'da, Keneh eyâletinde, Nil'in sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 16 300 dür. Şeker fabrikaları vardır. Eski Mısır dilinde Per - Montu (Montu'nun), Yunancada Hermonthis adiyle anılan E., Luksor'un 74 km güneyindedir. Firavunlar medeniyetinin başlarından itibaren Yukarı Mısır'ın IV. noma (idarî bölge) sının merkezi olmuş, fakat sonra Orta İmparatorluk zamanında Theb şehri onun yerine geçmiştir. Yerli tanrısı, şâhin başlı savaş tanrısı Montu idi. Mukaddes saydığı hayvan, Montu'nun ruhunu taşıdığı kabul edilen ve Bukhis adı verilen bir boğa idi. E. te eski büyük Montu tapınağının ancak harâbeleri kalmıştır. Bu tapınak, çok eski çağlarda yapılmış, XVIII. sülâle zamanında genişletilmiş ve helenistik devirde (Ptolemaios'lar çağında) ve Roma hâkimiyeti zamanında. bütün büyük Mısır topraklarında görüldüğü gibi, baştan başa yeniden yapılmıştır. Mammisi adını alan ve VII. Kleopatra ile Julius Caesar'ın oğlu (XVI. Ptolemaios) nun doğumu şerefine yaptırılmış olan Doğum tapınağı, 1860'ta Mısır vâlisi Said Paşanın emriyle yıktırılarak enkazı ile bir şeker fabrikası yaptırılmıştır. 1927'de yapılan kazılar, Ptolemaios'lar ve Romalılar çağında Bukhis veyâ Bukheion boğalarının gömüldüğü mahzenlerin yerini, çölün sınırında meydana çıkarmıştır.

ERMİTAJ MÜZESİ, Leningrad'da Sovyet Rusya'nın en büyük müzesi. Kuruluşu, Deli Petro zamanına kadar uzanırsa da, asıl kurucusu sayılan II. Katerina'dır. Fransız mimarı Vallin de La Mothe'a ilk müze binasını inşâ ettiren (1764) ve buraya Batı san'atına âid değerli eserler koyduran bu hükümdardır. Katerina, koleksiyonlarını durmadan genişletmek için Diderot, Falconet ve Grimm gibi yazarların tavsiyelerinden faydalanmıştır. I. Nikolay zamanında kışlık sarayın müştemilâtı olarak genişletilen müze, 1852'de husûsî dâvetiye ile çağrılan sanat - severlere açılmıştır.

Her iki dünya harbi sırasında Moskova'ya nakledilen müze eşyası, hiçbir zarar görmemiştir. 1917'den sonra kışlık saray, müzenin bir müştemilâtı hâline getirilmiştir. Diğer çarlık saraylarından alınan san'at eserleri ve devletçe elkonulan husûsî koleksiyonlar da bu müzede toplanmıştır. Sovyet hükûmeti, yabancı döviz elde etmek için, çok yüksek değerdeki bâzı tabloları yabancı ülkelere satmıştır. Bu eserleri bilhassa Washington'daki National Gallery, New York'taki Metropolitan Museum, Philadelphia Müzesi ve Amsterdam'daki Rijksmuseum satın almışlardır.

ERMİTAJ MÜZESİ: Dış görünüşü

ERMUNDUR'LAR (Etnog.) : bk. HERMUNDUR'LAR.

ERNĀKULAM, Hindistan'ın Kerala bölgesinde, Travancore - Cochin devletinde bir şehir. Eskiden Cochin devletinin başkenti idi. Nüfusu 46 800 dür. Kimya sanâyii ve tahta işleri gelişmiştir.

ERNANİ, bestesi Giuseppe Verdi, librettosu Victor Hugo'nun *Hernani* adlı piyesi üzerine Francesco Piave tarafından yazılmış, dört perdelik opera. İlk olarak 9 Mart 1844'te Venedik'teki Teatro la Fenice'de oynanmıştır.

ERNE [*írn*], İrlanda'da bir nehirle çeşitli göllerin adı. Nehir, İrlanda Cumhuriyetinde Ulster ilinin Cavan kontluğundan doğar, Oughter Gölünden sonra adalarında pek çok târihî dinî binâların bulunduğu yukarı ve aşağı E. (Upper Lough E. Lower Lough E.) göllerinden geçerek Donegal koyunda Atlantik Okyanusuna dökülür. Uzunluğu 115 km dir.

ERNİ, Hans (doğ. Luzern 1909), İsviçre'li ressam. Luzern'deki san'at okulunu bitirdikten sonra, Julian Akademisi'ne girmiştir (1928). Berlin'de bulunmuş, orada Kandinsky ve arkadaşları ile dostluk kurmuştur. Yarı abstre, yarı sürrealisttir; yaptığı tablo ve afişlerde, fotoğrafa benzeyen eşya ve insan resimlerine geometrik çizgiler katar. İsviçre müzelerinde resimleri vardır.

H. ERNI: İnsan ve horoz

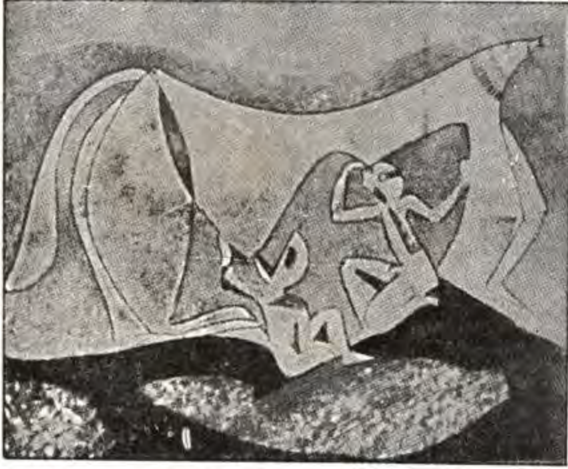
ERNST, Max (doğ. Brühl 1891), Alman ressamı. 1909 - 1911 yılları arasında Bonn Üniversitesinde san'at târihi ve felsefe okumuştur. E., Chirico ve Picasso'nun en son yaptıkları eserlerle ilgilenmiş, fakat bu ilgisini, daha çok genç

Alman resminin ekspresyonist cereyanında yeralan Auguste Macke'ye karşı göstermiştir. I. Dünya Harbinden önce ve sonra Paris ve Berlin'de çalışmış, sonra da Arp ve Baargeld le birlikte Dada hareketinin kurucusu olmuştur (1919).

M. ERNST

E., 1941'den 1945'e kadar New York'ta, daha sonra da Sedona (Arizona) da oturmuştur. Önceleri Dadaistlerin arasında çalışan E., Fransa'da sürrealizmin temsilcilerinden biri olmuştur. Eserleri arasında «Sessizlik içinde»; «Güvercinlerin baş kaldırması»; «Roma'lı dişi kurt»; «Güneşte küçük kulübe»; «Fidan yetiştiren bahçıvan» vardır.

M. ERNST: «Roma'lı dişi kurt»

ERNST, Otto (asıl adı: **Otto Ernst Schmidt**) (Ottensen, Hanburg 1862 - Gross - Flottbeck, Hamburg 1926), Alman yazarı. Çoçuklar için yazılmış güzel eserleri vardır: *Asmus Sempers Jugendland* (Asmus Semper'in çocukluk memleketi) [1905]; *Semper der Jüngling* (Semper'in gençliği) [1908]; *Semper der Mann* (Semper'in olgunluk çağı) [1916].

ERNST, Sachsen - Coburg - Gotha dukaları: **Ernst I.** (Coburg 1784 - Gotha 1844), Sachsen - Coburg dukası ve Sachsen - Coburg - Gotha hânedanının kurucusu. 1826'da, Gotha sülâlesinin sönmesi üzerine, buna âid toprakları kendi dukalığına katmıştır.

Ernst II. (Coburg 1818 - Reinhardsbrünn 1893), Sachsen - Coburg - Gotha dukası (1844 - 1893). I. E. in oğludur. 1866'da Prusya krallık prensi ile birlikte Bohemya seferini yapmış, sonradan da Prusya genel kurmayında Fransa seferi (1870 - 1871) ne katılmıştır. *Aus meinem Leben und aus meiner Zeit* (Hayatıma ve zamanıma dâir) [1887 - 1889] başlığı altında hâtıralarını çıkarmıştır. Güzel san'atları ve bilhassa mûsikîyi seven E., lied'ler, ilâhiler, kantatlar ve birkaç opera bestelemiştir.

ERNST SÜLÂLESİ (Fr. Ligne Ernestine), Saksonya hânedanının seçmen prens Ernst (1441 - 1486) tarafından kurulan bir kolu. Bu kol, 1485'te Albrecht sülâlesi (Albertine) adını taşıyan yeni koldan ayrılmıştır. O târihte E. S., Saksōnya ve Thuringia'nın Altenburg, Coburg, Gotha, Eisenach, Weimar şehirlerini içine alan bir parçasına sahip idi. 1547'de Johann Friedrich der Grossmütige (yüksek ruhlu; 1403 - 1554), imparatora karşı giriştiği harp sonucunda seçmenlik rütbesini ve topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Jena Üniversitesinin kurucusu II. Johann Friedrich (1526 - 1595)in iki oğlu oldu. Bunlar 1572'de topraklarını aralarında paylaşarak Coburg ve Weimar hânedanlarını kurmuşlardır. 1638'de E. S., ancak Weimar hânedanınca temsil ediliyordu. Buna bağlı olan Ernst der Fromme (= sofu; 1601 - 1675) (b. bk.) 1640'ta Gotha dukası olmuş ve topraklarını yedi oğluna bırakmıştır. Bunlar ülkeyi paylaşarak yedi sülâle kurmuşlardır. E. S. den ancak Weimar, Sachsen - Meiningen, Coburg - Gotha ve Altenburg hânedanları kalmıştır. Adı geçenlerden üçü, Sofu Ernst'ten çıkmıştır.

ERODIUS, Kınkanatlılar (Coleoptera) takımına ve Unböceğigiller (Tenebrionidae) familyasına bağlı bir böcek cinsi. Üstü kabarık yumurtamsı biçimli siyah bir böcek olan E., Akdeniz bölgesinde yaşar. Kum üzerinde hızlı koşar ve bitkilerin dibinde kendini toprağa gömmekten hoşlanır; bu sığınaktan ancak belirli saatlerde çıkar.

ERODIUS

EROİN (Fr. Héroïne) kimyadaki adı ile diasetilmorfin. Formülü: $C_{17} H_{17} ON (O. CO., CH_3)_2$ dir. Genel olarak klorhidrat hâlinde, yâni bu formüle HCl, H_2O eklenmiş olarak elde edilir. İnce beyaz, kokusuz, tadı acı bir toz olup ergime noktası 231-233°C (serbest bazın ergime noktası 170°C) dir. Suda 1 - 2, alkolde 1 - 11 oranında erir. Eterde erimez. Vücuda girince çabucak morfin ve asetik aside ayrılır. Amerikan kaynaklarına göre, aynı miktarda E. in te'siri, morfinden dört defa daha yüksektir. E. insanlar tarafından morfine oranla daha kolaylıkla sindirilir. 1898 yılında ilk yapıldığı zaman öksürük kesici ve aşırı derecedeki cinsî istekleri önleyici ilâç olarak düşünülen E., kullananların buna kolayca alışmaları, morfin yerine burundan çekmek veyâ eritilmiş şeklini şırınga etmek yoliyle keyif verici olarak kullanmaları yüzünden artık ilâç olmaktan çıkmış, birçok ileri ülkelerde, bu arada Türkiye'de de yapılması ve satılması yasak edilmiştir.

E. in te'siri, keyif vermek, az dozlarda cinsî istekleri kamçılamak, büyük rahatlık sağlamak, ve neş'eyi artırmak şeklinde belirirse de, az zaman sonra ve hele doz arttırılırsa bunun yerine tam bir karamsarlık, bitkinlik ve çevre ile büyük ilgisizlik baş gösterir. Öteki te'sirleri afyon bileşiklerinin te'sirlerinin aynıdır (bk. AFYON). Normal olarak, bir insanın bir defada zarar görmeden alabileceği E. dozu 0,005 gr (bir günde 0,015 gr) iken günde 2 gr a kadar E. alanlara rastlanmıştır. E. i aşırı derecede kullananlar, sonu deliliğe kadar varan türlü sinir bozukluklarına uğrarlar.

ERONGO DAĞLARI, güney - batı Afrika'da, Damaraland'da granitten bir ada şeklinde yükselen bir dağ çemberi. En yüksek doruğu 2 350 m dir.

EROS, küçük gezegenlerden biri. Güneş çevresinde dolanan dokuz büyük gezegen, uzaklık sırasına göre Mercurius, Venus, Dünya, Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptun ve Pluto'dur. Bunlardan en küçüğü Mercurius (yarıçap = 2 420 km) ve en büyüğü Jupiter (yarıçap = 71 400 km) dir. Bu dokuz büyük gezegenden başka, Güneş çevresinde dolanan 5 000 den fazla küçük gezegen bulunmuştur. E., bunlardan biridir. E. un yarıçapı 10 km dir.

Gustav Will tarafından 15 Ağustos 1898'de keşfedilen E. un yörünge unsurları hesaplandıktan sonra onun Dünya'ya iyice yaklaşacağı bulunmuştu. Gerçekten 1930'da E., Dünya'ya 22,10⁶ km yaklaştı. O güne kadar Güneş uzaklığı tâyininde Mars'ın Dünya'ya yaklaşması beklenir ve onun paralaksı ölçülürdü. Oysa E. çok daha yakından geçmektedir. Bundan böyle, birkaç defa E. müşahedeleri yapıldı ve Dünya - Güneş uzaklığı daha sıhhatlı olarak bulundu.

EROS (Lat. Amor. Cupido), aşk tanrısı. Hesiodos, şiirinde onu, Khaos ile Yer'den sonra ilk doğan tanrı ve tanrıların en güzeli olarak över. Yunanlılar bütün çağlarda E. u tanrıların en güçlüsü olarak târif ederler, bâzan onun tanrıların en genci, bâzan da en yaşlısı olduğunu söylerlerdi. Başka hiçbir tanrının hüviyeti E. unki kadar derinliğine incelenmemiştir. Buna rağmen ancak Boiotia'daki Thespiai'de bir kültü olup bu şehirde kaba bir taş şeklindeki bir E. a tapılırdı; fakat sonradan Praksiteles'in yaptığı E. heykeli bunun yerini aldı. Thespiai'de E. şerefine beş yılda bir Erotia veya Erotidia adını taşıyan şenlikler yapılırdı. Atina'da Akropolis'in kuzey tarafında Aphrodite ile ortak bir tapınağı vardı. Her ne kadar anası olarak İris, babası olarak da Zephyros anılırsa da, çoğu zaman Aphrodite'ye onun anası ve yanından ayrılmayan yoldaşı gözüyle bakılırdı.

EROS ile Psykhe
(Roma, Museo Capitolino)

Filozoflar, E. un insanları ve dünyayı yerinden oynatan gücünü tekrar tekrar ele almışlardır. Orpheusçu (Orphikos) lara göre E., dünya yumurtasından çıkmıştır. Eflâtun'a göre E., bir tanrı değil, bir daimon (ruh) olup güzelliğini göstermek için insanları çekerdi. Eflâtun bu fikrini bilhassa *Symposion* (Ziyâfet) ve *Phaidros* (ad) adlı diyaloglarında belirtmiştir. Tanrıların her birinde ikilik görmek temâyülünden E. ayırd edilmiştir.

Arkaik san'atçılar E. u çocuk gibi bir delikanlı olarak temsil ederler; bâzan kanatlıdır, bâzan da yanında aşk hediyeleri vardır.

Klâsik san'atta birçok E. temsil edilir. Praksiteles'in hayranlık uyandıran E. heykellerini ancak sözlü tasvirlerden biliriz. Centocelle E. u, muhtemel olarak bunun bir kopyasıdır. IV. yüzyıl san'atçıları E. un eline bir yay verirler ve onu tam bir erkek çocuk hâlinde canlandırırlar (Lysippos'un «Yayını geren E. u» takrîben 300 yılında yapılmıştır).

Hellenizm çağında E. ların sayısı artar (Amoretti). Rönesansın Putto ları, Amoretto'lardan türemiştir. Amor ile Psyche de sık sık tasvir edilmiştir.

EROS (Psikanaliz), insan varlığının ikiliği (dualité), yâni beden ile ruhtan mürekkep oluşu fikri. M. Ö. V. yüzyılda bedene ruhun geçici bir aracısı gözüyle bakan Pythagorasçıların kuvvetli te'siriyle ortaya çıkmıştır. Bu ikicilik teorisi ilk defa Eflâtun tarafından etraflı bir şekilde anlatılmıştır, Eflâtun'a göre ruh, bitki ve hayvanlarda belirdiği şekle yakın bir şekilde beslenme, duygu alma, düşünme veyâ kavrayış fonksiyonlarını meydana getiren bir ilk unsurdur. Bu fonksiyonlar, en alt basamağı beslenme, en üst basamağı ise kavrayış veya tasavvur olarak kabul edilebilecek bir süresine tekabül eder. İnsanda bu fonksiyonlar karmaşık davranış kalıpları meydana getirir. Eflâtun'un inancına göre, bu karmaşık davranışa hâkim olan istek veyâ iştihaya bu filosof E. adını vermiştir. Buna kabaca ve yanlış olarak «aşk» denmiştir. En alçak seviyede bulunan iştiha beslenmeye bağlıdır. Bu süreç (vetire) ise organizmanın, yıkım ve tekrar yapım olayları arasında kurulmuş bir muvâzene yolu ile yaşamağa devam etmesi vetiresidir. Mantığın en yüksek seviyesinde, en alçak ve en yüksek fonksiyonlar arasında çatışmalar doğar. Çünkü iştaha (istek) ile mantık birbirine karşı cephe alır. Böylece meydana gelen ahlâkî çatışmalar karakteri işler, ona şekil verir. Eflâtun'un gerek E. veya istek doktrininde, gerek istek veya organik iç - tepi (impulsion) ile muvâzeneli ve iki hüviyetli insan tabiatının en yüksek hâkimi olarak tasavvur edilen mantık arasında doğan çatışmalar fikrinde, Freud psikolojisinin ilk tohumlarının bulunması dikkate değer bir keyfiyettir (bk. FREUD ve FREUDCULUK).

ERŌTĒMATİKOS (Yun. = soru), sorular sorarak delil toplama veyâ öğretme metodu. Sokrates'in metodu bu çeşittendi.

EROTİK (Fr. Érotique, Yun. *erotikos* = sevgiye âid) [Psik.], dar mânâda: sevgi san'atı veyâ tekniği. Geniş mânâda: Cinsiyetin tecessüm ettirilmiş bir tezahürü ve bunun zevkleri ile oynama. İnsanlararası münasebetlerde, toplum geleneklerinin cinsî duyguların doğrudan doğruya tatminini sınırladığı veyâ buna engel olduğu yâhud da tersine, sosyal şekillerin incelenerek E. in oyununa yer vermiş olduğu bütün durumlarda E. gelişir ve yayılır. Cinsiyetin dinî sebeplere dayanan yasaklanması, birçok hallerde E. in dinî tasavvurlar dünyasına ve bilhassa mistik'e yayılmasına sebep olur. H. Blüher, bunu, cinsî ve içtimâî *Eros* adı altında toplar. Böylece Blüher için *erotik insan* umûmiyetle tabiî yalnızlığından çıkıp öbür insanlarla birleşmek isteyen insandır. Bunun aksine gotik insan da yalnız ruha yönelmiş, isteklerini susturmuş olan insandır.

EROTİZM (Fr. Erotisme, Yun. *eros* = aşk), aşkı konu edinen edebiyat ve san'at eserlerinin bu karakterine

verilen ad. Meselâ: Baudelaire'de E., Ahmed Hâşim'in şiirlerinde E., Mevlâna'nın E. i gibi.

Edebiyatta erotizm: Eflâtun (M. Ö. IV. yüzyıl), *Phai dros* ve *Symposion* (Ziyâfet) adlı eserinde ulvî aşk ile süflî aşk arasında bir fark gözetmiş, ilâhî aşka götüren tanrı ile insan soyunun tükenmesini önleyen aşkı birbirinden ayrı tutmuştur. Genel olarak E., bu son mânâsında kabul edilir; şu hâlde E., maddî aşkın tasviri ve ona çılgınca tapmaktır. Çeşitli dünya edebiyatlarında bu türlü yazılardan örnekler vardır. E., en saf şekliyle estetik heyecanı dile getirirse de, çoğu zaman çapkınlığa, hayasızlığa, açık saçıklığa, bahnâme ağzı ifadeye kaçmakla süflî içgüdüleri uyandırarak değerini düşürür. En eski çağlarda E., dünyanın en güzel şiirlerinden biri olan ve Hazret-i Süleyman'a mal edilen *Cantique des Cantiques* (İlâhiler ilâhisi) in, Hind *Kama Sutra*'larını ilham etmiştir. Eski Yunanlıların lirik şâiri Anakreon (M. Ö. VI. yüzyıl), bu konuda Theokritos. Herondas ve Kallimakhos gibi İskenderiyeli şâirlerden geri kalmayan bir incelikte eserler vermiştir. Şu var ki, İskenderiyeli şâir ve san'atçıların Lukianos'ta rastlanılan tam bir aşk çılgınlığı (bk. EROTOMANİ) na tutulmuş oldukları iddia edilmiştir. Buna karşılık, III veyâ IV. yüzyılda yaşamış olan Yunan yazarı Longos'un *Daphnes kai Khloe* adlı pastoral romanı bu bakımdan tertemiz sayılabilecek vasıftadır.

Lâtin şâirleri Catullus, Propertius, Horatius ve Ovidius (Sevme san'atı), daha kaba bir gerçekçilik getirdiler; Petronius'un Roma'daki sefahat hayatını heyecan verici bir dille canlandıran *Satiricon* (Yerme kitabı) adlı romanı (M. Ö. I. yüzyıl), bu aşırı realizmin hazin bir sonucudur. Apuleius *Asinus aureus* (Altın eşek) adlı romanı, yer yer kaba ve alaycı realizmine rağmen ahlâkçılığı elden bırakmaz ve İsis mezhebini telkin etmekle sona erer. Bu romanda şâir ve ressamlara hâlâ ilham veren Eros ile Psykhe (Aşk ile ruh) hikâyesinden pek güzel vak'alar vardır.

Boccaccio'nun *Decameron*'u, akla gelebilecek her türlü E., in ve açık saçıklığın tahrik edici bir kompozisyonunu meydana getirir. Navarre kraliçesi Marguerite d'Angoulême, *Heptameron* adı altında toplanan hikâyelerinde Boccaccio'ya ulaşmak isterse de başaramaz. *Les Cent Nouvelles nouvelles* (Yüz yeni hikâye), Rabelais'nin eserlerinde olduğu gibi E. i müstehcenle karıştırarak Orta Çağ *fabliaux*'larındaki açık saçık şakraklık geleneğini devam ettirir. Pietro Aretino'nun *Ragionamenti* adını taşıyan karşılıklı konuşmalariyle *Sonnetti lussuriosi*'si çok açık saçık ve düpedüz müstehcendir. XVIII. yüzyılda E., çapkınlık şekline dökülerek edebiyatı kaplamış ve Swift'in *Gulliver's Second Travel* (Gulliver'in ikinci seyyahatı), *Directions to Servants* (Hizmetçilere direktifler) v. b. gibi ahlâk bozucu erotik eserlerinden başka, Voltaire'in *L'odalisque* (Odalık) ve benzeri hikâyelerini toplayan *Contes* adlı kitabının, Oğul Crébillon (Grébillon fils) ile Restif de La Bretonne'un eserlerinin, Louvet de Couvrai'nin *Les amours du chevalier de Faublas* (Faublas şövalyesinin aşkları) adlı romanının, Parny ve Bertid'in hafif yazılarının çıkmasına yol açmıştır. *Les Mémoires de Casanova* (Casanova'nın hâtıraları), az çok gerçek olan mâcerâlara dayanması sâyesinde, günümüze kadar okunmakta devam etmiştir.

XIX. züzyılda Baudelaire ile Lautréamont'da görülen E., devrin törelere, edebî ve ahlâkî geleneklere bağlı olan anlayışına karşı bir tepkidir. XX. yüzyılda Freud nazariyeleri çağdaş romanda cinsî içgüdülerin kaba ve ahlâk dışı bir kalemle incelenmesi tarzını geliştirmiştir: bu cereyan bilhassa Anglosakson romanlarında kendini gösterir (D. H. Lawrence, Faulkner, Hemingway).

Güzel san'atlarda erotizm: İskenderiye'li ve Roma'lı san'atçıların tasvir ettiği hünsa tipleri ile Pompei'de görülen birkaç müstehcen tablo hesaba katılmazsa, antik çağ ressamlariyle heykelcilerinde E. e pek seyrek rastlanır. E., edepdışı olduğu zaman artık san'at değildir.

Aşk tanrıçası Venüs'ün maceraları, san'atçılara az çok bir serbestlik imkânı veriyordu. İskenderiye ekolünde hafif bir erotik hava bulunmasına rağmen eski çağdakilerin kabul ettikleri Venüs, daha çok tanrı aşkını temsil eden Venüs - Urania'dır. Lucas Carnach'tan Boucher ve Cabanel'e kadar batılı san'atkârların yaptıkları Venüs'ler az çok E. in izlerini taşır. Boticelli'nin Floransa'da Uffici Müzesindeki «Venüs'ün doğuşu» ve Londra'daki National Gallery'de bulunan «Mars ile Venüs» ü, çıplaklıkları içinde, Raffaello'nun Galateia (Roma, Farnesina Müzesi) sı kadar temiz ve günahsızdır. Tiziano'nun Madrid'deki Prado ve Floransa'daki Uffici Müzelerinde bulunan, Palma ile Vecchio'nun Dresden Müzesinde saklanan veyâ Velasquez'in Londra'da National Gallery'deki Venüs'leri için aynı şey söylenemez. Çoğu zaman Jupiter ile Antiope'nin adları altında gizlenen satirlerle su perilerinin oynaşmaları birçok ressama ilham vermiştir. Bunlardan başlıcaları Tiziano (Napoli, Musco Nazionali) ile Correggio (Paris, Louvre Müzesi ve Roma, Villa Borghese) dur.

Yine tehlikeli bir konu olan Leda ile kuğu teması, Leonardo da Vinci ekolü tarafından işlenmiştir (Spiridon koleksiyonu, Roma); bu üstad san'atkâra hattâ Leda'yı tasvir eden çizgi - resim de mal edilir (Franz Königs koleksiyonu, Harlem) Veronese (Dresden Müzesi) ile daha birçok san'atkârların fırçasından çıkmış olan Leda'lar çok daha serbesttir. Bu mevzu, XX. yüzyılda Henry de Varoquier tarafından meydana getirilen gravürlerde en mükemmel seviyeye ulaştırılmıştır.

Eros ile Psykhe teması da antik çağdan beri sayısız eserlere konu olmuştur (Eros et Psyché, helenistik çağ, Louvre Müzesi). Raffaello'nun ve ekolü ressamlarının Roma'da Farnesina Müzesi binasındaki fresklerinde veyâ Grérard'ın «L'Amour et Psyché» (Louvre) sinde hiçbir E. yoktur; buna karşılık, Canova'nın «L'Amour et psyché» (Louvre) heykeli ile Prudhon'un «L'Enlèvement de Psyché» (Psykhe'nin kaçırılışı, Louvre Müzesi) hakkında aynı hüküm verilemez.

Erotik mânâda başka bir tema da, Paolo Veronese (Dresden Müzesi), Tintoretto (Viyana Müzesi, Avusturya), Rembrand (La Haye Müzesi), Van Dyck (Pınakothek, München) ve başka ressamlar tarafından meydana getirilmiş olan «Suzanna ile ihtiyarlar» adındaki tablolardır.

XVI. yüzyılda meydana gelen Katolik reformu (Contre - Réformation) ndan sonra E., gittikçe artan bir hızla san'at eserlerine sokulmağa başlamış (Vasari'nin Venüs'ü, Colonna koleksiyonu, Roma) ve XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Cin, peri, melek ve tanrıların tasvirleri, hattâ Rubens (Leukippos'un kızlarının kaçırılması, München) in, Guido, Reni ve Carracci'nin resimlerinde bile artık çırıl çıplak değil, elbisesizdir. Ingres («Türk hamamı», Louvre), Courbet («Sarmaş dolaş kadınlar», Petit Palais), Couture («Gerileme çağı Romalıları», Louvre) hep aynı geleneğe bağlanır.

E. i işleyen zamanımıza daha yakın ressamlar arasında Félicien Rops, Toulouse-Lautrec, Pascin, Van Dongen, Dignimont, Vertès, Touchagues gibi adlar verilebilir.

Türk Edebiyâtında Erotizm: Aşk teması, Türk edebiyâtının en eski, en sürekli ve en çok kullanılan temalarından biridir. Hattâ, sosyal konulara Batı edebiyatlarının yönelmesinden çok sonra yönelebildiği için, bu uzun süre zarfında da, aşk teması başlıca tema olarak Türk edebiyâtındaki büyük hâkimiyetini devâm ettirmiştir. Kuruluşundan beri Türk edebiyâtında bu kadar geniş ve mûienâ bir yeri olan aşk teması, aynı zamanda, en ulvî şeklinden en süflî görünüşüne kadar, çok zengin bir kadro içindedir.

Tanrı'ya karşı duyulan cezbe hâlindeki aşkla insan rûhunu en yüksek mertebeye (fenâ f'il lâha) ulaştıran yâni insanı tanrılaştıran «İlâhî Aşk» ın Anadolu edebiyâtındaki ilk büyük mümessillerine XIII. asırdan itibâren rastlamaktayız. «Tasavvufî aşk» adı da verilen bu aşkın en güzel örneklerini, Türk edebiyâtının dev şâiri Yunus Emre ile Türk tefekkürünün büyük şahsiyeti Mevlânâ'nın şiirlerinde buluyoruz. XIII. asır Türk şiirini hemen hemen baştan başa kaplayan ve hem kılâsik ve hem de Halk edebiyâtlarında hüküm süren İlâhî Aşk fırtınası, XVI. asrın sonuna kadar, t'esirlerini devâm ettirmiştir. Bu aşkın Türk edebiyâtında XIII. asırdan sonraki başlıca mümessilleri: Nesîmî (dîvân), Âşık Paşa (Garîbnâme), Kaygusuz Abdal (XIV. asır); Sinan Paşa (Tazarruât), Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî (dîvân) (XV. asır) ve Pîr Sultan Abdal (XVI. asır) dır. İlâhî Aşk, XIV. asırdan itibâren sesini gittikçe daha kuvvetle duyurmaya başlayan «beşerî aşkın» karşısında, yavaş yavaş hızını kaybetmiş ve XVII. asırda Niyâzi-i Mısrî (dîvan), XVIII. asırda Şeyh Gâlib (Hüsn ü Aşk) ve XIX. asırda İzzet Molla (Gülşen-i Aşk) ile son mümessillerini vermiştir.

Türk edebiyâtında, İlâhî Aşk'tan sonra, yine maddî ve dünyevî unsurlarla ilgisi bulunmayan «pilâtonik» yâni «idealize edilmiş aşk» a da - çok olmamakla berâber - rastlanır. Bunun en güzel örneğini ise, Fuzûlî'nin «Leylâ ve Mecnun» unda buluyoruz.

Maddî unsurlarla da ilgilenmekle berâber, sevgililerin biribirleriyle rûyâda görüşmeleri veyâ resimlerini görmeleri yâhud başkalarının ağzından tanımaları sûretiyle meydana gelen ve böylece «hayâlî» olarak teşekkül eden aşka âid birçok örneklerden başka; edebiyâtımızda, bâzan âşıkların mizâcından ve bâzan da sosyal şartların veyâ ahlâk kaidelerinin elverişli bulunmayışından doğan engeller karşısında, ister istemez hissîleşen ve hissin sınırını bir türlü aşamayan aşk nev'ine de sık sık rastlanır. Hayâlen teşekkül eden aşklar, daha çok, halk hikâyelerinde ve klâsik edebiyâtın bâzı eserlerinde (Kara Fazlı: Gül ve Bülbül) görülebilir. Hislerin çerçevesini aşarak maddeye ulaşmak imkânını bulamayan aşk nev'inin örnekleri ise Tanzîmât'tan sonraki edebiyâtımızda ve bılhassa romanlarda çok daha boldur (Hâlid Ziyâ: Mâi ve Siyah, Mehmed Raûf: Eylûl, Reşad Nûri: Dudaktan Kalbe, Akşam Güneşi, v. b.).

Hissî ve maddî unsurların birlikte yer aldıkları ve ağırlığın bâzan birinin, bâzan da ötekinin lehine değişiklik gösterdiği, fakat hiçbir zaman birinin berikini tamâmiyle ortadan kaldıramadığı ve aşk çeşidlerinin en tabiîsi sayılan aşk nev'ine gelince; bu aşk çeşidini, XIII. asırdan günümüze doğru geldikçe çoğalmak üzere, bütün Türk edebiyâtında bol bol bulmak mümkündür.

Hissin bir kenara itildiği ve yerini cinsî arzûnun aldığı yâni tamâmiyle maddenin ön plâna geçtiği münâsebetlere de «sevişme» gözü ile bakılarak meydana getirilmiş birçok eserler de mevcuttur. Bâzen yer yer şâirâne ifâdelerle doldurularak veyâ meselâ roman tekniğinde yazılmak sûretiyle kendilerine edebî bir görünüş verilmesine çalışılan bu eserlerin edebiyatla doğrudan doğruva bir alâkaları bulunmamakla beraber, bu tarz münâsebetlerin bâzan tanınmış edebî şahsiyetlerce ele alınmış olması rağbet görmelerine yol açmıştır. Yer yer çok müstehcenleşenleri kadar bâzan gayr-ı tabiî (erkeğin erkekle ilgilenmesi gibi) bir karakter de taşıdıkları için aynı zamanda gayr-ı ahlâkî bir mâhiyet arz eden bu cins eserler, XVI. asrın ilk yarısından itibâren görülmektedir. Deli Birâder lâkabı ile tanınmış Gazâlî Mehmed Efendi (ölümü 1535) nin «Dâfi'ül Gumûm ve Râfi'ü'l Hümûm» u, Güftî Ali Efendi (ölümü 1677) nin «Hikâye-i Germâbe ve Muâmele-i Dellâk ve Acem-i Seyyâh» ı, Enderunlu Fâzıl (ölümü 1810) ın başlıca dünyâ milletlerinin erkek ve kadın güzellerinden bahs eden «Hûbân-nâme» si ile «Zenân-nâme» si, erkek sevgilileri ile mâcerâlarını anlatan «Defter-i Aşk» ı, erkek çengilerin güzellerini anlatan «Çengi-nâme» si, Sünbül Zâde Vehbî (ölümü 1809) nin erkek ve kadın sevgilileri güzellik bakımından karşılaştıran «Şevk-engîz» i; muhtelif kimseler tarafından muhtelif târihlerde yazılmış ve büyük çoğunlukla bir şehrin erkek güzellerini anlatan «Şehr-engîz» ler; şiirlerinde türkçeye ve mahallî şîveye yer verdiği için Türk lâkabı ile tanınan Kastamonulu Gâlib Paşa (ölümü 1876) nın «Mutâyebât-ı türkiyye» si ve Mehmed Raûf'un (1876-1931) «Zanbak» ı ve yine «Kaymak Tabağı» ve «Anahtar deliğinden» adlı büyük hikâyeler bu tarz eserlerdendir. Bunlar arasında «Bâh-nâme» adını taşıyan ve cinsî münâsebet şekillerini tasvîr edenleri ise, şüphesiz, en müstehcen olanlarıdır. Doğrudan doğruya cinsî arzûlarla ilgili konuları roman şeklinde işleyen ve kapaklarında cinsî yönden çok tahrîk edici resimler taşıyan yayımların çokluğu günümüzde de dikkati çekmektedir.

EROTOMANİ (Fr. Erotomanie, Yun. *eros* = aşk ve *mania* = çılgınlık), hezeyana varan sevilme kuruntusu. Erotoman, daha çok, tanınmış veya yüksek mevki sahibi olan bir sevgili seçer. Bu sevgili tarafından açıkça reddedilse de, bıkmadan usanmadan onun peşine düşer. E. üç safhada gelişir: Ümit, küskünlük ve kin. Bu sonuncu safhada erotoman, sevdiği kimseye, hele arzularının gerçekleşmesinde engel gördüğü meşru kocaya veyâ karıya karşı tehlikeli tepkiler gösterebilir. E. dâimâ platonik duyguları olan ve yukarıdaki duruma benzemeyen idealist aşktan ayırd edilmek gerekir.

ERŌTYLOS (Yun. = aşka âid), Eski Çağda amphikom veya hieromnemon da denilen ve kâhinlikte kullanılan değerli taş.

EROZAN, Celâl Sâhir (İstanbul 1883 - İstanbul 1935), şâir. Babası, Yemen vâli ve komutanı iken ölen Podgoriçe'li Ferik (tümgeneral) İsmail Hakkı Paşa, annesi, oldukça başarılı şiirler ve iki tiyatro eseri yazmış bulunan Fehime Nüzhet Hanım'dır. E., Nümûne-i Terakkî ilk okulunda, Dâvut Paşa Rüşdiyesi'nde, Vefâ İdâdisi'nde okumuş, bir ara Fansız okuluna gitmiş, iki yıl kadar da Hukuk Fakültesi'ne devam etmiştir. E., daha 14 yaşlarında bir orta okul

C. S. EROZAN

öğreğcisi iken şiir yazmaya başlamış, duygu ve düşünce inceliği ile ilgi uyandırmış, hattâ II. Abdülhamid'den liyâkat nişanı bile almıştır. Bu sebeble, lise öğrencisi bulunduğu sıralarda «nişanlı şâir» diye anılmıştır.

E. ilk şiirlerini Ahmed Celâl, Velhan, Şârik gibi takma adlarla «İrtika», «Mâlûmat», «Musavver Fen ve Edeb», «Pul» ve «Lisan» dergilerinde, birkaç hikâyesini de «Sabah» gazetesinde yayınlamıştır. Edebiyât-ı Cedîde (b. bk.) nin yayın organı olan «Servet-i Fünûn» (b. bk.) dergisinde 1899 yılında yayınlanan ilk yazısından başlayarak da Celâl Sâhir adını kullanmıştır. 17 yaşlarında bir lise öğrencisi iken yayınladığı bu yazısiyle Edebiyât-ı Cedîde'nin en genç üyesi olan E., topluluğun 1901 yılında Hüseyin Cahid Yalçın (b. bk.) tarafından yazılan bir makale yüzünden dağılmasına kadar, şiirlerini «Servet-i Fünûn» dergisinde yayınlamaya devam etmiştir. Kadın ve aşk konularını işleyen bu şiirler, bilhassa dil ve nazım kusursuzluğuyle dikkati çekmiş, ince duygulu bir sa'natçı kişiliğini ortaya koymuştur. Ancak E., Edebiyât-ı Cedîde'nin Tevfik Fikret ve Cenab Şehâbeddin gibi usta iki şâiri yanında, ikinci sırada yer alan şâirlerinden biri olmaktan daha ileri gidememiştir. 1908 II. Meşrûtiyet İnkılâbı sıralarında kendisini oldukça tanıtmış olan E., «kadın şâiri» diye anılmıştır. Şâir, «Demet» adlı bir kadın dergisi çıkararak feminizm (b. bk.) i coşkunlukla savunmuştur. E., daha sonraları «Birinci Kitap», «İkinci Kitap», «Üçüncü Kitap» adlı aylık bir dergi de yayınlamıştır.

Edebiyât-ı Cedîde'den sonra kurulan ve aynı san'at görüşünü sürdüren, ancak san'at alanında genç neslin söz sâhibi olmasını savunan Fecr-i Âtî (b. bk.) topluluğuna ilk katılanlardan biri de E. olmuş, kısa bir süre sonra bu topluluğun başkanlığına getirilmiştir. E., Fecr-i Âtî cereyânı içinde Edebiyât-ı Cedîdedeki anlayışını devam ettirmiş, ancak her zaman olduğu gibi, edebiyatımıza gelen yenilikleri benimsemiştir. Bu arada Ahmed Hâşim (b. bk.) in yolunda serbest müstezat nazımları da kullanmıştır. E., 1910 yılında Selânik'te yayınlanan «Genç Kalemler» (b. bk.) dergisinde ortaya konan «yeni lisan» hareketini başlangıcından beri desteklemiş, özleştirme konusunda çok ileri gitmeyen bir tutumla benimsemiştir. Bu cereyânı İstanbul basınında ilk savunan E. olmuş, görüşlerini «Hak» gazetesinde yayınlamıştır. Ayrıca, bir süredir aruz ile, fakat sâde bir dille yazdığı şiirlerden de vazgeçip, tamâmiyle heceye bağlanmış ve aruzun, lisanın sâdeliği cereyanı karşısında uzun zaman devam edemeyeceğini ileri sürmüştür. E., hececiliğe geçtiği sıralarda Mehmed Emin Yurdakul (b. bk.) un yolunu tutmuşsa da, sonraları şiirlerinde daha şahsî bir âhenge ulaşabilmiştir.

E., 1908'den sonra güçlenen Türkçülük cereyanının sonucu olarak birbiri ardınca kurulan Türk Derneği (b. bk.), Türk Yurdu (b. bk.) ve Türk Ocağı (b. bk.) nda çalışmış ve Türkçülüğü samimî olarak savunmuştur.

Türk Yurdu tarafından çıkarılan haftalık *Halka Doğru* dergisinin müdürü E. dı. Bk. HALKA DOĞRU.

E., I. Dünya Harbi yıllarında arkadaşlariyle birlikte Bilgi Derneği (b. bk.) ni kurmuştur. Dernek, bilhassa mütehassıslara inceleme ve araştırmalar yaptıracak, böylece de Türkçülüğün her alanda ilmî temellerini atacak ve ileride kurulacak millî enstitünün çekirdeği olacaktı. E., bu derneğin yayım organı olan «Bilgi» (b. bk.) mecmuasında görüşlerini savunmuş, bir yandan da kapanışına kadar Türk Ocaklarındaki çalışmalarına devam etmiştir.

E., 1928 yılında, Büyük Millet Meclisinin üçüncü dönemi sonlarında Zonguldak'tan milletvekili seçilmiş, ayrıca bu sıralarda toplanan Harf İnkılâbı Kurulu'na katılmıştır. E., Türk Dili Tedkik Cemiyeti'nde kuruluşundan başlayarak mühim vazifeler almış, edebiyat dilimizin, İstanbul ağzını ve konuşulan Türkçeyi benimsemesi fikrini savunmuştur. Millî Mücâdele hareketimizi yürekten benimseyen şâir, bu konuda da başarılı örnekler vermiştir.

Başlıca eserleri: *Beyaz gölgeler* [1909]; *Buhran* [1909]; *Siyah kitap* [1912]; *İstanbul için meb'us nâmzedlerim* [1919].

EROZYON (Fr. Érosion): bk. AŞINMA.

E. R. P., *Eurepean Recovery Program* (Avrupa Kalkınma Programı) sözlerinin kısaltılmışı. Genel olarak Marshall Plânı (b. bk.) adını alan bu program, Avrupa memleketlerinin iktisadî bakımdan desteklenmesini, Avrupa iktisadiyatının düzenlenmesini sağlamak üzere II. Dünya Harbinden sonra Birleşmiş Milletler tarafından meydana getirilmiştir. Bu iktisadî yardım programının meydana gelmesinde Truman'ın devlet müşâviri bulunan general George Marshall (b. bk.) ön ayak olmuştur (5 Haziran 1947). Doğu blokuna bağlı devletlerin katılmaması üzerine bu yardım, batı ve güney Avrupa memleketlerinden on dördüne inhisar etmiştir. Foreign Assistance Act (Dış Yardım Kanunu) gereğince Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin kabul ettiği yıllık yardım, Washington'daki İktisadî İş Birliği İdaresi (E. C' A.) tarafından yönetilmekte idi. Programın Avrupa'da uygulanması için merkezi Paris'te bulunan Avrupa İktisadî İş Birliği Teşkilâtı (O. E. E. C.) kuruldu.

ERPENIUS, Thomas (asıl adı; **Van Erpe**; Gorinchen 1584-Leiden 1624), Hollandalı müsteşrik ve seyyah. Leiden'de Arapça, sonradan da İbrânice öğretmenliği yapan E., bu şehirde Arapça yayınlar için bir basım-evi kurmuştur. Bu müessese, bastığı eserlerle ün kazanmıştır. Eserleri: *Rudimenta linguae arabicae*, *Grammatica arabica* (Temel Arapça, Arapça gramer) [1613]; *Grammatica Hebraea generalis*, *Grammatica chaldaica et syra* (Genel İbrânî grameri, Keldânî ve Sürdânî grameri) [1621].

ERPETOLOJİ (Fr. Erpétologie veya herpétologie, (Yun. *herpeton* = sürüngen ve *logos* = söz), Sürüngenlerle kurbağagilleri inceleyen bilim kolu. E. Cuvier'nin anatomi çalışmalarından sonra Duméril ile Bibron'un sistemli araştırmalarından doğmuştur. Bibron'un 9 ciltlik *Erpétologie générale* (Genel E.) [1844-1854] adlı kitabı bu sâhanın başlıca eseridir. Daha yeni bir târihte Boulenger, çeşitli sürüngen türlerine âid açıklamalı bir katalog serisi yayınlamıştır.

ERRA EFSÂNESİ, dînî ve siyâsî karakter taşıyan bir Bâbil şiiri. M. Ö. II. yüzyıl sonu veyâ I. yüzyıl başında yazılmıştır. Bu şiirin bize kadar gelen parçasında şâirinin adı da bildirilmiştir. Şiir, vebâ tanrısı Erra (Era, İrra) ile maiyetindeki yedi cinin korkunç zorbalığını tasvir eder. Milletler, şehirler, insanlar ve hayvanlar yok olur gider. Nihâyet Erra'nın veziri, Bâbil'in kurtulması için yalvarır ve başarı kazanır. Bâbil affedilir, tekrar yapılır ve dünya sultanı seçilir.

ERRAN (Coğ.): bk. ARRN.

ERRARD [*erar*] **Jean** (Bar-le-Cuc 1054-Sedan 1610), Fransız askerî mühendisi. IV. Henri onu birçok müstahkem mevkilerin onarımı işiyle görevlendirmiş, krallık konseyine almıştır. Sully tarafından kralın mühendisler kurulunu kurmakla da vazifelendirilen E., Fransa'da ilk defa

burçlu (bastionné) istihkâmın esaslarını uygulamış ve «istihkâmcılığın babası» ünvânını almıştır. 1600 yılında büyük akisler yaratan *La Fortication réducte en art et démonstré* (Resimlerle açıklanmış istihkâm sanatı) adlı eserini yayınlamıştır.

ERRÁZURIZ [*errasurîs*], **Federiço** (Santiago 1825 - Santiago 1877), Şili devlet adamı, târihçisi ve cumhurbaşkanı (1871 - 1876), Cumhurbaşkanı Perez zamanında adalet, din işleri ve halk eğitimi (1871), daha sonra da harbiye ve bahriye bakanlıklarında bulunmuş, bu ikinci görevde iken 1885'te İspanya ile yapılan harbi idâre etmiştir. *La Constitutién de 1828* (1828 anayasası) adlı kitabın ve *Los Pincheiras* adındaki târih incelemesinin yazarıdır.

ERRERA, Alberto (Venedik 1842 - Napoli 1895), İtalyan iktisatçısı. Santiago Liberal fikirleri yüzünden uzun yıllar hapiste kalmıştır. Venedik ve Napoli'de iktisat ve istatistik profesörlüğü yapmıştır. Eserleri: *Storia dell' Economia politica nei secoli XVII e XVIII negli Stati della Republica veneta corredata da documenti inediti* (XVII ve XVIII. yüzyıllarda Venedik Cumhuriyeti devletinin yayımlanmamış belgelere dayanan iktisat târihi) [1877]; *Isitutioni industriali popolari* (Halk endüstri kurumları) [1888].

ERRERA [*erera*] **BOĞAZI**, Antarktik'te bir boğaz. Doğu'da Danco sahili ile batıda De Rongé ve Cuverville adaları arasında bulunur.

ER - RİAD (Coğ.): bk. RİYAD.

ERRICO [*erriko*], **Scipione** (Messina 1592 - Messina 1780), İtalyan yazarı ve bilgini. Çok verimli bir yazar olan E., bilhassa *La rivolte di Parnaso* (Parnassos ayaklanması) [1626], *Le liti di Pindo* (Pindo dâvâsı) [1634] adlı iki komedisi ile tanınır. Bu komediler birer edebî hicivdir; yazar, şâir Mazini'nin yazdığı *Adonis* (Adone) adlı uzun şiiri, şâirin rakiplerine karşı savunur.

ER - RİHA veyâ ERİHA, ARİHA (Jericho), Ürdün'ün Kudüs ilinde bir şehir. Ürdün nehri vâdisinde Ölü Deniz (Bahr - i Lût) in kuzey ucunda, denizden 250 m yüksekliktedir. Nüfusu 8 000 (İsrail - Arap harbi sonundan beri kamplarda toplanan göçmenlerle 41 000) dir. Fosfat yatakları vardır.

Arkeoloji: Eski adı Tellal Sultan olan E., modern şehrin yanında yumurtamsı biçimli bir hüyük şeklinde görülür. Burada İngilizler (1867; 1930 - 1936, J. Garstang; 1952 - 1956, Miss K. Kenyon) ve Almanlar (1908 - 1911) tarafından kazılar yapılmıştır. Şehir hâlinde kuruluşu VII. binyıla kadar uzanır; bilinen şehirlerin en eskisi budur. Neolitik çağa âid olan bu şehirde kerpiçten yapılmış büyük evlerde yaşayan insanlar, ancak taştan kaplar ve çakmak taşından silâh ve âletler kullanırlardı. Bir tapınak ile bir mihrap ve bir evin toprağı altında üst üste gömülmüş yedi baş bulunmuştur; bunların yüzleri alçıdan bir kalıpla, gözleri deniz kabuklariyle örtülüdür. Bu seviyede, şehrin etrafı som bir duvarla çevrili idi. Seramikten çanak çömlek yapıldığı görülmüştür. Aneolitik tipi çanak çömlek kullanılmağa başlandığı zamanlar, şehir sakinleri başka yerden gelmiş olup kamplarda yaşıyorlardı. Hemen hemen tabiî büyüklükte olan bir üçlü heykel grupunun (triade), karı koca tanrı çifti ile çocuklarını temsil ettiği sanılmaktadır. M. Ö. V. binyılın ikinci yarısında ortaya çıkan B tipi çanak çömlekle birlikte mimarlık da başlar. M. Ö. 3200'e doğru ilk şehir çağı örneği belirir. Mezarlar iskân yerleri dışındadır. E. da takrîben 2900 - 2300 yıllarına rastlayan Eski Bronz Çağı, muhtemelen harpler ve depremlerle yıkılmış olan şehir surlarının 16 defa yeniden yapılmış olduğunu göstermektedir. Eski Bronz ve Orta Bronz Çağları arasında, çanak çömleklerdeki değişiklikle ve bakır yerine her yerde bronz kullanılmasiyle kendini gösteren bir kesinti vardır. Önceleri mezarlar birleşik iken, bu çağda 248 ferdî mezar ve içlerindeki eşyalara göre dört, hattâ beş çeşit mezar tesbit edilmiştir. Orta Bronz Çağı M. Ö. 1900'e doğru kaplar ve silâhlarda yeniden tam bir değişiklik getirir. Taş kaplamalı ve hafif şevli surlar Filistin'in ayrı çağlara âid başka yerlerinde ve hattâ Suriye'nin Katna şehrinde de görülür. Kanalizasyonlu ve iki tarafında mağazalar bulunan sokaklarla karşılaşırız. Mezarlar tekrar müşterek olur. M. Ö. XVII. yüzyılda bir yangın şehri harap etmiştir. Yeni Bronz Çağına âid olup, Yeşua'nın komutasında gelen İsraillilerin gördüğü savunma duvarlarından iz kalmamıştır. Kutsal Kitab'a göre (Yeşua, VI), E. surları, Yeşua'nın boru seslerinin te'siriyle yıkılmıştır. Arkeologlara göre, bu surlar M. Ö. 1400 ile 1260 yılları arasında yıkılmıştır. Demir Çağına rastlayan son yerleşmenin, bâzı yapılardan anlaşıldığına göre, İsraillilerin II. sürgünü (M. Ö. VI. yüzyıl) ile sona erdiği sanılmaktadır. Kral Herodes'in E. sı, eski şehrin 2 800 m güneybatısında olup, Roma yapısı villalardan örnek alınarak inşâ edilmiş bir de sarayı vardır. Rivâyete göre, İsâ, E. da bir körün gözünü açmış ve âşarcı Zakkhaios'un evine misafir olmuştur.

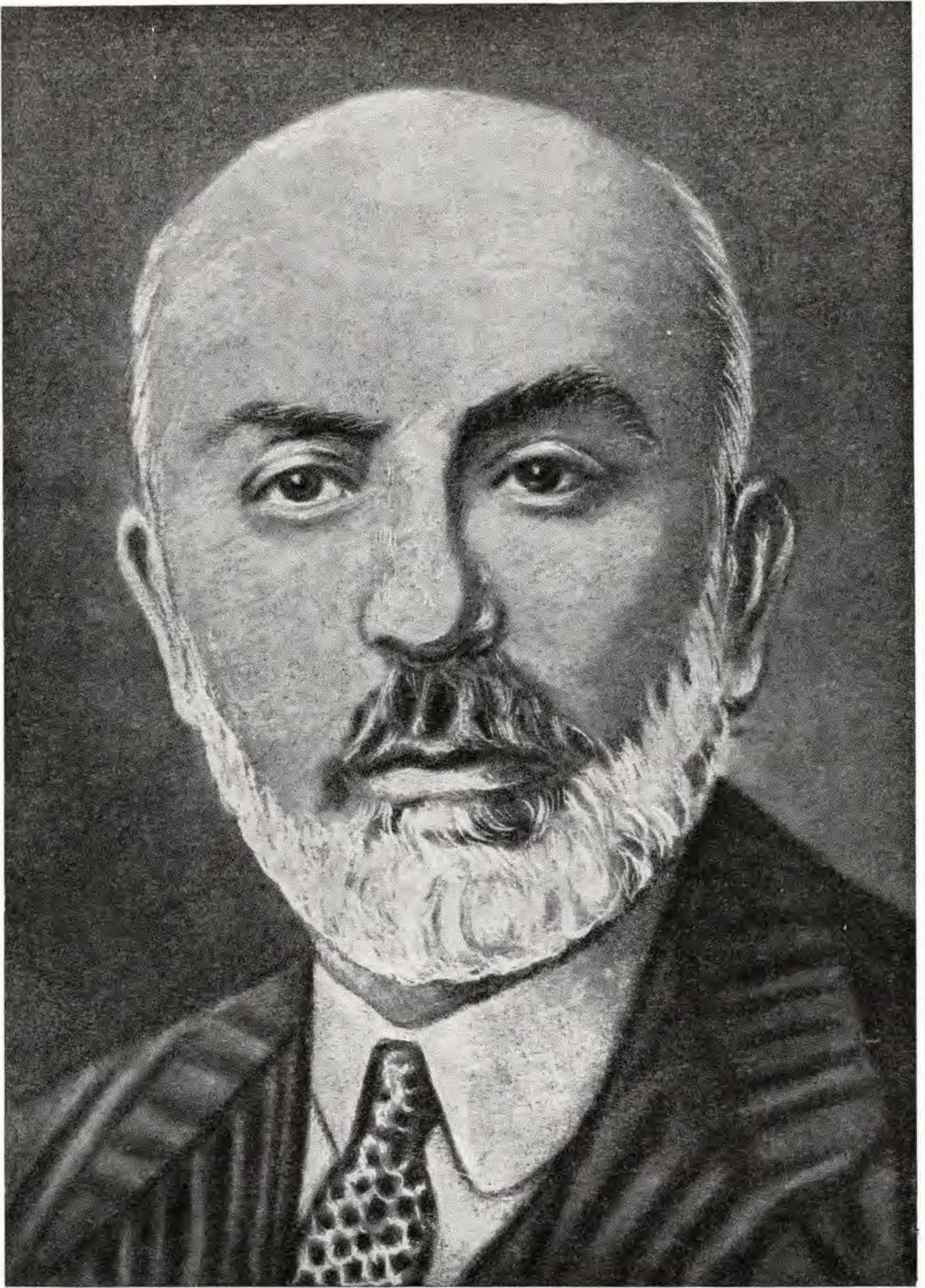

ER RİHÂ

ERROMANGA veya ERROMANGO, Pasifikte, Nouvelles - Hebrides takımadalarının güney adalarından biri. Nüfusu 436 dır.

ERSCH [*erş*], **Johann Samuel** (Grossglogau 1766 - Halle 1828), Alman bibliyografı. 1786'dan itibaren «Allgemeine politische Zeitung für alle Staende» (Bütün durumlar için genel politika gazetesi) yi, daha sonra «Allgmeine Repertorium der Literatur» (Genel edebiyat repertuarı, 8 cilt, 1793 - 1809) u yayınlamıştır. Bundan sonra çıkardığı «Allgemeine Literaturzeitung» (Genel edebiyat gazetesi) bütün yazılarla dergilerde ve başkaca süreli yayın organlarında basılan küçük çaptaki bütün yazıları tam ve noksansız içine almakta idi. E., 1806'da coğrafya ve istatistik profesörlüğüne, 1808'de Halle şehri kütüphaneleri başyöneticiliğine getirilmiştir. Bu sırada Gruber ile birlikte *Allgmeine Enzyklopädie der Wissenschaft uud Künste* (Genel bilim ve güzel sanatlar ansiklopedisi) yi yayınlamış ve bu yayını I. bölümünün 21. kısmına kadar idâre etmiştir.

ERSE [*irs*] **veyâ İSKOÇYA GAELCESİ** (Dil.), İskoçya'da konuşulan bir Gael diyalekti. İrce (İrlanda Gaelcesi) ve Manx diyalekti ile birlikte Kelt dillerinin Gael kolunu meydana getirir. İskoçya'nın batı bölgesine Milâdın ilk yüzyıllarında gelen fâtihler (Dabriada) tarafından sokulmuştur. Orta Çağda İskoçya Gaelcesiyle yazılan metinler dil bakımından İrlanda Gaelcesiyle yazılmış olan

MEHMED ÂKİF ERSOY
(İstanbul 1873 — İstanbul 27 Aralık 1936)

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Ll Mm Nn Oo Pp Rr Ss Tt Uu

ERSE ALFABESİ

metinlerden hemen hemen farksızdır. Bu dilde yazılan ilk büyük metin, J. Macgregor'un aş. yu. 1500 yılında toplamış olduğu eski Gael şiirleri dergisidir. XVIII. yüzyılda İskoçya'da Gael diyalektini kullanan seçkin şâirler yetişmiştir (Alexander Macdonald, Duncan Ban, Rob Donn, Dugald Buchanan). Gael diyalekti bugün İskoçyanın kuzeybatı bölümünde (Argyll, Inverness, Ross - and - Cromarty) konuşulmaktadır. Fakat bu diyalekti konuşanların sayısı hızla azalmaktadır. 1921 sayımında 158 779 kişinin bu diyalekti kullandığı anlaşılmıştır. Bunlardan 9 829 kişinin yalnız Gaelce bildiği tesbit edilmiştir.

ÉRSEKÚJVÁR (Alm. **Neuhäusel**) (Coğ.): bk. NOVÉ ZÁMKY.

ERSKINE [*ĭrskin*], **David Steuart** (Edinburgh 1742 - Dryburgh, İskosya1829), İskoç devlet adamı. XI. Buchan kontu. Babası X. Kont'un ölümüne kadar Lord Cardross ünvânını taşımıştır. İskoçya'yı temsil etmek üzere Lordlar Kamarasına girecek asilzâdelerin seçimlerinin hükûmet müfûzundan kurtarılmasında te'siri görülmüş, 1792'de George Washington'a, İskoçyalı vatansever ve kahraman Wallace'ı korumuş olan ağacın bir parçasından yapılmış bir enfiye kutusu hediye etmiştir.

Henry (Edinburgh 1746 - Linlithgowshire 1817): David Steuart E. in kardeşi. 1785 - 1806 yılları arası İskoçya başsavcısı ve kraliyet avukatı olmuştur. 1785 - 1795 yıllarında Hukuk Fakültesi dekanlığı yapmış, hükûmeti ayaklanma ve vatan hıyaneti kanununun anayasaya aykırılığı gerekçesiyle takbih etmesi üzerine bu görevden ayrılmıştır. İskoçya harosunda seçkin bir hatip olarak ün yapmış, birçok şiirler, bu arada *The Emigrant, an Eclogue* (Göçmen, bir köy şiiri) [1773] adlı şiiri yazmıştır.

Thomas (Edinburgh 1750 - Aimondell 1823): Restormel baronu ve avukat. E. lerin başka bir kardeşi. Büyük ceza dâvâlarında başarılı savunmalariyle tanınmıştır. 1783'te parlamentoya girmiş ve Wales prensinin başsavcılığına tâyin edilmiştir. Fox'un «iftirâ kanunu» nun 1792' de kabul edilmesinde te'siri olmuştur. Fransız ihtilâline karşı sempati beslemiş, başbakan Greenville'in «kabiliyetler heyeti» diye adlandırılan kabinesinde adalet bakanlığı yapmış, zenci istiklâlini savunmuş, Yunan istiklâli için çalışmıştır (1822 - 1823).

T. ERSKINE

ERSKINE [*ĭrskin*], **John** (New York 1879 - New York 1951), Amerikan yazarı. 1916'dan itibaren Columbia Üniversitesinde İngiliz edebiyatı profesörlüğü etmiştir; *Cambridge History of American Literature* (Cambridge Amerikan edebiyatı târihi) başlıklı eseri çıkaranlar arasındadır. Romanlarında efsânevî ve mitik konuları mizahlı bir dille işlemiştir. Başlıca eserleri: *The Elizabethan Lyric* (I. Elizabeth çağı lirik edebiyatı) [1903]; *Collected Poems* (Derlenmiş şiirler) [1922]; *The Private Life of Helen of Troy* (Troialı Helene'nin husûsî hayatı) (1923): *Adam and Eve* (Âdem ile Havvâ) [1927]: *Forget if you can* (Unutabilirsen unut) [1954]: *A Musical Companion* (Bir musiki arkadaşı) [1935]: *The Memory of certain Persons* (Bâzı kimselerin hâtıraları) [1947]: *My Life as a Teacher* (Öğretmenlik hayatım) [1948]: *My Life in Music* (Musiki hayatım) [1950]: *My Life as a Writer* (Yazarlık hayatım).

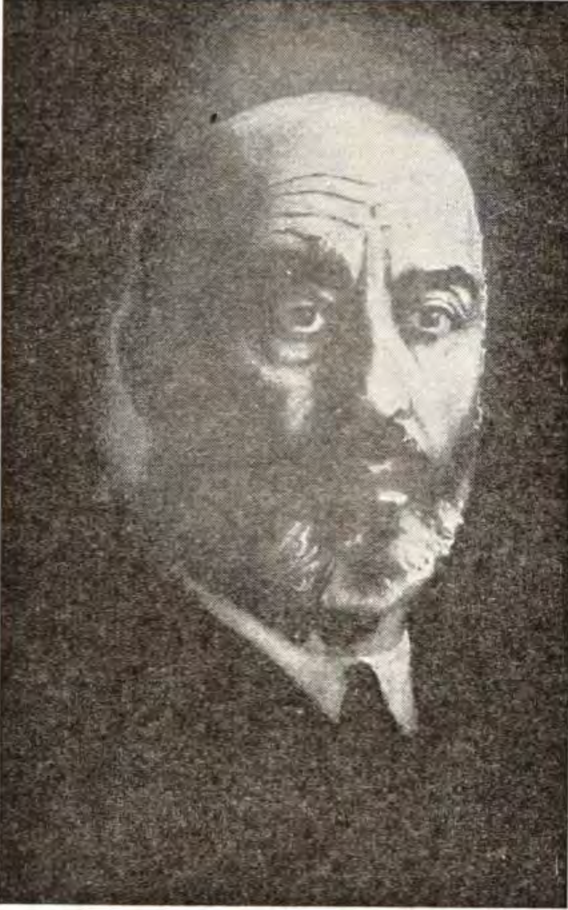

J. ERSKINE

ERSKINE [*ĭrskin*], **John of Carnock** (Edinburgh 1695 - Cardross 1768), İskoçyalı hukukçu. 1719'da baroya kabul edilmiştir. Birçok dâvalarda bilgili ve mantıklı savunmalariyle ün kazanmış olan E., 1737'de Edinburgh Üniversitesi İskoçya hukuku profesörlüğüne getirilmiştir. 1854' te *Principles of the Laws of Scotland* (İskoçya hukukunun esasları) adlı kitabını yayınlamıştır. 1765'te kürsüsünden ayrılmış, *The Institutes of the Laws of Scotland* (İskoçya kanunlarında usul ve mahkeme kararları derlemesi) adlı büyük eserinin hazırlığı ile uğraşmış, ancak bu eserin yayımını (1773) görmeden ölmüştür. E. in bu kitabı, İskoçya hukuku konusunda en güvenilir kaynak olarak kabul edilir.

ERSLEV, Kristian Sofus August (Kopenhag 1852 - Frederiksberg 1930), Danimarkalı târihçi. 1883 - 1916 yıllarında Kopenhag Üniversitesi'nde profesör olan E.. Orta Çağ târihi mütehassısıdır. 1879'da *Konge og Lensmand i det 16. Âarhundrede* (XVI. yüzyılda kral ile tab'a) başlıklı yeni bir çığır açan tezini yayınlamıştır. Başlıca eserleri; *Dronning Margrete og Kalmarunionens Grundlogelse* (Kraliçe Margrete ve Kalmar Birliğinın kuruluşu) [1882]: *Danmarks Riges Historie* (Danimarka Krallığı Târihi) [1898 - 1905]; *Repertorium diplomaticum regni Danici Mediaevalis* (Orta Çağ Danimarka Krallığına âid diplomatik yazılar derlemesi) [Molleerup ile birlikte, 1894 - 1912].

ERSOY, Mehmed Âkif (İstanbul, 1873 - İstanbul, 1936), Türk *İstiklâl Marşı* şâiri. İçtimâ'î, dinî, vatanî şiirleri ile, *İstiklâl Marşı*'yle, Türk edebiyatı'nın 1908'den sonra en çok şöhret kazanan, İslâm Birliği müdâfi'i ve realist şâirlerindendir. Ana tarafından şeceresini, birbuçuk - iki asır önce Buhâra'dan Anadolu'ya hicret edip Boy - Âbâd'da evlenen hekim Hacı Baba'ya kadar götürebiliyoruz; hekim Hacı Baba'nın Tokad'da doğan çocuğu, Âkif'in, adını hatırlayamadığı büyük annesidir ve Buhâra'dan gelen tâcir Mehmed Efendi ile evlenmiştir; Âkif'in annesi Emine Şerife Hanım, bu evlenmenin mahsûlü olup, Tokad'da doğmuştur. Baba tarafından dedesi, Arnavudluk'ta İpek kasabasına bağlı Susişa -

Mehmed Âkif ERSOY

köyü'nden Nu'mân Ağa'dır. Titizliğinden dolayı Temiz Tâhir Efendi diye anılan oğlu burada doğdu; pek az tahsilden sonra İstanbul'a gelip, Nakşbendî şeyhlerinden Feyzullâh Efendi'nin müridi Yozgadlı Hacı Mahmud Efendi'den icâzet aldı. Tâhir Efendi, Tokad'da Derviş Mehmed Efendi ile evlenip bir müddet Amasya'da yaşadıktan sonra İstanbul'a gelen, erkek iki çocuğunun ardından kocasını kaybederek dul kalmış bulunan Emine Şerife Hanım'la evlendi. İşte M. Âkif, Emine Şerife Hanım'a ilk kocasından kalan Sarı-güzel'deki evde, bu izdivâcın mahsûlü olarak doğdu.

Âkif'in zorluklar içinde geçen, fakat muntazam tahsil hayatı vardır. Dört yaşında başlayıp iki yıl kadar gittiği mahalle mektebi'nden sonra, sırasıyle, Fâtih'de Emîr Buhârî semtindeki ilk-mekteb'e, Fâtih Merkez Rüşdîyesi'ne, Mülkîye'nin i'dâdî kısmına devam etti; burada üç yıl okuyup şahâdet-nâme alınca bunun yüksek kısmına geçti. Az sonra babasının ölümü (H. 1305/1887-88), Fâtih yangınında Sarı-güzel'deki evlerinin yanması tahsiline nehârî devâmı güçleştirmekle berâber, o sırada Mülkîye Baytar Mektebi'nin yatılı talebe kaydi, buraya geçmeği başarması onu bu çıkmazdan kurtarmıştır, Rüşdîye'deki hocalarından Türkçe dersi veren, Abdü'l-Hamîd devrinde Mısır'a kaçıp *Kānûn-i Esâsî* gazetesini çıkaran ve hayatı siyâsî mâceralarla dolu Kadrî Efendi'yi unutamayan Âkif, 1891-93'de Mülkîye Baytar Mektebi'nde sınıfının en iyi talebesi olmuştu. Husûsî olarak Arapça yı, Akā'id'i, «Benim hem babam, hem hocamdır; ne biliyorsam kendisinden öğrendim» dediği Fâtih ders-i âmlarından Tâhir Efendi'den tahsil etti; ayrıca Fâtih Câmi'i'nde Hâlis Efendi'den Acemce'yi, Selânikli Es'ad Dede'den Arapça'yı okudu; baş-imâm Arap Hoca'dan hıfz'a çalıştı. Baytar Mektebi'ni bitirdiği yıl, 1893'te Tophâne-i Âmire Veznedârı Emin Bey'in kızı İsmet Hanım ile evlenen M. Â., 750 kuruş maaşla Umûr-i Baytarîye ve İslâh-ı Hayvânât Umum Müfettiş Muâvinliği'ne ta'yin edilmiş, üç-dört sene Rumeli (msl., Edirne'de), Anadolu'nun muhtelif yerlerinde, Arabistan'da bulaşıcı hayvan hastalıkları dolayısıyle teftişlerde bulunmuştur; resmî son me'murluğu Umûr-i Baytarîye Müdür Muâvinliği olduğu söylenilir.

M. Â.'in resmî tahsili sona erip hayâta atıldığı sırada, Tanzimât edebiyatı'nın başlıca şahsiyetlerinden Şinâsî, Ziyâ Paşa, Namık Kemal artık hayatta değillerdi; Servet-i Funûncular ise, bu adı taşıyan mecmua etrâfında henüz birleşememişlerdi. Bu çağın edebî temâyüllerini, fikir hayatını iki cebheye ayırmak mümkündür: Gerek Tanzimâtcılar'dan hayatta olanlar, gerek yeni nesilden, R. Ekrem tarafını tutan bir zümre Türk edebiyatı'nda yenilik yapabilmek için Şark kültürü nufûzundan kurtulmak, Garp te'sirinin hâkim kılınması lâzım geldiğine inanıyorlardı. Muallim Nâcî tarafını tutanlar ise, Garp edebiyatı'nın kıymetini takdirle berâber, Arap ve Acem edebiyatı mahsûlleri arasında da kendi nev'inde pek değerli eserler bulunduğunu ileri sürerek, bunları dilimize çeviriyorlardı; yüz yıllar boyunca hemen bütün müesseselerimizde te'siri görülen Şark medeniyetini hiçe saymak, mâzimize bağlılığı gevşetme bakımından zararlı olabilirdi. İşte M. Â., yetiştiği çevrenin, gördüğü tahsil ve dinî terbiyenin te'siri ile, esâsen Mülkîye'de iken hocası bulunan Muallim Nâcî tarafına meyletti. Bu te'sir şiirlerinde de kendini gösterir; Nâcî'yi taklidle ondört-onbeş yaşında iken yazdığı gazellerini, birçok şâirler gibi yırtıp atan M. Â'in, 1905'de kaleme aldığı *Hasb-i Hâl* adlı manzûmesinde bile Nâcî te'siri hissedilmektedir. Kendisini yakından tanıyanların ifâdesine göre, Baytar Mektebi'nde iken, o sırada Hukuk talebesi bulunan İspartalı Hakkî'nın teşvikı ile Fıransızça öğrenmeye çalışmış, bu dili ve edebiyatını çok iyi bilen Baytar İbrâhim Bey'den ders almış, *Confession*, *Hernani*, *Jack*. *Tais*, *Graziella* v. b. meşhur eserleri okumuştur.

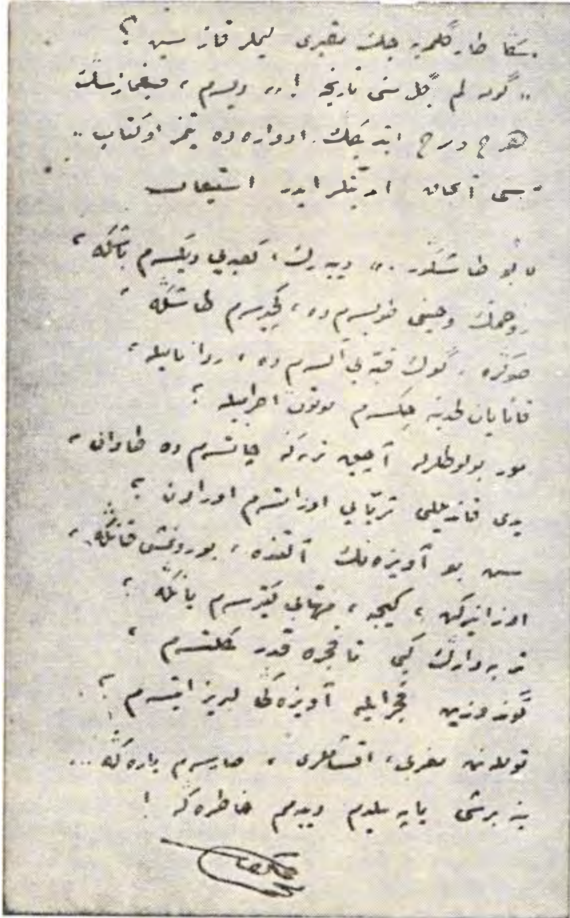
M. Â. in elimizde bulunan şiirlerinin en eskisi, Baytar Mektebi'nin ikinci sınıfında iken, 3 Kasım, 1892'de kaleme aldığı, Bağdadlı Rûhî'ye naziresidir ki *Destur* adını taşır; basılan şiirlerinin ilki, 14 Mart, 1895 tarihli *Mekteb* mecmuasındaki *Kur'ân'a Hitâb*'dır. 10 Şubat, 1898 tarihli sayısından başlayarak *Resimli Gazete*'de, 10 Ekim, 1898 tarihli nüshasından i'tibâren *Servet-i Funûn*'da bilhassa Şirâzlı Sa'dî ve Hâfız'dan manzûm tercemeler neşretti; Sa'dî'den pek çok şey okuduğunu, te'siri altında kaldığını söyleyen M. Â.'de bu te'sir, onun eserlerinin tercemesi, iktibâsı, tazmîni sûretiyle yazdığı şiirlerinde hemen ömrü boyunca devam ettiği görülür. 1898'den başlayarak, bilhassa 1901-1908 yılları arası, Abdü'l-Hamid devri istibdâdının artması, dolayısıyle sansür baskısı yüzünden M. Â. için de susma devresi sayılabilir; bu arada yazıp neşretmediğini bildiğimiz *Küfe*, *Seyfî Baba*, *Hasb-i Hâl*'den başka, ne zaman yazıldığı belli üç mersiyesi vardır: Hersekli Ârif Hikmet (23 Haziran, 1903), Fıransızca dersi aldığı Baytar İbrâhim Bey için (25 Haziran, 1904), ondokuz-yirmi yaşlarında vefât eden, «Yâr-i cânım Hilmî hakkında» notunu ilâve ettiği (23 Haziran, 1904) bu mersiyelerinde Hâmid'in *Makber*'inin te'siri yer yer hissedilir.

ERSOY, Mehmed Âkif: Halkalı Baytar Mektebi'nde talebe üniformasile

Esas vazifesi yanında 4 Ekim, 1906'da Halkalı Zirâat Mektebi, 25 Ağustos, 1907'den başlayarak Çiftlik Makinist Mektebi Kitâbet hocalığına getirilen M. Â., 11 Kasım, 1908'de İstanbul Dârü'l-Funûnu Edebiyat-ı Umûmîye Müderrisliği'ne ta'yin edilince, mânevî şahsiyetinin inkişâfı için elverişli muhit bulmuştu; Ebu'l-ʿUlâ ile, vaktiyle yazılarının basıldığı *Resimli Gazete*'nin müdürü Eşref Edib'in 14 Ağustos, 1908'de çıkarmağa başladıkları *Sırât-i Mustakim* mecmuası M. Â. için en müsâit neşir vâsıtası idi; manzum, mensur yazılarının en çok basıldığı, 1908-10 yılları olduğunu söyleyebiliriz. Bu mecmuadaki şiirlerinin hemen hepsi, 1911'de *Safahât* adı ile kitap hâlinde basıldı. Bu eserdekilerin çoğu, devrin başka şâirleri gibi, basit görünen, fakat içtimâʿî mes'elelerin mevzû alındığı hikâyelerdir. Realist, hattâ bâzılarında kahramanlar, vakʿalar hakikî olan bu içtimâʿî hikâyelerinden bilhassa *Küfe*, *Meyhâne*, *Kahve*, bütün şiirleri arasında en çok şöhret kazandıranlardır. Bâzılarında, msl., *Fâtih Câmiʿi*, *Hasta*, *Seyfî Baba* v. b., kendi hayatını hikâyeleştirdi. Mevzûunu Hz. Muhammed'in hayatından, Emevîler devri tarihinden aldığı hikâyeleri de (msl., *Leyle-i Saʿâdet*, *Koca Karı ile Ömer*, *Dervas*) vardır. Bütün bunlar, hikâyeden çok tasvir husûsiyeti gösteren *Yemişçi İhtiyar* dışında, muhâvereli tarzda tertip edilmiştir. Anasını, kardeşini geçindirmek için mektebe gidemeyip hamallık eden çocukların, işsiz, tenbel-yatağı meyhâne ve kahvelerin, kendi çocukluk, âile, hocalık hayatının, eli iş tutamayan, maddî sıkıntılar içinde kıvranan hasta ihtiyarların, hamiyyetsiz zenginlerin, Hz. Ömer'in adâletinin canlandırıldığı bu manzum küçük hikâyeler ile, birkaç mersiyeyi içine alan *Safahât*'ın neşri edebiyat çevrelerinde dikkati çekti; hakkındaki tenkid ve tahliller bâzı münâkaşalara yol açtı: Hamdullah Subhî, *Servet-i Funûn*'daki yazısında M. Â.'i bu tarz küçük hikâyenin ilk mümessili sayarak, en büyük kıymetini, hasret çektiğimiz benliğimizi parça parça önümüze sermesinde buluyordu. Bu fikirlerinden dolayı kendisini alkışlayanlara, Servet-i Funûn'u mesleksizlikle suçlandıranlara cevap veren Celâl Sâhir, edebiyatımızda bu gibi hikâyelerin daha önce bulunduğunu örnekleri ile göstererek, avâmı tatmin edici eserler yazan birine sanʿatkâr denilemeyeceğini ileri sürdü; kullandığı müstehcen kelimeler üzerinde de durdu. Bu münâkaşaya *Sırât-ı Mustakim*'de İspartalı Hakkî v. b. kimseler de karışmıştır. ʿAlī Ekrem'in *Sebīlü'r-Reşâd*'da *Safahât* hakkındaki tahlili ise, tamâmıyle lehindedir; bu eseri, en az işitilmiş kâfiyeleri en tabiʿî tarzda kullanarak şiirimizi kâfiye bakımından zenginleştirdiği, tasvir ve hikâye kudreti, realistliği bakımından kıymetlendirilmiştir. Lehinde, veyâ aleyhinde olsun, bütün bunlar, M. Â.'in realist, içtimâʿî küçük hikâyeleriyle dikkati çektiğini, şöhret kazandığını gösterrir; fakat bundan sonra, İslâm Birliği mefkûresinin en samimî müdâfiʿi olan M. Â.'in bu türlü manzûmelerine pek az rastlayacağız.

M. Â., 1908'den sonra yalnız nazım değil nesir sâhasında da eserler verdi; bunları te'lif, terceme makâle ve musâhabeler, mevʿizalar, *Kur'ân*'dan tefsirler olmak üzre üç kısımda toplamak mümkündür. *Sırât-ı Mustakim*'deki edebî musâhabelerinden bâzıları Lamartine, Alexandre Dumas-fils, Şīrâzlı Saʿdî, İbn Fâriz, Feyzî-i Hindî, Fuzûlî, Şeyh Gâlib v. b. Fıransız, Acem, Arap ve Türk edebiyatından kimlerin hangi eserlerini okuduğunu, bu husustaki fikirlerini aydınlattığından mühimdir; Edebiyat hocalığı dolayısıyle bâzı musâhabelerinde tasvir, teşbih, plân, īcâd v.b. bu sâha ile alâkalı mefhumlar üzerinde durmuştur. Dinî makâlelerinin çoğu Şeyh Şiblî, Nuʿmânî, Ferid Vecdî, Muhammed ʿAbdûh'tan tercemedir; esâsen en çok te'sirinde kaldığı Pan-İslâmistler Cemâleddin (b. bk.) Efgânî ile onun talebelerinden Muhammed ʿAbdûh (b. bk.)'dur. C. Efgânî, İslâm memleketlerindeki birçok seyahatları sonunda, gördüğü çöküntünün sebeplerini bulmuştur: «Müslümanlar İslâmiyet'i kaybetmiş ve din nâmına hurâfelerin esiri olmuşlardır». M. ʿAbdûh'a gelince, kendi el yazısıyle mevcut hâl-tercemesinde, «Bilhassa iki büyük işi başa çıkarabilmek için sesimi yükselttim; bu işlerin biri dinîdir ki, fikri taklid zincirlerinden kurtarmak ve dini ilk insanların, arada anlaşmazlıklar çıkmadan önce anladıkları gibi anlamak ve onu beşer aklının ifrattan kurtulması ve hatâlarını azaltmak için Hak tarafından insanlara bahşedilmiş bir terâzû gibi telâkkî etmek işidir» diyordu. ʿAbdûh, bu düşüncelerle *Kur'ân* ve *Sünnet*'e dönmek için Avrupa te'sirlerinin aleyhinde bulundu; fakat o, *Kur'ân* ve *Hadīs* metinlerini bugünki ilim anlayışına, içtimâʿî şartlara uygun sûrette tefsir ediyordu; İslâmiyet ile bunları te'life çalışıyordu. İslâm Birliği'nin gerçekleşmesi için bu İslâm mütefekkirinin çizdiği program, (1) İslâm dininde, bu dinin başlangıcındaki orijinal şartlarına dönülmek sûretiyle reform yapılması; (2) Arap dilinin yenileştirilmesi; (3) Hükûmete karşı halkın haklarının tesbiti; (4) Garb medeniyeti âlemine karşı İslâm ülkelerinin birleştirilmesi esaslarına dayanır. Bunlar, ikinci maddedeki «Arap» yerine «Türk» kelimesini koymak şartıyle, bizi, M. Â.'te bilhassa Balkan ve Birinci Cihan Harbi sırasında inkişâf eden İslâm-Birliği mefkûresinin kaynağına götürür.

ERSOY, Mehmed Âkif: Elyazısı ve imzâsı

Vaʿazların İsrâ'iliyyât'a dayanmaması, cemâʿata içtimâʿî şeylerden bahsetmek lâzım geldiğini ileri süren M. Â., (*Kurʿân'dan Âyetler ve Nesirler*, s. 280), 1912'de Fâtih, Şehzâdebaşı, Süleymânîye, Bâyezid câmiʿlerindeki vaʿazlarıyle fikirlerini yayıyor, İttihad ve Terakkî'nin Şehzâdebaşı'ndaki İlmîye Kulubu'nda Arapça dersleri veriyordu. *Safahât*'ın ikinci cildi *Süleymânîye Kürsüsü'nde*, hayâtı siyâsî mâcerâlarla geçen ʿAbdu'r-Reşid İbrâhim Efendi'nin verdiği bir vaʿaz hâlinde tertip edilmiştir. 1912'de basılan bu manzum eserin baş kısımlarında M. Â.'i, Köprü'den Süleymânîye câmiʿine yürürken buluruz; o, tasvir kudretiyle, gözümüzün önüne serdiği Halic'in yosunlu sularının, karşı sâhildeki harap evlerin verdiği hüznü, Yeni Câmiʿi görünce, bu Türk sanʿat eserinin uyandırdığı hayranlık içinde unutur gibi olur. Süleymânîye'ye geldiği zaman vâʿiz kürsüdedir. Eserde vâʿiz ağzından bütün İslâm memleketlerinin geriliğinden, ancak Hind Müslümanları'nın uyanıklığından, fakat siyâsî baskı yüzünden onların da İslâm ülkeleri arasında fikir birliğini te'min için faydalı olamadıklarından bahsedilir; böyle bir rehberlik, ancak, Meşrûtiyet II.'den sonra canlandığı kabûl edilen Türkiye'den beklenilebilir. Bunun gerçekleşmesi için halk seviyesinin yükseltilmesi, münevver sınıf arasında millî kültürün, dinî bağların, dolayısıyle Türkiye'nin kuvvetlendirilmesi fikri, yer yer alâka çeken hikâyeler de katılmak sûretiyle müdâfaʿa edilmiştir.

İslâm Birliği'ni artık kendisine mefkûre edinen M. Â., bunun, başka İslâm ülkelerindeki temsilcileri gibi, İslâmiyet'in başlangıcındaki sâfiyyetine dönülmek lüzûmuna inanmıştır. Bu inanış onu, 1908'den sonra *Âyet* ve *Hadîs*'lerin tefsiri yolunda eserler yazmağa sevketti; ilk örneğini, ʿAbdûh'tan çevirdiği ʿ*Asır Sûresi* tefsiriyle verdikten sonra da bu çalışmalarına devam etti. *Safahât*'ın üçüncü cildi olan *Hakk'ın Sesleri*, sonundaki *Pek Hazin Bir Mevlid Gecesi* dışında, günün şartlarına uygun dokuz *Âyet* ve *Hadîs*'in asıllarıyle mensur tercemeleri de verilen manzûm tefsiridir. Balkan Savaşı'nda uğradığımız bozgundan sonra, 1913'de basılan bu eserdeki manzûmelerde ümid, azim, miskinlikten kurtulma, haklının korunup zâlimin cezâsız bırakılmamasını telkin eden fikirler hâkimdir. Dördüncü *Safahât*'ı teşkil eden *Fâtih Kürsüsü'nde*, tertip bakımından ikinci *Safahât*'ı andırır; M. Â., eserinin baş kısımlarında, bir arkadaşıyle Yeni Câmiʿ, Süleymânîye'yi geçip Vefâ-meydanı'nı, Su-kemerleri'ni taʿkiple Fâtih Câmiʿi'ne gelişlerini, tasvir ve muhâverelere yer vererek anlatır. Fâtih Câmiʿi'ne girdikleri sırada vâʿiz'i kürsü'de ve saʿy hakkındaki bir *Âyet*'i tefsir ederken bulurlar. 1914'de basılan baştan başa manzûm bu eserde vâʿiz ağzından, cemiyetimizi teşkil eden başlıca dört zümre, herşeyin kaderden geldiğine inanan uyuşuk halk tabakası; hayâta küskün olanlar; münevver gençlik denilen sefih nesil; sefâhat içinde yaşayan zenginler tasvir, tahlil ve tenkid olunmuştur. Bu münâsebetle bilhassa, halkı çalışmağa teşvik ve miskinlikten, tevekküle boyun eğmekten kurtarma, münevverler için Garb'ten örnek alınacak zevk ve eğlence değil, fikren ve maârif yolunda ileri gitmek fikirleri üzerinde duruluyor. Eser, *Süleymânîye Kürsüsü'nde* adlı *Safahât II.*'da olduğu gibi, vâʿizin, İslâm diyârı ve dininin ayaklar altında çiğnenmemesini dileyen duâsı ile biter.

Balkan Savaşı'nın son günlerinde İstanbul'da kurulan, R. Ekrem'in müdürü, Hâmid, S. Nazif, Cenab v. b. edebî şahsiyetlerin âzâsı bulunduğu Müdâfaʿa-i Millîye Hey'eti Neşriyât Şûbesi'nde M. Â. de âzâ idi; R. Ekrem'in, köylünün anlayacağı tarzda zirâat eserleri neşrini istemeyişi v. b. sebeplerden, M. Â. bu şûbenin çalışmalarından memnun kalmadı. 5 Ocak - 5 Mart, 1913 arasında iki ay süren Mısır seyahatinden dönüşte Medine'ye uğramış, böylece, İslâm âlemini daha yakından tanımıştı. Nil'in şark kıyısına düşen, Mısırlılar'dan kalma zengin sanʿat eserleriyle, tabîʿat güzelliğiyle gülümseyen Al-Uksur'da dolaşan İngiliz, Fıransız, Alman seyyahları ona başı belâlar içinde kalmış Şark'ı düşündürüyor, neş'esini kaçırıyordu; *Al-Uksur*'da adlı şiirinde bu acılarını dile getirdi. 11 Mayıs, 1913'de, yirmi yıldanberi çalıştığı me'murluktan, Muâvin'i bulunduğu Umûr-i Baytarîye Müdürü ʿAbdullâh Efendi'nin haksız azli üzerine istiʿfâ etti. Balkan Savaşı yıllarında olduğu gibi, İslâm Birliği'ni kuvvetlendirici, bozulmuş maʿneviyâtları ümidlerle besleyen *Âyet* ve *Hadîs*'leri nazmen, nesren tefsir ve neşrediyordu. Birinci Cihan Harbi'nde Almanya, müttefikı Türkiye'ye cemîle olmak üzere Müslüman esirleri hoş tutuyor, bulundukları kapmlara câmiʿler, mektepler yaptırıyor, imam ve hâfızlar, vâʿizler, muallimler getirtiyor, bütün bunları Türkiye'nin yerinde görmesini istiyordu. İşte bu dâvet sebebiyle, Harbîye Nâzırlığı'na bağlı Teşkilât-ı Mahsûsa Cemiyeti, mümessil olarak M. Â.'i Berlin'e gönderdi. M. Â., bu seyahatının intibâʿlarını 31 Mart, 1915'de tamamladığı *Hâtıralar* adlı manzûmesinde anlatmıştır. Bunda Almanya ile memleketimizi karşılaştırır; tirenlerimizi, kahvehânelerimizi, sokak ve otellerimizi tasvirden sonra, ayni şeylerin Almanya'daki hâlini anlatarak oranın medenî üstünlüğünü belirtmiştir. Baştan başa muhâvereli hikâyelerden meydana gelen bu uzun

ERSOY, Mehmed Âkif: 1923'de Milletvekili iken

manzûmesi ile, mevzûunu Şark'ın meskeneti teşkil eden *Uyan* adlı şiirini, *El - Uksur*'da ile, *Âyet* ve *Hadîsler*'in tefsiri mâhiyetindeki altı şiirini 1917'de, *Safahât*'ın beşinci cildini teşkil eden *Hâtıralar* adıyle neşretti. 1917'de, ayni teşkilât tarafından Cezîretü'l - Arab'a gönderildi: Kendisini Arap memleketleri kıralı i'lân eden Şerif Hüseyin, İngiltere ve müttefiklerince yalnız Hicaz Kıralı olarak tanınmış, İngiliz donanmasının yardımıyle birçok yerleri işgâl etmişse de, Necd Kıralı İbnu'r - Reşid bu isyâna katılmamış, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığını bildirmişti. M. Â.'e, İbnu'r - Reşid'le bâzı siyâsî mes'eleleri konuşmak üzre gittiği Necd, dinî lirizim bakımından en coşkun şiirlerinden birini, *Necd Çöllerinden Medineye*'yi ilhâm etti; önce *Sebilü'r - Reşad*'da basılmış, *Hâtıralar*'ın ikinci basımına ilâve olunmuştur.

Araplar'ın istiklâl mücâdelelerinin verimsizliği, İslâm âleminin çökmeğe yüz - tuması M. Â.'i bedbinleştirdi; bu sırada yazdığı *Şark*, *Altınlar Terlemeli*, *Umar mıydın* v. b. şiirlerinde hâkim olan bu ruh hâli uzun sürmedi. 1919'da memleketimizde millî mücâdele hareketlerinin başlaması onu canlandırıverdi; Balkan ve Birinci Cihan Harbi yıllarında olduğu gibi, *Âyetler*'i tefsir sûretiyle yazdığı *Ye'is Yok*, *Azimden Sonra Tevekkül* adlı şiirlerinden, Türkiye'nin kuvvetleneceği ve onun rehberliğinde İslâm Birliği mefkûresinin de gerçekleşeceği ümidleri taşar. Bu inançla millî kuvvetler tarafını tutarak, 19 Ekim, 1920'de İstanbul'dan hareketle, Kastamonu'da Nasru'llâh Câmi'i'nde va'azlarının en heyecanlı ve te'sirlisini verdi; bu, daha geniş kitlenin faydalanması için teksir edilerek cephelere dağıtıldı (*Kastamonu Nasrullah Kürsüsünde*, Diyâribekir Vilâyet Matbaası, 1337/1921). Millî kuvvetlere katılması yüzünden, Meşîhat'a bağlı olarak 20 Ağustos, 1918'de açılan Dâru'l - Hikmet - i İslâmîye kâtipliğinden 25 Aralık, 1920'de azledilince (Osman Ergin, *Türkiye Maârif Tarihi*, c. 1., İst., 1339, s. 239), Kastamonu'dan Ankara'ya geçti. Burada, Tâceddin Dergâhı'nda *Süleyman Nazif'e*, *Bülbül* adlı şiirlerini 1921'de yazdı; ilkinde, İslâm âleminin kurtulacağı ümidiyle doludur; Bursa'nın işgâli sırasında yazdığı ikincisinde bu mefkûrenin yanında, fakat ondan çok daha kuvvetli ifâde olunan, şanlı mâzisine hasret çeken, hürriyete susamış, istiklâli uğrunda çırpınanların öz - yurd sevgisidir. Millî Kuvvetler'in Ankara'ya doğru ilerilemesi üzerine tekrar Kastamonu'ya gidip bura kazâlarında, Karasi'de Zagnos Paşa Câmi'i'nde mânevî kuvvet aşılayıcı va'azlar verdi. Maârif Vekâleti tarafından açılan, 23 Aralık, 1920'de seçileceği i'lân edilen *İstiklâl Marşı* müsâbakasında en çok beğenilen M. Â.'in şiiri oldu. 1 Mart'ta T. B. M. M. kürsüsünde okunan bu marşın, Meclis'in 12 Mart 1921 tarihindeki toplantısında, millî marş olarak kabûl merâsimi yapıldı. 1924 - 30 yılları arasında Alî Rif'at Çagatay'ın, 1930'dan bu yana Zekî Üngör'ün bestesiyle okunan *İstiklâl Marşı* ile, M. Â.'in yüreğindeki ve yüz yıllar boyu gelecek nesillerin de kalblerini aydınlatıp ısıtacak olan öz - yurd sevgisinin ışığı, en yüksek zirvesine erişmiştir. T. B. M. M.'nin birinci devresinde Burdur'dan Meb'us seçilen M. Â.'e, Meclis'in karâriyle *Ku'ân*'ın Türkçe'ye tercemesi, Elmalılı Hamdî'ye de *Tefsîr*'i teklif edilmiş, fakat o, muhtelif sebeplerden, önce *Tefsîr*'in basılması lâzım geldiğini de ileri sürerek, bu tercemeyi hükûmete vermemiştir (Osman Ergin, *aynı - eser.*, c. 1., s. 123; c. v., s. 1613 v. d. Hikmet Bayur, «*İbâdet Dili*», *Necâtî Lugal Armaganı*, Ankara, 1968, s. 151, not - 2).

İstiklâl Harbi sonunda kurulan Yeni Türkiye'de, dayandığı lâik esasların kökleşmesi için zaman zaman kendini gösteren dinî baskılar M. Â. 'in yıllardanberi bağlandığı, hiçbir hâdisenin sarsamadığı İslâm Birliği mefkûresinin gerçekleşmesi ümidini kırdı; sanki, yolunu ebedî bir sed kapamıştır, bir damla ışık bile yoktur. Kendi kendinden bunaldığı bu ruh buhranları içinde, Türkiye'de yazdığı şiirlerinin sonuncusu olan *Leylâ*'da (1922), Şark'ı Mecnun'a benzetir; İslâm Birliği ideali, erişilmesi imkânsız bir sevgili şahsiyetine bürünmüştür. 1922 - 24 arasında yazdığı birkaç şiirinde de ayni bedbinlik, mistisizim hâkimdir. Belki tamâmını, fakat birkısmını 1919'da yazmış bulunduğunu bildiğimiz, *Safahât*'ın altıncı cildini teşkil eden 1924'de basılan *Âsım*'da, Birinci Cihan Harbi'nden İstiklâl Savaşı'na kadar memleketimizin içtimâ'î, siyâsî, iktisâdî vaz'iyyetine, kahramanlıklarına, fikir seviyesine, tabî'at güzelliklerine, kısacası herşeyine âid konuşmalara' hikâye ve tasvirlere rastlarız. Eserdeki şahıslar, kendisiyle oğlu Emin de dâhil, hakikîdir. Her vesile ile mâziyle hâli karşılaştırarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sebeplerini ortaya koyduğu bu baştan başa manzum eserde, babası Tâhir Efendi'nin talebesi 'Alî Şevkî Hoca'nın oğlu Âsım Türk gençliğini temsil eder. Âsım'ın ferâgatli neslinde, milleti kurtaracak azim ve îman vardır; ancak, bunun yanında fazilet ve bilgi de lâzımdır. Fazilet, İslâm dininin esaslarında bulunup, uçsuzbucaksız mâzîye sâhiptir; ilimde ise Garp'ten de faydalanmalıyız. Eser, bu münâsebetle, Âsım'ın tahsil için Berlin'e gönderilmesi karârıyle sona erer.

1923 - 25 yıllarında kışı Mısır'da geçirip baharda İstanbul'a gelen M. Â., 1926 kışından sonra Mısır'da kalma karârını vermiştir. Bunda, şapka giymek istemeyişinin te'si-

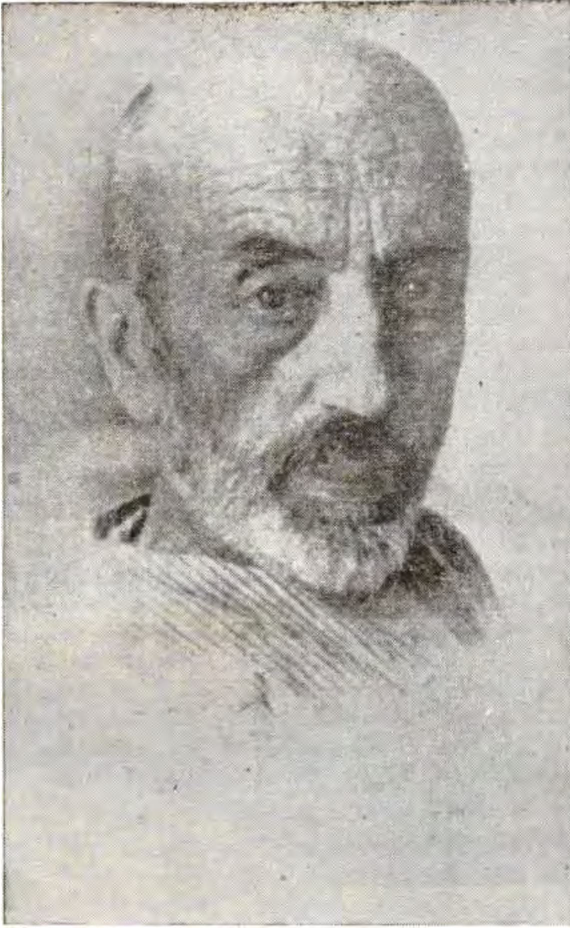
M. Â. ERSOY (yakın arkadaşları ile): Soldan - sağa Cenab Şahâbeddin, Abdülhak Hâmid Tarhan, Süleyman Nazif, M. Â. Ersoy, Midhad Cemal Kuntay (ayakta), Sâmî Paşazâde Sezâî

ri olduğuna dâir ve bu münâsebetle onun fikir seviyesine hiç de uygun olmayan söylentiler, neşriyât yok değildir; şapka - fes mes'elesi hakkındaki düşüncesi sorulduğu zaman, «serpuş değiştirmek bence mühim bir mes'ele değildir; şapka da, kalpak da müsâvî.. Elverir ki kafaları değiştirmeli. Bunu yapabiliyor muyuz, mes'ele burada!» cevâbını vermiştir (F. Nâfiz Çamlıbel, *Nasıl Tanıdım*, *Yedi Gün* mec.,nu. 450, 20 Ekim, 1941). Mısır'daki vazifesi Câmiʿatu'l - Mısrîye'de Edebiyât - ı Türkîye (veyâ Türk Lisânı) müderrisliği idi; Kâhire'ye derslerini vermek için haftada iki gün iniyor, buraya yakın bir köy olan Hilvan'da münzevî hâlde yaşıyordu. Ye'is ve ümidsizliğin rûhunda meydana getirdiği değişiklik, başlıca husûsiyetlerinden biri samîmiyyet olan M. Â.'in burada yazdığı şiirlerinde derhâl kendini gösterir: Fikirlerini yaymak, mânevî kuvvet aşılamak için dinî - didaktik değil, his ve hayâl unsurları bakımından zengin dînî - lirik şiirler; içtimâʿî hikâyeler yerine, hikâyeleştirdiği hâtıralarını, daha önceleri hiçbir zaman açığa vurmadığı şahsî ıztıraplarını yazıyordu. *Safahât*'ın yedinci cildini teşkil eden ve 1918 - 33 yılları arasında yazdıklarını içine alan *Gölgeler*'de bu son şiirlerini de buluruz.

M. Â.'in, yedi ciltlik *Safahât*'ından başka, mensur eserleri de vardır; *Sırât-ı Mustakim* ve *Sebilü'r-Reşad*'da tefrika hâlinde kalanlar dışında, kitap olarak basılan altı eseri mevcuttur; bunların hepsi Pan - İslâmistler'in eserlerinden tercemedir: Ferîd Vecdî'den *Müslüman Kadını* (İst., 1325/1909), *Hanoto* (Hanotaux)'nun *İslâmiyet'e Hücûmuna Karşı Şeyh Muhammed ʿAbduh'un Müdâfaası* (İst., 1331/1915), ʿAbdu'l - ʿAziz Çâviş'tan, *Âsâru'l - Hamr* (İst., 1923), ʿAbdu'l - ʿAziz Çâviş'tan, *İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler* (1339 - 41/1923), Şeyh ʿAbdu'l - ʿAziz Çâviş'tan, *Angilikan Kilîsesi'ne Cevap* (İst., 1924; bu eserden bir kısım, *Hazret - i Alî Diyor ki* adıyle iktibâs olunup risâle hâlinde basılmıştır: Ankara, 1959. — *Hazret - i Alî'nin Bir Devlet Adamına Emir - Nâmesi*, İst., 1963). Şâirimizin ölümünden sonra, *Âyet* tercemelerinden, mevʿızalarından, bâzı mecmualarda çıkan makâle ve müsâhabelerinin az bir kısmı dâmadı Ö. Rizâ Doğrul tarafından *Kur'ân'dan Âyet ve Hadîsler* adıyle neşredilmiştir (İst., 1944).

Mısır'dan dostlarına gönderdiği husûsî mektuplarından sıla hasreti ve bedbin bir ruh hâli içinde bulunduğu anlaşılan M. Â., 1935'de sıtmaya yakalanmış, gittikçe zayıflamağa başlamıştır. 1936 yılı yaz mevsimi başında İstanbul'a dönünce Şişli Sıhhat Yurdu'na yatırılmış, hastalığının ileri safhada, tedâvîsi imkânsız siroz olduğu anlaşıldığı için hastahânede bir aydan fazla kalmasında fayda görülmemiştir. Kendisine bağlanan 170 lira emekli maaşı ile, ömrünün geri kalan beş ayını Mısır Apartımanı'ndaki dâirede yaşadı; 27 Aralık, 1936 (14 Şevvâl, 1355)'de, Pazartesi gecesi saat 7.45'de, artık taşıyamayacağı bir yük telâkkî ettiği hayata gözlerini yumdu. İstanbul'da Edirne - Kapı Mezarlığı'na gömülmüş, kabri, üniversite gençliği tarafından yaptırılmış, 1962 Mayıs'ında, Edirne - Kapı Şehidliği'ne naklolunmuştur.

Vücut yapısı bakımından sağlam bünyeye sâhip olan M. Â., talebeliği sırasında merak sardığı pehlivanlıkta başarı kazanmakta idi (Celâl Dâvud Arıbal, *Şâir Mehmed Âkif Bir Büyük Orta - pehlivanı idi*, *Zafer*, 28 Aralık, 1949). Fâtih'teki evinden, Sultan - Ahmed'de Orman Nezâret'indeki vazifesine sabah - akşam yürüyerek gidip geliyordu (İbrâhim A. Gövsa, *Mehmed Âkif Öldü*, *Yedi Gün*, c. VIII., nu. 200, 1937; *Acılar*, İst., 1937, s. 35 v. d.). Onun zengin iç âleminde, anlayarak sevdiği mûsıkî'nin de yeri vardır (Saʿdî Işılay, *Mehmed Âkif ve Leylâ Hanım'ın İltifâtları*, *Vatan*, 19 Eylûl, 1953). Şiirlerinin mevzû bakımından çok zengin olduğunu gördüğümüz M. Â., gençken hece vezniyle yazdığı, elimizde bulunmayan *Zeynebim* dışında, bütün şiirlerinde arûzu her sınıfın, her seviyenin konuşmasına tatbik etmiş, bu âhenk onun elinde Türk dilinin en tabîʿî mûsıkî âleti hâlini almıştır. Kıtʿa, gazel şeklini de kullanmakla berâber, hikâyeler ve baştan başa manzum eserler yazdığı için, en çok kullandığı mesnevî şeklidir. Dili çok sâde olan M. Â., şiirlerinin sonraki

ERSOY, Mehmed Âkif: Son günlerinde

basımını, yabancı kelime ve kāideleri türkçeleştirerek daha sâdeleştirmiştir. Eserlerinin çok okunmasında mahallî mevzûları seçmesinin, tabīʿîlik, samīmîlik ve realistliğinin de te'siri vardır. «Hayâlîlik ile hakikîliği mezcederek kendim için muʿtedil bir meslek taʿyin ettim»; «Rezâil-i içtimâʿiyyemizi ortaya koyup, halkı bunlardan tenfīre çalışmaktır» diyor; fikir propagandası için yazdıklarında bile, his ve hayâliyle renklendirdiği hakikatleri bedīʿî heyecan uyandıracak tarzda önümüze sermeği bilmiştir. O, şiirin işlenmeğe muhtaç olduğunu, nankörlüğünü, biraz ihmâlin bütün emekleri boşa çıkaracağını biliyordu; şiirlerinin kolaylıkla yazılıvermiş te'siri bırakması, çok uğraşmasının tabīʿî neticesidir; mânânın derinliğine inemeyenler için kolayca yazılıvermiş sanılan şiirlerinin başlıca husûsiyetlerinden biri de sehl-i mümteniʿdir.

Ankara'da *İstiklâl Marşı*'nı yazdığı Demirtaş-sokağı'na Şehir Meclisi karârıyle adı verilen (*Vatan*, 31 Ekim, 1949) M. Â.'in şahsiyetini, eserlerini öğen şiirler az değildir (Msl., M. Cemal Kuntay, *Türk'ün Şehnâmesi*, İst., 1945, *Mehmed Âkif İçin*; Necib Yağmurdereli, *Baba Sâlim Hayâtı ve Şiirleri*, Tırabzon, 1946, s. 47; talebesi ʿAlî ʿİlmî Fânî, *Büyük Âkif'in Rûhuna İthâf*, *Türk-İslâm Mecmuası*, c. II., nu. 72, Haziran, 1947). Üslûbunun te'sirinde kalanların başında M. C. Kuntay'ı (*Ayn. esr.*), Tâhir Mevlevî'yi (*Eli Baltalı Çocuk ve Saʿdî ile Şeyhi*: *Şeyh Saʿdî'nin Bir Sergüzeşti*, İst., 1327, s. 43, 46), Osman Fahrî'yi (*Görülmeyenler*, *Arkadaş* mec., nu. 1,, 6 Muharrem, 1328; *Kûfe*'den mülhemdir); Neyzen Tevfik'ı (Msl., *Terceme-i Hâlim*: *Hiç*, İst., 1919, s. 28 v. d.) sayabiliriz; İ. Alâaddin Gövsa'nın, M. Â.'in üslûbunu taklid ederak yazdığı *Topkapı Tıramvayı-Mehmed Akif'in Defterinden* başlıklı güzel bir şiiri bulunduğunu da söyleyelim (*Söz Oyunları*, İst., *Yedi Gün* neşriyâtı, s. 58).

M. Â.'in şöhret ve te'sirini daha aydınlatabilmek için, tarafsız kalmak maksadı ile ne bizim neslimizin, ne de bu günün genç neslinin ona dâir düşünceleri üzerinde duracağız; bunu geleceğin araştırıcılarına bırakarak, artık bir başka dünyâda olan tanınmış şahsiyetlerin yıllarca önce onun hakkındaki fikirlerinden bahsetmeyi faydalı bulduk: R. Ekrem, ona bir *Şehnâme* yazmasını teklif etmiştir. Cenab'a göre, «Târih-i edebiyat şimdilik, büyük Âkif'ten daha büyük bir İslâm ve Türk şâiri tanımaz». S. Nazif, onun, *Âsım*'la sanʿatın şâhikasına yükseldiği fikrindedir. İspartalı Hakkî tarafından, Müslümanlar arasındaki tefrikadan dolayı «yüreği sızlayan yegâne İslâm şâiri» telâkkî edilmektedir (*Sadâ-yi İrşâd*, İst., 1338-40/1922, s. 45). *Şâir Arkadaşlar* başlıklı şiirinde, ifâdesinin âhenginden, veludluğundan, realistliğinden bahseden İ. A. Gövsa'ya göre, «Âkif, fikirlerinden, hislerinden kıyâfetine, iʿtiyadlarına kadar her noktada gâyet tabīʿî, bilhassa son derece samimî bir memleket adamı idi» (*Guft-u Gû*, Tırabzon, İkbâl Matbaası, s. 197-8; *Mehmed Âkif Öldü*, *Yedi Gün* mec., nu. 200, 1937). İslâm Birliği mefkûresine tarafdâr olmadığını açıkca söyleyen Ömer Seyfeddin'in, M. Â.'e dâir düşünceleri dikkatle üzerinde durulmağa değer: «Şâir, rûhunda ilâhî bir ateş, ihtiras olandır. Şiir bizi zabtetmeli, rûhumuzda olmayan bir kuvveti, bir hassâsiyeti ilkā etmelidir. Şiiri böyle telâkkî edenlere göre», arûzla yazanlar arasında bu günün en büyük şâiri M. Â.'dir. *Safahât*'ta umman gibi dalgalanan, bâzan sâkin, fakat son derece muhteşem bir rûhun akisleri var. *Süleymânîye Kürsüsü'nde*, iʿtiraz kabûl etmez bir şâh-eserdir. «Ben, ittifâk-ı İslâm tarafdârı bir milliyetperver olmadığım hâlde, ne vakit bu şâh-eseri okusam heyecânım değişir, bir *utopiste* oluveririm. Bu şâir, ilâhî ihtirâsında son derecede samimîdir». Dili, konuşulan Türkçe'ye fevka'l-âde yakın ve bu gün ondan başka, Hâmid hâriç, okuyanları fırtınalı bir ruhla heyecâna getiren şâir yoktur. Dinî ihtiras ve heyecânın yarattığı şiiri göremeyen liberallerin «softa» dediğini, muhâfazakârlar da onun sanʿatının plastik güzelliklerini takdir edemediklerini, dolayısıyle her iki tarafın da M. Â.'i anlayamadıklarını söylemiş oluyor (*Bu Günki Şâirlerimiz*, *İlhâm*, edebî ilâve nu. 6, 30 Eylûl, 1919). Fuad Köprülü'nün M. Â. hakkındaki hükümü, «İttihâd-ı İslâm mefkûresinin bu kudretli müterennimi, arûza, bütün Türk edebiyatı'nda misli görülmemiş bir kudretle hâkim», «lisânı sâde, ifâdesi selis, üslûbu canlı» olduğudur; «Halk hayatının en basit safhalarını bile en realist bir şekilde şiirlerine koymaktan çekinmez». Halk içinden yetişen bu demokrat şâirin eserlerinde, bâzan, «çok yüksek ve canlı hislere, zengin hayâllere de tesâdüf olunur». Geniş bir zümreye hitâbeden M. Â., «şiirin sâhasını, bütün hayat safhalarını kucaklayacak kadar genişletmiş» tir. Bize, tefrika hâlinde kalanlar dışında altı mensur kitap, yedi ciltlik şiir külliyâtı bırakan M. Â.'in ahlâkî husûsiyetleri ve eserleri hakkında, İslâm Birliği Mefkûresi'ne tarafdâr olmayanlar da dâhil, edebiyatımızın başta gelen şahsiyetlerinin bu pek lehindeki hükümlerini bir yana bıraksak bile, onu yalnız *İstiklâl Marşı*'mız Türkiye ile berâber yaşatmağa yeter ve yetecektir. Sözlerimize, ölümü münâsebetiyle Fatin Gökmen

tarafından düşürülen, H. 1355 yılını ifâde eden ta'miyeli târih mısrâ'ları ile son veriyoruz:

Çıktı Kırklar bir ağızdan dediler tārīhin,
İçimizden vatanın şâiri Âkif gitti.

چیقدی قرقلر بر آغزدن دیدیلر تاریخن،
وطنك شاعری عاکف کیتدی.

Bibliyografya: Bu madde, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri* adlı monografimizden (İst., Kanâat Kitabevi, 1945) kısaltılarak, bâzı yanlışlar düzeltilmek sûretiyle yazılmış olup, verdiğimiz bilgiyi tevsik eden notlar orada mevcuttur. Bu eserin basımından sonra elde ettiğimiz mâlûmatla alâkalı bibliyografyadan birkısmı, makāle dâhilinde verilmiştir. Bunun dışında, hayatı için bk., İpekli Muhammed Tâhir (Ebu'l-'Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, c. I-II., İst., 1966, s. 966 v. d.) M. Â.'in eşi İsmet Hanım'ın ölümü (*Vakit*, nu. 9402, 21 Nisan, 1944). Oğlu Emin Ersoy'un ölümü (O. Yüksel Serdengeçti, *Çok Acı*, *Yeni İstanbul*, 8 Şubat, 1967), Tefrika hâlinde kalan ve basılı mensur eserlerine dâir makāle dâhilinde bilgi vermiş bulunuyoruz. Şiirlerini içine alan yedi ciltlik *Safahât*'ının her basımı, İstanbul ve Ankara kütüphânelerinde bulunmadığı gibi, hakkındaki yazılarda da tesbit edilmiş değildir; bu husustaki bilgiyi, şahsî kütübhânemizdekilere dayanarak veriyoruz: *Safahât*'ın önce muhtelif ciltlerinin, daha sonra bunların birleştirilmesiyle tek cilt hâlinde muhtelif basımları olup, neşir tarihleri hakkında Millî Kütüphâne kart kataloglarındaki kayidler de oldukça hatâlıdır. *Safahât I.*, İst., Sırât-ı Mustakim Matbaası, 1329 (1911); 2. basım, Sebilü'r-Reşad Kütübhânesi Neşriyâtı, Nu. 17 (basım yılı kaydedilmemiş, sonuna *İ'tirâf* başlıklı kıt'ası eklenmiştir); 3. basım, İst., H. 1346 (1928). *Safahât II.*, *Süleymânîye Kürsüsü'nde*, İst., Sebilü'r-Reşad Kütübhânesi, Nu. 1., Ramazan, 1330 (Ağustos, Eylûl-1912); İst. Gün Doğdu Matbaası, H. 1347 (1928). *Safahât III.*, *Hakkın Sesleri*, İst., Selânik Matbaası, Receb, 1331 (Mayıs-Haziran, 1913); 2. basım, Sebilü'r-Reşad Kütübhânesi, Nu. 7, Receb, 1336 (Mart-Nīsan, 1918); 3. basım, İst., Gündoğdu Matbaası, H. 1347 (1928). *Safahât IV.*, *Fâtih Kürsüsü'nde*, Sebilü'r-Reşad Kütübhânesi, Nu. 23, İst., Tevsī'-i Tıbâ'at Matbaası, Ramazan, 1332 (Temmuz-Ağustos, 1914); 2. basım, Sebilü'r-Reşad Kütübhânesi Neşriyâtı, İst., 1340-1343 (1924). *Safahât V.*, *Hâtıralar*, İst., Necm-i İstikbâl Matbaası, Zi'lhicce, 1335 (Eylül-Ekim, 1917); 2. basım, ayn. basımevi, Cemâdâ II., 1336 (Mart, 1918); 3. basım, İst., Gündoğdu Matbaası, H. 1347 (1928). *Safahât VI.*, *Âsım*, İst. H. 1342 (1924); 2. basım, İst., Gündoğdu Matbaası, H. 1347 (1928). *Safahât VII.*, *Gölgeler*, Mısır, Matbaatu'ş-Şebâb, H. 1352 (1933). *Safahât*, tefrikaları hâric, tesbit ettiğimiz Arap harfleriyle bu muhtelif basımlarından sonra, yeni harflerle ve Ömer Rizâ tarafından, yedi cildi birlikte, mahdud dağınık şiirlerinin eklenmesiyle neşredilmiştir (İst., İnkılâb Kitabevi, 1943, 1956, 1963). M. Â. in *Safahât*'ın V'incisinde yer vermediği, Fikret ve *Tārīh-i Kadīm* hakkında yüz mısrâ'ı (Sebilü'r-Reşad, Nu. 367, 29 Ağustos, 1334/1918; yeni harflerle *Büyük Doğu*'da). *İstiklâl Marşı* musâbakasının i'lanı (*Hâkimiyyet-i Millîye*, nu. 72,7 Teşrinisânî, 1920); *Marş*'ın neşri (*Ayn. gazete*, nu. 111, 132, 17 Mart, 14 Nisan, (1921); *İstiklâl Marşı*, notasıyle, 'Alī Rif'at Bey'in eseri (*Yarın* mec., 17 Teşrinisânî, 1921); *İstiklâl Marşı*, İst., Orhânîye Matbaası, 1337/1921. Mustafa Yatman, *İstiklâl Marşı Şâiri ve Ankara* (*Ankara* mec., Mart-Mayıs, 1953); Kâzım N. Duru, *Cumhuriyet Devri Hâtıralarım* (İst., 1958, s. 16); F. Timurtaş, *İstiklâl Marşı ve Mehmed Âkif* (*Türk Yurdu*, c. III., nu. 2, 1961); A. Nihad Tarlan, *İstiklâl Marşı* (*Yeni İstanbul*, 20, 21 Mart, 1966); muhtelif besteleri için, Edhem Üngör (*Türk Marşları*, Ankara, 1966, s. 70, 163 v. d.); N. S. Banarlı, «*Korkma Sönmez!..*» *İstiklâl Marşı'nın Mânâsı* (*Hayat-Tarih Dergisi*, nu. 12, Ocak, 1967). M. Â'in *Safahât* dışında kalan şiirleri Eşref Edib'in eserinde tesbit olunanlardan (*Mehmed Âkif*, c. I., 1938, s. 644 v. d. d.) çok daha fazladır (Msl., Sâbit Ayasbeyoğlu, *Mehmed Âkif'in Safahât'ta Bulunmayan Bir Şiiri Üzerine*, *İslâm Medeniyeti* mec., yıl-1, nu. 9, Nisan, 1968). H. Basrî Çantay'ın *Âkif'in Mümeyyiz Vasıfları* ile *Merhum Âkif Hakkında* başlıklı yazıları (*Türk-İslâm Ansiklopedisi*, c. II., nu. 71, 72, 1947) kayde değer. Hakkındaki iki *thèse* için bk., Hakkı Güney, *Mehmed Âkif'te Deyimler*, İst. Ü. Türkoloji Bölümü, 1961; Sedad Erol Çoşkuner, *Mehmed Âkif'te Batılaşma*, ayn. yer, 1961. M. Â. hakkında 1946'ya kadarki eser ve broşürler için yukarıda adı geçen monografimizde tenkidli bibliyografik mâlûmat mevcuttur; nakledilen bu bilgiye ek olarak, 1967'ye kadarki neşriyâta dâir bk., Muhyiddin Nalbandoğlu, *Mehmed Âkif Bibliyografyası-Hakkında Yayınlanan Eserler* (*Bilgi* mec., c. xx., nu. 236-37, Ocak-Şubat, 1967). *Kur'an-ı Kerīm'den Âyetler ve Mev'ızalar* (yayınlayan: Suad Zühdü Özalp, Ankara, 1969. Neriman Malkoç, *Mehmed Âkif'in Dünyâsı*, Ankara, 1969. — F. A. T.

ERSUYU: bk. SPERMA.

ERSUYU HAYVANCIĞI: bk. SPFRMA HAYVANCIĞI, SPERMA- TOZOİD.

ERŞ [Fıkıh], ölümle sonuçlanmayan cinayetlerden dolayı kesilen veya iş görmez duruma giren bir organın diyeti için kullanılan bir deyim. Miktarı belli olup olmamasına söre ikiye ayrılır: Miktarı belirli olana erş-i mukadder, olmayana erş-i gayri mukadder denir. El, ayak, göz gibi çift olan organlardan her çiftin E. i tam diyettir. Yalnız birinin E. i diyet-i kâmile (tam diyet) nin yarısıdır. Kirpik, göz kapakları gibi sayısı dört olan organların dördünün E. i tam diyettir. Her birinin E. i tam diyetin dörtte biridir. Dilin yok edilmesinin, aklın zarara uğramasının E. i de tam diyettir. E. deyimi satılan malın ayıp ve kusurundan dolayı değerinden indirilen bedel yerine de kullanılır.

Ers-i gayr-i mukadder: Buna hükm-i adil de denir. Şöyle ki, yarası iyileştikten sonra kendisinde aybı gerektiren bir eser kalan yaralı, köle farz edilerek, bir defa sağlam olarak, bir defa da o eser ile ayıplı olduğu halde kendisine bilirkişi aracılığiyle bir değer biçilir. Bu iki değer arasındaki fark, sağlam durumunun kaçta birine eşit ise, o oranda diyet miktari erş-i gayri mukadderdir. Meselâ yaralıya sağlamken elli bin bira, ayıplı olarak da kırk bin lira takdir olunsa, iki değer arasındaki on bin lira, yani tam diyetin beşte biri, erş-i gayri mukadder olmuş olur.

E. R. T. (İng. Estrogen Replacement Therapy = Estrojen eksikliğini tamamlama tedavisi): bk. HORMON TEDAVİSİ.

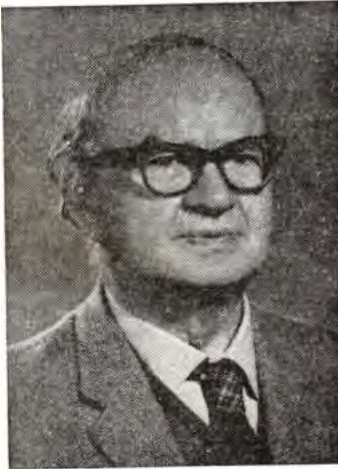
ERTAŞ, Şam Selçuklularının sonuncu pâdişâhı. Şam ile Halep'te ayrı ayrı hüküm süren sultan Tutuş (1078-1095) ölünce, oğlu Dukak, Şam'da ona vâris ve halef olmuştu. Sultan Dukak 1104 te ölünce, Atabek Tuğtekin, önce onun bir yaşındaki oğlu II. Tutuş'u tahta geçirdi; sonra

da aynı yılda Dukak'ın büyük oğlu E. (1104 - 1117) ı Şam meliki yaptı. Haçlı seferleri ve iç çekişmelerle Selçukluların Suriye'deki hâkimiyeti sarsılınca Tuğtekin, 1117 de II. Ertaş'ı da ortadan kaldırarak Şam Atabekleri sülâlesini kurdu ki, Tuğtekin'in oğlu Böri'ye göre bunlara sonradan Böriler denilmiştir.

ERTAŞ, Selçukluların atası sübaşı Selçuk'un oğlu Yusuf Yınal'ın üç oğlundan en küçüğü, Pasinlerde Bizanslıları yenen prens. 1040 ta Gazneliler Dendanakan'da yenilince, Selçukluların verdiği karara göre, yeni fetihlere girişildi. Bu arada İbrahîm Yınal'ın kardeşi E., Sistan'ı fethederek 1040 Kasımında Herat meliki İnanç Yabgu adına hutbe okuttu. Herat ve Sistân'ı kurtarmaya gelen Gazneli Sultan Mevdûd, Herat'ı aldıysa da, Sistan'da E. ın ordusuna yenilerek geri çekildi. Gaznelilere bağlı eski Cend emîri ve Harezm meliki Şahmelik'i 1043 ilkbaharında Ürgenç kalesinde, Sultan Tuğrul ve Çağrı Beyler ile kuşatan E., Gazne'ye ulaşmak üzere çöllere kaçan Şahmelik'i şiddetle takip etti; sonunda onu Mekran çevresinde yakaladı. 1043 Harezm seferinden dönen E., 1044 te Herat'a da Sultan Mevdûd'un ordusunu bozarak İnanç Yabgu'ya ülkesini kazandırdı.

1048 yazında Selçuklu ordusunda sipehsalar unvanı ile Azerbaycan valisi ağabeyi İbrahim Yınal'ın maiyetinde bulunan E., Yukarı Aras boyuna girdi. Bizanslıların elindeki yerleri vurmaya başladı. Bu sırada Selçuklu akıncıları İspir, Gümüşhane kuzeyi, Muş ve Karabaş'a kadar yayılmış, Erzurum Ovasında Erzen şehrini alarak, kaza ile yakmıştı. Sonra Pasin'e dönen E., Selçuklu ordusu ile burada 100 000 kişiyi aşan bir Bizans ordusu ile Hasankale yakınında Ügümi düzünde karşılaştı. Ügümi (Okum) kasabasını alan Selçuklu ordusu, 18 Eylûl 1084 günü Bizans ordusiyle yapılan ilk meydan savaşını kazandı.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet (Beylerbeyi [İstanbul] 1889 - Haydarpaşa [İstanbul] 1967), Türk yazarı ve edebiyat târihçisi. Babası, Aydın muhassıllarından Dâmad Abdullah Paşa torunu Hacı Mehmed Reşad Bey; annesi, Leman Hanım'dır. E., Hüseyin Nâzım Paşa'nın kızı Mevhibe hanımla evlenmiştir. İlkokulu Beylerbeyi (1900)-nde, liseyi Galatasaray (1908) da ve yüksek tahsilini Mülkiye Mektebi (1911) nde tamamlamış olan E., Düyûn-u Umûmiye Me'murîn kalemi'nde devlet hizmetine başlamıştır. Fakat sonra, Galatasaray Lisesi'nde ve Robert Kollej'de (1914) Türkçe ve Edebiyat okutarak öğretmenliği meslek seçmiştir. Bir müddet Kadıköy Lisesi Müdür Muâvinliği (1915) ve Hâriciye Nezâreti Matbuat Müdürlüğü Tedkik ve Teşhis Kalemi Mümeyyizliği'nde de bulunan E., 1923 - 27 yılları arasında Azerbaycan Bakû Üniversitesi, Yüksek Pedagoji Enstitüsü ve Tiyatro Mektebi'nde Türk edebiyatı, Batı edebiyatı ve san'at târihi okutmuştur. Yurda dönüşünde Ankara Kız Lisesi'ne Müdür ve Edebiyat öğretmeni tâyin edilen E., daha sonra Gazi Terbiye Enstitüsü'ne Türk edebiyatı târihi ve san'at târihi profesörü olmuştur. Dil Encümeni üyesi, Kıbrıs Türk Lisesi Müdürü, Maarif Vekâleti Müfettişi, Ankara Musiki Muallim Mektebi Müdürü, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü, Afganistan Maarif Nezâreti Müşaviri olarak türlü kültür ve maarif hizmetlerinde bulunan E., daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı kürsüsünde bulunmuş ve Umumî Türk Edebiyatı Ordinaryüs Profesörlüğünden kendi isteği ile 1958'de emekli olmuştur. Ölümünden iki gün önce hastalanarak Haydarpaşa Nümûne Hastahanesi'ne kaldırılan E., 18 Aralık 1967 akşamı hayata gözlerini kapamış; 19 Aralık'da na'şı Üniversiteye getirilerek merasim yapılmış ve Bayezid Câmiinde, cenâze namazı kılındıktan sonra Âşiyân'a defnedilmiştir. Pul, para, minyatür, yazı, halı, tespih, çini gibi çeşitli antika koleksiyonu meraklısı olan E., güzel resim yapar, hocası Tevfik Fikret tarzında şiirler de yazardı. Gençlik yıllarında Tevfik Fikret'le birlikte Tanin Gazetesinde çalışmış bulunan E., (Suad Fâhir) takma adı ile birçok şiir ve nesir yazılar yayınlamıştır. *Düşünce* adlı bir edebî dergi de çıkaran E., bunun bir sayısını Tevfik Fiktet'e tahsis etmiştir.

İ. H. ERTAYLAN

1914'den son yıllarına kadar Doğu - Batı ülkelerini vazife, tedkik, kongre, konferans ve sergi gibi çeşitli sebeb ve vesilelerle dolaşan ve buralardaki hazînelerden faydalanan E., Türk edebiyatının Anadolu'daki gelişme seyrini tesbit için yaz ta'tillerini yurdun muhtelif köşelerinde bulunan kütüphanelerdeki yazma eserleri incelemekle geçirirdi. E. nın Türk edebiyatına çeşitli konularda kazandırdığı eserlerin bâzıları şunlardır; *Kır çiçekleri* [İst. 1917]; *Hesap İmtihanı* [İst. 1917]; *İki çocuğun devr-i âlemi* [3 c. İst. 1923 - 1924]; *Türk Edebiyatı Târihi* [Bakû 1926]; *Yunan Edebiyatı Târihi* [İst. 1928]; Türk edip ve şâirleri hakkında küçük monografiler (*Nâmık Kemâl, Recâizâde Ekrem, Şinâsi, Tevfik Fikret, Ziya Paşa, Abdülhak Hâmid, Ahmed Vefik Paşa*) [İstanbul 1932]; (*Ahmed Hikmet, İsmail Safâ, Koca Ragıp Paşa* ve *Fıtnat, Nâbîzâde Nâzım*) [İst. 1933]; *Kıbrıs Türk Alfabesi* [İst. 1934]; *Lâtin Edebiyatı Târihi* [İst. 1937]; *Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara* [İst. 1945]; *Varaka ve Gülşah* [İst. 1945]; *Sultan Cem* [İst. 1951]; *Falnâme* [İst, 1951]; *Ahmed-i Dâî* [İst. 1952]; *Âdilşâhîler* [İst. 1953]; *Fâtih Fütühâtı* [1. c. İst. 1953]; [2. c. Ankara 1966]; *Gazi Giray Han* [İst. 1958]; *Hatiboğlu* (*Bahrü'l-hakâyık*) [İst. 1960]; *Behçetü'l Hadâşık* [İst. 1960]; *Lûtfî Dîvânı* [İst. 1960]; *Tabiatnâme* [İst. 1960]; *Târih-i Edirne* [İst. 1960]; *İlâhî Dîvânı* [İst. 1961]; *Mârifetnâme* [İst. 1961]; *Tevfik Fikret, hayatı ve eserleri* [İst. 1963]; *Dîvân-i Türkî-i Zafer* [İst. 1965]. — F. T.

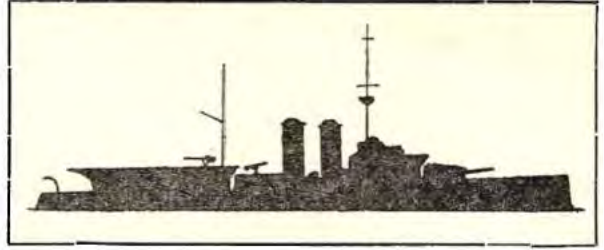
ERTOKUŞ, Anadolu Selçukluları başbuğlarından Antalya sübaşısı (1207 - 1228) ve Erzincan meliki, Gıyaseddin Keyhusrev'in atabeyi (1228 - 1224?). Adı *Er-Tokuş*, unvanı Mübârizeddin olup, şehzadeliği 1182 - 1192 arasında Uluborlu meliki olarak geçen I. Gıyaseddin Keyhusrev'in has kölelerinden idi. Bu yüzden yazıtlar ve vakfiyede babası Abdullah diye anılır. I. Gıyaseddin, 1197 de ilk saltanatından ayrılarak 1198 de gemiyle İstanbul'a gidince, E. da maiyetinde idi. 1204 te Haçlı istilâsı sırasında İstanbul'dan Anadolu'ya geçen I. Gıyaseddin Keyhusrev, uç beyleri ile iş birliği yapan E. un da yardımı ile 1205 te ikinci defa Konya tahtına geçti.

I. Gıyaseddin 1207 de Antalya'yı fethederken, ordu başbuğlarından E. u, Akdeniz kıyılarını fethetmek üzere Antalya sübaşı (vali) sı tayin eyledi. 1211 - 1212 deki şehzade kavgaları sırasında Kıbrıs Frenklerinin yardımiyle Hıristiyan halkın eline geçen Antalya, 1213 te E. un gayretiyle kurtarılınca, I. İzzeddin Keykâvus, E. u yine buraya sübaşı tayin etti. I. Alâeddin Keykubad'ın buyruğu ile 1220 kışına girilirken E. komşu Kalonoros kalesini savaşsız fethetti. Burada kışlık saray ve imaretler ile tersane yaptırıldı. Sultanın adı ile bu liman şehrine Alâiyye denildi. Buraya bağlı Alara kalesini de E. barışla aldı. Selçukluların Akdeniz ticareti ve donanma merkezi olan Alâiyye'nin imarına hizmet etti. 1226 - 1228 yılları arasında Manavgat, Anamur ve Silifke'ye kadar Kilikya'yı fethetti. E., Antalya'da bir cami, 1223 te E., Isparta ilçelerinden Gelendost'ta Kudret Hanı denilen kervansarayı, 1224 te Isparta'nın Borlu ilçesinde Ağros - Atabey köyünde bugün de sağlam duran Atabek Medresesini yaptırarak vakıf bırakmıştır. E. un azatlı kölelerinden Hacı Armağanşah (ölm. 1240) onun mütevellisi idi; ölümünden sonra da Armağanşahoğulları ailesi vakıflarının idaresine bırakmıştır. Sınırını Silifke'ye kadar yaklaştıran E., 1228 başlarında, Kayseri'de sultana yeni fetihlerini arz ederken, Antalya ve Alâiyye'deki Selçuklu donanmasına çok güvendiğinden Kıbrıs'ın fethine de izin istemişti. 1228 yazında Mengücüklülerden Erzincan'ı alan I. Alâeddin, küçük oğlu III. Kılıçarslan'ı veliaht ilân ederek, büyük oğlu II. Gıyaseddin Keyhusrev'i Erzincan meliki tayin etti. E. u da bu şehzade ile Erzincan'a gönderdi. E., Erzincan'dan yürüyüp Mengücüklülerin son hâkimi Muzafferüddin Mehmed'den barışla Şebin Karahisar'ı aldı. Harezmşah'a meyleden ve Selçuklu tâbiliğinden çıkan Trabzon Komnenosları üzerine 1229 da sefer yapan E., Trabzon kalesini kuşattıysa da, alamadan geri döndü. E. 1231 Yassıçimen savaşında da yararlık gösterdi. Erzincan'da ölen E. un yerine şehzade II. Gıyaseddin'e Şemseddin Altun Apa atabek tayin edildi.

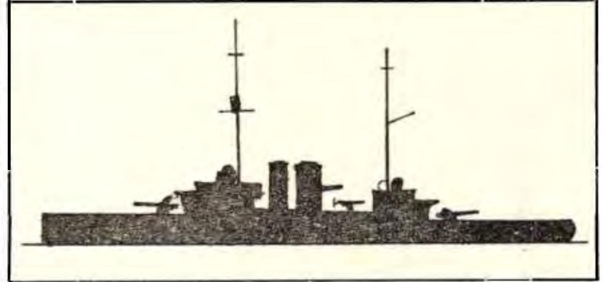
ERTUĞRUL, Balıkesir ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 6 194 (1960) tür. Bucak merkezi 465 nüfuslu bir köydür. Bucağa bağlı 19 köy vardır. Bunların çoğu 200 - 400 nüfusludur. E. bucağı, Balıkesir şehrinin 15 km güney - batısında, tepelik bir yerde, Balıkesir - İzmir demiryolu ve karayolu boyundadır. Çevresi tepelik ve yer yer düzlüktür. Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır. Bk. BALIKESİR.

ERTUĞRUL (AKER) (doğ. 1893), I. Dünya Harbinde top bataryası ile olağanüstü hizmetler görmüş bir yüzbaşı. I. Dünya Harbinde İngiliz ve Fransız donanma gemileri, doğu Akdeniz'deki Alman denizaltılarına karşı Meis adasını geçici bir üs olarak kullanmak için adaya bir top bataryası çıkarmışlardı. Bu durum karşısında bu adanın işgali tasarlanmış, bu arada E. tarafından komuta edilen bir dağ bataryasına da görev verilmişti. Meis limanına «Benami Krea» adlı bir İngiliz, «Paris II» adlı bir Fransız yardımcı kruvazörü gelmişti; liman dışında bir İngiliz muh-

ERTUĞRUL (AKER)

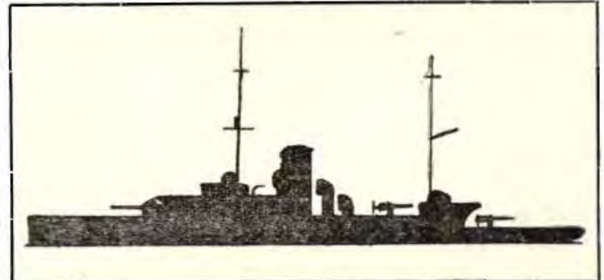

Ertuğrul tarafından batırılan İngilizlerin 4 tayyareli «Benami Krea» kruvazörü

ribi dolaşmakta iken Yüzbaşı E., 3 Ocak 1917 günü geminin baş tarafında yangınlar çıkarmış ve gemiyi batırmıştır. Bu esnada «Paris II» gemisi demirini alıp liman dışına çıkmıştır. 14 Nisan 1917 günü Yüzbaşı E. un bataryası Fransız gemilerinin Antalya'yı bombardıman etmelerine mani olmak için Antalya'ya nakledilmiştir. E., Fransız gemilerinin içine girip vasıtaları alıp götürdüklerini görünce bataryasınını Ağva iskelesinin pek yakınında denizden görülmeyecek şekilde mevzilendirmiştir. Antalya'dan sahte yük dolu bir de mavna getirerek iskeleye yanaştırmış, hamal kılığına soktuğu erler mavnayı boşaltıyor oyununu yaparken, «Paris II» yardımcı kruvazörü limana yanaşmış, bu esnada Yüzbaşı E. un bataryasının atışları ile Fransız gemisi de batırılmıştır. Bu olaydan sonra Fransız gemileri limanlara yaklaşmışlardır.

Batan Paris II Kruvazörü

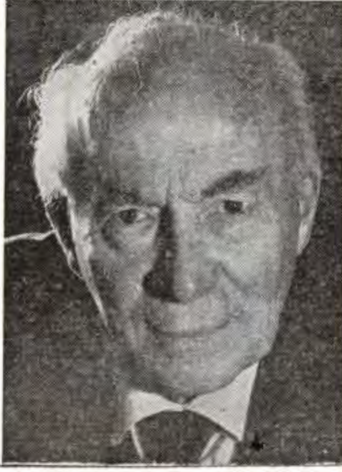
Bunlardan başka, Yüzbaşı E., mavnalardan birine patlayıcı madde yüklemiş ve bunları portakal sandıkları ile kamufle etmiştir; patlayıcı maddeleri ateşleyecek olan funyeler sandıklardan birine bağlanıp sandığın kaldırılması ile beraber bütün barutun patlamasını sağlayacak tertibat almıştır. E. Fransız gemisinin geldiğini haber alır almaz, mavnayı açık dedize çektirmiş ve ayırdığı açıkgöz erlerine: «Fransız gemisinin yaklaştığını görünce mavnayı bırakınız ve kaçıyor inancını vererek sandala binip sahile çıkınız» komutasını vermiştir.

8 Mart 1918 günü Fransızların «Alexandra» yardımcı kruvazörü sandalla kaçan erleri görmüş ve mavnaya yaklaşmıştır. Fransız gemisinden mavnaya gelen gemi doktoru

Batan Aleksandra yardımcı kruvazörü

portakalları tetkik etmiş ve bunun üzerine gemi mavnaya yanaşmış, geminin donanımı ile sandıklar alınmaya başlanmış ve bu esnada bir sandığın kaldırılması ile korkunç bir infilâk olmuş ve Fransız gemisi batmıştır.

ERTUĞRUL, İbrâhim Muhsin (doğ. İstanbul 1892), aktör, rejisör ve tiyatro yazarı. Hâriciye Nezâreti veznadarı Hüsnü Bey'in oğludur. Annesi Fatma Dilruh Hanım'dır. İlk öğrenimini İstanbul'da Tefeyyüz Mektebi ile Darüledep'te, orta öğrenimini Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde, lise öğrenimi Mercan İ'dâdîsi'nde yaptı. 1909 yılında Burhanettin - Reşad Rıdvan topluluğuna en küçük aylıkla aktör olarak girdi. Genç E. 1911 yılında Paris'e giderek tiyatronun ne olduğunu öğrenmek istedi. O çağın en büyük sahne sanatçılarından Mounet - Sully *Hamlet* piyesini oynamış, genç E. ilk defa gördüğü bu oyunun tesirinden uzun zaman kurtulamamıştır.

M. ERTUĞRUL

E. 1912 yılında İstanbul'a dönünce ilk işi bir topluluk kurup *Hamlet* piyesini sahneye koymak olmuştur. Dilimizde ilk *Hamlet* temsili Beyoğlu'nda, Odeon Tiyatrosunda 1912 yılı Mayıs ayı içinde E. tarafından oynanmıştır. E. bu temsilden sonra İstanbul'da Eliza Binemeciyan tiyatro topluluğunda aktör olarak mühim bir yer almış, *Masum katil* (Simon) piyesindeki rolü ile birinci sınıf aktörlerden sayılmaya başlamıştır. E. u 1913 yılında Millet Tiyatrosu adı altındaki toplulukta görüyoruz. Bu teşekkülün sorumlu müdürü Fransızca öğretmeni, aktör, piyes mütercimi Kemal Emin Baran'dır. Topluluk İstanbul'da ve Bursa'da başarılı temsiller vermiştir.

E. 1913 yılı sonbaharında tekrar Paris'e gittiği zaman, Antoine Tiyatrosunun müdürü Gémier, bu tiyatroyu Suzanne Després'ye tahsis etmişti. Deprés Hamlet rolünü oynayacaktı. Genç E. birçok çabalardan sonra provalarda bulunmak için izin alabildi; Lugné - Poe'nin idâre ettiği bu çalışmalar, yirmi bir yaşındaki genç Türk aktörü üzerinde büyük te'sir uyandırmıştır.

1914 yılında Reşat Rıdvan'ın rejisörlüğü altında çalışan Sahne - i Milliye - i Osmaniye topluluğunda E. a artık baş roller veriliyordu. 1914 yılında Dârülbedâyi'i kurmak üzere İstanbul'a getirilen André Antoine, bu tiyatro okuluna E. u öğretmen yardımcısı olarak tâyin etti.

1916 yılında Dârülbedayi' İstanbul Belediyesince hem sanatçılara meslekî dersler, hem de halka temsiller veren bir müessese olarak yeniden düzenlenince, E., Dârülbedâyi'in temsil ettiği *Çürük temel*, *Baykuş* ve *Uçurum* piyeslerinde baş aktörlerden biri olarak başarılı sayılmıştı. *Uçurum* piyesi dilimize E. tarafından adapte edilmiştir.

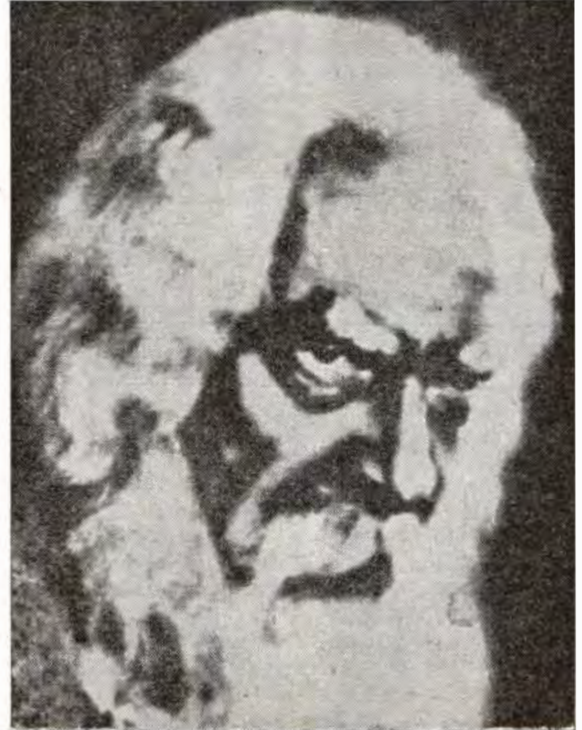
E. aynı yıl içinde Berlin'e gitmiş, Fransız tiyatro sanatından sonra Alman sahne sanatını incelemiş, film çalışmalarına katılmıştır. Gündüzleri sinema stüdyolarında, geceleri Lessing Tiyatrosunun Deutsches Künstler - Theater'in sahnelerinde çalışarak sahne tekniğini öğreniyordu. Alman sanatçısı Albert Bassermann o sırada Ibsen'in bütün eserlerini arka arkaya sahneye koyuyordu. E. bundan da faydalandı. E. film çalışmalarında da yer almıştır. O sırada Berlin'de Maria Carmi'nin Hans Albers'le oynadığı bütün filmlerde rol almıştır. O yıl sonunda Berlin'de film rejisörü olarak çalışması için E. ile bir sözleşme imzalandı. Almanya'da rejisörlüğünü yaptığı filmler arasında *Samson*, *Siyah lâle*, *Şeytana tapanlar*, *Ölüm kervanı* sayılabilir.

E. yurda döndükten sonra bu bilgisinden faydalanılmış, o zaman kurulan Kemal - Film müessesesinin çevirdiği *Ateşten gömlek*, *Kız Kulesi fâciası* gibi filmlerde Türk tiyatro sanatçıları ilk defa rol almışlardır.

1924 - 1925 yıllarında İstanbul'da E. ve arkadaşları tarafından Dârülbedâyi San'atkârları adı altında bir topluluk kurulmuştu. O yıllar E. un rejisörlüğü altında telif ve adaptasyon olarak oynanan eserler, tiyatro târihimizde ileriye doğru atılmış mühim adımlardır.

E. 1925 yılında Rusya'ya da çağrılarak Moskova'da ve Odessa'da sinema fabrikalarında rejisör olarak çalıştırılmıştır. 1927 yılında yurda dönünce, Dârülbedâyiin İstanbul Belediyesince yeniden düzenlenmesi sırasında, bu müesseseye rejisör olarak tâyin edilmiştir.

Maalesef, Rusya dönüşünde E., Moskova'yı kendisine «uyanan dünyânın yeni Kâ'besi» sayacak kadar sola saptırılmış görülmektedir. «Ertuğrul Muhsin May» imzâsiyle Dârülbedâyi' dergisinde yayımlanan ve E. un komünist rejime hayranlığını açıklayan görüşleri, Fransa ve Almanya'da «pür san'at» ı öğrenen san'atçının, Rusya'da kendi tâbirleriyle bir «proleter reformist» oluşunu şöylece ortaya koymaktadır: «Demek oluyor ki insanlığın uzun asırlardanberi iç çekerek özlediği, beklediği mes'ud devre Sovyet ülkesinde artık takarrür etmiş, ... demek oluyor ki, bin kat güçlükle dikilen ve nice idealistlerin kanlarıyla sulanan «Komünizm» ağacı kendisinden beklenen güzel, faydalı yemişleri artık vermeye başlamıştır. Sovyet Rusya'da bu ağacı baltalamaya uğraşmak, insanlıkdan en son ideali çalmak olur.»

M. ERTUĞRUL: Kral Lear rolünde

İşte bu târihten sonradır ki, Nâzım Hikmet'in şiir sâhasındaki yıkıcı propagandası, baş rollerine bizzat E. un çıktığı onun tiyatro eserleriyle, Türk sahnesine de sıçramış ve bulaşmıştır (1932, 1934).

Millî Eğitim Bakanlığı ve İstanbul Belediyesi bütçelerinden yapılan yardımlar artırılarak 1931 yılında İstanbul Şehir Tiyatrosu içinde bir tiyatro sınıfı açılması; 1936 yılında Ankara'da Mûsikî Muallim Mektebi'nde tiyatro ve opera konservatuvarı sınıflarının teşekkülü için yapılan çalışmalara E. da katılmıştır. Daha sonraları Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi temsillerini yöneten Carl Ebert Almanya'ya dönünce E., Hasan Âli Yücel tarafından bu vazifeye getirilmiş, 1947'den i'tibâren bir yandan İstanbul Şehir Tiyatrosu rejisörü, bir yandan da Ankara Devlet Konservatuvarı Tatbikat Sahnesi idârecisi olarak çalışmıştır.

1949 yılında T. B. M. M. nce kabul edilmiş olan Devlet Tiyatrosu Kanunu ile 23 Eylûl 1949'da E., ilk genel müdür olarak bu kuruluşun başına tâyin edilmiştir. 1 Nisan 1951'de Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından bu vazifesinden ve Devlet Tiyatrosu başından uzaklaştırılan E., bir süre sonra 7 Ekim 1954'de tekrar genel müdür olmuştur. 13 Temmuz 1957'de emekliye sevkedilince, Şehir Tiyatroları başrejisörü olarak san'at çalışmalarına İstanbul'da devam etmiştir.

E. un tiyatro mesleğindeki yirmi beş yıllık jübilesi 29 Mart 1934 akşamı İstanbul Şehir Tiyatrosunda yapılmıştır. Kırkıncı yıl jübilesi ise 1949 yılında, önce Ankara'da Küçük Tiyatro'da, sonra İstanbul'da Tepebaşı Tiyatrosu'nda kutlanmıştır. Altmışıncı yıl jübilesi de 1969'da çeşitli tiyatrolarda kutlanmış bulunmaktadır.

ERTUĞRUL, İsmail Fennî (Tırnova 1856 - İstanbul 29 Ocak 1946), Türk bilgini, tercüman, yazar, öğretmen ve bestekârı. Tırnova'lı Mahmud Bey'in oğludur. Midhat Paşanın Tırnova'da ilk defa açtırdığı rüştiyede okumuş, bir süre de câmi derslerine ve medreseye devam etmiştir. Arapça ve Farsçayı tam olarak öğrenen E., 1870'de Tırnova mu h a s e b e kalemine girmiştir. 1878'de Rus istilâsı üzerine İstanbul'a göç edip yerleşen E., Mâliye Nezâreti Tahsilât Kalemi'ne girmiş, Dîvân-ı Muhâsebât (Sayıştay) mümeyyizliğinde ve üyeliğinde bulunmuştur. 1901'de İç İşleri Bakanlığı muhasebecisi olmuş, rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelliğine (korgenerale eşit sivil rütbe) yükselmiştir. 8 Temmuz 1909'da 53 yaşında iken emekliye ayrılmıştır.

İ. F. ERTUĞUL

Dârüşşafaka'da öğretmenlik yapan E., İstanbul'daki Lisan Mektebi'ne de devam ederek burayı da bitirmiş ve mükemmel İngilizce, Fransızca öğrenmiştir. Felsefe, tasavvuf, sosyoloji, edebiyat ve târih üzerine 13 kitabı basılmıştır. Bâzıları İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça'dan tercümedir. Bunlardan 935 sahifelik *Lugatçe-i felsefe* adlı büyük eseri, 1927'de İstanbul'da basılmıştır. Bundan başka, Dozy'nin *Târih-i İslâmiyet*'ine cevap olarak yazdığı *İzâle-i şükûk* adlı kitabı, Bühner'in *Madde ve kuvvet* adlı eserine cevap olan *Maddiye mezhebinin izmihâli* kitabı ile *Vahdet-i vücût* ve *Muhiddin-i Arabî* adlı eseri basılmıştır. Mûsikîden de anlayan E. un birçok besteleri de vardır.

Tırnova'da iken Dimitri'den kanun ve Pamukoğlu'ndan keman öğrenmiş balunan E., Mutâf-zâde (b. bk.) nin talebesi olan Tırnova Muhasebecisi Cûdî Efendi'den şarkı meşk etmişti. İstanbul'a gelince Aleksan'dan keman, Tanbûrî Ali Efendi ve Şevki Bev'den mûsikî dersi almış bunan E., pek çok parça bestelemiş ve çoğunun güftesini de kendi yazmıştır. 114 parçasının notasını yayımlamıştır. 90 yaşında iken vefât eden E., 7 132 cildlik kütüphânesini son günlerinde Bayezid Devlet Kütüphânesi'ne hediye etmiş bulunuyordu.

ERTUĞRUL, Neyyire Neyir (İstanbul 1903 - İstanbul 1943), tiyatro san'atçısı. Babası Eyyup Efendi kızına Münire adını koydu. İki yaşında iken babasını kaybetti.

N. N. ERTUĞRUL: Akın piyesinde M. Ertuğrul ile

Eyyup Efendi'nin yakın arkadaşı Mânizâde Tahir Bey bu âileyi himâyesine aldı. Münire, Eyyup, ilk okuldan sonra İstanbul'da Dâr-ül-Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) ı bitirmiş, iki yıl da Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde okumuştur. Türk sermayesi, Türk rejisörü ve Türk san'atçıları ile Kemal-Film müessesesi tarafından 1922 yılında yapılan filmde ilk defa iki Türk kadını rol almıştı: Bunlardan biri Münire Eyyup, öteki Bedia Muvahhit'tir. Filmin konusu Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten gömlek* romanından alınmıştır; rejisörü Muhsin E. dur. Münire bu filmde Kezban rolünü başariyle oynamıştır. Münire, Muhsin E. un İstanbul'da Raşit Rıza ile birlikte oynadığı *Othello* piyesinde sahneye çıktı (1923) ve bu temsilden sonra da Dârülbedâyi san'atçıları arasına katıldı. Münire, kısa bir süre Şadi Bey'in kurduğu Millî Sahne'de, 1925 tiyatro mevsiminde de Muhsin E. ve arkadaşları adı altında İstanbul'da Şehzâdebaşı'nda Ferah Tiyatrosunda verilen temsillere katılmıştır.

Münire Eyyup, sahne hayatına girdikten sonra tiyatro ilânlarında adının Neyyire Neyir olarak belirtilmesini istemişti; kısa bir zaman sonra Muhsin E. ile evlenmiş, adı Neyyire E. olmuştur. O sıralarda Muhsin E. film rejisörü olarak Rusya'ya çağrılınca Neyyire'yi de götürmüştür. Muhsin E. un 1927 - 1928 tiyatro mevsimi başında Dârülbedâyi rejisörlüğüne tayin edilmesi üzerine Neyyire E. da eski çalışma yerine dönmüştür. O tarihten ölümüne kadar, önce Dârülbedâyi, sonraları İstanbul Şehir Tiyatrosu adı altında verilen temsillerde aldığı rollerini dâima başarı ile oynamıştır.

E. N., *Ateşten gömlek*'ten sonra Muhsin E. un yaptığı başka filmlerde de rol almıştır. *Peer Gynt* piyesindeki Aase Ana unutulmaz rollerindendir.

ERTUĞRUL ÇELEBİ (1376 - 1396), I. Bayezid (Yıldırım) in ikinci oğlu. Babası tarafından Saruhan ve Karasi vilâyetlerinin yönetimiyle görevlendirilmiştir (1389). Timur ile yapılan Ankara Savaşından önce öldüğü kabul

edilmektedir. Leunclavius'a göre, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'e karşı giriştiği bir savaşta ölmüştür. Khalkokondylas'a göre ise, 1400'de Sivas'ın Timur tarafından alınması sırasında esir düşerek öldürülmüştür.

ERTUĞRUL FİRKATEYNİ, Japonlarla dostluk kurmak üzere Japonya'ya gönderilen ve dönerken yakalandığı (z 10), (220) fırtınaları diye meşhûr tayfun neticesi kayalara çarpan ve batan bir Türk harb gemisi.

1887 yılında Japon imparatorunun amcasının savaş gemisi ile İstanbul'a yaptığı dostluk ziyaretine karşılık, bir savaş

ERTUĞRUL FIRKATEYNI

gemisinin de mukabil ziyaret yapması, II. Abdülhamid tarafından irade edilmişti. Böylece E. F., Hind ve Pasifik Okyanuslarında Türk bayrağını göstermiş ve bu diyarlardaki Müslüman halk kitlelerini Halîfe adına memlekete kazandırmıştır.

E. F., 2 344 tonluk bir savaş gemisi idi. 1854 te İstan-

ERTUĞRUL ANITI: Yeni anıt önünde Büyükelçi **Hüsrev Gerede açılış nutkunu verirken**

bul tersanelerinde yapılmış olup, hem yelken hem de makine ile hareket ediyordu. Üç direkli olan geminin ana tahrik vasıtası yelken idi. 600 beygir kuvvetindeki makinesi de yardımcı bir itici kuvvet vâsıtası oluyordu.

Kafile başkanı Albay Osman, Bey, gemi komutanı da Yarbay Ali Bey idi. O yıl Heybeliada'daki Bahriye Okulunu bitiren genç teğmenlerin hepsi de gemiye alınmış ve 1 092 kişi 15 Temmuz 1889 günü İstanbul'dan Japonya'ya hareket etmişti. Süveyş Kanalına kadar seyir rahat geçmişti. Gemi Aden, Cidde ve Bombay'a uğramış Müslüman halk rarafından hareretle karşılanmıştır. Buradan Seylan adasındaki Colombo Limanına, sonra da Singapur'a geldiklerinde kafile komutanı, amiralliğe terfi ettirildiği hakkındaki padişah iradesini almıştır.

Singapur'dan sonra Saygon, Hong Kong Limanına uğramışlar ve kömür ikmallerini yapmışlardır. Gemi fırtınalı havalarda hırpalandığından, her girdiği limanda tamirat ile meşgul olmuşlardır. 28 Haziran 1889 da gemi Yokohama Limanına demirlemiştir.

Japon imparatorunun Tokyo'da Türk amiralini kabul etmesi parlak olmuş, şehir halkı amiralin saray arabası ile imparatora gidişini seyretmiştir.

Büyük bir talihsizlik, geminin gecikmesine sebep olmuştur. 37 kişi koleraya tutulduğundan, gemi karantinaya çekilerek 33 gün Yokohama'da kalmıştır. 15 Eylûl 1890 tarihinde Yokohama'dan hareket eden E. F. nin 16 - 17 Eylûl gecesi çıkan fırtına arka direğini dibinden devirmiş, bu arada dalgalar tekne üzerinde delikler açmış, buralardan makine ve kazan dairelerine su girmeye başlamıştır. Bu şartlarda fırtınanın tayfuna çevirmesi, gemi personelinin görevlerini ağırlaştırmıştır. Kazan dairelerine giren suyun kazanları söndürmesi felâketi büsbütün yaklaştırmıştır. Böylece makineler işlememiş, gemi Oshima burnundaki kayalıklara doğru sürüklenerek 18 Eylûl 1890 günü batmış, 587 kişi şehit olmuştur. Amiral Osman Paşa da gemisi ile beraber sulara gömülmüştür. Kazadan kurtulanlar Japon donanmasına mensup gemilerle İstanbul'a gelmiştir.

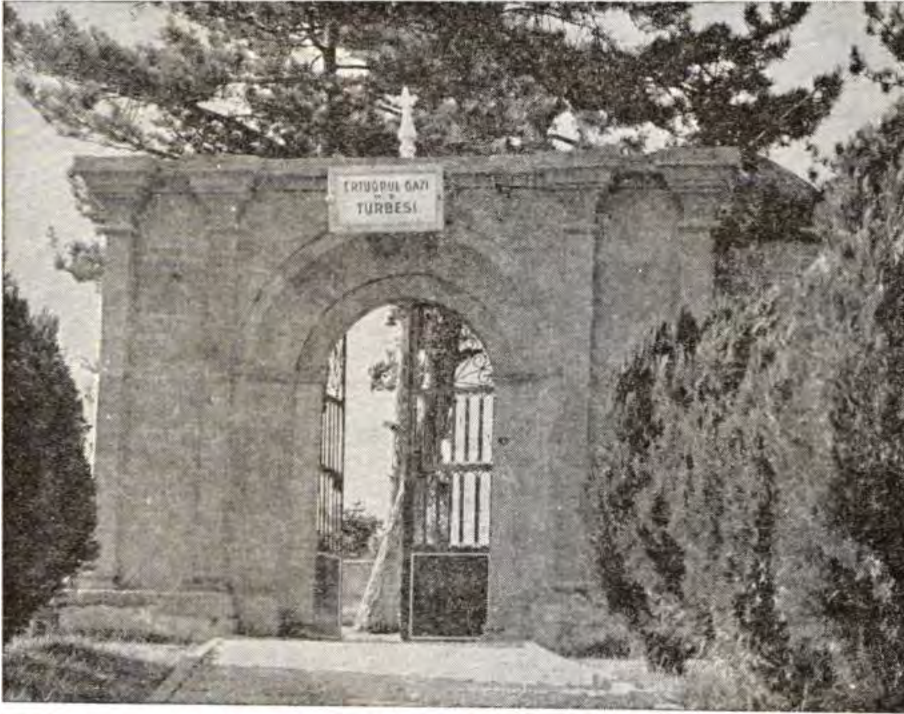
E. F. şehitleri için ilk anıtı, korkunç kazanın meydana geldiği Oshima'lılar yaptırmışlardır. İkinci anıtı 1920 de Türk - Japon ticaret komitesi yaptırmıştır. Nihayet Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti E. F. şehitlerine lâyık anının temelini 22 ekim 1936 günü attırmış ve kısa bir süre sonra da açılma töreni yapılmıştır.

ERTUĞRUL GAZİ (ölm. 1281 ?), Osman Gazi (b. bk.) nin babası. E. G. nin tarihî şahsiyeti kaynaklardaki bilgilerin farklılığı yüzünden tam bir açıklıkla tesbit edilmemektedir. Onun adından itibaren mensup olduğu Türk boyu, faaliyetleri ve hayatının safhaları hakkında XIV - XV. yüzyıllar arasında yazılanların bazıları birbirlerine yakın, bazıları da hiç ilişki kurulamayacak kadar uzak haberleri ihtiva etmektedir.

E. G. nin hayatı konusunda bu kadar farklı söylentilerin yayılmasının başlıca sebebi olarak, kaynakların onun ölümünden 120 - 200 yıl sonra yazılmış olmaları gösterilebilir.

Osmanlı Devletini kuran Osman Gazi'nin babasının adı bazı kaynaklarda Davut olarak tanıtılmakta, onun 10 000 çadırla Kıpçak elinden göç ettiği söylenmektedir. Başka kaynaklarda ise Erdoğdı ve Ertuñrul Alp şeklinde gösterilmişse de, umûmiyetle E. G. adı yaygın olarak bilinmektedir. Ayrıca, Yıldırım Bayezid'in Timur'a yazdığı mektupta, onun adını açıkça E. G. olarak belirtmesi, adı üzerindeki söylentileri değersiz kılmaktadır.

E. G. nin başbuğluğunu ettiği Kayı kabilesinin etnik durumu da anlaşmazlık konusu olmuştur. Daha XV. yüzyılda belki de tahkir maksadiyle Aziz b. Erdeşir Esterabadî, *Bezm ü rezm*'de (1382) onu Moğol olarak tanıtmaktadır. J. Marquart da Kayı boyunun Moğol olduğunu iddia etmektedir. Bu görüşü tadil eden Zeki Velidi Togan ise, Ka-

ERTUĞRUL GAZİ TÜRBESİ

E. G. nin Söğüd'e yerleşmesinden sonraki faaliyetleri hakkında da kesin bilgiler yoktur. Hattâ onun Kayı boyunun beyliğini alışı konusu da farklı şekillerde açıklanmaktadır. Enverî, *Düsturname*'de Selçuklu sultanı Alâeddin'in hizmetine giren Gündüz Alp ve Gök Alp adlı iki kardeşin pek çok tehlikeli görevler aldıklarını, Tatarları bozguna uğratıp d e n i z e döktüklerini, sultanın da bu hizmetlere karşılık olarak onlara Sultanhüyüğünü vermiş olduğunu, Rum sınırına yerleşen bu iki kardeşin 3 000 yiğit ile gazaya başlayıp, Ermeni Derbendi'nden geçip İnegöl'ü yağmaladıklarını, fakat daha sonra aralarının açılarak Gök Alp'ın zehirlenerek öldürüldüğünü, bundan üç yıl sonra da Gündüz

yıları Kay olarak nitelendirmekte ve bunları Türk olarak göstermektedir. Bütün bu iddiaların vârit olmadığını ve Kayıların Oğuz boylarından biri olduğunu Fuad Köprülü ispat etmiştir (bk. KAYI). Osmanlı âilesinin Kayı boyundan geldiği, yani E. G. nin bu boyun beyi bulunduğu, Osmanlı paralarında Kayı ulusunun damgalarının kullanılması ile de sâbittir.

E. G. nin ve maiyetindeki Kayı boyunun Anadolu'ya gelişi hakkında da farklı görüşler vardır. E. G. başbuğluğunu ettiği Kayı kabilesinin (50 000 çadır, Karamanî Mehmed Paşa, *Târîh - i âl - i Osmân*), E. G. nin babası Süleyman Şah (b. bk.) komutasında Horasan'da Merv civarında Mahan'da yaşamakta iken, Moğolların baskısına dayanmayarak Diyar - i Rum'a göç ettiği, Ahlat bölgesinde yerleştiği, ancak bu dağlık bölgede hayvanların iyi bakılamadığı için Erzurum yoluyle güneye doğru hareket ettiği, Süleyman Şah'ın Halep üzerinde Fırat'ı geçerken boğulduğu ve Caber kalesi önünde gömüldüğü, bunun üzerine Kayı boyunun dağıldığı bir kısmının Suriye'de kaldığı, bir kısmının da Anadolu'ya döndüğü Anadolu'ya dönenlerden Süleyman Şah'ın üç oğlunun (Sungur Tigin, Gündoğdı ve E. G. nin) Pasin ovasına, Sürmeli Çukur (Sürmari) a çıktıkları, buradan iki kardeşi anayurda döndükleri E. G. nin ise kendi maiyeti (400 kişi. Aşık Paşazade, *Tarih - i âl - i Osman*, 1340 kişi. Saruca Kemal, *Selâtînnâme*) ile Anadolu içinde ilerlerken savaşmakta olan iki orduya rastgelip, bunlardan yenilgeye uğrayan tarafa yardım ederek, onların galip gelmelerine sebep olduğu, bunun üzerine Sutan Alâeddin'in E. G. ye hilat giydirip Söğüt ve Tomaniç'i dirlik olarak verdiği veya E. G. nin Ankara civarında Karacadağ'da yurt tuttuğu sırada Savcı (Sarubatı, Saruyatı) yı Konya'ya göndererek Selçuklu sultanından uçta görev isteğinde bulunduğu, Sultan Alâeddin'in de ona Söğüt ile Tomaniç dağını ve Ermenibeli'ni verdiği bilinmektedir.

Umûmiyetle Türk ve batılı tarihçilerce az çok farklarla benimsenen bu hikâye, günümüzde dahi tekrarlanmaktan kaçınılmamaktadır.

Alp'ın öldüğünü ve yerine E. G. nin geçtiğini, 14 yaşında at sırtına düşen bu dilâverin eşi olmayan bir yiğit olduğunu, Hızır'ın ona kılıç kuşatarak, onun soyunun Rumeli'yi açacağını müjdelediğini, E. G. nin Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ü fethettiğini ve öteki kaynakların aksine 52 yaşında öldüğünü anlatır. *Selâtinname*'de ise Mahan'dan gelenin E. G. olduğu, Karacadağ'da yerleştiği ve Selçuklu hizmetine girerek Germiyanlı ülkesini akın alanı yaptığı ve sonra sultanın komutası altında Karacahisar'ı kuşattığı belirtilir. Sultanın Konya'ya dönüşü üzerine E. G. kuşatmaya devam ederek burasını fethetmiştir. E. G. 93 yaşında ölmüş olup, Osman Gazi'ye atfedilen meşhur rüyayı da o görmüştür (bk. OSMAN GAZİ).

Hacı Bektaş *Velâyetnamesi*'nde de E. G. nin faaliyetleri özetlenmiştir. Selçuklu sultanı Rum ucunu Ay Doğmuş Alp, Ertuñrul Alp, Gündüz Alp adlı üç yiğit kardeşin idâresine bırakmıştı. E. G., Ay Doğmuş Alp'ın ölümünden sonra, uç beyliğini almak üzere Konya'ya giderken Kara Yük'te Hacı Bektaş Veli'yi ziyaret etmiş, onun duasını alarak, ondan kılıç kuşanmış, yani saltanat etme yetkisi almıştır. Konya'da ise uç beyliğine atanmış ve Sultanhüyüğüne dönerek gaza ve cihatla meşgul olmuştur. Ölümünde oğlu küçük olduğu için yerine kardeşi Gündüz Alp geçmiş, Utman (Osman) ın beyliği ondan sonra başlamıştır.

Hasan b. Mahmud Bayatî ise, E. G. nin 1281 de Söğüt'te öldüğünü ve burada yaptırdığı tekkeye gömüldüğünü söyler (*Câm - i Cem - âyîn*).

E. G. nin şöhreti, daha sonra Osmanlı ailesinin dünya tarihinde unutulmaz bir rol almasiyle yaygın bir hal almış ve çeşitli milletler bu Türk kahramanını kendilerine mal etmek çabasına düşmüşlerdir. Meselâ Bizanslı tarihçi Phrantzes, onu Gui adlı birinin oğlu ve Komnenos sülâlesine mensup bir prens olarak tanıtır ve 77 yaşında iken 1265 yılında öldüğünü söyler. Arap tarihçileri ise, Osmanlıların atası olarak kıtlık yüzünden Hicaz'dan Konya'ya göç

etmiş bir Arap'tan, Osman'dan bahsederler. Türk kılığına giren, yani Türkleşen bu Osman'ın Bizans ucunda gaza ve seferlerde bulunduğunu, ölünce yerine Süleyman Beyin geçtiğini, ondan sonra da ikinci Osman Beyin ve Erden Ali'nin bey olduğunu, nihayet beyliğin Orhan Beye kaldığını yazarlar. İbn - i el - Uleyf ise Osmanlı âilesinin meşhur sahâbe Hazreti Osman'ın soyundan indiğini, Medine halkı arasında da Nûşirevân - i Âdil soyundan oldukları söylentisinin dolaştığını yazar. Bk. OSMANLILAR.

E. G. nin türbesi, o günden itibaren zamanımıza kadar Anadolu'da Kayı geleneklerini devam ettiren konar göçer oymaklar ve özellikle Karakeçili Türkmenleri tarafından yılın belirli günlerinde ziyaret edilmekte, önünde Türk törelerine göre şölenler verilmekte, cirit, güreş v. b. millî oyunlar, gösteriler düzenlenerek E. G. nin ruhu takdis edilmektedir. Türbe, Sultan II. Abdülhamid zamanında yapılan tamirde aslî şeklini kaybetmiştir. 1950 yılından sonra yapılan tamirde ise eski şekline yakın olarak tamiredilmiştir. — İ. P.

ERTUĞRUL MUZIKASI, İstanbul Bahriye Mektebi ile Sıbyan Muzıkasından seçilen musiki istidatlısı gençler 1896 yılından itibaren E. M. için hazırlıklı hâle getirilmişti. Ayrıca Muzika - i Hümayundan da birkaç eleman alınmıştır. 1905'de yeni satınalınan Ertuğrul Yatında (b. bk.) böylece bir Muzıka kurulmuştu. Parlak üniformaları ve disiplinli yürüyüşleri ile seyirciler üzerinde hoş tesirler bırakan E. M. 20 yıl süren san'at faâliyetinden sonra 1922 yılında dağıtılmıştır.

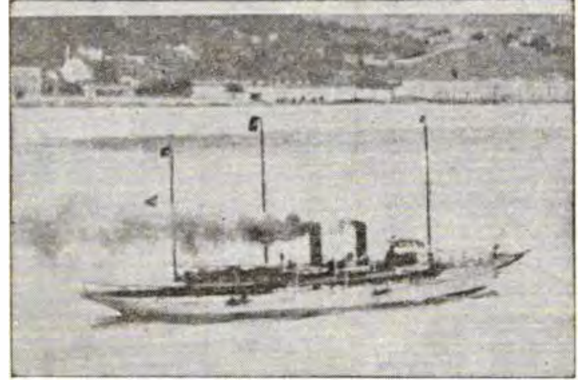
ERTUĞRUL SANCAĞI, II. Abdülhamid tarafından 1893 yılından önce kurulan bir sancak. Sancak merkezi olarak Bilecik ilçesi kabul olunmuş ve Hüdavendigâr vilâyetinin Söğüt, İnegöl, Yenişehir ilçeleri gibi Osmanlı Devletinin temelinin atıldığı veya bu devlete geçici olarak bir süre başkentlik eden şehirler katılmak suretiyle sancak meydana getirilmiştir. Sancağın kurulmasında padişah tarihî gerçekleri öne aldırmak suretiyle özel bir çalışma yaptırmış ve sancak çevresindeki ilk Osmanlılıkla ilgili türbe, cami, mescit, meşhet v. b. millî yapıların her biri tamir edilerek E. S. nın kuruluşu ile birlikte Osmanlı tarihinin ilk kaynaklarına dönme yönünde ciddî bir gayret gösterilmiştir.

E. S., Sultan II. Abdülhamid'in gerçek şahsiyet ve karakterini ortaya koyan çalışmalarından biridir. Gerek Osmanlı hanedanının, gerek bu âile adiyle anılan ve Türk kültürünün en büyük eseri olan Osmanlı İmparatorluğunun dedesi Ertuğrul Gazi (b. bk.) ye olan saygı ve şükran duygusunun bir ifadesi olarak kurulmuş bulunan E. S., vilâyetlerin belde adlariyle anılması kararı sonunda kaldırılmıştır. Bk. BİLECİK.

ERTUĞRUL TABYASI, I. Dünya Harbi'nde Çanakkale Boğazı top müdafaa şebekesinin medhal grupunu teşkil eden dört bataryadan Rumeli sahilinde ve Seddülbahir mevkiinde tesis edilmiş 2 adet 35 çapında 24 lük toptan ibaret bir batarya. Medhal tabyalarından ikisinin eski model ve 7 500 m lik kısa menzilli toplarla donatılmış olmasına mukabil, E. T. ve Anadolu sahilindeki Orhaniye tabyasının 24 lüklerinin menzilleri 14 800 m ye ulaşıyordu. Bu sebeple, düşman taarruzlarında müdafaa yükü bu iki istihkâma düşmüştür.

3 Kasım 1914, 19 Şubat 1915 ve 25 Şubat 1915 taarruzlarında, E. T. bataryasının isabetli atışları düşmanın muharebeyi keserek uzaklaşmasını sağlamış ve özellikle 38 lik toplarla donatılmış olan «Queen Elizabeth» savaş gemisi ile bu tabyanın yaptığı atış düellosu müspet sonuçlar vermiştir. Bu taarruzlarda çok güçlü düşman topçusunun ateş yağmuru altında yılmadan sebat eden ve menzilleri dahiline girdikçe karşı atışları ile zırhlıları uzaklaştıran medhal bataryaları, Türk hamaset ve şecaatinin en güzel örneklerini vermişlerdir.

ERTUĞRUL YATI, padişahların denizde yapacağı gezileri için sipariş edilen bir yat. 1903 yılında İngiltere'de Armstrong - Elswick tezgâhlarında inşâ edilmiştir.

ERTUĞRUL YATI

E. Y. 90 m uzunluğunda, 4 adet 4,7 cm lik topu olan ve 21 mil sürat yapan 900 tonluk bir teknedir. Sultan II. Abdülhamid yat ile seyahat etmemiş, Sultan Reşat muhtelif geziler yapmıştır. Yat I. Dünya Harbi'nde ordunun ikmal işinde görev almış, İstanbul'dan Çanakkale'ye cephane taşımıştır. 18 Eylûl 1926 tarihinde donanma kadrosundan çıkarılarak Cumhurbaşkanı yatı olarak kullanılmak ve muhafaza edilmek üzere İstanbul Deniz Komutanlığı emrine verilmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk bu yat ile muhtelif geziler yapmıştır.

ERUH, Siirt iline bağlı bir ilçe. İlçe nüfusu 36 687 (1965), yüzölçümü 1 765 km^2 dir. İlçeye bağlı köy sayısı 83 tür. İlçe merkezinin nüfusu 2 719 (1965) dur. Merkez bucağından başka ilçeye bağlı iki bucak vardır: Fındık ve Bağgöze (Lodi), köylerin çoğu 230 - 500 nüfusludur. Eski E. 1 070 nüfusludur.

E. ilçesi, Siirt'in güney - doğusunda, merkez ilçesi ile Şırnak arasındadır. İlçe arâzisi yüksek ve dağlıktır. Doğusundaki Kayaönü (Beçaç) Dağı 2 300 m yi bulur. Bu çevredeki dağlar 1 800 - 2 300 m yüksekliktedir. Vâdilerin yamaçları çok yerde diktir. Bu da arâziye çok inişli çıkışlı bir görünüş vermiştir. İlçe topraklarından Botan Çayı (b. bk.) nın Zorova Deresi geçer. E. tan geçen ve içinde çok balık bulunan bu dere, Botan'ın başlıca kollarındandır. Kar erimeleri sırasında bu dere kabarır ve bir çay görünüşü alır. İlçe arazisi, kıvrımlı Eosen tabakalarından ve yer yer Miyosen tabakalarından bir yapı gösterir. Yer yer Üst Kretase - Paleosen arazisi de yüzde görülür.

E. ilçesi arâzisi yüksek ve dağlık, denizden uzak olduğundan, dağlık yerlerde kışlar sert ve kar yağışlı geçer. Kışın yolların kar ile kapandığı da olur. Yazlar çok sıcak geçmez, hele yüksek yaylalarda serin olur. Çok çukur ve deniz tesirini alabilen vâdilerde zeytin ağacına rastlanan yerleri de vardır. Bu arada E. kasabasının bulunduğu yerde de kış çok sert geçmez. Buna karşılık, bu çukur yerde yaz sıcakları iyice belli olur. Arâzinin çok yerinde bozulmuş

ormanlar ve fundalıklar yer tutar. Burada en çok meşe yetişir. Bâzı yerlerde ardıç da vardır.

İlçe topraklarının çok yerinde hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Koyun ve keçi çok miktarda beslenir. Sığırları iyi cinstendir. Bölgenin elverişli yerlerinde bir miktar buğday, arpa ve darı ekilir. Yaz sıcaklarının çok olduğu yerlerde çeşitli meyvalar yetiştirilir (elma, armut, erik, ceviz, üzüm, kayısı, incir ve badem).

E. un merkez ilçesine yakın Serhal göze tuzlası işletilir; bu tuzladan yılda 300 - 400 ton tuz elde edilir. Burası bütün bu çevrenin, hattâ Hakkâri'nin Beytüşşebap çevresinin tuz ihtiyacını karşılar.

İlçe köylerinin evleri tek katlı, taş ve kerpiç duvarlı, düz ve toprak damlıdır. İlçe merkezi olan E., Siirt'e çok dönemeçli ve orta derecede bir yol ile bağlıdır. Çevresindeki Şırnak, Doğanca kasabalarına da motorlu taşıtların kolaylıkla işleyemeyeceği yollarla bağlıdır. Dicle Irmağı ve Botan çayının her iki yakasındaki köylerle bağlantı sağlamak üzere 10 - 12 kişilik sallar işletilir. Zaman zaman salların battığı ve ćan kaybı olduğu görülür. E. kasabasının küçük bir çarşısı, alanı, ilk okulu, 10 yataklı bir dispanseri, 15 kadar dükkânı bulunan bir pazar yeri vardır. Kasabanın suyu kaynaktan sağlanmıştır. İlçenin Koçtepe (eski adı: Hista) köyünde bir kaplıca vardır. Kükürtlü, sulfat ve kalsiyum iyonlarınca zengin, az arsenikli, sıcak ve bol çıkan bu sudan, çevre halkı deri hastalıkları ve romatizmayı iyileştirme bakımından yararlanmaktadır. — R. İ.

ERUKA ASİDİ (Kim.): bk ERÜSİK ASİT (Fr. Acide érucique).

ERÜBESİT (Fr. Erubescite) [Min.], bakırla demir sülfürü. Formülü; Cu_6FeS_4. E. e eskiden çoğunlukla damarlı olan değişik renginden dolayı alacalı bakır denirdi. Bu çeşit minerale pilipsit ve bornit de denirdi. E. e alacalı kütleler hâlinde Montecatini ve Toscana ile Allier departmanında rastlanır.

ERÜSİK ASİT (Fr. Acide érucique), hardal, kolza ve üzüm çekirdeği yağlarında gliserin halinde bulunan bir asit. Formülü $C_{22}H_{42}O_2$. 33° de ergir. Nitrik asit, E. A. i brasidik asit adlı izomerine dönüştürür. Ergimiş alkaliler, E. A. i asetik ve araşik asitlere ayırır.

ERVÂH - I HABÎSE (Din ve tasavvuf terimi), habis ruhlara verilen ad. Şeytanlar için kullanılır.

ERVÂH - I LÂTÎFE (Din ve tasavvuf terimi) lâtif ruhlara verilen ad. Melekler için kullanılır.

ẸRVIGE (Lat. Flavius Ervigius), Bizanslı Ardabastos'un oğlu ve İspanya Vizigotları kralı (680 - 687). Önceki kral Wamba'nın gözdesi olan E., belki de bu kralın sürülerek saçlarının tepesinin traş edilmesine (680) sebep olmuştur. Ancak, Wamba, E. yi kendisine halef seçmiş ve bu kararı XII. Toledo konsili tarafından onaylanmıştır (681). E. Yahudilere zulmetmiş, orduyu yeniden düzenlemiş, *Liber Judiciorum* veya *Forum Judicum*'da değişiklikler yapmıştır. 687'de bir manastıra çekilen E., tahtını damadı ve Wamba'nın yeğeni olan Egica'ya bırakmıştır.

ERVINE [*ị̂rvin*], **St. John Greer** (doğ. Belfast [İrlanda] 1883), İrlandalı roman ve piyes yazarı. 1915'te Dublin Abbey tiyatrosu müdürlüğüne tayin edilmiş, 1933-1936 arasında Krallık Edebiyat Derneği (Royal Socity of Literature) nde tiyatro edebiyatı profesörlüğü yapmıştır. Piyesleri arasında *Mixed Marriage* (Karma evlenme) [1910] *Jane Cleg* (ad) [1911]; *John Ferguson* (ad) [1914]: *The First Mrs. Fraser* (Birinci Bayan Fraser) [1928]; *People of Our Class* (Bizim sınıftakiler) [1934], *Boyd's Shop* (Boyd'un dükkânı) [1936]; *Boyd's Danghter* (Boyd'un kızı) [1940]; *Friends and Relations* (Arkadaşlar ve ilişkiler) [1940]; *Private Enterprisē* (Özel teşebbüs) [1947] vardır.

St. J. G. ERVINE

Romanları ise: *Mrs. Martin's Man* (Bayan Martin'in erkeği) [1914]; *Alice and a Family* (Alice ve bir âile) [1915]; *Cbanging Winds* (Değişen rüzgârlar) [1917] ve *The Wayward Man* (Dik kafalı adam) [1927] adlı kitapları kapsar. Ayrıca, *The Theatre in my Time* (Benim zamanımdaki tiyatro) [1934]; *A Journey to Jerusalem* (Kudüs'e bir seyahat) [1936] ve *If I were Dictator* (Ben diktatör olsaydım) gibi yazıları vardır.

ERWIN von Steinbach [*ervin fon ştaynbaḫ*] (ölm. Strassburg 1318), Alman mimarı. 1284 ve 1293 yıllarında Strasburg katedrali inşaatı ustabaşılığına atanmıştır. Bu katedralin yapıcısı olarak bilinirse de, bu binanın yalnız batı cephesinin resmini çizmiştir. Bu cephe 1277'den itibaren E. in plânına göre yan cümle kapısının üst kısmına kadar inşa edilmiştir. Oğulları Erwin ile Johannes Winlin de bu katedralin yapımında çalışmışlardır.

ERXLEBEN [*ẹrkslebīn*], **Dorothea Christine** (kızlık adı; **Leporin**; Quedlinburg 1715 - 1762), Alman hekimi. Almanya'da tıp doktoru unvanını almış olan ilk kadındır. Bu unvan kendisine Halle'de 1754'te verilmiştir.

ERỴMANTHOS (Yun. mit.), Apollon'un oğlu. Adonis ile Aphrodite'yi banyoda uygunsuz bir durumda gördüğünden Aphrodite tarafından gözleri kör edilmiştir. Apollon, oğlunun öcünü almak için bir yaban domuzu kılığına girerek Adonis'i öldürmüştür.

ERỴMANTHOS (Eski coğ.): 1. Peloponnesos'ta Alphea Nehrinin sağ ayaklarından biri; 2. Arkadia'nın nehir tanrısı; 3. Ormanlık Arkadia Dağı. Bugünkü Olenos veya E. Dağı (2 225 m) nın eski adı.

ERYSỊKHTHŌN (Yun. mit.), Thessalia'lı kahraman. Efsâneye göre, E. bir gün tanrıça Demeter'e âid kutsal bir ormandan ağaç kesmiş, Tanrıça onu cezalandırmak için kendisini doymak bilmez bir açlığa uğratmıştır. E. un kızı babasını doyurmak için kötü yola sapmıştır. Sonunda E. kendi kendini yemiştir.

ERYTHRAEUS (Biyog.): bk. ROSSI, Giovanni Vittorio.

ERYTHRAỊ (Eski coğ.), İzmir'in Karaburun yarımadasında eski bir İonia şehri. Troia harplerinden sonra, M. Ö. XI. yüzyılda Giritliler ve Pamphilıalılar tarafından kurulmuştur. Halkı Thessaialıların inanışlarına bağlı kalmışlarsa da, İonialıların Amphiktyonia meclisine de girmişlerdi. Şehir, Yunan sitelerinde klâŝik hale gelmiş olan politik değişikliklere uğramıştır: Krallık devrilmiş, bir genos

kurulmuş, sonra basileus tipi bir krallık, en sonunda da Ortyges'in zorba yönetimi kurulmuştur. E. ticareti kendi elinde tutmak isteyen komşusu Sakızlılarla savaşmak zorunda kalmıştır: Pers istilâsı bu anlaşmazlığa son vermiş ve E. nin çökmesine sebep olmuştur. E. harabeleri Çeşme'nin Ildır Köyü yakınlarındadır.

ERYTHREA (Lat., Yun. *Erythraia*) **DENİZİ**, eski çağlarda Kızıl Deniz'e, Hint Okyanusu'na ve İran körfezine verilen ad.

ERYTHRINUS [*eritrinus*] (Yun. *erythros* = kızıl), Teleostei takımının Characinidei familyasından bir balık cinsi. Büyük başlı ve küt ağızlı balık türlerini kapsar. Amerika'nın tropik bölgesinde tatlı sularda yaşayan üç veya dört türü bilinmektedir.

ERYX (Eski coğ.), Sicilya'da Eryx Dağı eteğinde, Drepane yakınlarında bir şehir. Fenikeliler tarafından kurulan bu şehir, Sikul'ler kralı Eryx'in adiyle anılmıştır. Pun savaşları sırasında bu şehir yüzünden Romalılarla Kartacalılar arasında kanlı çarpışmalar olmuştur.

751 m yüksekliğindeki Eryx Dağında bir Venus mâbedi vardır. E. te Venus âyinleri, sırasiyle Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar ve Romalılar tarafından yapılmıştır.

ERYX (Yun. mit.), Sicilya'daki Eryx Dağına ve aynı addaki şehre adını veren kahraman. Bâzılarına göre, bir Argonaut veya Sicilyalı bir kral olan Boutes'in, bâzılarına göre, ise Poseidon ile Aphrodite'nin oğludur ve Sicilya'da bu tanrıçanın dinini yaymıştır. Herakles'e, Geryon'dan çaldığı öküzleri geri almak için meydan okumuş ve onunla savaşırken ölmüştür.

ERZBERG [*ertsberg*], Avusturya'da, Steir bölgesinde, Eisenerz yakınında bir dağ. Yüksekliği 1 534 m dir. Antik çağdan beri işletilen demir cevheri ocakları Avusturya'nın başlıca işletmelerindendir.

ERZBERGER [*ertsbergır*], **Matthias** (Buttenhausen 1875 - Griesbach civarı 1921), Alman politikacısı. İlk okul öğretmeni iken gazete yazarlığına geçmiş, 1903'te Merkez Partisi sol kanadından milletvekili seçilmiştir. I. Dünya Harbi'nde Merkez Partisinin Sosyal Demokratlar (SPD) la ve Terakkiperverler (Fortschrittspartei) le birleşmesini sağlamış, anlaşma yoluyle barış, anayasa reformu fikirlerini savunmuş, Reichstag'ın sulh kararı almasında ve Thesbold von Bethmann Hollweg kabinesinin düşmesinde büyük rolü olmuştur. 1918 Ekiminde sandalyesiz müsteşarlığa getirilmiş, aynı yıl mütarekeyi imzalamış ve mütarekenin tatbiki müzakerelerine katılmıştır. 1919 Haziranında maliye bakanlığına getirilmiş ve E. malî reformunu uygulamıştır; bu reform ilk defa Almanya çapında bir vergilendirme teşkilâtı kurulmasını ve malî egemenliğin kuvvetlenmesini sağlamıştır. Siyasî rakibi Helfferich'in kendisini alenî olarak tahkir etmesi üzerine dava açmış, davanın şerefini lekeleyecek şekilde sonuçlanması üzerine de görevinden çekilmiştir. E., iki eski subay tarafından vurularak öldürülmüştür. Eserleri: *Zentrumpolitik im Raichstag* (Reichstag'ta Merkez Partisi politikası) [2 cild, 1904 - 1914]; *Der Völkerbund* (Cemiyet - i Akvam) [1918]; *Erlebnisse im Weltkrieg* (Dünya Harbi olayları) [1920].

M. ERZBERGER

ERZEN, güneydoğu Anadolu'da, Siirt ile Meyyafarıkin arasında bulunan eski şehirlerden biri. E. adının eski Anadolu dillerinden birine âid olduğu ileri sürülmektedir.

E. in İlk ve Orta Çağda, İslâm fütuhatı başlayıncaya kadar, İran imparatorluğuna tâbi olduğu, Ermeniye şehirlerinden sayılmakla beraber Tigranocerta ve Martyropolis (Meyyafarıkin) karşısında bir İran kalesi olarak kurulduğu bilinmektedir. V. yüzyılda E. bir Nasturî piskoposluğunun merkezi olarak gözükmektedir. E. in Müslüman Arap istilâsına uğraması 640 yılında olmuş ve İyâz b. Ganem, savaş vermeden, vire ile burasını fethetmiştir.

E., Arap hâkimiyeti devrinde büyük bir gelişme göstermişti. El - Cezire emaretine bağlı bulunan bu şehir, Ermeniye'nin en büyük beldelerinden biri olmuş, Bitlis üzerinden gelip Siirt'ten Meyyafarıkin (Silvan) e giden kervan yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir.

E. in sağlam bir kalesi vardı. Aynı zamanda kültür bakımından da gelişen E. den Ebu Gassân, Heysem b. Âdî, Yahya b. Muhammed gibi edip ve şâirler yetişmişti. Özellikle Yahya, yazı sanatında ün yapmıştı. Ebü'l - Heycâ Hemdanî'nin 905'te Musul valiliğine getirilmesi üzerine kurulmuş olan Hemdanî devletine bağlanan E., Seyfü'd devle'nin ölümü üzerine çıkan saltanat kavgasında onun oğlu Ebü'l - Meâli tarafından kısa bir süre hükûmet merkezi olarak kullanılmıştı. 970'te İmparator Nikephoros'un komutanlarından Bagras tarafından zapt ve tahrip edilen E., bir süre sonra yeniden eski hâline yakın bir gelişme göstermişti. 978'de Buveyhîlerin idaresine geçen E., bir süre sonra da Mervanî âilesinin hâkimiyeti altına girdi. 1042'de bölgeye giren Oğuzlar, E. i yağma ettiler ve şehir bundan sonra sönmeye yüz tuttu. 1242'deki Moğol tahribatına kadar Artuk oğulları ve Eyyubîlerin idaresinde kalan E., 1260'ta Yaşmut tarafından tahrip edildikten sonra söndü.

E. in yeri çok zaman karıştırılmıştır. Tigranocerta'ya çok yakın bir yerde bulunduğu bilinen bu şehir, Garzan Dağından gelerek E. in 40 km güneyinde Fırat'a karışan Garzan (veya Gerzen) suyunun sağ kenarında olup, kalıntıları 5 000 adımlık bir alanı kaplamaktadır. Bugün E. in yakınında Rıdvan kasabası bulunmaktadır. Garzan (yâni E. vadisi) ise, son yıllarda petrol araştırmaları ile önem kazanmıştır.

E. Doğu Anadolu'da dört ayrı şehrin adı olup, E. den başka ikisi için bk. ERZİNCAN ve ERZURUM. Dördüncü E. ise Hatay ilinin Dörtyol ilçesine bağlı bir bucak olan Erzin'dir.

ERZGEBIRGE [*ertsgebirge*] (Alm.; Çekçe adı: Krušné Hory), Almanya ile Bohemya sınırı üzerinde bulunan bir dağ zinciri. Bohemya'daki kısmı 1 244 m, Almanya topraklarındaki kısmı 1 215 m yüksekliktedir. (Orta Çağ madencileri Slovakya ve Rumanya'da ve Orta Avrupa'da başka dağlara da bu adı vermişlerdi.)

Eski bir dağ zinciri olup Bohemya'nın dört tahkim edilmiş savunma noktası içinde bulunan E., Bohemya'da, Ohře tektonik çukurunda, faylı çok sarp bayırlar hâlinde inerken Saksonya'da tatlı bir meyille kuzeybatıya doğru alçalarak Eloter ve Mulde ırmakları vadilerinin kestiği bir plâto meydana getirir. Bu plâto, İkinci Zaman (Mesozoik) da şekillenmiş bir erozyon düzeyidir. Bundan daha eski bir erozyon

düzeyi ise E. nin alçak kısmında, Thuringen çanağının İkinci Zamana âid örtüsü yakınında görülür ve bu örtünün altına dalar. Kesik tabakalar, yükseklerde içlerinde mâden damarları (kurşun, çinko, uranyum, bakır, gümüş) bulunan billûrsu taşlardan meydana gelmiştir; küçük mâden kömürü çanaklarını kapsayan tortu taşları (Dresden yakınındaki Zwickau'da) alçak kısımda bulunur. Elster devrine âid buzul çökertileri çoğu yerde plâtoları gizler. Vâdiler doldurulmuş olup o zamandan beri az çok yeniden açılmıştır; bunlar güzel sekiler vucuda getirir.

Bazaltlar, Üçüncü Zamandan kalma kaplamalar (placages,) alüviyonlar ve buzultaş (moren) lar, billûrsu taşlardan daha iyi topraklar meydana getirir; bu durum Orta Çağda Soksonya tarafındaki Germen yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Bununla beraber buraya halkın birikmesini en ziyade sağlayan mâdenler olmuştur; bu göçmen akını, bâzı kolonların Sudet'ler Bohemyasına serpilmiş olmasına rağmen, kısa zamanda, yerli tarım kaynaklarının besleyemeyeceği kadar bir kalabalık yaratmıştı.

İşte bu durum, Piemonte'nin Dresden ve Leipzig ticaret şehirlerini, sermayelerini şehir dışına yatırmağa isteklendirmiştir; başlangıçta, köylüler kendi evlerinde çalıştırılmış, sonra da atelyeler, fabrikalar kurulmuş, kömür ocaklarının yakınlığı bu işletmelerin hızla gelişmesini sağlamıştır. Böylece E., çevresi üzerinde sıralanmış bulunan Chemnitz (bugün: Karl Marx-Stadt), Dresden ve Zwickau etrafında önemli bir sanayi bölgesi haline gelmiştir. Bu merkezlerle kömür havzası dışında, sanayi genel olarak küçük küçük fabrikalar hâlinde dağılmış bulunmaktadır; üretimi daha verimli bir düzene sokmak amaciyle, bu küçük kuruluşların daha geniş imalât birlikleri hâlinde bir araya getirilmesine çalışılmaktadır. Dokumacılık, bilhassa tuhafiyecilik sanayii, ince âletler yapımı, optik âletler, makina yapımı, oyuncak ve müzik âletleri sanayii, saat ve yedek parça yapımı, bu dağlık bölgenin başta gelen faaliyetleri arasında yer almaktadır.

ERZİNCAN (eski adı: **Erzingân**), Doğu Anadolu'da aynı addaki ovada, türlü yönlere uzanan yolların uğrak yerinde bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 45 280 (1965) dir.

Yeri, kuruluşu: Her yanı yüksek dağlarla (3 000-3 400 m) çevrili, batı ile doğu bölgeleri arasında başlıca geçit yerlerini veren (doğuya doğru 36 km uzunluğundaki Sansa Boğazı, batıya doğru Kemah Boğazı) E. Ovasında (1 200-1 250 m) kurulmuş bulunan bu şehir, depremler ve savaşlar yüzünden birçok defa yıkılmış olduğu halde, bir geçit yeri olması dolayısıyle önemini hiç kaybetmemiştir. E. bir yandan Erzurum'a ve Sivas'a uzanan kara ve demiryollarının, öte yandan Trabzon'a uzanan ana yolun geçtiği yerdir. Ayrıca, doğrudan doğruya E. şehrine kavuşmamakla beraber, ovanın doğu ucunda E.-Erzurum yoluna bitişen Elâzığ-Pülümür ana şosesi de, E. için önem taşır.

E., şiddetli yer sarsıntıları bölgesi içinde bulunan bir yerleşme yeri olarak zaman zaman yeri değişmiş bir şehirdir. 1939'daki depreme kadar, Karasu Irmağının (Fırat'ın yukarı kesimi) 2-3 km kadar kuzeyinde ve demiryolunun hemen güneyinde bulunmuş olan şehir, depremden sonra terk edilmeğe başlanarak daha kuzeydeki sağlamca bir arazide yeniden kurulması yoluna gidilmiştir. E. Ovasının bütünü «Kuzey Anadolu deprem alanı nın çok hareketli bir bölümü ise de, yeni şehrin kurulacağı yer için, sarsıntılara karşı türlü derecelerden dayanabilme özelliği gösteren bölümler aranmıştır. Şehrin 1939'dan önceki yeri, akarsu birikintilerinin dağınık bulunduğu ve sarsıntıya karşı dayanıksız olan yerlerdir. Demiryolu çevresindeki mahalleler bunlardandır. Buradan dahi kuzeydeki arazi de akarsu biriktirme alanlarından olmakla beraber, tabaka oluşması bakımından, güneydeki yerlere göre daha oturmuş ve depremlere karşı biraz daha dayanıklı yerler olmuştur.

Şehrin yeniden kurulması ve gelişmesi ile yakından ilgili bulunan yıkıcı deprem 1939 yılının 26-27 Aralık gecesi saat 2 de olmuştur. Bütün elverişsiz şartların toplandığı bir anda (sert bir kış ve gece yarısı) olmuş bulunan bu pek yıkıcı depremde E. şehri yerle bir olmuş, demiryolunda sökülmeler meydana gelmiş, uzak çevresindeki yerlerle birlikte insan kaybı 30 bini çok geçmiş, yalnız E. ve çevresinde 13 000 kişi ölmüştür. Daha bir gün önceki canlı şehrin birçok yerlerinde taş üstünde taş kalmamış, yer yer yangınlar da çıkarak bu felâketi büsbütün büyütmüş, kısa bir süre içinde birçok ocaklar sönmüş, çöken damların kalın toprakları ve direkleri altında kalanların iniltileri saatlerce sürmüş, şehir oturulamaz duruma gelmiştir. Bu felâket yüzünden târihî değeri olan birçok yapılar da yıkılmıştır (Kurşunlu Câmi, Taşhan, Çadırcı Câmii, Halilullah Câmii, Bey Hamamı). Her ne kadar târih boyunca E. da birçok depremler olmuşsa da (özellikle: 1011, 1045, 1145, 1251, 1268, 1287, 1374. 1422, 1482, 1543, 1584, 1784, 1909), 1939 depremi değil yalnız bunlar arasında, son yüzyıl içinde de Türkiye'nin en yıkıcı yer sarsıntılarından biri olmuştur. 1457.de depremde (Fatih'in İstanbul'u alışından 4 yıl sonra) E. da 32 000 kişi yıkıntılar altında kalmış, 1584'teki yer sarsıntılarında 15 000 kişi, 1784 tekinde 5 000 kişi ölmüştür. Şehir, ilkin Karasu kıyısında kurulmuş iken, her yıkıcı yer sarsıntısından sonra biraz daha kuzeye taşınma durumunda kalmış, bugün de E. Ovasının kuzeyini çeviren dağların eteklerine ve aşağı yamaçlarına yanaşır bir durum almıştır.

Bir gece içindeki yıkılış ile tanınmaz hale gelen şehirde depremin verdiği korkudan kurtulmak ve yeni sarsıntılara karşı korunma imkânlarını aramak için, demiryolu istasyonunun kuzeyinde, güneye doğru hafif meyilli olan ova bölümünde tek katlı, çoğu ahşap, geçici bir şehir kurulmuştur. İçine Çarşı mahallesi ile Taksim mahallesini alan bu bölüme «geçici bölge» denilmiştir. Bu bölümün hemen kuzeydoğusunda iplik fabrikası, batısında şeker fabrikası kurulmuştur. Asıl yeni şehir, bu geçici bölgenin kuzeyinde, dağ eteğine yaklaşacak şekilde kurulma yoluna gidilmiştir. Demiryolu istasyonunun 400 m batısından başlayan Trabzon Caddesi adındaki ana yol, plâna göre, 2 km kuzeye doğru düzgün bir şekilde uzatılmış, bu ana caddeye dik olarak ikinci derece cadde ve sokaklar geçirilmiştir. Bunlardan biri Sivas-Erzurum Caddesi adı ile demiryolundan 1 200 m kuzeyden geçmektedir. Geçici bölgede yapılan kademeli bir yerleştirme ile bu yeni şehrin kimi yeri depremden sonra yapılan evlerle dolmuş, kimi yerleri ise yapılma durumunda bulunmuştur. Birdenbire yıkılan bir ticaret şehrinin iş yerlerini, oturma alanlarını hemen değiştirmek kolay olmamış, çevreden gelenlerle de kalabalıklaşarak gittikçe büyümekte olan şehirde bu yerleşme işleri bugün de sürmekte bulunmuştur. Şimdi E., depremden önceki dar yerinden ayrılarak hemen bitişiğindeki demiryolu kuzeyindeki geniş alanlara yayılmış, dağının yerleşme görünüşlü bir şehirdir. Bu şehrin bu günkü esas iş alanı, istasyon yakınındaki Çarşı mahallesidir. Şehrin gelişme yeri, batıdaki Vaskirt deresi ıslah kanalının doğusunda kalan ova kenarı (bu çevredeki köylere

K A R A
GİRESUN
Tirebolu
Bulancak
Görele
Eynesil
Dereli
Yavuzkemal
Mesudiye
Reşadiye
Suşehri
Şebinkarahisar
Alucra
Koyulhisar
Zara
Hafik
(Koçhisar)
İmranlı
Refahiye
Divriği
Kemaliye
(Eğin)
Kangal
Kemah
Hozat
(Dersim)
Çemişkezek
Ağutka
Mindeval
Akarsu
Çatalçam
Ermelik
İliç
Ilıç
Sincan
Beynımal
Çengelli Da.
Armudan
Vamlıdan
Alacahan
Kepeze Da.
Yellice
Bolucan
Karababa Da.
Kuzkala
Kuruçay
Dumanlı Da.
Danaveli Da.
Cengerli
Kara Da.
Kızıl Da.
Köse Da.
Şerefiye
Ipsile
Tekeli Da.
Sıran
Kürtün
Alaca Da.
Kel Da.
BERDİGADAĞLARI
BALABANDAĞLARI
MUNZURSILSILES
Munzur Da.
Erganpar Da.
Hayaşor
Dumluca Da.
Güneyren Da.
Danişmend
Piliç Da.
Fidil Da.
Deli Da.
Ekme Da.
Ezbider
Nalpli
Sisorta
Karabel
Kurtin Da.
Aybastı
Gölköy
Gebeme
Çal Da.
Yelkin Da.
KIZILIRMAK
FIRAT N.
ÇALTI SUYU
30'
38°
39°
41
40°
30'

D E N İ Z
TRABZON
Akçaabat
Araklı
Of
RİZE
Çayeli
Pazar
Ardeşen
Hemşin
Çamlıhemşin
Maçka
Düzköy
Köprübaşı
Dernekpazarı
Çaykara
İkizdere
Güneyce
Kaptanpaşa
Yağmurdere
GÜMÜŞANE
Kelkit
Köse
Kovans
Bayburt
Hart
Aşkale
Tercan
Çat
Mama
ERZİNCAN
Kemah
İspir
Hunut
Ovacık
İlıca
ERZURUM
Kırık
Pülümür
Dağyolu
Pah
Kalan
Kemaliye
Kiğı
Dest
ZİGANADAĞLARI
KOLATDAĞLARI
SOĞANLIDAĞLARI
HALDİZENDAĞLARI
KÖSEDAĞLARI
PULURDAĞLARI
KOŞANDAĞLARI
MAYRAMDAĞLARI
KEŞİŞDAĞLARI
MÜRİTDAĞLARI
MERCANDAĞLARI
MUNZURDAĞLARI
GAVURDAĞLARI
TATOSDAĞLARI
Kaçkar Da.
Verçenik D.
Palandöken Da.
Konakgörmez Da.
Kop Da.
Çoruh N.
Karasu
Fırat N.
Tercan Ovası
Erzurum Ovası
3500 m. den yukarı
3000 — 3500 m.
2500 — 3000 "
2000 — 2500 "
1500 — 2000 "
1000 — 1500 "
500 — 1000 "
250 — 500 "
0 — 250 "
0 — 200 "
200 m. den aşağı
İl sınırı
İlçe "
Demiryolu
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Âdi yol
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen maden
Maden suyu
Kaplıca
Bataklık
Kamışlık
20000 — 50000 nüfuslu yerler
10000 — 20000
5000 — 10000
2000 — 5000
1000 — 2000
1000 den az
Yazı şekilleri
İl merkezi ERZİNCAN
İlçe " Refahiye
Bucak " Cengerli
Köy " Hunzar
Ölçek 1 : 1 000 000
5 0 5 10 15 20 km.
30'
40°
41°

ERZİNCAN: Yeni Erzincan'dan bir görünüş

ERZİNCAN: Belediye çay bahçesi

yaklaşacak şekilde) düşünülmüştür. 1939 depreminde dağların ereklerindeki sağlam arazi üzerinde bulunan bâzı köylerde sarsıntıların, ova ortasına göre daha az yıkıcı olmuş bulunması, böyle yerlerinin dayanıklılığını göstermiştir. Buna göre, ileride olabilecek depremlere karşı şehrin, yerinin daha sağlam olduğu bir yamaca yaslandırılması faydalı olurdu.

Tabiî durumu: Yeni E. şehri, yüksek dağlar arasında kalmış geniş E. Ovası (b. bk.) nın batı bölümünün kuzey kenarına yakın bir yerde gelişmektedir. Ova ortasındaki eski E. şehrinin denizden yüksekliği 1 190 m olduğu halde, bu yeni bölümün üst mahallelerinin yüksekliği 1 250 m yi bulmaktadır. Yeni şehrin yeri kuzeyden güneye doğru hafif meyillidir. Hemen kuzeyden, dağlardan şehrin bulunduğu bu düzlüğe doğru birtakım dereler yönelir. Bunların çoğu yazın kurur. Ancak, kabarık zamanlarında bu cılız dereler coşar, birçok kum ve çakılları sürükler, şehir ve çevresinde taşkın tehlikesi belirir. E. ın serpilmekte olduğu yer, akarsu birikinti konileri alanlarından biridir. E. şehrini sel tehdidi altında bulundurmuş olan derelerden biri ve baslıcası Vaskirt deresidir. Bu dere, kaynaklarını 2 500 m lik dağlardan alır, dik bir yatak içinde akar, ovaya girdiği zaman birçok kum ve çakılı düzlüğe indirir, şehrin 2 km batısında güneye akar (yağış alanı 75 km²). Yüzyıl kadar önce bu derenin sularını topladığı yağış alanı sarı çam, meşe ve ardıç ağaçları ile örtülü iken, sonraları hemen her yeri otlak ve ekin alanı olmuş bulunan bu dere boyunda seller daha etkili ve tehlikeli olmuştur. E. şehrini tehdidi altında bulunduran bu derenin ıslahına 15 yıl önce girişilmiş, yamaçlarda banket denilen dar basamaklar açılmış, burala bölgenin eski ağaçları ile çabuk yetişen akçaağaç dikilmiş, ovada derin bir hendek açılmıştır. Şimdi şehir bu derenin ovadan geçen bölümünün doğusunda gelişmektedir. E. şehrinin güneydeki eski bölümünde taban suyu yüze çok yakındır. Şehrin yeni yerinde ise taban suyu daha derinde bulunmaktadır.

E. ın kendine göre iklim özellikleri vardır. Türkiye'nin öteki 1 000 - 1 200 m yüksekliğindeki yerleri ile kıyaslanırsa, burada yaz sıcaklarının daha bariz olduğu, kış mevsiminin sert geçtiği görülür, fakat bu sert kışlarda bile arasıra karları eritebilecek sıcaklıklar olabilir; kar örtüsü burada aralıklı olan yerde kalır. E. da yağış, Doğu Anadolu'nun bu yükseklikteki yerlerine göre daha azdır (yıllık ortalama 350 - 400 mm). Burada yıl içinde kurak devre 4 - 5 ay kadar sürülebilmektedir ki bu, yaz aylarını ve güz aylarının bir kısmını içine alır. Yağışın en bol olduğu mevsim ilkbahardır (yıllık yağışın % 40 ı bu mevsimde düşer, en yağışlı ay 56 mm ile Nisan). Yaz aylarında yağmur, ekseriya kısa süren sağanaklar halinde olur, bu da sellerin belirmesine yol açar. Yağışların % 25 kadarı kışın olur, kar örtüsünün kalınlığı 25 - 30 cm yi bulur. E. ve çevresinde sisli günler de çok olur.

ERZİNCAN'da yeni bir cadde: Yanlarında tek ve iki katlı evler, geride Temmuz ortalarında karlı dağlar görülüyor

ERZİNCAN'ın Bahçeli meyva fidanlığından bir görünüş

Nüfus, yerleşme: E., eski bir târihi olan ve zaman zaman gelişme göstermiş bulunan bir şehirdir. Evliya Çelebi'ye göre, XVII. yüzyıl ortalarında E. ın ova ortasında küçük ve alçak duvarlı kalesi içinde 200 kadar ev ile bir câmi vardı. Kale dışında ise 1 800 kadar ev, 7 câmi, 60 tan çok mescit, 500'den fazla dükkânın bulunduğu bir çarşı ve bir taş bedesten bulunuyordu. Bütün şehirde 48 mahalle, bir kısmı câmi ve mescitlerde ders gören öğrencilerin bulunduğu 40 kadar okul vardı. Osmanlı imparatorluğu devrinde sınırlardan uzakta bulunmuş olmasına bağlı olarak E. şehri, XIX. yüzyıla kadar ordular için sadece bir konak yeri olmuş, daha sonraki Rus istilâları karşısında askerî bakımdan önem kazanmış bu sıralarda Erzurum kalesinin koruyup kapattığı bir hareket noktası özelliği almıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında sınırın Erzurum'a yaklaşması üzerine IV. ordu müşirlik merkezi buraya taşınmış, bu sıralarda şehir büyümüş ve imar görmüştür. Fırat (Karasu) ın kıyısındaki köşkleri, çilek bahçeleri, çiçek tarlaları, ırmakta dolaşan süslü kayıkları kıyıdaki gazinoları, türlü derecelerden askerî okulları ile E. mamur ve canlı bir şehir görünüşü kazanmıştır. XIX. yüzyıl sonunda E. da 210 câmi ve mescit, 35 medrese, 2 rüştiye (mülkî ve askerî orta okul), 9 ilk okul (kız ve erkek ilk okulları), 18 han, 1 550 dükân, 3 gazino, 35 kahvehane, 8 hamam, 14 fırın, 145 çeşme, 15 tabakhane, 12 bezirhane, 11 boyahane, 1 silâh ambarı, 1 askerî tabakhane, 1 aba yapımevi, birçok ambar ve samanlık, çevrede birçok bahçeler vardı. XIX. yüzyılın son yıllarında E. şehrinin nüfusu V. Cuinet'ye göre 23 000 ise de, askerî bir merkez olarak nüfusun bu sayının üstünde olması gerekir. Bu yıllardan sonra E. birtakım karşılıklara uğramış, I. Dünya Harbinde Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmiş (1916), bir buçuk yıl kadar sonra Türk orduları tarafından kurtarılmıştır (Şubat 1918).

Bu büyük harpten önce ve harp sırasındaki karışıklıklar yüzünden E. bir süre sönükleşmiş, nüfusu da azalmıştır. 1927 nüfus sayımında 16 140 nüfuslu küçük bir şehir olan E., şiddetli depreme kadar hemen hemen aynı kalmış, depremden sonra ise şehir çok boşalmış, şehir halkının bir kısmı ölmüş, bir kısmı da geçici veya sürekli olarak şehirden ayrılmış, böylece 1940'ta E, da 12 000 nüfus sayılabilmiştir. Bu miktar, beş yıl sonra ancak 12 573 ü bulabilmiştir. Şehri sarsan bu acı günlerden sonra bir yandan çevreden gelerek yeni bir E. kuran halkın şehirde toplanması, öte yandan iplik fabrikasının kurulması, E. ın bünyesine yol açmış, nüfus 1950'de 18 000, 1955'te 24 000 olmuş, şeker fabrikasının kurulması ile şehir daha büyümüş, 1960'ta 37 000 i, 1965'te 45 000 i geçmiştir.

Çevreden şehre kısa süre içinde belirmiş bulunan nüfus akışı, burada sağlam ve yer sarsıntılarına dayanıklı

ERZİNCAN: GİRLEVİK ÇAĞLAYANLARI

düzenli şehir problemlerini ortaya koymuş, şehrin kuzeyde plânlı olarak büyümesine uğraşılmıştır.

Ekonomi, ticaret, yol: E., eski devirlerinde ve yakın vakitlere kadar, el sanatlarının gelişmiş bulunduğu bir şehir olarak tanınmıştır. Burada dokunan bez, ihram (bürünülen büyük yün çarşaf, hacıların tavaf için Mekke dışında örtündükleri dikişsiz örtü), hamam takımları, havlular, seccadeler ile demir, gümüş ve bakır işleri her yerde aranır, bu türlü mamüller birçok yerlere gönderilir. Bu eski sanat işleri şimdi azalmış bulunmakla beraber, yine de bakır eşya ve ceviz mobilya yapan yerleri vardır. E. da yapılan hediyelik eşya arasında dövme bakırdan hamam tasları çok aranır. Bunların yapımına bugün de devam edilmektedir. Burada az miktarda sucuk ve pastırma yapıldığı da olur. E. tulum peyniri her yerde bilinir. Ancak, bütün bu el sanatları küçük ölçüdedir. E.. depremden sonra bir fabrika şehri olma yolunu tutmuştur.

Modern tesisleri bulunan iplik fabrikasında yüzlerce usta ve işçi çalışır. Burada yalnız pamuk ipliği değil, torba yapmağa yarayacak bez de dokunur ve hemen yanındaki şeker fabrikasının bir kısım ihtiyacını karşılar. Daha sonra kurulan şeker fabrikasında E. çevresinde yetiştirilen şeker pancarı işlenir. Türkiye'de en yüksek şeker oranı bulunan pancar burada yetişir. E. şeker fabrikasının pancar ekim alanı batıda Suşehri, doğuda Tercan, kuzeyde Gümüşhane, güneyde Altınbaşak çevreleri olmak üzere, geniş bir sahayı içine almıştır.

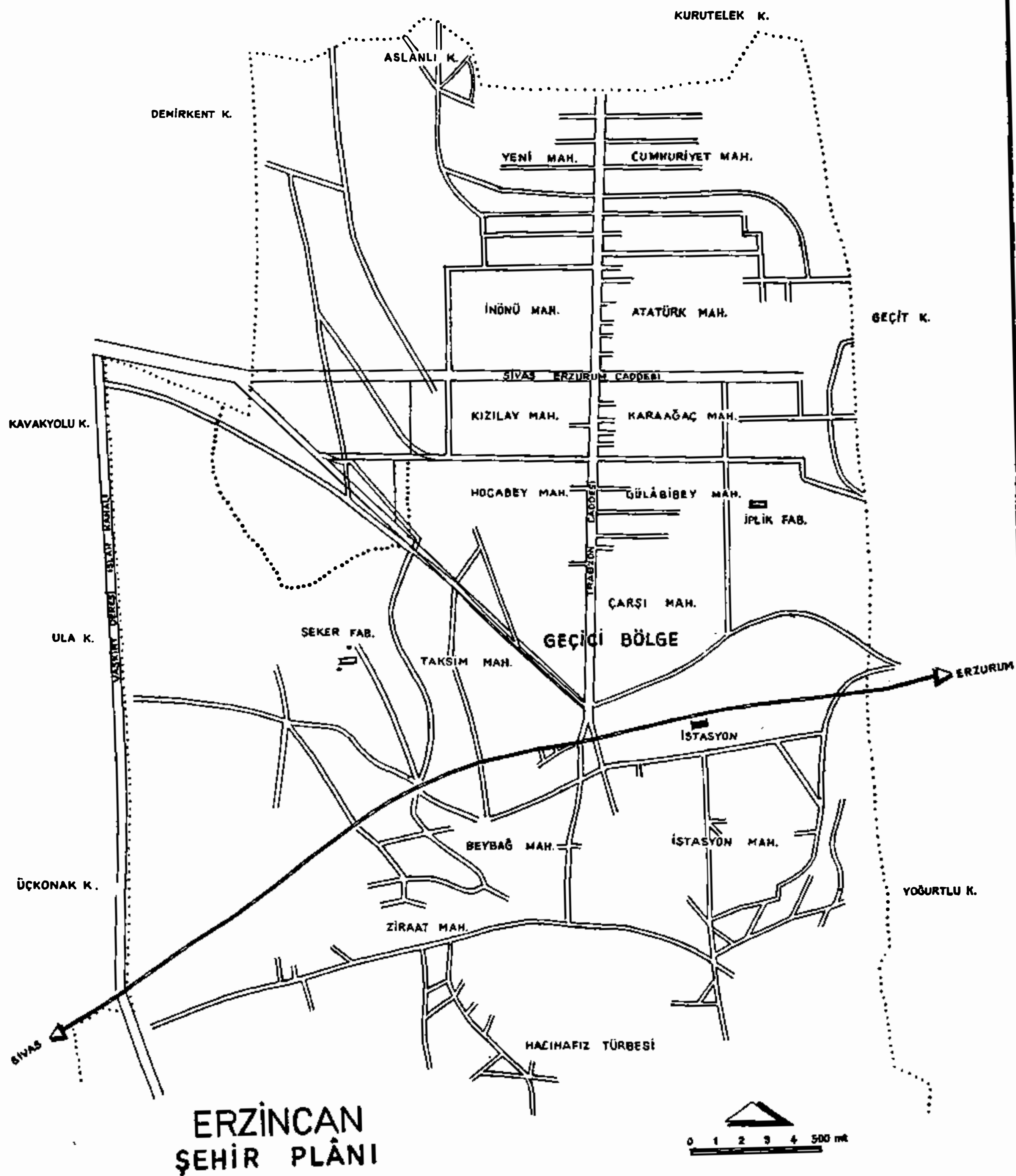
E. ın asıl özelliği bir yol uğrağı ve ticaret şehri olmasıdır. Geniş ve verimli bir ovadaki E. şehri, yeşillikler içinde, meyva bahçeleri ile çevrili güzel bir yerleşme yeri olmuştur. Bir pazar yeri olarak, bütün sarsıntılara rağmen, değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, bugün de Türkiye'nin orta büyüklükteki 40 kadar şehri arasında yer tutmuştur. Burada canlı hayvan, yağ, peynir (özellikle tulum peyniri). yün, deri, av derisi üzerine çok iş yapılır. Bu işleri ile şehir, uzak ve yakın çevresinin ticaret mallarının toplanıp dağıldığı bir depo olmuştur. Çarşısı her zaman canlı bir alışveriş yeri olan şehirde haftada iki gün pazar kurulur; buraya çevreden gelenler de çok olur. Şehirde 10 kadar otel, 6 han, birkaç lokanta, fırın ve sinema vardır. Ana yollar üzerinde bulunan E. dan işlek karayolu ve demiryolu geçer. Bu iki ana yol, Tercan üzerinde Erzurum'a doğru tek tabiî geçit yeri olan Sansa boğazından geçer. Karasu ırmağının geçtiği bu uzun ve derin boğazın iki yanında dorukları 3 000 m yi aşan ve başka geçit vermeyen dağlar yükselir. Bu çevrede bu boğaz, doğu bölgelerine doğru tek geçit yeri, olup, buradan geçen yollar E. Ovasına uğramak zorundadır. Doğuya doğru uzanan ve 29 Ekim 1938 de E. a ulaşan demiyolu, E. Ovasına başlıca geçit yeri olan uzun Kemah boğazından (iki yanında 3 000 m yüksekliğinde dağlar uzanır) geçer. Bu boğazdan E. - Kemah karayolu da geçer. Bu yol kuzeybatıya dönerek Refahiye'ye gider. Erzurum'dan uzanan karayolu, E. da kuzey - batıya dönerek önce Refahiye ve Suşehri'ne uzanır, buradan Köse Dağı ile Karaçam Dağı (2 000 - 2 500 m) arasındaki yüksek boyundan geçerek Sivas'a uzanır. E. den ayrılan bir başka karayolu kuzeye yönelir, dağlık ve çok dönemeçli bir uzanışla Gümüşhane ve Trabzon'u bu bölgeye bağlar. E. ın doğusundaki Tanyeri yakınında güneye ayrılan bir kara yolu, bu bölgeyi Tunceli, Elazığ, Malatya üzerinden Akdeniz kıyılarına bağlar. E. şehrinin yakın çevresine kadar bu yollar asfalttır. Şehirden Girlevik çağlayanlarına da 30 km lik düzgün bir yol vardır. Bütün bu yollarda düzenli taşıtlar işler.

Su, elektrik, sağlık, kültür: E. ın eski bir belediyesi vardır. Şehrin haritası 1940'ta yapılmış, imar planı 1941'de bitirilmiştir. Şehir yollarının bir kısmı asfalt ve parke, bir kısmı âdi kaldırım taşlı yoldur. Küçük bir park ve fidanlık vardır. İçme ve kullanma suyu tesisleri plânlı olarak düzenlenmiş, kaynaklardan faydalanılarak su ihtiyacı sağlanmıştır. Şehrin 7 km doğusunda yol kenarında Ekşisu adlı bir maden suyu, bunun da doğusunda iki ılıca vardır. Son yıllarda E. çevresinin düzlüklerindeki eski bataklıklar kurutulmuş, su taşkınlarına uğrayan yerler korunmuş, bir kısım toprakların sulanması sağlanmıştır.

E. şehrinin elektrik ihtiyacı 1943 yılında karşılanmış, kısmen dizel motoru, kısmen de su gücü ile aydınlatma işleri yapılmış, 1948'de dizel grupu yenilenmiştir. 1954'te Girlevik çağlayanları (şehrin 30 km uzağındadır) hidroelektrik santralı (3 000 Kw) nın hizmete açılması ile bu bölge bol elektriğe kavuşmuştur. Bu elektrikle şehrin bütün caddeleri aydınlatıldığı gibi, hemen bütün evler, dükkânlar ve her iki fabrika bu enerjiden yararlanır. Girlevik santralı ile E. şehri arasındaki hat boyunda bulunan birkaç köy de bu elektrikten faydalanmaktadır.

Şehirde sağlık kuruluşları olarak devlet hastahanesi, verem pavyonu, büyük askerî hastahane ve eczahaneler vardır.

E., kendi ölçüsünde eski bir kültür şehridir. Bu ara başka okullarla birlikte çeşitli askerî okulların da bu şehirde bulunmuş olması (askerî rüşdiye, yani orta okul, askerî i'dadî, yani lise ve hattâ kısa bir süre yüksek askerî öğretim), buradan birçok kumandanların yetişmesine imkân vermiştir. Bugün E. da lise, orta okul, kız enstitüsü, akşam kız sanat enstitüsü, erkek sanat enstitüsü ticaret lişesi, 8 ilk okul, halk kütüphanesi ve çocuk kütüphanesi vardır. E. da köy köy dolaşarak öğretim yapan demircilik ve marangozluk kursları ile gezici köy kadınları kursları daima ilgi görmüştür.

KURUTELEK K.
ASLANLI K.
DEMİRKENT K.
YENİ MAH.
CUMHURİYET MAH.
İNÖNÜ MAH.
ATATÜRK MAH.
GEÇİT K.
SİVAS ERZURUM CADDESİ
KAVAKYOLU K.
KIZILAY MAH.
KARAAĞAÇ MAH.
HOCABEY MAH.
GÜLABİBEY MAH.
İPLİK FAB.
TRABZON CADDESİ
ÇARŞI MAH.
ULA K.
ŞEKER FAB.
GEÇİCİ BÖLGE
TAKSİM MAH.
ERZURUM
İSTASYON
BEYBAĞ MAH.
İSTASYON MAH.
ÜÇKONAK K.
YOĞURTLU K.
ZİRAAT MAH.
SİVAS
HACIHAFIZ TÜRBESİ
ERZİNCAN
ŞEHİR PLÂNI
0 1 2 3 4 500 mt

Birçok gelenek ve görenekleri ile E. eski şehirlerimizden biri olarak görülür. Düğünleri, ağzı, eğlenceleri, müziği, oyunları ile özellikleri bulunan bir köşemizdir. Bu çevrenin halk müziği, daha çok ağır bir duygu içindedir. Türkülerinde İç Anadolu özelliği görülür. Bu bakımdan E. Anadolu'nun orta bölgeleri ile Doğu Anadolu arasında bir geçiş durumu gösterir.

E., çeşitli Türk yemeklerinin en iyilerinin yapıldığı yerlerden biridir. E. ın döneri, tandır kebabı, tandırda yapılmış bulgur pilavı ünlüdür. E. çevresinin dağlık yerleri ve yaylaları ile kaynakları ve çağlayanları, bu arada Girlevik çağlayanları, mesire yeri ve turizm bakımından değerlidir.

Erzincan ili: Büyük bölümü Doğu Anadolu'da, küçük bir bölümü Karadeniz bölgesinde bulunan E. ili, yukarı Fırat bölümünde yer tutmuştur. Kuzeyinde Gümüşhane ve Giresun, batısında Sivas, güneyinde Tunceli, güneybatısında Malatya, doğusudda Erzurum illeri vardır. Ana çizgileri ile doğu - batı uzunluğu çok (200 km kadar), enliliği az (ortalama 70 km kadar) bir uzanış gösterir. Yüz ölçümü 11 859 km². nüfusu 259 000 (1965) dir. İlde ortalama nüfus sıklığı 20 - 25 arasında bir değer gösterir. Merkez ilçesinden başka Çayırlı, İliç, Kemah, Kemaliye, Refahiye ve Tercan ilçeleri vardır. 1927'de Pülümür, Nazımiye ve Kiğı da birer ilçe olarak E. iline bağlı iken, bunlardan ilk ikisi sonradan Tunceli'ne, üçüncüsü Bingöl iline bağlanmıştır. Eskiden beri Erzurum vilâyetine bağlı bir sancak olan E., 1918 de kurtarıldıktan az sonra müstakil mutasarrıflık, 1923' te ise vilâyet olmuştur.

E. ilinin esas uzanışını ovalar (E. Ovası, Tercan Ovası) ile boğazlar (Sansa Boğazı, Kemah Boğazı) çizmiş, il sınırları bu çukur yerleri çevreleyen yüksek dağlardan geçmiştir (güneyde Munzur Dağları ile bunun doğudaki uzantısı olan Mercan ve Bağırpaşa Dağları, kuzeydeki Mürit, Keşiş, Sipikör Dağları). İli çeviren ve yükseklikleri çok yerde 3 000 m yi aşan bu dağlarda geçit veren yerler pek azdır. Yalnız Gümüşhane'ye doğru uzanan yolun geçtiği yerde 2 000 m den yüksek boyun yerleri ve güneyde Tunceli'ne uzanan yolun geçtiği Pülümür yakınındaki 1 660 m lik boyun vardır. Bunların dışında geçit veren yerler Fırat'ın boğazları ile kuzeybatıda Refahiye yolunun geçtiği boyundur. Bu yolların kimi yeri kışın karla kapanır, araçlarla bunların açılması gerekir. Burada ovalar, eski ve yeni Kuaterner tortulları ile örtülü birer çöküntü alanıdır. Bunlardan E. Ovasını çevreleyen dağlar çok yerinde serpantinlerden, bâzı yerlerinde metamorfik taşlardan, yer yer Tersiyer tabakalarından kıvrımlı, kırıklı, bazı yerleri volkanik bir yapı gösterir. Tercan Ovasının kenarlarında ise karasal Neojen tabakaları, bunların altında daha eski oluşuklar yer tutar. Munzur Dağları ise Jura - Kretase kıvrımlı - kırıklı tabakalardan bir yapı gösterir. Boğazlar, akarsuların meydana getirdiği derin vâdilerdir.

E. ilinin akarsuları, yukarı Fırat'ın bir bölümü ile bunun kollarıdır. Kaynaklarını Erzurum çevresinden alarak Tercan yakınında Tuzla suyu ile birleşip büyüyen Karasu, keskin bir dirsekle batıya döner, Sansa boğazına girer, buradan E. Ovasına çıkar, yayılır, ovada üzerinde dört köyün bulunduğu bir adanın yanlarında iki kola ayrılır, çevreden inen birçok dereler ile beslenerek Kemah boğazına girer, gür bir ırmak olarak ve artık bu boğaza girince Karasu yerine Fırat adını alır. Tuzla suyu ile birleştikten sonra, çekik zamanında bile Kurasu'dan geçile- mez. Kabarık zamanında ovalara taşar.

E. ili topraklarının dörtte üçü çayır ve otlaktır. İl dağlarında türlü ot ve çiçeklerle bezenmiş birçok yaylalar vardır. Arazinin beşte birine yakını ekin ekilen, meyva ve sebze yetiştirilen alanlardır. İlde iyi korunmuş orman yoktur. Sadece yer yer bataklıklar ve çayırlıklar vardır. 100 - 200 yıl öncesine kadar buralarda meşe, ardıç, çam ağaçlarından oluşmuş ormanlar var iken, bugün bunlar bataklık ve çalılık biçimine girmişlerdir. İlde çeşitli tarım yapılır. Halk geçimini çiftçilik ve hayvancılıkla sağlar. Tahıllar arasında en çok buğday (yılda 60 000 ton), arpa, biraz çavdar ekilir. Burada çok çeşitli meyva yetiştirilir. Bunların başında kayısı, elma armut, üzüm kiraz, vişne, dut ve kavun, karpuz gelir. Sebze bahçeleri de çok yer tutar (bilhassa fasulye, domates, patates, soğan). Şeker fabrikasının kurulmasından sonra bunların arasına pancar ekimi de girmiştir (yılda 70 000 ton). Şehir, kasaba ve köyler çevresinde kavak ve söğüt ağaçları ile meyvalıklar vardır. E. şehrinin 10 km batısındaki Bahçeli (eski adı: Hah) köyünde kurulmuş bulunan modern fidanlığın, bölge meyvacılığında önemli yeri olmuştur. Vaskirt deresi çevresinde ağaçlandırma işleri yapılmaktadır.

İlde tarımdan sonra gelen başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. İlde 370 000 koyun, 206 000 kıl keçisi, 200 000 sığır vardır. Bunlar canlı olarak satıldığı gibi, ürünleri de (yağ, peynir, tulum peyniri, kavurma, yün, deri) başka yerlere gönderilir.

E. ilinde dağların, dar ve derin vâdilerin çok yer tutması, geniş ova bölümleri dışında kalan yerlerde şehirlerin gelişmesine engel olmuştur. E. ovasında, yolların zorunlu bir kavşak yerinde bir pazar olarak öteden beri bulunmuş olan ve bugün nüfusu 45 000 i geçen E. şehri dışındaki yerleşme yerleri ve ilçe merkezleri sadece 2 000 - 3 000 nüfuslu birer kasabadır. Sayısı 560 olan köylerin çoğu ova ve kenarlarında, genişçe vâdiler içinde olup, bir kısmı dağ yamaçlarındadır. Ovalarda nüfus sıkça (km² ye 30 - 35 kişi), dağlık yerlerde seyrek (10 - 15 kişi) tir. Kışların sert ve uzun geçtiği, kar örtüsünün yolları kapattığı dağlık yerlerde, yıl içinde köyler birkaç ay kendi kabuğuna çekilir, şehir ve kasabalarla bağlantıları azalır. Tarım ve hayvancılığın rasyonel bir şekle sokulamamış olması, sanayiin henüz gelişmemiş bulunması, şehirlerle köyler arasındaki yolların yeter derecede iyi olmaması ve arâzinin dağlık bulunması yüzünden ilde nüfus az olduğu halde geçim şartları kolay olmamaktadır. Bu sebepten ilden, Türkiye'nin başka yerlerine gidenler çoktur. Bu arada bilhassa büyük şehirlere temelli veya geçici göç olmuştur. Bu arada son yıllarda iki fabrikaya kavuşan E. şehrine köylerden, hattâ Gümüşhane ilinden gelenler artmış, bunlar şehrin istasyona yakın yerlerinde gecekondular yaparak yerleşme imkânları aramışlardır. Bk. ERZİNCAN OVASI, DEPREM. — R. İ.

Târih: E. ın kuruluşu ve Eski Çağ târihi henüz aydınlanmamıştır. Ptolemaios'ta anılan Azuris'in Bugünkü E. ın yerinde olması muhtemeldir. Strabon'da Akhiselene bölgesinin başlıca şehri olarak târif olunan Eriza'nın da aynı şehir olduğu ileri sürülmektedir. Bu mütalâalar ispat edildiği takdirde E. ın târihi Milâttan önceki yıllara kadar ulaşmış olacaktır.

E. Orta Çağda Arap coğrafyacılarının Doğu Anadolu'da andıkları dört Erzen'den biridir. Erzencân veya Erzengân adiyle anılan bu şehir, özellikle Türklerin Anadolu'ya girişlerinden sonra ayrı bir önem kazanmıştır. Uzun yüzyıllar Bizans - İran sınırı üzerinde bulunan şehir, bu iki impara-

torluk arasındaki mücadeleler yüzünden gelişememiştir. E. 504'te imparator Anasthasius, 532'de Belisarius, 586'da Maurikhios ve 591'de Herakleios ordularının İran üzerine yaptıkları taarruzlarda savaş alanı içine girmişti. Müslüman Araplar ilk defa 638'de İyaz b. Ganem komutasında burada gözüktüler. Daha sonra Hz. Osman zamanında, 651 - 653 yılları arasında Habib b. Mesleme komutasındaki Arap birlikleri geçici bir süre için E. a hâkim oldular. Ancak 686'da Leonthius'un Erzurum seferi sırasında E. tekrar Bizans hâkimiyetine girmiş oldu. Bundan sonra E., Arapların Ermemeniye süguru üzerinde Kemah Kalesi ile birlikte önemli dayanak noktalarından biri olmuştu. Abbasîler devrinde, 756'da Halife Mansur zamanında, imparator Konstantinos Kopronimos'un doğu seferinde, halifenin kardeşi Abbas tarafından işgal edilmişse de, az sonra Ermeni Mamikon, Bagratlı ve Ardzruni başkanlarının çıkardıkları isyan sonunda Abbasî hâkimiyeti buradan çekilmek zorunda kalmıştı.

Türklerin Doğu Anadolu'ya gelişlerine kadar şeklen Bizans İmparatorluğunun yönetiminde kalan E. ı tanıtan Arap coğrafyacıları, buranın Doğu Anadolu'nun tanınmış şehirlerinden biri olduğunu, şehirde Müslümanların da yaşamakta bulunduklarını, zengin çarşıları, muntazam yolları, güzel bahçeleri olduğunu bildirirler.

E., 1071 Malazgirt zaferinden sonra Kemah ve Şarkî Karahisar'la birlikte Mengücük Gazi tarafından fethedilmiş ve Alp Arslan 1072'de bu toprakları Mengücük Gazi'ye dirlik olarak ikta eylemişti (bk. MENGÜCÜKLER).

E. da kurulan Türk yönetimi ile bölge, Oğuzlardan Bayat, Alkaevli, Karaevli ve Kayı boyları tarafından iskân edilmiş ve Türkleştirilmişti. Mengücükler devrinde E. özellikle beylik merkezinin Kemah'tan buraya taşınmasından sonra Fahreddin Behram Şah zamanında târihinin en parlak devrini yaşadı. Bu beyin gayretleriyle şehir büyük bir gelişme göstererek kültür ve ticaret merkezi hâline geldi. Fahreddin Behram Şah'ın 1182'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Davut da babası gibi ilme meraklı bir kimse olduğundan E, daki kültürel gelişme bir kat daha arttı. Hattâ meşhur tabib Abdüllatif Bağdadî bir süre E. da emirin sarayında misafir edilmişti. 1228'de E., Sultan Alâeddin Keykubad tarafından Davut Şah'ın elinden alınarak Selçuklu devletine katıldı. E. a giren Alâeddin Keykubad, şehrin duvarlarını kesme taşlarla yeniden ördürdü, 1230'da ise Alâeddin Keykubad, müttefiki Mısır Eyyubî hükümdarı el - Eşref ile birlikte Celâleddin Harezmşah'ı E. civarında Yassıçimen'de ağır bir mağlûbiyete uğrattı. Fakat az sonra E., Moğol hâkimiyetine girdi ve İlhanlılar tarafından gönderilen vâliler tarafından idare edildi. Bu târihlerde, 1333'te E. ı ziyaret eden İbni Battuta, bütün ahalin Türkçe konuşmakta olduğunu, bakır ocaklarının işletilmekte ve şehirdeki atelyelerde güzel bakır işleri yapılmakta bulunduğunu, dokuma sanayiinin gelişmiş olduğunu anlatır. Marco Polo da E. da yünlü dokuma sanayiinin gelişmiş olduğunu, şehrin tarım ürünleri arasında ise üzüm, buğday ve arpanın önde geldiğini, bahçelerinde her çeşit meyvanın yetiştirildiğini belirtir. Ebû Said Bahadır Han zamanında Anadolu vâlisi Timurtaş'ın Kahire'ye kaçması üzerine, Anadolu vâliliğine getirilen Şeyh Hasan'ın vekili olarak 1327'de Anadolu'da vazifelendirilen Alâeddin Eretna (bk. ERETNA), büyük ve küçük iki Şeyh Hasan arasındaki rekabetten faydalanarak 1343'te E. civarında Karanbük'te Küçük Şeyh Hasan kuvvetlerini mağlûbiyete uğrattıktan sonra Doğu Anadolu'ya hâkim olunca E. da onun kurmuş olduğu beyliğe bağlanmış oldu. Onun ölümünden sonra kardeşi Burak Beyin idaresine giren E, da 1362 ye kadar Burak Beyin oğlu Gıyaseddin İne Bey hüküm sürdü. Onun ölümünden sonra ise burası Pir Hüseyin Beyin eline geçmiş, 1378'de de yine Eretna sülâlesinden Mutahharten (b. bk.) E. a hâkim olmuştu. Bunun üzerine Eretna oğlu Ali Bey, veziri Kadı Burhaneddin ile birlikte 1379'da E. üzerine yürümüşse de, E. lıların ve Mutahharten'ın Akkoyunlulardan yardım alması sonunda Mutahharten'in elinde kalmıştır. 1394'te Kadı Burhaneddin tekrar E. üzerine yürüdü. Bu defa Akkoyunlu aşireti ona yardım etmekteydi. Ancak bu sefer, E. çevresinin Akkoyunlular tarafından yağma edilmesi sonucuna yol açmışsa da, şehir Mutahharten tarafından başariyle savunulmuştu. 1395'te E. üçüncü defa Kadı Burhaneddin'in saldırısına uğradı ve Akkoyunlu beyi Ahmet Beye E. ve yöresinin zaptı görevi verildi. Kadı Burhaneddin'in öldürülmesiyle korkunç bir rakibinden kurtulan Mutahharten, bu defa Anadolu'daki mahallî beylikleri ortadan kaldırarak kendi beyliğinin sınırına dayanmış bulunan Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'in tehdidi ile karşılaştı. Osmanlı Devletine karşı koyamayacağını anladıktan sonra ise tek çare olarak Timur'un himayesini kabul etti.

1400'de Pasinlerden Anadolu'ya giren Timur'u Mutahharten E. da karşıladı ve ondan sonra Kara Yülük Osman Beyle birlikte Timur ordusuna rehberlik etti. Timur'un Suriye'ye dönmesi ve oradan da Bağdad'a gitmesi üzerine Yıldırım Bayezid, aralarındaki düşmanlığın başlıca müsebbibi saydığı Mutahharten üzerine yürüyerek E. ı kuşattı. Şehrin kumandanı Mukbil Bey, Kara Yusuf'un kuvvetleri tarafından esir alındı. İç kaleye çekilen Mutahharten ise teslim olmak zorunda kaldı. Fakat Yıldırım Bayezid, E. lıların isteğine uyarak Kemah hariç, Eretna beyliği topraklarını kendine bağlı kalmak şartiyle yine ona bıraktı. 1402'de Timur'un ikinci yürüyüşünde E. a gelmesi üzerine Mutahharten tekrar onun hizmetine girdi.

Ankara savaşından sonra Timur İmparatorluğu'na katılan E., bir süre Mutahharten'in torunu olan Yar Ali Beyin eline geçmiş, ondan sonra da Kara Yülük Osman Beyin kurduğu Akkoyunlu devletine bağlanmıştır. Akkoyunlu hükümdarı Ali Bey E. da baş kaldıran kardeşi Yakup Beyi burada yakalayarak öldürtmüştü. Akkoyunlu Uzun Hasan Bey zamanında ise şehir yeniden onarılarak duvarları tamir edilmişti. 1472 Otlukbeli savaşından sonra E., bir süre yerli sergerdelerin elinde kaldı. 1501'de Safevî Devletinin kurulması üzerine bu devletin toprakları arasına katıldı. 1511'de Anadolu'da büyük bir Şiî hareketine yol açan Şahkulu İran'a çekilirken E. a gelerek Şah İsmail'e iltica etti. E. 1514'te Çaldıran seferine gidilirken Yavuz Selim tarafından kesin olarak Osmanlı İmparatorluğuna katıldı. Sefer dönüşünde Kemah kalesinin 1515'te zaptı ile de artık bu topraklara başka bir devletin müdahelesi imkânsız hale getirildi. E. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yeniden kurulan Erzurum eyâletine bağlı bir sancak hâline kondu. İmparatorluğun iç iline bağlı sancaklardan biri olmak itibariyle uzun yüzyıllar dış tehlikelerden uzak kalan ve sadece iç isyanlarda veya eşkıyalık hareketlerinde zaman zaman bâzı faaliyetlere sahne olan E., XVII. yüzyılda küçük ve alçak bir kalesi, kale içinde 200 ev ve bir câmi, varoşta ise 1 800 ev ve 70 kadar câmi ve mescidi ile tipik bir Anadolu kasabası hâline gelmişti. Ancak, XIX. yüzyılda Gürcistan'ın Rus çarlığı himayesine girmesi üzerine Rus ileri hatlarının Çıldır eyaletinin yarısını işgal etmesi sonunda, Erzurum kalesinin ehemmiyetinin artması ile E. da askerî konaklardan biri hâlini

aldı. XIX yüzyılın ikinci yarısında IV. ordu müşirliği buraya nakledildi. XX. yüzyılın başında Kemah, Refahiye ve Kuruçay ilçeleri ile birlikte Erzurum vilâyetine bağlı bir sancak merkezi idi. Bu yıllarda Ermeniler arasına sokulan nifak tohumu E. da da bâzı Ermeni kıpırdanmalarına sebep oldu. E. I. Dünya Harbi'nde (Temmuz 1916) Rus işgaline düşmüşse de, bir buçuk yıl sonra (26 Şubat 1918) kurtarılmıştı. Bundan sonra müstakil mutasarrıflık hâline getirilmiştir. Cumhuriyetten sonra ise Çayırlı, İliç, Kemah, Kemaliye, Refahiye ve Tercan ilçeleri ile kendi adını taşıyan ilin merkezi olmuştur. — İ. P.

ERZİNCAN OVASI, Doğu Anadolu'nun kuzey bölümünde büyük bir ova. Yüz ölçümü 550 km² dir. Fırat'ın yukarı kesiminde (Karasu adiyle) geçtiği bu ova, kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda uzanır. Ovanın en çukur yeri denizden 1 150 m, ortalama yüksekliği 1 200 m, en yüksek yerleri 1 250 m dir. Ova, çevresindeki yüksek dağların (3 000 - 3 500 m) doruklarından 2 000 - 2500 m aşağıdadır. Ovanın uzunluğu, kuzeybatı ucundaki Heybeli (eski adı: Ağıki) ile güneydoğu ucundaki Tanyeri demiryolu istasyonu arasında 50 km, genişliği ise Erzincan şehri hizalarında 12 km, daha doğuda 16 - 18 km dir. Karayazı adiyle anılan kuzey-batı uzantısında ise genişlik birkaç km ye iner. Yüksek dağlar arasında kalmış büyük çanak biçimi gösteren E. O. nın, biri batıda, biri doğuda, biri de kuzeybatıda olmak üzere, tabiî geçit veren üç yeri vardır. Bunlardan doğudaki Sansa Boğazı (36 km uzunluğunda), fliş ve serpantin oluşukları arasında Karasu'yun açtığı, her iki yamacında birikinti sekilerinin yer tuttuğu, tabanı bâzı yerde birkaç yüz metre genişleyen yolların geçtiği önemli bir yarma vâdidir. Bu vadinin yamaçlarında yer yer meşelikler, daha yukarılarda da karlı tepeler buraya tabiî bir güzellik vermiştir. Öteki geçit yerleri Çardaklı geçidi ve Kemah Boğazıdır. Kemah Boğazı, Munzur Dağları ile Karadağ arasında Karasu (Fırat) nun açtığı 40 km boyunda ovaya yaklaştığı yerde geniş (1 - 2 km), bundan sonraki bölümü gittikçe daralan ve derinleşen, yer yer hızlı akışlara yer veren bir vâdidir. Çardaklı geçidi ise, yolların geçtiği çukur bir gedik özelliğindedir.

Ana çizgileriyle E. O. düzdür. Karasu, bu düzlüğün çok yerinde 4 - 5 m derinde akar. Güneye yakın bölümünden akan Karasu'dan başlayarak kuzeye ve güneye doğru ova belirsiz bir şekilde yükselir. Erzincan'da oturanlar Karasu'yun güneyindeki düzlüklere Ötegeçe, burası kuzeyin soğuk yerlerine dönük olduğundan ve gerideki yüksek dağların kuzeyinde (kuz yönünde) bulunduğundan Kuzgeçe adını da vermişlerdir. Ovanın kenarlarından, çok yerde dik ve yüksek dağ yamaçları başlar.

Bulunduğu bölgenin en önemli geçit ve yerleşme yerlerinden biri olan E. O., yıkıcı ve sık sık beliren bir yer sarsıntıları alanıdır. Bugüne kadar birçok depremlerin olmuş bulunduğu bu ovanın tektonik husûsiyeti vardır. E. O., Kuzey Anadolu deprem alanı adı verilen yer sarsıntıları kuşağı içindedir. Bu kuşak batıda Saros körfezinden doğuda Aras çukurluğuna kadar 1 600 km lik bir yer boyunca uzanır. Yolu boyunca türlü genişlikler gösteren bu kuşak, tek bir tektonik çizgi olmayıp, birbirleriyle ilgili, sürekli veya süreksiz, çeşitli tektonik biçimler gösteren, çukurluklar ve kırılma yerleri halinde uzanan bir dislokasyon alanıdır. Son yıllarda bu kuşakta beliren yıkıcı yer sarsıntıları (1939 Erzincan, 1942 Osmancık, 1942 Kelkit vadisi, 1943 Kelkit - Devrez vadileri, 1943 Adapazarı, 1944 Çerkeş - Bolu Gerede, 1951 Kurşunlu), yer kabuğunun burada oynamakta olduğunu göstermiştir. Bu yıkıcı yer sarsıntıları dışında buralarda hafif depremler de olmaktadır. Bu hareketlerle Adapazarı ile Sansa Boğazı (E. O. nın doğu ucu) arasındaki bütün yerler sarsılmış, bu sarsıntılar sırasında türlü oluşuklar içinde açılmış bulunan yarık ve çatlakların toplam uzunluğu 850 km yi geçmiştir. Kuzey Anadolu alpinin kıvrımlarını meydana getiren Paleozoik - Mesozoik - Eosen teşekkürler arasında bulunan bu deprem alanının çanakları, bâzı yerinde kalın ve dağınık yeni tortullarla kaplı (aluviyonlar - Kuaterner), bâzı yerinde kara ve göl Neojen tortul tabakalariyle doludur. Bütün bu tabakalar, özellikle çanakları sınırlayan faylar boyunca kırılmıştır. Bâzı yerlerinde bindirmeler, çanak (tekne) ların kenarlarında kırılma aynaları da görülür. Bu alan içindeki Mesozoik - Eosen tabakaları, çok yerde iyice parçalanmış, milonitleşmiş (yer kabuğu oynamalariyle önce parçalanmış, sonra türlü yollarla birbirine yapışmış taşlar) tir. Bu alanda birçok maden suyu kaynakları ve kaplıcalar vardır. Bir zamanlar akmış iken, şimdi kaybolmuş bulunan birçok eski kaynaklar da tortulamış oldukları traverten alanlarında belli olmaktadır.

Kuzey Anadolu deprem kuşağında, üç bölüm ayırt edilir; 1. İzmit körfezinden Düzce'ye kadar olan batı bölümü; 2. Bolu teknesinden E. O. na kadar olan orta bölümü; 3. Aşkale - Erzurum çukurluğundan Aras çukurluğuna kadar uzanan doğu bölümü. Bu ova, bu kuşaktaki faylar sistemi boyunda büyük bir çukurluktur. Ovanın kenar fayları boyunda ve iyice oluşamamış, birer «yanardağ konisi oğulcuğu» (embriyon) durumunda kalmış dizi dizi küçük genç yanardağ tepeleri vardır. Bu yeni yanardağlardan lavlar çıkmış, ovayı örten Dördüncü Zaman seki çakıllarını yer yer birbirine yapıştırmıştır. Çoğu bulunduğu yerden 100 - 150 m yüseklik gösteren, bâzısı da ova yüzünden sadece birkaç metre yükselebilmiş olan bu yanardağ tepeleri (andezit, tüf obsidiyen yapılı) ovada, birkaçı da yamaçlarda teşekkül etmiştir. Bunlardan biraz daha yüksek olanları da vardır. (Boztepe, 250 - 3000 m). Ovanın güneyinde de az sayıda küçük yanardağ tepeleri bulunmaktadır. Bu küçük yığıntıların dizi hâlinde sıralanışları, aralarında sıcak su kaynaklarının bulunması bunların ova kenarında uzanan fay boyunca vücuda geldiklerini göstermiştir. Dördüncü Zaman yaşındaki bu yanardağlar, E. O. nın teşekkülü ile ilgilidir. Buradaki küçük yanardağ püskürmeleri, ovanın bulunduğu yerin çökmesinden sonra olmuş, bu sıralarda beliren basıncın küçük bir magma yuvasını sıkıştırarak, buradaki dayanıksız faylar boyunda bu tepelerin yığılmasına yol açmıştır: Bu püskürmelerden sonra dağlardan inen akarsuların taşıyıp yığdığı birikinti konileri, çukurca yerlerdeki bu püskürme alanlarını yer yer örtmüştür.

Bugünkü E. O. ve çevresini içine alan bölge, Üçüncü Zamanın Oligosen Devri sonunda uzun aşınmalar sonucu yıpranarak bir yontukdüz durumuna gelmiş, Miyosen Devrinde transgresyona uğramış, Neojen sonu ile Dördüncü Zaman başlarındaki yer kabuğu hareketleriyle kırılmalara uğramış, çöken bölümde şimdiki ovanın, yükselen yerlerde de dağların ana çizgileri belirmiştir. İşte bundan sonra çöken bölüm, yüksek yerlerden koparılarak sürüklenen kum, çakıl, kil gibi taş parçalariyle örtülmüş, kırılma yerleri bu dağınık örtüler altında kalmıştır.

E. O. nın bir genç çöküntü alanı olduğunu ve buralarda uzun fayların varlığını gösteren olaylar arasında küçük yanardağ tepeleri dizilerinin ve sık sık beliren yer sar-

sıntılarının bulunmasından başka mâden suları ve sıcak su kaynakları da vardır. Bunlardan Ekşisu denilen mâden suyu, şehrin 7 km doğusunda, yol kenarında, bir fay kaynağıdır. Bu kaynak, yanardağ tepeleri dizisinin boyunda çıkmaktadır. Bugün faydalanılmayan bu mâden suyu, renksiz ve kokusuzdur. Bunun 12 km kadar uzağında, Horhor adı verilen gür bir kaynak çıkar (bileşiminde karbon dioksit ve kükürtlü hidrojen var). Köpükler saçarak çıkan bu kaynak da faylarla ilgilidir. Bu ikisi arasında fay çizgisi ile ilgili daha birçok kaynaklar çıkmaktadır. Bu kaynakların çevreleri batakçayır durumundadır. Ekşisu kaynağının 2 km doğusunda, suları oldukça sıcak olan ve iki gözden çıkan ılıca da yine bu fay çizgisi boyundadır. 1939 depreminden sonra ovadaki bâzı kaynakların, bu arada Ekşisu kaynağının bir süre kesilmiş bulunması da, bunların faylarla ilgilerini göstermiştir. Ovada târih çağlarından bu yana oldukları bilinen birçok yer sarsıntıları, E. O. nın çökmesinin sürmekte olduğunu göstermektedir.

Sular: E. O. nın başlıca akarsuyu, Fırat'ın yukarı kesimi olan Karasu'dur. Bu çevrede Karasu adı yerine Fırat adı da kullanılır. Karasu, Tercan Ovasından sonra Sansa Boğazından geçerek E. O. na ulaşır, ovayı doğudan batıya geçer, Kemah Boğazına girer. Irmağın ovadaki bölümü haritalarımızda Fırat veya Karasu adiyle geçer. Dar ve derin Sansa Boğazındaki yatağından E. O. na giren Karasu'yun yatağı genişler, burada sık sık değişen birkaç yataktan akmaya başlar. Buradan ovanın iki yanından inen derelerin oluşturduğu birikinti konileri (yayvan biçimli çakıl, kum, kil yığıntı yerleri) ırmağın yatağını sıkıştırmıştır. Bu yüzden E. O. nda bu ırmak oldukça düz uzanışlı olarak akar. Buradaki Karasu (Fırat) vâdisi boyundaki büyük bir akarsu adası dikkati çeker. 12 km boyunda ve 1 - 3 km eninde olan, üzerinde dört köy ve bunların toprakları bulunan bu ada, ırmak boyunun eski bir kum adasıdır. Bu eski küçük yığıntı alanı zamanla yükselmiş, sonraları ırmağın taşıyıp yığdığı akarsu setleriyle büyümüş, bugünkü geniş ada biçimini almıştır. Çok seyrek görülebilecek su taşkınları bir yana bırakılırsa, hiçbir su taşkını bu adayı artık basamaz olmuştur. Bugün bu ada, E. O. nın en verimli yerlerindendir.

E. O. nın bâzı yeri yayvan çanaklar biçimindeki yerlerde biriken sular yüzünden bataklık sazlık durumu almış, ovada kullanılmamış topraklar arasında bunlar geniş yer tutmuştur. Şimdi çok yeri artık kurutulmuş bulunan bu bataklıklar, dibi çevredeki geniş sepantinli arâziden taşınan killerle örtülmüş bulunan yayvan çukurluklarda oluşmuştur. Bunlardan biri olan Norgâh bataklığı (eski Norgâh Köyü ve şimdi adı Akyazı olan köyün doğusundaki bataklık) dır. Burası Fırat Irmağının yatağından da çukurdadır. Bataklıkları kurutma sırasında Fırat'ın akmakta bulunduğu yatağa doğru açılan boşaltma kanallarında suyun geriye vurduğu bile olmuştur. Bu yüzden bataklıkların bu çukur diplerini tutturabilmek için kurutma hendekleri, daha batıda Fırat Irmağının daha çukurda aktığı Kemah Boğazında yakın yerlere kadar uzatılmıştır. Bugün artık kurutulmuş olan bu eski bataklıkların kuru kalmış yerlerinde tuzcul bitkilerin yetiştiği topraklar vardır. Fırat'ın taşmalarından sonra geçicî bataklıklar meydana gelmekte, bunlar kısa bir süre içinde kurmaktadır.

İklim, bitki: Yüksek dağlar arasında çukurda kalmış bir düzlük olarak E. O. nın türlü iklim özellikleri vardır. Denizlerden uzak, yüksek dağlarla çevrili, 1 200 m yükseltide bulunan bu ovada karasal iklim özellikleri hâkimdir. Meteoroloji gözlemlerine göre E. O nın ortalama yıllık sıcaklık değeri 10° den biraz çoktur. Bu değer ile ova, Elazığ ve Malatya ovalarından daha az sıcaktır. Buna karşılık bu ovada ana çizgileriyle Erzurum ve Karaköse düzlüklerindeki fazla soğuklar olmaz. E. O. nda en soğuk ay Ocak (ortalama — 3,6°), en sıcak ay Ağustos'tur (24° den biraz çok). Sıcaklığın 40° yi geçtiği, soğukların — 32° den aşağı düştüğü olmuştur. Ovada kış aylarının sıcaklığı, ortalama olarak — 2° dir. Kuzeydeki yüksek dağlar ovayı soğuk ve kuru rüzgârlardan korursa da, dağlardaki soğuk havanın ağırlaşarak buraya inmesi ile ova soğur, böyle zamanlarda Erzurum Ovası kadar soğuk olur. Ovanın tabanında sabahları yerleşen soğuk kava yığınları, güneşin tesiriyle öğleye doğru ısınır, arasıra sabah sisleri de belirir. Ovada donlu günler sayısı yıl içinde 110 günü geçer. Bunun yarıdan çoğu kış aylarındadır. Donlu günler Ekim ortalarında başlar, Nisana kadar aralıklı olarak sürer, arasıra Mayıs başlarında bile donma olur, meyva ağaçlarını soğuk alır. E. O. nda kışlar soğuk, yazlar sıcak, ilkbahar belirsiz geçer. Güz ise ilkbara göre daha sıcaktır. Kısa geçen ilkbaharın hemen ardından yaz, birdenbire ve bütün şiddetiyle belirir. Hele Temmuz ve Ağustosta çevredeki dağlara göre ova çok fazla ısınır, hava gündüzün durgunlaşır, sadece akşamları dağlardan esen hafif yellerle biraz serinleme olur. Ovada esen yellerin oluşlarına yer şekilleri geniş te'sir yapar. Burada değişik mevsimlerde esen iki ana yel vardır: Biri kuzey rüzgârları, ötekisi güneydoğu rüzgârları (kışın ve ilkbaharda). Burada kuzeybatıdan esen yeller, bunlardan sonra gelir. Güneydoğudan esen yeller Sansa Boğazından ovaya doğru akarcasına inerler. İlkbahar sonundan güz ortalarına kadar ovaya doğru çevredeki serin dağlardan ve hele kuzeydeki Keşiş Dağlarından akşama ve geç vakitlere kadar serinletici yeller eser.

E. O. nda yıllık yağış tutarı 37 cm dir. Ova, yüksek dağlarla çevrili olduğundan yağış getiren yellerden yeterince faydalanılamaz. Yağmurlar en çok ilkbaharda yağar, yaz kurak geçer; güz ve kış ayları da oldukça yağışlıdır. Ovada yılın ilk kar yağışı Ekim ortalarında başlar, kış aylarında ve Martta kar yağar, nâdir olmakla beraber Nisanda bile kar yağdığı olur. Kar örtüsü 10 - 20 cm olup, 25 - 35 cm yi bulduğu da olur. Ovada kar kalınlığının 70 cm-yi geçtiği de görülmüştür.

E. O. alüviyonlarla örtülü, çok yeri kalın ve verimli topraklardan ibârettir. Kuzeyde topraklar kırmızımsı, sert ve çabuk kuruyan, çatlayan bir özellik gösterir. Bu yüzden köylüler bâzan buralara kum karıştırırlar. Ovanın güney bölümünde çorak topraklar da vardır. Toprak, suyu çok sızdırdığından, buradaki tarla ve bahçelerin sulanması gerekmiştir. Ovada, kurutulmuş olan bataklık yerlerden de ekilebilir yerler elde edilmiştir.

Sıcak mevsimi 6 aydan çok süren ovada çeşitli ürünler (meyva, sebye, tahıl, şeker pancarı) yetişir. Ovanın türlü bölümlerinde sulama yapılır. Güneydeki Mollaköy, Gölpınar (eski adı Handesi) ve Karatuş köyleri çevreleri kavunlariyle tanınmıştır. Bu çevrede sebzecilik de ileri gitmiştir, Ovanın kuzey bölümünde yazlar daha sıcak geçer. Burada meyvacılık, bağcılık yapılır. Bu bölümde buğday, arpa, fasulye, patates, meyva ağaçları, sebze bahçeleri iyi sulandığından bol ürün verir. Ovanın kuzeybatıya olan ve Karayazı adiyle anılan yerine Kır da denir. Burada bir kısım topraklar çoraktır. Geri kalan topraklarda ise tahıl yetiştirilir. Ovanın bu bölümünden Çakır deresi geçer. Yazın bu derenin suları, sulama işlerinde kullanıldığından çok çekilir.

Burada Gümüştarla (Mitini) ve Dereyurt (Hılır) köyleri arasında sürekli bahçeler uzanır, şehre doğru devam eder. Buralarda üzümden başka bütün meyvalar, çok miktarda dut, kayısı, armut yetişir. Bu çevredeki Bahçeli (Hah) çevresinde meyva üretme ve ıslah fidanlığı vardır. Yine bu çevredeki Ballı (Cileyli) Köyünün balı ve cevizleri ünlüdür. Ovanın kuzeydoğu bölümünde Üzümlu (Cimin) Bucağı ve çevresinin de özellikleri vardır. Burası E. O. nın sert rüzgârlara karşı en iyi korunmuş yeri ve en bol güneşli bölümüdür. Buna bağlı olarak, buralarda bol miktarda meyva ve üzüm yetişir. Bunun yanında sebzecilik de vardır. Bu çevrenin köylüleri meyvaları kurutur, kışın hayvanlara yükler, Bayburt'a kadar olan uzak yerlere götürür, oralarda türlü eşya ile değişir, bu eşyaları Erzincan taraflarında satarlar.

Dağların çok yerde doğu - batı doğrultusunda uzandığı ve kışın boyun yerlerinden olan gidişgelişin güç bulunduğu Doğu Anadolu bölgesinde üç yönden geçit veren (Sansa Boğazı, Kemah Boğazı, Çakır Geçidi) E. O., eskiden beri ana yolların geçtiği başlıca yer olmuştur. Bugün ovadan Sivas - Erzurum demiryolu ile düzgün kara yolu geçer. Bu çevreyi Trabzon'a bağlayan yol ile Tunceli ve Elâzığ'a uzanan ana yol da ovanın türlü bölümlerinden ayrılarak bu bölgelere uzanır. Ovanın gerek kenarlarında, gerek orta bölümlerinde birçok yerleşme yerleri vardır. Bunlardan Erzincan şehri 45 000'den çok nüfusu ile ova ve çevresinin başlıca yerleşme yeri, ticaret ve sanayi şehri ve Erzincan ilinin merkezidir. Ayrıca ovanın kuzey kenarında Üzümlü (Cimin) kasabası 4 000'e yakın nüfuslu bit yerleşme yeridir. Bk. ERZİNCAN. — R. İ.

ERZURUM, Doğu Anadolu bölgesinde, Palandöken (3 600 m) Dağının eteğinde, Türkiye'nin bu bölgedeki en büyük şehri, ekonomik, ulaştırma ve kültür merkezi. Nüfusu 106 301 (1965) dir. E., çok işlek yolların geçtiği, târihi boyunca askerî ve ticarî önemi başta gelmiş bulunan bir şehir ve Doğu Karadeniz kıyılarından Ağrı Dağına, Van gölüne ve İran'a uzanan ana yolların geçtiği yerdir. Osmanlılar zamanında önemli bir sınır bovu kalesi olan E., Millî Mücadelenin temellerinin çizdiği E. Kongresi (b. bk.) ile de târihte büyük yer tutmuş, coğrafî mevkii ve ordu merkezi olmasiyle de Cumhuriyet devrinde eski önemine eaiştir.

Adı : Şehrin adı türlü çağlarda değişiklikler göstermiştir. XI. yüzyıl ortalarında Selçuklular tafından alınan Arze (veya Arzen) şehri burada bulunmuştur. Roma istilâsından

ERZURUM'DAN BİR GÖRÜNÜŞ

ERZURUM: Cumhuriyet caddesi

önce Karin, Karana, Garnoy - Kalak gibi adlarla anıldığı sanılan şehir, IV. yüzyıl sonuna doğru Roma devletine bağlanmış, 415'te imparatorun adına göre Theodosiopolis adını almış, sonraları Araplarca Kalıkala (veya Kali) şekli kullanılmıştır. Şimdiki E. adı, Erzen adına (Siirt ile Silvan arasındaki Erzen'den ayırt etmek için ve Anadolu'ya bağlı bulunduğunu belirtmek üzere), Rum kelimesi eklenerek Erzen - ür Rum denilmesinden çıkmıştır. Selçuklular tarafından burada basılmış bulunan mâdenî paralar üzerinde de bu adla geçer. Daha sonraları bu ad Erzrum, Erzerum ve Erzurum biçimine girmiştir.

Şehrin kuruluşu, yeri: Güney ve kuzeyi yüksek dağlarla çevrili (3 300 m), batı ile doğu bölgeleri arasında geçit yerlerini veren (doğuda Deveboynu, batıda Tercan ve Erzincan ovalarına uzanan geçit yerleri) E. Ovası (1 750 - 1 850 m) nin güneydoğu kenarında kurulmuş bulunan bu şehir, depremler ve savaşlar yüzünden birçok defa yıkılmış veya büyük zarar görmüş bulunduğu halde bir geçit yeri olmasına, İran ve Kafkasya'dan uzanan ana yolların Anadolo'ya açılan başlıca kapısı bulunmasına, türlü çağlarda doğudan Anadolu'ya girmek isteyen istilâ ordularına karşı Anadolu savunmasının kaderini tayin eden güçlü kale olmasına bağlı olarak, büyük değerini daima muhafaza etmiştir. Çevresinin dağlarla kuşatılmış bulunması ve E. Ovası ile Pasinler Ovası arasında bir eşik biçimi gösteren Deveboynu geçidinin tahkime elverişli olması, E. Ovasını doğudan gelecek saldırılardan korunması ile ilgili olarak bu şehir, bölgenin tabiî merkezi durumunda bulunmuştur. XVIII. yüzyıl sonundan beri Türkiye'nin başlıca istihkâmı olmuş ve Orta Çağdan bu yana İran, Hindistan ve Orta Asya ticaret eşyasının Akdeniz'e indirildiği yol boyunda bir konaklama yeri canlı bir alışveriş merkezi olmuştur.

E. şehrinin kurulmuş bulunduğu yer, E. Ovası (b. bk.) nın güneydoğu kenarında yükselen Palandöken Dağının kuzey eteğidir. Bu çevrede volkanik arazi (andezit, volkanik tüfler, aglomeralar) ile çakıl ve kum örtüleri geniş yer tutar. Şehrin ana caddesinin daha yukarısındaki yerlerle kalenin bulunduğu bölüm, volkanik tüf ve aglomeralardan (yanardağdan katı olarak fırlatılmış iri taş parçalarının birbirine yapışmasından oluşmuş taşlar) yapılmıştır. Şehrin demiryolu istasyonu çevresini içine alan yerlerin uzandığı aşağı kısmı aluviyonlarla örtülüdür. Bu iki semt arasında uzanan hafif meyilli yerler ise, güneydeki dağlardan inen derelerin sürükleyip yığdığı dağınık halde çakıl ve kumlar-

dan bir yapı gösterir. Bu genç yığıntı yerleri, şehirden geçen üç büyük sel yatağı boyunca aşağılara doğru açılmış birer yelpaze biçiminde uzanan birikinti konileridir. Böylece, istasyon mahallesi ile şehrin üst kenarı dışında bulunan bütün arâzi çok kalın bir yığıntı örtüsiyle kaplıdır. Şehrin doğusuna uzandıkça E. ve Pasinler Ovalarını birbirinden ayıran Deveboynu geçidi başlar. Bu geçit, şehirden birkaç km uzakta olup, renk renk volkanik taşlarla Neojen tabakalarından olmuştur. Şehrin aşağı bölümünde ve önünde uzanan ova, alüviyonlar ve bu arada kum, kil tabakalarından bir yapı gösterir. Bu ovanın güney kenarından ve bu arada şehrin kurulmuş bulunduğu yerden faylar geçer ve Kuzey Anadolu deprem alanının çok hareketli bölümlerinden biri burada bulunur. Bu yüzden E., birçok yer sarsıntılarına uğramış, şehir bu depremlerden büyük zararlar görmüştür. Bugüne kadar bilinen depremlerin başlıcaları: 1268. 1418, 1482, 1584, 1659. 1766, 1781, 1784, 1791, 1794, 1844, 1850, 1852, 1859, 1862, 1866, 1868, 1877, 1886, 1901, 1906, 1912. 1924, 1929, 1937, 1939, 1941, 1942, 1966 dır E., birinci derece deprem bölgelere içindedir (bk. DEPREM ve TÜRKİYE DEPREM HARİTASI, ERZİNCAN OVASI),

Kuruluşu çok eskiye uzanan E., birçok târihî yapıların bulunduğu, buğün de eski ile yeninin yan yana ve iç içe olduğu bir şehirdir. Bu şehirde bir yandan sağlam kalabilmiş iç kale, kuleler, dış kalenin kalıntıları, eski yıkıntı yerleri, basık ve toprak damlı evlerle dükkânlar, dar sokaklar, bir yandan ovaya doğru yayılan yeni yeni yapılar, geniş ve düzgün sokak ve caddeler, yeni görünüşü ile çarşı uzanır. Şehrin bu yeni bölümleri gittikçe genişlemekte, eski yerleri ancak yer yer kalmaktadır. İşlek bir geçit yeri olmanın ve yerinin üstünlüğünün birer ifadesi olarak, İran'dan uzanan transit yolu, Kars'tan geçen Kafkas yolu, Sivas'tan uzanan batı yolu, Van gölü ve Murat havzasından uzanan yolun burada birleştiğini hatırlatan kapı adları, E. şehrinin bu değerini de belirtir: Tebriz Kapısı, Gürcü Kapısı, Harput Kapısı, İstanbul Kapısı gibi. Bunlar eski surların kapıları olup, buralardaki mahallelere de bu türlü adlar verilmiştir. Târih boyunca Deveboynu gediğini ve bununla ilgili olarak E. şehrini elinde tutmuş olanlar, Doğu Anadolu'nun çok yerine hâkim olmuştur.

E., Türkiye'nin en yüksekte kurulmuş şehirlerinden biridir. Demiryolu istasyonu çevresi 1 850 m yükseklikte bulunduğu halde, şehrin eski bölümü 1 950 m, yukarı mahalleleri ise 2 000 m ve yakın yükseklikte dir. Şehrin hemen doğusundaki Aziziye Tabyası ise 2 050 m dir. Buradaki tepelik yerler ağaçlandırılmıştır.

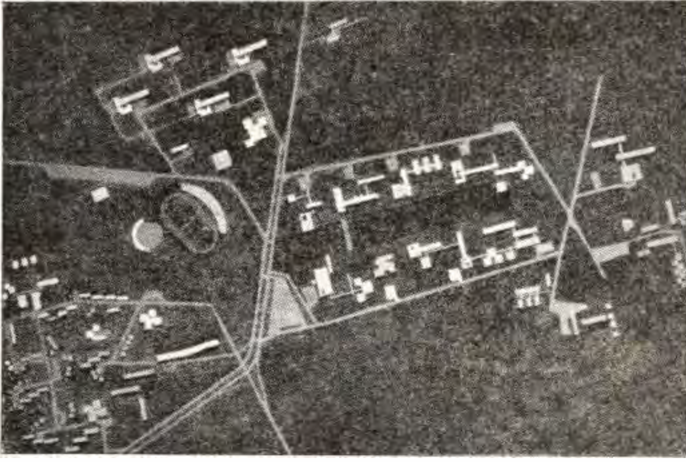
ERZURUM KALESİ

Ana çizgileriyle şehrin görünüşü değirmi bir biçimdedir. Ana cadde, doğu - batı doğrultusunda uzanan Cumhuriyet Caddesidir. 1 km den uzun olan bu caddenin her iki yanında ve buradan ayrılan caddeler boyunda şehrin ticaret ve iş yerleri, eski eserler (Yakutıye medresesi, Lala Paşa camii, Ulucami, kümbetler, Çifte Minare gibi) bulunur. Bu caddenin aşağı (batı) ucunda, ortasında havuz bulunan geniş bir meydan vardır. Meydandan kuzeye ve güneye doğru uzanan ikinci ana cadde boyunda lise, hastahâneler, orta okul, sanat enstitüleri gibi kültür ve sağlık kurumları sıralanmıştır. Cumhuriyet Caddesinin doğu ucunda da küçük bir meydan vardır. Buradan istasyona doğru uzanan cadde boyunda E. un asıl ticaret merkezi bulunur. Şehrin bu canlı bölümü ile Cumhuriyet Caddesi çevresi, şehrin târihî çekirdeğidir. İstasyon yakınında hal ile daha kuzeyde et kombinası, mezbaha, orman fidanlığı, Devlet Demiryolları tesisleri ile nafia garajı, Devlet Su İşleri garaj ve tesisleri, üniversite fidanlığı ve geniş yerler kaplayan Atatürk Üniversitesi alanları uzanır. Şehrin güney bölümünde eski mahallelerle Karayolları Bölge Müdürlüğü tesisleri ve Eğitim Enstitüsü vardır. Geniş asfalt yol, bu çevreden geçer.

Şehrin doğu bölümünde keresteciler ile yine bu çevrede hayvan pazarı alanları vardır. Buradaki Kars Kapısından batıdaki Atatürk Ünivesitesi yapılarına kadar şehrin doğu batı uzunluğu bugün 4 km ye yaklaşmış, demiryolu ile karayolu arasındaki kuzey güney enliliği 2 km yi geçmiş, şehir gittikçe büyümüş, kuzeyde istasyon çevresine ve daha batıdaki düzlüklere doğru serpilmiştir.

E. son yıllarda gittikçe artan bir gelişme göstermiş, geniş asfalt caddeleri, meydanları, park ve fidanlıkları, bir kaç katlı modern yapıları, otelleri, lokantaları, hastahâne, okul ve üniversite tesisleriyle gerçek değerini kazanmaya başlamıştır. Târih boyunca uğradığı istilâlarla eski birçok eserler yıkılmışsa da, bugün yine büyük târihî ve turistik değer taşıyan Türk eserleri ile doludur. Şehrin üç kat surundan şimdi yalnız iç kale (Hisar) ile dış surların bâzı duvarları ve buralardaki eski kapıların adları kalmıştır. Bu gün buralardaki caddeler de bu adlarla anılmaktadır: Yenikapı Caddesi, Erzincankapı Caddesi gibi. Tepe üstünde bütüniyle bir dörtgen biçiminde yükselen iç kalenin esas duvarları bugün de şehrin manzarasına hâkimdir.

Tabiî durumu: E., yüksek dağlar arasında kalmış geniş bir ovanın (bk. ERZURUM OVASI) güneydoğu kenarında yayılmıştır. Şehir, sırtını Palandöken Dağının kuzey eteklerine dayamıştır. Bu dağlar, E. un hemen gerisinde çok yeri dik yamaçlı, kimi yeri sarp olarak yükselir. Dağdan inen üç dereden biri şehrin içinden, öteki ikisi doğu ve batı kenarlarından geçer, daha ileride Karasu'ya karışırlar. Bu dereler, yılın ekseri zamanında kuru kalır, bol yağmurlar ve kar erimeleri sırasında birdenbire kabarır, birer sel görünüşü alır, yolları boyunca taş parçalarını sürükler, dağın eteğine yığar. Şehrin kuzeyinde, yakın vakitlere kadar geniş bataklıklar durumunda bulunmuş olan ve Karasu bataklığı denilen yer, şimdi kurutulmuş, burada hendekler açılmıştır. Şehrin önündeki ova bölümü sulaktır. Şehrin kurulu bulunduğu yerde ve özellikle eski bölümde devamlı bir yeraltı su seviyesi yoktur. Burada az sayıdaki kuyular sızıntılarla beslenir. Şehrin çevresi ormandan yoksun çıplak yamaçlar görünüşündedir. İlkbahar sonlarına doğru bu yamaçlarda yemyeşil otluklar ve bol çiçekli yerler görülür. Yaz sonuna doğru bu otlar artık sararmış, yerini dağ ve tepe bozkırına, dikenli yerlere bırakmış bulunur.

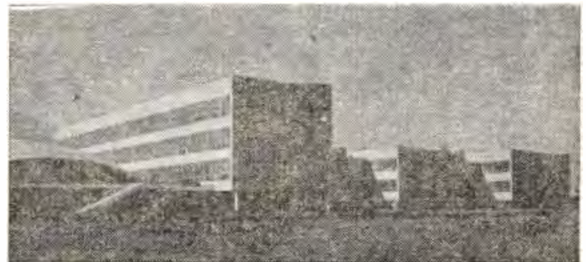
ERZURUM: Atatürk Üniversitesi kuruluş maketi

E., kış mevsiminin Türkiye'de en sert, en uzun geçtiği yerlerden biridir. 1930'dan beri yapılan gözlemlere göre, bu çevrenin yıllık ortalama sıcaklığı 6° dir. Çok sıcak geçen yıllarda bu değer 7° yi biraz aşmış, soğuk yıllarda ise 5° den de aşağı düşmüştür. Burada aylık sıcaklık ortalamaları kış aylarında ve Martta hemen her yıl sıfırın altında olmuştur (çoğunca — 3° ile — 8° arası). Bu durum kimi yıllarda Nisan ve Kasım aylarında bile görülmüştür. En yüksek aylık ortalama ise Ağustostadır (20°). Sıcaklığın en düşük olduğu ay Ocaktır (ortalama — 8,7°). Yüksekliği ile de ilgili olarak E. serin yerlerdendir. Burada en yüksek sıcaklık ortalaması Ağustosta bile 27° kadar olup, şimdiye kadar gözlenmiş en fazla sıcaklık ancak 34° yi bulabilmiştir. En düşük aylık sıcaklık ortalaması ise Ocakta — 13° yi geçer. Şimdiye kadar gözlenmiş en fazla soğuklar ise — 30° yi geçen bir değer göstermiştir ki, bu da yine Ocak ayında olmuştur. Öteki kış aylarında da — 25° lik düşük sıcaklıklara çok rastlanmıştır. E. da yıl içinde 120 - 170 gün donlu geçer. Donlar daha Eylûlde başlar, toprağa derince işler, Mayıs ortalarına kadar sürer. E. da yıl içinde ortalama olarak 60 - 70 gün kar yağar. Kar yağışları burada Ekim ortalarında başlar, Mayısın ilk yarısına kadar aralıklı olarak sürer. Kar, en çok kış aylarında yağar. İlkbahar ve güz aylarında da kar yağdığı çok olur. Kar örtüsünün kalınlığı bâzan sadece birkaç cm olduğu halde, çoğunca 15 - 20 cm olur, kış ortalarında 50 - 70 cm yi bulur, buna da geçtiği olur. Burada kar örtüsünün sürekli olarak yerde kalması, kış aylarında sıcaklığın çok düşük bulunmasından, soğuk rüzgârların esmesinden ileri gelir. Bu şartlar ilkbaharda da sürerse, kar yerden hemen kalkmaz, toprağın donmuş hâli sürer.

E. un yıllık yağış ortalaması 500 mm kadardır. Bu değerin bundan aşağı düştüğü (430 mm) ve yukarı çıktığı (700 mm) yıllarda olur. En yağışlı aylar Nisan ve Mayıs, en az yağışlı aylar Ağustos ve Eylûldür. Doğu Anadolu'nun bu bölgesi, kış aylarında çok soğuma yüzünden ve Sibirya yüksek basınç alanının buraya bir dil gibi uzanmasından ötürü güçlü bir yüksek basınç alanı durumuna geldiğinden, batıdan yönelen yağış getirici depresyonların etkisinden uzak kalır, bu yüzden de bu mevsimde yağışlar az olur, yağış kar şeklinde düşer. Bununla ilgili olarak, yağmurlar ilkbaharda ve yaz başlarında çok olur. İlkbaharda bölgedeki yüksek basıncın etkisi yavaş yavaş azalmaya başlar, kararsız rüzgârlar eser, sıcaklık artar, Mayıs aylarında da zaman zaman kuzey, gündoğusu ve güney rüzgârları eser.

Nüfus, yerleşme: E. eski bir şehirdir. Bu çevrede V. yüzyıl başlarında Romalılar, doğudan gelen İranlıların saldırılarına karşı burada tahkimli bir şehir kurmuş, buna Theodosiopolis adını vermişlerdir. Evliya Çelebi'nin seyahâti sırasında (1640) büyük bir iç kale ile bunun içinde toprak damlı 1 700 ev ve paşa sarayı bulunuyordu. Ch. Texier'nin 1839'da E. u ziyareti sırasında şehir bütüniyle surlarla çevrili bulunuyor, bunun etrafında hendek uzanıyordu. Türlü çağlarda tamir görmüş bulunan bu kalenin zamanla askerî değeri azaldığından, şehrin savunulmasında faydalanmak üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehrin dışında (çevrede) tabyalar ve istihkâmlar yapılmıştır. Şehrin yayılmış bulunduğu yer, târih çağları boyunca ticaret işlerinin gelişmesiyle genişlemiş, savaşlar ve istilâlar yüzünden de zaman zaman daralmıştır. Yakın sayılabilecek devirlerde, özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra şehir gelişmiştir. Evliya Çelebi'nin gezdiği sıralarda E. un, bölgenin büyük bir şehri olduğu anlaşılmaktadır. İran'dan gelen ve oraya giden kervanlar bu şehirden geçer, şehrin denizle bağlantısı Halep üzerinden olurdu, XIX. yüzyılın ortalarına doğru buharlı gemilerin Karadeniz'de işlemesinden sonra bu canlılık Trabzon'a dönmüş, bu limandan yükselen birçok eşya Tebriz üzerinden İran'a gönderilmiştir. Ancak, bu yüzyılın sonunda Rusların Güney Kafkasya demiryolunu yapmaları (özellikle Batum - Culfa) yüzünden E. un İran transitinden faydalanması azalmıştı.

E. un nüfusu XIX. yüzyılda çok değişikliğe uğramıştır. 1827'de (ilk Rus istilâsından hemen önce) J. Brant E. un nüfusunu 130 000 olarak tahmin etmiş, başka tahminlere göre de bu miktar 90 000 - 100 000 arasında olmuştur. 1829'da Rus istilâsına uğrayan E. da büyük zarara uğrayan Türk nüfusun bir kısmı göç etme zorunda kalmış, bundan sonra E. kendini toplamakta büyük güçlüklerle karşılaşmış, XIX. yüzyılın ikinci yarısında 20 - 30 bin nüfuslu bir şehir durumunda kalmış, 1859 depremiyle de büsbütün sarsılmıştır. 1877 - 1878 harbinde E. yine kısa bir süre Rusların elinde kalmış. bu sırada nüfusu 20 000 kadar olmuştur (Tozer-e göre). XIX. yüzyılın sonuna doğru şehrin nüfusu, V. Cuinet'ye göre, 39 000 kadardır. El sanatları ve ticaretin gerilediği bu devrenin ardından E. daha büyük bir felâkete uğramış, I. Dünya Harbinde şehir Rusların eline düşmüş (1916), daha sonraki yıllarda da şehir bu felâket günlerini yaşamış, sönükleşmiş, çok yeri harabe durumuna gelmiştir. 1919'da Millî Mücadelenin başlangıcı olan E. Kongresi toplandığı sırada, eski yerlerine dönen Türk nüfus, yıkıntı yerlerinde, dar ve eğri büğrü sokaklar boyunda kara taştan veya kerpiçten yaptıkları düz ve toprak damlı tek katlı evlerde barınmaya çalışmışlardır.

ERZURUM: Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi

ERZURUM: Atatürk Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi

Şehrin bu karışık devresinden sonra yavaş yavaş gelişme devresi başlamış. 1938'de imar plânı yaptırılmıştır (şehirci mimar J. H. Lambert'e çizdirilmiş bulunan bu plân, 100 000 kadar nüfusu barındırabilecek bir çapta ele alınmıştır ki, daha şimdiden şehrin nüfusu bu miktarı aşmıştır). Bu plânın özelliklerinden biri, sur izini güden bir iç çember - yol ile eski konut yerlerini birleştiren dış çember - yolun ve daha dışarıda da bir çevre yolunun tasarlanmış olmasıdır. Kısa bir süre içinde şehrin görünüşü değişmiş, 1939'da demiryolunun buraya uzatılması ile bu gelişme hızlanmıştır. Bu arada Trabzon - İran transit yolu da şehrin canlanmasına yardım etmiştir.

Kurtuluş Savaşından sonra kendini gittikçe toplayan E. un nüfusu. 1927 sayımında 31 457 iken, 1935'te bini, 1940'ta 47 bini, 1945'te 50 bini, 1950'de 53 bini geçmiş, 1955'te 75 bin, 1960'ta 90 bin, 1965'te 106 bin olmuştur. E. un gittikçe kalabalıklaşması, buraya çevre illerin bir kısmından gelenlerle olmuştur. E. dan da büyük şehirlere gidenler vardır.

Ekonomi, ticaret : E., işlek bir yol uğrağı olması ve Trabzon ile Doğu Anadolu ve İran art bölgesi arasındaki geniş bölgelerin ortasında bulunması bakımından hemen her devirde yakın ve uzak çevresinin ekonomi ve ticaret merkezi olmuştur. Bugün burada dükkân sayısı 1 500 ü geçer. Ticaret işlerinde 4 000 kişi çalışır ki bu, çalışan nüfusun % 10 undan fazlasıdır. Şehrin ticaret yerleri ana caddelerde ve bu arada Cumhuriyet Caddesi, Taşmağazalar, Tebriz Kapısı, Kars Kapısı, Erzincan Kapısı ve Gürcükapıda toplanmıştır. Şehirde modern çarşı siteleri, fuar, panayır ve pazar yerleri henüz gelişmiş durumda değildir. E., bir ticaret merkezi olarak Ağrı, Kars, Erzincan ve Artvin ile çok yakın ilişkileri olan canlı bir şehirdir. Burası Doğu Anadolunun ticaret merkezidir. Gönderdiği mallar arasında canlı ve kesilmiş hayvan, soğutulmuş et, yağ, peynir, pastırma, sucuk, kavurma, yün ve deri vardır. Şehrin hemen yanındaki hayvan pazarında yılda yüz binlerce hayvan satılır. Doğu illerinin ihraç merkezi olarak şehirden yılda yarım milyon koyun transit geçer, hemen her gün hayvan pazarı kurulur.

E., eskiden beri çeşitli el sanatlarının gelişmiş bulunduğu bir şehir olmuş, çok makbuk bıçakçılık, kuyumculuk, E. taşı denilen kara taştan yapılmış süs eşyaları yapımı, dericilik, dokumacılık ve bu arada ince yün dokumacılığı, bakırcılık bakımından ileri bir durum göstermiştir. Bugün bu küçük sanatlardan kimisi gerilemiş, kimisi sönmüş ise de, bunlarla uğraşanlar yine vardır. Bugün bu küçük sanatlar şehrin türlü yerlerine dağılmıştır. Bugün marangozluk, mobilyacılık, kerestecilik ve bakırcılıkla uğraşanlar (200 keresteci, 65 marangoz, 100 demirci, tenekeci, 50 bakırcı dükkânı) topluluklar göstermeye başlamışlardır. Şehrin doğusunda bir küçük sanatlar bölgesi oluşmaya başlamıştır. Önceleri önemli bir sanat kolu olmuş bulunan bakırcılık şimdi gerilemiştir. Buna karşılık, demircilik ve marangozluk işleri artmıştır. E. taşı adı verilen ve el ile işlenerek ağızlık, tespih, kadın süs eşyaları yapılan kara bir taşın işlenmesiyle uğraşan sanat kolu bugün de oldukça gelişmiş durumdadır. E. taşı, bu bölgedeki Neojen araziden çıkarılmakta olup, yüksek basınçlar altında oluşmuş, koyu kara renkli, cilâlanabilen, hafif bir kömür çeşidi olarak kabul edilmektedir. Bu taşın bu bölgedeki en iyi damar ve yatakları Oltu'da ve Sülünkaya (Keçik), Tespih ve Tavser köylerinde bulunmaktadır. Basit usullerle çıkarılan bu taşlar, şehirdeki kuyumcular tarafından altın ve gümüş ile işlenmektedir. Bütün bunlarla birlikte, E. da el sanatları henüz önemli bir pazarlanma durumu göstermemektedir.

Eski bir yol kavşağı ve ticaret şehri olan E.. bir sanayi şehri olma yoluna da girmiştir. Bugün burada iki büyük fabrika (şeker fabrikası ve Pasinler Kiremit ve Tuğla Fabrikası), orta sanayi (un fabrikaları, Cihan Lastik Fabrikası, deri ve kösele fabrikası) ve başka küçük ölçülü sanayi kolları vardır. Şehirde yiyecek sanayii son yıllarda gelişme göştermiştir. Dört un fabrikası vardır ki, bunların aylık üretimleri 1 000 ton kadardır. Burada öğütülen buğday, Toprak Maksulleri Ofisinden ve türlü illerden sağlanır. Buradaki un fabrikalarının en büyüğü Palandöken un fabrikasıdır (yılda 7 000 ton un elde edilir). Enerji ihtiyacı, şehir elektrik şebekesinden ve yedek bir dizel motorundan sağlanır. Şekerleme, reçel, helva, bisküvi yapımı da burada iki firma tarafından yapılır (yıllık üretim 3000 ton kadar). Şehir ve çevresinin ihtiyacını karşılayan bu üretimin ana maddesi E. şeker fabrikasından alınır. Türkiye'nin başlıca hayvancılık bölgelerinden biri ve sığır yetiştirme yeri olan E. ve çevresinin bu üretiminden faydalanmak üzere 1953'te şehrin yanında, büyük bir et kombinası kurulmuştur. Burada günde 2 000 den çok koyun, 300 den çok sığır kesilir. Kombinada yıl içindeki 300 iş gününde 630 000 baş koyun ve 96 000 sığır kesilebilecek bir yeterlik vardır. Bölgenin kasaplık hayvan gücü ise bunun çok üstündedir. E. ilinin kasaplık hayvanlarının % 30 kadarı bu et kombinasınca satın alınır, % 70 i canlı olarak başka tüketim merkezlerine gönderilir. Et kombinasından da tüketim merkezlerine donmuş et (İstanbul, Ankara, İskenderun) ve taze et (İstanbul, Ankara, Zonguldak, İskenderun ve bâzı E. çevresi şehirleri) gönderilir. Bugün kombinada yalnız kesim işleri yapılmakta, van ürünler burada henüz yeterince değerlendirilmemektedir (deri ve yapağı İstanbul'a gönderilir, tırnak ve boynuzlar bu işlerle uğraşanlara satılır, kan yem sanayiinde kullanılır). Kombinanın imalâthanelerinde sucuk ve pastırma da yapılır.

E. şeker fabrikası, şehrin 17 km batısında, Ilıca'da, 1956'da kurulmuştur. Kampanya zamanında günde 2 000 ton, yıl içinde 125 000 ton pancar işlenir. Pancar, il içinden, Gümüşhane, Kars ve Ağrı illerinden gelir. Fabrikada işlenen şeker pancarından kalan yan ürünlerin bir kısmı (melas, kuru küspe) fabrika çiftliğinde, bir kısmı da yem fabrikasında kullanılır. Kampanya sırasında, 1 000 kadar işçi çalışır. Fabrikanın enerjisini buhar türbini üreticisi ile kendisi sağlar, su ihtiyacı akarsularla arteziyenlerden karşılanır. Fabrika, bu çevrede modern bir kasaba görünüşü alacak şekilde evlerle (50 den çok lojman) dolmuştur.

E. deri ve kösele fabrikası, Palandöken Dağının eteğinde, şehrin 5 km doğusundaki Boğaz semtinde 1933'te kurulmuştur. Modern tesisli olan bu fabrika, hem bu bölgenin hem de Türkiye'nin deri sanayiinde önemli bir yer tutmuştur. Yılda 100 ton kösele, çok mikdarda ayakkabı derisi (vidala) yapılır. Ham madde olarak 350 ton sığır ve manda derisi E. ilinden ve Ağrı'dan sağlanır. Enerji, fabrikanın kendi üreticisinden elde edilir, su ihtiyacı derelerden alınır. Bu fabrikanın bulunuşuna bağlı olarak modern bir ayakkabı fabrikası da vardır.

Şehrin 6 km doğusunda, 1962'de Pasinler Kiremit ve Tuğla Fabrikası kurulmuştur (yılda 3 milyon Kiremit, 10 milyon tuğla, yarım milyon blok tuğla...). Ham maddesi 20 km uzaktan getirilir. Elde edilen mamuller E. ve çevresiyle Doğu Karadeniz illerinde satılır. Ayrıca tuğla ocakları da vardır ki, buralardan yılda 5 milyon tuğla elde edilir.

E.da 1961'de bir yem fabrikası da kurulmuştur. Bu fabrika, et kombinası ve başka sanayi kollariyle iş birliği yaparak artık ürünleri değerlendirir. Yıllık hayvan yemi üretimi 1.5 milyon kg kadardır. Bunun % 60 ı devlet sektörü, % 40 ı hayvan yetiştiricilerce satın alınır.

Şehirde birçok iktisadî kuruluşlar vardır: Hal, Toprak Mahsulleri Ofisi, bankalar vardır.

Yollar, ulaştırma: E., kara yolu ve demiryolu ulaştırması ile hava yolunun uzandığı işlek bir şehirdir. Bu bölgenin başlıca limanı ise Trabzon'dur. Bölgenin kara yolları düzgündür. Şehir, Trabzon - İran transit yolu üzerinde bulunduğu gibi, burayı Artvin, Kars, Rize, Elâzığ, Erzincan ve Muş şehirlerine bağlayan yollar da gittikçe düzelmektedir. E. - Kars ve E. - Muş arasındaki kara yolları kışın zaman zaman kar yüzünden kapanırsa da bu, türlü şekilde önlenmeye çalışılır. Kara yolları, bölgede en çok kullanılan ulaştırma yolu olup, burada çoğunca tarım ürünleri ve işlenmiş maddeler taşınır. Son 10 - 15 yıl içinde motorlu taşıtlar (özellikle kamyonlar) çok artmıştır. Ortalama günlük taşıt akımı bakımından bu bölgedeki en yüklü yollar E. - Aşkale ve E. - Horasan yoludur. Bu çevrenin yolları mal taşınması bakımından çok işlektir. Bölgede ulaştırma bağları bakımından tek aksayanı E. - Muş yoludur. Bu yüzden Muş, alışverişini Elâzığ ile yapar.

1939'da demiryolunun buraya ulaşmasiyle, önceleri yurdun en uzak ve kışın erişilmesi güç bir köşesi olarak sayılan E. a canlılık gelmiş, Türkiye'nin demiryolu bulunan her yerine bağlanmış, düzenli ve hele kışın çok aranan bir taşıma vasıtası olarak şehrin gelişmesine yardım etmiştir. Kara yollarının ve bu yollarda işleyen taşıtların çok artmış bulunmasına rağmen, demiryolu da önemini kaybetmemiş, özellikle kışın en rahat bir vasıta olarak kalmıştır. Şehre gelen dört yolcu treni vardır (haftada). Doğu Ekspresi her gün Haydarpaşa - Kars seferini yaparken E. a da uğrar. Bu tren seferleri karşılıklı ve düzenlidir. Ankara'dan kalkan ve E. a kadar gelip gelip geri dönen bir E. Ekspresi de vardır (haftada 4 gün). Ayrıca Çetinkaya hattından gelerek Kars'a geçen bir posta treni daha vardır (haftada 4 gün). Her gün Ilıca'ya ve yaz aylarında da Pasinler'e banliyö trenleri de işler.

Hava yolu taşıması, E. da yılın birkaç ayında olmaktadır. Şehrin oldukça yakınında, ovada, beton pisti bulunan bir hava alanı var ise de, hava seferleri Haziran başından Ekim ayı başına kadar yapılmakta, bu aylar dışında hava hattı mevsimin elverişsizliği ve hava alanının yetersizliği yüzünden sefere kapalı kalmaktadır.

Bugün E. şehri ve çevresinde 13 000 m asfalt yol, 30 000 m parke yol ve 24 000 m şose vardır. Şehrin yolları târihî yapı özelliğini yer yer aksettirir. XVIII. yüzyıla kadar surlarla çevrili bir şehir olarak kalan E. da, surların yıkılmaya başladığı XIX. yüzyılın ilk yarısından sonra, sur içi yol yapısı bozulmuş, evlerde ve sokaklarda yenileşme olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında dış surlar da kalkmış, eski yollarla yenileri arasında kaynaşma olmuştur. Cumhuriyetten sonraki gelişmede caddeler yapılmış, son yıllarda da Atatürk Üniversitesinin burada kurulmasına bağlı olarak Üniversite Caddesi açılmıştır.

Ulaştırma bakımından şehrin en canlı yerleri ticaret bölgesiyle istasyon ve devlet kuruluşlarının toplandığı semtlerdir. İstasyon çevresindeki yoğunluk, tren - otobüs aktarması ile bunun yanındaki hale ulaşım bakımındandır. Bu iki yerin kesim noktası olan Gürcükapı meydanı, şehrin en canlı yerlerinden biri olma yolundadır. Kuzeyde Et ve Balık Kurumu tesisleriyle batıda Devlet Su İşleri ve hastahâneler, okullar çevresi trafik yoğunluğunu artırmışlardır.

Son yıllarda E. il radyosu da kurulmuştur. E. radyosu 1960 yılı Aralık ayının 15 inde deneme yayınlarına başlamış, 1961'de yayına geçmiş, Türkiye'nin üçüncü büyük radyosu olan bu radyo, 1967 yılında tam yayına başlamıştır (7 mayıs 1967). Türkiye Radyo - Televizyon Kurumuna bağlı olan E. radyosu, Ankara ve İstanbul radyo yayınlarına yardımcı olmakta, radyonun (radyo evi üzerindeki anten direğinin yüksekliği 188 m, 100 Kw lık) yayın alanı bütün Doğu Anadolu'yu ve Doğu Karadeniz bölgesi illerinin bir kısmını içine almaktadır.

Su, elektrik: Şehrin suyu, kaynaklardan gelen basınçlı sularla dağ suları ve yeraltı sularından sağlanmıştır (Paşalar, Kapıkaya, Tophane, Beşirin Çayırı isaleleri, akımı saniyede 50 litre). Paşalar ve Kapıkaya isalesi 1929'da yaptırılmış, her ikisi birleştirilerek 2 km uzunluğunda demir borularla 1 200 m^3 lük depoya alınmıştır. Su şebekesi 5 500 den çok abone ve 115 çeşmeye su vermektedir. Yerüstü suları E. un su ihtiyacını karşılayacak derecede değildir. Bunun için Devlet Su İşlerince şehrin 3 km kuzeybatısında ve ovadaki Dadaş (eski Kân) köyü ve 4 km uzaktaki Çiftlikköy'de açılan kuyulardan yeraltı suyu çıkarılmıştır (saniyede 11 litre). Ayrıca, İller Bankasınca açtırılmış 5 kuyu vardır. Gittikçe büyüyen ve bir üniversite şehri olmuş bulunan E. un su ihtiyacını karşılamak üzere tasarılarda bulunulmuştur. E. un bugün ev ve otel musluklarından akan suları temiz, soğuk, içimi güzeldir.

Daha 15 - 20 yıl öncesine kadar yalnız geceleri elektrik verilebilmiş bulunan E. da 1938 - 1948 arasındaki türlü yıllarda elektrik şebekesinin projeleri hazırlanmış, elektrik üç dizel motorundan elde edilmiş, şehrin aydınlatılması işi 300 lâmba ile yapılmış, 1 200 kadar abonesi bulunabilmiştir. Bundan sonra Tortum hidro - elektrik santrali kurulmuş, 98 km uzunluğundaki hava hattı ile E. a enerji verilmiştir. Bu santral 1960'ta işletmeye açılmış, böylece E. bol ve ucuz elektriğe kavuşmuştur. Bugün şehir ile çevresindeki sanayi tesisleri ve kasabalar (Hasankale, Aşkale) enerjilerini Tortum su gücü santralinden sağlamaktadırlar. Şehirde türlü yıllarda belediyece veyâ kişiler tarafından yaptırılmış kanalizasyon ağı varsa da, günümüzün modern şehri için bunun daha düzgün bir duruma getirilmesi istenmektedir.

1

2

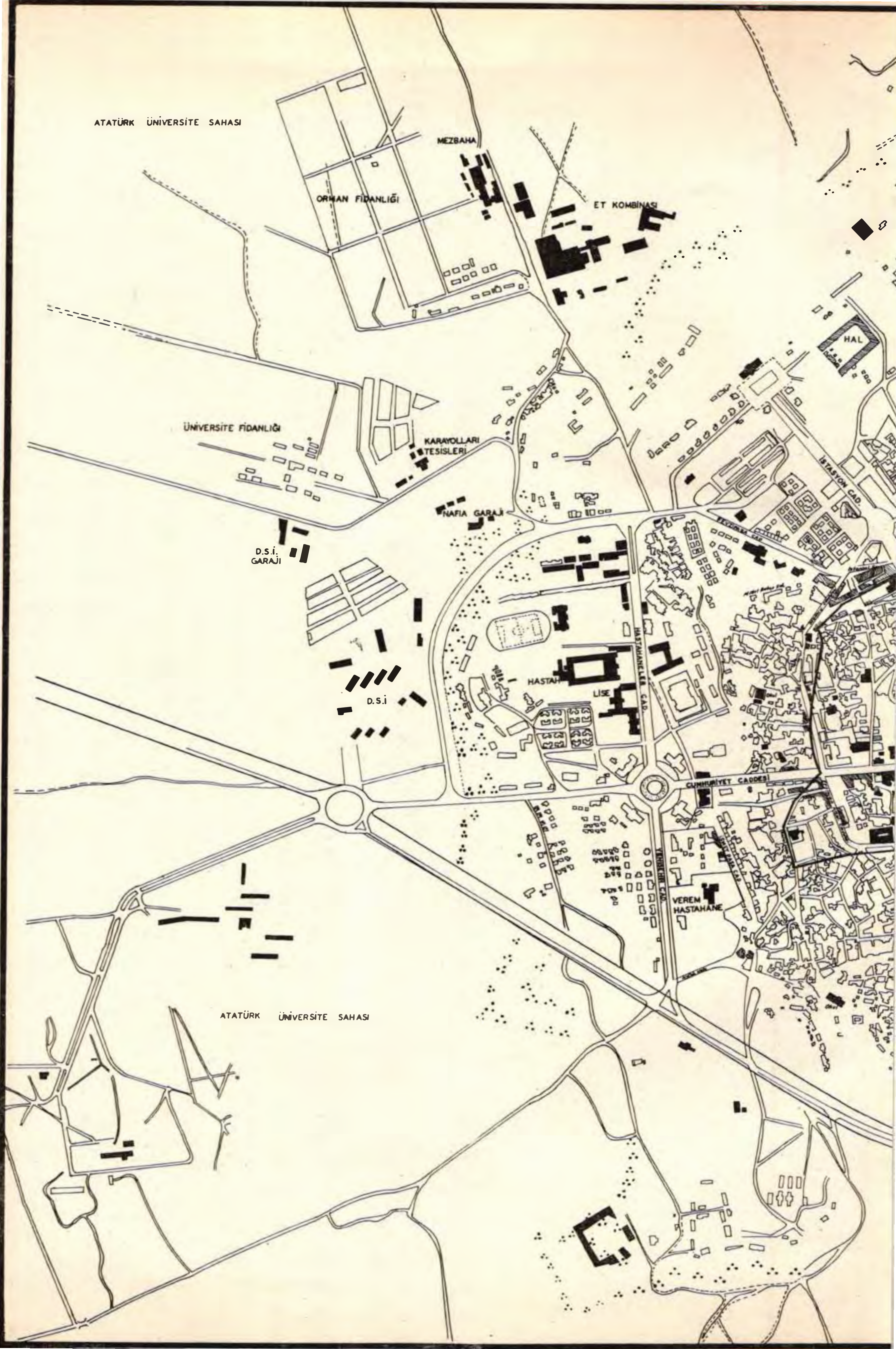

3

4

5

6

1. Erzurum'dan bir görünüş; 2. Gümüşlü Kümbet; 3. Çifte Minâreler; 4. Yâkutiye Medresesi kapısı; 5. Üç Kümbetler; 6. Kulenin üzerindeki fener

ATATÜRK ÜNİVERSİTE SAHASI
MEZBAHA
ORMAN FİDANLIĞI
ET KOMBİNASI
HAL
ÜNİVERSİTE FİDANLIĞI
KARAYOLLARI TESİSLERİ
İSTASYON CAD.
NAFIA GARAJI
D.S.İ. GARAJI
HASTAH
LİSE
HASTAHANELER CAD.
D.S.İ
CUMHURİYET CADDESİ
VEREM HASTAHANE
ATATÜRK ÜNİVERSİTE SAHASI

ERZURUM ŞEHİR PLÂNI

MECİDİYE TABYASI

AZİZİYE TABYASI

YAPI ENST.

KERESTECİLER

HAYVAN PAZARI

Hamam

Türbe

EĞİTİM ENST.

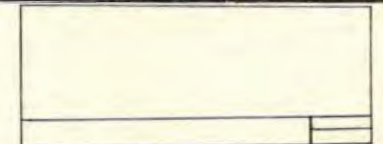
KARAYOLLARI BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ TESİSLERİ

TARİHİ ESERLER

TİCARET

TARİHİ ÇEKİRDEK

İDARE (RESMİ BİNALAR)

100 50 0 metre 250 500

75 25 150 350

Kültür kurulları: E., Doğu Anadolu'nun önemli bir kültür merkezidir. Şehirde 20 ilkokul vardır. İlçelerde ise 40 ilkokul bulunmaktadır. İlin 1 047 köyünün 692 sinde okul bulunmaktadır. Hınıs ve Karayazı ilçelerinde birer yatılı bölge okulu (300 er öğrenci) öğretime açılmıştır. E. da bir kız orta okulu ve üç diğer orta okul olmak üzere dört ortaokul vardır. Bunlardan birinde akşam ortaokulu da öğretim yapmaktadır. Şehirde yatılı bir lise vardır ki, burava yakın illerden de öğrenci gelir. E. Kız Lisesi de 3 Ekim 1966'dan beri öğretime açılmış bulunmaktadır. Şehirde bunlardan başka meslek okulları çok yer tutar: Ticaret Lisesi, Sekreterlik Okulu, Nene Hatun Kız Öğretmen Okulu, Yavuz Selim İlköğretmen Okulu, Yüksek İslâm Enstitüsü, İmam-Hatip Okulu, Köy Ebe Okulu, Sağlık Koleji. Teknik öğretim alanında da türlü okullar vardır: Atatürk Yapı Enstitüsü, Erkek Sanat Enstitüsü ve Kız Sanat Enstitüsü.

E., yüksek öğretimin de kurulmuş bulunduğu bir şehirdir. Burada bir Eğitim Enstitüsü ve bir Üniversite (Atatürk Üniversitesi) vardır. Öğretim süresi iki yıl olan E. Eğitim Enstitüsün'de 1961'de öğretime başlanmıştır. Şehrin hemen güneyindeki karayolları Bölge Müdürlüğü tesislerinin kuzeyinde, geniş bir yerde (33 600 m²) olan bu okula Türkiye'nin türlü bölgelerinden ve özellikle E., Kars, Gümüşhâne, Van ve Sivas illerinden öğrenci gelmektedir.

Doğuyu kalkındırmak ve yüksek öğretimi daha da yaymak düşüncesiyle 1958 yılında E. da Atatürk Ünivesitesi adiyle bir üniversite kurulmuştur. Doğu Anadolu'nun bir üniversiteye ihtiyacı olduğu, ilk olarak 1937'de Atatürk tarafından Büyük Millet Meclisini açış nutkunda belirtilmiş, bu konu zaman zaman ele alınmış, 31 Mayıs 1952'de bu üniversite kanununun çıkmasiyle bu kuruluşun hazırlıklarına başlanmış, 1958'de de öğretime geçilebilmiştir. 40 bin dönümlük toprağı bulunan ve E. şehrinin bitişiğinde ve batısındaki geniş yerlerde (batıda şehir kenarından Gez köyüne kadar 4 km den çok, Dadaş ve Çiftlik köyleri arasında 2 km genişlik gösteren, güney-kuzey uzunluğu 10 km kadar olan çok geniş ve düz bir arazi) gelişmeye başlayan bu üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi ile Ziraat Fakültesi bulunmakta, burada Türk dili ve edebiyatından başka batı dilleri (İngilizce, Fransızca, Almanca) öğretimi yapılmakta, ekonomi ve işletme bölümü de açılmış bulunmaktadır. Bunlardan Ziraat Fakültesi, üniversite öğretime başlar başlamaz kurulmuştur. Tıp Fakültesinin açılmasına da girişilmiş, öğrenci kabulüne de başlanmıştır. Atatürk Ünivesitesine Türkiye'nin her yerinden, özellikle doğu illerinden öğrenciler gelmektedir. Burada kız ve erkek öğrenciler için yurtlar yapılmış olup, gittikçe artan binalarla gelecek yıllardaki ihtiyaçların karşılanmasına çalışılmaktadır. Öğretim üyeleri ve üniversitenin yönetim görevlileri için konforlu lojmanlar yapılmıştır. Üniversitenin öğrenci sayısı bini geçmiştir. Üniversitenin topraklarında rektörlüğe bağlı ve döner sermayeli işletme alanları vardır. Bu işletmede bugün 6 000 dekar iyi çayır, 12 000 dekar otlak, 20 000 dekar tarım arazisi vardır. İşletme Müdürlüğünün amacı, Ziraat Fakültesinin ilmî araştırmalarına yardımcı olmak, sonuçları üretme yoliyle çiftçiye iletmektir (buğday, arpa, patates, şeker pancarı, yem bitkileri ekimi ve hayvan yetiştirme gibi).

E., Türk târihinin uzun gelişme çağlarını bugüne ulaştıran türlü gelenek ve görenekleri, folkloru, halk mânileri, ata sözleri, türküleri, hikâyeleri ile tanınmış şehirlerimizdendir. Halkın ruhundan doğan ve gelenekler halinde bir nesilden ötekine geçen folklor, E. da bütün çeşitlilikleriyle yaşamaktadır. Türlü târih çağlarında çeşitli felâketlere uğramış bulunan E., bunu bugüne kadar saklayabilmiştir. E. halk türküleri melodice yeknesak, hazîn, dokunaklı ve çok duyguludur. Millî çalgı davul-zurnadır. E. zurnasının kendi çevresiyle ilgili özelliği vardır.

E. un bar oyunları ve dadaş, batı bölgelerimizin zeybek oyunları ve zeybeklerinin buradaki bir benzeri olarak her yerde bilinir. Atalarımızdan günümüze kadar geçmiş bulunan bar, çevrenin zevk ve düşüncelerine uygun, kahramanlık duygulariyle dolu, E. folklorunun çekirdeği olan bir oyundur. Birbirinden farklı 17 çeşidi bulunan ve el ele tutuşularak oynanan bu hareketli oyunlar, milletlerarası festivallerde büyük ilgi toplamıştır.

E un dadaşı, kendine güvenilir bir arkadaş, yurt ve millet menfaatlerini her yerde üstün tutan, bu yolda ölüme atılabilen bir kahramandır. Güzel bar oynayabilen dadaşın kendine göre bir giyinişi vardır: Bacak kısımları dar, yukarısı geniş kesilmiş *zıpka* denilen potur (arka tarafında körük gibi kırmaları çok, bacakları dar bir çeşit pantolon) giyer, beline bir şal kuşak sarar, düğmeleri ve yakası kaytan ile işlenmiş kolsuz yelek kullanırlar. Ayaklara çevik bir davranış veren hafif yemeninin taban derisi uc taraftan kalkık ve geriye doğru kıvrıktır. Süs olarak da saatin uzun gümüş kordonu ile bir köşesi ipek veyâ sırma ile işlenmiş büyük bir mendil bulunur. Dadaş olmak isteyen genç, bıyıkları terledikten sonra bu yola girer, iyi silâh kullanmasını, cirit oynamasını, millî oyunları (özellikle barları) öğrenir, gözüpek bir insan olur.

E. un folklorunu yaşatmak ve tanıtmak için burada birçok folklor ekipleri kurulmuş bulunduğu gibi, Erzurum Halk Oyunları ve Halk Türküleri Derneği, «Yâkutiye» adlı bir halk ve kültür araştırması dergisi gibi kuruluşlar vardır.

E. un yetiştirmiş bulunduğu şâirler, bilim ve din adamları, askerler vardır. XVIII. yüzyılda yaşamış bulunan E. lu İbrahim Hakkı, zamanının en büyük bilginlerinden biri olmuştur. *Mârifetnâme* adlı eseriyle ün vermiş bulunan bu bilgin, çeşitli fen ve bilim kollarından, tasavvuftan, ahlâktan bahsetmiştir. E. un ünlü kişilerinden biri de Türk târihinin kadın kahramanlarından olan ve 1955'te 98 yaşında vefat eden Nene Hatun'dur. 1877-1878 Türk-Rus harbinde, Aziziye Tabyası'nı geri almak için halkın kadınlı erkekli yaptığı hücumla E. târihinin en parlak sayfaları yazılmıştır. Nene Hatun bu savaşların yakın yıllara kadar yaşamış tek tanığı ve örnek kahramanı olmuştur.

Sağlık, spor: Sağlık kurulları bakımından da E., bulunduğu bölgede önemli bir yer tutmuştur. Şehirdeki hastahâneler ve dispanserler şunlardır: Nümûne Hastahânesi (450 yataklı), Göğüs Hastalıkları Hastahânesi (60 yataklı), Doğumevi, İşçi Sigortaları Hastahânesi, Verem Savaş Dispanseri, Trahom Dispanseri, Cüzzam Dispanseri, Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezi. Bunlardan İşçi Sigortaları Hastahânesi büyültülerek 225 yataklı bir hastahâne durumuna gelmiş bulunacaktır. 200 yataklı Verem Hastahânesi de tamamlanmaktadır. Bunlardan başka, şehirde tam teşekküllü büyük bir askerî hastahâne (Çakmak Hastahânesi) vardır. Bütün bu hastahâneler yalnız E. şehri ve yakın çevresi için değil, aynı zamanda Artvin, Kars, Ağrı ve Erzincan illerine de yararlı olmaktadır.

E. da Türk eseri olarak birçok hamamlar vardır: Boyahâne, Çifte Göbek (iki kubbenin altında birer göbektaşı bulunduğu için bu ad verilmiştir), Fuadiye (Pastırmacı),

Gümrük, Hanım (Nümune), Kırkçeşme, Lala Mustafa Paşa, Murad Paşa, Saray, Şeyhler hamamlariyle Küçük Hamam ve Tahta Hamam.

E. çevresinde birer sağlık kaynağı olarak şifalı sular da önemli yer tutar. Bunlardan biri E. Ilıcaları adiyle anılır. Burası şehrin 12 km kadar batısında, demiryolu boyunda ve bucak merkezi olan Ilıca kasabası (nüfusu 6 000 kadar) içindedir. Büyük Çermik, Zincirli Çermik ve Oluklu Çermik üzerinde büyük havuzlu hamamlar vardır. Öteki kaynağın suyu, bir yandan Oluklu Çermik hamamına, diğer yandan da burada yapılmış olan otelin banyolarına akıtılır. Bu hamamlarda sular, havuzların dibinden gelir (sıcaklığı 37 - 38°), dipten kaynarken beyaz köpükler hâlinde çok miktarda CO_2 çıkar, hamamın içinde bu gazın kokusu belli olur. E. Ilıcaları, nâdir sular arasında bitümlü ve karbon hidrojenli, az miktarda sodyum bikarbonatlı, demirli kaynak olarak görülmüştür. Güçlü radyoaktiviteli sulardandır. Bu sular beslenme bozukluklariyle bunlara bağlı deri hastalıklarına, romatizma ve nevraljili hastalara çok iyi gelmektedir.

E. yakınındaki bir başka şifalı kaynak'da şehrin 5 km kuzeyinde, Soğucak köyü (eski : Soğuk Çermik) yakınında Soğuk Çermik adiyle anılan soğuk sudur. Köyün doğu kenarında bir kaynak vardır. Bunun her yanından sular, sızıntı ve kaynak hâlinde çıkar. Her mevsimde çıkan su miktarı aynıdır. Bu sudan faydalanmak için E. ve yakın köylerden günübirliğine gelenler olur. Bunun 10 km kadar kuzeyinde Yeşilyayla (eski adı: Arzutu) köyünde içme (27°) vardır. Ilık ve içimi hoş olan bu su hiperastenik midelere iyi gelmekte, banyosundan nevrastenikler ile nekahette bulunan hastalar faydalanmaktadırlar.

E. un bir büyük kaplıca yeri de, şehrin 36 km doğusunda, demiryolu ve karayolu boyundaki Hasankale Kaplıcalarıdır (sıcaklığı 38 - 40°). Bu kaynaklar, kasaba yakınında, Aras Irmağı kollarından biri boyunca yer yer kaynar. Bu sular üzerinde başlıca iki hamam vardır. Bu kaplıcalar çok eskiden beri tanınmıştır. İki hamamın da dibinden sular, radyoaktiviteli olup, bolca CO_2 çıkarak kaynar. Kaynak çok derin ağızlı olduğundan, havuzun içine 1,5 m boyunda ızkara döşenmiştir. Suda çokça demir iyonu ve biraz da kalsiyum bikarbonat vardır. Havuzun suyu kırmızımsı bir görünüştedir. Bu iki kaplıca yanından çıkan öteki küçük kaynaklar üzerine banyolu küçük evler yapılmıştır. Bu kaplıcalara E. ve çevresinden gelenler çok olur. Bunlar romatizma, nevrit, nevralji ve bâzı kadın hastalıklarına iyi gelir. Havuza girildiği zaman, dipten sıcak su ile birlikte köpük hâlinde gelen CO_2 taneciklerinin, vücut üzerinde toplanarak yaptığı te'sir, özellikle nevraljili hastalarda ağrıların çabuk geçmesine yardım eder. Kasabanın yanındaki parkın ortasında bir çeşme akar ki, bu da Soğuk Çermik adiyle anılır. Kaplıcalara iyileşmeye gelenler, tedaviyi tamamlamak için bu sudan içerler.

E., sert fakat sağlam bir havası, iyi suları bulunan bir şehirdir. Halkı sağlam ve dinçtir. Türlü alanlarda olduğu gibi, spor bakımından da burası bölgenin merkezi olma durumundadır. Çeşitli spor kuruluşları vardır. Şehirde tek tribünlü 1 000 - 1 500 kişilik bir stadyum, 8 futbol klübü, avcılık ve binicilik klüpleri vardır. Halk avcılığa meraklıdır. Burada eski bir Türk sporu olan avcılık ve atıcılık, 1937'de kurulan Avcılık Klübü ile gelişmiş, daha canlı bir duruma gelmiştir. E., bol av hayvanı bulunan

ERZURUM: Lala Paşa Câmii

bölgelerden biridir. Tortum, Oltu, İspir, Hasankale, Çat, Şenkaya, Olur ilçelerinde bol sayıda dağ keçisi, ayı, kurt, tilki, tavşan ile keklik, yaban ördeği, kaz, toy, angıt bağrıkara gibi av hayvanları vardır. Bu hayvanların, avlanmaları sonucu soylarının tükenmemesi için avcılığın düzenlenmesine çalışılmaktadır.

Halkın ilgilendiği kış sporlarından biri de kayaktır. Bölgeler arası kayak yarışmaları burada düzenlenmektedir. Şehrin yanında yüksek bir kayak atlama yeri (tramplen) vardır. Kayak, E. da bir spor olduğu kadar, bir eğlence de sayılır. Kiremitlik mevkiindeki kayak evi, toz karın çokça yağdığı kış günleri kayakçılarla dolar, buraya birçok da seyirci gelir. Palandöken Dağının eteklerinde şimdi 100 - 150 kişilik bir kayak evi yapılmaktadır.

E. un bir spor kolu da atlı cirittir. Bütün il halkının çok ilgi gösterdiği cirit oyunları, eski bir Türk sporudur. Şehrin Kavakkapı semti yanındaki düzlükte oynanır. Bu oyunların yanında karakucak güreşleri yapılır, E. bar oyunları oynanır.

Şehirde Yenikapı caddesi üzerinde kapalı bir spor salonu vardır. Buradan en çok kışın faydalanılır. Başlıca spor kolları güreş, boks, basketbol ve voleyboldur. Halkın eğilimi, daha çok güreş ve boks üzerindedir. Bugünkü salon yeterli olmayıp, ayrıca atletizm alanlarına da ihtiyaç vardır.

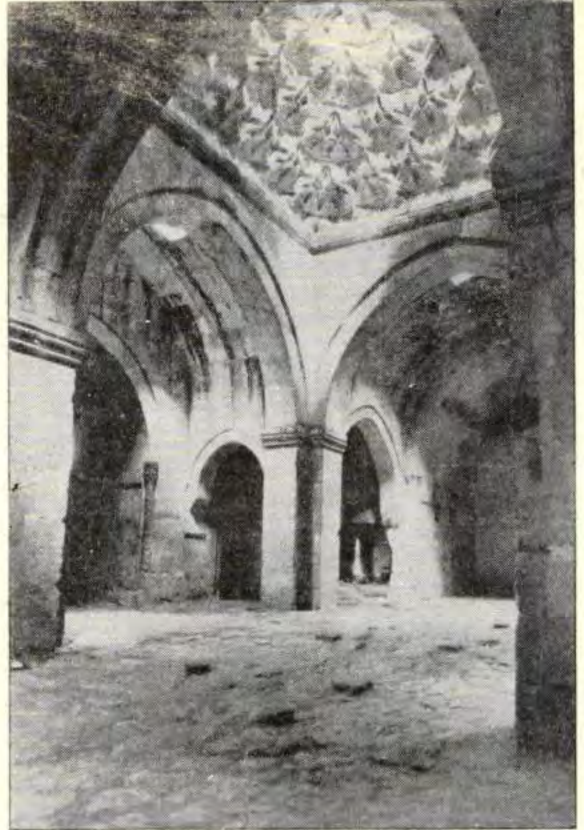
Turistik yerler: E. ve çevresi, turizm bakımından önemli yerlerden biridir. Turizmin gittikçe geliştiği bu yıllarda E. da, şehrin görülmeğe değer yerleri gezdirilmekte, turistik otel, lokanta, pastahâne ve gazinoları artmakta, bir turizm tanıtma derneği kurulmuş bulunmaktadır. Türklerin eline geçtikten sonra Saltukoğulları, Selçuklular, İlhanlılar, Çobanlılar, Eretna devleti, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve zaman zaman bu bölge-

deki beyler yönetiminde bulunmuş, XVI. yüzyılın başında Osmanlı ülkesine katılmış bulunan bu şehir ve bölgede birçok Türk eserleri vardır. E., Selçuklu çağı mimari eserleri bakımından zengin şehirlerimizden biridir. Eski Türk eserlerinin çoğu, son yüzyılın savaşları, istilâ ve işgalleri sırasında yıkılmış veya yarı yıkık bir halde kalmış bulunmakla beraber, ayakta kalabilenler de yine önemli sayıdadır. Bunlar arasında Çifte Minâre Medresesi, Yâkutiye Medresesi, Saat Kulesi, Ahmediye Medresesi, Kümbetler, E. Kalesi başta gelenlerindendir. Türk mimarisinin üstün değerli bir eseri olan Çifte Minâre Medresesinin minarelerinden her biri baştanbaşa ayrı renk ve desende çinilerle kaplıdır. XIII yüzyılın ortalarında Alâeddin Keykubad'ın kızı Hudavend Hatun tarafından yaptırılmış bulunan bu eserin cadde üzerindeki kapısının iki yanındaki iki minâre, bu değerli anıta adını Çifte Minâre olarak vermiştir. Minâreler 26 m boyunda ve güzel çinilerle kaplıdır. Giriş kapısından avluya (20 X 36 m en ve boyunda, 720 m²) geçilir; avlunun çevresinde sütunlu kemerler altındaki 37 odaya girilir. Bunlar, önceleri yüksek öğretim derecesindeki bu medresenin ders odaları idi.

Bir başka eser Yâkutiye Medresesi olup, XIV. yüzyıl başlarında İlhanlı hükümdarı Ölceytü Hudabende Han'ın karısı tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'da İlhanlı çağından bugün ayakta kalmış nadir bir eser olarak tanınmıştır. Ahmediye Medresesi de bu çağdan kalmadır. Bunlar E.un bu çağda büyük bir kültür şehri ve yüksek öğretim merkezi olmuş bulunduğunu gösterir. Şehrin görülecek yerlerinden biri de Saat Kulesidir. Hisarın güney-batısında, yüksek bir yerde kurulmuş bulunan bu kule, Saltukoğulları (XII. yüzyıl) çağından kalmadır. Kesme taştan yapılmış, temelden sonra 6 sıra beyaz-kırmızı taş, sonra tuğladan yapılmıştır. E. ve çevresinde çok sayıda bulunan kümbet ve türbeler, târihî birer zenginliktir. Bu türlü eserlere, E. ilinin daha birçok yerlerinde rastlanır. Bunlardan çoğu turistik bakımdan görülmeye değer birer sanat eseridir. Şehir ve çevresinde Osmanlılar devrinin de türlü eserleri vardır ki, bunlardan Lala Mustafa Paşa Câmii, İbrahim Paşa Câmii, daha birçok câmi, hamam, tekke, medrese ve çeşmeler vardır.

E. kalesi de turistik değeri olan bir eserdir. 1950 m yüksekliğindeki bir yerde, bir tepenin üzerine kurulmuş bulunan, bugün de çok yerivle ayakta duran iç kalenin XVII. yüzyıl ortalarında 210 kulesi vardı. E. beylerbeyinin sarayı bu hisarın içinde idi. Romalılarca yaptırılan ve Türkler zamanında birçok kereler onarılmış bulunan E. kalesinin XIX. yüzyılda askerî önemi azalmış bulunduğu halde, bu yüzyılın başlarında şehir yine de surlarla çevrili bulunuyor, bunların önünde hendekler uzanıyordu. XIX. yüzyılda E., modern askerlik gereğince istihkâm ve tabyalar ile tahkim edilmiş. Abdülaziz devrinde bunlara çok önem verilmiş, Aziziye tabyaları yapılmış, bu tabya daha sonraki savaşlarda (1877-1878 savaşları ki, 1293 rumî yılına rastladığı için Doksan Üç Harbi adiyle anılmıştır) çok yiğitçe bir savunmadan sonra düşmüştür. Bugün E. şehrinin hemen doğusunda, 2 050 m yüksekliktcki bir tepede bulunan Aziziye tabyasında Türk şehitlerinin hatırası için dikilmiş bir anıt vardır.

Erzurum ili: Saltukoğulları zamanında, 120 yıl kadar başkent olmuş, Osmanlıların eline geçtikten sonra önemli bir sınır boyu kalesi ve zamanının büyük şehirlerinden biri durumuna gelmiş bulunan E., idare bakımından önemli bir

ERZURUM: Yâkutiye Medresesi içi

bölge merkezi olmuştur. XVII. yüzyıl ortalarında E. eyaleti, bugünkü E. ili ile Erzincan, Gümüşhâne illerini, Muş'un Malazgirt ve Bingöl'ün Kiğı ilçeleri arazisini içine almış bulunan büyük bir idare bölümü durumunda idi. 1839'dan sonraki yeni eyalet teşkilâtı E.da 1845'te uygulanmış, E. eyaleti Çıldır, Kars, Bayazıt ve Dersim livalarından oluşmuştu. Bundan sonraki yıllarda bu idare bölümü türlü değişiklikler geçirmiştir: 1864 yeni vilâyet teşkilâtında E. vilâyeti, E., Çıldır, Kars, Bayazıt, Van, Muş, Erzincan sancaklarını içine almıştır. 1882 salnamesinde vilâyet E., Bayburt, Bayazıt, Erzincan sancaklarından, 1899'da E., Erzincan Bayazıt sancaklarından meydana geliyordu. II. Mahmud devrinde askerî ıslahata paralel olarak yapılan düzeltme işlerinde E.da, Van ile Kars ve Çıldır'ın katılmasiyle Redıf Mansure Müşirliği kurulmuş, Muş da doğruca E. Ferikliğine bağlanmıştır. XIX. yüzyıl sonunda E., yalnız Erzincan ile Bayazıt sancaklarını içine almış, daha sonraki yıllarda bu büyük idare bölümünün sınırları yine değişmiştir.

1927 sayımında E. vilâyeti İspir, Oltu, Pasinler, Tercan, Hınıs, Tortum kazalarından meydana geliyordu. Bundan sonraki yıllarda bir yandan yeni ilçeler kurulmuş, bir yandan da Tercan Erzincan'a bağlanmıştı. 1965 nüfus sayımına göre, E. ili, merkez ilçesinden başka, Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, İspir, Karayazı, Narman, Oltu, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman, Tortum ilçelerini içine alan (yüzölçümü 24 768 km², nüfusu 629 000) büyük illerden biri olmuştur. Bu geniş il içinde yalnız E. büyük bir yerleşme yeridir. Sayısı 13 olan ilçe merkezlerinden çoğu orta veyâ küçük birer kasaba durumunda, birkaçı ise büyükçe birer köy özelliğindedir. E. iline bağlı 23 bucak ve 1 047 köy vardır. Köylerin çoğu 300-600 nüfusludur. İlde ortalama nüfus sıklığı 20-25 kadardır.

ERZURUM: Hâtuniye Kümbeti

E. ili, ana çizgileriyle, Doğu Anadolu bölgesinin kuzey bölümünde, iki büyük ve yüksek ova (E. Ovası, Pasinler Ovası) ile bunların güney ve kuzeyindeki yüksek dağların (Palandöken, Karagöl, Çakmak, Nalbant, Toraman, Koruca, Dumanlı, Kargapazarı, Yesirçöl, Gâvur, Mescit, Deve, Dumlu... dağları) sıralandığı bir bölgedir. Burada ovalar denizden 1 650 - 1 850 m yükseklikte bulunduğu gibi, dağlar da 2 800 - 3 300 m yükseklikler gösterir, bu dağlar arasında yer yer birçok yüksek yaylalar uzanır. E. ve Pasinler ovaları arasında bir eşik durumu gösteren Deveboynu (8 km eninde, 2 050 m yüksek) başlıca geçit yeridir. Batıda ise Karasu Irmağının E. Ovasının batısındaki vadisi, Tercan Ovası ve Sansa Boğazı yoliyle Erzincan Ovası (b. bk.) ve ötelerine bağlanır. Kuzey ve güneydeki dağlar, güç geçit verir. Bunlardan en elverişlisi E. un kuzey - doğusunda Kargapazarı ve Gâvur Dağları arasındaki geçittir ki, buradan E. - Tortum yolu geçer. Diğer iki boyun, Kop Dağı ve Yesirçöl Dağının yanındadır. E. - Hınıs ve E. - Bingöl arasında da yüksek boyun yerlerini geçmek gerekir. İlin kuzey - güney uzunluğu (yaklaşık olarak Hınıs güneyi ile Olur ilçesi kuzeyi arası) 200 km, doğu - batı uzunluğu (Horasan'ın doğusu ile Aşkale'nin batısı arası) da yine buna yakın bir değer gösterir. E. ilinin kuzeyinde Artvin ve Rize, doğusunda Kars ve Ağrı, güneyinde Muş ve Bingöl, batısında Gümüşhâne ve Erzincan illeri bulunur.

E. ilinin arazisi, ana çizgileriyle, Kuzey Anadolu kıvrımlar kuşağının bir bölümü olan kıvrımları (jeolojide anadolid'ler adiyle anılan kıvrımları) içine almış, geniş ölçüde Neojen - Pleistosen lav alanlarının yayılı bulunduğu, yer yer önemli kırılmalara uğramış bir bölgedir. Bu genç kıvrımlar dizisi, Toros kıvrımlar kuşağının (jeolojide torid'ler adı verilir) kuzey kolu olarak göz önüne alınmıştır. Burada E. - Aşkale - Başköy senklinali, daha güneyde antiklinal ve senklinaller bulunur. İçerisine Palandöken dağ sırasını alan yerler, bu genç kıvrımlar alanından biridir. Tekman dağlık bölgesinin kıvrımlarının güney tarafında anadolid - torid'lerin sınırının geçtiği kabul edilir. Kalın lav örtüleri bölgede geniş yer tutar, özellikle andezit, bazalt, dasit, fonolit, çeşitli volkanik tüfler başlıca taş çeşitleri olarak görülür. Bölgede başlıca tektonik çizgiler olarak E. fayları (yer kabuğunun bu çevredeki kırılma yerleri) ile Pasinler fayı vardır. E. ilinin içindeki bölge, yer sarsıntılarının çok olduğu alanlardandır. İlin türlü yerlerinde kömür (linyit), bakır, kurşun, demir, tuz, maden suları vardır. Linyit yatakları sade usullerle işletilmektedir (Narman, Hasankale). E. tuzlalarından elde edilen tuz, çokçadır. Oltu'da siyah ve parlak renkli bir çeşit kehribar elde edilir. Oltu'da alüminyum ve magnezyum ile demir ve bakır madenleri bulunmaktadır.

E. ilinin başlıca ırmağı Karasu'dur. Bu akarsu, E. Ovası (b. bk.) nın kuzeydoğusundaki Dumlu Dağından doğar, birçok kaynaklarla beslenir. Kargapazarı Dağından inen dereyi alır, ovaya iner, Karasu bataklığı adı verilen yavvan arazide yayılır (burası şimdi kurutulmuştur), buradan sonra Karasu adiyle ovayı geçer ve batıda uzanır. Çoruh Irmağının kaynakları da E. ilinin kuzeyindeki dağlardadır. Bu ırmak, Mescit Dağının (3 225 m) batı yamacından ve daha batıdaki dağlardan kaynaklarını alır, ileride Oltu Çayını ve buna karışan Tortum Çayını alır. Tortum Çayı üzerinde, şimdi E. a bol ve ucuz elektrik enerjisi veren bir su gücü (hidro - elektrik) santralinin kurulu olduğu Tortum Çağlayanları ve büyük bir göçünt (üheyelân) gölü olan Tortum Gölü vardır. Bunlardan başka, Aras Irmağının yukarı kesimi de E. ili içinde olup, Pasinler Ovası çevresinden sularını toplar.

E. ili, Türkiye'nin kışları en sert ve uzun geçen bölgelerinden biridir. Burada ovaların bile 1 600 m den yüksek olması, dağların 3 000 m yi çok yerde geçmiş bulunması, yerinin denizlerden uzak ve yüksek dağlarla çevrili olması bu kuru, fakat sağlam, kışları sert, yazları serin geçen özelliğini açıklar. Burada kar, uzun süre yere yapışmış gibi kalır, dağlarda kuytu yerlerde yıl boyunca karlar bulunur.

E. ili, çok yerinde ormandan yoksundur. Dağlarda bunun yerini otlaklar, yayla yerleri tutar. Buraların ilkbaharın ortalarında yemyeşil, çiçeklerle bezenmiş bir görünüşü vardır ki, yaz ortasına kadar sürer, yazın bu yaylalar davar ve sığır sürüleriyle dolar. İlin bazı yerlerinde yükseklerde orman kalıntıları vardır (Oltu dağlık yerleri gibi). Ovalarda ise tarım (tahıl) çok yer tutar. Bu bölgede kışlar uzun sürdüğü halde, toprağın verimli oluşuna bağlı olarak tarıma elverişlilik gösterir. Bu ovalardan alınan ürün çeşitli sayılmaz (başlıca buğday, arpa, çavdar, patates, şalgam, lahana, pancar ve havuç). E. Ovasında son yıllarda tarımın makineleşmesiyle gelişme olmuştur. Ürünün ıslahı için E. da bir Tohum Islah İstasyonu kurulmuş (1938), merkezde bir fidanlık düzenlenerek isteyenlere parasız fidan dağıtılmış, Ziraî Donatım Kurumunca buralara tarım makineleri sağlanmıştır.

E. da şeker fabrikası kurulduktan sonra (1956) bölgede şeker pancarı yetiştirilmesi işi önem kazanmıştır. İlin Karadeniz bölgesi içine giren veya bu bölge çevresinde bulunan kuzey bölümünde yer yer meyvacılık ve sebzecilik

yapılır. Oltu, Tortum, İspir çevrelerinde mahallî ihtiyacı karşılayacak kadar meyva ve sebze elde edilir.

E. ilinin başlıca ekonomik kaynaklarından biri hayvancılıktır (yayla, otlak, ahır beslemesi, melas ve posadan faydalanılarak). Süt, çoğunca yağ olarak değerlendirilir. Kır çiçeklerinin bol olduğu ilde güzel kokulu bal da elde edilir. Ilıca'da bir aygır deposu (kuruluşu: 1891) vardır. İlde yetiştirilen hayvanlar canlı olarak satıldığı gibi, ürünleri de (yağ, deri, yün, peynir) başka yerlere gönderilir.

E. ilinde yüksek ve geçilmesi güç dağların çok yer tutması, vadilerin çoğunca dar ve derin olmaları, yılın uzun bir süresince gidiş gelişin güç olması yüzünden, bu bölgede büyük yerleşme yeri olarak yalnız E. şehri, yeri icabı, gelişebilmiştir. Bu şehrin nüfusu bugün 110 000 e yaklaştığı halde, birbirinden dağlarla ayrılmış olan kasabalar 3 - 8 bin nüfuslu olabilmişlerdir. — R. İ.

Târih: E. un İlk Çağ ve Türk hâkimiyetinin kurulmasına kadar Orta Çağ târihi, birbirinden 15 km kadar uzaklıkta bulunan iki şehrin târihini kapsar. E. a temel teşkil eden en eski şehir 1049'da Türkler tarafından zapt ve tahribedilen, bugün Karaz adiyle anılan, eski Arze şehridir. 1944'te yapılan arkeolojik araştırmalar sonunda Hitit çağına kadar uzanan bir tarihe sahip olduğu anlasılan Arze'nin Hitit metinlerinde görülen Azzi şehrine tekabül etmekte olduğu tahmin edilmektedir.

Roma ve Bizans çağlarında açık bir şehir ve ticaret merkezi olan Arze (Arzen), Müslüman Araplar tarafından Doğu Anadolu'daki öteki Erzen'lerden ayırt edilmek için Erzen er - Rum adiyle anılmakta idi. Daha VIII. yüzyıldan itibaren bu şehirle bölgenin müstahkem kalesi olan Theodosiopolis aynı adla anılagelmiştir. Ancak birbirine yakın olan bu iki şehrin birleşmesi, 1049 yılında İbrahim Yınal ve Kutalmış beylerin akıncı Türk boyları ile şehir önüne gelmesi ve 6 gün süren bir savaştan sonra şehrin tamamen yanarak yıkılması, halkının da Theodosiopolis'e göç etmesiyle kesinleşmiştir. Ondan sonra bir daha onarılamayan Arzen, Kara Erzen, Kara Erz ve nihayet Karaz adını almıştır. E. adı ise Theodosiopolis'e izafe olunmuştur. Theodosiopolis ise Roma istilâsından bir süre önce Ermeniler tarafından kurulan Karnoi - Kalghak (Karin bölgesi şehri) ın yerinde bulunmaktadır. Orta Çağ boyunca yerli halk tarafından Karin (Garin, Karana) adiyle anılan şehre Araplarca Kalikala, Bizanslılarca ise Karin'in Yunancalaşmış şekli ile Karintis adı verilmişti. Kalikala adının, burada kali (halı) dokuma atelyelerinin bulunmasından ileri geldiği kabul olunmaktadır. Mamafih bu adın Karnoi - Kalghak'tan bozulma olduğu tezi de vardır.

Karin veyâ Kalikala, Roma devrinde 415 - 22 yılları arasında General Anatolius tarafından yeniden inşa ve tahkim edilerek adı, İmparator II. Theodosius'a izafetle Theodosiopolis olarak değiştirilmiştir. Gerek Arzen gerek Theodosiopolis Türk istilâsına kadar iki ayrı şehir olarak, biri bölgenin savunma noktası, öteki ticaret merkezi olarak yan yana yaşamıştır. E adı bu dönemde bazan Arzen'i, çok kere de her iki şehri birden ifade etmiştir. 1049'da Arzen'in yıkılmasından sonra ise, E.. yalnız Theodosiopolis'in adı olmuş ve şehir burada gelişmiştir.

E. adının menşei üzerindeki görüşlerden biri de Erzen er - Rum (Rum diyarının en yüksek yeri) anlamından geldiğidir. Bir de bu adın Arx Romanorum (Romalıların kalesi) sözünden geldiği söylentisi vardır. Târih boyunca E., Erzen er - Rum, Erzen - i Rum, Arz er - Rum, Erz - i Rum, Erz - Rum şekillerinde söylenmiş ve yazılmıştır.

General Anatolius tarafından müstahkem bir kale haline getirilen şehir, İustinianos zamanına kadar gerek idarî yönden gerek kilise teşkilâtı bakımından Kappadokia'ya ve onun merkezi Caesareia'ya bağlı kalmıştı. Bu imparator doğuda Leontopolis, Trapezous, Kerasous, Satala, Nikopolis ve Koloneia şehirlerini içine alan Armenia Prima eyaletini kurunca E. u bu eyaletin merkezi haline getirmiştir. Buna rağmen, E. da ayrı bir metropolitliğin kuruluşu daha bir süre gecikmiştir. Askerî bir yol ile imparatorluğun merkezine bağlanan E. ve çevresinde böyle bir eyaletin kuruluşunun başlıca sebebi mutezile Paulus mezhebi saliklerinin bu bölgede gittikçe kuvvetlenmekte oldukları kadar, İran taarruzlarının da gittikçe sıklaşması ve şiddetlenmesi de olmuştur. Gerçekten 502'de İranlıların işgaline uğrayan şehir 504'te kurtarılmış ve imparator Anasthasius tarafından yeniden tahkim edilmiştir. 530'da ise Dorotheus ve Sittas komutasındaki bir Bizans ordusu Theodosiopolis önünde İranlıları yenilgiye uğratmış ve General Belisarius savaştan çıkan kaleyi bir kere daha tamir ettirmiştir. Bundan sonra 572'de Husrev Nuşirevan, 574'te de Sernaşuregan komutasında kale önüne gelen İranlılar bir başarı elde edememişlerdi. Gerçi bir süre sonra Philippichus burada İranlılar karşısında bir yenilgiye uğramışsa da, Mesopotamya'dan dönen Heraklius kaleye girmiş, 591 kışını burada geçirerek Theodosiopolis'i yeni baştan tamir ve tahkim etmişti.

E. önünde Müslüman Araplar ilk defa 651 târihinde görülürler. Bu yıl Habib b. Mesleme komutasında Karnoi bölgesine giren Araplar, çevredeki yerli Ermeni prenslerini kendilerine bağlamaya muvaffak olmuşlardı. Kuzey - doğu Anadolu'nun Müslüman Arap kontrolü altına girdiğini gören imparator Konstantinos, durumu düzeltmek amacı ile E. üzerine bir sefer yapmış, Araplarla anlaşan Ermeni prenslerini cezalandırarak geri dönmüştü. Ancak, Ermeni prenslerinin çoğu imparatorun bu seferine rağmen Araplarla olan anlaşmalarına sadık kalmışlardı. Durumun böylece gelişmesi 653'te Habib b. Mesleme'nin bir kere daha harekete geçmesine yol açmıştı. Habib, Bizanslı komutan Maurianus'u Dübeyl civarında mağlûp ettikten sonra E. önüne gelmiş, bu durum karşısında şehir halkı direnmenin gereksizliğini anlayarak vire ile teslim olmuştu. E. ahâlisinin bir kısmı cizye vermeye razı olarak şehirde kalmışlar, daha çoğu ise E. u terk ederek iç Anadolu'ya çekilmişlerdi. Bu başarı karşısında Armenia theması patricus'u E. u kurtarmak için bir taarruz hareketinde bulunmak istemişse de, kendi kuvvetlerini desteklemek üzere Muaviye'nin gönderdiği vardımcı kuvvetlerden de faydalanan Habib, Bizans saldırısını durdurmaya muvaffak olmuştu. Daha sonra Araplar arasında çıkan iktidar kavgalarından faydalanan Bizanslı general Leonthius, 686'da tekrar E. a girmeye fırsat bulmuştu. Arapların buraya yeniden sahip olmaları ancak 700 yılında Abdullah b. Abdülmelik komutasında sevk ettikleri ordunun başarısı sonunda mümkün olmuştur. Bundan sonra Emevî İmparatorluğunun Ermeniye emaretinde bir uç kalesi haline gelen E., 752'de imparator Konstantinos Kopronimos tarafından Melitene kalesi ile birlikte bir kere daha Bizans ordusunun işgaline düştü. İmparator burasını muhafaza edemeyeceğine kanaat getirdiğinden şehrin müstahkem kalesini yıktırmış ve iç Anadolu'ya çekilmişti. Bundan sonra E. u kurtarmak amacı ile 755'te Abbas b. Muhammed komutasında kale önüne gelen bir Arap ordusu kışın yaklaşması üzerine bir sonuç

Erzurum şehrinin XVI. yüzyıla âid minyatürü (Matrakî Nasuh'tan)

alamadan çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak, ertesi yıl Ermeniye valisi Yezid, şehrin önüne sürüp getirdiği kalabalık bir işçi kafilesiyle E. u yeni baştan hem onarmak, hem de tahkim etmek suretiyle Abbasî hilâfetine bağlamış Irak'tan getirdiği Müslüman halkı da buraya yerleştirmişti.

Şehir bu onarımdan sonra bugünkü adiyle anılmaya başlamıştır. 772'de Ardzruni, Bagratlı ve Mamikon beylerinin çıkardıkları isyanda E. âsiler tarafından kuşatılmış ise de, Amir b. İsmail el - Harisî'nin Ermeni âsilerini Erciş önünde ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra imha etmesi üzerine E. u kuşatan âsiler de kaçmak zorunda kalmışlardı. 838'de Azerbaycan'da baş gösteren Babek (b. bk.) isyanı üzerine E. muhafızlarından bir kısmının isyan bölgesinde görev almalarından istifade eden imparator Thephilius, E. u kuşatarak surlarını tahrip etti. Bunun üzerine halife el - Mu'tasım Billah 500 000 dirhem para harcayarak kaleyi yeni baştan yaptırttı. 840'ta ise şehir bir deprem felâketi geçirdi. 922 - 923 yılında General Johannes Kurkhuas E. u 7 ay süre ile kuşattı ise de, zaptedemedi. Fakat 934'te bu komutan E. a girmeye muvaffak olacaktır. Şehri kurtarmak üzere Musul'dan hareket eden Muhammed b. Nasr el - Hâcib ise Bizanslıları E. dan çıkaramayacak ve geriye dönmek zorunda kalacaktır. Şehrin kurtarılması ancak 948'de Necâh el - Haskî eliyle olacaksa da, E. hemen bir yıl sonra Eylül 949'da İoannes Tshimiskes tarafından tekrar Bizans topraklarına katılacak ve Bizans imparatorluğunun Armenia themasına bağlanacaktır.

Gerek Emevî gerek Abbasî hilâfetlerince E., Cibal, Rey ve Azerbaycan emaretlerinin gaza merkezi bir uç kalesi olarak değerlendirilmiştir. Bu kale, cihat emri alan gaziler tarafından nöbetle beklenmekte, yıllık geliri 1 300 000 dirhem tutmaktaydı. Şehirde çeşitli milletlerden pek çok tüccarın yaşamakta olduğunu belirten Orta Çağ coğrafyacıları, E.u Anadolu'daki Müslüman şehirlerin en büyüğü olarak tanıtmaktadırlar.

E. önünde Türkler ilk defa 1048 yılında gözükmüşlerdir. 1049'da ise Sultan Tuğrul Beyin emri üzerine tekrar buraya gelen İbrahim Yınal ve Kutalmış beyler, önce açık bir şehir olan Arzen üzerine taarruz etmişler, Türklerin az sayıda olmasından cesaret alan şehir halkı müstahkem Theodosiopolis'e kapanmaya lüzum görmemişlerdi. Böylece Arzen önünde ve şehir içinde 6 gün süren savaşlar sonunda şehir halkının büyük bir kısmı telef olduğu gibi, Arzen de tamamiyle yanıp yıkılmış, yılgınlığa kapılarak kaçan halk bir daha Arzen'e dönemediğinden bundan sonra E. adı Theodosiopolis'e verilmiş ve yeni şehir bu müstahkem kale çevresinde gelişmiştir.

E. kalesinin sağlamlığını göz önünde tutan Türk komutanları, kalenin etrafındaki köy, kasaba ve küçük kaleleri ele geçirmek suretiyle burasını tecrit etmişler ve kendi kendisine teslim olmasını beklemeye başlamışlardı. Bu yıllarda E. dışında kalan bütün doğu Anadolu kaleleri birer birer Türk hâkimiyetine girmekte idi. Bundan ötürüdür ki, 1069'da İmparator Romanus Dioghenis, Malazgirt'e kadar uzanan seferinde Sebasteia, Koloneia yolu ile Theodosiopolis'e gelebilmişti. E. un fethi böylece 1080'de olmuştur. Malazgirt bozgunundan sonra imparatorluğun doğu sınırları komutanlığına getirilen Grigor Bakhurian nihayet bu kaleyi Melik Şah'ın komutanlarından Danişmentli Emir Ahmed'e teslim etmek zorunda kaldı. Emir Ahmed de E. kalesini daha sonra bu bölgede Saltuk oğulları (b. bk.) adiyle bir beylik kuracak olan Saltuk'un dedesi Ebü'l - Kasım'a dirlik olarak verdi. Böylece E. ve çevresinde yerleşen Türkler, bu yöredeki Gürcü ve Ermeni prensleri ile olan mücadeleye devam ettiler. Nasreddin Muhammed zamanında Gürcüler E. önüne kadar ilerledilerse de, şehri kuşatmadan geriye döndüler. 1201'de Saltuklu beyliğini kaldıran II. Rükneddin Süleyman Şah, E. u Anadolu Selçuklu devletine kattı ve buraya kardeşi Tuğrul Şah (b. bk.) ı tayin etti. 1230'da Celâleddin Harezmşah'la iş birliği eden Cihan Şah b. Tuğrul Şah, Yassıçimen zaferinden sonra Sultan Alâeddin Keykubad tarafından cezalandırıldı ve E., onun en büyük komutanlarından biri olan Mübarizüddin Çavlı Beye verildi. Bu sırada yaklaşmakta olan Moğol tehlikesi göz önüne alınarak E. kalesi esaslı bir şekilde tahkim edilmişti. 1242'de vuku bulan Moğol istilâsına kadar bir sulh ve sükûn devri geçiren E., doğu ticaret yolunun kavşak noktasını teşkil ettiğinden büyük bir gelişme göstermişti. E. dan Haleb'e doğru uzanan ticaret yolu E. a hayat vermekte idi. Bu târihlerde E. a uğrayan seyyahlar burasının doğu Anadolu'nun en mamur ve büyük şehirlerinden biri olduğunu, şehirde Müslüman sayısına yakın Hıristiyan bulunduğunu anlatmaktadırlar.

1242'de E. Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu tarafından kuşatıldı. Kale komutanı Sinaneddin Yakut ve şehir halkı iyi bir savunma yaptılarsa da, burç komutanlarından Şerafeddin Duvinî'nin hıyaneti sonunda şehir düştü. Şehir bundan sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta hâkimiyet mücadelesinde bulunan Moğol prensleri, Türkmen beyleri ve ümeranın baskısı altında kaldı ve ekonomik bakımdan büyük zararlara uğradı. Anadolu Selçuklu sultanlığının Moğol hâkimiyetini tanıması üzerine yeniden kurulmuş ve bu sultanlığın bir vilâyeti olarak idare edilmiş bulunan E., Anadolu'daki ayaklanmaları ve direnmeleri bastırmak üzere hemen hemen her yıl Anadolu'ya giren Moğol ordularının uğrağı olduğundan ağır vergiler ödemek zorunda kalmıştır. Böyle olmakla beraber, bu devirde de şehir yeniden kalkınmıştı.

İlhanlı İmparatorluğunun dağılmasından sonra E. Akkoyunlularla Karakoyunluların mücadeleleri yüzünden ağır tahribata uğramıştı. Bu yıllarda E. Sutay Noyanın oğlu Emir Hacı Togay'ın idaresine girmiş, onun oğlu Emir Hasan da bir süre E. a hâkim olmuştur (bk. HASANKALE). 1340'ta Emir Çoban'ın torunu Şeyh Hasan, E. kalesini Togay oğullarından almış, 1358'de ise Celayırlılardan Sultan Üveys şehre hâkim olmuştur. 1360'a Eretna devletine bağlanan E., 1377'de Karakoyunlu hükümdarı Bayram Hoca'nın eline geçmiştir. Bundan iki yıl sonra Erzincan hükümdarı Mutahharten'e tabi olan E. a 1385'te tekrar Karakoyunlu beyi Kara Mehmed Bey hâkim olmuştur.

1389'da ise Timur'un eline geçen ve yağma edilen E., 1402'de Timur'un Anadolu'dan dönüşünde yine Mutahharten'e bırakılmıştı. Bir süre Mutahharten'in emiri Yusuf Ali Bey tarafından yönetilen E., 1421'de Karakoyunlu İskender Bey tarafından zaptedilerek Doharlu beyi Pir Ahmet Beye verilmişti. 1434'te Şahruh'un Azerbaycan seferi sonunda İskender Beyin bozguna uğrayarak Osmanlı devletine sığınmak üzere batıya doğru çekildiği sırada Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey şehri eline geçirdi ve oğlu Şeyh Hasan Beyi E. valisi olarak bıraktıktan sonra çekilmekte olan Karakoyunlu İskender Bey üzerine yürüdü. İskender Bey gerisinden gelen Şahruh'un oğlu Muhammed Cukî'den kaçarken Kara Erzen'de Kara Yülük Osman Beyle karşılaştı. Bu iki Türkmen aşireti korkunç bir savaş verdiler. Savaşta Osman Bey, iki oğlu, Akkoyunlu boyunun beyleri telef oldular. Savaşı kazanan İskender Bey, Ak-

koyunluların boşalttığı E. a girdi ise de, Muhammed Cukî'nin şehrin önüne gelmesi üzerine yine Osmanlı topraklarına çekilmek zorunda kaldı. İki yıl sonra E. a tekrar hâkim olan İskender Beyin ölümü üzerine şehir, onun oğlu Cihan Şah'ın yönetimine girdi. 1454, 1556, 1558 ve 1566 yıllarında ise Diyaıbakır'dan gelen Akkoyunlu Uzun Hasan Bey tarafından işgal edildi. 1468'de Cihan Şah'ın ölümü üzerine kesin olarak Akkoyunlu devletine bağlandı. 1502'de ise Şah İsmail'in kurduğu yeni devlete, Safevî imparatorluğuna katıldı.

E. un Osmanlı yönetimine girmesinin Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine gidişinde veya dönüşünde yahut da bir yıl sonra 1515'te olduğu konusu henüz halledilmiş değildir. Ancak, Yavuz'un 1514'te Çaldıran'a gidiş ve dönüşte E. civarında Çayırgân ve Burdegân'da konakladığı, şehrin Osmanlı İmparatorluğuna resmen bağlanmadı ise de, bu devlete fiilen bağlandığı anlaşılmaktadır.

E. da Osmanlı yönetimi kesinlikle Kanunî Sultan Süleyman zamanında, 1534 yılında kurulmuştur. Kanunî birinci İran seferinden dönüşünde Van'la birlikte E. da da beylerbeyilik teşkilâtının kurulmasını emir buyurmuş ve böylece 1242'den beri Moğol, İlhanlı, Çağatay ve Türkmen ordu ve boylarının devamlı mücadelesine sahne olan E., doğu serhaddinin en büyük kalesi olarak yeniden onarılmıştı. Bundan sonra E., Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu'da en güvenli dayanaklarından biri olacaktır.

Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra E. özellikle Gürcistan ve İran savaşlarında bir askerî üs olarak değerlendirilmiştir. 1543'te Gürcü seferine çıkan E. beylerbeyi Musa Paşa şehit düşmüşse de, yerine getirilen Ali Paşa bazı başarılar elde etmiştir. 1548'de Kanunî ikinci defa E. a gelmiş ve Gürcistan üzerine gönderdiği E. beylerbeyi Mehmet Paşa sayısız kaleler fethetmiştir. 1552'de ise İskender Paşanın Gürcistan'da İranlıları yenilgive uğratması üzerine Şah Tahmasb'ın, Şahverdi Sultan komutasında sevk ettiği bir ordu Pasin'de İskender Paşanın öncülerini yendikten sonra E. önüne gelmiş, kale önünde yapılan savaşta Osmanlı kuvvetleri yenilgiye uğrayınca, İskender Paşa kaleye kapanmak zorunda kalmıştı. Kaleyi ele geçiremeyen Safevîler geri çekildikten sonra, 1554'te Nahçevan seferine çıkan Sultan Süleyman, üçüncü defa E. a gelmiş ve beylerbeyi Ayas Paşayı yanına alarak Nahçevan'a yürümüştü. 1559 yılında ise babasına baş kaldırdığı için İran'a kaçmak zorunda kalmış bulunan Şehzade Bayezid buradan geçmiş, ancak E. beylerbeyi Ayas Pasa, padişahın emrine rağmen şehzadeye yol verdiğinden ölümle cezalandırılmıştı.

1578'de başlayıp 12 yıl süren İran harplerinde E., Osmanlı ordularının yığınak yerlerinden biri oldu. Lala Mustafa Paşa burada iki kış kaldı. Ondan sonra Sinan, Ferhat ve Özdemiroğlu Osman paşaların İran'a doğru uzanan seferleri sonunda Osmanlı sınırı Azerbaycan ve Şirvan'a kadar götürülmüş olduğundan 1590 barışı yapıldığın vakit, bu kale artık serhat olmaktan çıkmış bulunuyordu. Ancak Şah Abbas'ın 1603'te başlayan karşı taarruzu ve İranlıların Kars'a kadar uzanmaları E. un yine birinci plana geçmesine sebep oldu.

E. beylerbeyi Sefer Paşa, İran saldırısını durdurmaya muvaffak oldu. Ciğalazade Sinan Paşa ise, şahın onu Van'da kuşatması üzerine E. a çekilmek ve bu yenilgiden ötürü burada hayatına son vermek zorunda kaldı. 1605 yılında E. beylerbeyi Sefer Paşanın Tebriz Gölü civarında yenilgiye uğraması ve şehadeti vuku buldu.

1618 yılında da E. eyalet ordusunun başlarında beylerbeyileri Hasan Paşa olduğu halde Tebriz yöresinde yeni bir yenilgiye uğradıkları görülür. 1619'da barış yapılırken Ahıska hariç, Kanunî Sultan Süleyman devri sınırları esas alınmıştır.

Bundan sonra E. kapıkulu askerleri ile eyalet askerleri arasındaki şiddedli geçimsizliklerin meydana getirdiği düşmanlıkların şekillendiği bir merkez olmuştur. Bir serhat kalesi olmak itibariyle fazla sayıda nöbetçi yeniçerinin bulunduğu E. da bunların kapıkulu olmak dolayısiyle sahip bulundukları birtakım imtiyazlar, iç kaleyi ellerinde bulundurdukları için gerek beylerbeyi gerek şehir halkına tahakküm etmek emelleri, öteden beri bazı disiplin olaylarına sebep olmakta idi. 1592 yılında nöbetçi yeniçerilerin İstanbul'a dönmeleri emri verilmişti. Bu haberi alan E. lular da yeniçerileri şehirden çıkarmak için biraz acele etmişler, çıkan kavgada birkaç yeniçeri öldürülmüş, ötekiler ise şehirden zorla atılmıslardı. Bu olay İstanbul'da daha büyük akisler yaparak Ferhad Paşanın sadaretten düşmesine sebep olmuştur. İşte bu yeniçeri sipahi düşmanlığı eski bir celalî olan E. beylerbeyi Abaza Mehmet Paşanın Genç Osman (bk. OSMAN II) ın öldürülmesini bahane ederek E. ve Ahıska'daki bütün yeniçerileri öldürmek suretiyle büyük bir isyan çıkarmasına yol açtı (bk. ABAZA MEHMET PAŞA). Yedi yıl süren bu ayaklanma sırasında E. merkez olmak üzere isyan alanı batıda Çankırı, güneyde Maraş ve doğuda Ahıska'ya kadar yayıldı. Abaza, merkezden gönderilen kuvvetleri art arda yenmişse de, Ağustos 1624'te Kayseri'de Çerkez Mehmet Paşaya yenilerek E. a kapandı. Mehmet Paşa Tercan ovasına vardığı zaman af dileyerek itaat etti. Ancak, o sırada Bağdad'ı kuşatmış bulunan Hafız Ahmet Paşanın başarısızlığa uğradığı haberini alınca tekrar ayak landı. Bundan istifade eden Şah Abbas, Ahıska'yı kuşatmıştı. Serdar Halil Paşa, Abaza'ya Ahıska'ya yardıma koşması emrini verdiği halde o, E. çevresinde toplanan hükümet kuvvetlerine saldırmaktan kaçınmadı. Bu hareketi ile Ahıska'nın düşmesine sebep oldu. Bunun üzerine Halil Paşa, kuvvetleriyle gelip E. u kuşattı ise de, 70 gün süren bu kuşatma bir sonuç vermedi. Serdar Tokad'a çekilirken Abaza'nın E. u İranlılara teslim etmeye hazırlandığını haber alınca, geriye dönerek E. u sıkı bir kuşatmaya aldı. Bu durum karşısında Eylül 1628'de Abaza teslim olmak zorunda kaldı. 1633'te Timur Kazık Halil Paşa E. beylerbeyi olarak Van'ı İran saldırısına karşı savunduğu gibi, 1635'te E., doğu seferine çıkan son Osmanlı padişahını, IV. Murad'ı misafir etti.

Bundan sonra E. beylerbeyleri Kafkasya ve İran konularında Osmanlı otoritesinin en yüksek mümessilleri olarak görev aldılar. Özellikle Gürcülerin Osmanlı otoritesinden kurtulma çabalarını büyük bir dikkatle izlediler. XVII. yüzyılda E., üç kat surla çevrili, dışarıya beş kapı ile açılan büyük bir kale ile tepe üzerinde doğu-batı doğrultusunda bir dikdörtgen şeklinde yükselen bir iç kaleden ibaretti. İç kale 210 kule ile 2 080 adım genişliğinde bulunuyor ve 1 700 toprak damlı evle paşa sarayını ihtiva ediyordu.

E., XVIII. yüzyılda açılan İran savaşlarında tekrar ön plana geçti. 1733 te E. beylerbeyi Topal Osman Paşa, Bağdad'a saldıran Nadir Şah'ı buradan çekilmeye mecbur etti ise de, E. a dönerken Musul civarında şahın baskısına uğrayarak şehit düştü.

Bu yüzyılın sonunda ise, ilk defa Rus tehlikesi doğu serhaddinde kendini hissettirdi. XIX. yüzyılda bu tehdit doğrudan doğruya E. üzerine çevrilmiş bulunuyordu. 1821'de

E., son defa bir İran taarruzuna sahne oldu. İran şahı doğu sınırları üzerinde birtakım isteklerde bulunduktan sonra ordusu ile yürüyüşe geçmiş, Pasinlere kadar gelmişti. Ancak bir salgın hastalığın İran ordusunu sarması, şahı durmaya ve transit ticareti konusunda ileri sürdüğü bazı dilekleri ve gümrük şartlarını Osmanlı devletinin kabul etmesi sonucunda da barış yapmaya mecbur etmişti. 1828 - 1829 Türk - Rus harbi E. için büyük bir felâket oldu. Yeniköy savaşını kazanan Ruslar, General Paskeviç komutasında E. üzerine yönelince kale muhafızı Salih Paşa şehri müdafaa etmek üzere hazırlıklara girişmişse de. E. eşrafı bunun mümkün olmayacağı inanciyle teslim oldular. Halkın bu davranışına rağmen, 8 Temmuz 1829'da Ruslar şehre girerken, birçok tabyalar savaşa kahramanca devam etmekte idiler. Ruslar şehri geniş ölçüde tahrip ettiler, târihî anıtları, kitabeleri sökerek Rusya'ya gönderdiler. Bunlar arasında Hatuniye (veyâ İnce Minare) nin kitabesi de anılabilir.

Rus işgalinden bir yıl önce 130 000 civarında olan şehrin nüfusu, istilâdan sonra 1835 te 15 000 e kadar düşmüştü. Türkler Anadolu'nun daha emniyetli yörelerine göç ederlerken, Ermeniler de Ruslar tarafından Güney Kafkasya'ya tehcir edilmişlerdi. Gerçekten Ermeni - Rus iş birliğine ilk defa bu savaşta rastlanmaktadır. 1855'te Kars'ın düşmesi üzerine tekrar Rus tehlikesi ile karşılaşan E., bu sırada barışın yapılmasiyle bundan kurtulmuşsa da, 1859'da, ilkbaharda vuku bulan bir deprem şehri ağır şekilde tahrip etmişti.

Sultan Abdülaziz zamanında E. kalesi muhtemel bir Rus saldırısına karşı mükemmel bir şekilde tahkim ettirildi. Filhakika 1877 - 1878 Türk - Rus harbinde (bk. DOKSANÜÇ HARBİ) Gazi Ahmed Muhtar Paşa E. önünde Deveboynunda verdiği son savaştan sonra bu kaleye kapandı. Kalenin istihkâmları ve kadın erkek bütün E. halkının savaşa katılmaları, Topdağ taarruzunun kırılmasını sağlamış ve E. kalesinin kurtulmasını mümkün kılmıştı. Ancak Ayastefanos Andlaşması gereğince E. boşaltıldı. Bu defa Rus işgali 7 ay sürdü.

Berlin Kongresi kararlarına göre Elviye - i selâsenin Ruslara bırakılması sonunda E., Osmanlı - Rus sınırından 100 km içeride bir sınır kalesi haline geldi.

Buna Berlin Kongresinin Ruslara sağladığı müdahale hakkı da eklenirse, E. un XIX. yüzyılın son çeyreğindeki çöküşünün sebepleri anlaşılmış olur.

Bir yandan Rusya, öte yandan İngiltere, emperyalist emellerine âlet ettikleri Ermenileri kendi saflarına çekebilmek için ortaya bir Ermeni yurdu konusunu çıkardılar. 1882'de ilk defa gizli «Silâhlılar» derneği, Ermenileri Türklere karşı kışkırtmaya başladı. 1890'da kaçak silâh aranması olayı şehirde karışıklıklara yol açtı. Bundan sonra E., Ermeni komitecilerinin merkezi haline geldi. Rusya ile İngiltere arasında yapılan gizli anlaşma ile E. Rus nüfuz bölgesi olarak kabul olununca, E. daki Rus konsolosluğunun mahallî idareye müdahalesi bir kat daha arttı. Mamafih II. Abdülhamid doğuda baskılara şiddetle mukavemet etmek suretiyle Doğu Anadolu'da Türk hâkimiyetinin devamını sağlamış oldu.

E. kurulduğu târihten beri kuzey - doğu Anadolu'nun önemli askerî, idarî merkezlerinden biri olmuştur. Bizans devrinde bir thema merkezi olduğu gibi, Osmanlı imparatorluğu devrinde de E., Bizans'ın Armenia Prima themasına paralel bir beylerbeylik olarak teşkilâtlandırılmıştı. E. beylerbeyliği sınırları Çıldır eyâletinin kurulması ile bir parça değişmişse de, genellikle Şarkî Karahisar, Kiğı, Hınıs, Yukarı Pasin, Malazgirt, Tekman, Kızuçan, İspir, Tortum ve Nameran sancaklarını kapsamakta, E. ise Paşa sancağını teşkil etmekte idi. E. beylerbeyine ayrılan has 1 214 600 akça idi. E. beylerbeyliği 120 zeâmet ile tezkireli ve tezkiresiz 5 157 timarlı sipahi çıkarmakta, cebelileri ile bunların sayısı 7 800 ü bulmakta idi. Bu kuvvetlerle E., imparatorluğun dördüncü derecede asker çıkaran bir eyaleti olmakta idi. Eyaletin defterdarı 142 985, defter kethüdası 151 000, timar defterdarı 60 000, belde kadısı ise yevmiye 500 akçalık dirliklere tasarruf etmekte idiler.

Tanzimatın ilânına kadar vezir rütbesinde bir beylerbeyilik olarak idare edilen E., 1845'te yapılan değişiklikte bir eyalet haline getirildi. 1850'de E. eyaleti, E., Kars, Çıldır, Bayazıt ve Dersim livalarına ayrılmakta idi. 1864'te yapılan yeni vilâyet teşkilâtında ise E., Çıldır, Kars, Bayazıt, Van, Muş, Erzincan sancaklarından meydana geliyordu. Bu vilâyet 1882'de E., Bayburt, Bayazıt, Erzincan, 1899' da E., Erzincan, Bayazıt sancaklarını kapsıyordu. Doğu sınırlarının devamlı olarak değişikliğe uğraması E. vilâyet teşkilâtının da değişmesine yol açmıştır. 1914'te Erzincan, 1925'te Bayazıt ayrılmış, 1918 - 1920 yılları arasında Berlin Kongresi ile terk edilen Kars, Ardahan ve Oltu'nun kurtarılışları E. un sınırlarının yeniden tesbitine sebep olmuştur.

E. un nüfusu da şehrin siyasî ve ticarî hayatı ile ilgili bir artış veya eksilme göstermiştir. Orta Çağ yazarları şehri çok büyük ve kalabalık olarak tanıtmaktadırlar. Saltukoğulları zamanında 162 yıl kadar bir süre huzur içinde kalan E. un bu devre içinde pek büyüdüğü kaynaklarda belirtilmektedir. 1242'den 1534'e kadar süren anarşi devrinde ise Baycu Noyan, Mücirüddin Emir Şah, Şeyh Hasan, Sultan Üveys, Bayram Hoca, Orduşah, Timur ve İskender Bey gibi muhteris emir ve komutanlar tarafından yağma edilen şehir, iki defa tamamiyle boşalmış ve yeniden kurulmuştur. Kanunî Sultan Süleyman devrindeki kuruluşu ile E., Osmanlı idaresinde müstakar bir hayata kavuşmuş ve büyük bir gelişme göstermiştir. Her ne kadar XVII. yüzyılda celâlî isyanları şehrin tabiî hayatını etkilemişse de. XIX. yüzyıla kadar şehir bir askerî ve ticarî merkez olarak kalmıştır.

1828'den itibaren 1918'e kadar üç büyük istilâ gören ve beş kere savaş sahası haline gelen E., 1918'de kurtarıldığı zaman adeta harâbe halini almıştı. Cumhuriyet devrinde yeni ekonomik gelişmelerin ortaya çıkması E. un kalkınmasına yardım etmiştir. 1939'da E. un Anadolu şehirlerine demiryolu ile bağlanması, Trabzon, Erzurum - İran transit şosesinin yeniden insa edilmesi, E. da eski ticarî hayatın uyanmasına yeniden imkân vermiştir. Öte yandan doğu birlikleri için E. da kurulan askerî tesis ve atelyeler, şeker fabrikası, Et ve Balık Kurumu kombinaları, çeşitli hayvan ürünleri imalâthaneleri, şehirde yeni bir canlanmanın ilk adımlarını teşkil etmektedir. Bunun sonunda tabiî olarak E. da yeniden bir nüfus yoğunlaşması mümkün olmuştur. Üniversiteye kadar bütün eğitim kuruluşları ile de önemli kültür merkezlerinden biri olma durumuna giren E., «Anadolu'nun kilidi» vasfını bugün de muhafaza etmektedir.

E. kuruluşundan beri târih ve sanat bakımından büyük değer taşıyan pek çok eserlerle süslenmişse de, çeşitli istilâ ve işgallere uğraması bu eserlerin birçoğunun kaybolmasına sebep olmuştur. Şehrin en eski varlığı kaledir. Romalılar tarafından yaptırılan, Bizans, Arap, Saltuklu, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde onarımlar gören kale 1839'a kadar durmakta idi. Bugün bundan sadece iç kale ile dış surlara

ERZURUM: XV. Kolordu Komutanı iken «Şark Fâtihi» diye anılan Millî Mücadele'nin büyük kahramanlarından Kâzım Karabekir Paşa

aid birkaç duvar parçası ve kapılarının adları kalmıştır. İç kalenin güneybatı ucunda ise, şehrin en yüksek yapısını teşkil eden saat kulesi bulunur. Halkın Tepsi Minâre dediği bu anıtın tahripten kurtulan kitabesinde Emir İnanç Yabgu Alp Tuğrul Bey b. Gazi adına tesadüf olunmaktadır. Bu eserin Saltukoğulları devrine ait olduğu açıktır. XIX. yüzyılın ilk yarısında tepesi kesilerek üstüne saat kulesi oturtulmuştur. Yine iç kalenin güney cephesinde bulunan kitâbesiz mescit de her halde Saltukoğullarından kalmadır. Ulu Câmi, rivayete göre, Saltukoğullarından Ebü'l Feth Muhammed'in eseri olup 1179 yılında inşa edilmiştir. Selçuklu mimarisinin en önemli eserlerinden biri Çifte Minâredir (bk. SELÇUKLULAR, MİMARÎ). Cemaleddin Hace Yâkut adına yaptırılan medrese ve türbe (Yâkutiye), 1315'te inşa ettirilen Ahmediye, Mehdi Abbas, Emir Saltuk, Gazi Giyaseddin'in Gümüşlü kümbetleri, Selçuklu - İlhanlı devirlerinin en önemli yadigârlarıdır. Osmanlı devri binaları arasında ise, Mımar Sinan'ın eserlerinden olan Lala Mustafa Paşa ve İbrahim Paşa Câmileri anılabilir.

E. öteden beri Doğu Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmak özelliğini muhafaza etmektedir. Daha Abbasî hilâfetinde bir uç kalesi iken başlayan bu kültür faaliyeti burada birçok bilginlerin yetişmesine imkân vermişti. Osmanlı devrine kadar geçen anarşi yıllarında ise şehir çeşitli istilâlara ve yağmalara uğradığından E. da yetişenlerin eserleri kaybolmuştur. Bu devirden günümüze kadar gelenler arasından Recep b. Karaca ile Mustafa b. Yusuf anılabilir. Osmanlı devrinde ise Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, İbrahim Erzurumî, İshak Efendi, Hüseyin Efendi, Osman b. Muhammed, Lutfullah Efendi, Muhammed b. Mustafa, İspirî Ömer Efendi gibi din bilginleri, İbrahim Haddaîs ve İbrahim Hakkı Erzurumî gibi mutasavvıflar; Mehmed Ârif Bey, Hasankaleli Nef'î ve Erzurumlu Emrah gibi yazar ve şâirler ün almıştır.

I. Dünya Harbi'nde Sarıkamış bozgunundan sonra 16 Şubat 1916'da şehir bir kere daha Rus işgaline düştü. Türkler, Ruslarla birlikte gelen Ermenilerin zulmünden kurtulmak için Türk ordusu ile birlikte şehri hemen hemen boşaltmış bulunuyordu. E. ancak Brest - Litovsk Andlaşması gereğince Osmanlı ordusuna iade edildi ve 26 Mart 1918'de şehirde kalan Ermeni kuvvetleri sürülmek suretiyle E. tekrar Türk idaresine kavuştu. Fakat bu arada Ermeni komitecisi Antranik, şehirdeki Türk ahaliyi katliâm ve şehrin son binalarını da tahrip edecek zaman bulmuştu. I. Dünya Harbi E. u ıssız bir köy haline getirecek kadar ağır bir tahribat yaparak geçmişti. Mondros Mütarekenamesi'nin getirdiği hükümler, yeni kurtulan doğu illerini yeniden Ermeni tehlikesiyle karşı karsıya bırakınca önce hukukî alanda doğu illerinin haklarını savunmak ve sağlamak için İstanbul'da kurulan Vilâyat - ı Şarkiye Müdafaa - i Hukuk - u Milliye Cemiyeti, 24 Mart 1919 da E. da bir şube açtı. Daha sonra fiilî merkez haline gelen E. şubesi, bir yandan Türk ahaliyi pek yakın olan tehlikeye karşı uyarırken, bir yandan da mütarekeye rağmen silâhlarını teslim etmeyen XV. kolordu ve onun değerli komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile işbirliği yapmıştı. 19 Mayıs 1919'da karargâh subayları ile birlekte Samsun'a çıkan ve oradan Havza'ya, Amasya'ya gelen Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl Paşa, 1 Haziran 1335 (1919) târihinde Amasya'dan vilâyetlere çekitiği 44 sayılı şifreli telgrafında Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti ile ilgili olarak sualler soruyor, bilgiler istiyordu:

«Vilâyât - ı Şarkiye Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti'nin vilâyet merkezleri ile livalarında ve mülhakatında teşkilâtı var mıdır? Belli başlı müessis ve mümessilleri kimlerdir? Civar vilâyetlerdeki teşkilât ile hâiz - i irtibat ve muhaberede midir? Başka cemiyetler var mıdır? Bittahkik iş'ârına inayetlerini rica ederim».

Üçüncü Ordu Müfettişi
Yâver - i Hazret - i Şehriyârî
Mustafa Kemâl

Bu yazışma ve çalışmaların sonunda cemiyet, 17 Haziran 1919'da bir il kongresi düzenledi ve bu kongrede gelecekleri tehlikede bulunan 6 doğu ili temsilcilerinin katılacağı bir genel kongre yapılması kararını aldı. Bu sırada III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl Paşa da 3 Temmuzda E. a gelmiş bulunuyordu. O sabah Kâzım Karabekir Paşa, Vâli Münir Bey, Hoca Raif Efendi, «Vilâyât - ı Şarkiye Müdafaa - i Hukuk - u Millîye Cemiyeti» idare hey'eti ve daha birçok zevat, Erzurum'un Ilıca mevkiine giderek Mustafa Kemâl Paşa'yı karşıladılar. Oradan binilen otomobillerin birincisinde Mustafa Kemâl Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa, ikincisinde de Hüseyin Raûf (Orbay) ve Bitlis Vâlisi Mazhar Müfid (Kansu) Beyler bulunuyorlardı.

Erzurum'un İstanbul Kapısı, muazzam bir kalabalıktan görünmez haldeydi. Bir bando ve ihtiram müfrezesi selâm resmini ifâ etmek üzere vaziyet almıştı. Erzurum'un bütün halkı da Mustafa Kemal'i millî bir şuur sezişle karşılamaktaydı. Otomobilinden inerek askeri selâmlayan ve teftiş eden Mustafa Kemal Paşa, ahâli ile kısa bir görüşme yapmış ve sözlerini millî iradenin şu sembolleşen hedef işaret edici cümlesi ile bağlamıştı: «Vatanı tazyikı altında tutan felâket ve musibetleri behemehal bertaraf edeceğiz».

Erzurum'a geldiği dakikadan i'tibâren temas, inceleme ve çalışmalarına başlayan Mustafa Kemal Paşa'nın başkan-

lığındaki ilk toplantı, «Erzurum Kal'ası Muhafızlığı» na âid küçük bir binada geceleyin yapılmıştı. Bu toplantıda hazır bulunanlar şunlardı: Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf, Erzurum Vâlisi Münir (Akkaya), İzmit Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit), Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harp Reisi Miralay Kâzım (Dirik), Erkân-ı Harp Binbaşı Hüsrev (Gerede), Doktor Binbaşı Refik (Saydam) ve Bitlis Vâlisi Mazhar Müfid (Kansu) Beyler.

«Ya ölüm, ya muvaffakiyet ve zafer» parolası ile Mustafa Kemal Paşa'yı arkadaşları şef seçerken, İstanbul Hükûmeti, Padişah da onu İstanbul'a dönmeye tazyik ediyor, tevkif edilerek getirtilmesine çaba harcıyordu. Mustafa Kemal Paşa,nın «kat'iyyen reddediyorum. İstanbul'a dönmiyeceğim» diyerek 7/8 Temmuz gecesi askerlikten istifası; İstanbul Hükûmeti'nin Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa vasıtasiyle 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya yapılan tebligat ile Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetten men'i emirlerine rağmen; Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan istifa ettiği gecenin sabahı Kâzım Karabekir Paşa'nın gelip kendisini her zamanki saygı ve davranışla selâmlayarak; «Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam!» demesi ile, Ordu Müfettişi olarak gelmiş Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele'nin sembolü olarak vazifeye devamı devresi başlıyordu.

Mustafa Kemal Paşa en küçük bir tereddüd ve teessür göstermeden: «Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmî sıfat ve me'muriyetim yok, bir millet ferdi olarak ve milletten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim» diyordu. Nitekim, E. kongresi, 23 Temmuzda toplandığı zaman Mustafa Kemal Paşa kongreye bir vatandaş olarak katılmış ve E. un olduğu kadar bütün yurdun kurtarılması için târihî görevine başlamış bulunuyordu. Bk. ERZURUM KONGRESİ. — İ. P.

ERZURUM KONGRESİ (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919), «Tarih, bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir» diye kapanış konuşmasını 7 Ağustos 1919'da yapan Mustafa Kemal (Atatürk), seçilen 9 kişilik «heyet-i temsiliye» başkanı olarak Kurtulus Savaşımızın Batum ile Ordubad'ı da içine alan ve merkezi Kars'ta bulunan Millî İslâm Şûrası (5 Kasım 1918 - 13 Nisan 1919) teşkilâtından sonraki ilk siyasî kuruluşunun başına geçmiş bulunuyordu.

ERZURUM KONGRESİ: Mustafa Kemâl Paşa kongre âzâsı ile birlikte

Türk târihinde E. K., önemi, değeri, iç ve dış alemin kamu oyunda yaptığı akisler bakımından üzerinde durulması gereken olaylardan birini teşkil etmektedir.

I. *Kongreden önce Doğu Anadolu'da siyasî durum*: I. Dünya Harbin'de Doğu Anadolu bölgesi çetin savaşlara sahne olmuş ve düşman orduları istilâsına uğramış; orduların ilerleme ve hareketleriyle, bu bölgenin Türk halkı, tam manasiyle harp felâketinin acılarını çekmiştir. Erzurum coğrafî durumundan dolayı târih boyunca daima önemli bir stratejik merkez olmustur. XI. yüzyıldan itibaren Türk medeniyetinin mimarî eserleriyle karakteristik bir hüviyet kazanmış olan şehir, çevresindeki tabyalariyle askerî savunma sisteminde aşılmaz bir kale halinde yer almıştır. I. Dünya Harbi'nden sonra, millî kurtuluş hareketlerinin ve Cumhuriyet Türkiyesinin temeli de burada atılmıştır. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) nin 24. maddesi şöyledir: «Vilâyat-ı sittede iğtişaş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler». Bu maddenin İngilizler tarafından ilk teklifinde olduğu gibi, İngilizce metninde de «Ermeni vilâyat-ı sittesi» diye kaydedilmiştir. Bu altı vilâyet Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyaıbakır ve Sivas idi. Bu suretle, Anadolu'nun bu bölgesinde İtilâf Devletleri bir Ermenistan devleti kurmak istemekte idiler.

Mondros Mütarekesi, her maddesiyle Osmanlı devletine en ağır şartları getirmiş, bunların tatbikatı Türk halkı üzerinde mücadele ruhunu geliştirmiş ve bağımsız bir devlet idaresinin özlemini duyurmuştur.

Mondros Mütarekesinin hükmüne göre İran, Azerbay-

can ve Dağıstan'daki Türk ordusu 1914 sınırları gerisine çekilmek mecburiyetinde kaldığından, 3 Mart 1918 Brest-Litovsk Andlaşmasına göre Rusya'dan geri alınan Kars, Ardahan (Artvin'le birlikte), Batum'dan ibaret anayurt topraklarından Elviye-i-Selâse (Üç Sancak) bölgemizi de boşaltıyorduk. Buraların Türk halkı çokluk olduklarından, kendileri gibi Türklerin çok bulunduğu Ahıska, Ahılkelek, Kamerli, Nahçıvan ve Ordubad bölgelerini de içine alan geçici bir yerli Türk hükûmetini kurmak ve ilk fırsatta anayurda katılmak üzere, 5 Kasım 1918'de Kars'ta Millî İslâm Şûrası adiyle Türkiye'nin ilk Müdafaa-i Hukuk teşkilâtını kurdular. Batum'dan Ordubad'a kadar her sancak ve kazada kurulan Millî İslâm Şûrası şubeleri, buralardan çekilen mülkî ve askerî idareden yönetimi ve beylik yapılar ile askerî tesisleri, demiryollarını devir ve teslim aldı.

14 Kasım 1918 Küçük Kars Kongresi, 30 Kasım 1918 Orta Kars Kongresi ve 3-9 Ocak 1919 Ardahan Kongresi'n den sonra, 17-18 Ocak 1919 Büyük Kars Kongresi ile Millî İslâm Şûrası Hükümetinin adı Cenub-i garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata-i Milliyesi oldu. Aras Nehri boyu ve Arpaçayı üzerinde Ermenilerle, Ahıska ve Ahılkelek bölgesinde Gürcistan Cumhuriyeti kuvvetleriyle kahramanca mücadele eden ve bütünlüğünü 6 ay koruyan Anadolu'nun kuzey-doğu kesimindeki bu yerli halk teşkilât ve idaresi, Erzurum için de bir siper işini gördü. Varlığı, İngiliz Kafkas Ordusu Başkumandanlığına da kabul ettirilen geçici Kars Hükûmetini 13 Nisan 1919'da İngilizler hile ile basarak üyelerinden 13 kişiyi Malta'ya sürdüler ve 30 Nisan 1919'da Kars'ı Ermenilere teslim ettiler. Gürcü ordusu da, General Kvinitadze idaresinde ilerleyerek, 20 Nisan 1919'da Ardahan'ı savaşla işgal etti. Bu arada, İslâm Millî Şûrasının Nahçıvan, Kamerli (Aras Türk hükümeti), Kulp (Tuzluca), Ortakale (Kağızman), Çıldır ve Oltu ile Artvin ve Batum şubelerine mensup başları ve üyeleri, bölgelerine saldıran Ermeni ve Gürcülerle çete savaşlarına devam etmiş ve muvaffak olmuşlardı.

Batum'da çıkan «Sadâ-yi Millet» gazetesi, Üç Sancak Türklerinin anayurda bağlılığı yolunda sürekli yayınlar yapan Millî İslâm Şûrasının resmî organı idi. Bunun için de çeşitli adlar altında kurulan cemiyetlerden «Müdafaa-i Hukuk» adını taşıyanlar önce İstanbul'da, sonraları bölgelerde şubeleriyle en çok gelişme imkânı bulmuşlardır. Bu cemiyetler, özellikle galip devletlere karşı, Türkiye'nin her bakımdan hakkını savunmak amacında idiler. Bölgelerin, etnik ve tarih yönleri ile Türklüğe ait olduğunu çeşitli vasıtalar ve incelemelerle ispat etmek çabasını göstermişlerdir.

10 Mart 1919'da merkezi İstanbul'da olan cemiyetin Erzurum şubesi «Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye» adı ile kurulmuştur. Cemiyetin 19 kişilik yönetim kurulunun başkanı Raif Efendi idi. Necati Beyin müdürü olduğu «Albayrak» gazetesi de cemiyetin fikirlerini ve çalışmalarını aksettiren yayın organı halini almıştır. Bu suretle bölgenin aydın kişileri, fikir ve iş birliği yaparak halk üzerinde tesirli faaliyette bulunmaya başlamışlardır. Cemiyetçe memleketin umumî durumunun açıklanması, Mondros Mütarekesinin ağır şartlarının ve özellikle doğu vilâyetlerini bir Ermeni devleti hâline getirme isteğinin ve 15 Mayısta İzmir'in işgali ve Türk halkına reva görülen zulüm hareketleri, doğu bölgesi halkını da mücadeleye teşvik edici bir rol oynamıştır.

ERZURUM KONGRESİ: 50. yıldönümü hâtırası pulu

ERZURUM KONGRESİ: 50. yıldönümü hâtırası pulu

17 Haziran 1919'da cemiyet, Erzurum vilâyet kongresini 21 delege ile toplayarak beş gün çalışmış ve aldığı kararlarla teşkilâtlanmayı sağlamıştır. Bu târihlerde Mondros mütarekesi tatbikatı olarak yabancı heyetlerin bu bölgelerde incelemeler yapmalarının (İngiliz Rawlinson, Amerikalı J. G. Harbord) ve Müdafaa-i Hukuk mensuplariyle görüşmelerinin Türk haklarını duyurma, açıklama bakımından müsbet tesirleri olmuştur.

Cemiyetin «faal Heyet» adı verilen yöneticileri Trabzon'da kurulmuş olan ve aynı maksatla çalışan cemiyet ile de anlaşarak 10 Temmuz 1919'da Erzurum merkezinde bir Doğu Vilâyetleri Kongresi yapmaya teşebbüs etmişlerdir. Bütün bu çalışmalar, aydınların yol göstericiliği ile teşkilâtlanmayı sağlamış ve İstanbul Hükûmetinin zaafını giderecek ve ona karşı gelecek millî hareketleri meydana çıkarmıştır.

II. *Mustafa Kemal'in çalışmaları*: 23 Temmuz 1919'da toplanan Doğu Vilâyetleri Kongresinin başkanı seçilecek olan Mustafa Kemal (Atatürk) in bu târihe kadar geçen faaliyet devresi önemli târihî olayların başlangıcıdır.

Mondros Mütarekesi esnasında güney cephesinde Yıldırım Orduları Kumandanı olan Mustafa Kemal, Osmanlı Hükûmetinin kabul ettiği ağır şartları tatbik edemeyeceğini, 7 Kasım 1918'de İskenderun'a çıkacak yabancılara ateşle karşı konulacağını, düşmanların istediklerinin kendi yardımımızla bahşedilemiyeceğini hükûmete yazmıştı. Bundan sonra, 13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919 târihleri arasında Mustafa Kemal İstanbul'da kalmıştı. Bu süre içinde, İtilâf Devletleri aralarında tam anlaşmaya varamamışlar, Osmanlı devleti ile bir muahede yapamamışlardı. Fakat Osmanlı Hükûmetinin yardımını sağlayarak memleketi istilâya, etnik bölümlere ayırmaya ve nihayet ordunun terhisine ve silâhların teslimine girişmişlerdir.

Mustafa Kemal İstanbul'da arkadaşları ile görüşerek memleketin kurtuluşu için çareler aramıştır. Onun III. ordu müfettişi unvanı ile Anadolu'ya geçmesi millî mücadelemizin birliğini sağlayacak târihî bir başlangıç olmuştur.

O zaman doğrudan doğruya III. Orduya bağlı 3. Kolordunun Kumandanı Miralay Refet (Bele), 15. Kolordunun Kumandanı ise Kâzım Karabekir Paşa idi. II. Ordu (Konya) nun 20. Kolordu merkezi Ankara'da olup kumandanı da Ali Fuat Paşa (Cebesoy) idi. Mustafa Kemal Paşa elindeki yetkiye göre, III. Orduya sınırdaş olan bölgelerdeki askerî birliklere ve bu bölgelerdeki sivil memurlara emir verebilecekti. Bu geniş yetkiyi kendi arkadaşları delâletiyle hükûmete kabul ettiren Mustafa Kemal Paşa diyor ki: «Bana bu selâhiyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler». Kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için bulunan sebep ise «Samsun ve çevresindeki asayişsizliği yerinde görüp tedbir almak» idi. Yine kendi ifadesine göre, o târihte Genel Kurmayda bulunan ve maksadını iyi bilen arkadaşları, bu müfettişlik görevini bulmuşlardır: «Salâhiyete müteallik talimatı da ben kendim yazdım».

Memlekette düşünülen kurtuluş çarelerini de Mustafa Kemal şöyle sıralıyor: 1. İngiliz himayesi; 2. Amerika mandasını istemek; 3. Bölgelerin ayrı ayrı kurtuluş çabaları. Bunlara karşı Mustafa Kemal'in kararı şöyledir: «Millî hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız müstakil yeni bir Türk devleti kurmak».

İşte bu amacın gerçekleştirilmesi için III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkar çıkmaz çalışmalarına başlamıştır. 18 Haziran 1919'da Trakya teşkilâtına yazdığı direktifte, Anadolu ve Rumeli'deki millî teşekkülleri birleştirerek bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere Sivas'ta umumî bir kongre (heyet-i milliye) toplamak kararını bildirmiştir. Mustafa Kemal 22 Haziran 1919'da Amasya'dan ilk alarm işaretini bütün vali ve kumandanlara şu esaslarda bildirmiştir:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir.

2. Hükûmet, üzerine aldığı mesuliyetin icaplarını yapmamaktadır.

3. Milletin istiklâlini, yine milletin kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır.

4. Milletin durumunu ve davranışını göz önünde tutmak ve haklarını dile getirip bütün dünyaya duyurmak için türlü te'sirlerden veya yabancı kontrolundan kurtulmuş millî bir heyetin varlığı gereklidir.

5. Anadolu'nun her yönden en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin hemen toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün vilâyetlerin her sancağından halkın güvenini kazanmış üç delegenin hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

7. Herhangi kötü bir durumla karşılaşılabileceği düşünülerek bu iş, millî bir sır gibi tutulmalı ve delegeler gereken yerlerde kimliklerini gizleyerek gelmelidirler.

8. Doğu illeri adına 10 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır.

O güne kadar diğer vilâyet delegeleri de Sivas'a ulaşabilirlerse, Erzurum kongresinin üyeleri de Sivas'ta yapılacak genel toplantıya katılmak üzere yola çıkarlar.

Bu genelge gizlidir. Mustafa Kemal tarafından yazılmış ve imza edilmiştir. Ali Fuat (Cebesoy), Rauf (Orbay) ve Refet (Bele) de Amasya'da hazır bulunduklarından, imzaya katılmışlardır. Mustafa Kemal bundan sonra Sivas'a (27 Haziran 1919) gitmiştir. Fakat İstanbul'un emri ile Sivas'ta Paşanın tevkif edilme tehlikesi belirmiştir. Bu işe ise Elazığ Vâlisi Albay Ali Galip memur edilmiştir. Ancak, Sivas Vâlisi Reşit Paşa, Müfettiş Paşayı yarı yolda karşılamıştır. Şehirde askerî bir tören yapılmış, bu törene halkın katılması ise lehte bir gösteri mahiyetini almıştır.

28 Haziran 1919 sabahı Sivas'tan hareket eden Mustafa Kemal ve beraberindekiler, 3 Temmuz 1919'da Erzurum'da askerî bir törenle ve halkın samimî karşılaması ile şehre girmişlerdir. Burada «Doğu Vılâyetleri Millî Hukuku Müdafaa Cemiyeti Erzurum Şubesi» ile temasa geçilmiştir. Eski Erzurum Vâlisi Münir (Akkaya), Bitlis Vâlisi Mazhar Müfit (Kansu), eski İzmit mutasarrıfı Süreyya (Yiğit), 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve Mustafa Kemal'in beraberinde gelenlerden eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf (Orbay), Ordu Kurmay Başkanı Kâzım (Dirik), Kurmay Hüsrev (Gerede), Dr. Refik (Saydam) müştereken memleket durumunu gözden geçirmişler ve yeni kararlar almışlardır. Mustafa Kemal, kurtuluş hareketine atılmak için bütün güçlük ve tehlikeleri göze almanın zarurî olduğunu söylemiş, arkadaşları bu işin başında kendisinin bulunmasını uygun görmüşlerdir. Özellikle ordunun da buna destek olması zarureti üzerinde durulmuştur.

Kongrenin toplanması için ilân edilen 10 Temmuz târihinde memleketin kritik şartları yüzünden vilâyetlerden delegeler henüz gelememişti. Halbuki bu kongrenin toplanması zarurî idi. Bunun için Mustafa Kemal valilere, kumandanlara şifre ve telgraflar göndererek delegelerin gelmesini sağlamış oldu. Yalnız, toplantı gecikme ile ancak 23 Temmuzda açılabilecekti. Bu sırada İstanbul Hükûmeti ile arası büsbütün açılan III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, 8 - 9 Temmuz gecesi Sarayla yapılan bir telgraf konuşması sonunda istifasını verdi ve hiçbir resmî sıfat ve memuriyeti olmadan milletin bir ferdi olarak çalışmalarına devam etti.

III. *Erzurum Kongresinin açılışı, çalışması ve aldığı kararlar*: 10 Temmuz 1919'da Doğu Vilâyetleri Millî Hukuku Müdafaa Cemiyeti Erzurum Şubesi başkanı Raif Efendi imzasiyle, idare heyetinden emekli binbaşı Süleyman (Hatunoğlu), emekli binbaşı Kâzım (Yurdalan), «Albayrak» gazetesi müdürü Necati (Güneri) ve Dursunbeyzade Cevat (Dursunoğlu) beylerin teşkil edeceği « faal heyet » başkanlığına Mustafa Kemal ve ikinci başkanlığa da Hüseyin Rauf Bey (Orbay) teklif ediliyordu.

9 Temmuz 1919'da «Albayrak» gazetesinde, Mustafa Kemal'in istifa belgesiyle beraber bu karar da yayınlanmıştı. 10 Temmuz günü cemiyet merkezinde yapılan toplantıyı Cevat (Dursunoğlu) şöyle anlatmaktadır: Toplantıya adları yukarıda belirtilen beş kişiden başka, Rauf Orbay, Kâzım Karabekir Paşa da katılmışlardır. Sekiz kişilik bu toplantıda masaya bir Avrupa haritası yayılmış ve Mustafa Kemal harita üzerinde dünyanın o günkü siyasî ve askerî durumunu en ince noktalarına kadar anlatmış ve sonra Türkiye'ye geçerek millî bir müdafaanın teşkilâtlandırılmasından başka yapılacak bir şey olmadığını, bunun da milletin iradesini temsil eden bu cemiyetin (Müdafaa - i Hukuk) eliyle mümkün olduğu üzerinde durmuş ve neticede I. Dünya Harbi'nden sonra aralarında anlaşmazlıklara düşen İtilâf Devletlerinin bir şey yapamayacakları kanaatini belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul'da bazı önemli mevkilerde bulunan asker ve sivil rical ile de orada iken görüşerek bu hususta fikir birliğine vardıklarını anlatmıştır.

E. K. hazırlıkları ilerlerken, Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf (Orbay) ın Erzurum'dan kongreye delege olarak katılmalarını sağlamak için, Cevad (Dursunoğlu) ile Kâzım (Yurdalan) beyler Erzurum merkez delegeliklerinden istifa etmişler ve yerlerine Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf seçilmişlerdir. İstifa eden bu iki delege Erzurum kazalarını temsilen kongreye katılmışlardı.

Kongre, 23 Temmuz günü bir okul salonunda (şimdiki Yapı Usta Okulunun yerinde) Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon ve Van vilâyetlerinin 54 delegesi ile toplanmıştır. Diğer doğu vilâyetlerinden Elazığ, Mardin, Diyarbakır delegeleri seçilmiş iseler de, mahallî yöneticiler tarafından gelmelerine engel olunmuştur. Kars ili temsilcisi olarak da Sarıkamış'tan Fahrettin (Erdoğan) ve Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman) resmî olmayarak kongreye katılmıştır. Toplantıda Mustafa Kemal oy birliği ile kongreye başkan seçilmiştir. Söylediği açış nutkunda özellikle «Kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmetin teşkilini ve mukadderata hâkim bir millî iradenin ise ancak Anadolu'dan çıkabileceğini» ilk amaç olarak göstermiştir.

Kongreden üç gün önce (20 Temmuz 1919) Mazhar Müfit (Kansu) ile konuşurken, Mustafa Kemal'in verdiği cevap şudur: «Açıkça söyleveyim, hükûmet şekli zaman gelince Cumhuriyet olacaktır».

On dört gün çalışan kongreden sonra kararlar ve beyanname tespit edilerek yayınlanmıştır Dağılmadan önce de yönetmeliğe göre bir «temsil heyeti» seçilmiştir. 24 Ağustos 1919'da Erzurum vilâyet makamına verilen beyannamede bu heyetin üyeleri şunlardır:

1. Mustafa Kemal	:	Sabık III. Ordu Müfettişi askerlikten müstafi
2. Rauf Bey	:	Sabık Bahriye Nâzırı
3. Raif Efendi	:	Sabık Erzurum mebusu
4. İzzet Bey	:	Sabık Trabzon mebusu
5. Servet Bey	:	Sabık Trabzon mebusu
6. Şeyh Fevzi Efendi	:	Erzincan'da Nakşî şeyhi
7. Bekir Sami Bey	:	Sabık Beyrut Vâlisi (Tokatlı)
8. Sadullah Efendi	:	Sabık Bitlis mebusu
9. Hacı Musa Bey	:	Mutki aşiret reisi

Bu seçilenler hiçbir vakit bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir. Bunlardan İzzet, Servet ve Hacı Musa beyler ve Sadullah Efendi hiç gelmemişlerdir. Raif ve Şeyh Fevzi efendiler Sivas Kongresine katılmışlar ve ondan sonra biri Erzurum'a, diğeri Erzincan'a dönmüşlerdir. Raif Bey ve Sivas Kongresinde heyete katılan Bekir Sami Bey İstanbul Meclisi Mebusanına gidinceye kadar çalışmışlardır.

E. K. nin aldığı kararlar çok önemlidir: 1. Millî sınırlar içinde bulunan yurt parçaları bir bütündür, birbirinden ayrılmaz.

2. Her türlü yabancıların topraklarımıza girmesine ve işlerimize karışmasına karşı ve Osmanlı Hükûmetinin dağılması halinde millet birlik olarak dayanacak ve kendini savunacaktır.

3. Vatan ve istiklâlin korunmasına ve güvenliğin sağlanmasına İstanbul Hükûmetinin gücü yetmezse bu amaçla geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet üyeleri Millî Kongrece seçilecektir. Kongre toplantı halinde değilse, bu seçimi temsil heyeti yapacaktır.

4. Millî kuvvetleri âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

5. Hıristiyan azınlıklara sivasî üstünlük ve sosyal nizamımızı bozacak imtiyazlar verilemez.

6. Manda ve himaye kabul olunamaz.

7. Millî Meclisin derhal toplanması ve hükûmet işlerinin bu meclisin denetlemesiyle yürütülmesini sağlamak için çalışılacaktır.

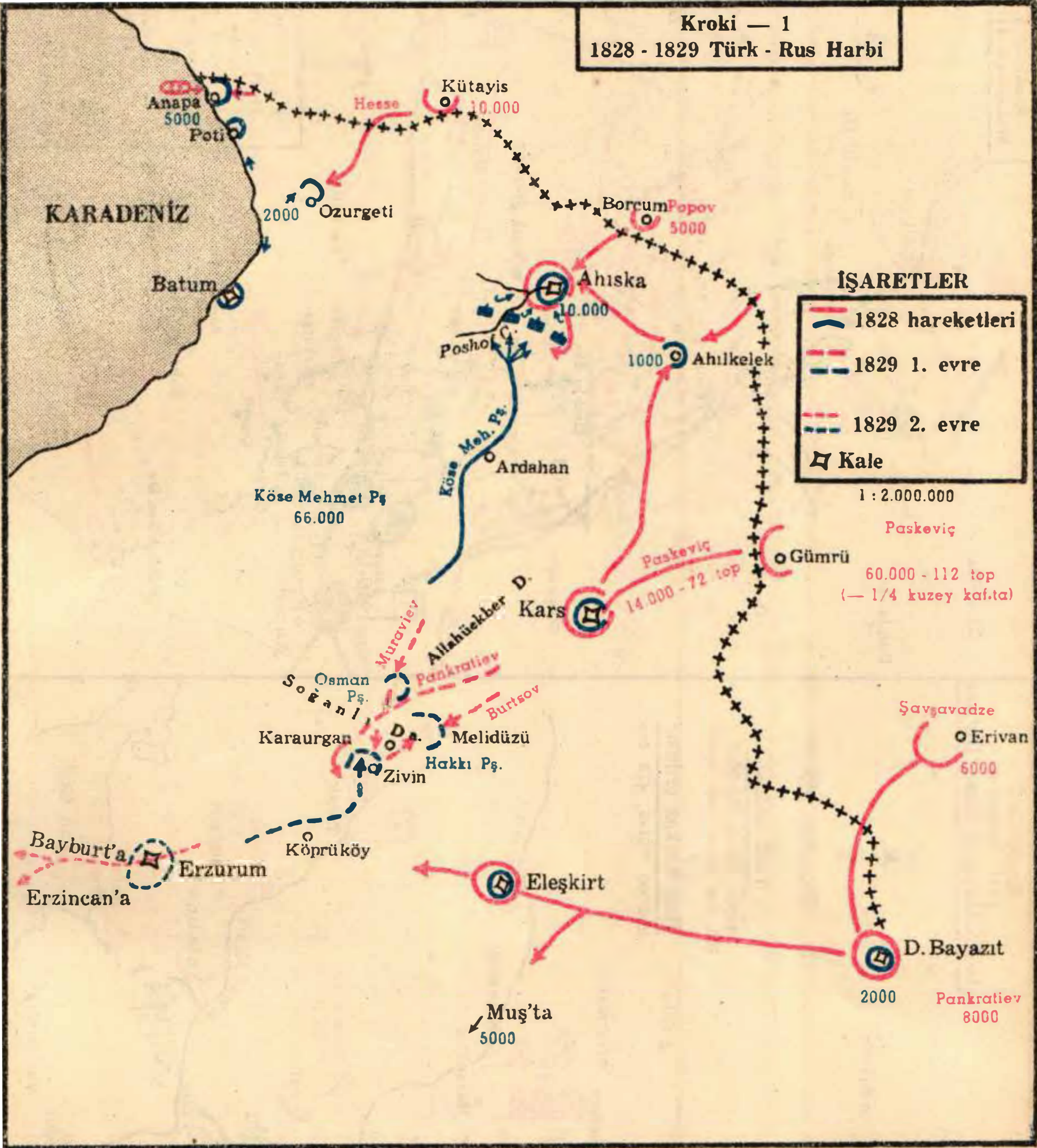
Bu kararlar ilân edilmiş, İstanbul Hükûmeti «Anadolu'da karışıklık var, kanunu esasive aykırı Meclisi Mebusan adı altında toplantılar yapılıyor, bu askerî ve sivil makamlar tarafından men edilmelidir» diye emir vermişse de, Sadrazam Damat Ferit Paşanın bu tebliğini resmî makamlar dikkate almamış, buna karşılık kongre heyeti, Meclisi Mebusanın toplantıya çağrılmasını istemiştir. Osmanlı Hükûmetinin Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tevkif etme emri aynı akıbete uğramıştır. Mustafa Kemal'i resmen Erzurum fahri hemşerisi yapan Erzurumlular, onu İstanbul'da toplanacak Osmanlı Mebuslar Meclisine «Erzurum mebusu» seçmişlerdi.

Netice: E K., aldığı kararlar ve kamu oyunda yaptığı akislerle amacına erişmiştir. Toplanış şekli ve kuruluşu belirli bir bölgeye âid olmakla beraber, aldığı kararlar bütün yurdu ilgilendiren mahiyettedir. Mustafa Kemal'in Amasya tamimindeki esaslar burada da yerini bulmuştur.

Böylece birlik halinde savunma fikri yurt içinde yayılmaya başlamış, asker ve sivil kuvvetler, İstanbul Hükûmetinin düşmana teslim olma hareketine karşı gelerek yurdu bütün olarak kurtarmak için ilk adımını atmış ve bu husustaki kararlarını ilân etmiştir. — A. İ.

ERZURUM MUHAREBELERİ (1829 - 1918), son Doğu Gürcistan (Kahet ve Kartli) kralı Bagratlı II. İrakli Han (b. bk.) ile 1783'te imzalanan antlaşmayı bozup, Daryal üzerinden gelerek hile ile Tiflis'e yerleşen ve Doğu Gürcistan'ı istilâ eden Ruslar, az sonra Kütayıs'ı zaptederek Batı Gürcistan'ı da ele geçirdiler. Böylece Türkiye'nin Kars, Çıldır (Ahıska) ve Batum eyaletlerine komşu olup, 1806'da başlayan son beş Türk - Rus harbinde Anadolu'ya da saldırarak, İskenderun ve Basra (İran) körfezlerinden açık denizlere varmak istediler. Rumeli'de Panslavizm siyasetlerine Balkan kavimlerini alet eden Ruslar, Anadolu cephesinden saldırışları sırasında da Türkiye'yi çökertmek üzere, Gürcülerden ve özellikle Türkiyeli Ermenilerden istifade için 1769'dan beri sistemli olarak eski Gürcistan ve Armenya'yı ihya hayallerini ortaya attılar; hattâ I. Dünya Harbinde bir Kürdistan'dan bahsettiler; Akdenize ve Basra körfezine çıkma uğrunda Rus ordularına yardımcı birlikler kurmak, casusluk ve propaganda yapmak üzere Kuzey Kafkasya kavimlerinden, eski Kuzey Azerbaycan hanlıkları Türklerinden, Gürcüler ile Ermenilerden, Kürt, Zaza, Nasturî, Yezidî gibi yerli unsurlardan bile istifade imkânlarını kullandılar.

Anadolu cephesindeki ilk Türk - Rus harbi sırasında 1807 - 1811 yıllarında ilk defa Anadolu'ya girip Kars, Ahılkelek ve Ahıska kalelerine saldıran Rus orduları, yerli halkla Türk kuvvetleri arasında sağlanan iş birliği sonunda her defasında bozularak geri çekildi. 1826 - 1827 İran - Rus harbinde Kafkas orduları başkumandanı General Paskeviç, Revan ve Nahçivan hanlıklarını ele geçirip Tebriz ve Erdebil'i de istilâ etmişti. Şubat 1828 Türkmençayı Andlaşması

Kroki — 1
1828 - 1829 Türk - Rus Harbi
İŞARETLER
1828 hareketleri
1829 1. evre
1829 2. evre
Kale
1 : 2.000.000
KARADENİZ
Anapa
5000
Poti
Hesse
Kütayis
10.000
2000
Ozurgeti
Batum
Borcum
Popov
5000
Ahıska
10.000
Posho
Ç.
1000
Ahılkelek
Köse Meh. Pş.
Ardahan
Köse Mehmet Pş
66.000
Paskeviç
Gümrü
Paskeviç
60.000 - 112 top
(— 1/4 kuzey kaf.ta)
14.000 - 72 top
Kars
Allahüekber D.
Muraviev
Pankratiev
Osman Pş.
Soğanlı Da.
Burtsov
Karaurgan
Melidüzü
Hakkı Pş.
Zivin
Şavşavadze
Erivan
6000
Bayburt'a
Erzurum
Erzincan'a
Köprüköy
Eleşkirt
D. Bayazıt
2000
Pankratiev
8000
Muş'ta
5000

Kroki — 2
1916 Erzurum Muharebesinde Genel Durum

3. Türk ordusu
43000 Tüfek, 73 Mt.)
151 top (İran Cep. hariç)

Rus Kafkas ordusu
200 000 Tüfek, 472 top

Kroki — 3: Erzurum Muharebesi 11: 15 Şub. 1916

(1) 2 inci Türkistan Kolordusu:
(29 Tb, 18 Sv. Bl., 53 Top)
(2) 4 ncü Avcı Tümeni:
(16 Tb., 4 Sv. Bl., 26 Top)
(3) 39 uncu Kafkas Tümeni
(12 Tb., 30x34 Top)
(4) 1 inci Kafkas Kolordusu:
(27 Tb., 31 Sv. Bl., 55 Top)
(5) Ordu İhtiyatı:
(20 Tb., 12 Sv. Bl., 50 Top)

104 Tabur, 55 Suvari Bl., 248 Top

ile Hazar Denizinden Küçük Ağrı'ya kadar bugünkü İran sınırı kesilmiş ve Ruslar, Ağrı Dağına kadarki Revan ve Nahçivan hanlıkları topraklarını da ele geçirmiş, Bayazıt sancağından bile Türkiye'ye komşu olmuşlardı.

a. *1828 - 1829 Harbi* (Kroki: 1): II. Sultan Mahmud'un, soysuzlaşan Yeniçeri ocağını Haziran 1826'da kaldırması ile İngiliz - Fransız - Rus müttefik donanmasının 1814 Viyana Kongresi kararlarına aykırı olarak, istiklâl için ayaklanan Yunanlıları destekleyip, ekim 1827'de Navarin'de Türk donanmasını yakması yüzünden Türkiye, karada ve denizde tarihinin en zayıf durumuna düşmüştü. Bunu fırsat bilen Çar I. Nikolay'ın fermanı ile Ruslar, 26 Nisan 1828' de Türkiye'ye savaş açarak, Rumeli ve Anadolu cephelerinden saldırdılar.

26 Haziran 1828'de beş koldan Anadolu sınırlarını aşarak ilerleyen Rus ordusunun kuvveti 60 000 idi. Türklerin ise, çoğu gönüllü ve milis olup, nizamiyesi de talimsiz, savaş görmemiş olarak hepsi 66 000 kişilik gücü Anadolu cephesini koruyordu. Türklerin topçusu talimsiz, piyadesi manevra bilmez, süvarisi de disiplinsizdi; subay ve kumandan denecek sevk ve idarecilerden yoksundu. Rus ordusu ise savaşlarda pişmiş ve Napoléon ordusunu püskürtüp İran'ı yenmiş olarak morali yüksek olup, çağın en ileri kumandanlık vasıflarını taşıyan bir kadro ile idare ediliyordu. Bu bakımdan, Rumeli cephesinde olduğu gibi, Anadolu cephesinde de Rus ordusu ile Türk halk yığınları eşit olmayan şartlar altında savaşarak, Türkiye, ağır bir bozguna uğradı.

Rus başkumandanı Paskeviç, 15 000 lik nizamî ordu ve 20 000 kazak ve milisle Gümrü - Kars doğrultusunda

ERZURUM MUHAREBELERİ: Nene Hatun'un Aziziye Âbidesi'ndeki tablosu

ilerledi. 27 Haziran 1828'de kuşatılan Kars'ın güneyindeki Kanlı Tabya istihkâmı düştü. Ruslar, top ateşi altında üç gün süren kanlı kılıç ve süngü muharebelerinden sonra, Kars çayı solundan 7 Temmuz'da şehre girerek, mahalle ve çarşıları yakıp, Kars'ın dörtte üçünü harabeye çevirdiler. Erzurum'dan çıkıp Soğanlı üzerinden 10 000 kişi ile Kars'a yardıma gelen Köse Mehmet Paşa, şehrin düştüğünü görünce, buraya 10 km yaklaştığı halde, Ahıska'da savunma hazırlığı görmek üzere Ardahan yoluna girip yürüdü. Birtakım topçularla İçkale'ye çekilen Kars muhafızı Emin Paşa da, 15 Temmuz 1828'de şartla burayı teslime mecbur kaldı. Kars'tan kaçanlar, Rus mezalimini Erzurum, Erzincan ve Suşehri'ne kadar anlatarak, halkın maneviyatının bozulmasına yol açtılar.

Paskeviç, ana kuvveti alarak 6 Ağustos'ta Ahılkelek kalesini savaşla zaptetti ve 18 Ağustosta Ahıska önüne vardı. Ahıska Türklerinin de katıldığı ve Köse Mehmet Paşanın idare ettiği Ahıska önündeki meydan savaşını Ruslar kazanmıştı. Bundan sonra kadınlı erkekli kahraman Ahıskalılar iki gün Ruslarla boğaz boğaza dövüşerek, yurtları uğruna şehit düştüler; dört bucaktan şehre ateş veren Ruslar, Ahıska'yı 28 Ağustos 1828'de işgal ettiler. Şehir, bir kül yığını haline gelmişti.

Erivan'dan ilerleyen bir Rus ordusu, Bayazıt ve Eleşkirt (Toprakkale) kasabalarını işgal etmiş, Muş sancakbeyinin hıyanetli vaitleriyle Entep (Tutak) bölgesine kadar Murat boyunda ilerlemişti. Böylece, topçusu ve süvarisi işe yaramayan ve piyadesi manevra kabiliyeti gösteremeyen Türk kuvvetlerini kolayca yenebilen Rus ordusu, Anadolu'dan beş kaleyi zaptetmiş olarak 1828 - 1829 kışına girdi.

1829 ilkbaharında yeni Şark seraskeri ve Erzurum valisi Eğinli Salih Paşa ile Sivas valisi ve Anadolu ordusu başkumandanı Hakkı Paşa, Kars - Pasinler arasındaki Soğanlı Dağlarının batı yamaçlarındaki geçitlerde savunma düzeni kurmak ve Batum üzerinden Ahıska'yı, Van askeri ile de Bayazıt'ı kurtarmak üzere hazırlığa başladılar. Kışın Petersburg'a varan Paskeviç ise, 1829'da önce Erzurum'u almak, sonra Trabzon'a denizen de asker çıkartıp Bayburt üzerinden buraya varmak, sonunda da Sivas'ı zaptetmek gibi üç yönlü bir istilâ plânını çara tasdik ettirerek, Anadolu cephesine dönmüştü. 20 000 lik yeni nizamî yardımcı kuvvet de yola çıkarılmış ve Temmuzda muharebe ye girmişti. 1829 ilkbaharında Paskeviç bol para ile «Kafkasyadaki Müslüman ve Hıristiyanlar» dan 48 «gönüllü alayı» ile 3 kazak alayı kurmuştu.

Acara sancakbeyinin Ahıska'yı kurtarma baskını başarılamadı. Mayıs 1829 ortasına doğru Salih Paşa, çoğu başıbozuk olan 50 000 kişilik kuvvetle Karaurgan'ın kuzeyindeki Hünkârdüzü yolunu tutmak üzere 2 000 kişi ile Osman Paşayı Bardız'a, güneydeki Melidüzü kesimine 20 000 kişi ve 24 topla Hakkı Paşayı memur etti; kendisi de 15 Haziran'dan başlayarak 20 000 kişi ile Zivin'de bekledi. Hazırlıklarını bitiren Paskeviç, 9 Haziran 1829'da Selim ilçesinin Kotanlı köyünden 18 000 asker ve 70 topla Soğanlı dağını aşmak üzere yola çıktı. 5 000 kişiyle Muravyev kolu Paldum Gediği üzerinden Bardız yoluna, soldan da Burtsof kolu 2 000 kişi ile Sarıkamış köyü üzerinden Melidüzüne ilerledi; öncü çıkarı-

ERZURUM MUHAREBELERİ: 14 yaşında genç bir gelin iken savaşa katılan aziz Nene Hatun 72 yıl sonra yapılan bir anma töreninde

lan Pankratiev kolu da keşifler yaparak Zagim köyüne vardı. Arazinin engebeleri yüzünden, Salih Paşa ile Hakkı Paşa arasında bağlantı kurulamamıştı. 13 Haziran'da başlayan Rus taarruz ve baskınları, 15 Haziran'da Bardız'ın, 18 Haziran'da Karaurgan'ın, 19 Haziran'da Zivin'in zaptiyle sonuçlandı; Salih Paşa, perişan halde Hasankale'ye doğru çekildi. Askerlikten anlamayan Hakkı Paşa, 5 000 atlı ile Melidüzünde Burtsov koluna hücum ettiyse de, yanında bir alay da «Müslüman süvarisi» olan bu kumandan, Pankratiev'den vaktiyle yardım alarak 19 Haziran'da Hakkı Paşa kolunun hücumunu kırdı. 20 Haziran sabahı üç koldan taarruza geçen Paskeviç, öğle üzeri, ricat hattını da kesilmiş gören Hakkı Paşayı teslim aldı. Artık bu 13 - 20 Haziran 1829 Soğanlı baskın muharebeleri, Paskeviç'in klasik muharebesi oldu. Türk topları Rusların eline geçti. Her yerde Ermeni ahali Ruslara hizmet ediyordu. 23 Haziran'da Köprüköyüne gelen Paskeviç, şimdiki Ağrı ve Bingöl illerinden gelen Kürt ağalarını kabul ederek istifadeye çalıştı. 24 Haziran'da 30 topu ile Hasankale, kan dökülmeden işgal edildi. Erzurum'a çekilen Salih Paşa, elindeki gözü kaçmada ve çoğu başıbozuk 20 000 kişi ile kısa ve mevziî vuruşmalarla dayanılamayacağını kestirerek tek kurşun atmadan 25 Haziran 1829'da 150 topla birlikte Erzurum'u Paskeviç'e teslim etti. Ruslar, Erzurum'un işgali üzerine burada ele geçirdikleri bol erzakla ileri harekâta imkânlar buldular.

Paskeviç, Erzurum'da İçkale batısındaki 74 evi yıktırıp burada bir Yenikale yaptırmaya başladı. Şehre vâli tayin edilen Çerkez asıllı bir generalin yanına, şehir eşrafından bir «müşavere heyeti» verildi; Kabartay, Çerkez, Tatar (Azerbaycanlı) ve Çeçenlerden alınma 4 Müslüman alayı da muhafız bırakıldı. Erzurum halkının göçleri, Erzincan ve Sivas'a kadar varıp, oralardakileri de ürküttü. 6 Haziran'da Bayazıt kasabasına girerek kaledeki Rus işgal kuvvetini üç hafta sıkıştıran Van Paşası kolu, Erzurum'dan gönderilen Rus yardımcısının yaklaşması üzerine geri çekildi. Temmuz başında Erzurum'dan Bayburd'u işgale gönderilen Burtsov kolu, Hart ovasında Trabzon çetelerine yenildi, Burtsof öldürüldü. Serasker vekili sayılan Osman Paşa üzerine varan Paskeviç, onun çetelerini Hart ve Balahor'da bozarak, Gümüşhane'yi işgal ettirdi; Rus keşif kolları Şebin Karahisar'a vardı. Rumeli'de de kolayca Edirne'ye varan Ruslar, burada dikte ettirdikleri çok ağır şartlı Edirne Andlaşmasını 14 Eylûl 1829'da Türklere imzalattılar. Bundan habersiz olarak, 28 Eylûl'de Paskeviç hücuma geçerek Bayburd'u kurtarmaya gelen Trabzon Paşası kolunu yendi.

Edirne Andlaşmasına göre 1830 ilkbaharında Ruslar, isteyen Ermenileri de göç ettirerek geri çekildi ve Ahılkelek ile Ahıska başta olmak üzere Çıldır eyaletinin beş sancağı tazminat karşılığı olarak Ruslara bırakıldı; Kars, Bayazıt, Erzurum geri alındı. Paskeviç ordusu, keşif maksadı ile Erzurum - Narman - Oltu - Penek yolu ile Yalnızçam sıradağlarını aşarak Ardahan - Ahıska yolu ile çekildi. Kırım Harbi sırasında, 16 Haziran 28 Kasım 1855'te Türklerin destanî Kars savunması, başkumandan Muravyev idaresindeki 50 000 i aşkın ve Samsun'a varmayı gözeten Rus ordusunu meşgul ederek, Erzurum'u da düşman ayağından kurtarmıştı.

b. *1877 - 1878 Harbi*: Sultan Aziz devrinde 1867'den başlanarak Erzurum kalesi, devrin ihtiyaçlarına göre Vauban sisteminde 7 km lik bir çevrede tahkimatla güçlendirildi. 2 km uzakta padişahın adı ile üç kesimli Aziziye tabyası da bitirilerek toplarla donatılmıştı. Türkiye'nin iç işlerine karışmak ve kalkınmasına fırsat vermemek için Ruslar, 24 Nisan 1877'de harp ilânı ile birlikte Rumeli ve Anadolu cephelerinden sınırları aştılar. Rus Kafkas ordularının mercii, çarın küçük kardeşi Grandük Mihail Nikolaeviç, başkumandanı da, Lori Ermenilerinden ve Kırım Harbi sırasında Kars cephesinde çarpışmış olan Loris Melikov'tu. Saldıran 120 binlik Rus orduları karşısında, Katırcıoğlu Müşir Ahmed Muhtar Paşanın başkumandan olduğu 80 binlik Türk ordusu vardı. Türk donanması Karadeniz'e hâkimdi.

Ruslar, Türkiyeli Ermenilerden faydalanmak için Anadolu'ya saldırırken, Ermeni soyundan başkumandan Loris Melikov (Melikyan) dan başka, sol kol kumandanlığına da yine Ermeni aslından Der - Hukasov (Der - Hugasyan) adlı generali getirmiş ve Erevan'dan Bayazıt - Eleşkirt üzerine yürütmüşlerdi.

Başkumandan Müşir Ahmed Muhtar Paşa, Kars topraklarında 6 ay içinde dört meydan savaşı kazanarak, 2 - 3 katlı Rus ordularını yüksek kumandanlık vasıfları ile yendi: 25 Haziran 1877'de Zivin zaferini kazanarak Loris Melikov idaresindeki merkez kolunu bozup, Arpaçayı ötesine kadar çekilmesine yol açtı: 28 Haziran'da Halıyazı'da Rusların sol kol kumandanı Der - Hukasov kolunu bozunca, o da soluğu Iğdır yolu ile Erevan'da aldı. Ahmed Muhtar Paşa 25 Ağustos 1877'de Kars doğusunda Başgedikler meydan

savaşında Loris Melikov kolunu ikinci defa bozunca, kendisine Gazi unvanı verildi. Beceriksiz Loris Melikov'tan 25 ağustos akşamından itibaren Grandük Mihail, Kafkas orduları başkumandanlığını kendi üzerine aldı. Üç gün süren Yahnılar muharebesini de 5 ekim 1877 de Gazi Ahmet Muhtar Paşa ordusu kazanınca, Alacadağ'da mevzi aldı. Bu sırada devlet, Rumeli'nin savunulması ve İstanbul'un tehlikeden kurtarılması ile daha yakından meşgul olduğundan, Anadolu ordusuna yardımcı ve mühimmat ile kışlık giyim gönderemedi. Soğuktan çadırlarda hastalanan askerinden bir takımını terhise başlayan ve kışın yaklaşmasından muharebe hareketlerinin duraklayacağını uman Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Alacadağ arkasından Arpaçayını aşan bir Rus kuvveti ile Şürel'den ilerleyen Rus ana kolunun birlikte hareketi üzerine, 15 ekim 1877 de Alacadağ bozgununa uğradı. Kars kalesine çekilerek Erzurum'u korumak üzere Zivin yolu ile Deveboynuna doğru ilerledi. Iğdır cephesinden Alacadağ bozgununu haber alarak geri çekilen Erzurum valisi Müşir Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşanın Köprüköy'e getirdiği Osmanlı sağ kolu kuvvetleri, başkumandanın işine yaradı. General Lazarev kumandasında Ruslar Kars'ı kuşatıp ağır toplarla dövmeye başladı.

4 kasım 1877 Deveboynu muharebelerini de az ve maneviyatı bozuk kuvvetleriyle kaybeden Başkumandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 4 - 5 kasım gecesi Erzurum'a çekildi. 60 Türk topu, Deveboynunda bırakılmıştı. Aziziye tabyasına ulaşıp askerin döküntülerini eli altına toplamaya çalışan Ahmet Muhtar Paşa, Trabzon'dan gelecek yardımcıların yetişmesine güveniyordu. Erzurum'a ilerleyen Gl. Heimann, üç gün mühletle şehrin teslimini isteyence, eşrafla görüşen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, kesin ret cevabını verdi. Sultan II. Abdülhamid'den gelen telgrafta da Erzurum'un savunulması isteniyordu. Ruslar, Gl. Emir Hacibî adlı Türk soyundan Ruslaşmış bir kumandan idaresindeki 153 ve 156. alaylarla 9 kasım 1877 de Aziziye (Topdağı) tabyasına gece baskını yapmayı kararlaştırmış ve 8 kasım akşamı hazırlığa geçmişti. Aynı tarihte, iki alayla Ahali tabyasına, iki alayla da Kiremitlik tabyasına baskın yapılacaktı. Böylece, kış bastırmadan Ruslar, Erzurum'un dayanaklarını düşürüp şehri zaptedeceklerini umuyorlardı.

9 kasım 1877 de gece saat 2 sularında bu üç tabya üzerine Rusların altı alayı baskına kalkıştı. Ahali tabyasına saldıranlar yönlerini şaşırıp, sabahleyin ilk yürüyüş yerlerinde kendilerini buldular. Kiremitlik tabyasına doğru yürüyenler de yollarını uzatarak gecikince, sabahleyin hedeften uzak kaldılar; Türk topçusunun ateşiyle geri atıldılar. Aziziye tabyasını Mirliva Kaptan Mehmet Paşa koruyordu. 1 numaralı Aziziye tabyasına saldıran 156. Rus alayı yolunu şaşırdı. 153. alay, Emir Hacıbî idaresinde baskını tam yapmıştı. Saat 2 sıralarında Aziziye'deki top sesleri, şehrin tetikteki yiğit halkını da uyandırdı; kışladan asker alarm işareti ile topların ateşi beliren yöne koşuyordu. Venk deresi Ermenilerinin Türkçe konuşması ve başlarına fes geçiren Ruslara öncü olması yüzünden kandırılan Türk karakol ve nöbetçilerden kolayca sıyrılan Ruslar, Aziziye tabyasının 2 ve 3. kesimlerini de ele geçirmişlerdi. Aziziye baskınını haber alan Hasan Paşa ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa, ellerindeki taburlarla Mecidiye tabyasına koştular; şafakla taarruza geçtiler; Kars Kapısı'nda da Müşir Kurt İsmail Hakkı Paşa taarruza başladı. Erzurum'un gönüllü erkekleri ve bu arada kardeşi veya eşi Ruslar elinde şehit düşen kadınları da, ellerinde tüfek, pala, satır ve dirgenlerle Aziziye ve öteki tabyalara koşuştular. Aziziye'de 9 kasım sabahı boğaz boğaza yapılan muharebede, Venk deresine can atanlardan başka yakalanan Rusların hepsi öldürüldü ve askerin yanında 400 şehit ve yaralı veren Kara Fatma, Hürmüz, Nene Hatun ve Name gibi dört kadın ve gelini ile savaşan Erzurum halkı da Aziziye destanında ün aldı. Artık Ruslar, hücum ve baskınla Erzurum'un alınmasından umut keserek, kışlık ordugâha geçtiler. 9 kasım 1877 Aziziye ve öteki Erzurum tabyalarında 600 Türk askeri şehit ve yaralı olup, Rusların zayiatı 1 300 kadardı. Bir aylık sıkı kuşatma ve ağır bombardımanlardan sonra, 17 - 18 kasım 1877 gecesi, 7 koldan yapılan cebrî hücumla Grandük Mihail, Kars kalesini düşürdü.

Erzurum'da kuşatılmış olarak kalmak istemeyen Başkumandan Ahmet Muhtar Paşa, Bayburd'a doğru çekilip bir seyyar ordu kurmaya ve savunmaya hazırlanırken, İstanbul'u yaklaşan Rus tehlikesinden korumak üzere oraya çağrıldı. Başkumandan vekâletini Müşir Kurt İsmail Paşaya bırakarak Trabzon üzerinden İstanbul'a gitti. Edirne'de Ruslarla yapılan 21 şubat 1878 mütarekesi ile Erzurum'u boşaltan Türk kuvvetleri, burayı kışı geçirmek üzere Ruslara teslim ederek, Bayburd'a doğru çekildi (mart 1878). 3 mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması ile Ruslar Erzurum'dan çekilerek, «savaş tazminatı» yerine çarlığa bırakılan Batum (Artvin dahil), Ardahan (Oltu ve Şenkaya dahil) ve Kars sancaklarına yerleştiler.

c. *I. Dünya Harbi* (Kroki: 2): Sarıkamış muharebesi sırasında paniğe uğrayan Ruslar, telsizle müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan «Türkleri durdurmak için ikinci cephe açılması» nı ısrarla dilemişlerdi; 1915 Çanakkale cephesi bu yüzden açılmıştı. Kış yüzünden Sarıkamış harekâtı Türkler için felâketle sonuçlanınca, III. ordu, Azap-Narman hattına çekilmişti. Çanakkale muharebeleri Türk ordusunun zaferiyle bitip buradan serbest kalan Türk kuvvetlerinin Erzurum'a yetişmesinden önce Rusların yaptığı yarma, 42 binlik kuvvet karşısındaki 4 binlik 33. tümen cephesinde başarılı taarruzla gerçekleşti. Bu yüzden III. Türk ordusu, 11 - 15 ocak 1916 arasındaki 5 günlük kanlı muharebelerde Azap köyü cephesinden geri çekilerek, 16 ocakta ordu kumandan vekili Abdülkerim Paşanın ricat emri ile ve zamanında Erzurum hattına yerleşti, 17 ocakta çekilme muvaffak olduğundan Rusların manevrası yarım kaldı. Rusların 183 tabur, 239 bölük süvari ve 386 topuna karşılık, Türkler 121 tabur, 28 buçuk bölük süvari ve 150 topla savaşıyordu. 19 ocakta Hasankale, 21 ocakta Tortum düştü; Rus sol kolu 28 ocakta Hınıs'ı işgal etti.

Rus ordusu da çok yıprandığından, Grandük Nikolay'ın emriyle 21 ocakta Korucuk - Kızılkilise hattına çekilmeye başladı. 22 ocakta Kargapazarı'nı tutan Ruslar, vaktiyle 15 yıl Erzurum'da konsolosluk ederken araziyi gezen ve tanıyan Prjevalskiy'in ısrarları ile II. Türkistan kolordusunun Kargapazarı'ndan yapacağı baskınla Erzurum'un zaptına hazırlandı. 120 binden çok savaşçı Rusa karşı 39 bin Türk, Erzurum'u koruyacaktı. Düşman, bir ay kadar hazırlık gördü.

Bu arada izinli gittiği İstanbul'dan Erzurum'a dönen III. ordu kumandanı Mahmut Kâmil Paşa savunmayı planladıysa da, Rus toplarının uzun menzilli atışına karşı Türk toplarının yetersizliği ve Kargapazarı'ndan düşmanın taarruzuna ihtimal verilmemesi, Erzurum'un felâketini hazırladı. 1 şubat 1916 da Rus ordusu karargâhını Hasankale'ye getiren General Yudeniç'in emriyle 11 şubatta Erzurum'a ta-

arruz başladı (Kroki: 3). 12 şubat sabahı Dolangez tabyası düştü; 29. Türk tümeni Çobandede'de dört gün dayandı. Kargapazarı'na doğru yapılan Türk karşı taarruzları çok kanlı oldu ve başarıya ulaşamadı. 14 şubatta Ruslar, bütün cephelerden hücuma geçti. 14 - 15 şubat gecesi II. Türkistan kolordusu Tafta tabyasını geç vakit alabildi. Çobandede ile Palandöken'de Rusların zayiatı ağırdı. 15 şubatta muharebe devam ederken, ordu kumandanının emriyle öğle üzeri Türk ordusunun ricati başladı. Bunu gören Rus uçakları öğleden sonra Yudeniç'i haberdar etti. O gün akşam üstü Ruslar, boşalmış bulunan Hins köyünü zaptedince, güney cephesi de yarılmıştı. 15 - 16 şubat akşamı Çobandede'den Palandöken'e kadarki tabyalardan Türk askeri çekildi. Böyle iken Ruslar, yine ilerlemede tereddüt ediyordu.

16 şubat 1916 sabahı Rusların I. Kafkas kolordusundan bir Kazak bölüğü Kars Kapısından şehre girerken, Türk artçı kumandanı Abdülkerim Paşa da, cephanelikleri ve işe yarar emlâki yakarak İstanbul Kapısından Erzurum'u terk ediyordu. Yapılardaki patlamalar, 17 şubat günü de devam ediyordu. Erzurum muharebesinde Türk zayiatı 9 bin, Rusların da 6 bini donmuş olarak 20 450 kişi idi. Rusların Türk artçılarını takibi 23 şubata kadar sürdü. Kuzeyden ilerleyen Kazaklar 23 şubatta İspir'e girmiş, öncüler de 22 - 23 şubatta Aşkale'yi işgal etmişti. Erzurum'dan çekilen üç Türk kolordusunun mevcudu 26 500 ere düşmüştü. Erzurum'da Türk köyleri boşalmış halkı Erzincan'a doğru göçerek kışın soğuk ve açlıktan çok zarar görmüştü.

d. *Erzurum'un kurtuluşu*: Çanakkale zaferi, Rus çarlığının erkenden çökmesini sağladı. Sonunda Bolşevikler iktidara geçince, bütün cephelerdeki Rus askerleri, üstlerini dinlemeden, «toprak alayım» diye evlerine dönmeye başladı. Bu yüzden Ruslar, 18 aralık 1917 Erzincan mütarekesi ile Anadolu cephesinden çekilerek, Erzincan - Ahlat - Van'a kadarki istilâ bölgesinin savunmasını, Rus topçu ve birtakım kumandan ve subaylarının idaresinde Taşnak Ermenilere bıraktılar. Ermeniler de görülmemiş bir vahşetle buralardaki Türk halkını kırıp, çoluk çocuk ve yaşlılara varınca yok ederek azlıkken çokluk kurmaya çalıştılar. Suşehri'nde bulunan III. ordu kumandanı Vehip Paşa, sağda IV. kolordu kumandanı Ali İhsan Paşaya Van - Bayazıt istikametinde, ortada I. Kafkas kolordusu kumandanı Kâzım Karabekir'e Erzincan - Erzurum - Sarıkamış yönünde ve sol kolda II. Kafkas kolordusu kumandanı Yakup Şevki Paşaya da Bayburt - Trabzon üzerine yürüme emrini vermişti (10 ocak 1918).

10 ocak 1918 de Erzincan'da Ermeni mezalimi başladı. 10 şubat 1918 de Türk Rus harbi resmen bitmiş sayıldı. Türk ordusu, Ermeni mezaliminden haber aldıkça, uyku ve açlığa, kışa bakmadan ilerledi. I. Kafkas kolordusu 13 şubat 1918 de alevler içinde yanan Erzincan'ı kurtardı. Aynı kolordunun öncüleri, 22 şubatta Mamahatun'u, 25 şubatta Aşkale'yi kurtarınca, ordu kumandanı 26 şubatta Erzurum'a yürümeyi emretti. 3 mart 1918 de Brest - Litovsk kasabasında Bolşevik Rusya ile imzalanan antlaşma ile Kars - Ardahan - Batum sancakları gibi 1878 de çarlığa «savaş tazminatı» yerine bırakılan «Elviye - i Selâse» (b. bk.) Türkiye'ye geri veriliyordu. 4 martta bu antlaşmayı III. orduya bağlı kolordular da haber aldı. Tiflis Seym (Azerbaycan - Gürcistan - Ermenistan adlı üçlü) hükümetindeki Taşnak Ermeniler, Brest - Litovsk antlaşmasını tanımadıklarını ilân ettiler. 6 martta Mamahatun'a gelen I. Kafkas kolordusu karargâhı, Ermeni vahşet ve mezaliminin Erzurum'u da silip süpüreceğini düşünerek, Suşehri'ndeki ordu kumandanlığından ileri harekât için emir diledi ve 7 martta «Erzurum'daki Ermeni reisleri» ne, 1877 sınırına kadarki yerlerin Türkiye'ye ait olduğunu, karşı çıkacak silâhlıların âsi sayılacağını ve en geç 9 mart 1918 akşamına kadar Erzurum'un teslimini yazılı olarak bildirdi. Karabıyık köyünde ele geçen 200 tondan çok una kavuşan kolordu sevindi. 10 martta kolordu karargâhını Alacaköy'e alan Kâzım Karabekir, ordu kumandanının bir hafta bekleme emrine rağmen, baskınla Erzurum'u kurtaracağına güvenerek, Ermenilerin 30 km cephe boyunca taarruzlarını karşıladı. 11 mart 1918 de bütün cephelerden ilerleyen Türkler, şose boyundaki kırılmış taş öbeklerinden siperlenerek kesin taarruzda başarılı oldu.

11 martta Erzurum'u boşaltmaya karar veren Ermeni kolordu kumandanı G. Korganov ve kale kumandanı Andranik, şehirde mezalime ve çarşı ile mahalleleri yakmaya başladılar. 12 mart 1918 de İstanbul ve Harput kapılarından 9. tümen birlikleri saat 6 da Erzurum'a girerken, Ermeni attçıları da bir saat önce Kars Kapısından Hasankale'ye kaçıyordu 6 bin Ermeninin koruduğu Erzurum'u, 5 bin erli I. Kafkas kolordusu kurtarmıştı. Türklerin 2 subay, 12 eri şehit, 3 subay ve 113 eri yaralanmıştı; Erzurum halkından 1 708 şehit ve 37 yaralı vardı. Kâzım Karabekir'in mesuliyeti üzerine alması ile Erzurum halkının çoğu ve şehrin anıtları ile büyük kısmı yok olmaktan kurtulmuştu. Bu yüzden Kâzım Karabekir, kılıçlı ikinci Osmanî nişanı ile taltıf edildi. 13 mart 1918 de Hasankale kurtuldu.

ERZURUM OVASI, Doğu Anadolu bölgesinin kuzey bölümünde büyük bir ova. Karasu'yun geçtiği bu ova, doğu - batı doğrultusunda uzanır. Ovanın en alçak yeri, eski Karasu bataklığının bulunduğu yerde 1 730 m, batıda Aşkale doğusundaki bölümünde 1 650 m dir. E. O., çevresindeki yüksek dağların dorukları (2 500 - 3 200 m) ndan 1 400 1 500 m aşağıdadır. Bütünüyle ova, kuzeydoğu - güneybatı doğrultulu bir uzanış gösterirse de, kuzeye ve güneye doğru belirgin girintileri de vardır. Ovanın uzunluğu, doğuda Oluklu Dağ (2 445 m) ın hemen batı eteğindeki Kösemehmet köyü yanından batıda Aşkale'nin doğusundaki geçide kadar 50 km dir. Ovanın genişliği ise, Dumlu çevresi ile Erzurum şehri arasında 22 km, ovanın ortalarında 25 km, batısında ise 10 km dir. Dar anlamiyle alınırsa, ovanın eski Karasu bataklığı ve çevresini içine alan bölümü 500 km² den biraz çok olup, Aşkale'ye doğru olan girintisi ve öteki girintileriyle birlikte 750 km² lik bir yüzölçümü gösterir. Çok yerinde geçilmesi güç yüksek dağlarla çevrili bir duzlükler topluluğu olan E. O. nın başlıca üç geçit yeri vardır.

Bu geçit yerlerinden biri olan Deveboynu, Erzurum şehrinin 2 km kadar doğusundan başlar, Pasinler Ovasının batı ucuna kadar 8 km lik bir genişlik gösterir, iki yanındaki ovalardan 50 - 100 m kadar yükseklikte bulunur. Erzurum ve Pasinler ovalarını birbirinden bir eşik biçiminde ayırmış, bir bölümünde Deveboynu'nun bulunmuş olduğu bu eşik arazi, kuzeyde genç bir volkanik bölge olan (çok yeri Dördüncü Zaman) ve koyu renkli bazaltlarla doleritlerden oluşmuş bulunan Kargapazarı dağı (3 288 m) nın, Erzurum şehri doğrultusunda güneybatıya doğru incelerek uzanmış, yine volkanik dağ ve tepelerin, Mesozoik oluşuklarla volkanik örtülerden meydana gelmiş olan Palandöken dağı (3 160 m) na bağlandığı bir yerdir. Kuzey ve güneydeki iki yüksek dağ (Kargapazarı, Palandöken) arasında

bunların doruklarından 1 000 m daha aşağıda kalmış bulunan bu dar eşik arazi, üstü tepelik, yer yer çanakların bulunduğu, yeni volkanik püskürtü maddelerinden renk renk bir görünüşü olan bir yerdir. Buradaki küçük göller ve sazlıklardan biri oldukça derin ve çevresi otluk - sazlık olup Çilligöl adiyle anılır (*çilli*, «hasır otu» anlamına gelir). E. O. nın batısındaki geçit, Aşkale boğazıdır. Aşkale'nin 4 km kadar doğusunda boğaza giren Karasu, 60 km uzunluğundaki derin bir boğazdan geçerek Tercan Ovasına iner. Kuzeyinde, türlü yerlerinde kıvrımlı bir yapı gösteren ve yer yer volkanik örtülere de yer veren Kop dağı (2 600 m), Coşan dağı (2 963 m) ve Güllü dağı, güneyinde Mayram dağları (2 660 m) arasındaki bu uzun boğaz, Erzurum'a uzanan yolların (demiryolunun) geçtiği yerdir.

E. O. nın geniş doğu bölümü düz ve tam bir ova görünüşünde ise de, batı bölümü, bulundukları yerdeki akarsuların yataklarına göre daha yüksekte kalmış, derelerle yarılmış, dalgalı düzlükler biçimindedir. Bütüniyle E. O. olarak adlandırılmış bulunan bu büyük ovanın türlü bölümlerinin ayrı adları vardır: E. O. nın doğu bölümünün ortasında Karasu bataklığı düzlüğü, şehrin batısında Pulur deresi boyuna kadar uzanan ve burada güneye doğru geniş bir girinti durumunda bulunan Gez Ovası (burada Gez köyü var), Ilıca kasabası çevresinin düzlüklerini içine alan Ilıca Ovası, bu ovanın kuzeyinde ve Karasu ırmağının sağ yakasında geniş ve dalgalı düzlükler halinde uzanan Daphan Ovası.

E. O., çevresindeki yükselmelerle dağların oluşmasına karşılık, bunlar arasında kalmış geniş bir çöküntü alanının dolmasiyle meydana gelmiştir. Bu çöküntü yerinin, birbiri yanında ve yaklaşık olarak aynı uzanıştaki yan yana birçok kıvrımların orta bölümünde kıvrılmaların çukurca bir durum göstermiş bulunduğu yere uyan bir çukurluk (senklinorium) olduğu ve E. O. nın böyle bir yere uyduğu düşünülmüştür. Erzurum ile Ilıca arasındaki asıl ovanın, Karasu bataklığının bulunmuş olduğu yere uyan orta bölümü yeni ve eski aluviyonlarla örtülüdür. Bu kenar bölümlerde dağlardan inen derelerin taşıdığı çakıl ve kumların kalın örtüler halinde yığılmış bulunduğu birçok birikinti konileri vardır. Ovanın Pulur çayına doğru girinti yaptığı yeriyle Ilıca batısında kalan bölümünde göl tortulları halinde Üst Miyosen ve karasal Pliyosen oluşukları geniş yer tutar. Ovanın güney kenarında, şehrin bulunduğu yer ve çevresinde bir sıra faylar uzanır.

Ova ve çevresi Türkiye'nin başlıca deprem bölgelerindendir. Bugüne kadar birçok yer sarsıntılarının olmuş bulunduğu bu bölge, Kuzey Anadolu deprem alanı adiyle anılan yer sarsıntıları kuşağı içinde ve bu uzun kuşağın (batıda Saros körfezinden doğuda Aras çukurluğuna kadar 1 600 km) doğu bölümü içindedir (bk. ERZİNCAN OVASI, DEPREM ve TÜRKİYE DEPREM HARİTASI). 1966 ağustos ayında, Varto depremi adıyle anılan ve içine Erzurum, Hınıs, Tekman, Çat, Karlıova ve çevrelerini alan yıkıcı depremde, E. O. ve çevresinin de türlü yerlerinde şiddetli sarsıntılarla evler yıkılmış, deprem bölgesinde yer yer toprak kaymaları ve göçüntüleri olmuş, 2 500 insan kaybı olmuştur. Tarih boyunca belirmiş bulunan bu sarsıntılar, bu bölgede yer kabuğu hareketlerinin sürmekte bulunduğunu göstermektedir.

Sular: E. O. nın başlıca akarsuyu, Fırat'ın yukarı bölümü olan Karasu çayıdır. Karasu, ovanın kuzeydoğusundaki Dumlu dağından doğar, büyük kaynaklarla beslenir, Dumlu suyu adını alır, Kargapazarı dağından gelen derelerle biraz daha büyür, ovaya iner ve şimdi kurutulmuş bulunan Karasu bataklığı düzlüğünde yayılır, buradan çıkan su artık Karasu adını almış bulunur, derine gömülmeden yüzde akarak E. O. nı güneybatıya doğru geçer. Karasu, ova boyunca her iki yandaki dağlardan inen birçok dereleri (Kalaylı deresi, Çubuklu, Çakansu, Pulur, Serçeme) alırsa da, bunların çoğu sel özelliğinde, çabuk kabaran ve sonra cılızlaşan akarsular olarak görülür. Bunlardan yalnız kuzeyde Ovacık yavlalarından beslenen Serçeme deresi, bol sulu bir akarsudur. E. O. nın batı ucunda Karasu, artık bir ırmak görünüşü alarak Aşkale boğazına girer.

Yağmurların çok yağdığı ve ilkbahar ortalarında karların eridiği sıralarda bütün bu akarsular kabarır, ovanın doğu bölümündeki yavvan çanakları sular basar, ovadaki su boşaltma hendeklerinin yapılmasından önce Karasu'yun her iki yanında geniş bataklıklar meydana gelirdi. Bu bataklıkların ırmak boyunca olan uzunluğu 20 km ye yaklaşır, genişliği birkaç km yi bulurdu. Şimdi eski bataklıklar kurutulmuştur. Buralarda yer yer dibi oynak ve üzerine basıldığında yaylanan çayırlar da vardır ki, bu yerlere bu çevrede *cocluk* denmektedir. Bunların üstü çayır, dibi bataktır. Ovanın, özellikle orta bölümleri yeraltı suyu bakımından zengindir. Burada arteziyen kuyuları açılmıştır. Bu bölümde taban suyu yüze çok yakın olup, kimi yerde 1 - 2 m derinden su çıkar. Ova çevresinde çok sayıda kaynaklar vardır.

İklim, bitki E. O., yüksek dağlar arasında uzanan, denizlerden uzak, çok yüksek (ortalama 1 750 - 1 800 m, kenarlarına doğru daha da yüksek), tam anlamiyle karasal bir iklimin, sert ve uzun kışların hüküm sürdüğü bir yerdir. Ovanın yıllık sıcaklık ortalaması 6° olup, kimi yıllarda bundan da aşağı düşmüştür. Burada kış ve ilkbaharın yarısında, her ayın sıcaklık ortalaması sıfırın altındadır. En sıcak sayılan aylarda bile (temmuz, ağustos) aylık sıcaklık ortalaması çoğunca 20° den azdır. Burada sıcaklığın —10° ye düştüğü günler çoktur. En fazla soğuklarda ise bunun —30° yi bulduğu da görülmüştür. En yüksek aylık sıcaklık ortalaması temmuz ve ağustosta ancak 26° civarındadır. En sıcak günler ise nadir olarak 30° - 36° kadar olur. Ovada donma olayları daha eylülde başlar, aralıklı olarak mayısa kadar sürer, her yıl donlu günlerin sayısı 120 - 150 yi bulur. Öyle yıllar olur ki eylül başlarında ve mayısın ikinci yarısının ortalarına kadar olan günlerde bile donmalar olur. Her yıl ocak ayı bütüniyle donlu geçer. Ovaya düşen yıllık yağış 50 cm ye yaklaşır, kurak yıllarda 40 cm ye iner. En fazla yağış ilkbaharda, en az yağış kışın olur. Ovada yılın 3 - 4 ayı karla örtülü geçer, kar kalınlığı 20 - 30 cm yi bulur, hattâ bazan 50 - 70 cm ye bile yaklaşır. Böyle yıllarda köylerle Erzurum arasında kızaklar işler, ana yollar kar makineleriyle açılır, şiddetli tipiler belirir. Yüksekçe yerlerde can kurtaran evleri yapılmıştır. Ova ve çevresinin şiddetli soğuklarına, tipilire ve yerde uzun süre kalan kar örtülerine karşı ev yapımında birtakım tedbirlere baş vurulmuştur: Pencereler ufak yapılmış, evler birbirine bitişik ve yere gömülü gibi az yüksek (2 - 3 m), dış duvarlar kalın (70 - 80 cm), evlerin içinde kışın çok oturulan ve sıcağından faydalanılan ahır sekileri ve ahır odaları vardır. Kar örtüsü yerde uzunca bir süre kalır. Ovada, yılın çok zamanında sert ve kuru rüzgârlar eser, birçok günlerde ayaz olur.

E. O. nın toprakları yer yer değişiklik gösterirse de, çoğu iyi ve orta verimliliktedir. Ovanın bir kısmı aluvi-

yonlarla örtülü, çok yeri kalın ve verimli topraklar halindedir. Şehrin batısında Gez Ovası ve çevresi, bu iklimde tutunabilecek her çeşit ürünün alınabileceği, eğimi az, kolay işlenebilen iyi topraklarla örtülüdür. Ovanın, eski bataklık lara yer vermiş bölümünde koyuca renkli topraklar vardır. Kenarlara doğru topraktaki kum ve çakıl miktarı artar. Sulama işleri derelerden faydalanılarak yapılır.

Kışları uzun ve sert geçen E. O., Türkiye'nin en soğuk ve çıplak ovalarındandır. Ovada yaz sebzeleri yetişemez, meyva da olmaz. Ova hemen hemen ağaçsızdır. Şehirde ve bazı köylerde, korumalarla yetiştirilmeğe çalışılan vişne, erik gibi meyva ağaçları da yeterince serpilememiş, verimli olamamıştır. Burada domates olgunlaşamayıp yeşil kalmakta, mısır baş tutamamakta ise de, fasulye yetişebilmektedir. Bu yüzden bu bölgede bulgur, yoğurt, kurut (kurutulmuş yoğurt), tarhana gibi gıdalar başta gelir, kimi köylerde sebzeden az faydalanılır. Ovanın başlıca ürünü tahıldır (arpa, buğday, çavdar). Bunun yanında patates, pancar da yetişir. Ovanın en iyi ürün veren bölümü Ilıca'dan kuzeye doğru uzanan düzlükler (Daphan Ovası) dir. Ovada tahılın çoğu yazlık ekilir, kışlık ekim ise çavdara inhisar eder. Bölgenin sebze ve meyva ihtiyacı, Çoruh vadisi boyundan, Erzincan Ovasından, Malatya, Elazığ ve Adana taraflarından sağlanır.

Çeşitli tabiat zorluklarına rağmen E. O., işlek bir geçit yeri olması, sağlam havası, güzel suları dolayısiyle her çağda aranan bir yerlesme yeri olmuş, ovanın güneydoğusunda da bütün bu bölgenin en büyük şehri kurulmuştur. Bugün ova ve yakın çevresinde 80 kadar köy bulunmakta, nüfus sıklığı 50 60 gibi bir değer göstermekte, 110 000 e yaklaşan nüfusiyle Erzurum şehri bulunmaktadır. E O. nın çok eski bir yerleşme bölgesi olduğunu gösteren hüyükler vardır (Pulur, Karaz, Tufanç). Bulunduğu yerden 20 - 25 m yükseklikte birer tepe biçimi gösteren hüyüklerin oluşabilmesi için, aynı yerde binlerce yıl boyunca yoğun bir yerleşmenin bulunması gerekir. Hep aynı yeri seçmede suya yakınlık, toprağa ve baba yurduna bağlılık, toplu olarak korunmanın yeri vardır Hüyüklerde ilgili çağlara ait çeşitli buluntulara (çanak, çömlek, küp, yayık ...) rastlanmıştır.

E. O. nın doğusunda, tarih öncesi yerleşmeleri olarak, Orta Paleolitik çağlarından kalma insan eserlerinden başka, Pulur kazısından edinilen bilgilere göre, ovadaki eski yerleşme yerleri ve eserlerinin M. Ö. 2 600 sıralarında yüksek bir kültür seviyesinin bulunduğu, Erzurum çevresinin çok eski çağlardan beri bir kültür merkezi olduğu anlaşılmıştır.

E. O., eskiden beri doğu ile batı bölgelerini birbirine bağlamış olan ana yolların geçtiği bir geçit yeri olmuştur Tıflis - Kars üzerinden gelen Kafkas yolu, Tebriz - Bayazıt'tan geçen Kuzey İran yolu, Sivas üzerinden Diyarbakır'a ve Irak, Suriye, İran körfezi, Akdeniz kıyılarına uzanan yollar, Trabzon'a giden yol, E. O. ndan ve buraya açılan geçitlerden geçmiştir. Ovadaki bataklıkların henüz geniş yerlere yayıldığı sıralarda, o zamanın kervan yolu ovanın kenarından ve Pulur (yeni adı: Ömertepe) köyü yanındaki köprüden geçer, dağ eteklerini dolaşarak şehre ulaşırdı. Zamanla bu yol bırakılarak, ova ortasından düzgünce geçen yollar yer tutmuştur. 1939 da bitirilen demiryolu, bu uzak ovayı Türkiye'nin birçok bölgelerine bağlamış, gittikçe artan ve düzgünleşen geniş karayolları bu ovadan her yana (Ağrı, Trabzon, Elazığ, Artvin, Erzincan...) uzanmış, E. O. sı hava yollarının da uğrağı olmuştur. — R. İ.

ES (Mus.): 1. Nota yazısında susma işareti, dolayısiyle bir ezginin akışı içindeki susma (b. bk.). XIX. yüzyıl ortasında Türkiye'de kullanılmaya başlandığı anlaşılan ve 1875 ten başlayarak musiki kitaplarında rastlanan bu adlandırma, ya dörtlük susma işaretinin S harfine benzetilmesinden veya Fr. silence (susma), soupir (dörtlük susma) veya Osm. sükût kelimelerinden birinin S olarak kısaltılıp Fransız göreneğine göre *es* olarak okunmasından doğmuş olabilir. Bandolarda basit dolgu ve bas partilerinin «es - tam» deyimiyle anlatıldığı, sanatında ustalığa erişemediği için 1870 yöresinde Muzika - i Hümayun üyelerinden Kornocu Fuat Naci Beye «estamcı» dendiği, nota yazısındaki susma isaretleri değerlerine göre *birlik E.*, *ikilik E.*, *dörtlük E.* v. b. olarak adlandırıldığı gibi önce musikicilerin meslek argolarında, daha sonra genel argoda «belirli bir konuyu susarak geçiştirmek» anlamına *E. geçmek* deyimi kullanılmıştır.

2. Alman usulü perde adlarında mi bemol perdesi. Tonalite kısaltması olarak *es* = mi bemol minör, *es* = mi bemol majör anlamına gelir.

3. (Fr. bocal) Fagot (b. bk.) ta çift kamışın takıldığı maden borucuk. Biçimi S harfine benzetilerek son yüzyıl Türk musikicileri tarafından böyle adlandırılmıştır.

ESANSLAR (Fr. Essences), eterî yağların veya koku maddelerinin alkolde çözülmesinden elde edilen yoğun çözeltiler. Bunlar besin maddelerinin, içkilerin ve benzerlerinin tat ve kokularını düzeltmek veya kozmetik ve parfüm maddeleri yapmak için kullanılır. Tabiî E. larda ufak parçalara ayrılan kokulu bitkilerin üzerine % 96 lık alkol döküldükten sonra damıtılır. Alkol bitkilerdeki koku maddelerini çözer. Koku maddeleri uçucu olduğundan alkol ile birlikte damıtma kabına bağlanan bir toplama kabında E. olarak toplanır. Kokunun daha iyi gelişmesi için E. lar uzun bir süre şişelerde saklandıktan sonra satışa çıkarılır. Birçok E. lar tabiî boyalar veya sunî katran boyaları ile boyanır.

E. yapımı için gereken eterî yağlar limon yağı, portakal yağı, bergamot yağı, mandarin yağı, pomerans yağı gibi sıcak memleketlerde elde edilen yağlardır. Alkol fiyatlarının yüksek olması dolayısiyle eterî yağlara belirli sübyeleyici maddeler eklenerek suda çözülür hale getirilir, böylece fiyatları düşürülür.

Birçok kokular maden kömürü katranından elde edilen sentetik ürünlerdir. Bu yolla meselâ ahududu, şeftali, kahve, bal, rum v. b. kokuları taklit edilir. Tabiî E. ların yardımı ile bugün bütün konserveler, likörler, bonbonlar, limonatalar, pudding tozları v. b. lezzetli bir hale getirilir.

ESAS EKSEN (Mat.): bk. EKSEN.

ESAT BEY (Biyog.): bk. SAGAY, ESAT.

ESAT ÇAVUŞ, XIX. yüzyıl Türk bestecisi. Acem ve hicaz makamlarında birer ilâhisinin yalnız sözleri günümüze gelebilmiştir.

ESAT EFENDİ (1570 - 1625), şeyhülislâm. Asıl adı Mehmet'tir. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Babası Hoca Sadeddin Efendiden ve Geylanî Tevfik Efendiden sağlam bir tahsil gördükten sonra 1588 de Haseki müderrisliği ile mülâzım olmuş, Sahn - i semân, Sultan Selim, Süleymaniye ve Darülhadis'i, yani devriye medreselerini dolaştıktan sonra 1596 da Edirne kadılığına getirilmiştir. E. E., aynı yıl içinde İstanbul kadılığına getirilmek istenmişse de, gerek Valide Sultan gerek kaymakam Hadım Hasan Paşanın muhalefeti karşısında, bu vadinde duramayan III. Mehmet, ona Anadolu kazaskerliği payesini vermiştir. Meslek hayatında babasının himayesini sağlayan E. E., onun şeyhülislâmlığı zamanında İstanbul kadılığını elde ettiği gibi,

kardeşi Çelebi Müftü Mehmet Efendinin zamanında da Anadolu kazaskerliğine yükseltilmişti. Ancak, Mehmet Efendinin görevinden ayrılması E. E. nin işine son verilmesine de sebep olmuştu. E. E., birincisi şubat 1604 te, ikincisi haziran 1606 da iki defa Rumeli kazaskerliğinde bulunduktan sonra hacca gitmiş, temmuz 1615 te ise kardeşi Mehmet Efendinin ölümü üzerine şeyhülislâmlığa getirilmiştir. E. E. nin birinci şeyhülislâmlığı 7 yıldan fazla sürmüştür. E. E., devrinin sayılı bilim adamlarından biri olmak itibariyle bu görevi başarı ile yürütmüştür. Onun, Sultan I. Mustafa'nın tahta çıkarılışında, bir süre sonra yetersizliği dolayısiyle hal edilişinde, II. Osman (Genç Osman) ın padişah oluşunda geniş nüfuz sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Genç Osman, babası I Ahmed'in ölümü üzerine kendi yerine amcası I. Mustafa'nın padişahlığa getirilişinde E. E. yi başlıca âmil olarak gördüğünden, hükümdar olunca onun yetkilerini daraltmıştı. Bir süre sonra Hotin seferine çıkarken kardeşi Sultan Mehmed'i öldürtmek için E. E. den istediği fetvayı da alamayınca padişah, şeyhülislâma bir kat daha gücenmişti. Bu durum karşısında E. E, şeyhülislâmların sefer-i hümayunlara katılmaları âdet değil iken, padişahın gönlünü almak düşüncesi ile Hotin seferine iştirak etmiş, fakat hükümdardan iltifat görmediğinden İsakçı'da orduyu bırakarak geriye dönmüştü. Bir süre sonra padişah, yine Osmanlı töresi dışında olarak E. E. den kızı Akile Hanımı isteyince, şeyhülislâm başlangıçta buna muhalefet etmiş, bu evlenme olduktan sonra da II. Osman'la ilişkilerini mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışmıştı. Bu sırada II. Osman'ın hacca gitmek fikrine karşı gelmiş, sözünü dinletemeyince damadı ile küsüşmüştü. Ancak, az sonra başgösteren yeniçeri ayaklanmasında âsilerin cezalandırmak istedikleri adamlar için güç belâ fetva verirken, damadını ayaklanmanın yatışmasını sağlamak amacı ile âsilerin dilediklerini kabul etmeye zorlamış, yine bir sonuç alamamıştı.

Ayaklanmanın şiddetlenmesi ve âsilerin Genç Osman'ı tahttan indirmek istemeleri üzerine E. E. çok direnmiş, bu konuda fetva vermemişti. Bu davranışları sonunda makamını kaybetmişse de, bir süre sonra, ekim 1623 te ikinci defa şeyhülislâm olmuştu. Ancak, sadrazam Kemankeş Ali Paşa ile anlaşamamıştı. Hele Ali Paşanın, kaynatası Bostanzade Mehmet Efendiyi yerine geçirmek istediğini öğrenince sadrazama düşman olmuştu.

26. şeyhülislâm olan E. E., Türkçeden başka Arapça ve Farsça şiir söyleyecek kadar usta bir şair olup, Esat mahlasını kullanırdı. E. E, yazı sanatında sülüs ve nesih yazıları ile tanınmıştı. Celvetî tarikatına girdiği ve Aziz Mahmut Hüdayî Efendinin dervişlerinden olduğu bilinmektedir. — İ. P.

ESAT EFENDİ (1685-1753), şeyhülislâm. Asıl adı Mehmet'tir. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Babası Şeyhülislâm Ebû İshak İsmail Efendi, dedesi ise Kadı Alâiye'li İbrahim Efendi idi. Daha küçük bir çocuk iken kendisine ailesinden dolayı mülâzemet verilmiş, 1700 de ise ibtida-i hariç derecesinde olan Galatasaray Sâlisesi müderrisliğine başlatılmış, 1716 da Musile-i sahn, 1718 de ise Sahn-i semân'a terfi ettirilerek devriye medreselerindeki süreyi süratle tamamlamıştır. Bir süre Haremeyn ve Emanet-i fetva müfettişliğinde bulunan E. E., Edirne payesi ile Selanik kadılığına gönderilmiş, daha sonra Medine payesini almış, kardeşi İshak Efendinin şeyhülislâmlığında, 1734 te İstanbul payesi ile Mekke kadısı olmuştur. 1736-1739 Avusturya harpleri sırasında Anadolu kazaskerliği payesi ile ordu kadılığında bulunmuş, Serdar-i Ekrem İvaz Mehmet Paşanın kuşkulardan kurtulmasında etkisi görülmüş ve ordunun Adakale'yi fethedişinde bulunmuş, 1739 da Belgrad'da yapılan barış görüşmelerine katılarak Reisülküttap Ragıp Mehmet Efendi (Paşa) ile birlikte Belgrad antlaşmalarını imzalamıştır. Bu çalışmalarından dolayı kendisi daha Belgrad'da iken Rumeli payesi ile taltif edilmişti. Mart 1744 te fiilen Rumeli kazaskeri olmuş, temmuz 1745 te bu görevden ayrılmışsa da, ekim 1746 da ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, ancak ağustos 1747 de kazaskerlikten uzaklaştırılarak, yalısında ikamete memur edilmişti. Temmuz 1748 de ise Neşatabat sarayına davet edilerek şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Ancak, Sadrazam Seyyit Abdullah Paşa ile anlasamadığından bir yıl sonra görevinden uzaklaştırılmış, önce Üsküdar'a, sonra yerine geçen Sait Efendinin ısrarı üzerine Mekke'ye sürülmek istenmişse de, padişah sürgün yerini Sinop olarak değiştirmiş, en sonunda E. E. Gelibolu'ya sürülerek 1752 martına kadar burada kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.

67. şeyhülislâm olan E. E., kimseye boyun eğmediği için getirildiği görevlerde uzun süre kalamamıştır. Şeyhülislâm Mirzazade Mehmet Efendinin damadı olup, oğlu Şerif Efendi iki kere, torunu Ataullah Efendi de bir kere olmak üzere şeyhülislâmlığa yükselmişlerdir. Kızı Fitnat hanım ise şair olarak tanınmıştır.

E. E., Türk kültürünün önemli kişilerinden biridir. Şiirde büyük bir ün yapamamışsa da, Bakî ve Nailî gibi klasik şairlere, Nedim'e nazire teşkil edecek eserler verdiği gibi, Nabî ve Ragıp Paşa üslûbu ile de zamanının şiir akımlarına ayak uyduracak bir kabiliyet göstermiştir. Arapça ve Farsçayı şiir yazacak kadar bilen E. E. nin asıl ünü, eski musikimizin büyük bir üstadı ve devrinin en önemli bestekârı olmaktadır. Onun bestelerinin birçoğunun güfteleri de kendi eseri olmakla beraber bunların notaya alınmamış olması, büyük bir kısmının kaybolmasına yol açmıştır. Ancak, onun *Atrabü'l-âsâr fi tezkireti urefâil-edvar* adlı eseri günümüze kadar kalmıştır. Bu eserde I. Ahmet'ten III. Ahmed'e kadar yetişen musikişinasların biyografyaları ve eserlerinden bazılarının güfteleri verilmiştir. Özet şeklinde yazılmış olan bu eser, XVII-XVIII. yüzyıl musikişinaslarını tanıtma bakımından büyük bir değer taşır.

E. E. nin kendine konu ettiği alanlardan biri de Türk dilidir. *Lehçetü'l-lugat* adlı eserinde Türk dilinde kullanılan gerek Türkçe gerek Türkçeleşmiş ve halk arasına yayılmış kelimelerin asıl anlamlarını ve asıl şekillerini belirtmek suretiyle Türk dili bakımından değerli bir araştırmada bulunmuştur. Ona göre, hangi dilden gelirse gelsin, halk tarafından benimsenen ve halka göre anlam kazanan bütün sözler Türkçedir. *Lehçetü'l-lugat* 1210 da basılmıştır. — İ. P.

ESAT EFENDİ (1740-1814), şeyhülislâm. Şeyhülislâm Mehmet Salih Efendinin oğludur. Bu sebeple, Salih Efendizade saniyle tanınmıştır. Asıl adı Ahmet'tir. İstanbul'da doğmuş, Kanlıca'da ölmüştür. Dağıstanî İbrahim, Seyyit Halim ve İdris efendilerden ders gördükten sonra müderris olmuş ve devriye medreselerini tamamladıktan sonra, 1770 te İzmir kadısı olmuştur. 1778 de Bursa, 1782 de Mekke ve 1787 de İstanbul kadılığına yükselen E. E., Anadolu payesini aldıktan sonra 1790 ağustosunda Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. 1791 de bu görevinden alınarak Dimetoka ve Hayrabolu kazaları kendisine arpalık olarak verilmiştir. Bu sırada III. Selim'in devlet teşkilâtının ısla-

hatı yolunda çevresindeki tecrübeli kimselerden raporlar istemesi üzerine, E. E. de padişaha bir tasarı sundu. Bu tasarıda, ordunun ıslahı için yeniçeri ve diğer ocaklarda meydana gelecek kadro fazlalarından elde edilecek gelirle yeni ve modern bir askerî teşkilât kurulması, bu kuvvetin maddî giderlerinin bu kadro fazlaları ile karşılanması ve sayılarının artırılması, topçu ocağına alınacak askerlerin devamlı olarak top talimlerine tabi tutulması, birliklerin bir yerde 5 yıldan fazla bırakılmamaları, İstanbul'daki askerin dahi yerlerinin muntazaman değiştirilmesi, ulûfe satışlarının yasaklanması ilk tedbir olarak belirtilmişti. Onun bu fikirleri genellikle Nizam-ı cedit ve İrat-i cedit (b. bk.) kuruluşlarında etkili olmuştur. III. Selim tarafından benimsenen bu görüşler, E. E. nin 1794 ve 1798 de iki defa Rumeli kazaskerliği ile idarî sorumluluk yüklenmesine, 1803 ten itibaren de 95. şeyhülislâm olarak iş başına gelmesine sebep oldu.

Nizam-ı cedit kuruluşunda padişahı şerî yönden destekledi. III. Selim, yeni askerî kuruluşu Rumeli'de uygulamak amacı ile bu işe Kadı Abdurrahman Paşa (b. bk.) yı görevlendirdiği vakit, çıkan kıyam hareketinde (bk. EDİRNE KIYAMI) hükümetin pasif davranması ve Kadı Abdurrahman Paşayı geriye çekmesi karşısında, yenilik hareketinin uğrayacağı başarısızlığı gören E. E., kendi dileği ile eylül 1806 da görevinden ayrıldı. Az sonra baş gösteren Kabakçı Mustafa (b. bk.) ayaklanmasında yeniçeriler, E. E. yi kendi kuruluşları için başlıca tehlike gördüklerinden, izalesini ısrarla istemişlerse de, E. E. nin yerine geçen Ataullah Efendi ve diğer ilmiye sınıfı mensupları E. E. nin hayatını korumak için büyük gayret sarf ettiler. Bir süre sonra Alemdar Mustafa Paşanın İstanbul'a girerek iktidarı ele alması üzerine Rusçuk yaranı (b. bk.) nın tavsiyesi ile ikinci defa 15 ağustos 1808 de şeyhülislâmlığa getirildi. Alemdar devrinin olaylarında ön planda yer alarak yenilik konusunda âyân arasında yapılan Sened-i ittifak (b. bk.) a katıldı. Ancak, Alemdar'ın şehadeti ile sonuçlanan yeniçeri ayaklanmasında E. E., yine âsilerin düşmanlığını üzerine çekmiş, görevinden uzaklaştırıldıktan sonra arpalığı olan Manisa'ya gönderilmek suretiyle hayatını kurtarmıştır. 1809 da sürgün yeri Bursa'ya çevrilmiş, 1810 da ise affedilerek İstanbul'a dönmüştür. — İ. P.

ESAT EFENDİ (1847-1918), şeyhülislâm. Asıl adı Mehmet'tir. Huzûr-i hümayun mukarrirlerinden (bk. MUKARRİR) Gürcü Hoca saniyle tanınan Ahıskalı Numan Efendinin oğludur. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Süleymaniye medreselerinde okumuş ve fetva emini Mehmet Nuri Efendiden icazet alarak 1865 te öğretim hayatına başlamıştır. 1876 da Musile-i sahn rütbesi ile rüûs-i hümayuna ulaşmıştır. 1877 de Bâb-i meşihatte bir görev almış, 1881 de ise Huzûr-i hümayun muhataplığı (bk. MUHATAP) görevine getirilmiş ve on bir yıl bu görevde bulunmuştur. Aynı zamanda şer'î ve idarî görevlerinde de terfi ederek 1883 te Hâmise-i Süleymaniye, 1886 da da İlâmat-i şer'iye mümeyyizi yardımcısı olmuştur. 1893 te Trabzon mollalığı ile devriye medreselerindeki süreyi tamamlamış ve İlâmat-i şer'iye mümeyyizliği görevinde yedi yıl kalmıştır. 1895 te E. E. ye Bilâd-i hamse, 1898 de Haremeyn ve arkasından da İstanbul payeleri verildi. Yine o yıl Defter-i hakanî hizmetine, 1900 yılında ise Anadolu kazaskerliği payesine ulaştı. 1908 de Meşrutiyetin ilânından 17 gün sonra Meclis-i tetkikat-i şeriye başkanlığına getirildi. 1912 de fetva emini oldu. Az sonra yaş haddinden emekliye ayrılması gerekmekte iken bilgisinden faydalanılacağı göz önünde tutularak hükümetçe göreve devam etmesi için özel bir kararname çıkartıldı.

Bâb-i ali baskını sonunda Mahmut Şevket Paşanın iktidarı ele alması üzerine kurulan yeni kabinede şeyhülislâm tayini bir problem haline gelmişti. Padişah, şeyhülislâmın tayini kendisine ait olmakla Cemaleddin Efendinin kabinede kalmasını istiyor, yeni sadrazam ise Kâmil Paşa kabinesinden kimseyi kabule yanaşmıyor ve Şerif Ali Haydar Beyi ileri sürüyordu. Padişah da onu kabul etmiyordu. Sonuç olarak E. E. her iki tarafça kabul edilerek 25 ocak 1913 cuma günü şeyhülislâm oldu. Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi sonunda Sait Halim Paşanın kurduğu kabinede yerini muhafaza etti. Fakat az sonra İttihat ve Terakki partisinin kendisine güveni azaldığından ayrılmak zorunda kaldı. 123. şeyhülislâm olan E. E. bu görevde bir yıl üç gün kalmıştır. — İ. P.

ESAT EFENDİ, Ahmet (Biyog.): bk. ÜRYANİZADE, Ahmet Esat Efendi.

ESAT EFENDİ (Salihzade Ahmet): bk. AHMET ESAT EFENDİ, Salihzade.

ESAT EFENDİ, Mehmet (1707-1778), şeyhülislâm. İstanbul'da doğmuştur. Babası III. Osman zamanında bir süre meşihat makamında bulunan Abdullah Vassaf Efendidir. E. E., öğrenimini tamamladıktan sonra, 1730-1731 de hariç derecesi ile öğretmen olmuş, 1749-1750 de Galata kadılığına tayin edilmiştir. Babasının şeyhülislâmlığında Galata'dan alınmış, önce Edirne, sonra da Mekke payesi verilmiştir. Babasının 1755 te görevden alınması ve Bursa'ya sürülmesi üzerine, E. E. de Bursa'ya gitmeğe mecbur tutulmuş, bir süre orada kalmıştır.

1758 de İstanbul payesine yükselen E. E., 1768 de Anadolu kazaskerliğine ve 1773 te Rumeli kazaskerliğine tayin olunarak, her birinde birer yıl görev yapmıştır. Şeyhülislâmlığa tayini I. Abdülhamit zamanında (1 aralık 1776) olmuş ve bir yıl sekiz aydan fazla kaldığı bu makamdan ihtiyarlığı ve hastalığı dolayısiyle temmuz 1778 de ayrılarak önce Boğaziçi'nde Neşatabat sarayı yanındaki yalıya, sonra da Emirgân'da babasından kalma yalı (Emirgüne oğlu Yusuf Paşa yalısı) ya çekilmiştir.

E. E. sağlam ahlâklı, mevki için boyun eğmeyen bir mizaçta tanınmıştır. Zayıflığı ve sinirliliği yüzünden, halk arasında Hindi Molla lakabı ile anılırdı. Meşihatte selefi olan Topkapılı Salih Efendizade Mehmet Emin Efendiyi Bursa'ya sürdürmüştür.

Kaynaklar, E. E. nin şiir söylediğini yazmaktadır.

ESAT EFENDİ, Mehmet (1789-1848), vakanüvis. Sahhaflar şeyhi Hacı Ahmet Efendinin oğludur. İstanbul'da doğmuştur. Babasından ve başka hocalardan ders almıştır. Medine kadılığına tayin edilen babası Hicaz'a giderken bir deniz kazasında ölünce (aralık 1804), bu kazadan kurtulan E. E. İstanbul'a dönmüş ve Halet Efendi tarafından korunarak tahsiline devam etmiştir. Önce öğretmenlik eden E. E., geçim sıkıntısı yüzünden bu işi bırakarak 1817 de Adapazarı naipliğinde, 1819 da meşihat mektupçuluğu yamaklığında, daha sonra çeşitli naipliklerde bulunmuş ve nihayet ikinci defa tayin edildiği İstanbul kadılığı vekayi kitabetinde (yazı işlerinde) iken, Şanizade Ataullah Efendinin

yerine vakanüvisliğe getirilmiş (1825) ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. E. E. nin adına birçok önemli olaylarda rastlarız Meselâ II. Mahmud'un eşkinci (b. bk.) teşkilâtına dair hüccetini kaleme alan ve Vaka - i hayriyede yeniçeriliğin kaldırılması hakkında Pertev Efendinin yazdığı fermanı Sultan Ahmet camiinde okuyan E. E. dir. E. E. bu sırada tarihinin I. cildini teşkil eden olayların bir yıllığını yazıp padişaha takdim ettiğinden (18 temmuz 1826), sonradan *Üss - i zafer* adlı eserini tamamladığından terti ettirilmiş ve kendisine evkaf müfettişliği ile Üsküdar mahreci payesi verilmiştir.

E. E. 6 ağustos 1826 da Rus cephesine gönderilen Selim Mehmet Paşa komutasındaki orduya Edirne payesi ile ordu kadısı tayin edilmiş ve ordunun İstanbul'dan hareketinden Şumnu'ya varışına kadar geçen olayları toplamış, İzzet Mehmet Paşa tarafından geri gönderildikten sonra, aynı yıl Üsküdar kadılığına tayin edilmiştir. 1829 da kendisine Mekke payesi ve arpalık olarak da Yalakabat (Yalova) verilen E. E., 1831 de Anadolu ve Rumeli nüfus sayımında Sofya ve Şehirköy dolaylarına gönderilmiş, çok geçmeden de «Takvim - i vekayi» müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1833 te İstanbul payesini elde eden E. E, 1834 te İstanbul kadısı olmuştur. Kendisine 1835 te Anadolu payesi verilen E. E. , Mehmet Şah'ın tahta oturuşunu tebrik için geçici büyük elçi sıfatı ile İran'a gönderilmiştir. 1837 de takvimhane müdürlüğünden ayrılan E. E. yalnız vakanüvislikte bırakılmıştır. Bundan sonra karantina müdürlüğünde görevli olduğu gibi, Rumeli payesini de elde etmiştir. Tanzimattan sonra da Meclis - i ahkâm - ı adliye üyeliğine tayin edilmiş ve bu görevde iki yıl kadar kalmıştır.

E. E. 1841 de nakibüleşraf, 1843 te Rumeli kazaskeri olmuş ve bu memuriyeti 13 ekim 1844 e kadar sürmüstür. 1845 te sıbyan mektepleri (çocuk okulları) nin ıslahı için Bab-ı âlide toplanan komisyon üyeliğine, ertesi yıl da Meclis - i maarif - i umumiye (genel maarif meclisi) başkanlığına getirilmiş, fakat çok geçmeden ölmüştür.

E. E., topladığı 4 000 den fazla kitabı evinin yanında yaptırdığı kütüphaneye vakfetmiştir (1846). Bu kitaplar bugün Süleymaniye kütüphanesindedir. Bu kitapların çoğunda gördüğümüz notlar, E. E. nin alelâde bir kitap toplayıcısı değil, bir inceleyici olduğunu göstermektedir. Yazdığı çeşitli eserler sayesinde, XIX. yüzyılın belli başlı aydınları arasında yer aldığı gibi, Tanzimattan önce dil sadeliğini ilk defa savunmuş olan tek adam olarak da dikkati çeker. Son zamanlarında şeyhülislâm olmak hevesine kapılan E. E., bu uğurda çok soğuk havalarda bile Kanlıca'daki yalısından kayıkla bayramlaşmalara gitmeyi göze almıştır.

Başlıca eserleri: *Tarih* (2 cilt). Muharrem 1237 - zilhicce 1241 yılları ararsındaki olayları kapsar. İlk dört yıllık olayları kapsayan I. cilt, selefi Şanizade Ataullah Efendiden kalan gazetelere göre yazılmış, II. cilt ise kendi vakanüvisliği zamanındaki olayları kapsamaktadır. Bu eser basılmamıştır. Yazma nüshalarına İstanbul kütüphanelerinde rasrlanmaktadır.

Üss-i zafer: II. Mahmut zamanındaki eşkinci teşkilâtını, yeniçerilerin kaldırılmasını kapsar. Pertev Paşa tarafından düzeltilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde yazmaları vardır. İstanbul'da iki defa basılmış (1243 - 1293), Fransızcaya, Rumcaya ve bazı bölümleri Rusçaya çevrilmiştir.

Teşrifat - ı kadime: Osmanlı imparatorluğunun resmî protokolünü, saray ve hükümet memurlarının protokoldeki yerlerini örnekler göstererek açıklayan önemli bir eserdir (bas. 1287, İstanbul).

Sefername - i hayr: II. Mahmud'un 1247 de doğu Trakya'da yaptığı seyahati kapsar. Bu eser, Ahmet Nazif Molla tarafından tutulan seyahat notlarına göre yazılmıştır.

Ayat ül - hayr: II. Mahmud'un 1253 te Tuna eyaletine yaptığı 40 günlük bir seyahati anlatır.

Bahçe i safa - endûz: 1135 - 1251 yılları arasında yaşayan şairlere ait bir tezkiredir.

E. E. nin hal tercümesi için pek değerli bilgileri kapsayan iki münşaat mecmuası da vardır.

Divan E. E. nin 1257 ye kadar yazdığı şiirlerin büyük bir kısmını kapsayan defter esas tutulmak üzere, Tahir Selâm Bey tarafından tertip edilmiş olup, şair bu nüshaya, 1260 yılına kadar yazmış olduğu şiirlerin bir kısmını da eklemiştir.

ESAT EFENDİ. Piyanist Mimar (XIX. yüzyılın 2. yarısı), Türk musiki meraklısı, piyanisti ve bestecisi. Cami ve tekkelerde okunan musikilerden pek çoğunun notalarını icine alan bir koleksiyon meydana getirmiş, şarkı ve ilâhi güftelerini yazma bir mecmua halinde toplamıştır. Kendi bestesi olan ilâhilerinden ikisi yayınlanmıştır.

ESAT FEYZİ (1878 - 1902), Türk hekimi. İstanbul'da doğmuştur. 1898 yılında Tıbbiyeyi yüzbaşı olarak bitirmiş, fizik hocası Antranik Paşanın yardımcılığına tayin edilmiştir. Fakültede bir fizik laboratuvarı kurmuştur. 1897 Yunan harbinde askerlerin vücutlarında kalan kurşunları röntgen ile tesbit ederek operatör Cemil Paşa (Topuzlu) nın kolaylıkla ameliyat yapmasına yardım etmiştir. Böylelikle bizde röntgeni ilk defa tıp alanında kullanmıştır.

İlm - i arz ve maadin ve *Röntgen şuaı* adlı eserleri vardır.

ESAT FEYZİ

ESAT HOCA (asıl adı: **Mehmet Esat**; ölm. 1730), Türk bilim adamı. Yanya'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Babası Ali Efendi ile dedesi Osman Efendi de bilim adamı idiler. E. H. ilk öğrenimini Yanya'da yapmış, Yanya müftüsü Mehmet ve Müderris İbrahim efendilerden ders aldıktan sonra, 1685 te İstanbul'a gelerek ihtisas öğrenimini Akşehirlizade İbrahim Efendiden yapmış ve icazet almıştır. Dinî ve naklî ilimlerde kendini yetiştirdikten sonra pozitif ilimlere merak sarmış, tabiiye ve matematik öğrenimini Tekirdağ müftüsü Mehmet Efendiden, astrolojiyi ise Reisülmüneccimin Mehmet Efendiden almıştır. Bu çalışkanlığı ilim çevrelerince takdir edilmiş, 1699 da kendisine Eyüp Sultan müderrisliği verilmiştir. 1725 te de Galata kadılığına getirilmiştir. 1727 de ise ilk matbaanın açılışında musahhihliğe tayin edilmiştir. E. H. aynı zamanda Sadrazam Damat İbrahim Paşanın kurduğu 25 kişilik tercüme heyetinde de üye bulunuyordu.

E. H , XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başı Türk kültürünün unutulmaz kişilerinden biridir. Bu tarih-

lerde Osmanlı Türkiyesinde geçerli olan bütün ilimleri şahsında topladığı gibi, Yunanca ve Latinceyi de öğrenmek suretiyle batı kültürünün antik ve modern kaynaklarından da faydalanmış ve yeni Avrupa ilmini Osmanlı Türkiyesine ilk defa tanıtanlardan biri olmuştur. Damat İbrahim Paşa nın isteği üzerine İbni Sina'nın *Eş - Şifâ* adlı eserini Türkçeye çevirdiği gibi, *Şerh - i hikmeti'l - işrak*; *Tercüme - i metâli'el - envâr*; *Tercüme - i kütub - i semâviye ve hikmet - i tabiiye* ve *Tercüme - i şerhü'l - envâr* adlı eserleri de yazmıştır.

Bunlardan başka, Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi ve Sadrazam Damat İbrahim Paşanın teşvikiyle Aristo'nun *Fizik*'ini Yunancadan Arapçaya çevirmiştir. Aristo'nun *Fizik* kitabının ilk üç kitabından yapılan bu çevirmede E. H. Karaferyeli İoannes Kuttunios'un şerhinden geniş ölçüde faydalanmıştır. Böylece eser yalnız bir çevirme olmamış, bir şerh mahiyetini almıştır. E. H. bu eserde teleskop ve mikroskop üzerinde de durmuştur. Osmanlı Türkiyesinde ve bütün doğuda, modern ilmin bu iki önemli aletinden Arap diliyle ilk defa bahseden bilgin olmak şerefini E. H. kazanmıştır. Bu çevirme doğrudan doğruya Yunancadan yapılmakla Türkiye'de ilk çevirme olma özelliğini taşır.

E. H. şiir ve tasavvufla da uğraşmıştır. Mürettep bir divanı vardır. Onun yetiştirdiği öğrenciler arasında Türk bilim hayatında ün yapacak olan Vesim Abbas Efendi (b. bk.) en meşhurudur. Oğlu Mehmet Efendi de babası tarafından yetiştirilen tanınmış matematikçilerden biri olup geometri konusunda bir eser kaleme almıştır.

ESAT MUHLİS PAŞA (ölm. 1851), II. Mahmut devri veziri. Ayas'ta doğmuştur. Asıl adı Mehmet Esat olup, babası Hasan Efendi bir süre Ayaş müftülüğünde bulunduğundan Ayaşlı Müftizade saniyle tanınmıştır. Dedesi, Melâmiye - i Bayramiye velilerinden olup Ayaş'ta yatan Şeyh Bünyamin'dir. E. M., ilk öğrenimini aile gelenekleri içinde yaptığından güçlü bir doğu kültürü ile donatılmış bulunuyordu. Bu sebeple şiir ve edebiyata merak etmiş ve XIX. yüzyıl Türk edebiyatında kendisine özel bir yer yapmıştır. Şiirlerinde Muhlis mahlasını kullanmakla, edebî çevrelerde daha çok E. M. P. adiyle tanınmıştır. Mürettep divanı vardır. Bir kısım şiirleri *Eş'âr* adı altında yayınlanmıştır.

E. M. P., öğrenimini tamamladıktan sonra devrin vezir kapılarında görev almış, en son Palaslı Mehmet Paşa nın divan efendisi iken, Drama nazırı Mahmut Ağanın cezalandırılması üzerine Drama nazırı olmuştu Mart 1824 te ise Edirne'de oturmak ve bu şehrin muhafızlığını da yapmak şartiyle kendisine vezirlik rütbesi verilmiş ve Çirmen mutasarrıflığına tayin edilmişti. 1826 da yeniçeriliğin kaldırılışı sırasında Edirne'deki ocakların kapatılmasında büyük başarı gösterdi (bk. EDİRNE ve YENİÇERİLER). Bundan sonra Karaman valiliği ile Konya'ya gönderilen E. M. P., 1830 - 1836 arasında 7 yıl Erzurum valisi oldu. Burada iken Yozgat çevresinde eşkıyalık ederken İran'a kaçan Kadıkıran'ı yakaladı ve bundan ötürü müşirlikle mükâfatlandırıldı. 1837 de Erzurum valiliğinden alınarak eskiden bir çeşit sürgünlük olan Gelibolu'da ikamete mecbur edildi ise de, az sonra affedilerek İstanbul'a getirildi. Gittikçe parlamakta olan Mustafa Reşit Paşa, E. M. P. yı görevinden uzaklaştırdı. Fakat II. Mahmut kendisine samimiyetle bağlı olan bu eski vezirinin sürgüne gönderilmesine razı olmadı. Bunun üzerine E. M. P. yı çekemeyenler az sonra onu Sivas valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırdılar. E. M. P. bundan sonra 1847 de Halep, Musul ve Diyarbakır valiliklerinde bulundu. Hürriyet mücadelelerinde adı unutulmayan Viyana elçisi Sadullah Paşa, E. M. P. nın oğludur. Erzurum'un ortasında ve İçkale batısındaki Esat Paşa Mahallesine adını veren en yüksek minareli Esat Paşa camiini 1836 dan önce yaptırıp, Sultan Mahmud'a teberru etmiştir. Bu camiyi 1853 te Erzurum valisi Mustafa Zarif Paşa, Sultan Mecit adına tamir ettirmiştir.

ESAT PAŞA (Biyog.): bk. IŞIK, Esat Paşa.

ESAT PAŞA (asıl adı: **Ahmet**; 1828 - 1875), Türk devlet adamı. Sakız adasında doğmuştur. İstanbul'da Harbiye'ye girdi. 1858 de kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu. Harp Akademisinde iken Fuat Paşanın dikkatini çekti ve paşanın Suriye'de Şam alayında görev alması üzerine, E. Bey de Şam'a gitti. Fuat Paşa sadrazam olunca, binbaşılıkla E. Beyi Paris ataşemiliterliğine ve Mekteb - i Osmanî müdürlüğüne tayin ettirdi. Abdülaziz'in Fransa seyahatinde padişaha takdım olundu ve yine Fuat Paşanın aracılığı ile tuğgeneralliğe yükseltildi. İstanbul'a döndükten sonra Sadrazam Ali Paşanın da sevgisini kazanan E. P., 1868 de Bosna kumandanı, sonra İşkodra mutasarrıfı oldu. 1869 da İstanbul'a eski görevine döndü. 1870 te Hassa ordusu müşirliğine getirildi. 1871 de padişahın E. P. ya gösterdiği ilgiden şüphelenen Hüseyin Avni Paşa, onu Yemen müşirliği ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istediyse de, Mahmut Nedim Paşanın sadrazam olması üzerine, E. P. Hüseyin Avni Paşanın yerine seraskerliğe, arkasından da Tophane müşirliğine tayin edildi.

ESAT PAŞA

Sonra sadrazamın kuşkusunu çektiğinden E. P. IV. ordu müşirliği ile Ankara ve Sivas valiliklerine getirilerek İstanbul'dan uzaklaştırıldı. 1872 de bahriye nazırlığına, az sonra da Yaver Paşa yerine ikinci defa seraskerliğe getirildi. 1873 te sadrazam oldu. Ancak, hızla yükselen, bu bakımdan tecrübesi kıt bulunan E. P. nın sadrazamlığa getirilmesi gerek halk gerek devlet adamları arasında hoş karşılanmadı. E. P. yı çekemeyen Şirvanîzade Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa, Abdülaziz'in katında onu kötülemekte devam ettiler. Bu sırada Gedik Paşada Güllü Agop'un tiyatrosunda *Vatan yahut Silistre* piyesinin temsilinde heyacana kapılan halkın Namık Kemal ve hürriyet yolunda yaptığı gösteri üzerine endişeye kapılan padişahın verdiği emre karşı E. P. nın, Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesi konusunda Tanzimat ilkelerine göre hareket edilmesi, yani sanıkların muhakeme edilmeleri ve alınacak karara göre hareket edilmesi teklifinde bulunması, Abdülaziz'i son derece kızdırmış ve olaydan birkaç gün sonra

iki aylık sadrazamlığı son bularak Konya valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılmıştı. E. P., 1874 te V. ordu müşirliği ve Suriye valiliği ile Şam'a gönderildi. 1875 te İstanbul'a çağrılarak ikinci defa bahriye nazırlığına getirildi ve aynı yıl içinde ikinci defa sadrazamlığa yükseltildi.

Bu sırada Osmanlı imparatorluğu büyük bir malî sıkıntı içinde bulunuyordu. E. P., hazırlattığı bütçede başta padişahın tahsisatı olmak üzere, maaşlarda büyük bir kısıntıya gitmek istedi. Bu tedbir, padişah ve Osmanlı bürokratları tarafından tepki ile karşılandı. Bu sırada Reichstadt'ta toplanan ve Avrupa Türkiyesi üzerinde bazı kararlara varan Almanya, Avusturya ve Rusya imparatorlarının harekete geçtikleri hissedilmekteydi. İlk belirti Hersek'te bir ayaklanmanın patlak vermesi oldu. Buna karşı E. P. masraftan kaçınarak sadece bir tabur asker gönderdi. Bosna kumandanı Ali Saip Paşanın zor durumda kalması ve gönderilen Osmanlı taburunun başarısızlığa uğraması ile ayaklanma hareketi bütün ülkeye yayıldı. Böylece E. P. nın politikası kötü sonuç verdi. İki aylık bir sadrazamlıktan sonra görevinden uzaklaştırıldı. Eski rakipleri onun İstanbul'da kalmasına razı olmadılar ve Aydın valiliği ile hükümet merkezinden uzaklaştırılmasını sağladılar.

ESAT PAŞA (1875 - 1932), Türk generali. Şebin Karahisar'da doğmuştur. Van mutasarrıfı Haydar beyin oğlu, son sadrazamlardan Müşir Ahmet İzzet Paşanın kardeşidir. Harp Okulundan süvari mülâzımı olarak çıkmış, Balkan Harbinde binbaşı ve süvari alay komutanı olmuş, III. kolordunun geri çekilme hareketini serbest bırakmaya hizmetinden dolayı takdir edilmiş, 1913 te Süvari Zabıtan Binicilik Mektebini kurmuştur. Çanakkale'de Anafartalar'da Atatürk'ün alay komutanlarından biri olarak çalışmış ve harp madalyası almıştır. Sonra Kafkas ve Sina cephelerinde çalışarak, başarısı resmî tebliğlerle takdir edilmiş, bu arada yaralanarak I. Dünya Harbi sonuna kadar tedavi altında kalmıştır.

ESAT PAŞA

1919 da kurduğu Binicilik Okuluna müdür olmuş, fakat Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından azledilmiştir. 1920 de İstanbul Millî Müdafaa Teşkilâtının başkanlığına tayin edilmiştir. Aynı yıl İstanbul merkez kumandanı ve polis müdürü olarak Kurtuluş Savaşına katılmıştır. İstiklâl madalyası almıştır.

1921 de İstanbul valisi ve Trakya süvari fırkası kumandanı olmuş, 1924 te generalliğe yükselmiştir. 1925 te kendi isteği ile emekli olmuştur.

ESAT PAŞA, Toptanî (1862 - 1919), Osmanlı paşası. Tiran'da doğmuştur. Özel öğrenim görmüş, Abdülhamit tarafından Yanya'da jandarma komutanı tayin edilmiştir. Türk - Yunan Harbindeki hizmeti dolayisiyle ferik olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra Draç milletvekili seçilmiştir. Abdülhamit'e tahttan indirildiğini bildiren kurul içinde E. P. da vardı. Sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası bozulmuş, Balkan Harbinde gönüllü redif kuvvetleri komutanı olarak İşkodra savunmasına katılması sırasında, İşkodra kalesi komutanı Hasan Rıza Paşayı evinde verdiği yemekten çıkmasından sonra vurdurmuştur. Kalenin teslimi için Karadağlılarla haberleştiği, hattâ teslim hareketlerine sebep olduğu söylenir.

ESAT PAŞA, Toptanî

Bağımsız bir Arnavutluk kurmak ve devlet başkanı olmak isteğiyle I. Dünya Harbinde Osmanlı devletine karşı düşmanla birleşerek savaşmıştır.

Müttefik devletlerce kral yapılan Guillaume de Vied'in gelişinden önce Osmanlı idaresinden sonra kısa bir süre Arnavutluk'u yönetmiş ise de, istediğine eremeyerek Fransa'ya çekilmiş ve orada Avni Rüstem adında bir öğrenci tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüştür.

ESAT PAŞA [soy adı: **Bülkant**], **Yanya'lı** (1862 1938), Türk generali. 1890 da kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisinden çıkmış ve Almanya'da Harp Akademisi öğrenimi ve birlik kumandanlığı stajı yaparak dönmüş ve Von der Goltz Paşaya yardımcı olmuş, 1897 Türk - Yunan Harbine Yanya kolordusu kurmay başkanı olarak katılmıştır. 1899 da Harp Okulu öğretmenliğine ve sonra kurmay başkanlığına tayin edilmiştir.

1907 de III. ordu kumandan yardımcısı olarak Selanik'e gönderilmiş, İttihat ve Terakki Cemiyetinin gizli faaliyetlerine engel olmadığı suçuyla Yıldız Sarayında yargılanırken II. Meşrutiyet devrimiyle kurtulmuştur. E. P. 1911 de V. Gelibolu tümeni kumandanlığına, harp başında Mustafa Kemal'in de bir tümeninin kumandanı olduğu III. kolordu kumandanlığına getirilmiştir. Bu görevde ordu kumandanına doğru yollar gösterdiği olmuşsa da, 19. tümen ve sonra Arıburnu bölge kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) ile zaman zaman fikir ayrılığında kalmıştır.

ESAT PAŞA, Bülkant

Çanakkale seferinin bitmesinden sonra E. P., I. ordu kumandanlığı ve askerî okullar genel müfettişliği yapmış, 1917 de tayin edildiği II. ordu kumandanlığından istifa ederek emekliye ayrılmıştır.

1920 de kısa süre ile Salih Paşa kabinesinde bahriye nazırlığı yapmış, Kurtuluş Savaşından sonra Maliye Bakanlığınca mübadillerin işi için iki defa Yunanistan'a gönderilmiştir. Harp Okulu öğretmenliği sırasında matematik ve geometri üzerine yazılmış veya çevrilmiş dört kitabı vardır. I. Dünya Harbine katılan kolordu kumandanlarımızdan Vehip Paşa Kaçı (b bk.), E. P. nın küçük kardeşidir.

ESATİR (Fr. Mythologie): bk. MİTOLOJİ.

ESAW (İbr.) [Din.]. İshak ile Rebekka'nın oğlu, Yakub'un ağabeyi sayılan ikiz kardeşi. Usta bir avcı olan E.

avladığı hayvanları babasına hediye eder ve onun tarafından çok sevilirdi. Çok yorgun olduğu bir akşam kardeşi Yakub'a ağabeylik haklarını bir tabak mercimeğe satmıştır. İhtiyar İshak kör olunca, oğullarını takdis etmek ister. Yakup, kardeşi E. ın yokluğundan istifade ederek onun yerine geçer ve babasını aldatarak kendisini takdis ettirir. Bunu öğrenen E., öfkelenerek kardeşini öldürmek ister. Fakat Yakup Mesopotamya'ya kaçar. E., sonradan merhamete gelir ve kardeşine Ken'an ülkesinin güneyini bırakır, kendisi de Idumea'da yerleşerek Edom takma adını alır. *Kutsal Kitap* onu Edomit'lerin atası sayar.

ESBACH [*ezbąk*] **REAKTİFİ, AYIRACI** (Tıp), idrardaki albümin miktarını yaklaşık olarak ölçmede kullanılan ve % 1 oranında pikrik asit sulu çözeltisi ile % 2 oranında sitrik asit çözeltisinden ibaret olan bir reaktif. Parisli hekim Georges Hubert Esbach (1843 - 1890) ın adiyle anılır.

ESBACH [*ezbąk*] **TÜPÜ veya ALBÜMİNİMETRESİ** (Tıp), idrarda albümin bulunup bulunmadığını anlamak için kullanılan bir aygıt. Dereceli bir tüpten ibaret olan bu aygıtta, idrar üzerine dökülen Esbach reaktifinin etkisiyle oluşan yoğun madde (coagulum) ölçülerek idrardaki albümin miktarı yaklaşık olarak tesbit edilir (bk. ESBACH REAKTİFİ).

ESBİYE, Giresun iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 43 988 (1965), yüzölçümü 463 km^2 dir. İlçe merkezi olan E. nin nüfusu 5 269 dur. İlçeye bağlı köy sayısı 50 dir. Yağlıdere adlı bir bucağı vardır. Önce Tirebolu'nun bucağı iken, 1957 de ilçe olmuştur. Güney bölümü dağlık olduğundan burada nüfus seyrektir. Kıyı boyunun düzlük ve tepelik yerlerinde ise nüfus sıklığı km^2 ye 200 kişiyi geçer.

E. ilçesi, Tirebolu ile Keşap arasında, güneye doğru dar bir şerit halinde uzanır. E. ilçesinin kıyı uzunluğu 15 km kadar olduğu halde, içeriye doğru boyu 60 km ye yaklaşır. İlçenin bu dar kıyısı, buradaki bir küçük koyun kıyılarını içine alır. Bu koyun ağzının genişliği 10 km, kasabaya kadar olan gırintisi 4 km dir. Koyun çevresi dağlık ve tepeliktir (400 - 500 m). E. koyuna iki dere dökülür (Yağlıdere ve Gelevar). Bunlar, güneydeki dağlık yerlerden (2 000 - 2 300 m) beslenir, birçok kollar alır, ormanlık yerlerden geçerek dik yataklarında çağıltılarla akarlar. İlçe halkının geçim kaynakları fındık, bazı sebzeler, meyva, tahıl ile hayvancılıktır. Buna gurbetçilik (başka yerlere gidip çalışmak) de eklenebilir. İlçe arazisi dağlık olduğundan köyler dağınıktır. Burada yağış boldur. Hemen her mevsimde yağmur yağar. Kışlar ılık geçer, yazın da çok sıcak olmaz. Bu dağlık yerlerde ormanlarla yer yer fundalıklar, makiye benzeyen ağaç toplulukları (en çok meşe ağaçlarivle kayın, ladin, çam) oldukça geniş yer tutar. Köy ve mahallelerin çevreleri tarıma ayrılmıştır. Güneydeki yüksek dağlık yerlerde yaylalar vardır.

İlçe merkezi olan E., Karadeniz kıyısı boyundaki güzel kasabalardan biridir. Kıyı boyunca uzanan ana yol buradan geçer. Gümüşhane ve Şebin Karahisar ile olan bağlantılar, Tirebolu ve Keşap ötelerinden güneye uzanan yollarla olur. — R. İ.

ESBJERG [*ęsbyerb*], Danimarka'da, Jylland (Jutland) ın batı kıyısında, ticaret ve endüstri merkezi olan bir şehir. Nüfusu 48 200 (1950) dür. Danimarka'nın en büyük balıkçılık limanı olup et, balık ve sütçülük malları ihraç eden limanların ikincisidir. Liman, 1868 de kurulduğunda E. in nüfusu 13 kişiden ibaretti. Şehir, bu çok hızlı gelişmesini, gemilerin güç yanaşabildiği bir kıyıda açılmış olan sunî limanına borçludur.

ESCALANTE [*eskaląnte*], **Amós** (1831 - 1902), İspanyol yazarı. Santander'de doğmuş, orada ölmüştür. Memleketi Montaña'yı tasvir eden eseriyle hemşerisi Pereda'ya rakiptir. XII. yüzyıl Asturia'lılarının hayatını anlatan *Ave maris stella* (Deniz yıldızına selâm) [1877] adlı tarihî bir romanı vardır. Eserleri, Juan García takma adiyle yayınlanmıştır.

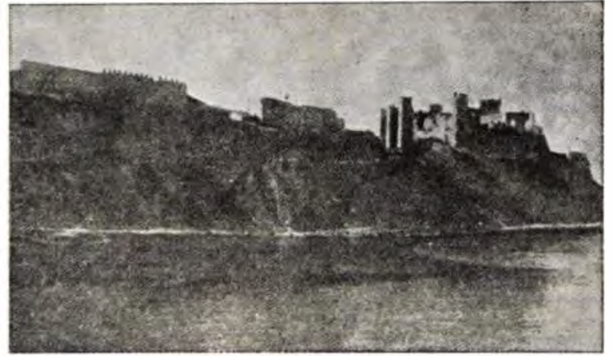
ESCALANTE [*eskaląnte*], **Juan Antonio de Priasy** (1630 - 1670), İspanyol ressamı. Córdoba'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Tiziano ile Tintoretto'nun etkisinde kalarak aralarında «İsa» ve «Kölelerin azatlığı» da bulunan seri halindeki 18 tabloyu meydana getirmiştir.

Budapeşte, Madrid ve Leningrad müzelerinde tabloları vardır.

ESCALATOR [İng. *ęskîleytîr*], yürüyen merdiven. Üzerine basıldığında aşağı inmek veya yukarı çıkmak mümkün olan E. ın basamakları sonsuz bir zincir üzerinde dönmektedir. Merdivenin aşağı ve yukarı kısımlarında iki veya üç basamak taban hizasında katlanır. E. a benzer yürüyen yaya kaldırımları da yapılmıştır. Bunların üzerinde ayakta durulduğunda hiç yürümeden hareket etmek mümkün olur. İlk E. 1901 yılında Philadelphia'da Gimbel Brothers mağazasına konulmuştur.

ESCALDES, Les [Fr. *lezeskąld*, Katalan. *les eskąldes*], Andorra prensliğinde, Valira del Orien ırmağı üzerinde bir yer. Kaplıcaları vardır; kış sporları merkezidir.

ESCALONA [*eskalona*], İspanya'da, Toledo'nun kuzeybatısında, Alberche ırmağı üzerinde bir kasaba. Nüfusu 1 800 dür. Eski surlarla çevrili olan bu küçük kasabada

ESCALONA SURLARI

İslâm sanatına ait zengin süslemelerin önemli kalıntılarını ihtiva eden ve bir gotik mimarî eseri olan Álvaro de Luna (XV. yüzyıl) şatosu bulunmaktadır. Çimento ve yağ fabrikaları vardır. Tarım merkezidir.

ESCANABA [*eskînąbl*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Michigan yarımadasının yukarı kısmının ortalarında bir şehir. Nüfusu 15 170 (1950) tir. E., Delta County'nin yönetim merkezi olup Green Bay (Yeşil koy) üzerindedir. Demir cevherinin önemli ihraç noktasıdır. Kimyasal maddeler, kontrplak, kağıt ve demir endüstrileri vardır. İşlek bir sayfiye ve av sporları merkezidir.

ESCANDE [*eskąnd*], **Léopolde** (doğ. 1902), Fransız fizikçisi. Toulouse'da doğmuştur. Bu şehirdeki Elektroteknik Enstitüsünde mühendis iken Fen Fakültesi profesörlüğüne tayin edilmiştir. Başlıca çalışmaları akışkan maddeler mekaniği, baraj hesapları ve küçültülmüş modeller tekniği üzerindedir. *Hydraulique générale* (Genel hidrolik) [1943] adlı bir kitabı vardır. 1954 te Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

ESCANDE [*eskąnd*], **Maurice** (doğ. 1892), Fransız aktörü. Paris'te doğmuştur. Çocukluğunu Uzak Doğuda geçirmiş, 1912 yılında konservatuvara girmiş, 1918 de komedide birincilik, trajedide ikincilik armağanı almıştır. Sahne hayatına Odéon tiyatrosunda başlayan E., Comédie-Française'de oynamış, 1925 te Boulevard tiyatrosuna geçmiştir. 1934 te Comédie-Française'e ortak olmuş, 1955 te Fransız Sahne Sanatçıları Kurumu başkanlığına, 1960 ta da Comédie-Française yönetim kurulu üyeliğine seçilmiştir.

ESCAPE CLAUSE [*iskęyp klôz*] (İng. = önleme hükmü), ticaret anlaşmalarına katılan ve dış ticarete tanınmış olan imtiyazların memleket sanayiine zararlı olduğu hallerde kısmen veya tamamen kaldırılmasını öngören bir hüküm.

ESCAUDAIN [*eskodẽ*], Fransa'da, Le Nord departmanında (Valenciennes arondismanı) bir komün. Escaut nehrine yakın bir maden kömürü havzasında 11 722 nüfuslu bir kasaba olan E., maden kömürü çıkarır; tuğlacılık, sabunculuk, hazırcılık başlıca geçim kaynaklarıdır.

ESCAUT [*eskǫ̃*], Schelde veya Scheldt (Lat. Scaldis) ırmağının Fransızca adı. Bk. SCHELDE.

ESCAUT [*eskǫ*] (Département des Bouches-de-l') 1810 da Zelanda'yı meydana getiren ve yönetim merkezi Middelburg olan eski bir Fransız deparmanı.

ESCAUT [*eskǫ*] **DEPARTMANI**, 1801 Luneville anlaşmasından sonra doğu Flandre'ı teşkil etmiş olan eski bir Fransız departmanı. Yönetim merkezi Gand idi.

ESCAUT [*eskǫ*] **KANALI**, Escaut (Schelde) nehrinin Cabrai ile Gand (Gent) arasında kanal haline getirilmiş olan bölümüne verilen ad. Gand'dan itibaren deniz ulaştırması başlar. Kanalın açılmasına XVII. yüzyılda başlanmış, XVIII. yüzyılda bu iş tekrar ele alınmış ve 1835-1840 tarihlerinde tamamlanabilmiştir. 300 tonluk taşıtların geçmesine elverişlidir. Gand'dan itibaren deniz yönünde nehir iki kola ayrılır. Biri Terneuzen'de biten ve kıyılarında kimya ve kok kömürü sanayii bulunan batı kolu, öbürü Gand'ın üst yanından gelen Rupel'i alan Escaut deniz kanalıdır. Burada da ağır sanayi kolları vardır. Bu nehir yolları 2 000 tonluk dubaların geçmesine elverişlidir.

ESCH-ALZETTE [*eş-alzęt*], Luxemburg büyük dukalığında, Fransız sınırı yakınlarında, Alzette ırmağı üzerinde, 28 800 nüfuslu bir şehir. Demir cevheri çıkarır. Demircilik, madencilik ve çimento sanayii, sunî gübre fabrikası, gıda maddeleri endüstrisi vardır.

ESCHENBACH, Ulrich von (Biyog.): bk. ULRICH von ESCHENBACH.

ESCHENBACH, Wolfram von (Biyog.): bk. WOLFRAM von ESCHENBACH.

ESCHENBURG [*ęşenburg*], **Johann Joachim** (1743-1820), Alman estetikçisi ve edebiyat tarihçisi. Hamburg'ta doğmuş, Braunschweig'ta ölmüştür. Lessing'in arkadaşı olan E., Shakespeare'in piyeslerinin ilk çevirmesini yapmıştır (13 cilt, 1775-1782). Başlıca eserleri: *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften* (Güzel sanatlar bilimlerine ait bir teori ve bibliyografya taslağı) [1783]; *Handbuch der klassischen Literatur* (Klasik edebiyat el kitabı) [1783]; *Über Shakespeare* (Shakespeare üzerine) [1787].

ESCHER [*ęşĭr*], Zürich asıllı İsviçre'li bir aile. Başlıca üyeleri:

1. **Johann Heinrich E.** (1626-1710): Devlet adamı. Zürich'te doğmuş, orada ölmüştür. 1663 yılında görevle Fransa'ya gönderilmiş, din ayrılığı yüzünden oraya sığınmış olan göçmenleri korumuştur. Zürich'te ipek endüstrisinin gelişmesini sağlamıştır.

2. **Johann Konrad E. von der Linth** (1767-1823), Devlet adamı. Zürich'te doğmuş, orada ölmüştür. Kendi isteği dışında olarak İsviçre Cumhuriyeti Yasama Konseyine seçilmiştir. Onun planlarına göre 1803-1827 yıllarında tamamlanan kanal, kendisine von der Linth sanının verilmesine sebep olmuştur.

3. **Alfred E.** (1819-1882): Zürich'te doğmuş, orada ölmüştür. Federal Mecliste hizmeti geçen A. E., Federal Politeknik Okulunun kurulmasını desteklemiş ve Saint-Gothard gibi daha başka demiryollarının yapılmasında yararlı olmuştur.

ESCHOLIER [*eskolyę*], **Raymond** (doğ. 1882), Fransız yazarı. Paris'te doğmuştur. 1900 yılı Dünya Sergisi için inşa edilen Petit Palais müzesi ataşeliğinde ve Güzel Sanatlar Müdürlüğü sekreterliğinde bulunmuştur. Bol sayıdaki romanlariyle ün yapmıştır. *Dansons la trompeuse* (Yalancı, dans edelim) [1919]; *Cantegril* (ad) [1921]; *La nuit* (Gece) [1923]; *Quand on conspire* (Fesatçılık yapılınca) [1925]. Sağlam bir tekniği olan romanlarının çoğu zaman alaycı bir dili vardır. *La vie glorieuse de Victor Hugo* (Victor Hugo'nun şerefli hayatı) [1929] da eserleri arasındadır. *Daumier* [1923]; *Delacroix* [1926]; *Henri Matisse* [1937] hakkında incelemeleri de vardır.

ESCH-SUR-ALZETTE (Coğ.): bk. ESCH-ALZETTE.

ESCHWEGE [*ęşvegĭ*], Batı Almanya (Hesse devleti) da, Werra ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 25 000 dir. X. yüzyıla ait bir manastırın kalıntıları, eski evleri vardır. Hesse-Rotenberg Landgrave'ları eskiden burada otururlardı. Pamuklu dokumacılık, tabakçılık, ayakkabıcılık, maden sanayii, tahta işlemeciliği ve eczacılık gelişmiştir.

ESCHWEILER [*ęşvaylĭr*], Almanya'da, Aachen-Nordrhein-Westfalen Kreis'ının en büyük şehri. Etrafı tepelerle çevrilmiş olan Inde vadisinde, Aachen madencilik bölgesinin doğu ucundadır. Nüfusu 37 524 (1953) tür. Kimya araştırma dairesi, tabiî ilimler lisesi, tarım okulu vardır. Alet, makine parçaları, ölçü cihazları, tekstil, şeker, demir ve çelik endüstrileri, kireç fabrikaları, kereste biçki atelyeleri ve hava gazı fabrikası vardır.

ESCLANGON [*esklãgǫ̃*], **Ernest Benjamin** (1876-1954), Fransız astronomu ve fizikçisi. Mison (Basses Alpes) da doğmuş, Eyrenville (Dordogne) de ölmüştür. Bordeaux rasathanesinde astronom (1905), Strasbourg Fen Fakültesinde profesör (1919) ve aynı şehir rasathanesinin müdürü olmuştur. 1929 da da Paris rasathanesi müdürlüğüne getiril-

mıştir. Matematik, fizik ve astronomi alanlarında birçok araştırmaları vardır. Matematikte «quasi-périodique» fonksiyonları incelemiş, fizikte ağırlık alanını ve infra-sonore (ses-altı) dalgalar üzerinde durmuş, astronomide de atmosferik kırılma ve kuyruklu yıldızlarla uğraşmıştır. I. Dünya Harbinde seslerden kaynağa varma sorununu incelemiş ve Paris'i döven bataryaların yerlerini bulmuştur. İlk olarak, ses duvarını aşan mermilerin bu aşma sırasında çıkardığı patlama gürültüsünün sebebini açıklamıştır. Özel olarak Paris rasathanesinin sözlü saat (horloge parlante) ini hazırlamakla ün kazanmıştır. Son yıllarında uzay gemilerinin yer çekiminden hangi şartlar altında kurtulabileceği sorusuyle uğraşmıştır. 1929 da Paris Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

ESCOBAR Y MENDOZA [*eskobar i mendotha*], **Antonio** (1589-1669), İspanyol Jesuit'i, ahlâkçısı ve Casuisti. Valladolid'de doğmuş, orada ölmüştür. 1604 te Jesuit olan E., *Laxismus* (Gevşeklik doktrini) adı altında tanınan ahlâkçılık teorisinin kurucusudur. Çok büyük ilgi uyandıran eseri *Liber theologiae moralis* (Ahlâk ilâhiyatı kitabı) [1644] ilk olarak Lyon'da basılmıştır.

ESCOBEDO [*eskobetho*], **Juan de** (ölm. 1578), İspanyol devlet adamı. Madrid'de ölmüştür. Avusturya'lı Don Juan'ın sekreteri olan E., onun hülyalarını ve ihtiraslarını benimsemiş, böylece II. Felipe'yi kinlendirmiştir. Antonio Perez, kendisine karşı korkunç bir şantaja girişen E. yu, kralın izniyle kiralık katillere öldürtmüştür.

ESCOFFIER [*eskofye*], **Auguste** (1847-1935), Fransız aşçısı. Villeneuve-Loubet'de doğmuş, Monte-Carlo'da ölmüştür. Ününün büyük bir kısmını İngiltere'de yapmıştır. Londra'da Savoy otelini açmış, sonra Carlton otelinin idaresini ele almıştır. Mesleğe 12 yaşında girmiş ve 74 yaşına kadar durmadan çalışmıştır. Eserleri: *Le guide culinaire* (Aşçılık rehberi, Philéas Gilbert ve Emile Fetu ile birlikte); *Le livre des menus* (Yemek kitabı), *Les fleurs en cire* (Balmumu çiçekler); *Ma cuisine* (Yemeklerim), *Le riz* (Pirinç yemekleri); *Le carnet d'Epicure* (Epikuros'un not defteri).

ESCÓIQUIZ [*eskoikith*], **Juan** (1762-1820), İspanyol din ve devlet adamı. Navarra'da doğmuş, Ronda (Endülüs) da ölmüştür. O zamanlar Asturias prensi olan VII. Ferdnando'nun eğitmeni idi. Prensi, Napoléon soyundan bir prensesle kral IV. Carlos'tan gizli olarak evlendirmeğe kalkışmış, fakat bunu başaramamış ve kralın gözünden düşmüştür. VII. Fernando kral olunca E. de bakanlığa yükselmiştir.

ESCORIAL, El [*el eskoryal*], Orta İspanya'da, Madrid eyaletine bağlı bir kasaba. E., Guadarrama sıradağları (Sierra de Guadarrama) bölümünde, Madrid'in kuzeybatısında, otel ve parkları ile tanınmış bir yazlık dinlenme yeridir. Nüfusu 3 000 dir. Tarihî yapıları arasında Don Carlos'un sarayı ve San Lorenzo del Escorial saray ve manastırı vardır. Bu saray ve manastır, İspanya kralı II. Felipe tarafından, ordularının 10 ağustos 1557 de kazanmış oldukları Saint-Quintin zaferi şerefine yaptırılmıştır. Toledo'lu Juan Bautista, G. B. Castello, Francisco de Mora ve Juan de Herrera gibi sanatçılar, II. Felipe ve danışmanı Iacopoda Trezzo'nun direktifi altında, bu büyük binanın yapımında 1563 ten 1584 e kadar çalışmışlardır. Binanın planında, St. Laurentius'a uygulanan işkence aleti

ESCORIAL MÜZESİ

(ızgara) esas tutulmuştur. 208 × 162 m ölçülerindeki dikdörtgen binalar iç avlularla ayrılmıştır. Dikdörtgenin dört açısı üzerindeki kuleler (55 m) ızgaranın dört ayağını, dışa doğru çıkan bir bina kısmı ise ızgaranın sapını temsil etmektedir. Binanın, St. Laurentius'un heykeli ile süslenmiş olan batı cephesindeki üç kapısından sırasiyle Colegio (toplantı salonu) ya, Patio de los Reyes'e ve manastıra girilir. Patio (iç avlu), Yunan haçı şeklinde ve üstünde kuleli bir kubbesi olan kiliseye açılır. Buradaki freskler Luca Giordano'nun eseridir. Capilla Major, büyük bir mihrap arkalığını, Da Trezzo'nun yaptığı kutsal eşya dolabını, P. ve L. Leoni'nin eseri olan yaldızlı bronzdan diz çökmüş iki heykel grupunu kapsar. Sağdakiler V. Karl (Charles Quint) ve ailesini, soldakiler II. Felipe ve ailesini canlandırmaktadır. Bir merdivenle hükümdar ölülerinin beş yıl saklandığı Pudridero (geçici kabir) ya, oradan da Pantéon de los Reyes (asıl kabir) e inilir. Çeşitli değerli mermerlerle bezenmiş olan bu bölümde İspanyol hükümdarları ile kral anası olan kraliçeler yatmaktadır. Daha basit yapılı bir lahit odası, kral anası olmayan kraliçelere ve kral çocuklarına ayrılmıştır. Arkalıklı iskemleler, rahleler ve Benvenuto Cellini'nin «İsa»sının bulunduğu koro yeri, Claudio Coello'nun «Kutsal ekmek» tablosu; Zurbarán, Tiziano ve Greco'nun öteki tablolarının bulunduğu Santa Forma mihrabı; Velasquez'in tablosunun bulunduğu rahipler salonu ve manastırın koridoru da anılmaya değer. Saray bölümünde zengin bir kitaplık, Goya'nın eseri olan duvar süsleri ve II. Felipe'nin öldüğü kral daireleri E. sarayı kısmındadır. Mavimsi kurşunî granitten yapılmış olan binanın 1 100 penceresi vardır. Bina ciddî ve muhteşem bir klasik üslûptadır.

ESCORIAL MANASTIRI

ESCOSURA [*eskosura*], **Patricio de la** (1807-1878), İspanyol devlet adamı ve yazarı. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Zaman zaman liberal, Carlist ve II. Isabel taraftarı olan E., birkaç dramın ve halkça sevilmiş bazı romanların yazarı olarak tanınır. Romantik okula bağlıdır. Başlıca dramları: *La corte del Buen Retiro* (Buen Retiro'nun sarayı) [1837]; *Don Jaime el Conquistador* (C. Don Jaime) [1838]; Walter Scott'tan taklid edilmiş *El Conde de Cadespina* (Cadespina kontu) [1832] ile, Eugène Sue'nün *Le Juif errant* (Gezgin Yahudi) romanından örneklenmiş *El Patriarca del Valle* (Vadideki saygıdeğer ihtiyar) [1848] adlı romanları da sevilir. Alman şairi Klopstock'un *Messias* (Mesih) adlı destanını *La Mesiade* (Mesih destanı) başlığı altında, Shakespeare'in *Mid - summer night's dream* (Bir yaz ortası gecesi rüyası) komedisini de *El Lueño de una noche de verano* (Bir yaz gecesi rüyası) başlığı altında çevirmiştir.

ESCOUBLAC - LA BAULE [*eskublak la bol*], Fransa'da, Loire - Atlantique departmanında, Saint - Nazaire'in batısında bir komün. Nüfusu 13 166 dır. Ünlü La Baule kaplıcaları idarî bakımdan E. a bağlıdır. Bugünkü kasabadan denize daha yakın olan eski kasaba kum istilâsına uğramış ve 1779 da terk edilmiştir. Bugünkü Amour koruluğunu meydana getiren çam korulukları kum yığınlarının ilerlemesini önlemiştir.

ESCUALDUNAC veya EUSKALDUNAK, Bask'ların kendilerine verdiği ad.

ESCUDERO [*eskudero*], **Vicente** (doğ. 1892), İspanyol dansörü. Valladolid'de doğmuştur. Argentina'nın partöneri olan E., kendi kurduğu birçok İspanyol bale trup larında dans etmiştir. II. Dünya Harbinden sonra bir süre Madrid'de öğretmenlik yapmış, 1954 te yeniden bir bale topluluğu kurmuştur.

ESCUDO [*eskudo*] (İsp. = kalkan), İspanya, Portekiz ve Güney Amerika'da kullanılan veya kullanılmış olan altın ve gümüş sikkelere verilen ad.

İspanya'da: bir altın sikke: 1573 ten beri = 3,38 gr (3,09 saf altın). İki E. luk paralar, sonradan bütün Avrupa'da kesilen pistollardır. 1864 te yarım gümüş *peso*, E. adı altında kullanılmıştır.

Portekiz'de: 1722 - 1835 yıllarında kesilen 1/8 *dobra* değerinde ve 3,29 gr ayarlı bir altın sikke. Değeri dobra'ya göre ayarlanırdı, yani önce 1600, 1822 den itibaren de 1875 *reis* değerinde idi. 1854 - 1911 yıllarında 1 milreis karşılığı sayılmış ve altın paranın birimi olmuştur. Ağırlığı 1,7735 gr olup ayarı binde 916 2/3 saf altın idi.

Güney Amerika'da altın sikke olarak kesilmiş olup hepsinin ayarı 900/1 000 idi. Böylece, Bolivya'da 1863 ten itibaren 1/10 i *onza* (altın kapsamı 2,25 gr), Kolombiya'da 1/5 *condor* ve 1857 den itibaren 10 franklık sikkeler değerinde sayıldı. Şili'de de kullanılır.

ESCUDO

ESCUINTLA [*eskuintla*], Guatemala'da bir şehir. Nüfusu 9 800 dür. Volkanik bir dağın eteklerinde kurulmuş olan E., departman merkezidir. Gıda endüstrisi (şeker fabrikaları) vardır. Ticaret ve sayfiye yeri olarak tanınmıştır. E. departmanının nüfusu 123 800 dür.

ESDRAELON [*esdrelon*] **veya JEZREEL** [*cezreel*], İsrael devletinde, Samira bölgesinde bir ova. Volkanik asıllı kara toprakları tahıl ekimine elverişlidir. Toprağı eski çağlardan beri çok verimli olan E. ovası, kıyı ovaları ile doğu çölleri arasında öteden beri bir geçit yeri olmuştur. Bir boğaz, ovayı Ghor'a, Yormuk vadisine ve daha ilerideki Suriye ve Arabistan yollarına bağlar. E., Eski Ahit devrinde birçok savaşlara sahne olmuştur.

ESDRAS (Biyogr.): bk. EZRÂ.

ESED (Astr.): bk. ASLAN.

ESED, Benu, eski bir Arap kabilesi. Mudar'ın kollarından biri olup, Kinâne ve el - Havn kabileleri ile aynı soydan türemiş, kendisinden ise Dudan, Şa'b, Hulme, Hind ve Nuâme kolları ayrılmıştır. E., kuzey Arabistan'da Necd'te yerleşmiş bir kabiledir. Yayıldığı saha, kuzeyde Şammar dağlarına, doğuda Fırat kıyılarına, batıda ise Medine'ye kadar uzanır.

E. kabilesinin adı Ptolemaios'tan beri bilinmektedir. Ancak, Cahiliye devrinde E. hakkındaki bilgi, onların bazı savaşlara katıldıklarının hikâyesinden öteye geçememektedir. Peygamberin Medine'ye göçü üzerine, E. kabilesi bu yeni nizama cephe almaktan uzak kalmamıştı. Uhud savaşından sonra 624 te Müslümanlığın askerî bakımdan düştüğü zor durumdan faydalanmak isteyen E. liler, Medine'ye bir baskın yapmak istemişlerse de, Tay kabilesinden birinin haber vermesi üzerine Peygamber, Seleme'nin başbuğluğunda 150 kişilik bir seriyye düzenleyerek E. lilerin bu teşebbüsünü durdurmuştu. Muhammed ile E. kabilesinin gerçek olarak teması Gatafan seferinde vuku bulmuştur. Mamafıh bu anlaşmazlıklara rağmen Müslümanlık E. kabilesi arasında yayılmaktan da geri kalmamıştır. Bunun böyle olduğunu ve E. lilerin peygambere minnet iddialarında bulunduklarını belirten Kur'an'da, Hücürat suresinin 18. âyetinde

tesbit mümkün olmaktadır. Hendek savaşında ise bir kısım E. lilerin Mekke ittifakına dahil olduğu ve Tuleyha b. Huveylid ile Fezareli Üyeyne'nin Medine'yi kuşatmak üzere gelen Mekkelilere katıldığı görülmektedir. Beni E. in İslâmiyeti tam olarak kabul etmesi ancak hicretin 9. yılında mümkün olmuştur. Veda haccından sonra peygamberin hastalanması üzerine bir E. li olan Tuleyha (Talha) peygamberlik iddiası ile ortaya çıktı. 632 de yayılan isyan hareketi E. den başka Gatafan, Fezare ve Tay kabilelerine de sıçradı. Bunun üzerine Ebu Bekr, Zû'l - Kassa'da âsilere ilk darbeyi vurdu. İkinci savaş Buzâha kuyusu yanında oldu ve Halid b. Velid (b. bk.), Tuleyha'ya uyan E. lileri dağıttı. Son çarpışma ise El - Germ'de yapıldı. E. kabilesi ancak bundan sonra kesin olarak İslâm devletine bağlandı.

Müslümanlığın Arabistan dışına taşması devresinde E. kabilesi de Sogdiana'dan Endülüs'e kadar yayılan İslâm hilâfetinin geniş toprakları üzerinde çeşitli yerlere yerleşmiştir. E. lilerin en kalabalık olarak yerleştikleri sahalar Kûfe, Hums ve Kayruvan şehirleri ve çevreleri olmuştur.

ESED, b. Abdullah el - Kasrî, halife Hişam b. Abdülmelik (H. 106 - 109 = M. 724 - 727 ve H. 117 - 120 = M. 735 - 738) devrinde Horasan valisi. Söylendiğine göre, özellikle ilk valiliği sırasında Yemen partisinin mutaassıp bir taraftarı olarak Araplara karşı sert hareket etmiştir. Kendisini çok seven İranlı dihkan'lar (arazi sahipleri), onu vilâyetinin görgülü idarecisi (kathuda) diye överlerdi. Samanîlerin ceddi Seman - Hudat'ın İslâmiyeti onun zamanında kabul ettiği ve oğluna onun şerefine E. adını verdiği söylenmektedir. Arapların yıktığı Belh şehrini yeniden yaptırmış ve Arap ordugâhını Barukân (Belh'ten 2 fersah uzakta) dan bu şehre götürmüştür (H. 107 = M. 726).

Daha sonra Tuharistan hükümdarları ile onların müttefiki Türklere ve Haris b. Sureyc'in idaresindeki Arap asilerine karşı daha iyi savaşabilmek gayesiyle olacak, bu şehri başkent yaptı (H. 118 - M. 736).

ESEDÎ, Gazneliler devrinde Horasan'da yetişen iki şairin mahlası: 1. **Ebû Nasr Ahmed b. Mansur** (ölm. 1030 veya 1041): Tus'ta doğmuştur. Devlet Şah'ta yazılan menkıbeye göre, Firdevsî (b. bk.) nin üstadı olup, Sultan Mahmut, *Şehname*'yi E. ye ısmarlamış iken, E. bu eseri Firdevsî'nin yazabileceğini söyleyerek ona verdirmişti. Gerçi *Şehname*'nin son bölümü yine E. tarafından yazılmıştır. Mürettep divanı olmayıp bazı şiirleri kalmıştır. E. nin münazara türünde büyük başarı gösterdiği söylenir. Bunlardan *Şeb ü Rûz* (Gece ve gündüz) münazarasını Devlet Şah tezkiresine almıştır.

2. Oğlu **Ali b. Ahmed:** *Gerşâsebname* adlı bir destanı vardır. Ayrıca bir kafiye lûgati (*Lûgat - i fürs*, P. Horn bas. Göttingen, 1897) yazmıştır.

ESEDÎ, üzerinde arslan resmi bulunan ve eskiden Osmanlı ülkelerinde de sürülen bir Felemenk parası idi.

Konya'da Selçuklu sultanlarının bastırdıkları gümüş kuruşlara da bu ad verilirdi.

ESEDİYYE, Kadirî tarikatının kollarından biri. Adını kurucusu Seyyid Abdullah Esedî'den almıştır. Bu zatın Kadirî tarikatının kurucusu Abdülkadir Gilânî (ölm. 1166) ye bağlı olduğu ve onun Mekke'de bulunduğu bir sırada oraya giderek hırka giydiği ve halifelik aldığı rivayet edilmiştir.

ESEDÜDDEVLE, XI. yüzyıl başında El - Cezire ve kuzey Suriye'de siyasî faaliyet gösteren bir kabile şeyhinin lâkabı. «Devletin arslanı» anlamına gelen bu lâkabı Beni Kilâb şeyhi Ebû Ali Salih b. Mirdas kullanmıştır. E. nin ortaya çıkması 100 yılına rastlar. Kabilesini Irak'tan çıkartarak Suriye'ye yerleştirme ve inanç itibariyle bağlı bulunduğu Fatımî halifelerini Suriye'de hâkim kılma çabası içinde geçen hayatının ilk safhasında E., Rahbe'ye hâkim olan İbn. Muhkem ile çatıştı. Her ne kadar onun kızını almak suretiyle aralarında geçici bir anlaşma olmuşsa da, az sonra İbn Muhkem'i öldürttü ve Rahbe'yi zaptederek hutbeyi Fatımî halifesi adına okuttu.

1009 da Haleb işlerine karıştı. Seyfüddevle'nin torunu Ebû Hicce'nin hizmetine girerek Lulu'nun oğlu Mansur'a karşı çarpıştı. Ancak, az sonra E. ye mensup Kilâb kabilesinin işgal edilen her yere yerleşmek çabasında oluşu, Hemdanîleri güç durumda bıraktığından, Mansur bunları tepelemek için klasik bir hile kullandı ve bir ziyafette Kilâb başbuğlarından 1 000 kadarını öldürttü. E., Mansur'a esir düştü ve 3 yıl kadar zindana atıldığı gibi, karısını da Mansur'la evlenebilmesi için boşamak zorunda bırakıldı. E. zindandan kurtulunca bir süre saklandı. Bu devre içinde eski adamları yavaş yavaş çevresinde toplandılar ve en sonunda Mansur'u yenilgiye uğratarak esir aldılar. E., Mansur'u kendi yattığı zindana koydu. Az sonra yapılan anlaşmaya göre Mansur, Haleb gelirinin yarısını ve kızını E. ye vermek suretiyle kurtuldu. Ancak Mansur, Haleb kalesi komutanı Feth'e güvenemediğinden mücadeleden vazgeçerek Bizans'a kaçtı. Feth, E. ile birleşti. Fatımî halifesi Haleb'e vali olarak Ali b. Ahmed el - Acemî'yi gönderdi ve Beni Kilâb şeyhi Salih'e kendisine alem olan E. unvanını tevcih etti. Fatımî halifelerinin devamlı olarak valileri değiştirmeleri halkı olduğu kadar Haleb çevresine yayılmış bulunan Beni Kilâb Araplarını da tedirgin ettiğinden E., halifeye karşı ayaklandı. İki yıl içinde Hums, Baalbek ve Sayda'yı ele geçirerek hâkimiyetini Fırat kenarında Âne'ye kadar uzattı. Bunun üzerine halife Enuştigin, Dizbarî komutasında bir orduyu Suriye'ye sevk etmek zorunda kaldı. 1029 da Şeria kıyısında yapılan savaşta E. maktul düşerek ordusu dağıldı. Oğlu Şiblüddevle Nasr (b. bk.) bir kısım kuvvetleri toplayarak Haleb'e çekildi. Bk. MİRDASİLER ve HALEB.

ESENDAL, Memduh Şevket (1883 - 1952), Türk siyaset adamı ve hikâyecisi. Çorlu'da doğmuş, Ankara'da ölmüştür. Karakâhya oğullarından Mehmet Şevket Beyin oğludur. Çocukluğu Çorlu'da geçmiştir. İlk öğrenimini İstanbul Kumkapı'da Abdullah Efendi mahalle mektebinde, orta öğrenimini Feyziye rüştiyesinde, liseyi de Edirne idadisinde yapmış, yüksek öğrenim için girdiği Mülkiye'de okumak üzere İstanbul'a gelip okula kaydolmuş ve bir yıl devam etmişse de, ailede baş gösteren geçim sıkıntıları dolayısiyle Mülkiye'yi yarıda bırakarak tekrar Çorlu'ya dönmüştür. E. 1906 yılında, Devlet Şurası üyesi bulunan

M. Ş. ESENDAL

amcası Daniş ve İttihatçıların «Hamdi Baba» dedikleri İbrahim Paşazade Hamdi beylerin aracılığı ile İttihat ve Terakki partisi saflarında siyasete karışmıştır. 1907 yılında babasının ölmesi üzerine ve 1908 de Balkan Harbi dolayısiyle memleketinin işgale uğraması karşısında İstanbul'a göç etmiştir. Bir süre reji (tekel) idaresinde çalışan ve 1911 de partisinin umumî müfettişliğine atanan E., İstanbul'un işgalinden sonra hakkında tevkif kararı çıktığından 1919 yılında iki arkadaşı ile birlikte İtalya'ya kaçmış, 1921 de Atatürk tarafından Ankara'ya çağrılarak Azerbaycan hükümetine Türkiye temsilcisi olarak katılmıştır.

1923 - 1925 yılları arasında İstanbul'a dönerek bir süre dergi ve gazetelerde yazılar yayınlamış, Galatasaray ve Kabataş liselerinde tarih ve coğrafya öğretmenliği yapmış olan E. ın, siyaset ve memurluk hayatındaki öteki hizmetleri sırasiyle Tahran büyük elçiliği (1925 - 1930), Elazığ millet vekilliği (1930 - 19321), Kâbil büyük elçiliği (1932), Bilecik millet vekilliği, 1941 - 1945 yılları arasında C. H. P. genel sekreterlığidir.

Edebiyatımıza çok geç olarak eser vermeye başlayan E. ın *Ayaşlı ve kiracıları* [1934 - 1957] adlı bir romanı ile iki cilt halinde topladığı *Hikâyeler* [1946, Birinci kitap, İkinci kitap] i kısa zamanda gücünü ve ününü yazar olarak da memlekete yaymıştır. Gerek romanında gerek hikâyelerinde E., hiç kimseye benzemeyen, adeta «edebiyatsız» lığı edebî bir yol haline getiren, kısa cümleli, yalın, günlük konuşma havası içinde gelişen, çok gerçekçi bir üslûbun sahibi olarak görünmüştür. Memleket hayatından renkler, portreler ve izlenimler niteliğindeki bu çeşit hikâyeciliği izleyen bulunmamışsa da, eserleri, kendisine öz çeşnisiyle edebiyatımızda yer yapmıştır. E. hikâyelerinde M. Ş., M. Ş. E., Mustafa Yalınkat, M. Oğulcuk imzalarını kullanmıştır.

ESENİN [*yesenin*], **Sergey Aleksandroviç** (1895 - 1925), Rus şairi. Konstantinovo (eski Ryazan guberniyası, bu yerin adı sonra Esenino olmuştur) da doğmuş, Leningrad'da ölmüştür. E., büyük babasının evinde, mütaassıp bir çevrede büyümüş ve papaz okulunda okumuştur. Genç yaşta şiir yazmağa baslayan E. in ilk eseri *Radunitsa* (Aydınlanma) [1916] adlı bir şiir kitabıdır. Komünist devriminden önceki şiirlerinde Rus topraklarını ve köy hayatını yeni yeni teşbihlerle ve çok müzikal bir dille övmüştür. Şehre yerleştikten sonra bozuk ahlâklı bir ortama düşmüş ve s e f a h a t hayatına dalmıştır. Ekim 1917 devrimini heyecanla karşılamış, fakat sonradan sovyet idaresinin gerçeklerine uyamamıştır. 1918 - 1919 da İmajizm akımına katılan E., Amerikalı bir dansözle evlenerek (1922) onunla Amerika Birleşik Devletlerinde bir süre dolaştıktan sonra bu kadından ayrılmış (1923), İran'ı gezmiş ve 1925 te Leningrad'da intihar etmiştir. Başlıca eserleri arasında *Selskiy çasoslov* (Köy dua kitabı) [1919]; *Preobrajenie* (Yenilenme) [1919]; *İspovedı huligana* (Sokak çocuğunun itirafları) [1920]; *Persidskie motivı* (İran motifleri) [1925] anılabilir. Şiirleri 1926 - 1928 yılları arasında toplu olarak yayınlanmıştır.

S. A. E S E N İ N

ÉSERA, İspanya (Aragón, Huesca ili) da bir ırmak. Maladeta (Pirenelerde) dan doğar, Benasque vadisini geçtikten sonra Cinca ırmağına dökülür. Uzunluğu 76 km dir. Hidro - elektrik tesisleri vardır.

ESER - İ İSTANBUL, 1845 yılında Beykoz'da, İncirli köyünde açılan bir fabrikada yapılan damgalı porselenlere verilen ad. Bu fabrika Abdülmecit zamanında Tophane müşiri Ahmet Fethi Paşanın yardımiyle açılmış ve 30 yıl faaliyette bulunmuştur. Burada çok güzel eserler yapılmıştır. Bunlar Avrupa'da yapılan porselenlerden a n c a k üzerlerindeki damga ile ayırt edilebilir. Damgalar umumiyetle eserlerin dip kısmına yaldızla, kırmızı ve mavi renkle yazılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesinde İstanbul Cam ve Porselenleri seksiyonunda zengin bir koleksiyon vardır.

Resimde verilen örnek «Kuşlu testi» adiyle tanınmıştır.

ESER - İ İSTANBUL
«Kuşlu testi»

ESERİN (Fr. Ésérine), Kalabar baklasında (*Physostigma venenosum*'un meyvası) bulunan bir alkaloit. Mide ağrılarında parasempatikomimetik (parasempatik sinirinin etraf üzerinde yaptığı etkiye benzeyen etkiler yaratan) bir ilâç olarak kullanılır. Formülü: B_{15} H_{21} O_2 N_2. 106 derecede ergir. Bauzol ve alkolde kolay, suda güç erir.

ESESİ, Erzincan ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. İl merkezinin batısında bulunan ve merkezi 486 (1960) nüfuslu Çatalarmut köyü olan bu bucağın adı, 1964 te Çatalarmut olmuştur (bk. ERZİNCAN).

ESHAB veya SAHABE, arkadaşlar, arkadaşlığından vazgeçilemeyecek kişiler, yoldaş, ülkü arkadaşı. Arapça bir çoğul olup, *sahib* kelimesinin cemu'l - cem'idir. Sahâbe ise şaz çoğullarından biridir. E. Müslümanlar arasında «Peygamberin arkadaşları» anlamına gelir. Müslümanlığın ilk yıllarında bu ad, Hz. Peygamberle yakın dostluk kurmuş, onun seferlerine, faaliyetlerine katılmış kimselere verilmekte iken, yılların geçmesiyle dünya gözüyle Hz. Peygamberi gören, onun yanında bulunan, onu işiten bütün müminlere yaş ve durumları ayırt edilmeksizin teşmil edilmiştir. E. tan olmak için Peygamberi mümin olarak görmek ve mümin olarak ölmek şarttır. Kelâmcılar da bu ikinci tarifi benimserler. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamberi zaman ayırt edılmeksizin, hattâ sadece gören kimse dahi sahabedir demek suretiyle bu açıklamayı belirtmiştir. Buna göre, Peygamberi müşrik olarak görenlerle imandan sonra dinden çıkan ve öylece ölen, fakat onu görmüş bulunanlar E. tan sayılmazlar. E. ın sayısı üzerinde kesin bir bilgi yoktur.

E. çeşitli yönlerden bir sıralamaya tabi tutulmuştur. Bu sıralamalar çok hadis getirmek, çok fetva vermek, Peygamberle münasebet dereceleri, İslâma giriş sıraları v. b.

bakımlarından yapılmıştır. İbn. Sa'd, *Kitabü't-tabakat*'ında onları Aşere-i mübeşşere, Sâbikunü'l evvelîn, Muhacirûn, Bedriyyûn ve Sâbikunü'l-âhirîn olmak üzere 5; Hâkim ise 12 tabakaya, dereceye ayırır. Hâkim'in sıralaması şöyledir: 1. İlk iman edenler, dört halife gibi. 2. Hz. Ömer'e kadar iman edenler, Müslümanlığın açıkça ilânına kadar olanlar (Dârü'n-nedve E. ı). 3. Habeşistan'a göç edenler. 4. I. Akabe yeminine kadar olanlar. 5. II. Akabe yeminine kadar olanlar. 6. Hicret sırasında Kubâ'da Peygamberle buluşan Medineliler ve muhacirler. 7. Ehl-i Bedr. 8. Bedr ile Hudeybiye arasında gelen muhacirler. 9. Bi'atü'r-Rıdvân E. ı. 10. Hudeybiye ile Mekke fethi arasında göç eden muhacirler. 11. Feth'ten sonra Müslüman olanlar. 12. Veda haccından sonra Peygamberi görmüş olanlar.

E. içinde en geç ölen kimse Hicretin 100-110 yılları arasında dünyadan ayrılan Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir. Belde olarak ise geride kalan E. tan Medine'de en son sahabî 99 da ölen Mahmud b. er-Reb'i, Mekke'de Abdullah b. Ömer, Basra'da Enes b. Malik, Kûfe'de Abdullah b. Ebi Evfa veya Amr b. Hureys, Şam'da Abdullah b. Büşr, Cezire'de Urs b. Umeyr, Filistin'de Kays b. Sa'd b. Ubade, Yemame'de Hirmas b. Ziyad, Barka'da ise Ruveyfi b. Sâbit anılabilir. E. içinde Peygamberimizden 1 000 den fazla hadis getiren meşhur kimseler vardır. Bunlar Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Hazreti Ayşe, Abdullah b. Abbas, Câbir b. Abdullah ve Ebû Said el-Hudrî'dir.

E. tan pek çoğu İslâm dininin ilkeleri üzerinde hükümler vermiş olmakla bunlara E. ın fukahası denir. Bunlar arasında dördü Ebâdile, yani Abdullahlar adiyle hüküm vermede büyük bir üstünlük göstererek 220 ye yakın Abdullah adını taşıyan E. tan bir deyim olarak ayrılmışlardır. Bu dört Abdullah: Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Abdullah b. Abbas'tır. Nihayet söylentilere göre Hz. Peygamberle ilişki kuran mümin cinler de E. tan sayılırlar.

Ehl-i sünnet katında E. ın derecesi pek yüksektir. Bunlar dinin ilkelerini açıklamak, tanıtmak ve yaymak bakımından Kur'an'dan sonra gelen en büyük otoritelerdir. Çünkü Peygamberin bir olay karşısındaki davranışlarını, yaptıklarını, söylediklerini bizzat duymuş veya görmüş olmak suretiyle müminlere aktarmaktadırlar. İşte bunların bütün olarak açıkladıkları hükümlerdir ki, hadisin temelini teşkil eder. Bk. HADİS. E. a müminler için gerek ibadette gerek muamelâtta birer rehber olmak itibariyle hürmet gerekir. Bu sebeple, E. a sövmek ağır bir suç olur. Dayakla cezalandırılır, bunda ısrar edene ise en son ceza ölümdür. Yine E., bu yüzden daha sonraki siyasî konulara karışmışsa da masum ve adûldür. Bu noktada Sünnîlerle Şi'îler tamamen ayrılır. Gerçekte Sünnîler arasında da Radiy'Allahu anh (= Allah ondan razı olsun) duasının kimler hakkında söylenebileceği kesinlikle tesbit edilmemiş olmakla beraber, genellikle E. ın bu dua ile anılması âdet olmuştur.

İslâm kültüründe dinin bu büyük otoritelerini tanıtan pek çok eser yazılmıştır. Bunlar arasında Ebû Nuaym el-İsbihânî: *Mecma'ul-ahbâb* ve *Tezkireti uli'l-elbâb*; Ebû Ömer b. Abdi'l-birr: *el-İsti'âb fi ma'rifeti'l eshâb*; İbn. Esir el-Cezerî: *Usdü'l-gâbe fi ma'rifeti's sahâbe*; Zehebî: *Tecridu Usdi'l-gâbe*; İbn. Hacer el-Askalânî: *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*; İbn. el-Cevzî: *Sıfatü's-safve* ile Türkçede Mevlevî şeyhlerinden Ahmet Kemal Dede'nin *Tuhfetü'l-müstakîn ila menâkıbi's-sahâbe ve't-tabi'în* (Bunun bugünkü dile çevirisi: İsmet Parmaksızoğlu, *İslâm uluları*. 1965) i anılabilir. — İ. P.

ESHAB-I KEHF (= Mağara yârânı, ehli), tarihî delillere dayanmamakla beraber bunların, Hristiyanlara işkence eden Roma imparatoru Decius (hük. 249-251) zamanında yaşadıkları, halkı ve imparatoru imana davet ettikleri, fakat kötülükle karşılaştıkları için bir mağaraya sığındıkları ve orada bir süre uyuyakaldıkları söylenir. Bu efsane yedi genç etrafında doğan bir efsanedir.

İslâmî kaynaklarda bu gençlerin sayıları Yakubîlere göre üç, Nasturîlere göre beş, Peygamberden ve Hz. Ali'den gelen rivayete göre ise yedi olup adları: Yemlîha, Mekselînâ, Mislînâ, Mernûş, Debernûş, Şâzenûş, Kefeştatayyuş olarak kaydedilmektedir. Bu adlardan söz konusu gençlerin Süryanî oldukları anlaşılmaktadır. Hristiyan kaynakları da gençlerin adlarını Maximianus, Malchus veya Marcus, Martinianus, Constantinus, Dionysius, Johannes ve Serapio olarak kaydetmekle beraber, bunlara ait hikâyenin Gregoire de Lose tarafından Süryanca aslından Latinceye tercüme edildiği belirtilmektedir. Hemen bütün kaynakların ortak olarak ileri sürdükleri husus, bu yedi gençten altısının, bulundukları çevrenin bilinen ve ileri gelen kişileri, birinin de halktan (Kefeştatayyuş) olduğu hususudur.

Bu yedi genç, tanrının birliği fikrine kendiliklerinden ulaşan ileri tefekkür seviyesinde kimseler olup, insanların çeşitli tanrılar edinmelerine, bir söylentiye göre de başlarındaki kralları tanrılaştırmalarına tahammül edememekte ve ulaştıkları tek tanrı inancını çevrelerine yaymak istemekte oluşları sonunda E. K. olayı meydana gelmiştir.

Onların davranışları krala duyurulunca tevkif edilirler ve sorguya çekilirler. Kendilerine inançlarından vazgeçmeleri, aksi halde işkence edileceği bildirilir. Bu durum karşısında gençler, başkanları Mekselînâ'nın telkini üzerine kralın zulmünden korkarak kaçarlar. Şehrin dışındaki bir dağa çıkarlar. Burada bir mağraya sığınırlar. Yanlarında Kıtmir adında bir de köpekleri vardır. Kendilerini doğru yoldan, inançlarından ayırmaması için Allaha dua ederek, onun yardımını dilerler. Bir süre geçince saklandıkları mağarada uyuyakalırlar. Allahın takdiri ile şemsî yıla göre 300, kamerî yıla göre ise 309 yıl sonra uyandıkları vakit geçen zamanı tayin edemezler. Onlar bir gün veya bir günden daha az uyuduklarını zannederler. İçlerinden birini, muhtemel olarak Yemlîha'yı yiyecek almak üzere şehre yollarlar. Ona kendisini tanıtmamasını tembih ederler. Şehre inen genç, buradaki büyük değişiklikleri görür, hele insanların bu defa Allaha inandıklarına ve yalnız ona ibadet ettiklerine şahit olarak şaşırır. Elindeki Decius zamanından kalma para ile bir ekmekçiye giderek ekmek almak ister. Ancak bu para ile onun kimliği açığa çıkar. O da bu durum karşısında başlarından geçenleri çevresinde toplananlara anlatır. Şehirliler o gençle birlikte E. K. in bulunduğu mağaraya giderler. Ancak, mağaraya yaklaştıkları sırada genç, arkadaşlarının korkmaması için mağaraya sadece kendisinin girmesi gerektiğini anlatır. Mağaraya girdiği vakit ise, durumu arkadaşlarına bildirir. Onlar topluma yeniden karışmayı istemezler ve Allaha ruhlarını almısı için dua ederler. Allah da bu dualarını kabul eder. Gencin dönmediğini gören şehir halkı ise, mağaraya girdikleri zaman yedi gencin ruhlarını teslim etmiş olduklarını görerek burasını Hristiyanların başkanı olan Arius'un tavsiyesi üzerine mihrap (şapel, mescit) ittihaz ederler.

Olaya şahit olan Hristiyanlara gelince, Allahın insanları yeniden diriltme gücüne daha samimî olarak inanırlar. Müslümanlar E. K. in bu uyanıştan sonra tekrar uykuya vardıklarına ve ruhlarının o zaman kabzedildiğine kani ol-

dukları gibi, vücutlarının da Allahın yüceliği itibariyle, bozulmadan durduğu, mağaranın ise tamamen örtüldüğü inancındadırlar.

E. K. in gizlendiği mağaranın yeri kesin olarak bilinmemektedir. Memleketimizde E. K. mağarası olarak anılan ve halen ziyaret edilmekte olan iki mağara vardır. Bunlardan biri Tarsus'ta, diğeri de Maraş'ın Afşin (Efsus, Arabissos) ilçesinde bulunmaktadır.

E. K. e ait kıssa, *Kur'an*'ın El-Kehf suresinin 9-26. ayetlerinde kısaca zikredilmektedir. Burada olay hayranlık duyulacak bir konu olarak sunulmakta, olay kahramanlarının sayıları ve adlarının pek önemli olmadığı da belirtilmektedir.

Gerek İslâm gerek Hristiyan kaynaklarında olay çeşitli şekillerde hikâye edilmiştir. Bazı kaynaklar olayın Hz. İsa'dan önce geçtiğini, bazıları yedi gençten birinin Hz. İsa'nın havarilerden olduğunu ileri sürmüşler, bazıları da E. K. in uyanışlarını Hz. İsa'nın hayatına rastlatmışlardır. Ancak E. K. in uyanışında Arius adının anılması, efsanenin M. S. IV. yüzyılda geçtiğini göstermektedir.

E. K. ile ilgili ayetler havas ilminde ayrıca değerlendirilmiştir. Buna göre, E. K. e iltica etmek Rabbın rahmeti ile dünya ve ahirette genişliğe ve ferahlığa kavuşmya vesile teşkil etmektedir. Bu bakımdan İslâm fenomenolojisinde E. K. önemli bir yer tutar. Hat sanatkârları onların adlarından müteşekkil levhalar ve istifler meydana getirdikleri gibi, musavvirler de onlara ait çeşitli minyatürler yapmışlardır. Bu levha ve minyatürler yakın zamanlara kadar dükkân ve evleri süslemekte idi. E. K. in güzel iki minyatürü Topkapı Sarayı koleksiyonları arasında bulunmaktadır.

E. K. ile ilgili tarihî ilk araştırma, Muaviye'nin Efsus'u işgalinden sonra yapılmış, fakat rivayete göre, araştırmayı yapan Arap askerleri mağaranın önünden görünmeyen bir kuvvet tarafından süpürülüp çıkarılmışlardır.

ESHABÜ'L - UHDÛD (= hendek yâranı, ehli): E. dan, *Kur'an*'da El-bürûc suresinin 4-8. ayetlerinde bahse dilmektedir.

İslâm ve Hristiyan kaynaklarına göre, E. olayı VI. yüzyılın başlarında geçer. Bu tarihlerde, mutaassıp bir Yahudi olan Yemen hükümdarı Zu Nuvas buradaki Hristiyanları Yahudiliğe zorlar. Onlara Yahudi olmak veya ölmek şıklarından birini seçmelerini bildirir. Hristiyanlar ölümü göze alarak dinlerinden dönmezler. Ancak, Müslüman kaynakları söz konusu Hristiyanları Hz. İsa'nın bildirdiği hak dine bağlı müminler olarak mütalâa etmekte, Hristiyan kaynakları ise bu hususu kendi inançlarına göre işlemektedirler.

Hristiyanların dinlerinden dönmediklerini gören Zu Nuvas, büyük hendekler kazdırarak burada ateşler yaktırır. Bütün Hristiyanları ateşle dolu hendeklere attırarak öldürtür. Onların yanışını hükümdar ve etrafındakiler şenlikler yaparak seyrederler. Bazı İslâm kaynaklarında, ateşe atılan müminlerin her birinin henüz vücutları yanmadan Allah tarafından ruhlarının alındığı, böylece acı duymadıkları ve sonra hendeklerden uzanan alevlerin müminleri ateşe atan Yahudileri yaktığını ileri sürerler.

Hristiyan kaynaklarına göre, sonradan Necran'ı da ele geçiren Zu Nuvas, buradaki Hristiyanları da ateşte yakmak ve kılıçtan geçirmek suretiyle büyük bir katliama girişir. Bu felâketten kurtulan tanınmış kişilerden biri, o zaman Hristiyanlığın koruyucusu olan Doğu Roma imparatoru I. İustinos'a durumu anlatır. Doğu Roma imparatoru da Habeş necaşisine haber göndererek Hristiyanları kurtarmasını ve onların öcünü almasını ister. Necaşi amcasının oğlu Aryât'ın komutasında bir orduyu Necran'a göndererek Zu Nuvas'ı yenilgiye uğratır ve Hristiyanların öcünü almış olur. İslâm efsanelerinde hendek sahibi hükümdarlar arasında Buhtunnasır (Nebukadnezar) da anılmaktadır.

ESHABÜ'R - RESS (= kuyu yâranı, ehli), Tanrı tarafından kendilerine gönderilen peygamberi yalanlavan ve bu sebeple de Tanrının gazabına uğrayan bir kavim. E. in hangi kavim olduğu konusunda çeşitli söylentiler vardır. Buna göre, E. in yaşadıkları coğrafî alan da değişmektedir. Veheb b. Münebbih'in açıklamasına göre: E. Şuayb'ın gönderildiği çok sayıda koyun ve keçi sürülerine sahip bir kavimdir ki, Yemame'de Felec yöresindeki kuyu, olayın geçtiği yerdir. Başka bir söylentiye göre, E. Samûd kavminin kalıntıları olup (Zeccac) terk edilmiş bir kuyu etrafında toplanmışlar, fakat nebileri Hanzele b. Safvan'ı inkâr ettikleri için Tanrının gazabına uğramışlardır. Başka bir söylentide ise, E. Antalya civarındaki kuyu etrafında toplanan kişilerdir ki, Yâ Sin suresinde açıklanan Habib en Neccar'ı inkâr etmişlerdi. Son olarak, E. in Eshabü'l-Uhdûd (b. bk.) olduğu söylentisi de vardır.

Olaya gelince, Tanrının emirlerini inkâr eden bu kavim Tanrı tarafından kendilerine gönderilen peygamberi bir kör kuyuya atıp üzerini toprakla örttükleri için E. adiyle *Kur'an*'ın El-Furkan suresinin 38. ve El-Kaf suresinin 12. ayetlerinde bir örnek olmak üzere anlatılmışlardır.

ESHAM (Fr. Actions; Ar. *sehim* sözünün çoğulu olarak «paylar» demektir), 1926 tarihli Ticaret Kanunumuzda E. ve hisse senetleri terimleri aynı anlamda kullanılmıştır. Bu kanunun 121. maddesinde, anonim ortaklığın tarifi yapılırken «E. a münkasım ortaklık» olduğu belirtilmiştir. Aynı kanunun 467. maddesinde «E. a münkasım komandit ortaklık» tarifi de yapılmıştır. Ayrıca hisse senetleri ile E. arasında hukukî bir fark bulunmadığı da bu kanunun 399. maddesi ve mütaakıp maddeleri ile tesbit edilmiştir. Yeni Ticaret Kanunumuzda E. ve hisse senetleri yerine «pay» ve çoğulu olarak «paylar» sözü geçmektedir.

Hisse senedi, anonim ortaklık itibarî sermayesinin birbirine eşit paylardan birini temsil eden ve kanunî şekle uygun olarak düzenlenen bir belgedir. Ortaklık sözleşmesinde sermayenin ne kadar eşit paya bölünmüş olduğu açıklanmış bulunur. Bu paylardan birine sehim, birden fazla miktarına E. (veya paylar) denir. Her hisse senedi (pay) ortaklık sermayesinin birimidir. Her hissenin bir sahibi olacağı tabiîdir. Bir payın birden fazla sahibi bulunduğu takdirde, böyle bir payın sahipleri bir mümessil aracılığı ile ortaklık nezdindeki haklarını kullanırlar. Bir anonim ortaklığın kurulabilmesi için en az 500 000 liralık sermayenin taahhüt edilmesi ve bu miktarın 1/4 nin ödenmesi ve her bir payın 500 liradan aşağı olmaması gereklidir. Bu suretle pay, taahhüt edilen sermayenin bir parçası olması dolayısiyle bir ortaklık belgesidir.

E. ın Ticaret Kanununun aradığı şekilde düzenlenmiş olması gerekir. Buna göre, hisse senedinin her birine: 1. E. ı çıkaran ortaklığın ticaret unvanı; 2. Ortaklığın ticaret siciline kaydedildiği tarih ve sayısı ile ortaklığın kurulmasına izin veren Ticaret Bakanlığı kararının tarih ve sa-

yısı; 3. Ortaklık sermayesi toplamı ve bu sermayenin ne kadar paya bölündüğü; 4. E. ın itibarî değeri; 5. E. ada yazılı ise her bir paya sahip olanın adı, soy adı, adresi ve hamiline (taşıyana) çıkarılmışsa hamiline (taşıyana) ait olduğu yazılır. Her hisse senedinde ortaklık adına imza yetkisi bulunanların imzaları bulunur.

Eshamın çeşitleri: E. ya ada ya da hamiline (taşıyana) yazılı olur. E. ın ada veya hamiline yazılı olmasının tedavüldeki sürati bakımından önemi vardır. Taşıyana yazılı olan senetler, alışverişte bir mal gibi elden ele geçer ve hiçbir formaliteye tabi değildir. Satış ile bütün haklar yeni «zilyed» e geçer. Ada yazılı E. ın satışında ise devir ve temlik işleminin yazılı olarak yapılması ve ayrıca bir ferağ beyannamesiyle birlikte E. ın ciro edilmesi icap eder. Diğer taraftan da ortaklığa müracaat edip satış işlemini haber vermek, ortaklıkta mevcut E. defterine yeni sahibinin kaydını yaptırmak lâzımdır.

Bazı ortaklıklar, çıkardıkları E. ın kimlere satışla intikal etmekte bulunduğunu takip edebilmek ve varsa rakip firmalara E. ın intikalıne engel olmak üzere senetleri ada yazılı olarak tertip etmiş bulunurlar. Ancak, satışta bulunmak isteyen bir ortağa da, satış ortaklık ana sözleşmesine aykırı olmamak şartiyle, hukuken engel olunmayacağı tabiîdir.

Anonim ortaklıklar, bunlardan başka, imtiyazlı E., ayniyat ve intifa E. ı çıkarabilirler.

İmtiyazlı E., sahiplerine kârın dağılmasında, ortaklık genel kurulunda oy kullanmada bir üstünlük sağlayan senetlerdir. Ana sözleşmede, elde edilecek safî kâr önce «imtiyazlı E. sahiplerine dağıtılır» denmiş ise, bu takdirde kârın belli bir yüzde'si evvelâ imtiyazlı E. sahiplerine verilir: bundan sonra geriye kalan kâr, bütün ortaklara ve bu arada yine imtiyazlı hisse sahiplerine ikinci defa dağıtılır.

Ortaklık ana sözleşmesinde, ortaklık genel kurulunda imtiyazlı hisse sahipleri için on paya karşılık bir, adî hisse senetleri sahipleri için de yirmi beş paya karşılık bir oy kullanılır şeklinde bir kayıt mevcut ise, bu takdirde de imtiyazlı E. sahiplerine daha üstün bir durum sağlanmış demektir.

Ortaklığın kuruluşunda, ortaklardan bir kısmı ortaklık için lüzumlu taşınan (menkul) veya taşınamayan (gayrimenkul) malları sermaye olarak vermiş olabilirler. Para dışında verilen bu sermaye karşılığı mallara mukabil ortaklara hisse senetleri verilir. Bu hisse senetlerine ayniyat hisse senetleri denir. Bu E., ortaklığın kuruluşundan itibaren iki yıl geçmedikçe devir ve temlik edilemez.

Bazı ortaklıkların (anonim) ana sözleşmesinde, sermayenin zaman içinde elde edilecek kâr ile itfa edilmesi kabul edilmiş bulunur. Bu takdırde ana sözleşmede gösterilen usul dahilinde itfa işlemleri yapılır. Ve kura isabet eden E. ın sahiplerine itibarî değer üzerinden sermayeleri geri verilir. Ancak bu işlemle kura isabet eden E. sahiplerinin mağdur ve kârdan yoksun edilmemesi için bunlara, kâra iştirak hakkı veren intifa hisse senetleri verilir. Bunlar dağılan kazançta diğer hisse sahipleri gibi paylarına düşen kârı alırlar. Ayrıca ortaklığın tasfiyesinde ortaklara dağıtılacak bir şey kalmışsa, buna da katılırlar.

E. ın çeşitli değerleri vardır. Bir E ın üzerinde yazılı olan değere itibarî değer, alışverişte taraflar arasında kararlaştırılan değere piyasa değeri denir. Piyasa değeri üzerinden alınan E. fiatına maliyet değeri denir.

E. ın alım ve satımının temerküz ettiği ve devlet kontrolu altında olan yere E. ve tahvilât borsaları denir. – A.A.

ESHER [*işir*], Londra'nın güneybatısında, aristokrat sınıfın konutları bulunan bir yer. Nüfusu 51 200 dür. Belçika kralı Léopold'un prensliği zamanında ve Louis Philippe'in oturmuş oldukları Claremond kraliyet şatosu buradadır.

ESİR: bk. CARİYE, KÖLE, TUTSAK.

ESİR (Fr. Éther), eskiden uzayda ve gezegenler arasında bulunduğu sanılan, havadan daha hafıf olduğu, ışık ve ısıyı geçirdiği kabul edilen maddeye verilen ad. Bugün «esir» veya «eter» diye bir madde bulunmadığı bilinmektedir. Bunun yerini elektromagnetık dalgaları geçiren ortam hipotezi almış bulunmaktadır.

ESİR PAZARI, Osmanlı imparatorluğunda, esir ticaretinin resmen yasaklandığı 1847 yılına kadar, gerek imparatorluğun merkezinde gerek büyük şehirlerinde esir alışverişi yapılan yerlere verilen ad.

Esir ticareti, 1815 Viyana kongresine kadar bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı imparatorluğunda da bir düzen altında yapılmakta idi. İmparatorluğun hemen hemen her yerinde alıcı bulan bu ticaret kolunun en önemli merkezleri Belgrad, Bağdad, Şam, Erzurum, Kahire, Medine, Halep, Sofya olup İstanbul ise, esir borsasının en hareketli yeri idi. Şehrin fethinden sonra ilk defa bugünkü Haseki semtinde kurulan E. P., XVI. yüzyılda doğu ve batıda gelişen başarıların bir sonucu olarak şehrin ticaret merkezine doğru kaymış ve III. Murat devrinde eski ve yeni Bedestenlerle Esir Hanı, esir ticaretinin merkezi haline gelmişti. XVII. yüzyılda ise E. P., Çemberlitaş'ta Tavuk Pazarı civarında yerleşmiş, esir ticaretinin yasaklandığı tarihe kadar burada kalmıştı.

Esir ticareti Osmanlı toplumunda ekonomik yönden gerek fertler gerek devlet için önemli idi. Esir pazarlarının yönetimi ve buralarda yapılan alışverişten devlet hissesinin sağlanması için ayrı bir teşkilât kurulmuştu. Esir pazarlarının düzeni, alışverişin normal şekilde yürütülmesi ve devlet hissesinin tahsili görevleri esirciler emini unvanını taşıyan bir görevli tarafından yürütülmekte idi. Meselâ Oniki divanda, esir ticaretinde alan ve satandan esir başına 8 akça, Çankırı, İç il, Yeni il, Sirem (Sirmia) ve Dubrovnik'te ise 2 akça, Rodos ve İstanköy'de 4 akça, Mardin ve Şam'da 30 akça, Diyarbakır'da 120 akça, Erzurum'da ise 150 akça idi.

Esirciler emini, sadece İstanbul E. P. ndan yılda 100 kese kadar gelir sağlamakta idi. Esir pazarlarının yönetiminde esirciler eminine yardımcı olarak kethüda görev alırdı. Yüksek kazanç getiren görevlerden biri olan esir pazarlarının yönetiminde zaman zaman Türk kültürünün en meşhur simaları da görev almışlardır. Bunlardan bestekâr Itrî Mustafa Efendi anılabilir. Esir pazarlarının bu işle uğraşan mensupları tarafından seçilen başkanlarına ise esirciler şeyhi adı verilmekte idi Esir tüccarları arasından seçilen esirciler şeyhi, esir borsasını idare etmekte, yolsuzluklara çok elverişli bulunan bu ticaretin gereği gibi yapılmasını sağlamakta, özellikle esirlerin (kadınların, çocukların) bedenen istismar edilmemeleri için tedbirler almakta ve esirciler emini ve kethüdasiyle iş birliği yapmakta idi.

İstanbul piyasasına esirler, genellikle Garp ocakları (b. bk.) ve Karadeniz'den Azak, Açu, Özi limanları ile Akdeniz'den İskenderiye limanından esir gemileriyle taşınmakta idi. Kırım hanları XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar Çerkez beylerinden her yıl vergi karşılığı belirli ölçüde

esir alırlar ve bunları gemilerle İstanbul borsasına sevk ederlerdi. Ancak, XVII. yüzyıldan itibaren Kafkas kavimlerinin kütle halinde Müslüman olmaları esir ticareti bakımından anlaşmazlıkların doğmasına sebep olmuş. 1708 de Kırım hanı Kaplan Giray yıllık esirleri, Müslüman olmak dolayısiyle vermekten kaçınan Çerkez beyleri üzerine bir sefer tertip etmek zorunda kalmıştı. Bir süre sonra Rusya'nın Kafkasya işlerine karışması esir ticaretini baltalamış ve Kafkas esirleri piyasasının yükselmesine sebep olmuştu. 1715 te ise Şehit Ali Paşa, sadrazamlığı sırasında Mısır ve Habeş beylerbeyileri ile Hicaz şerifine gönderdiği bir fermanla Afrika'dan çok sayıda getirtilen kara esirlerin durdurulmasını ve İstanbul'a sevk edilen esirlerin iğdiş edilmemelerini emretmiş, Rusya, Kafkasya, Lehistan ve Almanya esirlerinin azalması üzerine sayıları gittikçe artan Afrikalı esirler ile Türkiye'nin etnik yapısının bozulmasını önlemek istemişti.

Garp ocaklarından gelen esirler genellikle İtalya sahillerinden İzlanda'ya kadar uzanan kıyı ülkelerine mensup olup bunlar çoğunlukla Rodos, İstanköy ve Eğriboz pazarlarında el değiştirerek İstanbul'a intikal ederlerdi. XVI ve XVII. yüzyıllarda Orta Avrupa ve Leh topraklarına yapılan akınlardan da pek çok sayıda esir Türkiye'ye getirilmişti. Bunlar akıncılar, sipahiler, yeniçeriler tarafından Budin'den itibaren esir pazarlarına çıkarılır, Belgrad, Sofya ve nihayet Edirne pazarlarında el değiştirdikten sonra İstanbul'a getirilirlerdi.

Koca Sinan Paşanın serdarlığı zamanında serhatten toplanan esir sayısı o kadar çoktu ki, bunların yaşlıları kendilerinden fidye dahi istenmeden serbest bırakılmışlardı Azak, Kılburun, Özi, Çehrin, Hotin, Kamaniça, Bosna, Kilis, Açu, Tiflis v. b. kalelerde ise nöbetçi yeniçeriler, Kazak, Kalmuk, Nogay, Çerkez beyleri ve Tatar hanları ile iş birliği ederek esir toplarlardı. 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul antlaşmaları ile gerek Rusya'dan gerek Lehistan'dan esir toplanması yasaklanmış olduğundan Kırım halkı büyük bir geçim sıkıntısı ile karsılaşmış. Azak kalesinde nöbetçi yeniçeriler ise 1703 yılında bu kalede bir ayaklanma çıkaracak kadar hükümetle çatışma haline gelmişlerdi. Nöbetçi yeniçeriler ve yerli kulu tarafından toplanan esirler, imparatorluğun önemli esir pazarlarına sevk edilirlerdi. Toptan esir ticareti ile uğraşanlara esir tüccarı denirdi.

Afrika'da ise Musavva ve Cidde en önemli esir toplama yerleri olup buradan derlenen esirler Kahire, Şam, Bağdad, Haleb pazarlarına, İskenderiye yoluyle de İstanbul'a sevk edilirlerdi. Esir pazarlarında ayrıca esirci denilen başka bir esnaf daha vardı. Bunlar kadın veya erkek olurlar, ikinci elden esir alıp satarlar veya esir anababadan çocuk yetiştirerek bunları satışa çıkarırlardı. Esirlerin iyi para etmesi için bunların yemelerine, içmelerine, tuvaletlerine ayrı bir önem verilirdi. Esir tüccarları daha çok esir kaynakları ile iş görürler, getirttikleri esirleri esircilere devrederlerdi. Esirciler, aldıkları esirin fizik yapısına, kabiliyet ve istidadına göre bunları bir eğitime tâbi tutarlar, onlara müzık, raks, el sanatları öğretirler, yetiştirdikleri esirleri yüksek fıyatla zenginlere satarlardı. Ayrıca, herhangi bir sebeple elden çıkarılmak istenen esirleri de konaklardan toplarlar, böylece esirler üzerinde değiş tokuşa dayanan bir ticaret yaparlardı.

Osmanlı - Türk toplumunda esir almak fazla yadırganacak bir durum yaratmazdı. Bir yandan İslâm dininin esir konusundaki ağır emirleri, öte yandan genellikle Osmanlı yöneticilerinin, en küçük neferinden itibaren sadrazama kadar padisahın kulu (bk. KAPI KULU) olmaları hür insanla esir arasındaki büyük açıklığı kapatmış bulunuvordu. Esirin Müslümanlığı kabul etmesi, efendinin günahlarına karşı en büyük kefaret olarak esiri azat etme yükümlülüğü, esirlerin, özellikle cariyelerin sahiplerine evlât yetiştirmeleri, esaret hukukunun çok defa kalkmasına ve hür vatandaşlar arasına karışarak onlarla aynı haklara sahip olmalarına yol açmakta, bu gelişme de toplumda esire karşı eşit davranışı yaygın hale getirmekte idi. Bu bakımdan bu devirde esirlerin en mutlu oldukları toplum Osmanlı toplumu idi. Mamafih levent ve sipahilerin pey akçası sürerek esir kadınları kötü yolda kullanmak ve sonra esircilere iade etmek gibi davranışlarda bulundukları da tarihî kayıtlar arasında görülmektedir. Bu sebeple, esircilik Türklere vergi bir ticaret olarak kabul edılmiş, azınlıklara vasak edilmişti. Gerek esir tüccarları gerek esirciler, esirci eminine ve şeyhine karşı sorumlu tutulmuşlardı.

1839 Tanzimat fermanı ile padişah, tebasına insan hakları bakımından bazı hususları tanımış olduğundan Sultan Abdülmecid, 1847 muharreminde Bâb - ı alîyi ziyareti sırasında esir pazarlarının kaldırılmasını emretmişti.

Osmanlı - Türk toplumunda esir alışverişi bundan sonra eski hızını kaybetmişse de, daha bir süre zenci köle ve cariyeler Fatih'te, Çerkez köleler ise Tophane'de Karabaş mahallesinde alınıp satılmış, I. Meşrutiyetten sonra bu alışveriş evlâtlık edinme adı altında 1908 e kadar devam etmiştir.

XIX. yüzyılda esir pazarlarının dağılışı sırasında esir borsası, 300 - 1 000 kuruş arasında geçmekte idi.

Türk toplumunda esirleri yetiştirmek, devlet ve memleket hesabına faydalı elemanlar haline getirmek geleneği başta padişahlar ve hanedan olmak üzere bütün Osmanlı ileri gelenlerince imparatorluğun hayatı boyunca devam ettirilmiştir. Bu gibi esir yetiştirenler arasında en seçkin kişiler olarak XVI. yüzyılda İskender Çelebi, XIX. yüzyılda ise Koca Hüsrev Paşa (b. bk.) nın adları unutulmamıştır. Bk. CARİYE, KÖLE, TUTSAK, EVLÂTLIK. — İ. P.

ESİRÎ HASAN EFENDİ (XVIII. yüzyılın ilk yarısı), Türk yazarı. Şeyh Hüseyin Efendinin oğlu olan E., genç yaşta iken, 1683 te başlavan Avusturya savaşları dolavısı ile Dergâh - ı alî kapı kulları arasına katılmış, bu savaşlarda Avusturyalılara esir düşerek, iki yıl Viyana'da kalmış bundan ötürü de Esirî mahlasını almıştır. En son görevi cebeciler kethüdalığı olup buradan ayrıldıktan sonra Eğriboz adasına giderek Kızılhisar limanında yerleşmiştir. E nin burada ölmüş olması kuvvetle muhtemeldir. M. Tahir, *Osmanlı müellifleri*'nde onun H. 1140 (1727) yılında İstanbul'da öldüğünü bildirmekte ise de, bizzat E., *Mi'yarü'd - düvel* adlı eserini 1142 (1729) yılında cebeciler kethüdası iken yazdığını belirttiğine göre, 1729 dan sonra ölmüştür.

E. nin meşhur eseri *Mi'yarü'd düvel ve misbarü'l - milel* adını taşımaktadır. Kâtip Çelebi'nin Arapça *Fezleke fi't - tarih* adlı tarihi ile Ebû Bekr ed - Dimeşkî'den faydalanılarak hazırlanan bu eser, bir tarih olmaktan ziyade yazarın da görgü ve müşahedelerini içine alan bir etnografik araştırmadır. Bu eserin Osmanlı tarihi ile ilgili bölümü daha genistir. Sonunda bazı tabiye haritaları ile Osmanlı hanedanının üstünlüğünü belirten iki bölümü vardır. Eserden E. nin bütün Osmanlı ülkelerini gezdiği, Macaristan ve Almanya'yı da esareti dolayısiyle tanıdığı anlaşılmakta-

dır. E. şiirle de uğraşmıştır. Divanına tesadüf edilmemişse de, şiirlerine bazı mecmualarda rastlanmaktadır. — İ. P.

ESİRÎ MEHMET EFENDİ (ölm. 1681), şeyhülislâm. Bursa'da doğmuş, orada ölmüştür. İstanbul'a gelerek tahsilini tamamladıktan sonra müderris olmuş, bu arada Cinci Hüseyin Efendi ile ilişki kurarak Devriye medreselerindeki süreyi çabuklukla bitirmiş ve fetva emini olmuştur. 1644 te Mekke kadılığını elde etmiş ve İbrahim Reisin hazırladığı, içinde Valide Sultanın ısrarı ile Mısır'a sürgün edilen Sünbül Ağanın da bulunduğu gemi ile İstanbul'dan ayrılmıştır. Gemi Rodos'tan ayrıldıktan sonra Girit adası yakınlarında Malta korsanları tarafından yakalanmış ve yapılan savaş sonunda Maltalıların eline geçmiştir. E. esir olarak Girit'e, oradan da Malta'ya gönderilmişti. Bu olay Girit seferinin açılmasına sebep olduğu gibi, E. nin de Esirî adını almasına yol açmıştır.

E. bir süre sonra fidyesinin devletçe ödenmesi üzerine esaretten kurtularak İstanbul'a döndü. 1649 da Kahire kadılığına, 1651 de ise Edirne kadılığına getirildi. Bir süre sonra Edirne kadılığından ayrılırken kendisine verilen arpalıktan hoşnut olmayarak, Ebû Sait Efendinin müftülüğü sırasında Memekzade, İmamzade Necati, Balîzade ve İsmailzade gibi yoldaşları ile birleşerek bir patırtı çıkarmak istemişse de, Sadrazam Derviş Mehmet Paşa tarafından 1654 te arkadaşları ile birlikte Ege denizindeki adalara sürgün edilmişti. Bir yıla yakın sürgünde kaldıktan sonra, ekim 1655 te İstanbul kadılığına getirildi. 1657 de Anadolu kazaskerliğine yükseltildi. Nisan 1659 da ise Şeyhülislâm Bolulu Mehmet Efendinin Deli Hüseyin Paşanın öldürtülmesi olayında Sadrazam Köprülü Mehmet Paşayı kınaması ve bunu bir tezkere ile padişaha bildirmesi üzerine IV. Mehmed'in, şeyhülislâmların kendi görevleri dışındaki işlere karışmamaları gerektiği ilkesine göre onun görevinden alınmasını istemesi sonunda E., Bolulu Mehmet Efendinin yerine nisan 1659 da meşihat makamına getirildi. Bu görevde üç yıla yakın bir zaman kaldı.

20 şubat 1662 de IV. Mehmed'in huzurunda Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte E. de bulunuyorken, sözün Köprülü Mehmet Paşaya gelmesi üzerine, E. nin «Mehmet Paşanın öldüğü iyi oldu, zira boş yere çok kan dökmüştü» demesi karşısında, Fazıl Ahmet Pasa, müftü efendiye dönüp, «o, her kimi öldürdü ise cümlesi senin verdiğin fetvalarla olmuştur» demişti. Bunun üzerine E. de «ne yapayım, şerrinden korkardım» deyince Ahmet Paşa, «ya Allahtan korkmayıp, mahlûkundan korkmak ilim ve diyanete lâyık mıdır?» demişti. Bu söz üzerine padişah E. nin Bursa'ya sürgün edilmesini buyurmuştu. E. nin siyasî hayatı böylece sona ermiştir.

E. nin fıkıh alanında eserleri vardır. — İ. P.

ESİRKUŞ, Mustafa (doğ. 1923), Türk ressamı İstanbul'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümünü bitirdikten sonra, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde resim öğretmenliği yapmıştır. Güzel Sanatlar Akademisinin sanatçılar arasında düzenlediği sergide E. un eseri armağan almıştır (1965).

E. resimlerinde yerli konuları işlemiş, ayrıntılarda kendi motiflerimizin zenginliğinden faydalanmıştır. E. birçok özel sergiler açmış, devlet resim sergilerine katılmıştır. İstanbul Resim ve Heykel Müzesinde resimleri vardır. Eserleri arasında «Halı dokuyanlar»; «Testili köylü»; «Köylü»; «Kağnı»; «Halay» vardır.

M. ESİRKUŞ: «Oturan köylü kadını»

ESİRLER DEVLETİ (Coğ., Tar.): bk. KÖLELER DEVLETİ.

ESİRLER GÖLÜ (Büyük) (İng. Great Slave Lake; Fr. Grand Lac de l'Esclave), Kanada (Mackenzie yönetim çevresi) da bir göl. Yüzölçümü 27 800 km² dir. Esirler ırmağının Athabaska gölü ile E. G. arasındaki Mackenzie bölümü (424 km) bu göle dökülür. Uranyum işletmeleri vardır. Küçük E. G. daha güneydedir.

ESİRLER IRMAĞI (İng Slave River veya Great Slave River), Kanada'nın kuzeybatı toprakları (Territories) nda, Mackenzie yönetim çevresi (district) nde bir ırmak. Athabaska gölü ile Büyük Esirler Gölünü birleştirir. Uzunluğu aş. yu. 481 km dir.

ESİRLER KIYISI (İng Slave Coast), Gine körfezi ile çevrilen ve Nijerya'nın batı bölümü ile Dahomey kıyılarını içine alan Afrika kıyılarına eskilerin verdiği ad.

ESİRLİK (Sosyol.): bk. KÖLELİK.

ESİROĞLU (Coğ.): bk. GÜNGÖRMÜŞ.

ESİRÜDDİN ENDÜLÜSÎ: bk. EBÛ HAYYÂN.

ESK [*esk*], İngiltere (Cumberland) de ve İskoçya'da birçok küçük ırmakların adları. İskoçya'da üç E. vardır: North E. (Kuzey E.) ve South E. (Güney E.), Angus kontluğundan çıkar ve Kuzey Denizine dökülürler. Bir başka E. de Edinburgh'un doğusundaki Forth nehri koyuna dökülür.

ESKATOLOJİ (Fr. Eschatologie, Yun. *eskhatos* = sonuncu *logos* = bilgi), insanın akıbetine, dünyadaki hayatından sonra başına gelecek şeylere (ferdî E.) ve içinde yaşadığı dünyanın sonundan sonra olacak şeylere (toplum E. si) dair nazariye.

1. **Yahudi eskatolojisi:** Yahudilerin inancına göre ruh, ölümden sonra bir çeşit dinlenme devresine girecek ve bu durumundan ancak dünyanın yok olmasından sonra, genel yargı için tekrar çıkacaktır.

2. **Katolik eskatolojisi:** *Eski Ahit*'te E. nin geç olarak ve karışık bir şekilde açıklanmış olmasına karşılık, *Yeni Ahit* bu konuda çok açık ve kesin bir doktrine sahiptir:

Bedenden ayrılır ayrılmaz ruh Tanrının karşısına çıkarak iyi ve kötü hareketlerine göre hüküm giyer. Buna *özel yargı* denir. Affedilemeyecek kadar ağır suç altında ölen günahkârların ruhları cehenneme mahkûm olur. İyilerin, doğruların ruhları ise hemen cennetle mükâfatlanır. Hafif suçlar işlemiş olup tam tövbe etmeden veya çile çekmeden ölenlerin ruhuna gelince bunlar çilesini doldurup arınmak üzere arınma yeri (Purgatoire) ne gider.

Vaftiz olmadan ölen çocukların ruhları konusunda düşünceler pek açık değildır: Eski ilâhiyatçılar, bu çocuk ruhlarının cennet saadetinden yoksun olmakla beraber ıstırap çekmeyeceklerine inanırlardı. Bugün ise ilâhiyatçılar, Hristiyan ana ve babadan doğmuş olup vaftiz ettirilmek istenmiş çocukların istek vaftizi (baptême de désir) ne eşit bir vaftize sahip olduklarına inanmak isterler. Dünyanın sonunda genel yargı yapılacaktır. Ölüler tekrar dirilecek ve İsa, her biri için özel yargılanmada verilmiş olan hükmü törenle açıklamağa gelecektir.

3. **Ortodoks eskatolojisi:** Rum kilisesine göre, ancak büyük azizlerin ve büyük günahkâr (suçlu) ların ruhları, ölümden sonra doğruca cennete veya cehenneme gider. Buna göre, hemen hemen bütün ruhlar geçici bir durumda kalarak, kilisenin dualarından yararlanabilirler.

4. **Protestan eskatolojisi:** Protestanlar, arınma yeri inancını kesinlikle reddederler. Protestan kiliselerinin çoğunluğu cezaların sonsuzluğunu ve ölülerin dünyadaki bedenleriyle dirileceğini de kabul etmezler.

İslâmlıkta da bir ahiret âlemi kabul edilir. Dinler arasında ölümden sonraki hayattan en çok ve en açık olarak söz eden din Müslümanlıktır. Yeniden dirilmek, evrenin gerçek hâkimi olan Tanrı huzurunda yargılanmak, Müslümanların sorumluluklarının ve Tanrının mutlak adaletinin tabiî bir sonucu olarak kabul edilir.

Kur'an'ın ilk suresinde Tanrı, kendisini din gününün, yani ahiret döneminin hükümdarı olarak takdim eder (Fatiha suresi: 3).

Ahiret hayatının Müslümanlıkta birtakım safhaları belirtilmiştir: Ölüm, tekrar dirilme (ba's ve haşr), yargılanma (mizan) ve nihayet mükâfat (cennet), mücazat (cehennem).

Kur'an'da bütün bu safhaları belirten yüzlerce âyet ve bunları açıklayan pek çok hadisler vardır.

ESKİ, Osmanlı devlet teşkilâtında «kıdem» karşılığı kullanılan bir deyim. Türk toplumunun meydana getirdiği her çeşit kuruluşta, askerî, idarî, resmî veya cemaat teşkilâtı gibi ortak halk kuruluşlarında kullanılan bu deyim, acemilik (askerî, idarî teşkilâtta) veya mülâzimlik (ilmiye teşkilâtında), yani staj devresini tamamlayan kimselere verilen ilk unvandır. Meselâ Enderun teşkilâtında Galata Sarayı E leri, İbrahim Paşa Sarayı E leri, Has oda E. leri, kapı kulu süvarileri E. leri, Seferli koğuşu E. leri. Bunlardan Galata Sarayı E. leri, Enderun - i hümayuna, Has oda, seferli ve bazı koğuşlar E. leri kendi koğuşlarının gerektirdiği aşamalara, kapı kulu süvarileri E. leri mülâzemetle Divan - ı hümayuna alınırlar ve buralarda yeni bir eğitime tabi tutulurlar, kabiliyetleri, istidatlarına göre yapılan bu eğitimden sonra ocak veya koğuşlarında yeni görevlere doğru ilerlerdi.

Osmanlı toplumunda cemaat ve ehl - i hıref teşkilâtında da E. aynı değeri taşımakta idi. Her sanat veya kuruluşta eskimek, savgı görmek, sözünü kabul ettirmek için ilk şartlardan biri idi. Türk toplumunda bir görevde eskimek, sadece hizmet süresi ve meslekte pişmek anlamını taşımaz. aynı zamanda uhuvvet veya fütüvvet (b. bk.) gibi dinî sosyal kuruluşlarda da önemli bir aşamayı ifade ederdi.

ESKİ ADALYA (Coğ.): bk. SİDE, ANTALYA.

ESKİ BABİL (Tar.): bk. BABİL.

ESKİ BULGARCA (Dil.): bk. KİLİSE İSLAVCASI.

ESKİ CUMA (Cuma - i Atik, Bulg. Eski Djumaya) [Coğ.]: bk. TIRGOVİŞTE.

ESKİ ÇAĞ (Fr. Antiquité, İng. Antiquity, Alm. Altertum), en eski medeniyetlerin tarihine verilen ad. Hiçbir sıfat katılmaksızın kullanıldığında bu ad eski Yunan - Roma klasik çağını ve Yunanlılar ile Romalılarla doğrudan doğruya ilişki kurmuş oldukları ölçüde Akdeniz kıyılarında yaşamış olan milletlerin E. Ç. ını belirtir. Fakat çoğunluk E. Ç. adına bir sıfat katılır ve şu çağlar anlatılır:

1. Tarih öncesi E. Ç. (prehistorik E. Ç.) veya kısaca tarih öncesi.
2. Doğu E. Ç. ı, yani Doğuda veya Ön Asya'da yaşamış olan milletlerin ve medeniyetlerin tarihi.
3. Doğrudan doğruya E. Ç. veya klasik E. Ç. ki Yunan ve Roma tarihidir.
4. Hıristiyan E. Ç. ı.

E. Ç. ile Orta Çağ (b. bk.) arasındaki sınır, tartışma konusudur. Fransa'da genel olarak M. S. 395 yılı kabul edilir. Bu yılda İmparator Theodosios ölmüş ve Roma imparatorluğu Latin Batısı ve Yunan Doğusu olarak ayrılmıştır.

E. Ç. ın bitimi olarak birçok başka tarihler de teklif veya kabul edilmiştir: İlk defa olarak Roma imparatorluğunun akınlara uğradığı 276 yılı; İmparator Diocletianus'un tahta çıkarak imparatorluğu yeniden düzenlemesine ve Fransızların Bas - Empire (Aşağı İmparatorluk) dedikleri hale getirmesine rastlayan 285 yılı; Byzantion'un Konstantinopolis adı altında Yeni Roma olarak kuruluşu tarihi olan 330 yılı; Got istilâcılarının Hadrianopolis (Edirne) te zafer kazandıkları 378 yılı; Gotların Moesia (Bulgaristan) da yerleştikleri 382 yılı; Germenlerin (Vandal, Alan ve Suevler) Rhein nehrini aştığı 31 aralık 406 yılı; Alaricus'un Roma'yı aldığı 410 yılı; son Batı Roma imparatoru Romulus (Romulus Augustulus) un Odoaker tarafından tahttan indirilmesine rastlayan 476 yılı gibi.

Bu son tarih sık sık E. C. ile Orta Çağ arasında sınır olarak kabul edilir. Bazan çok daha yeni tarihler de teklif edilmiştir: Latin kültürünü temsil eden son imparator Justinianus'un ölüm yılı olan 565 tarihi; Avarların Avrupa'ya gelişi yılı olan 568 tarihi; Lombard krallığının kuruluşuna rastlayan 572 tarihi; İmparator Tiberios'un tahta çıkması ve artık Bizans karakterini alan imparatorluğun bütün Latinliğini kaybetmesi yılı sayılan 578 tarihi gibi.

Bütün bu sınır ve tarihlerin tatmin edici olmadığı açıktır. Kesin bir dönüm noktası tanımayan tarih, ağır bir gelişme sonucunda E. Ç. dünyasını Orta Çağ dünyası haline getirmiştir. Bu gelişme, IV - VIII. yüzyıllar arasında yer alır; bu karakteristik vasıfları ise Roma imparatorluğunun Hıristiyanlaşması, ikiye bölünmesi, batı bölümünün Germen

istilâcılarına geçmesi, doğu bölümünün ise Yunanlaşmasıdır. Bk. ESKİ DOĞU, KLASİK ESKİ DOĞU ve TÜRK TARİHİ.

ESKİ DOĞU, eski bir coğrafî ve tarihî bölge. Mısır, Filistin, Suriye, Küçük Asya ve Mesopotamya ile İran yüksek platosunu kapsar. İç Arabistan'ın kendine göre ayrı bir hayatı vardı; buna karşılık güney Arabistan'daki Safar kıyı bölgesi ile E. D. arasında ulaşım imkânları vardı. M. Ö. 2500 ile 1950 yılları arasında eski İndus medeniyetinin E. D. bölgesi üzerindeki etkisi de pek gevşekti.

Paleolitik ve neolitik basamaklar bu bölge içinde birbirinden ayrı ve çok küçük alanlarda gelişen kültürler halinde belirdikten sonra bu birbirinden ayrı alanlar Khalkolitik devir (M. Ö. 4000 den önce) in başından itibaren yavaş yavaş kaynaşmağa başlamıştır. Bu devrin karakteristik belirtileri köylerde oturan hayvancı ve çiftçi topluluklarıdır. Mısır ve Babil medeniyetleri devresinde, M. Ö. 3000 e doğru başlıca bu iki merkez meydana gelmiş, bunlara ancak 3. binyılın sonlarına doğru, zamanın bronz üretim merkezi ve M. Ö. 1800 den itibaren de Hitit devletinin yurdu olan İç Anadolu katılmıştır. Medeniyetler arasındaki tabiî akımlar, fakat her şeyden önce Babil'in büyük ölçüde ham madde ithaline olan ihtiyacı, işlek bir mal mübadelesine yol açmış. çok değerli zanaat mamulleri, özellikle dokumalar verilerek karşılığında ham maddeler, özellikle metal, kereste ve taş alınmıştır. Bu alım satım faaliyetlerine, Mısır ile Fenike'nin kıyı şehirleri arasında (M. Ö. 3000 den itibaren) kurulan ticarî ilişkiler, Babil ile çok yüksek İndus medeniyeti arasında deniz yolu ile (2500 den itibaren) gelişen mübadeleler ve nihayet Babil'den Asurlu tüccarlar tarafından Anadolu'nun bronz üretim merkezlerine (M. Ö. 1950 - 1760) gönderilen kalay da eklenmiştir.

E. D. birliği, M. Ö. 2000 yıllarından itibaren Filistin - Suriye ve Küçük Asya'da Babil yazıcılarının Babil dil ve kültürünü her tarafa yayması, 1500 den sonra da Mısır, Küçük Asya ve Asur'un siyasî alanda bir kuvvetler dengesi meydana getirmesi üzerine daha da sağlam temellere oturur. E D. yu kendi hâkimiyetleri altında birleştirmek için Asurlular M. Ö. 850 den itibaren birtakım hamlelere girişmişlerdir. Babilliler de M Ö. 600 den sonra çabalarını aynı amaca yöneltmişlerdir. Yüzyıllarca süren ve başarısız kalan bu çabalardan sonra, nihayet Akhaimenidler devleti bu amaca ulaşmış ve E. D. yu hâkimiyetleri altında bir siyasî birlik haline getirmiştir. Bu devlet, Büyük İskender akınları ve Seleukoslular, Ptolemaioslular devletlerinin kurulması ile bağımsız tarihî kuvvet olarak sona ermiş ise de, kültür alanında batı dünyasına etkileri devam etmiştir.

E. D. medeniyetleri arasındaki çok çeşitlilik, bölgenin yavaş yavaş kaynaşmış olmasına rağmen hiçbir zaman tam olarak ortadan kalkmamıştır. Bu medeniyetlerin temsilcileri olarak, en azından iki etkili kuvveti bünyesinde kaynaştırmış bulunan Mısırlılardan başka, özellikle Babil'in güneyinde yurtlanmış olan Sumerler, bu medenî topraklara çeşitli dalgalar halinde gelen Akkadlar, Kenanlılar ve Aram'lılar, sonra Ḫurri'ler, Kassitler ve Hint - Avrupalı Hititler, nihayet Hint - Arya Mıtanni ulusu ile Akhaimenid İranlılar görülür. Böylesine rengârenk bir uluslar karışımına tarih öncesi çağında hemen hemen başka hiçbir yerde rastlanmamış olsa gerektir.

E. D. nun dünya tarihi alanındaki en önemli hizmetleri şöyle sıralanabilir: Mısır'ın teokratik devlet sistemi; Babil'in geniş bir iş bölümüne ver veren şehir medeniyeti; Yeni Sumer ve Eski Babil devirlerinin memur devleti teşkilâtı (M. Ö. 2100 - 1500), nihayet bütün E. D. ya üç yüz yıl boyunca huzur içinde gelişme imkânı sağlamış olan Akhaimenidler devleti, Mısır ve Babil'in sanat alanındaki eserlerinden E. D. nun geniş topraklarından yararlanmış ve örneklenmiştir.

Birer anıtkabir olan piramitlerde, Mısır'ın plastik ve kabartma sanatlarında, Ön Asya'nın kuleli tapınaklarında bu sanat hamleleri en aydın ifadelerini bulur.

Aş. yu. aynı zamanda, fakat birbirinden ayrı olarak Babil ve Mısır yazıyı icat eder (M. Ö. 3000 dolayları). Mısır hiyerogliflerinin etkisiyle Fenikelilerin harf yazısı (M. Ö. 1500 yıllarında) meydana gelmiştir. Bilim alanında Mısır'ın tıp ve takvim bilgisi, Babil'in ve Asur'un geliştirdiği matematik ve astronomi her şeyden önce anılmaya değer. Gılgameş destanına ait Ninova yazması (aş. yu. M. Ö. 1200); Ekhnaton'un güneşe övgüsü (aş. yu. M. Ö. 1360) gibi E. D. nun birçok edebiyat anıtları bugün dünya edebiyatına mal olmuştur.

Daha aşağı bir kültür seviyesinde bulunan milletlere önemli kültür mirasları bahşetmekle E. D. nun bu iki yüksek medeniyeti, bu milletlerin kültürel bağımsızlıklarını engellemeksizin ihtiyaçları olan uzun yaratıcılık yolunu kısaltmıştır. Siyasî ve dinî farklar ve gerginlikler de önemli gelişmelere yol açmıştır. Böylece Asurlularla Babillilerin hâkimiyet iddialarına karşı direnme zoru Yahudilerde peygamberlik kurulunu meydana getirmiş veya Yahudilerin Babil sürgünlüğüne sebep olmuştur.

E. D nun kültür kıymetlerinin dünyaya yayılmasında her şeyden önce Küçük Asyalılarla Suriye - Fenike kıyısındaki şehirler etkin bir rol oynamıştır. Bu şehirlerin bütün Akdeniz alanında kurdukları sömürgelerin bu bakımdan özel bir rolü vardır. İkinci derecede önemli olan bir rolü de gemicilikle geçinen Akdeniz adaları ve kıta Yunanistan'ı oynamıştır. Küçük Asya'dan gelmiş olduklarına şüphe edilmeyen Etruskların bu hususta özel bir durumu vardır. İlk Yunan sanatında, E. D. dan örneklenişin, fakat aynı zamanda bağımsız bir seçim ve aktarışın açık izleri görülür.

Dört Dünya Çağı Teorisi, tanrı kuşaklarının birbirini takip etmiş olduğu tasavvuru (Hesiodos) ve bazı edebî servetlerin E. D. dan geldiği muhakkaktır; «Keldanî» astronomisinin Yunanlılarca helenistik devirde kabul edilmiş olduğu ise uzun zamandan beri bilinir. Fakat bütün bunlar arasında sonuçları bakımından en önemlisi M. Ö. 800 de, Fenikelilerin harf sisteminin Yunanlılarca kabul edilmiş olmasıdır. Şimdiye kadar batı dünyasında kullanılan yazı sistemleri hep bundan türemiştir. Fakat E. D. nun bağımsız bir tarihî kuvvet olarak son bulması, E D. medeniyetlerinin ve bunların eserlerinin dünyayı etkilemekte devam etmesini engellememiştir. Dinî hareketler ve özel olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık, E. D. bölgesinde meydana gelmiş olup bu bölgenin manevî akımlariyle sıkı sıkıya ilgilidir.

Tabiî bilimler: Mesopotamya'da çok eski büyü, din ve theurgie (iyilik ruhlarını çağırma hüneri) ile ilgili unsurlar, tecrübe ve rasyonel düşünüşe dayanan pratik bilgilerle birbirine karışmıştı. Hastalıkların büyüden, insanlara düşman cinlerden, tanrıların insanları cezalandırmak veya denemek istemesinden veya tabiî etkilerden ileri geldiğine inanılırdı. Mısır ise rasyonel anlayışa doğru bir adım daha ileri gitmişti. Burada, bütün insan vücudunu dolanan bir damar sisteminin düşünülmesi, patolojiye teorik temelini kazandırmıştır. Mısır cerrahisinin seviyesi inanılmayacak ka-

dar yüksektir. Mesopotamya'da olduğu gibi, Mısır'da da rasyonel tedavi usulleri yanında yarı büyüye yarı dine dayanan âdetler, efsanelerden alınmış sihir formülleri, okuyup üflemeler, muskalar, şifalı dualar ve tanrılara yöneltilmiş çağrılar da yer alırdı. Rahıpler, bilgiyi ve bilim geleneğini temsil ettikleri için, hekimlikte en başta gelirdi; bununla beraber «rahip - hekim» sayısı, halk arasında çalışan «pratik hekim»lerin sayısından daha azdı. Her iki grupta da ve özellikle Mısır'da, ilk zamanlardan itibaren ihtisaslaşma meydana gelmiştir. Gerek Mısır'da gerek Mesopotamya'da hekimler, şimdi olduğu gibi, hükümetin kontrolu altında idi. Nitekim Mesopotamya'da Hammurabi kanunlarında hekimlere ait vergiler ve başarısızlık hallerinde cezalar öngörülmüştür. Mısır'da da genel sağlık işleri iyi teşkilâtlandırılmış olup saray hekimlerinin başta geldiği bir aşamaya bağlanmıştır.

Matematikte: M. Ö. IV. yüzyıldan itibaren III. yüzyıla kadar cetveller ve ölçüler düzeni diyebileceğimiz bir anlayış seviyesine varılmış bulunuluyordu. Babil matematiği, Sumerler zamanına kadar giden ve sayıları birbiri yanında bulundukları yere göre değerlendiren altmışlık (sexagesimal) sistem kullanılırdı. Birkaç bilinmeyenli geometrik denklemler, kare ve küpler, mürekkep faizli problemler çözülüyordu.

Astronomi: M. Ö I. binyılın sonlarına doğru en yüksek seviyesine erişti. Dairenin 360° ye bölünmesi, burçlar zinciri (Zodiak) nin M. Ö. XII. yüzyılda başlamış olan 12 ye ayrılması ve yedi günlük haftanın kabulü (daha yeni olan Asur zamanında) bu döneme rastlar. Yıl, bahar noktasında başlar ve aş. yu. M Ö. 381 den beri güneş - ay yılı olarak, 19 yıllık devirde bir artık yıl hesabiyle ölçülürdü Zaman, birbirine eşit 12 saat taksimatı gösteren akarsu saatleri ile ölçülürdü. Özel olarak parlak başarılar, Naburiannu, Kidinnu ve Berossos adlı üç bilgine aittir: Naburiannu'nun M. Ö. 300 de yaşamış olması mümkündür. Kidinnu ise ondan yüz yıl sonra yaşamıştır. Bunların her ikisi de ayın hareketini hesaplamıştır. Berossas ise M. Ö. 300 de top şeklinde bir güneş saati icat etmiştir. Horoskopların da bu zamanda başlamış olmaları muhtemeldir.

Kimya: Bu alanda Mesopotamya'nın geniş ölçüde Mısır'a bağlı olduğu anlaşılıyor. Mısır'a ise kimyanın kaynağı gözü ile bakılır. Bu ülkede çok eski zamanlardan beri madenlerin ısıtılma halindeki durumları hakkında önemli tecrübeler toplanmıştır. Mısırlılar bakır, kurşun, kalay, demir, civa, gümüş, altın ve antimuan metallerini tanırdı. Cam ve minenin eritilmesi işlemi yüksek bir sanat haline gelmişti. Boyacılıkta da tabiî, sun'î ve madenî boyalar (zincifre, demir oksidi, üstübeç v. b.), organik boyalar (firfiri, kök boyası, çivit, litmus v. b.) kullanılırdı Renkler dokular üzerine çıkartmalarla tesbit edılirdi.

Musiki: Bu alanda gerek Mesopotamya gerek Mısır, Küçük Asya, Suriye ve Ege bölgesi için ancak resimlere dayanmak mümkündür. Pek az musiki aleti bulunmuştur. Edebî kaynaklar ise hemen hemen hiçbir ip ucu vermez. Sumerlerde M. Ö. 3000 den, Mısır'da M. Ö. 2500 den, başka yerlerde daha sonraki zamanlardan kalma belgeler, çok gelişmiş lir ve harplar göstermektedir. E. D. nun hemen her yerinde saz toplulukları ve koro halinde şan yapılırdı. Birçok hallerde raks müzikle beraber yürürdü. Musiki alanında Mesopotamya'da dinî musiki en büyük rol oynardı. Burada lirler. utlar, ziller, davullar ve başka ritim sazları kullanılırdı. Bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı tercih eden Babil ve Elam saraylarında rastlanan saz takımları, Suriye'nin sonraki zamanlarında görüldüğü gibi büyüdükçe büyümüştür. Mısır kralının da saz takımları vardı. Dinî törenlerde bunlara sistre (eski bir Mısır çalgısı) ve boru (borazan) lar ve kadın koroları katılırdı. Bunun dışında telli ve nefesli çalgılarla yapılan, raks ve şanla eşlenen musiki, Mısır'da en başta özel toplantıların eğlencesi idi. Nefeslilerin flüt, oboa veya belki de klarnet olup olmadıklarını tesbit etmek imkânsızdır. Küçük Asya'nın musikisi daha ziyade oda musikisi karakterini taşımış olsa gerektir: Burada ut, lir, çifte düdük, boru ve davullar kullanılırdı. Bu durum Hititlerde de böyle olup ileri zamanlara kadar sürmüştür. Fenikelilerde ancak lir, davul ve düdükle karşılaşırız. Yahudiler hiçbir zaman çalgı resimleri yapmamıştır. Buna rağmen *Kitab - ı Mukaddes*'ten şu bilgiyi alırız: Yahudilerin musikisi en çok dinî karakter taşımış olup bunlar sandıklı lir, köşeli harp, düdük, davul ve zil kullanmıştır. Tapınakta boru koroları ve ilâhiciler bulunurdu.

E. D. nun musiki kültürlerinin birbirinden ayrı mı, yoksa birbirine bağlı mı olduğuna dair bilgimiz yoktur. Belki Küçük Asya - Suriye bölgesi, muhakkak olarak da Girit - Mykenai kültürü Küçük Asya ve Mısır ile klasik Yunanistan arasında aracılık etmiştir. En önemli olan, bu musikinin yapısı hakkında hiçbir bilgimiz olmayışıdır. Babil'de *neuma*'ya benzeyen bir nota yazısı kullanılmış olduğu sanılır. İcra halindeki çalgıcı resimlerine ve bazı mukayeselere dayanarak şöyle bir faraziyeye varmak mümkündür: M. Ö. 1000 yıllarına kadar *pentatonik* gam, bundan sonra daha çok *heptatonik* gam kullanılmıştır. *Melismatik* muhtemel olarak çok az kullanılırdı. Buna karşılık eşlikte, bordun ve sadece quint, quart ve sekund aralıklı şekilde polifoni kullanılırdı. Şimdiki Babil Yahudilerinin ve Kıptilerin şarkıları ve Arapların çift klarnetli musikisi, bize E. D. musikisi hakkında bir fikir verebilir.

ESKİ FARSÇA (Fr Vieux perse, Alm. Altpersisch), çivi yazısı yazıtlarından bildiğimiz dil. İran'ın resmî dili olmasa bile, her halde Akhaimenidler devrinde imparatorluk teşkilâtının kadrolarını teşkil etmiş olan Persis (Fars) kökenli subay ve memur çevrelerinin dilidir. Bunun bir kültür dili olduğunu. her şeyden önce içinde başka dillerden alınma birçok unsurların bulunması gösterir. Güney, tarihî bir fonksiyonu üzerine aldığı her iki devrede de kuzey illerde gelişmiş olan kültürü reddetmemiş ve böylece Akhaimenidler Farsçası, Medler devrinde gelişmiş olan kültüre borcunu o dilden aldığı unsurlarla ispat eder; bunun gibi sonradan Pehlevî ve Yeni Farsça da Arsakidler devrinde kuzey illerin Fars (Persis) üzerine yaptığı etkiyi gösterir. Fakat yazıtlar Farsçası konuşma dili karakterini şu iki yoldan meydana çıkarır: 1. Bu dil, dinî geleneğin *Avesta*'da nihaî şeklini alan dile göre morfoloji bakımından daha büyük bir sadelik gösterir; 2. En eski Latincenin morfolojik kararsızlığını andıran bir kararsızlık gösterir. Her halde Farsça, en eski yazıtlarda kullanılmadan önce kısa da olsa, bir işlenme ve incelme devresi geçirmiştir. Fakat Akhaimenidlerin yazıtları hükümdar ailesi ve saray halkı tarafından kullanıldığından yüksek bir prestij kazanmış olan bir diyalekti. ilk defa olarak yazıda kullanmak için yapılan bir denemeden başka bir şey değildir. Farsçanın çivi yazısı, esas itibariyle Akkad dilinden alınmış çivi yazısı unsurlariyle yapılmış bir Aram yazı şekli (graphie) dir.

Fonetik bakımından dilin iyice belirli ve eski (arkaik) karakter taşıyan bir İran diyalektine bağlı olduğu anlaşılıyor. Vokalizm, en eski şeklinden uzaklaşmış olup, hâlâ

vokalik *ṛ*'i muhafaza etmektedir (*krt* = *kṛta-* «olay», eski Hintçe *kṛtá*-Avesta *kərəta*-); Aramca transkripsiyonlarından görüldüğü gibi, kelime sonundaki vokaller de muhafaza edilmişti. Konsonantizmde Arya *kh, th* ve *ph* lerin devamını teşkil eden İranca yenilikler olarak *χ*, *ϑ*, *f* düzenli olarak belirir; ötümsüz konsonantlara, aşağıda gösterilen istisnalar dışında, dokunulmamıştır. İstisnalar şunlardır: Kelime içinde bulunan başka bir konsonantın önünde ve vokalden sonra ve kelime sonunda, *b, d, g* gibi ötümlü konsonantlar iki vokal arasında, geç Avesta'da ve Orta Çağ diyalektlerinde olduğu gibi, spirant karakteri taşımış olmalıdır. Avesta diline göre E. F. da olan en önemli değişme, Avesta dilinde *s* ile temsil adilen artdamaksıl (vélaire palatale) sesin *ϑ* oluşudur: *ϑātiy* = «konuşuyor», Ar. *saphaiti*, eski Hintçe *śaṃsati*, *ϑərd*- «yıl», Av. *sarəδ*-, eski Hıntçe *śarád*- «güz» v. b.; bu hususun çok dar bir bölgenin diyalekt özelliğine dayanarak üstün gelen *s* son eki tarafından geri bırakılmış olduğuna hiç şüphe yoktur (Şiraz'da beliren *tanzīdan* «çekmek, tartmak» da görüldüğü gibi, bu bölgenin Persepolis bölgesi olması mümkündür (Orta Farsça *sancīdan*). Avesta'da, başta bulunan bir sonans önünde ve sonanstan sonra *z* veren ötümlü karşılık *d* olarak temsil edilmektedir: *dasta* «el», Av. *zasta*-, eski Hintçe *asta*-, *drayah*- «deniz» Av. *zarayah*, eski Hintçe *crayas*-. Bu ses ise Orta Farsça ve Yeni Farsçada düzenli olarak devam eder. Yazıtlar Farsçasının başka bir karakteristiği daha vardır: İranca *ϑr*'den çıkan *ç* soneki. Bu *ç* nin geri cekilmiş (retracté) bir *s* olması mümkündür. (*puça*- «oğul», Av. *puϑra*-, eski Hintçe *putra*, *χšaça*-, «krallık», Av. *χšaϑra*-, eski Hintçe *kṣatra*-. Keza *sv* grupu *s* gibi *ku* verir (*asa* «at», Av. *aspa*, eski Hintçe *aśva*-).

Morfolojik alanda yazıtlar Farsçası Avestā diline göre önemli bir yapı değişmesi gösterir. İsim çekiminde, genitivus ve dativus karışmış (birleşmiş) tır (gen dat. *kārahyā*), *-āl* temalarda ise, genitivus, dativus - ablativus için bir tek şekil vardır, bu da lokativus ile karışmıştır *tauhmāyā* gen. ve abl., *ragāyā* lar; instrumentalis ve ablativus da *-o* lu temalarda birbirine karışmıştır: *kārā* «halkla beraber», *draugā* «yalandan ötürü» (dalla menzogna) (Keza *aniyanā* işaret zamirinden türemiş bir instrumentalis çekim ekli ablativus; -ulu eyalet adlarında tekil ablativus ve locativus bazen sırf ablativusun önüne konulmuş hačā öntakısı ile birbirinden ayrılır. (*bābairauv* «Babil'de *hačā bābairauv* Babil'den»); hal (casus) lerin zayıflaması, ablativusa hâkim olan öntakıların sık sık kullanılmasiyle meydana çıkar: hačā'dan» (*hačā baχtriyā* «Bactriana'dan») ve *yātā* «ye kadar» (*yātā bābairauv* «Babil'e kadar») fakat öz adların tekilinde loc. *ā* ön takısiyle kuvvetlendirilir (*gaϑav ā* «yerinde»), *drayahy ā* «denizde» Fiilde, şimdiki zaman sistemi hâlâ muhafaza edilmiştir, başka zamanlar ise hemen hemen yok olmuşlardır. *Aya*-lı temalar çoğunluktadır. Kişisel (personnel) sontakılar genel olarak kalmış, ancak geçmiş (perfectus) inkiler yok olmuştur. Fiilden türemiş sıfat, copulasız olarak geçmiş kavramını ifadeye tahsis edilmiştir: *ima tya manā kṛtam* «benim tarafımdan yapılan budur». Genel olarak, Farsçanın eski evresinde, Orta Çağ evresinde meydana çıkacak olan eğilimlerin bazıları belirmeye başlar. Bunun gibi, Orta Çağ diyalektleri ve Yeni Farsça için karakteristik olan sade cümle eğilimi, yazıtlar evresinde ilk belirtileri verir.

ESKİ FARSÇA (Dil.): bk. FARSÇA, BİSUTUN KİTABELERİ, İRAN DİLLERİ.

ESKİ FOÇA (Coğ.): bk. FOÇA.

ESKİ HİNTÇE (Dil.): bk. SANSKRİT.

ESKİ HİSAR (Coğ.): bk. LAODİKEİA, DENİZLİ.

ESKİ İNGİLİZCE (İng. Old English) [Dil.]: bk. ANGLOSAKSON DİLİ.

ESKİ İRAN DİLLERİ, Hint - Avrupa dil ailesinin Arya koluna giren İran dıllerinin en eski (aş. yu. Büyük İskender zamanına kadar süren) safhasına verilen ad.

E. İ. D. ni *Avesta*'dan ve çivi yazısiyle yazılmış Eski İranca yazıtlar (M. Ö. 520 - 350) dan tanırız. Eski İran dili, sarayda ve ülkeye hâkim yüksek zümre arasında konuşulan dil olup bir güneybatı diyalektidir *Avesta*'nın dili ise İran'ın kuzeydoğusuna ait bir diyalekttir. Her iki dil de Veda'lar Hintçesine o derece yakındır ki bazan bütün bir cümleyi hecesi hecesine İrancadan Hintçeye veya Hintçeden İrancaya çevirmek mümkündür. Bu yakınlığa dayanılarak, daha eskiden ortak bir Hint - İran veya Arya dılinin mevcut olduğu ve İrancanın bundan çıktığı kabul edilir. İrancanın ses değişmeleri şöyledir.: 1. Arya soluklu sesler soluklarını kaybetmiştir. 2. Kapantılı sesler (*p, t, k, b, d, g*) den önceki kapantılı sesler ıslıklı olmuştur. 3. Arya *s* sesi (genel olarak) *h* olmuştur

Gelişmelerinin ikinci safhasındaki İran dillerine Orta İran dilleri, son safhasındakilere ise Yeni İran dilleri adı verılir.

Avesta dili, Pehlevî yazısından türemiş çok mükemmel özel bir alfabe ile, fakat bu dilin artık konuşulmadığı bir zamanda (M. Ö. 350) yazılmıştır. Birçok belirtilere göre, bu zamandan önce de, çok daha az mükemmel bir yazı sistemiyle yazılmış olan *Avesta* metinlerinin mevcut olması muhtemeldir. *Avesta* dilının sentaks ve morfolojisi, bu eserin bir kısmında, Orta İrancaya vergi yenilik belirtileri göstermektedır. *Avesta*'nın Gāthā (bizzat Zerdüşt [Zarathuştra] ün söylediği en eski ve en kutsal ilâhiler) bölümüne ait dil, daha sonraki *Avesta* dilinden ses özellıkleriyle ayrılır. Bk. ESKİ FARSÇA ve AVESTA.

ESKİ KAFKAS DİLLERİ (Alm. Altkaukasische Sprachen), Eski Küçük Asya dıllerinin büyük bir kısmına verilen ad. F. Hommel H. Winckler ve G. Hüsing'in Elamcayı Kafkas dillerine yaklaştırma denemelerinden sonra, E. K. D. terimini ilk olarak Alman dilcilerinden Ferdinand Bork (b. bk.) kullanmıştır. Bork'a göre, bazı Eski Küçük Asya dillerinde, bugün kuzey Kafkasya'da yaşayan bazı dillerde de rastlandığı gibi, *tl* tipinde karmaşık fonemler, dil yapısında da gövdeleyici (Alm. einverleibend, Fr. encorporant, yani özne ile nesneyi de fiil gövdesinin içine alan) düzen görülmektedir. E. K. D. ne bu ad, bu benzerlikten dolayı verilmiştir.

Bu görüşe göre, Eski Küçük Asya'da Hint - Avrupa ve Samî ailelerine bağlı olmayan E. K. D. topluluğu Ege denizinden İran'a kadar şu şekilde yayılmıştır: Karia dili, Lykia dili, Alasia veya Alaşia dili. Haldi veya Urartu dili, Kasp (eski Hazar) dili, Elam dili, Mitanni dili, Ukirut dili (kuzey Suriye'de Ras Şamra [eski Ugarit] da yapılan kazılardan çıkan bazı tabletlerdeki dil; bugün Ḥurri dilinin bir diyalekti sayılmaktadır), Ḳaṭna dili (Mısır'daki Tellü'l-Amarna mektuplarından ortaya çıkan Mitanni diline benzer ve

eskiden kuzey Suriye'deki Ḳaṭna şehrine ait olan bir diyalekt), ilâve olarak da Sumerce. F. Bork'a göre, bu grup içinde asıl Eski Kafkas dili sayılanlar Elamca ile Mitancadır. Bork bu görüşünü ilk defa *Das Ükirutische. Die unbekannte Sprache von Ras Schamra* (Ukirutça. Ras Şamra'dan çıkan bilinmeyen dil) [1938] adlı eserinde açıklamıştır. 1939 da çıkan «Altkaukasische Studien» serisinde *Der Mitannibrief und seine Sprache* (Mitanni mektubu ve bunun dili) adlı eserinde F. Bork, Hindistan'daki Drāvid dillerini de bu topluluğa bağlamak istemiştir. Bork'un *Die Sprache von Qaṭna* (Ḳaṭna dili) [1940] adlı eseri de «Altkaukasische Studien» serisinde çıkmıştır. Bk. ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ. — A. D.

ESKİ KALAFATLI (Coğ.): bk. ILIUM.

ESKİ KARAHİSAR veya İSCEKARAHİSAR (eski adı: Synada), iç Batı Anadolu bölgesinde. Afyon Karahisar'ın 12 km kuzeydoğusunda bir köy. Arkeolojik bir yer olup eski saray harabeleriyle meşhurdur. Sonradan Phryglere bağlanmış olan bu eski şehir, somaki mermer çıkarılan ocakları ile tanınırdı. Ayasofya'nın birkaç sütunu bu ocakların mermerinden yapılmıştır.

ESKİ KIRIM (Coğ.): bk. KRIMONDA, FEODOSİYA.

ESKİ KİLİSE İSLAVCASI (Dil.): bk. KİLİSE İSLAVCASI.

ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ (Alm. Altkleinasiatische Sprachen, Fr. Langues asianiques), Eski Ön Asya ve Akdeniz Dilleri (b. bk.) grupunun Anadolu'ya sınırlanan kolu. M. Ö. II ve I. binyılda kullanılmış olan bu dillerden bir kısmının en eski izlerine II. binyıl başlarında, Kayseri yakınındaki eski Kaneş (bugünkü Kültepe) şehrinde yerleşmiş olan Asur Tıcaret Kolonisinin bıraktığı çivi yazılı eski Asurca belgelerde geçen özel adlarda rastlarız. Bu gerçeği, Benno Landsberger ile Emin Bilgiç 1944 yılında ortaya çıkarmışlardır (bk. «Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi», 1944 mart - nisan sayısı ve devamı).

E. K. A. D. nin eski tabakasını, çivi yazısı kullanmış olan Proto Ḫatti, Ḫurri ve Urarṭu dilleri teşkil eder. Bunlardan, M. Ö. 2500 yıllarına ait olan Proto - Ḫatti veya Ḫatti dili (b. bk.), Hint - Avrupa ailesinden olan ve yerli tabirle Naş dili denen sonraki klasik Hititçenin alt tabakasında bulunmaktadır. Hitit imparatorluğu zamanında bu eski dil, yalnız dinî metinlerde kullanılmıştır.

Ḫurri dili (b. bk., M. Ö. 2500 - 1400), eskiden çok geniş bir alanda, Kerkük (eski adı: Nuzu) ten kuzey Suriye'ye kadar yayılan bir alanda kullanılmıştır. Asurlular, kuzeylerindeki memlekete Subartu dedikleri için bazı dilciler Ḫurri dilini Subartu dili (Alm. Subaräisch, Fr. Subaréen) diye adlandırmak, ayrıca M. Ö. XIV. yüzyılda Mitanni krallığında (Ḫurri'lerin güneyinde) kullanılan Mitanni dilini de bunun bir kolu saymak istemişlerdir. Fakat bu dili konuşanlar kendilerine Ḫurri dedikleri için şimdi dilcilikte Ḫurri adı tutunmuştur. Çivi yazılı Ḫurri metinleri Hititlerin Boğazköy (Hititçe adı: Ḫattuşa) arşivinden, ayrıca yukarı Mesopotamya'daki Māri şehri kazılarından çıkmıştır. Mitanni kralı Tuşratta (M. Ö. 1410 - 1375 sıraları) nın bu dildeki bir mektubu da 1887 de firavunların Mısır'da Tellül'l - Amarna mevkiindeki eski arşivinde bulunmuştur. Kuzey Suriye kıyılarında, Lazkiye yakınındaki Ras Şamra (eski Ugarit) kazılarından da M. Ö. 1500 yıllarından kalma bir Sumer - Ḫurri kelime karşılıkları listesi elde edilmiştir. Bu sözlüğün diline bir aralık (1930, bk ESKİ KAFKAS DİLLERİ) Ukirut adı verilmişse de, sonradan bunun Ḫurri dilinden pek farklı olmadığı anlaşılmıştır.

Ḫaldi veya Urarṭu dili (b. bk.) M. Ö. IX. yüzyıl — M. Ö. 640 yılı arasında Van (eski adı: Tuşpa) dolaylarında, Urarṭu devletinde kullanılmıştır. Bu yıllardan kalma, başlıcası Kelişin dikilitaşındaki olmak üzere birkaç yüz yazıt vardır. Urarṭu dili Ḫurri diliyle akraba olsa gerek.

Hitit imparatorluğunun kuzeybatısında (Kastamonu - Sinop kıyıları) yaşavan Kaşka halk topluluğu dilinin de bu gruptan olduğu, Hitit metinlerinde geçen yer adlarından tahmin edilmektedir. Bunların doğusunda yaşamış olan Ḫayaşa topluluğunun dili için de, yine özel adlara dayanılarak, aynı şey söylenebilir.

E. K. A. D nin, daha geç bir çağa ait olmak üzere, Yunan alfabesine benzer yazı sistemleri kullanmış olan bir batı kolu da vardır. Anıtları çoğunlukla mezar yazıtlarından ibaret olan bu dillerden altısını bu yazıtlar sayesinde biliyoruz:

Lykia dili (b. bk.), M. Ö. V. yüzyılda, şimdiki Muğla - Antalya bölgesinde konuşulurdu. Arkaik ve klasik olmak üzere iki şekliyle muhafaza edilmiştir. Milya dili adiyle tanınan arkaik şekli (Lykia B), ünlü bir zafer yazıtında kullanılmıştır. M. Ö. 412 yılında Lykia'lıların Atina'lılar üzerinde kazandıkları zaferi anlatan ve bir dikilitaşa Yunan alfabesine benzer bir yazı ile kazılı bulunan bu yazıt, bugün Antalya'da, Fethiye'nin güneyinde, Esençay kıyısında, Günük (eski adı: Ksanthos) köyünde bulunmaktadır. Lykia dilinin klasik şekline (Lykia A) Termil dili denmektedir. Bu dilden kalma 200 kadar yazıt arasında, Lykçe - Yunanca olmak üzere iki dilde yazılmış olanları da vardır.

Lydia dili (b. bk.) nin alanı, merkezi Sardeis (yerli adı: Śfard, eski Farsça: Sparda) olmak üzere, İzmir - Manisa bölgesi idi. Elli iki kadar olan yazılı kalıntıları çoğunlukla M. Ö. IV. yüzyıldandır; aralarında Lydce - Aramca olmak üzere iki dilde olan bir yazıt da bulunmaktadır.

Bazı dilciler, Lykia ve Lydia dillerini Hitit imparatorluğunda kullanılan Hint - Avrupa asıllı Palā ve Luvi dillerinin birer akrabası olarak kabul etmiş ve aynı dil ailesi içinde sınıflandırmışlardır. Başka dilcilere göre, Lydia dili, Karia dili gibi karışık bir dildir.

Buna karşılık, Karia dili (b. bk.) tam bir eski batı Anadolu dili sayılmıştır. Eskiden Aydın - Muğla bölgesinde konuşulan bu dilin başlıca anıtını Karia'daki Kaunos yazıtı teşkil eder; 76 kadar yazıt da Karia'nın türlü yerlerinde ve Mısır'da bulunmuştur. Bu sonuncular, genellikle kişi adlarından ibaret kısa yazıtlardır; bunlar M. Ö. VII - VI. yüzyıllarda Mısır ordusunda para ile hizmet gören Karia'lılar tarafından hatıra yazıları olarak kaya ve taş üzerine kazılmıştır. Yazıtlar arasında Karca - Mısırca olmak üzere iki dillisi de vardır. Bu dil Eski Girit dilinin akrabası olsa gerek.

Mysia dili (b. bk.), Bergama - Edremit - Bayramiç - Balıkesir - Bursa - Kütahya bölgesinde konuşulurdu. Bu dilden M. Ö. V. yüzyıldan kalma biricik yazıt 1926 da eski Mysia Phrygia sınırında, bugünkü Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Üyücek köyünde bulunmuştur. Bazı dilciler Mysia dilini Phrygia diline bağlayarak Hint - Avrupa aslından saymaktadırlar.

Pısidia dili (b. bk.), Burdur - Isparta - Konya bölgesinde konuşulurdu. Bu dilde yazılan ve kişi adlarını

kapsayan 16 kısa mezar yazıtı, 1890 da Isparta'nın Eğridir ilçesine bağlı Sofular köyünde bulunmuştur.

Side dili (b. bk.), M. Ö. V. yüzyılda Pamphylia (Hitit çağında: Arzawa, bugün Antalya) daki Eurymedon (bugün: Köprüsu) çayının doğusundaki Side şehrinde konuşulur ve özel bir alfabe ile yazılırdı. Yazısını, H. Th. Bossert 1950 de çözmüştür (bk. Türk Tarih Kurumu «Belleten», sayı 53, Ankara 1950).

Bunlardan başka, Eski Yunanca metinlerde geçen bazı adlardan ve kelimelerden anlaşıldığına göre, eski batı Anadolu'da Pamphylia'lıların, İsauria'lıların, Kilikia'lıların, Kataonia'lıların, Kappadokia'lıların, Lykaonia'lıların, Pontos'luların, Paphlagonia'lıların, Mariandyn'lerin, Bithynia'lıların, Gergit-Solym'lilerin de millî dilleri vardı. Bunlar, Anadolu'nun Yunan-öncesi (Fr. Pré-hellénique) dilleri arasında yer alır. Bk. ESKİ ÖN ASYA VE AKDENİZ DİLLERİ. — A. D.

ESKİ MALATYA, Malatya ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 3 688 (1960) dir. Bu yerleşme yeri, Malatya şehrinin 8 km kuzeydoğusundadır. E. M. nın denizden yüksekliği 800 m dir. E. M. nın nüfusu, son 40 yıldan beri 2-4 bin arasında değişmiştir.

E. M. bucağının arazisi, kuzeyde geniş düzlüklerin, hemen güneyinde tepeliklerin uzandığı bir yerdir. Yüksekçe dağlar daha güneyde kalır. Kuzeyden geniş tabanlı, kum adalariyle dolu Fırat nehri ile onun bir kolu olan Tohma çayı geçer. Bucak topraklarında ise küçük dereler akar, Fırat ve Tohma'ya dökülürler. Bunlardan biri Pınarbaşı deresidir. Bu dere, Bahçebaşı (eski Orduzu) köyünün güneyindeki kaynaklarla beslenir, 3 000 nüfuslu bir köy olan Bahçebaşı'nın bahçelerini sular, ancak artan su E. M. ya gelebilir. Bunun için, eskiden beri haftanın bazı günlerinde bu derenin suyu E. M. ya bırakılır.

Burada yaz mevsimi sıcak ve kurak geçer. Kasabanın yeri çukur olduğundan bunaltıcı sıcaklar olur. Yakın zamanlara kadar sıtma da olmuştur. Kış mevsimi kar yağışlı ve soğuk geçer. En çok yağış ilkbaharda olur. Yıllık yağış tutarı 370 mm yi geçer.

Bu çevrede su boylarında söğüt ve kavak ağaçlariyle yer yer çalılıklar dışında, tepeler ve düzlükler bozkır görünüşündedir. Ekilmeye elverişli olan yerlerdeki tahıl (buğday, arpa, mısır) ekimi ile sulanabilen daha dar yerlerdeki sebze ve meyva bahçeleri genişçe yer tutar. Bahçecilik, kasaba halkına çok kâr sağladığı için, bakımlı bahçeler çoktur. E. M. bahçelerinde en çok kayısıya rastlanır. Kayısı taze olarak satıldığı gibi, kükürtleme yapılarak başka yerlere de gönderilir (8-10 bin kg). Kayısıdan sonra gelen meyvalar elma, armut ve şeftalidir. Çevrede şeker pancarı ile tütün ve haşhaş da yetiştirilir. Pancar, Malatya şeker fabrikasının kuruluşu (1957) ndan sonra yetiştirilmeye başlanmış, ekim alanı gittikçe genişlemiştir. Tütün, dağınık olarak türlü yerlerde ekilir.

Kasabada tuğla yapım yerleri, köprüler, alanlar, ilk okul, Selçuklular zamanından kalma Yıkık Han (turistik ve tarihî değeri vardır), Ulucami, başka han ve kervansaray harabeleri vardır. İçme ve kullanma suyu 1 km güneydeki kaynaktan künklerle getirtilmiş, 20 kadar çeşmeye verilmiştir. E. M. kasabası, işlek bir yol ağzıdır. Malatya, Elazığ ve Sivas'a uzanan karayolları ile demiryolu buradan geçer.

E. M., küçük bir kasabadır. Tek katlı, kerpiç duvarlı evlerle dar sokaklar arasında ayakta kalmış hemen tek eser, Selçuklulardan kalma Ulucami'dir. Bu güzel Türk eserinin batı kapısında bu camii yaptıranın adı ve yapılış tarihi yazılıdır.

E. M., yüzyıllarca geniş ve zengin Malatya havzasının merkezi iken, bugün yıkıntılarla dolu ve sadece tarihî zenginliği kalabilmiş olan küçük bir kasabadır. Toprağı verimli, yol durumu elverişli olduğu halde, bu eski şehir, kurulmuş olduğu yerin savunmaya elverişli bulunmaması yüzünden gittikçe gerilemiştir. Çok eskiden beri bir yerleşme yeri olan Malatya havzasının merkezinin buralarda olduğu, daha Hititler ve Asurlular çağında Maldiya, Meliddu, Melidi, Melilia gibi adlarla anılmış bulunan yerleşme yerinin bu çevrede bulunmuş olduğu üzerinde durulmuştur. Hititler Malatyası daha güneyde. şimdiki Bahçebaşı köyünün bulunduğu yerde, Arslantepe denilen bir hüyüktedir. Burada 1932 ve 1933 te M. Delaporte tarafından yapılan ve 30 m derine indirilen kazıda M. Ö. XIII. yüzyıla ait yazılarla büyük bir kapı, arslanları ve VIII. yüzyıla ait bir Hitit kralının heykelleri ve bir Hitit sarayı meydana çıkarılmıştır. Bu Hititler Malatyasından sonra kurulmuş olan E. M. nın ilk kuruluşu üzerine bilgi azdır. E. M. nın Romalılar zamanında imparatorluğun sınırlarını koruyan bir sınır şehri olmasına çalışılmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu'nun bu kısmı yeniden Osmanlı imparatorluğuna katıldığı sıralarda E. M., artık gelişememiş, en sonunda da yerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Bk. MALATYA, MALATYA OVASI. — R. İ.

ESKİ NORDCA (Fr. Vieux nordois veva vieux nordique occidental, Alm. Altnordisch), İslanda ve Föro Adaları ile birlikte kuzey Skandinavya'da yaşayan Germen uluslarınca kullanılan dillerin en eski çağlardan M. S. XV. yüzyıla kadar süren gelişme safhalarındaki durumuna verilen ad. Bu diller Norveççe, İslandca, Danca ve İsveççedir. Yanlış olarak birçok hallerde bu ad yalnız Eski İzlanda-Norveç edebiyat diline verilir. E. N., Germen dil ailesinin bir kolu olup Got diline yakındır. Sessizlerinde Aşağı Almanca ve İngilizce ile aynı fonetik seviyededir; soneklere özel bir düşkünlüğü vardır. (tanım edatı kelimenin sonuna eklendiği gibi yeni bir mediopassivum sk, s meydana gelmiştir); önekler (*bi-* , *ga-* v. b.) kalkmıştır.

E. N. nın kökü Ana Nordca (Urnordisch) dır. Bu ise VIII. yüzyıla kadar bütün kuzeyli Germenlerin ortak dili olup Run yazıtları ve Lapça-Finceden türetilmiş kelimelerle bize kadar gelmiştir. Vikingler zamanından (M. S. 800-1000) itibaren bu dil doğu ve batı Nordcaya ayrılır. Danca ve İsveççe Doğu Nordcaya, Norveççe ve İslanda dili ise Batı Nordcaya girer. Norveççe ve İslandca eski diftongları (*ei*, *au*, *ey*) muhafaza etmiştir. Halbuki öbür dillerde bunlar *e* ve *ö* olmuştur. Öte yandan Doğu Nordca *mp*, *nk* ve *nt* konsonant gruplarını muhafaza etmiştir. Batı Nordcada bu gruplar *pp*, *kk* ve *tt* haline gelmiştir. XIV. yüzyıldan sonra bu diller ayrı ayrı gelişmiştir. En muhafazakâr olan İslandca, şimdiye kadar eski şekillerini muhafaza etmiştir. Danca, yazı dili olarak Eski Norveççenin yerini almıştır. Eski Norveççe ancak bol sayıdaki diyalektlerde yaşamağa devam etmiştir. Halbuki İsveç'te ve Danimarka'da özel, resmî ve edebî diller meydana çıkmıştır. Eski edebiyat dili olarak Norveççe ve İslandcanın büyük önemi vardır. Halbuki Danca ve İsveççeden bize ancak kanun metinleri ve tercümeler kalmıştır ki bunlar, XIII ve XIV. yüzyıllardan daha eski değildir.

ESKİ ÖN ASYA VE AKDENİZ DİLLERİ (Alm. Altvorderasiatische und Mittelländische Sprachen, Fr. Langues de l'Asie Antérieure et de la Méditerranée anciennes), M. Ö. IV. binyıldan Milât sıralarına kadar Ön Asya ile Doğu ve Orta Akdeniz'in türlü bölgelerinde, değişik çağlarda konuşulmuş olan ve Hint - Avrupa veya Samî ailelerine girmeyen eski diller topluluğu. Bu diller tam anlamiyle bir dil ailesi meydana getirmemekle beraber, kullandıkları yazı sistemi, çağ, bulundukları yer, akrabalık bağları gibi birçok bakımlardan bazı ortak nitelikler taşır. Yazıya göre bunlar şu şekilde sınıflandırılabilir: 1. Çivi yazısı kullanmış olan Eski Orta ve Doğu Anadolu ve Mesopotamya dilleri; 2. Eski Fenike - Yunan alfabelerine yaklaşan türlü yazı sistemleri kullanmış olan ve daha geç bir çağa ait Eski Batı Anadolu dilleri; 3. Resim yazı, lineer ve alfabe kullanmış olan Eski Akdeniz dilleri; 4. Yazıtları bugüne kadar okunamamış veya anlaşılamamış olan diller.

Bunlardan Eski Orta ve Doğu Anadolu ve Mesopotamya kolu iki grupa ayrılır; a. Eski Mesopotamya grupu, b. Çevre, yani Eski Suriye - Orta ve Doğu Anadolu - Güneybatı İran grupu. Birinci grupta iki dil buluruz: Sumer dili (b. bk.) ile Kas dili (b. bk.). İkinci grupta da şu dört dil yer alır: a. Elam dili (b. bk.), b. Proto - Ḫatti veya Ḫatti dili (b. bk.), c. Ḫaldi veya Urarṭu dili (b. bk.), d. Ḫurri dili (b. bk.). Yine Mesopotamya'nın çevresinde, Orta Anadolu'da çivi yazısı kullanmış olan dillerden Hitit dili (b. bk.), Luvi dili (b. bk.) ve Pala dili (b. bk.) Hint - Avrupa ailesinden oldukları için, öbür sınıfsız kalmış olan diller topluluğuna girmezler. Ḫatti, Urarṭu ve Ḫurri dilleri ise, daha başka dillerle birlikte, E. Ö. ve A. D. nin Eski Küçük Asya Dilleri (b. bk.) grupunu meydana getirir.

2. Daha geç bir çağda, Yunan alfabesine benzer yazı sistemleri kullanmış olan Eski Batı Anadolu dillerinden metin bırakmış olanları şunlardır: Lykia dili (b. bk.), Karia dili (b. bk.), Mysia dili (b. bk.) ve Pisidia dili (b. bk.). Bunlardan başka, eski Yunanca metinlerde Pamphylia, İsauria, Kilikia, Kataonia, Kappadokia, Lykaonia, Pontos, Paphlagonia, Mariandyn, Bithynia, Gergit - Solym gibi Batı Anadolu dillerine ait bazı adlar ve kelimeler de geçmektedir. Yukarıda anılan Lykia dilinin, bazılarına göre Lydia, Mysia ve Bithynia dillerinin de, inceleme sonunda, Hint - Avrupa dil ailesinden sayılabilecekleri anlaşılmıştır. Öbürleri, yukarıda anılan Eski Küçük Asya Dilleri grupunun malıdır. Kuzey Anadolu'daki eski yer adlarından bilinen Kaşka dili ile güneydeki Side dili (b. bk.) de bu gruptan olsa gerek. Eskiden Batı ve Orta Anadolu'da kullanılmış olan Phryg ve Galat dilleri Hint - Avrupa dil ailesine girerler.

3. Resim yazı, lineer ve alfabe kullanmış olan diller den «resim yazılı Hititçe» (Alm. Bildhethitisch, Fr. Hittite hiéroglyphique), Hint - Avrupa dillerinin Anadolu grupundandır. Hece usullü özel yazı kullanmış olan Eski Kıbrıs (Öz Kıbrıs, Fr. Etéo - cypriote) veya Alasya, Alaşia (b. bk.) dili, çeşitli resim yazı (Knossos'ta, Mallia'da, Phaistos'ta v. b.), lineer yazı (Knossos'ta v. b. yerlerde; Mykenai'den ve Pylos'tan çıkan lineer B'yi İngilizlerden M. Ventris ile J. Chadwick 1953 te çözmüşlerdir) ve Yunan alfabesi (Praisos'ta) kullanan Eski Girit dili (Öz Girit, Fr. Etéo - crétois, bk. GİRİT, Dil), Limni dili (b. bk.), Etrusk dili (b. bk.) ve bunun uzantısı olan Rhaetia dili (b. bk.), asıl eski Akdeniz dilleri sayılır. Bazı dilciler eski Pelasg, Leleg, Tyrrhen dillerinden başka, İberceyi ve bunun bugünkü temsilcisi olan Bask dili (b. bk.) ni de bu grupa katmak istemişlerdir.

4. Bu çevrede, metinleri henüz çözülmemiş olan dillerden şunları sayabiliriz: a. Türkiye - Suriye sınırında, Amanos dağlarında, İslâhiye'ye bağlı Zincirli köyünün güneyinde bulunan Ördekburnu'ndan çıkan bir dikilitaşın üzerinde eski Aram alfabesiyle kazılmış olan yazıtın dili. İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan, M. Ö. X. veya IX. yüzyıldan kalma bu yazıtın dil bakımından «resim yazılı Hititçe» ye yakın olduğu sanılmaktadır; b. Lübnan'ın Cübeyl (eski Byblos) mevkiinden çıkan bir dikilitaş üzerinde, resim yazı - alfabe karışımı 114 işaret kullanılarak kazılmış olan yazıtın dili. Tahminlere göre bu, eski Fenike dili olsa gerek (bk. BYBLOS); c. Pakistan'ın Pencap bölümünde, Sint ırmağı çanağındaki Mohenjo - Daro ve Harappa mevkilerinde yapılan kazılardan çıkan Hint - öncesi (Fr. pré indien, M. Ö. 3500 yıllarına ait) mühürlerde kullanılmış olan dil. Birkaç yüz işaretle yazılan ve bitışken tipte olan bu dil, Sumerceyi ve Ön - Elamcayı andırmaktadır. Bk ESKİ KAFKAS DİLLERİ, ESKİ KÜÇÜK ASYA DİLLERİ. — A. D.

ESKİ PRUS DİLİ (yerli adı: Prūsiskai), eski Prusyalıların dili. Hint - Avrupa dil ailesinin Balt koluna bağlı idi. Ülke, Almanlar tarafından zaptedılip iskânı üzerine yavaş yavaş söndü. XVII. yüzyılın sonlarına ait tarihî kaynaklardan anlaşıldığına göre, E. P. D. 1700 tarihinde sona ermiştir. E. P. D. nin gramer ve dil hazinesini bir dereceye kadar yeniden kurmak imkânını sağlayan belgeler şunlardır: 1. Elbing kütüphanesinde yazma halinde bulunan bir sözlük. 2. Tolkemitli Simon Grumau'un *Preussische Chronik* (Prusyalılar kroniği) [1517 - 1526] adlı yazısından bize kalan 100 kelimelık bir liste. 3. Luther'in din dersleri kitabı (*Catechismus*) nın adı bilinmeyen biri tarafından E. P. D. ne tercümesi (Königsberg, 1545); Luther'in *Enchiridion* (El kitabı) unun Duka Albrecht'in emriyle Abel Will tarafından yapılmış tercümesi (Königsberg, 1561).

Elbing sözlüğü 802 kelimeyi ve bunların Almanca tercümelerini içine alır. Bu kelimeler ait oldukları alana göre gruplara ayrılmıştır. Yazma XV. yüzyılın başlarına veya XIV. yüzyılın sonlarına ait olmakla beraber, bunun ana örneği (archétype) ve buna göre dil malzemesinin toplanması, muhtemel olarak XIV. yüzyılın başlarına ve hattâ XIII. yüzyıla aittir. Buna göre, bu belge bütün Balt dillerine ait belgelerin en eskisidir. Prusya'ya ait tarihî belgelerden zengin bir insan ve adları koleksiyonu toplanmıştır. Bk. BALT DİLLERİ, BALT - İSLAV DİLLERİ.

ESKİ SAKSONCA (Alm. Altsächsisch, Fr. Vieux saxon), İngiltere'ye geçmeyip kıtada kalan Saksonların dili. Bu dil, Eski Aşağı Almanca grupunun başlıca temsilcisi ve bugünkü Aşağı Almancanın daha eski bir şeklidir. E. S. edebî yazılardan elimizde pek az malzeme vardır. Edebî değeri olmayan birkaç küçük dil belgesi dışında *Heliand* destanı ve *Eski Ahd*in şiirli bir taklidinin parçaları (Tekvin) bize kadar ulaşmıştır.

ESKİ SARAY (Saray - ı Atik - i Mamure) [1826 - 1445], II. Mehmed'in 1454 te İstanbul da inşasına başlattığı bu sarayın dört yüz yıllık bir tarihi vardır. İstanbul fatihi 1467 ye kadar 13 yıl burada kaldıktan sonra, Yeni Saray (Saray - ı Cedid - i Âmire) a nakletti. Bu tarihten 1826 ya kadar E. S., padişahların maiyetine tahsis edilmiştir.

E. S. hakkında tarihî kayıtlar çok zengindir. Birbirinden faydalanılarak yapılmış ve yabancı kaynaklara ait birçok planlara ve birbirini tutmayan ve hangi esaslara dayandığı bilinmeyen birtakım resimlere de rastlanmıştır.

Bizanslılar zamanında İstanbul'da iki saray vardı. Biri Sultan Ahmet camii sahasının bir kısmında, Hippodrom (Sultan Ahmet Meydanı) yanında da, denize kadar uzanan Bukoleon adında kışlık, ikincisi Ayvansaray üstünde ve bu isimden anlaşılacağı üzere Blakhernai (Vlakerne) yazlık sarayıdır. Halen binasının kârgir bünyesi duran Tekfur Sarayı bu semtin en hâkim noktasında, surun devamı içinde, bugün yegâne mevcut dairelerinden biridir.

Fatih Sultan Mehmet 1453 te İstanbul'u aldığı zaman, bu sarayların ancak harabeleri ile karşılaşmıştır. Fatih bunlarda oturacak yer bulamayarak, bir süre için şehre muhafızlar bırakıp Edirne'ye dönmüştür.

İstanbul 7 tepe üzerine kurulmuştur. Ortada üçüncü ve her tarafa hâkim tepede, harabe halinde Bizanslıların Ayan Sarayı (Senatus) dedikleri bir bina ve kilisesinin bulunduğu geniş bir saha vardı ki Forum Tauris (Boğa meydanı; Beyazıt meydanı) yanından Süleymaniyenin ilerisinde Küçük Pazar seddine kadar uzanırdı.

İlk Bizans suru Kumkapı - Mercan ve Unkapanına kadar uzandığından, surdan dışarı kalan Çemberlitaş'tan Süleymaniye arasına kadar uzayan bu sahada şehrin ilk büyük mezarlığı uzanırdı.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de bu saha hakkında bilgi vermiştir. Dört duvarla tahdit olunan kısımda Kayser binası, içinde binlerce din adamının bulunduğu yerler ve kilise, ağaçlarla kaplı bir büyük bahçe, efsanesi olan Ab - ı Hayat («Nempheum Maximum») sarnıcı vardı.

Şehir Konstantinos ve Theodosios surlariyle genişleyince, bu taraf büyüyerek şehrin en makbul yeri olmuş ve Ayan Sarayı da burada yapılmıştır.

İşte bu yerde, 1454 te Fatih Sultan Mehmed'in oturması için birçok daireyi içine alan burç ve barusuz bir duvarla çevrili bir sarayın inşasına başlanmış ve yanına da Şehzadebaşı ile Vezneciler arasında Yeniçeri odaları (kışlaları) yapılmıştır. Saray H. 862 (M. 1458) de bitmiştir.

E. S. geniş bir yeri kaplar. Bir köşesinde Dellak Mustafa Paşa sarayı vardır. Bir kısmı da Küçük Pazar seddine ve o tarafta Dolaplı Sarnıca kadar ilerler. Yeniçeri ağası ve Siyavuş Paşa sarayları da E. S. sahasında idi.

Fatih Sultan Mehmet bütün maiyeti ve çok sevdiği kütüphanesiyle birlikte bu saraya yerleşmiş, 1467 ye kadarı burada kalmıştır. İşte bu ilk sarayın şekil, biçim ve kasırları hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Matrakçı ve ressam Nasuh'un *Beyan - ı menazili sefer - i İrakeyn* adlı eserindeki İstanbul panoramasında, E. S. XVI. yüzyılda yanmadan önce iki duvar içinde resmedilmiştir.

E. S. birçok binaları içine alıyordu. Havuzlar, maksureler, şadırvanlar, pek çok odalı daireler, ayrıca matbah, kiler, personele ait haneler, ak ağa ve kara ağalara mahsus odaları kapsamakta idi. Beyazıt meydanı tarafındaki asıl büyük kapı saçaklı idi.

Fatih 1467 de İstanbul'un akropolünde yaptırdığı muhteşem Yeni Saraya geçince, Beyazıt'taki sarayına E. S. (Saray - ı Atik) dendi. Saray - ı Cedid - i Âmire daha esaslı olarak yapılmıştı.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında E. S 1544 te yanmıştır. Bu geniş saha ikiye bölünmüş. E. S. yeniden bina edilmiştir. Etrafını duvarla çevirmişler, üç kapı (doğuda Divan, güneyde Beyazıt, batıda Süleymaniye) açmışlardır. İç dairelerin Yedi Kardeşler kapısı diye adlandırılmış daha birçokları sayılabilir. Ayrılan bir kısım arsaya da Süleymaniye İmareti (Cami), dört medrese, darüşşifa (hastahane) ve tıp mektebi, imaret aşhanesi, misafirhane, kervansaray, ilk mektep inşa edilmiştir.

E. S. ın Kanunî'nin yaptığı bina ve kasırlarla genel durumunu pek tasavvur edemiyoruz. Lâkin XVII. yüzyıldaki duruma ait arşiv kayıtları vardır.

ESKİ SARAY: *Hünername* (Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi nüshası) den: II. Bayezid'in Eski Saray içinde bir geyik avlaması

III. Sultan Ahmet zamanında E. S. ın Harem - i hümayuna mahsus binaları: Birinci Daire, İkinci Daire, Üçüncü Daire ve Hastalar dairesinden meydana gelmiştir.

Birinci dairede divanhane, kış odası, kapı üzeri, musandıra, yaz odası, şirvanlı kahve odası, hamam, matbah, helâlar ve kapılar vardı.

İkinci dairede divanhane, kapı üzeri, kış odası, musandıra, musandıralı yaz odası, kahve odası, hamam ve külhan odası, helâlar ve diğer yerlere giden kapılar vardı.

Üçüncü dairede divanhane, kapı üzeri, kış odası, musandıra, musandıralı yaz odası, şirvanlı

kahve odası, matbah, kiler dairesi, bahçede kamerye, daha birçok yerler bulunuyordu.

Bu üç büyük daireden biri büyük valide dairesidir. Ayrıca tatlı suyu vardı. Halkalı suyu da getirilmişti. Ayrıca kahvecibaşı, aşçıbaşı, aşçılar, helvahane daireleri, koğuşları, kütüphane odası, berber dükkânı, baltacılar ve aşçılar yerleri ve hamamları vardı.

Padişah gelince Havuzlu Köşkte otururdu. Bütün bunların bakımları, çinilerle ve nakışlarla süslenmesi, kadrolarında bulunan çinici ve nakkaşlarla sağlanmıştı.

E. S. teşrifata dahildi. Zira eski padişahların kadın ve erkek emektarlarının sarayı idi. Yeni padişahlar bunları asla ihmal etmemişlerdir. Ziyaretleriyle onların kırık kalplerini sevindirirlerdi. Burada programlı ziyaret manasına gelen binişler az değildir. H. 1142 (1729 - 1730) de III. Ahmet E. S. a gelmiş, cirit ve tokmak oyunları yaptırmıştır. H. 1143 (1730 - 1731) te I. Mahmut geldiğinde askerlere cirit oynatmıştır. III. Osman da zaman zaman gelmiştir.

E. S. ın içinde Bizanslılar zamanından kalan Ab - ı Hayat, havarilerden Şem'un'a izafe edilen bir su vardır.

E. S. da hastalar dairesine önem verilmiştir. Müteaddit odalar, hamamı, camekân denen soyunma ve yazlık mahalleri, pencerelerin tahta kapaklarına kadar diğer saraylarımızda sırların eski ve yeni stillerine göre odalar pek zariftir.

E. S. personeli Topkapı Sarayındaki gibi kalabalıktı. Bunların âmiri E. S. baş ağasıdır. Kadroda kadın ve erkek her yaşta saraylılar, yangına karşı sakalar (iç yangın söndürme teşkilâtı), kapıcılar kâhvalığı vardı. Teberdarlar kâtipliği, imamlığı, çinici başlığı, sergulamlığı makamları ve yerleri olduğu gibi, personelin okumaları için dershaneler de kurulmuş, haftada iki gün güzel yazı öğrenmeleri için hattatlar tayin edilmişti. E. S. baltacıları, medrese talebesiyle Bayezid camiindeki derslere devam ederlerdi.

Harem ve selâmlığın hastahanelerine ve hasta odalarına hassa hekimleri zümresinden iki iç hastalıkları uzmanı. cerrahlar ve göz uzmanları bakardı. Harem - i hümayunda, kadından hastalar kethüdası vardı. Harem - i hümayun hastahanesinin üç odası ve müştemilâtı ile ayrıca hamamı vardı.

E. S. tahsisatı zengindi. Matbahların ve kiler masraflarının kabarık olduğu bunu göstermektedir. Koyun etleri koyun eminliği tarafından yollanırdı. E. S. zaman zaman değişen ve icabına göre takviye edilen idare ve muhafaza teşkilâtı ile III. Selim zamanına kadar yeniden inşa edilen daireler, kasırlar, hamamlar ve kışlalar bakımlı kalmıştır. Saray XIX. yüzyıl başında son bir yangın felâketi daha geçirmiş, ondan sonra yeniden ihya olunmuştur.

Vak'ai Hayriyeyi müteakıp bu E. S. sahasına yeni daireler, kasırlar ve kışlalar, H. 1244 (1828 - 1829) te yangın kulesi, H. 1248 (1832) de Asakir-i Mansure-i Muhammediye için kumandanlık (Bab - ı seraskeri) binası yaptırılmıştır.

Bab - ı seraskeri binasının kârgir, içleri ahşap bu daireleri Bağdad askerî valiliğinden dönen Müşir Namık Paşanın nezareti altında, şimdiki Üniversite merkez binasını teşkil eden ve yarım asır Harbiye Nezareti olan büyük binayı 1870 te yapılmıştır. Bu binanın ikmali Sultan Aziz'in Avrupa seyahatinden dönüşünden sonraya rastladığından, Paris'teki Arc de triomphe gibi, halen Soğukçeşme'de Defterdarlık dairesi yanındaki büyük kapının müşabihi, büyük bir medhal yapılmış, sağ ve sol kola birer köşk inşa edilmiştir. — A. S. Ü.

ESKİ SİBİRYA DİLLERİ (Fr. Langues paléosibériennes veya Langues paléoasiatiques), Sibirya'da kullanılan ve dilcilik bakımından başka dil aileleri ile ilişkisi olmayan bazı dillere verilen ad. Rus kâşifi L. İ. Şrenk (1830 - 1894) «paleoaziatskie yazıki» (Eski Asya dılleri) adını, Sibirya'da kullanılan ve başka hiçbir dil ile yakınlık göstermeyen bir dil grupunun kalıntılarını temsil eden bazı dillere vermişti. Bunlar Yenisey Ostyakçası veya Ket dili; Çukça, Koryak, Kamçadal, Yukagir, Sibirya Eskimocası veya Yuit, Aleut, Gilyak veya Aynu dilleridir. O zamandan beri Yuit dili Eskimo dılleri grupuna, Aleut dili ise Eskimo - Aleut dılleri (b. bk.) ne bağlanmıştır. Aynu dili de bu gruptan ayrılmıştır. Bu dili bazı bilginler Malaya - Polinezya grupuna bağlı sayarlarsa da, Hint - Avrupa dillerine kıyaslamak daha doğru olur. Yukagir diline gelince, son zamanlarda birkaç bilgin bunu Ural dilleri grupuna bağlamışlardır. Geri kalan diller iki grupa ayrılır: 1. Doğudaki E. S. D. . ki bunlar Çukça dillerini ve Gilyak'ı (?) içine alır; 2. Batıdaki E. S. D. , ki bunlara Yenisey dilleri de denir. Bu sınıflandırma, aslında tamamiyle itibarî olup coğrafî bir sınıflandırmadır. Çünkü 1 ve 2. grupun birbirine yakın olduğunu ve 1. grupun içinde bulunan Çukça dilleriyle Gilyak dilinin birbirine genetik bakımdan bağlı olduğunu kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur.

ESKİ TÜRK YAZITLARI, eski Türk alfabesiyle vazılmış olan Türk anıtlarına verilen ad. Bu anıtlardan biri 1721 yılında Yenisey ırmağı havzasında Alman bilginlerinden Daniel Messerschmidt (1658 - 1735; b. bk.) tarafından bulunmuştur. Bu buluş üzerine 1729 yılında Petersburg Bilimler Akademisine bir bildiri verilmişti.

Messerschmidt'ten sonra İsveçli Philipp Johann von Strahlenberg (1647 - 1747; b. bk.) de Yenisey havzasında birtakım mezar taşları görmüştür. Strahlenberg 1709 Poltava savaşı (b. bk.) nda Ruslara tutsak düşmüştü. Ruslar onu Sıbirya'ya sürmüşlerdi. Sağlam bir gözlem kabiliyetine sahip olan bu İsveçli subay, Sıbirya'da yaşayan kavimler hakkında zengin bilgiler toplamıştı. 13 yıl süren tutsaklığı sona erdikten sonra İsveç'e dönen Strahlenberg, 1830 da Stockholm'de çıkan *Das Nord - und Ostliche Theil von Europa und Asia* adlı eserinde, şahsî gözlemlerine dayanan bu bilgileri yayınlamıştı. İşte bu eserde Strahlenberg Yenisey ırmağı kıyısında birtakım mezar taşları gördüğünü haber veriyordu. Yenisey kıyısında dağınık olarak bulunan bu taşlar üzerinde yazıya benzer birtakım anlaşılmaz işaretler de vardı.

«Esrarengiz» bir yazı ile yazılmış olan bu anıtlar, uluslararası bilim çevrelerinde büyük bir ilgi uvandırmıştı. XIX. yüzvılın ikinci yarısında Fin Arkeoloji Kurumu bu dağınık anıtları toplamak üzere J. R. Aspelin (b. bk.) i Sıbirya'ya göndermisti. Aspelin'in topladığı yazıtlar 1889 da yayınlanmıştı (*Inscriptions de l'Iénisséi, recueillies et publiées par la Société finlandaise d'Archéologie*). Yine 1889 yılında İrkutsk'lu N. M. Yadrintsev (b. bk.), Kuzey Moğolistan'da, Orhon ırmağı ve Koşo Tsaydam gölü yakınlarında, Karokorum şehrinin yıkıntıları yanında, Yenisey havzasında bulunan anıtlara benzeyen yeni birtakım yazıtlara rastlanmıştı. Bu anıtlar üzerinde Çince yazılar da vardı. İrkutsk Coğrafya Derneği bu buluş üzerine derhal mahalline bir kurul göndermiş ve ertesi yıl Moskova'da toplanan arkeoloji kongresine bu buluş üzerine bir rapor vermiştir. Bu yazıtların önemi bütün bilim çevrelerinde anlaşılmıştı. Bunun üzerine Orhon vadısine yeni kurullar gönderılmiştir. Fınler tarafından gönderilen araştırma kurulu A. O. Heikel (b. bk.) in başkanlığı altında bulunuyordu (1890 - 1891). Bu kurulun

tesbit ettiği yazıtlar 1892 de *Inscription de l'Orkhon, recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société finno-ougrienne* adlı eserde çıkmıştı. W. Radloff (b. bk.) un başkanlığı altında Kuzey Moğolistan'da çalışan Rus kurulu ise yazıtları *Atlas der Altertümer der Mongolei, 1892-1896* adlı büyük eserde yayınlamıştı.

Orhon yazıtlarının çıkması üzerine bu esrarengiz anıtların bilim çevrelerinde uyandırdığı ilgi bir kat daha artmıştı. Fin ve Rus bilginlerinin yayınladıkları iki koleksiyon, dil bilginlerine çalışma kolaylıkları sağlamıştı. O zamana kadar elde bulunan kısa yazıtlara iki uzun yazıt katılmıştı. Bunlardan biri dikildiği yerde. taş tabana dayalı olarak duruyordu. 332 cm boyundaki bu taşın 231 cm lik bölümü bu esrarlı yazılarla doluydu. Genişliği 132, kalınlığı da 46 cm idi. Öbür anıt ise dört parçaya ayrılmış bir halde taş kaidenin yanında yatıyordu. Yeni anıtlar üzerinde Çince yazıtlar da vardı. İşte bu Çince bölümlerin çevrilmesi, dilcilere sağlam birtakım ip uçları vermişti. Çince yazıtlardan bu anıtların eski Türklerden kaldığı anlaşılmıştı. Bu iki yazıt, Gök Türk hükümdarlarından Bilge Kağan'ın ve küçük kardeşi Kül Tegin'in hâtıralarını anıyordu. Anıtlar 732 ve 734 yıllarında dikilmişti.

Çince bölümlerde verilen bilgilere göre, bu yazıtların esrarengiz yazısı altında eski bir Türk dilinin gizlendiği artık kolaylıkla tahmin edilebilirdi.

Orhon yazıtlarının yayınlanmasından bir yıl sonra (1893) Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen (1842-1927; b. bk.) bu esrarengiz eski Türk yazısını çözmüştü. Orhon yazıtlarının okunması, son çağların en büyük buluşlarından biridir. Thomsen bu buluşunu 15 aralık 1893 te Danimarka Bilimler Akademisine sunduğu bir raporda açıklamıştı (*Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénisséi, notice préliminaire*) [Bulletin de l'Académie royale des Sciences et des Letres de Danemark, 1893]. Thomsen, *Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi* (Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX) adlı küçük bir yazısiyle bu çözümünü bütünlemiştir.

Bu eski yazıtların okunması Türkoloji çevrelerinde büyük bir ilgi uyandırmıştı. Tanınmış Rus Türkoloğu Radloff, 1894 te Orhon yazıtlarından birinin ilk çevirme denemesini yayınlamıştır (*Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*) [Erste Lieferung. 1894. Neue Folge 1897]. Thomsen'in Fransızca çevirmesi ise 1896 da çıkmıştır (*Inscriptions de l'Orkon déchiffrées*) [Mémoires de la Société Finno-Ougrienne V]. Thomsen yazıtlar üzerindeki çalışmalarını sürdürmüş, 1916 da *Turcica, études concernant l'interprétation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibérie* (Memoires de la Société Finno-Ougrienne, 1916) adlı eserini vermiş, 1922 de ise iki yazıtın düzeltilmiş çevirmesiyle Tonyukuk anıtının çevirmesini yayınlamıştı. «Samlede Afhandlinger» de Dan dilinde çıkan bu çevirmeler 1924 te H. H. Schaeder tarafından Almancaya çevrilmiştir. (*Alttürkische Inschriften aus der Mongolei*) [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 1924-1925].

E. T. Y. nın açıklanması üzerinde birçok Türkologlar çalışmıştır. P. M. Melioranskiy: *Pamyatnik v çest' Kyul'-Tegina.* Zap. Vost. Otd. XII, 1899); A. Vámbéry: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens* (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 1899), W. Bang: *Über die Köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kül-tägin Denkmals.* Leipzig, 1896; *Zu den Kök-Türk-Inschriften der Mongolei.* «T'oung Pao», 1896; *Zur köktürkischen Inschrift IE 19-21* «T'oung Pao», 1896; *Köktürkisches.* «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», 1897; *Zu den köktürkischen Inschriften.* «T'oung Pao, 1898, *Zur Erklärung der Köktürkischen Inschriften,* «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», 1898; *Zu den köktürkischen Inschriften und türkischen Turfan-Fragmenten.* «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», 1909; O. Donner: *Sur l'origine de l'alphabet turc du nord de l'Asie.* «Journal de la Société Finno-Ougrienne», 1909; *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Iénisséi.* 1892; K. Donner-M. Räsänen: *Zwei neue türkische Runeninschriften.* «Journal de la Société Finno-Ougrienne», 1931; W. Kotwicz-A. Samoilovitch: *Le monument turc d'Ikhe-khuchotu en Mongolie centrale.* «Rocznik Orjentalisticzny», 1928; S. E. Malov: *Drevnetureckie nadgrobiya s nadpisyami basseyna r. Talas.* «İzvestiya Akademii Nauk», 1929; *Novıe pamyatniki s tureckimi runami.* «Yazık i Mışlenie» VI-VII; *Eniseyskaya pis'mennost' tyurkov.* 1952; *Pamyatniki drevnotyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii.* 1959; J. Németh: *Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan.* «Kőrösi Csoma-Archivum», 1921-1925; *Zur Erklärung der Orchoninschriften.* Festschrift Friedrich Giese. 1941; G. J. Ramstedt: *Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei.* «Journal de la Société Finno-Ougrienne», XXX. Yurdumuzda Necip Asım [Yazıksız] (1340) ve Hüseyin Namık Orkun (1936-1941) E. T. Y. nı yayınlamışlardır. Son yıllarda Çekoslovakyalı ve Polonyalı bilginler de bu yolda yeni çalışmalar yapmışlardır. — H. E.

ESKİ TÜRKÇE (Alm. Alttürkisch). eski Türk yazıtları (b. bk.) nın diline ve Uygurca (Uygur yazmalarının dili, b. bk.) va verilen ad. E. T. terimi bu anlamda ilk defa olarak A. von Gabain tarafından kullanılmıştır (*Alttürkische Grammatik.* Leipzig, 1941, 2 bas. 1950). Başlangıçta bu terim Türkologlarca tasviple karşılanmamıştır. Meselâ J. Németh («Deutsche Literaturzeitung», 1942) Gök Türkçe ile Uygurcayı birleştiren bu terimi kabul etmemiştir. Fakat eski Türk yazıtlarının diliyle Uygur yazmalarının dilini toplu olarak anlatan pratik bir terim olarak E. T. adı Türkoloji yayınlarında yayılmıştır.

A. von Gabain *Philologiae Turcicae Fundamenta* (I. Wiesbaden, 1959) da çıkan yazısında da bu adı kullanmıştır. 1941 de çıkan bir yazısında L. Ligeti de (*A kínai átírásos barbár nyelvi glosszák kérdése* («Nyelvtudományi Közlemények» te, 1941) E. T. adını «Gök Türkce ve Uygurca devri» (VI - IX. yüzyıllar) anlamında kullanmıştır. Bk. TÜRK DİLİ, ORTA TÜRKÇE, YENİ TÜRKÇE.

ESKİ VERGİLER, bazı vergiler (meselâ ziraat vergisi) insanların göçebeliği terk edip toprağa bağlandıkları tarihten bu yana devam edegelen vergilerdir. E. V. den bir kısmı dinî esaslardan hükümler almıştır. Osmanlı imparatorluğunun vergileri de ilk zamanlarda bu esastan çıkmıştır.

Genel olarak bu vergiler, Tanzimattan önce ve Tanzimattan sonra olmak üzere ikiye ayrılarak mütalâa edilmektedir. Tanzimat fermaniyle vergilerde de esaslı ıslahat yapılmak istenmiş, Tanzimatı takip eden yıllarda vergilerin tesbitinde değişiklikler yapılmış, bazı vergiler kaldırılarak yerlerine daha yeni anlayışlara dayanan vergiler konmuştur.

Tanzimattan önce vergiler şer'î olan ve olmayan vergiler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Şer'î olanlara «tekâ-

lif - i şer'îye», şer'î hükümlere dayanmayanlara da «tekâlif - i örfiye» denirdi. Tekâlif - i şer'îye zekât, öşür, haraç ve cizyeden ibaretti. Tekâlif - i örfiye ise iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan birincisi tekâlif - i âdiye veya tekâlif i mutade, ikincisi de tekâlif - i şakka idi. Tekâlif - i örfiyeye veya tekâlif - i mutadeve şer'an cevaz vardı. Yalnız tekâlif - i şakkava şer'an cevaz yoktu. Yani dinî bakımdan birincilerin cibayeti kabul olunmuş, ikincisi ise kabul edilmemiş demekti.

Tekâlif - i şer'îyeden zekât iki kısma ayrılırdı. Birincisine zekât - ül mal, ikincisine zekâtüıres denirdi. Öşür veya aşar «onda bir» anlamına gelir. *Aşar* öşür sözünün çoğuludur. Aşar hem doğuda hem batıda çok eski zamanlardan beri bilinen önemli bir vergidir. Aşar ilk zamanları mecburî olarak cibayet edilen bir vergi değildi. Daha ziyade dinî müesseseler için alınan bir yardımdı. Daha sonraları Fransa'da, Büyük Karl zamanında mecburî bir vergi haline getirildi. Aşar vergisi, Osmanlı devletinin ilk devirlerinden itibaren mutlakıyet, meşrutiyet devirlerinde ve nihayet cumhuriyet devrinde de vardı. Bu devrelerde önemli gelir kaynağı olan bir vergi idi. Esasta tatbik edildiği zamanlara göre âdil bir vergi de sayılabilir. Çünkü her yıl elde edilecek ürünün onda biri vergi olarak alınırdı. Ürün elde edilemediği yıllarda alınmaz ve az istihsal yıllarında da vergi o nispette az alınırdı Ancak aşar vergisinin cibayeti mültezimlere devredildikten sonra, bu vergi tahammül edilmez hale gelmiştir. Aşar vergisi aslında mahsulden aynen alınan bir vergi olmakla beraber - ki bizde böyle devam etmiştir - bazı yerlerde türlü bölümlere avrılarak tatbik edilmiş ve bu sebeple de «şahsî aşar» ücret ve sanaviden, «aynî aşar» toprak ürünlerinden, «muhtelit aşar» ziraat ürünlerinin şekil değiştirenlerinden alınırdı. Yine bir sınıflamaya göre de «yeşil aşar» bakliyattan, «büyük aşar» hububattan, «küçük aşar» kümes hayvanlarından alınırdı.

Osmanlı imparatorluğunda fütuhattan sonra, harplerde yararlığı görülenlere, alınan topraklardan «dirlik» verilirdi. Fethedilen topraklar üç kısımda mütalâa edilirdi. Bir kısmına timar, bir kısmına zeamet, bir kısmına da has denirdi. Bunlardan timar ve zeamet'in öşrünü hak sahipleri cibayet ederdi. Has olarak ayrılan kısmın geliri de doğrudan doğruya hazineye gönderilirdi. Daha sonraları timar ve zeamet erbabına verilen bu hak, yüksek bedellerle ihaleye çıkarılarak iltizama verildi. Yani mahsulün idrakinden önce tahmin olunan bir miktar üzerinden bu vergiyi verecek olanlara verilirdi. Buna iltizama verme, iltizamı alanlara da mültezim denildi.

Aşardan tahsil olunacak vergi, köy köy ihaleye çıkarılarak mültezimlere ihale olunurdu. Mültezim mahsulün idrakinde iltizam yolu ile aldığı köylerin mahsulünün aşarını alırdı. Mültezim için bu bir kazanç vesilesi, muamelesi olduğundan, hükümete verdiğinden daha fazlasını elde etmek gayesiyle öşrü vermekle mükellef bulunanları her türlü baskı altında bulundururdu. Bu tatbikat ile aşar zamanla sevilmeyen, istenmeyen ve âdil olmayan bir vergi halini aldı. Bu hal Tanzimata kadar devam etti. Tanzimat fermanında bu verginin türlü zararları izah edilerek kaldırıldığı ilân edilmesine rağmen gerekli malî teşkilâtın vücuda getirilmemesinden dolayı tekrar bu usule baş vurulması zarureti belirdi. Önceleri öşrün üç yıl kadar emanet yolu ile cibayeti tecrübe edildi ise de, gelirin düşmesi üzerine tekrar eski usule dönüldü.

Aşar Tanzimattan sonra zaman zaman ıslahat geçirerek, Cumhuriyet devrine kadar intikal etmiştir. Cumhuriyet devrinde bütçenin % 20 sini teşkil etmiş bulunmasına rağmen 17 şubat 1925 tarihinde 552 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Tarihte meşhur aşarlardan biri III. Haclı Seferi için İngiltere ve Fransa'da cibayet olunan «Selahaddin Eyyubî öşrü», diğeri de Fransa'da Mareşal Vauban tarafından derpiş olunup, hattâ basılan ve fakat tatbik olunmayan «kralî aşar» (dîme royale) dır.

Tekâlif - i şer'îyeden biri de haraçtır. Haraç, arazi hasılatından veya fertlerin emeğinden alınan bir vergi idi. Haraç iki kısma ayrılır: Arazi hasılatından alınana haraç-ı arzi, fertlerden alınana da haraç-ı ruus denirdi. İslâm devletlerinde ise yine iki kısma ayrılırdı. Bunlardan biri maktuan alınan haraç-ı muvazzaf, diğeri arazinin verimine göre tahsil edilen haraç-ı mukasseme adı ile onda birden yarıma kadar cibayet olunurdu. Haraç çok eski bir vergidir.

Tekâlif - i şer'îyeden biri de cizyedir. Bu vergi İslâm devletlerinde Hıristiyan erkeklerinden alınan vergidir. Cizye aslında İslâmiyetten önce de mevcuttu. Osmanlı idaresinde de uzun tatbikat görmüştür.

Tekâlif-i örfiyeye gelince: Bunun miktarı tarih boyunca doksana kadar vardığı ifade edilmektedir.

İhtisap vergisi: İhtisap, «hesap sorma» anlamına gelen bir sözdür. Belediye teşkilâtında önce bir nevi belediye başkanı olan ve ihtisap ağası adı verilen kimseler, şehrin temizliğine, asayişine, esnafın tartılarına bakarlardı. Aynı zamanda muhtesip denilen bu ağaların geniş yetkileri vardı. Gerektiğinde para, hapis ve dayak cezaları da verebilirlerdi. İhtisap ağaları bir yandan şehrin asayişi ve temizliğini korumak, öte yandan da hazineye gelir sağlamakla mükellef bulunuyorlardı. Bir şehrin ihtisabını isteyenler, her yıl belli bir miktar gelir sağlamakla mükelleftiler. Bu, bir nevi iltizam usulü idi. İhtisap ağaları bu sebeple çarşı, pazar dolaşır, noksan tartıda bulunanlarla usulsüz hareket eden esnafı para cezaları ile cezalandırarak gelirlerini artırırlardı.

II. Mahmut zamanında, 1826 tarihinde ordunun muhtaç olduğu paraları sağlamak gayesiyle kurulan İhtisap Nezaretine ihtisap vergisinin cibayeti verilmişti. Bu suretle ihtisap ağalarının işi, İhtisap Nezaretine intikal etmiştir.

İhtisap vergisi daha sonra temettü vergisi adı verilen bir verginin esası olmuştur.

İhtisap vergisi, yevmiye - i dekâkin ve şehriye - i dekâkin vergileri ile pazarlarda satılan türlü maddelerden çeşitli tarifelerle alınan resim halini almıştır.

Tanzimat fermanı ile ihtisap vergisi kaldırılarak, yerine herkesin emlâkine ve arazisine bir bedel ve yıllık kazancına bir had tayin ve takdir edilerek, binde hesabiyle bir vergi alınması öngörüldü. İhtisap Nezaretinin 1850 de kaldırılmasiyle bu vergiye ait işlemlerden bir kısmı Zaptiye müşürlüğüne, bir kısmı da maliyeye intikal etti. Zaptiye müşürlüğüne verilmiş bulunan işlemlerden at pazarlarındaki alım ve satım muamelelerinden alınan ihtisap resmi, 1854 tarihinde kurulan İstanbul Şehir emanetine devredildi. İstanbul Şehir Emaneti, yani İstanbul belediyesi bu resimle birlikte ihtisap vergisinin bir kısmını teşkil eden ve esnaftan alınan bir nevi kazanç vergisi kısmını esnaf tezkeresi adı ile tahsil etmiştir. Çok eski olan ihtisap vergisinin bir kısmına baç da denmiştir.

Tanzimattan sonra, 1839 dan 1858 e kadar mevcut olan ve «ancemaatın» yani tevzi edilen bir de «muvahhıt vergi» vardı. 1858 de tahrir talimatı ve 1860 ta umumî tahrir ni-

zamnamesiyle emlâk, arazi ve kazançlar tahrir edilerek, yani yazılarak, tahmin olunan yıllık kazanç üzerinden binde 30 oranında bir vergi kondu.

Ağnam vergisi, Osmanlı devletinin en eski ve devamlı vergilerinden biridir. Altı yüzyıl devam eden bu vergi, adını Ar. *ganem* (= koyun, çoğulu *ağnam*) sözünden almıştır. Osmanlı devletinde sanayi inkişaf etmediğinden bir yandan ziraat, bir yandan hayvancılık vergi için iki esaslı kaynak olmuştur. Ziraat için aşar, hayvancılık için de ağnam vergileri mevcuttu.

Ağnam vergisi 1880 yılına kadar birtakım muafiyetleri de içine alan bir vergi idi. Meselâ deve, manda ve bir yaşına basmamış kuzular ve oğlaklardan vergi alınmıyordu. Buna karşılık, domuzlardan resm - i hınzır adı ile bir vergi alınmakta idi. 1880 yılında deve ve manda gibi hayvanların vergi muafiyeti kaldırıldı. Bu suretle verginin kapsamı genişletildi. Ağnam Osmanlı devletinde ilk zamanlaıda timar ve zeamet müesseselerine bağlı idi. Bu vergi daha ziyade hazineye intikal ettirilmekte idi.

Baş vergisi, adam başına alınan bir verginin adıdır. Bu vergi, bizde olduğu gibi, batıda da çok eski bir vergidir. Bu vergi Roma'da bir zamanlar maktu ve sonraları tevziî bir şekilde alınmıştır. Bilindiği üzere tevziî vergi, miktar itibariyle önce tesbit edilir ve sonra şehirlere, köylere kadar bölünür ve nihayet fertlere isabet edecek miktar bulunurdu. Verginin cibayet olunduğu ilk devirlerde insanların kazançları mahdut ve saklayabildikleri servet az miktarda olduğu için fertler arasında bu bakımdan esaslı farklar mevcut değildi. Bundan dolayı da herkesten seyyanen bu vergi alınmakta ve adına da «basit», «derecesiz» denilmekteydi. İnsanların servetleri arttıkça ve yine bu bakımdan farklar hasıl olunca, alınacak verginin birtakım derecelere ayrılması icap etmiş ve «dereceli baş vergisi» vücut bulmuştur. Bizde baş vergisinin en yakın örneği yol vergisidir. Yol vergisinin eski adı tarik bedelidir. 1910 tarihinde tanzim edilen bütçede, gelirler kısmına konmuştu. Bu vergi belli bir yaştan sonra erkeklerin, yılın muayyen bir süresinde yolda çalışması veya buna karşılık bir bedel ödemesidir.

Vaktiyle İstanbul'da büyük alışveriş yerlerinden olan, bugün dahi adlarını muhafaza etmekte bulunan Unkapanı, Yağkapanı gibi yerlere; yağ, bal, kahve, hububat, ipek gibi ticaret malları getirilir ve emin, naip denilen kimselere sattırılarak, bu kimselere ihtisap, imaliye, ruhsatiye ve resm - i munzam gibi adlarla vergiler ödenirdi.

Yukarıda da açıklandığı gibi, temettü vergisinin aslı ihtisap vergisidir. 1225 (1839) Tanzimat fermaniyle ihtisap vergisinin kaldırılması kararlaştırılmış, ancak bu vergi 1858 yılına kadar, yine o tarihte mevcut ve «ancemaatin» yani tevzi edilmekte bulunan «muvahhit vergi» arasında idi. 1858 tahrir talimatı ve 1860 tahrir nizamnamesiyle herkesin emlâkine ve arazisine bir kıymet veya bedel ve tüccar ve sanatkârların da yıllık kazançlarına bir had takdir olunarak, evvelâ binde 30 oranında vergi alınması kararlaştırıldı. Bilâhare, 1879 emlâk ve ağnam, aşar kararnamesiyle iradei seniye ile azalması ve çoğalması kabul olunan temettü vergisi, binde 40 a ve 1885 tarihinde 50 ye kadar yükseltildi. Aynı zamanda maaş sahiplerine de teşmil olundu. Bu verginin Türkiye'de çalışan yabancı uyruklu kimselere de tatbik edilmesi birkaç defa kararlaştırılmış olmasına rağmen sefirlerin itirazları üzerine bir türlü cibayet edilememiştir. Nitekim 1879 da çıkarılan patent vergisi, sefirlerin itirazı üzerine 1880 de toplanan bir komisyonda verginin 1883 yılında yabancı uyruklu kimselere de uygulanması kabul edilmiştir. Buna rağmen yine tatbik olunamamış, 1889 da yeni bir nizamname yapılmış, 1891 de bu nizamname tadil edilmiş bulunmasına rağmen ecnebilerden cibayet edilememiştir. Uzun bir tarihi bulunan temettü vergisi 1926 yılında kaldırılarak yerini kazanç vergisine terk etmiştir. Kazanç vergisi de 1950 yılında kaldırılarak gelir vergisi kabul olunmuştur.

Osmanlı malî tarihinde vergilerin ihdası veya teşmili birtakım zaruretlere dayanmaktadır. Devlette bütçe fikri olmadığı için gelire göre sarfiyat yapmak da mümkün olamamıştır. Osmanlı hükümdarlarından bazıları hazineyi ağızlarına kadar doldurmuş ve bazıları da sonuna kadar tüketmiştir. Bu tükenmeye israfların ve harplerin sebebiyet verdiği kolaylıkla anlaşılır. Bu ikinci hale misal, II. Bayezit zamanında vuku bulan zelzelede paraya duyulan ihtiyaçtan dolayı hudus - u avarız adı ile bir vergi ihdas edilmesidir. İhdası olağanüstü zannedilen bu verginin devamlı kalması, adî vergiler arasında yer almasına vesile olmuştur. Buna benzer imdadiye - i seferiye, iane - i seferiye, iane - i cihadiye ve tükenmiş bulunan hazineden orduya para tedarik edemeyince imdadiye - i hazariye gibi birçok vergiler ihdas ve tekâlif - i örfiye olarak cibayet olunmuştur.

Tekâlif - i örfiyenin sayısı pek çoktur. Başıboş dolaşıp yakalanan hayvanlar için yaylakiye yaylaklardan, kışlakiye kışlaklardan alınan vergilerdi. Şer'an müskiratın memnu bulunmasından ve içkinin bir dereceye kadar yasak edilmesi gayesiyle bizde ilk defa 1688 de resm - i cezriye adı ile alınan bir vergi de vardı. — A. A.

ESKİ YÜKSEK ALMANCA (Alm. Althochdeutsch): bk. ALMAN DİLİ.

ESKİ ZAĞRA, güney Bulgaristan'da bulunan Stara Zagora şehrinin Türkçe adı. Bk. STARA ZAGORA.

ESKİCİ'LER: 1. Eskiyen ayakkabı v. b. giyim eşyasını tamir eden esnaf; 2. Her çeşit eski eşya alım satımı ile uğraşanlara verilen ad. Ayakkabı, çizme, kundura v. b. giyim eşyasının tamiri ile uğraşmakta olanlar, kavaflar lonca ve gediğine bağlı bulunan ve ustabaşı adını taşıyan bir âmir tarafından kontrol edilmekte idiler. Eski Türk şehirlerinde E. ler, kavaflar, dikici, çizmeci v. b. ayakkabı üzerine iş yapan arastalarında dükkânlarını açarlardı. Haftanın her pazartesi, çarşamba ve perşembe sabahları esnafın sabah duasını E. ustabaşıları eda ederlerdi.

Her çeşit eski eşya alım satımı ile geçimlerini sağlayan esnafa gelince: Bunlar giyim eşyaları, mutfak, yatak takımları, avadanlık, silâh gibi eşyayı alır ve satarlardı. İmparatorluk devrinde bunların *yiğitbaşı*'ları doğrudan doğruya şehir muhtesibine bağlı idi. Eski eşya alım satımında en önemli cihet, hırsızlık malın karıştırılmaması idi. Bu çeşit E. ler iki kollu çalışmakta idiler. Bunlardan bir kısmı gezginci olup şehri her gün sokak sokak tararlar ve alınacak eski eşyayı tesbit ederlerdi. Sahibi pazarlık sonunda verilen son fiyata razı olmadığı takdirde eski eşyanın yeri ve verilen fiyat uçurtma ile öteki E. lere duyurulurdu. Gelen yeni alıcı bu fiyatı düşürmek suretiyle satıcının moralini bozarak eşyanın yok pahasına elden çıkmasına yol açardı. Şehirliden toplanan eskiler bit pazarı veya kehle pazarı (b. bk.) denilen çarşıya getirilmeden önce gedikte E. ler kethüdasının başkanlığında değerlendirilir ve satıcı E. lere devredilirdi. E. ler aldıkları eski eşyayı ufak bir tamirden ge-

çirdikten sonra yeniden satışa çıkarırlardı. Bit pazarı esnafı da mal sahibi tarafından doğrudan doğruya getirilen eşyayı satın alabilirdi. Ancak, onlarda da ilk kesilen fiyat kesindi. Satıcı bu fiyata razı olmazsa, malını satamazdı. Çünkü kesilen fiyat diğer dükkâncılara uçurtulur, satışa çıkarılan eşyanın daha fazlası ile satılması engellenirdi. Kaçak veya hırsızlık eşyanın alım satımı yasak olmakla beraber, bu iş üzerinde çalışan E. ler de vardı. Ancak, bunlar bilinirse, şikâyet üzerine malları araştırılır, hırsızlık mal tesbit olunursa, müsadere edildiği gibi, E. de cezalandırılırdı.

ESKİHİSAR, Muğla ilinin Yatağan ilçesi merkez bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 100 (1960) dür. E. köyü Yatağan kasabasının 8 km güneybatısında, Yatağan - Bodrum yolu boyundadır.

Tarih: Bu köy Bizans devrinin Stratonikeia (b. bk.) kalesi harabeleri üzerinde bulunmaktadır. Bu Bizans şehrini Menteşe oğullarından İbrahim Beyin oğlu Gazi Ahmet Bey (b. bk) 1354 tarihinde Cenevizlilerden fethederek, burada Türk hâkimiyetini tesis etmiştir. 1391 den sonra ise, Gazi Ahmet Beyin ölümünü takip eden yıllarda Osmanlı devletinin hâkimiyetine girmiştir. Gazi Ahmet Bey burada bir cami yaptırmışsa da, kitabesi zamanla kaybolmuştur. Akdeniz sahillerinin Türk hâkimiyeti altına alınmasından sonra stratejik önemi kalmayan bu kale bir köy halini almıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında ise yerli mütegallibelerin eline geçen E., II. Mahmud'un âyan ve mütegallibelere karşı giriştiği mücadeleden sonra tekrar merkezî idareye bağlanmıştır.

ESKİL, aslen Türk olan eski Bulgar kavimlerinden birine verilen ad. Arap coğrafyacılarından İbni Rusta tarafından tesbit edilmiş olan bu ad, eskiden *Esgil* veya *Esegel* biçimlerinde de okunmuştur. Gyula Németh'e göre (*A honfoglalé magyarság kialakulása.* Budapest, 1930. 154. s. 3. not), E. kavminin adı, Bizans tarihçisi Theophanes'in *Chronographia*'sında (Bonn bask. 370, de Boor bask. 239) anılan Türk hükümdarı E. in adıyle birleştirilebilir (bk. ASKĒL).

Bulgar topraklarında bu adı taşıyan bir kalenin bulunduğunu da biliyoruz. G. J. Ramstedt (Journal de la Société Finno-ougrienne XXXVIII, 1: 13. s.) bu şehrin adının «büyük şehir» anlamına geldiğini belirtmişse de, Németh, yukarıda verilen eserinde (214. s.) bu açıklamayı kabul etmemiştir. Ona göre, aslen bir kavim adı olan E. in «büyük şehir» anlamına geldiği ileri sürülemez.

ESKILSTUNA [*eşilstuna*], İsveç (Södermanland) te bir şehir. Nüfusu 57 800 dür. İsveç bıçakçılığının merkezi olan bu sanayi şehri, St. Eskil tarafından kurulmuştur. XII. yüzyıldan kalma bir kilisesi ve müzeleri, demir ve çelik sanayii, çelik işleri atelyeleri, makine (motor) yapımevleri v. b. vardır.

ESKİMO (Fr. Esquimau), Eskimoların kışlık paltolarını vaptıkları, taranmış yün ipliğinden 2 çözgü, 2 atkı tarzında çift kat dokunmuş kalın bir kumaş. Kumaşın yüzü, aprelendikten sonra, ince, parlak kıllı bir görünüş alır. Kumaşın tersi, çoğunluk yünlü artıklarından elde edilen «çekilme» yünle dokunur. E. ya Moskava veya double da denir.

ESKİMO DİLİ, doğu Grönlanda'dan Yukon'un denize karıştığı noktaya ve Doğu Sıbirya'ya kadar uzanan topraklarda kullanılan bir dil. E. D. çeşitli diyalektlere ayrılır. Batı Grönlanda'da konuşulan diyalekt, öbür Eskimo diyalektlerinden ayrılmağa başlamıştır. Alaska'nın güneyinde yaşayan Eskimolar, birbirinden çok farklı diyalektlere ayrılan bir dil kullanırlar.

Güney Grönlanda'da konuşulan E. D., ses sistemi bakımından fakirdir: Üç seslisi, bir tek kapantılı (veya süreksiz) konsonant (occlusivae) serisi vardır; afrikeleri (affricata) hiç yoktur. Son takılar çok önemli bir rol oynar: Bir tek kelime birçok hallerde bütün bir cümleyi temsil eder. Çekimli kelimeler (isim ve fiil) olduğu gibi, çekimsizler de vardır. İsmin tekili, ikil (tesniye) i ve çoğulu vardır. İsmin çekiminde iki sentaks hali ve altı zarf hali ayırt edilir. Fiilin üç bağımsız kipi (bildirme, soru, istek kipleri) ve dört bağımlı kipi (iki dilek ve iki ortaç kipi) vardır.

E. D. nin yeryüzü dilleri arasındaki yeri henüz kesin olarak tesbit edilememiştir. A. Sauvageot, E. D. ile Altay dilleri (b. bk.) arasında birtakım yakınlıklar bulunduğunu ileri sürmüştür.

ESKİMO - ALEUT DİLLERİ, birbirinden İngilizce ve Rusça kadar farklılık gösteren iki kollu bir dil kökü. Eskimo kolu Grönlanda'da 16 000, Kanada'da 30 000, Alaska'da 16 000 ve Sibirya'da 1 000 kişi tarafından konuşulur.

Aleut kolu ise 6 000 kişinin dili olup Sovyetler Birliğine bağlı Pribılov adalarında (200 - 300), gerisi de Amerika kıtasının kuzeyinde konuşulur. Eskimo dili, 1721 den beri Latin alfabesine dayanan bir yazı ile, Aleut dili ise 1829 dan beri Rus alfabesine dayanan bir harf sistemi ile yazılır. Bütün E. - A. D. nde Türkçede olduğu gibi sonekler büyük bir rol oynar.

ESKİMO'LAR, Amerika'nın ve Grönlanda'nın arktik topraklarında yaşayan bir topluluk. Kendilerine İnuit, yani «insan» adını veren E. lar, büyük göçler sonucunda uzun zaman kuzey topraklarında kalmışlardır. Grönlanda kıyısının bazı kesimlerinde, Baffin toprağında, Labrador'un kuzeybatısında, Hudson körfezi kıyılarında, Kanada'nın kuzeybatısında, Alaska'da ve Asya'da (Namollo'lar) otururlar. Kısa boylu ve tıknazdırlar. Erkeklerin boyu 1 m 60 cm yi, kadınlarınki ise 1 m 50 cm yi geçmez. Sarı derili, kara saçlı, seyrek sakallı, çekik gözlü, kısa burunlu, elmacık kemikleri çıkık olan E. lar, Moğol tipini andırır. Ancak uzun ve çok sivri kafa taslariyle onlardan ayrılırlar. Erkek ve kadınların kıyafeti aynıdır: Genel olarak elbiseleri ayı, ren geyiği, fok veya tilki postlarından yapılmıştır ve bölgelere, mevsimlere, mesleklere göre ayrılılık gösterir. Bugün hayvan derileri yerine kumaş kullanırlar. E. lar fok balığı dişlerinden fok ve ayı heykelcikleri, küçük insan şekilleri yaparlar. Bazı yontma eserlerde av sahneleri görülür. E. sanatının en mükemmel şekline eriştiği Alaska'da ağaçtan yontulmuş, çoğunluk gülünç ve soytarı ifadeli maskeler bulunmuştur.

ESKİMO: Erkek tipi

Çocuklarını sırtında taşıyan deri elbiseli Eskımo kadınları

E. lar üç türlü deniz taşıtı kullanır: 1. *kayak*: bir kişiliktir; 2. Evvelce fok derisinden, bugün ise ağaçtan yapılan ve bütün bir aileyi alabilen geleneksel *umyak*; 3. Avcılıkta kulanılan motorlu kayık. Hayvan avlamada eskiden kullanılan ok ve yayın yerini şimdi tüfek almıştır. Deniz hayvanları avında E. lar ustaca yapılmış zıpkınlar kullanırlar. Bu zıpkınların ucu diken biçiminde, yontulmuş kemikten olup hayvanın vücuduna saplanınca sapından ayrılır; bu uç bir şamandıraya bağlanır ve kaçan yaralı hayvanın izlenmesine imkân verir. E. sanayii, iklimin sertliğine ve malzemenin kıtlığına nispetle ince bir buluş mahsulü olmakla beraber çok ilkeldir. E. lar yazın kendilerine üstü fok veya ren geyiği derileriyle örtülü çadırlar yaparlar. Bugünkü çadırlar genel olarak yelken bezindendir. Kışın tahta latalardan veya taştan yapılmış, üstleri turba yahut karla örtülü veya açık kulübelerde yaşarlar. Kanada'lı *Netsilimiut*'lar kışın devamlı olarak *iglu* denilen kardan kulübelerde otururlar; başka yerlerde ise bu türlü kulübeler geçici bir barınaktır. Isınmak ve aydınlanmak için E. lar, steatit'ten yapılmış çanaklarda fok yağı yakarlar. Geleneksel aletleri taştan, kemikten veya mors dişinden yapılırdı. Irmaklardan, deniz akıntılarından faydalanarak getirdikleri ağaçlardan kulübelerinin atma kirişlerini, aletlerini, kızaklarını yaparlar. Kızaklarına köpeklerini koşarlar. Bu köpeklerin koku duyusu çok gelişmiş olduğundan kurt veya ayı avında da kullanırlar.

ESKIMO AVCILARI

E. larda resim, heykeltıraşlık ve hikâyecilik sanatlarına karşı büyük bir istidat vardır.

E. ların geleneksel dinî inançları karmaşıktır. E. lar iyi veya kötü varlıklara inanırlarsa da, bunlara tapmazlar. *Angakok* adını verdikleri sihirbazları, büyülere karşı savaşıp muska salık vermekten gayri bir rol oynamazlar. Bugün E. lar genel olarak Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Grönlanda'da oturanlar Lutherci, Kuzey Amerika'dakiler ise Anglikan veya Katolik mezhebine bağlıdırlar.

Şimdiki E. lar gerek kan gerek kültür bakımdan melezleşme yoluna girmişlerdir. Sayıları 50 000 dir. Grönlanda'da 23 000 kişi, Kuzey Kanada'nın bazı bölgelerinde 9 500 kişi, Alaska'nın bazı bölgelerinde 16 000 kişi ve Asya'nın bazı bölgelerinde 1 300 kişi hâlâ canlı topluluklar halinde yaşamakta ise de, bunların ileride bir etnik topluluk halinde birleşmeleri çok zayıf bir ihtimaldir.

ESKİPAZAR, Çankırı iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 22 365 (1965), yüzölçümü 696 km² dir. İlce merkezinin nüfusu 1 884, köy sayısı 50 dir. Önce Çerkeş'e bağlı bir bucak olan E., 1946 da ilçe durumuna getirilmiştir. E. ilçesi, Çankırı ilinin kuzeybatı bölümünde, Karabük ile Gerede arasındadır. Kasabanın denizden yüksekliği 710 m dir. Çevresi düzlük ve tepelik, daha öteleri 1 300 - 1 500 m yüksekliğindeki dağlık yerlerdir (Soğucak, Karaguz, Kavak, Alamam dağları gibi). Bu dağlarda yer yer iyi korunmuş ormanlar vardır. E. da Devlet Orman İşletmesine ait bir kereste fabrikası bulunmaktadır. Halkın başlıca geçim kaynakları, ormandan faydalanma, taşçılık, çiftçilik, sebze ve meyvacılık ile hayvancılıktır.

Bu çevrenin iklimi oldukça yağışlıdır. Burada kış mevsimi çok sert geçmez. İlçenin köyleri dağlar arasındaki çukur yerlerde ve akarsular boyundadır. Bunların çoğu 300 - 400 nüfusludur. Çerkeş - Gerede yolu üzerinde Bayındır içmesi vardır. Bu su tuzluca ve kokusuzdur. İlçenin turistik yerlerinden biri de Çamlık, Çatukören denilen güzel havalı, kaynakların bulunduğu çevredir.

ESKİPAZAR: Genel görünüş

Kasabada haftada bir (perşembe günleri) pazar kurulur. Her yıl ekim ayında panayır açılır. Bu pazar ve panayıra kasaba ve yakın çevresinden başka, bu taraflardaki ilçe ve köylerden de alışverişe gelenler olur. Belediyesi 1946 da kurulmuştur.

E., Kuzey Anadolu deprem alanından gelen yer sarsıntılarının etkisi altında bulunan bir çevredir. Kasaba, Ankara - Zonguldak demiryolu boyunda ve istasyona 1 km kadar uzaklıktadır. Bu yolda sık tren seferleri olur. Ankara-Bolu asfalt yolundan Gerede yakınlarında ayrılan asfalt bir yol, E. dan geçerek Karabük'e uzanır. Canlı bir yol uğrağı olan E. da çarşı, oteller ve okul vardır. — R. İ.

ESKİŞEHİR (eski adı: Dorylaion. Eski Dorylaion ve çevresi Türkler zamanında Sultanönü, Sultanhüyüğü adlariyle anılmıştır Türkler Dorylaion'u terk ederek şehrin bugünkü yerinde yerleşmişlerdir), İç Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde, geniş bir ovanın kenarında ve Porsuk çayının iki yakasında bir şehir. Nüfusu 174 451 (1965) dir. Daha 40 - 50 yıl önce küçük bir şehir iken, kısa bir süre içinde büyüyüp serpilerek büyük ve modern bir şehir olmuştur.

Şehrin kuruluşu, yeri: Bugünkü E., Eski Çağda ve Orta Çağda Dorylaion adiyle anılmış eski bir şehrin yerinde gelişmiştir. Eski bilgilerde öteden beri kaplıcalariyle ünlü ve yolların düğüm yeri olarak gösterilmiş bulunan bu yerleşme yerinin bir Phrygia şehri olduğu ileri sürülmüştür. Daha sonraki Arap kaynaklarında bu şehrin adı Duruliye veya Druliye şeklinde geçmiştir. M. Ö. VI. yüzyıldan beri bilinen bu şehrin asıl yeri, sık sık tartışma konusu olmuştur. Bu arada, şehrin, şimdiki şehrin 3 km kuzeydoğusundaki Şarhüyük'te bulunduğu ileri sürülmüştür. Burada küçük bir tepe vardır. Bu şehrin, işlek bir yol kavşağında gelişmiş olacağı üzerinde de durulmuştur. Eski şehrin şimdiki şehrin 6 km güneybatısında, Karacahisar veya Karacaşehir denilen ve birtakım kale yıkıntılarının görüldüğü yerde bulunmuş olması gerektiğini kabul edenler de vardır. Bu eski kale şehrinin (Karacahisar'ın) surları dışında doğuya doğru uzanan ve yer yer bazı yapı kalıntıları bulunan düzce yeri, eski bir yerleşme yerini göstermektedir. Dorylaion'un burada bulunmuş olması gerektiği de ileri sürülmüştür. Ancak W. Ramsay, burasının XII. yüzyılda asıl şehri korumak için yeniden onarılmış bir kale olduğunu, şehrin daha aşağılarda bulunduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, şimdiki E. in kaplıcalarını besleyen sıcak su kaynakları, eski devirlerde orada büyük bir yerleşme yerinin kurulmasına imkân hazırlamış, önceleri tepelik yerlerde oturan halk, güvenliğin arttığı devirlerde yavaş yavaş ovanın kenarına inmiş, buralarda yerleşmiş bulunabilirdi. E. in sıcak sular semtinin eskiden beri önemli bir uğrak ve yerleşme yeri olmuş bulunduğu, kalenin ise daha elverişli bir savunma yerinde kurularak, halkın barış zamanlarında yakınlarındaki ovaya ve kaplıcalara inmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Selçuklular devrinden beri Türklerin geniş ölçüde yerleşmiş bulundukları bu bölgedeki eski şehrin harabelerine bakarak buraya Eskişehir adı verilmiştir. Sonraları, Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında, uç beylerinin bölgesi olan bu araziye Sultanönü denilmiş, E. adı ise yalnız şehir için kullanılmıştır. Bu ad Osmanlı devletinin kuruluş devri sıralarında sık sık geçmiş, Sultanönü adı verilen bölge ise VIII. yüzyıl ortalarında Selçuklu sultanı tarafından Ertuğrul Beye bırakılmıştır. Türkler, eski Dorylaion'u bırakarak bugünkü yerde yerleşmişlerdir.

Şifalı sularının bolluğu, yerinin ve havasının güzelliğiyle türlü çağlarda değer kazanmış, kralların dinlenme ve eğlenme yeri olmuş, hamam ve saraylar yapılmış bulunan E., savaşlar, su taşkınları, depremler gibi olaylarla zaman zaman sarsılmış, sönükleşmiş, fakat yeniden gelişme yoluna girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti sırasında E., Anadolu eyaletine bağlı (merkezi Kütahya idi) Sultanönü sancağının merkezi olmuştu. XVII yüzyıl ortalarında E. i gezen Evliya Çelebi, şehrin 17 mahallesi, 800 dükkânı bulunan bir çarşısı bulunduğunu belirtmiştir. Çarşı ve hanlar ovada ve kaplıcalar çevresinde bulunuyor, asıl mahalleler daha güneydeki yamaç ve eteğinde yer tutuyordu. Ch. Texier'nin belirttiği seyyah Jouin de Rochefort, 1680 yılında burayı küçük, fakat kalabalık, buğdayı, sütü ve meyvaları bol bir şehir olarak tanıtmıştır. Bundan sonra bu şehrin sönükleştiği, refahını kaybettiği anlaşılıyor. Büyük Anadolu eyaleti bölündüğü sırada, E. bir sancak merkezi olmaktan çıkarak bir kaza merkezi olmuş, I. Dünya Harbine kadar Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetinin Kütahya sancağına bağlı bir kazadan ibaret kalmıştı. P. Çihaçev, E. i «meşhur Dorylaeum'un yerinde bakımsız bir küçük kasaba» olarak kaydetmiştir. Ch. Texier de kaplıcalarının hâlâ meşhur olmasına rağmen şehrin bakımsızlığından söz etmiştir. V. Cuinet'ye göre, XIX. yüzyılın sonlarına doğru şehrin kiremit örtülü ahşap evleri, ovanın güneyindeki tepenin yamacına zarif bir şekilde yayılmış bulunuyor, diğer mahalleler etekten Porsuk çayına doğru uzanıyordu. Bu sıralarında şehre demiryolu uzanmış, canlılık başlamış, ovada Rumeli göçmenlerinin yerleştirildiği yeni bir mahalle kurulmasına girişilmiştir. Demiryolundan 150 m geride bulunan şehir, buraya doğru genişlemeye başlamış, 15 - 20 bin nüfuslu bu küçük şehir serpilme yoluna girmiş ve bir müstakil mutasarrıflık merkezi haline getirilmişti. Millî Mücadelenin ilk yıllarında E., 20 temmuz 1921 de Yunanlılar tarafından işgal edilerek güç şartlarla karşılaşmıştır. Büyük Taarruz başladıktan az sonra şehir, 2 eylül 1922 de yarı yanmış bir halde düşmandan geri alınmıştır. 1925 ten itibaren bir vilâyet merkezi olan E., sürekli bir gelişme göstermiş, önemli bir sanayi, kültür, tarım ürünleri ve ticaret merkezi olmuştur. Bugün E., Yukarı Sakarya bölgesinin Ankara'dan sonra en büyük şehri, Türkiye'nin İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'dan sonra altıncı büyük şehri olmuştur.

Bugün E., güneydeki yamaçtan (820 - 850 m) kuzeye doğru ovada (790 - 800 m) yayılmış ve 4 km lik bir genişlik göstererek serpilmiş, batıda Yüzellievler semtinden doğuda Şeker Fabrikası çevrelerine kadar da 5 - 6 km lik bir yer kaplamıştır. Yer yer çok katlı yapıları, geniş asfalt caddeleri, 200 000 e yaklaşan nüfusiyle büyük ve modern bir şehir görünüşü kazanmıştır. Şehrin güney mahallelerinde eski, dar sokaklı, çoğu bir iki katlı evler vardır. Burada Alaeddin camii (Selçuklu devri), Kurşunlu camii (Osmanlı devri) ve başka camiler, yeni kurulan müze bulunmaktadır. Bu semtin biraz yukarısında, Bademlik denilen yerde, 1966 da suyuna sıcak kaplıca sularının da karıştırıldığı, modern havuz ve gazinoları bulunan bir spor ve mesire yeri kurulmuştur. Bu eski şehir bölümünün doğusunda, yeni yeni büyük yapılar kurulmaktadır.

Şehrin başlıca çarşısı, gittikçe genişleyen mahallelerin ortasında, Porsuk çayı çevresinde toplanmıştır. Çok sayıdaki kaplıcalar (burada bunlara *hamam* denilmektedir) da bu semttedir. Burada geniş cadde ve sokaklar, 3 - 5 katlı binalar, büyük oteller, Otogar denilen modern garaj, okullar, mağazalar, gazino ve lokantalar toplanmıştır. Şehrin ortasın-

dan geçen Porsuk çayının her iki yakasını birbirine bağlayan köprüler, birçok heykeller ve küçük köprülerle süslenmiş parklar ve eğlence verleri buralardadır. Atatürk ve Yunus Emre caddeleri, şehrin bu orta semtlerinin başlıca yollarındandır. Bu orta semtin çevresinde birçok kooperatif evleri yapılmış, bu modern ve güzel görünüşlü evler, şehre yeni bir güzellik vermiştir. Şehir içinde yapılmasına devam edilen Yediler Parkı ile işletmeye açılan Bademlık ılık yüzme havuzu, Yalman adasının bahçe ve gazinoları şehir içinin güzellikleridir.

Tabiî durumu: E., büyük bir ovanın (bk. ESKİŞEHİR OVASI) güney kenarından kuzeydeki düzlüklere doğru uzanarak geniş yerler kaplamış bir yerleşme yeridir. Ova denizden 800 m, güneydeki platolar 1 000 m yüksekliktedir. Şehrin eski mahalleleri, bu platoların kuzey yamacının aşağı bölümündedir. E. Ovasının kuzey ve güneyinde metamorfik ve sertleşmiş arazinin önemli yer tutması, bunların daha yeni oluşuklar (Neojen, Kuaterner) altında da uzanması, yer kabuğu hareketleri sırasında burada yer yer kırılmaların olduğunu gösterir. Ovanın kenar bölümlerinden çıkan birçok sıcak sularla maden suları, buralardaki yer kabuğu hareketlerini bellı etmektedir. E. ve çevresi, Türkiye ölçüsünde üçüncü derecede bir deprem bölgesi olmakla beraber, yer sarsıntılarının arasıra etkisini gösterdiği alanlardan biri olmuştur. Ancak bu sarsılmalarda büyük zararlar olmamıştır 1955 depreminde bazı taş yapılarda çatlamalar olmuş, sarsıntılar aralıklı olarak bir süre devam etmiş, çarşı içinde daha önce var olduğu bilinen bazı sıcak su kaynaklarında ve yataklarında değişmeler olmuş, kaybolan sıcak sular yakındaki başka yerlerden çıkmıştır.

E. den Porsuk çayı geçer. Ovada buna Sarısu karışır. Bu iki suyun E. üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Murat Dağından doğan Porsuk, türlü boğazlardan geçtikten sonra E. Ovasına girer, şehrin içinden geçer, düzlükler ortasında akarak ileride Sarısu'yu alır, Sakarya'ya karışır (bk. PORSUK ÇAYI). 10 800 km^2 lik bir yağış alanı bulunan Porsuk çayı, kabarık bulunduğu sıralarda (kış, ilkbahar) Sakarya'ya karışacağı yerlerde yatağından saniyede 40 - 50 m^3 su geçer. Bazan bunu da geçer. Bu sıralarda seviyesinin 2 m den çok kabardığı olur; işte bu sıralarda ovada yer yer taşmalara yol açar. Çekilmiş bulunduğu yaz ve güz aylarında yatağından saniyede 5 - 10 m^3 su geçer. Bu sıralarda bu akarsular, daha çok kaynaklarla beslenir. Porsuğun kabarma ve taşmalarında E. in bazı mahallelerini de sular basmıştır. Bazı taşkınlar Sarısu boyunda da olmuş, şehrin bir kısmı ve yakın çevresindeki ovanın türlü yerleri sular altında kalmıştır. Bu taskınlar yüzünden zaman zaman şehrin kuzeyindeki bostan ve bahçelerle kuzey ve orta bölümdeki mahalleler sular altında kalmıştır. E., 1944 - 1948 arasında yapılan Porsuk barajı ve bentlerle E taşkından kurtulmuş, baraj çevresi mesire yeri olmuştur. Bu baraj, E. ve Alpu ovalarının sulanması ve bu çevrenin taşkından korunması için yapılmıştır. Sarısu'yu da kontrol altına almak için, Kavak Kooperatifi yakınında bir set yapılmıştır. Bu setler şehrin dışındaki bir yol ile Porsuk çayına bağlanmıştır.

E. de İç Anadolu ikliminin bir çeşidi vardır. Burada yazlar sıcak (temmuz ortalaması 22°, en sıcak zamanlar 30°) ve kurak (temmuz ve ağustos yağmur ortalaması 23 mm) geçer. Kış mevsimi soğuk (ortalama olarak ocak — 0,2°, şubat 1.5°) olur. En fazla soğuk (ocak — 4°), uzun yıllar içinde nadir olarak bazı günlerde (— 12°) olur. Güz sonu ile kış ve ilkbahar yağışlıdır (kasımdan şubata kadar 150 mm yağış). Kışın çoğunca yağış kar şeklinde olur. Burada ilkbahar ve güz kısa sürer. 1930 dan beri yapılan meteorolojik rasatlara göre, E. de yıllık sıcaklık ortalaması 8 — 10° dir. Burada aralıklı olarak donma olayı eylül sonunda başlar, nisan sonuna kadar sürer. Yıllık yağış tutarı 370 mm ye yakındır. Yağışın çok olduğu yıllarda bu değer 440 mm yi bulur, az olduğu yıllarda 320 mm ye iner. Sıcaklığın durumuna göre kar örtüsü bir süre yerde kalır. Rüzgârlar en çok batıdan eser. Kışın ise hâkim rüzgâr yönü doğudur. Mart ve nisanda değişik bir şekilde güçlü rüzgârlar eser.

E. ve yakın çevresi esas görünüşüyle bir bozkırdır. Ancak, şehrin batısındaki düzlükler ve güneybatısındaki tepelikler, buralardaki dere ve su kanalı boyları yeşillık, bağlık, bahçeliktir. Biraz daha ileride E. in bakımlı bir orman fıdanlığı vardır. Şehrin içi de parklariyle yeşil bir görünüşe sahiptir. Bunlara karsılık, ova ve çevresindeki sırtlar, çok yerinde bozkır görünüşündedir Ova geniş bir tarım alanıdır.

Nüfus, yerleşme: E. ve çevresi, işlek yol uğrağı, geniş ve verimli toprakların bulunduğu bir yer olarak, çok eskiden beri yerleşme yeri olmuştur. Bu çevrede birbiri yakınında hüyük adıyle anılan yerler (Şarhüyük, Yapağıhüyük, Yassıhüyük, Alyanakhüyük, Karacahüyük gibi) eski bir yoğun yerleşmeyi göstermektedir. Birçok eski yıkık yerlerin bulunması bu yerleşmenin, bu çevrenin türlü yerlerinde (dağda, ovada) sürmüş olduğunu belirtmektedir. Tarih boyunca çeşitli kavimlerin gelip geçtiği, Selçuklular çağından bu yana birçok Türk boylarının yerleştiği E. ve çevresi, son yüzyıl içinde de gerek toplu gerek tek tek göçlerle yerleşilen bir yer olmuştur. Şehirde bütün bu yerleşmelerin karma bir durumu görüldüğü gibi, E. ilinin 401 köyü içinde de yerli köyler (283 kadar köy) ve göçmen köyleri (117 kadar köy) bulunmakta, bazı köylerde de (20 kadar köy) yerli halk ile göçmenler birlikte oturmaktadırlar.

ESKİŞEHİR'DEN BİR GÖRÜNÜŞ (Porsuk çayı)

Milli Eğitim Basımevi

2500 m. den yukarı	
2000 - 2500 m.	»
1500 - 2000 m.	»
1000 - 1500 m.	»
500 - 1000 m.	»
250 - 500 m.	»
0 - 250 m.	»

Demiryolu
Şose
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Adı yol
Harabe
İşleyen maden
İşlemeyen maden
Maden suyu
Kaplıca
Bataklık
Sazlık
Kamışlık

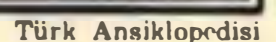
50000 - 100000	nüfuslu	yerler
20000 - 50000	»	»
10000 - 20000	»	»
5000 - 10000	»	»
2000 - 5000	»	»
1000 - 2000	»	»
1000 den az	»	»

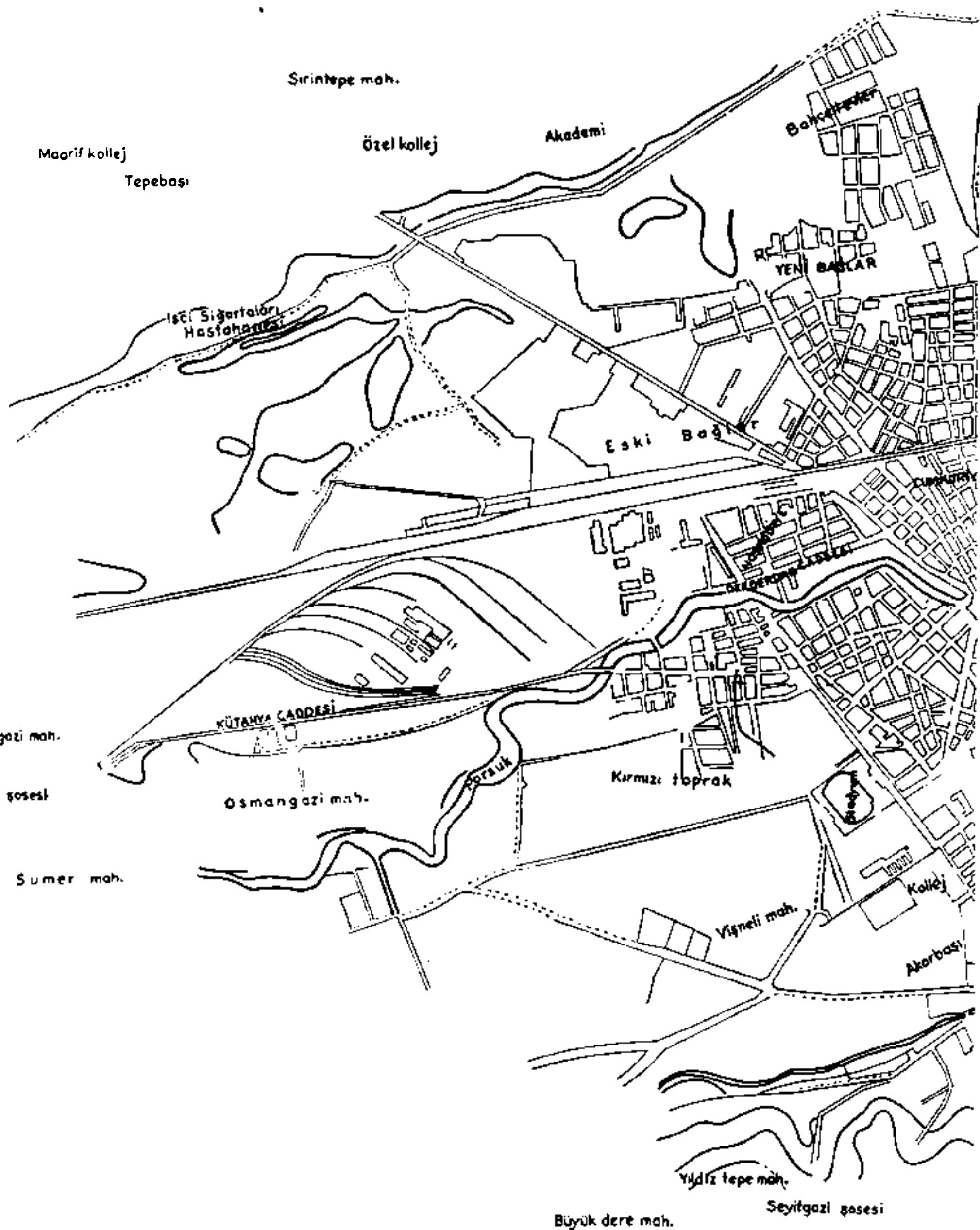
Yazı şekilleri

İl merkezi	ESKİŞEHİR
İlçe »	Seyitgazi
Bucak »	Alpu
Koy »	Örencik

İl Sınırı
İlçe »

Ölçek 1: 1 000 000 — 5 0 5 10 15 20 km.

Esentepe mah.
Şirintepe mah.
Maarif kollej
Özel kollej
Akademi
Tepebaşı
YENİ BAĞLAR
İşçi Sigortaları Hastahanesi
Eski Bağlar
KÜTAHYA CADDESİ
Ertuğrulgazi mah.
Kütahya şosesi
Osmangazi mah.
Porsuk
Kırmızı toprak
Sumer mah.
Vişneli mah.
Kollej
Akarbaşı
Yıldız tepe mah.
Seyitgazi şosesi
Büyük dere mah.

Muttalip şosesi
Kumlubel mah.
Zafer mah.
Şarhöyük mah.
Ankara
Porsuk
Porsuk
Tayyare fb.
Akçağlan
Gökmeydan mh.
Takkalı mah.
Verem has.
Devlet has.
Yeni açılan kanal
Ak cami
Alanönü
Muhtaç çocuklar bakım evi
Ankara şosesi
Düşkünler yurdu
Sanai çarşısı
Dede
Erenköy mah.

1:10000

ESKİŞEHİR ŞEHİR PLÂNI

E bölgesinde göçmen köyleri üç grupta toplanabilir: 1. Balkan ülkelerinden (Bulgaristan, Yunanistan, Rumanya, Yugoslavya) gelen göçmenlerin kurduğu köyler: Bunlara bu çevrede göçmen köyleri denir. Bunlardan toplu gelerek köy kuran göçmenler, çoğunca 1875 - 1916 yılları arasında gelmişlerdir. Bu köylerin sayısı 73 tür. Buranın eski halkı bunları «muhacir» olarak adlandırmıştır.

2. Kırım, Kazan ve Kuzey Rumanya'dan gelen göçmenlerin kurduğu köyler: Bu köyler 29 kadardır ve o tarihte boş olan düzlüklerde kurulmuştur. Bu göçmenlere orman içinde veya kenarlarında rastlanmaz. Bunlardan Kırım ve Kazan göçmenleri Çarlık Rusyasının yıkılmasından sonraki yıllarda (1917 - 1919) buraya gelip yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenler, E. çevresinde geniş ve düz topraklara yerleştirilmişlerdir. Bunlar, E. de makine ile tarımın ilerlemesini geliştiren ve çalışmalariyle çevrelerine örnek olan köylüler olmuşlardır.

3. Kafkas göçmenlerinin kurduğu köyler: Bunların sayısı 16 dır. Bu köyler halkının kendilerine göre çeşitli gelenekleri vardır.

Bütün bu yerli ve göçmen köylerinin, gittikçe büyüyen E. il merkezi ile bağlantıları ve yakın ilgileri olmuştur. Bu köylerin bir kısmından da şehre göçler olmaktadır. E. in büyük köyleri ovadadır. Göçmen köylerinin sokakları geniş, evleri düzgün ve planlıdır. Ulaştırma kolaylıkları bu köylerde gelişmeyi sağlamış, bunlar zengin köy yerleşmeleri olmuşlardır. Ova köylerinde makinelerle tarım çok yaygındır. At ve öküzle çiftçilik yapanlar azalmıştır. Bu köylerde yaşayış daha iyi olmuş, aydınlatma petrol ve lüks lambalariyle, hattâ kimi yerlerde bazı ailelere ait özel motorlardan elde edilen elektrikle yapılmaktadır. Son yıllarda bazı filmleri görmek üzere, geceleri köylerle şehir arasında otobüs seferleri bile konulmuştur. Ova köyleri, gençlik klüpleri, futbol ve voleybol takımlarına sahip olup köyler arası maçlar gün geçtikçe artmaktadır. Dağ köyleri (özellikle orman köyleri) ise, şehre uzak ve bir kısmı sapa yerdedirler. Ulaştırma güçlüğü, ekilecek toprakların azlığı, dağlık yerlerin makine tarımına elverişli olmaması yüzünden, bu köylerin çoğu az gelişmiş, şehirle bağlantıları az, eski yapı yerleşme yerleridir.

E., bugün geniş bir bölgenin ortasında nüfus çeken bir iş yeri olmuştur. Sayıları gittikçe artan fabrika ve yapım evleri ile her çeşit iş yerleri, kültür müesseseleri, il içinden ve dışından birçok nüfusu buraya çekmektedir. Bu arada toprak durumu elverişli olmayan köylerden şehre yerleşmek üzere gelmiş olanlar, kenar mahallelerde yerleşmiş, buralarda gecekondular artmıştır. Bazı köylerden ise şehre mevsimlik göçler olur.

ESKİŞEHİR'DE BİR CADDE

XIX. yüzyılın sonlarına doğru nüfusu 15 000 tahmin olunan E , Millî Mücadele yıllarındaki zorluklar içindeki durumundan sonra yavaş yavaş büyümeye başlamış, 1927 de 32 103 olan nüfusu, 1935 te 47 000 i geçmiş (şeker fabrikası 1933 te kurulmuştur), 1940 ta 61 000 i, 1945 te 80 000 ı bulmuş, 1950 de 90 000 e yaklaşmış, 1955 te 123 000, 1960 ta 153 000, 1965 te 175 000 kadar olmuş, şimdi bunu da geçerek 200 000 nüfuslu büyük bir şehir olmaya doğru gitmiştir. E., son 50 yıl içinde türlü yönleriyle Tükiye'de en hızlı gelişen ve güzelleşen şehirlerden biri olmuştur.

Ekonomi, ticaret: E., her devirde işlek bir yol uğrağı ve kaplıcaları dolayısiyle çok aranan canlı bir şehir olmuş bulunmakla beraber, bugünkü ekonomik ve ticarî gelişmesiyle geniş bir bölgenin iktisadî merkezi, Türkiye'nin başta gelen sanayi şehirlerinden biri durumuna gelmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana E. de büyük ve küçük sanayi kurulmuş, Devlet Demiryolları yapım ve onarım fabrikaları, uçak fabrikası, şeker fabrikası, çeşitli gıda sanayii, kiremit ve tuğla endüstrisi, madenî eşya ve makine sanayii ve başka sanayi kolları şehrin her yanına serpilmiştir. Son zamanlarda şehrin doğu kenarında bir sanayi çarşısı da açılmıştır. Bu gelişmede şehrin yerinin işlek olması, buradaki sanat okulları ile 1949 da kapatılan Devlet Demiryolları Meslek Okulundan yetişen teknik elemanların önemli yeri olmuştur.

E., büyük bir tarım ürünleri bölgesinin ortasındadır. Şimdiki tarım işletmelerinin % 95 i tarla tarımıdır. Ovada bir yıl şeker pancarı, bir yıl tahıl ekilir. Tahıl ekimi en geniş yeri tutar. Başta buğday, bundan sonra arpa gelir. Bu arada ovanın Muttalip düzlüklerinde yetiştirilen bıralık arpa, bira yapımında çok aranan bir ürün olmuştur. Buğdaya bağlı olarak un sanayii E de çok gelişmiş bulunmaktadır (modern ve yüksek verimli 7 büyük un fabrikası vardır). Bu bölgede değirmencilik eskiden beri bir geçim kaynağıdır. Bu eski değirmencilik sanatının yerini şimdi büyük un fabrikaları tutmuştur. Şehirde iki büyük silo vardır. E., buğdayının bir kısmını İstanbul, Bursa ve Bandırma'ya göndermektedir.

Bu bölgenin bir başka yaygın tarımı şeker pancarı yetiştirilmesidir. 1933 ten beri burada çalışan büyük bir şeker fabrikasiyle doğmuş bulunan pancar yetiştirme işi, bir aile tarımı şeklini almıştır. Pancar yetiştiren çiftçilerin % 80 inin 1 - 10 dekarlık toprağı vardır. Çeltik, tütün, bostan, ay çiçeği, fasulye gibi pancara rakip olabilecek bitkiler, dağınık olarak yetiştirilir. E. şeker fabrikasının pancar ekim alanı 140 000 dönüme yakın, yetiştirilen pancar 350 000 ton, elde edilen şeker 55 000 tondur. Şeker pancarı, ovada sulanabilen yerlerde yetiştirilmektedir. Bugün 222 köyde pancar ekilir. Şeker pancarı tarımı el emeğini gerektirir ve çapacı denilen iş gücüne ihtiyaç olur. Şeker pancarı çapacılarının hemen hepsi kadınlardır. E. de bugün 24 000 ortağı bulunan Pancar Ekicileri Kooperatifi, çiftçi için maddî fayda bakımından ve eğitim yönünden yararlı olmaktadır. 1938 de küspe kullanan bir ispirto fabrikası kurulmuştur.

E. de besin maddeleri sanayii de gelişmiştir. Şekerleme, bisküvi, şarap, süt ve sirke fabrikaları vardır.

Kiremit ve tuğla fabrikalarının çokluğu, büyüklüğü ve üretimi bakımından E. çok önemli yer tutmuştur. Bu endüstri kolu E. in başta gelen zenginliklerinden biridir. Çevrede bu sanayiin ham maddesinin çok bulunması, bura-

da kiremit ve tuğla fabrikalarının gittikçe çoğalmasına imkân vermiştir. Bugün burada, her biri milyonlarca kiremit ve tuğla çıkaran 9 büyük fabrika çalışmaktadır. 1957 de işletmeye açılan E. Çimento Fabrikası (yıllık üretim 150 000 ton), bu çevreye büyük bir ekonomik değer kazandırmıştır.

E. yem fabrikası 1962 de kurulmuştur. 1965 te deneme yapımına başlayan Sümerbank dokuma fabrıkası, madenî eşya yapım evleri, motorlu taşıt tamircileri, tarım aletleri yapımı, araba atelyeleri, mobilyacılık, Devlet Demiryolları fabrikası da önemli yer tutar. E. in kuzeydoğusunda, Porsuk kenarında 10 kadar tabakhane de vardır.

E. in başta gelen bir özelliği lüle taşı veya E. taşıdır. Her çeşit süs eşyası yapımında kullanılan bu taş hemen yalnız bu çevrede bulunmaktadır. Bu taştan her yıl 10 000 sandıktan çok çıkarılır. Pipo, biblo, küçük heykel, süs eşyaları yapılır. İç piyasadan başka Avusturya, İngiltere, Belçika, Almanya, İsviçre, Fransa ve Birleşik Amerika'ya satılır, yılda 8 - 10 milyon lira döviz sağlanır. Bu taş, E. ilinde birtakım köylerin çevrelerinden (Sepetçi, Margı, Başören, Karatepe, Gökçeoğlu, Karatokat, Nemli, Dutluca, Aşağı Kartal, Yukarı Kartal, Kümbet köyleri) sade usullerle açılan kuyulardan çıkarılır. Bu arazide eski ve yeni 25 bin kadar kuyu vardır. Tarım işlerinin azaldığı ve hafiflediği sıralarda bu kuyularda 700 kişi kadar çalışır. Çıkarılan bu taşlar boy boy olup çoğunca 1 - 6 kg ağırlığındaki parçalar halinde çıkar. Lüle taşının fiyatı yüksektir. En iyisine *biribirlik*, küçük boyda kilere *cılız* adı verilir. Eskiden lüle taşını Viyanalılar almakta ve dünya piyasasına sürmekte idiler. Şimdi E. deki birçok atelye, ev ve depolarda işlenmekte, bu işlenmeler sırasında kalan kırpıntı, talaş ve tozlar, son yıllarda öğütülerek prese sokulmakta ve tabiî taş durumuna getirilerek bir kısmı ham madde gibi işlenmekte, bir kısmı da dış ülkelere satılmaktadır (bk. LÜLE TAŞI).

E., canlı bir pazar ve alış veriş merkezidir. Bir pazar olarak geniş bir bölgeyi içine alır (il topraklarından başka, Kütahya, Bilecik, Bursa ile Ankara'nın buraya yakın ilçeleri), büyük ölçülü ticaret işlerini İstanbul ve İzmir ile yapar; bu büyük ticaret merkezlerine tahıl ve un, şeker ve küspe, yün, yapağı ve tiftik, kiremit ve tuğla, çimento, lüle taşı işleri, ham deri, ispirto, bitki yağı gönderir. İhracatını en çok İstanbul'a yapar. 1926 da burada Ticaret ve Zahire Borsası açılmıştır. Haftanın birkaç gününde ve şehrin türlü yerlerinde pazarlar kurulur. Bunlardan biri, daha çok köylülerin pazarı, ötekisi şehir meyva ve sebzecilerinin pazarıdır. Bu pazarlarda her çeşit yiyecek maddeleri ve diğer ticaret eşyaları satılır. Bu pazarlara Bursa'dan, Sakarya nehri boyundaki köylerden, Dörtyol ve Tarsus'tan meyva, turfanda meyva, üzüm, sebze (baklagiller ve enginar), Adapazarından patates, soğan, Bursa'dan ipekli kumaşlar, şehir içinden manifatura eşyaları getirilir.

E. de bütün bankaların şubeleri bulunduğu gibi, 1927 de kurulmuş ve 5 milyon lira sermayeli bir de Eskişehir Bankası vardır.

Yollar, ulaştırma: E., eski çağlardan beri ana yolların geçtiği ve birçok büyük yolların birleştiği işlek bir yer olmuştur. Roma devrinin ana yolları burada düğümlenmiş ve İzmit, İzmir, Ankara, Konya doğrultularında dört yana uzanmıştı. Daha sonraki yollar ve Türk yolları da yine bu şehrin bulunduğu yerden her yana uzanmış, böylece E. İç Anadolu'yu Ege ve Marmara bölgelerine bağlayan yollar üzerinde bir yol kavşağı olmuştur. Bugün E., demiryolları ve karayollarının her yana doğru uzandığı canlı bir yol kavşağı ve uğrak yeridir.

E., demiryolu bakımından işlek bir kavşak yerindedir. Kuzeybatıda Bozüyük - Bilecik üzerinden İstanbul'a, güneybatıda Kütahya - Afyon üzerinden İzmir'e, doğuda Ankara üzerinden İç Anadolu'nun kuzey bölümüne ve Doğu Anadolu'ya, güneydoğuda Konya üzerinden Adana'ya bağlıdır. Ankara - İstanbul yolunun E. den geçmesi, buraya gittikçe artan bir önem kazandırmıştır.

E., karayolları bakımından da önemli bir kavşak yeridir. İç Anadolu'yu ve bu arada Ankara'yı Marmara ve Ege bölgelerine bağlayan devlet karayolları buradan geçer. E. - Ankara, E. - Bilecik - Adapazarı, E. - Kütahya, E. - Afyon yolları asfalt yollardır. Ayrıca E. - Seyitgazi, E. - Mihalıççık yolları ve diğer ilçelere uzanan şoseler de yine düzgün yollardır. Bu yollarda sayıları gittikçe artan otobüsler işler, kamyonlarla da geniş ölçüde yük taşınır. Şehrin ortasında bulunan ve 1963 ten beri buradaki garajların bir araya toplanmasiyle açılmış olan büyük Otogar modern bir yolcu indirme bindirme yeridir. Alt katında otobüs garajı, yanında bir yeraltı çarşısı, bir yanında da otel, lokanta ve gazinoları vardır.

Şehrin bütün ana caddeleri ve ikinci derece yolları düzgün ve asfalttır. Buralarda, özellikle Odunpazarı ve Köprübaşından geçmek üzere, şehrin türlü semtlerine (istasyon, sanayi çarşısı, şeker fabrikası...) otobüsler işler.

Su, elektrik. E., içme ve kullanma sularının bol sayılabilecek durumda bulunduğu, sıcak su kaynaklarının çokluğu ile tanınmış bir şehirdir. Şehrin su ihtiyacı üç yerden sağlanmıştır: Sarısungur suyu, Kalabak suyu (Kaplanlı suyu), sıcak sular. Şehrin gelişme ve büyümesine uyar şekilde kısa süre içinde su ihtiyacını sağlamak gerekmiştir. Yaklaşık olarak XX. yüzyıl başlarında, şehrin henüz küçük (25 000 kadar nüfuslu), belediyesinin geliri az bulunduğu sıralarda buraya 15 km uzaktan künklerle ve çok güçlük çekilerek su getirtilip yukarı mahallelerle cami ve çeşmelere içme ve kullanma suyu olarak verilmiştir. İçimi pek iyi olmayan bu su, bugün şehrin mahdut yerlerinde kalmış, yerini başka sular almıştır.

Şehrin bugün başta gelen ve aranan içme suyu Kalabak suyudur. Bu su, 40 km güneydeki Türkmen Dağı (1 830 m) nın kuzey yamacındaki Kalabak köyü yakınında bulunan kaynaklardan alınarak font borularla şehre getirilmiştir. Bu su, dağın 1 000 m yüksekliğindeki yerlerinden birkaç kaynaktan çıkar (Kaplanlı, Kocadere, Paşaköşkü, Suçıktı gibi). Bu kaynaklardan toplanan sular şehre indirilmiş (1932 - 1936 yılları arasında), böylece E., iyi bir içme suyuna kavuşmuştur.

E. de sıcak sular önemli yer tutar; bunlar şehrin ortasında Çarşı Camii çevresinden bol olarak çıkarlar. Bu suların ısısı çoğunca 40 - 43°, Yeni Hamam ve Erkekler Hamamı kaplıcalarının suları 48° yi bulur. Bu kaplıcalar, buraya bir kaplıcalar şehri özelliğini vermiştir.

E., 1927 de elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır. Bugün artık çok büyümüş, park, gazino, lokanta, büyük binalar ve sanayi kolları ile güzel bir şehir görünüşü kazanmış olan E., bütüniyle aydınlatılmış, elektrik enerjisi her yere verilmiştir.

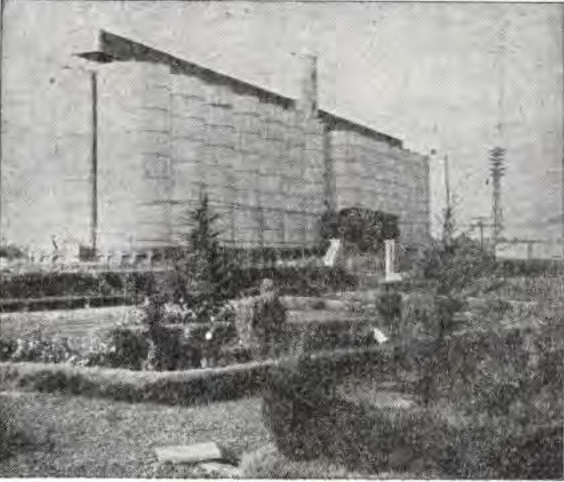
Kültür kurulları: Çeşitli derecelerden birçok okulları ve gelişmekte olan İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi, dergi ve gazeteleri, spor hareketleri, folkloru ile E., İç Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmuştur. İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi (öğrenci sayısı 1500 ü geçmiştir), karma lisesi, Süleyman Çakır Kız Lisesi, gece lisesi,

1

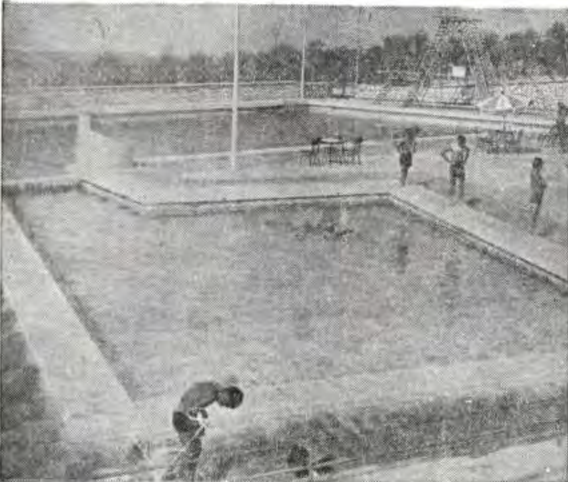
2

3

4

5

6

E S K İ Ş E H İ R

1. Atatürk Lisesi, 2. Yüzme havuzu ve Kız Öğretmen Okulu, 3. Buğday silosu, 4. Bir cadde ve Porsuk çayı, 5. Kaplıca suyu ile karışık yüzme havuzundan bir görünüş, 6. Eski bölümde Kurşunlu Cami yakınında bir sokak

ticaret lisesi, maarif koleji, Yunus Emre ilk öğretmen okulu, olgunlaşma enstitüsü, kız enstitüsü iki erkek sanat enstitüsü, orta okulları (şehir ve kasabalarda 14 orta okul), ilk okullar (şehir, kasaba ve köylerde 507 ilk okul) vardır. Bunlardan başka, üç akşam kız sanat okulu, sekreterlik okulu, akşam tekniker okulu (500 öğrencisi var), motor sanat okulu, iki yetiştirme yurdu, imam - hatip okulu, özel kolej (İngilizce ve Almanca öğretim yapılıyor, 300 öğrencisi var), birçok özel dershane, yurt, özel okul, ebe okulu, biçki dikiş yurtları bulunmaktadır. Ayrıca, memleket kütüphanesi, halk eğitim merkezi ve okuma odaları, eğitim araçları merkezi vardır. Kurşunlu camii külliyesinde müze açılması işine girişilmiştir.

Yunus Emre Devlet Tiyatrosu, Türk müziği, turizm ve folklor dernekleri, spor klüpleri şehre canlılık katmaktadırlar.

Sağlık, spor: Sağlık kuruluşları ve kaplıcaları ile E., bölgede önemli bir yer tutmuştur. Şehirdeki büyük hastahane ve dispanserler şunlardır: Devlet Hastahanesi 240 yataklı büyük bir hastahanedir. Göğüs hastalıkları hastahanesi 200 yataklıdır. Verem savaş dispanseri (50 yataklı), deri hastalıkları dispanseri, ana ve çocuk sağlık merkezi gibi sağlık kuruluşlarından başka, daha birçok sağlık tesisleri vardır: Hava kuvvetleri hastahanesi (500 yataklı), Devlet Demiryolları Hastahanesi (350 yataklı), Sosyal Sigortalar hastahanesi (375 yataklı), Şeker Fabrikası hasta hanesi gibi. E. de bazı mütehassıs doktorların bir araya gelerek kurdukları iki hastahane de vardır.

E. in sıcak suları ve her biri hamam adiyle anılan kaplıcaları da birer sağlık kaynağıdır. Şehrin içinde, Porsuk çayının güneyinde bulunan bu kaplıcalar alanında, her nerede toprak 1 - 2 m kazılırsa, sıcak su çıkar. Esas sıcak su kaynağı ise, yine bu çevrede aluviyonlar altında kalmış bir fay çizgisi boyundadır. Bu asıl sıcak su, cami yanında, üstü kubbeli, dörtköşe büyük bir yerin dibinden kaynayarak birikir; buradan şehrin kaplıcalarına gider. Şehrin diğer yerlerinden çıkan sular, ana kaynağın aluviyonlar arasına dağılmış kaçak sularıdır. Asıl kaynakta suyun sıcaklığı 55° olduğu halde, buralarda 35 - 40° kadardır. Bu su, çok bol olduğu için belediyece evlere bile dağıtılır. Çoğu konforlu, modern, havuzlu, temiz kaplıcalar (hamamlar) bu şehirde o derece alışılmış bir varlıktır ki, bunlardan tedavi maksadiyle faydalanılmakla beraber, daha çok birer normal hamam gibi yararlanılan yıkanma yerleri olmuşlardır. Bu suların şehir içinde bol olarak kaynaması ve istenilen sıcaklıkta olması dolayısiyle E., yaz ve kış işleyen romatizma sanatoryumlariyle örnek bir su tedavisi şehri olarak gelişmeye lâyık bir kaplıca merkezi olma durumundadır. Bu sulardan romatizmalılar, nevralji ve polinevritliler faydalanırlar. Hemipleji, çocuk felçleri, kadın hastalıkları için de şifa verici kaplıcalardır.

E. in şifa verici sularından biri de Laçin maden suyudur. Bu su, şehre 60 km uzaklıkta, Sakarya vadisinde, Sarıcakaya ilçesine bağlı Laçin köyü yakınında, çam ormanları içindedir. Bu su, böbrek ve mesane iltihabına, küçük taşların düşürülmesine de iyi gelmektedir.

E., spor bakımından da ileri bir yerdir. Şehirde Atatürk Stadyumu adiyle 5 000 kişilik büyük bir stadyum yapılmıştır.

Turistik yerler: Kaplıca şehri ve birtakım eski eserlerin, hüyüklerin bulunduğu bir yer olarak E. ve çevresinin turizm bakımından değeri artmaktadır. Kaplıca ve maden sulariyle ilgili bilgiler, bu maddenin sağlık bölümünde verilmiştir. Eski eserler arasında şehrin 6 km güneybatısındaki sırtlarda, şimdi Karacaşehir köyü (650 nüfuslu) üzerindeki dik yamaçlı tepede, eski kale şehrinin harabeleri vardır. Osmanlıların ilk hutbe okuttukları söylenen cami bu köydedir. Dorylaion şehrinin ilk yeri ise şehrin kuzeyindeki Şarhüyük'tedir. Şehrin güney yamacındaki eski büyük mezarlığın ortasında Edebali'nin türbesi, yine bu yamaçtaki mahallede şehrin en eski camii olan Alâeddin Camii, Kurşunlu Cami ve külliyesi vardır. Eski eserler olarak il içinde Çifteler yakınında, Yazılıkaya da denilen Midas şehri yıkıntıları, Sivrihisar çevresindeki harabelerle kasabada Selçuklular devrinden kalma eserler, Seyitgazi, Günyüzü, Büyük Yayla ve çevrelerindeki eski eserler vardır. Sarıköy'deki Yunus Emre'nin mezarı da turistik yerlerden biri olmuştur.

E. ve çevresinde hem turistik yer, hem de mesire yeri olarak değerlendirilen birçok güzel köşeler vardır. Bunların başlıcaları Porsuk barajı, Hasırca mesiresi ve Kızılinler kaplıcası, Kalabak suyu başı ve Beşikdere, büyük Orman Fıdanlığı ve Karabayır bağları, Çatacık ormanları ve Sakarbaşı'dır. E. - Kütahya arasında, 19 km lik bir vadi bölümünde, 1944 - 1948 de Porsuk çayının taşmasını önlemek ve E. Ovasını sulamak için yapılmış bulunan Porsuk barajı (yüksekliği 28 m) çevresi, şehre yakınlığı ve ağaçlık olduğu için çok aranan bir mesire yeri olmuştur. Bunun yakınında, baraj yolu üzerindeki Hasırca ve suyu cilt hastalıklarına iyi gelen Kızılinler kaplıcası birer turistik yerdir.

E. e güzel içme suyunu veren 60 km güneydeki Türkmen Dağının yamaçları da iyi suları, çağlayanları, çam ormanları, güzel havası ile bir mesire yeridir. Şehrin 7 km güneybatısındaki orman fidanlığı ve ağaçlıklariyle Karabayır bağları da birer dinlenme veridir. Porsuk çayı buralardan geçer, çayın iki yanı ağaçlık, bahçelik ve çayırlıktır.

Kuzeyde, E. e 90 km uzaklıkta geniş çam ormanlariyle kaplı Sündıken dağları alanında Çatacık ormanları da bu bölgenin turistik yerlerindendir. Bu çevrede orman bölge müdürlüğünün binaları, misafirhane ve tesisleri vardır.

Sakarya ırmağının kaynağı ve başı sayılan ve Sakarbaşı adı verilen, Çifteler çevresindeki tabiî akvaryum da turistik bir yerdir.

Eskişehir ili: E., büyük bir kısmı İç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde bulunan bir ildir. Kuzeydeki bir kısım toprakları Batı Karadeniz bölümünde, güneyde Seyitgazi taraflarında küçük bir bölümü Ege bölgesinin doğu ucu sınırları içindedir. E. ilinin çevresini doğuda Ankara, güneydoğuda Konya, güneyde Afyon, batıda Kütahya ve Bilecik, kuzeyde yine Ankara ilinin batı uzantısı ile Bolu ilinin küçük bir bölümü çevirir. Yüzölçümü 13 295 km², nüfusu 415 300 (1965), köy sayısı 401 dir. Ortalama nüfus sıklığı 30 un üzerindedir. Merkez ilçesinden başka 6 ilçe vardır: Çifteler, Mahmudiye, Mihalıççık, Sarıcakaya, Seyitgazi, Sivrihisar. İlçe merkezleri 2 - 7 bin nüfuslu küçük şehir ve kasabalardır. Bunlardan yalnız Sivrihisar 7 500, Çifteler 6 000 kadar nüfuslu, Sarıcakaya ise 2 000 nüfusludur. Bu ilce merkezlerinin çoğunda pazar kurulur, hattâ Çifteler pazar ve panayırı il merkezi üzerinde bile etki yapar.

Tarih boyunca E. in bulunduğu bölge, idare bakımından türlü değişiklikler göstermiştir. Selçuklulara bağlı olarak Söğüt ve çevresinde yerleşmiş bulunan Kayı oymağının başı Ertuğrul Beyin ölümünden sonra yerine oğlu Osman Bey geçmiş, Selçuklu hükümdarı Sultan Mesut tarafından 1284

te gönderilen bir fermanla bu çevre Osman Beye devredilmiş, Kayıların çevre tekfurlarını yenmeleri ve Selçuklulara faydalı olmaları üzerine III. Alâeddin Keykubad tarafından Osman Beyin «uc beyliği» arazisine E. ve çevresi de eklenmiştir. Osmanlı idaresi altında E., Anadolu eyaletinin Sultanönü sancağının merkezi olmuş, böylece bir ara bu bölge Sultanönü adiyle anılmış, Selçuklular zamanında olduğu gibi, Osmanlılar devrinde de burada türlü eserler yapılmıştır. Sonraları Anadolu eyaleti adı verilmiş olan çok büyük bölgenin bölünmesi üzerine E. adiyle bir kaza meydana getirilmiştir.

I. Dünya Harbine kadar E., Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetinin Kütahya sancağına bağlı bir kazadan ibaret kalmıştır. Ancak, XIX. yüzyılın sonlarında ana demiryolunun buradan geçirilmesi üzerine bu çevre yeniden önem kazanmış, E. müstakil bir mutasarrıflık olmuş, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra vilâyet (il) durumuna getirilmiştir. 1927 nüfus sayımı sırasında E. vilâyetinin üç kazası vardı: Mihalıççık, Seyitgazi, Sivrihisar. Daha sonraki gelişmeler ve yeni ilçe kuruluşları ile ilgili olarak üç ilçe daha eklenmiştir: Çifteler, Mahmudiye, Sarıcakaya.

E. ili, ana çizgileriyle, Porsuk çayının kuzey ve güneyinde, büyük E. Ovasını ve onun doğusundaki Alpu Ovasını, bunların kuzey ve güneyindeki yerleri (kuzeyde Sakarya boyuna kadar uzanan 1 500 - 1 800 m yüksekliğindeki Bozdağ, Taştepe, Sündiken dağı, güneyde 1 400 - 1 550 m lik Türkmen Dağı, Sivrihisar çevresi dağları ile bunlar arasındaki geniş Seyit Suyu düzlükleri) içine alır. İlin batı - doğu uzunluğu 160 km, kuzey - güney enliliği 110 km dir.

İlde ovalar ve çukur düzlüklerin çok yeri Kuaterner (Dördüncü Zaman) ve çoğunca bunların çevresinde Neojen (Üçüncü Zaman) tabakalariyle örtülü bir durum gösterir. Dağlık yerler ise, çok yerde metamorfik taşlar, bu arada mermerler, Mesozoik (İkinci Zaman) e ait ofiolitli serilerle radyolaritlerden oluşmuştur. İlin güney bölümünde yer yer bazik intrusifler, kuzey bölümünde granitlerle kuvarslı diyoritler yer tutmuştur. Çok sertleşmiş ve kırılma özelliği almış bulunan eski metamorfik arazi, yer kabuğu hareketleriyle kırılmalara uğramış, ovaların kenarlarında yer yer fay çizgileri belirmiş, buralarının bazı yerlerinden sıcak su kaynakları çıkmış, zaman zaman bu çevreler depremlere de yer vermiştir. İlin bu jeolojik oluşukları arasında krom (daha çok kuzeyde), manyezit (güney ve kuzeyde), yer yer antimuvan, manganez, mika, kurşun, amyant, borosit, kuars kristalleri, demir, linyit, lüle taşı madenleri vardır. 1960 - 1965 te 285 bin ton krom, 74 bin ton manyezit, 9 bin ton borosit, 7 bin ton amyant, 30 bin ton demir, 2 bin ton linyit, 60 ton mika, 16 250 sandık lüle taşı çıkarılmıştır.

E. ilinin başlıca akarsuları, ortadan geçen ve Sakarya'ya karışan Porsuk çayı ile ilin güney bölümünden geçen, doğu ve kuzey sınırları boyunca da uzanan Sakarya (b. bk.) ırmağıdır. Kabarık zamanlarında çoğunca ovalara taşmış, zarar vermiş, bataklıkların doğmasına yol açmış bulunan bu akarsular boyunda barajlar kurularak bu tehlike önlenmiş, ovalarda sulama işleri düzenlenmiştir. Şimdi E. in kuzeyinde, orta Sakarya havzasının planlamasında en önemli yeri tutacak olan Gökçekaya barajı ve santralı yapılmaktadır. Yüksekliği 158 m olan Gökçekaya barajı, bu bölge için büyük bir enerji kaynağı olacaktır. Baraj yapımına başlanmadan önce, E. ve Alpu ile baraj yeri arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere 1964 yılı başlarında Alpu - Gökçekaya yolunun yapılmasına girişilmiş, bu arada E. - Alpu yolu da geniş bir asfalt yol durumuna getirilmiştir.

Yüksek ovaların (800 - 850 m) ve dağların (1 500 - 1 800 m), derin vadilerin yer tuttuğu E. ilinde yer yer birbirinden farklı iklim özellikleri bulunmakla beraber, ana çizgileriyle alınırsa, burada İç Anadolu ikliminin bir çeşidinin hüküm sürdüğü görülür. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk, karlı, ilkbahar kısa ve yağmurlu, ovalarda yıllık yağış tutarı 350 - 400 mm. dağlık yerlerde yağış buna göre daha çoktur (Sündiken dağında kar kalınlığı çok vakit 1 m yi geçer). Bu dağlar, çeşitli ağaçların yetiştiği, yer yer gür ormanların uzandığı yerlerdir. Ovalarla yakın çevrelerinde ise tabiî bitki örtüsü olarak otlukların çok yer tuttuğu bozkırlar (stepler) başta gelir. İlin, Akdeniz ve Marmara çevrelerini andıran bir iklime sahip yerleri de vardır. Denizden yüksekliği 250 - 350 m, kuzey ve güneyi dağlarla çevrili bulunan orta Sakarya vadisinde böyle bir iklim hüküm sürer. Burada yazlar, daha sıcak, kışlar çok daha ılıktır. Burada çeşitli sebze ve meyvalar, bu arada Akdeniz bölgesi ürünlerini andıran incir, zeytin, pamuk gibi bitkiler yetişir.

E. in dağlık yerlerinde güzel ve zengin ormanlar vardır (262 000 hektar). İl ormanlarındaki ağaç çeşitleri sarıçam, karaçam, kızılçam, porsuk, meşe, gürgen, söğüt, kavak, fındık ve ardıçtır. Yer yer ıhlamur da yetişmiştir. E. e 80 - 90 km deki Çatacık ormanları, iyi bir yol ile il merkezine bağlanmıştır.

E. ili, geniş ölçülü bir tarım bölgesidir. Toprağın % 50 den çoğu ekilir. Buğday başta gelir; baklagiller ve yem bitkileri, yerindeki ihtiyacı karşılar. Türkiye tarımının düzenlenmesinde çok hizmetleri olan bir tohum ıslah merkezi ile kuru tarım (dry - farming) denemeleri yapmış bulunan bir istasyon da E. dedir. İlde sebzecilik Sarıcakaya ilçesinde önemlidir. Buradan Ankara ve E. e sebze gönderilir Mihalıççık ve Sarıcakaya'da elma ve armut ile başka meyvalar yetiştirilmiş, bazı köylerde (Gökdere köyü gibi) meyva suyu yapımına bile girişilmiştir. İlin birçok yerleri tahıl (buğday, arpa, biralık arpa...) ve şeker pancarı tarlalarına yer vermiştir. İlde eskiden beri hayvancılık da önemli olmuştur. Bugün 630 000 koyun, 19 000 kıl keçisi, 430 000 e yakın tiftik keçisi, 150 000 e yakın sığır vardır. İlde yılda 45 - 50 bin ton süt elde edilir. Mahmudiye ilçe merkezinde Çifteler harası vardır. Burad at, sığır, tiftik, dağlıç, karagül koyunları ıslah ve üretme çalışmaları yapılır. Çifteler ve Hasırca aygır depolarında türlü illerin damızlık aygır ihtiyaçları karşılanır. Dağ, ırmak ve ormanların bulunuşiyle ilgili olarak ilde avcılık da vardır. Av hayvanları arasında kuşlar (bıldırcın, çulluk, keklik), domuz, geyik ve dağ keçisi (Türkmen Dağında ve öteki ormanlarda), ördek ve kaz (Sivrihisar taraflarında) avlanır.

E., her çeşit yolların çok, düzgün, ilçe ve bucaklariyle bağlantıları iyi olan bir ildir. Köylerin de çoğuna yaz aylarında motorlu taşıtlarla gitmek mümkündür. E. köylerinin yarısı, kendi özel otobüs seferleriyle il ve ilçe merkezlerine gidip gelebilmektedirler. Ova köylerinde misafirhane, okuma odası, gençlik klübü vardır. Bu arada devlet kalkınma planına paralel olarak kalkınma planları yapan köyler de vardır: Gündüzler, İmişehir, Ayvalı, Doğançayır gibi. Köylerin, il merkezi olan E. ile ve ilçe merkezleriyle sık bağlantıları vardır. — R. İ.

Tarih: Dorylaion (b. bk.) şehrinin yerini alan E., Dorylaion'un Selçuklu Türkleri tarafından tahribinden sonra, 1175 yılında bir savunma merkezi olmak üzere Bizans imparatoru Manuel Komnenos tarafından 40 gün içinde ye-

niden kurulmuştur. E. savunma amaçlarına göre bir tepe üzerinde kurulmuşsa da, çevresindeki ılıcalar dolayısiyle askerî bir yer olmaktan çıkarak bir yerleşme alanı olmuş ve yavaş yavaş ovaya doğru kaymıştır. 1097 de Haçlı ordularının I. Kılıç Arslan'ı Dorylaion savaşı (b. bk.) nda ağır bir yenilgiye uğratmaları üzerine E. ovasını boşaltan Türkler, 1147 den itibaren yeniden bu ovaya yerleşmek üzere faaliyete geçmişlerdi. Konar göçer Türkmenlerin giriştikleri bu faaliyet karşısında Bizans bazı tedbirler almışsa da, Türkmenlerin her yıl artan bir sayıda E. ovasına yayılmalarına engel olamamıştı. Bu gelişme, Manuel Komnenos ile II. Kılıç Arslan arasında gerginliğin artmasına sebep oldu. Kılıç Arslan imparatoru yatıştırmak amacı ile Emir Süleyman'ı İstanbul'a gönderdi. Yapılan görüşmeler sonunda Türkmenlerin aldıkları yerlerin boşaltılması kabul edildi. Kılıç Arslan görünüşte bu kararı uygularken, Türkmenlere de direnmeleri için gerekli emirleri vermekte idi. İşte bu karışık devirde bölgenin merkezi olan Dorylaion ağır hasara uğradı ve halk şehri boşaltmak zorunda kaldı.

Bu tarihlerde bölgedeki Türk yerleşmesinin nasıl bir gelişme gösterdiğini El-Herevî, *Kitabü'l-işârât*'ında anlatmakta ve imparator tarafından bölge güvenliği için yeniden yapılan E. tahkimatını tarif ederek buraya Bizanslıların as-Sirma, Türklerin de Avgerm (Âb-ı germ) adını verdiklerini söylemektedir.

İmparatorun yıkılan Dorylaion yerine yeni bir kale yaptırması Selçuklu sultanı tarafından şiddetle protesto edilmişti. Anlaşmazlık son hadde gelince, Bizans için artık bir tehlike halini alan Kılıç Arslan'ı yola getirmek üzere imparator, 1176 da yeni bir Anadolu seferine çıkmak zorunda kaldı. Myriokephalon (b. bk.) da sultanın kurduğu pusuya düşen imparator, Bizans için oldukça elverişli bir barış antlaşması ile Alaşehir üzerinden İstanbul'a döndü. Bu antlaşmaya göre, imparator Dorylaion yerine yaptırdığı tahkimatı yıktırmayı ve boşaltmayı kabul etmiş olduğundan Türkler buraya, bir süre yıkık ve metruk kalması münasebetiyle E. adını verdiler. 1176 zaferinden sonra E. ovası Selçuklu hâkimiyetine girdi ve Sultanönü adını alan bu ikta, bölgeye yerleştirilen uç beylerine verildi.

Kayı boyunun Söğüt yöresine yerleştirilmesinden sonra, bölgede bu boyun beylerinin etkisi kendini gösterdi. Ertuğrul Beyin oğlu Osman, İtburnunda oturan Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'a tutulunca, durumu samimiyetle E. beyine açtı. Bu gönül işine E. beyi de karışınca, Oğuz beyzadesi ile aralarında bir mücadele başladı (bk. OSMAN GAZİ). Bu mücadeleyi Osman Gazinin kazanması, E de onun ününün yayılmasını çabuklaştırdı. 1289 da ise, Selçuklu sultanı Gıyaseddin II. Mesut, Kara Balaban çavuş vasıtasiyle gönderdiği bir fermanla E. i Osman Gazi'ye vermekte, onu ve beyliğini onaylamakta idi.

Böylece E., Osmanlı devletine katılan ilk şehirlerden biri olmuştur. Ancak, bu tarihlerde Dorylaion'un da tamamiyle terk edilmediğini belirten haberler de vardır. Osman Gazi'nin Hamam'da (şüphesiz Dorylaion), Şarlıüyük'teki ılıcalarda bir pazar kurdurduğunu, bu pazarda alışverişi güven altında yürüttüğünü, bu yüzden çevredeki kâfirlerin (Bilecik'e kadar) buraya gelip gittiklerini Âşık Paşazade bildirmektedir. 1301 de ise Yenişehir'in Osmanlı devleti için hükümet merkezi olarak seçilmesi üzerine, ilk idarî teşkilât yapılırken E. e de Osman Gazi'nin büyük kardeşi Gündüz Bey (Alp) getirilmişti.

Orhan Gazi zamanında yapılan devlet teşkilâtında ise E., bir kaza olarak düzenlenmiş ve Sultanönü sancağına bağlanmıştı. Bu sancağın merkezi, Karacahisar ile E. arasında değişmiştir. I. Murat devrinde ise Germiyan ilinin Osmanlı topraklarına katılması üzerine doğan Anadolu beylerbeyliğine (merkezi Kütahya) bağlandı. 1402 Ankara bozgunundan sonraki dağılma devrinde de Osmanlı hâkimiyetinin devam ettiği şehirlerden biri olarak kaldı. Çelebi Mehmed'in Anadolu'daki Osmanlı topraklarını ele geçirmesi ile, Yıldırım'ın bu şehzadesine tâbi oldu. İsa Çelebi'nin Mehmet Çelebi'ye karşı giriştiği mücadelede bir ara İsa Çelebi'nin eline geçti ise de, E. liler hamamda yıkanırken İsa Çelebi'yi yakalayıp boğdular ve böylece Mehmet Çelebi'ye olan bağlılıklarını gösterdiler. E. bu devrede, yani XV. yüzyıl ortalarına kadar şehzadelere verilen sancaklardan biri olma özelliğini muhafaza etmiştir. Fatih'in ölümü üzerine II. Bayezid ile Cem arasında geçen mücadelede E., Cem'in eline düşmüşse de 20 haziranda Yenişehir savaşında Cem'in yenilmesi üzerine, II. Bayezid kuvvetleri tarafından işgal olunmuştu. Cem, Yenişehir savaşından sonra E. e çekilmiş, fakat burada tutunamayarak bir gece kaldıktan sonra Karaman'a doğru kaçmıştı.

Şehir 1536 aralığında Irakeyn seferinden dönen Kanunî Sultan Süleyman'ı misafir etmişti. Kanunî kış aylarında Kütahya'ya, oğlu Sultan II. Bayezid'e misafir olarak geldikçe E. e uğrar ve çevresindeki ormanlarda sürek avları düzenletirdi.

IV. Murat 1635 te Revan seferine giderken ve 1637 de Bağdad üzerine yürürken iki defa E. e uğradı ve bu yıllarda 7 000 - 8 000 adamı ile çevreyi haraca bağlayan, mehdilik iddiasında bulunan ve Sakarya şeyhi adiyle anılan Ahmet (takındığı ad: İsa) i yakalatarak Konya'da öldürttü.

1648 de E. i ziyaret eden Evliya Çelebi, buranın 17 mahalleli, 800 dükkânlı bir belde olduğunu anlatmakta, çarşı ve hanların kaplıcalar civarında bulunduğunu, mahallelerinin ise kalenin eteğinde kurulduğunu söylemektedir. Cumhuriyet devrine kadar E. bu özelliğini muhafaza etmiştir. 1680 de ise E. e uğrayan batılı seyyahlar, E. i küçük olmakla beraber kalabalık bir belde olarak tarif etmektedirler.

Bu tarihlerden sonra E. in sönükleştiği görülür. Modern vilâyetler kurulunca E., sancakbeyliği olma niteliğini kaybederek bir ilçe haline getirildi ve Kütahya sancağına bağlandı. 1768 den itibaren ise, önce Kırım'dan, sonra da Rumeli'den göç eden Türkler tarafından iskân edilmeye başlandı.

Şehir XIX. yüzyılın son yarısında, yamaçta kiremit örtülü Türk mahalleleri. bunun sağ yanında Rum, solunda Porsuk çayına doğru uzanan Ermeni mahalleleri, ortada pazar ve kaplıcaları, istasyonu ve onun yanında yeni kurulan göçmen mahalleleri ile oldukça şirin bir manzara arz ediyordu. 19 000 olan nüfusunun 17 000 kadarı Türk ve Müslüman olup 2 cami, 6 mescit, 3 medrese, 2 kilise, 4 tekke, 25 han ve 700 kadar dükkânı vardı.

Demiryolu şehirde ticarî faaliyeti canlandırmış ve çevreye yerleşen göçmenlerin gayretleriyle E. gittikçe gelişen toprak ürünleri piyasası haline gelmişti. Bunun üzerine I. Dünya Harbinden önce bir kaza haline gelmişken tekrar müstakil mutasarrıflık oldu. Millî Mücadelede E. önce batı cephesinin önemli üslerinden biri oldu. 20 temmuz 1921 de Yunan işgaline düştü. Şehir 2 eylül 1922 de kurtarıldı ise de, yarı yarıya yanmış ve ahalisi dağılmış bir halde idi.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, 1925 te kendi adını taşıyan ilin merkezi oldu. Selçuklu devrine ait Alâeddin Camii ile 1515 te Anadolu beylerbeyi Mustafa Paşanın yap-

tırdığı Kurşunlu Cami ve Şeyh Edebali ile Şeyh Şehabeddin türbeleri en eski eserleri teşkil eder. E. Mevlevî şeyhi Hacı Hasan Dede (XIX. yüzyıl) ile tasavvuf tarihinde de yer almıştır. — İ. P.

ESKİŞEHİR OVASI, İç Anadolu'nun kuzeybatı bölümünde büyük bir ova. Ortasından Porsuk çayının geçtiği bu ova, doğu - batı doğrultusunda uzanır. Ova, Eskişehir kuzeyinde 800 m, Alpu kasabası doğusunda 750 m yüksek liktedir. Dar anlamiyle E. O., şehrin yayılmakta bulunduğu yer ile bunun kuzey ve doğusundaki düzlükleri içine alırsa da, geniş anlamiyle alınırsa, ovanın batıda Çukurhisar çevresi düzlüklerinden doğuda Porsuk çayının ovayı terk ettiği yere kadar 70 km ye yaklaşan bir uzunluk gösterdiği görülür. Ovanın genişliği ise, yer yer değişir ve şehrin yamaç mahalleleriyle Muttalip köyü arasında 10 km, Alpu kasabasının batısında 18 km ye yakın bir değer gösterdiği, bu ikisi arasında alçak tepeler ve yassı sırtlarla kısalarak 5 km ye kadar indiği görülür. Böylece, Alpu çevresindeki ova bölümüne Alpu Ovası, Eskişehir kuzeyine düşen ova bölümüne Muttalip Ovası adı verilirse de, iki yerinde genişleme (Eskişehir, Alpu tarafları) ve bir yerinde daralma (Ağapınar batısı) gösteren, her yanı dağlarla çevrili bu büyük ovaya E. O. denilir. Bu uzanışı ve sınırlariyle ovanın yüzölçümü 600 km² dir.

E. O., çevresindeki dağların yüksek yerlerinden 500 - 800 m kadar aşağıdadır. Ovanın yakın çevresindeki nisbî yükseklikler ise, çok yerde bundan da azdır. Kuzeyde 50 km ye yakın bir uzanış ve bir dağ sırası özelliği gösteren Sündiken dağı (1 600 - 1 700 m) bir yana bırakılırsa, ovaya doğru türlü yönlerden geçitler vardır. Doğuda Sakarya'ya kadar Porsuk çayının geçtiği vadi (buradan demiryolu geçer), batıda Bozüyük'e doğru uzanan geniş geçit yerleri, güneybatıda Kütahya'ya doğru açılan vadi ve geçitler, güneydoğuda Çifteler'e uzanan geçilmeye çok elverişli arazi gibi.

E. O. nın geniş düzlükleri, buradan geçen suların yüzlek yataklarda aktıkları, bu yüzden de kabarık zamanlarında taşkınlara yer verdikleri aluviyonlarla örtülü ovalar iseler de, ova uçlarında ve bu arada batıdaki girintide bulundukları yerdeki suların yataklarına göre daha yüksekte kalmış, derelerle varılmış dalgalı düzlüklerdir. Ovanın bu gibi yerlerinde Neojen ve Alpu kuzeyinde Plio - Kuaterner tabakalar yer tutmuştur. Bu bölgedeki çeşitli formasyonların üstünü örtmüş bulunan Neojen ve Kuaterner tortul tabakalarının altında, çok yerde ova çevresinin dağlarında geniş ölçüde yüzde de görülen çok sertleşmiş, kırılır duruma gelmiş eski arazi yer tutmuştur: Çeşitli metamorfik seriler, billûrlaşmış kalkerler, mermerler, yer yer granitler ve kuvarslı diyoritler, Mesozoik ofiolitli seriler gibi. E. O., yeni devirlerdeki dağ oluşmaları sırasında, çevresindeki yükselmelerle dağların meydana gelişine karşılık, bunlar arasında kalmış geniş bir çöküntü alanının dolmasiyle teşekkül etmiştir. Bu arada birtakım kırılmalar da bu çöküntü yerinin belirmesinde önemli yer tutmuş olmalıdır. E. O. nın uç bölümlerinde yer yer görülen sıcak su kaynakları, burada arasıra beliren yer sarsıntıları ile uçlardaki bazı tabaka uzanışları bunu göstermektedir.

E. O. nın başlıca akarsuyu, Sakarya'nın kollarından olan Porsuk çayıdır. Kütahya ile Uşak arasındaki Murat Dağı (2 225 m) ndan çıkan ve Eskişehir yakınına kadar birçok kollarla beslenen bu çay, E. O. na indikten sonra doğu doğrultusunu tutar, ova hizasında akar, bataklıklar yapar, hızı kesilir ve kıvrılıp bükülerek akar. Porsuk çayı ovada, batıdaki Dodurga (Bozüyük'ün güneyinde) taraflarından inen Sarısu deresini alır. Bu dere, Porsuk'a ovada Eskişehir'in doğusunda karışan başlıca akarsudur. Porsuk Beylikahır'ın batısında ovayı terk eder, Kıranharmanı denilen yerde Sakarya'ya dökülür. Ovada birtakım küçük dereler de vardır ki, bunlar beslendikleri kaynak sularının gücüne göre bir süre ovada akar, sonra yazın aşağı (veya hattâ orta) kesimlerinde çekilir, Porsuk çayına ulaşamadan kururlar. Kaynaklarla beslenen bu derelerden biri, Alpu kasabasının 10 km kuzeybatısındaki Osmaniye köyü çevresinden çıkar, buradaki kaynaklarla beslenir, bataklıklar yaparak Porsuk'a karışır, yazın iyice çekilir.

Uzunca bir yaz, hattâ güz kuraklığından sonra kış aylarında bu bölgede yağmurların etkisiyle Porsuk ve kollarının suları artar, kimi yıllarda fazla yağış yüzünden şubat ve martta Porsuk ve Sarısu yataklarından taşar, çukur mahallelerdeki evleri sular basar, ovada geniş taşkın alanları belirir. İlkbaharda yağmurların yağması, dağlardaki karların erimesi üzerine çay ve kollarında yine kabarmalar olur. Eskişehir ve çevresi bu yüzden bazı yıllarda sular altında kalmıştır. İlkbahar ortalarından sonra, dağlardaki karlar artık erimiş bulunduğundan, Porsuk ve kolları, yalnız yağmurlar ve kaynaklarla beslenir, daha düzenli bir akış gösterir, yaz ve güz aylarında ise iyice çekilmiş bulunurlar.

Hemen her yıl zarar veren bu taşkınlardan ovayı kurtarmak için tedbirler alınmış, E. O. ve şehrin ovadaki mahalleleri, Porsuk çayı üzerinde kurulan baraj ve regülatörle önlenmiş, çayın yatağı genişletilmiş, gereken yerlerde bentler yapılmıştır. Yer yer kurutma işlerine de girişilmiş, Porsuk yatağı boyunda, Eskişehir - Sakarya kavşağı arasında, geniş arazi bölümleri ile Sarısu boyundaki düzlükler kurutularak on binlerce dekar toprak, taşkın alanı olmaktan kurtarılmıştır. Porsuk barajı, E. O. nın sulanması ve taşkından korunması için yapılmıştır. 1950 - 1956 yılları arasında ova boyunca Porsuk ve Sarısu yatakları ıslah edilmiş, bunlar kontrol altına alınmış, ovada sulama kanalları ağı ve başka kuruluşlar yapılmıştır. Regülatör, şehrin 6 km batısında, Porsuk üzerinde kurulmuştur. Bu tesisle çay yatağından gelen sular kabartılarak, çayın sağ ve sol yakasında ova boyunca uzanan iki ana kanalla sular tarlalara kadar dağıtılmıştır. Bu sulama ağı içine 20 kadar köy ve çiftlik girmiştir.

E. O. nın türlü yerlerinde sıcak ve ılık su kaynakları (özellikle şehrin içinde geniş yerlerden kaynayan 47 - 48° lik sıcak sular) ve az derinden (2 - 3 m) çıkan kuyu suları ile daha derinlerden (10 - 15 m) çıkarılan sular, ovada kuyu yatağı ve yeraltı sularının bol olduğunu göstermiştir.

E. O., çok yüksek olmayan dağlar arasında da olsa, deniz etkilerine kapalı, yüksek bir İç Anadolu ovası olup yazlar kurak ve sıcak, kışlar soğuk ve kar yağışlı, ilkbahar yağmurludur. Bu iklim özelliklerine bağlı olarak, tabiî bitki örtüsü bakımdan otluk ve bozkır durumundadır. Topraklarının verimli olduğu ve sulandıktan sonra verimin daha da arttığı bu ova, geniş ölçülü bir tarım (tahıl, pancar...) alanıdır.

E. O., eski çağlardan beri aranan bir yerleşme yeri olmuştur. Bu ovada bulunan hüyükler, pek eski yerleşme yerlerini göstermektedir. Daha sonra Dorylaion şehrinin yerine geçen Eskişehir, son zamanlarda hızla gelişerek bir sanayi, ticaret ve kültür merkezi ve Türkiye'nin büyük şehirlerinden biri durumuna gelmiştir. Ovada bugün 40 tan çok

yerleşme yeri (şehir, köy, çiftlik) vardır. Zengin çiftçi ve hayvancı ova köyleri içinde Muttalip (4 000 nüfuslu), Çukurhisar (2 000 nüfuslu), Alpu (2 500 nüfuslu), Osmaniye (1 250 nüfuslu), Gündüzler (1 100 nüfuslu), Bozan (2 000 nüfuslu) bulunmaktadır. — R. İ.

ESKİŞEHİR TAŞI: bk. LÜLE TAŞI.

ESKİŞEHİR - KÜTAHYA MUHAREBESİ: bk. KURTULUŞ SAVAŞI.

ESKONT (Fr. Escompte): bk. İSKONTO.

ESKRİM (Fr. Escrime < Alm. *schirmen* = korumak; İng. *fencing* = koruma, savunma) [Spor], flöre, epe ve sabr denilen yalancı kılıçlarla yapılan saldırma ve savunma talimi, sanatı ve sporu. Flöre (Fr. *fleuret* < *fleur*, çiçek), yalnız dürtme için kullanılan ve ucunda meşin bir düğme bulunan, ince ve esnek demirli, çok hafif bir araçtır; epe (Lat. *spatha*) veya meç, demirinin kesiti üçgen biçiminde, ince ve ucu düğmeli bir dürtme silâhıdır; sabr (Fr. *sabre* < Alm. *Säbel*, eğri kılıç, süvari kılıcı), hem ucu hem de ağzı ile kullanılan bir silâhtır. Ağırlık ve uzunlukları (en çok 88 cm) aş. yu. eşit olan bu silâhlarla yapılan «mübareze» lerin farkı, geçerli tuşların vücuttaki yerlerindedir. Flörede geçerli tuş yeri, önde boyun ile kasıkların bölüm çizgilerine kadar, arkada da yine boyundan kalçaların üst noktalarını birleştiren yatay çizgiye kadardır; kollara yapılan tuşlar sayılmaz. Epede bütün vücut geçerli tuş yeridir. Sabrda, silâhın ucu ile keskin ve kör ağızlarının hedefi, kalçaları birleştiren çizginin üstünde kalan her yerdir.

Ateşli silâhlar icat edilip de ağır kılıçlarla zırhlar etkisiz kalınca, zırhları ağır kılıçlarla delme veya yarıp parçalama yerine, bunların zayıf noktaları olan eklem yerlerini sivri bir uçla delebilecek hafif ve kullanışlı bir silâhtan yaralanmak gerekmiştir. Böylece, ilkin İtalya'da olmak üzere iki ağzı da keskin, ağır ve hantal kılıçların yerini gene iki ağızlı, fakat çok sivri uçlu, dar, hafif ve uzun kılıçlar almıştır. Bu kılıçların geliştirilmiş bir çeşidi olan epe, ağızları ve esnekliği olmayan, düz ve dar bir dürtme silâhıdır. Flöre, kılıç talimi salonlarına ilkin bir talim aracı olarak girmiş, fakat çok geçmeden bir spor halini almıştır. Bugün Avrupa va Amerika şehirlerinin birçoğunda E. dernekleri vardır ve 1920 de ilk defa olarak E. olimpiyat oyunları arasına alınmıştır.

E. maçları iki kişi arasında veya dörder kişilik takımlar arasında oynanır; bu dört kişiden biri oyuncu değiştirmede kullanılır. Puvanlar kılıcın ucunun hasma değmesiyle kazanılır. Flörede de beş dürtme ile galebe çalındığı halde, epede üç dürtme yeterlidir. Sabrda asıl puvanlar kılıcın ağzı ile yapılan vuruşlarla kazanılırsa da, bu silâhla dürtme de yapılabilir. Sabrda beş tuş galebe sağlar.

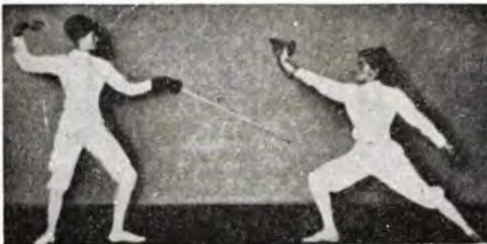
E., hareketlerinin çok hızlı olması yüzünden hakemliği en güç olan sporlardan biridir. Hakemler kurulunda dört üye ile bir başkan, bunların dışında da bir tuş kayıtçısı bulunur. E. ciler saldırma ve savunmalarını 40 X 6 ayak ölçüsünde bir dikdörtgen içinde yaparlar. Dikdörtgen bir orta çizgi ve dikdörtgenin kısa kenarlarından onar ayak içeride birer ihtar çizgisi bulunur. Arka kenarlardan dışarıya çıkan oyuncu fena puvan alır. Kadınlar da yalnız flöre ile olmak üzere E. oynarlar. E. cilerin donanımında kılıçtan başka bir maske, içi yastıklı bir ceket ve bir de eldiven bulunur.

E. sporunun beşiği ve en çok uygulanmış bulunduğu yer İspanya olduğu halde, bugün milletlerarası yarışmalarda flöre ile epede Fransızlar, sabr ile flörede İtalyanlar büyük başarılar kazanmaktadırlar. Sabrın erişilmez ustaları durumunda bulunan Macarların sabr metotları bütün dünyada öğretilmektedir.

Türkiyede E. i ilk olarak oynatan Mekteb-i Harbiye E. öğretmeni Hüsnü Beydir. Bu öğretmenin yetiştirdiği üç E. ci ilk karşılaşmalarını 1903 te Yıldız sarayında padişah II Abdülhamd'in huzurunda İtalyan E. cileriyle yapmışlar ve başarı göstermeleri üzerine de padişah bu sporun yurtta yayılmasını ve a s k e r î okullarda öğretilmesini emretmiştir (1906). 1910 da kurulan Beşiktaş Spor Klübü bu sporu uygulayan ilk spor klübümüz olmuştur. Türkiye'de ilk E. Federasyonu, İdman Cemiyetleri İttifakı ile birlikte 1923 te kurulmuş, E. cilerimiz milletlerarası ilk karşılaşmayı 1924 Paris olimpiyatlarında yapmışlar, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin, 1948 Londra olimpiyatlarına katılmışlar, ilk büyük başarılarını 1931 Balkan olimpiyatlarında kazanmışlardır.

Eskrimde türlü hareketler

ESKÜLETİN (Fr. Esculétine), Hint kestanesi kabuğunda bulunan ve eskülinin hidrolizi ile elde edilen dihidrokümarin. Formülü: $C_9 H_6 O_4$, H_2 O. Euphorbia latyris bitkisinin tohumunda da bulunur.

ESKÜLETOL (Fr. Esculétol), P vitamini niteliğini ve aktivitesini gösteren ve eskülosit'in aglükonu olan kim yasal bir madde.

ESKÜLİN (Fr. Esculine), Hint kestanesi özütünden çıkarılan bir glikozit. Formülü: $C_{15} H_{16} O_9$, 1/2 H_2 O. E. yabanî yasemin kökünde de bulunur. Glikoz ve eskületine ayrışabilir. Suda mavi flüor ışısı vererek erir. Bu eriyik ültraviyole ışınlarını soğurduğundan pek parlak ışıklara karşı gözleri korumak için jelatinle karıştırılarak gözlük camlarına sürülür.

ESKÜLOSİT (Fr. Esculoside), P vitamini aktivitesi gösteren ve Hint kestanesi kabuğunun bir heterosit'i olan organik madde.

ESLA, İspanya'nın León platosunda, 250 km uzunluğunda bir ırmak. Duero ırmağının sağ kollarından biridir

ESLAVA Y ELIZONDA [*eslqva i elithonda*], **Miguel Hilarión** (1807 - 1878), İspanyol müzikçisi ve bestecisi. Burlada (İspanya) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Başlıca eseri, 1869 yılında Madrid'de yayınlanan *Lira Sacro - Hispaña* (Kutsal İspanya musikisi) adındaki on ciltlik bir müzik derlemesidir. Operaları arasında en önemlileri *Il solitario* (Münzevî) [1841] ve *Pedro el Cruel* (Zalim Pedro) [1843] dir.

ESMÂ, halife Ebû Bekir'in kızı. Annesinin ismi Katla yahut Kutayla bint Abdü'l - Uzza idi. Hz. Ayşe'nin ablası olan E. nın hicretten 27 yıl önce doğduğu söylenir. Peygamber ile Ebû Bekir'in hicretleri sırasında, taşıyacakları su kırbası ile ekmek torbasını ip yerine ikiye böldüğü kuşağı ile bağladığı için, kendisine Zatü'l - Nitakayn (iki kuşaklı kadın) adı verilmiştir. İslâmlığı ilk kabul edenlerden dir ve İslâmiyetin başlangıcında yine ilk Müslüman olanlardan Ez - Zubeyr b. el - Avvam ile evlenmiştir. Kocası Habeşistan'a göçünce E. onunla beraber gitmedi. Peygamber ile Ebû Bekir Medine'ye hicretleri sırasında üç gün bir mağarada saklandıkları zaman E. onlara her akşam su ve yiyecek taşırdı. Hicretten sonra Medine civarında, Kuba'da yerleşti. Büyük oğlu meşhur Abdullah b. Zübeyr'i orada dünyaya getirdi ve böylece hicretten sonra doğan ilk Müslümanın annesi oldu. E. nın 5 oğlu ve 3 kızı olmuştur. Bir süre sonra Ez - Zubeyr E. dan ayrıldı. Bunun üzerine E., oğlu Abdullah'ın yanına gitti ve onun maceralı hayatına katıldı. Oğlunun ölümünde (37 - 692) 100 yaşında, gözleri kör fakat aklı başında idi. Savaş meydanında ölen oğlunun Haccac'ın emriyle bir ağaca asılan cesedini gömmesine bir süre sonra izin verildi. Kendisi de çok geçmeden vefat etti.

ESMÂ (Ar. *ism*'in çoğlu = isimler, adlar), gramer terimi olarak kullanıldığı gibi, Esma - ül - hüsna (Tanrı'nın güzel adları) nın kısaltılmış şekli olarak da kullanılır. Bazı tarikatlara bağlı olanlar belirli zamanlarda Allah'ın adlarını belirli sayıda zikrederler (bk. EVRAD). E. ile sülûkü esas tutan tarikatlar bu geleneğe bağlıdırlar.

ESMARCH [*esmarh*], **Friedrich von** (1823 - 1908), Alman cerrahı. Tönning (Schleswig) de doğmuş, Kiel'de ölmüştür. Kiel üniversitesinde profesör olan E., 1870 te orduda general rütbesiyle hekim ve müşavir cerrah olarak çalışmış, askerî haştahaneler teşkilâtında, harp cerrahisinde, özel olarak harp cerrahlığı tekniğinin gelişmesinde ve hasta bakıcı okullarının Almanya'ya sokulmasında hizmetleri geçmiştir. 1873 te etraf uzuvlarının lastik boru ile sıkılması suretiyle sunî şekilde kandan tecrit edilmesini ve kan kaybına meydan verilmeksizin ameliyat yapmayı mümkün kılan usulü bulmuştur. *Die erste Hilfe bei plözlichen Unglücksfallen* (Anî kazalarda ilk yardım) [1882] adlı eseri 23 dile çevrilmiştir.

F. von ESMARCH

ESMÂ - ÜL - HÜSNÂ, *Kur'an*'da geçen bir deyim. Tanrı'nın güzel adları.

E. H. Tanrının sıfatları, fiilleri ve ahlâkına göre, *Kur'an*'da anılan 99 ad ve sıfattır. Bunlar genellikle cemal ve celâl sıfatları olarak ikiye ayrılmıştır.

Celâl isimleri: Cebbar, kahhar, münfakim, şedîd - ül - ibab, el - gayûr gibi isimlerdir.

Cemal isimleri: Rahman, rahim, halîm, gafûr, şekûr, settâr, el - nasîr, el - nâsır, gâfir - üz - zenb, el - hannân, el - mennân, el kâfi er - râfi gibi isimlerdir.

Bu adların tamamı Allah adında toplandığı için, buna zat ismi denilmiştir. Diğerleri sıfat ismidir.

Peygamberin bir hadisinde: «Yüce Tanrı'nın 99 adı vardır Bunları anlayarak, her kim gerektiği gibi okursa, cennete girer» denilmiştir.

Kur'an'da da Allah'ı güzel adları ile anmak müminlere tavsiye edilmiştir: «Allah'ın güzel adları vardır. Ona bu adlariyle dua edin» (Araf sûresi, 180).

Birçok hadislerden ve dualardan anlaşıldığına göre, Allahın E. H. sından kitapta indirmediği, kimseye bildirmediği, gizli ilminde yalnız kendisinin bildiği isimleri de vardır. 99 veya biri gizlendiği bildirilen yüz isim bize bildirilenlerdir. Bazı hadislerde, *Kur'an*'da ayrı ayrı yerlerde belirtilen bu adlar, bir arada toplu olarak verilmiştir.

Bu isimlerden biri ism - i azam olarak kabul edilir. Gerçi Allah'ın bütün adları yücedir, ama içlerinde biri öbürlerine göre daha etkilidir Bu ad, Peygamberlere bildirilmişse de, açıklanmasına izin verilmemiştir. Veliler ve din bilginleri bu ad üzerinde çeşitli tahminler yürütmüşlerdir. İsm - i azam, bütün peygamberlerin peygamberliklerini ispat sırasında veya düşmanlarına üstün gelmek üzere okudukları dua içinde bir kelimedir. Bazı ayetlerde bu kelimenin bulunduğu bildirilmişse de, hangisi olduğu belirtilmemiştir. Bu isim ile edilen duanın etkisini göstereceği peygamberler ve din ulularıtarafından kesinlikle bildirilmiştir.

E. ya bağlı tarikatlarda dervişler belirli zamanlarda belirli sayıda Tanrı adlarını zikrederler (bk. EVRAD).

ESMER, Ahmet Şükrü (doğ. 1893), Türk siyasî yazarı ve gazetecisi. Lefkoşe'de doğmuştur. İlk, orta ve lise öğrenimini Kıbrıs'ta bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Darülfünuna yazılmış, açılan müsabakayı kazanarak New York'ta Columbia Üniversitesine gitmiş ve bu üniversiteden lisans alarak doktora da yapmıştır. 1921 de yurda dönüşünde, Galatasaray Lisesi İngilizce öğretmenliğine tayin edilmiş, aynı zamanda «Vakit» gazetesinde yazarlığa başlamıştır.

1929 da Mülkiye Mektebi siyasî tarih öğretmenliğine atanmış, aynı zamanda Harp Akademisi ile Yüksek Ticaret Okulunda da aynı dersi okutmuştur.

A. Ş. ESMER

1936 da Mülkiye Ankara'ya nakledilince, Ankara'ya gitmiş ve Polis Enstitüsünde siyasî tarih öğretmenliğine de atanmıştır. 1938 de İstanbul milletvekili olmuş, 1941 de Siyasal Bilgiler Okulundan çekilmiş ve 1946 ya kadar milletvekili kalmış, aynı zamanda «Ulus» gazetesinin de dış politika yazarlığını yapmıştır. 1947 de Haberler Bürosunu kurmak üzere New York'a gitmiş ve 1948 de Basın - Yayın Genel Müdürlüğüne atanmıştır. 1950 yılında Siyasal Bilgiler Fakültesinde siyasî tarih profesörü olarak göreve tekrar başlamıştır.

1958 - 1959 yıllarında John Hay Whitney fonunun daveti üzerine Amerika'da Idaho ve Chattanooga üniversitelerinde siyasî tarih okutmuştur. Belli başlı yayınları: *Siyasî tarih* [1936, 1944, 1953]; *Avrupa'da otomobil ile 9 000 kilometre* [1934]; *Turkey and her neighbors. A political review* (Türkiye ve komşuları. Siyasî açıdan bir bakış) [1963]; *Hindistan'da gördüklerimiz* [1953].

ESMER ALGLER (Phaeophyceae): Algler yeşil, esmer ve kırmızı olmak üzere üç sınıfa ayrılır.

E. A. in *Pleurocladia, Lithoderma* ve *Bodenella* cinslerinin tatlı sularda yaşayan birkaç türünden başka, diğer bütün cins ve türleri denizlerde ve denizlerin orta derinliklerinde yaşarlar. Türlerinin çoğunluğu soğuk denizlerin kıyı bölgelerinde bulunur. Bunlar kıyılardaki taş ve kayalıklara köksü (rizoid) leri ile bağlanırlar. Fakat bazı türleri denizin 90 m derinliğine kadar inebilir. Bazıları da açık denizlerde serbest olarak yüzerler.

E. A. değişik şekillerde dallanmalar gösterir. Bir ağaç gibi dallananları da vardır. Kök, gövde ve yaprak şeklinde bir organizasyonu bulunmayan (tallus şeklinde) ilkel yapılı organizmalardır. Kromatoforlarında klorofil a ve c boya maddelerinden başka, bunlara esmer rengi veren *fukosantin* esmer boya maddesi de vardır. Buna göre E. A., karbondioksit özümlemesi yapabilen ototrof (kendi kendini besleye bilen) bitkilerdir. Yalnız özümleme ürünleri, ileri yapılı bitkilerde olduğu gibi nişasta olmayıp, eriyebilen bir karbonhidrat olan laminarindir. Bundan başka, mannit ve yağ da meydana gelir.

E. A. in hücrelerinde bir çekirdek vardır. Hücre çeperleri selüloz ve pektinden meydana gelir; bunun üzerini de musilaj algin tabakası örter.

E. A. in 240 cins ve 1 500 kadar türü vardır. Bunların çoğunluğu *Ectocarpales, Cutleriales, Dictyotales, Laminariales* ve *Fucales* ordoları altında toplanır.

Ectocarpales ordosundan *Ectocarpus* cinsi türleri, esmer renkte çok dallanmış ince iplikler şeklindedir. *Cutleriales* ordosundan *Cutleria multifida* türü el büyüklüğünde bir esmer algdir. Avrupa'nın sıcak denizlerinde, özellikle Akdeniz'de bulunur.

Dictyotales ordosundan *Dictyota dichotoma*'nın tallusları çatallı dallanmalar gösteren, bizim denizlerimizde de 1 m derinliklerde, kayalar üzerinde rastlanan şerit şeklinde bir esmer alg türüdür. *Laminariales* ordosu büyük yapılı algleri içine alır. Bu ordodan *Laminaria cloustoni* türünün tallusunda baş parmak kalınlığında bir sap kısmı vardır ki bunun tabanında bulunan ve kollara ayrılan köksüler algı kayalara bağlar. 3 m boyunda olan sapın üst kısmından büyük bir yaprağı andıran bir aya çıkar. Bu ayanın tabanında interkalar kambiyum hücreleri bulunur ki, her yıl dalgalar tarafından parçalanıp koparılan kısımların yerine ilkbaharda yenilerini meydana getirir. Böylece bu durum her yıl yapraklarını döken ağaçlara benzetilebilir.

Esmer alglerden *Laminaria cloustoni* türü

L. cloustoni ve *L. digitata*'nın sap kısmı 5 - 10 cm veya çok az olarak 15 - 20 cm uzunluğunda parçalara bölünerek ve kurutularak *Laminaria stipites* (Laminaria sapı) drogu elde edilir. Sapların su alıp şişmesinden dolayı cerrahide bazı yaralardan cerahat akmasını kolaylaştırmak için ve bevliyede gerekli görülen kanallar (Uterus) ın genişletilmesinde kullanılır. Cerrahide kullanılacak olan parçalar süblime çözeltisi (% 1) ile yıkanarak sterilize edilir ve bundan sonra eter veya cam ampuller içinde muhafaza edilir. İki gün üst üste 95° de birer saat ısıtılarak veya basınçlı alkol buhariyle de sterilizasyon yapmak mümkündür. Hacminin beş katı kadar şişebildiğinden ve kolaylıkla dağılmasından dolayı bazı tabletlerin bileşimine girmektedir. Toz halinde müshil ve iyod preparatı olarak da kullanılır.

Laminaria türleri ve diğer birçok E. A. *laminarin, mannit* ve *algin asidi* yönünden zengindir. Algin asidinin tuzları *alginatlar,* özellikle musilajlı bir madde olan *algin* (sodyum alginat), besin, tekstil ve boya endüstrisinde geniş ölçüde kullanılır. Kumaşları apre etmede, kâğıt fabrikalarında karton yapımında, ayrıca kömürden yapılan briketlerin en iyi yapıştırıcı maddesi olarak da kullanılır. Algin asidinin çözünmez tuzlarından bakır ve civa alginatlar, yağmurluk ve çadır bezlerini su geçirmez hale getirmekte, linoleum, fiber ve sunî deri yapımında kullanılır. Alginatların diş hekimliğinde protez modellerinin hazırlanmasında da önemli yeri vardır. Bundan başka, kalsiyum alginattan elde edilen sunî pamuk ve gazlı bezler, diş çekildiği zaman kan durdurucu olarak kullanılır. Pastacılıkta, dondurma, bisküvit ve şekercilikte, krema dekorasyonunda, kozmetik ve ilâç endüstrisinde kullanılır. Kauçuk endüstrisinde alginatlar yardımıyle köpük kauçuğu elde edilir. Kaliteli sabun yapılmasında % 50 oranında alginatlar eklenmektedir. Diş macununda da alginatlar vardır.

Son yıllarda bazı alginatlardan hazırlanan ipliklerle

naylona benzer çoraplar yapılmaya başlanmıştır. Naylon iplik ateşe dayanıklı olmadığı halde, alginat iplikleri ateşe de dayanıklı olduğundan piyasada süratle tutunmuştur. Alginatlardan çok üstün kaliteli sunî ipek de elde edilmiştir. Alginatlar farklı metal tuzları ile ayrı ayrı renkler verdiğinden, boyamaya ihtiyaç göstermeden desenli kumaşlar dokunabilmektedir. Bu önemli madde üzerinde kimyacılar yeni yeni maddeler bulmak üzere çok çalışmaktadırlar.

Esmer alglerden *Fucus serratus* (Testere algi)

Laminaria ve *Fucus* türlerinin *varec* ve *kelp* adı verilen iyodca zengin küllerinden iyod elde olunur.

L. saccharina'nın 3 m kadar uzun olan tallusu İskoçya, İrlanda, Fransa ve Doğu Asya'da fakir halk tarafından önemli bir besin maddesi olarak kullanılır. Özellikle sap kısmından yemek yapılır.

L. japonica, L. religiosa ve *L. cichorioides*, laminerin ve mannit yönünden çok zengindir. Japonya'da buna *kombu* denir ve çok yenir. Bu algler denizden uzun saplı çengellerle toplanır, konserve fabrikalarına gönderilir. Fabrikada iyice yıkanıp temizlendikten sonra malakit yeşili eklenmiş kaynar su havuzlarına daldırılıp yeşile boyanır. Sonra pres edilip ticarete sevk edilir. Böylece hazırlanmış olan kombu, et, balık veya pirinç ile pişirilir, çorbası yapılır veya çay olarak içilir. Her yıl 100 000 tondan fazla kombu elde edilmektedir.

Bu algler tarlalarda yeşil gübre olarak da kullanılmaktadır. Alg gübreleri, ahır gübrelerine nazaran azot ve fosfor yönünden fakir ise de, potasyum yönünden zengindir. *Nereocystis luetkeana* (bk. Şek.: C) türünün 20 - 30 cm uzunluğundaki tallusu iplere benzer. İpin alt kısmında algi bulunduğu yere bağlayan köksüleri, uç kısmında ise algin yüzmesini sağlayan ve şamandıraya benzeyen hava ile dolu büyük bir balonu ve burada demet şeklinde çıkan yaprak gibi tallus şeritleri vardır. Vatanı Alaska'dan California'ya kadar olan bölgede büyük topluluklar meydana getirir. Bu esmer algden de iyod ve algin elde edilir; yeşil gübre olarak da kullanılır.

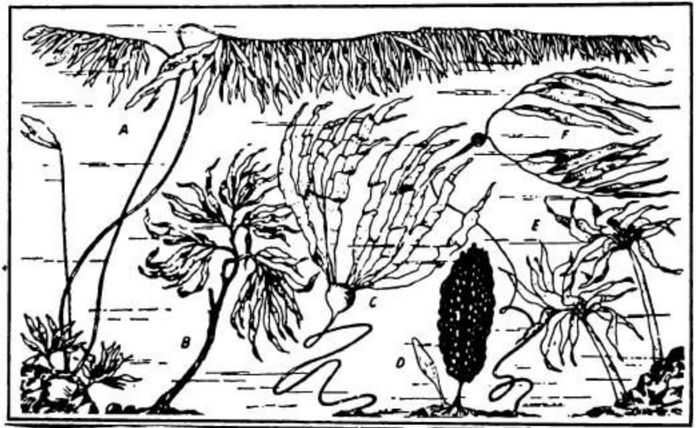
Lessonia nigrescens ve *L. flaeicens, L. fuscescens* (bk. Şek. B) 3 - 5 m yüksekliğinde, ağaç şeklinde bir esmer algdir. Tallusun sap kısmı tıpkı ağaç gövdesi gibidir. Tepe kısmında ise, yine yaprak şeklinde sık tallus şeritleri bulunur. Bu algler genel olarak güney yarım kürenin kıyı bölgelerinde, özellikle Peru'dan Patagonya'ya ve subarktik bölgeden Yeni Zelanda'ya kadar olan bölgede denizaltı ormanlarını meydana getirir.

Macroscystis pyrifera (bk. Şek. A), 50 - 70 m kadar uzun olan tallusu ile en büyük su bitkisidir. Ağırlığı da 100 kg olabilir. Daha çok soğuk denizlerde yetişir. Amerika'nın Pasifik kıyılarında, Alaska'dan kuzey Maksika'ya ve Peru'dan Horn burnuna kadar olan bölgede, Yeni Zelanda ve Güney Afrika denizlerinde, 2 - 25 m derinliklerde yayılmıştır. Algin ekseni üzerinde bir taraflı sıralanmış aşağı doğru sarkan ve dip tarafında hava baloncuğu bulunan tallus şeritleri vardır. Bu balonlar araciyle alg suyun yüzünde durabilir. Bu algden de iyod ve algin elde edilir, gübre olarak da kullanılır.

Fucales ordosundaki algler de *Laminariales*'ler gibi daha çok soğuk denizlerde yaşarlar. Kuzey Avrupa denizlerinin, özellikle Manş denizi ve Atlantık Okyanusunun kıyılarında yetişirler. 1 m boyunda olan *Fucus* cinsi türleri çayır gibi büyük topluluklar meydana getirir. Birkaç yıllık olan bu bitkilerin tallusları şerit şeklinde deri gibi sert ve çatallı dallanma gösterirler. Hücre çeperleri kalın ve jelatinlidir. Tallusundaki orta damar, algin dık durmasını sağlar. Dokularında depo ettiği su araciyle deniz sularının çekilmesi zamanında zarar görmeden kuraklığa dayanabilir. Bunlardan da iyod ve algin elde edilir. Dahilen bir iyot preparatı olarak *goitre* ve şişmanlığa karşı toz halinde kullanılır.

Aynı ordoda diğer önemli bir cins de *Sargassum*'dur. Bu alg de *Fucus* gibi önce kıyı bölgesi kayalıklarında yetişir. Fakat Gulf Stream akımları ile kayalardan ayrılarak denizlerde yüzlerce km uzaklara sürüklenirler. Bu esmer algin yurdu Amerika'nın tropik denizleridir. Asıl yayıldığı ve büyük topluluklar meydana getirdiği, Bahama adaları ile Azor adaları arasında Sargassum denizi adını alan bölge ile Avustralya'dır. Okyanusta meydana getirdiği geniş alanlar, gemilerin geliş gidişine engel olduklarından deniz haritalarında Sargassum alanları gösterilir. Bizim denizlerimizde de vardır. Bu E. A. den başka *Cystoseira* cinsi türleri, *Padina pavonia* bizim denizlerimizde de bol rastlanan esmer alg çeşitleridir.

Günden güne artan dünya nüfusunu doyurmak amaciyle bugün alglerden daha çok yararlanma çareleri aranmakta, hattâ Japonya gibi nüfusu çok, sebzesi kıt, algleri bol alan yerlerde deniz alg iftlikleri kurulmaktadır. Buç

Laminariales ordosundan bazı önemli esmer alg türleri: A. *Macrocystis pyrifera*, B. *Lessonia fuscescens*, C. *Nereocystis luetkeana*, D. *Agarum turneri*, E. *Polstelsia palmaeformis*, F. *Pelagophycus porra*

çiftliklerde balık üretimi de daha kolay olmaktadır. Buralardan toplanan algler, yukarıda açıklandığı şekilde çeşitli maksatlar için kullanılmaktadır. Bugün besinlerinin büyük kısmını alglerden sağlayan ülkeler arasında Japonya, İndonezya ve Hawaii adaları gelmektedir. Bu bölge insanlarında yenen alglerin sindirimini sağlayan ayrı bir bağırsak florası geliştiği görülmektedir.

Alglerin besin değeri oldukça yüksektir. Kuru ağırlığının % 10 oranında saf olmayan protein bulunmaktadır. Yağ, kuru ağırlığının hiçbir zaman % 3 ünü geçmez. Yalnız karbonhidrat toplamı yüksektir. Çok az türlerde kuru ağırlığının % 25 ten aşağı düşer, çoğunlukla % 50 sine ulaşır. Bu karbonhidratlar galaktozan ve mannozanları kapsar Taze algın aynı ağırlıkta taze elmaya eşit olduğu belirtilmektedir.

Alglerdeki vitamin durumu, yeşil yapraklı sebzelere eşittir, denilebilir. Karotin her zaman vardır. Tiamin de bulunur. Riboflavin kuru ağırlığının her gramında 10 mikrogram bulunmuştur. Vitamin D muhtemel olarak vardır.

Grönlanda kıyıları alglerinin her gramında 0,1 - 0,5 mikrogram askorbik asit bulunmuştur.

Alglerin dokularında mineralleri toplama yeteneği vardır. Sodyum ve potasyum bol olarak bulunur. Algler iyod yönünden de zengindir. Bilindiği üzere, tiroid hastalığının önemli sebeplerinden biri iyod eksikliğidir. Besilerinin büyük bir kısmını alglerden sağlayan Japonlarda bu hastalığa çok ender rastlanmaktadır. — K. K.

ESMERALDA'LAR, bir zamanlar Ekuador'un kuzey kıyılarında yerleşmiş bir kızılderili kabilesi. Chibcha kökünden bir dil kullanmışlardır. E. ların kendi dillerine hangi adı verdikleri henüz bilinmiyor.

ESMERALDAS [*ezmerạldas*], Ekuador'da, Río Esmeraldas nehri ağzında bir şehir. Nüfusu 15 700 dür. E. ilinin nüfusu 93 000 dir.

ESMUNAZAR, Fenike kralı. M. Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında kral olmuştur. Üzerinde, bugün bilinen en uzun Fenike yazıtı bulunan lâhdi 1855 yılında meydana çıkarılmıştır. Bu yazıtta E. kendini iki Sayda şehrinin kralı, Kral Tabnit'in oğlu ve Kral Esmunazar'ın torunu olarak tanıtmaktadır. Yazıtta, kabre karşı girişilecek saldırıları önlemek için uyarıcı sözler vardır.

ESNA veya İSNA, Yukarı Mısır'da, bir şehir. Nüfusu 25 800 dür. Halkı pamuklu dokumacılığı ile uğraşır. Nil nehri üzerinde bir barajı vardır. Sannâr (Sudan) kervan yolu ucundaki eski Latopolis şehri burada idi.

ESNAF (Ar. *sınf* kelimesinin çoğulu), Osmanlı - Türk toplumunda el sanatları ile uğraşan sanatkârlar ile geçimlerini mamul eşya perakendeciliği ile sağlayan kimselere verilen ad. Osmanlı imparatorluğunda reaya (b. bk.) yı teşkil eden halk, kazanç kaynaklarına göre sınıflandırıldığı için galat olarak benimsenmiş bir kelimedir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda reayanın kazanç gruplarına göre 1 100 den artık sınıfa ayrıldığını açıklamaktadır. Bunlardan örnek olarak E. - i reisan - i Bahr - i Sefîd (Akdeniz armatörleri), E. - i tüccaran - i kahveciyan (kahve ithalâtçıları), E. - i bezirgân - i pirinççiyan (pirinç tüccarları), E. - i kârhane - i şem'i asel - i sultanî (beyaz bal mumu fabrikatörleri), E. - i emin - i darbhane - i âl - i Osman (Osmanlı devlet darphanesi sanatkârları), E. - i kâtiban - i kütüp (yazma kitap kopye edenler), E. i külâh - duzân (külâh dikiciler), E. - i sarracîn - i raht - i Enderun (Enderun koşum ve eyer saraçları), E. - i şimşir - gerân (kılıç yapıcılar), E. - i niyâm - gerân (kın yapıcılar), E. i pustîn - duzân (kürk dikiciler), E. - i keman - gerân (yay yapıcılar) v. b. gösterilebilir. Bu resmî adlardaki tanımlama zorluğu ve kullanışsızlık, E. kelimesinin bu iş alanlarında toplu olarak kullanılmasına yol açmıştır, denilebilir. E. kelimesinin İslâm kültüründeki asıl karşılığı ise harîf (herif) olup, bunların meydana getirdikleri iş topluluklarına hırfet, iş sahiplerine de ehl - i hıref veya erbab - i hıref (veya hırfet) denilmekte idi.

E. lık insanlık tarihi ile eş bir geçmişe sahip bulunduğundan, bu iş alanları Osmanlı toplumundan önceki kültürlerle de sıkı bir bağlantıya sahip bulunuyordu. Her E. kolunun kendine göre gelenekleri olduğu gibi, bu iş alanını bulan, başlatan bir pîr (üstad) de vardı. Meselâ tarımı başlatan Hazreti Adem çiftçilerin, İdris terzilerin, Bilâl - i Habeşî müezzinlerin, Yunus balıkçıların, Hazreti Muhammed tüccarların, Davud dokumacıların pîri sayılmakta idi.

Osmanlı imparatorluğu ekonomik düzeni itibariyle E. teşkilâtında da iki grup E. ın doğmasına imkân vermişti. Bunlardan biri, özel teşebbüse dayanan serbest halk kuruluşları olup devletin kontrolünde olmakla beraber E. loncalarına bağlı idiler. Ötekiler ise devlet işletmeciliği esasına göre dirlik ve ulûfeye bağlı, yani maaşlı E. teşkilâtı olup, bunlara ehl - i hıref - i hassa denirdi. Osmanlı devleti ehl-i hıref - i hassa üzerinde kesin, E. loncaları üstünde ise dolaylı bir kontrol ve idare sistemi kurmuş (bk. KADI), bütün E. kuruluşlarını imalât, standartlar, fiyat, pazarlama v. b. bakımlarından devletin murakabesi altına almıştı. Gerektikçe serbest E. takımını da devlet hizmetine alma hakkını elinde tutmuştu. Ehl - i hıref - i hassa, bir ikametgâh olmaktan çok bir ordugâh mahiyetinde olan Osmanlı sarayının çeşitli zarurî ihtiyaçlarını karşılamak üzere bîrun hizmetleri arasında yer almıştı (bk. SARAY). Bunlar tab ü alem mehterleri, çadır mehterleri, aşçı, helvaciyan, habbazîn, cameşuyan, hayyatîn ile mürekkepçi, kağıtçı, kuyumcu, çilingir ve kazancılara kadar 45 çeşit sanatı kapsamaktadırlar. İşlerine ve ihtiyaca göre her zaman değişik sayıda olan saray E. ı, devşirme devrinde saraya alınan, kabiliyet ve istidatları beliren acemi oğlanlarından yetiştirilirlerdi. Bunun yanında Ağa kapısında kullukçular ve kâıhane E. ı da bir devlet işletmesinde iş almış bulunuyorlardı. Bu E. ın hepsi yeniçeri olup acemi ocağından ehl - i hıref olarak buraya verilirler, kapıdaki çeşitli imalâthanelere dağıtılırlardı. Bunların terfi, terakki ve tecziyeleri bunlara nezaret eden kethüda yeri ile olurdu. Bu imalâthanelerin bir kısmı Ağa kapısında, bir kısmı da dışarıda bulunurdu. Saraçhane, Haymehane v. b. gibi. Bunların âmirleri ise bölükbaşı adını taşırdı. XVIII. yüzyıldan sonra sarayın ve mirî kârhanelerin E. ihtiyacı serbest E. arasından alınarak karşılanmıştı.

Halkın geçim alanlarından biri olan E. lık ise kendi bünyesi içinde teşkilâtlanmıştı. Bir sanata çırak olmak, bu sanat kolunda ilerlemek, sanatkâr olmak, mutlak bir itaat, saygı ve bağlılık isterdi. Çırak, girdiği sanat kolunun törelerine uymak zorunda idi. Kabiliyetini gösterdikten sonra sanatının eskileri arasına katılır, başarısı görüldüğü takdirde kalfa (halife) olurdu. Çıraklık devrinde ücret verilmez veya ailevî durumuna göre zarurî ihtiyaçlarına yetecek bir para alırdı. Eski olunca muayyen bir haftalık almaya başlar, kalfalık dev-

resinde ise ustanın verdiği direktiflere göre imalâthaneyi idare eder, siparişleri yetiştirirdi. Belirli bir devre geçince ve ustası tarafından sanatının inceliklerini kavradığı kanaati belirince peştamal kuşatma töreni ile ustalığa yükselirdi. Bu tören İstanbul'da Veli Efendi, Çırpıcı, Kâğıthane, Fenerbahçe, Çamlıca, Göksu, Beykoz, Sarıyer gibi mesire yerlerine yapılan bir gezinti ile başlardı. E. teferrüçleri denilen bu gezintide çadırlar kurulur, yemekler pişirilir, E. arasında güreşler tutulur, sazlar çalınır, oyunlar oynanır, söz ve saz sohbetleri yapılırdı. Bu geziler bazan bir hafta kadar sürerdi. Bütün gösteriler bittikten sonra ustalık alacak kalfanın yaptığı işler bir atlas kese içinde getirilir ve bu işler yiğitbaşı tarafından bir tepsiye konarak sanatın ustalarına sunulurdu. Sanat ustaları, zengin E., bu işleri alırlar ve karşılığında uygun gördükleri bir parayı tepsiye bırakırlardı; böylece toplanan para yeni usta için ilk sermaye, açacağı dükkânın temeli olurdu. Ondan sonra yiğitbaşı kalfaya gülbank ve dualarla peştamal kuşatır ve yeni bir E. iş hayatına girmiş olurdu.

E. ın hile yapması, halkı aldatması, sanatını kötü yolda kullanması ağır şekilde cezalandırılırdı. Ceza şeklini E. loncasının altılar denilen ihtiyar heyeti tesbit ederdi. Bu cezayı ise yiğitbaşı uygulardı. Cezalar suça göre, dükkânın birkaç gün kapatılması veya suçu işleyene suçun önemine göre işten el çektirme olurdu. Bu cezalar bazan kollektif de olurdu. Yani suçlu çırak veya kalfa iken ceza ustaya, ustanın iş yerine verilebilirdi. Büyük cezalar ise belde kadısı tarafından takdir edilir ve uygulanırdı. Cezalı E., cezasını hapishaneye gönderilmeden loncada çekerdi.

Serbest E., loncalara bağlı bulunuyordu. Lonca, her iş kolunun birliği anlamında olup, bugünkü karşılığı ile istihsal kooperatiflerine denk bulunmaktadır. XIII. yüzyıldan beri batı Türklerinde görülen bu kuruluş, bir bakıma sendika görevlerini de kapsayan, dinî - ekonomik bir nitelik taşımakta idi (bk. AHİLER). Loncaların başlıca görevi, malın cinsini daima yüksek tutmak, standart istihsali korumak, usta işçi yetiştirmek, iş ve ticaret ahlâkını korumak, işçiyi kalkındırmak, onu kısa zamanda bağımsız bir iş sahibi haline getirmek, üretilen malı pazarlara sevk etmek, istihsal ile istihlâki dengeli bir şekilde yürütmek, fiyatları tutmak, ihtikârı önlemek, E. ı ve sanat sahiplerini sıkı bir disiplin altında çalıştırmak, özellikle gediklerin verilmesinde haksızlığa meydan vermemek idi. Loncalar ihtiyar heyetleri tarafından yönetilirdi. Her E. kolunun ayrı bir yönetim kurulu vardı. Bunlar altı kişi olduklarından altılar adiyle de anılırlardı. Bunların başına E. şeyhi denir, yaşlı, okur yazar E. arasından seçilir, belde kadısı tarafından hükümete arz olunur, ehl - i hıref - i hassadan o kolun başı, meselâ kuyumcubaşının iltiması ile görevi onaylanırdı. Altıların ikincisi E. kethüdası idi. Bu da E. tarafından seçilir, seçimi hükümetçe onaylanırdı. E. kethüdası ihtiyar heyetinin başkanı olup oturumları yönetir, kararlarda son sözü söyler, özellikle E. ın kültürel gelişmesi ile meşgul olur, onsuz toplantı yapılmazdı. Üçüncü görevli E. yiğitbaşısı adını taşırdı. E. ın yetiştirilmesi, E. arasındaki rütbelerin tesbiti, E. ın disiplin konuları, verilen cezaların uygulanması, ustaların peştamal kuşatma törenleri yiğitbaşının görevleri arasında bulunduğu gibi, lonca sandığını idare etmek de ona aitti. İşçıbaşı, genellikle yiğitbaşının yardımcısı olup daha ziyade teknik konularda pişmiş bir kimse idi. İş kolunda çıkarılan eşyayı kontrol eder, tapon malları imha ettirir, standartların korunması ile ilgilenirdi. Altıların son iki üyesi, ehl - i hibre adını taşır. E. içinde en çok sayılan ve sevilen kimselerden seçilen bu iki ve bazan da üç üye, E. ile tüccar arasında hattâ lonca yönetim kurulu arasında malın kifayetsizliği, sipariş bedelleri, zamanı, disiplin olayları v. b. konularda çıkan anlaşmazlıklarda hakemlik ederlerdi.

E. ın gerek şahsî, gerek iş hayatında, evlenmek, düğün yapmak, cenaze kaldırmak, avadanlık edinmek, malzeme almak v. b. ihtiyaçlarını karşılamak, E. ı murabahacı ve tefecilere muhtaç ve mahkûm etmemek için bir de E. orta sandıkları vardı. Her E., malın satışında Bâb - i meşihatça tesbit edilen bir yüzdeyi bu sandığa koyar, toplanan para yiğitbaşının kontrolünde yine küçük bir faizle E. a dağıtılırdı. Sûr - i hümayunlarda, şenlik ve donanmalarda alaya katılan E. takımı, bu gösterilerin masraflarını orta sandığındaki paradan karşıladıkları gibi, hükümetçe zaman zaman, özellikle devamlı savaşlar sırasında çıkartılan tekâlif - i örfiye ve şakka'dan loncaya düşen miktar da bu sandıktan ödenirdi. Orducu takımının avadanlıkları da orta sandığı yoluyle karşılanırdı. Başarısızlığa uğrayan, ailevî felâketler geçiren, sefalete düşen veya sel, yangın, deprem gibi ortak felâketlerle karşılaşan E. a karşılıksız yardımlar da bu sandıktan yapılırdı. Gerektiği hallerde çeşitli E. orta sandıkları birbirlerine faizle veya karşılıksız borç vermek imkânlarına da sahip bulunurlardı. Böylece orta sandıkları E. ın sosyal güvenliğini sağlayan kuruluşlardı.

E., loncalardan başka, XVI. yüzyıldan itibaren ticaret veya sanatını yapabilmek için ayrıca gediklere de bağlanmıştı (bk. GEDİK).

E. ın sefer sırasında orduda görev alması kanundu. Kapıkulu efradı ile İstanbul'da kurulan askerî ve mirî imalâthanelerde Dikimevi, Saraçhane, Haymehane gibi, ordunun ihtiyacı olan malzemeyi hazırlayan ehl - i hıref veya erbab - ı hıref, seferin gerektirdiği ölçüde bulunmazsa, Divan - ı hümayun kararı ile serbest E. takımı da sefere eşmek zorunda kalırdı ki bunlara orducu takımı adı verilirdi. Osmanlı tarihinde ilk defa 1389 da, I. Kosova (Kosovo) savaşına katıldıkları görülen E. ın o tarihte ordudaki mevcutları 10 000 olup bunlara pazarcı deniliyordu. Sefer boyunca askerin bozadan nalbanda, mumcudan eskiciye kadar zarurî ihtiyaçlarına cevap vermek üzere İstanbul, Bursa ve Edirne E. ından bir kısmı orducu olarak sefere katılırlardı. Sefere gidecek E. ın sayısı Divan - ı hümayunda tesbit edilerek bu belde kadılarına bildirilir, bunlar da loncalar ihtiyar heyetleri aracılığı ile istenilen E. ı ayırırlar, sefer donatımlarını görürler, sefer boyunca ailelerinin bakımlarını da lonca orta sandığından karşılarlardı. Orducuların sefer için loncadan aldıkları ücret, şerî mahkemede E. kethüdası, yiğitbaşı, usta ve şahitler huzurunda tescil olunurdu. Orducu E. ına ordu ağası veya orducubaşı nezaret ederdi. Bunlar alayla İstanbul'dan çıkıp, orduya katılırlardı. Meselâ 1768 seferinde yapılan törende asesbaşıdan sonra ekmekçiler, kasaplar, mumcular, bakkallar, manavlar, yaş ve kuru yemişçiler pazarbaşıları ile birlikte geçmiş, onları ordu ağası, ordu naibi, mehterhane, saraçhane, yeni kavaflar, paçacılar, çuhacılar, hallaçlar, bezzazlar, semerciler, kazancılar, arpacılar, çadırcılar izlemişti. Ayrıca, ordunun gerek Anadolu'da gerek Rumeli'de gideceği yol üzerindeki kasaba ve şehirlerin E. ı da ordunun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere sefere katılırlardı ki, bu katılmaya Osmanlı devlet teşkilâtında sür - sat (b. bk.) denilmekte idi.

Tanzimattan sonra gerek loncaların gerek gedik ve iltizam usullerinin yeni şart ve ihtiyaçlara göre düzenlenmesi

için bazı çalışmalar yapılmıştır. 1860 ta Mithat Paşa gedikler için yeni bir nizamname hazırlattığı gibi, 1879 da açılan İstanbul Ticaret Odasının başlıca amacı E. ı yeniden teşkilâtlandırmak idi. 1909 da, II. Meşrutiyet devrinde E. Cemiyetleri Talimatnamesi çıkarıldı. Bundan sonra E. kendi arasında dernekler meydana getirmeye başladı. 1910 da ticaret ve sanayi odaları için yeni nizamnameler yapıldı. 1913 te ise gedik ve lonca usulü tamamen kaldırıldı.

E. ve sanat sahiplerinin durumuna dair Cumhuriyet devrinde ilk defa 1924 te 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu yayınlandı. Aynı yılın eylülünde ise bu kanuna dayanan bir de nizamname çıkarıldı. Kanunun 15. maddesi ile nizamnamenin 135. maddesi, eski E. cemiyetleri hükümlerini değiştiriyordu. Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu 1942 de yeniden değiştirildi ve 4355 sayılı kanunla bütün eski kanun ve nizamnameler kaldırıldı. Bu kanun, altı yıllık bir uygulamadan sonra yeniden değiştirildi ve E. odaları kaldırıldı. Bugün E. kendi dernekleri çevresinde kendi kendini yönetme hakkına sahip bulunmaktadır. Türkiye'de E. ın yetiştirilmesi ile ilgili olarak bk. TARİKATLAR — İ. P.

ESNAF LONCASI: bk. ESNAF.

ESNAF ORTA SANDIKLARI: bk. ESNAF.

ESNAULT-PELTERIE [*esno peltiri*], **Robert** (1881-1957), Fransız mühendisi. Paris'te doğmuş, Nice'te ölmüştür. 1901 de havacılık tekniği konusunda çalışmağa başlamış ve o devrin çok ağır motorları yerine geçecek bir çeşit patlamalı türbin üzerinde incelemelere girişmiştir. 1906 da tek satıhlı motorlu uçağın planlarını çizmeğe başlayarak silindirlerin sayısı tek olan yıldız biçimli ilk uçak motörünü ve *manche à balai* (süpürge sapı) adı verilen kumanda manivelasını icat etmiştir. Bir zaman gelgit enerjisi konusuna el attıktan sonra, tepkili füzeler sayesinde gerçekleşecek gezegenler arası seferler teorisini metotlu bir şekilde ortaya koymuş, hattâ uzay gemilerinin atom enerjisiyle işleyebileceğini daha yüzyılımız başlarında düşünmüştür. 1936 da Fransa Bilimler Akademisine seçilmiştir.

ESNEK ÇARPIŞMA (Fr. Choc parfaitement élastique; İng. Perfectly elastic collision), cisimler arasındaki çarpışmalardan biri. İki cismin esnek olarak çarpışmasında hem momentum hem de kinetik enerji korunur. Bir mermi bir odun parçası içine atılırsa, mermi bu odun parçası içine girer ve orada saplanıp kalır. Böyle bir çarpışmaya *esnek olmayan çarpışma* adı verilir. Bu cins çarpışmada iki cisim birbirlerine yapışır ve ortak bir hızla hareket ederler. Bu çarpışmada kinetik enerjinin önemli bir kısmı işe veya başka bir enerji cinsine dönüşür. E. Ç. da söz konusu cisimlerin çarpışmadan önceki hızları u_1, u_2 ve çarpıştıktan sonraki hızları v_1, v_2 ve kütleleri m_1 ve m_2 olursa, momentumun korunumu prensipine göre

$$m_1 u_1 + m_2 u_2 = m_1 v_1 + m_2 v_2 \qquad (1)$$

ve kinetik enerjinin korunumu prensipine göre de

$$\frac{1}{2} m_1 u^2_1 + \frac{1}{2} m_2 u^2_2 = \frac{1}{2} m_1 v^2_1 + \frac{1}{2} m_2 v^2_2 \qquad (2)$$

olur. Bu iki denklemden v_1 ve v_2 hızları bulunur. (1) ve (2) denklemlerinden

$$m_1 (u_1 - v_1) = m_2 (v_2 - u_2)$$
$$m_1 (u^2_1 - v^2_1) = m_2 (v^2_2 - u^2_2)$$

bulunur. Bu denklemlerin taraf tarafa bölünmesinden

$$1 = \frac{v_2 - v_1}{u_1 - u_2} \qquad (3)$$

sonucu elde edilir. Bu orana sıçrama katsayısı adı verilir ve genel olarak

$$e = \frac{v_2 - v_1}{u_1 - u_2} \qquad (4)$$

şeklinde yazılır İlk önce Newton tarafından tecrübe olarak gösterilmiş olan bu sonuca göre *direkt çarpışmalar için, çarpışma sonundaki hızlar farkının çarpışmadan önceki hızlar farkına, zıt işaretle, bölümünün sabit olması gerekir.* $e = 1$ olduğu vakit çarpışma tamamiyle esnek olur. $e = 0$ ise çarpışma esnek değildir.

E. Ç. ların çekirdek fiziği'nde önemli uygulamaları vardır. Enerjetik nötronların ağır su ve parafin gibi çok hidrojenli cisimler üzerine gönderilerek yavaşlatılması ile *fission* olayı için elverişli yavaşlatılmış nötronlar (termik nötronlar) ın elde edilmesinde olduğu gibi. — E. E.

ESNEKLİK (Osm. *elâstikiyet* < Lat. *elasticus* < Yun. *elastikos* < *elaunein* = çekmek) [Fiz.], üzerine uygulanan bir kuvvetin etkisiyle biçim ve hacim değiştiren bir cismin, o kuvvetin ortadan kalkmasiyle birlikte eski biçimini ve hacmini yeniden alması. Bütün maddeler bir dereceye kadar E. özelliğine sahiptirler; fakat katıların çoğu, biçim değiştirme belirli bir sınıra yaklaşınca esnek olmaktan çıkarlar. Matematiksel E. teorisi: 1. esnek bir ortama uygulanan, bilinen nicelikteki bir dış kuvvetin o ortamda yarattığı «zorlanmaya karşı koyma» kuvvetini; 2. bu ortamda E. sınırının aşılmasiyle oluşacak biçim değiştirmelerini hesaplar. Mühendislikte, mimarlıkta, jeolojide ve bazı pratik alanlarda birçok uygulamaları olan bu teori, moleküller fiziği ve kozmoloji alanlarındaki bilgilerin genişlemesine de hız vermiştir.

Çeşitli katıların E. inde büyük farklar vardır. E. sınırı aşılacak olursa, biçim değiştirmeyi oluşturan kuvvet ortadan kalkmasa da, cisim değişik biçiminde kalır. Fakat biçim değiştirmeyi oluşturan dış kuvvetin şiddeti ve süresi yeteri kadar zayıf olduğu zaman biçim değiştirme Hook kanununa uyar: 1. biçim değiştirme bu kuvvetle orantılıdır; 2. kuvvetin işareti değiştirildiğinde (çekme veya sıkıştırma, ters doğrultularda burmalar veya eğmeler) biçim değiştirme artı veya eksi işareti farkiyle aynı kalır.

Çekilme (*traction*) **esnekliği:** üst ucu bir noktaya tutturulmuş dikey bir metal çubuğun alt ucuna gittikçe büyültülen ağırlıklar asılacak olursa, meydana gelecek uzama şöyle hesaplanır: hem çubuğun başlangıçtaki uzunluğu (L) ile, hem de çubuğun ucundaki ağırlık (P) ile orantılı olan uzama (l), çubuk kesiti (S) ve madenin esneklik katsayısı (E) ile ters orantılıdır: $l = \frac{LP}{ES}$. Çekilme modülü (*module*, ölçü) veya Young modülü denilen bu E. katsayısı rakam olarak: kesiti 1 mm^2 olan bir çubuğun uzunluğunu bir misli uzatabilen ve birimi kg olan ağırlığa eşittir. Bu uzama sonucunda çubuk daralır, yani kesitinin çapı küçülür. Çubuk çapı (A) nın küçülmesi (a) kadar olursa: $\frac{a}{A} = \partial \frac{l}{L}$ olur. (Bu formüldeki ∂ Poisson katsayısıdır).

Burulma (*torsion*) **esnekliği:** burulan bir telin serbest bırakılınca eski haline dönmesi özelliği. Yarıçapı (r) olan bir telin bir ucu bir noktaya tutturulmuştur. Telin bu

birinci uçtan (l) uzaklığında bulunan serbest ucunun (α) derecelik bir açı ile dönmesi için tele uygulanması gereken hareketi şu formül verir: $M = \mu \left(\frac{\pi r^2}{2}\right) \frac{\alpha}{l}$ Bundan μ telin metaline göre değişen bir katsayı olup E. modülü Coulomb modülü veya Lamé modülü diye anılır. Çekilme modülü (E), rijidite, yani esneksizlik modülü (μ) ve Poisson katsayısı (σ) arasında şu bağıntı vardır: $\mu = \frac{E}{2(\sigma + 1)}$

Bükülme (*flexion*) ve **katlanma** (*folding*) **esnekliği:** bir ucu bir noktaya tutturulmuş olan, öteki ucuna da çubuğun uzunluğuna dikey bir kuvvet uygulanan bir çubukta meydana gelen bükülmede, hem bir çekilmeyi hem de bir burulmayı gerçekleştiren bir biçim değiştirme oluşur. Bu, uygulamada dinamometrelerde, peson tipindeki el kantarlarında, araba yaylarında ve madenî barometre ve manometrelerde yararlanılan bükülme esnekliğidir.

ESONİT (Fr. Essonite), grena cinsinden madenî cisim. Tabiî alüminyum ve kalsiyum silikatı (grossulaire) nın sarı - turuncu çeşidi.

ESPAGNAT [*espanya*], **Georges d'** (1870 1950), Fransız ressamı. Melun'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda profesör (1935) olan E., Sonbahar Sergisi'nin kurucu üyelerindendir. Mesleğe başlarken romantik ve sembolist idi. Olgunluk çağının üslûbu ise, realist müşahede ile hayalciliğin tam ortasında yer alır Luxembourg sarayını, Vincenne belediyesini, Toulouse adliye sarayını süsleyen büyük tablolar E. nın eseridir. Ayrıca, figürleri, çıplak (nü) ları, aile sahneleri, natürmortları, çiçek resimleri ve portreleri (Henri Roussel, Ravel, Florent Schmitt, Gustave Kahn, Paul Valéry gibi) vardır. «Fantasio» komedisiyle «Sevilla berberi» operasının kostüm ve dekorlarını da E. çizmiştir. Çağdaş Sanat Millî Müzesinde tabloları vardır.

ESPAÑA [*espanya*], İspanya'nın yerli adı.

ESPAÑOLA [*espanyola*] [Coğ.], Büyük Antillerdeki Hispaniola adasının İspanyolca adı.

ESPARBÈS [*esparbes*]. **Thomas Auguste** (Georges d'E. adiyle tanınır; 1863 - 1944), Fransız yazarı. Valence-d'Agen'da doğmuş, Saint - Germain - en - Laye'de ölmüştür. Napoléon seferlerinden ilham alan tarih eserleri yazmıştır. *La légende de l'Aigle* (Kartal'ın efsanesi) [1893]; *Les yeux clairs* (Açık renk gözler) [1894]; *La guerre en dentelles* (Danteleliler harbi) [1896]; *Les demi - solde* (Açığa çıkarılan subaylar) [1899]; *La grogne* (Hoşnutsuzlar) [1904]; *Le vent du boulet* (Gülle sağanağı) [1914].

ESPARTERO, Baldomero, Conde de Luchana (1739 - 1879), İspanyol generali ve devlet adamı. Granátula (Ciudad Real) da doğmuş, Lograño'da ölmüştür. Papaz okuluna girmiş sonra 1808 de Fransızlara karşı gönüllü yazılmış, sömürge birliklerinde er, teğmen ve albay (1822) olarak hizmet etmiştir. 1833 te II. Isabella tarafını tutmuş, Burgos yakınlarında Don Carlos taraftarlarını yenerek 1839 da Maroto ile Vergara anlaşmasını imzalamıştır. Fakat savunduğu monarşide baş olmak istemiş, ana kraliçe Marie-Christine'in yerine kendisini naip ilân ettirmiş (1841) ve üç yıl karışıklıklar içinde hüküm sürmüştür. 1843 yılında mutedil ve terakkicilerin koalisyonu karşısında İspanya'dan uzaklaşmağa mecbur kalmış, O' Donnell kabinesinde bir ara tekrar iktidarda görünmüşse de, 1856 da politikadan büsbütün çekilmiştir.

B. ESPARTERO

ESPERANTO, uluslararası yardımcı dillerden biri. Birçok sunî diller arasında en başarılısı olan E. nun yaratıcısı Varşova'lı göz hekimi ve dilci Lazarus Ludwig Zamenhof (1859 - 1917) tur. Milletlerle ırkları bölen kinlerin dil barajlarının etkisiyle daha da şiddetlendiğine inanan Zamenhof, insanlara bir tek kolay dil yolundan anlaşma imkânı vermek istemiştir. Bu dil hakkında çıkardığı ilk broşür 1887 de *Lingvo Internacia* (Uluslararası dil) adı altında yayınlanmıştır. Doktor Esperanto (E. dilinde = doktor ümitli) takma adı altında yazmış olduğu için bu ad önce Rusya, sonra Almanya ve Amerika Birleşik Devletlerinde yayılan sunî dilin adı olarak kabul edilmiştir. 1952 de çıkan inanılır bir istatistiğe göre, bu tarihte 32 ülkede 280 000 esperantist vardı. 1960 tan sonraki yıllarda E dilini anlayan ve kullanan insanların sayısı 500 000 e yaklaşmış olmalıdır. 1924 te telgraf dili olarak tanınmış olup milletlerarası kongrelerde, ticarette ve radyoda kullanılır. II. Dünya Harbinden beri 30 istasyonda E. dilinde yayın yapılmaktadır. İngiliz Esperantistler Birliğinin kitaplığında, telif ve tercüme olarak 30 000 başlık vardır.

Yapma dillerin karşılaştığı büyük ilgisizlik göz önünde tutulursa, E. nun hatırı sayılır bir başarı kazandığı söylenebilir. Bu başarının sebepleri arasında: 1. Gramerinin düzenliliği; 2. Başlıca Avrupa dillerinden (Roman, Germen, İslav) seçilmiş kökler kullanması; 3. Bunlardan, son ve ön ekler yolu ile geniş bir kelime hazinesinin türetilmiş olması sayılabilir.

Fonoloji ve imlâ: E nun imlâsı fonetiktir ve 21 konson, 2 yarı - vokal ve 5 vokal olmak üzere 28 sesi kapsar.

Konsonlar: Patlayıcılar: p, b, t, d, k, g; sürtünenler: c (= ts); ĉ (= Türkçe ç); ĝ (= Türkçe c); sızıcılar: f, v, s, z, ŝ (ş); ĵ (Türkçe *j*); ĥ (ḫ, bu nadir olup, yerine h konulabilir); h; akıcılar ve geniz sesleri: l, r, m, n. Konson grupları: Kelime başlarında ikişer konsonlu 31 grup; üçer konsonlu 7 grup (meselâ: sp, sc, sp, sm, spr, spr); kelime ortasında birçok konson grupları. Yarı vokaller: j (= Türkçe *y*); ŭ (*kov*-daki vokal sonu *u*). Vokaller: i, e, a, o, u, (aş. yu. Türkçedeki gibi). Diftonglar ej, aj, oj, uj, eŭ, aŭ. Bunlardan başka, her cinsten iki heceli vokal karşılaşmaları görülür (a - a ve a - u ancak iki kelime arasında).

E. da vurgu ve entonasyon kuralları yoktur. Ancak, bu dili kullananlar genel bir Avrupalı entonasyonu eğilimini gösterirler. Kelimelerin sondan önceki hecelerinde, öbür hecelerin vurgusuzluğunu tezat yolu ile belirtecek kuvvette olmayan bir sabit vurgu vardır.

Gramer ve kelime yapısı E. nun cümle yapısı ortak Batı Hint - Avrupa örneklerine göre düzenlenir.

Kelime yapısı: Bir E. kelimesi ya bir yalın kelime veya bir bileşik kelime, yani iki veya üç morfemden yapılmıştır. Başka bir deyimle, bir kök (veya birden fazla kök) ve hiç değilse bir ekten meydana gelmiştir. İsimler -*o*, sıfatlar -*a*, mastarlar - *i*, zarflar da - *e* ile biter.

Yalın kelimeler: Kelime veya kök (bazan da ek olarak) kullanılabilecek 158 serbest şekli içine alan kapalı bir

liste vardır. Meselâ: *mi* = ben; *tri* = üç; *kun* = ile; *kaj* = ve; *cu* (soru edatı olan *mı, mi*) yalın kelimeleri arasında 45 bağ (correlative) vardır. Bunlar beş öntakı ve dokuz sontakı morfemlerinden sistematik bir şekilde yapılmıştır. Meselâ: *i* (belirsiz); *ki-* (sorucu); *ti-* (gösterici); *-am* (zaman): *u* (şahıs veya şey); *-om* (miktar); buna göre *iam* = herhangi bir zamanda; *kiam?* = ne zaman:; *tiu* = o, öteki; *kiom* = ne kadar v. b.

Kökler: 1954 te çıkan tam sözlük 7 866 bağlı morfemli açık bir liste verir. Bunların çoğu Latinceden türemiş dillerden ve Germenceden alınmıştır. Meselâ: *-frat* = erkek kardeş; *hund-* = köpek; *-bon-* = iyi; *-mort-* = ölmek.

Ekler: Biri kelimelerle ilgili (lexical) ön ve son ekler, öteki ise gramerle ilgili (grammatical) son eklere ait olmak üzere iki tip bağ morfemini kapsayan bir kapalı liste vardır. 8 önek ve 31 sonek, kökün anlamını şöyle değiştirirler: *bo* -evlenme yolu ile yakın şu kelimeleri yapar: *bofrato* = enişte, kayın; *mal-* zıtlık anlatır ve *malbona* = kötü sözünü verir, *-aĉ* = aşırılık anlamında sonek, *hundaco* = soysuz köpek; *-ig* = sebep olma edatı (causative) *mortigi* = öldürmek kelimelerini teşkil eder.

Gramer ile ilgili sonekler kelime türlerini gösterir: *o* (isim); *-a* (sıfat); *-e* (edat), (zarf); *-i* (fiil, yani mastar) v. b. Bunlar aynı zamanda başka gramer kategori ve ilişkileri de gösterir; meselâ isim ve sıfatlara eklenen -j (çoğul hali; *-n* (— I hali); fiillere eklenen *u* (emir kipi); *-t-* (edilgen ortaç *-nt* (etken ortaç); *-s* sınırlılık hali; *-a-*, *-i-*, *-o-* (+ *s* veya (*n*) (*ta*) *-u-* (+ *-s*) sınırlılanmışı veya ortaç niteliğinde olanı, zamanı ve kipleri, şimdiki, geçmiş, gelecek zaman içindekini ki pini ve şart kipini gösterir. Buna göre *ten* = tutmak'tan şu zamanlar üretilir: *tenas* = tutar, tutuyor; *tenis* = tuttu, tutuyordu; *tenus* = tutardı (eğer); *tenanta* = tutan; *tenata* = tutulan; *teninta* = tutmuş olan.

Ido ve Yeni Esperanto: 1907 de Paris'te E. nun ıslahı için bir proje ortaya atılmıştır. Bu yeni dil Ido adını almıştır. (İng. International Delegation = uluslararası delegasyon + *o* (isim soneki). Bunu ortaya atan Marki Louis de Beaufront, türetme işlemini tam açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu sonuç, tek anlamlılık ve dönüşlülük esasına göre elde edilmiştir, yani her kökün, eklerle değişebilen tek anlamı olacak, türetilen kelimeler, eklerin kalkmasiyle kök anlamlarına dönebilecektir. Bu ilkeler, E. türetme usulünün keyfîliğini kısmen yok etmişse de, dilcilik bakımından realist değildi. F. de Saussure (b. bk.) ancak biraz ıslah edilmiş bir E. (Yeni Esperanto) nun kabulünü tavsiye etmiştir. Buna rağmen Ido'nun bir dereceye kadar başarısı olmuştur. Bunlardan başka, Ido başka yenilikler de getirmiştir, meselâ işaretli harfler, mecburi i - hali, sıfatların çoğul - teşkil bakımından isimlere uymaları zorunluğu ve bağlayıcı kelimeler kaldırılmıştır.

II. Dünya Harbinden sonra Unesco, E. nun okullarda öğretilmesini tavsiye etmiştir. Memleketimizde bu yönde resmî bir hareket olmamakla beraber, özel teşebbüsler belirmiş ve E. yu öğretmeğe çalışan gramer ve sözlükler yayınlanmıştır. Bk. ULUSLARARASI YARDIMCI DİLLER.

ESPERANZA [*esperansa*], Doğu Ariantin'de, Santa Fé eyaletinde, Buenos Aires'in 474 km kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 10 035 (1947) dir.

ESPERAY, Louis Franchet d' (Biyog.): bk. FRANCHET d'Esperey, Louis.

ESPERİ, Türkçede «terbiye kabul etmeyen bir doğan cinsi» anlamına gelen bir kelime. Türk diyalektlerinde bugün artık kullanılmayan bu kelimenin eski bir tarihe çıktığı anlaşılıyor. J Németh'e göre (*Die Herkunft der Namen* Kobrat *und* Esperüch. «Kőrösi Csoma - Archivum» dergisinde, II, 1926 - 1932, 446 s. v. d), Tuna Bulgar devletinin kurucusu *Esperiḫ* (∾ *Esperüḫ*) hanın adı bu kelimeden çıkmıştır (bk. ASPARUḪ) Bu ad *esperi* (veya *isperi*) kelimesinden - *k* (> *ḫ*) küçültme ekiyle yapılmıştır. Buna göre, «küçük esperi» anlamına geldiği açıktır. Türkler arasında yırtıcı kuş adlarının kişi adı olarak kullanıldığını biliyoruz. *Çavlı, Doğan, Sonkur, Toğrul* (*Tuğrul*), *Turuntay* gibi. Bulgar hanlarından Omortak'in adı da «yırtıcı bir kuş» anlamına gelen eski Türkçe bir kelimeden gelmektedir. Bk. OMORTAK.

ESPÉROU [*esperu*] **veya LESPÉROU,** Fransa'da, Cévennes'lerde, Aigoual'ın güneyinde bir tepe. Yüksekliği 1 422 m dir. E. boğazı (1 230 m) yaz ve kış sporları merkezidir.

ESPINA DE SERNA [*espina dhe serna*], **Concha** (doğ. 1879), İspanyol kadın yazarı. Santander'de doğmuştur. Romanlarında, özellikle Cantabros dağları ve Vizcaya (Biscaye) bölgesi halkının yaşayışını tasvir etmiş, ihtiraslı kadın tipleri yaratmıştır. En sevilen romanları şunlardır: *La Esfinge Maragata* (Maragata sfenksi) [1914]; *La niña de Luzmela* (Luzmela'nın küçük kızı) [1909]; *Despertar para morir* (Ölmek için uyumak); *Agua de Nieve* (Kar suyu); *La rosa de los Vientos* (Rüzgâr gülü). *El Jayón* (Evlâtlık) [1919] adlı üç perdelik dramı ile İspanyol Akademisinin armağanını kazanmıştır. İspanya ihtilâli ve 1936 - 1939 iç harbi konularını işleyen eserleri de vardır: *Esclavitud y Libertad* (Esirlik ve hürriyet); *Reta quardia* (Şehit prensesler).

C. ESPINA DE SERNA

ESPINAS [*espina*], **Alfred Victor** (1844 - 1922), Fransız filozofu. Saint - Florentin (Yonne) de doğmuş, orada ölmüştür. Douai, Bordeau ve Paris üniversitelerinde profesörlük yapmış, 1905 te Institut üyesi olmuştur. Eserleri: *Les sociétés animales* (Hayvan toplulukları) [1877]; Ribot ile birlikte tercüme ettiği *Principes de psychologie de Spencer* (Spencer'in psikoloji ilkeleri) [1874]; *Psychologie expérimentale en Italie* (İtalya'da deneysel psikoloji) [1880]; *Histoire des doctrines économiques* (Ekonomik doktrinler tarihi) [1892]; *Les origines de la technologie en Grèce* (Yunanistan'da teknolojinin kökenleri) [1897]; *La philosophie sociale au XVIII. siècle* (XVIII. yüzyılda sosyal felsefe) [1898].

ESPINASSE [*espinas*], **Charles Esprit** (1815 - 1859), Fransız generali. Saissac (Aude) da doğmuş, Magenta'da ölmüştür. Afrika'da hizmet görmüş ve 1849 Roma seferine katılmıştır. Millet meclisini geceleyin basarak idare amirlerini hapsettiren E., 2 aralık 1851 hükümet darbesinde faal bir rol oynamıştır. Generalliğe yükseltilen ve Orsini suikastinden sonra iç işleri bakanı olan E., meşhur güvenlik kanununu çıkarmıştır (1858). Mac - Mahon emrindeki bir tümene komuta ederken Magenta taarruzunda öldürülmüştür.

ESPINASSE, Julie de l' (Biyog.): bk. L'ESPINASSE, Julie de.

ESPINE [*espin*], **Adolphe d'** (1846 - 1930), İsviçreli hekim. Cenevre'de doğmuş, orada ölmüştür. 1870 harbinde Paris hastahanelerinde hekimlik etmiş, Cenevre Üniversitesinde iç patoloji profesörlüğü yapmıştır. Çalışmaları çocuk hastalıkları ve kardiyografi sahasındadır. *Traité des maladies des enfants* (Çocuk hastalıkları) [Dr. Picot ile birlikte, 1899] adlı bir ders kitabı yazmıştır.

ESPINEL, Vicente Martínez (1550 - 1624), İspanyol yazarı. Ronda (Málaga) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Maceralı bir hayat sürmüş, Alessandro Farnese'nin kumandası altında Flandres'de çarpışmış, iki defa İtalya'da bulunmuş ve İspanya'ya dönüşünde papaz olmuştur. Aynı zamanda müzisyen olan E., gitara beşinci bir tel katmıştır. Şair olarak, manzum mektuplar (epîtres) ve çoban şiirleri yazmış, o zamandan beri *espinela* (b. bk.) adı verilen kıtayı halk şiirine mal etmiştir En tanınmış eseri *Marcos de Obregón* [1618] başlıklı bir romandır. Aynı yılda Fransızcaya çevrilen bu roman, Fransız yazarı Lesage (b. bk.) a *Gil Blas de Santillane* adlı romanı ilham etmiştir.

V. M. ESPINEL

ESPINELA, İspanyol şairi Espinel tarafından modalandırılmış olan beheri sekiz heceli on mısralık kıtalar. Dördüncü mısralar sonunda bir durak vardır.

ESPINHAÇO [*espinaşo*] **(Serra do),** Brezilya'da bir dağ. Yüksekliği, Itambé tepesinde 2 147 ve Pedra de Itacolomi'de 1950 m ye varır. Geniş vadilerle yarılmış ilkel çağ yaylalarında kuvarsit dorukları yükselir. Yaylalar 1 200 - 1 400 m yüksekliktedir. XVIII. yüzyılda bu dağlarda altın aluviyonları işletilirdi. Bugün bu zenginlik yerini zengin cevherli demir madeni (hematit, itabirit) ne bırakmıştır.

ESPINOSA, Diego (1502 - 1572), İspanyol kardinali. Martín Muñoz de las Posadas (Eski Kastilya) da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. E., sırasiyle, Kastilya ve Hindistanlar konseyi başkanı, İtalya işleri dairesi başkanı, Sigüenza piskoposu, genel enkizitör ve 1568 de kardinal olmuştur. Fazla gayretkeş olan E., 1560 tan itibaren kral II. Felipe'yi İspanyol Araplarını ya Hıristiyanlaşmaya zorlamak veya tepelemek yolu ile bu meseleyi ortadan kaldırmaya kışkırtmışsa da, soyluları kızdırdığı için kralın gözünden düşmüştür.

ESPINOSA, Jerónimo Jacinto (1600 - 1680), İspanyol ressamı. Concentaina (Valencia) da doğmuş, Valencia'da ölmüştür. Sanatını, önce babası Rodriguez'den, sonra da Borras ve Ribalta'dan öğrenmiştir. Bologna'da geçirdiği günler sanatı üzerinde çok etkili olmuştur. «San Luis Beltran'ın ölümü» (Valencia müzesinde) şaheseri sayılır. Ayrıca Santa Maria Magdalena, sütunlu bir İsa ve kuzulu bir St. Johanna tablosu (Prado müzesi) da anılmağa değer.

ESPINOSA, Nicolás de (doğ. 1520), İspanyol şairi. Valencia'da doğmuştur. Ariosto'nun *Orlando furioso*'sunun bir devamı olan *Segunda parte de Orlando* (Orlando'nun ikinci bölümü) [1555] adlı bir şiir yazmıştır. Eser, büyük bir başarı kazanmıştır.

ESPINOSA Y TELLO [*espinosa i telyo*], **José** (1763 - 1815), İspanyol denizcisi ve idrografı. Sevilla'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. 1783 - 1789 yıllarında İspanya kıyılarının idrografik haritasını çıkarmakla görevlendirilmiştir. 1790 - 1794 yıllarında kâşif Malaspina ile beraber Meksika'ya gitmiştir. 1797 - 1799 yıllarında Tofiño'nun İspanya deniz atlası üzerinde düzeltmeler yapmıştır.

ESPÍRITU SANTO [*espiritu sæntu*], Doğu Brezilya'da bir devlet. Yüzölçümü 40 882 km², nüfusu 957 000 dir. Başşehri Vitória'dır. Bu devletin toprakları nemli ve sıcak bir bölgeye yayılır. Kıyılar üçüncü zamana ait monazit karakterindeki kumlu alçak yaylalardan meydana gelmiştir. Bölgenin en büyük kısmı az çok dağlık olan yüksekliklerdir (La Serra dos Aimorés ile La Serra da Mantiqueira'nın ilk tepeleri). Hâkim bitki topluluğu Río Doce'nin suladığı sık ormanlıklardır. Devlet, Portekizlilerin XVI. yüzyılda Kızılderili yerlilerini imha ettiği Espíritu - Santo (b. bk.) adasının adını almıştır. XIX. yüzyılın sonunda Alman göçleri devlet nüfusunun artmasına büyük ölçüde yardım etmiştir. Kahve ve kakao ekimi, Río Doce vadisinde demir cevheri işletmeciliği vardır.

ESPÍRITU SANTO (eski adı: **Marina**), Yeni Hebride'ler takımadalarının en büyüğü. Yüzölçümü 4 860 km², nüfusu 4 300 dür. Adanın çok yaban olan iç taraflarında Malenezyalı kabileler yaşar. Güneyde küçük ölçüde Hindistan cevizi ve kahve ekimi yapılır.

ESPÍRITU SANTO [*espiritu santo*] **BURNU** (İsp. Caba Espíritu Santo), Güney Amerika'da Tierra del Fuego (Ateş Eli) nın en kuzey noktasındaki burun.

ESPLÁ [*espla*], **Oscar** (doğ. 1886), İspanyalı bestecİ ve musiki yazarı. Alicante'de doğmuştur. Yapı mühendisliği okuduğu gibi, felsefe doktorası da yapmış, kendi kendine musiki çalışarak 1909 da Viyana'da yapılan uluslararası yarışmada bir süviti için armağan kazanmıştır. 2. İspanya cumhuriyeti sırasında kısa ömürlü Junta Nacional de Música'nın başkanlığını yapan, 1936 da geçici olarak Bruxelles'e yerleşen ve yurduna döndükten sonra Unesco temsilciliğine seçilen E., doğu İspanya'nın halk musikisini incelemiş, do - re bemol - mi bemol ve bekar - fa - sol bemol - la bemol-si bemol dizisinin aralıklarını gösteren ve *Levant gamı* olarak adlandırdığı gamlar kullanmıştır. Başlıca eserleri: *La Nochebuena del diablo* (Şeytanın Noel gecesi; çocuk masalı üzerine kantat), *El Contrabandista* (Kaçakçı; 1928 de Paris'te oynanmış bir balet), *Suite levantine* (Levant süviti; orkestra için), *El Sueño de Eros* (Eros'un rüyası; orkestra şiiri), *Sonata del Sur* (Güney sonatı; piyano ile orkestra için), *Cantos sin Palabras* (Sözsüz ezgiler; piyano için), piyano - keman sonatı, üçül, 2 dördül ile piyano parçaları.

ESPRESSIVO (İta. *esprimere* = ifade etmek, söylemek), musikinin «anlatımı» yorumlanacağını gösteren kılavuz terim. Aynı anlamda *con espressione* (= ifadeyle) sözü de kullanılır.

ESPRIT NOUVEAU [*espri nuvo*] (Fr. = Yeni zihniyet), «Mercure de France» dergisinin aralık 1918 sayısında Fransız şairi Guillaume Apollinaire (b. bk.) tara-

fından yayınlanmış olan edebî beyannamenin başlığı. Bu yazısında Apollinaire, Fransız şiirinin yeni zamanın akımına uydurulması lüzumunu anlatır. Dadaist ve sürrealist okulların şairleri bu tezi bir program olarak kabul etmiş lerdi.

ESPRONCEDA Y DELGADO [*esprontheddhı - i del gatho*], **José de** (1808 - 1842), İspanyol şairi. Almendralejo (Estremadura) da doğmuş. Madrid'de ölmüştür. *El Pelayo* adlı epik bir şiir yazmış, liberal fikirleri yüzünden hapsedilmiş, İspanya'dan ayrılarak Lizbon, Londra ve Paris'te yaşamıştır. Paris'te iken 1830 temmuzu ayaklanmasına katılmıştır. 1833 te genel af çıkınca İspanya'ya dönmüş ve yine politik faaliyetleri yüzünden takibata uğramıştır. Eserleri: *El Estudiante de Salamanca* (Salamanca'lı öğrenci) [1840]; *El Diablo mundo* (Şeytan dünya) [1840]. E., İspanya'nın en büyük romantik şairleri arasında yer alır.

J. ESPRONCEDA Y DELGADO

ESQUILINUS MONS, Roma'nın yedi tepesinden biri. Şehrin doğusunda, Tiberis (bugünkü Tevere) nehrinin sol kıyısında, 58 m yüksekliktedir. E. M., aslında Romalıların Cispius, Oppius ve Fagutal diye adlandırdığı tepelerle Campus Esquilinus ovasını içine alan dalgalı, geniş bir platodur. E. M. eteklerinde M. Ö. VIII - VII. yüzyıllara ait bir mezarlık Capitolium'a doğru, kısmen daha yeni tarihlere ait bir başka mezarlık ise doğuya doğru gelişmiştir. Augustus zamanında bu bölge bir şehir kısmı (Esquiliae) ile bir banliyö (Campus Esquilinus) olmak üzere ikiye ayrılırdı. Halbuki Cumhuriyet devrinin sonuna kadar, Servius surlarını aşan plato üzerinde, bir ölü kemikliği haline gelmiş olan bir mezarlık ile kum ocaklarından ve birkaç bahçeden başka bir şey yoktu. Bütün bu alan kalın bir toprak tabakasiyle doldurulmuş ve üzerinde tarlalar, bahçeler kurularak sıhhî hale getirilmişti. Sonradan bu bahçeler genişletilmiş ve böylece kibar bir mahalle meydana gelmişti. Özellikle Caius Maecenas, L. Aelius Lamia, Lollii, T. Statilius Taurus, D. Junius Torquatus bahçeleri meşhurdur. Daha sonraları istimlâklerle özel mülkler alınmış, burası bir imparatorluk parkı haline getirilmiştir Neron zamanında bu değişmeler son şeklini almıştı. Bugün E. M. da yeni Roma'nın en güzel mahallelerinden biri vardır Santa Maria Maggiore kilisesi de buradadır.

ESQUIMALT [*eskuimolt*], Kanada (İngiliz Kolombiyası) da, Vancouver adasında bir şehir ve liman. Nüfusu 10 000 dir. E., Kanada donanmasının Pasifik üssüdür.

ESQUIRE [*iskuayr*] (Anglo - Norman dilindeki *escuier*'den, Fr. écuyer), İngilizlerde bir nezaket unvanı Kısaltması: Esq. Aslında E., şövalyenin maiyetinde giden, silâhlarını taşıyan ve şövalyelik öğrenen delikanlıya verilen bir sandı; sonraları ikinci dereceden İngiliz soyluları (Gentry) na ve beratlı bir arması bulunan burjuva sınıfından kimselere de bu san verildi. Daha sonraları ise yüksek sınıftan bütün devlet memurları, bu arada *doktor* payesine sahip olanlar E. unvanını aldılar. XIX. yüzyıldan beri mektuplaşmalarda, herhangi bir unvanı bulunmayanların adından önce Esq. sanını yazmak bir nezaket icabı olmuştur.

ESQUIROL [*eskuirol*], **Jean Etienne Dominique** (1772 - 1840), Fransız hekimi. Toulouse'da doğmuş. Paris'te ölmüştür. Paris'te Salpêtrière hastahanesinde Dr. Pinel'in asistanı olmuştur. Modern psikiatrinin kurucularındandır. *Les passions considérées comme causes, symptômes et moyens curatifs de l'aliénation mentale* (Hastalık sebebi sayılan tutkular, akıl hastalıklarının belirti ve tedavi yolları) adlı eseri büyük yankılar yapmıştır. Birkaç yıl, akıl hastalarının tedavi edildiği hastahaneleri dolaşmıştır. Salpêtrière müdürü olmuş, 1925 te Charenton akıl hastahanesi başhekimliğine getirilmiştir. Akıl hastalağı kliniği derslerinde ve eserlerinde Pinel'in yolunda çalışmıştır. Akıl hastalarına karşı uygulanan vahşet rejimini tenkit ederek onların da birer «hasta» olduklarını kabul ettirmiştir. Başlıca eseri: *Des maladies mentales cosidérées sous le rapport médical, hygiénique et médico - légal* (Tıp, sağlık ve adlî tıp açılarından akıl hastalıkları) [1838].

J. E. D. ESQUIROL

ESRAR (Fr. Hachich; İng. Hashish; Alm. Haschisch; Ar. *haşiş* — ot kelimesinden), özellikle Hint keneviri (Cannabis indica) nden elde edilen ve en önemli alkaloidi cannabine (kannabin = haşişîn) ($C_{12}H_{26}O_2$) olan uyarıcı ve uyuşturucu bir zehir. Az miktarda kullanıldığı zaman, içenlerde tatlı havaller, halk arasında *esrar dalgası* denilen hulyalar doğurur. Fazlaca alınırsa, dalgın bir uyku, geçici çılgınlığa kadar varan taşkınlıklar verir. İçine beng otu (Hyoscyamus muticus) veya tatula (Datura stramonium) karıştırılarak macun haline getirilen E., daha kuvvetli bir etki sağlamaktadır. Araplar bunu fıstık, tarçın, kara biber, küçük Hindistan cevizi, şeker v. b. baharat ile karıştırarak macun veya hap şeklinde kullanırlar; adına *deva - i misk* denilen bu madde, bütün doğuda bilinir. Bizde eskiden, içine güzel kokulu ve cinsî duyuları kamçılayıcı maddeler de katılan bir şerbet halinde içilir yahut hafif kavrulmuş kuvvetli dozda kahve karışımı pastiller şeklinde tütün gibi çekilirdi. Ancak, halk arasında genel olarak sigara, çubuk tütünü, nargile tömbekisi içinde çekildiği gibi, birkaç kişinin birden kullanabildiği E. kabaklarından teneffüs edilerek de vücuda alınabilir. Müptelâları için E. cı kahveleri denilen kahvelerin arka tarafında gizli E. çekme odaları vardır. Bir «erketeci» kahve önünde bekleyerek polis baskını olursa, içeriye haber salar.

E., Arap tüccarları tarafından Sudan, hattâ Güney Afrika yerlileri arasına sokulmuştur. Eskiden Suriye'nin ve buna komşu ülkelerin dağlık bölgelerinde oturan ve düşmanlarını öldüren İsmailîlere, E. kullanmalarından dolayı *haşişîn* (esrarkeşler) denilirdi. Bu tarikatın önderi Şeyh Hasan Sebbah, müritlerini vecde getirmek için sözde onlara E. verirmiş; böylece bunlar her cürmü işlemeğe, her emre itaate hazır kişiler haline gelirmiş. Haşişîn deyimi, bu son anlamiyle, «kaatil» anlamına gelen İta. *assassino* ve Fr. *assassin* kelimelerini türetmiştir.

19 şubat 1920 ve bunu takip eden tarihlerde hazırlanmış olan Cenevre Afyon Anlaşmasının 1. maddesinin son fıkrasına göre, herhangi bir isim altında ticarete çıkarılacak reçinesi alınmamış kenevir (Cannabis sativa L.) bitkisinin kurumuş dişi organlariyle çiçeklenmiş veya meyvelenmiş çiçek yataklarına Hint keneviri (Cannabis indica) adı verilir.

Uluslararası yetkili bir kurumun bu tarifi, kenevirin belli bir çeşidinden ziyade, onun bazı organlarını ima etmekte ve böylece herhangi bir kenevir çeşidinde E. maddesinin bulunabileceği anlaşılmaktadır.

E. ın eczacılıkta kullanılması yasaklanmıştır. Uyuşturucu maddelerin B cetveline yazılmış iken, artık hekimlikte kullanılmasına izin verilmemektedir. II. Dünya Harbinden sonra E. ve ondan daha korkunç olan başka uyuşturucular bütün batı dünyasına, ta Amerika'ya kadar yayılmış, özellikle asî gençlik denilen bir zümre arasında kullanılmağa başlanmıştır.

Tarımı: Yurdumuzda özellikle Bursa, Gemlik ve İznik dolaylarında, daha boylu olan adî kenevir ekili tarlaların ortalarında E. elde edilmek maksadiyle kaçak olarak Hint keneviri ekilmektedir. E., ergin kenevir yapraklarının kalburdan geçirilmesiyle yahut da meşin ceket giyerek ergin kenevir tarlası içinde bu bitkiye sürtüne sürtüne bir süre dolaşan bir kimsenin ceketine yapışan reçineli kılların kazınmasiyle elde edilir. Bununla beraber, memleketine göre birçok çeşitlilikler gösteren başka istihsal yolları da vardır.

Cezaî hükümler ve hukukî problemler: Türk Ceza Kanununun uyuşturucu maddelerle ilgili 403. ve mütaakıp maddelerinde E. ı yapan, satan, memlekete sokan, memleketten çıkaran, kullanan ve kullandıranlara idama kadar giden çok ağır cezalar takdir edilmiştir. Hint kenevirinin ekimi de şiddetle yasaklanmış olup görüldüğü yerde sağlık ve tarım teşkilâtı tarafından imhası ve ekicisi hakkında kovuşturma yapılması kanunca öngörülmüştür.

E. çekmenin cinsî suçlara veya şiddet suçlarına götüreceği yolunda yanlış veya çok mübalâğalı bir inanç vardır. Oysa E., antisosyal eğilimlere karşı olan direnmeyi azaltırsa da, aslında mevcut olmayan dürtüler yaratmaz. İstanbul Hukuk Fakültesinin 1957 de uyuşturucu maddeler konusun da tertiplediği bir toplantıya katılan Amerikalı Dr. J. D. Richards, federal gözeticileri (Probation officers) aydınlatmak üzere E. ın yan etkileri hakkında varmış o'duğu ilmî inancı açıklamıştır. Bu uzmana göre: 1. E., öbür uyuşturucular (meselâ morfin, kokain, eroin) gibi vücudun geçilmez bir ihtiyacı halini almaz, yani alışkanlık meydana getirerek kullanılmadığı zamanlar ıstırap vermez; 2. Suçlara sebep olmaz veya suçun teşekkülüne önemli ölçüde yardım etmez; 3. Deliliğe veya beyin afetlerine sebep olmaz; 4. Cinsî faaliyeti uyarmaz; 5. Halkın yalnış olarak inandığı gibi cazbantçı müzisyenlerin mukavemetini artırmaz; 6. Fakat kullanılması şahsiyeti zedelediği ve realiteden uzaklaşmak için çürük ve zararlı bir yol olduğu için, vebadan kaçar gibi E. dan da kaçmalıdır. Adil Sanal ile Edip Şimşek'in *Uyuşturucu maddeler kaçakçılığı* adlı kitaplarında ceza kanunumuzda E. kullananlara, tıpkı eroin, kokain ve morfin müptelâları gibi idama kadar giden çok ağır cezalar verilmesinin yerinde olmadığı, daha müşfık infaz usullerine ihtiyaç gösteren böylelerin tecziyeden ziyade *réhabilitation* yoluyle topluma sağlam insanlar olarak kazandırılmalarının mümkün olduğa belirtilmektedir.

Esrar kaçakçılığı: E. ve uyuşturucu maddeler kaçakçılığı dünya harplerinden sonra gitgide artmış, dünya milletlerinin sağlığını tehdit eder bir durum yaratmıştır. Bu konuda inceleme ve araştırmalar yapan uluslararası organlar, Birleşmiş Milletlere bağlı Uyuşturucu Maddeler Komisyonu ile Dünya Kaçakçılık Komitesidir. Hükümetler, her yıl verdikleri raporlarda, uyuşturucu maddeleri bir bütün halinde ele almakta ve bunların kaçakçılığı üzerinde önemle durmaktadır. En büyük kaçakçılığın, afyon, eroin ve morfin başta gelmek üzere, özellikle Uzak, Orta ve Yakın Doğu memleketlerinde yapılmakta olduğu anlaşılmış ve tedbirler konusunda uluslararası iş birliğinin artırılmasına karar verilmiştir. Beş üyeli bir Birleşmiş Milletler komisyonu bu alanda incelemelere girişmiştir. Türkiye, Orta ve Yakın Doğu bölgesinde en büyük üretici olduğu halde, dünyada en düşük nispette müptelâya sahiptir. Zabıtaya intikal etmiş vakalar üzerinde yapılan bir istatistiğe göre, E., afyon ile bunun türevleri olan eroin, kokain ve morfine nispetle çok daha fazla kullanılmaktadır. Polis raporlarına göre yapıldığı anlaşılan bu istatistiğin sonuçlarına pek fazla güvenemeyiz. Öte yandan son zamanlarda E. iptilâsının batıda gerilediği, fakat bunun yerine afyon, kokain, eroin ve şimdi modalanan L. S. D. gibi daha korkunç zehirlerin kullanıldığı görülmektedir.

E., çeşitli memleketlerde çok değişik adlarla anılır; Amerika Birleşik Devletlerinde genellikle *marihuana*; Brezilya'da *makonha*; Hindistan ve Orta Asya'da *hangh*, *haras*, *ganja*; Fas ve Cezayir'de *kif*; Tunus'ta *takrurî*; Orta Afrika'da *camba*, *liamba*, *riamba*; Güney Afrika'da *dagga*, *gabon*; Mısır, Lübnan ve Suriye'de *haşiş*, *şira*, *şiras* adlarını alır. Yurdumuzdaki müptelâları arasında ise, *mal*, *duman*, *nefes*, *keyif*, *kaynar*, *gubar*, *diş*, *dem*, *paspal*, *hanteriş*, *fino*, *gonca*, *sarıkız*, *dalga*, *namış*, *keçi*, *hurda* ve *püf* gibi argo adları vardır.

ESRAR DEDE, Mehmet (ölm. H. 1211 = 1796), Mevlevî şairi. İstanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Mevlevî tarikatına girmiş, Galata Mevlevihanesinde eğitimini tamamlamıştır. Şeyh Galib (b. bk.) in sadık müritlerinden ve en yakın dostu idi. Babası Ahmet Bizeban (dilsiz) adlı bir zattır. Mevlevî zevki ve eğitimiyle yetişmiş bir şair olduğu için şiirlerinde kuvvetli bir tasavvuf neşesi vardır.

Manzum bir *Fütuvvetname*'si de olan E. D., Ali ve Ehl-i Beyt sevgisine özellikle yer verir.

Şeyh Galib'in onun için yazdığı dokunaklı bir ağıtı vardır.

Sürurî, *Hayflar göz yumup E. D. sır oldu* (H. 1211) mısraıyle E. D. nin ölüm tarihini tesbit etmiştir.

E. D. yi meşhur eden eseri, Mevlevî şairlerinin biyografilerini veren *Tezkire-i şuarayı mevleviye*'sidir. E. D. bu tezkiresini tamamlamadan ölmüştür. Bu eserin kaynağı Sahip Dede'nin *Sefine-i mevleviye* adlı eseridir. E. D. onu hiçbir eleştirmeye lüzum görmeksizin aktarmıştır.

Bu tezkire Ali Enver tarafından kısaltılarak *Semahane-i edep* adiyle yayınlanmıştır [1309].

ESRAR OTU (Bot.): bk. KENDİR.

ESRÜŞENE (Coğ.): bk. ÜSRÜŞENE.

ES-SAİD, Ebü'l-Hasan Ali b. İdris (1242-1248), Magrib ve Endülüs'te saltanat süren Muvahhidler (b. bk.) hükümdarı. Babası Ebü'l-Alâ İdris el-Me'mun'un, amcası Ebû Musa'nın isyanı üzerine Merakeş'e doğru yürüyüşe çıktığı sırada, İşbiliye valisi olarak Endülüs'te kalmıştı. Babasının bu seferde ölmesi ve kardeşi Abdülvahid

er-Reşid'in hükümdarlığı onun durumunu değiştirmedi. Ancak, Kastilya kralının baskısını hafifletmek amacı ile sınır boylarındaki 10 kadar kaleyi İspanyollara bırakmak zorunda kaldı. 1242 de, kardeşinin ölümü üzerine el-Muktedir bi'llah el-Mu'tazıd unvanları ile emirü'l müminin oldu. Fakat devri özellikle Afrika'da büyük bir anarşi içinde geçti. Merinîlere karşı açtığı mücadelede (1244) onları yenilgiye uğratarak durdurdu ise de, Beni Zeyyan ile olan savaşları başarısızlıklarla dolu idi. Nihayet Tlemsen emiri Yahya b. Zeyyan'a karşı yaptığı savaşta, savaş meydanında öldürüldü.

ESSARTS, Charlotte Des (Biyog.): bk. DES ESSARTS, Charlotte.

ESSAUİRA (Arap. El-Suveyre; eski adı: Mogador), Fas'ta, Merakeş ilinde bir liman ve şehir. Nüfusu 22 300 dür. Eskiden, kumlu bir berzahla kıyıya bağlanan bir yarımada üzerinde bir müstahkem mevki ve korsan limanı olan E., 1765 te Vauban stilinde tahkim edilerek Avrupaî tarzda yeni bir şehir haline getirilmiştir. E. uzun zaman Moritanya kervanlarının son menzili ve Fas'ın başlıca limanlarından biri idi. Bugün ticaret, sardalye balıkçılığı ile canlanmıştır. Yahudi nüfusu önemlidir.

ESSEN [*esin*], Batı Almanya'da, Nordrhein-Westfalen federal devletinde, Ruhr bölgesinde, 731 400 (1962) nüfuslu bir endüstri şehri. E., evvelce bir Reich tesisi olan bir rahibeler manastırı vakfının mülkiyetinde iken 1803 te Prusya'ya bağlanmıştır. Şehrin çekirdeğini meydana getiren eski bölümünde IX. yüzyıldan kalma Roman yapısı, çift mihraplı çok güzel bir katedrali vardır; vaktiyle bir Benedictusçu kilisesi olan katedral, 1051 yapısı bir yeraltı mezarlığına, eski kuyumculuk eserlerine ait zengin bir koleksiyona sahiptir. 1943 bombardımanlarında ağır hasara uğramışsa da, sonradan onarılmıştır.

E. da bir ticaret ve sanayi odası, bir yüksek teknik okul, çok gelişmiş çeşitli meslek okulları (özellikle yapıcılık, madencilik, mühendislik alanlarında), tarım ve madencilik alanlarında deneme ve araştırma istasyonlariyle enstitüleri, XIX. yüzyıl ressamlariyle modern heykelcilerin seçkin eserlerini toplayan Folkwang müzesi, bir şehir kütüphanesi, opera ve tiyatro binaları, bahçıvanlık sergisi (Gruga) ve bitki bahçesi vardır. Yeni şehirde, resmî dairelerle büyük ticarî kurumlara ait büyük binalar kurulmuştur. I. Dünya Harbinden önce meydana getirilmiş olup bütün Ruhr bölgesini kapsayan bir şehircilik tesisi olan Ruhrsiedlungsverband ile Krupp fabrikalarının ve maden kömürü sendikasının merkezi de bunlar arasındadır. E., her şeyden önce bir Krupp şehridir. Çeşitli endüstri kollarını kapsayan bir bütün haline getirilmiş olan bu büyük işletme, tipik bir Ruhr fabrikasıdır; taş kömürü ocakları, kok tesisleri, çelikhaneleri, haddehaneleri, kalay sanayii, plastik maddeler yapımı, makina fabrikaları ile top, lokomotif ve endüstri ihtiyaçları için avadanlık takımları imal edecek kapasitededir. Donatımının büyük bir kısmı harp zararlarına karşılık sökülüp götürülmüştür. II. Dünya Harbi sırasında Krupp fabrikaları İngiliz uçakları tarafından şiddetle bombardıman edilmiştir: yalnız 26 temmuz 1943 ve 24 ekim 1944 hava hücumlarında buraya 6 500 ton bomba atılmıştır. E., Rhein-Herne kanaliyle denize bağlanmıştır. Şehir, 9 nisan 1945 te Amerikan ordusu tarafından alınmıştır.

ESSEN: Krupp fabrikaları

E., yeni inşaat ile doğu yönüne ve Holsterhausen (Wanne-Eickel) şehrine doğru genişlemektedir. Vaktiyle Krupp ailesinin oturduğu Villa Hügel semti, bugün sanat sergilerine, konserlere, kabul resimlerine tahsis edilmiştir. Villa Hügel'in «Küçük Ev» inde Krupp müzesi yer almıştır.

ESSEN [*esin*], **Hans Henrik, Greve von** (1755-1824), İsveç'li mareşal ve devlet adamı. Kafvelâs'ta doğmuş, Uddevalla'da ölmüştür. Kral III. Gustave'ın yaveri idi. Kendisine karşı bir suikast hazırlandığını III. Gustave'a söylemişse de, kralın bir maskeli baloda kendi gözü önünde öldürülmesine mani olamamıştır (1729). E., Pomeranya valisi olmuş (1800), Stralsund önünde Fransızları iki buçuk ay durdurmuştur (1807). 1809 ihtilâlinden sonra devlet müsteşarı ve Paris büyük elçisi olan E., Fransa ile 1810 barışını imzalamıştır. 1814 te Norveç'e karşı gönderilen orduya kumanda etmiş, önce bu memleket genel valisi, 1817 den sonra da Scanie valisi olmuştur.

ESSEN'LİLER (Fr. Esséniens), M. Ö. II. yüzyılda doğup M. S. I yüzyıl sonunda kaybolduğu sanılan bir Yahudi tarikatı mensupları. Hasidim'lerle ilgisi olduğu sanılmaktadır. I. yüzyıl başlarında sayıları dört bini geçiyordu. Bazıları bütün Filistin'e yayılmışsa da, cemaatın büyük kısmı Ölü Deniz yakınındaki Engaddi'de yerleşmişti. Dünyadan uzak, gruplar halinde çağdaşlarının hayranlığını uyandıran sıkı bir keşişlik disiplini altında yaşarlarmış. Tarikat adayları önce bir deneme devresi geçirirler, bunun sonunda doktrinlerinin sırlarını saklamağa yemin edip tarikata girebilirlermiş. Mal ortaklığı, bekârlık ve kurban adetinin yokluğu başlıca özelliklerindenmiş. Kirbet Kumrân kazılarından elde edilen buluntular (1947), buralarda E. veya onların akrabaları olduğu sanılan bir topluluğun yaşadığını meydana çıkarmıştır. 1955 te bir manastır da bulunmuştur.

ESSENWEIN [*esinvayn*], **August von** (1831-1892) Alman mimarı, arkeoloğu ve sanat tarihçisi. Karlsruhe'de doğmuş, Nürnberg'te ölmüştür. 1866 dan itibaren Nürnberg'teki Germanisches Museum müdürlüğünde bulunan E., Orta Çağdan kalmış birçok yapıların restorasyonunda önemli hizmetler görmüştür. Eserleri: *Norddeutschlands Backsteinbau im Mittelalter* (Orta Çağda kuzey Almanya'nın tuğla yapıları) [1855]; *Mittelalterliche Kunstdenkmale der Stadt Krakau* (Kraków şehrinin Orta Çağdan kalma sanat anıtları) [1867]; *Die Wandgemälde im Dom zu Braunschweig* (Braunschweig büyük kilisesindeki duvar resimleri) [1861]; *Bilderatlas zur Kulturgeschiche des Mittelalters* (Orta Çağın kültür tarihine ait resim atlası) [1884].

ESSEQUIBO [*esikuibou*], İngiliz Guyana'sında, Georgetown'ın batısında geniş bir haliç meydana getirerek

Atlantiğe dökülen bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 750 km dir. Teknesinde önemli boksit işletmeleri vardır.

ESSEQUIBO [*esîkwîbo*] veya **ESSEQUEBO,** İngiliz Guvana'sının kuzeydoğusunda bir kontluk. Fvvelce bağımsız bir sömürge idi. Yüzölçümü 126 200 km², nüfusu 58 400 dür.

ESSER [*eşîr*], **Max** (1885 - 1945), Alman heykeltıraşı. Barth (Pomeranya) ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Öğretmeni Gaul'un yanında çalışarak hayvan heykelleri alanında kendini yetiştirmiştir. Canlı ve alımlı bronz figürler yaratmış ve Meissen heykelcilik sanayii için modeller hazırlamıştır.

ESSEX [*esiks*], İngiltere'nin güneyinde bir kontluk. Tamise nehri halicinden ve Londra'nın kuzeydoğu banliyölerinden Stour çayına kadar uzanır. Nüfusu 2 043 500, yönetim merkezi Chermsford'dur. E., ovalık bir bölgedir ve başlıca geçim vasıtası tarım (meyva ve sebze) dır. Yalnız Londra dolaylarındaki sanayi tesisleri, West Ham ve East Ham, Barking, Ilford, Woodford banliyölerini canlandırır. Sahillerde, nehir ağızlarında büyük istiridye tarlaları vardır.

ESSEX [*esiks*], **James** (1723 - 1784), İngiliz mimarı. Cambridge'de doğmuş, orada ölmüştür. Lincoln katedralini ve Cambridge'de birçok binayı restore etmiştir. *The Ca thedral of Lincvln* (L. katedrali) ve *Letters on the Cathedral of Canterbury* (C. katedrali hakkında mektuplar) adlı eserleri vardır.

ESSEX JUNTO [*esiks cantou*], XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarına doğru Mass. Essex kontluğuna daha ziyade ticarî gayelerle bağlı bulunan aşırı federalist liderler grupuna verilen ad (ilk defa 1781 de kullanılmıştır). Bunlar, John Adams'ın cumhurbaşkanlığı sırasında, başkandan ziyade Hamilton taraftarı idiler. Theophilus Parsons, Timothy Pickering, George Cabot ve Fisher Ames bunlar arasındadır. Junto'nun kudreti ve nüfuzu 1814 - 1815 Hartford anlaşmasından sonra azalmıştır.

ESSEX [*esiks*] **KONTLARI** (Earls of Essex), çeşitli İngiliz ailelerince kullanılmış olan bir unvan. En tanınmış E. K. aşağıda zaman sırasiyle sayılmıştır. **Mandeville, Geoffrey de** (ölm. 1144), 1141 de E. kontu olmuş ve 1130 tarihlerinde Londra kalesi muhafızlığında bulunmuştur. Kral Stephen'e ve İmparatoriçe Maud (Kraliçe Matilda) a tam zamanında ihanet etmek suretiyle büyük iktidar sahibi olmuştur. Stephen'e karşı bir ayaklanmaya önderlik edip başarı kazanmayınca kanundışı ilân edilmiş, Lincolnshire bataklıklarına çekilmiş ve orada bir çarpışmada yaralanarak ölmüştür.

Mandeville, William de (ölm. 1189), üçüncü E. kontu ve birinci kontun oğlu olup Aumâle kontu unvanını da kullanmıştır. Uzun zaman Flandra kontu Alsace'lı Philippe'in sarayında yaşamış ve 1166 da İngiltere'ye dönmüştür. 1177 de Philippe ile birlikte küçük çaptaki bir Haçlı seferine gitmiştir. Fransa ile girişilen harplerde İngiltere kralı II. Henry'ye daima sadık kalmıştır. Henry'nin oğlu Richard, 1189 da I. Richard, Coeur de Lion (Arslan yürekli) adiyle tahta çıkınca, Mandeville İngiltere başhakimi olmuş, fakat birkaç ay sonra ölmüştür.

Fitzpeter, Geoffrey (ölm. 1213), 1190 da E. kontu olmuştur. 1189 - 1194 yıllarında kral I. Richard III. Haçlı seferine gidip Avusturya'da esir olduğu zaman Fitzpeter, naip William Longchamp'ın emrinde çalışan beş hakimden biri idi. 1198 de Longchamp'ın ölümünden sonra, İngiltere başhakimi olmuş ve bu memuriyeti ölümüne kadar tutmuştur. Richard'ın halefi Kral John'un tarafını tutarak *Magna Carta* (Büyük Yasa) [1215] nın kabulü ile sonuçlanan kavgalarda ona sadık kalmıştır.

Bohun, V. Humphrey de(ölm. 1274), üçüncü Hereford kontu olup 1258 de E. kontu unvanını almıştır. O yıl III. Henry'yi Simon de Montfort'a karşı tutmuştur (1263).

Bohun, VIII. Humphrey de (ölm. 1322), Hereford kontu ve kendi sülâlesinde dördüncü Essex kontu. Bannockburn savaşı (1314) nda II. Edward'ın tarafını tutmuş ve İskoçyalılara esir düşmüştür. II. Edward'a karşı ayaklanan baronları desteklemiş olduğundan, Boroughbridge'de öldürülmüştür.

İkinci Essex kontu

Bohun, X. Humphrey de (ölm. 1373), Hereford, Essex ve Northampton kontu. De Bohun sülâlesinin sonuncu erkek üyesi olmuştur. Ölümü ile bu unvanlar sona ermiştir. Sonradan Essex ve Northampton unvanları tekrar ihya edilmiştir.

Cromwell, Thomas (aş. yu. 1485 - 1540) : bk. CROMWELL, Thomas, Essex kontu],

Devereux, Walter (aş. yu. 1541 - 1576): ikinci Hereford vikontu iken, 1572 de kraliçe Elizabeth'ten E. kontu payesini almıştır. Bundan sonraki yılda, Sorley Boy MacDonnell komutasında Ulster'de çarpışan O'Neill'leri ve İskoçyalıları yenmeğe çalışmıştır. 1574 te önder Sir Brian MacPhelim'i hile ile esir almıştır. 1575 te kraliçe onu İrlanda Earl Marshal'ı yapmıştır. Bu sıfatla Devereux yüzlerce asinin ö dürülmesinden sorumludur.

Essex kontu, Robert Devereux (1566 - 1601): İngiliz saray adamı. Netherwood (Herefordshire) da doğmuş, Londra kalesinde ölmüştür. Cambridge Üniversitesinin Trinity College'inde okumuş, İngiliz ordusu ile Hollanda'ya gitmiş ve Zutphen savaşında yararlık göstermiştir (1586). Kraliçe Elizabeth'in etrafında toplanan soylulara katılmış ve gerek yakışıklılığı gerek belâgati ile Elizabeth üzerinde etkili olmuştur. 1587 de Master of the Horse unvanını almış, İngiltere'de koyu Protestanları desteklemiş ve dış ülkelerdeki Protestanlara yardım edilmesini istemiştir. 1589 da yaşlanan kraliçeden kaçarak İspanya'ya karşı bir sefere katılmış, fakat hemen geri çağrılmıştır. 1590 da evlenmesiyle kraliçeyi son derece kızdırmıştır. 1591 de IV. Henri'ye yardım etmek için Fransa'ya gönderilen bir ordunun başına getirilmiş, fakat fazla başarı kazanamadığı için 1592 de geri çağrılmıştır. 1596 da Cadiz'e karşı yapılan parlak bir deniz taarruzunu yönetmiştir. 1597 de Azor adaları yakınından geçecek olan ve hazineler taşıyan İspanyol donanmasını ele geçirememiş, kraliçenin gözünden düşmeğe başlamasına rağmen 1599 da İrlanda genel valiliğini elde etmiştir. Askerinin kırılmasına sebep olmuş ve Tyrone kontu Hugh O'Neill'in ayaklanmasını bastıramamıştır.

Elizabeth'in emrini dinlemeyerek İngiltere'ye dönmüş, davranışını açıklamağa çalışmışsa da, bir zaman için gözden düşen E. kontu, Londra'da çocukça tertip edilen bir ayaklanmaya katılmış, hapsedilmiş, devlete karşı ihanetle itham edilmiş, yargılanmış ve Londra kulesinde idam edilmiştir (25 şubat 1601). Gözdelerinin en önemlisi Francis Bacon olmuştur. Bazı yazarlara göre Shakespeare'in sonnet'lerinin «onlie begetter» (biricik yaratıcısı) i, yani ilham kaynağı E. kontudur.

Devereux, Robert (1591 - 1646): ailesinin üçüncü ve sonuncu E. kontu ve dördüncü Hereford vikontu. 1604 te Parlamento ona babasının unvanlarını geri vermiştir. 1628 Petition of Right (Haklar dilekçesi) ı desteklemiş ve 1641 de Strafford kontunun idamı için oy kullanmıştır. Parlamento ordusu komutanı olarak 1642 de Edge Hill savaşında bulunmuş, ertesi yıl Reading şehrini almış ve Gloucester'i kurtarmıştır. Ordularının Cornwall'da bozulması üzerine 1645 te çekilmiştir.

Capel, Arthur (1631 - 1683): II. Charles 1660 ta tahta çıkınca (Restoration) Arthur Capel, Hertfordshire naip lordu olmuş, 1661 de de Malden vikontu ve E. kontu unvanlarını almıştır. 1668 den sonra Wiltshire naip lordluğunda bulunmuş, 1672 - 1677 yıllarında da İrlanda'da aynı mevkii işgal etmiştir. II. Charles'a muhalefet etmiş kralın gözdelerine karşı cephe almış ve Katolikliğe karşı kralın zayıf davranışını takbih etmiştir. 1679 da birinci hazine lordu olmuştur. 1683 te Rye House komplosu meydana çıkınca, Londra kalesine kapatılmıştır; orada boğazını keserek intihar etmiş olması muhtemeldir. E. kontu unvanı Capel ailesinde kalmıştır. Şimdiki kont, ailesinde 8. olup, 1884 te doğan ve 1916 da E. kontu olan Algernon George de Vere Capell'dir.

ESSEX [*esiks*] **KRALLIĞI**, güneydoğu İngiltere'de bir krallık. Bugünkü Essex, Londra, Middlesex topraklariyle Hertfordshire'ın büyük kısmını içine alır. VI. yüzyılda bu topraklara Doğu Saksonları yerleşmişse de, adı ancak 604 yılında anılmıştır. Kralları 653 te Hıristiyanlığı kabul etmiş ve buraya bir piskopos (Cedd) göndermiştir. E. K. VIII. yüzyılda Mercia'nın nüfuzu altında iken, 825 te Egbert zamanında Wessex ile birleşmiş ve kontluk olmuştur. 870 yılında Danimarkalılar tarafından zaptedilen E. K., X. yüzyıl başında Yaşlı Edward (Edward the Elder) tarafından geri alınmıştır.

ES - SEYYİD ALİ EFENDİ (ölm. 1810), Osmanlı devlet adamı. Fransa hükümeti nezdine gönderilen ilk daimî Türk elçisi olarak tanınmıştır. E., Mora'da doğduğu için Moralı (veya Moravî) sanları ile de bilinir. İlk öğrenimini Mora'da, Anapoli'de yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Bâb - ı âlî'de maliye kalemlerinden birine girmiştir. Bir süre sonra maliye tezkirecisi olmuş ve hâcegânlık rütbesini alarak defterdar kesedarlığına getirilmiştir. Sultan III. Selim, Avrupa'daki siyasî ve askerî gelişmeleri izlemek, dış politikasını daha rasyonel bilgilerle yürütmek için, Osmanlı imparatorluğu ile çeşitli ilişkileri bulunan önemli Avrupa devletleri nezdine üç yıllık süreler için daimî elçiler göndermeyi tasarladığından, 1796 da Rumcayı ana dili olmak itibariyle bilen, İstanbul'daki yabancı devlet elçileri ile az çok dostluklar kuran, bu suretle birkaç kelime de olsa Fransızca öğrenmiş bulunan E. yi de bu elçilikler için adaylar arasına almıştı. E. nin önce Prusya elçiliği ile Berlin'e gönderilmesi kararlaştırılmış iken, o tarihlerde Fransa'nın İstanbul elçisi bulunan Verninac'ın dileği üzerine görev mahalli Paris olmak üzere değiştirilmişti.

E., Paris'e gitmeden önce İstanbul'da Verninac tarafından âdeta bir staja tabi tutulmuş, kendisine Fransızların hayatı, gelenekleri hakkında bilgi verilmiş, Fransızcasının artırılması için çalışılmış hattâ E., *Télémaque*'ı Türkçeye çevirecek kadar dil bilgisini ilerletmiştir.

E., 24 mart 1797 de 18 kişilik bir elçilik heyeti ile deniz yolundan Paris'e gitti. Fransa halkı Türk elçisini merakla karşılamıştı. Nazik, sevimli davranışları ile Parisliler ve Directoire hükümeti üzerinde olumlu bir etki uyandırmıştır. Hükûmet çevrelerinde olduğu kadar nezaketi ile Paris kadınlarını kendisine hayran bırakarak aylarca Fransız basınında başlıca konulardan biri oldu. Ancak 1798 de Fransa'nın Mısır'a saldırması E. yi zor duruma sokmuştu. Fransa hükümeti onu, İstanbul'da mevkuf tutulan Fransız maslahatgüzarına karşılık Paris'te göz hapsine almıştı. İki devlet arasında başlavan savaşa rağmen E., politik kabiliyeti ile Türk - Fransız münasebetlerinin kesilmesini önlemiş, hattâ iki memleket arasındaki ticarî ilişkilerde mütekabiliyet esasına dayanan bir anlaşma ile eşitliği sağlamış, 1740 kapitülasyonları üzerinde ilk ciddî değişikliği gerçekleştirmişti. Fransa'da sağladığı bu başarıları Konsüllük devrinde de devam ettirmiş, Napoléon ile samimî bir dostluk kurmuştu. Amiens görüşmelerinde İngiltere Türkiye'yi de temsil etmek arzusunu göstermişse de, Fransa bunu kabul etmemiş ve 1801 de Napoléon'un isteği üzerine, Mısır ve Yunan adaları meselelerinden doğan ilişkileri tesviye ederek iki ülke arasında barışı sağlayacak bir anlaşmaya varılmak üzere padişah tarafından geniş yetkilerle delege olarak görevlendirilmişti. Rusya elçisi Halitsev ile birlikte yaptığı bir çalışmadan sonra Fransa dış işleri bakanı Talleyrand'la bir anlaşma imzaladı (1801). Bu yeni anlaşmaya göre, Mısır, Osmanlı imparatorluğuna kesin olarak iade olunacak, Yunan adaları bir cumhuriyet haline konularak Fransa, Rusya ve Türkiye'nin himayesine alınacak, Garp ocaklarının Fransız tüccar gemilerine saldırılarını önlemek üzere Fransız hükümeti bu ocaklarla ayrıca müzakerelerde bulunabilecek, Osmanlı hükümetince başka bir devlete tanınacak haklar otomatik olarak Fransa için de kabul edilmiş sayılacaktı. E., bu anlaşmayı büyük bir başarı olarak padişaha bildirdi. Bâb - ı âlide bunu önce bu şekilde benimsedi ise de, daha sonra İngiltere ve Rusya'nın muhalefeti üzerine uygun bulmayarak reddetmek zorunda kaldı. Napoléon ise Amiens'de İngilizlerle birlikte Türklerin bulunmasını arzu etmemekte idi. Bu sebeple, E. nin Amiens görüşmelerine katılmasını reddetti. Osmanlı hükümeti Yunan adalarının Rus işgalinde, İskenderiye'nin de İngilizlerin elinde bulunuşunu göz önünde bulundurarak olağanüstü yetkilerle Amedî Galip Efendi'yi Napoléon nezdine göndermek zorunda kaldı. Böylece E. nin yetkileri elinden alınmış oluyordu. E. bu durum üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. 1803 te İstanbul'a gelerek bir süre Boğaziçi'ndeki yalısında oturdu. Daha sonra Tersane defterdarlığına getirildi. Kethüdalıklar yerine nazırlıklar kurulunca da bir süre Tophane ve tekrar Tersane nazırlıklarında bulundu.

Fransa sefaretnamesi «Tarih - i Osmanî Encümeni Mecmuası» nda yayınlanmıştır (İstanbul, 1309). E. nin Fransa elçiliği üzerine Maurice Herbert, *Une ambassade turque sous le Directoire* (Paris, 1902) adlı bir eser yazmıştır. — İ. P.

ESSLING [*ęsling*], Doğu Avusturya'da, Viyana bölgesinde, Tuna nehrinin kuzey kıyısında bir kasaba. E. ile Aspern, Arşidük Karl Ludwig emrindeki Avusturya ordusunun Napoléon komutasındaki Fransız ordusunu Tuna gerisine sürmesiyle sonuçlanan kanlı savaşa (21 - 22 mayıs 1809) sahne olmuştu. Bugün E. te bir uçak fabrikası vardır. Nüfusu 3 777 (1946) dir.

ESSLINGEN [*eslingīn*], Almanya Federal Cumhuriyeti güneyinde, Württemberg - Baden federal devletinde bir şehir. Evvelce Württemberg'e bağlı olan E., Stuttgart'ın güneydoğusunda, Neckar nehri üzerindedir. Likör, dokuma, eldiven ve başkaca deri eşyalar çıkarır. Büyük bir bira fabrikası, ayrıca metalürji ve kâğıt sanayii ile önem kazanmıştır. Meslek okulları, kütüphanesi ve muhtelif arşivleri vardır.

ESSLINGEN BELEDİYE SARAYI

E., Orta Çağa ait şatosunun kalıntıları ve hâlâ duran sıvaları ile tarihî bir şehirdir. Dikkate değer binaları arasında gotik üslûptaki belediye binası (1430), yeni şehir hali (1476), XIII - XIV. yüzyıllardan kalma birçok kiliseleri sayılabilir. Hohenstaufen hanedanından İmparator II. Friedrich tarafından şehir haline getirilmiştir. Protestan Reformu burada 1531 de başlamış. şehir 1803 te Württemberg'e bağlanmıştır. Nüfusu 70 633 (1950) dür.

ESSO AG, 1890 da Hamburg'da kurulmuş olan bir petrol ortaklığı. Bu ortaklığın tam adı Deutsch - Amerikanische Petroleum - Gesellschaft Dapolin - Gesellschaft, DAPG. (Alman - Amerikan Petrol Ortaklığı) dır. II. Dünya Harbi E. yu çok sarsmıştır. Petrol tasfiyehanesi % 90 oranında tahrip edilmiş ve Doğu Almanya'daki serveti yok olmuştur. Bugün (1952) 4 600 işçi çalıştırır. Ana sermayesi 117 milyon, yedek akçesi 4 milyon DM (1951) tır. 1950 de Federal Almanya'da tüketilmiş olan 4.2 milyon ton madenî yağın aş. yu. üçte biri E. ya aitti.

ESSO STANDART S. A. F. (E. S. Fransız Anonim Ortaklığı), Fransız petrol ortaklığı. Standart Oil of New Jersey ortaklığının bir kolu olup bu ortaklığın Fransa'da yerleşmesi üzerine doğmuştur. Dünyanın ilk petrol ortaklığı olan Standart, rafinaj sanayiinin Fransa'da henüz yasaklanmış bulunduğu 1920 yılından itibaren Banque de Paris et des Pays - Bas (Paris ve Felemenk Bankası) ile ortaklaşa Fransız - Amerikan Standart ortaklığını kurmuştur. Bu holding, L'Economique ortaklığı ve petrol ürünleri ticaret ortaklığı vasıtasiyle Fransa'da ilk akaryakıt dağıtım şebekesini teşkilâtlandırmıştır. Nihayet 1929 tüketim yerlerinde rafinaj sanayiinin kurulmasına kanun izin verince, L'Economique ortaklığı, Bedford Petrol Ortaklığiyle birleşerek Fransız - Amerikan rafinaj ortaklığını meydana getirmiştir. Bu ortaklık, Port - Jerôme'da, yılda bir milyon ton brüt petrol işleme müsaadesine sahipti. 1936 da kendi içinde birtakım yeni kurumları bünyesine alıp baş kurumlarla birleşen, Standart Française des Pétroles (Fransız Petrolleri Standartı) adını, son olarak da 1952 de E. S. S. A. F. adını almıştır. Bu ortaklık çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Kuhlmann ile ortaklaşa sentetik deterjan imal eder. 1955 yılında Port - Jerôme rafinerisinin ve Fransız Rafinaj Ortaklığının Gonfreville'deki fabrikasının yan ürünlerinden elde edilen isobütilen'in esas maddesini teşkil ettiği sentetik kauçuk imal etmekte olan Butyl kauçuk ortaklığının kuruluşunda da hisse sahibidir.

ESSONNES (Coğ.): bk. CORBEIL - ESSONNES.

EST DİLİ (yerli adı: *Eesti*), Estonya'da konuşulan dil. Fin - Baltık grupuna giren E. D., Macar ve Fin dillerinden sonra Fin - Ugor dil ailesinden üçüncü kültür dilidir. Estonya'da ve Lettonya'nın bazı bölgelerinde, aş. yu. 1 200 000 kişi tarafından kullanılmaktadır. Bu dilin önemli ayrılıklar gösteren başlıca iki diyalekti vardır: Kuzey Estonya, güney Estonya diyalektleri. Yazı diliyle günlük konuşma dili orta kuzey diyalektine dayanır.

E. D. Fin diline kıyasla çok daha az arkaiktir. Kuzey diyalekti ses uyumunu kaybetmiştir. Yerli ağızların birçoğunda kelimenin başındaki *h* düşmüştür. Bütün kelimeler kelime içi ses düşmesine uğramış, önemli sesliler kaybolmuştur. E. D. nde kemiyet sistemi üç dereceli olup dünyada hemen hemen benzeri yoktur. İsim çekiminin on dört hali vardır; bunlardan ikisinin Fin dilinde karşılığı yoktur. Fin dilinde ayrıca E. D. nde iyelik ifade eden son ekler mevcut değildir. Kelime hazinesi ile sentaks geniş bir Alman etkisine uğramıştır. E. D. nin yazılı anıtları XVI. yüzyıla kadar çıkmaktadır.

ESTABLISHMENT [*istæblişmīnt*] (Established Church), sivil otorite tarafından desteklenen bir kilise, özel olarak devlet kilisesi. İngiltere ve Wales ülkesinde Church of England (İngiltere kilisesi), İskoçya'da Church of Scotland (İskoçya kilisesi) adını alır.

ESTADAL, eskiden İspanya'da kullanılan bir uzunluk ölçüsü (3 m 34 cm).

ESTADO, 1,67 m uzunluğunda eski bir İspanyol uzunluk ölçüsü.

ESTADO ESPAÑOL [*estaŧho espanyol*] (= İspanyol devleti), İspanya'nın resmî adı.

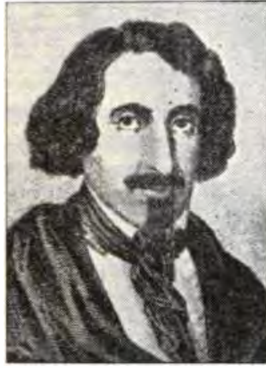
ESTADOS, Isla de los [*izla the los estąthoş*], Arjantin'de bir ada. Güney Atlantik Okyanusunda, Tierra del Fuego'nun doğu ucundan 83 km uzaklıktadır. Başşehri San Juan de Salvamento'dur.

ESTADOS UNIDOS DE VENEZUELA [*estąthos unithos de venezuęla*] (=Venezuela Birleşik Devletleri), Venezuela'nın resmî adı.

ESTADOS UNIDOS DO BRASIL [*istądus unidus du brazil*] (=Brezilya Birleşik Devletleri), Brezilya'nın resmî adı.

ESTADOS UNIDOS MEXICANOS [*estąthos unithos mehikanos*] (= Meksika Birleşik Devletleri), Meksika'nın resmî adı.

ESTAING [*estę̃*], **Jean - Baptiste, Comte d'** (1729 - 1794), Fransız amirali. Auvergne'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Önce kara ordusunda hizmet görmüş, 1748 de albaylığa yükselmiş, 1756 da tugay kumandanlığına terfi ettikten sonra Lally - Tollendal'ın emri altında Hindistan'da hizmet etmiştir. 1759 da deniz kuvvetlerine geçerek 1762 de tüm generalliğe yükselmiş, 1763 te bu rütbe kendisine donanmada da tanınmıştır. 1777 de E. Asya ve Afrika denizleri visamirali rütbesiyle Birleşik Amerika İstiklâl Savaşına katılmış, donanması ile Rhode Island önünde demirleyerek Kanada'lıları yazılı bir çağrı ile İngilizlere karşı ayaklanmaya davet etmiştir (1778). La Motte - Picquet'nin komutasındaki filonun yardımiyle Grenada'yı ele geçirip Amiral Byron'ı teslim olmaya mecbur etmiştir (6 temmuz 1779). Bir süre sonra Savannah'yı kuşatmışsa da alamamıştır. Bunun üzerine görevinden alınıp kendisi 1783 te Cadix'teki Fransız - İspanyol filosu komutanlığına getirilmiş, 1785 te Touraine genel valiliğine, 1789 da Versailles'da Millî Muhafız Alayı komutanlığına, 1792 de de Fransa amiralliğine tayin edilmiştir. Cumhuriyetçi eğilimli olmasına rağmen Salut Public ihtilâl hükümetince tutuklanarak idam edilmiştir.

J. B. D' ESTAING

ESTAMP (İta. Stampa, Fr. Estampe) [=baskı resim] ağaç, maden üzerine kazıldıktan veya özel taş üzerine işlendikten sonra basılan resimlere verilen ad. Belirli bir işçiliğe dayanan ve özel araç ve gereçlerin kullanılmasını, çeşitli teknikleri ve icra tarzlarını gerektiren kazı - resim, ağaç, bakır, çinko, linolyum, sert plastik, lastik ve taş üzerine işlendikten sonra ağır presle kâğıt üzerine basılan resimlerin hepsi birer E. tır. E. lar teknik özelliklerine ve kullanılan araçlara göre çeşitli adlar alır: ağaç, linolyum ve maden üzerine çelik iğne uçla yapılanlara çukur kazı (gravür); maden (çinko, bakır, pirinç) üzerine asitle yedirilmek suretiyle yapılan ofort; yine maden üzerine, toz halinde recineyi asitle birlikte hafif ateş üzerinde ısıtarak yedirmek suretiyle ve kalem veya hafif tuşlarla işlenerek yapılan açıklı koyulu kazıya lavi - aquatinta; taş yüzeyi (malta taşı) pomza taşiyle düzeltilip temizlendikten, yağlı kalem veya baskı mürekkebiyle resimlendikten sonra üzerine Arap zamkı ve asit karışımı bir sıvı sürülerek yapılan resimlere taş basması (litografya); son bir buluş olarak, modern matbaacılıkta kullanılan ve litografya tekniğinin gelişmesinden meydana gelen, bobin üzerine kaplanmış bir klişeden ikinci bir lastik bobine resmi geçirmek suretiyle makinada basılanlara klişe baskı (ofset) denir.

Baskı çeşitleri genellikle üç ana grup içinde toplanır: 1. yüksek baskı (tipo): ağaç, maden, linolyum, lastik baskılar. 2. Gravür: asitli ve asitsiz maden üzerine kazı, ağaç kazı. 3. Düz veya yüzey kazı, litografya, ofset.

E. ta kullanılan araçlar: İğne uç; kazıyarak oyan uç, üçköşe raspa, pürüzleri düzleyip parlatan uç, pres, asit ve su küvetleri, ısıtma ocağı, merdaneler (mürekkep sürmek için), eğe, tampon.

Gereçler: Çinko, bakır, pirinç, sert plastik, gravür mürekkebi, nitrik asit (HNO_3), neft, reçine, zımpara, pudra, tebeşir tozu, asfalt, tarlatan.

Gravür, mağara devrinden bu yana kullanılmıştır. İlk E lar doğudan çok önce batıda XV. yüzyıl başında Burgonya dukalarının yönetimindeki Rhin kıyılarında ağaçlar üzerine kazılmış olarak görülür. Ağaç üzerine yapılan bütün kazılara xylographie denilirse de, bu ad daha çok ilkel E. lar için kullanılmaktadır. Bunların en eskileri Avrupa'da XIV. yüzyıl sonlariyle XV. yüzyıl başlarına kadar görülür. Bakır üzerine kazı ise Floransa kuyumculuğunda, ağac üzerine kazı da *pietà* konuları (İsa'nın cesedi başında yaslı Meryem'i tasvir eden resim türü) nda, kilise hatıra eşyalarında, sarraf ilânlarında kullanılmıştır. E., önceleri ağaç ve bakır üzerine kazılarak yapılmıştır. Halk tarafından sevilen ve tutulan ağaç kazı işleri, canlı renklerle elde boyanarak yapılmıştır. Bakır ise, ağacın tersine, üzerinde büyük bir incelikle çalışma imkânı sağladığından ve kuyumculuk işlerine uygunluğu dolayısiyle ünlü süsleyicilerin desenlerinden örnekler alınarak kazı suretiyle işlenmiştir. Ağaç üzerine kazı, özellikle kitap resimlenmesinde yer almıştır. Bakır kazı daha geniş bir alanda dikkate değer bir gelişme göstermiş ve gravür (kopya, çoğaltma) e yol açmıştır. Baskı resmin icadı devirlerinde basılmış kitaplar, matbaacılığın müjdecisi olan metinli ve resimli kitaplardır (Fakirlerin İncili, İyi evlenme sanatı v. b.). Bunlarda resimle yazı bir arada aynı sayfaya kazılmıştır. Baskı resim, XV. yüzyıl boyunca, çeşitli dillerde aralıksız devam eder. Bu baskıların ünü Gutenberg ve taklitçilerinin madenî harfleri bulmasiyle meydana gelen devrime rağmen eksilmemiştir. Ağaç üzerine gravür, çoğunlukla değerli zanaatçılar tarafından yapılmıştır. Az zaman sonra başlayan gerilemeyi, ancak kitap resimlemesinde bu ağaç gravürlerin kullanılması önleyebilmiştir. Buna karşılık bakır kazı, hamleli bir gelişme gösterir. Bu tarzı uygulayan sanatçılar, desen üstünlükleri derecesinde, bakır üzerine kazıda da ustalıklarını göstermişlerdir (Mantegna, Pollajuolo). Mantegna ve özellikle Raphaello'nun atelyelerinde verilen derslerde yapılan desenleri basmak hususunda E. tan faydalanmak adeti, gravür (kopya, çoğaltma) ün başlangıcı olmuştur. XVI. yüzyılda Albrecht Dürer (b. bk.) bakır ve ağaç üzerine sağlam desenli kazı resimleri yapmıştır. Nürenberg'in küçük ustaları, bütün çabalarına rağmen, Alman okulunu aynı seviyede tutamamışlardır. Lucas van Lyden, ilk eserlerinde bir usta değerleri göstermişse de, genç yaşta ölmüştür. İtalya'da E. sanatı, değerli sanatçılar elinde büyük bir gelişme göstermiştir. Çelik iğne uçla maden üzerine kazılmış çoğaltma baskı gravürlerin ustası olan Marco Antonio, daha sonra da tek renkli (kamayö) resimlerinden kopyalar çıkartan ve ressamların ilk ofort resimlerinden birkaçını kendi

1

2

3

4

5

6

ESTAMP: 1. Utamaro: Yosma, renkli baskı, tahta; 2. Lautrec: Yvette Guilbert, taş basması; 3. Gauguin: Âşıklar, taş basması; 4. Picasso: Kompozisyon, taş basması; 5. Munch: Öpücük, tahta kazı; 6. Schmidt-Rottluff: Rosa Schapire, tahta kazı

eliyle kazıyan parmesan sayesinde E. sanatı büyük bir başarıya ulaşmıştır. Bu tarz ofort, reprodüksiyonlarla paralel olarak gelişmeye başlamış, biri kaliteli sanata doğru (gravür) öteki ise sayıya dayanan kopya gravüre doğru bir gidiş göstermiştir. Fransa'da, Fontainebleau okulunun İtalyan sanatçıları sayesinde bu yola yönelmiştir. Jean Duvet, bu konuda başarı gösteren ilk sanatçıdır. Yayımcı P. Cock'un kopya gravür için Anvers'te uluslararası bir atelye açmış, ünlü Wierix kardeşler burada yetişmiştir. Bu ustaların, harpler yüzünden memleketlerinden kaçan öğrencileri 1590 sıralarında Fransa'da birleşerek «Fransız Burinistleri» okulunu meydana getirmişlerdir. XVII. yüzyılda Thomas Leu başta olmak üzere Robert Nanteuil, Edelinck, Audran'lar, Jean Pesne arasında bugün daha çok takdir edilen aquafortistler (bakır üzerine bir nevi kazı resim yapanlar) grupundan Claude, Callot, Brebiette ile renkli gravürde Rubens, sert ve canlı desenlerini bu tekniğe uygulamışlardır. Fransız ressamlarının çoğu gravürde de başarılı eserler vermiştir. Fakat XVII. yüzyıl sanatına aquafortta Rembrandt'ın dehası hâkimdir; onun sade, titrek tuşla, büyük bir ifade gücüne ulaşan desenleri, bakır üzerinde harikalar yaratır. XVIII. yüzyılda çoğaltma gravür baskı, Fransa'da Leprince ve Demarteau, İtalya'da ise Bartolozzi ile büyük bir gelişme göstermiş, modernleşmiş ve yenilenmiştir. Bunlar, renkli gravürün, lavinin, kalem ve noktalama kazı tarzının ustalarıdır. Büyük sanatçıların hemen hepsi gravürle ilgilenmişlerdir. Önceki yılda sönük kalan halk gravürleri ise Fransa'da Orléans, İtalya'da Remondini atelyelerinin renkli ağaç baskılariyle yeniden canlanmıştır Japonya'da Utamaro, Hokusai gibi değerli sanatçılarla gelişen E., büyük bir incelik kazanmış ve bütün modern batı sanatını etkilemiştir. Fragonard, Tiepolo, Gabriel de Saint-Aubin'in orijinal E. ları ünlüdür. Piranesi ile Goya, bu yüzyılın en büyük iki ustasıdır. XIX. yüzyılda Géricault, Daumier, sonra da Odilon Redon, litografya alanında şaheserler vermişlerdir. Delacroix özellikle aquatinta tarzında, Paul Huet, Rodolphe Bresdin ve Charles Méryon ise ofortta başarı gösterirler. Ağaç kazı işi halk tarzı resimde, başta Épinal şehri gelmek üzere pek çok nefîs eserler verilmiştir. Çoğaltma gravür yapımında gerileme başlayınca Gustave Doré ve rakipleri, ucuz kitapların ve dergilerin resimlenmesine gitmişler ve çok geçmeden bu sanat yerini fotogravüre bırakmıştır. Buna karşılık XIX. yüzyıl sonunda Manet, Fantin-Latour'dan Jongkind'e kadar olan ressam-kazıcılar yüksek değerdedir. Özellikle Whistler ve Félix Bracquemond ofort resimleriyle ün yapmış ressamlardır. XIX. yüzyıl sonu ve özellikle XX. yüzyılda hemen bütün büyük sanatçılar gravür üzerinde çalışmışlardır. XX. yüzyıl, Rembrandt, Piranesi ve Goya'ların

1

2

3

4

5

6

ESTAMP: 1. Mantegna: Bacchanal, bakır üzerine kazı; 2. Dürer: St. Christophorus, tahta üzerine kazı; 3. Rembrandt: Hastalara şifa veren İsa, bakır üzerine kazı; 4. Rubens: St. Catherina, bakır üzerine kazı; 5. Goya: Büyük kaya, bakır üzerine kazı; 6. Delacroix: Vahşı at, taş basması

7 8

7. Daumier: 1834 şubat ayaklanmaları, taş basması «Transnonain sokağı»; 8. Whistler: Dinlenen çıplak kız

gelenekçi tekniğinden yararlanmakla beraber, çok çeşitli teknikleri uygulamışlar, cesaretli yeni tarz ve usullerde yeni buluşlara gitmişlerdir. Bunlar arasında Picasso, Jacques Villon, James Ensor, Derain, Dunoyer de Segonzac, Boussingault, Gromaire ofortlariyle; Rouault, Luc Albert Moreau, Goerg, Lotiron, Minaux litografyalariyle; Raoul Dufy ağaç kazılariyle; Laboureur, Decaris, Galanis, Hasegawa, Dubreuil, Kroll maden kazılariyle ün yapmışlardır. Bunlardan Picasso, Villon, öteki uzmanların yanında en ustaları olarak tanınmışlardır.

E., gördüğü işler bakımından da küçümsenemez. Gutenberg'in basın alanındaki buluşuna eşit bir değer taşımaktadır. Baskı resimlerin gittikçe genişleyen sosyal yapı içindeki önemli görevini de hesaba katmak gerekir: Bu sanat, tasvirlerin, belgelerin ulaştırılmasında ve haberleşmede iyi hizmetler görmüştür; bir yandan da olayları. önemli günleri, adetleri yayan, bilim ve tekniğin her alanında bir yardımcı olarak kullanılan baskı resimler, sözden daha çok yararlı olmuştur. Baskı resimler, yalnız kitaplar içinde kalmayarak metinleri aydınlığa çıkarmada okuyuculara kolaylık sağlamış, anlama ve öğrenme ihtiyacında olanlar için, güzel süslerle kaplı sayfalarla yazı karakterlerinin sert güzelliklerini kaynaştırmıştır. Politika alanında, ticaret ve sahne hayatında güçlü bir propaganda üstünlüğüyle kendini belli etmiştir. Tablo, heykel ve bina kopyalarında. kuyumculuk, yontmacılık. dan telacılık, halıcılık, dokumacılık, renkli duvar kâğıtlarından demircilik ve çiniciliğe kadar uzanan geniş bir alana durmadan yayılmıştır. E. yalnız kitap. gazete ve afişte kalmamış, kâğıdın imkânlarından faydalanma derecesine göre alanını genişletmiş, nişan, düğün, yıl başı tebrikleri, mektup kâğıtları, kartvizitler, etiketler, posta pulları, damga pulları, kartpostallar, markalar, diploma, banknot, piyango biletleri, kokartlar, yelpazeler gibi çeşitli işlerde baskı desenleri yer almıştır. Sanatçıların, tarih yazarlarının, koleksiyoncuların ve okumuşların incelemesine de yarayan E. lar önemli bir sayıya yüksel mektedir. Bu E. lar, şimdiye kadar meydana getirilmiş olanların ancak küçük bir kısmını teşkil etmektedir Paris Millî Kitaplığının dördüncü bölümünü meydana getiren E. lar koleksiyonu (gravür müzesi) nda beş milyon parçayı aşan eser vardır. — R. E.

ESTAMPIDA (Fr. Estampie, Provence ağzı ve İsp. Estampida, İta. Istampita, Istampitta), XII - XIV. yüzyıllarda Batı Avrupa musikisinin en önemli dindışı türlerinden biri. Görünüşe göre dinî sequentia (b. bk.) dan türemiş, özellikle Provence (Güney Fransa) troubadour'larının hizmetindeki çalgıcılar (bk. JONGLEUR) ın elinde gelişmiştir. Kuruluşu her biri aa bb cc ... yollu ikişer defa seslendirilen üç, dört, beş, altı, hattâ yedi bölüm (puncta) den oluşur. Her bölüm, ilkinde açık (ouvert veya vert), tekrarlanışında ise kapalı (clos) denen iki değişik bitimle seslendirilir. Çoğunluk her bölümün açık ve kapalı bitimleri vardır. Hepsi ortak bitimlerle sonlanırsa, kuruluş a-x, a-y; b-x, b-y; c-y; ... olur.

Bilinen en eski E. örneği, 1180 - 1207 yıllarında ün yapan troubadour Raimbaut de Vaqueiras'nın *Kalenda maya*'sı olup aynı zamanda sözleri olan tek E. dır. Bütün ötekiler yalnız çalgılar için yazılmış sözsüz parçalardır. E. adının etimolojisini «ayak vurmak, tepmek» anlamlarına bağlayan ve Johannes de Grocheo'nun (1300 yılı yöresi) tanımladığı *stantipe* ile aynı olduğunu kabul eden araştırıcılar, E. nın aslında bir oyun havası olduğunu ileri sürmüşlerse de, daha yeni araştırmalar kökünü Provence ağzındaki *estampir* (= ses vermek) fiiline bağlamaktadırlar.

ESTANCIA [İsp. *estanthia*, Amer. İsp. *estansia*], (İsp. = çiftlik), Güney Amerika'da bulunan ve özel olarak hayvan yetiştiren bir çiftlik tipi. Bunun sahibine *estanciero* denir.

ESTAQUE [*estąk*], Fransa'da, Marsilya'nın kuzeybatısında, Berre gölcüğünü güney yönünde örten ve E. limanına hâkim mevkide bulunan yüksek tepecikler. Marsilya deniz kanalı buradan geçer (Berre gölcüğündeki Rove tüneli). Tünelin güney çıkışı yakınında, Marsilya'nın E. dış mahallesinde deterjan maddeleri fabrikası ve Fas'tan gelen kurşun cevherini işleyen bir rafineri vardır.

ESTAUNIÉ [*estonyę*], **Edouard** (1862 - 1942), Fransız yazarı. Dijon'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. *Un simple* (Saf bir adam) [1891] ile *Bonne Dame* (Cici hanım) [1891] adlı ilk iki romanından sonra, Jezuit papazlarının okulundaki eğitim hayatını anlatan *L'Empreinte* (Damga) [1895] başlıklı romanı ile başarıya ulaşmıştır. İnsan ruhunun gizlediği sırlara, kişilerin başı ü erinde dönen facialara karşı derin bir tutkusu olan E., bu eserlerinden sonra, görünüşte en sakin ve en mütevazi hayatları altüst eden gizli dramların hikâyesini usta bir kalemle anlatmağa çalışmıştır: *L'Epave* (Batık gemi) [1902]; *La vie secrète* (Gizli hayat) [1908]; *Les choses voient* (Eşyaların gözü) [1913]; *L'ascension de Monsieur Baslèvre* (Bay Baslèvre'in yükse-

E. ESTAUNIÉ

lişi) [1921]; *L'appel de la route* (Yolların çağrısı) [1923]; *Infirme aux mains de lumière* (Nur elli malûl) [1924]; *Madame Clapin* (ad) [193?]. E. 1923 yılında Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

ESTE (eski adı: Ateste), İtalya'da, Padova eyaletinin Venezia bölgesinde, Euganei dağlarının kuzey kesimi eteklerinde bir kasaba. Nüfusu 12 600 dür. Sunî gübre fabrikası vardır.

E., tarih başlangıcı çağa ait bronz testiler (situles) ve daha yeni çağlara ait kültür kalıntıları üzerindeki

ESTE'den bir görünüş

yazıtlarla tanınmıştır. Bu yazıtlar, Kuzey İtalya'nın dil ve özel adlar yönünden Romalılaşma sürecini gösterir.

XII. yüzyıl yapısı surları, XVII. yüzyıldan kalma bir kilisesi, zengin bir arkeoloji müzesi ve banliyösünde güzel villaları olan E., Este ailesi (b. bk.) nin yurdudur.

ESTE AİLESİ, eski bir İtalyan prens ailesi: **II. Alberto Azzo** (996 - 1097): İmparator VII. Henri tarafından kendisine E. ve başka İtalyan toprakları timar olarak verilmiştir. İlk aldığı ad Este'dir. Büyük oğlu **IV. Guelfo,** Brunswick ve Hannover hanedanının kurucusudur. Küçük oğlu **I. Folco** (1060 - 1136), ailenin Orta Çağ ve Rönesans İtalyasında seçkin bir rol oynayan İtalya kolunu meydana getirmiştir. Folco'nun oğlu **I. Obizzo** (ölm. 1193) ilk E. markisidir. Obizzo'nun oğlu **V. Azzo** (ölm. 1201?) Ferrara'lı Guelph ailesinden bir kız almış, bunun oğlu **VI. Azzo** (1170 - 1212) ise Guelph Partisi başkanı ve Ferrara lordu olmuştur (1207). Bunun halefi **VII. Azzo** (1205 - 1264), Ghibellino'lara karşı Papa IX. Gregorius ile birleşmiş ve Ferrara'ya sahip olmuştur. **III. Nicolò** (1393 - 1441), Ferrara, Modena, Parma, Reggio ve son yıllarında Milano'ya hükmetmiştir. Oğullarından **Borso** (1413 - 1471) bilgiyi desteklemiş, **I. Ercole** (1431 - 1505) ise Ariosto'yu korumuştur. Ercole'nin çocuklarından Milano düşesi, bilginlerin koruyucusu, akıllı bir politikacı, aynı zamanda da çok güzel bir kadın olan **Maria Beatrice d' Este**(1475 1497), 1491 de Lodovice Sforza ile evlenmiştir Giovanni Francesco Gonzaga (doğ. 1490) nın annesi, Mantua markizi, bilginlerin koruyucusu, usta bir diplomat ve kardeşi gibi güzel olan **Isabella d'Este** (1474 - 1539), Giovanni Francesco Gonzaga'ya varmıştır (1490). **I. Ippolito** (1479 - 1520), Este kardinali. Milano başpiskoposu, Ariosto'nun koruyucusudur. **I. Alfonso** (1486 - 1534), Lucrezia Borgia'nın kocası ve başarılı bir kumandandır. I. Alfonso'nun oğulları, güzel sanatların koruyucusu **II. Ercole** (1508 - 1559), Fransa kralı XII. Louis'nin kızı Renée'nin kocasıdır. **II. Ippolito** (1509 - 1572) ise E. kardinali ve Milano başpiskoposu olup Tivoli'deki Este villası (b. bk.) nı yaptırmıştır. II. Ercole'nin oğlu **II. Alfonso** (1533 - 1597), Terra dukası ve Torquato Tosso (b. bk) nun koruyucusudur. **IV. Alfonso** (1634 - 1662), İngiltere kralı II. James'in karısı olan Mary Beatrice'nin babası, IV. Alfonso'nun oğlu, **II. Francesco** (1662 - 1694) ise, Modena'daki Este kütüphanesinin ve Modena üniversitesinin kurucusudur. E. A., **III. Ercole** (Rinaldo) (1727 - 1803) nin ölümü ile son bulmuştur.

I. ALFONSO ESTE

ESTE VİLLASI, Roma'nın 32 km doğusundaki Tivoli kasabasında, İtalyan Rönesansına ait en güzel villalar-

ESTE VİLLASI

dan biri. E. V., Benedictusçu tarikatına ait bir manastır iken, Kardinal II. Ippolitos d'Este'nin emri ile Pirio Ligorio tarafından saray haline sokulmuştur (1550) Binalar Zucchari kardeşler tarafından süslenmiştir. Selvileri, meşe ağaçları, akarsuları, sunî mağaraları ve fıskıyeleriyle Montaigne'in hayranlığını uyandırmış, Hubert Robert ile Liszt'e ilham kaynağı olmuş olan bu villanın parkı, Roma çevresinde hâkim setler biçiminde düzenlenmiştir.

ESTÉBANEZ CALDERÓN [*estębaneth kalderon*], **Serafín** (1799 - 1867). İspanyol yazarı ve gazetecisi. Málaga'da doğmus, Madrid'de ölmüştür. Edebî yazılarında El Solitario (Münzevî) takma adını kullanmıştır. Arabist olarak da tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Cristianos y Moriscos* (Hristiyanlarla Araplar) [tarihî roman, 1838]; *Escenas andaluzas* (Endülüs'ten sahneler) [1847]

ESTEBANILLO [*estebanilyo*], **GONZÁLES, Vida y hechos de** (= E. G. in hayatı ve maceraları), Anvers'te yayınlanan (1646) pikaresk bir roman. Yazarının adı bilinmiyor. Bu romanın kahramanı önce aşçı, sonra uşak, nihayet kurye ve dalkavuk olarak İtalya, İspanya, Fransa, İngiltere, Avusturya ve Polonya'da gezer. Fransız yazarı Lesage (b. bk.), 1734 te *Histoire d'Estevanille Gonzalez* (E. G. in hikâyesi) adiyle bu romanın bir benzerini yazmıştır.

ESTELI [*esteli*], Batı Nikaragua'da bir şehir, Esteli departmanının başşehri. Nüfusu 5 525 (1950) tir E. departmanının yüzölçümü 1 428 km², nüfusu 68 046 (1963) dır.

ESTELLA [*estęlya*], İspanya'da, Navarra eyaletinde Ebro nehrinin bir kolu olan Ega kıyısında bir kasaba. Nüfusu 7 900 dür. E., eski anıtlar bakımından zengindir: Roman üslûbunda kilise (San Pedro de la Rúa ve San Miguel) ve manastırları, Saint - Sépulcre, San Juan ve Santo Domingo gibi gotik kiliseleri, Roman üslûbunda bir sarayı, XVI ve XVII. yüzyıllardan kalma konakları vardır.

Eski bir Roma şehri olan E., 1834 - 1840 ve 1873 - 1876 Carlist (Don Carlos) harpleri sırasında birçok savaşlara sahne olmuştur.

ESTELLA KATEDRALİ

ESTEPONA, İspanya'da Málaga eyaletinde, Andalucia bölgesinde, Akdeniz kıyısında bir kasaba. Nüfusu 12 900 dür. Balıkçılık işleriyle geçinir.

ESTER (İbr., Lat Esther)[İbr. Hadassah (=maersin ğacı) veya Edissa], Ahd i Atik (*Kitab-ı Mukaddes*) in bir kitabının adını taşıdığı kraliçenin Farsça adı. Bu kitapta, babasının adı Abihail olup Benyamin aşiretinden Mordekay'ın kuzini ve evlâtlığı olduğu bildirilir. Kral Ahasuerus (I. Serhas, aş. yu. M. Ö 519 465) tarafından kraliçe Vaşti'nin yerini almak üzere seçilmiştir. Bu durumundan faydalanan E., Haman'ın Yahudilere karşı hazırladığı katliam planlarını bozmayı başarmıştır. Dinlerine bağlı Yahudiler bu kurtuluşlarını Purim yortusu adı altında kutlarlar.

Tuvalet yapan ESTER (Chassériau'nun tablosu)

E. hikâvesi birçok sanatcılara ilham kaynağı olmuştur. Bu resimlerin başlıcaları şunlardır J.-F. De Troy'nın Gobelin halıları için hazırladığı kartonlar (1740); Mantegna (Cincinati); Rembrandt (Bükreş, Moskova), Chassériaux (Louvre), Tintoretto (Madrid) ve birçok başka tablolar; nihayet Souvigny'nin Kitab-ı Mukaddesi (Moulins) ve Etienne Harding'in Kitab ı Mukaddesi (Dijon) ndeki gravürler. Edebiyat ve musikide E. konusu, Racine (trajedi) [1689], Grillparzer (traje.) [1848]; Händel (oratoryo) [1720]. Marrausch (müzıklı dram) tarafından işlenmiştir.

ESTERABAD, kuzey İran'daki Gürgân (b. bk.) şehrinin eski adı. E. ın tarihi çok eski çağlara kadar uzanır. Arap kumandanı Yezit b. Muhalleb yeni şehir kurucusu sayılır (716). Arap Orta Çağında E., Curcan eyaletinin ikinci şehri idi. Hazar Denizine yakın ülkelerin tarihinde E. adı sık sık geçer. XVIII. yüzyılda E. saldırılara uğramış ve yıkılmıştır. Nadir Şah zamanında (1736 - 1747), şehir bugünkü 5 km lik çevresini almıştır.

Şehir yüksek bir hisarla çevrilidir. Bu hisar bugün çok yıkık bir haldedir. Şah I. Abbas'ın yaptırdığı güzel saray da yıkılmıştır Birçok cami, namazgâh ve medrese şehrin özelliğini verir. E., İran'da Şiîlerin baskınına uğrayan Sünnîlerin şiddetle savundukları bir şehir olarak ün kazanmıştır.

Nüfusu 15 000 dir. E hiçbir zaman büyük bir şehir olmamış, fakat önemini de kaybetmemiştir. E. İran ve Orta Asya ürünleri için bir pazar ve önemli bir antrepo olmuştur. Başlıca ticaret maddeleri pamuk, pirinç,

ipek, kamış şekeri, tuz, sabun, susam yağı, halı ve at çuludur. Ruslar sınırlarını Hazar Denizinin kuzey kıyısı civarına kadar genişlettiklerinden beri, E. bu ülke ile de işlek bir ticaret kurmuştur. Bununla beraber Türkmenitan demiryolunun yapılması, bu şehrin ticaretini baltalamıstır; son zamanlarda Orta Asya'nın ticaret ürünleri sadece bu demiryolu ile taşınmaktadır. Böylece E. ın transit ticareti gittikçe İran ve Rusya ürünlerine inhisar etmiştir.

Bender - i Gez yahut *Kenar - i Gez* mevkii (Rusça: Gyas veya Pereval), E. a liman görevi yapar.

Coğrafyası için bk. GÜRGÂN.

ESTERAZ'LAR (Fr. Esterases), bulundukları zaman esterlerin gerek oluşlarını gerek ayrışmalarını hızlandıran ama gene de dengeyi bozmayan fermentler. E. ların yardımı ile organizmada yağlar, bal mumları, asetilkolin, kolesterin esterleri ve başka esterler meydana gelir veya tersine olarak ayrıştırılır. Yağları yapan veya ayrıştıran fermentlere lipazlar denir. E. lar fermentlerin hidrolazlar grupundadır.

ESTEREL, güney Fransa'da, Cannes'ın güneybatısında, Saint - Raphaël ile Siagne nehri ağzı arasında, Akdeniz'e paralel bir dağ. Vinaigre tepesi 616 m dir. Kızılımsı porfir kayalıklarının çekici güzelliğiyle denize hâkim olan bu dağların çevrelediği kıyılar, Boulouris, Agay, Anthéor, Le Trayas, Miramar, Théoule gibi kaplıca merkezleri ile doludur. Ormanlarındaki mantar meşesinden elde edilen mantar, bölgenin önemli bir üretim kaynağını teşkil eder.

ESTERGON (Mac. **Esztergom**, Alm. **Gran**), Budin'in 45 km kuzeybatısında, kendi adını taşıyan ırmağın Tuna ile birleştiği noktada, bir tepe üzerinde, Ciğerdelen (Párkány) karşısında bulunan bir kalenin adı. Árpád sülâlesinden Wajk, 996 da Hıristiyanlığı kabul etmiş ve 1000 yılında doğduğu şehir olan E. da Papa II. Sylvester tarafından Macar krallık tacını giymekle Szent István (997 - 1038) adını almıştı. Bu olay dolayısiyle E., Macar kardinallerinin merkezi olduğu gibi, Macar tacının saklandığı ve taç giyme törenlerinin yapıldığı bir yer olmak itibariyle Macarlar arasında kutsallık kazanmıştı. Burada yaptırılan büyük katedral, Orta Çağ Macar sanatının ünlü eserlerinden biri idi.

E. un Türklerle ilgili tarihi Kanunî Sultan Süleyman'ın 1529 Budin seferi ve onu izleyen I. Viyana kuşatmasiyle başlar. Eylül 1529 da Budin fethedildikten ve Szapolyai Macar kralığına getirildikten sonra batıya, Viyana üzerine doğru harekâta karar verilince Semendire sancakbeyi Yahya Paşazade Mehmet Bey, öncü birlikleri ile beraber ilerlemeye başlamış, Türk kuvvetleri karşısında dayanamayacağını anlayan E. muhafızı Pál Várday ile Macar krallık tacı muhafızı Pál Perényi, burasını silâh atılmaksızın Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişlerdi. Ancak, bu ilk işgal kısa sürmüş, 1531 de General von Roggendorf tarafından E geri alınmış,Türk mevzileri tekrar Budin'e kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat E. un durumu Kanunî tarafından ön plana alınmış bulunuyordu. Nitekim Kral Ferdinand tarafından gönderilen elçiye padişah, 1532 yılında E. kalesinin anahtarlarının gönderilmesini başlıca şart olarak ileri sürmekte idi.

E kalesi Jitva boğazı (Mac. Zsitvatorok) na girilirken önemli stratejik bir değer taşımakta, özellıkle Budin savunmasının ilk hattını teşkil etmekte idi. E un kesin olarak Türk hâkimiyetine girmesi, Kanunî'nin düzenlediği 1543 seferi ile olmuştur. Türklerin Budin'e yerleştiklerinden beri Avusturyalılar tarafından büyük ölçüde tahkim edilen E. u Alman, İspanyol ve İtalyan olmak üzere 1 300 kadar yardımcı asker de muhafaza etmekte idi. Kalenin alt ve üst tarafında İspanyollara Martin Liscani ve Francisco Salamanca, Almanlara Tristan Viertaler ile Michael Regensburger, İtalyanlara da Torbielli komuta etmekte, kale ise General Vitelli'ye bırakılmış bulunmakta idi. 29 temmuzda başlayan kale muhasarası, 6 ağustostaki hücumla şiddetlendi. Katedralin tepesindeki altından yapılma haçın bir gülle ile yıkılması kuşatanların maneviyatını yükseltti ve İspanyolların teslim talebi ile kale 10 ağustosta Sultan Süleyman'a kapılarını açtı. Büyük katedral Mimar Sinan tarafından gotik özellikleri̇ne halel getirilmeksizin camie çevrildi. Padişah ilk cuma namazını burada kıldı. Kale yeniden tahkim edilerek bir sancakbeyliği haline konup Budin beylerbeyliğine bağlandı. Kanunî, Budin eyalet kanunu ile birlikte E. sancağı kanununu da hazırlattırdığı gibi, buradan Avusturya'ya yapılacak ihracat veya oradan getirtilecek mallar için de ayrı bir gümrük kanunu düzenlettirdi. E. daki bu ilk Türk işgalinde kale bütün özellikleri ile muhafaza olunmuştur. Kale, 1595 yazında en tanınmış soylulardan müteşekkil bir ordu tarafından kuşatıldı. Sancakbeyi Şahinoğullarından Kara Ali Bey, kaleyi savunmak üzere gerekli tedbirleri alırken, Anadolu beylerbeyi Lala Mehmet Paşa ile Bolu sancakbeyi Şemsi Paşazade Mahmut Paşa kaleye girmişlerdi. E. a imdada gelen Serdar - ı ekrem Sinan Paşazade Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 4 ağustosta gelmişti. Yanık sancakbeyi Osman Paşanın, yanındaki 4 000 kişilik askerle Tepedelen'de Avusturyalılara yenilmesi üzerine Serdar - ı ekrem Mehmet Paşa çekilmek zorunda kaldı. E. sancakbeyi Macar komutanlarından Nádasdy Ferenc ile Pállfy Miklós'u çağırarak müzakerelere girişti. Taraflar anlaşamayınca E. muhasarası bir kat daha şiddetlendi. Kale kendisini savunmakta iken E. şehri Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Bu savaşlar sırasında Kara Ali Bey şehit düştü. Kaleye kapanan Türklerin komutasını Anadolu beylerbeyi Lala Mehmet Paşa üzerine almıştı. Kalede içecek bir damla su kalmadığı halde, düşman günde 1 600 gülle atmakta idi. Bu durumda padişahtan yardım isteğinde bulunan Lala Mehmet Paşa, Osmanlı ordusunun yardım edemeyeceğini anlayınca, E. u teslim etmek üzere Şemsi Paşazade Mahmut Paşayı görevlendirdi. Paşanın maiyetine verilen Peçuy'lu (Peçevî) İbrahim Efendi ile Ahmet Çelebi, Nádasdy ve Pállfy ile yapılan görüşmelerden sonra Türklerin

ESTERGON KALESİ

bütün eşyaları, kadın ve çocukları ile birlikte yaralılarını da imparatorun gemileriyle taşımak ve Visegrád'a kadar götürmek şartiyle anlaştılar. Kadın ve çocuklarla beraber 500 Türk askeri ve yaralılar 40 - 50 gemi ile Visegrád'a gönderildikten sonra Lala Mehmet Paşa da yaralı olduğu halde E. u Avusturyalılara teslim etti. Türklerin E. u fethettikleri 50 yıldan beri bir mücevher gibi sakladıkları eski Macar krallığına ait bütün hatıralar bu defa feci bir yağmaya ve tahribe uğradı.

E. un yeniden Türk hâkimiyerine girmesi, Lala Mehmet Paşanın sadrazamlığı devresine tesadüf eder. 1604 te Lala Mehmet Paşa ilk defa sadrazam olarak Budin'e geldiğinde, Vác, Peşte ve en sonra E. kalelerini kuşatmışsa da, yeniçeri ağası Nakkaş Hasan Paşanın idaresizliği yüzünden bir sonuç alamamıştı. Ertesi yıl Ösek'te topladığı divanda seferin amacını tayin ettikten sonra, Bosna beylerbeyinin Budin'den getirdiği malzemeyi askere dağıtmış ve 30 ağustos günü ordu - yi hümayunla E. önüne varmıştı. Lala Mehmet Paşa önce Ciğerdelen ve Tepedelen istihkâmlarını kuşatmış ve Visegrád'ın düşmesi üzerine Bosna beylerbeyi Hüsrev, Budin beylerbeyi Mustafa paşaları bu iki istihkâmı fethe memur etmişti Üç hücumdan sonra bu istihkâmlar düşünce Mehmet Paşa, bu defa kalenin su kulesi üzerine yönelmişti. Altı günlük bir kuşatmadan sonra girişilen taarruz beklenen sonucu vermiş ve E. u savunanlar vire ile teslim olmak zorunda kalmışlardı. E. u teslim almak yine Peçevî İbrahim Efendiye nasip olmuş, kale muhafızlarından bir kısmı burasını terk ederken, Fransızlar Türk hizmetine girerek burada kalmışlardı. 1606 da imzalanan Jitva antlaşması ile E., tekrar Osmanlı imparatorluğu toprakları arasında, Budin beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak teşkilâtlandırılmıştır.

Bu uç kalesindeki savaş havası bir süre daha devam etti. 1626 da Budin beylerbeyi Murtaza Paşanın Neugrad akınına karşılık, aynı yıl Avusturyalılar E. yöresini yağmalamışlardı. Ertesi yıl ise, Segedin ve Peşte'ye kadar sokulan Almanlar, E. ile Fülek arasında yenilgiye uğramışlar ve nihayet 1627 de yapılan Szőny anlaşması ile bu akınların önü alınabilmişti. 1663 te Fazıl Ahmet Paşanın Uyvar (Mac. Újvár) seferinde, E. ve çevresi yeniden savaş alanı oldu. Fazıl Ahmet Paşa E. a gelerek burada son hazırlıklarını tamamladı, 1 000 parça gemi ile getirilen zahireyi askere dağıttı ve karşı yakava Ciğerdelen'e atılan köprüyü Kadızade İbrahim Paşaya tamamlatarak Uyvar'a doğru yola çıktı. Ertesi yıl sadrazamın Raab dolaylarında bulunmasından faydalanan Avusturyalılar, Litra kalesini işgal ettikten sonra oradan hareket ederek Ciğerdelen'i yakmışlar ve E. kalesini de on gün top ateşi altında tutmuşlardı. Fazıl Ahmet Paşa, Raab dönüşünde Budin'e giderken E. önüne gelmiş ve düşmanın yaptığı tahribatı onarmak zorunda kalmıştı. 1683 yılında ise, Charles de Lorraine komutasındaki Avusturya ve müttefik orduları, çekilmekte olan Kara Mustafa Paşayı izlemeye başlamışlardı. Charles de Lorraine ve Jan Sobieski, ilk hamlede Uyvar veya E. u ele geçirmeyi tasarlamışlardı. Ancak, kış yaklaşmakta olduğundan E. üzerine yönelmişlerdi. E. un yardımına gelen Budin beylerbeyi Kara Mehmet Paşanın Ciğerdelen'de yenilgiye uğraması E. un akıbetini tayin etmişti. Kara Mehmet Paşa bir kısım birliklerini E. da bırakarak Tuna üzerindeki köprüyü de attıktan sonra Budin'e çekilmişti. Ancak, E. a kapanan Türk askerinin moralı de gerek Viyana gerek Ciğerdelen bozgunları yüzünden tamamen çökmüştü. Düşman tahrip edilen köprüyü onarmış ve E. yakasına geçmişti. Bu sırada Türkler tarafından hiçbir müdahalede bulunulmamıştı. Böylece 30 ekim 1683 te E. kuşatması başladı. E. üzerine açılan topçu ateşi şehirde bazı yerlerin çökmesine sebep oldu. O sırada Charles de Lorraine elinde esir bulunan Midillili Mustafa Paşa ile Bînamaz Halil Paşayı araya koyup kalenin teslimi için görüşmelere başlanılmasını istemişse de bu paşalar teklif olunan görevi kabul etmemişlerdi. Bunun üzerine düşman komutanı, kale muhafızı Kürt Deli Bekir Paşaya teslim olması için haber göndermişti. Kaledeki asker savaşa taraftar olmadığından Bekir Paşa ister istemez Avusturyalıların teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Bekir Paşa, kadın ve çocukları Avusturyalıların verdiği gemilerle Peşte'ye gönderdikten sonra kendisi de yanında Arslan Mehmet Paşa, Zağarcıbaşı Arnavut Mehmet Ağa, sansuncu başı Gürcü Süleyman Ağa, Zemberekçibaşı Pabucubüyük Mehmet Ağa gibi komutanlar ve asker olduğu halde Budin'e geldi. E. un böylece hiçbir savaş yapılmadan teslim edilmesi padişah tarafından büyük bir asabiyetle karşılandı ve bunda suçlu görülen komutanların hepsi Kara Mehmet Paşaya gönderilen bir emir üzerine öldürüldü E. da eski Macar başpiskoposluğu ihya edilerek bu göreve Esterházy Imre (1663 - 1745) getirilmişti.

E. kalesinin 140 yılı bulan Türk tarihi bu suretle kapanmış olmakla beraber, E. un hatırası Türk hafızalarından hâlâ silinememiştir. Bu kalenin özlemini terennüm eden türkü, Türk ağızlarından söylenmekte devam etmektedir. — İ. P.

ESTERHÁZY veya ESZTERHÁZY [*esterhāzi*], eski bir Macar ailesi. Birçok devlet adamı yetiştirmiş olan bu ailenin tarihî XII. yüzyıla çıkar. E. ailesi Galantha, Fraknó, Csesznek ve Zólyom kollarına ayrılır. Bu ailenin üyeleri 1626 yılından başlayarak kont (Mac. gróf) sanını almışlardır.

E. ailesinin en tanınmış üyeleri: **E. Miklós** (1582-1645), Galanta'da doğmuş, Nagy Hötlány'da ölmüştür. Macar krallığının palatinus (Mác. nádor) u olarak, Macaristan'ın siyasî ve dinî hayatında büyük bir rol oynamıştır. Protestanlığı bırakarak Katolikliği kabul eden E., Pázmány Péter (b. bk.) ile birlikte bu alanda büyük bir ün kazanmıştır. Bethlen Gábor (b. bk.) ve I. Rákóczi György (b. bk.) gibi tanınmış devlet adamlariyle siyasî mücadeleye girişmiştir. Habsburg ailesini destekleyen E., bu ailenin yardımiyle Macaristan'da Türk hâkimiyetine son vermeye çalışmıştır. Ancak, onun zamanında Türklere karşı büyük bir savaşa girişilememiştir. Yalnız 1623 te Nyitra ırmağı boyunda küçük bir Türk birliği ile savaşmıştır. E. yazar olarak da tanınmıştır. Oğlu **E. Pál** (1635 - 1713), Eisenstadt'ta doğmuş, orada ölmüştür. 1663 te Zrinyi Miklós (b. bk.) ile birlikte Türklere karşı savaşmış, daha sonra Montecuccolli'nin yönetiminde yararlık göstermiştir. 1683 te Beç (Viyana, Mac. Bécs) kalesi çevresindeki Türk kuşatmasının kaldırılması için çalışmış, 1686 da Budin'ın geri alınmasında da savaşmıştır. 1687 de Habsburg ailesinin hâkimiyetini sağlayan kanunun kabulü için çalışmış ve prens (Mac. herceg) sanını kazanmıştır. **E. Miklós** (1765 - 1833), general ve diplomat olarak tanınmıştır. Guzel sanatları himaye eden E., Haydn'ı Eszterháza'daki ikametgâhına çağırmış, büyük bir resim koleksiyonu toplamıştır. Büyük kitap ve para koleksiyonları da vardır **E. Pál Antal** (1786 - 1866), diplomat ve devlet adamı olarak tanınmıştır. Millî akımı desteklemiş ve 1848 de kurulan Batthyány kabinesinde dış işleri bakanlığı görevini almıştır. Fakat Macaristan'la

Avusturya arasındaki anlaşmazlıktan kaçınılamayacağını görünce bu görevden çekilmiştir. **E. Móric** (1881 - 1947), Macar parlamentosunda önemli görevler almıştır (1906 1918). **E. János** (doğ. 1901), politika alanında tanınmış tır. I. Dünya Harbinden sonra Slovakya'daki Macar azınlığının haklarını Praha parlamentosunda savunmuştur. II Dünya Harbinden sonra ölüme mahkûm edilmiş, Sovyetler Birliğine sürülmüş, daha sonra Çekoslovakya'ya getirilmiş ve ölüm cezası müebbet hapse çevrilmiştir.

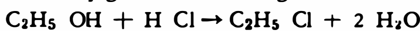
E. ailesinin koleksiyonlarında bulunan Türkçe belgeler L. Fekete tarafından yayınlanmıştır (*Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Nikolaus Esterházy.* Budapest).

ESTERHAZY [*esterāzī*] **Marie Charles Ferdinand Walsin** (1847 - 1923), Macar asıllı Fransız subayı. Avusturya'da doğmuş, Harpenden (Hertfordshire) de ölmüştür. Fransız ordusunda genel kurmay hizmetinde bulunduğu sırada muhtelif devletler hesabına casusluk yapmağa başlamıştır. Mektuplarından birinin yakalanması, Dreyfus (b. bk.) ün mahkûmiyetine sebep olmuştur. Kumandan Picquart'ın şüphesi üzerine E. de Harp Divanına verilmiş (ocak 1898) Dreyfus'ün suçlanmasına sebep olan belgeyi kendisinin hazırladığını bir yıl sonra itiraf etmiştir. E. hayatının geri kalan kısmını İngiltere'de geçirmiştir.

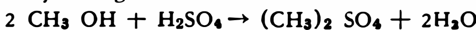
M. CH F ESTERHAZY

ESTER (Fr. Ester) **LER,** çok defa sıvı veya katı organik bileşikler olup anorganik kimyadaki tuzlara paralel olarak kabul edilebilir. Anorganik bir baz. bir mineral asidi ile nötürleştirilirse, bir tuz ve su elde edilir. Örnek: $NaOH + HCl \rightarrow NaCl + H_2O$ Burada su, bazın hidroksit grupu ile asidin hidrojeninden meydana gelir. Böylece bileşiminde OH grupları bulunan alkoller de H iyonları veren bir organik asitle birleşerek su ve E. meydana çıkar. Örnek: $C_2H_5OH + HOOC \cdot CH_3 \rightleftarrows CH_3COOC_2H_5$. Bu yolla çok çeşitli bir veya daha çok değerli alkoller bütün organik asitlerle birleşerek binlerce E. meydana getirir. E. lerin meydana gelişi (esterleşme) tuz meydana gelişinden daha yavaş olur. Çünkü alkoller ve organik asitler genel olarak birbiriyle bütün moleküller halinde reaksiyona girer. Halbuki tuzların meydana gelmesinde iyon reaksiyonları olur. E lerin meydana gelişi tipik bir denge reaksiyonudur. Dengenin kurulması yığınlar etkisi kanununa uyar (bk DENGE) Meselâ 1 mol asetik asit, 1 mol etil alkol ile reaksiyona getirilirse, bütün bir mol yerine ancak $2/_3$ mol asetik asit etil esteri (etil asetat) elde edilir. Çünkü meydana gelen su büyük bir konsantrasyondan sonra E. i yeniden alkol ile asetik aside ayırır (bk. SABUNLAŞMA). Reaksiyonu önleyen, sabunlaştırıcı etki yapan suyu bağlamak ve zararsız hale getirmek için birçok esterlesmelerde derişik sülfürik asit kullanılır. E. ler, alkollerin anorganik asitlerle su çıkararak birleşmelerinden de meydana gelir. Meselâ etil klorür alkol ile hidroklorik asitten meydana gelmiş bir E. sayılabilir Bu, aşağıdaki denkleme göre olur:

$$C_2H_5OH + HCl \rightarrow C_2H_5Cl + 2\,H_2O$$

Dimetilsülfat aşağıdaki denklem gereğince alkol ile sülfürik asitten meydana gelen bir E. dir

$$2\,CH_3OH + H_2SO_4 \rightarrow (CH_3)_2SO_4 + 2H_2O$$

Nitrogliserin, nitrik asitle gliserinden elde edilen bir E. dir. Anorganik tuzlarda olduğu gibi E. ler de adlandırıldığında adlarının sonuna -at eki getirilir (etilasetat, butilasetat, dimetilsülfat, gliserintrinitrat gibi) veya kök (radikal) lerin adları arka arkaya sıralanarak, sonlarına ester sözü eklenir (meselâ etilasetat yerine asetik asit etil esteri gibi).

Teknikte önemli olan E. ler şunlardır: katı ve sıvı yağlar, bal mumları, selüloz nitrat, selüloz asetat, gliserin trinitrat, biyolojik bakımdan önemli sinir özleri olan lesitinler, fosfatidler v. b. Birçok E. ler güzel kokularından dolayı parfümeride önemli bir rol oynar.

ESTETİK (Fr. Esthétique < Yun. *aisthetikos* = idrake ve özellikle duygu ile idrake ilişkin < *aisthanesthai* = idrak etmek) [Fel.], felsefede, özellikle güzel sanatlar alanındaki güzellikleri inceleyen bölüm. Mantık ilminin gerçeği, ahlâk ilminin iyiyi göstermesi gibi, E. ilmi de güzeli gösterir. E. ilminde: güzellik teorileri, güzelliğin başlıca karakteri, güzelliğin tanınması ve üzerinde bir yargıya varılmasında baş vurulan test usulleri, güzelliğin insan zihnindeki etkisi, zevk (Lat. *gustus*) in ilmî incelenmesi, uyarıcıları güzel sanatlar olan duyumların ve heyecanların psikolojisi gibi konular ele alınır.

Metotlar E metodu birtakım safhalar geçirmiştir. E. in başlangıçta özel bir doktrini olmadığı için doktrinini çevresindeki ilimlerden almıştır. İlk metot bir psikofizik, bir fiziksel estetik olmuştur. Bu, filozofların «yukarının» E. ine karşılık olarak «aşağının» E. i idi Bu metodun ilk temsilcisi olan Fechner (1801 - 1887), deneyim (tecrip) metotlarını güzellik ilmine uygulamak cesaretini göstermiştir. Aynı görüşlere sahip olan Wundt (1832 1920), Leipzig'teki laboratuvarında, sonra Kulpe (1862 - 1915) ve daha yakın zamanlarda da Ziehen, deneysel bir E. metodolojisi yaratmışlardır. Daha sonra Basch (1863 1944) ın *Einfühlung* (duyuşma) una varan psikolojik E. oluşturulmuştur. Baldwin 1910 da Berlin'de genetik metodunu açıklamış, Husserl (1859 - 1938) ile öğrencilerinin fenomenolojist metodu da Geiger tarafından anlatılmıştır. Baudouin'in sanata uyguladığı psikanaliz metodu *Psychanalyse de l'art* (Sanat psikolojisi) [1919] adlı eserde açıklanmış, sanatın yalnız ferdî şartlara da bağlı olduğunu ileri süren sosyolojik metot Durkheim (1858 1917) ve Fransa'daki en ünlü öğrencisi Charles Lalo (1877 - 1954) tarafından anlatılmıştır.

Doktrinler: E. teriminin bugünkü anlamiyle kullanılmasına ilk defa olarak Alman filozofu Baumgarten'ın *Aesthetica*'sında rastlanır Fakat güzellik problemi Antikiteden başlayarak filozofların kafasını yormuştur. Homeros'a göre. her türlü güzelliğin kaynağı tabiattır. Pythagoras, kozmolojisini iki önerme ile belirtir «Var olan her şeyi sayılar meydana getirir. Uyum, değişik olan şeylerin birliğinde ve uyuşmazların uyuşmasındadır.» Eflatun'un E. i bir güzellik metafiziğidir. Bu filozofa göre. sanatların konusu sadece tabiatı taklit etmek değil, kendisinin fazilet ideali ile karıştırdığı bir güzellik idealinin ifadesidir. Aristo için, güzel olan şey, faydalı olan şeydir bu düşünürün E i, sanatı tekniğe uygulayan bir E tir. Plotinos, biçimlerin E. i üstüne bir ihtişam E. i oturtur. İtalyan Quattrocento'sunda, yani bu milletin XV. yüzyıl edebiyat ve sanat hareketi sırasında. klasisizmin öncüsü olan Alberti, E. tarihinde önemli bir anı işaretler. Bu Firenze'li mimarın «bozmadan kendisinden hiçbir şeyin çıkarılamayacağı ve içine hiçbir şeyin katılamayacağı şey» biçimindeki güzellik tanımı yetkinlik (kemal) kavramına pek yakındır; her sanatın amacı kendi içinde bulunur

ve sanat bağımsız bir doktrin halinde teşkilâtlanıp oluşur. Leibniz'in E. i bütün bütün entellektüalisttir: bu filozofa göre, yetkinlik bir bilgiyi gerektirir. Leibniz'in felsefe sindeki anlamı ilk olarak açıklayan kişi, ilk E. çi sayılan Baumgarten olmuştur Kant, *Kritik der Urteilskraft* (Muhakeme kabiliyetinin tenkidi) [1790] adlı eserinde, güzelliğin karşısında nedensellik (*causalité*) ten yardım göremediğimiz zaman ereklik (gaîlik, *finalité*) e baş vurmamız gerektiğini göstermiştir. Gerçekten, E duygusu bir çıkar düşüncesine bağlı değildir, duyumlara da bağlı değildir, evrenseldir, vazgeçilemez niteliktedir. Schiller, E. dersleri [1792 - 1793] nde, Kant'ın E. ini tamamlamakta ve güzelliği «görünüş içinde hürriyet», tabiat ile zihin ve ruh arasında bir yakınlık, bir benzerlik, bir uyuşma olarak tanımlamaktadır. Hegel'e göre, sanat *İdea*'dır, yani ruhun ve zihnin en yüksek kategoriden, tam ve nihaî ürünü; sanatın biçimi ise, *İdea*'nın hayallerle bezenmiş duyulur ifadesidir. Taine'de dogma tizmin yerini tarih metodu alır. Bu filozof, sanattan söz ederken şövle der: «Bizler sanatı tabiat bilgini olarak me totla, analizle inceleyeceğiz ve varacağımız sonuç bir şiir değil, bir kanun olacaktır» Guyau için güzellik, karışık ve bilinçli, entellektüel ve istemli bir hoş nesnedir. Schopenhauer için sanat, bir büyü etkisi yapan ve istemi uyutan gerçek bir «hidayet» tir. Guyau'nun veya Ruskin'in E. ine yakın olan Tolstoy E. i. XIX. yüzyılın en büyük sosyal E lerinden biridir. Paul Valéry, sanatın kökenini duyulanmada arar ve güzelliği «bir değişim imkânsızlığı duygusu» olarak tanımlar. Çağdaş E., doktrinler E. inden çok araştırıcılar ve teknisyenler E. ine yönelmektedir ve bu karakteriyle daha çok deneysel bir E. tir.

ESTETİSİZM (İng. Æstheticism) Anglosakson kay naklı bir sanat ve edebiyat akımı. Amacı, güzel sanatlarla şiiri ilk şekillerine çevirmekti. 1855 yıllarında İngiltere'de Millais, Hunt ve Rosetti adlı ressamlarca, İngiliz sanatında Raffaello öncesi (Préraphaelit) ressamların belirtici vasfı olan şekil saflığını ve tabiatın titizlikle taklidini sağlama yolunda girişilen mücadele E hareketinin başlangıcı sayılabilir. Bu düşünceler, Ruskin ile William Morris'in etkisi altında şair Swinburne, eleştirmeci W. Pater ve ressam Burne-Jones tarafından benimsenmiştir. Morris, teorilerini oda takımlariyle kıyafetlere de yaymıştır. Kıyafetlerde E modası, kadın giyiminde bol ve dalgalı kumaşların tercihine yol açmıştır. 1886 yıllarında E. modası alıp yürümüştü. Bu sanat görüşü Atlantiği asarak bütün Amerika'yı sarmıştır. Fransa'da ise E., özel sergileri, gençlere mahsus dergileri uzun saçlı şair ve sanatkârları ile kendini gösteriyordu Kurdukları fikir klüpleri ve derneklerle bu estetler 1890 1900 yılları arasında ilgi çekmişlerdir.

ESTEVA, Jean Pierre (1880 - 1951). Fransız ami rali. Reims'te doğmuş, orada ölmüştür. 1921 1923 yıllarında deniz kuvvetleri havacılık teşkilâtında uzman olarak hizmet etmiş, 1939 da güney deniz kuvvetleri başına getirilmistir. 1940 - 1943 yıllarında Tunus genel valisi iken, Vichy hükümetinin emirlerine uyarak Kuzey Afrika'ya yapılan Amerikan çıkarması sırasında (kasım 1942) Alman kuvvetlerinin Tunus ve Bizerte'e gelmelerine mani olmayan E Tunus seferi sonunda Fransa'ya dönüşünde müebbet hapse mahkûm edilmiş (1945) ise de, hastalanması üzerine 1950 de serbest bırakılmıştır.

ESTÈVE [*estęv*], **Maurice** (doğ 1904), Fransız res samı. Culan (Fransa) da doğmuştur. On dokuz yaşında iken Barcelona'da bir dokuma fabrikasının desen atelyesini yönetmiştir. E. ilk özel sergisini Paris'te açmış (1930), sonra 1931 den bu yana Tuilleries, Sonbahar ve İleri Bağımsızlar sergilerine katılmıştır. E., 1937 de Paris'te açılan Uluslararası Sergide, havacılık pavyonlarının dekorasyon işlerin de Delaunay ile birlikte çalışmıştır. E. in ilk eserlerinde Cézanne'ın, Fov (Fauve) ların, kübistlerin etkisi göze çarpar. Canlı ve kuvvetli renklere karşı gösterdiği duyarlık, onu çizgiden çok renkle anlatıma ve dolayısiyle de abstraksiyon (figürsüz resim) a götürmüştür. Eserleri arasında «Testili genc kız» [1942]; «Christine dostlariyle» [1938]; «Cé zanne'a saygı» anılabilir.

ESTEZYOLOJİ (Fr Esthésiologie, Yun. *aisthesis* = duyarlık; *logos* bahıs) [Fizyoloji], fizyolojinin duyarlığı, şartlarını ve mekanizmasını inceleyen bölümü. E. duyumsal izlenimlerin kaynakları olarak duyu organlarını incelemekle kalmayıp aynı zamanda meselâ kas duyusu gibi çeşitli iç duyarlıkları ve genel olarak senesteziyi inceler. Senestezi (Yun. *koinos* = ortak; *aisthesis*=duyarlık), varlığımızın ba ğımsızlığını duymamızdır ki dokuların ve organların yaygın (*diffus*) duyarlığı ile oluşur.

ESTIENNE [*estiyęn*] **veya ETIENNE** [*etyęn*] **AİLESİ** (Lat Stephanus), bir Fransız kitapçı ve matbaacı ailesi. **Henri I** (ölm. 1520) ailenin kurucusudur; üç oğlu vardı: **François I** (1502-1450); **Robert I** (1503-1559), I. François tarafından krallık matbaacısı tayin edilmesi üzerine Cenevre'ye yerleşmiş (1552), Yunan ve Latin klasiklerinden birçok baskılar yayınlamış, Latince Fransızca bir sözlük basmış ve *İncil*'in çeşitli baskılarını hazırlamıştır; **Charles** (1504 - 1564), önce tıp tahsili yapmış, sonra Robert'in ardından krallık matbaacısı olmuş ve *De dissectione partium cor poris humani* [1545] adında büyük bir anatomi kitabı yayınlamıştır. Robert'in üç oğlundan **Henri II** (1531 - 1598), Robert'den sonra Cenevre'deki matbaanın başına geçmiş (1559), birçok Latin ve Yunan klasiklerini basıp yaymış, avrıca *Thesaurus graecae linguae* (Yunan dili hazineleri) [1572] adlı eseri derlemiştir. İkinci oğlu **Robert II** (1530 - 1570) babası Reformist kiliseye bağlandığı zaman Katolik kalmış ve amcası Charles'in ardından krallık matbaacısı olmuştur. **François II** (doğ. 1536) ise Cenevre'de bir tipografya stüdyosu kurmuştur (1562 1582).

ESTIENNE [*estyęn*], **Jean Baptiste** (1860 - 1936), Fransız generali. Condé en - Barrois (Meuse) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1880 yılında topçu olarak okuldan çıkarak teknik alanda ihtisasını artırmış ve I. Dünya Harbinden önce Fransız ordusunda kullanılan çeşitli cihazları geliştirmiştir. 1910 da topçu atışlarının uçaklardan gözlenmesi yolundaki ilk denemeleri E. yönetmiştir. 1914 te Belçika harekâtına katılmış ve 1915 te Vaux ve Douaumont kesim leri topçu birliklerine kumanda etmiştir. Fransa'da taarruz topları ve hafif tanklar üzerinde ilk ihtisas yapan ve Fransız ordusunda bu silâhların kullanılmasını sağlayan E. olmuştur.

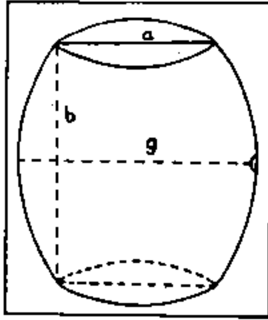
ESTIGARRIBIA [*estigarribya*], **José Félix** (1888 - 1940), Paraguaylı general Caraguatay (Paraguay) da doğ muş, bir uçak kazasında ölmüştür. Chaco harbinin patlak vermesi üzerine genel ordu müfettişi olmuştur (1931). Başkumandan olarak, harbin ilk safhasında büyük zaferler kazanmıştır (1932 - 1935). Amerika Birleşik Devletlerine elçi olmuş (1938 - 1939), Bolivya ve Şili arasında barışın sağ-

lanmasında büyük hizmeti geçmiştir (1938). 1939 da Paraguay cumhurbaşkanı olan E., bir yıl sonra resmen diktatörlüğünü ilân etmiştir.

ESTİMARE (İta. *stimare* = tahmin, takdir etmek), eski bir hacim ölçüsü. E., fıçı biçimindeki yuvarlak kapların alabileceği sıvıların ölçülmesi için yapılan hesap işlerine denir. Şarap, bira, sirke, ispirto gibi sıvılar, satış yerlerine fıçı gibi kaplarla gönderilir. Bu sıvıları satanlar, satın alanlar ve bunlardan vergi, resim alacak olanlar, bunların ne miktar sıvıyı kapsadığını bilmek ve işin gereğince hesaplamak mecburiyetindedirler. Bu kapları boşaltmak, daralarını bulmak, hem malın ziyanına hem de zaman kaybına sebep olur. Bunlarda eskiden bir standart boy da söz konusu olmadığından bulunacak formüllerle sıvı miktarının tayini gerekmiştir.

Fıçı, esas itibariyle iki kesik koninin birleşmesinden meydana geldiği dikkate alınarak bu iki koninin hacimlerine göre hesap kuralları yapılmıştır.

Fıçının iki tabanı vardır. Bunlara fıçının aynaları denir. Bunlar tekerlek biçimindedir. İki tabanın arasında kalan gövde kısmı ve bu gövdenin en şişkin yerine de fıçının göbeği adı verilir. Fıçının doldurulup boşaltılması için biri ayna tahtasında, öbürü de göbeğinde olmak üzere birer delik bulunur. Bu deliğe göbek deliği denir.

FIÇI: a. Ayna tahtası, b. Boyu, g. Göbeği

1325 yılına kadar Düyunu Umumiye İdaresi, satılan içkilerden belli bir resim almakta idi. Bu itibarla alıcılar ve satıcılar için olduğu kadar bu *idare* için de fıçıların içinde bulunan içkilerin miktarının bilinmesine ve ölçülmesine lüzum vardı. Bu zarureti karşılamak maksadiyle ticaret öğretimi yapan her derecedeki okullarda fıçıların E. konusu ticaret matematiği derslerinde incelenmekte idi.

Bir fıçının içinde bulunan sıvı miktarının E. si, yani tahmini için hesap kuralları yapılmış, süratla sonuç almak için özel cetveller tertiplenmişti.

Estimare cetveli, bir tarafı cm, öbür tarafı özel taksimatı olan madenî bir cetveldir. Bu cetvel ile fıçıların hacmi veya alabileceği sıvı miktarı yaklaşık olarak hemen bulunur. Cetvel fıçının göbek deliğinden sokularak aynanın en uzak noktasına kadar uzatılır. Göbek deliğinin iç ortasından okunarak uzanılan kapsam elde edilir.

Estimare resmi, vaktiyle içkilerden resim Düyunu Umumiye İdaresi tarafından alınırdı. Bu sebeple, içkilerin ithal olunduğu iskele ve limanlarda bu idarenin memurları (estimareci ve estimatörler), E. cetvellerine veya daha pratik araçlara dayanarak içki miktarı üzerinden vergi alırdı. Daha önceleri resim, içkilerin bedeli üzerinden % 20 oranında alınmakta iken bu usul bırakılarak E. usulü kabul edilmişti. Fıçıların içine çubuk ölçekler daldırılarak sıvı miktarı anlaşılırdı.

Estimare harcı, fıçı gibi kaplarla gümrüğe gelen içkilerden E. yolu ile alınan harca verilen ad.

Bu harçlar malların menşelerine göre belirtilirdi. Her ülke mallarına uygulanan harçların oranları değişikti Bu harç 1325 (1909) bütçesi ile kaldırılmıştır.

ESTİMATÖR (Fr. Estimateur = muhammin), Cumhuriyetten önce dışarıdan Türk gümrüklerine gelen mallara değer biçen gümrük görevlilerine verilen ad. Gümrüklere gelen eşyanın cins ve çeşidine göre E. ler vardı. Yünlü, ipekli ve pamuklu kumaşlarla bunların katışıklarından yapılan her çeşit eşyanın fiyatlarını tahminle görevli olanlara manifatura E. ü; teneke, kalay, çinko, alpaka v. b. madenî eşyanın fiyatlarını tahmin edenlere hırdavat E. ü; kahve, şeker, pirinç gibi öteberiye bakan görevlilere kantariye E. ü; halı, kilim ve seccadelerin fiyatlarını tahminle görevli olanlara da halı E. ü adı verilirdi.

ESTİYE (Sitia, Stia), Girit adasının Losithion bölgesinde, üç tarafı denizle çevrili bir ilce ve limana Türkler tarafından verilen ad. 1204 te Girit adasının Bizans imparatorluğunca Venedik senatosuna satılması üzerine Venedikliler tarafından yapılmıştır. Girit'te Venedik cumhuriyetince yapılan ilk idarî teşkilâtta E., Kandiye, Hanya ve Resmo ile birlikte bir idarî merkez haline getirilmişti. Ancak, Venediklilerle yerli ahali arasında çıkan anlaşmazlıklar, bölgede ayaklanmalara yol açtığından E. bu devirde bir gelişme gösterememiştir. 1368 ayaklanması ise Venediklilerce sert bir şekilde bastırılınca ve E. nin art ülkesi olan Lasid yaylası 1463 e kadar halka, tarıma ve iskâna kapatılınca E. sönmüştür. 1538 de Osmanlılarla Venedikliler arasında çıkan savaşta E., ilk defa Barbaros Hayreddin Paşanın sevk ettiği Türk donanması ile karşılaştı. Türk denizcileri E. kalesini zaptederek içindeki muhafızları ve halkı tutsak aldılar. Ancak, Barbaros'un bu seferi bir akından ibaret olduğundan, adanın öteki kale, palanka ve köyleri gibi talan edilerek bırakıldı.

E. nin Türk hâkimiyetine bağlanışı Sultan İbrahim devrinde başlayan Girit seferinden sonra olmuştur. Girit serdarlarının üçüncüsü olan Deli Hüseyin Paşa (b. bk.) zamanında E de Türk birlikleri tarafından fethedilmiş, fakat tahrip edilerek bırakılmıştı. E. kalesinin yeniden yaptırılması ise, Fazıl Ahmet Paşanın serdarlığında Ankebut Ahmet Paşa eliyle olmuştur. Ankebut Ahmet Paşa, E. yi yeniden yaptırırken limın ağzına inşa ettirdiği bir tabya ile kaleyi güven altına almış ve kalede 40 parça top bırakmıştı. Bu suretle E., korsan saldırılarına karşı güvenilen bir liman olmuştu Kale ise cebeci, topçu ve yeniçeri ocaklarından birer nöbetçi oda ile Zeytun timarlı sipahilerinden meydana getirilen bir muhafız birlik tarafından korunmakta idi. E. limanının tahkim edilmesi burasının yeniden canlanmasına yol açmıştı. Akdeniz'de seyreden gemiler bu limana uğramakta ve buradan iki günlük bir yolla Kandiye limanına gitmekte idiler.

Osmanlı idaresi Girit'te yerleştikten sonra bir kaza olarak Girit valiliğine bağlanan E., Tanzimattan sonra yapılan teşkilâtta Laşid sancağının ilçelerinden biri olmuştu. E. nin 68 kadar köy ve mahallesi ile 14 000 kadar nüfusu vardı. Bu köylerden 15 i Müslüman, diğerleri Hıristiyandı. Kalede Ankebut Ahmet Paşa ve Ali Ağa camileri Osmanlı yapısı olmak üzere şehri süslüyor, Toplu'daki manastır ise, halkın kutsal tanıdığı bir mahal olarak Müslüman, Hristiyan E. liler tarafından ziyaret ediliyordu. E. nin Türk idaresinden ayrılışı, Girit adasının tarihine bağlıdır. Bk. GİRİT. — İ. P.

ESTİYOMEN veya ESTİYOMENUS (Fr. Esthiomène < Yun. *esthiomenos* = aşınmış, aşındırılmış), yalancı ur niteliğinde yangılı proliferasyon (yani hücrelerin anor-

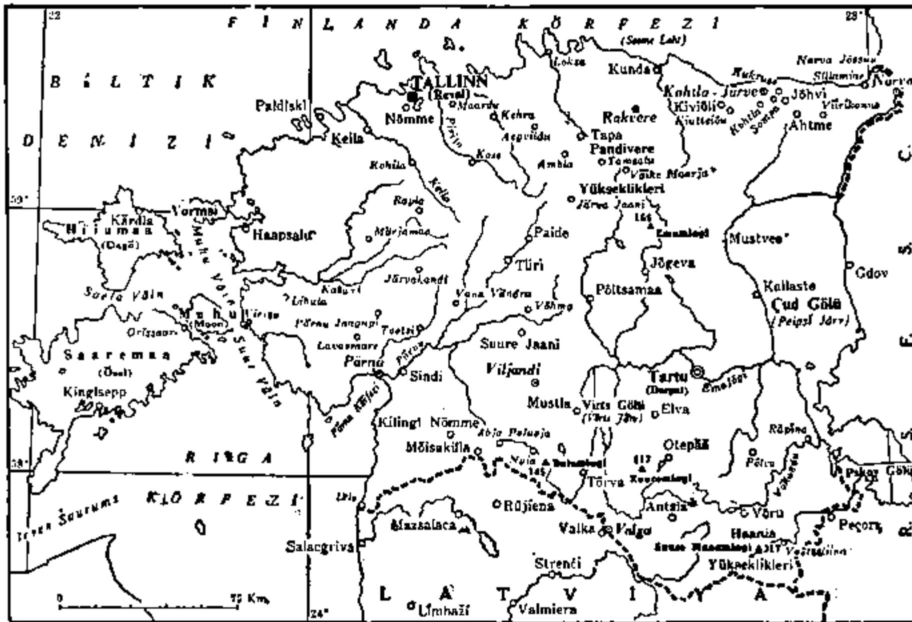
mal olarak aşırı derecede üremesi). **Vulva E. i:** kadınların dış üreme organı bölgesinde oluşan yaralı ve akıntılı elefantiyasis niteliğinde bir sendrom Bu durumda çoğu zaman anus ile göden bağırsağı (*rectum*) da hastalanarak bir anus - rektum - vulva sendromu oluşur. E. sendromu, beşinci çiftleşme hastalığı da denilen *lymphogranuloma venerum*'a bağlıdır (bk. LENFOGRANULOMA).

ESTOFİZYOLOJİ (Fr. Esthophysiologie, Yun. *aisthesis* = duyarlık). fizyolojide, sinirlerin çalışması ile bilinç olayları arasındaki ilişkileri inceleyen bölüm, duyarlık fizyolojisi. Bilinç olaylarının kökeni, tabiatiyle vücudun anatomisine, yani yapısına bağlı olduğu için, bilinçli hareketlerin oluşması için gerekli strüktüral (yani iç yapı ile ilgili) ve fonksiyonel (yani bu yapının işleyişi ile ilgili) şartların, içebakıştan başka bir metotla tesbit edilmesine çalışılmıştır. Sabırla yürütülen bu araştırmalar şimdiye kadar yalnız bazı ruhî fonksiyonların beyin korteksinin özel bölgelerine vergi olmak eğiliminde bulunduklarını göstermiştir meselâ, söz söyleme fonksiyonunun sol şakak bölgesinde, motor fonksiyonlarının da Rolando yarığı boyunca yerleşmiş bulunmaları gibi. Korteksin bu bölgelerindeki başkalaşmalar bu fonksiyonların bozulmasına veya bütün bütün yok olmasına yol açarlar. Buna göre, bu bölgelerin anatomisi ile o ruhî olaylar arasında yakın bir ilişki bulunduğu açıktır; fakat bu ilişkilerin niteliği henüz anlaşılamamıştır.

ESTON [*eıtın*], İngiltere (Yorkshire, North Riding) de, Middlesbrough'nun güneydoğu banliyösünde bir şehir. Nüfusu 33 300 dür. Yüksek fırınları, dökümcülük, gemi yapımı ve kimya sanayii vardır.

ESTONYA (yerli dilde: **Eesti**; resmî adı: Nõukogude Sotsialistik Vabariik), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine bağlı cumhuriyetlerden biri. Yüzölçümü 45 000 km², nüfusu 1 259 000 (1964) dir. Başkenti Tallin'dir. Saaremaa (Ösel) ve Hiiuma (Dago) adlı iki ada da E. topraklarına bağlıdır. E nın kuzeyi, Fin - Skandinav dağlık kütüğünün tabanına yaslanan ve 100 166 m yüksekliklerdeki glint çizgisini teşkil eden ilkel kıyı şeklinin batı ucuna rastlar. Güneyde, göl ve bataklıklarla dolu, akaçlanması güç olan bir bölge uzanır. E. ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır Çud (Peipus) ve Pskov (Pihkva) göllerinin ekseninden geçer. Bölge, dördüncü zaman buzullanmalarının etkisiyle şekillenmiş olup ormanlara, çayırlara ve orman - çayırlara bölünür. E. nın kuzeyinde büyük baş hayvancılık yanında, çavdar, keten ve patates ekimi de yapılır. Ülkenin güneyi ise bir koru ve orman - çayır bölgesi olup geçimi ormancılığa bağlıdır. E. nın başlıca yeraltı zenginliği Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırında Finlanda körfezi kıyısında uzanan Kokhtlajarve katranlı şistlerinin işletilmesidir. Bunlar bazı kimya endüstrilerinin ham maddesini sağlar ve önemli termik santralleri besler. Elde edilen nâkil borular (feeder) ile Leningrad ve Tallin'e gönderilir. Balıkçılık E nın geçiminde önemli bir rol oynar. E. nın ulusal özelliğini, bir kısım halkın Finlerle akraba özel bir etnik asıldan olması ve Baltık Denizi kıyılarının daima değişen şartlarına bağlı bir tarihin mirasçısı bulunması meydana getirir. Başkent Tallin büyük bir sanayi şehridir.

Tarih: Fin - Ugor aslından gelen E. lılar, çok erken çağlardan itibaren Baltık Denizinde ticaret ve korsanlıkla uğraşmışlardır. Viking'lere (850 - 1050) ve Ruslara karşı birlik halinde savaşan E. lılar, Almanlara (1208) ve Danimarkalılara (1219) yenilmişlerdir. Danimarkalılar bu tarihte Tallin'i kurmuşlardır. E. lılar yenilgileri sonucunda Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. E. toprakları papanın hakemliği ile Danimarkalılar (kuzey kıyı) ve Almanlar arasında bölünmüştü 1346 da Danimarka kralı VI. Valdemar Atterdag, Danimarkalıların payını Teuton şövalyelerine bırakınca, Almanlar bütün bu topraklara hâkim olmuşlardır. Hansa tüccarları, bundan sonra liman ticaretini bir tekel haline getirmişler, soylular ise büyük yurtluklar kurarak köylüleri köleleştirmişlerdir. E., Kutsal İmparatorluğun bir üyesi olan Livonya Birliğ'ne katılmıştı. Bu konfederasyon, Çar I. Korkunç İvan'ın taaruzu (1558) üzerine dağılınca (1561) ülkenin kuzeydoğusu İsveçlilerin, güneyi de Polonyalıların eline geçmiştir. XVII. yüzyılda İsveç bütün bölgeyi eline geçirerek oldukça liberal bir rejim kurmuştur: Soylulardan alınan topraklar köylülere dağıtılmış, 1632 de Dorpat (Tartu) üniversitesi kurulmuş ve Luthercilik bütün ülkeye yayılmıştır. Bununla beraber, karmaşık ulusal durumunu muhafaza eden ülkede, Alman soylulara karışmış olan bir yerli çiftçi kütlesi yaşamağa devam etmiştir. **Kuzey harbi** (1700 - 1721) sonunda yapılan Nystadt antlaşması (1721) na göre, E. Rusya'ya geçmiştir. Ruslar, bir yandan köylü köleliğinin ve Baltıklı soylular nüfuzunun gelişmesine müsaade etmişler, bir yandan da

ESTONYA

1

2

3

4

5

6

7

ESTONYA: 1. Tallin belediye binası; 2. Tallin limanı; 3 Tallin üniversitesi; 4. Tallin tiyatrosu; 5. Tallin'de bir cadde 6. Narva'da eski bir kale; 7. Rakvere'deki eski Teuton şatosunun harabesi

bölgeyi Ruslaştırmağa çalışmışlardır. Bu Ruslaştırma politikası özellikle XIX. yüzyılın sonlarında III. Aleksandr ve general vali Şakovskoy zamanında daha da artmıştır. Bu baskı E lıların geniş ölçüde Kuzey Amerika ve Avustralya'ya göçmesine ve aydınların Teemant'ın liderliği altında muhalefeti temsil eden «Genç Estonya» hareketini meydana getirmesine yol açmıştır. Buna karşılık Alman asıllı soyluların menfaatleri Rusya tarafından korunduğu için, bunlar çarlara sadakatle hizmete devam etmişlerdir. Gumbinnen (ağustos 1914) zaferini kazanan general Rennenkampf bunlardan biridir. 12 nisan 1917 de E. bağımsız bir devlet olarak kurulmuş, fakat aynı yılın aralığında Bolşevikler tarafından işgal edilmiştir. Mülkleri ellerinden alınan Alman soyluların Almanya'yı yardıma çağırması üzerine şubat 1918 de E. Almanlar tarafından işgal edilmiş ve Lenin, mart 1918 de imzalanan Brest - Litovsk antlaşmasiyle E. yı Almanlara bırakmak zorunda kalmıştır. Temmuz 1919 a kadar burada güvenliği sağlayan gönüllü birlikler müttefiklerin emriyle dağıtılınca, ülke Rusların taarruzuna uğramıssa da, Paets hükümeti, Finlanda'lılarla iş birliği yaparak bağımsızlığını savunmuş, bu bağımsızlık 2 şubat 1920 de imzalanan Tartu antlaşmasiyle Ruslarca tanınmış ve 26 ocak 1921 de devletlerce de tasdik olunmuştur. 1919 da seçilen meclisin giriştiği toprak reformu Baltıklı baronların durumunu sarsmış ve fakir köylüleri kayırmıştır. Meclis haziran 1920 de parlamento sistemine dayanan bir anayasa meydana getirmişse de, Sovyet propagandasının çıkardığı karışıklıklar karşısında, 1924 te komünist partisini yasak etmek ve bir dikta idaresi kurmak zorunda kalmıştır. Laidoner diktatör olmuş (1933) ve bütün partileri kapatmıştır. 1936 seçimlerinden sonra yeni bir anayasa ilân edilmiştir (eylül 1937). Buna göre, iki meclis ve doğrudan doğruya seçilen bir cumhurbaşkanı olacaktı. Sovyet baskısına karsı direnmeyi kolaylaştırmak için E. Cemiyet - i Akvama katılmış ve mart 1932 de Sovyetlerle bir saldırmazlık antlaşması imza etmişti Öbür iki Baltık cumhuriyetiyle eylûl 1934 te. Latviya ve Almanya ile 7 haziran 1939 da iki antlaşma daha imzalanmıştı. Fakat E., bütün bu tedbirlere rağmen Dago ve Ösel deniz üsleriyle Paldiski limanını Sovyetlere bırakmak zorunda kalmıstı (28 eylül 1939). 17 haziran 1940 ta Sovyet ordularınca işgal edilen E, 1 ağustos 1940 ta Sovyetler Birliğine bağlanmıştır.

1941 de Almanlar von Leeb ordusu ile ülkeyi ele geçirdiler. Rusların koruduğu Tallin, 28 ağustos 1941 de Almanlara teslim oldu. 1944 te Sovyetlerce yeniden ele geçirilen E. yine bir sovyet sosyalist cumhuriyeti oldu; Alman ve İsveçli azınlıklar ise kendi ülkelerine gönderildi.

Edebiyat: Baltık kıyılarının Hıristiyanlaşması ve Germenleşmesi, millî şiir geleneğinin ağızdan kulağa bütün Orta Çağ boyunca sürüp gelmesine engel olmadı. Fakat XVI - XVII yüzyıllarda ilk defa olarak basılan Estonca eserler, dinî yazılarla *Kutsal Kitab*'ın bir tercümesidir. Luther reformunun zaferi böylece yerli dilin tesbitinde yararlı olmuştur. fakat laık bir edebiyatın gelişmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekecektir: F. Kreutzwald (1803 - 1882) anonim efsanelerle başka eserleri toplayarak *Kalevi Poëg* (Kalev'in oğlu) adlı bir destan yazdı [1857 - 1861]. Finlerin *Kalevala*'sı ile benzerliği olan bu destan, millî ruhun yeniden canlanışına bir işarettir. Kreutzawald'dan başka, Hurt, Veske, Neus, Lydia Jannsen gibi folklora gönül vermiş yazarlar, uyanış fikrini halk yığınlarına kadar sindirdiler. Ancak bu millî ve romantik heyecan, çar hükûmetinin XIX yüzyıl sonlarında hızlanan Ruslaştırma politikasiyle kösteklenmiştir. 1905 ihtilâlinden sonra yeni bir edebî rönesans meydana gelmişti. Realist bir hikâyeci ve empresyonist bir şair olan Juhan Liiv (1864 - 1913) in hazırladığı bu rönesans, E. nın en iyi romancısı Edvard Vılde (1865 - 1933); «Genç Estonya» hareketinin önderi şair Gustav Suits (doğ. 1883); hikâyeci ve eleştirmeci Friedebert Tuglas (doğ. 1886); ihtilâlci sair Jaan Oks (1888 - 1918); E. edebî dilinin kurucusu olan dılci J. Aavik ile gelişmiştir. 1918 den sonra başlayan bağımsızlık devresi, edebî hareketin gelişmesini desteklemiştir: Marie Under (doğ. 1883)in şiirleri, Anton Hahseh Tammsaare (1878 - 1940) nin *Gerçek ve adalet* adlı büyük romanı, bu hareketin örnekleridir. Bunlardan sonraki kuşakta iki ayrı eğilim belirir: A. Oras (doğ. 1900), Betti Alver (doğ 1906) ve Bernard Kangro (doğ. 1910) kişici bir estetiğe dayanırlar. Buna karşılık, romancı A. Kivikas (doğ. 1898) ın yolunu belirttiği halk gerçeğine dayanan realizm (bk. POPULİZM) J. Sütiste (doğ. 1900) nin şiirlerinde de kendini gösterir. II. Dünya Harbinden sonra bu eğilim, romancı A. Jakobson (doğ. 1904) un eserleriyle geliştikçe gelişerek bugünün E. edebiyatına hâkim olmuştur.

Güzel sanatlar: Örnekleri Tartu millî müzesiyle Tallın sanat müzesinde bulunan E sanatı, XIX. yüzyılın ortalarına kadar tam ve sırf halkçı bir karakter taşımıştır. Sanatçılar arasında erkeklerle birlikte kadınlar da vardır. Sanat eserleri arasında kuşaklar, halılar, eldivenler, işleme-

ESTON KADIN TİPİ

lerden başka, kutu, çeyiz sandığı, bira bardağı, öreke ve hamut gibi dağlama, gömme veya yontma işleriyle süslenmiş tahta eşyalar da bulunur. Genel olarak, bu süsler geometrik bir karakter taşımakla beraber, bazan stilize edilmiş çiçek şekillerini, svastika (gamalı haç) gibi tılsım işaretlerini de temsil eder. Bu motiflerin bazıları tarih öncesi zamanlara kadar gider; bu arada kaba yünden örülmüş şal ve etekliklerde görülen simli süsler de çok eskidir. Oda takımları sadece çıkarcıdır ve her türlü süsten yoksundur; çünkü E. köylüsü uzun zaman ocaksız, aynı zamanda buğday kurutma yeri olarak kullanılan kulübelerde oturmuştur.

E. nın bugünkü sanatı, millî uyanış zamanında meydana gelmiştir. Tartu ve Tallin tiyatrolarını yaptırmak için E. lılar Fın mimarlarına baş vurmuşıur; fakat Tallin'deki yeni parlamento binası, Alman şövalyeleri sarayının temelleri üzerinde, Eugen Haberman ve Herbet Joanson gibi Estonya'lı mimarlar tarafından yapılmıştır.

XX. yüzyılda, her ülkede olduğu gibi, E. da da görevcilik (fonksiyonalizm) ile yeni klasisizm birbiriyle çatışma halindedir. Gerçekten millî olan ilk E. lı ressam Johann Köler - Viljandi (1826 - 1899) dir. Bu sanatkâr peyizaj ve tarihî sahneler yaratmıştır. Peyizajist Karel Ludwig Maibach (1833 - 1886) Calame'ın öğrencisi olup, burada anılmaya lâyıktır. Oskar Hoffmann (1851 - 1911) en çok Petersburg'da çalışmış ve köylü hayatından sahneler bırakmıştır; Paul ve Kristjan Raud kardeşler, E. *saga*'larını canlandırmışlar, Konrad Mägi (1878 - 1925), Paris ressamlarından etkilenmiştir; Paul Burman empesyonisttir; August Jansen Fauvisme'e bağlıdır; Ado Vabbe, Kandinsky okulundandır. Heykeltıraşlar arasında August Weizenberg (1837 - 1921), Canova'nın üslûbunda çalışarak *saga* (b. bk.) ların kişilerini canlandırmış ve çağdaş şöhretlerin büstlerini yapmıştır. Amandus Adamson (1855 - 1929) realisttir; Jaan Koort (doğ. 1883) Bourdelle okulundandır. Sovyet idaresinde Tallin Güzel Sanatlar Akademisinde yetişmiş sanatçılar realist eğilimli eserler yaratmıştır.

Mimarlar, II. Dünya Harbinde tahrip edilmiş şehirleri tekrar kurmağa yardım etmiştir. En sevilen ressamlar arasında Einmann (doğ. 1913), A. Bakh (doğ. 1901), E. Okas (doğ. 1915), G. Reindorf vardır. Resim dünyasında en çok işlenen temalar E. lıların yeni hayat şartlarını yansıtmaktadır. R. Treuman (doğ. 1910) birçok tablolar yaratmıştır. V. Loika (doğ. 1904) nın tabloları da anılmağa değer. Sahne dekoru sanatçıları arasında V. Khaas (doğ. 1989) ve N. Mei (doğ. 1900) adındaki iki ressam; heykeltıraşlıkta E. Roos (doğ. 1908) un, Tallin'in kurtuluşu esnasında ölenlere anıtı; O. Mianni (doğ. 1925) nin Tartu savunması şerefine dikilmiş heykel grupu; A. Kaazika (doğ. 1908) nın yaptığı anıt; I. Khirva (1900 - 1953) nın yaptığı büst anılmağa değer.

Anayasa: 25 ağustos 1940 tarihini taşıyan anayasa, Sovyet örneğine göre hazırlanarak sonradan bazı değişmelere uğramıştır. Şekil itibariyle en yüksek sovyet, en yüksek devlet organıdır. Parlamento devresi 4 yıllıktır. 10 000 oya 1 milletvekili düşer. Yürütme organı (bakanlar kurulu) Sovyetler Birliği Bakanlar Kuruluna bağlıdır. Devlet otoritesi E. Komünist Partisinin elindedir. Yürütme organları (Politbüro, Orgbüro, Sekreterlik) nın başında E. Komünist Partisinin merkez komitesi birinci sekreteri bulunur (1950 den beri J. G. Käein). Bu sekreter Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreterine bağlıdır. 1952 de vapılan 7. parti kongresinde üye savısı aş yu. 31 000 idi. Merkezî devlet idaresi, Union - Republikan ve Republikan (Birlik cumhuriyetçisi ve Cumhuriyetçi) bakanlıklar tarafından yürütülür; mahallî idareyi ise mahallî sovyetlerin yürütme organları yürütür. Mahallî sovyetler 2 yıl için seçilir. Eski idarî taksimat (Kreise, Landgemeinden) 1950 - 1952 de kaldırılmış, yerine 3 basamaklı bir sistem (bölgeler, Bezirkler ve köy sovyetleri) geçmiştir. E., buna göre, üç bölge (oblast) ye [Tallin, Pärnu (Pernan), Tartu (Dorpat)] ve 39 Bezirk (rayon) e bölünmüştür. 1963 te seçilen Yüksek Sovyet 176 milletvekilinden kurulmuştur. Bunların 115 i komünisttir. Milletvekilleri arasında 61 kadın vardır.

ESTORIL, Portekiz'de, Lizbon'un batısında bir kasaba. Nüfusu 7 500 dür. Kaplıcaları ve banyoları tanınmıştır.

ESTOTILAND [*estotlænd*], Amerika'da bir efsane ülkesi. Eski coğrafyacılar bu ülkeyi Newfoundland (Labrador) ile Hudson körfezinin doğusu (Kanada) arasındaki topraklara yerleştirirler. Milton buradan «soğuk E.» diye bahseder (*Paradise Lost* X., 686). E. ın adı ilk olarak 1558 dolaylarında geçer.

ESTOURNELLES [*estturnel*], **Paul Balluat, Baron de Constant de Rebecque d'** (1852 - 1924), Fransız politikacısı La Flèche'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Önce diplomat iken 1895 te mebus, 1904 te Sarthe senatörü seçilmiştir. Milletlerarası barış fikirlerini savunmuştur. 14 ekim 1903 tarihli Fransa - İngiltere hakemlik antlaşması fikrini ortaya atan E., 1907 de La Haye konferansında Fransa'yı temsil etmiştir. *La politique française en Tunisie* (Tunus'ta Fransız politikası) [1891] adlı eserin yazarıdır. 1909 da Nobel armağanı kazanmıştır.

P. B. ESTOURNELLES

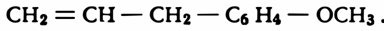
ESTRABOT veya ESTRIBOT, Orta Çağ Fransız şiirinde kullanılan bir tür. Aslında birer hicviye olmaları gereken bu manzumelerden günümüze çok az örnek kalmıştır.

ESTRADA PALMA, Tomás (1835 - 1908), Küba'lı yurtsever. Bavamo'da doğmuş, Santiago (Küba) da ölmüştür. Küba'da İspanya'ya karşı çıkan ilk ayaklanmada (1868 - 1878) General Modesto Díaz'ın komutasında çarpışmış ve 1876 da ihtilâl hükümetinin başkanı olmuştur. 1877 de esir edilerek İspanya'ya sürülmüşse de, hürriyetine kavuştuktan sonra bir süre Paris'te yaşamış, sonra Amerika'ya gitmiştir. Memleketinin istiklâli ile sonuçlanan İspanya - Amerika harbinde önemli bir rol oynamış (1898) ve 1902 mayısında oy birliğiyle cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlk iş olarak, Amerika'daki kuvvetlerini siyasî rakipleri liberallere karşı kullanmıştır (1906). Fakat çok geçmeden çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.

ESTRADES [*estrad*], **Godefroi Louis, Comte d'** (1607 - 1686), Estrades kontu, Fransa mareşali ve Fransız diplomatı. Agen'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1630 dan itibaren gönüllü asker olarak, sonraları Hollanda'da subay ve Fransız dış işlerinin yarı resmî temsilcisi olarak görev almıştır. Fransa'ya döndükten sonra tümgeneralliğe yüksel-

miş (1650). İngiltere'ye olağanüstü elçi tayin edilmiş, 1662 yılında İngiltere kralı II. Charles'ı büyük bir para karşılığında Dunkerque'in Fransa'ya iadesine razı etmiştir. 1663 te Hollanda'ya büyük elçi tayin edilmiş ve bu devletle 1678 de Nimeg barışı ile sonuçlanan müzakereleri idare etmistir. 1675 te mareşalliğe yükselmiş, 1686 da Chartres dükünün eğitmenliğini yapmıştır. 1709 ve 1718 yıllarında onun adı altında *Lettres, mémoires et négociations pour les années 1663 - 1668* (1663 - 1668 yıllarına ait hatıra mektuplar ve müzakereler) başlıklı bir eser yayınlanmıştır. Aynı eserin 1676 - 1677 devresini kapsayan bölümü 1710 da, 1637 - 1662 devresininki ise 1718 de çıkmıştır. Bu esere kontun kendi düzdüğü bazı belgeler de girmiştir. *Correspondance authentique du compte d'Estrades* (Estrades kontunun gerçek yazışması) kitabı 1924 yılında yayınlanmıştır.

ESTRAGOL (Fr. Estragol), fenolun bir eter - oksidi. Formülü:

$$CH_2 = CH - CH_2 - C_6H_4 - OCH_3 .$$

E , tarhun otu esansından çıkarılır. Enetol'un izomeridir. E., 215° de kaynayan bir sıvıdır.

ESTRANGELĀ veya ESTRANKELŌ, bir yazı çeşidi. «İncil yazısı» manasına gelen Süryanice bir ad. Süryanî el yazısından ayırt edilmesi için, X. yüzyıl sonlarına doğru eski Edessa yazısına bu ad verilmiştir. Bk. ALFABE (yazı örnekleri tabloları).

ESTRÉES [*estrẹ*], **Gabrielle d'** (1573 - 1599), Cœuvres markisi Antoine d'Estrées ile Françoise Babou de la Bourdaisière'in kızı. Picardie'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Fransa kralı III. Henri'nin metresi olmuştur; 1591 de IV. Henri kendisine tutulmuş ve E. yi 1595 te Montceaux markizi, 1597 de de Beaufort düşesi unvanlariyle taltif etmiştir. Kralın resmî metresi iken, gene kral tarafından Nicolas d'Amerval de Liencourt ile evlendirilmişse de, sonradan bu evlenme bozulmuştur. Kral kendisiyle evlenmeyi tasarladığı sırada, E. doğum yaparken ölmüştür. Kral IV. Henri'den nesebi tasdik edilmiş üç çocuğu olmuştur: Vendôme dükü César, Ebeuf düşesi ve Charles de Lorraine'in karısı Catherine Henriette ve Vendôme şövalyesi Fransa başrahibi Alexandre. E. nin iki erkek kardeşinden biri mareşalliğe yükselmiştir. Yedi kız kardeşinden biri de Maubuisson başrahibesi idi.

G. D'ESTRÉES

ESTRÉES [*estrẹ*] **AİLESİ,** Picardie asıllı soylu bir Fransız ailesi. Le Jeune (Genç) sanı verilen **Antoine d'E.** (ölm. 1530) ailenin kurucusudur. IV. Henri'nin metresi olan **Gabrielle d'E.** (1573 - 1599, b. bk.) Montceaux markizi ve Beaufort düşesi olmuştur. **François Annibal d'E.** (1573 - 1670), Cœuvres markisi, Gabrielle'in erkek kardeşi. Fransa mareşalliğine yükselmiştir. Roma'da Fransa büyük elçisi ve Ile de - France genel valisi (1654) olan bu zat, Marie de Médicis ile Avusturya'lı Anne'ın naiplik devirlerini canlandıran *Mémoires* (Hatıralar) ın yazarıdır. Oğlu **Comte Jean d'E.** (1624 - 1707), Gravelines'de, Lens savaşında ve Fronde iç savaşları sırasında yararlıklar göstermiştir; İspanyol Hollandasında XIV. Louis ve Mareşal Turenne ile beraber bulunmuş (1667), deniz kuvvetleri hizmetine girmiş, Southwold körfezinde (1672) Schooneveldt ve Texel (1673) de Felemenklilere karşı savaşmış, Autiller'de filosu batmıştır (1677). Fransa mareşali olan (1681) duc d'E., Bretagne genel valiliğine tayin edilmiştir. Jean'ın oğlu olan **Duc Victor Maria d'E.** (1660 - 1737), Cœuvres markisidir; korgeneral (1688) olduktan sonra deniz kuvvetlerine katılmış, Tourville donanmasının öncü kuvvetlerine komuta etmiş, Fransa mareşalliğine yükselmiştir (1703): Málaga savaşı (1704) ile son bulan deniz seferinde yararlığı görülerek devlet bakanlığına getirilmistir. Louis Charles César **Le Tellier,** Courtanvaux markisi (1695 - 1771), feldmareşal (1735), sonra da korgeneral (1748) olmuş ve Fontenoy savaşına katılmıştır; 1757 de Fransa mareşalliğine yükselmiştir.

ESTRELLA [*eṣtrẹla*] (Serra da), Portekiz'in en yüksek sıradağları. Malhão da Estrela'da yüksekliği 1 981 m yi bulur. Bunlar, Iber Orta Cordillera'sının devamı olan granitli dağlardır. Beira koyunları yaz boyunca burada yaylarlar. E. da önemli wolfram yatakları vardır.

ESTREMADURA [*eṣtremithụri*], Portekiz'de eski bir eyalet. E. Lizbok (Lisboa), Santarém ve Leiria yönetim çevrelerinin bir kısmını içine alır. Nüfusu 1 595 000 dir. Bu bölge, batıda Atlantik kıyısı ile doğuda aşağı Tejo (Ribatejo) ovası arasındadır. Kuzeyde, yaygın bir kalker dağ kütlesi (Serras de Aire ve de Candeeyros) güneye doğru daralır (Montejunto). Bu kuru ve çorak yaylalar, ova (polje) larda yerleşmiş olup zeytin, mısır ve buğday ekimiyle uğraşan köylülerin koyunlarına otlak vazifesi görür. Batıda ve güneyde Alcobaça'dan Mafra'ya kadar uzanan killi ve kumlu tepeler bağlariyle tanınmıştır. Lizbon yakınlarında batıdan doğuya uzanan Sintra dağı 529 m yüksekliktedir. Batı kıyıları çamlıktır. Nazaré ve Peniche gibi birkaç balıkçı limanı vardır. Eyaletin kuzeyinde toprak ürünleri yetiştirilir. Güneye doğru bağcılık veya tahıl ekimi yapan büyük yurtluklar belirmeğe başlar.

Tarih: Kartacalıların uğrağı olan E., *Felicitas Julia* adiyle Lusitania'nın bir parçası idi. Vali Lizbon'da otururdu. Şehir sonra Vizigotlara geçerek Toledo krallığına katıldı (569). 711 de Araplara geçen E., 1147 de Haçlıların yardımiyle Portekiz kralları tarafından Bourgogne sülâlesinden alındı. Bu olaydan sonra tarihi Portekiz'in kaderine bağlandı.

ESTREMOZ [*eṣtrĩmọṣ*], Portekiz'de, eski Alentejo eyaletinde, Evora yönetim çevresinde bir kasaba. Nüfusu 10 800 dür. Köy ürünleri pazarı olan E. ta mermer ocakları vardır. Topraktan amfor biçimi testiler yapılır. Kireç badanalı, garip bacalı evleri bu kasabaya çekici özelliğini verir. XVII. yüzyıldan kalma bir surla çevrili olan aşağı kesimde, Malta şövalyeleri tarikatından kalma bir manastır (Misericordia) vardır. Yukarı kesimde krallık şatosu (1258) nun 27 m lik kulesi yükselir.

ẸSTRUP, Jakob Brönnum Scavenius (1825 - 1913), Danimarkalı politikacı. Sorö'de doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Muhafazakâr Partinin meclis grup başkanı iken 1865 te iç işleri bakanı olmuştur. Bundan sonra başbakan ve maliye bakanı olan E., Millet Meclisi (Candsting) ile Senato arasında çıkan bir uyuşmazlığın bütün yasama

çalışmalarını âdeta felce uğrattığı çok uzun bir dönemde iktidarda kalmıştır (1875-1894).

J. B. S. ESTRUP

ESTUAIRE [*estüer*] **BÖLGESİ,** Afrika'da, Gabon cumhuriyetinde, Gabon halici nin her iki yakasında uzanan bir bölge. Nüfusu 47 500 dür. Yönetim merkezi Libreville'dir.

E. S. U. (Fiz.): bk. ELEKTROSTATİK ÜNİTE.

ESVED (asıl adı: **Derviş Ali**; ölm. 1614), Türk bestecisi. Bursa'da doğup yetişmiş, Belîğ'in *Güldeste*'sinde bildirdiğine göre henüz çocuk denecek yaştayken olgun besteleriyle tanınmıştır. Genç yaşta ölerek Bursa'da gömülmüştür. Eserlerinden hiçbiri günümüze erişmemiştir.

ESVED, El Esved b. Kab, Hz. Muhammed'in ölümünden az önce güney Arabistan'da meydana gelen millî bir isyan hareketinin öncüsü. Kehf Hubban, Necran ve Şana'yı zaptetmiştir. Bir aya yakın bir zaman güneybatı Arabistan E. in idaresinde kalmıştır. İranlı memurların hâkimiyetine son vermiştir. Fars valisi Şehr'i öldürmüş ve davasını meşrulaştırmak için Şehr'in karısı ile evlenmiştir.

Kısa bir süre sonra E ayaklanmada kendisine yardım eden ve sonradan İranlılarla birleşerek aleyhine dönen Kays b. Hubayra el-Makşuh tarafından yatağında öldürülmüştür. Bu suretle E. in giriştiği hareket neticesiz kalmış ve iktidar Kays'ın eline geçmiştir. E. peygamberlik emelleri besleyen bir adam, Kays da kâhin ve sihirbaz olarak tanınmıştır.

ESZÉK (Mac., Alm. Esseg) [Coğ.]: bk. OSIJEK.

ESZTERGOM [*estergom*] (Türkçe adı: **Estergon,** Alm. **Gran),** Macaristan'ın Komárom eyaletinde, Tuna'nın sağ yakasında, Vác dirseği yukarısında bir şehir. Nüfusu 23 000 dir. Bir başpiskoposluk ve Macaristan primat'sı merkezidir. Pilis dağına yaslanan ve Çekoslovak Karpatlarından inen Garam (Alm. Gran, Slovak. Hron) nehri kavşağına bakan şehir çok güzel bir yerdedir. Makine sanayii (freze makineleri) vardır. Bk. ESTERGON.

EŞ (Fr. Relatif) [Mus]: bk. EŞDONANIMLI.

EŞ (Fr. Accompagnateur) [Mus]: bk EŞLİKÇİ.

EŞ-, iso- (Yun. *isos* = eş) öneki yerine kullanılan Türkçe bir önek. Coğrafyada eşdeğerde bulunan noktaların birleştirilmesiyle elde edilen eğriler, bu önekin eklenmesiyle adlandırılmış, böylece iso- (veya imlâmıza göre yazılmış olarak izo-) ile yapılmış kavramlar meydana gelmiştir. Böylece eşbasınç (izobar), eşyükselti (izohips), eşdeprenme (izoseist), eşsıcaklık (izoterm) v. b. kavramlar ifade edilmiştir. Bk. İSO-, İZO-.

EŞANLAMLI (eski ter. Müteradif veya müradif, Fr. Synonyme), aynı anlamda olan kelimeler; meselâ Türkçede *it*, *köpek*, Türkçe, Arapça, Farsça olarak da Osmanlıcada *su*, *ma* ve *ab*; *kıymet*, *değer* ve *paha*; *yürek* ve *kalp* gibi.

Ancak, bir dilde kelimelerin anlamları büsbütün eş olmaz; aralarında anlamca ayrılık (nuance) bulunur yahut kullanılma yerleri değişir: «Övülmeye değer vermez» sözünde, *değer* kelimesini *paha* ile değiştiremeyiz; çünkü *değer*, manevî nitelikleri anlatmak yönünde bir anlam kazanmış olduğu halde *paha*, yalnız para ile ölçülen değerleri anlatmakta kullanılagelmiştir. Aynı şekilde «Bu işe girişmek için yürek ister» denir de, «... kalp ister» denemez. Bir insanın «kalbi kırıldı» denir, fakat «yüreği kırıldı» denmez.

Eski Türk edebiyatında Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılması bir meziyet sayılırken dilde birçok E. kelimeler yaşardı. *güneş*, *şems* ve *hurşit*; *göz çeşm* ve *ayn* gibi. Zamanla, belirli bir dilde E kelimeler çok kere *yakın anlamlı* kelimeler olur. *İçerlemek*, *gücenmek*, *kırılmak*; *sinirlenmek*, *kızmak*, *öfkelenmek*; *beğenmek*, *onamak*, *kabul etmek*; *neşeli*, *keyifli*; *memnun*, *mesut* kelimeleri, aynı kavram çerçevesi içinde bulunan, fakat anlamları birbirinden az veya çok ayrı kelimelerdir. Nezaket duygusuyle kaba anlamlı kelimeleri kullanmamak için, maksadı daha gizli şekilde anlatma yolu (Fr. euphémisme; eski ter. edeb-i kelâm), dilde E. kelimeler doğmasına sebep olur: *bit*, *kehle*; *sıçan*, *fare*; *yumurta*, *husye* gibi. *Euphémique* kelimeler, geniş bir kütle tarafından anlaşılmaya başladıkça yenileri kullanılır; son yıllarda *ayakyolu*, *apteshane* ve *W. C.* kelime ve kısaltmalarının halk dilinde hızla birbirinin yerini alması bunun bir örneğidir.

Türkçede eş veya yakın anlamlı kelimeler çok eskiden beri, yan yana ikizleme (b. bk.) şeklinde anılarını kuvvetlendirmek amaciyle kullanılır: *eş dost*, *çalı çırpı*, *sorgu sual*, *hatır gönül*, *ev bark* isimleri; *iğri büğrü*, *günlük güneşlik*, *kırık dökük* sıfatları; *sararıp solmak*, *evirip çevirmek* fiilleri gibi.

EŞ'ARÎ, Ebû Musa Abdullah b. Kays (ölm. 663 ?), İslâm devletinin kuruluş yıllarında görev alan bir idareci ve sahabe. Yemenli Beni Eş'ar kabilesinden olan E., hicretten önce Mekke'ye gelmiş ve Müslüman olmuştu. Hayber'in fethinden sonra Hz. Muhammedin yanına dönmüş, Peygamber de onu Yemen sahilleri ile Zebid ve Aden valiliğine tayin etmişti. Hz. Ömer zamanında 638 de Mugire b. Şu'be'nin yerine Basra valiliğine getirilmişti. E., 642 de Kûfelilerin isteği üzerine bu emarete tayin edilmişse de, az sonra Kûfeliler ondan yüz çevirince tekrar Basra valiliğine gönderilmişti. Bu görevi sırasında E., Ehvaz, İsfahan ve Nusaybin fetihlerini gerçekleştirmişti. Ancak bu seferler sırasında bazı icraatından ötürü şikâyet edilmiş, Hz. Ömer'in huzurunda yapılan yargılama sonunda bu isnatların asılsız olduğu anlaşılmıştı. Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Basra valiliğinden ayrıldı Bunun üzerine Kûfe'ye giderek bu şehirde yerleşti. 655 te ise tekrar Kûfe valiliğine tayin edildi. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Hz Ali'nin hilâfetinin ilk günlerinde, yeni halife tarafından E nin yerine atanan Umare b. Şahab. Kûfeliler tarafından kabul edilmemiş ve bu cündün askerleri E. den memnun olduklarını belirterek. yeni valiyi geri çevirmişlerdi. Fakat bir süre sonra, Kûfe halkı Hz. Ali tarafına geçince. E. nin durumu sarsılmış, o da Kûfe'den kaçmak zorunda kalmıştı. Sıffîn savaşından sonra ortaya çıkan Tahkim olayında Hz. Ali'nin muhalefetine rağmen Eş'as b. Kays, Zeyd b. Hüseyin ve Mis'âr'ın ısrarı ile E. hakem olarak seçildi. O tarihe kadar Hz. Ali'ye biat etmeyen E, orduya gelerek görevine başladı. Kendisi ile görüşen Ahnef b. Kays, Muaviye'nin hakemi Amr b. el Âs karşısında onun zayıf kalacağını düşünerek, ya kendinin hakem tayin edilmesini ya da ona yardımcı verilmesini teklif etti ise de, bu fikir Hz. Ali'nin yanındaki-

ler tarafından kabul edilmedi. İki hakem Dumet el - Cendel'de, Ezruh kasabasında toplandılar. Bk. HAKEMEYN E. toplantı sonunda başarısızlıkla karşılaşınca öldürülme korkusu ile Suriyelilerin önünden Mekke'ye kaçtı, fakat burada da kendini güven içinde hissetmediğinden Kûfe'ye döndü ve 663 te orada öldü.

İslâm ülkelerinde ilk defa tarih kullanılması ve böylece yazılı belgelerin sıhhatinin tesbiti, E. nin tavsiyesi üzerine olmuş ve Hz. Ömer İslâmî takvimin başlangıcı olan hicret yılının itibar edilerek tarih kullanılmasını kabul etmiştir.

EŞ'ARÎ, Ebü'l - Hasan Ali b. İsmail b. Salim (873 - 936?), kelâm bilgini ve Eş'ariye mezhebinin kurucusu. Basra'da doğmuş, üvey babası Ebû Ali el - Cübba'î'nin yanında yetişerek onun gibi mutezile (b. bk.) ye sülûk etmişti Mutezileyi bırakarak Ahmed b. Hanbel'in yolunda giden Ehl i hadis zümresine katıldı. E., mutezile den olduğu günlerde de zihnini kurcalayan soruları üstadına sorar, aldığı cevapları değerlendirirdi. E., tereddütler içinde uzun süre bocalamış ve 912 yılında bir buhranla karşı karşıya gelmişti Anlattığına göre, bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i görerek ondan sünnet yoluna girmesi emrini aldı. Bunun üzerine eski inançlarından Kur'an ve sün nete aykırı bulduklarını reddetti. Basra camiinde bunu mutezileye ve onların muhaliflerine bildirdi. Bundan sonra E., ehl i sünnet akidesini kolaylıkla savunmaya başladı ve böylece yeni bir mezhep kurmuş oldu. Onun mezhebi, din de orta yolu tutmakla tanınmıştır.

E., İslâm düşünürleri arasında bol eser veren bir kimse olarak bilinir Bunlar iki ayrı görüşe, yani ehl - i sün net ve mutezile anlayışlarına göre yazıldıklarından birbirleriyle çelişme halinde gibi gözükürler. Günümüze kadar gelmiş başlıca eserleri şunlardır:

1. *Makalatü'l İslâmiyyin*: Onun müsbet akidesini açıklayan bir kitaptır. Eserin önsözünde, İslâm fırkalarının kavillerini tarafsız bir üslûpla açıklayacağını söyler. Ehl - i hadis akidesini de anlattıktan sonra sadece kendisinin bu akideyi benimsediğini bildirir. Eser, İslâm fırkalarının görüşleri, kelâm konularının ince meseleleri ve Allah'ın esma ve sıfatları ile Kur'an hakkındaki tartışmaları kapsar. Kahire ve İstanbul'da yayınlanmıştır.

2. *El- luma'fi'r - red ala ehli'z - zayg ve 'l - bid'a*: Bu eserinde E., ehl- i sünnet yönünden birçok itikadî meseleleri açıklamaktadır Bu eser de birkaç defa yayınlanmıştır.

3. *El - ibâne an u'ûli'd - diyâne* Bu eserinde de E., sapık mezhepleri reddetmekte, onların itikadî görüşlerini çürütmektedir. Kahire ve Haydarabad'da yayınlanan bu ese rin İngilizce tercümesi de vardır.

4. *Risaletü'l - iman*: İman konularını işleyen bu risa le Almancaya çevrilmiştir.

5. *Risale ketebe - bıha ila ehli's sagr bi - Babi'l - ebvab*: Yine ehl - i sünnet görüşünü savunan bu eser Türkçeye çevrilmiştir.

6. *Risale istihsanü'l - havz fi ilmi'l - kelâm*: Kelâm usullerini, yani hucec ile dinî akidelerini aklî delillerle ispata yanaşmayan ehl - i hadisi reddeder mahiyette olup, her halde E. nin mutezile devrine ait eserlerinden biridir. Haydarabad'da yayınlandığı gibi Türkçeye de çevrilmiştir.

EŞ'ARİYYE: bk. EŞ'ARÎ, Ebü'l Hasan.

EŞARP (Fr. Echarpe < eski Kuzey Fr. *escarpe* < Kelt - Teuton kökeni), 1. bir omuzdan öteki kalçaya sarkıtılan veya bele sarılan genişçe uzun dokuma; 2. gevşek olarak, omuzlara, boyuna ve başa sarılmaya yarayan genişçe uzun dokuma.

1. Eskiden şövalyelerin elbiselerinde cep bulunmadığı için, bunlar terlerini ve gereğinde kanlarını silmek üzere, ya bellerine sarılı ya da göğüslerine çapraz olarak dolanmış durumda ve çoğu zaman beyaz renkte bir kumaş parçası bulundururlardı. Sonraları bu kumaş parçası, göğüs göğüse vuruşmalarda tanınmaya yaramış ve askerî kıyafetin ilk unsurlarından biri olmuştur. Daha sonraları da işe lüks karışarak E lar kıymetli kumaşlardan yapılmış, metalden süsler ve ince yontulmuş taşlarla bezenmiş, üzerlerine sembolik şekiller ve bunları açıklayan cümleler işlenmiştir. Ayrıca av boruları da E. a asılmıştır. XVI. yüzyılda E. Fransa'da partilerin alâmeti olmuş, Katolikler kırmızı, Huguenot'lar denilen Calvin'ciler beyaz eşarp takmışlardır. Fransız ihtilâli devrinde E. özellikle sivil elbiselerde olmak üzere, gereğinden fazla kullanılmış, Birinci Konsül birçok belediye başkanına şeref E. ı vermiştir.

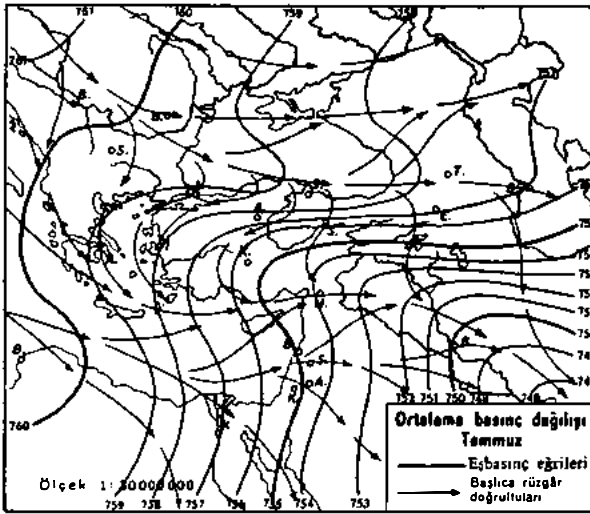
E. Fransa'da bazı memurların, milletvekillerinin, Akademi üyelerinin ve başkalarının alâmeti olarak hâlâ kullanılmaktadır. Bazı ordularda bugün bile generaller E. takmaktadırlar.

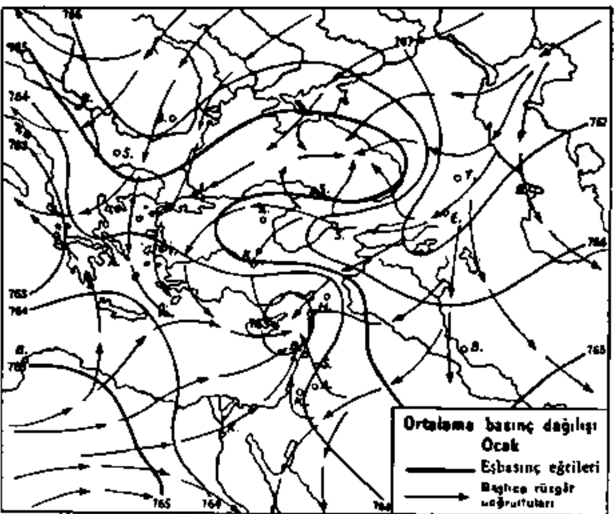
2. Ülkemizde kare biçiminde ve çoğu zaman tabiî veya sunî ipekten yapılmış olan bir çeşit boyun atkısı ile baş örtüsüne E. denilmektedir.

EŞAYAKLILAR (Zoo.): bk. EŞBACAKLILAR.

EŞBACAKLILAR (Lat. Isopoda), Eklembacaklı hayvanlardan gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt dalının Kabuklular (Crustacea) sınıfına giren bir takım. Denizde, karada ve tatlı sularda yaşayan cinsleri vardır. Bu hayvanların çoğu rahatsız edildikleri zaman top gibi yuvarlak bir şekil alırlar. Boyları 1 mm ile 20 cm arasında değişir. Kaplıcalarda yaşayan cinsleri de vardır. Denizde yaşayan bir cinsi (Limnoria), teknelerin ağaç kısmını deldiği için zararlıdır. Vücutları baş, göğüs ve karın bölgelerine ayrılır. Göğüs bölgesinde 7, karında 6 halka vardır. Tekne (carapace) leri yoktur. Göğüs bölgesinin 7 halkasında aynı yapıda eklemli ve eş 7 çift bacak vardır. Ayrı eşeylidirler, yumurtadan çıkan yavrular anababaya benzer. Döllenme vücut içinde olur. Tespih böceği (Armadilidium) en tanınmış bir cinstir.

EŞBASINÇ EĞRİLERİ (Fr. Lignes isobares), eşit basınçlara (atmosfer basıncı) sahip olan noktaları birleştiren eğriler E. E. hava tahmini için meteorolojide kullanılır. Yer yüzündeki basınç dağılımını incelemek için önce bütün gözlemleri sıfır yüksekliğine çevirmek suretiyle, yükseklik etkisi giderilir ve sonra bir harita üzerinde basınçları

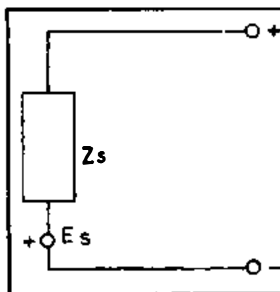
E Ş B A S I N Ç E Ğ R İ L E R İ

eşit olan noktaların birleştirilmesiyle E. E. elde edilir. Yüksek ve alçak basınç merkezleri aranır. Yıllık E. E. de vardır.

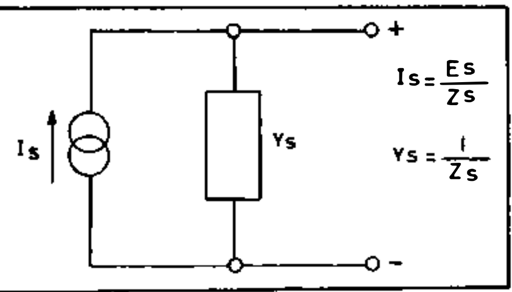
EŞBİÇİMLİLİK, HOMOTİPİ, HOMOMORFİ (Fr Homotypie, homomorphie < Yun. *homo* = gibi, benzer; *morphe* = biçim), bir havvanın üzerinde veya yakınında yaşadığı cansız cisme benzemesi. Bu gibi havvanlar, üzerinde yaşadıkları cismin yalnız rengini değil, yüzeyindeki engebeleri de alırlar. Nitekim yaprakböcek (Lat. *phyllium*) ler yaprağı andırırlar; Avustralya'nın deniz atı (Lat. *Hippocampus*) olan *Phycodorus eques*, alg görünüşündedir. Gerek E. gerek eşrenklilik (homokromi), hayvanları başka hayvanların saldırısından korumak için olsa gerektir.

EŞBİÇİMLİLİK (Fr. Isomorphie): İçinde iki veya daha çok tuz çözülmüş su, kurumaya bırakılırsa, bu tuzlar çok defa aynı kristalin yapısına katılırlar. Böylece birbirinden değişik türlü türlü kristaller yerine homojen kristaller meydana gelir ki bunlarda sanki bir iki tuz molekülü veya atomu veya iyonu birbirine karışmış veya birbirinin içinde çözülmüş olarak bulunur. Bu gibi kristallere karışık kristal ler denir. Birbiri ile karışık kristaller meydana getirebilen iki tuz izomorf (eşbiçimli) tur (izomorfi deyimi ilk defa Berzelius ve ondan sonra 1819 da Mitscherlich tarafından kullanılmıştır). Bir kristal izomorf bir bileşiğin kurumakta olan sudaki bir çözeltisine konacak olursa, kristal kendi sıvısında büyümüş gibi büyümekte devam eder. E. her şeyden önce kristal ağcıkları (şebekesi) bir olan ve kimyaca birbirine yakın bulunan maddelerde görülür. Meselâ K, Rb, Cs elementlerinin halojen bileşimlerinde Cl, Br ve J birbirinin yerine geçer. Birçok sülfat kristallerinde S yerine Se ve Te, hattâ Cr geçebilir. Tam bir E birçok şaplarda, rombik karbonatlarda ($CaCO_3$, $SrCO_3$, $BaCO_3$), formülleri Me_2SO_4 olan rombik sülfatlarda (burada Me = Na, K, Rb, Cu ve Ag olabilir), formülleri $MeSO_4 . 7H_2O$ olan rombik - hemidrık vitriyollerde (Me burada Mg, Ni, Zn, Fe veya Mn olabilir) görülür. Geçen yüzyılda E. ten atomik ağırlıkların belirtilmesinde faydalanılmıştır. Örnek: İyodun bilinmediği kabul edilen atomik ağırlığını bulmak söz konusu olsun. Potasyum iyodürün molekül ağırlığı belirtilmesinden 166, 0 sayısı elde edilir. Potasyumun atom ağırlığı 39,1 olduğuna göre iyodun atom ağırlığı 166,0 - 39, 1 = 126,9 veya bu sayının bir kısmı veya birkaç katı olması gerekir. Potasyum klorür ile potasyum iyodürün izomorf olduğu bilindiğinden ve potasyum klorür molekülü bir atom potasyum ve bir atom klordan bileşik olduğundan potasyum iyodürün de onun gibi bir atom potasyum ile bir atom iyottan bileşik olması gerekir. O zaman iyodun atomik ağırlığı = 126,9 olur. Mitscherlich'in E. hakkında ortaya koyduğu bazı fikirler tutunamamıştır. Meselâ kimyaca birbirine pek yakın olan KBr ve KF veya KCl ve LiCl izomorf değildir. Öte yandan Na ve Ag metallerinin klorürleri birbirine az yakınlık gösterdikleri halde izomorfturlar.

EŞDEĞER ELEKTRİK ÜRETECİ, elektrik devrelerinin analizinde çözümde kolaylık sağlaması bakımından üreteçler yerine kullanılan eşdeğerlere verilen ad. Genel olarak bir elektrik üretecinin iki türlü eşdeğer devresi kullanılabilir; bunlardan biri gerilim eşdeğer devresi, öteki ise akım eşdeğer devresi adını alır. Şekil 1 de görülen gerilim eşdeğer devresinde üreteç, sabit bir gerilim kaynağı ile buna seri bir iç direnç, şekil 2 deki akım eşdeğer devresinde ise sabit bir akım kaynağı ile buna paralel bir dirençten meydana gelmiştir. Şekiller en genel anlamda çizildiği için bunlarda iç dirence karşılık olan değerler empedans ve admıttans ile gösterilmiştir.

Şekil: 1

Şekil: 2

E Ş D E Ğ E R E L E K T R İ K Ü R E T İ C İ

EŞDEĞERLİK (Fr. Equivalence) [Kim.]: Yapılan deneyler göstermiştir ki meselâ klorlu hidrojen (HCl) yaklaşık olarak % 97,26 klor ve % 2,74 hidrojenden bileşiktir. Suyun % 88,9 oksijen ile % 11,1 hidrojenden meydana geldiği anlaşılmıştır. Buna karşılık, kükürtlü hidrojende % 94,1 kükürt ve % 5,9 hidrojen bulunmuştur. Eğer kaç kısım klorun, kaç kısım oksijenin veya kaç kısım kükürdün yukarıdaki bileşiklerde tek bir kısım (meselâ 1 gr) hidrojenle birleştiği hesaplanacak olursa, klor için $\frac{97,26}{2,7} = 35,5$, oksijen için $\frac{88,9}{11,1} = 8$, kükürt için $\frac{94,1}{5,9} = 16$ rakamları bulunur. Buna göre mutfak tuzunun bileşimi incelenecek olursa, daima 35,5 kısım klor ile 23 kısım sodyumun bileşmiş olduğu ortaya çıkar. Bundan başka, sodyum oksitte 23 kısım sodyumun 8 kısım oksijenle ve sodyum sülfürde 16 kısım kükürtle bileşik olduğu ve 39 gr potasyumun meselâ 8 gr oksijenle potasyum oksit ve 16 gr kükürtle potasyum sülfür halinde birleştikleri görülmüştür. Daima tekrarlanan 1 - 35,5 - 8 - 16 - 23 - 39 sayıları buna göre tesadüfî sayılar olmayıp kimyasal bileşiklerin yapılarında geçerli olan bir kanunun ifadesidir. Yukarıki sayılara eşdeğer (equivalent) ağırlıklar denir. Bu sayılar elementlerin veya element gruplarının ağırlıkça ne kadar kısmının 1 gr (daha doğrusu 1,008 gr) hidrojenle birleştiğini yahut kimyasal bileşiklerde ne kadar hidrojenin yerine geçtiğini gösterir. Bir değerli elementlerde (meselâ brom, klor, sodyum, potasyum, gümüş ve hidrojende) atomik ağırlık ile esdeğer ağırlık aynıdır. İki değerli elementlerde eşdeğer ağırlık, atomik ağırlığın yarısına, üç değerlilerde üçte birine, n değerlilerde atomik ağırlığın $\frac{1}{n}$ ine eşittir. Genel olarak, eşdeğer ağırlık $= \frac{\text{atomik ağırlık}}{\text{değerlik}}$ tir. Fakat eşdeğer ağırlıklar yalnız elementler için değil, belki bileşikler ve bileşik grupları için de gösterilebilir. Burada eşdeğer ağırlık basit olarak bir bileşiğin 1,008 gr hidrojen veya başka bir elementin eşdeğerini kapsayan miktarını gösterir. Meselâ, HCl in eşdeğer ağırlığı $\frac{36,5}{1} = 36,5$ tir. Mutfak tuzunun eşdeğer ağırlığı $\frac{58,5}{1} = 58,5$ tir. Eşdeğer ağırlık karbon dioksitte $\frac{44}{4} = 11$, çinko oksitte $\frac{81,38}{2} = 40,69$ dur.

Eşdeğer ağırlıklar hacim analizinde de önemli bir rol oynar. Böylece, meselâ 1 litresinde 40 gr NaOH bulunan bir eriyik, litresinde 56,5 gr KOH, 36,5 gr HCl veya 49 gr H_2SO_4 bulunan eriyiklerle eşdeğerdir. Atomik ağırlıklar gibi eşdeğer ağırlıklar dahi oransal sayılar olup her defasında kıyaslama birimi olarak hidrojen seçilir. Birim olarak hidrojenin seçilmesinin sebebi, bu elementin atomlarının en hafif atomlar olmasıdır.

EŞDEĞERLİK PRENSİPİ (Fr. Prinsipe de l'equivalence, İng. First law of thermodynamics): Termodinamiğin birinci prensipi adı da verilen bu prensipe göre, iç enerjideki bir artma, cisim tarafından alınan ısı ile cisim tarafından yapılan işin farkına eşittir. Cismin aldığı ısı ΔQ, cismin yaptığı iş ΔW, cismin iç enerjisindeki artma ΔU ile gösterilirse,

$$\Delta U = \Delta Q - \Delta W$$

olur. Termodinamiğin birinci kanununu özetleyen bu denklemde her terimin ya enerji veya ısı birimi ile ifade edilmiş olduğu unutulmamalıdır. Cisim veya sistem bir çevrim (b. bk.) çizdiği vakit sistem ile dış ortam arasında yalnız iş ve ısı alışverişi bulunduğuna göre:

1. Sistem iş yapmış ise ısı almış veya bunun tersi olmuştur.

2. Yapılan W işi ele alınan Q ısı miktarı arasında, ısının mekanik eşdeğeri adı verilen sabit $J = \frac{W}{Q} = 4,186$ joule/cal oranıardır. — E. E.

EŞDEPREM ÇİZGİLERİ, İZOSİSTLER, İZOSEİSTLER (Fr. Isosistes veya Isoséistes < Yun. *iso* = eşit; *eismos* = yerdepremi) [Jeofizik], bir deprem sırasında sarsıntının aynı şiddetle meydana gelmiş bulunduğu bütün noktaları birleştiren çizgiler. E. Ç. çoğu zaman biçimleri bozulmuş olan az çok eşmerkez elipslerdir.

EŞDERİNLİK ÇİZGİLERİ, İZOBATLAR (Fr. Isobathes < Yun. *iso* = eşit; *bathos* = derinlik), 1. **Oseanografi:** denizlerin aynı derinlikte yer alan bütün noktalarını birleştiren hayalî çizgi.

2. **Jeoloji:** bir yüzeyin altında eşit derinlikte yer alan ve toprakaltının yapısını ve genellikle önceden seçilmiş bir röper katmanın tavanının niteliğini belirten çizgiler.

EŞDONANIMLI (Fr. Relatif) [Mus.], donanım (b. bk.) ları aynı olan, biri majör, öteki minör iki tonalitenin birbirlerine göre durumu. Durakları arasında küçük üçlü aralığı bulunur. Meselâ donanımlarında üçer diyez bulunan la majör ile fa diyez minör E. dır. Bk. EŞDURAKLI.

EŞDURAKLI (İng. Absolute veya parallel) [Mus.], durak (b. bk.) ları aynı olan, biri majör, öteki minör iki tonalitenin birbirlerine göre durumu. Donanımları üç işaret farklı olur. Meselâ fa majörün donanımında bir bemol, E. sı olan fa minörün donanımında ise dört bemol, aynı şekilde re majörün donanımında iki diyez, E. sı olan re minörün donanımında ise tek bir bemol vardır. Bk. EŞDONANIMLI.

EŞEĞRİLER, coğrafya ve meteoroloji ile başka bilim kollarında türlü olayların dağılışını göstermek üzere, eşit değerdeki sayıların bulundukları yerleri birleştiren eğriler. Belirttikleri olaylar bakımından bu eğrilerin çok çeşitleri vardır. Dilimizde *eş* - kelimesi, bir önek olarak, batı dillerinde geçen ve dilimizde de *iso* - (veya *izo* -) yazılışı ile kullanılan önekin karşılığıdır. Eski eserlerde bu önekler yerine *mütesavi* kelimesi kullanılmıştır.

Çeşitli olaylara göre değerleri eşit durumda bulunan noktalar, harita üzerinde yer yer belirtilir, bu noktalar bir eğri çizgi ile birbirine birleştirilir. Bu birleştirme işinde enterpolasyon (varsayılma, doldurma) metodundan faydalanılır.

E. ile türlü olayların coğrafî dağılışını göstermek üzere birçok haritalar yapılmıştır. Bu eğrilerin ve bunlarla yapılmış haritaların başlıcaları şunlardır: a. Eş aykırılık eğrileri (isanomal eğriler): Ortalama bir değerden aynı sapmayı gösteren eğriler. b. Eş basınç eğrileri (isobarlar): Aynı basınç noktalarını birleştiren eğriler. c. Eş yükselme eğrileri (isoanabazlar): Aynı yükselme yerlerini birleştiren eğriler. d. Eş derinlik eğrileri (isobatlar): Denizlerin aynı derinliklerinden geçen eğriler. e. Eş tuzluluk eğrileri (isohalinler): Denizlerde aynı derecede tuzlu yerleri birleştiren eğriler. f. Eş yükselti eğrileri (isohipsler): Deniz yüzünden

aynı yükseklikteki noktaları birleştiren eğriler. g. Eş çökme eğrileri (isokatabazlar): Aynı değerdeki çökmeyi gösteren noktalardan geçirilen eğriler. h. Eş deprenme eğrileri (iso seistler): Aynı derecede yer sarsıntısı göstermiş bulunan noktaları birleştiren eğriler. i. Eş sıcaklık eğrileri (isoterm ler): Aynı sıcaklığı gösteren noktalardan geçirilen eğriler.

EŞEK (Lat. Equus asinus), Tek parmaklılar (Peris sodactyla) takımının Atgiller familyasından bir memeli türü. Yüksekliği ortalama 120 cm, yelesi ve kuyruğu kısa, ku lakları uzundur. Kuzey Afrika'da yaşayan yabani türü evcil E. in atasıdır. Yaban eşeği zebraya benzer, fakat üzerinde çizgiler yoktur. Binlerce yıl önce insan, yabani Afrika türünü evcilleştirmiştir.

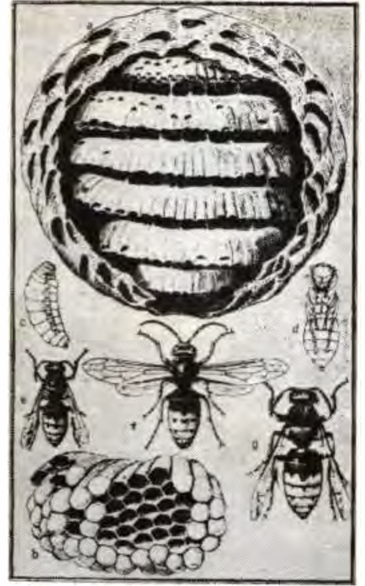
Evcil E. dünyanın her yerinde bulunur. Güney Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'da bol yetiştirilir. Binek hayvanı olarak kullanılan çeşidi hafif olup hızlı koşar. Daha büyük ve ağır olan soyu yük taşımada ve küçük arabaları çekmede kullanılır. E. ler her türlü güçlüğe dayanırlar ve at gibi bakımları zor değildir. Kötü davranılırsa huysuz ve inatçı olurlar. Dişi E. bol ve iyi kalitede süt verir. Bu zamanlar Kuzey Afrika'da sütünden faydalanmak için büyük sürüler halinde E. yetiştirilmiştir.

EŞEK: Katır yetiştirmekte kullanılan Poitou eşeği

Erkek E. ile kısrağın çiftleşmesinden katır (b. bk.) doğar. Asya'nın kuru steplerinde de bir çeşit yabani E. yaşamaktadır. Yurdumuzda Kıbrıs E. leri Güney Anadolu'da yetişir Bunlar daha iri ve güçlüdür. Merzifon E. leri de tanınmış bir soydur. E. in yavrusuna sıpa adı verilir.

EŞEK ARISI (Lat. Vespa grabro), Böcekler sınıfının Hymenoptera (Zarkanatlılar) takımının Vespidae famil yasına bağlı bir tür. Yuvasını ağaç kovuklarına ve bina saçaklarına yapar. Avrupa'dan yayılmıştır, toplu olarak yaşayan türleri yanında tek olarak yaşayanları da vardır. Dişisinin boyu 30 mm kadardır. Karın çoğu zaman enine bantlıdır. Ağız parçaları sert şeyleri çiğnemeye ve sıvıları çekmeye elverişlidir. Yalnız dişi ve işçilerinin zehir iğneleri vardır. Vespula cinsi yuvasını toprak içinde yapar. Çelik mavisi, kara, sarı veya kırmızımtrak renkte olurlar. Tek olarak yaşayan Vespa eumenes tırtıllarla geçinir. Bazı tür ler yuvalarını bina saçaklarının altına yaparlar ve şemsiyeye benzeyen yuvalarının ham maddesi selluloz ve odun lifleridir. Sosyal eşek arıları böcekler içinde kâğıt yapıcılar ola rak bilinir. E. A. eski odun ve bitki liflerini çiğner, tükrüğü ile karıştırır ve hamur haline gelen bu madde sellülozdan yapılmış gerçek bir kâğıt gibidir. Çinlilerin kâğıt yapmayı eşek arılarından öğrendikleri söylenir. Avlarını sokarak felce uğratırlar. Tamamlanmış yuvaları arı peteği gibi gözeneklidir. E. A. kolonisi, bal arılarından farklı olarak bir yaz devam eder. Besin depo etmezler, sonbaharda kraliçe hariç diğerleri ölür. Güney Anadolu'da yaşayan türleri vardır.

EŞEK ARISI: a Gümeçlerle dolu yuva, b. Yuvadan bir gümeç. boş ve dolu peteklerle, c. Kurtçuk, d. Pupa, e İşçi, f Erkek, g. Dişi

EŞEK DAVASI (Mat.): bk. PYTHAGORAS TEOREMİ.

EŞEK DİKENİ (Bot.): bk. KİRPİ DİKENİ.

EŞEK HIYARI (*Ecballium elaterium L.*). Kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından cok yıllık otsu bir bitki türü. Yurdumuzun bazı bölgelerinde bu bitkiye acı dülek adı da verilmektedir.

E. H. Portekiz'den Güney Rusya'ya ve İran'a kadar olan bölgede, özellikle Akdeniz çevresi ülkelerinde tabiî olarak yetişir. Tıpta kullanmak amaciyle Fransa ve İngiltere'de kültürü yapılmaktadır. Yurdumuzun birçok bölgelerinde, özellikle Akdeniz ikliminin hâkim olduğu kıyı böl gelerinde, yol kenarları ve viraneliklerde, yüksekliği az yamaçlarda taşlık yerlerde bulunur. Bitkinin gövdesi yatık, yer yer toprak yüzeyini örten küçük topluluklar meydana getirir. Gövdenin üzeri sert ve kaba çengelli tüylerle örtülüdür. Çiçekleri bir eşeyli, açık sarı renkli dişi çiçekleri kısa sapların ucunda teker teker, erkek çiçekler ise aynı bitkide uzun saplı salkım durumunda diğer dalların ucunda bulunur. Bitki mayıs eylül ayları arasında çiçek açar. Yap raklar etli, yürek biçiminde, uzun saplı. almaşlı dizilişli, üst yüzü koyu yeşil renkli ve seyrek tüylü, alt yüzü mavimsi yeşil ve çok sık tüylerle örtülüdür. Meyvalar uzunca yumurta biçiminde, 5 cm uzunluğunda, 2 - 3 cm kalınlığında, etli üzeri sert tüylerle örtülü, sarımsı yeşil renklidir. Meyva olgunlaşınca içeride meydana gelen yüksek turgor basıncı bir tıpa gibi meyvaya girmiş olan sapı meyvadan ayırır ve açılan delikten meyvanın içini dolduran sıvı ve tohumlar etrafa püskürtülür. Böylelikle bitkinin tohumları birkaç metre uzağa iletilmiş olur. Olgun meyvalara biraz dokunmak su-

Bir eşek hıyarı topluluğu

retiyle olay meydana gelebilir. Bundan dolayı çocuklar meyva ile oynamayı severler. Kökleri oldukça büyük ve kalındır.

EŞEK HIYARI MEYVASI

E. H. bitkisi XVI. yüzyıldan beri tıbbî amaçlar için kullanılmıştır. Hipokrates bitkinin kökünü ve yapraklarını, Theophrastos ve Dioskorides meyva sıvısını kullanmışlardır. Arap hekimleri de bitkiden yararlanmışlardır. Bugün de meyvalarından elde edilen ve *Succus Elaterii* denen kuru ve çok acı lezzetli meyva sıvısı, idrar söktürücü ve müshil olarak hemoroitlere karşı kullanılmaktadır. Yalnız çok tahriş edici özelliği olduğundan, yüksek dozları tehlikelidir.

Bitkinin kalın ve etli kökleri, bazı şehirlerimizde adamotu (*Mandragora*) kökleri adı altında ağrı dindirici olarak satılmaktadır. — K. K.

EŞEK MAYDANOZU (*Anthriscus silvestris Hoffm.*), Maydanozgiller (*Umbelliferae*) familyasından, iki yıllık otsu bir bitki türü.

Bu bitki Kuzey ve Orta Avrupa, Kafkasya, Sibirya, Habeşistan ve Kuzey Afrika ülkelerinde tabiî olarak bulunur. Çalılıklarda, cit kenarlarında, çayırlarda, meyva bahçelerinde, nemli ve gölgeli yerlerde yetişir. Gövdesi 1 - 1,5 m yüksekliğinde, keskin köşeli yaprakları tüysü dilimli, çiçekleri beyaz, şemsiye şeklinde, kazık köklü bir bitkidir.

EŞEK MAYDANOZU: a. Çiçekli gövde, b. Çiçek, c. Olgunlaşmamış meyva

EŞEK OTU (*Oenothera biennis L.*), Küpeçiçeğigiller (*Oenotheraceae*) familyasından, iki yıllık otsu bir bitki türü.

Yurdu Kuzey Amerika olan bu bitki, süs bitkisi olarak Avrupa ve Asya ülkelerinde çok yetiştirilmektedir. İklimin elverişli olduğu bölgelerde kültürden kaçarak özellikle kumlu topraklar üzerinde büyük topluluklar meydana getirir. E. O. birinci yılda toprak yüzeyinde bulunan büyük rozet biçiminde yaprak topluluğu, ikinci yılda 1 m kadar yükselebilen basit bir gövde ve üzerinde çok sayıda saplı, uzunca yumurta biçiminde kenarları küçük testere dişli yapraklar ve üst kısımda da açık sarı renkli, hoş kokulu çiçekler meydana getirir. Çiçekte taç yaprakları 4 tanedir. Çiçekleri haziran - ağustos ayları arasında, akşam saatlerine doğru ve gece açılır. Etli, beyaz renkli ve kırmızı kabuklu olan köklerinden salata olarak faydalanılır. Bundan başka, E. O. nun taze kısımları ve tohumlarından elde edilen yağ halk tıbbında kullanılmaktadır. *Herba Oenothera biennis* denen bitkinin taze kısımları kan temizleyici olarak, tohumlarından elde edilen yağ *Oleum Oenothera biennis* yanıklara karşı kullanılır. E. O., sevilen ve çok yetiştirilen bir süs bitkisi özelliğinden başka, kalıtım deneylerinde de çok kullanılır. — K. K.

EŞEK OTU

EŞEK SÜTÜ: Yapılan araştırmalar sonucunda E. S. nün insan sütünün aynı olduğu tesbit edilmiş ve çok kolay sindirildiği anlaşılmıştır. Batıda ilk defa Fransa kralı I. François'nın bir hastalığında kür olarak denenmiş ve faydalı bulunmuş olduğu söylenir. Fakat dişi eşeklerin bol süt vermeleri dolayısiyle eskiden kuzey Afrika'da bu hayvanların yalnız sütleri için sürüler halinde beslendikleri de bilinmektedir. Dünyanın en büyük sayıda eşek besleyen ülkesi olan Çin'de de eşeğin sütünden yararlanılmaktadır. Sibirya ve Türkistan'da, kımız (b. bk.) denilen hafif içki, deve ve kısrak sütlerinden veya E. S. karıştırılmış inek sütünden yapılır.

EŞEN (eski adı: **Kestep**), Muğla ilinin Fethiye ilçesine bağlı bir bucak 16 köyü ile birlikte bucak nüfusu 11 067 (1960) dir. Bucak merkezi olan E. 1 200 nüfuslu bir kasabadır. Köylerin çoğu 500 800 nüfusludur. Gülmet köyü 1 100 nüfusludur E. bucağı, Fethiye ilçesinin güney bölümünü kaplar, Eşen Çayı boyuna uzanır. Deniz kıyılarının güzelliği ve eski eserler bakımından değer taşıyan bucak arazisi, 50 km lik bir yol ile Fethiye'ye ve 70 km lik bir yol ile de Kaş kasabasına bağlıdır. Kaş'a uzanan yol çok yerinde deniz kıyısına yakın uzandığından manzarası çok güzeldir. E. kasabası denizden 20 km içeridedir.

Bucak arazisi, batıda 1 000 - 1 500 m lik, ormanlarla kaplı dağlarla çevrilidir. Bucağın kuzey yönü açık, yer yer çukur düzlüklerin bulunduğu bir yerdir. Güney bölümünde Erentepe (570 m) ile E. Çayının delta ovası uzanır. E. Çayı bu deltanın Çayağzı denilen yerinde, kum tepeleri arasından denize dökülür. Bucağın dağlık yerlerindeki vadiler-

de ve düzce yamaçlarda birçok köy ve mahalleler vardır. Ekilmeye elverişli topraklar az olduğundan, halk daha çok işçilik ve hayvancılıkla geçimini sağlar. Bucak topraklarının elverişli yerlerinde pamuk, susam, yer fıstığı, tütün, zeytin, az miktarda portakal, tahıl yetiştirilir. Yer yer otluklar, okaliptüs ağaçları, kavak vardır. Dağlarda çam, meşe korulukları yer tutar.

Burada yazlar kurak ve sıcak, kışlar yağmurlu ve ılık geçer, yazın denizden içerilere serin yeller eser. Akşamın geç saatlerinde dağlardan çukur yerlere doğru, bu çevrede *dökkün* denilen serin rüzgârlar eser. Yağış, hemen tamamen yağmur şeklinde olur; çok nadir olarak kar da yağar. Kışın yağmurlar günlerce sürer. Bucağın başlıca akarsuyu E. Çayı (b. bk.) dır. Bölgede yeraltı suyu bolcadır. Burada yüzlerce kuyu vardır (1 - 2 m ve 10 15 m derinlikte). Kuyulardan içme ve kullanma suyu olarak faydalanılır. Buralarda gür karstik kaynaklar da vardır.

E. bucağı ve yakın çevresinde birçok eski eserler vardır. E. Çayı boyundaki Kınık köyü yakınında eski Ksanthos şehrinin harabeleri vardır. Burası M. Ö. 600 yılların da kurulmuş, önemli bir şehir olmuştur. Bugün burada bir müze vardır. Bu yıkık şehirde bir amfiteatr, sütunlar, kabartma şekiller bulunmaktadır. Bucakta Minare köyü denilen yer yakınında da yine eski bir şehrin kalıntıları vardır.

Bucak merkezi olan E., aynı addaki çaydan 4 km geride, Elmacık Dağının doğu eteğinde, arkası orman ve fundalıklarla, çevresi bahçe ve tarlalarla çevrili güzel bir kasabadır. — R. İ.

EŞEN ÇAYI, güneybatı Anadolu'nun başlıca akarsularından biri. Uzunluğu 120 km, yağış alanı 1 200 km^2 dir. E. Ç. nın kaynak yerleri, kuzeyde kıvrımlı Mezozoik tabakalarından ve bu arada kalkerlerden bir yapı gösteren Kızılcadağ (2 600 m) dadır. Bu çevrenin dağlarından ve Yazır gölü (1 500 m) nden inen küçük derelerle beslenen çay, burada Küçüklü çayı adiyle akar, birçok gür kollarla büyüyerek Seki Ovasına iner, burada da Seki Çayı adını alır. E. Ç., çıktığı dağlardan, güneydeki Ahatlı köyüne kadar olan yukarı kesiminde, eski bir kapalı çanağın aluviyonlarla dolmuş dalgalı ve düz ovalarından, az derin vadilerden geçer. Ahatlı'dan sonra ise, derin ve çok dik yamaçlı, son derece daralan yerleri bulunan boğazlara girer. Burada çay, daha güneydeki Ören köyüne kadar 20 km ye yakın yerinde, dar ve derin boğazların sıralandığı, boğazlar boyunca gitmenin imkânsız denilecek kadar güç olduğu, kimi yerlerinin güneşi zor gördüğü, birbiri ardından çağlayanların ve hızlı akış yerlerinin sıralandığı bir boğazlar dizisinden geçer. Bu kesimde E. Ç. nın *kapız* ve *kısık* adlariyle anılan dar ve derin yerlerinin çok yer tuttuğu vadisi, son derece sarp yerler için bir örnektir. Güneş ışınlarının bile güçlükle sızabildiği bu bağazlar dizisine Karanlıkiçi adı verilir. Bu dar boğazlar alanında, E. Ç. na yer yer dereler ve kaynak suları da karışır, dar boğazlardan gürültülerle fırlarcasına çıkacağı yer yakınında artık bir ırmak görünüşü almış bulunur.

Ören köyü yakınında boğazdan çıkan E. Ç., her iki yanından dere ve kaynaklarla beslenir, genişlemiş vadi tabanındaki ve burada Yeşilgöl Dağı (2 400 m) ndan gelerek bu çaya karışan Akçay vadisindeki sebze ve meyva bahçeleri sulanır. Akçay, zaman zaman çok kabararak hızlı aktığından burada Deliçay adiyle de anılır ve E. Ç. nın boğazdan inen duru sulariyle karışınca bulanıklık başlar. Buradan sonra E. Ç., geniş ve tabanı aluviyonlarla dolmuş, bunun da iki yanında Neojen (Pliosen) tabakalarının dalgalı düzlükler halinde uzandığı yerler arasında güneye doğru akar, yeni kollarla büyür, Çayağzı denilen yerde denize dökülür.

Kollariyle birlikte geçtiği yerlerden kopardığı sürüntü maddelerini yolu boyunca düz yerlerde ve denize döküldüğü alanlarda bırakan E. Ç., bu girintili çıkıntılı kıyıdaki eski bir körfezi doldurmuş, bu deniz girintisinin yerinde Zeytin Burnu ile İnceburun arasında düz uzanışlı bir alçak kıyının bulunduğu delta ovası oluşmuştur (boyu ve eni 6 - 8 km). Burası denizden pek az yükseklikte, kıyı boyunca kum tepelerinin, geride yer yer bataklıklara yer vermiş yayvan çanakların ve düzlüklerin bulunduğu bir ovadır. Bu delta, oldukça çabuk büyümüştür.

Eski Çağda, zamanımızdan 2 500 yıl önce, şimdiki Kınık köyü yakınında harabeleri bulunmakta olan eski Ksanthos şehri, gemilerin yaklaşabıldıkleri bir kıyı boyu yerleşmesi iken, bugün deniz kıyısından 8 km içeride kalmıştır. Oluş sırasında, çay boyundaki çeşitli sürüntü maddelerinin yığılmalarına bağlı olarak doğudaki Ova Gölü'nün (veya Ova Kelemiş Gölü'nün) çok yayvan çanağı oluşmuş, burası uzun bir süre bataklık olarak kalmıştır.

E. Ç. nın suları boldur. Bu çayın yağış alanında karstik olaylara yer vererek yeraltı su akışlarına ve yer yer gür kaynaklar halinde yüze çıkan sulara yer veren yüksek dağların çok olması, kışın yükseklere kar, çukur yerlere bol kış yağmurlarının yağması, çay sularının bol olmasına imkân vermiştir. E. Ç. havzası nispeten küçük olduğundan, kısa süre içindeki kabarmalarla yer yer tehlikeli taşmalar olur, sular çayın aşağı kesimindeki ovayı kaplar. Çayın türlü yerlerinde arazi sulamasında faydalanılır. Önceleri E. Ç. ndan kereste taşınmasında da yararlanılmıştır. Elde edilen keresteler Kemer kasabası yakınında bu çaya bırakılır, Kumluova denilen delta düzlüğünde Ağaçarası adı verilen yerde çıkarılarak kıyıda Kelemiş'e getirilir, buradan denizaşırı yerlere gönderilirdi. Şimdi bu kereste taşıma işi kamyonlarla yapıldığından, Fethiye'ye taşınmaktadır. — R. İ.

EŞESİNTİ ÇİZGİLERİ veya İZOVELLER (Fr. Isovèles < Yun. *iso* = eşit; Lat. *velarium* = yelken) [Meteoroloji], havada, rüzgâr hızlarının eşit olduğu noktaları birleştiren hayalî çizgi.

EŞEY AYIRIMI [Biyol.]: bk. İKİ ŞEKİLLİLER.

EŞEYLİ BÖLÜNME (Fr. Caryocinèse): bk. KARYOKİNEZ (Mitosis).

EŞEYLİ ÜREME: bk ÜREME.

EŞEYLİK ORGANI: bk. ÜRETİM ORGANI.

EŞEYSİZ BÖLÜNME (Fr. Amitose): bk. AMİTOSİS.

EŞEYSİZ ÜREME: bk. ÜREME.

EŞGAMET (Fr. Isogamète) [Biyol.]: bk. GAMET.

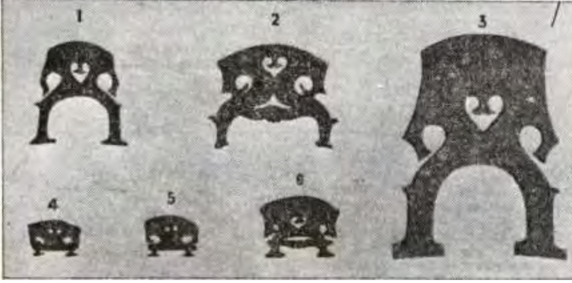
EŞGAMETLİLİK, İZOGAMİ (Fr. Isogamie < Yun. *iso* = gibi, benzer; *gamein* = evlenmek) [Biyol.], her iki gametin de özdeş olduğu ve dolayısiyle cinsiyetlerinin ayırt edilmediği cinsî üreme tarzı. Tam eşgametlilik *Mucorales* takımından olan mantarlarda, *Zygnematales* takımının *Mougeotia* cinsinden olan eşlenik (bk. EŞLENME) alglerde v. b. da görülür. Çok hücreliler (*Metazoa*) de E. yoktur.

EŞGÖREV: bk. ANALOG.

EŞHAS VERGİSİ: bk. ESKİ VERGİLER.

EŞİK [Mus.], 1. (Fr. Sillet) Telli çalgılarda perdeliğin üst başına yapıştırılmış çıkıntı. Tellerin perdeliğe dokunmayacak biçimde 1-2 mm kalkmalarına yarayan ve sert ağaç veya fıl dişinden yapılan E., tellerin titreşen bölümlerini sınırlar, fakat çalgı çalınırken tel parmak basılarak kısaltıldığında etkisi kalmaz. Tellerin birbirinden eşit aralıklarla durmalarını sağlamak üzere çentiklenmiştir. Lavta ve gitarlarda kullanılan kaydırılabilir E. e *capotasto* (b bk.) denir.

2. (Fr. Chevalet) Telli çalgılarda göğsün ortasında diklemesine durarak telleri yüksek tutan oymalı levhacık. Sert ağaçtan yapılan ve tellerin titreşimlerini ahenk tahtasına aktaran bu parçaya Türkçede bir ara *köprü* (İng. bridge. İta. ponticello) denmiştir. Keman ailesinde (keman, viyola, viyolonsel ve kontrabas) kullanılan E. iki ayaklı olur. Sol ayak bas çubuğu (Fr. barre) üzerine gelerek ağır titreşimleri, sağ ayak ise can direği (Fr. âme) nin az önünde kalarak çabuk titreşimleri aktarır. Yay tellere E. in hemen dibinde (İta. sul ponticello) sürülürse, çalgıdan burunsu ve keskin (tiz) bir ses elde edilir.

TELLİ ÇALGILARDA EŞİKLER · 1. Viyolonsel. 2. Viola do gambo, 3. Kontrabas. 4. Keman, 5. Viyola, 6. Viola d'amore

EŞİK AĞASI (Tarih): bk. KAPICI BAŞI.

EŞİL (Coğ.): bk. ÜÇDAM.

EŞİTLİK (Ahlâk ve Sosyoloji), insanlar arasında hak bakımından hiçbir ayırım yapılmaması, bulunmaması durumu. E. kavramının hakkaniyyet (Lat. *aequitas*) ve adalet (Lat. *justitia*) kavramlariyle sıkı ve devamlı ilişkileri vardır. Zaten bu üç kavram, toplumların ve ahlâk şuurunun gelişmesine paralel olarak uzun süren bir tekâmül geçirmiştir. Ahlâkta, E. denilince matematiksel bir E. değil, herkese hakkını tanıyan ve veren ve daima düşünülüp tartılması gereken bir hakkaniyet anlaşılır. Adalet herkesin hakkına saygı göstermekten ibarettir. Fakat bu hak her zaman aynı biçimde anlaşılmamıştır. Hakkın ve hak fikrinin bir tekâmülü vardır; adalet fikrinin ve onunla birlikte E. fikrinin uzun süren bir tekâmül geçirmesi bundan ileri gelmiştir.

Mübadele (Lat. *commutatio*) adaleti için ideal: trampa edilen mallarda matematıksel bir E bulunmasıdır; bu safha, iş bölümünün henüz başlamış bulunduğu ilkel toplumlar için söz konusu olabilir.

Dağıtım (Lat. *distributio*) adaleti için ise ideal, matematiksel bır E. değil, her kişinin haklarına göre olan bır oranlılıktır. Fakat bu haklar herkesçe başka türlü anlaşıldığı için çeşitli E. formüllerinin ileri sürülmesine yol açmıştır: «Herkese ihtiyacına göre», «herkese kabiliyetlerine göre», «herkesten kabiliyetleri kadarınca», «herkese ihtiyaçlarına göre» gibi. Bu formüllerin her biri başka bir toplumsal doktrini temsil eder.

E. tanımlarının bu derece aykırılıklar göstermesine karşılık, özellikle Kant ahlâkının ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) nin yaymış olduğu ve insanların insan olmaları dolayısiyle hepsinin aynı haysiyete sahip olmaları gerektiği ve aynı derecede saygı görmelerinin temel bir hak olduğu şeklindeki ilkeler, sözü geçen doktrinlere ortak bir birleşme zemini sağlamıştır.

Devletler hukukuna göre eşitlik: Devletlerin karşılıklı münasebetlerinde eşit hak ve ödevlere sahip olması ilkesi. Devletler hukukunun en tartışmalı bir ilkesi olan E., doktrin ve tatbikat alanında çeşitli gelişmeler geçirdikten sonra bugün genellikle kabul edilmiştir.

Eşitlik ilkesinin tarihî gelişmesi: Eski çağlarda devletler birbirleri üzerinde mutlak hâkimiyetlerini kabul ettirmeye çalıştıklarından E. ilkesini kabule yanaşmamışlardır. Ancak Otuz Yıl Harplerinin sonunda, Osnabrück ve Münster antlaşmaları ile sağlanan Vestfalya barışı ile E. ilkesi yerleşmeye başlamıştır. XIX. yüzyılda ise bu ilkenin hem nazariyat alanında hem de devletlerarası ilişkilerde iyice tutunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, E. ilkesinin küçük devletler tarafından kötüye kullanılması, hattâ milletlerarası kongrelerde E. ilkesinin tatbikatı olarak kararların oy birliği ile alınmasında direnilmesi gibi ileri giden davranışlar geniş bir tepki doğurmakta gecikmemiştir. Nitekim Sorel, Pillet ve Le Fur gibi tanınmış hukukçular, ilkenin mutlak olarak tatbikine itiraz etmişlerdir. Gerçekte ise o yüzyılda Prusya, Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa devletleri Avrupa ve dünya işlerine fiilen hâkim olmuşlardır. I. Dünya Harbinden sonra kurulan Cemiyet-i Akvam'da büyük devletlere daha büyük hak ve yetkiler verilerek bu durum hukuken öteki devletlere de kabul ettirilmek istenmiştir. II. Dünya Harbinden sonra kurulan Birleşmiş Milletlerin anayasasında uzlaştırıcı bir çözüm yoluna gidilmiştir. Bu anayasanın 1. maddesine göre, milletlerarası münasebetler, «milletlerin hak eşitliği ilkesine dayanarak» geliştirilmelidir. 2. madde ise teşkilâtının, bütün üyelerin egemen E. i üzerine kurulduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Güvenlik Konseyinde süreli üye olan beş büyük devlete (A. B. D., İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin) veto hakkı tanınarak fiilî bir imtiyaz verilmiştir. Bu suretle, bir yandan hukukî E. ilkesi teyit olunmakta, öbür yandan da milletlerarası kuvvet dengesi göz önünde tutulmaktadır,

Anayasa hukukuna göre: İnsanların kanun önünde aynı hak ve sorumluluklara sahip olması ilkesi. 4 temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde dolaylı bir şekilde belirtilmiş bulunan bu ilke, 26 ağustos 1789 da ilân edilen Fransız İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirisinin 1. maddesindeki «İnsanlar hür ve hukuk bakımından eşit doğar ve öyle kalırlar. Sosyal ayrılıklar ancak ortak menfaata dayanabilir» ifadesiyle tam bir açıklığa kavuşturulmuştur. Aynı bildirinin 6. maddesinde «ister korusun, ister cezalandırsın, kanun herkes için aynı olmalıdır» denilerek ilke bir kere daha teyit olunmuştur.

9 temmuz 1961 tarihli Türk Anayasasının E. başlıklı 12. maddesi, E. ilkesini: «Herkes dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin kanun önünde eşittir» şeklinde ifade etmiştir.

EŞK veya ERŞEK (Tarih): bk. ARSAKES.

EŞKÂL DEFTERİ, Osmanlı imparatorluğunda acemi oğlanlarının kaydedildikleri ilk kütüğe verilen ad. E. D. ni sürücübaşı tutardı. Devşirme sırasında seçilen oğlanların her biri deftere bütün özellikleri ile işlenirdi. E. D. iki bölüm halinde yazılırdı. Birinci bölümde oğlanın devşirildiği kazanın ve köyün adı, timarlı sipahisinin adı, devşirmenin baba adı ile asıl adı ve sürücübaşı ile devşirmeyi götüren sürücülerin adları yazılırdı. İkinci bölümde ise, oğlanın boy bos, kaş, göz, renk, şekil ve vücut yapısı belirtilir, oğlanı kolayca tanıtacak fizikî özellikleri de kaydolunurdu. Bu suretle getirilen devşirmeler yeniçeri ağasının huzurunda E. D. ile karşılaştırılır, ocak cerrahınca yapılan muayeneden sonra E. D. yeniçeri ağası tarafından mühürlenerek teslim alınır ve saklanırdı.

E. D. genellikle iki nüsha halinde tutulur, bir nüshası devşirme sırasında belde kadısında bırakılırdı. Defter kayıtlariyle oğlan arasında bir uyuşmazlık görüldüğü zaman, kadı efendideki defter de getirtilerek son bir kontrol daha yapılır ve devşirmeler arasına *saplama* denilen yabancıların karışıp karışmadığı tesbit edilirdi. Bundan sonra Türk aileleri yanına verilen bu devşirmeler, acemi ocağına efrat lâzım olduğu zaman, Divan-ı hümayundan yeniçeri ağasına verilen yetki ile ve Rumeli, Anadolu ağaları vasıtasiyle ihtiyaca göre ocağa alınırdı.

İstanbul'a getirilen acemiler bu defa Rumeli ve Anadolu ağalarının huzurunda açılan E. D. ne bakılarak tekrar kontrol edilirler, aralarında saplama bulunmadığı kesin olarak tesbit edilince, adları bir bir okunmak suretiyle ve birer akça gündelik kaydiyle torbaya yazılmak deyimiyle acemi ocağının ana kütüğüne alınırlardı ki, bu ikinci deftere *ana defteri* denilirdi. Bu suretle E. D. nin işi bitmiş olur ve yeniçeri kâtibine teslim edilirdi. Bk. DEVŞİRME ve ACEMİ OĞLANI.

EŞKANATLILAR (Lat. Isoptera), Böcekler (Insecta) sınıfına bağlı bir takım. Termit veya akkarıncalar bu takıma girer. Besinlerini odun ve selüloz maddeleri teşkil eder. Koloni halinde yaşarlar. Evleri ve benzer yapıları tahrip ederler. Ön ve arka kanatları aynı büyüklüktedir. Ağız tipleri ısırıcıdır ve göğüsleri geniştir. Dış görünüşleri karıncaya benzer. Bir termit kolonisinde erkek, dişi ve işçiler arasında iş bölümü vardır. Kolonide üreme yeteneğinde olan bir erkek ve dişiden başka bu yeteneği olmayan birçok dişi ve erkekler bulunur. Asker termitler koloniyi saldırgan karıncalara karşı korur. Bunların üst çeneleri gelişmiştir. Afrika'da yaşayan cinsleri 9 m yüksekliğinde yuva yaparlar. Yuvanın içinde galeriler ve kraliçeye ait özel odalar vardır. Bir yuvada bulunan fert sayısı 3 milyon kadar olabilir.

EŞKÂNİYAN (Tarih) · bk. ARSAKİD'LER ve PARTH DEVLETİ.

EŞKENAR DÖRTGEN, dört kenarının ölçüsü eşit olan dörtgen (bk. DÖRTGEN) E D. bir paralelkenarın bütün özelliklerine sahiptir (bk. PARALELKENAR). E. D. in özellikleri:

1. Karşılıklı açıların ölçüleri eşit, aynı bir kenara komşu bulunan açılar birbirinin bütünleridir (yani toplamları 180° dir):

$$\hat{B} = \hat{D}, \quad \hat{A} = \hat{C} \text{ ve } \hat{D} + \hat{C} = 180°$$

2. Köşegenler birbirine diktir ve iki eşit parçaya bölerler: AE = EC ve ED = EB

3. Köşegenler iç açıların açı ortaylarıdır.

EŞKENAR PARALELYÜZ, bütün kenarlarının ölçüsü eşit olan paralelyüz. Bk. PARALELYÜZ ve PRİZMA.

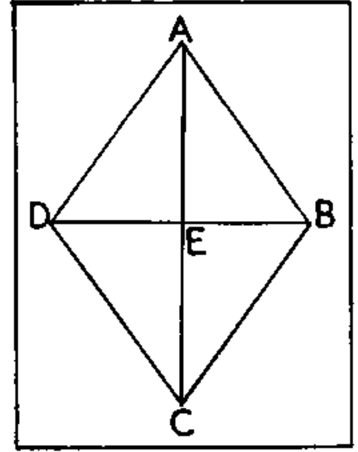
EŞKENAR PULLULAR (Lat. Rhomboganoidea), Omurgalı havyanların Balıklar (Pisces) sınıfına bağlı bir takım. İskeletleri kemiklidir. Birçok türlerinin soyu tükenmiştir. Kemikli turna balığıgiller familyası bu takıma girer. Vücudu eşkenar pullarla örtülüdür.

EŞKENAR ÜÇGEN: Üçgenler açılarına ve kenarlarına göre sınıflandırılırlar (bk. ÜÇGEN). Üç kenarının ölçüsü eşit olan üçgene E. Ü. denir. ABC△ de a = b = c dir.

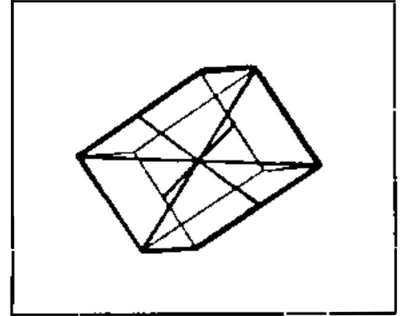
E. Ü. in özellikleri şöyle sıralanabilir:

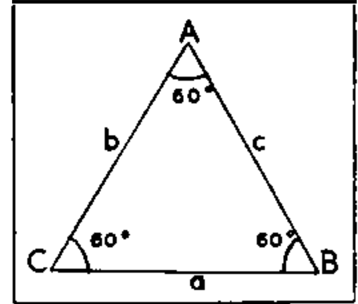
1. E. Ü. in iç açılarının ölçüsü eşit ve 60° dir.

2. E. Ü. in kenar ortayları, açı ortayları ve yükseklikleri ölçüleri eşittir.

EŞKENAR DÖRTGEN

EŞKENAR PARALELYÜZ

EŞKENAR ÜÇGEN

EŞKIYALIK (Fr. Brigandage, İng. Banditry, Alm. Räuberei), Arapça *şakî* (= bahtsız) kelimesinin çoğul şekli olan eşkıya sözünden yapılmış bir isim. E., hırsız, dolandırıcı, yankesici v. b. gibi çalmak kastiyle gizlice bir eve girmek, dolandırmak, çarpmak yollarına baş vuran, hattâ şehir içinde silâh zoruyla soygunculuk yapan (bk. GANGSTER) kişilerden ayrı olarak, şehirler dışında, kırlarda ve dağlarda, ıssız kara yollarında, çoğunluk bir çete halinde faaliyet gösteren haydutların giriştiği silâhlı soygunu ifade eder. Eşkıya, çiftlikleri, köyleri basar, kara yollarında yolculara ve taşıtlara pusu kurar ve saldırır, kimliğini belli etmemek veya öç olmak yahut da sırf toplum düşmanlığı sabit fikriyle adam öldürmekten çekinmez. Para ve mal edinmek gayesiyle E. edenler bulunduğu gibi, toplumdan gördüğü veya gördüğünü sandığı bir haksızlık yüzünden dağa çıkmış, hattâ sırf maceracı bir ruhun etkisiyle haydutluk yoluna sapmış eşkıyalar da vardır. Tarih boyunca, zorba idarelerin baskısından usanmış olan halkın koruyuculuğunu benimsemiş görünen nice namlı eşkıya türemiş, bunlar için

dünyanın her yerinde hikâyeler, romanlar kaleme alınmış, şiirler yazılmış, türküler yakılmıştır. Kendilerini sosyal adaletin savunucusu sayan, bazan varlıklıdan aldığının bir kısmını yoksullara vermek cömertliğini gösteren Jesse James, Robin Hood, Ned Kelly, John A. Murrell, Benedetto Mor gane ve bizim meşhur Çakırcalı gibi namlı eşkıyalar, kâh cesareti, kâh üstün zekâsı, kâh duygulu ve romantik tabia tı, kâh yüce yürekliliği ile halkın gönlünde ver tutmuştur. Eskiden masal, hikâye ve romanların bugün ise sinema filmlerinin bu tip eşkıyayı bir kahramanca baş kaldırma sembolü olarak tanıtıp yüceltmede, sevdirip saydırmada etkisi büyük olmuştur. Walter Scott'un, maceralarını canlandırdığı Robin Hood İngiltere'de hâlâ anılır; Yunanlı eşkıyalar E. About'nun yazılarını esinlemiş (*Le Roi des montagnes* = Dağlar kralı), çöl soyguncularının hikâyeleri Louis Ernault'nun *La vièrge du Liban* (Lübnan bâkiresi) adlı romanına konu olmuştur.

Bununla beraber, halkın bazan bencil bir inanışın gafleti içinde yücelttiği eşkıya, aslında, idealist davranışları bir kalkan gibi kullanarak öz çıkarını örter. John A. Murrel, Amerika Birleşik Devletlerinin güneyinde bir korsan imparatorluğu kurma planını, köleleri kurtarma çabası gibi idealist bir görünüş arkasında gizlemişti. 1834 te bu gerçek ortaya çıkıncaya kadar kölelik düşmanı nice Kuzeyli farkında olmadan Murrel çetelerine yardımcı olmuştur.

Bazı hallerde ise E. hareketleri yurtseverlik mücadeleleriyle karısır ve bunların birbirinden ayırt edilmesi güçleşir. Eşkıya, kendi çıkarlarına saygı gösterilmesi şartiyle yurtseverlere destek olur. Fakat mücadele başarı kazanıp da düzenli bir idare kurulduktan sonra bu eşkıyanın kontrol altına alınması güçleşir. Macarlı Sándor Dósa, 1848 ihtilâlindeki önemli rolü ile; Napoli'li prenslerin Napoléon ordularına karşı para ve silâh yardımiyle desteklediği ünlü Fra Diavolo (Diavolo Kardeşler) bu tip eşkıyalardandır Bunun zıddı olarak, müstevliler karşısında millî mücadele açmış gerçek yurtseverlerin eşkıya metotlarını benimsemek ve uygulamak zorunda kaldıkları da yüzyılımız tarihinde çok görülmüştür. Bizim Millî Mücadelemiz, Afrika'daki milliyetçi hareketler bunun yakın örnekleriyle doludur.

E. tarihi, tarih öncesi devirlere kadar uzanır. Eski Yunan'ın saygı ile andığı bütün kahramanlar, yarı tanrılar, eşkıyaları tepelemekte ün salmış, memleketlerini haydutlardan temizlemeğe çalışmıştı. Roma'nın beşiği olan Palatium tepesi (Roma'nın yedi tepesinden biri) önceleri bir eşkıya yatağından başka bir şey değildi. Roma Cumhuriyet idaresi boyunca yarımadayı baştan başa eşkıya kaplamıştı. Kaçak kölelerle yenik şehirler halkı da bunlara katılarak haydutların sayısını artırıyordu. İmparator Augustus bunlara karşı amansız bir harp açmıştı.

Gallia'yı ve Germania'yı kaplayan geniş ormanlar haydutlara tabiî bir sığınak olmuş ve buralarda E. Orta Çağ boyunca aralıksız sürüp gitmiştir Gerçi derebeyleri de çoğunluk E. etmekten geri kalmazlardı; fakat öte yandan da derebeyi şatoları ve kale içi kasabalar haydutlara karşı halkın korunduğu sığınaklardı. Sınırlarda büyük harpler başlayıp da savaş sonunda paralı askerler birden terhis edilince, başı boş kalan bu asker sürüleri memlekete dağılarak eşkıya çeteleri meydana getirdi Bu durum Yüzyıl Harpleri boyunca eşi görülmemiş bir felâket halini aldı. Zamanla ölçüsüzce genişleyen bu çeteler ciddî teşkilâtlar kurdular. Çeşitli adlar altında çalışan nice büyük çete (Grandes Compagnies, Sociedates) lerin başında çoğu zaman ordudan yetişme kumandanlar, değerli başbuğlar yer aldı.

Fransa'da, I. François zamanından itibaren kara yolları az çok güvenilir hale getirilmeğe çalışıldı. Fakat XVI. yüzyıl Fransa'sında meydana gelen La Sainte Ligue (Kutsal Birlik) ve La Fronde (çocukların kullandığı sapan) hareketlerinin doğurduğu kargaşalıklarla daha da zayıf düşen hükûmet bu belâyı önleyecek güçte değildi. XVIII. yüzyılın namlı eşkıyaları arasında Cartouche ve Mandrin'in adları anılır. I. Napoléon, kara yollarının güvenliği işini etkili bir şekilde ele aldı ve bu tarihten sonra E. Fransa topraklarından silindi.

İtalya ile İspanya öteden beri E. ta örnek olmuş iki ülkedir. Asya'nın haydutluk tarihinde önemli bir yeri vardır. Arnavutluk ile Balkanlar ise XIX. yüzyıl sonlarında E. bakımından hâlâ temizlenmiş değildi.

Yurdumuzda E., özellikle XVI. yüzyılın ortalarından bu yana Anadolu ve Rumeli'de devlet otoritesini, halkın mal ve can emniyetini bozan bir olay olarak süregelmiştir. Levent eşkıyası, suhte, Celâlî, türedi, âyân, derebeyi, dağlı eşkıyası v. b. adlarla anılan E. hareketleri, genellikle imparatorluğun Türk asıllı halkı arasında yaygın olarak görülmektedir. E. ın doğmasında siyasî, idarî, dinî sebepler rol oynamışsa da, bunların en etkini sosyal ve ekonomik sebepler olmuştur. Yeni deniz yollarının bulunması ve Amerika'nın keşfi ile transit ticareti yollarının değişikliğe uğraması sonunda Türkiye ticaretten uzaklaşmış, kervancılığın sönmesi Anadolu'daki ekonomik faaliyeti durdurmuştur. XII - XV. yüzyıllarda dünya ticaretine sahne olan Anadolu şehirleri, XVI. yüzyıldan itibaren gittikçe çoraklaşan bir iç pazar halini almakta ve bütün ticarî faaliyet batı limanlarından Avrupa'ya ham madde ve tarım ürünleri ihracından ibaret kalmakta idi. Bu durum, iç ticaretin batı ile ilişki kuran Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların eline geçmesine sebep olmuş, Türkler ise Sivas, Konya, Kayseri gibi eski ticaret pazarlarında iş tutmak zorunda kalmıştı. XVI. yüzyılda kendini iyice belli eden bu ekonomik buhran bir murabahacı sınıfın belirmesine yol açtı. Şehirli zenginler, devlet memurları ve timarlı sipahilerden olan murabahacılar, fakir halka % 40 - 50 oranında faizle borç para verirlerdi. Çiftçi, vergi borcunu ödeyebilmek için toprağını, çiftini bu murabahacılara kaptırmış, böylece çift - bozan olarak işsizler takımına katılmıştı. Levent adiyle anılan bu topraksız ve işsiz insanlar, bazı kışkırtıcıların elinde güvenliği bozan haydutlar haline gelmişti. Bunlar, genellikle İzmit, Yalova ve Bursa dolaylarına, Edirne, Sofya ve Selanik çevrelerine yayılmıştı. Levent eşkıyasının doğuşunda ekonomik faktörler yanında sosyal sebepler de vardı: kapıkullarının Osmanlı hanedanının menfaati icabı devlette üstün mevkiler alması, Türk unsurun devlet memuriyetinden ve ticaretten uzaklaşması, halk arasında yeniçeriliğe karşı gittikçe artan bir ilgi uvandırmış, kapıkullariyle timarlı sipahiler arasına büyük bir rekabet sokmuştu. Kapıkulları da askerdi, fakat yeniçeriler XVI. yüzyıldan itibaren ticaret, tarım ve zanaatla da uğraşabiliyorlar, özel kanunlariyle bazı imtiyazlara sahip bulunuyorlardı. Ekonomik buhran yüzünden timarlı sipahilerin uğradığı kayıplar ve bu teşkilâtın öneminin azalması da buna eklenince, Türk ahali, aslında Türk olmayan, fakat Türkleştikleri kabul edilen yöneticilere karşı çift - bozan köylüleri kışkırtmağa başlamış, böylece asayişsizliklerin doğmasına sebep olmuştu. Yine bu yıllarda levent eşkıyasının yanı sıra bir de suhteler türedi: yüksek devlet memuriyetlerinin kapıkulları elinde toplanmasından, sipahiliğin ekonomik sebeplerle çökmesinden, ti-

caret hayatının durmasından sonra Türk halk için tek kazanç yolu ilmiye sınıfı kalmıştı. Bu yüzden Anadolu ve Rumeli medreseleri dolup taşmış, medrese mezunlarına verilecek iş kalmamıştı. Bu durumda medreseliler cer ve nezir gibi türlü adlarda köylere dağılarak köylüleri soymağa başlamışlardı. Levent eşkıyası kasaba ve şehirlerdeki zenginleri, hükûmet memurlarını haraca keserken, suhteler de 150 - 1 000, hattâ 1 500 kişilik gruplar halinde, başlarında başbuğ unvanını alan bir softa bulunduğu halde köylerde kol gezmekte idiler. 1558 den 1623 e kadar Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde şakavet eden suhte takımına karşı devlet, *il eri* denilen bir teşkilât kurmuştu. Derebeyleri, sancak beyleri ve vezirler arasında gittikçe gelişen şahsî kinin halka aksetmesi, Kanunî devrindeki şehzade kavgaları da E. ın beslenmesinde siyasî faktör olarak rol oynar. Hükûmetten beklediklerini elde edemeyen veya daha çok mal ve para ele geçirmek isteyen bazı vezirler, beyler ve toprak ağaları, kapılı ve kapısız leventleri korurken, kadı, naip ve müderrisler de suhteleri tutmakta idiler. Celâlî isyanları başladığı zaman levent eşkıyası da bütün kadrosuyla bu isyanların hazırlayıcıları olan timarlı sipahi, çavuş, alay beyi ve zaimlerin maiyetine girmişti. Birinci Celâlî isyanı bastırılırken (1610), levent eşkıyasının *saruca* ve *sekban* adı altında eskisinden daha kalabalık olarak teşkilâtlandıkları görülür. 1683 ten sonra ise E. yeni bir şekle bürünür: Saruca ve sekbanların başında artık devletin vezirleri yerine kendi aralarından sivrilen elebaşılar vardır. Bunlara *türedi*, XVII. yüzyıldan itibaren de *derebeyi* adı verilmiştir.

1768 - 1774 ve 1787 - 1792 seferlerinin halkın malî gücünü büsbütün yıpratması, E. hareketlerinin özellikle Rumeli'de yeniden gelişmesine yol açar. Dağlı eşkıyası diye anılan bu hareket, Deliorman, Şumnu, Filibe, Hasköy, Serez ve Edirne yörelerinde yaygın bir hal alır.

E. II. Mahmud'un giriştiği ıslahat sırasında haylı sindirilmişse de, ekonomik ve sosyal sebepler giderilemediğinden büsbütün ortadan kaldırılamamıştır. Ancak düzenli ordunun kurulması, jandarma teşkilâtının meydana gelmesi ve eşkıya takibi ile görevli kır serdarlıklarının kurulması Anadolu ve Rumeli'de E. çevresinin gittikçe daralmasını sağlamıştır.

Tanzimattan sonra Türk egemenliğinin yıkılması için Türk köylerini tahrip ve Türk halkı tedirgin etmeyi millî bir amaç edinen Sırp, Bulgar, Rum, Karadağlı ve Ermeni azınlıkların kurdukları yeni bir eşkıya tipi olarak komiteciler (b. bk.) ortaya çıkar.

Cumhuriyet devrinde ise E. hareketleri, daha ziyade az gelişmiş, ulaştırma ve ekonomik şartları henüz düzenlenmemiş bulunan güneydoğu Anadolu illerinde zaman zaman ve geçici olarak kendini göstermiştir.

Birer halk kahramanı sayılacak kadar nam yapmış eşkıyalar arasında Köroğlu, Seydi Ahmet Paşa, Katırcıoğlu, meşhur Celâlî başbuğları ve Çakırcalı için bu isimlere ve Celâlî maddesine bk. Öcalma, kan gütme konuları etrafındaki E. için bk. KAN DAVASI ve VENDETTA.

Hukuk: E., 1 mart 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun «Mal aleyhinde cürümler» adını taşıyan 10. babının «yağma, yol kesme ve adam kaldırma» başlıklı II. faslında (Md. 495 - 502) hükme bağlanmıştır. Cezalar 5 ile 15 yıl arasında değişir, gece işlenen ve silâh tehdidi bulunan hallerde daha da ağırlaşır.

EŞKİNCİ, Osmanlı devletinde sefer emri alan yeniçeri. XIX. yüzyıl başında Sultan II. Mahmut tarafından yeniçeri ordusunun bünyesinde yapılmak istenen ıslahatta meydana getirilen talimli askere verilen ad. Osmanlı imparatorluğunda sefer açıldıkça kapıkulu askerinin asıl gücünü meydana getiren yeniçerilerden bir kısmı muhtelif kale ve palankalarda nöbetçi, bir kısmı İstanbul ve Edirne kışlalarında korucu (bekçi, muhafız) ve oturak (mütekait, emekli), bir kısmı da kapılı (bir hizmette görevli) olmak itibariyle sefere katılmazlardı. Sefere katılacak yeniçeriler bu askerî teşkilâtın asıl vurucu gücünü teşkil ediyorlardı. Bunlar padişah veya serdar - ı ekremle birlikte sefere eştikleri için bunlara E. adı verilmekte idi.

E. ler sefere çıktıklarında orta veya bölük sandıklarına iki altın verirlerdi. Bu para ile sefer sırasındaki yiyecek ihtiyaçları karşılanırdı. Kumanya - baha denilen bu para, herhangi bir sebeple sefere katılmayan E. lerden de alınırdı. E. ler arasında ocağa yeni kaydedilen, yani bedergâh olan acemilerin bulunması bir mahzur sayılmazdı. Ancak E. esamesinin devri veya satışı kesin olarak yasaktı. Bu usul 1714 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihte Mora'da Anapoli kalesinin fethinde E. lerin gösterdikleri yararlık üzerine onlara ulûfeleri ile emekli olma hakkı tanınmıştı. Bu uygunsuz karar E. lerin zamanla kadroları ile birlikte emekliye ayrılmaları sonunda yeniçeri ordusunun bu vurucu gücünün za'fa uğramasına imkân verdiği gibi, emekli olan eski E. lerin esamelerinin satışına ve böylece kötü bir maaş borsası kurulmasına, devlet hazinesinin zarara uğramasına yol açmış, seferlerde asker için yeniden kadro ihdasını zorunlu kılmıştı. Halbuki o tarihe kadar yeniçerilerden emekli olanların ulûfeleri ocak mahlulünden karşılanmakta, E. kadroları sağlam bir şekilde muhafaza edilmekte idi. E. lerin zamanla azalması, bunların yerini taslakçı, mülâzim, korucu ve oturak yeniçerilerin doldurması, Osmanlı devletinin bu büyük gücünün çökmesine sebep olmuştu. 1768 bozgunundan sonra, III. Mustafa zamanından beri, yeniçeri gücünü ıslah etmek için girişilen teşebbüslerden biri de, II. Mahmut devrinde, artık tamamen kaybolmuş bulunan eski E. kadrolarını yeniden teşkilâtlandırmak olmuştur. Ancak yeniçerilerin, özellikle Nizam - ı Cedid sisteminden beri girişilen her ıslahat teşebbüsüne karşı takındıkları olumsuz davranış padişah tarafından bilindiğinden, hele Alemdar Mustafa Paşa (b. bk.) olayından sonra bunları yola getirmek bir mesele olduğundan padişah önce güvendiği kişileri yeniçeri ağalığına getirmek suretiyle askeri ayaklandıracak güçte olan zorbabaşıları temizledi. Bk. YENİÇERİ ve VAK'A - İ HAYRİYE.

Osmanlı devleti teşkilâtında bir de *E. timarı* deyimi vardır. Bu deyim sefer halinde, kesin olarak savaşa katılmak zorunda bulunan timarlı sipahiyi ve onun tasarruf ettiği timarı kapsar. Bk. TİMAR ve SİPAHİ.

EŞKOL (Şkolnik), Levi (doğ. 1895), İsrail'li politika adamı. Oratavo (Ukrayna) da doğmuştur. Wilna (Polonya) da okumuş, 1913 te Filistin'de yerleşmiş ve çeşitli yerleşme yerlerinde tarım işçisi olarak çalışmıştır. 1918 1920 yıllarında Yahudi lejyonunda hizmet görmüş, 1920 de tekrar tarım işlerine dönmüştür. On ikinciden itibaren bütün siyonist kongrelerine katılmış, Tel - Aviv-Yafa işçileri konseyinin ve Mapai işçi partisinin sekreterliğini yapmıştır. Histadruth Millî İşçiler Federasyonunun idare meclisi üyesi olmuş, Nazi idaresi altında, Berlin'deki Filistin Bürosunun ziraî yerleştirme kısmında üç yıl müdürlük yapmış, Alman Yahudilerine ait emlâkin Filistin'e naklinde çalışmıştır. İsrail devleti emniyet bakanlığında müdürlük etmiş, 1951 -

1952 yıllarında tarım bakanı olmuş, 1952 - 1963 yıllarında maliye bakanlığı yapmıştır. 1963 te başbakan ve millî savunma bakanı olmuştur. Başlıca eseri: *Beçavley Hitnachalut* (İskân bölgesinde) [1958].

EŞKÖKEN: bk. HOMOLOG.

EŞKROMOZOM: bk. KROMOZOM.

EŞLENME (Fr. Conjugaison; İng. Conjugation < Lat. *conjugatio* < *conjungere* = çifte koşmak, boyunduruğa vurulmak, çiftlenmek, eşlenmek): Zoolojide: Haşlamlılar (*Infusoria*) ın cinsî özel üreme biçimi; Botanikte döllenme: Haşlamlıların, iç mekanizması Fransız biyolojisti Emile Maupas tarafından keşfedilmiş olan E. si, fizyoloji bakımından erselikli ve az farklı olan iki bireyin bir araya gelip karşılıklı olarak birbirini döllemesinden ibarettir. Görünüşe göre. bu işlem bireylerden her birinin çekirdek takımının yenilenmesine yol açmaktadır. E. meydana gelmediği zaman haşlamlıların hücreleri ihtiyarlar, kendileri de bölünme kabiliyetini kaybedip ölürler Böylece E., bölünme kabiliyetinin yenilenmesini sağlayan bir çekirdek gençleşmesi olsa gerektir. Haşlamlıların E. sine açlık, iyon çoğalması v. b. gibi dış etkenler yol açar. Hayat şartları elverişli olduğu sürece cinsî üreme meydana gelmez.

Bitkilerdeki E., yani döllenme, erkek cinsiyet hücresi ile dişi cinsiyet hücresinin tamamiyle birleşip kaynaşmalariyle olur. Böylece meydana gelen *zigot*, yani döllenmiş yumurta, çoğalacak olan yeni bir bitkisel hücre halini alır.

EŞLİK (Fr. Accompagnement; Alm. Begleitung) [Mus.], tek veya çok sesli bir musiki çizgisine paralel akarak onu örtmeden destekleyen, tamamlayan, anlamlandıran ve renklendiren fon musikisi. Meselâ geleneksel Türk sanat musikisinde kâr, beste, semai veya şarkı gibi bir parçayı okuyan sanatçıya çalgılariyle katılanlar ona E. etmiş olurlar. En ilkel E., bir türkü veya oyun havasına el çırparak, parmak şıkırdatarak veya ayak teperek yapılanıdır. Batıda IX - XIII. yüzyıllarda organum (b. bk.) ile gelişmeye başlayan çok sesli E., XIV. yüzyıl ile XV. yüzyıl başında Fransa'da Machaut ile ondan sonrakilerin ballade ve virelai'lerinde, Dufay ile çağdaşlarının chanson'larında ilk biçimini aldı. Flaman dinî musikisiyle kontrapuntunda (Ockeghem, Obrecht v. b.) görülmeyen E., XVI. yüzyılda dindışı ezgilerin önem kazanmasiyle yeniden ortava çıktı. Alman Schlick (1512), İspanyol Valderrabano (1547) ve İngiliz Dowland (1597) ın besteledikleri ezgilerde insan sesi lavta ile eşlenir. Barok çağda (1600 - 1750) yeni bir E. türü kullanılmış, bestecinin yazdığı bas partisinin üzerine seslendiricinin içinden doğduğu gibi (irticalen) armoni sesleri eklemesiyle biçimlenen bu barok E. (bk. SÜREKLİ BAS) kontrapunt ve armoni yönlerinden oldukça sanatlı ve ilgi çekici olduğu halde ezgiye gün geçtikçe daha büyük önem verilmesi dolayısiyle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında basitleşmeye başlamış, *Alberti bası* ve *murky* (b. bk.) gibi E. kalıpları ortaya çıkmıştır. Piyano parçalarında ezgiyi keman veya flüt gibi çalgılarla katlamaktan (bk. KATLAMAK) ibaret yeni bir E. türü 1760 yıllarında moda olmuş. dolayısiyle eser başlıklarında «keman veya flüt eşliğiyle piyano için» gibi, XX. yüzyıl açısından tuhaf gelen sözler sık sık görülmeğe başlamıştır. 1780 yıllarında E. in alt partilerini bağımsızlaştıran, ezgiyi yer yer üst partiden alt partiye aktaran ve fügümsü unsurlar getiren Haydn ile Mozart, böylelikle *zorun'u E.* (accompanimento obbligato) türünü ortaya çıkarmışlardır. Bu üslûbu Schubert, piyano E. li lied'lerine uygulamış, E. i akor bütünleyici bir köle olmaktan kurtarıp bağımsız, hattâ zaman zaman eserin en ilgi çeker partisi haline getirmiştir. XIX. yüzyılda Schumann, Brahms ve H. Wolf da Schubert'i izlemiş, buna karşılık meselâ Çaykovskiy akorlardan oluşma, sönük E. lerle yetinmiştir. Mahler ile R. Strauss gibi son romantikler, birçok liedlerine piyano yerine orkestra eşliği yazarak yeni bir çığır açmışlardır. Bugün E denildiğinde daha çok bir solocunun (ses. keman, viyolonsel v. b.) piyano veya orkestra ile eşlenmesi akla gelmekte, dolayısiyle solocuya oranla önemsiz sayılarak E. e gerekli özen verilmemektedir.

EŞLİKÇİ veya EŞ (Fr. Accompagnateur veya Accompagnatrice), bir ses veya çalgı solocusuna armoni desteği ve çoğunluk aynı zamanda ritim ve doku desteği sağlayarak eşlik eden sanatçı. E. ler XV - XVI. yüzyıllarda daha çok lavta, XVII - XVIII. yüzyıllarda çembalo ve klavikord, XIX - XX. yüzyıllarda piyano kullanmışlar, XX. yüzyılda Gerald Moore, Franz Rupp, Vladimir Yampolskiy gibi piyanistler salt E. olarak uluslararası ün yapmışlardır.

EŞME, Uşak iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 36 856 (1965), yüzölçümü 1 338 km²dir. İlçeye bağlı köy sayısı 70 tir. 1 000 den çok nüfuslu 4 köyü vardır. Yelegen köyü ise 2 100 nüfusludur. Uşak ilinin ilçe merkezleri arasında en çok nüfusu bulunan kasaba E. dir (1965 te 5 025). İlçe merkezi daha önce. şimdiki kasabanın 5 km kuzeydoğusundaki Takmak köyünde (nüfusu 1 200) iken, 1934 yılında Afyon - İzmir demiryolu boyunda, Elvanlar istasyonu yakınındaki boş bir arazide kurulmuş bulunan bu kasaba, kısa bir süre içinde gelişmiş, yeni yeni yapılarla güzelleşmiştir. İki mahallesi bulunan E. de resmî binalar, meydan, park, çarşı ve yeni evler düzce bir arazide yayılmıştır. Denizden yüksekliği 823 m dir. Kasabanın çekirdeği, demiryolu istasyonu ve çevresiyle bunun biraz daha kuzey taraflarıdır. 1953 yılına kadar Manisa'ya bağlı bir ilçe iken, Uşak'ın il olması üzerine (Uşak, Kütahya'nın ilçesi idi) burava bağlanmıştır. E. kasabasının çevresi, dalgalı ve geniş düzlüklerdir (yüksekliği 850 - 900 m). Yazın kuruyan birçok küçük derelerle bu arazi parçalanmıştır. Kasabanın yakın çevresinde Neojen tabakaları çokça yer tutarsa da, daha ötelerinde Saruhan - Menteşe kütlesinin metamorfik arazisi uzanır, doğuda yeni volkanik yerler (andezitler) bulunur. Bu eski kütle, uzun zamanlar aşınarak bugünkü görünüşünü almıştır. Bu eski arazide yer yer altın madeni de bulunmaktadır. Kasabanın hemen batısında büyükçe bir tepe görünüşünde olan Kemer Dağı (1 200 m) yükselir. Afyon - İzmir

EŞME: Genel görünüş

demiryolu bunun güneyinden geçer. Büyük Menderes ırmağına karışan Kızlarderesinin bir kolu olan E. deresi ile Balçıklıdere bu arazinin sularını toplar.

Kasaba halkının geçim kaynaklarından biri kilimciliktir. Yılda orta boyda 5 - 7 bin kadar kilim dokunur. Bu çevrede çok sayıda keçi ve koyun beslenir; bunların yün, kıl ve yapağılarından faydalanılır. İlçe topraklarını içine alan yerlerde eskiden beri hayvan yetiştirme işleri ve yaylacılık çok yer tutmuştur. Başka yerlere canlı hayvan, kömür, palamut, şeker pancarı gönderilir. Tahıl ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar. Haftada bir defa pazar kurulur. E. nin belediye kuruluşu eskidir. Alaşehir Uşak yolu kasabadan geçer. İçme ve kullanma suyu kaynaklardan elde edilerek getirilmiştir. İlk ve orta okulu, okuma odası, otel, gazino, lokanta ve fırınları vardır. Kasaba, demiryolu ve karayolu uğrağı olduğundan gelişmektedir. — R. İ.

EŞMUN, Berytos (bugünkü Beyrut) şehrinde tapınılan bir Fenike tanrısı. Kendi kuyruğunu ısıran yılan, ebediliğin sembolü ve E. un sıfatı idi. Asklepios'a Yunanlılarca izafe edilen ebedilik bu yılandan kinaye olsa gerektir. Kartaca'da, muhtemel olarak Byrsa tepesinde, E. un bir tapınağı vardı M. Ö. 146 da sağ kalan Kartaca muharipleri, son savunmalarını yapmak üzere generalleri Hasdrubal. karısı ve çocukları ile birlikte bu tapınağa sığınmışlar, Hasdrubal'ın karısı, aşağıda yaktırdığı bir ateşe, çocukları ile beraber tapınağın taraçasından atlamış.

EŞNUNNA, Eski Mesopotamya'da, Diyâlâ vadisinde bir şehir. Tell Asmar mevkiinde 1932 - 1935 yıllarında bulunmuş olan E. da üst üste tapınaklar ve eski hanedanlık (M. Ö. 2 800 - 2 500) zamanına ait heykeller meydana çıkmıştır. Babil'in ilk hanedanlık çağı da buluntular arasında özellikle yazıtlar halinde temsil edilmektedir. Bu kalıntılar Yakın Doğu tarihi için değerli birer hazinedir.

Eşnunna kanunnamesi (Huk.): E. da hüküm sürmüş Bılalama adında bir kralın eseri olan bu kanunname 1945 - 1947 yıllarında Tell Harmal mevkiinde bulunmuş ve tercüme edilmistir. İlk Babil hanedanından ve bu itibarla Hammurabi kanunnamesinden biraz daha önce kaleme alınmış olan E. kanunnamesi 59 maddedir ve eski Akkadca ile yazılmıştır.

EŞOMURLULAR (Lat. Isospondyli), hamsigiller ve alabalıkgiller familyalarını da kapsayan bir takım. Hamsi, Karadeniz'de bol olarak bulunur. Alabalık sıcaklığı 12 C° yi geçmeyen soğuk sularda yaşar. *Salmo Acanthicus* Abant gölünde yaşar. E. ın yüzgeç ışınları yumuşaktır. Yüzme keseleri sindirim borusuna bir kanalla bağlıdır.

EŞPOTANSİYELLİ ÇİZGİLER (Fr. Lignes équipotentielles, İng. Equipotential lines), aynı elektrik potansiyeline sahip olan çizgiler.

EŞPOTANSİYELLİ YÜZEYLER (Fr. Surfaces équipotentielles, İng. Equipotential surfaces), aynı elektrik potansiyeline sahip olan yüzeyler. Bir elektrik alanında aynı potansiyelli bütün noktaların geometrik yeri bir eşpotansiyelli yüzeydir. Bir nokta yük için eşpotansiyelli yüzeyler, bu nokta yükü çeviren aynı merkezli küre yüzeyleridir. Bir yük eşpotansiyelli bir yüzey üzerinde hareket ederse hiçbir iş yapılmaz. Buna göre elektrik alanı her yerde eşpotansiyelli yüzeye diktir. Elektrik alanlarının genel anlaşılmasında kullanılan eşpotansiyelli yüzeyler gibi çekim eşpotansiyelli yüzeyler de tarif edilir.

EŞRÂT - I SAÂT, dinî bir terim. *Kur'an*'da (Muhammed sûresi, 18): «Onlar kıyametin kendilerine ansızın mı gelmesini bekliyorlar? İşte onun alâmetleri belirdi. Fakat geldiği zaman toparlanmak neye yarar ?» ayetinde anılmıştır.

Eşrat «şartlar», saât de «kıyamet» demektir. Her ikisi birlikte tamlama olarak, «kıyametin şartları» veya halkın kullanageldiği şekilde «kıyamet alâmetleri» demektir.

Bunlar, peygamberler zamanından kıyamete kadar geçecek önemli olaylardır Hz. Muhammed. kendisinin peygamber olarak gönderilmesini kıyametin ilk işareti olarak belirtir.

Kıyamet alâmetleri küçük ve büyük olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Küçüklerin sayısı çoktur; her çağdaki olaylara uygulanmaya elverişlidir.

Kıyametin büyük alâmetlerinin başlıcaları şunlardır: 1. Mehdî'nin zuhuru; 2. Deccal'ın çıkışı; 3. İsa'nın inmesi; 4. Ye'cüc ve Me'cüc adındaki çok kısa boylu iki kavmin dünyayı istilâ etmesi; 5. Güneşin batıdan doğması; 6. Dabbetü'l - arz (Dünya canavarı) ın görünmesi; 7. Gökyüzünü duman kaplaması. Çeşitli hadislerde başka alâmetlerden de söz edilmiştir.

EŞREF (Biyog.): bk. İNAL, Seyfüddin.

EŞREF (Biyog.): bk. CANBULAT.

EŞREF (Biyog.): bk. KANSU GAVRİ.

EŞREF (Biyog.): bk. TOMANBAY.

EŞREF (Biyog.): bk. KAYITBAY.

EŞREF (Biyog.): bk. BARSBAY.

EŞREF, Yemen'de Eyyubîlerin Yemen kolunun son hükümdarı Mesud Salâhaddin Yusuf'un ölümü üzerine iktidarı ele geçiren Resul ailesinden dört hükümdarın unvanı. Bk. RESULÎLER ve YEMEN.

EŞREF (ölm. 1729), İran'da iktidarı ele geçiren bir aşiret başkanı. Şah I. Abbas'ın Afganlı Abdalî aşiretini Herat bölgesine yerleştirmesiyle doğu İran'da gittikçe kuvvetlenen Gılzaî aşiretinin başkanlarından olup babasının adı Abdullah'tır (bk. AFGANLAR, GILZAÎ ve HALAÇLAR). Bu aşiretin başkanı Mir Veys'in ve onun oğlu Mahmud'un (bk. MAHMUD AFGANÎ) Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'e karşı girişrikleri kıyam hareketinde rol almış ve Mahmud'un 1725 te çıldırması üzerine tahttan indirilmesiyle Afgan emirleri tarafından İsfahan'da İran şahlığına getirilmiştir. Ancak E. in iktidara geçtiği sırada ülkenin içindeki karışıklıklara ve kuzey ve batı sınırlarında Rus ve Osmanlı saldırılarına da direnecek güçte olmadığı anlaşılıyor. Bu savaşlar sonunda İran, batı ve kuzey eyaletlerinin büyük bir kısmını kaybetti. Bu durumda E, Osmanlı Türklerini kazanmak için kendini Sünnî bir hükümdar olarak tanıtmak suretiyle Türk imparatorluğunun yardımını sağlamağa çalıştı ise de, bunda da bir başarı gösteremedi. Bu zorluklar içinde Osmanlılarla barışa geçti. Bu sırada kan dökücülüğü yüzünden çevresindeki dostlarını kaybettiği gibi, kendi aşiretinde de bazı ayrılıklar ve çözülmeler baş gösterdi. Kandehar, Mahmud'un kardeşinin eline geçtikten başka, Gılzaîler de parçalandılar. Nadir Şah, Damgan ve Murce - hurt'ta E. i iki kere yenilgiye uğrattı. E., bu durumda İsfahan'da mahpus bulunan Şah Hüseyin'i öldürerek kaçtı. Böylece Gılzaîlerin İran'daki hâkimiyetleri sona ermiş bulunuyordu. E. in asıl yurduna doğru çekilmesi üzerine ordusu dağıldı ve yerli halkın sal-

dırıları ile karşılaştı. Bu durumda Belucistan'a kadar gelebildi. Burada Abdullah Han tarafından yakalanarak öldürüldü.

E Ş R E F, Mehmet (1847 - 1911), Türk şairi. Gelenbe (Aydın) de doğmuş, Kırkağaç'ta ölmüştür. Usul oğullarından Eşref efendinin torunu ve Hafız Mustafa efendinin oğludur. Manisa Hakimiyet medresesinde Arapça ve Farsça okumuş, fakat medreseyi bitirmeden ayrılmıştır. 25 yaşına kadar üstünde zeybek elbisesi, hür bir hayat süren E. in ilk resmî görevi, Manisa valiliği tahrirat kâtipliği (yazı işleri müdürlüğü) dür. Turgutlu, Akhisar ve Alaşehir'de mal müdürlüklerinde bulunduktan sonra 1878 de İstanbul'a gelerek kaymakamlık imtihanını kazanmış, Hanya kaymakamlığına tayin edilmesivle azledilmesi bir olmuştur. Bundan sonraki yıllar içinde Çapakçur, Hizan, Fatsa, Tire bolu, Garbî Karaağaç, Kula, Kırkağaç, Gördes kaymakamlıklarında görev alan E. in kısa zamanda haksızlık, hırsızlık ve istibdat düşmanlığı duygulariyle kaleme aldığı taşlamaları dilden dile dolaşarak hükümdarın sarayına kadar sızmış, İzmir'deki evi aranmış ve iki yıl hapsedilmesine karar verilmiştir. Tutukluğunu bitirip gözetim altında İzmir'e gönderilen E., burada başta Tevfik Nevzat olmak üzere hürriyet ülküsü taşıyan aydınlarla birlikte çevrenin en sevilen varlığı olmuş, istibdadın onu İzmir'de rahat bırakmayacağını anlayınca 1901 yılında Mısır'a kaçmıştır. Buradan Kıbrıs'a ve Avrupa'ya gidip gelmiş, Mısır'da Sultan Hamid'in şahsı ve istibdat aleyhine yazdığı taşlama (hiciv) larını *Deccal*, *Hasbühal*, *Şah ve Padişah* adlı eserlerinde toplamıştır. Türkiye'deki malları haczedilmek üzere gıyabında alınan mahkeme icra kararını uygulamak üzere evine gelenler, hiçbir eşyası bulunmadığını görmüşlerdir.

M. EŞREF

1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra 62 yaşında yorgun olarak döndüğü İstanbul'da «Eşref» adlı haftalık bir mizah gazetesi çıkarmış, burada Mısır'da yazdıklariyle yeni şiirlerini yayınlamıştır. Bir aralık Adana'ya vali muavini olarak tayin edilmişse de, kısa bir süre sonra bu görev lâğvedilmiştir. Kendisini iyice yorgun hisseden şair, memleketi Kırkağaç'a dönerek orada ölmüştür.

Zekâsı ve dedesinden sızma hazırcevaplığiyle daha küçük yaşında dikkati çeken E., bütün kabiliyeti ile kendi kendini yetiştirmiştir. Ahlâkının sağlamlığı, dürüstlüğü, haksızlığa katlanamayan mizacı, istibdat rejiminin ve bu rejime bağlı kötü kimselerin memleket hıyaneti derecelerine varan halleri karşısında onu taşlamacı (heccav) bir şair olma yolunda geliştirmiştir. Kahire'de iken Namık Kemal'in Vatan kasidesine nazire olarak yazdığı hicvi, Meşrutiyetten sonra, İttihat ve Terakki Cemiyetinin beğenilmeyen tutumu için kaleme aldığı muhammesi (beşli), sadrazamlıktan azledilip İzmir'e vali olarak gönderilen Kâmil Paşaya yazdığı, Kırkağaç kadısının halkı soymasından şikâyet eden samimî, sert çıkışlı taşlaması büyük yankılar yapmıştır.

Divan edebiyatının son hicivcisi sayılabilen E. in yazılarında pek sanat aranmaz. Bazan fazla ileri giderek işi kaba, hattâ edepdışı sövmeye kadar vardırmış olmasına rağmen, ele aldığı kişilerin halk çoğunluğunca da lânetlenmiş olması E. in taşlamalarını topluma benimsetmiş, hele saldırılarının kişisel düşmanlıktan uzak olması onu daha çok sevdirmiştir. II. Sultan Hamid'i ve onun mabeyincisi Arap İzzet Paşa'yı yeren dörtlüğü, birçok başka taşlamaları arasında bugün hâlâ anılır:

Besmele gûş eyleyen şeytan gibi,
Korkuyorsun höt dese bir ecnebi,
Padişahım öyle alçaksın ki sen
İzzet - i nefsin Arap İzzet gibi.

Yukarıda sözü geçenler dışında, *İran'da yangın var* ve *İstimdat* adlı kitapları da vardır.

EŞREF, Melik el, genellikle Mısır'da gerek Eyyubî gerek Türk veya Çerkez Kölemen hükümdarlardan 11 hükümdarın taşıdığı unvan. Bunlardan bazıları için bk. BARSBAY, CANBULAT, İNAL, KANSU GAVRİ, KAYITBAY ve TOMANBAY.

1. **Muzafferüddin Ebü'l - Feth Musa Melik el - Eşref** (1182 veya 1183 - 1237), Eyyubî ailesinden bir prens. H. 607 - 617 yıllarında Meyyafarıkin (b. bk.), 626 - 635 yıllarında Şam ve 635 - 637 yıllarında ise Baalbek hükümetlerinde bulunmuştur. Salâhaddin - i Eyyubî'nin kardeşi Melik el - Âdil Seyfüddin Ebû Bekr'in oğlu olan E. Urfa valiliği ile siyasî hayata atılmış, daha sonra Harran bölgesinin yönetimi de kendisine bırakılmıştı. 1204 te Musul atabeyi Nureddin Arslan Şah'ı ağır bir yenilgiye uğratmak suretiyle ilk ününü yapmış, bunun üzerine 1211 de Ahlat ve Meyyafarıkin'in yönetimi kendisine bırakılmıştı. Meyyafarıkin bundan sonra Moğol istilâsına kadar E. in çocukları elinde kaldığından E. bu şehirde adeta Eyyubîlerin bir kolunun kurucusu durumunu almıştır. Hükûmet merkezini Rakka'ya taşıyan E. 1216 da Halep hükümdarı ez - Zâhir Gazi'nin ölümü üzerine Selçuklularla anlaşmış bulunan Salâhaddin'in oğlu el - Efdal'in burasını kuşatmaya başlaması karşısında harekete geçerek şehre girmiş ve Halep yöresini de kendi toprakları arasına katmıştır. Babasının ölümü üzerine kardeşi Melik el - Kâmil'in otoritesini tanımakta kısa bir tereddüt geçirdi. Ancak Haçlıların Dimyat'ı kuşatmaları E. e görevinin kardeşi yanında bulunmak olduğunu hatırlattı ve onun Dimyat önüne gelmesi Haçlıların yenilgiye uğramasında önemli bir rol oynadı. Şam hükümdarı el - Muazzam'ın ölümünden sonra el - Kâmil ile en - Nasır arasında çıkan anlaşmazlıkta el - Kâmil'in tarafını tutarak da Şam'a girdi. El - Kâmil onun Şam emirliğini tasdik etti. Böylece hükûmet merkezini Şam'a getiren E., geniş onarım yaptı. Bk. ŞAM. Ahlat'tan Şam'a kadar bütün Suriye, Diyar - ı Rebia ve Mudar topraklarına hakim olan E., bundan sonra doğu sınırlarında beliren Celâleddin Harezmşah tehlikesine karşı Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubad ile birleşerek 1230 da Harezmşah'ı yenilgiye uğratmak suretiyle meseleyi halletmiş oldu ise de, az sonra Alâeddin Keykubad ile araları açıldı. Selçukluların Elcezire'yi istilâ etmelerine engel olamadı. Bu sırada kardeşi Melik el - Kâmil ile de araları açılmış bulunuyordu. Gerek Selçuklularla gerek Eyyubîlerin büyük sultanı el - Kâmil ile bozuşması doğrudan doğruya şahsî otorite davalarına dayanmakta idi. El - Kâmil, kardeşini yola getirmek için bir orduyu Şam'a sevk ettiği sırada E. öldü.

2. **Muzafferüddin Musa b. el - Mansur Melik el - Eşref** (ölm 1263), Eyyubîlerden Humus (Hıms, b. bk.) ta bir süre hükûmet süren bir hükümdar. Babası el - Mansur İbrahim'in ölümü üzerine 1246 da Humus hükümdarı oldu. Ancak az sonra Halep Eyyubî meliki II. Yusuf en -

Nasır, büyük Sultan Melik es - Sâlih'in muhalefetine rağmen onu Humus'tan çıkarmaya muvaffak oldu. Moğollarla iş birliği yapan E., Hülagû (Hülegü) nun komutanı Ket Boğa'nın yardımiyle hükûmetini tekrar elde edebildi ve bir süre daha Humus'ta hükûmet sürdü. Bahrî Türk Memlûklerinin üçüncü hükümdarı Kutuz (b. bk.), Moğolları bozguna uğratarak Suriye'yi kurtardığı zaman, E. in kendisine boyun eğmesi üzerine onu makamında bırakmıştı. E. in ölümünden sona Eyyubîlerin Şirgûh kolu sona ermiş ve Humus'un idaresi doğrudan doğruya Memlûklerin eline geçmiştir.

3. **Muzafferüddin Musa b. Yusuf Melik el - Eşref** (1250 - 1254), Mısır'da son Eyyubî hükümdarı. E., genellikle Salâhaddin Yusuf'un oğlu ve Melik el - Âdil'in torunu sayılır. Turan Şah'ın 1250 de öldürülmesi üzerine 6 yaşında iken melik ilân edilmişse de, devletinidaresi ilk önce Şecerü'd - dürr (b. bk.), daha sonra da Memlûk Aybeğ'in eline geçmiştir. Mamafih onun adı 1254 e kadar hutbelerde söylenmeye devam etmiştir.

4. **Salâhaddin Halil b. Kalavun Melik el - Eşref** (1290 - 1293), Türk Memlûkler (Bahrî'ler) den 8. hükümdar. Babası Melik el - Mansur Seyfüddin Kalavun'un 1290 da ölümü üzerine Mısır hükümdarı oldu. Tahta geçer geçmez, babasının naibi bulunan Toruntay'ı yakalatıp hapsettirdi. Yerine Baydar'ı naipliğe ve Şemseddin'i de vezirliğe getirdi. Böylece kendi iktidarını sağlamlaştırmış oluyordu. E. in bu şekilde hareket etmesinin başlıca sebebi, gençliğinde geçirdiği düzensiz hayatla ilgili olup bu yüzden devlet ileri gelenleri ile bozuşmuş olması, büyük kardeşi Alâeddin Ali'nin 1279 da zehirlenerek ölmesinin kendisine yükletilmiş bulunması, kırıcı tabiatı yüzünden de babasının yakınlarının onu veliaht ilân etmek istememeleridir ki, E. hükümdar olur olmaz, bunları uzaklaştırmak zorunda kalmıştı. Ancak, babasının ölümü ile büyük evlât olarak Mısır tahtına oturmuş ve hükümdarlığı hiçbir engelle karşılaşmamıştır. E., Suriye'deki çalışmalarını üç yönde planladı. Bunlardan biri, bu ülkede Memlûk hâkimiyetini kesinleştirmek, ikincisi Moğolları ve Frenkleri (Haçlıları) Suriye'den çıkarmak, üçüncüsü ise Küçük Ermenistan topraklarında, yani güney Anadolu'da fütuhatta bulunmaktı. Bu plana göre E., 1291 de babasının başlattığı Akkâ kuşatmasını ele alarak yürüttü. Akkâ, Kıbrıs'tan gelen yardımlara rağmen düştü ve 1187 de Müslümanların elinden çıkarken Haçlıların Müslümanlara reva gördükleri muamele bu defa Haçlılara uygulandı, yani erkekleri öldürülerek kadınlar ve çocuklar Mısır'a götürüldü. Bununla beraber bir süre sonra bu esirlerin Kıbrıs'a gitmelerine izin verildi. Kale ise, XVIII. yüzyıla, Cezzar Ahmet Paşanın valiliği zamanına kadar toparlanamayacak bir şekilde tahrip edildi. Bk. AKKÂ. Bundan sonra Suriye kıyılarındaki Sayda, Sur, Aylis, Hayfa ve Beyrut liman ve kaleleri alınmak suretiyle Haçlıların bu ülkenin kıyılarından atılmaları gerçekleşmiş oldu ve E., haklı olarak Suriye'nin kurtarıcısı unvanını aldı. Moğollara karşı yapılan seferde ise, sadece Kal'a - tür - Rum'un alınması ile yetinildi. Bu başarılar karşısında Küçük Ermenistan kralları E. e yıllık vergilerini göndermek ve onun istediği birçok Ermeni kalesini Mısır askerlerine teslim etmek suretiyle E. in saldırılarından kurtulmuş oldular. E., bundan sonra Suriye şehirlerini onarmakla uğraştı. Şam, Halep, Baalbek kalelerini yeni baştan yaptırdı. E. günlük hayata ait bazı yenilikler getirmiştir. Meselâ o zamana kadar hükümdarlar, sarık sarmadan sadece kalluta giydikleri halde, E. kallutanın üstüne muslinden ince bir şaş sardırmak suretiyle yeni bir moda getirmişti. Ondan sonra Mısır hükümdarları bu başlığı kullanmışlardır. Yine E. in hükümdar olduğu sırada, sarayda âdeta hapsedilmiş bulunan Abbasî halifelerine daha serbest hareket etme imkânlarını vermiştir. E., halifeye Cami - i Tolon yanında bir ev tahsis ettirerek onun saraydan uzaklaşmasında bir tehlike bulmamış, cuma günleri de Kal'a - tül - Cebel'de bizzat hutbeye çıkmasına izin vermiştir. Buna karşılık, altın ve gümüş paralardan halifenin adını çıkartarak kendisinin siyasî iktidarı temsil ettiğini, halifenin ise, sadece dinî bir başkan olmaktan öteye geçen bir yetkisi olmadığını ilân etmiştir. Kendisi dinî yasaklara karşı gevşek bir tutum içinde iken, halka karşı kendine göre bir taassubu uygulamakta idi. Meselâ ülkesindeki Hıristiyan memurları zorla Müslümanlığa sokmak, direnenleri ağır şekilde cezalandırmak bu arada anılabilir. E. in en büyük za'fı, kırıcı bir tabiata sahip olması ve çevresindeki görevlileri tahkir etmekten zevk alması idi. Onun bu davranışları yakınları arasında dahi ona karşı kin güdülmesine yol açmıştı. Nihayet yukarı Mısır'da tertip edilen bir av partisinde E. öldürüldü. E. in yerine kardeşi Nâsırüddin Muhammed Melik en - Nâsır hükümdar oldu.

5. **Alâeddin Kûçek b. Muhammed Melik el - Eşref:** Türk Memlûklerinden Sultan Kalavun sülâlesinden Muhammed en - Nâsır'ın oğlu. 1341 de kardeşi Melik el - Mansur yerine atabey Koson'un tertiplediği bir komplo sonunda 7 yaşında iken hükümdar olmuştur. Bu sebeple Kûçek (Küçük) sanı ile tanınmıştır. Koson, hükümdarın çocuk oluşundan da faydalanarak kesin bir otorite kurmak için rakiplerini ortadan kaldırmak isteyince, Koson'a karşı birleşen Memlûk beyleri onu yakaladıkları gibi, E. i de tahttan indirdiler. E. in saltanat süresi böylece birkaç günden ibaret kalmış oldu.

6. **Nâsırüddin II Şaban Melik el Eşref** (1363 - 1377): Sultan Kalavun sülâlesinden olup Türk Memlûklerinin 22. hükümdarı. Melik Nâsır Hasan zamanından beri iktidarı elinde tutan Yel Boğa, E. in ilk günlerinde de hâkimiyetini devam ettirmekte idi. Ancak, bir süre sonra 1374 te E., kendisine bağlanan bir kısım Kölemenler ile devatdarlık (sır kâtibi gibi yüksek bir görev) a getirdiği ve naiplik yetkilerini de verdiği Ak Boğa'nın komutasında Yel Boğa'ya karşı bir ayaklanma tertip ettirdi. Kahire'de yapılan çarpışmalar sonunda yenilgiye uğrayan Yel Boğa, yakalanacağını fark edince kendini atiyle birlikte Nil nehrine atmak suretiyle hayatına son verdi. Bu suretle iktidarı eline alan E., Aktimur'u naipliğe getirerek hükûmete hâkim oldu. Bir süre sonra Aktimur'un da kendisi için tehlikeli olmak istidadında bulunduğunu fark etti ve onu Şam emirliği ile uzaklaştırarak yerine Moncuk'u getirdi. E. zamanında Mısır tarihi en müreffeh ve parlak devrini yaşanmıştır. Öte yandan E. de Memlûk hâkimiyetini güney Anadolu'ya yerleştirme politikasını izleyen bir hükümdar idi. Bu arada 1376 da Ermenilerin önemli kalelerinden biri olan Sis zaptedilmiştir. E., 1377 de hacca giderken yolda bir suikaste kurban giderek öldü ve yerine oğlu Melik Mansur Ali geçti. E. zamanında yapılan en önemli tesislerden biri, Eşrefiye adını taşıyan yüksek eğitim kurumudur. Ayrıca E. zamanında devlet teşkilâtında bazı gelişmeler de olmuştur. Bu arada Divan kâtiplerinin sayısı 10 dan 20 ye yükselmiş, devatdarların vetkileri de genişletilmiştir. Kıyafetlerde ise kallutaların üzerlerine sarılan sarıklar daha da büyütülerek tarhaniye adı verilen yeni bir moda tutunmuştur.

EŞREF BEY (ölm. 1897), Türk matematikçisi. İstanbul'da doğmuştur. Bahriye mühendishanesine girmiş ve Eşref Paşanın en seçkin öğrencilerinden biri olmuştur. Binbaşı iken gittiği Mekke'de ölmüştür. Eşref Paşanın irtifa ölçmede logaritmadan daha basit bir usul bulma yolundaki çalışmalarına katılan E., *Logaritme ve cedavil-i felekiyye* (1894) adındaki eserini tamamlayamamıştır. *Heyet-i felekiye* adlı eseri yayınlanmamıştır.

EŞREF EFENDİ (ölm. 1738 veya 1748), Türk ansiklopedicisi ve tarihçisi. Merzifon'da doğmuştur. E. E. nin hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Onun şair Nedim'in amcası olduğu ve hayatında Kıbrıs mollası şöhretiyle tanındığı bilinmektedir. Şiirle de meşgul olan E. E. nin ölüm tarihinde de anlaşmazlık vardır. *Keşfü'z-zünûn* zeylinde Hicrî 1151 (M. 1738) de öldüğü belirtilmişken, daha sonraki biyografyacılar, meselâ M. Tahir, *Osmanlı müellifleri*'nde onun 1161 (M. 1748) de İstanbul'da ölmüş olduğunu bildirmektedir. E. E. nin en meşhur eseri biyografya, biblivografya ve etnoğrafya konularını kapsayan, 36 bölüm ve bir sonuç şeklinde yazılmış bulunan, Kahire'de ayrı bir kitap olarak, İstanbul'da ise Şemseddin Sivasî'nin *Menakıb-i İmam-i Azam*'ı kenarında yayınlanan *Tezkiretü'l-hikem fi tabakati'l-ümem* adlı kitabıdır. Bundan başka, *Mir'atü's-safa* adlı bir genel tarihi, *Uyûnü'l-ulûm* adlı ilimlerin tasnifi ile ilgili bir eseri, *Divan*'ı, *Şerh-i muamma-yi Molla Camî* ve *Nevadirü'l-hikâyât* adlı ahlâka dair risalesi ile *Zerrîn-nâme* adlı bir mesnevisi vardır. *Tezkiretü'l-hikem*'den başka eserleri yazma halindedir.

EŞREF PAŞA, Mustafa (1819-1894), Türk şairi ve müşiri. Bursa'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Bursalı Ahmet Sıtkı Efendinin oğludur. Medresede okuduğu gibi, özel öğrenim de görmüştür. Bu arada Farsça ve Arapçayı da elde ederek genç yaşında şiir denemeleri yapacak duruma gelmiştir. İstanbul'da Harbiye Mektebinden mülâzım-ı evvel (üsteğmen) olarak çıkan E. P., 1853 yıllarında binbaşı rütbesiyle serdar-ı ekrem Ömer Paşanın yaverliğine tayin edilmiş, 1866 da III. ordu kurmay başkanı, üç yıl sonra ferik (general) rütbesiyle Hassa ordusu kurmay başkanı olmuş, 1870 te Bağdad'daki VI. ordu kurmay başkanlığını yapıp bir yıl sonra da Tahran elçiliğine tayin edilmiştir. Bu görevinde bir yıl çalışıp istifa etmiş, 1876 da müşirliğe yükseltilerek Selanik veliliğine getirilmiş, Rus savaşında Tuna cephesi kumandanlığına gönderilmiştir.

Fakat dört ay sonra bu savaşı kaybedişimizin sorumluları arasında görülmüş, görevinden azledilmiş, Limni adasına sürülmüştür. II. Abdülhamit, aradan birkaç ay geçince E. P. yı bağışlayarak selamlık resmi (protokol amirliği) ne memur etmiştir.

Genç yaşından beri edebiyat alanında çalışan, resmî hizmetleri sırasında şairlerle tanışarak samimî meclisler kuran E. P., Tanzimat edebiyatının aydınları sardığı ve edebî yeniliğimizin geliştiği yıllarda divan edebiyatını sürdürmek isteyen çevre ile duygu birliği içinde şiirler yazmış, bu şiirlerini *Eşrefü'ş-şuara* adlı divanında toplamıştır. 1861 yılında basılan şiirlerinin nazım tekniği bakımından sağlamlığı ve bazı hikmetli söyleyiş örnekleri yanında, fazla başarılı bir yanı olmamıştır. Namık Kemal'e «Namık» adını bir manzume yazarak veren E. P. dır.

EŞREF RUŞEN (1865-1919), Türk hekimi ve bilgini. Bosna'da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamlamış, sonra Askerî Tıbbiyeye girmiştir. Tıbbiyeden çıktıktan sonra uzmanlığını yapmak üzere Berlin'e gönderilmiş, orada deri ve zührevî hastalıklar konusunda uzman olarak yetişmiştir. Gülhane hastahanesinde Viding Paşaya muavin olmuş, daha sonra uzmanlık alanına hoca (profesör) tayin olunmuştur. Balkan Harbine kadar bu görevde kalmıştır. Balkan Harbinde ve I. Dünya Harbinde çeşitli hastahanelerimizde baştabiplik yapmıştır. Harp sonunda Haydar Paşa hastahanesinde çalışmıştır. E. R. tıp alemimizde olduğu kadar dış ülkelerde de dikkati çeken *Frenginin tecelliyat-ı harikası* adlı bir eser yazmıştır. *Frengi atlası* adlı eseri harbin patlak vermesi üzerine yayınlanamamıştır. E. R. Ruşen Eşref Ünaydın (b. bk.) ın babasıdır.

EŞREF RUŞEN

EŞREF SAAT: Eskiler bazı zamanların uğurlu olduğuna inanırlardı. Önemli bir iş görmeye niyetlendikleri zaman uygun saatler ararlardı. Bu saati denk getirmek için de müneccimlere baş vururlardı. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı saraylarında savaşa girme gibi olayların zamanını müneccimlere sorarlardı. Sonraları ziyafet vermek gibi günlük işlerde bile bu yola baş vurulduğu görülmüştür.

EŞREFÎ, İslâm dünyasında bastırılan bir altın paranın adı. E. adı, genellikle Mısır'da hükûmet süren Eyyubî veya Türk ve Çerkez Kölemen hükümdarların unvanı bulunan Melik el-Eşref'ten gelmektedir. Orta Çağda Mısır'da tedavüle konan bu altın sikke, ayar bakımından diğer altın paralara üstün olmakla bütün İslâm dünyasında olduğu kadar, Avrupa'da da itibar görmüştür. Bunun sonunda Hindistan'dan Türkiye'ye kadar her ülkede yüksek ayardaki altın paralar ya bu adla çıkartılmış ya da halk tarafından bu adla değerlendirilmiştir. Meselâ Hindistan'da Babür tarafından çıkartılan altın Mohur bu adla basıldığı gibi, daha sonra bastırılan çeşitli boydaki altın sikkeler de E. adını taşımışlardır. Osmanlı imparatorluğunda ise, E. altınını Yavuz Sultan Selim Mısır'ın fethinden sonra bastırtmıştır. Yavuz adına Kahire'de ve İstanbul'da Memlûk darphanesi geleneklerine göre bastırılan bu E. ler halk arasında Şerifî, Şerafî gibi adlarla tanındığı gibi, fındık altını deyimi ile de meşhur olmuştur. Sultan II. Mustafa zamanında çıkartılan cedit E ler ise, tuğra ile nakışlı ilk altın paralardan olmak sebebiyle halk arasında tuğralı veya zer-i mahbub adlariyle anılmıştır.

EŞREF-İ RUMÎ (Biyog.): bk. EŞREFOĞLU.

EŞREFÎ TÂC, XV. yüzyılda yaşamış olan Eşrefoğlu Abdullah Rumî'nin kurmuş olduğu tarikata bağlı olanların giydikleri taca verilen ad. Bu tarikat Kadiriye ile Bayramiye'nin karışmasından meydana gelmiştir. Bunu onların giydikleri tacda da görmek mümkündür. Eşrefoğlu evvelce tepesinde bir pul ile 6 terk (dilim) ten ibaret bayramî tacını giyerken, pulu kaldırarak terklerini 7 ye çıkarır. Keçeden ibaret olan bu Eşrefiye tacının 7 terki 7 göğe işaret sayılır. Eşrefoğlu taç giymeyi sünnet sayar. Taç'ın *t* harfinin tamamlığa, elif harfinin doğruluğa ve cim'in de cemale delâlet ettiğini söyler. Bu tacın üzerine cüneydî sarık sarılır, sol tarafına da yandan taylasan (sarığın sarkıtılan ucu) bırakılırdı.

EŞREFİYE, Kadiriye tarikatının bir kolu olup kurucusu kuzeybatı Anadolu Kadirîleri arasında ikinci pîr olarak tanınan İznikli Eşrefoğlu Abdullah (b. bk.) tır. Bursa'da, sufiveye karşı meyil ve muhabbet göstermiş ve hattâ Çelebî Sultan medresesinde Alâeddin Ali Tusî'ye mürit bile olmuş iken, ilim yolunu tamamiyle terk ederek Abdal Mehmet Sultan adındaki bir meczubun işareti ile Emîr Sultan (b. bk.) dan inabe almıştı. Emîr Sultan tarafından Hacı Bayram Velî'ye gönderilen Eşrefoğlu, şeyhin yanında 11 yıl kalmış ve bu sürede türlü riyazet ve nefis mücahedesi geçirmişti. Hacı Bayram, Eşrefoğlu'nu damat edinerek, kendisine icazet verdi ve İznik'e halife nasbetti. Bundan sonra kendisini Hama'da bulunan Abdülkadir Geylânî (Gilânî) evlâdından Hüseyin Hamavî'ye gönderdi. Şeyh Hüseyin, yanında bir erbain çıkaran Eşrefoğlu'na hilâfet vererek onu Kadiriye tarikatını Anadolu'da yaymaya memur etti. Dergâhını İznik'te kuran Eşrefoğlu, tarikatını özellikle o çevre ile Bursa ve yöresinde yaymış, hattâ İstanbul'da bile zaviye kurmuştur.

Eşrefoğlu'nun ölümünden sonra, makamına vasiyeti üzerine damadı Şeyh Abdürrahim Tirsî (ölm. 926) geçti. Ondan sonra da E. postuna oğlu pir Hamdullah Efendinin halifesi Mudurnu'lu Muslihiddin Efendi oturdu. Hamdullah Efendi (ölm. 1012) bu zatın yanında erbainini ikmal ederek onun ölümünde dergâha şeyh oldu. Oğulları vasıtası ile tarikatın yayılma sahasını genişletti. Bu tarikat pek çok şeyh yetiştirdiği için gerek İstanbul gerek Bursa ve civarındaki Kadirî tekkelerinin çoğu bu kola bağlıdır.

E. tarikatı, Emîr Sultan'ın tarikatı ile Bayramiye ve Kadiriye tarikatlarının mezcedilmesinden meydana gelmiştir. Bu tarikatlar âdabına ilâve olarak, teberrüken 6 yıl davudî oruca da devam edilerek, mümkün mertebe halk ile ihtilât etmemek ve evrâda, sünnete ittiba ile birlikte devam etmek şart koşulur. Sâlik oruç tutmayabilirse de erbain çıkarmalıdır. Nefis mücadelesi ve riyazet, riayet edilecek edeplerin başında gelir. Tarikatın bu şekli, mensuplarının taclarında da ifade edilmiştir. Eşrefoğlu önce tepesinde bir pul ile 6 terk'ten ibaret bayramî tacını giyerken, şeyh Hüseyin Hamavî'nin emri üzerine. pul'u kaldırarak, terk'lerin sayısını 7 ye çıkarmıştır (bk. EŞREFÎ TAC). Kadirî tacının bu şekle ifrağı ile üzerine 18 000 âleme işaret demek olan 18 veya Besmeledeki harflerin sayısına uygun olarak, 19 köşeli mührün işlenmesi de Eşrefoğlu'nun buluşudur. Bu mühür 7 isme ima olarak 7 renk ibrişim ile işlenir; ortasındaki yeşil köşeli mühr - i Süleymanî de muğayyabat - i hamse'ye delâlet eder. E. tacı bilâhare İzzeddin Eşrefî tarafından beyaz ve yeşil çuhadan yaptırılmış, beyaz taç şeyhlere ve yeşil tac da dervişlere tahsis edilmiştir. Bk. EŞREFOĞLU.

EŞREFOĞULLARI, Anadolu Selçuklu sultanlığının Moğolların baskısı altında dağılmağa yüz tuttuğu XIII. yüzyılın ikinci yarısında eski Psidia toprakları üzerinde, merkezi Beyşehir ile Gorgorome kalesi (muhtemel olarak Ararım köyü) olmak üzere kurulan bir Türk beyliğinin adı. Bu beylik en güçlü olduğu yıllarda günevde Seydişehir, kuzeyde Akşehir ve Bolvadin'e kadar olan bölgeyi kontrolu altına almağa muvaffak olmuştu. Şehabeddin Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesalikü'l - ebsar* adlı eserinde belirttiğine göre, 70 000 atlıdan meydana gelmiş bir ordusu vardı. Çevredeki 155 köy ile 65 kasaba E. na bağlı bulunmaktaydı.

Beyliğin kurucusunun adı Eşref Bey idi. Eşref'in Beyşehir gölü çevresinde bir uç beyi olduğu ve eski Karalia kasabasını kendisine merkez edindiği, bu sebeple de kasabanın adının Beyşehir olarak Türkçeleştiği, kendisinin el-Emirü'l - adil veya el - Emirü'l - kebir unvanlarını taşıdığı bilinmektedir.

1281 yılından itibaren onun yerini Seyfüddin Süleyman Beyin almış olduğu ve bu beyin Selçuklu tahtı etrafında dönen olaylara karıştığı görülmektedir. Sultan Gıyaseddin Keyhusrev'in öldürülmesi üzerine onun oğlu Gıyaseddin II. Mesud'a karşı çıkarılan iki şehzade ile olan saltanat mücadelesinde, Keyhusrev'in karısı Esrefoğlu Süleyman Beye saltanat naipliği rütbesini vererek onun yardımını sağlamış ve 1284 te, Konya'da iktidarı böylece elinde tutmuştu. Süleyman Bey bu başarıdan sonra kendisini daha da bağımsız saymış ve Konya'ya belirli zamanlarda giderek, adından başka bir şeyi kalmayan Sultan Mesud'a sadece saygılarını sunmaktan ibaret bir bağlılık göstermişti. Bunun üzerinedir ki. 1291 de Moğol imparatoru Keyhatu, Anadolu'daki Türk beylerini itaat altına almak için düzenlediği seferde E. nı da harekât sahası içine katmıştı.

Süleyman Bey 1301 den sonra ölmüş, yerini geride kalan oğullarından Eşref ve Mehmet beylerden hangisinin aldığı henüz çözülememiştir. Ancak Mehmet Beyin melikül'l-ümera (beylerbeyi) unvanı ve Mübârizüddin lakabı ile kendisini tanıttığı bilinmektedir. Mehmet Bey, Akşehir ve Bolvadin'i de beyliğine katmıştır. 1326 da ise, E. beyliğinde Mehmet Beyin oğlu Süleyman Şah görülmektedir. Ancak bu beyin hükümdarlığının ne kadar sürdüğü bilinmemektedir. Anadolu'daki Selçuklu emîrlerini Moğol hâkimiyetine bağlamak amacı ile Timurtaş'ın bu yıl içinde yaptığı sefer sonunda Beyşehir'in işgali üzerine Süleyman Şah'ın esir düştüğü ve Beyşehir gölüne atılmak suretiyle öldürüldüğü, E. beyliğinin de böylelikle son bulduğu. Tımurtaş'ın çekilmesinden sonra ise, E. topraklarından Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir'in Hamidoğullarından Necmeddin İshak Beyin eline geçtiği tesbit olunabilmektedir. 1391 de ise E. ülkesi Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı devletine katılmıştır (bk. BEYŞEHİR).

E., kuruluşları sırasında Anadolu'daki politik kargaşalıktan faydalanarak bir uç beyliğinden bağımsız bir devlet meydana getirmek fırsatını bulmuslar ve çevrelerini kendi hâkimiyetlerine bağlamaya doğru bir gelişme göstermişlerse de, Timurtaş komutasında çok güçlü bir Moğol ordusu karşısında tutunamamışlar, dağılmışlardır. E., Bolvadin'de Çarşı camii, Beyşehir'de ise Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Süleyman Bey camii ve türbesiyle hatıralarını günümüze kadar ulaştırmışlardır. — İ. P.

EŞREFOĞLU (1353? - 1469). Anadolu'da yetişen bir mutasavvıf ve şair. Kadiriye tarikatının Eşrefiye (b.bk.) kolunun kurucusu. Asıl adı Abdullah'tır. Babasının sanına göre Eşrefoğlu, İbnü'l - Eşref, Eşrefzade, doğduğu yere göre İznikî, şöhretine göre de Eşref - i Rumî sanları ile tanınır. Menakıp kitaplarına göre soyu Hazreti Ali'ye kadar uzanmaktadır. Babası gençliğinde Mısır'dan Anadolu'ya göç ederek İznik'e yerleşmiştir. Öğrenimine İznik'te başlayan E., tahsilini Bursa'da tamamlayarak Çelebi Sultan Mehmet medresesinde Alâeddin Ali Tusî'ye mürit (b. bk.) olmuştu. Ancak bu yıllarda kendisini tefekküre kaptırmış ve günlük hayattan el etek çekmişti. İşte bu sırada tanıstığı Abdal Mehmet Sultan ona rehber olarak onu Emir Sultan'a takdim etmişti. Emir Sultan'ın tavsiyesi üzerine Ankara'ya giden E., Hacı Bayram Velî'ye intisap etmişti. Ankara'da şeyhinin itimadını kazanarak onun kızı Hayrünnisa hanımla evlenmiştir. Ertesi yıl Hacı Bayram Velî, E. na el vererek onu

İznik'e yolladı. E., burada Bayramî tarikatını tanıtmaya başladı. Az sonra tekrar Ankara'ya döndü. Bu defa Hacı Bayram Velî onu Hama'ya göndererek orada bulunan Şeyh Abdülkadir Geylanî'nin oğlu Hüseyin Hamavî'den tarikat adabını ikmal etmesini istedi. Hama'da Şeyh Hüseyin yanında erbain çıkaran E., Kadirî tarikatının halifesi olarak İznik'e döndü. Pınarbaşı'nda kurduğu tekkede halkı irşada başladı. Ünü İznik'ten başka Bursa ve dolaylarını da kapladı, hattâ İstanbul'a kadar yayıldı. Sadrazam Mahmut Paşa - yı Velî, onun müritleri arasına katıldı. E. muhtemel olarak 1469 da ölmüştür. Yerini damadı Şeyh Abdürrahim Tırsî aldı. Tekkesi yanında yaptırılan türbesi daha sonra IV. Murat tarafından kıymetli çinilerle süslenerek yeniden yaptırılmışsa da, Yunan işgali sırasında tahrip edilmiştir. Tekkesi de işgal sırasında yıkılmıştır.

E., Türk tasavvuf edebiyatının temsilcilerinden biri olduğu kadar tasavvuf tarihinde de önemli bir yer tutar. Kurduğu Eşrefiye tarikatı, Kadiriye ve Bayramiye tarikatları ile Emir Sultan'ın sisteminin kaynaşmasından doğmuştur. Eşrefiye kolunun ilkeleri arasında bu tarikatların adabından başka, halk ile ihtilât etmemek, nefis mücadelesi ve riyazet başta gelmektedir. Sâlik erbaini muhakkak çıkarmalı, kendini muktedir görüyorsa, 6 yıl davudî oruca devam etmelidir. Ancak bu oruç mecburî değildir. Eşrefiye mensupları keçeden 7 terkli yeşil taç, şeyhleri ise beyaz taç giyerlerdi.

E., şiirde Yunus Emre'nin tesirinde kalmış şairlerden biridir. Hem aruz, hem de hece ile yazan E., hecede daha fazla başarı göstermiştir. Dil bakımından sade Türkçe bir ifadeye sahip olmakla beraber araya katılan yabancı asıllı kelimeler Türkçeye Arapça ve Farsçanın ilk giriş işaretlerini göstermektedir. Şiirleri zaman itibariyle eski olmakla beraber canlı ve renkli özelliklerini kaybetmemişlerdir. Divanı yayınlanmıştır (1868 - 1884, 1944 - 1967). İstanbul ve diğer kütüphanelerde 50 yazma nüshası vardır. Divanından daha yaygın bir ilgi gören eseri *Müzekki'n nüfûs*'tur (1448). Tasavvufî sistemini açıklayan bu eser de yayınlanmıştır. E. nun bunlardan başka, bugün yazma halinde bulunan *Tarikatname*, *Fütüvvetname*, *Delâilü'n - nübüvve*, *İbretname*, *Mazıretname*, *Hayretname*, *Elestname*, *Nasihatname*, *Esrarü't - tâlibîn* gibi eserleri vardır. — İ. P.

EŞREFPAŞA, İzmir ili merkez ilçesine bağlı bir bucak. Büyük şehrin yanında olduğundan nüfusu, şehir nüfusiyle birlikte gösterilmiştir. Seydiköy (nüfusu 10 000), Yeşilyurt (nüfusu 5 700), Uzundere bu bucağa bağlıdır (bk. İZMİR). Çarşısı, orta okulu vardır.

EŞREFZADE İZZETTİN EFENDİ (ölm. 1739), Türk şairi, bilgini ve bestecisi. İstanbul'da ölmüştür. Malkoç Mustafa Efendiden ders almış, Bursa'da İncirli Kadirî tekkesinin şeyhi bulunan babası ölünce şeyhliğe geçmiştir. *Enîsü'l - cinan* adlı 4 ciltlik Arapça bir *Kur'an* tefsirinden ve *Müşevvikü'l uşşâk* adlı tartışma yazısından başka, İzzî mahlâsı ile tasavvuf konulu şiirler yazmıştır. Bestelediği ilâhilerin ancak sözleri zamanımıza gelebilmiştir.

EŞRENKLİLİK (Fr. Homochromie) [Biyol.]: bk. RENKTEŞLİK.

EŞSESLİ (Fr. Homonyme, eski ter. Mütecanis), söylenişte aynı sesi veren kelimeler: *yüz* (çehre), *yüz* (sayı); *öğle* (gündüzün ortası), *öyle* (benzer şekilde); *ben* (zamir), *ben* (deri üzerindeki koyu renkli nokta); *el* (organ), *el* (yabancı, il); *kol* (organ), *kol* (devriye, bölüm) gibi.

Dilde kelimeler, anlam sınırları genişleyerek apayrı anlamlar kazanabilir: *dolu* kelimesi, aslında: «içi dolmuş, boş olmayan» anlamına gelir; *dolu bardak* anlamı ile kullanıla kullanıla «içki bardağı» anlamını vermeğe başlamıştır. *Kıç*, hayvanlarda «sağrı, kaba et» anlamında kullanılırken, «gemi ve kayıkta arka bölüm» anlamını almıştır; «geminin kıç tarafı» diyen bir insanın aklına «sağrı» gelmez. Türkçedeki *para* kelimesi, Farsça «parça» anlamındaki *pare*'den gelmiştir ve «parça» anlamındaki *pare* ile E. kelime olarak bir süre yaşamış, sonra söylenişi de değişip *para* olarak büsbütün ayrılmıştır.

Türkçede E. kelimeler, imlâmızın fonetik (phonétique) olması sebebiyle eşimlâlı (homographe) dır.

EŞSICAKLIK EĞRİLERİ (Fr. Courbes isothermes), belirli bir devrede eşit sıcaklıktaki yerleri birleştiren eğriler. Bu sıcaklık değerlerinin bulunduğu noktalar, sıcaklık rasatlarının yapıldığı meteoroloji istasyonlarıdır. Harita üzerinde bu noktaların yerleri belirtilir ve buralardan eşdeğerdeki sıcaklıkları birleştiren eğriler geçirilerek «eşsıcaklık haritası» çizilmiş olur. Teorik olarak E. E., aynı sıcaklıktaki noktaların hava içinde meydana getirdikleri dalgalı eşsıcaklık yüzeylerinin yeryüzü ile olan ara kesitleridir. Yine teorik olarak haritada çok sayıda E. E. bulunabilirse de, bu eğrilerin, haritanın ölçeğine ve maksada göre gereken değerleri alınır (meselâ 0, 5, 10, 15. 20 derece eğrileri gibi). Haritalarda E. E. nin çizilmesinde enterpolasyon (var sayılma) metodundan faydalanılır, sayılar kesirsiz olarak alınır, böylece eğriler, belli edilen tam sayı değeri göstermeyen rasat istasyonları üzerinden değil, yanından, hattâ uzağından geçirilmiş olur. Bu yolda bir eğrinin geçeceği yeri kestirmek için iki istasyon arasındaki aralık, istasyonların sıcaklıkları arasındaki fark sayısınca, yani iki istasyonun sıcaklıkları arasındaki sıcaklık gradyanı değerince bölünür, eğriler geçirilir.

E. E. ve bunların çizilmesiyle meydana getirilmiş olan eşsıcaklık haritaları (izoterm haritaları), bütün yeryüzünde veya bir bölgede sıcaklığın dağılışını gösterir. Yapılan çalışmanın mahiyetine göre, bir günün, bir ayın, bir mevsimin, bir yılın ortalama sıcaklık değerleri gösterilerek günlük, aylık, mevsimlik, yıllık eşsıcaklık haritaları çizilir. Atlaslarda, çoğunluk yıllık eşsıcaklık haritaları ile yılın en sıcak ayını temsil eden temmuz ve en soğuğu olan ocak eşsıcaklık haritaları bulunur.

E. E. ni önce A. von Humboldt (b. bk.) kullanmış, 1817 de yeryüzünün ilk eşsıcaklık haritası (yıllık izoterm haritası) çizilmiştir. Daha sonra H. W. Dove ilk defa olarak aylık eşsıcaklıkları çizmiştir ki bunlardan ilk yapılanları ocak ve temmuz eşsıcaklık haritalarıdır (1848).

Yeryüzünün kabarıklıklarındaki ve deniz yüzündeki değerleri göz önüne alınarak iki türlü eşsıcaklık haritaları çizilir: Gerçek eşsıcaklık haritaları ve indirgenmiş eşyükseklik haritaları. Bunlardan gerçek eşsıcaklık haritalarında yeryüzündeki yükseklikler (dağlar, yaylalar...) ile ilgili olarak sıcaklığın gerçek değerlerinin dağılışı gösterilmiştir. Bunun için, deniz yüzünden farklı yüksekliklerdeki rasat istasyonlarının sıcaklık verileri haritaya konur. Bu arada, türlü yüksekliklerdeki rasat yapılamamış yerleri doldurmak üzere o yüksekliklerde sıcaklığın erişmesi muhtemel değerler her 100 m de yaklaşık olarak 0,5° lik bir fark bulunacağı göz önüne alınarak belirtilir. Bu iş yapıldıktan sonra elde edilen değerlere göre E. E. geçirilir. Bu türlü eğrilerden elde edilen «gerçek eşsıcaklık haritaları», ana çizgileriyle yeryüzü

Ölçek 1: 20 000 000
Ocak eşsıcaklık eğrilerinin
Ortalama sıcaklık dereceleri
(Deniz seviyesine indirgenmiş)
--- Deniz yüzeyinin ortalama sıcaklığı

Ölçek 1: 20 000 000
Temmuz eşsıcaklık eğrilerinin
ortalama sıcaklık dereceleri
(Deniz seviyesine indirgenmiş)
--- Deniz yüzeyinin ortalama sıcaklığı

EŞSICAKLIK EĞRİLERİ

şekillerinin gidişine hemen hemen uyar ve E. E., yükselti eğrileri (tesviye münhanileri) nin uzanışını andırır, sıcaklığın genel dağılışı bakımından açık bir fikir edinmek güç olur. Bunun için indirgenmiş (irca edilmiş) eşsıcaklık haritaları çizilmiştir. Atlaslardaki eşsıcaklık haritalarının çoğu bunlardandır. İndirgenmiş (deniz yüzünden herhangi bir yükseklikteki istasyonların gerçek ortalama sıcaklıklarını bir seviyeye, yani deniz yüzüne indirme yoluna *indirgeme* denilmektedir) eşsıcaklık haritaları, yükseklik etkisini kaldırmak ve sıcaklığın dağılışında başka etkenlerin (özellikle enlem farkı) etkilerini gösterebilmek için çizilmiştir. Bunun için de dikey sıcaklık gradyanın her 100 m için 0,5° fark ettiğini göz önününe almak gerekmiştir. Böylece her rasat istasyonunun bulunduğu yerin yüksekliğine göre elde edilen değerler, o istasyonun sıcaklığına eklendikten sonra haritaya konur, eğriler geçirilir. Bundaki başlıca mahzur, yüksek karalar üzerindeki sıcaklıkların gerçek durumlarını yeterince gösterememesidir. Bk. GAZLAR, İZOTERMLER ve SICAK LIK. — R. İ.

EŞŞOL'TS, İvan Frederikoviç (1793 - 1831), Alman asıllı Rus tabiat bilgini ve seyyahı. Dorpat'ta doğmuş, orada ölmüştür. Otto von Kotzebue'nun dünya gezilerinin her i k i s i n e de katılmıştır (1815 - 1818; 1823 1826). Alaska'da Kotzebuesunda'da açılan bir körfeze ve Marshall adalarının bir grupuna E. adı verildiği gibi, bir bitki türüne de Eschscholtzia denilmiştir. Ölümü sırasında Dorpat Üniversitesinde profesördü.

EŞTUZLULUK ÇİZGİLERİ, EĞRİLERİ veya İZOHALİNLER, İZOHALSİNLER (Fr. Isohalines, Isohalsines < Yun. *iso* = eşit; *hals* = tuz) [Oseanografi], denizde, dikey veya yatay bir düzlemde tuzluluğu eşit olan noktaları birleştiren havalî çizgiler.

EŞYA DERSLERİ, tabiat ve fen konularını incelemek ve öğretmek amaciyle ilk ve orta dereceli okullarda eskiden bir süre okutulmuş olan ders. E. D. nin konusu, başlıca cisimlerin katı, sıvı ve gaz olarak durumları; yer çekimi, devinim, ışık, elektrik; hava, hava sıcaklığının ölçülmesi; ses, su, suyun basıncı, Arşimet (Arḫimedes) kanunu idi. Ayrıca, bu bilgilerden faydalanılarak açıklanabilecek barometre, buhar ve buhar makineleri incelenir, su ve havanın sağlığa olan etkileri açıklanırdı. E. D., fizik, kimya, biyoloji gibi müspet bilim konularının bileşik (synthétique) olarak ve çocuk seviyesine göre okutulduğu bir dersti; yabancı ülkelerdeki *sciences* ve *leçon de choses* dersinin karşılığı sayılabilirdi. Osmanlı imparatorluğu Tanzimat hareketiyle batı medeniyetine girince yeni okullar açmış ve programlarında batı bilgilerine de yer vermiştir. Bunun sonucu olarak 1869 tarihli Maarif - i umumiye nizamnamesi sıbyan okulları programına *malûmat - ı nafıa* (faydalı bilgiler) dersini koymuştur. E. D adı, ilk olarak 1891 de düzenlenen Darülmuallimin - i iptidaiyenin 1 ve 2. sınıfları programlarında, haftada 1 er saat olarak görülür. 1899 da rüşdiye ve idadiyelerin 1 - 5 sınıflarına da konmuştur.

Cumhuriyetten sonra orta dereceli okullarda E. D. nin konuları fizik, kimya adları ile okutulmuş, ilk okullarda ise 1927 programına kadar E. D. okutulmaya devam edilmiş, bundan sonra *tabiat ve eşya* diye de anılmıştır. Bugün ilk okullarda E. D. konuları, tabiat bilgisi konuları içinde okutulmaktadır. Bk. FEN BİLGİSİ.

EŞYAĞIŞ ÇİZGİLERİ veya İZOHİYETLER (Fr. Isohyètes < Yun. *iso* = eşit; *hyetos* = yağmur) [Meteor.], dünyanın yağış ortalamaları eşit olan noktalarını birleştiren hayalî çizgiler (Meselâ «500 mm lik izohiyet» denilir).

EŞYÜKSELTİLER, EŞTABANLAR, İZOBATLAR (Fr. Isobathes < Yun *iso* = eşit; *basis* = ilk basamak, taban) [Jeol.], meselâ Buzul Çağı gibi belirli bir jeoloji çağından beri aynı rakım (yükselti) da kalmış olan belirli bir jeolojik katmanın bulunduğu yerleri bir harita üzerinde birbirine bağlayan çizgiler.

EŞZAMANLI (Fr. Isochrone veya isochronique < Yun. *iso* = eşit; *khronos* = zaman), iki fizikî olayın eşit zamanlı olması. Birçok eşzamanlı hareketler vardır. Meselâ bir basit sarkacın küçük genlikli salınımları eşzamanlıdır, yani salınımların süresi birbirlerine eşittir.

EŞZAMANLILIK (Fr. Isochronisme), iki fizikî olayın eşzamanlı olması. Basit sarkaç hakkında küçük salınımların E. kanunu vardır. Yani yeteri kadar küçük genlikler için (5° den küçük) bir sarkacın salınım süresi genliğe tâbi değildir.

ET, insanların ve hayvanların derisi altında bulunan, kaslardan ve bağdokusundan oluşmuş, fibralı yumuşak madde ve daha genel olarak da besin olarak kullanılan hayvan kasları. Etin bellibaşlı bileşenleri su, proteinler, yağ ve az miktarda minerallerdir. Etin besin değeri yüksektir. Proteinleri dokuların gelişmesine ve onarımına yarar, yağı ise enerji kaynağıdır. Ette ve meselâ karaciğer gibi yenilmeye elverişli iç organlarda fosfor, demir ve vitaminler vardır. Et bütünü ile sindirilebilen bir besindir. Normal şartlarda proteinlerinin hemen hemen bütünü, yağının da % 95 — 98 i sindirilerek organizmanın çeşitli dokuları tarafından kullanılabilecek hale gelir. Et midede amidonlardan daha uzun bir süre kalır. Bu süre etin cinsine göre değişir· domuz eti gibi çok yağlı etlerin sindirimi daha uzun sürer. Kesilmiş bir hayvanın yenilebilen parçaları şunlardır: etin yağlı ve yağsız bölümleri ve yürek, böbrek, dil, işkembe, beyin gibi bezeler ve iç organlar (sakatat). Etin sertliği ve dokusu kas cidarlarının ve bağdokusunun karakterine, alındığı yere, hayvanın yaşına va sağlık durumuna bağlıdır. Etin bir süre bekletilmesi laktik asit meydana gelmesine imkân verir ki bu da dokuları etkileyerek yumuşatır. Eti yumuşatmak için kullanılan başka bir usul de keskin olmayan bir sirke içinde bekletmektir. Kasaptan et alırken dikkat edilecek noktalar, renginin düzgün yani biteviye olması, elle dokunuldukta belli belirsiz nemli, sıkı fakat esnek olmasıdır. Etin kokusu da pek hafif olmalıdır. Etin pişirilmesi, dokuları yumuşattıktan, parazitlerle mikropları öldürdükten ve kanla albümini pıhtılaştırdıktan başka, tadını da artırır.

Et, bulunduğu yerlerde, tarih öncesinden beri insanların bellibaşlı bir besini olmuştur. İnsanlar ilkin buldukları ölü hayvanları yemişler, sonra onları tuzağa düşürüp öldürmeyi, daha sonra da âletlerin ve toplum hayatının gelişmesiyle birlikte avlanmayı öğrenmişler ve nihayet eti yenilen hayvanları evcilleştirmişlerdir. Bazı ülkelerde et yenilmesi yasaklanmış ve genel olarak da din ve sağlık kaygıları sebepleriyle hayvanların kesimi düzenlenmiştir. Yakın Doğu'da en çok koyun ve kuzu, İtalya'da en çok dana ve buzağı, Avrupa ve Amerika ülkelerinin çoğunda da sığır (öküz) ve domuz eti yenilir. Dünyanın en çok et yiyen ülkeleri, başta kasaplık hayvan üreten Arjantin, Yeni Zelanda, Avustralya ve Kanada olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa ülkeleridir.

ET BALIĞI (Lat. Silurus glanis), Omurgalı hayvanlardan Balıklar sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yayınlar familyasına girer. *Çilpik* veya *kara balık* da denir. Ankara, Sakarya, Manyas, Apolyont, İznik ve Çıldır göllerinde bulunur. Kemikli balıkların en büyüğüdür. 1-4 m boyunda, 10 - 300 kg ağırlığında olanları vardır. Eti yılan balığı ve yayın kadar makbul değildir. Hava keselerinden balık tutkalı çıkarılır.

ET KESİMİ (Din.): bk. APOKURYA.

ET MEYDANI, İstanbul'da yeniçeri kışlalarından biri olan Yeni odalar (b. bk.) ın Et Kapısı önündeki meydan. Lahim meydanı veya Meydan - ı lahm adlariyle de tanınır. Eskiden Aksaray'da Yusuf Paşa çeşmesinin karşısından, Sofular caddesinden girildiğinde, sağ kolda Bayram Paşa deresi boyunca uzayan Ahmediye caddesinin ucunda sağ tarafa düşen bir meydan idi.

E. M. nın kuruluşu her halde Kanunî Sultan Süleyman devrinde Sadrazam Makbul İbrahim Paşanın Yeni odaları düzenlemesine bağlıdır. İbrahim Paşa Yeni odaları düzenlerken yeniçeriler için salhanelerden getirilen et tayınlarının özel bir kapıdan kışlaya sokulmasının uygun olacağını düşünerek yeniden açtırdığı yedi kapıdan birini bu maksada tahsis etmiş, böylece Et Kapısı önündeki meydan da bu adla tanınmıştır. E. M. çevresi yine yeniçerilere mahsus bazı askerî tesisleri kapsamakta idi ki, yeniçeri baruthanesi, Et tomruğu (yeniçeri kasaphanesi), E. M. mescidi ve yeniçeri talimhanesi bunlardan en meşhurlarıdır. Et Kapısı 1721 yılında Damat İbrahim Paşa tarafından onarılmış ve kapının yanına bir de çeşme yaptırılmıştı. 1826 da ise, II. Mahmut tarafından eşkinci yeniçerilerin canlandırılması sırasında bu meydanın adı Talimhane meydanı olarak değiştirilmiştir. Yeniçerilere tahsis olunan ve Yedikule ile Edirnekapı salhanelerinde kesilen etler seğirdim çavuş, usta ve neferleri tarafından (b. bk. SEĞİRDİM) her sabah E. M. na getirilerek buradaki Et tomruğuna teslim edilirdi. E. M. nin asıl ünü ise, XVII. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin çıkardıkları ayaklanmalarda bu meydanın siyasî bir önem kazanmasındadır. Her yeniçeri ayaklanmasında bu meydan âsilerin toplanma yeri haline gelmekte, geleneğe göre ayaklanma alâmeti olarak kaldırılan yeniçeri kazanı bu meydana konmakta, âsilere katılan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı v. b. ortalarının bayrakları bu meydana dikilmekte, âsilerle iş birliği eden ulema, seyyitler, esnaf takımı ve vezirler bu meydana kurulan çadırlarda yahut da E. M. nı çevreleyen yeniçeri odalarında misafir edilmekte, ayaklanma süresince bu meydanda geçici olarak adeta bir de ordu pazarı kurulmakta, ayaklanma günlerinde şehrin ticarî ve resmî hayatı tamamen veya kısmen durduğu için E. M. büyük bir kalabalıkla dolup taşmakta idi. Meselâ 1703 ayaklanmasında bu meydan o kadar dolmuştu ki. elebaşları Yenibahçe çayırını da âsiler ve taraftarları için kullanmak zorunda kalmışlardı. Âsiler yığınaklarını E. M. nda tamamladıktan sonra, dileklerini zorla elde etmek için buradan Ağa kapısı, Bâb - i âli ve Saray - i hümayuna doğru hareket ederler, ayaklanmanın ikinci safhasında At Meydanına geçerek Demirkapı'dan itibaren Soğukçeşme kapısı, Bâb - i hümayun ve Ahır kapısını tutmak suretiyle sarayı kuşatırlardı. E. M., ayaklanmanın başlangıcında elebaşıların sert nutuklarının verildiği, padişahtan gelen haberlerin, tavizlerin âsilere duyurulduğu bir meydandı. E. M. nın ayaklanma hareketlerinde nasıl bir canlılık kazandığını 1703 Cebeciler ayaklanması dolayısiyle Fındıklılı Mehmet Ağa bütün teferruatı ile anlatmaktadır (bk. *Nusretname*, İsmet Parmaksızoğlu baskısı. İstanbul, 1966. II cilt 1. fasikül).

E. M. nda geçen son olay, 16 haziran 1826 tarihine rastlayan ve yeniçeriliğin kaldırılmasiyle sonuçlanan ayaklanma hareketi olmuştur. Eşkinciliğe karşı ayaklanan yeniçeri zorba ve zorba başıları E. M. nda toplanmışlar, kul kethüdası Hasan Ağa, başyazıcı Raşit Efendiyi E. M. na göndererek âsilerden niçin kazan kaldırdıklarını sordurmuştu. Ancak, bu defa başta II. Mahmut olmak üzere Sadrazam Benderli Selim Mehmet Paşa, Ağa Hüseyin Paşa ve

Darendeli İzzet Mehmet Paşa gibi devlet adamları inisiyatifi zorbalara bırakmamışlar, Ağa Hüseyin Paşa yanında topçular olduğu halde, Divan yolu, Aksaray, Horhor çeşmesi yoluyla İzzet Mehmet Paşa da humbaracı, lâğımcı ve kalyoncularla Saraçhane üzerinden E. M. nı çevirmişler, topçu yüzbaşısı Kara Cehennem İbrahim Ağanın meydan kapısını top ateşiyle tahrip etmesi üzerine âsi yeniçeriler paniğe uğramışlar ve dağılmışlardı.

Bu olay yeniçeriliğin sonu olmuştu. Bundan sonra E. M. ve çevresindeki bütün askerî tesisler boşaltıldığından E. M. önemini kaybetmişti. Meydana açılan Et Kapısının tonoz kalıntısı ise II. Dünya Harbi başına kadar durmuş ve bu tarihten sonra ortadan kalkmıştır. E. M., Vatan Caddesinin açılışı sırasında bu caddeye katılmıştır. Bk. YENİÇERİLER ve YENİ ODALAR.

ET VE BALIK KURUMU: Amacı ve kuruluşu: E. B. K., kasaplık hayvan ve balık üretiminin geliştirilmesini sağlamak üzere kasaplık hayvan, balık ve bunların her çeşit tabiî ve endüstriyel ürünlerini satın alıp yurt içinde ve dışında satmak, bu geliştirme ile ilgili her türlü endüstriyel, ticarî ve tarımsal teşebbüslere girişmek, her çeşit fabrika, mezbaha, araç ve tesisleri kurup işletmek, yurt içinde kasaplık hayvan, balık ve bunların mamullerinin üretimini ve piyasalarını düzenleyerek anormal fiyat dalgalanmalarını önleyici satışlar yapmak, hükûmetin kurum dışı kaynaklarından kasaplık hayvan ve balık yetiştirme, üretme, işleme, alma ve satma işleriyle uğraşanlara belirli sınırlar içinde ve şartlar altında kredi dağıtmak yollarından et ve balık işlerini düzenlemek amaciyle, Millî Korunma Kanununa dayanılarak, 28 ağustos 1952 gün ve K/871 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur. 440 sayılı kanun çıkınca kurum faaliyetleri et endüstrisi yönüne tevcih edilmiştir. E. B. K. bir iktisadî devlet teşebbüsü sayılmış ve kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde yönetim kurulu ile yönetilen muhtar bir kuruluş haline gelmiştir. Bu kanun uyarınca hazırlanıp T. B. M. M. ne verilmiş olan kanun tasarılarında et ve balık işlerinin birbirlerinden ayrılarak iki müstakil kurum tarafından yürütülmeleri öngörülmüş, E. B. K. amaç ve görevleri esas itibariyle Devlet Planlama Teşkilâtınca da uygun bulunmuş, ayrıca gerek 5 yıllık kalkınma planlarında gerek yıllık uygulama programlarında E. B. K. na yeni görevler de verilmiştir

Kurum avrıca hükümet tarafından belli işler için de görevlendirilebilir ki bugün yapmakta olduğu bitkisel ve hayvansal yağ ithal ve dağıtımı bunlardan biridir.

Kuruluş kararnamesine göre, E. B. K. 40 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. 1966 yılı sonunda E B. K. nun elindeki tesislerin, kara ve deniz taşıt araçlarının, arsa ve binaların, demirbaşların, avadanlıkların, yapımı durdurulmuş veya geriye bırakılmış tesislere yapılmış olan harcamaların toplam tutarı 167,9 milyon liradır. Bunun 71,7 milyon lirası amorti edilmiştir.

Teşkilâtı ve tesisleri; E. B. K. Genel Müdürlüğü Ankara'da Akköprü'deki binasında çalışmaktadır. Genel Müdürlüğe bağlı teşkilât Erzurum, Konya, Ankara ve İstanbul Zeytinburnu et kombinaları; İstanbul şube ve İzmir irtibat bürosu; Haydar Pasa, Mersin, İskenderun soğuk depoları; Trabzon Balık Yağı ve Unu Fabrikası ve soğuk depo müdürlüklerini, ayrıca 15 soğuk depo şefliklerini kapsamaktadır.

Et kombinaları, üç bini aşan bir personel kadrosu ile, kasaplık hayvanları yetiştirici ve besiciden en iyi fiyatla sürekli olarak satın alan bir teşkilâttır. Hayvan alımlarını hem serbest hem de avans vermek suretiyle bağlantılı olarak yapar. Alınan bu hayvanlar, modern padoklarda dinlendirilir ve mevcut kanun ve nizamnamelere uygun olarak, en ileri sağlık şartları altında kesilir, muayene edilir ve soğuk depolarda dinlendirilip korunur.

Soğuk odalara alınan etlerden kısa sürede tüketime verilenler hariç, uzun süre korunması gerekenler dondurma tünellerinde dondurularak donmuş et ve muhafaza odaları (storage) nda muhafaza edilirler.

Kesilen hayvanlardan elde edilen ve mezbahalarda değerlendirilmeyen yan ürünler *rendering* (değerlendirme) tesislerinde kullanılarak et - kemik unu, kan unu yapılmak suretiyle zengin proteinli yem maddeleri üretilir.

Üretilen etlerden sucuk, salam, sosis, jöle, işkembe, et konservesi yapıldığı gibi, farmostatik maksatlarda kullanılmak üzere hormonal guddeler de değerlendirilmektedir.

Bazı kombinalarda pikle deri üreten, modern ve millî ekonomiye katkıda bulunan et endüstrisi tesisleri vardır.

Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Zonguldak, Ereğli, Beşiktaş, Marmara, Gelibolu, Çanakkale, Ayvalık, Çeşme, Bodrum soğuk depoları daha çok balık konusunda; Haydar Paşa, Mersin, İskenderun, Kayseri, Burdur ve Yozgat soğuk depoları ise daha çok et konusunda hizmet görmek üzere kurulmuşlarsa da, her depo hem et hem de balık kabul ettiği gibi, gerek özel teşebbüsün gerek halkın getirdiği süt ürünlerini, meyvalarını, sebzelerini ve her çeşit bozulur yiyecek ve içecekleri de alıp saklamaktadır. Et kombinalarının soğuk ve donmuş odalarına da tüccarın ve halkın malları alınmaktadır. Kombinalar ve soğuk depolarda üretilen buzlar, E. B. K. ihtiyacı karşılandıktan sonra, halka ve indirimli fiyatla balıkçılara satılmaktadır.

Soğuk zinciri: Çabuk bozulmalarını önlemek için soğutulan veya uzun süre dayandırmak için dondurulan yiyeceklerin tüketilinceye kadar bu durumlarının sürdürülmesi, yani soğuk zincirinin kopmaması gerekir. Yiyeceklerin üretildikleri ve tüketildikleri yerler çoğunlukla birbirlerinden uzakta olduğundan, üretim bölgesinde soğutulan veya dondurulan yiyeceklerin soğuk zinciri kopmadan tüketiciye ulaştırılmasını E. B. K. ara yerlerdeki küçük ve merkezlerdeki terminal depoları ve buz - tuz karışımı veya soğutma makineleriyle soğutulan kara ve deniz taşıtları ile sağlamaktadır. Bu yolda yapılacak soğuk ve donmuş taşımalar için E. B. K. 84 thermos (but - tuz karışımı ile soğutulan) demiryolu vagonu ve 57 thermos kamyon ile 9 frigorifik (makine ile soğutulan) taşıt gemisi ve 14 frigorifik kamyon çalıştırmaktadır.

Ortak depolar: Sözü edilen soğuk zincirinin tamamlanması için daha birtakım çalışmaların yapılması, yeni tesisler kurulması gerekmektedir. Bu arada bazı boşlukların doldurulabilmesi amaciyle E. B. K. Bursa, Balıkesir ve Antalya belediyeleriyle ortaklaşa birer soğuk depo kurmuştur. Antalya'daki deponun yanında tamamlayıcı olarak bir de mezbaha yapılmıştır. Ortak depoların her üçünde de E. B. K. usul ve standartları uygulanmaktadır.

Et konusundaki çalışmalar: İlk kuruluşundan itibaren E. B. K. kasaplık hayvan üretiminin geliştirilmesi görevinin, hayvan sayısını çoğaltmak yerine üstün kaliteli et verecek nitelikte hayvan yetiştilmesine ve bu hayvanların fennî usullerle gereği gibi beslenmelerine özendirici bir alım politikası izlemeyi gerektirdiğini kabul etmiş; alımlarında kaliteye ve et verimi (randıman) ne göre kademeli

1

2

1. Et ve Balık Kurumu'nun Ankara'daki binası; 2. Et ve Balık Kurumu'nda kesilmiş hayvanlar

fiyatlar uygulamış, besi teşvik primi ödemiş, üreticilerle alım bağlantıları yaparak ve ileride teslim edilecek hayvanlara karşılık avanslar vererek kasaplık hayvan üreticiliğinin yaygın hale gelmesine çalışmıştır. Üretim bölgelerinde kurulmuş olan kombinaları ile E. B. K. büyük pazarı üreticinin ayağına getirmiş, buralarda tahmine dayanan alımlar yerine canlı kg üzerinden alım yapma usulünü kurarak üreticinin hakkını tam olarak almasını sağlamış, tüketim merkezlerine canlı olarak taşınan hayvanlardan bir kısmını alıp keserek hem yol fire kayıplarını önlemiş hem de hayvan taşıyan vagon sayısında azaltma yapmayı mümkün kılmıştır. Kasaplık hayvanların pazarlara pek bol geldiği döküm mevsiminde E. B. K. kombinaları geniş ölçüde alım yaparak spekülatörlerin fiyatları anormal düşürme çabalarını engellemişlerdir.

Havvanların bol, fiyatların düşük olduğu döküm mevsiminde ucuza üretilen etlerin günlük ihtiyaç fazlası kombinalarda dondurularak, donmuş odalarda, kasaplık hayvanların kıt ve etin pahalı olduğu kış aylarına saklanmakta ve kışın pahalıya üretilen etlerle birlikte paçal fiyatından satışa çıkarılmaktadır. Böylelikle, bir yandan yaz ve kış fiyatları arasında denge kurulmakta, öte yandan da E. B. K. depolarında birkaç bin ton donmuş et bulunması et fiyatlarındaki spekülatif hareketleri önlemektedir. E. B. K , üreticileri özendirici fiyatlar uygulamakla beraber, kombina tesislerinde yan ürünlerin gereği gibi değerlendirilmeleri ve donmuş et depolama imkânlarından yararlanarak, aynı zamanda çeşitli fiyatlarla parçalanmış ve paketlenmiş et satarak, her sınıf tüketiciye ucuz et yedirebilmektedir.

İstanbul'da açılan 4 satış mağazası ile Anadolu'da kurdurulan bayilikler aracılığıyle her geçen gün artışlar kaydeden paket et satışları, piyasaları düzenleyici bir karakter kazanmaktadır.

Kurum kombinalarında yapılan koyun kesimlerinden elde edilen deriler ile bağırsaklar Zeytinburnu kombinasında işlenmektedir. Yurdumuz için birer döviz geliri olan pikle koyun derisi ile koyun bağırsakları özellikle Amerikan piyasalarında aranır hale gelmiştir.

Et kombinalarında canlı hayvan, gövde ve parça et grading'i basit olarak yapılmakta ve buna göre fiyat bulmaktadır.

Et sanayiinde gelişmiş ülkelerin grading standartlarına uygun, Türk Standartları Enstitüsünce kasaplık canlı hayvan ve gövde et kriterleri tesbit edilmiştir. Yürürlüğe girmesini müteakıp kombinalarda da Türk Standartları Enstitüsünün kriterlerine göre grading tatbikatına geçilecektir.

Balık konusundaki çalışmalar: Balık üretiminin artırılması, her şeyden önce av yapılacak sularda bulunan balık türlerinin tanınmasına, bunlardan ekonomik değer taşıyan türlerin beslenme, üreme ve göç etme yollarının bilinmesine, bunun için de klimatik ve biyolojik şartların, suların tuzluluk oranlarının, su üstü ve altı akıntıların, dip yatak niteliğinin v. b. özelliklerin bilimsel yollardan incelenmesine bağlıdır. E. B. K. bu araştırmalar için 4 gemi donatmış, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Hidrobiyoloji Enstitüsü ile iş birliği yaparak, araştırma gemilerinden üçünü bu enstitü emrine vermiştir. Öte yandan E. B. K., elinde bulunan 8 av gemisi ile deneme ve araştırma avları yapmaktadır. Deneme avları, balık bulunduğu bilinen sularda ve balığın çıktığı zamanlarda, en uygun tekne ve ağ tiplerinin, avlanma usullerinin tesbiti, araştırma avları ise verimi bilinmeyen sularda avlanıp avlanılamayacağının tayini amaciyle yapılmaktadır Bu çalışmaların pratik sonuçları balıkçılara iletilmektedir. Bu çalışmalar dışında E. B. K., balıkçılara indirimli fiyatla buz satmak, tuttukları balıkları soğukta veya dondurarak depolarda saklamak, tüketim artığı balıkların satış değeri yüksek olanlarını dondurup ileride iç ve dış piyasalarda satmak, ötekileri de balık unu ve yağı üretmek için işlemek üzere satın almak yolu ile yardımcı olmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalar: Kurulmalarına 1957 yılında başlanmış fakat yapımları ertelenmiş bulunan Urfa, Elazığ, Kayseri kombinaları ile Amasya, Eskişehir ve Gaziantep soğuk depolarının tamamlanmaları, yapılan fizibilite ve rantabilite etütlerinin olumlu sonuclar vermesi sonunda 1967 yılında tekrar ele alınmıştır. Ayrıca, Kalkınma Planında kasaplık hayvan üretim bölgeleri Kars ve Tatvan ile yakın çevrelerinden gelecek hayvanları kesmek üzere, tüketim merkezleri İstanbul (Anadolu yakası) ve Bursa'da yeni birer et kombinası kurulması öngörülmüş olup bunlar için yapılmış olan ön ekonomik etüdler de uygun olduğundan yerlerinin tesbiti ile arsalarının alımı işlemlerine başlanmıştır İlk tahminlere göre, bu işler için 100 milyon liraya yaklaşık yatırım yapılacak, buna karşılık büyük fire verdiren ve dolayısiyle millî servetten önemli kayıplara yol açan canlı hayvan taşımaları büyük ölçüde önlenecektir.

T. B. M. M. nde bulunan kuruluş kanun tasarıları kanunlaştığı takdirde, balık işleri yeni kurulacak müstakil teşekkülce gereği gibi ele alınıp yürütülecektir. T. B. M. M. et ve balık işlerinin eskisi gibi bir arada yürütülmelerini uygun bulursa, E. B. K. balıkçılık konusundaki çalışmalarını uygulamakta olduğu çalışma programı çerçevesi içinde yürütmekte devam edecektir. E B. K. (veya çıkacak yeni kuruluş kanununa göre Et Endüstrisi Kurumu) yurda modern bir teknik ve yeni alışkanlıklar getirmek davasında olan büyük bir millî kuruluştur. Bugünkü 25 bin tonluk et üretimi ile planlı Türkiye için öngörülen 545 bin tonluk et üretiminin ancak % 4 - 5 ini verebilen kurum, Türkiye'nin et açığını kapatmak ve yılda 12 kg et ve balık yiyebilen Türk vatandaşını daha yüksek hayvansal proteinli bir besi seviyesine çıkarabilmek için Türkiye çapında bir marketing etüdü üzerine dikkatle eğilmiş bulunmaktadır.

Bu çalışmalara dayanılarak kurulacak ve bütün Türkiye'yi boşluksuz kapsayacak bulunan modern Et Endüstrisi, mevcut hayvancılığın geliştirilip değerlendirilmesinde en güçlü destek olacaktır.

ETABEK (aslı: Ata beğ), *Ata beğ* sözü İran Türkçesinde E. şeklinde telâffuz edildiğinden özellikle İran topraklarında teşekkül eden beyliklerin hükümdarlarına verilen bir unvan olmuştur.

E. unvanı ve müessesesi, İslâm medeniyetine Büyük Selçuklular tarafından sokulmustur. Müslüman Türk devlet teşkilâtında büyük bir önem taşıyan bu müessesenin Selçuklulardan önceki Müslüman Türk devletlerinden olan Gazne sultanlığında ve Karahanlılarda görünmeyişi, bu rütbenin Selçuklular tarafından ihdas edildiği inancını vermektedir. Oğuz geleneklerine bağlı kalan Selçukluların böyle bir kuruluş meydana getirmiş olmaları mümkün olmakla beraber, bunun da daha önceki bir müessesenin tarihî gelişmesine bağlanmasında zaruret vardır. Nitekim Fuad Köprülü, E. müessesesinin aslını Doğu Tu - kiu kaynaklarına kadar götürmekte ve Yolluğ Tigin'in kendisine «Kül Tigin atısı» unvanını vermiş olmasını ele alarak bu unvanın E. unvanı

ile aynı olduğu inancını belirtmektedir. Bundan başka, Türklerde öteden beri uygulanan atalık, yani çocukların daha küçük yaşta iken yabancı bir aile içinde terbiye edilmesi sonucunda ortaya çıkan sunî ve hukukî akrabalık müessesesinin de E. liğin başlangıcı olması gerektiğini ileri sürmektedir. Gerçekte Selçuklulardan önceki Türk topluluklarında da varlığı sezilen E. lığı ilk defa Sultan Melikşah bir siyasî unvan ve görev olarak kullanmış ve veziri Nizamülmülk'e bu unvanı vererek onu veliahdi Alp Arslan'a E. olarak tayin etmişti. Ancak, E. lik genellikle askerî bir unvan ve görev olup, henüz yaşları küçük şehzadelere vasî ve mürebbî olarak seçilen büyük komutanlara verilmekte idi. Nizamül mülk'ün asker olmadığı halde bu unvanı taşıması onun ünü ile ilgili olup bir istisna teşkil eder.

Oğuz geleneklerine bağlı bütün Türk devletlerinde bu kuruluş tamamen askerî bir mahiyet göstermekte ve E. ler genellikle yüksek rütbeli komutanlardan seçilmektedir. Berkyaruk, kardeşi Sultan Mehmed'e Kutluğ Tigin'i, oğlu Melikşah'a ise Emir Ayaz'ı seçtiği gibi, Kirman Selçuklularında Bozkuş, Reyhan, Kutbeddin Muhammed. Anadolu Selçuklularında Ertokuş, Armağanşah, Arslandoğmuş ve Mecdüddin gibi büyük komutanlar da bu göreve getirilmişlerdir.

E. lik müessesesi sadece bir unvan olmayıp, geniş yetkilere sahip bir görevdi. Bunlar küçük şehzadelerin vasî ve mürebbileri olmak itibariyle doğrudan doğruya büyük sultana bağlı ve onun en güvenilir komutanları idiler. Başında bulundukları geniş idarî bölgenin adeta yarı bağımsız bir hükümdar naibi hüviyetini taşımakta ve idarî, malî, askerî yetkileri ellerinde tutmakta idiler. E. lık Orta Çağ Türk devletlerinde babadan oğula geçerdi ki Büyük Selçuklu sultanlığının za'fa uğraması üzerine çıkan mahallî Etabekân, bu prensipin doğurduğu sonuçlardan biridir. E. lerin büyük sultanın güvendiği komutanlar olmakla beraber, onun ölümünden sonra bunlar yeni büyük sultana bağlılık gösterecekleri yerde, bu defa yetiştirdikleri şehzadeyi büyük sultan lığa getirmek. gerçekte onun aracılığıyla bütün imparatorluğu kontrolleri altına almak için iç ayaklanmaları kışkırt tıkları da görülmüştür. E. lerin başlıca görevleri, muhteris şehzadelerin babalarına, kardeşlerine veya amcalarına baş kaldırmalarını önlemek, onları kontrol etmekti. Bu sebeple dir ki, daha sonraki yıllarda onları tatmin etmek için E. i azam unvanı ihdas edilmiştir. Kirman ve Anadolu Selçukluları ile daha sonra kurulan bütün Türk devletlerinde bu müessesenin adı lala, uluğ lala beğ şekline çevrilmiş ve uluğ lala E. - i azam karşılığı alınmıştır (bk. LALA). Aynı zamanda yetkilerinde de değişmeler olmuş ve lalalar emirül' - ümeraların yetkileriyle donatılmışlardır.

Selçuklu imparatorluğunda merkezî idarenin otoritesi devam ettiği sürece E. lerin açıkça bir istiklâl temayülü göstermeleri mümkün değildi. Bunlar, köle olmayıp Oğuz boylarından birine dayanan bir bey de olsalar, büyük sultana baş eğmek zorunluluğunda bulunuyorlardı. Fakat devletin za'fa uğradığı yıllardan itibaren, özellikle Sultan Sencer'in ölümünden sonra, E. lerden birçoğu vasisi ve mürebbisi oldukları Selçuklu şehzadeyi bertaraf ederek doğrudan doğruya kendi hâkimiyetlerini ilân etmişlerdir ki, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun parçalanmasından sonra İran yaylasında kendini gösteren mahallî devletler, Etabekân (Atabeğler) sülâleleri halinde teşekkül etmişlerdir. Bunlar dan daha sonra Eyyubîlerin ve Mısır Suriye Memlûk imparatorluğunun ilk safhası olan Halep - Musul E. leri (bk. ZENGILER), Azerbaycan E. leri (bk. İLDENİZLİLER), Fars E. leri (bk. SALGURLULAR), Lûr - i büzürk E. leri (bk. HEZAR - ESBİLER) ve Lûr - i kûçek E. leri, yani Cangerdi sülâlesi (bk. LÛR - İ KÜÇEK) bunların en tanınmışlarıdır. Bk. ATABEK. — İ. P.

ETABLİ MESELESİ, Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında Rum ve Türk ahalinin mübadelesi hakkındaki antlaşmanın tatbiki konusunda ortaya çıkmış olan bir tefsir (yorum) anlaşmazlığı.

30 ocak 1923 tarihinde Lausanne barış antlaşmasının eklerinden biri olan «Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair mukavele» imzalanmış ve buna dayanılarak Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleye tâbi tutulacak kişilerin durumuyle ilgili problemleri çözümlemek üzere dördü Türk hükûmeti, dördü Yunan hükümeti, üçü de I. Dünya Harbine katılmamış devletler tebaasından olmak üzere on bir kişilik bir karma mübadele komisyonu kurulmuştu Komisyonda, mübadeleden istisna edilenler hakkındaki mübadele mukavelesinin 2. maddesinin tefsiri konusunda Türk ve Yunan delegeleri arasında anlaşmazlık baş gösterdi. 2. maddede «mübadeleden istisna edilecek İstanbul Rum ahalisi; 1912 tarihli İstanbul Belediyesi teşkilâtı hakkındaki kanun gereğince sınırlandırılmış bulunan İstanbul Şehir Emaneti bölgesinde 30 ekim 1918 den önce sâkin bulunmuş (etabli) olan bütün Rumlardır» denilmekte idi. Mukavelenin Fransızca olan asıl nüshasında «sâkin bulunmuş» karşılığı olarak *etabli* tabiri kullanılmıştı. Türk tezine göre, E den maksat «Türk kanunlarına göre İstanbul'a kayıtlarını naklettirerek usulü dairesinde yerleşmiş kişi» idi. Yunan tezine göre, E. tabirinden maksat, kanuna uygun şekilde yerleşmek değil, fiilen İstanbul'da oturmaktan ibarettir.

Türk ve Yunan temsilcileri kendi görüşlerinde diren diklerinden konu 1924 yılı sonlarında Milletlerarası Adalet Divanına havale edilmiş. divandan: a) Mübadele mukavelesinin 2. maddesindeki E kelimesinin anlamı, b) İstanbul Rum ahalisinin E. sayılab lmesi için yerine getirilmesi gereken şartların ne olduğu hususundaki mütalâası sorulmuştur. Adalet Divanı, 21 şubat 1925 tarih ve 10 numaralı istişari mütalâası ile konuyu şu şekilde çözümlemiştir: a) Mübadele mukavelesindeki E. kelimesi, Trakya'da oturan Müslümanlarla İstanbul'da oturan Rumların yer ve zaman bakımından hangi şartlarla mübadele olunacaklarını gösterir ve devamlı bir oturma ile meydana gelmiş bir fiilî durumu belirtir, b) E. sayılabilmek için İstanbul şehrinin 1912 tarihli kanun ile belirtilmiş belediye sınırı içinde bulunmak, oraya 18 ekim 1918 tarihinden önce ve daimî şekilde oturmak amacıyle gelmiş olmak şartlarının aranması gerekir.

ÉTABLISSEMENTS FRANÇAIS DANS L'INDE, Hindistan'da eski Fransız sömürgelerinin resmî adı. Bk. FRANSIZ HİNDİSTANI (Inde Française).

ETAH, Grönlanda'nın kuzeybatısında, Thulé yönetim çevresinde yarı göçebe bir Eskimo köyü. Burada kutup Eskimoları otururlar. Beş evlik olan E. dünyanın en kuzey bölgesinde bulunan bir Eskimo yerleşme yeridir.

ETAL (Fr. Éthal) [Kim.]: bk. SETİLİK ALKOL (Fr. Alcool cétylique).

ÉTAMPES [*etąp*] Kuzey Fransa'da, Seine - et - Oise departmanında, Juine nehri üzerinde, Paris'in güneybatısında bir endüstri kasabası. Otomobil ve bisiklet fabrikaları, un değirmenleri vardır. Orta Çağ ve Rönesansa ait kilise ve yapıların bulunduğu E , II. Dünya Harbinde hasara uğramıştır. Nüfusu 11 890 dır.

ÉTAMPES [*etāp*] **DÜŞESİ, Anne de Pisseleu** (1508 - 1580), I. François'nın gözdesi. Fontaine - Lavaganne (Picardie) da doğmuş, Heilly'de ölmüştür. Çok genç yaşında Louise de Savoie tarafından saraya alınmıştır. I. François İspanya'daki esaretinden dönüşünde E. D. ni sevmiş ve onu 1533 te Jean de Brosses ile evlendirmiş, de Brosses'u da E. dukası unvaniyle Bretagne valiliğine tavin etmiştir. Anne'ın kültürü ve güzelliği ile kralın üzerinde büyük nüfuzu vardı. Politikada Montmorency dukasına karşı amiral Chabot tarafını tutmuştu. II. Henri 1547 de tahta çıkar çıkmaz E. D. ni Étampes'a sürdü. Bundan sonraki hayatı sessiz geçti.

ETAMPES DÜŞESİ

ETAN (Fr. Éthane), formülü: $CH_3 - CH_3$, karbonlu hidrojen; renksiz, kokusuz bir gaz olup hafif ışıklı bir alevle yanar, suda az, alkolde fazlaca çözülür, erime noktası —171,4, kaynama noktası — 93° dir. E., petrolde çözülmüş bir haldedir. Gaz metanla birlikte petrolden «toprak gazı» olarak uçar. Bu gaz Amerika Birleşik Devletlerinde ısıtma işlerinde kullanılır. E. sentez yolu ile etilen ve hidrojenden katalizör olarak ince toz halindeki nikel kullanılarak elde edilir. Leuna - propan adını taşıyan gazda yaklaşık olarak % 90 propan, % 5 E. ve % 5 butan bulunur.

ETANA, Tufandan sonra Kiş'te hüküm sürmüş olan I. Sumer sülâlesinin 13. mitolojik kralı. Kiş kazılarında kimliği meydana çıkarılan bu kral sözde 1 500 yıl yaşamış.

ETANAL (Fr Éthanal) [Kim]: bk. ASET - ALDEHİD (Fr. Aldéhyde acétique).

ETAN - DİKARBONİK ASİT (Fr Acide éthane-dicarbonique) [Kim.]: bk. KEHLİBAR ASİDİ.

ETANOİK ASİT (Fr. Acide éthanoïque) [Kim.]: bk. ASETİK ASİT (Fr. Acide acétique).

ETANOL (Fr. Éthanol), 1892 de Cenevre nomanklatür komisyonu tarafından etil alkol (C_2H_5OH) için teklif edilmiş olan bir ad. Bu ad «etan» ve «alkol» sözlerinden yapılmıştır. Bk. ALKOLLER.

ETANOLAMİN (Fr. Éthanolamine), etilalkolden türeyen bir amin. Üç türlü E. vardır:

Monoetanolamin (formülü: $NH_2CH_2 - CH_2OH$)

Dietanolamin (formülü: $NH(CH_2 - CH_2OH)_2$

Trietanolamin (formülü: $N(CH_2 - CH_2OH)_3$

Etilen oksit üzerine amonyak etkilendirilecek olursa, bu üç E. aynı zamanda meydana çıkar.

ÉTAT FRANÇAIS [*etą fṙānsę*] (Fr. = Fransa devleti), Fransa'nın 1940 - 1944 yılları arasında Alman işgali altında almış olduğu resmî ad.

ÉTATS GÉNÉRAUX [*etą jenerǫ*], Fransa'nın üç sınıf halkının temsil edildiği kurul, bir çeşit temsilciler meclisi. Bu üç sınıf soylular, din adamları ve *le tiers état* adı verilen üçüncü durumdaki burjuva takımı idi. Tamamiyle istişarî bir görevi olan E. G., ancak kral tarafından önemli hallerde toplantıya çağrılırdı. İlk E. G. 1302 de Güzel Philippe'in buyruğu ile Papa VIII. Bonifatius'a karşı savaşmak üzere toplanmıştır Papa 1303 te kahrından ölmüştür.

1357 de İyi Yürekli Jean'ın İngilizlere esirliği sırasında veliaht Prens Charles tarafından toplantıya çağrılan E. G. hükûmet yönetimini denetlemeye çalışmıştır.

Bir Katolik birliği olan Ligue teşkilâtı karşısında yenilgiye uğrayarak Paris'ten kaçan III. Henri, 1588 de E. G. yu Blois şehrinde toplamış, fakat bu kurulun kendi aleyhindeki tutumunu görünce, Ligue'in kurucusu olan Guise dukasını toplantı yerinde öldürtmüştür.

1614 te Marie de Médicis'in naipliği sırasında krallık hükûmeti, üç sınıf temsilcilerinin uyuşmazlığı sayesinde, millet vekillerini kendi emellerine yöneltmiştir. Bu E. G toplantısı Richelieu'nün nüfuzunu artırmış ve mutlakıyetçi idarenin kuvvetlenmesini sağlamıştı; bu sebeple de 1789 tarihine kadar yeni bir toplantı yapılmasına lüzum kalmamıştır.

1789 États généraux'su: Kamu işlerinin yönetimine katılmak isteyen imtiyazlı sınıfların malî krizi bahane ederek E. G. nun toplanmasını istemeleri üzerine 1789 da kralın buyruğu ile toplanan kurulda burjuvalar (le tiers état), her iki imtiyazlı sınıfı yenilgiye uğratarak oyların % 96 sını ele geçirmiştir. Bunun üzerine kendisini millet meclisi ilân eden kurulun bu kararı neticede bir oldu bitti sayılarak kral tarafından da onaylanmıştır. Bundan sonra her üç sınıf temsilcilerinin kısmen birleşik oturumlara başlamasiyle E. G. tarihe karışmış ve kurul kendini kurucu meclis olarak ilân etmiştir (9 temmuz 1789). Fransız ihtilâli (b. bk.) bu olaylarla başlar.

ÉTATS PROVINCIAUX [*etą provensyǫ*] (Fr.=Eyalet sınıfları), Fransa'nın Eski Rejim (Ancien Régime) zamanında, yani Fransa'nın devrimden önceki siyasî döneminde bazı Fransa eyaletlerinde toplumun üç ayrı sınıfı (soylular, papazlar ve burjuvalar) temsilcilerini bünyesinde toplayan meclise verilen ad. Bu meclis, kralın çağrısı üzerine zaman zaman toplanır, eyalet (province) in yönetim işlerini düzenler ve idare masraflarını karşılamak için gerekli ödeneği oylayarak kabul ederdi. Bu türlü düzene sahip olan başlıca eyaletler (pays d'états) Languedoc, Province, Béarn, Bourgogne ve Bretagne eyaletleri idi. Buna karşılık götürü vergi (taille) nin kralın özel memurları tarafından mükellefler arasında bölüştürüldüğü ve toplandığı eyaletlere *pays d'élections* (vergileme bölgeleri ülkeleri) denirdi. Bazı yönleriyle Osmanlı idaresindeki vergi mültezimlerine benzeyen ve önceleri «élus» (= seçilmişler) adını alan bu mutemet memurlara birtakım idarî ve hukukî imtiyazlar tanınmıştı.

ETAWAH, 1. Hindistan Birliği'nde, Uttar Pradesh (Birleşik Bölgeler) in Agra bölümünde bir yönetim çevresi. Yüzölçümü 2 700 m², nüfusu 970 695 (1951) dir. Delhi'nin aş. yu. 230 km güneydoğusunda bulunan E. ta pirinç, buğday, arpa, şeker kamışı ve pamuk yetiştirilmektedir. 2. E. yönetim çevresinin başkenti. Uttar Pradesh (Birleşik Bölgeler) in güneybatısında, Jumna nehrinin batı yakasında, Agra'nın aş. yu. 110 km güneydoğusundadır. Nüfusu 59 986 (1951) dır. Ticaret merkezi olan E. ta pamuk işleyen fabrikalar, boynuz işleme tezgâhları vardır. Tarihî değeri olan şehirde bir harap kale ve birkaç cami vardır. Bazı eski Hindu tapınakları eski kalenin içinde hâlâ durur.

Tarih: E. uzun zaman topografik yapısı dolayısiyle yukarı Doab'ın savaşçı kabileleri tarafından bir sığınak ola-

rak kullanılmış ve ancak XII. yüzyılda bazı kastlar tarafından iskân edilmiştir. Müslümanların Delhi'yi almasından sonra bile E. taki Hindular burayı birkaç nesil daha ellerinde tutabilmişlerdir. XVI. yüzyılda Babür, bütün Doab bölgesi ile birlikte bu şehri de almıştır. Maratha ve Jat'ın istilâsına kadar E. Moğolların elinde kaldıktan sonra İngilizlere ve nihayet Hindistan'ın istiklâline kavuşması üzerine Hindistan Birliği'ne bağlanmıştır.

ETCHEVERRY [*eçeveri*], **Denis** (1867 - 1952), Fransız ressamı. Bayonne'da doğmuş, orada ölmüştür. 1892 de Roma ikinci armağanını kazanmıştır. Toplum hayatını ve kibarlar hayatını konu edinen tablolarda ihtisası vardır. «Sütnineler» (Toulouse müzesinde) ve «Philémon ile Baucis» (Bayonne müzesinde) eserleri arasındadır. Parlak bir sanat tarzı vardır. «Baş dönmesi» adlı eseri (1903) fotomekanik röprodüksiyonlarıyle meşhur olmuştur.

ETÇİK (Fr. Caruncule, Lat. caruncula < *caro* = et) [Anat.], renkleri kırmızıya çalan bazı küçük organların genel adı.

Göz yaşı etçiği (Lat. caruncula lacrymalis): gözün burun yakınındaki iç açısında yer alan küçük çıkıntı.

Kızlık zarı etçikleri (Lat. carunculae myrtiformes veya carunculae hymenales): kızlık zarı giderilmiş kadınlarda, döl yolunun dış deliğinde, kızlık zarının kalıntıları olan kızıl tümsekçikler.

Mememsi etçikler (Lat. carunculae papillares): böbreklerin böbrek çanakları (Lat. calyx renalis) denilen kanallarına idrar akıtan memecikler.

Tükürük etçiği veya **dilaltı etçiği** (Lat. caruncula salivaris veya caruncula sublingualis): dılaltı bağı (Lat. frenum linguae) nın her iki yanında yer alan küçük bir çıkıntı. Bu çıkıntıların tepesinde dılaltı bezi kanalının deliği bulunur.

Morgagni etçiği (Lat. caruncula morgagnii): prostatın orta lopu (Patolojik anatominin kurucusu olan İtalyan anatomi ve patoloji bilgini Giovanni Battista Morgagni [1682 - 1771] nın adiyle anılır).

Siyek etçiği: kadınların siyek (Lat. urethra) inin ağız bölümünün sümüksü zarında bulunan kızıl renkte küçük bir tümsek.

ETÇİLLER (Lat. Cornivora < *carnes* = et. *vorare* = yutmak), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfına giren bir takım. Memelilerin en geniş takımlarından biridir. Ayılar ve benzeri gruplar sonradan, kısmen veya tamamen ot yiyici olmuşlarsa da, diş yapılarından dolayı E. e dahil edilirler. Yaşayan hayvanlar arasında 115 cins etçil vardır. Bunların dişleri et yemeğe elverişli olup büyük köpek dişleri ile avlarını yakalayıp parçalarlar. Kesici dişleri daha küçük ve keskindir. Ayakları 4 veya 5 parmaklıdır. Azı dişleri öğütmeğe elverişlidir. Üç alt takıma ayrılır: Kreodontlar (Creodonta) yırtıcı dişleri henüz teşekkül etmemiş olan fosil hayvanlardır. Yaşayan türü yoktur. Yarıkayaklılar (Fissipedia) köpekgiller, kedigiller, ayıgiller, sansargiller, sırtlangiller bu alt takıma girer. Yüzgeçayaklılar (Pinnipedia). Fok, mors ve deniz arslanları bu grupa girer.

Botanik: Etobur denilen bitkilerin bazı organları böcekler gibi küçük hayvanları yakalayamasalar bile onları alıkoyabilirler. Bu organlar kendilerine değen böcekleri ya yapışkanlıklariyle ya da böceğin üstüne kapanan çanaksı kapanlariyle tutsarlar: İlkin böceğin konması veya değmesi ve yaptığı hareketler bitkinin duygun organını uyarır; bunun ardından böceği tutsamak amacını güden mekanik reaksiyon meydana gelir; sonra böceği sindirimleyen ve yalnız kitinli tegument (tohum zarı) i bırakan, protein eritici asit bir diyastaz salgılanır; bunu da soğurma ve sindirilen besinlerin soymuk damar (*liber*) lardaki dolaşımı izler. Bazı türlerde bu olayların sonuncusu şüphelidir ve bundan ötürü bazı bilginler bitkilerin etoburluğunu gereksiz bir fonksiyon sayarlar. Fakat etobur bitkilerin çoğu bataklıklar gibi azot bakımından yoksul topraklarda bittikleri ve zayıf köklü oldukları için bu eksikliği hayvanî proteinle gidermek zorunda olabilirler. Etobur bitkilere böcekkapan bitkiler de denilir.

ETEK (Fr. Jupe) [Teknoloji], motor pistonlarında segmanların alt yanında kalan düz bölüm ki pistonun silindir içindeki gidiş gelişine yön verir. E.. hareketleri sırasında silindirin çeperlerine dikey olarak oluşan gücü yutarak yumuşatır.

Piston eteği

ETEK, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kopet Dağın kuzey yamaçlarında, Annoy ve Duşak demiryolu istasyonları arasında bir vâdi. Uzunluğu aş. yu. 140 km, genişliği 30 - 50 km dir. İlkbaharda karların erimesi ile taşarak gölcükler meydana getiren çayların beslediği verimli bir ovadır. Kil tabakası üstünde oluşan gölcüklerden tarımda yeraltı kanallarında faydalanılır. İdare merkezi Kahka şehridir; vâdi halkını tarım ile uğraşan Teke Türkmenleri meydana getirir. E., meyvaları ile tanınmıştır.

Farsçada Âtek şeklinde yazılan E. «dağ eteği» demektir. Orta Çağda Horasan'a, XVI ve XVII. yüzyıllarda Harezm hanlarına bağlı iken sonradan sırası ile Türkmenlerin ve Rusların istilâsına uğrayan E., 1881 de yapılan sınır anlaşmaları ile Rusya'ya bağlanmıştır.

ETEK veya DAMAK ETEĞİ (Lat. *velum* = yelken; Osm. şira' - ül hanek, damak yelkeni) [Anat.], damak kubbesinin geriye doğru uzantısı olan yutağın burun bölümünü ağız bölümünden ayıran kaslı - zarlı bölme.

Yumuşak damak da denilen D. E. ortalama 4 cm uzunluğunda ve 1 cm kalınlığındadır. Arka kenarında küçük dil (Lat. uvula = salkımcık) denilen uzantı bulunur. Yine arka kenar her iki yana doğru oyuklaşarak devam eder ve bu oyukları meydana getiren ön ve arka direk (Lat. pila) ler arasında bademcikler yer alır.

ETELKÖZ, Macarların Dnepr ve Tuna ırmakları arasında uzanan düzlüğe verdikleri ad. Bugünkü Macaristan topraklarına gelmeden önce Macar boyları, birçok akarsuların geçtiği bu bölgeye yerleşmişlerdi. E. adı Macarcada «ırmak arası» anlamına geliyordu (Mac. *etel* < Türkçe *itil* = ırmak, *köz* = ara).

Bu bölge, yüzyıllardan beri Roma İmparatorluğunun topraklarına yönelen doğu kavimlerinin geçici olarak yerleştikleri sahipsiz bir yerdi. Gotlar, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar da bir süre bu bölgede kalmışlardı. E. de Macarların doğusunda Peçeneklerin Kangar boyu, kuzeyde Dnepr boyundaki İslavları teşkilâtlandıran Ruslar, güneyde ise Hıristiyan Bulgarlar yaşıyordu.

Macarlar E. de Peçeneklerin baskınına uğramışlar ve bu baskın karşısında, Árpád (b. bk.) ın yönetimi altında 894 yılında yapmış oldukları Pannonia akınından beri tanıdıkları bugünkü Macaristan topraklarına yerleşmişlerdi.

ETELKÜZÜ: bk ETELKÖZ.

ETELLER, 1920 - 1930 yılları arasında Çuvanlara Rus etnografya yayınlarında verilen ad. Bk. ÇUVANLAR.

ETEN (Fr. Éthène) bk. ETİLEN.

ETENE, ETEN, SON (Osm *meşîme*; Lat. *placenta* = yassı çörek) [Anat. ve Fizyoloji], Memelilerde yumurtanın bir bölümü olan, yassı çörek biçiminde, etli ve süngersi kütle. E. birkaç lopa bölünmüş, yuvarlak biçimde, damarlı ve süngersi bir cisimdir. Bir yüzü ile döl yatağının iç çeperine yapışmış durumda bulunur, öteki yüzüne de göbek damarları varır. E., yumurta ile döl yatağı arasında bağlantı sağlar (göbek bağı) ve iç tabakası Langhans hücrelerinden meydana gelmiş olan tümürleriyle de dölüt'ün beslenmesine ve solumasına yarar. Dölüt dışarıya atılır atılmaz döl yatağı büzülür ve E. döl yatağından kopup ayrılır ve böylece yabancı bir cisim haline gelince döl yatağı kasılma hareketleri yaparak onu da dışarıya atar (bk. DOĞUM).

ETENE (SON)

Karşılaştırmalı anatomi: Yarısı dölütten (dölütü saran koryon zarı), yarısı da anadan (döl yatağı iç zarı) oluşmuş bir organ olarak, E. yalnız Üst Memelilerde, vani Özmemeliler (*Euthérides*) de bulunur. Keseliler (*Marsupialia*) ile Birdelikliler (*Monotremata*) da E. yoktur. Yalnız. Keselilerin *Perameles* cinsinden olan gebe hayvanlarda bir E. nin oluşma yolunda bulunduğunu gösteren bir organ bulunur. Özmemelilerde E. bakımından bir ayırım yapılır: *Adecidua* (E. zarı düşmeyenler) takımlarından Dışsizler (*Edentata*), Balinalar (*Cetacea*), Toynaklılar (*Ungulata*) da, doğum sırasında yalnız E. nin dölüte ait bölümü kopup ayrılır; *Decidua* (E. zarı düşenler) takımlarından Fillerde, Kemiriciler (*Rodentia*) de, Maymunlar (*Primates*) da, E. döl yatağına o derecede kuvvetle tutunmuş durumdadır ki, doğum sırasında döl yatağı içindeki kadük (düşücü) zar yırtılarak yavru ile birlikte dışarıya çıkar ve bu arada kanama da olur. E. ler değişik biçimde olur: Kısrakta yaygın. inekte loplu, yani bölme bölme, kedide kuşak kuşak, insanda tekerleksıdır.

ETENE TEDAVİSİ (Tıp), ülserleri, yaraları, birçok hastalıkları ve bu arada doku hastalıklarını tedavi etmek amaciyle adale içine iğne ile etene özü verilmesi veya küçük bir cerrahlık işlemiyle etene parçası yerleştirilmesi. Organizmanın yavaş yavaş soğurarak sindirdiği bu etene parçacığı vücutta uzunca bir süre yeterli bir hormon yoğunluğu bulundurarak organizmanın savunma gücünü artırmaktadır. Faydası denenmiş bulunan bu tedavi usulü Rus hekimi Filatov tarafından bulunmuş ve tedavilerde sentetik hormonların kullanılması çağını açmıştır.

ETENLİLER (Lat. Monodelphia), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (*Mammalia*) sınıfının bir alt sınıfı. Doğuran memeli hayvanları kapsar. Etene (*placenta*) leri vardır. Birdelikliler (*Monotremata*) ve Keseliler (*Marsupialia*) hariç. bütün Memeliler bu grupa girer. Yavru, gebe olan ananın döl yatağında gelişir, etene (placenta) vasıtasiyle beslenir ve tam oluşmuş olarak doğar. Böcekçiller (*Insectivora*), Yarasalar (*Chiroptera*), Kemirgenler (*Rodentia*), Etçiller (*Carnivora*), Çiftparmaklılar (*Artiodactyla*), Tek parmaklılar (*Perissodactyla*), Hortumlu Memeliler (*Proboscidea*), Maymunlar (*Primates*) bu alt sınıfa bağlı takımlardır.

ETENOL (Fr Ethénol) [Kim.], vinilalkol (Fr. alcool vinylique) e verilen bir ad Bk. ALKOL.

ETEOKLÊS (Yun mit), Thebai destanları kahramanı, Oidipos ile İokaste'nin oğlu, Polyneikes'in kardeşi. Oidipos gözlerine mil çekince iki kardeş Thebai'nin idaresini ellerine alırlar ve sıra ile birer yıl hüküm sürmeye karar verirler. Fakat E., kardeşi Polyneikes'e hükümdarlık asasını vermeyi reddedince, Polyneikes, kayınbabası Argos kralı Adrastes'in yardımiyle ve altı başbuğla beraber Thebai'yi kuşatır. Bu olay, Yedilerin Thebai'ye karşı savaşıdır. İki kardeş birbirlerini öldürürler. Tahtı ele geçiren Kreon, E. için yurdu uğruna düşmanları ile dövüşmüş bir kahramana yakışan büyük bir cenaze töreni yapar; Polyneikes'in ölüsünün gömülmesine ise izin vermez. Bu yasağı dinlemeyerek kardeşinin ölüsünü gömen Antigone'yi de ölüm cezasına çarptırır.

ETEOKRÊTES (Yun. = gerçek Giritli), Yunanlıların Girit'e yerleşmelerinden önce adada yaşayan bir ulus. Doğu Girit'te, Praisos'ta bulunan bazı yazıtlar bu ulusun dilinde yazılmıştır. Yunan alfabesiyle yazılmış olan bu yazıtlar henüz çözülememiştir.

ETER (Fr. Éther) [Kim.]: bk. ETER'LER.

ETERÎ YAĞLAR: Bunlar yağımsı sıvılar olup meselâ yer fıstığı yağı, koko yağı, badem yağı, zeytin yağı, haşhaş yağı, susam yağı v. b. gibi yağlardan farklı olan angelika yağı, anis yağı. baldıran yağı, bergamot yağı, kayın ağacı kabuğu yağı, acı badem yağı, rezene ruhu, çam kokusu özütü, şerbetçi otu yağı, yasemin yağı, eğreltiotu yağı, papatya yağı, lavanta çiçeği yağı, terebantin yağı, nane ruhu, vermut yağı, portakal çiçeği yağı, limon çiçeği yağı v. b. gibi yağlardan ibarettir. Bunlar kâğıt üzerinde saydam yağ lekeleri verir Asıl sıvı yağların lekeleri sürülen yerde kaldığı halde, E. Y. ın lekeleri kısa veya uzun bir süre sonra kaybolur. Şu halde, E. Y. uçucudur. Bu yağların buharları insanın burnunda kuvvetli koku duyuları meydana getirir. E. Y. bütün bitki organlarında (yapraklarda, çiceklerde, meyvalarda, meyva kabuklarında. saplarda, köklerde) bulunabilirler. En çok turpgiller, ballıbabagiller ve çiçekleri şemsiyemsi olan bitkiler E. Y. verir. E. Y. çok defa tek (izole) hücrelerde bulunur. Bu durumda hücreler tamamiyle yağ damlacıkları ile dolu olur. Güneşli yerlerde ve sıcak aylarda kuzey ve yağmuru bol bölgelerde olduğundan daha çok E. Y. meydana gelir.

Bugün 1 000 den çok E. Y. tanınmakta olup bulundukları bitkiye göre adlandırılır. Meselâ: gül yağı güllerden, çam yaprağı yağı çamdan çıkarıldığı için bu adları almışlardır.

Kimyasal bakımdan E. Y. çok belirli bir surette asıl yağlardan ayrılır. Asıl yağların yağ asitleri (oleik asit, palmitik asit, stearik asit v. b.) nin karışık gliserin esterleri olmasına karşı E. Y. alifatik, aromatik ve hidroaromatik aldehidler, alkoller. esterler, asitlerden ve kükürt ve azot bileşiklerinden ve başkaca laktonlar, terpenler

($C_{10}H_{16}$) den ve birkaç heterosiklik bileşikten meydana gelir. Şimdiden bu gibi maddelerden 500 den fazla maddenin bulunduğu tesbit edilmiştir. Bununla birlikte bir eterî yağda ortalama 5 - 20 bileşik bulunmaktadır. E. Y. eter, benzol ve alkolde kolay, suda az çözünür. Bunların özgül ağırlıkları çok defa 1 in altındadır. Bileşimlerinin ka rışık olması dolayısiyle belirli bir kaynama noktası gösteri lemez. Bu maddeler aşağıdaki metotlardan biri ile üretilir:

a. Su buharı ile damıtma: E. Y. su buharı yardımiyle uçurulduğu için damıtma kabına bağlanan ve su ile soğutulan bir kapta toplanabilir. Bu, en eski ve en çok kullanılan usuldür. Bazen damıtma suyunda da değerli ürünler bulunur. Meselâ gül suyu bu yolda elde edilir.

b. Eğer koku maddeleri kaynar suyun sıcaklığına (yani 100° ye) dayanamazsa (meselâ yasemin çiçekleri) aşağıdaki metot uygulanır: Çiçeklerin üzerine oda sıcaklığından aşağı sıcaklıkta kaynayan bir sıvı (eter, kloretil, petrol eteri. karbon sülfür) dökülür. Bu sıvı eterî yağı çözer, sonra aşağı sıcaklıkta çözen buharlaştırılır. Böylece E. Y. geriye kalır.

c. Özel olarak güney Fransa'da uygulanan «enfleurage» (b. bk.) usulünde iki cam levha (plak) üzerine kokusuz, soğuk yağ (domuz yağı) sürülür, sonra kokulu çiçekler cam plakların arasına konularak kokularını yağa verinceye kadar bırakılır, sonra camlar arasına yeni çiçekler getirilir ve yağ bir spatül ile karıştırılarak devamlı surette yeni yağ kısımlarının koku maddelerini soğurması sağlanır. Bu usul ile sonunda değerli bir pomat elde edilir ki bundan da eterî yağ çözülerek üretilir.

d. *Enfleurage à chaud* veya mazerasyon usulünde çiçekler üzerine 50° - 70° de ısıtılmış saf hayvanî yağlar dökülür. Böylece eterî yağ çözünür ve soğurulur. Çiçekler tekrar tekrar yenileri ile değiştirilir. Sonunda kokulu madde ile doymuş pomattan eterî yağ alkol ile çözülür.

e. Bazı Citrus meyvaları (bergamotlar, portakal ve limon) nın kabuklarından yağ, ezme ve presleme suretiyle elde edilir.

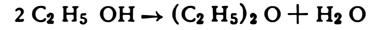
Kullanılması: Bunlar parfümlerin (kolonya E. Y. ın alkolde çözünmesinden elde edilir), likörlerin lak ve cilâların (terebantin yağı) yapımında, sabunlar ve kozmetik preparatlar, saç sularının, şampuvan, krem, pudra, deri yağları, diş macunları v. b. gibi maddelerin kokulandırılmasında kullanılır. Birçok E. Y. ın bileşenleri incelendikten sonra bunları, bu bileşenleri karıştırarak sunî olarak elde etmek mümkün olmuştur. Fakat bu ürünler oldukça pahalı olduğu ve E. Y. a olan ihtiyaç gitgide arttığı için bunların tabiî olarak üretilmeleri usulleri önemlerini kaybetmemiştir. E. Y. ın su buharı damıtması veya başka usullerle elde edilmesi Orta Çağa kadar giden bir sanattır. Meselâ bir kimya kitabında daha 1500 yılında absent yağının damıtılması usulü gösterilmektedir. Valerius Cordus, 1540 ta anis ve rezene ruhundan billûrî anetol elde etmiştir. Daha sonra gül yağı, portakal ve limon yağı üretilmiştir.

Türkiye'de E. Y. çok eskiden beri bilinmekte ve yapılmakta idi. Özellikle gül yağı ilk önceleri Doğudan Türkiye'ye geçmiş ve Türkler tarafından Bulgaristan'a getirilmiştir. Bugün de Türkiye ve Bulgaristan en önemli gül yağı (b. bk.) memleketidir. Öteki E. Y. ı üreten ülkelerin başında İtalya ve Fransa gelmektedir.

ETER'LER, 1. Genel olarak narkozda ve zararlı böcekleri öldürmede kullanılan ve kimyaca etileter adını alan maddeye verilen ad (aşağıya bk.). 2. Kimyada eter adı karbonlu hidrojenlerin oksitleri olan ve sayıları yüzlere varan birtakım maddeler anlamında kullanılır. Aşağıda bunlardan bahsedilecektir. 3. Fizikçiler E. denince ağırlık, ışık, elektomagnetik etkilerin taşıyıcısını anlar. Bir adı da esîr olan bu maddenin gerçekten mevcut olup olmadığı tartışma konusudur.

Organik kimyada özel bir bölüm meydana getiren E. iki valansı aynı veya farklı karbonlu hidrojen radikal (kök) leri ile doyurulmuş oksijen ihtiva ederler. Birinci halde basit. ikinci halde karışık E. lerden bahsedilir. E. ler anorganik kimyanın metal oksitleri veya iki eşit veya farklı alkoller molekülünün anhidridleri ile kıyaslanabilir.

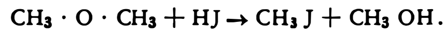
Üretilmeleri: 1. Sülfürik asit alkol üzerine etkilendirilir. O zaman bazı ara tepkimelerden sonra meselâ etilalkolden etileter elde edilir:

$$2\,C_2H_5OH \rightarrow (C_2H_5)_2O + H_2O$$

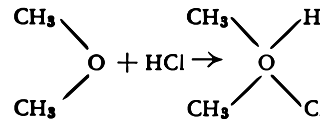
2. Soydum alkoolat ($C\,H_5\,ONa$) haloien alkillerle tepkimeye getirilir (Örnek: $C_2H_5ONa + CH_3J \rightarrow C_2H_5 - O - CH_3 + NaJ$). 3. Dialkil sülfürik asit [örnek: $SO_2(OCH_3)_2$] alkoolat veya fenolatlarla bir araya getirilir. 4. Alkol veya fenol buharları ısıtılmış katalizörler, meselâ: 150° de suyundan kurtarılmış şap, alüminyum oksit, toryum oksit v. b. üzerinden geçirilir.

Özellikleri: En aşağı E. ler (dimetileter, $CH_3 - O - CH_3$) bir gaz, bunu izleyenler sıvı, en yüksek moleküllü E. ler katıdır. E. lerin kaynama noktaları daima türedikleri alkollerinkinden daha aşağıdır. Meselâ: etileter 35° de, etilalkol ise ancak 78° de kaynar. E ler nötr tepkime verir, suda ya hiç çözünmez ya da pek az çözünür. E. ler oda sıcaklığında seyreltik asitlerden, alkalilerden ve sodyum metalinden etkilenmez. Buna karşılık, asitler sıcakta onları ayrıştırır ve iyodlu hidrojen E. lerle büyük bir kolaylıkla alkil iyodürler ve alkoller meydana getirir:

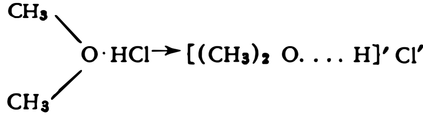
$$CH_3 \cdot O \cdot CH_3 + HJ \rightarrow CH_3J + CH_3OH.$$

Kromik asit, nitrik asit ve başka bazı oksitleme vasıtaları E. leri oksitler ve bu oksitlemelerden, alkollerin oksitlenmesinden elde edilen aynı maddeler meydana gelir. Birçok E. lerin halojenler, tuzlar ve asitlerle oldukça kararlı bileşikleri vermeleri dikkate değer. Meselâ etileterde aşağıda formülleri gösterilen katılma bileşikleri vardır: $(C_2H_5)_2O \cdot HCl$, $(C_2H_5)_2O \cdot H_2SO_4$, $(C_2H_5)_2O\ Br_2$, $(C_2H_5)_2O \cdot MgCl_2$ · Metileter [$(CH_3)_2O$] den formülü $(CH_3)_2O \cdot HCl$ olan bir bileşik tanınmaktadır. Şimdiye kadar edindiğimiz bilgilere göre, hidrojen 1 değerli ve karbon en çok 4 değerli olduğu için yukarıki formüllerde oksijeni olağanüstü olarak dört değerli kabul etmekten başka çare yoktur. Böylece meselâ adı geçen son formül aşağıdaki şekilde yazılabilir:

Periyodik sistemde oksijenin altında bulunan kükürt dahi dört değerli olabildiği için oksijende 4 değerlilik imkânsız görülemez Amonyaktaki 3 değerli azotun asit eklenmesiyle 5 değerli azota dönüştüğü, amonyum bileşiklerinde olduğu gibi bu türlü dört değerli E. lere benzer oksijen bileşiklerine oksoniyum bileşikleri denir. Bu şemaya göre, bazı bizmut bileşikleri ve meselâ $(C_2H_5)_2O \cdot MgCl_2$ formülü kolay açıklanamadığından bugün Werner teorisi gereğince doymamış E. ler oksijenin asitleri ve tuzları olarak karma-

şıklar (kompleksler) meydana getirdiği kabul edilmektedir. Bunlar amonyuma benzeyen oksonyum iyonları ile negatif asit artığı iyonlarıdır:

E. lerin en önemlisi olan âdi eter veya öteki adı ile dietileter $(C_2H_5)_2O$. berrak, kolayca hareket eden, özel kokulu bir sıvı olup eteı özgül ağırlığı 0,72, erime noktası — 113°, kaynama noktası 35° dir. E. ler dikkate değer derecede düşük olan kaynama noktasından ötürü oda sıcaklığında çabuk buharlaşır (yazın sıcak ülkelerde içinde E. bulunan şişelerin iyice kapatılması gereklidir, yoksa şişenin tıpasını atar). E ler çok kolay buharlaştığı için ateş almak tehlikesi vardır; hava ile patlayıcı karışımlar verir. E. lerin buharlaşmasında çok buharlaşma soğukluğu meydana gelir. E. ler uzun süre havada ve ışıkta kalırsa yavaş yavaş kendiliğinden oksitlenerek asit aldehid, etilalkol, hidrojen peroksit, esterler v. b. verir. Bundan dolayı E. lerin esmer şişeler içinde iyice kapatılmış olarak korunması gerekir. E. ler oda sıcaklığında suda yaklaşık olarak % 6 5 oranında, E. alkol, kloroform, benzol, derişik hidroklorik asit ve yağlarda ise tam olarak çözünür. E. alkoloidler, demir klorür, yağlar, reçineler, iyod, sıvı yağlar, fosfor, civa klorür, kükürt ve başka bazı cisimler için iyi bir çözücüdür. Birçok cisimlerle E. ler az veya çok kararlı katılma bileşikleri meydana getirir. Meselâ bir $(C_2H_5)_2O \cdot Br_2$ ve bir $(C_2H_5)_2O$ Hj tanınmıştır. E. ler dış deri, akciğerler ve mide, bağırsak kanalı ile vücuda alınabilir. Solunum havasında % 3 - 4 ten fazla E. bulunur ve büyük bir insan (hekim kontrolu altında) 15 gr E. i solunum yolu ile alırsa, bunun sonunda derin bir narkoz meydana gelir. 15 dakikalık bir narkoz süresi için 20 - 28 gr daha E. e ihtiyaç vardır. Narkoz sırasında merkezî sinir sisteminin büyük bir kısmı geçici olarak felce uğrar, bilinç ve ağrı duygusu kaybolur. Buna karşılık, ense iliği tarafından yönetilen ve hayatî önemi olan fonksiyonlar (solunum ve kan dolaşımı), usulüne göre narkoz yapılırsa, esaslı olarak bozulmaz. Solunum ile alınan E. kanla birlikte vücutta dolaşır, lipoidde çözünürlüğü dolayısiyle kolayca lipoidce zengin olan sinir hücrelerine girer ve bunlarda narkoz meydana getirir. Solunumla E. alındıktan 20 dakika sonra E. in % 80 i tekrar dışarı verilir.

Üretilmesi: 9 kısım sülfürik asit ile 5 kısım etilalkol ısıtılırsa E. damıtılır ve soğutulan kaplarda toplanır Bu durumda önce etil sülfürik asit meydana gelir: $C_2H_5OH + H_2SO_4 \rightarrow C_2H_5OSO_3H + H_2O$

Daha fazla ısıtıldığı zaman E meydana gelir: $C_2H_5OSO_3H + C_2H_5OH \rightarrow C_2H_5 \; O \; C_2H_5 + H_2SO_4$.

Kullanılması: Bugün E. ler ameliyatlarda en çok kullanılan narkoz aracıdır. E. ler saf halde en fazla 150 cm^3 hacmindeki esmer şişelerde saklanır. Son zamanlarda gereğinden çok ısıtılmış E. buharı ile de narkoz yapılmaktadır. E. buharları akciğer veremine, bronşit ve boğmaca öksürüğüne karşı kullanılmağa başlanmıştır. Bayılma ve yorgunluğa karşı Hoffmann damlaları denilen bir karışım kullanılır Bu, 5 kısım alkol ve 1 kısım E. den ibaret bir karışım olup 20 - 40 damlası birden içilir. E ler çok kullanılan bir çözücü olduğu gibi, organik analizde ayırma aracı olarak önemlı bir rol oynar. Mermilerde kullanılan barut tanelerinde % 97 dumansız barut bulunur. Bu barut bir alkol eter karışımı ile jelatinleştirilir ve sonra küçük taneler haline getirilir. Bundan başka, E. ler soğutucu karışımlarda (karbonik asit karı ile —80°), böcekleri öldürmede tanen ve başka birçok organik bileşimlerin elde edilmesinde kullanılır.

ETERNİT, hava etkilerine dayanıklı amyantlı çimento. E , çimento ile uzun lifli amyanttan plaka şekline konur ve bu plakalar çatıları örtmekte kullanılır. Bundan başka, bu karışımdan baskı yoluyle levha ve dikişsiz boru yapılır. E. hafif, suya ve ateşe dayanıklı, işlenebilen bir maddedir. Ticarette renkli olarak da satılır, silikat boyaları ile boyanabilir. E. boruları 3 - 30 cm çapında olmak üzere yapılır ve su yolları ile kanalizasyon ve gaz boruları olarak da kullanılır.

ÉTEX [*eteks*], **Antoine** (1808 - 1888), Fransız ressamı, mimarı, mühendis ve gravürcüsü. Paris'te doğmuş, Chaville'de ölmüştür. Dupaty ve Pradier'den heykeltıraşlık, Ingres'den resim ve Duban'dan mimarlık öğrenen E., 1829 da Roma ikinci armağanını almıştır. 1833 te yaptığı büyük heykel grupu (Kâbil ve Allah'ın gazabına uğrayan soyu) Lyon müzesindedir. Etoile'deki Zafer anıtı için hazırladığı kabartmalar (*1814 koalisyonuna Fransa'nın mukavemeti, Barış*) en tanınmış eserleridir. New York'ta City Hall için yaptığı alegorik bir tabloda Amerika Birleşik Devletlerinin zaferini canlandırmıştır [1853]. 1859 da *Etude sur la vie et les ouvrages de J. Pradier* (J. P. nin hayatı ve eserleri üzerine etüt) ve *Etude sur la vie et les ouvrages d'Ary Scheffer* (A. Sch. in hayatı ve eserleri üzerine etüt) adlı eserleri yazmıştır. Kardeşi **Louis Jules E.** (1810 - 1889) Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Toplum hayatı konusunda çalışan bu ressam, Versailles Tarih Galerisi için tablolar hazırlamıştır.

ETEZYEN RÜZGÂRLARI (Fr. Vents étésiens) yazın, belli dönemlerde, kuzeyden doğu Akdeniz üzerine esen rüzgârlar. Kuzeyin yüksek kıyıları fön (b. bk.) etkisi yaptığı için, E. R., kuru ve sıcak bir hava durumu meydana getirir. Bu yüksek kıyıların başka bir neticesi de rüzgârlara yön vermesidir; bu yüzden doğan şiddetli sağnaklar, Ege Denizinde sefer yapan Antik çağ yelkenlilerini güç duruma düşürürdü.

ETHBAAL (Asurca Tuba'lu, Yun. İthobalus), Tyros (Sur) kralı. İsrael kralı Ahab'ın karısı İzebel'ın babası idi. Asur yazıtlarında adı Tuba lu olarak geçer. Babil kralı Nebukhadnezzar devri kayıtlarında II. Ethbaal'dan bahsedilmiştir. Yahudi tarihçisi Flavius Josephus ise E. dan hem Sidon hem de Tyros kralı olarak söz eder.

ETHELBALD [*ethilbald*] **veya ÆTHELBALD,** Batı Sakson kralı (858 - 860). Babası Ethelwulf (b. bk.) Roma'da iken ona vekâlet etmiş (855 - 856) ve kral babasından, onun geri dönmesine izin vermemek tehdidi altında Wessex'in idaresini almıştır. 858 de babasının dul karısı Judith ile evlenmiştir. Karısı onun ölümünden sonra Fransa'ya geri dönerek sonradan Flandra kontu olan Baldwin ile evlenmistir. Bu evlenmeden Fatih William'ın karısı olan Matilda doğmuştur.

ETHELBALD [*ethilbold*] **veya ÆTHELBALD** (ölm. 757), Mercia kralı (716 - 757), Ceolred'in halefi. 733 te Wessex'teki Somerton (Somersetshire) kasabasını zaptetmiş ve Northumbria'yı yağma etmiştir (740). Zamanında nüfuzu Humber'in kuzeyine kadar bütün İngiltere'ye yayılmıştır. Burford'da Wessex'li Cuthred tarafından ye-

nilmiş (752) ve muhtemel olarak kendi müşavirleri tarafından öldürülmüştür.

ETHELBERT [*ethilbert*] **veya ÆTHELBERT, ÆDILBERCT** (aş. yu 552-616), Kent kralı (560 616). Wimbledon muharebesinde (568) Ceawlin ve Cutha komutasındaki Batı Saksonlarına yenilmiştir. Bir Hıristiyan prensesi olan Bertha (veya Bercia, Frank kralı Charibert'in kızı) ile evlenmiş ve sonradan (597) Thanet adasında St. Augustinus ile görüşerek Hıristiyanlığı kabul etmiştir. İlk Anglosakson kanunnamesini E. çıkarmıştır (600).

ETHELDRITHA [*ethildritha*] **veya ÆTHELDREDA, ÆTHELTHRYTH,** İngiliz kraliçesi, Doğu İngiltere kralı Anna'nın kızı, Northumbria kralı Egfrith'in karısı. E., 673 te Ely adasındaki aynı adı taşıyan şehirde, muhtemelen karışık tarikatlara bağlı kimseleri toplayan bir manastır kurmuş ve buranın ilk başrahibesi olmuştur.

ETHELFLEDA [*ethilfleda*] **veya ÆLFLED, ÆTHELFLEAD** (Mercia'lıların Lady'si saniyle tanınır), Kral Alfred (bk. ALFRED, Büyük) in en büyük kızı ve Mercia kralı Ethelred'in karısı. Kocasının ölümüne kadar (aş. yu. 911) onunla birlikte hüküm süren E., bu tarihten sonra kendi ölümüne (aş. yu. 918) kadar yalnız başına hükümdarlık etmiştir. Norveç ve Danimarkalılara karşı istihkâmlar yaptırmış (912 - 915), Brecknock'ta Waleslilerle savaşmış (916) ve Danimarkalılardan Derby'vi almıştır (917). Krallığını Leicester ve York'a kadar genişletmiştir.

ETHELFRID [*ethilfrid*], **AEDILFRID, ÆTHILFRITH** (ölm. 617), Northumbria (Bernicia ve Deira) kralı (593 - 617). Kral Ethelric'in oğludur. Daegsastan (muhtemelen Dawstone) savaşında (603) Aidan'ı (Aedhan), Chester savaşında (613) da Waleslileri yenmiş ve Idle (Nottingham yakınlarında) E. in kayınbiraderi Edwin'in müttefiki Doğu Anglia kralı Raedwald tarafından yenilerek öldürülmüştür.

ETHELRED [*ethilred*] **veya ÆTHELRED, AİLRED, AELRED** (1109 - 1166), İngiliz asıllı din tarihi yazarı. İskoç sarayında yetişmiş, Cîteaux tarikatına girmiş, önce Revesby (Lincolnshire) de, sonra Rievaulx (Yokshire) da manastır başpapazı olmuştur. Eserleri arasında *Historia de vita et miraculis S. Edwardi* (St. Edward'ın hayatının ve mucizelerinin tarihi), *Genealogia regum anglorum* (İngiliz krallarının soy kütüğü) vardır.

E. ın eseri olduğu zannedilen *Margaritae Vita* (Margarita'nın hayatı) nın aslında onunla ilgisi yoktur.

ETHELRED [*ethilred*] **veya ÆTHELRED I.** (ölm. 871), Batı Saksonları kralı (866 - 871). Ethelwulf'un oğlu ve Ethelbert'in halefidir. Kardeşi Alfred (bk. ALFRED, Büyük) in yardımı ile Danimarkalılarla yaptığı savaşta (868) ve yine onlarla yapılan Aescesdun (veya Ashdown) muharebesinde (871) zafer kazanmıştır. E. in ölümünden sonra Alfred kral olmuştur.

ETHELRED [*ethilred*] **veya ÆTHELRED II.** (aş. yu. 968 - 1016), İngiltere kralı. Londra'da ölmüştür. Edgar ile Alfrida'nın oğludur. Üvey kardeşi Edward'ın öldürülmesi (978) üzerine tahta çıkmıştır. 991 de Danimarkalılara verilecek haraç için «Done-Geld» adı altında bir vergi koymuştur. Sonradan Danimarkalılara saldırmağa kalkışmış (aş. yu. 1002) ve güçlü düşmanlarına karşı zayıf İngiliz kuvvetlerini toplamak için uzun, fakat sonuçsuz gayretler sarf etmiştir. 1013 te Danimarka kralı Sweyn İngiltere tahtına el koyunca E. i tahtından indirmiştir. Normandiya'ya kaçan E., Sweyn'in ölümünden sonra (1014) yeniden tahta çıkmıştır.

ETHELWERD [*ethilwird*] **veya ETHELWEARD** (ölm. aş. yu. 998), İngiliz vakanüvisi. Alfred (bk. ALFRED, BÜYÜK)in ağabeyi olan E., yaradılıştan 973 yılına kadar geçen tarih olaylarını yazmıştır. Bu eser ilk defa Savile tarafından yayınlanmıştır.

ETHELWULF [*ethilwulf*] **veya ADELWLF, ÆTHELWULF, ATHULF** (ölm. 858), Wessex, Sussex, Kent ve Essex kralı (839 - 858), Büyük Alfred (b. bk.), Ethelbald (b. bk.) ve I. Ethelred (b. bk.) in babası. 855 te oğlu Alfred ile Roma'ya gitmiştir. Charmouth'da Danimarkalılar tarafından yenilmiş (842), sonra Ockley (bugünkü Surrey) zaferiyle öcünü almıştır. 856 da II. Charles'ın kızı Judith ile evlenmiştir. Bazı tarihçilere göre bu birleşme oğlu Ethelbald'ın baş kaldırmasına (856) yol açmıştır. Ayaklanma sonucunda E. Wessex'i kaybetmiştir.

ETHEM, EDEM veya ADAÎM (Coğ.): bk. EDEM.

ETHEM ÇAYI (Coğ.): bk. ŞATTÜL'EDHEM.

ETHEM PAŞA (1844 - 1933), matematik uzmanı. İstanbul'da doğmuştur. 1855 yılında Mühendishaneye girmiş ve teğmen rütbesi ile mezun olmuştur. Önceleri, Mühendishanenin matematik öğretmeni Nuri Beyin yanında çalışmış, sonra gerek bu kurumda gerek Kuleli, Harbiye, Darüşşafaka ve Galatasaray'da matematik öğretmenliği yapmıştır. E. P. generalliğe kadar yükselmiş ve *Cebr-i âdi ve âlâ, Hendese-i halliye, Müsellesat, Makine* ve *Riyaziye* adlarında birkaç eser de yayınlamıştır.

ETHEM PAŞA, Damat Mahmut Ethem (ölm. 1886), Osmanlı müşiri. İstanbul'da ölmüştür. Kaptan-ı derya Mehmet Ali Paşa'nın oğludur. Harbiyede okumuş, Abdülmecid'in kızlarından Refia Sultanla evlenmiştir. Bu yüzden kısa zamanda müşirliğe yükselmiştir. Meclisi Vâlâ, Şurayı Devlet ve 1877 de açılan ilk Âyan Meclisi üyeliklerinde bulunmuştur. İstanbul'da Sultan Mahmut türbesinde gömülüdür.

Damat M. ETHEM PAŞA

ETHEM PAŞA, İbrahim (1818 - 1893), Türk devlet ve ilim adamı. Doğum yerinin Karadeniz'in Anadolu sahillerinde bir yer, başka bir rivayete göre Sakız adası olduğu söylenir Koca Hüsrev Paşanın

yetiştirdiği ve tahsil için Fransa'ya gönderdiği çocuklardan biridir. O zaman Kaptan-ı derya olan Hüsrev Paşa, çocukları Aynalıkavak'ta II Mahmud'a takdim etmiş ve sonra Marsilya'ya yollamıştır. Bu sırada E. P. on iki yaşlarında bulunuyordu.

İ. ETHEM PAŞA

E. P. önce Institution Barbet'de, sonra Maden okulunda okuyarak 1839da mezun olmuş, Avrupa'nın bütün maden bölgelerini gezerek aynı yıl içinde İstanbul'a dönmüştür.

E. P. miralay rütbesiyle önce Darı Şura-yı Askeri'de ve Sarıyer Bakır Madeninde görevlendirilmiş, sonra Gümüşhacıköy maden müdürlüğüne, 1845 te de Keban ve Ergani madenleri başmühendisliğine tayin edilmiştir. 1849 da saray hizmetine alınarak liva, 1851 de de ferik olmuştur.

Saraydaki görevi sırasında Abdülmecid'e Fransızca öğretmiştir. Bundan sonra görev ile Belgrad ve Odessa'ya gönderilmiş, Tanzimat Meclisine üye olmuş, 1856 da kendisine vezir rütbesi verilerek hariciye, ticaret, nafıa, maarif ve adliye nazırlıklarında bulunmuştur. E. P. Tırhala ve Yanya valiliklerinden sonra Berlin elçisi olmuştur. Bir müddet sonra İstanbul Konferansına ikinci delege tayin edilmiş ve 1877 de sadrazam olmuştur. Bu görevinde bir yıl kalmıştır. 1877 Türk-Rus Harbinden sonra bir müddet devlet hizmetinden çekilmişse de, II. Abdülhamit babasının öğretmeni olan E. P. yı bu defa da Viyana elçiliği ve sonra dahiliye nazırlığı ile görevlendirmiştir.

E. P. siyasî hizmetlerinden çok ilmî hizmetleri ile faydalı olmuştur. Abdülmecit zamanında açılan Encümen-i Daniş'in ilk üyelerindendir. O sırada yeni açılan Darülfünuna tabiat dersleri için kıymetli koleksiyonlar hediye etmiş, *Mecmua-i Fünun*'da makaleler yazmıştır. Birçok yeni teşebbüsleri arasında, ölçülerde âşarî usulünün kabulünü E. P. ileri sürmüştür.

ETHEM PAŞA, İbrahim (1835-1905), müşir. İstanbul'da doğmuştur. Harbiye de okumuş ve 1856 yılında kurmay yüzbaşı rütbesini almıştır. Fransa'da da bir süre öğrenim gördükten sonra yurda dönmüş ve Harbiyeye öğretmen olmuştur (1864). Askerî okullarda öğretmenlik ve müdürlük görevlerinde bulunmuş, *Fenn-i harp*, *Fırka tabiyesi*, *İğneli tüfek talimatnamesi* adlarında Fransızcadan tercüme eserler de yayımlamıştır.

E. P. 1876 yılında Mekâtib-i Askeriye nazırı, 1880 de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reis vekili olmuş ve bu görevde iken ölmüştür.

ETHEM PAŞA, Müşir Gazi İbrahim (1844-1909), 1897 Türk-Yunan Harbinde Türk cephesi başkomutanı. İstanbul'da doğmuş, Kahire'de ölmüştür. Harp Okulundan piyade teğmeni olarak çıkmış, Rumeli'deki birlikler de, Sırbistan'da 1876 daki asayiş hareketlerinde başarılı hizmetlerde bulunmuş, 1877-1878 Türk-Rus Harbine Rumeli'de alay komutanı olarak katılmış ve harbin ilk ayında albaylığa yükseltilmiştir. Orhaniye grupu komutanlığında, Dubnık'te Rus kuşatma birliklerini yararak Plevne'ye erzak ve savaş levazımı kollarını sokması ve kendisine verilen Grivitsa tabyası komutanlığında gösterdiği yararlıkları sonucunda tuğgeneral olmuştur. Çeşitli hizmetlerden sonra 1895 te müşir (mareşal) liğe yükseltilmiştir. Makedonya Ordusu komutanı iken Türk-Yunan harbi üzerine cephe komutanlığına tayin edilmiş, maharetle idare ettiği savaşı on iki ayda sona erdirmekle (17 nisan 1896-19 mayıs 1897) yurda büyük hizmet etmiştir. Bu savastan sonra, zamanın geniş yetkili Askerî Teftiş Komisyonu başkanlığına getirilmiş, uzun yıllar bu görevde kalmıştır.

Müşir Gazi İbrahim ETHEM PAŞA

Gazi E. P., II. Meşrutiyette Âyân üyeliği (senatörlük) ne getirilmiş, 31 mart (b. bk.) ayaklanmısında harbiye nazırlığına tayin edilmiş ve hasta olmasına rağmen işe başlamıştır. Kısa bir süre kalabildiği bu görevden sonra gittiği Kahire'de ölmüş ve cenazesi İstanbul'a getirilerek Eyüp'te gömülmüştür.

ETHEM PERTEV (1871-1923), Türk farmakoloğu. Tırnova (Bulg. Tîrnovo, Bulgaristan) da doğmuş, İstanbul'da ölmüştür. Genç yaşında annesiyle İstanbul'a göçen E. P., Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinde okuduktan sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğrenimine devam etmiş ve 1895 te eczacılık (fenn-i ispençiyarî) diploması almıştır O yıllarda yurdumuzda eczaneler hep Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlar tarafından işletilirdi; bunun sebebi ise öz Türklerin ticaret yerine memurluğa rağbet etmeleriydi. E. P. in eczacı çıktığı yıl eczacı Ahmet Hamdi Bey İstanbul'da Zeyrek yokuşunun alt başında ilk Türk eczahanesini açıyordu. E. P. de ondan örneklenerek gerekli sermayeyi sağlamak üzere anasından kalan bir evi satmış ve parasiyle Aksaray'da ikinci Türk eczahanesini açmıştır. Bir yandan da küçük laboratuvarında mustahzarlar yapımına girişti. İlk çıkardığı Pertev şurubu ile Pertev kuvvet şarabı büyük ün kazandı. Bundan sonra çıkardığı *Krem Pertev*, cilt yumuşatıcı krem olarak yurt çapında tanındı. Almanca öğrenip bilgi ve görgüsünü artırmak için Almanya'ya giden E. P., dönüşünde laboratuvarını genişleterek bir fabrika haline getirdi. Ahmet Hamdi Bey gibi, E. P. in de gençleri eczacı kalfalığı mesleğinde ye-

ETHEM PERTEV

tiştirmekte ayrıca hizmeti olmuştur. İstanbul'da üçüncü Türk eczahanesi Mehmet Kâzım Bey tarafından Beşiktaş'ta açılmıştır.

ETHEM PERTEV PAŞA (1824 - 1873), Türk devlet adamı ve edebiyatçısı. Erzurum'da doğmuş, Kastamonu'da ölmüştür. Söylemezoğullarından Erzurumlu Mehmet Timur Fennî efendinin oğlu olan E. P. P., babasının aldığı memuriyetlerle Şebin Karahisar, Gümüşhane, Samsun ve Trabzon'a gitmiştir. Trabzon'da iken babası ölünce (1844) vilâyet kâtipliğine atanmış, sonra vilâyet mektupçusu olmuştur. O sırada Trabzon valisi bulunan Halil Rifat Paşanın İstanbul'a dönmesi üzerine o da Sadaret Mektubî Kalemine alınmış, sonra koruyucusu olan bu zat ile Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde dolaşmıştır. İzmir'de bulunduğu sırada Fransızca öğrenen E. P. P., bundan sonra Berlin elçiliği başkâtipliğine atanmış ve orada bulunduğu üç yıl içinde hem Almanca öğrenmiş hem de bir özel okula devam ederek bilgisini artırmıştır. Halil Rifat Paşanın ölümü üzerine İstanbul'a dönen E. P. P., kaymakamlık ve mutasarrıflık gibi çeşitli memuriyetlerle Anadolu'da hizmet ettikten sonra İstanbul'da Hariciye mektupculuğuna atanmıştır. Mahmut Nedim Paşanın sadareti sırasında E. P. P. İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmiş, kendisine paşalık verilerek Kastamonu valiliğine atanmıştır. E. P. P. 49 yaşında orada ölmüştür. Mezarı Kastamonu'dadır.

E. P. P. Tanzimatı hazırlayan, bir çağın biterek yeni bir çağın başladığını haber veren edebiyatçılarımızdan ve Âlî Paşa ile birlikte devrin çok önemli iki sanatçısından biridir. Gerçi o da bu dönemin başka yazarları gibi bir yanıyle eskiye bağlı kalmıştı; ancak böyle bir geçiş devresinde bu türlü tereddütleri tabiî karşılanmak gerekir. Öte yandan, onun yeniliği hem şekilde hem de mazmunlardadır. Meselâ, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa için saz şairi deyişiyle yazdığı güzellemeye «methiye» veya «kaside» dememiş, halk şiirine uyarak «destan» adını vermiştir. Bu koşmasında eski kurallardan hiçbirine iltifat etmez, 6 - 5 lik hece vezni, beyit ölçüsü yerine dörtlük birimi, tam kafiye yerine yarım kafiye kullanır; Arapça ve Farsça kelimelerden büsbütün kurtulamazsa da, bu yabancı dillerin isim tamlamalarını bırakarak o zaman için çok yadırganacak bir tutuma, Türkçe usulüne göre tamlamalara gider. Bu özellikleriyle E. P. P. tamamiyle yenidir. Fransızcadan çevirdiği iki küçük şiir (*Tıfl - ı nâim, Beka - yı ruh*) i de dört ve sekiz mısralık bentler halinde ve serbest kafiye ile yazmıştır. O, Şinasi'den sonra manzum tercümeyi deneyen ilk şairimizdir.

E. P. P. bizde mizah yazarlığının da öncüsüdür. Şinasi'nin 1863 yılında «Tasvir - i Efkâr» gazetesinde yayınlanan «İstanbul sokaklarının ışıklandırılıp temizlenmesi» konusundaki makalesini ele alarak yazdığı *Av'avename*'de bir sokak köpeği (Kıtmîr) ile bir filozof (Hakîm) u konuşturarak köpeklerin bu olay karşısındaki tepkisini dile getirir. Bizde böyle diyalog biçiminde ve konuşanları konuşma çizgileriyle belirten bir yazı ilk defa görülmektedir E. P. P. nın nesirleri arasında anılmağa değer bir de *Hâbname*'si vardır. Bu yazısında Paşa, sözde rüyasında masonlar arasına girer ve masonluğu anlatır. Oysa, 1857 de açılmış olan İstanbul Mason Locasına Âlî ve Fuat paşalar gibi kendisinin de üye olduğu söylenir.

ETHEREGE [*ethiric*], **Sir George** (1634? - 1691?), İngiliz tiyatro yazarı. Paris'te ölmüştür. Stuart'lar tarafından korunmuş ve saray hayatına katılmış, 1668 - 1671 yıllarında İngiltere'nin İstanbul büyük elçiliğinde kâtip olarak bulunmuştur. II. James'in Fransa'daki sürgünlüğü sırasında onunla birlikte bulunmuştur. E. üç komedi bırakmıştır: *The Comical Revenge* (Gülünç intikam) [1644]; *She would if she could* (Yapabilseydi yapardı) [1668]: bu eser Restorasyon devrindeki sosyete hayatının bir hicvidir; *The Man of Mode, or Sir Fopling Flutter* (Zaman adamı veya Sir F. F.) [1676]. Yazarın ölümsüz eseri olan bu piyes, Fransız usullerinin hayranı olan, kendini beğenmiş genç bir soylu tipini canlandırır. Bu eserler, Wycherley'nin eserleriyle birlikte, İngiliz tiyatrosunda örf ve âdet komedisi tarzının yaratılmasında rol oynamışlardır.

ETHİKĒ (Fel.): bk. AHLÂK.

ETHIOPIA (Yun. Aithiopia; yerli dilde: İtyopyā) [Coğ]: bk. HABEŞİSTAN. Eskiden Güney Arabistan halkı Kızıldenizi aşarak şimdi Habeşistan denilen ülkeden köle avladıkları için o ülkeyi «siyahî, köle, esir» anlamına gelen Habaşat şeklinde adlandırmışlardır. Bundan dolayı Habeşler bu addan hoşlanmazlar. Başka bir inanca göre de Habeş adı, Güney Arabistan'dan Afrika'ya geçerek Habeşistan'ın çekirdeği olan Aksum (b. bk.) krallığını kuran Habastat oymağının adından olmadır. Habeşlerın kendi memleketlerine verdikleri Yaityopya adı, Yunanca Aithiopia (Lat. Ethiopia) yı andırıyorsa da, Habeş geleneklerine göre Ethiops, *Ahd - ı Atik*'teki Kuş'un oğlu ve Aksumavi'nın babasıdır. Aksumavı'nin oğulları da «Aksum Babaları» olarak Aksum devletini kurmuşlardır.

ETHMOID (Anat.): bk. KALBUR KEMİĞİ.

ETHNARKHOS (Yun. *ethnarkhes* < *ethnos* = halk, millet; *arkhos* = baş, büyük, eski), eski Romalılar devrinde, meselâ İskenderiye ve Yahudiye'de, hem vali hem de başyargıç durumunda olan yüksek memur.

ETHNİKĒ HETAİREİA (=Millî arkadaş), Rumcada «millet» anlamındaki *ethnos* ile «arkadaş, ortak» anlamına gelen *hetarios* ve *hetaireia* sözlerinden türetilmiş olup eskiden «siyasî dernek, gizli dernek» anlamını kapsardı. Eski Yunanlılar az çok gizli ve sırf politik derneklere bu adı verirlerdi. O zamanlar bu dernekler soyluların veya oligarşinin icra vasıtaları idiler. Osmanlı imparatorluğuna karşı Mora'daki ayaklanmayı hazırlayan E. H. da ilk önce «Philomuson Hetaireia» denilen bilimsel bir dernek olarak kurulduğu halde, sonraları politik bir hüviyete bürünmüştür. Türk tarihlerinin anlattıklarına göre, Yunanistan'ın kurulmasını sağlayan gizli teşkilât, yani E. H. şöyle kurulmuştur: Odessa'da oturmakta olan Rum tüccarlarından birinin yazıcısı Patnos adalı Emmanuel Ksanthos, 1812 yılında İstanbul'a gelmiş, Viyanalı tüccarlardan bazıları ile anlaşarak oraya gitmiş, dönüşünde bazı dostlarının tavsiyesine uyarak Aya Mavra adasına uğramıştı. Ksantos burada masonluğa girerek gizli derneklerin kuruluşu hakkında bilgi topladıktan sonra, 1813 te Odessa'ya dönmüştü. Burada yakın dostlarından Nardalı Nikolaos Skuphas ve Yanyalı Athanasios Tsakaloph ile Yunanistan'ı kurtaracak gizli bir derneği vücuda getirmek üzere çalışmalara başlamış ve 1814 te bu üç kişi E. H. nın yönetmeliğini, yemin ve gizli işaretlerini düzenleyip derneği faaliyete geçirmişlerdi. Bunlar başlangıçta derneğe üye olacakları aldatarak başlarında çok kudretli bir kimsenin bulunduğunu telkin etmeyi uygun görmüşler ve görüşlerini yaymak için her biri bir yöne dağılmışlardı. Yazışmalarında tanınmamak için Tsakaloph A. B., Skuphas

A. A., Ksanthos da A. D. inisiyallerini kullanmışlardır. E. H. nın temel amacı eski Doğu Roma imparatorluğunu diriltmek ve Ayasofya'yı tekrar kilise haline getirmekti. Bundan sonra E. H. teşkilâtını genişletmiş ve üyelerini çeşitli derecelere ayırarak başkanlarına *çoban*, ikincilere *papas*, üçüncülere *tavsiyeli*, dördüncülere de *zararsız* takma adlarını vermiştir. Bu sırada İstanbul'da *reis* ve *fedai* adiyle iki askerî derece meydana getirilmiş, daha sonra da E. H. nın rütbeleri yediye yükselmişti. Bunların hepsi tek bir amaca hizmet ettikleri halde yetki, bilgi ve kapsam bakımından aralarında farklar vardı. En aşağı derecede bulunanlara gerektiği zaman kullanmak üzere 50 deste fişek ile silâh bulmak, ikincilere yurt uğrunda dövüşmek üzere hazır olmalarını bildirmek, bunların üstündekilere E. H. nın gayesinin Yunan kavminin isteklerini sağlamak olduğunu anlatmak, fedailer başkanına bir kılıç vererek «bunu yurt yolunda kullanacaksın» telkininde bulunmak ve nihayet yüksek derecelerde bulunanlara başkanın sırrını açmak E. H. nın faaliyetleri arasında sayılabilir. Aşağı derecelerden bir üst dereceye yükselindiğini zaman yazışmalarda kullanmak üzere üyeye notalı harflerden ikisi verilir ve şifre öğretilirdi. Bu yapma sözlükte meselâ padişah: Bi - garaz; Rus çarı Aleksandr: Muhibb - i insaniyet; Avusturya imparatoru Franz Josef: Kaviyü'l - fikir; Prusya kralı: Tenperver; Sadrazam: Ziyade meşgul; Tepedelenli Ali Paşa: Kaynata; Patrik: Eski; metropolitler: Biçaregân; Comte Capo d'Istria: Merhametlu; Eflak beyi: Bızcı; Hançerli Bey: Kaptan İsrasi; Moruzi Bey: Kaptan Dimitri, Karaca Bey: Kaptan Yani; Müslümanlar: Yabancı; Yeniçeri: Muannid; Garp ocakları leventleri: Terbiyeli; E. H. üyeleri: Bulutlar; Zantalılar: Az; Kafalonyalılar: Çok; İtalyanlar: Tatlı; Ermeniler: Mütemevvil; Bulgarlar: Perhizliler; Sırplar: Mağdur gibi remizlerle anılırdı. İstanbul'un E. H. tarafından merkez haline getirilişi 1818 de olmuştur. E H. nın yönetim yeri Ksanthos'un Fener'deki eviydi. Böylece o yıl bütün rahipler, piskoposlar, sergerdeler, gemiciler, kocabaşıların çoğu, Yunan adalarında bulunan çeteciler, Suliot liderleri, özellikle Markos Botsares, Kalafat liderleri, Mora, Tırhala ve Arnavutluk'ta bulunan vezir ve beylerin Rum hizmetkârları, İskenderiye, Kıbrıs, Suriye ve Anadolu limanlarında bulunan Rum tüccarlar, İstanbul'daki en muteber Rum aileleri E. H. ya girmişlerdi. E. H., Viyana kongresi süresince delegeleri kendi emelleri için zorlamış, Avrupa diplomasi çevrelerini Yunanlık ve Yunanseverlik adına harekete geçirmeye çalışmıştı. Ksanthos ve arkadaşlarının bu çalışmaları sonunda E. H. oldukça gelişmiş, İstanbul'da Patrik Gregorios bu gizli derneğe girdiği gibi, Capo d'Istria'nın kabul etmemesi üzerine dernek başkanlığını Buğdan voyvodası iken Rusya'ya kaçan Konstantin Ypsilanti'nin oğullarından çarın yaveri bulunan Alexandre Ypsilanti'ye kabul ettirmeye muvaffak olmuşlardı. Ksanthos bu işin olduğunu İstanbul'a bildirince, bu mektup metropolitlere, papazlara gösterildiği gibi, kilise kilise, ev ev, dükkân dükkân, gemi gemi dolaştırılarak pek çok örneği çıkartılmış, bunun üzerine birçok Rumlar, hattâ Halet Efendinin himaye ettiği Buğdan voyvodası Mihail Suțu, ve Alexandru Moruzi beyler, İzmir ve Filibe metropolitleri ile daha birçok kimseler E. H. ya girmişlerdi. Ypsilanti daha sonra E. H. nın bütün işlerine bakmak üzere genel başkan olmuştu. O, ilk iş olarak İstanbul'daki şubenin dağıtılarak yerine Patrik başkâtibinin de katılacağı yeni bir derneğin kurulmasına karar vermişti. Mora'ya özel görevle gönderdiği biri vasıtasiyle, oradaki savaşçıların sayılarını ve durumlarını öğrenmişti. O tarihte bu yarımadada savaşa hazır 38 150 Ruma karşılık 12 800 kişi olan Osmanlı kuvvetleri ise Hurşit Paşa komutasında Yanya harekâtı için Mora'dan ayrılmış bulunuyordu. Ypsilanti, E. H. nın masraflarını karşılamak için Rum tüccarlarını teşkilâtlandırmış ve onların koydukları sermaye ile gerek Türkiye gerek Rusya'da birçok ortaklıkları faaliyete geçirmiş, bunların kazançlarını E. H. maksatlarına tahsis ettirmişti. E. H. ya katılanlardan ihanete kalkışanlar da olmuştur. Ancak şahsî kin ve çıkarlarla çıkan bu gibi olaylardan biri Galates'in ihanetidir. Bu adam, ihbar üzerine yakalanmış ve Mayna'ya götürülmek üzere İstanbul'dan çıkarılmış, Sulica adasına varıldığı zaman ise öldürülmüştü. Böylece hazırlanan Yunan ihtilâli 1821 den itibaren kendisini göstermiştir. Bk. YUNAN İHTİLÂLİ. Osmanlı hükûmetinin bu hazırlıklardan ve çalışmalardan en küçük bir bilgisi olmamıştır. — İ. P.

ETHOS (Yun. *ethos* = karakter) [Estetik]: 1. Edebiyat ve sanat alanında genel olarak patos (Yun. *pathos*) un karşıtı olarak ayrıntılı anlamlarda kullanılagelen bir terim. Başlangıçta, bir edebiyat eserinin arızî ve marazî sayılan duyguları değil de ahlâkî ve sağlam karakteri işleyen yönü; sonraları, edebiyatta mânevi ve entellektüel güzellik; şimdi, sanatta, karakterde gelip geçici niteliklere karşıt olarak evrensel ve ideal nitelikler. Aristo'da E. terimi, özellikle bir tiyatro eserinde olmak üzere, karakterin, bir insanın düşündüğünü (Yun. *diaonia*) değil de yaptığını sağlayan yönüdür.

2. Eski Yunanlıların ahlâk ve eğitim bakımından musiki anlayışlarını belirten doktrinleri. Bu kurama göre, musiki sesleri ile ruhun hareketleri arasında bir bağlantı bulunur. Bu doktrinde ritim ile modlar (major ve minör) önemli rol oynarlar.

ETİ (Tar.): bk. HİTİT.

ETİ YOKUŞU, Ankara'nın 5 km kuzeyinde, Ankara - Çubuk barajı şosesinin üzerinde bulunan E. paleolitik istasyonu ile Eski Tunç Çağı (Bakır Çağı) na ait köy 6 nisan 1937 tarihinde meydana çıkarılmıştır. Türk Tarih Kurumunun yaptırdığı bir kazıdır.

E. kültür kalıntıları üç bakımdan tetkik olunmalıdır: a. Yontma taş devri (Paleolitik) belgeleri (M. Ö. 50 000 - 100 000); b. Bakır veya bugünkü adı ile Eski Tunç Çağı belgeleri (M. O. 2 000 - 2 500); c. İstasyonun biraz doğusundaki tepede bulunan klasik çağ (Roma, Bizans)yapı kalıntıları ve elde edilen sikkeler. E. Paleolitik belgelerinin önemi, o tarihe kadar Anadolu'da meydana çıkarıldığı kaydedilen kalıntılar içinde bu eserlerin satıhta olmayıp toprak tabakaları içinde (insitu) elde edilmiş olmalarından gelir. Gerçekten 1937 yılındaki bu keşfe kadar yontulmuş taş ocağı âletlerinin Anadolu'daki buluntu sayısı 10 un altındadır: J. E. Gautier'nin Birecik'te «Chelléen» buluntusu 1884, Nizip - Caroblus arasından Arnet'nin Paleolitik buluntusu 1907, R. C. Thompson'un Ankara

ETİ YOKUŞU: Küçük kulplu testi

Uzagil (Moustérien) buluntusu ile Soğanlıdere (Kayseri) buluntusu 1910, Eugène Pittard'ın Adıyaman (Malatya) (Aurignacien) buluntusu 1928, Kurt Bittel'ın Ankara'nın Maltepe semtindeki buluntusu 1931.

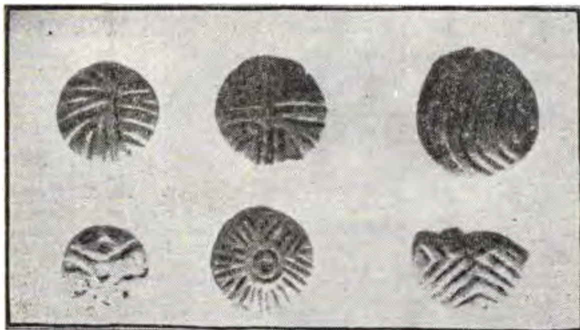

ETİ YOKUŞU: Küçük testi

Bu bakımdan E. Paleolitik âletlerinin meydana çıkarılması ilgi ile karşılanmıştır. Nitekim Encyclopaedia Britannica'da: »Türk yaylasında yonga (Fr. éclat) endüstrisinin bulunacağı umumiyetle bekleniyordu. Şevket Aziz Kansu böyle bir endüstriyi *insitu* olarak Ankara yakınında E. nun yüksek graviyelerinde buldu. Aletler Levalloisen tekniğiyle meydana getirilmiştir. Fakat bazıları şekilleriyle Avrupa'nın musteri-Yen kültürünün yakınındadır.» denilmektedir (Book of the Year 1939. 57. s.). Bu âletler Çubuk suyunun Dördüncü Zaman (Pleistosen) a ait sekisinin kum - çakıl tabakaları içinden çıkarılmıştır. Bu graviyelerin üstünde de Eski Tunç Çağı olarak tarihlendirilen prehistorik bir yerleşme yeri tesbit edildi. İçinde tipik (Levallois - Moustérien) paleolitik âletlerin bulunduğu graviye tabakası, prehistorik yerleşme yerinden 3 m den fazla derinlikte ve Çubuk suyunun bugünkü seviyesinden itibaren de 10 m yüksekliktedir.

E. Eski Tunç Çağı üç tabakalı düz yerleşme yeri kültür kalıntıları Batı Anadolu ile Orta Anadolu prehistorik kültür çevrelerinin temas çizgisinde bulunan Ahlatlıbel Eski Tunç Çağı kültürüne dahildir.

E. Eski Tunç Çağı yerleşme yeri ortası üç ve kenarlara doğru gidildikçe bir iskân tabakasına inen bir tarih öncesi köydür. Yaklaşık olarak bin yıldan fazla devam etmiş olması muhtemel bu çağda I. yani en sathî yerleşme tabakasının en son, II. tabaka birinciden daha eski ve III., yani ilk yerleşme yerinin de en eski bir iskân alanı olması gerekmektedir. Kısmen üst üste duran bu üç yerleşme tabakasının ancak en sathî. yani en sonra gelen I. sayılı tabakasında büyük taşlardan yapılmış temellere rastlanmıştır. Temeller âdeta ilkel bir müstahkem mevki yapısı manzarasını göstermektedir. Bu hale göre, E. tarih - öncesi köyünde ilk iskândan sonlarına doğru sosyal yaşayışta değişiklikler meydana gelmiştir. İlk iskân ile ikinci iskân yerinin sakinleri daha çok pasifik bir çiftçi - çoban hayatı sürmüşler, son devir sakinleri ise kendilerini savunmaya zorlayan bir göçler devrinin ışıkları ile beraber gözlerini dünyaya açmışlardır. Anlaşıldığına göre, bugünkü Ankara ilinin sınırları içinde bulunan Ahlatlıbel ve E. Eski Tunç Çağının son safhasında sakinleri tarafından terk edilmişler ve bir daha da iskân olunmamışlardır.

ETİ YOKUŞU MÜHÜRLERİ

E. nun yontma taş devri âletleri çakmak taşından yapılmışlardır. Tipik âletler, uçlar, kesiciler, kazıyıcılar, birkaç ufak çapta el baltası ile bu âletlerin yapılmasına yarayan çakmak taşı çekirdek (nucleus) lerdir.

E. Eski Tunç Çağı sakinleri yazıyı bilmiyorlardı. Maddî kültür kalıntıları olarak kırmızı ve siyahımtrak renkte (kırmızı astarlı seramik, içi siyah, dışı kırmızı veya kahve rengi astarlı seramik) elde yapılmış, perdahlanmış ve fırında pişirilmiş küçük kadehler, taslar, tencereler, kulplu kulpsuz, gagalı gagasız emzikli testiler, sosyal yaşayışlariyle ilgili pişmiş topraktan yapılmış mühürler, dokuma ile ilgili ağırşaklar, tezgâh ağırlıkları, kemikten bizler, inançlarla ilgili pişmiş topraktan yapılmış insan biçimli dişi bereket idolleri, besinle ilgili taştan el değirmenleri, taştan sap delikli deliksiz cilâlı baltalar, çakmak taşından testereler, az sayıda madenî süs eşyaları, perdahlar, madenî eşya için kalıplar, ateş ocakları, nihayet fırınlar, tahıl ambarları sayabiliriz. E. nda ilgi çeken bir yapı tipi de çember biçim temelli yapı (tholos) olmuştur. Öte yandan kemikten yapılmış bir düdük de ilgi uyandırmıştır. E. nda mezar bulunmamıştır. Kalıntılar arasında geyik boynuzuna rastlanması o vakitler orman sınırının bugüne göre daha yakınlarda olduğunu düşündürür.

E. nun biraz doğusunda ve tepede meydana çıkarılmış olan Roma - Bizans devri şatosu, odaları, salonu, mutfak ve hamamı ile ilgi çekmektedir. Buradaki kazıdan pek çok sikke elde edilmiştir. Clemens Bosch, bir kısmını muahhar Roman, bir kısmını Bizantin, nihayet bir tanesini Osmanlı devri (Süleyman II.) olarak tarihlendirmiştir. Bunların içinde biri «şehir sikkesi, Ankyra'dır. Gallienus zamanında darp edilmiştir» (235 - 288). Diğer bir sikke de Mısır'da, Aleksandreia'da (İskenderiye) kesilmiş olup İmparator Aurelianus (M. S. 270 - 275) un karısı imparatoriçe Severian'ın tasvirini taşımaktadır. Bunlardan E. şatosunun çeşitli tarihî devirlerde iskân edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. — Ş. A. Kansu.

ETİBANK, 14 haziran 1935 gün ve 2805 sayılı kanunla kurulmuş olan bir banka. Yurdun yeraltı servetlerini arayıp bulacak, bunların etüt ve işletmeye elverişli olup olmadıklarını tesbit edecek bilimsel nitelikte bir enstitü (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, b. bk.) kurulurken, meydana çıkarılacak madenleri işletmek ve değerlendirmek üzere de E. kurulmuştur.

Görevleri: Kuruluş kanununa göre E. ın görevleri şöylece belirtilmiştir: a. Maden cevherleri, taş ocağı maddeleri, madenî ham maddelerle maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım ve satımına aracılık etmek; b. Türkiye'de maden imtiyazları, maden ocağı imal ruhsat tezkereleri, taş ocağı ruhsatnameleri veya bunların hisselerini almak veya satmak; c. Türkiye'de elektrik elde etmek, nakil ve dağıtım imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralları kurmak, hatları yapmak, elektrık enerjisi dağıtmak, bunlarla ilgisi olan her türlü işler ile uğraşmak, her çeşit elektrik malzemesi araç ve makineleri alım satımı yapmak; d. Başlıbaşına veya başkaları ile birlikte yukarıda yazılı işleri görecek ticarî kuruluşlar meydana getirmek ve Türkiye'de ve dışarıdaki bu gibi kuruluşlara ortak olmak; e. Her türlü banka işleri yapmak.

Madencilik, enerji ve bankacılık gibi başlıca üç alanda çalışmakta olan E., bu görevlerini aşağıdaki kuruluşlar yoluyle yerine getirmektedir:

A. **Yönetim Kurulu ve Genel Müdürlük:** Yönetim Kurulu, E ın karar organı olup bankanın en yüksek seviyede yönetme ve karar alma yetki ve sorumluluğunu taşır. E. Genel Müdürlüğü teşkilâtı, genel müdür, malî ve idarî, maden, enerji ve bankacılık işleri olmak üzere dört genel müdür yardımcısı, savunma sekreterliği, müşavirler ve genel sekreter ile gerek malî. idarî ve bankacılıkla ilgili işlemlerin yürütülmesi gerek maden ve enerji kuruluşlarının mevdana getirilmesi ve işletilmesi bakımından gerekli uzmanlık şubeleriyle servis ve yardımcı bürolardan ibarettır.

B. **Müesseseler:** Çalışma konuları, nitelikleri ve kuruluş yerleri bakımından bağımsız olarak yönetilmesi yararlı görülen bir veya daha çok işletmeyi içine alır.

Müesseselerin yönetim organları, müessese müdürü ve yönetim komitesidir. Müessese müdürü, E. Yönetim Kurulunca atanır. Müdür, yönetim komitesinin başkanı olup müesseseyi temsil eder.

Yönetim komitesi, müessesenin en yüksek seviyedeki idarecileri arasından seçilen üç görevli ile geniş ölçüde işçi çalıştırdığı Bakanlar Kurulunca belli edilen müesseselerde bir işçi üyeden kuruludur.

E. ın 8 müessesesi bulunmaktadır. Bunlar, Ergani bakır, Murgul bakır, Keçiborlu kükürtleri, Şark kromları, Üçköprü krom, Emet kolemanit madeni, Küre bakırlı pirit, Elektrik işletmeleridir

C. **Teşebbüsler:** Henüz tüzel kişilik kazanmamış, banka tüzel kişiliği içinde kuruluşlardır.

Teşebbüslerin tüzel kişiliği olmamakla birlikte malî durumlarını, üretim kapasitelerini, rantabilitelerini kontrol bakımından iş programları, kadroları ve bilançoları teşekkül bütçesinden ayrı olarak düzenlenip teşekkül bilançolarının tanziminde sonuçları göz önüne alınır.

E. ın şimdilik teşebbüs halinde yönetilen işletmeleri şunlardır: Keban Simli Kurşun İşletmesi, Halıköy Civa İşletmesi, Bandırma Boraks ve Borasit Fabrikaları İşletmesi.

Etibank'ın kuruluşundan bugüne kadar olan gelişmeler: Başlangıçta 20 milyon lira olarak tesbit edilen banka sermayesi, maden ve enerji alanında kaydedilen gelişmeler göz önüne alınarak 1942 yılında 100 milyon liraya, 1946 yılında 150 milyon liraya ve 1953 yılında da 500 milyon lirava yükseltılmiş bulunmaktadır.

E., sermayesini tamamladıktan sonra hazineye 1962 yılı kârından 20 402 000 TL, 1963 yılı kârından 33 323 000 TL, 1964 yılı kârından da 40 000 000 TL ödemiştir. Banka bu şekilde hazineye kâr ödemelerinde bulunurken, bir yandan da öz kaynaklarını artırmaya devam etmiş ve 1964 yılı sonuna kadar 277 709 000 TL tutarında çeşitli yedek akçe ve karşılık tesis meydana getirmiştir.

Kalkınma planı ile maden ve enerji alanında E. a verilen geniş yatırım çalışmalarının gerektirdiği sermaye ihtiyacını karşılamak amaciyle hazırlanan yeni Kuruluş Kanunu Tasarısında, bankanın sermayesi bir milyar lira olarak öngörülmüştür.

E. gerek yapmış olduğu yatırımlar gerek geniş ve verimli çalışmalariyle kârlılık yönünden İktisadî Devlet Teşekkülleri içinde ön planda yer almakta, ülke ekonomisine ve devlet bütçesine büyük yarar ve yardımlar sağlamaktadır. Ayrıca dış satışlardan yılda ortalama 17 - 20 milyon dolar döviz elde etmektedir.

Madencilik: E., bakır, krom, bakırlı pirit, kükürt, kolemanit, kurşun çinko ve civa madenleri işletmekte, sülfürik asit elde etmektedir. Önceleri demir ve kömür işletmeciliği de yapan E., 1955 yılında Demir İşletmesini Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğüne, Kömür İşletmelerini de 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumuna devretmiştir.

E. ın 1964 yılı maden üretimi şöyledir: Üretilen kükürt, kurşun, çinkonun tamamı; bakır, pirit ve kromların bir kısmı yurt içinde tüketilmekte, geri kalanı yurt dışına satılmaktadır. Ancak, kurşun ve çinko cevherleri geçici olarak yurt dışına çıkarılmakta ve arıtıldıktan sonra külçe ve levha olarak yeniden yurda getirilmektedir.

E., Türkiye krom ihracatının % 46 sını sağlamak la (1964 te) yurdumuzdaki en büyük krom satıcısı durumundadır.

E., bugün yurdumuzun tek bakır üreticisi ve ihracatçısı durumundadır. 1964 yılında 11 988 tonu Ergani, 1 016 tonu da Murgul bakır işletmelerine ait olmak üzere toplam 13 004 ton bakır dışarıya, 9 629 ton da yurt içinde satılmıştır.

1964 yılında 2 700 ton kurşun konsantresi ve 4 000 ton çinko konsantresi eritilmek üzere yurt dışına gönderilmiş ve bunlardan 788 ton levha çinko, 467 ton külçe çinko ve 1 362 ton kurşun elde edilmiştir. Yıl içinde yurtta 494 ton kurşun, 1 026 ton levha çinko satılmıştır.

Yine 1964 yılı içinde E., yurt dışına 98 615 ton pirit, 56 425 ton kolemanit, 1 305 şişe civa satmıştır.

E. bügün iki bakır, iki krom, bir kükürt, bir kolemanit, bir bakırlı pirit, bir simli kurşun ve çinko ile bir de civa olmak üzere dokuz maden işletmesine sahip bulunmaktadır.

Enerji E., maden işletmeciliği ile birlikte elektrik enerjisi üretimi, iletim ve dağıtımı ile de geniş ölçüde ilgilenmektedir. Bugün Türkiye'nin elektrik enerjisi üretim kuruluşlarının % 25 ine, dağıtım ve iletim tesislerinin de % 70 ine sahiptir.

E. ın mevcut elektrik santrallarını iki kısımda toplamak mümkündür. Bunlardan bölge santralları Elektrik İşletmeleri Müessesesinin yönetiminde satışa verilen enerji üretimi yapmak amaciyle işletilmektedir. Maden işletmelerinin bünyesinde olan öteki santrallar ise. her işletmenin kendi ihtiyacını karşılamak amaciyle kurulmuştur ve otoprodüktör niteliğindedir.

Elektrik İşletmeleri Müessesesi yönetimindeki santrallar:

	Kurulu güç	Üretim kapasitesi
Çatalağzı	120 000 Kw	800 000 000 Kwh
Tunçbilek	64 000 Kw	380 000 000 Kwh
Soma	44 000 Kw	240 000 000 Kwh
Sarıyar	80 000 Kw	400 000 000 Kwh
Hazar	13 000 Kw	50 000 000 Kwh
Toplam:	321 000 Kw	

Çatalağzı, Tunçbilek ve Soma santralları termik, Sarıyar ve Hazar santralları ise hidrolik santraldır.

Çatalağzı, Tunçbilek ve Sarıyar santralları kuzeybatı Anadolu'da bulunmakta ve kuzeybatı enterkonnekte sistemi-

ni beslemektedir. Soma santralı, batı Anadolu enterkonnekte sistemini beslemekte ve batı Anadolu'da bulunan enerji fazlası Bursa - Balıkesir enerji nakil hattı ile kuzeybatı Anadolu'ya aktarılmaktadır. Hazar santralı ise Elazığ ve Diyarbakır çevresine akım vermektedir.

1964 yılında E. santrallarından elde edilen enerji toplamı bir milyar 970 milyon Kwh dır Bu miktar, aynı yıl içinde Türkiye üretimi olan 4 milyar 435 milyon Kwh la karşılaştırıldığında, Türkiye enerji üretiminin % 44,4 ünü E. ın sağladığı anlaşılır.

Yukarıda işaret olunan santrallardan başka, E. yurdun çeşitli yerlerinde enerji nakil hatları yapmakta, trafo merkezleri kurmaktadır.

Banka, gerek bizzat işletmekte olduğu memleket çapındaki kendi elektrik sistemine gerek şebekelere yakın olan köylerin elektrik tesislerini de kurarak işletmeğe açmakta dır. Genel bütçeye ilk olarak 1964 yılında 10 milyon ve 1965 yılında 16 milyon liralık ödenek konmuş ve bu para E. a verilerek 324 köyün iki yılda elektriğe kavuşturulması işi ele alınmıştır.

Bankacılık: İlk olarak 1957 yılında Pangaltı (İstanbul) ve İskenderun şubeleri hizmete girmiş, bilâhare Karaköy, Ankara, Anafartalar (Ankara) şubeleri bunları izlemiş, daha sonra Çemberlitaş (İstanbul), Balıkesir, Beyoğlu (İstanbul), Adana, Zonguldak ve İzmit olmak üzere 1961 yılı sonuna kadar şubesayısı on bire ve 1964 yılı sonu itibariyle de on yediye yükselmiştir.

Bankacılık çalışmalarına başlandığı 1957 yılından bu yana genel mevduat miktarında sürekli artışlar kaydedilmiş ve 1964 yılı sonunda genel mevduat 151 088 344 TL na çıkmıştır.

Tasarruf mevduatındaki gelişme ise genel mevduata paralel bir gelişme takip etmiş ve 1964 yılı sonu itibariyle 100 095 234 TL na ulaşmıştır.

ETIENNE [*etyen*] (İng. Stephen Harding, 1050 - 1134), Cıteaux manastırının üçüncü başrahibi. İngiltere'de doğmuş, Citeaux'da ölmüştür. St. Robert ile birlikte Citeaux manastırını kurmuş ve 1109 da buraya rahip olmuştur. St. Bernard'ı manastıra almış ve yetiştirmiştir. Onun idaresi altında tarikat öyle kuvvet bulmuştur ki üç yılda Fransa'da Citeaux'nun dört kızı (quatre filles de Citeaux) denen dört yeni manastır daha kurulmuştur. Bir başka manastır da İtalya'da Sant'Andrea di Sesto'da kurulmuştur. «Charte de charité» adındaki tarikat yasasının E. tarafından kaleme alındığı (1119) söylenir *Kutsal Kitab*'ın İbranca metnini Yahudilerin yardımı ile düzeltmiştir.

ETIENNE [*etyen*], **Eugène** (1844 - 1921), Fransız politikacısı. Oran'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Oran Cumhuriyetci mebusu olarak daima genişleme politikasını savunmuş, güçlü bir sömürgeci partinin liderliğinde bulunmuştur. Sömürgeler ve bahriye bakanlıklarında müsteşar (1887 - 1889, 1892) iç işleri bakanı (1905), sonra Rouvier kabinesinde savunma bakanı (1905 - 1906), daha sonra Briand ve Barthou kabinelerinde tekrar savunma bakanı (1913) olmuştur. 1920 de senatör ve sömürgeler yüksek şurası üyesi olan E., Fransız Asyası komitesini kurmuştur. Mavritanya'daki Lévrier koyu limanına E. in adı verilmiştir.

ETİKET LAKASI, kâğıttan etiketleri cam veya teneke üzerine yapıştırmak için aşağıdaki maddeler kullanılır: a. Renksiz tırnak cilâsı, b. Seyreltik su camı (K_2SiO_3), c. Kullanılmış ve kırpılmış filimlerin asetonda çözülmesiyle elde edilen mümkün olduğu kadar derişik bir çözelti veya d. Eritildikten sonra toz haline getirilmiş Dammar reçinesinin 2 kısım terebentin yağında çözülmesiyle elde edilen bir çözelti.

ETİL veya İTİL, Kazan Türklerinin Volga nehrine verdikleri ad. Bk. İDİL, RHA ve VOLGA.

ETİL BROMÜR (Fr. Bromure d'éthyle), formülü: C_2H_5 Br. E B. etilalkolün sulandırılmış sülfürik asit ve sodyum bromür ile kaynatılması yoluyle elde edilir. Renksiz, ışığı fazla kıran, kokusu kloroforma benzeyen bir sıvıdır. Yoğunluğu (20 derecede) 1,46 dır. Sanayide özütleme maddesi olarak ve alkil üretimleri için kullanılır. Tıpta da az süren narkoz yapmak için kullanıldığı olmuştur. 10 - 20 gr E. B ile 5 - 10 dakikalık bir narkoz sağlanabilir. Ancak çok zehirli olduğundan ve soluma organlarını işlemez hale koyabildiğinden (soluma organı paralizi) yerini başka narkozlara bırakmıştır.

ETİL FORMİYAT (Fr. Formiate d'éthyle; formik asit etil esteri), formülü: $HCOOC_2H_5$. Kolay uçucu, ateş alabilen, arak (özel olarak doğu Hindistan'da pirinçten elde edilen bir içki) kokusunda olan bir sıvı. Özgül ağırlığı 0,945, erime noktası — 80,5, kaynama noktası 54,4° tür. Bu cismin ateş alma noktası — 20° ve buharlaşma sayısı 2 dir. 10 kısım suda çözülür, alkol, benzol benzin ve eterle karışabilir, asetil sellüloz ve nitrosellülozu çözer.

E. F. kurutulmuş sodyum formiyatın etil alkol ve derişik sülfürik asitten bir karışım içinde damıtılmasından elde edilir.

Limonata yapımında, esanslar elde edilmesinde, sunî arak, rum ve rum esansları yapılmasında, verem, gırtlak boğumu, gırtlak dili katarlarına karşı ilâç olarak nitrosellüloz ve asetil sellüloz içinde çözen olarak kullanılır.

ETİL İYODÜR (Fr. Iodure d'éthyle), formülü: C_2H_5I, renksiz, zamanla esmerleşen bir sıvı. Yoğunluğu 1 97 dir. 72° de kaynar. Alkol üzerine iyot ve fosfor karışımının etkisi ile elde edilir.

ETİL KARBAMAT (Fr. Carbamate d'éthyle). kimyaca karbin asidın etıl esteri. Formülü: $NH_2.COO.C_2H_5$. Buna etil - uretan adı da verilir. E. K. hayvanlar üzerinde yapılan deneylerde onları bayıltmak için kullanılır. Kinin tuzlarının daha kolaylıkla erimesini sağlar. Sanayide izosiyanat plastik maddelerini yapmak için kullanılan poliuretanları elde etmeye yarar.

ETİL KLORÜR (Fr. Chlorure d'éthyle), formülü: C_2H_5Cl. Etil alkol üzerine baskı altında klorhidrik asit etkilendirilmesi ile elde edilir. Renksiz, güzel kokulu bir sıvıdır. Ateş alıp yanabilir. Yoğunluğu (0 derecede) 0,921 dir. E. K., özütleme aracı ve eritken olarak sanayide ve soğutucu olarak soğutma makinelerinde, «dondurma» yolu ile dıştan yapılan narkozlarda (özellikle dişçilikte) kullanılır. Yaptığı narkoz çabuk geçicidir. E. K. zehirlidir. Narkoz yapılırken çocuklarda 25, büyüklerde 100 damladan fazla kullanılırsa soluma durması, bayılma, kusma ve ölüm meydana gelebilir.

ETİL NİTRAT (Fr. Nitrate d'éthyle), azot eteri, formülü: $C_2H_5ONO_2$. Etil alkol üzerine derişik nitrik asit ve üre - nitrat etkilendirilmesi ile elde edilir. — 112° de donan bir sıvıdır. Fazla ısıtılırsa patlar. İndirgemede hidroksilamin verir. Meyva kokusu veren esterlerin yapılmasında kullanılır (elma kokusu).

ETİL NİTRİT (Fr. Nitrite d'éthyle), formülü: $C_2 H_5ONO$. Elma kokusunda bir sıvıdır. Alkol üzerine azot oksit (nitröz) buharları gönderilerek elde edilir. 17° de kaynar. Antiseptik olarak kullanılır.

ETİL SELLÜLOZ (Fr. Éthylcellulose), termo - plastik (yani sıcağa dayanıklı) plastik madde. E. S. etil klorürün alkali sellülozlar (sodyum hidroksit ile hazırlanmış sel lüloz) üzerine etkisi ile elde edilir.

ETİL SÜLFÜR (Fr. Sulfure d'éthyle) formülü $(C_2 H_5)_2 S$ 93° de kaynayan bir sıvı. Etil klorürün potasyum sülfür ($K_2 S$) üzerine etkilendirilmesi ile elde edilir. Bunun bisülfür ve trisülfür olarak iki türü daha vardır. Bunların çok kötü ve keskin kokuları vardır.

ETİL SÜLFÜRİK ASİT (Fr. Acide éthyle sulfurique), formülü $C_2 H_5 O SO_3 H$. yoğun, şuruba benzer bir sıvı. Suda kolay çözülür. Alkol ve sülfürik asidin veya etilen ve sülfürik asidin etkilendirilmesinde meydana gelir. Cisim güçlü asit reaksiyonu verir ve iyi billûrlaşan tuzlar meydana getirir. Su ile ısıtıldığı zaman alkol ile sülfürik aside, kuruolarak ısıtılınca etilen ile sülfürik aside ayrışır.

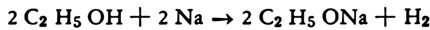
ETİL ALKOL (Fr. Alcool éthylique): bk. ALKOL.

ETİLAMİN (Fr. Éthylamine), formülü: $C_2 H_5 \cdot NH_2$ · Kolayca hareket eden, kuvvetli amonyak kokusu veren bir sıvı. Yakıcı bir tadı vardır; su ile her oranda karışır, özgül ağırlığı 0,7 — 8, ergime noktası — 84°, kaynama noktası 18° dir. Bu sıvı, amonyak özellikleri göstermekle birlikte bundan daha güçlü bazdır. Alüminyum ve bakır tuzlarını hidroksit halinde çökeltir.

ETİLANİLİN (Fr. Éthylaniline), formülü: $C_6 H_5 — NH — C_2 H_5$ olan ikincil arilamin. 204° de kaynayan bir yağdır. Özellikle boya maddesi sanayiinde kullanılır. E. elde etmek için anilin klorhidrat, 180° de etilalkol ile otoklavda ısıtılır.

ETİLASETAT (Fr. Acétate d'éthyle), etil alkolün sirke asidi ile meydana getirdiği estere verilen ad Formülü: $CH_3 \cdot COO \cdot C_2 H_5$. Renksiz, yemiş kokusunda, saydam bir sıvıdır. Çabuk ateş alır (— 2° de), yoğunluğu 0,7, ergime noktası — 82°, 4°, kaynama noktası 77, 2° dir. Alkolde, eterde, kloroformda, yağlarda ve benzerlerinde kolaylıkla erir. 12 misli suda da eriyebilir. Su ile meydana gelen eri yiği, hava ve ışık etkisi ile sirke asidi ve etil alkole ayrılır. E. , nitrosellülozu, kauçuğu, yağları, kolofonyumu, kapalı ve benzerlerini eritmek için çok kullanılır. E. elde etmek için etil alkol ile sirke asidi, sülfürik asit ile birlikte bakır ve seryumdan yapılmış kontakt maddesi üzerinden damıtılır.

ETİLAT (Fr. Éthylate), etil alkolün metallerle mey dana getirdiği bileşiklere verilen ad. Bunların içinde en önemlisi sodyum E. tır. Bunu elde etmek için metal ha linde sodyum gerektiğinden çok saf ispirto (absolü alkol) da dikkatle eritilir:

$$2\,C_2 H_5 OH + 2\,Na \rightarrow 2\,C_2 H_5 ONa + H_2$$

Sodyum E. , alkolde eriyen beyaz bir tuzdur. Renksiz olan alkol eriyiği, havada oksitlenme yüzünden gitgide esmerleşir. Sodyum E. , gerek toz gerek eriyik halinde birçok organik sentezlerde yoğunlaşma aracı olarak kullanılır.

ETİLEN veya ETEN (Fr. Éthylène), formülü: $CH_2 = CH_2$, renksiz, özel tatlımsı, kokulu bir gaz. Suda oldukça çözülür. Gaz —103° de kaynar ve —169° de katılaşır. E. daha 0° de ve 50° atmosfer basınç altında sıvı haline geçirilebilir; gaz havadan biraz daha hafiftir, hava ile patlayıcı karışımlar verir ve isli, ışıklı bir alevle yanar. E. kok fırınları gazlarında (% 1,5 - 2), havagazında (% 4 - 5, ışıklı yanmayı sağlar), Amerikan petrolü kaçak gazlarında (% 30 kadar) bulunur. E. çift bağlantısı olan, doymamış bir bileşik olduğundan polimerize olabilir, hidrojen ve halojenleri alır ve ağır metal tuzları ile kompleks çift bileşikler (meselâ $CH_2 = CH — Hg — R$) meydana getirir.

Üretilmesi: Alkol 200 - 220° sıcaklığındaki fosforik aside damlatılır veya derişik sülfürik asit ve alkol, 140° nin üstünde ısıtılır ve meydana gelen gaz su üzerinde toplanır: $C_2 H_5 OH \rightarrow C_2 H_4 + H_2 O$. Burada biraz kömürleşme olur ve SO_2, CO_2 gibi gazlar açığa çıkar. Saf bir preparat elde etmek için alkol buharları 400° ısıtılmış alüminyum oksit üzerinden geçirilir. Bu tepkimede de alkolden su çekilir. E. , katalizör görevini gören nikel yanında asetilene hidrojen eklenerek de üretilir.

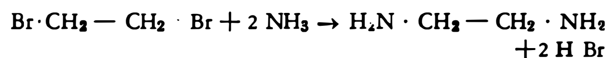
Kullanılması: E. son yıllarda bazı önemli plastikler (polietilen, stirol, tiyokol v. b.) in, kimyasal lifler (saran, PVC lifleri), yıkama ham maddeleri, alkol, butadien, etilenoksit ve bunun birçok türevlerinin üretilmesinde büyük bir önem kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletlerinde E. 1924 ten beri geniş ölçüde narkoz işlerinde ön bayıltıcı olarak kullanılmağa başlanmıştır. İçinde % 80 - 90 E. ve % 10 - 20 oksijen bulunan bir karışımın solunmasından sonra insan birkaç dakika içinde bayılır ve solunumun bitiminden bir iki dakika sonra tekrar kendine gelir. Az nicelikte E. meyvaların bekletilmesinde de kullanılır. Gaz, meyvaların olgunlaşmasını hızlandırır. Amerika Birleşik Devletlerinde son yıllarda ağaçlardan yeşil olarak koparılan muzlar, portakallar ve limonlar, hemen olgunlaştırılmak üzere E. e tutulur.

ETİLEN BROMÜR (Fr. Bromure d'éthylène), formülü: $CH_2 Br - CH_2 Br$. Renksiz veya olsa olsa hafif sarımtırak, kokusu kloroformununkine benzer bir sıvı. Özgül ağırlığı 2,2, erime noktası + 10°, kaynama noktası 132° dir; suda erimez, alkol ve eterle karışabilir. Etilen ve bromdan ($C_2 H_4 + B_2 \rightarrow CH_2 Br \cdot CH_2 Br$) veya asetilen ile bromlu hidrojenden elde edilir.

ETİLEN KLORÜR (Fr. Chlorure d'éthylène), (diklor eten, koloretilen, $CH_2 Cl — CH_2 Cl$, yağımsı, renksiz, kloroform gibi kokan, tadı yakıcı ve tatlımsı olan bir sıvı olup özgül ağırlığı 1,26, erime noktası — 36°, kaynama noktası 83,7° dir. E. suda çözülmezse de, alkol ve eterde çözülür. Klor etilenle karıştırılarak güneş ışını veya katalizörler karşısında bulundurulursa suda çözülmeyen, yağımsı E. meydana getirdiği için etilen «gaz olefiant» adını almıştır. Bu Fransızca deyimden bu sınıfın genel adı olan olefinler (etilen, büten, penten, profilen ve benzeri doymamış karbonlu hidrojenler) türer. E. 1795 te Hollandalı kimyacılar tarafından elde edildiği için uzun süre Hollandalılar yağı adiyle anılmıştır.

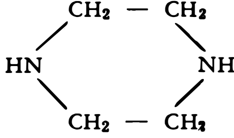
Üretilmesi: Etan aktif kömür üzerinde 100 - 300° de klorlanır. Katı ve sıvı yağlar için özütleme aracı, reçineler, asfaltlar, bitümler ve kauçuk için eritici olarak kullanılır.

ETİLENDİAMİN (Fr. Éthylène - diamine), formülü: $H_2NCH_2 — CH_2 NH_2$. Başka birtakım ürünlerle birlikte etilen bromürün alkolik amonyakla 100° de ısıtılmasında elde edilir:

$$Br \cdot CH_2 — CH_2 \cdot Br + 2\,NH_3 \rightarrow H_2N \cdot CH_2 — CH_2 \cdot NH_2 + 2\,H\,Br$$

E. 8° de ergir ve 116° de kaynar, su ile 10° de eriyen ve 118° de kaynayan bir hidrat halinde birleşir. E. klorhidratın ısıtılmasından dietilen diamin, piperazin, heksahidropirazin meydana gelir

ki bu da siklik bir bileşik türevidir. Bu cisim, pirazinin indirgenmesinden de üretilir. Güçlü bir baz olup suda ko lay çözülür. Ergime noktası 104°, kaynama noktası 145° dir, 300° de ayrışır. Pratikte cismin ürik asitle kolay çözülen bir tuz vermesi önemlidir. Bu sebeple tıpta ürik asidi çözen bir ilâç olarak kullanılır.

ETİLENGLİKOL (Fr. Éthylène glycol), formülü: CH_2OH — CH_2OH OCH, yağımsı, tatlı, zehirli, renksiz ve higroskopik bir sıvı. Alkol ve suda kolay, eterde az çözünür, özgül ağırlığı 1,14, erime noktası —11,5°, kaynama noktası 197,5° dir. Bu cisim etilenin ihti yatla oksitlenmesi ile elde edilebilir.

Kullanılması: Glikol nitre edilerek gliserin yerine nitrat dinamitlerde kullanılır; bundan başka, glikol glisantin veya genantin adı altında donmadan koruma vasıtası, yüksek takatlı motorların soğutulmasında, soğutma tesislerinin hareket eden kısımlarının yağlanmasında, boya çözeni olarak, eterleri ve esterleri şeklinde sunî reçine sanayiinde sellüloz esterleri, reçineler ve bal mumu için çözen olarak kullanılır. Amerika Birleşik Devletlerinde E. (ve propilen glikol) okullarda, fabrikalarda ve hastahanelerde büyük oda ve salonların dezenfeksiyonunda kullanılmaktadır. Bu amaç için E. ün sudaki çözeltisi buharlaştırılır, havadaki su damlacıkları tarafından soğutulan E. buharları (% 20 - 60 hava nemliliğinde ve 10 - 27° de) kızamık, kızıl ve başka bazı hastalıkların etmenlerini yok eder. E. bir dereceye kadar zehirli olduğundan kozmetikte ve besin maddeleri sanayiinde gliserin yerine kullanılmamalıdır. Glikol ve gliserin aşağıdaki tarzda ayırt edilir: 1. İyod deneyi: Gliserin, iyodu ancak pek az, hafif sarı bir renkle, glikol, iyodu kırmızı esmer bir renkle çözer. 2. Gentiana (jansiyan, kantaron) viyole deneyi: Gliserin, gentiana (jansiyan) viyoleyi çözmez Glikol, gentiana (jansiyan) viyoleyi mavi bir renkle çözer. 1950 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde 250 milyon kg glikol kullanılmıştır.

ETİ'LER (Etnog): bk. HİTİTLER.

ETİLİ (eski adı: **Gölcük**), Çanakkale ilinin Çan ilçe sine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 7 937 (1960), bucak merkezi olan E. nin nüfusu 1 095 tir. Bucağa bağlı 23 köy vardır E., Çan ilçesinin güneybatısında, hafif dalgalı ve tepe lik bir arazi (100 - 250 m) ortasındadır. Bu çukur yerin ku zeyinde Karadağ (775 m), güneyinde Ağı Dağı (1 028 m) vardır. Bu dağlar yer yer ormanlık ve fundalıktır. E., Çanakkale-Balıkesir ana yoluna 2 km lik bir yol ile bağlıdır. Bu yol, güneybatıda Bayramiç ve Ezine'ye uzanır. Çukur yerler tarım ve bahçe alanlarıdır. Buğday, arpa, baklagiller ekilir, hayvan yetiştirilir, bir miktar koza elde edilir.

E nin 2 km güneydoğusunda, güzel manzaralı Tepe köy'deki (bu köy 400 nüfusludur) Karaılıca (suyun sıcaklığı 39 - 48° derece arasında) önemli bir sağlık kaynağıdır. Buraya Çanakkale - Biga şosesinden bir yol ayrılır. Kaplıcanın çevresi geniş ormanlarla çevrili olup önünde, E. nin bulunduğu verimli, güzel bir ova uzanır. Bu kükürtlü kaplıca suları, bir tepenin doğu bölümünden kaynar. Asıl kaynak, hamam binasının içindedir. Beton bir depoda biriken sular, havuzlara akar. Bu havuzların dibinden ve yakın çevreden de sular kaynar. Kaynakların hepsinden sanivede 10 litreye yakın su çıkar. Bu kaplıca, turistik değeri çok olan bir yerdir.

ETİLİDEN (Fr. Éthylidène), iki birleşme değeri olan organik kök. Formülü: CH_3 — CH. E. in klorürü: CH_3 — CH = Cl_2 57° de kaynayan bir sıvıdır. Asetaldehid üzerine fosfor pentaklorür etkilendirilerek elde edilir.

ETİLMERKAPTAN (Fr. Éthylmercaptan) [Kim.]: bk. MERKAPTANLAR.

ETİLMORFİN (Fr Éthylmorfine) **(Dionin)**, formülü: $C_{17}H_8(OC_2H_5)O_2N \cdot HCl \cdot 2H_2O$. Beyaz, kokusuz billurcuklar, 12 kat suda çözülür; öksürüğü iyi etmek için, ağrıların dindirilmesinde, gözdeki dış tabaka çıbanında, dış tabaka bulanıklığında v. b. de kullanılır. En büyük doz 0,1 gr, en büyük günlük doz 0,3 gr dır.

ETİLSİLİKAT (Fr. Silicate d'éthyle), polisilisik asit esterlerinden yapılı bir grup olup Si Cl_4 e azar azar hesaplanan nicelikte alkol eklenmesi ve sonra damıtma yoluyle elde edilir. En çok kullanılan E. in özgül ağırlığı 1,05 - 1,07 olup bileşiminde % 38 - 42 Si O_2 vardır. E. lar yüksek derecede eriyen yığınlar ve döküm şekilleri için çok iyi bağlama aracıdır. E. ın alkoldeki çözeltisi katı yakıt olarak da kullanılır.

ETİLÜRETAN (Fr. Éthyluréthanne) [Kim.]: bk. ETİL - KARBAMAT.

ETİMESĞUT (eski adı: **Ahi Mesut**) Ankara ilinin Yenimahalle ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nütusu 5 105 (1960) tir. Nüfusu, şehir nüfusiyle birlikte sayılmıştır. E., Ankara şehrinin 16 km batısında, Ankara-İstanbul demiryolu boyunda işlek bir istasyon ve geniş asfalt yola yakın bir yerdedir. E. ile Ankara arasında Atatürk Orman Çiftliği, Gazi istasyonu ve bira, çimento fabrikaları vardır. 30 — 40 yıl önce bir istasyon iken gittikçe gelişmiş ve yeni yapılarla büyümüş olan E., Ankara'nın bir dış mahallesi durumunu almıştır. Bucakta radyo istasyonu, Ankara Şeker Fabrikası, orta okul, küçük bir çarşı vardır. 1967 de E. ta kanser hastahanesi de açılmıştır. Kuzeyinde Ankara Ovasının bir bölümü uzanır (825 - 850 m), buradan Ankara Çayı geçer. Bu ovanın güneyinde, bir yamacında E. kasabasının bulunduğu ve ova yüzünden 100 - 150 m yüksekteki dalgalı düzlük ve tepelik bir yer uzanır. Bucakta çiftçilik geçim kaynaklarındandır. Halkın Ankara ile yakın bağlantıları vardır. 1962 de işletmeye açılan Ankara Şeker Fabrikası bu çevrededir. 350 işçisi vardır. Fabrikanın pancar ekim alanı Ankara ili topraklarından (özellikle Beypazarı, Nallıhan, Polatlı, Kırıkkale) başka, Yozgat ve Çankırı'dan da çok yeri içine alır. Bu çevrede fabrikanın melasları ile beslenen birçok hayvan yetiştirme yerleri, çiftlikler kurulmuştur. Türlü yapılarıyle birlikte fabrika ve çevresi modern bir kasaba görünüşü almıştır.

ETİMOLOJİ (Fr. Étymologie < Yun. *etymon* = gerçek anlam, *logos* = bilim), dil bilimi (Fr. linguistique) nin, kelimelerin kökenini araştıran koluna verilen ad.

E. terimi hellenistik çağda, Halikarnassos'lu Dionysios tarafından kullanılmıştır. Ancak, ondan önce de kelimelerin gerçek anlamı üzerinde durulmuştur. Herakleitos ve

Demokritos da kelimelerin kökeni sorusu ile uğraşmışlardır. Eflatun, *Kratylos* diyaloğunda, kelimeler arasında anlam bakımından ilişkiler kurmaya kalkmıştır. Bu yaklaştırmalara dayanarak kelimelerin anlamlarını belirtmeye çalışan Eflatun, yalnız Yunanca kelimeler üzerinde durmakla yetinmiştir.

Orta Çağda dil bilgisi alanında yapılan çalışmalarda dillerin bir kökten geldiği öğretisi savunulmuştur. Bu inançla bütün dillerde kullanılan bütün kelimelerin kökleri İbrancada aranmıştır.

Modern E. araştırmaları, XIX. yüzyılın birinci yarısında, tarihî ve karşılaştırmalı gramer üzerindeki çalışmalarla başlamıştır. Büyük diller arasındaki ilişkilerin açık olarak tesbiti, kelimelerin kökenlerinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yolda Roman dilleri alanında Raynouard ve Diez, Hint-Avrvpa dilleri alanında da Bopp, Grimm ve Zeuss çalışmıştır. Onların çalışmaları sonunda fonetikte «kanun» kavramı kesin olarak yerleşmiştir. Fonetik kanunlarının tesbiti, E. araştırmalarında büyük gelişmelere yol açmıştır.

Bu çalışmalarda dillerin fonetik kanunları yanında kelimelerin anlamını da göz önünde tutmak şarttır. Köklerden meydana gelen yeni türevleri açıklayabilmek için semantik (Fr. sémantique, anlam bilgisi) alanında yapılan çalışmalardan da yararlanmak lâzımdır.

Bundan başka, E. çalışmalarında dil coğrafyası (Fr. géographie linguistique) da önemli bir yer tutar.

Buna göre, kelimelerin kökenini tesbite çalışan E., dil biliminin en güç kollarından biridir.

Dil biliminin bu kolu en eski çağlardan beri büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bütün çağlarda halk, kullandığı kelimeleri kök ve anlam bakımlarından açıklamaya çalışmıştır. Halkın yaptığı bu yaklaştırmalara halk E. si (Fr. étymologie populaire) adı verilir. Örnek olarak, *gardrop* (< Fr. *garde robe*) kelimesi, halk arasında *dolap* kelimesinin baskısı altında *gardolap* biçimini almıştır. Bunun gibi, *gangren* (< Fr. *gangrène*) kelimesi de halk ağzında *kan kıran* biçimine girmiştir. Bk. HALK ETİMOLOJİSİ.

Bugün birçok dillerin E. sözlükleri yazılmıştır. Büyük kültür dilleri yanında küçük dillerin E. sözlükleri de vardır. Son yıllarda Türk dili alanında da E. çalışmaları yapılmıştır. Ancak, yurt içinde ve yurt dışında yapılan bu çalışmalar, henüz bir sözlük halinde toplanamamıştır.

ETIVE, LOCH [*loḫ ẹtiv*], İskoçya'nın batı kıyısında, aynı addaki nehrin meydana getirdiği uzun bir fiyord.

ETKEN (Fr. Actif) (Dil.), bildirdiği iş, bir özne tarafından yapılan fiil. *Adam ağacı kırdı. Kuş taneyi yedi. Rüzgâr otları eğdi.* cümlelerinde geçen *kırmak, yemek, eğmek* fiilleri E. dir; bu fiiller *adam, kuş, rüzgâr* özneleri tarafından yapılmıştır.

Öznesinin açıkça bildirilmiş olması sebebiyle eskiden E. fiile *malûm* denmiş ve bu anlamiyle edilgen (meçhul, passif; (b. bk.) fiilin karşıtı olarak gösterilmiştir. Ancak Türkçe de E. fiil, herhangi bir çatı (bk. FİİL) eki almamış, aslî il durumundadır; her türlü çatı eki bir E. tabana gelir: *kır-ıl, kır-ış, ye-dir, eğ-il* gibi. Bk. BİNA, FİİL.

ETKİ (Fr. Action, İng. Actionforce) [Fiz.]: Bir cisim üzerine bir kuvvet uygularsak, cisim de bizim uyguladığımız kuvvete eşit ve zıt yönde bize bir kuvvet uygular. Bizim uyguladığımız kuvvete E., diğerine *tepki* adı verilir. Bu iki kuvvet arasında E. nin tepkiye eşit olması prensipi (b. bk.) vardır.

ETKİ İLE ELEKTRİKLENME (Fr. Électrisation par influence, Ing. Electrification by influence, charging by induction): Elektrikle yüklü bir A cismi, diğer yüksüz bir B cismine yaklaştırılırsa (değme yok), etki ile, B cisminin A ya yakın olan kısmında A nınkinin zıddı olan bir yük ve uzak olan kısmında A ile aynı işaretli bir yük ortaya çıkar. Bu olaya E. E. adı verilir. Bu olay magnetik indüksiyon (b. bk.) a benzer. Bu olaya elektrostatik indüksiyon adı da verilir. A cismi pozitif elektrikle yüklü olursa, B cismi serbest elektronları haiz olduğundan, bu elektronlar B cisminin A ya yakın olan ucuna doğru çekilecek ve bunun sonucu B nin diğer ucu pozitif olarak yüklenecektir.

ETKİN ÇOĞALMA ÇARPANI (Fr. Coefficient de multiplication effectif, İng. Effective multiplication factor), nükleer fizikte *zincirleme reaksiyonu* (b. bk.) hakkında kullanılan bir terim. E. Ç. Ç., herhangi bir doğumdaki nötronların sayısının hemen bundan önceki doğumdaki nötronların sayısına oranı olarak tanımlanır ve K ile gösterilir. E. Ç. Ç. tam bire eşit veya birden büyük olursa, bir zincirleme reaksiyonu mümkün olur; fakat birden küçük olursa, zincirleme reaksiyonu devam edemez. Nötronların hasıl olma hızı p, soğurulma hızı A ve sızıp kaçma hızı L ile gösterilirse $K = \frac{p}{A + L}$ olur. E. Ç. Ç. yerine etkin çoğalma katsayısı terimi de kullanılır.

ETKİN ÇOĞALMA KATSAYISI (Fiz.): bk. ETKİN ÇOĞALMA ÇARPANI.

ETKİN DEĞER (Fr. Valeur efficace, İng. Effective value), alternatif akımda, e. m. k., potansiyel farkı ve akım şiddeti için anî, ortalama, maksimum ve etkin değerler adı verilen dört cins değer kullanılır. Alternatif akımda, maksimum akım şiddeti, maksimum potansiyel farkı ve maksimum e. m. k. in $\sqrt{2}$ ile bölümüne veya $1/\sqrt{2} = 0{,}707$ ile çarpımına akım şiddeti, potansiyel farkı ve e. m. k. in E. D leri adı verilir $E.\ D = \frac{\text{maksimum değer}}{\sqrt{2}} = 0{,}707 \times$ maksimum değer. Bir alternatif akım devresinde kullanılan ölçü aletleri (ampermetre, voltmetre, wattmetre v. b.) bu E. D. leri ölçer. Alternatif akımda maksimum değerler I_0, V_0 ve E. D. ler I, V olursa:

$$I = 0{,}707\ I_0, \qquad V = 0{,}707\ V_0$$

yazılır. Şehirlerde kullandığımız 220 volt 50 C/s frekanslı alternatif akımın maksimum potansiyel farkı $V_0 = \sqrt{2}\ V = \sqrt{2} \cdot 220 = 311$ volt olur.

ETKİNCİLİK (Fr. Activisme), bir siyasî doktrin, bir parti veya bir sendika yararına yapılan etkin propaganda.

Felsefede: Pragmacılığa yaklaşmakla beraber, gerçek (vérité) e, salt pratik yararlılık üstünde bir değer tanıması ile bu felsefe akımından ayrılan bir felsefe öğretisi. Bu öğretiye göre gerçek, bizim görgülerimizle vardığımızdan ayrı bir şeydir. Eucken'in *L'activisme* adlı eserine değinen A. J. Jones: «ona, faal bir hayat içinde sezgi yoluyle varılır» diye yazar. F. Rauch, E. i *actualisme*'in anlamdaşı olarak alır.

ETKİNİN TEPKİYE EŞİT OLMASI PRENSİPİ (Fr. Principe de l'égalité de l'action et de la réaction, İng. Principle of action and reaction or Newton's third law of

motion), dinamik prensiplerinden veya Newton'ın üç hareket kanunundan biri. Tepki daima etkiye eşit ve zıt olarak ortaya çıkar (bk. NEWTON'IN HAREKET KANUNLARI). E. T. E. O. P. ile roketlerin hareketleri, silâhların geri tepmesi gibi birçok olaylar açıklanır.

ETLANDİT (Fr. Eitlandite), itriyum ve uranyumun tabiî niyobat ve titanatı olan bir filiz. Samarskit adını da alır.

ETMEN veya JEN (Fr. Facteur veya Gène < Yun. *genos* = köken) [Biyoloji], kromozomun içinde bulunup bir veya birkaç kalıtsal karakteri meydana getiren, otokatalitik (yani meydana getirdiği ürünlerden bazılarının etkisiyle kendiliğinden hızlanan bir reaksiyonla ilgili nitelikte) bir cisimcik.

Bir bireyin kendini üretmiş olanlardan aldığı kalıtlar arasında, kromozomların içinde düzenli ve sabit bir tarzda dağılmış durumda, büyük sayıda F. bulunur. Bunlar çeşitli değişikliğe uğrayabilirler. Bu değişikliklerin en basitleri E. değişinim (*mutation*) leridir ve bir E. ancak bir değişinim yapmakla varlığını belli eder. Ana E. le onun değişinim yapan E. i veya E. leri allelomorf, yani başka şekilli E. ler meydana getirir. Bir E. in, meselâ rengi meydana getiren E. lerde olduğu gibi, bir tek karakter yaratma özelliği olabilir. Fakat çoğu zaman E., aralarında daima görülebilir ilişkiler bulunmayan birkaç karakteri birden yaratır; bu halde E. pleiotrop'tur, yani böyle bir E. in aracılığı ile ana - babadan kalma bir eğilim, organizmanın birçok fonksiyonlarını etkileyecek nitelikte olur. Birçok hallerde de, karakterleri, kümülatif denilen çok sayıda E. birden meydana getirir. Bunların etkileri cebirsel bir düzenle birbirine katılır veya birbirini yok eder. Bu polimer E. lerin yarattığı karakterlerde, özellikle uzunluk, irilik ve ağırlık gibi nicel karakterlerde, biraz kararsızlık olur. Letal, yani öldürücü E., kendini taşıyan bireye öldürücü bir etki yapar; ancak, birey bu etkiyi karşılayacak bir normal allelomorf E. de taşıyorsa, öldürücü etki yok olur. Dominant, yani baskın denilen E., ister homozigot ister heterozigot olsun, etkileri daima ortaya çıkan E. dir. Resesif, yani çekinik E. etkileri dominant allelomorf E. in etkileri tarafından gizlenen E. dır; bu E. etkisini yalnız homozigot halinde gösterir.

Bir karakterin niteliği ana - babadan kalma E. lerin bütününe ve dış ortamın şartlarına bağlıdır. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, E. in niteliğini tam olarak anlamaya yönelmiştir. Sanıldığına göre E. hücre bölünmesi sırasında otokataliz yolu ile bölünüp ikileşen iri bir saf protein (*nucleoprotein*) molekülünden ibarettir. Bu üreme yeteneği E. in temel özelliğidir. Hücrenin her bölünüşünde, kromozomlardaki her E. kendi kendisinin kopyası olan iki E. halini alır. Bazen bu kopya aslının aynı olmaz, birtakım yanlışlıklar gösterir, ki bu da E. in değişinim (*mutation*) i olayıdır.

ETNA, Sicilya adasının kuzeydoğu kıyısında, Catania'nın kuzeyinde bir yanardağ. Yüksekliği 3 295 m dir. Avrupa'nın bu en büyük faal yanardağı Yunan denizi ve kıyı ovaları üzerinde yükselir. E. faaliyetini hiç kesmemiştir. Antikite yazarları, bu dağda Vulcanus'u ve Kyklops'ların demir ocaklarının bulunduğunu yazarlar. Son yüzyıllarda faaliyeti her üç yılda bir şiddetleniyordu. 1928 - 1942 yılları arasındakı bir duraklama devresinden sonra faalıyeti arttı ve 1943 - 1956 arasında unutulmaz fecaatte bir faaliyet gösterdi. 1950 1951 de 372 gün süren bir püskürme oldu ve 800 m genişliğinde bir krater bıraktı. Lav akıntıları dağın eteğindeki köylere kadar geldi ve buraları yaktı. 1956 nisanında yanardağda üç gün süren yeni bir patlama oldu ve dakikada altmış infilâk kaydedildi. Alevler 300 - 400 m ye yükseldi ve kraterin görünüşü değişti. Dağın tepesindeki büyük boşluk tamamiyle doldu, kraterin kenarı birkaç metre yükseldi ve güneybatıda yanardağın yüksekliğini 32 m artıran yeni bir koni meydana geldi. Bir milyon metre küp lav kraterin ağzından aktı. Bu sürekli faaliyetten dolayı tepenin bugünkü görünüşü hakkında kesin bir fikir vermek zordur. Fakat yanardağın aklanları şekil bakımından büyük değişiklikler gösterir. Valle del Bove çok geniş bir infilâk yalağıdır. Batı aklan geniş bir lav tarlasıdır, fakat güney aklanda lav selleri yanında tarım bölgeleri de vardır Tepeye bu aklandan çıkılabilir. Bir kara yol 1 900 m ye kadar ulaşır. 2 943 m de E. nın faaliyetlerinin izlendiği bir rasathane vardır. Verimlilik ve güvenilliğin imkân verdiği sırtlarda derinliğine bir tarım faaliyeti görülür. Fakat daima yanardağın önemli bir patlama ile birkaç saat içinde birçok ailenin varlığını yok etmesi korkusu vardır.

ETNA BARUTU, Amerikalılar tarafından kullanılan ve karışımında % 51 65 nitrogliserin ile odun özü veya sodyum nitrat bulunan patlayıcı madde. E. B. dinamitin bir türüdür. Bazen karışımına kavrulmuş un da katılır.

ETNİKE ETERYA: bk. ETHNİKĒ HETAİRFİA.

ETNOGRAFYA (Fr. Ethnographie < Yun. *ethnos* = millet: *graphein* = yazmak, tasvir etmek), etnik gruplar denilen kavim, kabile, aşiret gibi insan topluluklarını sadece tasvir etme amaciyle inceleyen bir sosyal bilim kolu. E. antropoloji biliminin arkeoloji ve etnoloji gibi yardımcı bir koludur. Ancak, bu alanlarda çalışan bilginler bile E. ile etnolojiyi çoğu zaman birbirine karıştırmışlar veya başkalarının bu hataya düşmesinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu sebeple, ilkin bu iki bilimi ayırt etmek gerekir. E. bir analiz bilimidir, etnoloji ise bir sentez bilimidir. E., etnolojinin yaptığı sentezlere malzeme hazırlar.

Başka bir görüşle de etnoloji jeolojiye, E. da coğrafyaya benzetilmiştir. Gerçekten de, nasıl ki jeoloji arzın yapısını, arzı meydana getiren unsurların zaman içindeki oluşumlarını incelerse, etnoloji de insanların meydana getirdiği kültürlerin ne zaman ve nasıl oluştuklarını ve bunların hangi kültür tipleri olduğunu araştırır ve böylece zamana ait bir bilim niteliği gösterir; ve yine nasıl ki coğrafya arzın tezahürlerini tasvir ederse, E. da kavimlerin maddî kültürlerinin, yani maddî medeniyetlerinin tezahürlerini tasvir eder ve etnolojiye malzeme hazırlar, etnoloji de bu malzemeden genel kanunlar çıkararak kesin hükümlere varır.

E ya belirli bir insan grupunun bütün faaliyetlerini (maddî araçlar, sosyal, dinî hayat için ve sanat faaliyetleri için örgütlenmeler) tasvir etme amacını güder veya bir etnik grup için olsun, dünyanın bütünü için olsun, insanların belirli bir faaliyetini (meselâ ilkel toplumlarda balık avlama) tasvir eder.

E. yeni bir bilimdir. Fakat çok çabuk gelişmiştir. Milletler, önce kendi E. lariyle uğraşmışlar, sonra başka kavimlerin E. ları ile meşgul olmaya başlamışlardır. Bu çalışmalar sonunda birçok E. malzemesi toplanmıştır. Çok eski çağlardan başlanarak zamanımıza kadar kaydedilen ilerlemelerin safhaları takip edilmiş, gelişme seyirleri tesbit edilmiştir. Böylece, tarihin karanlık noktaları aydınlanmış, muhtelif kültürler arasındaki benzerlikler incelenmiş, birçok kültür tipleri tesbit edilmiştir. Çinliler, Yunanlılar, Romalılar

eski kavimlere ait birçok bilgiler toplamışlardır. Yunanlılar ve Romalılar, Avrupa'nın en eski kavimlerine ait, meselâ İskitlere ait E. malûmatı verdikleri gibi, Romalı tarihçi ve yazarlar da Avrupa kıtasını vaktiyle istilâ eden Hunlar, İskitler, Gotlar gibi kavimlere ait bilgiler vermişlerdir. E. araştırmalarına hizmet eden hareketlerden biri de misyoner hareketidir. Hıristiyanlığı yaymak için dünyanın her yanına yayılan misyonerler, gittikleri yerlerdeki kavimlerin maddî hayatlarını tasvir etmişlerdir. XIX. yüzyılda bilim, sanat ve teknikte büyük ilerlemeler olmuş, sömürgeler genişlemiş, dünyanın her yanına ait pek çok E. malzemesi toplanmıştır. Dünyada en çok E. malzemesi toplayanlar İngilizler, Hollandalılar ve Amerikalılardır.

Avrupa ve Amerika ülkelerinde E müzeleri meydana getirilmiş, bunları inceleyen antropoloji ve etnoloji dernekleri kurulmuş, enstitüler ve akademiler açılmıştır.

Bu alanda bizde de öteden beri bazı bilgiler elde edilmiş, malzemeler toplanmıştır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'si bu konuda bir hazinedir, denebilir. Resmî ve özel birçok yayınlarda da E. bilgileri vardır. Bizde, E. Tanzimattan sonra bir bilim olarak ele alınmamış, sadece bir problem olarak söz konusu edilmiştir. Ziya Gökalp'ın etkisi ile E. ve folklora büyük bir önem verilmeye başlanmıştır. Bu tarihlerde M. Sâ'ı, E. dan ilk defa bir bilim olarak bahsetmistir. 1324 - 1325 (1908 - 1909) yıllarında Mekteb - i Mülkiyede verdiği dersleri *İlm - i akvam* adı ile bir kitap olarak bastırmıştır. 1925 yılında İstanbul Darülfününunda bir Antropoloji Tetkik Merkezi kurulmuştur. 1913 yılında Fen Fakültesinde müstakil bir kürsü teşkil edilmiştir. E. kürsüsü 1935 yılında Ankara'ya Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesine nakledilmiştir.

Millî Mücadelenin sonlarında. millî kültürü korumak ve gençlerimizin millî kültürle yetişmelerini sağlamak üzere Maarif Vekâletine bağlı bir Hars ve Telif Dairesi kurulmuştur. Bu daire, sonradan bağımsız üç müdürlüğe (Eski Eserler ve Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar) ayrılmıştır. 1926 da Ankara'da bir E. Müzesi kurulmuştur.

ETNOLOJİ (Fr. Ethnologie), yaşayan milletlerin örf, âdet ve inançlarını inceleyen bilim kolu.

E., antropoloji (insanbilim) nin bir bölümü olup şu kriterle arkeolojiden ayrılır: Arkeoloji geçmiş medeniyetlerin kalıntılarını inceler, E. ise yaşayan milletlerle uğraşır. Bu iki bilim alanının birbirini tamamladığı açıktır. E., aynı zamanda sosyolojinin ilgilerini paylaşır, fakat aynı alanda yapılan araştırmaların amacı ayrı olduğu gibi, insan davranışının araştırılan bölgeleri de aynı değildir. E uzmanı, bütün yaşayan milletlerde görülen çeşitli insan davranışlarının bütünü, insanların geçinme araçları, yerleşme metotları, giyimleri, sosyal münasebetleri, dinî inanç ve törenleri, jestleri (el ve baş hareketleri), ahlâkları, düşünüş tarzları, dillerinin mahiyeti (kısaca), fertlerin şahsî durumlarda gösterdikleri tepkilerden farklı olarak insanların sosyal bir damga taşıyan her çeşit faaliyetleri ile karşılaştırmalı bir bakış açısından ilgilenir. Bu karşılaştırıcı tahlilin amaçları üçe ayrılır: Kültür şekillerinin tarihçesinin incelenmesi, bu kültür şekillerinin birbirleriyle olan münasebetlerinin incelenmesi ve bunları meydana getiren gelişmenin bulunması.

E. alanındaki faaliyetlerin çoğu, yaşayış ve düşünüş tarzlarının sadece tasviri ile yetinir. Konunun bu bölümüne etnografya (b. bk.) adı verilir. Zamanımızda, etnografik kayıtlar dünyanın hemen bütün bölgelerini kapsamaktadır. Bu kayıtların en çoğu medenî milletlere, Kuzey Amerika yerlilerine. Polinezya ve Afrika'ya aittir. Fakat bütün öbür bölgelere dair kayıtlar da vardır. Bununla beraber, en iyi bilinen bölge olan Kuzey Amerika için bile göze çarpan bilgi eksiklerimiz vardır. Etnografyacılar birtakım araştırma teknikleri geliştirmiştir. Doğrudan doğruya yapılan gözlem, ihtiyatla sorulan sorular, incelenen gruptan alınan yazılı malzeme ve soy kütükleri gibi. Komşu kültürlerin birbirleriyle sistematik yakınlıkları olduğuna göre, bir milletin incelenmesinde, ona yakın yaşayan benzeri milletlerin araştırılmasından kazanılacak bilginin oynayacağı rol de önemlidir. Bazan yerlilerin söyledikleri şeyler birbirini tutmayabilir. Bu sözlerin daima yalan olduğuna hükmetmek doğru olmaz. Çünkü bu durum aynı kültürün içindeki değişikliklerden doğabilir. Bu çeşit durumlar, geçmişten miras kalmış bazı kültürel örf ve âdetlerin devamına veya kültürel bir değişmenin başlamış olmasına delildir. Etnografik kayıtların mahiyeti son elli yıl içinde (ciddî kayıtlar ancak o zamandan beri yapılmaktadır) önemli derecede değişmiştir. Çünkü yeni yeni teorik problemler geliştirilmiştir. Eski kayıtlara göre. her bir bölge içinde tipik olan başlıca yaşama çeşitleri birbirinden ayrı bir tarzda tesbit ve tarif edilirdi. Fakat kültürel davranışın ancak normları veya ana çizgileri belirtilirdi. Sonraki kayıtlarda aşiretler arasındaki değişmelere dair gerekli bilgiler belirtildi veya çoğu zaman teknikler, aile münasebetleri, sanat şekilleri ve heyecanın kültürel ifadesi konularında uzmanlığa kaçan bilim yazıları yazıldı. Etnografik metotta görülen bu kayma devam etmiş ve zamanla başka konular (ferdin aşiret topluluğu içinde gösterdiği çeşitlilikler; kültürel şekillerin, ferdin şahsî problemleri ve düşünceleri üzerindeki etkileri, ferdin, topluluğa yeni düşünceler ve davranışlar gelmesindeki rolü) ön plana geçmiştir. Kültür etkisi altında beliren değişik şahsiyet gelişmelerinin incelenmesi, ruh hekiminin ve psikanalizcinin çalışma alanına yaklaşır ve bunları etkiler.

Sosyal antropoloji adı verilen özel bir bölüm, bazı araştırıcılar tarafından ayrılmış ve sınırlanmıştır. Bu gelişme geniş ölçüde XX yüzyılın Fransız sosyologlarının eseridir. Bu bilginler, gruplar ve grup psikolojisi ile ilgilenmişlerdir. Sosyal antropoloji, dikkatini sosyal münasebetler üzerinde ve çoğu yavaş yavaş toplumun sosyalleşmiş bir üyesi haline getiren gelişme üzerinde toplar. Bu araştırmalara dayanarak bilginler bazı topluluk kanunları ifade etmeğe çalışmışlardır: bu kanunlar, sosyal kültür parçalarının birbirine bağlı olarak işlemesinin gözlemine dayanan bazı soyutluklardan başka bir şey değildir. Böylece, «erkek kardeşlerin arasındaki değer eşitliği» ilkesi, aşiret topluluklarında ortak ve bunları medenî topluluklardan ayrılan bir unsur olarak görülmüştür. Halbuki medenî topluluklarda kan bağı topluluğun bütün üyelerini birbirine bağlar. Sözü geçen ilke, yakınların adlanmasında belirir ve yakınlar sistemi olarak adlandırılan davranış kuralları ve ödevlerinde fertlere zorla kabul ettirilir. Bu şekillerin ve münasebetlerin tarihçesi, münasebet (interrelation) kanunlarının formülasyonu önemsiz olduğu için bir yana bırakılır.

Tarihî metot: Kültür şekillerinin ne türlü geliştiği belli olmadıkça, dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen benzer davranış ve adetlerin, insan düşünüşünün her yerde aynı tarzda mı işlediği, yoksa bunların ortak bir geçmişin mirası mı olduğu keyfiyeti üzerinde bir hükme varılamaması, kültür şekilleri tarihinin incelenmesi lüzumunu doğurmuştur. Zamanımızın ve geçmişin bütün medeniyetlerini içine alan genelleştirilmiş bazı tarihî şemalar öne sürülmüştür. Bu şe-

maların başlıcaları şunlardır: 1. Tek çizgi üzerinden gelişme; bu izahı Adolf Bastian, Sir Edward Burnett Tylor ve Lewis Hanry Morgan gibi eski antropologlar savunmuştur. 2. Kültür ufku şeması: F. Graebner, Wilhelm Schmidt ve Wilhelm Koppers tarafından ortaya atılan bu fikre göre, birkaç ilkel medeniyet ayrı ayrı gelişerek bütün dünyaya yayılmış ve çeşitli birleşimler meydana getirmiştir. 3. Pan-Mısır şeması: Elliot Smith ve William James Parry tarafından savunulan bu teoriye göre, ilerive herhangi bir etkisi olmuş olan bütün sanatlar bir tek eski Mısır merkezinden bütün dünyaya yayılmıştır. Zamanımız etnologları ise bunun tersine, dünyanın her bölgesinde görülen çeşitli medeniyet şekillerini şaşırtıcı karmaşıklığının bir tek tarihî formülle ifade edilemeyeceğini düşünürler.

E. genellikle kabul edilmiş bulunan şu birkaç hükme varır: 1. Ayrı ayrı icat edilmiş olan kültür unsurları, komşu uluslar aracılığı ve taklit yolu ile gittikçe genişleyerek dünya üzerinde yayılır, böylece kültürlerin birbirlerine benzemesi, aynı seviyeye gelmesi için daimî bir eğilim vardır; yine geniş bir temel üzerinde daima yeni yeni buluşlar ortaya çıkar ve bunlar da aynı şekilde yayılır. 2. Her bir topluluk içinde, çeşitli tarihî kaynaklardan gelen, yaygın düşünüş ve davranış örnekleri, bir sistematik düzen halinde kaynaşır. 3. Tarih bakımından birbirine uymayan unsurlar çoğu zaman duygusal bir temel üzerinde toplanır ve kaynaşır. 4. Kültür gelişmesinden doğmuş olan âdetler, geniş ölçüde bilinç altında kalarak fertlerin düşünce ve davranışlarını tayin eder ve şahsiyetlerini kalıplar.

Etnolojinin tarihçesi: E. nin temellerini Yunan tarihçisi Herodotos atmıştır. Asıl E. ile ilgili araştırmalar ise Poseidonios (M Ö. 135 - 51) ile başlar. Orta Çağda, etnolojik açıklamalar yerine mitolojik yaratıklar ve hayaller geçer. Bunlar Keşifler Çağı (XVI XVIII. yüzyıl) na kada sürer. J. F. Lafitau (1670 - 1740) nun yazıları ilk olarak kullandığı, iki milleti yaklaştırma ve birbiriyle açıklama metodu ile zamanında ve daha önce çıkan yazılara göre özel olarak belirir. Meselâ Eski Çağı Kuzey Amerika yerlileri ile karşılaştırır. Lafitau'nun hemen hemen çağdaşı olan J. J. Rousseau'nun «Mutlu vahşiler» teorisinin etkisi, Lafitau'nun eserlerinin layıkiyle takdir olunmasına engel olmuştur. XVIII. yüzyılın son 30 yılında E nin klasik çağı başlar. Bu zamanın en önemli etnoloji yazıları J. R. ve G Forster'ın ve Ch. Meiners'in eserleridir. Bu sırada birçok antropolojik araştırmalar da meydana çıkar (Blumenbach). İnsanların meydana gelişini, gelişmesini ve özelliğini türlü görüş açılarından araştırarak açıklamak için denemelere girişilir. Nihayet A. Bastian (1826 - 1905) E. yi bağımsız bir bilim haline getirir. Bu bilgin, zamanına kadar kullanılmış olan çalışma metotlarına modern psikolojiye dayanan metotlar katarak ilk E. kürsüsünü Berlin Üniversitesinde açar. Almanya'da bu sıralarda E. dernek ve dergilerinin kuruluşu göze çarpar. Özel olarak E. nin coğrafya ile birleştirilmesi (antropolojik coğrafya, F. Ratzel) çok ilgi çeker. İngiltere'de ise bu yeni bilim kolunun, sosyoloji ve hukuka özel önem veren yeni bir şekli belirmeye başlar (Spencer, Tylor, Frazer, Maine).

ETNOMÜZİKOLOJİ (Fr. Ethnomusicologie < Yun. *ethnos*, halk; *musike*, musiki; *logos*, bahis, bilim), özellikle, «ilkel» denilen toplumların musikisini, daha gelişmiş toplumların halk musikisini ve Avrupa dışındaki yüksek medeniyetlerin bilimle işlenmiş musikisini inceleyen bir müzikoloji kolu. Bu kol karşılaştırmalı müzikoloji ve müziksel etnoloji kollarının yerini almaktadır. E. musiki aletlerinin yapılışı ve çalınışı, çeşitli sesli (vokal) ve aletli (instrumental) musikiler ile bunların oluşumu ve kuşaktan kuşağa geçişi ve nihayet Avrupa dışı musikilerle Avrupa'nın bilimsiz musikilerinin temelinde yer almış olan teknik usuller üzerinde durur.

ETOBURLAR: bk. ETÇİLLER.

ÉTOILE (Chaîne de l') [*şen dı letual*], Fransa'da Provence (Bouches-du-Rhône departmanı) ta kalker yapılı bir dağ kütlesi. Marsilya'nın kuzey ve kuzeydoğusunda, doğudaki Huveaune vadisi ile batıdaki kara yollariyle Aix demiryolunu takip eden çukurluk arasındadır. Yüksekliği, batıda Croix de Garlaban'da 710 m ve Pilon du Roi'da 670 m yi bulur. Grande Étoile tepesi (579 m) nde Herz dalgalı bir ara istasyonu vardır.

ÉTOILE (Place de l') [*plas dı letual*], Paris'in batısında büyük bir meydan ve yol kavşağı. On iki ana caddenin açıldığı bu meydanın ortasında, 1806 - 1836 yıllarında inşa edilmiş olan Arc de triomphe (Zafer anıtı) yükselir. E., İkinci İmparatorluk sonlarında Jacques Hittorff tarafından yapılmış pavyonlarla dolu idi. Meydan Avenue de la Grande-Armée, Foch, Victor-Hugo, Kléber gibi konut semtleriyle Champs-Elysée, Avenue de Wagram gibi ticaret merkezlerinin ortasındadır.

ETON [*itın*], İngiltere'de, Londra'nın batısında, Buckinghamshire'da, Thames nehri üzerinde, Windsor'un karşısında bir şehir. Nüfusu 42 500 dür. E. koleji 1440 yılında IV. Henry tarafından kurulmuştur. Bu, İngiltere'nin en önemli eğitim kurumudur. Bu kolejde 12 - 15 yaşlarındaki erkek çocuklar klasik ve bilimsel bir eğitime tabi tutulur.

ETON KOLEJİ

Okulda spora da çok önem verilir. Kolejde okuyan binden fazla öğrenci vardır. İngiltere'nin birçok önemli kişileri buradan çıkmıştır. Kolej hâlâ eski binalarını muhafaza etmektedir. Dining hall (yemekhane) XV. yüzyıl, Upper School (yüksek okullar) XVII. yüzyıl ve Lower School (aşağı sınıflar) XVI. yüzyıldan kalma binalara yerleştirilmiştir. Kütüphane XVII. yüzyıl yapısıdır. Özellikle kuzey ve güney duvarları üzerinde yükselen ve XV. yüzyıl İngiltere'sinin en güzel yağlı boya örnekleriyle süslü bulunan kilisesi anılmağa değer. Resimler 1479 - 1480 ile 1487 - 1488 yılları arasında Gilbert ve William Baker tarafından Flaman ekolünün etkisi altında yapılmış olup Meryem'in mucizelerini temsil eder.

ETREK (Coğ.): bk. ATREK.

ÉTRETAT [*etrĭtą*], Fransa'da Caux kıyısında, Antifer burnunun kuzeyinde, Seine - Maritime departmanının Havre arondismanına bağlı bir komün. Nüfusu 1 876 dır Çok turist çeken bir kaplıca yeridir (nüfusu ağustosta 8 000 i bulur) Alphonse Karr, Isabey ve Maupassant'ın modalandırdığı bir kasabadır. E. kıyısındaki yarlar 70 m yükseklikte bir doruk sivrisi ve birçok kemerler meydana getirmiştir. E. kilisesinin kapısı XII. yüzyıl Roman üslûbundadır, transeptum ile koro kısmı XIII. yüzyıla ait gotık mimaridedir.

ẸTROPOLE, Bulgaristan'da, Sofya çevre (okrĭg) sin de, Sofya'nın 90 km kuzeydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 6 001 (1962) dir. Küçük İskĭr (Bulg. Malĭk İskĭr) ırmağı vadisinde yer alan bu kasaba, bir madenci yerleşmesi olarak kurulmuştur. Çevresinde hayvancılık yapılır, meyva yetistirilir. E. vakınında bakır ve kurşun madenleri vardır. E Türk hâkimiyeti devrinde el sanatlariyle tanınmıştı. Eski kilise ve manastırları (E. manastırı) vardır. Türk devrinden kalma tarıhî bir konak günümüze kadar muhafaza edılmiştir.

ẸTROPOLE DAĞI (Bulg **Etropolska planina**), Balkan (Bulg. Stara planina) sıradağlarının batı kolunda, Arabakonak (yeni adı: Botevgrad) geçidi (970 m) nden Zlatitsa geçidi (1385) ne kadar uzanan bölüme verilen ad Güney yamaçları dik ve çıplaktır; kuzey yamaçları ise ormanlarla kaplıdır. Yeraltı servetleri bakımından zengindir (kurşun, gümüş, bakır). Kuzey yamacından Küçük İskĭr ırmağı çıkar.

ETRURIA (Lat.). Orta İtalya'nın batısında, aş. yu. bugünkü Toscana toprakları üzerinde bulunan. Tirrhen Denizi (Lat. Mare Tyrrhenum, İta. Mare Tirreno) nin batısı, Tiberis (İta. Tevere) nehrinin güneyi ve doğusu. Apeninlerin kuzeyi sınırları içinde kalan Eski Çağa ait bir bölge. Burada vaktiyle Etrusklar (b. bk.) otururdu. E. nın sınırları, özellikle kuzeyde, komşu Liguriahlarla yapılan savaşların sonucuna göre sık sık değişirdi. E., 265 yılında Roma imparatorluğu topraklarına katıldı. Augustus devrinde 7. bölge olarak kuzeye doğru, kücük Macia suyuna kadar genişledi; Diocletianus zamanında ise doğudaki komşu topraklarla Tuscia ve Umbria adlariyle birleştirilerek Tuscia suburbicaria ve Tuscia annonaria adlariyle ikiye bölündü; birincisi Arno nehrinin güneyinde, ikincisi kuzeyinde kaldı.

ETRURİA

E. nın verimli topraklarında tahıl, keten ve üzüm yetişir, hayvancılık yapılır, su mermeri, bakır, gümüş ve demir gibi toprakaltı mahsulleri çıkarılırdı. Bu topraklardan geçen sıradağlar, tabiî bir ülke merkezinin meydana gelmesini engellemişse de, iktisadî gelişmelerini büyük ölçüde deniz ticareti sayesinde sağlamış olan çok sayıda önemli şehirler kurulmuştur: Pisa, Floransa ve Fäsulae, Volaterra, Arretium, Saena, Cortona, Perusia, Clusium (Etrusk'lardan önceki Camars), Vetulonia, Volsinii, Vulci, Viterbo, Tarquinii, Veii ve Caere (Agylla) gibi. Kıyı boyunda uzanan Via Aurelia (241 yılından itibaren), Veji, Clusium, Arretium ve Floransa şehirlerinden geçerek kuzey İtalya'ya ulaşan Via Cassia ile İç E yı bölen Via Clodia, önemli kara yollarını meydana getirirdi.

Eski E. adı yerine, M. S III. yüzyıldan itibaren Tuscia, sonra da Tuscania (Toscana) adları geçti. E adı Napoléon zamanında bu imparatorun icat ettiği E. krallığı (b. bk.) ile geçici olarak tekrar ortaya çıkmıştır.

ETRURIA KRALLIĞI, Bonaparte tarafından 21 mart 1801 tarihinde, İspanya kraliçesinin yeğeni Parma dukası Louis (Luigi) nin lehine kurulan bir krallık. I. Louis'nin halefi olarak oğlu II. Louis 1803 te E. K. tahtına çıkmıştır. Bu krallık 1808 de Fransız imparatorluğuna katılmış, 1809 da da I. Napoléon'un kız kardeşi Elisa lehine Toscana büyük dukalığı haline getirilmiştir.

ETRUSK DİLİ: Etruskların dili, bu milletin en yaygın olduğu devirde başka dillerle birlikte, Orta İtalya'nın en büyük bölümünde, Emilia'da ve Campania'da konuşulurdu. Bununla beraber, başlıca merkezi Toscana ve şimdiki Roma'nın bir bölümü de içinde olmak üzere, Latium'un, Tevere (Tiberis) nehri boyunca uzanan kuzey bölümü idi. Bu dile ait bilgiler birkaç kaynaktan alınmıştır. Eski yazarlar, 30 kadar kelimeyi Etruskça olarak (fakat en çoğu için bu ifadede yanlış delillere dayanarak) bize bildirmiştir. 9 000 kadar kısa yazıt ile Zagreb (Yugoslavya) müzesinde bulunan mumyayı sarmak için kullanılmış olan grekoromen devrine ait 12 sargıdaki yazıtlar da bize kalmıştır. Genel olarak yazıtlar M. Ö. VII den II. yüzyıla kadar sıralanır. Bunlar, Yunan harflerine dayanan özel bir alfabe ile yazılmış olup en eskileri (bunlar pek azdır) boustrophedon şeklinde (= öküzlerin çizi kazdığı şekilde, yani satırlar münavebe ile sağdan sola ve soldan sağa yazılarak), sonrakiler ise sağdan sola yazılmıştır. Otuz kadar pek kısa, iki dilde (E. D. ve Latince) yazılmış yazıtlar da vardır. E. D. ne ait birçok kişi ve yer adları da tesbit edilmiştir.

E. D. muhtemel olarak Hint - Avrupa dilleriyle olan temasları sonucunda almış olduğu birtakım Hint Avrupa elemanlarına sahipse de, kendisi Hint - Avrupa dillerinden sayılmaz. Şimdiye kadar bu dile yakın hiçbir dil bulunamamıştır. Bu sebeple, bu dil, bulunan örnekleri her ne kadar oldukça kolay okunabiliyorsa da, anlaşılmıyor. Bunu anlamak için, birçok hallerde «kombinezon» (combinatory) metoduna baş vurulmuştur. XVIII. yüzyılın ortasına doğru İtalyan rahibi G. Passeri tarafından teklif edilen bu metot kriptografi (= gizli yazıları çözme sanatı) de çoğu zaman kullanılan metoda benzer: bir kelimenin muhtemel sanılan anlamı, bu kelimenin bulunduğu bütün yerlerde denenerek uygun bir genel anlamın meydana gelip gelmediği araştırılır. Yazıtların niteliği de çoğu zaman bir ip ucu vermektedir. Çünkü bunların en çoğu mezar yazıtları olup çoğu zaman heykeltıraş ve ressamların eserleriyle canlandırılmıştır. Böylece, şimdi birçok kısa yazıtları oldukça açık olarak anlamak imkânı sağlanmıştır. Bunlarda aynı kelimeler tekrar tekrar kullanılmıştır. Fakat uzunca metinler ve özel olarak mumya sargılarında görülen yazıtlarda 500 kadar kelime vardır ve bunlar henüz çevrilememiştir. E. D. hâlâ bilinmeyen bir dildir, fakat bu yolda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. İleride daha büyük ilerlemeler de beklenebilir.

𐌀	*a*	𐌊	*k*	𐌅	*v*
𐌂	*c*	𐌋	*l*	𐌔	*s*
𐌄	*e*	𐌌	*m*	𐌕	*t*
𐌆	*z*	𐌍	*n*	𐌖	*u*
𐌇	*h*	𐌐	*p*	𐌘	*φ*
𐌈	*ϑ*	𐌑	*ś*	𐌙	*χ*
𐌉	*i*	𐌒	*q*	𐌚	*f*

ETRUSK alfabesi

E. D. fonolojisi ana çizgileriyle tesbit edilmiştir: alfabesinin karakteristik özelliklerinden biri olan *b, d, g* gibi ötümlü konsonantların eksikliği ve Yunan mitolojisine ait adların yazılışı bunu kolaylaştırmıştır. *Klytemenstra* için *clutmsta*, *Persephone* için *phersipna - i*, *Helene* için *Elina - j*, *Menelaos* için *menle* gibi transkripsiyonlar kolayca anlaşılabilir, çünkü bunlar çoğu zaman tablolarda görülen simaları adlandırır. Çoğul, çoğu zaman *-r* ile biter, meselâ: *clan*: *clenar*. İsmin yalın hali (nominative) nin tekili *-s* ile, in hali (genitiv) ise *-s*, *-sa* veya *-al* ile biter. Yunanca ile garip bir tesadüf olarak, geçmiş zaman (preterit) *-ce* ile biter, meselâ *amce* (o erkek idi), *turuce* (o erkek verdi) ve *lupuce* (o erkek öldü). Aşağıdaki kelimeler, mezar yazıtlarında sık sık kullanıldıkları için pek iyi bilinmektedir: *clan* (= oğul) *puia* (= kadın, eş), *šec* (= kız), *avil* (= yıl), *tin* (= gün), *tivr* (= ay, otuz günlük süre), *tiv* (= gökteki ay), *ril* (= yaş, İng. age). Toscana zarları ilk altı sayıyı muhafaza etmiştir (*macb*, *zal*; *thu*, *huth*; *ci*, *ša*), fakat bunların dağılma (distribution) sırını bilmediğimizden, ancak iki imkândan birini seçebiliriz. Onlar basamağı *-alch* katarak elde edilir, fakat burada da ilk elemanın kesin kıymetini bilmiyoruz. Bu eleman, az önce gösterilen altı sayıdan biri olabileceği gibi, *sempf*, *cezp* veya *muv* da olabilir. Fakat sistem ondalık sistem ise, bu elemanın 10 dan küçük olması gerekir.

E. D. nin çözümü için kullanılan metot kayda değer. Mumya sargılarındaki yazıtların birkaç yerinde şu üç kelime daima aynı şekilde sıralanır: *tinši*, *tiurum* ve *avilš*. Fakat *avilš* veya bazan da *avils* diy e yazılan bu son kelime, sık sık mezarlara ait olduğu kesin olarak bilinen yazıtlarda ölü kişinin adından sonra görülür. Çoğu zaman da, anlamı «öldü» veya «yaşadı» olduğu kesin olarak bilinen *lupu* veya *lupuce* kelimesine yakın bulunur. Arkasından da daima bir sayı gelir. Mesela *larth alethnas arnthal ruvfialc clan avils LX lupuce*. Bunun yorumu, buna benzer yazıtlardan bildiğimiz gibi, her halde şöyledir: *Larth* (Latince Lars) Alethnas, Arn (Lat. Arruns) ve Ruvfi (- in hali Ruvfial ile «ve» anlamındaki *-c* bağı katılmıştır) nin oğlu (*clan*) 60 yaşında ölmüştür.

Böylece *avilš* kelimesi için «yıllar» anlamına varılır ve bu, bizi başka bir kelimenin anlamına götürür. Çünkü başka bir yazıtta, ölü kişinin adından sonra, şu kelimeleri buluruz: *avils XX tivrs šas*. Bu son kelime her halde bir sayıdır (belki 6). Çünkü yukarıda sözü geçen zarın üstünde de bulunur. Buna göre, *tivrs* kelimesinin «aylar» anlamına geldiği muhtemel olup yazıtın yorumu şudur: «20 yıl ve 6 (?) ay». Piacenza karaciğeri adını taşıyan tunçtan yapılmış fal aracının üzerinde 47 Etrusk tanrısının adı kaydedilmiştir. Burada *tivs*'e *usils* kelimesine yakın rastlarız. Bu son kelimenin anlamını ise biliyoruz: «güneşin» demektir. Bu anlam şöyle bulunmuştur: *Usil* kelimesine Etrusk aynaları üzerinde rastlanır ve bunun altında bir yay ve ışıldayan bir ayla (aureole) lı bir sima görülür. Buna göre *tivs*'in anlamı muhakkak olarak «ayın», dır, ve karaciğerin bu özel kısmı ay tanrıçasına verilmiştir. Buna ilâve olarak, birçok dillerde gökteki ay ve otuz günlük aylar, benzer veya aynı kelimelerle gösterildiğine göre, *tiv*'in gökteki ay olarak yorumu, *tiur* (veya *tivr-*) için otuz günlük ay anlamını kuvvetlendirir.

Tiurim avilš (aylar, yıllar) dan önce bütün mumya sargılarında daima görülen üçüncü kelime (*tinši*) ye gelince, bunun pek muhtemel olarak anlamı «günler» dir. Bu sonucu doğrulayan bir husus da şudur. Etrusk aynalarında *tinš*, Latinlerin Iu-ppiter veya Dies-piter'ine benzer bir tanrının adıdır. Bu ise, «gün» kelimesinin Latincesi *diēs* olduğuna göre, gün veya gündüzün tanrısıdır.

ETRUSK'LAR (Lat. Etrusci, Tusci, Yun. Tyrsenoi, Tyrrhenoi, yerli dilde: Rasenna), M. Ö. VIII. yüzyılda Anadolu'dan, sanıldığına göre Limni adası ile Lydia bölgesinden, İtalya yarımadasına göç ederek Arnus (bugün Arno) ve Tiberis ırmakları arasında yerleşen bir kavim. E. lar Tiberis ve Arnus ırmakları arasındaki bölgede, toprağın verimliliğinden, bakır ve demir gibi yeraltı servetlerinden yararlanıp ticaretle de uğraşarak, başlangıçta krallar, M. Ö. V. yüzyıldan başlayarak da oligarşiler tarafından yönetilen, konfederasyonlar meydana getirmiş olan zengin şehirler kurmuşlar, M. Ö. VII. yüzyılın ikinci yarısında da Roma'yı ele geçirmişlerdir. Arkeolojik bulguların olayı böyle tarihlendirmesine rağmen, edebiyat eserleri Roma'da kısa zaman hüküm sürmüş olan E. sülâlesinin kuruluşunu daha eski bir tarihte meydana gelmiş gibi gösterir (M. Ö. 550 yerine 616). E. asıllı Roma hükümdarları şunlardır: Eski Tarquinius, Servius Tullius veya Mastarna, Tarquinius Superbus. Roma surlarını, Cloaca Maxima denilen büyük kanalizasyon inşaatını, Capitolium'un üç gözlü tapınağını bu krallar yaptırmışlardır. Önemli E. merkezleri: freskli kabirleri ile göze çarpan Tarquinii (bugünkü Tarquinia), Etruria'nın en göze çarpan anıtı olan nekropolis'i ve tumulus'ları ile Caere (bugünkü Cerveteri), özellikle heykelleriyle tanınmış bir şehir olan Veii (bugün Veio), E. ların ilk yerleşme yerlerinden biri olan Vetulonia, toprak kaymaları yüzünden kalıntılarının çoğu yok olmuş bulunan Volaterrae (bugün Volterra) ve Clusium (bugün Chiusi) idi. E. ların gücü M. Ö. VI. yüzyılda en yüksek dereceye ulaşmıştı. E. lar bu sırada Capua'da Yunanlılarla savaşmışlar, denizlerde Kartaca (Carthago) ile birlik kurarak 535 yılında Alalia (Aleria) da Massilia (bugün Marsilya) nın Foça (Phokaia) lılarını yenmişler, fakat 474 teki Cumae deniz savaşında yenilmişlerdir. Aynı yüzyılda Apennin sıradağlarını aşarak Padus (bugün Po) vadisine yayılan E. lar, burada Etruria'daki 12 büyük şehir gibi 12 site kurmuşlar ve Felsina (Bologna) yı bu bölgenin başkenti yapmışlardır. Böylece, E. ların Adriya Denizindeki Spina limanı ve Alp dağlarındaki geçitler yolu ile büyük bir ticaret faaliyeti başlamıştır. Zaten Padus vadisinin istilâsı gerçek bir işgalden çok ticarî bir vesayet yönetimi niteliğinde idi. Fakat sitelerin bağımsızlık eğilimleri, lüks hayatın yol açtığı gevşeklik, Tarquinius Superbus'un zorba yönetiminin kışkırttığı Roma ayaklanması (509), Latinlerin müttefiki olan Yunanlıların karşı koyması (Aricia bozgunu, 506), Cumae deniz savaşındaki yenilgi (474) ve nihayet Capua'nın Samnit'lerin eline geçmesi (423), Etruria'yı güneydeki kolonilerinden yoksun bırakmıştır. Bunun üzerine E. ticaretinin ağırlık merkezi kuzeye ve Adriya Denizine doğru kaymış, fakat 390 yılında Kelt istilâları sonucunda Felsina ile Marzabotto da tahrip edilmiştir. Ancak, E. ların iyice hakkından gelmek için Romalıların daha uzun yıllar uğraşması gerekmiştir. Bu uğraşmaların başlıca evreleri, Clusium kralı Porsenna'ya karşı girişilen savaş (507), güney Etruria'nın alınmasiyle sonuçlanan Veii kuşatması ve E. ların müttefiki olan Samnit'lerle yapılan savaşlardır. Böylece M. Ö. III. yüzyılda E. medeniyetine son verilmiştir. Fakat E. ların siyasî güçlerinin çökmesinden sonra bile etkileri İtalya'da ve özellikle Roma'da kendini hissettirmiştir.

Latinlerin Etrusci, Yunanlıların da Thyrrhenoi diye an-

1

2

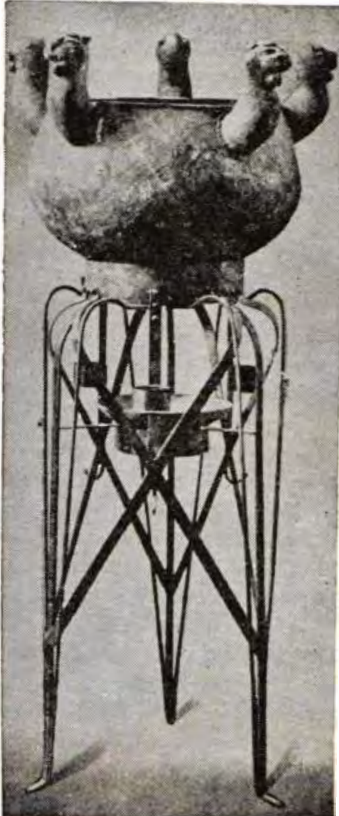
3

4

5

6

7

8

ETRUSK SANATI: 1. Duvar resmi (çalgıcılar); 2. Lahit heykeli; 3. Saltanat arabası; 4. Testi; 5. Altın fibül; 6. Sehpalı kazan; 7. Apollo heykeli; 8. Tunç heykel

mış oldukları E. ların dilleriyle medeniyetlerinin o zamanlar İtalya'da yaşayan Villanova'lılar, Umbria'lılar ve Picenia'lılar gibi öteki kavimlerin dil ve medeniyetlerinden bütün bütün farklı olması, kendilerinin başka bir ülkeden gelmiş olduklarını göstermektedir. Bazı bilginler onları yerli sayarlarsa da, belgeler genel olarak bu inancı desteklemez. Barthold Niebuhr'a göre, E. lar kuzeyden gelmişlerdir Fakat arkeolojik araştırmalar bu kavmin İtalya'daki ilk yerleşme alanlarının deniz kıyıları olduğunu ve Padus (Po) vadisine çok sonraları yerleşmiş olduklarını göstermiştir. Şimdiki bulgular, Herodotos'un dediği gibi, E. ların M. Ö 800 yılı civarında deniz yolu ile Anadolu'dan, belki Lydia'dan gelmiş oldukları düşüncesini desteklemektedir.

Medeniyet: Metinler ve arkeoloji yolu ile tanıdığımız maddî hayat, esas itibariyle bir şehir medeniyeti olan bu medeniyetin zenginliğini gösterir. Mezarlardaki mücevher ve freskler. E ların lükse olan düşkünlüklerini ve hayata olan bağlılıklarını belirtir. Fakat eski zamanda bile bazı kişiler, E. ların dünyasında dinin oynamış olduğu rolün önemini kuvvetle sezmişlerdir Peygamber Tages ve peri (nymphe) Begoia tarafından insanlara açıklandığı rivayet edilen bazı kutsal yazılar, Romalılar zamanına kadar muhafaza edilmiştir. Bunlara dayanarak kehanetlerde bulunulurdu. Ayinlerin Yunanlıların tepkisiyle değişmiş olmasına rağmen, ölüm sonrası hayat E. ları uğraştırmıştır: Ölünün bir nevi yavaşlamış bir hayat sürdüğü farz edilirdi; çökme devrinden itibaren (M. Ö IV. yüzyıl) de bazı şeytanların ölülere zulmettiği sanılırdı.

E. ların gücü ve zenginliği, demiri işlemeyi bilmelerinden, Etruria'da ve Elba adasında bulunan demir cevherlerinden yararlanmalarından ileri gelmiştir. E. lar bronzu işleme sanatında yeni bir başarı kazanmışlardı ve bu sebeple Yunanlılar bile onlardan bronz eşya satın alırlardı. Bugün bile Fransa ve Almanya'da hâlâ E. eserleri meydana çıkarılmaktadır. E. ların altın işleri, eski dünyaya ait olmak üzere meydana çıkarılmış olan işçiliklerin en inceleridir. Bu insanlar bucchero diye bilinen siyah seramik işlerinde ve özellikle araba tekerleği yapımında pek usta idiler. Bu seramiklere gerek Yunanlılar gerek başka milletler büyük rağbet göstermişlerdir. E. lar İtalya'ya doğunun üzüm ve zeytinini getirmiş ve sulama işlerini düzenleyerek tarımı geliştirmiş olabilirler. Etruria'da zahmetli işleri, E. ların kölesi olmamakla birlikte onların uyrukları olan yerli halk yapardı. E. asıllı soylular halkla temastan hoşlanmayan ayrı bir zümre halindeydiler. E. lar musikiden ve özellikle nefesli çalgılardan, oyunlardan ve bu arada zar ve top oyunlarından ve at yarışlarından büyük zevk alırlardı. İki tekerlekli yarış arabasını İtalya'ya sokan da onlar olmuştur. E lar doğu ile büyük ticaret ilişkileri kurup sürdürmüşler ve birçok sanat motiflerini doğudan almışlardır. E. eserleri bakımından en önemli müzeler Firenze (Floransa), Roma ve Tarquinia müzeleridir.

Etruria'yı incelerken medeniyetlerin gelişmesi ve gerilemesi hakkında yeni yeni teoriler kurulmuştur. Yunanlıların tekrar tekrar yaptığı etkiler altında, E. kültürünün nasıl şekil değiştirdiği gittikçe daha iyi anlaşılmaktadır. Bu etki M. Ö. VIII ve VII. yüzyıllarda, Campania ve güney Etruria yolu ile gelmiştir; M. Ö. VI. yüzyılda ve V. yüzyılın başlarında ise, bu etkinin merkezi Caere (şimdiki Cetveteri) dir. V. yüzyılda E. ların geçirdiği kriz, Yunan etkisine yeni açılan Adriya Denizi yolundan geçmesine yardım eder ve Spina aracı rolünü alır. Böylece Yunanistan'ın etkisi birtakım safhalardan geçer: Bunların birincisi doğu, ikincisi arkaik, üçüncüsü İonialı, dördüncüsü Atina safhalarıdır.

Güzel sanatlar: Yedi yüzyıl süren E. sanatının kökleri Villanova medeniyetine kadar çıkar (kalıntıları: Bologna'ya yakın Villanova köyünde keşf olunan ve M. Ö. 1000 yılına doğru, birinci demir devrinin sonlarında Padus (Po) vadisinde, Toscana'da ve Latium'un kuzeyinde gelişen, geometrik üslûplu pre- veya proto E. medeniyeti. M. Ö. 700 den aş. yu. 575 e kadar uzanan doğu devresi (époque orientalisante) nde doğudan gelen kültür etkileri ön plandadır Bu etkilerin eski akrabalıklara işaret etmesi mümkündür. Aş. yu. M Ö. 625 e kadar en kuvvetli etkiler Ege çevresinden (Fenike ve Kıbrıs'tan) gelmiştir; başka bazı etkiler Mısır ve Küçük Asya'dan gelir. Bu ilk sanat, ta VI. yüzyıldan beri parlamıştır: bunun delilini zenginlerin mezarlarındaki mücevher ve fil dişi eşya teşkil eder. M. Ö. 625 ten 575 e kadar uzanan devrede Yunan etkisi büyük plastik sanatın, duvar tablolarının ve realizmin doğuşuna götürür. M. Ö. 575 ile 475 arasında (arkaizm) önce İonialı, sonra Atinalılardan gelen etkiler birbirini kovalar. Bu sıralarda bir gerileme devresi açılır: V. yüzyılda ve IV. yüzyılın başlarında Etruria bir nisbî kültürel yalnızlık devresinden geçer. IV. yüzyılın klasisizmi, E. ların mizacına, hellenistik pitoreski kadar uygun değildir. Çeşitli şehirler sanatının özelliklerini de hesaba katmak lâzımdır: Chiusi'nin ihtisası urna'lar, Preneste'ninki kutu (ciste) lardı. Etruria'nın çeşitli yerlerinde belirli bir sanat akımının karmaşık bir şekilde daha erken veya daha geç başlamasına da dikkat edilmelidir.

Başarılar bütün alanlarda çok sayıdadır. Şehircilik ve mimaride E. ların oynadıkları rol Marzabotto gibi bir şehirde belirir: burada su ve sağlık tesisleriyle hazırlanmış düzenli şehir planları görülür. Perusia (bugün Perugia) ve Volaterrae (bugün Volterra) de yontulmuş kapılı duvar (sur) kalıntıları muhafaza edilmiştir. Romalı yazar Vitruvius E. tapınaklarını tasvir etmiştir: önde bir revak (portique), arkada üç hücre (cellae), üst yapıda çoğu zaman ahşap veya yanmış toprak, süslü frizler ve alınlık (fronton). Teknik bakımından önemli unsur kemerdir: Etruria bunu Roma'ya miras olarak bırakmıştır. Ölümden sonraki hayata inanan E. lar, mezarlara ev şekli vermişlerdir. Bunlar, günlük hayatı tasvir eden birer canlı tablo olan

Arretium (Arezzo) daki tunç *chimaera* (kısmen B. Cellini tarafından restore edilmiştir)

fresklerle süslüdür: oyunlar, ziyafetler, danslar tasvir edilir. Sonra gittikçe artan sayıda, ölümden sonraki hayatın karanlık ve azaplı sahneleri gelir. Aynı zamanda renklere nüanslar girmiş ve ressamlar ışık - gölge karışıklarını kullanmağa çalışmışlardır. En çok şöhret kazanmış freskler, Chiusi ve Tarquinia'dakilerdir.

Yontma sanatında taştan tam oymalar (ronde - bosse) dan daha ziyade çanak çömlek ve bronz eserlerle karşılaşırız; Veii Apollon'u; Todi Mars'ı; Tarquinia karıkoca taş sandukası (sarcophage). Veii'de ve Roma'da, heykeltıraş Vulca'nın etrafında M. Ö. 500 den az önce büyük bir atelye çalışmıştır. Bu atelye bazı güzel taş kabartmaları bırakmıştır: Bologna'daki dikili taş (stèle); Chiusi urna'ları gibi. E. lar süs eşyası olarak olağanüstü eserler yaratmışlardır: kuyumculukta filigranlı veya granülasyonlu mücevherler, ayrıca metal vazolar, fil dişi ve bronz eşya, heykelcikler, kutular (ciste), mitolojiden ilham alan el aynaları, mezar mobilyası, oyulmuş ve boyanmış taşlar, kabartmalı çanak çömlek v. b. Bazılarında Yunan malları taklit edilmiştir, birçoklarında da orijinallik görülür: Caere'deki Kanopos ve Hydria'lar. Metali taklit eden bucchero adlı çanak çömlekler geniş ölçüde kullanılmış olup bunların tasnifi E. ticaretinin takip ettiği yollara dair kıymetli bilgiler verir.

E. sanatı, Yunan dünyasından M. Ö. VIII ve VII. yüzyıllarda Campania ve güney Etruria yolu ile gelen sanatkârlar ve sanat eserlerinin mükerrer etkisiyle şekil değiştirmiştir; VI. yüzyılda ve V. yüzyılın başlarında, kültür merkezi Caere ve bunun limanı olan Pyrgi olmuştur. V. yüzyılda Etruria'nın geçirdiği kriz, Adriya Denizinden geçen yeni bir yolu canlandırdığından, Spina şehri aracılık rolünü oynamıştır.

E. sanatına Yunan sanatının bir «taşra» kolu gözü ile bakmak doğru değildir. Orijinal karakterler taşır. Bu karakterler şunlardır: realizm; hayata bağlılık, günlük hayata ve fertlere dikkat; canavar temasının sık sık ele alınması (meselâ Arezzo canavarı) ve dindar ruhun derin huzursuzluğu.

Musiki: Bu alanda biricik bilgi kaynaklarımız ikonografi ile eski yazarlar (Herodotos, Cato, Cicero, Plutarkhos v. b.) ın metinleridir. Musikiye ait en çok sayıda grup ve şekillere mezar resimlerinde (Corneto, Orvieto, Chiusi, Vulci v. b.) rastlarız: Cenaze alayında görülen dansörler ve aulo çalanlar. Aulo denilen musiki aletleri çift, konik ve bir gramofon borusu şeklinde bir kısımla mücehhezdir. Bazan iki borunun bir tek dili (anche) vardır ve bir phorbeia (Chiusi) görülür. Bir aletin görünüşte ampulleri va silindrik boruları vardır. Aulo, en çok görülen alettir. Oyunlar, düğün alayları, ziyafet masaları, aşçıların ve ekmekçinin gördüğü işler, güreşler, danslar ve hattâ idamlar aulo'suz olmaz. Buna rağmen E. lar, küçük, yandan üflenen bir nevi flauta, tromp trompet ve tahmine göre lituus da kullanmışlardır. Bir ziyafet tablosunda syriux de görülmüştür.

ETRÜSKOLOJİ (Fr. Etruscologie), metinlere, kazılara ve anıtlara dayanarak, tarihi, dili, sanatı ve medeniyeti ile Etrusk dünyasını inceleyen bilim kolu. Eski Etruria'ya karşı daha Romalılar zamanında büyük bir merak duygusu uyanmıştır. İmparator Claudius bile bu konu ile ilgilenmiştir. Fakat bu alanda ilmî araştırmalar ancak XVIII. yüzyılda başlamıştır (İskoçyalı bilgin ve tarihçi Dempster'in eserlerinin ölümünden sonra yayınlanması, Cortona Etrusk akademisinin kurulması, rahip L. Lanzi'nin çalışmaları). Bu yüzyılda kazılara girişilmiş, büyük Etrusk kolleksiyonları kurulmuştur. XIX. yüzyıl çalışmaları arasında özellikle Roma Arkeolojik Muhabere Enstitüsünü, kolleksiyonları (L. Bonaparte, Campanari, Torlonia'lar, Barberini'ler, Campana, Castellani), bilginlerin (Müller) ve gezginlerin (G. Dennis) katkılarını anmak gerekir. Aynı yüzyılda Etrusk yazıtlarını ve Etrusk anıtlarının temsilî resimlerini taşıyan ilk *corpus*'lar (belge kitapları) yayınlanmıştır. Geçen yüzyılın sonunda, ilkin Bologna'daki Etrusk nekropolisinde Zannoni'nin, sonra da Marzabotta'da Brizio'nun yaptığı kazılarla arkeoloji çalışmaları başlamıştır. Çağdaş E. nin büyük simaları, İtalyanlardan P. Ducati, M. Pallottino, R. Bartoccini, Fransızlardan ise Roma Fransız okulu ile iş birliği ederek Bolsena kazılarını yapan R. Bloch'tur. Etrusk kolleksiyonlarının en önemlileri Vatikan'daki Gregorius Etrusk müzesinde, Floransa arkeoloji müzesinde, Roma'daki Villa Juilia'da, Bologna, Tarquinia ve Chiusi müzelerinde, Louvre'da ve British Museum'dadır. Floransa'daki Etrusk Araştırmaları Enstitüsünce «Studi Etruschi» adlı bir dergi yayınlanmaktadır.

ETSİN, kuzey Çin'de bir nehir. Uzunluğu aş. yu. 350 km dir. Hwei suyu ve Ningsia sınırında bir başka ana nehrin birleşmesi ile oluşur ve kuzeybatı Ningsia'da bulunan Gaşiur Nor'a doğru kuzey yönünde akar.

ET SÜT ASİDİ (Fr. Acide lactique de la viande, acide paralactique), süt asidinin, kutuplanmış (polarize) ışığı sağa çeviren türü. Normal süt asidi. kutuplanmış ışığı sağa ve sola çeviren iki türden ibaret olduğundan bu ışık üzerinde optik etkisi yoktur. E. S. A. ise, optik aktif bir asittir ve insan ve hayvanlarda hücrelerde ara veya son ürün olarak meydana gelir. Genel olarak kasların çalışması sırasında yiyeceklerle alınan üzüm şekeri, E. S. A. ne dönüşür: $C_6H_{12}O_6 \rightarrow 2\,C_3H_6O_3$.

Kaslarda E. S. A. inin artması, «yorgunluk» olayını meydana getirir. Meydana gelen E. S. A. nin beşte biri yanar: $C_3H_6O_3 + 3\,O_2 \rightarrow 3\,CO_2 + 3\,H_2O$, geri kalan kısmı ise, açığa çıkan enerjisinin yardımı ile tekrar üzüm şekerine dönüşür. Bu da «dinlenme» yi sağlar.

E. S. A. nin fiziksel ve kimyasal nitelikleri, mayalanma (fermentation) ile meydana gelen normal süt asidinin niteliklerinin aynıdır. Bk. SÜT ASİDİ.

ETT [*et*], **Kaspar** (1788 - 1847), Alman organisti. Landsberg vakınında Eresing (Bavyera) de doğmuş, München'da ölmüştür. Michaelis kilisesinde organistlik yapmıştır. E. Katolik kilise musikisinde XVI ve XVII. yüzyıl üslûbuna dönülmesini istemiş, 1827 de *Cantica sacra* (Dinî ezgiler) adlı bir derleme yayınlamıştır (yeni bas. 1923).

ETTAL, Almanya'da, Yukarı Bavyera'da bir kasaba ve sayfiye yeri. Garmisch - Partenkirchen Kreis'ına bağlı olan

ETTAL: Manastır

E., Ettaler Manndl dağı eteğinde, denizden 878 m yüksek likte kurulmuş olup 1 200 (1950) nüfusludur. 1330 dan kalma bir Benedictusçu manastırı, eski Yunan ve Latin dillerini de okutan bir lisesi vardır. Gotik üslûpta yapılmış olan kilisesi, Orta Çağ özelliği muhafaza edilmek üzere XVIII. yüzyılda barok üslûbunda onarılmıştır. Manastırın cephesi 1710 da mimar E. Zuccali tarafından yeniden yapılmıştır. Manastırda E. bitkileri likörü yapılır. Linderhof şatosu E. yakınındadır.

ETTELBRÜCK [*ętīlbrük*], Luxemburg büyük dukalığında, Diekirch kantonunda, Alzette'in Sûre ile birleştiği yerin yukarısında bir kasaba. Nüfusu 4 200 dür. Dökümcülük, deri, möble, tütün sanayii vardır. Gül fıdanlıkları meşhurdur. Süt ürünleri ve meyva pazarıdır. Ruh hastalıkları için bir hastahanesi vardır.

ETTER [*etīr*], **Philipp** (doğ. 1891), İsviçre'li politikacı. Menzingen'da doğmuştur. 1917 - 1922 yıllarında Zug'da hakimlik yapmış, sonra muhafazakâr Katolik Partisine girerek politikaya atılmıştır. Zug kantonu hükümetinde görev almış, 1934 te Büyük Federal Konseye seçilmiş, İç İşleri Dairesi federal müdürlüğünde, 1939, 1942 ve 1953 yıllarında da İsviçre Konfederasyonu başkanlığında bulunmuştur.

ETTİRGEN (Fr. Factitif, causatif) (Dil.), öznesi, işin başkası tarafından yapılmasına sebep olan fiil. «*Annesi çocuğu oturttu. Komutan askerlerini atlara bindirdi. Çocuk ağaçtan elmayı düşürdü. Adam şapkayı başından çıkardı*» cümlelerinde *oturtmak, bindirmek, düşürmek, çıkarmak* fiilleri E. dir. Çünkü *anne* öznesi çocuğun «oturmak», *komutan*, askerlerin atlara «*binmek*»; *çocuk*, elmanın ağaçtan «*düşmek*»; *adam*, şapkanın baştan «*çıkmak*» işini yapmasına etki yapmış yahut sebep olmuştur.

E. fiiller, etken fiillerin köklerine *- dir, t,* (*e, i*) *r* ekleri getirilerek yapılır: 1. *- dir* eki, tek heceli fiil kökleriyle *l, r* akıcı sessizlerinden başka bir sessizle biten fiillere getirilir: *in - dir - mek, koş - tur - mak, gez - dir - mek.* 2. *- t -* (bazen *- it* şeklinde), sesli ile ve *l, r* akıcı sessizleriyle biten fiillere getirilir: *yürü - t - mek, azal - t - mak, kabar - t - mak, ak - ıt - mak.* 3. *-r* (*- er, - ir* şeklinde), tek heceli fiillere getirilir: *gid - er - mek, çık - ar - mak, iç - ir - mek, kaç - ır - mak* gibi.

E. fiillerin, yukarıda gösterilen eklerden *- dir + t -* (veya *t + dir*) eklerini arka arkaya alarak, etki veya sebebi iki özneye geçiren şekillerine de rastlanır: *kaz - mak, kaz - dır - mak* (kazmak işini başkasına yaptırmak), *kaz - dır + t - mak* (ikinci kişiye emir verip onun bir başkasına *kazdırmasını* sağlamak), *al - dır + t - mak, temizle - t + tir - mek, bekle - t + tir - mek* gibi. E. fiil eklerinin oluş anlamı taşıyan geçişsiz fiillere (bk. FİİL) gelerek yaptığı fiillere *oldurgan fiil* denir: *büyü - t - mek, iyileş - tir - mek, karar - t - mak* gibi.

Bazı Türkçe fiillerin, E. ekleri alınca, yapısında değişmeler olmuştur: *gel - mek*: *ge - tir - mek* (*gel - dir - mek* değil), *kalk - mak*: *kal - dır - mak* (*kalk dır - mak* değil), *görmek*: *gös - ter - mek* (*gör - dür - mek* de vardır).

Ayrıca, E. ekleri aldığı halde, etki yahut sebeplik anlamı bulunmayan Türkçe fiiller de vardır: *araş - tır - mak* (aramak), *oğuş - tur - mak* (ovalamak), *geçiş - tir - mek* (işe önem vermemek, dikkat harcamamak); *koş tur - mak* (iş peşinden koşup yorulmak) bunlardandır (bk. BİNA).

ETTERBEEK [*ętīrbēk*], Belçika'da, Bruxelles'in güneydoğu banliyösünde bir komün. Nüfusu 51 700 dür. Cinquantenaire parkı ve müzesi meşhurdur. Metalürji ve kimya sanayii vardır.

ETTLINGEN [*ętlingīn*], Almanya'da, Baden'ın Karlsruhe Kreis'ına bağlı bir şehir. Nüfusu 17 000 dir. Schwarzwald (Kara orman) da, Albtal vadisi başlangıcındadır. Bitkiler müzesi, dokuma, kâğıt ve makina fabrikaları vardır. Eski bir Roma yerleşme yerinde kurulmuş olan E., Orta Çağ

ETTLINGEN: Belediye binası

başlarında Weissburg manastırı yönetim bölgesi içinde idi; 1219 dan beri Baden'a bağlıdır. 1737 de inşa edilmiş olan belediye sarayı, seçmen prensin şatosu ve şato kilisesi mimar M. L. Rohrer'in eseridir.

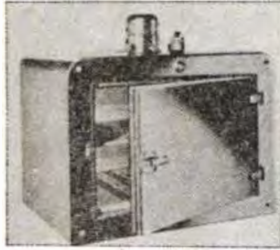
ETTY [*ęti*], **William** (1787 - 1849), İngiliz ressamı. York'ta doğmuş, orada ölmüştür. 1822 de İtalya'da bulunmuş, Londra'ya dönüşünde İngiltere Krallık Akademisine üye seçilmiştir. Çıplak kadın resimleri çizen nadir İngiliz ressamlarındandır. «Denize giren kadınlar» (Londra). «Bir kuğunun baskınına uğrayan yıkanan kadın» (Liverpool), «Havva» (Louvre) tabloları arasında özellikle anılır. Delacroix'yı ilk eserlerinde etkilediği sanılan üslûbunun özelliğini boyanın ışıklılığı, renklerin parlak çeşitliliği meydana getirir.

ETÜT (Fr. *étude* = çalışma, irdeleme) [Mus.], bestecilik, icracılık veya yorumlama ile ilgili teknik bir konuyu ele alan musiki parçası. Salt teknik ustalık kazandırmak amaciyle yazılan alıştırma (Fr. exercice) nın tersine az çok musiki değeri taşır. İnsan sesi için yazılanlara daha çok solfeggio (b. bk.) ve vocalise (b. bk.) gibi değişik adlar verildiğinden E. terimi tek çalgılar için yazılanlara ayrılmış gibidir. Piyano, keman, flüt gibi tek bir çalgının çalınmasında karşılaşılan güçlüklerden (meselâ piyanoda parmak çevikliği, başparmak aşırma, gam, arpejleme, tek elde sekizli, tril v. b.) birini veya birkaçını yenip ustalık kazandırmak amaciyle yazılanlara *teknik etüt* (Fr. étude technique veya étude de mécanisme), çalıcının anlatım gücünü geliştirenlere *anlatım etüdü* (Fr. étude caractéristique, İng. study in expression), dinleyicilere teknik parlaklık göstermek için çalınanlara *konser etüdü* (Fr. étude de concert) denir. Meselâ Czerny'nin op. 740 Kunst der Fingerfertigkeit (Parmak

çevikliği sanatı) teknik etütler, Stephen Heller'in op. 47 Etüden für Rhythmik und Ausdruck (Ritim ve anlatım için etütler) anlatım E. leri, Liszt'in 5 Études de Concert [1849 - 1863] i konser E. leridir.

Tarihi: XV. yüzyılda prélude, ricercar ve variation gibi çeşitli başlıklarla yazılan org, çembalo ve lavta parçalariyle başlayan E ler kuruluş bakımından çeşitlilik gösterir. Da capo aria kuruluşu (ilk bölmesi sonda tekrarlanan ABA dizilişli üçlü kuruluş), sonat yürüğü (b. bk.) sık görülürse de. başka herhangi bir kuruluş da kullanılabilir.

ETÜV (Fr. Étuve < İng. *stove* = soba < Anglosakson: *stofa* = sıcak hamam odası, hücresi), içerisinde değişmeyen bir ısı derecesi bulundurulan ve: 1. Laboratuvarlarda mikropların üretilmesinde, 2. Kurutma ve su kaybettirme gibi fiziksel olaylar veya az çok yüksek derecede bir ısı gerektiren kimyasal reaksiyon (tepkime) lar meydana getirmede kullanılan bir aygıt. E., esas bakımından, çeperleri ayrı ayrı iki kat saçtan yapılmış, sımsıkı kapatılabilen bir kap olup içinde ısı derecesini belirli bir dereceye yükseltme veya içinde dezenfekte edici buğular meydana getirme yolu ile kullanılır.

ETÜV

Mikrop üretme etüvleri: Bunlar dezenfeksiyon için olmayıp bazı mikropların en elverişli olan ısı şartları (30 - 40°) içinde gelişmelerini kolaylaştırmak içindir.

Dezenfeksiyon veya sterilizasyon etüvleri: Bunların çeşitli tipleri vardır: 1. Kuru ısı E. leri. Atmosfer basıncı altında 150 - 180° ye kadar ısıtılan kuru hava ile iş gören bu E. ler cerrahî âletlerinin, kompreslerin, gazlı bezlerin, pamukların ve nazik gereçlerin dezenfeksiyonunda çok kullanılır; 2. Yaş ısı E. leri. Bu tipten olanlar basınç altında kaynayan su ile (Chamberland otoklavı) veya basınç altında su buğusu ile (Geneste - Herscher E. ü) etkili olurlar. Yaş ısı E. ü bir çeşit otoklavdır; 3. Formollü etüvler. Bunların üstünlüğü, elbiselere, ipeklilere, kürklere, deri ve kauçuk eşyaya zarar vermemeleridir. Formole 80° ye kadar ısıtılmış su buğusu katılarak bu maddenin bakteri ve böcek öldürücülüğü artırılır. Hastalıklar sırasında ve salgın hastalıklardan sonra belediye tephirhaneleri yatak takımı, çamaşır, elbise gibi eşyaları dezenfekte etmekle görevlidirler. Bk. OTOKLAV.

ETYARAN (Lat. *paronychia tendinosa, panaritium tendinosa*, kiriş dolaması; Fr. *panaris profond*, derin dolama) [Tıp], derinlere işleyen dolama, kurlağan. Bol irin oluşmasına yol açan gerçek bir flegmon ((*phlegmon*), yani bağdokusu yangısı olan E., kirişlerin kayganlığını sağlayan sinovya (*synovia*) sıvısına ve kemik zarına bulaştığı zaman parmakların bütün bütün kaybedilmesine yol açabilecek önemli bir yangıdır. Başparmak ile küçük parmağın özel bir önemi vardır. Çünkü işaret parmağı, orta parmak ve yüzük parmağında bükücülerin sinovya kılıfları yalnız ilk parmak kemiklerinde bulunduğu ve bu sayede yangı birinci parmak kemiklerinden öreye atlayamadığı halde, başparmakla küçük parmağın sinovya kılıfları el bileği kemiklerinin sinovya kılıfları ile bağlantılı olduğundan dolama yangısı el ayasına ve ön kola atlayabilir.

Tedavi: Ele sıcak banyo; şişin olmasını beklemeden yardırma: merhemler sadece vakit kaybettireceği için bunlara bel bağlamamalı. Bk. DOLAMA.

ETYOLOJİ (Fr. Etiologie, Yun. *aitia* = sebep; *logos* = bahis) [Tıp], hekimlikte hastalıkların sebebini araştıran ve inceleyen bölüm. E. nin asıl konusu hastalıkların etkin sebeplerini araştırmaktır. Bu sebepler: 1. Fiziksel (soğuk, ısı v. b.), 2. Kimyasal (toksik veya kostik maddeler, yani zehirli veya yakıcı maddeler), 3. Biyolojik (mikroplar, virüsler) olabilir. Fakat bu bilim kolu aynı zamanda hastalıkların bütün hazırlayıcı sebepleri (kalıtım, cinsiyet, yaş, «zemin») ile başlatıcı sebepleri (hastalığın başladığı andaki fizyolojik durum, yorgunluk, uykusuzluk, savunma yeteneği yokluğu veya başlıca sebebe katılan dış etkenler) ni de inceler.

Çoğu zaman hastalığın etkeni, yani başlıca sebebi yalnız bazı özel şartlar içinde etkisini gösterir. Nitekim tüberkülozun etkeni olan Koch basili, bu hastalığı yalnız bazı kimselerde ve bazı şartlar içinde meydana getirir. E. nin konusu, hastalıkların sebeplerini ve oluşum şartlarını incelemektir.

ETZEL [*etsil*] (**Azilo**), Hun hükümdarı Atila'ya Alman kahramanlık destanlarında verilen ad *Nibelungenlied*'de, Kriemhild'in ikinci kocası olarak, etrafın topladığı Dietrich von Bern ve Hildebrand gibi kahramanlarla, yumuşak başlı, iyiliksever bir kral olarak tasvir edilmiş ve Etzelburg (bu yerin Peşte veya Gran olması mümkündür) da hüküm sürdüğü belirtilmiştir. Kuzey efsanelerinde Atli adiyle anılan E., çok daha zalim bir kraldır. Karısı Gudrun'un erkek kardeşlerini öldürür ve Gudrun tarafından öldürülür. Bk. ATTİLA.

ETZEL [*etsil*]. **Franz** (doğ. 1902), Alman politikacısı ve iktisatçısı. Wesel'da doğmuştur. İktisat ve hukuk okumuş, fakat Hitler rejimi sırasında siyasî faaliyetlerden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Christlich Demokratische Union (Hıristiyan Demokratlar Birliği) partisinin kurulmasına katıldıktan sonra 1947 de Bundestag (Federal Parlamento) a seçilmiştir.

1952 - 1957 yıllarında C. E. C. A. (Avrupa Kömür ve Çelik Birliği) yüksek yönetim kurulu asbışkanlığında bulunduğu sırada Euratom (Avrupa Atom Enstitüsü) un amaçları ve ödevleri üzerine bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiş, 1957 de maliye bakanı seçilmiştir.

ETZLAUB [*etslaub*], **Erhard**, Alman kartografı. XV. yüzyıl sonlariyle XVI. yüzyıl başları arasında yaşamış, güneş pusulaları ve seyahat haritaları çizmiştir. Nürnberg dolayları haritası (1492), Roma devleti yollarının çok değerli iki renkli bir haritası (1501), enlemleri gösteren ilk harita (1511) onun eserlerindendir.

EU [*ö*], kuzeybatı Fransa'da, Seine - Inférieure departmanında, Dieppe'in kuzeydoğusunda, Bresle nehri üzerinde bir kasaba Nüfusu 7 512 dir. Saint Laurent kilisesi, Normandiya gotik mimarsinin en güzel örneklerindendir. 1186 - 1230 yılları arasında yapılmıştır.

EU: Şato

XVI. yüzyıldan kalma şatosu İmparator Louis Phillipe'in en çok sevdiği saraylarındandı. Collège kilisesi tarihî bir eserdir.

EUADNĒ (Yun. mit.), İphys'in kızı, Kapaneus'un karısı. Thebai'nin kuşatılması sırasında kocasını Zeus yıldırımlariyle çarpınca, cesedin yandığı odun yığını üzerine kendini atarak yakmıştır.

Poseidon'un kızı ve Apollon'un sevgilisi olan bir E. daha vardır.

EUAGORAS, I. (M. Ö. aş. yu. 435 - aş. yu. 374), Kıbrıs Salamis kralı. Aş. yu. 410 - 374 yılları arasında hüküm sürmüştür. Atalarının uzun zamandan beri işgal ettiği tahtı Fenikelilerce ellerinden alınmıştı. E. bunları Salamis'ten kovmuş ve kendisini kral ilân etmiştir (aş. yu. 410). Bundan sonra Yunanlılarla ittifak yapmış ve Salamis ve Yunan siteleri arasına katılmıştır. Aigos - Potamos (405) savaşından sonra Konon'u davet etmiş, onu Pharnabazos tarafından teşkil edilen bir donanmanın başına getirmiş (397), Atinalılarla diğer Yunanlıların Spartalılara karşı Knidos'ta zafer kazanmalarına yardım etmiştir (394). Krallığını hemen bütün Kıbrıs adasına vaymış ve adayı Yunan tipinde bir devlet haline getirmeğe çalışmıştır. İranlılara karşı Mısır kralı Akoris ile ittıfak etmiş, Atinalıların yardımiyle Tyr (Sûr) i zaptetmiş ve Kilikya'yı ayaklandırmıştır. Fakat Antalkides barışı (387) ndan sonra donanması Kition (Larnaka) da Tiribazos'un damadı Glos tarafından bozulunca (381), İranlılar Salamis'i kuşatmışlardır. E şerefli bir barış elde etmışse de, Salamis dışında bütün Kıbrıs şehirlerini terk etmek ve İranlılara vergi ödemek zorunda kalmıştır (380). En büyük oğlu Pnytagoras ile aynı günde öldürülmüştür. E. hakkında bir övgü yazan İsokrates, onu hellenizmin yayıcısı olarak över. Bu övgü E. ın oğlu ve halefi Nikokles'e ithaf edilmiştir.

Euagoras, II., I. E. ın başka bir oğlu veya yeğeni, idam edilmiş olan Nikokles'in halefi. Yeğeni Pnytagoras tarafından Salamis'ten kovulan E., İran kralı III. Artahşatra (Yun. Artakserkes) Okos'a sığınmıştır (351). Bu kral Fenike'yi zaptetmiş, Kıbrıs'a hâkim olmuş, Salamis'i Pnytagoras'a bırakmış ve E ı Sidon (Sayda) valisi yapmıştır. Fakat çok geçmeden E. İranlılarla bozuşarak Kıbrıs'a dönmüş, orada yakalanarak idam edılmiştir.

EUAGRİOS, İskolastik (Yun. Euagrios ho skolastikos; aş yu. 535 - VI. yüzyıl sonları), Antakya'da avukatlık eden E., Bizans imparatoru II. Tiberus tarafından kestör (malî işlerle görevli yüksek memur) lüğe tayin edilmiştir. E., 6 kitaplık bir kilise tarihi yazarak Sokrates'in, Sozomenos'un ve Theodoretos'un tarihlerini devam ettirmiştir. V ve VI. yüzyılların din tarihi için bu eser çok önemli bir belgedir.

EUAİNETOS (M. Ö. V. yüzyıl sonu - 345), Syracusae'li sikke oymacısı. E., Kimon ile birlikte Nemea arslanını boğan Herakles (Hercules) i tasvir eden meşhur altın sikkelerin köşe süslerini oymuştur. Bundan başka, Syracusae'nin Atinalılara karşı elde ettiği zafer (413)in hatırası olarak basılan bütün bir seri on drahmilık (decadrachme) sikkeler (demarataion) de E. un elinden çıkmıştır. Bu sikkelerin yüzünde, su perisi Arethusa'nın yunus balıklariyle çevrili bir profili, tersinde de aynı zaferin hatırası için tesis edilmiş olan Asinaros oyunlariyle ilgili bir cenk arabaları yarışı tasvir edilmektedir. İmzalı olan bu sikkeler antik çağ sikkecilik sanatının şaheserleri arasında yer alır.

EUANDROS (Lat. Euandrus), Latium'u medeniyete kavuşturduğu rivayet edilen efsanevî prens. Babası Yunanlı tanrı Hermes, anası bir su perisi olan E., bir ayaklanma sonucunda babasını öldürdükten sonra Arkadia'dan ayrılır. Troia savaşlarından aş. yu. 60 yıl önce Latium (İtalya'da bir bölge, b. bk.) da yerleşerek Roma'nın Polatium tepesinde Pallantium şehrini kurar, Lupercus şenliklerini, yazıyı ve bazı tarım usullerini memlekete yayar. *Aeneis* destanında Latinlere karşı Aeneas ile birleştiği söylenir. Yeni arkeoloji buluşlarının da desteklediği bir geleneğe göre yazıyı bulan E. tur.

EUBOİA (Coğ.): bk. EĞRİBOZ.

EUBOİKON, eski Yunanistan'da itibarî bir ağırlık ve para birimi. İran asıllı olan E. talent'i Solon tarafından Atina para sistemine sokulmuştur. Attike ve Euboia'da ilk (M. Ö. VII. yüzyıl) basılan paralar, E. adını taşıyan ve Aigina sistemine zıt olan bir ağırlık sistemine göre yapılmıştır. Sonradan, E. sistemi, Attike sistemi adı altında Büyük İskender tarafından kabul edilerek bütün Yunan dünyasına yayılmıştır. Bu para birimi, 436 gr lık Euboia - Attike kitle ölçüsü (mine) esasına dayanırdı ve drahmi bunun yüzde biri (4,36 gr) idi. Sürümü en yaygın olan dört drahmilikler 17,44 gr ağırlığında idi.

EUBOİS [Paros'lu] (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan şairi. Homeros tarzında burlesk (kaba komik) şiirler yazmış ve ciddî eserleri parodileştirmiştir.

EUBONIA, Man Adası (b. bk., Isle of Man) nın eski adı.

EUBULIDES, M. Ö. III ve II. yüzyıllarda yaşamış iki Yunan heykeltıraşının adı. Biri, bugün Louvre'da bir kopyası bulunan ve Cicero'ya göre eski Atina'nın kuzeybatı mahallesi Keramikos'ta dikilmiş olan filozof Chrysippos'un heykelini yapan E., öteki ise öncekinin torunu olan Genç E. (M. Ö. 130) tir. Bu heykelci, Atina'dakı bir evin içini bugün hâlâ kalıntıları bulunan tanrı ve müze heykelleriyle süslemiştir.

EUBULİDES, Megara okuluna bağlı Yunan filozofu. Euklides in öğrencisi idi. Miletos'ta doğmuş ve M. Ö. IV. yüzyılda yaşamış olduğu sanılıyor. Sözde Demosthenes'e dıyalektik (b. bk.) öğretmiştir. Aristo'nun amansız bir muhalıfi idi. Çok ince bir diyalektikçi olarak tanıtılır; Megara okuluna *didişmeci* okul (École éristique) adını takan bu filozoftur. Antik çoğda çok meşhur olan sofizma (b. bk.) lar E. e mal edilir. Bu sofizmalar yedi tanedir: *Yalancı, üstü kapalı söz söyleyen, gizlenen, Elektra, boynuzlu, yığın* (*sorites*), *dazlak*. Yalancı sofizmasında şöyle denir: «eğer yalan söylediğini söyler de doğru söylersen, yalan söylemiş olursun; ama yalan söylediğini söylüyorsan ve doğru söylüyorsan, şu halde yalan söylüyorsun. Ama eğer yalan söylüyorsan, şu halde doğru söylemiyorsun; demek ki yalan söylediğin doğru değil.» Yığın (sorites) örneği de şudur: «Bir tek buğday tanesi bir yığın olur mu? olmaz. Ya iki tanesi? o da olmaz; üç tanesi de olmaz. Şu halde, ya bir tek buğday tanesi bir yığın meydana getirir ya da yüz bin tane bir yığın etmez.»

EUBULOS (M. Ö. 405 - 330), Atinalı devlet adamı. Lykurgos'tan önce Atina'nın malî işlerini idare etmiştir. Koyu bir barış taraflısı olan E., Aiskhines'i korumuş, Demosthenes'e karşı durmuştur.

EUBULOS (M. Ö. IV. yüzyıl), eski Atinalı şair. Yunan komedisinin orta devrinin başlıca üç temsilcisinden biridir. 104 komedi yazmıştır. Bunlardan altmış kadarının adlarını veya bazı parçalarını biliyoruz. Özellikle trajedileri parodi (b. bk.) şekline sokmayı ve mitolojik konuları severdi.

EUBULOS veya EUBULEUS [İyi öğütçü] (Yun mit.), Orpheus'un doktrinlerinin etkisiyle Zeus, Cehennem tanrısı, Haides gibi bazı tanrılara verilen sıfat. Eleusis'lilerin Dionysos ile karıştırdığı İakkhos'a da E. sanı verilmişti.

EUCALYPTUS (Bot.): bk. OKALİPTUS (Sıtma ağacı).

EUCHEUMA [*öyhöma*], Kızıl alglerden bir alg cinsi. *E. spinosum* ve öbür türleri Hint Okyanusu, Cava ve Madagaskar kıyılarında yaygındır. Bu alg türlerinden bakteri kültürlerinde ortam olarak çok kullanılan agar-agar elde edilir.

EUCHROÏTE (Miner.): bk. ÖKROİT.

EUCHROMATINE (Sitoloji): bk. ÖKROMATİN.

EUCKEN [*oykin*], **Arnold** (1884-1950), Alman fizikokimyacısı. Jena'da doğmuş, Traunstein'da ölmüştür. 1915 te Breslau, 1930 da Göttingen üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Başlıca eserleri: *Grundriss der physikalischen Chemie* (Fizikokimyanın ana çizgileri) [1922, 7. bas. 1951]; *Lehrbuch der chemischen Physik* (Kimyasal fizik ders kitabı) [3 cilt, 1930, 1949-1950]; *Der Chemie-Ingenieur* (Kimya mühendisi) [13 cilt; 1933-1940, M. Jacob ile birlikte hazırlanmıştır]; *Hand- und Jahrbuch der chemischen Physik* (Kimyasal fizik el kitabı ve yıllığı) [9 cilt; 1933-1943, K. L. Wolf ile birlikte].

EUCKEN [*oykin*], **Rudolf Christoph** (1846-1926), Alman filozofu. Aurich'te doğmuş, Jena'da ölmüştür. 1871 den itibaren Basel, 1874 ten itibaren de Jena üniversitelerinde felsefe profesörlüğü yapmıştır. 1908 de Nobel edebiyat armağanını kazanan E., 1920 de meslekten ayrılmıştır E. ilk yazılarında felsefe tarihiyle uğraşmıştır: *Die Methode der aristotelischen Forschung* (Aristo'nun araştırma metodu) [1872].

R. C. EUCKEN

E. a göre, medeniyeti meydana getiren manevî hayat (die Tatwell, fiiliyat dünyası), kişiyi bağımsız, metafizik bir manevî alemle birleştirir. Bu manevî dünyanın din ile olan ilişkisini E., Noologische Methode (ruhî metot) yoluyle araştırmağa çalışmıştır

E. ın felsefesi gerek Almanya'da gerek başka ülkelerde ve özel olarak Japonya'da maddeciliğin reddine ve idealizmin yeniden doğmasına yol açmıştır. 1920 de arkadaşlariyle hayranları bir «Euckenbund» (E. derneği) kurmuşlardır. Bu dernek bir dergi çıkarmaktadır. E. ın başlıca eserleri arasında *Lebensarnschauungen grosser Denker* (Büyük düşünürlerin hayat görüşleri) [1890; 1922 (18. bas.)]; *Die Einheit des Geistenlebens in Bewusetsein und Tat des Menschens* (İnsanın bilincinde ve fiilinde manevî hayatın birliği) [1888]; *Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt* (Manevî bir hayat muhtevası yolunda savaş) [1896]; *Die Wahrheitsgehalt der Religion* (Dinin gerçeklik muhtevası) [1901]; *Grundlinien einer neuen Lebensanschauung* (Yeni bir hayat görüşünün ana çizgileri) [1912]; *Mensch und Welt* (İnsan ve dünya) [1918]; *Lebenserinnerungen* (Hayat hatıraları) [1921] anılabilir.

EUCLASE (Miner.): bk. ÖKLAZ.

EUCLID [*yuklid*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Ohio'da, Cleveland'ın kuzeydoğusunda, Erie gölü kıyısında bir şehir. Nüfusu 62 500 dür. Makine fabrikaları vardır.

EUCLIDIUM [*euklidiyum*], Turpgiller (*Cruciferae*) familyasından bir türü bulunan bitki cinsi. *E. syrıacum* türü Doğu Avrupa memleketlerinden batı Asya'ya kadar olan bölgede tabiî olarak yetişir. Yıllık, kısa boylu, dik gövdeli olan bitki, çoğunlukla tarla ve nadaslarda yetişir.

EUCOLITE (Miner.): bk. ÖKOLİT.

EUDAIMÔN (Yun. = iyi ruh) [Astroloji], Gök yüzü taksimatında dördüncü haneye verilen ad. Refah ve başarıyı gösterir.

EUDAİMONİSMOS (Yun, Fr. Eudémonisme) [Fel.]: bk. EVDEMONİZM.

EUDAMOS, Büyük İskender'in başbuğlarından biri. İskender'in Hindistan seferinde ordu kumandanlığını yapmıştır. Porus'un ülkesini zaptederek kendisini öldürtmüştür. Daha sonra general Fumenos'a yardıma koşmuş ve kuvvetleriyle Gabiene zaferine katılmışsa da, Antigonos'un eline düşerek öldürtülmüştür.

EUDEMOS [**Kıbrıs'lı**] (Yun. Eudemos ho Kyprios), Yunan filozofu. Aristo'nun okul arkadaşıdır. Onun hatırasına bir ağıt yazmış ve bu eserde ortak hocaları Eflatun'u övmüştür.

EUDEMOS [**Rodos'lu**] (Yun. Eudemos ho Rodios), Yunan filozofu, Aristo'nun öğrencisi. Aristo'nun teşvikiyle bir geometri, aritmetik ve astronomi tarihi yazmıştır. Aristo'nun *Corpus* (Derleme) undaki *E. un ahlâkçılığı* bölümünün E. a ait olduğu söylenmişse de, bugün bu eserin yalnız Aristo'ya ait olduğu ispat edilmiştir.

EUDES [*öd*], **Saint Jean** (1601-1680), Fransız din adamı. Mazerai (Orne) de doğmuş, Caen'de ölmüştür. 1909 da *beatus* (mutlu), 1925 te de *sanctus* (aziz) mertebesine yükseltilmiştir. 1640 ta *Filles de Notre-Dame-de-la Charité* (Meryem kızları) tarikatını, 1643 te de Eudist'ler (b. bk.) tarikatını kurmuştur.

EUDES DE BAYEUX (Biyog.): bk. ODO OF BAYEUX.

EUDES DE MÉZERAY, François (Biyog.): bk. MÉZERAY, François Eudes de.

EUDES de MONTREUIL [*öd dı mötröy*] (aş. yu. 1220-1289), Fransız mimar ve heykeltıraşı. St. Louis Filistin'e giderken E. de beraber gitmiş, Yafa surlarını inşa etmiş ve 1254 te Fransa'ya dönmüştür. Paris'te birçok binalar yapmıştır.

EUDES [*öd*] **veya ODO** (ölm. 898), Paris kontu, sonra Fransa kralı (888-898), Robert le Fort'un büyük oğlu. Rollo'nun komutası altında Paris'e saldıran Norman-

lara karşı şehri savunmuş (885-886) ve kral Charles le Gros (= Şişman Charles) nun tahttan indirilmesinden sonra (887) soyluların kurduğu bir parti tarafından Fransa krallığına seçilmiştir. 893 te, II. Louis'nin oğlu Charles le Simple, le Begue (Saf, Kekeme Ch) rakip kral olarak ilân edilmiş, E. de ona Seine ve Rhein ırmakları arasındaki bütün toprakları bırakmak zorunda kalmıştır.

EUDES [*öd*], **EUDON** [*ödọ̃*] **veya ODO** (ölm. 735), Aquitania dukası. Arapları Toulouse yakınlarında yenmiş (721), 731 de ise Araplar tarafından mağlûp edilmiş ve Charles Martel'den Arap akınına karşı savaşmak için yardım istemiştir. Poitiers savaşı (732) ndan sonra Frank monarşisinin nüfuzunu kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Hayat hikâyesi, *Les quatre fils Aymon* ve *Renaud de Montauban*'da Kral Yon efsanesine ilham kaynağı olmuştur.

EUDIALYTE (Miner.): bk. ÖDİYALİT.

EUDIDYMITE (Miner.): bk. ÖDİDİMİT.

EUDIOMÈTRE (Kim.): bk. ÖDİYOMETRE.

EUDİST'LER (Fr. Eudistes), İsa ve Meryem tarikatı (Congrégation de Jésus-et-Marie, C. J. M.) üyelerine verilen ad. Bu tarikat 1643 te rahip ve misyonerlerin yetiştirilmesi için St. Jean Eudes (b. bk.) tarafından Caen (Normandie) de kurulmuştur. 1790 da yüz kadar rahip öğretim üyesi vardı. Bunlar, Jansenius aleyhtarı bir ruhla on iki rahip okulu ve birkaç kolej idare etmekte idi. Fransız ihtilâlinde kaldırılan tarikat, XIX. yüzyılda yavaş yavaş tekrar canlanmış ve gerek Fransa gerek Amerika'da birkaç rahip okulunu yönetmekte devam etmekle beraber orta öğretime de yönelmiştir. Aynı zamanda birkaç ruhanî çevreyi de idare eder. E. ler, Oratoire tarikatına bağlı din adamları gibi bir arada yaşarlarsa da, dine bağlılık andı içmezler.

EUDOKİA veya EUDOKSİA, Bizans imparatoriçeleri:

1. **Eudokia:** Frank başbuğu Bauto'nun kızı. M. S. 395 te genç Bizans imparatoru Arkadios ile evlenmiş, zayıf iradeli bir adam olan kocasına hâkim olmuş ve ülkenin politikasını etkilemiştir. Siyaset adamı ve tarihçi Eutropios'un itibarını kaybetmesinde rolü olmuş, Patrik İoannes Khrisostomos'un Kappadokia'ya sürülmesine sebep olmuştur (404).

2. **Eudokia Ailia:** bk. ATHENAİS (Ailia Eudokia).

3. **Eudokia Makrembolitissa:** Güzelliği ve bilgisinden ötürü ün kazanmış olup 1059 da X. Konstantinos Dukas ile evlenmiştir. İmparator, ölümünden önce onu naip seçmiştir (1067). 1068 de IV. Romanos ile evlenmiş, 1071 de de eniştesi İoannes Dukas'ın entrikalarının kurbanı olmuş, bu zat tarafından bir manastıra kapatılmıştır. Alman şairi Zeising, bir piyesinde bu imparatoriçenin hayatını canlandırmıştır.

EUDOKSOS (aş yu. 310-370), Areiosçu din adamı. İstanbul'da ölmüştür. Suriye'de Germanıkia piskoposu olmuş, birçok ruhanî meclislere katılmış ve Antakya piskoposu seçilmiştir. Ankara Konsili (358) nden sonra sürülmüş, fakat az sonra geri çağrılmıştır (360). İstanbul piskoposluğuna seçilen E., Hagia Sophia kilisesinin açılış törenine katılmış ve 367 de imparator Valens'i vaftiz ederek Areiosçu tarikatına kabul etmiştir.

EUDOKSOS, Knidos'lu (Yun. Eudoksos ho Knidios; M. Ö. aş. yu. 406-355), Yunan astronomu ve filozofu. Knidos'ta doğmuştur. Plinius'a göre, E. Mısır'dan Yunanistan'a dönüşünde yılın süresi hakkında daha kesin bilgiler getirmiş ve ilk olarak yıla 365 gün 6 saat vermiştir. Bu sayı sonradan Iulius Caesar takviminin esasını teşkil etmiştir. Astronomiye ait faraziyeleri arasında en çok ün yapmış olanı ortak merkezli (homocentrique) küreler adını taşır ve geleneksel astronominin gerçekten çıkış noktası olmuştur. Mesele yer hareketsiz kabul edilmekle, gökün görünüşteki hareketlerinin açıklanması idi. E., her bir gezegenin ortak merkezli kürelere bağlı olduğunu, yani her birinin merkezinin yer yuvarlağının merkezinde bulunduğunu farz etmiştir. Ona göre, bu kürelerin hareketleri tertipli ve düzenli olup herhangi birinin hareketlerini meydana getirecek şekilde birbiriyle ayarlıydı. Böylece ay ve güneş için üçer alan, beş gezegenin her biri için de dörder alan kabul etmek zorunda kalmıştır. E. un faraziyesine göre, her bir sistem bütün öbürleriyle tamamiyle bağımsız idi: herhangi bir gezegeni kuşatan alan ile ondan sonraki gezegenin en içerlek alanı arasında hiçbir bağlantı yoktur. Öte yandan, her bir gezegenin hareketlerini yöneten alanlar birbirine bağlı idi. Bu nazariye Aristo ve Kallippos tarafından da kabul edilmiştir. Felsefe alanında E., nesnelerin fikirlere katılışı teorisini derinleştirmeğe çalışmıştır; fikirler kendisine fazlasiyle soyut prensipler olarak göründüğünden, cisimlerin mahiyetinin doğrudan doğruya fikirlere katılan cevherlerin karışımı esasına göre izah edilebileceğini sanmıştır. İlk orantılı çizgiler teorisini de E. a borçluyuz. Bu teoride Arkhimedes'e atfedilen şu aksiyondan faydalanır: Belirli iki sayı veya iki parça ele alındıkta, en küçüğünün en büyüğünü kapsayan bir katı daima mevcuttur.

EUDOKSOS, Kyzikos'lu (Yun. Eudoksos ho Kyzikenos; M. Ö. II. yüzyıl), Yunan denizcisi. Kyzikos (Kapıdağı) ta doğmuştur. Yurttaşları tarafından elçi olarak İskenderiye'ye gönderilen E. un iki defa Hindistan'a gittiği ve yine iki defa Mısır kralları Ptolemaios'larca servetinin elinden alındığı söylenir. Romalı yazarlardan Yaşlı Plinius ile Pomponius Mela'ya göre, deniz yolu ile Arabistan körfezinden Gades (Cadix) e kadar Afrika'yı dolaşmıştır.

EUDOXIA [*eudoksia*] (aş. yu. 438-472), Batı Roma prensesi, III. Valentinianus ile Licina Eudoxia (b. bk.) nın kızı. Kudüs'te ölmüştür. Roma'da Vandallar tarafından esir alınan (455) prenses, Geiserich'in oğlu Hünerich ile evlenmeğe zorlanmıştır. Aslında onunla 445 ten beri nişanlı idi. Fakat Areiosçu olan kocası Hıristiyanlara zulmedince, Afrika'dan kaçarak Kudüs'e sığınmıştır.

On Beşinci Cildin Sonu

ON BEŞİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
8	2	6	0,0₂ → $0,0_2$	Q, Q_2
9	1	10	з	ε
9	1	32	1 118	1,118
10	1	58	Ampère Volt Cosφ	Ampère × Volt × Cos φ
11	1	1	Du Fav	Du Fay
26	1	18	134	1,34
26	2	32	elektron	elektrot
27	1	26	1 432	1 432
27	1	37	1 01830	1,01830
36	2	5	(karoda)	(katoda)
60	2	25	. . . . . .	Cümlenin en sonuna ilâve: Elektron mikroskopunun büyütme gücü 100.000 ile 300.000 arasında değişir. Bunların 1 000.000 kere büyüten özel türleri de yapılmıştır (Boersch elektron gölge mikroskopu).
64	5	8	2,345	2, 3, 4, 5
64	5	17	23	2,3
64	5	34	1,57	1, 5, 7
64	5	40	1,57	1, 5, 7
64	5	43	2,36	2, 3, 6
64	5	46	2,46	2, 4, 6
65	5	1	2,47	2, 4, 7
68	1	30	CO	Co
113	1	43	(Soyu iyi)	(suyu iyi)
114	2	6	Idar - Oberatein	Idar - Oberstein
116	1	8	Kimlerly'de	Kimberly'de
230	1	30 - 31	Bavtarzade	Baytazzade
326	2	14	Talin	Taliş
327	1	27	Kanak	Kanaker
328	1	11	Pontos'luların yardımiyle	Suren adlı generallerinin ordusuyle
328	1	38	Bizans'ta	Roma'da
328	2	31	Emevî Arapları	Araplar

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ KURULU

Y Ö N E T İ M   K U R U L U

ON BEŞİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Abdullah AKER, Hüsrev AKIN, Ali AKMAN, Prof. Dr. Arif AKMAN, Oruç ARUOBA, Cahit BEĞENÇ, Dr. Avni Refik BEKMAN, Em. Amir. Afif BÜYÜKTUĞRUL, Ömer Sami COŞAR, Perihan ÇELEBİ, Agop DİLÂÇAR, Osman DOKUZOĞUZ, Em. Amir. Vehbi Ziya DÜMER, Refik EPİKMAN, Vet. Gnl. Nedim ERAY, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Dr. Doğan ERGUN, Em. Gnl. Celâl ERİKAN Mukbil ERTUNÇ, Beşir GÖĞÜŞ, Y. Prof. Dr. İhsan GÖK, Doç. Dr. Cemil GÖKER, Ziya GÖKSOY, İnci GÜNER, Tevfik HÜSEYİN, Prof. Afet İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Kâzım KALAYCIOĞLU, Ord. Prof. Şevket Aziz KANSU, Prof. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Nusret KARCIOĞLU, Prof. Dr. Sevinç KAROL, Dr. Fahrettin KIRZIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Ergin KORUR, Dr. Nuri Refet KORUR, Alb. Raşit METEL, Mustafa MEZHEPOĞLU, Tülya MORAN, Afif OBAY, Ömer OKUTAN, İbrahim OLGUN, Mukaddes OR, Dr. Gültekin ORANSAY, Prof. Dr. Nail ORAMAN, Prof. Dr. Bahaettin ÖGEL, Dr. Vedat ÖRS, Doç. Dr. Ahmet Yüksel ÖZEMRE, Prof. Dr. Sabahattin ÖZBEK, Hayriye ÖZDEN, Ferit ÖZGİRGİN, Cahit ÖZTELLİ, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Refik Ahmet SEVENGİL, Ahmet SEVİNÇ, Dr. Sadrettin SİNMAN, Prof. Dr. Bedri SÜER, Rüştü ŞARDAĞ, Süleyman TAMER, Prof. Dr. Beğlan TOĞROL, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl ÜNVER, Mahir YANLIZ, Suphi YAVAŞÇA, Doç. Dr. Feyyaz ZAMBAKOĞLU, Cihat ZORLU.

(*) 25-XII-1967 tarihinde görevinden ayrılmış, yerine Enver ESENKOVA gelmiştir.

MADDE SONLARINDAKİ YAZAR ADI KISALTMALARININ AÇIKLANMASI

A. A. = Abdullah AKER (İktisat, ticaret, maliye)
A. A. = Arif AKMAN (Tarım)
A. B. = Avni Refik BEKMAN
A. D. = Agop DİLÂÇAR
R. E. = Refik EPİKMAN
E. E. = Enis ERDİK
H. E. = Hasan EREN
B. G. = Beşir GÖĞÜŞ
İ. G. = İhsan GÖK
A. İ. = Afet İNAN
R. İ. = Reşat İZBIRAK
K. K. = Kâmil KARAMANOĞLU
F. K. = Fahrettin KIRZIOĞLU
A. K. = Abdullah KIZILIRMAK
N. K. = Nuri Refet KORUR
İ. O. = İbrahim OLGUN
G. O. = Gültekin ORANSAY
B. Ö. = Bahaettin ÖGEL
S. Ö. = Sabahattin ÖZBEK
Y. Ö. = Yüksel ÖZEMRE
İ. P. = İsmet PARMAKSIZOĞLU
F. Z. = Feyyaz ZAMBAKOĞLU